T

kryk.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

~~VIIII G 11.~~

~~245 A 11~~

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

KW 36 D 12

J. Luyken Delin. A. Halweg Sculp

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

HISTORIE
DER
GEREFORMEERDE
KERKEN
VAN
VRANKRYK:
Vervattende het begin en den voortgang der
REFORMATIE,
Begonnen met het jaar 1517. en byzonderlyk de Historie sedert het verlenen van 't
EDICT van NANTES.
Opgeregt in den jare 1599. door Koning HENDRIK de IV. en door zyne Nazaten, op hunne komst tot de Kroon, bezworen.

Mitsgaders een naauwkeurig Verhaal van alle de Verbrekingen, Trouwloosheden, Geweldenaryen en
VERVOLGINGEN,
Welken de Gereformeerden soo voor als na 't Vernietigen *van 't gemelde* EDICT *door* Koning LODEWYK de XIV. *geleden hebben*.

Met byvoeging van alle de gedenkwaardigste Edicten, Declaratien, en andere Authentyke Stukken daar toe behoorende.

DOOR
ELIAS BENOIT,
Predikant in de Fransche Gemeente binnen de Stad Delff.

Verciert met zeer curieuze kopere Platen.

EERSTE STUK.

't AMSTERDAM,
By JAN ten HOORN, Boekverkooper over 't Oude Heeren-Logement, in de Historie-schryver, M. D. C. LXXXXVI.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

KONINKL.
BIBLIOTHEEK
TE 'SHAGE.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

OPDRACHT

Aan den Edelen, Achtbaaren HEERE,

DE HEERE

CORNELIS VALKENIER,

Schepen en Raad der Stad AMSTERDAM.

Wanneer ik het tegenwoordig Werk tot zo verre gevoorderd zag, dat ik daar in 't kort een eind af kon verhoopen, en derhalven na eenige aanzienlijke Perſonagie begon om te zien, onder wiens opzicht het zich te vrymoediger in 't licht zou durven vertoonen, heb ik de ſtoutheid genomen van d' oogen op UWE ED. te werpen; hoewel my genoegſaam bewuſt was, dat de rechte deugd zich geen eer maakt van op deze wijs ten toon geſtelt te worden. Gemeene zielen laaten zich hier door blinddoeken: maar die waarlijk grootmoedig zijn, willen aan het gemeen liever nut weezen door braave daaden, als op een voordeelige manier van hun Perſoon en beleid hooren ſpreeken. Ongetwijfeld acht het UWE ED. zich waardiger zijne lof door een wijze beſtiering in het hert, en de geheugenis der volkeren te graveeren, als dezelve in een Opdragt te leezen. Een ander Gedeelte der Wereld, om niet van dit te ſpreeken, zou hier roemruchtige getuygeniſſen af konnen geeven; en de dienſten, door UWE ED. als Raad van Nederlandſch Ooſtindien, aan die

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

alom vermaarde Maatſchappy beweezen, zullen daar eeuwigduurige gedenktekenen aan de Nakomelingen af laaten. Maar dewijl uwe zedigheid een afkeer heeft van alles, 't geen maar het minſt naer loftuitery riekt, zal ik het ophaalen van uwe deugden en begaafdheden aan anderen ſtellen, en ondertuſſchen met weinig woorden iets van het Werk zelve zeggen, mitſgaders van de redenen, die konnen dienen tot verſchooning van de vrymoedigheid, die ik neem, om het onder de beſcherming van Uwe Ed. in 't licht te geeven. 't Behelſt het verhaal der ongelukken en elenden, wedervaaren in Vrankrijk aan de geenen, welke aldaar by de negentig jaaren, op de trouw van het plechtigſte Edict, daar men ooit in eenige Hiſtorie af geleezen heeft, geleefd hebben; en vertoont wat zy hebben geleeden tot aan de herroeping van deze Wet, die zo langen tijd, om aldus te ſpreeken, het ſchild hunner Religie, en het bolwerk hunner vryheid, was geweeſt. Men ziet 'er verſcheidene duizenden hunner Huisgezinnen, door het geweld en d' onrechtvaardigheid genoodzaakt de voordeelen en gemakken van hun Vaderland te verlaaten, en allerwege een ſchuilplaats voor hunne perſoonen, en geruſtheid voor hun gemoed, te zoeken. In alle de oorden van Europa, werwaarts deze vervolgde Geloovigen, door de Godlijke voorzienigheid zijn heen gevoerd, hebben zy groote tekenen van het medelijden en de goedwilligheid hunner Geloofsgenooten ontmoet: dog nergens zijn ze met meerder tederheid ontfangen, en met hertgrondiger genegentheid getrooſt, als by dezen Staat. De liefddaadigheid der Overigheden is hunne be-
oef-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

hoeftigheid te gemoet gekomen. Zy hebben aanstondts een gereeden onderstand gevonden, en, om zo te zeggen, de gemakkelijkheden en rijkdommen des landts, door de milde gemeenschap, die men hen daar af gegeeven heeft, met des zelfs natuurlijke inboorlingen gedeeld. Zo haast als zy daar de lucht af hebben in geademd, hebben zy daar den overvloed af gesmaakt. En wat deel deze vermaarde Koopstad, die de eer heeft van Uwe Ed. sedert eenige jaaren onder haar Schermheeren en Handhaavers van haar Gerecht te tellen, in dit alles heeft gehad, is aan al de wereld zodanig bekend, dat ik vruchtelooze moeite zou neemen met daar de blijktekenen af te willen ophaalen. Haare Overigheid, en onder die ook niet de minste Uwe Ed. heeft 'er by menigvuldige gelegentheden zulke overtuigende bewijzen af gegeeven, en geeft die ook noch dagelijks, dat daar niemand onweetende af kan zijn. Dit is dan de reden, die my heeft aangemoedigd om dit werk met Uwer Ed. vermaarden Naam op het voorhoofd te laaten praalen; 't geen ik verhoop dat Uwe Ed. met zo veel lijdsaamheid zal dulden, als ik daar door een oprechten yver toe aangedreeven ben: wenschende ondertusschen aan Uwe Ed. een reeks van voorspoedige jaaren, terwijl ik de vrymoedigheid neem van my te noemen

Hoog-Achtbaare Heer,

U. Es. EDELHEIDS

Allergeringste en gehoorzaamste dienaar,

JAN ten HOORN.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

VERKLARINGE
VAN DE
TITELPRINT.

'T G*Eweld*, verwaaten op de Koninklijke macht,
Bind razende 't *Gemoed* met doodelijke zeelen,
En treed d'*Onnozelheid* met voeten door zijn kracht,
'Terwijl gewetendwang het helpt den moordrol ſpeelen.
De *Maagd van Frankrijk* ziet die gruwlen van haar troon,
En ſteſkt dat monſter door haar bloedige plakkaaten,
Haar macht vertoont ze door de ſcepter en de kroon,
En maakt een bloedbad van haar Koninklijke ſtaaten.
De *Roomſche Godtsdienſt*, door een jonge Non verbeeld,
Zoekt door haar vleijery 't *Gemoed* tot haar te trekken,
Dat niet zo zeer de pijn als haar gelaat verveeld,
Terwijl ze al ſchreiende haar Godt tracht op te wekken.
Haar helpt noch parkement, noch zegel, woord noch eed.
Zy ziet de waare kerk tot aan den grond toe ſloopen.
De *Raad der Geeſtlykheyd*, die haare boejens ſmeed,
Ziet nu wat vrucht hy uit zijn raaden niet kan hoopen,
Terwijl 't *Geweld* 't *Gemoed* met ſcherpe zweepen ſlaat,
Godts echte bruid braveerd, door eeden ſchelms bedroogen,
Geboeid, geſleept, geſcheurd, en trots van elk gehaat:
Een deerlijk ſchouspel voor haar deelgenooten oogen.
Wat laager ziet men hoe de Franſche krijgsknecht woed,
En 't deerlijk pijnigen der waare Hugenooten.
Hier ſtroomt een heele zee van ſchelms vergooten bloed,
Daar ziet men knevelen, daar wreed het hart doorſtooten;
Gins branden Tempelen, daar ziet de moeder zelf
De teere zuigeling van haare borſten rukken
En dooden; ja 't *Geweld* verſchoont geen ſteen gewelf,
Maar groeit in 't pleegen van haar gruwelyke ſtukken.

A. BOGAERT.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Algemeene

VOOR-REDEN.

INdien de Historie eygentlyk ſy geheyligt om de geheugenisſe der gedenkwaardigſte dingen die men in de Werelt ſiet voorvallen voor den nakomeling te bewaren, kan men geensints lochenen, of het droevig uyteynde van de vryheden, dewelk de Gereformeerde ſoo lange in Vrankryk genoten hebben, ſy een van de geheugwaardigſte voorvallen, met de welke men die gene die na ons ſullen komen ſou konnen onderwyſen. Niets isſer in deſe ellendige omkeringe het gene ſijn byſondere opmerkinge niet waardig is. Omtrent wat omſtandigheyd van deſe verſchrikkelijke verwoeſtinge ſig ons verſtand beſig houd, het vind waar inne ſig te oefenen, of in verbaaſtheyd wegens de quaataardigheyd der gener die deſelve veroorſaakt hebben, of in verwonderinge over het gedult, of misſchen murmureren over de lafhertigheyd en geringe moed van deſe die daar in bedrayt ſyn geweeſt. Dat een Geeſtelykheyd, inder waarheyd beſtaande uyt groote Heeren, maar te gelyk ook uyt Perſonen die met de grootheyd en grond-regulen van de Werelt meer ingenomen waren, als gevoelig omtrent de belangen van den Godtsdienſt, of bequaam ſelfs om die regt te kennen; ſoo veel werks hebbe gemaakt van een arm Volk uyt te roeyen, dat niet meer in ſtaat was haar hun beſittinge en voorregten te betwiſten, en die met haar geen geſchil meer open hadden, als wegens het regt van te geloven, en op ſommige plaatſen het gene hen als het waaragtigſte toeſcheen, prediken: ſulks is genoeg om verbaaſtheyd te verwekken in die geene die weten dat men ten minſten een ſchone voorwendinge van noden heeft, om met eenige verſchoninge tot het uyterſte van alle wreedt en ongeregtigheyd voort te gaan.

Dat een Koning die ſou konnen doorgaan voor de magtigſte van al die gene die voor hem de Krone gedragen hebben, en die de alder roemrijkſte ſou konnen ſijn, indien hy ſo veel redenen ſijn onderdanen hadde gegeven, ſig over ſijn regtmatigheid ende ſtantgrypinge van ſijn woord te verwonderen, als aan de buytenlanders ſijn voorſpoet en veroveringen te vreſen, ſyn believentheyd voor een Biegt-Vader en twee of drie andere Kerkelyke Perſonen, ſo verre heeft laten gaan, als ſonder oorſaak het plegtigſte van alle Edicten, en het waardigſte om in eerbiedigheyd gehouden te werden al was het maar ten opſigt van den gever daar van, te herroepen; dat deſen Prins met meerder bitterheyd als hy tegens wederſpannige ſou hebben gehandelt, een vreedſaam, onnoſel, en ſeer genegen Volk, dat ſig verre van oproer van inwerringen af houd, en in welks handen men meer als vyftig jaren, 't en ſy ten dienſte van den Staat, geen wapenen hadde geſien; en wanneer het deſelve opgenomen hadde, en dat in een ſoo gewigtigen ſtant van ſaken, die ſoo geluckiglyk voor den na-Neef van Hendrik de Groote gebruykt, als hun voor-ouderen by na hondert ja-

jaren voorleden, om het regt van dien Prins van geluckiger en zegenryker gedagtenis ſtaande te houden, gedaan hadden: is een ſaak die wel ſwaarlyk te geloven ſou vallen, ten ware men duyſent overtuygende getuygeniſſen daar van voor oogen hadde. Dat een Raads-vergaderinge, wiens Staatskunde ſo diepgrondig en geloutert is en die aan alle haar onderneminge een glants van grootmoedigheyd geeft, die de boorden van alle menſchelyke geſtelteniſſen ſchijnt te boven te gaan, evenwel deſe byſondere onderneminge, op een met haar ordinare grond-regulen ſoo weynig geevenmatigde wyſe heeft beſtiert, dat om luyden die ſig niet konden verweren t'onderdrukken, de ſelve den weg van ongeregtigheyd en de alderplompſte, veragtſte, en quaataardigſte Chicanery of bedrog heeft ingeſlagen, ja ſoo verre als ſelfs geen ſekere gevoeglykheyd waar te nemen, diemen doch noyt veronagtſamen moet, by namen in ſaken diemen in den name van een Koning doet. Dat is datmen onſe nakomelingen ſwaarlyk ſal konnen doen inſchikken; indien men hen de getrouwe bewyſen daar van niet bewaart hadde. Dat een Volk het welke nog hondert duyſent tot de wapenen bequame mannen ſou hebben konnen opbrengen, dat aan vele plaatſen de Catholyken in getal, in Rijkdom, in credyt te boven gaat, dat aan dappere en ervarene bevelhebberen, en die vol van yver voor hun Godts-dienſt, geen gebrek hadde: dat menigmaal genoeg gunſtige geſtelteniſſen van tyden ſag toeligten, tot herſtelling van haar ſaken; dat dit Volk, ſegge ik, gehele dartig jaren lang ſulke ongeregtige quellingen, hondertmaal ſwaarder voor moedige zielen, als openbare en ingeſpanne geweldenaryen te verdragen, heeft uytgeſtaan; dat het ſig heeft geſien aangetaſt, aan alle kanten daar een ſlach te doen was; door duyſent verſoeyelyke liſtigheden tot ſulke wreede extremiteyten gebragt, dat men aan alle ſyden niet als ſtrikken of valgronden ſag; gedwongen niet alleen klachten in te kroppen, ſonder door woorden tekenen van inwendige ſmart te mogen geven, maar ſelfs ſoo verbyſtert als niet te geloven het gene het gevoelde, en ſijn eygene gedagten geen plaats te geven: dat het ſelve heeft ſien uytrecken tot een lange reeks van jaren, door quaataardigheyd ſyner vyanden, een vervolginge, die men in eenen dag ſou hebben konnen ten eynde brengen; gelyk of men eerder voor hadde hen af te ſloven, te matteren, en geduld te doen verlieſen, als te verderven: dat in het midden van al dat, dit ſoo gequelde Volk blyft binnen de palen van de alderbeſetſte onderdanigheyd, ſonder naar andere vertrooſtinge, als ſuchten en tranen om te ſien, ſonder ſich tegens al de ondernemingen van hun verdruckers, anders als met het eene requeſt op het andere te verſetten, als door onderdanige, eerbiedige, hartrakende vertogen, bequaam genoeg om yemand die nog de minſte menſchelykheyt in het harte behouden hadde, weekmoedig te maken; dat van woord tot woord de Chriſtelyke leſſe voor ſijn vervolgers te bidden, wel heeft in het werk geſtelt; dat voortgegaan is tot den eynde toe hen, die hunne oogen in den toeſtel van hun ondergang ſochten te vermaken, dienſt te bewyſen. Dat als ſijn naaſte plicht aanſchoude getrouw te ſijn aan deſe die hen dagelyke woort en trouwe te kort deden; dat, ſegge ik wederom, is iets dat miſſchien de toekomende eeuwen ſig wel qualyk ſullen konnen verbeelden: en ik weet ſelfs niet of de getuygeniſſe der Hiſtorie genoegſaam ſal ſijn, om een beeter die een weynig agter houdende is, al de omſtandigheden van ſulk een buyten gemeen voorval, in te boeſemen.

Gelyker veel ſeer valſche dingen ſijn, die ſoo geluckiglyk met een ſchyn van waarheyd bedekt gaan, dat de alder voorſigtigſte en omſichtigſte, omtrent deſelve ſich ſou konnen bedriegen; ſoo heeft men ook menigmaal waarheden, van de welke, ik weet niet wat ſeltſaamheyd of ongehoorde nieuwigheyd, de ſchijnbaarheyd wegneemt; en my dunkt dat men ſulks de vervolginge, om van de welke berigt aan de Wereld te doen, ik my verbinde, ſeer wel toe eygenen mach. Men ſou t'avond of

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

morgen wel eens konnen twyfelen aan de aanmerkelykſte ſaken, die deſe Hiſtorie mede brengt; nademaal ſelfs die gene dieſe met oogen geſien hebben, die gevoelyke ondervindingen daar van hebben, deſelve ter nauwer noot konnen geloven, en niet konnen begrypen, dat de vrucht van een langwylige getrouwigheyd, van veel gewichtige dienſten, van een onſchuldigheyd die buyten alle verwijt is, van een onderdanigheyd die den toets wel uytgeſtaan heeft, en voornamentlyk van een onoverwinbaar gedult ſy geweeſt, de nootwendigheyt om de ſoetigheden en het gemak van een lief Vaderland af te ſtaan; ſijn goederen en tijdelijke voordelen te laten varen, het dierbaarſte en natuurlijkſte gedeelte van ſijn vryheyd, namentlyk om God te mogen dienen volgens de Regulen die men ſich verſekert dat hy daar toe ingeſtelt heeft, te verkieſen; en eyndelyk onder een andere heerſchappye, en een vreemde logt weder te ſoeken, het geen men ſig ſoo wredelijk door ſijn Natuurlijk Vorſt, en deſe met welcke men ſedert de geboorte af, een zelfde locht genooten heeft, ſiet ontrucken.

Het is menigmaal gebeurt dat men tot een verſchoninge van diergelyke wreedheden, aanhangſelen, Staats-liſtige aanſlagen van deſe tegens de welke men de ſelve oefent voorwend; en gelijk de Gods-dienſt menigmaal tot een dekmantel voor de ſtaatſuchtige gedient heeft, om hun voornemen van verwarringen aan te rechten, te bemantelen, is het niet ſeer te verwonderen, dat men menigmaal deſe reden tegens deſe van de welke men tragte de Godts-dienſt te vernietigen, hoewel ſy inderdaat de minſte gedagten, welke tot het beroeren vande gemene ruſt ſouden ſtrekken, niet hebben, kragt ſoekt te doen hebben. Maar daar was ſodanig niets het welke de minſte ſchijn, aan de laatſte verdrucking der Gereformeerde heeft konnen geven, ſy hadden geen beſchermheer, geen wapenen, geen Steden, geen verbinteniſſen meer, en de vreſe de welke ſy hadden, eenige gelegentheyt van hen te vervolgen, aan deſe die van lange tyd niet anders ſogten, te beſchaffen, verband hen lieden hun gehoorſaamheyd tot aan het uyterſte vereyſch te brengen. Men hadde hen ſo lange gepredikt, dat de vaſtigheyd van het Koninglyke woort, en de gelegentheyt van hun opperheer meer verſekering voor hen was als alle de plaatſen van verſekering konden ſijn, dat ſy met alle ſorgvuldigheyd ſogten te ſchouwen al het gene hen deſelve onwaardigheyd ſou konnen maken. Men hadde hen de middelen benomen om ſich in publyke dienſten boven andere te doen uytſteken, om dat men hen van langer hand, uyt het meeſte gedeelte der ampten ſloot, tot welke te bekleden ſy bequaam waren: maar in de ampten met de welke men niet hadde konnen nalaten hen te voorſien, om dat die hen door de Edicten waren aangehegt; in de bedieningen van de Finantie, in dewelke hun behendigheyd en getrouwigheyd hen lange gehouden hebben; in de Koopmanſchap van dewelke hun intelligentie en opregte trouwe het meeſte gedeelte hen in handen hadden gebracht; inden Oorlog tot de welke men hen ſo vaardig ſach toevliegen, ſoo menichmaal en ſo haaſt als des Konings dienſt hen daar toe riep; in alle ſaken met een woordt in de welke het hen mooglyk was ſich te doen uytmunten, waren geen Françoiſen die meerder yver voor de roem vau hun Prince toonden, nog die de ſtaat door hun handel en daden meerder eer en roem toebrachten als ſy. Ik ſou alhier een merkelijke optelling konnen maken, van deſe dewelke ſedert het veroveren van Rochelle, door hun waardije en verdienſten al de hinderpalen, die de Godts-dienſt tot hun bevorderinge mede bracht, overweldicht hebben, en tot de eerſte waardigheden en van den Tabbaard en van den degen gekomen ſijn. Men weet dat de ſchoonſte daden van den Marſchalk de Turenne, en die het grootſte voordeel den Staat hebben toegebracht, ſijn verandering in de Godtsdienſt voorgegaan ſijn. Maar ik kan niet verſwijgen, dat ſelfs op de tyd van het herroepen van het Edict van Nantes, de twee grootſte Capiteynen, die in Franſchen dienſt ſtonden, Gerefor-

meerde waren. De beroemde Marſchalk de Schomberg hadde de agtinge der wapenen van den Koning ſijn meeſter ſo verre gebragt als zy konden gaan; en na de doot van den Marſchalk de Turenne, agtemen ſich geluckig in hem te vinden, een Man die des Konings roem konde ſtaande houden, hoe ſeer die ook, door ſulk een groot verlies gekrenkt was. Wijlen de Prince van Condé, die van een bequaam man in Oorlog ſaken konde oordelen, maakte geen ſwarigheyd den eenen by den andere te vergelijken, en ſelfs inden Marſchalk de Schomberg, ik weet niet wat meer levens, tegenwoordigheyds, en volvaardigheyds, wanneer het op het onvoorſienſte op een ontmoetinge aanquam, te vinden. De Marquis du Queſnes, die ſijn magt ter Zee beſtierde, hadde nu niemand meer na de doot van den Admiraal de Ruyter, die hem de eerſte plaats in die ſlag van bewind konde betwiſten.

Invoegen dat de verdienſte twee Gereformeerde, in ſpyt van den haat diemen hun Godts-dienſt toedroeg, tot de hoogſte waardigheyd van den Oorlogs-dienſt, ſoo te Water als te Lande heeft verheven.

Wat ſchynbaarheyd dan van Reden, dat in een tyd op de welke ſo veel ſaken tot voorſpraak der Gereformeerde ſtrekten, men hun verderf heeft ondernomen en te wege gebragt? dat men om hen te vernietigen, een tijt verkoſen heeft, in de welke men nog hen konde beſchuldigen van wederſpannigheyd, nog hen aanſien als luyden die onnut voor den Saat waren? men ſal over hondert jaren ſonder twyfel ſig niet konnen inbeelden, dat Vrankeryk in onſe tyd, door deſen ongeregtigen handel ſig aan het verwyt van geheel Europa heeft willen bloot ſtellen, of ten minſten men ſou moeten vaſt ſtellen, datter yets verborgens mede vermengt was; een Volk met ſulk een onmenſchelijkheyd te mishandelen, dat door ſijn vredelievende geeſt, om nu niet te ſeggen door hun dienſten, geheel wat anders ſcheen te verdienen.

Men vermoed niet ligtelyk dat men tegens yemand al de woede van ſijn haat ſal uytſtorten, ſonder ten minſten een ſchoone ſchijnreden te hebben om hem te haten. Wat middel dan om te geloven, dat men ſich in Vrankryk tot de uyterſte geſtrengheyd, tegens een millioen van onſchuldige Menſchen heeft laten vervoeren, door de ſlegte beweegreden van een qualijk gegronde haat? het is evenwel alles wat men van een beweegreden van de alderbitterſte vervolginge kan ſeggen. De haat alleenig, maar een haat ſonder oorſaak, ſonder ſchijn, ſonder verſchooning, heeft haar opgemaakt tegens een weerloos Volk, het welke deſe afkeer van ſijne Vyanden, niet als door Lijdſaamheyd en dienſt ſocht te overwinnen. Het is nodig ſonder tegenſpreeken daar klaarlyk de nakomelingen van te onderregten, om hen in ſtaat te ſtellen, om een billijk oordeel, over ſulk een ongemeen voorval te ſtryken: en het ſelve regt aan de vinders van deſe wreetheden te doen, het welke wy tegenwoordig doen, aan die gene die daar het eerſte voorbeelt en model in de eerſte eeuwen der Chriſtenheyd, of onder de bloedige Regeringe van Carel den IX. hebben van voorgeſtelt.

Maar behalven deſe algemene reden om de geheugeniſſe van deſe vervolginge te bewaren, ſijner nog twee andere, die wel verdienen aangemerkt te werden. De eene is, dat deeſe die deſelve aangeraden hebben, hebben getragt de nakomelingen hier omtrent door verſcheyde konſten voor te komen, en in te nemen. Ik weet niet hoe veel ſchryvers gekogt om de ſaken te verblommen, en de waarheyd haar natuurlyk gewigt en Majeſteyt te benemen, hebben Europa met ſchriften vervult, en die ſeer eygen en bequaam om uyt te werken, dat deſe dewelke heden ten dagen al de kragten van gewelt en ongeregtigheyd hebben uytgeſtaan, nog t' eeniger tyd mogen als miſdadig, voor de welke men nog veel barmhertigheyd over heeft gehad, gelaſtert werden. Aan d' eene ſyde ſchildert men hen af met de donkerſte en afſchouwelijkſte verwen als mooglyk is. Men breyd met een venynige welſpreekentheyd uyt, al het gene tot een voorwendinge om hen te beſchuldigen kan dienen; en niet

vin-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

vindende in hunne handelingen, het welke tot een grondt voor schelden en scheiden sou konnen dienen; gaat men redenen selfs in hunne gedagten, in hun begeerten, in hun neygingen, die men op een hatelyke wyse afmaalt, op soeken. Men legt hen een onrustigen, sydigen en muytgierigen geest te last, ook Republykkaansche gronden en maximen, en een afkeer van Monarchie; een kettery die met de rust der Staten niet over te brengen is; en die de Menschen een staat-suchtigen, ondernemenden en altijd woelenden Geest, indiense anders door een hoger magt, niet getemt word, inblaast. Waarlyk dese beschuldiginge, schijnt klaarlijk genoeg door de lange rust, in de welke de Gereformeerde hebben geleeft, wederlegt, en het sou wel swaar vallen aan dese lasteraars te seggen, waar dese soo oproer- en muyt-sieke en woelende Geest, dese geheele vijftig jaren lang gedurende, gebleven is: hoe deselve de gelegentheyd van een onderjarig Koning, en een borgerlijken Oorlog soo klakloos, sonder sich daar van te bedienen, heeft laten voorbygaan. Hoe de selve in gehele dartig jaren tyds door sulk een smartelijke verdruckinge, niet uitgeborsten is? het schijnt datter een reukeloosheyd in sulk een belangende beschuldiging steekt, dewyl sy geen bewys van daden dewelke haar kan staande houden, en geen onderschraginge als de onbeschaamtheyd van haar werk-meesters en Autheuren heeft. Maar dit verhindert evenwel dese Schrijvers (die betaalt werden om bedriegeryen ter neder te stellen, en die sig de smaat van overtuyging van een logen niet kreunen, op hoop by andere eenvoudige een of meer lichtgeloviger leesers, die sonder de saak te ondersoeken, het op den Schryvers goed geloof laten aankomen, te ontmoeten) geensints.

Aan de andere sijde vermindert men de oorsaak van te klagen, die men gedurende soo vele jaren, aan de Gereformeerden gegeven heeft. Men spreekt niet als van soete en minnelyke middelen, dewelke men heeft aangewend, om hen van hunne dwalinge af te trecken, niet als van vaderlyke besorgtheyd en Geestelyke opweckingen. Men siet het minste boek niet voor den dag komen, in welke de Schryver geen middel vind van een woort te laten invloeyen en te seggen, datter niets meer naar den aart der liefde, nog naar het Euangely kan sijn, als de middelen dewelke men tot bekeeringe der Ketteren gebruykt heeft. Dese valsheyd is een wesentlijk gedeelte van de opdragt-brieven geworden, het sou een nalatigheyd en gebrek gescheenen hebben, indien men daar, het komt te pas of niet, niet dede invloeyen, de lof en eer van dese nieuwe slag van tederheyd, en goedtwilligheyd, die sich niet soeter, als door verwysinge tot Amendes Honorables, (eersame boeten wel bekent) of Gelt-breuken, Gevangenissen, verbeurtmakinge van Goederen, Ballingschappen, Galeyen, Galgen, Raden en diergelyke soetigheden meer, uytdrukt.

Maar dewyl men sig niet kan beloven, dat al de Menschen dese uyterste geweltplegingen, voor tekenen van liefde sullen aannemen, heeft men noch een andere streek genomen; om de weersoordige Geesten, die wreetheyd wreetheyd, ongeregtigheyd ongeregtigheyd noemen, te voldoen. Men heeft Schryvers konnen vinden, die al het gene voor gantsch Europa bekent staat, wel stoutelyk loochenen; en over bedrog en logen een geschreeuw te maken, daar selfs die gene, die de merkteykenen in hun leden dragen, van het gene sy geleden hebben, in vreemde Landen over gejammert hebben. Men heeft selfs de oogen en oog-getuygen van het geen geschiet is, logenachtich willen maken; gelyk of 'er niet alleen een millioen Menschen waren geweest die daar van levendige getuyge waren, maar ook selfs de Publijke Acten, die van alles blijk gaven. Eyndelyk, om niets na te laten het gene de saken sou konnen verblommen, heeft men Schryvers gevonden, die al dese onrechten, al dese violentien, al dese bedriegeryen, die men aan de Gereformeerde heeft gepleegt, als uyt-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

werkingen van Exemplare Justitie en Regt, hebben willen doen doorgaan. Indien men hen de plaatse van oefeninge van hun Godts-dienst (seggen zy) heeft afgenomen, zulks is geschied, om datse die hadden t' onrecht aangeslagen, indien men hen door duysent quellige ordonnantien heeft geparst, dat is (zeggen zy) om datmen daar mede de vryheyt, diese onwettig hadden aangenomen, besnoeyt heeft, sijnde niets in het Edict het gene hen de macht gaf, om die te genieten, indien men op een onmenschelyke wyse, door de bevestigingen van het Edict, en beloften van het zelve na te komen, die het zelve ondertusschen in haar wezentlykste Concessien verkorten, met hen gespeelt heeft, dat sijn (zeggen zy) uytleggingen van haar rechten sin, welke by hen qualijk begrepen was: indienmen hen door duysend Personeele Processen, door het inleggen van Soldaten, aan dewelke men toeliet op discretie op te leven, door verscheydene belediginge, en moetwillen, door menigte van straffen heeft geplaagt, dat is (zeggen zy) om dat zy het verdient hadden, doende dingen, dewelke hen door de laatste verklaringen uitdrukkelijk verboden waren. Inderdaat men gaf uytdrukkelyke Declaratien, om hen een misdaat te maken van zaken, of de alderonnoselste, of de aldervermydelijkste, ten einde men altoos van een voorwendinge om hen qualijk te handelen, mocht versekert sijn; om datse altoos het een of het ander deden, het gene sy niet voorby konden te doen, of het welke zy wegens hun gewisse, tot hun eygene Zalicheyt, of die van hun huysgesinnen verbonden waren te doen. Hier om is het datmen hen tot de Galeyen heeft verwesen, wanneer zy uyt het Ryk hebben willen vertrekken, of hun Vrouwen en Kinderen, in versekerde plaatsen gestelt, datmen hen door besettingen heeft geruineert, of van het eene gat in het ander gesleept, of naar een andere Werelt over doen voeren, wanneer sy weygerden ter Misse te gaan. Het eene was hen verboden, het andere verboden, al het quaadt dat zy hebben uytgestaan, om daar omtrent ongehoorsaam te zyn, was dan (zeggen zy) niet als een rechtvaardige straffe wegens hun ongehoorsaamheyt: gelyk of het indaat een misdaat ware sich niet te onthouden van saken die t' onrecht verboden sijn, of die niet te doen, dewelke t' onrecht opgelegt waren. Al dese konsten en meer andere diergelijke konnen soodanig het buytenste der zaken veranderen, dat het onmogelijk zou sijn, dat de nakomelingen oyt wel daar van onderrecht syn, indien men de moeite niet op sich nam, deselve hen in hun eygene natuer, en in hun eygene omstandigheden voor te stellen.

De twede beweegreden, om de Historie van deze voorvallen te verhandelen, is, datmen niets siet, zedert de doot van Hendrik de Groote, het geene een nette kennisse van de zaken der Religie, de Fransche Kerke aangaande, geeft. Voor die tijdt vint men Memorien en aanteykeningen genoeg, en schriften genoeg, in dewelke de zaken van dese natuure uitgelegt sijn. En gelijk de Catholyken groote Boeken hebben geschreven, om de Gereformeerde in het ongelijk te stellen, zoo zijn ook dese niet stom gebleven, noch in gebreeke van hun zaken wel te beweren. Van beyde sijde heeft men gepassioneerde Schrijvers gehadt, die van de generale zaken met driftigheit gesproken, en klachten en schelden niet gespaart hebben. Maar men heeft 'er noch gematigder gevonden, die deselve sake met meerder zedigheyt en billikheyt verhandelt hebben. De President Jacobus Augustus Thuanus, en de History-Schrijver Mezerai, sijn van het getal van dese die over dese zaak met de meeste zachtigheyt en onthoudinge geschreven hebben; en indien in de swier diese aan hun verhandelinge geven wel te kennen is, dat zy Catholyken sijn, en met gunst omtrent hun Godts-dienst ingenomen, zoo laat evenwel niet na een goede trouwe daar in te blinken, van dewelke een rechtsinnig Leezer sijn genoegen kan nemen. Men onderscheit zeer lichtelijk in den stijl van dese History-schryvers,

wat

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

wat door yver van de Godts-dienst is ingestort, en wat de zuyvere en naakte waerheit mede brengt: en sijnde de zaak, soose legt voortgebracht, zoo beneemt het oordeel van den Schrijver niemant de vryheit van een strijdig gevoelen te sijn.

Maar zedert de dood van dien Prins heeft men geen getrouwe Historie gehadt. Veel Catholijken hebben geschreven, het gene onder de Regeringe van Louis de XIII. is voorgevallen, maar zy hebben in hunne Schriften zoo veel driftigheit en woedentheit vermengt, datmen zelfs zonder ongedult hunne Boeken niet leezen kan. Wil yemant daar een proeve van sien, die sla sijne oogen op de Historie *de La Rebellion*, van de Rebellye, of op die van de ongetrouwe du Pleix. Dese selve, die tot deselve uitsporigheden, van dese Schryvers van de laagste soort, niet gekomen sijn, hebben echter geen maat-raminge genoeg gehouden, om den naam van regt-matig te verdienen, en hunne Schriften met zoo veel venynige uitdrukselen, met zoo veelquaataardige opmerkingen, met zoo veel blyken van drift en haat gevult, dat dit geduerig merkteken en Caracter van vinnigheit en zydigheit, hen vermoedelijk maakt, omtrent alles wat zy voortbrengen, en datmen hen niet dorst geloven al is het dat zy de waarheit spreeken. De Gereformeerde hebben geen sorg gedragen, beter geschriften van hunne saken tegens dese verongelykende Historien te stellen, en het schijnt dat zy door hun stilswygen, de vinnige schelt-tale van hun tegenstanders bekragtigt hebben, gelyk of se niets van waarde daar op te antwoorden hadden.

Echter daar zijn eenige Personen weest, die of daar toe gelast of bequaam gekeurt, door de Nationale Synoden ondernomen hebben, de memorien en gedenkstukken van de voornaamste vooryallen, den Godts-dienst rakende, by een te vergaderen; maar eenige daar van hebben geschreven met meerder yver als kennisse, en andere sijn gedwongen geweest het werk te laten steken, om dat de tyde niet toeliet sijn gevoelen met alle vryheyt voor den dag te brengen. De Desseynen dewelke voor den aanvang van de Borgerlyke Oorlogen onder Louis XIII. waren geformeert, konden in alle sekerheyt niet uitgevoert werden. Na dat de gedurige voorspoedt van dien Prins, den Gereformeerden en de kragt en de moedt hadt doen verliesen. Het was alstoen een misdaat van Staat te seggen, dat het Hof haar woort gebroken hadde; te verschonen den handel van dese die de Wapenen opgenomen hadden, of de gerechtmatigheyt van de klachten, diemen tegens zoo vele Contraventien tegens het Edict, en die het Hof nooyt hadde willen vergoeden, voor te brengen hadde, te betonen, was genoeg om eenig Persoon tot de aldersnootste straffe van wederspannigheyt te brengen. Zedert dat de Koning de Dienaars des woorts begost aan te tasten, onder voorwendinge dat zy het een of het ander tegens sijn dienst gedaan of gesegt hadden, en dat de minste woorden, dewelke men een quade uytlegginge konde geven, hen een verbodt van sig in de Synoden te laten vinden, en bevelen van nieuwe ordres op sekere plaatsen die hen tot gevangenissen waren gegeven, af te wachten, verbodt van hunne diensten binnen het Koningryk te plegen, bedreygingen van een harder Tractement, indien de gelegentheyt sulks mocht vereyschen, op den hals haalde; wierdt niemandt meer gevonden die eens dersde kikken, van waarheden aan het gemeen te openbaren, die zoo qualyk, door die sig daar door beledicht achteden, opgenomen wierden, en so verderflijk waren aan die gene die de stoutheyt hadden gehadt, van die te voorschijn te brengen. Het is de tydt niet om sijn verantwoordinge te schryven, wanneer men in staat gebracht is, van op alle veroordeling te vresen, en aan sijn Vyanden als een genade te erkennen, dat zy het leven aande onnoselen vergunnen, op voorwaarden datse sig zelven schuldig belyden. Soodanig is evenwel de staat der Gereformeerde geweest, zedert zy geen plaatsen van versekering meer hebben

ge-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

gehadt, ontwapend, van een gesondert, en overwonnen sijnde, waren sy gedwongen van hun eygene handelingen te spreken, gelyk de overwinnaars daar van spraken, met hen al de voorgaande bewegingen te veroordelen, gelijk of men noyt enige gerechtige vrese, noch wettige reden om te klagen hadde gehad: en hen noch te bedanken als voor een kostelijke gunst, dat sy na de Kerken al de middelen van staande te blyven benomen te hebben, zy hen tot den wortel toe niet uytgeroeit hadden.

Men moet het dan niet als een vreemde saken aan sien, dat in een tyd, in de welke het soo gevaarlijk was, waarheyd te spreken, en soo noodwendig den vinger op den mond te leggen, men geen Historie van de Gereformeerde geschreven heeft, die niet minder sou hebben konnen doen, als haar Schryver in de aldergrootste ongelegentheyd te stellen. Maar gelyk de waarheyd menigmaal wanneerse wat oud en bestelt is, min hatelyk word, soo vind men metter tyd meerder sekerheyd omtrent het voortbrengen van de selve; en men neemt de vrymoedigheyd aan, die uyt de duysternisse, waar heen de schrik voor de straffe haar henen gejaagt hadde, her voor te halen.

Dese verscheydene opmerkingen hebben my van over lange doen wenschen dat eenig bequaam persoon de moeyte van aan sulk een hoog-nodige Historie te arbeyden, mogt aannemen; en te gelijk tegens soo veel vinnigheden, en lasteringen, met de welke de handel der Gereformeerde sedert tseventig jaren mishandelt en swart gemaakt is geweest, of een opregt en eenvoudig verhaal van het gene haar overgekomen is, of de verantwoording van de daden die hun lasteraars het meeste in het ooge gelopen hebben, aan te stellen. Ik twyfel niet of het sy seer agterdelig, die gene die hun belang maken van de Werelt te bedriegen, over dese sake alleen te laten spreken en begaan, en of t' eeniger tyd de Gereformeerde sullen, sijnde vervolgt door soo veel geweltplegingen, ongerechtigheden en quade trouwe, mede voor het alder nadeligste oordeel van de nakomelingen open staan, indien de selve van de jammeren die deze verdragen hebben, niet als door de boeken van haar vyanden werden onderricht. Sy sullen daar in niet vinden als lofredenen sonder maat, opsnyende loftuyteryen, gesochte vergelykingen van dese langdurende Chicaneryen en konsttreeken, en dese spitsvinnige verdrukkingen, met de heerlijkste daden, van de alderberoemste Helden: en sy souden seer verschoonbaar sijn, al waar het dat sy door soo veel vermommingen de onnoselheyd van de ellendige voor de welke men selfs geen goede getuygenisse besorgt heeft, niet konden sien. Het is waar dat de Registers van den Raad der Parlementen van al de Souveraine en onderhoorige en Gerecht-Hoven, vol sijn van d' Actens, van de welke het bloote gesicht tot een genoegsaam bewys sou konnen strekken, van de onschuldt selfs van die geene tegens de welke men die heeft opgestelt: en datmen het meeste van de selve met soo weynig voorbesorginge heeft gepasseert, datse eerder sijn bewys-redenen van de quade trouwe der beschuldigers, en de schaamtwaardige believentheyd der Rechteren, als proeven van de misdaden den beschuldichden te last gelegt. Maar eerstelyk het is onmogelyk, dat in de staat in de welke de saken staan, yemand sou derven ondernemen dese Actens te versamelen, van de welke het ondersoeken selfs den ondersoeker vermoedelyk maken sou, en het is noch ongelooflijker, dat over hondert jaren, yemand tot sijn hoogste plicht sou nemen den onnoselen te rechtveerdigen; en sich belasten met een ondersoek, dat geen uytslag sou konnen hebben, als met veel moeiten, tijts, arbeits en onkosten. Aan de andere sijde, de Staatslisten van de Roomsche Kerk, zyn aan de geheele Werelt seer wel bekent. Sy weet de zaken die hen nadeelig zyn wel te vermoffelen; men vermist tegenwoordig in de Registers, een oneindige menigte van Actens, die hebbende hen dienstig in die tyden alsse sijn gepasseert geweest, vervolgens daar na hen schande hebben toegebracht. Sy heeft door

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

dese middel den spring-ader van het grootste gedeelte van haar usurpatien geweten te bedekken. Sy heeft dese, dewelke tot aan den oorspronk van het verderf dat sy alle gedeelten van de Religie heeft toegebracht, hebben willen doordringen, genootsaakt al de Boekeryen van Europa door te snuffelen, om eenige gedenk-schriften op te soeken, die de gelegentheden en voortgang van haar ondernemingen konden ontdekken. Sy heeft selfs dat goed gevolg in veel belangende saken gehad, dat eenige sekere saken, by na twyfelachtich en om naar te slaan, heeft gemaakt, hoewel sy het gevolg van haar besorgingen so verre niet heeft konnen brengen, om hen het merkteken van geloofwaardigheyd en waarschijnelykheyd te benemen, die in de saken, van de welke het verwyt, deze de welke men beschuldigt die te hebben gedaan, schaamroot moeten maken, een gegront vermoeden geven datse de beste bewijsen daar van achter de hant gehouden hebben.

Het is misschien mede soo, datse aan haar schryvers het recht heeft gegeven, in twyfel te trekken, die vermaarde geschiedenisse van dat Vrouwmensch 't welke (segt men) gedurende eenige jaren, den Roomschen stoel, onder den naam van Johannes den VIII. bekleet heeft. Ik sou selve bewoogen sijn over eenige Historische aanteykeningen, dewelke schijnen om verre te werpen het gene men daar van segt, indien my niet wel bewust was, dat de voorsichtigheyd om de gedachtenissen, der schandige saken weg te stouwen, door een valsche tijdstellinge, of door veranderinge van eenige lichtgevende woorden, de omstandigheden van hatelijke werken te verwarren, geen vond van heden of gisteren was. Maar wanneer ik by die opmerkinge soo veel meer als waarschijnelyke bewijsen, die tot een grond van dese Historie strekken, ga vervoegen, bekenne ik dat ik my ten naasten by van hare waarheyd overtuygt bevinde. In de saken van dese nature maakt het gerechtig vermoede, het welke men van de quade trouwe der beschuldigde opneemt, wanneer sy nu albereets menigmaal overtuygt sijn, de gedenkschriften by de welke de waarheyd der handelingen word bewaart, te hebben vernietigt sonder tegenspreken, tegens hen een onvolkomen blijk: maar wanneer aan de andere syde, die is ondersteunt, omtrent de saak die in geschil staat, door een menigte van aandringende aanwysingen en sterke vermoedens, kan men niet lochenen, of deze onvolkomene blyk word van een selfde gewicht met een goed bewijs.

Maar om my in geen onnodige afwykinge in te laten, ik sal hier alleenlijk byvoegen, dat die doorlugtige Schrijver, die de Historie van de Engelsche Reformatie beschreven heeft, meer als eenmaal de ondervindinge heeft gehad, van deze besorging die de Catholijken hebben aangewend, om de gedagtenisse der saken, van de welke sy de nakomeling geen kennisse wilden doen hebben, te verietingen; en dat selfs de publijke Registers van sijn Land, die immers onschendbaar behoorden te sijn, niet heylig genoeg sijn geweest, wanneer sy daar Acten in hebben gevonden, die niet seer voordeelig voor hen waren. Ik besluyte daar uyt, dat men misschien over een hondert jaren, sal bevinden dat de Jesuyten de selve voor besorgtheyd sullen hebben aangewent, om de gedagtenissen van de ongeregtigheden die sy of gedaan of aangeraden hebben, weg te nemen, en sy niets sullen hebben overgelaten, selfs in de publijke Registers van 't gene kennisse wegens het gene in onse dagen in Vrankrijk, rakende de Godsdienst is voorgevallen, sou konnen geven. In voegen ik niet kan nalaten seer nootwendig te agten, de uytwerkingen van dese konstgrepen voor te komen, en ten minsten in wyse van een verantwoordinge, de bewysen van de onschuld der Gereformeerden, en van de quade trouwe van hunne Vyanden, in het licht te brengen; ten eynde, dat wegens de daden, die van de eene noch de andere sijde niet konnen ontkent werden, de lasteringen der beschuldigers en verweringe der beschuldigde, de nakomelingen een billyker oordeel mogen vellen. Ik hadde voor eenige Jaren reden om te verhopen,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

hopen, dat ik myn wenſchen vervult ſou ſien, wanneer ik verſtond dat een perſoon wiens naam door gantſch Europa vermaart is, en wiens ſchriften verwondering, ſelfs by ſijn tegenpartyders, wegens ſijn doordringentheyd, nettigheyd, ſijn goede trouwe en vaſtgrondigheyd, veroorſaakt hebben, dit groote werk ter hand geſlagen hadde. Maar eenige redenen hem van meninge en voornemen hebbende doen veranderen, hebbe ik my verpligt bevonden ſijn plaats in te nemen, en my zelve in gevaar geſtelt een quaat gevolg te hebben, in een onderneminge, die ſonder tegenſpreken, te veel boven myn vermogen is, nademaal het ſulk een wakker man alleen waardig geagt wierdt. Ik ſal niet trachten de verſtanden tot myn gunſt voor af in te nemen, door ootmoedige verſchooninge van myn roekeloosheyd, en hen te bewegen om myn miſſlagen, dewelke ik in ſulk een laſtig werk ſou mogen hebben begaan, te willen vergeven, met te belyden voor af dat ik geenſints vry van miſſlagen ben, en te verklaren, dat ik my hun cenſure en oordeel onderwerp, mits datſe daar omtrent met billykheyd gaan. Ik weet wel watmen wel eer heeft geſegt, en watmen ook nu ſou konnen ſeggen, tegens deſe dewelke de gunſt van den leezer door deſe wyſe van doen ſoeken in te nemen, het was beter ſig te onthouden van miſſlagen te begaan, in ſaken in dewelke men meeſter is, als vergiffenis daar van te verſoeken, om die verdraaglyker te maken. Ik hadde my konnen onthouden van te ſchryven, dewijl ik 'er niet toe gedwongen ben: en indien ik bedugt was, al de Werelt niet te ſullen konnen voldoen, en dat in een werk van ſulk een belang, het hing niet als aan my om niemand te mishagen, ende gelegentheyt te ſchouwen van miſſlagen te begaan, die miſſchien niemant de goedheyt ſal hebben my ten beſten te houden. Hier toe dan is niets nodig om in ruſt te blyven, als de penne van het papier te houden. Maar ik moet belyden, dat de vreſe van het deſſein van ſulk een nootwendige Hiſtorie ter ſyden geſtelt te ſien, kragtiger is geweeſt, als al de opſigten de welke my ſouden van deſe onderneminge hebben konnen afſchrikken; en dat ik gelooft hebbe, dat het nutter voor het gemeen was, het ſelve een werk te geven, ſodanig als ik bequaam ben over deſe ſtoffe, uyt te voeren, als de Werelt qualyk onderrecht te laten wegens ſulk een jammerlyke omkeringe als deſe, dewelke in het ſtuk van de Gereformeerden Godtsdienſt voorgevallen is. Het gene my het meeſte in deeſe beooginge heeft beveſtigt, is dat andere perſoonen hebbende eenige tijdt voor dat ik my daar toegevoegt hebbe, aan deſe ſelve ſtoffe gearbeyt, ik in hun ſchriften te veel verantwoordige en Apologias, en te weynig Hiſtoriſch hebbe gevonden, hoewel ik mede daar veel bondigheyd in onmoet hebbe.

Het gene nu my als het aldernootwendigſte in het ſchryven van het gene voor en tegens de Gereformeerde voorgevallen is, toeſchijnt, is, een betamelyke uytbreydinge aan de daar op ſiende ſaken te geven, ten eynde het te gemakkelyker valle, deſelve van alle kanten beſchouwende, met hun alderaanmerkelykſte omſtandigheden, te oordelen, of het kenteykenen ſijn, van een oproerige, vrygeeſtige en omroerende geeſt, gelyk de vyanden die daar voor uytkryten; of eerder uytwerkſelen van een noodwendige voorſigtigheyd, en een wettige voorbeſorgtheyd, gelyk die de Gereformeerde menen te ſijn. Wanneer men een verkorte Hiſtorie leeſt, gevende al te naakte en ſimpele ſaken, voor het oordeel van den Leezer geen ruymte genoeg; en om ſijn goetvinden, omtrent het gene de Hiſtory-ſchryver hem voorſtelt, te veſtigen, vereyſcht hy ſeer dikmaals de omſtandigheden te kennen dewelke de kortheyt voor hem verduyſtert. Het valt ligt door een voorbeelt, wat ik hier by verſta te begrypen; indien yemand vint in de Geſchriften van eenen Maimbourg, van eenen Soulier, van eenen La Croix, of eenige andere Schryvers die de Penne niet inde handt hebben genomen, als om de Gereformeerde haatelyk te maken. Indien yemandt, zegge ik, aldaar vind een kort begrijp, dat de Gereformeerde hebbende agt of negen jaren aan een, in het vervolg van ſeekere verſoeken doorgebragt, wel-

ke

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ke de Koning Louis de XIII. niet goed vandt hen toe te ſtaan. Deſe Prins, ſijnde door hun geduerig aanhouden te zeer gequelt, om hen tot ſijn wille te brengen, de Wapenen aanvaarde, hen de Plaatſen in pandt tot hun verſekeringe gegeven, af nam, de Unië verbrak, hen van veele van hun Privilegien beroofde: ſiet daar een ſeer waarachtig verhaal, maar van het welke de beknoptheyt geen vergenoegen den Leezer toebrengen kan. Op dat hy van de zake met kenniſſe mag oordeelen, is het nodig dat hy, van de natuere der zaken, die de Gereformeerde van hem verſochten, als mede van de reden om zulks met zulk een volhardinge te verſoeken onderrecht zy: het is nodig dat hy weete, op wat fondament het Hof haar weygeringe hebbe gegront-veſt, en wat reden het zelve gehadt heeft, om de Wapenen op te nemen, om den voortgang van al dit verſoeken, en naarlopen, dat haar zoo laſtig viel, te ſtuyten. Men kan buyten dat niet weeten, of de Gereformeerde geregtige reden van vreſe hadden, of hun klagten wettig waren, of de weygeringe van het Hof voortquam, eerder of uyt haar quaadtwilligheyt, of uyt de ongerechtigheyt van hun verſoek, noch bygevolge oordeelen, of de Gereformeerde, of als wederſpannige geſtraft, of als ongelukkige ſchuldelooſe, door den Oorlog die hen het Hof verklaarde, verdrukt wierden. Men moet dan dit werk voor de oogen van den Leezer ontwinden, hem uytleggen waar over de Gereformeerde klachtig vielen, waaromme zy dag voor dag nieuwe ſchrik en vreſe opnamen; uyt wat reden ſy en het Hof beſchuldigden van geen goede Intentien tegens hen te hebben, en niet te zoeken als hen te verraſſen, om hem t'onder te brengen. De Leezer door deſe middel de ſtaat van het geſchil begrepen hebbende, heeft alle regt om te oordelen, of hun verſchrikkingen ydel ſijn geweeſt, dan of het Hof reden hebbe gehad hen alsdan op het lyf te vallen, veld hy het vonnis niet in billijkheyd, ſoo komt ſulks ten minſten by de ſchuld van de Hiſtorie niet toe, om dat deſelve hem ligt genoeg, om met kenniſſe te konnen oordelen, gegeven heeft.

Deze opmerkinge nu konnende op alle ſaken van eenig belang de Godtsdienſt aangaande toegepaſt werden, hebbe ik geoordeelt dat het niet genoeg waar een verkort verhaal der ongevallen van de Kerken in Vrankryk in het ligt te geven, maar dat ſy wel verdienden met uytbreydinge geſchreven te werden; dat nemende de ſaak uyt haren oorſpronk, en wel aanmerkende de voortgang, en de te ſamenhanginge van het goed of quaad dat hen bejegent is, niet alleen de verſcheydentheyd der Leezinge, van het werk te aangenamer zou maken, maar de verbeeldinge der meeſt-belangende omſtandigheden, die ook te nutter zou maken, en tot een vaſter grond zou dienen voor de verantwoordinge van deze verlatene menigte, die tegenwoordig geheel Europa met haar Schipbreuckige verſtroyinge vervult.

Ik hebbe my dan voorgeſtelt te doen, het gene ik zag dat niemand anders ondernam, en om plaats te geven te geſondelyker te oordelen, of de herroepinge van het Edict van Nantes, die wy in onze dagen beleeft hebben, een werk van geregtigheyd en goede trouwe zy, hebbe ik getragt, alles het gene ik van de wyze op de welke dat is bearbeyd, verkregen, verkondigt, en geëxecuteert of eerder gevioleert, te verhandelen, terwijl men nog eenige agtinge voor ſijn naam of voor den gever en auteur daar van heeft. Ik hebbe my dan met dat voornemen verbonden, om de Hiſtorie, van het gene in Vrankryk ter oorſaak van de Godtsdienſt is voorgevallen, te beſchryven, en dat van Luthers tyden af, tot aan de tyd, dat dit Edict gegeven is geworden: op dat het te gemakkelijker moge vallen, wat regt de Gereformeerde hadden dat te verſoeken, wat redenen hen hebben verbonden ſig daar mede te vergenoegen, waar uyt ſo veel conteſtatien en tegenſtribbelingen, op eenige der Artykelen daar van ontſtaan ſijn, waar om de Koning ſo veel ſwarigheid gemaakt heeft het ſelve toe te ſtaan, de Geeſtelijkheid ſo veel tegenſins om

 het in

in te willigen, en de Parlementen zoo veel wederboodigheyt en tegenstryt, om het zelve te verifieeren. Het is tot dien eynde nodig geweest, wat gestalte de Gereformeerde in het Koningryk hadden; wat verbintenis met den Koning wanneer hy tot de Kroon quam, wie hunne vrienden wie hunne vyanden waren, wat redenen of vrese of van hoope zy hadden, te voorsien. *Ik hebbe geoordeelt voor dit Desseyn genoeg te sijn*, in weynige woorden de aldergewigtigste en onwedersspreekelykste voorvallen, zedert de Reformatie, tot aan de doot van Hendrik de III. voor te stellen; om dat zulks genoeg is om ten minsten een verbeelding en eenigen smaak van de algemeene verhandelingen van dien tydt te geven. Maar het heeft my ook gedagt, meer in het breede de geschigten, dewelke tot het Ryk van Hendrik de IV. behoren, te verhandelen, om datse zoo veel verbintenisse met de zaken van het Edict hebben, dat sonder deselve een weynig bescheydentlijk te weten, het ongemakkelijk sou vallen te oordelen, hoe geregtig, wijs, en nootsakelijk dit Edict sy geweest.

Dit bewerp het welke my in een Historie van meer als tagtentig jaren heeft doen treden, sonder te spreken van de verkortinge die meer als tseventig andere begrijpt, heeft mijn moeite te grooter gemaakt, en aan my meer reden gegeven te vresen, dat ik voor sulk een groot onderwindt niet bequaam zou sijn. Ik kende mijn kragten genoeg om daar geen groote verwagtinge van te hebben, ik vleye my niet met een buyten ordinaire uytbreydinge van Geest en verstandt, en ik ben te wel overtuygt, dat nog de kragt nog de nettigheyt daar van my ten lot toe gevallen zijn. Daar mogt misschien nog zoo veel ydelheidts by my zijn, als my te vleijen, met een plaats onder de middelbare verstanden te hebben, en zoo echter jemandt bevindt, dat ik my nog zoo hooge niet hebbe te verheffen, ik ben vaardig nog een trap lager af te dalen. Daar-en-boven hebbe ik by na mijn gantsche levensloop, in een slag van leerlingschap doorgebragt, die my tot geen Schrijven van Historien geschikt maakte; en mijn geduerigheit omtrent een andere soort van werksaamheit, liet mijn geen ledigheit over om op andere saken te denken.

De vervolgingen die nu zoo veel jaren tegens de Kerken sijn aangestelt, hebben my in 't bysonder, lange, menigvuldige en moeijelijke verstrojinge van sinnen veroorsaakt, die my tot besorgingen verbonden hebben, die wel verscheyden waren van diemen moet hebben, wanneer men zig vervaardigt om een History-Schrijver te werden. Invoegen ik van mijner sijde het werk, waar mede ik my belast hebbe, niet hebben konnen toebrengen, nog de gaven van een uytstekende natuerlijkheit, nog de doordringentheit en het ligt van een verstandt, het welke met zoo veel sorgvuldigheit als wel nodig zou zijn, op gequeekt is. Ik hebbe de kennisse van veel Professien, van de welke ten minsten men de gemeenste konst-woorden moet verstaan, niet konnen verkrijgen, om op een behagelijke en leersame wijse te spreken, wanneer de gelegentheit sig daar toe aanbiedt. En by gevolg is het my onmogelijk geweest, in geen verscheydene misslagen te vervallen, diemen egter den goedtwilligen Leezer wel siet overstappen; maar die de keurige geesten, die meestendeel het grootste getal uytmaaken, de Auteuren nooyt ten besten willen houden. Dit zou al die gene die meenen datse wat schranderder als andere zijn, tegens my op konnen maken, niet om datse bequaam sijn om beter te doen; maar om datse nooit in andere Boeken, als van eens anders gebreeken gestudeert hebben, geloven sy de konst van hen te verkleinen, en het regt van hen te berispen, in hun magt te hebben.

Voornamentlijk hebbe ik te vresen, die hun belang vinden by my wat uit te branden, om de vrugt die mijn werk zou mogen voortbrengen, indien het in de Werelt wel aangenomen wert, te hinderen. Het is de gewoonte van dese menschen, het gene dat het min wesentlijkste in eenig Boek is, aan te tasten, en veel geschreeuw te maken over de fauten die zy aldaar in vinden, ten einde dese die de zaak juist zoo

naauw

naauw tot in den grond niet insien, daar door het gantsche werk verwerpelijk oordelen.

De Jesuyt Palavicijn, heeft door dit konst-stuk dry hondert en tsestig fauten, in de Historie van het Concilie van Trenten, van P. Paolo Sarpio geschreven, gevonden. Maar om dat getal goedt te maken, heeft hy al de werk-raderen van knibbelary wel in het werk moeten stellen, en voor een hooft-fout te rekenen een datum qualijk gestelt, een zeker getal voor een ander genomen, ses voor vijf, twintig voor eenentwintig, en diergelijke kleynigheden meer. En boven allen, als sig tegensprekende, zaken af malen, die te gelijk waar konnen sijn en met malkander bestaan. Wie zou niet geloven dat een Boek, daarmen 360. fouten in kan tellen, voor een quaet Boek sou behoren door te gaan? Ondertusschen indien men van dat getal de enkele leuren en seuren, en die de zaak geen verandering met allen toebrengen, en de misslagen, die geen misslagen schijnen te sijn, als om dat een beknibbelaar de redenen die hen goedt maken achterhoudt, zou willen af korten; men zou misschien in een ogenblik, de dry vierde gedeelte van die genoemde fauten sien verdwijnen, en het vierde deel datter nog overig zou sijn, zou nog voor slegtelijk beweesen konnen door gaan, zoo lange tot datmen de waardije van twee History-Schrijvers vergeleken, de redenen die de strydigheden daarse gevonden werden, de bewegingen die den een of den ander hebben konnen aandringen, om de Werelt te bedriegen, en de suyverheit van den Bron-Ader, uyt dewelke hy het bewys van het geene zy voorbrengen, gehaalt hebben, wel overlegt hebbe.

Maar ik hebbe evenwel niet gelooft, dat de vrese voor dese ongemakken mijn voornemen behoorde te stuyten. De zaak van de waarheit en onschuld zou te jammerlijk verlaten staan; indien men die niet zou derven beschermen, uit vrese van den haat van een deel Volks, die met een selfde stoutheit heet en kout uit eenen mont blasen, op den hals te halen. Men moet zig onthouden van voor de Werelt te Schrijven, of sig tegens dese onvermijdelijke klippen voorsien. Voornamentlijk als het op Historie-Schrijven aan komt, en dat nog een Historie, dewelke strekt om een verdrukte onschult te redderen, die door de aldergeduchtste Magten der Werelt word aangeranst, moet men niet anders als een storm van schenden en schelden, verwijt en loogen-smaat, ja alles dat een Boek en sijn Schrijver, by de gemene verstanden verdagt kan maken, te gemoet sien. Gelijk ik wel voorsie dat my sulks te gebeuren staat, sal ik my geensints verwonderen wanneer het my overkomt; en ik heb geoordeelt, dat ik my tegens dese pijlen van quaataardigheit vol belang, niet beter als met opregtigheit, goede trouwe en nettigheit wapenen kan; zonder my seer te bekommeren wat de knibbelarye en bedriegerye my op den hals jagen mogen. Men moet niet Schrijven als voor welgestelde Zielen, en die van het merkteeken de zaak oordelen niet als na de grondt, en stappen lichtelijk eenige misslagen over, die niets van belang of wezentlijkheits behelsen. Nu hoope ik evenwel, datmen my in geen fauten van die laatste natuere zal konnen achterhalen. Ik hebbe getracht niets te vermommen, en misschien hebbe ik maar al te vry en open van sommige saken gesproken, die een ander lichtelijk wat meerder verblomt, of in een voorsigtig stilswijgen verstommelt zou hebben. Maar wanneer men den onschuldigen niet kan rechtvaardigen, als met het ondekken van een lichtgeraakte waarheit, moet men nootsaakelijk eenige insigten overstappen, diemen niet bewaren kan, zonder de zaak diemen voor wil staan te verraden. Dit is de eenigste verschoninge dewelke ik tegens die gene, die zullen oordeelen dat ik van eenige sake met een weynig te veel vryheit spreke, meen te doen. En ik hebbe geoordeelt die verschuldicht te zijn, om met te beter trouw te gaan, en den Leezer de Bron-aderen van dese geschichten, en de gronden van mijn bysondere opmerkingen, te beter te leren kennen.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

De zelve trouwe de welke ik in de Historie belijde, verbind my aan deze plaats te erkennen, datter misslagen in myn werk konnen sijn, die voor wezentlijk sullen passeren, en die ik misschien zelve daar voor erkennen sal, wanneer men my die sal aangewesen hebben. Maar deze zullen my door billijke regters niet te laste gelegt werden, wanneer ik sal gesegt hebben van waar deselve konnen bygekomen sijn. Het is seker dat ik het onderstand dat my wel nodig ware, in een onderneminge van zulk een gewigt als ik hebbe aangeslagen, niet hebbe gehad. Daar sijn, sonder tegenspreeken veel saken, die my daar door ontsnapt sijn, en my aan verscheyde plaatsen genootsaakt hebben myn verhaal niet soo volkomen, met minder uytbreydingen en minder omstandigheden te doen, als ik wel gewenscht sou hebben. De lezer sou my met regt wat meerder verklaring over eenige materie, en dat ik eenige twyfelinge die hem daar over konnen ontstaan, na dat hy de kennisse der saken sal genomen hebben, sou hebben voorgekomen, konnen afeyschen. Maar ick hebbe niet beter konnen doen, en het scheen my toe, dat het gevoeglyker was kort by eenige saken te blyven, als door de stoutheyt van myn eygene gissinge en raminge, te trachten het gebrek van de memorien en gedenk-schriften te willen vervullen. Ik zoeke daar door geensints de verbintenisse van die geene, die my met gewigtige stukken, en de mededeelinge diese my Edelmoediglijk van hunne boeken, en hun handschriften hebben gedaan, de voornaamste stoffe van mijn werk hebben beschaft, geensints verminderen. Ik erkenne datter veel Personen sijn geweest, die my van over hondert, ja twee hondert mylen van hier alles wat sy dienstig hadden om my te konnen helpen, toe hebben gesonden, en dat, gelijk ik veel onderstand van deze soo afgezonderde plaatsen hebbe ontfangen, ik alzoo van gelyken door veel curieuse en nauwkeurige luiden van naby seer wel geholpen ben geweest. De publyke en bysondere Bibliotheeken, de Cabinetten van nauwkeurige luyden, in de welke men de ongemeenste dingen vindt, en verscheydene andere bron-aderen, daar de Historie misschien uyt getrokken is, sijn my geopent. Ik sou met veel genoegen die gene noemen, die my soo trouwelijk hebben bygestaan, niet alleen om dat het niet meer als regt en reden is dat sy met my aan de erkentenisse van het gemeen, als tot welks onderwysinge zy soo milddadig toegedaan hebben, deelagtig sijn; maar om dat sy ook als borgen staan, van het gene ik voortbrenge, en dat de eenige bloote naam van eenige onder de selve genoegzaam sou sijn om te tonen de waarheyd der Tytelen en bewijzen uyt de welke ik de stoffe van mijn arbeyd getrocken hebbe: maar de meest van deze versogt hebbende niet genoemt te werden, en dat ter oorsaak van eenige verbintenisse de welke sy met eenige Personen, die nog onder de verdrukinge leggen, hebben, soo kan ik hen de betuygenisse de welke ik hen door hun goedwilligheyd verschuldigt ben, niet bewijzen, nog van hun naam dat voordeel trecken, dat ik wel sou konnen, indien ik niet verbonden ware de begeerte die zy hebben om onbekent te blijven, in te willigen. Ik zal elders gewag maken van de versamelinge, toebereyd door wylen den Heer Tessereau, een Man van de gehele Werelt voor zeer arbeydzaam, nauwkeurig en bequaam om dingen die tot een groot werk konnen dienen by een te brengen, bekend: en ik zal niet ontveynzen, het gene ik tot mijn behulp, uyt het geene hy in sijn gedenkschriften agter gelaten heeft, hebbe getrocken, hoewel de zelve ten tyden van sijn af sterven, in een groote onordere bevonden wierden.

Maar deze hulp-middelen verhinderen egter niet, dat my nog veel andere, uyt de welke ik groot ligt sou hebben konnen trecken, ontbroken hebben. Wanneer de Raad van Vrankrijk het regt der Exercitie van den Godtsdienst begost naar te soeken, vand dezelve geraden de Kerken te benootsaken, de Tijtels en bewijsen van de welke sy sig meenden te konnen dienen, te voorschijn te brengen. Dit

was

was inder daat geen zo nodigen ſaak, gelijk ik op ſijn plaats hebbe aangeweſen: maar dewijl men toen ter tijd, ſodanige maat-ramingen nam, om de kenniſſe van hun bedriegerijen voor den naarkomeling te verduyſteren, wilde men ſig van alle gedenkſchriften, die de gedagtenis daar van konden bewaren, meeſter maken, en aan de Gereformeerde niet als ſtucken laten, van de welke het geſag lichtelijk in twijfel te trecken was, om datſe geen Originele waren. De Raad heeft het grootſte gedeelte van deſe Tytels en bewijſen aan ſich gehouden, ſelfs nog na dat de ſaken waren afgedaan. Daar ſijn weynig Kerken die de ſelve weder hebben konnen uyt haar handen krygen. Tegens die gene die hun ſaak hadden verloren, ſeydemen, dat hun papieren hen nergens toe konden dienen; en men betaalde die gene die beter handelingen hadden gehad, met eenige quade ſtreken, om hun inſtantie en invorderinge van hun ſtucken, te leur te ſtellen.

Men zeyde hen menigmaal dat het laatſte arreſt al hun Tytels en bewijſen konde ophalen, en hen daar voor dienen, en dat daarom al die vorige hen onnut waren. Selfs in de laatſte jaren heeftmen de Conſiſtorien gedwongen, om alle papieren, 't ſy Origineele, 't ſy Copijen, die ſy hadden te voorſchijn te brengen, en het minſte papier te rugge gehouden, was genoeg om de dienaars te doen bannen, en de Kerken onder de voet te doen werpen. Invoegen ſeer weynige Kerken gevonden wierden, die het derfden wagen, met alles wat ſy van ſtucken en bewijſen, hadden over te geven. De voorwendinge van deſe quellinge was, datmen wilde weten wat middelen ſy beſaten, tot verbeurtmakinge van de welke hun vervolgers een ſeer grote begeerte hadden. Maar een kragtige, hoewel ſeer verborgene reden, was, datmen hen alle middelen wilde benemen, om den nazaat gedenkſchriften naar te laten, uyt de welke hy de waarheyd van de verongelijkingen diemen hen hadde aangedaan ſou konnen verſtaan. Om de waarheyd te ſeggen, al deſe voor-beſorgingen evenwel hebben niet konnen verhinderen, datter nog genoeg is overgebleven, om een wel uytgebreyde Hiſtorie mede op te maken; maar men kan ook niet lochenen, dat ſy vele Kerken van de middelen, waar mede ſy my het onderſtand, dat ik van hen ſou hebben konnen verwagten, ſouden hebben konnen beſchikken, berooft hebben. Voornamentlijk deſe, dewelke de gemene bewijſen van yder Provincie in bewaringe hadden.

Aan de andere ſijde kan men ligtelijk bedenken, dat de manuſcripten, van des Konings boekerije, van die van het Collegie der vier Natien, en van eenige andere ſoo gemene als byſondere my niet mede gedeelt ſijn; en dat ik niemant hebbe konnen vinden, die derfde wagen my eenige extracten die tot mijn voornemen konden dienen, daar uyt te maken. Ik ſou aldaar al de onderhandelingen omtrent het Edict, al de inſtructien der Commiſſariſen, al de intrigues en handelingen van het Hof, al de tijden der algemene vergaderingen, al de bewerpen van den Oorlog en de geweldigheden die de Raad van Louis de XIII tot vernietiginge der Gereformeerde in het werk heeft geſtelt, gevonden hebben. Men heeft niet te twijfelen, of ik ſoude onder de menigte boeken van deſe handſchriften, byſonderheden die my ſig van elders niet opdoen, en daar toe ik met geen raminge hebben konnen komen, ontmoet hebben. Maar men moet drie opmerkingen nemen, om ſig omtrent dit verlies te vertrooſten. I. Ik hebbe ſoo wel al my mogelijk is geweeſt, uyt de memorien dewelke my in handen ſijn gevallen, de ſubſtantie en het merg der ſaken, diemen in de alder-uytgebreydſte en duydelijkſte handſchriften ſou konnen vinden, verſamelt, en hebbe door de gedrukte ſtucken, van de welke ik een goed getal gevonden hebben, het gebrek van de manuſcripten vervult. II. Deſe Bibliotheeken, ſijnde geweeſt van een gemakkelijken toegang voor al die gene die tegens de Gereformeerde geſchreven hebben, als by voorbeelt; voor Moynier, Ber-

nard

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

nard, Maimbourg, Soulier la, Croix, en andere onvermoeide vervolgers van de Kerk, ſou men konnen ſeggen, dat al het gene nadelig voor haar ſy, door haar Vyanden, uit deſe handſchriften getrocken, in hunne werken gebragt is; dat indien ſy weinig daar uit gehaald hebben, het een teken is, dat ſy daar weinig voetſel voor hun drift gevonden hebben, en dat alſo het gebrek van deſe manuſcripten niet heeft gedaan, als my te doen misſchen het ligt dat ik daar uyt ſou hebben konnen trecken, tot verdedinginge van deſe, welker beſcherminge ik ondernomen hebbe. Maar nu iſſer geen ſchijnbaarheyd, dat deſe dewelke ſig met ſoo veel drifts tot ons verderf hebben laten gebruyken, my als een grote misdaat ſullen toerekenen eenige ſaken te hebben vergeten, die hun ongeregtigheyd noch meerder ten toon ſou hebben konnen ſtellen. III. Indiender ymant onderneemt mijn werk te wederleggen, ſal het hem nodig ſijn, ſijn wapenen waar mede hy my ſal willen bekampen, uyt deſe handſchriften te halen. Doet hy ſulks ter quader trouwe, ſal ſijn antwoord my niet ſeer veel moeytens koſten; maar indien hy als een eerlijk man handeld, ſal het hem van noden ſijn de gronden van ſijn reflexien, geheel voor te ſtellen, en by gevolge vele geheymen te openbaren, die miſſchien de mijne ook ſullen verſtercken.

Voor al de reſt dan, deze aanmerkingen moeten my ten minſten ſoo veel doen in de ſaak dewelke ik voorſta, als het gene de bewijſen in regte voor de particulieren doen en vermogen, alwaar het kragtig vermoeden van een Roverye een brandſtigtinge, of eenig ander toeval ſonder hulpmiddel, door het welke ſy bewijſen, datſe de juſtificerende bewijſen van hun pretentien hebben verloren; voor antwoord, die ſy doen op het verſoek van hun partyen, moeten dienen. Ik ben volkomentlijk in het ſelfde geval. Ik betone dat de bewyſen die my konden afgevordert werden, my onthouden of door meerder magt ontnomen ſijn: en het gene noch van een groter belang is, ik betone dat de vinders van deſe geweldpleginge en ontrovinge, deſe ſelfde ſijn, die my de bewijſen afvorderen dieſe my ontnomen hebben; datter een quade trouwe in hun opdringinge van valsheid, om dat ſe my met gewelt, en als met gewapender hand, de middelen van wettige verdediginge en preuven hebben ontrukt.

Maar ik ben tot geen alleen enkele vermoedens gebragt, en in weerwil van alle konſtgrepen van een quaadaardige voorſigtigheid, daar is een oneindige menigte van autentijke gedenkſchriften, der jammeren die de Gereformeerde hebben moeten uytſtaan, die rovende handen ontkomen. Het meeſte gedeelte der ſelver beſtaande in publijke en gemeen gemaakte ſtucken, die men niet verwerpen en tegenſpreken kan.

Na deſe algemene aanmerkingen, omtrent de Hiſtorie dewelke ik in het licht brenge, is my noch overig in het byſonder van de methoden en ordere dewelke ik in het maken van de ſelve gevolgt hebbe, reden te geven. En ten eerſten is het nodig dat ik die gene dewelke qualijk ſouden konnen inſchicken dat ik partye neme, en dat ik al te ſeer mijn Godtsdienſt ten toon ſtelle, en het belang dat ik in de zaken van mijn verhandeling doe blijken, ten antwoord ſta.

Men wil dat een Hiſtory-Schrijver een volkomene onſijdigheid beware, dat hy noit ſijn byſonder gevoelen doe blijken, dat hy met ſijn redeneringe den Lezer niet voor af in neme, en dat hy ſig bindende aan een gantſch blote beſchrijvinge van de ſaken en omſtandigheden, nimmermeer het merkteken, of van partye, of van voorſpraak of van Regter aanneme. Ik hebbe van deſe ſtrenge wetten my ontſlagen; ik hebbe geredeneert, ik hebbe mijn meninge voorgeſtelt, ik hebbe beweſen, ik hebbe nu en dan wederlegt, na dat ik oordeelde dat de ſaak vereyſchte. Maar ik ſou mijn wijſe van doen, door verſcheydene redenen konnen regtvaardigen, indien ik niet

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

niet by verkortinge meende te gaan. Het voorbeelt van meest alle die geschreven hebben, sal my tot een goede verantwoording konnen strecken. Men vind 'er nauwelijks die sig soo nauwkeuriglijk binnen dese bepalinge hebben gehouden: en om de waarheyd te seggen, het is een saak so weynig mogelijk sig daar toe te brengen, dat indien dese selve, die sulke wetten willen voorschrijven, aan andere verslag van eenig voorval souden ondernemen te doen, sich niet souden konnen hoeden van de vereyschen van desen lastige nauwkeurigheid, te schenden. Maar ik sal my vergenoegen twee saken tot mijn verweringe voor te stellen. De eerste is, dat mijn advijsen, en mijn redeneringen moeten werden aangemerkt, als die van de Personen voor wien ik spreek, 't sy om datse sijn uittreksels van de redeneringen, dewelke tot hun voordeel voortgebragt sijn; 't sy datse uyt de sake selve spruyten, en vertonen het gene al de Gereformeerde souden konnen seggen, indiemen hen in regte, omtrent dese stoffe dat af vorderde. De twede is, dat het een onvermijdelijke nootwendigheid is, dat ik mijn Historie een Caracter en merkteyken van een verantwoordinge aan passe: om dat ik deselve schreef om tot een wederspraak te dienen tegens de geweldige uytbulderingen van die gene die ons hebben vervolgt; het was dan niet te vermijden, dat ik nu en dan mijn opmerkingen by het verhaal der geschigten vervoegde, op dat ik des te beter het bedrog en de onregtmatigheyd van dese dewelke ik beschuldige, mag doen blijken, en de onschuld der gener die ik soek te regtvaardigen in schoner dag te stellen. Egter kan men sig versekeren, dat in vele gelegentheden, in de welke ik schijne te spreken, ik so nauwen agt genomen hebbe op het gene ik voortbrenge, datter weynige Gereformeerde sullen gevonden werden, die my zullen in het ongelijk stellen. En in allen gevalle dese vryheyd van sijn eygen willekeuren voort te brengen, is so onover-een-komende met de onverschillentheyd van een History-Schrijver niet. Het gene de opregtigheit van hem vereyscht, is dat hy de sake nog verbloeme nog ontveinse, en ik hebbe my daar omtrent strenge wetten genoeg opgelegt, om de aldernauwgesetste keurders daar in te voldoen. Maar gelijk het by sonder advijs van den History-schryver den Leser niet verbind, maar sig also wel als de saken die hy verhandelt, sijn oordeel onderwerpt, alsoo behoort de Leser sig eerder verbonden te agten, voor de moeyten dewelke hy genomen heeft om het Proces, dat hy hem, om te oordeelen voorstelt opgemaakt te hebben, als sig te beklagen, dat hy hem voorgekomen is door de vryheyt van sijn gevoelen te uyteren. Sy vinden ook de stoffe gantsch toebereydt en sonder sig met het redenkavelen over de saak te vermoeyen, hebben sy niet te doen als te oordeelen, of de saak vanden Schryver wel genomen en wel verstaan is of niet.

Ik hebbe my selve de vrygheyt gegeven, nu en dan de uytdrukselen van de Acten, dewelke ik by brenge een weynig te veranderen, maar sulks moet niemant verdrietig vallen, om dat het onmooglyk is daar omtrent anders te doen, wanneer men een voornemen van verkortinge heeft. Aande andere sijde, wanneer ik vele van sodanige Actens gemeen maake, moetmen minder daar op te seggen vinden, dat ik die niet van woort tot woort in het lighaam van het werk voortbrenge, het geene ik inden rang en rye vande bewysen hebben gestelt. Vorders wanneer der expressien in dese Acten sijn, die van aanmerkinge en belang bevonden werden, hebbe ik die altoos alsoo gehouden, en in dese dewelke ik in plaats van de Termen zelve van deze stukken hebbe gestelt, hebbe ik altoos naauwkeuriglyk den sin en kerne van de zake bewaart. Dit nu is genoeg voor regtmatige Personen, het komt hier niet op woorden maar op zaken aan, en daar is weynig aan gelegen of de gene verandert werden, als deze met een getrouwe naauwkeurigheyt werden voorgestelt.

Ik hebbe by na alle de Edicten en Declaratien, onder den datum van den dag dat sy het Zegel syn gepasseert, eerder als dat van de Verificatie van het Parlement,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

hoewel het ſy den dag van de Inregiſtreeringe, dat deſe Actens kragt en weeſen van een Wet verkrygen. Maar ik hebbe geloofr zulks te moeten geſchieden, om dat de Jurisdictie van het Koningryk van Vrankryk ſijnde in veele Parlementen verdeelt, het zelden gebeurt dat de Inregiſtreeringe over al geſchied, en veel minder op een en den zelfden dag. Invoegen dat zulks eenige verwarringe ſou hebben gemaakt, en de ſtoffe die van ſig zelven niet ſeer rijk nog luſtig is, wat mager ſou hebben gemaakt, indien ik op yder Edict ſoo veel verſcheydene datums en dag-teykeningen hadde geſtelt. Ik weet wel dat men ſig gemeenlijk aan den dag van de Verificatie van het Parlement van Parijs bind, als hebbende eenige voorregten boven de andere, maar nademaal een Edict, het welke dat heeft geinregiſtreert, noyt in kragt van wetten in een ander Parlement door gaat, als wanneer de ſelve plegtigheden daar omtrent ſijn gepleegt, hebbe ik gevoeglijker geacht my aan de dach-teykeninge van het zegel, dewelke vaſt en ſeker gaat, en over al door het Rijk gemeen is, te houden. Vorders is het tegenwoordig de Maxime van den Raad van Vrankrijk, dat de Edicten geen kragt van wet uyt het inregiſtreren ontfangen, maar alleen die van des Konings wille en het aanhangen van ſijn zegel erlangen, en de Parlementen geen ander geſag hebben, als het ſelve te verkondigen en executeurs daar van te ſijn. Invoegen ik reden hebbe gehad, de dagteykeninge, van de welke deſe Acten hun kragt ontfangen, voor andere die hen niets toebrengen, en die nergens toe dienen, als om het Volk de verſchoning van onkunde te benemen, te ſtellen.

Ik hebbe noch omtrent deſe ſaak van de dagteykeninge te ſeggen, dat indien ik daar omtrent in eenige dwalinge gevallen ben, de ſchuld daar van my geenſints te wyten is. Ik hebbe die gevolgt, dewelke ik in de publijke ſtucken gevonden hebbe, van de welke ik my hebbe gedient, en dewelke meeſt alle door de Catholijken in het ligt gebragt, en van deſelve al de veranderingen, die men daar in vind, ontfangen hebben. Van gelijken indien het gebeurt, dat ik eenige miſſlag omtrent het getal der Artykelen, in de welke ik eenige ſtucken verdeel, bega, ſulks moet my ook geenſints te laſt gelegt werden. Deſe verdelinge is by na eygenwillig, en ſomwylen vind men deſelve verſcheyden, in verſcheydene Editien van het Edict, en dat van een ſelfde Arreſt en vaſtſtellinge, hoewel ſy altemaal even Autentijk ſijn.

Men ſal vinden, dat ik op verſcheidene plaatſen vereyſche dat de Lezer eenige ſaken doe, ſonder kenniſſe van de welke het ſeer ongemakkelijk ſou vallen, de ſake daar ik hem berigt van doe te verſtaan. Ik weet wel dat ſulks voor een miſſlag ſou moeten gaan, en dat ik eenige daar van, in een Hiſtory-Schryver, die verſuymt hadde my de ſaken, dewelke hy voor af, ſtelde dat ik behoorde te weten, om datſe hem bekent waren, uyt te leggen, daar voor opgenomen hebbe; maar ik hebbe evenwel gelooft, dat het onmooglijk ware die miſſlag te konnen ontgaan, om dat, indien het nodig was geweeſt, ter liefde van de vreemdelingen, uyt te leggen alle het gene hen moeyte ſou konnen veroorſaken, by mangel van een nauwe kenniſſe der gebruykelijkheden, als by voorbeelt van de Huysgeſinnen en geſlagten, van de plaatſen en hun gelegentheid, en hondert andere byſonderheden, de grond van mijn Hiſtorie ſou ſijn, om ſoo te ſpreken, ingeſwolgen, door een deel Epiſoden en by-redenen, met de welke ik die ſou hebben moeten belaſten, ſijn geweeſt. En alſoo ben ik, ſelfs tegens mijn eygene wille gedwongen geweeſt, den Lezer, om te weten het gene ik hem niet konde ſeggen, te wijſen aan de Schrijver dewelke byſonderlijk van die ſaak gehandeld hebben.

Ik gelove niet dat men my qualijk afneemt, my niet te ſeer over de ſaken van andere Landen te hebben uitgebreydt, om datſe buyten mijn ſtoffe waren, ik hebbe evenwel wanneer ik het nodig agte aangemerkt, wat verbinteniſſe de ſelve met de Gereformeerde Kerken hadden. Ik hebbe my met geen belegeringen of Veld ſlagen

daar

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

daar ik van de Borgerlijke Oorlogen ſpreek, opgehouden; om dat andere Hiſtory-Schryvers daar een lang wijtlopig verhaal hebben van gemaakt, en dat ik anderſints my van mijn voorname oogwit ſou afgeſondert moeten hebben, het welke was alleenig van de wijſe op welke het Edict was naargekomen, te ſpreken. Ik hebbe my ſelve de vryheyt aangematigt eenige Sententie hier en daar in myn verhandelingen te paſſe te brengen. Ik hebbe daar in gedaan dat alle Hiſtory-Schyvers gewoon ſijn te doen, indienſe wel gevat ſijn, de Leſer ſal daar geen moeyelykheyt over hebben; en indienſe niet ſeer wel ter ſnee komen, hy zal daar geen lange talmagtige, nog een groote menigte van vinden, om my daar over een groot Proces aan te doen.

Men zal miſſchien ſeggen, dat ik my wat te veel aan de geſchigten der grooten binde, als die van den Marſchalk de Boillon, van den Hartog de La Trimouille, van den Conneſtabel l'Eſdiguieres, en meer andere; maar een eenige aanmerkinge ſal genoeg ſijn, om te tonen dat ik niets anders hebbe konnen doen. Deſe Heeren hebben by na al het goed en al het quaad aan de Kerke gedaan: hun goed, wanneer ſy hun eygene belangen hebben laten varen, om hen dienſt te doen; hun quaad, wanneer ſy deſelven hebben in byſondere ſaken ingedrayt: in voegen men hen over al in het ſpel ſiet, en datmen niet van Kerken kan ſpreken, ſonder gelegentheyd te vinden deſe grote mannen mede by te halen, die de ſelve of door hun beſcherminge hebben geveſtigt, of door hun verwarringen vernietigt.

Daar ſijn eenige woorden die my belemmering hebben gemaakt, die van *Converſie*, *Hereſie*, *Heretiques*, en andere diergelyke hebben een anderen ſin in den mont van een Gereformeerde als in die van een Catholyk. Maar het zou my nodig geweeſt hebben een geduerige omſtandigheyt van woorden te gebruyken, indien ik hadde getragt t' ontgaan eenige van deſe woorden, naar den zin, in dewelke de Catholyken die nemen, neder te ſtellen. Ik hebbe geoordeelt dat het genoeg ware, de plaatſen, in dewelke deſe woorden in dien ſin gebruykt werden te onderſcheyden, met dezelve in eenen anderen letter, als de Text van dit Werk, te doen drukken. Het is niet waarſchynelyk, dat de Catholyken daar over gemoeyt zullen ſijn, om dat ik hen over al den naam van Catholyken toepaſſe, het is een naam daarſe roem en glorie in ſtellen, en men vindt Edicten in Vrankryk dewelke verbieden hen een anderen naam te geven. Ik hebbe niet geoordeelt dat ik hen een andere in myn Werk behoore te geven, om datmen nu al van over langen tydt deſelve niet meer in Conſequentie getrokken heeft, datſe niet meer eenſinnig met die van Orthodoxe of Recht-ſinnige wordt gehouden en verſtaan, en dat het in de gemene tale de zoodanige beteekent, die den Paus voor het hooft van de algemene Kerke erkennen. En het is in dien zin dat hen die van my toegepaſt werdt, en ik hebbe liever gewilt deſe believentheyt voor hen te hebben, als hen een andere benaminge, die hen miſſchien zoo wel in de ooren niet klinken ſou, te geven. Die van de Gereformeerde, dewelke ik aan de Franſche Proteſtanten geve, heeft iets ongemakkelyks: zy geeft menigmaal plaats aan dubbelzinnigheyt. Een *Gereformeert* Officier, een *Gereformeert* Capiteyn, beteekenen in de Franſche Taal niet altydt een Perſoon die van de Gereformeerde Religie is. Maar ik hebbe geen bequamer woort konnen vinden. Dit is een gebrek, van het welke al de naauwkeurigheyt der Academien, nog het groot gevoelen dat de Franſchen van hun Taal hebben, zich hebben ontſlagen, namentlyk woorden te hebben, die dikmaals ſoodanige dubbelzinnigheyt veroorſaken, van dewelke de ſtoffe alleen den Leſer kan waarſchouwen, omtrent deſelve op ſijn hoede te ſijn. Ik hebbe niet konnen oordelen dat dit ongemak my evenwel behoorde te verhinderen, my van een woort te bedienen dat my de moeyte ſpaart van een ommeſwier van redenen te gebruyken om uyt te leggen watmen daar by moet verſtaan:

en my dunkt wanneermen voor al de werelt schrijft, men geen agt op de kregelheyt van dese behoort te slaan, die sig aan diergelyke dubbelsinnigheden stooten.

Ik wil hier geensins de verdediging van myn eygen gevoelen, omtrent het gesag der Koningen, nog de pligten der onderdaanen maken, het is waar dat het oordeel, het welke men over myn werk sal stryken, voor een gedeelte van de waarheyt der grondtregulen, dewelke ik staande houde, afhangt; maar ik soude dese voorreden sonder nut uytrekken, en dat door het oplossen van een stoffe, dewelke heden ten dage die van alle by-een-komsten en van vele Boeken is. Daar is niets meer naar de mode, als van dese belangende saken te redeneren, en noyt heeft men misschien schoonder gelegentheyt gehadt om te agten dat dit geschil afgedaan sy. Geheel Europa heeft daar omtrent patrye gekosen, en alle Staten, Vrankryk alleen uytgesondert, hebbende de revolutien van Groot Britannie voor goet gekeurt, hebben by gevolge tot voordeel der volkeren tegens de Pretentien der Souverainen, de uytspraak gedaan. De vryheyt heeft het Proces gewonnen, en de Arbitraire magt is in het algemeen in het ongelyk gestelt. De Regten daar onderdanen sijn, sijn in het ligt gestelt, en de Usurpatien der magten verworpen. De wetten der Staten sijn in hun kragt herstelt, en de Souveraine magt binnen hare wettige bepalinge ingeslooten. Het is dan niet nodig, dat ik my inlaate om alhier reden van mijn goedt dunkken te geven, nademaal geheel Europa de sake voor my opneemt, en dat ik andersints sal verbonden sijn, op een andere Plaats daar expressselijk van te spreeken.

Daar sijn my niet overig als drie opmerkingen te nemen, eer ik dese voorreden ten eynde brenge. De eerste is, datmen sig sou konnen beklagen, datmen aan de kant de namen der Schryvers en de Plaats der werken, daar ik, het gene voorgestelt wordt, uytgetrokken hebbe, niet bespeurt. Het schijnt dat sulks een nootwendigheyt inde Historie is geworden, soo wel als inde twistschriften. Maar ik bekenne dat het een gebruyk is aan het welke ik my niet gelooft hebbe te moeten onderwerpen. Eerstelijk, ik hebbe voor my het voorbeelt van alle History-schrijvers die eenige agtinge hebben, en voornamentlijk van dese, die sig de eerste tot sulk een slag van Schryven ingelaten hebben, tot een schets voor andere moeten bedienen. Aan de andere sijde schijnt het dat dit abuys niet word voorgeworpen, als uyt de diepte van een gerafineerde arglistigheyd, dewelke sig heymelijk een middel daar door vervaardigt, om de aldergetrouwste Historien over te halen, en dat onder voorwendinge van eenige aanhalingen, die souden schijnen de beknibbelinge of censure onderworpen te sijn. Het sijn geensints de Schryvers van d' eerste ordere die sig dese wetten opleggen, maar het is hier eenen Maimbourg, eenen Soulier, luyden die, soose het minste maar op eenige citatie te beknibbelen konnen vinden, al het gesag van hun tegenstanders menen op den oven te hebben geset. Het sou een seer verdrietige saak sijn dat ymand die sijn leven heeft doorgebragt, met het lezen van honderde gedrukte boeken, en duysenden van manuscripten, de vrugt van al sijn arbeyd, door de knibbelarye van den eenen of den anderen Monnik, of van een verdrayde geest, die hem een geding over de waarheyd, of de juystheyd van een marginale byhalinge aandoet, te moeten sien verdwijnen. Het sou beter te passe komen, dat dese, die mijn Boek willen wederleggen de moeyten nemen te lezen het gene ik gelezen hebbe, om daar na te oordelen, of ik getrouwelijk, het gene ik in de Auteuren, met de welke ik my beraden hebbe, bygebragt hebbe. Ondertusschen op datmen mag sien dat ik den strijd niet soeke te ontgaan, maar wel de arghlistigheden en onbeschaamtheden te vlieden, hebbe ik in twee sake de beserste History-Schryvers gevolgt; d'eene is, dat ik een naam-lijst van de Boeken, uyt de welke ik de stoffe van mijn werk hebbe getrocken, voorgestelt hebbe. D' andere is, dat ik al de voornaamste stucken van de welke ik my hebbe gedient, om de saken dewelke

ik

ik verhandelde te bekragtigen, gemeen make. Men zalze vinden agter yder gedeelte.

De twede opmerkinge raakt de taal. Men ſal daar de grootſte nauwkeurigheyd, die heden ten dage al de bevallijkheyd aan de boeken geeft, niet vinden. Daar ſijnder veel daar den Lezer niets vinden ſal, indien men die ſchoone vleyingen wegneemt. Voor my ik ſta toe, dat men in mijn ſtijl vry veel onagtſaamheyds, veel kleyne fouten, daar de heekelaars groote monſters van ſullen maken, vinden ſal. Ik laat hen dat toe, en ben daar niet eens over ontſet. Ik ben miſſchien niet overtuygt, dat het gene ſy voor cieraden nemen, het ſulks inderdaat zy, en het ſou miſſchien wel waar konnen ſijn, dat deſe zo uytgebralde ſuyverheyd, diemen in de praatſcholen en by-een-komſten van luyden die het maar om wel te oordelen aan ligt en verſtand ſchort, meer verontwaardinge ontrent de taal vind, als datſe hen eer toebrengt. Sy ſou rijker en mannelijker ſijn, indien men de regulen daar van uyt een beter bron-ader haalde. Watter van ſy of niet, ik hebbe niet betragt als my te doen verſtaan. Ik hebbe ſelfs de moeyte niet genomen, om aan myn ſtyl eenige welvoegentheden te geven, die ik ſo wel ſou hebben konnen vinden als een ander, indien ik nodig hadde geagt die op te ſoeken: op die prijs wil ik wel mishaaglijk ſijn aan de ſulke die ſig aan leuren en ſeuren binden, om datſe niet bequaam ſijn dingen van belang te begrijpen. Indien men egter mijn werk met oordeel en billikheyt beſefte, 't ſy in aanmerkinge van de ſaak, 't zy van de ſtyl en wyſe van ſchryven, ik derf de aan die gene, die ſulks doet, beloven, datſe in my ſouden vinden een leerſaamheyt, die men ſelden genoeg by de Schryvers vindt, en dat indien'er t'eeniger tydt een nieuwe druk en uytgave van deſe mijn Hiſtorie my quame te gebeuren, ſy wel ſouden ſien, dat ik mijn voordeel met hun geregtige verbetering ſou hebbe gedaan.

De darde opmerkinge ziet op de wyſe, in de welke ik van de Franſche Geeſtelijkheyd en voornamentlyk van de Jeſuyten ſpreke, men ſou menen dat ik my aldaar door paſſie hebbe laten vervoeren, wanneer ik gelegentheyd vinde iets van hen by te brengen, en datter eenige vinnigheyd in mijn ſeggen ſpeelt, om datter veel van in mijn hert is; hier op antwoorde ik, datmen ſich daar in bedriegt. Ik hebbe'er noyt qualijk van geſproken als uyt nootwendigheyd om de waarheyd te ſpreken, daar ik my aan gebonden hebbe. Voor de reſt al het quaad dat ik daar van geſproken hebbe, komt op het hondertſte deel niet te pas, by het gene de gantſche Werelt daar van weet te ſpreken. My dunkt ſelfs, dat de Jeſuyten ſelfs in deſe Hiſtorie niet ſouden bekent ſijn, indien ik hen gevleyt hadde; ſy ſijn ſo gewent met de ſwarte quaſt beſtreken, en in alle ſchriften ſoo afgemaalt te werden, dat ſy ſouden geloofť hebben, dat ik van den een of den andere ordere buyten hen, ſou hebben geſproken, indien ik hen niet met hun eygene verwen hadde afgemaalt. Sy weten ſelve ook al te wel, dat hun bloedige en trouwelooſe ſtaatsliſten de oorſaak van al onſe ongevallen ſijn; en ſy ſtellen daar ſelfs ſulk een glory in, datſe met de Ketters, niet meer als met het overige van de Werelt, gene maatraminge van goede trouwe of betamelijkheyd onderhouden; datſe miſſchien voor een lofreden, al de verwijtingen die ik hen mag doen, ſullen opnemen, en al de trecken waar mede ik hen afmale, voor ſoo veel ſtralen van de eer en glorie diemen hen verſchuldigt is. Eyndelijk na ſoo veel quaats als ſy ons ſoo veel jaren agter een hebben toe gebragt, ſal het een kleyne wraak verſtrekken, die niemand hebbe te mishagen, die beſtaat in hen by hun regten naam te noemen, en tegens hen den laſter te vernieuwen, de welke de alderbeſcheydenſte Catholijken, deſe Societeyt van haar geboorten af op geladen hebben.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

VOOR-REDEN

Van het

EERSTE DEEL.

HOewel ik in het eerste Boek van dese Historye, al het gene in Vrankryk, aangaande de Religie, zedert het begin van de Disputen van Luther, tot aan de dood van Hendrik den Darden, kortelyk verhandelt hebbe, soo beslaat evenwel dat gedeelte soo weynig plaats in mijn Werk, dat my het selve niet verhinderen moet te seggen, dat het eygentlyk sijn aanvang met dat toeval neemt, by het welke Hendrik de IV. *tot de Erffenisse van de Kroon gekomen is. Invoegen dat myn ontwerp de Regeeringe van dry Koningen behelst: van dewelke de eerste die het kortste Ryk gehadt heeft, een Edict en versekering aan de Gereformeerde gegeven, de twede hen die versekeringen weder afgenomen, en de darde het Edict vernietigt heeft. Hebbende dan dry sulke verscheidene uytwerkselen te verhandelen, aan ieder van dewelke men het gene het gedenkwaardigste onder ieder Regeringe is voorgevallen kan toeschryven, soo verdeelt sig myn werk, door haar eygen nature, in dry deelen. Het eerste behelst al het gene het Edict van Nantes voorgegaan is, of zelfs 't geen na het verleenen van het zelve, desselfs Executie aangaat, geduerende het leven van den gever daar van. Het twede verhandelt de middelen door dewelke, onder den naam en het gesag van Louis de* XIII. *men den Gereformeerden de Steden en vergaderingen die hun veyligheyt te wege bragten, ontnomen heeft, waar uyt het verval van hunne saken gevolgt is. Het darde spreekt van al het gene, onder de Regeringe van den Prins, die als nu de Kroon draagt, tot aan het herroepen van het Edict toe, voorgevallen is; by het welke ik de saken van eenige volgende Jaren, dewelke natuerlyke gevolgen van het voorgaande sijn, gevolgt hebbe, gelyk als het ontwyken van soo veel vervolgde Huysgesinnen, hun aanstellinge en aanneminge in vreemde Landen en andere diergelyke dingen meer.*

Gelyk nu nodig was te tonen, dat de handel en wandel der Gereformeerde altoos seer verschillende, van de afschilderinge die altoos hun Vyanden daar van gemaakt hebben, zy geweest; hebbe ik dienstig geagt, dat in een ieder gedeelte, en voornamentlyk in het eerste, in het welke men hen met de Wapenen in de handt siet, de saken die het meeste ligt, om in hun Intentien in te dringen, geven, behoorde voor te stellen; op datmen te beter sou konnen oordelen, of zy niet genootsaakt zyn geweest, door een onvermydelyke noodtwendigheyt, dese uyterste hulpmiddelen by der hand te nemen. Op een andere plaats sal ik het gene zy na de dood van Hendrik de IV. *gedaan hebben, verhandelen; maar hier ben ik voornemens een woort, van het gene waarom men hun handelingen, geduerende het Leven van dien Prins, sou konnen mispryssen, voor te stellen. Ik zal het gene ik in het vervolg van het Boek, wegens hun ontschuldiginge gesegt hebbe, niet weder ophalen; maar ik sal met weynige woorden, de voornaamste omstandigheden der saken, die men wytloopiger in de Historie selve sal konnen zien, aanmerken.*

Men kan dan de Gereformeerde, geduerende de Regeringe van dien Koning, in dry bysondere staten en gelegentheden aanmerken. In de eerste staat hadden zy een Koning die van hun Godtsdienst was; maar die siende wat moeyte en arbeydt hem sou hebben moeten kosten, een Ligue dewelke onder voorwendinge van den Godtsdienst tegens hem de helft van zyn Koningryk op maakte, te boven te komen, tot verandering besloot, soo haast als hy sulks met eenige schynbaarheyt van nuttigheyt sou konnen doen. In de twede staat siet men hen in dienst van een Koning, dewelke na dat hy hunne Godtsdienst verlaaten hadde, ook scheen met sijn herte van hen vervreemt te zyn, en zig nergens mede als met zijn eygen rust te bekommeren, zonder sig veel te kreunen of dese zyn getrouwe Onderdanen, die hem zulke treffelyke diensten hadden gedaan, sonken of dreven. In de darde staat siet men hen, onder het gesag van een Edict leven, het welke zy na veel lopens en dravens eyndelyk verkregen, en om het welke zy vier Jaren naargeloopen, en om het welke ter uytvoeringe te krygen, sy nog meerder tyts besteet hadden.

Men kan hen geen sake te last leggen, terwylen zy in hun eersten staat waren, nademaal sy aan den dienst van hun Koning verbonden waren, en de Wapenen, soo lang hy binnen- of buyten-Vyanden hadde, voor hem droegen. Indien men wil seggen, datse alstoen niet met deselve vierigheyt en genegentheyt, diese gewoon waren te tonen, hebben gedient; datse al het gene sy souden hebben konnen doen, niet hebben gedaan; datse zig eenige verwytingen en morringen hebben laten ontvallen; daar op dient tot antwoordt: dat, al waare dat sulks nog al vry verder gegaan was, het evenwel den Catholyken niet passen zoude daar van te spreeken. Men sal in de Historye sien, dat dese niets meerder vreesden als een eynde van den Oorlog te zien, eer sy den Koning soo verre als van Religie te veranderen, gebragt hadden; en datse zelfs tot dien eynde verstandt met de Liguisten onderhielden, die voorwel ter degen als misdadig zouden moeten aangezien werden, indien de Gereformeerde schuldig waren. Aan de andere zyde sal men sien, dat de Gereformeerde genootsaakt waren, tegens de Catholyken van de Koninglyke Wapen-magt, op hun hoede te zyn, soo wel als tegens hun andere Vyanden, en dat het bygevolge niet meer

als

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

als regt en billyk ware; datse met al hunne magt ter bescheydentheyt van dese stelden, die sig op eenen nagt van hen allen souden hebben konnen ontslaan; al was het maar om zig met de Ligue te beter te versoenen, en met deselve het gantsche Rijk, en den Koning selve te handelen zoo alsse wilden. Het was een voorsigtigheyt in henlieden, een gedeelte van hunne magt voor een tydt van noodt te bewaren, op dat het gene over mogt gebleven zijn, tot een herstelling van hun zaken, zelfs van den Staat Zou mogen dienen. Men sal daar en bovensien, dat zedert zijn aankomst tot de Kroon, tot aan zyn afval toe, de Koning hen van dag tot dag, nieuwe tekenen van zyn verkgelinge omtrent hen heeft gegeven; en datse bygevolg reden hadden te geloven; dat te meer zy door hun uyterste pogingen hem stelden in een staat van hen niet van noden te hebben; te meer bewegingen zy hem gaven om, en hun vastellingen en zekerheyt te verwaarloosen. Waar uyt quam te volgen dat indien zy al hunne kragten bestgeden, sy tot hun eygen schade de saak van de Catholijken, hunne Vyanden, souden bevorderen, sonder de minste vrugt voor sig selven daar uyt te trekken. Maar in allen gevallen men zal sien, datse den Koning erkenden sonder voorwaarden en dat zy met hem geen beding maakten, gelyk de Catholijken deden, om in sijn dienst te blyven; sy souden hem sonder twyfel verlegen genoeg gemaakt hebben, indiense gelyk de andere den weersorige gespeelt hadden. Dese halstarrigheyt Zou zijn verderf geweest hebben, als mede van al de Bevelhebberen van het oude Hof, die van die de Ligue meerder als de Ketters selve gehaat waren; en sooder onder de Koninglyke Catholyken eenige luyden van eere waren geweest, die Zouden mede hun gedeelte van de smart hebben gehadt. Men heeft den Gereformeerde als een woort van grooter misdaat te laste gelegt, dat zy eenige malen hadden gezegt, dat zy zig met het Edict te vreden hadden gehouden, in een tydt, dat sy zouden hebben gekonnen, indien zy hadden gewilt, de Staat met de Catholyken deelen. Ik weet niet of het een misdaat zy, de waarheyt te spreken; maar ik weet wel, dat indien de Gereformeerden, sig voor hun eygen belang alleen hadden by een versamelt, sonder sig met den Koning of den Staat te bemoeyen; indiense voor sig meer als dry hondert Plaatsen, ja geheele Provintien aan zig gehouden hadden, de Publijke Penningen tot hun bysonder gebruik aangelegt, hunne ervaerne en Oorlogs kundige Troupen wat gemenageert; om sig op die gene, van de strydige Partye die den bovensang boven de andere voerde, te werpen, datse misschien wel wat meer als de helft van het Ryk souden hebben konnen Pretendeeren. Hun afsonderinge van de rest van het lighaam sou zonder twijfel de gantsche ontledinge met sig gesleept hebben. En ik weet niet hoe men kan lochenen, dat indien zulks geschiedt was, hun gedeelte het beste Zou geweest hebben. Maar hun vryborstigheyt trok den Koning en al zyn Dienaren uyt desen staat van verlegentheyt, sy offerden al hun belang en staats-kunsten aan hunne pligten op, sy hoorden na den Raad van hun regtvaardig misvertrouwen niet, en hoewel zy albereets genoegsaam verligt waren, om de gevolgen van hun geseggelykheyt te voorzien; sagen zy evenwel sonder sig des te ontstellen andere den markt setten, die met een Artykel hen van den Persoon en van de genegentheyt des Konings ging beroven. Dese onbelangentheyt bevestigde de Kroone, die albereets aan het waggelen was, op het hooft van desen Prins, en desen dienst verdiende wel, dat dese die daar hun voordeel hebben uytgetrokken, de gedagtenis daar van altoos mogten behouden.

In de twede staat, in de welke zy sig bevonden, na dat de Koning hun Religie verlaten hadde, en voornamentlyk zedert hy de onderwerpinge der hoofden en Steden van die van de Ligue ontfangen hadde, toonde zy sig vaster aan hunne belangen; als zy tot daar en toe gedaan hadden. Hun begeertens waren van hoger toon, hun vereenigingen vaster gegrondt, hun Desseynen beter beraamt, hun vergaderingen talryker en onversettelyker. Maar niets konder min regtvaardig geagt werden, als hen daar een misdaadt van te maken: en de Historie toont de redenen van hun handel genoeg, die de regtmatige niet als voor goedt konnen keuren. Sy sagen desen Prins sijn believentheden een weynig veragtelyker als nedrigheyt voor den Paus aan te stellen, sijn geest en zijn hert aan de Catholijken over te geven, en sig t' eenemaal aan hun staats-kunsten en raad op te offeren. Hy kogt de Hoofden van de Ligue niet alleenlijk voor goede Gouverneurschappen, voor groote Pensioenen, voor groote sommen gelts aanstondts op geschooten; maar voornamentlyk voor inwilligingen, die groote Bressen in het Edict maakten, onder bescherminge van het welke, de Gereformeerden hadden gehoopt te leven. Geduerende vier of vijf Jaren, wierden in alle Provintien van het Koningrijk duyzend ongeregtigheden, duyzend geweldenaryen tegens de Gereformeerden in het werk gestelt, gelyk of des Konings bekeringe de straffeloosheyd, van alle hunne ondernemingen voor de Catholyken verworven hadden. Deze Prins hadde sulk een ontsag voor de Catholyken, dat hy ten believen van hen lieden, de Gereformeerde veel jaren lang in onsekerheyd hield, sonder hen iets als generale beloften toe te staan, van de welke zy het nakomen van dag tot dag sagen te rugge gaan, en dat onder duysent onverbindende voorwendingen: en inder daat hy hadde niets voor als hen een vrede soo wat heen, toe te staan, als dan wanneer de Catholijken hun wille hadden. In voegen hy meer bekommert was deze die alle hunne kragten hadden ingespannen om hem den toegang tot den Throon op te delven, als voor de hitte der vervolgingen dese die hem, door soo veel diensten hadden geholpen die te beklimmen, te beschermen. Aan de andere sijde te meer zijn saken, door de versoeninge met de Liguisten vast gesteld wierden, te meer onhandelbaar wierd hy voor de Gereformeerden: en van dag tot dag stond hy hen minder en minder genade-gunsten toe, als hy zig beter en beter in staat sag om hun Wapenen te konnen missen. Men moet wel weynig regtsinnigheydt hebben te geloven, dat in dese gestelteniße der algemene saken het nog vereyscht wierd, dat de Gereformeerde sig blindelings, aan het goed vertrouwen der Catholyken, die hen dodelyk haten, en een Raad, die den spot met hen stak souden overgeven en hen in het ongelyk te stellen, van eenige voorbesorginge tegens de ontrouwe, van de welke sy soo menigmaal sulke droevige on-

der-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

dervindingen hadden gehad, genomen te hebben; kortelyk dan, nademaal zy na zo veel aanhoudens en nalopens soo weynig hebben konnen verkrygen, valt het gemackelyk te oordelen, datmen hen nog veel minder sou hebben ingewilligt, indiense minder resolutie en standvastigheyd getoont hadden.

Maar inden darden staat ging het soo gerustelyk voor de Gereformeerde niet toe, of sy hadden dag voor dag nieuwe voortekenen van een aanstaande verval, met het welke hen de gesteltenisse der zaken dreygde, indien sy niet wel op hun hoede waren. De veranderingen in vele der Artykelen van het Edict, en dat door den Koning selve en uyt sijn eenig gesag, ten eeniger opsigt van de Geestelykheyt en de Parlementen te wille te sijn, gemaakt, waren van soo weynig belangs niet, al wierd sulks wel voorgegeven, datse ten minsten niet genoegsaam waren, om te toonen dat de Koning andersints soo vast staande op sijn woord, door een overheerschende kragt der Catholyken, sig hadde laten veroveren. Deze die hem hadden konnen bewegen om negen Artykelen van een Edict, met zo veel uytstels verkregen, en met soo veel plegtigheden besloten te violeeren, konden hem ook den eenen dag of den anderen wel bequaam maken, door al hun konst-stucken, om al de rest van zijn inwilligingen te leur te stellen. Aan de andere Zijde de overmaat van zijn believentheyd voor den Paus, de drift om in de Conclave te heerschen, en sig vrienden en schepselen aan het Roomsche Hof te maken, zyn Houwelyk met een Italiaansch Princes, op geheyme voorwaarden, door den Paus selve gesmeet, het Ampt van bekeerder en geschilmeester, daar hy sulk en roem in stelde, het affront dat hy tot Fontaine Bleau Du Plessis, schoon een van zijn oudtste en getrouwste dienaren, dede aandoen, en meer andere diergelyke saken gaven plaats en redens genoeg te vresen, dat ten laatsten zijn herte t' eenemaal van de Gereformeerde sou afgewend werden: en dat hy bequaam gemaakt wierd in eenige sake van belang, op een stel en een sprong een volle offerande aan de Roomsche Religie te doen. Dit was des te waarschynelyker, om datmen hem beschuldigde van onstantvastigheyd in zijn vriendschappen, en dat aan so vele sijn heldagtige deugden die van erkentenisse ontbrak. Of dan wel de geheugenisse der diensten die de Gereformeerden hem hadden bewesen, niet ten vollen was uytgebluscht, soude evenwel de tyd dat te boven hebben konnen komen.

De ouderdom soude een Prins wiens leven soo heel wel geregulëert niet was geweest, en die selfs om de saak te seggen soo alsse legt, de debauche en overdaat tot de hoogste overmaat hadde uytgesterkt, wel van de vrese voor de straffe in het andere leven gevoelijk hebben konnen maken. Men koopt dese verschrickingen af met al wat men by kan halen, wanneer die eenmaal het gewisse komen aan te tasten. Men denkt om vrienden nog vriendschap, wanneer het aankomt om sig van de eeuwige doot te vryen. Wanneer het maar om een offer te doen is om daar van verlost te sijn, men agt niet wat het selve ook sou mogen kosten. Het weder in roepen der Jesuiten, tot het welke de Koning sig door de eenige vrese voor hun moort-mes, tegens de wille van alle goede Francoisen, en klaarblykelyk, tegens het belang der Gereformeerde hadden laten bewegen, dede genoegzaam bespeuren wat kragt de vrese op zyn gemoedt hadde, en wat hy wel bequaam sou sijn te doen, om sig in versekeringe tegens het moort-geweer te stellen. Maar de agtinge die deze verderflyke secte aan het Hof verkreeg, en dat soo haast als sy den voet daar in hadde geset; de blinde believentheyd van den Koning voor den Jesuit Catton, die hy tot zijn Biegt-vader aannam, Zijn verdraagsaamheyd omtrent de bedriegelykheden, aanslagen en trouwloosheden van desen stuk schelms, die, als of hy wel versekert ware datmen die niet sou derven straffen, nauwelyks de moeyte nam om de selve te bedekken: de swarigheyd die hy toonde in hem de opvoedinge van den Dauphyn te vertrouwen, en dese de welke sijn harte aan dese Societeyt heeft doen overdragen, om tot La Fleche hun Kerk daar mede te vercieren, gaven mede nog meerder grond aan het misvertrouwen dat de Gereformeerde van hem namen. Daar was genoeg om luyden die zo veel ondervindingen albereets wys genoeg gemaakt hadden, en die zo menigmaal de straffe van hun ligtgelovigheyd hadden moeten dragen, te verbinden om wel agt op hun veyligheyd te staan; ten eynde te hebben waar mede sig te beschermen, indien men t' eeniger tyd de oude ongeregtigheden en geweldplegingen weder wilde aanvangen.

Maar het gene te verwagten was vereyschte van hen voornamentlyk in hun behoudenisse te voorsien. De Koning mogt komen te sterven. Men maakte geduriglyk t' samen-sweeringen tegens sijn leven, sijn gesontheyd selve wierd menigmaal door lastige toevallen afgebrooken. Indien hy nog twintig of dartig jaren hadde konnen leven, en in een hogen ouderdom kragts genoeg behouden, om zijn Edicten stand te doen grypen, het was ten uytersten niets anders, als een geduld van twintig of dartig jaren, na de welke hy evenwel de selve schuld aan de nature met alle andere Menschen most betalen. Maar men sag voor dien tyd de saken op sulk een wyse sig toedragen, datmen reden van vreese voor groote veranderinge hadde. De Jesuiten hadden de tyd gehad om sig de verhandelingen der saken aan te matigen, en de harten door hun vervloekelyke Maximen te bederven en in te nemen. Een Koning onder hunne handen als gequeekt en gevoedt, met haat tegens de gepretendeerde Ketters, en in de aldersmadelykste oefeninge van superstitie dede de Gereformeerde dugten, als een Prins die weynig werks zou maken de Edicten trouwelyk naar te komen. Een Koninginne uyt Italie geboortig, Spaansgesint wegens hare neyginge, doortrokken met de Staats-gronden van Roome, in vaste meninge dat de Gereformeerde de fortuyn van hare Kinderen souden konnen doen waggelen, en ieder ander Prins die sig aan hun hooft wilde stellen, tegens hun belang staande houden, was een nieuwe reden, om eenige droeve verandering te gemoet te sien. De voorslagen van een dubbele verbintenis met het Huys van Oostenryk, waarlyk weynig van den Koning, maar seer van de Koninginne, als onderstut met het Hof van Rome, aangedreven door de Jesuiten, door de Liguisten, door dese die geld uyt Spangie trokken, betragt, waren weder andere redenen om op het toekomende agt te slaan, en maatramingen tegens alle overval te nemen. De Dauphyn nog in de wiege leggende, was het niet te verwonderen dat de Koning na de voorslagen van

sulke

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ſulke ontydige alliantien niet wilde luyſteren, maar hy mocht komen van meninge te veranderen, wanneer zyn zoon tot bequame jaren van te trouwen mogt gekomen zyn, en in allen gevalle de Koning komende te ſterven, ſou een Hof naarlaten dat t' eenemaal tot deze verbintenis tuſſchen die twee Kroonen genegen was, welke de Gereformeerden niet anders als verderflyk voor hunne Kerken konden aanſien. Men moet niet ſeggen dat dit ydele verſchrikkengen waren, de uytkomſt heeft die alle geregtvaardigt. Des Konings dood, de Alliantie met Spangie, de inwikkelingen van Koning Louis de XIII. in de ſuperſtitie, zyn natuurlyken haat tegens de Gereformeerde, zyn toedragt aan den Raad der Jeſuiten; alles het gene de Gereformeerde hadden konnen vreſen, quam by naar op een ſelfden tyd. En vorderde vaſt tot het verval van die partye, die geen beſchermheer meer hadde.

De Hiſtorie geeft van dit alles bewys, en doet klaarlyk ſien hoedanig de gebeurlykheden van het leven van Hendrik de IV. ſijn geweeſt, en al de Conjuncturen van ſaken dreygden de Gereformeerde met een aanſtaande verwoeſtinge, indienſe ſig aan hun oude Maximen, van alles te geloven, alles te verhopen, en ſig wegens het goed gelove van andere niet te mistrouwen, en niet tot hun ſchild en ſcherm als eenvoudigheyd, vryborſtigheyd en onnoſelheyd te nemen, niet op het toekomende als met een afſtand ſonder voorſigtigheyd te denken, zy geen beter verſekeringe namen, alſe voor de maſſacren genomen hadden. Ik beſluyte daar uyt, dat de vreeſe der Gereformeerden niet als te wel gegrond zynde, het een groote ongeregtigheyd zy hem te beſchuldigen, van dat ſy meſures genomen hebben, om daar van verloſt te ſijn: en nademaal de tyd heeft doen ſien, datſe nog niet voorſigtig genoeg in die te nemen ſijn geweeſt, valt daar uyt te beſluyten, datſe voorſienigheyd genoeg hebben gehad om het quaad te voorſien, maar geenſints geluks genoeg om het ſelve voor te komen.

Voor de reſte geve ik toe dat het miſſchien niet onmooglyk ſal zyn, dat ik eenige miſslag in het jaar getal in het eerſte boek van dit deel hebbe begaan, hebbende het gebruyk van het jaar met het Paaſch-Feeſt te beginnen, niet als onder Carel den IX. een eynde genomen. Ik hebbe my niet onderworpen de jaren naar dat gebruyk te rekenen, maar ook hebbe ik het niet gemyd. Het ſou dan wel hebben konnen ſoo uytvallen dat het gene ik onder een jaar-rekeninge hebbe verhandeld, het gene volgens die tyd-reekeninge tot het vorige behoort. Indien ik my hebbe verſchoont daar nau agt op te ſlaan, myn reden deſwegen is, dat in een ſulk kort begryp gelyk ik in het eerſte boek hebbe genomen, een diergelyke misgreep omtrent de tyd-rekeninge, dewelke aan den aanvang van het heele jaar overdraagt het gene tot het eynde van het voorgaande behoort, in geen gevolg kan getrokken werden. Ik ſou nauwkeuriger hebben geweeſt, indien ik dat gedeelte van de Hiſtorie met meer uytbreydinge hadde verhandelt.

De brief, van den vermaarden Jacobus Auguſtus Thuanus aan den Koning Hendrik de IV. dewelke tot een Voor-reden aan ſijn Hiſtorie dient, ſijnde altoos als een uytſteekend ſtuk geagt geweeſt, en niet alleen gehouden voor een van de vier geſchriften van deſe nature, die van de kundige de meeſte approbatie hebben verdiend, maar ook voor een autentyk gedenkſtuk, wegens het gevoelen, in het welke al de eerlyke luyden van ſijn tyd, wegens de vervolgingen en geweld-plegingen, toen in ſwang gaande waren, ſijnder vele luyden geweeſt dewelke geoordeeld hebben, dat dit werk eenige over-een-komſt met het myne heeft, en dat ik den Leſer een byſonderen dienſt ſou doen, indien ik den zelven daar een getrouwe vertalinge van mede deelde. Ik hebbe hun goedvinden hier inne gevolgt. Ik hebbe alhier deſe Voorreden, door een perſoon, die tot meer als een vertalinge bequaam is, vertaalt, hier nevens gevoegt, ſy is ſoo naar den letter als mooglyk is, ſonder evenwel Latyn in het Franſch te ſpreeken: en indien men eenige vryheden genomen heeft, om meer klaarheyd aan de zaken te geven, die een ſwier van uytdrukkingen en de langheyd der perioden en bevattingen wel wat verwartheyd ſouden konnen geven, ſijn die evenwel ſoodanig niet, datmen die van de Alderminſte ontrouw ſou derven verdagt houden.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

BRIEF VAN TOE-EYGENINGE

VAN

JACOBUS AUGUSTUS DE THOU

AAN DEN KONING

HENDRIK DE IV.

Dienende tot een Voorreden aan zijn Historie.

SIRE,

SOo als ik ondernam de Historie van onsen tyd te schryven, hebbe ik niets anders konnen verwagten, als dat het werk het welke ik ondernam verscheydene censuren en oordeelingen my op den hals halen soude. Maar ik hebbe my daar omtrent getroost, om dat ik my t' eenemaal tot dit besluyt door de beweginge van een goede conscientie bevand ingelaten te sijn, sonder opsigt van eersugt of ydele roem. Aan de andere sijde verhopende dat de staat komende metter tyd wat te verkoelen, de liefde tot de waarheyd de bovensang mogt verkrijgen: het welke ik voornamentlijk onder de Regeringe van uwe Majesteyt te gemoet hebbe te sien, dewelke hebbende door een bysondere gunst des Hemels die monsters van wederspannigheyd getemt, en het saat van sydigheden verstikt, Vrankryk de Vrede weder gegeven heeft; en met dese Vrede twee saken, diemen gantsch strijdig agte, namentlyk de Vryheyd en opperste magt, over een gebragt. Aan de andere sijde hebbe ik de handt aan dit werk geslagen, in een tyd in de welke ik met smerte sag, dat de oorsaken van den Oorlog aan de belangen van eenige bysondere staatsugtige Personen vast gehegt waren; en dat de Raad de welke de algemene saken bestierde, ons alle hoop van Vrede ontnam. En daarom is het dat ik geoordeelt hebbe, dat het my te meerder toestond, in alle vrymoedigheyd de saken gelijkse lagen, voor te stellen, sonder evenwel jemand te beledigen. Maar metter tyd dit werk, het welke sijn aanvang in de Heyrlegers hadde genomen, in het midden van de gerugten en verwoestingen van den Oorlog in uw Hof komende aan te groeyen, en eyndelyk tot aan de Regeringe van uwe Majesteyt vervolgt sijnde, en dat in het midden der besigheden van den Regt-bank, de Reystogten en andere onledigheden; hebbe ik my in seer verschillende gesteltenisse van de eerste bevonden. Alltoen myn vernuft aangeset om de verscheydentheyd en het gewigt der saken dewelke my te verhandelen stonden te beseffen, en soekende te gelijk eenige verquickinge voor de smart die my de algemeene ellenden toebragten, hadde sig t' eenemaal tot die besigheyd gevoegt. Nu hebbe ik begonnen te vresen, dat het gene ik onder het gerugt der wapenen hadde geschreven, en het geen alltoen misschien bequaam was, om te konnen behagen, of ten minsten ten besten genomen te werden, mogt komen te mishagen, en selfs eenige wrevilige, en onhandsame personen, nu tegenwoordig als alles bevredigt is, op hun seer te raken. Soodanig is het gebrek in het menschelyke vernuft, datmen eerder genegen is om quaad te doen, als het ophalen of verwyt om het quaad dat men gedaan heeft te verdragen.

Maar sonder my daar aan te binden, nademaal het de voornaamste pligt van een Historyschryver is geen valsheyd voort te brengen, en dat hy daar na niet vrese te seggen het geene de waarheyd mede brengt, hebbe ik getragt de selve waarheyd, van uyt de duysternisse, onder de weke sy menigmaal verborgen ligt, en selfs gantsch diep ter oorsaak van den haat die onder de partyen regneert, versonken is, hervoor te halen. Na haar gekent te hebben, was myn betragtinge haar den nakomelingen getrouwelyk over te dragen: en ik hebbe gelooft, dat indien ik in sulk een geregtigen saak door betragtinge van een valsche voorsigtigheyd, omtrent die pligt ingebreke bleef, ik dat seltsame geluk van uwen tyd te kort sou doen, in de welke een jeder geoorloft is te denken wat hy wil, en te seggen het gene hy denkt.

Wat my aangaat, ik versekere my, dat die gene die my en myn maniere van leven kennen, weten hoe verre ik van ontveynsinge vervreemt ben, en myn leven is soo verborgen niet doorgebragt, dat de onnoselheyd van myn handel en wandel, door publyke en staats-handelingen, selfs voor de oogen der min-regtmatige niet kan gesien werden. Sedert dat uw dapperheyd en goedertierenheyd ons wederom heeft met het beslegten van onse geschillen vereenigt, hebbe ik in sulker voegen de personeele verkortingen die men my heeft aangedaan vergeten, en de verbittertheyd daar over uytgedooft, en dat so wel in het openbaar als in het bysonder, dat ik my versekere, dat voor soo veel de geheugenis der voorgaande saken aangaat, men geen reden sal vinden, om my te gemoet te voeren, dat het my aan billykheyd of sagtsinnigheid geschort heeft. Ik neem selfs deese die ik menigmaal in dit werk noeme tot getuygen, en indien sy my in de bedieninge met het welke het uwe Majesteyt gelieft heeft my te vereeren, van noden hebben gehad, sy hebben my altoos wel gestelt gevonden, om hen met alle mogelyke opregtigheyd dienst te doen.

Het

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Het geene dan den goeden Regteren, wanneer sy omtrent het leven en de goederen der Menschen in overlegginge sijn, betaamt te doen, hebbe ik getragt in het schryven van dese Historie in het werk te stellen. Ik hebbe een overleg met myn gewisse gemaakt, om te ondersoeken of deselve niet wat te gevoelig was, omtrent iets, dat my van den regten weg, die ik voor hadde te volgen, konde aftrekken. Ik hebbe de rauwigheyd der saken door mijn uytdrukselen, soo veele verzagt als my mooglyk is geweest: ik hebbe over al het oordeel dat ik deswegen sou hebben konnen nemen, opgehouden. Ik hebbe alle afwykingen geschouwt; hebbe my bedient van een naakte en eenvoudige maniere van schryven, om my alsoo vry van haat en gunst als van verblomminge en laatdunckentheyd te toonen.

Ik versekere nu ook weder van myner syde soo aan onse François en, als buytenlanders die dit myn werk sullen komen te leesen, dat sy geen voor-oordeel daar toe met sich brengen, en datse hun oordeel daar niet over vellen, voor dat sy het door leezen hebben. Ik staa toe dat het gene ik onderneme verre boven myn kragten is, en ik ontkenne om niet, dat het selve wel uyt te voeren, my veel hoedanigheden souden van noden sijn, daar het my nu aan ontbreekt. Maar het gemene nut, en de brandende begeerte aan dese mijn eeuwe en den nakomeling dienst te doen, hebben het alle andere opmerkingen te boven gehaalt; en om dese drift te voldoen, hebbe ik liever voor reukeloos, als voor ondankbaar willen door gaan. Voor de rest bekommere ik my niet soo seer wegens het gene men van myn goede trouwe sal hebben te denken, waar omtrent ik my selven niets hebbe te verwyten; nog wegens het gene men van myn bequaamheyd sal oordelen, van de welke de gebreeken, gelyk ik immers hope, in uwe goedertierentheyd, en in de opregtigheyd van den Leezer verschooninge sullen vinden. Als ik wel vrese dat het meeste gedeelte der saken de welke ik schrijve, misschien verdrietig sullen vallen, aan alle die gene, die sijnde soze menen buyten gevaar, de ongevallen van andere of zonder billijkheyd, of zonder aanbelang aanschouwen. Behalven al het quaad, met het welke deze deugt vyandige eeuwe wordt gequelt, wortse noch door de verschillentheden omtrent den Godtsdienst aangetast, die nu zedert omtrent de hondert Jaren, de geheele Christenheyd op en neder gesolt hebben, en die geschapen staan hier na noch meer verwoestinge aldaar te veroorzaken, indien deze die het meeste belang omtrent het doen ophouden daar van hebben, by tijds geen bequame hulp middelen, daar tegens by brengen, maar andere by gevolg, als die gene geweest sijn, diemen tot hieren toe heeft by gebragt. Want de ondervinding leert ons, dat het staal, het vyer, de ballingschappen, præscriptien, bequamer sijn om een quaat, dat de wortels in den Geest heeft, en het welke om dese reden, door de hulpmiddelen, die niet als op het lighaam werken, niet kan geholpen werden, te verergeren als te genesen. Geen beter sijn daar voor te vinden als een goede lere en een heylige onderwysinge, die ligtelijk toegang in de ziele vindt, wanneer sy met soetigheyd daar op uitgestort werd. Want in plaats dat alle andere dingen, door het hooge gezag van de Overigheden en den Prince vast gestelt werden, de Religie alleenig laat sig aan geen bevelen binden. Sy komt in de Geesten niet voor dat sy wel door het voor-oordeel van de deugt sijn toebereydt, en door bystandt van Godts Geest geholpen.

De straffen en pyningen sijn hier nergens goed toe, en in plaats van de harten te buygen, of te vernederen, maken sy de selve weer barstig en obstinaat. Het gene de Soycken met soo veel oppronksels van hun wijsheyd hebben geweten te roemen, konnen wy met veel beter regt van de Godtsdienst seggen. De pyningen en smarten schijnen ligt by die gene die daar door gemoedigt syn, sy verdoven het gevoelen van alle ongemacken, door de standvastigheyd die dese voor inneminge hen inblaast. Niets van het gene men om haar moet lyden brengt vrese by: wat ook de mensch uyt te staan onderworpen is verdragen sy sonder klagen. Hoe sy ook met de kennisse van hunne kragten staan, sy agten sig bequaam om alles te lyden, dewyl sy sich versekeren dat de Goddelyke genade hen onderstut. Dat sy den beul aan hun sijde sien, dat men yser, en vlammen hen voor oogen stelle, sy sullen sig daar niet eens over ontsetten; en sonder eens aan te sien wat sy sullen hebben te lyden, sy bekommeren sig nergens mede, als met het geene hen te doen staat. Sy besitten inwendiglyk het gene hen geluksalig maakt, en alles wat hen van buytenen aan komt schijnt hen als ligt en gering toe, en raakt om so te seggen niet anders als de huyt. Indien Epicurus, wiens wyselingschap anders by de andere wyselingen so uitgekreten wordt, van den wijsen heeft geweten te seggen: dat indien hy in den gloeijenden stier van Phalaris lag, hy niet sou laten uyt te roepen: *Dat is my aangenaam, ik neme geen belang aan het quade dat men my doet*: Gelooft men dat die geene minder moed souden hebben, die sedert omtrent de Hondert Jaren, door verscheyde soorten van straffe, om de Religie gestorven sijn? of dat de andere voor het toekomende minder sullen doen, indien men in die wreetheden voortgaat. Het is een saak van een groote opmerkinge het gene een van hen lieden eens seyde en dede, wanneer men hem aan den staak band om verbrandt te werden. Hy wierp sich op sijn knien en ving aan Lossangen te singen, soodanig dat ter nauwer noot de rook en vlamme hem konde doen ophouden, en siende dat de Beul het vyer van agteren aanstak, uyt vrese van hem schrik aan te jagen; seyde hy tegens hem: *Kom hier en steekt vry hier voor aan; want indien ik het vier gevreest hadde ik was hier niet gekomen, dewijl het aan my stond het selve te ontgaan.* Het is dan om niet dat men neemt de brand der gener die nieuwigheyd in den Godtsdienst soeken in te voeren, door pijnigingen te bedwingen, al dat doet niet anders als hen vast en bequaam om alles te lyden en nog groter dingen te ondernemen te maken: uyt de assche van dese diemen heeft doen sterven, komen weder nieuwe voort; en het getal word des te grooter, en de lijdsaamheyd word in een woeden verkeert: in plaats van ootmoedige smeekers wordense n lastige aandringers, en indiense in het eerste de straffen ontvloden hebben, nemen sy daar na de wapenen gewillig aan. Dit is het gene wy sedert 40 Jaren in Vrankrijk, en het gene men in de Nederlanden binnen weynig minder tijds gesien hebben. De saken sijn eyndelijk tot sulke groote extremiteyten gekomen, dat men te vergeefs het quaat door het straffen van een kleyn getal sou soeken te wederhouden, gelijk men misschien wel in den aanvang sou gedaan hebben. Maar nu het selve over geheele Natien en Volkeren verspreyd, ja selfs geheel Europa doorlopen is, komen nog het swaart nog Overigheyd daar by te pas. Godts woort alleen moet hulp daar toe beschaffen: want dese die men niet meer kan dwingen, die moet men met sagtigheyd, en een gematigde aanspraak en vriendelijke gemeenschap soeken te winnen. Dit is het gene St. Augustinus bewogen heeft door eene van sijn brieven, Proculianus een Bisschop van de syde der Donatisten, daar toe te nodigen. Hy bad selfs Donatus onder-Borger-Meester van Africa, dat men die van dien aanhang en secte niet doden sou: om dat hy wel betamelijk agte, voor dese die de ware Godtsdienst volgen, standvastig in hun gedurig besluit, van het quaat door het goede te overkomen te blyven. Hy segt in den selfden sin, schrijvende aan den Landvoogt Ciciliaan, dat het beter ware de opswellinge van hun Kerkschendige ydelheyd te genesen, met hen te Intimideren, als die door straffe af te snijden. Also voegt hy daar nog by

in deesen schoonen brief den welken hy aan Bonifacius geschreven heeft; dat in die scheuringen in dewelke het niet over het verlies en verderf van een of twee personen te doen is, maar daar dat van een geheel Volk aan vast is, men een weynig van gestrengheyd moet aflaten, en door liefde groter quaden voorkomen. Gevoelens dewelke sulk een kragt in de Kerk hebben gekregen, dat men deselve een of twee malen in de decreten van Gratianus vind. St. Augustijn dan, een sagtmoedig Man, was van dit gevoelen dat de loop van dese soorten van verderf niet door gestrengheyd, door gewelt of gesag moet gestuyt werden; dat men meerder voordeel doet, door onderwysinge, als door bevelen, door sagtsinnige aanradinge als door dreygementen, dat het soo is, dat men behoort te doen, wanneer het een menigte is die sondigt; en dat men geen strengheydgebruyken mag, als dan wanneer men met een kleyn getal te doen heeft. En indien dese, die het gesag daar omtrent hebben, somwylen gedrongen sijn dreigementen te gebruiken, moeten sy het met leetwesen doen, en geen vrese voor straffe, als door passagien uyt de schrifture genomen, soeken toe te brengen, ten eynde om hen liever God, die door sijn eygen mond dreygt, te doen vresen, als sich selven, door hun eygene magt ontsagchelyk te maken: gelijk in sijn brief aan den Bisschop Aurelius. En waarlijk men moet belyden, datter in al de gedenk-schriften van de gesonde oudheyd geen geapprobeerde voorbeelden van gestrafte Ketteren gevonden werden; maar wel dat de Oude Kerk altoos een afkeer van bloedvergieten heeft gehad; of indien men t' eeniger tyd tot dat uyterste heeft moeten komen, hebben de Bisschoppen, die een ware Godsaligheyt hadden, het selve met vollen monde versoeyt. Dit bleek in de saak van Priscilianus, die hebbende onder de Gauloisen en voornamentlyk in Aquitanie (nu Guijenne) het venyn van sijn verderflyke leere gesaeyt met de uyterste straffe, nevens sijn navolgers binnen Trier gestraft wierd; het welke omtrent het Jaar van Christus 383. voorgevallen is, waar toe hy door Maximus, anders een Prins goed genoeg, maar die het Ryk op Gratianus, den welken hy tot Lions hadde doen ombrengen, usurpeerde, veroordeelt was, niet tegenstaande St. Martijn, de belofte van den Keyser ontfangen hadde, dat hy niets bloedigs tegens dese schuldige sou besluyten, en deselve Itacius en de andere Bisschoppen sterk hadde aangemaant van hun beschuldiginge af te laten. Also mispreesen ook al de andere Bisschoppen dese wyze van procederen, als seer onbetamelyk, en alhoewel Itacius na het begane quaad wyser geworden, en vreesende dat het verhaal daar van op sijn hooft sou vallen, te vergeefs getragt hadde sich weg te maken, liet hy niet door Theognestus vooroordeelt te werden. Het was ook niet als op het uyterste en als met geweltdwang, dat St. Martyn toestond met de partye der Itacianen gemeenschap te houden. Van gelyken St. Ambrosius, dewelke op dien tyd naar Maximus gesonden was, door den Keyser Valentianus II. Broeder van Gratianus die gedoot was, getuigt in sijn verhaal; dat terwijl hy tot Trier was, hy sig onthield van de Communie met de Bisschoppen die het met Itacius stonden, en wilden datmen de Ketters met de doot most straffen. En als nu dese woedende Bisschoppen Maximus so verre gebragt hadden als gewapende Commissarisen naar Spangie te zenden, met volle magt den Ketteren aan te tasten, met tegens hen tot aan verbeurtmakinge van hunne Goederen en de hoogste straffe te procederen: verkreeg de selve St. Martinus van hem, dat hy deze gestrenge ordere weder introk, sodanig nam deze goede Bisschop ter harten, niet alleen de behoudenisse der Christenen, diemen onder dat voorgeven hadde mogen tormenteren, maar ook selfs van de Ketters, als wel voorsiende dat dat onweder, indien men het selve niet voorquam, een grote menigte gelovigen soude wegnemen. Daar was in der daat alstoen weynig sigtbaar onderscheyd tusschen de Regtsinnige en Ketteren, van de welke men de afsonderinge maakte eerder door de bleekheyd van het aangesigt en het gewaad, als door het onderscheyd der gevoelens, vorders de Ketterye, dewelke ten tyden van Priscillianus leven, haar wortelen geschoten hadde, wierd na sijn doot niet uitgeblust, maar eerder in tegendeel bevestigde sig nog meerder, en breyde sig nog verder uyt, en sijn navolgers die hem voor heen als een Heylig hadden geëert, eerden hem voortaan als een Martelaar, hebbende sijn lighaam naar Spangie gebragt, als mede van die gene die men met hem hadde gedoot, gevende hen een treffelyken uytvaart. Sy bragten selfs hun bygelovigheden so verr, datse het als een seer Religieusen eed agteden te sijn by Priscillianus naam te sweeren. Hier op volgde sulk een lange verdeeltheyd tusschen de Gauloysche Bisschoppen, dat na meer als 15. Jaren Oorlogs, de zelve ter nauwer noot konde bygelegt werden; blyvende ondertusschen het Christen-Volck, en alle eersame lieden tot een spot en versmaadtheyd van al de Vyanden van den Godtsdienst.

So menigmaal als ik deze dingen in Sulpicius Severus lese, die de saken van sijn tyt seer net en ter goeder trouwe geschreven heeft, brenge ik my altoos de stant der saken, gelijk se in myn kintsheid geweest sijn, in gedagten; wanneer de bewegingen omtrent den Godtsdienst ons overgekomen sijnde, men met het ooge verscheydene Personen als de doot waardig, teykende, vermoedelyk niet ten opsigt van hun quade seden, of vorigen handel en wandel, maar uyt hun gelaat alleenlijk en de wyse van hunne kledingen. Toen was het dat de hitte van redentwisten, de haat, de gunst, de vrese, d' onstandvastigheyd, de traagheyd, ledigheyd, en trotsheyd der gener, die het bewind der saken hadden, het Koningryk in sydigheden verdeelden, en den Godtsdienst zelve in een merkelijk gevaar, door de beroerten en ontsteltenis van den staat, stelden. Sedert den tyd van St. Martyn haddemen meer bematiginge in de Kerk, voor die geene die van het gelove afgedwaalt waren. Men vergenoegde sich met die te bannen, of op een boete te stellen, maar men onthield sich van bloetstorten. Invoegen in het Jaar 1060. eenige van de naarvolgers van Beringarius opper-Diaken van Angers, hebbende sijn leeringe door het Land van Luyk, Gulik, en andere plaatsen van Nederland gesayt, Bruno Aarts-Bisschop van Trier sich vernoegde met hen uyt sijn Bisdom te verdrijven, maar dede niemand den doot aan. De Kerk gebruykte mede zedert geen grooter strengheyd, tot aan de tijden der Waldenseren; tegens de welke de alderwreedste straffen, te vergeefs gepleegt sijnde, en het quaat daar en tegens niet als tegens dese hulp-middelen, daarmen sich so qualyk te pas van gedient hadde, aangroeyende, men genootzaakt was een sterk Leger tegens hen op de been te brengen, en hen een Oorlog aan te doen, van sulk een gevolg, als dese tegens de Sarazijnen was geweest, al het geene dese te wege bragt was, datze eerder in stucken gehouwen, verjaagt van hun middelen en eere berooft, en aan alle kanten verstroyt, als van dwalinge overtuygt of tot de schoot van de Kerk gebragt wierden. Eyndelyk dese ellendige Menschen die hun toevlugt tot de wapenen genomen hadden, om sig selven te beschermen, sijnde selve door de wapenen overwonnen, namen de vlugt naar Provence, en dat gedeelte van de Alpes, dat aan ons Vrankryk paalt; alwaarse een versekerde plaats voor hen en voor hun leere vonden. Een gedeelte begaf sich ook naar Calabrie, daar se sich lange, selfs tot aan het Pausdom van Pius de IV. opgehouden hebben. Een ander gedeelte ging naar Duytsland en stelde sig in Bohemen, in Polen en Lijfland ter neder.

En

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

En andere eyndelyk ſig kerende naar het Weſten, begaven ſich naar Engeland, en men gelooft dat Johan Wiclef uit deſe voortgekomen is, dewelke na dat hy langen tyt tot Oxfort de Godsgeleertheid hadde onderweſen, menigte van diſpuyten en handelingen over het ſtuk van den Godtsdienſt gehouden hadde, ſijn natuurlyke dood, omtrent 300. Jaren verleden geſtorven is: want het is lange na ſijn doot geweeſt, dat de Magiſtraat te rade wierd ſijn geding op te maken, en ſijn beenderen openbaarlyk te verbranden. Sedert hebben ſich vele andere ſecten tot op onſen tyd opgedaan, wanneer, na dat men ongeluckiglyk de ſtrengheyd der ſtraffen gebruykt hadde, men van reden-twiſten tot wapen-twiſten gekomen is, en het opſtaan van geheele Volkeren geſien heeft; gelyk als in Duytſland, Engeland en Vrankrijk en elders. Het ſou ſwaarlyk te ſeggen vallen, wat meer ſchade daar by geleden heeft, of de gemeene ruſt, of de Godtsdienſt; ſynde de ſcheuringe geformeert en vaſt geſtelt, om dat de ſelve te lange verwaarlooſt was, ſelfs door die gene die konden en behoorden, daar de hulp-middelen tegen aangewend te hebben.

Voor de reſt, ik ſegge deſe dingen niet, om dat geſchil dat ſoo menigmaal verhanheld is, of men de Ketters met de doot moet ſtraffen, weder op te halen. Sulks komt nog met de tyden in de welke wy leven, nog met myn beroep over een. Ik hebbe geen oogwit, als te doen ſien, dat de Vorſten dewelke liever gewilt hebben, inder minne ſelfs op onvoordelige voorwaarden, als door gewelt van wapenen de Religions-ſaken te beſlegten, wijſlyk en volgens de grond-regulen van de Oude en Primitive Kerk gedaan hebbe. Dit is het geene Ferdinand, een wys Prins, ſeer wel konde beſeffen, de welke door lange en ſware Oorlogen, onder ſijn Broeder Carel den V. geleert hebbende, hoe qualyk de Wapenen, die men tegens de Proteſtanten opgenomen hadde, gelukt waren, ſoo haaſt niet tot de Keyſerlijke Kroon gekomen was, of ſtelde de Religions-Vrede door een plegtig decreet vaſt, het welke hy ook daar na tot verſcheydene reyze daar na beveſtigt heeft. En om dat hy bemerkt hadde, dat de ſaken van de Religie ſich alderbeſt door conferentien lieten ſchikken, gelijk hy op hen Rijksdag die ſijn Broeder tot Regensburg en Worms had gehouden, ondervonden hadde, beſloot hy een weynig voor ſijn doot, en korts na de Celebratie van het Concilie van Trenten, den Raad van ſijn Soon Maximiliaan, een ſeer voorſigtig Prins te volgen, ten eynde om de Proteſtanten, die ſig op deſe vergaderinge van het Concilie niet hadden laten vinden, vergenoeginge te geven, nog een nieuwe Conferentie toe te ſtaan, verkieſende tot dien eynde Georgius Caſſander, een te gelyk wijs en magtig Man, om op een vriendelijke wyſe met de Proteſtantſche Leeraren, de Artykelen van de Augsburgſe belydenis, die in geſchil ſtonden, te onderſoeken. Maar de ſwakke geſontheyd van deſe goeden Man, met de haaſtige doot van den een en den ander, beroofde Duytſland van de vrugten die men hier uyt hadde verwagt.

Na 't voorbeelt van Duytſland hebben ook de groten van Polen, den ſelfden regel in hun Land naar gevolgt, maar Emanuel Philibert, Hartog van Savoye, na dat hy wederom in ſijn ſtaat herſtelt was, en dat door gunſt van de Alliantie dewelke hy met ons gemaakt hadde, hebbende ſich ſeer t' onpas in een ſchadelijken Oorlog tegens de inwoonders van de dalen van Piemont ingewikkelt; 't ſy dat hy dit beſluyt genomen hadde, om in Italien van hem te doen ſpreken, 't zy dat hy andere daar mede dagt, ſelfs tot ſijn nadeel te believen, vergoede wel haaſt deze miſſlag, met van beraat te veranderen, en ſtond dit arme Volk vryheid van Conſcientie toe, welks leven anderſints onbeſprooken was; en onderhield ſedert altoos de vrede die hy hen gegeven hadde ſeer Religieuslijk.

Ik kome tegenwoordig tot het gene ons raakt; en ga mijn hand leggen aan ſulk een gevoelyke wonde; dat ik vreze my werk op den hals te hebben gehaalt, met die alleenlijk aan te derven roeren. Maar nademaal ik begonnen hebbe, ſal ik in een woort eyndigen, en vryelijk uyt zeggen, nademaal ſulks onder uwe Regeringe wel geoorlooft is, dat de Oorlog geen wettig middel is, om de ſcheuringe in de Kerk te helen: want de Proteſtanten van dit Ryk, dewelke ſtaande de vrede ten uyterſten en in getal en in geſag vervallen waren, ſijn geduerende den Oorlog en in het midden van al de verdeeltheden merkelyk toegenomen, en de onſe hebben een gevaarlyke miſſlag begaan, wanneer zy, of uyt een ongeſchikten yver van Godtsdienſt, of uyt een ydele eerſugt, en begeerte tot nieuwigheden, wederom een verderfelyken Oorlog, zoo menigmaal geeyndigt, en begonnen, tot groot gevaar van den Godtsdienſt, en onder ongelukkige voorteekenen voor Vrankryk, hebben doen herboren werden: Waar toe dienen vele woorden? de zaak ſpreekt van zelfs. Na veel Troublen, geduerende de welke, zy ſig Meeſter van vele Plaatſen, aan verſcheydene oorden van het Koningrijk gemaakt hebben, is de Vrede in het Jaar 1563. gemaakt, en de Steden wedergegeven ſijnde, was het niet een verwonderlijke ſaak de ruſt en ſtilte, wederom op een ſtel herſtelt te ſien. En alhoewel deſe calmte, dewelke vier Jaren duerde alle vroome Zielen ten hoogſten behaaglijk, en ſeer voordeelig aan de Religie, die zig zelven daar door in een groote veyligheit bevandt was; als mede door de goede wetten de welke die gene, die de eerſte bedieninge van den Tabbaart hadde, geſtelt heeft: Wetten van de welke Vrankryk nooyt berouw zal hebben. Maar door een nootſchikkelijke weerbarſtigheyt van ons geluk, wierden wy onſe algemeene verſekertheit, die deſelve hadden vaſt geſtelt, wars, en verwerpende den Raad van de Vrede, wikkelden ons in een nieuwen Oorlog in, welke verdervelijk en voor het Volk, en voor ſijn aanſtokers is geweeſt. Deſe die weten, watter op die heilloſe by-een-komſt tot Bayonne is voorgevallen, verſtaan wel wie die gene ſijn daar ik van ſpreken wil: want zedert dien tydt keerden ſig alles en naar de konſt en naar den Oorlog, door ſpot die ons het bedrog van buyten-landers toebragt. Toen was het dat de Hartog van Alba, ſijnde met een groote Oorlogs-magt naar de Nederlanden geſonden, eerſt en voor al de Hartoginne van Parma, die tot daar en toe de Provincien met een groote ſagtmoedigheit beſtiert hadde, al haar geſag benam. Vervolgens ſtelde hy over al vier en ſtaal te werk. Hy bouwde Caſteelen hier, Caſteelen daar, en belaſte deſe vrye Landen met ongemene ſchattingen; om des Oorlogs onkoſten goedt te maken, en vertredende alſoo de vryheit der Ryke Steden, ſtelde die in ſtaat, gelijk als van een groot kloek Lighaam, het welke men ſijn voedtſel onttrekt. Deſe geweldige en haaſtige beradingen wierden gevolgt door de wanhoop, en eyndelijk van een algemene opſtandt der Volkeren.

En hoewel men voor een tydt gelooft hadde, daar in te zullen konnen voorſien, is evenwel het gevolg daar van zoodanig geweeſt, dat het grootſte en beſte gedeelte van deze Provintien, en die de bequaamſte voor de Scheeps-vaart en Koop-handel, die de grootſte rykdom in het Land brengt, van de reſt van het heele Lighaam is afgeſcheurt, ſijnde voor tegenwoordig door de Staten geregeert, die zedert altoos den Oorlog hebben vervolgt, zelfs met goedt geluk, ſoo tegens de andere Provincien, als tegens de magt van Spangie. Om dit ongeval voort te komen, hadde Fançois Boudewin, geboren van Atregt, een van de beroemſte Rechtsgeleerden van zyn tydt, langen tydt van te

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

vooren aan de Staten van deſe Provincien geraaden, een Requeſt den Koning Philippus den II. aan te bieden, om hem de vryheyt der Proteſtanten, diemen alstoen over al vervolgde, af te bidden, als mede om de ſtrengheyt der *Inquiſitie* te doen ſtaken. Hy ſchreef zelfs een Tractaat in de Franſche taal, in het welke hy met kragtige redenen bewees, datmen veel beter deſe geſchillen, omtrent de Religie door vriendelyke conferentien, en door een gelykmatig regt, het welke men onder deſe die deel aan deſe twiſtſaeke hadden, zoude doen naarkomen, als door gewelt en Wapenen zoude konnen beſlegten, in plaats dat indien men met Oorlogen en gewelt voortging, hy voorzag dat de magt der Proteſtanten, die alstoen nog maar middelmatig en in verſcheydene aanhangſelen verdeelt was, ſig vereenigen, en van woort-verſchillen tot de Wapenen, en openbaren opſtandt komen zouden. Ik brenge des te liever en boven al aan uw Majeſteyt de voorſpellinge van een Nederlander, omtrent de zaken van zyn Vaderlandt by, om dat deſe Man hebbende in het eerſte de Proteſtanſche Religie aangenomen, maar daar na weder verlaten, evenwel altoos deſelve gematigtheyt van Geeſt behouden heeft, en in plaats van over te gaan, tot een haat tegens deſe, van dewelke hy de zyde verlaten hadde, gelijk het meeſte gedeelte van de andere doet, hy uyt zijn eygene dwalingen leerde, tot een zeltzaam voortbeelt van Chriſtelyke liefde tot hier en toe, met medelyden, omtrent de andere aangeraakt te werden, en na al ſijn vermogen te trachten, door een goedt gebruik van de outheyt herkomen, het quaat dat de reukeloosheyt en liefde tot nieuwigheyt hadde ingevoert, te verbeteren.

Synde in dat gevoelen ſoo vol van wysheyt als Godtſaligheyt, vertrok uyt Duytslandt naar Vrankryk, alwaar met den doorlugtigen Koning uw Majeſteyts vadergeſprooken hebbende, vant hy niet veel moeyten, om hem die ſaak ſmaakelyk te maken; in gevolg van het welke hy altoos een aanſienelyken Rang in het Hof van dien Prins behield. Hy hadde menigmaal ſijn deel aan den Raad, en wierd den Prins uw natuerlyken Broeder toegevoegt, om ſorge voor ſijn opvoedinge te draagen. Datmen ons dan den yver van dit volk ſoo hoog niet ſtelle, die oſſe meer als wy, aan de waare Religie gehegt waren, ſoo langen tydt geſtoſt hebben, alleenig om Vrankryk daar mede te onteeren, dat ſy nog noyt Tractaaten van vrede met de *Ketters* gemaakt hebben. *Laat* hen nu eens ſien, waar al hun treffelyke beraadinge op uyt gekomen ſijn, en met gemak het verlies van ſoo veel ſchoone Provincien bejammeren, beneffens het verderflyk verſpillen van hun eygene Rykdommen; hoewel ſoudenſe nu ter tyt wel wenſchen, ſoo wys te ſijn als wy geweeſt hebben, dieſe voor heen met ſulk een aandrift hebben veragt, hoe gaarne ſouden zy nu voor groot geldt zoo vele in hun borgerlyken Oorlog ellendiglyke beſteede jaren weder koopen, die indienze tegens den algemeene Vyandt der Chriſtenen hadde aangewent genoegzaam zouden hebben konnen geweeſt hebben, om hen uyt Hongaryen en beyde de Mauritanien te verjaagen het welke hen te gelyk glorieuſch en voordeelig ſou geweeſt zyn. Maar het is te vrezen, dat deſe onvoorſigtigheyt, dewelke wy in andere beſtraffen, ons ook eens met regt onder den neus gevreven mag werden; 't ſy door onſe eygene woedentheyt, 't zy dat wy zoo verre, door die quade Raadsluyden, daar wy van geſprooken hebben, gedreven werden; wy hebben plaats aan eindeloſe troublen gegeven; gedurende de welke wy onſe Steden hebben ſien verwoeſten, onſe Kerken Plonderen, beroven en om verre werpen, die de Raſerny van de eerſte Oorlogen nog hadden geſpaart, onſe Provintien verlaaten, den haat die de vrede hadden geſtilt, weder vernieuwen, het vermoeden aangroeyen, en de wapenen diemen voor een tydt hadde afgelegt, om die met meerder gewelt en drift weder op te nemen, weder in de weer. Men heeft inder waarheyt eyndelyk weder vrede gemaakt, maar te liever en te koſtelyker als die ons behoort te ſijn, te meer is deſelve weder door een ſnoden aanvang, dat te wenſchen ware in een eeuwige nagt begraven te ſijn, geſchonden: ik meen die verſchrikkelyke Menſchen-ſlagtinge, diemen twee jaren daar na heeft aangeregt, in dewelke het niet veel ſcheelde Sire, of uw Majeſteyt, die God tot herſtelling van de ſaken van Vrankryk geſchikt heeft, was daar mede in begrepen geweeſt. Nauwelyks waren wy die ſchrikkelyke klippen ontweeken, of binnen het verloop van twee jaren, ontmoeten ons verſcheynene andere, tegens dewelke wy met deſelve onvoorſigtigheyt ſchip-breuk gingen lyden, de Goddelyke wraak volgde ons kort op de hielen, en ſtrafte de misdaaden van Vrankryk door de dood van haar Prins, die deſe misſlag meer door raad van een ander, als uyt eygene beweginge hadde begaan. Wat dede nu vervolgens ſijn opvolger? ſijnde uyt Polen gekomen, hy nam de minſte agt niet op den heilſamen raad, van den *Keyſer* Maximiliaan, nog op die van den Staat van Venetie, door welks gebied hy ſijn reyſe hadde genomen. En ſoo haaſt was hy in Vrankryk niet of hy nam de Partye van den Oorlog aan, dieſe hem ontraden hadden; en liet die van de Vrede, die hem de Proteſtanten met gevouwene handen afſmeekten, varen. Maar hebbende wel haaſt daar berouw af, ſtond hen dry jaren daar na een Edict van Pacificatie toe, daar hy ſedert altoos op roemde, noemende het ſijn Edict; en alzoo hadde men zeve geheele jaren aan een, een diepe ſtille Vrede, die niet geſtoort wierd, als door eenige ligte bewegingen; en eenige ſtroperijen van Oorlogs-Volk, nu hier dan daar: maar men hadde geen Oorlogs ondernemingen van belang, tot dat eyndelyk Luyden die Vyanden van de ruſt waren, niet konnende verdragen, dat Vrankryk in de Vrede dewelke hy beſat, hen nog van noden nog van doen hadde, t'eenemaal t'ontydig een verderflijken Oorlog verwekten, tot dewelke ſig deſe Koning door een nootſchikkelijke verblintheit liet aandringen; en dat volgens den quaden raad van deſe, dewelke de naaſte by hem waren. *En* hoewel het in het eerſte ſcheen, Sire, dat gy het waart daarmen het op gemunt hadde, zoo was het egter op hem, dat dit onweer van Wapenen ſijn gewelt uytſtortede. Ik ontſette my van ſchrik, wanneer ik op die vervloekte Vader-moort kome te denken; dewelke een eeuwige blaam Vrankryk op den hals gehaalt heeft, gelijk ſig voor altoos van ſchaamte moeten verbergen, die gene die daar over toen-ter-tyd zulk een blydſchap betoonden. Dit ongeval hadde en de Staat en de Religie, tot een verderf zonder herſtellinge getrokken, indien door een Goddelyke gunſt, buyten en boven onſe hoop, uwe Majeſteyt, die God, die voor onſe behoudenis nog waakte, tot onſe tyd heeft geſpaart, de waggelende Staat tot geen Zuil en Colomme hadde geſtrekt, en om zoo te ſpreeken, door ſijn deugt en dapperheyt het wiel van het algemeene verderf, het welke alles door haar uytgeſtorte aandrift ging vermorſſelen, niet wederhouden hadde. In het welke gy ondertuſſchen door uw voorbeelt hebt goed gemaakt, dat hoewel alle dingen de Menſchelyke wetten onderworpen ſijn; men evenwel de Religie daar van uytſonderen moet, die geenſints, gelijk ik hebbe begonnen te zeggen, of gedwongen of opgedrongen wil ſijn. Want ſijnde van uw Kintsheyt af, door zoo veel tegenheden, terwijl de Inlandſchen Oorlogen duerden, geſlingert; en ſijnde door zoo veel Oorlogs-magten, op een en den zelven tyd als

belegert

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

belegert; na soo veel Veld-slagen of verloren of gewonnen, toen wanneer by ongeval des tyds het by na even verderflyk was, of te winnen of te verliesen: gy hebt in het midden van al dat, in uwe eerste sentimenten voor de Religie volhard, gelyk als in een stryd vast op uw voeten staande, in de welke het geoorlooft was nog te neygen nog te wyken. Gy hebt u nog door hoop laten vleyen, nog door vrese laten ter nederslaan; maar eyndelyk wanneer gy hebt gesien dat alles voor uw dapperheyd most swigten, hebt gy u uyt u selven aan de seer ootmoedige gebeden van uw onderdanen opgegeven; en u in het midden van al uw overwinningen, latende overwinnen, zyt gy door een uytwerkinge van de genade, weder tot de Religie van uwe Voor-Ouderen gekoomen. Sedert heeft uw billikheyt u altoos jegens uwe onderdanen dese selve bematiginge, van de welke gy de nuttigheyd soo wel ondervonden haddet, doen onderhouden. Gy hebt al de Edicten, die tegens de Protestanten en tegens uw selve, in weerwil van den Koning uw voorsaat, waren gegeven, ingetrokken; en na een eerryke vrede, soo met uwe Onderdanen als met buyten-landers gemaakt te hebben, hebt gy door een darde, een of twee Edicten, ter gunste van de Protestanten gegeven, bevestigt; gy hebt hen weder in hunne woningen, in hun goederen en hun eere geset; gy hebt selfs eenige van uyt hen lieden, tot de hoogste waardigheden verheven, in hope dat de haat, en animeusiteyten komende te verslappen, de eendragt door uwe Edicten voorgeschreven te gemakkelyker mogt hersteld werden, en de Geesten hun vorige lustigheyd weder hernemen. En hebbende de nevelen van passien verdreven, te bequamer mogten sijn, het gene het beste in den Godtsdienst is, dat is het gene met de oudheyd het aldernauwste over-een-komt te verkiesen. Ook is dat de regte weg, dewelke de alder uytstekenste onder de Vaders hebben geloofd dat men behoorde te houden, om die gene, die sig van de Kerk door eenige indruk of drift van dwalinge afgesondert hadden, weder tot de gemeynschap der selve te brengen. In het welke dese wyze Leeraren hebben doen sien, dat het de liefde was, veel meer als de wille van te overwinnen, die hen in het werk stelde. Het is uyt dese Geest dat St. Augustijn altijd de Pelagianen Broeders genoemt heeft, en Optaat van Mileve, die ter selver tyd leefde, heeft zulks ten opsigt van de Donatisten mede gedaan. En soo was het dat voor heen St. Cypriaan seyde, dat hy wenschten en altoos de Kerke raden sou, geen eene van al de Broeders te laten verloren gaan, indien het anders mooglyk ware, maar deselve altoos in sijn boesem te versamelen; met de blydschap van een lievende moeder, gelijk als een Volk dat niet als een lighaam, door de gelykvormigheyd van haar gevoelens uytmaakt. En inderdaat onder die gene die voor tegenwoordig van ons afgesondert sijn, sijnder vele, dewelke, om de woorden van St. Augustinus te gebruyken, niets lievers souden wenschen als wederom te komen, indien de onweders bevredigt waren; in plaats dat siende de selven soo voortgaan, en vresende dat de zelve weder vernieuwt werden, of weder mogt komen te vermeerderen, na datmen vereenigt was, egter altoos de wille behouden, de swakke door hunnen raad te vertroosten; en sonder sig van de bysondere vergaderingen aan de welke sy sig gebonden bevinden af te sonderen, sullen sy tot het einde van hun leven toe door hunne woorden en getuygenissen, het geloof dat sy weten in de Catholijke Kerke geleert te werden, beschermen. Ondertusschen sullen sy met gedult ter liefde van de vrede der Kerke, de verontwaardigingen die hen van beyde zijden werden toegebragt, uytstaan; en door hun voorbeeld toonen, met welk een yver en opregtigheyd men God moet dienen. In dese aanmerkinge, gelijk ik by ondervindinge soo wel als uyt u voorbeelt, Sire, geleert hebbe, oordelende, dat ik naar al mijn vermogen de vrede der Kerk moet betragten, hebbe ik beyvert noyt quaad van iemand te spreken: ik hebbe selfs van de Protestanten met agtinge gesproken, voornamentlijk van die gene, die door hun wetenschappen boven anderen uytmunten. En aan d' andere sijde hebbe ik de misgrepen en gebreken van die van onse syde niet gezogt te verblommen, versekert zynde, nevens veel andere eerlyke lieden, dat dese sig ten hoogsten bedriegen, dewelke geloven, dat al de Ketteryen die tegenwoordig met hun getal en verscheydentheyd de Wereld lastig vallen, meer kragts trekken uyt de quaadaardigheyd, en konsten der scheurmakers als uyt onse gebreken en ergernissen. Ik gelove mede dat het ware middel, om soo veel afwykinge van onse tegenpartyders te verhinderen, als onse eygene gebreken te genesen sy, alle soorte van quaden koophandel, uyt de Kerk en Staat weg te bannen, in tegendeel de verdiensten te vergelden, tot bestierders van de Kerk, wyze, Godsalige luyden, van een onbesproken leven, en een beproefde voorsigtigheyd en bematigheyd aan te stellen. En tot Ampten van den Staat geen luyden die niets waardig sijn, of die gonst en geld, daar toe brengen, maar eer soodanige, die door een bekende opregtigheyd, door een vast gestelde Godvrugtigheyd, door een onbelangentheyd en onbegeerlijkheyd, in een woort door de eenige aanbevelinge van hunne deugt, sig dezelve waardig maken, te verheffen. Andersints indien men sonder onderscheyd luyden van waarden, en ander slag daar toe aanneemt, soo is het klaarblijkelijk, dat de vrede niet durabel kan sijn. Het is nootsakelijk, dat de staat kome te vervallen, van de welke de Souverainen geen onderscheyd tusschen de goede en snode konnen maken, en in de welke, volgens het spreekwoort van de ouden men de hommels laat eeten, het gene de Byen alleenlijk toebehoort. Daar is niets soo strydig met de getrouwigheyd die wy alle Gode voornamentlijk, en vervolgens aan u, Sire, en voorts aan uwe onderdanen, wy alle, segge ik, die Ampten bekleden in het Rijk, verschuldigt sijn, als de hoop van schandelijke winst en voordeel. Indien wy door die deur tot onse Ampten treden, het staat seer te bedugten, dat wy alle ten laatsten, al ons oogwit en betragtinge daar heenen alleen, als naar onsen draypool sullen wenden: en dat wy door de gierigheyd ons latende verblinden, alle opmerkingen omtrent de trouwe, die wy Gode en den menschen belooft hebben, met de voeten sullen vertreden. De gierigheyd is een wreet en onversadelijk monster dat niet te verdragen valt. Het segt nimmermeer het is genoeg. Wanneer men het selve al de ongemetene Rijkdommen van Vrankryk, de Goude Bergen van Persie, de schatten van beyde Indiën inden muyl wierp, men sou egter haar begeerlykheyd noyt versaden. Inderdaat de gebreken houden geenen maat, sy konnen sig geen palen setten. Hun voortgangen gelijken die van de lighamen die van een steylte nederwaarts lopen, niets kan hun loop stuyten als de ruïne van het gene sy ontmoeten. In tegendeel de deugt, gelyk Simonides segt, is een altoos vierkant gevaarte (?), het wederstaat door de bestendigheyt van haar *Basis* en grond, alle verwisselingen van de fortuyn en menschelijke quellingen; en sig de Nature, die de toevallen van het leven, op verscheydene wysen veranderlyk steld, onderwerpende, houd des menschen geest in een onverderflyke vryheyd. Sy is met sig selven vergenoegt, tot alles uyt sig selve bequaam. Sijnde dan van sulck een groot gebruyk onder de menschen, indien men in een regeeringe agt op haar staat, en

haar

haar den rang die sy verdient laat genieten, daar sal, sonder de spaarkist te overlasten, en selfs met verligtinge van het Volk, overig sijn, waar mede men aan die gene die sig des waardig maken, miltdadigheden sal konnen besteden.

Wat de bestieringe van de Kerk aangaat, hoewel de selve niet directelyk op uw Majesteyt berust, verdient die evenwel de sorge die dezelve voor haar draagt, dat ze haar gesag aandringe en selfs sig tussen stelle omtrent die gene die in de zelve aan het roer sitten, ten einde zy het zelfde mede doen. Uwe Majesteyt, Sire, haake vry die nieuwe Glorie te verkrijgen; zy denke vry geduriglijk, dat deze gelukkige rust, dewelke wy alle tegenwoordig genieten, niet duursaam sal sijn, indien wy dezelve niet aanwenden, om de Glorie en eere van God, die ons de zelve gegeven heeft te vermeerderen, en sich niet kragtiglijk aanzette om de geschillen van den Godtsdienst by te leggen. Het schijnt een groote onderneminge te sijn het gene ik u voorstelle, en het welke, naar het oordeel van vele, die sig te vreden houdende met de zoetigheyd van hun tegenwoordige staat en conditie, geen smaak konnen vinden in de beradingen, de welke heilsaam voor het aanstaande konnen sijn, niet reukeloosslijk in dese tijt, in de welke wy sijn, kan in het werk gesteld werden. Maar is de onderneminge groot, de vergeldinge sal het naar proportie sijn; en een groote Geest, sodanig als die dewelke uw Godt gegeven heeft, nog kan nog mag sig tot middelbare dingen aanspannen. En waarlijk na te hebben de overtollige kosten, nevens de ongebondentheid van Roverijen gestuit, en de bysondere lieden geleert hun teringe naar hun neringe te reguleeren, saken wegens de welke u Vrankrijk een eeuwige verbintenis betoont en schuldig is. Isser niets uw hooge verheffinge waardiger, als de Goddelijke en Menschelijke wetten in goede ordere te stellen, dewelke de Borgerlijke Oorlogen die so veel Jaren gedeurt hebben, so veel verwarringe hebben toegebragt. Uwe Majesteyt sal daar by dit voordeel vinden, dat Godts gramschap tegens ons gestilt sijnde, en soo de Prelaten als de Regters sig waardiglijk in hunne Ampten dragende, de waarheid over de logen zegenpralen, en de opregtigheid en ware liefde de verblomminge en ontveynsinge overwinnen sullen. De wetten sullen de gierigheid en overdaat, gebreken, die hoe strijdig zy ook schijnen te sijn, egter niet laten sich in de quaataardigheid van dese eeuwe, onder een te vermengen, onder de knye krijgen; de goede zeden sullen werden gequeekt, de schaamte en zedigheid, daarmen opentlijk den spot mede stak, sullen weder in agtinge komen, de deugt sal haar Oude waardye weder verkrijgen, en het gelt in tegendeel haar uytsporig gesag en agtinge, die de verdorventheyd der harten hadde gegeven, verliesen. Dit is, Sire, het gene gy ten hoogsten wenscht. Ik hebbe uwe Majesteit menigmaal horen seggen, dat hy voor sodanig een geluk wel een van sijn armen geven wilde, en dat is mede de hoogste wensch van al uw onderdanen; en dit is mijn gevoelen omtrent de algemeene welstand, over het welke ik my een weynig hebbe uitgebreyd, en indien ik daar omtrent wat vrypostig gesprooken hebbe, sulks sal sijn Majesteyt, als het hem gelieft, de openhartigheyd van een persoon, die in de vrijheyd die uw Regeringe ons Vaderland weder gegeven heeft, opgebragt is, wel ten lesten afnemen, dewelke sig verbonden geagt heeft, om de nijt en lasteringe voor te komen, uwe tijd, door sulk een lange voorreden te misbruyken.

Ik was nu gereet te eyndigen, wanneer eenige van mijne vrienden my quamen berigten, datter gewisselijk wel zullen gevonden werden, die niet souden laten te seggen; dat ik wel sou hebbe gedaan, gelijk geschied is, de saken die onse vrijheden immuniteyten, onse wetten en voorregten aangaan, niet te raken, en dat sulks minder doet tot de glorie van uw Ryk, als het eenige bysondere lieden verongelijkt. Hoewel ik daar op al veel sou konnen antwoorden, soo zouden ik egter vresen, my daar over uyt breydende, oorsaak te geven om van my te zeggen, dat ik spooken ga verwekken, om mede te vegten, selfs tegens mijn eygene schaduwe; en wederomme indien ik niet met allen daar omtrent segge, ik vrese voor de muggesifters mijne Vyanden. Ik zal dan met weynige woorden de saak gelijkse legt voorstellen. Ik hebbe ontfangen gelijk als by overleveringe van geslagt tot geslagt, en niet alleen van myn Vader, die, gelijk de geheele Wereld weet, een seer eerlijk Man, en seer vast aan de Oude Godtsdienst gehegt was, maar ook van mijn groot-Vader en overgroot-Vader, en ik hebbe tot de bedieninge der saken van de staat, dit gevoelen toegebragt, dat naast aan het gene ik God den Heere verschuldigt ben, niets my waarder en heyliger, als de liefde tot mijn Vaderland behoort te sijn, en dat ik altoos alle andere opmerkingen daar voor moet laten wyken; als versekert, dat naar het seggen der ouden, het Vaderland een tweede Godheyd is; en dat de wetten iets Goddelijks in sig besluyten, invoegendat dese die deselve schenden, onder wat dekmantel van bevel van Godtsdienst het ook sou mogen wesen, Heylig-schenders en Vadermoorders sijn. Indien 'er dan onder ons lieden sijn, en gave God datser niet waren, die niet konnende met openbaar gewelt het Rijk te niet brengen, ten minsten door bedekte en slingsche wegen het selve aan het wankelen sogten te helpen, schendende de wetten daar van, op dewelke het is gegrond, en door dewelke het tot sulk een trap van magt en grootheyd gekomen is, als wy sien; waarlijk wy sijn den naam van Françoysen niet waardig, nog voor getrouwe onderdanen door te gaan, indien wy voornamentlyk onder uwe Regeringe, ons niet met al onse kragten tegens dit quaad, dat anders ongevoellyk inkruypen sou, versetten. Want het gevoelen van onse Voor-Ouderen, welker vroomheit tot aan den hoogsten trap geklommen was, is altoos geweest, dat dese wetten sijn de heylige verbintenis vande algemene behoudenisse, en gelyk als het Palladium van ons Vrankryk, het welke soo lange als wy konnen bewaren, wy van buyten niet te vresen hebben; maar eens verliesende, niets vinden dat ons tegens die aanstoten kan beschermen; en indien dat ons eenmaal door lafhartigheyd of onagtsaamheyd ontrooft komt te werden, wy te vresen hebben, dat indien Ulisses die het ons door sijn konsten sal hebben weten te ontroven, ook den eenen of den anderen Sinon sal weten te vinden, om mede een nootschikkelijk houten Paard vol van vreemde Vyanden in het midden van ons Vrankryk te brengen, en alsoo het voornaamste gedeelte van Europa; door sulk een jammerlyken brand als die van Troye te vernielen. Maar God wil ons voor soodanig een ongeval bewaren, het welke ons niet sal toekomen soo lange hy voor ons uwe Heylige Persoon, en die van mijn Heere den Dauphyn gelieft te bewaren. Hier sou de plaats sijn, om my over de lof en de glorieuse uytvoeringen van uwe Majesteyt, aan de welke wy onse hope, ons Vaderland en onse middelen verschuldigt sijn, uit te breyden; en het is sonder twyfel dat die geene dat verwagten, die sonder opmerkinge op de middelbaarheid van mijn vernuft te nemen, niets als de rijke stof, van lof en eere, die gy aande geheele Wereld beschaft, beoogen. Maar behalven dat mijn meeninge geensints is, alhier een lofreden aan te vangen, soo weet ik buyten dat wel, dat gy meer vermaak schept, lof te verdienen als te horen.

Uwe Majesteyt is van Vaders wegen, van het alder doorlugtigste en oudste Huys dat oit Scepter swayde afgedaalt. Geboren in de uyterste delen van het

Ryk

Rijk in het Pyreneeſche gebergte: gy hebt u ſelfs in het midden der Oorlogen en ſwarigheden opgevoerd, gy zijt gelukkiglijk alle lagen en ſtrikken die men uwe kintsheyd leyde ontkomen, in uwe jongelingſchap, en voljaartheyd, hebt gy manmoedigli jk het geweld van uwe Vyanden konnen te boven komen; gy zijt als door Gods hand uit het diepſte van Guyenne hervoort gebragt, ſijnde by den Koning, in een tijd van onluſt en verwarringe geroepen, ten einde niemand anders de Kroon, die wel haaſt ſtond open te vallen, als de wettige opvolger mogt ter hand ſlaan. Sedert dat gy tot de Kroon gekomen ſijt, hebt gy de opperſte magt met ſagtmoedigheyd en ſoetheyd vermengt, willende liever door weldaden, de harten die van u vervreemt waren, weder winnen, als die door vreeze in hun pligt houden. En daarom is het dat deze, die voor heen uwe Vyanden waren, ſulk een vaſt vertrouwen op u geveſt hebben; datſe hebben gelooft meer verſekering in uwe ſagtmoedigheyd, als in het geweld van hunne wapenen te ſullen vinden. Sy ſijn niet ſoo ſeer gemoeyt geweeſt, overwonnen te ſijn, als het hen nog trooſt en vreugde is geweeſt dat gy hun overwinnaar ſijt; van ootmoedige ſmeekers als ſy waren, ſijnſe uwe vrienden en gemeenſame geworden. En ſy hebben meerder ſmert, over hun voorgaande misſlagen gehad, als gy daar quelling om geleden hebt. Uw volvaardigheyd in het vergeven, heeft hen berouw doen hebben, van niet veel eerder tot hun pligt gekeert te ſijn. Maar wat andere partye ſouden ſy hebben, konnen nemen, ſiende de ſnelheyd van uwe overwinningen; tegens de welke niet vermogt, als ſig aan uwe Majeſteyt te onderwerpen, voor wien het dog alles ſwigten moet, en toevlugt tot uwe goedertierentheyd te nemen, eerder als Strijden en Veldſlagen van een onſekere uytſlag aan te gaan? inder daat gy hebt de dapperheyd ſoo verre gebragt, dat gy de uytſlagen der Oorlogen, gelijk als by u vaſt geſteld hebt, die gemeenlijk beyde partyen even na ſijn, en dat de vleugels van de victorie, gelijk als verloren ſijnde, ſy niet meer van uwe, naar de andere zyde heeft konnen over vliegen. Dit geluk het welke uwe wapenen verſelde, is aan de andere zijde door uwe wakkerheyd ſtaande gehouden, en door uw onvermoeytheyd, en lijdſaamheyd omtrent hette of koude, door de gewoonte, van uw ligtelijk met het geringſte voedſel, dat tyd plaats en gelegentheyt konde beſchaffen, te belyden, geſterkt. Synde geduriglyk in de Trencheen, de beſigheden van den dag nimmermeer door de ruſt van den nagt afbrekende, Marſcheerende t'aller uuren, door regen, en ys, ſlapende weynig, en weder, wanneer het uw geliefde, ſonder uw geſontheyd te krenken, dan eens op een Paard, dan eens op de harde grond in uw mantel gewonden, de ſchade van u verlies, van de ſlaap die gy hadt moeten afbreken, herhalende en alſoo hebt gy door uw voorgang, die de alder ſoetſte middel van commanderen is, de Soldaten, die andere door het ontſag van een volſtrekte magt nauwelijks konden regeren, in een nauwe tugt konnen houden, en dat in een tyd in welke de vreede niet ſeer ſeker was: dit geluk heeft u ſoo ontſagchelijk voor uwe Vyanden gemaakt, dat ſy ſig voor uw aangeſigt niet hebben derven vertoonen, en dat, hoewelſe menigmaal in magt van Volk u te boven gingen, ſy ſig evenwel binnen hunne ſterke plaatſen beſloten hielden, gelovende ſoo heerlyk voor hen te ſijn, ſig tegens u te konnen beſchermen, als gy voor u hen te overwinnen. Men heeft ſig dan niet te verwonderen, dat na ſoo veel misdaden, alſſe tegens u begaan hebben, ſy met ſo veel luſt, de gelegentheyd dewelke hen God, om hun vrede te maken aanbood, omhelſt hebben; ſiende aan de eene zyde hun genade, wanneerſe hun toevlugt, tot uwe goedertierentheyd namen, verſekert; en van de andere ſijde geen voordelige herloop van overwinninge, daar die u altoos verſelde.

Maar indien de Oorlog u zo ontſagchelijk voor uwe Vyanden maakt; de ruſt u niet min van uwe onderdanen bemind, om dat gy al de Wereld in de konſten van de vrede door de vryheden en vergeldinge gemoedigt hebt. Dit getuygen deſe koſtelijke en ſterke gebouwen klaarlijk, die men binnen ſoo weynig tyds, ſoo hier ſoo daar ziet ryſen. Dit beelde-werk van verwonderlijke werkmanſchap, deſe uyt ſtekende ſchilderyen, deſe koſtelijke Tapytſeryen met ſoo veel konſt gewrogt; dewelcke voor de nakomelingen ſoo veel gedenk-tekenen, van uw grootmoedigheyt, en de ſorge die gy in de vreede hebt aangewend, ſullen ſijn. Maar het geene men nog meerder, als al dat moet agten, is de herſtellinge der goede letteren, in de plaatſen van waar ſy voor heen, door het woeden der Oorlogen uytgebannen waren. Die Univerſiteyt heeft haar eerſte luyſter, onder uwe beſcherminge weder verkregen. Gy hebtſe ſelfs met een ſchoon çieraad opgepronkt, beroepende den doorlugtigen Caſaubonus, een van de grootſte ligten, die tegenwoordig het gemeene beſt der letteren beſit, en aan wien gy, met groot regt de bewaringe van uw waarlijk Koninglijke Boeckery hebt aanbevolen, tot de ſelve. By al deſe ſaken blijkt het, dat al de lauwerieren dewelke gy geplukt hebt, u niet hebben aangehitſt, om uwe veroveringen nog verder uyt te breyden, maar eerder om de vreede met uwe nagebuyren te onderhouden; en uwe onderdanen de ruſt, op een aangename wyze te doen ſmaken, na datſe door ſulke langdurige Oorlogen waren afgeſlooft. Ga voort, Sire, in ſulk een edelmoedig beſluyt, en gevende weder aan de wetten het geſag dat hen toekomt, gelijk gy begonnen hebt, behoud voor uw Volk deſe vreede, die gy hen, voor ſoo veel arbeyds, verkregen hebt.

Verſekert u, dat de wetten de ziele van een ſtaat ſijn, en dat men de ſelve niet meer kan miſſen in de ſelve als bloet, zenuen en andere leden in een ligchaam, de ziele. De overigheyd by gevolge en de Regters ſijn niet als de uytleggers en bedienaars daar van; en wy moeten alle met onderdanigheyd het jok daar van dragen, indien wy waarlijk vry willen ſijn. Het is in hoope van de wederkomſt van deze vryheyd in u Rijk, en in deze eerſte voordelen, die ik albereets hebbe aangeweſen, zedert wy deſelve door uw toedoen hebben verkregen, dat ik de Hiſtorien van onſen tijd hebbe geſchreven, van de welke ik tegenwoordig het eerſte gedeelte in het ligt geve. Indien ik de ſtouthevd genomen hebbe, het ſelve aan uwe Majeſteyt toe te eygenen, ik hebbe my daar toe verpligt bevonden, en dat om redenen, dewelke of my of myn werk ſelve raken. Ik ſou my aan een ſnoode ondankbaarheyd ſchuldig maken, indien ik vergat, dat hebbende begonnen tot Ampten gevordert te werden, door den Koning uw voorſaat, glorieuſer gedagteniſſe, uwe Majeſteyt my nog veel hooger verheft heeft, en gelijk myn bedieninge van my vorderde, altoos in het Heyr en het Hof te ſijn; en dat ſelfs uw Majeſteyt my de verhandelinge van veele gewigtige ſaken heeft toevertrouwt, hebbe ik in de verhandelinge van de ſelve, de kenniſſe van veele dingen, die my tot dat werk van noden waren, gekregen; en door de gemeenſaamheyd met luyden van het Hof, hebbe ik middel gehad de regel van de waarheyd, die ſig over onſe ſaken, in de ſchriften van eenige onbekende ſchrijvers hadden uitgebreyd, te onderſoeken. Ik hebbe altoos getragt, deſe kenniſſe te eeren, ſoo lange als ik in het gevolg van uw Majeſteyt ben geweeſt, en mijn employ in de ſaken hebbe gehadt, tot dat eyndelijk de pligt van mijn bedieninge, my aan

den Regt-bank geplaatst heeft. Voor de rest het is niet van heden of van gisteren, dat ik de eere hebbe van uwe Majesteyt gekent te sijn; want het is twintig jaren geleden, dat de voorledene Koning my hebbende aan u in Guyenne, nevens eenige Gedeputeerde van het Parlement gesonden, gy my soo veel bysondere goedwilligheyd toonde, dat sulks my van toen af aan hoop gaf, dat de vrugten van mijn verstand, indiense t'eeniger tyd mogten voortgebragt werden, u niet onaangenaam soude sijn. Maar daar is nog een andere reden, die my verbind u mijn werk op te dragen. Dat is, dat myn onderneminge te gelijk gewiggtig en teder sijnde, my een kragtigen stut tegens de quaadwilligheyd en lasteringe; en te gelijk voornamentlijk om de waarheyd der voorledene dingen wel te ondersoeken, die levende doordringentheyd, met dewelke het gene moet gedaan sijn, gy weet te ordonneeren, van noden ware. En dit is het oordeel het welke ik hebbe besłooten my te onderwerpen; 't sy dat gy my verlof geeft om de rest in het ligt te geven, 't sy dat gy geraden vindet dit eerste gedeelte te onder te houden, het welke ik minder in het ligt geve, als ik het u aanbiede om geëxamineert te werden; als een proefstuk van mijn werk sijnde. Ik sal als een Godspraak gedragen, wat gy daar omtrent sult gelieven te ordonneeren, en ik twijfele niet, of het gene uw goedvindinge sal hebben, sal het ook van de gantsche Weereld hebben. En of 'er waren, die geen smaak vonden, in het geene gy voor goed sult gekeurt hebben, dat sullen de soodanige sijn, die sijnde door een grilligheyd van de fortuyn, tot een hooger trap gebragt, en niets gedenkwaardigs nog hebbende uitgevoerd, voor een belediginge zullen nemen, wanneerse de zaken sien verhandeld gelijk sy voorgevallen sijn. Maar ik soude mijn agtinge verkleinen, door de believentheid die ik voor hun ongeregtige begeerten hebben sou konnen. En aan de andere sijde laat mijn gewisse niet toe, hun mislagen stilswijgende, die meest altoos verderflijk voor het Vaderland geweest sijn, voor by te gaan. Ik kan dese Voor-reden niet beter eyndigen, als door gebeden. Groote God, oorsprong van alles goeds; die met uwen eenigen Soon, en den Heyligen Geest, een God sijt in drie Persoonen, maar een eenig God in goetheyd, wijsheyd, barmhartigheyd, en mogentheyd, die altoos in alle dingen sijt, die voor alle dingen sijt geweest, die door uwe wijsheyd de wettige heerschappyen bestiert, sonder de welke nog de geslagten, nog de Staaten, nog de Volkeren, nog het Menschelijk geslagt, nog de nature selve, die gy uit niet geschapen hebt, konnen bestaan; ik bidde u, uyt den naam van het gantsche Volk, dat het u believe voor ons te bewaren, als een eygen en van ons onscheidbaar goet het gene gy aan Vrankrijk ja aan geheel Christenrijk geschonken hebt; dat gy het gelieft te onderhouden door uwe genade, en dat gy tot ophoopinge van uwe weldaden, daar de lange geduursaamheyd wilt by voegen. Vervuld dog een eenvoudige wensch, en die al de andere insluyt; bewaard den Koning en den Dauphijn, dewijl daar onse vreede, onse eendragt, onse veyligheyd en al ons geluk aan hangt. Blaast den Koning heylsame beradingen om dit Rijk wel te bestieren in, het welke hy van een blijkbaren ondergang bewaard heeft, terwijlen de Dauphyn groeye als een gelukkigen Boom, van een goede voorspellinge, geplant aan een aangenamen waterstroom, op dat na een lang verloop van jaren hy den nakomeling tot een schaduwe mag dienen, doende die een stille rust genieten, om de glorieuse konsten van vrede op te queeken, en den voortgang van Godsaligheyd en goede letteren te begunstigen. Laat en den eene en den anderen lange over de Françoysen regeren, en dat in een ordere, die alle de vroomen mag aangenaam sijn. In voegen onder hunne, Regeringe de oude Godsdienst, de oude zeden, de gewoonten onser voorsaten, de wetten en staat mogen vastgesteld blijven. Dat de monsters van nieuwe secten, dat de onlangs gevondene Religien, dat alle dingen met voordagt gevonden, om den Geest te bedriegen, mogen vernietigt werden; en alzoo de verdeelingen en scheuringen ophoudende, het Huys Gods in vrede, onse conscientien in rust, en de staat in een volkomene sekerheyd mogen sijn en blijven. Eyndelijk groote God, bidde ik u, en smeeke u by dese Goddelijke genade, sonder dewelke wy niets sijn en niets vermogen, dat alle die geene, die voor tegenwoordig leezen, of in het toekomende sullen leezen, het geene ik vorders hebbe te seggen, aldaar mogen vinden, de vryheyd, de waarheyd van een opregt Historie-Schryver; en dat mijn verhandelingen soo vry van alle vermoeden, vleyerye en afgunst, mogen blyven alsser weynig redenen mogen sijn die my hebben konnen dringen, de tale van dese schandelyde driften te spreeken.

NAAM-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

NAAM-REGISTER,

Der Boeken en Auteurs waar uyt men de ſtoffe van het Eerſte Stuk van deſe Hiſtorie getrokken heeft.

Hiſtorie van Jacobus Auguſtus Thuanus.
Hiſtorie van Mezerai.
Kort Chronologiſch begryp van deſelve.
Hiſtorie van Matthieu.
van Du Pleix.
van Aubigne.
Novenaire.
van de Vrede.
van de voortgang en het verval der Ketterye.
Latijnſche van Grammont.
Memorie Recondite van Vittoroi Siri.
Memorie van den Hartog van Nevers.
van Du Pleſſis.
van Jeannin.
van Villeroy.
van Sulli.
van Du Clergé.
van den Cardinaal d' Oſſat, of Brieven.
van den Cardinaal Du Perron, of Ambaſſade.
van Baſſompierre.
van Deagean.
van Du Maurier.
't Leven van den Admirael de Châtillon.
van Jacobus Auguſt: Thuanus
van Hendrik de IIII.
van den Hartog van Eſpernon.
van den Hartog van Rohan.
van Du Pleſſis.
van Leſdiguiéres.
van François de La Nouë.
van Pierre du Moulin.
van den Jeſuyt Cotton, door Peter Joſeph van Orleans.
Een ander van den zelven in het Latyn, door ......
Acten der Generale vergaderingen.
Acten der Nationale Synoden.
Conferentie van de Edicten van Pacificatie.
Koninglyke Deciſien van Filleau.
Brieven van Maldonatus, aen den Hartog van Mompenſier.
Brieven van P: Paulo Sarpi.
Franſche Mercurius.

Ik voege hier de namen, der geene die ik refuteere niet by, men hoeft niet te twyfelen of ik hebbe die geene, dewelke ik hadde on-

dernomen te antwoorden, gelesen. Ik spreeke ook niet van die gene van dewelke ik my hebbe, voor het Eerste Boek van dese Historie, in het byzonder gediend, om dat het Schryvers sijn die by de geheele Werelt sijn bekend.

Ik spreeke niet van de Memoryen Manuscripten dewelke ik gelesen hebbe, en die my van particulieren toegekomen sijn. Ik zoude deselve niet als by den naam der Schryvers konnen voorstellen, die egter niet begeeren dat zulks zou geschieden.

Alle de stukken en tytelen dewelke ik in dit werk by brenge en citeere, als Edicten, Declaratien, Arresten, Brevetten &c. van dewelke ik alhier de Cathaloge niet geve, om dat het begryp daar van weynig van belang zou sijn; of die ik niet laat drukken onder mijn Autentyke bewysen, uyt vrese van den Leezer te verveelen door de grootte van dese t'samenhandeling, of zyn nog, of sijn geweest onder myne handen in goede forme; veele in Originaal maar het meestendeel in Autentyke Copyen, 't zy Manuscripten of gedrukt.

Dese die ik niet meer hebbe sijn gerestitueert aan dese die my de communicatie daar van gedaan hebben.

HISTO-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Eerste Deel Fol. 1.

Dit's **HENDRIK**, *die wel eer door duizend heldestukken*
De dwingelanden wist de Fransche Kroon t'ontrukken,
Een Kroon hem eige door geboorte, en vorstlyk bloed.
'T is hy, wiens dapperheid en onverschrokke moed
Elk een op't hooren van zyn groote naam deed beven,
Die nimmer't recht schont aan een onderdaan gegeven;
Des eert hem NANTES *noch in't midden van haar Smart,*
En drukt zyn beeld niet in metaalen, maar in't hart.

A. Bogaart.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

HISTORIE DER REFORMATIE

Van de KERKEN *van* VRANKRYK.

VERVATTENDE

d' Aanmerkenswaardigste zaken die in de REFORMATIE der FRANCE KERKEN, en, by die gelegentheyd, in dat Rijk zijn voorgevallen, zoo voor, als na 't verleenen van 't

EDICT van NANTES

En desselfs herroepinge tot nu toe.

Alles op een klare en onzydige wyze uyt de beroemste Schrijvers, Memorye, Antentyke stukken, &c. t' zamengesteld, en tot op deze tijden gebragt.

EERSTE DEEL.

Eerste Boeck.

Korten Inhoud van het eerste Boeck.

GElegentheid, Oogwit en bewerp van 't Werk. Begin van de Reformatie, haer voortgang, en oorsaken. Haer inkomst in Vrankrijk. Hoe deselve tot Meaux is aengenomen. Als mede in Bearn. Straffe van Jan de Clercq en van Louis Berquin. Staet van de Godsdienst in Duytslandt. Scheuringe in Engelandt. Neiging van Francois den I. tot de Reformatie; daer hem de Cardinael de Tournon van afwent. Verdrag Voorgeslagen. Synoden van Bourges en Parys. Begin van de leere van Calvin. 't Jaer van Pasquillen. Godtsdienstigheden en straffen. Edicten tegens de Lutheranen. Concilie van Trente, en desselfs verplaatzing. Dood van den Koning Francois de I. Hendrik de II. vervolgt de Gereformeerde. Edict van Chateau Briant. De Koning protesteert tegens het herstellen van het Concilie te Trente. Hartoginne van Valentinoys haar wreedheyd tegens de Gereformeerde. Gesag van de Geestelijkheydt. Saken van Merindol en Cabrieres. Nieuwe straffen, die tot de voortgang der Reformatie helpen. Kercken tot Parys en elders opgerecht. Geest van besadigtheyd, windt eenige Regters. Vergaderinge tot Parys. Character van Catharina de Medicis. Lasteringen tegens de Gereformeerden. Psalmen-gesang in het openbaer. Oorsprong der Factien. Volstandigheyd van d' Andelot, en zyn ongunst. Raadtsheeren van het Parlement van Parys verdacht in de leere. Eerste Nationale Synode. Dood van Hendrik de II. Staet van het Hof. Aerd en ey-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

genſchap der Intrigues en Handelingen; hoe de Godsdienſt daer in gevoert word. Gericht van de Chambre Ardente, of Brand-kamer. Superſtitie omtrent de Beelden. Straffe van den Raadsheer Bourg. Schriften van Verantwoordinge der Gereformeerde; die de Grooten verbitteren. Ontwerp tegens d' Arbitraire Macht. Onderneminge van Amboiſe. Wreetheyt van het Hof. Oorſprong van den naem van Huguenot. Schijnbaerheyt van bemiddelinge. Gevangeniſſe van den Prince van Condé. Dood van Francois den II. valſchelijk den Gereformeerden opgelegt. Staten vergadert, die hen ſchynen te begunſtigen. Geboorte van het Drie-manſchap. t' Samenſpraek tot Poiſſy. Vaſtſtellinge der Jeſuyten tot Parys. Onſtantvaſtigheyd van den Cardinael van Lotharingen, en van den Konink van Navarre. Opſtandt tot Parys tegens de Gereformeerden. Moordt tot Vaſſi na het Edict van January. Macht der Gereformeerden. Korte gunſt van den Admirael. Eerſten Oorlogs-onderneminge uyt ordere der Koninginne, daer na ontkent. Ligue en Verbondt van den Paus, den Koning van Spangie en Guiſianen tegens de Gereformeerden. Wreetheydt van Monluc en des Adrets, en der Roomsgeſinde in 't gemeen. Moort tot Sens. Uytlanders in Vrankryk. Slag van Dreux. Beleg van Orleans. Dood van den Hartog van Guiſe. Waer mede den Dader den Admirael beticht. Vreede geſtut. Houwelijck van den Cardinael de Chatillon, en gevolgen daer van. Tienden aan de Geeſtelykheyt toe geweeſen. Herwinning van Havre de Grace, op de Engelſche vervolgingen tegens den Admirael. Eynde van het Concilie van Trente. Omkeeringe in Bearn. Nieuwe redenen van misvertrouwen voor de Gereformeerden. Reyze van het Hof, en Raad van den Hartog van Alba. Voortgang der Kerken. Verſoeninge van den Admirael met de Guiſianen. Onderneminge van Meaux en des ſelfs gevolgen. Vrede gemaekt voor Chartres, ſonder mening van die te houden. Darde Oorlog. Dood van den Prince van Condé en d' Andelot. Veltſlagen verlooren. d' Admirael herſtelt de partye. Bedrieglijcke Vrede. Ongelooflijke Conſten van het Hof. Moort van Parys op Sinte Bartholomeus dag. De Princen tot verandering van Godtsdienſt gedwongen. Onſtantvaſtigheyd van de Roziers. Beleg van Rochelle en Sancerre. Factien en zydigheden in Vrankrijk. Hartog van Alencon beſchermer der Gereformeerde en Politijken. Dood van den Koning. Hendrik de III. weder gekomen vervolgt den Oorlog. Vlucht der Princen. Vreede ſoo haeſt gebroocken als gemaekt. De Ligue of 't Verbondt. Eedt van den Konink, die echter de Vrede maekt. Edict van 1577. Synoden. By een komſt van Nerac en Fleix. De Conink ſpot met het Edict onder ſchijn van het ſelve naer te komen. Beledinge van de Ligue den Konink aengedaen, die uyt dwang den Gereformeerden den Oorlog aendoet. Moedigheyt van den Conink van Navarre. La Tremouille word gereformeert. Slag van Contras. De Duytſche Ruyters geſlagen. Dood van den Prince van Condé. Edict van vereeniging. Stoutheyt van de Ligueurs en Bondgenoten. Staten van Blois. Dood van den Hartog van Guiſe, en den Cardinael ſijn Broeder. De Hartog van Mayenne ontkomen verwekt de Ligue wederom. Uyterſte van des Coninks ſaken. Die beſtandt met de Gereformeerden maekt. Sijn ſaken herſtelt. Hy belegert Parys. Word door een Monnick vermoord.

DE Reformatie of Hervorming des Godsdienſts, die het wezen deſſelfs, met den aanvang van de voorgaende eeuwe, door geheel Europa heeft doen veranderen, vond over al daer ſe gepredikt wierd, groote verhinderingen. Het Hof van Romen toonde al zijn uiterſte geweld, om een licht, zoo doodelyk voor deſſelfs grootheit, in de geboorte te ſmooren, en ſtelde al zijn konſtgrepen van Staat-kundige loosheyd in 't werk, om de dwalingen en misbruyken, die het zelve ſoo veel voordeels toebragten, tegens deſe nieuwe

Vyanden

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Vyanden, die zoo klaerlyk haer Staet-ſucht en konſtenaryen ten toon ſtelden, ſtaende te houden. Het verwekte de verſcheydene Orders zijner Geeſtelijkheyt tegens haer, als die deſſelfs bedorventheyt en onkunde levendig voor oogen ſtelden. Het ſpaerde noch Bullen noch Bannen, om hen by de geheele Wereldt haatelyk te maken. Het wapende tegens hen al de tijdelijke en Wereltlijke Machten, over al daer het gezags genoeg hadde, om zyn grond-regulen ſmakelyk te maken: en aen de andere zyde de Princen, die hun heymelyke inſigt, tot vermeerdering van hun gezag hadden, omhelsden gretiglijk deze gelegentheyt, om zich hier in te konnen voldoen. I. Boek

De driften van de Arbitraire of onbepaalde Macht, begonden de Opper-Vorſten in het hooft te ſpeelen, die hun Macht te zeer beperkt achteden, door eenig overſchot van Vryheyt, het welke de Wetten noch voor de Volkeren bewaert en behouden hadden. En daerom dienden zy zich van den dek-mantel des Godsdienſts, om een gedeelte van hun Onderdanen, tot verderf van het andere, te gebruyken, zijnde verzeekert, dat hebbende het verlichtſte en geſontſte gedeelte onder de knie gebracht, het hen niet ſwaer zou vallen, de andere te boven te komen.

Aende andere zyde was het Roomſche Hof ook op zijn beurt bezorgt, wanneer't het oogwit der Vorſten in de grond doorzag. En, gelyk 't zijne volſtrekte macht voor zig zelven wilde behouden, ſoo hielp het zelve, nooyt oprechtelyk die gene, welkers macht haer te zeer in het ooge liep. Inmiddels ſcheelde het weynig, of deſe gelegentheyd had geheel Duytſland onder het jok van Carel de V. gebracht, maer zijn zaken hadden in 't eynde, een quaden en ongeluckigen uytſlag; en na het ſlaen der Proteſtanten, verdreef een onverwachte omkeeringe al de voorſpoed van zijn gantſche leven in rook en damp. Zijn Soon Philippus de II. was noch minder geluckig, want zijn quaadwilligheit tegens de Vryheyt der ſeventien Provincien, gaf hem de eerſte ſtoot tot verval van zijn Huys. Vrankryks toeleg gelukte beter, hoewel 't zig zelven meer als eenmael op den oever van 't verderf heeft gezien: en de Godsdienſt is des zelfs Koningen van ſulk een nuttigheyt geweeſt, om hun gezag buyten de palen te doen ſpringen, dat zy tegenwoordig geen andere bematiginge daar van erkennen als hun eygene wille.

Alle deze verhinderingen, die deze ſtrydige belangens aan de voortgang der Reformatie toebrachten, hebben echter niet konnen beletten, dat zy zich over al, binnen zeer weynige jaren tijd, heeft uytgebreyd. 'Zy was al te noodig en te regtveerdig, om geen harten te vinden die genegen waren haar te omhelzen. 't Was veel te lange dat die vroome zielen, onder 't jok van bygeloove en de tyrannye van Romen hadden geſugt, om niet met opene armen, deſe, dewelke met zoo veel kracht tegens haer verdorven ſtand, ſoo ten opſigt van de leere en den dienſt, als ten aenſien van de tucht en zeden, predikten, te ontfangen. Aen alle Plaetſen vond zy egter niet deſelve tegenſtand, noch ook deſelve gemakkelykheyt. Daer waren Staten en Regeeringen daer men haer ſonder tegenſtant aennam; andere, daer ſe hinderpalen vand, die ſe niet te boven konde komen: andere wederom alwaer de ſwarigheden, die men 'er ontmoette, niet als na een oneyndig getal van wederwaerdigheden en moeytens, konden weg genomen werden. Vrankryk was een van de Plaetſen daer men haer de langwijligſte tegenſportelingen bereide. Sy was ſelfs aen verſcheidene Plaetſen van Europa al vaſtgeſteld, eer men noch in Vrankryk wiſt wat van haer geworden zou; en indien men de tien of twaelf jaren regeerens van Hendrik de IV. uytſondere, men zou met waarheyt mogen zeggen, dat zy aldaer nooyt in ſtille ruſt is geweeſt. Zedert het eerſte gerucht dat zy in dat groote Koningryk maekte, tot den tegenwoordigen tyd toe; is zy 'er altoos vervolgt geweeſt; en, zoo het zomwylen ſcheen dat men haer den adem eens liet halen, en ophield van haer zoo geweldiglyk te verdrukken, 't was maer, om door andere heymelyker, en bygevolg gevaerlyker en kragtiger middelen, het ſelfde werk voort te zetten. Men heeft, d'een na d'ander, tegens haer gebruikt ſtraffen, oorlogen, bedrieglijke Tractaten, moorderyen, en konſtgrepen van de aldergeſleepenſte en diepſte ſtaetkunde die te bedenken was: en als men meende een gunſtige gelegentheyt gevonden te hebben, heeft men 't geen ſchande geacht haer te verderven, de hatelijkſte en verfoeylijkſte middelen van quade trouw en bedriegerye, die te bedenken zijn, tegens haer op te vatten; zelfs in onze dagen heeft men 't overſchot der Gereformeerd[e]n noch door ſtraffen en moorderyen vervolgt, om dat men had ondervon-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

den, dat se te swak of te verre van een gescheyden waren, om sig zelven te konnen beschermen. Men zou zig by na niet konnen verbeelden wat 'er ontrent die zaak al is voorgevallen, voornamentlyk zedert een tydt van dertig jaren. Noyt heeft de overheerschende macht of d' ontrouw uytwerkzels voortgebracht, die, of zoo bestraffelyk voor hun werk-meesters, of zo droevig en doodelyk voor millioenen van onnoosele menschen waren, die niets als de vryheyt van hun gewisse begeerden; die door hun doen en laten geen voorwendsel, of om hen te vreesen, of om hen te haten, gaven, en geen saek minder, als de wreetheden en onrechtvaerdigheden die men hen aendeed, konden te gemoet zien.

Gelegentheyt, voorstel en bewerp van het Werk.

'k Heb ondernomen den nakomelingen te onderrechten van 't geene men in Vrankryk, om dit voornemen tot sijn voorgesteld eynde te brengen, al gedaen heeft. Indien ik op my nam de gantsche geschiedenisse, van al het geene omtrent die zaek in dit Rijk, zedert de eerste predikinge der Reformatie tot onsen tydt toe, is voorgevallen, zo zou mijn bewerp te zeer boven myn kragten gaan, en de grootheyt van dit werk zou verdienen onder verscheydene personen verdeelt te werden.

'k Heb dan een overslag gemaakt, dat de tijdt, die verstreeken is, zedert dat dat nieuwe licht de wereldt tot hier en toe heeft begonnen te verlichten, natuurlijk in twee perioden of tijd-orders, die sig by na in geduursaemheyt gelyk zijn, kan verdeelt werden. d'Eene welke behelst al 't gene binnen den tydt van tachtig Jaar, tot aen de Jaren van 't Nantische Edict, wanneer de Kerken een weynig rust en stilte bekwamen, is voorgevallen; de andere begrijpende het geene zich, na dat zoo vermaerde Edict, tot aen onze tyden, heeft toegedragen. 'k Heb ook geoordeelt, die eerste periode te konnen laten, sonder mijn selven daer omtrent ten breetsten uyt te breyden; 't zy, om dat de Historien van dien tijd, gantsch vol van voorvallen zijn, die de Godsdienst betreffen, van welken de zaken doemaels zoodanig met die van den Staet waren verward, dat men dezelve van malkander niet zou konnen scheiden; 't zy, om dat een verkorting, welke ik van deselve zal geven, den Leezer genoegzaem van 't gene hy der zaken van die tijdt behoeft te weten, kan onderrechten, om, die daer na gevolgt zyn, te konnen verstaen. Doch aen de zaken van de twede periode zal ik my vast verbinden, om dat de zaken des Godsdiensts, die tot dat begrijp des tijds behooren, minder bekent sijn, en wy geen getrouwe History-Schrijvers hebben, daer deselve in verhandeld werden.

De grond van mijn onderwerp dan zal eygentlijk het Edict van Nantes zijn, van 't welke ik onderneme al de gevolgen, en dessels aenkleefsels, voor te stellen, zoodanig, als ik deselve uit openbare en bysondere Schriften en Memorien, zoo veel my mogelyk was te bekomen, hebbe vergadert; als hebbende my zelven bepaalt om niet te schrijven, als waer van ik zeer goede verzeekeringe hebbe.

Maer op dat de geene, die van elders geen onderrechtinge daer van hebben, alhier ten minsten in 't algemeen, van het geene dat Edict heeft voorgegaen, mogen bericht werden, gelijk men zonder dat, dessels geregtigheyt en nuttigheyt niet kan kennen, zal ik kortelijk, het geene noopende de Godsdienst in Vrankryk tot aen de dood van Hendrik de III. is voorgevallen, verhalen: en om dat Hendrik de IV. die na hem gevolgt is, de Geever van het Edict, daer ik voornamentlyk van hebbe te handelen, is geweest, als hebbende het zelve de Gereformeerde, zijne Onderdanen, in vergeldinge van hun trouwe en diensten, verleend; sal ik ten breetste de zaken, rakende de Reformatie, zedert dat de Kroon op dien Prince gevallen is, verhandelen. Na het zelve zal men best zien of het Edict een afgedrongene gunst, of eerder een suyver uitwerksel van erkentenisse en geregtigheid zy geweest: en of de geduurige tegenstrevingen der navolgers van dien magtigen Koning, tegens dit werk van zijn wijsheyt, en de herroepinge die men daer van zedert weynige jaren, tot groote verbaestheyt van Europa heeft gedaen, bequaam zullen zijn om by de nakomelingen de geheugenisse der uytwerckers, daer van te doen verheffen en in zegeninge te houden.

1517. Zedert dat Luther in Duytsland had aengevangen tegens het Pausdom te prediken, verliep 'er weynig tijds eer dat zijn leeringe in Vrankrijk gemeen gemaekt wierd. En hoewel de Theologische Faculteyt, als mede die van de Sorbonne, gelijk de an-
1520. dere, die verworpen en veroordeeld hadden, liet dezelve egter niet na over al leerlingen, die haar met liefde en begeerte aannamen, te vinden.

De schoone letterkunde, die door de gunst van François de I. herboren wierd, ver-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Begin van de Reformatie, haar voortgang en hare oorsaken.

verlichtende het verstandt van veele, en maekte deselve als schaamroot wegens sulk een groote menigte van dwalingen, die geduirende de eeuwen van onwetenheit, sig ingedrongen en gevestigt hadden. De goedtwilligheit van dien Prins trok tot sijn heerschappijen wat geleerde mannen ergens te vinden waren, en door andere Landen van Europa sig hadden verspreit, om dat de onderhoudingen en voorregten dewelke hy hen toestond, hen tegens alle verachtinge en ellende veylig maakten.

Men hadde onder deese eenige die uit Duysslandt quamen, alwaarse eenige merktekenen van de leere diemen toen de nieuwe noemde, hadden aangetogen, 't sy door de Predickingen en boeken van Luther, of door het leezen van de Heylige schrift selve, die alstoen in handen van de geheele Werelt was gestelt.

Deese deelden aan anderen het licht, datse ontfangen hadden meede, en veele vonden smaak, aan deese gevoelens hoewelse nieuw genoemt wierden, om datse daar toe voorbereyt waren, door de veragtinge die sy voor hun leyders en leeraren hadden.

Haar inkomst in Vrankryk.

Ja de Ordinare onkunde van de gemeene harders en Leeraren was soo groot, dat veele onder hen maar pas leesen konden, en sy by na alle een schandaleus en opsprakelyk leven leyden, sijnde de verdorventheyd soo algemeen, datmen voor eerlyke luyden, in vergelykinge van andere sou hebben mogen keuren, die geene die geen ander gebrek hadden, als een onversadelyke gierigheit en een onbepaalde staatsugt.

Selfs onder de Geestelijken die geene die eenige erkentenisse van schaamte en Godtzaligheyt hadden, schaamden sig der abuysen en misslagen daar de Roomsche Kerk over wierd beschuldigt, en hoewel het meeste gedeelte liever hun gebreecken en Dwalingen wilden behouden, als door de Reformatie hun grootheyt en inkomsten inde waegschaale stellen, of hun leven een strenger Moraliteyt en tucht te onderwerpen; soo ontbraken der egter geen, jaa Bisschoppen selve, die door dit ligt geraakt wierden. Brissonnet Bisschop van Meaux was een van dat getal. Hy kreeg 1523
enige aannemingen en tincture van de reformatie tot Parijs, door onderhoudinge van drie of vier wijse mannen, die hy zeer gaarne hoorde. Hy bragt hen selfs in sijn Bisdom, en liet hen toe hun gevoelens aldaar te verbreiden. Hy liet sijn volk toe, de heylige schrift te lezen; hy stelde sig niet tegens de vergaderingen en byeenkomsten: ja het beviel hem somwijlen de selve dingen te Prediken die deese bysondere mannen voorstelden; in voegen binnen weynig tydts, men wel meer als 400 Persoonen bevand die met de stellingen van Luther doortoogen waren. Maar de bestraffingen van andere Bisschoppen, de dreygementen van een geding van wegen Ketterye, de vrese van een Bisdom, dat soo bequaam was voor die het hof beminnen, als sijnde soo digt by Parys geleegen, te verliesen, deeden Brissonnet waggelen, en brachten hem weder tot de belijdenis van sijn eerst dwalingen. Sijn leeraren, daar door, sig niet seeker binnen sijn Bisdom bevindende, vertrocken een ieder sijns weegs. Le Fevre, een van de selve vand eenige seeckerheyt in het hof van Navarre, alwaar hy van de Koninginne wel ontfangen wierd, sijnde deese een Suster van François den eersten, en soo gunstig aan de mannen van letteren als de Konink haar Broeder. Rouçel, een van sijn gesellen, na dat hy een reys in Duyslandt gedaan hadde, quam weder tot Bearn, alwaar hem de Princesse een diergelijke onthaal dede, en beyde deese, gaven haar hun gevoelen in, dewelke sy ook tot aan haar doodt bewaart en behouden heeft, hoewel men eenige Jaren geduurende, hadde gemeent, dat sy sig daar van ontslagen hadde.

Hoe deselve tot Meaux aangenomen is.

En in Bearn.

Deese twee mannen versuymden hun tyt in deeze afgesonderde landtschappen niet, maar bereyden vast de geesten, om te gemackelyker de Leere van Calvin, wanneer deselve aldaar tien of twaalf Jaaren daar na gepredikt wierd, te ontfangen. Hun vertrek verhinderde ook niet de kerk en gemeente, diese tot soo verre tot Meaux hadden opgeregt, te bestaan, en meer en meer aan te groeijen. En derhalven is het ook de eerste Plaats geweest, daar het geregt ondersoek over deese nieuwigheden heeft aangestelt. Eene genoemt Jan de Clercq, die een middelmatige kennisse in de heylige Schrifture hadde, sijnde het eenigste boek dat hy geleesen hadde, diende voor leider en leeraar voor deese bekeerde gemeynte. Men strafte hem aan het lighaam om dat hy van den Paus den Antichrist gemaakt hadde, en sijnde om die oorsaak uyt Meaux gebannen, wierd eenigen tijdt daar na tot Metz verbrandt, alwaar sijn yver hem eenige Beelden had doen verbryselen. Zes jaaren daar na wierd

Straffé van Jan de Clercq.

Louis Berquin tot de ſelve ſtraffe tot Parys, om dat hy de Leere van Luther aldaar geleert hadde, veroordeelt.

En van Louis Berquin.
1529.
Staat van de Godtsdienſt in Duytſlandt.

De loop van de Reformatie nam meerder ſchoot in Duytſlandt, alwaar de zelve door veel Vorſten of gemeenſchappen ontfangen wierd, de welke in het jaar 1530. hun geloofs-belijdeniſſe den Keyſer aanboden, en weynig daar na ſig ſterk genoeg bevonden, om het Smalcaldiſche verbondt, tegens die hem ſouden ſoeken te verdrukken, op te regten. De ſcheuringe dewelke Hendrik de Agſte in Engelandt maakte, was niet als een openinge, dewelke plaats maakte voor een grooter werk onder de volgende Regeringen.

1528.
Scheuringen in Engeland.

Maar deeſe Vorſt die Luther d' eer gedaan hadde, van tegens hem te Schryven, en den welken deeſe Leeraar hard genoeg beantwoordt hadde, wilde nooyt toelaaten dat het gevoelen van zijn tegenpartijder, plaats in ſijn Ryk ſoude grijpen. Egter wilde hy François den I. bewegen, om neſſens hem met den Paus te breeken; maar de Koning van Vrankryk wilde daar toe niet verſtaan, en gaf hem tot antwoordt, hy waare ſijn vriendt *uſque ad Aras*, tot den Altaar toe; egter bleef hy altoos zo ſtantvaſtig niet, want het ſcheelde weynig of hy hadde het aan de indrukkinge van de Koninginne van Navarre opgegeven. Deeſe hadde hem albereets een geneygtheit voor die Leere, die zy zelve zoo liefde, en van de welke zy den Koning haar man al eenige gemeenſchap gegeven hadde, hebbende haar bedtgenoot mede heymelijk tot het gehoor van haar Leeraaren gebragt, mede gedeelt. De Hartoginne d' Eſtampes die het hart van François den I. beſat, hadde ligt mede geholpen om hem tot die geneygtheyt te brengen, nademaal ook zy met de Luiterſche Leere doortogen en ingenomen was, gelijkſe ook opentlijk begunſtigde al die geene, die de ſelve gedagten hadde, en na des Konings doot, zy ook zeer afgeſondert, en in al de oefeningen van de Proteſtantſche Godtsdienſt geleeft heeft, beſchermende met al haar magt, al die gene die de ſelve beleeden.

Geneygtheyt van François de I. voor de Reformatie.

1534.
1535.

Ten minſten is het waar dat de Koning aan Philippus Melangton, de vermaartſte van Luthers Leerlingen, en diemen de aldergematigſte agtede, geſchreven heeft. Hy nodigde hem zelfs in Vrankrijk te komen, en betoonde hem, dat hy vermaak zou ſcheppen in hem te hooren. Maar terwijl Melangton vertoefde, brak de Cardinaal de Tournon de Party, en wiſt des Konings geeſt zo volkomentlyk te beſtieren (die hem al vry veel magts over hem gegeven hadde) dat hy vorders nog na Suſter nog naar Vriendinne luyſterde, en ſelfs daar na de minſte gunſt, aan deeſe, diemen van Ketterye beſchuldigde, bewees.

Daar hem de Cardinaal de Tournon van afwent

Daar valt niet aan te twijfelen of de Cardinaal hadde omtrent die zaak ordere van Rome bekomen. De Koning heeft mede ſich ſelven, inde inſtructien en orderen, die hy den Cardinaal du Bellai, naar Rome geſonden, gaf, ontdekt. Hy belaſte hem reden aan den Paus wegens zyn Brief aan Melangton geſchreven te geven, als mede van de antwoort van dien Leeraar, en belaſte hem byſonderlijk, den Paus tot een ſlag van een accommodement en verdrag te bewegen; het welke hy voorhadde in Duytſlandt door een geſantſchap, met voordagt, te bemiddelen en te weege te brengen. De voornaamſte voorwaarde van dit verdrag zou hebben geweeſt. Datmen den Paus als algemeen hooft, van den Kerk ſou erkennen, en ſoo ſoude de Koning van de Proteſtanten nemen al wat hy konde verkrijgen, en ſoo verre met hen gaan als hy konde. Dat is te ſeggen, *dat hy de Proteſtanten in veele ſaaken de Godtsdienſt*, het geloof, en pligtigheden, inſtellingen en Leere aangaande, ſoude toegeven, ten minſten in verwagtinge van het Concilie. Men was ſelfs by na al over eengekomen omtrent het geene men hen ſoude toeſtaan en inwilligen, het welke in ſeven Artykelen en hooftſtukken beſtondt, in de welke men de Miſſe ſoude Reformeeren, en ſonder iets in de plichtigheden van den dienſt daar van te veranderen. Eerſtelyk men zou noyt Celebreren of Miſſe doen, ſonder publijke en openbaare Communie. 2. Men zou de verheffinge beſnoeijen. 3. De aanbiddinge wegnemen. 4. Men zou den kelk aan alle de Communicanten mede deelen. 5. Men zou van Santen nog Santinnen eenig gewag maaken. 6. Men zou ſig van gemeen broodt bedienen, het welke de Prieſter zou breken, om het Volk dat mede te deelen. 7. Het Houwelyk zoude den Prieſteren toegelaaten zyn. En het gemeene Volk zoude de alſo hervormde Miſſe, *de Miſſe van zeven poincten noemen*. Waarlyk een verdrag van deeze nature konde tot Rome geen ſmaak vinden, al waar men wel bemerkte, dat het geſag van de Stoel, niet genoegſaam konde onderſteunt werden, door den titul alleen, diemen

1535.
Voorgeſtelt Verdrag:

voor

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

voor den Paus wilde behouden, en dat de zelve van noden hadde, om staande te
blyven, alle de dwalingen, die tot haar grootmakinge en bevestiging geholpen had-
den. En daarom was het dat het Hof van Rome al haar kloekheyt aanwende, om
den Koning van deese gevaarlyke gedagten af te wenden.

De Cardinaal de Tournon hadde al voor heen, zyn yver tegens de Reformatie, in 1528.
een Synode, tot Bourges vergadert, (daar hy Aarts-Bisschop was) voorgestelt,
en aldaar de Leere van Luther veroordeelt. De Cardinaal du Prat deede het selfde
en ter zelver tydt in een Synode van het Landt van Sens, het welke hy tot Parys hou- Synode tot
den deede. Misschien was hy daar toe gebragt, door de vreese, dat de Reformatie Bourges en Parys.
het Concordaat, dat zyn werk was, en waar mede hy in Vrankryk volkomentlyk
de Kerkelyke tucht en Discipline bedorven hadde, mogt komen te verbreeken.
Maar al deeze dingen verhinderden niet, dat het getal der Gereformeerde, meer en
meer aangroeyde en toenam. Voornamentlyk zedert dat Jean Calvin, over het
stuk van den Godtsdienst had begonnen te Prediken en te schryven. Daar waren nu Begin van
al veel jaren verloopen, dat hy een weersin tegens de Roomsche Leere hadde be- de Leere van Calvyn.
gonnen te krygen, hebbende deswegen tot Parys al groot gevaar, daar hy
eenige Leerlingen hadde, geloopen. Hy hadde sig in Berry bekent gemaakt, ter-
wyl hy in de hooge School tot Bourges nog in de Regten Studeerde, en een Heer
daar omtrent woonachtich hadde hem toegelaaten eenige heymelyke Lee-
ringen en Predicatien in sijn Parochie te doen. Naderhand hadde hy, tot Nerac
over de Godtsdienst met Roussel en le Fevre gesprooken, die zig toonde met hem
by na de selve gronden te hebben. Maar aldermeest, verbreyde hy sijn Leeringen
in Xantoigne, en in Poictou, en men gelooft, dat het in dit laatste gewest was,
daar hy de eerste gedaante van een gemeynte, van die geene die het met hem hiel-
den, gemaakt heeft. Hebbende vorders de vervolginge hem gedrongen sig uyt het
Ryk te begeven, onthield hy sig eenige tijdt tot Basel, alwaar hy sijn Institutie
heeft uytgegeven, en aan den Koning François den I. toegeëygent: maar deze Prins
een afkeer hebbende van zoodaanigen slach van Schriften, wilde de zelve noyt
insien. Van daar trok Calvin naar Italie, alwaar hy van de Princesse van Ferrare
wel ontfangen wierdt, sijnde deese de Dogter van Koning Louis den XII. en die
een besonder genegentheyt jegens die geene die de dwalingen sogten te verbeeteren,
droeg. Op sijn wederom-komst wierd hy tot Geneve opgehouden, welke plaats
het jok van haaren Bisschop afgeworpen hadde, en na dat hy eenige tegensporin-
gen en betwistigingen hadde uytgestaan, nam hy aldaar voor het overige van zyn le-
ven sijn verblijf. Uyt deese plaats heeft hy geheel Europa met zyn Schriften vervult,
welke, ter oorsaak van hun welluydendtheyt en stoffe, met groote begeerlykheyt ge-
lesen wierden.

Het scheen nu dat de Koning François den I. die sulk een groote neyginge tot
een verdrag hadde, de voortgang van de Reformatie in sijn Ryk door de vingeren
zou hebben gesien, voornamentlyk ter oorsaak van de verbintenisse, dewelke hy
met de Protestanten van Duytslandt hadde, de welke altoos of in den Oorlog met,
of in misvertrouwen van den Keyser waren. Maar het strijdige quam te gebeuren, 1534.
en de Placcaten diemen door geheel Parijs en zelfs in het Hof, op het eynde van dit Jaar van
jaar, spreekende van de verborgentheden der Roomsche Godtsdienst in beledigen- Placcaten.
de termen en woorden, als mede van de Geestelykheyt op een zeer harde wyze, 1535.
aansloeg, bewogen den Koning tot een zeer groote verbitteringe. Om Godt over Godtsdien-
deese lasteringe te versoenen, deede hy een plegtige ommegang op het versoek stigheden
der Geestelijken aanstellen, die hy zelve, met zyn Kinderen en het gantsche en straffen
Hof, by woonde, en deese praal wierd met de straffe van eenige ellendige, die- tegens de Luteranen.
men deede verbranden, beslooten. Hy gaf ter zelver tijdt een zeer streng Edict
tegens de Lutheranen uyt, alwaar hy zelfs die geene die hen verbergde tot de zelve
straffe verbandt, beloovende aan de aanbrengers het vierde gedeelte van de ver-
beurde goederen. De Duytsers toonde sig hier over zeer t'onvreede, maar eenige
Lutheranen van hun Natie, die in Duytslandt aanbragten, datmen hen in Vrankryk
wel hadde onthaalt, deede hun vreese en misnoegen verdwynen. De Koning niet
te min, gaf vyf jaaren daar na nog een andere bevel Brief uyt, by het welke hy al- 1546.
derhande slag van menschen tegens de Lutheranen van Vrankryk opmaakte: en de
Keyser als toen den Duytsen den Oorlog aandoende, gaf hen de Koning weynig
onderstandt, om dat de Cardinaal van Tournon hem den geest met scrupuleushe-
den

den en bekommeringen hadde vervult, raakende de verbinteniſſe met de Ketters,
en zelfs hy hadde zoo veel magts omtrent dien Prins, dat hy hem bewoog de ſtraffe
door geheel Vrankryk te vernieuwen, ten eynde om niet min Godtsdienſtig en
Vyandt van deeſe geſeyde Ketteryen, ſich te tonen, als de Keyſer, die, om hen te
vernietigen, de Wapenen in handen genomen hadde.

De Paus ſich niet langer tegens het aanhouden van den Keyſer konnende verwee-
ren, nog laten het begeeren van geheel Europa in te willigen, na dat hy lange was
verſogt een Concilie te vergaderen, en het ſelve nu al lange inde wal geſchooven
hadde, en de Princen door verſcheidene konſten opgehouden, wierd eyndelyk te ra-
Concilie de dat tot Trente te beroepen, hebbende de Bulle van Indictie ſedert het Jaar 1542.
van Trente. uytgegeven. Maar de openinge daar van geſchiede niet als drie Jaren daar na, en dat
1545. ter oorſaak van de ſwarigheden die dagelyks voor quamen.

1544. De Koninck wilde tot het gevolg van deeze vergaderinge mede het ſijne toedoen,
en deede tot Melun, verſcheidene vermaarde Godtsgeleerde Leeraren te ſamen ko-
men, om aldaar met malkanderen te handelen, en de ſaken die dienſtig waren,
om ter Concilie in te leveren, te vooren te bereyden. Maar daar gingen weynige
Prelaten; een van de welke die Biſſchop van Lavaur was, verſcheen aldaar als Am-
baſſadeur. Deeſe dede ſig aanmerken voornamentlijk door een antwoordt dewelke
hy een aanhanger van het Hof van Rome gaf, die het vertoog van een Frans Gods-
geleerde, omtrent de misbruiken, die dagelyks omtrent de Materie en het belang
der Geeſtelyke Ampten en Beneficien geſchieden, in ſpot wilde opnemen. En terwyl
de Franſche Docter ſprak, (ſpelende met het Latijnſche woort, het geen Gallius een
Haan, en te gelyk een Fransman noemt) hadde geſegt, *het is een Haan die daar kraayt.* Hier
op hadde de Biſſchop (blyvende by de zelve alluſie en ſpeelſin ook op de Apoſtel Pe-
Haar ver- trus, daar ſig de Pauſen de opvolgers van noemen) geſegt: *Godt geve dat door het kra-*
legginge. *jen van den Haan Petrus tot Boete en Tranen verwekt werde.* Eenigen tydt daar na hebben
Doot van het overbrengen van het Concilie naar Boulogne, en de doot van den Koning de
den Koning zaaken en ſtaat der handelingen zeer verandert, en het meeſte gedeelte der Magten
François. andere maatramingen en mezures doen nemen.

1548. Maar de ſtaat der Proteſtanten was des niet te beeter in Vrankryk. De nieuwe
Hendrik Koning Hendrik II. was nog geſtrenger als de Koning zyn Vader, aangedreven
de II. ver- door den Hartog van Aumale, die vervolgens Hartog van Guiſe wierd, en ter
volgt de gunſt van den welken Aumale tot een Hartogdom en Pairſchap verheven wierd.
Gerefor- Hy deede dan tot Parys een Proceſſie, gelyk zyn Vader voor heen gedaan hadde,
meerde. aanſtellen, en beſloot de zelve gelyk zyn Voorzaat, met het verbranden van veel
1549. ellendige. Vorders hoewel hy in het eerſte in goed verſtand met den Paus Paulus III.
geweeſt was, ſelfs zo verre, dat hy ſig voor het verleggen van het Concilie,
en het ſenden van zyn Geſanten, met goede beveelen en inſtructien naar Boulogne
1551. verklaart hadde, ſoo geraakt hy egter, na het verheffen tot den Pauſelyken Stoel
van Iulius III. met dat Hof in geſchil, het welke nog de vervolginge der Gere-
Edict tot formeerde verſwaart heeft. Doende de Koning een ſtreng Edict tegens de ſelve tot
Château Château Briant uytgaan, by het welke zelfs verbooden wierd, voor die
Briant. geene die van Ketterye aangeklaagt waaren, te ſpreeken. Men heeft naderhand
waargenomen dat deeſe ſtaatskunde en middel dikmaals in Vrankryk gevolgt is, na-
mentlyk de Gereformeerde te vervolgen, wanneer men met den Paus over hoop
legt: en datter voor deſelve nooyt beſwaarder tyden zyn, als die van geſchillen
tuſſchen de Franſche en Roomſche Hoven. Deeſe waaren alstoen zeer groot, en
bragten voort, de Proteſtatie en vertuyginge, die de Koning door den Abt van
Belloſane tegens het Concilie, dat de Paus wederomme tot Trente hadde over-
gebragt, hadde laaten doen.

Hartoginne De Hartoginne van Valentinois Meeſterſche van den Konink ſtookte hem ook
van Valen- tegens de Gereformeerden op, 't ſy om de Hartoginne d' Eſtampes, hun voorſtaan-
tinois ſter; dieſe doodelyk hatede, ſpijt aan te doen; 't ſy om belang en ſig met de goederen
wreet te- der veroordeelde te verrijken. Voornamentlyk na dit Edict van Chaſteau Briant be-
gens de Ge ſchuldigde men haar, dat ſy haar profijt niet weynig met de wrede vervolginge
reformeer- tegens de Gereformeerden wiſt te doen; en men geloofde ſelfs dat ſy haar Emiſſari-
de. ſen en verklikkers hadde, om die geene, die goedts genoeg hadden, om haar be-
geerlijkheden op te wekken, aan te brengen. De Geeſtelijkheyt van haarer ſijde
verluſtigde ſig in ſoo veel onnoſele zielen, om hun belang tot aſſche te ſien verbran-
den.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

den. Maar anders haddenſe *involginge genoeg voor haar zelfs*; en om de Werelt de hoope van
verbeeteringe der Geeſtelyken te benemen, verkreeg deſelve van des Konings Raad, I. Boek
de ſchorting van het beſluyt des Parlements van Thôulouſe, het welke niet ſtrekte als
om het ongebonden leven, der Prieſters in te toomen. Het Parlement wierd door ſeer
bloedige ſchimpſchriften, die door de Geeſtelijke in het ligt gegeven wierden, ge-
ſleurt; een van de voornaamſte leden van dat Hof, hebbende een verantwoording
voor dat Agtbaare lighaam uytgegeven, in het welke de gebreeken der Geeſtelyke en
Kerkelyke Perſoonen, wat naakt voor de oogen wierden geſtelt, hadden ſy nog ge-
ſags genoeg, om 't ſelve onder bedwang te houden.

Dit verhinderde niet datmen een ſwaarte van wreede geregts-plegingen in het werk
ſtelde, 't welk d' Oppede, uytvoerder van een vonnis van het Parlement, eenige Ja- 1650.
ren te vooren hadde gepleegt, tegens eenig overſchot van Voudoiſen, woonende in het 1645.
Landt van Merindol en Cabrieres. Men hadde van deſe ſaak, by het leven van
François den eerſten niet geſprooken, om datmen vermoeden hadde op den Cardi-
naal de Tournon, die veel by het Hof vermogt, als hadde hy den Raadgever van
dit Barbariſche werk geweeſt. Maar wanneer de beſtieringe in andere handen was
overgegaan, wierd deſe Cardinaal van het bewint verſteeken, en de Conneſtapel
die hem niet ſeer gunſtig was, wierd nu mede op ſijn beurt in vermoeden getrokken,
het werk gebrouwen te hebben, en deſe ellendige overblijfſels aangemaant recht te
verſoeken, om den Cardinaal in het goedt gevolg van hun klagten in te drayen.
Men hadde veel moeyten om de Regters van deſe ſaak aan te ſpreeken. De grooten
Raad nam daar het eerſte kennis van, en vervolgens wierd de Regt ſaak aan den Ko- 1550.
ning gebragt, en men ſandſe eyndelyk weder aan het Parlement van Parys, daar
men over Pleyte in vijftig ſittingen; maar al dit groot gerugt was ſonder gevolg van
een goede uytſlag. De meeſt ſchuldige geraakten weg, de Advocaat des Konings van
het Parlement van Provence was de eenigſte die 't het leven koſte. De Grave van Gri-
gnan, had alleen de vreeſe van ſijn goederen te verlieſen, die hem de gunſt van den
Hartog van Guiſe nog verſeekerde. d' Oppede wierd ontſlagen, om dat hy ſijn or-
dren toonde, en de Hartog ſig diende van al zyn geſag, de Proteſtanten ontfingen
geen andere wraak van deſe wreetheydt als deſe, datſe wiſten, dat hy een ſchrik-
kelyke doot geſtorven was, en om regt uyt te ſpreeken, dat hy die hadde geleden
door een geregtig oordeel van Godt.

Saken van Meerindol.

De ſtraffen deeden het getal der Gereformeerde niet verminderen. De ſtandt-
vaſtigheyt der geener diemen deede verbranden, meerder indruk op en inde geeſten
maakende als de Predikingen en de Boeken ſelve. Maar voor de reſt de Koning was
onverbiddelyk, en hoewel het aanſchouwen van deſe, die men na de Proceſſie,
daar van geſproken is, hadde doen branden, ſijn inbeeldinge ſoodanig geraakt had-
de, dat hy geduerende ſijn gantſche leven, daar quellinge en geheugeniſſen van had-
de, liet hy egter van ſijn geſtrengheyt niet af. Men brande nog eenige luyden die van
Bern in Vrankryk gekomen waren, alwaarſe de Leere van hun Landt Predikten. 1553.
Men aanmerkte onder andere Louis de Marſac, die al ſijn leven de Wapens hadde ge-
dragen, en diemen den ſtrop niet om den hals dede als de andere, uyt eerbiedigheyt
voor den Edelen Wapen handel. Hy beklaagde ſig over deſe onderſcheydinge, die-
men tuſſchen hem en zyn Broeders maakte; als iets verminderende omtrent de ſchan-
delijkheyt van ſijn ſtraffe, men de glorie en eer van zijn ſtantvaſtigheyt hadde geſogt
te verkorten.

Nieuwe ſtraffen die tot den voortgang der Reformatie helpen.

Men ſag in dit Jaar het eerſte gebruyk van het balleken in de mont, om de Gere-
formeerden die men deed ſterven, het ſpreeken tot het volk, of het ſingen der Pſal-
men te benemen; datſe tot hun vertrooſtinge in het gaan naar de ſtrafplaats deden.
Men wil dat L'aube ſpine die'er de vinder af was, eenige Jaren daar na, door een
ſiekte wierd aangetaſt, die hem tot ſulk een wanhoop bragt, dat hy ſig van honger
wilde laten ſterven. Dit raſende beſluyt drong deſe die by hem waren, hem krop-
ballen in de mont te ſteeken, om hem, ſelfs tegens zyn wille, by het leven te behouden.
Invoegen hy het getal der gener diemen ook zelve die ſoort van ſtraffe heeft ſien lyden
dieſe voor andere gevonden hadden, vermeerderde.

In het midden van al deeſe regtsplegingen verſterkte ſig de Kerk meer en meer, en
daar waaren al eenige die een vaſt geſtelde beſtieringe en vaſte Leeraren hadden. Tot
Parys ſelfs daar de vieren niet uytgebluſcht en wierden, en als onder des Konings
oogen, waſſer een die een eygen Leeraar hadde. De verſcheydene Juriſdictien en

Kerken tot Parys en elders opgeregt.

Recht-plaatsen beschuldigden malkander van niet streng genoeg de handt aan het uytvoeren der ordinantien en beveelen te houden, en daaromme gedroeg men meenigmaal het ondersoek der saaken, van ketterye aan de Koninglyke Regters, somwylen aan de Kerkelyke, en somwylen verdeelde men de saaken tusschen beyde. Invoegen dat zedert dit slag van regtspleegen in treyn zy geweest, men vyf of ses Edicten wegens de Competentie der Regters uytgegeven heeft, die vast over en weder herroepen wierden, en selfs heeft men in de volgende Regeeringe nog niets wegens deselve materye vast gestelt.

De Cardinaal van Lotharingen deede dit Jaar de Parlementen, niet tegenstaande al hun vertoogen, en om den Paus genoegen te geven, ontnemen de magt, om over Ketteryen ondersoek te doen, welke de Bisschoppen in handen wierd gegeven, men liet de Koninklyke Rechters niet anders als het straffen der schuldige. Volgens het belang der Geestelykkheyt had de Cardinaal regt en reden; want inde Parlementen begosten nu gematigder gevolgens in te kruypen. Men vandt daar menigmaal lieden, die de gestrengheden als geregtig niet konden inschikken.

1556. Men hadde tot Bourdeaux Regters die staande hielden, dat het ongehoorde dingen waaren, sulcke wreetheden te oefenen, als men nu veertig Jaaren herwaarts geoefent hadde, dat men niemant om simpele dwalingen ter doot behoorde te veroordeelen, ten minsten niet voor datmen alles had aangewendt, om den schuldige te onderregten en tot verbeteringe te brengen. Dat staande het Concilie alsnog (sijnde maar opgeschort) en het selve moetende inder daadt van soodanige saaken oordeelen; men de Decisien en uytspraak desselfs behoorden te verwagten, al voor men de voorgekomene lieden, tot sulke buyten ordinaire straffen veroordeelde. De aanhang van dese Gematighde luyden was waarlyk soo sterk, datter verdeeling onder de Regters over ware. Maar de yver voor den Godts dienst haelde het over tegens de ordere van het Regt, en in Plaats datmen gemeenlyk de sachtste partye volgt, immers in Criminele en halssaaken, wanneer de stemmen daar omtrent verdeelt zyn, soo sandt men de saaken aan de groote kamer, daar de verdeeltheyt vereffent en het strenge boven het billijke gestelt wierd.

De Geest van matigheyt windt eenige Regters.

1557. De ontsteltenis daar sig het Hof in bevandt zedert het verlies vanden Veltslag voor St. Quintijn, deed de Gereformeerde hoopen, datmen hen nu wat verligtinge geven soude, waarom sy ook met minder omsigtigheyt vergaderden als voor heenen: gelijker onder andere een, in de straat van St. Jacob, tot Parijs gehouden wierd, en die soo talryk, datse niet bedekt gehouden konde werden. Het volk dat hen uyt het huys, daarse vergadert waaren geweest, sag uyt komen, tastehen aan, het Geregt komt daar by, om de onordere voor te komen, eenige beschermden sig tegens de aangrypers, en geraakten weg, andere meede door verscheyde middelen quamen vry, maar meer als hondert wierden gegrepen waar onder ook eenige Staat-dogters van de Koninginne waaren. Dese Princesse selve die niets minder was als het geene sy wilde schijnen te sijn, en voor sedig en beset sogt gehouden te werden, was geensints gemoeyt datmen van haar vermoede het gevoelen der gereformeerde te begunstigen. De eerlykste lieden hadden een groot gevoelen van hen, en hielden hen voor onstrafbaar van leven en zeden; maar het gemeene volk was tegens hen door schrikkelyke lasteringen ingenomen: somwylen maakte men hen voor Joden uyt, die een paas-lam in hun nagtvergaderingen aten, dan seymen weder dat sy een speen-varkske in plaats van een lam slachteden. Dan, dat sy kinderen aan speeten brieden, en groote dartelheden, omtrent sulke vervaarlyke maaltyden aanrechteden. Datse dan malkander naa het uytblusschen der kaarssen, Vleeslijk bekenden, op alderhande onkuysche manieren. Men vand selfs sulke dolle yveraars, die derfden seggen selfs aan sulke duyvelsche devotien deelachtig te zyn geweest. Men deede veele van de gevangene verbranden, andere geraakten door alle rechtskonsten, en met het verschuyven der saaken vry, terwyl de Duytsen en Switzers, die de Konink toen van noden hadde, voor hen spraaken, en soo verminderde men van langsamerhandt de strengheydt om sulke noodige vrienden niet van sich te vervreemden.

Character van Catharina de Medicis.

De volgende Somer ondernam het volk te singen in het Clerquen-velt by Parijs,
1558. een Plaats alwaar de geheele Stadt gewoon was het vermaak van de wandeling te neemen, de Psalmen die Marot in Rym had gemaakt, diemen op seer fraye voysen en toonen had gestelt. Dese nieuwigheyt gaf in het eerst vermaak, gelyk ook des morgens de Konink en Koninginne van Navarre sig aldaar lieten vinden; nevens een ongeloofłyke menigte volks. Maar de Clerge en Geestelykheit maakten daar over veel getier,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

en ſtelde al haar macht te werk, om ſoodaanige vergaderingen te verhinderen. Hun yver had in die ſaak iets byſonders in. Sy konden niet verdraagen datmen ſong in het open velt, het geene men nu eenige Jaaren harwaarts vryelyk inde huyſen, ſelfs in het Hof geſongen hadde; ſonder dat ſulk geſang al een merkteecken van Ketterye aangemerkt wierdt. Maar zedert d' eerſte onderneminge, tot aan deſe laatſte Jaren, is het ſingen der Pſalmen altoos onverdraaglyk voor de Geeſtelykheydt geweeſt. Hoe wel deſelve noyt ernſtige yver getoont heeft, om het ſingen van Profane en vuyle liederen te beletten; die van tydt tot tydt maar al te veel hebben toegenomen. Ter Contrary heeft de ſelve noyt iets met ſulk een drift vervolgt, als de gereformeerde de vertrooſtinge van vryelyk de Heylige geſangen te ſingen, te benemen.

Concurrence, oorſpronk der ſydigheden

Het was ontrent deſe tydt datmen de t' ſamenloop van twee partyen in Vrankryk ſag ontſtaan, die wel in ſtaat waren haar t' eenemaal t' onder te brengen, en het welke als de eenige oorſpronk van al de andere factien is geweeſt. D' eene zydigheyt was die van de Princen van Lotharingen, die om ſig ſelven groot te maaken, hun voordeel met de Nederlage en het vangen van den Conneſtabel voor St. Quintyn wiſten te doen. D' andere was, die van den Conneſtabel ſelve en van ſijn geſlagt, die het grootſte gedeelte van der ampten in beſittinge hadden. Deſen Heer drong met haaſt het vredens-verdrag van Chateau en Cambriſis door, op dat hy door de vrede ſijn vryheydt mogt verkrygen, en weder aan het Hof komen, om het verval van ſijn Huys daar door voor te komen.

Maar de Cardinaal van Lotharingen diende ſich van 't ſelfde tractaat, om het te vernietigen.

Hy hadde een heymelijke by-een-komſt met den Cardinael Granvelle, Biſſchop van Atrecht, die ſijn beklag tegens hem deede, datmen in het Hof van Vrankrijk, luyden die met Ketterye beſmet waren begunſtigde, noemende d' Andelot byſonderlyk, die broeder van den Admiraal de Chaſtillon en neve van den Conneſtabel was. Dit was een liſt om den Cardinaal, wiens aart Granvelle ſeer wel kende, in de verwerringe en geſchillen met het Huys van deſe Heeren, in te wikkelen. Wel begrypende dat de tegenſporrelingen van deſe twee huyſen en partyſchappen het Ryk in groote onordere ſou brengen, daar het Huys van Ooſtenryk haar voordeel by ſou konnen vinden. De Cardinaal een laatdunkend en voorbaarig Menſch ſijnde, en die in al ſijn grote beſpiegelingen niet altoos de nodige voorſichtigheyt en ſtandvaſtigheyt hadde, meende ſijn reekeninge wel by dit bericht, datmen hem deede te vinden, ſijnde het vermoeden van Ketterye alleen genoegſaam om de alder begunſtigſte in het gemoet van den Konink Hendrick II. te vernietigen. Hy beſchuldigde dan d' Andelot, den welken de Koninck voor ſich deede komen, om de waarheyt uyt ſijn eygene mond te verſtaan. Hy antwoorde met een groote ſtandtvaſtigheyt, en ſeyde ſijn gevoelen omtrent de geheymeniſſen van de Roomſche Kerk, met ſulke kloeke uytdrukſelen, dat de Hiſtorie-ſchryvers deſelve niet derven verhalen. De Koninck ſtelde ſich daar over in een woedende gramſchap, ſelfs quam tot onbetaamelycke actien, ſoo dat hy hem aanviel om hem te dooden, en alſoo den Dauphin die by hem ſtond, in die raſerny een quetſuyr gaf. Kortelyk d' Andelot wierd gevangen geſet en van ſijn Ampten berooft.

Standvaſtigheyt van Andelot.

Syn ongenade.

Maar wanneer des Koninks gramſchap nu wat geſtilt was, hadde de Conneſtabel naa wat moeyte, geſags genoeg om hem wederom te herſtellen. En alſoo hadden de konſten van den Cardinaal, alſtoen geen ander uytwerkſel, als machtige huyſen tegens hem gaande te maaken, en de Gereformeerde te doen ſien datter noch van de aanſienlykſte Heeren van het Hof van hun gevoelen waaren.

Dit dan verhinderde geenſints de Reformatie voort te gaan om hun aanwas te nemen. Sy wierd omhelſt van luyden van alderhande ſtaat. Sy won ſelfs een groot getal Kerkelyke, en Mannen van letteren op haar ſyde, ſelfs kregen de alderaanſienlyckſte van het Parlement van Parys ſmaak daar in. In voegen dat de ſtrengigheden aldaar minder waaren als voor heen, niet tegenſtaande de Konink daagelijks op de uytvoeringe van ſijn Edict van Chateau briand aandrong. Hy dan hebbende aan het Parlement een nieuwe ordere om het ſelve ſtrictelyk naar te komen, geſonden, berichten hem echter eenige verſpieders dat de ſtemmingen daar omme aldaar niet heten naar moderatie te hebben. Hy quam daar op onverwacht in, ſynde de deliberatie nu al voor gegaan, en na dat hy met gedult al de advijſen en goetvindens tot den eynde toe hadde uyt gehoort, deede hy eenige van de Leden aantaſten. Du Bourg en du Faur wierden uyt hunne huyſen gehaalt, en men ſogt nog eenige anderen, diemen

1559.

Raads-heeren van het Parlement van Parys in vermoeden.

niet vandt. Men maakte den gevangenen hun proces door Commissarisen, maar hoe seer men sich ook haaste om de saak tot besluyt te brengen, om des Koninks ongedult te voldoen, had hy evenwel het genoegen niet om het eynde daar van te zien. De doot voorquam hem, soo als hy niets voor hadde als om sich te vermaaken, hy wierdt gedoot door Mont Gommery, die hy gedwongen hadde een Lancie met hem te breeken.

Doodt van Hendrik de II.

Eerste Nationale Synode.

Het was een weynig tydts voor deese vernieude strengheden, dat de gedeputeerde der Kerken, die nu hier en daar al in de Landtschappen waaren, tot Parijs in de voorstadt van St. Germain hun eerste nationale Synode hielden, en aldaar de Geloofs belijdenisse, soodaanig alsmen deselve noch siet, opmaakten; als mede de eerste Artyckelen van de kerken-ordere en discipline, die sedert in alle kerken van het Koninkryk is onderhouden. Deese Synode duerde vier dagen, in het midden van hout-myten en galgen, die door de geheele stadt opgerecht stonden, en men hield sich soo geheym, dat de vergaderinge noch ontdeckt, noch verhindert wierd.

Na de doot van Kon: Hendrik de tweede veranderden ten Hoof alle dingen, behalven de gebreeken, die gedurende de overdaat van sijn Regeeringe, diepe wortelen geschooten hebbende, nu, onder de bestieringe van sijn kinderen, dapperlijk toenamen. De belangen waaren aldaar verscheyden en de Intrigues seer verwardt. De Koninginne Catharina, staatsugtig, wellustig, wreedt, wraakgierig, sonder trouwe, en van een aart, om alles tot voldoeninge van haar passien en driften te doen, wilde het gesag in haare handen behouden. De Konink van Navarre ongelyk en onseeker in den Godtsdienst, swak, vreesachtig, tot sijn vermaak seer genegen, en licht om door die geene, die hem op hun voordeel konden nemen, geregeert te werden, maakte in het Hof beeter Figuer als werk. De Prins van Condé sijn broeder was stout, dapper, ondernemende, vast omtrent sijn besluyt, vast aan de gereformeerde Godtsdienst gehegt, en dat door beweegredenen, die van staatsucht en vroomheyt ondermengelt waaren, maar seer arm naar een personagie van sijn staat en hoedanigheyt. Monpensier en La Roche-sur-Yon hadden in het stuk van Religie meerder eygensinnigheyt als kennisse. De Guisianen waaren met eene overdaadige staatsugt ingenomen, en vorders vermogten het nu alles ten Hove, en door de verdiensten van den Hartog, en om datse Oomen waren van de Jonge Koninginne Vrouwe van François de II. een schoone Princesse die een groote heerschappy over den Koning sou konnen aannemen, wiens geest en aart buygsaam was, tot simpelheyt toe. Daar en boven konde zy zeer ligtelyk de staatsugt van haar Oomen begunstigen, om dat zy bequaam was, haar Schoon-Moeder, in al de grondregulen van staatskunde naar te volgen, gelijk genoegsaam uyt het gevolg van haar leven te zien is. De Connestabel was een weynig geinteresseert, en gelt zugtig, maar voor de rest bygeloovig, egter weynig in het stuk van de Godtsdienst ervaaren.

Francoys II.

Staat van het Hof.

Natuure der Intrigues.

De tytel van eerste Kristen Baron, en het woort van zyn huys, Godt helpe den eerste Kristen, gestigt op de selve vertelling, van waar hunne voorsaaten deesen lof-tytul getrokken hadden, was voor hem een besluytend argument en bewysreden in alle geschillen. De Colignies waaren magtig, dappere en braave luyden, en indien hun Oom de Connestabel hen niet hadde verlaaten, sy hadden het hooft, tegens de Princen van Lotharingen wel konnen op houden; maar deese vand zyn reekeninge beeter, zig by de Guisianen te vervoegen, gelijk mede Monpensier en La Roche-sur-Yon, deden het welke zyne Neven veroorsaakte zig te zaamen te voegen. Met den Prince van Condé, wiens stantvastigheyt en goede trouwe hen verseekerde, dat hy hen, aan zyn welstandt niet opofferen zoude. Al deese verbintenissen waaren in den aanvang niet als soo veel Instrigues van het Hof, en de Godtsdienst quam daar niet als by toeval by te pas. De Guisianen wilden sig van dezelve bedienen, om deese welke hen in den weg waaren, aan een zijde te helpen, en de andere waaren genootzaakt, zig te vereenigen wegens hun belang, met deeze, welke de zelve gevoelens met hen, in het stuk van de Godtsdienst hadden, om in staat van sig te konnen uytweeren, te zijn. Philippus de II. als toen Koning van Spangie, volgde de grondt-regulen van zyn over Groot-Vader Ferdinand, en doende over al, gelijk als hy, de voorwendinge van den Godtsdienst gelden, hadden sig mede, door het vervolgen der Gereformeerden in sijn staten en heerschappyen uytsteekende gemaakt, ja selfs zoo verre, dat hy de geheugenis en goede gedagte van sijn eygen Vader niet hadde gespaart. Hy liet ook de gelegentheyt, de hem de Godtsdienst beschafte van Vrankryk te ontrusten, niet voor by gaan; tragtende aldaar den een tegens den ander op te maken. Al dit gevoegt by het uyterste verderf van 't Hof, daar de Debauches,

overdaat

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

overdaat en goddeloosheyt, wel haaſt de kragtigſte werkmiddelen der ſtaatskunde wierden, was de oorſaak dat de ſtaat der Gereformeerden, niet beeter was als voor heen, men regte Chambres Ardentens, brandende Geregts-kamers in de Parlementen op, die genoeg van de genoemde ketters ten viere verweeſen, om den tytul diemen hem gaf te verdienen. De Preſident de S[t]. Ardré ſtak uyt in wreetheyt onder het Parlement van Parys, ſijnde wel bygeſtaan door den Monnik ketter-meeſter de Mouchi, zoo genoemt naar het Dorp van ſijn geboorte, waar uyt ook ſijn ſpions en verklinkkers den naam van Mouchards kreegen, welke ook by de luyden van dien neringe gebleven is. Deſe Beul veranderde ſijn, in den Barbariſchen naam van Demochares, onder welke naam hy ook in de geſchigten bekent ſtaat. Het waaren zyn Spions of huns gelyken, by na alle afvallige Apoſtaten van de Reformatie, die tegens de Gereformeerden de laſteringen, hier voor bygebragt, uyt geſtroyt hadden. Een weynig daar na, het gemeene volk, om beter die geene die het met de Gereformeerden ſtonden, te onderkennen, gedreven of door haar eygen by-geloove, of door eenige Pylaar-byſters, bedagt-Beelden, op alle hoeken van de ſtraaten op te regten, en de voorbygangers te dwingen de ſelve eerbiedigheyt te bewyſen. Deſe, die zulks weygerden te doen, mogten zig gelukkig agten, indien s'er met de huyt vol ſlaagen af quamen, om datmen hen, door dit weygeren voor ketters aannam. Inderdaat men nam het Volk wel voor een gedeelte deſe voorwerpſelen van by-geloof af, maar in plaats van deſelve te vernietigen ſettemen die in de Kerken. Zedert die tydt heeft men deeſe drift voor de Beelden, op zulk een byſondere wyze ſien aangroeyen, datter geen Stadt is, daar men geen nieuwe opgeregt heeft, en het Volk ſig niet gewoon gemaakt heeft, die te ſchilderen, te kleeden, en Lampen voor te hangen, Waſſe Keerſchen te ontſteeken, ſig voor deſelve te vergaderen, en te knielen, op het midden van de ſtraat, op ſeekere uren hen Loſſangen toe te zingen, en Litanyen toe te prevelen. En al deeſe uytſpoorigheden begaat men tegenwoordig meer als oyt, en dat in het geſigt van de ſelven leyders, die Hemel en Aarde in hun Schriften tot getuygeniſſe roepen, dat zy de Beelden niet dienen.

Chambre Ardente.

Superſtitië omtrent de Beelden.

Ondertuſſchen hadde men de Regtsſaake der Gevangenen voortgeſet, van welke het grootſte gedeelte maar een ligte ſtraffe hadde te draagen, maar de Raads-Heer du Bourg, na dat hy eenige ſwakheden hadde getoont, van welke hy door aanmaninge van de Dienaars des Woorts, en andere die hem quamen aanſpreeken, wederom bequam, wierd gelyk het gemeene ſlag van Volk tot het vuyr verweeſen. Men ſogt hem wel te brandmerken, en hem te beſchuldigen dat hy een medeſtander van de Moort van den Preſident van St. André was, die een van de Commiſſariſen was geweeſt, maar deeſe beſchuldiginge, vernietigt door de bekende vroomheyt van deſen eerwaarden Raads-Heer, quam van zelfs te vervallen.

Straf van den Raads-Heer du Bourg.

Deſe preſident, hadde in al de inſtructie van den rechtspleginge meer gehandelt als een gepaſſioneerde partye, als gelyk een billijk Rechter, het welke du Faur een van de gevangens hem niet liet, op ſeekeren tydt, met groote moedigheyt op ſijn broodt te leggen. Deſe wreeden menſch wierd gedoot, eer dat noch deſe, die vaſt geſet waren, het vonnis ontfangen hadden, en een ſchotsman genaamt Stuart, die ſich maagſchap van de Koninginne noemde, maar die door haar, om haar Oomen te believen, ontkendt wierdt, heeft men op vermoeden van die moort begaan te hebben, gevat. Men voegde daar noch andere ſnode beſchuldigingen by, maar men konde hem door geen genoegſaame bewyſen overtuygen, noch eenige belijdeniſſe uyt ſijn mond treccken, ſelfs niet door recken en pyningen, het welke hy met ſtandtvaſtigheyt uytſtont. Men wilde hem op onvolmaakte bewyſen niet veroordelen, en men derfde hem noch vrykennen noch ontſlaan, om datmen hem vreeſde.

1559.

Terwyl men aldus met de Gereformeerde te werk ging. Dede de wanhoop deſelve ſpreeken en ſchryven: maar hun verantwoordingen maakten de Machten gaande, om dat deſelve ſtrekten om de vrouwen en vreemdelingen uyt de beſtieringe der ſaaken te houden, en het geſag in handen van de algenmene Staten ende Princen van den bloede te ſtellen, terwyl des Konings minderjaarigheyt deurde. Dieſe op hun 14 Jaaren niet voljaarig erkennen. Sy deeden ſig nog meerder quaat drie Jaaren daar na, wanneer in een Synode geleezen wierd, een geſchrift van d'een of d'ander ingeſtelt, dat hen aanmaande ſich te vereenigen, tegens de *deſpotyke macht*, *het Pauſdom en de Chicane of bedriegery, dieſe de drie peſten van het menſchelijk geſlacht noemden*. Deeſe welke van verdorventheyt van Godtsdienſt en gerecht leven, hebben niet naar gelaten, deſe afkeer dieſe betuygden voor de eygenwillige machte, op te raapen, en daar op het verwyt, dat men-

Schriften van verantwoordinge der Gereformeerde die de grote tergen.

Bewerp tegens Arbitraire magt.

men hen nog tegenwoordig doet van Republykanen, en vyanden van de opperhoofdigheyt te sijn, te bouwen, gelyk of de dwingelandy niet te vleyen, het selfde waare, als tegens een wettige heerschappy op te staan.

1560. De macht der Guisianen begost nu onverdraaglyk te werden, en men smeede nu alreeds onder hen, en het Koninklyke Huys van Bourbon, een t' saamen loop, concurrance, die wel haast in een verklaarde vyandschap quam te veranderen; invoegen zedert die tydt, dese beyde Huysen onversoenlyk waaren, dit was ter gelegentheyt van de onderneminge van Amboise, die men voor een saak, de Godts-dienst aangaande wilde doen passeeren. Ick laat aan andere de besorginge van die saak wytloopiger te verhandelen, en sich te dienen van de getuygenisse der geener die daar omtrent verseekeren, dat de Koninginne Catharina heymelyk hadde versocht aan den Admiraal, haar uyt handen van de Guisianen te verlossen, als die al het gesag aan sich trocken.

Onderneminge van Amboise.

Voor my, het sal genoeg sijn te seggen, dat de saak van den Godts-dienst, niet als by toeval, daar by gekomen is, Om dat dese, welke men van hun gedeelte in de bestieringe wegens hun geboorte, beroofde, belydenisse vande Gereformeerde Godts-dienst deden.

Onder by na de twaalf hondert ongeluckige, die men in dese gelegentheyt, door verscheydene soorten van straffe heeft doen sterven, en welker meeste gedeelte al de gestrengheyt van pyningen hadden uytgestaan, sijn der geen meer als twee geweest, die door de pynigingen hebben gesegt, het geene men van hen begeerde gesegt te hebben; maar al de andere hebben beleden niets te hebben voorgehad als sich van de Lotharingers te verseekeren, en hen van hun gesag, het welke sy, tot nadeel der Princen van den bloede, usurpeerden, te beroven. Soo isser dan soo weynig reden, de Gereformeerde Religie met de blaam te belasten, van dese onderneminge, voor afgestelt, dat sy des verdiende, volgens de grondregulen van de staatskunde politique, als den Roomschen Godts-dienst op te leggen de t' samen-sweeringe der Catholyke Princen en Heeren tegens de dwingelandye van den Marquis d' Ancre; of die van den Hartog van Orleans, tegens de *overdadige* macht van den Cardinaal de Richelieu, of die van de Parlementen en den Prince van Condée tegens de bedieninge van den Cardinaal Mazaryn, die naa de voetstappen van sijn voorsaat wandelde, om de algemeene vryheyt te verdrucken. De hoofden en voornaame leden van dese t' samen-sweeringen waaren Catolyken, gelyk in de onderneminge van Amboise het leden van de Gereformeerde Godts-dienst waaren. Dewylmen dan in de grond deselve beweegredenen en deselve insichten in dese verscheydene Intrigues hadde, soo moetmen of deselve de Religie van de werkmeester daar van gelykmatig op leggen, en by gevolg de Roomsche Godts-dienst soo veel te schuldiger als de onroomsche daar aan houden, als dese eerste dickmaalder in dese bewegingen, is ingewickelt geweest; of bekennen, dat de Godts-dienst niet als by geval in dese handelinge te passe komt, sijnde deselve enckelyk niet als polityck, in de natuure, en dat de belangen, die tot een eerste beweginge daar van verstrecken, eygentlyk de haare niet sy geweest.

Outrée.

Wreetheyt van het Hof.

Voor de rest de wreetheyt van het Hof, welks voorname Hoofden sig in de schrikkelyke aanschouwinge, van al sulke straffen en het vloeyen van het Bloedt over de straten van Amboise vermaakten, verweckt een schrik in gematigde zielen. Dit proefstuk van Moorderyen die de volgende Regeeringe bloedig gemaakt heeft, raakte soodanig het hert, van den Canzelier Olivier, dat hy daar over van hartzeer gestorven is. L' Hospitaal wierd in sijn plaats aangestelt, en in erkentenisse van dese gunst, maakte hy altoos sijn belangen en interessen die van de Koninginne. Dese Princesse siende het gesag der Guisianen opgesteygert, door het gevolg vande onderneminge van Amboise, verhinderde om hen te verkleynen, dat die van den Gereformeerden Godts-dienst, niet tot het uytersten gebragt wierden. Sy hadde evenwel hun vertrouwen daar mede niet gewonnen, nademaal sy in een Synode ondersogten seekere Memorie, om aan de Staten overgelevert te werden, ingestelt, vindende aldaar verscheydene saaken, die hen niet seer voordeelig waren. De Prince van Condé wierd voor eenige tijdt aan het Hof verschoont, hoewel men verseekert was, dat hy een geheym hooft, van de onderneminge was geweest; en de Hartog van Guise met een diepe ontveynsinge van sijn gevoelen daar omtrent, scheen sig aan sijn regtvaardiginge te gedraagen.

Oorspronk van den naam van Huguenot.

Het was omtrent deese tydt, dat de naem van Huguenot eerst in de weerelt op de baan quam, en gelykmen deselve zedert altoos, als de naam van de Partyen aanhang

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

hang gehouden heeft, ſal ik, ſonder den draat van de Hiſtorie te breeken wel iets van den oorſpronk daar van konnen by brengen. Noyt heeft miſchien eenige ſaak ſoo onbekent geweeſt. Deſe ſelve die dit woordt hebben ſien voortkomen ſpreeken verſcheydentlyk van haar oorſpronk, en men ſou miſchien daar uyt konnen beſluyten; dat het een van die namen is die het volk voortbrengt ſonder te weeten waaromme, en die in het gebruyk blyven, ſonder dat men weet hoe ſy daar in gekomen ſijn. Soo het niet is dat een ieder hebbende de beteeckeniſſe daar van uyt willen leggen, naar ſijn eigene driften en belangen, de valſche betekeningen diemen daar van gemaakt heeft; de voetſtappen daar van eyndelyk naar de waarheyt hebben doen verlieſen. Eenige dan willen dit woort aftrecken van de naam van Jan Hus of eenen ſekeren Hugues Sacramentaires, diemen verſint, ten tijden van Carel de VI. geleeft te hebben, welk gevoelen, niet als door een letter-greep vande Gramatica in overeenkomſt, onderſteunt werdt, of door de over een brenginge van eenige artijkelen van de leerling des eens en des anders. Eenige anderen trekken het tot het Woort Guoſtique qualyk uytgeſproken, het welke men de Gereformeerde toecygende, om datmen hen vervloekelyke dingen te laſte leyde, ſijnde die gelyk, over de welke deſe Ketters waren beſchuldigt. Het welke maar ſchijnt een enkele raminge ſonder grond te ſijn. Soodanig ſijn mede de gedagten van deſe, die het aftrekken van een aanſpraak van eenige Duytſche geſanten, die ſoude begonnen hebben, met deſe woorden: *Huc Nos*, en de welke uytgeſprooken wierden op een wyſe, die de Hovelingen tot lacchen verweckte, het welke ook inder daadt, niet als een ſprooksken om te lacchen is. Deſe welke geſien hebben, by gevolg van tijdt, dat ſig de Gereformeerde over deſe als een ſchand-naam hebben geſtoort, hebben gelooft dat het voortkomt, uyt ſekere Switzerſche woorden, beteeckenende moetwillige en oproerige menſchen, of datmen die genomen heeft van een ſeecker kleyn ſtuksken gelts, het welke minder als een oortken waard was, en het welke ten tijden van Hugo Capel gangbaar was, en Huguenots genoemt wierd, het welke in veragtinge by de Huguenoten vergeleeken wierd. Maar daar ſijn drie andere gemeender gevoelens van deſe ſaak. Het meeſt gevolgde is het geen men trekt van een Geeſt of Duyvelke het welke men tot Tours de Koning Hugo noemde, na welks naam, ook een van die Stadts Poorten, by verbaſteringe de Porten Fourgon, in Plaats van *Du feu Hugo* geheeten, genoemt is. Om dat dit ſpook des nagts altoos omtrent deſe Poort verſcheen, en dat menigmaal als een vlamme vuurs, de Gereformeerde dan hebbende hunne vergaderinge omtrent dat ſelfde gedeelte by der nagt, om dat hen de vervolginge niet toeliet by den dag by een te komen, heeftmen daar uyt hen den naam van Huguenots of Huguenoten gegeven. Men voegt daar by, dat het eerſte berigt van de t' ſamen-ſweringe van Tours quam, en dat die geene die hen die openbaarden, ſig van den naam van Huguenoten gedient hebben; ſijnde die albereets in hunne Stad bekent, en zedert in gebruyk gebleven. Maar daar is een aanmerkinge van de Geſchicht-ſchrijvers, welk doet twijfelen of deſe meninge vaſt en grondig zy. Volgens deſelve was de onderneminge ſoo geheym gehouden, dat de Guiſianen het eerſte berigt daar van, uyt vreemde gewesten hebben gekregen, en dat de eerſte, die hen in Vrankryk daar van berichte, eenen des Avenellos, Advocaat in het Parlement van Parys zy geweeſt, by welke La Renaudie, bekend hooft van de t' ſamen ſweeringe, ter herberge lag, en aan wien hy genootſaakt was die te openbaren, om hem het vermoeden, dat hem de gedurige aanloop van luyden, aan ſijn huys gaf te benemen. Invoegen het niet kan ſijn van Tours, dat het Hof de ontdekkinge van dit geheym ontfangen hadde. Het tweede gevoelen heeft meer waarſchynelykheyt, dat treckt het van het Switzerſch woort Eidgenoſſen, of eedtgenoten 't welke met de de Geſanten van dat landt in Vrankryk overgebracht is, gelyk om de ſelve redenen ſy Fribours in Poictou genaamt wierden, wanneer men geloofde dat het Canton van Frybourg het met die van Geneve, in het ſtuk van den Godts-dienſt eens waren. Deſe naam wierd gemeender na den aanſlag van Amboiſe, om dat daar de eerſte gelegentheyt is geweeſt, dat de Gereformeerde ſchenen wegens hun belangen vereenigt te zyn, en alwaar ſy ſtandvaſtelyk de trouwe dieſe ſich onderlinge belooft hadden, hebben behouden. Maar het darde gevoelen is niet min waarſchynlyk, dit doet den naam komen van Hugo Capel, om dat de Gereformeerden een Prins van des ſelfs Huys, tot hun hooft hadden, welks belang ſy tegens de vreemde Princen, die hen van de beſtieringe wilden uytſluyten, onderſteunt hebben.

Inder waarheyt het is niet waarſchijnelyk dat de Guiſianen alstoen eenige onder-

nemingen

nemingen op de Kroon souden gesmeet hebben, maar daar sijn verscheydene saaken, welke genoegsaam seeker gaan, en een groote waarschijnelykheyt aan dat gevoelen geven. De Guisianen waren, door het Houwelyk van hun Nigte, met den Koning, de Kroon al zeer genadert, en indien daar kinderen uyt waren gesproten, zy zouden naarder als de Bourbons daar aan vermaagschapt geweest zyn, zynde dese wel 9. of 10. Graden daar van afgesondert, dat is te seggen: dat zy in een Graat waaren, waar in het schijnt dat het erfregt van zelfs te niet gaat. Vorders hadden zy alstoen een groote magt ten Hove, naeuw verstandt met Spangie, vyandinne van het huys van Bourbon, door de usurpatie van Navarre, en een bestelt desseyn, op dit Edele huys de bedieninge der saaken te usurpeeren en aan sig te trekken. Men sag ook in dese tydt door Schriften en door de Synoden der Gereformeerde datse het hielden voor de Bourbons, en datse hun gesag wilden bevestigen, tot nadeel van alle vreemdelingen, ja van de Koninginne Moeder zelve, in voegen zy verklaarde aanhangers van de Capetten of Capettianen waaren. Dewijl dan, na den Paus, de Guisianen en hunne aanhangers, die de Godtsdienst tot hun belang deden dienen, Papisten wierden genoemt, en Guisards of Guisianen van den naam van Guise, is het zeer waarschynelyk, dat van den naam van Hugue of Hugo Cappet, van welk huys de Gereformeerde het regt voorstonden, zy Huguenotten zyn genoemt geworden. Het welk op die tijdt van de ondernemingen van Amboise sig eerst geopenbaart heeft, om dat zulks een gelegentheyt was, in welke de tegenstellinge van dese twee aanhangselen quam uyt te barsten, en namen deede voortkomen, om d'eene van den andere te onderscheyden: dit word bevestigt door de gedenk-schriften van dien tydt, dat in den aanvang van de Reformatie de Gereformeerde die als een eernaam op sich namen, sig sonder twyfel fondeerende daar op, dat het inder daat een soort van gedagtenis van hun trouw waar: om de belangen van hun wettige Princen tegens de usurpateurs voor te staan. Maar na dat de geheugenisse van het gepasseerde, door verscheyde Edicten, en voornamentlyk door het vernietigen der Guisianen hun factie en aanhang was weg genomen, hebben sy redenen konnen hebben, sig te beklagen, datmen hen nog dien naam toepaste, om dat het selve de gedachtenis der beroerten vernieude, en het gemene volk, dat geen agt op de oorspronk van dien naam sloeg, hen dien naam niet gaf, anders als een naam van t'samen-rotting, Cabale, om hen daar mede te verongelyken.

Maar om tot het vervolg der saken te komen. My staat aan te merken, datmen alstoen de Inquisitie in Vrankryk sogt in te voeren, en dat de Canzelier, willende dese verderfelyke instellinge voorkomen, met leetweezen toestondt, dat de saken van Ketterye noch eenmaal aan de Bisschoppen wierd gebracht. Daar waren ook eenige die de Gereformeerde soo seer niet tegen waren. Marillac Aarts-bisschop van Vienne en Monluc Bisschop van Valence, spraken in een vergaderinge tot Fonteyne bleau seer voordeelig van hen lieden, in welke vergaderinge de Admiraal uyt name der vervolgde een versoek schrift, by het welke hy de vryheyt van gewisse versocht, in leverde. Het scheen selfs dat het Hof billyke gedachten daar van hadde; men sprak van een Nationaal Concilie, men verbood van werderzyden malkander te tergen, men dede de executien schorten, en gedurende dese schaduwe van vrede, begosten de Gereformeerde openbare vergaderingen te houden, in verscheyde Landt-schappen. Maar als men daar het minste op dacht, wierd de Prins van Condé vastgehouden. Men hadde tyts genoeg om sich tegens hem te wapenen, geduurende dese stilte, met de welke men de werelt had opgehouden. Men hadde ontdekt dat hy nieuwe aanslagen voor hadde. Men maakte sijn Regtsake, met een ongemene voorbarigheyt op. En hy had sijn leven quyt geweest, nademaal het vonnis dat hem veroordeelde albereets van al de Rechters onderteyken was, behalven van den Canzelier, die noch al uytstel sogt, indien de onverwagte doot des Konings hem uyt dien staat niet verlost hadde. Dese doot

Schynbaarheyt van bematiginge.

Gevangenis van den Prince van Condé.

1560. quam soo onverwagt voor, datmen daar uyt gelegentheyt nam, die de Gereformeerden op te dringen, als hadden die hem, door middel van sijn Chirurgyn, die van hun religie was, sijn leven verkort. Maar de opregte schryvers hebben hen van die lastering ontlast, en de gemeente versekert, dat François de twede eenige Natuurlyke onpasselijkheden hadde, die sijn quaal had toebereydt, als dat sijn harssenen, sich door de gewoone canalen en doorgangen niet konden ontlasten. Dat een Jaar voor sijn doot men eenige puysten op sijn aangesicht hadde gesien, welke men voor teekenen van een buyten ornaar quaat had genomen, aan welke het gerucht liep, datmen door een noch seltsamer hulpmiddel socht voor te komen: waar uyt te oordelen is, dat hy het bloet bedorven en een lichaam vol van quade humueren hadde.

Doot van den Koning François valschelyk de Gereformeerde opgelegt.

De

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Carel de IX. Staten verſamelt in welke men hen ſchijnt te begunſtigen.

1561.

De Staten ſeer haaſtelyk op het eynde van het Jaar verſamelt, gāven de Gereformeerde eenige hope, dat de Koninginne moeder hen ſoo ſeer niet meer tegen ſoude ſijn; de Canzelier haar ſchepſel miſprees opentlyk deſe ſtrafheyt in ſaken van den Godts-dienſt. De Guiſianen hadden hun geſag verlooren, om datſe deſelve macht op Carel den IX. die ſijn broeder opvolgde, niet hadden, als op den overleden, die hun nigte getrouwt hadde. D' Admiraal achtende ſich beledigt door de aanſpraak van den Gedeputeerden der Geeſtelykheydt, op het openen van de vergaderinge, dede men hen daar voldoeninge op hebben. De Prins van Condé wierd ontſlagen, de Biſſchoppen van Seez en Valencen hebbende Gepredict aan het Hof, gevoelens, die van de Gereformeerde of die men Ketters noemde, al ſeer na quamen; ſoo ſtond hen de Koninginne ſelve, tegens eenige naauwgeſette Pylaar-Byters (Bygots) voor; die daar veel over te murmureeren vonden. Sy hadde ſelfs aan den Paus ter gunſt van de Gereformeerde geſchreven, en onderſteunde hun verſoek, raakende de herſtelling van den Kelk aan de Leeken, en den dienſt in een bekende taal. Sy gaf ook een Eict van Tolerantie uyt, ſijnde de eerſte van alle: maar gelyk zy haar aart niet lange konde ontveynſen, ſoo was het ook dat zy ſelve den Conneſtabel daar over dede murmureeren, om de Parlementen te verhinderen dat te gehoorſaamen, dede zy de Adreſſe daar van aan de Preſidenten tegens de gewoonte. De Parlementen bleven in geen gebreeke ſig daar over te beklagen, en ſtrydige beſluyten daar tegens te nemen. Men viel ook weder in deſelve onberadentheyt daar men zoo meenigmaal ſig in bevonden had, raakende de Competentie en Wettigheyt der Regters, die over de Ketterye ſtonden te oordeelen; en verdeelde van nieuws, door een bevel-Brief en Edict van den Maant July, de Jurisdictie tuſſchen de Preſidialen en de Biſſchoppen; geene wierden gemagtigt, om van ongeoorlofde by-een-komſten, en deſe om van de Leeringe te oordeelen. De Geeſtelykheyt had deſe gunſt duer genoeg: de Staaten tot Pontoiſe herſtelt, hadden hen daar dapper over geheekelt, om datter ſaaken die de Gereformeerdens voordeelig waren om gingen. Maar zy kogt de vreſe af, door het toeſtaan van betaalinge van vier Tienden voor ſes Jaren: maar het geene daar in goedt was voor de Gereformeerde, was dat het Edict modereerde de ſtraf van Ketterye, tot een Banniſſement.

Geboorte van het Dryman-ſchap.

Dit Jaar was dat van de geboorten en opkomſt van het Trium viraat of Dryman-ſchap, te weten de verbinteniſſe tuſſchen den Hartog van Guiſe, den Conneſtabel en den Marſchalk van St. André. Deſe laatſte quam'er in om de reekeninge van onmatige ſommen gelts, quaalyk by hem aangelegt, te ontgaan. De Conneſtabel dede het ſelfde, uyt vreſe van een ſomme van hondert duyſent Kroonen te ſullen moeten weder uyt keren. Dewyl nu de Godtsdienſt een van de voorwendingen van hun verbondt, dat de Gereformeerde ſoo veel hinders toebragt, waare, zoo was weder de Roomſche Godtsdienſt, op deſe gronden van belang haar behoudeniſſe aan deſelve verſchuldigt.

Samen-ſpraak van Poiſſi.

Vorders viel dit Jaar niet aanmerkelyks voor als de t' ſamen ſpraak van Poiſſi, die geheel Europa voor een tydt de oogen open gehouden hadde. Daar is noyt een vergaderinge geweeſt, die zoo veel gerugts gemaakt heeft, en zoo weynig heeft uytgewerkt, als alleen dat het Roomſche Hof daer door gealarmeert is geworden. De aanvangſelen waren vol pragt en praal. Het gantſche Hof liet zig daar vinden, daar verſcheenen Cardinaalen en Biſſchoppen. Men begoſt van beyde zijden met Haranguen en aanſpraaken, die kragtig en deftig waren; maar een woort, Beza in zijn reden ontſchooten, diende den Cardinaal de Tournon en andere van zijn aanhang om gerugt te maaken, en den Koning te verhinderen voort te gaan, in deſe redentwiſtingen met ſijn tegenwoordigheyt te vereeren. Alſoo ontaarde deſe Publijke t' ſamenſpraak in een Particuliere of byſondere Conferentie en verhandelinge; en de Biſſchop, zig of niet gewaardigende, of vreeſende met de dienaaren te handelen, wierd de ſaak eenige Godtsgeleerde opgelegt en aanbevolen.

1561.

Vervolgens wierden de Conferentien afgebrooken, en men ſprak te vergeefs van die weder aan te vangen. Men vermoeyde de Gedeputeerde door uytſtellingen, tot dat ſy eyndelyk heenen gingen; wanneer ſe ſagen datmen hen niet als met ydele hoop op hield. Men hield hen eenige Maanden beſig met het over een brengen van eenige Gecontraverteerde en betwiſte hooftpunten: maar wanneer de Gecommitteerde om daar over te handelen, eenige ſaak hadde toegeſtaan, quam daar den een of den anderen yveraar van een Godtsgeleerde, die tegens deſe Accommodenten en met me-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1562. nigte van tegenstellingen en Protesten voor den dag. Gelyk sulks over het stuk van de Beelden geschiede. De Deken van het Collegie der Godtsgeleertheydt stelde sig hardt en sterk, tegens het geene omtrent hun gebruyk beslooten was, en hield staande, datmen, al het geene de Roomsche Kerk hadde geauthorizeert en vast gestelt, most behouden, zelfs het geene door een quaade gewoonte was ingestelt. De Geestelykheydt van dese tijdt heeft altoos deser grond-regel gevolgt, en niet gewilt de wederkomst der Gereformeerde tot hun vereeniginge koopen, ten kosten van het alderminste abuys dat de Roomsche Kerk verdraagt en lydt. Voor der rest had men van den aanvang van desen t' saamen spraak af, een verseekerde voorspellinge, dat daar niets goedts van te verwagten ware, om dat elf dagen na de openinge daar van, die op den 4. van Herfst-Maand geschiede. De Clerge tot Poissi versamelt, aan welke het Parlement de kennisse van het versoek der Jesuyten, raakende hun vaststellingen aanbevolen hadde, hun verblijf tot Parys toestondt en authorizeerde, en dat op voorwaarden die de Societeyt noyt naar gekomen is. In voegen de selve vergaderinge, van welke men een billijk byleggen der geschillen, omtrent den Godtsdienst verwagte, niet diende als in het Ryk de doodelykste Vyanden van alle billykheyt, en die de Staatsugt, trouwloosheyt en wreetheyt, als de voornaamste grond-regulen van hun loose Policye en Staatslist aannemen, vast te stellen.

Vaststellinge der Jesuiten tot Parys.

De Cardinaal van Lotharingen had een weynig neyginge omtrent de meninge der
1561. Lutheranen getoont, aangaande de reële en wesentlyke tegenwoordigheyt van Christus, en dede een Formulier op dat Artykel, het welke niet verre van hun gronden en beginselen afwykt, opstellen. Maar men weet niet of hy ter goeder meninge in dat gevoelen quam, of dat hy eenige Polityke insigten hadde, welke hem drongen, en genegentheyt voor dese Leere te toonen; ten minsten is het seeker, dat de Hartog zyn Broeder en hy, sig van die vindinge bedient hebben, om den Hartog van Wirtenberg, diese in der Elzas tot Saverne gesprooken hadden, te beletten zig met den Prins van Condé, die hem daar toe verlogt, te vervoegen. De Koning van Navarre, bewoogen door de Leermeester van zyn natuerlyke Zoon, had betuygt de selfde genegentheyt te hebben, maar dese Vorst had noyt omtrent de Godtsdienst een vast gestelt gevoelen gehadt, blyvende tot zyn dood daar omtrent sonder besluyt.

Oproer tot Parys, tegens de Gereformeerden.

Daar ontstondt dit Jaar in een van de voorsteden van Parys een groot beroerte ter oorlaak van een vergaderinge van Gereformeerde, die hun Godtsdienst pleegden. De Catholyke die een Kerk daar digt by hadden, dede hun klocken luyden met meerder gewelt en langer als naar gewoonte, om den dienaar in sijn dienst, en de toehoorders in hun aandagt door dit geluyt te steuren. Men sandt twee ongewaapende lieden daar na toe, om hen te versoeken, van dit onhebbelijck getier af te laaten: een van dese twee mannen wierd door de Catholijcken doot geslagen, maar de andere ontquam het. Het volk van wedersijde geraakte lichtelyk op de been, sonder dat de geregtsdienaars, diemen daar op sandt, om diergelyke ongemacken voor te komen, magtig waren het selve te wederhouden. De Gereformeerde waren de sterckste, de Kerkdeuren wierden gebrooken, de beelden daar in vermortselt, eenige Catholyken gedoot en eenige Priesters gevangen genomen. Maar men dede hen dese voordeelen duur genoeg betaalen. Het Parlement oordeelde hen schuldig, en dede twe of drie daar van ophangen, selfs de getuygen, die voor hen getuygt hadden, in de gevangenis werpen. Men heeft naderhand dit voorbeeld gevolgt, en den ongelukkigen in het ongelyk gestelt, als men hen al het gewelt hadde aangedaan datmen konde. Alsoo
1562. wierdense nog eenigen tydt daar na gehandelt by gelegentheyt vande Moord en Massacre van Vassy, welke de Huysgenooten van den Hartog van Guise in het aansien van hun Meester verrigten, daarse omtrent de t' sestig lieden ombragten, en meer als twee hondert andere verwondden. De Koninginne beloofde daar regt over te doen. Maar de Koning van Navarre, dien het driemanschap tot hun belangen getrocken hadde, ontfing Baza, die daar over by hem was gaan klagen, soo qualyk als moogelyk was. De Hartog van Guise en de Marschalk van St. Andries stelden de naarstigheyt, die men, om de schuldige te doen straffen aanwende, te leur, en de schuldt van de Massacre wierd de onlijdsaamheyt der Gereformeerde te last gelegt.

Massacre en Moort van Vassi na het Edict van January.

Dese handel was egter van groot gevolg, om dat, behalven de wreetheyt van de daat, het selfde een verbreekinge van het Edict van January mede bragt; sijnde het eerste waar by de openbare oefening van de Gereformeerde Godtsdienst hen wierd toegestaan. Dit was opgestelt met approbatie en goetvindinge van een vergaderinge

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

van Notablen, maar met groote ſwarigheyt by het Parlement van Parys beveſtigt, in het welke onder veel andere bevelen, invloeyde: *ten inſigt van de Conjunctuure van den tydt, ſonder egter de nieuwe Godtsdienſt voor goedt te keuren, en tot ter tydt de Koning anderſints ſal hebben geordonneert.* Dit Edict was een uytwerkſel van de gunſt des Admiraals, die alstoen ſeer by de Koninginne in agtinge was, en wiens agtinge ſoo veel misnoegen aan het driemanſchap verwekten datſe ſig uyt het Hof vertrocken.

Macht der Gereformeerde.

Maar deſe Heer verblint door de liſten der Koninginne ontdeckte haar een weynig te klaar de kragten van ſijn aanhang, verſoekende van haar Kerken voor twee duyſent een hondert en vyftig gemeentens. Sy wilde een ſtaat van de magt en het getal van ieder gemeente hebben; maar die wierd haar ontſegt, dewylmen miſſchien oordeelde, datmen albereets al te opentlyk met haar gegaan hadde. Zedert dien tydt vreesde ſy den Admiraal; van de welke ſy niet wilde dependeeren en af hangen.

Korte gunſt van den Admiraal.

De drie mannen waren niet lange uyt het Hof, na dat ſy de wapenen aan het volk van Parys hadden doen wedergeven, ſeer op de ſijde van het ſelve ſijnde, ſtelden ſy de Koninginne in groot gevaar van haar geſag te verlieſen. Sy nam haar toevlugt by den Prince van Condé, om ſig uyt hun handen te redderen, en door den eenen brief op den ander, in welke ſy hem, den Koning, het Koningryk en ſig ſelven aan beval, onder klagten dat de Guiſianen en hun verwanten haar als in een gevanckenis hielden, ſtelden ſy den ſelven de wapenen als in handen, onder ſchoone voorwendingen van den Koning en Koninginne te verloſſen, maar deſe Princeſſe, welke aldus in de armen van de bondtgenooten viel, ſijnde daar na gedwongen, de wapenvoeringe van den Prins af te keuren, ſoo ſand hy de Origineele van haar brieven, aan al de Duytſche Vorſten by de welke hy ſijn ſaak ſogt te regtvaardigen; het welke ſy voor een beledi-ginge nam, die ſy hem noyt vergeven heeft. Om ondertuſſchen te verhinderen dat de Gereformeerde ſig met den Prince vereenigden, heeftmen een Edict op des Konings naam uytgegeven, het welke dat van January bekragtigde, en vernietiginge van het voorledene, ook de openbaare oefeningen van den Gereformeerden Godtsdienſt toeſtondt, dat over al, behalven in de Stadt en voorſteden van Parys. Maar deſe vond hadde geen goede werkinge, om dat de Prince een Copye en afſchrift te voorſchijn bragt, van een tractaat van verbintenis tuſſchen den Paus, den Koning van Spangie en de Guiſianen tegens de Gereformeerde, dat hy onderſchept hadde. Het is niet dat in deſe gelegentheyt en alle andere diergelyke, niet altoos een groot getal Gereformeerde, ſig door ſoodaanige bedrieglyke Edicten hebben laten bedriegen; Ja datter ſelfs geweeſt ſijn, die de wapenen tegens hunne broeders voor de belangen van het Hof gedragen hebben: Maar ten minſten was de verdeelinge ſoo groot niet, dat deſelve de Partye van den Prince merkelyk ſou konnen verſwakken. Daar waaren 60. Leeraren, die, ſijnde gevraagt wegens de Continuatie en voortgang van den Oorlog, eenigen tyd na de afkeuringe van de Koninginne, uytſpraak daar omtrent ſeyden: dat de wapenen eenmaal door ordere van deſe Princeſſe opgenomen, en dat tegens de Vyanden van den Koning, en de Staat, en tegens verbrekers der Edicten, wittig waren, en men niet verbonden was deſelve ter neder te leggen. Deſe Oorlog was wreet aan vele plaatſen, om datter hoofden te wederzyde waren, die geen quartier gaven. Des Adretz aan de kant der Gereformeerden, was vermaart door zyn wreetheyt, en Montluc aan de andere ſijde gaf niemant quartier: Mompenſier ſelve dede ſig in wreetheydt en onmenſchelykheydt uytmunten. Echter was nog dit onderſcheydt tuſſchen de wreetheyt van den een en den ander, dat die van de Catholyke een volhardinge van deſe, dewelke ſy nu 40. Jaren, door ſoo veel harde ſtraffen geoefent hadden, was, daar die van de Gereformeerde, een uytwerking van wanhoop ware, daar ſulk een lange vervolginge hen ingeworpen had, het welk tegens de Catholyke ſchryvers moet waargenomen werden, welke ſoo veel als ſy konnen de uytſpoorigheden door die van hun geloof begaan, verſchoonen, en in tegendeel de wreetheden van die van des Princen ſyde gepleegt, ſeer hoog ten toon ſtellen. De Gereformeerde vonden geen genade, men hield hen geen woort in de Tactaten, en niet te vreeden met hen in het gevegt om den hals te brengen, of door Moorderyen te vernielen; ſoo gebruykten de Catholyken nog ſoo veel als zy konden de gedaante van het geregt. Niets was'er dat het Volk tegens hem ſoo gaande maakte, als datſe aan veele plaatſen de Beelden vermorſelden, en de Reliquien verbrandeden. Dit bragt ook ſeer bloedige Edicten tegens hen te weeg. De Parlementen ſoekende het nog, met het verſcherpen van hun vonniſſen, boven den Raadt te haalen, voor-

Oorlog ondernomen door ordere der Koninginne.

Verbondt van den Paus, Koning van Spangie en Guiſianen tegens de Gereformeerde.

Wreetheden van Montluk en dés Adretz en de Catholyken in 't gemeyn.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

namentlyk dat van Parys, Rouaan, Dyon en Thoulouse. De Heyrlegers der Catholyken maakte geen minder onordere als de andere, maar de Gereformeerde moesten alleen de last draagen, en selfs wierden hen de Kerkroveryen en schennissen van hun Vyanden te last gelegt.

Moort tot Sens.

Een nieuwe moorderye tot Sens door toedoen van den Cardinaal van Lotharingen Aarts-bisschop van die Stadt, aangeregt, brak de handelingen van vrede af. Men ging in het Oorlogen by geschriften en wapenen voort. De Catholyken waren de eerste die hun toevlucht tot vreemlingen namen, daar hen de Gereformeerden in navolgden. Sy trocken onderstandt van de Koninginne Elisabeth, welke Havre de grace tot haar veyligheyt bemachtigde. Maar eer haar troupen by het heyr des Prince quamen, ontstonter een gevegt by Dreux, waar in den uytslag soo gelykmatig was, datter niemandt als de Hartog van Guise voordeel by hadde. De Koning van Navarre was voor eenigen tydt, aan een wonde die hy in het beleg van Rouan ontfangen hadde, gestorven. De Marschalk van St. André bleef daar doot; de Connestabel wierd gevangen: in voegen de Hartog nu aan het Hof geen meerder nog gelyke hadde. De Prins van Condé wierd mede gevangen, maar dit verhinderde die van sijnen aanhang niet hun pretentien zo hoog in te stellen datmen de vrede niet maken konde. De Hartog dan het beleg voor
1563. Orleans geslagen hebbende, wierd daar door Poltrot om den hals gebracht. Dese Moorder daar over gevangen sijnde, beschuldigde den Admiraal Beza, en verscheydene andere, als deelagtig aan dese Moort. Hy toonde sich zeer ongestadig in sijn antwoorden, echter beschuldigde hy den Admiraal een weynig standvastiger, als ymandt anders. Men wilde hem op dat punt wel gelooven.

Beleg van Orleans. Doot van den Hartog van Guise, waar mede de Moorder den Admiraal belast.

En de Jonge Hartog van Guise hebbende altoos zedert desen Heer als schuldig aangemerkt, en wrook sig negen Jaren daar na op veel duysenden van onschuldige menschen, vermengende hun bloedt met dat van den Admiraal, om de doot van sijn Vader te vergoeden. Dese doot dede de ydele gedagten van den Cardinaal van Lotharingen, die sich alstoen tot Trente (alwaar het Concilie voor de darde maal, door een bille van den Paus Pius de IV. weder gelegt was) bevandt, seer ter neder sinken. Daar wagten de Fransche Ambassadeurs al langen tydt naar de Bisschoppen van hun natie. Eyndelyk was de Cardinaal daar gekomen, gevolgt van eenige Prelaten, sijnde wel gehardt, om op vier-en-dartig Artykelen van Reformatie, die van de Koninginne seer begeert schenen te sijn, aan te houden, voornamentlyk de herstelling van den Kelk aan de Leeken, en het Houwelyk der Priesteren. Het selfde toeval deed ook het Hof andere beraadingen nemen, en bestelde de saaken tot de vreede, van welke het Edict tot Amboise vast gestelt wierd.

Vrede vastgestelt.

De Prins beriedt sich met niemant als met den Adel van sijnen aanhang, welk moede van Oorlogen was, en luysterde geensints na twee-en-tseventig dienaars of Leeraren, die van het Edict van January niets wilden afslaan. D'Admiraal selve was geensints met dit werck en dese uytsporigheyt ten besten vergenoegt. Maar men most toestaan, het geene men niet konde verhinderen, en ontfangen een Edict, dat in lange soo gunstig niet was als het voorgaande; en in het welke men de onderscheydinge van de regten der oefeninge van leengoederen, van besittingen en bailliage sag in vloeyen.

De Vrede wierd gevolgt van een voorval waar over men tot Roome seer gemoeyt was. De Cardinaal de Chastillon Bisschop van Beauvais, dat een van de oudtste Pairschappen van Vrankryk is, hebbende sig gevoegt naar de Godts-dienst van den Admiraal sijn Broeder, verliet den naam en het gewaad van sijn Kerkelyke waardigheyt, behoudende alleenlyk die van Grave van Beauvais. De Paus ontbood hem, en beroofde hem van sijn hoedt: maar dezen Heer willende tonen, hoe weynig hy de Pauselyke
1564. Censure achte, nam het gewaadt van Cardinaal weder aan, en droeg het selve in alle plegtigheden, op de welke hy sich bevandt, selfs op het inregistreren van des Konings verklaringe wegens sijn voljarigheyt. Ja om verder te gaan, hy trouwde een vrouw, en droeg sijn Cardinaals gewaad op den dag van sijn trouwen.

Houwelyk van den Cardinaal de Chatillon en zyn gevolgen.

In het selfde Jaar vergaderde de Cardinaal van Lotharingen een Synode tot Rheyms, daar de Cardinaal van Chastillon niet verscheen, niet tegenstaande hy ten opsicht van het Bisdom van Beauvais Suffragant van Rheims was, de assistanten vernoegden sich besluyt te nemen van den Koning te doen weten, dat dese Prelaat tot Rome als Ketter in den Ban was gedaan. Maar het bleef hier by tot aan het Jaar 1569. daar het Parlement hem wederspannig verklaarde, en van al sijne waardigheden beroofde, sendende hem na sijn overhooft of superieur ten aansien van het gemeene delict, dervende het Parlement by het arrest en vonnis, niet verklaren, wat het by superieur verstondt, uyt vrese van den

den Paus te vergrammen. Maar in een ander sittinge, eenige dagen daar na, verklaarde hy sich selve door dit woort van superieur, den Aarts-bisschop van Rheims te menen, wiens suffragant hy, en die sijn en der andere Bisschoppen Metropolitaan was, volgens de vryheden van de Gallicaansche Kerk. Vorders wanneer de weduwe van desen Cardinaal, na het Edict haar Houwelyk wilde doen bevestigen, wierd sulks geweygert, gelyk op sijn tydt sal gesegt werden. De voorwendinge hier omtrent was, datter geen blyken, noch door geschrift, noch door tuygen waren, dat dit geen heymelyk Houwelyk was geweest. Inder daat het was 40. Jaren geleden dat het voltrocken was, en daar was maar een eenig persoon in het leven, die getuygenis konde dragen. Maar dat verhinderde echter niet dat het waaragtig waar, dat dit Houwelyk voltrocken was met toestant en in tegenwoordigheyt der Broederen van den Cardinaal, en met alle plegtigheden, die de eenvoudigheyt van de Reformatie, en de staat der tyden en saken konden toelaten. De Cardinaal trock in de volgende Oorlogen naar Engelandt over, om nieuw onderstandt van de Koninginne Elisabeth te verlocken, maar 1568. in sijne te rug komste naar Vranckryck, stierf hy, sijnde door een van sijn Huysdienaars vergeven. 1571.

I. Boek

De Cancelier nam sijn tydt waar, naar het Edict van de Vrede een ander uyt te geven; waar door aan alle onderdanen des Konings bevolen wierd tienden aan de Geestelykheyt te geven. 1563. Men twyfelde niet of dit Edict was de behoudenisse van de Roomsche Godts-dienst, om dat, indien men hadde verdragen, dat de Gereformeerden sich van dat recht ontsloegen, gelyk sy wel begonnen hadden, so souden alle die gene die goederen besaten, die de tienden onderworpen waren, sich aan hun sijde begeven hebben, om soo teffens hun Goederen met een tiende gedeelte te vermeerderen. Het bleek nochtans by de klagten van de Geestelykheyt, diese in alle vergaderingen deden, datter moeyten, om het uitwerksel van dit Edict te genieten, aan vast sy geweest, en dat het alleenig is, na het Edict tot Nantes gegeven, dat deselve in de volle besittinge van haar rechten sy herstelt. In der daat het geschil wierd alstoen, niet sonder tegenstellinge tot voordeel der Kerkelyke geoordeelt en uytgewesen: en de vergeldinge die de Gereformeerden wierde toegelegt, om hen van hun tienden te bevryden, nam hen alle voorwendselen, om hun pretentien daar omtrent te vernieuwen, af. Tot daar toe hadde sich de Geestelykheyt in dese besittinge niet konnen vast stellen. De Gereformeerden betaalden hen niets, in de plaatsen daarse sich daar van konden bevryden. De Catholyken hen daar in naarvolgende, en voornamentlyk de Edelen in verscheyden provincien, betaalden niets meer als het geene sy selve wilden. Maar het Edict hen tot een nieuwen tytel dienende, quamen sy te met tot het genot van al hunne rechten, en onder voorwendinge van de selve naarder uyt te leggen, of het tegens de pretentien der Gereformeerden vast te stellen, heeft men verscheydene arresten en vonnissen gegeven, daar sich de Geestelyken, selfs tegens de Catholyken van hebben gedient. In voegen dese, die van onheugbare tyden tot geen betalinge waren verbonden geweest, sedert het Edict veroordeelt wierden te betalen, selfs voor hun Artissiocken hun Meloenen Citroulen, Majoleynen, en in een woort, van al de Kruyden van hunne Hoven*. En om diergelyke vonnissen te verkrygen hebben sich de Geestelyken niet geschaamt verscheydene transactien en accoorden, door een besittinge van twee of drie hondert Jaren bevestigt, te doen casseeren en vernietigen. Na de Vrede was het nodig Havre de Grace den Engelschen weder af te nemen, hoe groote begeerte dese hadden, om deselve plaats te behouden. De Gereformeerden toonden daar omtrent meerder yver als de andere, om sich van het verwyt van vreemdelingen, die sich so lange daar vyanden van getoont hadden, in het Ryk gebracht te hebben, te verlossen. Op het weder komen van desen tocht wierd de Koning tot Rouan voljarig verklaart, gevende een Edict uyt tot bevestiginge van dat van Amboise, 't welke ook ten eynde van het Jaar noch door een ander, met uytlegginge van eenige Artykelen, bevestigt wierdt. Maar wanneer de Koning weder tot Parys gekomen was, wierd de Admiraal over de doot van den Hartog van Guise in recht betrocken. Men vandt de sake swaar om tot besluyt te brengen in die gelegentheyt van tydt, sijnde de macht van de verweerders en aanklagers by naar gelyk, maar na veele vruchteloose rechtshandelingen, wierd de saak voor drie Jaren uytgestelt.

*Thoulouse 6. en 8 van Maart 1640. in den groten Raad. den 13. Feb: 1658.

Hernemen van Havre de Grace.

Het was mede in dit Jaar datmen tot Thoulouse en elders het saat van een verbont tegens de Gereformeerde vernam, en het Concilie van Trente, soo vermaart, ten eynde gebragt wierd, het welke al langen tydt te gemoet gesien was, als sijnde de eenigste

Eynde van het Concilie van Trente.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

hulp-middel tegens de verdelingen van Europa, eenigen tydt het ſpeeltuyg van de
ſtaatskonſten der Vorſten en de ſchrik van het Roomſche Hof (het welk
1563. altydt vreeſde, dat een Concilie in ſulk een tydt waar in men het ſelve ſoo over den
heekel haalde, in haar weerwil de hervorming van haar abuyſen en dwalingen mogt
ondernemen,) was geweeſt. Maar eyndelyk vandt dat Hof daar wel haar rekeninge
by. Het Concilie ontaarde in een openbare aanhang, beveſtigde tot voordeel
van den Roomſchen ſtoel al de abuyſen, bragt de Vorſten onder de knie, en ver-
ſwaarde meer als voor heen het jok van de Roomſche Kerk op de gewiſſen en Con-
ſcientien.

In het volgende Jaar deden de Spaanſche alles wat ſy konden om den Oorlog weer
1564. te vernieuwen; maar de tydt liet nog niet toe hen de ooren te leenen. Verwagtende
dan een beter gelegentheyt, maakten zy met de Roomſch-geſinden van Bearn een
t'ſamen-ſweeringe, op aanhouden van den Guiſiaanſchen aanhang, om ſig van de
Koninginne en hare kinderen te verſekeren, en hen als ketters in handen van de Inqui-
ſitie te ſtellen. Dit ſoude aan Phillippus den II. een ſchoone gelegentheyt om het overi-
ge van hun Staaten in handen te krygen, gegeven hebben, gelyk die de begeerlykheyt
van ſijn over Groot-Vader ontſnapt waren. De Complotery wierdt ontdekt: maar de
Koninginne Catharina hadde overdenkingen, die haar waardig waren, deſe nament-
lyk, die het ondernomen en bemiddelt hadde, niet vaſt te houden. Vier Jaren daar
na, de Koninginne van Navarre, die genootſaakt was zeekerheyt voor haar en haar
Kinderen tot Rochelle te ſoeken, tegens deſelve Onderdaanen die tegens haar opſton-
den, ſandt van daar Mont Gommery om deſelve te ſtraffen, en bande voorts de oefe-
ninge van den Roomſchen Godtsdienſt uyt al haar Landen; onder den dekmantel dat
men haar dat grouwelyk ſtuk werks bereyd had. Dit geſchiede met kenniſſe en mede
Veranderingen en Revolutien in Bearn.
hulp van de Staaten, ſonder welke men in dat Vorſtendom niets vermag; invoegen
de Catholyken daar hun voorregten quyt raakten, tot ſtraffe van dat raſende voorne-
men, van hun wettige Princen aan een vreemt Regt over te leveren; en de Refor-
matie aldaar ontfangen wierd door een t'ſamenloopinge van een dubbel geſag, het
welke de kragt aan de Wetten van dat Landt gaf. Men zal ſien, wat opſigt men hadde
voor deſe opmerkingen onder de Regeringe van den Na-neef van deſe Princeſſe.

Maar in Vrankryk bleven de Gereformeerden niet lange, ſonder nieuwe redenen
1556. van misvertrouwen, wegen het Hof te hebben. Men handelde hen over al even
Nieuwe redenen van Misvertouwen voor de Gereformeerde.
qualyk, en maakte heymelyke t'ſamen-ſweeringen, tegens hunne ruſt. De Paus,
de Koning van Spangien en Hartog van Savoyen, verſogten door hun Ambaſſadeurs
de wederroepinge van het Edict, en de verkonding van het Concilium: des Ko-
nings antwoort was ſoo algemeen en twyfelagtig, dat de Gereformeerde geen reden
hadden, daar ſeer wel mede te vreden te zyn. Voor de reſt klonken de Predik-ſtoelen
niet als van den lof des Konings van Spangie, als groot uytroeyer der Ketteren. Een
afgeſondene uyt Bourgondie, doende een aanſpraak aan den Koning, drong hem ge-
weldig aan, geen meer als eenen Godtsdienſt in ſijn Ryk te dulden. Men ſag aan
verſcheydene oorden geweldenaryen en moorderyen aanregten, en dat ſtraffeloos
voor de aanleggers. Men vernietigde het geene door het Edict was toegeſtaan, en
dat door uytleggingen die men ook in onſen tydt vernieuwt heeft. Men dwong de
Leeraren in hun wooninge te blyven. Men liet geen Schoole toe. Men dede de oefe-
ningen op houden, ter plaatſe daar het Hof door trok. Men trok de voorregten der
Heeren in, ſluytende van de oefeningen binnens huys uyt, die geene die hun On-
derdanen niet waren. Men liet niet toe, datſe verſamelingen van gelden tot onder-
houdt van hun Leeraren deden. Men vernietigde Houwelyken der geener die Prie-
ſters of Monniken waren geweeſt. Men dede de ſterkten ſlegten, die de Gerefor-
meerden, gedurende den Oorlog hadden gemaakt, en elders boude men Caſteelen,
om de Steden die hen begunſtigden te quellen. In een woort men liet niets na te onder-
nemen, het welke hen konde doen geloven, datmen hen de vreede niet gegeven
had, als om hen weer- en Wapenloos te maaken, en hen van een te verdeelen, voor-
namentlyk om de verbinteniſſen, die zy met buytenlandtſche magten ge-
maakt hadden, te verbreeken. Al deſe inbreuken drongen den Prince van Condé,
een Memorye van klagten over te leveren, waar in hy, onder veele andere ſaaken,
hondert en twee en dartig Moorderyen, die zedert de vrede begaan, en ongeſtraft ge-
bleven waren, daar men geen recht op hadde konnen verkrygen, by bracht. Maar
hy verkreeg van den Koning op alles niet als een Generale en onverbindende antwoord.

Het

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

I. Boek

Reyſe van het Hof en Raad van den Hartog van Alba.

Het is waar dat de Koning een reyſe aannam, door ſijn gehele Ryk met ſijn gantſche Hof: maar de Gereformeerden voeren daar niet te beter by. Toen was het dat het Hof den Hartog van Alba tot Bayonne ſag. Alwaar het deſe nood-ſchikkelyke ſpreuke uyt hem verſtondt: *dat het hooft van een Salm meer waardig was, als die van vyftig duyſent Kikvorſchen.* De Prince van Navarre als toen nog een kindt, en zeer van de Koninginne geliefkooſt ſijnde, was in de by-een-komſt, daar tegenwoordig, wanneer deſe raadt gegeven wierdt, maar, hoe jong hy ook mogt zyn, verſtondt de gevolgen daar van genoeg, en leerde daar uyt wel op ſijn hoede, tegens deſe Princeſſe te zyn, wanneer hy haar goede gunſt verlooren hadde geduerende deſe Intrigues, dewylder geen openbaren Oorlog was, arbeyden de Gereformeerden alleen, om hunne Kerken vaſt te ſtellen, door betamelyke reguleringen, houdende mede eenige Synoden waar in men ſiet, dat het gebruyk der Annexen, en aanknoopingen alstoen by hen al in het gebruyk was, nademaal zy meer Kerken als Predicanten hadden. Ondertuſſchen heeft men hen daar over in onſen tydt willen bedillen, als of de bedieninge van meer als een Kerke, door een Dienaar, eenige nieuwigheyt in ſig hadde. De Catholyken van hunner zyde, verſterkten zig door verbinteniſſen. 1565. Men regte eenige byſondere Concluſie op verſcheyde plaatſen aan. Monluc ſtelde den Koning zelve voor, een verbinteniſſe met de Catholyke Heeren te maken. Men taſte ter ſelver tydt den Admiraal met laſteringen aan, een ſchelm die hem meende te dooden, dagte ſig van de ſtraffe te ontſlaan, met hem te beſchuldigen, als hadde hy hem getragt te bewegen, om de Koninginne te dooden. Maar de tydt was niet gekomen, om ſulke ſnoode en helſche bedriegeryen geloof te geven, men overtuigde deſen ſchelm van valsheyt en dede hem op het Radt ſterven.

Voortgang der Kerken.

1566.

Verſoening van den Admiraal met de Guiſianen.

Maar dewylmen voor hadde de Gereformeerde te verſchalken, veynsdemen deſen Heer, met het huys van Guiſe te willen verſoenen. Deſe verſoeninge geſchiede met voorbeſorgingen diemen naarkomt, wanneermen opregtelyk handelt; maar de Jongen Hartog liet ſig by het beſluyt niet vinden, en behield ſo door ſijn afweeſen het regt om te ſchenden, wanneer het hem ſoude gelieven, het geene van wegen ſijn huys belooft wierdt. Ondertuſſchen gingmen voort, van alle kanten met duyſent ongeregtigheden de Gereformeerde te beledigen, in de Plaatſen daarſe de ſwakſte waren onderdrukte men hen opentlyk, en ſpotte eens met hun klagten. Maar in Plaatſen daarmen ontſag voor hen hadde gebruyktemen des Konings naam en geſag, om hen den Mond te ſtoppen, hen met gedult te doen lyden en verdragen, al het quaat datmen goedt vand hen aan te doen. Vorders de aantogt van het Heyr dat de Hartog van Alba naar de Nederlanden bragt, daar de gemoederen vaſt gaande geraakten, gaf hen om te ſien, en dede hen vreſen, dat onder voorwendinge van een anderen aanvang, men ſou ſoeken ſig van het ſelve te dienen, om hen t' onder te brengen. Dit alles ſtelde nog eens den Prins van Conde in de wapenen, die ondernam het Hof tot Monceaux te lichten, het ſcheelde weynig of het had hem gelukt, maar hy wierdt door de naarſtigheyt van de Conneſtapel daar in verhindert, evenwel maakte deſe onderneminge ſulk een indruk op des Konings gemoet, dat hy het ſelve den Prins noyt heeft konnen vergeven.

De voornaamſte uytſlag van deſen Oorlog was de dood van den Conneſtabel, ſijnde geſneuvelt in het aantaſten van Parys, door de Troupen van den Prince van Condé, die met een handt vol volks, op hield met weynig nadeel, in het aanſchouwen van een Turckſche afgeſanter, die van de mueren den ſtrydt aanſchoude al de magt van 's Konings leger, geſtut door het volk van deſe groote Stadt. Den Oorlog ſpreyde ſig daar na door al de Provincie; waar in men van weder ſijde nog eenmaal de vreemde troupen deed komen. De vrede wierd gemaakt geduerende het beleg van Chartres en men gaf den Gereformeerden het Edict van January wederom, en dat ſonder reſtrictie en bekortinge, eerder om de vreemde volkeren quyt te raken, als in meninge om de ruſt aan den Staat te verleenen.

Vrede gemaakt voor Chartres ſonder meninge van dit te houden.

Het meeſte gedeelte der Gereformeerden waren voor de vrede niet, om datſe wel oordeelden, datmen hen die niet gaf, als om te bedriegen. De Prins ſelve hadde daar ook groote twyfelinge omtrent, en daarom haaſte hy ſig niet ſeer van ſijnent wegen, om de artykelen die hem raakten, werkſtelling te maaken; en waarlyk de Catholyken gaven hem niet als te veel reden van misvertrouwen. Men hadde moeyten om het Edict by de Parlemente te doen beveſtigen; dat van Thoulouſe gehoorſaamde niet na vier agter een volgende bevelen, en voor de ſelve hadde het wel de ſtoutheyt om

Rapin

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Rapin te dooden, die van den Prins, om het registreren aan te dringen, daar gesonden was.

Maar het Hof bleef daar niet by; het sandt inde Provincien een formulier van een eedt, waar by men onder den naam van getrouwigheyt de Protestanten dede sweeren, noyt weer de wapenen aan te nemen, en men deed hen belyden, dat sy de alderswaarste straffen verdienden, indien door hun toedoen inde Plaatsen daarse woonden, eenige onordere ontstond, dat is gesegt, datmen hen verantwoordelyk maakte van alles watter voorvallen mogt, selfs tot hun nadeel, nademaal sy by ondervindinge hadde geleert, datmen hen altoos in het ongelyk stelde. Binnen den tydt van drie maanden wierden van de hunne meer als twee duysent op verscheyde Plaatsen omgebragt, men sag nergens iets als ongeregtigheden, om hen te verdelgen; en listen om hen te verdeelen. Dit was het oogemerk van een Edict, waar by de Koning al de Gereformeerden onder sijn beschermingе nam, namentlyk die geene, welke vreedsamelyk in hunne huysen bleven; maar dese loosheyt bereykte haar eynde niet, om datse wel haast openbaar wierd. Men smeede dan een nieuw Edict het welke de vrydom van een ander als de Catholijke Godtsdienst te oefenen in trok. Een ander volgde haar kort, waar by de Gereformeerde gelast wierden sig van hunne bedieningen te ontslaan, en het arrest van Enregistrement tot Parys voegde daar by, dat, om voor het toekomende eenig ampt te bekleden, men most sweeren in de Catholijke Godtsdienst te sullen leven en sterven. De Gereformeerden onderschepten ook brieven, die het Hof aande overigheden der Provintien schreef, met ordere het Edict van vrede niet naar te komen, men sag nog andere van de Koninginne van Navarre, aan den Cardinaal van Bourbon, waar in sy hem een saak doet gedenken, waar over hy soo seer geallarmeert was, dat hy sijn nacht-rust den geheelen nagt daar door verlooren hadde, namelyk, dat geduerende de laatste siekte van de Koningin Catharina, men een overleg hadde gemaakt om in Vrankryk de Siciliaansche vesper in het werk te stellen. Dese vrese van den Cardinaal, om in het voorby gaan daar van te spreeken, doet genoegsaam sien, datmen het op sijn huys, soo wel als op de Gereformeerde Godtsdienst gemunt had, daar en boven men tragte den Prins van Condé in sijn huys van Noyers te betrappen, en nauwelyks had hy tijdts genoeg om te ontkomen wanneer hem de aanslag geopenbaart wierd. Maar niets ontdekte het voornemen van het Hof klaarlijker, als de bulle van vervreemdinge van eenige Geestelyke goederen, die haar, om de Ketters te beoorloogen ingewilligt was. Dese was gedateert eenige dagen te vooren, eermen de wapens weer hadde opgenomen, het welke klaarlyk genoeg betoonde, dat het Hof die het bemiddelt hadde, het eerste voor hadde vrede te breken. De Cancelier was d'oorsaak datmen sig daar niet van diende, uyt vrese dat de Gereformeerde sig daar mede behelpen souden, en het was nodig drie maanden daar na een ander te besorgen; die den Koning de selve Alienatie toestondt, als tot een beloninge voor dat hy de Edicten hadde wederroepen. Ondertusschen raakte de Cancelier in ongunst, 't sy om dat hy niet te raade was den Oorlog weder aan te vangen, of vermoedelyk de Gereformeerde te begunstigen, uyt oorsaak van sijn vrouw, dogter en schoon-soon, die de Gereformeerden volgden.

Darden Oorlog.

Soo wierden de Gereformeerden tot een darden Oorlog gedwongen, die hen seer grote schade toebragt. D'Andelot, broeder van den Admiraal en een van hun beste hoofden, stierf van siekte, en een weynig tydts te voren, was de Prince van Condé tot Bassac by Jarnac, door een verradery sonder voorbeelt, en na alle schyn volgens de ordere van het Hof, (sijnde de Hartog van Anjou met deselve belast) omgebracht, nademaal dese moort geschiede gelyk als voor sijn oogen door den Capiteyn van sijn lyfwacht, sonder dat hy eenig gelaat van misnoegen daar over toonde. Dit was het eerste hooft datmen den Raad van den Hartog van Alba op offerde. De Veld-slag van Moncontour wierd verlooren in het selfde Jaar, en na soo veel ongevallen scheen het Hof goet koop met de rest te sullen voortgaan. D'Admiraal selve, die nimmer soo groot als in wederwaardigheyt was, wierd soo ontroert door soo veel tegenheden, dat hy langen tydt was eer hy weder te regt kon komen: maar wanneer men sag dat hy weder moet nam, en na dat hy by na het gehele Ryk doorgelopen hadde door soo veel Vyantlyke Troupen en plaatsen heen, sich weder in staat bevand om met sijn afgesloofde Heyr, onvoorsien van alles, dat van den Koning, datmen hem tegen sand, tegens te staan; verkoos men het besluyt om hem met openbaar gewelt t'onder te brengen, en men nam voor trouwloos en valsheyt daar toe te gebruyken. Men maakte dan de darde vreede

Doot van den Prince van Conde en d'Andelot.

Veldslagen verloren.

met

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

met hem, en ſtond hem ſoo veel ſaken toe ver boven het gene hy konde verhoopen, I. Boek
dat het lichtelyk te ſien was dat men bedrog voor hadde. Dit was de eerſte vrede-handel waar in men ſprak van Steden tot waar-borge te nemen. Men gaff 'er aan de Gereformeerde vier voor twe Jaren, en ſy hielden ſig met deſe verſekeringe te vreden, niet tegenſtaande ſy nu ſoo menigmaal bedroogen waren geweeſt, boven Eeden van het Hof boven al, om dat ſy geloofden dat 'er tydt genoeg was om het Edict werkſtellig te maken, en de Francoiſen gewoon met malkander niet tegenſtaande de verſchillen van den Godts-dienſt vreedſaam te leven. Al watter groots in het Ryk was, beſwoer deſe vrede, en de Spaanſchen Ambaſſadeur toonde ſich daar ſeer ongenoegt over. Maar
om de Gereformeerde te beter in het net te krygen, men ging hen ſelfs in vele dingen voor, men maakte een berading omtrent den Oorlog in de Nederlanden, daar d' Admiraal ſeer op toeleyde. Men dede aanſoek by de Koninginne Eliſabeth en de Duytſche Vorſten waar van men de Ambaſſaden en aanmaningen om de vrede te onderhouden ſeer wel ontfing en aannam. Men handelde van het Houwelyk van den Prince van Navarre en Magarita Suſter van den Konink, om alle quaat vermoeden, door ſulk een nauwe verbinteniſſe weg te nemen, men toonde in het byſonder ſulk een vriendelykheyt en ſoo veel careſſen aan den Admiraal, dat dien wyſen ouden Man, hoe ſchrander hy mocht ſijn, ſich daar door liet verſtrikken ſoo verre als de plaatſen van verſeekeringe, ſelfs eer de twee Jaren verſtreken waren, weder over te geven, en dat hy op het bericht, datmen hem wegens de quade deſſeynen van het Hof dede, tot antwoordt gaf: Dat hy liever door den dreck wilde geſleept ſijn, als weder den Oorlog aan te vangen.

Ongelooflyke liſten van het Hof.

1571.

De Gereformeerden hielden gedurende deſe ſtilte twee Nationale Synoden: Beza bevand ſich in die beyde, en de Koninginne van Navarre, de Princen en d' Admiraal in het eerſte, dat tot Rochelle vergadert was. Deſe Koninginne ſelve nam daar het advys en goetvinden van Synode, aangaande de Godts-dienſt van haar Huysgenoten. Men hoorde ſeer gunſtiglyk aan het Hof, de klachten van deſe vergaderinge, en ſtelde ordere op een beroerte en opſtant tot Rouaan. Men beloofde het ſelfde aan noch een andere, tot Orangie ontſtaan, te doen. Men liet toe dat twaalf hondert Huysgeſinnen van het Graafſchap van Avignon, die men uyt oorſaak van den Godts-dienſt hadde vervolgt hun toevlucht in het Dauphiné namen; en men vergat niets van het geene konde verſeekeren dat het Hof in der daat den Oorlog moede was.

Al deſe dingen verhinderde echter niet dat men van verre ſijn mezures nam omtrent het geene men naderhandt uytvoerde, men wil dat men ſich daar over 1571.
eerſt tot Blois ſou beraden hebben, en dat in de ſelve kamer, waar in 16 of 17. Jaren daar na de Hartog van Guiſe omgebracht wierdt, en dat deſe Prince felfs daar de voorſitter ſy geweeſt. Dat een Jaar daar na de voorſtellinge daar van wierdt vernieuwt tot St. Clou, en dat in de ſelfde kamer waar in Kon: Hendrik de III. in het Jaar 1589. wierd vermoort, dat deſe ſelfde Prins, ſijnde toen niet meer als Hartog van Anjou, mede in deſe twede vergaderinge voorſitter was. De Konink Carel die in al deſe lange Inſtrigues en verhandelingen, het geheym met een diepe ontveynſinge konde bewaren, liet evenwel niet na daar genoeg van, aan den Legaat, van den Paus, die ſijn beklag by hen, over de gunſten, daar men de Gereformeerde mede overlade quam doen, te laten blyken om hem te doen verſtaan, datmen albereets aan het Hof goed beradingen genomen had, omtrent het geene naderhant in het werk geſtelt is. Men had geen moeyten, als in malkander te verſtaan omtrent de voorwendingen en middelen van de uytvoeringe, maar men beſloot eyndelyk tot het aldergrouwelykſte, dat op den 27. van Auguſtus in het werk geſtelt wierdt. Men had ſig voor af van de Koningin van Navarre ontſlagen, diemen eenige dagen te vooren door vergift hadde omgebragt. Immers de Coninginne Catharina, die omtrent het werk van vergiftinge ſeer vermoedelyk was, wierd hier ook mede betigt. De Admiraal wierdt door Maurevel gequetſt, die laſt hadde om hem te doden, en men had dees party genomen, als ſeer bequaam, of om de Gereformeerde tot een oproer te brengen: het welke een ſchoon pretext en voorwending ſou zyn, om hen te ver-
moorden, of met de Guiſianen aan den dans te helpen, om gelegentheyt aan den 1572.
Koning te geven, ſig van den een en den ander te ontſlaan, maar hun gedult was de oorſaak, datmen hen Maſſacreerde, ſonder eenige voorwendinge, en dat op de wreedtſte wyze van de geheele Werelt. Ik ſal hier een verbeeldinge van deſe grouwelyken handel maken, die al de Hiſtoryen beſchreven en vervloekt hebben, ik zal

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Massacre van St. Bartholomeus. daar alleenlyk by voegen, datmen hen beschuldigt den Koning te hebben gedwongen, sig van hen te ontslaan, en dat door een t' samen-sweeringe tegens sijn Persoon ondernomen: en datmen soo na men verwoedelyk hun bloedt hadde gestort, men ook lasterlyk tragte hun geheugenisse te besmetten. Men heeft sig niet te verwonderen datmen nog Luyden heeft konnen vinden die sulk een snoode Wreetheyt hebben konnen voorstaan; dewyler gevonden zyn, die bequaam of Duyvels genoeg geweest sijn, om deselve te begaan. Petrus Carpentier Regtsgeleerde van de Religie, en vlugteling tot Geneve, heeft sijn Penne aan de Moorders van sijn Broederen verkogt, en sig by Bellievre bekent gemaakt hebbende, die de Koning om zyn handel goet te maaken, naar Switzerlandt gesonden hadde, kreeg van hem gelt, en verlof weder in Vrankryk te komen, nevens belofte van groote vergeldingen, om tegens de goede geheugenisse der dooden te Declameren en uyt te varen. Dit heeft hy gedaan, door een bloedigen Brief diemen nu onlangs weder Gedrukt heeft, om daar door te verschonen de Wreetheyt, van dese laatste vervolginge, gelyk of de schandaleuse ontrouwe van een Guyt der voorgaande Eeuwe konde dienen tot verschooninge der ongeregtigheden van de tegenwoordige. Voor de rest de Guisianen die het verwyt van dese wreede Verradery op sig niet wilden laden, dwongen den Koning sig daar mede te belasten, en selfs hebben zy eenige Gereformeerden, uyt handen der Moorders gereddert, om de schande van sulk een helsch stuk werks daar door af te weeren.

Egter om den Leeser te voldoen en een net verhaal van dese grouwelyke Moort te geven stellen wy die hier nevens, soo als de Historie door den Heer de Meseray in sijn Historie Kronologica beschreven is.

„Niet tegenstaande het Vrede-edict ontstonden 'er weer alle dagen oorzaken van „geschil en beroerten tusschen de Catholyken en de Hugenoten. Onder de voorwending van daar in te voorsien, stuurde de Koning den Marschalk de Cossé en een „Meester der Verzoekschriften na Rochel, welke met de Hoofden der Hugenoten in „gesprek traden: maar, gelyk het naderhand bleek, het geschiedde slegts om hen hoe „langer hoe tammer te maken. En in der daad, men zaaide toen de twe lokaazen, „daar wy af gesproken hebben, te weten het Huwelyk van des Konings Zuster met „den Prins van Navarre, en het voornemen van den Spanjaard in de Nederlanden „den Oorlog aan te doen. Den Admiraal wenschte 'er met d' uiterste sucht na; zoo „om sich te wreeken van den hoon, dien hy te St. Quentin had geleden; als om de „Protestanten te handhaven, en de Princen van Nassau te herstellen, op dat zy de gelegentheyd mochten hebben van malkander by te staan.

„Dit zaad van bedrog, behendiglyk gezaayd, begon de wantrouwigheden te stil-
1571. „len. d' Afgevaardigden der Hugenotten volgden Cossé aan het Hof, en kreegen „daar allerhande voldoening; hoewel des Konings Raad toen al bezig was met een
De Koning doet sijn intrede t' Parys. „schrikkelyken aanslag te smeeden: maar men veinsde een diepe gerustheyd. De Koning deed zyn intrede te Parys op den 5 February door de Poort van S. Denys, buyten de welke hy op een Stellazie de vertoogen van de Souveraine Regtsbanken en „van de Gilden der Stadt ontfing. Op den 29 van deselve Maand wierd de Koningin „te S. Denys Gekroond.

„Men voer ondertusschen voort met den grooten aanslag van de Hugenotten door „allerhande veinzeryen, en door alle schoone schynbaarheden welke bekwaam zyn „om d' allerwoesten te versachten, in den strik te trekken. Men begon alle de geenen, „welken men geloofde door vermaagschapping, of belang, of vriendschap met hen „verbonden te zyn, wel te handelen. In tegendeel stiet men alle de geenen, die hen
Zyn listen om de Hugenotten in den strik te trekken. „vyandig of verdagt waren, voor het hooft. Hun afgevaardigden bragten alle mogelyke blyken van goed onthaal te rug. De Koning wende sijn voorspraak aan by den „Hertog van Savoyen, om de Landen van Jaqueline, Graavin van Entremont, „welken desen Hertog aangetast had, om dat zy tegens sijn verbod aan den Admiraal „getrouwt was, sijnde Weduwe van Claude Batarnay Anton, die in de slag van „Dreux was komen te sneuvelen, aan haar weder te geven.

„Zoo veel gunsten begonden den Admiraal te verwaggelen. Hy stuurde den Graaf „Lodewyk van Nassau na den Koning, als om 'er de gesteldheden af te polsen, en wegens den Oorlog der Nederlanden te handelen. De Koning betuygde 'er een onuytspreekelyke blydschap over, en wilde dat hy 'er in stilte zou komen, uyt vrees van „den Spanjaarden jaloezy te baren. Hy vond den Koning in Brie, die hem met duy-
„send

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

,ſend liefkoſingen onthaalde, veynſende hem zyn hert t' openen, en hem het Ka-
,ſteel van Oranje, daar hy tot die tydt toe Franſche beſettinge in gehouden had,
,weder gaf. Men gebruykte ook, om den Admiraal te gemakkelyker te blinddoeken,
,het vermogen van Teligny, ſijn Swager, een jong Edelman, aan wien hy ſijn Dog-
,ter hadt gegeven, alleenlyk door d' agting welke hy van zyn groote wysheyd hadt.

,Teligny bragt hem dan de tyding, dat de Koning beſlooten had zyn Zuſter Mar-
,gareta aan de Prins van Navarre te geven, tot onderpand van ſijn woord omtrent de
,de geheele Hugenotſche Party, en dat hy ook het voornemen had opgevat van ſig te 1571.
,verloſſen uyt de gevangenis ſijner Moeder en ſijns Broeders den Hertog van Anjou, Zyn beleid omtrent
,van wien hy inderdaad ſoo jaloers was geworden, dat hy hem niet langer dulden kon. den Admiraal.
,Dit verblinde den Admiraal. Hy quam ten Hove in de Maand September, ſoo veel
,te ſtouter dewyl het Hof te Blois was, en dat men hem toeſtondt daar te komen met In September.
,50 Edellieden van zyn vrienden, wel gewapend. De Koning omhelſt hem, kuſt
,hem, laat hem toe in ſijn Raad, geeft hem zyn Staaten en Penſioenen weder,
,ſchenkt hem 100000. guldens, om hem te vergelden wegens het verlies van ſijn roe-
,rende goederen, en ſtaat hem ten eynde van een Maand toe ſijn Huys van Chaſtillon
,te gaan beſoeken.

,Omtrent deſe ſelve tydt wierd de Cardinaal, ſijn Broeder, die na Engeland ge-
,trokken was, ſoo als hy Scheep meende te gaan om weer na Vrankryk te keeren, van
,een zyner Kamerdienaars met een ruykende Appel vergeven. De kennis van deſe
,misdaad quam niet eer aan den dag als twee Jaren daar na, wanneer deſe Dienaar te
,Rochel, daar hy voor Verſpieder ſpeelde, betrapt zynde, verweezen wierdt
,tot gehangen te worden; en alstoen bekende hy deze ſnoode daad onder de Galg.

,Naauwelyks had den Admiraal vyf weeken te Chaſtillon geweeſt, of de Koning
,ontbied aan hem, dat zyn tegenwoordigheyd hem nootſaakelyk is, om een Verbond
,met Engeland te maken, en dat met de Proteſtantſche Vorſten van Duytſchland te
,vernieuwen. Deſe twede maal word hy nog beter onthaalt als d' eerſte: men over-
,laad hem met liefkoſingen, met gaven, met gunſtbewyſen: de Hovelingen mur-
,mureerden 'er over: de Geeſtelyken rilden van gramſchap, over te ſien dat de geen,
,die ſoo veel Kerken verbrand had, d' eerſte plaats in de gunſt bekleedde: de Volkeren
,ſeyden, dat de Koning de groote weg na de Predikatie ging: en de Guiſen ſelven,
,hoewel zy deel in den aanſlag hadden, vreesde dat de Koning, die hen niet al te ſeer
,beminde, alle deſe veynſeryen tegens hen mogt doen keren.

,Na dat hy eenige tyd aan het Hof geweeſt had, gaf men hem oorlof voor de twe-
,de reis; maar de Koning onderhield hem geſtadig met Brieven, en nam raad van
,hem in de geheimſte ſaken. Daar was niemand meer als den Hertog van Anjou die 1572.
,den Hugenotten vrees baarde. 't Gebeurde dat, om de jaloezy, welke de Koning In January
,van hem had, en die op ſeer gevaarlyke werkingen ſou hebben konnen uyt loopen, en de volgens.
,te geneſen, de Koninginne Moeder haar kuiperyen aanving, om de Kroon van Po-
,len voor hem te verkrygen; 't geen zy ondernam door den raad en de handelingen van 1572.
,Montluc, Biſſchop van Valence: want hoewel de Koning Sigismundus Auguſtus
,nog leefde, was het egter tyd om 'er op te denken, vermits hy ſiekelyk was, en dat hy
,geen kinderen had.

,Als men den Hugenoten deſe tyding door veele omwegen ter ooren had doen ko-
,men, waren ſy 'er ſeer verheugd over, en greepen veel grooter moed op. Thans
,kwam de Koningin van Navarre, houdende zich t' eenemaal verzekerd, ten Hove,
,om het Huwelyk van haar Zoon te maken. De Paus Pius de V. vaardigde, om dit
,werk, 't geen hy ſeer nadeelig voor de Catholyke Religie achte, te verbreeken, een
,Legaat af, die den Koning van Portugaal bepraate om deſe Vorſtin te verſoeken, en
,van daar na Vrankryk toog, om deſe voorſlag aan de Koning te doen, en hem aan te
,porren tot in het Verbond tegens de Turken te treden.

,De Portugees achte d' eer van deſe vermaagſchapping, gelyk hy behoorde; en han-
,delde edelmoediglyk, deed hy tot den Koning ſeggen, dat hy geen andere bruid-
,ſchat begeerde als dat hy van het Verbond der Turken af zou ſtaan. De Koning paſte
,hem ten antwoord, dat hy wegens het Huwelyk van zyn Suſter elders verbonden
,was. Hy onſchuldigde ſich ook omtrent den Legaat van beide de ſaken, welken den
,Heiligen Vader op hem verſocht, maar bad hem, hem te verſekeren van zyn
,kinderlyke gehoorzaamheid; en drukkende hem de hand, voegde hy 'er deſe woor-
,den by: *Ach, dat ik my verder mocht uitdrukken!*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

, Ter selve tyd kwam Johanna, Koningin van Navarre, beleesen door den Admi-
, raal, die 't zelve alreets maar al te veel was, aan het Hof. 't Was toenmaals te Blois.
, De Koning en de Koningin wendden groote vlyt aan om haar treffelyk t' onthalen.
1572. , Na enige twistingen wegens de plaats en de plegtigheden des Huwelyks, en dat Jo-
, hanna bewilligd had dat het te Parys voltrokken zou worden, en met sekere ceremo-
, nien die niet al te ver afweken van de geenen der Roomsche Kerk, wierden d' Arty-
, kelen 'er af getekend op den elfden dag van April. Daar was niet meer van noden als
, de dispensatie van Romen; noopende het maagschap der twe Partyen, om het Hu-
, welyk voortgang te doen nemen.

't Huwelyk van des Konings Suster met den Prins van Navarre gesloten.

, Terwyl de saken aldus stonden, kwam Lodewyk weer ten Hove. Hy wierd noch
, meer geliefkoosd als voorheen. De Koning beloofde hem, dat hy den Admiraal met
, een machtig leger in de Nederlanden zou sturen. Selfs wierd 'er een verdeling van
, dese Provincien tusschen Vrankryk en het Huys van Nassau gemaakt. Men verga-
, derde 6000. Krygsknechten, met een groote toerustinge van geschut, tot dese onder-
, neming. Men stuurde Strossi en den Baron de la Garde op de kusten van Bretanje, om
, de bystand, welke uit Spanjen aan den Hertog van Alba sou mogen komen, te verhin-
, deren. Men vaardigde den Marschalk de Montmorency af na Engeland, om een Ver-
, bond met de Koningin Elizabet te maken; Schomberg na Duytsland, om de Prote-
, stantsche Vorsten aan te porren; en François de Nouailles, Bisschop van Daqs, in
, Gesantschap na Konstantinopolen, om de Turken te bewegen tot de kusten van
, Spanjen aan te tasten.

Des Konings bedriegelyk beleid omtrent Lodewyk van Nassau.

In May en Juny.

, De Cardinaal van Lotharingen en de Cardinaal de Pellevé waren alreedts vertrok-
, ken om na Romen te gaan, onder de voorwending van sich te vinden by de verkie-
, sing van een nieuwe Paus; want Pius de V. was op den eersten dag van May over-
, leden. Hy had by zyn leven de dispensatie tot het Huwelyk van de Prins van Navar-
, re met Mevrouw Margareta geweygerd. Gregrorius de XIII. zyn navolger, minder
, streng of beter onderrecht, vergunde se licht genoeg. De bruiloftsdag wierd dan be-
, tekend tegen den 1 Juny; maar ter oorsaak van eenige swarigheid, welke de Cardi-
, naal de Bourbon maakte, stelde men se uit tot den 18 Augustus. Ondertusschen
, quam de Koningin van Navarre, hebbende sich al te veel verhet met 'er de bereid-
, selen toe te maken, te sterven, niet sonder vermoeden van vergeven te sijn door ze-
, kere ruikende handschoenen, welken zy gekogt had van een Reukwerkmaker, die
, een Milanees, en in een seer quade naam was.

Dood der Koningin van Navarre.

1572. , Hoe wel den Admiraal sig versekerd hield van de trouw en het woord des Konings,
, kon hy egter niet besluyten om sig te Parys te vertrouwen, ter genade van een volk ver-
, woedelyk tegens hen verbitterd, en in 't midden sijner doodelykste vyanden. Maar
, siet hier een lokaas, kragtiger als alle de anderen, daar hy sig niet voor behoeden kon.
, De Koning geeft den Prins Lodewyk, dien hy tot daar toe aan het Hof gehouden
, had, oorlof, en een goede somme geldts met twe Hoofden van aansien, te weten la
, Noüe en Genlis, die groot vermogen by den Admiraal hadden, om te gaan beproe-
, ven of sy door verstand sig van eenige Plaatsen der Nederlanden souden konnen ver-
, sekeren. Lodewyk overrompelt Bergen in Henegouwen, la Noüe Valencyn,
, terwyl verscheidene andere Steden van Holland en Zeeland sig aan de zyde des Prins
, van Oranje voegden.

, Gelyk hy dan geloofde den oorlog tusschen beide de Kroonen geopend te zien,
, twyfelde hy niet langer, en vervoegde sig by den Koning, en binnen Parys, daar
In July. , hy sig tot daar toe niet had durven vertrouwen. 't Geen hem nog te meer verseker-
, de, was het verlof, 't welke Genlis had, van 4000. mannen te werven, om tot by-
, stand van Bergen te trekken. Niettemin waren zy niet soo haast in Henegouwen ge-
, treden, of sy wierden geslagen, en hun Hoofd door het verraad der Franschen selfs
, gevangen genomen.

, 't Voorbeeld des Admiraals trok alle d' andere Heeren in den strik. De Koning van
, Navarre en de Prins van Condé kwamen op den 20 July te Parys, brengende een
, groote sleep van Adel met hen, zo van de geenen die sig op des eersten bruiloft be-
, geerden te vinden, als van d' anderen welke die des Prins van Condé met Maria van
, Kleef, gehouden in 't Kasteel van Blandy by Melun, bygewoond hadden. Dese
, Maria was een der drie Dochters van François van Kleef, Hartog van Nevers, en
, Zuster der Hartoginne van Nevers en van Guise.

, d' Overmaat der liefkoozingen, welken men hen betoonde, was zo groot en zo
, sigt-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

, sigtbaar, dat, so Godt hen niet verblind had, sy de messen, die men scherpte om
, hen te keelen, lichtelyk bemerkt souden hebben. De Rochelloizen stuurden togt
, op tocht waarschouwingen aan den Admiraal, dat hy sig dog uyt dien afgrond van
, Parys sou trekken; dat het Godt al te veel versogt was sig te vertrouwen op een
, tot verwoedheyd toe geweldigen Koning; op een Italiaansche Vrouw, die de dood
, van alle de Grooten des Koningryks beslooten had. Maar hy antwoordde, dat hy
, sig liever in de slyk van Parys wilde laaten sleepen, als door sijn weggaan gelegent- 1572.
, heyt geven tot een vierde burgerlyke oorlog. 't Was in dit besluyt dat hy hardnekkig-
, lyk doordreef de vier Plaatsen van versekerdheyd meer als drie weeken voor de tyd
, weder te geeven. Rochel alleen weygerde te gehoorsamen, onder voorwending
, van haar privilegien. De Marschalk van Montmorency, klaarder siende als den Ad-
, miraal, veinsde sig van sijn Engelsche reis onpasselyk te gevoelen, en kreeg verlof
, om na sijn Huis van Chantilly te gaan.

, d' Ondertrouw des Koning van Navarre geschiede op den 17 Augustus, en des
, anderen daags wierden de twee Partyen getrouwt door den Kardinaal de Bourbon, In Augustus. Huwelyk des Konings van Navarre.
, op een tooneel opgeregt voor de deur van Onse Vrouwen Kerk, volgens seker for-
, mulier tusschen d' eenen en d' anderen bestemd. De Koning zyn Meesteres door een
, galdery, uytdrukkelyk langs het ruim gemaakt, in het Koor gebragt hebbende,
, ging hy, terwyl men de Mis deed, in het Bisschopshuys. Toen ze gedaan was, trad
, hy weer in het Koor; en hebbende zyn Bruid gekust, bragt hy haar in het Bisschops-
, huys, daar men het middagmaal bereyd had. Vervolgens wierden 'er vier dagen
, toegebragt in gasteryen, steekspellen, en baletten, daar de Koning en de Konin-
, gin zo geweldig mee besig waren dat zy 'er de slaap door verlooren.

, Maar geduurende al dit groot geraas van muziek en fioolen, raadslaagden zy, op
, wat wyze d' uytvoering van hun bloeddorstigen aanslag geschieden sou. Men weet Men raadslaagt wegens de Moord.
, niet wel, wat 'er het eerste ontwep af was in des Konings Raad, tot de welke be-
, hoorden de Koninginne-Moeder, den Hartog van Anjou, de Graaf van Rais, en
, Birague, Zegelbewaarder; want Morvilliers, aan wien men se gegeven had toen
, men den Kancelier de l' Hospital zy afscheid gaf, had 'er sig in sijn handen af ontlast.

, Men heeft gesegt, dat d' eerste raadpleeging, in de welke dese Moord beslooten
, wierd, voornamelyk op het aanhouden van den Hartog van Guise en van sijn Aan-
, hangers, gehouden was te Blois in de selve kamer daar desen Hortog selve vyftien
, jaren daar na in vermoord wierd; en dat 'er sedert, alsoo men 'er nog eenige swa-
, righeden in vond, nog een ander raad gehouden was in het Huys van Gondy te
, S. Cloud, waar in den Hartog van Anjou voorgeseten had, welke sedert Koning 1572.
, Hendrik de III. zynde, ongelukkiglyk ter selver plaatse, en op een zelve dag,
, gelyk men zey, doorstekenwierd.

, 't Oogmerk der Koninginne-Moeder verscheelde van dat des Konings, en van dat
, der Guisen. Men geloofde, dat dese wraaksuchtige Vrouw, met den Graaf van
, Rais haar naaste Raadtsman, veel verder ging als sy lieden: want zy dagt dat, als
, men den Admiraal deed vermoorden, 't geen de twee andere Raden besloten hadden,
, de Montmorencys toe souden lopen om zyn dood te wreken, en dat sy de Guisen, wel-
, ken zy geloven souden d' auteurs 'er af te sijn, op het lyf souden vallen; dat men dese
, twe partyen met malkander sou laten vegten, en dat de Koning daar na, als se geweldig
, tegens malkander verbitterd en half verslagen waren, met sijn Wachters uit sijn Lou-
, vre sou komen, en hen alle beiden als oproerigen uitrooyen; dat, na hen aldus van
, kant gemaakt te hebben, hy de volkomen Meester blyven, na sijn sin regeren, en
, sich boven alle de Wetten van de Staat sou stellen.

, Nu, dit sy waar of niet, dese Morevel, die alreedts den Heer van Mouy vermoord
, had, wierd gebruikt om ook den Admiraal het selfde te doen. Hy vervoegde sich ten
, dien eynde op een vrydag, den 22 Augustus, in het Klooster St. Germain de l' Aux-
, errois, in een kamer des huis van Pieter Pile de Villemur, Kanonnik van dese Kerk,
, en die Leermeester des Hertogs van Guise geweest had. Hier ging hy staan voor een
, laag getralyd venster, 't geen op de Straat der Grachten van St. Germain uitsag; en Den Admiraal met twee Kogels gequest.
, so als den Admiraal te voet uit de Louvre quam, en weer naar sijn huys keerde, 't geen
, in de straat de Betizy stond, gaande heel sagtjes, vermits hy doende was met eenige
, papieren te lesen, loste hy een roer op hem, waar van een kogel hem een vinger van
, de rechter hand in stukken brak, en een andere hem swaarlyk in de slinker arm quet-
, ste. De schoot gedaan zynde, vluchte hy door de poort van het Klooster, op een

,paard 't geen hem van des Hertogs van Guises volk gegeven wierd.

1572. ,De Koning, die met desen Hertog in de kaatsbaan van de Louvre speelde, wierd ,gram, smeet sijn raket tegen de grond, en scheidde uit het spel. Maar 't ging 'er so ,niet mee als 't de Koningin sich ingebeeld had: want den Admiraal vertrok sich, son-,der veel ontroerings te betonen, in sijn huis; en de Hugenoten, noch de Montmo-,rencys, liepen niet tot de wapenen. De Koning van Navarre en de Prins gingen den ,Koning alleenlyk bidden, dat hy hen tot hun versekerdheid wilde toelaten uit Parys ,te gaan; maar hy en de Koninginne-Moeder wisten hun spel zo wel te bedekken met ,alle de bedriegelykste veinseryen, beloovende een voorbeeldelycke straf over dese ,moorddadige toeleg te doen, en noemende terstond Rechters om 'er na te vernemen, ,dat sy de schrik van dese twee jonge Prinsen deden overgaan, en hen verplichten te ,blyven.

,Den Admiraal des namiddags aan de Koning hebbende doen betuigen, dat hy hem ,dingen te seggen had, welke aan niemand als aan hem alleen vertrouwd moesten wor-,den, ging de Koning hem in sijn huys besoeken, verseld van de Koninginne-Moe-,der, van den Hertog van Anjou, van den Hertog van Guise, van den Graaf van ,Rais, en van eenige anderen. Na algemene redenen, onderhield hy hem by na een ,uur, en geliet sich groote smaak te nemen in het geen, 't welk hy hem van den Oor-,log der Nederlanden sei. Om kort te gaan, hy stuuwde de geveinsdheid so ver voort, ,dat de Koninginne-Moeder argwaan over dit onderhoud opvattede, en haar Soon ,vraagde, wat den Admiraal hem in 't bysonder had gesegt; waar op hy haar met swe-,ren antwoorde, dat hy hem geraaden had door zich selve te regeren, en sich den ,meester der saken te maken.

,Selfs had hy dien eigen dag, even als of hy uit al zyn hert begeerd had dat men den ,Moordenaar had gekreegen, alle de poorten van Parys doen sluiten, uitgesondert ,twee; en onder schyn van den Admiraal te versekeren tegens de beroerten van het ,Volk, en d' aanslagen van sijn Vyanden, had hy sijn Lyfwachters met 400. mannen ,versterkt, syn Regiment in de Stad getrokken, en last gegeven aan Cosseins, die ,'er Overste af was, een wacht van sijn beste France soldaten voor het huys te setten ,en een andere van Switsers 'er in. Hy had ook alle de Hugenootsche Edellieden ver-,maand sich in die wyk te huisvesten, en den Koning van Navarre wys gemaakt, dat ,hy beducht was voor eenige oproer van de kant der Guise, ter welke oorsaak hy ,hem en den Prins verzogt met de dapperste van hun Lieden in de Louvre hun ,verblyf te komen nemen, om hem in geval van nood te dienen en te versterken.

,De Vrienden des Admiraals hadden verscheydene Raaden tot zynent gehouden ,over het toeval van sijn quetsing. Jan de la Ferriere, Stadhouder van Charters, ,had d' eerste gestemt, dat men hem te Chastillon moest brengen, en dat zy sterk ,genoeg souden wesen om door het Graauw heen te boren eer het in de Wapenen kon ,sijn; maar de wederstand des Admiraals, en de strydige vertooningen van sijn Swa-,ger Teligny, die alle de geenen, welke wantrouwen lieten blyken, en heylsame ,raden gaven, als sijn tegenstreevers aanmerkte, verhinderde d' uytvoering van ,dit ontwerp. De Stadthouder nu uyt het morren van het Volk, en andere tekenen, ,bemerkt hebbende, dat het gevaar heel by na was, deed hy ten twedemaal de selve ,voorslag, en stond 'er soo veel te kragtiger op, dewyl den Admiraal sig beter scheen ,te bevoelen, en de Rosbaar te konnen verdragen.

,Dit was het mogelyk 't geen hun ondergang verhaaste; want een Edelman, die ,desen Raad bywoonde, ging 'er terstond in het Paleis der Tuilleries berigt af doen ,aan de Koning, die aldaar de zyne in het Kabinet van de Koninginne Moeder ver-,gaderd had. Den Hertog van Anjou, den Hertog van Nevers, de Bastaard van ,Angoulesme, de Zegelbewaarder Birague, de Graven van Tavanes en van Rais, ,waren de Leden van dese Raad. Op het berigt nu van den gemelden Edelman be-,tragt zynde, dat, zoo den Admiraal ontsnapte, men in grooter belemmeringen als ,ooyt sou vallen, wierd 'er besllooten, dat men hem en alle de Hugenotten van kant ,sou maken, uytgesondert den Koning van Navarre en den Prins van Condé. Men ,heeft gesegt, dat men in 't eerste maar sprak van de voornaamste Hoofden; maar ,dat de Koning, na 'er beswaarlyk toe te hebben konnen besluyten, daar by voegde, ,vloekende volgens sijn gewoonte: *Wel aan dan, dewyl het dog wesen moet, wil ik niet dat* ,*'er een over blyve die het my kan verwyten.*

De Moord besllooten.

,Thans gaf men d' order om dit besluyt nog die zelve nagt uyt te voeren, en men ,maak-

Orders daar toe gegeven.

, maakte 'er den Hertog van Guiſe het Hoofd af, zoo ter oorſaak dat het Volk groot I. Boek
, geloof in hem had, als om dat de wrok wegens zyn Vaders dood hem in 't hert ley,
, en dat hy een groot getal van gewapende Lieden daar toe had verſameld. Des avonds 1572.
, dan ten tien uuren ontbied hy de SwitſerſcheKapiteynen van de vyf kleyne Cantons,
, en eenige der Franſche Compagnien; beveelt hem, hen in de wapenen te brengen;
, en aan Jan Charon, Prevooſt der Kooplieden, en aan Marcel, die dit ampt afgelegt
, had, de Burgers in 't geweer te doen komen, en hen voor eerſt in Huyſen te ver-
, gaderen, en daar na op de toewegen te plaatſen; brandende Toortſen uyt de Ven-
, ſters te ſteken; een Sleuyer of witte linden doek om de ſlinker arm te winden, en
, een wit kruys op de Hoed; en als ze gereet waren, het Moorden te beginnen op
, het ſein, 't geen hen gegeven ſou worden door het luyen van de groote klok des
, Paleis, welke men niet en luit als by gelegentheyt van groote verheugingen.

, d' Orders gegeven zynde, keert hy weder na de Louvre, daar de Koninginne
, Moeder, den Hertog van Anjou, Nevers, Rais, en Birague, hun uyterſte vlyt
, aanwenden, om 'er den Koning toe te bewegen; want hoe men meer naderde aan
, het oogenblik van d' uytvoering hoe hy grooter ontroering in zyn ziel gevoelde: in-
, voegen dat hem het klamme ſweet ten voorhoofd uytbrak, en zyn lighaam rilde als
, of hy de koorts had gehad. Zy hadden groote moeyte om hem een volſtrekte bewil-
, liging t' ontwringen; maar zo haaſt als zy ze hadden gekregen, verhaaſte de Konin-
, ginne-Moeder het ſein meer als een uur, en deed het geven door de klok van S. Ger- De Moort aangevangen, en voortgang van de zelve.
, main de l' Auxerrois. Toen hy het hoorde, en eenige Piſtool-ſchooten welke ter
, ſelve tyd gedaan wierden, was hy 'er ſoodanig over ontſteld, dat hy laſt ſtuurde van
, nog een weynig op te houden; maar men berigte hem, dat men al te ver gekomen
, was: en inderdaad den Hartog van Guiſe had alreedts den Admiraal en zyn Swager
, Teligny in hun huys doen ombrengen; en d' onketende Moorders liepen door alle
, de huyſen, en vervulden alles met bloed en 't gekerm deſer onnoſelen.

, Om het Tafereel van deſe ſchrikkelyke Moord in 't kleyn te maken, zal ik ſeg-
, gen, dat ze zeven gehele dagen duurde; de drie eerſten, te weten van Sondag, S. Bar-
, tholomeus dag, tot aan Dingsdag in haar groote verwoetheyt; de vier andere da-
, gen, tot aan de volgende Zondag, met een weynigje verſlaauwings. Geduurende
, deſe tyd wierden 'er by de vyf duyſend Perſonen door verſcheydene ſoorten van
, doden omgebragt, en veele door meer als een, onder anderen vyf of ſes hondert Edel-
, lieden. Men ſpaarde nog de Gryſaarts, nog de Kinderen, nog de ſwangere Vrouwen:
, d' eene wierden doorſteeken, d' anderen met Roers en Piſtoolen doorſchooten,
, eenige uyt de venſters geſmeten, veele in 't water geſleept, en verſcheydene met
, hamers, handboomen, en koevoeten dood geſlagen. Daar hadden 'er ſig ſeven of
, agt hondert in de gevangeniſſen gebergt, meenende onder de vleugelen van het ge-
, regt een vryplaats te vinden; maar de Kapiteynen, die daar toe geſtelt waren, de-
, den ze ſig brengen op een plank by het Dal der Elende, daar zy hen met hamers en
, mookers doodſloegen, en daar na in de Rivier ſmeeten. Een Vleeſch-houwer des
, Dingsdags in de Louvre gegaan ſijnde, zey tegen den Koning, dat hy 'er de voor-
, gaande nagt 150. afgemaakt had; en een Gouddraadtrekker beroemde ſig dikwils,
, toonende ſijn arm, dat hy 'er voor zyn deel 400. op zyn tanden had genomen.

, d' Aanſienlykſten der vermoorden, behalven den Admiraal de Teligny, waren
, de Graaf van Rochefoucaud, de Marquis van Renel halve Broeder des Prins van
, Porceau, de Baron van Lavardin, Beaudiné Daciers Broeder, François de Nom-
, par Caumont la Force en ſyn oudſte Soon, de dappere Piles, François de Quelle-
, vé Pontivy, Briou, Puviaud, Pardaillan, Montalbert, Valavoire, Guerchy,
, Pieter de la Place eerſte Preſident van het Pachthof, Francour Kancelier des Kon-
, nings van Navarre, en Lominie des Konings Secretaris. Wie ſou het konnen ge-
, looven? van ſoo veel dappere lieden ſtierf niemand met de degen in de vuiſt, als
, Guerchy; en van ſes of ſeven honderd huyſen, welke geplonderd wierden, was 'er
, maar een 't geen wederſtand bood.

, De Graaf van Montgommery en een honderd Edellieden, welke, wantrouwi-
, ger of gelukkiger als d' anderen, ſig in het Voorburg St. Garmain gehuisveſt had-
, den, het groot geraas, dat ſig door geheel Parys verheſte, gehoord, en heymelyk
, berigt gekreegen hebbende van 't geen 'er omging, konde het niet gelooven. Sy
, beelden ſig in, dat de Guiſen met het Volk de Louve aangetaſt hadden, en liepen
, na den oever der rivier, om 'er over te vaaren: maar als zy ſchuyten vol van Solda-

, ten

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

,ten na hem toe ſagen komen (want men kon de ſleutels van de poort Bucy niet ,gaauw genoeg vinden) en dat de Koning ſelve van d' andere ſyde der rivier hen met

1572. ,zyn lang wildroer trachte te treffen, vluchten zy in hun huyſen; en ſtygende te ,paard, de meeſten ſonder laarſen, eenigen ſelfs in den onderbroek, bergden ſy ſig met ,loſſe toom in Normandyen.

,De geene, die in de Louvre gehuisveſt waaren, wierden niet geſpaard. Na dat ,men hen ontwapend, en uyt de kamers, daar ſy in ſliepen, gejaagd had, vermoord- ,de men hen altemaal d' eenen na d' anderen, en men wierp hun lighamen ganſch ,naakt voor de poort van de Louvre, leggende de Koninginne-Moeder in een ven- ,ſter, waar uyt ſy haar oogen in dit ſchrikkelyk ſchouſpel weide.

,Deſe bloedvloed ſleepte ook een menigte van Katholyke mee, welke door laſt der ,Souveraine Magten, of door de opſtooking van eenige byſondere lieden, om 't le- ,ven gebragt wierden. 't Was genoeg om voor een Hugenot door te gaan, geld, of be- ,ſnyde ampten, of wraakſugtige vyanden, of hongerige erfgenamen te hebben. ,Eenige noemden deſe Moord de *Paryſche Metten*, gelykmen die, welke in het Jaar ,1281. in Sicilien aangeregt wierd, *de Siciliaanſche Veſper* genoemd had.

,Wat ſorgvuldigheden men ook aangewend mogt hebben om de Hugenotten op ,te ſoeken ontquamen 'er egter nog meer als 'er gedood wierden. Vele bergden ſig ,door geld, door vrienden, door geluk, door behendigheyd. Den Hartog van ,Guiſe trok 'er meer als een honderd van de geenen, welken hy geloofde tot zyn dienſt ,te konnen winnen, in zyn Hof; en de Koning gaf het leven aan eenigen der gener, ,die hem niet als uyt belang dienden. De Montmorentcys, Coſſé, en Biron, had- ,den ook op de rol geſtaan: maar het afweeſen des Maarſchalks van Montmorentcy, ,die te Chantilly was, ſtelde het leven ſijner drie Broeders in ſekerheyd: De gebe- ,den van de ſchoone Chaſteauneuf, Meeſteres van Monſieur, bergden Caſſé, haar ,Bloedverwand: En Biron, groot Meeſter van het Geſchut, eenige ſlangen op de ,poort van het wapenhuys hebbende doen ſetten, ſtutte de woede der Moorders, en ,verſamelde eenigen zyner Vrienden, onder anderen Jakob, twede Zoon des Heeren ,de la Force, welke toenmaals niet boven de tien of twaalf jaren oud zynde, ſig be- ,hendiglyk verſteken had tuſſchen de lighaanen van ſijn Vader en van ſijn oudſte ,Broeder, die men alle beyde had vermoord in een bed, daar ſy met hun driën by ,malkander lagen.

Wreedheden op des Admiraals doode lighaam bedreven.

,Toen den Admiraal vermoord was, wierp men ſijn lighaam op de plaats. Den ,Hertog van Guiſe, die beneden was gebleven, veegde het bloed, 't geen hem het ,aanſicht bedekte, af, om hem te kennen. Hier na hakte een Italiaan hem het hoofd ,af, en bragt het aan Koninginne-Moeder, die het hebbende doen balſemen, het aan ,de Paus ſtuurde, gelyk de Hugenoten ſeggen. 't Graauw ſchoot toe op de rampſali- ,ge romp, welke het, na 'er voor eerſt de handen en de manlyken leden afgeſneeden ,te hebben, op een meſthoop leggen liet. Na de middag grepen ſe weer aan, ſleeptenſe ,drie dagen door de ſlyk, vervolgens op den oever der rivier, daar ſe echter niet in ,geſmeten wierd, en eindelyk Montfaucon, alwaar ſy ze met een yſere keten by de ,beenen aan de galg hingen, en 'er vuur onder ſtookten, ſulks dat ſe ten halven ver- ,brand wierd. Deſe elendige overblyfſelen bleeven daar hangen tot dat de Marſchalk ,de Montmorency ſe gedurende een ſeer duiſtere nacht liet wegnemen, en 'er in ſijn ,Kapel van Chantilly de ruſt aan gaf.

Vreemd teken op d'eerſte dag van de Moord.

,Des Sondags middags, d' eerſte dag van de Moord, ſag men een Doornboom, ge- ,plant op het Kerkhof van S. Innocent, die alreedts half dor en van ſijn bladeren ont- ,bloot was, een menigte van bloeiſel uitſchieten. Dit wonderwerk ontſtak de raſerny ,des Volks noch meer. De Gilden liepen 'er na toe met ſlaande trommel, en vermoor- ,den onder wege, ieder om 't ſeerſt, ſo veel Hugenoten als ſy konden. De Koning ,ſelve wilde dit wonder ſien. De meeſte lieden ſeiden dat het een miarakel was, en alle ,beide Religien leiden 't tot hun voordeel uit. Die ſo licht gelovig niet en vielen, ſchre- ,ven het toe aan de natuur van de boom, welke, als ſe op het punt ſtaat van uit te gaan, ,bywylen bloeit. Men ſou konnen ſeggen, dat d' oorſaak, die deſe geweldige en on- ,gemeene verwoedheid in de gemoederen had verwekt, ook de geene was, welke de- ,ſen boom verwarmd had, 't ſy dat ſe van het aardryk, of uit eenige invloeijing der ,ſterren voortſproot.

,Daar was in den geheimen Raad des Konings en der Koninginne-Moeder beſlo- ,ten, de Guiſen met al den haat van deſe moorden te beladen, en uit te ſtroijen; dat

,'er

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Eerste Deel Fol. 33.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Koninklijke Bibliotheek
Nationale bibliotheek van Nederland

Fold Out
BACK PAGE

ProQuest

diadeis

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Koninklijke Bibliotheek
Nationale bibliotheek van Nederland

Fold Out

FRONT PAGE

ProQuest

diadeis
from data capture to information delivery

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

,'er des Admiraals Vrienden ſijn quetſing hebbende willen wreeken, een verwoede
, oproer ontſtaan was, welke de Koning niet had konnen beletten; en ten deſen einde
, was men overeengekomen, dat ſy, ſo haaſt als de Hugenotſche Hoofden van kant wa-
, ren, ſich in hun huiſen ſouden vertrekken. Op deſe voet had de Koning aan de Gou- 1572.
, verneurs der Provincien geſchreven, hen belaſtende, de Volkeren te verſekeren
, dat hy het Edict der Vrede niet en wilde verbreeken; en ſelfs had hy in een byſon-
, dere brief gezet, *dat hy ſich weer vereenigt had met den Koning van Navarre en den Prins van*
, *Condé, om de doot van den Admiraal, zyn Neef, te wreeken.* Maar de Guiſen vreeſende,
, gelyk ſy moeſten doen, dat Koninginne-Moeder hen t' eeniger tyd deſe misdaad te
, laſt mocht leggen, om hen te bederven, hielden ſo krachtiglyk aan, hebbende het
, geweld in de hand, den Catholyken Adel, den Hertog van Montpenſier, en de Pari-
, ſiaanen op hun ſijde, dat ſy den Koning verplichten een andere taal te voeren, en over
, al te ſchryven, *dat het geen, 't welk 'er geſchied was, door ſijn laſt was gedaan, ten einde d'*
, *uitwerking der vervloekelyke ſamenſweering, welke den Admiraal en ſijn Bondgenoten gemaakt*
, *hadden, om hem en het gantſche Koninglyk Huis, zelfs den Koning van Navarre en den Prins van*
, *Condé, van kant te maken, te beletten.*

De Koning ſchryft, dat de Moord door zyn laſt gedaan is.

, Op Dingsdag dan, de darde dag van de Moord, vervoegde hy zich, na plechtig-
, lyk de Mis gehoord te hebben, om God te danken voor de ſchoone overwinning be-
, haald op de kettery, en geboden penningen te maken, om 'er de geheugenis af te
, bewaren, in het Parlement, alwaar hy rond uit ſey, dat het altemaal door zyn order
, gedaan was. Eenige dagen daar na ſtuurde hy laſt aan deſe Rechtbank, dat ſy het
, geſag der wetten ſou gebruiken om het te verdedigen, en derhalven ſonder uitſtel
, den Admiraal en ſijn Medeplichters hun proces te maken.

In September, en October.

, Daar wierd derhalven ten dien einde, gedurende de tyd der vacatien, uitdrukke-
, lyk een Kamer opgerecht, door vonnis van de welke den Admiraal verklaard wierd
, ſchuldig en overtuigd van misdaad van gequetſte Majeſteit, mitsgaders voornaamſte
, hoofd en Auteur te zyn geweeſt van een ſamen ſweering tegens den Koning, en
, verordend, dit zyn lighaam, in dien het gevonden kon worden, ſoo niet in afbeeld-
, ſel, op een horde geſleept, op de Greve aan een Galg gehangen, en daar na de Galg
, van Montfaucon gebragt, alle ſijn afbeeldſels door den Beul in ſtukken gebroken en
, met voeten getrapt, zyn Wapenen aan Paarde-ſtaarten langs de ſtraaten van Parys
, geſleept, zyn goederen verbeurd gemaakt, ſijn Kinderen onedel en ongetuyge-
, lyk verklaard, en onwaardig op eenige ampten, waardigheden, of goederen in het
, Koningryk te beſitten, zyn Huys geſlegt, en op de plaats een ſtaak op geregt zou
, worden, met een kopere plaat daar aan, behelſende den inhoud van het vonnis.
, Nog wierd'er by gevoegd, dat men van die tyd af alle jaren op den 24 Auguſtus al-
, gemeene Proceſſien ſou doen, om God te danken voor d' ondekking van deſe ſa-
, menſweering.

De Koning doet den Admiraal zyn Proces maken.

, Briquemaut een oud Edelman, en Aarnout de Cavagnes, Meeſter der Verſoek-
, ſchriften en Cancelier *van de Zaak*, welke na de Moord, ſoo als ze ſig in eenige Huy
, ſen verſteeken hadden, gevangen waren genomen, wierden zy mede-pligters ver-
, klaard, en tot de zelve ſtraf verweeſen. Men ſleepte hen op een horde na de Greve,
, daar zy met zyn Molik, van ſtroo gemaakt, dien men niet vergeeten had een tan-
, deſtooker in de mond te ſteeken, op gehangen wierden. De Koning en Koningin-
, ne Moeder ſtonden voor een venſter van het Stadhuys, en ſagen dit regt door een
, ſeer dun floers.

Twee anderen van de Party te gelyk met zyn Molik opgehangen.

, Twee dagen na dat de Koning in het Parlement geweeſt had, gaf hy een Edict,
, door het welk hy de Hugenotten verſekerde, dat het geen, 't welk'er geſchied was,
, niet en was geſchied ten haat der Religie, maar om de quade voornemens van den
, Admiraal te voorkomen: Dat ſig derhalven een jegelyk in vrede in zyn huys ſou
, houden, zonder openbaare vergaderinge te maken. Maar ter ſelve tyd ſchreef hy
, aan de Gouverneurs der Provincien en Steden, dat zy hen overal op de ſelve wys
, ſouden handelen, als men te Parys gedaan had.

De Koning geeft order om de Moord in de Provincien te vervolgen.

, Geduurende twe Maanden overliep dit ſchrikkelyk onweer geheel Vrankryk,
, meer of minder bloedig volgens de geſteldheyd der Landen en der Gouverneurs.
, 't Was ſoo hevig niet in Bourgondien en in Bretanje, om dat 'er weynig Hugenot-
, ten waren; nog in Langedok en in Gaskonje, vermits zy 'er ſterk genoeg waren
, om ſig te verdedigen: maar te Meaux, te Troyes, t' Orleans, te Nevers, te
, Lyon, te Thoulouſe, te Bordeeus, en te Rouan, was het ſeer wreed, en deed 'er

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1572. ,by de vyf en-twintig duysend Menschen sneuvelen. Te Thoulouse hingen se vyf ,Raadts-heeren van 't Parlement met roode Tabbaarden aan een Olmboom op de ,plaats van het Paleys.

,Matignon en de Bruggraaf d' Ortez weygerden Edelmoediglyk hun handen met ,het bloed hunner Landtsgenooten te besoedelen. d' Eerste behield die van Alen- ,çon, en d' ander die van Bayonne. De schrik der Moorden bragt 'er een groot ge- ,tal af weer tot de Roomsche Kerk; maar toen het gevaar over was, scheyden 'er ,de meesten sig weer van af. Die en d' anderen, welke het onweer in tyds voorsien had- ,den, bergden sig op verscheydene plaatsen: Sancerre, Rochel, Montauban, en ,Sevenes, dienden voor een groote meenigte tot toevlugt.

In October.

De Koning van Navarre en de Prins van Condé bekeeren sig tot het Katholyk Geloof.

,Des morgens van S^t. Bartholomeus dag had de Koning met zyn eygen mond ,tegen den Koning van Navarre en den Prins van Condé gesegt, dat hy hen ver- ,schoonde, mits dat sy van beleyd en van Religie veranderden. Sederd arbeide het ,Hof tot hun bekeering. 't Voorbeeld en de gesprekken van Rosiers, Predikant van ,Orleans, dienden den Koning van Navarre tot een eerlyke voorwendig om zig te ,bekeren. De Prins wilde 'er niet af hooren spreken. De Koning, verdrietig over ,sijn al te lange wederstand, deed hem halen, en zey hem, gantsch vervoerd van ,gramschap, in drie woorden: *Dood*, *Mis*, *of Bastille*. Dese donderslag wierp sijn ,trotsheyd ter neer, en dwong hem het voorbeeld der anderen te volgen. Zy wier- ,den altemaal door den Kardinaal de Bourbon van de misdaad van Kettery vry gespro- ,ken; en op dat sy niet weer konde aarselen, verpligte men hen aan den Heyligen Va- ,der te schryven.

Blydschap van het Hof van Romen en de Raad van Spanjen over de Moord.

,'t Hof van Roomen en de Raad van Spanjen hadden een onuytsprekelyke blyd- ,schap over de Moord van S^t. Bartholomeus. De Paus ging in Processie na S^t. Lode- ,wyks Kerk, om God te danken voor een soo gelukkigen uytslag; en men sprak een ,Lof-reden uyt wegens dese daad, in de tegenwoordigheyt van de Koning Philips, ,onder de naam van *Zegenpraal der Oorlogende Kerk*. Alle beyden geloofden zy, dat dese ,aderlating de Protestantsche Party geweldig in 't voetzand zou hebben geworpen, ,en dat haar vernedering hun magt soo hoog sou verheffen als zy se begeerden. En se- ,ker, indien de Koning een Leger gereed had gehad, hy zou de Hugenotten ge- ,makkelyk uytgeroeyd hebben: maar hy meende, dat dese Moorden hen soo seer ,verslagen hadden, dat het niet meer van noden was 'er daarom een t' onderhouden. ,Ten anderen zou hy genootzaakt geweest zyn 't gebied daar af te geven aan zyn ,Broeder den Hertog van Anjou; en hy hadt niets zoo zeer te vrezen als zyn ver- ,grooting.

De Koning van Navarre en de Prince van Condé liepen groot gevaar van het le- ven te verliesen.

Princen veranderen van Godtsdienst uyt dwang onstantvastigheyt van Rosiers.

De Prins was de alderswaarlykste te bewegen, maar sy weeken eyndelyk beyde voor het geweld. Men diende sig om hen een eerlyke voorwendinge te doen hebben, van des Rosiers, die wel eer een Leeraar was geweest, en die sig bevindende in de Crimineele saken ingedrayt, sijn leven ten kosten van sijn Conscientie hadde moeten koopen. De redenen die hem hadden doen veranderen, deden deselve werkinge op het gemoed der Princen, om datse mede vreesden gelyk hy. Mompensier had door sijn gesag sijn saken gereddert en hem uyt den last getrokken, hebbende hem, door dese weldaat sig dienstbaar gemaakt, wilde hy sig ook van hen dienen, om sijn dogter en den Hartog van Boullon sijn schoon-soon, tot de Roomsche Godtsdienst te trekken. Hy had nu ses of seven Jaren voorleden, tot Parys, ten selfden opsigt een t' samenhandelinge van Leeraren van wedersijden laten aanstellen; maar dese had geen bysondere werkinge gedaan; en de Princesse bleef by haar oude gevoelen. De Hartog geloofde dat het voorbeeld en de redenen van des Rosiers deselve kragt souden hebben tot *Sedan*, diese tot Parys hadden gehadt, om ketters te bekeeren. Hy sandt dan darwaarts Maldonaat een Jesuyt met desen afvalligen dienaar; maar de Jesuyt regte daar niet uyt, en dersde selfs des Rosiers tot Sedan niet laten komen, om dat hy hem alsnog voor geen vast Catholyk aannam. De t'samenspraak die hy met de ministers had, deden het gemoed van dese Princesse geensints waggelen, en hoewel hy een verhaal van dese reyse, daar hy seer voordeelig van sig selven spreekt, en de ministers of Leeraren doet spreken als kinderen, gedaan heeft, trok hy egter daar geen andere vrugt uyt als het verlies van sijnen des Rosiers, die hebbende hem tot Metz

Sedan.

toe

toe vergefelfchapt drie weken daar na naar Duytfland vlugte, alwaar hy erkentenifle van fijn afval en misdaat gedaan heeft.

Maar in Vrankryk vandtmen de Gereformeerde Partye fwaarder om te vernietigen als men gemeent had, dewyl na foo veel bloed vergietens, fy niet liet fig weder te herftellen. Binnen weynig tydts ontftak den Oorlog over al. De Hartog van Anjou verfleet zyn tyd en agtinge voor Rochel. Sancerre konde niet gedwongen werden; felfs door de alderwreetfte hongers noot, daar men oyt van gehoort heeft, om fig over te geven. Men agte fig gelukkig de Vrede te maken, en de bemiddeling van de Polen tot een voorwendinge te gebruyken; gelyk de felve toen gekomen waren, om den Hartog van Anjou de Poolfche Kroon aan te bieden. Het Edict ftond de openbare Godsdienft niet toe, als binnen dry Steden, en herriep by na al de voorige inwilligingen.

Beleg van Rochelle en Sancerre.

Vrankryk was als toen t' eenemaal in zydigheden verdeeldt, in het eenige Leger van den Hartog van Anjou waren vier onderfcheydene: die van de yverige Catholyken, die de heerfchende was: die van de nieuwe Catholyken, misnoegd en vol vermoeden: die van de Polityken, ontftaan in den voorgaanden Oorlog, welke fonder fijde inden Godtsdienft te verkiefen een inden ftaat formeerde, onder voorgeven van fig tegens de ondernemingen van het Hoff, of tegens de ftaatsfugt der vreemdelingen te ftellen: en eyndelyk die van de ftantvaftige Gereformeerden, die men in dat Leger dulde, om de andere daar mede te bedriegen, en hen te doen geloven dat het minfte datmen voor hadde, hen te vernietigen was.

Facti en en zydigheden in Vrankryk.

Men had nu ook een Edict verkondigt, om defe verfekeringe aan hen te geven; die fig ftil in hun huyfen hielden, en hen te doen geloven, dat de vermoedelyke handel van den Admiraal, de eenige oorfaak van fijn ongeval was geweeft. Maar de Maffacren en Moorderyen, op een en den felfden dag, door de voornaamfte Steden van het Ryk, of aangevangen of geboden, deden hen alle, die hun finnen niet verloren hadden, genoegfaam erkennen, dat defe voorwendingen valfch en belaggelyk waren. Het fcheelde weynig dat de Princen en Jonge Heeren van defe verfchillende aanhangfelen, de faken in verwarring fouden hebben gebragt, geduerende het beleg van Rochelle; maar la Noüe, aan wiens wijsheyt en beleyd de grootfte gaarne veel toefchryven, verhinderde de uytwerkinge van hun verhaafte en hoofdeloofe befluyten.

1576.

Maar weynig tydts na de Vrede vernieude de Hartog van Alençon defe Intriguen, om in de faken het felfde gefag als fijn Broeder, eer hy Koning van Polen was, te hebben: en de Gereformeerde en polityken erkenden hem voor een befcherm-heer. Maar eer hy uit het Hof konde geraken wierden fijn handelingen ontdekt. Dit kofte de vryheyt aan hem, den Koning van Navarre en andere, en aan velen het leven. Maar dit verhinderde het herleven van den Oorlog in verfcheydene Landfchappen niet, en de Gereformeerden verloren daar Montgommery by, die de Koninginne het hooft dede affaan, tegens de beloften van het leven, die hem Matignon, als hy hem gevangen nam, had gedaan. De Prins van Condé vluchte in onbekent gewaad naar Duytfland, en dede tot Straatsburg openbare erkentenifle, dat hy in de Miffe was geweeft. Weynig daar na riep de doodt van Carel den IX. den Koning van Polen weder in Vrankryk, en terwyl fy fijn wederkomft verwagtede, hadde de Koninginne fich nu Regente verklaart, en den Oorlog met de Proteftanten, voor twee maanden gefchort. Sy gaf hen tyd en gelegentheyt een vergaderinge tot Milhau te beleggen, alwaarfe den Prince van Condé tot hun hoofd verkofen: maar defe daat diende hun Vyanden ook om hun Legers te herftellen en hun voordelen te nemen. De nieuwe Koning Hendrik III. kreeg goede berichten, tot Weene, Venetie en Turino, alwaar hy wierd aangemaant, om fijn Volk de Vrede te geven: maar de Koningin fijn Moeder en haar gunftelingen venietigden wel haaft de indrukfelen, van defe fo heylfame aanradingen.

1574. Hartog van Alençon befchermer der Gereformeerde en Polityken.

Doot van den Koning.

1574.

Den Raad was alftoen in twee fydigheden verdeelt, waar van de eene de gronden en Maximen van den Canzelier de l' Hofpitaal volgde, en de Vrede begeerde; d' andere volgde die van Morvillier Bifichop van Orleans, die de fegelen eenigen tyd bewaart hadde, en wilde, dat men de Gereformeerde geheel t' onder bragt, het kofte wat het wilde. Defe laatften aanhang wierd aangeport, door den byfonderen haat van de Koninginne-Moeder tegens de Gereformeerden, door de ftaat-fucht der Guifianen, en belangen van Spangie, die veel invloeyingen in den Raad hadden. Morvillier voegde daar by de verruckingen van een flag van nauwgefette Bigottery en Kerken-yver, die hem feer in het hooft fpeelde, en dat die genoeg waren om een onwetend Volk te verblinden. De Gereformeerden tergden daar en boven defe

Hendrik de III. weder gekomen, vervolgt den Oorlog.

Cabale,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Cabale, door een Memorie diese inleverden, sy versochten daar by redenen op tween-tnegentig artykelen, die al te levendig de onorderen van het Hof raakten, om aldaar gunstiglyk te werden aangesien: en sy drongen voornamentlyk om Staten Generaal te verkrygen, ten eynde om hulp middelen tegens de ellenden van het Ryk te vinden.

1575.

Vertrek der Princen.

Ondertusschen waren de Princen, door den Koning in vryheyt gestelt, wanneer hem de Koninginne, die op sijn wederkomst in Vrankryk voorstelde, hoewel men niet naar liet soo nauwe agt op hen te slaan, als osse noch gevangens waren. Maar eindelyk begaf sich de Hartog van Alençon uyt het Hof, gelyk ook korts daar aan de Koning van Navarre. Men heeft omtrent dese laatste waargenomen, dat treckende door Alençon hy aldaar in de Predicatie was, de Psalm die de Leeraar voor de Predicatie dede singen was den 21. die met dese woorden begint. *De Konink sal seer sijn verheugt, als hy door uw hant kragtig, verlost is Heer Almachtig. &c.* Hy vraagde of men die met voordagt hadde laten singen, om synent wille, en hebbende verstaan, dat men slechts de ordre hadde gevolgt, volgens de welke dien Psalm, op dien dag most gesongen werden, nam hy deselve als een goed voorteken, van het gevolg van sijn ondernemingen. Hy bleef echter noch een geruymen tijdt sonder sich t' eenemaal aan de Gereformeerde Godts-dienst te voegen. Syn leven, gedurende dien tyd was meer Libertyns en vrygeestig als devoot en Godtsdienstig. Maar het Jaar daar aan, sijn dienaren siende dat dese onverschillentheyt omtrent den Godts-dienst sijn saken niet seer dienstig ware, wekten hem op, en verbonden hem om opentlyk tot Rochelle te vergoeden de misdaad die men hem tot Parys uyt vrese voor de dood, hadde gedwongen te begaan.

1576.

Vrede soo haast gebroken als gemaakt.

Dese stand der saken drong het Hof een bestand van ses Maaden af, en eyndelyk de Vrede die men van noden hadde, om de unie en verbintenisse der Geallieerden te breken, en den Hartog van Alençon van hen af te sonderen. Men stondt de Gereformeerde een Edict tot, sodanig alsmen gewoon was in te stellen, alsmen dat niet begeerde te houden, en dit is het dat den naam van gepretendeert Gereformeert heeft in treyn gebracht. Men gaf hen agt plaatsen van versekeringe, maar ter selver tydt besloot men hun verderf met den gesant van den Paus, en Don Jan van Oostenryk, en noch het selfde Jaar seydemen opentlyk, dat men het Edict most herroepen, als het welke men niet, als door gewelt en uyt dwang hadde moeten toestaan. Men gaf in bedenkinge of men den Ketteren ook gelove most houden, en men predikte openbaarlyk, volgens het Concilie van Constans, datmen des niet gehouden ware. Daar op wierd de Vrede gebroken, en de algemene Staten die de Gereformeerden met sulk een yver hadden versogt, besloten tot hun verderf, en verbonden Hendrik III. om sich hooft van het verbondt te maken, om datse vreesde dat het jemand anders mogt worden.

De Ligue.

Dese soo vermaarde Ligue was, uyt vele bysondere verbintenissen te samen gesmeed, welke alle de Godts-dienst tot een voorwendinge hadden, maar dese algemene Ligue hadde voor haar voorname oogwit den Hartog van Guise op den Throon te helpen, en de Koning hadde daar aan niet te twyfelen. Een geschrift dat een Advocaat van Parys tot Romen bragt, en de redenen en middelen, uyt en waar door men de afkomstelingen van Hugo Capet van den Throon sou konnen uytsluyten, en de Kroon, op de nakomelingen van Charle Magne brengen, viel den Gereformeerden in handen, die niet lieten het selve gemeen te maken. Vivonne Ambassadeur in Spangie sand een afschrift van het selve over, en ontdekte also al de verborgentheyd van het verbond. De Koning vreesagtig en onbesluytende van sich selven volgde het goedtvinden van Morvillier soo vreesagtig en schreumagtig een Man als hy selve was, en geloofde dat hy dese Cabale beter soude vernietigen, met sich als hooft daar van te stellen, als door eenige vaster, en sijn waardigheyt betamelyker middelen. Hy ging selfs noch verder, en verklaarde dat, gelyk hy belooft hadde, by den Eedt van sijn insalvinge en Kroninge *op het Sacrament des Autaars*, in sijn staat geen andere als de Catholyke Godts-dienst te sullen lyden, hy sijne onderdanen te kennen gaf datse aan al het gene hy strydig daar mede, quam te seggen of te doen, geen geloof souden hebben te geven, en dat, indien hy gedrongen wierd om Vrede te maken, hy deselve niet soude houden, als tot dat hy gelegentheyt verkreeg om die weer te breken. Maar al dese protestatien verhinderden niet, dat een korten tydt daar na hy vreede met den Koning van Navarre maakte. Monpensier die desen Prins was gaan aanspreken om zyn voornemen na te vorsien, was van die beradinge op sijn wederkomst, en de darde staat hielp den Koning, om sich uyt sijn verlegentheyd te redderen, met te verklaren, dat hy

van

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

van meeninge was geweest, de afgevallene door alle mogelyke middelen weder tot de Roomsche Kerk te brengen, maar dat hy noyt tot den Oorlog geraden hadde. De eerbiedige wyse, op dewelke de Koning van Navarre de gedeputeerde, en de brieven der Staten, hadde ontfangen, maakte de handelingen te gemakkelyker. Hy antwoorde by geschrift dat hy vaardig ware, sijn Godts-dienst af te staan, indien men, met hem beter onderrechtinge te geven, hem konde doen erkennen dat deselve niet goed was. Dese Clause wierd als een quaat voorteken door de bedienden van sijn Hof genomen, die dat uyt deden, maar hy schreef het evenwel met sijn eygene hand tusschen de regels in. De Prins van Condé toonde groter moedigheyd, hy wilde noch de Staten erkennen, noch brieven van hen ontfangen, nog hen antwoord schryven.

Edict van 1577.

Also wierd de Vrede gemaakt, en door een Edict tot Poictiers gegeven, bevestigt, het welke die geene, die het by den Paus hebben verschoont, als het mingunstigste van al die gene diemen den Gereformeerde tot noch toe hadde verleent, erkent hebben. Maar de nauwgesette gemoederen vonden sig daar echter door geargert, ter oorsaak van het Artykel, het welke de Gereformeerde tot Ampten en bedieningen van eer bequaam verklaart. Inderdaat het verhinderde de desseynen der Guisianen al vry wat, en men konde de uytbreydinge daar van ligtelyk op de Princen maken, als dat hun Godts-dienst hen niet onbequaam tot de Kroon maakte, nademaal deselve de andere Gereformeerde niet onbequaam tot bedieningen, die met hun geboorte over een quamen, konde maken.

Synoden.

Dese stilte gaf de Gereformeerde tyd en gelegentheyd eenige Synoden te houden die van Sante Foy, een weynig tyds na het Edict van Poictiers gehouden, was aanmerkelyk, om dat men aldaar een saak tusschen den Prince van Condé en de Consistorie van Rochelle af dede, welke hem tot daar en toe van het Heylige Avontmaal hadde gesuspendeert, om dat hy de remonstrantien en vertooningen van de vergaderinge, rakende een prys op Zee, gemaakt, gedurende de veertig dagen die by het Edict bestelt waren, om de wapenen gedurende deselve neder te leggen, niet wel ontfangen en opgenomen hadde. En men vand de saak soodanig dat het oordeel van de Consistorie al te voorbarig was geweest, en dat de Prince van Condé, al te weynig agtinge voor het gesag van de Consistorie had gehadt, men stelde gedeputeerden om hen onderlinge te versoenen. Voor de rest, de Vrede had de onderlinge misvertrouwens niet konnen wegnemen; en daarom was het nodig een handelinge en conferentie tot Nerac aan te stellen, daar men de Gereformeerde eenige nieuwe voordelen als mede noch eenige plaatsen tot hun versekeringe toestondt. Men liet alstoen den Koning van Navarre toe, een sekere somme gelts op de Gereformeerde te lichten, en de verdeelinge daar van wierd over al de Kerken gemaakt, die het Edict van 1577. hadde of gemainteneert of hersteld. Een ieder bracht haar gedeelte op, en trok quitantie. Men heeft voor gehad voor eenige Jaren sich daar van te dienen, om te bewysen, dat de Kerken die deselve voort brengen, in het Jaar 1577. bestelt sijn geweest, maar de Intendanten nog den Raad wilden selfs geen tytels van die natuere aansien.

1579.

De Jonge Luyden van het Hof des Konings van Navarre verwekten een nieuwen sesden Oorlog, welke den Oorlog der verliefde wordt genoemt, om dat deselve niet als om de Dames te behagen, ondernomen was. Het meeste gedeelte der Gereformeerden traden daar niet in, in voegen dit vuur niet seer swaar viel om te blussen. Men stuyte den voortgang daar van door de Conferentie tot Fleix: zedert gingen vyf Jaren in Vrede soo wat heen door, men quam de Edicten in eenige plaatsen na, en in andere wierd'er weynig agt op geslagen. De Koning was die van alle die de minste opsigt daar voor hadde. Hy gaf uyt eygene beweginge geen bedieninge aan eenig Gereformeerde, en als hem die eenige afvergden, hadde hy altoos de eene voorwendinge of de ander om die te weygeren. Zelfs ontnam hy eenige diese albereets besaten, en dede hen moeyten en gedingen verwekken, in de welke hy hen altoos in het ongelyk stelde, om hen te beweegen sig daar van te ontslaan, houdende met voordagt soodanigen slag van Processen en Pleydoyen altoos aan sig zelven, om van de Condemnatie der gepretendeerde Ketteren versekert te sijn. Hy nam ook in sijn huysdienst geen Kinderen van Gereformeerde Edellieden aan, en de Hovelingen kennende sijn genegentheyt, wisten die gene die sig beklaagden van afgeslagen te sijn, wel te seggen, dat hun Religie daar de oorsaak van ware. Kortelyk de Koning hield wel het geene hy aan de Staten belooft hadde, en dede geduerende dese vyf Jaren door sijn listen meer quaats aan de Gereformeerden, en maakte meer verwaringen onder de selve, als-

1580.

De Koning verbreekt het Edict onder voorwendig van dat te beschermen.

men in geen dartig voorgaande Jaren van Oorlogen en Massacren had vernomen. Ja men vandt zelfs vaders, die sig schamende een Godtsdienst diese met een groote genegentheyt hadden aangenomen te laten varen, de swakheydt hadden van hunne Kinderen in de gemeenschap der Catholyken op te trekken, om hen niet te bekladden met een Leere, die de Koning niet konde verdragen. Andere vaders gebruykten een heel strydige Policye, en uyt vrese van hun ampten te verliesen, bleven Catholyks: maar om hun Conscientien en gewissen te ontlasten, deden hunne Kinderen in de Gereformeerde Religie op trekken, om dat sy die de bequaamste ter saligheyt agte te zyn.

Geduerende dese valsche Vrede, maakte men door geheel Europa veel grote Conspiratien, tegens die gene die men of hoofden, of begunstigers der Protestanten agte te sijn. De Hartog van Alençon die den naam van Hartog van Anjou hadde aangenomen, en de Prins van Oranje, geraakten daar onder. Men hadde middelen in Vrankryk om het geheym van dese snoode handelingen te doordringen; maar men wilde

Beledigin-ge van de Ligue den Koning aangedaan;

soo diep daar niet in gaan. De sorgeloosheyt daar de Koning in viel dede de Ligueurs den moet hernemen; selfs mishandelden hun Predikers desen Prins niet weynig in hun Sermoenen, zy hielden de Catholyken niets anders voor als de ongevallen die ontstaan souden, indien men een Gereformeert Koning den Throon liet beklimmen, en bragten, om hun devote Zielen de tranen af te parssen en schrik aan te jagen, Historien, en Printen te voorschyn van de voorgegevene Wreetheden, die de Coninginne Elisabeth in Engelant oefende. Eyndelyk vingen de Guisianen opentlyk aan, desen ongelukkigen Prins te vervolgen, en tot ongelooflyke extremiteyten en ongelegentheden te brengen. Hy was gedwongen om het gewelt van den Hartog voor goet te keuren, daar hy albereets den Oorlog hem aan dede, onder voorwendinge van de Kroon voor een Catholyk Prins te behouden. Hy dersde niet eens suur sien, nog murmereerde schoon men by zyn levende lyf over het regt der opvolginge tot de Kroon disputeerde, of datmen de Staten over dat stuk vergaderde, of datmen zyn beampten en huys-dienaren hem ontrok. Villeroy, die een van sijn Secretarisen van Staat was, wierd vermoedt een loontrekker van den Hartog van Guise te zyn; en de Koning sig andersints voor hem niet konnende wagten, was genootsaakt hem van het Hof af te zonderen, gevende hem zedert groote tekenen van misvertrouwen genoeg. Daar uyt quam het voort dat sijn Vader en hy, sig na de doodt der Guisianen tot de Ligue begaven.

Die uyt dwang den Gereformeerden den Oorlog aan doet.

Den Oorlog tegens de Gereformeerde wierd dan weder vernieuwt, selfs tegens den wil des Konings, die op die voorwaarde de Vrede met de Liguisten gemaakt hadde. Vorders parste men de Geestelykheyt onder dat voorgeven groote somme gelts af, welke sy niet als met een tegensin betaalden, gelyk men door de vertoogen van hun Gedeputeerde sien kan: zy protesteerden van sijner syde, dat hy den Oorlog niet aangeraden hadde, hoewel het blykelyk ware dat hy met al sijn magt tot het herroepen der Edicten gearbeyd had. De Koning van Navarre bestrafte den Koning daar seer over, door Brieven die hy geduerende de vergaderinge der Staten, aan hem schreef. Hier in vernieuwde hy sijn aanbiedinge van sig aan de Decisier van een vry Concilie te gedragen. Hy schreef ook andere Brieven aan den Adel en aan die van den darden Staat, waar in hy sig beklaagde, met grooten ernst, dat men den Koning dwong hem den Oorlog aan te doen. Maar de moet en het geluk dat hy hadde tot Rome een Appél van de Bulle van Sixtus de V. aan te slaan, by dewelke hy en den Prince van Condé, als Ketters, afvallige, en begunstigers der Ketters, Geexcommuniceerde, van alle Heerschappyen vervallen, en Incapabel om tot eenig Prinsdom, voornamentlyk de Kroon van Vrankryk op te volgen, verklaart wierden, gaf hem meerder eer, als al zyn andere handelingen, en maakte selfs by den Paus een agtinge voor hem. Hy Appelleerde by dit Placcaat, aangaande het tydelyke, aan de Pairs van Vrankryk, en aangaande de Ketterye aan het naast komende Concilie, voor het welke hy den Paus beriep, hem verklarende den Antichrist te sijn, indien hy weygerde aldaar te verschijnen.

1586. La Trimouille wort Gereformeert.

Het was in het alderdrukste vanden oorlog, dat Claude de la Trimouille, soon van een hard Liguist, sig in de belangen en Godtsdienst van den Prince van Condé, die sijn Suster Charlotte Catharina ten Houwelyk hadde, in liet. Dese verbintenisse versterkte den aanhang der Gereformeerde in Poitou seer, om dat het selve huys daar van een groot vermogen was. De Conferentie en onderhandelinge van S^t. Bris, tusschen de Konin-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Koninginne Moeder, den Koning van Navarre en den Prince van Condé ten eynde I. Boek
van dit Jaar, konde de geesten geensints bevredigen, en het Jaar daar aan volgende,
vandt sig Vrankryk overstroomt van vreemdelingen, die beyde de Partyen tot hun
onderstandt geroepen hadden. De Koning van Navarre won de Veldtslag van Cou- 1587.
tras, op het Heyr van den Koning, het welke de Hartog van Joyeuse bestierde. Maar Slag van
aan de andere sijde, sloeg de Hartog van Guise de Duytsche Ruytery tot Auneau: in- Coutras.
voegen dat de Gereformeerden weynig voordeel uyt hun overwinninge trokken, en Slaan der
weynig dienst van hun verwanten genoten. De Prince van Condé stierf eenige maan- Duytsche
den daar na tot S[t]. Jean d' Angely, sijnde door sijn huysdienaren vergeven, selfs wierd Ruytery.
sijn eygen vrouw des wegen beschuldigt. De Regters van de Plaats veroordeelden 1588.
haar: maar de Geboorte van een Soon waar van sy inde Maand September ver- Dood van
loste, de groote veranderingen van saken, die sedert voorvielen, en het gesag der den Prins
gener waar aan geseyde Princesse vermaagschapt was, hielden de Regtsplegingen op. van Condé.

Geduerende dese moeyelyke tyden gafmen verscheydene Edicten tegens de Gere-
formeerden uyt; maar het Alderbloedigste was, het gene men het *Edict van vereeniginge* Edict van
noemde, het welke de Koning uyt gaf, uyt vrese dat de Liguisten de geweldige vereeniging.
vloot die de Koning van Spangien tegens Engeland hadde toegerust, op de Fransche
kusten mogten doen landen. Men liet hiet na hem daar na alle verontwaardiginge
te doen: hy wierd gedwongen sig uyt Parys te begeven, om Plaats aan den Hartog
van Guise te maken; en om nog meer den spot met hem te dryven, dede men hem
naar Chartres, waar heen hy sig begeven hadde, volgen; en dat door een blij-
spelige Processie van Penitenten en boetsondigers, welke aldaar by hem quam om ge- Stoutheyd
nade voor de Parisianen te versoeken, welke de stoutigheyt hadden gehad, van straat- der Liguis-
schansen en Barricaden tot aan de Poort van de Louvre toe, op te regten. Hy most ten.
eeniger mate de wet van den Hartog als de sterkste ontfangen, de Staten vergade- Staten ver-
ren, alles onderteykenen watmen wilde, het Edict van vereeniging besweeren, gadering
en eedt doen van noyt de wapenen neder te leggen, voor datmen de ketters uyt- tot Blois.
geroeyt hadde. Egter had hy besluyt en moets genoeg om die Acte niet te tekenen, by
welke men den Koning van Navarre de kroon onwaardig verklaarde. Hy sag alstoen
genoeg waar het de Hartog van Guise op gemunt had. Dese wilde selfs des Konings
Doodt niet verwagten, om sig meester van de Kroon te maken. Men sprak niet
anders als van hem in een klooster te werpen, en een geschoorene Monnikken-kroon
by die van Vrankryk en Polen, welke hy gedragen had, te voegen. Hy vand geen be-
ter middel om dien slag te pareren, als den Hartog en den Cardinaal van Guise sijn Dood van
Broeder om den hals te brengen. Men heeft aangemerkt datse op de selfden wijse in den Hartog
het net sijn geraakt als door hen den Admiraal gebragt was geweest, en dat onder den van Guise
naam van openbare trouwe en versekeringe, onder schijn van versoeninge, en door en den Car-
een algemeene nvolgentheyt in al het gene sy begeerden. dinaal sijn Broeder.

Maar de Koning konde sig van den Hartog van Maijenne niet ontslaan, die alstoen De Hartog
naar de kant van Lion vertrokken was, en die wel haast een grooten aanhang maakte, de Maijenne
waar mede hy na by was hem t' onder te krygen. Om ondertusschen te doen sien, dat ontkomen,
het niet ter gunst van de Gereformeerde waare, dat hy sijn Vyanden hadde doen doo- vernieuwt
den; beswoer hy op een n:euw het Edict van vereeniging, en sulks dede hy, de Ligue.
sonder twyfel, door een waaragtigen haat, nademaal selfs na dat de wanhoop hem 1589.
hadde gedrongen sig in hunne armen te werpen, hy geheele vyftien dagen het ver-
kundigen van het bestandt het welke hy met hen gemaakt hadde, inde wal schoof;
sijnde gants vaardig het selve te breeken, en hen den Oorlog sonder genade aan te doen,
indien hy een verdrag met den Hartog van Majenne, daar hy sig seer mede flatteerde,
konde te weege brengen. Maar die Hartog had wel andere gedagten, en bevand
sig in een staat om de doot van sijn broeders wel strengelyk te wreeken. En in weynig
tyt vand sich de Koning van sijn beste Steden verlaten, en soo verre gebragt dat hy niet Uyterste
wist waar heen sig te begeven. Tours stelde hy boven alle d' andere, niet om dat hy van des Ko-
beter van desselfs inwoonders versekert waar, maar om dat sijn tegenwoordigheyd nings.
daar nodig was, om een oproer, die daar tegens sijn dienst begost te ontstaan, voor te
komen. De Paus seer verstoort over de Moort van een Cardinaal, dede den Koning in
den Ban. Men liedt af, Godt voor hem, in de Steden van de Ligue, te bidden. Men
ving tegens hem tot Tholouse verschrickelyke moetwilligheden aan; selfs soo
verre, van sijn afbeeldsel aan de Galge te hangen, en dese die het met hem hielden,
te doden. Parys boodt den Hartog van Maijenne den naam van Koning aan: de
Sor-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Sorbonne ontsloeg de Franschen van hun Eed van getrouwigheyt by na de gantsche Geestelykheyd wierd sig aan de kant van de Ligue, 't sy tot voorbeelt van den Paus, 't sy datse reden hadden, over de Regeringe slegtelyk voldaan te sijn, om dat de Koning hem groote sommen gelts onttrokken hadde, welke de Kerkelyke Personen, nimmer uyt goeder harten betalen. Daar en boven had hy dit magtig lighaam wat te seer, in een aanspraak van sijn gedeputeerden geraakt, het welke de Geestelykheyt nimmermeer als met het hoogste ongedult verdragen.

Den Adel was hem niet veel beter genegen, van de welke de Hartog van Guise door sijn verdienste een gedeelte op sijn sijde getrocken hadde, daar sijn miltdadigheyd mede veel toe hielp. Andere begaven sich tot de Ligue ter oorsaak van den Godts-dienst, indiener noch eenige overig waren, die het hert noch soo verre niet bedorven hadden, die derfden sig egter voor den Koning niet verklaren, wiens saken sy t' eenemaal wanhopig stelden. Hy hadde weynig volks en noch minder gelt, en wist selfs niet of hy sig op die gene die by sijn persoon waren, wel mocht vertrouwen.

Soo was'er dan geen reddering van saken voor hem, alleen hadde hy die te hopen, van de Catholyken van de welke sulk en kleyn getal in sijn belangen gebleeven was. De Gereformeerden alleen, die hy met sulk een drift hadde gehaat en met sulk een bitterheyd, door Moorde, en bedriegelyke Tractaten, hadde vervolgt, en welkers ondergang hy nog so onlangs hadde gesworen, bevonden sich in staat om hem de hand te bieden. Hy maakte geen Vrede met hen, maar een simpel bestand, tot verseekeringe van dewelke hy Saumur den Koning van Navarre in handen gaf, om dat hy so veel vermogens niet hadde, dat hy den selven Ponts de Ce leveren konde. Door dese treves begaf sig de darde staat des Ryks aan des Konings sijde, waar in de Gereformeerden ten minsten sterk genoeg waren, om die van de Ligue niet te vresen, het was de onderstandt van de Gereformeerde die den Koning tot Tours in het uyterste, redderde daar de Hartog van Maijenne hem by na in den knip hadde, en het welke hem tot Senlis en elders, merkelyke gevolg en succes dede hebben. Maar het voornaamste van allen was het weder keren tot hem van een gedeelte van den Adel, dewelke sig op nieuw met hem verband, so haast deselve sag, dat door dit bestandt sijn saken een weynig begosten hersteld te werden. En so sag hy sig binnen weynig tyds redoutabel en ontsaggelyk voor sijne Vyanden, en trok soo op Parys aan, met een Heyr van meer als 38000. Mannen, om de inwoonders de straffe van hun rasernyen te doen dragen. Dit schoon Leger bestondt voor het meeste gedeelte uyt protestanten. Men had 'er de geoefende en overwinnende Troupen van den Koning van Navarre: tien duysent Switsers die Sanci in de Gereformeerde Cantons geworven hadde. Eenige duysenden Duytsche Ruyterye, en een onderstandt van Engelsche, dat de Koning van Navarre vande Koningin Elisabeth ontfangen hadde. Dese van de Armée afgesondert sijnde, sou het overige niet bequaam geweest sijn, om de Ligue tegens te staan: maar de hoofden van deese snode party niet magtig sijnde den Koning het hooft te bieden, oordeelden, dat het nu tyt was om alles op te setten, en daarom was het dat sy den Koning, tot St. Cloud, door den Jacobiner Monnik Jagues Clement deden om den hals brengen, die door dit snood bestaan de Ligue van dat schrikkelyk onweder, dat hen dreygde op den hals te koomen, verloste.

Die bestand met Gereformeerde maakt sijn saken herstellen sig.

Parys belegert.

De Koning door een Monnik vermoort.

HISTO-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

HISTORIE DER REFORMATIE vande KERKEN van VRANKRYK.

TWEDE BOEK.

Korten Inhoud van het Twede Boeck.

VErandering van ſaken. Wat de Gereformeerden van den overledenen Koning hadden te verhopen. Bekommernis van den tegenwoordigen Koning. Intrigen in het Heyr en het Hof. Merktekenen en belangen van de Princen van den Bloede. Van de beampten des vorigen Konings. Van den Catholyken Adel. Van de Gereformeerde en hun vermoeden omtrent den Godts-dienſt van den Koning. Hope der bediende. Onſekerheden des Konings, en ſijn beſluyt omtrent de voorwaarden, hem van de Catholyken voorgeſtelt. Gereformeerden flatteren ſig met het onderwys dat ſig de Koning wil laten doen. Verſcheydene genegentheden van de Catholyke Heeren. Verſtrojing van het Heyr. Veldſlag van Arques. Uytwerkſels van des Konings beloften in eenige Landſchappen. Wat die van de Religie met een Beſchermheer of Protecteur voor hadden. Wederſijdſche beſcherminge tuſſchen den Koning van Navarre en de Gereformeerde. Misvertrouwen en redenen daar van. De Koning vergramt ſig over de voorſtelling van een ander beſchermheer te nemen; en de Gereformeerde vinden die ongeregtig en buytens tyds. Brief van des Konings hand over deſe ſaak. Magt van den Koning en van de Ligue. Verdeelingen in d'eene en d'andere Partye. Geſteltenìſſe der Catholyken en der Gereformeerden, ten opſigt van de Religions Vrede. Schriften rakende het opnemen der Wapenen ter oorſaak van den Godtsdienſt. Velt-ſlagen van Yvri. Beleg van Parys. Voorſlagen van Vrede voor de Gereformeerden. Billikheyt van hun begeren: en drift der Catholyken. Het Project voor goet gekeurt, weder verworpen. Vertogingen omtrent die ſaak. En hun uytwerkingen. Bulle van Paus Gregorius de XIV. Edict van Mantez. Chicane omtrent de Verificatien daar van; daar de Gereformeerde over klagen. Darde Partye en haar voornemens. Voorſtelling van de Clerge, die den Koning volgde. Vreemt Heyrleger. Vicomte de Turenne trouwt met de Erfgename van Sedan. Wort Marſchalk van Vrankryk. Pragmatique door de Geeſtelykheydt te loor geſtelt. Liſten der Catholyken, om den Koning te winnen. Onderhandelinge ſonder vrugt tuſſchen du Pleſſis en Villeroy. Hun ver-

ſcheydene Inſigten over des Konings Inſtructie. Gereformeerde blyven uytgeſloten van Ampten. Strengheyt omtrent hun Begraafeniſſen. Vervolg van Liſten, om het gewiſſe van den Koning te doen waggelen. Polityke belangen, die tot het zelfde eynde ſtrekken. Onderlinge Polityke loosheden tuſſchen de Gereformeerde en Catholyken. Ontveynſingen van den Koning. Voorbereytſels tot zijn veranderinge. Ydele Ceremonye van de onderwyſinge. Bekeringe des Konings. Formulier dat de Koning verwerpt. Veynſinge om den Paus te vreden te ſtellen.

1589. Veranderinge van zaken.

Wat de Gereformeerden van den overledene Koning hadden verhoopt.

GRoote veranderingen in de ſtand der ſaken, bragt deſe onverwagte dood mede, ſijnde te gelyk de oorſprong van een lang vervolg van verwarringen. Daar was niemant die de tydt hadde gehadt, ſedert het beſtandt, om mezures omtrent ſijn ſekerheyt of bevorderinge te nemen. De Gereformeerden meenden daar meer by te verlieſen als de andere, en twyfelden niet of de laatſte dienſt dieſe den voorgaanden Koning hadden gedaan, ſou hem het hart hebben geraakt, en dienvolgens deſe Prins ſig van veel moeyelijke vooroordeelen, die hem ſulk een afkeer van hen had veroorſaakt, ontſlagen. Hy hadde hen albereets belooft, dit beſtant dat hy met hen gemaakt hadde, in een goede Vrede te veranderen; invoegen het minſte datſe meenden van hem te verwagten te hebben, ware de herſtelling van het Edict van 1577. en het herroepen van al die gene die hem de Liguiſten afgedrongen hadden. Sy hadden ſelfs reden om te geloven, dat deſen Prins gevoelig omtrent de dienſten, die hy van den Koning van Navarre ontfing, van langerhant een volkomen vertrouwen op hen zou geveſt, en de ſwarigheden, die hem tot de Kroon, in den weg zou konnen ſijn, beſlegt en weg genomen hebben. Maar daar was tydt toe van noden geweeſt, en voornamentlyk om de Ligue te boven te geraken, ſonder het vernietigen van dien, nog de Godtsdienſt nog de ſtaat ſig van een vaſte ruſt konde verſekeren. Maar de doot van Hendrik de III. quam in een tydt, in dewelke nog niets ryp een volkomen was, en de opvolginge nog in twyfel getrokken werdende, het niet anders mooglyk waar, of de ſtaat moſt in groote verwarringen komen te vervallen.

Het is waar dat deſe Koning ſtervende grote tekenen van een tedere liefde voor den Koning van Navarre liet blyken; en hem als ſijn wettige Erfgenaam erkende, dat hy hem al de Heeren en Bevelhebberen van ſijn Hof en Heyr aanbeval: maar zulks verhinderde niet, dat de nieuwe Koning, ſig egter in groote bekommerniſſe bevant ſoo haaſt als zyn Voorzaat den geeſt gegeven had.

Moeyelykheden van den nieuwen Koning.

De belangen waren ſoo verſcheyden onder de Hoofden en Heeren, dat het een onmooglyke ſaak ſcheen, hen te willen over een brengen. Een jeder wilde ſig van de gelegentheyt van ſaken bedienen, en ſijn voordeel uyt publyke en ſtaats ellende halen. Men ving dan aan het handelen, en partyen, aanhangſelen en Cabalen te maken, ſonder ſelfs eens om het lighaam van den doden Koning te denken, en nog minder om ſijn doot te wreken; dat miſſchien niet verre te ſoeken ſou geweeſt ſijn, indien de eenige ſorge van ſijn Dienaars daar toe hadde geſtrekt. Daar was by na niet een Catholyke die ſig voor Hendrik de IV. verklaarde, ſonder daar over gekoophandelt te hebben.

Intrigues en belangen in het Heyr.

De Marſchalk de Biron, die veel geſags omtrent het Oorlogs-Volk hadde, had wel ſoo veel ydelheyt om het Graafſchap van Perigord in Opperhoofdigheyt te beſitten, te derven eyſchen; en de Koning die deſe Heeren, het koſte wat het wilde, begeerde te koopen, ſtond het afſnyden van een van de voornaamſte Provincien van het Koningryk, hoe gevaarlyk ook de gevolgen ſijn geweeſt, toe. Maar het geluk wilde dat een jeder ſig ſoo veel niet konnende beloven, eenige onder hen ſoo eerſaam bevonden wierden, datſe ſoodanige ſtaatſugtige gedagten lieten varen. Maar deſe Marſchalk nam ſulk een groot geſag over de Troupen en in den Raad aan ſig ſelven, dat hy binnen korten tydt heel laſtig aan ſijn Meeſter wierd.

En in het Hof.

De Princen van den Bloede gaven aan den Koning meer ongeruſtheyt als byſtand. De oude Cardinaal van Bourbon was ſijn mede-eyſcher, gelyk ook de Ligue, hem voor Koning, onder de naam van Carel de X, erkende. Deſe oude Man ſelfs, hoewel hy nog kragt van geeſt nog noodwendige ſterkte van lighaam hadde, om een Kroon te dra-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

dragen, nam en ſchepte evenwel, in den naam van Koning vermaaks genoeg, en zou ſpels genoeg gemaakt hebben, was hy niet aan een plaats geweeſt, daar men niet veel voor hem te vreſen hadde. De Cardinaal de Vendoſme, die den naam van Cardinaal de Bourbon hadde aangenomen, ſoo haaſt als dien ouden Heer geſtorven was, was onruſtig en ſtaat-ſugtig, en wierdt de Af-Godt van de darde Party, die korts daar na op de been quam. De Grave van Soiſons ſijn Broeder quam met Hendrik de IV. gantſch niet wel over een; en was derhalven bequamer om in het korte nieuw ontroeringen te verwekken, als tot het voordeel van de ſtaat te ooncurreren, en te helpen. De Prins van Conty was doof en loom, ter oorſaak van verſcheydene natuerlyke gebreken in hem. Mompenſier was de alderrykſte, en t' eenemaal van beſluyt Hendrik den IV. te erkennen, maar omtrent het ſtuk van den Godtsdienſt wilde hy hem geen quartier geven, maar in alle manieren Catholyk moſt hy ſijn.

By de beampten van den voorleden Koning.

De beampten van het oude Hof bleven by den Koning, eerder uyt belang als genegentheyt. Sy verhoopten geen gunſt van de Ligue, om datſe raaders, of uytvoerders, of deelgenoten van de beſluyten van Hendrik den III. waren geweeſt, en ſig alſoo tegens de voorname hoofden gekant hadden.

Maar voor de reſt waren ſy niet ſonder bekommerniſſe, wanneer het quaat datſe deſen nieuwen Koning gebrouwen hadden, terwyl hy nog Koning van Navarre was, overdagten. Sy vreesden ook de Gereformeerden niet weynig, die veel van hen, geduerende de vorige Regering geleden hebben, ſig nu vande tegenwoordige gelegentheyt, om wraak daar over te nemen, konden dienen. Waar over deſe Amptenaren ſig agte op den oever van het verlies van ampten en geſag te ſijn, als ſtaande die van de Proteſtanten, hen wel haaſt daar in op te volgen, nademaal door deſe veranderinge de Koning ſig over ſijn oude Vyanden, en van de welke hy ſig boven dat niet konde verſeekeren, ſou konnen wreken, en te gelyk ſijn oude dienaren, welkers trouwe hem bekent ware, vergeldinge doen. De Catholyken Adel liet ſig door den yver van den Godtsdienſt in nemen; en toonde alſoo klaarlyk genoeg, hoe groot hun neyginge tot de Ligue waren, en dat een gereformeert Koning hen niet ſeer te paſſe quam. Deſe nam dan haar beradinge, of ſy hem ſoude als Koning erkennen of niet; en na verſcheyde beradinge beſloot men van ja, maar onder eenige ſeer harde voorwaarden. Sy belaſte den Hartog van Longueville den Koning aan te ſeggen, dat de hoedanigheyt van Alderchriſtelykſte, ſijnde een weſentlyke requiſite of vereiſch van den Koning, men hem verſogt de kroon op deſe voorwaarden te willen aannemen. Namentlyk Catholyk te werden, volgens de vooroordeelinge van de Roomſche Kerk, de welke niet gelooft datter een waar Chriſtendom buyten haar Gemeenſchap zy. Deſen Hartog hebbende in het eerſte dien laſt, om deſe verklaring aan den Koning te doen, op ſig genomen, veranderde, ſoo als hy op het Poinct ſtond om het uyt te voeren ſeer ſchierlyk, en wees het van de handt. De Marquis d'O, die de Finantien en geldmiddelen onder den overleden Koning hadde bedient, nam op de weygeringe van den Hartog den laſt op ſig, om deſe woorden den Koning voor te dragen. Hy was de Man ter wereld, die het minſte wiſt wat Religie te ſeggen ware, ſijnde verſoopen in overdaadt en Debauche, een groot Godts-laſteraar, ſtout tot ongebondentheyt toe, en voor de reſt een onverſoenbaar vyandt van de Gereformeerde, en die deſelve tot aan ſijn doodt toe vervolgt heeft, voorts altoos des Konings beſluyt, als hy iets tot hun ruſt beſlooten hadde, dwarsboomende

Van den Catholyken Adel.

Vande Gereformeerden.

Wat nu vorders deſe belangt, de Koning ſag in al het heyr gene, als alleen deſe, die hem geen moeyelykheden ſtonden aan te doen, en geen Partyen aanhang formeerden, om eenige voordeelige voorwaarden van hem te bedingen. Sy erkenden hem ſonder beding, en diende hem ſoo lange als hy hen van noden hadden. Maar om de glorie van hun gehoorſaamheyt en nuttigheyt van hun dienſt te verminderen, heeft men hen na gegeven, dat ſy niets anders ſogten, als een Koning van hunnen Godtsdienſt op de Throon te ſtellen, en dat het in dien opſigt en dat belang waare, dat ſy alles deden watſe deden. Maar alſmen al wil toeſtaan, dat ſoodanig hunne gedagten en beoogingen waren, konmen hem egter dat voordeel niet benemen, dat hun belang met dat van den Koning onder een vermengelt was, en dat het geene ſy deden om hun Godtsdienſt vaſt te ſtellen, ter ſelver tydt diende, om hem de Kroon te verſeekeren. Waar in ſy wel verre van de Catholyken verſcheelden, die het belang van hun Godtsdienſt van dat van den Koning affonderden; en by na alle vaardig ſcheenen te zyn, om hem ſijn ſaken alleenig te laten uytvoeren, indien hun Godtsdienſt niet

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

alle haar voordeelen in hun gehoorſaamheyt konde vinden. Vorders gaf de tydt wel haaſt te kennen, dat het veranderen van een Koning, die de Religie der Gereformeerde laat varen, egter hun yver niet vermindert, en ſy daar omme niet nalaten hen te dienen, al ſchoon ſulks hen de hoope beneemt van een Gereformeert Prins de Kroon te ſien dragen. Selfs belyden de Catholyke geſchicht-ſchryvers, dat ſy ſelfs van den beginne aan groot misvertrouwen op ſijn ſtandtvaſtigheyt hadden. En in der daat de Doodt van Hendrik de Darde, daar wel haaſt opgevolgt ſijnde, voorſagen ſy wel dat de ſtaat in groote onordere ſtondt te vervallen, en dat de nieuwe Koning wel haaſt van Godsdienſt konde veranderen, als het maar aan de Paſſe ſchorte om uyt al ſijn moeylykheden te geraken. De aanbieding die hy altoos gedaan hadde, ſelfs op een wyſe die de Leeraren konde ergeren, en de yverige te gelyk afſchrikken van een beeter onderwyſinge te willen aannemen, ſoo menigmaal als men hem te gemoed voerde, dat ſijn Godtsdienſt niet goedt ware, maakte hun misvertrouwen wettig. Deſe die met hem opgevoedt waren van kindts been af, wiſten mede wel dat de Lijdſaamheyt ſijn beſte en gunſtigſte deugt niet was, en dat hy niet voor de Proeve was, om een ondernemingе van een langen Adem te konnen uytſtaan. En dat by gevolg het hem ſou komen te verdrieten, al de lange ſwarigheden van het veroveren van ſoo veel plaatſen als het met de Ligue hielden, te moeten te boven komen, en dat hy ſig ſoo ſeer aan ſijn Godtsdienſt niet ſou verbinden, indien het maar te doen was met een ander te aanvaarden, om die moeyten te verkorten. Inder waarheydt hy hadde eenige ſchijnbaarheyt van iets Godtzaligs, die een goedt gevoelen van ſijn volharding ſou konnen maken. Hy wiſt verſcheydene Paſſagien der Pſalmen, als mede van de andere heylige ſchriften van buyten, die hy ook ſeer wel wiſt toe te paſſen; voornamentlyk wanneer hy ſig over eenige tegenheden hadde te vertrooſten, of tot Godt te gaan in de onſekerheden der aanſtaande wiſſelvalligheden; en hy quytede ſig ook ſeer wel in ſijn ordinare Godtsdienſtigheden en gebeden; voor den ſtrydt, of dankſeggingen na de verkregene overwinninge: Maar daar is niets het welke de menſch ſoo ſtrijdig verhandelt als het ſtuk van den Godtsdienſt: hy maakt daar menigmaal ſijn grootſte belang van, en offert de ſelve weder dikmaals aande minſte ſaken op. Sy is de alder-onoverwinbaarſte van ſijn vooroordeelen, en hy ſpeelt daar weder mede, als met de veranderlykſte van ſijn gedagten. Daar is geen Paſſie of drift, die met meerder gewelt over het hard heerſcht, en niets evenwel het welke hy ſoo ligtelyk inde waagſchaale ſtelt, niets is'er daar hy ſulk een ſchijn, in eenige gelegentheden van maakt, en niets wederom, dat hem minder, in andere occaſien embarraſſeert en te rugge houdt, invoegen daar niets is waar op minder ſtaat is te maken, als op de Godsdienſt van een Man, die met het veranderen daar omtrent, een brave ſlag in ſaken van ſtaat ſlaan kan. Men wantroude dan met grote reden des Konings ſtantvaſtigheyt, die in deſe ſaak de geeſt hadde, gelyk een ander menſch. De vermoedelykheden ſelfs, diemen van hem hadde namen toe, ſoo haaſt als men hem na de dood van Hendrik de III. Koning ſag, en deſe veranderden wel ſoo haaſt in ſekerheden, na eenige uytgangen die hy maakte, om het vertrouwen der Catholyken te winnen.

En hun vermoeden omtrent den Godtsdinſt van den Koning.

Maar deſe wanvertrouwens, die niet als al te wel door het gevolg der ſaken bewaarheyd wierden, drongen egter de Gereformeerde niet om verſekeringen van hem te nemen, nog hunne dienſt-pligten hem voor goede voorwaarden te verkopen. Het gebeurde alleenlyk, ſegt men, met eenige Predicanten en Leeraren, ſo in hun onderlinge redenen, als Sermoenen, den val van den Antichriſt in eenige kragtige en geweldige termen en uytdrukſelen voor te ſeggen; en aan die van hunnen aanhang, een nakende zegenpraal van de Kerke te belooven. Een hoop op de welke men menigmaal vermakelyke ſpeelgedagten geſtigt heeft, om dat een ieder op ſijn eeuwe de toeeygeningen der beloften wil maken, op de welke hy gelooft de ſelve geveſt te ſijn. Eenige Hiſtori-Schryvers hebben deſe redenkavelingen, als wat te ſtout willen bybrengen, tot verſchoninge van de wanbeſluyten der Catholyken, maar daar was als meer byſonder belang mede vermengt, als waren yver voor de welſtand der Godts-dienſt; gelyk als blykt by de voorwaarden, welke men den Koning dede beloven, al vorens hem als Koning te erkennen. Hy overleyde de ſaak al langen tyd, met ſijn oude vrienden, om te ſien waar toe hy beſluyten ſoude, terwyl de Catholijken vaſt in de weer waren om hun voorſorgen te nemen.

Hope der Leeraren.

Onſekerheden des Konings.

Maar na een lange onſekerheyd, de Partye welke hy nam, was, niet van Godtsdienſt te veranderen, maar daar in, by deſe Conjuncture van tyden, niet te treden,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

wat men daar omtrent ook mogt doen. Dat is, dat hy zyn Godts-dienſt voor een pant van partye, en tot op het uyterſte toe wilde ſparen, en ondertuſſchen ſien, wat hy door ſijn voorſigtigheyt en trouwe van ſijn Dienaaren konde uytregten. Eyndelyk men bood hem de voorwaarden aan, waar onder de Catholyken en het Heyr hem wel wilden erkennen. De eerſte bragt mede, dat hy ſig binnen ſes Maanden ſoude laten onderwyſen, dat is geſegt, naar den Stijl van de Roomſche Kerk, dat hy ſig binnen dien tydt, als Catholyk verklaren ſoude. Dit ſijn twee dingen diemen niet onderſcheyt nog in hun taal, nog in de praktyk: ſig te laten onderwyſen volgens de ſelve, is te beloven die Leere te ſmaken, aan te nemen en belydeniſſe daar van te doen. In plaats, dat de goede ſin ſou ſtellen, dat de onderwyſinge alleenlyk een proef zou ſijn, na welke men de volle vryigheyt behoorde te hebben, ſig niet vorder in de Roomſche Godts-dienſt in te laten, indien na de onderwyſinge de Conſcientie ſig ſelven niet voldaan mogt bevinden. De twede Conditie wilde, dat men geduerende die tydt de oefeninge van de Gereformeerde Godtsdienſt ſchorten zoude. De darde voorwaarde verband den Koning, geduerende dien tydt van ſes Maanden, geen Ampten aan die van de Gereformeerde Godtsdienſt te geven. Het welke de Catholyken begeerden, om ſig te verſekeren, dat deſe die ſy beſaten, hen niet ſouden ontnomen werden. De laatſte begeerde eyndelyk verloſen toelatinge voor de Catholyken aan den Paus te ſenden, om hem rekeninge te doen, van de redenen, welke ſy hadden, om ſig ter gehoorſaamheyt van den Koning te ſtellen.

En ſyn beſluyt omtrent de voorwaarden hem van de Catholyke voorgeſtelt.

Hoewel het hardt voor den Koning was, een Kroon, die wettiglyk aan hem vervallen was, ſoo duer te kopen, liet hy egter niet na alles toe te ſtaan; behalven alleen het twede Artykel, en inderdaad behalven de ſchande ſig ſelven van de oefeninge der Godtsdienſt te beroven, was'er nog een onregt by, ſijn Onderdanen af te ſnyden, van het gene ſy voor ſijn komſt tot de Kroon hadden genoten, als mede gevaar, datmen hen miſſchien moedig genoeg ſoude vinden en ſterk genoeg om zig daar by te Maintineren en vaſt te houden, in weerwil van het verbodt hen daar omtrent gedaan. De Catholyken vonden deſe weygeringe geenſints goedt. Maar om hen het ſelfde te doen inſchikken, beloofde men hen lieden, de Catholyken Godtsdienſt, in alle plaatſen daar de oefeninge deſſelfs niet vry was, te herſtellen. De voorwaarde belangende de onderwyſinge des Konings, wierdt niet ſeer door de Gereformeerde ſelve, als hy hun raad daar over hen afvergden, tegen geſproken, en hy verſekerde ſelfs, door een Brief, over de ſaak geſchreven, dat de voornaamſte van die gene die van ſijn gevolg waren, ſijn afwijkingen daar omtrent niet hadde mispreſen. De reden daar van is, dat de Gereformeerde ſig hebbende verſekert, datmen in die onderwyſinge des Konings op een wyſe ſijn hooge waardigheyt betamelyk ſoude handelen, gelijk het belang van de ſaken vereyſcht, daar meerder voor hen by te winnen als te verlieſen zou vallen. Sy beoogde daar omtrent niet anders als Generale of Nationale Concilen, vergaderinge van de aanſienlijkſte Godtsgeleerden, niet als hervorminge van abuyſen, niet als ernſtige en opregte Conferentien en onderhandelingen; en meenden daar in de waarheyt van hunne Leere ſoodanig te doen uytbreken, dat in plaatſe van den Koning te verlieſen, ſy vele Heeren, daar door ſouden winnen, die hun Godtsdienſt niet in den haat hadden, als door onkunde van haar Principien en gronden. Du Pleſſis Mornai was t' eenemaal met deſe hope ingenomen, ſoo wel als de andere, en het was om deſe redenen, dat hy ſoo ligtelyk twee jaren daar na met Villeroi wegens dat Artykel over een quam.

Verſcheydene genegentheden van de Catholykſche Heeren.

De Catholyken begeerde een onderteykende verklaringe des Konings, tot verſeekeringe der ſaken, diemen hen hadde toegeſtaan, evenwel al de involginge diemen 1584.
voor hen hadde gaf hen geen volkomen genoegen. Daar warender die het verdrag niet als met een weerwil onderteekenden, en andere die het t' eenemaal te onderteykenen weygerden. Vitri bragt de ſaak verder en wierp ſig inde Ligue. De Hartog van Nevres bleef in een ſlag van onſijdigheyt, onder voorwendinge dat ſijn gewiſſe hem niet toeliet, of ſig te vereenigen met de Vyanden vanden Staat, gelyk hy de Liguiſten agte te zyn, of een Koning te diemen die niet Catholyk was. Hy volharde in die meninge al vry een langen tydt. En daar was niets als des Konings overwinninge die hem tot deſſelfs dienſt deden beſluyten. In de landtſchappen hielden de Gouverneurs en Landvoogden der plaatſen by na den ſelven voet. Eenige deden ſig met geldt koopen, andere belovende te gehoorſamen, deden ſulks ſonder omſtandigheden, maar onder verklaringe dat ſy het ongaarne deden, ſoo lange als de Ko-

ning

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ning ketterſch ſoude ſijn. Maar niets hinderde hem ſoo ſeer, als het afwyken vanden Hartog van Eſpernon, die ſig uyt het heyr vertrok, ſonder datmen wiſt, of wat Partye hy wilde aannemen of de waare reden van ſijn handelingen. Hy ſogt de menſchen wijs te maken, dat hy geen andere hadden als den yver van en omtrent den Godtsdienſt, maar men vermoede, datter al vry andere beweegreedenen agter ſaten. Hy vreesde miſſchien in het nieuwe Hof, geen ſekerheyt genoeg te ſullen vinden, daar hy niet ſeer wel geſien was, om dat hy deſſelfs gunſt, onder den voorleden Koning misbruikt hadde, of wel, hy konde niet beſluyten tot de vermindering waar in hy ſou hebben moeten leven, indien hy gebleven was, dewyl'er nu albereets veel op ſijn rang begoſt geſegt te werden: het ſou ook wel konnen ſijn, dat hy nog genegentheyt voor den nieuwen Koning nog vertrouwen op ſijn vriendſchap hadde, of dat met ſig in ſijn Gouvernement te begeven, hy ſig ſelven ſterk genoeg kende om ſig aldaar in ſtaat te ſtellen, en uyt te wagten wat'er van het Ryk ſtond te gewerden, van het welke ingevalle van verdeelinge hy ſou tragten te houden het geene hy hadde. Hy beloofde egter, weynig tijdts na het vertrek, dat hy den Koning ſou dienen in de Provincien waar in hy Gouverneur was. Maar ſijn voorbeeldt liet niet na andere tot naarvolginge te trekken, om dat de Heeren en Capiteynen vertrokken gelyk hy, dat de troupen debandeerden en verliepen, en dat ſchoone Leger, dat gemakkelyk Parys en de Ligue tot reden ſou hebben konnen brengen, binnen weynige dagen verſtrooyt was. Selfs eenige van de Gereformeerde vertrokken gelyk de reſt, en om dat hun Vyanden hen in het vervolg, daar een groot verwyt over gemaakt hebben, ſal het egter nodig ſijn, aan te merken, voor eerſt dat de verſtroying door de Catholyken begonnen is: en vorders dat weynige andere verloopen ſijn, welkers verloop de geheele Partye niet te wyten ſy. Het is van gelyken waar, dat de regte dienaars des Konings, hem ſoo nut en dienſtig waren inde Provincien als omtrent ſijn perſoon. Want inder daadt daar waren veel Steden door de tyding van de Doodt van Hendrik de III. aan het waggelen geraakt, en het beſluyt tot Parys genomen van op den Throon van St. Louis geen ketterſch Koning te ſetten, ſcheen den Catholyken ſoo ſchoon en heerlyk toe, dat een groot getal daar door tot de Ligue getrokken wierdt; en het geſchapen ſtond, dat veele ſteden, die het met den overledene Koning gehouden hadden, daar door ſchemerſigtig ſouden werden. Invoegen de Gereformeerden van noden hadden, aan d' eene ſijde al hun magt en vermogen om die geene te wederhouden die begeerte tot beweginge hadden, en ſelfs hun eygene Plaatſen nog voor overval te bevryden. Om de welke te bewaren de Koning ſoo veel belang hadde als ſy, als die mede van noden had een gedeelte van de Troupen die hem nog overig waren in verſcheydene Plaatſen te verdeelen, om ſoo veel landen als hy konde, onder ſijn gehoorſaamheyt te houden. Waar uyt volgt, dat het niet billyk geoordeelt is van de ſaken der Gereformeerden, een ſaak die verſchoonbaar is, of de nootwendigheden des tydts, te wyten ſtaat, daar hen het voorbeelt der Catholyken ook ſoo wel in gedient heeft, ook ſy het heyr niet verlaten hebben, als om den Koning elders dienſt te doen; te laſte te willen leggen.

Verſtroying van het Heyr.

Ondertuſſchen dede het verſtroyen van het Leger de Ligue den moet aangroeijen, die goede middelen van herſtellinge hadde, en de Koning die ſig in geen ſtaat bevandt om iets te ondernemen, ſijnde naar Diepe geweeken, om aldaar een onderſtandt dat hy uyt Engelandt verwagte, op te nemen, wierd van den Hartog van Maijenne gevolgt, en tot ſulk een extremiteyt gebragt, dat het ſoo of ſoo ſtondt of hy ſou de Zee hebben moeten kieſen, als t' eenemaal wanhoopende ſijn ſaken te ſullen konnen redderen. Maar de Marſchalk de Biron verhinderde hem alſoo het ſpel te verloopen, en de gelukkige uytſlag van het treffen van Arques, gevoegt by de overkomſt der Engelſche, hebbende de Liguiſten doen te rugge ſtaan, ſtelden des Konings ſaken in een vry beter ſtandt, en bragten hem veel voordeelen toe. Maar terwyl deſe dingen ſoo voorvielen, de beloften evenwel die hy den Catholyken hadden gedaan, ſijnde van die Partye hier en daar inde Landtvoogdyen geſonden, maakten een groote verſlagentheyt onder de Gereformeerden. Men las daar met vermoeden deeſe woorden, diemen inde Copyen hadde ingelaſt. *De overleden Koning, die Godt genadig zy of abſolvere.* En dewyl men wiſt datſe uyt de ordinare taal van de Roomſche Kerk getrokken waren, dieſe gebruykt alſſe van doden ſpreekt, ſoo vreesdemen datſe den Koning waren ontvallen, als een uytwerkſel van een albereets genomen beſluyt, om de leere van die Kerk te omhelſen, immers als een merkteeken van weynig

Gevegt by Arques.

yver

yver en kleyne genegentheyt voor de Gereformeerde Godtsdienst. Dit maakte voornamentlyk een groot gerugt in de Provintie van Poictou en Saintonge, alwaar de misnoegingen al van verre begonnen hadden. Men had een t'samenspraak tot S[t]. Jan d'Angely aangestelt, alwaar onder voorwendinge, dat de Koning in de Godtsdienst niet sou konnen volharden, van het verkiesen van een ander Protecteur en Beschermheer op de baan geworpen wierd. Dit scheen wel een gevolg van eenige Intrigues en woeleryen te sijn, die eenige onlusten in de laatste vergaderinge tot Rochelle veroorsaakt hadden, alwaar eenige onrustige Geesten, sig beklagende over het gesag, dat de Koning van Navarre in de saken aannam, hem wel gaarne de magt, die de protectie hem gaf, souden hebben willen afnemen, of ten minsten deselve door eenige strenge limitatien en bepalingen intomen, om datse niet verstonden, dat men een Meester sou verkiesen, als men een beschermer verkoos. En daarom hadde sy misschien liever dese qualiteyt aan eenig persoon gegeven, die daar door verheerlykt was, als aan een Prins, die alstoen niemand als den Koning boven sich hebbende, al de andere waardigheden onder de sijne rekende. Sedert de Dood van Hendrik de III. was'er reden meer als oit deselve reflexie weder op te halen, om dat de Koning van Navarre hem op gevolgt sijnde, tegenwoordig te groot was, om de waardigheyt van beschermheer niet in vermindering van de Koninglyke te stellen. De redenen welke dese saak, in die t' samenspraak weder te voorschijn deden komen, waren dese, dat om genoegen aan de Parlementen te geven, men sprak van de kamers te supprimeeren en af te schaffen, die de Koning, sijnde alleen Koning van Navarre, in verscheydene plaatsen hadde aangestelt, bestaande uyt beampten die lieden van de Gereformeerde Godts-dienst waren, voor dewelke de Gereformeerden al hunne saken deden beslegten: dat men tot nadeel van dese Regters, op verscheydene plaatsen, Koninglyke Regters hadde aangestelt, het welke de Officieren van de Religie der Gereformeerde van hun ordinare bestant beroofde, dat men in eenige plaatsen tegens het uytgedrukte beding van het bestand de Misse wederom hadde ingevoert, onder voorgeven van die te executeren en werkstellig te maken. Dat de komst van hun beschermheer tot de Kroon, niets voor hem hadde gedaan; dat hoewel het bestand nu stond om uyt te gaan, sy niets sagen het gene tot de Vrede strekte, die de overleden Koning hen belooft hadde. Men beklaagde sig mede, dat de Leeraars, met onderhoudt van de welke de gewesene Koning sijn Finantien belast hadde, slimmer betaalt wierden onder dese nieuwe regeringe, als voorheen. Du Plessis het bestant bewerkende, hadde van dit Artykel een hooft-Artykel gemaakt, en het selve, na eenige tegenstribbelingen door gedrongen. De ordere die men tot volvoeringe van dit Tractaat hield, was datmen aan ieder Secretaris van Staat van ieder departement der Rollen, certificatien en bewysen sand, van den naam en het getal der Predicanten, welke Du Plessis most onderteekenen; en dat op dese geattesteerde Rollen men ordonnantien op de spaarkist gaf, welke een ieder door de ontfangers, naast aan sijn verblyf-plaats gelegen, sig dede betalen. Hendrik de IV. wilde dese ordere wel vervolgen, voor soo veel de Provincien, daar de Gereformeerde sterk waren, aangaat, en dat heeft ook, tot aan sijn verandering van Religie geduert; maar daar na heeftmen die niet weder konnen herstellen, wat beloften men ook daar over sou mogen hebben gedaan.

Uytwerksels van des Konings beloften in eenige Provintien.

Maar geduerende de eerste verwarring van de nieuwe Regeringe, wierdt dese ordere qualijk waargenomen, invoegen de Geinteresseerde lieden, niet konnende verdraagen dat hun Conditie onsekerder was onder een Koning van hunne Godtsdienst, als zy onder een ander hun Vyandt was geweest; sulks hen voor het toekomende dede vresen, zoo ten insigt van sig selven, als van de gemene zaak, van de welke de Koning de voorstandt, niet zeer scheen te behartigen. En daarom dagten zy datmen sig met een Protecteur en voorstander styven most, die met wat meerder yver hun saken mogt by der handt nemen.

Wat de Gereformeerden met een Protector voor hadden.

Maar al eer wy verder gaan, staat ons uyt te leggen, wat de Gereformeerde by een Protecteur verstonden, op datmen sig niet inbeelde, dat dit een ontwerp van wederspannigheyt mogt sijn, onder voorwendinge van een nieuwe te verkiesen. De Gereformeede dan, sijnde gedwongen geweest, geduerende meer als 30. Jaren, van Wreetheyt en ongeregtigheden, sig by een te versamelen, om hun gemene beschermingе te besorgen, hebben sig eerst onder de beschermingе van den Prins van Condé, die met hen deselve belangen hadde, en die de Guisianen geen minder haat toedroegen als hen lieden, begeven. Het natuurlyk bewerp van deese protectie was de

rust

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ruſt en veyligheyd der gewiſſen der Gereformeerden te beſorgen; om den Koning, door een geauthoriſeert voorſpraak, de klagten en verſoek-ſchriften van de vervolgde Partye toe te brengen; door het aanſien van den beſchermheer, de ondernemingen van de Cabalen der Bigotten en malle Papiſten, of die de Staatſugtige, tot verderf der Gereformeerde ſouden konnen ter hand ſlaan, tegens te gaan; en te gelyk een depoſitaire guarand en verſekering wegens de trouwe en het nakomen der Tractaten en Edicten, die men tot vrydom der gewiſſen, ſoude mogen verwerven, altoos by der hand te hebben. In voegen dat deſe beſcherminge niets aan die geene dieſe opgelegt ware, gaf, als de ſorgen om voor de Gereformeerde verdraaglyke Conditien en voorwaarden te bedingen, en deſelve door ſijn bevordering en geſag, na datmenſe verkregen hadde, te doen naar komen. By gevolge dan konde dezelve geen ombragie of nadeel toebrengen, als aan Princen die niet in den zin hadden, hun trouwe en woort na te komen: nademaal om den Protecteur onnut en onnodig te maken, niet anders van noden ware, als het Volk, dat den zelven verkoſen had, in Vrede en ruſt van hun gemoet te laten leven. Alsdan ſou het Protectorſchap van ſelfs komen te vervallen, dewyl'er geen inbreuken meer te herſtellen zouden gevonden werden, nog eenige ongeregtigheden te vreſen vallen. Voor de reſt, was het Koninglyke gezag altoos onder deſe beſcherminge in eerbiedigheyd aangeſien, nademaal al de proceduren en voortgangen van de Protecteur, bepaalt waren, om te vervolgen en te bevorderen, by den Koning, de ruſt van een merkelyk gedeelte van ſijn Onderſaten, het welke het andere gedeelte, uyt een quade genegentheyt, ſoekt te verdrukken. Indien 'er in deſe Protectie iets bedwongen en bepaalt zy, ſulks is geenſints het geſag des Konings, het welke de Gereformeerde liever ſouden ſoeken te vermeerderen als te verminderen. Maar de onmenſchelyken yver der Catholyken, die na ſoo veel Gereformeert bloedt door oneyndige ſtraffen en Moorden vergooten te hebben, nog anders niet ſpraken als van het overſchot nog te verdelgen; en indien ſulks een Partye en aanhang in het ryk mogt komen te maken, ſou het de billikheyt en Menſchelykheyt vereyſchen, datmen het niet ſoo ſeer op hen ſou geladen hebben, die niets anders als deſe eenige middel hebben, om ſig te beſchermen, als op hen, die door duyzent geweldenaryen, ongeregtigheden, trouloosheden &c. hen gedwongen hebben hun toevlugt daar toe te nemen. Het is waar dat deſe beſcherminge ſomwylen wel den Oorlog weder verwekt heeft: maar ſulks is niet als by toeval geweeſt, om dat de ongetrouwigheden van het Hof, de ſtaat-ſugtige Wreedtheyt der Guiſianen, het verbreken der Tractaten en Edicten, de Gereformeerde gedwongen hebben, alſoo men geen maat nog regel met hen hield, ſig met de Wapenen, tegens ſulke ongeregtige en haatelyke verdrukingen, te beſchermen.

1589. *Beſcherminge over en weder tuſſchen den Koning van Navarre en de Gereformeerde.*

Voor de reſt hadden de Gereformeerde geen beſchermers die geen Princen van den Bloede waren: ſelfs waren hunne beſchermheeren niet altoos Proteſtanten geweeſt, nademaal de Hartog van Alençon, die de hoedanigheyt daar van gedragen heeft, noyt afſtand van de Roomſche Godts-dienſt gedaan hadde. Hendrik de IV. ſijnde noch niet als Koning van Navarre, was hun beſchermheer op ſijn beurt geweeſt, en ſelfs kan men ſeggen, dat tuſſchen hem en de Gereformeerden de beſcherminge eenigſins over en weder was, en dat hy hun dienſt van noden hadde, ſoo wel als ſy des ſelfs onderſtutinge. Gelyk ſy om een hooft verlegen waren, alſo was hy om krygs-lieden en verſekeringe van plaatſen, en indien hy hen een goet Capiteyn en voorganger gegeven heeft, ſy hebben hem ook goede en vaſte plaatſen en Troupen beſtelt. Hy had dan, vele Jaren geduerende het werk van beſchermheer uytgevoert, de Oorlogen ſtaande gehouden, de Edicten en Tractaten verkregen, de herſtellingen der ongeregtigheden, diemen over al den Gereformeerde aan dede, beſorgt. En daarom is het dat de Gereformeerde, dikmaals zedert ſijn aankomſt tot de Kroone wiſte te ſeggen, dat hy beter wiſt als jemant anders wat hen nodig ware, om dat hy zelve meenigmaal de Cahiers en lyſten van hun ſtaat, nevens hun verſoek-ſchriften hadde aangeboden, ook de herſtelling der verbrekingen, en gewelt-plegingen daar men over klagtig moſt vallen, beſorgt. Maar zedert hy tot de Throon gekomen was, deden de involgingen en Complaiſantien die hy ten eerſten voor de Catholyken hadde, en de kleyne bekommerniſſe, dewelke hy ſcheen, voor het verſekeren der conditie, van de Gereformeerden te dragen, eenige geloven, dat ſijn protectie nu uyt was, dat, nademaal hy voortaan, niet meer de bevorderaar van hun ſaken konde ſijn, hen nodig ware een ander op te ſoeken die deſelve bedieningen by hem ſelve nu mogt afleggen. Sy begoſten te

voor-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

voorsien, dat hy sig van langer hand van hun Godts-dienst sou vervreemden, en vreesden ter selver tyd, dat indien de Catholyken hem eenmaal konden doen veranderen. Sy hem misschien den Geest van vervolginge wel met eenen souden instorten, welke wesentlyk aan de Roomsche Kerke vast en gehegt is; datmen hem wel een vrede tot hun nadeel met den Paus en met de Ligue soude doen maken, en datmen, van een Vorst die hen tot daar en toe beschermt hadde, ongevoelyk hen een verwoester en vyandt mogt komen te verwekken.

De conduiten en handelingen der Koninglyke Catholyken gaven reden aan dit misvertrouwen, en dat in een tydt, datse bysondere diensten van de Gereformeerden ontfingen; ses of seven Maanden, na dat de Gereformeerde, hen de wraak der Liguisten hadden onttrokken; nemende Hendrik de III. en sijn Hof, door de magt van dese Partye afgeslooft, als in hun armen; hadden de Catholyken de stoutigheyt gehadt Hendrik de IV. de Interdictie en het verbodt van de Gereformeerde Godtsdienst af te eyschen, als mede de uytsluytinge der Gereformeerden, uyt alle Ampten en bedieningen, en in eeniger voegen, de uytsluytinge van den Koning zelve, indien hy, binnen den tydt van 6. Maanden de Roomsche Godtsdienst niet aanvaarde. Sy lieten selfs niet als met een tegensin de Gereformeerden, den Persoon van den Koning naarderen. Sy staken sig in hunne zaken tot hun nadeel, invoegen sijn aldernauwste vertrouwde geen deel aan sijn beradinge hadden, en zy geensints de gewoone gemeensaamheyt met hem mogten genieten. Hy hadde in alderhande slag van verhandelingen, proeven van de quaatwilligheyt der Catholyken; sy tragten de besettingen der Gereformeerde Steden, door het verkorten van hun Maand-gelde en de swarigheyt die zy maakten de restanten te betalen te ruineeren. Zy konden niet verdragen dat eenige saak door bemiddelinge der Gereformeerden een goedt gevolg hadde, en Du Plessis hebbende gehandelt met Chavigni, om den ouden Cardinaal van Bourbon, uyt zyn handen te krygen, alsmen hem in beter bewaringe wilde stellen, hebbende sekere sommen gelts belooft, daar hy borge voor gebleven was, en vorders eenig verschot, tot het bevorderen van dese gewigtige saak, uyt sijn eygene beurs gedaan; soo wierd hem het eene en het andere met quade assignatien goedt gedaan. Het scheen datmen alles hadde te vresen van een Volk dat sulk een ondankbaarheyt aan hun verlossers toonde, in het mindden van de Actie selve, om soo te seggen, en terwyl de verlossinge nog versch en als voor oogen stondt.

Wat souden sy t'eeniger tydt niet konnen doen, wanneerse sig meester van des Konings gewisse gemaakt souden hebben, gelyk sy het albereets van sijn Persoon waren? het was dan onmoogelyk dat sulke aanmerkingen niet vroeg dese ongelukkige alarmeerden, die na 50. Jaren lang gepleegde wreetheden en trouweloosheden wel hadden te weten, dat de Roomsche Kerk noyt van geest nog van grondtregulen verandert, en by gevolgen desselfs devotarigen en koesterlingen altoos tot hun verderf arbeyden en langs deselve wegen uyt sijn.

De Koning misnoegd sig over de voorstelling van een ander beschermheer te nemen.

Maar voor haar sijde de Koning begeerde geensints dat, men een ander den Naam van beschermheer soude geven, welke hy geensints door sijn aankomst tot de Kroon, vernietigt agte te sijn; maar in hem met de hoedanigheyt van Koning vermengt, als die de beschermheer van sijn ondersaten van en door geboorte is. Hy voorsag wel, indien de Gereformeerde verdraaglyke voorwaarden verkregen, datse daar voor de verbintenisse niet aan hem soude hebben, of hem des verschuldigt sijn, nademaal deselve door het gesag en beyveringe van een ander souden verkregen sijn. Inder daat, wanneer het te doen is, omtrent gunsten en genaden; die een opperheer aan sijn onderdaan betoont, soo is het Natuerlyk inde Mensch, deselve minder omtrent den Prins die deselve gegeven heeft, te erkennen, als het gesag vanden bemiddelaar, die deselve verkregen heeft, toe te schryven; en alsoo om op dese wijse te spreken, maar opsigt te hebben voor de groote, of het Canaal waar langs het water gemeen gemaakt werd, als voor de oorsprong en de fonteyne die het gegeven heeft selve. Alsoo wilde de Koning niet dat een ander met de qualiteyt van beschermheer het vertrouwen en de liefde van sijn onderdanen hem sou doen verliesen, of dat hy sou schijnen aan eens anders bemiddelinge toe te staan, het geene hy wel wist de Gereformeerde verschuldigt te sijn, of door een natuerlyk regt, of als een vergeldinge van hunne diensten.

Dog aan de andere sijde de alderbescheydentste der Gereformeerden oordeelden dat dese voorstellinge sonder redenen, en ontydig ware; om dat de verkiesing van een be-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

En de Gereformeerden vinden deselve ongeregtigt en buyten reden.

beschermheer den Koning in de nootwendigheyt sou stellen, sig te dieper inde belangen der Catholyken te werpen; als siende sig by sijne oude dienaren in vermoeden, van de welke hy alsoo mede van sijn sijde een misvertrouwen hebben most. Daar by komende, dat de verongelykingen, waar over zy sig beklaagden, hen zoo groot nog gewigtig scheenen te sijn, nog datmen die moste ter oorsaak der nood-dwang der tyden verschoonen, of datmen sou konnen verhoopen, dat wanneer de Koning wilde, die ten eersten herstelt souden konnen werden. Men had selfs vermoeden dat deze voorstellinge door de listen der Catholyken hen was ingeboesemt, die ook de gewigtigheden der voorwerpselen wel hadden geweten te vergrooten, om tusschen den Koning en de Gereformeerden misvertrouwen te verwekken, en hen soo van een te scheyden, ten eynde om verzekert te zyn den Koning alleen te besitten, en hem alzoo tot het vernietigen der Gereformeerden te bewegen, wanneer zy een bequame gelegentheyt daar toe souden ontmoeten.

Dit Project en deze voorstellinge wierd door weynig persoonen onderschraagt, en was derhalven niet swaarlyk te verbreeken; voornamentlijk wanneermen een brief van den Koning aan du Plessis geschreven, in handen kreeg, sijnde door sijn eygene handt geschreven, 't zy om te meerder kragt aan de zaak zelve te geven, 't zy om dat een Catholijke Secretaris van Staat niet bequaam genoeg was, om des Konings gedagten omtrent die saak uyt te drukken. Hier in beklaagde hy sig over de voorstellinge diemen aan de t' samenspraak, daar wy van gesproken hebben, gedaan hadde, als mede over de beweegredenen waar op men deselve hadde gegront. Hy beschuldigde eenige misnoegde, die hy veynsde niet te kennen, en die hun eygene saken onder desen dekmantel sogten voort te setten. Hy herhaalde ook eenige handelingen inde laatste vergaderinge tot Rochelle gepleegt, die gelyk als het zaat van dese nieuwe ondernemingen waren geweest. Hy verhaalde genoegsaam in het lange wat'er tusschen hem en de beampten van het oude Hof was voorgevallen, ten eynde om hen alle agterdenken wegens de Religie, welke hen verhinderden sig voor sijn dienst te verklaren, te benemen: in het welke hy niets als inde tegenwoordigheyt der voornaamste Gereformeerden hadden gedaan, onder de welke Chatillon, La Noüe, Beauvais la Nocle Guitri &c. getuygen en Raadtslieden waren geweest. Hy versekerde, dat hy met sijn eygene hand in de Acte origineel, die hy voor de Catholyken hadde onderteekent, de woorden, *que Dieu absolve*, of die Godt genadig sy, of vergeve; die in het uytschrift, of door den yver der Copyisten en uytschrijvers, of door den drukker waren voorby gegaan, uyt gedaan hadde. Hy schreef de klagten der Gereformeerden eenige muytemaakers toe, en klaagde ook van sijner sijde, dat dese die roemden hun leven, hun arbeydt en hun goederen voor hem gewaagt te hebben, egter die gene waren, die hem tragten de qualiteyt, diese hem hadde gegeven, wederom te benemen. Daar na Protesteerde hy wegens sijn standtvastigheyt inden Godtsdienst; verschoonende het gene hy gedaan hadde, en het geen een strydig vermoeden sou konnen geven, op de verwarringe, omtrent sijn komst tot de Kroon. Op het welke hy in agtinge nam, dat hy gedrongen was geweest, tot vele saken, om de Catholyken te winnen, en tot sig te trekken, die een wanvertrouwen op hem hadden, vertrouwende, dat hy hen niet naar de mondt sprak, als om sig selven vast te stellen, en vervolgens hun Godsdienst op sijn gemak te vernietigen. Dat hy de Switzers hadde moeten aan de hand houden, die sig niet als aanden overleden Koning verbonden hadden; dat hy de Geest des volks, door de Predikers opgemaakt, hadde moeten winnen, en voornamentlyk middelen vinden, om den Adel, die alle naar de kant van de Ligue helden, by sig te behouden. Hy beklaagde sig ook soetelyk, van eenige Gereformeerde verlaten te sijn. En verschoonde alle het geene hen nabedenken konde geven op de nootsakelykheydt. Hy gaf vorders reden en rekenschap van sijn volherding omtrent de oefeninge van sijn Godtsdienst, die hy selfs in het Leger hadde doen plegen, soodanig dat d' Amours sijn Prediker tot Diepe menigmaal seven Predicatien in een week hadde gedaan. Hy beklaagde sig eyndelyk wat bitterlyker, wegens de ongeduldigheyt der gener, die hem de Gereformeerde sogten te ontnemen, met wien hy soo langen tydt om gegaan had; en die hem dubbelt eygen behoorden te sijn; die hy met een Vaderlyke liefde beminde, en welkers behoudenisse, aan niemant anders soo lief konde sijn, als aan hen.

Brief van den Koning over dese saak.

Dese Brief met klagten, verschoningen, protesten, en tederheden opgevult, hielp veel aan de verstandigen, om de driftigheyt van de andere in te binden. En de Gereformeerden verharden sig soo wel tegens het dralen van het Hof, dat seven of agt jaren uytstellens hun gedult niet konden afmatten.

De

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

De reſt van dit Jaar ging door in deſe verwarringen van hoop en vreſe; maar eer wy ſpreken van de voorvallen van het naaſte, ſal het nodig ſijn, met weynig woorden de ſtaat van de twee Partyen, die het Ryk verſcheurden, voor te ſtellen. De Ligue was boven maten ſterk, ſy hadde voor haar de grootſte Steden, al de Parlementen, behalven dat van Rennes, het welk onder des Konings gehoorſaamheyt bleef, en dat van Bourdeaux het welke Matignon, in een ſlag van onſydigheyt, om ſig daar vaſt te ſtellen, behieldt, en het welke hy niet eerder als een Jaar daar na ten dienſte van Hendrik de IV. over bragt; en dit moſt ook de Gereformeerde iets koſten, ter oorſaak van het vernietigen van de kamer, welke hen, binnen het begryp van dit Parlement, tot een gerigt verſtrekte; op wiens Jurisdictie deſelve al een groote inbreuk maakte. Aan de andere ſijde al de Kerkelyke en Geeſtelyke ordere was alsnog aan de kant van de Ligue, ſijnde boven dat, door het geſag van den Paus, door al de magt van Spangie, en al de Catholyke magten, behalven Venetie, dat aldereerſt de Koning erkende, en den groot Hartog van Toscane, die hem ſelfs geldt aan boodt, onder beding van ſijn Nigt aan eenig Prins van den bloede uyt te Houwelyken, onderſtut. Deſe Vorſt verkreeg meerder als hy eyſchte, dewyl de Koning ſelfs haar trouwde. De Partye van de Koning, bevant ſig geformeert van de meeſte van den Adel, van meeſt al de Heeren van het oude Hof, en van al de Gereformeerde, vaardig alles in ſijn dienſt uyt te ſtaan. De verbinteniſſe met Engelant en de andere Proteſtanten verſterkte hem wonderlyk. Du Pleſſis, die alle bedenkelyke middelen aanwende, om hem aan de Gereformeerde Godtsdienſt te verbinden, ſtelde hem voor deſe Alliantie te hervatten, en verkreeg het, tegen de tegenwerkinge der Catholyken, welke vreesden, dat deſelve hem ſou aftrekken van de onderwyſinge, die hy ſig te onderwerpen belooft hadde.

Kragten van de Ligue en den Koning.

Maar hoewel de Ligue, ten opſigt van de deelen waar uyt die beſtont magtig en ſterk was, bevant zy ſig egter ſwak aan de andere ſijde, door de verdeeltheyt van hare hoofden, die ieder hun byſonder belang hadde. Het ſelfde gebrek was mede aan des Konings ſijde. De Catholyken en Gereformeerde verſtonden malkander niet. Gene konde ſig van hun vooroordeel, omtrent de Godtsdienſt niet ontſlaan, die geen andere lyden kan; en deſe behielden altoos hun misvertrouwen, omtrent de opregtigheyt der Catholyken, als ſijnde door ondervinding, van ſoo lange en wrede proeven, niet als al te wel geveſtigt. De eerſte hadden tegens de Gereformeerden een haat, die door geen ſaak te verſoenen is, de andere hadden een uytgeput gedult, welke alle uren in een wanhoop konde verandert werden. Onder de Koninglyke Catholyken waren weynige en miſſchien ſelfs geene die billyk genoeg waren, om de Gereformeerden in een ſlag van gelykmatigheyt met andere te laten leven, als Kinderen van een ſelfde Huys, die een ſelfde regt met de anderen aan de een en de ſelfde voor-regten en vryheden, van hun gemeene Vaderlandt hebben.

Verdelingen in d'een en d'andere.

Sy dagten en betrachten anders niet als hen van alle Ampten en bewint te verſteken, uyt vreſe dat, ſijnde daar eenmaal ingedrayt hun Godtsdienſt een wonderlyken voortgang ſou doen, en de Catholyken daar metter tydt geheel uyt raken. De Gereformeerde van hunner ſijde, hadden ook deſelve gedagten, en ſy verhoopten, dat, indien de ſaken eenmaal tuſſchen beyde de Godsdienſten gelyk waren, ten opſigt van de vaſtſtellinge en ruſt van het Borgerlyke leven, zy wel haaſt hun ſijde door een groot getal Catholyken, welkers bekeringe niet als door de onſekerheyt van den ſtant der Gereformeerden verhindert wierdt; konnende anders niet wel hun rekeninge met het omhelſen van hunne Godtsdienſt vinden, ſouden verſterkt vinden.

Onder de Catholyken had m'er ook die voor billijk en regtmatig wilden gehouden werden, die evenwel meenden een groote gunſt aan de Gereformeerden te bewyſen, met hen de ſtraffen te onttrekken, en onder hen te laten leven, op hun maniere, ſonder hen evenwel de openbare oefeninge van hun Godtsdienſt toe te ſtaan, of deel aan nutte of eerſame bedieningen te laten hebben. Eenige andere nog by gelooviger of meer ingenomen, ſouden hen wel gaarne de Ligue opgeoffert ſien, ſooder maar dat ontbrak om die te breken, en vreesden niet ſoo ſeer, als hen eenigen gunſt te bewyſen. Montholon, diemen den Ariſthides van ſijn tydt noemde, en aan wien Hendrik de III. de Zegels gegeven hadde; was evenwel ſoo ver van de regtmatigheyt in het ſtuk van den Godtsdienſt, dat hy de Zegels den nieuwen Koning in handen ſtelde, uyt vreſe dat hy, onder deſe Regeringe iets tot voordeel van de Gereformeerde ſou hebben moeten Zegelen. Men kan oordelen uyt dit voorbeelt, hoedanig de grillig-

Geſteltenisſe der Catholyken.

Opſigt van de Vrede der Godtsdienſt.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

heyten blinden yver van dese malle Pylaar-Byters zy. Maar daar waren nog andere, die, schoonse de beste Intentien en meninge niet hadden, egter iets aan den tydt wilden geven, om gelegentheyt te hebben, de listen daar sig Hendrik de III. vyf Jaren mede beholpen hadde, te gebruyken. En in desen opsigt wilden zy de Gereformeerde de vrede wel geven, om hen te ontwapenen, weerloos en slap te maken, te verdelen en te verleyden. Sy wilden tot geen gewelt en Oorlogs-handel komen, waar in de Roomsche meer als de Gereformeerde Godtsdienst geleden hadde: maar zy wilden wel een Vrede maken en dat met soo weynig voordeels voor dese, datse weynig redenen van groot genoegen souden hebben, als datse zig mogten laten wys maken, dat zy hun veyligheyt daar by souden vinden. De Catholyken van die slag hadden voor hun voornaamste werktuyg, door hun overlegginge tydt te winnen, en soo lange als hen moogelyk was, het sluyten der Vrede te verschuyven, hoe seer ook van de Gereformeerde begeert, om dat in dese tegenwoordige standt van saken het onmoogelyk waar hen die te konnen toestaan, sonder die te voordeelig voor hen te maken. Dry dingen warender diese voor af wilden hebben, het herbrengen van den Koning tot den Roomschen Godtsdienst, de Vrede met de Ligue, en verbintenis met Spangie, als dan meenden sy gesag genoeg te sullen hebben, om den Koning te dringen tot hun gevoelen te komen, en dat al de magt van den Staat sijnde by een gebragt, de vrese van onderdrukt te werden, de Gereformeerde sou benootsaaken, met soodanig een Edict sig te vergenoegen, als men hen sou willen toestaan. Dese aanhang was de sterkste in den Raad, daar sy sig in vast hadde gestelt, by deze Regeringe, en al de langwyligheden die dese saak nu agt of negen Jaren lang op den tuyl hadden gehouden, quamen daar van daan. Van die sijde quamen ook die redenen van staat, met welke men de Gereformeerden ophield, alsse den Koning drongen om iets voor hen te doen: de vrese van de Ligue te verharden, den Paus te vergrammen, en het Catholyke Volk te ergeren, daar men den Koning selve mede amuseerde en ophield. Van daar quam die grondt-regel, diemen by na voor een Wet in het Hof liet doorgaan, datmen geen Edict voor de Gereformeerde most maken, voor datmen al de Catholyken door Tractaten hadde te vreden gestelt: sijnde het niet meer als reden alles voor de Kinderen van de Kerk te doen (seyden zy) eer als de minste gunst aan dese die deselve Kerk geexcommuniceert, verbannen en voor Ketters verklaart hadden, te bewysen. Van daar quamen eyndelyk de bedriegelyke listen, daar om hun versoek te leur te stellen, en hen de vrugt der gunsten en verklaringen, die de vrese van hen wanhoopig te maken somwylen genootsaakt hadde hen toe te staan, te doen verliesen, men sig mede behielp.

Het was ook voor een gedeelte van daar, dat voortquam de ongetrouwigheyd van de meeste Koninglyke Catholyken, die so veel alsse konden den loop van des Konings voorspoed tegen hielden, en hem het genot van beter gevolgen deden verliesen, sy vreesden, indien de Ligue t' onder raakte, of de Vrede gemaakt ware met hare hoofden, eer dat de Koning Catholyk gemaakt was, daar na geen middel meer overig sou sijn, om hem van Godts-dienst te doen veranderen. Invoegen al hun opmerkinge daar in bestond, om den Oorlog sijn gang te doen gaan, tot der tyd, datse den Koning in de Misse hadden gebragt. Men onderschepte meermaals brieven, voornamentlyk gedurende het beleg van Rouaan, en staande de onderhandelinge van Du Plessis met Villeroy, die dit geheym klaarlyk voor oogen stelden, en die de grootste Heeren van des Konings gevolg aan de voornaamste van de Ligue schreven, om hen te vermanen tot geen Vrede te verstaan, uyt vrese van de gelegentheyd te verliesen om den Koning tot afstand van de Gereformeerde Godts-dienst te dwingen. Daar quamen ook nog bysondere belangen by dese konsten: daar waren veel Catholyken die des Konings bekeringe aandrongen sonder die nogtans te begeren, en het selve aansagen, als een saak die de Vrede stond te verhaasten, waar na sy t' eenemaal onnutte instrumenten, en derhalven niet droevig souden sijn, so de Koning meerder tegenstand dede, aan die geene die sijn veranderinge aandrongen. Invoegen dat de Religie en de staat niet dienden als tot een speeltuyg voor dese yveraars van Catholyken.

De sijde der Gereformeerde hadde mede haar gebreken: eenige verhinderden den Koning te veranderen, om dat sy opregtiglyk hun Godtsdienst beminden, en dienden sig voornamentlyk van de beweegredenen van Conscientie, hem vertonende wat hy Godts weldaden verschuldigt was, die hem soo veel genaden gedaan, soo veel overwinninge gegeven hadde, en wat hy hadde te vresen, van zyn wraak en straffe, indien

Gesteltenis der Gereformeerde in die opsigt.

indien hy zyn dienſt quame te verlaaten, onder voorgeven van eenige gemakkelykheyt, om tot een Vrede te geraken, tot den welken den Vyanden te dwingen, hem grooter eere ſouden zyn. Deſe die op deſe gronden arbeydeden waren groot genoeg in het getal, en alſoo ſtantvaſtig voor des Konings dienſt als yverig voor den Godtsdienſt. Maar deſe waren de beſt gewildſte niet, ſy hadden weynig gedeelte aan de weldaden en vergeldingen van het Hof, gelyk te ſien ſtaat by het voorbeelt van Du Pleſſis, La Noüe en eenige andere. Lesdiguieres en Rôny waren niet van deſe yverige Oppoſanten en tegenſtrevers, en men ſal elders gelegentheyt hebben om van het Character en de verbeeldinge van hun Godtsſaligheyt te ſpreken. Voornamentlyk was Rôny niet ſoo hardt op de Religie, en indien hy in het eerſte eenige ſwarigheden omtrent het veranderen des Konings maakte, hy bragt daar na meerder gemakkelykheyd daar toe by als iemants anders. Hy geloofde dat geduerende den Oorlog ſijn geluk te rugge gehouden wierd, en datter na een Vrede voor hem meer te doen vallen ſou, op wat prys de Koning die ook verkrygen mogt. Daar waren nog andere, die niet twyfelden, of de verandering des Konings ſou hen als hoofden van de Partye doen aanſien, en datmen ondertuſſchen voor hen lieden daar na meerder eerbiedigheyt onder de Gereformeerden ſou hebben, en ſy in het Hof beter geſien zyn. Maar alle quamen ſy ten minſten in een ſaak wel over een. Sy toonden geen gewelt, gelyk de Catholyken, omtrent de neygingen van dien Prins, ſtelden hem ook geen wetten nog voorwaarden voor, om hem in ſijn gewiſſe te dwingen: invoegen dat ſelfs na ſijn veranderinge, de alderyverigſte daar over tegens hem niet murmureerden, en hem geen verwyt toevoegden, meer als hadde hy in ſulk een gewigtige ſaak geen andere meſures gehouden als met ſijn waardigheyt over een komen mogt. Sy lieten daar na niet te meer hem te dienen, en hem te volgen ſonder eenig voorbeding, of Conditie; ja het meeſte gedeelte ſelfs op hun eygen koſten, ſonder eenig onderſtandt of vergeldinge van hem te trekken. En daaromme is het dat hy ſelve bekent, door openbaare Acten, gelyk ook de aldercatholykſte geſchicht-ſchryvers getuygen na hem, *dat de Gereformeerde hem ſeer groote dienſten hadden gedaan.* Het is waarſchijnlyk datſe nog grooter werkingen ſouden hebben gedaan, indien hy ſig hadden konnen wederhouden, van hen geen redenen, van een geregtig wanvertrouwen te geven. Maar ten minſten niemandt maakte ſijn Party byſonderlyk, nog wederſtondt ſijn voorſpoedigheden, door Practijken met den Vyandt, nog verhinderde het ſluyten van de vrede, uyt eenige vreeſe, dat de Godtsdienſt mogt onderdrukt werden. En dit is het ſoo in het algemeen, het geene men van de geſteltenis der geeſten en der ſaken behoort te weten, om te beter de oorſaken der volgende uytvallen te verſtaan.

Geſchrift op het aannemen der Wapenen ter oorſaak vande Godsdienſt.

In den aanvang van deſe regeringe ſag men eenige geſchriften op de ſtoffe van den tydt, te voorſchijn komen; maar men hadde voornamentlyk ſchryvers, welke ſtaande hielden, dat de wapenen van de Ligue wettig waren, als ſijnde opgenomen tegens een Prins, diemen niet konde erkennen, ſonder de Catholyke Godtsdienſt in gevaar te ſtellen, om dat hy belijdeniſſe van een ſtrijdige Godtsdienſt dede. Invoegen dat, volgens deſelve het belang van den Godtsdienſt een genoegſaame reden was, om de wapenen van onderdanen tegens hun ſouverain en Opperheer te authorizeeren en te wettigen. De Nederlandtſche ſchrijvers hielden het ſtrijdige ſtaande, tegens de Provincien die ſig van de gehoorſaamheyt des Konings van Spangien onttrokken hadden: maar in Vrankryk, ſelfs ten tyden dat de Gereformeerde, ten uyterſte gebragt, door de wreetheden en trouwlooſheden der Catholijken, de wapenen tot hun beſcherminge aannamen, gafmen geſchriften in het ligt, die op geheel andere gronden liepen, en beweeſen, dat de Godtsdienſt ſelve geenſints de onderdanen den magt geeft ſig tegens hun Prince te wapenen, aan wien, al was hy ook een ketter, men niet kan ontgaan ſig te onderwerpen. En alſoo maakt de Roomſche Religie Wetten voor andere en exceptien daar omtrent voor ſig ſelven. Haar Godtsgeleertheyt en haar trouwe veranderden ſig naar den tyd, en de verſcheydentheden van haar belangen maakten ook verſcheydentheden, tot haar voordeel in de regulen der gewiſſe.

Ondertuſſchen ging de Sorbonne ſchrikkelk tegens den Koning aan, en veroordeelde als ketterſch al de voorſtellingen diemen tot ſyn voordeel maakte. Sy voerde ſelfs haar yver ſo verre, datſe vonniſte datmen hem niet moſt gehoorſamen al waare het ook dat hy abſolutie, en quytſcheldinge wegens de ketterye verkreeg. Dit liet niet na ſijn werkinge te doen, ter oorſaak vande agtinge van deſe zo vermaarde Faculteyt, en dede den Koning vrezen, de Catholijken van ſijn gevolg, die ſig niet al te vaſt aan ſijn

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1590. dienst hield, daar uyt voorwendingen te sullen nemen, om tot arger te vervallen. Het was omtrent dese tydt dat hy die beroemde overwinninge van Yvri op den Hartog van Maijenne verkreeg, omtrent het welk men kan aanmerken, als een saak die de staat, in welke de Gereformeerden in het Ryk waren, doet erkennen, dat Du Plessis aantrekkende met alle spoedt, om sig by het heyr te bevinden, daar hy des avondts voor den slag by quam, door Chataudun trok, daar hy dede Prediken. De Overigheydt wierd misnoegt, datmen dese vryigheyt aan sig genomen hadde, en alsoo most Du Plessis komen om sig deswegen te verschoonen. Hy meende, dat, gelyk het geoorlooft was by het bestandt, de oefeninge van de Religie in het Leger des Konings te doen, hy mede dit voorregt zou mogen genieten, als makende een gedeelte van dat Leger uyt, by het gros van welke hy sig ging vervoegen; behalven dat het Heyr van den Koning van Vrankryk sig ten minsten twintig mijlen in het ronde in sijn Legerplaats uytbreydt. Ondertusschen hadde de Koning sulk een volkomene vryheyt niet in sijn eygen Leger, dat hy niet somwijlen sig selven omtrent sijn eygen Godtsdienst inbinden most, om geen aanstoot aan de Catholijken te geven. Hy hadde het gebedt door d' Amours, sijn Leeraar, aan het hooft van sijn Leger laten doen, eer de strijdt aanging, maar na de overwinninge derfde hy de dankseggingе op het veldt van den strijdt niet laten doen, gelijk hy tot Coutras hadde gedaan, maar hy dedese tot Rosny, daar hy den volgenden nagt sliep, volbrengen. En dat alleenlijk binnen sijn Cabinet in het bysijn van weynig volks, het scheen dat dese overwinninge de Liguisten sou t' onder gebragt hebben; maar de Marschalk de Biron en de Marquis d' O, die de insigten hadden, gelyk wy hier voor hebben aangemerkt, deden daar de vrugten van verdwijnen, en verhinderden den Koning het goedtvinden van La Noüe te volgen, die wilde dat men regt op Parijs soude aantrekken, van welke stadt hy sig naar allen schijn meester sou hebben gemaakt, indien men sig voor de Poort vertoonde, eer de Ligue van haar verbaastheyt sou bekomen sijn. Men quam weder al te laat tot dat advijs, en men dede onnutte poogingen, om die Stadt te winnen, dewyl sy al weder moet genomen hadden, invoegen men most besluyten het beleg daar voor te slaan, om haar tot gehoorsaamheyt te brengen.

Slag van Yvri.

Beleg van Parys.

Voor heen hadden de Gereformeerden gearbeyt om van den Koning iets tot hun verseekeringe te verkrijgen; maar de Catholijken verhinderden sulks door hun ordinaire aanmerkingen, omtrent de staat der saken en die van de Ligue, en wilden dat men na de Reductie of veroveren van Parijs van dese dingen handelen soude, om dat het scheen, dat na dese reductie de gehele Ligue t' onder sou leggen. De Koning diende sig van dese voorwendinge om een onderhandelinge van dese natuire uyt te stellen; dewelke hy vol van swarigheden en doornen bevandt. Men wil dat Du Plessis, die geen vastigheyd in de redenen van uytstellinge vandt, aan den Koning, die deselve voor goedt wilde gekeurt hebben, sou hebben geantwoort; dat, nademaal men Parijs voor Godt stelde, hy van wegen den Koning bekommert ware, dat Godt hem dat Parijs ook niet geven soude. En inderdaat, na datmen veel gelegentheden om de Plaats te vermeesteren hadde laten voorby gaan, men most het beleg opbreeken, en een weynig voor de Ligue te rugge wijken, diemen tot hier en toe, om soo te spreeken, den voet op den nek gehad hadde.

Na dat dan Parijs ontset, en de Hartog van Parme vertrokken was, wierd de voorstellinge van de Gereformeerde te vreden te stellen, weder op het Tapijt gebragt, en de Koning sig naar Normandien begevende, dede een bewerp van een verklaringe maaken, om in weerwil van het onderscheydt in den Godtsdienst de vrede onder sijn onderdaanen vast te stellen. Du Plessis, die het gemaakt hadde, drukte daar in op het breedtste des Konings meninge uyt, rakende de weder vereeniginge van al sijn onderdanen, als schaapen van een schaapskoije; indien het mooglyk waare, en dat door een algemeen Concilie, of alstoos en Nationaal, of indien men nog het eene nog het ander konde, door een Conciderabile vergaderinge van Kerkelyke Persoonen; soodaanige alsmen bequaam sou agten, om sulk een Heylige onderneminge tot een goed eynde te brengen. En terwyl men in verwagtinge van dese weder vereeniginge was, bleef de Catholyke Religie over al vastgestelt, met een volkomene vryheyt van den dienst, welke deselve oefent. Men dede daar niets voor de Gereformeerde, als het gene het bestandt voor hen gedaan hadde, als alleen de Edicten, de welke de Ligue tot hun nadeel hadde afgedrongen, te herroepen. Dit scheen weynig te sijn, voor lieden, die van de Religie des Konings waren, en hem soo getrouwelyk en nuttelyk, sedert sijn kints-

Project van vrede voor de Gereformeerde.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

kintsheyt gedienst hadden. Inderdaat het was niets te hebben gewonnen na soo veel arbeidts, gevaars en gedults, als alleen iets van den Koning hun beschermheer van over soo langen tydt te hebben verkregen, het geene sy albereets van een ander, die van over lange hun vervolger was geweest, verkregen hadden. Maar de Catholyken hielden sig ten hoogste qualyk, soo haast men voorstelde iets van nieuws voor de Gereformeerden te doen. Sy waren eerder genegen om afsnydingen als byvoegsels aan de Edicten te doen, en alles datmen van de billijkheyt van de aldergematigste konde verwagten, was, datmen sig hield aan de termen en uytdruksels van de voorige Edicten, sonder het toegestane of uyt te breyden of in te trekken. Het was dan van noden, dat de Gereformeerde sig te vreden hielden met het geene sy konde verwerven, en dat alles datse van nieuws konde eyschen, als een vergeldinge van hun lange diensten, aan de belangen des Konings opgeoffert wierdt, die voor hen, sonder de Catholyken op sijn hals te haalen, niets konde doen. Daarom was het dat al hun begeerten tot drie saken gebragt wierde. Te weten de veyligheyt en vryheydt van hun conscientie en leven; de vrye en openbaare oefeninge van hunne Godtsdienst; en de gelykmatigheyt in het verdeelen der ampten.

Billikheyt van hun versoek.

Men kan oordeelen by dese aanmerkingen, wie, of de Catholyken of de Gereformeerde de billikste waren. De Catholyken wilden en den Koning en de Gereformeerden tot hun discretie en goeddunncken hebben, en geloofden dat dese sonder vergeldinge hoorden te dienen, selfs sonder hun eygene versekertheyt: maar sy begeerden voor sig selven de vergeldinge voor den dienst gedaan te hebben, en wilden van des Konings Conscientie verseekert zyn; eer hy van hun trouwe versekert ware. De Gereformeerde in tegendeel versogten niet als een Conditie die voor eerlyke lieden en goede François en te verdragen was, en als andere lieden gehandelt te werden, en nevens andere leden van den Staat gehouden te sijn, gelykse een merkelyke partye daar van uitmaakten.

Drift der Catholyken.

Het was dan genoeg voor hen, datmen hen het Edict van 1577. weder toestond, met de Explicatien en uytleggingen, in de tractaten van Nerac en Fleix daar over gemaakt, en datmen de Edicten, diemen, om die van de Ligue te behagen hadde gegeven, herriep. Invoegen dat het Edict het welke Du Plessis hadde opgestelt hen vergenoegde, hoewel het geen andere verseekeringe gaf, als de bescherming van den Koning, *die selve hun verseekeringe was*, gelyk sy hier over wisten te seggen. Dit nieuwe vervolg wierd verhindert, door dese, die gewoon waren te verhinderen datmen de Gereformeerde in rust liet. Biron was een van dese, en selfs een van de yverigste. Hy wilde niet als een eenige Godtsdienst in het Ryk verdragen, en het gene het aanmerkelykste in dese sijne koppigheyt waare, was dat hy vreedsaam met sijn vrouwe, die Gereformeert was, leefde, en dat hy haar geduerende eenigen tydt hadde toegelaten, sijn Soon in de selfde Religie op te trekken. Du Plessis nam daar over, op een tydt gelegentheyt hem te gemoet te voeren; dat hy ten hoogsten verwondert was, hoe dat hy geen middel van overeenkomst van twee Godtsdiensten in een Koningryk konde vinden, daar hy die wel had konnen over een brengen in een bedde. Dese aanmerkinge kan doen sien, datter meer passie en vooroordeel, in dese tegenspooringe van de Godtsdienst der Gereformeerde als goede redenen, en een waren yver stak.

Niet tegenstaande het Project van de verklaringe, sijnde tot Pont S. Pierre ondersogt, en dat in volle vergaderinge, wierd soo goet en billik bevonden, datmen besloot het selfde te doen verkondigen, en dat de Koning ordonneerde aan den Cancelier en Du Plessis, die hy sedert die slag van Yvri Raadsheer van Staat hadde gemaakt, sig naar Tours te begeven, om het selve by het Parlement smakelyk te maken, als mede aan een gedeelte van den Raad die aldaar resideerde, en waar in de Cardinaal de Vendosme Voorsitter was. Maar de Catholyken vernietigde het, zoo haast als dese twee Commissarisen vertrokken waren, en maakten dat de Cancelier te rugge geroepen wierd. De reden hier van was, dat indien de Gereformeerden door een Edict bevestigt wierden, en van alle misvertrouwen, het welke zy op den Koning hadden, genesen, het wederkeren van dese Prins tot de Roomsche Kerk, daar door te swaarder vallen zou; om datse te meerder souden tragten hem by haar te houden: dat zy boven dat een voet in de gemeene saak, door gunst van een Koning van hun Godtsdienst zouden hebben, het welke hen te magtig maken soude. Maar de voorwendinge hier van was als voren, de Geest van het Volk niet te vervreemden, en het misvertrouwen der Liguisten niet te Authoriseren.

Het Project goedt gekeurt.

Daar na weder verworpen.

Du

1590. Remonstrantie over dese saak.

Du Plessis dede sterke bewysen aan den Koning wegens de billikheyt van dese verklaringe, hem vryelyk schryvende, dat het een schande ware de Edicten van de Ligue zoo lange in staat en op de been te houden, die door ongeregtigen dwang afgedrongen waren, den Staat in verwarringe gebragt en de dood van den Koning Hendrik III. veroorsaakt, Hendrik IV. onbequaam tot de Kroon, ter oorsaak van den Godtsdienst verklaart, en eeniger mate de Princen van den bloede afgeset, en uyt hun waardigheyt gestooten hadden Dat de herstelling van het Edict van 1577. volkomentlyk door de herroepinge der andere kragteloos gemaakt was, dat het selve gegeven was, door bemiddelinge der Princen van den bloede, en de yverigste Catholyken; dat deselve Vrankryk de Vrede toegebragt, en de Onderdanen des Konings vergenoegt. Dat het zelve de Catholyke Religie in haar eer en waardigheyt gehouden hadde,en egter ter zelver tyd in de noodwendigheden van de andere voorsien. Dat met een woort het selve was gepasseert als een uytgeweesene zaak, en derhalven men deselve niet behoorde te raken. Dat de herstelling van den Roomschen Godtsdienst, in de plaatsen, in welke zy voor het bestandt niet was geweest, hen de oefeninge daar van in meer als vyftig Steden hadde gegeven; invoegen de Catholyken meer gereet voordeel uyt dit Edict trokken als de Gereformeerde zelve. Hy drong den Koning aan door de erkentenisse van de Goddelyke weldaden; en om de zwarigheden diemen hem in de uytvoeringe van het zelfde Edict dede vresen, weg te nemen, vertoonde hy hem dat hy nog veel grooter, door het klimmen op den Throon, te boven gekomen was, en dat het verder was van de Fondamentale Wet tot de Kroon, als van het bestant tot het Edict van 1577. En om datmen antwoorde op de klagten der Gereformeerden, datse gedult mosten hebben, en datmen met hen, ter selver tydt als met de Ligue soude handelen, vertoonde hy, dat het meer als 50. Jaren voorleden waren, dat de Gereformeerde hun gedult geoefent hadden; dat het geensints van des Konings dienst ware, hen in saken van die natuere te doen lyden; dat wanneer zy al wilden lyden en verdraagen, hy zulks niet behoorde toe te staan, om dat de Godtsdienst uytgebluscht, indiense niet gevoedt en gequeekt wierdt; dat het den Koning toestondt die op te helderen, en in sijn Onderdanen op te wekken, de brandt en vierigheyt die zy tot deselve behoorden te hebben, eerder als die koelheyt in saken van Godtzaligheyt: datmen de Gereformeerde niet behoorde te handelen als Liguisten, na de maal de saken zoo ongelyk waren, hebbende de Liguisten altoos den Koning den Oorlog aangedaan, en de Gereformeerde altoos den Oorlog voor hem gevoert: dat om hen van verdrukkinge diese in hun gewisse verdroegen te verlossen, zy niet anders van noden hadden, als een Reglement tusschen hen en de Catholyken, zonder tot de langwyligheyt van de handeling van een onsekere Vrede gesonden te werden. Datter saken waren, die geen uytstel konden lyden, gelyk daar zyn, het Dopen van Kinderen, de Houwelyken, de Begravinge der Dooden; waar uyt dagelyks ergernissen, Processen en onmenschelykheden ontstonden, om datmen de vryigheyt van de oefeninge niet hadde: datmen dagelyks vonnissen uyt gaf, tegens lieden diemen by malkander vandt biddende Godt voor de welstandt des Konings, of die een Psalm in hun Winkels songen, of een Nieuw Testament, of Bybel in het Fransch verkochten, al het welke op de laatste Edicten fondeerde: datmen op een en deselve wyse handelde, die geene die Godt zediglyk in hun Kamer voor den Koning baden,en dese dewelke oproeriglyk op den Stoel, tegens sijn Persoon en saken Predikten: dat sulke quade saken een vaardige remedie en behulpmiddelen vereyschten: dat het een werk van voorsigtigheyt was,de versoeken van een volk door nootwendigheyt gedrukt, selfs te voorkomen, dewyl het niet goedt nog betamelyk sy hen te leeren klagen, nog minder hen soo verre te brengen, datse hulpmiddelen moeten soeken, om dat die soekende selfs by den Koning, men reden hadde de vergaderingen te vresen, in welke de vertooningen moeten geformeert werden, ter oorsaak van de Cabalen en aanhangselen die daar konnen voortkomen, en de veranderingen welke den eenen dag of den ander daar sou konnen ontstaan; dat een vreemde Oorlogs magt in Vrankryk verwagt werdende, men veel ongemakken te vresen hadde, indien sulks voorviel eer de Gereformeerde hun voldoeninge hadden; dat de hoofden den Koning soude aandringen iets voor hen te doen, het welke hem niet seer eerlyk sou sijn, sijnde een heymelyk verwijt, dat het nodig was, datmen hem tot gunst van sijn eygene ondersaten most aanporren, en zulks soude hen doen verliesen te gelyk de eer en de dank van de weldaat; dat de Catholyken daar uyt ook gelegentheyt soude nemen om te Preten-

deeren

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

deeren en voor te geven, dat dese gunsten waaren verkreegen door een vreemde afparssinge, en als met gewelt, het welke ook t'eeniger tydt, tot een voorwendinge sou konnen dienen, om de herroepinge daar van te versoeken.

Uytwerksel van dese vertogen.

Dese kragtige vertoningen waren niet t'eenemaal onnut, om dat Gregorius de XIV. die alstoen den Roomschen stoel beklede, en met alle sijn vermogen den Spaanschen aanhang begunstigden, seer t'ontydig een Bulle uitgaf, by den welke hy de Koning en al sijn aanhangers in den Ban deed, sendende den selven, door sijn Nuntius Landriano in Vrankryk. Dese bewoog des Konings Partye boven maten seer, welke meest uyt François sen bestond, die noyt gefaalt hadden sig tegens de ondernemingen van den Roomschen stoel te stellen. Het Parlement, van het welke een gedeelte tot Tours resideerde, en het andere tot Chalons, beantwoorde de selve by schrikkelyke slotvonnissen, en decreteerden aantastinge van het lighaam van den Nuntius; dede de Bulle door beuls handen verbranden, en verbood alle onderhandelinge met Rome. De kleyne Partye van de Geestelykheyt, die den Koning volgde, dede sulk een dappere tegenstandt niet, en de Koning hen tot Mantes hebbende doen vergaderen, en eenigen tydt daar na tot Chartres overgebragt, hield sig vry gematigder omtrent den Paus, als het Parlement. Het is waar dat sy de bulle abusive verklaarde, om dat de Geestelykheyt, die des Konings partie hieldt, daar by mede met al de rest inden Ban gedaan wierdt: maar wel verre van toeteſtaan, met Rome alle onderhandelinge af te snyden, dit kleyne lighaam besloot gesantschap aan den Paus te doen, en versogt daar toe des Konings verlof. Al de Geestelykheyt die den Koning volgde konde tot dese vergaderinge niet meer toe brengen, als twee Cardinalen, seven Aartsbisschoppen, of Bisschoppen, van de welke nog een des Konings Nominatie niet hadde, en een kleyn getal Kerkelyke Persoonen van de twede ordere. Men kan daar oordeelen wat kragt, in vergelykinge van de rest der Geestelykheyt, die alstoen omtrent hondert en twintig Prelaten van den eersten Rang in sig beslooten, konde te wege brengen. Ondertusschen wilde dit kleyne lighaam haar gevoelen en goetvinden a part doen gelden, en dat van het Parlement, door dese bysonderheyt tegenspooren, het welke met alle vigeur en moedigheyt het belang van de Kroon voorstond, de Gereformeerden alarmeerden sig mede seer over dese bulle, en voegden sig by het Parlement, welkers dappere moedigheyt hen altoos seer bevallyk was geweest, wanneer het sijn gesag in het werk stelde om de eer en voorregten der Koningen staande te houden. Sy namen dan deese gelegentheyt waar om hun seekerheyt te bewerken, en den Koning aan te dringen, om hun leven en Conscientie in rust te stellen. De Koning van sijner sijde, vergat sig selven mede niet in desen voorval. Hy dede tot Mantes de Heeren van sijn Raad en sijnen aanhang versamelen; en om ter selver tydt eenige voldoeninge aan al de werelt te geven, dede hy twee Declaratien verkondigen. D'eene vernieuwde dese, dewelke hy over omtrent de twee jaaren hadde gedaan, van niets liever te wenschen, als onderweesen te werden, en sig aan een algemeen Concilie te gedragen; of ten minsten aan een Kerkelyke vergaderinge, soodanige een die de geschillen sou konnen beslegten. Ondertusschen beloofde hy niets in de staat van de Catholyke Religie te veranderen. Hy gaf selfs korts daar aan, genoegsaame proeven van sijn opregte meninge hier omtrent, nademaal, wanneer Chartres, na een lang beleg sig aan hem over gaf, hy haar toestondt dat de oefeninge der Gereformeerde Godtsdienst, niet binnen de Stadt, nog binnen haar Jurisdictie en resort sou geschieden. In het welke hy sijn believentheyt voor de Catholyken soo verre liet gaan, alsse konde; nademaal hy om haar te wille te zyn, de oefeninge van sijn eygene Godtsdienst uyt de banne van sijn conquesten en veroveringen sloot. De andere verklaringe was gegeven voor de Gereformeerde, aan welke hy toestondt de herroepinge van alle Edicten, strydig sijnde met dat van het jaar 1577. het welke daar door, by provisie in al haare kragt gestelt wierdt; tot der tydt toe, dat by de vrede men de geschillen van den Godtsdienst over een konde brengen, met toestandt van al de ordres, wanneer sy ter gehoorsaamheyt souden sijn gebragt.

Bulle van Gregorius de XIV.

Edict van Mantes.

Het scheen dat sulk een regtmatig Edict sonder tegenspreeken sou konnen passeeren, dewyl het selve den Gereformeerden niets nieuws toestondt, voorts de oefeninge van hun Godtsdienst, den Catholyken en een goedt getal plaatsen weder inwilligde, sijnde daar, geduerende den laatsten Oorlog, uytgebannen geweest. Dewyl het inde Grondt niets anders waare, als een Interims verdrag, in verwagtinge van een definitive en een beslegtende Vreede, behoudende vorders voor de Liguisten, het

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1591. Regt van nieuwe versoeken tot voordeel van hun Godtsdienst te doen. Synde alles met hun toestandt alleen, naar hun reductie gereguleert. Evenwel de Cardinaal, die den naam van Cardinaal van Bourbon aangenomen hadde, konde niet voorby, in de volle vergaderinge, daar eenige swakke oppositien en tegenwerpingen tegens te maken. Maar na dat hy sijn quade intentien getoont hadde, selfs het gelaat maakende van uyt den Raad te willen vertrekken, eerder als sulk een Edict toestaan, stelde hy sig koeltjes weder in zyn plaats, op het minste teken van veragting dat de Koning daar omtrent toonde. Maar de Parlementen waren harder en onbeweeglyker: die van Rennes en Bourdeaux verwierpen het Edict t' eenemaal, dat van Tours nam het aan; maar met een modificatie en bemagtiging, die de Gereformeerden van alle Ampten en bedieningen van Staat uytsloot in het meeste gedeelte van het Koningryk. De voorwendingen die eenige wisten te misbruyken, was, dat het Edict van Mantes herstelde de laatste Edicten van bevredigினge, om te werden naargekomen: *gelyk zy waren by het leven van den vorigen Koning.* Nu wist men wel dat Hendrik de III. geen Ampten en bedieningen aan de Gereformeerden had toegestaan, en dat hy het middel had konnen vinden om hen daar van uyt te sluyten, in verminderinge van het Artykel van sijn eygen Edict, waar by hy hen cababel verklaart. Men wilde dan, dat uyt kragt van dese woorden, sonder voordagt gebruykt, of anders door list der Catholyken, in de verklaringe van Mantes ingelast, zy zouden blyven van alle Ampten en Staats-bedieningen uytgesllooten; om dat zy, by het leven van den vorigen Koning, daar van uytgesloten waren geweest; en men geloofde datmen hen genade en gunst genoeg bewees: datmen hen bedieningen tot Rochelle en in eenige andere Plaatsen liet, daar de konste van Hendrik de darde, hen zulks niet konde beletten. De Cardinaal de Bourbon ondersteunde dese knibbelary, en seyde volmondig uyt; dat de Gereformeerden sig bedrogen, indiense tot Ampten en bedieningen meenden toegelaten te werden. Men hadde dan veel Jaren gedult van noden om dese tegensporingen te boven te komen; hoewel der niets zoo ongeregtig als dese Pretentie konde bedagt werden. Hendrik de darde hadde sijn eygen wet geschonden, met hen, door verscheydene loosheden uyt de bedieninge uyt te sluyten, tot welke zy geregtelyk toegelaten waren, volgens de termen en uytdruksels van zyn Edict. Invoegen men sig van de konstige streken van dien Prins, tegens hen, niet konde bedienen, als met het authoriseeren, en voorspreeken van sulke knibbelaryen die de Koninglyke Majesteyt zoo weynig betamen, en tot nadeel van alle publyke trouwe strekken.

Talmeryen omtrent de Verificatie daar van.

De Gereformeerden klaagden niet zeer over het Edict, hoewel de Clausule *by Provysie,* die de gantsche beslegtinge der saker tot aan de reductie van de Ligue uytstelt, hen onverdragelyk mogt toeschynen, om dat deselve hen stelde in een onzekeren staat, welke na de tyden en belangen soude konnen verandert werden. Maar zy konden niet verdragen datmen hen beroofde van hun regt van geboorte, of van de vergeldinge van hun verdiensten, en dat alleen ten opsigt van hun Godtsdienst; 't sy om dat dese verongelykinge hun Religie en personen verminderinge aan dede, 't sy dat de selve hen handelde, gelijk de Canonyke Regten willen, datmen de Ketters handelen sal, die dese wetten van alle Ampten en bedieningen uytsluyten: waar uyt klaarlyk genoeg volgde, datmen hen stelde onder het getal van die gene, die de selve Canonyke Regten, aan den Wereltlyken arm overleveren, en tot welke te vernietigen, de Catholyke Koningen, op hun Kroninge sig met Eede verbinden. Sy merken ook aan, als een bysondere reden, om sig te behouden in het regt van Ampten te mogen bedienen, dat de Koning de Kamers van St. Jan d'Angely, van Bergerac van Montaubaan heeft gesupprimeert, alwaar hen altoos regt was gedaan, tot aan het eynde van het voorledene Jaar toe, en dat door Regters van hun Godtsdienst: waar voor zy pretendeeren dat de Koning hen eenige vergeldinge verschuldigt is, en zy versoeken gene andere, als het regt, om tot deselve Employen te werden toegelaten, om dat, sijnde in de gemeenschappen van Regts-pleginge ingelaten, luyden van hun Godtsdienst gevonden mogen werden, die de handt aan het regt doen, aan hunne Broeders houden mogen. En daaromme maakten zy zulke zware klagten over de knibbelarye, die wy hier voor hebben aangemerkt; niet vergetende te vertoonen, dat de verkortinge die men hen dede, den Koning selve voor de schenen sprong, nademaal men, ter oorsaak van den Godtsdienst niet van de bedieninge kan uytsluyten, Luyden die deselve Leere volgen die hy volgt, sonder den selven stilswijgende onbe-

Waar over de Gereformeerde klagen.

quaam

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

quaam tot de Kroon te verklaren. Maar zy versogten niet dat de Koning een expresse verklarnige voor de uytlegginge van dese twyfelinge soude doen, uyt vrese dat de nauwgesette Catholyken het selve als een nieuwe vergunninge souden aanmerken, en alsoo reden van klagten nemen. Sy begeerden alleenlyk dat de Koning met woorden, aan de voornoemde Sauveraine hoofden, sijn intentie en mening soude uytleggen, en dat met kragt genoeg om die te doen nakomen. De Koning om hen te vreden te stellen, sandt Commissarisen tot de uytvoeringe van sijn Edict, in de Parlementen, die sijn gesag erkenden, maar dit hulpmiddel was niet genoegsaam, om te verhinderen datmen over al nieuwe redenen van klagten gaf.

Ondertusschen de Geestelykheyt tot Chartres, in sulk een kleyn getal als ik hebbe gesegt, vergadert, stelde eenige Arlykelen op, by welke hun trouwloos en staat-sugtig gemoedt klaarlyk genoeg ontdekt wierdt. Gelyk de Kerkelyke altoos van hen hebben doen afhangen, de behoudinge en sekerheyt der Koningen te besorgen, soo ondernam dese kleyne vergaderinge nu ook de Parlementen, en van het regt, om omtrent de selve te waken, te beroven: en eyschte in dese betragtinge, dat den selven souden werden verboden, sig te bemoeyen met saken die tusschen den Koning en den Paus te verhandelen waren. Sy vertoonden nog eenige andere Artykelen aan den Koning, op al de welke Du Plessis het Parlement van Tours, een Vigoureuse Memorie toe sand, welke de Raadt goedt gekeurt heeft. En het was op dese grond dat hy den Koning ried, door uytstel de Pretentien van de Geestelyken te leur te stellen. Behalven dat de eer van het Parlement hing aan het mainteneren en behouden van de besittinge waar in zy waren, van het gesag en waardigheyt der Koningen tegens de Bullen van Romen te beschermen, was'er nog een reden van belang, welke henlieden benootsaakte, sig tegens de begeerten van de Bisschoppen te stellen Men hadde zedert de dood van den Cardinaal de Bourbon, tusschen de Koninglyke Catholyken een nieuwe aanhang, diemen de darde Partye noemde, sien ontstaan. De voorwendinge van dese die deselve uytmaakten, was het versekeren van de Catholyke Religie, van welke zy geloofde datmen het verval niet konden beletten, indien Hendrik de IV. vreedsaamelyk sonder van Godts-dienst te veranderen, quam te heerschen. Dese Prins begost by hen vermoedelyk te werden, om dat hy de onderwysing van sig, die hy hen belooft had te laten geschieden, te lang uytstelde, en sy vreesden, ter oorsaak van de goeden voortgang van sijn saken, dat hy sig zelven wel haast in staat zou zien, in spyt van alle wederspannige, sijn Godts-dienst op den Throon te stellen. De Onderwyser van den nieuwen Cardinaal de Bourbon en David du Perron, die voor heen van de Gereformeerde Religie was geweest, en die selfs gelyk men zeyde, de Soon van een Predikant was, waren de opregters van dese factie, en sy meenden die te laten dienen tot voortsettinge van den Cardinaal hun Meester, die de Afgod van die partye was. Men nam tot een grond van het werk, dat men een Koning most hebben, die altoos Catholyk was geweest, en by gevolge niet vermoedelijk ware, maar ook dat men die uyt het Koninglijke huys most halen, om de grond en Fondamentale wetten van de Kroon niet te schenden: invoegen men de oogen op geen andere als op den Cardinaal de Bourbon konde slaan. Dese partye nam ligtelyk toe, om dat twee soorten van Catholijken sig daar toe begaven, te weten dese, die Hendrik de IV. mistrouwden, en die voor alle saken, de sekerheyt van hun Godtsdienst begeerden; d'andere die sig van hem niet wilden afsonderen, lieten niet na hem te doen vresen, dat hy zyn aanhangers soude verliesen, indien hy sig niet met den eersten tot de Catholyke Religie begaf. Villeroy en Jeannin, die hem den Raad en het voorbeeld verstrekten, hoewel sy voor heen beyde wel verre in de belangen van de Ligue waren geweest, vervoegden sig, of scheenen by dese aanhang sig te vervoegen; of om den Koning door de verdeeltheyt van sijn aanhang te verswakken, of om hem te dwingen sijn Godtsdienst te veranderen, uyt vrese sig voor een ander verlaten te sien. Dese Factie ging soo verre, datter tegens den Paus van gesproken wierd; met wiens gesag zy sig sogten te styven: invoegen deselve den Koning een groot bedugten maakten, en hem langen tyd in verdrietige alarmen hielden. En daarom is het dat de alder aangelegentste History-schryvers, en die schynen niet geschreven te hebben, als om te doen sien, dat de Catholyken in alle dingen gelyk hadden, dese t' samen-sweeringe niet voor goedt hebben konnen keuren; maar in tegendeel belyden, dat het scheen dat de Koninglyke Catholyken het Koningschap in Compromis en in geschil sogten te stellen. Du Perron de staat-sugtigste en trouwlooste mensch van sijn tyd, openbaarde aan den

Darde Partye haar voornemens.

1591. Koning het geheym van deſe Partye hoewel hy zelve daar de voorſetter van was geweeſt, en daar door was het, dat hy het vertrouwen van dien Prince verkreeg, wiens gunſt eenige Jaren daar na hem tot den Cardinaals-hoedt bragt.

De vergaderinge tot Chartres bekragtigde deſe Cabale en ſamenrotting, en men hadde beſloten, uyt haren naam een Requeſt den Koning over te leveren, om hem te bewegen, ſich dog met den eerſten Catholyk te verklaren; om dat anderſints vele die hem genegen waren, als ſijnde de wettige erfgenaam, andere beradingen ſouden nemen, en gedwongen werden hem te verlaten. Dit verſoekſchrift wierd tot Angers, ſonder naam van den drucker gedrukt, maar niet overgelevert. Evenwel de Cardinaal de Bourbon maakte, of dede door andere maken, een aanſpraak in den ſelven ſin, en onder de ſelve bedreygingen. Men arbeyde, om deſe party te verſterken, tot Molins of Clermont, onder den naam van kamer, en ſlag van een Parlement op te regten; en het was ſoo wel bekend dat men die wilde doen beſtaan uyt luyden, die deſe Cabale toegedaan waren, en datmen die opentlijk noemde *de Kamer van de darde partye*. Het Parlement dat tot Tours ſat was aan de opregtinge van deſeKamer ſeer veel gelegen, om dat het ſelve niet konde geſchieden, ſonder van dat Hof af te ſcheuren die Landen die men aan deſe nieuwe Juriſdictie ſou vaſt maken. Maar gelyk het nut was aan deze darde Partye, het Parlement te vernietigen; wiens volſtandigheyd, wanneer het op de regten van de Kroon, en de opvolginge daar toe, aanquam, geenſints met deſe nieuwe pretentien en voorſtellingen over een quam; alſo deſe welke ſich tot deſe factie begaven, en de Geeſtelykheyd gelyk de andere, begunſtigden de opregtinge van deſe Kamer, om ten minſten een hoog Hof van Juſtitie, tot hun voldoen te hebben, en daarom was het, dat het Parlement en de Gereformeerden, aan wien het opregten van deſe Kamer groot naarbedenken gaf, en dat door ſtrydige redenen, ſig gelyker hand tegens de ondernemingen van de Geeſtelykheyd ſtelden. Daar was niets als het ſtuk van de Ampten, daar het Parlement en de Kerkelyke ſchenen in over een te komen. De Geeſtelykheyd beklaagde ſich datter ſes-en-twintig Ketters in het Parlement van Tours waren, en het Parlement ſtond vaſt by het uytſluyten van de Gereformeerden, zelfs uyt de minſte Ampten, in het welke zy betoonden dat ſoo wel de eene als de andere, de ſelfde afkeerigheyd van die van den Gereformeerden Godtsdienſt hadden, en te gelyk de zelve tegenwil om hen in eenige eerſame of profijtelyke Ampten te zien. De Koning aangedrongen door den Cardinaal van Bourbon van wegen de vergaderinge tot Chartres, om hen op drie Artykelen te antwoorden, volgde het goetvinden van het Parlement, en onttrok ſich dit verſoek door een algemene en onverbindende antwoord. Het eerſte van deſe Artykelen raakte ſijn bekeringe tot de Roomſche Kerke. Dit keerde hy af, door de ordinare proteſtatie en verklaringe van vaardig te ſijn, om de onderwyſinge te ontfangen, en het eynde der verſchillen die de Kerke verdeelden te beſorgen: voegende daar by dat hy het min honorabel en eerſaam achte, daar alleen toe te komen, als de andere met ſich daar toe te trecken. En ſig verſchonende van tot de onderwyſinge aan te nemen, gelyk hy belooft hadde, niet te hebben konnen komen, ter oorſaak van de afleydinge der Oorlogs-ſaken, gedurende de welke de ſtemme van de Canons (of regel-regten) van de Kerk, was verdooft door die van het Canon van het Arſenaal. Het twede van deſe Artykelen raakte de Vrede, welke de Geeſtelyken wel wilden, dat door ſijn bemiddelinge gemaakt mocht werden, waar op de Koning ſig vernoegde te betuygen in het gemeen dat hy de Vrede ten hoogſten begeerde. Het darde ſag op de toelatinge van naar den Paus te ſenden, gelyk de vergaderinge van Chartres beſloten hadde, regtdradig ſtrydende tegens het beſluyt van het Parlement van Tours, het welke alderhande gemeenſchap met het Roomſche Hof verboden hadde. De Koning antwoorde hier op, dat dit een ſaak van Staat ware, en beklaagde ſig over den geſtorvene, en te gelyk over den tegenwoordigen Paus, en verklaarde dat het tegens ſijn agtinge ſtrekte den ſelven in te volgen, terwyl hy hem al het quaadt dede dat hy konde. Hy verſchoonde ſig vorders, dat het Parlement, om het welke hy hadde geſonden, om het zelve daar over te horen, van een ſtrydig gevoelen ware, en daar op dat hy verſogt, dat die zaak in een treffelyke en plegtige vergaderinge mogt verhandelt werden; ondertuſſchen verſant hy de Biſſchoppen naar hun Bisdommen toe. De Geeſtelijken hadde een grote begeerte naar Rome te ſenden, om daar door den Koning tot een onderhandelinge met den Paus in te wikkelen; van welke het gevolg hem ſou verbinden van Godtsdienſt te veranderen, of hem van den dienſt der Catholyken beroven, indien hy dat weygerde te doen. Sy wilde

Voorſtellinge van de Geeſtelijkheid die den Koning volgden.

ook

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

II Boek 1591.

ook ſomwylen, om deſelve redenen hem bewegen om ſelfs aan den Paus te ſchryven, om de Partye te vaſter te verbinden. De Gereformeerden ſtelden ſich tegens het een en het ander, om datſe van hun eygene behoudeniſſe wanhoopten, indien de Koning ſig tot eenige onderhandelinge met Rome in liet. De redenen van welke ſy ſig bedienden, om het zelve te beletten, waren getrocken uyt aanmerkingen van Staat, en opmerke van des Konings agtbaarheyd, die men daar door in gevaar ſtellen ſouden, hoe ook de ſaak mogt komen uyt te vallen. Om dat in dien ſtand der ſaken, hy geen involginge aan de ſyde van den Paus ſou konnen doen, die ſijn waardigheyt niet ſou verkorten. Invoegen ſy het voor die reyſe, boven de drift der Catholyken te boven haalden.

Vreemde Wapenen magt.

Het was dit tegenwoordige Jaar dat de Burg-Grave van Turenne, onderſtut door de aanbevelingen van de Koninginne van Engeland, voor den Koning in Duytſland, by de Proteſtanſche Vorſten, een ſchoon Leger opregte, met welke Vorſten ſijn verdienſten alſtoen hem een verbond deden maken, het welke hy gedurende ſijn gantſche leven in ſtaat gehouden heeft. Deze dienſt gevoegt by ſoo veel andere, die hy zedert langen tydt aan den Koning had gedaan; was de oorſaak dat men de oogen op hem ſloeg, om hem de erfgename van Sedan te doen trouwen, den welken aan een Man van vertrouwen, uyt te houwelyken, het belang des Konings was; ten inſicht van de aangelegentheyd van de plaats, die deſelve beſat. En het was door dit Houwelyk dat dit Prinsdom quam aan het Huys van de La Tour d' Auvergne, om dat de Princeſſe, welke weynig tydts daar na ſonder kinderen quam te ſterven; het ſelve by Teſtament aan haar Man ten erfdeel maakte. Om deſen Heer te vaſter aan ſijn dienſt te verbinden, maakte hem de Koning Marſchalk van Vrankryk, hoewel de Catholyken met hartſeer een Gereformeerde tot ſulk een merkelyke waardigheyd ſagen opklimmen. Deſe nieuwe grootheyd vermeerderde ook ſeer het geſag en aanſien dat hy voor heen onder de Gereformeerde hadde gehad, en dat ſomwylen groot genoeg geſcheene had, om jalouſy by ſijn Meeſter te verwecken.

Burg-Grave van Turenne trouwt de Erfgename van Sedan.

En wordt Marſchalk van Vrankryk.

Deſe Oorlogs-magt gaf genoeg te denken aan de Catholyken, welke vreesden dat met deze nieuwe kragten de Koning ligtelyk ſijn Vyanden te boven komen ſoude, en te gelyk de beloften van ſig te laten onderregten, vergeeten. En daarom was het, dat ſy al deden wat zy konden, om te verhinderen dat het ſelve Heyr in Vrankryk quam, of het te verſtroyen, naar dat het daar in gekomen zou ſijn; ſoo verre datſe alles deden om de fonds, die tot betaling van het ſelve beſteldt was, tot een ander gebruyk af te wenden. Maar Du Pleſſis, die Meeſter van deſe fonds en middelen was, om dat deſelve voortquam uyt de vervreemdinge van de Domaine van Navarre, dede ſoo veel, dat hy het beſte gedeelte egter behield, ſelfs onaangeſien de harde en ſtraffe Brieven, die de Koning hem over die ſaak geſchreven hadde. Voor de reſt was'er van dat Jaar een ſlag van *Pragmatique*, in wyſe van een *Interim*, of Proviſioneel verdrag voor de beſtedinge en bedieninge der Geeſtelyke Ampten. De Gereformeerden waren daar over wel te vreden, en namen het als een voorbereydſel tot de algemeene Reformatie, de Parlementen onderſteunden die, als nut ſijnde ten goede van den Staat: d' Aarts-Biſſchop van Bourges nam die aan, om dat hy verhoopte dat men hem Patriarch ſou maken; en indien al de Kerkelyke ſig na deſe nieuwe beſtellinge hadden willen reguleren, ſy hadden ligtelyk den Paus, die nu wel ſag dat men hem kon voorbygaan, ſo verre gebragt dat hy de involgingen aan den Koning ſou hebben gedaan, die men wilde dat de Koning aan hem ſou doen. Maar de Geeſtelykheyd wilde liever den Koning ondienſt aandoen, als den Paus tegen ſijn, en wilde noyt toeſtaan van Rome niet af te hangen.

1592.

Liſten der Catolyken om den Koning te winnen.

Het volgende Jaar ging voorby gelyk de andere, in krijgs-togten en handelingen ſonder voortgang, als alleen dat de Gereformeerde yder dag het een of het ander quamen te verlieſen, en dat door Inſtantie en aanhouden der Catholyken, tot het gene zy des Konings bekeeringe noemden, daar toe ſpaardenſe nog kuyperyen nog liſten. Sy leyden ſijn Godts-dienſt al ſijn quade gevolgen te laſt, van de welke ſy ten meeſtendeel ſelve de oorſaak waren geweeſt, om datſe geen eynde van moeyelykheden wilden ſien, voor dat de Koning ſig aan de wille der Catholyken hadde opgegeven. Men vertoonde hem ſonder ophouden, dat zyn Religie de eenige voorwendinge van de koppigheyd van de Ligue en van de darde Partye waren. Hoewel inderdaat, de hoofden van de Ligue beter hadden gedaan, te handelen met Hendrik de IV. als Hugenot, als met hem als gecatholizeert, om voordeliger voorwaarden van hem te krygen. Het bleek ſelfs met der tydt dat het ſijn Religie niet ware, daar het hen ſchorte,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1592. dewyl na het wegnemen van dit voorwendsel, door sijn veranderinge, zy meer als oyt voor heen weerbarstig waren, en nog geheele vier Jaren lang den Oorlog gaande hielden.

Het was ook de Koninginne van Engelandt ontvallen te seggen, selfs tegens eenige Catholyken, dat de Koning qualyk gedaan hadde, het Edict van Mantes te hebben aan de Gereformeerden gegeven, en dat sulks buytens tydts was. De meninge van dese Princesse daar omtrent was niet om in den Koning te misprijsen, dat hy iets voor sijn oude dienaren hadden gedaan, maar om dat sy niet twyfelde aan des Konings stantvastigheyt inde Godtsdienst, en derhalven oordeelde dat hy een bequaamer tydt, om hen te vreden te stellen, sou hebben konnen waarnemen als dese, waar in de gunsten welke hy hen dede, nog voldoenende genoeg om hen te vergelden, nog aangenaam voor de Catholyken ware, die sig daar qualyk over hielden.

Maar men misbruykte dese woorden van de Koninginne, gelyk of de selve hadden willen beteykenen, dat sy sig weynig aan de Godtsdienst liet gelegen sijn, en in den Koning derhalven mispreesen hadde, dat hy deselve voor de Polityke Staats-belangen hadde gesteldt, waar uyt men besloot, dat als selfs de Koning van Godtsdienst sou veranderen, sy hem daaromme geen minder gunst bewysen soude. Dese loosheyt was gevaarlyk, om dat deselve den Koning, een van de grootste redenen die hy hadde om in sijn Godtsdienst te volharden, na die van sijn gemoet, namentlyk de buytenlandtsche Protestanten te misnoegen, welkers onderstandt hy soo nodig bevant, ontnaamen. Hy had ook vrese de herten van sijn Gereformeerde onderdanen, daar door van sig te vervreemden, daar die albereets de twee darden deelen, van sijn Oorlogs-magt uytmaakten. Maar men gaf hem tot antwoordt, om hem van die vrese te verlossen, wat het merkteeken van de Gereformeerde was: luyden die ligtelyk te vreden te stellen waren, mits datmen hen hun vrydom van gewisse toestondt, en die ook noyt den naam der Koningen uyt hun gebeden verworpen hadde, al ware het dat sy door deselve waren vervolgt geweest. D' O dede voornamelyk dese aanmerkingen standt grypen, en had de selve in de eerste redenen, die hy met den Koning daar over had, wel weten te passe te brengen, en dat korts na de doodt van Hendrik den darden.

Conferentie sonder Vrugt tusschen Du Plessis en Villeroy.

Maar het gene den Gereformeerden nog meerder hinder toebragt, was de onderhandelinge en Conferentie tusschen Du Plessis en Villeroy, welke inderdaat eindigde sonder datter iets besloten of vastgestelt ware, ter oorsaak van de insolente pretentien der hoofden van de Ligue, maar die egter niet liet, alles tot het veranderen van des Konings Godtsdienst, voor af te bereyden, gelyk deselve het Jaar daar aan quam te volgen. Dese hoofden van de Ligue waar van Jeannin de taalman was, wilen niet, seyde hy, als Huguenoten gehandelt werden, nog een Edict van vernietiginge aannemen: om dat al de Edicten van die natuere eenige misdaden præsupponeerden; in plaats dat sy wilden præsupponeeren tot grondt van hun Tractaten, dat hunne wapenen regtmatig waren. Sy begeerden geen Edict, als van een Koning aan sijn onderdaanen gegeven: maar een Tractaat, by het welke sy hem niet erkenden als op seekere voorwaarden: voor af stellende, dat sy reden hadden gehad, hem niet, geduerende het leven van den Ouden Cardinaal van Bourbon, te willen erkennen, of terwyl hy niet Catholyk was geweest. Du Plessis wilde tot sulke voorwaarden geensints verstaan, maar wilde dat voor alle dingen, het gesag en waardigheyt van den Koning soude erkent en voor af vast gestelt werden. En daarom was het dat de onderhandelinge onder sijn handen geen goede uytslag konde nemen: maar deselve liet niet na een goeden scheut te nemen, op het onderwerpsel van des Konings Instructie, van welke de Liguisten goede verseekeringe wilden hebben, eerder als van andere saken te handelen. De twee handelaars verstonden malkander ligtelyk, wegens een onderhandelinge en Conferentie, tusschen de Leeraren van beyde de Religien; hoewel een ieder, omtrent die saak hun bysondere insigten hadden. En daarom rolden al de swarigheden, tusschen hen op de wyse van de saak. Villeroy wilde dat de Koning sig sou laten onderwysen, met beloften van Catholyk te werden, dat is te seggen, dat hy het woordt, van sig te laten onderwysen nam, indien sin, inden welke het selve de Roomsche Kerk altoos genomen heeft; te weten, als een onwederroepelyke verbintenisse, om in die gemeenschap over te gaan, na een Conferentie en onderhandelinge van Parade, en om het welstaans wil gedaan, het welke in haar taal instructie en onderwys genoemt werd. Du Plessis in tegendeel wilde, datmen sig

Hun verscheydene insigten omtrent de onderwysinge des Konings.

te

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

tevreden hield, dat de Koning toonde een genegentheyt om de Roomſche Religie aan te nemen, indien hy ſulks, ſonder ſijn gewiſſe geweldt aan te doen, konde doen. Eyndelyk verſtondenſe malkander in een expedient en middelweg, het welke mede bragt, dat de Koning ſoude beloven ſig binnen een vaſtgeſtelden tydt, te laten onderwyſen, met begeerte en meninge, om ſig by de Roomſche Kerk te vervoegen; mits dat men arbeyde, om hem te inſtrueeren, op een maniere, die ſijn waardigheyt betaamde, en ſijn Conſcientie konde genoeg doen. II Boek 1592.

Du Pleſſis geloofde, datmen deſe onderwyſinge tot voordeel van de Gereformeerde Godtsdienſt ſou konnen aanwenden, behoudens datmen twe ſaken waar nam; de eerſte was een ernſtige Conferentie te houden, in welke men van de verſchillende ſaken in den grondt handelde, en waar in hy niet twyfelde of de Predicanten en de waarheyd, ſouden de overwinninge ten vollen behaalen. Hy hadde voor de alderwyſte Proteſtanten van Saumur te vergaderen, om onder ſig de verſchillende ſaken wel te beſtudeeren en aan een ider in het beſonder een geſchils-poinct te laten examineeren, met de grootſte ſorgvuldigheyt, die mooglyk ſou ſijn, om de oorſprong, den voortgang en de veranderinge van een ieder ſaake te ontdekken: En met het Hiſtoriſch verſtandt van yder ſtoffe wilde hy, dat een ieder al de bewysredenen van regt, die tot ontdekkinge van de waarheyt, of tot deſſelfs voorſtandt dienden, ſou onderſoeken. De Koning ſelve ſcheen dit expedient voor goet te keuren, en belaſte hem deſe Conferentie voor af te bereyden, *tot het welke hy ook Le Jon*, vermaart Godtsgeleerde tot Nieuwſtadt en daar naar tot Leyden, nodigde. Maar de Catholyken wilden niet als een Conferentie, Pro Forma: en van langerhandt trokkenſe den Koning tot hun gevoelen. De twede zaak die Du Pleſſis beoogde, was, dat gelyk voor het uytgaan van den voorgeſchreven tydt; men aande Catholyken verſeekeringe ſoude moeten geven, van geen nieuwigheden, inden Godtsdienſt in te voeren: men twe ſoorten van zaken zoude hebben te reguleeren; de eene, voor af ſtellende de bekeeringe des Konings, nu geſchiedt; en de andere onder de verwagtinge, dat deſelve geſchieden ſou; en hy verhoopte datmen op dit laatſte poinct, ſulke voordeelige ſaken voor de Roomſche Godtsdienſt, voor haar eer en ſekerheydt, ſou konnen toeſtaan, dat daar over de Catholyken ligtelyk omtrent de bekeeringe ſelve ſouden verflauwen, waar uyt ſou volgen, dat de Koning ſijnde minder aangedrongen, om van Religie te veranderen, in de Gereformeerde zou mogen volharden. Inderdaat hy zoude geen tegenſin gehadt hebben, om daar in te blyven, indien ſulks hem niet ſou hebben verhindert, in Vrede te Regeeren: maar hy beminde de ruſt en het vermaak, omtrent welke hy, en in den Oorlog, en in de verwarringe van ſijne zaken, maar te veel afbreuken vandt, en door dewelke t'ontyde te ſoeken, hy menigmaal gunſtige gelegentheden, van groote voordelen op ſijn Vyanden te behalen, verloren hadde.

De onderhandelinge ging dan zoo verre, dat Villeroy beginnende omtrent de hooge pretentien van de Ligue tot afſlag te komen, het ſig liet aanſien, dat de Vrede zoude konnen gevonden werden, en dat de Koning, hebbende daar van door Du Pleſſis het berigt, Revol en hy laſt kregen een Edict, volgens de Artykelen in de Conferentie vaſtgeſtelt, op te ſtellen. Maar dit geheym quam voor den dag, zonder datmen kan weten door wie of hoe, ſchryvende de Gereformeerde ſulks de loosheyt van Villeroy en de Liguiſten toe, als die niet hadden geveynſt, tot een Tractaat te willen verſtaan, als om meer onderſtandt en beter voorwaarden van Spangie te bedingen; en Villeroy weder van ſijner ſijde Du Pleſſis beſchuldigende, van niet getrouw geweeſt te ſijn. De Koninglyke Catholyken lieten niet na de Liguiſten aan te moedigen, om vaſt by hun ſtuk te blyven, voor hun Religie, wel voorſiende, datmen door de Vrede den Koning van de noodwendigheyt van te veranderen, ſogt te ontlaſten, die hem nooyt zou konnen opgedrongen worden, als door de moeyelykheden van den Oorlog en de vreſe voor quade uytſlagen. Aan de andere ſijde geloofden zy, datmen hen nooyt genoegſame verſekeringen zou konnen geven, indien zy toeſtonden dat een Gereformeert Koning ſig op den Throon vaſt ſtelde, nademaal hy de Kroon aan een Erfgenaam, van den ſelfden Godtsdienſt ſou nalaaten, voornamentlyk in den Staat, in welke alstoen de opvolginge ſtondt, en ſy ſagen niets het welk deſe bekommerniſſe konde wegnemen. De Prince van Condé, die de naaſte Erfgenaam van Hendrik de IV. was, bevand ſig alstoen tot St. Jan d' Angeli, onder de handen der Gereformeerden, en onder de beſcherminge van de la Trimouille ſijn Oom;

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1592. een Heer wiens yver en moedigheyt, albereets agterdogt en jalouzye by het Hof verwekte, en hem het toe vertrouwen van die van sijn Godtsdienst verkregen hadden. Het was zeer waarschynelyk, dat dese Prins na zulk een opvoedinge, de voetstappen van sijn Vader en sijn Groot-Vader zou navolgen; en dat alzoo de Catholyke Religie niet meer de heerschende sijnde, zig zelven verteeren en vernietigen zou. Vorders de Catholyken wel wetende dat zy geen voornemen hadden, eenige gunsten aan de Gereformeerden toe te staan, als om datse anders niet konden, onder een Koning, die hen wilde begunstigen, of zy souden soo het mogelyk was, deselve t' eeniger tyd weder herroepen, wanneer zy een Koning hadden die meer van hun raad en daad afhing, veesden zy, dat hen het zelfde zou gebeuren, indien de Koning van Godtsdienst niet veranderde, ten opsigt van de versekeringe, die de noodwendigheyt aan de Roomsche Religie zou doen toestaan. De Catholyken evenwel hebben dit by dese handelingen gewonnen, datse den Koning van de vrese de Gereformeerden te verstoren, verloste; nemende de mesures van sig te laten onderwysen; nademaal dese, die van al de Gereformeerde het minste in vermoeden in het stuk van de Godtsdienst ware, van dese Instructie wel een Vredens-Artykel wilde maken. De hoop van den aanstaande val van het Pausdom, verblinde desen wyzen staatsman soo wel als al de andere, en hy maakte een weynig te veel rekeninge, gelyk meest al de Dienaren, op de sekere overwinninge van de waarheyt, soo haast als deselve door disputen ter goeder trouwe aangelegt, verklaart sou sijn.

Gereformeerde blyven van Ampten uitgesloten.

Ondertusschen toonden de Catholyken hun afkeer van de Gereformeerden, in alle het gene hen mooglyk ware, niets konde de hartnekkigheydt der Parlementen overwinnen, blyvende altoos vast, om de Gereformeerde van alle bedieningen uyt te sluyten, wat redenen sy ook mogten hebben om te vresen, dat de verontwaardiginge van dese weygeringe, na soo veel verdiensten hen tot eenige gevoeglykheyt sou mogen brengen. De Catholyke Liguen waren handtsamer hier omtrent, als dese die den Koning volgden. Sy stonden toe, dat de Gereformeerden mogten blyven in den staat daar het Edict van 1577. en de Conferentien van Nerac en Fleix hen hadden ingestelt. En op datmen geen geschillen met hen over het getal der Ampten, diese souden konnen bekleeden, souden hebben, wilden sy wel dat het vierde gedeelte hen sou werden vastgestelt. Du Plessis selfs wanhoopte niet om hen tot het darde te brengen, hy hadde liever het getal der ampten laten nombreren, als deselve onverschillende en willekeurig te laten, uyt vrese dat de Koning, die de uyterste involginge nu voor de Catholyken hadde, sijnde nergens aan verbonden, ook den Gereformeerden niets te wille sou sijn; in plaats dat het getal der ampten dat hen sou konnen gegeven werden, vast gestelt sijnde, daar een gedaante van nootwendigheyt voor hem sou gemaakt werden, om hen tot het bedongene getal toe, daar mede te voorsien. Hy sag wel dat sy daar andersints weynig deel aan souden hebben: datmen dagelyks Gouvernementen aan de Catholyken gaf, tot nadeel der Gereformeerden die deselve wel verdiende. Dat Rosny selve begunstigde van den Koning, altoos het een of het ander omtrent sijn pretentien in den weg vandt; wanneer hy iets van den Koning begeerde. Het was dan van noden, een Reglement te stellen, waar door men genootsaakt sou sijn, den Gereformeerden eenig Ampt toe te staan, uyt verbintenis nademaal de Catholyken niet konde verdragen datse die by verdienste verkregen. Het is waar dat het Hof des Aydes een arrest gaf waar door de Gereformeerde tot de Ampten van hun district toegelaaten wierden, maar het Parlement nog de Rekenkamer wilden sulks niet doen.

Strengigheden omtrent hun begraafsenissen.

Men oefende het gedult der Gereformeerde nog in andere gelegentheden, en bysonderlyk dede men hen groote verkleyninge ter oorsaak van de begravinge hunner dooden aan. De onmenschelykheyt der Catholyken omtrent dese saak, geduerende het beleg van Rouaan, gaat by na alle geloof te boven: daar waren gequalificeerde, en aansienlyke luyden onder de Gereformeerden, die in dit beleg quamen te sterven. Piles onder andere, een van de dapperste mannen, bleef daar doot; maar daar was geen middel om by de Catholyken te verwerven, datse sijn lighaam een plaats op hun Kerkhof toestonden. Het gebeurde selfs dat, verscheydene Gereformeerdens sijnde gedoot in die groote uytval die de Marquis de Villars op den 25 van January dede, terwyl de Koning vertoogen was om den Hartog van Parma waar te nemen; men hen begroef onder malkander met de Catholyken, die in de selve gelegentheyt gebleven waren; maar als eenige andere Catholyken dit vernamen, hadden die wel soo

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ſoo veel wreetheyt om die weder op te graven, en hun lighaamen ter genade van wolven en Ravens te laten; die gemeenlyk de Legers volgen.

1593.

Vervolg van Conteſtaryen om de Conſcientie des Konings te doen waggelen.

Aan de andere ſijden drongmen den Koning ſonder ophouden aan, om tot de onderwyſinge te verſtaan, en men vergat niets van de konſten, met welke ſig de bekeerders in diergelyke gelegentheden behelpen. Somwylen verkleynde men hem de misbruyken van de Roomſche Kerk, diemen hem voorſtelde, als van te kleynen gewigt, om reden tot eenige wettelyken aanſtoot te geven. Somwylen bekende men voor hem, datmenſe moſt verbeeteren; en men dede hem verhoopen, dat hy daar in ſou konnen voorſien, wanneer hy Catholyk ware. Somwylen eyſchte men hem een ſchaduwe alleen van bekeeringe af, om het volk vernoeginge te geven, en men liet hem ſijn gevoelen over vele ſaken behouden, behoudens dat het volk hem inde Miſſe mogt ſien. Men boodt hem aan een dek-kleed tuſſchen hem en de Plegtigen dienſt te ſpannen, op dat hy te minder ſwarigheyt ſou maken die by te woonen. Men vertoonde hem wat voordeelen en behulp ſijn verandering hem ſou geven, om den Paus te verkleynen, en ſijn geſag te verminderen, wanneermen de ſcheuringe, door een Nationaal Synode ſou komen te beſlegten, en wanneer de gantſche Clerge tot gehoorſaamheyt ſou werden gebragt. Men ſprak van een Patriarch op te ſtellen, die de Kerken van Vrankryk tot een onafhangentheyt van die van Rome ſou brengen.

Polityke inſigten ſtrekkende tot dien ſelven eynde.

Een ſchijn-bedrog met het welke men t' allen tyden de Gereformeerden een rad voor de oogen gedraayt heeft, van welke de eenvoudigſte ſig inbeelden, dat om de waarheyt te doen Zegenpraalen, niets anders als een breuke met den Stoel van Rome vereyſcht wierd. Maar niets was 'er het geen ſulk een gevaarlyke indruk op ſijn geeſt maakte, als de konſt waar van men ſig bediende, om hem in te boeſemen, dat de geſchils-Ponĉten die de ſtrydigheyt tuſſchen beyde de Religien maakten, van weynig belang waren. Roſny was een van die gene, die hem de meeſte neygingen voor deſe onverſchillentheyt maakte, hy ſeyde hem dikmaals, ſelfs dat een algemeenheyt hem ſeer voordeelig ſou ſijn, en dat het de beſte middel ſou ſijn, om al de tegenhandelingen te breken. Hy begreep de gantſche Godtsdienſt in het Symbolum of de geloofs-Artykelen, in de tien Geboden, in de liefde Godts en ſijns evennaaſten, in het vertrouwen op de verdienſte van Chriſtus, en dit ſoo vaſt geſtelt ſijnde, ſcheenen hem al de verſchillendheden van weynig belang toe. Met een woord, hy ſtelde hem ſijn geeſt juyſt in die geſtalteniſſe, waar in de Roomſche Religie hem ſoo nut ter ſaligheyt konde ſchynen als de Gereformeerde; indienmen op de abuyſen en misbruyken, die de bedieningen en leeringen daar van bederven, niet al te hartnekkig wil ſtaan. Aan d' andere ſijde hadmen ook eenige Predicanten, die het belang of de ſtaatſugt wat handtſamer maakten als andere, geweeten te winnen. Somwylen dedemen deſelve belyden, in tegenwoordigheyt van den Koning, datmen ſijn Zaligheyt mede wel inde gemeenſchap van de Roomſche Kerk konde vinden. Somwylen dede men deſelve, gelyk als by toeval met Du Perron een diſpuyt aanvangen; in welke zy de overwinningen ſlegtelyk genoeg beweerden. Ten eynde ſelfs, na dat het gene zy voortbragten ſcheen van minder belang, of van ſwaarder gewigt, men hen niet benootſaakte van Godts-dienſt te veranderen, ſijnde hun overtredinge geoordeelt nutter als een Publyke en openbare belydenis van de Roomſche Leere te zyn. Het was door deſe liſten, datmen den Koning die bewysredenen inboeſemde, van het welke de bekeerders zedert ſulk een groot gebruyk hebben gemaakt: dat de Gereformeerde belydende, datmen in de Roomſche Godts-dienſt zalig kan werden; en de Catholyken in tegendeel vaſt ſtellende, datmen zulks in de Gereformeerde niet werden, de voorſigtigheyt vereyſcht ſig aan het ſekerſte te houden, en men ſig begeve tot de gemeenſchap, in welke beyde de twiſtende Partyen belyden de zaligheyt te vinden te konnen ſijn. Men hadde deſe Dienaren van welke Morlas, Rotan, de Serres, de Vaux &c. de meeſte bekende waren, en van de welke, de laatſte gequelt door knaging van ſijn gewiſſe, gelyk men ſegt, al het geheym geopenbaart heeft, van langer hand daar toe voorbereyt: Cayer was ook een van deſe, die dit ſpel ſouden uytſpeelen. Maar eenige niet ſeer ſedige boeken, welke hy geſchreven hadde, en onder anderen een Traĉtaat, om de Religien over een te brengen, hem vermoedelyk hebbende gemaakt, heeft men hem in een Synode afgeſet, en hy om zig te wreken, wierd Catholyk. Roſny, om ſijn gevoelens goed te maken, zeyde daar in onderſchraagt te ſijn door La Roche-Chandieu, d'Eſperien, de Vaux, de Gardeſi ende Nord &c. ſeer vermaarde Leeraren, van welke nogtans 'tmeeſte gedeelte geheel andere gedagten hadde.

1593. Du Perron dewelken Rosny tot Bisschop van Evreux gevordert hadde, en die in den ommegang een welsprekentheyt hadde die de Geesten wist te trekken, verblinde den Koning door de driftige vloeyentheyt van sijn redenen, maar hy drong hem minder door redenen van Godtsgeleertheyt aan, als door beweegredenen, die van de tydt en uyt de staats-kundige voorsigtigheyt genomen waren. Dese beweegredenen hadden een groote kragt op de Geest van een Prins, die een hanteringe, welke hy van over de twintig jaren by der handt gehadt hadde, moede was, en nog niet zag op wat wyse tot een eynde daar van te geraken. Men voerde hem gestadig te gemoedt, de ellende van het Volk dat niets meer vermogt, men stelde hem de grooten van den Godtsdienst als ongeruste en staats-sugtige Geesten voor. Hy hadde reden sig over veele Catholyken te beklagen, die hem op een ongebondene wyze handelden, en van wien hy wel wenschte te konnen ontslagen sijn. Men maakte t' samen-sweeringen tegens sijn Persoon, die hem vrese aanbragten. En hy beklaagde sig zelfs tegens Du Plessis, dat de Catholyken van sijn Party met den Hartog de Mayenne te zamen gespannen waren, om sig van hem tot Mantes te versekeren. Hy vreesde dat de Staten van de Ligue, sijnde alstoen tot Parys vergadert, den Cardinaal de Bourbon zouden verkiesen, en dat de Spangiaarden hem onderstutten souden.

Het meeste gedeelte van het Volk van het Hof, was dit arbeydsame en moeyelyk leven moede, daar niets als moeyte te halen, en niets te winnen was. De schoone Gabrielle d' Estreës Meesterssche van den Koning, nam mede deel aan desen handel. Sy haatte de Gereformeerde niet, die zy eerlyke en getrouwe luyden agte te sijn, zelfs hadde zy eenige daar van onder hare huys-genoten. Maar de Heeren van de Religie, hadden niet veel believentheyt voor haar, en nimmermeer zouden zy haar staatsugtige aanslagen begunstigt hebben. In tegendeel dede men haar hopen, dat indien de Koning van Godtsdienst quame te veranderen, sy meerder hoop hadden te mogen pretenderen, dat hy haar trouwen zou, om dat hy door den Paus sijn Houwelyk met Margariet de Valois zou konnen doen cassèren en vernietigen, en alsoo sig zelven in de vryheyt stellen, om een ander te mogen trouwen: in plaats dat de Gereformeerde Godtsdienst, haar zulke sagte en gemakkelyke middelen niet beschafte, om tot een breuke te komen, en de Kinderen die uyt dit nieuwe Houwelyk souden mogen voortkomen, van de Kroone te versekeren. Zy dan voegde haar redenen by die van de andere, en de Koning die albereets meer als half van besluyt tot dit schandelyk Houwelyk was; liet zig alsoo winnen, voor een gedeelte door de afwykingen en ontrouw van zyn vertrouwelingen, een voor een ander, door de beradingen van de staatsbelangen, en voor een darde gedeelte door betoveren van de Minnerye.

Hy derfde evenwel nog soo sijn voornemen niet openbaren, 't zy dat hy over dese vreesagtige uytsporigheyt beschaamt was, 't sy dat hy vreesde, dat de Gereformeerde, van welke al eenige spraken van sig af te sonderen en den Koning te verlaten, indien hy hen verliet, niet uyt wanhoop het een of het ander mogten aanregten. Maar egter dit was de taal van al de Gereformeerden, die de belydenisse van de Religie deden, niet, van welke het grootste getal, en selfs eenige der meest geagte, niet anders Predikten aan die andere als gedult en trouwe. Het gevolg van de tydt heeft doen sien, dat deze die van dit gevoelen waren, de sterkste waren, nademaal na het veranderen des Konings, niemant gevonden wierd om Partye tegens hem te maken, en sy alle nog vier gehele jaren, niet alleen in de gehoorsaamheyt, maar ook selfs in hun dienst volhard hebben. Daar waren dan maar weynige die dese slag van dreygementen voerden, sy deden het ook niet uyt een formeele neyginge om sig af te sonderen, en te cantonneeren; maar uyt een staat-kundige loosheyt, om, gelyk als een tegengewigt, de bedreyginge der Catholyken tegens te hangen, en alzoo des Konings Geest als in een evenmate te stellen. De Catholyken vernieuwden dikmaals hun dreygementen aan den Koning van hem te verlaten voor een ander, ten ware hy van Religie veranderde. Het was dan van noden, dat de Gereformeerden het zelfde deden, uyt vrese dat de Koning, hebbende niets van eene kant te vresen, en niet vindende aan de andere kant als inwilliginge en leersaamheyt, sig door de dreygende Partye te ligter mogt laten overwinnen. De Geest regeert sig gelyk het lighaam, en wanneer d' een of het ander voor eenig gewelt komt te buygen, het gene haar naar eenigen kant doet overhellen, moet men het andere een kragt toevoegen, die het weder opregt, om het selve wederom in sijn ouden standt te herstellen. Invoegen om den Koning te wederhouden, die de vrese van door de Catholyken verlaten te werden, aan hun sijde

Onderlinge loosheyt der Gereformeerde en Catholyken.

de-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

dede overhellen, was het nodig hem een diergelyke vreſe van de kant der Gereformeerden, indien hy hun Godtsdienſt verliet, tegen te ſtellen. Maar daar was een groot onderſcheyt tuſſchen de Conduïten en beleydinge van den eene of de andére zyde. De dreygementen van de Catholyken wierden gevolgt, van moeyelyke uytwerkſelen, van verſtandt met de Liguiſten, de Cabale en t' ſamenſpanninge onder hen lieden, en vrywillige verhinderingen van des Konings voorſpoedigheden. Daar was nog ſelfs een darde Partye, van welke het hooft bekent was, en die het meeſte gedeelte der Catholyken dreygden tot hun Souverain opperhooft te ſullen nemen. Maar de dreygementen der Gereformeerdens waren maar enkele woorden, die eer door de voorſigtigheyt, als door de begeerte van quaat te doen waren voorgeſtelt, en die niet verhinderde datſe getrouw bleven.

Ontveynſingen van den Koning.

Evenwel verbergde hen de Koning ſyn gedagten daar omtrent met een diepe ontveynſinge, hoewel ſijn voornemen ſoo bekent was aan de Catholyken, dat de Spangiaarden ſelve daar een naar bedenken over namen. En daarom dedenſe hem door hun vertrouwde inboeſemen, datmen met hem ſou konnen handelen, ſonder ſijn Godtsdienſt te raken: het welke ſy deden, om ſig by de Ligue van des Konings ſtandvastigheyd te bedienen, indien hy ſig door deſe te vergeefs en qualyk gemeende voorſtellingen liet verblinden. Maar om het vermoeden der Gereformeerden weg te nemen, de Koning hebbende nu albereets beſloten hun Godts dienſt te verlaten, getuygde dat hy tot hun verſekeringe wilde arbeyden. Hier omme was het dat hy tot Tours quam, gelijk ſy hem des verſogten, om de modificatien, met welke men het Ediċt van Mantes hadde geinregiſtreert, te doen wegnemen. Hy nam ſijn Reyſe over Saumur, om daar te komen, en de Kerken-dienaren, hebbende de eer van hem op ſijn afreyſe te begroeten, verſekerde hy hen, dat hy in de Gereformeerde Godts-dienſt ſou ſterven; en verklaarde hen, dat indien ſy buytenſporigheden quamen te horen, dat hy in eenige ware gevallen, ſy ſulks wel mogten geloven, om dat hy grote ſwakheden daar omtrent hadde; maar indien men het gerugt uitſtroyde, dat hy van Godts-dienſt ſtond te veranderen, ſy het ſelve niet hadden aan te nemen. Maar wanneer hy tot Tours was, vielender ſaken voor, die genoegſaam te kennen gaven dat hy andere gedagten hadde. Hy derfde ſijn bedde of Throon van Juſtitie niet houden, gelijk men hadde gelooft dat hy ſou hebben gedaan; om dat, daar het aanquam op het voordeel der Gereformeerden te beſorgen, hy aan de Catholijken redenen van te murmureren ſou hebben gegeven; over dat hy, op ſijn eerſte ſittinge in het Parlement, deſen Raad ſou hebben gedrongen om de ſaak, van deſe, die men Ketters noemde, tot Ampten aan te nemen. Hy dede dan, alleenlijk de voornaamſte vergaderen, aan welke hy ſijn wille verklaarde en belaſte hen ſig daar over te beraden: maar deſe ſwakke middel vorderde de ſaak niet, en de uytſlag van deze beradinge dede wel haaſt erkennen dat de Koning albereets belooft hadde ſig Catholijk te laten maken. Hy veynſde ſeer, over de wederſtand van het Parlement t' onvreede te ſijn, en ſprak harde woorden tegens den Procureur Generaal: maar dit was al de voldoeninge die de Gereformeerden verkreegen. De Modificatien bleeven dieze waren, en het liet ſig aanſien, dat de Koning ſig hadde verbonden niets voor hen te doen, voor en aleer hy tot de Roomſche Communie overgekomen was.

Het ſcheen dat ſoo de Catholijken het gene de Koning begeerde hadde toegeſtaan, zy ſig uyt een groote moeite ſouden hebben getrokken, en hem in ſtaat geſtelt, van de Religie der Gereformeerden met beter bevalligheyd te hebben verlaten; dewyl ſy deze hunne klagten ſouden hebben konnen voorkomen, met hun conditie en ſtaat te verſekeren. Maar de paſſie en drift der Catholyken was ſoo ſterk, datſe niets wilden inſchikken, en datze miſſchien niets beters zouden geſogt hebben, als de Gereformeerden tot een opſtandt te brengen; om hen met de Ligue tot hun nadeel te doen verdragen; en op voorwaarde tegens hun vereenigde kragten te wenden. Maar egter verloren de Gereformeerden hun gedult niet door al deze ongeregtigheden. Het was dan nodig dat de Koning andere wegen inſloeg, om hem ſoetelyk te brengen tot ſijn veranderinge ſonder veel gerugts en geruſtelyk aan te ſien. Men diende ſig daar omme van de voorwendinge der onderhandelingen. Men hadder nu al tien of twaalf gehad, met de Ligue, maar zonder vrugt: en men nam een nieuwe tuſſchen de Koninglyke Catholyken en hen lieden by der handt; en om niet door Du Pleſſis daar in verhindert te werden, maakten ſy een voor af beding, datter geene Ketters ſouden ingelaten werden. De voorwendinge hier van was, over een te komen met de

Voorbereydſels tot ſijn veranderinge.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1593. Staten van Parys, om een Catholyk Koning op den Throon te stellen, en de stemmingen voor Hendrik de IV. weder te versamelen, mits dat hy sig bekeerde. En daarom was het, dat hy voor het openen van de Conferentie een verklaringe dede uytgeven, welke hy voor af hadde gemaakt, waar by hy de Catholyken versekerde van sijn wille om sig te laten onderwysen. Ter selver tydt was men de Gereformeerden van het Hof aan, datse de bekeeringe van den Koning niet souden soeken te verhinderen, en men arbeyde voornamentlyk by den Hartog van Bouillon, wiens tegenstellinge de meeste moeyte zou hebben konnen veroorsaken. De Thou schreef aan hem over dese saak, om hem te doen geloven, dat sulks zeer voordeelig voor de Gereformeerde sou sijn, een Catholyk Koning te hebben: van wiens goede genegentheyt zy zulke goede versekeringe hadden. De Hartog hadde groote verbintenissen aan den Koning, en men sloot hem den mont met soo veel beloften, dat het wel wonder zou sijn geweest, daar door niet overwonnen te werden. De Koning zelve, beloofde door een geschrift, het welke door de Princen, als mede door de voormaamste Heeren van den Raad onderteykent wierdt, dat de belydenisse die hy van de Roomsche Religie ging doen, geen veranderinge aan de Edicten sou toebrengen, welke de Gereformeerde verkreegen hadden, en datmen geen besluyt inde by-een-komst, tot hun nadeel sou nemen.

Ydele Ceremonie omtrent de onderwysinge.

Ondertusschen bragtmen, om de Gereformeerde die in de provintien waren wat te blindthokken, de voorstellinge van een ander slag van Conferentie, onder voorwendinge van des Konings instructie, op het tapyt, maar gelyk sijn veranderinge was besloten, soo was het niet meer die ernstige en deftige handelinge, daar men soo veel van had weten te spreeken. Het was maar een Conferentie van Parade om het welstaans wil, tot welke de Koning door brieven nodigde de gene die hy wilde, hen bescheidende tot Mantes, tegens den 20. van July. Het is waar dat Plessis het Addres van de brieven veranderde, en in Plaats dat de Koning aan eenige bysondere Persoonen schreef, dede hem goetvinden aan de Kerken te schryven, om hen te ordonneeren Persoonen te deputeeren, die tot de voorgestelde saak bequaam waren.

De Koning gaf uyterlyk nog geen blyk van sijn besluyt tot veranderen. En vervolgde alsnog de oefening van de Gereformeerde Godtsdienst, gelyk hy gewoon was in sijn Huys. Hy wilde selfs dat al de Gereformeerde, sig tot vasten en bidden begaven, om Godt een goet gevolg van dese gepretendeerde Conferentie af te bidden, gelyk of hy, alsnog onseker ware wat Partye hy verkiesen soude. Maar eyndelyk wierd het Masker afgeligt, en men bevand dat al de Instructie uytquam, op de Bisschoppen alleenlyk te hooren, sonder datter eenig Predicant sou sijn om hen te beantwoorden. De Geestelykheyt hadde versogt dat de saak op dese wyse sou aangestelt werden; om dat deselve noyt de overwinninge in Compromis en dispuyt wil stellen, en nog soo verseekert van des Konings bekeeringe niet was dat een gereguleert dispuyt, daar de Leeraren toe ingelaten waren, deselve wel geen andere gedagten sou konnen doen krygen. Egter wilde de Koning dese believentheyt die hy voor de Geestelykheyt hadde, laten dienen om de Gereformeerde te doen gelooven, dat hy niet week als voor de nootwendigheyt der saaken; dat hy de Religie niet afswoer als met de mondt; dat hy niemant wilde hooren als de Catholyken, om dat, sijnde gedwongen tot veranderinge het voordeeliger voor de Gereformeerden was; dat hy sulks dede sonder hen te hooren, als na hen gehoort te hebben. Eyndelyk op datse souden konnen roemen niet overwonnen te sijn; in plaats dat de Koning veranderende na een dispuyt van beyde Partyen, dese veranderinge sou tot een Zegenpraal en Triumfe konnen dienen voor de Catholyken. Maar het geheym quam in het ligt, door een brief van den Cancelier aan den Bisschop van Chartres, welke in handen der Gereformeerde geraakte, waar in hy dese Prelaat berigte, dat hy konde *komen in alle verseekertheyt sonder sig veel met de Godtsgeleertheyt te bekommeren.* Men sag daar door wel, dat dese gereguleerde Conferentie niet na den sin der Bisschoppen was, en datse sogten te overwinnen sonder te stryden.

Maar hoewel dese gedaante van onderwysinge den Gereformeerden seer vreemt voor quam, en sy het seer bysonderlyk vonden, dat de Koning uytwees, om soo te spreeken, sulk een swaar proces, sonder meer als een Partye gehoort te hebben, lieten sy egter niet na te gelooven, dat hun gedeputeerden; niet behoorden nalatig te sijn, sig tot Mantes te laten vinden; of om door hun tegenwoordigheyt eenige voordeelen voor de Religie te verwerven, of om de Bisschoppen alle voorwendingen te be-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

benemen, dat de dienaren der Gereformeerde de Conferentie geschouwt hadden. De tydt heeft getoont hoe nodig dese voorsorge zy geweest; om dat niet alleen by onsen tydt, maar by na selfs in dien tydt, en in tegenwoordigheyt van die geene, die wel wisten hoe sig de saken hadden toegedragen, sy hebben derven uytstroijen, dat de Predicanten voor hen gevlooden, en het dispuyt niet derven aanvangen hebben. Het is waar dat de Leeraren van het Hof, in geen handelinge sijn gekomen: maar om niet weder te verhaalen, datmen over een gekomen was dat de onderwysinge des Konings sonder hen sou geschieden, sal ik ten minsten seggen, datmen sig niet moet verwonderen, of soo dese dewelke gewonnen waren, om het desseyn des Konings te begunstigen sig hebben geveynst te aarselen, of indien de andere, welke de strikken sagen diemen hen wilde spannen, en de heymelyke voornemens des Konings wel wisten, versogt hebben datmen soude afwagten, de aankomst der gedeputeerden der Kerken, eerder als een saak van sulk een belang aan te vangen. Sy namen egter nog een andere voorsorge, die formeelder tegens de ydele verwyting der Prelaten en Bisschoppen was; en sy verbonden sig door een openbaar geschrift, staande te houden voor een ieder wie hy ware, in een gereguleerde Conferentie, de leere, welke de Koning in de Geformeerde Religie aangenoomen hadde. Du Plessis had wel gewilt datmen op dien tydt tot Mantes eenige gesanten van Protestantsche Vorsten hadde gehad, nevens eenige verstandige Godtsgeleerde, ten eynde de tegenwoordigheyt van de soodanige, des Konings veranderinge, indien het mooglyk ware geweest, had mogen te rugge houden; of den selven ten minsten om de Gereformeerden eenige verdraaglyke voorwaarden toe te staan, te kragtiger te verbinden. Maar de voorbaarigheyt van de Geestelyken, gaf geen tydt om alle de mesures waar te nemen. Men verwagte dan, nog de Gedeputeerde der Kerken, nog de buytenlandtsche afgesondene: en na de onderwysinge van een halven dag daar niemand by assisteerde, als dese die het werk niet sogten te verhinderen, toonde sig de Koning met de Roomsche vrede vergenoegt te sijn: en des anderen daags dede hy tot St. Denys de afsweeringe van de Gereformeerde Religie. Het is waar dat hy noyt het verdelgen van de Ketters van sijn Koningryk heeft willen beloven, hoe seer de Geestelykheyt, om suks hem te doen besweeren, aanhield: 't sy dat hy sulks dede alleenlyk, uyt een opregte genegentheyt tot de rust van sijn onderdaanen, of 't sy dat dese weygeringe met voordagt aangelegt ware, om de Gereformeerden het misvertrouwen, het welke sijn afval hen konde geven, te ontnemen. Hy wilde ook noyt het Formulier, datmen hen ontworpen hadde besweeren; in het welke hy sou hebben moeten vast stellen, al de Artykelen van het Roomsche gelove, en selfs van gelyken afsweeren de Gepretendeerde Ketteryen der Gereformeerden. Men heeft expres een ander ontworpen, daar Rosny nog mede de hand aan hadde, in het welke sonder expresse afsweringe van eenig Artykel, men hem, in het algemeen, de Leere der Catholyken onderwierp. Maar dewyl men van noden hadde den Paus te bevredigen, sandt men hem het eerste formulier, met des Konings naam gesegelt en onderteekent toe, sijnde nageschreven door Lomenie Secretaris van Staat, die gewoon was voor hem te onderteykenen, en sijn schrift en handt seer behendig konde naar bootsen. De Koning stondt dese feynte toe, welke nog sijn Conscientie en gewisse in rust stellen, nog het Roomsche Hof vergenoegen of behaagen konde, of ook vermogt dese vondt niet lang verborgen te blyven, nog ook de Gereformeerde te verseekeren, dat hy hun Godtsdienst in sijn hart bewaarde, hoewel hy al dese verscheydene insigten, in het gebruyk van dese listen sig voor oogen hadden gestelt.

Bekeeringe des Konings.

Formulier dat de Koning volgde.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

HISTORIE DER REFORMATIE *vande* KERKEN *van* VRANKRYK.

DARDE BOEK.

Korten Inhoud van het Darde Boek.

MIsvertrouwen door dese veranderinge verwekt. Stoutheyt der Liguisten. Vernieuwinge van den Eedt van Unie. t' Samensweeringe van de Barriere. Voorwendinge der wederspannigen, dat des Konings bekeeringe niet opregt is ; en datter des Paus Zegen toe vereyscht werdt. Gedeputeerde der Gereformeerde in Aantogt. Voorbesorgingen des Konings tegens hun verwytingen. Brief over des Konings veranderinge. Geweldt der Catholyken. Konsten om de Gedeputeerde van hem te spreeken af te houden : en om sijn voldoeninge aan hen te verhinderen. Project van een Edict. Voorsorge tegens de Eeden van de Ordren van den Heyligen Geest, en het inwyen. De Gereformeerde weynig te vreden over de voorstellinge ontfangen, nog verwerpen het selve. Vergaderingen toegelaten. Unie vernieuwt met toestemminge van den Koning. Listen om de Leeraaren om te setten. Desseyn van weder vereeniginge. Hartog van Nevers verwerft niets tot Rome. Vrese die de bevreediginge van den Koning met den Paus aan de Gereformeerden geeft. Bestandt schadelyk voor den Koning. Onderwerpinge van Meaux en andere Plaatsen. Clausen in de Tractaaten schaadelyk voor de Gereformeerde. Eedt vande Inwyinge. Magt der Jesuiten. Verongelykinge den Gereformeerden aangedaan. Merkteeken der voornaamste Gereformeerden. Synode tot Montauban, besteldt gebeden voor des Konings voorspoedt, en voor sijn wederkomst tot de Kerke, verwerpt de Provincie van l'Isle de France in Verscheydene Poincten. Vergaderinge tot Sante Foy. Propositien en Reglementen voor den Generalen Raad, en voor de Provincialen. Geheyme Artykelen. Oproer der Croquanten. Gedeputeerden aan het Hof opgehouden. Pretentie van den Hartog van Mercœur. Openinge van de versoeninge met den Paus. Quetsure des Konings door Châtel. Jesuiten gebannen. Pyramide. Getuygenis van d' Ossat aan de Gereformeerde gegeven. Gevoelen van het Hof omtrent de vereeniginge der Gereformeerde. Gevoelen van den Koning over dese saak. Oorsaak waarom men de Gereformeerde Capabel tot Ampten en bedieningen verklaaren wil. De Prince van Conde uyt hun han-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

banden getrokken. Middel om dat te doen gelukken. Het Artykel van de bequaamheyt der Gereformeerde tot Ampten wil qualyk door. Listigheden van den Procureur Generaal qualyk aangelegt, en oorsaak van niuw misvertrouwen. Vergaderinge tot Saumur; mishaagt den Koning in 't eerst, maar die deselve eyndelyk bekragtigt: reden om deselve toe te laaten. Nootwendigheyt om den Koning moeyelyk te vallen. De vergaderinge versoekt een nieuw Edict, en versekeringe. De Absolutie begeert van den Koning: sijn reden van de eerste te verslappen. Commissarisen verkosen, om daar over te handelen. Du Perron en d'Ossat. Hooge pretentien en eyschen van den Paus. Besette Instructie der Procureuren daar tegens. Getuygenisse gegeven van de tegenwoordige en voorgaande diensten der Gereformeerden. Afwykinge der Procureuren en besorgers in de Termen en in de zaak. Artykelen van Penitentie of Boete. Klagten der Gereformeerden. Straffe van twee Protestanten tot Rome. Geheyme Artykelen gelooft den Paus belooft te zyn.

1593. Misvertrouwen door dese veranderinge voortgebragt.

DEse afwykinge des Konings gaf nogmaals een andere gedaante aan de saken. De Gereformeerde Godts-dienst, die de dood van Hendrik den darden, tot op den Throon verheven hadde, bevant zig nu op een stoot zeer verachtert. En de voornaamste van desen aanhang begosten te vresen; dat nademaal men door zoo veel konsten, den Koning hadde konnen bewegen sijn geloof te veranderen, het nu niet swaar zou vallen, hem van langer handt te brengen tot hen uyt te roeyen. Het welke daeromme te meerder waarschynelykheyt hadde, om dat de Koning niet konnende onkundig sijn van de doodelyke smart, die zy over zyn veranderinge gevoelde, deselve nu voortaan sou moeten aanmerken, als luyden die misschien geen Raad als van de wanhoop souden nemen, of met hem altoos ten minsten in een gedurig misvertrouwen zouden leven. Hier uyt most hy mede op sijn beurte, gelegentheden tot achterdogt op nemen, en misschien volgens de gemene neyginge der menschen, die noyt laten die gene te haten, van welke sy glooven niet verdient hebben bemint te syn, over te gaan van de vrese voor hun gramschap tot een besluyt om hen te vernielen. Men aanmerkt de tegenwoordigheyt der gener, van welke men al te wel gedient is geweest, en aan wien men in vergeldinge sware verongelykingen heeft toegebragt, als een gedurig verwyt, waar van men gelooft zig te kunnen ontslaan, wanneer men dese lastige beschuldigers aan een kant helpt: en het scheen, dat de Gereformeerde niets anders als zulk een onthaal te verwagten hadde, nademaal hun aanschouwen, nergens anders toe konde dienen, als om des Konings gewisse te ontstellen, met hem zonder ophouden hun diensten, ellenden, en sijn veranderinge te verwyten en als voor oogen te stellen. Sy sagen zelfs, datmen begost met Spangie te handelen, met welke men hadde te vresen, dat de verbintenis, niet als tot hun achterdeel sou konnen strekken.

La Varenne een Man van Fortuyn, en die evenwel zyn gedeelte aan het vertrouwen des Konings hadde, om dat hy een van de Dienaars van zyn minnerytjes was, dede een reyse naar Spangie onder sekere voorwendingen; maar inderdaat om voorslagen van Vrede, en het Houwelyk van den Koning met de Infanta te doen. Om dese Princesse uyt name van den Koning te sien, om hem het afbeeltsel van deselve mede te brengen, en te beloven een Heer van Staat derwaarts te zullen senden, indien de Koning van Spangie daar toe wilde verstaan. Men weet niet of zulks inderdaat des Konings voornemen zy geweest, dan of men door het openen van dese voorstellinge, Spangie van het belang der Liguisten sou gemeent hebben af te trekken: echter liet dese reyse niet na, de Protestanten zoo buyten als binnen te alarmeeren, hoewel men Engelandt en de vereenigde Provintien, in het Project en bewerp van dese Vrede ingesloten hadde; om datse vreesden dat hun ondergang 't zy vroeg 't zy laat, nog eenmaal de vrugt van dese verbintenis stondt te werden. Maar zy vergenoegden zig met de schouders op te halen wegens hun ontsteltenisse, hun smarte in bittere jammerklagten uyt te boesemen, en vorders af te wagten, wat Deputatie, van welke

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1593. ke de leden vast aan quamen om by den Koning te verschynen, die hen veel schoone beloften om hen te vertroosten gedaan hadde, zou te weeg brengen.

Stoutheyt der Liguisten. In aanmerkinge van de Liguisten, dese die des Konings sijde volgden, verkosen de voorwendinge van hun verwarringen, dewyl zy nu zyn Religie hem niet meer konden te laste leggen: maar sijn saken gingen daaromme niet beter met de Liguen. Van den aanvang der Conferentien, die men met hen hervat hadde, wildense handelen, niet als Onderdanen, maar als gelyke, ja zelfs als meerdere, die de Wetten aan de andere gaven: zy wilden niet handelen met den Koning, maar met de Catholyken van sijnen aanhang: sy bedisputeerden al dat tusschen gelyken te betwisten ware, de voorgang, de winden, het Vuer en het Regt, en wilden de Logementen by het lot verdeelt hebben, en daar-en-boven deden eyschen, het welke niet mogelyk was hen in te willigen. Onder de andere voorstellinge, deden zy dese, van aan de Gereformeerden, alleenlyk een Edict van toelatinge, voor een tydt toe te staan. Invoegen het nodig was, te scheyden zonder iets te besluyten; de Koning niet konnende zulke harde voorwaarden toestaan, gelykse zeer weynig met de staat van zyn zaken over een quamen, en de Catholyken zelve van sijn zyde sig schamende hem daar toe te brengen. Vernieuwinge van den Eedt van Unie. Selfs eenige dagen na het afsweeren des Konings, vernieuwde de Ligue den Eedt van Unie en vereeniginge, om de Geesten te verseekeren, die dese handeling hadde doen waggelen. Een uytschrift van desen nieuwen Eedt, dat de Cardinaal van Plaisance onderteykent, en naar Roome gesonden hadde, viel in des Konings handen, die toen wel zag dat sijn verandering hem uyt zyn moeyelyke zaken nog niet gereddert hadde. Villeroy en Jeannin selve, die 't meeste verseekert hadde, dat het maar alleen aan sijn Religie schorte, dat alle de Catholyken hem souden gehoorsaamen, diende sig mede van den tydt soo wel als de andere. De reden hier van was, dat een yder sijn bykomen, ten dierste sogt te verkoopen, en dat het bysonder belang nog standt greep, na dat van de Religie, diemen voor het eenige hinder hadden doen doorgaan. Men hadde weynige voorbeelden van een weder bykomen sonder belang en intrest. Weynig Steden of Landvoogdyen gaven sig over sonder dit of dat te bedingen; en al de rest dede sig gelden soo hoog alsse konden. Alsoo terwyl de Gereformeerden het veranderen van hun Koning bejammerden, en onder de verdrukkinge van hunne Vyanden lagen te sugten, verkogten hen de Catholyken hun eygene waren, en trokken van hen groote sommen geldts en treflyke Ampten, als een Prys waar op sy hun gehoorsaamheyt hadden gestelt; en in plaats dat sijn oude en onafscheydelyke dienaren in veyligheyt besaaten, nog hun Conscientie nog hun leven, ontfingen de wederspannigen, die soo menigmaal tegens sijn dienst waren ingespannen geweest, al de gunsten en vergeldingen. T' Samen sweering van Barriere. Daar en boven, wierdt omtrent een maandt na sijn afsweeringe een t' samensweeringe tegen sijn leven ontdekt. Peter Barriere een leerling der Jesuiten had ondernomen hem te dooden. Hy wierd gevangen en gestraft gelyk sijn voornemen verdiende. Voorwending der wederspannigen. De voorwendinge van dese nieuwe swarigheden was, dat sijn bekeeringe niet opregt was, en dat ermen hen voor een regt Catholyk konde erkennen, het nodig ware dat hy sig met den Paus versoende, en desselfs Zegeninge ontfing.

Gedeputeerden der Gereformeerde in aantogt. Ondertusschen quamen de Gedeputeerden der Kerken vast naar Mantes aan. De Koning schrikte hen te sien, om dat hy van hunnent wegen, niet als belastingen en verwytingen te verwagten hadde. De Koninginne Elisabeth dede hem de alderbitterste die hy oyt konde verwagten. Die van Geneve schreven hem op den selven toon, en hy twyfelde niet, of sijn eygene ondersaaten, soude de selve taale voeren. En daarom nam hy alle voorsorg die mooglyk ware, om sig tegens al dese vrye en stoute redenen die hy van hen wagte, te wapenen. Voorsorge des Konings tegens hun belastingen. Hy wilde dan om sig soodaanige remonstrantien en vertoogen gewoon te maken, dat Du Plessis hem dede weten, wat de Gereformeerde van sijn verandering seyden. Brief over des Koning veranderinge. Dit dede hy door een genoesaam langen brief, maar die nog sterker en levendiger als lang was; in welke hy duydelyk hun gevoelen, over al de omstandigheden der saken voorstelde. Hy seyde aan de Koning dat de Gereformeerden verhoopt hadden, dat hy sorge voor hen soude dragen, sonder dat sy sig daar mede hadde te moeyen; maar dat in plaats van hen eenige verseekerde vaststellinge te besorgen, hy hen selfs den strop niet van den hals genomen hadde; nademaal de Edicten van de Ligue nog in verscheydene Parlementen in weesen bleven: dat de Gereformeerde egter niet begeerden gelyk de Liguisten, datmen de wet van de Staat, om hunnent wille soude veranderen, of tot voordeel van eenig

buy-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

3. Boek
1593.

buitenlants Vorſt laten dienen; nog gelyk de Koninglyke Catholyken, dat de Koning na hun wil van Godsdienſt ſou veranderen, veel min datmen de ſtaat van een ſoude ſcheuren, om een kleyn getal menſchen te voldoen: ſy eyſten alleenlyk de vrede voor hun gewiſſen, en veyligheyt van hun leven, een yder na ſijn geboorte en ſtaat; 't welke een algemeen regt en niet een byſonder voorregt is, hebbende vorders beſlooten hun Prins te dienen, ſonder uytſonderinge van Religie. Dat ſy ſig beklaagden dat hun verſoekſchrifte toegeſtaan, door ſo veel Edicten van ſijn voorſaten, en door hem ſelve verdedigt, onder ſijn Regering niet wierden gehoort; onder welke, indienſe het niet alles hadden van hem verwagt, en indien 't niet hadde geweeſt door de genegentheyt die ſy hem droegen, ſy ſig geregtiglyk en ligtelyk hadde konnen dienen vande wegen, welke ſy gedwongen ſijn geweeſt inde voorgaande regeringen in te ſlaan. Dat na een lang gedult ſy hem ſagen van Godsdienſt te veranderen; ſonder dat hy hen in eeniger maniere ter werelt hadde voorſien. Dat 't gemeen daar uit beſloot, dat, 'tſy hy hadde verandert, of uyt een vrye wille of uit dwang, men egter van hem niets goets te verwagten hadde; dat de alderbeſcheydenſte geloofden, dat hy noit ſou vergeten de genade die hem God hadde gedaan, of de dienſten vande Gereformeerde: maar datſe ook met eene vreeſden, dat, hebbende hen in't midden van ſijn voorſpoed vergeten, en hen niet in vryheyt geſtelt, wanneer hy, door ſo vele overwinninge daar toe gemagtigt was, hy voor't toekomende gebrek van beſluyt ſou hebben, om hen wel te doen, en dat deſe, die ſijn gewiſſe hadde konne doen waggelen, ook wel de magt zoude hebben, hem te dringen ſijn magt qualyk te gebruyken: waar by zy de voorbeelden der voorleden tyde voegden, als mede de tegenwoordige redenen van vele Catholyken. Dat ſy twyfelden aan ſijn ſtantvaſtigheyt omtrent hun beſcherminge, na't gene hy gedaan hadde; bevindende dat 't verder is vande ſuyvere Godsdienſt tot de Afgoderye, als van de Afgoderye tot de vervolginge, dewyl om van't goet tot 't quaat te komen, eenig gewelt of poginge nodig, maar dat van 't eene quaat tot het ander de voortgang ſo gemakkelyk is, dat men die niet eens gewaar werd. Du Pleſſis merkte daar en boven aan, datmen de Koning de ogen verbyſtert hadde, en dat door de verſagtingen, diemen hadde in't werk geſtelt, om hem tot de Miſſe te brengen: 't welke hy in't lange vertoont hebbende, voegde hy daar by, datmen daar uit oordeelde dat de Catholyken hem ongevoelyk nog wel verder ſoude brengen. Datmen hem ſou bewegen, na Rome te ſenden, alwaar hy geen abſolutie of quytſchelding, ſonder Penitentie zou verkrygen. Dat de Pauſen ſomwylen de Vorſten hadden opgelegt, om tegens de ongelovige ten Oorlog te gaan; datmen hem ook alzo ten eerſten 't gewyde ſwaart zou toeſenden, om daar mede de Ketters te beoorlogen; by welke men de Gereformeerde verſtont, die egter de getrouwſte François en, en de opregtſte van al ſijn onderſaten waren; en datmen hem daar toe van langer hand ſou inwikkelen, en dat onder verſcheydene voorwendingen, van de welke men ſig, ſoude bedienen, om ſijn goed naturel te overwinnen. Verders vertoonde hy de Koning, de voortgang van de Conferentie, diemen met de Ligue hadden geopent, de langwyligheden van deſe, die hem hadden doen veranderen. De ongemakken van 't beſtant, datmen hem hadde gedrongen te maken; De reden om te vreſen, dat, gelyk hy was gehandelt als't hooft van den aanhang, hy ook door de vrede ſou werden gedrongen Capitein Generaal van de Catholyken tegens de Huguenotten te werden. Dat de vrede ſonder onbillikheyt in hun afweſen niet konde verhandelt werde; nog ſonder hen geregtig vermoeden te geven; waar op hy vertoonde, uyt welke extremiteyten de Catholyken, onder Hendrik III. door de Gereformeerde getrokken waren, en hoe grote redenen deſe ſouden hebben van te wantrouwen, indien de vrede ſonder hen gemaakt wierd, dat al de ſwarigheden tot hunne koſten en ſchade ſoude vereffent werden. Dat het beroepen van de Gedeputeerde der Kerke een ſpotterny ware, dewyl ſonder na hen te wagte, men van hun ſtaat en Conditie en van die van hunne nakomelinge ging handelen; en datmen den Koning beloften onttrok, om ſig op ſijn tyt tot het afwyken van al 't geene waar over men ſou verdragen ſijn, daar van te dienen. Datter uytwerkſelen waren die dit vermoeden ſtijfden; dat de Predicatie van nu af aan, uyt het Hof en 't Heyrleger gebannen waren, en de Gereformeerde by gevolg; dewyl ſy niet ſouden konnen beſluiten in 't Hof te leven, ſonder God te dienen, nog om in't Heyr hun leven te wagen ſonder hoop van vertrooſtinge, en verſekeringe van begraven te werden. Datmen vaſt ſprak om hen van de Ampten der Finantie uyt te ſluyten, als mede uyt de Policye, en het geregt, wegens de welke ſy hen noyt laſtig hadden gevallen; dat het egter geen regt ſou ſijn, indien ſy dit ongelyk de nakomelingen aandeden, van deſelve te laten in't Koningryk, onder de rang van Joden, en Heydenen, in plaats van 't gene men aan hun dienſt verſchuldigt ware.

1593. Dat het hen verdraaglyker ware, te leven onder het bestandt van den voorigen Koning; die nog toestondt datse in het Hof en het Leger hun oefeninge hadden. Gelyk mede de betalinge van hun Leeraren op de Finantie, plaatsen van vertrek en retatie in ider Bailluage en Seneschaalschap: en die boven al dat hen beloofde de herstelling der Edicten eer het jaar ten eynde sou sijn. Hy voegde daar eyndelyk in maniere van Raadgevinge by, dat dese aanmerkingen de dienaren des Konings ten eynde van hun gedult bragten, die niet wisten wat daar op te antwoorden; dat het geen tydt meer ware te seggen; men moet den tydt uytwagten, dat de geesten afgemat waren, en van de wanhoop tot het soeken der hulpmiddelen overgingen. Dat om hen het begeren van een Beschermheer af te nemen, het welke nodig waare, dat de Koning hen de noodwendigheyt daar van benam, dat hy selve het was geweest, dat hy hen voorquame, en de sorge voor hen opname. Dat hy wel wist wat hen goedt of schadelyk ware, dat hy niet hadde als in sig zelven de begeerte, die hy voor heen voor henlieden, sijn Voorsaten hadde aangeboden, voor te dragen, dat deselve niets van hun geregtigheyt verlooren hadden, maar in tegendeel nog iets tot aangroejinge van hun gesag hadden aangewonnen, nademaal hy daar omtrent konde zyn, zoo zy wilde, te gelijk de Regter en de voorspraak, de verkryger en den schenker te samen.

Gewelt der Catholyken. Het scheen dat de Catholyken vreesden, dat dese verscheydene bewegingen, maar al te grooten indruk op de Geesten zou maken, waaromme zy sig keerden tot gewelt en lasteringen. Daar warender onder hen, die de Gereformeerden als sotte en plompe menschen handelden, als die zig in hun goede gelegentheyt niet hadden geweten te dienen; maar de tydt die tot hun zake diende, zig laten ontglyden. Dese bespottinge was daaromme des te smartelyker, en bloediger, om dat wanneer zy den Koning hadden aangedrongen, om aan hen te gedenken, men niet hadde gelaten hen onder den neus te vryven, datse de tydt misbruykten, en hen te dreygen, datmen hen wel den eenen tydt of den ander, het gene zy op dese wyse verkreegen hadden, weder sou konnen afnemen. Zedert heeft men hen altoos op deselve voedt gehandelt. Men heeft doen doorgaan als strafbare wederspannigheden, al de hulpmiddelen diese tot hun versekering of genomen, of voorgestelt hebben, of het gene zy hebben aangewent, om te verhinderen dat hunne Vyanden hen t' onderbragten. En als zy nu al verdroegen, sonder een woort tegensprekens, al de ondernemingen, diemen heeft gemaakt, om hen te onderdrukken, heeft men hen gehandelt als plompe en botte Beesten, die sig selven niet konde beschermen.

De Brief dan van Du Plessis den Koning tot diergelyke redenen, die de Gedeputeerde hem souden konnen voorhouden, aan te hooren voor af bereyt hebbende, wilde dese Prins hem nog wel zelfs tot Chartres gaan ontmoeten, om sig het aanschouwen der Gereformeerde, soo wel als hun voorstellingen gewoon te maken. Sig vorders verseekerende, dat indien het gene hy zou konnen voortbrengen, eenigen indruk op sijn Geest maakte, zulks genoeg zou zyn, om al de andere voldoeninge te geven, die desen Heer, met een overgroote vertrouwentheyt aansagen. Hy sag hem dan, en verschoonde sig ten besten hy konde, willende hem doen geloven, datter niets als veynsery, en gewelt in sijn verandering was, zelfs tot versoejing van die gene, die deselve uytspoorigheyt in navolginge van hem hadde begaan. En verklarende dat hy zig voor sijn Volk hadde opgeoffert, en dat voornamentlyk om met te meer gemak rust voor de Kerken te verkrygen; welke hy alstoen, en nog lang daar na, *onse Kerken* noemde, gelyk of hy nog eenige gemeenschap, met deselve bewaart en behouden hadde. Met dese Protestatie hadde hy mede de Gereformeerden van sijn Hof gepayt, aan welke zyn verandering onverschoonbaar scheen; en selfs eer hy het uytvoerde zeyde hy hen, dat hy zig een verworpeling voor sijne Broeders ging maken. Welkers rust hy wel zag op geen andere wyse te konnen verkrygen. Du Plessis toonde zig egter, met sijn verschooningen niet zeer voldaen, nog groote staat te maken op de hoope die dese Prins wilde geven, van de Religie te Reformeeren. Maar de versekeringen die hem de Koning, van sijn genegentheyt jegens de Gereformeerde gaf, was niet verandert, nog konde hem meerder raken.

Ondertusschen de Koninglyke Catholyken, sig meester van den Koning door sijn verandering gemaakt hebbende, betoonde sig daar omme niet te billyker voor de Gereformeerde. Sy lieten geen gelegentheyt, om hen of vermoedelyk, of hatelyk te maaken, voorby gaan, spaarende selfs de lasteringe niet. Het was in die gedagten dat

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

dat men het gerugt onder de luyden liet gaan, dat Du Pleſſis al de Catholyken, tot Saumur, op S[t]. Bartholomeus avondt hadde willen doen maſſacreeren, om de Gereformeerde, die twintig jaren te vooren, tot Parys alſoo gehandelt waren, te wreeken. Hy erkende de quaataardigheyt van deſe liſten wel, als ſtrekkende om al de Gereformeerden in vermoeden van ſulk een deſſeyn, in al de Plaatſen daarſe de ſterkſte waren, te brengen: om dat het meer als waarſchynlyk was, dat een Heer van ſulk een wysheyt; en van ſulk een geſag, ſulk een ſtuk werks van wraak en Revenge die te gering ſou ſijn, indienſe ſig niet verder als Saumur uytſtrekte, alleen ſou ondernemen. Daaromme wilde hy deſe laſteringe in behoorlyke forme en wyſe vernietigen. Hy dede daar over beklag aan het Parlement doen; men informeerde ſig over de uytſtroyers van dit gerugt, het welke ligtelyk van valsheyt konde overwonnen werden; maar men gaf den beſchuldigden niet al de voldoeninge, die hy daar af hadde konnen verwagten. Aan de andere ſijde, dede de Catholyken alles wat ſy konden, om te verhinderen, dat de gedeputeerden der Kerken den Koning quamen te ſpreeken. 't Sy datſe vreeſden dat deſe ontmoetinge hem mogt doen wankelen, als ſijnde nog wat ſwak op ſijn geſtel, 't ſy, datſe de uytvoeringe der gunſten, die hy genegen was, hen in te willigen, om hen ſijn verandering te doen vergeeten, ſogten te verhinderen. Maar de Koning niet willende dit ongenoegen aande Gereformeerde geven van hun gedeputeerde wederom te verſenden, ſonder hen te hooren, ſoo tragten de Catholyken evenwel ten minſten te maken datſe niet alle by hem quamen, willende geen meer als ſes van hun allen by den Koning laten komen. Du Pleſſis dede het ſtrydige beſluyten; maar de Catholyken ſonder evenwel toe te geven, wilden de gedeputeerden tot Mantes laten, verleydende den Koning naar Fecamp en andere plaatſen van Normandye, om hen te doen geloven, dat de Koning hen ſogt te ſchouwen, en niet met hen te ſpreeken. En aan de andere ſijde deden ſy hem vreſen den Paus te verſtooren, indien hy ſoo haaſt en ſoo in het openbaar, eenige teekenen van genegentheyt aan de Gereformeerden bewees; maar Du Pleſſis haalde het egter ook nog deſe konſten te boven. De Koning begaf ſig naar Mantes, ſprak met al de Gedeputeerden, hoorde hun klagten en verwytingen die niet ſonder kragt en ſtoutheyt waren, gaf en dede hen ſchone beloften, hoorde mede den Preſident Feydeau, die het woort voor hen dede, ontfing het Cahier van hun verſoek, belaſte den Cancelier deſelve te onderſoeken, en dede hen hoope van vergenoeginge hebben.

Liſten om te verhinderen dat de Gedeputeerde hem ſpreeken.

De Catholyken niet hebbende konnen verhinderen dat de Koning hen ſprak en hoorde, ſogten te minſte voor te komen, datmen hen voldoeninge dede, en rieden hem hen wederom naar huys te ſenden, met belofte op hun Cahier binnen den tydt van 3. Maanden te antwoorden. Maar de Marſchalk de Bouillon en Du Pleſſis vertoonden ſoo veel ongelegentheden in deſen Raad te ſteeken, en ſoo veel billikheyt in het vermoeden, het welk ſulk wederkeeren der gedeputeerden in hun Kerken, ſonders iets anders als woorden mede te rugge te brengen, ſoude geven; ſoo veel moeylyke gevolgen van wanhoop daar ſulk beleydt de Gereformeerde in werpen ſou; dat de Koning een heel ſtrydig beſluyt nam. En om datmen gedueriglyk met den Paus voor den dag quam, die tot nog toe de abſolutie van den Koning niet hadde toegeſtemt, en die door het Edict het welke men de Gereformeerde ſou geven, daar vorders in verhindert ſou werden, gaven ſy gedeputeerden tot antwoordt, datmen geen agt op den Paus hadde te ſlaan, voor ſoo veel hun ſaken aanging, om datmen wel wiſt dat hy noyt ſou toeſtaan datmen iets voor hen dede. Maar om te toonen dat de dienſt voor de Koning by hen ſoo waardig na als voor ſijn veranderinge ware, en ſy niet wilden dat hun voorbarigheyt hem eenig nadeel ſou mogen toebrengen; ſtonden ſy toe, dat de verkondiginge van het Edict, het welke men hen ſou vergunnen, wierdt uytgeſtelt, behoudens datmen hnn Cahier en Regiſter aanſtondts onderſogt, en het Edict opmaakte, om het ſelve by een min teerheyt en nau geſtelde gelegentheyt te doen verkondigen. Sy verkreegen dan datmen ſeven Commiſſariſen, alle Catholyken, ſoude opſtellen, ten eynde het gene by hen beſlooten wierd te meerder gewettigt ſou ſijn. En onder dit getal wierden ſelfs eenige van de ongenegenſte geſtelt, om hen alle redenen van klagten te benemen, indien men die ſaak buyten hen verhandelde. Maar deſe Commiſſariſen wiſten niet wat te beginnen, 't ſy dat van meeninge waren het vervolg der Gereformeerden immers te leur te ſtellen, en hen uyt te ſtellen, dat tot een tydt, dat des Konings bekeeringe ſoo verſch niet voor oogen ſou ſtaan; 't ſy dat uyt yver tot hunnen Godtsdienſt, ſy die gene die ſy ketters noemden niets ſogten

En te binderen hen te voldoen.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1593. in te willigen. Invoegen dat na verscheydene Conferentien en veel tydt verlies, men den Marschalk Hartog van Bouillon en Du Plessis nog by dese Catholyken most voegen, die wel haast met hen over verscheydene Artykelen verdroegen.

Project en bewerp van 't Edict.

De voornaamste hier van waren, datmen het Edict van het jaar 1577. sou vernieuwen, met de uytlegginge daar van, bygebragt door de handelingen van Nerac en Fleix: datmen soude wederroepen de Edicten die de Ligue, tot nadeel der voorgaande afgedrongen hadde. Dat ter oorsaak van de veranderinge, die de beroerte van de Ligue aan de gemeene saken toegebragt, en het nadeel dat de Gereformeerde daar by geleden hadden, men een nieuw Reglement sou toestellen, by wyse van vergeldinge van 't verlies datse hadde geleden; volgens het welke de Canzelier en de secretarisen van Staat sig souden in gelegentheden hebben te gedragen, en van de welke men de Advysen sou trekken, die men aan de Parlementen sou hebben te geven, in de saken die door hun handen passeerden. Datmen de Catholyke Religie, inde plaatsen, van waar des selfs oefeninge door den Oorlog was verdreven, soude herstellen, het welke sonder bedrog en nadeel van de Gereformeerde sou geschieden. Dat men de oefeninge der Gereformeerde, inde steden van des Konings gehoorsaamheyt sou toestaan, om dat den Oorlog niet wilde toelaten, datse in veyligheyt in het velt souden versamelen, tot het welke nogtans de Koning ordere sou stellen; naar gelegentheyt der Plaatsen, Dat wanneer Madame des Konings Suster aan het Hof sou sijn, de oefeninge van de Gereformeerde Godtsdienst in sijn Huys soude geschieden, en in haar afweesen alleenlyk in de huysgesinnen der Heeren, onder de welke men telde, namentlyk: den Hartog van Bouillon, La Tremouille, Rohan, Du Plessis, met dese opsigt evenwel, datmen aldaar geen Psalmen sou singen. Datmen deselve ook in het Leger zou doen 't zy de Koning aldaar ware of niet; by de Capiteynen der mannen van wapenen, en meesters de Camp. Dat aan de Artykelen, waar over men verdroeg door geen Eedt die gedaan mogt sijn, of werden, præjuditie en hinder sou konnen werden toegebragt. Datmen zou vaststellen een Fond, en inkomen tot onderhoudinge der Pastooren en Leeraaren, volgens de gecertificeerde rolle der Provincien, en datmen het Employ daar van, onder den naam van Madame sou doen. Dat de Legaten diemen aande Kerken of aan den Armen sou doen, kragt souden hebben, en de Gereformeerde souden ontfangen werden om de betalingen daar van in te vorderen, door de ordinaire weegen. Dat de kinderen der Gereformeerden inde Godtsdienst van hun Vader en Moeder souden werden opgebragt, al of schoon nog Vader nog Moeder het selve by Testament niet geordonneert hadde. Men voegde een mondelyke uytspraak by al dese Artykelen die geschreven waren, dat de Gereformeerde, Collegien tot onderwysinge van hunne jonkheyt souden mogen stigten, en met inkomen begiftigen.

Voorbesorginge tegens den Eedt van de ordere des Heyligen Geest, en inwyingen.

De Gereformeerde Commissarisen deden een Artykel instellen tegens de beëdigingen, onder voorgeven van welk men al de gedaane beloften sou konnen eludeeren en te loore stellen: om datse wel wisten, dat de Koning den Eed van de ordere des H: Geests moste doen, en wanneer hy ingewyt wierdt, men hem nog een andere sou doen doen, die hem verband den Ketteren uyt te roeyen. Van gelyken dedense toestaan, dat men de inkomsten geschikt tot onderhoudinge van hunne Predicanten, op de staat, onder den naam van Madame, zou employeren, om dat de Catholyken een groot werk maakten, van te verdragen dat de Staten van een Alder-Christelykst Koning met het onderhoudt van Kettersche Predicanten zouden werden belast. Maar wanneer men deze Artykelen de Gedeputeerden der Kerke gemeen maakte, waren sy daar mede niet zeer voldaan, en dat om twe voorname redenen. d' Eerste was dat men geen besorginge hadde gedraagen voor het Regt dat sy versogten dat hen mogt werden gedaan, soo wel als aan de Catholyken: in plaats dat de Parlementen en andere Geregtshoven, hen dagelyks groot onregt in borgerlyke en groote wreetheden omtrent Crimineele zaken deden en betoonden, gelyk of de voorstandt der wetten en het gemeene regt niet voor hen diende. Daar by komt, dat de herstelling van het Edict van 1577, het welke daar in schynt voorsien te hebben, hen egter niet verlost van de vrese, dat sy van desselfs uytwerking berooft mogten werden; en dat door deselfde bedriegeryen en frauden daarmen onder de regeringe van Herdrik de 3. de proef van genomen heeft. d' Andere was, datse de verseekeringen, diemen hen tegens de driftigheden der Catholyken hadde gegeven, niet genoegsaam bevonden, daarse een nog versch voorbeelt van hadde, in de passien der Commissarisen, die met den Marschalk de

Bouillon

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Bouillon en Du Plessis gehandelt hadden. Het was gebleken uyt alle hun voorgaande uytsporigheden, maar nog meer uyt de hevige en ongeregtige contestatien en tegen druyssingen, diese tegens al de Artykelen van het Cahier gedaan hadden. Invoegen dat de geheuchenisse der wreetheden en voorige trouwloosheden, de Gereformeerde niet toelieten sig op de goede trouwe hunner vyanden te verlaten, van welke niets den haat konde doen verkoelen. Sy deden dan hun vertogen aan den Koning, over de ongenoegsaamheyd der Artykelen, die hen toegestaan waren, maar al dit was ydel. De Raad wilde niet toelaten dat men iets tot de saken die besloten waren soude toevoegen, en de Koning, die nu meer als oyt sogt met hen te handelen en hen ontsien most, dersde hen de moeyelijkheyd niet vergen, van de Gereformeerde voldaan te sien. Het was dan van noden dat de Gedeputeerden der Kerken weder henen trocken, om berigt van hun verhandelingen, aan hun Committanten te doen; en sy bragten in hun respective Provintien de toegestane Artykelen, sonder die aan te nemen of af te slaan; gelyk als om met hun Broederen sig daar nader over te beraden.

De Gereformeerde weinig vergenoegt van het bewerp, nemen het selve nog aan nog verwerpen het.

Het is waar dat de Koning het verlof toestond Provinciale vergaderingen te leggen, om aldaar rapport en berigt van hun onderhandelingen te doen, en om sig tot een algemene vergaderinge, die het volgende Jaar tot Santefoy stond gehouden te werden, te bereyden. Sy verkregen mede de vryigheyd een Nationaal Synode te mogen vergaderen, om hun Kerkelyke saken, die in eenige verwarringen geraakt waren, te reguleren. Maar het gene hen gunstiger en voordeliger waar, was dat onder de oogen en met toestand des Konings, sy de unië en vereeniginge der Kerken te Mantes vernieuwden, om te leven en te sterven in het voorstaan van hun geloofs-belydenisse, gelyk hy alreets menigmaal in de vergaderingen tot Nimes, Millaud, Montaubaan en Rochelle die hadden besworen. Maar die voorgaande Eeden waren, onder een beschermer van hun Religie gedaan: maar dese van Mantes was de eerste diese deden, onder het welbehagen van een Koning, die sig tot een strydige Communie hadde begeven. Du Plessis ried hen dese ondernemingen aan, en datse de selve den Koning souden te kennen geven. Sy deden sulks, en de Koning, 't sy dat hy daar in sijn neygingen volgde, die in de grond hen gunstig waren, 't zy dat hy oordeelde het nu geen tyd te sijn om sulks quaad te keuren, liet hen niet alleenig toe hun unië te vernieuwen, maar maande hen ook daar toe aan, als tot een saak die hen ten hoogsten nodig tot hun behoudenis was, en seyde hen niets het gene plaats konde geven te denken, dat hy hun Eed strydig met sijn dienst agte te sijn. Alsoo gebruykte men altoos deze clause, in de Acten van vereeniginge, diemen maakte: *Onder de gehoorsaamheyd des Konings, en sonder verminderinge van de getrouwigheyd welke hem verschuldigt is.* Het soude al ongemakkelyk, ik sta het toe, maar voor de rest, het sou ook niet regtmatig geweest hebben, sig tegens sulke een vereeniging te stellen, nademaal inder daat de luyden te verhinderen sig te vereenigen en te verbinden tot hun eygene behoudenisse, daar sy ontsaggelyke vyanden hebben, sou niets anders sijn, als hen formelyk te verklaren datmen hen vernietigen wil. En alzo deze unië en vereeniginge der Kerken, daar soo veel van te seggen is geweest, en die aan Louis den XIII. tot een voorwendinge gedient heeft om de Gereformeerde te verdrukken, was in haar oorspronk gantschelyk onnosel en nootsakelyk: nademaal het natuurlyk regt, van tot sijn eygene behoudenisse te arbeyden, de noodwendigheyd daar van gemaakt heeft, en dat ter oorzaak van de toestand, selfs de aanradinge des Konings daar toe, die wettig en onberispelyk waren.

Vergaderingen toegestaan.

Unië vernieuwt met toestemminge van den Koning.

Maar dat verhinderde niet, dat, terwyl men de Gedeputeerden der Kerken tot Mantes ophield men door magt van omkopingen en kuyperye eenige daar van zogt om te zetten, en verdeeltheyd onder hen te maken, of om het veranderen des Konings, door eenige nieuwe afwykingen der Dienaren een verwe te geven. Men had de saken daar toe aangelegt; doende in eenige Provincien de deputatie op sulke Personen vallen, diemen oordeelde gevoelyk voor de beloften van het Hof te sijn. Rotan een vermaart Leeraar wierd vermoed aan deze konsten sig overgegeven te hebben; 't sy dat men hem inder daad hadde bewigchelt, door de hope van eenige weldaden, 't zy dat hy veynsde daar na te luysteren, om tot de deputatie te komen, om dat deze Commisse alstoen van belangs genoeg ware, om eer en agtinge te geven aan die genen die men de zelve opleyde. Men opende dan een onderhandelinge, in de welke Du Perron quam, verzekert sijnde van de overwinninge door collusie en heymelyk verdrag van sijn tegenstaander. Het dispuyt liep over de volkomentheyt der Schrifture ende uytlegginge

Listen om de Leeraren om te setten.

1593. van het 16. vers Cap: 3. van den tweden Brief van Paulus aan Timotheus. Maar Rotan, hebbende niet gederft, of in opsigt van eer of van conscientie zo snood hartig te sijn, alsmen zeyde dat hy hadde belooft, veynsde sig siek, en geraakte soo daar af. Beraud dienaar van Montauban vervulde sijn plaats: maar de conferentie ging niet seer verre, nademaal men sag datter uyt de bedriegerye die men van Rotan verhoopt hadde, niets te verwagten ware, vand de Geestelykheyd middel om die af te breken, sonder dat deselve scheen die te vlieden; en van hunnent wegen boden de Ministers aan de selve weder aan te vangen, so menigmaal alsmen hen daar toe de gelegentheyd wilde geven. Maar om dat dese aanbiedinge de Geestelyken niet verhinderde te roemen, datse de dienaren hadden doen aarselen, deden Beraud en Rotan, in het Nationale Synode, dat het volgende jaar tot Montauban gehouden wierd, approberen, en voor goed keuren het gene zy in die conferentie hadden gedaan. Beraud dede Rotan onder sijn schaduwe doorgaan, en deze approbatie, versmoorde het vermoeden, datmen van de collusie van deze, met de tegenpartyders genomen hadde. En om te tonen dat men de Bisschoppen niet vreesde, stelde het Synode een-en-twintig Personen uyt haar vergadering, dewelke sy authorizeerde en magt gaf om twaalf Mannen, tot het vervolgen der conferentie te verkiesen. Daar waren drie buytenlandsche Godtsgeleerde, onder deze verkiesers, een van Geneve, een uyt Engeland en een uyt Holland.

Maar het vertrek der gedeputeerden maakte een eynde van deze gevaarlyke kuypery, dog vonden sig de Gereformeerden wel haast door nieuwe listen aangetast. Men sand geheyme ordere in de Provintien, om te verhinderen dat de Predikers niet al te seer tegens het veranderen des Konings souden uytvaren, en men verbood hen het selve een revolte of afval te noemen. En alzoo, terwyl men aan de eene zyde met gereet geld de toestand van eenige Predikers van de Ligue kogt, om hen te verbinden voordelig van des Konings bekeringe, op den predikstoel te spreken, dede men by na het selfde aan de andere syde, om den mond van die dienaren te breydelen, en hen te doen zediglyk van die selve saak spreken. Dit strekte, om te maken dat het Gereformeerde Volk, horende met sulk een zedigheyd, van deze daat van hun Prince spreken, te ligter sou konnen bewogen werden om hem na te volgen. Vorders ontstonter een hoop van vereenigers van de Religie, dewelke, aanmerkende de weder vereeniginge als een bequame saak om des Konings gewisse te vleyen door deze snoden dienst, na beloningen en jaar-geld om sagen. Daar waren Dienaars die sig met deze vereeninge het hooft vulden, maar het gene het meeste te verwonderen ware, was dat een gehele Provintie sig aan dese bedrieglyke vereeniginge liet gelegen sijn, en haar gedeputeerden derfde belasten, de voorslagen daar van in het Synode van Montauban te doen. Deze konsten bedurven vele Geesten, en maakten werks genoeg aan wyze en getrouwe luyden, die de voordelen van de Godts-dienst, en de vryheyd der gewissen, sogten te bewaren; sonder de vreden der kerken te verbreken.

Desseyn van weder vereeniginge.

Aan de andere syde de onderhandelinge in welke de Koning met den Paus trad, gaven de Gereformeerde nieuwe alarmen, dewelke vreesden de onkosten van de versoeninge deser twee magten te sullen moeten betalen. De Hartog van Nevers naar Rome gezonden, scheen bequaam om deze saak wel haast tot een goed eynde te zullen brengen, om dat, gelyk een yverig Catholyk en Italiaan van afkomst, hy den Paus aangenaam sou moeten zyn; en, al genegen tot den Koning, hy sijn saken met yver sou betragten. Hy arbeyde ook inder daat met een groote naarstigheyd, en sprak met den Paus op een tedere en aandringende wyze, maar hy won niets met al sijn aanhouden. De Paus geloofde de Ligue noch sterk genoeg te zyn, om het noch lange tegens den Koning te konnen uytharden; en volgens de grond-regulen van Rome, bleef onbuygsaam, so lang hy geloofde datmen hem van noden hadde. De Hartog van Nevers vond goed in sijn gedenkschriften waar te nemen een teken van de kleine kennisse diemen aan dat Hof, van het Euangelium heeft: daar nogtans de naam vande Godts-dienst tot een dekmantel van alle dingen verstrekt. Hy verhaalt dat op een tydt als hy den Cardinaal van Toledo voorhield hoe billyk het was dat de Paus de toegave en involgingen van den Koning die hem nu aanliep, aannam, daar hy sou verbonden sijn, gelyk den goeden harder, die selfs het afgedwaalde schaap naloopt en opsoekt, van selfs desen Vorst te soeken, al ware hy nog op den doolweg; dese Cardinaal, een van de Habielste en beroemste van het gantsche Collegie, hem tot antwoord gaf, dat het de waardigheyd

Hartog van Nevers verwerft niets tot Rome.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

heyd van Jesus Christus niet bestaande de afgedwaalde achter na te lopen; en vervolgende de selvige redenen, den Apostel St. Andries te pas bragt, als hebbende deel gehad, aan een saak, die de Euangelist Johannes den heylige Philippus toeschryst: over het welke de Hartog, die daar beter van wist als hy, geen swarigheyd maakte hem te berispen.

Deze gestrengheyd van den Paus en het quaad gevolg van deze reyse van den Hartog van Nevers, die het ongenoegen hadde gehad te sien, dat men tot Rome niet dede als met de ongevallen van Vrankryk te lagchen, en in tegenwoordigheyd van dese selfde Cardinaal hadde derven zeggen: half lagchende over de beschryvinge, dewelke hy hem daar van maakte, dat hy niet wist wat daar in te doen. Al deze dingen segge ik lieten niet na het hart van eenige Gereformeerden te verheffen, en hen hoop te geven van een scheuringe; daar se voordeel mede souden konnen doen. Maar die gene die beter kennisse van de Roomsche Staats-kunsten hadden, oordeelden heel anders, en geloofden dat al dese swarigheden niet gemaakt wierden, als om de versoeninge des Konings op te hoger prys te stellen, en daar door groter voorwaarden daar by te bedingen, onder de welke zy zeer vreesden dat men stellen zoude, als een van de voornaamste, de Ketters uyt te roeyen. Het is waar dat de Koning den Hartog van Nevers hadde gelast, den Paus te kennen te geven, indien hy anders reden konde verstaan; dat in de tegenwoordigen stand van zaken, men hem niet most verbinden, nog de Gereformeerde te vernietige, noch te beloven het zelve t' eeniger tyd te doen, om datze sterk genoeg waren sig zelven te beschermen, en zy goede plaatsen genoeg hadden, om sig daar in te Cantonneren. Ter oorzaak van het welke hy versogt, dat de Paus mogt goetvinden, dat men eenig bequaam Temperament, voor de Roomsche Religie mogt uytvinden, sonder van het vernietigen der Gereformeerde te spreken. Pisani die de reyse naar Italie voor den Hartog hadde gedaan, was mede met de selve instructien belast geweest. Maar de Gereformeerden wisten de listen van het Roomsche Hof niet, het welke haar afmeetingen al van verre neemt, om tot haar eynde te geraken, het welke sy noyt uyt haar gesigt verliest. De Paus mede verklaarde sig selve duydelijk genoeg omtrent die zaak. En hoewel hy by sig zelven hadde voorgenomen, niets van besluyt aan den Hartog van Nevers te uyten, wanneer hy hem afvraagde, wat hy wilde dat de Koning zou doen, om sijn absolutie te verkrygen, seyde hy, om hem van sijn aanhouden te ontslaan, dat het nodig ware dat de Koning het strydige dede, van het gene hy; tot hier en toe gedaan hadde. De Gereformeerden verstonden den sin van deze woorden wel, sy waren geensints duyster voor die gene die wisten, met wat hevigheyd het Roomsche Hof hadde gearbeyd en nog arbeyde, om de Protestanten, door geheel Europa te vernietigen: zy sagen wel dat de Paus wilde zeggen, dat de Koning, die tot hier en toe de beschermer der Gereformeerden was geweest, van nu voortaan hen most vervolgen. Sy waren van elders wel geinformeert, datmen verscheydene raden aan den Koning hadde gegeven, om hen af te trecken, van hen te begunstigen, en datmen hem zonder ophouden voorstelde, dat dit de eenigste middel ware om al de Catholijken tot sijn dienst, en den Paus tot sijn belangen te trecken.

Vrese die de versoeninge des Konings met den Paus aan de Gereformeerde gaf.

Ondertusschen het bestandt het welke de Koning met de hoofden van de Ligue, korts na sijn bekeeringe, gemaakt hadde, onder voorwendinge van de Geesten weder by een te brengen, en hen den oorlog te doen ontwennen, eyndigde met dit jaar.

Bestand hinderlijk voor den Koning.

Men haddense in het eerste maar voor drie maanden gemaakt, en die soo vervolgens verlengt. De Gereformeerde van den Raad stelden sig, so veel alsse konden, daar tegens, en tragteden den Koning in te boesemen, dat dit bestandt het verderf van sijn saken sou sijn, om dat deselve de goede intentien der gener, die neygden om sig tot sijn gehoorsaamheyt te begeven, en te gelyk aan de hoofden van de Ligue tydt gaf, om hun Partye die nu al wankelde, te verseekeren, nevens gelegentheyt om met meerder voordeel met de Spaansche te handelen, maar dese Raad wierd verworpen, als een uytwerksel van de wanhoop, daar de vrede de Gereformeerden toe most brengen, als die meerder verseekeringe voor sig in het vervolgen van den Oorlog bevonden. De tydt egter dede sien, dat hun Raad nut en buyten belang ware. De bysondere hoofden van de Ligue bleven gants vereenigt, terwyl het bestandt duurde; verhoopende dat sy te samen, beeter voorwaarden souden bedingen als een ieder in't bysonder, en de voornaamste misbruykten die, om des te meerder hulp van de Spaansche te verkrygen, dewelke geensints sogten, dat de onlusten in Vrankryk souden

ophouden.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ophouden. De Koning dan gaf een verklaringe uyt, in welke hy reekening dede, van de redenen die hy hadde, om niet langer ſulk een ſchadelyk beſtandt voor ſijn belangen te onderhouden. De zaken veranderden zoo haaſt als het beſtandt uyt was. En de meeſte der Steden maakten hun verdrag. Meaux was de eerſte die ſig ter gehoorſaamheyt ſtelde, in navolginge van Vitri hun Gouverneur. Sy trokken groote voordeelen uyt haar onderwerpinge, en het Edict van verdrag dat men hen gaf, diende tot een model aan veele anderen, die van deſelve Naturen waren.

Onderwerpinge van Meaux en andere Steden.

Clauſe in het Tractaat ſchadelijk voor de Gereformeerde.

Alle deſe onderwerpinge gaven op een nieuw groote naarbedenken aan de Gereformeerden, tegens welker vryheyt altoos de eene of d'andere Clauſe ingeſlooten wierdt; in de Tractaten der ſtadvoogde en der Steden. Selfs de voorwaarden die men tot Mantes hadde vaſt geſtelt, bevandt men door deſe nieuwe Edicten en Tractaten byna alle vernietigt, en de Gereformeerde na deſe infractien, bevonden ſig in een ſtaat, om weder van nieuws te moeten beginnen. Dog alle de Steden toonden ſulk een afkeer voor hen niet, maar ſy quamen daar inne alle over een, te bedingen, dat men binnen hunnen ommekring geen andere als de Catholyke Religie ſou oefenen. Meaux vergenoegde ſig uyt haar mueren en voorſteden die van de Gereformeerde uyt te ſluyten. Andere banden die buyten hun banne en diſtrict. Vele deden die brengen tot de bepalingen van het Edict of verdrag van 1577. uyt vreſe dat de dienſten der Gereformeerden, hen een verder uytbreydinge van vryheyt quam te verkrygen. Vele bedongen de uytſluytinge der Gereformeerden, uyt de geheele Jurisdictie van hun Droſſaartſchap. Eenige voegden daar by de ſtraffe van het leven, voor deſe die daar tegen dede. Parys verſtiet tot tien mylen in het ronde de oefeninge die de Gereformeerde begeerden. Villars dedeſe uyt Rouaan, en uyt al de Steden en plaatſen, die hy weder aan des Konings gehoorſaamheyd over gaf, bannen; en dede daar by voegen, datter nog Regter nog Officier ſou geſteld werden, die niet Catholijk ware, en niet naar de inſtellingen van de Roomſche Kerk leefde. Maar om deſe ſtrenge Clauſe te verſoeten, voegde men daar by, dat zulks plaats ſoude grypen, tot dat de Koning des anders ſou hebben geordonneert. Poictiers, behalven de uytſluytinge van de Religie uyt haar Stad en Voor-Steden, als mede uyt alle de plaatſen daar het Edict of verdrag van 1577 die niet toeliet, voegde daar by de herſtelling van de Catholijke Religie in verſcheydene plaatſen van Poictou. Agen bepaalde haar verbanninge tot op een half myle in het ronde, daar men de Gereformeerde Godts-dienſt niet mogt oefenen. Amiens dedeſe verbieden in de Stad en de gehele Droſſaartſchap ſonder reſerve, en uyt ſonderinge van het Edict van 1577. Beauvais verkreeg datmenſe niet mogt oefenen als op drie mylen in het ronde, en in de reſt der Schoutſchappen, alleen in deſe plaatſen in de welke ſy by het leven van den vorigen Koning geoefent was geweeſt. St. Malo handelde insgelijks. De Steden en heerſchappyen, die later tot hun pligt quamen, wierden gehandelt naar het voorbeelt van de andere, en trocken van den Koning alles dat ſy konden, tot nadeel van de Gereformeerde Godtsdienſt.

1594. Eenige van deſe Edicten wierden gemeen gemaakt eer de Gereformeerde de vergaderinge, die men hen hadde toegelaten te houden, tot Sante Foy gelegt hadden, in voegen ſy tyds genoeg hadden te ſien wat hen uyt deze vereeniginge van hun oude Vyanden, met den Koning te verwagten ſtond, en ſig te beveſtigen in de vreſe van het Ryk op hunne koſten bevredigt te ſullen ſien. Sy ſagen ſelfs Steden, die, hebbende altoos de zyde des Konings gehouden, hunnen yver, naar het voorbeelt van al de andere Liguiſtiſche plaatſen vernieuwden; en pretendeerden dat hun getrouwigheyd hen niet moſt beroven van de vryheden, die men den wederſpannigen hadde toegeſtaan; waar uyt ſy deſe gevolgen trocken, dat men hen niet moſt dwingen, tot de oefeninge van de Gereformeerde Godtsdienſt te dulden, nademaal men die gene die ſoo lange de wapenen tegens den Koning gedragen hadden, daar van onlaſtede. Maar de onſtelteniſſen der Gereformeerde vermeerderde nog door de plegtigheden van des Konings Kroninge, dewelke tot Chartres geſchiede, om dat Rheims als nog in handen van de Ligue was. De Geeſtelijkheyd die nimmermeer haar belangen vergeet, in ſaken van deſe nature, dewelke ſy meer uyt Ambitie en eerſugt als uyt nootwendigheyd heeft ingevoert, hadde een Clauſe in den Eed, die men den Koning op ſijn Kroning laat doen, ingevoegt, met de welke men hem tot uytroeying der Ketteryen verbind. Men dede hem dan ſeggen, na eenige andere ſaken, die de Juſtitie en algemene ruſt raken: *Ik ſal tragten na mijn vermogen en ter goeder trouwe, uyt mijn Jurisdictie en*

Eed van de Kroninge.

Landen

Landen van mijn onderdanigheyd te verdryven, alle Ketteryen die voor ſoodanig door de Kerke verklaart ſijn. De Gereformeerde wiſten wel, wat deel ſy aan dien Artykel van den Eed hadden te nemen. Sy die de Kerk (ſoo van de Catholyken genoemt) ſoo menigmaal voor ſulks hadden verklaart; ſy tegens de welke de Pauſen ſulke wrede vervolgingen hadden verwekt, en aan de welke de Franſche Catholyken, ſelfs die van des Konings partye dagelyks den hatelyken naam van Ketters gaven. Maar men nam een gedeelte van het vermoeden weg, dat deſe Clauſe konde geven, met het toeſtaan van een Brevet aan de Gereformeerden, in het welke hen de Koning verſekerde, dat het niet van hen ware dat hy in dezen Eed wilde ſpreken, en men hadde in eenige maniere hulpmiddel tegens deſe Vrede te vooren bereyd, door een Artykel, van deſe, over de welke men tot Mantes was verdragen. Een andere oorſaak van misvertrouwen was de gunſt daar, weynig tyds na het veranderen des Konings, en voornamentlyk na de onderwerpinge van Parys, de Jeſuyten in quamen. De Cardinaal de Bourbon hadde ondernomen hen vaſt te ſtellen, in weerwil van alle tegenpoginge van de Univerſiteyt. De Hartog van Nevers hield hen, door ſijn gezag het hooft op, en veel andere Heeren beſchermden hen als met gewelt. Een gedeelte van het Parlement was in hun belang. De Koning ſelve, diemen alles dede doen datmen wilde, op hoop van den Paus te doen buygen, begunſtigde hen. Hun ſaak wierd *Pro en Contra* bepleyd, de regten van de Univerſiteyt, wierden met een groote hevigheyd ſtaande gehouden. Arnauld haar Advocaat, breyde ſig ſeer uyt over de gantſche Spaanſche neyginge van deſe Societeit, van welke de ſtigter een belofte, van een onſterflijken haat, tegens Vrankryk hadde gedaan, en toonde genoeg hoe ontſaggelyk haar magt nu albereets begoſt te werden. Sy was opgegroeyt binnen den tydt van vyftig jaren, tot een getal van negen of tien duyſend menſchen; ſy hadde nu albereets twee honderd en agt-en-twintig Huyſen; twee Millioenen Gouts tot inkomſte; groote Heerlykheden, en Cardinalen in haar ordere, en al dit gaf genoegſaam te kennen, dat ſy deſen ſchielijken aanwas, aan niets als hun woelende, gierige en ſtaatzugtigen Geeſt verſchuldigt waren. Maar het bleek alſtoen datze al veel gezags in Vrankryk begoſten te krygen; nademaal haar zake met toegeſlotene deuren bepleyd wierd; uyt vreze van eenige ſchandalen, dat is, dat deze looze Staats-konſtenaars, door deze middel van hun vrienden, verhinderden, datmen hen hunne waarheden, zoo in een publyk gehoor, niet onder den neus quam te vryven; waar uyt de wyze luyden konden afnemen, dat het gevaarlyk begoſt te werden deze luyden op den hals te halen. De Gereformeerden merkten deze vaſtſtellinge der Jeſuyten, als een quaad voorteken voor hen aan, om datze hun geſworene Vyanden, expres geboren, om zig tegens de Reformatie te ſtellen, en de ordinaire werk-middelen van alle vervolgingen, diemen tegens hen heeft aangevangen waren. Vorders was deze Broederſchap Spaanſch-geſint in haar hart, en by gevolg verbonden, om de Gereformeerden te vervolgen; van de welke Spangie d'ondergang, met al het gewelt van haar ſtaats-kunſten zogt. Maar deeze ſchrik ging niet zeer verre: de zaak wierd niet afgedaan, en eer het jaar verliep gevielen'er zaken voor, die den Jeſuyten ander werk beſchaften.

Magt der Jeſuyten.

Men ging nog al voort met de Gereformeerde uyt de bedieningen der Ampten te ſluyten, en men vand Catholyken die zoo onbillijk waren hier omtrent, datze liever hadden geſien dat de Koning een plaats verloor, als dat een Gereformeerde daar het Gouvernement van hebben ſou.

Onregten den Gereformeerden aangedaan.

Selfs zeyde d' O duydelijk uyt, dat het beter ware dat Câtelet een Grens-Plaats in Picardye door de Spaanſche vermeeſtert wierd, als datmen die in bewaringe van een Gereformeerde ſtelde, om datmen die plaats ligtelyker van den Koning van Spangien weder zou konnen winnen, als een Capiteyn van de Religie daar uyt verjagen, die ook de Koning, als die ſig ten hoogſten op de luyden van die partye vertrouwt, ook niet laten zoude daar in te mainteneren en voor te ſtaan. Maar het geen de Gereformeerde gevoellyker omtrent deze verongelykinge van weygeringe maakte, was, dat terwyl men hen van de minſte Ampten beroofde, men de eerſte Ampten van den Staat, den Liguiſten in handen gaf; die deſelve als voorwaarden van hun komſt tot gehoorſaamheyd, bedongen; als of de wederſpannigheyd meerder regt op de merkelykſte waardigheden hadde, als lange en getrouwelyk beproefde dienſten, op de kleyne en geringe. Tot Tours ſelfs wierd de aankomende Griffiers of Natoriſen den Eed afgemen, te zullen leven en te ſterven in de Catholyke Godtsdienſt, by gebrek van het welke het Ampt vacant en open verklaart wierd.

1594. Deze ongelyke verdelingen der vergeldingen raakten den Gereformeerden seer aan het herte, dewelke met smarte mosten aansien, dat de Parlementen sonder swarigheyd de Brieven van Admiraal of Marschalk van Vrankryk enregistreerden, wanneer die aan de hoofden der wederspannige gegeven wierden, en datse die van een Deurwaarder of Procureur van de Gereformeerde Religie van de hand wezen, ten ware hy swoer als een goed Catholyk te leven. Daar was nog al meer: men nam den Gereformeerden hun Gouvernement en hun plaatsen af, en dat menigmaal, om die aan hun Vyanden te geven. Men bedagt verscheydene voorwendingen, of hen te verhinderen de plaatsen diese in bezettinge hadden te versterken, of hen te doen geloven dat de bewaringe daar van onnodig was. Aldus wierd hen Valognes in Normandye ontnomen, onder voorgeven dat het niet van noden was die plaats te bewaren, om datmen daar omtrent twee of drie onnodige sterkten hadde geslegt. Men sprak van al de plaatsen die Poictiers geblocqueet hielden, te slegten, soo haast alsmen deze groote plaats sou verovert hebben. Men hadde den Baron van Courtomer van het Gouvernement van Argentan berooft, om Medavi in sijn plaats te stellen, en zo gafmen elders en aan andere diergelyke oorsaak van klagten. De Koning om het murmureren, dat deze ongeregtigheden verwekten, te stillen, betaalde de Gereformeerde met de woorden van den verlore Soon, die op het weder komen, na een schandelijk verquisten van al sijn goederen, de goede Vader het gemeste kalf slagte; om sig over sijn verkeringe te verblyden. Maar sy antwoorden daar op, datmen hen dan ten minsten most handelen als den Soon die altoos getrouw gebleven was, tegens den welcken de Vader seyde: *Myn Soon al mijne goederen behoren u toe.* Indien men het goed van het Huys tot voordeel van den verlorene Soon wil verquisten om hem te wederroepen, soo was het egter nodig een gedeelte te geven aan hem, tegens den welken men gehouden was te seggen: *Myn Soon gy hebt altoos by my geweest &c.* En dat men ten minsten den getrouwen Soon, aan de wederkomst van den ander, niet most opofferen, en hem van sijn regten te beroven, om die aan hem te besteden, die het gezag van den Vader onder de voeten getreden hadde.

Behalven dese algemene saken warender nog verscheyde andere in bysondere plaatsen, die het geduld de alderbescheydenste menschen souden doen verliezen. De Luytenant Civiel of Opper-Schout van Parijs gaf een ordonnantie dewelke de Gereformeerde belaste eerbiedigheyd aan het Kruys, de Beelden, de Bannieren en kassen van Heyligdommen te bewysen, wanneer hen die op de straten quamen te ontmoeten. Dit scheen een zaak van gevolg te sijn, nademaal sulks geschiede als onder des Konings oogen; die scheen die sake te bekragtigen, nademaal hy die niet verhinderde. Een ordonnantie van de Regters van Lions verjoeg uyt de Stad en de jurisdictie van dien, op verbeurte van het leven, alle die gene, die geen belydenisse van de Catholyke Religie wilden doen. Het Parlement van Rennes verbood op Corporele straffe, te verkopen, te lezen of te hebben, boeken, die na het gebruyk der Gereformeerde waren. Dat van Bourdeaux hadde een vonnis gegeven, het welke magt gaf de doden der Gereformeerde, die zedert 15. Jaren in de Kerken of op de Kerkhoven der Catholyken begraven waren geweest, weder op te graven. De reglementen genomen met die gene, die de financie tot betaling der Predicanten handelden, bleven zonder gevolg. De Kamers diemen hadde belooft om in Gujenne en Laguedocq regt te wyzen, wierden niet opgeregt, want de Parlementen van Bourdeaux en Tholouse waren als dol tegens de Gereformeerde gepassioneert. Tot Orleans haddemen de beampten die albereets aangenomen waren, weder afgeset. Tot Rouaan dede het Parlement de Procureurs en Advocaten te voren affweringe doen, eer hen toegelaten wierd te pleyten. Een tot Tours selve hadde het Parlement eer het tot Parys quam, een Assessor van Saumur, eer als sijn provisien te enregistreren, doen afsweren, het welke des te vreemder was, om dat Saumur een Stad van versekeringe was.

Mercktey-ken der voorname Gerefor-meerde.

Onder de Heeren van de Relige warender, die sig weynig aan de saken van hun aanhang lieten gelegen sijn. *Lesdiguieres* moeyde sig niet als met sig zelven, in het Dauphiné, daar hy het alles vermogt; sijn seden waren seer qualyk gereguleert, en sijn leven was niet seer stigtelyk, hy was gierig, staatsugtig en gedebauchеert, sijnde door een uytwendige professie eerder, om dat de Godtsdienst de oorspronk van sijn fortuyn was geweest, als uyt Godtsaligheyd by de Gereformeerden gevoegt. Men sloeg voor, sijn eenigste Dogter met La Trimouille te trouwen, of aan den Marschalk van Bouillon uyt te geven, het welke de zaken der Gereformeerden seer zoude hebben konnen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

3. Boek

1594.

konnen vorderen. Maar het Hof belette deze Alliantie, en een weynig daar na gaf hy haar aan Crequi een hard Catholyk. Rofny was niet min koel omtrent den Godtsdienft, hy was een van die fterke Geeften, die fig boven alles fetten, wanneer het op den dienft van God aankomt; in voegen fijn Godtsdienft niet als in fchyn beftond, en nog was die maar fuperficieel en niet in de grond. Daar waren Gouverneurs, en van Landfchappen en van Plaatfen, die by na het felve merkteyken verdienden, en die indienfe al in de grond overtuygt waren dat hunne Godtsdienft goed was, egter fulke vafte verbinteniffen met het Hof hadden, dat het niet waarfchijnlyk ware, datfe met het felfde ter liefden van hunne broederen fouden willen breeken. Maar daar waren vele andere, die de faken meer ter harten namen, en alles aanwenden wat zy konden, om te verhinderen datmen de Gereformeerde in eenigen ftrik, onder fchijn van goed vertrouwen, foude doen vallen, en datmen hen de gelegentheyd om hun perfoon en oefeninge te verfekeren, dede verliezen. De Marfchalk de Bouillon was de meefte geauthorifeerde en van vermogen. Hy was een Heer van groote verdienften en hoge gedagten. Hy hadde het gevoelen van een kloeckaart in den Cabinet-Raad, en een groot Capiteyn in het Veld; ook van groot credyt en agtinge by vreemde Vorften, en bequaam om het hooft van een partye en aanhang te fijn. Syn goederen waren feer aanmerkelyk, en hy hadde plaatfen van belang onder fijn handen, voornamentlyk Sedan, het welke hy befat, gelyk hy zeyde, by Teftament van fijn Vrouw, die voor weynig tyds fonder kinderen geftorven was, konde van groot gevolg fijn, om datfe konde dienen als een Poort en ingang voor vreemde Heyrlegers, om daar langs in het Ryk te komen. La Trimouille volgde hem kort agter aan, en de evenmatigheyd hadde in hen geen afgunft verwekt, die hen verhinderde naar het felfde wit te doelen. Sy vereenigde fig vervolgens, door een nauwer verbinteniffe, om datfe twee Sufters van *Mauritius Prince van Orangie* trouwden, aan den welken, de vereenigde Provincien een gedeelte van de magt, die fijn Vader *Wilhelmus* tot aan fijn dood toe hadde geoefent, gegeven hadde. La Trimouille was jong, braaf, ftandvaftig, ftoud, vryborftig en Edelmoedig, magtig in Poictou, en een gevolg van Adel aan fijn hand hebbende. Het Hof befchuldigde hem van warreryen te beminnen, en koppig te fijn: maar andere gaven hem de getuygeniffe van wel reden te verftaan, en raad en daad te konnen geven; fiende hem aan als een man van grote hoedanigheden, en een geluckig naturel, en die, om een Heros van fijn tyd te fijn, niets van noden hadde als door wat meer jaren en ondervindinge, tot rypheyd te komen. De eer van den Prins van Condé tot fijn Neef te hebben, die als prefumptief Erfgenaam van de Kroon was, om dat de Koning geen egte kinderen hadde; en met de de Koninginne Margarieta fijn Vrouw noyt ftond te verfoenen, verhefte het hard van La Trimouille, en dede hem by de Gereformeerde een feer groot aanfien hebben, dewelke niet wanhoopten hem t' eeniger tyd de beftierder van hun Meefter te zien. Maar aan de d'andere fijde maakte hem fulks vermoedelyk en hatelyk aan het Hof; daar men fijn Geeft vry wat ontfag. Men nam daar feer qualyk eenige misgrepen, dewelke hy tot St. Jan d' Angely, daar men den Prins van Condé ligte, en waar van ik elders de reden feggen fal, begaan hadde. De levende en kloekmoedige wyfe, op welke hy de faken der Gereformeerde in het vervolg onderfchraagde, maakte hem nog vermoedelyker. De Koning hatede hem, om dat hy meende by hem in een kleyne agtinge te zyn, hoewel hy feer grote dienften van hem ontfangen hadde, en wanneer hem eenige woorden, die iets van dreygementen hadden ontfchoten, liet men niet na, het felfde altoos ten ergften op te nemen, om datmen hem bequaam tot meer als dreygen agtede.

Defe twee Heeren maakten hun misvertrouwen aan de andere deelagtig, en vertoonden hen de onvaftigheyd van den Koning, de liften van Rome, den haat der Liguiften, die verfoent waren, de welke alle door de Artykelen van hun Tractaten en voorwaarden, de begeerte toonden diefe hadden om Vrankryk tot een eenigen Godtsdienft te brengen. Daar was een goed getal Heeren, Gouverneurs van plaatfen, Capiteynen en perfonen van gezag, die de felfde vrezen hadden, en van welke eenige, hebbende de maffacren en trouweloosheden beleeft, niet twyfelden, of men hadde voor de Reformatie te vernietigen, foo haaft als fig maar de gelegentheyd daar toe op dede. De Catholyken deden d' eer aan de Heeren van dit Character hen *Brouillons* of wargeeften te noemen; gelijk of luyden aan de welke men foo menigmaal zyn woort gebroken hadde, ongelyk hadden misvertrouwen te hebben, op hen die

1594. zoo menigmaal hun quade trouwe aan hen getoont hadden; en verſekeringe tegens hun quaad voornemen te beſorgen. Du Pleſſis die ſig wegens ſijn gewiſſe aan de Religie hield, was van de yverigſte tot haar vaſtſtellinge: en een groot gedeelte der ſaken, en handelingen die daar toe ſtreckten, gingen op ſijnen Raad. Maar gelyk hy van een bekende opregtigheyd was, liet de Koning niet na vertrouwen op hem te ſtellen, en in vele ſaken ſijn goed vinden te volgen, om dat ſijn Vyanden zelve die als voorſigtig en opregt erkenden. Hoewel zy ſomwylen vol ſtoutheyd en vryborſtigheyd ſtaken. Hy was het die de Geeſten weder vereenigde; die de jalouſyen naa yver hadde verdeelt, die dezelve bevredigde die al te driftig waren, die de gene die al te vaardig voortſloegen, weder hield, en by na al de middelen by bragt, die tot het beſte van de Kerk konden dienen, zonder ſig aan ongehoorſaamheyd ſchuldig te maken. Daar was niemand die ſoo veel arbeyde om de Gereformeerde tot gedult te bewegen, gedurende deze vier jaren onder handelings, daar hun getrouwigheyd, door hardigheden, langwyligheden, en liſten van het Hof op ſulke wrede prouven was geſtelt, eermen hen eenige verdraaglyke voorwaarden wilde inwilligen.

Deze ſtrydige neygingen, ſagmen in alle Provinciale Polityke en Kerkelyke by een-komſten, diemen hield om Gedeputeerden uyt te maken, en om memorien op te ſtellen, die tot het Synode Nationaal, dat tot Montauban ſtond gehouden te werden, of ook wel tot de algemene vergaderinge dewelke tot Sante Foy ſou werden gelegt, moſten overgebragt werden. Daar waren ook eenige byſondere by-een-komſten, alwaar beraadſlaagt wierd of men een beſchermheer binnen of buyten het Ryk ſoude verkieſen, dan of men een ſekere forme van verbindinge om ſig te maintineren ſonder protectie, ſoude opregten. Deze voorſtellingen quamen van den Hartog van Bouillon, die de qualiteyt van beſchermheer aan den Keurvorſt van de Paltz of eenig Prins van ſijn Huys wilde gegeven en opgedragen, en onder den ſelven vier of vyf als Stedehouders binnen het Ryk beſtelt te hebben; ſonder ſig aan de Princen van den bloede te binden, die hun byſondere belangen hadden, van welke de gemeene ſaak te veel nadeel hadde geleeden. Hy hoopte door deſe middel het hoogſte geſag te ſullen hebben, het welke hem de andere met minder afgunſte onder den naam van een meerder ſouden zien oefenen, als of hy dat in ſijn eygen naam ſou gebruykt hebben. Maar de Gereformeerde, en voornamentlyk deſe, dewelke men Conſiſtoriale noemt, waren de Perſoneele beſcherminge al moede, en het gepretendeerde geſag dat de beſcherm-heeren ſig aanmatigden, hadde hen van over lange al doen murmureren, over het gene ſy een Protectorale Tyrannye noemde.

Synode tot Montauban.

Men hadde zedert het jaar 1585. geen Nationale Synode konnen vergaderen, maar dat van dit tegenwoordig jaar in de Maand Juny tot Montauban, een Stadt verre van het Hof gelegen, en voor de Religie ſeer yverig gehouden wierd, vergoede den verloren tydt van deſe lange tuſſchen-pauſen, en verhandelde ſaken van belang.

Ordonneert Gebeden voor des Konings welvaren.

Het eerſte van haar beſorgingen was te beſtellen datter openbare Gebeeden, voor des Konings welvaren gedaan wierden; ten eynde mogt blyken dat ſijn veranderinge, de Gereformeerde niet van hun gehoorſaamheyt en dienſt aftrok. En dit ſtrekte ook, om te vreemder, ſekere driftigheden van eenige Monniken-orderen, die weygerden Godt voor den Koning te bidden, hoewel hy nu Catholyk en met de gewoonlyke plegtigheden gekroont was, te doen ſchijnen. Deſe tegenſtellinge van pligten van den eene, en wederſpannigheyt van den anderen, gaf klaarlyk te kennen, aan welke zyde de Geeſt van liefde en Vrede te vinden was: en de wyzen konden ligtelyk onderſcheyden waar de goede Onderdanen te vinden waren; wanneer zy die gene ſagen, welkers Godtsdienſt de Koning verlaten hadde, Godt ordinaarlyk voor het goedt gevolg van ſijn Wapenen te bidden, terwyl deſe, welkers Leere hy omhelſt hadde, weygerden hem zelfs in hun Gebeden te gedenken. Maar op datmen dit teeken van genegentheyt tot des Konings voorſpoet, in het Synode niet name voor een ſtilſwygende toeſtemminge of ontveynſinge van ſijn veranderinge, ordonneerde te gelyk geſeyde vergaderinge, datmen ook Godt zou bidden voor en om het wederkeren van dien Prins, tot den Godtsdienſt die hy verlaten hadde, dat de Leeraren welke naar het Hof zouden werden afgeſchikt, hem omtrent deſe zaak ſijn pligten mogten voorſtellen; en datmen aan die gene die aldaar reſideerde, ſou ſchryven, datſe hem deſelve vertoningen ſouden doen.

Verwerpt de Provincie van het Eyland van Vrankryk in veel Poincten.

Na dat tradt het Synoden een weynig over tot Polityke ſaken, daar hen de Povincie van l' Yſle de France, of het Eylandt van Vrankryk, de gelegentheyt toe beſchafte.

De

De nabuyrſchap van het Hof hadde een gedeelte van deſe Provincie bedorven, en het
zy door de Careſſes en lief koſinge of door weldaden, men hadde de Gereformeerde
van dat geweſt verbonden, ſig met het Edict van het jaar 1577. te vrede te houden,
van het welke zy vervolgens de beveſtiging met veel aanhouden bevordert hadden.
Deſe uytſprong wierd van het Synode niet voor goedt gekeurt, als ſtrydende met het
beſluyt tot Mantes genomen, daar men de beloften van een nieuw Reglement, tot
vermeerdering en Amplificatie van dit Edict verkregen hadde. En de vergaderinge
gaf laſt datmen de klagten daar van tot de algemene by-een-komſt tot Sante Foy, het
welke in de volgende Maand zou geſchieden, overbrengen zoude. De redenen dat-
men ſig met dit Edict niet vergenoegde, was, datmen het ſelve met zoo veel bedriege-
lykheden had ſoeken uyt te leggen, zoodanig, datmen ſig niet konde verſekeren eenig
voordeel daar uyt te trekken, datmen van dag tot dag geduyriglyk het een of
het ander daar van afſneed, door de Tractaten diemen de Steden van de Ligue toe-
ſtondt. Dat de Gereformeerden, hebbende zedert dien tyd, lange, getrouwe en ge-
wigtige dienſten gedaan, het billyk was, dat, in plaats van iets van hun vryheden te
verminderen, men hen eerder nieuwe voordeelen behoorde toe te ſtaan; als in ver-
geldinge van hun bloed en arbeyd. Dat eyndelyk dat Edict was gegeven in een tyd,
in welke zy den eerſten Prins van den bloede tot hun Hooft hadden, die de Garandeur
en borge daar voor was; maar dat voor tegenwoordig, deſe Prins hen hebbende verla-
ten, de zaken zoodanig van gedaante verandert waren, datter geen ſekerheyt meer
voor hen ſtak in een Edict zonder borge, en datſe een ander van noden hadden,
in het welke ſorge voor hun gewiſſe en leven, door iets dat van meerder vaſt-hou-
dentheyt ware, gedragen wierdt.

De ſelfde Provincie was nog in een anderen ſtrik van het Hof gevallen. Men hadde
hen doen goed vinden ſeker ontwerp van verdrag met de Catholyken, onder voor-
geven van ſig met deſelve te vereenigen tot voorſtandt der vryheden van de Gallicaan-
ſche Kerk, tegens de onderneminge der Pauſen. Haar Gedeputeerde quamen aan
het Synode met laſt om de voorſtellinge daar van te doen, en daar nog deſe by te voe-
gen, namentlyk van wederſijts der Partyen Competente Regters te ſtellen, aan welke
men de beſlegtinge der voorvallende geſchillen zou gedragen. En om dat het Hof voor
die menigvuldige vergaderinge bedugt was, dedenſe nog ſoo veel, dat deſelve Gede-
puteerden verſogten, datmen de Synoden ſeldender zou houden, en dat alleenlyk
wanneer daar gewigtige redenen toe waren. Het quaat quam hier van daan, dat deſe de-
welke geſag in die Provintie hadden, dagelyks met de Hovelingen ommegingen, die
geen gelegentheyt lieten voor by gaan, van hen des Konings magt voor oogen te ſtel-
len, gelyk ſig die nog van dag tot dag ſterker en ſterker maakte: die hen gedueriglyk
voorhielden, dat, indienſe heden de hartnekkige wilden ſpeelen, men hen morgen
daar berouw van ſou doen hebben, dat, wanneer de tyd hen tegen zou komen te vallen,
zy te vergeefs de verlorene gelegentheden van ſig ſtaande te konnen houden, bekla-
gen zouden; dat gelyk zy in de Provincien, die rontſom Parys leggen, niet zeer ſterk
waren, zy die eerſt onderdrukt zouden werden, als diemen het alderligtſte zou kon-
nen vernietigen. De beloften en weldaden diemen die gene die aan de zyde wat gevoe-
lig waren, toewierp, gaven nog meerder kragt en gewigt aan deſe bedriegerye, maar 't
Synode het welke in een plaats van verſekeringe was, hadde de ſwakheyt niet van deſe
voorſtellinge aan te nemen, die ook alle verworpen wierden. Dit was egter het begin
van een verſcheydentheyt van Advyſen, goedtvindens en inſigten, van welke de uyt-
werkingen zedert altoos geduyrt hebben. De Suyder Provintien van het Koningryk,
of als de meeſte van het Hof afgeſondert, en by gevolge te minder ſchemer-oogende
door de tekenen van grootsheyt, of als ſterker door het getal en qualiteyt der Gerefor-
meerden, zoo wel als door de menigte en ſterkte van hunne Plaatſen, bevonden zig
ordinaarlyk geſterkt door moediger en vaſter beradingen, daar deſe, die digter aan
Parys gelegen waren, geduriglyk het voorbeelt van deſe Hooft-Stadt volgden, van
welke de beradingen, altoos naar onderwerpingen en lydtſaamheyt ſtrekten. De na-
komelingen zullen beeter konnen oordeelen, als wy, of de leerſaamheyt van de eene
ware een uytwerkſel van voorſigtigheyt of ſwakheyt, en of de kloekhartigheyt van de
andere voortquam, gelyk de vervolgers hebben voorgegeven, uyt een Geeſt van we-
derſpannigheyt, of eerder een pryſlyke en geregtige ſtandtvaſtigheyt.

Ondertuſſchen quamen de Gedeputeerden van de Polityke vergaderinge ten ge-
taale van dartig tot Sante Foy aan. De Gereformeerde hadde ſig van geen brieven van

Vergaderinge tot Sante Foy.

1594. verlof, tot dese vergaderinge te leggen, voorsien, maar de Koning die de gevolgen vreesde, en die hen tot dese vryigheyt niet gewennen wilde, als strekkende tot verminderinge van sijn gesag: ook hen niet soekende onlust aan te doen, door een gestrengheyt die ontydig ware, sand hen een Brevet van Authorisatie van hun vergaderinge toe. Een ieder bragt aldaar de belangen van sijn Provintie op het Tapyt, en Memorien, naar de hoop of vrese die aldaar heerschte, ingestelt. Daar waren die voorstelden een Pensioen of jaargelt voor een vande Secretarisen van Staat; om desselfs gunst by den Koning te hebben, en het selfde met de Meestresse van desen Prins te doen, die eenige neyginge voor de Gereformeerde scheen te hebben. Men voegde daar nog by, datmen gestadig een seker getal van Gedeputeerden tot Parys most houden, die onderling in voorval van Nootsakelykheyt souden konnen Raad plegen, met de Leeraren van de Plaats, en met de Heeren die sig alsdan aan het Hof souden bevinden, ook met eenige beampten van des Konings Huys, om de saken die souden mogen voorvallen, eenige ordere toe te brengen. Dit middel sou de Catholyken niet mishaagt hebben, om dat het selve de verbintenisse der Gereformeerden sou gebroken, en hen ter discretie en ten believen van hun Vyanden gestelt hebben; die niet meer als drie of vier Persoonen wat souden hebben te handelen, die wat ligt de vrees aan te jagen, of door ordinaire listen om te setten waren. Andere bragten daar brede Instructien, om te doen aanmerken, hoe veel daar aangelegen ware, de vrugten dewelke men uyt een vergaderinge konde trekken, tot dewelke de toelatinge soo gelukkiglyk verkregen was, niet te verliesen. Men verhaalde daar in het lange al wat misvertrouwen sou konnen geven, voor het toekomende, en men voegde daar goetdunkens by, wegens het geen tot het voorkomen van quade intentien sou konnen dienen. Ter gelegentheyt van het welke, riedmen sterk aan, dapperlyk en hard op de sekerheden, diemen most versoeken tot de uytvoeringe der saken die belooft waren, te staan.

De vergadering nam alle dese dingen in beradinge, soo veel als omtrent het bestellen der Geesten tot het nemen van goede besluyten van noden geagt wierd. Maar haar voornaamste besigheyt was een vaste grondslag van Unië te leggen. Men oordeelde dat de Koning de hoedanigheyt van beschermer der Kerken niet langer konde behouden, nademaal hy de Religie verlaten hadde, en dat het een wyse van tegenspraak behelsde, te willen, dat hy een Godtsdienst sou konnen beschermen, terwyl hy belydenis doet van een andere, die uyt reden van gewisse hem verbint de eerste te vernietigen. De Catholyken selve konden niet verdragen, dat de Koning desen tytel soo gaarne aannam, en wierden geargert dat een Catholyken Koning een beschermer van Ketteryen sou sijn. Men most sig dan onder een andere bestieringe voegen. Maar men vand egter niet geraden, sig ter discretie van een nieuw beschermheer te stellen; en men hadde liever mesures te nemen, dewelke de Religie op haar eygen gewigten door sig selven deden bestaan. Men regte een Generalen Raad op, die alle het gezag in de saken van den Godtsdienst sou hebben, en na wiens ordere alle de Provincien souden werden bestiert. Men ontwierp tot dien eynde een Reglement, dat in 28. Artykelen bestond, by welke besteld wierd, hoe van nu voortaan de vergaderingen van dezen Raad souden geformeert werden, en dit bewerp wierd in al de zedert volgende gehouden, en dat by na sonder eenige veranderinge, als datmen het getal der Provincien en Gedeputeerde vermeerderde. Het was dan onder de directie van dezen algemene en Generalen Raad dat sig de saken der Gereformeerde weder bevestigden; en dat het haar Vyanden wel toescheen, dat hen te vernietigen sulk een gemakkelyke saak niet sou sijn. Het was ook alstoen dat zy begosten te schryven: *Wy*. In plaats dat onder het beleyd van de Protecteurs, de gemene saak menigmaal den deckmantel van de belangen van het hooft van den aanhang most verstrecken; wiens naam en gesag in alle Tractaten en onderhandelingen alleen gebruykt wierd. Het was eyndelijk door aanhouden van desen Raad, datse het Edict van Nantes verkregen: en gelijk na datse onder hen allen dese nieuwe ordere bestelt hadden, sy nog vier jaren voor den boeg hadden, gedurende de welke, sy alle schranderheden en gedult hadden aan te wenden, eer sy de vrede konden te wege brengen; soo soumen ook met reden mogen seggen dat sy ze noyt gekregen souden hebben, soo ze op eenige andere maniere hadden te werk gegaan. Dit Reglement dan bragt het getal der Provincien tot tien, van de welke een yder een Gedeputeerde tot de vergaderinge most senden. Men stelde vast, datter een onderscheyd van staat onder de Gedeputeerden sou sijn,

Propositien en Reglement voor den Generalen Raad.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ſijn, naar het model van de vergaderinge der Staten Generaal van het Koningryk; nademaal men wilde, dat de Gedeputeerden uyt het lighaam van den Adel uyt dat van de Harders en Leeraren, en dat van den darden ſtaat ſouden werden genomen. Maar men gaf aan die van de Leeraren, de ſelve magt niet, dewelke men aan de twee andere Staten gaf. 'T ſy datmen vreesde, dat indienſe een ſoo ſterken ſtemme als de andere hadden, ſy al het gezag aan ſig ſelven trecken ſouden, of 't ſy datmen geloofde, dat de Gedeputeerden van den Adel en den darden ſtaat, konnende ook Ouderlingen van eenige Kerk ſijn; alhoewel ſy geen Gedeputeerde, in die qualiteyt waren, de Conſiſtoriale altoos magts genoeg in de vergaderingen ſouden hebben. Daar moſten dan onder dit getal van tien Gedeputeerden vier Edellieden, vier Perſonen van den darden ſtaat en alleen twee Leeraren ſijn. De Provincien moſten deſelve ſenden van deſe verſcheydene qualiteyten een yder in ſijn rang; en om te reguleren van welk een ſtaat de Gedeputeerde van een yder Provincie ſou ſijn; voor de naaſte vergaderinge die gehouden ſou werden; wierd daar over geloot. 3. Boek 1594.

Men beſtelde dat de Gedeputeerden alle jaren vernieuwt ſouden werden, in voegen van ſes Maanden tot ſes Maanden, de vyf oudtſte, uyt den dienſt afgingen, om plaats aan vyf andere te maken. Men ſtond ook toe dat de Hartogen, Luytenants, Generaals of andere gequalificeerde en hooge Perſonen, ook hun ſtemme in de vergaderinge, al ſchoon zy geen Gedeputeerden waren, zouden hebben, behoudens dat zy ſoodanige luyden waren, daar men ſtaat op konde maken.

En voor de Provinciale.

Volgens het ſelfde Reglement beſtelde men de Provinciale Raden, beſtaande uyt vyf of ſeven Perſonen van de drye Staten, onder dewelke ten minſten een Leeraar moſt zyn, nevens een Gouverneur van een plaats in de Provincie. Deſe Raden moeſten met die van de Generale vergaderingen over een komen, en een ieder in zyn diſtrict het geſag, dat de Generale over het gantſche Ryk hadde, genieten, en byſonderlyk verſamelen, beſtieren, en mede deelen de advyſen en de memorien, onderhoudende Eendragt onder de Groten, en hun geſchillen bevredigen; de verdeelinge der Penningen dewelke men tot de affairen van de gemene ſake te ligten hadde, verdeelen; agt ſlaan op de beſettinge, op den Staat en Munitie der Plaatſen &c. Men Reguleerde mede den tyd die ieder Gedeputeerde in ſijn dienſt zou volharden. De maniere van te verkieſen zoo in de Generale als Particuliere en byſondere vergaderingen, de voorſitters en geheym-ſchryvers, het Zegelen der Acte en Brieven. Men verband al de Gedeputeerden den Eedt te doen, en al de Gereformeerde de Perſonen die met deſe Commiſſie belaſt waren, alle eerbiedigheyt te bewyſen; en men wilde dat voor het eynde van de Maand van September, men een Raads-vergaderinge, op deſe wyſe en qualiteyt geformeert, in ieder Provincie zou hebben. Men nam aldaar meſures en ordeninge tot de plaatſen van verſekertheyt, 't zy dat het Hof deſelve de Gereformeerde Gouverneur wilde afnemen, 't zy dat zy quamen te ſterven, als de Stedehouder Catholyk was. Men ordonneerde aldaar niet te ontfangen als Soldaten, welkers Religie door genoegſame getuygen ſy geatteſteert, en ſig te houden en te maintineren op den voet van den laatſten ſtaat, in gevalle men iets van de magt der beſettingen verminderde. Men overleyde vaſt te ſtellen, de penningen van het Tablier, of die van de Taille of van de Taillon, grote of mindere impoſitien, tot de concurrentie van de betalinge der beſettingen; indien men ſig anderſints niet konde doen, en indien men over deſe afgang aangeſproken wierd, moſten ſig de Kerken te ſamen voegen, en die gene die te deſer oorſaak in moeyelykheyd geraakten, daar uyt redden. Men maakte een fonds van vyf-en-veertig duyſent Kronen voor de algemene ſaken, van welke een yder Provintie, aan het zuyden van de Loire vyf duyſent Kronen ſou betalen, en de andere twee duyſent vyf hondert. Men moſt die nemen voor een gedeelte op de Garniſoenen; inhoudende van 15. payen een; en voor een gedeelte op de vrywillige contributien, waar toe de Leeraren de rykſte luyden ſouden aanmanen. Deſe ſomme was verſcheyden van die gene die tot betalinge der Gedeputeerden ſou moeten dienen, die ſig in de Raadsvergaderingen ſouden bevinden, en de middelen om deze te ligten, ſouden aan yder Provintie byſonder gelaten werden. Men maakte daar eenige reglementen, rakende deſe dewelke eenige penningen wilden avanceren en voor af ſchieten, of eenige vrywillige gifte wilden doen. Men liet aan de byſondere Raadsvergaderinge het employeren en beſteden van deze ſomme van vyf-en-veertig duyſent Kronen, behoudende voor de Generale vergaderinge, van de koſten kenniſſe te dragen, en van het gene overig en te goed ware, tot nutte van de Kerken te diſponeren. Men reguleerden

aldaar

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1594. daar de manieren om de Advysen, van de welke men deel aan yder kudde hadde te geven, te communiceren en gemeen te maken. Men verband de particuliere Raadsvergaderingen, malkander tot hun onderlinge beschenninge by te springen, en men renvoyeerde aan de naaste vergaderinge, die tot Saumur sou gehouden werden, eenige saken, die tot Sante Foy niet hadden konnen afgedaan werden; gelyk als van de maniere om de Leeraren, scholaren en Collegien te onderhouden.

Geheyme Artykelen.

Men voegde hier nog agt bysondere heymelyke Artykelen by, van de welke de eerste behelsde, dat tot onderhoudinge van het geregt men *Chambres Miparties* of Kamers van bemiddelinge in al de Parlementen sou versoeken, behalven in die van Grenoble, alwaar de Gereformeerde, die alles onder Lesdigujeres vermogten, genoegsaam met hun conditie te vreden waren: en indien men niets dese Kamers aangaande, konde verwerven, wierd het besluyt genomen al de Parlementen, presidialen en andere Koninklyke Regters af te wysen; en dat in de saken, in de welke sy met de uyterste uytspraak konden wyzen, en datmen de oorsaken van recusatie, tegens dese Regt-Kamers sou opstellen en fourneren. Het twede behelsde, dat men de bemiddelinge van de Koninginne van Engelandt, en van de vereenigde Provincien sou versoeken, om datmen de saken der Kerken gantsch jammerlyk bevandt. Het darde wilde datmen aan de grooten sou schryven, om hen tot Godtsaligheyt en eendragt te vermaanen. Het vierde liet toe, alleen voor dese reyse, het getal der Gedeputeerden welke een ieder Provincie aan de naaste vergaderinge sou senden, te verdubbelen, ter oorsaak van het gewigt der saken diemen aldaar stondt te verhandelen. Het vyfde ordoneerde dat de oefeninge der Gereformeerde Religie sou ophouden, inde plaatsen daar die by opdrang en surprise was aangestelt, behoudens dat sulks sonder oproer konde geschieden; en datmen de Misse soude aanstellen, in de Plaatsen daar deselve voor den laatsten Oorlog plaats hadde gehadt; het welke geschiede om aan de Catholyken de voorwendinge, diese maakten, om de Edicten niet ter Executie te stellen, te benemen, om dat de Gereformeerden selve daar tegens deden: niet toelatende, dat de Misse in eenige Plaatsen, die in hun handen gevallen waren, bedient wierdt. Het sesde stelde tot aan de wederkomst der Gedeputeerden, diemen aan het Hof stondt te senden, uyt, te determineeren of men de Catholyken tot de Ampten in de Steden die de Gereformeerde in bewaaringe hadde, sou toelaten of niet: dat is te seggen, datmen wilde, dat de Catholyken souden weeten, datmen hen gelyk met gelyk betaalde; en dat, indiense de Gereformeerden geen deel aande Ampten en bedieninge wilden laten, dese hen van gelyken daar van, inde Plaatsen daarse de sterkste waren, souden uytsluyten. Het sevende verwierp al het gene, van de eene Provincie tot nadeel van den andere, en sonder goetvinden van de andere daar over te hooren, was gedaan: het welke was vast gestelt, om diergelyke misgangen, als die van het Eylandt l'Isle de France, daar wy hier voor van gesprooken hebben, voor te komen. En het agtste approbeerde de vereeninge van verscheydene aan-een-rakende Provintien in een eenigen Raad Provinciaal.

Oproer der Croquanten.

Terwyl dese vergaderinge op de been was, waren Perigort en eenige nabuyrige Landschappen bedekt met eenige Troupen van oproerige, diemen Croquanten noemde. Hun dekmantel was het landt van de afperssingen en gewelden van den Adel, die de boeren alle overlast aan deden, te verlossen. Dese oproermaakers bevonden sig meer als veertig duysent sterk inde wapenen; vande welke omtrent het darde gedeelte Gereformeerde waren. Een van de listen dewelke men om hen te verstrooyen gebruykte, was de Catholyken in te blasen, dat het hen niet betaamde den Ketteren deel aande eer van het herstellen der gemeene saken te laten hebben. Dit veroorsaakte dat de Catholyken sig op een seker gegeven teeken, vande Gereformeerde afsonderden; en dat de Gereformeerde sig sagen by na overvallen, van dese die soo korts te vooren hun makkers waren geweest, maar om datse beter krygsluyden waren, en beter ter wapen stonden als de Catholyken, quamen sy met de vrees daar af. Gedueerende de aldergrootste hitte van dese bewegingen, sonden de Gereformeerden, die deel aan desen opstandt hadden, eenige Gedeputeerden naar Sante Foy, om te weeten, of men sig, in dese conjuncture van tyden, van hen soude willen bedienen; maar de vergaderinge wilde hen niet hooren spreeken, en men hield sig te vreden, met hen onder de handt te raden hun vrede te maken, en goede verseekeringe van het Hof te versoeken, datmen hen over dese oproerige onderneminge geen moeyte sou aandoen.

Gedeputeerde aan

De vergaderinge hebbende geordonneert, dat de naaste tot Saumur sou gehouden werden,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

werden, daarſe op den eerſten van December by een ſou komen, ſand haar Gedeputeerden naar het Hof. Het welke alſtoen tot St. Garmain was, alwaar men hen door alderhande uytſtellen ophield, eermen hen eenige weſentlyke voldoeninge gaf. Hun voornaamſte inſtantie diende tot waarmakinge van het Edict, waar omtrent men tot Mantes verdragen was, en het nieuwe Reglement, het welke men hen belooft hadde, om hun Staat en Conditie een weynig beter te maken als ſy, onder Beneficien van de voorgaande Edicten was geweeſt. De Koning toonde een groote begeerte om hen voldoeninge te geven, en vernieuwde hen dagelyks de beloften, die hy des wegen hadde gedaan. Ondertuſſchen quam daar niets van, en om de Gereformeerden, die al deſe uytſtellen hun gedult dede verlieſen, met eenige redenen te payen, wierpmen deſe verhinderinge der waarmaakinge op de Practyken der oproerige menſchen. Maar deſe ſlegte verſchooninge verhinderde de gemoederen niet ſig te ontſtelllen, en te geloven, dat de voornaamſte oorſaak van deſe langwyligheden van het Hof ſelve quam. Dit vermoeden wierd beveſtigt door de aanbiedinge diemen den Hartog van Mercœur van wegen den Koning dede, met hem tot voordeel van de Catholyken te handelen, wegens de Plaatſen, die hy in Bretagne en elders beſat, het welke diende om, ter liefde van hem, de oefeninge van de Gereformeerde Religie uyt een groot gedeelte van Bretagne en meer andere Plaatſen inde nabuerige Landſchappen weg te nemen. Maar de Hartog die ſig ſelven ſterk genoeg kende om Bretagne te bewaaren, maakte ſijn eyſchen des te hooger; als dat de oefeninge van de Gereformeerde Godtsdienſt in Normandye, in Mayne, in Anjou, in Touraine, en in Poictou ſou weg genomen werden; om datter eenige Kaſteelen in die Provincien waren, die hem toebehoorden, maar die inderdaat eerder Roof-neſten als ware Plaatſen van Oorlog waren. De Gereformeerde vreesden datmen eyndelyk hem ſou toeſtaan al dat hy wilde, om dat ſy hadden geſien door de voorgaande tractaten, datmen de Hoofden van de Ligue niets weygerde, om hen daar door weder tot gehoorſaamheyt te brengen.

het Hof opgehouden.

Eyſch van den Hartog van Mercoeur.

Aan de andere ſijde begoſt men tot Rome het verval van de Ligue te merken, en gelyk de geſtrengheden van den Paus den Koning en de Catholyken van ſijn Partye voor het hooft geſtooten hadden, alſoo begoſt men nu ook in Vrankryk de ſaken van Romen kleyn te agten. Men ſprak daar van nieus van een geſchikte en wel ervaren in Regtzaken, omtrent de Collatie en het begeven der Beneficien en Geeſtelyke Ampten, op te regten, en van een Patriarch aan te ſtellen, om over de gantſche Geeſtelijkheyd het geſag te hebben. Deze redenen baarden geen kleyne ongeruſtheyd tot Rome, en des Konings voorſpoed deden den Paus oordelen, dat deſen Prins t'eeniger tyd hem wel aan een kant ſou komen te ſetten. Dit gaf oorſaak dat hy nu weder op ſijn beurt aan de hand quam, en ſig van langer hand vry geſeggelyker, omtrent de abſolutie betoonde. Maar hy liet evenwel niet na ten eerſte ſulke vreemde voorſlagen te doen, datter geen middel was om daar naar te luyſteren. Deze hadden hem de Spaanſchen opgegeven, om ſijn verſoeninge met den Koning te beletten en de Paus die een groot Politicus was, hoewel hy wel wiſt datmen hem het ſelve niet ſou inwilligen, wilde evenwel niet nalaten die voor te ſlaan, ten eynde om wat te beter bod te doen, en niet onder den ſtaart, alsmen ſegt, te bieden. Maar dit maakte egter groote ontſteltenis onder de Gereformeerde, die vreesden dat deze grote eyſchen, geen ander oogwit hadden, als om by den Koning hun verderf te bewerken, en dat miſſchien de Paus van al de reſt mogt komen af te ſtaan, indienmen hem dat alleen inwilligde. Sy namen ter oorſaak van dat, al die uytſtellen van de Parlementen als ſekere voortekenen van hun ondergang: om dat de Edicten de kragt van wetten in het Ryk niet hebbende, als na dat de ſelve ſijn geënregiſtreert, en naar het goedvinden der Souveraine Hove gemodifieert, al den gene die hen waren gegeven, tot daar en toe onnut tot hun ſekerheyd ſouden ſijn; nademaal de Parlementen die volſlagentheyd hadden van de hand geweſen, of immers met hatelyke modificatien, en bepalinge kragtig hadden gemaakt. En daaromme merkten zy ſig zelven aan, als nog levende onder de beſchuttinge van een ſimpel en enkel beſtant, dat men t'avond of morgen, als de Koning daar in het Roomſche Hof te wille wilde ſijn, konde verbreken. Het woord ſelfs van beſtand dede hen ſidderen en beven, om dat de beſtants-Tractaten noyt onder mede-Burgers en vrienden plaats grypen; maar wel onder tegenpartyen, die in een verklaarde Vyandſchap leven, van welke het beſtand alleenlyk de uytwerkinge opſchort; waar uyt volgde dat de Gereformeerde nog als Vyanden wierden aangemerkt by de Catholyken, wel verre van als leden van een Staat of wettige kinderen van een ſelfde Huiſgeſin te werden geagt.

Openinge van verſoeningen met den Paus.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1594. Quetsure des Konings door Chastel. Jesuyten gebannen. Pyramyde.

In dese gestaltenisse van saken wierd de Koning door Jan Chastel Leerling van de Jesuyten in de mond gequetst, en de Gereformeerde hadden die kleyne vertroostinge, in het midden van al hunne quellingen en verschrikkingen, deze Societeyt, door den voortreffelykften Raad van Europa gebannen te zien, men regte een Pyramyde op ter plaatse van het Huys daar desen vadermoorder geboren was, op eene van de syden stond het vonnis by het welke sy gebannen wierden uyt het gantsche Ryk, behelsende te gelyk de redenen waarom sy deze straffe hadden te dragen. Maar de Parlementen van Tholouse en Bourdeaux, wilden hier inne dat van Parys niet navolgen; en de Societeyt bleef alsoo op de been, tot aan haar herstellinge toe, in de Provincie van haar verblyf. Ondertusschen maakte dit stuk werks een groot gerugt tot Rome, alwaar d' Ossat de gevolgen van sulk een onderneminge ten alderuyterste uytmat, als voorvallende op een tyd alsmen ernstiglyk van de versoeninge des Konings met den Paus in handelinge stond. Maar het gene dit toeval het aanmerkelykste voortbragt, was dat het uyt den mond van desen Agent van Vrankryk, schoon een yverig Catholyk, en opgebragt in de grond-regulen van het Roomsche Hof, een Autentyke getuygenisse van de afkeer en grouwel die de Gereformeerden voor misdaden van die natuur hadden, en van de eerbiedigheyd diese voor de Personen van hun Souverainen hebben, voortbragt. Dese Priester dan gevende berigt van dit werk aan den Cardinaal, Neve van den Paus, en de schrikkelykheyd van de daat genoegsaam uytbreydende, als die voortquam van de syde van dese, die sig selven den steun van de Catholijke Godtsdienst noemden, seyde hem met uytgedrukte woorden. *Dat indien'er eenigen plaats voor sulke omgekogte moordenaars was, het aan de Ketters sijde sou sijn, om deselve te vervolgen en te regten daar de Koning hen verlaten had, en die reden hadden om voor hem te vrezen. En egter hadden sy sulks noyt ondernomen, nog tegens hem, nog tegens eenige van de vyf Koningen sijn voorsaten; hoe grote slagtingen hare Majesteyten omtrent de Hugenoten oyt hadden aangestelt.*

Dit ongeval was aan de Gereformeerde niet onnut om dat het den Koning in gedagten bragt, dat hy noyt diergelyke gevaar hadde uytgestaan, terwyl hy onder hen was geweest. Hier uyt quam het voort, dat hy somwylen betuygde tegens sijn vertrouwde, dat voor soo veel de sekerheyd van sijn persoon aanging, hy meer vertrouwen hadde op henlieden, als op de Catholyken. Aan de andere sijde, gaf d' uytslag van de vergaderinge van Sante Foy den Raad al vry te bedenken, dewelke sag niet sonder de hoogste verwonderinge, dit grote lighaam sonder hooft, om haar verscheydene delen weder te versamelen, sig egter weder vergaderen en onderlinge te verbinden, om sig zelven te maintineren, en mesures te nemen, die hun Vyanden al veel nabedenken gaven. Men wilde het gene in dese gelegentheyd gedaan was, voor een geformeerde wederspannigheyd doen doorgaan; en den naam van een insolente en moetwillige uytsporigheyd geven. Men noemde deze vereeniginge een desseyn om een staat in de Staat op te regten, met bysondere belangen en bestieringen; en gelijk zulks door gepassioneerde Perzonen verspreyd wierd, hebben al de loontrekkende Histori-schryvers die zedert geschreven hebben, niet naargelaten sig tegens deze handel geweldiglyk uyt te laten, en die door woedende declamatien over te halen, als ware het een misdaat, middelen tot sijn eygene behoudenisse aan te gaan; wanneer men Vyanden, zonder billykheyd, sonder trouw en zonder menschelykheyd voor heeft, gelyk sig de Catholyken, ten opsigt van de Gereformeerde, nu meermaals hadde getoont te sijn. Dese voorbezorgingen, moesten den Koning niet verstoren, dewyl sy niet strekten, nog tegens sijn Persoon, nog tegens sijn gezag; maar wel tegens eenige yveraars die sijn magt wel konden misbruyken, om het getrouwste gedeelte van sijn onderdanen te verdrucken, en tegens het Hof van Rome, wiens wrede intentien en bloedige grond-regulen door geheel Europa wel bekend stonden.

Gevoelen van het Hof omtrent de vereeniginge der Gereformeerden.

Gevoelen van den Koning over dese saak.

Ondertusschen liet de Koning niet na, sig over deze vergaderinge te ontrusten, en die aan te merken ten minste aan de sijde die hem Du Plessis menigmaal voorgestelt hadde, namentlijk te konnen ontaarden en plaats geven aan oproerige Geesten, die bewegingen souden mogen maken, die men zonder moeyte niet ligt weder sou konnen ter neder zetten. En daarom klaagde hy menigmaal datmen deselve vergaderde, en gaf zelfs nu en dan ordere om hen te scheyden. Maar alstoen volgde de Koning meer de inblasingen van sijn Raad, als sijn eygene neyginge, het gene daar uyt bleek, dat zoo haast alsmen hem hadde vertoont hoe gevaarlyk het ware de geformeerde

wan-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

wanhopig te maken, met hen de vertrooftinge van deze vergaderinge te benemen, hy deze orderen door andere expreffer orderen herriep, dewelke ordonneerde, te verhinderen datſe niet gebroken wierden. Waarlyk het was voordeliger voor den Koning deſe eendragt onder ſijn onderdanen te verdragen; die hen verband ſijn toelatinge voor de tyd en de plaats van deze vergaderingen te verſoeken, als hen daar toe te brengen, datſe ſig onder een buytenlandſche beſcherminge wierpen, met hen te weygeren alle middelen, om op de ſekerheyd van hun Godtsdienſt te denken, en dat onder het goedtvinden en geſag van hun wettig Prins. Men hadde ook liever hen te ſien onderlinge door deſe ſlag van Correſpondentie vereenigt, als onder een Beſchermer, aan wien de magt van de Partye het verſtandt van buyten en misnoegen van binnen, den moedt ſouden konnen doen aangroeyen, en groote gedagten maken om ſig ſelven in agtinge te ſtellen. Invoegen ten laatſten men ſig niet verontwaardigde nog ontſag met deſe vergaderingen te handelen, ſelfs daar Commiſſariſen van wegen den Koning heen te ſenden, om met hen ſig over eenigen middel tot behoudenis van de vrede van het Koningryk te beraamen, gelyk in het vervolg ſtaat te ſien.

Oorſaak waarom men de Gerefomeerde bequaam tot de Ampten wil doen verklaren.

Maar voor het tegenwoordige wierd geoordeelt, dat de verſeekerſte middel om de vergaderinge te doen verſtroyen, of het quaat dat daar uyt konde ontſtaan te verhinderen, was eenige oorſaak van genoegen aan de Gereformeerde te geven, ten eynde op dat de eerſte vergaderinge dewelke gehouden ſou werden, geen werk mogt vinden, als alleen de inwilligingen des Konings te aanvaarden, en ſijn Majeſteyt daar voor te bedanken: en daarom was het dat men meer als ordinaris de beveſtiging der Ediĉten dewelke men voor heen den Gereformeerden hadden toegeſtaan; en die men door een nieuw Ediĉt hadde te beveſtigen, gelykmen met hun Gedeputeerde tot Mantes verſprooken was, aandrong. De grootſte ſwarigheyt beſtondt, in de Gereformeerde bequaam tot het bedienen van alle Ampten te verklaren, en dit was een beſluyt waar toe men de yverigſte Catholyken, die ſonder verdriet de Canonyke regulen, door de welke de Ketters uyt alle bedieninge beſlooten werden, niet konden ſien te buyten gaan, ſwaarlyk konde brengen. Deſe ſwarigheyt konde door geheele vier jaren aanhoudens niet weg genomen werden, nog ſelfs door uytdrukkelyke ordere des Konings, nog door een nieuwe verklaringe tot St. Germain in November van het voorgaande jaar. Den raadt ſtondt het ſelve ſo wel als verſcheydene proviſioneele Reglementen toe, om datmen alſoo dagt den Prins van Condé van uyt de handen der Gereformeerden te krygen; 't ſy om dat de Koning hem in de Catholyke Religie wilde optrekken, om alle voorwendſelen van borgerlyken Oorlog voor te komen, gelyk die t' avondt of morgen op ſijn Gereformeerde opvoedingen ſou konnen nemen. 't Sy om dat de Grave de Soiſſons een ongeruſt en Staatſugtig Prins, en die ſig ſelven als preſumtief Erfgenaam van de Kroon aanſag, ter oorſaak van de Religie van ſijn Neef, en om andere redenen meer hem ongemakkelyk viel, en hy al ſijn pretentien, met het tegenſtellen van een Prins, naarder aan de Kroon als hy alſoo ſogt in te teugelen. 't Sy eyndelyk dat hy den Gereformeerden ſogt een hooft, dat ſig den eenen tydt of den ander aan hun hooft konde ſtellen, en nieuwe gunſten voor hen konde komen te eyſchen, te ontnemen.

De Pirnce van Condé uyt hun handen getrokken.

Middelen om daar toe te geraken.

Hy zeyde tegens de Gereformeerden, om hen tot den Prins over te geven, te doen verſtaan. Dat zyn geduerige ſwakheden hem deden aan ſijn dood gedenken, en ter zelver tydt verbonden om te wenſchen zyn Erfgenaam by hem te hebben, om hem in zyn opvolginge verſekert te ſtellen, en in ſtaat dezelve te bewaren door wegen die zagter als die van den Oorlog waren. Maar al dat konde de Gereformeerden niet voldoen; die meer nuttigheyt tot de Vrede in den Staat bevonden, dat de Koning zyn Houwelyk met Margariete de Valois dede vernietigen, en ingevolge op een nieuwe verbintenis dagt, als by zig te nemen een Prins, tegens dewelke ſijn naaſte bloet-verwanten geloofden de opvolginge tot de Kroon te konnen betwiſten. Men moſt hen daar van een andere zyde aantaſten, en hen verbinden om dien Prins den Koning over te leveren, met hen den toegang tot bedieningen toe te ſtaan: een eer die inderdaat hen dier genoeg verkogt ſou werden, indien hen die quam te ſtaan op een Prins, die t' eeniger tyd de herſtelder en ſtut van hun hoop zou konnen ſijn. Men diende zig van deſe aanmerkinge, om het Parlement tot de vaſtſtelling van dit Artykel te doen beſluyten, maar deſe reden dede in het eerſte een andere werkkinge als men hadde verwagt. Daar waren yverige Catholyken die deſelve ſoo goed vonden, datſe daar van een Conditie in de vaſtſtelling van het Ediĉt wilden gemaakt hebben, ten

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1595. eynde de Gereformeerden niet zouden konnen weygeren desen Prins over te geven; zonder te vervallen van al de gunsten en inwilligingen diemen hen hadde gedaan. Dit scheen selfs zoo veel te redelyker, om datmen niet mogelyk agte te sijn, dat de Gereformeerden sig een Prins een zoo kostelyken Pant, uyt de handen zouden laten rukken, en daar waren selfs wel Catholyken die wel wenschten dat sy sig hadden hertneckiger getoont, in hem te bewaren, om een schoonen schijn, om hen den Oorlog te verklaren, te hebben. Maar de Koning hadde andere gedagten: hy wilde de Gereformeerde niet vernietigen, die hy van noden hadde, om niet t' eenemaal onder de genade der Catholyken te staan, die hem een weynig heerschagtig handelden: en daarom hadde hy liever desen Prins, door sachte wegen in handen te krygen, als door gewelt van Wapenen, of het gesag van een algemene wet, wel wetende dat sy deselve voor een verkleninge zouden nemen, als hen doende voor vermoedelyke Personen doorgaan, diemen tot gehoorsaamheyt hadde moeten dwingen.

Artykel van bequaamheyt der Gereformeerden tot Ampten passeert met moeite.

Men leyde dan eyndelyk in het Parlement in beradinge, of men het Edict enkelyk en zuyverlyk zou vaststelen, en hier over was groot geschil; het 19. Artykel van het Edict van 1577. het welke de Gereformeerde bequaam verklaart, was het onderwerpsel van het tegenstrydige, en wilde seer swaarlyk door; daar waren nogtans veele, die verstonden tot het vaststellen van dit Artykel, gelyk de andere, sonder matiging nog eenige moderatie. Sy steunden zeer op de dienste van de Gereformeerden aan den Koning en den Staat bewesen, en agten het een groote ondankbaarheyt, hen daar voor dese weygeringe van hen te handelen naar hun verdiensten, te doen. Sy hielden staande dat nademaal zy in genegentheyt en getrouwigheyt egaal met de Catholyken waren, sy ook in deselve gelykmatigheyt met deselve mosten gehandelt werden, omtrent het verdeelen van Eer-Ampten en vergeldingen. Andere stelden tegens dese redenen de vrese om den nieuwlings bekeerden Koning te verongelyken, sijnde als nog in onlust met den Paus, als mede van het overige der Ligue, in haar wederspannigheyt te doen verharden, indien men de Gereformeerden sulk een gewigtige gunst, tegens de bestellinge der Canonyke Regulen toestondt, en dat soo haast na de bekeeringe des Konings tot de Catholyke Religie. Maar dese tegenstellingen dienden nergens toe, en de meerderheyt der stemmen drong het door voor de puere en simple vaststelling. Servin, een van de Advocaten Generaals, ondersteunde dit gevoelen seer, en gelyk hy een groot Vyand der Jesuyten was, was hy ook zeer billijk voor de Gereformeerde. Seguier sijn Ampt-genoot, was van een gantsch strydig gevoelen: maar La Guêle Procureur Generaal bedagt een listige trek, die geschapen stondt het Ryk weer in nieuwe troubelen te brengen, om dat deselve de Gereformeerde dede vresen, datmen hen op hun goed vertrouwen weder nieuwe strikken bereyde, en dat onder voorwendinge van dese ongehoorde onordentelyke begeerte. Hy wilde niet verdragen datmen in het Arrest van Enregistrement de gewoone Expressien en Termen gebruikte: *Gehoort en zulks versoekende de Procureur Generaal.* Hoewel syn Vader, die het selfde Ampt beklede, wanneer het Edict van 1577. wierd Geënregistreert, onder Hendrik den Darden, daar omtrent geen swarigheyt gemaakt hadde.

En oorsaak van nieuw misvertrouwen.

Hy wilde zelfs niet, datmen daar liet invloeijen *Ce Consentant*, dit toestaande, gelyk men gewoon is in andere gelegentheden te setten, daar het Volk van den Koning niet willen requireren; maar alleenlyk *Oüi Le Procureur Generaal*, Gehoort de Procureur Generaal. Het sou wel wonder sijn, dat sulk een nieuwe saak en die in train gebragt op een tyd dat het gehele Ryk zo vol nadenken en misvertrouwen was, geen quade uytwerkselen sou voortbrengen; en den ongeluckigen de wreetheden, en trouwloosheden der vorige Regeringen niet weder sou in de gedagten brengen, voornamentlijk alsmen opsigt nam op de maniere volgens de welke men procedeerde omtrent de vaststellinge der Edicten, diemen de Liguisten toestond, waar in men geen verlengingen nog uytvlugten gebruykte, en die eenstemmiglyk tot *pure* en *simpele* enregistrementen wierden gebragt. Het ware wonder datmen soo veel verlengingen, tegenstellingen, en listen, waar van men sig bediende om de Edicten te verkiesen, diemen de Gereformeerde toestond, niet seer vreemt sou vinden. De gematigde Catholyken vonden selfs, op dese soo ontydige gestrengigheden te spreken; 't sy om dat het voorbeelt van het Parlement van Parys, ook de andere Parlementen te swaarder om by te brengen maakte, willende het eene in geenderhande manieren het Edict vaststellen, het andere niet als met moeylyke modificatien, om dat de Gereformeerde op het poinct waren van een vergaderinge tot Saumur te houden, alwaar se volgens het besluyt van Saincte Foy, sig moesten

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

3.Boek
1595.

ſten laten vinden. Men twyfelde niet, of het beleyd van den Procureur Generaal, ſou plaats aan deſe vergaderinge van algemene klagten geven, en miſſchien uyt ſporinge, tegens het verwyderen van deze vrede, ſoo nodig tot de herſtellingen van het Ryk doen maken. Deſe vergaderinge tot Saumur hadde den Koning ten eerſten mishaagt, ſoo haaſt hy daar van hadde horen ſpreken; en het was by na alleenlyk om deſelve voor te komen, en om een goeden ſchijn, of om de ſelve te verhinderen, of te breken, te hebben, datmen de vaſtſtelling van het Ediĉt ſo hadde aangedrongen. Sy had op den eerſten van December van het vorige jaar moeten aangevangen ſijn, maar ſy vand ſig niet volkomen, als omtrent 3. Maanden daar na. Daar waren Provincien na welkers Gedeputeerden men lange wagten moſt; 't ſy datſe de uytwerkſels van des Konings beloften, omtrent het enregiſtreren der Ediĉten verwagten; 't ſy dat de verwarringen in het Hof hen of door vreze of door hope te rugge hielden. Maar eyndelyk ſy quamen tot Saumur, daar zy lange bleven, ſonder iets uyt te regten, om dat de Koning hunne vergaderingen niet wilde authoriſeren. Hy dede ſelfs ſijn beklag aan Du Pleſſis, als over een onderneminge, dewelke ſijn geſag quetſte, en die betuygde dat de Gereformeerden misvertrouwen op hem voeden: maar Du Pleſſis betaalde hem met ſulke goede redenen, dat hy ſig des vergenoegde en by opene brieven toeliet dat de vergaderinge ſig ſoude formeren.

Vergaderinge tot Saumur mishaagt den Koning ten eerſten.

Die eyndelyk die bekragtigt.

Reden van die toe te ſtaan.

Deſe Redenen quamen uyt twee voorname gronden voort. d' Eene was dat in de oorſaake van vreſe en misvertrouwen, die ſoo veel ſaken aan de Gereformeerde gaven, de weygeringe dewelke men aan hen dede, van toe te laten, datſe op hun ſeekerheyt ſoude waken, hen tot wanhoop ſoude brengen. En dat in deſe beſtellinge van Geeſt, inde welke de alderwyſte, nog na reden nog meer pligten luyſteren, ſy nog moyelyker hulpmiddelen als die van een vergaderinge ſouden mogen ſoeken, om dat het overdenken van het voorgaande het niet toeliet met het tegenwoordige vergenoegt te ſijn, en hen met geregtige alarmen, voor het toekomende vervulde. d' Andere ſag op des Konings belang ſelve, aan de welke Du Pleſſis dede erkennen, dat gelyk hy ware op het poinĉt van met den Paus te verſoenen, hy behoorde te wenſchen, datmen hem aandrong, vande kant der Gereformeerden, op dat hy mocht hebben waar mede den Paus te beantwoorden, indien hy ſig beklaagde, datmen de Gereformeerden te veel hadde ingewilligt, als die by hem voor Ketters wierden gehouden; dat des Konings antwoort als dan gants vaardig konde ſijn; namentlyk, dat hy daar toe, door de importuniteyt hunner vergaderinge was gedwongen geweeſt, en om een groter qnaat voor te komen, in plaats dat indien hy iets dede tot hun voordeel, ſonder daar toe gedrongen te ſijn, hy niets hadde by te brengen, indien ſig de Paus vergramde. Du Pleſſis gebruykte deſelve redenen om de Gereformeerde te onderſteunen, die of de moet, of het gedult verloren. Hy ſeyde hen, dat de Koning, die inder daat ſijne beloften dagelijks vernieude, waarlijk goede intentien voor hen hadde, maar dat de ſtaat waar in hy was, niet toeliet dat hy hen eenig goed dede, ſonder daar toe als gedwongen te ſijn: 't ſy ter oorſaak van den Paus, met de welke men ſprak van ſig te verſoenen; of uyt oorſaak van het overige der Ligue, aan welke men geen nieuwe voorwendingen van klagten wilde geven; 't ſy ter oorſake van de Catholyken van ſijnen aanhang, voor de welke hy niet minder, als eenige believinge konde hebben, dat hy hadde waar mede hen alle te vergenoegen, indien de Gereformeerden door hun gedurige aanhoudingen hem een ſlag van nootſakelykheyd, om hen iets in te willigen opleyden. Deſe redenen bragten het gedult weder aan die gene, by welke de uytſtellingen en ongeregtigheden van het Hof die dede verdwynen; en om de droge en koele woorden, die de Koning ſomwylen hun Gedeputeerden toevoegde, wel op te doen nemen. Van gelyken dedenſe weder moet nemen, die gene die dezelve door de lange en verdrietige uytvlugten verloren, om dat ſy geloofden dat om de zaak te boven te komen, hen eyndelyk niets als volhardinge en aanhouden van noden was.

Noodſakelykheyt om de Koning laſtig te vallen.

Gelijk als deſe redenen den Koning deden buygen, van welke ſy meer als eenmaal de ordere die hy tegens deze verſamelingen gegeven hadde, te herroepen, afgetrokken hadden, ſoo valt het ligt te oordelen, dat inderdaat, hy wel wilde laſtig gevallen zyn, en dat hy, dat Expedient aanmerkte als nut, om hem in een vryen ſtaat te ſtellen, om ſijn goede voornemens uyt te voeren. En inderdaat hy liet niet na den Gereformeerden dagelyks met ſchoone woorden te payen; en wanneer hun Gedeputeerden hem in't byſonder aanſpraken gaf hy hen die nog ſchoonder, en ſijn beloften lieten geen reden van klagten na, ten ware dat, na datmen ſoo menigmaal de zelve ſaak herhaalt hadde

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1595. de men geen vrugt van de ſelve ſag. De vergaderinge van Saumur ving aan op den 24 van February, en het rapport der Gedeputeerden van die van Sante Foy, hebbende aan de leden van deſe te kennen gegeven de quade meninge van de voornaamſte hoofden van den Raad en de Parlementen, wierden vaſter reſolutien daar over genomen, als men niet hadde verwagt van lieden die van alle herſtelling ſchenen berooft te ſijn. Men dede nieuwe voorſlagen en eyſchen. Men wilde ſig niet langer aan de oude Edicten houden, die ſoo menigmaal vernietigt of te leur geſtelt waren, en met welke men nog dagelyks ſoo opentlyk den ſpot dreef, door de liſten en vuylſoekinge van den Procureur Generaal, men hield ſig niet te vrede met nieuwe gunſten te verſoeken by forme van Compenſatie der bekortingen, diemen aan die van 1577. hadde gedaan, om de Reductie der Ligueurs te begunſtigen. Men vand onverdraaglyk, dat de Koning zulke groote vergeldingen aan wederſpannige toeſtond, om hen tot hun pligt te brengen, en dat Onderdanen die t' eenemaal getrouw ſijn, altoos gehegt aan zyn Perſoon en ſijn ſtaat, nodig hadden met den naam van vergelykinge of Compenſatie de geregtige vergeldingen die zy eyſchen te bedekken. In een woort men begoſt een taal te voeren, die heel anders luyde als voor heen; en een geheel nieuw Edict te begeeren, daar by de Gereformeerden meerder voordeel konden behalen, en meerder ſekerheyt vinden, als in de Edicten diemen zoo veragtelyk, door de vryheyt van die te ſchenden, gemaakt hadde. Sy ſeyden dat de Koning een ander Edict, aan de Gedeputeerde die ſig tot Mantes hadden bevonden, belooft hadde, en dat het een bedriegerye was, daar na te willen datmen ſig met het Edict van 1577. het welke de Koning te vergeefs door twee andere hadde beveſtigt, zoude te vrede houden; zy verſogten dan een ander Edict in vergeldinge van zoo veele dienſten, van zoo veele geduldigheden, en van zoo veel vergooten bloedt. Sy waren lange onderlinge beſig wat de Artykelen zouden ſijn, waar in die ſouden beſtaan, en quamen eyndelyk in ſekere eyſchen over een, dewelke men tot ſes of ſeven Poincten kan brengen, te weten: I. Datmen hen geve een nieuw Edict, ſonder met beloften, van de herſtelling van een ander, dat hen niet vergenoegde, op te houden. II. Datmen hen geve een volkomene en algemene vryheyt, om door het gehele Ryk hun Godtsdienſt te oefenen. III. Datmen Publycke Gagien aan de Dienaars zou verſekeren, of met hen eenige Tienden te laten, dieſe niet meer aan de Geeſtelyke wilden betalen, of datmen hen eenige fonds die niet konde werden gediverteert, wilden Aſſigneren. Sy verſochten het zelve tot onderhoudt van de Schoolen en Schoolieren. IV. Datmen de beſittinge van hunne goederen aan de Gereformeerde verſekerde, zoo van die gene die zy albereets beſaten, als van die gene, dewelke zy konden verhoopen, door Erfenis, Donatie, Teſtament, of andere wyze van Regt, te zullen verkrygen. V. Datmen Gereformeerde Regters in gelyk getal, met de Catholyke zoude ontfangen in alle Juriſdictien. VI. Datmen hen zoude ontfangen onverſchillentlyk, gelijk de Cathoyken in alle ſoorten van Ampten en bedieningen. VII. Datmen hen late, tot hun verſekeringe, de Steden dewelke zy nu in handen hadden, en de beſettingen daar van uyt des Konings Penningen betaalt werden.

De vergaderinge begeert een nieuw Edict en verſekeringen.

Terwylen ſy hunne klagten aldus voor af bereyden, en hun Cahier opmaakten om aan den Koning te ſenden, wierd de ſaak van des Konings verſoeninge met den Paus van de kant van Rome ſeer voortgedrongen, en deſe Vader verwagte met ongedult het ſenden van een Commiſſaris om met hem te handelen, datmen hem te lange uytſtelde. Inder waarheyd deze Paus, ſcheen nog niets van ſijn vorige pretentien te verminderen, maar men konde oordèlen, dat hy aflaan ſou, wanneer het tyd ſou ſijn, om dat hy ſig uytliet in algemene en daar heen geſprokene Termen, te beloven, alles te doen wat hy ſoude konnen, behoudens dat het niet ſtrydig ware met de belangen, eer en waardigheyd van den Roomſchen ſtoel. De Koning aan de ſijde, hield ſig in de ſelve Generaliteyten, en wilde niets, dat of hem of de Krone onwaardig was, inwilligen. Men hadde twee ſoorten van menſchen in den Raad, die van meninge waren, datmen den Paus ook eens op ſijn beurt in de qualiteyt van Pourſuivant en aanhouder ſou laten; ſig latende voorſtaan, datmen hem door een weynig volhardinge ſou brengen tot een pure en ſimpele beveſtinge van d' Abſolutie die de Koning tot St. Denijs, albereets hadde ontfangen. De eene van deſe twee ſoorten waren de Gereformeerden, die niet konden verdragen, dat des Konings eer aan de kuyperye van het Roomſche Hof wierd geproſtitueert. De andere waren de Catholyken ſonder malle bygelovigheyd, die den Koning en den ſtaat beminden, en die niet twijfelden,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

selende, of de Paus sou maar willen, sijn goede genade aan den Koning verkopen voor de Prys van eenige veragtsaamheyd, wel gaarne hadde gesien dat de Koning dese strikken mogt ontkomen, latende den Paus de sorge van hem naar te lopen, maar de partye der dringende en yverende Catholyken haalde het over, om dat de Koning sig van de quellinge wilde verlost sien; en geloofde dat sijn rust, in sijn versoening met den Paus bestond. Hy was vermoeyt van het moeyelijke leven, in het welke hy sijn beste jaren versmoort hadde. Hy sag wel dat de staat van sijn opvolginge seer onseker na sijn dood sou sijn. Hy hadde een voornemen om sijn houwelyk met Margarite de Valois, daar hy geen kinderen by hadde, te breken, en dagt op een ander aan te gaan met de schone Gabriele d' Estreé, die hy sodanig beminde of hy betovert was, en hy geloofden dat het een nog het ander sonder den Paus konde geschieden. Hy wist wel dat het de uyterste verschooninge van de hartnekkige Liguisten was, dat de Paus hem niet erkent hadde. De Hartog van Mayenne hadde geswooren hem niet te gehoorsaamen, ten ware hy wel met den Paus ware. Hy verhoopte dat dese versoeninge sijn leven in veyligheyt soude stellen, de menigvuldige t'samensweeringe tegens hem van de welke de twijfeling omtrent sijn ware bekeeringe de dekmantel was, soude doen ophouden; de Monnikken en Papen, van de welke de meeste hem nog in hun gebeden niet gedagten, daar door tot hun pligt souden getrokken werden. Kortelyk hy sogt tydt te hebben, om sijn Koningryk in een goeden staat te stellen, door de vrede, om daar na groote dingen, daar buyten te konnen uytvoeren.

Absolutie van den Koning begeert.

Syn reden om eerst af te slaan.

Maar indien sijn wil het boven het goetvinden der Gereformeerden en Staats-Mannen over haalde, hadden sy ten minsten het gesag een Man uyt hunnen Raad en een andere uyt het Parlement te nomineeren, om naar Rome te gaan, nevens een Geestelyk Persoon, om desen handel te bemiddelen. Dese deputatie sou van groot belang voor des Konings dienst geweest sijn, en het hadde wel nodig geweest, dat de Paus sig daar na geschikt hadde, indiener besluyts genoeg by Vrankryk was geweest, om sig aan die beradinge te houden. Nimmermeer sou een man van staat opgetoogen in groote saaken, iets hebben toegestaan, het geene strydig met des Konings waardigheyt ware geweest, en hy sou door een man uyt het Parlement genomen, wel bygestaan sijn geworden, van het welke de grond-regelen altoos strydig met die van het Hof van Romen sijn geweest, wanneer het de Staat raakte. Maar de Paus wist dese slag wel af te weeren, door middel van d' Ossat, soo dat de gantsche Commissie gestelt wierd aan twee Kerkelyke Persoonen. Invoegen de Paus inde grond de meester van de saak wierd, nademaal hy opperhooft was, van beyde de Commissarisen met dewelke hy te handelen hadde. d' Eene van de twee was de uytsteekenste bedrieger van sijn tydt, en beyde waren het geen luyden, om sig den Cardinaalshoed, door een te domkoppige getrouwigheyt onwaardig te maaken.

Commissarisen verkosen om daar over te handelen, met Perron en d' Ossat.

d' Ossat evenwel die nog wel de meeste opregtigheyt hadde, scheen verdrietig genoeg, datmen meer aan den Paus toestond als hy geraden hadde: Maar Du Perron sijn amptgenoot was de meeste geauthoriseert, dese was het die uyt Vrankryk de Instructien bragt en d' Ossat was hem niet toegevoegt, dan als een man die de listen en loosheden van Romen inde grondt verstondt, en den welke d' andere sou konnen van noden hebben, om sig wel in dat Hof te dragen, daar hy nog maar een vreemdeling was. Het was een ongeluk voor den Koning, dat van twee Procureurs die hem in dese saak mosten representeeren, hy die het geheym en gesag hadde, juyst de eerlykste man niet was. Het was ondertussen Du Perron niet die de dank en vergeldinge van dese saak hadde. d' Ossat bestierde sig soo voorsigtiglyk, dat het voordeel daar van op hem quam, en de Paus hem eenige jaren daar na een Cardinaals hoed gaf. Het is waar, dat deze waardigheyd hem scheen op de nominatie des Konings gegeven te sijn; maar de Paus hadde hem van te voren doen seggen, dat hy ze gaarne aan d' Ossat sou toestaan, indiense voor hem verzogt wierd. Maar om van den Koning te trekken soo veel alsmen konde, dede de Paus in het eerste al de eyschen die hem de Spangiaarden inbliesen; wel versekert egter, datmen hem deselve niet inwilligen soude. Hy wilde dan in de eerste plaats, datmen hem beloofde de herroepinge van al de Edicten, diemen aan de Gereformeerde gegeven hadde; hen uyt te sluyten uyt alle Ampten en bedieningen; hen te vernietigen soo haast als men de Vrede met de Ligue, en met Spangie zou hebben gemaakt; de Catholyken niet te dwingen om de Edicten naar te komen; de Jesuyten te herstellen; in Bearn de goederen, die de Koninginne Johanna den Geestelyken hadde ontnomen, weder te herstellen; en meer andere

Hooge Pretentien en eyschen van den Paus.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1595. andere ſaken, aan dewelke de eer, en voorſigtigheyt den Koning niet toe lieten ſig te verbinden. Voornamentlyk wilde men dat hy zoude verklaren, dat indien hy weder in Ketterye quam te vervallen; hy zig van het Ryk agte vervallen te zyn. De Koning hadde zyn ſaak-beſorgers met wel ſtrydige zaken en Inſtructien belaſt. Hy verklaarde daar in zyn Intentien met grote kragt en nettigheyt, en gaf hen daar over hun leſſe op een ſeer beſnoeyde maniere. Men bemerkte daar wel Formeelyk wat de Koning zou willen toeſtaan op de eyſchen, diemen wiſt dat den Paus zou doen. En men ordonneerde wel uytdrukkelyk, in niets, in het welke de Koninglyke Majeſteyt zou konnen beledigt werden, te conſenteeren, en de bepalingen waar in de Koning zig zelven beſloot, niet te buyten te gaan. Maar het gene hen nog byſonderlyk was aanbevolen, was, tot geen hernieuwing te verſtaan, als hadde de Koning, om wettig Koning of Capabel tot de Koninglyke waardigheyt te zyn, de toeſtandt van den Paus daar toe te erlangen. De Koning ſchreef hen zeer nettelyk te voren, tot hoe verre zy in deſe tedere zaak, hun believinge zouden laten gaan. Hy wilde ook, dat zy grote opſigt op ſyn eer en waardigheyt ſouden nemen, dat ſy hartnekkiglyk de genoegſaamheyt van de Abſolutie die hy in Vrankryk hadde ontfangen, ſouden ſtaande houden. Daar was boven al een Expres en byſonder Artykel voor de Gereformeerde, van het welke de uytdrukſelen ſoo aanmerkelyk ſijn, dat ik my niet kan verhinderen alhier een merkelyk gedeelte daar van by te brengen. Sijnde voor af de redenen bygebragt, dewelke men hadde gehadt om den Koning te raden, tot het Edict van 1577. het welke het minſte was van al die gene diemen de Gereformeerde hadde toegeſtaan, weder levende te maken; en verbeelt de ongevallen die deſſelfs herroepinge door de Ligue verkregen, in het Koningryk hadde veroorſaakt; en die anders zouden hebben konnen gebeuren, indien men hadde geweygert de Gereformeerden verſekeringen te geven tegens de Edicten van Banningen, die de Ligue tegens hen hadde doen uytgaan. De Inſtructie voegt daar by: *Dat zy van de geſeyde Gereformeerde Godtsdienſt, ſijnde in een groot getal, en magtig in het Ryk gelyk zy zijn, bewaren en als nog ſeer verſterken zyn gedachte Majeſteyt, in het beſchermen van zyn ſtaat tegens de Vyanden daar van, gelyk zy voor deſen hebben gedaan: invoegen zyn gedagte Majeſteyt zou beſchuldigt werden, van onvoorſigtigheyt en ondankbaarheyt, indien na ſoo veel dienſten, als deſelve hadden gedaan, en de noodwendigheyt die deſe nog van deſelve heeft, zy deſelve op den hals quam te vallen, en hen dwong om de Wapenen, tegens zyn Perſoon op te nemen, gelyk zy altoos hebben gedaan, wanneer men hun gewiſſen heeft willen gewelt aan doen. Maar zyn Majeſteyt verhoopte beter rekeninge van hen te hebben, door de ſoetheyt en het voorbeelt van zyn leven, als door geſtrengigheyt.*

Strydige Inſtructien der Procuratoren daar tegen.

Daar kan niet autentyker nog uytdrukkelyker als deſe getuygenis gevonden werden; ſijnde in zulk een Publyke gelegentheyt, en van ſoo veel belang, aan de voorige en tegenwoordige dienſten van de Gereformeerden gegeven. Indien 'er billykheyt in de Werelt ware, behoefde men die alleenlyk te hebben, om te doen erkennen dat de vryheyt van hun gewiſſen, en de ſekerheyt van hunne Perſonen, van hunne goederen, van hun eer, behalven dat het ſijn afhangſelen van een natuerlyk regt, 't welke verbindt den Prins voor zyn Onderſaten te behouden, hun voordeelen aldus Gepriviligeert, hen die nog daar-en-boven ſijn toegeſtaan, als een geregtige vergeldinge van hun lange en getrouwe dienſten. Invoegen dat in ons, geduerende onſe dagen, d'een en d'ander van deſe voor-regten af te nemen, men niet alleen heeft geſchonden, de alderwettigſte pligten der Souverainen, dewelke ſig ſelven als behoeders der vryheyt en veyligheyt, van hun Onderdanen moeten dragen, geſchonden ſijn geworden. Maar men heeft ſig beſmet met het verwyt van een ondankbaarheyt, die Hendrik de Groote hem onbetamelyk agte te ſijn; als men van gehoorſame en vreedſame Kinderen, van het gene hen onder de Regeringe van deſen Prins zoo wettelyk, door de dienſten van hunne Ouderen was verkregen, was berooft.

Afwykingen van de beſorgers, in de Termen en in de ſaak.

Maar wat voor ſorge men tot bewaringe van des Konings eer hadde genomen, lieten de Procureurs en beſorgers egter niet na, ſig naar alles dat de Paus begeerde te voegen: en hun verſchooninge is geweeſt, datſe anderſints niet hebben konnen doen, en datſe ſekere voorwaarden hebben moeten aannemen, om andere laſtiger daar door te ontgaan. Sy wilden zelfs den Koning vroed maken, datſe hem een byzonderen dienſt hadden gedaan, daar inne dat het Artykel van de vernieuwinge van inlyvinge, met zulk een ſchranderheyt was afgeweſen, datmen konde ſtaande houden, datter in de Bulle van Abſolutie niet van geſproken wierd; en dat niet te min, indien iemandt zulks nodig agte, men van onſer ſijde zou konnen ſtaande houden, dat het ſelve

ve

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

3. Boek 1594.

ve daar volkomentlyk in begrepen ſy. Invoegen dat al de getrouwigheyt van deſe beſorgers, in een zaak van zulk een gevolg, daar het te doen is wegens de Dependentie, of Indepententie van de Kroon, daar op uytkomt, om dit groote geſchil door dubbelſinnige woorden, uyt te drukken, uyt dewelke men gelyk voordeel, voor den een en den ander trekken kan. Dit wierd by goede François en weynig ſmakelyk bevonden: maar de Stokſlaagjes, dieſe uyt naam des Konings als ſijn voor-ſorgers, in tegenwoordigheyt van al de Cardinalen, geduerende de plegtigheden van de Abſolutie, ontfingen, wierden nog minder voor goet gekeurt. De Spangiaarden ſpotten daar mede; de Franſche Staats-mannen morden daar over; de Gereformeerden borſten daar over uyt, en verweten de Catholyken als een beledigingе aan de Koninglyke Majeſteyt gedaan, datmen den eerſten Koning van de Chriſtenheyt, onder den dekmantel van den Godtsdienſt, hadde open geſtelt, om door Procureurs met Stokſlagen begroet te werden. Het Hof zelve hadde ſchaamte over deze verontwaardiginge, en Du Perron hadde moeiten genoeg om de bloedige verwytingen, diemen na zyn wederkomſt, over deſe af-ſporigheyt aan hem dede, af te kaatſen. Maar hy dede met zyn gaauwigheyt al wat hy wilde, en wiſt een ſwier aan alles wat hy ſeyde te geven: het welke deſe met wien hy ſprak, of de begeerte of ſtoutheyt, om hem tegens te ſpreken benam. En het is daarom datmen berigt, dat de Paus hem tot Rome hadde geſegt, dat hy God bad, hem noyt in den Geeſt te laten komen, als goede gedagten, om dat indien hy quade hadde, hy een Geeſt hadde, die bequaam was om deſelve te konnen goedt maken. d'Oſſat tragte deſe onwaardigheyt te verſchoonen met te ſeggen, *Dat de ſlagen zoo ligt geweeſt waren, datter geen Vliege van zou geſtorven hebben*; gelyk of het affront eerder beſtondt in het gewelt van den ſlag als in de Ceremonie. Eenige Hiſtory-Schryvers hebben deze omſtandigheden zoo ſmadig gevonden, datſe deſelve niet opregtelyk in hun geſchigten hebben derven verhandelen, gelyk of de beledigingе daar om te minder was, alsmen die weet te ontveynſen.

Deſe Procureurs hadden 16. Artykelen toegeſtaan, die de Paus den Koning tot een boete opleyde. Daar waaren eenige, op het ſubject van welke de Koning wel hadde gewilt, datmen hem des liet begaan, als de tyd hem de gelegentheyt daar toe gaf; maar ſy waren ſoo getrouw daar omtrent, als in al de reſt, en hadden toegelaaten dat de Paus, den Koning daar van de nootwendigheyt, hard en ſtreng genoeg op leyde. Soodanige waren de darde, de vierde, en de ſeſtiende; dewelke voorſchreven de Miſſe in Bearn te herſtellen, en daar weder Biſſchoppen, op koſten van den Koning te plaatſen, tot datſe in hunne goederen waren herſteldt. Den Prins van Condé uyt handen van de Gereformeerden te trekken, binnen den tydt van een Jaar, om hem inde Catholyke Religie op te trekken, en het Concilie van Trenten te doen Publiceeren, en naar komen in alles dat de gemeene ruſt niet troubleerde. Het tiende was in konſtiger termen geſtelt, en verbandt den Koning in alle ſaken teekenen van Præferentie aan de Catholyken, boven de reſt van ſijn onderdanen, te geven, als mede getuygeniſſe van de begeerte dewelke hy hadde om ſijn gantſche Koningryk tot een en den ſelfden Godtsdienſt te brengen.

Artykelen van Boete.

De Gereformeerden klaagden over deſe Artykelen, dewelke regtdradig tegens hen opgeſtelt waren, maar de beſorgers tragten een gedeelte daar van te verſchoonen, ſeggende dat eenige uytdrukſelen daar waren by gevoegt, ter gunſt van de Edicten, en datmen ſig daar over hadde moeten vergenoegen, om dat het onmooglyk was geweeſt, klaarder en duydelyker ſpreekwyſen uyt te vinden. Invoegen dat de ſekerheyt der Gereformeerden af hing van ſekere dubbelſinnige woorden, welker verſtand was bewaart voor die gene die het Tractaat hadden geſloten. Soodanig was de reden dieſe van de Clauſe van het zelfde Artykel gaven, rakende de Publicatie van het Concilie van Trente, het welke van de Gereformeerden qualyk opgenomen was; om datſe niet konden aanſien, anders als een gegeven teken van hun ondergang, de Publicatie van een Concilie met voordagt, om hen te veroordelen gemaakt. De Procureurs zeyden hier op, datmen dit Artykel niet wyder hadde konnen doen uytleggen. Maar dat de Paus wel wiſt en verſtondt, dat de Clauſe van de gemeene ruſt niet te verſtooren, daar tot voordeel van het Edict van Vrede was bygevoegt, en dat hy hadde gewilt nog gekoſt, zig beeter doen verſtaan, uyt vreſe datmen niet geloven ſoude, dat hy het voor goet keurde. Van gelyken ten opſigt van de andere, dewelke den Koning te veel ſcheenen aan te dringen, omtrent eenige zaken, die in Vrankryk veel ſwaarder om doen vielen, als men zig tot Rome liet voorſtaan: zy verſekerden,

Klagten der Gereformeerde.

Verſchooninge der Procureurs.

1595. den, dat de Paus niet voor hadde gehadt, den Koning tot het onmogelyk te verbinden, en dat hy sig altoos te vreden zouden houden met het gene men konde doen. Alsoo verbandt men den Koning in wel uytgedrukte woorden, tot alles dat den Paus behaagde, en men liet aan de goede luym van den Paus, den Koning te verschonen, wanneer daar eenige onmogelykheyt ware, om de Penitentien, diemen hem hadde opgelegt, uyt tevoeren. Ondertusschen konde men oordeelen, uyt de wreetheden, dewelke men tot Rome tegens de genaamde Ketteren oefende, datmen aldaar niet billyker tegens de Luyden van dat Character geworden was, een Nederlander wierd op de Campodifiore levende verbrandt, en een Engelsman die de bewaarder van het Sacrament hadde om verre geworpen, en het Sacrament als een Af-Godt uytgemaakt, wierd van gelyken verbrandt, na datmen hem de tonge uyt, en de hand afgesneden hadde, en uyt vrese datmen hem te sagt zou handelen, brande men hem geduerig lyk met brandende Toorsen, van de Gevangenis der Inquisitie af tot aan de plaats der straffe. De Gereformeerde konde daar uyt besluyten, wat zy te hopen hadden, indien de goede trouwe der Edicten dewelke men hen dede verhoopen, aan de inblasingen dewelke van Rome quamen, stond; maar zy hadden nog al andere redenen om alles te vresen. Men sand van Rome zelve berigt, datter nog andere Secrete Artykelen van des Konings Absolutie tot Rome verhantreykt wierden. 'tSy dat dit zy een konst-werk der Spangiaarden, om nieuw wanvertrouwen in het gemoedt der Gereformeerde te verwekken, 't zy dat inderdaat de Paus heeft afgevordert, en de Procureurs hebben toegestaan, met woorden sekere saken diemen niet geraden heeft gevonden te Schryven. Men zeyde ten minsten dat de Koning was verbonden door dese voorwaarden de Gereformeerde van alle Ampten uyt te sluyten, wat beloften men ook in tegendeel zou mogen hebben gedaan; de Princesse zyn Suster aan een Catholyk Prins uyt te Houwelyken, en den Oorlog den Ketters van syn Ryk aan te doen, tot datse vernietigt zouden sijn. Het Houwelyk van dese Princesse met een Lotharings Prins, dat eenige jaren daar na gevolgt is, bevestigt het vermoeden van de rest, te meer dewyl zy voorheen, door Princen van haar Religie versogt zou sijn geworden, indien de Koning daar na hadde willen luysteren. Het is ten minsten seker, dat de Gereformeerden geloofden dat dese voorwaarden waaragtig waren: ook dat Du Plessis aan den Koning had geschreven, dat zy sijn maniere van handelen de believentheyt die hy voor de begeerten van den Paus hadde, toeschreven, en geloofden, dat van alle het gene men hem tegens hen hadde voorgeslagen, daar niets was als het Artykel van hun vernietiginge, tot het welke hy niet hadde willen verstaan.

Straf van twee Protestante tot Roomen.

Secrete Artykelen gelooft aan den Paus belooft te syn.

HISTO-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

HISTORIE
DER
REFORMATIE
vande KERKEN *van*
VRANKRYK.

VIERDE BOEK.

Korten Inhoud van het Vierde Boek.

Maßacre tot La Chataigneraye. Uytgesondert door opene brieven. Uyt de daden die inde Amnestie soude begreepen werden. Listen om de Gereformeerden te beweegen, om den Prins van Condé over te geven. Belang van den Prince van Conti en den Grave de Soysons. Hartog de La Trimouille vermoedelyk by den Koning. Evocatie van het Proces van de Princesse tot het Parlement van Parys: alwaar Pisani haar brengt met den Prins haar Soon. Voorbesorgingen genomen voor den Godtsdienst van den Prins. Qualyk waargenomen. Regtvaardiginge van de Princesse. Gedeputeerde van de vergadering van Saumur by den Koning: betaalt met generaale beloften. Oorlog tegens Spangie verklaart. Verbondt met de Koninginne van Engelandt, die een Artykel in het Tractaat tot voordeel der Gereformeerde wil setten. De Marschalk de Bouillon stelt sig daar tegen. Misnoegen der Gereformeerden. Uytwerksels daar van. Waar des Konings koelheden uyt voort quamen. Opstookinge der Catholyken. Addresse *van den Paus. Verschillende tale des Konings. Syn wenschingen. Gerugten van de Disgratie der Gereformeerden: en hun Oorsprong. Vergaderinge der Geestelykheyt. Edict van Travercy. Edict tot voordeel van den Hartog van Mayenne. Wraak van de Moort van Hendrik de III. verwaarloost. Staat van het Koningryk; en ontwerp om van het selve af te snyden. De vergaderinge verschynt tot Laudun, met toestandt. Nieuwe vermoedens, en Redenen van klagten. Gedeputeerden naar het Hof. Resolutie van de vergaderinge van sig te mainteneeren, tot een besluyt toe: qualyk genomen van den Koning, die beveelt deselve te breken. Effect van dese gestrengheyd. Wyse vond van Du Plessis. Gelukt in de vergadering: is goed gekeurt van den Koning, die de ordere van te scheyden herroept: en een Commissaris belooft. Gedult der Gereformeerden. Vervolg van hun aanhouden. Legaat in Vrankrijk, vernieuwt de vreese. Guarnisoens besnoeyt of qualyk betaalt. Jalousye van Rosny. Synode tot Saumur. Deßelfs besluyten. Brieven aan den Koning. Commissarisen gestelt: klagten van den*

Koning: standvastigheyd van de Vergaderinge: die tot Vendome overgebragt is: verslapt omtrent de Generaliteyt van de oefeninge, verkrijgt als in vergelding een tweede Plaats van Bailliuage: en het regt verkreegen door de Possessie van het Jaar 1596. Edict van 1577. tot Rouaan bevestigt; vergenoegt de Gereformeerden niet. De Paus klaagt daar over. d'Ossat stelt hem te vreden. De vergadering is misnoegt over het vertrek des Commissaris, die Raad aan den Koning geven, dat het nodig sy hen genoegen te geven. Wedersijdts vermoeden en misvertrouwens. Verdeeltheyt inde vergaderinge: die weder na Saumur keert. Verrassing van Amiens. Verwardheyt van saken. Voorslagen van Oorlog aan de Vergaderinge. Beweegredenen van den Hartog van Bouillon en de La Trimouille. Bekommertheyt des Konings. Syn strijdige maniere van schrijven aan de vergaderinge, voor en na de verrassinge. Antwoort van de vergaderinge: die tot Chatellerand word overgebragt. Talryker als voor heen. Verschooning van de vastigheyt van de vergaderinge op het soeken der verseekeringen. Conduite ten opsigt van het beleg van Amiens; verscheydene Advijsen. Gereformeerden dienen in't beleg. Actien van de Hartogen de Bouillon en de La Trimouille. Verandering der Commissarissen. Het Tractaat gecontinueert, en men verslapt aan beyde sijden. Nieuwe Possessie verkregen in 1597. Voornaamste Artykelen, dewelke de Grave van Schomberg toestaat, onder het goetvinden des Konings. Men overlegt ofmen die op voorraad of by bepalinge sal aannemen. Knibbelaryen in den Raadt over de Artykelen. Verhindering van het Tractaat. Laatste Instructien. Nieuwe Checaneryen die de Koning, door sijn standvastigheyt verhindert. De vergaderinge versoekt de bemiddelinge van de Koninginne van Engelandt en de Geunieerde Provintien. Nieuwe verlanginge voor een gedeelte quaataardig, en voor een gedeelte onnosel.

1595. TErwyl men deze saak tot Rome verhandelde, wierden de Gereformeerde van Vrankryk, welke hun oefeninge tot Chataigneraye deden, door de Krygslieden van de besettinge van Rochefort, die hun roemden de toestemming van den Hartog de Mercœur te hebben, gemassacreert. De vrouwe van de plaats, die voor heen sig door andere geweltplegingen bekent hadde gemaakt, hebbende gemerkt dat de Gereformeerden, die aldaar van verscheydene plaatsen by een quamen, wapenen droegen om sig te verweren, om dat de Liguistische besettingen het Land doorliepen, dede hen gebieden, onder voorgeven van haar park te bevryden, dat al die gene, die op haar Landen, ter predickinge wilden komen, aldaar ongewapent zouden komen, en verselde dit bevel met soo veel dreygementen, dat de arme lieden haar gehoorsaamden. De bezettinge van Rochefort, overviel hen in dien staat, soo alsse vergadert waren in een Huys van Vaudoré Gereformeert Edelman. Twee hondert soo mannen als vrouwen en kinderen, wierden om het leven gebragt, een kind dat aldaar ten dope wierd gebragt, wierd vermoort met al de andere. De onnozelheyd van een ander die agt stuyvers voor sijn rantzoen wilde geven, konde hem het leven niet doen behouden. De redenen die dese beuls tot hun verschoninge van dese verwoetheyt bybragten, was dat de Hartog van Mercœur hen hadde verboden de Hugenoten te Rantzoeneren, en daar en boven versekerden zy sig, dat de Hartog als hy sijn Vrede maakte, hen wel een quytscheldinge van dese verschrikkelyke boosheyt soude te wege brengen. De Vrouwe van de Chataigneray, die dese bloedige uytvoeringe met sulk een loosheyt voor af bereyd hadde, nam haar vermaak na het uytvoeren van dit werk, de namen en het getal der vermoorde af te vragen, en dede ondersoecken of dese of gene die sy het meeste hatede, daar onder begreepen waren. Dese Barbarische wreetheyt, bewoog de Gereformeerde soodaning, als de saak verdiende. Men leyde vergaderinge om daar in te voorsien, men nam de wapenen, om sig tegens diergelyke gewelt-plegingen te beschermen, inde naby gelegene plaatsen aan, en sogt selfs hen

Massacre tot La Chataigneraye.

dit

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

dit wel betaalt te ſetten; ſelfs waarender hete hoofden die niet als van Repreſaillen ſpraken. Men klaagde dat deſe Actien al de maate van een geregtigen Oorlog te buyten ging. Men badt den Koning dat hy noyt genade aan de uytvoerders van deſe Moort ſou doen, om datmen voor hadde, in vreede of Oorlog hen te vervolgen, in regte als Straatſchenders en Moordenaars, onweerdig onder krygslieden gerekent te werden. De Koning gaf opene brieven uyt, welke verklaarden, dat deſe wreetheyt niet ſoude onder het getal der Oorlogs-handelingen begreepen ſijn, van de welke de vredens-Tractaten gemeenlyk de quytſcheldinge mede brengen: en gevolgelyk hebben ook La Trimouille en Du Pleſſis eenige van deſe beulen die in hun handen vervielen, naar verdienſte doen ſtraffen. Maar de ſtraffen van vyf of ſes van deſe booswigten, konde in lange voor geen voldoeninge voor ſoo veel vermoorde perſoonen verſtrekken. En daarom hebben de Gereformeerden twee jaren daar aan, aan den Koning daar over geklaagt, als over het welke hy hen geen regt dede hebben; niet meer als over ſoo veel andere verongelykinge, dieſe dagelyks te lyden hadden; en in verſcheydene gewesten van het Koningryk hen aangedaan wierden.

Uyt geſondert door opene Brieven uyt de daden, die in de Amneſtie konden begrepen werden.

Het was mede terwyl men de Handelingen tot Rome voortſette datmen al de werkraaderen van de ſtaatkunſten dede ſpeelen om den Prince van Condé, uyt handen van de Gereformeerden te trekken. De waarmakinge van het Edict was niet genoegſaam om hen te bewegen tot hem over te geven, om dat het ſelve hen niet gedient hadde, als om hen nieuwe ſtoffe tot klagten te geven. Men moſt dan nieuwe vonden bedenken, en de Koning wilde niet wagten, om daar in te arbeyden, dat de Paus hem daar toe genootſaakte. Een van de konſten van welke men ſig diende om hun intentie te ondertaſten, was opentlyk te ſeggen datmen wel wiſt dat ſy hem noyt overgeven ſouden, en deſe gebeſtudeerde vreſe te onderſtutten, met al de aanmerkingen die het konden verhinderen. Waar by men voegde de reflexie, op het nadeel dat deſe weygeringe aan des Konings ſaken ſou konnen toebrengen, en men liet niet na, looſlyk daar te doen tuſſchen vloeyen, datmen ſou gedwongen ſijn hem met gewelt weg te nemen. Men dede hen ook klaarlyk verſtaan, datſe nog vrede nog veyligheyt te verhoopen hadden, ſoo lange alſſe hertnekkig bleven, om dien Prins te houden; datmen deſe weygeringe, dieſe ſouden konnen doen, om hem aan den Koning over te geven, voor een openbaare wederſpannigheyt ſoude nemen; datmen hen ſou houden, daar door vervallen, van alle genaden en gunſten, dienmen hen hadde toegeſtaan, en datmen daar ſou vinden een ſchoonen dekmantel, om ſig tegens hen met vreemde Magten te verbinden, die ſoo veel drifts hadden om hen te vernietigen. Deſe aanmerkingen deden werkingen op drie ſoorten van menſchen, de vreesagtige die na 35 jaren Oorlogs, die de Gereformeerde ſoo veel moeytens, goet en bloet gekoſt hadden, ſogten niet anders als ſtilte en vrede, en lieten den moet vallen, voor alle ſchynbaarheyt van een nieuwen Oorlog: de Hovelingen, die ſig ſeer weynig omtrent het toekomende bekommeren, wanneer ſy maar de vryheyt van hunne Conſcientie genieten, en dat hun Godtsdienſt, hun tegenwoordige ſtaat geen hinderinge toebrenge: en eyndelyk ook de wyſen, die geloofden dat hen de vrede ſeer nodig waar, om hen vaſt te ſtellen en te behoeden, en dat een nieuwen Oorlog, niet als door hun ondergang konde ten eynde gebragt werden. Datmen hun Godtsdienſt van dat verwyt behoorde te ontlaſten, van den brandt weder in het Ryk te hebben ontſteeken; wanneer het op het punt was van uytgebluſt te werden, en dat het ſeer heerlyk aan haar leere ſou ſijn, die de Catholyken geduerig beſchuldigden van den Geeſt van Factien en beroerten in te blaſen, hen alſoo te overtuygen en leugenagtig te maken in ſulk een treffelyk voorval.

Liſten om den Prins van Condé uyt handen der Gereformeerden te trekken.

Maar daar waren nog andere lieden om te handelen, als de Gereformeerden, om een goed gevolg omtrent het overgeven van deſen Prins te hebben.

De dood van den Prins ſijn vader hadde eenige omſtandigheden gehad, die al de ligt-gelovige zielen met vermoeden vervult hadden; en de geregts-ſaak tegens ſyn weduwe vermoed tot ſijn dood geholpen te hebben, aangeſteld, hadde vele lieden doen geloven, dat zy vreemde oogmerken moſt hebben gehadt, om ſig tot zulke extremiteyten te konnen laten vervoeren. De Prins van Conti en de Grave de Soiſons waren onder die gene, dewelke geloofden inder daat, of immers wilden geloven, datter in de geboorte van den jongen Prins iets was het welke niet toeliet dat men hen van de Kroon afzonderde. De Grave voornamentlyk een ſtaat-gierig en ongeruſtig geeſt, en die qualyk met den Koning konde over een komen, was ſeer te vrezen, en men

Belangen van den Prince de Conti en den Grave de Soiſons.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1595. mogt wel denken, dat hy met alle kragt sou zoeken tegens te staan, al het gene men mogt ondernemen, om den Prins van Condé tot de Kroon te doen naarderen, tot sijn nadeel. De Hartog de La Trimouille, behalven het algemene belang van sijnen aanhang, gaf ook te bedugten in een andere opsigt. Syn staatsugt en moedigheyd deden vrezen, dat hy noyt sou toestaan den Koning een Prins over te geven, onder wiens naam hy d' een of d' andere tyd hooft van de Gereformeerde sou konnen werden; onder dewelke hy in seer groote agtinge was. Hy hadde een reyse naar St. Jan d' Angeli, daar de Prins opgetrokken wierd, gedaan, 't welke groote ongerustheyd aan het Hof hadde veroorsaakt; om datmen vreesde dat hy daar henen vertrokken was, om sig van de persoon van sijn Neve te versekeren; en de saak zoo te bestellen, dat deze, dewelke hem tot hun last hadden, hem noyt aan de Catholyken souden overgeven. Maar men vernam door Du Plessis, voor den welken de Gereformeerden niets verborgen hielden. Dat hy die reyse niet hadde ondernomen, als om de suspensie van het Avontmaal, in de welke de Princesse syn Suster, zedert de dood van haar Man, was gehouden geweest, voor soo veel men haar daar aan schuldig agte, weg te nemen. Het was misschien een sprong om metter tyd wat vorder te gaan: maar voor alstoen strekte het ten minsten tot geen groote Consequentie, tegens de desseynen van het Hof. 'T sy hoe 't sy, 't was geen kleyne saak, de regten van desen Prins staande te houden, wiens moeder wierd vermoed, door de Gereformeerde selve, van een vreemd stuk werks te hebben begaan, indien de Catholyken, hem siende in de Gereformeerde Religie opgevoed, soo bedagt waren geweest tegens hem de selve vermoedens staande te houden, om hem van de Kroon uyt te sluyten. Invoegen de koppigheyt van hem te willen bewaren, nergens toe sou gedient hebben, als om de Gereformeerde en den Hartog sijn Oom wat werks op den hals te halen.

Hartog de La Trimouille vermoedelyk by den Koning.

Men meende in al dese misvalligheden te konnen voorsien, door de zorge diemen ondernam, om de Princesse van Condé te regtvaardigen. Men verband La Trimouille daar toe, door het belang en eer van sijn Suster, dewelke bleef besoedelt, door het oordeel dat de Regters van St. Jan d' Angeli tegens haar geveld hadden. Men handelde ondertusschen, terwyl de Koning in Bourgondie was, daar La Trimouille hem te vergeefs van sijn moedigheyd diende, soodanig, dat de vrienden een Request aanboden, in het welke zy vertoonden dat de Regters die haar verweesen hadden, incompetent waren, en versogten dat de informatien derhalven mogten werden gecasseert, en dat de zake aan het Parlement van Parijs mogt gebragt werden, alwaar de saken der Princen van den bloede van nature, verhandeld werden. De Koning ontfing het versoek-schrift, en stond het Renvoy van het Proces, met opene brieven toe. Ter selver tyd sand hy den Marquis de Pesani naar St. Jan d' Angeli, om by den persoon van den Prins te sijn, en middel te vinden, hem met sijn Moeder daar te krygen, en in het Hof te brengen, onder voorwendinge van tegenwoordig te sijn, by een Proces, in het welke sy soo notoirlyk geraakt was. De Marquis vand daar veel swarigheden. Daar waren luyden, die met de redenen die men voortbragt niet te payen waren, om sig van sulk een pand van verzekering, tot het naarkomen der Edicten te beroven. La Rochelle konde daar toe niet verstaan, en maakte groote verhinderingen. Maar de belangen quamen al deze obstaculen te boven; en het grootste getal wierd geraakt door aanmerkingen, die wy hier voor gesien hebben; in voegen de Prince en sijn Moeder ter believen van den Koning wierden gestelt. Een van de grootste swarigheden ontstond uyt de gewissen der yverige personen; die wel sagen, dat, indien hy onder de handen van de Catholyken geraakte, men hem wel haast de Gods-dienst van sijn vader en grootvader, sou doen vergeten. Sy wilden dan eenige voor-besorgingen genomen hebben, om hem de vryheyd van sijn gewisse te versekeren, en het Hof, dat de handeling door nieuwe swarigheden niet wilde af breken, beloofde alles datmen wilde. Maar het vergat haar beloften soo haast als het den Prins in haar magt hadde. Eenige tyd gedurende liet men hem sijn oude Gereformeerde Domestyken, en dienaren houden, maar men ontnamse hem wel haast, in spyt van al sijn kryten en tranen, wanneer men vernam dat hy sig met de selve in eenige afgesonderde plaatsen begaf, om te Catechizeren, en Psalmen te singen, of hun gewone gebeden te oefenen; waar na men luyden by hem bestelde, die, sijnde van die Godtsdienst die men hem hadde ingeplant, wel haast het saat van de leeringen, die hy by de Gereformeerde opgenomen hadde, hebben uytgeblust. In voegen dat in het gantsche beloop van sijn leven, na dat hy een geslagen vervolger hadde geweest, hy

Evocatie van het Proces van de Princesse aan het Parlement van Parys.

Alwaar Pisani haar gelyt met den Prins haar Soon.

Voor besorgingen genomen voor de Religie, van den Prins qualijk naar gekomen.

selfs

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ſelfs een dwarsdryver en bekeerder van andere geworden is. Ondertuſſchen wierd de Princeſſe ſijn moeder volkomentlyk onſchuldig verklaart, daar vertoonden ſig geen partyen tegens haar, en hoewel de Prins van Conti en de Grave de Soiſons waren gedaagt, als in de ſaak geintereſſeert ſijnde, verſchenen ſy egter niet. In voegen de Princeſſe geen groote moeyte hadde, om het Proces te winnen. Het is waar, datmen veel ſtoute redenen omtrent haar handel voerde, en dat de Gereformeerden haar niet beter handelden als de andere. Na het winnen van haar Proces, omhelsde de Princeſſe de Catholyken Godtsdienſt, terwyl de Koning tot Rouaan was, en ſy dede de afſweringe van de Reformatie, in handen van den Legaat, die alſtoen voor eenigen weynigen tydt in Vrankryk gekomen was. Men hadde deſe veranderinge tot daar-en-toe uytgeſtelt, om geen voedt te geven om te ſeggen, dat ſy haar vrykenninge hadden gekogt, tot nadeel van haar gewiſſe, indien zy, voor de uytſpraak van haar ſaak haar Religie verlaten hadde. Maar gelyk men genoegſaam wiſt, in welke tydt dit beſluyt genomen was, liet men niet na te onderſoeken, op welk belang een Princeſſe, voor dewelke ſoo veel redens en magten Pleyten, hadden verbonden geweeſt, haar Godtsdienſt op te offeren, indien zy onnoſel was. Vorders een gedeelte van dit verhaal, behoort tot het volgende jaar. Maar ik hebbe goedt geoordeelt het alles alhier by te brengen, om daar niet meer af te ſpreken.

Gedeputeerde van de vergaderinge van Saumur by den Koning.

Ondertuſſchen de vergaderinge tot Saumur, hebbende haar alderuyterſte beſluyten genomen, heeft La Noüe en La Primandaye aan den Koning Gedeputeert, die hem tot Lyon gingen vinden, en hem hun verſoek-ſchriften, nevens eenige nieuwe voorſtellingen, dewelken hen opgelegt waren, tot byvoeginge van hun vorige, overgelevert hebben. Sy verſelden die met een verhaal van hun dienſt, het welke men nam voor een ſoort van verwyt. Maar dit verhinderde niet dat de Koning hen met uytwendige beleeftheden ontfing, die egter niets beſloten, en daarmen aan het Hof, noyt ſpaarſaam van is. Sy verkregen van hem niet als algemene beloften. Hy verſekerde hen dat hy hun dienſt noyt vergeten zou, en dat hy binnen weynig tyts hun verſoeken zou voldoen. Maar betuygde hen, dat hy zulks voor alstoen niet konde doen; ter oorſaak van de groote ſaken, die hy op den hals hadde. Ondertuſſchen vermaande hy hen dapperlyk, om in hun dienſten tegens hem voort te gaan, aan de kant van Picardye voornamentlyk, daar hem veel van de Spaanſche Wapenen te wagten ſtondt.

Voldoeninge door algemene beloften.

Oorlog tegens Spangien verklaart.

Men hadde hem voor eenigen weynigen tyd den Oorlog met die Kroon Gedeclareert, en dat met veel plegtigheden, om dat tot daar en-toe men die met hem niet gevoert hadde, als Indirectelyk, ter oorſaak van de Ligue, die Spangie met Volk en gelt byſtond. De Raad vandt dat het ſchandelyk ware, zoo lange deſe wyze van Vrankryk, als van ter zyden aan te taſten, te verdragen; en datmen den Oorlog in des Vyandts Land behoorde te brengen, om het onderſtandt dat hy de wederſpannige Françoiſen toebragt, te diverteren. De Hartog van Bouillon was een van die gene, die dit beſluyt het meeſte aandreven. En de Geünieerde Provintien, die een ſeker voordeel voor hen in deſe Oorlogs-verklaringe ſagen, arbeyden van hun ſyde daar mede onder, ſoo wel als de Koninginne Elizabeth. Inder waarheyt deſe Princeſſe toonde ſig een weynig verſtoort, om dat de Koning zoo weynig voor de Proteſtanten in Vrankryk dede, en zy nam nadenken op deſelfde wyſe van handelen, die het oude misvertrouwen, weder vernieuwden. Sy vreesde het ſlagt-offer te ſijn van een Vrede met Spangie, en van een Prins verlaten te ſullen werden; die ſy ſo Edelmoediglyk hadde bygeſtaan. Maar om het vertrouwen tuſſchen den Koning en haar weder te herſtellen, ſandt men aan haar den Mareſchal de Bouillon, om met haar over een nieuw verbondt tegens Spangie te handelen; Sy toonde ſig niet ſeer daar tegen, maar om dat de Koninginne de ſaken van de Godtsdienſt ſeer ter harten nam, hebben haar Kerkken-Dienaren haar voorgeſlagen den Koning te willen verbinden, door een Artykel van het Tractaat, een gunſtig Edict aan de Proteſtanten van ſijn Ryk toe te ſtaan. Hy hadde moeten den handel af breken, of een belofte toeſtaan, die ſchrikkelyke gevolgen na ſig ſleepte, 't zy door het misnoegen dat de Paus daar uyt ſtond te nemen, 't zy door de verbinteniſſe die dit Artykel hadde geformeert, tuſſchen des Konings Onderdanen en een buytenlantſche magt, aan welke zy meerder verſchuldigt zouden weſen, wegens hun veyligheyt, als aan hun eygen Prins. Maar de Hartog van Bouillon wilde nimmermeer toelaten datmen dit Artykel in het Tractaat zoude invoeren, zelfs niet datmen daar een byſondere Acte van zoude maken; met het welke de Engelſche aanboden te vrede te zullen zyn; uyt vreſe datmen hem zou mogen te laſt leggen,

Ligue met de Koninginne van Engelandt, dewelke een Artykel in het Tractaat tot voordeel der Gereformeerden, wil ſtellen: De Hartog van Bouillon daar tegen.

dat

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1595. dat deſe voorgeſlagen, op ſijn Inſtantie waren aangelegt geweeſt, en zyn Credyt en volle magt te hebben misbruykt, om deſen aanſtoot, tot voordeel van ſijn Godtsdienſt, aan het Koninglyk geſag te geven. Maar de voorſlag die daar over gedaan was, liet niet na te doen ſien, datter nog buyten het Ryk Beſchermers van de Religie waren, indien het daar op aanquam, datmen deſelve van binnen van noden hadde. Deſe goedtwilligheyt van de Koninginne, bepaalde ſig ondertuſſchen tot heymelyk den Koning, om de nodige vryheden aan dit getrouwe gedeelte van ſijn Onderdanen toe te ſtaan, aan teſoeken. En de Gereformeerden hadden al menigmaal een vryen toegang tot deſe voorſpraak.

Misnoegen der Gereformeerde, en haar uitwerkingen.

Maar de onderneminge was zoo gelukkig niet, als zy wel geregtig en nootſakelyk was, de Koning verloor ondertuſſchen vele goede Plaatſen daar by, en hier door was het dat hy de gelegentheyt nam om de Gereformeerde aan te manen, tot hem nieuwe dienſten te doen; en met hem hunne Wapenen tegens hunnen ouden Vyandt te keeren. Maar de koelheyt die de Gereformeerden in des Konings antwoort bemerkten, en de ongerymtheyt dieſe vonden, in het verſoeken van nieuwe dienſten van de Gereformeerden, en ondertuſſchen hen omtrent de vergeldinge der voorledenen tot op een ander tyd, weder henen te ſenden, veranderden de gedagten niet weynig. Hen ſcheen toe, dat een zaak die het leven en het gewiſſe van zoo veel duyſenden van goede Onderdanen belangde, zoo aandringende behoorde te ſijn, als eenige andere: en gelyk zy niet begeerden, als alleen gelyk getouwe en ware François en gehandelt te werden, konden ſy niet wel inſchikken, datmen hen, omtrent het onderſoeken van hun begeerten, uytſtelde. Dit paſſeerde onder hen voor een weygeringe expres van hun veyligheyt dieſe verſogten, of ten minſten voor een genoegſaam beſette verklaringe, datmen tyd wilde hebben, om wat te beknibbelen, omtrent een ſaak van zoo veel belang. Daarom agten zy het niet verdraaglyk, datmen hen nodigde om hun bloedt, dat hen nog overig was, tegens een buyten-landtſchen Vyand te komen vergieten, terwyl men hen weygerde te verſekeren, tegens een inwendigen en huyslyken; en datmen hen zeyde, zonder bewimpelen, datmen de tyd niet hadde om omtrent de veyligheyt van hun Godtsdienſt en hun Huysgeſinden, te voorſien. De Koning ſelve wilde hen vroedt maken, dat de Breſſen en Inbreuken, in het Edict van 1577. door de Tractaaten, met de Liguiſten gemaakt, van geen groot belang waren, en dat het groote goedt dat daar uyt voortgekomen was voor den Staat, wel verdiende, dat de Gereformeerde dit verlies met gedult verdroegen. Gelyk als ware het geregtig, datmen hen tot hun koſten, de verſoening des Konings, met hun alderonbarmhertigſte vervolgers, dede kopen. Alle dat was oorſaak, datmen in de Vergaderinge voorſloeg, datmen naar kragtiger hulpmiddelen moſt omzien; men ſprak onder anderen middelen om zig in ſtaat te ſtellen, in welke men voor het beſtandt tuſſchen de twee Koningen was geweeſt, en de bewaringe der Plaatſen, de bedieninge der Finantie, en ordere der Juſtitie, op den zelfden voedt van dien tyd te beſtellen. Zulk een beſluyt hadde het Hof en het Parlement, die niets zoo zeer vreesden, ieder voor zyn byzonder, als de Gereformeerde Gecantonneert, de oogen openen, en om te zien: en gelyk de werk-raderen van vreſe en belang, veel geweldiger als die van erkenteniſſe en billikheyt, de Geeſten beweegen, ſcheen dat moeijelyk hulpmiddel het beſte van allen, om de Catholyken tot een redelyk verdrag te brengen.

Van waar des Konings koelheyt quam.

Voor de reſt waren deſe boosheden van den Koning min natuerlyk als ingeſtort, en derhalven was het dat hy haaſt van ſulk een ſtreng onthaal berouw hadde, ſoo haaſt als hy de quade uytwerkſels daar van hadde geſien: maar hy wierdt gedueriglyk tot deſe geaffecteerde ſtrafheden aangedreven, door de aanhitſingen van den Paus en de Catholyken. De Paus hadde hem wel ſoo verre willen brengen, als volkomentlyk de Proteſtanten te vernietigen; maar de Koning wilde daar niet van hooren, en was ſoo vaſt op het weygeren, wanneermen hem daar van de openinge dede, datter niemant meer aan het Hof was, die daar van derfde reppen. Maar hoorde liever die gene, die om tot hun eynde te komen, lange ommewegen gebruykten, welke hen hun eygene intentien, in het laatſt uyt het geſigt dede verlieſen, en die hem rieden te wagten tot dat hy van al ſijn andere moeyelykheden verloſt waar, om in ſtaat te ſijn, de Gereformeerden tot ſijn believen te hebben, en hen als Souverain, die niet doet als het gene hem wel gevalt, de wet te ſtellen. Deſe Raad vleyde den Koning, dewelke daar omtrent was geſtelt, als al de Princen, welkers grond-regel is te geloven dat het

Aenſtokingen der Catholyken.

over-

4. Boek
1595.

over-een-komender met hun opperſte geſag, ware, te geven het gene ſy willen liever als het-gene men hen afvordert. Maar deſe Catholyken van welke nog de meeſte Liguiſten in hun hard waren, of ingenomen door die valſchen yver, die niets uytademt als het verderf van die gene diemen Ketters noemt, hadden andere beooggingen, als des Konings magt te verheffen. Sy wilden hem verhinderen, ſig door eenig Ediƈt te verbinden, eer ſy alle toelagen, tot vernietiginge der Proteſtanten hadden genomen, uyt vreſe dat na het ſelve, ſy hem niet ſouden konnen brengen, tot het ſchenden van de Publycke trouw, daar hy ſoo jalours van was, als eenig Prins ter weereldt.

Sy arbeyde met groote yver, om de uytwerkſels van ſijn goede meningen te rugge te houden, gelyk hen die niet onbekent waren, en ſy diende ſig tot dit beſluyt van al die conſideratien, die de Gereformeerde in ongunſt by den Koning konden brengen, wiens levende geeſt, tot uytſpoorigheyt toe, ſeer ligt aan het vlammen quam. Sy hitſten hem voornamentlyk op, met hem, als een verongelykent verwyt voor te dragen; de inſtantien die de Gereformeerden deden, om de vergeldingen van hunne verdienſten te verkrygen: gelyk of men het ontſag, aan ſijn Majeſteyt verſchuldigt, te buyten hadde gegaan, met hem ſijn getrouwigheyt door ſoo lange ondervindingen beproeft, voor te dragen. De Koningen ſijn ligtelyk van die ſyde te grypen, ſy willen gedient ſijn ſonder intreſt en belang, en na lange dienſten, datmen hen toelate die te vergeeten. Soo veel alſſe ſig vermaaken, in de genegentheyt van hun onderdanen, ſoo veel vreſen ſy daar van het verwyt. Sy houden voor een belediging dat een onderdaan, die niet als ſijn ſchuldige pligt heeft gedaan, gelove dat hy hen verbonden heeft; en ſelfs menigmaal, wanneer ſy den dienſt van iemant erkennen, hebben ſy liever, dat hun weldaden ſijn aangemerkt als gunſten en genaden, als gelyke vergeldingen. Invoegen het niet ſwaar viel den Koning in te boeſemen, dat de Gereformeerden qualyk deden hun dienſten ſoo geweldig breet uyt te meeten. En hoe meer hun vergeldinge was verdient des te ſmadelyker ſchenen hun eyſchen dieſe daar over deden. De Catholyken, waren ſelve aldereerſt getergt door deſe verwytingen van dienſten, om datſe meeſt alle wel wiſten, dat het tegens hen waar, dat de Proteſtanten die hadden beweſen; in voegen dat deſe hun getrouwigheyt niet konden roemen, ſonder de geene te doen gedenken, datſe of vyanden of wederſpannige waren geweeſt. Aan de andere ſijde vertoonden de Catholyken de Gereformeerden, als een ſlag van een aanhang welke ſig tegens ſijn geſag, onder den dekmantel van den Godtsdienſt, aankanteden, en die hebbende de Eden van vereenigingen, van verſamelingen, van raden, van hoofden, van Plaatſen, van Finantie, en was gelyk een ſoort van een ſtaat, die ſig in het ſijne quam op te regten. Dat ſulks een Bron-Ader van beroerten en verwerringen, een vryplaats van misnoegde en wederſpannige, een partye altoos in huyſlyke t' ſamenſweeringen of vreemde intelligentie betrokken, ſtont te ſijn. De voorwendinge van deſe beſchuldigingen was, dat onder het groote getal van brave luyden, die deſe partye uytmaakten, verſcheydene woelgeeſten, gevonden wierden, die een hoogen tael voerden, en miſſchien eenige die hun byſondere belangen, onder den dekmantel van het gemeen hadden. Maar het was een quaataardige verongelykinge, aan ſoo veel duyſenden van vreedſame lieden, die niets ſogten als de ruſt en vryheyt van hun gewiſſe. Evenwel gelyk de leventheyt des Konings hem opnemende van ſchierlyke indrukſelen maakte, liet het niet na te gebeuren, dat hy koele of harde antwoort aande Gereformeerden gaf; dewyl ſijn geeſt met deſe vooroordeelen ingenomen was, hoewel inder daadt hy altoos een voornemen hadde, om hen een gedeelte van hun begeerten te laten toekomen.

Kloekſinnigheit van den Paus.

De Paus aan de andere ſijde, wiſt zig wel van zyn voordelen te dienen; en gelyk hy wel ſag, datter gewigtige ſaken waren, in welke hem de Koning van noden hadde, ſtond hem niets toe of dede het hem ten duerſte kopen. Deſe Paus aanmerkte wel, al de vermoedens diemen hem gaf, dat des Konings bekeering niet opregt waar, gelyk mede al de redenen op welke men deſelve konde veſtigen. Het was ligt genoeg daar van eenige ſchynbaarheden in den Koning ſijn handel te vinden, welke gehouwden was, menigmaal byſondere verſchillende tale te voeren, en nu aldus en dan zoo te doen, volgens het Caraƈter en den aard der gener, met welken hy te doen hadde.

Verſchillende tale des Konings

Om de Catholyken te vleyen, was het nodig dat hy hen een groote walginge van de Godtsdienſt der Gereformeerden voorſtelde. Om dan deſen in tegendeel te vertrooſten, moſt hy hen menigmaal, gelijk als in vertrouwenthevt zeggen, dat hy altoos hun

Godts-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1595. Godtsdienst in zyn harte hadde. Syn voornaamste Verwanten waren Protestanten, en het was menigmaal van noden, dat hy hen het selfde door sijn Ministers, die hy by de selve hield, dede seggen; om hen de vertrouwentheyt die sijn versoeninge met de Roomsche Kerk, en met den Paus hem by na hadde doen verliesen; als weder te geven. Sy vreesden dat een andere Godtsdienst, hem ook andere belangen hadden doen nemen, en dat hy met Rome en het Huys van Oostenryk in een Desseyn, om hen te verderven was getreden. En daaromme dede hy, door sijne Agenten by hen zyn uytwendige uytspattingen verschoonen, die hen versekerden, dat de eenige nootwendigheden der zaken hem verbonden te ontveynsen, en dat hy was verandert van handelingen, sonder van gevoelens verandert te syn. De Paus die van alles, door sijn Verspieders onderregt was, geloofde of veynsde te geloven dat zulks waaragtig was; en trok van den Koning veel dingen, onder desen schyn, als overtuygingen van geen opregte bekeringe. Hy hadde hem wel door sijn bestudeerde misvertrouwens tot een verbond tegens de Protestanten bewegen willen; maar de Koning die sig op niemandt als op hen konde vertrouwen, wilde na soodanige voorslagen niet luysteren, en als hem in gedagte quam, door de Protestanten zoo getrouwelyk te sijn gequeekt en bewaart in sijn Koningryk, of zoo wel door deselve en de vreemdelingen in zoo veel ontmoetingen, te sijn bygestaan en geholpen, konde hy sonder schrik den Raad van hen te vernietigen niet aanhooren. Van tien wenschingen, dewelke hy geduerende sijn leven gedaan hadde, was een van de vuerigste de Gereformeerde Godtsdienst, daar hy toen belydenis van dede, te mogen vaststellen; wanneer hy nu sig Meester omtrent sijn wensch bevandt, van welke het gevolg aan zyn wille hing, konde hy geensints besluyten een Godtsdienst te vernietigen, wiens voortsettinge hy zoo gewenscht en betragt hadde. Hy most evenwel den Paus ergens mede voldoen. Daarom was het dat de Koning, al de veranderingen die aan sijn Hof voorvielen seer hoog dede uytbreyden, als sijnde zoo veel uytwerksels van sijn aanmaningen, van sijn weldaden, of van sijn voorbeelt. Somwylen speelde hy den bekeerder selve, en disputeerde tegens een yder voor de Roomsche Godtsdienst; om tot Rome de nuttigheyt van sijn naarstigheyt te doen gelden, als waar mede hy al sijne Onderdanen tot het Catholyke geloove sogt te brengen. Hy scheen sig zelven te vleijen in het verval, in het welke eenige Gereformeerde Huysen geraakten, en te verheugen in de bevorderinge en aanwas van eenige Catholyksche, gelyk of al zulks niet was geschied, als door de Preferentie die hy den een boven den anderen gaf, hoewel ten meesten tyd, het een nog het ander als uyt de wispeltuerigheyt en ordinare ondankbaarheyt van het Hof voort quam, het welke zoo weynig geregtig is in het weygeren, als verdeelen van haare gunsten en genaden. Het is zeker niet te min, dat dese wyse van doen hem menigmaal wreede verwytingen op den hals haalden, en dat indien men zou oordeelen van sijn neygingen door de schimp-schriften van sijn tyd, men niet zal geloven, dat de erkentenisse en de miltheyt sijn overheerschende deugden sijn geweest. Nademaal deselve de oudste en getrouwste Dienaren van desen Prins, als vergeeten en ellendig vertoont, terwijl aan de andere sijde de Bedienaars van sijn vermakelykheden; zelfs sijne Vyanden en die geene die het verstand hadden om sig te doen vresen, met rykdommen en weldaden wierden opgehoopt. Maar het kragtigste middel waar van men sig diende, om den Paus genoegen te geven, was de hardigheyt van sijn antwoorden aan de Gereformeerden, terwyl hy den Geest vol hadde van de ongenoegens die men hem dede nemen, en men liet niet na daar van berigt tot Rome te doen; als van een klaar bewys, dat zy geen deel aan sijn goetwilligheden hadden. Inderdaat, men hadde hem alstoen al geleert onderscheyt te maken in de saken der Gereformeerden, tusschen de Religie en de aanhang om hem gewoon te maken van hun verderf te horen spreken, zonder sig daar over te vergrammen, nademaal men niet sprak als van het vernietigen van de aanhang, die zyn gesag queste, zonder gewag van de Godtsdienst te maken; omtrent dewelke hy niemant wilde dwingen. Hy aanmerkte de Hartogen de Bouillon, en de La Trimouille als hoofden van dese Partye, en seyde menigmaal aan sijn vertrouwde, dat een van sijne wenschingen was, deselven tot sijn discretie en wille te hebben, om hen op een genereuser en Edelmoediger wyse vergiffenis te doen. Maar La Trimouille wagte sig te wel sig bloot te stellen, en de Marschalk de Bouillon wilde sig daar mede niet op vertrouwen, in een saak in dewelke men hem eenige jaren daar na inwikkelde. Rochel was mede niet al te wel in den Geest van den Koning: en men verhaalt, dat, zoo als hy

Syn wenschen.

in

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

in het beleg van la Fere was, wanneer hy ſag de Stroom l' Oiſe over de ſtraten over vloeyen, hy iemandt van de na-by-ſtaanders in het oor beet, dat zoo hy zoodanig mede tot Marſeilles en La Rochelle konde doen, hy ſig volkomen Meeſter in ſyn Ryk zou agten te ſijn. Deſe wrok tegens Rochelle ontſtond uyt een oude beleedigingе, die hy, geduerende ſijn Protectie aldaar ontfangen hadde, en daar hy ſeer ongaarne aan dagt.

Gerugt van de ongenaade der Gereformeerden, en de oorſaak.

Het was om Romen ten vollen te doen vertrouwen, als ware hy nu t' eenemaal van de Gereformeerden af, dat omtrent het eynde van het jaar, men een gerugt verſpreyde, dat hy ſeer getergt was, door een verſoek-ſchrift het welke men hem hadde aangeboden, waar in geſegt wierd dat de Catholyken niets anders als ſijn lighaam hadden, maar wat hen aangaat dat ſy ſijn ziel en genegentheden beſaten. Dat hy hen een dreygende antwoort hadde gegeven; hen ſeggende, dat hy ſig by Spangie wilde vervoegen, om hen te verderven; en dat, indienſe ſig niet binnen de palen van ſijn Edicten hielden, ſy het van hem ſoo goet koop niet ſouden hebben, als ſy het van ſijn voorſaten gehad hadden. Men zeyde dat het á la Fere was, dat hy dit verſoekſchrift zou ontfangen en ſulk een harde antwoort daar op ſou gevoegt hebben. Maar indien men hier omtrent d' Aubigné wil geloven, hy had nog te goeden reſtant van de Godtsdienſt in het herte, om die gene zo ſtrengelyk te handelen die hem aanſpraken om de ſelve te mainteren. Deſe Hiſtory-Schryver ſegt, dat in dien tyd de Koning van een ſiekte wierd aangetaſt, waar aan hy meende te ſullen ſterven. En dat hy alſtoen al vreemde quellingen in ſijn conſcientie moſt uytſtaan, om dat hy vreesde dat ſijn overgang tot de Roomſche Kerk de ſonde tegens den Heyligen Geeſt ware, die nimmer vergeven werd. Sodanige gerugten wierden ook door den Hartog van Mercœur verſpreyd, die wilde doen geloven, dat de Oorlogen over den Godtsdienſt weder in het Koningryk ſtonden herboren te werden; en dat hy in ſtaat was om daar voordeel by te doen, als de laatſte van al de hoofden die het voor de Catholyke Ligue uyt gehouden hadden. Maar inder daat de Koning was ſoo moeyelyk niet tegens de Gereformeerde, dat hy niet ſomwylen aan de Geeſtelyken oorſaak gaf, om daar over te klagen. Het was alſtoen een vaſtgeſtelde gewoonte, aan de Leken Prioryen, Abdyen, ja Bisdommen ſelve te geven, dewelke ſy beſaten onder den naam van een Kerkelyk confident. En de Gereformeerde onder deſe Regeringe, hadden mede hun deel aan de Beneficien van deſe nature ſoo wel als de Catholyken. Het was iets byſonders dat men alle dagen, ſaken van deſe nature hadde, dewelke in al de Jurisdictien van het Ryk gebragt wierden; alwaar men ten meeſten tyd oordeelde volgens de contracten van confidentie; tot ſoo verre, dat aan den geheymen Raad een arreſt wierd gebragt, het welke een Bisdom een Vrouwe adjudiceerde, in gevolge van eenige Acte gepaſſeert met haar man, volgende deſe confidentiaire beſittinge. Dit was een misbruyk, het welke de Kerkelyke moeytens genoeg gekoſt heeft om te verbeteren en te Reformeeren.

Vergaderinge der Geeſtelyke.

Met den aanvang van het jaar hadden de Gedeputeerden der Gereformeerden verlof om te mogen vergaderen. De Koning wierd van hunnent wegen tot Folembrai met een aanſpraak begroet. Hy die het woord voerde, konde niet na laten een woord van de Godtsdienſt te ſpreken: maar hy hield ſig in genoegſaam bematigde bepalinge daar omtrent, voorſtellende de Catholyke Religie niet te vorderen als door de leere en de voorbeelden, in plaats van Oorlogen of halsſtraffen, diemen voor dezen geduriglyk in den mond hadde. Hy vermaande alleenlyk den Koning een Edict te verlenen, om ſijn onderſaten te nodigen, om wederom tot de Catholyke Religie te komen; in navolgingen van Conſtantyn, ſeyde hy, die de onderſaten van ſijn Keyſerryk nodigde, om na ſijn voorbeelt Chriſtenen te werden: en van Recarede Koning der Gothen, die ſijnde van het Arrianiſme bekeert, alle ſijne onderſaten verband ſig mede te bekeren gelyk hy gedaan hadde; maar hy begeerde niet dat deſe bekeringe door geweld of door de wapenen wierd te wege gebragt. Hy erkende ſelfs dat de Koning miſſchien niet ſoo verſekert was, wegens eenige Steden en Perſonen, die tot ſijn gehoorſaamheyd gekomen waren. Dat hy daar omtrent geen ſtaat hadde te maken, om te verhinderen datter weder nieuwe onluſten in het Ryk ontſtonden.

In een tweede aanſpraak hebben de Gedeputeerden van deſe vergaderinge de ſaak nog meerder aangedreven, en om het vermoeden weg te nemen die men ſou konnen hebben, dat door het Edict van nodiginge, het welke ſy verſogten, ſy niet tragteden den Oorlog te vernieuwen, hebben ſy verklaart, dat zy ſelfs de vrede van noden hadden,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1596. Edict van Travercy.

en dat zy dat Edict niet begeerden, als om de Gereformeerden genegen te maken, om hun onderwysinge met te meerder leersaamheyd te ontfangen. Ondertusschen hadden sy een versoekschrift opgemaakt op het welke sy een Edict tot Travercy, dat seer gunstig was, verkregen. De Gereformeerde aan welke dese vergaderinge van hunne Vyanden groot naarbedenken hadde gegeven, hadden seer gearbeyd om te verhinderen, dat dezelve hen eenig nadeel toebragt: en de Geestelykheyd beklaagde sig ook, na dat men hen dat Edict gegeven hadde, dat de Koning aan de voornaamste Artykelen van hun versoek niet hadde voldaan.

Daar waren egter eenige in het Edict die de Religie betreften. Het eerste ordonneerde de herstelling van de Misse door het gantsche Koningryk. Het negende verbood te begraven op de Kerkhoven, en andere gewyde plaatsen, al die niet Catholyk gestorven waren, al schoonse het regt van Patroonschap, of andere tytel, om sulks te eyschen, hadden. Het tiende liet toe de Reliquien of cieradien van de Kerken te vorderen, op de depositarisen of andere ophouders der selver, en omtrent de berovers der heylige plaatsen onderzoek te doen, ten minsten *ad finem civilem*, een borgerlyk eynde, voor de weder eyschinge der saken diemen genomen hadde. Dese clause van *finis civilis* zag op de Gereformeerde, die niet hebbende de Reliquien der Catholyken, en de vercierselen der Kerke in soo hooge agtinge van heylige zaken, wel groot gerugt souden gemaakt hebben, indien men hen wegens plonderagie van deze nature criminelyk wilde vervolgen, in plaats dat de Catholyken, wel verre van borgerlyk gehandelt te werden, over sulke zaken konden, volgens de Kanones, als Kerkschenders aangesproken werden. Het dartiende ordonneerde de restitutie van al de Geestelyke goederen, van wat nature sy ook souden mogen sijn. En verbood de selve te houden, selfs onder de voorwendinge van reparatie, melioratie of andere diergelyke, en gaf handligtinge der goederen, behorende aan de Bisschoppen van Daqs, Bayonne, Tarbes en Aire, diemen in Bearn hadde aangeslagen. Dit Artykel konde eenige Gereformeerden inwickelen, die misschien tot de besittinge van soodanige goederen, ter goeder trouwe van de aantastinge gekomen waren. Maar dit was het uyterste eynde van al de betragtinge der Geestelykheyd, hun aanspraken drongen geen zaak zo zeer aan, als de herstellinge van deze goederen; en de beweginge die hen de vrede dede begeren, was geensints die van de liefde.

Edict tot voordeel van den Hartog van Mayenne.

Dese handelingen van de Geestelyke duurden by na het halve jaar uyt: maar in den aanvang sag men het Tractaat met den Hartog van Mayenne, dat nu al langen tyd geduert hadde, tot besluyt brengen. De Hartog hadde daar in een Artykel doen brengen, het welke hem ontsloeg van het ondersoek, het welke men hadde konnen doen, rakende het vermoorden van Koning Hendrik de darde, 't sy dat hy sig schuldig bevindende van daar de hand aan gehouden te hebben, sig wilde in versekeringe stellen, tegens de aanspraak van de Koninginne Weduwe: 't zy dat hy hadde aangesien, als een vergoedinge van de dood van sijn Broeders, die de overlede Koning tot Blois hadde doen ombrengen, dat men ongestraft liet, die gene die hen hadden selfs op des Konings persoon gewrooken. Dit Artykel hadde veele moeyten om in het Parlement te passeren, en het was misschien het eenigste van al diemen de Liguisten toegestaan heeft, over het welke een groote woorde-stryt is geweest. Men wilde aldaar den Hartog verbinden sig met eede te zuyveren van een gedeelte in deze Konings-moort te hebben gehad, of op sijn weygeringe daar van het Artykel waar maken met dese moderatie, dat zulks was toegestaan ter oorsaak van de dringende nootwendigheyd der saken. La Guêle Procureur Generaal, die sonder voorbedagt en onnoselyk in de kamer van Hendrik de Darde, den Monnik die hem vermoorde hadde ingebragt, vand sig seer in belang om de schuldige te doen straffen, en maakte daaromme te grooter swarigheden; dewelke de yver van het Parlement zeer wel secundeerde. Maar eyndelyk men most'er overstappen, en des Konings ordren waren soo sterk datmen het Edict of Tractaat sonder moderatie most bevestigen. De Koning was gehouden, uyt kragt van vele reden, de wraak van den vermoorden Koning te vervolgen, behalven het gemene belang der Koningen, den welken het toestaat met alle magt, het glorieuse voorregt van hun Personen voor te staan. Hy was dese wraak aan sijn eygene eere en glorie verschuldigt, ten eynde hy niet scheene sijn saken ten kosten van het Bloed van sijn Voorzaat te bestellen, en hy hadde zig nog door Formeele beloften, die hy aan de Koninginne Louise en de bediende van het oude Hof gedaan hadde, daar toe verbonden.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Maar de tegenwoordige ſaken dede hem ſijn beloften en pligten vergeeten: en alſoo bleef de dood van Hendrik de III. ongewroken: Omtrent het welke men een ſaak kan aanmerken, die de aandagt der Lezers wel waardig is. Hendrik de IV. wierd vermoort ſo onwaardiglyk als ſijn voorſaat; maar men hadde ſoo weynig bekommerniſſe om ſijn Doodt te wreeken, datmen ſelfs ſtrafte die gene die eenig ligt tot het ontdekken van het geheym wilden toebrengen. In d'eene en d'andere gelegentheyt iſſer niemant als de uytvoerder van de Konings Moort geſneuvelt; en men heeft in het geheel niet gedaan het gene men hadde behooren of vermogen te doen om daar van de Complicen te ſtraffen, of ten alderminſten te kennen. In voegen men de vergeldinge of gelyk voor gelyk aan Hendrik de IV. na ſijn Doodt gedaan heeft, en men hem heeft gehandelt gelyk hy den genen die hem de Kroon hadde nagelaten, gehandelt hadde.

Wraak van de moort van Hendrik de III. verwaarlooſt.

Deſe aanmerkinge komt niet t'onpas in de Hiſtorie der Gereformeerden, nademaal niemant in het geheele Ryk is geweeſt die meerder beklaagt en bejammert hebben als ſy, dat de wraak van hun bewaarder verwaarlooſt wierdt. Voor de reſt de Hartog de Mayenne verſogt niet als voor ſes jaren d'uytſluytinge van de Gereformeerde Religie uyt de plaatſen dewelke hy aan den Koning overgaf: en ſelfs is hy, na ſijn verſoeninge een van de billikſte van het Hof geweeſt; wanneer iets voor de Gereformeerde, of eenig Edict tot hun genoegen te verſoeken of te verkrygen was.

Ondertuſſchen ſagen ſy luyden niets dat hun misvertrouwen konde wegnemen, ſelfs niet alleen gaf de gedagtenis van het voorgaande een geregtige vreſe voor het toekomende, gelyk de regtmatige Hiſtory-Schryvers het ſelfde erkennen; maar men gaf hen nog dagelyks nieuwe gelegentheden daar toe. Het welke een Secretaris van Staat heeft gedwongen aan Du Pleſſis, in een brief, den welken hy hem ſchreef, opregtelyk te belyden, datmen hem dag voor dag niet als te veel redenen gaf, om den nar te ſpeelen. Evenwel vereyſchte de voorſigtigheyt datmen hun lydtſaamheyt niet al te veel vergde, in een tydt daar het maar aan hen ſchorte om vreemde onorderen in het Ryk te verwekken. In het gantſche Ryk was nawelyks iemant magtelooſer als de Koning ſelve. De Gouverneurs ſagen hun plaatſen en landtvoogdyen, als goederen by na die hen in eygendom toebehoorden, aan; men dede hen niet gehoorſamen, als met gewelt van vleyen en weldaden, invoegen ſig de ſtaat ſiet gebragt als tot het poinct, tot het welke die gebragt was ten tyden van het verval van het huys Carlienne, of van Carel de Groote. Eenige ongeruſtige en ſtaat-ſugtige Geeſten, hebben daar op een diergelyke ontwerp gemaakt; over-een-komende met de komſt van Hugo Capet tot de Kroon. Deſe Prins gaf deel van het Koningryk aan die gene die het hem gegeven hadden; en liet in eygendom de Hartogen en Graven, de Landen waar van zy Landt-Voogden waren, niets behoudende voor ſig ſelven, met het Land het welke hem voor ſijn hooft toequam, als de Opperhoofdigheyt, en de onderwaarding van alle deſe Heeren; met de Conditie van reverſe der Landen tot de Kroon, in ſeekere gelegentheden. Men hadde den Koning voorgeſtelt om het ſelve te doen, als ſijnde een goed middel om het Ryk in Vrede te brengen. Men dede ſelfs den jongen Hartog van Mompenſier in dit project invloeyen, die daar van het berigt aan den Koning bragt. Waarlyk de antwoort van den Koning ſloeg deſen Jongen Prins, die de kleyne ondervindinge, tot deſe buytenſpoorigheyt gebragt hadde, wel als ter neder, maar het ontwerp, liet evenwel niet na, lang in de gedagten van veel menſchen te blyven: en indien de Gereformeerde wat meer hadden willen woelen, vele ſonder twyfel ſouden hebben getragt ſig van deſe gelegentheyt te bedienen. De vreemde Intrigues hadden magts genoeg in Vrankryk, om aldaar een goed getal werk-raders gaande te helpen. De Hartog van Mercœur was albereets in Bretagne gecantoneert, en Du Pleſſis hield een Courier op, ſijnde met Brieven van den Aarts-Hartog voor deſen Prins beladen, uyt dewelke men vreemde dingen verſtond. Het meeſte gedeelte van de Catholyke Heeren was daar in belangt, Biron zelfs die in het vervolg ſig t'eenemaal heeft laten omkopen, was mede in deſe t'ſamenſweringe ingewikkelt. En het was alſoo genoeg te ſien, dat alles het gene de ontſteltenisse van binnen veroorſaakte, uyt vreemde en buyten-landſche inblaſingen voortquam. Indien de aanleyders van deſe verwarringen, die van de Religie tot eenig wanhoopig beſtaan hadden konnen dwingen; zy hadden in de voorwendinge van hen den Oorlog aan te doen, een ſchoone gelegentheyt konnen vinden, om hun meſures te beeter tot het ontleden van het Ryk te konnen doen maken, als zy met de Ligue gedaan hadden, van dewelke het gevolg de defecten en gebreeken hadde getoont. Maar de

Staat van het Ryk.

En voorſlag om het te ontleden.

 Gereſor-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1596.

De vergaderinge verlegt naar Loudun met verlof.

Gereformeerden, deden niets anders als hun versamelingen te vervolgen: en na het quaat gevolg van hun voorgaande Deputatie, begaven sig de Gedeputeerden naar Loudun, op den eersten van April, om op de veyligheyt der Kerken te denken. De Koning stond hen het zelve toe, om datmen hem opmerkingen op de gevolgen hadde doen nemen, die sijn koele beantwoordingen dreygden, en om dat zulks niet laat in diergelyke gelegentheden te gebeuren, wilde hy door eenige zoetigheyt het quaat beter maken. De Gedeputeerden vonden op hun aankomst een nieuwe oorsaak van on-

Nieuwe vermoedens.

gerustigheyt, en dat daar in dat het niet lange voorleden was, dat de Cardinaal de Joyeuse van Rome gekomen was, en datmen hem geloofde gelast te sijn de eerste openinge van een Vrede, tusschen de twee Kroonen te doen, onder den dekmantel van hen te samen te verbinden, om den Turk te gaan beoorlogen. Maar de Gereformeerde, wel weetende hoe het Roomsche Hof met dese heylige verbonden gewoon was de Werelt te verblinden, en by hoe veel gelegentheden deselve de Publyke Croisaden tegens de ongelovigen Kruys-vaarden, op den kop der genoemde Ketteren hadde doen komen, vreesden nu ook, datmen onder desen schyn, voor hadde hen te vernietigen, en de Wapenen diemen als tegens de Ottomannen hadde opgenomen, inderdaat tegens hen te wenden. In dese Vergaderinge scheenen de Geesten moede van de onsekerheden en uytstellen, en door de afwysinge en strengheyt der Parlementen neerslagtig. En de meeste van dewelke, gelyk mede in de onderhoorige Regt banken van hun ressort, men nog de Edicten van de Ligue in het werk stelde, zonder de volgende, die deselve hadde wederroepen, in agtinge te nemen. De Koning hadde aan de Gedeputeerden, die hem tot Lyon quamen vinden, belooft Commissarisen in de Provintien te senden, om de Declaratien dewelke hy hadde gegeven, te doen werkstellig maken, en het Edict van 1577. met al zyn gevolgen te herstellen; maar dese beloften was zoo qualyk uytgevoert, en men hadder zoo veel lang-

En reden van klagten.

wyligheden onder gebragt, en zoo weynig uytwerksels in den handel van het Hof, en eenige Commissarisen, die aan eenige Plaatsen gesonden waren, gesien, dat de Conditie der Gereformeerden daar door niets te beeter was; behalven dat zy sig niet meerder met de herstellinge van dit konden vergenoegen, en sy een nieuw uytgebreyder en gunstelyker vereyschten. De kleyne vrugt die de beloofde of gesondene Commissarisen in de Parlementen hadden uytgewrogt, bleek daar uyt, dat, terwyl de Vergaderinge nog duerde, daarmen vast klagten over hun gestrengheden opstelde; dat van Bourdeaux gaf een Arrest, het welke sig tot ruïne van een groot getal Steden van oefeninge der Religie konde uytstrekken. Het ordonneerde ter gunste van de Marquise van Trans, dewelke vele Landen in haar ressort besat, datmen in de uytbreydinge van al haar leen-goederen of goederen van Justitie, geen Predikingen sou mogen doen; invoegen dat behalven dese Plaatsen, in welke dit Arrest dadelyker wyze de oefeninge van de Gereformeerde Godtsdienst dede ophouden, men nog het voorbeelt en de gevolgen te vresen hadde. De Catholyke Heeren, op welker Landen men tot nog toe gepredikt hadde, konden in navolgingen van de Marquisinne verbodt verkrygen, van zulks vervolgens te doen; en gelyk al de Catholyken ten nasten by even alleens tegens alle andere Religien ingenomen sijn, wasser geen reden te twyfelen, of zy zouden tragten, hun yver door diergelyk vervolgen zoeken te laten blyken. Het Parlement van Thoulouse, het welke volgens de Artykelen, van haar Capitulatie en verdrag met den Koning, al de oefeninge van de Gereformeerde Godtsdienst: tot op vier groote mylen van de Stadt hadde afgesondert, en dat gevordert hadde, datmen binnen hare mueren de Kamer van Justitie, diemen voor Langudocq beloofde, niet toe sou aanstellen, gaf mede een Arrest, het welke ordonneerde, dat al de Officiers van Justitie in het Parlement, en niet in de Chambres Miparties, zouden ontfangen werden. Het welke duydelyk de Gereformeerde van alle Subalterne Ampten, en al de mindere bedieningen uytsloot. Nademaal het Parlement haar saken uytdrukkelyk daar op aan leyde, om niement te ontfangen als die den Eedt hadde gedaan, Catholyk te zullen leven en sterven. Het Parlement van Aix, leyde daar nog een loot op, en verbood op verbeurte van het leven, opentlyk de Gereformeerde Godtsdienst, door al haar banne of ressort, te oefenen. En wanneer de Hartog van Guise na sijn versoeninge met den Koning, met het Gouvernement van dese Land-Voogdye was voorsien, zag men aldaar de namen van Papisten en Hugenotten weder voor den dag komen; het welke dede sien, dat de Geest van de Ligue daar nog Regneerde, dewylmen alsoo de namen van de Partyen voor

den

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

den dag haalde. En het gene de zaak nog hatelyker maakte, was dat de Hartog van Guise in de Provintie was ingevoert, en in sijn Gouvernement vast gestelt, door de Gereformeerden, en dat de Arresten van het Parlement waren gegeven, twee of dry Maanden na dat hy door Lesdiguieres, van de slaverny der Epernonisten was verlost, en hy zelve hadde beleden, dat desen Heer, hem den strop van den hals hadde genomen. Men kan sien waar op dese erkentenisse was gevest, wanneer men de Historie van de verwarringe van dit Landschap wil nasien.

De vergaderinge dan ging door in klagten, over hare verongelykingen, van dewelke van alle kanten memorien wierden ingebragt, gelyk mede over het slegt onderstandt dat de Gereformeerde in de goedtwilligheyt des Konings vonden, die, wanneer men hem al dese verdrukkingen voorstelde, de Gedeputeerde met schoone woorden, zonder meer, betaalde, en met lastige uytstellen af wees. De vergaderinge was niet lang doende om nieuwe versoek-schriften op te stellen, om datmen sig aan de oude hield, diemen alleenlyk met nieuwe uytdrukselen verklaarde, met eenige Additien voor de grond der sake zelve. Dit was by na de Methode die de volgende vergaderingen volgden, dewelke sig in de grond aan de voorgaande eyschen houdende, niet deden als deselve door verklaringen uyt te leggen, om alle bedriegeryen en dubbelsinnigheden voor te komen, en alle voorwendingen van knibbelary en disputen weg te nemen. Vulson die het Parlement van Grenoble moeyte aan dede over de Provisie, dewelke hy wegens het Ampt van een Raatsheer hadde verkregen, wierd aan den Koning Gedeputeert, om van hem het uytwerksel van sijn beloften te versoeken; welke hy tot Lyon aan de afgesondene van de vergaderinge tot Saumur hadde gedaan. Du Plessis schreef door hem aan den Koning, om hem het belang van dese reyse, en de nootwendigheyt van hem met eenig genoegen weder af te vaardigen, te kennen te geven. Hy vermaande hem voornamentlyk eenige vreedsame Catholyken van aansien, met genoegsame volmagt aan de vergadering te zenden, om nuttelyk met deselve te konnen handelen. Maar de Catholyken die by den Koning waren, bliesen hem andere gedagten in. Vulson wierd op de gewone wyse ontfangen, met een goed gelaat en schoone woorden, maar hy verkreeg niet meer als de andere. De beloften soo menigmaal vernieuwt soo menigmaal verydelt, en die in de grond sig met het Edict van 1577. bepaalden en daar op uyt quamen, als mede op eenige beloften van vergoedinge, van het gene de Tractaten met de Liguisten daar van hadden besnoeyt, konden niemand voldoeninge geven. Maar daar was een besluyt van een antwoord die Vulson te rugge bragt, dat genoeg was om alle redenen en gedult te doen verliesen. De vergaderinge hadde hem gelast te seggen aan den Koning, dat sy antwood tot Loudun souden verwagten. Dit wierd van de qualyk geintentioneerde uytgelegt als een dreygement, dat des Konings gesag beledigde, en een wederspannige stoutheyd, van soodanige die den Koning wilden doen verstaan, dat zy daar zouden blyven, ten eynde om nieuwe resolutien te nemen, indien de antwoord diemen hun gedeputeerde hadde gegeven hen niet vergenoegde. De zydige geschigt-Schryvers vertoonen alle de zaak van deze hatelyke kant, hoewel de intentie der vergaderinge daar omtrent vry onnozelder was. De Gedeputeerden waren gewoon, na datse hun requesten hadden opgestelt, en die besteld die de selve tot den Koning souden brengen, naar huys te gaan, om aldaar den uytslag van hun aansoekingen af te verwagten, en sig te vreden te houden met een over-een-komst te maken van de plaats, en den tyd, om by een te komen, indien de saken sulks vereyschten. Maar zulks sterkte tot eyndeloose lankwyligheden. Daar waren nu bereets twee jaren verlopen zedert de vergaderinge van Sante Foy met gaan en komen, sonder dat men iets gevordert hadde, en wanneer deze diemen aan het Hof gesonden hadde, antwoord hadden ontfangen, wierd soo veel tyds verspilt om dezelve de Kerken gemeen te maken tot t' samen spraken, of beradingen der Provincien, en om Gedeputeerden tot de algemeene vergaderinge te kiesen, dat het onmooglyk was de langwyligheden te ontgaan, naar welke de Raad de saken trok. Om daar dan een vaardiger eynde aan toe te brengen, besloot de vergadering tot Loudun niet te scheyden, voor dat deselve een besluyt van de zaken sag, tot de welke sy geformeert was. En dat het welke sy Vulson belaste te zeggen, was niet anders als een eenvoudige verklaringe van het besluyt dat zy genomen hadden. Inder waarheyd dit konde den Raad in verlegentheyd stellen, die sig beter by de vorige conduiten bevand, om dat een jaar verliep, eer een andere vergadering over hun antwoord konde delibereren, haar te gelyk diende om

Deputatie na het Hof.

Besluyt van de vergaderinge van sig op te houden tot een besluyt toe.

tyd

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1596. te winnen, en de Conjuncture te verwagten, in welke sy haar zaken wilden stellen, om met de Gereformeerde, beter op haar gemak te handelen: in plaats datmen wel zag dat de volstandigheyt van de vergaderinge, die sig zonder een zeker besluyt niet wilde scheyden, de zaken sonder twyfel meer als ordinaris aandringen soude, en aan de quaatwillige minder tyd geven, om nieuwe Illusien om haar te verblinden, op te zoeken. Maar de Koning hebbende de zaak gesien, van die sijde, aan dewelke hem den Raad die hadde vertoont, wilde dese verklaringe van de vergaderinge tegens gaan, en dat met een blyk van een absolute magt, gevende bevel aan hare leden, om sig te scheyden een yder na sijn plaats te gaan, en hun Volk van des Konings goeden wil, daarse nogtans geen andere bewysen van hadden, als een deel algemene beloften, in de wind te versekeren. Zulk een bevel met een eenigsints dreygend gelaat gegeven, maakte al de andere schoone woorden verdagt; men twyfelde niet, of het heymelyk besluyt van dese scheydinge, was het Hof van al dese lastige Solliciteurs te ontlasten, die niet af lieten met alle stoutheyt en force de effecten en gevolgen der beloften, dewelke men hen gedaan hadde, af te vorderen; zonder datmen van meninge was iets naar te komen. En het scheelde weynig of de wanhoop van de meest wantrouwende, hadde het by de matigheyt der sagtmoedige over gehaalt. Maar men moet sig niet verwonderen, indien dese antwoord de vergaderinge chocqueerde en qualijk inging, nademaal luyden van den Raad zelve, die daar geen deel in hadden gehadt, deselve zeer rouw en hart oordeelden te zyn, en dat Lomenie over dese zaak aan Du Plessis schryvende, hen beleed, dat hy niet wist waarom Du Frêne Forget, Secretaris van Staat, deselve in dese termen hadde begrepen, waar over hy niet twyfelde of men sou sig beledigt vinden; en geloofde datter eenige reservatie onder verborgen lag.

Qualyk van den Koning genomen, die ordonneert die af te breken.

De vergaderinge dan vand sig ernstiglyk van dese antwoort geraakt; en gelovende datmen niets voor hadde als hen te verstrojen, voegde sig zelve tot het over te leggen, wat hen in dese lastige conjuncture te doen stond; men sprak daar van naar geen hulpmiddel van het Hof om te sien; en die voortaan in de kragten van de Gereformeerde selve te zoeken. Daar waren zelfs Gedeputeerden die wegens hun Provintien last by memorien hadden, en geauthorizeert wierden, te doen alles het gene voor de gemene zaak van nut zou bevonden werden te sijn: Invoegen de vergaderinge vaardig was om sig te verbreken, na te hebben besloten, sig over al te herstellen, in den zelfden staat in welke de Gereformeerde voor het bestant tusschen de twee Koningen in was geweest. Du Plessis, die de gevolgen van dese wanhopige Resolutien vreesde, als mede de uytwerksels van de verbitteringen, die de Gedeputeerde in de Provincien gingen brengen, dede een werk het gene sijn wysheyt, en trouwe voor den Koning waardig was. Hy begaf sig na de vergaderinge, en wel verre van te verstaan tot die af te breken, stelde voor deselve met een veel grooter getal van treffelyke Personen te versterken, en sig onder malkanderen te verbinden niet van een te scheyden, voor datmen een Edict met alle genoegsame versekeringe hadde verkregen. Men geloofde hem, en men nodigde aansienlyke Personen, om de vergaderinge te versterken met hun tegenwoordigheyt. Al dat van de zulke in de naburige Provincien was, liet sig aldaar vinden. La Trimouille die tot nog toe daar niet was geweest, verscheen aldaar neffens de andere. Maar om dat de moed nog aan vele ontbrak, die niets van het Hof verhoopten, en door dese beweegreden, weygerden de Unië, die Du Plessis hadde voorgestelt te ondertekenen, tekende hy selve die aldereerst, en dede de andere naar sijn voorbeeld het selfde doen. Alzoo haalden het de wysen over, en het geduld hoewel afgemat, scheen nog niet geheel uytgeput te sijn. Men gaf den tyd aan Du Plessis om aan den Koning te schryven; en hem voor te stellen de onordres die uyt de scheydinge der vergaderinge zouden konnen voortkomen. Hy vertoonde hem vrymoediglyk waar over de Gedeputeerden reden hadden te klagen; de gestrengheden der Parlementen, de ongeregtigheden der Comptoiren, dewelken verboden de Garnisoenen der Plaatsen te betalen, de vresen en misvertrouwens der vermoedagtige Personen; de Advysen van de vierigsten, en voornamentlyk de voorstellinge van sig te herstellen, in verwagtinge van een beter, inden staat waar in zy voor den Treves waren: en om al dese bewegingen, die de Geesten gaande maakten, te stillen, vernieuwde hy zynen Raad by den Koning, van een Commissaris van sijnent wegen, om met de Gedeputeerde te handelen, te zenden. Hy wees daar toe aan den President de Tou, om datmen geloofde dat hy de Vrede beminde.

Uytwerksel van dese gestrengheyt.

Wys voornemen van Du Plessis gelukt by de vergaderinge.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Hy onderſchraagde ſijn goed vinden met het voorbeeld van Hendrik den Darden, die Bellivre in het jaar 1584. naar Montauban zand, om met de Gereformeerden te handelen. En hy bad den Koning niet te willen gelóven, dat de zake van weynig belang zy, om dat een yder hadde beſloten eens voor al te weten, wat zy tot hun verſekeringe te verwagten hadden. Heſperi en die deſen Brief bragt hadde nog eenige byſondere Inſtructien over deſe zaak, behelſende de redenen die de Gereformeerden hadden, om te vreſen, deſe dieſe hadden om te klagen, en de beweegredenen die den Koning moſten beweegen, om ſig door het aanhouden van deſe Luyden, zo ontſtelt en gealarmeert alsze waren, te laten overwinnen.

En goet gekeurt van den Koning.

Nademaal de koelheden van den Koning voortqamen uyt al het naar-bedenken dat de Catholyke yveraas, hem geduriglyk omtrent den handel der Gereformeerden verwekten, waſſer niet veel moeyten van noden om hem van beradinge te doen veranderen, wanneer men hem van beeter diende. En daarom was het, 't zy dat hy was geraakt door de vertooningen van deſen getrouwen Dienaar, 't zy dat inderdaat de uytwerkinge van ſijn hardigheyt, hem dede erkennen, dat ſijn raders hem valſche meſures deden nemen; dat hy haaſtige ordere ſchikte, om de ſcheydinge der vergaderinge te beletten. Hy beloofde yemant te ſenden met welken zy zouden konnen handelen, en beſtelde een tyd, wanneer hy hem zou doen vertrekken; zeer ernſtig ondertuſſchen belaſtende de Gedeputeerden tot aan de aankomſt van ſijn Commiſſaris op te houden. Alzoo wierd het quaad het welke een Catholykſchen yver hadde veroorſaakt, door wyzer beradinge van de beledigde zelfs genoegzaan herſtelt, en de Gereformeerden gaven zelve het Expedient om de uytwerkſels van hun wanhoop voor te komen. Het is waar dat het al een weynig moeyte koſte, om al de Werelt ſmaak in gedult te doen vinden, voornamentlyk wanneer de beſtelde tyd voor by is, en men egter niemant van wegen den Koning in de vergaderinge ſiet verſchynen. Du Pleſſis ſelve vermaande hem nu en dan, datmen niet altoos rekeninge op gedult maken moet, voornamentlijk na zoo veel verongelykingen, en uytſtellen. De aldervreedſaamſte wiſten wel te antwoorden, wanneer men hen het zelve aanbeval, datſe vermoeyt waren naar een oefeninge van zeven jaren; hebbende geſien dat de Koning hen verwaarloosde, terwyl hy nog van hun Godtsdienſt was, hem nu te ſien ſig van hen afſcheyden, en in de Catholyke Partye werpen; te handelen tot hun nadeel, tegens ſijn woort en beloften, getekent door de Princen en Heeren van ſijn Hof; met de leden van de Ligue, ſig met den Paus te bevredigen, en ſig miſſchien te verbinden, tot hen te vernielen, om hem te behagen; en na al dat, niets te antwoorden op al hun aanhouden, als een deel woorden in de lugt, en hun dienſten niet te betalen, als met uytſtellen ſonder eynde. Sy wagten nogtans ſonder een ſeker beſluyt te nemen, al lang na den tyd, die den Koning geſtelt had. Deze geduldigheyd konde ſekerlyk wel voor een van de grootſte dienſten door gaan; dewyl die hen was ingeblazen, door de eenige begeerte, van den ſtaat niet te ontruſten, en dat al in een kommerlyken tyd, in welke de minſte ontroeringen alles t' onderſte boven zou hebben konnen werpen, en in welke de Koning miſſchien in dit geval de alder meeſte in het verdelen en verſcheuren van het Ryk, misgedeelt bevonden ſou ſijn geworden. Gelyk ſy jalours van de roem van hun dienſten waren, alſoo wildenſe die ook niet bederven; en ſy ſchenen altoos te vreſen, de oorſaak van de Schipbreuk van de Kroon geagt te ſijn. Hun Vyanden hebben qualyk uytgelegt, het geene zy door hun Gedeputeerden, en door hun requeſten te kennen gaven, dat indienſe door den Koning in hun dringenden noot, niet geholpen wierden, ſy het hulpmiddel by ſig ſelven ſouden ſoeken; gelyk of ſe daar mede hadden willen dreygen de wapenen te willen opnemen. Maar dit waren hunne gedagten niet. Sy hebben noyt gedagt aanvangers te zyn; maar ſig altoos voorgeſtelt, ſig in ſtaat van verweeringe te behouden, indien de Koning hen aan de raſerny en ongeregtigheyd van hun vyanden over gaf. Het een misdaat te maken, voor luyden, diemen meer als dartig jaren lang met ſoo veel trouwloosheden en wreetheden gehandelt heeft, wanneer ſy, ſig ſoeken voor en tegens diergelyke mishandelingen te verſekeren, is, om opregtelyk te ſpreken, een bewys van dat men hen niet wilde ſparen; en datmen oordeelt, dat ſy ſig moſten den voet op den nek laten ſetten, ſonder ſig zelven te verdedigen.

Die de ordere van te ſcheyden herroept en een Commiſſaris belooft.

Gedult der Gereformeerde.

Hoewel de Catholyken hen menigmaal ſpottelyk te gemoet hebben gevoert, dat ſy hun tyd niet wel hebben geweten waar te nemen, nog ſig van de voordelige gelegentheyd te dienen, latende nog voor een gedeelte deze voor by gaan, daar de vreze voor

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1596. hunne wapenen, hen alles hadden konnen doen inwilligen wat zy zouden hebben begeert; zo hebbenſe nogtans op eenmaal van hun voornaamſte en importantſte eyſchen, wel veel afgeſlagen, en het ſal blyken by het ſluyten van het Tractaat, hoe veel magtiger de begeerte van de ſtaat te behouden by hen, als hun eygen belang zy geweeſt. Dezewelke onder hen de ſaken tot zoetheyd zogten te brengen, hadden twee magtige werkraderen in zig om de Geeſten te beſtieren, d'eene was het verwyt dat zy verdienden indienſe door een borgerlyken Oorlog de verlegentheden en quellingen des Konings hadden vermeerdert, daar hy ſig albereets in groote quellinge bevand. D'andere was de opmerkinge van het geen, den een of den anderen tyd zou konnen geſchieden, in dienſe ſig iets, in dezen ſtaat van zaken met geweld deden toeſtaan. Sy voorſagen wel, dat hun ruſt niet ſeer duurſaam zou ſijn, indienſe niets, als op dien prys verkregen, dat de Koning van ſyn afgedrongene gunſten berouw krygen ſou, en die weder in trekken, zo haaſt hy in ſtaat zou ſijn om ſulks te konnen doen, en hen weder ſtellen in een ſtaat, in welke zy meer als oyt onder de genade der Catholyken ſouden ſtaan. En daaromme was het dat zy ſig vergenoegden hun verſoeken, door vergaderingen, deputatien, requeſten en Lyſten van eyſchen en klagten te vervolgen. Indien men deze inſtantien als importun en laſtig wil aanſien, moet men aanmerken, dat de Koning den raad van Du Pleſſis ſmaakelyk gevonden hadde, en om een uytgedrukte verſchooninge by de Catholyken te hebben, en den Paus te payen; hy wel mogt lyden datmen hem vry laſtig viel, in voegen deze moeyelykheden niet misdadig konden zyn, nademaal zy nodig en onder den duym toegeſtaan waren. Men kan de Princen beledigen wanneer men hen laſtig valt en hard aanloopt, om hen af te dringen, het gene ſy niet genegen ſijn te geven: maar men doet niet tegens ſijn pligt met hen laſtig te vallen, wanneer de moeyelykheyd ſelve, tot verſchoninge dient, voor zo veel de luyden, dieſe niet willen voor het hooft ſtoten, met goed vinden, datmen hen toe ſta.

Vervolg van hun inſtantien.

D'aankomſt van een Pauſelyk Legaat in Vrankryk verband hen niets van hun laſtige bedenkingen naar te laten. Deſe geſantſchap gaf nieuw misvertrouwen aan de Gereformeerden, om datſe niet twyfelden, of de Legaat hadde laſt, om tegens hen te werken, en vreesden, dat, of de Koning, door ſijn aanhouden aan het wankelen geraken, of, ten minſten het geſag van deze nieuwe Vyand hen weder in nieuwe moeyelykheden werpen ſou. Deſe vreſe hadde een genoeg ſchynbare reden. Hoewel men hen hadde belooft de brille niet vaſt te ſtellen, nog ook de magt brieven van den Legaat, als met groote reſerven en bedingen; had men evenwel het ſtrydige gedaan. Men hadde al ſijn faculteyten en magten in het lange vaſt geſtelt, hoewel daar veel dingen in waren, die hen wel hard tegen gingen. Vorders men ging voort hun Garniſoenen in Poictou en Xantoigne te beſnoeyen, dat van Thouars haddemen geſupprimeert, om La Trimouille die daar Heer van was te beledigen, en alſoo een plaats als van onder de handen weg te rukken. De voorwendinge was, ſig te dienen van het voordeel, van deſe retranchementen, beſnoeyingen en ſuppreſſien voor den Oorlog der Nederlanden. Maar dit voordeel quam op ſoo gering uyt, dat het ligt om te zien viel, datmen daar inne tot een oogwit hadde, die geene die belang in deze ſpaarſaamheyd hadden, verdriet aan te doen. Roni, die nu van de finantie had begonnen het beleyd te voeren, hadde die wel op andere gronden konnen vinden, als op die van ſijn eygene Godtsdienſt. Maar behalven dat deze geen vriend hadde als ſijn eygen ſelf, en miſſchien den Koning van welke ſijn geluk afhing, was hy ſeer jalours en afgunſtig omtrent al die gene die eenige agtinge onder de Gereformeerden hadden, en ſou hen niet ongaarne van het Hof vervreemt geſien hebben, om geen medemakkers in verdienſt te hebben. En daarom was het, dat hy ſoo veel als hy konde tot hun verderf liet arbeyden; en het zou hem miſſchien niet tegens den ſin geweeſt zyn, datſe gelegentheyd hadden gehad, om de een of de andere ſpoorloosheyd te begaan, die hen uyt gunſt van den Koning konde helpen. Hy hatede den Marſchalk de Bouillon, wiens Geeſt magtig en wakker in de affairen was, en magtig, om des Konings geeſt in te nemen; by welken hy in ſeer groote agtinge was, hy beminde ook Leſdiguiere niet, die aan hem niet dependeerde, en diemen omtrent de zaken van het Dauphiné naar de oogen moſt zien, maar boven allen, van wie de groote verdienſten, hem tot het hoogſte van gezag konden opvoeren. La Trimouille was hem in den weg, als een man, die geen ſlave van gunſt was, en den welken, voor het toekomende hem werk ſou maken. Du Pleſſis was hem onverdraaglyk als een Man die het vertrouwen des Koning beſat; en die, indien hy

Legaat in Vrankryk vernieuwt de vreſe.

Garniſoenen beſnoeyt of qualyk betaald.

Jalouſye van Rony.

aan

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

aan het Hof was geweest, gemakkelyk tot den eersten trap van gunst gesteegen sou hebben, ter oorsaak van sijn opregtigheid, en sijn grondige kennisse in de saken. En daarom hield hy hem altoos, als in hegtenis tot Saumur, alwaar het geluk van dezen wyzen Heer, die een vry beter verdiende, gelyk als in palen gehouden wierd, het vervolg zal plaats geven, van de gelegentheden te spreken, by welke hy sijn afgunstigheden getoont heeft.

Ten eynde dese verkortinge die men de Protestanten, omtrent hun Garnizoenen dede, hadden een uytwerksel het gene men aan het Hof niet voorsien hadde: na dat sy verscheydene Instantien hadden gedaan, om te verkrygen, datmen daar ordere in stelde, volgden zy eyndelyk den Raad, die hen de Acten van de vergaderinge tot Sainčte Foy mede bragt, en zy sloegen in eenige Plaatsen van Poictou, de Penningen van de Koninglyke ontfangst aan, om sig daar van, tot behoudenisse van hunne Plaatsen, te bedienen. Dewijl al dese dingen omtrent den tyd der aankomst van den Pauselyken Legaat voor vielen, vreesden de Gereformeerden zeer, dat indien hy het slegts begeerde, men hem, om hem te eeren, nog meerder opofferingen tot hun nadeel zoude doen. Invoegen zy het aansagen als een voorhoede, welke konde verhinderen, datmen hen nog groter verongelykingen aan dede, dese van den Koning meer aan te dringen als oyt. Aan de andere zyde zagen zy wel, dat de tegenwoordigheyt van den Legaat, den Koning nieuwe verlegentheden op den hals quam halen, en te gelyk sijn goede Intentie, van welke hy hen dagelyks veel nieuwe versekeringen gaf. Daar was zeer weynig schynbaarheyt, datmen iets voor hen konde doen, zonder den Paus te verstooren; indien het in tegenwoordigheyd van sijn Legaat geschiede, of men most een seer goede verschoninge gereed hebben. De beste middel dan was den Koning aan te dringen, op dat hy iets mogt hebben om in te brengen, wanneer de Legaat sou menen reden van klagten te hebben. Maar deze Prelaat was geensints de onbuygsaamste omtrent het verstaan van reden; en de Commissarisen welke aan het Edict van Nantes arbeyden, en zedert July van dit jaar, tot aan de Maand April 1598. daar aan voortgingen, hadden het vry beter koop met hem, hoewel hy Cardinaal een Italiaan was, alsse het met verscheydene Fraçoische Catholyken hadden. De President de Thou selve, sijnde by hem beschuldigt van al te veel voor de Gereformeerde te doen, als synde een van de Commissarisen, die den Koning hadde belast met hen te handelen, wierd verbonden om sig selve te regtvaardigen, hem rede en rekeninge van al zyn handelingen te doen. De Legaat bleef daar van ten vollen voldaan, en toonde dat hy sig wegens alle belangen van de Catholyke Religie, aan de wysheyt der Commissarisen gedroeg.

Ondertusschen wierd nog tot Saumur een Nationaal Synode gehouden; het welke ter selver tydt, met de Polityke vergadering geopend sijnde, en dat soo digt by de plaats daar deselve resideerde, weder nieuwe verschrikkinge het Hof toebragt. Men vreesde aldaar, dat indien dese verscheydene Raads-vergaderingen, over een en de selve saak Raad pleegden, de besluyten te kragtiger werkingen souden doen; en dat de Leeraars in hun Kerken de vinnigheden en misnoegens, diese in de vergadering ouden sien te heerschen, tot hun Kerken mogten over brengen. De Consistorialen waren aan het Hof meer als de andere ontsien, om dat de Godtsdienst, aan welke het bestaan van een goed gedeelte, onder hen lieden vast was, daar door hun eenigste belang wierd, in voegen sy op dat stuk hard en onbuygsaam waren, en ligtelyk, door hun wel sprekentheyd het Volk op hun sijde konden trekken. Maar Du Plessis versekerde het Hof, datmen in het Synode niet als van Kerkelyke saken soude handelen. En inder daat, men nam daar selfs een besluyt, het welke het Hof wel most aanstaan, om dat het selve toeliet aan de dienaars de vergaderingen selfs by te woonen, daarmen van de behoedinge der Kerken handelde, ter oorsaak van de noodwendigheyd. Dat is te seggen, dat de noodwendigheyd ophoudende, men hen ordonneerde, sig weder in hun Predik-Ampt te bepalen, sonder sig met Staats-zaken te bemoeyen. 't Sy dat de voorstelling op welke dit besluyt was genomen, uyt eygene bewegingen van eenige tedere en naauw gezette conscientien, die de saken van de Regeringe niet wilden raken, voort quamen, of dat het zelve door de intrigues van het Hof, aan dese die daar de openinge van deden, ingeblasen was. Het hadde ten minsten groote gevolgen, in een andere Heerschappye en Regeringe, en gaf den Vyanden van de Godtsdienst in vele gelegentheden weynig voordeel.

Synode tot Saumur.

Haar resolutien.

Het Synode liet niet na aan den Koning, over de algemene saken, te schryven, en hem Gedeputeerden toe te senden. Sy bedankte hem voor sijn brieven van versekeringe

Haar schryven aan den Koning.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1596. ringe van sijn goedwilligheyd, die haar door de Serres wierden toegebragt, en die sy voor een gedeelte des Konings natuurlyke goedheyd toeschreven; en voor een ander het gedenken van de genegentheyd en dienstwilligheyd der Gereformeerde, daar hy een goed getuyge van was. Sy beklaagden sig vervolgens datmen hun quaat, voor den Koning verbergde, en datmen hem vroed maakte, datse ten naasten by, volgens hun verdiensten, en goede intentien gehandeld wierden, het welke hem verhinderde met meerder ernst op hun saken te denken, niet tegenstaande men hen alle dagen hondert verongelykingen aan dede. Als datmen hen wilde verbinden sig met het Edict van 1577. en de conferentien die daar op gevolgt waren, te vrede te houden; hoewel het selve genoegsaam door de Edicten van onderwerpinge was vernietigt, in gevolge van het welke, men hen handelde in het meeste der Parlementen, volgens de Edicten van de Ligue, om datmen aan de wederspannige, om hen te doen weder leven, alles wat sy begeerden, hadde toegestaan. Dat de Gereformeerden reden hadden, vreemt te vinden; dat dese die den Koning van hun eerste jaren af, hadden gedient, en welkers arbeyd God tegens alle Menschelyke schynbaarheyd hadde gezegent, het slimmer souden hebben onder sijn Regeringe als onder die van sijn voorsaten, die den Geest vervult hadden met vooroordelen, die de tyd hadde veroordeelt. Sy verschoonde sig eyndelyk datse hem spraken van hun belangen, op een tyd dat zy sulke groote saken op den hals hadde: maar dewyl de Gereformeerde, sulk een merkelyk en aansienlyk gedeelte, en dat zoo getrouw, van sijn onderdanen uytmaakte, datmen de zaken die hen raakten, onder de gewigtigste en ernstigste most houden. Het Synode schreef mede aan den Connestabel over de zelfde zaak; maar dat bragt niets anders te wege, als een vernieuwinge van de gewoone beloften.

Commissarisen gesteld. Maar eyndelyk de Koning beslooten hebbende Commissarisen te stellen, om met de vergaderinge te handelen, volgde daar omtrent het goedvinden van Du Plessis in alle deelen, en wilde den President de Thou die Commissie opleggen; als sijnde een Man van een bekende billykheyd en opregtigheyd voor al de Weereld. Maar hy weygerde die bediening van het welke hy de gevolgen vreesde, om dat hy niet blindelings de gestrenge yversugt der Catholyken sou hebben in te volgen, welker gestrengheden, hy niet voor goed konde keuren, en wiens verwyt hy ten hoogsten vreesde, indien hy in eenige saken tot afslag sogt te komen. Op sijn weygeren wierden Vic en Calignon daar mede voorsien. De eerste van dese was Catholyk, en de tweede Gereformeert, men vand het seer qualyk by de vergaderinge dat Calignon de Commissie aangenomen hadde, om sijn mede broederen, op hun versoek te beknibbelen hen van wegen den Koning den antwoord toe te brengen; die hun hoop in genen deelen voldede. Inder daat hun instructie liet hen niet toe, den Gereformeerden toe te staan, als de executie van het Edict van 1577. met een spetie van vergoedinge, van het gene de Tractaten van reductie daar omtrent hadden verandert. Invoegen dat hun volmagten niet ampel genoeg by de vergaderinge gevonden wierden, en deze eerste reyse de

Klagten van den Koning. saken niet voortsettede. De Koning hadde eenige klagten gedaan, in dese instructien, als mede door de mond van sijn Commissarisen, over dat de vergaderinge soo vast op haar versoek bleef staan, en voornamentlyk over dat sy misvertrouwen omtrent sijn beloften scheenen te voeden; maar hy had by dese klagten een slag van verschooninge gevoegt, wegens de antwoord aan haar Gedeputeerden gegeven; met welke hy geloofde dat sy behoorden te vreden te sijn, in aanmerkinge van de staat waar in hy was, wanneer hy die had gedaan: omtrent het welke hy verstond het verlies van Calais en Ardres, en de onsekere langwyligheyd van het beleg van La Fere. Egter vondmen onder dat veel voordeelige blyken van erkentenisse van hun getrouwigheyd, nademaal hy seyde, dat de hulp-middelen welke sy voor hun klagten in dese publyke elende en droefheyd wilden soeken, wel verre vervreemt waren, *van de eerbiedigheyd ende genegentheyt, diese altoos voor hem hadde gehadt*. Het welke hy egter tot last van eenige bragt, die sig van den quaden staat sogten te dienen om genoegdoening te verkrygen, over het

Standvastigheyd der vergaderinge. misnoegen dat sy wegens syn antwoord hadde opgenomen. Ik hebben nu albereets hier voor aangemerkt, dat de luyden van den Raad deselven hadden bequaam gevonden om dese quaade effecten en uytwerksels voort te brengen, en datse vertrouwt hadden, dat dese, die de selve hadde opgestelt, eenige heymelyke bewaringe by hen hadden gehad, om die bitterheyt, wanneer het tyd sou syn, weder te versoeten. Maar de Gereformeerde trocken uyt de antwoord die men hen dede, zelfs de redenen om sig vast by hun versoek te houden, en konden niet begrijpen, welke specie van algemeen nut,

men

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

4. Boek
1596.

men wilde dat sy boven hun eygene behoudenisse souden stellen, nademaal het niet te doen was, als eenige plaatsen op de Grensen de Vyanden weder te ontnemen, het welke men t'allen tyde konde doen, wanneer de magten van het Koningryk weder vereenigt zouden sijn; in plaats dat de langwyligheden en uytstellen, diemen gebruykte, om hen regt te doen op hun klagten, men soo veel duysenden van onderdanen des Konings, ter genade van hunne Vyanden, een Volk op alle trouwloosheden, ongeregtigheden en moorde geslepen, over liet.

Maar de Commissarisen hebbende aan den Koning de resolutie van de vergaderinge gerapporteert, gaf hy hen tot Monceaux, alwaarse hem vonden, nieuwe instructien. Dese gingen niet verder als de vorige: de Commissarisen waren gelast hun klagten te doen, over het aanslaan der Koninglyke penningen, datmen aan eenige Comptoiren hadde gedaan, en daar voldoeninge over eyschten; als over een saak, daar sig de Koning seer in beledigt hield. Sy stelden ook voor dat de vergaderinge sig van Loudun naar Vendôme om het Hofte naarder te zyn, sou transporteren. Sy nam deese laatste voorstellinge aan, en de Gedeputeerdens begaven sig naar Vendosme, op den 10. van November, daarse drie Maanden het wederkomen der Commissarisen verwagteden. Ondertusschen sondenze nieuwe Gedeputeerden aan den Koning, die hem tot Rouaan vonden, alwaar zy, hem hun versoek-schriften, die sy van hun voorstellingen opgesteld hadden, overleverden; sy verminderden niet van hun vorige Artykelen van eyschen, die hun veyligheyd aangingen. En daarom was het, dat zy hun aanslag der penningen des Konings niet herriepen, om daar mede hun bezettingen te betalen, om dat zy geloofden, dat hunne plaatsen de eenige redenen waren, die hen in ontsag by hunne Vyanden hielden; en dat sy sig verloren agteden te sijn, soo haast als sy de verstroyinge van hunne Troupen en het verval en ruïne van hunne sterkten souden hebben geleden. Soo onbuygsaam waren zy ook, omtrent de betalinge van hun Predikanten; en de bedieninge der Justitie, tot versekeringe van die welke sy Chambres Miparties Regt-banken, half uyt Catholyken, half uyt Gereformeerde bestaande, soo vermoedelyk by de Parlementen wilden hebben; maar sy relaxeerden omtrent de algemene oefeninge, en namen de aanbiedinge van de vergoedinge aan, die de Koning dede, en deze vergoedinge bestond, in twee nieuwe inwilligingen, of die een schyn van nieuwigheid hadden. De eerste was de oefeninge van de Gereformeerde Godsdienst, en dat in al de plaatsen, daarse openbaarlyk was geweest, zedert het begin van het lopende jaar: het twede was van een tweede plaats in ieder Schoutschap by na op de zelfde voorwaarde, op welke het Edict van 1577. hen voor een andere hadde toegestaan Men zal gelegentheyd hebben, om breder in het vervolg van dese Historie van dese concessien te spreken.

Die naar Vendôme word over gebragt.

Sy slaan af omtrent de algemeenheyd der oefeninge.

Verkrijgt een tweede plaats van Baillinagie en het regt verkregen door de besittinge van het jaar 1596.

De Koning hen hun andere eyschen niet hebbende willen inwilligen; hield sig by dese twee Artykelen, maar om hen een proeve van sijn goede wille te geven, wilde hy niet van Rouaan vertrekken, sonder het Edict van 1577. by het Parlement aldaar te doen bevestigen, gelyk het tot Parys bevestigt was geweest, dit was inderdaat van geen groote nuttigheyd, om dat de Gereformeerden, sig daar mede niet wilden laten vergenoegen, maar een nieuw Edict begeerden. Vorders de bevestinge van een Edict, met het welke sy soo menigmaal verklaart hadden niet te vreden te zyn, was niet anders als een konst, om hen gedult te doen nemen, met te doen ophouden in de Parlementen, de ongeregtigheden die soo veel gelegentheden tot klagten gaven. En het was ligt te oordelen, door de weygeringen, diemen hen van dag tot dag dede van hen meer toe te staan, dat indien men hen kon doen in stilte leven, onder beneficie van dit Edict, met verwagtinge van de bevrediginge van het Ryk, soo van binnen als van buyten, men hen sou willen doen geloven, dat sy geen ander Edict van noden hadden, dewyl dit tegenwoordige genoegsaam tot hun versekeringe was. Al wat men meerders hadde konnen doen, sou hebben geweest eenige andere plaatsen tot oeffeninge toe te staan, in de plaats van deze, welke de Tractaten van onderwerpinge hen hadden doen verliesen. De Catholyken selve, stonden hen sulk een slag van vergeldinge wel toe; en het scheen dat de Koning hen niets wilde toestaan, als onder het voorwendsel van de schadeloosheid, om dat het de schynbaarste verschooninge van al sijn toegestane gunsten was, diemen den Paus of sijn Legaat sou konnen voorwerpen. Men zag wel dat het onmooglyk was de Gereformeerden te verbinden, sig met minder te vreden te stellen, en datse selfs redenen hadden, sig vast op dese pretentien te houden, nademaal het regtvaardig en billyk ware, hen schadeloos te houden, in een voordeel, het welke men hen sonder oorsaak hadde benomen; tegens het uytgedrukte woord des Konings en de be-

Edict van 1577 tot Rouaan, vergenoegt de Gereformeerde niet.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1596. loften door de Princen en Heeren geteykent, daar wy soo menigmaal van gesprooken hebben. Maar dese vergoedinge gaf den Gereformeerden geen genoegen, die meerder vryheyd en sekerheyd wilden hebben, als men hen door dese middel gaf, en de welk sy eyndelyk na een lang gedult verkregen. Maar dese bevesting liet niet na tot Rome qualyk opgenomen te werden, en ten minsten in schijn, den Koning aldaar een groote moeijelykheyd op den hals te halen. De Paus klaagde heviglyk tegens d'Ossat, soo over de saak als over de maniere, om dat, seyde hy, de Koning het Parlement, dat sig hadde tegengesteld, daar toe gedwongen hadde. D'Ossat besteede al sijn kloeksinnigheyd en bequaamheyd, om den Paus voldoeninge te geven. Hy stelde voor de onnuttigheyd van de vrede, na een Borgerlyken Oorlog van vyf-en-dartig jaren, dewelke niet, als door dit Edict konde eyndigen, en hy vertoonde dese vrede, als seer noodwendig tot de bekeringe der Gereformeerde, daar de Koning van dag tot dag groote voortgangen in dede. Hy toonde met ophopinge de verwoestinge die dien Oorlog hadde veroorsaakt, voornamentlyk aan de Religie en de Kerkelyke goederen. Hy vertoonde, dat het niet de Koning was, die dit Edict gegeven hadde, maar wel sijn voorsaat, die alstoen van al de Catholyken van binnen gehoorsaamt, en van die van buyten bygestaan was; dat het 't minst gunstige van alle Edicten was, die de Gereformeerden oyt hadden verkregen. Dat terwyl men het selfde hadde waargenomen, hun Godtsdienst oogschynlyk vermindert was, dat tegenwoordig de Koning van binnen niet gehoorsaamt, en van buyten aangevogten was, en dat evenwel hy niets meer als de voorleden Koning hadde gedaan, selfs niet sonder toestemmingen van de Catholyken van sijn partye. Dat het Edict, het welke de Ketterye in sekere plaatsen besluyt, de Roomsche Religie over al vast steld, datmen noyt hadde gelooft, dat de Gereformeerde, *Na datse zoo veel tot behoudinge van den staat hadden toegebragt*, en sig met meer als vyftig plaatsen, gedurende den Oorlog, hadden versterkt, sig daar mede souden hebben willen laten payen, en dat in een tyd dat de Koning hebbende soo veel op sijnen hals, sy sig zelven meerder hadden konnen doen geven, dat de Koning seer te prysen was, die het belang van de Catholyke Godtsdienst soo wel hadde geweten te menageren, of te minsten, dat hy verschoonbaarder was, door sijn verdraagzaamheyd, als sijn voorzaten. Hy bragt by de gelykenisse van het onkruyd, datmen spaarde, als men het niet konde uyt rukken sonder het koorn te beschadigen. Hy bragt met lof by de voorbeelden, van al de Catholyke Princen, voornamentlyk dat van den Koning van Spangie, die de Mooren hadde verdragen, en de Hollanderen, de vryheyd van hun gewisse, en oefeninge van hun Godsdienst hadde aangeboden, om hen tot sijn gehoorzaamheyd te brengen. Hy dede sien by gevolge, dat de tegenstellingen der Parlementen, niets als Formaliteyten waren, dewyl zy wel weten, dat zy dog in het eynde moeten gehoorsamen, en datmen hen geen dwang hadde opgelegt, als deze van de algemeene noot. Hy voegde daar by wat de Gereformeerden zouden hebben te denken gehad, indien de Koning van Rouaan vertrokken was, zonder het Edict te doen bevestigen: het vermoeden van de Gereformeerden, en hunne redenen daar toe, de konsten der factieusen en zy-dragers, en der Spangiaarden, die dezelve ophielden, het gevaar, 't welke de Oorlog de Godtsdienst en den staat stond toe te brengen, indien sy eenmaal weder quam te ontvonken: en alsoo eyndigde hy, met de hoope, dat de vrede alle dingen in een aangenamen staat, voor den Paus sou stellen. Dese die den styl van den Roomschen stoel niet verstaan, souden sig mogen verwonderen, datmen soo veel geschals over deze bevestinge maakte, hoewel men ter selver tyd, niet een woord repte van het publyke Tractaat daar men in trad, in het aansien van den Legaat selve, met de Gereformeerde. Hoewel het nu albereets gerugts genoeg gemaakt hadde, om van een ieder geweten te sijn, en de Legaat niet had na gelaten daar berigt van te geven. Maar het is een van de geheymen der fijne staatslisten van dat Hof, de saken in schyn van een bly-spel te verhandelen; daar men noyt van de zaken spreekt gelyk men daar van denkt, en men wel weet te onderscheyden van wat saken men een vertooning maakt, en van welke men stil swygen moet. Volgens deze regulen veynsde men niets te weten, voor dat het besloten was, het gene men niet konde verhinderen; maar men mord daar over, alsser geen hulp meer toe overig is; om te doen zien, datmen deselve niet voor goed keurd; om dat het een affront sou sijn deselve besloten te sien na datmen onnuttelyk sig daar tegens sou hebben gesteld. En daarom klaagde de Paus over dit nieuwe Edict, datmen vervaardigde, als het was vast gesteld, om dat het gerugt dat hy alstoen daar van maakte, Vrankryk geen hinder konde toebrengen, en het misnoegen der Spaanschen konde te vrede stellen.

De Paus klaagt daar over.

D'Ossat bevredigt hem.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

De Commiſſariſen lieten ſig ter vergaderinge, voor het begin van February, niet vinden, maar ſoo haaſt ſy aangekomen waren, proteſteerden ſy, dat de Koning niets meer konde toeſtaan, als hun inſtructie mede bragt; wegens het welke ſy, in plaats van alle redenen den ſtaat van des Konings ſaken by bragten, het geene hem niet toeliet meer te doen; hoe groot ook anderſints ſijn genegentheyd om hen gunſt te bewyzen mogt zijn. Deze reden van ſtaat ging inder daat, niet als over het misnoegen, dat de gunſten de Gereformeerden toegeſtaan, aan de Liguiſten ſou konnen verwekken; welker Geeſt albereets qualijk herſtelt, ligt nieuwe voorwendingen tot een nieuwen Oorlog ſou konnen vinden. De Koning vreesde zulks en konde geen vertrouwen, op deze verzoende Vyanden ſtellen, die hem alsnog als in dienſtbaarheyd hielden, en de conjuncturen van tyden ſchenen zijn vreeze te authoriſeren, om dat de Spangiaard, die altoos met deze half gedoofde factie in verſtand leefde, de Grenſen aan veel plaatſen geopent hadden. Maar deſe reden van ſtaat gaf misnoegen aan de Gereformeerden, in plaats van hen te buygen. Alles, volgens hun ſeggen, quam daar op uyt, om een offer van hun ruſt en veyligheyd aan de driften van hun oude vervolgers te maken, en om de waarheyd te ſeggen, niets gunſtigs voor hen te doen; uyt vreeze van de Liguiſten te ontſien, was hen klaarlyk genoeg geſegt, datmen liever wilde hen in de ellende laten, en aan het blykelyk gevaer van verdrukkinge overgeven, als hun onverſoenbaare Vyanden te misnoegen (die daar uyt redenen van weder opſtandt hadden mogen nemen) dat men de Gereformeerde hooger als hun bereyk hadde willen zetten. En daarom was het, dat deze reden van ſtaat niet veel werkinge in de vergaderinge dede, welke niet konde in ſchikken, dat men by grond regel van ſtaat het belang en intereſſe van ſoo veel getrouwe onderdanen, aan de begeerte van een moetwilligen aanhang ſou opofferen; datmen hun dienſten agter de rugge ſtelde, hun perſonen aan nieuwe wreetheden open ſette, datmen weygerde hen genoegſame verſekeringe voor hun gewiſſe en voor hun leven te geven. Sy dede dan aan des Konings Commiſſariſen door een van haar leden verklaren, dat ſy ſig niet konde genoegen met het gene men haar toeſtond, en dat de verdrukkinge waar in men de Gereformeerde dede leven, hen ten laatſten ſou verbinden eenige vertrooſting by ſig ſelven te ſoeken. De Commiſſariſen, welker magt altoos bepaald was, omtrent eenige ſaken, welke ſy niet derfden te buyten gaan; ſiende wel dat de Gereformeerde niet te vreden waren, ſchreven aan het Hof, dat het zeer dienſtig ware, deze vergaderinge te doen ſcheyden, maar datmen moſt maken, het werk alzoo aan te leggen, datmen de Gedeputeerden te huys ſand, met het gene hen eenigſins genoegen ſou konnen geven. De Grave van Schomberg en de Preſident de Thou, die ſig alſtoen tot Tours bevonden, om de vrede met den Hartog van Mercœur te bearbeyden, ſchreven het zelfde; en de Grave was van meeninge, datmen dit Volk, het welke men *Eſprits Malades*, kranke Geeſten noemt, te vreede moſt ſtellen, als ſiek, niet aan wederſpannigheyd en oproerige paſſien, gelyk hun Vyanden hen hebben willen wys maken, maar aan misvertrouwen en geregtige vreeſe, voor het toekomende, gelykmen uyt regtmatige Hiſtory Schryvers leeſt. Men twyfelde in Spangie niet, of de Gereformeerden ſouden ten laatſten moede werden van ſoo veel uytſtellens, en tot het uyterſte komen; en deſe twee wyſe Raadsheeren ſagen wel uyt de konſte en uytſtellen van den Hartog van Mercœur, dat deſe Prins alleenlyk wagte op het eynde dat de ſaken van de Godtsdienſt ſouden nemen, om ſijn eygene beſluyten daar naar te reguleren. En daarom was het dat ſy den Koning rieden, ſig vreedſaam van binnen te ſtellen, om gevolgelyk den Oorlog te beter buyten te voeren. Du Pleſſis ſchreef de ſelve ſaak. En de Gereformeerden boden aan, na datmen hen genoegſame verſeekeringe ſou gegeven hebben, al hun magt aan te wenden, of om den Hartog te winnen, of om de Spangiaarden aan geene ſijde hun oude grensſcheydingen, weder af te dryven.

Misnoegentheyt der vergadering over het weder keren der Commiſſariſen.

Die den Koning advys brengt dat het nodig is haar te vreeden te ſtellen.

De woorden der Gereformeerde, diemen quaataardiglyk als dreygementen, om de wapenen op te nemen, uytleyde, hoewel ſy noyt geſprooken hadden, van formeelyk den Oorlog aan te vangen; maar alleenlyk niets van het Hof meer te verwagten, en ſig te mainteneren, ſoodanig als ſy ſouden konnen, indien men hen ſogt te verdrukken, ſtelden den Raad in een ongemeene verlegentheyd, in voegen de misvertrouwens en bitterheden aan weder zyden, meer en meer begoſten toe te nemen, en het Hof meer quaads van de zyde der vergaderinge vreesde, als de vergaderinge voor hadde haar te doen, gelyk ook weder van haar kant, de vergaderinge, meerder van wegen het Hof te gemoet zag en vreesde, als men haar aldaar toebereyde. Alzoo is in twyfelagtige ſaken,

Vermoedens en misvertrouwens over en weder.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1597. ken, de vreeze veel tyds over en weder, en men tragt evenwel om ſtryd moed en courragie te toonen, daar in de grond de ſchrik aan beyde ſyden even groot is.

De Koning dede ſijn beklag over de vergaderinge door ſeer hevige brieven: en leyde het opentlyk op de Hartogen van Bouillon en La Trimouille, daar ontſtonden verdeeltheden in de vergaderinge ſelve, die geſchapen ſtonden, de zaken der Gereformeerde t'eenemaal te verderven. Miſſchien ſijn de ſelve geweeſt een uytwerkſel van de ordinare handelingen van het Hof, het welke enkelijk de vergaderinge naarder by haar hebben wilde, op dat deſelve voor haar liefdens-teekenen, weldaden en careſſen te gereder ſou mogen ſijn. Het ſoude mede wel konnen ſijn, dat dit zy geweeſt, een uytwerkinge van het ongeval, het welke gemeenlyk de verſamelinge van veel perſoonen, die in aard, bequaamheyd, en belangen verſchillen, verſelt; dat hoewel ſy over-een-komen in het algemeene deſſeyn, zy gemeenlijk over de verkieſinge van nodige middelen en expedienten over hoop geraken. Het is daar mede gelyk met deſe Harmonye en over-een-ſtemminge, die de Weereld doet beſtaan; door de t' ſamen over-een-komſt van verſcheydene onover-een-komende oorſaken; de welke ligtelyk de juyſte proportie en bematiginge die hen te ſamen verbind, ſou konnen te buyten gaan; indien ſy niet door de byſtand van een almagtige hand onderhouden wierden. Alſoo ook de verſameling van verſcheydene geeſten, die ſeer verſchillende opſigten hebben, kan van ſig zelven ligtelyk komen te vervallen, hoewel ſy meenigmaal de zelfde bewegingen hebben, om eenſtemmiglyk te handelen, wanneer der geen hooger magt is, die hen onderhoude, en een ieder het beleyd en belangen van een ander, door ſijn eygene grond regulen en beſpiegelingen wil reguleren. De vergaderinge, die de voortgang van deze tweedragten, de invloeyingen en konſten van het Hof toeſchreef, en wel ſag van wat gevolg deſelve ſou konnen ſijn, oordeelde het beter te ſijn, naar elders meer op te breeken, om een grooter quaad voor te komen, en quam alſoo op den 5. van Maart weder tot Saumur. Deſe veranderinge van plaats konde aan beide ſyden aangenaam ſijn. Aangenaam voor den Koning, den welken Du Pleſſis aldaar dienſtig ſou konnen ſijn, wederhoudende door ſijn wijsheyd de alderhevigſte gemoederen: waar over hem de Koning ook eenigen tyd te vooren ontboden hadde, en bevolen over Vendoſme te komen, om aldaar de ſaken tot ſtilte te brengen: ook aangenaam voor de Gereformeerden, om dat het geſag van Du Pleſſis, ſijn wysheyd en billijkheyd aan deſe verdeelingen hulpmiddelen ſouden konnen toebrengen, en hen alle daar toe beſtellen, datſe niet anders als voor de gemeene ſaken zogten te arbeyden.

Verdeelthe-den in de vergaderin-ge.

Die weder naar Sau-mur keerd.

Ondertuſſchen vorderden de zaken gantſch weynig, en het kleyn genoegen, het welke de Commiſſariſen (van welke eenige meenden dat de uytſtellen maar gemaakt werk waren) aan de vergaderinge hadden gegeven, was oorſaak, dat deſelve haar misnoegen ſelfs weder naar Saumur bragt. Daar liep ſelfs een gerugt dat de Koning heymelyk van vrede met den Aards-Hartog handelde, en dat gaf weder nieuw vermoeden aan de Gereformeerden; welke geloofden datmen ſoo veel verlenging verſogt, ten eynde, dat ſoo de vreede mogt gemaakt werden, eer datmen met hen iets beſlooten hadde, men in ſtaat zou ſijn, hen niet toe te ſtaan, als het geene de Catholyken ſouden willen quyt ſijn. Maar daar quam een voorval, het welke de geeſten wonderlyk verſtelde, een weynig tyds na dat de vergaderinge tot Saumur weder gekeert was. De Spangiaarden verraſchten Amiens, welke plaats, men aan de bewaringe van haar inwoonders gelaten hadden; die de plaats ſlegtelyk beſorgt hadden. Deſe klop maakte een groot gerugt over geheel Europa, men ſchatte Vrankryk als verlooren. In Vrankryk ſelve vernieuwden de t'ſamenſpanningen. De verſlagene geeſten, wiſten niet wat te doen, of te laten. De Koning ſelve verloor geheel den moed, en toonde die zelve grootheyd van gemoed niet, die hy al ſijn leven getoont hadde. Men kan oordelen van den ſtaat, daar Vrankryk toen in was, uyt het geene in Bretagne voorviel. Briſſac des Konings Stede-houder in die Land-voogdye en verſoent Liguiſt, dede een verſameling van den Adel in die Provintie in ſijn by ſijn leggen, en dat, gelijk men zeyde, met toeſtand en goedvinden van Monpenſier, de Hartogen van Bouillon en de La Trimouille. Men ſtelde aldaar voor, ſig onder de beſcherminge van de Koninginne van Engeland te begeven, onder den naam van *Bon Francois*, goede Franſchen: als voor af ſtellende, dat na dit verlies, de Koning niet meer in ſtaat was om ſijn Koningryk te konnen bewaren; en ſijn Onderdanen tegens een vreemde invaſie en inval te beſchermen. Het ſelfde toeval veroorſaakte groote bewegingen onder de Gereformeerden, daar waren onder hen, die de wapenen wilden aannemen; en al die geene die bequaam waren, om die te dragen

Veraſſing van Amiens.

Verwar-ring van ſa-ken.

tot

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

4. Boek 1596.

Voorslagen van Oorlog in de vergaderinge.

tot hun gevoelen wilden brengen. Eenige stelden een aanslag op Tours voor, waar henen men eenige Troupen, na het goedvinden van de La Trimouille sou senden. Andere meenden datmen sig van sulk een hatelyke gelegentheyd niet behoorde te dienen, en dat het selfs eerlyker sou sijn, van sijn oude pretentien af te staan, als nieuwe eyschen voor te stellen. De twee Hartogen bragten de saken van hunner zyde soo verre, en tragten te doen geloven, datter geen herstelling als in de wapenen was. Maar by na al de Kerken verwierpen die voorstellingen. De grootste Steden, welker voorbeelt de andere konde trekken, slooten daar de ooren voor toe; het beste gedeelte van den Adel weygerde daar na te luysteren, en de voorslagen van de Hartogen bleven sonder gevolg. Het gerugt nogtans liep dat de oneenigheyd alleenig, de Gereformeerde hadde verhindert sig tot den Oorlog te begeven, om dat den Adel en de Consistoriale, volgens hun oude wyse van doen, in geschil waren, rakende de beleydinge der geldmiddelen, die men tot den Oorlog ligten sou. Den Adel wilde de handelinge daar van hebben, en de Consistorialen begeerden, dat de selve door Commissarisen ter nominatie van de Kerken, souden werden geregeert. Maar de menees en heymelyke handelingen, seyde men, door de tweedragt verstroyt sijnde, wilde sig een ieder by den Koning verschoonen, na het herwinnen van Amiens, daar sig niet mede gemoeyt te hebben; en toen was het, om stryd wie hem de eerste de geheymen van deze bewegingen souden openbaren. Invoegen het meeste ongenoegen, op de twee Hartogen quam te vallen; die de aanleggers van dese warringen waren geweest. Maar het volgde daar uyt, datmen misschien het quaad grooter maakte als het was, om dat in berigten van die nature, men gemeenlyk gaarne meer zegt als men weet, en alsoo sig verstout meer by te brengen alsser van de saak is. De bewegingen van den Hartog vallen niet seer ligt te doorgronden. De Catholyke Schryvers leggen hen te last datse sig van de disordren van den Staat soude hebben willen dienen; om met gewelt te verkrygen het geene men hen weygerde. Maar de President de Thou, die de saken van na by besag, om dat hy in de plaats tegenwoordig was, verhaalt daar een onschuldige bewegınge van. Hy schryft hun voornemen, de noodwendigheyd publyke ellende toe; om dat in dese algemeene verwarringe van het Koningryk, een ieder selfs wegens sijn eygene behoudenis bekommert was, en geloofde sijn veyligheyd by sig selven te moeten vinden, waar van hy tot bewys by brengt, dat aanstonds naar het weder veroveren van Amiens, sy weder de wet ontfingen die de Koning hen wilde opleggen: om datse alstoen zonder twyfel weder ontfingen de hoop van voor het toekomende in vrede te sullen leven, en dat onder een Koning die bequaam was hen te mainteneren. Dat is te zeggen in een woort, dat dese bewegingen sijn, onder het getal van deze dingen, die door de uytkomst gequalificeert, en sus of soo gemaakt werden. Men hadde de selve als een kloekheyd van Staat aangemerkt, indien de Koning voor Amiens te kort geschooten hadde; en nu heeftmense voor een misdaat laten passeeren; om dat het geluk des Konings, hem wel haast in een staat stelde deselve hun auteurs en aanleggers op hun broot te leggen. Inder daat, nademaal het de bysondere drift van eenige Heeren, welkers heyligheyd door het geduld en stilmoedigheyd van het grooter getal gestuyt is, zy geweest, zo isser niets onregtvaardiger, als een misdaad te maken, voor alle de lighamen, van de onderneminge van eenige hunner leden. Voornamentlyk wanneer de gemagtigste de sterkste sijn geweest, en alzoo, om zoo te spreeken, de andere de Wapenen uyt de hand gerukt hebben.

Beweegingen van de Hartogen de Bouillon en La Trimouille.

Verwarringe des Konings.

Ondertusschen was de Koning tot de uyterste noot gebragt; hy hadde nog gelt nog Volk, en wist niet op wie hy sig sou vertrouwen. By na al de Heeren van het Hof waaren in vreemde t' samen-sweeringen ingewikkelt. De versoende Liguisten bleeven in het oog, en Biron selve, die den Koning een moet aangesprooken, en om Amiens te Belegeren doen besluyten hadde, misvertrouwde sig syner heymelyker Vyanden; die hy de *Nouveaux Convertis*, de nieuweling bekeerden noemden. De gelt-bronnen ontbraken soo opentlyk aan die gene die de finantie handelden, datter selfs niet genoeg tot het onderhoud van des Konings Huys te vinden was; en gedurende het beleg hy menigmaal aan Rosny klaagde selfs geen kleederen naar syn waardigheyd te hebben. Dit was de oorsaak, dat hy sig al wat van syn Koninglyke grootheyd liet affakken, en onderstandt van syn Onderdaanen eyschte, op een soo ootmoedige maniere, dat het wat te gering voor een groot Koning was. Wanneer hy vernam, dat de vergaderinge van Vendôme naar Saumur weder stond te vertrecken, schreef hy aanstonds aan den Grave van Schomberg en den President de Thou, sig daar heen te begeven, om te be-

1579\. tragten die weder naar Vendosme te brengen, om Vic en Calignon de moeyte te benemen, van soo verre te reysen. Hy sand ook weder syn Commissarisen daar heen, met instructien vol klagten, over den handel der vergaderinge; voornamentlyk over het aanslaan van syn penningen, en Comptoiren, dat sy hadden geauthoriseert: hy voegde daar by dreygementen, van niet te sullen verdragen, dat men hem meer sulke eyschen dede, en liever te hebben met sijn Vyanden te verliesen, als van sijn ondersaten veragt en ongehoorzaamt te zijn. Maar het verlies van Amiens dede hem een geheel anderen taal voeren. Hy schreef aan de vergadering tot Saumur van den 12. Maart by Monglat: maar men zag daar niets anders, als aanmaningen, om sig met sijn aanbiedingen te vreden te willen houden, of hun verzoeken tot op een anderen tyd uyt te willen stellen, het waren niet anders als smeekingen hun vergaderinge te willen eyndigen, en in deze gelegentheyd het algemeene goed boven het bysondere te stellen, om hun intentien te regtvaardigen. Men diende sig ook, om hen te raken, van een brief van Lesdiguieres, die hen te kennen gaf, dat hy in haast uyt het Hof stond te vertrekken, om te gaan toesien, dat de Hartog van Savoye, niet het eene of het ander van sijn sijde quam aan te regten, terwyl de Koning in Picardye besig was: en hy vermaande hen, van sig van het verlies van Amiens niet te bedienen, om hun eyschen te grooter te maken. Een weynig tyds daar na schreef de Koning ook aan Du Plessis, en dat op een wyze, die genoeg de verlegentheyd waar in hy sig bevand, uytdrukte. Deze getrouwe hadde hem de klagten, wegens de antwoord die de Grave van Schomberg aan de Gedeputeerden hadde gegeven, gedaan. Hy had deselve al te koel gevonden om de geesten te vergenoegen, en selfs hart genoeg om hen te doen uyt den toom springen. Des Konings antwoord was seer rakende; hy verklaarde dat, indien men de staat van sijn saken kende, men zou sien, dat hy niet meer konde doen. Hy vertoonde sijn tegenwoordigen staat ongelukkiger als zy was geweest, terwyl hy niets anders als Koning van Navarre was, om dat hy door niemand wierd bygestaan; en dalende vorders een weynig af van de Majesteyt van sijn staat, bad hem, dat hy de Gedeputeerde wilde verbinden, sig met sijn antwoord te vreede te houden; uyt vreese dat hy sou gedwongen werden vreede met Spangie te maken.

Syn onderscheyde wyse van schryven aan de vergaderinge voor en na de verassinge van Amiens.

De Grave van Schomberg sig met de andere Commissarisen tot Saumur hebbende laten vinden, dede hun aankomst aan de vergaderinge bekend maken, en versogt dat deselve iemand uyt haar lighaam hen toezonden, om die des Konings intentie te doen verstaan. Maar de vergaderinge wilde met hem door geen Gedeputeerden handelen; niet uyt veragtinge van des Konings gezag, gelyk haar lasteraars voorstelden, maar om dat deselve meerder veyligheyd vand, opentlyk, als door bysondere deputatien te handelen; invoegen dat sy weygerde te deputeeren, en den Grave nodigde in de vergaderinge te verschynen, om hen bekend te maken, het geene hy gelast ware te seggen. Hy verschoonde sig eenigen tyd, om het selfde te doen, en dese uytspoorigheyd te begaan, in hoedanigheyd als Commissaris van den Koning, maar eyndelyk voegde hy sig naar de begeerte der vergaderinge. De Vic ging daar, en gaf haar kennisse van des Konings meeninge. De vergaderinge was niet met de voorstellingen, die haar gedaan wierden, vernoegt, van gelyke antwoorden de Commissarisen, op een wyse die hen geen genoegen gaf. Sy nam ten naasten by den selven keer, diemen aan hun instructien hadde gegeven, en betaalde complimenten met complimenten, beloften met beloften, en gelyk al de spreekwysen, of klaaglyk of verbindende van hun commissie daar op uyt quamen, datmen vast bleef by hen niets in te volgen, of uyt te stellen hen iets te vergenoegen, tot na het bewyzen van den nieuwen dienst, diemen hen afvergde, alzoo quamen ook al haar protestatien daar heen, van niet af te staan van het geene men pretendeerde te hebben; om dat sy het selve geregtig oordeelde te zyn; en te beloven hun goederen en leven voor den dienst van den staat, in het werk te stellen, wanneer men hen vergenoeginge sou hebben gegeven. De antwoord diese aan des Konings brieven gaven, was by na in deselve termen. Sy betoonde een groot verdriet in het verlies van Amiens, en beklaagde sig over de langsaamheyd, die men omtrent de saken gebruykte, als een oorsaak, die de Gereformeerde verhinderde hun genegentheyd aan sijn Majesteyt te toonen; belovende voor de rest, dat alsoo haast men de staat van hun gewisse soude versekert hebben, zy vaardig souden sijn meer als oyt alles wat sy het kostelykste hadden, ten dienst van sijn Majesteyt op te zetten. Maar zy deden verstaan, dat sy omtrent hun eysch niet konden verminderen, ten opsigt van het gemeene goed, datmen hen voorwierp, om dat sy geloofden met

Antwoord van de vergaderinge.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

4. Boek
1597.

al de andere Gereformeerden, dat de ſekerheyd van hun Godtsdienſt van hun perſoonen en huysgeſinnen, niet minder een gemeen goed was, als het weder veroveren van Amiens. De Koning van deeſe geſteldheyd der vergaderinge door de Commiſſariſen berigt ſijnde, en de antwoord die hem Monglat toegebragt hadde verſtaande, dede eenige nieuwe propoſitien opſtellen, verminderende omtrent eenige poinĉten van weynig belang, daar de vergaderinge onvergenoegt over was. Invoegen hy weder tot den aangang wilde komen; en dat door een nieuwen brief, eer hy tot ſijn voorgenomene onderneminge vertrok. Hy had alvorens aan den Grave van Schomberg geſchreven, om ſig over de vergaderinge te beklagen, en de harten der Gereformeerden te raken. Hy hadde niet vergeeten, een kleyne onpaſſelykheyd, die hen over gekomen was, te doen gelden; en te getuygen, dat hy nootſaakelyk buygen moſt, indien men ſig met ſijn aanbiedingen niet te vreeden hield. Maar in den brief dien hy aan de vergaderinge ſelve ſchreef, en die door Monglat en La Force dede aanbrengen, gebruykte hy een andren toon. Men ſag 'er niet als het vertonen van nieuwe troublen, die hun volhardinge, welke hy hardnekkigheyd noemde, in het Ryk ſouden konnen doen herleven, en de voordelen die de Spangiaarden, albereets ontzaglyk en op geblaſen, door hun overwinningen, uyt de oneenigheyd der Franſchen ſouden konnen trekken. Het waren niet als beſweeringe en overtuygingen, by de genegentheyd, die hy hen altoos hadde gedragen, en die hy hen ſoo menigmalen getoont had, en by de liefde die ſy tot hun Vaderland behoorden te hebben, voor alle ſaken te denken, om den Vyand te rugge te dryven. Het waren niet als beloften, om hen des te gemakkelyker hun begeren toe te ſtaan, na dat ſy aan den ſtaat deſen dienſt ſouden hebben gedaan, indien hy ſulks voor het tegenwoordige niet konde doen.

De vergadering antwoorde op deze vertoogingen, die Monglat met al ſijn vermogen onderſchraagde, het geen ſy aan de eerſte hadde gedaan, en ſchryvende aan den Koning zelve, vertoonde ſy hem, datmen niets van hem begeerde, als de oefeningen van hunnen Godtsdienſt en regts-plegingen: dat de Gedeputeerden niet vergadert waren, voor eenige pretentien van gierigheyd, of voor den ſtaat verflyken ſtaatzugt; en dat ſy ſig nog veel hadden ingekort, ſelfs boven de volmagten, welke ſy uyt hunne reſpeĉtive Provincien hadden mede gebragt, en dat in aanmerkinge van den tegenwoordigen ſtaat van ſijn Majeſteyt. Sy erkenden ſeer pryſlijk de opregtigheyd der Commiſſariſen, maar beklaagden ſig ſeer over den Raad, en verklaarden nettelyk, datſe de onmooglykheden omtrent het verkieſen van hun begeerten voortgebragt, niet anders namen als voor blyken van hun quade wille. De vergaderinge gelyk geſegt is, was alſtoen tot Saumur, alwaar Du Pleſſis den Koning zeer dienſtig was, om de getergde geeſten te bevredigen, die geen andere beradinge by na als ſchrik en wanhoop hadden. Maar hy ſelve gaf den Koning te verſtaan, dat het ligter ſou vallen de ſaken tot vreede te brengen, in een talryker vergaderinge, om datmen daar meerder ſtemmen ſou vinden, om tegens deze, welkers geeſt en gezag men vreesde, te ſtellen. Dit was een van de redenen, waarom de vergaderinge tot Châtelleraud verlegt wierd, en aldaar op den 16. van Juny gekomen is. Sy was ſchoonder als oyt voor heen, en men vand 'er een Edelman, een Leeraar, en een Man van affairen en ſtaats-ſaken, uyt een ieder Provintie, en behalven dat, verſcheydene Heeren van vereyſchte qualiteyt, volgens het reglement van Sante Foy, om aldaar buyten deputatie te aſſiſteeren. La Trimouille, die de aanſienlykſte in de voorgaande was geweeſt, was voorſitter in deze tegenwoordige, en onderſteunde de belangen van den Godsdienſt met ſulk een yver, dat het misvertrouwen, en den haat, diemen voor dezen ten Hove tegens hem hadde opgenomen, hier door zeer veel toenamen.

Die verlegt is tot Châtelleraud en grooter van getal als de voorgaande.

Het is een van de ſaken waar van men tegens de Gereformeerde het meeſte geſchal gemaakt heeft, den Koning in het beleg van Amiens verlaten te hebben; en men ſou wel willen doen geloven, datſe daar inne een miſſlag tegens hun pligt hebben begaan, welke al de eere van hun vorige daden uytwijſt. Men vind daar in twee zaken te beriſpen. Eerſtelyk het vaſt beſluyt van de vergaderinge om niets van hun begeertens af te ſlaan, ter tyd wanneer het ſcheen dat het wel-weezen van de ſtaat een gedeelte van hunne pretentien, hen tot een offerande voor de vreede afvorderde. De tweede een weygeringe den Koning in een beleg te volgen, aan het gevolg van het welke men geloofde dat de behoudenis van het Koningryk gelegen was. Maar de halſterrige ſtandvaſtigheyd van de vergaderinge was nodig, om dat dit lighaam, alleen beſtaande uyt luyden die van wegen de Provincien waren Gedeputeert, het ſelve verbonden was,

vol-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1597. volgens de magt der Gedeputeerden alleenlyk te ageeren, indien het haar resolutien, niet aan een disaveu en verwerpinge wilde bloot stellen. Dese beveelen nu verbonden de Gedeputeerden van eenige begeerten niet af te wyken, welke men oordeelde noodwendig voor de vryheyd, en de sekerheyd der Persoonen en gewissen te sijn. Indien men in de vergaderinge de aanbiedinge van den Raad had aangenomen, zulks hadde nergens toe gedient als om hen te doen verstroyen, en de Provincien vervallen van de hoope die sy op de getrouwigheyd van deze Polityke Raden gevest hadden, zouden zonder twyfel de uyterste resolutien genomen hebben, indiense door de afwykingen van hun Gedeputeerden verraden waren. En daarom hebben de Gedeputeerden, de aanbiedinge die hen des Konings Commissarisch gedaan hadden, bekent gemaakt, ten eynde om geauthoriseert te werden, of de zelve te ontfangen, of te verwerpen; en hebbende tot Châtelleraud de antwoord der Provincien, door de nieuwe Gedeputeerden, diemen by de andere voegde, ontfangen, dede zy den Koning weten, dat sijn aanbiedingen hen niet vergenoegt hadden. Men behoeft maar aan te merken, om te oordelen of deze vasthoudentheyd van de vergaderinge een hardnekkigheyd of standvastigheyd zy geweest, wat verwarringe in het Ryk sou gevolgt hebben, indien de vergaderinge soo inwilligende hadde geweest, als een Edict dat de Provincien niet zouden hebben begeeren aan te nemen. De Gereformeerden zouden op nieuws weer hebben moeten beginnen, en het Ryk zou onmydelyk hebben in den verderflyken Oorlog moeten vervallen. Vorders het Artykel van de oefeninge der Religie sijnde gereguleert, soo ontbrak 'er niet als de veyligheyd te reguleeren, en het most wel vreemt gescheenen hebben, dat na te hebben, het geene de Gereformeerden hadden begeert, toegestaan voor de vryheyd van hun Religie, men hen als hardnekkige zoude hebben gehandeld, om datse niet wilden afstaan, van de versekeringe diese begeerden tot uytvoeringe der beloofde zaken; de maniere diemen hadde gebruykt om de Liguisten te reduceeren, in weerwil van de woorden en schriften der voornaamste van het Hof, hadde t' eenemaal het vertrouwen weg genomen, en men moet weynig weeten wat billykheyd te seggen zy, om een misdaat de Gereformeerden aan te vryven, om datse halstarriglyk, de sekerheyd van hun beloften hadden begeert, van luyden van zulk een quade trouwe, van welke sy nog zulke varsche voorbeelden voor oogen hadden.

Verschooninge van de harthoudentheyd van de vergaderinge, op het soeken der verseekeringen.

Wegens het beleg van Amiens waren de beradingen gescheyden en verdeelt. Daar waarender die begeerden dat men nog den Koning deezen laatsten dienst sou doen, om de Vyanden der Gereformeerden beschaamt te maken, en den mond te stoppen; en om te doen sien, dat geen onregtmatigheyd hun getrouwigheyd konde overwinnen. Sy verhoopten zelfs, dat zulks, de alder yverigste Catholyken sou gebogen hebben, en doen verstaan tot in veyligheyd te laten leven, luyden die hun eygene belangen lieten varen, om daar de noodwendigheyd van den staat hen riep, toe te loopen. Of ten minsten zy stelden sig voor oogen, dat indien men egter hadde voortgegaan hen de zelve ongeregtigheden als voor heen aan te doen; hun onberispelyke conduiten hun Vyanden het verwyt van geheel Europa op den hals sou hebben gehaald. Dit was het goedvinden van L' Esdiguieres, aan wien de vergaderinge Gedeputeerden, met voordeelige aanbiedingen sand, die hy niet wilde aannemen. Het is waar dat hy een wyze van reproche en afkeuringe selve aan dezen Raad heeft gedaan, waar uyt men kan oordeelen, dat hy meerder hadde gedagt op de sekerheyd van sijn staat, als op die van sijn Godtsdienst. Maar de andere waren van gevoelen, datmen met een slag van menschen te doen had, die al de diensten diemen hen konde doen, als verschuldigde pligten aannemen; die noyt geloven aan iemand verbonden te sijn, watmen hem ook doe, die de gedagtenis van de alderbeste daden, al soo haast souden verliesen als het werk voor by is, dat veele van die gene die hen het meeste tegen stonden, van die gene waren, dieze tot Tours, uyt de handen van den Hartog van Mayenne getrokken hadden, datmen konde oordeelen, wat hen na het bemagtigen van Amiens sou gebeuren, uyt het gene hen dagelyks gebeurde, door de strafheden van antwoorden, en de vertragingen der besluyten. Sy deden aanmerken het onderscheyd van de taal diemen gevoert hadde voor en na het veroveren van dese plaats. Men hadde aangevangen hen te dreygen voor dit ongeval: maar daar na quam men hen vleyen en smeeken; waar uyt ligt te oordelen viel, datze niets van het Hof souden verkrygen, soo haast als het selve sig sterk genoeg sou bevinden, om uyt den mond te derven weygeren. Daar waaren 'er die niet ontveynsden te zeggen, datse het voor een sotternye agte, tot een daad te helpen, die de vreede tusschen Vrankryk en Spangie zou bevorderen, om datse

Haar beleydinge omtrent het Reduceren van Amiens verscheydene Advysen.

versekert

verſekert waren, dat men die niet zou maken als tot hun nadeel. Het voorbeeld van de Tractaten met de Liguiſten gemaakt, gaf hen dat affchouwen; en de quade trouwe, van welkemen ſig in een gelegentheyd, om hen te bedriegen, hadde bediend, dede hen alles vreſen voor een ander. De Koning zelve vermeerderde hun alarmen, om dat om hen te verbinden, om in eenige ſaken af te ſtaan, hy hen aanſtonds dreygde, de vrede te willen maken; en datze wel wiſten dat hy de ooren leende tot de voorſtellinge diemen daar van dede, ter ſelver tyd, dat hy hen de beloften dede daar niet na te tragten als door geweld. Andere wilden datmen de Catholyken wat op hun eygene riemen moſt laten dryven, om te zien, hoe zy ſig alleen, uyt deſe ongelegentheden ſouden weten te redden, en hoe ſy het ſonder de Gereformeerden ſouden weeten te ſtellen, van welke zy, het kleyne getal en de geringe dienſten gewoon waren te veragten. Deze oordeelden dat de Gereformeerde ſulk een merkelyk gedeelte van den ſtaat, dat het niet konde ſijn, of men zou hun tegenwoordigheyd wel miſſen. En inder daat, deze partye blyvende van de andere afgeſcheyden, konde te regt niet minder als verwonderd ſtaan over hare ſwakheyd, die erkende dat in noodwendigheden van de ſtaat, de Gereformeerden al iets te agten waren. De Koning merkte beter als iemant den miſſlag diemen hadde begaan, met hen ſoo lange om den thuyn te leyden, om hen voldoening te geven; wanneer hy ſig genootſaakt bevand het beleg van deeſe plaats aan te vangen, en dat in het midden en in handen van ſijn verſoende Vyanden, daar hy niets op konde vertrouwen; en niet deſe beproefde vrienden, welkers trouwe hem ſoo wel bekend was, omtrent ſig zag. En daarom was het, dat na het veroveren van Amiens, men byna al de Geeſten verandert ſag. En de Vrede tuſſchen beyde de Godtsdienſten van een yder gewenſt en begeert wierd, ja zelfs van die gene, die dezelfde op het meeſte hadden getragt om verre te ſtoten. Inder waarheyt de Koning overwinnaar en in ſijn agtinge herſteld, ſprak vry ſtouter als voor heen, en de Catholyken hadden gedurig deſe gepretendeerde verlatinge in den mond: maar met al dat zagen de verſtandigſte de Vrede met meerder ernſt aan, en bragten daar toe meer hulpmiddelen by als oyt voorheen.

De ondervindinge van het voorledene maakte deſe laatſte opmerkingen een zeer ſchoonen ſchijn en aanſien; en de gedagteniſſe der moorderyen, gaf zelfs een gewigt aan het goedvinden van eenige, die deden vreſen, dat indien de Gereformeerden ſig bevonden in een Belegeringe, in welke de ſtraffe Catholyken, en de Liguiſten, ſonder twyfel de ſterkſte bevonden wierden, de gelegentheyt en den haat, van deſe onverſoenbare Vyanden hen zoo verre moſt brengen, als zig nog eenmaal van deze gepretendeerde Ketters te willen ontſlaan. En dit was het datmen in uytdrukſelen, die de geheugnis van de Paryſche Metten wel verbeelden, noemde *een St. Bartholomeus in het Veld aan te regten.* En daarom was het dat al deſe redenen de hoofden zoo verre innamen, die eygentlyk die gene waren, daar de Koning de meeſten dienſt van verwagte. Maar men moet evenwel dat volkomen gelove aan de laſteringen niet geven, dat al de Gereformeerden inderdaat den Koning in deſe onderneminge verlaten hebben. Hy had in ſijn Huys en in ſijn Heyr Officiers en Soldaten met menigte van de Religie, die zig aldaar bevonden, en ſelfs een gedeelte van ſijn beſte Troupen beſtonden uyt Gereformeerden. Het Regiment van Navarre, het gene in het beleg ſeer groten dienſt hadde gedaan, en voor het meeſte daar geſneuveld is, was byna geheel Gereformeert. De Hartog de Rohan, die zedert zoo veel van ſig heeft doen ſpreken, dede aldaar ſijn eerſte Veldtogt. Zelfs hebben de Gereformeerde zedert wel geweten by alle voorvallen, te antwoorden, op het gene hier omtrent hen mogt voorkomen, wetende die gene van de Religie, die ſig aldaar gevonden hebben, wel op te tellen, als mede wie daar gewond of geſneuveld waren. Het is alleenlijk waar, dat de Gereformeerde aldaar niet dienden, als makende een lighaam byſonder uyt, en met hun Troupen onder ſig: maar hier over moet men aanmerken, dat deſe ſelve, die wilden dat de Gereformeerden een lighaam ten dienſt ſouden hebben bygebragt, dry jaren daar voor gemort hebben, om datſe een lighaam maakten, om ſig te behoeden, gelyk of luyden, aan welke men als een misdaad toe rekend, ſig zelven tot zekerheyt van hun gewiſſe en huysgeſinnen, dapperlyk gedragen te hebben, verbonden waren geweeſt, ſig tot behoudenis van hun Vyanden mede zoo dapperlyk te dragen. Voor de reſt, daar waren weynig Gereformeerden in ſtaat, om Troupen op hun eygene koſten aan het ander eynde van het Ryk te voeren, en dat raakte niet als een kleyn getal hoofden, die in hun Perſoon zouden hebben konnen dienen. Evenwel de Grave van Schomberg en

Gereformeerde die in het beleg gedient hebben.

de

1597. de President de Thou, bewogen de Hartogen van Bouillon en de La Trimouille, om Volk te werven, en men bestelde hen daar toe Penningen van wegen den Koning. Maar de Troupen van den Marschalk Hartog van Bouillon, bleven in Auvergne onder eenige voorwendingen, en die van de La Trimouille dienden in Poictou, om de stroperye van eenige Liguisten te beletten. De Koning was zoo vergramt over dese koelheyt, dat hy het noyt heeft konnen vergeeten; hoewel misschien, in dien dese twe Personen, minder vermoedelijk by hem waren geweest, daar reden zou geweest hebben, om hen te ontschuldigen. Ten minsten de Heer President de Thou een wys en gematigt verstand, heeft alles wat hy konde by mond en geschrift gedaan, om reden van het beleyd van dese twee Heeren te geven; om dat hy vreesde dat de quaat willige, die desen handel als een hatelyke wederspannigheyt uytkreten, en den Legaat met gedurige klagten het hooft braken; sig daar van niet zouden bedienen, om de handelingen van het Edict te verhinderen. Maar van alle die gene die het pro en contra verstonden, wasser geen een die billyker was als desen Prelaat, en die beter de Illusie van deze klagten konde onderscheyden, wanneer men hem redenen dede verstaan. De saken des Koning gingen zoo wel in Poictou en Bretagne niet, die de Hartog van Mercoeur aan de Spaansche hadde opengeset; dat hy niet zoo wel hadde te vresen, Plaatsen aan die kant te verliesen, als de schade van de Frontieren te herstellen. En daarom konden de Troupen van La Trimouille aldaar niet ondienstig sijn. En Du Plessis vertoonde den Koning meenigmaal, dat het seer belangende voor sijn dienst was, en om het misvertrouwen der Gereformeerden weg te nemen, datmen La Trimoille den last, van het een of het ander beleg in die Provintie gegeven hadde.

Daden van de Hartogen van Bouillon en La Trimouille.

Wanneer men het beleg van Amiens had geformeert, liet men egter niet na op de zaken van den Godtsdienst te denken, die de Raad nu als gewigtig begost aan te zien. Dewijl men dan nu het getal der Gedeputeerden, die de vergaderinge uyt maakten, hadde vermeerdert, wanneer de Gereformeerden in goeden ernst, omtrent hun sekerheyd arbeyden, soo vermeerderde en verdubbelde de Koning mede het getal der Commissarisen; wanneer men ernstiglyk wilde denken om hen te vreeden te stellen. De Grave van Schomberg en President de Thou waren by Vic en Calignon gevoegt, soo haast als de vergaderinge weder tot Saumur was overgebragt; maar deze twee, van langer hand tot bestellingen van de andere zaken aangewend sijnde, bleven de laatste genoemde in de verhandelingen geheel en t' eenemaal, en het was onder hun handen, dat alles afgedaan wierd. De Gereformeerden gaven, op verscheydene begeertens wat toe. Hoewel sy dezelve geregtig en redelyk agte te sijn. Maar sy oordeelden dat de gelegentheyd der tyden, hen verband niet soo stip op alles dat geregtig was te staan, indien het niet volstrectelyk van noden was. Soodaanig was de instantie diese hadden gedaan, om een *Chambre mispartie* in alle de Parlementen, en onvermoedelyke Regters in alle de regtspraaken te hebben; omtrent welke saak sy involgden, tot soo veer als by na niets meer te hebben, als het gene hen door de vorige Edicten was toegestaan. De Koning dede mede soo van stuk tot stuk, van sijn syde; en selfs gedurende het beleg van Amiens, gaf hy nieuwe instructien en nieuwe magt aan sijn Commissarisen, die hem waren gaan reekening doen van de staat in welke de saken stonden. Hy ontfing ter selver tyd de klagten welke hem de Gereformeerde deeden, door Constans, een Gouverneur van een van hunne plaatsen, daar over men aan de vreede met Spangie arbeyde, en dat onder bemiddeling van den Paus, als vreesende dat de intentie van dit Tractaat niets anders was, als hen uyt te roeyen, aangemerkt de hoedanigheyd van den bemiddelaar. De Koning dede mede sijn beklag op sijn beurt, door brieven die hy aan de vergaderinge daar over schreef, dat in plaats van een danksegginge die hy verwagte, hy sag, dat men sig aan de aanbiedingen die Vic van zynent wegen tot Saumur hadde gedaan; en hy selve by monde aan Constans niet wilde houden. En mede dat sy wetende dat hy in persoon, in het beleg van Amiens was, de Gereformeerden hem niet hadden konnen bystaan, maar hem alsoo van een merkelyk onderstand, het gene hy van hen hadde konnen verwagten, berooft, hoe grootelyks hy het ook mogt van noden hebben gehad; ondertusschen verseekerde hy haar dat het Tractaat van vrede tot hun nadeel niet sou geslooten werden; en dat hy ample magt aan sijn Commissarisen hadde gegeven, om dit lange werk met hen ten eynde te brengen.

Verandering van Commissarisen.

Tractaten vervolgen en men geeft van beyde syden toe.

Maar in verwagtinge van dese magten, die langen tyd agter bleef, maakte de Grave van Schomberg een slag van over-een-komst met de vergaderinge; by welke hy met hen over een quam, omtrent de voornaamste Artykelen van hun begeerten: gelyk

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

lyk als uyt te breyden de oefeninge van de Gereformeerde, op alle plaatsen daar die
geschied is, tot aan Augustus van het tegenwoordige jaar; van hen hun plaatsen te la-
ten; van hen een sekere somme tot betalinge van hun Garnisoenen, en een andere tot be-
talinge van hun Predicanten toe te staan. De zake hadde zelfs aldaar konnen ten eynde
gebragt werden, indien de Grave met een genoegsame instructie voorsien was ge-
weest, maar 't sy dat hy, door dese middel sogt tyd te winnen, en het gevolg van het be-
leg uyt te wagten, 't sy dat hy buyten sijn last niet wilde gaan of aan den Raad vryheyd
laten om sijn voortzettingen in te trekken, hy besloot met de vergaderinge alleenlyk op
het goed vinden van den Koning. Men beelde sig niet in, dat de Raad, het gene ver-
handeld was, sou zoeken te hervatten, maar men bleef in twyfel, of men dese Arty-
kelen sou aannemen by provisie, of dat men die als een publyke, en definitive wet door
een Edict sou laten passeeren. Het Hof hadde het voorbeeld van dese provisionêele re-
glementen gegeven, door de verklaringe die de Koning tot Mantes, voor sijn bekeerin-
ge gegeven hadde, als mede door een Tractaat, t'zedert tot St. Germain, met de
Gedeputeerden der vergaderinge van Sante Foy gemaakt. De Gereformeerden die sig
niet vergenoegden met het gene hen toegestaan was, als om sig na des Konings saken, en
vereyschen van den staat te voegen; hadden wel gewild, daar weder aan te komen, als
de saken in wat meerder stilte waren geraakt; maar de andere die gaarne een eynde aan
zulke langwyligheden sagen, wilden liever wat minder hebben, mits datze eens mog-
ten weeten, onder wat wetten zy te leven hadden. De zaak wierd zoo binnen als buy-
ten het Ryk overlegt en beraden, en men verzogt het goedvinden daar over van al die
gene, diemen oordeelde Raad of daad te konnen geven.

Nieuwe besitting verkregen in 1597.

Artykelen die de Grave van Schomberg toestaat op goedvinden des Konings.

Men overlegt of men die by provisie, of definityf sal aannemen.

De matigheyd van den Grave van Schomberg en den President de Thou hielp veel
tot het besluyt der saake, en de verwarringen in den staat, raakte het hart der Gere-
formeerden, die het verwyt sig niet op den hals wilden halen, van den Koning tot
de vreede met Spangie gedwongen te hebben. Maar de langwyligheden van het Hof
bedierven alles wat door de wysheyd der Commissarisen voortgezet was. Men wilde
daar altoos weder herhandelen het gene toegestaan was, men vernieude al de questien
en geschillen; en al de swarigheden, sonder iets daar over te besluyten, en zogt
niet als afslag van het geene albereets verhandeld was. Daarom was het, dat de Raad
altoos aan de Commissarisen, sulke bepaalde magt gaven, uyt vreeze datse te veel sou-
den toestaan. En de Gereformeerde selve, wanneerse Gedeputeerden aan het Hof
zonden, bonden hen ook door seer bezette instructien de handen, soo veel als zy kon-
den, uyt vreeze dat de konsten en inwikkelingen van het Hof, hen tot minder dede
besluyten, als de vergaderinge begeerde: in voegen dat het Hof en de vergaderinge,
over en weder klaagden, datmen of aan de Commissarisen, of aan de Gedeputeerden
al te seer bepaalde instructien gaf, en elk van sijnder sijde ruymer magt voor hun par-
tyen begeerde. Maar een van de zaken, die de Gereformeerden het meeste verdrooten,
was, datmen meenigmaal de Commissarisen, naar elders zand, en dat onder verscheyde
voorwendingen; en datmen hen met andere Tractaten bezig hield, terwyl men de
saken van den Godtsdienst vast tot een andere gelegentheyd uytstelde. Maar deeze
konden die uytstellen niet lyden; 't sy dat zy geloofden tegen den Hartog van Mer-
coeur, met het geene hy in Bretagne hadde, wel op te mogen; 't sy datmen wel sag
dat sijn handeling niet anders als op een valsche moer lag, om den Koning, gelyk hy
sou lange gedaan hadde, op te houden; 't sy om dat sy geloofden, dat hy ligtelyk te
vinden sou sijn, wanneer men de rest van het Koningryk tot stilte sou hebben gebragt,
en zy bleven in geen gebreeke al hun magt aan te bieden, tot deze onderneeminge;
mits datmen eerst de saken met hen afdede. Maar daar waren nu albereets agt jaren ver-
loopen, datmen hen met beloften opgehouden hadde, van welke de effecten nog
even onseker waren. Het gene hen vorders ten uytersten moeyelyk viel, was het voor-
oordeel der Catholyken; die niet konden verdragen dat de Gereformeerde vreede had-
den, terwyl nog een gedeelte van de Catholyken in de wapenen was, diemen die nog
niet hadde gegeven. Sy geloofden dat de eer van de Roomsche Religie daar aan hing,
datmen met de Ketters handelde, eer datmen al die gene die de wapenen tot hun be-
scherminge hadden opgenomen, hadde te vreeden gesteld, en daaromme haddense den
Koning heymelyk doen beloven, niets voor de Gereformeerden te doen, voor datmen
al die gene die deel aan de Ligue hadde gehad, genoegen hadde gegeven. Hy loochen-
de selfs niet, aan deze die hem sijn langwyligheden verweeten, zulks wel waar te sijn,
maar tragte somwylen zyn inwilliginge en complaisantie die hy voor de Catholyken
hadde,

Knibbelary van den Raad over de Artykelen.

1597. hadde, voor een voorsigtigheyd tot voordeel van de Gereformeerde te laten doorgaan; op dat het Edict het welke hy hen zoude geven, te vrywilliger en min afgedrongen mogt schynen te sijn; alsser minder troublen en onlusten in het Ryk waren. Maar zy namen de saak op een andere wyse, en vreesden dat men hen mogt dwingen te nemen datmen hen geven wilde, alsmen elders niet te doen vand.

Nieuwe Instructien.

Ondertusschen de Commissarisen, die na den Koning in het Leger voor Amiens gegaan waren, hadden nieuwe Instructien mede gebragt, die voor een gedeelte over een quamen, met het geene de anderen hadden toegestaan; maar men vand al weder nieuwe stoffe tot swarigheden over eenige Artykelen, als onder andere, omtrent de maniere van de Garnisoenen te doen betalen, en het herstellen van de Misse tot Rochel. Dese Stadt konde daar toe niet verstaan; en de kleyne zekerheyt diemen vand aan de ordere der Comptoiren, tot betalinge van de Troupen, dede wenschen, dat in gevalle van weygeringe of vertraginge, het den Gereformeerden mogt geoorloft sijn, de Penningen in den ontfang en Comptoiren van de Plaatsen aan te tasten. Maar alsmen al van nieus over dese swarigheden verdragen was, most men naar den Raad gaan, om daar alles te doen approbeeren. En daar was wat aan vast om dat wel te bestellen. Men maakte daar verscheydene beknibbelinge om de Gedeputeerden tot toegeven te krygen: maar zy hielden sig sterk, en de Koning van sijn sijde wilde, datmen sig zou houden aan de zaken, die sijn Commissarisen hadden toegestaan. Hy hadde egter al eenig misnoegen ontfangen, om dat de vergaderinge de voorspraak en bemiddelinge van de Koninginne van Engelandt en de vereenigde Provintien hadden versogt. Zy had van twee sijden aansienlyke mannen Gedeputeert, om dese Magten te beweegen, om te beletten dat de Vrede daar men met Spangie over handelde, tot geen besluyt wierd gebragt, tot nadeel van hun zake, en een Ambassadeur te belasten daar tusschen te komen en agt op te slaan. Waar by deselve voegde het Advys, om deselve voorbesorginge, door de andere Magten te doen nemen, aan welke dese Vrede schadelyk mogt sijn. Zy gaf berigt aan de Koninginne van Engeland van den staat in welke het Tractaat van de Religie was; van het gene men voor de vryheyt der oefeninge hadde konnen verkrygen, welke meer als voor heen uytgebreyd zou sijn; van den toestand der *Chambres Misparties*, met deselve voordeelen van de Parlementen; van den vryen ingang tot de Ampten, selfs van de Justitie, over het welke men de meeste swarigheyt hadde gemaakt; maar van het welke men hen in de besittinge most stellen, door het maken en geven van ses Ampten, van Raads-heer in het Parlement van Parys: van de geld-sommen tot het betalen der besettinge, van de plaatsen van veyligheyt, dewelke zy tot op hondert konde berekenen, alle sterk genoeg om een beleg uyt te staan, en een Armée te verwagten, van de Reglementen tot het onderhoud der Predicanten gemaakt; kortelyk van alle het gene door de Commissarisen van den Koning voor de vryheyt, en zekerheyt van de Religie vast gesteld was. Maar het was geen meer tyd om sig met dese kleyne misnoegens op te houden, van welke de Koning wel wist, dat de oorzaak geensints uyt de quade mening der Gereformeerden, maar wel uyt de misvertrouwens, en langwyligheden van den Raad voortquam, en dagelyks vernieuwd wierd. Inderdaadt dese uytstellen deden selfs nog tot het uyteynde van het jaar, het laatste besluyt van de zaken, die de Commissarisen hadden vast gesteld, verlopen. Daar was een betragtinge van quaataardigheyt in eenige van dese uytstellen, het gene men niet loochenen kan, indien men aanmerkt dat de betalinge der besettingen, en het onderhoud der Plaatsen, de grootste moeyte veroorsaakten. En dat het daar over was, dat de meeste zwarigheden ontstonden. Ondertusschen was Rosny die alles omtrent de finantie bestierde, en die wel had konnen vinden, hadde hy gewilt, zulke goede Assignatie en aanwysinge voor die van sijn Religie, als hy voor andere vandt. Maar daar waren ook langwyligheden, die konsteloos waren, van siekte, afwesentheyd, of andere wettige onschuldiginge, van eenige welke de Koning hadde gewild, dat het versoekschrift en de Lyste van de vergaderinge zouden nazien, en de forme der Expeditien voorbereyden, en wanneer sulks door onvermoedelyke bewysen wierd bewaarheyd, verlooren de Gereformeerden den moed niet, en verwagten met geduld, dat de tyd dese swarigheden weg nam.

De vergaderinge versoekt de voorspraak der Koninginne van Engeland, en de vereenigde Provintien.

Nieuwe verlengingen voor een gedeelte quaataardig, en voor een gedeelte onnosel.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

HISTORIE DER REFORMATIE

vande KERKEN *van*

VRANKRYK.

VYFDE BOEK.

Korten Inhoud van het Vyfde Boek.

GEschrift van klagten der Gereformeerden; die eenige veroordeelen. Belang van desselfs Inhoud. Verschoning wegens de vryheyt van deze klagten. Doen haar vertogingen aan den Koning over de langwyligheyt van zyn Raad, en de Generale staat der Gereformeerden. Trappen by welke men de Koning van hen vervreemt heeft. Desseyn van hun Request. Generale klagten die zy over alle Franschen doen, over ieder ordere van den Staat: over de Geestelyken in het byzonder. Verhinderinge aan de openbare Oefening van de Gereformeerde Religie toegebragt: als mede aan de byzondere Godsdienstigheden. Voorbeelden van groote geweldenaryen. Stoutheyt van het Parlement van Bourdeaux. Oefeninge afgebroken, of verboden aan veele Plaatsen, door verscheydene Arresten en uytspraaken. In het Leger: tot Rouaan, de Koning daar synde: klagten van wegen de Plaatsen: tegens de Catholyke Edellieden: tegens de Tractaten met de Ligueurs. Psalmen singen verhindert. Boeken aangeslagen en verbrand. Verbod van sig te versamelen en God te bidden. Vertroostinge der sieken. Conscientien gedwongen in verscheydene Acten. Doop en andere zaken de kinderen aangaande. Prince van Condé. Waarnemen der vasten en der Vyer-dagen. Schoolen. Collegien. Officien. Armen qualyk gehandeld. Plaetsen daar de Gereformeerde niet derven woonen. Merkwaardig onregt tot Lion. Hanteringen. Geweldenaryen. Snoodheden. Onregt omtrent de zaak van de Ampten. Oproerige redenen en spreekwyzen. Passien en driften der Regters en Parlementen. Zwarigheden om het Edict van 1577. te herstellen. Byzondere voorbeelden van de quade wille der Parlementen. Begraafnisse in zwarigheden gebragt; verhindert; geschonden. Kloekmoedig besluyt, vry en rakende. Aanmerkinge op dit geschrift. Nieuwe langwyligheden en zwarigheden, op de byzondere Plaatsen. Scheydinge van de Vergaderinge. Staat der besettingen. Verkiesing der Gouverneurs: de jaarlyksche vernieuwing van de staat der besettingen. Het getal der Plaatsen van verseekeringe. Byzondere interessen en belangen. Edict sleepende gehouden tot in April; na het welke men geen Liguisten

meer heeft. Alarmen van de Vergaderinge. De Koning gewapend geeft het Edict. Verscheydene gevoelens over het Edict. Besluyt tot Nantes genomen. Afbeeldinge van zwarigheden op ieder Artykel. I. Versoek, een nieuw Edict: redenen voor en tegen. II. Versoek, vrye Oefeninge: haar uytbreydinge. Nieuwe inwilligingen. Voordeel voor de heerschende Religie bewaart. De tweede plaats van Schoutschap was geen nieuwigheyt: zwarigheden wegen de plaats: op de bewyzen. Zwarigheden omtrent de Graven. III. Verzoek, onderhoud der Leeraren. Somme door den Koning belooft. Schoolen. IV. Versoek, besitting der goederen en regt van opvolginge. V. Versoek, onvermoedelyke Regters. Chambers Misparties, of Edict. VI. Versoek, tot alle Ampten toegelaten te zyn. Uytbreydinge over deze toestant. Verkorting omtrent dit versoek. VII. Versoek, zekerheyt. Reden van dit versoek. Verkiesing der Gouverneurs der plaatsen van verzekertheyt. Hoedanig zy nut voor den Koning waren. Betaling der Garnisoenen. Bysondere gaven. Contesten en twisten over de gedaante der inwilligingen, die verscheyden is, na de zaken zyn. Onderscheydinge der Plaatsen. Forme van betalinge. Besluyt.

1597. DEwyl men maar weynige dingen veranderde, in gevolge van de verhandeling van het Edict, omtrent het gene, tusschen de Commissarissen van den Koning en de Gedeputeerde van de vergaderinge geslooten en verdragen was, soumen hebben mogen zeggen, dat deze verhandelinge met de Maand Augustus van dit loopende jaar, sou geeyndigt hebben. En daarom was het eynde van dese Maand, gelyk als de tyd-reekeninge van al de bysondere inwilligingen voor het Edict van Mantes. Tot daar en toe hadde men geredentwist, wegens de substantie der saken selve: in plaatse dat de rest der geschillen en swarigheden, voortaan op niets als op de gedaanten en omstandigheden sagen. Maar eer wy tot het besluyt van dese gewigtige saak komen. Is het nodig tot verligting, van een boek, het welke dit jaar na het weder veroveren van Amiens te voorschijn quam, te spreeken, dragende den tytul van: *Klagten van de Gereformeerde Kerk van Vrankryk, over de geweldenaryen, welke hen sijn gedaan, aan veele Plaatsen van het Koningryk; en waar over sy sig in alle ootmoedigheyt, meermaals aan sijn Majesteyt en de Heeren van sijn Raad hebben geaddresseert.*

Schrift van klagten der Gereformeerde.

Deze klagten hadmen al in het voorleden jaar in geschrift gesien, en hielden in substantie in, de zelve zaak met het versoek-schrift, het geen den Koning, geduerende het beleg van La Fere aangeboden was: maar men maakte het nu van dit jaar met den druk gemeen, met eenige nieuwe saken, diemen de gelegentheyt hadde gehadt daar by te voegen, en eenige veranderinge omtrent de gedaante. Men sou sig niet konnen verbeelden, met hoe groote konsten, het grootste gedeelte der History-Schryvers deze klagten of verminderen of verduysteren, hoewel dezelve inder daat sijn gelyk en manifest, het welke reden geeft van al de conduïten en handelingen der Gereformeerden; en de verantwoordinge van hun onschuld verstrekt. Het is waar, dat eenige Gereformeerde, den druk van deze klagten veroordeeld hebben, maar moet sig daar over niet verwonderen, indien men aanmerkt, dat men Polityke en staatslistige Gereformeerde, en Gereformeerden van het Hof vand, die noyt van een beradinge met de andere waren, en welkers pogingen strekten, of om de Geesten verscheyden te maken; of om de loutere aanhoudingen van de vergaderingen te leur te stellen. Een gedeelte van de Gereformeerden, die als onder de oogen van het Hof in de nabuerige Landen van Parys sig onthielden, die wegen hun kleyn getal altoos in vreeze waren, en maar zogten, met schoon spreeken en veel beloften gunst te winnen en de oogen te verblinden, trad in deeze slag van believentheyd, en sprak niets anders alsse het Hof hoorde spreeken, 't sy uyt swakheyd of uyt belang. Maar men sal moeyelyke gevolgen van deze vreesagtige Polityken, in het vervolg van deze Historie ontmoeten; zelfs naar de uytvoeringe van het Edict, en als het maar was om vastgesteld te werden. Maar het verwerpen van dit kleyn getal verhinderd niet dat de redenen van deze klagten wezentlyk, en dat al de saken dieze voortbrengen, de stoffe en inhoud van soo veel ver-

Word van eenige veroordeelt.

soek-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ſoekſchriften en lyſten, die den Koning ſijn aangeboden; en de gelegentheyd die de ver gaderinge volſtandig maakte, om niet van hun pretentien af te wyken, ſijn. Het ſtuk werks dan, is ſeer welſpreekende naar den tyd: de paſſien en driften ſijn daar ſeer wel in verbeeld; en voornamentlyk het medelyden en misnoegen ſijn daar levendig opgewekt, ſoo dat het ſeer ſwaar valt het boek te leezen, ſonder deernis te hebben met die geenen die ſig over ſoo veel quaads en jammers beklagen; en zonder ſig te vergrammen tegens die geene die weygerden hulpmiddelen daar tegen by te brengen. Men brengt daar meer als twee honderd byſondere voorbeelden by, van onregtplegingen, of gewelddryvinge tegens de Gereformeerden begaan, en dat op by de honderd en twintig verſcheydene plaatſen, met al de omſtandigheden van perſoonen en tyden. Alles word daar vertoond in een verbeeldinge welke genoegſaam aanwijſt, dat deze daden door goede informatien en uytvindingen ſoo wel konnen beweezen werden, dat niet te vreezen ſtaat, datmen hen van loogens betigten ſal; nademaal men de klagten opentlyk voorſtelde, met ſoodanige byſonderheden, die de ſaken ligt te verklaren maken. Dewyl dan de ongeregtigheden en wreetheden, waar over ſig de Gereformeerden in dit kleyne boek beklagen, de oorſaak geweeſt ſijn, van al de uytſpoorigheden, die hunne Vyanden hen hebben aangevreven, ſal het niet onnut ſijn voor de Hiſtorie het Edict, nog onaangenaam aan den Leezer, dat ik in verkortinge, den inhoud van deze klagten voortbrenge; zoo veel als de zaken van deze nature verkortinge konnen lyden.

Gewigtigheyd van haar inhoud.

De Gereformeerden dan, beginnen met een verſchooninge van de vrymoedigheyd, met de welke zy aanvangen ſig te beklagen; en welke niet konde veroordeeld werden, in ſulk een vry Koningryk als Vrankryk is; en in de Perſoonen, den welken men de hoedanigheyd van Onderdanen en Françoiſen, die ſoo langen tyd geleden en verdragen, en ſoo veel dienſten getoond hebben, niet benemen kan.

Hy verſchoont ten eerſten de vryheyd van deze klagten.

Zy betuygen egter dat zy klaagden tegens hunnen wil, en als gedwongen zynde, om de ſchande van hun Vaderlandt te ontdekken, door de woedende razernye van hunne vyanden, dieze voorſtellen in vergrootinge door uytdrukzelen, en ſpraak-wyzen die zeer rakende zyn. Zy wenden daar na hun redenen naar den Koning, aan welken, om hem tot medelyden te bewegen, zy vertoonen dat zy nog Spangiaarden, nog Liguiſten waren; en maakten een verhaal, van de dienſten, dieze aan den Staat en aan hem, van zyn wiege af, gedaan hebben; en dat tegens deze twee zoorten van Vyanden, en van de poogingen die zy hebben aangewent onder zyn wijs en dapper beleyt, tot behoudinge van zyn Kroone, die als nog op zyn Hooft ſtondt. Zy zeyden dat deze waarheden, die voor de geheele Werelt naakt en bloot ſtonden, hen hadden doen verhoopen, dat al haddenſe niets gedaan, als geruſt te leggen ſlapen, de Koning zelve en wat 'er vorder goed François mogt gevonden werden, op hen zouden gedagt hebben, om zulk een nut en nodig gedeelte van de Staat, niet te laten verlooren gaan. Datmen egter zedert den tydt van agt jaren, geen veranderinge omtrent de quaatwilligheyt der Catholyken, nog omtrent hun eygene ellendigheden, hadde geſien. Dat hun Vyanden hadden, indien niet meer quaadaardigheyts, ten minſten meer middel om hen te ſchaaden, ter oorzaak vande vryborſtigheyt, met welke zy zig in des Konings armen geworpen hadden. Datmen zelfs gelegentheyt hadde genomen, om zig zelven te verſtouten, uyt hun genegentheyt tot den Staat, en lijdzaamheyt, als wel verzeekert zynde, dat zy zig niet eens gevoelig zouden toonen, over de verongelykingen diemen hen aandede; nog aanvangen in een zoo gevaarlyken tydt, voor den Staat, eenige nieuwe onluſten te verwekken. Dat het beſtandt, het welke men voor een vrede wilde laten doorgaan, die hen behoorde te vergenoegen, indien zy anders (ſeggen de Vyanden) ergens mede te vergenoegen ſijn, hen oneyndelyk ſchadelyker was, als den openbaaren Oorlog oyt geweeſt was, daar in zy ten minſten zig voor hunne gedeclareerden Vyanden hadden konnen wagten, en in het welke zy zig ook genoegzaam van Godt begunſtigt bevonden hebben, om hem de middelen die hen konnen ſchaade, te benemen. Dat een gedeelte van hunne Vyanden de wapenen tegens den Staat hadden opgenomen om veel minder, namentlyk uyt vreze zonder ſchijnbaarheyt, in plaats dat de Gereformeerde vreedzaam bleven, hoewel door tegenwoordige ellende gedrukt; en van alle kanten aangetaſt zynde, met een grimmigheyt en wreetheyt, die de alderlijdzaamſte van de Werelt tot wanhoop en razerny zou hebben konnen beweegen. Dat zy deſe wanhoop bekampten, door hun vertrouwen inde wille des Konings, dewelke zynde zoo gunſtig, aan die gene die hem den Oorlog aandeden, geweeſt, niet qualyk gezint, of traag tegens deze, die noyt anders als zyn

Doet vertogen aan den Koning over de langwyligheyd van ſijn Raad, en den generalen ſtaat der Geformeerde.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1597. zeer genegene dienaren, waren geweest, zou konnen zyn. Datmen ook arbeyde, om hen dat steunzel te benemen, zoekende den Koning door redenen van gewisse te bewegen, om hen te vernietigen, datmen hem eerstelyk hadde gedwongen om in de Misse te gaan, om hem alzoo van hem te vervreemden. Dat alstoen hy zelve tegens hen hadde verklaart, dat hy nimmermeer tot hun onheylen zou verstaan, maar dat hy zig liever onder hen wilde werpen, als toestaan, hen den Oorlog aan te doen. Dat deze selve die hem tot de veranderinge aandrongen, en die vreesden dat de ongenoegten, die de Gereformeerden daar van ontfingen, hen tot geweldige besluyten mogten brengen, tot het welke zy God dankten dat de uytwerkselen getoont hebben dat zy onbequaam waren, en dat sy de Godtsdienst tot geen dekmantel namen, om hun Koningen ongehoorsaam te sijn; dat deze selve, hen vertoonden de voordelen die hen uyt deze verandering souden gebeuren, om dat de Koning meer gelegentheyd zoude vinden, om hen de uytwerksels van sijn genegentheden te laten gevoelen, en selfs tot de Reformatie der Kerken te komen, om datter niets als het uytwendige in hem verandert was. En hier op verhaalde sy ten breedsten de slegte schynbaarheyd die daar was, dat een gewisse als dat van den Koning, voorsien met redenen, om noyt de tydelyke zaken boven Godts Koningryk te stellen, soo op een stel en een sprong uyt enkelde redenen van Staat, zou konnen veranderen. Dat men evenwel hem hadde gedrongen te geloven, al dat 'er het grofste in de Roomsche Religie kan gevonden werden; datmen hem op sijn inwyinge een solemnëelen Eed hadde doen sweeren; en die nog, op het aannemen van de ordere des H: Geests hadde doen vernieuwen, om de Ketters en Ketterye te vernietigen; gelyk men gewoon was hun leeringe en persoonen met dien naam te noemen. Dat evenwel dien Eed niet was ingevoert, als tegens hen en tegens hem selven, die alstoen in de selve saak ingescheept was. Waar uyt besluytende, dat men hen ook wilde inwikkelen door de selve aanmerkinge tot hun verderf, zy verlof verzogten den Koning, de bysonderheden, van hun klagten, te doen verstaan; op dat hy daar door erkenne, hoe qualyk sy het onder sijn regeringe hebben, nademaal sijn Raden sulks voor hem verbergen. En op dat deze, dewelke vry van alle passien en driften sijn, niet qualyk op nemen, datmen met sulk een aanhouden, versoekt een algemeene vryheyd, om God na sijn gewisse te dienen, als mede Kamers van Justitie, aan welke de Gereformeerde hunne goederen, levens en eer mogen vertrouwen; en sekerheden om sig voor het toekomende, tegens de geweld-plegingen, met de welke het tegenwoordige en gepasseerde hen dreygen, te verseekeren. En op dat alsoo de luyden van billykheyd, alle middelen die sy by der hand hebben, mogen aanwenden, om die geene te begunstigen, die den Staat niet soeken te overleven, maar alleenlyk met de selve behouden te blyven; vreesende God en dienende den Koning.

Trappen by de welke men den Koning van hen vervreemt heeft.

Na dit voor afgaande komen zy tot het ontwerp, en verklaren, dat in het algemeen zy sig beklagen over al de Françoisen; belydende egter datter nog wel de een of de ander sou konnen gevonden werden, die sou konnen bewogen werden, om hen regt te doen, maar egter soo swak en veesagtig waren, dat zy sig door de andere lieten verleyden, invoegen men hen alle wel met een sap overgieten mogt. In gevolge brengen zy al de orderen elk in 't bysonder by: sy klagen over den Adel, het Volk de Overigheyd, en den Raad; maar over de Geestelyke ordere meer als over al de rest; als sijnde die geene, die hen alle ongeregtigheden inblasen; en alsoo spreeken sy van de zelve met een groote veragtinge, en bittere schamperheden. Van daar gaanse over om te toonen, datmen hen vyftig jaren lange onder straffen gehouden heeft, dat men hen heeft verbrand, verdronken, gehangen, vermoord een voor een, vermoord met hoopen, door Edicten uyt het Ryk gebannen: datmen hen vyf-en-dartig jaren lang den Oorlog heeft aangedaan, om hen tot niet te brengen; en dat met herneminge van zeven bysondere aanstoten. Sy voegden daar by, dat zy de oefeninge van hun Godsdienst niet vry hadden, als in de plaatsen, alwaar sy sterk genoeg waren geweest, om hun tanden te toonen. Maar datmen over al elders hen de vryheyd daar van benomen hadde. Sy noemden de plaatsen, daar de inwoonders heenen mosten gaan; zelfs tien of 12. mylen verre om een Predicatie te mogen hooren. Sy wezen geheele Landvoogdyen aan, in welke hen de oefeninge van hun Religie, in geen gedeelte toegelaten wierd. Gelyk als Bourgondie en Picardye, andere in de welke sy maar zeer weynig vrydom hadden, als La Provence, alwaar men niet predikte als tot Merindol en Lormarini en La Bretagne, alwaar het hen niet als tot Vitre toegelaten was; zy

Algemeene klagten over al de Franschen van ieder ordere van den Staat in het bysonder en van de verhinderinge de openbare oefening der Gereformeerde Religie toegebragt.

zy noemden andere plaatſen, alwaar, hoe wel de Gereformeerden de ſterkſte waren, ſy egter niet als buyten de wallen hun oefeninge mogten doen; andere, in de welke ſy gedwongen wierden, ſig ſelven voor de Garniſoenen der Vyanden bloot te ſtellen, indienſe hun vergaderinge begeerden te houden; andere daar de François ſelve hen duyſend verſmaadheden aandeden, met hen op de wegen te verwagten, met geſchreeuw en ſchelden naar te roepen; met hen met drek en ſteenen te werpen. Andere daar men oploopen tegens hen verwekt hadde, gelyk als tot Tours op Paas-dag des jaars 1596. alwaar de oproer-makers ongebondentlyk roemden, datſe hun meſſen op hen gewet hadden. Sy vertoonden, dat Le Bordage, ſijnde geroepen om een kind van Montgommery tot Pontorſon, ten doop te preſenteren, het Parlement van Rennes de Parochien in de Wapenen hadden doen komen, om de paſſagie te verhinderen, dat dezen Edelman, dit onweder ontkomen ſijnde, hy op ſijn wederkomſt twee of 3000. gewapende Mannen ontmoet hadde, die op hem en de ſijne ſchooten, niet tegenſtaande het Garniſoen van Pontorſon, dat hem geleyde, en twee van de ſijne dood ſchooten, en dat hy niet als door de beſettinge van Vitré gereddert hadde konnen werden. Sy verhaalden ſelfs, dat tot St. Eſtienne de Furan in Foreſt, een plaats daar de Prieſter ſtraffeloos alle verfoeyelyke geweldenaryen aanregte, 1300. perſoonen, omtrent honderd Gereformeerden hadden aangetaſt, die quamen van de bediening en het houden van het Avondmaal des Heeren; van een plaats, een dag reyſens van hun Wooninge afgelegen; datmen hen hadde geſlagen, gequetſt, vermiſt, en voor dood op de plaats gelaten, datmen den nagt daar aan volgende de glaſen en deuren van hunne huyſen in ſtukken geſlagen hadde, datmen den morgen daar aan, ſig weder met Troupen, voor hunne huyſen hadde vergadert, met dreygementen om hen nog ſlimmer en arger te doen. Sy ſeyden diergelyken van Manoſque in Provence, daar men op dezelve wyſe die geene die van Lormarin quamen, gehandeld hadde, na datſe aldaar het H: Avondmaal genoten hadden. Het gene daar omtrent het aanmerkelykſt moſt gezagt werden, was dat de oproerige, ſoekende een dekmantel voor hun geweldenaryen dieſe voor hadden, ſelve een houten kruys om verre hadden geworpen, om de Gereformeerde, als haddenſe dat werk gedaan, te beſchuldigen.

Sy vertoonden ook, datmen hen moeyte, over byſondere Godtsdienſtigheden in hun eygene huyſen hadde aangedaan. Daar wierden twee plaatſen genoemt, alwaar men een Man in de gevangeniſſe hadde geworpen, om dat hy gebeden hadde, als mede den Meeſter van het Huys, die het toegelaten hadde. Elders hadde men al de byſtaanders gevangen genomen, en hen gedreygt te doen verdrinken, indienſe niet ter Miſſe gingen. Elders wierd hen verboden hun gebeden op hunne hoeven te doen. En voor den Doop-dienſt aan een kind, op een Land-huys, beſteed, ſtrafte men den Predikant met decreet, en de aſſiſtanten op ſware geldboeten. Elders om de ſelve redenen, waren zy in gevaar van gemaſſacreert te werden geweeſt, zy wezen de plaatſen aan, daarmen op tien duyſend kroonen aan boete verboden hadde ſig by een te verſamelen, andere daar men de huyſen met geweld forceerde wanneer daar vyf of ſes perſoonen, by een vergadert waren. Tot Sainct Etienne de Furan waren tot 300. oproerige by een gekomen, voor een Huys, op enkel vermoeden van een vergaderinge. Ondertuſſchen de Officier van de plaats, hebbende het vermoedelyk Huys onderzogt, vand daar de minſte ſchijnbaarheyd niet van. Men noemde mede de plaatſen, alwaar de Predikers rond uyt ſeyden, dat het een ſchande ware de Gereformeerden in de Stad te dulden van het welke de voorwendinge was, dat men hen hadde beſchuldigt, ſig te hebben verſameld in de naburige plaatſen, hoewel de overigheyd na een nauw onderſoek de beſchuldiginge erkende valſch te zyn. Men merkte aan dat Madame eenigſte Suſter van den Koning, reyſende door Bourdeaux het Parlement hadde doen verſpieden, wie de gene waren, die in haar huys ter Godtsdienſt quamen, en veele daar over hadde aangetaſt, en een van de voornaamſte in de gevangenis geworpen. De Gereformeerden hadden plaatſen alwaar de vrydom van hun oefeninge was bepaald, tot openbare gebeden, en zy waren te vreeden met dat voordeel. Maar tot Montagnac die van deze ordere was, wilde men hen noyt toelaten, een plaats te gebruyken, dieſe expreſſe hadden verkregen, om aldaar te mogen vergaderen: na het welke de Conneſtabel en het Parlement van Tholouſe zelfs hadden verboden, hun gebeden aldaar te vervolgen. Men verhaalde vervolgens de geweldplegingen, tot Marche-noire, door de Troupen van den Hartog van Nemours, en die door het Volk van den Hartog van Guiſe tot Lormarin, gepleegt, alwaarſe van de Kerk een Paarde-ſtal hadden gemaakt, en ſeven of agt luyden

En aan de Godtsdienſtige byſondere lieden.

Stoutheyd van het Parlement van Bourdeaux.

1597. in het water geworpen, onder de welke mede de School-meeſter was, dieſe voor den Predikant genomen hadden: waar op ſy voortbragten, het gene wy elders hebben aangemerkt, dat de Hartog van Guiſe, voornamentlyk door de Gereformeerde was onderſteunt geweeſt, wanneer hy beſittinge van ſijn Gouvernement van Provence ging nemen, men voegde by deze klagten, dat de beſettinge van Rochoüard in Poictou twee Kanon-ſchooten van het Kaſteel op vyf hondert Gereformeerden, volgens hun gewoonte op het Stad-huys verſameld ſijnde, hadde gedaan. Dat elders een Man te Paard, door den hoop heen dringende, die geene die het gebed dede, met een ſlag van de kolf van ſijn Carabyn gequetſt hadde, na dat hy te vergeefs getragt hadde hem te vangen. Dat de oorſaak van deſe vergaderinge was geweeſt, een requeſt te teekenen, om de oefeninge, welke door de Ligue afgebrooken was, weder te verkrygen: dat de gequetſte, willende in regtvoldoeninge van deze ſchenniſſe vervolgen, de Prieſter en Paap van de plaats, daar hy informatie nam, hem op hun eygene geſag in de gevangenis hadden geworpen; en door den Luytenant van den Prevôt naar de gevangenis van Puy in Vellay hadde laten brengen. Datmen tot Caan, op den 28. Maart van het vorige jaar, al die gene, die ſig op de ordinare plaats van hun oefeninge bevonden, hadde doen verbranden. De Maſſacre van Chataigneraye wierd aldaar mede niet vergeten, maar omſtandelyk aangeweſen. Men maakte alhier ſeer deerlyke klagten over al deſe geweld-plegingen, die de gedagteniſſe van de voorgaande Moorden vernieuwden. Men merkte aldaar, in rakende en ſterke uytdrukſelen aan, dat ſulks geſchiede onder de Regeringe van een Koning, die een voorſtander van de Gereformeerde was geweeſt, en men liet niet na het geduld der Gereformeerden, met de Raſernye der Catholyken te vergelyken; aan welke de gene geen gelyke vergeldinge deeden, in de plaatſen daar ſe de ſterkſte waren.

Oefeninge gebrooken of verboden in verſcheydene plaatſen door verſcheydene uytſpraken.

Daar na komt men tot de klagten van de oefeninge der Religie niet te konnen verkrygen, en dat in de plaatſen alwaar deſelve zedert het Edict van January, onder Carel de IX. tot aan de Edicten van de Ligue was toegelaten geweeſt. Men klaagde over de weygeringe die de Catholyke Gouverneurs deden; om des Konings ordere, daar omtrent te gehoorſamen; men klaagde over de vonniſſen en arreſten van den geheymen Raad en de Parlementen; dieſe wegnamen van de plaatſen daar ſe vaſt geſteld was geweeſt, in eenige van welke, men ſig alleenlyk ophield, om dat de executie van die Arreſten aldaar wat ſwaar gevallen ſou hebben. Het beſluyt van het Parlement van Bourdeaux, het welke de oefeninge uyt de Landen van Marquiſinne van Trans weg nam, en in een boete van 10000. Ryksdaalders, in gevalle van contraventie verwees, wierd aldaar mede niet vergeten: nog ook een ander Arreſt van dat ſelfde Hof, het welke ſtrekte tot het ſelfde te doen ophouden tot Bergerac, een geheele Gereformeerde plaats, met verbod aan de inwoorders ſig tot onderhoud van hun Predikanten te quotizeren, hoewel ſoodanige quotiſatien, zedert de conferentie van Fleix waren toegelaten geweeſt. De beſluyten van het Parlement van Aix, daar wy elders van geſprooken hebben, wierden daar mede by gebragt. Men merkte aan, dat het ſelfde twee in een jaar hadde gegeven, om de oefeninge te verhinderen, in plaatſen daar de ſelve drie honderd jaren agter een gecontinueert was geweeſt, dat het verbod geſchiede op verbeurte van Lyf en goet, en dat ſulks was voorgevallen drie maanden na dat het ſelfde Parlement hadde beleden, dat de Gereformeerde haar de koorde van den hals hadden genomen; en dat het ſelfde de Heer Leſdiguieres haar verloſſer hadde genaamt.

In de Armée.

Sy klaagden mede, dat de oefeninge van hunne Godtsdienſt, ſijnde, geduerende het beſtandt, in het Leger toegelaten geweeſt, ſelfs onder de Regeeringe van Hendrik den Darden, men de zelve, zedert dat Hendrik de IV. tot de Kroon gekomen was, hadde verboden.

Tot Rouaan de Koning daar ſijnde.

Dat Madame ſelve was gedwongen geweeſt, uyt Rouäan te vertrekken, om elders het H: Avontmaal te houden, om dat de Legaat haar hadde verhindert dat binnen de Stadt te doen;

Legaat.

hoewel ſy het ſelfde altoos vryelyk in haar Huys tot Parys hadde gedaan. Dat eenige dagen daar aan, men een oproer, zelfs onder des Konings oogen, tegens de Gereformeerden, hadde verwekt, zonder agt op ſijn Koninglyke tegenwoordigheyt te ſlaan. Dat men den Baron de Courtomer Argentan hadde benomen; hoewel dit een van de Plaatſen van Bailliagie was, by het beſtandt belooft. Datmen Beauſſe Janville, plaats die voor de Gereformeerde gehouden wiert, hadde geſlegt.

Klagten van wegen de plaatſen.

Sy maakten mede hun klagten, over het beſnoeyen der Garniſoenen, diemen vaſt door het verminderen van het getal der mannen, en met de ſlegte betalinge

ge voor de reſt, diemen tot twee of vier maanden paye bragt, verſwakte, behalven dat men hen nog ongemakkelyke en verre te halen aſſignatien gaf; gelyk aan de beſettinge van Royan, op de Comptoiren van Quercy gebleken is. Men klaagde over het ontnemen der Plaatſen aan de Gereformeerden, diemen razeerde, of veroordeelde om geſlegt te werden, demembeerde en afſneed, ſelfs aan hun Vyanden overgaf. Alſoo kon Milhau het gene Madame toebehoorde, en welke de inwoonders op hun eygene koſten hadden geſterkt, uyt kragt van de uytgedrukte Commiſſie het ontblooten der muuren niet ontgaan, als alleen dat de inwoonders den moet hadden, ſig daar tegens aan te ſtellen. Ondertuſſchen wierden de verſoende Liguiſten nettelyk betaalt; hoewelſe van den Koning 15 maal ſoo veel trokken als de Gereformeerden; dewelke aan de vergaderinge der Notables tot Rouaan vertoonden, dat ſy geen twee hondert duyſent Ryksdaalders voor hunne beſettinge trokken.

5. Boek
1597.

Tegens den Catholyken Adel.

Sy klaagden mede over de Catholyke Edellieden, die de oefeninge van de Gereformeerde Religie in de Plaatſen van hun Heerlykheden hadden doen ophouden, hoewel ſy aldaar ten tyden van hun verſoeninge met den Koning was vaſtgeſtelt geweeſt. Sy verweeten hen het geſchrift tot Mantes, na des Konings bekeeringe, tot verſeekeringe van de Gereformeerde, datmen nimmermeer met de Ligueurs tot hun nadeel ſou handelen nog ſonder hen te roepen, by de Heeren gegeven. Een beloften evenwel diemen geſchonden hadde in al de Tractaten met 28 Steden; en agt Princen of Heeren; by welke men de Gereformeerde beroofde van hunne Regten; en diemen hadde beſlooten, ſonder hun kenniſſe. Over het welke, men met ongenoegen aanmerkte, dat La Ferté Milon, een ellendig neſt, ſig niet had willen overgeven, ten ware onder voorwaarden, van de Gereformeerden Godtsdienſt uyt ſijn begryp en banne te ſluyten. En hier over roemtmen ſeer, het onderſtandt aan Hendrik de III. ſoo wel te pas, van de Gereformeerde toegebragt, van de Catholyken alſtoen, met ſulk een toegejuyg ontfangen, en evenwel ſoo haaſt vergeeten.

Tegens de Tractaten met de Liguiſten.

'T ſingen der Pſalmen verboden. Boeken aangeſlagen en verbrand.

Van daar gingen ſy over tot de klagten, van ſelfs inde minſte handelingen van hun Godtsdienſtigheyt verhindert te werden; en ſy noemden verſcheydene plaatſen, alwaarmen de lieden, om die ſelve oorſaak inde gevangenis hadde gelegt; en alwaar ſelfs de Pſalmen door Beuls handen waren verbrant. Sy verhaalden onder anderen een wonderlyk voorbeelt, deſe geweltdadigheden aangaande. Tot Meaux kreeg een eerlyk man eenige ſtokſlagen van den Sergeant Major, om dat hy Pſalmen geſongen hadde. De Koning was alſtoen tot Monceaux, dat maar twee mylen van daar is; en de Gedeputeerden van de vergadering van Loudun waren by hem, ſy brogten, hem de klagten van deſe belediginge toe; maar al de voldoeninge die ſy daar omtrent konden verwerven, was, dat de Koning hen beloofde, met den Sergeant Major daar over te ſpreeken. Op andere Plaatſen wierden hen de Bybels afgenomen, als mede andere boeken, en indienſe nog eenige agter de handt hielden, ſulks was genoeg om met geltboete, gevangenis en banniſſement geſtraft te werden. Tot Diegne in Provence, hadden de Regters de onbeſchaamtheyt, by de gevangenis van iemant over deſe ſaak, te voegen, een uytgedrukt verbodt van ſig te verſamelen om Godt te bidden; op verbeurte van hondert Ryksdaalders. Het Parlement van Rennes, verbiedende de oefeninge van Gereformeerde Godtsdienſt, hadde daar by gevoegt, datmen onderſoek omtrent de Boeken ſou doen, met verbodt van te drukken, verkoopen, of die by ſig te houden.

Verbod van ſig te verſamelen om God te bidden.

Men beklaagde ſig vorders verhindert te ſijn, om de ſieken te vertrooſten, en ſelfs over het gene dat de kranken en veroordeelden waren gedwongen te verdragen, in tegenwoordigheyt en op het ernſtig verſoek der Monnikken. En men verhaalt dat tot St. Quintyn een man van de ſtraat, een met peſt bevangen menſch vertrooſtende, uyt de Stadt gebannen wierdt. Waar op men aangemerkt heeft, dat al de Artykelen, in welke de Edicten de Gereformeerde iets ontnemen, ſeer net en punctueel naargekomen werden, maar dat alles datſe toeſtaan volkomen onnut en kragteloos ware.

Vertrooſtinge der ſieken.

Sy komen vervolgens tot de andere ſaken die de conſcientie aangaan; en klagen dat men van alles een dekmantel van verdrukkinge maakt. Datmen hen veroordeelde om hun huyſen te behangen, en ſelfs ſig in de proceſſie van het Sacrament, op verbeurte van een boete die wel ſomwylen tot 50. Ryksdaalders komt, te laten vinden. Datmen hen menigmaal by weygeringe gevangen ſette. Dat de Grave de Grignan ſijn eygene Onderdaanen op twintig Ryksdaalders boete ſette. Dat het Parlement van Parys tot Lyfſtraffe verwees die gene die weygerden het Kruys eerbiedigheyt te bewyſen, en voor de Hoſtie te knielen: datmen elders tot een Amende Honorable verwees, om datmen het Sa-

Conſcientien in verſcheydene Acten gedwongen.

crament

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1597. crament die eer niet aangedaan hadde, wanneer men het op de ſtraat quam te ontmoeten. Dat de Prieſter van St. Etienne de Furan nog ſlimmer dede; dat hy die gene die voor hem weeken naliep, en dapper met vuyſten afroſte, ſelfs met de ſtok van het Kruys op de ribben ſloeg. Datmen aan verſcheydene plaatſen hen veroordeelde tot de Confrairyen en broederſchappen te contribuëren, tot den Goddelyken dienſt naar de wyze der Catholyken, en tot het bouwen der Kerken. Datmen hen ſelve het agterſtel van hun contributien van de voorgaande jaren dede betalen. Datter plaatſen waren, daarmen hen wilde dwingen de Miſſen der ambagten by te woonen, of uyt de Stad te gaan. Dat de Notariſen van Bourdeaux hebbende een nieuw broederſchap opgeregt, men wilde, dat de Gereformeerde van de ſelve profeſſie de Miſſe van hun lighaam ſouden by woonen, op verbeurte van een teſtoen voor ieder defaut. Dat het Preſidiaal van Angers een Viool-ſpeelder hadde gedwongen voor de proceſſie, diemen aldaar met een byſonderen toeſtel aanregt, op den dag dieſe Feſte-Dieu, Sacraments-dag noemen; te ſpeelen. Datmen op verſcheydene plaatſen de Advocaten en Regters den Eed volgens de wyze van de Roomſche Kerk, dede doen. Datmen ſomwylen oude luyden naar de Miſſe ſleepte. Dat tot St. Etienne de Furan de Paap een oud Man in de gevangenis tot de uyterſte hongers noot gebragt hadde, om hem ſijn geloof te doen afſweeren; en hem vorders een acte voor een Notaris doen paſſeren, by welke hy ſig ſelven, tot een banniſſement veroordeeld, indien hy in het Catholyke gelove niet leefde en ſtierf.

Doop en andere dingen rakende de kinderen.

Deſe ſelve dolleman, gaatmen voort, dede ſig door de Regters in de huyſen der Gereformeerden verſellen; om aldaar hun kinderen, in weerwil van Vader of Moeder, te doopen, en men wyſt ſelfs aan, dat op een valſch berigt van het bevallen van een vrouw, in het huys gegaan ſijnde, hy den man ſloeg, het gantſche huys door liep, en hebbende nog taal nog teyken van het gene hy ſogt, gevonden, de vrouwe dwong van het bedde te komen, en hem haren buyk te toonen, om hem voor ſijn eygene oogen te overtuygen dat zy niet gebaart hadde. Men verhaald mede dat elders een Vader dragende ſijn kind ten doop, een dienſtmaagt in een Herberge het ſelve, terwyl hy zyn Paard in de ſtal bragt, weg genomen, en naar een Catholyke Kerk, om gedoopt te werden gebragt hadde, na datſe ſelfs de bueren by een gehaald hadde, om haar by te ſtaan. Datmen tot Bourdeaux een Dame van aanſien gedwongen hadde haar geloof af te ſweeren om de Gardenoble of Adelteeken van haar kinderen te hebben; en dat wanneer de ſelve daar na, weder tot de Communie en gemeynſchap der Gereformeerde quam, de Procureur Generaal haar in Regt betrokken hadde, om haar te dwingen tot Catholyk te blyven: dat een kind van twee jaren ſijnde tot Orleans by ſijn groot-vader beſteld, hadde afgenomen terwyl het die Stad nog voor de Ligue hield, en de Vader dat hebbende, na dat die Stad weder tot gehoorſaamheyd van den Koning gebragt was, weder geeyſcht, hadde de Regters by ſijn vonnis geweygert het ſelve weder te geven: datmen aan een ander by het Preſidiaal van Angers alle vervolg van ſijn regt hadde verboden, tot dat hy ſijn Broeders, van het Collegie dat de Gereformeerde tot Loudun hadden, weder had doen keren, om de ſelve in dat van Angers te beſtellen, tegens het Teſtament van den Vader, die bevolen hadde deſelve in de Gereformeerde Religie op te trekken. Dat deſelve Regters een Catholyk Curateur hadden geſteld, over een dogter die weygerde in de Miſſe te gaan.

Prins van Condé.

Men voegde by al die ſware klagten over het tractement datmen ten Hove aan den Prins van Condé hadde gedaan; welken de Gereformeerden buyten verwagtinge der Catholyken weder gegeven hadden, men berigte dat hy had geſchreyt en geconteſteert tegens die geene, die hem van St. Jean d' Angeli hadden afgehaald; datmen hem zedert in het Hof hadde gehouden; dat hy ſig menigmaal aan een kant vertrokken hadde om Pſalmen te ſingen; ſijn gebeden te ſtorten, en ſijn pagien te Catechizeeren; maar datmen hem dezelve wel haaſt, in ſpyt van al ſijn verdriet en misnoegen hadde benomen.

Alle deze dingen wierden gevolgt door klagten, datmen hen op al deze zaken betaalde met reden van Staat, gelyk of men de Staat tegens hun conſcientie hadde moeten ſtellen, en als offe mede geen gedeelte van dien Staat waren; of dat de Staat door hun ruine of verval ſou moeten ſtaande blyven. Daar na wederkomende tot vergeldinge van de ongeregtigheden welke men hen aan dede, beklaagden zy ſig, datmen hen dwong de vaſten te onderhouden. Dat tot Rennes het Parlement huysſoekinge dede doen, om te zien of men niet contravenieerde, dat de Biſſchop van Agde het ſelfde uyt ſijn eygen geſag in de Steden van ſijn Biſdom dede. Datmen hen op de zelve wyze op de Vier-dagen handelde. Datmen zelfs tot Saumur, een Stad van verſeekeringe, een

Man

Collegien.

Man had gevangen gelegt, diemen met geſlootene deuren hadde gevonden te arbeyden. Datſe hun School-meeſters verjaagt hadden aan veele plaatſen, ſelfs buyten eenige form van Juſtitie: dat in verſcheyde Parlementen ſelfs na veel aanbeveelingen, men hadde geweygert de patenten tot het fondeeren en opregten van een Collegie of hooge School toegeſtaan, te beveſtigen: omtrent het welke men de ſtoutheyd van dat van Grenoble by brengt; het welke ſig ſelven ſelfs niet ontwaardigde op de tweede aanmaninge, tot het opregten van het Collegie te Montelimar, te antwoorden. Dat van gelyken op verſcheydene plaatſen men weygerde, die geene diemen tot het ontfangen van Ampten depoſeerde, aan te nemen. Dit Artykel eyndigde met deze woorden: *Wilmen ons dan met kragt en geweld tot onwetenheyd en een Barbariſche plompheyd brengen? alſo deede Juliaan de afvallige.*

Officien.

Armen qualyk gehandelt.

Alſoo komen ſy vervolgens tot de klagten, over het mishandelen van hunne armen, en verwyten, datmen ſoo weynig billykheyt omtrent de ſelve pleegt, dat in de plaatſen ſelve daar de Gereformeerde de meeſte aalmoeſſen geven, die van hun Religie egter geen deel aan hebben. Sy klaagden ſelfs dat aan vele plaatſen men niet wilde verdragen dat ſy woonden; niet tegenſtaande ſy aldaar gebooren waren. Hoewel ſy ſig wilden onderwerpen geen openbare oefeninge van hun Religie te doen. Dat de Regters van Lyon, uyt hun Stadt hadde gebannen, deſe welke voor heenen, ter oorſaak van den Godtsdienſt uyt het Ryk geweken, en daar na by veranderinge van ſaken, wedergekeert waren; gelyk het ſelve by het Edict of tractaat van Reductie was beveſtigt. Ter gelegentheyt van het welke men hier ſig beklaagt vermoedelyk by den Koning ſelve te ſijn geagt, daarmen hem ſoo getrouwelyk gedient hadde. En men lieter dat verwyt onderloopen, dat om een en deſelve oorſaak de Koning onbequaam tot de Kroon verklaart was, en de Gereformeerden uyt hun landt gebannen wierden: maar dat na dat hy weder op den Throon was geſtelt, door de Gereformeerde, hy hen egter niet weder in hun huyſen hadde herſtelt. De Paap van St. Eſtienne de Furan, komt hier ook weder voor den dag, hy dwong de Catholyken geen huyſen aan de Gereformeerde te verhuyren, en die gene die eenige gehuyrt hadde, voor den tydt daar uyt te ſetten. Hy verhinderde op groote boete, de hantwerks-gilden eenige Gereformeerde tot meeſterſchap aan te nemen. Deſe ontſinde had een inboorling van de plaats, maar elders woonagtig ſtokſlagen doen geven, ſoo als hy alleenlyk in de Stadt quam om ſijn dingen te verrigten. Syn voorwendinge was dat hy hem hadde verboden daar in te komen, gelyk of hy de magt hadde gehadt te bannen die hy begeerde. Maar deſe beledigde man, ſiende datmen hem niet byſtond, bragt den Prieſter om den hals, en verloſte het land van deſen dollen en ontſinden menſch. Hy kreeg daar over vergiffenis van den Koning, maar de Catholyken verhinderden het conſenteren en auctoriſatie van ſijn brieven. Sy vertoonden nog datmen de Gereformeerde uyt de handtwerken en Gilden uytſloot; en dat om het werk een ſchijn te geven, men nieuwe ſtatuyten en reglementen opregte, by welke niemant als Catholyken toegelaten wierden. Datmen de geweldpleginge op vele plaatſen, door ſtraffeloosheyt bekragtigde: dat een oudt man van 75. jaren ſig beklaagde, dat hem de kinderen met ſmadelyk roepen en ſchreeuwen hadden aangeranſt, voor alle voldoeninge in de gevangenis geworpen hadde; en hy daar na ontſlagen ſijnde, op nieuws met het werpen van ſteenen, in het aanſchouwen der Regters, die niet deden als daar mede te lagchen, bejegent was. Dat een broederſchap van de Penitenten en boetvaardige, diemen *de Battus*, de geſlaagene noemde, gaande in proceſſie, deſe die ſig daar in bevonden, gebroken glas hadden gevonden, waar door eenige aande voeten gequetſt wierden; datmen ſulks de Gereformeerde hadde geweeten, om dat dit glas voor het huys van een Goudtſmit van de Gereformeerde Godtsdienſt gevonden wierd; dat de beroerte daar over ontſtaan groot was, datmen al ſprak van klokke te trekken en Maſſacren aan te regten; maar datmen na veel gerugts gemaakt te hebben, vernam dat het de Prieſters ſelve waren geweeſt die dit guyte-ſtuk geſpeelt hadden.

Plaatſen daar de Gereformeerde niet derven wonen.

Merkelyk onregt tot Lyon.

Handwerken.

Geweld.

Snoodheden.

Verongelykingen op het ſtuk van de Ampten.

Men maakte daar na een lange verbeeldinge van alle de verongelykingen diemen de Gereformeerde, in het ſtuk van de Ampten aan dede. Men ſloot hen op verſcheydene plaatſen van de Ampten der Steden uyt, ſelfs in andere haddemen hen niet derven nomineren. Men ſeyde wel openbaar uyt tot Lion, datmen niemant die Gereformeert was, of hadde geweeſt, of die een ſoon van een Gereformeerde was, mogt aannemen.

De Staten van Perigord hadden gecaſſeert de nominatie van een Syndicus of Loon-Raad, die door de Stadt van Bergerac, volgens het gebruyk der Provincie, was aangeſtelt: de reden van dit caſſeeren en vernietigen was, dat de verkooſene Gereformeert

1597. was; en de Staten stelden een ander op, die de eenigste Catholyke van al de beampten van de Stadt was. Men ontfing selfs die gene niet, die door den Koning voorsien waren; als na dat men hen hadde verbonden den eedt van Catholyks te zyn te doen; en datse self hun ampt hadden verklaart vacant en impetrabel, indiense dien Eed quamen te verbreeken. Elders sandt men hen heen sonder eens te hooren. In andere Plaatsen settemen hen af, selfs na datse al in de oefeninge van hun Ampten en bedieningen toegelaten en geleden waren geweest; of men dwong hen in handen der Catholyken, sig daar van te ontslaan. Het Parlement van Bourdeaux hadde drie jaren lang de herstelling van een Præsidiaal geregt tot Bergerac tegens gestaan; hoewel het daar voor heen geweest was, en de Instantie was nog hangende by den grooten Raad, wanneer dese klagten te voorschijn quamen. In vele Provintien verbood men de Edellieden, Gereformeerde Regters in hunne Regtbanken aan te stellen, op verbeurte van hun lenen. Het Parlement selve, sittende nog tot Tours, stelde in het Arrest van enregistreringe van het Edict, het welke die van de Ligue wederriep, datmen altoos vereyschte op de brieven van Provisie, die souden werden aangboden, datmen ware geinformeert van het leven, zeden en Catholyke Apostolische Roomsche Godtsdienst van die gene die de selven raakten, en datse sonder genoegsame Attestatie niet ontfangelyk souden zyn; behalven in de Stadt Rochel, en andere die door de Gereformeerden, ten tyden van het Edict van de Ligue ingehouden wierden. Gelyk elders aan het 2. Boek 1591. van my bygebragt is. Men hadde selfs omtrent den selven tyd, in vollen Raad tegens de Gedeputeerde der Gereformeerde gesegt, dat sy sig bedrogen, indien sy geloofden, datmen hen tot Ampten toelaten sou, wat Edicten, aanbevelingen of Arresten sy ook souden mogen verkrygen, van het welke men ook voorbeelden, omtrent alderhande bedieninge by bragt, als van Raadsheeren inde Parlementen Præsidialen, Advocaten des Konings, Notarisen, Procureurs Sergeanten enz. Het Parlement van Grenoble, hoewel den Hartog van Savoyen door de wapenen der Gereformeerde ontrukt, verwierp Vulson, sijnde voorsien met een Raadsheeren Ampt, en hadde hem nu al vyf jaren lang met ydel vervolg op den tuyl gehouden. Colas onder Heneschal van Montelimar was een van de alder yverigste Liguisten, en wilde sig noyt met den Koning versoenen; sijnde die ook gedwongen La Fere hem uyt de hand te breken; daar hy den naam van Grave van droeg. Een Gereformeerde hebbende van den Koning de provisie van het Ampt van desen wederspannige verkregen; soo wilde egter het Parlement van Grenoble den selven niet ontfangen; maar wanneer om de saak te faciliteeren en te gemakkelyker te maken, hy met Colas over dit Ampt gehandelt hadde, en dese hem het selve verkogt; liet hem het Parlement toe, op de proeve van Leven en Zeden, en hield hem daar nog agtien Maanden mede op, in voegen hy alsnog onseker was watter van komen soude, ten tyden van dese klagten. Het selve Parlement hadde de voorrang aan eenige andere Raadtsheeren benomen, hoewel sy ouder in dienst als de Catholyken, en dit zelfs staande de Ligue, aangenomen waren; op het welke men nog Reglementen, Edicten en contradictoire Arresten, tegens den Raadt most maken te verkrygen.

Oproerige redenen en termen. Dit alles wierdt gevolgt van klagten, over oproerige redenen en woorden, diemen in de Parlementen tegens hen te voeren, gelyk mede inde andere Jurisdictien en Regtshoven, en dat in een vol gehoor, hadde toegelaten, daarmen hen den naam van Honden, Turken, Ketters, Heterocliten en dwarspalen van de nieuwe Opinie gaf: waardig om te vyer en te swaart vervolgt, en uyt het gantsche Koningryk verdreven te werden. *Passien der Regters en Parlementen.* Men hadde tegens hen, seyden sy, aangenomen, en dat in verscheydene jurisdictien, als saken tot weygeringe behoorende, dat sy Ketters waren; gelyk of de wetten der Keyseren tegens de Manicheen, tegens hen waren gesmeet. Seguier een van de Generale Advocaten, in het Parlement van Parys, sprekende over een saak van Rochechalais een aansienelyk Edelman onder de Gereformeerde, hadde bygebragt in sijn Pleydoye, dat de Gereformeerde des Konings Edicten niet waardig waren; dat de beneficie en voordeelen van de wetten niemant als de Catholyken alleen toebehoorden; dat indienmen tot voordeel van desen Edelman de uytspraak dede het volk van den Koning sig daar tegens aan stellen, en hem, als een onwaardig mensch, de goederen, diemen hem hadde toegeweesen, weder ontnemen soude. Men bragt hier op verscheydene voorbeelden van weygering van regt aan de Gereformeerde by, soo van ongestrafte moorderyen, als andere ongeregtige veroordeelingen, sonder forme en regel van Proces; van valse getuygen toegelaten, niet tegenstaande daar van overtuygt sijnde. Een vermaart

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

5. Boek
1597.

maart Rover, ſijnde gelooft van de Gereformeerde Godtsdienſt te ſijn, wierd tot Bourdeaux veroordeeld ingequartiert te werden, en tot een amende en boete van vyf hondert Ryksdaalders, en nog drie hondert applicabel naar goedvinden van het Hof, maar de miſdadiger hebbende tegens een Jeſuyt verklaart, dat hy ſedert twee jaren Catholyk was geweeſt, wierd ſijn ſtraffe gematigt om onthalſt te werden, en de boete, tot reparatie van het Collegie der Jeſuyten aangewend. Als de groote Regtsdagen tot Lyons gehouden wierden, deze die regt tegens de Catholyken van St. Etienne de Furan quamen verſoeken, wierden als oproerige gehandeld, die niet anders deeden, als de Regters met klagten het hooft te breeken.

Men voegde daar by dat de Evocatien dewelke de Gereformeerden van het eene Parlement vermoedelyk aan het ander wierden te loor geſteld, door weygeringe van brieven van *Pareatis*, diemen ſomwylen geheele ſes Maanden liet vervolgen. Maar datmen tot Bourdeaux het nog ſlimmer maakte; men oordeelde aldaar de zaak ten vollen, en daar na gafmen de brieven. Waar omtrent men waarnam, dat de Parlementen meer quaads deden, door hun quaadwilligheyd, als de goede wille des Konings konde verbeteren. Men breyde ſig over die gelegentheyd uyt omtrent het onderſcheyd datter was, tuſſchen de beveſtinge van de Edicten van de Ligue, en die gene die de vrede aan de Gereformeerde toeſtonden, ſijnde de gene aangenomen ſonder modificatie of beſnoeyinge, ſonder reſervatie, of ſolemniteyt, gelyk de Edicten van de welke de ſyllaben, de letteren, de accenten voor ſoo veel kolommen en pylaren van den ſtaat gehouden wierden; maar deze door duyſend uytvlugten, duyſend beknibbelingen, en duyſend verlengingen verworpen wierden, of aangenomen met ſoo veel reſtructien en reſervatien, datmenſe geheel onnut maakte. Men bragt hier wel te pas by de beledigingen, die de Ligue aan de Parlementen hadde gedaan: de maſſacre van Ducanti tot Tholouſe, en de ſchandelyke dood van Briſſon tot Parys. Men getuygde aldaar, hoe veel Gereformeerden van het Edict van 1577. weynig voldaan waren; het welke naar hun ſeggen met den tegenwoordigen tyd niet wel over een quam; en het welke den Gereformeerden ſtelde in een arger ſtaat, als deze in welken de Oorlog hen gelaten hadde. Het welke hen verſwakte en verſlenſſen dede op duyſenderhande manieren, het welke ſy niet verzogt hadden, en ſtandvaſtiglyk weygerden. Waar op men vertoonde met wat moeyte het Edict dat het zelfde herſtelde, in het Parlement van Parys was doorgegaan. De uytvlugten en vuyligheden van den Procureur Generaal wierden daar niet vergeten; nog mede de verſchillende redenen die men hadde bygebragt, om te verhinderen dat het geregiſtreet wierd; in voegen dat het gunſtig advys niet meer als drie ſtemmen paſſeerde. Men noemde alhier de Parlementen, die het niet hadden willen beveſtigen en merkte voornamentlyk de hardigheyd van dat van Dyon aan, dat daar in niets hadde willen doen; hoewel de Koning naar Lyon reyſende hen ſulks met ſijn eygene mond belaſt hadde, in voegen hy genootſaakt was tot dreygen te komen, van de roede te ſullen nemen om ſig te doen gehoorſamen: na het welke de Procureur Generaal in navolginge van die van Parys, niet hadde gewild, datmen in het vonnis van beveſtinge ſtelde, hem verſoekende, maar *Non empêchant* niet tegenſtaande: en het Hof keurden wel formeelyk, dat het niet als door ſeer ernſtige beveelen des Konings geregiſtreet ſou werden, en die nog wel dikmaals herhaald.

Swarigheden tot herſtelling van het Edict van 1577.

Men dede ook ſijn beklag, daar over, dat de arreſten en uytſpraken in de jaren 1585. en 1586. gegeven, nog dagelyks ter exëcutie wierden geſteld; en datmen de Gereformeerden dwong aan de Kerkelyke wederom te geven, de vrugten van hunne goederen, die gedurende de Ligue genomen waren, en aan de Gereformeerde weygerde, weder in hunne goederen te treden, onder voorwendinge dat zy de Tailles en laſten van 1572. niet betaald hadden. Men bragt hier een byſondere ſaak by, van Florimond de Ramond Raads-heer van Bourdeaux. Deze was gevangen genomen gedurende den Oorlog en op ranſoen geſteld, wegens het welke hy op duyſend ponden was verdragen. Sedert hadde hy die geene die hem gevangen hadde, in regt betrokken; en roemde dat hy daar albereets 4000. Ryksdaalders van getrokken hadde. Men beklaagde ſig dat de Parlementen dagelyks oordeelden volgens de Edicten van de Ligue; en dat dat van Rouaan die voet was gevolgt in een vonnis, de begraafniſſen en Predikingen der Gereformeerden rakende, handelende die als contraventien tegens de Edicten. Waar over twee Preſidenten, twee Raads-heeren, en de Procureurs Generaals ten Hove ontboden ſijnde, dezelve de ſtoutheyd hadden gehad te zeggen; datſe hadden geoordeeld volgens de ordonnantie, om dat de gunſtige Edicten herroepen waren. Sy be-

Byſondere voorbeelden van de quaadwilligheyd der Parlementen.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1597. loofden evenwel te vreden te sullen sijn, dat het arrest in het Register was, sonder het te doen exëcuteren: maar terwyl zy aan het Hof waren, en sonder te verwagten wat ordere van den Koning sy te rugge souden brengen; lieten hun confraters het selve met Trompetten-klank verkondigen. In verscheydene Parlementen cassecrde men dagelyks de arresten, die in de Kamers van Justitie waren gegeven, die de Koning hadde gesupprimeert, hoewel hy de selve alle, by het Edict van suppressie, hadde geconfirmeert.

Swarigheden over de begraafnissen.

Na al dese lange klagten komtmen op het Artykel van de begraafnissen, en om aldaar tot een overgang te komen, word aangemerkt dat de Gereformeerde qualyk worden gehandeld in hun geboorte, in hun leven, in de opvoedinge van hunne kinderen, en zelfs in hun dood en begraafnisse. Sy klagen dat aan veele plaatsen, men hen Kerkhoven weygerde, datse aan andere gedwongen wierden, hunne dooden tot vyf mylen verre te brengen. Datmen de Convoyen en begeleydingen band aan een sekere uure, en een seeker getal van Persoonen. Datmen elders onbetamelykheden, omtrent de graven pleegde: datmen deze die de statie van het Lyk volgden, allerhande versmaadheden aan dede, niet tegenstaande de begraafnissen by der nagt geschieden. Datmen op eenige plaatsen hen in boete besloeg, datmen hen de verseekeringe van het Convoy of bygeleyde, voor twintig of dartig Ryksdaalders dede kopen. Datter plaatsen waren, daar men de lighamen weder op groef, 't sy uyt bevel van den Bisschop, 't sy uyt eenig ander gesag; zelfs deze, dewelke in de Capellen van hun voor-ouders waren begraven. Datmen deselve onmenschelykheyd oefende, op de lighamen der vrouwen selve, diemen naakt op de aarde liet leggen, tot een roof voor de wilde beesten, sonder datmen eenig ondersoek over deze onhebbelyke barbarisheyd dede. Dat eenige persoonen gestorven sijnde, met eenig blyk van Gereformeerde te sijn, hebbende te dier oorsaak geen graf op de Kerk-hoven der Catholyken konnen bekomen; men hun vrienden in Regte betrok, om datmen dezelve op de Kerk-hoven der Gereformeerde begraven hadde. De Priester van St. Etienne de Furan hadde een groot gedeelte aan dat Artykel, alwaar men hem vertoonde, makende valsche contracten, om de Gereformeerde van een Kerk-hof of het welke sy verkregen hadden, uyt te sluyten; en breekende de Tomben met hamers in stukken, trekkende de klok over een convoy, Lykstatie en begraafnis, die de bewaring van het Garnisoen by sig hadde; en versamelende 3 of 4000 menschen by een, die het Convoy verstroyden; en het lighaam tot hun schelmsche discretie deden verlaten; gravende een doden op, welke hy op eens anders grond bragt, die het nog eens opgroef; en dwingende de vrouwe van den dooden, selfs na dat zy daar over arrest en uytspraak van de Grands Jours, of groote dagen, verkreegen hadde, haar Man, buyten de Parochie of karspel te begraven. Van gelyken Florimond de Raimond op een dag als oudste Raads-heer voorsittende, en ordonneerende by uytspraak het weder opgraven van een kind; voegde daar by, dat al de lighamen der Gereformeerden, die zedert tien jaren, op de Kerk-hoven der Catholyken begraven waren, weder opgedolpen souden werden. Men brengt daar omtrent veel voorbeelden by, van lighamen, van welke eenige perykel liepen, van door de honden gegeten te worden. En het bleek by deze voorbeelden, dat geen onderscheyd van staat, geslagt, nog ouderdom maakte, en datmen met een en deselve barbarisheyd de Edellieden als den Borger, de Vrouwen als de Kinderen handelde.

Verhindert.

Geschonden.

Vryborstig en rakende besluyt.

Men verbeelde al deze wreetheden, op het kragtigste, en men wees aldaar op een schrandere wyse aan, datmen gewoon was de Kerkhoven te sluyten, om te verhinderen dat de wilde beesten daar eenige ravagie verwekten; maar dat de menschen selve geen schaamte hadden de dooden te schenden, en te mishandelen. Alles eyndigde door een seer beweeglyke redeneringe. Men seyde dat dit niet als een gedeelte der klagten waren, diemen hadde te doen; men stelde de lydsaamheyd der Gereformeerde zeer hoog, als die niets beoogden als het goede van den Staat, en niets begeerden om te vreden te sijn, als niet t' onder gebragt te werden. Men vertoonde dat het verval van de Staat, met dat van de Gereformeerde t' samen sou gaan, en men verzogt met groote tederheyd deernis van de Catholyken. Daar na keert men sig naar den Koning selve; men roemt dat men geen Jacobynen nog Jesuyten onder sig heeft, die op sijn leven toeleggen; nog Ligueur die het op sijn Kroon hebben. Men zeyde hem, dat hy de getrouwigheyd van de Gereformeerde wel wist; die een Edict versogten, niet gelyk de Liguisten, die in plaats van een versoekschrift om vrede te hebben, noyt iets anders als

het

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Koninklijke Bibliotheek
Nationale bibliotheek van Nederland

Fold Out
BACK PAGE

ProQuest

diadeis

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

KB Koninklijke Bibliotheek
Nationale bibliotheek van Nederland

Fold Out
FRONT PAGE

ProQuest

diadeis

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

het punt van hun geweer hebben getoont: dat ſes verſcheydene malen binnen den tyd van vier jaren de Gereformeerden hun inſtantien en aanhouden, tot Mantes, tot St. Germain, tot Lyon, in het Leger van La Fere, tot Monceaux, tot Rouaan hadden vernieuwt, op welke men hen met aanmerkingen van Staat hadde gepayt, en te gemoed gevoerd het ware nog geen tyd, om hen een Ediɛt toe te ſtaan: ſy riepen vorders uyt: *Nog, ô goede God! na vyf-en-dartig jaren ſulke wreede vervolgingen, tien jaren banniſſement door het Ediɛt van de Ligue, agt van de Regeering des Konings, en vier jaren vervolgens.* Sy verklaarden, dat deze uytſtellen, na de dat Koning aan de Liguiſten alles hadde gedaan, hen groot misvertrouwen gaven, datmen weder tot nieuwe verbanningen komen wilde, waar heen ſy wel wiſten, dat de Paus het werk met alle magt ſogt te brengen. Sy hielden ſtaande dat de Catholyken alleen den Staat niet uytmaakten, maar dat de Gereformeerden hun aandeel daar aan hadden. Eyndelyk ſy beſlooten met deze woorden: *Wy verſoeken een Ediɛt van uwe Majeſteyt, het welke ons doe genieten, het geene al uwe Onderdanen gemeen en gelyk eygen is: dat is gezegt; veel minder als het gene gy aan uw verbitterde Vyanden, aan uw wederſpannige de Liguiſten, hebt toegeſtaan: een Ediɛt het welke u niet verbind uwe Staat en te verdeelen, als, ſoo als het u ſal behagen; het welke u niet dwingt uw ſinantie uyt te putten; of uw Volk te belaſten. Nog ſtaatſugt, nog gierigheyd dryven ons aan, Gods eere en glorie de vryheyd van onſe gewiſſen, de ruſt van den Staat; de verſeekeringe van onſe goederen en ons leven, ſijn het hoogſte en de volheyd van ons begeeren, en het oogwit van ons verſoek.*

Alhoewel de Gereformeerden van het Hof, eenige afkeer van deſe ſlag van klagten ſcheenen te hebben, gelyk hier voor aangeweſen is, ſoo is het evenwel ſeeker, dat ſy de waarheid van de ſaken die daar in begrepen waren, niet hebben konnen loogchenen; nog ook de nootſakelykheyd, om tegens ſoo veel ongeregtigheden en geweld-pleginge te voorſien verwerpen. Maar ſy quamen hier inne met het Hof over een, het welke door deſe ſlag van klagten ſeer geraakt was, en wel gewild hadde, datmen een anderen tyd, om deſelve gemeen te maken, genomen had. Soo veel iſſer van, het algemeen van de Gereformeerden, ſprak van dit werk, en men hoeft niet te twyfelen, of het hadde, de handelinge en het oog, van de gauwſte lieden van die partye al gehad; men konde ook klaar genoeg vermerken uyt den ſtyl, dat de meeſt gematigde daar kenniſſe van hadden gehad, en die ſtoffe een gedeelte van de gedaante hadden bygeſet. Vorders het geen het Hof het ſwaarſte te verdouwen viel, was, datmen aan meer als een plaats van dit boeksken het verwyt van gedane dienſten vand, ſoo veel te onverdraaglyker, als ſy te regtvaardiger was; ſoo datmen wel ſag, datmen aldaar met luyden te doen hadde, die de ſaken ter harten namen, en die nog den moed niet geheel verlooren hadden; en dat eyndelyk ſoo veel ongeregtigheden, ſoo veel beledigingen, ſoo veel geweldenaryen ſig ſchaamden over de langwyligheden diemen hadde toegebragt, om luyden die een gunſtiger onthaal verdienden, vergenoegingen te geven. Maar het misnoegen en wrevel van het Hof diende nergers anders toe, als te doen oordeelen, datmen deze ſaak met meerder ernſt verhandelen moſt; en een onderhandelinge van zulk een gewigt ten eynde brengen.

Maar aleer wy verder gaan, ſal het nodig ſijn ſig ten minſten in het voorbygaan met eenige opmerkingen, omtrent deze klagten wat op te houden. Eerſtelyk moetmen ſien; dat inde ſaken der Gereformeerden geen weynige dingen werkſtellig ſijn, en indienſe eenig misvertrouwen in hun bewegingen toonen, ſulks maar al te wel gegrond zy. En het gene des te aanmerkelyker zy, is, datmen wel weet dat wanneer men klagten van deſe natuere inſtelt, men daar toe niet gebruykt, als voorvallen die de aldermerkelykſte en ontwyfelbaarſte zyn; en datter alsnog een groot getal in het vergeetboek blyft, of verſweegen werdt. 't Sy om dat de klagten niet ſijn opgeheven door luyden die het meeſten in belang ſijn, of om dat de ſaken niet ſoo blykelyk toeſcheenen, of van ſoo grooten belang niet waren in hun omſtandigheden. Inde twede plaats, deſe klagten beantwoorden het verwyt datmen de Gereformeerde gedueriglyk doet, als den Koning te ſeer aandringende, en dat in de grootſte verlegentheyt daar hy oyt in geweeſt heeft. Men moet ſulks ſoo vreemt niet vinden, nademaal het ook in die tyt is geweeſt dat ſy ſlimmer gehandelt wierden als oyt voor heen, en dat indien men uyt al dat groot getal mishandelingen, ſlegs een getal van dertig wil uytſonderen, al de andere varſch waren, en ſpreekende van ſaken, die of in dit, of het voorgaande jaar voorgevallen waren. Al dat gaf een wettigen ſchyn aan de verſchrikkingen en misvertrouwens der Gereformeerden; die van dag tot dag te meer beledigingen ontfingen, als de vrede en weder vereeniginge der Catholyken, door de onderwerpinge der Liguiſten te be-

Opmerkinge op dit geſchrift.

 ter

1597. ter voorging. Eyndelyk dienen dese klagten om te tonen, hoe ongeregtig de listigheden sijn, diemen aangewent heeft in dese laatste jaren het Edict te loor te stellen, nademaal het selve Edict, sijnde gegeven op de klagten die de Gereformeerde over diergelyke quellinge hadden gemaakt, het onmooglyk was die te vernieuwen; sonder directelyk de intentie en meeninge van dese onherroepelyke wet te schenden.

1598. Ondertusschen ging het jaar, met dese verdrietige langwyligheden door; gelyk ik hier voor hebbe aangewesen, en hoewel men met gedult het verdriet van dese nieuwe uytstellen te boven quam, liet sulks evenwel niet eenige verbittering in wedersijds gemoederen te verwekken. De Koning toonde menigmaal sijn misnoegen, en konde selfs somwylen een dreygementje wel te passe by brengen, en hy hadde aan de Commissarisen geschreven, dat het hem seer verdrietig sou vallen, tot het uyterste te komen, met luyden die hy meer beminde, als sy sig selven beminden. Dese nieuwe taal, diemen den Koning zedert het herwinnen van Amiens geleert hadde, dede aan het Hof een quader werkinge alsmen gelooft hadde. De Gereformeerde die deselve soo verschillende vonden, van die gene, diemen hen tot daarentoe gehouden had, terwylmen hen van noden hadden, en men hen versogt om het overige van hun bloet in het beleg van Amiens te gaan storten, trokken seer ongemakkige gevolgen uyt dese veranderinge. Hen dogt dat sulks wilde seggen; dat hun rust en de voorspoed van het Hof malkanderen noyt ontmoeten souden, nademaal men hen noyt vleyde, als wanneer de saken verward stonden; en wanneer deselve sig wel begosten te redderen, datmen als wilde dat zy sig op discretie souden hebben over te geven. Dat wanneer men vreesde voor eenig quaat gevolg in des Konings ondernemingen, men niet als schoone beloften, gebeeden tedere besweeringen en bewegende uytdruksels omtrent hen gebruykte, maar dat wanneermen door eenig voordeelyk gevolg opgeblasen was, men hun aldergeregtigste smekingen, niet als met knibbelaryen of dreygementen beantwoorde. Sy oordeelden daar uyt, dat gelykmen hen weder nieuwe redenen tot misvertrouwen gaf; het ook nodig was, dat sy nieuwe voorbesorgingen tegens de quade aanslaagen van hunne vyanden namen. De Hartogen van Bouillon en de La Trimouille waren de meest getergde, om dat sy wel gevoelden dat sy, het grootste gedeelte van de dreygementen van het Hof te dragen hadden; als daar men hen agte de Auteurs en vinders, van het gene men inde vergaderinge voorstelde te zyn; dingen die de Catholyken seyden tegens de welstand van den staat en dienst des Konings te strekken, maar die de Gereformeerden de loosheden van den Raad en verdrukkingen van hun gewisse noemden. De vergaderinge ging voort met haar aanhouden gelyk voor heen. Sy hadde haar Gedeputeerden aan het Hof gesonden, sijnde wel met memorien belast, en aan welke sy dagelyks nieuwe instructien sandt; soo menigmaal sig nieuwe swarigheden opdeden. Aan de andere sijde onderlogt deselve met groote naarstigheyt de antwoorden op haar versoek-schriften en lijsten die des Konings Commissarisen haar van sijnent wegen overgaven. En gelyk deselve naar Engelandt en de vereenigde Nederlanden gesonden hadde, om de bemiddelinge van dese getrouwe geallieerdens van de Kroon te versoeken; alsoo heeft sy ook uytgedrukte ordere aan haar Gedeputeerden gesonden, om met de Ambassadeurs van de andere Protestantsche Magten, die sig aan het Hof bevonden, te handelen, en hen te vertoonen, hoe nodig het was de Gereformeerde vergenoeginge te geven, om den Spanjaard een braven kokslag toe te voegen; of den Hartog van Mercœur tot reden te brengen. Hem vorders te doen sien, hoemen ten Hove de saken van de Religie verschoof, en ten agteren settede, in plaats van de selve voortgang te geven, en datmen niet wist, wanneer men eens een eynde van sulk een verdrietigen handel sou konnen verhoopen, en hen alsoo te verbinden door het algemeene belang der Protestanten, het besluyt daar van te helpen aandringen.

Nieuwe verlengingen.

Het geene nog af te doen overig ware, was van soo slegten aangelegentheyd niet, dat het sijn aanhouden niet verdiende. Men hadde daar nog eenige swarigheden, die den Raad, wegens het regt van Godtsdienst-oefeninge (in aanmerkinge van sommige bydere plaatsen daar de Gereformeerde die zogten vast te stellen, of te bewaren, en het Hof die niet wilde toelaten,) dede voort komen. Aan de andere sijde begeerden de Gereformeerde, dat hen mogt toegelaten werden hun vergaderinge, tot Vendôme te vervolgen, tot dat het Edict het welke men hen toestond by alle de Parlementen was bevestigt. De Koning stond dat alleenig toe ten opsigt van het Parlement van Parys, en wilde dat na dat het Edict aldaar geregistreet sou zyn. de vergaderinge scheyden en haar leden naar hun Provincien te huys senden sou. Maar zulks dede vreesen, als of het

Scheydinge der vergadering.

voor-

voornemen van het Hof wel moſt ſijn, de vergaderinge te verſtroyen; om vervolgens het Ediċt met te meerder vryheyd te loor te ſtellen, wanneerder niemand ſou ſijn om het inregiſtreren daar van aan te dringen: om dat de Ediċten voor geen wetten van het Ryk, als na deze plegtigheyd, geagt ſijnde, dit ook alſoo duyſend intoomingen, reſtriċtien en knibbelingen in de Parlementen, daar het niet geobſerveert was, onderworpen ſou zyn. Het was dan van noden dat het Hof hier over den Gereformeerden eenig genoegen gaf, om dat het ſelve de beveſtinge van het Ediċt, tot aan het vertrek van den Legaat wilde verſchuyven, van het welke de tyd nog onſeeker was, en diemen agte een affrond te ſullen aandoen, indien men het in zyn tegenwoordigheyd zou doen inregiſtreren. Om dit nieuw delay eenigſints ſmaakelyk te maken, voor luyden die door ſoo veel uytſtellens vermoeyt waren; en met goede reden vreesden, dat dit verſchuyven hen weder eenig nadeel ſou mogen te wege brengen, of hen ten minſten nog verder afleyden, moeſt men wat believentheyd voor hun begeerte, om hun vergaderinge nog wat langer te vervolgen, hebben.

Staat van de Garniſoenen.

Deeſe dewelke belang aan de bewaring der plaatſen van verſeekerige hadden, ſtonden ook ſeer verwondert, om dat de Koning voor den Raad de beſtellinge van de ſtaat der Garniſoenen wilde bewaren. En gelykſe alle aldaar niet even veel geſags hadden, ſoo vreesden deze, die het minſte hadden, dat ſulks een loosheyd ware om hen van hun plaatſen en bedieningen af te ſetten. Daar en boven, de Koning wilde de Gouverneurs van deze plaatſen, mede nomineren, eer dat de genomineerde atteſtatie bybragt, van de t'ſamenkomſt daarſe gelegen waren, om dat indien de atteſtatie voor af ging, het ſoude ſchynen dat het de Gereformeerde waren die dat Gouvernement gaven, en ſulks een breſſe aan het Koninglyk gezag ſou geven. Maar aan de andere zyde wilden de Gereformeerde meeſters van het aanſtellen der Gouverneurs der plaatſen ſijn, uyt vreeſe dat indien de Gouvernementen aan de gunſt van het Hof hingen, deze die dezelve verkregen, t' eenemaal tot deſſelfs devotie en believen zouden ſtaan; en die ſig weynig zouden bekommeren de Kerken vergenoeginge te geven, als die ſig buyten de zelve wel ſouden konnen ophouden.

Nominatie der Gouverneurs.

Jaarlykſche vernieuwinge van de Staat der beſettingen.

Men wilde mede aan het Hof van de Staat der Gereformeerde Garniſoenen jaarlyks veranderinge maken; maar de vergaderinge vreesde dat deſe verandering van die Staat, een dekmantel zou werden om de bezettinge te beſnoeyen, en zelfs de eenen plaats na de ander weg te nemen. De Koning wilde niet gaarne ſoo veel plaatſen aan de Gereformeerde laten, aan welke men voor heen, op het meeſte niet boven ſeven of agt, tot verſekeringe van het naarkomen der Ediċten, hadde toegeſtaan; in plaats dat voor tegenwoordig, ſy meer als twee hondert ſoo kleyne als groote hadden. Hy vreesde mede dat de Catholyken nadenken wegens de Staat van deze bezettingen, zouden ſcheppen, ter oorſaak van het groote getal, die daar ter neder geſteld ſouden moeten werden. Maar de vergaderinge verſtond tot een palliative en verſagtende Aċte, in de welke men niet als de plaatſen diemen wilde, noemen ſou, behoudens datter een heymelyke Staat tot verſekeringe van de andere overige ſou gemaakt werden. De byſondere belangen quamen ook in het getal der oorſaken die deſe incidenten en byvallen formeerden. La Rochelle verkreeg geene van al haar eyſchen, ſelfs niet de beveſtinge van haar voorregten. De Koning, die altoos eenig misnoegen gevoed hadde, over het geene dat, terwyl hy beſcherm-Heer van de Gereformeerde was geweeſt, voorgevallen was, wilde haar doen gevoelen dat hy de magt hadde, hen de ſtraffe daar van te doen dragen.

Getal der plaatſen van verſekeringe.

Byſondere belangen.

Ediċt tot aan April alſſer geen meer Liguiſten waren, uytgeſteld.

De ontloſſingen van al deeze geſchillen en eenige andere van die nature, op welke de Raad altoos iets vand te beknibbelen, door de wijsheyd der Commiſſariſen ſijnde gereguleert, verlengden het beſluyt tot den Maand van April toe: en alſoo hadden de Catholyken al het geene ſy begeerden; als dat de Gereformeerde het Ediċt niet ſouden erlangen, voor dat al de Catholyken vergenoegt waren. Het Traċtaat met den Hartog Mercoeur wierd omtrent het eynde van Maart geſlooten. De vreede met Spangie ſelve wierd voor het Ediċt tot beſluyt gebragt, alhoewel het ſelve niet voor den eerſten van Mey geſlooten was, men egter al eenigen langen tyd voor heen, over al de Artykelen verdragen was.

Men hadde den Koning al lange geparſt, om met ſijn Koninglyke magt naar Bretagne aan te trekken, om deſe Provincie uyt handen van den Hartog van Mercoeur te rukken, tegens den welken men tot daarentoe maar ſlappelyk den Oorlog vervolgt hadde, en die inderdaat noyt ernſtig ſcheen te handelen, als wanneer hy ſig in ſtaat

ſag,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1598. ſag, om van de Spaanſche verlaten en van den Koning aangetaſt te werden, die nu met een goede wapen-magt op hem aanquam. Na dat men dan, eenige jaren agter een, ſig met qualyk gemeende handelingen had laten ophouden, ſoo trok de Koning eyndelyk derwaarts, als wanneer het aanſtaande beſluyt van de vrede met Spangie hem

Alarme van de vergaderinge.

daar goede gelegentheyt toe beſchafte. Syn aannaderen alarmeerde de vergaderinge tot Chatelleraut niet weynig, vreſende dat de Koning daar eensklaps op aankomen ſou, om met hen te doen ſoo als hy wilde, of om hen te verſtroyen door vreſe, van in ſijn handen te vallen. Ter ſelver tydt drongen de Commiſſariſen van den Koning aan, de ſaak tot beſluyt te brengen, en dit aandringen verwekte verſcheydene gedagten in die geeſten, die van over langen tydt met alarmen en misvertrouwens waren gevoed. Het ſcheen aan de vermoedeniſſe, dat het een ſoort van gewelt was, met ſulk een kragt aan te houden, tot het aannemen van het geen hen de Koning toeſtondt, terwyl hy als voor hunne Poorten, aan het hooft van ſijn Leger was. Dit is, als een van de aanmerkelykſte omſtandigheden te beſeffen, de tydt namentlyk wanneer dit Ediċt gegeven is, en tegens de quade trouwe der Catholyke Schryvers, die het ſelve voor een afgedrongene gunſt en genade hebben willen doen doorgaan. Om daar van te oordelen, moetmen alleenlyk een ongeruſte en bevende vergaderinge, op het aannaarderen van

De Koning geeft het Ediċt gewapent.

de Koninglyke Troupen, ons voorſtellen. Sy ontfangt het Ediċt ongewapent, en als ter diſcretie en genade van den Koning geſtelt; in plaats dat de Koning het ſelfde geeft gewapent, en houdende de vergaderinge tot Châtelleraut, om ſoo te ſeggen, onder de dwang van ſijn geſchut.

Verſcheydene gevoegens over het Ediċt.

Deſe lange ſaak dan, eyndigde tot quelling en moeyelykheyt van den eenen, en tot genoegen van de andere. Daar waren Catholyken die morden, om datmen ſoo veel hadde toegeſtaan. En daar waren aan de andere ſijde Gereformeerden, die klaagden datſe te weynig hadden. En daar waren eyndelyk van de eene en d'andere, die de voordelen van beyde de ſijden even groot agteden te ſijn; en die niets begeerende als de vrede, alles watmen hen ſou konnen geven, verdraaglyk agteden te ſijn. Terwyl de Koning tot Angers was geweeſt, haddemen by na alles, dat het Ediċt aangaat vaſt geſtelt; hoewel deſen Prins aldaar op ſulk een hoogen en dreygenden toon geſprooken hadde, dat de vergaderinge by na daar over tot wanhoop was gebragt. Maar dit geſchiede om het welſtaans wille, om de wet als meeſter te ſetten, en het Ediċt by den Legaat en de Catholyken te beter ingang te geven; verſelſchappende het ſelve met deſe gemaakte hardigheden. Inder daat de Koning wilde van het werk af ſijn; en ſulks bemerkte men wel uyt het onthaal het welke hy aan de Hartogen van Bouillon, en de La Trimouille dede; ſynde deſe, omtrent de welke hy het meeſte misgenoegen hadde. Hy ontfing hen, met ſo veel tekenen van goetwilligheyt, wanneer zy om hem te begroeten tot Angers quamen, datmen daar uyt konde oordeelen, dat deſen Prince dreygde, eerder om een ſeekere welſtandt omtrent ſijn waardigheyt te bewaren, als door de beweginge van een ware gramſchap. En alſoo na datmen aan de vergaderinge, de beantwoorde verſoek-ſchriften en de toegeſtaane

Concluſie tot Nantus genoomen.

Artykelen hadde overgelevert, en datmen over de gedaante der ingewilligde ſaken over een gekomen was, bragtmen nog eenmaals alles den Koning tot Nantes toe, alwaar, na datmen daar het geene men wilde, verandert en gereformeert hadde, om te toonen dat hy het ſelfde gaf als meeſter, en datter niets was het gene hem daar toe dwong, wierdt het getekent en geſegelt, en in handen van de Gedeputeerde geſtelt, die daar een Recipiſſe van gaven: na het welke de vergaderinge het ſelve in handen van die van Rochel ſtelde, die tot aan de tydt van hun ruïne en ondergang, al de generale en algemeene tytels van de Kerken des Koningryks behielden. Dit wierd van de Plaats, waar dit Ediċt inde maand van April wierd verkondigt, het Ediċt van Nantes genoemt, onder welke naam, het ſelfde door geheel Europa is vermaart geworden.

Tot hier-en-toe hebbe ik maar bygebragt, de klagten, alarmen, vervolgingen en ongeduldigheden van eene ſijde; en de liſten, langwyligheden, veranderlykheden en difficulteyten van de andere, ten eynde men te beter oordeele van de nature van een Ediċt het welke ſo langen tyd in de moolen is geweeſt, en waar over ſulke rype beradingen gemaakt ſijn. Maar om het ſelve te beter te doen begrypen, zal ik hier ook een bekorting maken van de ſtoffen, die tot een dekmantel van al deze langwyligheden gedient hebben; en die de alderwyſſte Mannen van de Staat, ſoo veel jaren agter een beſig gehouden hebben. Waar omtrent ik alleenig ſpreken ſal, van het geene van de Gereformeerde verzogt en verkregen is; zonder my op te houden met het geene in het Ediċt tot voordeel van de Roomſche Religie is ingeſteld: om dat de Artykelen van de-

ze

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

5. Boek 1598.

ze nature altoos de andere voorgingen; en de Catholyken geensints de belangen van hun Religie in Compromis wilden stellen. Daar was niets, als het geene de Gereformeerde pretendeerde dat swarigheyd ontmoete; om datmen al dede wat men konde om sulks op het alderminste te brengen: hoewel, om hen te geven dat sy verzogten men aan niemand iets behoefde te ontnemen. Daar waren dan swarigheden omtrent de sake en omtrent de maniere; hebbende het Hof geen minder weerwil gehad om te bewilligen in de forme als in de toestand der toegestane dingen. Het versoek der Gereformeerden bestond in ses of seven voorname Artykelen; dog al deze Generale Artykelen, wierden in een groot getal andere, nodig of tot uytlegginge, of tot de sekerheyd van het voorname versoek, vermeerdert. En daarom is het dat de Gereformeerden hebbende in het eerste, hun voorstellingen, in een getal van Artykelen bepaald, het welke wel op 96 of 97 uyt quam, zo hebben de disputen, die gedurende de onderhandelinge voorquamen, hen verbonden, by de voorige eenige nieuwe te voegen, om de difficulteyten van de conclusie of van de exëcutie van het Edict, datmen verwagte, of weg te nemen of voor te komen. Sonder dan van de substantie van hun versoek af te wyken, ten ware in de sake in welke zy de veranderinge hadden geapprobeert, en op de antwoorden van het Hof bekomen; lieten zy niet na, hun versoekschriften menigmaal te vergrooten, en de forme en termen daar van te veranderen. Sy gaven aan de nieuwe Artykelen die zy voorstelden twee onderscheyde tytels. De eene die zy stelden op het eynde van al de andere, en die in geen groot getal waren, hadden den tytel van byvoegsels. De andere hadden die van verklaringen; om dat het Artykelen waren, op welke zy wilden dat sig de Koning verklaren soude, om geen duysterheyd in de zake te laten, en de swarigheden van de exëcutie voor te komen. Dese versoektytels waren ingeschikt, na 't Artykel van den inhoud, waar van sy de uytlegginge begeerden, en somwylen hadden zy'er meer als een op't zelfde, 'twelke zy verdeelden by de namen van eerste, twede &c.

Uytbreyding der swarigheden op ieder Artykel.

I. Versoek van een nieuw Edict.

Redenen voor en tegen.

De eerste van hun versoeken was dat van een nieuw Edict, om dat zy sig met de voorgaande niet konden vergenoegen, en geloofden door hun diensten een voordeeliger verdient te hebben; en men tot Mantes, na des Konings veranderinge, en tot Sainct Germain, een jaar daar na hen een ander belooft hadde. De voorname grond van deze instantie was, dat sy niet konden verdragen, datmen hen, geduerende de Regeringe van Hendrik de IV. op den selven voet stelde van die van Hendrik den darden; en datse onregtmatig vonden, dat een Prins dien zy trouwelyk hadden gedient, van hun wiege af, niets meerder voor hen dede, als het geene zy van een ander verkregen hadden, die hun grootste vervolger was geweest. Invoegen hun pretentien niet gefondeert waren, gelyk de promoteurs van de herroepinge van dit Edict van Nantes hebben willen wys maken, op het enkel nadeel, datmen hen door de Tractaten des Konings met de hoofden der Liguisten, gemaakt hadde. Maar zy stonden op de grootheyd van hun diensten, in gevolge van de welke zy een Edict, als een vergeldinge diemen hen verschuldigt was, verzogten. De opmerkinge van de Bresse aan het Edict van 1577. gemaakt raakte hen niet weynig, om datze rond uyt verklaarden, dat sy sulk geen begeerden, en dat het selve een Edict was, door het welke sy sig geloofde meer beschadigt als begunstigt te sijn. Het was nogtans deze laatste opmerkinge, die de eenige beweegreden omtrent den Koning scheen te sijn, om datse het specieuste was die hy de Catholyken konde allegeeren, 't sy om dat deselve alle pretext van murmureringe, tegens het geene hy van nieuws toestond wegnam, om datmen daar door niet dede, als de Gereformeerden een ongelyk te vergoeden, datmen hen ongeregtelyk aangedaan hadde: 't sy om dat dit nadeel, hen zynde gedaan, tegens een schriftelyke beloften, van noyt tot hun nadeel met de Liguisten te sullen handelen, men deze geschondene belofte niet konde goed maken, als met hen een genoegsame compensatie, van het gene men hun hadde doen verliesen, te doen. Dese opneminge van compensatie was een gevolg van de eerste pretentie der Catholyken, na dat de Kroon op Hendrik de IV. was gekomen te vallen, gelyk sy desen Prins hadden doen beloven, hun Religie, in de staat, in welke hy die hadde gevonden, te behouden; soo sagen sy, alle nieuwe gunsten, diemen de Gereformeerde hadde willen doen, aan, als ondernemingen tegens de Catholyken Religie. En daarom waren sy alstoen soo styfsinnig om hen iets nieuws toe te staan: en om die selve reden bleven zy nog lange hardnekkig om hen niets in te willigen, als onder den naam van een enkele vergoedinge, van de agterdeelen, dewelke men hen, door de bysondere Tractaten hadde gedaan. Dit was, waaromme selfs, na de beloften aan de Gedeputeerdens tot Mantes, en St. Germain

1598. gedaan, de Catholyken hen de wisseling wilden doen, en alleen in de Parlementen, de restitutie van het Edict van 1577. laten passeeren. Het was dese selfde reden, die soo lange den Raad verhindert hadde, Commissarisen aan de vergadering van Saumur of van Loudun te geven; om dat het iets nieuws toegestaan was, een nieuw Tractaat aan te vangen met luyden die nieuw versoek deden, en die by gevolge niet souden aflaten, als door eenige nieuwe inwilliginge. Maar deze swarigheyt wierd weg genomen, zoo haast als de Koning Commissarisen gesonden hadde. Men sprak nog al van vergoedinge, en die terme bleef in standt om de moeyelyke Catholyken te voldoen, en het Hof van Rome te vergenoegen. Maar men had ook opsigt op de eerste pretentien der Gereformeerde, die na een lange getrouwigheyt grooter vergeldingen eyschten. Daarom me stondt men hen veel saken toe, die de beloofde vergoedinge te boven gingen; om datmen hen ook gunst wilde bewysen, om iets aan hun lange diensten in te willigen. Kortelyk men gaf hen een nieuw Edict, het welke alle de andere herriep; en het gene by gevolg, niet meer konde passeeren, voor een simpele vergoedinge van de Bressen die men daar in gemaakt hadde, nademaal dit de andere vernietigde, en voor het toekomende voor een wet, in hun Plaatsen moste dienen.

Dit alsoo eens waargenomen sijnde, sal plaats in het vervolg van de Historie hebben; voornamentlyk om de verkortinge van dese laatste jaren, door welke men tragte, al de Concessien van het Edict van Nantes te leur te stellen, en te wederleggen. Dese Chicane ging daar over, dat dit Edict niet toestaande als de vergoedinge der verkortingen, die de Tractaten, met de hoofden van de Ligue hadden aan de Gereformeerde gedaan, door eenige restrictien van het Edict van 1577. men pretendeerde, dat dese schaden niet seer verre gingen; en dat men daar uyt mogt oordeelen, dat de intentie van het Edict van Nantes die daar de vergoedinge van maakte, weynig van belang was te accordeeren. Maar dit Principium valsch sijnde, valt ligtelyk te oordeelen dat de Concequentie seer onregtmatig most sijn.

II. Versoek van een vrye oefening. Uytbreydinge daar van. Het twede versoek sag op de vryheyt der oefeninge, en dat was van een groote uytbreydinge, om dat het behelsde de fondamenten van het regt der Exercitie, het welke men wilde vast stellen of vervolgen; de bepalingen van dese Privilegie naar den tydt, de Persoonen en de Plaatsen; en in het algemeen al de dependentien van de oefeninge, en alles het geen op de exemptie van zeekere zaken, den dienst van de Roomsche Kerk aangaande sag, met het welke de Gereformeerden hun gewisse niet wilden belasten. De vergaderinge hadde in het eerst geëyscht, datmen hen zonder onderscheydt, de vryheyt van de oefeninge, door het gantsche Ryk sou toestaan. Maar sy verzagte deze pretentie, 't zy om datter groote Steden waren waar in niet een Gereformeert inwoonder gevonden wierd, gelyk als Thoulouse, Bourdeaux en andere, die liever op nieuw den Oorlog zouden hebben aangevangen, als binnen hunne mueren de opstellinge van de oefeninge der Gereformeerde Godtsdienst te dulden. 't Sy om datter vele waren, aan welke men by Tractaten hadde toegestaan, dat sy diergelyke oefeninge niet zouden hebben. Men most sig zoo verre hebben ingekort, als te verzoeken de volkomene oefeninge te blyven in al de Plaatsen, daarmen deselve zou begeeren, en sig te vreden te houden, de oefeninge te hebben in zekere plaatsen, dewyl men het geheel niet hebben konde; maar zy bleven vast by het versoeken van meer uytbreydinge, als zy voor heen hadden gehadt. Dese uytbreydingen verkregen zy in twe Artyken. Het eene behelsde dat zy hunne oefeninge konden hebben, in al de Plaatsen, daar de zelve na de Edicten van de Ligue, tot aan het bestandt tusschen de twee Koningen was vast gestelt geweest; als mede in gevolge van het bestandt, terwyl men den Oorlog tegens de rest der Liguisten voerde: en al dese Plaatsen wierden na eenige Contestatien, begrepen onder de generale clause van Plaatsen daar de Exercitie gedaan en gecontinuëert was geweest, tot aan de jaren 1596. en 1597. tot den maand van Augustus toe. Men heeft het regt van dese twe jaren willen confunderen, wanneer men in onze dagen de middelen gesogt heeft, om de alderklaarste Concessien van het Edict, door verscheydene listen te leur te stellen en kragteloos te maken: en men heeft gepretendeert, dat de bewyzen van het regt, door de besittinge van deze twe jaren verkregen, moeten aanwyzen, dat de Exercitie was gecontinuëert, beyde deze geduerende. Het was egter de meninge van het Edict niet. Dit bleek, daar uyt, dat geduerende het Jaar 1596. men den Protestanten, de continuatie van hun oefeninge heeft toegestaan, daar men die in het jaar 1596. gehad heeft, maar dat het Edict, sijnde dat jaar nog niet besloten, men nog eenige nieuwe Exercitien, geduerende het naaste, formeerde, van welke de Gereformeerde gelyk

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

lyk van de andere de behoudinge eyſchten en verkregen. Invoegen de oefeninge die niet als in het jaar 1597. beſtelt waren, geen ouder prouven en bewys van noden hadden. Het is ſeker dat het jaar 1597. by het voorgaande, als een begunſtiginge is gevoegt, en dat op verſoek der Gereformeerde ſelve.

Maar het ſoude ſulks niet ſijn geweeſt, indien deſelve hen verbonden hadde, door de poſſeſſie van 1597. de continuatie van 1596. te bewyſen; dewyl ſulks ſou hebben geweeſt hen een nieuwe ſubjectie op te leggen, om door deze nieuwe tytels het genot, dat de poſſeſſie van 1596. hen genoegſaam verkregen hadde, te moeten bewyſen. Maar gelyk in 1596. veele en verſcheydene Acten van exercitie een regt voor het toekomende fondeerden, hoewel men het te vooren niet hadde gehad, alſoo in 1597. hebben verſcheydene Acten, alſoo vernieuwt ſijnde, verkreegen een gelyk regt, hoewel de ſelve dat van te vooren niet gehad hadden. En daarom is het dat de handelinge over het Edict in de Maand van Auguſtus 1597. nog niet ten eynde ſijnde, de Catholyken, welke vreesden, dat geduerende de nieuwe uytſtellinge van het Tractaat, men nog eenige nieuwe Kerken mogt opregten, welker conſervatie en behoudinge men ook verſoeken mogt, gelyk men ſulks, van die in het jaar 1596. opgregt waren, gedaan hadde, in de Maand Auguſtus van dat jaar al de Termen van deſe opregtingen deden vaſt ſtellen. Invoegen het niet nodig was, om te ſijn aan de Termen van het Edict, bewys te hebben van oefeninge, gedurende deze twee jaren, ſijnde het genoeg, ſulks van het eene jaar of het andere te hebben. Het andere Artykel ſtond toe dat in een ieder Bailliuagie of Droſtſchap, alwaar het Edict van 1577. hen albereets een openbare plaats, voor de oefeninge van hun Godtsdienſt, in de Voorſtad, of het voor-geburgte van eenige Stad, gaf men hen nog een ander boven de eerſte toeſtand; in voegen de exercitie van de Gereformeerde Godtsdienſt ſig, op vier differente tytels geſondeert bevand. De eerſte was die van de plaatſen van Bailliuage en poſſeſſie, toegeſtaan by het Edict van 1577. De tweede die van de nieuwe poſſeſſie gedurende de twee jaren, die de concluſie van het Edict van Nantes voorgingen, verkreegen. De darde was die van de nieuwe plaats van Bailliuage, door het zelfde Edict toegeſtaan. En de laatſte was het perſonëele regt der Heeren, gefondeert op de nature van hun leen-goederen, of hun geregten. De Catholyken behielden hier in al het voordeel van hun Godtsdienſt, by welke ſy noyt, die van de Gereformeerden wilden vergeleken hebben; als gevende hen maar een vryheyd die generaal genoeg was; invoegen de Roomſche Religie altoos over al, gelyk de dominante en heerſchende geoefent wierd, ende dat de Gereformeerde, tot ſekere plaatſen in gekort, en by eenige voorwaarden gelimiteert, ſoo veel als ſimpelyk toegelaten was. Voor de reſt de toeſtand van een tweede plaats van Bailliuage, was inder daat, niet t' eenemaal een nieuwigheyd. Deſe was gefondeert op het beſtand, tuſſchen de twee Koningen beſlooten. Hendrik de darde liet het Edict van 1577. in al ſijn kragt, en daar door gaf hy aan de Gereformeerde de eerſte plaats van Bailliuage de welke dit Edict aan hen hadde toegeſtaan: maar hy voegde daar nog by, behalven de pas, welke hy aan den Koning van Navarre, op de Loire, mogt geven, een plaats in ieder Bailliuage, om de ſieken en gequetſten van het Volk van deſen Prins in te leggen. Dit Artykel van het beſtand wierd ſeer qualyk geexëcuteert; 't ſy ter oorſaak van de onverwagte dood des Konings; 't ſy om datmen geen gelegentheyd hadde, om ſig in eenige plaatſen, alwaar de Gereformeerden geen legers hadden, daar van te dienen. Daar waren niet meer als drie plaatſen in het Ryk, diemen hen in gevolg van deze beloften gaf: invoegen dat Hendrik de IV. hen een tweede plaats van Bailliuage toeſtaande, niet anders deede, als hen toe te ſtaan, het gene hen by het beſtand belooft was; gevende evenwel meerder uytbreydinge aan deze gunſt als deſelve voor heen hadde gehad: nademaal hy de oefeninge in deze plaatſen voor al de Wereld toeſtond, in plaats dat het beſtand ſulks alleen dede voor de ſieken en gequetſte; en makende voor eeuwig het gene ſijn voorſaat alleenlyk proviſioneel hadde gemaakt. Maar daar was weynig apparentie, dat deze Prins, na dat hy ſulke groote dienſten van de Gereformeerden hadde getrokken, hun conditie, door de vrede, die hy hen beloofde, ſlimmer ſou hebben willen maken, alſſe by het beſtand was geweeſt: en men kan oordeelen, met waarſchynelykheyds genoeg, dat hy hen niet ſou hebben benomen, by een Edict van erkenteniſſe, de privilegien, die hy hen hadde toegeſtaan, door een Tractaat van noodwendigheyd.

Voordeel voor de heerſchende Religie bewaart.

Tweede plaats van Bailliuage was geen nieuwigheyd.

Men hadde ook conteſten over de nature van de plaats alwaar deſe exercitien moſten gedaan werden; namentlyk of het ſou ſijn in de Steden, of in de voor-burgten, of in

Difficulteyten over de plaats.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1598. in de Dorpen. Andere warender omtrent de maniere, op welke men de plaatsen sou verklaren, daar de nieuwe possessie het regt van exercitie toestond; om dat het gene wel het zekerste scheen, het min voordeeligste scheen te sijn. Men stelde voor af, te maken een optellinge van dese Plaatsen, by Edict, of deselve onder een generale conditie te begrypen. Het scheen datter meerder veyligheyt was by het eerste; maar dat het twede meeder uytbreydinge aan de Privilegie gaf; om dat, executerende dit Arkel, men verhoopte faciliteyten te ontmoeten, om de exercitie in de Plaatsen, alwaar deselve misschien zou werden gecontesteert, te bewaaren, indienmen een optellinge daar van den Raad overleverde. Ten minsten men hadde reden om dat te vresen, vermits den Koning wilde, dat voor en al eer iets omtrent die zaak te besluyten, sijn Commissarisen, hem een getal en optellinge toe zouden zenden, om te sien of daar iets op te zeggen viel. En daarom hield men sig aan de generale clause. Maar om datmen de Gereformeerde niet wilde toelaten, sig in al te veel plaatsen vast te stellen, maakte men hem ook warreryen omtrent de preuven en bewysen van de exercitie, diemen noodwendig most by brengen; 't zy om te tonen, dat de exercitie was gedaan, of gedaan most werden, in eenige plaats volgens het Edict van 1577. 't zy om te toonen, dat de selve geschied was in de plaatsen daar het nieuwe Edict die most toelaten. De Gereformeerden versogten, dat de publyke Gebeden, gevoegt by het singen der Psalmen, of het celebreren der Houwelyken, of de bedieninge de Doops, voor genoegsame bewysen mogten door gaan. Maar de Catholyken, welken vreesden dat de consequentien van dese preuven te verre mogt gaan, wilden daar nooit toe verstaan. De weygeringe van den Koning, om dese Acten alleen en van de andere afgesondert te ontfangen, uyt suffisante redenen om een regt van exercitie te fonderen, heeft tot een voorwendsel aan de laatste uytleggers van het Edict van Nantes gedient, om staande te houden, dat dese zelfde Acten geen genoegsame preuven waren, van het regt der Plaatsen daar zy deselve zedert tseventig of tagtig jaren, bevonden gecontinueert te sijn. Maar de zaak was niet egaal. Een gebed eens gedaan, zonder meer, en zonder van andere Acten van Godtsdienst verselt te zyn; en van gelyken een trouwen, of Doop gecelebreert, by gelegentheyt, konden wel niet een vast bewys sijn, van een regt het welke men zogt vast te stellen: daar deselve Acten van Godtsdienst te zamen vervoegt, gecontinueert, en versterkt met andere bewysen, hadden behoren, in dese later tyden, te dienen als Autentyke preuven van een exercitie die van over langen tyd bestelt was.

Op de bewyzen.

Zwarigheden op de Begraafnissen.

Al de saken, die op dit versoek uytquamen, als vryheyd van de Krankken te besoeken en te vertroosten, selfs inde Gasthuysen, de gevangens te mogen assisteeren, de verweezene te vermaanen, tot de Plaats selfs van het geregt te versellen. De vryheyt van veele zaken, dewelke sijnde gebonden, aan de Godtsdienst der Catholyken, de Conscientie der Gereformeerden konden quetsen; en andere diergelyke Artykelen, hadden naar proportie deselve swarigheden eerse konden geresolveert werden. Maar een van dese die de meeste sporreling maakte, was de questie van de begraafenisse. De yver der Catholyken, hebbende eenige Canons gedicteert, die onder den schyn van Godspligtigheyt, van de menschelykheyt afwyken, en die verbieden, dese die de Concilien of de Pausen voor Ketters hebben verklaart, in de aarde die zy Heylig noemen te begraven, soo konden de Catholyken niet verdragen, dat de Gereformeerden op de ordinare Kerkhoven, begraven wierden, selfs niet de Edellieden inde Capellen van hunne huysen, of in de Kerken, daar sy het Jus Patronatus van hadden. De Gereformeerde, in tegendeel hoewelse niet geloofden dat een hand vol aarde Heyliger was als de andere, versogten seer instantelyk, dat voor hen en de Catholyken een en het selfde Kerkhof vry mogt sijn; 't sy om dat den Adel in haar Leenen, Landen en tytelen, haar regt wilde behouden, 't sy om dat in het gemeen de Gereformeerde niet konden verdragen, dat men onderscheyt in de Graven maakt, die hen een hatelyk merkteken aan brandt. Hen apart te begraven, was hen de Canons onderwerpen, die de Ketters van de ordinaire Kerkhoven uytsluyten: het was by gevolge hen voor soodanige te boek geset; en hen door sulk een verderflyk merkteken, tegen den haat, der Catholyken opengestelt, die dog altoos, tot razens toe, tegens het gene sy voor Ketterye nemen, ingenomen sijn. Het scheen niet dat de Gereformeerde in vrede konden leven, met luyden die hun haat nog verder als de doot uytbreyden. Men wil niets gemeens, geduerende het leven, met die gene diemen een gemeene begraafnis weygert. Men kan sonder veragtinge niet aansien, nog hanteren sonder afschrik, luyden van

wel-

5. Boek 1598.

welke men gelooft, dat de doode lighaamen de plaatſen daarmen hen begraaft beſmetten. Dit geſchil wierd door het Ediĉt uytgelegt, of geëxecuteert door de Commiſſariſen, in ſulker voegen; datmen nog ſelfs in onſe dagen, uyt dien oorſprong een menigte van ongeregtigheden en quellingen heeft ſien voortkomen.

Darde verſoek. Onderhoud der Leeraren.

Het darde verſoek der Gereformeerden ſag op het onderhout der Leeraren, en hun ſchoolen; ſy wilden vry ſijn van het betaalen der tienden aan de Geeſtelyken. Aan welke ſy niets verſchuldigt waren; om datze hen voor hun harders niet erkenden, en ſy vonden niet billyk, dat hebbende Dienaaren van hun eigene Godtsdienſt te onderhouden, ſy nog ſouden verbonden ſijn gagien aan Dienaars van een ſtrydige Godtsdienſt met hunne conſcientie te betalen. Ten minſten verſogten ſy, datmen hun Leeraren uit de gemene middelen betaalde, gelyk Hendrik de III. door een Artykel van 't Tractaat van beſtant belooft hadde. Sy wilden ook ſchoolen tot onderwys van hunne kinderen hebben, van welke de Meeſters Publyke Gagien trokken; en datmen zonder onderſcheyd de Gereformeerden tot de Ampten van Doctoren, Profeſſoren en Regenten, in al de Univerſiteyten en in alle Faculteyten zou admitteren: ten eynde hunne Kinderen vryelyk hunne graden, in de bloeyenſte Collegien mogten halen. In deſe pretentie van Publyke Gagie, dagtenſe minder op hun beurs te verſchoonen, als om te toonen datſe Leden van de Staat, zoo wel als de andere Françoyſen waren; en bequaamheyt hadden tot alle zoo nutte als honorabile employen, niet minder als de Catholyken. Maar deſe ſtelden ſig tegen alles, uyt vreſe van de Gereformeerde met hen van een gelyke Conditie te ſien. Alzoo maakten deſe Publyke Gagien voor de Leeraren en Regenten hen bekommerniſſe, om dat indien de ſommen tot hun onderhoud beſteld, uyt de finantie wierden getrokken, het zou ſchynen dat de Religie der Gereformeerde de Religie van Staat wierd. 't Welk ſy alleen voor de Catholyke, als haar voornaamſte voorregt wilden bewaren. Aan de andere zyde geloofden zy, datmen alzoo de Gereformeerde ſoo vaſt ſou ſtellen, datmen deſelve daar na niet weder aan het wankelen ſou konnen brengen; indienmen hen Fonds verſekerde tot onderhoud van die gene die dagelyks, tot het voortſetten van hunne leere arbeydeden; in plaats dat deſelve, wel haaſt ſou konnen komen te vervallen, indienmen de betalinge van hun Dienaren, aan de chariteyt en yver particulieren liet. Maar het verſoek dat de Gereformeerden deden van vry te ſijn van de tienden, welke hun conſcientien hen niet toeliet te betalen, en dat aan luyden die zy voor valſche harders en dienaars van den Antichriſt hielden, voor een gedeelte de ſwarigheden over quam. De Kerkelyken konden van ſulk een merkelyk en vaſt gedeelte van hun inkomſten te verlieſen, niet hooren ſpreeken; en aan de andere ſijde vreesden ſy voor de gevolgen; om dat de vryheyt van de tienden een groot getal Catholyken tot de Gereformeerde Religie ſou konnen trekken, al ware het maar om die privilegie te genieten. Men wiſt wel dat de Gereformeerde niet geloofden, dat de tienden, de dienaars van het Euangelie, als een Goddelyk regt toebehoorden, en datter alſoo veel voor een ieder te winnen ſou ſijn; die houdende ſyn tienden voor ſig, met een ligte contributie tot onderhoud van de Predicanten, daar men met hen over verdragen ſou, vry ſou gaan. Gelyker Dienaren inde vergaderinge waren, ſoo arbeyden die ook gedueriglyk omtrent hun eygen belangen; in voegen dat deſe ſaak met groote contentien wierd verhandelt. Maar eyndelyk wierd een beſluyt gemaakt, of eerder men beſlootſe door de beloften, die de Koning dede van yeder jaar een ſeekere ſomme te betalen, welke de Gereformeerde naar hun goedtvinden, ſonder daar reekeninge van te doen, ſouden employeeren; maar men hadde nog geſchil over de hoegrootheyt van die ſomme, in aanmerkinge van getal der Dienaren, aan welke die moſt werden uytgedeelt; over de Aſſignatien, over de ſeekerheyt der betalinge, en omtrent al dat, nam men zulke onzeekere Meſures, dat een weynig na het beſluyt, de Gereformeerde klaagden qualyk betaalt te werden; en datſe niet boven de twintig jaren de effecten van deſe beloften ſouden genieten. Voor de reſt, dewyl de beloofde ſomme te gering was, om tot onderhoud van ſoo veel Paſtooren te dienen, wierd dat gebrek eeniger maate door twee Artykelen geſuppleert; van welke d' eene beloofde de donatien en legs voor het onderhoud der Miniſters, ſcholieren en armen te ontfangen, en de andere autoriſeerde ligtinge van penningen op de particulieren te doen; en dat op ſeekere conditien. Maar dit wierd onder de ſecreete Artykelen geëmployeert, als te voordeelig ſijnde, om voor ieders oogen te werden geſtelt.

Sommen door den Koning belooft.

Schoolen.

De zaak van de Schoolen, wierd nog in een grooter onſekerheyt gelaten. De Gereformeerden, die altoos hun Godtsdienſt tragten boven te doen dryven, zoo wan-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1598. neer men daar de Leerling van zou konnen volgen, zonder van de wereltlyke voordelen uytgeſloten te zyn, geloofden, dat zy de Univerſiteyten wel haaſt met de Gereformeerde Profeſſooren en Regenten, indien zy deſelve capabel tot zoodanige emplooyen deden verklaren, zouden vullen. Het gene nu deſe gedagten flatteerde, was, dat de Gereformeerde de agtinge hadden, van een grooter en beſchaafder Literature als de Catholyken; waar uyt zy beſlooten, datmen wel haaſt de ſtoelen, met uytſteekende Mannen in kenniſſe, die hun Religie konde beſchikken, vervult zou ſien. Van gelyken verzogten zy, met groote inſtantie, dat hunne Kinderen in de publyke Schoolen mogten ontfangen werden, en al de privilegien van ſcolariteyt nevens de Catholyken genieten, ſonder datmen hen, ter oorſaak van de Religie, konde uytſluyten of moeyelyk vallen. Deſe beyde verſoeken wierden hen ingewilligt, maar op conditien die ſoo qualyk verklaart en geexpliceert wierden, dat weynig tyds na de beveſtinge van het Edict, men geſchil over het eerſte hadde, die deſelve inwilliginge weynig van belang en van langer hand tot niets maakte: en de tweede in plaats van hen voordeelig te ſijn, wierd een van de voorname ſpring-aderen van quellingen, diemen hen 60. jaren lange aangedaan heeft. Het was een pretext van hen te weygeren de vryheyd van in hun kleyne Schoolen anders als leezen, ſchryven en cyfferen te leeren; en om datſe het regt by Edict hadden, ſeydemen hen, datſe hun kinders in de publyke Collegien mogten ſenden, daarſe in hunne conſcientien niet gemoleſteert ſouden werden. Wanneer ſy eyndelyk de bedriegerye van dit voorregt gewaar wierden, wilde zy, onder de Regeringe van Louis den XIII. hun miſſlag verbeeteren, regtende in de voornaamſte Kerken van ieder Provincie Schoolen op, gelyk als hen door het Edict toegelaten was; maar het zelfde pretext van de vryheyd de welke ſy hadden, om hun Kinderen naar de Schoole der Catholyken te ſenden, gaf plaats tot verhinderinge dat veel van deze opregtinge de andere quamen te ruïneren; en ſelfs de Dienaars en Conſiſtorien te conſtringeren, te verdragen, datmen de kinderen van hun Kerke naar de ſuſpecte Collegien ſand; gelyk wy gelegentheyd zullen vinden, in het vervolg voor te ſtellen.

Vierde verſoek. Beſittinge der Goederen en regt tot erfdeel en ſucceſſie.

Het vierde zag op de bewaringe der Goederen, en der natuurlyke en borgerlyke regten; uyt kragt van welke, de kinderen de goederen van hun Vader en Moeder erfden; of de vrienden die van hun naaſten in Collaterale linie: en de Ledematen van een Staat bequaam ſijn, van die hen willen begunſtigen, weldaden, Donatien en Legs, of regt-loon te ontfangen: te kopen, te verkopen, te contracteeren, te ageeren, en te diſponeeren volgens de wetten, van de ſaken, welke aan hen behooren. Den Adel hadde hier in haar byſonder belang, boven het gemeen, ter oorſaak van hun Leen-goederen, Heerlykheden, Patronaatſchappen en haar Honorifique Regten. De Canons beroofden de Ketters van al deze Regten; en ontblooten hen, voor ſoo veel, van alle Commercie van het Borgerlyke leven, ſoodanig, dat alhoewel zy hen voor af niet ter dood hadden verweeſen, ſy hen hier mede genoegſaam benootſaakten te ſterven; hen benemende al de onderſtand dewelke men om te leven van noden heeft. De Catholyken quamen zulks dapperlyk genoeg naar; en de formeele, of equivalente exhereditatien en ontervingen, by welke zy hun Gereformeerde, vrienden en erfgenamen van hun erfdeel, of voor het geheel, of voor een gedeelte uytſluyten, waren altoos aangeraden, door de directeuren der conſcientie, en geauthoriſeert door de Regters. Het was billyk daar ordere in te ſtellen, en gelyk dit Artykel nu al bereets in de andere Edicten was gepaſſeert, haddemen niet te doen, als de oude diſpoſitie te vernieuwen. Daar waren egter eenige byſondere faits diemen van deze algemeene regel uytſonderde. Eenige wierden geexpliceert, in de ſecrete Artykelen, en andere ſonder aan te raken voor by gegaan, om eenige delicate redenen.

Vyfde verſoek. Onvermoedelyke Regters.

Het vyfde verſoek ſtrekte om Regters in gelyk getal in de Parlementen te verſoeken, en deſe pretentie was gefondeert op de quaatwillighyt van deſe Hoven van Juſtitie die dagelyks nieuwe vreſe aan de Gereformeerde verwekten, en duyſend zwarigheden, die de beveſtinge der Edicten, diemen hen tot verſekering toeſtond, toebragten. Zy hadden daar zoo veel Exemplen in hun klagten van voortgebragt, datmen niet wiſt watmen daar tegens zou zeggen. En het was niet genoeg hen eenige Regters in ieder Hof te geven, nademaal over al, daar het getal der Catholyken het meeſte was, het ſeker was, datmen hen altoos hun regt hadde doen verlieſen. Maar de Parlementen hadden ſulk een groot belang, de vermenigvuldiginge der Ampten, en het demembreren van hun Juriſdictie voor te komen, datter oneyndige ſwarigheden over deſe

materie

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

materie ontstonden. Men stond evenwel een Chambre Mipartie toe, in ieder der Parlementen van Tholouse, van Bourdeaux en Grenoble, waar heen al de saken der Gereformeerde wierden gebragt. En het scheen dat de Gereformeerde van het Dauphiné, alwaar l'Esdiguiere alles dede wat hy wilde, in veele saken niets gemeens hadden met die van de selve Religie in de andere Provincien. Men voegde daar drie by, om een Chambre Mipartie te formeeren; dewelke van de eerste tyd van haar erectie af, in het Parlement ingelyft wierd; in voegen de Raads-heeren die het selve uytmaakten, tot alle deliberatien, die in de vergaderde Kamers geschieden, geroepen wierden. Men beloofde datmen tot Parys een Kamer opregten sou, daar men tien Catholyken en ses Gereformeerde Raads-heeren sou hebben. En de luyden van de Religie, dewelke in het ressort van de Parlementen van Rouaan, van Rennes en van Dyon waren, hadden de verkiesinge om hun saken te brengen, aan de Parlementen, onder de welke zy behoorden, of aan de naaste Kameren die hen by het Parlement toegestaan waren. Men hield den Gereformeerden het gene hen aangaande het Parlement van Parys belooft hadde, niet, maar men vergold hen sulks voor een gedeelte, door het gene men in Normandye dede, alwaar, gelyk men hen hadde doen verhopen, men eenige Ampten, van Raads-heer en een Kamer van Edict, naar het model van die welke men tot Parys hadde aangesteld, opregtede. Maar soo veel dedemen voor het Parlement van Bretagne niet. 't Sy dat dit Parlement, een van de violentste en driftigste van het geheele Koningryk, daar toe niet wilde verstaan; 't sy datmen niet seer nodig agtede daar een expresse Kamer op te regten, ter oorsaak van het kleyn getal der Gereformeerde, diemen in die Provincie hadde; 't sy eyndelyk dat al de Raads-heeren soodanig waren gepassioneert, datmen onder hen geen genoegsaam getal had konnen vinden, die billyk en regtmatig genoeg waren, om de selve uyt te maken. Men veranderde ook niets in het gene men voor het Parlement van Dyon vast gesteld hadde. Het Parlement van Rouaan was een van de aldergepassioneertste, tegens de Gereformeerden geweest, waarom men hen hadde de keuse toegestaan, daar ik van gesproken hebbe; de saken in welke sy belang hadden aangaande. Dese evocatien trokken al de regtsaken naar het Parlement van Parys, om dat de Gereformeerde in Normandye in een groot getal waren, en de Catholyken selve wel wisten, hen te doen intervenieeren, wanneer sy op hun Regters niet vertrouwden. Het Parlement verloos daar by te veel, om daar over niet te murmureren, en het hadde liever in toe te staan tot het maken van een Kamer, dat van Parys gelyk, als meest al de Regtsaken, haar behoorende naar elders te sien over brengen. De Gereformeerden vonden daar ook eenig voordeel by, om dat sy nu niet behoefden buyten de Provincie en verre van hun wooninge te gaan procederen, dat de coustuymen van Parys en Normandye vry verschillende waren, en de onkosten en langwyligheden vry lastiger tot Parys als tot Rouaan. Sy wonnen daar ook de drie Raads-heeren Ampten by, die de Koning in hun gunst in dit Parlement opstelde. Dit Parlement evenwel veranderde van neyginge, ten opsigt der Gereformeerden niet; en gelyker in Vrankryk geen Hof meer bedorver en te koop was, als dat van Rouaan, soo waster ook geen, daar de Gereformeerde meer openbaar ongelyk hadden te lyden. Vorders de opstellinge wierd niet gedaan, als 15 of 16 Maanden na het Edict, om datmen lange in twyfel was of de clause van het Edict of Tractaat, den Marquis de Villars toegestaan, rakende de Ampten, wel toeliet, daar deel aan de Gereformeerde van te geven. Maar alles wel overgelegt sijnde, bevand men dat de Koning sig met dese clause van dit Regt niet berooft hadde; en het belang van het Parlement dede het selve toestaan, dat die niet als by provisie was.

Chambre Miparties, of Kamers van het Edict.

Het sesde versoek sterkte om een vryen toegang tot alle Ampten van Staat, van Oorlog, van Justitie, van Policye en financie, als mede in alle commissien, employen, professien, konsten en gilden te hebben, sonder datmen iemnad ter oorsaak van den Godtsdienst daar van sou konnen uytsluyten. Dit versoek liep regel regt tegens de Canons en Geestelyke wetten aan; dewelke alle die gene, die de Roomsche Kerk niet gehoorsamen, van deze regten beroven, en sy om dese reden Ketters noemen, en van daar quamen al de oppositien, diemen soo veel Jaren lang aan de Gereformeerde hadde gedaan. Maar de consequentie daar van, was soo groot voor hen lieden, dat sy noyt iets van dat Artykel hadden willen afstaan.

Sesde versoek Tot alle Ampten geadmitteert te sijn.

Om dat, behalven de luyster die de Ampten geven, aan die de selve bekleeden, en van welke sy niet gaarne hunne familien wilden beroven, sy wel sagen, dat indien de

poorten

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1598. poorten van eer voor de Gereformeerde geslooten waren, dese die meer staat-sugt als Godvrugtigheyd hadden, wel haast dese onvrugtbare Godtsdienst souden verlaten, en alsoo de Reformatie tot een vaardig verval geraken. De sterkste contradictie quam van de Parlementen, die hen tot de Ampten van Justitie niet wilden toelaten. Maar eyndelyk de Gereformeerde verkregen het gene sy begeerden; en de Koning verklaarde hen capabel alle soorten van staten en Ampten te bedienen. In het welke sy geloofden een groot voordeel te hebben verkreegen, om dat deze eer aan de Ketters ontsegt sijnde, en dat door de Geestelyke wetten, men hen daar toe niet konde admitteeren sonder hen van desen hatelyken naam van Ketters te ontlasten. Deze pretentie ging vry verder, als de voorgaande welke was bepaald, met te versoeken een seeker getal Regters, die niet vermoedelyk waren, eer de saken der Gereformeerde ter bank waren gebragt: maar deze ging soo verre als hen bequaam te maken tot verscheydene uique Ampten in de Steden, Schout- en Scheepenschappen, Borgemeesterschap, Secretarisschappen, Notarisschappen, Procureurschappen, Greffierschappen, Sergeantschappen, de Ampten van het Marechaussée, van de Admiraliteyten, van de marbre tafel, die van de Reken-kamer, van het Hof des Aides, van de electien; van de Raads-heeren of Assesseurs, in de subalterne Jurisdictien, en van Regters en hoofden in Seigneuriale Justitie. Sy gaf hen toegang van gelyken tot de employen van Requestmeesters, van welke men milddadiglyk twee Ampten beloofd hadde. Sy gaf hen admissie tot dat van Secretaires van den Koning: van welke de voorregten van groot belang sijn. Sy waren nu albereets in possessie, van Gouvernementen en andere Krygs-Ampten; en daar waren veele onder hen Raads-heeren van Staat. Van gelyken breyde sig de selve ook wel verre in de professie der vrye en Mechaniqüe of handwerks-konsten; en met een woord, dit Artykel strekte om hen met de Catholyken gelyk te maken, als sijnde leden van de Staat soo wel als sy erkent, en eenpariglyk in de verdeelingen der genade-giften, of van vergeldinge, gehandeld. Evenwel hebben de Gereformeerden selve, inbreuken op dese importante stoffe gemaakt, als sig vergenoegende met een Declaratie in het wilde, van hun capaciteyt ten opsigt van alle Ampten, sonder vaste verbintenisse, datmen hen effectivelyk daar mede soude voorsien.

Uytbreydinge van deze concessie.

Illusie en inbreuken op dit versoek.

Men dede ook tot Rome verstaan, om den Paus die over dit Artykel als gemoeyt was, te bevredigen: en de praktyk deede in Vrankryk weynige jaren daar na sien, dat iemand capabel en bequaam tot eenig Ampt te verklaren, niet is, hem het selve te geven. In voegen in plaats van hen tot hooge Charges aan te nemen, of tot groote waardigheden te verheffen, volgens hun verdiensten, men hen selfs tot de geringste Officien en de slegtste gilden en Ambagten toe heeft beknibbeld. Daar waren der onder hen geweest, dewelke voorsiende datmen t' eeniger tyd sulk een wilde Declaratie sou soeken te misbruyken, liever hadden gewild datmen de plaatsen die de Gereformeerden hadden moeten vullen, op een seker getal in ieder specie van employ hadde gezet. Du Plessis, gelyk ik elders hebbe gesegt, handelende eenige jaren te voren met Villeroy, hadde verkregen, datmen hen het vierde gedeelte van de Ampten sou geven, selfs verhoopte hy het nog wel tot op een darde te brengen. Maar behalven dat dese Generale Declaratie van capaciteyt tot alle Staten, eenige schoonder en vleyender schyn hadde, als de bepalinge van een seker getal, om dat die de Gereformeerde den Catholyken egaal maakte; soo quamen sy selve ook met de Staat der Gereformeerden in de Provincien best over een. In eenige waren sy in sulk een groot getal, datmen hen ongelyk sou hebben gedaan, hen tot een vierde of een darde van de Ampten te brengen; en datmen Catholyken van elders sou hebben moeten doen komen, om de rest te vervullen: maar daar waren ook weer andere Provincien, daar hun getal weder soo verre onder dat van de Catholyken was, datmen onder hen gene sou hebben konnen vinden, om dien darden of vierden der Ampten te vervullen. Daar was by na een bysonder reglement voor ieder Bailliuagie van noden. In voegen het nodig was tot een Generale clause over een te komen. Daar en boven de Provincien in welke de Gereformeerde de sterkste waren, bevonden sig soo versekert al de Ampten in hun handen te doen vallen, by gebrek van capabile Catholyken, dat het gemakkelyk viel, hen dese onbepaalde declaratie te doen aannemen. En in der daat sy was voordeelig genoeg indiense ter goeder trouwe was naargekomen geweest. Maar gelykse albereets door de konsten van Hendrik den III. was te loor gesteld, heeft men sijn voorbeeld meer als 40. jaren gedurende gevolgt, en het bedrog heeft dese billyke regel van equaliteyt in illusie en belediginge verkeert. Het is waar dat gedurende den tyd van het Edict, sy

den

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

den Gereformeerden een groote luyster toebragt, die in minder als niet, het meeste getal der subalterne Ampten vervulden. En de Catholyke Heeren selve waren soo overtuygt, datter by henlieden, of meer capaciteyt of meer opregtigheyd was, als by andere, dat zy geen swarigheyd maakten hen boven de Catholyken selve te stellen in de officien die tot hunne dispositien stonden; behalven dat de Ampten te koop sijnde, de Gereformeerde die duurder kogten als de andere, en door dese kragtige middel alle oppositien te boven quamen. Het welke voornamentlyk geschiede, wanneerder nieuwe slag van Ampten opgesteld wierden, wanneer hy die het meeste geeft, ook de beste ontfangen word. Maar dit duurde niet lange na het veroveren van Rochelle.

Het zevende versoek zag op de zekerheyt, onder dewelke men als de voornaamste rekende de Plaatsen die de Gereformeerden in hadden; die sterk en talryk genoeg waren, om die geene die deselve mogt zoeken te vernielen, werk en moeyten te beschaffen. Maar dit was het zelfs dat de zwarigheyt maakte. Men hadde wel gewilt zoo veel Fortressen, aan een braaf en stout Volk, onder het welke een groot getal moedigen en strydbaren Adel was, en aan het welke men hadde toegestaan, sig tot hun onderlinge behoudenis te verbinden, niet te laten. Aan de andere zyde het getal der Steden van pand en ostagie, diemen hen door andere Tractaaten hadde toegestaan, was zeer gelimiteert geweest, in plaats dat dese, diese onder hun handen hadden, het getal van twee hondert passeerden, onder welke zy telden hondert die bequaam waren een Armeé te verwagten, en tegen te staan, zonder te spreeken van veele Casteelen en Slooten die van geen grooten tegenstand waren. Maar de Gereformeerden, omtrent die zaak niet te bewegen, wilden niets verliesen van het geene zy hadden. Sy vreesden eerstelyk, volgens ondervindinge van het gepasseerde, datmen sig sogt te dienen van het Edict, om hen te ontwapenen, en datmen sijn trouwe breeken zoude, zoo haast alsmen hen de Plaatsen, die hen tot een wyk dienden, ontnomen hadde. Ook wisten zy wel, dat men volgens de staats-kunst, ingeblaasen van het Hof van Rome, aan alle Princen, die zig haar onderwerpen, men geen woort houd als aan die gene diemen vreest; en ook hen alsoo geen woord soude houden, als soo lange alsser gevaar met het schenden van het zelve vermengt was. Deze maxime is generaal geworden, zedert dat de conscientie en opregte trouwe niet meer genoegsaam zyn geworden, om garantie aan de handelingen en Tractaaten te geven; om die door die gene diese aangaan te doen nakomen, moeten dese die belang in het zelve hebben, zig in staat stellen, om te doen vresen, datmen die straffeloos niet verbreeken mag. Men most dan Plaatsen en Garnisoenen behouden, om in het harte der hevige Catholyken, de begeerte om te schaden, uyt te blusschen, met hen te doen vresen aan het gevaar en het verval, mede hun deel te zullen hebben. Voorts al de rest van het Ryk was gewapend, een ieder van die geene die bewind, of voor de Koning of voor de Ligue, gedurende den Oorlog, hadden gehad, hadde eenige plaats tot sijn devotie; en gelyker geen apparentie was, datmen zoo haast zoo veel Volks die zig als kleyne Souverainen, in hun Gouvernementen droegen, zou konnen ontwapenen, hadde de Gereformeerden te vresen dat zoo zy alleen de Wapenen af leyden, zy sig wel haast ter discretie van hun onversoenlyke vervolgers zouden zien. Dit zelfde Artykel behelsde alsoo wel particuliere als generale intresten, om datter nog Heer nog Capiteyn was, die niet eenige Plaats in sijn bewaringe hadde, en niemant zoo zonder belang waare, dat hy de zijne wilde overgeven, om die van sijn makker te bewaren. Daar quam ook een belang in, het welke het gemeene belang van de zaak raakte. In verscheyde Plaatsen hadde men Catholyke Gouverneurs, die, zynde niet genoeg met hun Religie ingenomen, om hun affairen tot hun nadeel te versuymen, ook niet genoeg door de Gereformeerde geraakt waren, om die zonder een blykelyke voordeel te omhelsen. Sy zagen wel dat wanneer de Vrede in het Koningryk vast gestelt zoude zyn, hun Plaatsen onnut en hunne besettingen gecasseert zouden werden, en hun profyten ophouden: maar zy geloofden dat indien de Gereformeerde de bewaringe van hunne Plaatsen behielden, anders niet te doen was, als sig van hun Religie te belyden, om sijn plaats te behouden, uyt deselve reden, alsmen die aan andere zou hebben gelaten. Men ziet by de gedenkschriften van die tyd, datter van dat Character al waren geweest, welke beloofden professie van de Gereformeerde Godtsdienst te doen, maar ook verklaarden dat voor af zy daar van de Staat versekert wilden sien. Het was om dese bekeeringen, die de Party talryk en sterk konde maken, voort te setten, datmen versogt, dat indien eenig Gouverneur van een Plaats de Gereformeerde Religie quam te omhelsen, sijn Plaats,

Sevende versoek. Versekeringen.

Redenen van die te versoeken.

1598. zonder daar iets in te vernieuwen, hem gelaten zou werden. En men zal, onder de Regeringe van Louis de XIII. exemplen van de protectie sien, die de Gereformeerden aan Luyden van die qualiteyt belooft hebben. Maar den Raad willende de vermeerderinge van de Gereformeerde Plaatsen verhinderen, limiteerde den tyd, binnen den welken zy ter dispositie van een Gereformeerde waren geweest, om voor Plaatsen van versekeringe gereekend te konnen werden.

Dit Artykel maakte groote swarigheyt om aangenomen te werden, om datter geschillen over het getal en qualiteyt der Plaatsen; over de sterkte van de Garnisoenen; over de nominatie en den Eed der Gouverneurs; over de verandering der selver in geval van sterven; over de bestellinge der Subalterne en mindere Ampten; over de tyd van de Garde; en over meer andere zaken, die de omstandigheden van dese zaak raakten, ontstaan waren. De Gereformeerden wilden voornamentlyk doen verklaren, dat dese Plaatsen dewelke hen geaffecteert, en aangelegt waren, hen van de andere Gouvernementen niet souden uytsluyten, alwaar zy volgens hun verdienste, zouden mogen geroepen werden. De Raad stelde al haar listigheden in het werk, om de pretensien der Gereformeerde te verwyderen; en boven al, om te maken dat het stellen der Gouverneurs by den Koning bleef, om daar die gene die het Hof meer als de zaak beminden, mede te voorsien, maar om de Gereformeerde daar toe te doen verstaan, moestmen die gene die de Koning zoude verkiesen onderwerpen, attestatie van de Collegie te brengen, ten eynde de Collegien soo se vermoedelyk waren hen konde afwysen. De Koning beloofde zelfs het advys der Gereformeerde te nemen; wanneer der een Gouvernement open was gevallen; ten eynde, om die plaats niet met Luyden, die hen niet aangenaam waren te vullen. Daar was in die saak iets, dat seer verschillende was, van het geene in andere gelegentheden voorvalt, alwaar het Volk eenig gedeelte in het stellen der Officieren heeft. Gemeenlyk geven de Onderdanen een nominaite aan de Koning, en de Koning neemt het aan of verwerpt het: maar hier gaf de Koning de nominatie, en de Onderdaanen konden aannemen of verwerpen. De Koning renvoyerende de Persoonen die hy hadde genomineert, tot de attestatie van het Collegie, verband het zelve, ingevalle het de attestatie refuseerde, daar van reden aan den Raad te geven: Op dat door dese noodsakelijkheyt van reden van zyn weygeringe, het respect datmen aan de Koninglyke nominatie verschuldigt is, hem werde gegeven, en de Koning altoos de meester en arbitraire magt in de zaak blijkt te sijn. Immers de Gereformeerde verkregen een groot gedeelte van het geene sy gewenscht en begeert hadden: en ten ware geweest, de verdeeling die onder hen ontstond, zy zouden nog al meer verkregen hebben. Het was een geluk voor hen Lieden, datter in ieder Provincie niet een Heer zoo onverschillende, en van zulk een gezag omtrent de Godtsdienst gevonden wierd, als Lesdiguiere in het Dauphiné was. Men zou hen gedesunieert en gescheyden hebben, handelende met een ieder der selver; gelyk met dese gebeurde, die nooit zyn Plaatsen met de andere in een zelfde staat wilde begrypen. Hy wilde sig wel dienen van de Religie als van het pretext om deselve te houden; maar hy wilde nooit van de vergaderinge dependeeren; willende liever alleen meester in sijn Provintie sijn. Het Hof zou haar rekeninge daar wel by gevonden hebben, indien het over al zulks had konnen doen, om dat het zelve alsoo het gesag der generale Raden sou hebben geruineert.

Verkiesing der Gouverneurs, over de plaatsen van versekeringe.

Voor de rest, dese bewaringe der Plaatsen door de Gereformeerde was niet soo strydig met de belangen en intentien van den Koning, als men wel heeft willen doen geloven, en hy zelve zomwylen genootsaakt was te doen schynen. Dese Prins was alsnog niet buyten moeyelykheden, in welke de onseekerheyt van de successie, 't gesag der grooten, en de magt van de hoofden van sijn Troupen zelve, hem hadden ingedraeit. De zaden van conspiratien, diemen tegens hem en den Staat aangevangen hadde, waren meer gedekt als verstikt; en daar was reden om te vresen, dat zoo veel geesten door de Spaansche practyken en Dubloenen bedorven, een partye mogten formeeren, die hen veel werks zou gekost hebben om te vernietigen. Hy beklaagde sig daar over menigmaal dat gy niemant omtrent sig zag, op welke hy sig mogt vertrouwen. Maar wanneer hy de genegentheyt der Gereformeerde bedagt, diese hem zoo veele jaren zoo nuttelyk hadden getoond, vand hy onder hen vrienden van alle proeve, van welke des noods sijnde hy alles konde verhoopen. Het is waar datse alstoen misnoegt over sijn onverschillentheyt en langwyligheden waren: maar hy versekerde sig dat sy sig altoos vaardig zouden bevinden, om de rest van hun bloed uyt te storten, zoo haast als hy hen de tekenen van sijn voorige vertrouwen zou getoont hebben. Daar uyt

Hoedanig zy nut voor den Koning waren.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

5. Boek 1598.

quam het voort, dat hy groot werk maakte van hen te bewaren, en dat hy onder ſijn vertrouwde ſprak, van de Vrede die hy hen gegeven hadde, als van een ſake tot welke hy de grootſte genegentheyt hadde gehad, en die tot ſijn groote Desſeynen het alder-meeſt konden dienen. Hy zag de Gereformeerden aan als die van ſijn partye, en hunne plaatſen als de ſijne, hy wiſt wel welke verwarringen dat de Spangiaarden met de roervinken van het Hof konden aanregten, het gedeelte van de ſtaat, dat de Gereformeerden behielden, hem niet konde ontrukt werden, en dat het ſelve konde dienen, om andere in hunne pligt te houden. Daar waren inder daat eenige perſoonen in deſe partye die by hem in vermoeden waren, en die hy wel tot ſijn diſcretie hadde willen hebben, om de werkraderen van de Cabale, van welke hy hen als hoofden hield, te verbreeken; maar hy hadde ondervonden door de handelingen omtrent het Edict, dat deſe gepretendeerde factie, niet altoos de ſterkſte was geweeſt, en dat ſelfs de hardſte hoofden, ſig hadden door de nootwendigheden hunner ſaken laten vervoeren. Hy wiſt vorders wel, dat hy onfeylbaare middelen hadde, om hen weder te vereenigen, wanneer hy wilde, en dat hy op hen, als op de reſt der Gereformeerde ſijn reekeninge konde maaken; ſoo haaſt als door de Staat der affairen ſijn belangen by die van hun ſaak ſig vervoegden. Hy hadde alleenlyk meeſter van de Nominatie der Gouverneurs van hun Plaatſen willen ſijn, ten eynde om daar een getal in te voegen van deſe welke ten minſten ſoo zeer aan ſijn geluk, als aan hun Godtsdienſt geattacheert waren; en die by gevolge meer van hem als van de Raden of Polityke vergaderinge ſouden afhangen. Maar hier op moſt een expedient gevonden werden, het welke hen eeniger mate konde voldoen; om datſe vreesden dat hunne Plaatſen alſoo in ongetrouwe handen ſouden vervallen. Men vind deſe reflexie op de reden waarom de Koning ſoo veel Plaatſen in bewaringe der Gereformeerden liet, en inde memorie van de tydt, en inde geſchriften van die gene die den Oorlog, welke Louis de XIII. de Gereformeerden aan deden, hebben willen regtveerdigen, onder voorwendinge van de Plaatſen van verſeekeringe. Het is een van hunne redenen, dat nademaal de Koning niet hadde toegeſtaan hen deſelve te laten als om Plaatſen te hebben, onder hunne naam, tot ſijn eygen gebruyk tegens de heymelyke ſijdigheden, die den Staat ſouden konnen troubleeren; het niet meer billik was de ſelve hen te laten, na dat deſe factien waren vernietigt. Men heeft hier voor geſien dat de Marquis d' O jalouſie voede, om dat de Koning ſoo veel Plaatſen als hy immers konde, in handen van de Gereformeerde ſtelden; en dat om deſe reden hy liever wilde ſien een Plaats door de Spangiaarden verovert, als door een Huguenot bewaart.

Betalinge der beſettingen.

Maar daar was nog een groote ſwarigheyt omtrent de betalinge der nodige ſommen gelts, waar mede de Garniſoenen betaalt, en de Plaatſen en ſterkten onderhouden moſten werden. Daar was niets daar de Raad ſoo qualyk konde afſcheyden als gelt; en de Catholyken konden niet verdragen, uyt des Konings ſtaat ſoo veel gelts aan de Ketters, tot onderhoud der Fortreſſen, die hen ontſagchelyk maakten, betaalt te werden. Egter konde het ſelve niet geweygert werden, aan lieden, die wel wiſten te ſeggen, datmen het ſelfde aan de Liguiſten dede, van welke het meeſte gedeelte hun penſioenen trokken, gelyk mede de Garniſoenen betaalt wierden, en dat al uyt de beurs van den Koning. De Conteſtatie dan quam op de Menagie uyt, en de Gereformeerde waren met ſoo weynig te vreden, datmen niet wel konde gelooven, dat al hunne beſettingen met ſoo weynig gelts konde betaalt werden. Inder daat men vand Liguiſte, aan welk men comptant gegeven of belooft hadde, meerder als men de Gereformeerden hadde toegeſtaan, tot reparatie van hun plaatſen, in veel jaren. Wanneer alles gereguleert was, diſputeerdemen van nieuws, over de maniere, volgens welke men de Gereformeerde de betalinge der beloofde ſommen ſou verſeekeren. Sy hadden wel gewild, datmen hadde toegelaten, des Konings gelden op de ontfangen of comptoiren aan te ſlaan, liever als de ſelve op Aſſignatie te nemen, dieſe vreesden datmen hen of ongelegen of onſeker geven ſou. Maar men oordeelde niet betamelyk te ſijn, datmen den Koning, ſoo veel misvertrouwen, omtrent ſijn woord ſou toonen, en ſoo moſten ſy ſig te vreeden houden, met de beloften die men hen dede, van gemakkelyke en verſekerde Aſſignatien. Men vand ook eenige particulieren, welke niets by de bewaringe der plaatſen of by het commando der Troupen winnende, byſondere verſoeken deden. d' Eene van eenig agterſtel van penſioen; d' ander van een gifte om ſijn ſaken te herſtellen; een derde om eenige gunſt, voor ſijn dienſten diemen wat qualyk hadde erkent; en ſoo voort onder verſcheydene voorwendingen: maar alle eyſchen quamen tot ſoo weynig van belang, dat al het by malkander gereekent het nauwelyks

Particuliere giften.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1598. de minſte recompenſe die de Liguiſten hadden genooten, konde ophalen.

Conteſtatien rakende de forme der conceſſien.

Wanneer men nu alles vereffent hadde, bleef 'er een algemeene ſwarigheyd over, rakende de manieren op welke de conceſſien ſouden werden gepubliceert. Een Edict ſcheen de Autentykſte verſekeringe voor de Gereformeerde te ſijn; maar men vand ſoo veel obſtaculen, ſoo veel vreeſe van de Catholyken aanſtoot, en de misnoegde reden te geven, om nieuwe verwarringe aan te regten, ſoo veel hoops aan de Kerken gegeven, van metter tyd hun conditie te verbeteren; datmen ten laatſten verdroeg over verſcheydene formen, onder welke verſcheydene conceſſien ſouden werden afgemaakt, gelyk zulks in andere gelegentheden was geſchied. Eerſtelyk dan ſtond men toe een Edict, het welke behelsde de generale Artykelen, ten getale van twee-en-tnegentig, by welke de oefeninge van de Gereformeerde Godsdienſt wierd geauthorizeert, op verſcheydene plaatſen, onder ſekere voorwaarden; de Gereformeerden wierden geadmitteert, tot alle Staten en Officien; d' Adminiſtratie van Juſtitie was gereguleert, door 't opregten der Chambres Miſparties; en meer andere ſaken waren geordonneert, volgens de praktyke diemen omtrent de Edicten van die ſelve nature gevolgt hadde. De quytſcheldinge van al het gene de Gereformeerde ſou hebben konnen werden te laſt gelegt, was daar in het breede uytgedrukt, alle ſoorten van Edicten van brieven, en Artykelen van voorige tyden, wierden uytdrukkelyk vernietigt. In dat, het welke ſy daar tegens in het nieuwe Edict ſtrydigs hadden. En tot verſekering van deze, ordonneerde de Koning aan alle ſijne beampten den Eed te doen, van het ſelve met alle ſorge en trouwe naar te komen; en nemende alle de inwoonders der Steden en andere plaatſen in ſijn beſcherminge, ſtelde hy hen nog daar-en-boven, in de bewaringe den eene van den ander, om de beroerten en geweldplegingen voor te komen.

Die verſcheyden is na de ſaken.

Men voegde by het Edict, ſecrete of byſondere Artykelen tot het getal van ſes-en-vyftig, waar onder de meeſte van ſeer groot belang waren, en wel ſouden verdiend hebben, in het lighaam van het Edict ingelyft te ſijn. Maar men hield ſig te vreede die in dit aanhangſel te brengen, om dat het ſelve aan de Parlementen was geaddreſſeert, gelyk het Edict ſelve en veele die beveſtigden. Soodanig waren de Artykelen, die exemptien voor de Gereformeerde mede bragten, ten opſigt van verſcheydene ſaken die den Catholyken Godtsdienſt raakten; de voorregten der Predicanten, d' oefeninge der diſcipline en tugt der Gereformeerden; met het houden van hun Conſiſtorien, t' ſamenſpraken en Synoden, d' opvoedinge der kinderen: de vryheyd omtrent het Houwelyk in de graden van maagſchap, omtrent welke de Catholyke gehouden waren diſpenſatie te verſoeken; het waarnemen der vaſten-dagen en vier-dagen, de nietigheyd van afgedrongene affweeringen en meer andere diergelyke. Men vergat daar niet de confirmatie der Artykelen aan de hoofden van de Ligue toegeſtaan, die ſig ter gehoorſaamheyd geſteld hadden. Valſche regting van onſe dagen op veele van deſe Artykelen, hebben wel doen ſien, hoe noodwendig het was geweeſt, datmen daar generale Artykelen van gemaakt hadde. Maar het geen daar in iets byſonders was, is dat in deze ſecrete Artykelen eenige diſpoſitien waren, van welke de formeele termen, niet als op het gepaſſeerde ſagen, of op de tyd van het Edict ſelve: die evenwel niet hebben gelaten, na hun publicatie geexëcuteert te werden, tot aan haar wederroepinge toe, ſonder dat deze die ſoo veel declaratien, ſtrydig met het Edict hebben toegebragt, gedagt hebben daar aanvallen op te maken. Soodanige waren de Artykelen ſpreekende van de Houwelyken, onder die gene die malkander beſtaan, in die graden in welke de Roomſche Kerk die niet toelaat, als met diſpenſatie. Dit maakte gelyk als een vergoedinge van ſekere Artykelen van het Edict, dewelke men noyt ter exëcutie heeft konnen brengen, welke de Gereformeerde toelieten, vryelyk in alle plaatſen van het Ryk te woonen. Daar ſijn altoos verſcheydene Steden geweeſt waar in de Gereformeerde in veyligheyd ſig niet konden vertoonen, verre af van daar vryelyk te mogen woonen. Maar hier ſtaat een byſondere opmerkinge omtrent de vryheyd der conſcientie te nemen. Het Edict was uytdrukkelyk gemaakt om die vaſt te ſtellen: ondertuſſchen vand men geen formeel Artykel, dat deſelve aan alle Françoiſen geeft: maar zulks wierd ſoo klaarlyk geſupponeert, door het Edict, en door de Geeſt van vryheyd, die ſy ſig altoos hadden aangematigt (ſoo verre als voor te geven, dat Vrankryk de ſtaat des Weerelds was, daar de vryheyd het minſte geparſt wierd) datmen deſelve alle de Onderdanen des Konings gedurende de tagtentig jaren, heeft laten genieten, ſonder te denken iemand ter Weereld daar over laſtig te vallen, of 't ſelve te ſchenden, voor datmen voor af het Edict in de voornaamſte conceſſien, op verſcheydene wyſe hadde gevioleert.

De

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

De andere saken welke men in het Edict nog particuliere Artykelen niet konde begrypen, waren door verband-schriften belooft, met welke sig de Gereformeerden seer swaarlyk konden vergenoegen, om dat dese slag van brieven geen wet maken, en soodanige gunsten tot dispositie van den Prins blyven, die deselve weder roept als hy sulks goedvind. Maar dewyl het over de tederste Concessien te doen was, en de Catholyke de alder onbequaamste waren, om deselve smakelyk te vinden, most men sig payen, met de verseekeringen van de goede wille des Konings en verschooningen genomen uyt de staat van sijn saken, die niet toelieten, dat hy meerder dede. Daar waren drie hand-schriften van die natuere. De eerste in dato van den 3. April, accordeerde de somme van vyf-en-veertig duysent Kroonen, tot betalinge der Predicanten. Sy was over verscheydene Generaliteyten, tot commoditeyt van de uytdeelinge verspreyd, betaalbaar in vier payen, in forme van comptant met precautien die voor de betalinge al seer gunstig waren; en dispensatie voor ieder ontfanger door den Koning of door de Gereformeerde gecommitteert, van voor eenigen Kamer daar Reekeninge van te doen. Gelyk men niet opentlyk dorfde verklaaren, dat dese somme tot onderhoud der Leeraaren was bestelt, uyt vreese dat de Catholyken daar over murmureren souden, als siende de penningen van den Staat tot ophoudinge van de Ketterye bekeert, most men een clause beraamen, die hen geen ergernisse toebragt. Du Plessis hebbende hier van een Artykel onder die van Mantes, na de bekeringe des Konings laten ter neder stellen, hadde verkreegen datmen de somme soude betalen, onder den naam van Madame; dewelke sijnde die zy was, konde nog veel grooter gunsten van de Koning haar Broeder ontfangen, sonder dat sulks iemandt dede omsien. Maar Madame niet altoos konnende in staat blyven, most men wegens een ander voorgeven, dat voor allen tyden bequaam was, verdragen; invoegen men in dit hand-schrift uytdrukte, dat dese somme aan de Gereformeerde gegeven was, om te sijn geëmployeert *in Secreete affaires die hen raakten, die sijn Majesteyt nog gespecificeert nog gedeclareert wilde hebben.*

Het twede hand-schrift raakten de Plaatsen van verseekeringe, maar behelsde nog veel andere dispositien, die eenige saken uytleyden, die het Edict als ongedecideert scheen te laten. Het was gedateert van den 30. April, tot Nantes: en de Koning verklaarde aldaar eerstelyk, in maniere van een voorreden, de beweegredenen die hem bewoogen, hen de bewaaringe van dese sterkte te vertrouwen: te weten dat de Gereformeerde, sulks nodig voor de vryheyt van hun conscientie en de veyligheyt van hun Persoonen, staat en goederen, hadde geagt: en dat sijn Majesteyt van hun trouwe en opregte genegentheyt tot sijn dienst verseekert was. By het welke hy, veel andere wigtige aanmerkingen die tot het beste en de ruste van den Staat strekten, voegde. Daar waren ingevolg vier-en-twintig Artykelen, van welke het eerste hen toestondt voor agt jaren, onder het gesag van sijn Majesteyt de bewaaringe van alle Plaatsen, Steden en Casteelen, diese voor heen gehadt hadden, tot aan het eynde van den Maand Augustus 1598. daarmen Garnisoenen in sou onderhouden, volgens een staat, die daar over by den Raad sou opgemaakt werden; de agt jaren most men rekenen van den dag van het publiceeren van het Edict in al de Parlementen. Het twede beloofde niets te vernieuwen, in de Gereformeerde Plaatsen, daarmen geen besettinge in hield. Het darde excipieerde eenige Plaatsen die hen niet onder den tytel van verseekeringe souden gelaten werden; en hield in, dat wanneer selfs de Koning in het toekomende daar Gouverneurs van de Gereformeerde Godtsdienst inleyde, sulks tot geen gevolg sou getrokken werden. Dese Steden waren, Vendôme, Pontorson, Aubenas met haar Casteel. Het ordonneerde ook dat Chavigni, het welke den Aarts-Bisschop van Poictiers toebehoorde, hem weder gegeven, en de Fortificatien daar van gerazeert souden werden. Maar by een Artykel voor de Particulieren van het Edict sou de oefeninge aldaar gecontinuëert werden. Het vierde accordeerde een somme van 180. duysen Kroonen, tot onderhoud der Plaatsen, en betalinge van de besettinge. Het vyfde excipieerde en sonderden uyt de Plaatsen van het Dauphiné, van welke men beloofde een Staat apart te sullen op maken: willende l' Esdiguiere deselve liever voor sig als voor de gemeene saak behouden; het Hof dese distractie begunstigende, om soo veel te meer te verswakken een partye, welke de vereeniginge van haar delen, ontsagchelyk hadde gemaakt. Het sesde beloofde goede Assignatien, waar van men de penningen, tot geen ander gebruyk sou bekeeren. Het sevende beloofde datmen de Gereformeerde sou roepen, wanneermen den staat der Plaatsen vast stelde, om hun goedvinden te hebben, en vertoogingen te aanhooren; en des wegen soo veel tot hun genoegen te ordonneeren als 't moog- Distinctie der Plaatsen.

1598. lyk was, welke ſelfde belofte ook aan Leſdiguiere voor het Dauphine gedaan wierd. Het agſte beloofde, dat indiener veranderinge inde Plaatſen voorvielen, of door de wille des Konings, of ter verſoek van de Gereformeerde ſelve, men ſig daar in, op de zelve maniere als in het opregten van den eerſten ſtaat ſou dragen, dat is, datmen de Gereformeerde, om hun goedvinden en remonſtrantien te hebben, daar toe roepen zoude. Het negende verzeekerde, dat indien door ſterven, eenige van deze Gouvernementen, ſtaande deze agt jaren, quamen open te vallen, dezelve niet als met Gereformeerde perſoonen zullen gevuld werden, welke gehouden ſullen ſijn Atteſtatie van de Kerke vergadering, of Claſſis daar de Plaats ingelegen is, te verſoeken: en men voegd 'er by, dat indien die vergaderinge de Atteſtatie weygerde, die daar van kenniſſe aan den Koning wegens de oorſaak ſou hebben te geven. Het tiende bragt mede, dat na het verloop van deſe agt jaren, hoewel de Koning van ſijn beloften ſou ſijn ontſlagen, hy evenwel aan deſe, die daar van in poſſeſſie ſijn, het Gouvernement van de Plaatſen ſou laten, daar hy zou goetvinden een beſettinge te laten. Het elfde verklaarde dat de bewaaringe van deſe Plaatſen niet ſou uytſluyten de Gereformeerde van andere Gouvernementen, alwaar ſy ſouden aangenomen werden, gelyk andere, volgens hun verdienſten: maar dat de Plaatſen welke men hen om deſe reden ſou geven, hen egter niet ſouden geaffecteert werden, als Plaatſen van verſeekeringe. Het twaalfde liet de bewaaringe der Magaſijnen, Munitien, Buspoeder, Canons &c. aan deſe, aan welke de Gereformeerde die ſouden hebben gegeven; met de belaſtinge dat deſelve daar van hun Commiſſie ſouden ontfangen, van de Grootmeeſter der Artillerye, en Commiſſaris Generaal van de Vivres, welke hen voor niet ſullen gegeven werden, onder ſeekere voorwaarden. Het Dartiende behelsde, dat deſe Commiſen betaalt ſouden werden uyt de 180. duyſent Kroonen, om daar mede de Finantie van ſijn Maj: niet te belaſten. Het veertiende verklaarde dat de Koning hadde doen transporteeren de Gereformeerde Kerk van Mentz, en aan de inwoonders de Lettres Patentes toegeſtaan, die hen toelieten van de Materialen te diſponeren; en beloofde hen een andere Plaats, binnen den omkring van de Stadt te geven, om hun exercitie aldaar te doen; ter oorſaak van het welke niet nodig was het ſelfde in het Edict te inſereren. Het vyftiende verſeekerde de Gereformeerde Heeren, die in het Hof zouden reſideeren, dat men op hen geen onderſoek ſou doen, omtrent het gene ſy in hunne Huyſen, voor hun Familie alleen en met geſlootene deuren deden, ſonder luyd uyt Pſalmen te ſingen, en ſonder datter eenig teeken van openbaare dienſt omtrent ſy. Het ſeſtiende was betrekkelyk op het veertiende van dit Edict, en liet toe, de oefeninge te continueeren, in de plaatſen daar die gewoon was publykelyk te geſchieden, indien het Hof, dat deſelve door haar tegenwoordigheyd doet ceſſeeren, meer als drie dagen aldaar verbleef. Het ſeventiende ſlaande op het ſelfde, verklaarde, dat, ter oorſaak van den tegenwoordigen ſtaat der ſaken van ſijn Majeſteyt, de ſaken ſouden blyven in den ſtaat, in der welke ſy waren, voor de Religie, in Breſſe, Barcelone en Landen aan geene ſyde het gebergte; maar dat, wanneer die tot gehoorſaamheyd ſouden gebragt zyn, men hen gelyk andere Onderdanen des Konings handelen ſou, niet tegenſtaande het gene daar omtrent by Edict was geſteld. Het agtiende accordeerde de gratuite proviſien aan deſe, die voorſien ſtonden te werden, met de Ampten van Preſidenten, Raads-heeren, Subſtituten de Gens du Roy, om te dienen in de Chambres Miparties, de eerſte maal. Het negentiende beloofde vrywilliglyk de Ampten van Raads-heer in de Parlementen van Tholouſe en Bourdeaux aan deze Subſtituten, indien de Chambres Miparties aldaar ingelyft wierden. Het twintigſte verklaarde François Pithou, Subſtituyt van den Procureur Generaal tot Parys; en verſekerde na hem het Ampt op een Gereformeerde. Het een-en-twintigſte beloofde aan de Gereformeerde twee Requeſt-meeſterſchappen, voor ieder quartier, de welke ſouden gehouden ſijn de ſaken te rapporteeren. Het twee-en-twintigſte liet de Gedeputeerde van de vergaderinge van Châtelleraud toe, tien van de hare tot Saumur te laten, tot aan de beveſtinge van het Edict by het Parlement van Parys; hoewel by Edict hen was gelaſt, ſig te ſepareren. Dit was de vergaderinge tot het getal te brengen, het welke door die van Sante Foy was gereguleert. Het drie-en-twintigſte ontnam deze tien Gedeputeerden de magt om nieuwe verſoeken te doen, en verbood ſig in andere ſaken te ſteeken, als de beveſtinge van het Edict te ſoliciteeren en den Envoy der Commiſſariſen in de Provincien, om die uyt te voeren. De vier-en-twintigſte was de gewigtigſte van allen, de Koning gaf daar in ſijn trouw en woort, tot verſekeringe van de exëcutie van alles, willende dat de gantſche

inhoud

inhoud van het handschrift deselve kragt hadde, als of het in een Edict, bevestigt in de Hoven van het Parlement, ware begreepen. *Hebbende sig (* seyde hy *) die van de geseyde Religie vergenoegt, om sig te accommodeeren, tot al het gene tot sijn dienst strekt, en den staat van sijn affairen, hem niet te dringen, om deze ordonnantie in een andere Authentyker forme te brengen, nemende dat vertrouwen, op het woord en de goedheyd van sijn Majesteyt, die hen volkomentlyk het selve sal doen genieten.* Ter oorsaak van het welke hy hadde bevoolen, al de noodwendige expedienten daar toe te dresseren. Alsoo gelyk de particuliere Artykelen een specie van instructie voor de executeurs van het Edict waren, alwaar de Koning veele saken expliceerde, die de Generale Artykelen duysterder, en ongedecideerder lieten; alsoo kanmen seggen dat dit hand-schrift diende als een slag van aanhangsel aan sekere Artykelen van het Edict, dewelke de tyd niet hadde toegelaten, in gunstiger Termen ter neder te stellen; hoewel des Konings intentie niet strydig daar mede was: en boven al het regtveerdigde de Gereformeerde van het verwyt, de conjuncture der saken geabuseert te hebben, om sig te doen geven het gene sy wilden; nademaal het formeelyk mede bragt dat sy sig met het woord des Konings omtrent soo veel gewigtige saken hadden te vreede gehouden, om dat de staat van sijn affairen niet toe liet, hen grooter versekering te geven.

Het darde handtschrift hield in, de verdeelinge van drie-en-twintig duysent Kroonen onder verscheydene particulieren; aan sommige voor eenmaal, aan andere voor twe jaren, aan andere voor vier jaren, aan andere voor agt jaren; aan eenige in forme van gunst, aan andere voor oude agterstallen wegen hun dienst. De History-schryver d'Aubigny, een van die gene diemen by het Hof, al te yverig voor hun Godtsdienst agtede, en die oordeelde qualyk van sijn diensten betaalt te sijn, poide op dese wyse een sommetje af van oude restanten, van een pensioen datmen van hem ingehouden hadde. Alsoo quamen al de personeele gunsten die den Koning aan de Gereformeerde dede, op weynig van belang uyt: en het bleek daar uyt dat het bysonder belang, de beweegreden van hun aanhouden niet was geweest, gelyk sy in hun requesten roemden. Al het geen het den Koning kosten most, quam tot geen twee-hondert en vyftig duysent Kronen; en selfs ten eynde van agt jaren, most dese geheele somme tot min als het vyfde gedeelte gebragt werden, dat men aan de Gereformeerde gaf in vergoedinge van de tienden diese verbonden waren te betalen aan de Kerkelyke hun vervolgers.

My dunkt dat ik alhier nog een woort sou konnen seggen, van de Plaatsen die de Gereformeerde in bewaaringe hadden, op datmen sie, in wat staat sy sig bevonden ten tyden van het Edict, wegens de magten van hun partye. Daar waren twee soorten van Plaatsen, begreepen onder den naam van Steden van versekeringe. De eene hadde nog Gouverneur nog besettinge, maar bewaarden sig selven, gelyk als Rochel, Montaubaan, Nimes en eenige andere. Sy hadden sulke groote voorregten, dat sy by na vrye Steden waren; en Rochel boven al had Tractaten met de Koningen van Vrankryk, die haar by na independent maakten. Alles wierd aldaar in 's Konings naam gedaan, maar een ieder hadde sijn Overigheden, die meesters van de bestieringe en Policye waren. Dese steden waren de verseekerste voor de gemeene saak, om dat sy twe privilegien te beschermen hadden, die van de Religie en die van de vryheyt. Men moet hun specie van Independentie de leere van de Gereformeerde niet toeschryven, om datter hart-Catholyke Steden waren, die deselve vryheydt hadden: maar het Hof nam de voorwendinge van de Religie, ten opsigt van de eerste, om hen te vernietigen; en bereyde sig een trap, door hun ondergang, tot die van d'andere, die alle het zelve jok hebben moeten ondergaan.

Men hadde andere Plaatsen, die besettinge en Gouverneurs hadden, van welke eenige aan bysondere Heeren behoorden, die aldaar naar hun eygene wil handelden. Andere waren geoccupeert, of door de hoofden, die sig gedurende den Oorlog daar meester van gemaakt hadden; of door de Gouverneurs die de Koning, sijnde hun Protector, daar in tot hun bescherminge hadde gelegt. Eenige van dese waren eygentlyk Plaatsen van verseekering, andere noemdemen Plaatsen of Steden *de Mariage* van Houwelyk, om datse geen eygen Garnisoen hadden; en sy onder den naam gingen van inportante na buyrige Plaatsen, en hun besettinge was een Detachement van die van de voornaame Plaats, waar van sy dependeerden. Veel van dese Plaatsen *de Mariage* waren niet anders als slegts Casteelen, eenige Gereformeerde Edellieden toebehoorende, en daar waren eenige onder, die niet boven de ses of seven mannen in besettinge hadden; maar men heeft deselve vervolgens tegens de Gereformeerde geconteesteert, en men pretendeerde, dat dese Plaatsen *de Mariage* niet begreepen waren, in het getal

der

1598. der gener die hen de Koning in bewaaringe gelaten hadde.

Men formeerde deselve Contestatien op dese, in welke geen besettinge op kosten van 's Konings onderhoudt lag, en die om dese reden niet gedagt waren, nog in de groote nog in de kleyne staat: en men hield staande datter geen Plaatsen van verseeckeringe waren, die uytdrukkelyk in d'eene of in d'andere genoemt waren. Maar de Gereformeerden seyde daar tegens, dat gelyk deseSteden in hun magt waren ten tyden van het Edict, deselve hen ok mosten gelaten werden, uyt kragt van het Artykel van het hand schrift, 't welk inhield datter niets sou vernieuwt werden, nademaal dit de gewigtigste vernieuwinge was diemen konde doen, hen sterkten uyt de handen te nemen, of te razeeren, om die hen onnut te maken. Dit dispuyt ging hard aan, onder Louis den XIII.

Forme van de betalinge. De betalinge van het Oorlogs-volk sonder van het Dauphiné te spreeken, dat sijn bysondere Staat hadde, en elf Plaatsen in sig begreep, geschiede volgens tweeStaten. Van welke de eene publyk en de andere geheym was, om datmen genootsaak was geweest een gedeelte van de magt der Gereformeerde en de weldaden des Konings te verbergen, uyt vrese van de Catholyken misnoegen te geven. De mindere somme wierd op den publyken Staat geëmployeert, en de rest op de andere ter neder gestelt; diemen ook den kleynen Staat noemde. Aangaande de eerste mostmen de gewoone ordere van betalinge der besettingen volgen; de rollen fourneren, van den monsteringe en voldoeninge; men wierdt betaald door den Thesaurier van d' extraordinaire des Oorlogs: maar wegen de andere wierd men betaald sonder soo veel omslags, op simpele rescriptien in de Generaliteyten, waar in de Plaatsen gelegen waren.

Conclusie. Alzoo dan geraakte die langen borgerlyken Oorlog ten eynde, van welke de Religie den dekmantel was geweest. De Gereformeerde begosten hun adem te halen en de geesten sig weder te versamelen. La Trimouille geraakte daar over in des Konings haat, maar hy verkreeg de agtinge en het vertrouwen van sijn partye, door sijn onbuygsame standvastigheyt. Men had hem aan alle syden gekeert, om hem van de gemeene saak af te trekken: maar daar was niet op te winnen. De President de Thou hadde hem ongelooflyke voordeelen des wegen aangeboden: maar hy antwoorde edelmoediglyk, dat wanneer men met hem gedaan hadde, sulks nergens veel toe konde dienen, zo wanneer men de Gereformeerde geen voldoeninge op hun versoek gave: maar indien men hen de veyligheyt van hun conscientie en leven toestondt, men hen wel aan de poort van de vergaderinge most ophangen, en niemant hadde sig te roeren. Men wilde hem ook eer en jalousie toeschryven wanneer de Hartog van Bouillon tot de vergadering quam, alwaar La Trimouille, als de jongste hem de eerste plaats toestond, dewelke hy twee jaren lange bekleet hadde: en soo hadde hy geen gevoelen omtrent dat poinct van eere, het welke een min groot gemoet als het sijne zou hebben doen wankelen. Hy week sonder moeyelykheyt, en onderhield sig tot het eynde toe met een egaale courage. Daar waren vele andere hoofden die hem secondeerden, de dienaar Chamier was een van de styfste, en ter oorsaak van dat soo hatelyk by het Hof, als hy in agtinge by de Kerken was. Men heeft Gereformeerde schryvers, dewelke schryven, dat des Konings gierigheyt de oorsaak sy geweest dat de verdeelinge minder in de vergadering geweest is, alsse sou geweest hebben, indien hy de leden daar van soo dier hadde willen koopen, als hy de Liguisten betaalt hadde: maar datter vele sig aan de gemeene saak hadden gehouden, om datter geen voordeel aan vast waar deselve te verlaten. Aubigné, een van dese Auteurs, sprak daar met ondervindinge van; hy was met geen middelen overladen, en hadde evenwel gaarne sijn fortuyn gemaakt gesien; maar hy was, aan het Hof slegtelyk gesien, om dat hy wat te vry en schamper in sijn discoursen was, en hy geduirig de ooren, met het ophalen van sijn diensten moede maakte. Voor de rest sulks quam niet soo seer uyt des Konings gierigheyt, als uyt sijn wysheyd en goede meninge voort, tot behoudinge van de Gereformeerden. Hy hadde liever sijn gunsten te besteden aan het generaal en algemeen, het gene hy beminde, als het geluk van iemand in het bysonder te maken; van welke hy meende redenen van klagten te hebben.

HISTO-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

HISTORIE
DER
REFORMATIE
vande KERKE *van*
VRANKRYK.

SESDE BOEK.

Korten Inhoud van het Sesde Boek.

Gevoelen der Gereformeerde inde Provincien over het Edict. Konſten om hen te winnen. Synode tot Monpellier. Getal en ſtaat der Kerken. Wat het zy een Kerke op te regten. Vereeniginge van veel Kerken en Gemeenten in een. Oorſaken om ſig te houden aan het verkreegene Edict. Projecten van vereeningen. Religie van Lesdiguieres. Tractaat van de Euchariſtie. Gevolg van deſſelfs uytgave. Drie gewigtige verhandelingen met den Paus. 1. Ontbindinge van het Houwelyk des Konings. 2. Herſtelling der Jeſuyten. Hun ſtoutheyt en Credit Paſſie der Monnikken tegens den Koning. Vervolginge in Piemont, en het Marquiſaat van Saleuce. Redenen des Konings om de Jeſuyten te begunſtigen. Oppoſitien. 3. Houwelyk van Madame. Haar ſtandvaſtigheyt. Hardigheyt des Konings tegen haar. Swarigheden van de ſijde des Paus, en haar reden. De Koning gaat voort ſonder naar Diſpenſatie te wagten. De Paus daar over vergramt; en volhard in ſijn weygeringe. Gevolgen van deſe handelinge, tot aan de Dood van die Princeſſe. Voordeel dat de Gereformeerde uyt haar volſtandigheyt trokken. Swarigheden omtrent de Beveſtinge van het Edict. Verſamelinge der Geeſtelyken. Haar voorſtellinge op het Edict. Hevigheyt van eenige Prelaten. Moderatien van den Nuncius. Contradictien van het Parlement. Billikheyt van den Hartog de Mayenne. Standtvaſtigheyt van den Koning. Afſtand van de Gereformeerde van het Hof omtrent verſcheydene Artykelen. Hoofdigheyt der Geeſtelyken. Kamer van het Edict tot Rouäan. Chambre Mipartie in Gujenne. Beveſtinge van het Edict, over het welke de Paus groote klagten doet, om den Spaanſchen den mond te ſtoppen. Antwoorden van de Cardinalen de Joyeuſe en d' Oſſat. Geaccommodeert naar den ſin van den Paus. Edict voor het Prinsdom van Bearn, 't welk aldaar aangenomen is. Klagten over veranderingen aan het Edict gemaakt. Artykel van de begraafniſſen. Byſondere klagten. Gepretendeerde voorrang van de Catholyke Beampten, die de Chambre Mipartie uyt maakten, op de Gereformeerde. Verbaal-verſoek, over de Capellen, die binnen de huyſen der Edellieden ingeſlooten ſijn. Antwoort op haar lyſten. Ar-

tykel wegen de Kerk-hoven. Voorgang gereſerveert aan den oudſten Preſident. Gemaakte beſetenheyd van Martha Broſſier. Vervolg van deze Comedie binnen en buyten het Ryk. Ontbindinge van des Konings Houwelyk. Vonnis van het Parlement van Bretagne, op den Eed gerefereert door een Gereformeerde aan een Catholyke. La Trimouille word Pair van Vrankryk gemaakt. De Paus murmureert daar over. En d' Oſſat bevredigt hem. Hy verwondert ſig weynig over de bevordering van Rony. Commiſſariſen. Executeurs van het Edict. En hun magt. Generale obſervatien over het Edict. Verwyt der Catholyken aan de Gereformeerde. Antwoorden.

1598. Gevoelen der Gereformeerde in Provincien, over het Edict.

HEt Edict dan op deze maniere vaſt geſteld ſijnde, konde evenwel ſoo aanſtonds al het gemurmureer niet ſtillen: en wanneer het berigt daar van in de Provincien gebragt was, vonden eenige difficile geeſten datter veele dingen overgeſlagen, andere qualyk uytgelegt, andere incommode waren, en daar de Gereformeerden minder reden van genoegen in hadden te vinden als de Catholyken. De uytſtel van de beveſtinge ſtelde hen in groote bekommernis, en het geſag van den Hartog van Bouillon, die op ſig genomen hadde hen over die ſaak geduld te doen hebben; was niet groot genoeg om al de Weereld den mond te ſtoppen. Maar het Hof nam nog haar toevlugt tot eenige kleyne konſten, om met ſagtigheyd de geeſten te leyden, waar heen ſy wilde. Het hadde haar confidenten over al, die na den aard van het Volk met het welke ſy ſpraken, hun redeneringen en remonſtrantien wiſten te veranderen. Somwylen deedenſe de geheyme beloften des Konings kragt hebben, die niet meer hadde konnen doen, uyt vreeſe van de Catholyken t' offenſeeren; en den Liguiſten wederom de wapenen in handen te ſtellen; maar die ſijn woord hadde gegeven van ſoo veel in het toekomende voor de Gereformeerde te doen, dat het ſelve verre ſou te boven gaan, al het gene men hadde begeert, en watter gunſtigs in het Edict te vinden was. Somwylen vertoonde dezen Prins gereformeert in ſijn hart, ſchreyende wanneer hy van de Kerken ſprak, en voor ſig in het heymelyk ſijn gewoone gebeden doende aanſtellen. En het ſcheen ſelfs dat ſulks niet t' eenemaal verçiert was. Hy hadde nog dagelyks al de paſſagien van de H: Schrift in den mond die al de Gereformeerde by alle toevallen van hun leven weten te applieeeren. En alhoewel al ſijn uytwendige Actien van ſijn devotie Catholyks waren, ſijn byſondere meditatien, en ſijn affonderingen ſmaakten ſomwylen nog zeer na de Reformatie, in voegen men ſelfs, en aan het Hof en tot Rome bedugt was, immer den ſchyn maakte van te dugten, dat hy niet Catholyk ware, als ter oorſaak van de Kroon en in genegentheyd en wille Gereformeert was gebleven. Daar was een groot getal Gereformeerde, die ter goeder trouwen van die gedagten waren; en aan welke de ingetoogentheyd en contrainte, in welke hen dagt dat deze Prins gedwongen was te leven ſeer aan het harte dede. Het was niet ſwaar, die gene die ſoo geſteld waren te winnen, en hen het tegenwoordige, op hoope van het toekomende voor goed te doen aannemen, des te meerder, om dat meeſt al de Gereformeerde met dat vooroordeel ingenomen waren; dat hun Religie wel haaſt ſtond, over al de liſten van den Roomſchen ſtoel te ſegenpralen.

Konſten om haar te winnen.

Aan d' andere ſyde om die geene die vreesagtig waren, te intimideeren, ſteldemen ten breedſten voor de magt en den voorſpoed des Konings, die ſig ſoo ontſaggelyk buyten als binnen begoſt te maken; en die ſijnde in een ſtaat om ſig door buytenlanders te doen ontſien, nog veel beter ſig onder ſijn Onderdanen konde doen gehoorſamen. Inderdaat deze ſelve die Vrankryk ſoo na haar ondergang door hun intriguen en verwerringen hadden gebragt, ſagen met verbaaſtheyd, dat deſe Prins dieſe ſoo qualyk gehandeld hadden, vreedſamig in ſijn ſtoel ſat; bequaam om op ſijn beurt weder andere te doen verſchrikken, die hen zo langen tyd de ſchrik met alle moeyelykheyd hadden aangedaan, als nu geworden ſijnde als in eenen dag, de ſchrik voor een gedeelte van Europa, en de beſchermer van het andere. Maar de verborgenſte van al de konſten van het Hof, was eenige kleyne moeyelykheden, die geene die in de Provincien wat hooge woorden voerden, aan te doen. Men dede hen vreeſen dat ſy de perſoneele diſgratie op den hals ſouden halen, ter oorſaak van de driftigheyd dieſe voor de partie toonden. Men dede hen, onder verſcheydene voorwendingen ten Hove komen, ook ter oorſaak van eenige

aan-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

aanstootelyke woorden die hen ontvallen waren, ofte geweldige raden, diemen hen beschuldigde te hebben gegeven. Maar, wanneermen hen aldaar hield, in plaats van hen met alle strafheyd diemen hen hadde doen vreesen, te handelen, deede men hen duysend caressen en vriendelykheden aan; Men overlade hen met beloften en lof, en hebbende hen doen handelen door persoonen, die wel wisten wat sy te zeggen hadden; lietmen hen sedig en tam, en bequaam om te geloven, dat het de beste partye genomen was, goet te keuren al het geene den Koning behaagt.

Synode tot Mompellier.

Getal en staat der Kerken.

Ondertusschen versamelden de Gereformeede een Synode tot Monpelliers inde maand van Mey, sijnde haar voorname oogwit de staat der Kerken te formeeren. Een ieder Provincie bragt aldaar een lyste, van dese die albereets in haar ressort opgeregt waren, en men bevandt datse te samen op seven-hondert en tsestig uytquamen. Op het welke men moet aanmerken, eerstelyk, dat terwyl men onseeker was, van de uytbreydinge die de Koning aan de vryheyd van den dienst sou geven, daar veele plaatsen waren, welker regten men onder een wierp, en dewelke met de naaste of onbedisputeertste vermengt waren, ten eynde om te minder gelegenheyt van dispuyt met de Catholyke te hebben. Maar wanneer het Edict, de fondamenten om welke men het regt van oefeninge konde bouwen, gereguleert hadde, begost men dese vermengelde regten van een te scheyden; en veel Plaatsen in distincte Kerken te verdeelen; die lange onseeker waren geweest, watter van hun Pretentien werden sou. Also dan de Koning hebbende toegestaan, dat de plaatsen, in welke de Exercitie verscheyde malen, in het jaar 1596. was geschied, deselve voor het toekomende souden behouden, soo kregen dese Plaatsen, die tot hier en toe onseker waren geweest, een nieuwe gedaante, na de Concessie, en men regte daar Kerken op, na de voedt van dese, die al lange in posessie waren geweest. Maar dewyl het Edict nog dat jaar niet besloten wierd, dedemen het volgende nieuwe eyschen, en men verkreeg, dat het selfde regt van oefeninge, soude werden bewaart, voor de Plaatsen, in welke men deselve verscheydene malen hadde gepleegt, geduerende dit nieuwe jaar tot aan Augustus toe. Een bepalinge die de Koning selve voor de nieuwe Possessie vast gestelt hadde; ten eynde men die dagelyks niet vermeerdere. Invoegen dat de plaatsen, voor welke dit nieuwe regt was verkregen, geen gereguleerde forme konden nemen; tot dat men wist, watmen op dese nieuwe pretentie van den Koning sou konnen verkrygen. Aan de andere syde haddemen plaatsen daar de oefeninge had behooren te sijn, volgens de voorgaande Edicten, maar alwaarmen de selve, om verscheydene redenen, 't sy om de tegenstand der Catholyke, 't sy om de nabuyrigheyd van de Liguistische Troupen, 't sy ter oorsaak van het ongemak dat de Gereformeerden aldaar leden, hadde doen cesseeren. Het hadde wel nodig geweest met het hernemen van de Possessie van die Plaatsen, daar Kerken te formeeren, die regt hadden sig aldaar te versamelen, en die door dese verhinderingen waren verstroyt. Dit waren de verscheydene plaatsen alwaar de Provincialen Synoden, aan het Nationaale hadden gerapporteert Kerken en Gemeyntens te hebben opgeregt, en daar waren nog veel andere van welke de opregtinge was gecontesteert en wedersprooken, en die niet vreedsaam, nog by gevolg geformeert konden sijn, als na het oordeel der Commissarisen, die de Koning in de Provincien send tot executie van het Edict. Dit diend tot antwoord op de beknibbelingen, diemen in deze laatste jaren heeft gemaakt, of op het getal der Kerken, diemen tot over 760. hadde, op datter waren, die geen forme van Gemeyntens, als na het besluyten van het Edict genomen hadden. Dit was niet by gebrek van regt, dat deze Kerken niet eerder waren opgeregt, maar om dat hun regt, sijnde tot aan het jaar 1597. ongedecideert, en gesuspendeert gebleven; men aldaar geen vergaderingen heeft willen aanstellen, diemen niet wist of men sou konnen maintineren. Sy scheenen niet vast gesteld geweest te sijn, als wanneer hen het regt door nieuwe concessien, of selfs door de Commissarisen, die de swarigheden daar van weg namen, verkregen was. In de tweede plaats het gene het Synode noemt een Kerk of Gemeente op te regten, wil niet seggen een Gemeente op regten, daar noyt een is geweest, of aldaar een Dienaar met oplegginge der handen aan te nemen, of aldaar een Consistorie te maken, van de welke selfs geen schyn of schaduwe daar voor henen was, maar het is die aldaar geduerig en ordinaar te maken; het welke aldaar niet als by provisie en by intervallen was geschied; daar een eygen Leeraar te stellen, die daar niet als by gelegentheyd en by wyse van leeninge hadde gediend; aldaar de Ouderlingen aan een gereguleerde discipline

Wat het zy een Kerke te formeeren.

1598. pline te onderwerpen; aldaar de Familien by quartieren te verdeelen, onder de directie van den Ouderling die daar zorge over dragen moet; te verklaren onder welk Classe of Colloque die Kerke staat te behooren; en dezelve haar rang onder die van de Provincie te geven: zaken diemen gewoon was mondelijk te reguleren, en in practyk gebragt te werden, zonder andere wet als de conformiteyt van het gebruyk aangenomen in de Kerken van het zelfde Synode. En daarom was het, datmen de acten van dese etablissimenten en opregtingen zeer zelden schreef. In de darde plaats moet men aanmerken, dat onder den naam van Kerken of Gemeenten men twee, dry of vier Plaatsen moet begrypen, alwaar de exercitie moste geschieden, volgens het Edict; maar die om hun onderlinge commoditeyt, sig stelden onder de conduïte van een eenigen Harder, dewelke sijn dienst onder hen verdeelde, volgens het Tractaat dat hy met hen maakte. Dese verscheydene Plaatsen diemen anders quartieren of annexen, by ons combinatien noemde, waren geunieert, gedistraheert, gecomposeert of gedivideert, naar het de Synoden goed vonden; dewelke alsoo maakten, wanneer zy het verstonden, van veele Gemeentens een, of van een, meer; het welke somwylen apparent het getal van de Plaatsen van exercitie vermeerderen konde, hoewel daar niets ware geusurpeert, daar inne dat het getal het ordinare te buyten ging. Niet te min dese waarheden, die buyten tegenspraak, ter oorsaak van hun evidentie behoorden te sijn, sijn in onse dagen getracteert, als ongeregtige, en ingebeelde pretentien.

Vereeninginge van veele Kerken in een.

Oorsaken om sig met het verkregene Edict te vrede te houden.

Maar om weder tot de Synoden te komen, men maakte aldaar reflectie op het geene de generale vergaderinge hadde verbonden, om af te wyken van de pretentien der Kerken, om sig met een Edict, zoodanig alsmen verkregen hadde, te vreden te houden. Men leyde het, gelyk regt was, op de tweedragt, welke onder de leeden van de vergaderinge hadde geregneert: maar het was ligter tegens het quaat uyt te varen, als hulpmiddelen daar voor toe te brengen, en wanneer de ziekte ongeneeslyk is, de oorzaak daar van te ontdekken, is geensints den sieken genesen. Men sprak mede in de Synoden van Collegien en Schoolen, van de Theologie in verscheyde Plaatsen diemen designeerde, op te regten: en men voorsag by verscheydene reglementen, om de Kerken te conserveeren, en deselve onder een goeden tugt te brengen. Men verhandelde ook groote zaken, omtrent de projecten van weder vereeniginge met de Roomsche Kerke, met welke men het Ryk vervulde. Men drukte om stryd dese slag van werken, die zeer aangenaam voor de Catholyken waren, versekert sijnde, dat een accommodement, altoos tot hun voordeel strekken zoude. Maar dit was, om de selve reden zeer aanstootelyk voor de Gereformeerden, en die zagen, alle zoodanige schriften aan, als zoo veel uytspoorigheden, die de zaak van de waarheyt stonden te verraden, en nergens toe strekten, als om de dwalingen van de Roomsche Kerk te bemantelen, om die te min hatelyk te maken. De buytenlandsche Protestanten, waren daar over geoffenseert zoo wel als de anderen, en bragten daar over hun klagten aan het Synode; het zelfde veroordeelde eenige Boeken van die natuire, en beval de andere die niet min vermoedelyk waren te ondersoeken. Maar dit diende nergens toe, en de kittelinge van weder vereeninge heeft geduert tot aan de revocatie van het Edict toe, in de tyd van dewelke men als nog dese projecten van accommodatie over al vliegen zag.

Daar was nog iets byzonders voorgevallen, van het welke men in dese vergaderinge sprak. De Provintie van Languedocq had een fond, van zeventien duyzend zeven hondert en tsestig Kroonen gemaakt, welke sy naar Geneve sand; om daar uyt een revenu te trekken, tot onderhoud van de Proponenten. Lesdiguieres, die maar zogt van alle kant te schrapen, sloeg deze somme aan, onder voorgeven, dat de zelve tegens de forme, en zonder des Konings toestant geligt was, en datmen die uyt het Ryk niet konde laten gaan; en om dezelve onder een schoonen schyn van regt te behouden, verzogt hy die van den Koning. Dese Prins die daar niets by verloor, maakte geen zwarigheid hem die te geven, zonder sig te bekommeren over de klagten, die de Gereformeerden, daar over mogten komen te doen, latende aan Lesdiguiere de zorge sig daar tegens aan te kanten zoo als hy konde. Men zand Gedeputeerden aan dien Heer, om dese somme uyt zijn handen te krygen; men dede hem alderhande vertoogingen, men taste hem aan met zyn Godtsdienst, maar alles te vergeefs. Na vele jaren en veel aanhoudens, hadde men nog wel moeytens genoeg om hem een gedeelte te doen wedergeven. Men moet hier uyt oordeelen dat het zyn gewisse niet was, die hem in de uytwendige professie van de Gereformeerde Godtsdienst hield, en het jaar

Religie van Lesdiguieres.

daar

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

6. Boek 1598.

daar aan dede hy nog verſcheydene dingen, die hem zouden hebben doen kennen; indien hy ſig niet hadde geſchaamt die opentlyk te doen. De Jeſuyt Cotton, zedert ſoo vermaart door geheel Vrankryk, ſijnde tot Grenoble, ſoo maakte Leſdiguiere een groote onderhandeling met hem; maar uyt vreeſe ſig ſelven vermoedelyk by de Predikanten te maken, dede hy een heymelyke gallerye bouwen; die deſen Vader tot in ſijn apartement en vertrek konde leyden, ſonder vernomen te ſijn, als door die geene die van het geheym wiſten, door welke middel hy verſcheydene onderhandelingen met hem hadde. Syn Dogter van den ſelfden Godtsdienſt met haar Vader, hadde de ſelve goedwilligheyd voor dezen Jeſuyt, die de Vader hadde; maar zy ging nog een ſtap verder als haar Vader. Sy ſwoer de Gereformeerde Godtsdienſt af onder de handen van dezen Pater Cotton; die haar heymelyk dede communiceeren, en die alle jaren haar een Prieſter toeſand om het zelfde te doen; totter tyd toe dat de tyd en haar Vader haar toelieten ſig te verklaren. Gedurende deze tuſſchen-poole verhinderde de nauwgeſetheyd van den Jeſuyt niet dat ſy uytwendiglyk belydenis van de Reformatie dede en haar deel aan alle publyke oefeningen daar van nam, hoewel ſy die afgeſwooren hadde; en het zou wel konnen ſijn dat ſy aan beyde ſijde communiceerde, indien men haar leven wat nauw onderſogt. Zoodanig is de Religie der Jeſuyten, om een Hypocrijt en Profaan te ſijn, zal men volgens hun grond-regulen, niet min devoot wezen. Het was vorders in het Synode, daar ik zoo van geſprooken hebbe, datmen de eerſte verdeelinge dede van de Penningen, die in vergoedinge der tienden waren toegeſtaan; en men maakte daar een verdeelinge van 130. duyſend ponden onder de Kerken.

Alſoo tragten de Gereformeerde hun voordeel met het Edict te doen; eer datmen de laatſte hand daar aan gelegt hadde, dewyl het nog niet was beveſtigt. Men hadde op het aanhouden van den Legaat toegeſtaan; datmen ſijn vertrek voor de publicatie ſou laten gaan. Deze uytſtel maakte de ſaak ſoo langwylig, dat de Gereformeerden, daar onverduldig over wierden. En hoewel de Marſchalk de Bouillon op ſig hadde genomen de vergadering van Châtelleraud ſulks te doen goedvinden, ſoo konde hy niet over al ſijn, om de wantrouwende reden van alles te geven, en door ſijn geſag den mond te ſtoppen. Ondertuſſchen vieler een ſaak voor die gerugts genoeg maakte, en lange en laſtige gevolgen hadde. Du Pleſſis gaf in de Maand van July een boek uyt over het ſtuk van het Sacrament des Avondmaals. De Paus wierd daar ſeer qualyk in gehandelt, dewijl hy aldaar den Antichriſt genoemt wierd, en de Roomſche Kerk hadde weynig boeken uyt handen van haar Vyanden ſien te voorſchyn komen, daar men haar dwalingen minder verſchoonde. Du Pleſſis hadde ſijn naam en al ſijn qualiteyten op de eerſte pagina geſet, en onder alle die van Raads-heer van Staat. De naam van den Auteur, die een van de geletterſte, en grondgeleerdſte van ſijn tyd was, en treffelyker ſchreef als iemand, hoewel ſijn ſtyl een weynig te ſeer naar de Latynſche ſpraakwyſe trok; en de waardigheyd van de ſtoffe maakten, dat het werk wel haaſt door de nieuwsgierige gelezen wierd. Het gerugt daar van quam tot Rome, en de Paus beklaagde ſig daar over, voornamentlyk ter oorſaak van de qualiteyt van Raads-heer van Staat, die de Schryver aannam; om dat het ſcheen dat de beledigingе hem gelyk als uyt den boeſem van den Raad ſelve voorquam, hoewel die door een van hare leden was geſchied, en de Koning zelve deel aan deſe verongelykinge hadde, dewyl de ſelve van een van ſijn naeuſt vertrouwde voortquam. De Koning ſelve was daar over gemoeyt, om dat hy vreesde dat de Paus, getergt door deze belediging, ſig veel onhandſamer tot de diſſolutie en ontbindinge van ſijn Houwelyk ſou toonen; aan welke men nu met ernſt begoſt te arbeyden. Invoegen hy daar over ſijn miſnoegen toonde, en dit was voor Du Pleſſis een beginſel van diſgratie, die al lange gevolgen hadde. Het ſcheen dat dit misnoegen van den Koning en den Paus ſou authoriſeeren, al het geen de yverige Catholyken, en tegens het boek, en tegens den Schryver mogten aanvangen. Evenwel de Jeſuyten, die ſig nog tot Bourdeaux ophielden, hebbende aldaar het boek tot het vyer willen doen verwyſen, ſoo ſtelde ſig Daſis eerſte Preſident daar tegen, en ſand hen alleenig heen om het ſelfde te wederleggen, indien ſy ſulks goed vonden. Boulanger een van de Aelmoeſniers des Konings, hebbende een cenſure over de voor-reden gemaakt, en beſchuldigt de paſſagien vervalſcht te ſijn; ſoo heeft de Aarts-biſſchop van Bourges hem dapper des wegen overgehaalt. De Legaat ſelve vereyſchte ſulke rouwe proceduren tegens dit werk niet: hy vernoegde ſig met ſes exemplaren, op ſijn vertrek uyt Vrankryk, mede te nemen, en te beloven, Bellarmyn het ſelve te doen refuteren. Maar men bedagt een ander middel om Du Pleſſis te mortificeeren en kleyn te

Tractaat de Euchariſtie.

Gevolg van haar uytgave.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1598. doen singen: en de Catholyken vonden meerden gemak inden Auteur in ongenade te brengen, als het boek te vernietigen. Hetwelke daar omtrent, nog dit jaar, en de volgende aanvang van de vasten voorviel, was, dat de Predikers seer tegens dit boek uytvoeren, en met alle lasteringen en scheld-woorden tegens Du Plessis wraak over den Paus, en de Roomsche Religie namen. Men geloofde selfs dat deezen Heer niet buyten gevaar van sijn leven konde te voorschyn komen, immers gedurende de eerste violentie van deze raserny. Hy hield sig eenigen tyd seer nauw in Huys beslooten, tot dat dit onweder sou over sijn, en dewyl men het Volk genoeg bewogen agte te sijn, om hem, selfs in sijn eygen huys aan te ransen, bood hem Madame aan, hem in haar huys in sekerheyd te houden.

Het scheen datmen deze kleyne moderatie affecteerde en met voordagt oefende, of om te toonen hoe groot de vryheyd der Gereformeerde, in gevolge van het Edict was, nademaal sy sulke werken derfden uytgeven, sonder datmen de Catholyke toeliet sig daar over te wreeken anders als door den ordinaren weg van refutatie en wederlegginge: of om te verhinderen, dat het misnoegen der gener, die het Edict niet naar hun hoop bevonden hadden en t' onvreden waren de bevestinge daar van soo lange uytgesteld te sien, meerder quam aan te groeyen, door het quade tractement, datmen aan het eerste boek van hun Religie, dat zedert het Edict vastgesteld was, uyt quam, soude doen. Inderdaat de Kerk-yveraars, over al niet evenwelin toom konnen gehouden werden; soo gebeurdent het volgende jaar, datse aan eenig subaltern of onderhoorig geregt, het boek van Du Plessis ten vyere veroordeelden; en dat het vonnis ook uytgevoerd wierd. De vergaderinge, die alsnog tot Châtelleraud was, bevand sig daar over zeer geschandalizeert, en bedenkende dat sulks was geschied in de eerste demarches en bygangen van de executie van het Edict, oordeelde zy de saak van te grooten gevolg te sijn om die te verdragen, zonder klagtig daar over te vallen. Maar hoewel het selve t' eenemaal was gedisponeert, om hun smart daar over te toonen, wildense evenwel voor afaan Du Plessis schryven, als aan de voornaamste geinteresseerde, om van hem te verstaan, wat hy agte datmen omtrent dese zaak behoorde te doen. Dit betoont datmen wel gedaan heeft, te verhinderen dat de Souvereyne Hoven Arresten en Vonnissen gaven, die van de selve nature, tegens dit werk waren: om dat, gelyk het affront des te gevoellyker sou sijn geweest, indien het van die syde quam, zo is het zeker dat de Gereformeerde meerder gerugt daar over souden gemaakt hebben. Maar du Plessis, die sijn boek, door al deze emportementen en driftigheden van zyn tegensprekers, niet onteert bevand, was onder de misnoegste niet. Hy toonde door sijn antwoord, dat de saak hem van belang toescheen, om dat de leere der Gereformeerde, sijnde door het Edict van den naam van Ketterye ontlast, men de boeken, die deselve leere voorstellen, ook niet behoorde te verbranden, om datter geen als de Kettersche boeken sijn; die tot sulk een infamie en schand-werk konnen verwesen werden. Dat hy van meeninge was, ter oorsaak van dat, datmen wegens dit vonnis aan de Kamer van het Edict, eerder als aan den geheymen Raad daarmen niet sou laten de saak tot stilte te brengen, te appelleren. Dat het ondertusschen ongemakkelyk was, een quaat, dat voorby was, te remediëren, nademaal het vonnis alreets uytgevoert was, en het gene gedaan was, gedaan blyven most Maar dit boek hadde wel merkwaardige gevolgen; die niet toelieten datmen op sulke kleyne observatien mogt blyven staan.

Dry gewigtige onderhandelingen met den Paus.

Terwylen het geene dat ik tot hier-en-toe verhaalt hebbe voorviel, waren 'er dry zaken die tusschen de Hoven van Vrankryk en Rome te verhandelen waren: en die gewigtig genoeg waren, om de Gereformeerden te doen vresen, dat, hoewelse een Edict hadden, de Koning de conclusie van dese saken, tot hun nadeel mogt kopen; om dat het Edict alsnog niet bevestigt sijnde, men alle dagen, daar wel eenige veranderinge in maken zou konnen. De eerste te verhandelen zaak was de dissolutie of ontbindinge van het Houwelijk des Konings, waar toe hy een zeer groote genegentheyt toonde, en ten opsigt van het welke men geloofde dat hy sig tot alle soorten van believentheyt voor den Paus vernederen zoude. Deze zaak was van een zeer groot gevolg voor den Koning en voor den Staat zelfs; welke de onzekerheyt van de opvolginge, na des Konings dood, in de aldergrootste verwarringe des werelts zou konnen werpen. De Gereformeerde zelve hadden dit hard aangedrongen, om dat zy niet twyfelden, of een gedeelte van de nieuwe troublen, die des Konings dood konde veroorzaken, sou op hun kap aankomen. Maar des Konings hoofdigheyt omtrent sijn meester-

I. Dissolutie van het Houwlyk des Konings.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ſche, hadde deze zake lange wederhouden. De Paus wilde zulk een onhebbelijk Houwelyk niet begunſtigen; en de Koninginne Margariet wilde haar Plaats niet inruymen, aan een Vrouwe, die zoo verre onder haar ſtaat, en van welke men geloofde dat zy niet alleen voor den Koning was. Deſe meeſterſſe zelve geſtorven ſijnde, en dat een dood die zou konnen doen vermoeden, dat Roſny en eenige andere wel wiſten dat zy ſterven zoude, verwarde ſig de Koning in nieuwe moeyelijkheden, en gaf een Houwelijks-belofte aan de dogter van den Marquies d' Entragues, om van haar te verkrygen het geene hy begeerde. Hy hadde de zwakheyt gehad, deſe beloften aan Roſny te toonen, om ſijn goedvinden omtrent de forme te verſtaan, maar deze hadde de ſtoutheyt genomen, die in zyn tegenwoordigheyt in ſtukken te ſcheuren. Maar de Koning die geen meeſter van ſijn paſſie was, dede een andere opmaken, met zoodanige clauſe, dat hy ſcheen daar van door het gevolg van de eerſte kinderbaringe, van ſijn nieuwe meeſterſche ontſlagen te ſijn. Gelyk het dan alstoen tyd was om met allen ernſt aan een zaak van deſe natuere te arbeyden, zoo bragt de Koning ook alle beſorgingen daar omtrent toe, en de Paus die het belang van de zaak wiſt, en datmen die zonder hem niet beſluyten konde, liet niet die op zoo hoogen prijs te ſtellen, als ſy zou konnen behalen. Niet dat hy ſijn redenen niet hadde te begeeren datſe afgedaan ware; 't ſy om datmen voorſtelde den Koning aan een Italiaanſche Princes uyt te Houwelyken; 't ſy om datmen zou hebben konnen vreſen, dat indien de ſucceſſie quame te vervallen, iemand van de Pretendanten, de magt der Gereformeerde mogt komen te vermeerderen, met hen in den arm te nemen, ſelfs miſſchien, haar Religie te omhelſen, om hen aan ſijn belangen vaſt te maken. In plaats dat indien de ſucceſſie zeker waar, men ook verſekert konde ſijn, dat de opvolger des Konings ook Catholijk zou zyn, en dat ſijn regten, ſijnde geſondeert op een Houwelyk door de maximen van de Roomſche Kerk geauthorizeert, hy deſelve met al zyn magt zou maintineeren, en eerder tragten de magt der Gereformeerden te vernietigen, als te doen aangroeyen. Maar dat verhinderde niet dat de Paus deſe gunſt aan den Koning ten duerſte zogt te verkopen; volgende daar inne het gebruyk van het Roomſche Hof, het welke altoos tragt andere te doen kopen, de zaken van welke zy zelve profiteert. Invoegen de Gereformeerden alle reden hadden om te vreſen, datmen hen de koſten van al deze zaken zou doen betalen.

2. Herſtelling der Jeſuyten.

De twede onderhandeling die hen konde alarmeeren; raakte de herſtellinge der Jeſuyten; welke met groote aandringentheyt vervolgd wierd. De Paus verloor geen gelegentheyt om met d' Oſſat daar van te ſpreken; en het ſcheen dat hy geen beeter præcautie tegens het misvertrouwen, datmen omtrent des Konings volſtandigheyt hadde, konde nemen, als met hem de Jeſuyten tot Spyonnen of tot wederſtanders toe te zenden. Van hunnent wegen warenſe in Vrankryk mede niet ſtil, alwaar zy zelfs de

Hun ſtoutheyd en credyt.

ſtoutheyt hadden gehad, ſig zelfs in eenige Plaatſen, af hangende van het Parlement van Parys, in ſpijt van haar arreſt van banniſſement, vaſt te ſtellen. En deze uytſporigheyt ſcheen zoo inſolent, datmen tot Romen zelfs die veroordeelde; maar zy hadden goede ſtyvers in het Ryk. De Cardinaal de Tournon hield hun zaak hard, en de Parlementen van Thoulouſe en van Bordeaux, hielden hen binnen hun gebied het hoofd boven. Deze die van de Ligue waren geweeſt, hadden altoos neyginge voor hen lieden. De Geeſtelijkheyt wekte hen op om hun wederkomſt te verzoeken; en deſe fijne Polityken, die de natuer van het geregt wel kenden, wilden geen gelegentheyt verlieſen. De Koning zelve was in hun belang, om dat hy hen in de ſijne wou trekken, en wel weetende wat zy bequaam waren te ondernemen, tegens een Prins die hun Vyand zou hebben te ſijn, geloofde hy, dat hy geen reden meer zou hebben om hen te

Paſſie der Monnikken tegens den Koning.

vreſen, indien hy hen in ſtaat van verbintenis jegens hem ſtelde. Al de Religieuſe ordren hadden het op den Koning geladen, ſelfs deze die het meeſte de Weereld ſcheenen te hebben verlaten: en niet alleen de Jacobynen die de Ligue een moorder hadden toegeſchikt, om ſig van Hendrik den darden te ontſlaan; maar ook de Capucynen, en de Chartreuſen vingen aan tegens ſijn leven te conſpireeren. Het was te veel voor hem, die ſig boven dat nog voor de Jeſuyten hadde te wagten, van de welke hy, uyt eygene ondervindinge den aart wel kende, en voor welke de perſoon van een Vyand hy ſy dan die hy ſy, noyt heylig of veylig is geweeſt. Het voorwendſel van deze veelvoudige conſpiratien was, dat de bekeeringe van den Koning altoos vermoedelyk by de ſchynheyligſte en Bigotten was geweeſt, en dat de Spaanſchen al by haalden watſe konden, al het gene dat vermoeden konde ſtyven. Men ſchoof op hem al het geen in

1598. Europa quam te gebueren, alwaar het scheen dat de Catholyke Religie, al de voordeelen niet behaalde diemen soude hebben konnen wenschen. En daarom was het dat de Hartog van Savoyen, hebbende getragt de Vaudoisen sijn Onderdanen tot de Roomsche communie te brengen, en tot dien eynde een besendinge van Capucynen, ondersteund door eenige duysenden Soldaten, gesonden, om door geweld ten eynde te brengen, het geene de Religieusen door overtuyginge niet konden doen; de Spangeaarden lieten niet sig daar van te dienen, om den Koning te meerder in het ongelyk te stellen. Sy vergeleken de tolerantie van den Koning voor de Gereformeerde van sijn Koningryk, met den bloedigen yver van den Hartog, die geen middelweg vand, tusschen het bekeeren of extermineeren van de Ketteren. Hy hadde de selve strengheyd in het Marquisaat van Saleucen, het welke hem niet toebehoorde, hebbende het selve gedurende de Borgerlyke Oorlogen geusurpeert, geoefent, en al de Gereformeerde inwoonders gedwongen, of om van Religie te veranderen, of het Land te ruymen. Hier in was sijn desseyn den Paus te verbinden, om hem aldaar te mainteneeren. En dit was inderdaat een van de redenen, waarom de Paus den Koning, omtrent dese zaak noyt regt wilde doen, dat hy vreesde, dat indien de Koning daar meester was, de Gereformeerde sig onder beneficie van sijn Edicten souden mainteneeren.

Vervolginge in Piemont.

En in het Marquisaat van Saleuce.

Maar om nog meer vermoeden wegens de Relige van den Koning te maken, beschuldigden hen de Spangiaarden door heymelyk onderstand, het gevolg van dese vermengde missie van bekeeringe te hebben verhinderd. Sijnde de selve nog voor de Religie, nog voor den Prins glorieus geweest. Het is waar datter eenige ongelukkige sijn gevonden, die van Godtsdienst veranderd waren, en dat de Spangiaarden deze conqueste soo breed uytmaten alsse konden: maar d' Ossat boven Cardinaal boven al, verminderde de glorie van dese bekeeringe, in de welke hy wel wist, dat de Soldaten meer als de Capucynen gearbeyd hadden. Dit evenwel gaf een indruk op de geest der yveraars, en een schyn aan de 't samensweeringen der Monnikken, die op den Koning toegelegt waren. Daarom wilde hy, gelyk de Jesuyten van deze de ontsagchelykste waren, sig tegens hun ondernemingen in verseekering stellen; doende hen eenigen bysonderen dienst, dewelke hen aan sijn persoon en dienst konde verbinden. Soodanig is de Politique en staatswysheyd der Princen: meenigmaal caressen en vleyen zy deze die sy vresen, terwyl sy verwaarloosen, zelfs meenigmaal verdrukken deze van welke sy niet te vreesen hebben. Sy deelen de vreese met die gene, die zyze geven, en zy koopen sig door weldaden vry, van de angst die hen dese aandoen, van welke sy sig wantrouwen. Deze Politique wysheyd had een groot gebruyk, onder deze Regeringe, onder welke de Gereformeerden sig beklaagden, dat de gunsten en vergeldingen minder waren, voor die geene die getrouwelyk dienden, als voor deze die sig konden doen vreesen.

Redenen van den Koning om de Jesuyten te begunstigen.

Oppositien.

Deze kragtige reden dede den Koning t' eenemaal tot het herstellen der Jesuyten neygen, en dit project gaf geen kleyne alarmen aan de Gereformeerde, die wel wisten wat sy van die Societeyt, die altoos voor trouweloos en oproerig erkent was geweest, te verwagten hadden; welke soose sig eenmaal tot Parys vast stelden, wel haast hun ingang in het Hof bearbeyden souden, alwaar naar hun gebruyk, sy het alles in verwarring souden brengen: het Parlement van Parys wiens eere daar aan hing, ter oorsaak van het tweevoudige arrest dat het Hof tegens deze institutie hadde gegeven, stelde sig tegens deze herstellinge met al haar vermogen; soo veel als de Gereformeerden selve, die van hun zyde dezen handel tegen-mynden soo veel sy konden. Maar egter was het voornamentlyk het gesag van het Parlement, het welke dit werk lang en difficiel maakte. De Koningen hadden alstoen nog veel opsigt omtrent de Parlementen, en deze heerlyke compagnien wisten de onderdanigheyd van slaaflyke dienstbaarheyd wel te onderscheyden; invoegen sy geen slaafsche believentheyd voor al de sentimenten van het Hof hadden.

3. *Houwelyk van Madame.* De darde handelinge was het Houwelyk van Madame des Konings Suster met den Hartog van Bar, Soon van den Hartog van Lotharingen, het welke men seer aandrong, en het welke omtrent het beginsel van het volgende jaar ten eynde gebragt wierd. De Paus maakte daar omtrent groote swarigheden: niet soo zeer om dat hy voor hadde het selve te verhinderen; nademaal het Houwelyk van deze Princesse met een Catholyk Prins, een van de Secrete Artykelen van des Konings absolutie uytmaakte, als om daar eenig voordeel uyt te trekken; t' sy met het besorgen van bekeeringe,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ringe, door dit Houwelyk van deze Princesse, die getrouwt wilde sijn. 't Sy om den Koning deze toestand wat duer te doen staan; en hem eenige nieuwe believentheyd voor het Roomsche Hof af te parssen. Dog de Gereformeerden hadden een volkomen weerwil daar omtrent, het welke sy ook wel in het Nationaale Synode daar ik van gesprooken heb getoont hebben. Men stelde daar het geschil van dit Houwelyk voor, om de scrupuleusheyd van deze Princesse weg te nemen. Maar sy vand aldaar haar reekeninge niet, en men oordeelde dat sulk een Houwelyk ongeoorloft was. Dit verhinderde evenwel niet, dat het zelfde in den Maand van Augustus gesllooten wierd; na dat de Princesse groote aanvegtingen hadde uytgestaan. Men hield verscheydene conferentien in haar tegenwoordigheyd, men dede de Gereformeerde Dienaren en Roomsche Doctoren met malkanderen disputeeren; en het was in een van deze conferentie dat du Moulin, wiens naam zedert soo gecelebreet en bekent is geweest, begost op het toneel te komen. De Gereformeerden hadden al de voordeelen van deze dispuyten, om dat de Princesse standvastig bleef, soo datmen wel haast den voortgang van deze onnutte dispuyten wederhield. De Catholyken leyden, volgens hun gewoonten, het afbreeken van deze conferentien de Leeraren der Gereformeerden te last, en om de glorie van de standvastigheyd van deze Princesse te verduysteren, schreven zy deze volstandigheyd een enkele koppigheyd toe. Sy stroyden uyt dat zy in haar Godtsdienst wilde volharden, door de eerbiedigheyd die zy voor de gedagtenisse van haar moeder de Koninginne Johanna, die haar opgequeekt, en haar die Godtsdienst wel op het hart gedrukt hadde, bewaarde. Maar of zy al haar standvastigheyd voor een punct van eer wilden doen passeeren, liet het egter niet na, een uytwerksel van haar kennisse en verligtheyd te sijn. Sy was al seer verre voor een vrouws-persoon gekomen, als hebbende meer sorge en ledigheyd gehad, om sig te laten onderwysen, als de Koning haar broeder, en daarom was zy standvastiger als hy, en zy wist wel op een bevallyke wyze te zeggen, om het argument, datmen tegens haar gebruykte, van het voorbeeld des Konings te volgen, te beantwoorden, dat de Salische wet tusschen hen beyde de verdeeling van standvastigheyd niet gemaakt hadde. Maar deze standvastigheyd liet niet na haar veel spels op den hals te halen. De Koning zelve, uyt belang van staat, of uyt andere geweegreden handelde haar al vry hard: hy wilde haar dwingen om sig van haar domestyken te ontslaan; onder voorwendinge, dat sy te veel vertrouwens op deselve hadde, en deselve haar de bekeeringe verhinderden. Hy dreyde haar van noyt iets tot haar bevorderinge te sullen doen, indien sy bleef t' opiniatreeren. Maar zy bleef standvastig, in weerwil van al sijn hardigheden, en gedroeg sig meer aan haar gewisse en Leeraren, als aan het aanhouden en wille des Konings.

Haar standvastigheyd.

Hardigheyd des Konings tegens haar.

De Paus dede sulke groote oppositien tegens dit Houwelyk, dat men begost te wanhoopen uyt de dispensatie die den Koning en den Hartog versogten, van hem te sullen verkrygen: selfs schreef hy aan den Hartog van Lotharingen en aan den Prins zyn zoon, op een seer hoogen styl, om hen van dit Houwelyk af te wenden. Maar gelyk de oppositien van het Roomsche Hof, niemand ontstellen als die gene die daar vreese voor willen hebben, soo verhinderden die nu ook niet, dat de zaak inden aanvang van het volgende jaar, ten eynde gebragt wierd. De voorwendinge van des Paus weygeringe was na de verwantschap van de partyen, en de Religie van de Princesse. Het dogt hem sijn waardigheyd te naar te gaan, een dispensatie aan een persoone, de Princesse, te senden, die hem dezelve niet af eyschte, en selfs niet geloofde of dat sy die van noden hadde, of dat de Paus de magt hadde om die te geven. Maar diergelyke beradingen hielden de opvolgers van dezen Paus niet op, wanneer het aanquam op het Houwelyk; van Carel Prins van Walles, met de Infantie van Spangie, en daar na met Henriette van Vrankryk. De ware bewegingen van het Roomsche Hof, zyn haar belangen. Wanneer het selve haar voordeel by eenige sake vind, ontbreekt het haar noyt aan goede redenen, om de alderschynbaarste swaarigheden te boven te komen. Alsoo dede hem een en het zelfde belang weygeren de dispensatie aan de Suster des Konings, om dat een Protestantsche Princesse in een Catholyk Land als Lotharingen, sig niet wel voor den Roomschen stoel schikte: en wederom sijn opvolgers deselve toestaan, voor het Houwelyk van een Catholyke Princesse, met den erf-Prins van de Kroon van Engeland, om dat de Roomsche Religie voordeel sag, een Catholyke Koninginne in een Gereformeert Ryk te hebben. Aan de andere sijde, gelyk de Princesse, die alsnu al goed ouders begost te werden, menigmaal van gelegentheden te trouwen vervallen was, en egter geen maagt zogt te sterven, geloofde men

Swarigheden van de syde des Paus.

En Reden daar van.

1598. tot Rome, dat zy eerder ſou verſtaan, tot veranderen van Godtsdienſt, als nog eenmaal dit Houwelyk te ſien in duygen vallen; na het welke ſy voor al haar leven, tot den ongehouden ſtaat, veroordeelt ſou mogen ſchynen. Maar het Hof van Vranryk agtende dat het ligter te verſchoonen by den Paus ſou ſijn, als het werk beſchikt was, als ſijn toeſtand daar toe voor af te verkrygen, vand men goed daar mede voort te gaan ſonder naar de diſpenſatie te wagten. Maar men vand evenwel nog nieuwe ſwarigheden op de maniere van den ſegen des Houwelyks te geven. De Princeſſe ſou zulk een ſwarigheyd niet gemaakt hebben, om die door den dienſt van eenig Roomſch Prelaat te ontfangen. Maar gelyk zy zeer ſcrupuleus, omtrent de welſtand was, wilde zy op deze wyze geenſints trouwen, om dat het eenigſints zou ſtaan, als of zy den Man zogt en hy niet haar; en zy voor hem een goedwilligheyd hadde, die hy voor haar niet hadde, het gene haar dagt zulk een groote Pr..ceſſe niet te betamen, dat ſy ten minſten eershalven, zoo veel ſtandvaſtigheyd behoorde te hebben, als de voorſtellinge te verwerpen van in de Miſſe te trouwen, als hy hadde om van een Predikant getrouwt te ſijn. De Hartog proteſteerde mede van zyner ſijde, dat hy liever nimmermeer trouwen, als de zegeninge van een Ketter ontfangen zou. Maar de Koning voorzag daar in, doende den een en den ander in ſijn Cabinet komen, alwaar hy hen ondertroude voor ſig, by woorden, door den Aarts-biſſchop van Rouaan. Deze Prelaat die nog wys nog devoot was, liet niet na ſig wel te laten bidden, eer hy deze Ceremonie wilde doen, en het gebrek van de diſpenſatie ging hem ſoo na ter harten, dat indien Roſny de middel niet gevonden hadde om hem al boertende en ſchertſende daar toe te krygen, al het geſag van den Koning niet genoegſaam zou geweeſt hebben, om hen tot reden te brengen.

De Koning gaat daar medevoort, ſonder naar de diſpenſatie te wagten.

Dit expedient beſlegte het geſchil en ſwarigheden van dit Houwelyk. Maar de Paus was zo hard na als voor de voltrekkinge daar van, en toonde ſig ſoo hardnekkig in de diſpenſatie te weygeren, als de Princeſſe in die niet te verſoeken. Hy beklaagde ſig zelfs over de verhaaſtiging des Konings, die zo vaardig in een zaak van zulk een belang was geweeſt. Hy dede het gemoet des Hartogs met duyzend ſcrupulen en ſchrikbeelden vervullen, in voegen deze Prins lang met de Princeſſe leefde, gelyk ofze noyt getrouwt waren geweeſt. Dit was de oorſaak dat de Hartoginne meer als oyt wierd aangevogten om van Godtsdienſt te veranderen; en men gebruykte om haar te winnen, niet alleen onderwyſinge, beloften en vleyeryen; maar zelfs konſten en loogenen. De bedriegery van den Jeſuyt Commelet, ging alle onbeſchaamtheyd te boven: gelyk zy zelve aan du Pleſſis verhaalt heeft, eenige Maanden na dat haar Houwelyk voltrokken was. Deze Jeſuyt derfde haar wel zeggen, dat du Pleſſis, beſchuldigt van veel valſche citatien in ſijn boek van d' Euchariſtie, gedaan te hebben, belooft hadde in de Miſſe te gaan; indien men hem eenige van deze Character wiſt te toonen: datmen hem in des Konings tegenwoordigheyd hadde overtuygt, en dat dezen Prins hem met veele beſcheldinge en reprochen, overladen hebbende, hy heenen was gegaan, zonder datmen wiſt waar hy geſtoven of gevlogen waar. Deze loogen wierd ſoo ſchoon met omſtandigheden opgepronkt als mooglyk was, ondertuſſchen was het altemaal een verſierde valsheyd als voor, tot de minſte circumſtantie toe. De Hartoginne wiſt wel beter en Commelet won zo weynig by haar, dat in een brief dien zy aan Du Pleſſis daar over ſchreef ſy hem verſekerde datſe nu nog vry vaſter in de Religie was, als eer ſy dezen Jeſuyt geſien hadde. Dewyl men dan aan de kant van de Princeſſe niet konde opdoen, dedemen groote inſtantien van wegen den Koning tot Rome, om den Paus tot matiger gevoelens en ſentimenten te brengen. d' Oſſat van een voorbeeld van een diſpenſatie, welke men in een diergelyke voorval aan luyden van minder qualiteyt hadde toegeſtaan. De Hartog quam zelfs in perſoon tot Rome, onder voorwendinge van het jubilé by te woonen, om de abſolutie te verzoeken. Maar de Paus wilde ſig niet laten beweegen. Men meende egter dat de Prins een heymelyke abſolutie verkregen hadde, om dat hem de Paus hadde toegeſtaan het jubilé te winnen, en de Kerken te gaan beſoeken, daar de indulgentien gegeven wierden, en dat wanneer hy nu weder tot ſijnent gekomen was, men hem met de Princeſſe, meer als getrouwde lieden hadde ſien leven, als voor heen. Maar het gerugt daar na lopende dat zy ſwanger was, begoſt de Paus wat te bedaren, ſiende wel dat, indien hy dit Houwelyk niet confirmeerde, hy den Koning ſou verbinden middelen te ſoeken, om buyten hem den tytul van wettigheyd, aan het kind dat gebooren ſtond te werden, niet te doen ontbreeken. Deze verzagtinge van het gemoed van den Paus

De Paus verſtoort ſig daar over en gaat in ſijn weygeren voort.

Vervolg van dezen handel tot aan de doot van de Princeſſe.

diende

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

diende egter negers toe. Het gerugt van deze beſwangertheyd was qualyk gegrond; en de Princeſſe quam te ſterven, ter ſelver tyd als de Paus de hand aan haar Houwelyk begoſt te ſlaan. Ik hebbe alle deze dingen aan malkanderen verhaalt; ten eynde om daar niet weder toe te komen; hoewel deze ſaak in deze onderhandelinge wel drie of vier jaren geduert heeft.

Voordeel dat de Gereformeerde uyt haar ſtandvaſtigheyd trekken.

De Gereformeerden reekenden deze ſtandvaſtheyd van ſulk een Princeſſe, in hun Godtsdienſt een groote overwinninge te ſijn. Om dat hen deſelve conſerveerde eenige voordeelen, welke aan haar perſoon niet konden geweygert werden, en de glorie van de gantſche partye verheerlykte. Hare Dienaars predikten aan het Hof terwijl zy daar was, en dat geſchiede menigmaal in de zelfde plaats, in welke eenige uuren te vooren de Miſſe was gedaan. Wanneer de Princeſſe, uyt Vrankryk in Lotharingen, of uyt Lotharingen in Vrankrijk quam, logeerde haar Dienaar des woorts, die haar verſelde, altoos met haar in de Abdyen, en Biſſchoppelyke huyſen, dieze op den weg vand, alwaar zy haar predikatien dede doen. De Catholyken moſten die met goede oogen aanſien, en de Gereformeerden hadden dat genoegen, ten minſten eenmaal in het jaar, om datze noyt in gebreeke bleef, alle jaren haar Broeder te komen bezoeken. Sy liet ook zelfs in Lotharingen in haar eygen apartement prediken, en het was een ſegenpraal voor de Gereformeerde, hun Religie door die middel in dat Huys ingevoert te ſien; uyt welke haar grootſte vervolgers geſprooten waren. Du Moulin die ſig by deze Princeſſe hadde bekent gemaakt, door de conferentien, in welke hy ſig om haar ſaak ingelaten had, hadde een groot gedeelte in haar gunſt. De Leeraren van Parys waren verbonden haar by beurten te dienen, en de tyden van haar reyſen vielen gemeenlyk op die, in de welke Moulin ſig by haar moſt bevinden. Invoegen hy binnen weynig tijds een groote agtinge verkreeg, die hem wel haaſt den haat en vervolginge der Catholyken op den hals haalde.

Swarigheyt omtrent de beveſtinge van het Edict.

Maar tot Parys ſelve wierd een zaak van een ander belang als al die gene, die ik hebbe aangeweezen, verhandelt. De Catholyken, deden hun voordeel met het delay, het welke men tot het beveſtigen van het Edict hadde genomen. Het wierd aangetaſt door al de orders van het gantſche Ryk, en voor en na dat de Legaat vertrokken was. Maar het ſcheen dat deſe Prelaat, die deswegen nog het verwijt, nog de overtuyginge wilde hebben, niet hadde gewild, datmen in zyn tegenwoordigheyt de grootſte tegenſtand zoude doen. Men maakte dan daar over veel meer gerugts na ſijn vertrek. De Geeſtelykheyd, de Parlementen, de Univerſiteyten, de Sorbonne bragten alle mogelyke difficulteyten desweegen te voorſchijn. De Sorbonne weygerden toe te ſtaan, dat de Gereformeerden aldaar hun trappen en graden van waardigheyt zouden halen. De Univerſiteyt wilden hen de poort der Collegien ſluyten, en hen ontfangen, nog in het meeſterſchap der konſten, nog in de profeſſe, nog Regentſchappen. De faculteyt der Medicynen, was de alderongeſeggelijkſte, gelyk of de leeringe der Medicynen, veel met de Ketterye te ſchaffen hadde. En deſe heeft zeedert altoos haar afkeer behouden.

Vergadering der Geeſtelykheyd.

Maar de Geeſtelykheyt maakte de aldergewigtigſte tegenſtellingen. Deze was tot Parys zedert de Maand van May vergadert; en was in geen gebreeke gebleven, haar Deputatien, en Remonſtrantien, in diergelyke gelegentheden gewoon, aan den Koning te doen. Maar hun Gedeputeerden namen een anderen toon, in hun aanſpraken, als hun Voorſaten hadden gedaan. Sy ſpraken niet meer van deſtrueeren, en extermineeren, hun redenen ademden niet als Vreede uyt, van dewelke de zagtmoedigheyt de gantſche wereld behaagde; ſelfs lieten zy ter nauwer noot het woord van Ketterye daar inne vloeyen. Alles liep over de onordere, welke in de Kerkelyke diſcipline plaats hadde, en over het verquiſten en verſtroyen der goederen, van dewelke de Geeſtelijkheyt het vermeerderen onder den naam van reſtitutie te verſoeken, noyt gebreekig is geweeſt. En daarom was het dat zy groote inſtantie deden, om te verkrygen, ontlaſtingen der Penſioenen, diemen voor de Leeken, op de beneficien aſſigneerde, en tot betalinge van welke men de gebenificeerde verband, of door het brevet van nominatie, of door eenige heymelyke retenue. De Gereformeerden hadden hun gedeelte aan deſe genade-giften, zoo wel als al de andere, gelijk mede in de confidentien, en zy waren het daar de Clergé het op gelaaden hadde, en dat onder een ſchoone voorwendinge. Het ſcheen billijk de Ketters, en Vyanden van de Roomſche Kerk, alle middelen om van hun inkomen te disponeeren, tot nadeel van de bedienaars van den Altaar, te benemen. Maar het geen in dit vervolg aanmerkelijk ſcheen, was, dat om ontlaſtinge van deſe Penſioenen der Leeken te verkrijgen, de Geeſtelijkheyt ſig niet

 ſchaamde

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1598. schaamde te zeggen, dat de Kerkelyke nauwelijks hadden om van te konnen leven, hoewel het blykelijk was, datse het darde gedeelte van de inkomsten van het gantsche Ryk besaten, zonder daar onder te begrypen, het geene een yder nog hadde op de rest uyt andere reden, als patrimonie of verkregene goederen en winsten. De Koning stond een gedeelte van de genaade-giften toe, die de Gedeputeerden eyschten, en gaf hen voor de rest schoone woorden, welke strekten om hen gedult te doen nemen, en evenwel eenige heymelyke beloften behelsden, waar over de Gereformeerde geen reden hadden om zeer vergenoegt te zijn, indien zy die niet hadden aangesien, als woorden zonder gevolg, en waar by het Hof pretendeerde nergens aan verbonden te sijn. Dese woorden waren zoo merkelyk onder de andere, dat het meeste gedeelte der History-schryvers die hebben by gebragt. *Ik zal maken, met Godes hulp* (seyde hen de Koning) *dat de Kerke zoo wel zal zijn, alsse over hondert jaren is geweest, zoo tot ontlastinge van mijn gewisse, als tot u vergenoeginge: maar Parijs is niet in geen eenen dag geboud.* Men verstond wel dat zulks wil beteekenen, dat hy met ter tyd de gepretendeerde Ketterye zou vernietigen, die de Geestelyke zoo veel moeytens zedert de tagentig jaren gekost hadde: maar de Gereformeerde waren ten vollen verzeekerd, dat dit niet als woorden waren.

Haar voorstellingen wegen het Edict.

Niet te min dit dede de Geestelyke verhoopen; datze misschien geen onnutte tentativen zouden doen, om iets in het Edict te doen veranderen. Haar intentie was niet te verhinderen, datmen een aan de Gereformeerde gaf, om dat zy zelve de Vrede te wel van noden hadden, om te wenschen, dat de Oorlog weder een aanvang name: maar zy zogt maar de concessien tot zoo weynig van belang te brengen, dat zoo deselve hadde verkreegen het geen zy begeerden, de Gereformeerde die noyt zouden hebben aangenomen. Haar Agenten evenwel eyschten ten eersten drie dingen; te weten: dat de Predicanten geen ander voordeel zouden hebben aan dese zyde de Loire, als dese van niet nagezogt te zyn, en dat in dat gedeelte van het Koningryk, de Gereformeerde sig te vreden mosten houden, de vrye oefeninge van hunnen Godtsdienst te hebben, in de Plaatsen dieze met de Wapenen verkregen hadden. Dat is gezegt, datmen hen wilde beroven, in deze Provintien van alle nieuwe besittingen en Paatsen, van Balliuage. Dat de oefeninge der Catholyke Religie, sou werden herstelt, in de Plaatsen daar de Gereformeerde de sterkste waren, zelfs binnen hunne Plaatsen van versekeringen. Datmen de Kerkelyke zou ontlasten, van de Plaatsen door de Gereformeerde bezeeten, om aan de gagien en Predicanten te contribueeren. Sy arbeyden ook met alle kragt, om de Geestelyke, van de Jurisdictie van de kamer diemen tot Parijs most opstellen, te vryen, indien deselve met de Gereformeerde eenig geschil hadden, gelyk of se vreze hadden gehad, tegens hen met gelyke kragten te pleyten; zy maakten ook groote instantien tegens de vryheyd diemen de Gereformeerde toestond, om Synoden te houden wanneer het hen zou gelieven, zonder hen tot iets, dat eenige depentien verbeelde, te verbinden; en zonder hen te verhinderen daar buytenlandsche in toe te laten, en om Gedeputeerde buyten het Koningryk naar diergelyke vergaderingen te mogen zenden. Bertier, een van de Agenten van de Geestelykheyt, toonde sig daar over gantsch in vier en vlam, hy hield staande tegens den Marschalk de Bouillon, dat deze onbepaalde vryheyd een regt middel was, om binnen en buyten intelligentie te maken; om verbonden en conspiratien aan te regten, om de Wapenen aan te nemen, wanneer men zou willen, zonder dat iemant zulks zou konnen beletten. Hy bragt voort dat Schomberg en de Thou, die het Edict hadden helpen besluyten, waren Catholyken *au gros grain* van een groven draat, of van de grofste slag, gelyk het gemeene Volk spreekt, om daar mede te tekenen die Luyden die juyst soo mal Paaps niet waren als hy. Sulks zeyde hy mede van Jeannin, die de geest zoo moderaat hadde als de twee andere; kortelyk hy handelde hen als Luyden die geen meer geloofs voor de Misse, als voor de Predicatie hadden. In deze driftigheyt wierd hy gevolgd of geworpen door eenige Prelaten, van welke eenige zoo verhit waren, datze in hunne Bisdommen openbare gebeden wilden aanstellen, om God te bidden, dat het Edict geen voortgang mogt nemen. De moderatie van den Nuncius, die na het vertrek van den Legaat nog gebleven was, dede de verwoedheyt van dezen ongeregelden yver nog te beeter kennen. Hy hield sig te vreden met te verzoeken, datmen voor de belangen van de Catholyke Kerk zorge dragen zou, en datmen arbeyde tot het herstellen van die geene die hy overgegevene noemde, en onder deze algemeene voorwaarden gaf hy hoop, dat de Paus alles in schikken zou. Deze hevigheyt van Bertier haalden hem, van weegen den Koning al eenige rouwe woorden op den hals, maar hy kreunde sig des weynig: en kreeg eyndelyk

Driftigheit van eenige Prelaten. Moderatie van den Nuncius.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

lyk nog verzeekeringe, datmen het Edict in verscheydene saken, volgens sijn versoek zou verbeeteren.

1598.

Tegen-spraak van 't Parlement.

Het Parlement vervoegde sig by de Geestelyke in verscheydene Artykelen. Het konde niet besluyten, dat van de Kamer die men wilde opregten te laten passeeren; het stelde sig mede met al haar kragt tegens de al te vrye vergaderingen, houdende staande dat deze vryheyd een verkorting was, van het Koninglyk gesag, het welke albereets genoeg verswakt was door zo veel Kerkelyke Jurisdictien, dat de Geestelyke reden hadde te klagen; datmen meer voorregten gaf aan de nieuwe Predikanten als aan hen; en dat deselve van noden hadde expresse permissie te versoeken, om te mogen versamelen, en om vreemden in hun vergadering te ontfangen. Datmen daar-en-boven niet gelaten hadde, groote voorbesorgingen tegens hun ondernemingen te nemen; door de nominatie tot de beneficien; welke sig de Koning hadde gereserveert, en door d' Appellen als van abuys, die geoorlooft waren te interjecteren in de ordonnantien van den Kerkelyken Regter. Het Parlement haalde onder andere weder het geschil op, van de capaciteyt der Gereformeerde in belang van de Ampten en bedieningen, en daar quamen geschriften van wederzyden over voor den dag. Men most komen tot meermaals herhaalde bevelen, om het selve te doen gehoorsamen, maar egter boven bevelen boven al 't Parlement ordonneerde remonstrantien. Men was ook heymelyk den Hartog van Majenne aanboort, om sig tegens de bevestinge van het Edict te stellen; gelyk ofmen liever hadde gesien, dat de Borgerlyken Oorlog weder een aanvang genomen hadde, als toe te laten, datmen de Gereformeerde in een verdraaglyken stand hadde gesteld: maar deze wyze Vorst wees zulks van de hand, en betuygde zelfs dat hy het Edict sou toestaan, niet soo zeer ten opsigt van de rust die het den Gereformeerden toestaad, maar als een nodig hulpmiddel om een nieuwen Oorlog voor te komen. Deze die de alderhevigste voor de Ligue waren geweest, volgden het voorbeeld van dezen Vorst. Jeanmin in den Raad keerde altoos de zaak naar de zagte kant, en de Raden van het Parlement die voor heen Liguisten waren geweest, waren in de tegenwoordige gelegentheyd de alderbillykste.

Billykheyd van den Hartog van Mayenne.

De Leden van de Generale vergaderinge die tot Châtelleraud gebleven waren, om de bevestinge van het Edict af te wagten, arbeyden van hunner zyde, om het quaad het welke alle deze tegenwerkingen konden veroorsaken voor te komen, sendende Gedeputeerden op Gedeputeerden naar het Hof. Maar al deze naarstigheyd hielp niet, en niets konde het Parlement nog de Geestelykheyd buygen. De Koning bevand sig mede verlegen, door deze wederspoorigheden; en hy wist niet wat hy sou aanvangen om uyt deze swarigheden te geraken, zonder aan iemand reden van klagten te geven. Niet dat hy niet standvastig by sijn stuk bleef, en dat hy niet somwylen dapper uyt den mond sprak, maar gelyk hy gaarne de zaak met sagtigheyd uytgevoert zag, en om soo te zeggen, het een ieder der partyen gaarne van passe zou maken; diende hy sig van al sijn wysheyd en bescheydentheyd; om hen tot iets redelyks te brengen. Hy protesteerde tegens de Geestelykheyd dat het Edict tot haar voordeel vallen sou, mits datmen hem liet begaan, en datmen de oude misvertrouwens door nieuwe swarigheden, niet weder levendig maakte. Hy versekerde de Gedeputeerde die hem de Remonstrantien van het Parlement toebragten, dat hy niets dede dat de Paus niet approbeerde; als sijnde met goed overleg geschied, dat de Legaat sig aan hem, voor soo veel de inwendige vreede belangde, hadde gerapporteert en gedragen; en sig niet eens aan de redenen diemen hem, om het Edict vermoedelyk te maken, hadde voor gehouden, gebonden hadde.

Maar somwylen nam hy wel een hoger toon, wanneer het Parlement de zaak op een wyse die met des Konings eer niet zeer over een quam, opvattede: en als hy het eenige secrete reservatien, om de Gereformeerden tot geen Ampten van Bailliuschappen, Assesseur Crimineelschappen die van Procureurs en Advocaten des Konings, of andere diergelyke in subalterne gerigten te admitteeren, wilde maken; hoewel men zonder moderatie het Artykel het welke hen capabel verklaarde bevestigde: alsdan seg ik, liet hy sig wel eens hooren, als niet konnende zulk een snoode valsheyd verdragen. Het was over deze reservatien, door welke men van het Edict een enkele illusie en bedrog zogt te maken, dat hy deze brave redenen voortbragt, die by alle geschigt-Schryvers bygebragt werden, en de Majesteyt van een groot Prins, soo betamelyk en waardig voor de nakomelingen bewaart te werden, sijn, om de Souveraine Vorsten te leeren, wat agtinge men voor opregte trouwe en geloof behoort te hebben. *Ik vinde niet*

Stantvastigheyd des Konings.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1598. *goed* (zeyde hy hen) *eene zaak in de gedagten te hebben, en den andere te schryven, en indien eenige dat gedaan hebben zo wil ik egter sulks niet doen. Het bedrog is over al hatelyk, maar aldermeest in de Princen, welker woord onveranderlyk moet sijn.*

1599. Maar al dat maakte geen eynde van zaken, en zedert het vernieuwen van het jaar, was het Edict nog veertig dagen op het tapyt eer het bevestigt wierd. De Gereformeerde van Parys en van het Hof trokken den Koning uyt de moeyelykheyd door hun faciliteyt en toegeven, om dat zy sig eyndelyk lieten overwinnen, na datse so lange gedisputeert hadden: en hoewel men al voor heen, veel van de algemeene pretentien afgeslagen hadde, ontfangende het Edict gelyk het tot Nantes gegeven was, soo hebben zy nog op verscheydene der Artykelen, alsmen hen die becontesteerde, afgeslagen. De Marschalk de Bouillon hield daar de hand aan, en Du Plessis selve belaste Beraud een van de Gedeputeerde, die de vergadering tot Châtelleraud aan het Hof zand, sig over deze swarigheden te accommodeeren, wegens het welke hy zelfs de expedienten voorstelde. Men verkreeg dan datmen geen modificatie, aan de vryheden die de oefeninge aangingen, ook niet aan die gene die de Ampten en bedieningen raakte, sou toebrengen: maar op het versoek van de universiteyt stond de Koning toe, dat de Gereformeerde geen employ zouden hebben, het geen hen tot dogmatizeeren, of leerstukken voor te stellen gemagtigde, en dat zy alleenlyk tot Regentschappen, en Professorschappen in de andere faculteyten, als in de Theologie zouden geadmitteert werden. Hy ontzeyde de Geestelyken niet als de drie eerste Artykelen die ik verhaald hebbe, en beloofde hen voldoeninge op de twee andere te geven. Hy limiteerde de vryheyd der Synoden; latende de Gereformeerde meester van de tyd en de plaats, en verband hen alleenlyk verlof van hem te versoeken, om sig te vergaderen. En geen vreemdelingen te ontfangen, als onder de selve voorwaarde. Maar in de volgende Maand van Augustus stond hy hen een hand-schrift toe, het welke hen van het observeeren van dit Artykel dispenseerde, en het welke in hield, *dat niet tegenstaande het zelve Artykel, zy vermogten, in het geen de vergaderinge en het houden van gezeyde Consistorien en Collegien, of Classen en Synoden aanging, gebruykende de selve forme en liberteyt, die zy hier te voren gebruykt en genoten hadden, zonder hen tot eenige nauwer verbintenisse te brengen.* Alsoo gaf hy hen door bysondere toestand wederom, het gene hy was gedwongen geweest, by publyke acten te benemen, om vreede met de Catholyken te hebben. Hy veranderde de forme van het etablissement en opstellinge van de Kamer van het Edict. Dewelke tot Parys most opgeregt werden, en in plaats van deselve te doen bestaan uyt ses Gereformeerde en tien Catholyke Raden, gelyk tot Nantes vastgestelt was, vervuldemen die geheel met Catholyken, en alleen een Gereformeerde, sijnde de vyf andere die van de Gereformeerde Religie mosten sijn, in de Enquêtes verdeelt. Maar om de Gereformeerde de vreeze te benemen, dat hen het regt niet wel bediend sou werden, lietmen hen toe de Catholyke Regters die in deze Kamer mosten dienen te verkiesen. Men liet haar ook den naam van de *Kamer van het Edict*; ten eynde de naam selve, in gedagte mogt brengen, aan die deselve uyt maakten, datze de gardianen, bewaarders en uytvoerders van het Edict waren; het welke hen bysonderlyk most dienen voor een wet tot bedieninge van de Justitie en geregtigheyd. De zaak geschiede gelyk vast gesteld was, en de Commissarisen die de Koning stelde formeerden de Kamer, op de lyst der vreedsame Catholyken, die de Gereformeerde aanboden. Evenwel verlooren de Gereformeerde nog een Ampt van een substituyt van den Procureur Generaal tot Parys daar by, het welke hen belooft was, en men hen na de veranderinge der etablissement en instelling van de Kamer nu niet nodig agte te sijn.

Afslag der Gerefor meerde van het Hof, omtrent verscheydene Artykelen.

Hoofdigheyd der Geestelyken.

De Geestelykheyd toonde in deze gelegentheyd, een teken van een groote hoofdigheyd, en dat in zaken zelve, in welke zy zo weynig belang hadden. Sy hadde in 't eerste versogt datmen de Kerkelyke van de jurisdictie van deze Kamer, diemen opregten zoude, wilde eximeeren, en hadde het verkregen: maar wanneer men zelfs het besluyt genomen hadde, van de gedaante daar van te veranderen, en daar maar een Gereformeerde in te laten komen, wilden zy egter noyt van de exemptie, diemen hen toegestaan hadde, renunciceren. In het welke sy een weynig te klaarlyk lieten blyken, dat in alle geschillen, diese met de Gereformeerden mogten hebben, zy altoos Regters vreesde te hebben die juyst tot haar devotie niet stonden. Al het onderscheyd datter was, tusschen deze nieuwe Kamer en die van de Enquêtez, bestond daar in, datter in de eene geen konden komen, als Regters van een paisibel en gematigt gemoed, in plaats dat deze verkiesinge geen plaats in de andere hadde. De Gereformeerde

Jan luiken, inven. et fecit.

Het Edict van Nai 1599, binnen Paris.

Dit.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Koninklijke Bibliotheek
Nationale bibliotheek van Nederland

Fold Out
BACK PAGE

ProQuest
diadeis

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Koninklijke Bibliotheek
Nationale bibliotheek van Nederland

Fold Out
FRONT PAGE

ProQuest
diadeis

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

meerde dan hebbende in de eene en d' ander niet als een eenige ſtemme, ſoo waſſer niets dat de Geeſtelyken d' eene kamer boven de andere konde doen ſtellen, als dat deſelve ſig konde verſeekeren, meer gunſt te vinden in deſe, daar de fynſte en hevigſte Catholyke yveraars in quamen, als deſe in de welke maar de zedigſte en beſcheydenſte plaats hadden.

Kamer van Ediƈt tot Rouaan.

Ten eynde gebruyktemen het zelve om de Religie en Juſtitie tot Rouaan te reguleeren, wanneer men hadde goed gevonden, daar een nieuwe kamer op te regten, na de voet van die van Parys. Men verzant den dienſt van de Religie tot 3. of 4. mylen van de Stadt, en men regte daar de kamer op volgens de rolle die door de Gereformeerde, de Commiſſariſen aangeboden wierd. Men maakte in dit Parlement dry ampten van Raadtsheeren, dewelke inde kamers verdeelt wierden gelyk als tot Parys. Deſe wyze van den Kamer van 't Ediƈt te formeeren heeft lange jaren geduert; en na het opregten van de Gedeputeerde Generaals, deſe die dat Employ hadden, Confereerden jaar op jaar met den Cancelier de eerſte preſident, en *le Gens du Roy* 's Konings volk, om de billikſte Catholyken daar toe te verkieſen. Terwyl het ſelve aldus geobſerveert wierd, gaven die van de Kamer van het Ediƈt, een ſeer regulier regt: en om dat hun juriſdiƈtie ſchoonder en voordeliger was, als die van de andere kameren, ſoo tragteden al de Catholyken voor billyke en moderate luyden te paſſeeren, om met de andere toegang daar toe te hebben. Maar de ſaken der Gereformeerde, onder Louis XIII. beginnende te vervallen, ſoo wierden deſe kamers ook daar na by Brigues Cabalen, kuyperyen en bekruyperyen alleenlyk geformeert, daar de eerlykſte luyden altoos het beſte gevolg niet hadden. En eyndelyk wierd het daar alles toegelaten ſonder verkieſinge: invoegen, de Gereformeerden daar geen meerder regt vonden als elders.

Kamer Miſpartie in Gujenne.

De Kamer Miſpartie van Gujenne wierd geformeert naar het model van die van Caſtres. Daar was in het jaar 1600. Provinciaal vergaderinge tot Sainƈte Foy, alwaar men nomineerde negen perſoonen, om de ampten te vervullen, diemen voor de Gereformeerde moſt aanſtellen; en men dede alle deſe, die met deſe Ampten voorſien wierden, ſweeren, dat wanneer zy ſig daar van wilden ontſlaan, zy de ſelve voor niet, die gene die de Kerken ſouden hebben verkooſen, en dat ſonder eenige compoſitie, tot hun voordeel deswegen te genieten, in handen ſouden overgeven.

Dit wierd eenige jaren daar na in een algemeene vergaderinge vernieuwt, welke ter ſelver plaatſe gehouden wierd, maar met toelatinge van te Compoſeeren, ten inſigt van de onkoſten diemen hadde moeten doen, om de proviſien te verkrygen. Invoegen het ſeer ligt was onder dat pretext, fraude aan de inſtellinge van de vergaderinge te doen. Maar in gevolge, na de opſtellinge van de Paulette wierden deſe ampten te koop en erflyk gelyk al de andere. Voor de reſt men verbandt al deſe die deſe ampten aannamen de Unie van Mantes te beſweeren en hun eedt te onderteekenen. En daar wierd geordonneert, dat deſe eedt ſou afgelegt werden door die gene, die de verkieſinge van de Kerken hadden; en dat inde Conſiſtorie ſelve van de particuliere Kerk, van de welke ſy leden waren.

Beveſtinge van het Ediƈt.

Het Ediƈt dan wierd eyndelyk, met al deſe veranderingen, en meer andere van minder belang; die ik, in het verhandelen van de klagten, die de Gereformeerden daar over gedaan hebben, ſal by brengen, beveſtigt. Het enregiſtrement daar van geſchiede op den 25. van February; een dag dewelke ontmoete van dit jaar met de ſolenniteyt die de Catholyken Aldag noemen. Het paſſeerde inde andere Parlementen by na op dezelve wyze, egter warender daar het niet als onder eenige modificatien, die al het geſag des Konings niet konde weg nemen, invoegen geduerende ſijn leven daar geen hulpmiddel toe was, geregiſtreet wierd. De byſondere Artykelen aan de Parlementen geaddreſſeert, wierden in eenige beveſtigt, en wederom in andere niet; en deze ongelykheyd heeft ſedert aan veel groote ongeregtigheden en injuſtitien, plaats gegeven, om datmen ſig heeft geprevaleert daar mede, dat de ſelve in eenige Hoven niet aangenomen waren, gelyk of zulks bewees, dat zulks nergers geſchied was.

Tot hier en toe hadden de zaken van het Ediƈt geen gerugt tot Rome gemaakt, inderdaat de Paus hadde ſig aan den Cardinaal de Joyeuſe en den Hartog van Luxemburg, omtrent het eynde van het voorgaande jaar beklaagt, dat de Koning den Ketteren een nieuw Ediƈt wilde geven: maar hy hadde het ſelve ſeer koeltjes gedaan, en ſig te vreden gehouden, met te ſeggen; dat het voordeeliger voor den Koning, en binnen en buyten het Koningryk ware geweeſt, een andere maniere ingegaan te hebben. Hy hadde, dit tegenwoordige jaar, deze klagten aan den Cardinaal, op den

zelf-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1599. zelfden toon vernieuwt; eer dat nog de tyding van de bevestinge van het Edict tot Rome gekomen was, en daar nog klagten by gevoegt, datmen met het Houwelyk van Madame was voortgegaan, zonder op de dispensatie te wagten. Men kan niet seggen dat het zy een onkunde van den inhoud van het Edict, het welke de Paus soo zoetelyk daar van dede spreeken, nademaal de Legaat en de Nuntius, zonder te spreken van duyzend andere spionnen, die hy aan het Hof hadde, niet hadde konnen in gebreeke blyven van hem goede onderregtinge daar van te geven, gelyk ligtelyk hadde konnen geschieden, nademaal zy zo diep in de onderhandelinge van deze affairen ingelaten waren. Maar het was nog geen tyd, om gerugt te maken, gelyk ik elders hebben aangemerkt, men most verwagten, dat de zaak in zulk een staat wierd gebragt, dat al het gerugt, datmen daar over maaken mogt tot geen gevolg mogt strekken.

Na het welke de Paus groote klagten doet om den Spangiaarden den mond te stoppen.

Alstoen was het dat de Paus van toon begost te veranderen, en men sou niet geloven wat gerugt hy maakte, over een saak die hy drie jaren lang gedissimuleert hadde. Het is waar dat dit vuur wel haast gebluscht was, en dat na de eerste maal hy daar niet meer van sprak, of ten minsten hy quam weder tot sijn voorige koelheyd. De reden van het gerugt dat hy maakte, bestond in de Spaanschen den mond te stoppen, die niet deden als hem gedueriglyk het hooft met verwysingen te breeken; en die om sig van de absolutie, die hy den Koning tegens hun wil gegeven hadde, te revengeeren, hem een misdaat maakten, van al de handelingen van dezen Prins, die hen niet aanstonden. Dewyl hun voorname beschuldigingen op sijn Religie uytquamen, diese vermoedelyk zogten te maken, lietense niet na zeer tegens het Edict, dat nu bevestigt was, uyt te varen, als een bewys van de neyginge die hy hadde, om de Gereformeerde te begunstigen, tot nadeel en in weerwil van de Catholyken. De Paus konde niet minder doen, om niet zelfs voor een begunstiger der Ketteren te passeeren, als te schreeuwen gelyk zy, en groot ressentiment te toonen van een saak die wel wist, van over lange, datmen niet beletten konde. Hy zand dan ordere op den 27. van Maart aan den Cardinaal de Joyeuse en d' Ossat, die hy voor weynige dagen tot deselve waardigheyd verheven hadde, sig by sijn audientie te komen vervoegen, en hen aanspreekende liet hy niets na het geen zou konnen toonen dat hy gemoeyt was.

Hy voorquam ten eersten, al het geene men hem zou hebben konnen zeggen; dat hy gelegentheyd hadde gehad om hen sijn gevoelen, omtrent die zaak te kennen te geven, eer deselve vast gesteld was, en zeyde dat hy hadde geloofd datmen dat Edict niet gaf, als om de Huguenoten in schyn te bevredigen; en dat de oppositie van de Geestelyken en de Parlementen, den Koning behaagt zouden hebben; maar dat de uytkomst het strydige getoont hadde. Maar dat dit Edict het vervloektste datmen zou konnen bedenken, de vryheyd van conscientie aan een ieder toestond, het welke, sijns bedunkens het argste van de geheele weereld was; de exercitie over al; den toegang tot alle Ampten van het Parlement, en alle andere van eer en waardigheyd, om de Catholyke Religie te schaden, en de Ketterye voort te zetten. Dat de Koning dit Edict hadde gegeven *in volle vrede buyten en binnen het Koningryk, invoegen hy niet konde seggen, daar toe gedwongen te zijn.* Waar omtrent hy sijn conduïten met die van de andere Koningen vergeleek, die zoodanige Edicten niet hadden gegeven, als wanneer daar Legers te Velde waren, om hem daar toe te dwingen; dat niet te min sijnde altoos Catholyken geweest, zy vry waren van vermoeden, oyt naar de Ketters gehelt te hebben. Dat de Koning veel yver en driftigheyd getoont hadde om het Edict te doen passeeren; dat hy de Geestelykheyd en het Parlement, die sig daar tegens hadden gesteld, gedwongen hadde; dat hy misnoegen tegens den Bisschop van Tours hadde getoont, die God in sijn Bisdom gebeden hadde den Koning te inspireren, ten eynde het Edict niet mogt voortgaan. Dat de Koning veel slappelyker handelde voor de Catholyken, en meer vrees en agtinge voor de andere toonde; dat hy met gesag tegens de Parlementen sprak, om het Edict te doen passeeren; maar dat hy noyt een woort gesprooken hadde, om hen te verbinden het Concilie van Trente te doen publiceeren. Vervolgens quam hy tot heviger woorden, hy verweet den Koning zyn woord en Eeden, gedaan en gegeven, om de absolutie, die hy hem gegeven hadde, te verkrygen. Hy dreygde tot strydige actien te komen, indien het nodig waar, en getuygde, dat hy dit Edict nam als voor sijn neus hem tot een affront gemaakt. Dat hy dat niet minder injurieus opnam, als of men hem een snede in den wang hadde gegeven: maar eyndelyk uyt vreese dat de Cardinalen mogten begrypen, waarom hy sulk een hoogen toon voerde,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

voerde, vertoonde hy hen seer net het belang dat hy daar aan hadde: hy zeyde hen dat hem zulks in het ongelyk stelde, en hem sijn mesures brak in de affaires dewelke hy met de Spaansche te verhandelen hadde, aangaande sekere ondernemingen van Jurisdictie omtrent Napels en Maltha. En dat indien hy sig over deze Attentaten wilde beklagen, sy hem reprocheerden, dat hy het op hem, om een kleynigheyd gemunt hadde; maar dat hy zonder tegenspreeken verdroeg Edicten, die tot ruïne van de Catholyke Religie strekten: en daarom was hy verbonden (zeyde hy) daar over sijn ongenoegen te toonen. Daar na vervolgde hy sijn reden met een weynig minder ontsteltenisse, als hy inden aanvang hadde getoont, seggende tegens beyde de Cardinalen dat hy niets had willen doen, sonder hen te hooren spreken, en hy hen derhalven hun Raad afvergde. Sy die 't Hof van Rome al een weynig kenden, verstonden wel wat zulks te zeggen was, en dat al dit gerugt van klagten geen ander oogwit hadde als den Spaanschen den mond te stoppen, wanneer sy den Paus sijn goed verstand met den Koning op sijn brood souden leggen, en dat al deze hevigheyd, eerder een uytwerksel was van voorsigtigheyd, als van gramschap.

Maar gelyk 't niet min nootwendig was, dat het most schijnen, als of de Fransen dese klagten in allen ernst aannamen, dat men geloofde dat de Paus die uyt goeder beweginge hadde uytgeboesemt, schreven de Cardinalen daar over aan den Koning, en dat op een wyse, die tot dat einde konde dienen en in welke sy van het ongenoegen des vaders spraken, in termen die de Spaansche konde vergenoegen. Evenwel bragtense de redenen by, diese tegens den Paus, om hem ter neder te stellen, hadden gebruykt; en deselven waren soo goedt en voldoende, datter geen apparentie waar, dat de Paus, die een schrander man was, de gewigtigheyt daar van niet sou begreepen hebben. Maar dit wierd geschreven met sulk een omsigtigheyd, dat indien de Spangjaarden tegens de conduiten van den Paus hadden willen murmureeren, alleenig van noden was geweest, hun brief te lezen, om sijn verantwoordinge te maken. Alsoo dan regtveerdigden de eene en deselve redenen, ter selver tydt, den Paus en den Koning; van welke de eene sijn klagten met geen regt verder konde uytbreyden, en de andere niet anders gedaan hadde, als het gemeene goed hem verbonden hadde te doen. Sy zeyden dan, datse begonnen hadden den Paus te antwoorden, met hem te betuygen, datse mede zyn smart deelagtig waren, datse hadde gepræsupponeert, dat soodanige Edicten, sijnde in sig selven een quade saak, de Koning het tegenwoordige niet als met weerwil hadde gegeven, hebbende te veel belang om deze factie uyt te blussen, dewelke sy als nadeelig voor sijn gesag aansagen, indien mense wilde voeden: dat sy in gevolg hem hadden vertoont, dat dit Edict niet nieuw was; maar alleen een vernieuwinge van dat van het jaar 1577 't verdraaglykste van alle, die sedert van over de 37. jaren, tot voordeel van de Gereformeerde gegeven waren: dat de Tractaten met de hoofden en Steden van de Ligue gemaakt, nog vele bressen in dit laatste gemaakt hadden, en dat die van den strydigen Godtsdienst op het poinct staande om de wapenen in handen te nemen, en een nieuwen Oolog aan te regten, men genootsaakt was geweest het Edict te hermaken, en eenige nieuwe dingen daar by te voegen, in plaats van dese die hen door de geseide Tractaten ontnomen geweest waren: dat de Paus geloofde dat in dit Edict dingen waren, die daar niet in sijn; als onder andere, toelatinge om door het gehele ryk te mogen prediken, het welke soo geensints lag, noyt soo geweest hadde, nog oyt wezen soude, nademaal al de voorige Edicten het selve verbieden; en dat het bysonder Tractaat van Parys daar tegen was: dat het gene inderdaat in het Edict begrepen was, van den Paus hoger geagt ware en van meerder gevolg te sijn, als het inder daat was, gelyk als by voorbeeld, de verklaringe dat de Ketters capabel tot eer-ampten en waardigheden waren, het welke sy seyden dat in de voorgaande Edicten was geweest, sonder dat de Ketters egter tot de eerste waardigheden van het Koningryk verheven waren geworden, om dat verklaart te sijn capabel tot eenige waardigheyt, niet was deselve effectivelyk te besitten, sijnde de ampten in Vrankryk alleen gegeven na dat sulks des Konings believen ware. Van daar warense overgegaan tot wat de Chambres Misparties en d'Edict te beduyden hadden, en hoe weynig nadeel de Gereformeerde Raadsheeren aan de Catholyke Religie in de Parlementen konden doen, ter oorsaak van hun kleyn getal. Sy voegden daar by dat de vrede nodiger ware en veel nutter sou zyn voor de Geestelyke als voor eenig ander gedeelte van het Koningryk; dat de Catholyke Religie daar ook seer groote voordeelen by sou vinden; dat deselve sou herstelt werden in alle de Steden, daar de Gereformeerde de sterkste waren; en uyt de welke sy, al voor langen tyd ge-

Antwoort van de Cardinaalen de Joyeuse en d'Offat.

1599. bannen waren: dat de Kerkelyken weder tot het genot van al hun goederen souden komen: dat selfs de Koning wegnemende door middel van het Edict het vermoeden der Gereformeerden, hy ook aan de Heeren van hun partye, de middel, om hun factie welke diende tot ophoudinge der Ketterye, te onderhouden, soude benemen; dat sijnde berooft van die stut, deselve gemakkelyker sou konnen t' ondergebragt werden; door de sorge die de Koning dragen soude de Bisdommen wel te besteden, en te arbeyden tot bekeeringe van de voornaamste Heeren; datmen het Edict des Konings intentie niet most te last leggen; daar de Paus wel van verfekert mogt zyn; maar aan de nootwendigheyt en de tydt; het welke sy met veel exempelen van andere Princen, die in diergelyke gelegentheyt het selfde hadden gedaan, versterkten: en om dat sy wel wisten dat sulks tot Rome wel aangenomen sou werden, vertoonden zy den Koning, als wel verfeekert, dat sijn gesag noyt in goede staat sou zyn, soo lang als dese factie in het Ryk sou blyven. Waar uyt sy beslooten, dat hy deselve sou verminderen soo veel als hy sou konnen; maar dat sulks niet als metter tydt konde geschieden, met keeren en laveeren, seylden sy gelyk een stuerman, die niet laat sijn haven te bezeylen al vaart hy niet altoos regt uyt.

Vorders om te tonen dat het Edict niet in volle vrede gegeven was, verquamen sy tot aan het verrassen van Amiens te rugge, en seyden, dat alstoen de Koning was gedrongen geweest het Edict toe te staan; om de Gereformeerde te verhinderen de wapenen op te nemen, dewelke hoewelse die tot nog toe niet hadden opgenomen, sy niet lieten daar egter een genoegsaame aandrang toe te hebben; om datter een geregtige vreze was, dat sy het souden gedaan hebben, gelyk hen altoos gebeurt was, wanneer sy hadden vermoedt, dat men de Tractaten met hen opgeregt wilde verbreeken: dat die Oorlog schadelyker aan de Catholyken, als aan de andere sou sijn geweest, gelyk door ondervindinge gebleeken was; zynde de Huguenoten stout, loos, en meesters van veel sterke plaatsen, konnende ook onderstand van buyten krygen, en van binnen zelfs van een menigte misnoegde Catholyken gevolgt werden, die de eerste in het plonderen van de Priesters, Kerken en Kloosters souden sijn geweest. Dat de oppositien en tegenstribbelingen van de Geestelyken, en de questien van de Parlementen, een gemaakte mouw waar, diemen altoos gebruykt had, om te toonen dat quanswys de Geestelykheyd daar tegens was en de Parlementen als tegens wil en dank daar toe quamen. Hoewel de een en d' ander wel wisten, dat het dog daar op uyt komen most. Dat de Koning hen nog gedwongen nog gedreygt hadde; maar in tegendeel goedertierenlyke het Request van de Geestelykheyd, en de Remonstrantien van het Parlement aangenomen, en by gevolge veel saken gemodificeert hadde; by dese gelegentheyd vertoonden zy sig verweerders tegens een geschrift dat tot Rome was gesien onder den naam van *antwoord des Konings aan sijn Parlement*. Sy hadden vervolgens gesprooken, van het onderscheyd het welke daar was, tusschen het Edict van Nantes en het Concilie van Trenten; datse zoodanig pretendeerden te sijn; dat het een by het ander niet konde vergeleken werden, het welke sy in het lange en in het breede hadden geëxpliceert. Het overige behelsde niet als de regtvaardiginge van den Paus tegens deze, dewelke sijn conduïten en beleyd wilden blameeren, waar by sy voegden, gelyk als om hem Raad te geven, die hy van hen hadde versogt, dat hy geen Ressentement aan den Koning toonen, nog hem dreygen most.

Tot genoegen van den Paus geaccomodeert.

De Paus die soo gram niet was, als hy wel wilde schynen, gelykmen uyt al de aanmerkingen, die ik albereets getoont hebbe ligt kan begrypen; was door deze antwoord al half gepayt. Invoegen sijn gramschap niet als tot Rome uytbrak, alwaar de Politique en Staats-kunst vereyschte dat hy eenige teekenen van ongenoegen toonen most: als siende de Kettery in Vrankryk buyten bereyk van vervolginge en inquisitie der Kettermeesters. Hy quam alleenlijk van langer hand weder tot het Concilie, wegens het welke hy wel hadde gewild dat de Koning, zelfs in weerwil der Parlementen, een publicatie hadde gedaan; gelyk van het Edict, de Cardinaal Aldobrandino, die de twee andere, soo alsse den Paus verlieten, gingen besoeken; nam de saak aan een beteren oort, maar hy viel mede op de voorstelling van de publicatie van het Concilie, als sijnde dit de grootste vertroostinge diemen den Paus sou konnen toebrengen; waar by hy voegde, de herstelling van de Catholyke Religie in Bearn. d' Ossat schreef alleen, eenige dagen daar na aan Villeroy, en verseekerde hem, dat al de gramschap van den Paus over sou sijn, indien men het Concilie verkondigde. En dat het selve al de Catholyken van het Roomsche Hof, die sig zonder reden en t' ontyden, over het

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Edict geschandelizeert en geërgert vonden, ten hoogsten vergenoegen sou. Het welke doet sien datmen aldaar nog sou hebben konnen inschikken, dat de Koning de Ketters nog meerder gunsten hadde bewesen, indien men ook den Paus by wyse van vergeldinge eenig merkelijk voordeel hadde toegestaan. Voor de rest klaagden deze Cardinalen, dat de Koning hen geen berigt hadde laten geven, van het gene zy tot Rome, over de saak van Edict souden hebben te seggen; ter oorsaak van het welke sy hadden moeten aan den Paus antwoorden het geene hen best in de gedagten quam. Waar uyt men ligtelyk siet, datmen uyt hun antwoord niet kan besluyten, hoedanig de redenen en intentien van den Koning, omtrent het geven van het Edict sijn geweest; nademaal hy hen daar over niet hadde geinformeert; maar dat zy hun antwoord uyt hun eygen hooft hadden gesmeed, zoodanig dat die tot Rome behaaglyk sijn, en den Paus tot verschooning tegens het verwyt der Spaansche dienen mogt. Een zelfde zaak word menigmaal verscheydentlyk voorgesteld, en door de bediende der Vorsten, verschillende beweegredenen toegeschreven; om dezelve na de smaak van verscheydene Hoven te accommodeeren, daar men gehouden is daar reekenschap van te geven. Invoegen dat nog de redenen van deze bediende, nog menigmaal zelfs hun instructien, groot behulp konnen toebrengen, om de intentie van hun meesters te ontdekken. De Koning die de saken in sijn Ryk niet tot het publiceeren van het Concilie van Trente gedisponeert bevand, wilde egter den Paus op het tweede Artykel van sijn vertroostinge, gelyk die de Cardinaal Aldobrandini hadde voorgesteld, voldoen. Hy dan gaf tot Fontainebleau een Edict voor Bearn, het welke voor de Catholyken van dat Prinsdom dede, het geene het Edict van Nantes voor de Gereformeerde van het geheele Ryk dede. Hy herstelde twee Bisschoppen, den eenen tot Lescar, en d' andere tot Oleron; en beloofde aan den eenen drie duysent en aan den ander agtien hondert ponden tot onderhoud; met de welke hy sig zelven belaste. Hy herstelde de Misse in twaalf plaatsen, en in al die gene die van Leeke Patroonschap sijn, sijnde de Patroon Catholyk, behoudens datter geen Gereformeerde Kerk, onder verbonden zy. Hy admitteerde de Catholijken tot de Ampten, gelijk alle de anderen; behoudens datse het getal der Gereformeerden niet te boven gingen. Hy bevestigde door het zelfde Edict al de Kerkelyke Reglementen, door hem of sijn voorsaten besteld, van de welke hy verklaarde door sijn Edict niet te willen verminderen, en derogeeren; en gaf het selve, soo wel als dat van Nantes den tytul van eeuwig en onwederroepelyk.

Edict voor het Prinsdom van Bearn.

De Staaten van dat Land, hadden geweygert aan te nemen en te gehoorsamen, een Edict het welke Hendrik sijnde nog niet meer als Koning van Navarra tot Parys hadde gegeven; namentlijk na de Massacre van 1572. om dat zy seyden dat hun Prins niet vry was, en men hem dat Edict door schrik voor de dood afgeparst hadde. Maar tegens het tegenwoordige stelden zy sig geensints, selfs murmureerden sy niet, om datmen het selve hadde ter exëcutie gesteld, zonder hun toestand daar omtrent te versoeken; hoewel dese onderneminge formeelyk tegens hun voorregten waar: maar twee dingen verbonden hen, sig met dese veranderinge te vreden te houden. Het eene was dat de Catholyken, niets anders begerende als sig weder in de besittinge van hun publyke oefening herstelt te sien, beloofden, het geen de tydt heeft doen sien dat zy niet inden sin hadden na te komen, namelyk datse geen nieuwe versoeken souden aanstellen; indienmen hen de oefeninge van hun Religie toestond. d' Andere was dat de Kerken meer quaats hadden gevreest alsmen hen quam aandoen; nademaal men hen niets ontnam om aan een ander te geven, en hun reglementen en voorregten hen houden liet. Invoegen sy een kleyn quaat voor een gunst opnamen; om datse voor een veel grooter bedugt waren; en dat weetende hoe de Paus aandrong sijn gesag in dit landschap herstelt te sien, sy oordeelden goedtkoop daar af te komen, by het temperament het welke de Koning hadde genomen, om al de weerelt te voldoen.

't Welk aldaar ontfangen word.

Maar voor de rest van het Ryk waren de Gereformeerden ten besten niet te vreden; en de vergaderinge die tot Chatelleraud was gebleven, en vermindert, verwagtende aldaar de bevestinge van het Edict, hadde met groot geweld gearbeyd, om de vergaderingen te verhinderen, die het Hof in het geene men tot Nantes geteekend hadde wilde maken. Invoegen het wel groote moeyte in hadde, het zelfde met een algemeene toestemminge te doen aannemen. De vergaderinge stelde wytloopige memorien wegens dese veranderingen in, en maakte daar requesten en lijsten af, diese aan den Koning zand, om regt daar over te verzoeken. Sy merkten aldaar de veranderingen over wel 12. Artykelen aan, daarmen hadde af en toegedaan: verscheydene woorden

Klagten over de veranderingen in het Edict gemaakt.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1599. ja zelfs geheele clausen en dispositien verandert. Daar waren ook eenige van dese veranderingen die te gering scheenen, om op te blyven staan, egter heeft de uytkomst geleert, datse van meerder belang waren alsze scheenen te sijn; nademaal men in onse dagen sig daar van heeft gedient, als een voorwendinge van veel merkelyke verongelykinge. Men remarcqueerde een dubbelsinnig woord in de laatste regel van het darde Artykel van het Edict, alwaar het woort van *Maisons des Ecclesiastiques*, Huysen der Kerkelyke, in dewelke was verboden, de oefeninge van de Gereformeerde Religie te doen, plaats konde geven, van daar onder te begrypen in het verbod, hun leen-goederen en Heerlijkheden. Men beklaagde sig datmen daar hadde in het negende Artykel, deze woorden bygevoegd: *par eux establi*, door hen vastgestelt, of opgeregt, uyt vrese dat dit een gelegentheyt van hairklovery, op de explicatie van het regt der exercitie, die daar toegestaan word, mogt geven. Men vand aanstootelyk de twee clausen in het elfde Artykel gebruykt, die de plaatsen excipieeren, daar de twede plaats Schoutschap konde werden gegeven, als de Steden daar een Bisdom of Aarts-Bisdom en de Kerkelyke Heerlykheden waren. Men klaagde datmen in het 18. Artykel, de clause, die verbood de Kinderen te herdoopen, die eens door de Dienaars gedoopt waren, hadde uytgedaan. De wyze op welke het 20. Artykel verbood te arbeyden, zelfs met geslootene deuren, en toeliet de Contraventien naar te spooren, maakte mede een reden van klagte. Men versogt mede dat de woorden dewelke verbodt mede bragten, van in de brieven van de officien de Clause van de Catholyke Roomsche Religie, in te voegen, en dienmen, uyt het 27. Artykel hadde weggenomen, daar weder ingevoegt mogten werden. Men sprak hoog van de veranderinge diemen in het 30. Artykel hadde gemaakt, rakende de ses Raadsheeren van de Religie en den Kamer van 't Edict, en men begeerde dat het selfde Artykel ter executie wierdt gestelt, gelyk het tot Nantes was toegestaan. Men pretendeerde dat de belofte van een substituyt van den Procureur Generaal in het Parlement van Parys niet hadde behooren in het 37. Artykel afgesneden te werden. Men sag dat gedeelte van het 34. Artykel aan als een verminderinge van de Jurisdictie van de Kameren van 't Edict, het welke verboodt de saken die de beneficiale materie raakten, aldaar te brengen; en die hen ook benam de kennisse van de Criminele Processen, in welke de Kerkelyke verwerders souden sijn, te nemen. Men klaagden dat de Kamers niet waren opgeregt binnen de ses maanden, gelyk door het 40. Artykel was geordonneert. De woorden diemen aan het 35. Artykel van de Particulieren hadde gevoegt, om de Gereformeerde te verbinden geen hunner Synoden, als met des Konings toestandt te vergaderen, waren ook weggenomen, als konnende quade gevolgen hebben: 't sy om de onkosten, diemen sou moeten doen, om de permissie te verkrygen, 't zy ten opsigt van het gevaar, dat de Discipline niet sou werden geoefent, indien de Koning die weygerde. Men seyde eyndelyk dat door de veranderinge, diemen in het 46. hadde gemaakt, men den Gereformeerden, hadde benomen, al het gene sy voor heen, gunstigs, omtrent het begraven van hunne dooden hadden gehadt, om de redenen dewelke sy hadden, om over dit Artykel te klagen, te verstaan; moet men weeten, dat in het eerste aldus was gestelt: *Ingevalle de Officiers van sijn Majest: geen bequaame Plaats bestellen om de Dooden van die van de geseyde Religie te begraven, binnen den tydt by het Edict vermelt, na hun versoek, en datmen langwyligheyt en uytstel daar omtrent gebruykte, sal het geoorlooft sijn, aan die van de geseyde Religie hunne Doden te begraaven op de Kerkhoven, in de Steden, op de Dorpen en Plaatsen alwaar zy in Possessie syn, om sulks te doen, tot dat daar in sal werden voorsien.* De Geestelyke konde dit Artykel niet verdragen, en dede het selve reformeeren, invoegen niet een woort overig bleef van het geene daar voor heen hadde gestaan, en in plaats dat het was gestelt in die termen; die het toekomende betekenen, en die de Catholyken in een volkomene nootsakelykheyt stelden, of om een bequaame plaats ter Begraafenisse der Gereformeerden aan te wysen, of toe te laten, datse op hun oude Kerkhoven hun Dooden begraven. In Plaats van dat, segge ik, deden sy het stellen in termen die het voorledene beteekenen, en dese luyden aldus: *Wegens de begraaffenisse, van die van geseyde Religie, gedaan voor heen, op de Kerkhoven der Catholyken, in welke Plaats of Stadt het ook sou mogen syn; verstaat syn Majesteyt, dat geenige ondersoek, Recherche, innovatie of vervolg sal werden gedaan, en sal syn Officieren belast werden daar de handt aan te houden.*

Dit benam den Gereformeerden het Regt van voor het toekomende hunne Dooden, op de selfde plaatsen te mogen begraven, en verband den Catholyken geensints hen andere te bestellen. En daarom is het dat zedert men de saak van de Begraafenissen begon-

begonnen heeft, naar dit Gereformeert Artykel te Practiseeren; en altoos heeft men quellingen en sporrelingen over dit werk gehad, die noyt, als door het herroepen van het Edict, eygentlyk gedetermineert sijn geworden.

Besondere klagten.

De vergadering maakte nog een lyst op van eenige bysondere klagten, dewelke sy onder de Generale niet hadden willen vermengen. De eerste raakte een twistsake, die het Parlement van Thoulouse de Kamer van Castres hadde aangedaan. De President de Paule was van wegen het Parlement met de Catholyke Raadsheeren die de Kamer mosten uytmaken gesonden. Deze President hoewel jonger van jaren sijnde wilde den voorrang hebben boven Canaye Gereformeert President, het welke hem tot Castres gecontesteert sijnde, keerde hy weder na Tholouse, alwaar hy al de vergaderde Kameren een Arrest en uytspraak tot sijn voordeel dede geven. De Gereformeerde sig daar aan niet willende gedragen, klaagden daar over aan den Koning, als over een contraventie tegens het gemeene regt, het welke de voorrang, onder persoonen, van gelyke waardigheyd den geenen die de oudste in dienst is, toewyst. Daar-en-boven was deze onderneminge strydig met het 36. Artykel van de Generale van het Edict, en met het 48. van de particuliere; van de welke het eene ordonneerde dat de Presidenten en Raads-heeren der Kameren, zouden werden gehouden als Leden van het Parlement, in het welke sy geëstableert sijn; en het andere dat de oudste President de voorrang hebben sal. Het Parlement in tegendeel pretendeerde dat de Presidenten uyt haar lighaam genomen, de voorrang behoorden te hebben, op die van de Kamer, al schoon hy jonger, en de ander ouder in dienst ware; en deze pretentie trok in consequentie omtrent den rang der Raads-heeren, die het selfde belang en de selve reden van de Presidenten hadden. Sy seyden dat de Kamer sijnde niet in het Parlement geincorporeert, desselfs beampten mosten in alle saken wyken aan die gene die Leden van het Parlement waren, soo veel te meer, om dat dat Tholouse een van de Oudste van het geheele Koningryk was: dat het exempel van de Kamer van't Dauphiné, alwaar de voorrang aan de Oudste gegeven wordt, tot voordeel van de Kamer van Castres niet konde dienen, om dat dat van het Dauphiné was geëncorponeert, en haar beampten Leden van het Parlement van Grenoble geagt wierden, alwaar sy sittinge en stemme hadden in de saken die in de versamelde Kamers verhandelt wierden. Sy voegden daar by, knibbelende op de ordere der woorden, dat in het opstellen van de Kamer van Castres de Koning altoos de Catholyke President eerst, en de Gereformeerde vervolgens noemt. Gelyk of hy dese twe Ampten door de rang hadde willen onderscheyden en betuygen dat het ampt van eerste President door een Catholyke most bekleet sijn. Sy deden hier omtrent nog gelden, de waardigheyt van de Catholyke Religie, en vergaten niet by te brengen, dat de Gereformeerde Præsident niet dragende het Mortier, gelyk een Præsident in het Parlement droeg, tot teken van sijn waardigheyt, dit onderscheyt het geschil beslegte; en de Catholyken een trap boven de Gereformeerde stelde, dewelke dese die gene den voorgang en de voorsittinge toestond. De selfde lyst versogt mede dat de hostiliteyten, voor het jaar 1585. gepleegt, inde brieven van Abolitie en vernietiging, aan de Provintie van Languedocq toegestaan, begrepen souden sijn. Het darde Artykel sag op de incommoditeyten, die de Gereformeerde, wegens het begraven van hunne Dooden mosten uytstaan; door dien men hen weygerde, bequamen Plaatsen te geven. Het vierde sprak van een bysonder voorval in de Stadt Pamiers, die by na geheel Gereformeert was; en welke het Parlement van Thoulouse wilde doen betalen de Legaten die tot voordeel der Jesuyten waren gegeven; niet tegenstaande Consuls of Borgemeesters sig by de Kamer Misparties hadden voorsien. De Gedeputeerde, die dese klagten presenteerden, hadden last daar en boven mondelyk te versoeken, dat de Catholyken mogten aflaten, de oefeninge van hun Religie, inde Kerken en Capellen, die inde Huysen der Gereformeerden ingeslooten waren, te doen. Dit was van vry eenig belang, om datter weynige aansienlyke huysen waren, daar niet een Capelle in beslooten was. Het welke de Gereformeerde Heeren benootsaakte, hun Huys tegens hun wil en dank open te houden; om daar de Misse te sien doen.

Voorgang gepretendeert door Catholyke Officieren, die de half verdeelde Regtkamer uytmaken, op de Gereformeerde.

Mondelyk versoek aangaande de Capellen die inde huysen der Gereformeerde Edellieden ingesloten sijn.

Antwoort op dese Lysten.

Dese requesten en lysten van klagten wierden omtrent het eynde van Augustus beantwoort, maar de maniere van die te beantwoorden was al zeer byzonderlyk, en verdient wel aangemerkt te werden. Om dat het tot naarder verstand van het Edict diemen kan, en vorders doen begrypen hoedanig des Konings intentien omtrent de executien daar van mogt geweest sijn, Daar waren eenige Artykelen die de veranderingen omtrent het Edict aangingen, op welke de Koning niets met allen toestond, willende geen nieuwe

ver-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

veranderinge maken. Soodanig een was het Artykel van het herdoopen der Kinderen,
1599. van het welke de Koning het verbodt als onnut agtede, het herdoopen door de Geestelykheyt zelve wedersprooken, en weynig voorbeelden van Priesters die sulks ondernomen hadden, voor de hand zynde. Soodanig omtrent was mede dat van het waarnemen der Feest-dagen; dat van de Kamer in het Parlement van Parys opgeregt; dat van het aanstellen van een Substituyt van den Procureur Generaal; en eyndelyk dat van het begraven der dooden. Al deze Artykelen bleven in de gedaante in de welke men die hadde gebragt, om die voor het Parlement te laten passeeren. Het is waar, dat door een stilswygende toelatinge men het Artykel van de begraafnissen in haar eerste kragt stelde. DeCommissarisen voerden het soodanig uyt,als het tot Nantes was vastgesteld, gelyk elders gesegt word; en selfs in de exemplaren, die daar van gedrukt en verkogt wierden, vandmen dit Artykel mede in haar eerste gedaante, diemen aan het selve gegeven hadde. Selfs gingen wel twintig jaren voor by dat de minste veranderinge daar omtrent niet gemaakt wierd: en daar was sulk een billijkheyd in een Reglement, het welke de Catholyke meesters van hunne Kerk-hoven liet; op voorwaarde evenwel van andere te moeten aanwysen, dat de ordonnantien der Commissarisen, volgens deze dispositien en bestellingen, niemand deeden murmureeren. Maar onder een andere regeringe veranderde het alles van gedaante en wezen. Men wilde wijsmaken dat de Gereformeerde het Artykel hadde vervalscht, en dat geduerende al dat lang verloop van jaren, zy den Koning, en de Commissarisen, den Raad, en Geestelykheyd ja het gantsche Koningryk geblindhokt hadden; doende passeeren voor een Artykel van het Edict het welke niets anders als een valsche en ongeregtige pretentie was. De Leezer kan oordeelen, of zulk een bedrog wel mooglijk te doen zy. De waarheyd is, dat om geen nieuwe klagten van de Geestelijkheyd op den hals te halen, men het Artykel zoo gelaten hadde, en in die termen, gelijk het hen hadde behaagt: maar men ordonneerde de Commissarisen het zelve, naar het eerste reglement naar te komen, en te executeeren. Andersints late ik bedenken, of het welgelooflyk zy, dat in drie of vier verscheydene deputatien, de Catholyke Commissarisen twingtig jaren geduerende, en dat door het gantsche Ryk met de Gereformeerde souden hebben geconspireert, om de geheele Wereld te bedriegen, en hun instructien te schenden. Daar waren andere Artykelen, omtrent welke de Gereformeerde verkregen wat zy wilden; gelyk dat, by het welke zy de uytlegginge versogten, van de dubbelsinnige woorden van *Maisons Ecclesiastiques* Kerkelyke Huysen, het welke tot hun voordeel wierd weggenomen; sijnde de beteekenisse van die termen gebragt, op de Gebouwen die voor de Kerkelyke Persoonen, of dienst gedestineert sijn. Van gelyken omtrent het vertoeven van het opstellen der Kameren van 't Edict verkregense een nieuwe ordere, om dezelve binnen den tyd van drie Maanden op te regten, op pœne van interdictie van de Parlementen die daar omtrent weygerig bevonden wierden. Wegens andere Artykelen wierdense versonden naar den Canzelier om des Konings intentie daar over te weeten; gelyk mede omtrent de inconvenienten, dewelke zy te gemoet zagen, indien men hen verband des Konings permissie, voor hun Classen en Synoden te versoeken: waar over zy aan de instructien der Commissarisen, die de Gereformeerde zelve voor goed hadden gekeurt, en volgens welke het Edict most werden geëxecuteert, geremitteert wierden. Soodanig was ook het Artykel in het welke zy klagen, over het byvoegen van dese dubbelsinnige woorden: *par eux establi* door hen opgeregt in het negende van het Edict. Waar uyt het scheen, datmen het verstand van deze termen most zoeken, in de maniere in welke de Commissarisen de bevestiginge van het regt op dit Artykel gefondeert, hadden geordonneert; om alsoo te verstaan wat deze maniere van spreeken mede bragt: in plaats dat in onse dagen, men daar uyt heeft willen trekken zelfs de commentarie en gedenk-stukken, van de Kerkelyke discipline der Gereformeerden, gelyk of men niet hadde konnen seggen: dat een exercitie was door haar ingestelt, indien de minste der formaliteyten, daar omtrent had ontbroken. In de andere eyndelyk, behalven de generale dispositie, dewelke ter zyden van het beantwoorde Artykel geschreven was, had men nog een heymelyke reservatie, waar in men tot de executie der zaken, sig hadde te gouverneeren; en deze reservatien strekten alle tot voordeel der Gereformeerden. Alhoewel de Koning in het elfde Artykel, de twee clausen daar men over klaagde, gelaten hadde, om dat, zeyde hy in zyn antwoord, de tweede plaats der Bailliuage, een genade-gift was, welke hy hadde mogen bepalen met alle restructien diemen zou hebben goed gedagt daar by te voegen;

had-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

hadde hy evenwel deze reſervatie, dat indien de tweede plaats van Bailliuagie zwaarder viel om op te regten, ingevolg van deze exceptie der Kerkelyke Domainen, en by gebrek van eenige bequame plaats in de Domaine des Konings, men dezelve zou ſtellen, op het leen van eenig Catholyk Heer. Van gelijken op de exceptie van de regt-zaken der Catholyken, welke te verhandelen, den kameren was verboden, hoewel de Koning dat voorregt voor de Geeſtelyke beveſtigde, hadde hy egter mede een reſervatie, datmen zoude handelen, met de voornaamſte van het Parlement, om hen te verbinden de zaken van deze natuire aan het Edict te renvoyeren, dewyler niets als een eenig Gereformeerd Raads-Heer in de kamer was. Maar de Geeſtelijkheyt wilden zig nimmermeer omtrent de zaak ſubmitteeren, uyt vreſe, datmen ſulks voor een al te blykelyken teken van hun toeſtand, van het Edict ſou nemen, wanneer zy de Jurisdictie van een kamer die daar van de naam droeg, wilde erkennen. Aangaande de verandering diemen omtrent het 27. Artykel hadde gemaakt, alwaar men hadde weggenomen, het verbod, van in de ſchriften en Acten van Officien, de clauſe van Romeynſche Apoſtoliſche Religie in te voegen, antwoorde men haar, dat het verbod daar van in de Cancelerye was gemaakt; en alzoo wildemen dit verbod als onnut laten paſſeeren, om dat het geëxecuteert was. Maar egter deze veranderinge was een van de gewigtigſte, en Louis de XIII. wiſt ſig daar wel van te bedienen, om de Gereformeerde de vryheyt van tot Ampten te geraken, te benemen. De zaak is, dat de Koning, ſupponerende en voor af ſtellende altoos in ſijn Brieven, de Religie en de goede zeden van deze welke met eenig Ampt wierd voorſien; men agter het woord Religie, die van Apoſtolijk Roomſch Catholijk, om aldaar andere die van een andere Godtsdienſt waren, van alle Ampten uyt te ſluyten, hadde laten vloeyen. Maar tegenwoordig wanneer het Edict zoo de Gereformeerde als Catholyken tot Ampten capabel verklaarde te ſijn, was het niet meer als billik dit teken van onderſcheyd weg te nemen, en alleenlijk te verzoeken de getuygenis van de Religie van de beampten zonder te noemen deze of die, nademaal het onverſchillende was, om tot het Ampt aangenomen te werden, welke de zyne was. Dit was zeer nut voor de Gereformeerde zoo lange het waargenomen en geobſerveerd wierd; maar de Raad van Louis den XIII. vand dienſtiger het onderſcheid der Religien daar uyt te drukken, ten eynde dat de naam van gepretendeert Gereformeerd, gelijk hy die in ſijn Brieven gebruykte, mogt dienen als een advys en berigt, alwaarſe mogten werden gepreſenteert om ſwarigheden en difficulteyten, omtrent de aanneminge der geener die daar de brengers van waren, te doen ontſtaan.

De beſondere lijſt of cahier wierd beantwoord byna op de zelve wyze. De Koning ordonneerde, omtrent de zaak van de voorrang, datmen de Artykelen van het Edict gebruyken zou: en daar was een heymelyke belofte by, van den Preſident de Paule te zullen beveelen, weder naar Caſtres te keeren, en de reglementen te gehoorſamen. Alzoo wonnen de Gereformeerde het Proces: maar eershalven van het Parlement van Thoulouſe, wierd de uytſpraak heymelyk gedaan. De abolitie van de hoſtiliteyten, voor het jaar 1585. begaan, wierd het Landſchap van Languedocq toegeſtaan, en aan allen die daar aangelegen was belooft, zelfs Particulieren, diemen over deze zaak wilde aanſpreken. De ſaak van de Begraafniſſen en Kerk-hoven, wierd aan de Commiſſariſen gerenvoyeert; maar daar was deze reſervatie by, dat de Commiſſariſen voor niet, plaatſen tot Begravinge der Dooden zouden doen geven. Of datmenſe anderſints door de gemeenſchappen zoude doen kopen; zonder dat de Gereformeerden daar toe meerder als hun aandeel zouden hebben te contribueeren. Men ordonneerde omtrent het Proces van Pamiers tegens de Jeſuyten, dat de Arreſten en uytſpraken van den Raad, tot faveur van die Stad gedaan, ter executie zouden werden gebragt, niet tegenſtaande al de ſtrydige van het Parlement van Tholouſe. Wat vorders de Kerken en Capellen in de Huyſen der Gereformeerde ingeſlooten belangt, ſijnde niet als met de mond voorgeſtelt, daar omtrent wierd het zelve beſloten. De Koning liet toe, dat de Particulieren, die daar belang in hadden, ſig voor hem ſouden voorſien, en beloofde datmen met de Geeſtelyken zou handelen, om de gegeven Kerken en Capellen naar elders te doen tranſporteeren, en herbouwen, tot koſten der Gereformeerde, in de Plaatſen van dewelke de keure. aan den Biſſchop zou gelaten werden, in welke, in verwagtinge, men de Catholyke Godtsdienſt zou oefenen. Maar belangende de onbegiftigde Plaatſen, en alwaar de dienſt niet, als na believen van den Heer eygenaar wierd gedaan, zou men de Geeſtelijkheyt doen conſenteeren, dezelve te laten ter

Voorrang voor de oudſte Preſident geſteld.

Artykel wegens de Kerkhoven.

dis-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1599. discretie van dese, aan welke die behoorden. Dit scheen alstoen wel billijk te sijn; maar in deze laatste jaren, in welke de Regts-geleertheyt verandert is, heeft sig de Geestelykheyt meester van al de Plaatsen van deze natuire gemaakt, zonder ander voorwendzel als van den naam van de Capelle, die deze Plaatsen voerden, of van eenig kruys-teeken, of eenige andere voetstappen van den Roomschen Godtsdienst, die men aldaar nog overig vand.

Maar terwyl de vergaderinge, die tot Chatelleraud nog vast bleef, arbeyde om schriften en lysten op te maken, en om deze antwoorden en besluyten te verkrygen, bereyden de yverige Catholyken weer andere vonden om de Vrede te verstooren; en vindende de wyze luyden niet gedisponeert, om nieuwe verwarringen te maken, wildenze het gemeene Volk, door de beste middel, daar toe brengen. Martha Brossier, dogter van een Man van een geringe conditie tot Remorantin, hebbende den geest en het lighaam door verscheydene siekten aangetast, en voegende de schijn-heyligheyt by deze quellingen, veynsde door den Duyvel bezeten te zyn. Haar Vader door eenige Kerk-uylen opgemaakt, of verhoopende daar door eenig gewin, ter oorsaak van het toevloeyen van Menschen, tot diergelyke spectakulen, en de aalmissen diemen gewoon was aan soodanige luyden te geven, leyde haar van Land tot Land, onder voorgeven van hulp voor haar te versoeken. d'Officiaal van Orleans bemerkte het bedrog wel haast; maar de Bisschop van Angers, kreeg door een aardige vond, daar wel haast de sekerheyt van. Men verhaald dat hebbende geveynst, haar het Bisschoppelijke kruys, dat altoos vol reliquien moet sijn, op den rugge te leggen, liet daar bedektelyk een sleutel van een Casse op neder zakken, waar over de lasteraars hem beschuldigde, daar dingen in te sluyten, daar de Duyvel niet voor verschrikt is. Maar de Dogter bedrogen door de koudheyt van den sleutel, ving aan dezelve grimmassen en beweegingen te maken, die de regte en ware reliquien haar zouden hebben, immers naar het gevoelen der Catholijken, konnen veroorzaken; het welke den Prelaat, en de bystaanders die het mede merkten tot laggen bewoog, en hy begeerde vorders met haar niet te doen te hebben. Maar dewijl het Volk sig niet wilden laten abuzeeren, en by den neus leyden, hy most zyn gemaakte bezetene naar Parijs leyden. De saak wierd egter door wyse luyden voor geen bagatelle en leurdery aangesien. Men oordeelde dat het een konst-stuk waar het welke strekte om weder nieuwe troubelen te verwekken. De sieke sprak niet anders als van Gereformeerden en Edicten, de verdraagsaamheyt, diemen voor de Ketters hadde, en dreygementen van Gods toorn tegens dese, die daar de begunstigers van waren. Men merkte ligtelijk daar uyt, dat deze Comedie het werk-stuk van den eenen of den andere cabale was, en men tracteerde deze gepretendeerde bezetene niet, als een persoon, die de Kerkelyke hulpmiddelen van noden hadde, maar als door een siekte bevangen, daar men bedrog mede voor hadde. Evenwel de partye van deze, die het bedrog of uyt quaataardigheyt of bygelovigheyt begunstigden, bevand sig zoo groot, datmen de zaak zoo verre niet konde aandryven, als die wel zou verdiend hebben. De Capucynen, welker agtinge niet als op de affectatie en aanneminge van een uyterlyken schijn, van mortificatie en Wereld-verzakinge is gestigt, en die voor het meeste gedeelte onwetende en yverig na kleyne Bigotterye en Kerk-sufferyen sijn, namen alder eerst deze heyllose aan, en komen met haar tot besweeringen, gelyk ofze inderdaat den Duyvel hadde. De Bisschop van Parijs wilde eenige mezures om zyn opinie of van sijn oordeel of sijn Religie niet te verliesen bewaren, nemende al te haast partye aan, en dede haar door Genees-meesters visiteeren. Een alleen, Duret genoemd, wiens agtinge in die faculteyt zeer groot was, hield staande datze bezeten was. Deze eenige toestemminge hadde zulk een kragt, hoewel door drie andere van een strydig gevoelen bestreden, (welke laatste in haar niet konden bemerken als een kleyne ongesteltheyt in den mild en de holte van den buyk,) en zelfs door een vierde, die nog voor nog tegen wilde zeggen, als na dat het geduld van vier Maanden, hadde konnen doen bekennen watter van worden zoude. Dit eenige gevoelen, zegge ik had zulk een vermoogen, dat het de besweerders bewoog nog andere Genees-meesters by haar te halen, die tot een eeuwige schanden van hun professie al dese schijn-heyligheden en dampen van deze siekte, voor een boven-natuerlyke quellinge bekragtigde. Het was zelfs van noden, om het gerugt daar van te stuyten, dat het Parlement sig daar mede quam te bemoeyen, en ex officie nog andere Medecijn-meesters by haalde, om wat van de zake ware te onderzoeken. Deze laatste quamen alle over een te zeggen, datter niets boven natuurlyks in deze Dogter regneerde. Het Parlement in het welke van overlange,

Gemaakte Bezetenheyt van Martha Brossier.

Gevolg van dese comedie binnen en buyten het Ryk.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

HENDRIK DE VIC, eenige belemmering van Wagens, en Rumoer van't Volk, opgehelt geregeert 21 Jaar en 9 Maanden.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Koninklijke Bibliotheek
Nationale bibliotheek van Nederland

Fold Out
BACK PAGE

ProQuest

diadeis

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Koninklijke Bibliotheek
Nationale bibliotheek van Nederland

Fold Out

FRONT PAGE

ProQuest

diadeis

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ge, alle Tooveryе en Bezetenheden, in het dood-boek ſtaan; volgde deze hun goed 6.Boek
vinden, en wierpen haar in de Gevangenis, om daar door te beeter het bedrog van de
ſiekte te onderſcheyden. Een weynig daar na wierd zy weder los gelaten, en aan haar 1599.
Vader weder gegeven, aan den welken men belaſte haar in ſijn Huys te houden, en
niet meer ſoo door het Land te laten lopen.

Maar zoo gemakkelyk viel het niet de Predik-ſtoelen te doen ſwygen, die vaſt
ſchrikkelyk aangingen, tegens die geene, die deze mirakuleuſe ſtemme (zoo zy die
noemde) dede zwijgen, doende die voor een ſlag van een Orakel paſſeeren, bequaam
om al de Ketters te overtuygen. Maar de tyd dede meer als het gezag of vertoo-
ningen van de alderwijſte Mannen, en alzoo van langerhand bedaarde dit onweer.
Maar het ſcheen weder aan een anderen oort te ontſtaan, en dat op een nog gevaarlyker
wyſe. Een Abt van St. Martyn, de la Rochefoucaut genaamd, broeder van den Biſſchop
van Clermont van het Huys van Randan, die zeer vaſt aan de Ligue was geweeſt,
en in ſijn Provintie den Koning veel ſpels gemaakt hadde, kreeg deze Dogter by het
hooft, en zogt haar bedriegerye te doen gelden. Maar het bedrog was zoo bekend, en
zoo door geheel Vrankrijk uytgekreten, dat dezen Abt gedwongen was, luyden die
hem gelooven wilden buyten het Ryk te gaan zoeken. Hy geloofde tot Rome wel
voorſtanders te zullen vinden, maar hy bedroog zig zelven. d'Oſſat van de zaak on-
derregt ſijnde voorquam den Paus, deze zaak aangaande: en deze was niet zoo zeer
gemoeyd over de publicatie van het Edict, dat hy zig van dit belaggelyk voorwendzel
zogt te bedienen, om ſijn declamatien en bulderyen te onderſtutten. Alzoo zag ſig de
arme Abt van al de Wereld verlaten. De Jeſuyten zelve die den Koning niet ſogten op
den hals te halen, met wien men nu ſprak datmen hen zou verzoenen; wilden ſig met
dezen handel niet bemoeyen, hoewel zedert hun herſtelling, men veele jaren agter
een, altoos den eene of de andere bezetene tot hun devotie geſien heeft, dieze deden
ſpreken, al wat ten beſten van hunne ſake dienen konde. De Dogter wierd in het Huys
van eenige Devotariſen opgeſlooten, en haar Patroon wierd gedwongen wijs te ſijn,
nademaal ſijn dwaze onderneminge niet helpen wilden.

Ondertuſſchen wierd met ernſt aan des Konings Egt-ſcheydinge met de Koninginne
Margariete, en om hem bygevolg een andere Vrouwe te beſchikken, gearbeyd, en Ontbindinge van des Konings Houwelyk.
des Konings meeſterſche, de ſchoone Gabricële nu mede geſtorven ſijnde, gelyk ge-
zegt is, zoo toonde ſig de Koninginne veel gezeglyker, als zy tot hier-en-toe gedaan
hadde. Het was nodig dat zy zelve een requeſt in leverde, om ontſlagen te werden,
en zy zelve leende de hand aan alles wat de Koning begeerde. Het quaatſte was, voor-
wendzelen te vinden, die ſchyns genoeg hadden, om deze Egt-ſcheydinge te konnen
doen prononceeren. Men bedagter negen, die als genoegzaam voortgebragt wierden;
maar die, om de zaak te zeggen gelykze is, in de grond zoo weynig kragts hadden, dat
indien men met een gemeen perſoon hadde te doen gehad, men hen niet eens zou heb-
ben willen aanhooren. d'Oſſat zelve ſchreef dikmaals datter niet meer was als een, die
klem by bragt, en datmen van al de andere, tot Rome weynig ſtaats maakte. Dat
het welke hy meende het meeſte gewigt by te brengen, was een gepretendeerde
dwang, die de Koninginne Margariete zeyde datmen haar aangedaan hadde, en van
dewelke men proeven en bewyſen voorbragt, die meer om te doen laggen, als te
overtuygen waren. Evenwel men moſt de getuygen ſorgvuldiglyk onderregten, en
aan eenige hun depoſitie al vaardig in de hand geven. De Paus wilde ſig zelven wel in-
nemen, en hoewel hy egter in deze zaak moſt wezen, liet hy niet na ſig in eeniger ma-
te als een getuyge omtrent de dwang, daar de Koninginne over klaagde, te dragen;
verhalende eenige woorden die Carel de IX. tegens den Cardinaal Alexandryn, daar
deze Paus toen een dienaar by was, geſproken hadde; invoegen dat met te toonen,
dat hy byzondere redenen hadde, geloof aan de bewyzen van het geweld, dat deze Prin-
ceſſe was aangedaan, te geven; hy de Geeſten bereyde, om geenſints te twyfelen,
of hy beſtelde deze Egt-ſcheydinge met een goede conſcientie. Inderdaat indien de
pretexten die byder hand waren niet kragtig genoeg waren; daar waren redenen, die-
men niet voortbragt, die zelfs naar het oordeel der Gereformeerde deze ſcheydinge
wettigden; en men ſou zig hebben moeten vergenoegen, met het gene men hadde
konnen vinden, uyt vreze, indien men beeter redenen hadde bygebragt, het leeven
van de Koninginne te groten gevaar zou hebben gelopen. Een yder hadde zyn byzon-
dere opſigten in deze zaak; behalven de redenen van ſtaat en conſcientie. De Gere-
formeerde verhoopten, ſig onder een Erfgenaam vaſt te ſtellen, als ſijnde door een

1599. Koning opgetogen, die liefde voor hen hadde en die aan hen verbonden was. En de Paus zag mede wel wat voordeel hem daar by te halen was, alſſer een Koning in Vrankryk mogt komen te heerſchen, die het gezag van de Roomſche Stoel in geen twyfel zou trekken, ſonder ter ſelver tyd te doen twyfelen, of hy ook wel een wettig beſitter van de Kroon was.

Vonnis van het Parlement van Bretagne, op den Eed van een Gereformeerde, aan een Catholyke opgeleid.

Ik zou een byzondere zaak konnen overſtappen, die dit jaar in Bretangne voorviel, indien ik niet oordeelde dat dezelve konde dienen, om te doen ſien, hoedanig de dispoſitie van het Parlement omtrent de Gereformeerde was. De kamer welke tot Parijs moſt opgeregt werden, was nog niet vaardig, en derhalven konden ſig van het voorregt, om hun zake daarze belang in hadden, aldaar te brengen, die in het reſſort van het Parlement van Bretagne waren, niet dienen. Een Gereformeerde dan, regtende tegen een Catholyke, over eenige zake aldaar, die op het goed geloof en trouwe aanquam, verklaarde dat hy zig aan den Eed van den Catholyke gedroeg, mits dat hy dezelve op het Sacrament dede, als ſijnde het heyligſte voorwerpzel van hun Religie. De Catholyke wilde den Eed afwyſen, of den zelven alleen volgens de gewoone maniere doen. Het Parlement verklaarde den Gereformeerde niet aannemelyk, om dat hy dezelve eerbiedigheyt niet hadde voor het Sacrament dat de Catholyke hadde. De Caſuiſten billiker als de Regters van dit Parlement, hadden miſſchien den Gereformeerden belaſtert, om dat hy van ſijn partye begeerde dat hy zou zweeren by een voorwerpſel, het gene hy niet aanbiddelyk agte te ſijn; maar zy zouden egter den Catholyken, niet verſchoont hebben van ſoodanigen Eed te doen, om dat een Eed, onder een zekeren naam gedaan, geenſints het voorwerpzel datmen daar noemd onteert, maar dat integendeel daar mede een groot teken van eerbiedigheyt, van hem die ſweert ontfangt. Ten minſte hadde de Kerk van de eerſte eeuwen deze gedagten. Sy zou een Chriſten veroordeelt hebben gehad, die van een Heyden een Eed zou hebben gevorderd in den naam van eenige ſijner Goden: maar zy zou ook die Regters ongeregtig geoordeelt hebben, die een Heyden van het doen van zulk een Eed zouden hebben verſchoond, en dat onder voorgeven, dat de Chriſten een affchrik van de Af-Goden hadde; om dat inderdaad de Religie van den Eed daar op is geſondeert, dat die gene die den zelven doet, altoos word gepreſumeerd te zweeren, by die ſaak dewelke hy de liefſte of de heyligſte agt te ſijn. De Catholyken die tegenwoordig, met de genoemde ongelovige of Ketters onderhandelinge hebben, zouden wel vreemd vinden, datmen dat Volk ſou verhinderen te zweren, by het gene zy het aldervenerabelſte agten te ſijn; onder voorgeven dat de Catholyken, dezelve eerbiedigheyt voor die zaak niet hebben.

La Trimoille word Pair van Vrankryk gemaakt.

Omtrent het eynde van dit jaar heeft de Koning tot vereeringe van de La Trimoillie, by ſijn tytul van Hartog die hy hadde, nog die van Pair en genoot van Vrankryk gevoegt; wegens welke waardigheyt hy in den aanvang van December den Eed afgelegt heeft. Deze genade-gift, was niet zoo zeer een uytwerkzel van des Konings goedwilligheyt, als van de vreze, welke hy voor de moed en dapperheyt van den Hartog hadde. Het Hof was toen vol van misnoegde; maar de Hartogen van Bouillon en de La Trimouille, waren de min ontſaglykſte niet; 't zy ter oorzaak van de groote magt van hunne Huyſen, of van de agtinge dieze by de Gereformeerden hadden.

Om dan te verhinderen, dat zy ſig by de anderen mogten vervoegen, tragte men hen, door eenige gunſten te vrede te ſtellen; en het Pairſchap het welke alsnog aan alle ſoorten van luyden niet gegeven wierd, was alstoen gehouden voor een eer, die de alderſtaatſugtigſte zou konnen voldoen. Maar men zag dezen Hartog tot deze waardigheyt zonder murmuratie van eenige niet verheven. Maar zedert dat de Burg-Grave van Turenne, Marſchalk van Vrankryk gemaakt waar, was het geen zaak meer zonder exempel, dat een Ketter tot de hoogſte waardigheden opgevoerd wierd. De Spangiaarts egter maakten daar veel gerugts over, tot Rome voornamentlyk naar hun gewoonte, en de Paus dede ook zyn beklag daar over. Men hadde hem wys gemaakt

1600. dat met deze waardigheyt, hy vorders met het ampt van Admiraal moſt voorſien werden, welks gezag zig uytbreyde, om in alle Zee-Plaatſen gezag te voeren. Maar d' Oſſat ſtelde hem ter neder, met hem te vertoonen, dat het Edict nu gegeven ſijnde, men niet voor by konde eenige eer-teyken, aan dienmen des bequaam agtede te beſteden, voornamentlyk alsze van de equaliteyten van dien Hartog waren: dat dezen tytul was een eer zonder profijt, welke geen meerder magt, nog meerder inkomſt

De Paus daar over misnoegt en door d'Oſſat bevredigt.

aan

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

aan iemand gaf als hy te voren gehad hadde, zelfs verband hem tot meerder depense en onkosten; zonder evenwel iets tot onderhoud te geven. Men hadde daar nog ampt nog gouvernement bygevoegd; vorders met het besteden van zoodanige begunstigingen, dagt de Koning altoos op eenig voordeel voor de Catholyke Religie, tragtende door sijn weldaden altoos iemand der voornaamste der Ketteren, op sijn zyde te trekken. De Paus liet sig dese redenen bevallen, en zoo ging het gerugte niet verre. Men was vry tractabelder tot Rome over de zaak van Lesdiguieres en Rosny, van dewelke men wel wist, dat de Godtsdienst hen noyt in ongenade van den Paus zou brengen. Daar was egter eenig misnoegen, om dat Rosny het Surintendantschap over de finantie hadde, het welke hem van den Koning omtrent de tyd van het besluyt van 't Edict was gegeven. Maar waarschynelyk was dit misnoegen aldaar, door een aanhang van den Raad, daar Villeroy het hooft van was, verwekt, om dat hy als nu de finantie niet na sijn wil meer konde verstroyen, ter oorzaak van de besette menagie van Rosny, en derhalven wel sou hebben gewilt dat deze bedieninge, in handen van den een, of den anderen Hoveling, die zoo nauw niet zag, gekomen was. En daarom was het ook dat d' Ossat, een creatuur van Villeroy, en weynig te verre sig in deze intrigues, tot sijn voordeel inliet; want hebbende aan den Koning geschreven, zaken die regtdradig strekten, om Rosny de finantie weder te benemen, most hy zekerlyk daar wel de straffe van dragen, dewijl deze hem met het onthouden van sijn pensioenen, byna tot den Bedel-zak bragt. Dit verhinderde egter niet dat Rosny korts daar aan, groot meester van het geschut wierd, (zonder evenwel de bedieninge van de finantie af te leggen,) daar-en-boven nog Hartog van Sully, Pair van Vrankryk, Gouverneur van de Bastille en van een Provincie, sonder datmen eenigen tegenstand, tegens desen wonderlyken aanwas van een Ketter dede. Het is waar wanneer hy aan den Paus schreef, hy hem den naam van *zyn Heyligheyt* gaf, gelijk een goed Catholyk sou hebben konnen doen.

Hy ontzet sig weynig over de bevordering van Rosny.

De swarigheden wegens het Edict hadden geduert, byna tot aan het begin van dit jaar, hoewel men nu al op veel Plaatsen dat hadde begonnen werk-stellig te maken, en de Koning twee Commissarisen in ieder Provintie hadden gesteld, om de executie ten genoegen van beyde de partye te doen. Een van dese was Catholyk en de andere Gereformeerd; maar de Catholyke selve, was naar het goedvinden van de Gereformeerde gekoosen; om dat sy het waren, diemen most genesen van de vrese, door de hair-klovery van een te nauw geset Catholyksch yveraar, het geene hen door een solemneelder Edict, als oyt Koning ter gunst van sijn Onderdanen gegeven hadde, was toegestaan, te sien ontnemen. Hoewel hun magt egaal en even groot was, egter om het voordeel voor de Catholyke Religie in alle saken te bewaren, hadde de Catholyke Commissaris de voorgang, en het hoogste gesag. Sy mogten alderhande soorten van requesten, en klagten, rakende de executie van het Edict ontfangen, en al de geschillen, die over die saak mogten ontstaan, beslegten. Hun ordinantien waren in plaatse van wetten, voornamentlyk in de saken, die niet betwist wierden; en daar in de partye malkander wel verstonden; daar sijn geen voorbeelden, dat ik weet, datmen over eenige ordinantie van die natuere, weder tot den Koning heeft behoeven te komen. Maar wanneer daar contestatien en betwistingen ontstonden, was het nodig dat sy redenen van hun oordeel aan den Koning gaven, en als dan hadde hun ordonnantie maar plaats by provisie, tot dat de Koning den uytspraak hadde gedaan. Hun commissie was om eygentlyk te spreken, het Edict selve geëxpliceert en gelimiteert door de bysondere Artykelen; en de Koning bragt hun instructie mondelyk tot twee saken; d' eene de herstelling van de Roomsche Religie, in al de Plaatsen daar die afgebroken was geweest, d' andere de Vrede door het gantsche Ryk te bevestigen, door het doen naarkomen van het Edict.

Commissarisen Executeurs van het Edict en hun magt.

Tot hier en toe hebbe ik de Historie verhandelt, van de handelingen en Tractaten, die voor het Edict van Nantes gegaan sijn; en die de stoffe en gedaante, materie en forme van de Artykelen toebereyd hebben; ik hebbe mede de swarigheden, die soo lange of de conclusie, of de bevestinge verhindert hebben, by gebragt. Nu valt ons voortaan, van de observatien of contraventien, daar omtrent tot onse tyden toe, geschied te handelen.

Maar gelyk het selve eeniger maate en gantsch nieuwe stoffe is, dunkt my, dat ik nergens beter als hier de algemeene Considératien en aanmerkingen van het Edict plaatsen kan, om de kragt en de natuere daar van te doen sien. Om dat de leezer, hebbende

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1600. bende gesien het verhaal van de dadelykheden, op welke ik myn reflexien wil fondeeren, en niet genootsaakt sijnde, de Principien en gronden, daar die gevolgen uyt getrokken werden, verre te gaan soeken; deselve te ligtelyker kan begrypen; en de waarheyt daar van onderscheyden sal konnen. Ik sal dan spreeken van drie dingen. Eerstelyk ik sal kortelyk reden geven van de verwytingen, daar alstoen de Cathoyken meest de mont van vol hadden tegens de Gereformeerde, en die naderhandt soo menigmaal herhaalt sijn: ten tweeden sal ik met weynig woorden de wederleggingen der Gereformeerden daar tegens, verhandelen. En eyndelyk sal ik wytloopiger reflexien, op de geregtigheyt, nuttigheyt en gewigtigheyt van het Edict maken, om daar uyt te besluyten, dat van sig selven en van natuere het selve onwederroepelyk was, alhoewel schoon het den tytul daar van niet hadde gehadt. En ik sal, te gelyk op eenige objectien en tegenwerpinge, die de eerste gelegentheyt, tot al de ondernemingen die de Geestelykheyt, tot vernietinge van het selve gemaakt hebben, antwoorden. Ik sal dese stoffe met Historische aanmerkingen verhandelen, latende de Regtsgeleerde, deselve door observatien, met hun principien en gronden over een komende, uytleggen.

Generale aanmerkingen op het Edict.

Van de tydt dan van het Edict af haddemen discoursen en geschriften voor en tegen. Men tastede de Gereformeerde met verscheydene verwytingen aan, en de Gereformeerden verweerden sig door verscheydene verweer-schriften. De yverigste Catholyken, die een soo hatelyke partye niet sonder verdriet konden beschouwen, sig vast te stellen, en dat op een wyse diemen niet konde verwikkelen, wreekten sig met schelden en verwyten, en de Gereformeerde dien het Edict in veyligheyt stelde, vergenoegden sig met woorden die te wederleggen. Maar de voorname reden, waar door de Calyken, tot het formeeren van verscheydene beschuldigingen bewoogen wierden, was dat het Edict, tot hun schaamte, scheen de gedagtenis van de Ligue, welke by hen, om den wettigen Prins van den Throon uyt te sluyten, was opgeregt, en dat onder den dekmantel van de Religie geduerig te maken. Het is waar dat het Edict de gedagtenisse der voorige dingen verbood te vernieuwen; maar men weet dat sulk slag van verbieden niet kan verhinderen, dat de nakomelingen van de saken diemen met dese precautie vernietigen wil, goede kennisse erlangen. De Amnestien doen vernieuwen de gedagtenisse der misdaden diemen wil vergeven. De Tractaten van vrede sijn gedenk-teekenen van den Oorlog, diemen wil termineeren. In een woort dese mesures diemen neemt om de uytvallen en geschriften, welker geheugnisse hatelyk sy, te dempen, konnen de ondersoekingen, en navorschingen, diemen daar omtrent sonder dat door de wegen van Jus en Factum, regt en daat, sou konnen maken, wel verhinderen; maar wel verre van deze Evenementen, uyt de gedagtenisse der menschen weg te nemen, prenten zy den geest een tytel in, die niet toelaat deselve te vergeeten. Het Edict dan verbiedende de geheugnisse der voorgaande dingen; liet egter niet na een slag van een gedenkteeken te sijn; dat deselve altoos voor oogen stelde. Het bleek by het Edict datter geweest waren, vyantlykheden, haat, geweltplegingen en verwoestingen: en al hadden de Gereformeerde vergeeten de zelve de Catholyken, die de aanleggers van het grootste gedeelte dezer jammeren waren geweest, en de gelegentheyt van de rest door hunne wreetheden, en het verbreeken van soo veel Tractaten, te verwyten; soo scheen het egter dat het Edict zelve alleen hen reprochen daar over dede, en die te lastiger, om datse perpetuëel en geduerig waren. Het is een stemme die altoos spreekt en roept van onmenschelykheden, massacren, en verraderyen van het voorgaande, en van de wetten die verhinderen de selve te vervolgen.

Verwytingen der Catholyken tegens de Gereformeerde.

De Catholyken, die sig wegens de verledene saken begosten te schamen; en wel wisten, dat zy sig selven derhalven niet konde verschoonen, sogten in de conduiten en den handel en wandel der Gerformeerde iets te vinden, het welke hen mede tot verwyt strekken konde, om alsoo by wyse van vergoedinge, den eenen soo schuldig en onschuldig als den ander te maken. Daarom wildense het Edict selve tot oneer der Gereformeerden keeren, en tegens hen een geduerigen tytel van een misdadigen handel smeden. Sy sogten dekmantels om sig daar van te dienen, inde tyd en inde manieren diese hadden gebruykt, om so een gunstig Edict te verkrygen. Sy vergaten niet dat de Gereformeerden de gelegentheyt van het beleg van Amiens hadde genomen, om sig te doen gelden, en den Koning door de dringentheyt van sijne saken, tot hen voordeelige voorwaarden te trekken. Het scheen hen toe dat de Gereformeerde van al de glorie van hun voorige verdiensten, door de koelheyt diese omtrent dien tyd gebruykt hadden, vervallen waren; en dat dese slag van verlatinge soo crimineel was, als al de attentaten en onder-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ondernemingen van de Ligue. Maar men kan ſien dat de Gereformeerden ſig ſeer wel omtrent deſe beſchuldiginge wiſten te ſuyveren, gelyk als op ſijn plaats aangeweſen is. Men verwyt hen ook dat het een ſlag van wederſpannigheyt en ontrouw zy, met ſijn Koning van Vrede te handelen, dat al het geene men door de wapenen verkreeg, een eeuwig gedenkteeken van wederſpannigheyt was, hoe voordeelig het zelve ook anders mag ſchynen; dat een Koning geen vrede met ſijn onderdaanen maken kan, ſonder dat het blyke dat deze hem den Oorlog hebben aangedaan: nog hen vergiffenis doen, zonder dat het vaſt ſta datze Crimineele en ſchuldige ſijn geweeſt. Dat in het eerſte de Gereformeerde ſig hadden ſonder wapenen vergadert, en voor die gene die zy hun vervolgers noemden, gebeden; wel verre van gewelt met gewelt af te keeren; maar datſe eyndelyk tot de wapenen waren gekomen, om ſig te doen vreſen. Dat na den eerſten Oorlog zy ſig te vreden hadden gehouden, met het Koninglyke woordt, tot pand en verſeekering van de vrede; maar datſe tegenwoordig hadden begeert Plaatſen, Garniſoenen, *half verdeelde Geregts-Kamers*, en hondert andere verſeekeringen meer. Hier uyt trokmen een nieuw verwyt; dat hun Religie was verandert in een factie, datſe een anderen Staat, inden Staat hadden willen opregten, en datze tragten ſig de generale wetten te onttrekken, en dat door particuliere conceſſien en inwilligingen. 6. Boek 1600.

Het meeſte gedeelte van deſe tegenwerpinge was niet als een vernieuwinge van die gene, welke ten tyden van Carel de IX. voor den dag gekomen, en alſtoen wel kragtelyk wederlegt waren. Maar daar waren zedert dien tydt, ſoo veel nieuwe ſaken voorgevallen, die het regt der Gereformeerden hadden geſtyft, en een nieuw ligt aan de geregtigheyt van hunne klagten gegeven; dat het ligt valt te oordeelen, dat de Catholyken deſe ellendige verwytingen niet ophaalden, als om datze geen beter konden vinden. De Gereformeerden beleden een groot gedeelte, van het gene men hen te laſt leyde, en hoopten het ſelfs nog hooger op; maar ſy hielden ſtaande datter geen quaat in ſtak, om datſe niets gedaan hadden als het geen op het regt der natuere gegrond was, of dat, indien'er eenig quaat in ſtak, ſy daar geen ſchult aan hadden; en datmen de regte aanleggers en Auteurs daar van moſt aantaſten. Dat wanneer men genootſaakt is, ſijn Vyand eenig gevaar toe te brengen, het verwyt niet moet komen, op die gene die defenſive gaat, maar wel op de gewelddadigheyt van den aanlegger: Dat de noodwendigheyd der voorſorgen, en verſeekeringe, die gene die de ſelve verſoeken niet moet geinputeert werden, maar wel aan die geene wiens quade trouwe een ander verbindt om die te vereyſchen. Dat de Tractaten van vrede, tuſſchen Koning en onderdaanen, onder den tytel van Felonnye ſouden konnen gaan, indien deſe Koningen altoos Vaders van hun volk waren geweeſt, en billyke bewaarders van de regten en Privilegien, die hen van Natuurswegen of van geboorte toebehooren; om dat, ſulks vaſt geſtelt ſijnde, de wapenen ſonder een wettige reden ſouden opgenomen ſijn: maar dat den Oorlog niet ondernomen ſijnde als om ſig ſelven te beſchermen, wanneer de Vorſten hun naam en geſag aan de wreetheden en trouweloosheden der vervolgers overgeven; wanneer ſy hen Legers beſchikken om de gepretendeerde Ketters te vernietigen; wanneer ſelfs ſy ſig als hoofden van deſe verwoeſtende partye hadden verklaart; wanneer ſy hadden geſwooren, hun eygene onderdanen ſonder medelyden te verwoeſten; wanneer ſy hadden belooft bloet en leven, van deze ongelukkige, aan de belangen van een vreemde magt op te offeren, die geen andere reden hadden om de gepretendeerde Ketteren te haten, als datſe ſijn Tyranny verfoeyen, en zy de hoofden van hun Koningen van hun jok ſoeken te bevryen; wanneer zelfs ſy hadden geſwooren, hen geen woort als gedwongen te houden, en hen geen Tractaten van vreede te houden, als voor ſoo veel zy hen niet langer met voordeel beoorlogen konde; datmen alsdan wettiglyk de wapenen heeft konnen opnemen; en by gevolge, die niet, als door een Tractaat van vrede daar verdrukte partye genoegſame verſeekeringe by vindt, weder afleggen. Dat de Gereformeerde noyt de wapenen hadden aangenomen, ſoo lange men eenige forme van Juſtitie met hen gehouden heeft, latende hen middel om hun geloof te belyden, en hunne leere tegens de beſchuldigingen van hun Vyand voor te ſtaan; datſe geduldiglyk al het quaat, datmen hen geheele dartig jaren geduerende, hadde gedaan, geduldiglyk verdragen hadden, en al die bloedige Edicten, die de geheele werelt tegens hen opmaakten, en hen alle ſoorten van verſekeringe benamen, uytgeſtaan. Dat ſy deſelve ſtandvaſtigheyt hadden gehadt, wanneermen hen van het eene regt naar het andere ſleepte, wanneer men hun partye tot hun Regters maakte, namentlyk de Geeſtelyke, welkers haat ſy ſig op den hals gehaalt

Antwoorden.

1600. haalt hadden, door het ontdekken van het verderf van hunne leere, van hun tugt, en van hun zeden; wanneermen zelfs tegens hen nieuwe Regt-banken opregtede, en hen aan de inquisitie overleverde. Datse geen gedult hadde verlooren, terwyl men hen met duysenden door vonnissen in forme gegeven, hoewel onregtvaardig en wreed hadde doen doden; niet tegenstaande men uyt de Greffie konde toonen, meer als agt duysend vonnissen ter doot; zonder te spreeken van gevangenissen, confiscatien van goederen, bannissementen, en meer andere quellingen diemen hen hadde aangedaan. Datmen de wapenen niet hadde aangenomen; voor dat het eerste Edict van vryheyd van conscientie door het Hof op verscheydene manieren was geschonden: maar datmen die weder hadde afgelegt, en by deze, en by alle andere gelegentheden, zo haast alsmen hen de vreede weder aanbood; omtrent welke zaak men geensints de maxime van Catharina de Medices vergat by te brengen, die soo weynig werks van hun trouwbreuken maakte, en die, soo wanneer zy in haar trouwloosheden te kort schoot, altoos een zeker middel wist om hen weder te ontwapenen, gevende hen (gelykse wist te zeggen) *satheyd van Predicatien.* Sy toonden dat dit eerste Edict voor den Oorlog was gegeven, en datmen het niet hadde verkregen, als door Requesten en conferentien: dat de onderneminge van Amboise niet als een Polityke zaak was geweest, daar de Religie geen deel in hadde, als voor soo veel de Godtsdienst der hoofden van beyde de partyen verschilden: dat de trouwloosheden, wreetheden, en voornamentlyk de verschrikkelyke moort van het jaar 1572. wel te kennen had gegeven; datmen met het Koninglyke woord speelde, gelyk als met een werktuyg en strik, om de onnoselheyd en het goed vertrouwen der Gereformeerde mede te verstrikken: dat het nodig en (om anders zeggende de weereld niet te bedriegen) het meer als regtvaardig was geweest, te verzoeken, andere cautie, andere panden, en andere verseekeringen; als een woord dat soo menigmaal gebrooken, en wiens gezag, door soo veel bedriegeryen en snoodheden, waar toe het soo menigmaal als een dekmantel was gebruykt geweest, vernietigt was: dat zelfs zedert de Treves de Catholyken snoodelyk het goed vertrouwen der Gereformeerden hadden misbruykt: dat na datmen hen bedrieglyk door schoone beloften hadde doen verliesen de gelegentheyd van een voordeelige vrede te verkrygen, terwyl de Koning en de Catholyken selve hen van noden hadden; men hen door duyzend valse regten hadde opgehouden; door duyzend veragtingen, duyzend bespottinge hadde beledigt, om datze zo weynig voorsigtigheyd en Staats list hadden gehad. Van het welke de Catholyken evenwel groote reden van berouw te hebben, hadden, wanneer zy zagen in het beleg van Amiens, hoe veel hen en den Staat aan de vereeniginge met de Gereformeerde gelegen was. Te willen dan, na al deze dingen, de Gereformeerde voor schuldig doen passeeren, om datze niet konden goedvinden, sig blindelings, en zonder voorbeding in handen van hun oude vyanden over te geven, dat was by na gedaan gelyk de struyk-rovers deden, die het Proces aan den reysenden man wilden maken, om dat hy geen vertrouwen genoeg op hun woord hadde gehad: of om dat zy hadden liever de helft van het gevaar willen dragen, en sig ter weer stellen, als sig soo zonder wederstand den hals te laten breeken. Dat voor de rest, dese schaduw van een staat in een staat op te regten, niet als een malle verbeeldinge was; dat de plaatsen, welke men hen liet, den Koning toe behoorden, gelyk al de andere van zyn Ryk, die hy in handen hadde, sijnde onderhouden door sijn eygene penningen, bewaart onder sijn naam; ook was deze verpandinge niet geduerig; sy mosten na eenigen tyd van jaren, weder uyt hun handen gaan; wanneer de Catholyken sig zouden hebben gewoon gemaakt met hen in vreede te leven, en indien men wilde dat deselve sonder tegenspreeken, ten eynde van den bestelden tyd weder overgelevert werden, hadden de Catholyken niet anders te doen, als het nieuw Edict, met beter trouw en opregtigheyd naar te komen, als zy zo veel andere hadden gedaan.

HISTO-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

HISTORIE
DER
REFORMATIE
vande KERKE *van*
VRANKRYK.
SEVENDE BOEK.

Korten Inhoud van het Sevende Boek.

VRaag-ſtukken omtrent de nature van het Edict. Haar nuttigheyt. Staat van het Ryk voor en na het Edict. De Oorlogen wegens de Religie ſijn de alderwreedſte. Welk verſchil de ſtaats-kunde in een ſtaat niet behoord te lyden. Geregtigheyt van het Edict, het welke de goede trouw en Menſchelyke zeden herſteld. Dienſt van de Gereformeerde aan de twee Koningen gedaan. Geregtigheyt van vergeldinge na dienſt. Wat beloninge zy. Het Edict ſtaat de Gereformeerde niet toe het gene hen onderſcheyd van de reſt der Francoiſen, in qualiteyt van Onderdanen. Haar confeſſien zyn om die reden te regtvaardiger. Het geen het Edict de Gereformeerde toeſtaat verongelykt niemand. De Catholyke Religie heeft veel by het Edict gewonnen. Het Edict moſt onwederroepelijk ſijn. Confideratie op het woord en op de zaak. Regten van de Conſcientie. Kragten van de Edicten die haar vrydom mainteneeren; en van deze die tot Conſervatie van de Societeyten gegeven werden. De Conſervatie der Onderdanen is de eerſte verbinteniße der Souverainen. Daar is uatuurlyk een uytgedrukt ſtilſwygend Tractaat tuſſchen den Souverain en den Onderdaan; zelfs tußchen den Meeſter en den Slave. Kragt der Tractaten. Het Edict van Nantes is een Tractaat; het welke de forme van het Edict te aanzienlyker maakt. Twee opſigten van 't getracteerde in het Edict. 1. Tuſſchen den Koning en de Gereformeerde. 2. Tußchen de Gereformeerde en de Catholyken. De Gereformeerde tracteren met den Koning: 1. Over vergeldinge van hun dienſten. 2. Over hun verſeekeringe tegens hun Vyanden. Plaatſen van verſeekeringe. De Koningen konnen met hun Onderdanen handelen. Bewys daar van. De Gereformeerde waren in ſtaat, om met den Koning te konnen handelen. Ses aanmerkingen die zulks probeeren. Andere reflexien. Opſigten onder welke de Koning handelt. De Koning is ſcheyds-man van zijn Onderdanen, heeft den toeſtand der Catholyken, om het Edict te verlenen. Maxime van de Geeſtelykheyd, in de geſchillen, omtrent het Koninglyke. De Koning was garand en borge van zijn Edict. De Opvolgers zyn gehouden de Tractaten van hun voorſa-

ten

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ten naar te komen. Dat de Parlementen, de Geeſtelykheyd, de Paus ſelve, ſoo veel gedeelte in het Edict hebben als nodig was, om hen alle voorwendinge van klagten te benemen. Hervattinge van het vervolg der Hiſtorie. Conferentie tot Fontaine Bleau. Beweginge en drift der geeſten ter occaſie van het boek van de Euchariſtie. Verſcheydene Schryvers taſten het aan. De Koning wil de Paus bevredigen, en du Pleſſis mortificeeren. Verwyt van valſche citatien, drijft du Pleſſis tot betragtinge van ſijn eer. Ontſegginge die hy ſijn beſchuldigers doet, word door Perron aangenomen. Conferentie toegeſtaan. Swarigheden omtrent de zaak; en de plaats van wegen de Geeſtelykheyd. Andere van wegen de vrienden van du Pleſſis. Trappen van bedriegerye en valsheyd. 1. Men waarſchouwt du Perron, maar du Pleſſis niet. 2. Du Perron word verſchoont van in geſchrift het getal der paſſagien, die hy belooft hadde, te geven. 3. d' Ordere en de keure der paſſagien word hem gelaten, van het welke du Pleſſis de liſten merkt, en langen tyd deze conditie verwerpt. 4. Men intimideert hen met bedreyginge, de paſſagien in zyn afweſen te ſullen doen examineeren. De Conferentie by na afgebrooken; weder vernieuwt op onbillyke voorwaarden. 5. Du Perron geefter de wet over. 6. Een-en-tſeſtig paſſagien aan du Pleßis gegeven, om binnen agt uuren tyd te bewaarheyden. 7. Men ontneemt hem den nagt-ruſt. 8. De Koning ſtelt Commiſſariſen volgens gezag. 9. Geeft de meerderheyd van ſtemmen aan de Catholyken. 10. Verandert twee van de eerſt geſtelde in twee andere vermoedelyke. 11. Verkieſt twee wankelende Gereformeerde. Caracters van du Freſne, Canaye en Caſaubon. 12. Geeft de keur in het verweeren, ſig te bedienen van de woorden Faux en Fauſſe, te valſch en valsheyd. Wederzydſche Proteſtatie. Quaataardigheyd van du Perron. Forme van de Conferentie. Du Pleßis gecondemneert over 9. paſſagien. Generale en particuliere Reflexien. Du Pleſſis word ziek. Vervolg van de Conferentie. Vergaderinge van Châtelleraud tot Saumur overgebragt. Wanneerſe ſcheyde.

1600. Vraagſtukken omtrent de nature van het Edict.

MAar daar vallen andere opmerkingen omtrent deze ſaak te nemen, die van geen minder belang ſijn. Men moet weten of by ſig zelfs vaſt ſtellen dat de middelen, door welke men tot het verkrygen van het Edict gekomen is, onnoſel ſijn; het ook nut zy geweeſt, 't ſelve te geven; of het geregtig zy, daar in toe te ſtaan; of het een van deze Edicten is die een wezentlyke wet voor den Staat werden; en dat door de nature der dingen dewelke zy decideeren, of door de maniere van die te ordonneren; eerder als een van deze die niet ſijnde gegeven als om ſig naar den tyd te ſchikken, konnen, wanneer de ſaken veranderen, herroepen werden.

Het vraagſtuk van de nuttigheyd van het Edict, kan met weynige woorden opgeloſt werden. Men behoeft maar de grootheyd van het quaad of de qualen die de noodſakelykheyd daar van maken, en die het zelve gelukkiglijk heeft herſteld, naar te zien; gelyk mede de grootheyd der voordeelen die Vrankryk daar door bekomt; ſoo lang het met eenigen ſchyn van goeder trouwe geobſerveert en naar gekomen is geweeſt. Men hoeft maar alleenlyk een vergelykinge te maken, wat Vrankryk ſy geweeſt, eer dat dit Edict de vaſte gronden van de vrede hadde gelegt; en wat het binnen weynige jaren geworden is, zedert dat de gemeene ruſt weder is herſtelt geworden. Ik ſal niet ſpreeken van de ſchrikkelykheyd van den Borgerlyken Oorlog in ſig ſelven aangemerkt: ſy ſijn aan de gantſche weereld kenbaar. Daar is niemand die ſig niet ontſteld, wanneer hy bedenkt dat de leden van een zelfde lighaam, die ſig onderlinge een beſcherminge verſchuldigt ſijn, ſig wapenen om d' een den ander te vernietigen, dat een ſtaat ſijn kragten tot ſijn eygen ondergang aanwend. Dat de raſerny al de banden van ſocieteyt en de nature ſchend en verbreekt; datze Borgers tegens Borgers in het harnas ſteekt; den eenen bloedvriend, ja zelfs den eenen Broeder tegens den ander het

Staat van het Ryk voor en na het Edict.

ſtaal

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

6. Boek
1600.

ſtaal in de hand geeft. In duyſent Schryvers ſoumen deſelve opmerkingen konnen vinden en ontmoeten.

Maar ik kan geenſints verſwygen, wat ſchrikkelyke verwoeſtinge ſoo veel jaren Oorlogs door het gantſche Koningryk hebben gemaakt. Het vlakke Land was t' eenemaal geruïneert, de Huyſen, Slooten en Steden waren in een algemeen verval; men zag over al niet, als ſteenhoopen en droeve ruïnen; en de plaatſen zelve diemen hadde geſterkt waren maar half gerepareerde vervallen, waar heen men ſig begaf, om een ſchuylplaats te hebben, als plaatſen, diemen wegens haar luyſter en ſchoonheyd Steden mogt noemen. Daar was niemand die ſtaat op ſijn inkomſten konde maken, die van den Adel en het Krygs volk beſtonden uyt een ſlag van plondery, die de nood vry ſtelde. Die van de Borgers, die niet beſtonden als uyt huyſen en Landeryen, of die renten op eens anders Goederen hadden ſtaan, hingen af van de ſterkſte, en die wierden hen doorgaans door het loopen der vyanden weggenomen. Der Kooplieden middelen, waren by na tot niet gebragt, om dat de koophandel in een bedorven ſtaat niet konde bloeyen. De Kerkelyke zelfs klaagden dat hun goederen geſurpeert wierden, en dat gelyk het eene gedeelte van den Staat de wille niet hadde, alzo ook het andere niet magtig was haar tienden en land-regten te betalen. De Koning was zelfs nog armer als ſijn Onderſaten: ſijn domainen waren verpand, ſijn pagten en ſchattingen qualyk betaalt, alle ſijne regten waren tot een ſlegten prys gebragt, elders hebbe ik daar meer van geſprooken, als dat wel verre van ſig in ſijn Koninglyken luyſter te konnen ophouden, hy geduerende het beleg van Orleans, niet genoeg hadde, om ſijn tafel te verſorgen, nog om ſig als een gemeen Edelman te kleeden. Daar was maar van noden den inlandſchen Oorlog ſijn gang te laten gaan, om dit, het welke ſoo begonnen was, ten uyterſte te brengen, en een Staat in ellende te doen verſmooren; wiens leden, die de kloekſte ſcheenen, niet anders deden, als te ſleepen en te quynen, op den oever van een volkomene verſtroyinge. Men kan hier uyt genoegſaam oordeelen, hoe het met de bedieninge van Juſtitie onder de regt-ſaken der huys geſinnen was geſtelt, en hoe ſoo veel jaren troubles by na al de bedieningen der Regters hadde bedorven; en wat preſcriptien, en conflicten, onſeekerheden van poſſeſſien der verkregene of geërfde goederen, door duyſend verwarringen, die niet te ontwarren waren, indien de loop van deze ongeregeltheden, door een gelukkige veranderinge niet geſtuyt wierden; hier uyt ontſtonden. Het Koninglyk geſag hadde ſulke harde aanſtooten, geduerende deze lange verdeelingen geleden, dat het niet anders meer was, als een tytul in de lugt, dewelke nog ſekere effecten, nog magt om ſig op te houden hadde. En de ſtaat zelve die geduerende ſoo veel eeuwen zulk een glorieuſen rang in Europa gevoert hadde, was nu voor de vreemdelingen niets anders als een voorwerpſel van medelyden of veragtinge; na datſe hun deel aan de ſaken van Vrankryk hadden. Dit Koningryk, het welke ſoo lange een toevlugt voor de verdrukte was geweeſt: was niets anders als het ſpeeltuyg van de verdrukkers, en het ſchouw toneel, op het welke ſy die de ſterkſte waren, door hun intrigues de alderbloedigſte Treur-ſpeelen, deden vertoonen.

Maar nauwelyks was het Edict verkondigt, of de vreede herſtelde Vrankryk, en men zag, om zo te ſpreeken, binnen den tyd van vier-en-twintig uuren een onordere van veertig jaren herſteld. De overvloed en voorſpoet quamen weder van langer hand in de huysgeſinnen. De ordere en ſinnelykheyd quamen weder in de affairen. De Landeryen begoſten weder gebouwt te werden, en de hoop van een langduerige geruſtheyd gaf moet aan de gantſche weereld de Schip-breuk van hun erfeniſſen weder te vergaderen. Een ieder quam weder in het ſijne; nam ſijn regten weder aan, en hervatte ſijn actien en verzoeken. De Kerkelyken hadden daar geen minder voordeel by, als alle de anderen. De Koning won daar meerder by als iemand; de glants en Majeſteyt quamen weder in ſijn huys, en hy hernam ſijn gezag over het Volk; de vreemdelingen begoſten dezen herboorene ſtaat of met eerbiedigheyd of met ontzag aan te ſchouwen. De ruſt van Vrankryk ſtelde geheel Europa weder in een gelyke belants. De Koning jalours op ſijn woort, hadde wel haaſt de vertrouwentheyd van ſijn verwanten en Geallieerde, en gelyk hy geen andere Ambiſie hadde als tot het goede van de weereld te heerſchen, en dat zonder op iemant te uſurpeeren, zonder wreedheyd, zonder konſtenaryen en liſten, was hy alſoo haaſt, alsmen hem vreedſaam de liefde van ſijn Onderdanen zag te ſijn, den Arbiter en ſegsman van de Chriſtelyke Princen, en de verwonderinge zelfs van ſijne vyanden.

De Politique Staats-mannen hadden ontzag voor ſijn magt, en uit vreeze dat deſelve

1600. ve te verre mogt uytloopen, vonden zy dienſtig ſig van hem, door een vervloekelyke moort te ontſlaan. Men kan oordeelen hoedanig de ſnelle vloet van deze gelukkige herſtellinge was, uyt de korten tyd dieſe den Koning by het leven lieten, na dat hy de vrede aan ſijn Volk gegeven hadde. Nauwelyks waren tien jaren na de herſtelde ruſt en ſtilte verſtreeken, alsmen ſig tot deſe ſchrikkelyke extremiteyten liet vervoeren. En ſoo hy ſelfs nog ſoo lange geleeft heeft, ſulks is niet geweeſt dat men niet al vroeger door wrede t' ſamenſweeringen op hem toegelegt heeft. Gelyk het uytwerkſel het beſte bewys van de nuttigheyt van een ſaak is, ſoo kanmen uyt dat van het Ediɛ̃t beſluyten dat de Koningen noyt een heylſamer wet aan hunne onderdaanen hebben gegeven. En daarom is het, dat de beſte redenen, om deſe aan wien men het Edict moet doen gelden, te vergenoegen, van de nuttigheyt deſſelfs genomen ſijn. Deſe die de grootſte begeerte of het meeſte belang hadden, om den aangroey der Gereformeerde te verhinderen, wierden daar alderbeſt door ter neder geſet. Sy erkenden dat de Staat de inwendige vrede meer van noden hadde, als die van buyten, en dat zynde inden Staat om geheel door die lange verdeelingen te niet te gaan, ſy niet als door eendragt konde herſtelt werden.

De Oorlogen om de Religie ſijn de wreetſte.

Dit was ſelfs des te nodiger, om dat dewyl de ſaak de Godtsdienſt aanging, en de Oorlogen, die dieshalven ontſtaan, altoos wreerder en bitterder ſijn als eenige andere, die een andere oorſaak hebben. Om dat de haat veel heviger is, en nog van dag tot dag geweldiger werdt door den yver die de gemoederen dryft. De wreetheyt van de alderwoedenſte, kan ſomwylen door de reden geregeert werden; maar de wreedtheyt van devotie, luyſtert naar niets het geen haar geweldigen drift, maat en palen ſou konnen ſetten; om dat de ſoodanige van hun onmenſchelykheyt een pligt maken; ſig wysmaakende, dat te grooter hun bitterheyt, te grooter hun Godtsdienſtigheyt is. Invoegen dat het Edict geen eynde van een Oorlog van deze natuere gemaakt hadde, noyt geen ſtaat ſig minder van een algemeene verwoeſting ſou hebben konnen bevryden als deze: om dat de ſwakſte partye, nog ſterk genoeg was, om die gene die ondernomen hadde hen te verwoeſten. tot het uyterſte te brengen; en alſoo de helft van de ſtaat, die de andere helft zou hebben vernietigt, daar na de magt niet ſou hebben gehadt ſig ſelven ſtaande te houden.

Wat verſcheydentheyt de Staatkunde in een Staat niet behoort te lyden.

Alles watmen hier tegens ſou konnen ſeggen, is, dat een ſtaat door de verſcheydenheyt van Godtsdienſt word als mismaakt: en dat dit onderſcheydt van gevoelen, een heymelyken afkeer, in de gemoederen voedt, die de ſtaat van langer handt, gelyk een inwendige ſiekte, verteert. Datſe altoos een Poorte, tot vernieuwing van een Borgerlyken Oorlog open houd, om datſe altoos een onverderflyke ſtaat en factien en aanhangſelen binnen in ſig voed. Ik ſta toe dat het te wenſchen was, datter meer uniformiteyt en enkelheyt van gedaante in de Chriſtenheyt zy, maar gelyk ik deze materie niet als een Godtsgeleerde mag verhandelen, ſal ik my vergenoegen te ſeggen, datter niet als een ſlag van verſchillentheyt zy, die de ſtaatskunde kan veroordeelen; namentlyk deſe die quade gevolgen heeft, en die gelegentheyt geeft aan de eene partye om de andere te verdrukken. Maar wanneer der een verſchillentheyt is, van welke de quade uytwerkſels door goede wetten ingetoomt ſijn, kan deſelve niet veroordeelt werden. Het ſou gevaarlyk voor de Staat geweeſt ſijn, twee Godtsdienſten te verdraagen, met hen toe te laten, altoos met malkander over hoop te leggen, en altoos hen toe te laten, ſig zelven met vernietiging van de andere partye voort te ſetten: maar daar was niets te vreſen voor de Staat, alſmen de verſchillende partye tot een onderlinge verdraagſaamheyt verbindt. Het gaat met de verſchillentheyt inde Religie, gelyk met de verſchillentheyt der Profeſſien, indien men die lieden die een verſchillende wyſe van leven aanvangen, toeliet malkander den Oorlog aan te doen; aan de luyden van de juſtitie by exempel, met openbaar gewelt, de koopluyden of ambagtsluyden te onderdrukken, de ſchade voor den Staat ſou blykelyk ſijn; maar doende hen in vrede onderlinge leven, ſoo verlieſt de Staat niets, en ſy ſijn zelfs d' eene nut voor d' andere. Van gelyken wanneer een Staat word gedrongen verſcheyde Religien te tolereeren; het is onmooglyk datſe geen nadeel lydt, indien men den eenen in het gevoelen laat, dat zy wettiglyk den anderen vervolgen en vernietigen mag.

Dit is het geene de partyen, en factien maakt, dewyl de t' ſamen-ſweeringe van d' eene, de andere ſtelt in de nootwendigheyt van ſig te moeten vereenigen, om ſig tegens haar wederpartye te beſchermen. Maar wanneer men hen evenmatige of billyke Wetten heeft gegeven, behoeftmen die maar wel waar te nemen, om het quaat te verhin-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

hinderen, dat het verschil der gevoelens sou konnen te wege brengen. De onderdanen sijn in een staat, het gene de kinderen of domestiken sijn in een huysgesin; en de verschillentheyt der gevoelens is dat van de gematigtheyt der humeuren en verschil van neygingen gelyk. Gelyk nu de verschillentheyt der humeuren de rust van het huysgesin niet verhindert, wanneer de huysselyke wetten aldaar wyslyk en getrouwelyk werden waargenomen; alsoo sal het verschil inden Godtsdienst geen Staat ontrusten, wanneer dese die daar leden van sijn, sig onderlinge als kinderen van eenen Vader, of dienaars van een selve meester aanmerken; en de opperheer hen een gelyk regt toe brengende, niet tegenstaande dit verschil, sorge draagt, dat van alle kanten de wetten van vrede diemen hen gegeven heeft, wel werden waar genomen.

Van daar komt het dat in die landen alwaar de onderlinge verdraagsaamheyt groot en misschien al te generaal is, de gerustheyt aldaar niet minder is: en dat in Vrankryk selve het verschil in de Godtsdiensten niet verhindert heeft, dat de staat aldaar vyftig jaren voorspoed genooten heeft, en tot een trap van mogentheyt gesteygert is, die by na aan geheel Europa de ketenen van slaverny gegeven heeft. Nu om naar de staatskunde te spreeken, het geene aan de gerustheyt van een staat geen hinder toebrengt, het geene den loop van haar geluk niet stuyt, het geene haren aangroey niet verhindert, sal haar ook noyt defigureeren of mismaken. Men heeft niets aanstootelyks, of mismaakts in de Regeeringe, als sulks dat schaadelyk is. Alles is daar schoon, dat nut is, alles is daar verdraaglyk ten minsten, wanneer het geen quaat doet. Dit kan geensints tegengesprooken werden, in de saken die het Goddelyk regt niet omverre werpen; nog de natuerlyke billikheyt en eersaamheyt weg nemen, en by gevolg is het waar en seeker inde verdraagsaamheyt omtrent den Godtsdienst. Sy misstelt genen staat, wanneer zy sig niet uytbreyd omtrent Religien, die de ware gronden van Godtsaligheyt wegnemen; jaa dese verdraagsaamheyt kan selfs voor een çieraat verstrekken, om datse over het volk als een lugt van vrede en liefde uytbreydt, welke een van de glorieuste hoedanigheden van de mensheyt is. De Gereformeerde Religie nu, genomen dat sy al de suyverheyt niet besat diese sig selven toeschryft, is ten minsten een van dese Godsdiensten, diemen niet kan beschuldigen het minste fondament van de Godtsaligheyt weg te nemen. Men kan sonder lastering nog haar Morale en zedestandt bederven, nog haar leeringe, Goddeloos, nog haar discipline en zeden-tugt oproerig noemen. Indien het waar sy datse een gebrek heeft, dat sou een al te scrupeleuse tederheyt en nauwgesetheyt sijn, welke haar verhindert te geloven, en te practizeeren, sulks als zy verseekert is, dat Godt nog bevoolen, nog voor goedt gekeurt heeft. Waarlyk een verdraagsaame nauwgesetheyt, indiener oyt eenige sy geweest, nademaal der niets is, tegens het welke onse Conscientie meer behoorde op haar hoede te sijn, als tegens de leeringen, of diensten, diemen onder den naam van Godtsdienst komt in te voeren, tot nadeel van de wille van Godt. By gevolge kan zy verdragen werden, sonder dat haar vryigheden den staat daar sy verdragen werdt, een quaat aansien geven.

Hoedanig de natuere van de Gereformeerde Godtsdienst zy.

Indien de nuttigheyt van het Edict groot was, haar geregt en billykheyt was niet minder. Het is een geregtig sijn, niet wreet te sijn; of indien men t' eeniger tydt sulks uyt vooroordeel heeft moeten sijn, of door een blinden yver, door drift van passien, het is een geregtigheyt sulks niet altoos te sijn. Nog regtvaardiger is het, nog trouwloos, nog verrader te sijn, en indien nu en dan de reden sig selven te buyten gaat, soo verre als toe te laten, datmen sulks werde, het is van een nootwendige geregtigheyt, soo haast als mooglyk zy, weder tot de goede trouwe te keeren. De wreetheyt en trouwloosheyt sijn de schande van de menschelyke natuere: het medelyden en de opregtigheyt, sijn de aldervastste goederen van de Societeyt. Indien dese haar door bedrog en Barbarisheyt werden ontnomen, en dese haar plaatsen komen in te nemen, soo isser geen meerder regtveerdigheyt als hen die weder te geven, met soo haast als mooglyk zy de goede trouwe en menschelykheyt in hun regten te herstellen. Nu haddemen van over lange den een en den ander laten varen, voor soo veel de Gereformeerde aangaat: vindende men in de Geest der Catholyken nog barmhertigheyt nog opregtigheyt meer. Het hadde meer als vyftig jaren geduert datmen hen door alderhande straffen hadde doen sterven; en meer als vyfendartig datmen hen den Oorlog aan dede sonder quartier, en men hen geen vrede gaf, als om te beter sijn Mesures te nemen, en de beste gelegentheden waar te nemen, om hen geheel te vernietigen. De yver selve der Catholyken, alsse al redelyk en billyk was geweest, konde niet minder als sig vermoeyt bevinden na soo veel onnutte poogingen. Wanneer der iets Godtsdienstigs en iets van

Geregtigheyt van 't Edict.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1600. het Euangely in deſe wreetheden mogt bevonden werden; de Catholyken hadden genoeg gedaan om hun gewiſſe te quyten. Het was dan geregtig tot ſagter middelen te komen, en het was tydt deze geſtrengheden te modereren; in het midden van al de welke, de Gereformeerde niet hadden gedaan, als meer en meer aan te groeyen. Men hadde onnuttelyk de onderwerpinge van deſe gepretendeerde afgedwaalde betragt, en hen als op den regten weg te brengen, geſogt; en dat door alle wettige en onwettige middelen die het verſtandt kan bedenken; ſelfs ſoo verre als daar door, het bloeyenſte Koningryk van het geheele Chriſtendom tot op den oever van haar uyterſte verderf te brengen. De Inductien, de beloften, de weldaden, de ſchriften, de Predicatien; de Conferentien, de dreygementen, de ſtraffen, de Moorderyen, de ongeregtigheden, de bedriegeryen, de verraderyen, al de konſten van een bedrieglyke vrede, al de geweld-plegingen van een Oorlog ſonder barmhartigheyd, waren zonder voordeel in het werk geſteld. Men hadde gebannen, weder in geroepen, berooft, weder herſteld, vervolgt door al de Kerkelyke en wereltlyke jurisdictien, zelfs met de wreetheyd der inquiſitie, al het gene den naam van Gereformeert droeg. Men hadder Edicten van vrede en Oorlog ſoo menig gegeven en weder herroepen, dat het langer onmooglyk was een ſpel ſoo ſchadelyk voor de Menſchelyke ſocieteyt uyt te ſpeelen. Het was ongeregtig dat de Religie langer diende tot een dekmantel van ſoo veel verwarringe: het was ook niet meer als regt by gevolge, dat de goede trouwe en Menſchelykheyd hun rang en ordere weder in de weereld namen, en datmen de dwalende gewiſſen toeliet, ſig volgens hun ligt en kenniſſe te beſtieren; na datmen ſoo lange om niet gearbeyd hadde, om hen die van andere te onderwerpen.

Welke de goede trouwe en Menſchelykheyd herſteld.

Dienſt van de Gereformeerde.

Vorders deze gepretendeerde dwaalders, die geen ander quaat aan den Staat hadden gedaan, als datze de wapenen tot hun eygene beſcherminge, en dat tegens hun ongeregtige verdrukkers, hadden opgenomen, hadden aan dien ſelven ſtaat lange en getrouwe dienſten beweezen, betuygt door ſoo veel Acten van den tyd, die daar de geheugniſſe wel van zullen bewaren; beleden door alle de billyke Hiſtorien, maar alleen door de Miſſionariſen betwiſt, welkers onbeſchaamtheyd alle luyden van eere voor het hooft ſpringt. Soo is daar nu een reden van regt en natuurlyke billykheyd, die de vergeldinge aan den dienſt vaſt hegt; en die als een uytſpoorige ongeregtigheyd de raſerny van vervolgen, van verdrukken, van vernietigen van die gene van de welke men onderſtand en heylſame pligten ontfangen heeft, doet aanſien. De Gereformeerde, die ten tyden van het Edict, al de Franſche Catholyken van hun getrouwigheyd tot getuygen hadden; de eene, om datſe by hun onderſtand voordeel getrokken hadden; de andere, om dat het tegens hen ware, dat het zelfde gedaan was, ſpraaken vryelyk van de langheyd en gewigtigheyd van hunne dienſten. En in deze twee ordren van Catholyken, warender die ſig niet ſchaamden het ſelve toe te ſtaan. Wanneer Hendrik de III. den Hartog en Cardinaal van Guiſe hadde doen ombrengen, bevonden ſig de wederſpannige Catholyken zonder gelykeniſſe veel ſterker als die in de gehoorſaamheyd gebleven waren; en deze zouden wel haaſt het onderſpit gedolven hebben, indienſe van elders geen onderſtand bekomen hadden. Maar wanneer ſig de Gereformeerde by des Konings partye voegden, veranderden de zaken wel haaſt van gedaante, en de goede partye zag ſig in ſtaat om de andere onder de knie te krygen. Men heeft maar een weynig regtmatigheyd en billikheyd van noden, om te ſien wat gedeelte, deze die ſig by hun Koning vervoegende de ſaken niet alleen balanceerden, maar ook deden overſlaan, aan de behoudeniſſe van den ſtaat hebben gehad. Men zou konnen zeggen, zonder iemand te verongelyken, dat zy de ſelve alleen hebben bewaart, nademaal zy zelfs de Catholyken hebben bewaart; die daar na met hen aan het zelfde werk hebben gearbeyd. Maar ik zal my te vrede houden met te zeggen, dat ten minſten ſy tot deſſelfs behoudeniſſe geholpen hebben. Datze met de getrouwe Catholyken de eer van de Kroon te onderſtutten, en die op het hooft van den wettigen beſitter te houden, hebben gedeelt; dat na de zelve op het hooft van Hendrik den darden beveſtigt te hebben, ſy ſijn opvolger hebben geholpen die te aanvaarden, en de regten die hy op den zelven hadde, tegens al de raſernyen van de Ligue en tegens al de t' ſamenſweeringen van Spangien en Italien te beſchermen.

Gedaan aan twee Koningen.

Regt van vergeldinge na dienſten.

Wat vergeldinge zy.

Het was dan meer als regt dat zy zoo wel deel aan de vergeldinge hadden als andere; en dat na met hen moeyelyke laſten en gevaren van den Oorlog te hebben uytgeſtaan, zy ook aan de ruſt en vreugde van de vreede hun deel hadden. Nu is dit al het geene het Edict van Nantes voor hen gedaan heeft. Daar valt evenwel nog iets te zeggen.

Wan-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Wanneer men ſpreekt van vergeldinge, verſtaat men iets, het geen den eenen menſch van den ander onderſcheyd, het welke geeft aan den eenen, uyt oorſaak van verdienſten, of pligten, het gene het een ander onthoud; voor den welke men deſelve verpligtinge niet heeft. Tuſſchen den Prins en den Onderdaan; geeft de vergeldinge, aan die gene die ontfangt iets meerders, als de Prince hem ſchuldig was, in opmerkinge van de qualiteyt van Onderdaan, en die hem als trekt buyten de egaliteyt en gelykmatigheid, waar in andere blyven. Indien het dan regt en op de blykelykſte gronden van het natuurlyk ligt geſondeert is, datmen aan getrouwe dienaren die vergeldinge doet, die hen van andere uytſonderen; hoe veel regtvaardiger is het dan nog, hen tot vergeldinge toe te ſtaan het gene niet meerder doet, als hen met andere in gelykmatigheyd te ſtellen? Deze genadegiften nu en de privilegien, die het Edict verleent, ſijn niets anders als een vergeldinge van deze laatſte ordere. Het Edict geeft de Gereformeerden niets, het gene hen van de andere in qualiteyt van Onderdanen onderſcheyd, en het geen voor eenig teken van voortſetting ſou konnen paſſeeren. Het geeft hen niets als de veyligheyd van hun perſoonen, van hun goederen, van hun leven; en als de vrydom van hun conſcientie, als het regt om God te eeren, en hun ſaligheyd te bewerken, naar het ligt dat zy ontfangen hebben; als een gelyk gedeelte met alle de andere, aan de beſcherminge der wetten, en de bedieninge der Juſtitie; als te hebben de zelve openinge, om tot Ampten te komen, door verdienſten, tot profeſſien door genoegſame kenniſſe, tot gilden en handwerken door hun bequaamheyd, als gelyk de andere by een komen, om wegens hun gevoelens te confereren, en ſig onderlinge in Acten van de Religie en Godſaligheyd te helpen, en met hen gelykmatiglyk het regt te genieten, het gene de nature geeft, aan de Vaders over hun kinderen, of de meeſters over die gene die zy beloonen; als te deelen aan het onderlinge onderſtand van de ſocieteyt en geſelligheyd, geduerende haar leven, en de pligten van de begraafniſſe naar hun doot. In een woord, men geeft den Gereformeerden in het Edict niets, het welke de andere niet hebben. In tegendeel, het meeſte van deze gemeene regten, diemen hen geeft, hebben hun ſekere bepalingen; dewelke genoegſaam doen ſien, dat het gebied en heerſchappye aan de zyde der Catholyken waren, en dat de Gereformeerde niet anders waren als mede gezellen tot deze voordelen, door een Tractaat van onderlinge tolerantie. De verſekertheden zelve ſijn een bewys dat de gelykmatigheyd niet volkomen was, en dat de magt en het credijt, aan de zyde der Gereformeerde niet ſtonden. Men neemt geen verſekeringe als tegens de ſterkſte, of de vermoedelykſte, en deze zelve dieſe verſoeken, erkennen daar mede, een ſlag van overheyd in deze, dieze geven.

Het Edict ſtaat de Gereformeerde niets toe het geen hen van de andere Françoyſen en ſtaat van Onderdanen onderſcheyd

Dit alles ſijnde onwederſprekelyk, ſoo was het van een natuerlyke geregtigheyt, aan den dienſt der Gereformeerden deſe gunſten toe te ſtaan; die niets deden als hen met huns gelyken egaal te maken. En dat was eygentlyk hen niets toe te ſtaan. Het was niets als hen te geven dat hen toebehoorde, en hen te Mainteneren in de regten van hun natuere, en die gene waar toe ſy, door hun geboorte quamen, gelyk alle de andere, die een ſelfde lugt met hen in ademden en een en den ſelfden Prins gehoorſaamden. Daar is niets regtvaardig te noemen, indien deſe conſervatie van deſe gemeene regten ſulks niet ſy; en dat ter gunſte van die gene die het Vaderlandt, ten minſten deſelve pligten, en deſelve dienſten met de reſt van hun medeburgers hadden gedaan. Datmen vaſt ſtelle voor een moment, dat deze voordeelen den Gereformeerden, na hunne dienſten ſijn geweygert, of ſonder voor af te ſtellen, datmen aanſie wat ſy waren, eermen hen het Edict verleende, en wat zy ſijn zedert men het ſelve weder heeft ingetrokken. Men ſal ſien Gereformeerde en Catholyken, ten minſten in de ſelve ſtaat van gehoorſaamheyd, bekleeden de ſelve Ampten, en deelagtig aan de ſelve nootwendigheden, van den Staat; toelopende tot de ſelfde gelegentheden, om hun Princen dienſt te doen; hebbende de ſelve Borgerlyke wetten, de ſelve verbinteniſſen, deſelfde belangen, deſelve Vyanden.

Deſe Conceſſien ſijn om die reden te regtvaardiger.

Soo veel egaliteyt in alle dingen, vereyſt dat deſelve ook zy in al de reſt. Maar men ſal die ſien ophouden, ſoo haaſt alſmen ſijn oogen op de Gereformeerde ſal ſlaan, ſoo alſſe van de gunſten van het Edict berooft ſtaan. Men ſal hen ſien, qualyk gehandelt in hun perſoonen; geruineert in hunne goederen; uytgeſlooten van Ampten ſoo eerlyke als profijtelyke; gebannen uyt hun Vaderlandt; berooft van alle hunne regten, van Conſcientie en nature; en eenige verdienſten, hoe genoegſaam ſy ook mogen ſijn; berooft van alle conformiteyt met de andere, die geen beter onderſaten ſijn als ſy, wel

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1600. verre van belooningen die hen onderſcheyden, te genieten. Inder waarheyt men kan ſig de minſte verbeeldinge van deze ſoo wonderbare disproportie niet voorſtellen; in deze geweld-dadige afſonderinge van verdienſten en vergeldinge, door welke deze die op eenige verdienſten konden reekeninge maken, in plaats van gelyke genade-giften, als deze diemen andere in diergelyke geval toeſtaat, zelfs niet vinden, tot vrugt van hun moeyten, nog hun veyligheyd. Kan de geregtigheyd lyden dat dat gedeelte van den ſtaat, dat, om niet meer te zeggen, met de andere tot conſervatien van den zelven heeft gediend, verdrukt ſou werden; en vernietigt blyven, te vier en te ſwaarde vervolgt, en dat door het andere, dat zonder haar niets zou ſijn dat het is? het ſou dezelve zaak ſijn, indien een Prince, hebbende door onderſtand van ſijn Krijgs-luyden groote conqueſten gedaan, zou ordonneeren, aan de helft van ſijn Leger, de andere tot vergeldinge in ſtukken te kappen.

Het gone het Edict den Gereformeerden toeſtaat doet niemand ongelyk.

Ik ſta toe, datter na al deze reflexien, nog een ſwarigheyd overig zou zyn; indien, om deze gunſten de Gereformeerden tot te ſtaan, men andere daar van zou hebben moeten beroven. De geregtigheyd laat niet toe, om den eenen te verryken, den anderen te berooven; om dat haar voornaamſte fonctie beſtaat, in een ieder het ſijne te conſerveeren. Maar de vreede der Gereformeerde ontnam de Catholyken niets. De regten van de nature en de geboorte, ſijn van deze goederen die men ondeelbaar in perſoon beſit; en in het genot van welke, de voordeelen van den een geen breſſe aan die van een ander maken. De vryheyd van iemand hoe verre ook uytgeſtrekt, beſluyt die van ſijns gelyken, in nauwer bepalinge niet, zy konnen beyde eenpaarlyk te zamen vry ſijn. Gevende aan den eenen, het regt om naar waardigheden en vergeldinge, door waarde en dienſten te ſtaan, laatmen aan alle andere de ſelve poorte open, om langs de zelfde trappen daar toe te komen. Een Vader verlieſt niets van ſijn wettig gezag, over ſijn Kinderen en ſijn huys-geſin, hoewel al de andere Vaders de zelve magt beſitten. De Conſcientie van een Catholyke is niet min vry, of wel die van een Gereformeerde, niet gepynigt werde. In een woort, al deze voordeelen, ſijn zoodanig, dat de eene daar by kan winnen, zonder dat de andere verlieſt. Gelyk het regt van Borgerſchap, datmen iemand toeſtaat, geen verminderinge en afkortinge van dat van een ander is; nog ook geen uytbreydinge die hen iets beneemt: gelyk mede de vrydom, die de nature aan een ieder geeft van de zelfde lugt in te ademen, en door een en deſelve zonne verligt te ſijn, niet maakt dat de eene meer deel als de ander, aan lugt of zonne heeft. Maar behalven dat de Catholyken namen alle voorbeſorginge die zy konden imagineeren, om daar niets by te verlieſen, ſy herſtelden hun Religie, in alles, dat den Oorlog haar ontnomen hadde. De tyd heeft doen ſien dat zy zelfs veel by het Edict gewonnen heeft. Sy hadde in Vrankryk van te vooren vry veel minder glants en heerlykheyd, als zy daar na gehad heeft; het welke geen kleyne ſaak voor haar is, nademaal deze weereldſche praal een van de voornaamſte voorwerpſels maakt die haar ſtaats-kunſt en Politique beoogt. Daar-en-boven zy bewaart door het Edict haar heerſchappy, haar Kerken en haar huyſen, haar inkomſten, Kerkhoven en Ceremonien, en wel verre van haar voorregten te ſien verminderen, ſoo verkrygt zy nog nieuwe daar door. Invoegen de comceſſien van het Edict, ſijnde gefondeert op de nature der dingen ſelve en op de Borgerlyke regten, die de geboorte verſellen, en aan de andere zyde niemant ontnemende het gene zy aan ſoo veel duyzenden van wettige leden van den ſtaat conſerveeren, ſoo is het een blaarblykelyk regt dat de Gereformeerde daar het genot van hebben. Hier was geenſints plaats voor de exceptie van eens anders regt; dewelke de Koningen van Vrankryk voorheen, in alle hunne brieven uytdrukten, en dewelke natuurlyker wyſe, in alle Acten van goede trouwe en wettige autoriteyt onder verſtaan moet werden; daarſe niet uytgedrukt werd. Gelyk nu de genade giften diemen de Gereformeerde gedaan heeft, zaken ſijn, by de welke de andere niet verlieſen, ſoo iſſer niemand, die oyt met regt daar over heeft konnen klagen of ſig daar tegen ſtellen.

De Catholyken Religie heeft by het Edict gewonnen.

Het Edict moſt onwederroepelyk ſijn.

Voegende deze twee hoedanigheden van het Edict, daar wy van geſprooken hebben te ſamen, ſoo ontſtaater een darde uyt, namentlyk van geduurſaamheyd of onwederroepelykheyd, welke geen zaak beter als wetten en Tractaten paſt, van welke de geregtigheyd en nuttigheyd niet betwiſt konnen werden. Ik ben niet van mening op deze twee woorden te blyven ſtaan, voor ſoo veel ſy in het ſelve werden gebruykt: ik weet wel dat zulks veel gevolgen ſou onderworpen ſijn, dat om eeuwige en onveranderlyke wetten te geven, het genoeg ſy hen den naam daar van toe te eygenen. Hoe-

wel

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

wel de Eeden en de beloften de kragtigſte verbinteniſſen ſijn, met welke de menſch ſijn conſcientie kan belaſten, zo ſijnder evenwel die in ſig zelven een merkteeken van onwaarde, die de verbinteniſſe verbreekt, in ſig beſluyten. Soodanige ſijn deze, by welke men ſig aan of ongeregtige of onmooglyke ſaken verbind. De naam van ligtvaardig, reukeloos en temeraar, zal de zelve altoos by blyven: maar deze konnen niet onwederroepelyk ſijn, al haddemen al de woorden die het zelve beteekenen daar by uytgedrukt. Men vind van gelyken wetten, die in ſig zelfs den tytel van herroepelykheyd mede brengen; hoewel deze die de zelve publiceert, ſig met formeele woorden verbind deſelve noyt te zullen wederroepen. Soodanig ſijn de wetten die tot ongeregtigheden of tot wreedheden verbinden, en ſoodanig ſijn ook de Tractaten, die de contractanten, tot het ſchenden van de menſchelyke beleeftheyd of eerſaamheyd benootſaken. Soodanig is het Edict door het welke Louis de XIV. het Edict van Nantes herroepen heeft, het welke in de grond niets anders als een ſolemneele beloften is, van noyt regt, aan een groot gedeelte van ſijn Onderſaten te doen. Datmen deze Actens den naam van onwederroepelyk geve, zo veel men wil, zy laten daar omme niet wederroepelyk te ſijn, om datze nul en van geender waarde ſijn; en men hen het regt aangaande de Eeden, omtrent ſchandige zaken, diemen niet behoeft naar te komen, kan toepaſſen. Evenwel moet men ſig niet in beelden, dat deze Termen ydel ſijn, gelyk eenige Clauſen, die in de Contracten alleen om de Formaliteyts wil gebragt werden; dog de zelve nog volkomender nog vaſter maken. Men moet niet geloven, dat deze Termen van welke de beteekenis ſoo wel bekent is, dezelve verlieſen, ſoo haaſt zy in een Edict komen; gelyk of zy alleenlyk wilden zeggen; dat de zaak ſal beſtaan, zo lange als het de ſterkſte ſal believen. Het is al de banden van de Borgerlyke ſocieteyt verbreeken, en al de fundamenten van de goede trouwe het onderſte boven werpen; namentlyk de uytdrukkelykſte woorden en ſpeel-termen, van welke men ſig diend, om die gene die de zelve in hun natuurlyke verbeeldinge verſtaan, te bedriegen; te veranderen. Men moet ten minſten belyden, dat in de zaken, die geen ongeregtigheyd nog onmenſlykheden, nog oneerſaamheden behelſen, het gene als onwederroepelyk belooft werd, ook onwederroepelyk moet naargekomen werden. Deze Termen ſijn alsdan van een groot gewigt, en geven een groote kragt aan de wetten, die dezelve mede brengen: voornamentlyk wanneer deze wetten, niet door de enkele beweginge van den wetgever, zonder daar toe geaverteert, verzogt, of bewoogen te ſijn, gegeven ſijn. Men zou konnen zeggen, dat wanneer de Prins een wet verkondigt, alleenlyk om dat hy ſulks wil, het goede dat hy daar by ſijn Onderdanen toe ſtaat, niet hangende als aan hem, door ſijn wille ook moet bepaalt werden, en niet ſtaat te dueren als voor ſoo lange hy zulks dienſtig agt. Maar wanneer deze wetten ſijn verzogt, beloopen, beſoliciteert, en by lange en rype conſideratien en overleggingen na onderhandelingen, en conferentien van veele jaren verkreegen; wanneer de zelve werden gepubliceert onder den tytul van onwederroepelyk, zoo moeten zy zulks inder daat ook ſijn en blyven, om dat het zeker is, dat het onder deze qualiteyten is, dat dezelve ſijn verſogt en toegeſtaan. Anderſints zou 'er niets vaſt en bondigs in de conceſſien der Souverainen, nog eenige verzekering in de conditie der Onderdanen gevonden werden. En gelyker doorgaans veel familien ſijn, van welke de opregtinge op ſoodanige hunne conceſſien gegrond ſijn, zouden die altoos in vreeze van een aanſtaande verval moeten leven, indienze op de onwederroepelykheyd, van den tytul die de Prins hen heeft gegeven, geen ſtaat zouden konnen maken. Al dat moet nog blykelyker ſijn, wanneer de conceſſien regtmatig en nut ſijn: wanneer zy het goet en het voordeel van iemand mede brengen, zonder iemand ongelyk aan te doen, wanneer de zelve eeniger mate verſchuldigt en benootſaakt ſijn; 't zy om dat die gene dieſe verkreegen hebben, dezelve hebben verdiend, 't zy, om datmen zonder de zelve, verſekert nog van ſijn ruſt nog leven kan ſijn. Maar om op de woorden niet te blyven ſtaan; ik hebbe wel andere reflexien op de zaak zelve te nemen. Ik zegge dan dat de nature van de zaak zelve vereyſcht, dat de Edicten onwederroepelyk ſijn; of wanneer de ſaak dieze behelzen van een natuurlyk regt ſijn, of wanneer zy in de plaats ſtaan, en de kragt hebben, van Tractaten ter goeder trouwe. Het een en het ander bevind men in het Edict van Nantes. De materie die het reguleert is van een natuurlyk regt, gelyk ik, door verſcheydene reflexien, nog verſchillende van die ik albereets gemaakt hebbe, ſou konnen doen blyken. Men ſou al het gene het ſelve begrypt tot twee Poincten konnen brengen, namentlyk de vrydom van conſcientie en de conſervatie der natuur-

Aanmerkingen op het woord.

En op de ſaak.

lyke

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1600.

Regten van de Conscientie.

lyke en Civile wetten voor de Gereformeerde, de vryheyd van conscientie is van sulk een blykelyk regt, dat zelfs in den boesem van de Roomsche Kerk, die haar werk en pligt van andere te vervolgen maakt, men leermeesters vind, die oordeelen, datmen tot geen uyterste moet komen, om de selve te dwingen. Het is ten minsten seker datse niet geforceert mag werden; om dat sy het niet kan sijn. Wat geweld men ook de menschen aandoet, men kan van hen niet verkrygen, datse niet denken het gene zy denken, en datze de saken niet goet of quaat oordeelen te sijn; na dat de zelve hen door het ligt van het verstand worden voorgesteld. De conscientie is gemaakt om van God alleen af te hangen, naar welken door haar nature en haar constitutie, al haar bewegingen sig strekken. Sy is gelyk een Stedehouder van het Goddelyk Regt; dewelke aan God van des menschen harte reekeninge doet; dog aan hem alleen, invoegen, dat in de tyd selve, datmen met geweld den mensch de uytwendige toestemminge der zaken, die de conscientie veroordeelt afdwingt, zy in het heymelyk protesteert tegens het gene men den mond doet spreeken: en in de pyniginge selfs of onder de handen van de Soldaten, behoud zy de vryheyd te sien en te oordelen, datmen den mensch doet zondigen, met hem te doen doen het gene zy niet voor goed kan keuren. Dit is de hoogste trap van ongeregtigheyd den mensch te wille benemen, het geen alle dwang en die uyterste violentie hem niet kan doen verliesen. Men kan daar door niet als een van deze twee effecten te wege brengen; of hem werpen in een vervloekelyke schynheyligheyd; hem doende eerbiedigheyd bewysen voor het gene daar hy een afgryzen van heeft of hem de wreedheden onderwerpen die niet zullen eyndigen, als, of met sijn standvastigheyd, of met sijn leven. Daar sijn zaken die soo geheyligt sijn in het regt van conscientie, dat God zelve, aan wien de zelve alleen onderworpen is, dezelve nimmermeer schend: en dat in de bekeeringe selve der harten, hy zo wyslyk de werkingen en overwinningen van sijn genaden menageert, dat hy deze geheyme vryheyd, noyt geweld aan doet. Waar uyt volgt, dat de menschen die geen Jurisdictie over de zelve hebben, niet konnen ondernemen haar te dwingen, zonder de grootste

Kragt der Edicten, die haar vrydom op houden.

ongeregtigheyd te begaan. Maar hier uyt bestaat nog een tweede gevolg, te weeten, dat nademaal het onregt is de conscientie te dwingen, het in tegendeel regt en billyk zy de zelve in haar regten te laten. Indien dan de concessien op deze Justitie gestigt sijnde eeuwig en onveranderlyk behooren te sijn gelyk de geregtigheyd selve die hen authoriseert; soo konnen noyt eenige Edicten onwederroepelyker gevonden werden, als deze die de vryheyd der conscientie conserveeren, die haar de nature gegeven heeft, en haar van alle dwang bevryden.

En van dese dewelke tot conservatie der Societeyt gegeven sijn.

Het zelfde heeft plaats omtrent de Edicten, dewelke tot conservatie der Onderdanen, tot verseekeringe van hun persoonen, goederen, regten, gegeven werden. De conservatie is het natuurlyk oogmerk der societeyten en verwandschappen. Noyt hebben eenig Volk, sig stellende onder seekere bestieringen; of gepretendeert, of gegeven, of laten nemen, eenig gezag om hen te vernietigen. Noyt hebben zy hun in dependentie afgestaan, in welke zy alle d' een soo wel als d' ander gebooren werden, als alleen om datze meerder verseekeringe in vereeniginge, tot een gemeene bescherminge of in de voorstand van de sterkste bevonden. Niets vergoed hen deze onderwer-

De behoedinge der Onderdanen is de voornaamste verbintenisse der Souverainen.

pinge, die hen een gedeelte van hun vrydom weg neemt, als de versekeringe door dit kleyn verlies, de reste van hun voorregten te behouden. Het is dan een natuurlyke pligt voor de Souverainen, alle die gene tot wie zy behooren te conserveeren en gelykelyk te beschermen; nademaal zy geen Souverainen sijn, als om bewaarders te sijn, en om dat de conservatie der Onderdanen, de eerste verbintenisse van hunne Kroon is. Hun autoriteyt en gezag is een verbeeldinge van de Goddelyke voorsienigheyd, die niet bestiert, als om te bewaren. Daar is niets als wederspannigheyd, of der schepselen, die hen de behoedende onderstand van deze voorsienigheyd doet verliesen, of der Onderdanen, die hen beroofT van dat gedeelte, het welke zy in de publyke bescherminge hebben. Maar wat vreedsame, gehoorsame, getrouwe Onderdanen, en deze die door hun verdiensten, de meest recommandabile en pryswaardigste sijn, aangaat, men zou niet konnen begrypen, dat het geoorlooft zy, hen van de voorregten, die hen behoeden, te beroven; of dat eenig Souverain, die door sijn hoedanigheyd gehouden is hen te mainteneeren; oyt de Edicten die tot hun bescherminge nodig sijn, kan wederroepen Of men moet die gene die onder de beneficie van deze Edicten leven, de hoedanigheyd van Ondersaten, die hun geboorte hen geeft, en waar van sy het wezentlyk merkteken, in de gehoorsaamheyd dragen; ontnemen, of men moet

hen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

hen laten gelyk de andere, al het gene hen in gelyke hoedanigheyd, toe behoort. Maar hoe zou men hen de hoedanigheyd van Onderdanen konnen benemen? zy sijn nog vreemdelingen nog vyanden. Sy sijn geen vreemdelingen, nademaal zy onder den zelven lugt en hemel met de andere onder het zelfde gezag, onder de zelve wetten gebooren sijn. Sy sijn geen vyanden, nademaal zy gehoorsamen; sijnde dan Onderdanen, hoe kan men de Edicten revocabel agten die hen mainteneeren, in de voorregten van hun conditie; indien men niet ter zelver tyd begrypt, dat een Prins wettiglyk een staat, die hem gehoorsaamt vernietigen kan; of dat tusschen deze, welke leden van een en dezelve heerschappye sijn, de eene partye geoorloft zy de andere sonder opsigt van geregtigheyd of menschlykheyd, te onder drukken?

Maar indien zodanige Edicten door de nature der zaken selve onwederroepelyk sijn, zo moetense zulks mede door de kragt der Tractaten, diese ordinaarlyk insluyten, sijn. In het algemeen kan men zeggen; dat al de Edicten van protectie, die een Souverain aan sijn Onderdanen geeft, equivalenten van Tractaten sijn; om datze niet anders sijn als een vernieuwing van het origineel en fundamenteel Tractaat, op het welke al de Societeyten gestigt sijn. Men draye en keere de saak so men wil, men kan sonder groote en vrywillige verblindheyd niet loochenen, dat de magt der Souverainen, uyt een uytgedrukt, of stilswygent Tractaat ontstaat, by 't welke sijn Onderdanen en hun persoonen en hun goederen, onderwerpen; onder voorwaarde dat hy hen regt en geregtigheid doe van binnen, en hen bescherme van buyten. In de conquesten selve, handelt de swakste met den sterkste, over de voorwaarden, van sig over te geven; en deze die sig stellen ter discretie van den overwinnaar, doen daar door niets anders als hen meesters van de conditien van hun behoudenis, die zy verhoopen te maken. Soo haast als hy het tractement het welke hy hen doen wil gereguleert heeft, soo verkeeren sig de wetten, die hy hen geeft, in een tractaat; door het welke hy sig verbind, om hen te laten, of hun goederen, of het leven, of de vryheyd; op voorwaarden van hem hun pligten te bewysen, van dewelke hy hen de noodwendigheden oplegt. Andersints is het onbegrypelyk, dat de menschen sig submetteren om te vergaan wanneer het de sterkste zal gelieven, zonder voor sig selven de vertroostinge te behouden, van sig te konnen, door de alderdiepste gehoorsaamheyd, conserveeren. De dienstbaarheyd is strydig met de nature: en volgens het gevoelen van veel Juristen, het is geensints in de magt van iemand, sijn leven zonder conditie en voorwaarden, aan de fantasyen, van een meester te onderwerpen. Maar ik wil dit wel van een min hatelyke kant beschouwen, als van een trap van de uyterste onderwerpinge, als de nauwste verbintenisse, tot de welke sig de eene mensch ten opsigt van den ander kan inlaten. In dezen gevalle segge ik, dat zy eenige zaak in sig besluyt, die wederkeert van daar sy gekomen is; de slaaf geeft aan sijn meester het regt van leven of van dood over hem niet; als om in gevalle van attentaat, of rebellye sig daar van te dienen. Maar steld voor af gehoorsaamheyd en getrouwigheyd; de slavernye zelve heeft haar regten die de meester gehouden is naar te komen. De slave offert hem sijn vryheyd niet op, als om sijn leven te behouden: in voegen hy wederkeert, in sijn regt van vrydom, indien hy getrouw sijnde, sijn meester hem vervolgt, en op sijn leven toelegt. De vryheyd is geprivilegeert. Gelyk de zelve een van de natuurlykste goederen van den mensche is, en de alderonscheydbaarste van hem is, soo worden haar regten herbooren soo haast als hy, aan wien men die onderworpen heeft, die tot vernietinge van die gene, die sig onder sijn wetten gesteld heeft, misbruykt. Indien men een voorbeeld in de weereld heeft, het welke hier mede strydig zy, zulks komt uyt geen regt voort, die de Tyrannye noyt autorizeeren kan, maar uyt de alder sterkste violentie en gewelddadigheyd; die door de schrik de stemme van de nature en onnoselheyd verdooft. Vorders zulks vindmen niet, als by de Volkeren, daar de barbarisheyd de plaats van de nature beslaat; en by welke het geweld de grondregulen van 't Geregt geen eerbiedigheyd bewyst. Volgens dit dan, over al daar de lessen van Justitie en de nature werden gehoort, sijn de betrekkingen van de opperhoofdigheyd en de onderdanigheyd, op een primitive conditie gestigt, welke alle autoriteyt aan de eene zyde, op voorwaarde van tot conservatie en behoudinge van het gemeen aangelegt te werden, en alle gehoorsaamheyd aan de andere sijde steld; op conditie van door de bescherminge beloont te werden: het welke sijnde een formeel of stilswygend Tractaat, en onderhandelinge, van het welke de Artykelen op verscheydene wyze verandert sijn, volgens de verscheydene bestellingen van de Staaten, soo sijn al de Edicten, by welke deze bescherminge word beloont, of die nodig sijn om daar

Daar is natuurlyker wys een Tractaat of uytgedrukt of stilswygende tusschen den Souverain, en den Onderdaan.

Selfs tusschen meester en Slave.

1600. daar de verſekering van te geven, niet als vernieuwingen van deſe fondamentale verbinteniſſe. Dit ſijn de Tractaten, om datze inder daat de Ratificatie van het eerſte ſijn: en zy ſijn niet meer te herroepen, als de fondamentale voorwaader van de hoogſte magt.

Kragt der Tractaaten.

Maar zonder ons met deze generale aanmerkingen te behelpen, zoo zegge ik in het byzonder, dat niemand oyt de vaſtigheyd der Tractaten in twyfel getrokken heeft, alwaar de eſſentieele en wezentlyke ſaken waargenomen ſijn; en die onder competente partye, door capabile perſoonen, met volle kenniſſe, na rype deliberatie en overlegginge, ſonder bedrog en ſonder geweld geſloten ſijn. Indien dan dit alles ſig in het Edict van Nantes bevind, kan men niet loochenen dat het niet zoo onwederroepelyk zy, als het alderſolemneelſte Tractaat, daar men oyt van gehoord heeft. De naam van Tractaat is aan het zelve ook gegeven, zelfs door de aldergepaſſioneerſte Catholyken, zelfs de Jeſuyten, die in deze laatſte jaren aan het vernietigen van het zelve gearbeyd hebben, erkenden eer het gegeven wierd: *dat de negotiatien en het Tractaat geheele jaren geduert hebben.* Inderdaat de Hiſtorie toont ſulks klaarlyk: men ſiet daar partyen die verſchillende pretentien hebben, die deputeeren, confereeren, conteſteeren en over een komen, daar gaan vier geheele jaren in deſe onderhandelinge door, indien men met het begin, van de vergaderinge tot Sainćte Foy, af reekent, zedert de tyd, dat de Koning beloofde Commiſſariſen, met inſtructien, en magt te zenden. Noyt heeft Tractaat tuſſchen Koning en Koning, of tuſſchen Staat en Staat meer merkteekenen, en meer omſtandigheden van een waar Tractaat gehad. Het is waar, dat in het publiceeren van het zelve, men het zelve den naam niet van Tractaat, maar van een Edict gegeven heeft, egter verandert de naam niets aan de zaak, en indien de tytel eenig onderſcheyd in de uytwendige gedaante van een Edict of contract maakt, ten minſten zulk een Edict en zulk een Tractaat verſchillen niet in de ſubſtantie. De Tractaten zelve, diemen met vreemde maakt, nemen menigmaal de gedaante van Edicten aan; wanneermen die in het Koningrijk verkondigt, alzoo heeft men in de eerſte Borgerlyken Oorlog, na het ſluyten van een Tractaat, aan het hooft van de Legers, een Edict daar van gemaakt, het welke de Gereformeerden, als een vrugt van den Oorlog opnaamen. Vorders de gedaante van een Edict, in diergelyke gelegentheyd diend niet, als om een nieuwe kragt aan de zaak te geven. Nademaal het zelve by de vaſtigheyt van een Tractaat, de Majeſteyt van een wet voegt. Waar uyt ik beſluyte, dat een Edict in het welke deſe twee caracters te ſamen komen, gelyk dat van Nantes, des te onwederroepelyker is; voor zoo veel het ter zelver tyd, een geregtige, wyze, venerabile wet, en een Tractaat, ter goeder trouwe gemaakt is.

Het Edict van Nantes is een Tractaat.

't Welk de gedaante van een Edict aanſienlijker maakt.

Maar om deze ſtoffe te klaarder voor te ſtellen, zoo wil ik het Tarctaat op tweederhande wyze aanmerken: of, als gemaakt tuſſchen den Koning en zyn Gereformeerde Onderſaten, of als gemaakt tuſſchen de Gereformeerde en de Catholyken; onder een ſlag van Compromis in handen des Konings, die in deſe ſaak de opperſte Regter is, en als gebooren ſcheydsman ſtaat, om alle geſchillen tuſſchen ſijn Onderdanen te beſlegten. Ik zegge zelfs, dat deze twee opſigten malkander niet tegen ſpreken, en natuerlyker wyze, tot een en deſelve acte konnen behooren. Het Edict dan is ter zelver tyd een Tractaat, het welke de Koning en ſijn Onderdanen, ſig wederſijds tot ſekere zaken verbinden; en in het welke de Catholyken en Gereformeerde, door des Konings uytſpraak, in hun geſchil gereguleert werden; als zynde de eenige wettige ſcheydsman van hun onderlinge pretentien. De zaak is gewigtig genoeg, om te verdienen, onder deſe twee opzigten onderzogt te werden. In de eerſte plaats, die aanmerkende als een Tractaat, tuſſchen den Koning en de Gereformeerde, zoo zegge ik dat de Koning, komende tot den Throon, hen gewapend vand, en dat om twee redenen, eerſtelijk, daar waren meer als twintig jaren verloopen, dat zy ſtantvaſtiglyk hun goed en bloed tot ſijn zelfs beſcherminge, tegens die gene die hem van ſijn goed wilden berooven, hadden gewaagt. Vorders zy waren gewapend tot hun eygene behoudeniſſe, tegens luyden die hen by de dartig jaren lange, en dat op de ongeregtigſte en wreedſte wyze des Werelds, vervolgt hadden. Invoegen dat het Tractaat, het welke zy met hem hadden te maken, ter zelver tyd een Tractaat was van vergeldinge voor hun dienſten, en te gelyk een Tractaat van voorbezorginge tegens deze onverzoenlyke Vyanden; onder verzekeringe van het welke zy de Wapenen konden nederleggen. Waar uyt volgt, dat alle het gene in het Edict begrepen ſtaat, geen andere zake zy; als, of conceſſien, om hen wegens hun verzoek te vrede te ſtellen, of equivalente verzekeringen, met die gene die zy anders of in hunne Wapenen

Tweeopſigten van een tractaat in het Edict.

1. Tuſſchen den Koning en de Gereformeerde.

2. Tuſſchen deze en de Catholyken.

De Gereformeerde handelen met den Koning.

1. Wegens vergeldinge voor hun dienſten,

2. Wegens hun verzekeringe tegens hun Vyanden.

nen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

nen of in hun moet en courage zouden hebben moeten vinden. Zy consigneerden daar door eeniger mate hun Wapenen in handen van den Koning, die weder van sijn sijde, beloofde hen te beschermen; invoegen, dat gelyk zy ter goeder trouwe de zorge van hen wel te beschermen, in sijn handen stelden, hy op dezelve sig verband hen door sijn gezag te verzeekeren; tegens de konste en violentien van deze, die nu zoo veel jaren lang, om hen te vernietigen gearbeyd hadden. Hy konde sig dan van deze beloofde bescherminge niet ontslaan, zonder het goed gelove te schenden, dewelke de ziele van de Societeyt onder de menschen en de eenige band van haar bestendigheyt is.

Plaatsen van verzekeringe.

Indien men nu tegenwerpt dat het onwaarheyd zy, dat zy hunne Wapenen in handen des Konings hebben gepresenteert, nademaal zy zoo veele Plaatsen van sterkte, en die met besettinge voorsien in handen hadden, het welke eygentlyk zoo veel waar als gewapend te blyven, terwijl ondertusschen geheel Vrankryk sonder Wapenen was, zulks is een swarigheyd die ligtelyk op de lossen valt.

Eerstelyk de Gereformeerde sagen hunne Vyanden meesters van een groot getal plaatsen, in welke de Koning niet meerder gehoorsaamt was, al het die gene, die aldaar het gezag hadden, beliefde. Vorders hoewel het Koninglyk gezag nu al een weynig levens begost te krygen, was het egter nog niet vast gesteld. De Koning was eerder belegert als gediend door de Catholyken van sijn Hof, en voornamentlyk door een groot getal van deze, die wel eer Liguisten hadden geweest, hy stond tot hun devotie, eerder als zy tot de zyne, de ondervindinge van het gepasseerde, dede de Gereformeerde erkennen, waar qualyk geintentioneerde Onderdanen hunnen Koning toe brengen konnen, wanneer sijn persoon in hunne handen is. Sy vreesden en het was niet zonder reden, datmen hen sou dwingen, hun leven aan hun Vyanden op te offeren, uyt vreeze dat hun Vyanden op het hunne mogten toeleggen. Eyndelyk de bewaringe van deze plaatsen was niets anders als een leeninge, welke met het expireren van den bestelden tyd stond te eyndigen: en om te verhinderen dat de Gereformeerde verlenging mogten versoeken, hadden de Catholyken, niet anders te doen als broederlyk met hen te leven; en de Edicten, met beter trouwe als voor heen, naar te komen. Het welke wel aangemerkt sijnde, toont, dat de bewaringe van deze plaatsen niet anders als een pand sijnde, dat de swakste partye tegens de sterkste versekerde, zulks niet verhinderde, dat het Tractaat, ter goeder trouwe, aan de kant der Gereformeerde was: gelyk panden van versekering tusschen particulieren over de executie van een contract gegeven, niet verhinderen, dat het Tractaat op regt zy, en het selve niets van haar kragt doet verliesen.

De Koningen konnen met hun Onderdanen handelen.

Hier tegens valt niet te seggen; als dat het niet met de Tractaten tusschen Koning en sijn Onderdanen zy, gelyk als die tusschen particuliere persoonen aangegaan werden. 't Sy om dat de verbintenissen der Koningen omtrent hun Onderdanen van hunne goede wille afhangt; 't zy om dat de ongelykheyd tusschen de Princen en hunne Onderdanen hen oncapabel maakt, om onderlinge Tractaten aan te gaan, van welke de verbintenisse van beyde zyden even gelyk zy. Maar nog het eene nog het ander is waar.

Bewysen.

Deze Maximen sijn niet goed als voor deze, die alle Polityke autoriteyt in Tyrannye willen verkeeren. De grootste glorie der Souverainen, bestaande in het beeld van God te sijn, moetmen hen noyt wys maken, dat het hen onbetamelyk zy, hunne Onderdanen te handelen, gelyk God de menschen handeld. God nu maakt geen swarigheyd met de menschen te handelen, sig aan hen te verbinden, en hen wederom aan hem, door onderlinge voorwaarden: en noyt brengt God de voorwendingen van sijn grootheyd, of de onderwerpinge van de schepselen, om de kragt van de contracten, dewelke hy met hen aangegaan heeft, te leur te stellen. Evenwel heeft men volstrekter en absoluter regten over de menschen, als die van de Souveraine Vorsten, en daar is geen bestieringe hoe despotyk en arbitrair de zelve ook zou mogen sijn, die de magt van God, over de geheele weereld gelyk kan sijn; 't zy in gevolge van sijn oneyndige volmaaktheden, 't sy ter oorsaak van het wezen dat hy hen gegeven heeft. Men moet sig dan niet inbeelden, dat de distantie en het verschil van een Koning en sijn Onderdaan de verbintenisse van een Tractaat vermindert, daar dat van God en sijn schepselen zulks niet doet. En daarom is het dat de Geestelykheyd zelve niet twyfelt of soodanige contracten konnen tusschen den een en den ander gemaakt werden. En om tegenwoordig niet te spreeken, van deze dewelke dagelyks met de Koningen gemaakt werden, door de welke sy van hen sekere concessien trekken door bemiddeling van sekere subventien, de welke zy van hen zonder Tractaat souden konnen eysschen, als van de

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1600. andere Onderdanen, om niet te spreeken, zegge ik, van deze dagelyksche contracten, dezelve Geestelykheyd heeft tot tractaten gebragt, de concessien dewelke zy op verscheydene tyden van de faciliteyt en gemakkelykheyd der Princen verkregen heeft. De Regtsgeleerde die in haar belang geschreven hebben, hebben dese opmerkinge tot haar voordeel genomen; niet twyfelende of deze privilegien, worden door deze middel sekerder en duurbaarder: en of by gevolge de Souveraine Vorsten en Ondersaten, konnen wettiglyk en kragtelyk te samen handelen. Van daar komt het, dat om de onderlinge verbintenissen van deze Tractaten te vernieuwen, de Koningen op hun inwyinge sweeren de Geestelykheyd in haar privilegien en voorregten te mainteneeren; en een ieder van die gene, die beneficien, ter nominatie en giften van den Koning besitten, hen getrouwigheyd sweeren, voor en aleer sy tot de possessie daar van komen. De Koningen van Vrankryk selve, slaan geen twyfel aan de waardigheyd van soodanige Tractaten, dit bleek uyt de staats-kunde van Louis de XIII. daar van ik elders gelegentheyd sal hebben te spreeken. Gedueren de de Oorlogen wegens den Godtsdienst, die by de tien jaren onder hem geduert hebben, heeft hy altoos den naam van Tractaat geschouwt, 't zy in de compositien der Steden die sig aan hen over gaven, 't zy in sijn Edicten, met dewelke hy de ligtgelovigheyd van het Volk wist op te houden; om dat hy wilde de meester van de voordeelen, die hy de Gereformeerde toestond blyven. Ten eynde, seyde hy, dat sy niet als van zyn wille en sijn woord, al de vryigheden, die hy hen liet genieten, zouden ontfangen. Het is daar door blykelyk, dat hy geloofde, dat wanneer hy eenige saak door een Tractaat hadde toegestaan, hy daar de meester niet meer van sou sijn gebleven; zo dat hy versekert was, dat de Tractaten van Koningen zelfs met hun Onderdanen, hen verbinden, gelyk die van andere menschen met huns gelyken; en dat wanneer zodanige Tractaten tusschen hen leggen, de Prins geen meerder regt deselve te schenden heeft, als de Onderdanen selve.

Dit is daar op gefondeert, dat hoewel de ongelijkheyd tusschen den Souverain en den Onderdaan groot zy, daar egter nog een gelykmatigheyt overig blyft; die het verschil van heerschappy en onderdanigheyd niet vermag te vernietigen. Namentlyk die van de verbintenisse regtvaardig, billijk en van de goede trouwe te sijn, zonder het welke het onmooglyk is, dat zy malkander geven het geen sy sig onderlinge verschuldigt sijn. Deze egaliteyt nu, is genoeg voor de Tractaaten; nademaal hun vastigheyt over deze fondamenten gaat. Indien men nu wil pretendeeren, dat ten minsten gemeenlyk en volgens d' ordere, de Onderdanen moeten handelen, by wyze van requesten en remonstrantien, verwagtende de voleydiging daar van, van den Koning, zonder daar over te handelen, en by wyze van Tractaaten deselve te bemiddelen; hier op diend: ik wil wel supponeeren, dat zulks ordinaarlyk zoodanig is, voornamentlijk in de zaken die de gereguleerde cours van de regeringe volgen: maar daar sijn egter ten minsten, zonder twyfel, gevallen in dewelke die saak verandert, in dewelke de Onderdaanen een Tractaat konnen eyschen, en als een Tractaat aanmerken het gene sy aldus verkrygen. Dit blykt klaarlijk uyt de borgerlyke Oorlogen; in welke de wederspannige zelve, welkers Wapenen ongeregtig zyn; sig niet altoos op discretie overgeven, maar sig dikmaals op sekere voorwaarden, welke zy met den Prins aangaan, onderstellen. Dit zou nu een tastelyk absurditeyt sijn; dat de rebellye aan den Onderdaan sou geven het regt van met hun Souverain te handelen, en dat niets de Tractaten van getrouwe Onderdanen zou konnen authorizeeren. Dit zou den Onderdaanen den weg tot revolte sijn gewesen, zoo meenigmaal alsse van hun voorregten en privilegien wilden verzeekert sijn; als te pretendeeren, dat zy de bevestiginge daar van door geen Tractaaten konnen verkrygen, als wanneer zy wederspannig sijn. Indiener dan oyt gelegentheden geweest zijn, by welke de Onderdanen Tractaten hebben konnen aangaan; soo segge ik dat die van het Tractaat, op het welke het Edict van Nantes gegeven is, een sy geweest.

De Gereformeerden waren in staat van met den Koning te handelen.

Ses Consideratien die suks bewysen.

Eerstelyk een gedeelte van het Ryk hadde sich tegens het andere verklaart; en het selve met alle middelen, waar van sig een doodelyken haat sou konnen dienen, vervolgt; en deze vervolginge hadden geduert ten tyden van het Edict meer als vijftig jaren: men hadde sig niet vergenoegt met quellingen en knibbelaryen om deze verdrukte partye te overladen; maar men was zelfs tot extremiteyten gekomen; men sprak niets als van verwoesten, en men vergoot het bloed der gepretendeerde Ketteren, als water, en op alderhande manieren. 2. Deze geweldadigheden hadden de vervolgde genoodzaakt, sig te zamen, tot beschherminge van hun leven, te verbinden, om

door

door hunne Wapenen, die van hunne Vyanden van hunnen hals af te weeren; het welke op het regt van de natuere zelfs gefondeert ſijnde, geenſints voor onwettig kan paſſeeren, als in de geeſt van die gene, dewelke gelooven, dat de onnoſele hun onnoſelheyd verlieſen, wanneer zy ſig zonder wederſtant te bieden, den hals niet laten afſnyden. 3. Daar waren dan aldus twee partye geformeerd, van welke de eene aanlegger en de andere verweerder was: die hebbende alſoo verſchillende belangen, als daar zyn vernielen en behouden, en kragten die niet gelijkmatig waren, daar de eene den anderen konde t' onder brengen, ſonder de helft van het gevaar te ſtaan; daarmen een ſtaat, door een eeuwigen Oorlog ſtond te verwoeſten; of men moſt te ſamen tot het beſt van de gemeene Vrede handelen. 4. De Koningen hadden in dit geſchil partye gekoſen, niet alleenlijk om dat het onder hun naam was, datmen zoo veel arme menſchen tot de uyterſte ſtraffe hadde verweeſen; maar ook, om dat ſy ſelve die geene waren, die om hen te vernielen de Wapenen opgenomen, de Tractaten verbroken, de Edicten van Vrede herroepen, en de maſſacren en moorden geordonneert en uytgevoert hadden. 5. Hendrik de Darde ging nog verder, hy hadde ſolemnelijk geſwooren de Gereformeerde te vernielen, en noyt Vrede met hen te maken: hy hadde ſig als hooft van de Ligue, die onder deſe voorwendinge van hen uyt te roejen opgeregt was, verklaart, en door deſe midden, volgens deze opmerkinge der alderbeſcheydenſte Mannen, *was de Koning hooft van de partye, en van een algemeen Vader, een Vyand van een gedeelte van ſijn Onderſaten geworden.* Alstoen dan, alhoewel deſe vervolgde Onderdaanen het regt van te vooren, niet hadden gehad, wierden zy geauthorizeert een partye te formeeren, die ſig wettelyk konde beſchermen, nademaal hun eygen Prins hen den Oorlog zonder quartier verklaart hadde, en hen als een ſlagt-offer aan het woeden, van hun oude Vyanden opofferde, hun Wapenen konde na dat niet aangemerkt werden, als tegens het Koninglyk geſag opgenomen ſijnde, maar wel tegens de geweltdadigheyd van een verwoeſter, aangewend, ſelfs tegens een Vyand, in dewelke zy noyt eenig vertrouwen konden vinden; nademaal hy geſworen hadde geen Tractaat van Vrede, dat hy met hen mogt komen te maken, langer te houden, als voor zoo veel hy maar een bequame gelegentheyt mogt vinden, om het zelve te breeken. 6. De veranderinge door de dood der Guiſianen, en gevolglyk die van den Koning, hadde deſe onderſcheydentheyd der partyen niet weg genomen; nademaal de Catholyken, dewelke voor heen vereenigt waren, om de Gereformeerden den Oorlog aan te doen, alstoen in tween verdeeld ſijnde, de Gereformeerde alstoen ook actueelyk den Oorlog hadden, met die gene, die de ſijde van den Hartog van Mayenne volgden, en met de andere in een heymelyke Vyandſchap leefden, die onder den naam van een beſtand ſchuylde. Aan d' eene ſijde, duerde den Oorlog nog, en aan de andere was dezelve twyfelagtig en gelyk als geſuſpendeert.

Alſtoen waſſer tuſſchen deze partyen een regt, het welke hen bequaam maakte, om den eenen met den ander te handelen; om hun geſchillen door een vreede te eyndigen. Hendrik de IV ſelve hebbende de beſcherminge der Gereformeerde laten varen, en ſig aan het hooft der Catholyken geſteld, en der zelver Religie aangenomen, bevonden ſig de Gereformeerden met hem in den zelfden ſtaat; in welke zy met ſijn voorzaat waren geweeſt, dat is gezegt in een ſtaat als Vyanden van de overige van ſijn Onderdanen; welkers veyligheyd hing aan de goede trouwe van een beſtand.

Het is waar, dat hy de qualiteyt van een algemeen Vader wilde hernemen; maar hy konde zulks niet doen, als met het wegnemen der oorſaken van Vyandſchap; of met het herſtellen van de eendragt, door een Tractaat het welke de vertrouwentheyd weder konde opregten. Ik zegge nog meer. De Gereformeerde bevonden ſig (zulks konnende ſijn) capabelder om met hem te handelen onder ſijn Regeeringe, als ſy onder die van Hendrik den darden hadden geweeſt. 1. Om dat hy hen hadde geauthoriſeert een lighaam te formeeren, opgewekt om ſig te vereenigen tot hun beſcherminge, toegelaten Raden en Vergaderingen op en aan te regten, dewelke hy ook om zo te ſpreeken, door patenten hadde gewettigt, indienze anders zonder dat niet gewettigt waren. Hy was de eerſte opregter van hun Unie geweeſt, wanneer hy ſig aan hun voorhooft ſtelde, om hen tegens Hendrik den darden te beſchermen, en by gevolge, voor ſoo veel als dan hun unie, onder dezen Prins geregtig was geweeſt, voor zo veel was zy ook zulks in de volgende Regeeringe, wanneer zy met Hendrik de IV dezelve geſchillen te beſlegten hadden; die ſy met ſijn voorſaat te beſlegten hadden gehad. 2. Hy hadde deze Vergaringen capabel erkent; om met hem te handelen; Andere aanmerkingen.

wan-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1600. wanneer by sijn Commissarisen om met hen volgens hun instructien en magten te tracteeren, daar heenen zand; en als hy toeliet, dat de propositien, die van d' eene en d' andere zyde gedaan wierden; geagiteert, gedebatteert, geexpliceert en gearresteert mogten werden, gelykmen in alle tractaten gewoon is.

De Koning nu konde tot deze tractaten niet treeden als in twee opsigten. d' Eene, als hooft van de Catholyken des hy sig sterk maakte, en welkers toestand hy hadde, gelyk aanstonds blyken sal, om een vreede te sluyten, die voor altoos, de geschillen en tweespalten, uyt blusschen mogt: d' andere als Koning aan wien de staat stond. En die al de leden, die daar toe behoorden, in een ünie bewaren most. Onder de eerste opsigt, het gene tusschen sijn Gedeputeerde en de Gereformeerde verhandelt wierd, konde niet genomen werden, als voor een middel, om de strydige pretentien, der Gereformeerde en Catholyken, over een te brengen, en wederzydse condities, onder welken zy mosten leven, te beramen; makende van deze over-een-stemmingen een nieuw regt, het welke als een gedurige wet; van hun vereeniginge, in het borgerlyke leven dienen most. Invoegen dat de belangen der strydige partyen, sijnde soodanig door deze negotiatie gemenageert dat de eene niet hadde, het gene tot merkelyk nadeel van den ander konde strekken, en men een vergelykinge maakte, die by na met hun voor en nadeelen over een quam, zo kan men niet loochenen; of al het gene tot een waar Tractaat van noden mag sijn, is in het tegenwoordige gevonden; gelyk in alle acten die den naam waarlyker daar van gedragen hebben. Nu is het soo blykelyk, na het gene ik gezegt hebbe, aangaande den staat in de welke de Koning het Ryk na de dood van Hendrik de darde gevonden heeft, dat hy met de Gereformeerde, als hooft van de Catholyke partye gehandelt heeft, 't sy om dat hy opvolger was van een Prins die solemneellyk deze qualiteyt hadde aangenomen, 't zy, om dat hy sig zelven aan het hooft van deze partye heeft gesteld, met sig met de Roomsche Kerk te versoenen, dat het my onnodig sal sijn daar langer op te staan.

Toesigt onder 'twelke de Koning handelt.

Ik ga dan voort om het tweede opsigt aan te merken, en ik zegge, dat hy heeft getracteert, in hoedanigheyd als Koning, die aan sijn Onderdanen, alle versekeringe van bescherminge, die hy hen schuldig was, alle genade giften, vryheden en privilegien, konde geven. Nu is het seker, dat de hoedanigheyd van Koning, die van algemeen Vader insluyt, welke wanneer eenige geschillen tusschen sijn Onderdanen ontstaan, de ballance onder hen egaal maken kan, en door sijn Vaderlyke geregtigheyd, de ondernemingen van den een, op den ander bepaald. Het welke hy doende, met kennisse van saken, word zulks de decisie van een arbyter of scheyds-man, wiens gesag de borge en versekeringe is, van het gene hy betamelyk oordeelt te sijn. Dit is het gene my hier voor plaats heeft gegeven te zeggen: dat het Edict moet werden aangemerkt als een Tractaat tusschen de Catholyken en Gereformeerde, onder het gezag des Konings als hun scheyds-man van nature; wiens Majesteyt moet blyven tot de borge en versekeringe van het Edict, tegens alle attentaten, diemen daar op, van d' eene of d' andere partye zou konnen formeeren. Deze borge en versekeringe selve was ook klaarlyk genoeg door de partyen van het Edict uytgedrukt, mede brengende, dat de inbreuken daar van, uyt name des Konings, door sijn Procureurs Generaals zouden vervolgt werden; om dat het natuurlyk is, dat de Tractaten sijnde door eenige magt diemen capabel agt deselve te konnen doen naarkomen, versekert men, in gevalle van infractie, tot den genen die borge is sijn toevlugt neemt; en dezelve belast, die gene, die de selve schenden, te doen exëcuteeren.

De Koning is scheyds-man van sijn Onderdanen.

Ik zegge dan, dat de Catholyken en Gereformeerden, de partyen sijn, tusschen welke de Koning, als hun wettig Souverain, als hun gebooren scheydsman, als hun gemeenen Vader, de Vrede door sijn Edict, besorgt en versekert, en dat in kennisse van saken, na het examineeren, der pretentien, en defensien; en het ontfangen selfs, eer het nodig is, van den toestand der geinteresseerde. Het blijkt, dat de Gereformeerde en Catholyken, partyen in dit Tractaat waren; nademaal zy die gene sijn, die de vrugt van het Tractaat trekken: namentlyk de eendragt en de Vrede, die het zelve besorgt; en dat het tusschen hen is, dat de geschillen ophouden, zoo haast als het Edict ter executie gesteld werd. Het blykt dat de Koning daar het oordeel van strykt, nademaal hy daar van het Edict spreekt, en van hem al de decisien, van de gecontesteerde saken voortkomen. Het blykt dat hy dat heeft gedaan, met kennisse van zaken, dewijl hy van de begeerten der Gereformeerde was geinformeert, door hun lysten en requesten, hun deputatien, en de pretentien der Catholyken; door hun contra-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

dictien en oppositien. Het blijkt eyndelijk, datter genoegsame blyken sijn, van den toestant van den een en de andere, en dat uyt verscheydene redenen, diemen ligtelyk uyt de Historie trekken kan.

Die van de Gereformeerde is formeel genoeg, door het lange vervolg, datse hebben gedaan, omtrent de zaken die hen door de Commissarisen van den Koning toegestaan sijn: en die van de Catholyken, is mede uytdrukkelyk genoeg, door het gene ik hebbe gesegt, na te hebben aangemerkt, dat hun oppositien, hun toestant niet hebben om verre geworpen. Dit is volgens de algemeene proceduere, als dat de contestatien voor een Arbiter en scheydsman, niet verhinderen, dat dese, die deselve formeeren, sig onderwerpen, om te executeeren het gene de scheydsman uytspreken zal. Dese contestatien dienen niet, als om het factum te verklaren, en dese die kennisse neemt van de saken te instrueeren. Van gelyken, de oppositien der Catholyken, sijn niet anders geweest, als een contestatie in regte, omtrent die zake, die de Koning oordeelen moet; het welke ook niet verhindert, dat zy hun toestant geven, om te passeeren by de decisien, die hy sal hebben gedaan. Ik zegge dan, datter veele tekenen sijn, van den toestant der Catholyken aan het Edict, het gene de Koning aan de Gereformeerde wilde geven. Eerstelyk het bestant tusschen beyde de Koningen is een goed bewijs, dat de Catholyken, die des Konings partye volgden, niet vreemt van toestant tot de Vrede waren. Het een is niet verre van het ander. Die bestant en treves wil maken met een Vyand, zoo verre als te leven, in een en deselve plaats, zoo verre als hunne Wapenen te vervoegen tot een algemeen interest, kan ligtelyker een Vriend werden. Die tot een treves of bestant verstaat, welke een provisioneele Vrede is, zal niet veel tegens een volkome Vrede hebben. Het welke in dit geval waar is, daar het bestant voor beyde de partyen door hun hoofden gemaakt een *interims* verdrag was, in verwagtinge van de Vrede, daar men over te handelen stond, wanneer de troublen in het Ryk wat afgenomen zouden zijn. In de tweede plaats, de acte met Hendrik de IV. door de Catholyken van het Hof en van het Leger, na de dood van Hendrik de III. gepasseert, by den welken zy den nieuwen Koning niet verbinden, als tot behoedinge van de Catholyke Religie, zonder het vernietigen van de Gereformeerde te versoeken, en tot sig in de Roomsche Leere te laten onderwysen; sonder de overige van sijn Onderdanen daar toe te verbinden; deze acte zegge ik, is een bewijs van deselve zaak. Soodanig is ook, in de darde plaats het geschrift, getekent by de Catholyke Princen en Heeren tot Mantes voor de conferentie van Surene: by het welke zy niet alleen toestaan, dat de Koning de Gereformeerde conserveert, maar ook beloven, datmen hen ook geen nadeel, door het Tractaat, datmen met de Liguisten ging aanvangen, zou toebrengen. Alle deze dingen formeeren een slag van een Compromis, by het welke het blykelyk is, dat de Catholyken van des Konings sijde, toestaan, dat hy hen oordeele; en over de borgerlyke geschillen, die de Religie, in sijn Ryk hadden doen ontstaan, een Regter zy.

In het consentement der Catholijken, om het Edict te geven.

Maar de teekenen van den toestand der Liguisten, sijn, indien zulks wezen kan, nog klaarder en autentyker, daar is niet een van de Tractaten met hen gemaakt, in het welke niet een Artykel voor de Religie is; maar noyt eyscht zulk een Artykel anders als twee zaken: namentlyk de herstelling van de Roomsche Religie in zekere plaats, en de onderwerpinge van de Gereformeerde tot zekere bepalinge, dit wil duydelyk zeggen, dat onder deze twee conditien, deze die tracteeren, toestaan dat de Koning de Gereformeerde tolereert. Het is van een bekent regt, en een algemeene practyk, dat alle restrictien de wet bevestigen, in alle gevallen, in de welke de restrictie niet is uytgebreyd, en dat de exceptie van een particuliere clause een Ratificatie van de Generale regel is. Men siet dan alhier de Catholyken, selfs deze welker yver het aldermeeste gebleeken is boven alle andere, dewelke sig aan den Koning gedragen, wegens de middelen, om tusschen hen en de Gereformeerde de vreede te maken. En die met exceptie van twee conditien, in welke zy sig besluyten, aan sijn gezag de vryheyd laten om te handelen, gelyk het hem het alder bequaamste dunken sal.

Het is dan na al dese gepasseerde Actens, dat de Koning dit groote proces heeft verklaart, en dat, hebbende beyde de partyen, sig over al de poincten van hun geschil doen verstaan, 't zy door negotiatie van Gedeputeerden, 't zy door de volbrenginge die hy tot voordeel van den eenen of den anderen, omtrent de zaken, over dewelke zy sig niet konden verstaan gemaakt heeft, hy onder hen een onwederroepelyk Tractaat, het welke in de Artykelen van sijn Edict, begreepen is, opgeregt heeft:

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1600. ik hebbe reden, om alhier de groote maxime van de Fransche Geestelykheyt, die dezelve in het stuk van de regale of collatien, soo hoog ingesteld heeft, te appliceeren. Na dat het Parlement van Parijs dit proces omtrent de eerste jaren van dese eerste eeuwe, hadde aangevangen, dede dezelve Geestelyke al de werk-stukken die sy hadde, in het werk stellen, om te verhinderen dat de zake in handen dezer Regters bleef, welke vele van dese voorregten en privilegien, voor usurpatien houden. Zy verkregen, dat de Koning de zaake aan sig beriep; en na dat sijn Raden, dezelve meer als vijftig of 't festig jaren, ongeeyndigt gelaten hadde, heeft de Geestelykheyt eyndelijk het proces, voor eenige jaren verlooren, en de Koning heeft sig de regalia, over sijn gantsche Koningrijk toegeeygend. De groote reden, daar een gedeelte van de Geestelijke sig van gediend heeft, om het andere tot toestemminge te brengen, was dese: dat het Parlement geen competent Regter in dese saak was. Het oordeeld niet als besondere saken; niet de zoodanige die geheel een der Staaten raaken, en dat nog de eerste Staat van het Koningrijk. De Koning alleen is competent Regter in dese groote geschillen. Hy wierd nog gemoeyd in de zaak, door de evocatie die de Geestelijkheyd versogt. Men hadde regt gehad, om te contesteeren, tot daar-en-toe, maar tegenwoordig de zaak is ten eynden. De Souveraine Arbiter heeft een uytspraak gedaan; het Orakel heeft gesproken; daar valt niets meer te zeggen.

Maxime van de Geestelyke in de geschillen der Regale.

Van gelyken in de saak van het Edict, daar was geen competent Regter in het Ryk, als de Koning, het was geen zaak van een, maar van alle drie de Staten, die alle hun belang aan de geschillen der Godtsdienst hadden. De Koning was tot de zaak getrokken, door de requesten van den eene, en door de contradictien of acten van toestand van den andere. Deze zake heeft veele jaren onder sijn handen geweest, geducerende dewelke een genoegsame ondersoek, tot verligtinge gedaan is. Eyndelijk zy is uytgesprooken, hy heeft de wet gemaakt, en het verdrag van partyen, op voorwaarden die hy hen voorgeschreven heeft, te weege gebragt. Het is dan een gedaane zaak, en daar niet anders in te doen is. Het gevolg is, zoo veel te noodsakelyker, om dat tusschen de saak van het regale, en die van het Edict, een groot verschil, tot voordeel van het laatste is, om van geen andere, diemen daar kan vinden te spreeken. De Geestelijkheyd houd voor vast, het gene de Koning als opper-regter in sijn eygen saak vast gesteld heeft; maar in het Edict, is de Koning Regter in die selve qualiteyt, zonder vermoeden van zydigheyd, in de zaak van sijn Onderdaanen, alwaar hy geen belang neemt dan alleen als algemeen Arbiter, en Vader van het Vaderland.

De Koning was borge van sijn Edict.

Soo dan in een zaak van zulk een gewigt, van welke de volbrenginge al de leeden van den Staat accordeerde, en die lange en droevige verdeelingen, door een gelukkige Vrede termineerde, is het klaarblykelyk, dat sig de Koning als garand en waarborge gemaakt heeft, wegens de eendragt, die dit Tractaat, tusschen sijn Onderdanen heeft opgeregt, gelijk een wiens gezag deselve in het ciment heeft gelegt. Het is het voorregt van het opperste gesag, de zaken in dewelke zy gehandeld heeft, borge te sijn, kragt te doen hebben. En hier op is het dat de kragt der particuliere contracten sijn gefondeert, dat de naamen het zegel des Konings, daar tusschen komt; dat hy de partyen oordeelt met hun toestand; dat als garand van het regt van ieder sijner Onderdanen, hy de Acten die sijn magt autorizeert, en in sijn naam sijn geformeert, kragt doe hebben ten besten van de goede trouwe der onnoselheyd, tegens de knibbelery van bedrog en ongeregtigheyd. Indien dan in dese acten, in welke de Koning niet word gepresumeert te oordeelen, als voor zoo veel zijn naam daar blijkt, sijn qualiteyt van opperste beschermer in al de saken van sijn Onderdaanen, hem doet treden in een stilswygende garantie, die deselve vast en onschendbaar maakt; hoe veel te meer moet sig deselve bevinden in een Tractaat, het welke na een langen Oorlog de partyen van een staat weder vereenigt, en in het welke de Koning, de Artykelen met sijn eygene mond heeft gepronuncieert. Dit Tractaat dan moet onschendbaar sijn voor de partyen, die behoorden te vreeden te wezen, na dat het Orakel gesprooken heeft: maar ook voor den Koning, dewijl hy zoo wel, van natuere de waar-borge van het nakomen der contracten van sijn Onderdaanen, als de opperste scheydsman van hun geschillen is. Maar het is onbegrypelyk, dat een Prins de eerste verbreeker wettiglyk, van Tractaaten welkers garantie hem toekomt, syn kan: en hoewel de Tractaaten van goeder trouwe, noyt konnen werden geschonden, sonder infamie, zoo zou zulks egter minder voor hem sijn, die in het Tractaat niet anders als simple partye geconcerneert is, als voor die gene die garandeur van de gemeene trouwe, en door die qualiteyt verbon-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

verbonden is, het Tractaat door de andere te doen nakomen. Hier uyt volgd dan, dat de Koning, ſijnde aan de eene zyde gelyk als hooft van de Catholyken, partye met de Ge[-]reformeerde in het Tractaat, op het welke het Edict van Nantes is gegeven, en ande[-]re, ſijnde borg van deſſelfs obſervatie tuſſchen de Gereformeerde en de Catholyken, door ſijn qualiteyt als Koning en algemeen Vader, als van een werk van ſijn Vaderlyke liefde van ſijn voorſigtigheyd, van ſijn geregtigheyd, van ſijn Koninglijk geſag geen[-]ſints kan of als partye, of als garand, de herroepinge ordonneeren of toeſtaan.

Indien men hier by brengt, dat zulks Hendrik de IV. zou mogen aangaan, als au[-]teur van het Edict, maar dat het zelve de Koningen ſijn opvolgers niet raakt, die de ſaken in een veranderinge gevonden, en dien volgens nieuwe meſures volgens den nieuwen ſtand der ſaken konnen nemen hebben. Hier op antwoorde ik, dat dit ge[-]ſchil ſijn plaats op een andere tyd ſal konnen vinden, wanneer ik reflexien op de her[-]roepinge van het Edict ſal hebben te maken. Het ſal my genoeg ſijn hier in het voor by gaan te zeggen: dat wanneer de ſucceſſeurs ratificeeren het gene door hun voorſaten is gedaan, zy in alle hunne verbinteniſſen treeden: en datmen de ſaken niet moet agten verandert te ſijn, ſoo lang de ſelve redenen van Juſtitie en menſchelykheyd beſtaan: wanneer de nuttigheyd dezelve is; de geintereſſeerde partyen nog in weeſen ſijn; ook niet onwaardig geworden het gene men hen gegeven heeft. De kinderen vervullen al[-]hier de plaats van den Vader: en het is de reden, die maakt dat ſekere voorregten ge[-]duerig blyven in de huys-geſinnen; om datmen præſupponeert, dat die gene die deſelve verkregen heeft, niet ſterft, ſoo lang als hy nakomelingen agter laat, die hem altoos weder doen herbooren werden. Nu valt het ſoo ligt deze waarheyd het Edict toe te paſſen; dat het een onnutte ſaak zou ſijn, deze myn afwykinge verder door aanmer[-]kingen, die ik elders zal moeten herhalen, uyt te breyden.

De opvolgers ſijn gehouden de Tractaten van hun voorſaten naar te komen.

Ik kome dan tot de laatſte ſaak, die ik my hadde voorgeſteld, en die ik met weynige woorden ſal eyndigen. Sy raakt de tegenwerpſelen, diemen op het Edict gemaakt heeft, die meeſt alle op een voorname gefondeert ſijn; ſijnde daar uyt getrokken, dat het een onvolmaakt Tractaat ſy, waar toe de voornaamſte Catholyken niet geroepen ſijn geweeſt; datmen het Edict heeft opgemaakt zonder de Parlementen te hooren: en zonder de Geeſtelykheyd plaats te geven hun intereſſen en belangen voor te dragen, of te beſchermen; zonder de approbatie, of ten minſten den toeſtand van den Paus te hebben, welke egter hoog nodig is, op dat die van de Catholyken wettig zy, in de zaken, die de Religie aangaan. Maar deze objectie is de ſwakſte en de valſchſte van alle; de ſwakſte, om dat, wanneer ſy al waar was, zy egter tot geen conſequen[-]tie en gevolg kan ſtrekken; de alder valſchſte, om datter een interventie van alle deſe partyen zy geweeſt, en die ſoo publyk en ſoo formeel als ſy ſou konnen ſijn. Ik zeg[-]ge dat, indien deze objectie al waaragtig ware, zy egter van geen gevolg kan ſijn, om dat het inder daat, niet als een defaut en mangel van de formaliteyt is, die in de zaken van zulk een gewigt als die gene daar 't Edict van handeld, in geen conſideratie tot na[-]deel der zaken zelve mag komen, wanneer die geregtig en nodig zy. In civile zaken tuſſchen particulieren, ſou een diergelyk mangel en defaut wel die gene die daar in be[-]valt, van eenige voordeelen beroven, die hem, na een exacter en netter procedu[-]re zouden hebben mogen toekomen; maar zy kan hem van ſijn regten niet beroven. In een ſaak, daar het op 't leven van menſchen aangaat, ſou het nog vreemder ſijn, datmen het zelve eenige ellendige zou doen verlieſen, ter oorſaak van een enkele nala[-]tigheyd in de formaliteyt: en de nature zelve ſou het ſmarten, iemand te ſien ſterven, wiens onnoſelheyd anderſints genoegſaam bewaarheyd was, indien ſijn veroordeelinge niet als op een mangel van deſe nature ſy gegront. En hoe veel vreemder ſou het nog ſijn, dat in een ſaak in welke het leven en verſekertheyd van ſo veel duyſenden van men[-]ſchen, brave, getrouwe en ſtandvaſtige Onderdanen tot den dienſt van hun Prins, en welker geheele misdaat, naar het oordeel van hun vyanden ſelve, alleenig was de con[-]ſcientie te teder te hebben, om die een ander te onderwerpen; betrokken ſijn. Hoe veel vreemder, zegge ik, zou het zyn dat in diergelyk een zaak, men ſou geloven reden te hebben, om niets van het gene men deze arme lieden belooft hadde, naar te komen, onder voorgeven, datmen aan hunne Vyanden geen ſommatie in forma, om met hen in het geregt te verſchynen, om hun geſchillen te doen reguleeren, gedaan heeft? Wanneer der niets meerder was, de ſaak was publyk, het was onmooglyk dat de Geeſte[-]lykheyd of het Parlement onkundig konden ſijn, datmen met de Gereformeerde han[-]delde; men zag hun vergaderingen, hun deputatien, hun ſchriften, het gaan en

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1600. komen der Commissarisen van den Koning. Het gantsche Ryk sprak daar van: en alles passeerde gelyk als voor de oogen van geheel Europa. In een saak van zulk een luyster en gerugt, stond het maar aan die gene, die meenden daar belang by te hebben, daar in te komen; en indiense zulks niet gedaan hadden, het mangel van hun interventie zou niet als uyt een geaffecteerde en opgemaakte onagtsaamheyd of een onkundigheyd ter quader trouwe voort gekomen sijn.

Dat de Parlementen soo veel deels aan het Edict hebben gehad; het nodig is geweest, om alle oorsaak van klagten weg te nemen.

Maar in de tweede plaats dese tegenwerpinge is valsch. Deze partyen diemen daar by behoorde te roepen, sijn daar by geweest; niet als het werk gedaan was, of alsser niet meer aan te veranderen viel; maar eer het geverificeert was; dat is gezegt by gevolg eer het Edict was geratificeert, en gepasseert, als een geoordeelde saak.

Dit is zo waar, dat het door hun tusschen komen zy geweest datmen verscheydene zaken heeft veranderd, die tot Nantes al toegestaan waren. Ik sal hier niet blyven staan, daar op, dat een van des Konings Commissarisen een lid van het Parlement sy geweest: maar ik zal ten minsten zeggen, dat de tussenkoming van dezen Raad klaarblykelyk is, zelfs door verscheydene deputatien, die de zelven aan den Koning daar over gemaakt heeft; na datmen haar het Edict om geregistreet te werden, al toegesonden hadde. Men hoorde hun remonstrantien, men nam haar oppositie in agtinge, men liet hen meer als een maal spreeken, voor en al eer, als een absoluyte ordere tot het inregistreeren van het Edict te geven; men stond eenige van haar begeerten toe; en voor de rest betaalde en voldede haar met redenen. In voegen het bevel het gene daar op volgde, niet anders als voor een contradictoir arrest en vonnis passeeren kan; uytgesprooken na de pleydoye van beyde partyen gehoort, en hunne pretensien en defensien in aanmerkinge genomen te hebbben.

De Geestelykheyd.

De Geestelykheyd quam daar mede tussen beyde, dezelve heeft haar remonstrantien, haar oppositien &c. zo wel als 't Parlement gedaan. Ja sy heeft zelfs die met meerder praal en luyster en met meerder rypheyd van beradinge gedaan. Sy vergaderde een weynig na de conclusie van het Edict, terwyl de Legaat nog in Vrankryk was. Sy dede den Koning door Gedeputeerde aanspreeken, sy bood sijn Majesteyt requesten en lysten aan, zy dede niets als na overleg met den Legaat, en na sijn vertrek met den Nuncius. De generale Agenten selve, gingen nog al verder in hun oppositien als de Legaat, en stelden die met zo weynig eerbiedigheyd voor, datse rouwe woorden daar over hooren mosten. Hun vertooningen evenwel, hadden een gedeelte van de uytwerkselen die zy begeerden. Sy verkregen voor de Geestelykheyd exemptien en genade-giften, en deden eenige Artykelen in het Edict veranderen. Invoegen men niet kan zeggen, zonder onbeschaamdheyd dat dezelve niet gehoort sy geweest. Indien de Koning de Geestelykheyd niet alles ingewilligt heeft, maar een gedeelte van haar pretentien heeft doen missen; het is egter niet min waar dat hy haar gehoort, en het geschil met volle kennisse van zaken geoordeelt heeft. De murmuratie van de Geestelykheyd na 't afdoen der zake, geven hen geen meerder plaats om sig te beklagen, van niet gehoort te sijn, als die van eenig mensch die contractoirlyk sijn proces verlooren heeft, is toegelaten te zeggen; dat de Regters sijn tytels en stukken niet gesien hebben. Waar by men voegen moet, dat de Geestelykheyd meer voordeel in verscheydene zaken, als de Gereformeerde zelve genoten hebben. Invoegen dat, indien zelfs die was uytgesloote geweest, en buyten alle onderhandelinge gehouwden, zy egter geen reden zou hebben, sig te beklagen, datmen haar zaken tot haar voordeel heeft bestiert; zonder haar de moeyten van het vervolgen der selve te laten.

De Paus selve.

Eyndelyk de Paus zelve heeft sijn toestand daar toe, zo veel alsmen zou konnen begeeren, gegeven. Men hadde hem wel konnen doen bergrypen, van de tyd af, datmen van de verzoeninge des Konings met hem handelde, dat die Prins sig niet sou verbinden, om de Gereformeerde uyt te roeyen. In de Artykelen zelfs, in de welke hun Procureurs over een quamen, gebruykten zy Generale clausen, die een toestand van het Edict, het welke men voor de vryheyd der consciente sou konnen geven, mede bragten. Ten minsten deze besorgers verzekerden den Koning positivelyk, dat zulks de sin van deze onverbindende termen waar; met welke men sig moeste te vreeden houden, om dat de Paus andere nog konde nog mogte verdragen. Dit wil zeggen, dat de Roomsche Kerk, houdende het als een pligt van eer te massacreren, moorden, branden, en door alle andere wegen, deze, dewelde zy voor Ketters hield te extermineeren; de Paus niet wel betamelyk agtede voor sig in formeele termen toe te staan, datmen dezelve in vrede leven liet; en datmen daarom het zelve met bedekte woorden

den moſt uytdrukken. De getuygeniſſe des Konings, die aan het Parlement proteſteerde, dat de Paus al het gene hy dede voor goed keurde, is in dezen gevalle zeer demonſtratyf en overhalende; gelyk mede het gene eenigen tyd, na de beveſtinge van het Edict voorviel, dezelve ſaak beveſtigt. De Paus drong ſterk op de publicatie van het Concilie van Trente, en diende ſig, om daar toe te komen, van de belofte, die men hem, uyt 's Konings naam hadde gedaan, voor en al eer hem de abſolutie te geven. De Cancelier antwoorde onder andere zaken, op deze inſtantie, dat dit Artykel den Koning niet verband, als voor ſoo veel de geruſtheyd van het Koningryk ſulks zoude toelaten. Deze antwoord den Paus, door deze die hem tegens Vrankryk zogten op te maken, toegebragt ſijnde, wierd zoodanig verdrayt, dat die in hem eenige wreveligheyd veroorſaakte; maar d'Oſſat hem willende alle voorwendingen van moeijelykheyd benemen, zeyde hem, dat de Cancelier by deze woorden niet hadde verſtaan, als het gene Perron en hy den Paus zelve hadden gezegt, wanneerze met hem van des Konings abſolutie handelden, als dat door de publicatie van het Concilie de Edicten van vrede niet zouden vernietigt werden; dat de Ketters niet gedwongen ſouden werden dat te obſerveeren; en de Koning niet zou gedrongen werden, weder met hen tot den Oorlog te komen. Dat ter oorzaak van het zelve, Perron en hy de clauſe diemen voor hadde, in te voegen, in het formulier van de geloofs-belydeniſſe, te weten, dat hy die de ſelve dede, *gehouden zou ſijn, die aan al ſijne Onderdanen te doen doen,* niet hadden willen laten paſſeeren: de Paus antwoorde dat hem wel gedagt, datmen hem alzo het gene men by de ruſt van het Ryk verſtond, hadde uytgelegt, en dat ſulks was, het geen de Cancelier wilde ſeggen, met, *daar ſteekt geen quaad in.* Deze woorden betuygden formeelyk, dat de Paus de obſervatie van de Edicten toeſtond, en dat hy daar van ſoo veel betuygenis dede, als de welſtand van ſijn waardigheyd toeliet.

Men moet hier byvoegen, al het geene ik elders hebbe gezegt, het welke betoont, dat hy kenniſſe van al de onderhandelingen van het Edict hadde gehad; dat hy alstoen een Legaat in Vrankrijk hadde; dat deze Legaat van alles watter omme ging onderregt was; datter luyden genoeg waren die hem den handel van des Konings Commiſſariſen ſuſpect maakten; dat de Preſident de Thou verbonden was, hem reden van zyn eygene conduiten te geven; dat deze Prelaat hem gehoort hebbende, daar mede vergenoegt ſcheen te ſijn; als mede met de negotiatie, en den voortgang daar van, de voorſigtigheyd en wysheyd der Commiſſariſen aanbevoolen liet ſijn. Ik hebbe mede gezegt, dat de tegenwoordigheyd van de Legaat de oorzaak is geweeſt, dat de beveſtinge van het Edict verſchooven wierd, en dat hy het ſelve zellfs met groote inſtantie hadde verſogt, het welke men hem niet hadde derven weygeren, hoewel zonder deze verhinderinge, men voor hadde gehad of gewenſcht de publicatie daar van te doen, terwijl de Liguiſten door des Konings voorſpoed verſlaagen ſtonden, uyt vreſe, dat de tyd hen meſures mogt doen nemen, om dit werkt te verhinderen. Wanneer de Legaat uyt Vrankryk vertrok, liet hy daar den Nuntius, zonder dat de Geeſtelykheyd eenige beweeginge maakte, en die zelfs regtmatiger was, als de generale Agenten, en eenige Prelaten van het Ryk: nademaal zonder veel omſlags hy het ſupport van den Paus beloofde, mits datmen zorge voor de Catholyke Religie droeg. Invoegen dat indien de Paus daar na eenige bewyzen, van misnoegen getoond heeft, ſulks alleen, gelijk ik aangeweſen hebbe, door deſe ſlag van Comedie die de polityken konnen ſpeelen, alſſer ſchijnbaarheden ſijn te maken, zy geſpeelt geweeſt. Men moſt, gelijk hy zelve zeyde den Spangiaarden den mond ſtoppen, die hebbende iets met hem te ſchaffen, alle gelegentheden, om over hem te murmureeren ſogten. En daarom, heeft hy, na het eerſte gerugt noyt het herroepen van het Edict verſogt, houdende ſig te vreden, met de publicatie van het Concilie, als mede de herſtelling der Jeſuyten, als een ſlag van vergeldinge van de gunſten, die de Ketters hadden verkreegen, aan te dringen. Dit was alles watmen konde begeeren tot teken van ſijn toeſtand, in een zaak, waar in of ſijn Religie, of zyn waardigheyd hem niet toelieten brevetten of bullen van goedkeuringe te ſchryven.

Dit is genoeg, in zaken welkers natuere boven allen vereyſchen, dat de billijkheyt daar in heerſche, om te toonen, dat daar omtrent niets, het gene tot desſelfs deciſie te autorizeeren van noden is, ontbreekt. Een Tractaat rypelijk overgelegt, in het welke de Souverain zelfs treed; partyen die in vele zaken door de handelinge over een komen, en onder die een opperheer, hun gebooren ſcheydsman, decideert de za-

1600. ken, die nog betwiſt wierden; een reformatie van verſcheydene Artykelen, op de tegenſprake der partyen die daar in komen; een algemeene toeſtand van een ſijde, verſcheydene merk-teekenen van toeſtand van de andere zyde: al dat formeert een zekeren trap van vaſtigheyd, die deze volbrenging eeuwig en onveranderlyk moet maken. Des te meer om dat het onmooglyk is, die te herroepen, zonder te zondigen tegens de Juſtitie, en de pligt ſelve, die deſelve heeft doen uytſpreeken. Maar het ſal tyd ſijn, om tot het vervolg van de Hiſtorie te komen.

Hervatten van het vervolg der Hiſtorie.

Alles vervaardigde ſig nu, door het gantſche Ryk, tot uytvoeringe van het Edict, en de Commiſſariſen, die den laſt hadden, dezelve in de Provintien te beſorgen, begoſten in dit jaar te arbeyden, en maakten een groot getal ordonnantien op de conteſtatien, die ſig openbaarden. Maar zelfs eer zy de eerſte voortgang van hun laſt, gemaakt hadden, begoſtmen de voornaamſte vrugten van het Edict te gevoelen, en te ſmaken namentlijk de publyke geruſtheyd, van welke de ſoetigheyt goede hoope van de reſt gaf. Daar viel egter een zaak voor van een groote nadruk; over welke de Catholyken niet lieten te triumpheeren, gelijk offe de vernietiginge vande Gereformeerde Religie hadden te weege gebragt; hoewel zy inderdaat niets hadden gewonnen, als de eer van beeter hun ſtrikken te hebben konnen ſpannen, dat de alderwijſte der Gereformeerde ſelve niet wiſten te beletten.

Conferentie van Fontaine Bleau.

Beweeginge der Geeſten ter occaſie van het Boek de Euchariſtie.

Dat verſcheydene Schryvers aantaſten.

Het Boek van du Pleſſis over de Euchariſtie of het Avondmaal, van welke hier voor geſproken is, was de oorzaak van deſe affaire. Ik hebbe voor heen aangemerkt, dat de Catholyken daar veel geſpooks over maakten. Daar ontſtonden ik weet niet hoe veel Schryvers, om het zelve te wederleggen. Fronton du Duc, een vermaart Jeſuyt nam de commiſſie op ſig, na dat Daſis deſe, die hen voorſtelden, om het Boek te verbranden, wederom geſonden hadde, om liever een formeele antwoord daar tegens te maken. Maar daar waren verſcheydene Schryvers van mindere naam, die ſig in deze diſpuyten vermengden, en de Gemeente met een menigte van Cartebellen, overlieden, die meer ſcheld-ſchriften tegens den Auteur, als beantwoordingen van zijn werk waren. De faculteyt van Parijs veroordeelde hem, door een openbare Cenſure; verſcheydene Particulieren, gaven geheele regiſters, van vervalſchte paſſagien uyt, als mede geheele Catalogen van nalatinge van nodige woorden; en meer andere Boekskens van die natuere. De reden van al deſe beweegingen der Geeſten, behalven het gewigt van de ſtoffe, de verdienſte van den Schryver, de kleyne eerbiedigheyt, die hy voor de verborgentheden van de Roomſche Religie droeg, en de maniere van die in het ligt te geven, was nog de wyze op welke deſe zaak aldaar verhandeld wierd. Du Pleſſis hield ſig niet, gelyk men tot nog toe hadde gedaan, binnen de bepalinge van de H: Schrift; hy hadde ſig in het ruyme Veld der Traditien geworpen, en meer als duyſend paſſagien van Scholaſtike Doctoren, of deze diemen Vaders noemd, bygebragt. Dit was den Oorlog tot aan het harte van de Roomſche Kerk voort zetten; haar in haar uyterſte retrenchement aan taſten, en haar de laatſte Wapenen als uyt de handen rukken. Haar zou alzoo niets overig blyven om ſig te verweeren, indien, na datmen haar de Schriftuyre, die de Gereformeerden haar beſchuldigden te hebben verlaten, hadde afgenomen, zy ſig ook de Vaders en de Traditien en overleveringen, haar laatſte uytvlugt hadde laten ontrukken.

Maar al het gerugt van Predikers en Schryvers hielp nergens toe, als om het werk te beeter te doen verkopen, en de glorye van den Schryver te hoger op te voeren. Men taſte hem zoo ſwakkelyk aan, dat het ſcheen zelfs beter voor de Roomſche Kerk te zullen hebben geweeſt, hem in vrede te laten. Ondertuſſchen quamen de beloofde refutatien en wederleggingen van Rome niet, en de Paus bevand ſig vol ſpijt; ſiende dat hy op zulk een beledigende wyze gehandelt wierd, en dat door een Man, die zoo aanſienlyk en in zaken zoo verre ingedrongen was, als du Pleſſis. Dit gaf hem gelegentheyd, om den Koning ſijn eerſugt op te wekken; en een groot vertrouwen op deſſelfs opregtigheyd in de profeſſie der Roomſche Religie te laten blyken. Daar was alstoen een Hoogduytſer tot Rome, dewelke roemde dit geheym van een Proteſtant tot Augsburg verſtaan te hebben, als dat Bongars Envoyé van den Koning naar de Proteſtantſche Vorſten van Duytſland, hen verſekerde, dat hy, de Koning in ſijn hart niet verandert was. En d' Oſſat die het zeer inportant voor des Koning agtbaarheyd agte te ſijn, den loop van dit gerugt te ſtuyten, hadde ontdekt tot aan de grond, het geen het verſpreyden van dit gerugt veroorzaakt hadde. Hieromme dan dede hy den Koning omtrent het eynde van dit jaar weten; het gene hy van den oorſpronk hier

van

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

van wiſt. Deze gerugten waren egter niet nieuw, want van des Konings bekeeringe af, hadmenſe alle dagen vernieuwt, invoegen den Paus gelegentheyd genoeg hadde, ſig daar van te dienen, 't zy dat het zeggen van dezen Duytſer tot ſijn ooren gekomen waar, zelfs langen tyd te voren eer de Cadinaal daar over geſchreven hadde, 't ſy dat hy door de Verſpieders die hy aan alle Princen Hoven had, berigt daar van gekregen hadde. Den Koning was 'er aan gelegen, dat deze gerugten geen indruk in de gemoederen der Catholyken quamen te maken, hoewelſe hem anderſints voordeelig waren om vertrouwen by de Proteſtanten te verwekken; met dewelke hem dienſtig was Alliantie te houden, het koſte wat het wilde. Maar dewijl aan de andere zyde de gunſt van Rome hem in ſijn tegenwoordige affairen ſeer nodig was, wilde hy in allen gevalle den Paus voldoeninge doen hebben, en du Pleſſis mortificeeren, of op den neus kloppen door eenig uytſtekend ſtuk werks, het welke tot Rome mogt doen geloven, dat hy zyn gunſt verloren hadde. Het Boek van du Pleſſis gaf hem het pretext daar toe: en hy bereyde een affront en belediginge voor dien Heer, en die zoo vol van liſten en practyken die de grootheyd van zulk een Koning wel weynig betaamden; datmen ſou moeten ſeggen, dat dit werk het loffelykſte van ſijn leven niet geweeſt ſy. Merkt hoe ſig de ſaak toegedragen heeft.

De Koning wil den Paus te vreden ſtellen en Pelſſis mortificeeren.

By na al die gene die tegens du Pleſſis geſchreven hadden, hoe groote verſcheydentheyd in die keer van hun declamatien en ſchreeuweryen ook mogt gevonden werden, quamen egter alle over een, daar in, datſe hem het allegeeren en bybrengen van valſche citatien te laſt leyden. En gelyk zoodanige beſchuldigingen zeer ſwaar vallen te expliceeren, met deze voornamentlyk, die niet bequaam ſijn, grondelyk de materie en de Schryvers te onderſoeken, zo diendemen ſig van het eenigſte middel, dat regt bequaam is, om die gene diemen van Religie wil doen veranderen te verleyden, en zo is het datmen het Volk leyd tot zaken die boven hun bereyk ſijn; men ſtelt hen ſwarigheden voor die van hun begryp niet ſijn; en men maakt hen ſomwylen wys dat het onmooglyk zy, die dingen op te loſſen; om datter by hen de bequaamheyd niet toe is. Dit bedrog heeft in Vrankryk, in het beleyd der controverſiſten, van het begin tot aan het eynde geduert. Soo menigmaal als'er eenig boek van eenig belang voor den dag quam, hebben de Miſſionariſen, altoos een dekmantel gevonden, van den Schryver van eenig bedrog en valsheyd te beſchuldigen, en het Volk daar het hooft mede te breeken; gelyk of al het gene men niet bequaam was te verſtaan, of te wederleggen, een bewys van valsheyd in de Religie waar: en het onkundig ligt-gelovig volk, neemt menigmaal voor redenen, deſe verwytingen, die de leere ongelyk aandoen, aan, die, alſſe al wettig en waar hadden geweeſt, niets verder als de agtinge van den Schryver zouden konnen intereſſeren. Maar deze bedriegeryen, dienden voornamentlyk daar toe, om die gene, die albereets waggelden, te doen vallen; en die alleenlyk maar een pretext van noden hadden, om te veranderen. Onder de lieden van dit Caracter, was ten tyde, van welke ik ſpreeke Sainćte Marie du Mont een Edelman, die beſlooten hadde te veranderen, en die niet verwagte tot een goeden ſchyn daar toe, als alleen dat du Pleſſis, tot Fonteyne Bleau qualyk gehandelt zou ſijn, latende ſig door Perron en andere wys maken, dat Pleſſis ter quader trouwe, een groot getal paſſagien geallegeert en by gebragt hadde; en ſijnde tot Parys met hem, by de Princeſſe van Orangie, hield daar ſtaande, dat hy in ſijn boek verſcheydene paſſagien, van deze nature gevonden hadde: deze Edelman, een van deſe, dewelke een weynig meer gelettert was als het gemeen, had een zeer groot gevoelen van ſig zelven, en gelijk hy beſloten hadde Catholijk te werden, zoo wilde hy ook, al de redenen, diemen hem daar van hadde ingeblaſen, voor goed erkennen.

Maar Du Pleſſis die het tegen al de ſtormen die tegens ſijn Boek ontſtaan waren, hadde uytgehard, konde dit verwijt van Valſaris niet verdragen, en ſtelde het ſig als een poinćt van eere voor, de opregtigheyd van de citatien dewelke hy hadde gedaan te bewyſen. Hy gaf dan, omtrent het laatſte van Maart een geſchrift uyt, in het welke hy ſijn beſchuldigers uytdaagde, om ſig by hem te vervoegen, om requeſt aan den Koning te preſenteeren, en Commiſſariſen van hem te verſoeken; voor dewelke men de paſſagien van woord tot woord ſou mogen examineeren. Du Perron ontfing weynig dagen daar aan een van deze geſchriften, gaf daar antwoord op, en nam het dagement aan; aanbiedende in het Boek van du Pleſſis vyf honderd enorme valsheden, inderdaat en zonder vergroting van getal, aan te zullen wyzen; en ſchreef ter zelver tyd aan den Koning om de conferentie te verzoeken. Du Pleſſis wilde deſe bravade niet laten voor

Verwyt van valſche citatien wekt de eer van de Pleſſis op. Ontſegginge van hem aan ſijn beſchuldigers gedaan van Perron aangenomen.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1600. by gaan, ſonder daar op te antwoorden; maar uyt vreſe dat deſe menigte van geſchriften het Project van de Conferentie mogt komen te breeken, ſoo verhinderde Villeroy dat de Biſſchop hem weder antwoordt ſchreef. Ondertuſſchen ſchreef du Pleſſis aan den Koning, en dede hem ſijn requeſt door den Marſchalk de Bouillon aanbieden. De Koning die deze Conferentie ſeer begeerde, liet niet na deſelve toe te ſtaan, en met den aanvang van April gaf hy ordere aan den Cancelier alles wat daar toe behoorde te beſtellen.

Conferentie toegeſtaan.

Swarigheden op de zaak en op de plaats van wegen de Geeſtelyken.

Maar men ontmoeten aanſtondts groote ſwarigheden, die de ſaak lange ophielden. De Nuncius wilde dit verhinderen, om dat, dewyl het aanquam op Commiſſariſen in ſaken, die de Religie raakten te ſtellen, hy meende het een voorregt van het Kerkelyk geſag te ſijn, die te beſorgen, en dat de Koning het zelve verkorte, indien hy ſig het aanſtellen van de ſelve aanmatigde; behalven dat hy geloofde, dat zulks ſou doen denken, dat de Koning alsnog eenige ſcrupelen en ſwarigheden, omtrent de waarheyt van de Roomſche leere in ſig bevandt. d' Aarts-Biſſchop van Bourges vertoonde daar ook de gevolgen van aan den Koning. Benoit tot Biſſchop van Troye verkoſen, maar den welken de Paus ſijn Bulle niet hadden willen toeſtaan, om dat hy te goeden Fransman, en van weynig agtinge voor het Hof van Rome was, maakte mede ſijn ſwarigheden omtrent de ſelve ſaak. De Biſſchop van Parys, Cardinaal de Gondi was geheel gealarmeert, om datmen ſprak van deze Conferentie binnen ſijn Biſdom te houden. Andere maakten daar ook eenige kleyne ſwarigheden over, maar de Koning gaf hen alle voldoeninge, met hen te verſeekeren, datmen daar niet van de leere ſou handelen, dat de Commiſſariſen geen Regters in iets dat de Religie raakte zouden ſijn; datſe maar aanſchouwers, getuygen, en als Garandeurs van de waaragtigheyt der verhandelingen zouden ſijn, datſe hun goetvinden alleenlyk op den ſin van de woorden ſouden geven; niet handelende als over de byſondere ſake van du Pleſſis, om te weten of ſijn citatien waar of valſch waren. Hy beloofde ook, datmen wel ſulke goede voorbeſorginge ſou nemen, dat de Roomſche Religie daar niets by verlieſen ſoude. Aan de andere ſijde waren vele lieden die du Pleſſis rieden, de ſake ſoo verre niet aan te dryven, en hem zeyden, datmen hem nog paſſagien genoeg overlied van de welke de waarheyd hem niet eens betwiſt wierd, om ſijn eer te bewaren, al liet hy de andere al voor het geen zy waren. Maar hy konde het woord van valſch niet inſchikken, en hy was zoodanig verſekert van ſijn eygen nauwkeurigheyd, dat hy niet geloofde dat al de liſten van den Biſſchop hem eenige beledigingе zou konnen toebrengen. Hy vertrouwde voornamentlyk op de regtmatigheyd van den Koning, en hoewel hy wel geloofde, den ſelven over het uytgeven van ſijn boek op hem gebeten te ſijn, verhoopte hy evenwel, dat de gedagteniſſe van ſijn dienſten, de vreeze van de Gereformeerde te tergen, en de Koninglyke Majeſteyt, door een uytſpoorigheyd van de goede trouwe te ſien geintereſſeert, dien Prins zou verhinderen toe te laten, datmen hem de minſte overlaſt toe zou brengen.

Andere van wegen de vrienden van du Pleſſis.

Van beyde de zyden begeerde de gemeente den voortgang van deze conferentie; verhoopende een ieder de zegenpraal van ſijn partye, en ſig al verheugende eer den ſtryd aanging, in de overwinninge. Invoegen daar luyden genoeg van beyde zyde waren, die de redenen, van die het diſpuyt wilden beletten, vernietigden. Het wierd dan vaſt geſteld, en du Pleſſis bevand ſig te diep ingewikkelt om weder te rugge te deynſen. Maar van des Konings zyde wierden de meſures ſoo wel genomen, dat het onmooglijk ware, dat du Pleſſis met eere daar konde afkomen; 't zy dat hy de conferentie afbrak, om datmen hem ſou beſchuldigt hebben, den ſtryd ontweeken te ſijn, uyt vreeze van ſchande daar in te behalen; 't zy dat hy die aanging, om datmen hem de ſtrikken zo looſlijk beleggen zoude, dat hy dezelve niet zou konnen ontgaan. Het valt zeer ſwaarlijk te weten, of het des Konings deſſeyn waar dat de conferentie gebroken wierd, of dezelve ernſtiglijk voort te ſetten: maar ten minſten is het zeker, datmen du Pleſſis bragt om de zelve aan te vaarden, maar op ſulke harde voorwaarden, dat het ſcheen, datmen hem dezelve niet voorhield, als om hem te dringen, de partye te laten varen; en datmen liever hadden gewilt over ſijn vlugt te triumpheeren, als in goeder meeninge een conferentie, met een Man die bequaam was ſig zelven te verdedigen, aan te vangen. Dit zal blijken by de aftrek van de voornaamſte omſtandigheden.

Trappen van verſtrikkinge.

Na datmen de ſwarigheden, die de voornaamſte hoofden der Geeſtelykheyt hadden gemaakt, weg genomen hadden, en men dienſtiger hadde gevonden, de Conferentie tot Fontainebleau, als tot Parys te houden, 't zy om den Biſſchop van de Plaats te verge-

Oproer tot TOURS leegt op den 18 May 1621.

Jan en Casper Luiken.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Koninklijke Bibliotheek
Nationale bibliotheek van Nederland

Fold Out
BACK PAGE

ProQuest

diadeis

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Koninklijke Bibliotheek
Nationale bibliotheek van Nederland

Fold Out

FRONT PAGE

ProQuest

diadeis
from data capture to information

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

genoegen, 't zy om het gemeen te beletten, ſig met dit geſchil te vermengen, 't ſy om du Pleſſis het onderſtandt, dat hy uyt de boekeryen konde trekken, en andere geleerde Mannen, daar die Stadt vol van is, ontleenen, te benemen. De Cancelier ſchreef aan du Perron, om ſig aan het Hof te laten vinden, maar hy dede zulks niet aan du Pleſſis, hoewel hy daar ordere van den Koning toe hadde. Hy raakte des wegen vry, met te zeggen, wanneer hem de Koning de reden daar van afvraagde, dat hy niet begreepen hadde dat zulk des Konings wille was geweeſt. Maar gelyk de termen in welke men zoodanige beveelen uytdrukt geenſints dubbelſinnig mogen ſijn, voornamentlyk in een affaire in het welke het van een natuurlyk regt is, dat de geinteresſeerde perſoonen gelyker hand werden geadverteert, zo is het ligtelyk te zien, dat zulks een looze beſtellinge van den Cancelier was, om te beſtellen dat du Pleſſis op den beſtelden dag niet verſcheen, en ſoo ſcheen het diſpuyt te ontwyken, na dat hy het hadde verzogt, het welke zou doen geloven, dat hy ſijn ſaak misvertrouwde, in plaats dat de Biſſchop de eerſte verſchynende, zou ſchynen door deze naarſtigheyd meerder van ſijn zaak verzekert te ſijn. Maar du Pleſſis volgde den Biſſchop ſijn wederpartyder ſoo kort op de hielen, dat hy hem daar omtrent niets te verwyten hadde. d' Eene quam aldaar op den 27. van de Maand, en de andere op den volgenden dag. Du Pleſſis wilde aanſtonds de maniere van de conferentie reguleeren, en preſenteerde daar over Requeſt aan den Koning. Hy verzogt datmen by ordere de paſſagien van ſijn boek zou examineeren, ten eynde deze, die niet zou beſchuldigt ſijn qualyk geciteert te hebben, voor beveſtigt mogten gehouden werden. Vorders verſogt hy, dat de Biſſchop hem in geſchrift met ſijn eygen hand geſchreven, hem de vyf hondert valſchelyk geallegeerde paſſagien zou overleveren. De Biſſchop wilde tot het eerſte niet verſtaan; maar de reden van ſijn weygeringe, was gantſch kinderagtig, hy hadde, zeyde hy, de reden van deze weygeringe gegeven in ſijn antwoord op den eerſten ontzeg-brief die du Pleſſis hadde uytgegeven; dat in gevolge du Pleſſis hem hebbende geſommeert te compareren, zonder ſijn redenen te refuteeren, of ſig eenige defenſie te reſerveeren, hy deze pretentie door een ſtilſwygenden toeſtand, hadde geabandonneert, waar uyt hy beſloot dat hy niet aannemelyk waar om die wederom te vernieuwen. De redenen van deze antwoord, quamen uyt op de langwyligheyd van de tyd die vereyſcht zou werden, om al deze paſſagien met de reflexien van den Biſſchop, uyt te ſchryven, gelyk of de langheyd des tyds verdiende te werden aangemerkt, wanneer der van zaken van belang, gehandeld word. Dit voordeel het welke men voor de Regt-banken van het Paleys of hoge Hof van Juſtitie in zaken van minder belang zou uytgelagchen hebben, paſſeerden evenwel voor goed in deze zaak van welke de goede trouwe al deze kleyne formaliteyt ſou hebben uytgelegt. Het is waar dat om deze ſwakke hairklovery ſtand te doen grypen, du Perron daar by voegde, dat men alſtoen in geen geſchil was, om het boek van vooren tot agteren te examineeren, en dat hy ſig vaſt ſtelde, geheele ſes maanden vaſt te ſtaan, na dat de zaak zou ſijn afgedaan, dit examen te ondernemen. Deze ſchoon ſchynende aanbiedinge verband nergens toe. De Koning konde ſig zo langen tyd, met een conferentie van deze nature niet ophouden, nog ook die, als in ſijn tegenwoordigheyd toelaten. En men wiſt wel, dat die ſou afgebrooken werden, eermen tot het lighaam van het boek zelve quam. Maar wat de tweede pretentie van du Pleſſis aangaat: de Biſſchop bood aan de vyf hondert paſſagien in handen van den Koning te ſtelllen, van welke hy ſig reſerveerde ieder dag vyftig te nemen, om onderzogt te werden, tot ſijn eygene verkieſinge. Het deſſeyn van deze konſtenary was openbaar. Indien men de paſſagien aan du Pleſſis hadde overgegeven, zou hy, door deze, die hem dezelve hadde gecommuniceert, hebben konnen geholpen werden, en alzoo bereyder tot de conferentie komen. Vorders de Biſſchop hebbende ieder dag de keure van de paſſagien, zo zoude hy du Pleſſis in een geduerige onſekerheyd gehouden hebben, niet wetende waar men hem ſou konnen aantaſten, ſoo dat hy ſig zelven noyt zou hebben konnen prepareeren, als alleen voor die tyd, die hem ſijn wederſtander ſou hebben willen toeſtaan. Eyndelijk de Biſſchop konde uyt die vijf hondert paſſagien verkieſen, dezen dewelke de meeſte ſchyn hadden, van qualijk by gebragt te ſijn, om de geeſten voor af door deze liſt in te nemen, en hen in te boeſemen dat de andere van dezelve nature waren. En op deze wyze word de weereld bedroogen, en voor ingenomen: de eerſte indrukkingen ſijn voornamentlijk de diepſte; en het vermoeden het welke men in het eerſte geeft van de goede trouw van iemand kan nauwelijks door al de proeven van ſijn opregtigheyd weg genomen werden.

1 Men advertéert Perron en du Pleſſis niet.

2. Du Perron werd verſchoont van de valſch gezeyde paſſagien, die hy belooft hadde, in geſchrift over te geven.

3. d'Ordere en de keure der paſſagien word hem gelaten.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1600.

Waar van du Pleſſis de loosheyd bemerkt.

En verwerpt eenigen tyd deze condi-tien.

Du Pleſſis wel ſiende wat ſtrikken men hem, door deze liſt zogt te leggen, wilde ſig met deze aanbiedingen van den Biſſchop niet vergenoegen, en verſogt by een nieuw Requeſt, datmen ten minſten de paſſagien in handen van twee van des Konings Commiſſariſen die de Koning had genoemd, zou ſtellen: maar du Perron wilde daar niet toe verſtaan. Du Pleſſis bleef by ſijn ſtuk nog eenigen tyd, en bragt tot reden van ſijn volhardinge by, dat hy wel zag, dat hebbende ſig op vyf of ſes paſſagien geſcherpt, men de conferentie zou afbreeken, om in de geeſten der menſchen een opinie van de reſt te laten; waar by hy voegde het gene de Religie van den Koning, die van de Heeren, en het meeſte gedeelte van de byſtanders van de conferentie, hem konden doen vrezen. De Cancelier beantwoorde deze aanmerkingen flauwelyk: maar men verzogt du Perron eenige partye aan te nemen, die du Pleſſis alle vermoeden van verſchalkinge zou konnen benemen. De Biſſchop ſtelde voor, op de ſtaande voet vyftig paſſagien te examineeren, van welke hy aannam de valsheyd binnen den tyd van twee uuren te toonen. En de vier hondert en vyftig binnen den tyd van negen dagen daar aan volgende, met aanbiedinge van niet van Fonteyne Bleau te vertrekken, voor dat alles afgedaan ware. Du Pleſſis vand niet dat deze voorſlag de ſwarigheden konde weg nemen. Maar de Cancelier, ſijnde gevoegt by de vier Commiſſariſen, die de Koning hadde geſteld, en by Roſny, die in deze verhandeling de plaats van Calignon, die de vyfde moſt ſijn, en de eenige die buyten vermoeden was, oordeelde dat du Perron gelyk een reden hadde. Du Pleſſis gedroeg ſig aan dit oordeel niet, als welks zydigheyd te klaar lag. Maar de Cancelier hem willende overreden, om ſig te vreeden te houden, dede hem verſtaan dat de Koning de waarheyd van deze zaak wilde weten, dat, 't ſy du Pleſſis daar tegenwoordig was of niet, men die zoude doen examineeren; dat zulks hem voordeeliger zou ſijn; indien het in ſijn tegenwoordigheyd geſchieden, dat ſijn vertrek voor een vlugt ſou genomen werden, het welke hem tot ſmaat zou verſtrekken, hoe zulks ook mogt uytgelegt werden; of om datmen ſou vermoeden, dat hy valsheden in heylige zaken hadde gebruykt, of, datmen hem zoude beſchuldigen, de zaak van de Godtsdienſt te hebben verwaarlooſt, in dingen die hy als waaragtig had voorgeſtaan. Het was de Koning ſelve, die den Cancelier gelaſt hadde tegens hem te ſeggen; dat ſijn afweezen niet ſou verhinderen, dat hy over valſche citatien, aangeklaagt en geoordeelt ſou werden; invoegen men eeniger mate dezen Heer dwong, of om ſig ter diſcretie van ſijn tegenpartyder te ſtellen, of om ſig een nadeelig oordeel, datmen van ſijn werk zou nemen te onderwerpen, indien het geexamineert wierd, ſonder iemand die het konde beſchermen. Maar gelyk hy wel wiſte dat eerlyke luyden, de voorſigtigheyd die hy hadde gebruykt, voor geen vlieden zouden nemen, al zogt hy ſig niet over hals over hooft, in de openbare ſtrikken te werpen, liet hy ſig niet eens door de redenen van den Cancelier bewegen. Hy overleyde evenwel de ſaak met Roſny en Caſoubon die hem geenſints van meeninge deden veranderen. Roſny die niet ongaarne zou geſien hebben, dat du Pleſſis eenige mortificatie en verkleyninge gekreegen hadde, dewelke ſijn gezag wat mogt verminderen, en hem verder van het bewind der zaken affonderen, was in deze zaak, van geen beter trouwe als de andere, en arbeyde, om dezen armen Heer tot den val te brengen. Hier uyt komt, dat om meer geroep over de overwinninge van du Pleſſis te maken, hy in ſijn memorien roemt, volgens het rapport van die gene die dezelve gecompileert en t' ſamen gehaalt hebben, dat hy de conferentie, in den ſtaat van verbroken te werden hadde gebragt, dat du Perron toeſtond, daar niet meer van te ſpreeken, dat du Pleſſis onverſettelyk was, en noyt de hand daar aan houden wilde.

4.Men doet hem vreeſe aan met te dreygen, de paſſagien in ſijn afſijn te examineeren.

Conferentie by na gebrooken, word vernieuwt op onbillyke voorwaarden.

5. Du Perron ſtelde daar de wetten van.

6.Men ontneemt du Pleſſis de nagt-ruſt.

Alle deze dingen vielen voor, tot des morgens van den eerſten van May, wanneer de Koning, ſiende de ſtandvaſtigheyd van du Pleſſis; ordonneerde datmen niet ſou laten tot het examen der paſſagien, van de klok drie uuren naar den middig, voort te gaan. Maar onder eenige voorwendinge wierd het tot ſeven uure des anderen daags uytgeſteld. Ondertuſſchen hield de Koning den Biſſchop den geheelen dag by ſig, ſpreekende met malkander van de wyze, op de welken men ſig in deze zaak gedragen ſoude. Aan de andere zyde gaf het verbreeken van de conferentie groote ongeruſtheyd aan de Gereformeerden van het Hof. 't Sy datſe deel aan het geheym hadden, gelyk Roſny, 't ſy datſe het hooft van de paſſie der conferentien vol hadden, gelyker weynige waren, die daar niet mede bevangen waren. Caſtelnau, Chambret Beaupré en eenige andere ondernamen die te vernieuwen; en drayden du Pleſſis aan ſoo veel ſyden, dat ſy hem tot ſeer ongeregtige voorwaarden deden verſtaan. Du Perron moſt

aan-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

aanſtonds 50. of 60. paſſagien du Pleſſis laten toekomen, op voorwaarde, dat hy volgens de ordere op de welke du Perron die ſou hebben geſteld, dien morgen van ſeven uuren af die alle ſoude beantwoorden en voldoen; waar toe men hem Boeken die hy nodig hadde zoude beſchikken, die van de Editie van Geneve, Heydelberg of Baſel zouden hebben te ſijn. Deze onderhandeling hebbende geduert tot aan negen uuren des avonds, ſoo konden de boeken nog de paſſagien, hem Pleſſis, niet voor de klok elf uuren toegebragt werden, invoegen, dat in plaats van te ruſten, hy genootſaakt was den nagt met het examineeren van deze citatien door te brengen. Om alles op te hoopen, ſand hem du Perron 61. paſſagien in plaats van 60. dewelke hy toegeſegt hadde. De morgen aan gekomen ſijnde verklaarde du Pleſſis, dat hy niet meer als negentien paſſagien hadden konnen examineeren: maar dat hy ſijn Citatien in haar opregtigheyt mainteneerde, op verbeurte van ſijn leven. Du Perron beklaagde ſig ſeer datmen al de paſſagien niet hadde afgedaan; gelyk of het billyk ware geweeſt een man af te vorderen tſeſtig paſſagien met de Auteuren uyt de welke deſelve getrokken waren te confronteeren, dat hy de connexien en tſamen-knopingen van het voorgaande, en het volgende ſou examineeren, en dat binnen een tydt die niet genoegſaam was, om dezelve alleenig over te leezen. Aan de andere kant de Biſſchop wilde beginnen met andere paſſagien, als deſe die du Pleſſis hadde geconfronteert, als agtende dat hy daar door alderbeſt de valsheyt ſou konnen bewyſen. Maar hy maakt de difficile om ſig te laten bidden; en om plaats te hebben na het examen van de eerſte, te ſeggen, datter nog andere van een notoirder valsheyt waren. Hy gaf ſig dan eyndelyk op, en de openinge van de Conferetie wierdt geſtelt op een uer naar den middag.

7. 61. Paſſagien ſijn gegeven om binnen den tyd van agt ueren te bewaarheden.

De Koning hadde tot Commiſſariſen geſtelt, om van deſe ſaak te oordeelen, drie Catholyken en twee Gereformeerden; op dat Perron de meeſte ſtemmen op ſijn ſijde mogt hebben. Thou, Pithou, en Le Fevre, leermeeſter van den Prins van Condé, waren de drie Catholyken; Calignon en Caſaubon waren de Gereformeerde: maar de Koning veranderde twee van deſe Gedeputeerde, en ſtelde Martin, een van ſijn geneesmeeſters, in de plaats van Le Fevre, en du Frêne Canaye, in plaats van Calignon, welke Canaye, eerſt des avonds voor de Conferentie aan het Hof gekomen was. Het hadde billyker geweeſt dat de partyen hun ſcheydslieden gekooſen hadden, maar het ging ſeekerder dat de Koning die verkoos, ten eynde om geen vaſthoudende en moedige Gereformeerden daar in te laten. En daarom vandmen goedt Caligion uyt te ſluyten, om du Frêne Canaye in ſijn plaats te ſtellen, die albereets expres aan het Hof gekomen was, om van Religie te veranderen; en het ook korts daar na dede. Maar voor ſijn veranderinge hadde hy het verderf der Gereformeerde beſlooten, gelyk als bleek by de voorſtellinge die hy den Koning, van hen te vernietigen dede, met al den Adel op ſijn ſijde te trekken; waar toe hy ſig verbandt, behoudens dat men hem een ſomme gelts, minder als ſijn eygene goederen, die als verſeekeringe en Hypoteeke daar voor blyven ſouden, ſou in handen geven. Men ſegt dat de Koning wyſer als hy ſijnde, daar toe niet wilde verſtaan; en hem geantwoort ſou hebben, dat ſooder geen Adel onder de Gereformeerde ware, men die daar onder behoorde te ſenden, om dat hy ſig altoos ſeer wel by de Edellieden van die profeſſie bevonden hadde. Caſaubon was een ſwak en waggelende geeſt; die du Perron met ſijn aardige konſtigheden hadde gewonnen. Hy hadde belooft van Religie te ſullen veranderen; maar men nam hem ſoo nauw waar, en men diende ſig ſo wel te pas van de aanbiedinge die hem de Koning van Engelandt dede, om hem by hem te hebben, dat hy ten minſten in ſchyn, vaſt in ſijn ſchoenen bleef. Het is waar dat eer hy ſig naar deſen Koning begaf, hy du Perron te kennen gaf, dat het nutter ſou ſijn, om hem te konnen winnen, indien hy by de profeſſie van de Religie bleef, als na die te hebben verlaaten; in voegen men niet kan ſeggen of ſijn volhardinge wel opregt ware. Het is ten minſten ſeeker, dat de Religie niet ſeer hoog van prys in ſijn Familie was, nademaal het waar is, dat ſelfs voor ſijn doot een van ſijn Soonen Catholyk geworden is. Soodanig nu waren deſe lieden, in handen van dewelke du Pleſſis genootſaakt was de Compromiſſe en verpandinge van ſijn eer te doen. Hy hadde meer te verhoopen van de opregtigheyt van de Thou en Pithou, als van die gene die van ſijn Religie ſijnde, hem daarom te gunſtiger ſcheenen te ſullen ſijn.

8. De Koning noemt Commiſſariſen, uyt eygen magt.

9. Geeft de meerderheyt van ſtemmen aan de Catholyken.

10. Verandert twee van de eerſte, en geeft twee ſuſpecte.

11. Verkieſt twee waggelende Gereformeerde

Caracter van du Frene Canaye.

En van Cauſaubon.

De uere nu gekomen ſijnde, begaf men ſig naar de Plaats van de Conferentie, en een ieder ſig op ſijn Stede gerangeert hebbende, die hem toequam, wierden de boeken op de tafel gelegt om ſig volgens het vervolg van de verhandelinge daar van te dienen.

1600. Ik wil niet bewaarheden het geen door eenige is gesegt, als dat du Perron, hebbende du Plessis nu al een radt voor de oogen gedraayt, doende een eerste pagina van de Editie van Basel of Geneve, voor boeken die elders gedrukt waren, in plaats van de ware, invoegen, hem nog een andere part gespeelt sou hebben, om hem vorder van sijn stuk af te helpen; doende op de tafel andere boeken leggen, als dese, daar hy den gantschen nagt hadde besig in geweest. Dit botte bedrog was misschien overtollig, om een man, die den heelen nagt geblokt, en nog dien gantschen voormiddag in Importune onder-

12. Maakt de verandering om in het verweeren om sig te dienen van de Termen van valsch en valsheyt; of niet.

handelinge hadde doorgebragt, van sijn stuk te helpen. Maar hem wierd nog een andere hanepoot, met nog meer loosheyt gebreyt; onder voorgeven van sig van bytende termen te onthouden, wanneer de Koning wilde, dat in het Pronunciëeren men sig van de termen van *valsch, en valsheyt* sou onthouden. Hier door wierd een ruym velt door Perron geopent, die alsoo de conferentie kon drayen als hy begeerde. Sy was voorgestelt op een beschuldiginge van valsheyt, en du Perron hadde sig ingewikkelt om du Plessis wegens valsheden te overtuygen, egter wierdt hy gedispenseert vande valsheyt te bewysen, en hy konde sig bevryden, met du Plessis iets anders als valsche allegatien die bedisputeert wierden, op te leggen, als hebbende die maar qualyk verstaan, qualyk vertaalt, qualyk geappliceert of toegepast &c. Het welke men den naam van een misslag sou konnen geven; maar voor geen vervalschinge konde gereekent werden. Du Plessis in tegendeel bevandt sig des te minder bequaam om te verweeren, om dat onder het pretext van haatelyke termen te schouwen, men hem duysent tegenwerpinge sou konnen doen; die hy niet wel verstaan, of begreepen sou mogen hebben; en in die plaats dat hy sou meenen vry te sijn, met te toonen, dat de Auteuren hadde gesegt, het geene hy uyt hen hadde by gebragt, men het geschil nog sou konnen drayen, om te weeten, of hy wel hadde verstaan, het gene sy wilden seggen, of niet.

De Cancelier die by dese handelinge most præsideeren, voor den Koning verklaarde, dat in dit dispuyt van geen regt of leeringe stondt gehandelt te werden; maar alleen van daat en Citatien: het welke de Koning ook bevestigde met sijn eygene mont

Wedersijdsche Protestatien.

in gelyke termen. Du Perron prees den Koning seer in het lange, om dat hy sijn handt aan het wierook vat niet wilde slaan; nog het geloof aanraaken, daar hy sig niet mede behoorde te bemoeyen: en vervolgens protesteerde hy du Plessis te eeren, en niet voor te hebben de blame van valsche Citatien, diemen in sijn boek vandt, op hem te leggen, maar dat hy daar mede die luyden, die hem de memorien hadde beschikt, belastede. Dat is te seggen, dat om du Plssis van een beschuldiginge van quade trouwe te ontlasten, men die als iets belacchelyks maakte, door een andere, die hem voor een onbedagte dede passeeren; die sonder ondersoek sig op de citatien van een ander gedroeg, en vertrouwde, en die sijn boeken maakte met getuygenisse van Auteuren,

Quaataardigheyt van Perron.

die hy de moeyten niet eens genomen hadde te lezen of na te sien. Hier dient by dat de beschuldiginge daar door te quaataardiger wierd, om dat deselve sig over al de Geleerde van die partye uytstrekte, van de welke hy supposeerde dat du Plessis de passagien ontfangen hadde: gelyk of de Gereformeerde, om te beter de Roomsche Religie aan te tasten, een slag van een tsamensweering waren aangegaan, om de Oude Schryvers valschelyk te allegeeren en by te brengen.

Du Plessis vergenoegde sig met te protesteeren, dat het gene alhier passeerde niets anders waar als een particuliere saak, en die hem alleenig raakte, en dat het gene des weegen gebeuren mogt, geensints tot præjudicie of nadeel van de Kerken, nog van hun leeringe mogt strekken. Dit gedaan sijnde wierd de conferentie aangevangen, en

Forme van de Conferentie.

de ordere die onderhouden wierd was deze, dat na dat du Perron sijn difficulteyten sou hebben voort gebragt, en du Plessis sijn redenen daar tegens, de Cancelier met sijn Commissarisen apart zouden gaan, en na een korte deliberatie hun advys en goed vinden zouden voorstellen; het welke altoos uniform verklaart wierd. Alles ging soo vreedsaam toe, als een affaire van deze nature oyt zou konnen toelaten; daar geviel niet als een interuptie, die geen gevolg hadde. Een Predikant die sig onder de toehoorders vermengt hadde, konde sig niet inbinden van een woord ter occasie van een passagie uyt Chrysostomus bygebragt te spreeken, na het welke hy heenen ging, en de Koning zonder sig te ontstellen, vergenoegde sig met hen den naam van een Carabyn, die na de schoot gedaan te hebben weder wyken, te geven.

Men segt dat du Plessis sig qualyk verweerde; het welke wel te geloven is, dewyl al sijn geesten door de nagt-waak en het geduerig blokken uytgeput waren, dien

de

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

7. Boek 1600.

de blyken van des Konings ongenegentheyd daar en boven konden ontſtellen, dien de geſteldheyd der byſtanders, onder dewelke weynige hem gunſtig waren, konden verbaaſt maken; behalven dat hy bequamer waren tot mediteeren en iets met rype beradinge in geſchrift te ſtellen, als uyt de vuyſt na ſchoots wyſe, op de knibbelery van critizeeren te antwoorden. Daar in tegendeel Perron, behalven de gunſt des Konings en der byſtanders, tyds genoeg hadde gehad te voorbereyden het gene hy te ſeggen hadde: waar by quam een deftigheyd van gelaat, de toon van ſijn ſtemme die iets ter zelver tyd van heerſchentheyd en bevallykheyd hadde, de loſſe vryheyd van ſijn actie, de gemakkelykheyd van ſijn expreſſie en uytdrukkingen, die alle te ſamen den toehoorder eeniger mate innamen, en tot ſijn partye trokken; zelfs eer zy zyne redenen hadden verſtaan.

Du Pleſſis veroordeelt over negen paſſagien.

Watter van zy, de Regters veroordeelden du Pleſſis over negen paſſagien die geexamineert wierden; maar over de welke zy miſſchien niet zouden hebben derven pronuncieeren dat de citatien valſch waren, indien men ſig aan de ſtriktheyd van het dagement hadde gehouden. Van twee paſſagien van dewelke de eene was uyt Scotus, en de andere uyt Durandus, rakende de Tranſubſtantiatie, wierd gezegt, dat de tegenwerpinge voor de oploſſinge was genomenen; van twee andere, getrokken uyt St. Chryſoſtomus, en een darde uyt St. Hieronymus, oordeeldemen dat termen uytgelaten waren, die hy noodwendiglyk moſt hebben by gebragt. Een andere uyt St. Cyrillus bygebragt, wierd geoordeelt daar niet gevonden te werden. De ſevende wierd in Crinitus gevonden, zoodanig als du Pleſſis deſelve hadde by gebragt: maar om dat Crinitus ſig zelven bedroogen hadde, met die uyt het Codex te halen, wierd geſegt dat du Pleſſis ſig niet hadde behooren te vergenoegen, die op de trouw van een modern Schryver, en die nog niet van het hoogſte geſag, by te halen. Men nam een voorwendinge om hem over de agtſte te condemneeren, hier uyt, dat hy twee paſſagien uyt St. Barnardus, die nu na de wyze', op de welke hy die hadde bygebragt, maar een ſcheenen, niet door eenig merk-en ken-teeken hadde verdeelt en van een geſondert. De negende, dewelke uyt Theodoretus was genomen, gaf plaats om te diſputeeren over het onderſcheyd van *Imago* en *Idolum*; en men vonniſte dat deze Vader van de Idola of beelden der Heydenen, en niet van de Imagines of Afbeeltſels der Chriſtenen geſprooken hadde.

Algemeene Reflexien.

Ik ſou buyten de bepalinge van myn beſluyt gaan, indien ik wilde ondernemen, du Pleſſis wegens deze negen paſſagien te verſchoonen. Het is ſijn verantwoordinge niet, die ik onder de handen hebbe; het is de Hiſtorie van het Edict: in de welke die van deze conferentie niet in moet komen als voor een aanmerkelijk incident, en toeval. Maar ik kan in der waarheyd niet nalaten in het algemeen te ſeggen, datmen verandering in deze zaak gemaakt heeft: datmen daar niet heeft gevonden, het gene men een onmanierlyke valsheyd, zelfs geen reële en dadelijke valsheyd ſou konnen noemen. Dat de maniere van citeeren, in dien tijd vry liberder en vryer was, alſſe daar na is geweeſt; datmen ſig vergenoegde met de paſſagien aan te wyſen, ſonder die juyſt in het lange en breede te copieeren; datmen ſelden iets meer by bragt als eenige woorden de welke men wezentlijk en nadrukkig agte te ſijn; datmen deze ſoort van citatie geen valsheyd opleyden, om datſe naar een auteur wezen, daarmen de paſſagien in het lange ſou konnen lezen; dat de Contraverſiſten ſig bevindende menigmaal verleenen, om een paſſagie in de grond te wederleggen, ſig een weynig hielden aan de omſtandigheden, en begoſten te poinctilleren op de wyze van citeeren; over te dragen, en het copiëren van de paſſagien; men om deze digreſſien te ſchouwen, dewelke de voornaamſte ſaak van het diſpuyt uyt het geſigt deden verlieſen, de lighamen der boeken, met lange citatien, marginalen, en origineele texten heeft moeten belaſten, en alzo de diſpuyten oneyndig maken door de occaſien, die de lange paſſagien tot een veel grooter getal van Chicanary en knibbelaryen konden geven.

En particuliere.

Voor het byſonder: men kan ſomwylen wel van een auteur de objectie die hy refuteert citeeren en by brengen, zonder daar door een valsheyd te begaan: 't ſy om te doen ſien dat deze difficulteyten ten tyden van den geciteerden Leeraar bekent ſijn geweeſt, of 't ſy om te toonen de neyginge die hy zelve na een zeker ſentiment of gevoelen, hebbe gehad; hoewel een magtiger geſag hem tot het ſtrydige determineerde: het welke voornamentlyk plaats by de ſcholaſtyke Doctoren heeft; die ſomwylen wel ſtrydige opinien van die gene die hun Kerk hadde aangenomen, zouden hebben gedreven, indien de ſchrik voor den Ban deſſelfs hen niet tot een blinde gehoorſaamheyd omtrent haar volbrenginge geparſt hadden. Men kan ook

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1600. menigmaal niet by brengen, als een zeeker vervolg van woorden; sonder daar lange Extracten van te maken: wanneer de partyen, van de passagie, diemen voor by gaat, niet tot het wezentlyke doen: en du Plessis was voorzeeker in dien staat, gelyk hy wytloopig vertoont, in een boek het welke hy, twee jaren na dese conferentie in het ligt heeft gegeven. Hy vergeet aldaar niet te seggen, dat het gene hy uyt St. Cyrillus heeft bygebragt, sijn eygene termen niet waren, maar een verkort Extract van sijn gevoelens, en datmen hem daar over geen werk hadde te maken, om dat die passagie in de eygene woorden niet bestond; dat hy niet hebbende bygebragt als Crinitus, dewelke sijnde een Catholyk Priester geweest, niet konde vermoedt werden, dese passagie te hebben vervalscht: datmen hem tot geen *Crimen Omissionis* most aanreekenen van een &c. onder de verscheydene passagien van St. Barnard, nademaal het gene tusschen beyden was, niet tot de saak dede; en dat hy vorders van gelyken dese passagien veel sterker hadde gealligeert; wegens de sentimenten, dewelke men pretendeerde, dat hy hadde, door dese naarlatinge willen verbergen. Dat eyndelyk het onderscheyt tusschen de Idolen der heydenen, en de Imagines of beelden der Catholyken soo kleyn was, datmen wel op het eene konde passen, het gene Theodoretus en de andere Doctoren, van sijn tydt, van het andere hadden gesegt. Waar by hy sou hebben konnen voegen, dat ten tyden van dese Vaders de eeringe der beelden soo verre van de practyken der Christenen vervreemt ware, datse daar van niet als door een prophetischen geest souden hebben konnen spreeken.

Du Plessis word siek en de Conferentie afgebroken.

Maar hoewel de zaken aldus stonden, du Plessis was soodanig geraakt wegens de maniere op de welke hy sig in dese saak gehandelt sag, dat hy daar krank van wierd, en des morgens daar aan, sonder afscheyd te nemen, van Fonteyne Bleau vertrok. Ondertusschen de Koning nu hebbende het gene hy begeerde, soo wel als Perron, die nu meende het Boek van du Plessis, door dese bedriegerye en overlist, genoegsaam t'onder te hebben gebragt, nam men de siekte van du Plessis tot een dekmantel, om de Conferentie te breeken, en alsoo sonder selfs sijn vertrek af te wagten, gaf men des avonts de Commissarisen hun afscheydt, ten eynde dat, wanneer du Plessis selfs genesen sou sijn; men een verschooninge by der handt hadde, om niet weder te beginnen. Du Plessis konde sijn klagten niet binnen houden. Syn Soon een Jonkheer van groote hoope, sprak nog hooger taal. Sy spraken te veel de waarheydt om goeden ingang te vinden; en het was zoo tastelyk dat de Konin du Plessis, om den Paus te behaagen, opgeoffert hadde, dat het onmooglyk ware, dat het verwyt van dit onregt hem niet gevoelyk raakte. De Cancelier vertoonde het selve aan du Plessis, maar dit verhinderde hem niet, om nog breder daar van te spreeken, wanneer hy sig in een Plaats bevandt alwaar hy niet veel te vresen hadde. Ondertusschen bragt de Koning de beschimpinge soo verre alsse gaan wilde, en men bemerkte, dat alhoewel hy den Hartog van Espernon niet beminde, hy evenwel aandrong om hem het succes van dese zaak mede te delen, en dat in vrolyke termen, en zoodanige als hy aan een van sijn gemeensaamste vrienden zoude konnen geschreeven hebben. Rosny soo wel als de andere liet niet de ongelukkige te beschimpen; en railleerde daar over met den Koning selve, men Triumpheerde hier over geweldig tot Roma, alwaar de goede gevolgen altoos voor wettig passeeren, door wat middel die ook mogen verkreegen werden. Men sag ten minsten daar door een gevaarlyk Ketter van het Hof en des Konings vertrouwentheyt vervreemt, sijn agtinge nedergevelt, en sijn gesag verduystert: en men sag boven al den Koning afkeerig van de Gereformeerde, nademaal hy hadde konnen besluyten, om hen sulk een groote reden van misnoegen te geven; en dat in een tydt, in welke het scheen, dat zy het aldermeeste van zyn goedtwilligheyt zouden te hoopen hebben.

Triumph en beschermingeder Catholyken.

Gevolg van de Conferentie.

Maar hoewel de Conferentie afgebrooken was, het gerugt van het dispuyt liet egter niet na sig langen tydt daar na te vermenigvuldigen. De geintersseerden schreven hier over den een tegens den ander. Du Perron gaf de Acten van de Conferentie uyt, en om een getuyge van gewigt te hebben, dede hy sig een brief van den Cancelier schryven, die een verhaal van al dese onderhandelingen behelsde, en in welke hy groote protestatien van sijn opregtigheyt dede. Du Plessis van sijner sijde liet niet na sijn verantwoordinge uyt te geven, en daar in alde bedrieglykheden, en onregtmatigheden, diemen hem hadde gedaan, aan te wyzen. Hy regtvaardigde voor al, de negen passagien, door een groot Boek, het welke hy twee jaren daar na in het ligt gaf, gelyk gesegt is; en in het welke hy niet alleen reden van de goede trouwe van hun citatien gaf, maar ook, door een groot getal van andere autoriteyten bewees, dat hy zoo veel ge-

lyk

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

lyk hadde in het regt, als de opregtigheyt van de daat; en dat hy de bygehaalde Auteuren niet hadde doen seggen, als het geene zy inderdaat hadde gesegt. Hy verweet voornamelyk Perron de vervalschinge van de Acten van de Conferentie, die hy selve hadde opgestelt; en die hy niet hadde gelaten te veranderen en te verwisselen, tot verscheydene reysen toe; eer hy die uytgegeven hadde. Invoegen dat na deselve tot Lions aan verscheydene persoonen, die niet swygen konden, getoont te hebben, hy deselve gescheurt hadde, om andere op te stellen, die hy in het ligt gaf. Maar du Perron liet sig weynig aan deze reprochen gelegen sijn. Hy stelde sijn hoogste glorie niet om een eerlyk man te sijn, maar sijn Hof en fortuyn te maken. Noyt is eenig mensch van soo veel bedriegeryen, valsheden, onwetenheyd, contradictien, en van alle misgrepen daar een Schryver in kan vallen, beschuldigt geweest. Maar het genoegen van een Cardinaals hoed op sijn hooft, en sijn tegenstander in ongunst te sien, vertrooste hem ligtelyk over al deze kleyne verwytingen. Aubigné die sig selven zo veel toe schreef als hy konde, wilde de conferentie tegens hem vernieuwen, en men wisselde al eenige geschriften over en weder, die den Koning in handen gesteld wierden, maar dit bleef daar by. Aubigné hadde het gewigt van du Plessis niet, en du Perron wilde de glorie die hy verkregen hadde, tegens hem in geen waagschaal stellen.

Daar was ondertusschen een saak, die den Koning ter harten ging. De Vergaderinge tot Châtelleraud wierd zedert den 24. van November van het voorgaande jaar tot Saumur verlegt. Sy was daar den geheelen winter geweest, zonder veel in de saken te vorderen, uyt oorsaak dat de Hartog van Savoye in Vrankryk gekomen sijnde, ter oorsaak van het Marquisaat van Saleuce, het welke hy, op Vrankryk usurpeerde, en het gene de Koning begeerde weder te hebben; de raad gedueriglyk onledig was met handelingen en intrigues. Maar het scheen dat de vergadering geen meninge hadde sig te scheyden, voor dat het Edict, door het gantsche Ryk geexecuteert ware; uyt vreeze dat deselve tot eenig hun nadeel mogt geschieden, alsser niemand was, die daar agt op sloeg. Het is waar dat het Edict vergaderingen van deze nature verbood, en dat het scheen dat die van Saumur een slag van contraventie tegens dat Artykel was. Maar zy geloofde niet genootsaakt te zyn, om het Edict de eerste te executeeren, terwyl de Catholyken daar nog duysend verhinderingen, van alle kanten tegens in bragten: Sy was ten tyden van de conferentie nog tot Saumur. De plaats en de tyd maakten die vermoedelyk meer als oyt; en men konde niet oordeelen, wat de ongenoegens van du Plessis deze vergaderinge toegebragt, aldaar zouden konnen voortbrengen. Inder daat het gene tot Fontaine Bleau was voorgevallen, ontstelde de gemoederen seer: maar du Plessis, hebbende noyt van sijn bysondere, algemeene affaires gemaakt, ontaarde in deze gelegentheyd van sig zelven niet, en diende sig niet van de occasie, om moeyelykheyd, aan die gene die hem soo onwaardiglyk hadden gehandelt, te geven. Het gemeene belang van den Godtsdienst liet ook niet toe: datmen een publyke en algemeene saak maakte, van de gepretendeerde desavantage van een bysonder persoon; uyt vreeze dat de schande van deze ingebeelde nederlaag op de leere van de partye mogt komen te vallen. Maar du Plessis en de Gereformeerden, vonden metter tyd gelegentheyd om sig op den Paus te wreeken, en nieuwe mortificatien en verkleyningen het Roomsche Hof toe te brengen. De vergaderinge scheyde nog evenwel soo haast niet. En het was niet voor het volgende jaar dat dezelve en den Koning en het Hof verloste van de vreeze van nieuwe verwarringen en onlusten.

Vergaderinge van Châtelleraud tot Saumur verlegt.

Wanneer deselve scheyde.

 HISTO-

HISTORIE
DER
REFORMATIE
vande KERKE *van*
VRANKRYK.
AGTSTE BOEK.

Korten Inhoud van het Agtste Boek.

OOrlog van Savoye en haar gevolg. Staat van het Land van Gex. Gereformeerde Gouverneurs van de Plaatſen op de Grenſen van Italie. Nieuwe Ampten. Executie van het Edict, verſcheyden naar de Plaatſen. Onagtſaamheyd der Gereformeerde en hun vooroordeelen. Nauwkeurigheyd der Commiſſariſen. Swarigheden op het Edict van 1577. gunſtiglijk weg genomen. Exercitie gelimiteert. Plaatſen van de Bailliuagien. Begraaf-Plaatſen. Beroepen der Ordonnantie. Vergaderinge tot Saumur. Generale Gedeputeerdens. Swarigheden omtrent hun aanſtellinge, en veranderinge in de forme van hun verkieſinge. Synode tot Gergeau, Cahiers en Lijſten beantwoord. Gex. Succeſſie van Engeland. Dood van een Neve van den Admiraal de Châtillon. Geboorte van den Dauphijn, en voorſegginge van La Riviere. Berigt aan de Gereformeerde gegeven, van een Ligue tegens hen geformeert. Algemeene Vergaderinge tot Saincte Foy; en haar Lyſten. Diſgratie van den Marſchalk de Bouillon. Oproer tot Rochelle. Spaanſche Cabale in de Raden; dringt aan om de Gereformeerde te vernietigen, in meeninge van des Konings magt door een borger-Oorlog te verdeelen, zayt vermoeden en vreeze onder de Gereformeerde, den welken de verſekeringe van den Koning bemint te ſijn, in vrede behoud. Roſny word met het Gouvernement van Poictou voorſien. Dood van de Koninginne Eliſabeth. Caracter van Jacob de I. die haar opvolger is. Contraventien tegens het Edict. Hartog van Rohan. Herſtellen der Jeſuyten. Synode tot Gap. Theſes van Ferrier, Profeſſor tot Niſmes. Syn Caracter en dat van Chauver. Artykel opgemaakt om in de Belydenis des geloofs gevoegt te werden, dat mede brengt dat de Paus den Antichriſt is. De Koning daar over vergramt, dreygt. Reden van het Synode. Nieuwe Edicten van de belydenis des geloofs, waar in het Artykel ingevoegt is. Konſten van het Hof om dit decreet te loor te ſtellen. Valſche Moderatie van Clemens de VIII. Andere ſaken van het Synode. Conditien van het herſtellen der Jeſuyten. Schimp-ſchriften tegens hen. Coton gequetſt. Word Biegt-Vader des Konings. Caracter en beſchryving

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ving van dezen Jesuyt. Vragen die hy een besetene moet voorstellen. Behoudinge van Geneve tegens de onderneminge van den Hartog van Savoye. Bewinpelinge van deze avonture in de Schriften der Jesuyten. Dood van de Hartoginne van Bar. Voortgang van het geluk van du Perron. Verradery van een Commijs van Villeroy. Intrigues van Spangien in het Hof van Vrankryk.

8. Boek

1600.

Oorlog in Savoye.

TErwyle men arbeyde aan de executie van het Edict ondernam de Koning den aantogt en expeditie naar Savoye in het verloop van welke Veld-togt, veele dingen voor vielen die aan de Gereformeerde genoegen, en aan het Hof van Rome groot ongenoegen gave. De Predikanten van Geneve quamen hem by de sterkte Sante Catharina de eerbiedigheyd bewysen; welke sterkte de Hartog van Savoye, om deze Stad daar lastig mede te vallen, hadde doen bouwen, om dat deselve, onder de bescherminge van Vrankryk, hem een rouwen Oorlog hadde aangedaan. Beza alstoen over de 80. jaren oud sijnde, voerde het woord, en wierd van den Koning, met zoo veel tekenen van genegentheyd ontfangen, dat de Catholyke daar niet weynig jaloursch over waren. De Koning noemde hem Vader: het welke omtrent de Gereformeerde selve weynig gebruykelyk was, maar dat de Monnikken seer gaarne hooren; en men eeniger mate onder de Catholyken, gewoon is te gebruyken. Het was dan een wreden aanstoot voor hen lieden, te geven den selfden naam aan een dienaar van de Ketters, en de voornaamste van de zelve die na Calvyn de Roomsche Religie en door sijn gesag, en door sijn Raad, en door sijn werken, de alderswaarste krak gegeven heeft. Vorders de besettinge hebbende deze sterte den Koning over gegeven, heeft hy deselve die van Geneve in handen gesteld, die deselve ten alder eersten, gerazeert hebben. De Legaat die de Paus hadde gesonden, om tusschen den Koning en den Hartog van vreede te handelen; was over deze saak zeer gemoeyt, hy klaagde, hy dreygde, gelyk of de Roomsche Religie daar doot tot haar nakende ondergang gebragt wierd. Noyt sijn de Edicten diemen voor de Ketters gaf, tot Rome soo ongenoeglyk aangenomen geweest, als dit kleyne voorval. Men sou gesegt hebben, dat Geneve een nieuw Carthago was geweest; wiens behoudenis Rome de hoop van meestersche van de weereld te sijn benam. Maar men most sig te vreden stellen, men wilde of niet, na dat men een vrugteloos geschreeuw hadde gemaakt; om datmen den Koning gaarne wat verre van Italie gehad hadde, alwaar sijn gebuerschap hen wat te zeer in het ooge liep. Men dede hem verstaan tot een wisseling van het Marquisaat van Saleuce voor La Bresse, het Land van Gex: het Begey, en het dal Romey, welke de Hartog van Savoye heel node af stond. Die van Beru hadden sig van een gedeelte, van dit laatste meester gemaakt, alwaar de nabuurschap van dit Canton, ten eersten de kennisse van de Gereformeerde Religie hadde ingevoert, en de Hartogen van Savoyen, hadden die by provisie, daar verdragen, terwyl zy daar meesters waren, verwagtende dat een Concilie de geschillen sou by leggen. Maar eenige jaren na het Concile van Trente, hadden sy aan alle hunne Onderdanen bevolen sig aan die leeringe, die in die vergaderinge boven hadde gedreven, te onderwerpen. Deze gestrengheyd hadde daar omme de Reformatie, in dit kleyne Land niet weg genomen; en die van Bern sig door de wapenen daar meester van gemaakt hebbende, hadden zy sig daar zo wel gevestigt; datmen binnen het Land Gex minder parochien telde, als plaatsen daarmen de Gereformeerde Godtsdienst openbaarlyk oefende. De Roomsche Religie was aldaar niet meer als getolereert, en het meeste van die gene die dezelve volgden, oefenden den zelven geensints met den praal en toestel; dieze over al alwaar zy meester is mede brengt. De Gereformeerde besaten al de ampten, en wenden de Kerkelyke inkomsten tot hun gebruyk. Sy waren in besettinge van de huysen en Kerk-hoven. Daar was maar de Stad Gex alleen binnen wiens mueren zy alsnog geen Kerk hadden.

En haar gevolg.

Staat van Gex.

Gereformeerde Gouverneurs van de plaatsen op de Grensen van Italie.

Het was in dezen staat dat dit gewest onder de heerschappy van Hendrik de IV. quam, die zo haast daar de besittinge niet van genomen hadde, of gaf het Gouvernement van de Citadelle van Bourg, hooft Stad van Bresse, en de eenigste plaats van tegenweer die in die quartieren was, aan een Gereformeert Edelman.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1600. De oorſaak van deſe verkieſinge was, dat hy de plaatſen die door de Gereformeerde bewaart wierden, verſeekerder voor hem agtede, als die hy aan Catholyken gaf, om dat hy deſe laatſte niet vaſt genoeg dagt te ſijn; om het tegens den Spaanſchen aanhang uyt te houwden; in plaats dat hy ſig volkomentlyk op de Gereformeerden konde vertrouwen. Dit was een darde zaak die misnoegen tot Rome verwekte; daarmen al ſeer qualijk konde in ſchikken, dat een menſch die geen toegang voor eenige intrigues, die men over het gebergte ſmeede, gaf, meeſter in een plaats, die Italie zo na lag zou ſijn; voornamentlyk, om dat ſijn Religie de oorſaak was, dat men hem voor andere, Catholyken daar mede begiftigt hadde. Daar was nog al iets anders, dat de Paus niet konde verdragen, en om het welke wat af te zonderen hy by den Koning lange en hevige inſtantie hadde gedaan. Dat was de Gouverneur van Chateau Dauphin; een ſlegte ſterkte, op de uyterſte grenſen van het Dauphiné, de welke mede een Gereformeerde was, en deze plaats beſat, niet alleen als Gouverneur, maar zelfs met en onder een tytel van verbinteniſſe. Hy hadde aldaar de oefeninge van den Gereformeerden Godtsdienſt opgeregt en een Gereformeerde bezettinge daar binnen. De Hartog van Savoye, liet niet na den Paus daar over op te ruyen, om dat hem dit Caſteel in den weg lag, en hy wel gaarne een man van daar weg genomen zou geſien hebben, die niet ligtelyk in ſijn verwarringen in te drayen was. Invoegen deze geringe bagatelle een groot gerugt tot Rome maakte, hoewel men daar nauwelyks eenigſints gemoeyt ſcheen, te ſien het geheele Dauphiné en elf of twaalf ſterke plaatſen in het byſonder ten believen en tot devotie van Leſdiguieres.

Nieuwe Ampten.

Men kan gelyk een ſaak het Edict aangaande aanſien datmen door al de Juriſdictien van het Koningryk nieuwe Ampten aanſtelde, zelfs in de Parlementen, het welke een van de expedienten en middelen was die Roſny bedagt hadde, om gelt te krygen. Deze nieuwe aanſtellingen vallen deze die de oude beſitten altyt ſeer verdrietig, van welke de profyten, by gevolge vermindert werden; wanneer men het getal der participanten vermeerdert. En daarom was het dat het Parlement van Parys voor hadde deze nieuwe amptenaren, met die met de welke de Koning volgens het Edict de Gereformeerden moſt voorſien, te confundeeren, van welke een gedeelte van de voorgaande opregtinge en het andere gedeelte van de eerſte Charges van de oude opregtinge waren, die met de dood komen te vaceeren. Het Parlement wilde daar door ſoo veel het getal van de nieuwe Ampten verminderen. Maar zulks ſtond de Gereformeerde weynig aan, aan wien men de Ampten voor niet moſt geven, diemen hen toeſchikte, in plaats datmen de andere kopen moſt. Vorders deze vermenginge ſou geenſints nut voor den Koning geweeſt ſijn; die daar door een gedeelte van de vrugt, die hy uyt deze nieuwe opregtinge verwagte, ſou verlooren hebben. En daarom was hy ligt te brengen, om de Gereformeerde te beloven, dat hun officien, onder het getal der nieuwe Ampten niet zouden begrepen werden.

Executie van het Edict verſcheyde na de plaatſen.

Maar het werk van het meeſte belang, dat van dit jaar voor viel, was de executie en te werk ſtellinge van het Edict; ter oorſaak van het welke, men Commiſſariſen naar verſcheydene Provincien ſand. De wyze op welke zy 't aanleyden was niet even eens; en daar waren plaatſen, daarſe alles met meerder beſcheydenheyd en bondigheyd deden, als in andere. Daar waren Provincien alwaar zy gingen van Stad tot Stad; van Juriſdictie tot Juriſdictie, en alwaar zy de plaatſen viſiteerden, die moſten over gelevert werden, om de oefeninge van de Religie daar in te doen; om alles van naby, en met de beſte kenniſſe te reguleeren. Daar waren wederom andere alwaar zy niet gingen als in de Hooft-Steden; ſig vergenoegende aldaar de Requeſten, Lyſten en Contradictien der partyen te ontfangen, ſonder eens de particuliere plaatſen, alwaar de zaken gebooren waren, te genaken, alwaar ſy egter ordinaarlyk de geſubdelegeerde deden verſchynen. Daar waren ſelfs eenige Provincien, daarſe geheel niet quamen. Daar waren plaatſen daar de Catholyken qualyk, en andere daarſe matiger en gemakkelyker te handelen waren. Daar warender alwaar de Gereformeerde wakker en naarſtig waren, en wederom andere daarſe hun ſaken ſeer ſlappelyk en onagtſaamlyk uytvoerden.

Onagtſaamheyd der Gereformeerden en hun vooroordelen.

Dit was hen ingeſtort door verſcheydene aanmerkingen. Sy wagteden op de aanſtaande val van de Roomſche Religie, gelyk of zy uytgedrukte openbaringen daar omtrent hadden gehad. En zy twyfelden niet, of hunne leere, zoude wel haaſt ſeer grooten voortgang nemen; nademaal men deſelve nu konde omhelſen, ſonder in gevaar van ſijn goederen, of ſijn leven, of ſijn hope te komen: gelyk offer niets was te boven te komen, de voor-oordelen en belangen van het geluk, op dat de waar-

heden,

heden, van de welke ſy ſig ſoo verſekert agteden klaar en blykelyk voor al de weereld mogten werden. En daarom dagt hen ſoo hoog nodig niet te ſijn, veel meſures en toegangen, omtrent ſommige ſaken te nemen, dewyl die gelukkige tyd dat werk van ſelfs wel redderen en hen verſekering toe brengen zou. Deze gedagten verwekten hen nog weder een andere, namentlyk om de Catholyken wat te quellen te vallen, met ſig te plaatſen, voor zo veel het Edict konde lyden, in zoodanige diſtricten, daar hen de Geeſtelyken niet gaarne ſagen. Dit was een kleyne mortificatie en quelling die zy hen wilden aan doen, in vergeldinge van ſoo veel ongeregtigheyd en wreetheden, die ſy hen hadden aangedaan.

Dit was de oorſaak dat in verſcheydene plaatſen, zy te minder agt op de nuttigheyt van hunne zaken namen, om het vermaak te hebben, om hunne Vyanden te meerder te quellen. Een darde Conſideratie, diende tot een grondtſlag van hun onagtſaamheyt. Sy verlieten ſig te zeer, op de goede trouwe; dewelke hen dede geloven, datmen noyt de eſtabliſſementen en opregtingen diemen eenmaal hadde gedaan, weder beſtryden zoude, en gelyk zy beſlooten hadden, geene ondernemingen op de Catholyken aan te vangen, ſoo konden zy ſig ook ligtelyk wysmaken, dat de Catholyken met hen ook niet zouden doen. Eyndelyk zy beelden ſig in, dat gelyk deze opregtingen als onder de oogen der Catholyken geſchiedende, en de gronden van hun regt die zy verkreegen hadden, openbaar publyk en al de Weerelt bekent zynde, de nakomelingen noyt in twyfel ſouden trekken, het geene ſoo notoir en openbaar ten tyden van hunne voorſaaten was geweeſt.

d' Eene of d' andere van deſe aanmerkingen wierpen de Gereformeerde op veel plaatſen in een groote onagtſaamheyt, die den gene, die geloven dat het gene ſy eenmaal beſitten, hen noyt weder kan ontnomen werden, gemeenlyk bevalt. Vele hielden ſig te vrede met de notoriteyt en kenbaarheyt, als volkomene bewyzen van hun beſittingen, en hadden zelfs ſoo veel voorſigtigheyts niet, als die door de Commiſſariſen te laten atteſteeren. Andere vergenoegden ſig met de mondelyke of ſtilſwygende toeſtant der Catholyken, inde plaatſe daar het nodig was, tot de vaſtſtellinge en eſtabliſſement van hun regten. Daar waren Bailliuagien, alwaar men vergat, de overleveringe van een bequame plaats voor de publyke oefeninge te verſoeken: andere in welke het verſoek wierd gemaakt voor een plaats, en de ordonnantie gegeven voor een ander: eenige ook alwaar de regten onder malkander wierden geſmeeten, en die van een Bailliuage by exempel gehangen aan het huys van een Edelman: andere die genomen wierden in plaatſen, alwaar ſoo weynig Gereformeerde waren, datſe noyt dienſtig hebben konnen ſijn: andere ſoo ongemakkelyk, datmen die heeft moeten wederlaten vaaren. Deſe kleyne onagtſaamheden hebben groote gelegentheyt tot de ongeregtigheden van onſen tyd gegeven, in welke de quade trouwe van de devotie-aanhang heeft doen ſien hoe nodig het hadde geweeſt, dat onſe voorvaderen een weynig meer voorbeſorginge hadden genomen, om deſe onheylen te voorkomen.

Nauwkeurighyd der Commiſſariſen.

Ondertuſſchen bragten de Commiſſariſen van hunner ſijde ſoo veel applicatie en betragtinge toe alsmen hen mogt afvergen. Om een regt van exercitie of Godtsdienſt te conſerveeren of op te ſtellen, dedenſe onderſoek, en namen informatien ſoo veel ſy konden; ſy namen de depoſitien der getuygen op, ſonder onderſcheyt van Catholyk of Gereformeert, zy examineerde de tytels ſtukken en Actens, diemen konde voortbrengen. Sy begaven ſig op de Plaatſen, af anders hun ondergedelegeerden, wanneer de toegang tot de ſelve wierd vereyſt; en door eenige van de partyen verſogt. Sy beriepen de Officiers van de plaatſen, zy hoorden de Geeſtelyken zelfs in hun pretentien, en verweeringen. Men hadde deze op vele plaatſen, ten minſten zoo veel af te vragen als de Gereformeerde, en deze Regters ontfingen van d' eene en d' andere ſijde ſomwylen wytloopige lyſten en Regiſters, op welke zy verbonden waren, verſcheydene oordeelen te ſtryken. De Generaale wet dewelke ſy volgden, was te examineeren de verſoeken van wederſyde, op de groote maxime en grondt-regel van het Edict, het welke men de ziele van al de Conceſſien ſou konnen noemen; namentlyk, te beveſtigen of te eſtabilieren de zaken zoo en zoodanig alsze waren; in geſpecificeerde termen, by de Artykels van het Edict. Zy hielden ſig zoo beſet binnen de bepalingen van deze regulen, datze veel moeyten aan de Gereformeerde gaven, over de Godtsdienſt welks regt op het Edict van 1577. gegrondveſt was. van welke de uytdrukſelen een weynig dubbelſinnig ſijnde, deeze conceſſien ſcheenen te bepalen, by de plaatſen in welke deze exercitie en dienſt actueelyk en dadelyk op den 17. van September was ge-

1600. pleegt. Welke dag op een dingsdang quam te vallen, en derhalven weynig exempelen van eenige vergaderingen voor werken van Godsaligheyd gaf. De Commissarisen wilden sig aan de bewysen van den voorgaanden sondag niet gedragen; sy vereyschten die van den precysen genoemden dag, sonder de andere in agtinge te willen nemen: hoewel om te oordeelen, by de gewoone termen van den styl der Edicten, sulks alleen wilde te kennen geven, dat de oefeninge voor de Gereformeerde was verkregen, in de plaatsen, in welke zy de selve niet zedert dien dag hadden begonnen en aangevangen; maar welke zy haddden genoten, op eenige paisible en vreedsame wyze voor en tot dien dag toe.

Godtsdiensts exercitie gelimiteert.

Sy hadden de selve nauwkeurigheyd omtrent de Reglementen, dewelke zy gaven voor de erven der gebouwen, de klokken, de verkrygingen van de plaatsen, en al de dependentien en afhangingen van het regt van oefeninge. Daar waren dan plaatsen, in welke sy, uyt deze redenen bepaalde oefeningen stelden; 't sy in het getal der persoonen, 't sy omtrent de acten van devotie, diemen aldaar sou konnen oefenen. In sommige lieten zy niemand toe als inwoonders van de Stad en de Jurisdictie, sig in de vergaderinge te bevinden. Elders bepaalden zy het getal der vreemdelingen, dat sou toegelaten werden sig daar in te begeven. In andere lieten sy alleenig toe sig te vergaderen, om gebeden te doen; en Psalmen te singen sonder een dienaar daar by te roepen. In andere authorizeerden zy een dienaar te laten komen, om vier malen in het jaar het Avond-maal uyt te deelen. Maar behalven deze kleyne verscheydentheden, die sig niet over veel plaatsen uytbreyden, stonden hunne ordonnantie nog generaalder vryheden toe, volgens de Artykelen dewelke van de nature der Godtsdienst diemen stond op te stellen, handelden. Deze verschillentheden, waren niet als uytwerksels van de nauwkeurigheyd der Commissarisen, welke niet zogten, of de regten, diese verkregen hadden, buyten de palen, die de besittinge daar van hadde verkregen, uyt te breyden, of de zelve te vernietigen, onder voorwendinge dat de besittinge hen geen uytbreydinge genoeg toestond. Evenwel hebben deselve in deze laatste jaren gedient, om deze onvolmaakte exercitien te veroordeelen, gelyk offe qualyk gefondeert waren geweest. Invoegen de Gereformeerde gelukkiger zouden sijn geweest, indien de Commissarisen, somwylen de boorden van hun magt, hadden willen te buyten gaan.

Plaatsen van Schoutschappen.

Een van de voornaamste partyen van hun Commissie was de overleveringe der plaatsen die men Schoutschappen noemde. Het was van aangelegentheyd, die te nemen in deze alwaarmen geen ander regt konde pretendeeren, ten eynde om de plaatsen der oefeninge te vermeerderen, soo veel als mogelyk ware. Aan de andere sijde was het voordeelig die te hebben in de Considerabelste plaatsen van de Bailliuage, alwaar eenige t' samen-vloeyinge van Volk, tot de gemeene commoditeyt was. Om de Geestelykheyd een weynig te verkleynen en te quellen, versogt men dezelve, soo veel geschieden konde, naar by de Bisschoppelyke plaatsen, om datmen die in de Steden selve niet hebben konde. Die van Nismes verzogten de tweede plaats tot pont St. Esprit of tot Ville Neuve d' Advignon, dat niet verder als de wydte van de Rhône van Avignon afgelegen is; als om den Paus de quelling aan te doen, de exercitie van sijn vyanden, als voor de poorten van een plaats daar hy Opper-heer was, en alwaar eenige van sijn voorsaten hun stoel hadden gehouden, te sien. Deze verscheydene beoogingen waren de oorsaak, datmen over al deze plaatsen van belang niet verkreeg, immers op sulk een nutte en voordeelige wyze alsmen wel gewenscht zoude hebben.

Het geschil van de begraaf-plaatsen gaf nog al meer moeyelykheyd als het opstellen der plaatsen van den Godtsdienst. De Geestelykheyd stelde sig gelyk als over al tegens de vrydom van de Dooden op de Kerk-hoven der Catholyken te begraven, en wanneer de Gereformeerde die van selfs aannamen, steldemen sig tegens hen, of in de Koninglyke Regt-banken, of in de Parlementen, daar die altoos begunstigt wierden. Een Gereformeert Edelman, hebbende een van sijne kinderen begraven, in een parochiale Kerk, van de Bailliaugie van Chartres; gaf het Parlement van Parys een Arrest, het welke ordonneerde tegens die gene te informeeren, diemen in de klagte, die des wegen overgelevert wierd, opgesteld hadde; en het welke te gelyk verbod dede, of in de Kerken, of in de Kerk-hoven der Catholyken te begraven. Maar het arrest of vonnis bragt het weder opgraven der dooden die albereets begraven waren niet mede. De strengheyd der Geestelyke wetten stelde de Priesters in verlegentheyd, om dat deselve niet toeliet, den dienst in de Kerken, in

wel-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

welke lighamen van Ketters begraven waren, te doen, voor dat die Kerken wederom verſoent en gewyt waren. Maar de ſwarigheyd zou ligtelyk hebben konnen weg genomen werden, indien de geeſt van knibbelary, aan de geeſt van vrede hadde willen toegeven; nademaal de Gereformeerde in gevolge van het Ediƈt, niet moetende als Ketters gehandeld werden, men dezelve ook wel van de geſtrengheyd der Geeſtelyke wetten zou hebben konnen diſpenſeeren en verſchoonen, dewelke hen van de begraafniſſe in de ordinare plaatſen uytſlooten, als van die gene, dewelke hen onbequaam tot eenige Ampten verklaarden, of hen veroordeelen tot lyf en goed te verliefen. Door deze middel ſou men niet veele luyden, van hun regten, die hen door oude fondatien verkreegen waren, hebben berooft; nog aan eerlyke luyden de voldoeninge van in de begraaf-plaatſen van hun voor-ouderen gelegt te werden, ontnomen. Maar gelyk men over deze zaak over al proceſſien hadde, zo wierden de ſwarigheden, by na door gelyke ordonnantien als die arreſten van het Parlement weg genomen. Evenwel wanneer het aanquam op de plaatſen, op gemeene koſten aan de Gereformeerde te geven, toonden ſig de gemeenſchappen ſoo onhandelbaar niet als de Geeſtelyken. Dewyl dezelve door de lange Oorlogen geruïneert waren, hadden die liever met de Gereformeerde de Kerk-hoven te deelen, als in de koſten te vervallen, van nieuwe te kopen. Daarom was het, dat aan veele plaatſen de Commiſſariſen de Kerk-hoven tuſſchen de Catholyken en Gereformeerden deelden; en de partye die het verdſte van de Kerk was, wierd op deze tot de begraafniſſe van hun dooden geaſſigneert. Daar waren ook Plaatſen, op welke deſe portien, niet als door enkel kentekenen wierden onderſcheyden. Andere op welke men ſig met een kleyne Gragt, tuſſchen beyde getrokken, te vrede hield; andere daar men een muurtje op trok, op datter minder ergerniſſe of beroerte mogt ontſtaan, wanneerder op een en dezelven tyd verſcheydene Lyken, ten Grave mogten gebragt werden, of eenige muytmakers ſig daar omtrent bevonden. Het was niet alleen in de Plaatſen, daar de Gereformeerde in een groot getal waren dat deze bedeelingen geſchieden; het ſelve geſchiede ook in de Provintien, daar hun getal kleyn was; zelfs tot Parijs haddenze een gedeelte van het Kerk-Hof, de La Trinité genoemd, van het welke het overige was, voor de Arme die in het Gaſt-huys ſtierven. Invoegen men aan de Commiſſariſen niets te wyten heeft iets tegen hun Inſtruƈtie gedaan te hebben, 't ſy in het mainteneeren van de Gereformeerden in de poſſeſſie van deze gedeelten der Kerk-hoven, die zy albereets hadden, 't ſy in hen nieuwe, door hunne ordonnantien toe te ſtaan, nademaal als onder de oogen van het Hof van een Biſſchop, van een Parlement, men deze verdeelingen ſag, gelyk ſijnde die gene, diele in de Provincien aanſtelden. Door dit gebruyk over-een-komende met het 45. Artykel van de byſondere, ſoodanig alsmen het tot Nantes hadde beraamt, herſteldemen ſtilſwygend dit Artykel in ſijn eerſte gedaante, en men maakte geen ſwarigheyd het ſelve te publiceeren in dezen ſtaat, in de copyen of exemplaren die van het Ediƈt gedrukt waren, om datmen het op deze wyze over al praƈtiſeerde.

Appel op de ordonnantien.

Het was onmooglyk dat de Commiſſariſen hebbende aan ſoo veel plaatſen regt en Juſtitie te doen, en over ſoo veel ſaken te oordeelen, het geluk ſouden hebben van altoos de partyen genoegen te geven. En daarom was het datter van wederzyden verſcheydene appellen op quamen, over de welke de Koning zelve ſpreeken en beſluyten moſt. Maar de Gereformeerde hadden meeſt altyd het voordeel by deze vonniſſen; en men vand wel weynige exempelen, daar ordonnantien der Commiſſariſen tot hun nadeel gecorrigeert ſijn geworden, in plaatſe dat men wel een groot getal vand, daar die tot hun voordeel wierden uytgelegt. Hier uyt volgen twee ſaken klaarlyk genoeg. De eene dat de Commiſſariſen liever het Ediƈt tot voordeel van Catholyken, als van de Gereformeerde hadden geëxecuteert; d' andere dat des Konings intentie waare, dat de Artykelen van het Ediƈt niet zouden werden door rigoureuſe en ſtrenge uytleggingen, te loor geſtelt; nademaal ſoo menigmaal als ſig de gelegentheyd op dede, hy die tot voordeel van de Gereformeerde uytleyde, en dat door gunſtige uytbreydingen, van het gene de Commiſſariſen, al te ſeer ingetrokken hadden: maar hoewel de Commiſſariſen aan de executie van het Ediƈt, een groot gedeelte van het jaar en het volgende hadden gearbeyd, ſoo bleven egter nog veel ſaken, om af te doen. Daar ontbraken boven alle veel dingen aan het voornaamſte gedeelte de commiſſie, van deze die tot deze zaak vaceerden, te weten al de Officiers van de Provincien, tot het naar komen van het Ediƈt den Eed af te nemen; het welke men in de plaatſen, daar

de Commissarisen nog niet geweest waren, niet hadde konnen geschieden. En daarom was het dat de Gereformeerde, alsnog tot Saumur vergadert, vreesende dat de

1601. Vergaderinge tot Saumur.

executie van het Edict in een Artykel van sulk een belang onvolmaakt sou mogen blyven, en datmen geen vergadering meer in staat hebbende, om daar omtrent over al memorien van een gedaante te zenden, zy veel van hun regten mogten komen te verliesen door de ongelyke wyze, op welke men op ieder plaatse procedeerde; deze ordinare remedie, in al hun vreeze wilden in het werk stellen, namentlyk sig naar Loudun te transporteeren. Maar de Koning wilde zulks noyt toelaten; en zand ordere, aan de Gedeputeerde, die alsnog aldaar waren, sig te scheyden. Sedert de maand van maart hadden zy ordere ontfangen, maar zy stelden het uyt zo lange alsse konden. Deze ordren wierden in het begin van May vernieuwt, maar niet voor den laatsten van den zelven maand uytgevoert of naar gekomen. Het is waar dat de Koning een andere vergaderinge, tot Saincte Foy toeliet; tegens den 15 van October naast volgende, op dat de vergaderinge Gedeputeerde om by hem te resideeren, sou mogen verkiezen die hem de Requesten en klagten soo als hen die uyt de Provincien toe quamen, zouden voordragen. Daar waren twee zo strydige belangen, omtrent het subject van deze vergaderingen, dat het scheen dat het onmooglyk was deselve over een te brengen. Het eene was dat van den Koning, by welken zy vermoedelyk waren, ter oorsaak van het gezag der Heeren, die aldaar eenigen saak, tot nadeel van sijn dienst zouden konnen verhandelen. Het andere was aan de zyde der Gereformeerden, voor welke zy nodig waren, om dat in den tegenwoordigen stand van zaken, zy oneyndige dingen te reguleeren hadden, die op geen andere wyze gereguleert konden werden, de Classen en Synoden sig met de affairen van de Kerkelyke discipline, de innerlyke Politie van de Kerk, de verdeelinge van de penningen, die de Koning voor hunne dienaren gaf maar alleen konnende bemoeyen, soo was'er een andere raad van noden, om ook wegens de affairen van een andere nature te handelen; als omtrent de exercitie of het naarkomen van het Edict, tot reparatie van de contraventien, die daar tegen zouden konnen gemaakt werden; de bevorderinge der processen, die aan verscheydene plaatsen ontstonden; de bewaring der plaatsen, en hondert andere diergelyke saken meer, sonder welke bestellingen, men alle dagen door duysend hairkloveryen zou konnen verkorten. Deze correspondentie maakte hun kragt, en gelyk sy tragteden, die in staat te houden, om te beter door hun eendragt, tegens hun Vyanden beschut te sijn, alsoo tragteden deze hen van dien middel, om op hun onderlinge beschermінge te waken, te beroven. Daar waren ongelukken van beyde de sijden, in het toelaten van deze vergaderingen, uyt oorsaak van de gevolgen: in die te weygeren, en ter oorsaak van het groot getal der affaires die van alle kanten, de Gedeputeerden naar het Hof trekken souden, het welke den Raad groote moeytens zoude verschaft hebben, en de Gereformeerde in ongeregtige belemmering en onverdraaglyke kosten geworpen hebben. Maar de toelatinge om Gedeputeerdens by den Koning

Generale Gedeputeerde.

uyt name van al de Provincien te houden, gelyk hen, om hen de voorwendinge van hun vergaderinge tot Saumur te vervolgen, te benemen, was toegestaan, scheen alles te remedieeren, de Gereformeerde konde van alle kanten hen hunne memorien toe zenden, om de voorvallende zaken, voor te dragen. De onkosten van hun onderhoud was niet groot, om dat de Koning, die het niet tegens de borst was datze van hem afhingen; sig selven belaste met hem een sekere somme te betalen, dewelke alle jaren op den secreten staat most gebragt werden: maar om dat de Gereformeerden hen ook aan de hand, voor hun zaken en belangen tragteden te houden, beslotenze in het Nationale Synode tot Gap; dat, indien de Gedeputeerde niet t' eenemaal, wegens hun appoinctementen waren bewezen het gene daar aan nog most ontbreken, betaalt zou werden, de helft uyt de Penningen die de Koning voor de Kerken gaf, en de andere helft uyt deze, welke hy gaf tot betalinge der Garnisoenen. Maar van langer hand, het gene niet was geordonneert als tot subsidie, in geval de assignatien niet genoegsaam waren, wierd ordinaar, en versekerde sig tot vermeerderinge der Gagien van de ordinaare Gedeputeerden. Deze instellinge was niet tot laste van den Raad, die door zoo weynige Persoonen, met welke men de affairen zonder veel omslags en gerugts konde af handelen, niet konde geimportuneert werden; en voor welker intrigues zy niet te vresen hadde. Maar deze nieuwigheyd ruineerde by na t' eenemaal de vergaderingen, die geen meer voorwendingen vonden, om by een te komen, nademaal de Gedeputeerden alles, waar toe zy mogten nodig sijn, konden vervullen.

En

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

En daaromme was hen niet meer als de verkiesinge der Gedeputeerdens toegelaten te verhandelen, na het welke men wilde dat sy souden scheyden; en om hen daar te meer toe te benootsaken, so wilde men hun Envoyees niet meer hooren; nog op hun Cahieren en Registers van klagten antwoorden, voor datse gescheyden waren. Sy behielden nogtans hun agtinge soo lange zy konden, en mainteneerde hun magt nog sterk genoeg, tot aan het overgaan van La Rochelle toe.

Swarigheid over hun aanstellinge.

De eerste die dit ampt bekleeden waren St. Germain, en des Bordes, die van de vergaderinge tot Sante Foy verkosen waren, en dat voor een jaar, maar sy wierden door het Synode tot Gap gecontinueert, en hielden dese commissie al langen tyd. Men wilde nog by deze Gedeputeerde, van dewelke de eene was genomen uyt den Adel, en de ander uyt den darden Staat, een darde, die een dienaar zou sijn, voegen; maar het Hof beminde de Consistorialen niet zeer, en verhinderde derhalven, datmen hen van dat slag van lieden toestond, het welke sy onhandelbaar agte te syn. En zulks viel niet swaar om datmen oordeelde dat de verkeering ten Hove niet seer dienstig voor een Leeraar was, die het alderdest paste omtrent sijn Kudde te sijn, en die te besorgen. De Gereformeerden wilden het dueren van hun commissie bepalen met de tyd van een jaar; maar de Koning wilde dat deselve langer zou dueren, een ieder hadde sijn reden voor sig: de Gereformeerde, onder voorwendinge datse die gene diese verkosen hadden sogten te ontlasten, om datse te lange van hun eygene huyslyke affairen af waren, terwylse de algemene waar namen, wilden verhinderen dat hunne Gedeputeerden, het sap van het Hof te veel mogten indrinken, indien sy daar te lange bleven; en de Koning die wel wist dat de verleydingen van het Hof de alderwoeste gemoederen weten te temmen, wilde die geduerige veranderinge schouwen en ontgaan, om niet genootsaakt te sijn, te sien de zaken uyt handen van de Gedeputeerden die nu daar omtrent onderwesen, en bequaam gemaakt waren, overgaan in die van andere, die nieuwelyk aangekomen, en nog rouw waren, welkers eerste aangangen altoos brusque en straf zouden sijn. Daar-en-boven, de korte dienst der Gedeputeerden, was ook een reden om de vergaderinge weder op de been te helpen, zoo menigmaal als men van noden hadde, weer nieuwe te nomineeren: en daarom wilden de Gereformeerde die menigmaal veranderen; en den Raad om die selve opmerkinge wilden datze lange zouden aan blyven. De Gereformeerde begeerde mede, dat de Koning sig aan hun nominatie zou houden, en dat hy de Gedeputeerdens die zy hem zouden nomineeren voor goed zou keuren; om dat, gelyk sy alleenig belang hadden inde zaken, dewelke sy hen opleyden te verhandelen, het ook aan hen alleen behoorde te staan, de verkiesinge van hun Procurateurs en besorgers te hebben. Zoo ging de zaak wel in het eerste: maar een weynig daar na wilde de Koning datmen hem ses Personen zou nomineeren, uyt welke hy twee die hem aanstonden sou nemen; 't sy om deel aan de verbintenisse van de verlating, 't sy om versekert te sijn, in syn gevolg geen luyden die hem mishaagden te hebben. Hy verkreeg mede met een weynig moeyte en tyd, dat hun commissie drie jaren soude dueren.

Het scheen dat dese instellinge sou hebben moeten ophouden zoo haast als het Edict geëxecuteert zou zyn: maar om dat zulks over al ten vollen noyt geschied was, en dat, indien men aan de eene sijde al voorsieninge hadde gedaan, aan de andere weder altoos eenige nieuwe contraventien te vereffenen vielen, wierd dese commissie ordinaar, en heeft zoo lang geduurd als het Edict. Het was ten tyden van de vergaderinge, diemen 4. jaren daar na tot Chatelleraud hield, dat de Koning, om te verkrygen, dat de Gereformeerde hem met den Marschalk de Bouillon lieten begaan, hen toeliet ordinaire Gedepureerden aan het Hof te hebben; en datmen den tyd van hun dienst en de wyse van hen te nomineeren hadde te reguleeren. Het is waar dat deze deputatie zedert haar aanstellinge verscheydene gedaanten aangenomen heeft, tot aan de tyd datze weder gesupprimeert is geworden. Louis de XIII. was de vinder van deze veranderingen. De eerste is geweest; dat hebbende de Polityke vergaderingen aan welke de nominatie der Gedeputeerde behoorde, verboden; hy het regt daar van, aan de Nationale Synoden door een expres Brevet over bragt. Dit was inder daat niet t' eenemaal een nieuwigheyd, om dat diergelyke, onder de Regeringe van Hendrik de IV. in de Synode van Gap en La Rochelle voorgevallen was. Maar dit was'er evenwel nieuws in, dat onder Hendrik de IV. de Synoden sig niet moeyden met deze saken als by provisie, in verwagtinge van een Polityke vergaderinge, in plaats dat Louis de XIII. daar mede de saken van de Synoden deed verhande-

En veranderingen omtrent de forme van hun verkiesinge.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1601. len , willende van geen andere vergaderinge hooren spreeken.

De tweede veranderinge was , dat hy sig zelve belaste met het geheele pensioen der Gedeputeerden , wanneer hy alle de sommen die sijn Vader de Gereformeerden hadde toegestaan , hen weder afnam. De darde verandering was , dat hy volgens sijn gezag een nieuwe Gedeputeerde substitueerde ; in de plaats van d' eene der twee anderen , die gestorven was, geduerende de tusschen pause der vergaderinge. Het is waar dat hy aan de Provincien dede schryven , om deze substitutie te doen goed vinden ; maar men verstond te wel dat sijn gebeden geboden , en preces armatæ, gewapende gebeden waren. Een weynig daar na is het in een gebruyk verkeert. De vierde veranderinge was , dat het getal der Gedeputeerden op een wierd gebragt , om dat de plaats van een van de twee , die quam te sterven , niet vervult wierd. De vyfde veranderinge was , dat de commissie perpetueel en geduerig wierd ; en de laatste dat de Kerken eyndelyk het deel , datse in de nominatie daar van hadden gehad , t' eenemaal verlooren , behoudende de Koning daar van het regt aan sig zelven geheel. In voegen dat, geduerende die veertig jaren , de Gereformeerde geen andere generale Gedeputeerde hebben gehad , als deze dewelke de Koning hen gegeven hadde. Deze verkortinge is genoeg in deze plaats : maar het vervolg sal gelegentheyd geven , om met meerder uytbreydinge daar van te spreken.

Synode tot Gergeau.

Daar vielen weynige zaken van belang in het Synode van Gergeau voor, alwaar men alleenlyk eenige boeken van Reünie en vereeniginge van de twee Religien examineerde , diemen onder alderhande tytels uyt gaf. Men schreef nog eenmaal aan Lesdiguieres , om de 17000. Kroonen dewelke hy nog behield ; maar men kreeg geen meerder voldoening als van te vooren. Men schreef aan Casaubon om hem geluk te wenschen , en te begroeten over sijn standvastigheyd in den Godtsdienst ; daarmen al seer aan getwyfelt hadde ; maar waar van hy het Synode versekeringe hadde gedaan. Men verbood de dienaars des woorts aggresseurs en aanleyders tot dispuyten van controversie te sijn. Het bleeek door het reglement het welke men in deze vergaderinge nam , om de abuysen der beroepingen tot de Kamers Misparties te verhinderen , dat de hairklovery albereets van haar in stellinge wel geprofiteert hadde. Maar het gene men het alder aanmerkelykste van alles dat daar verhandelt wierd , sou mogen oordeelen , was dat het brevet van 45000 Kroonen voor de batalinge der dienaren , aan de Kerken niet als drie jaren voorleden gegeven sijnde , Rosny soo weynig nauwkeurigheyd en promtheyd omtrent de betalinge van sijn geloofs-broeders hadde gehad ; dat sy nog de drie jaren van hun betalinge ten agteren waren.

Requesten en Lysten beantwoord.

Eenige Maanden na het scheyden van 't Synode, antwoorde de Koning op de lysten, diemen hem gegeven hadde , breed genoeg ; van welke de Artykels mede bragten, datmen in het Dauphiné de Gereformeerde de lasten voor de erven van hun Kerken en Kerk-hoven dede betalen. Datmen op veele plaatsen , hunne armen , van de algemeene aalmoessen beroofde , en de sieken uyt de Gast-huysen dreef ; dat tot Bourdeaux en Xaintes de Jurats en Regters de penningen, diemen aan de Kerk-deuren voor den armen ontfing , wilden aanslaan ; datmen tot Rouaan de Requesten , uyt naam van een Kerk-lighaam of gemeenschap der Gereformeerden aangeboden, van de hand wees. Dat men tot Orleans en elders , de beampte op hun inkomen , den Eed afnam om in de Roomse Religie te sterven. Dat tot Gergeau de Procureur van den Koning sijn substituyt, alleenig ter oorsaak van sijn Religie, hadde afgeset. Dat tot Lion de Ridder van de wagt, met gewelt de begraafnissen en Lykstatien wilde by wonen; en daar seer groote salarisen uyt trekken; en dat deze die de Administratie van het Gasthuys der Rhônebrugge hadden , deze Lyk-statien soo veel als hen mooglyk ware incommodeerden. Men stond hen op dit alles toe , al wat zy zouden hebben konnen begeeren , namentlyk streng verbod van hen meer diergelyke verongelykingen aan te doen. Daar wierd niet min gunstig geantwoord , op de twee laatste Artykelen , van welke de eene verzogt dat de Koning de Kerken in het Land van Gex , wilde bewaren , in den staat gelyk hy die gevonden hadden , wanneer hy dat Land aan sijn Kroon quam te hegten. Het andere dat de Gereformeerden mogten handelen in alle de Landen van den Hartog van Savoye , sonder te hebben te vreesen , in hun conscientie ontrust te werden. De Koning beloofde aan de inwoorders van het Land van Gex de vryheyd van conscientie en de oefeninge van hun Godtsdienst , gelyk al de rest van sijne Onderdanen. Dit wilde klaarlyk te kennen geven , dat hy hen toestond de protectie van sijn Edicten. Maar inder daat hy herstelde daar de misse eenigen tyd daar na , en zand den Baron de

Lux

Lux expres, om deze herstellinge te bevorderen, maar hy liet evenwel de Gereformeerde in hunne besittingen van voordeelen, dewelke zy voor de onderwerpinge van dit Land, hadde genoten. Hy renvoyeerde de Gereformeerde wegens het andere Artykel aan het 53. particuliere van het Edict; alwaar hen, volkomentlyk het gene zy verzogten wierd toegestaan.

Succeffie van Engeland.

Men verhandelde alstoen tot Rome een groote saak, in welke men den Koning wel gaarne getrokken hadde. Deze raakte de succeffie en opvolginge van de Koninginne van Engeland; welke de Paus wel gaarne in handen van eenig Catholyk Prins hadde gesien. Hy sloeg het oog op een Prins van het Huys van Parma, en hadde albereets in dat Eyland een Kerkelyk persoon, met den tytel van opper-Priester gesonden; om aldaar de Catholyken van dat Land te disponeeren. De Koning van Spangien wilde deze Kroon, voor hem of voor een Prins van sijn huys wel bewaren, en men zag schriften, in welke de Jesuyten onbeschaamdelyk staande hielden, dat deselve op hem gedevolgeert was. De beweegreden van deze intrigue was de bejaardheyd van de Koninginne Elisabeth, die men wel oordeelde dat niet lange sou konnen leven. Men wist niet hoe sy omtrent haar opvolginge zou disponeeren; maar wel, dat sy die aan geen Catholyk Prins laten zou; en men vreesde dat de Koning van Schotland, haar naaste erfgenaam, komende tot de Kroone van Engeland, bequaam sou sijn, om de Roomsche Religie veel quaats te sullen toebrengen; indien hy anders hart en yver voor de Gereformeerden hadde. Hy was nog jong, en gelyk hy tot daar-en-toe, onder een gedaante van voogdyschap hadde geleeft, haddemen nog sijn aart en neygingen niet wel konnen bezeffen. Men veranderde van mesures wanneer men wist hoe men dezelve zoude nemen, en men bragt de zaak zo verre, dat men sig diende van hem zelve, om Engeland onder de gehoorsaamheyd van den Paus weder te brengen. Maar wagtende dat de saken daar toe quaamen, vand de Koning geen smaak in deze intrigues, maar leyde de hand aan sijn project, om dat Koningryk, tot de Roomsche Religie te brengen; en was, geduerende sijn leven, de bemiddelaar en vertrouwde van dat desseyn: maar hy zoude niet gaarne sijn vyanden door deze veranderinge vergroot gesien hebben. De andere ondernemingen die hy in het hooft hadde, vereyschten niet datter meerder Protestanten in Europa waren.

Dood van een na-Neve van den Admiraal de Chatillon.

Chatillon Na-neve van den Admiraal, wierd van dit jaar door een Canon-koegel binnen Oostende geschooten, terwyl die plaats van den Aarts-Hartog Albertus belegert was. Noyt heeft eenig jong Heer grooter hoope van sig gegeven. Hy was als tot den Oorlog gebooren, en boven al de hoedanigheden, die in een persoon van bevel vereyscht werden, hadde hy voornamentlyk de kennisse om sig van het Krygs-volk te doen beminnen, van welke hy het hart en vertrouwen gewonnen hadde. Men zegt dat hy zo veel agtinge in het Leger hadde, dat de Prins Maurits niet konde laten daar naa-yver en afgunst over te hebben. Hy had geen minder gezag onder de Gereformeerde van Vrankryk, die in hem, de deugden van sijn Vader en groot-Vader sagen en eerden. Hy sprak sonder ophouden van hunne daden, en betragte niet als om die naar te volgen. Het yverigste van alle sijn begeertens was, om eens gelyk sijn groot-Vader, aan het hooft van de Gereformeerde te sijn, en een Veld-slag in hun belang te wagen. Syn verdiensten deden hem van den Koning betreuren, wanneer hy de tydinge van sijn dood ontfing. Maar wanneer de Hovelingen, die altoos van de dooden of afwezende zeggen, het gene zy niet souden derven doen, indiense in staat waren van sig te wreeken, aan den Koning een verbeeldinge, soo als sy het goed vonden, van deses jongen Heers staat-zugt en desseynen hadden gemaakt, nam hy tot een stuk van sijn voorspoet, het welke hy in het eerste tot een onderwerpsel van droef heyd hadde genomen.

Geboorte van den Dauphyn.

Het was mede in dit jaar dat de Dauphyn in de Weereld quam, sijn geboorte veroorsaakte een groote vreugde by alle goede François en; die daar door al het saat van Oorlog die de pretensien van opvolginge zouden hebben konnen veroorsaken, verstrikt sagen. Maar zulks verhinderde niet dat de Spangiaarden occasien van nieuwe verwarringen voor bereyden, en van tyd tot tyd het gerugt lieten loopen, dat de Koning, aan de Marquise de Verneuil Houwelyks beloften gedaan hebbende, men reden hadde te twyfelen, of de opvolginge wel aan de kinderen van Maria de Medicis sou toebehooren. Men vand Spaansche casuisten, die in geschil trokken, of de dispensatie wel verkregen ware. In Nederland hadde een Prediker wel de stoutheyd in de staat van Negative of van neen te prediken, en van tyd tot tyd zag men geschriften op

en

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1601. en neder wandelen, die van deze saak handelden. Een Capucyn diemen vermoede sijn lessen in het Hof van Savoye geleert te hebben, gaf over deze zaak in Italie en tot Rome selve duysend uytspoorigheden uyt; maar men stuytte den loop van deze snoode intentien door het gesag van sijn Superioren. Ondertusschen terwyl de geboorte van den Dauphyn de gantsche Weereld den mond opende; La Riviere, een van des Konings genees-meesters, een groot sterven-bedieder, en seer op voorspellingen afgeregt, regte een figure van sijn geboorte op; en de Koning die een weynig te veel aan deze ydelheden vast was, of door eygen neyginge of naar het voorbeelt van sijn gunsteling Rosny, die daar veel aan toeschreef; of door inductie van de Koninginne, die daar ook seer mede ingenomen was, gelyk meest al de Italianen sijn; de Koning zegge ik hem hebbende genootsaakt, niet tegenstaande al zyn uytvlugten; hem te zeggen, wat hy, volgens de regulen van sijn konst, van dit kint te zeggen wist; antwoorde deze als half gram sijnde; dat hy regeeren zoude; dat hy soude afwerpen al het gene sijn Vader hadde opgeregt; dat hy sou verquisten al het gene sijn Vader hadde gespaart; dat hy een nasaat sou hebben, onder den welken alles verargeren sou. De staat in welke tegenwoordig de Godtsdienst en het Ryk sijn, zou deze voorsegginge, onder die gene die de meeste eer aan de Astrologie geven, konnen stellen.

En voorseggingen van de La Riviere.

Maar daar waren in den staat seer gevaarlyke bewegingen, dewelke door vreemde intrigues verwekt wierden. Het Hof was vol misnoegde, diemen aldaar onder verscheyde pretexten wist aan te halen. Biron een geest vol van opgeblasentheyd maar slegt van oordeel, quam daar soo diep in, dat het hem sijn leven koste. Maar men oordeelde den Koning nog sterk genoeg om deze t' samensweeringe uyt te dooven, terwyl hy de Gereformeerde nog tot sijn verdoen hadde, en daarom spaardemen niets, om hen mede tot de partye te brengen. Men dede hen, als vertrouwensgewyze berigten, dat de rust van de staat, een uytwerkinge van hun verlies was, datter een starke Ligue tegens hen gemaakt wierd, terwyl men de vreede met Savoye maakte; datmen daar een project van een slag van Croysade en Kruys-tog hadde ontworpen; dat de Catholyke Vorsten door hun Gedeputeerde beswooren hadden; dat den Eed op het Sacrament was gedaan, en dat in handen van den Legaat; dat sig een ieder op een sekere somme, en een seker getal van Krygs-volk, hadde getaxeert; dat deze Ligue most dueren tot datmen de Protestantsche Religie, geheel sou hebben uytgeroeyt; datter twee originalen van dit Tractaat, door den Paus, den Koning van Spangie, en den Hartog van Savoye ondertekent, in wezen waren; dat deze Hartog een daar van in handen hadde, het welke hy aanbood den Gereformeerden deelagtig te maken. Men voegde hier beloften van groote versekeringe by, waar op sy sig hadden te verlaten. Mits dat zy sig in de Ligue zouden begeven, diemen hen voorstelde.

Berigt aan de Gereformeerde gegeven, van een Ligue tegens hen geformeert.

Deze advysen wierden bevestigt door het gene eenen Brochard Baron aan den Hartog van Bouillon schreef, rakende een beswoorene Ligue, tegens de Reformatie. Deze Baron die sig Neve van den Cardinaal Baronius noemde, roemde van den Paus aan de Catholyke Princen gesonden te sijn, om hen het project van deze nieuwe Kruystog te doen ondertekenen, en voornamentlyk het boek van deze instellinge aan den Koning van Spangie te hebben gebragt.

Hy zeyde dat de instructie van deze, diemen belaste de Princen tot de protectie van deze Ligie of dit verbond te brengen, voornamentlyk drie middelen recommandeerde, om tot de bekeeringe der Ketteren te komen. De eerste was missien en uytsendingen van bekeerders aan te stellen, om de afgedwaalde weder te regt te brengen; en dat door Predikingen en goede voorbeelden. De tweede was de ondernemingen van de Overigheden, tegens de vryheden der Ketteren, te tolereeren, en sig van Polityke konsten en Godtsdienstige bedrieglykheden te bedienen, om hen alle hun voorregten te benemen. De darde was, om kragt en wapenen, om hen te dwingen in het werk te stellen.

De Jesuyten namen op sig de verdeelingen onder de grooten en Provincien te bewerken; en men most groote miltdadigheden in het werk stellen; om tot een lokaas voor andere te dienen. Hy versekerde datmen albereets in Engeland vyf-en twintig duysent menschen gewonnen hadde, die alle bequaam waren om de wapenen te dragen, en Leeraren genoeg, om te hoopen, dat men de Reformatie door den mond der Predikers selve, soude veroordelen. Hy openbaarde groote desseynen, diemen tegens alle Protestantsche Staten hadde geformeert, en pretendeerde datmen in Duytsland een groot gedeelte van den Adel hadde gecorrumpeert. Ik weet niet van waar hy al deze

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

geheymen, die hy door ſijn diſcours ontdekte, van daan hadde gehaalt; maar in het gevolg hadde men ſoo nauwkeurlyk, en met zulk goed gevolg de ſaken die hy zeyde gehandelt, dat indien men de verhalen by de uytkomſt, eerder als by de verbeeldingen diemen van hem maakte, wilde oordeelen, dezelve niet als voor waar en opregt zouden konnen paſſeeren.

Deze Baron ſijnde niet beloont gelyk hy meende te hebben verdient, ging over naar Duytſland en Holland, om aldaar dezelve ſaken voort te brengen, en indien hy deze die hun deel aan de beſtieringe hadde, niet konde perſuadeeren, hy vand het gemeene volk ligt gelovig genoeg. Daar waren Predikers, die geduerende de belegering van Rochel, nog aan ſijn redenen dagten, en die op den ſtaat, in de welke ſig de Reformatie alſtoen in Vrankryk en Duytſland bevand, toe paſten. Om ſijn getuygeniſſen te loor te ſtellen; wilde men hem, voor een oproermaker doen paſſeeren, die een gedeelte van het gene hy voortbragt uyt zyn poot geſogen hadde. Evenwel was dit in alle zyne deelen geen ſprook of verçierde vertellinge. Men hadde korts te vooren tot Thonon, een Plaats den Hartog van Savoyen toebehoorende, en niet verre van Geneve gelegen, een *Broederſchap tot bekeeringe der Ketteren* opgeregt; en om deſelve agtbaar voor het gemene Volk te maken, dezelve den droeven naam van de *vergaderinge van onſe Vrouwe van medelyden der ſeven Weën* gegeven. Deze nieuwe Broederſchap was zoo haaſt niet geveſtigt of zy ſchreef aan de Catholyke Princen, om hen tot dit heylige verbondt te nodigen. d' Oſſat loochende voor den Koning niet, dat de zelve ook aan den Paus geſchreven hadde: Maar hy verſeckerde dat de Paus deſe ydele voorſtellingen verworpen hadde, als regt bequaam ſijnde om de Proteſtante gaande te maken, tot ſig onderlinge te beſchermen; het welke niet anders als groot nadeel zou konnen te weege brengen voor de Catholyke Relige; en een goedt ſpel aan den Turk geven om ſijn conqueſten op de Chriſtenen, onder het voordeel van deze verdeelingen in Europa, uyt te breyden. Deſe Prelaat beſchuldigde ook den Hartog van Savoye, als ſijn Commiſſien te hebben misbruykt, gelyk mede de Procuratien van deſe Broederſchap op welke hy het werk van deze ingebeelde Ligue hadde gebouwt, om ſig in ſijn desſeynen, die hy hadde om Vrankryk te verwarren, daar van te dienen.

Voor de reſt beſchreef hy deſen Baron, gelyk den aldergrootſten los-hooft die oyt was geweeſt. Hy was wel eer een Prieſter geweeſt, geduerende welke tyd hy een doodſlag hadde begaan. Hy was daar na Proteſtants geworden, miſſchien om de ſtraffe te ontgaan die hy verdiend hadde. Hy was ook daar op getrouwt: maar ſijnde wel haaſt het gehoude leven moede geworden, was hy weder tot de Roomſche Kerk gekeert, maar deze hadde hy voor de twedemaal verlaten. Soodanig was de verbeeldinge die de Cardinaal van hem maakte.

Maar al was'er niets tegens Baron te ſeggen, de Hartog van Savoye was al te vermoedelyk, omtrent de Godtsdienſt, om geloove by de Gereformeerde te vinden; hy was in de agtinge van opregte trouwe niet, en indien men daar van mag oordeelen gelyk d' Oſſat van hem ſeyde, ſoo was hy een Prins van een wonderlyk Caracter, en die altoos het hooft, van den een of den andere conſpiratie tegens de ruſt van Europa vol hadde.

Ondertuſſchen vergaderden de Gereformeerde tot Sante Foy, alwaar zy zig niet vergenoegde met generale Gedeputeerden te nomineeren, maar ook handelden van veele ſaken die het algemeene en het byzondere der Kerken raakten. Een weynig daar na wierd den Koning een lyſt aangeboden, van het welke het eerſte Artykel na datmen hem over de Vrede van ſijn Ryk, en de geboorte van den Dauphyn hadde geluk gewenſt, verſogt de herſtelling van het Edict, in den ſtaat als het tot Nantes was geaccordeert; en dit verſoek wierd door een pretentie onderſchraagt; als dat de Koning deſe herſtelling hadde belooft, zoo haaſt als de zaken van het Ryk zulks zouden toelaten. De voornaamſte der andere Artykelen verſchogten; dat de Parlementen die het Edict niet hadde beveſtigt, als onder zekere modificatien, genootſaakt mogten werden deſelve weg te nemen. Datmen eenige vrydommen aan de Collegien die de Gereformeerden zouden komen te ſtigten, in gevolge van de toelatinge van het Edict, wilden verlenen: datmen de Raadsheeren, diemen in de Kamers van het Edict hadde verdeeld, zou verbinden daar veele jaren in te dienen; en datmen op ieder reys niet als de helft daar van zou mogen veranderen, wanneer men tot verandering quam. Sy kregen geen antwoord op deſe lyſt voor den Maand van Maart, van het volgende jaar; en de antwoorden wierden al voorens met de Gedeputeerden overlegt, en in gevolge

Generale vergadering tot Sante Foy.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1601. drie Maanden daar na den Koning toegebragt. Het eerſte Artykel wierd hen volkomentlyk afgeſlagen, onder voorwendinge datmen daar ſprak van dingen van weynig belang, datmen deſe kleyne veranderingen voor het algemene nut hadde gemaakt, en om de uytvoeringe van het Edict te ligter te maken; datmen daar over het goedvinden van de voornaamſte Gereformeerden hadde gehoort, gelyk die tot de deliberatien, diemen over deſe materie hadden genomen, geroepen waren: datmen nu deſelve niet konde herroepen; nog ook belooft hadde zulks te doen. Men kan daar uyt oordeelen, of dat deze beloften noyt gedaan ſijn, als door luyden, diemen 't niet vreesde te loochenen; gelyk men altoos aan het Hof handelaars vind die uyt ſig zelven hoope geven, van zaken, voor welkers gevolg het zelve geen verſekeringe geven wil: of dat de Gereformeerde voor ernſtige beloften hebben aangenomen, het geen in de wind daar heen geſprooken is, om hen wys te maken, dat de ſaken konden veranderen; en datze alsdan zouden konnen weder krygen, het gene de tegenwoordige conjuncture vereyſcht, datmen hen ontneemt: of dat eyndelyk de Gereformeerden van het Hof deze beloften als een geheym gevonden hebben, om ſig te bevryden van het verwyt van ſoo ligtelyk deze veranderinge toegeſtaan te hebben. Op de andere Artykelen, gafmen hen alle genoegen, dat zy zouden hebben konnen begeeren. Maar om datſe de vryheyd verzogten hunne vergadering te vervolgen, onder voorgeven van de ſwarigheden, die het Parlement tot de uytvoeringen van het Edict by bragt; toonde de Koning door ſijn antwoord, dat hy tot het remedieeren van het ſelve, ſulke goede ordere hadde geſteld, dat deze continuatie van de vergaderinge onnut was.

En haar Lyſten.

Maar men maakte tot Sante Foy al veel ampelder ſchriften, en ſonder ſig zeer aan de herhaalde weygeringe des Konings van het Edict in den voorigen ſtaat in welke het tot Nantes geaccordeert was te herſtellen, te ſtooten; lietmen niet na in het byſonder de zelve zaak voor te ſtellen, diemen in het gros niet hadde konnen verkrygen. En daarom was het dat al verſoekende, men het Edict vaſt door het geheele Ryk ter executie ſtelde, gelyk als het tot Parys beveſtigt was, men behield voor ſig de hoope, t'eeniger tyd de breſſe, die de Raad daar in hadde gemaakt, te repareeren; in voegen het ſcheen datmen het niet als by proviſie aannam. In deſe Artykelen noemdemen verſcheydene Provincien, in welke het Hof geen Commiſſariſen gezonden hadde, andere alwaarſe niet als in de Hooft-Steden waren geweeſt; veel byſondere plaatſen, alwaarſe de exercitie van den dienſt, niet als onder ſekere reſtructien hadden toegeſtaan, gelyk ik albereets aangemerkt hebbe. Men klaagde dat in het oordeelen van het regt van beſittinge, verkregen door het Edict van 1577. zy ſig ſcrupuleuſlyke aan den 17. dag van September bonden; geen agt ſlaande op de bewyſen van de oefeningen die in die zelfde Maand voor en na dien dag geſchied waren. Dit bragt de Gereformeerde by na tot het onmooglyke, en maakte van dit regt een illuſie en ſpotterny, om dat de 17. van September, in dat jaar op een dingsdag gevallen was, een dag op de welke de Gereformeerde niet gewoon waren eenigen Godtsdienſt te pleegen; als by ongemeene voorvallen. Men verzogt, dat in de plaatſen, alwaar de Commiſſariſen, tot hun overlevering de Koninglyke Regters geſteld hadden, deze Regters mogten verbonden ſijn een Gereformeert medehulper te nemen; dewelke hen door de Gereformeerde ſelve ſou toegevoegt werden, om te ſamen naarſtiglyk en zonder koſten, aan de executie der ordonnantien van de Commiſſariſen te arbeyden. Men klaagde mede dat in vele plaatſen de Catholyken niet wilden verdragen dat de Gereformeerde daar woonden; datze de Ambagts-lieden uyt eenige plaatſen verdreven; datze zelfs geen knegts nog Compagnons van de zelve in hunne winkels hebben wilden; dat men hen ſtraffeloos alle ſcheldwoorden, wanneer ſy na hun Godtsdienſt gingen, naar het hooft wierp. Dat de Predikers in hun Sermoenen, en de Advocaten in hun pleydoyen, de zelve vryigheyd gebruykten, zonder daar over gemoeyt te werden. Dat de Koninglyke Regters aan veele plaatſen geen regt deden, op de uytſporigheden diemen tegens hun perſoonen dikmaals aanving. Datmen hen in veele Biſdommen hadde opgeſchreven, en zekere teykens op hunne huyſen gezet; om hen van die van de Catholyken te onderſcheyden, dat over al, daarmen nog Collegien van Jeſuyten hadde, dat is te zeggen binnen de reſſorten van Tholouſe, en Bourdeaux, zy een ander ſlag van onderſcheyd gevonden hadden, teykenende de huyſen der Catholyken met een Kruys of een Paternoſter van bloemen, of roſenkrans, om die gene die deze tekenen niet hadden, van andere te onderkennen. Datmen tot Vervins een Dienaar die aldaar op een Paas-dag in paſſant aangekomen was, uyt de Stad hadde geſet, en zelfs geweygert

gert

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

gert ſijn Paard te logeeren. Men klaagde dat op verſcheydene plaatſen, de Regters verhinderden Kerken te bouwen, hoewel de Godtsdienſt aldaar toegelaten was; dat in verſcheydene andere, welke genoemt wierden, de dienſt ſelve verhinderd wierd; of door tegenſtellinge van de Heeren van de plaatſen, of door de ordonnantien der Commiſſariſen. Men verhaalde aangaande deze zaak dat tot Aubenas, alwaar de Marquis de Montlaur duyzend geweldenaryen pleegde, niet tegenſtaande de Commiſſariſen, de Klokke-Toorn en Kerk aan de Catholyken weder hadden doen geven, nevens de Klok en het Kerk-Hof, en het Stad-Huys aan de Gereformeerde tot hun Godtsdienſt gelaten, de Jeſuyten evenwel een Capelle tegens de muer daar van hadden gebouwt, dieze hadden doorgeſlagen, om het geſigt daar in te hebben; datſe de Klok geduerende de Predicatie der Gereformeerden luyden; en op den ingang van hun vergader-plaats een Kruys geplant hadden. Men verzogt dat de Heeren het Regt van hun Geregt-plaatſen mogten genieten, en aldaar hun oefeninge pleegen, niet tegenſtaande deſelve in Biſſchoppelyke Steden beſlooten waren; en dat de Koning de onderſoekingen, diemen tot Rouaan dede, wilde laten ophouwden, gelyk mede diemen tot Bourdeaux en andere plaatſen, in de huyſen en winkels der Boekverkopers aanregte, om de boeken van de Relegie diemen aldaar vand weg te nemen, hoewel die niet te koop geveylt wierden. Men vertoonde dat men in veele Collegien hadde geweygert de Regenten en Scholieren, alleenig ter oorſaak van hun Godtsdienſt aan te nemen: dat aan veele plaatſen de Gereformeerden geen Kerk-hoven hadden: dat om de begraafniſſen en Lyk-ſtatien voor ongemakken te bevryden, diemen by nagt dede, en die de Gereformeerde voor duyzend ongemakken open ſtelden, men hen wilde toelaten, die by den dag te doen. Sy voegden hier by de klagten van het weder opgraven van verſcheydene doode en begravene lighamen; door de Prieſters, en dat zelfs op plaatſen dewelke de Gereformeerde voor hun begraafniſſen, zelfs voor de Borgerlyke Oorlogen aangewezen waren, wegens het welke zy verlof verzogten ſig te informeeren. Maar boven allen breyden ſy uyt het ongelyk aan het lighaam van een Dame, door den Cardinaal de Sourdis Aarts-Biſſchop van Bourdeaux, de alderhevigſte en dolhoofdigſte menſch van ſijn tyd, en die ſig in allerhande affairen ſonder beſinnen om een haver ſtrooy wierp, gepleegt. Deze dede een lighaam 18. jaren na haar begraafnis weder opgraven; en de beenderen langs den weg daar heen werpen.

Daar was een lang gevolg van Artykelen die de Kamers van 't Edict of Mispartye aangingen: en door hun verſcheydentheyt dede ſien, dat de Catholyken deſe Kamers de Parlementen wilden onderwerpen, en daar een ſlag van een alterne Juriſdictie van ſogten te maken, in plaats dat de zelve eygentlyk kleyne Parlementen behoorden te ſijn, die niets met hen van welke ſy leden ſijn, hebben te ſchaffen, als voor zoo veel zy voor een gedeelte beſtaan uyt Regters, die uyt dat lighaam genomen ſijn, hebbende egter deſelve uytbreydinge van Juriſdictien en Privilegie. Deſe Artykelen dan verſogten dat de ſes Raadsheeren van het Parlement van Parys, en de drie van het Parlement van Rouaan, alle te ſamen in de Kamers van het Edict ſouden mogen gaan; ter oorſaak van de ongeregtigheden die een alleenig niet magtig was tegen te ſtaan: dat de onderneminge van het Parlement van Thoulouſe, op de Juriſdictie van de Kamer tot Caſtres opgeregt, van welke weder varſche Exempelen wierden voortgebragt, mogten werden gereprimeert: dat de Gereformeerde Raadsheeren die tot Rouan inde onderſoekinge diende van de Clericale Previlegie, konden oordeelen, als mede van de misdaden, daar de Kerkelyke over aangeſprooken werden: dat de Kamers van het Edict van alle zaken, in welke de Gereformeerde partyen ſijn, ſouden mogen oordelen; ſelfs van de Beneficiale poſſeſſoire ſaken, van tienden, regten, en Kerkelyke Domainen van Crimineele ſaken, in welke de Kerkelyke beweerders ſijn. Datmen een Expedient mogt vinden om de Gereformeerde van de geſtrengheyt der Parlementen van Thoulouſe, Bourdeaux, en Grenoble te bevryen, van welke ſy geen regt konde verhoopen, in de ſaken van welke de kenniſſe de Kamers afgenomen was. Dat in de zaken een gepretendeert Kerkelyk Fond aangaande, de Kamers van de natuere der Fonds kenniſſe ſouden nemen, om de ſake te behouden; indien de Fonds van de gepretendeerde qualiteyt niet was. Dat de ſaken van de Gereformeerde tegens de Kerkelyke, in eenig Parlement, van het welke de Regters hun kinders met eenig Kerkelyk Ampt of beneficie voorſien ſijn, tot het Parlement van Parys of aan den grooten Raad ſouden gebragt werden. Dat de Kamers de ſaken der Gereformeerde de Gaſthuyſen aangaande, ter kenniſſe mogten brengen; datmen hen toeſta de kenniſſe van de Aides, en van

1601. de reekeninge door de Parlementen van Rouaan en Provence, inde zaken inde welke de Koning niet tusschen beyde quam, en in welke men niet als met sijn pagters te doen heeft. Dat de saken van Policie, waar in de Gereformeerde partye sijn, aan de Kamers van 't Edict souden gerenvoyeert werden, wanneer sy zulks versogten. Dat de Kamer tot Grenoble Audientie mag houden met opene deuren, en dat het Parlement aldaar Gereformeerde Procureurs ontfangen sou. Datmen de Arresten van dese Kamer in Provence mag executeeren sonder *Pareatis* te verzoeken. Dat men in ieder Bailliuage een Officie sal opregten, van dewelke de Provicie en bedieninge na de Nominatie en verkiesinge der Gereformeerde sal vergunt werden; om alderhande Explooten, rakende het Edict en haar executie, te doen; om dat in Normandye en elders het Parlement *Pareatis* weygerde, tot de Executie der Aarresten en vonnissen van den Raadt, als mede opene brieven en andere Acten van deselve natuere. Datmen tot Parys een Substituyt van den Procureur Generaal sou aanstellen, die van de Gereformeerde Religie hebbe te sijn. Datmen den Grooten Raad, geen evocatien tot nadeel van de Kamers zou toestaan: dat de saken van Presidenten en Raadsheeren, in de Kamers inde welke zy dienen souden gehouden werden, zonder dat zy zouden konnen genootzaakt werden tot de naaste Kamer te gaan pleyten. Datmen geen zaken, onder voorwendinge van bloed-vrienden die de partyen in de Kamers hebben, zoude evoceeren. Dat de weygering daar souden geoordeelt werden; eer dat de Koning de brieven van evocatie gaf. Datmen een fonds zou maken om de sittingen in de Kamers te onderhouden, gelyk als in de Parlementen. Dat de Commisen, Greffieren, in de Kameren van Castres en Nerac half en half zouden sijn. Dat de Parlementen de Raads-heeren diemen sand, om in deze Kamers te dienen, niet zouden mogen dwingen te oordeelen volgens sekere reglementen, die de Jurisdictie daar van te seer bepalen: dat in de Crimineële instructien in de Parlementen, men Gereformeerde Adjuncten, daar de partyen malkander omtrent verstaan, sal nemen; of die ex officio sullen sijn genomineert, indien de ondersoekers Catholyken sijn.

Daar waren nog andere Artykelen die van de Ampten handelden. Men beklaagde sig dat de Catholyken Contestatien tegens de ouder Raads-heeren, wegens de voorsittinge maakten; en datmen tot Parys op versoek van den Procureur Generaal hadde geinformeert, wegens de Catholyke Apostolyke Romainsche Religie de Molé, voorsien met het Ampt van President. Men verzogt een generaal reglement, conform de verklaringe, den welken de Koning by monde, wegens verscheydene bysondere affairen hadde gedaan, rakende het regt, om sonder onderscheyd van Religie tot Borgemeesterschappen en andere elective Ampten geadmitteert te werden, voornamentlyk die geene, die volgens de ordinaire oude en gewoonlyke wegen, daar toe beroepen sijn. De insigt van dit versoek was, dat de Gereformeerde de sterkste in meest al de goede Steden van Guienne en Languedoc sijnde, en de luyden die tot zoodanige Ampten bequaaam waren, alleenlyk onder hen gevonden werdende, daar uyt soude voort komen, dat zy altoos, de alder eersaamste Ampten souden in handen krygen, indienze volgens de ordinare wyze gegeven wierden; aan deze die door meerderheyd van stemme, de zelve de waardigste sou geoordeelt werden. De Catholyken in tegendeel sogten de Gereformeerde van deze voordeelen te berooven; en bleven byna over al hertnekkig om de Ampten half en half te bestellen; omtrent het welke zy sig dienden van eenige exempelen wegens eenige Tractaten, die in eenige plaatsen voor het laatste Edict gemaakt waren, bedeelende eenpariglyk de Borgemeesterschappen tusschen de Gereformeerde en Catholyken. Dagelyks ontstonden pleydoyen over deze geopposeerde pretensien, die tot den Raad, of directelyk of op de partagien die in de Kamers Misparties voorvielen, gebragt sijnde, de gemeentens in langwyligheden en verderflyke onkonsten in wikkelden.

Daar waren nog andere Artykelen die de plaatsen die de Gereformeerden in bewaringe hadden raakten, waar in men verzogt dat de inwoonders mogten genootsaakt werden, om tot de reparatie der meuren en tot de onkosten van de Corps de Gardes te contribueeren. Men versogt mede, dat van zekere broederschappen van penitenten, die door het gantsche Ryk swermden; en die de gestrengheyd van de mortificatie in een Geestelyke maskerade veranderden, in plaatsen van verseekering, eenige opgeregt mogten werden: gelyk sulks wel op eenige plaatsen gebeurt was, aan deze dewelke men de geslagene noemde, uyt kragte van Arrest op requeste gegeven. Men klaagde wegens seker Casteel, het welke een Catholyke hadde ondernomen te sterken,

om

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

om een nabuerige plaats te incommodeeren, en verzogt dat de fortificatien gedemolieert mogten werden.

Daar waren ook eenige die sommige bysondere saken betroffen; men klaagde dat op veele plaatsen, wanneer de Gereformeerde tot de boete waren veroordeelt, de Regters om hen spyt aan te doen, verklaarden, de boete applicabel tot onderhoud van Kloosters of conventen of Kerken der Catholyken: en dat de Staten van Languedoc hen deden contribueren tot de giften die men door de Provincie vergaderde; voor de Kerkelyke, of voor bedel-Monnikken, datmen tot Bourdeaux en elders de Requesten en klagten der Gereformeerde niet wilde aannemen, onder den naam van een Syndicus of Procureur van hun gemeente; datmen daar de verweesene ter dood, de bystand van Predikanten weygerde, en men hen door Geestelyke na de plaats der straffe dede versellen. Datmen de Predicanten, op de lasten taxeerde selfs op hun gagie. Men bad den Koning den inwoonderen van het Graafschap van Marlé, die op geen agt mylen van hun wooninge, eenigen plaats van Godtsdienst hadden, toe te willen staan te vergaderen, in het geregt van een Gereformeert Edelman, hoewel hy aldaar niet resideerde: en men bad hem ook, voor sijn Onderdanen, die op Spangien handelden, te willen obtineeren dezelve vrydom van Conscientie, diemen aldaar de Engelsche, Schotten, Deenen en Duytsers toestond. De occasie van dit versoek was, dat een sekere Pradilles van Mompelliers, sijnde naar Spangien gereyst, om een somme gelts, diemen hem schuldig was, in te vorderen, door de inquisitie was aangetast, die hem tot een Honorabile boete, jaar en dag gevankenisse, en verbeurte van sijn goederen hadde verwezen.

Alle deze Artykelen bleven langen tyd onder de handen van den Raad, die deselve tot aan den Maand Augustus 1602. bewaarden. Sy wierden verscheydentlyk beantwoord: sommige suyverlyk en enkelyk toegestaan, andere zelfs maar gehoort; sommige grooter en ruymer gemaakt, andere volsterktelyk afgeslagen; andere voor een gedeelte geweygert, en voor een ander gedeelte toegestaan. Daar waren eenige op welke de Raad tyd nam, om sig met het Volk van den Koning daar over te beraden, en daar na daar op te adviseeren; andere wegens welke de Koning de geinteresseerde renvoyeerde, om sig voor hem, by requeste des weegen te voorsien: andere van welke hy de arresten en uytspraaken wilde sien; nevens de Acten die daar in gementioneert wierden: veele wegens welke hy reserveerde te ordonneeren het gene hem geraden dagt. Maar in het algemeen bevand men in al de antwoorden een geest en blyk van gunst en billykheyd die de intentien des Konings klaarlyk voor oogen stelden, en duydelyk vertoonden, dat hy sonder bewinpelinge en zonder dubbelsinnigheyd van woorden wilde, dat het Edict naargekomen wierd, en dat de swarigheden, die uyt desselfs executie voort quamen, gunstiglyk wierden uytgelegt. Deze tekenen van gunst en billykheyd, bleken voornamentlyk in de orderen, die hy tot de executie van 't Edict stelde, in de plaatsen daar dezelve nog niet was geschied: in deze die hy de Regters en Officieren toesand; om hen te belasten de Gereformeerde in alle plaatsen te laten woonen, sonder toe te laten, dat dezelve wierden gemoeyt: in de explicatie van de privilegie van het Edict van het jaar 1577. als dat hy goed vand, dat men soude appliceeren, p alle plaatsen, alwaar de exercitie en Godtsdienst was gepleegt geduerende de Maand van September, sonder sig soo nauw aan den seventienden van die Maand te binden: in 't verbod van het inschryven, en de seditieuse tekenen diemen op de huysen hadde gestelt: in het verbieden van of op de stoelen of in het pleyten verwytelyk en injurieuslyk van de Gereformeerde te spreeken: in het verbod van het doorsoeken der boek-winkels: in verscheydene Artykelen, die de Jurisdictien, ook de waardigheyd of privilegien der Gereformeerde Raads-heeren in de Parlementen van Parys, van Rouaan en van Grenoble; of de Jurisdictie van de Kamers Mispartiës, en de executie van hun vonnissen raakten: in de verklaringe van sijn wil op het admitteeren sonder onderscheyd van Gereformeerde of Catholyken, tot de Borgemeester-Ampten; volgens de gewoone formen, sonder aansien van Godtsdienst, of bepalinge van getal: in de uytbreydinge die hy maakte omtrent het regt van de exercitie dat de Commissarisen op zekere plaatsen met ongemakkelykheyd hadden geordonneert. So was het ook met veele andere, in welke de Gereformeerde gelyk als in de voorgaande, al het gene sy redelyker wyse, souden hebben konnen begeeren, verkreegen; en dat volgens de termen van het Edict, het welke de gemeene regel van hun pretentien en regten sijn moeste. Deze die hen afgeslagen wierden, waren, of de zelve in het bysonder,

1601. dieze in het gros niet hadden konnen verkrygen, of deze die van ſaken ſpraken, om welke hen te weygeren, men ſchynbare redenen hadde. Deze waarneminge doet des Konings goede trouwe, opregtigheyd en nauwkeurigheyd klaarlyk ſien; dewelke om te beter ſijn Edict te doen naarkomen, ſolemneelyk de ſwarigheden, die haar executie raakten, en dat ſoo haaſt als die geboren waren, decideerde: en het blykt by deſelve aanmerkingen, dat het onregtmatig ſy, te willen vernieuwen, en deze ſelfde ſwarigheden te doen aangroeyen; nademaal in die tyd in de welke ſy eerſt waren geformeert, zy alle waren gedecideert. Deze ſelfde deciſien moſten derhalven te meerder gereſpecteert werden, voor zoo veel alſſe waren gedaan door een Koning, die wel wiſt wat hy by ieder Artykel van ſijn Edict wilde ſeggen en te kennen geven: in een tydt op welke hy de zaken van naby beſag, en met kenniſſe van oorſaken konde oordeelen. Het is blykelyk, dat nademaal zy zoo oudt waren, als de executie van het Edict ſelve, en uytgeſprooken op de ſwarigheden die deſe executie dede geboren werden; deſelve voor reglen om die wel te verſtaan, en om klaarlyk in het verſtandt van den Auteur daar van in te dringen, moſten genomen werden. Al de Werelt weet, dat wanneer der ſwarigheden in eenige Wet ſijn, niemant kan gevonden werden die deſelve beter ſou konnen oploſſen, als hy die de ſelve gegeven heeft.

Maar deſe goede Intentien van den Koning verhinderden niet datmen verſcheydene gerugten liet loopen, om de Gereformeerde te ontruſtigen, en hen tot een opſtandt te beweegen.

1602. Men gaf voor dat de Koning de twee darden van hun aſſignatien en bewyſen van penningen ging afſnyden; datſe geen particuliere Penſioenen meer zouden trekken; dat hy hen de bewaaringe der Plaatſen van verſeekeringe niet ſou prolongeeren; dat hy hen geen Ampten meer geven zoude, zonder in proviſien en Acten daar van de Clauſen van Catholyk te moeten ſijn te voegen. Maar deze konſten bewoogen niemant. Men ſag zelfs zonder commotie de vlugt van den Hartog van Bouillon, die eenigſints aan de t'ſamenſweering van Biron vaſt was. Deze Hartog door ſijn misnoegens verrukt, hadde ſig een weynig te diep in deze Intrigues ingelaten. Syn voornemen was niet om den Koning eenig verdriet of leet toe te brengen; maar hy tragte alleenlyk Roſny van het bewindt der ſaken af te ſtooten, daar hy al te veel geſags omtrent voerde. Deze gunſteling ſig ſiende geſtut door ſijn meeſter, beledigde al de werelt ſonder ommeſien; en dat alles onder ſchyn van menage, waar mede hy de neygingen van den Koning won, maar aan al die gene die gaarne met een liberaal en miltdadig Prins hadden te doen gehadt, ſpyt verwekte. De Hartog van Bouillon hadde voor den Koning niet verborgen, dat het groot credyt van Roſny de voorwendinge der misnoegde was; en Roſny van ſijner ſijde, was in geen gebreeke gebleven, den Hartog kamp te ſpeelen, en weder van het ſelve te doen; en het zoo verre te brengen, dat hy het Ryk verlaaten moſt, na dat Biron doodt was, uyt vreeze, gelyk hy, ſijn hooft op een Schavot te laten.

Ongenade van den Hartog van Bouillon.

De Koning zou wel hebben gewilt, dat hy ſig aan ſijn beſcheydentheyt hadde overgegeven, en gaf al groote verſeekeringe van hem genade te ſullen bewyſen; behoudens dat hy vrywillig ſijn miſdaat quam belyden. Maar de Hartog wilde ſig noyt daar op verlaten. 't Sy dat ſijn conſcientie hem dede vrezen, datter geen verzeekeringe voor hem was, 't ſy dat hy voor Roſny vreeſde, die hy oordeelde alles quaats te konnen doen; wanneer hy een miſdaat, onder den ſchyn van den Staat dienſt te doen, konde bedekken. 't Sy dat beyde deze redenen te ſamen, deel aan ſijn misvertrouwen hadden. Maar om ſijn onnoſelheyt door de beſchuldigingen, diemen tegens hem formeerde niet te laten beſoedelen, boodt hy ſig vrywillig de Kamer van Caſtres aan, onder wiens reſſort en diſtrict hy meende te ſtaan; ter oorzaak van ſijn Landt van Turenne, en ſchreef aan 't Hof om ſijn renvoy aldaar te verzoeken: gelyk of de ſituatie van ſijn goederen, ſijn Domicilie hadde moeten reguleeren, eerder als de qualiteyt van ſijn Perſoon en ſijn Ampten. De Kamer gaf hem een Acte van ſijn Submiſſie: maar om dat des Konings Raad daar weynig agt op ſloeg, vant hy geen meerder verzekertheyt daar door in het Koningryk; maar trok over Geneve naar Duytſlandt, alwaar hy eenige jaren bleef, tot dat de vrede gemaakt was.

Geduerende dit affijn, ſchreeven by na al de Proteſtanten tot ſijn voordeel. Hy gaf hen te kennen, dat de Religie het voornaamſte pretext was van de vervolging, diemen hem aldaar maakte, en bragt redenen by, die hen ſulks deden geloven. Daar waren wel andere, ſeyde hy, die inderdaat meer deel aan de Conſpiratie hadden, als men

hem

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

hem opleyde. Men nam hem egter eyndelyk voor om ſijn Proces te maken, hoewel hy hard en ſterk loochende daar ſchuldig aan te ſijn; en datmen iets tot ſijnen laſten hadde; het welke evenwel niet konde voortkomen, als uyt het onderſcheydt dat de Religie tuſſchen hem en de andere maakte, die deswegen niet eens gemoeyt wierden. Maar nog ſijn redenen nog al het credyt dat hy in Vrankryk hadde, konde ſijn zaak voor een zaak van de Religie doen doorgaan, en de Gereformeerden hielden ſig binnen de bepalinge van een ſimpele voorſpraak. De Vreemde Magten die voor hem ſchreven, deden het ſelfde en vergenoegden ſig te bidden, dat de yver van de Religie geen oorzaak van eenige ongeregtigheyt in deze ſaak mogt geven. De Koninginne Eliſabeth, die een byſondere groote agtinge voor deſen Heer hadde, was de eenigſte die op een anderen toon ſprak: ſy verſchoonde hen door haar brieven ſoo veel alſſe konde, en wierp al het gene men tegens hem hadde, op den haat van wegen de Religie. De Koning ontveynsde het misnoegen, dat dit ſchryven hem veroorſaakte, maar toonde ſig ſeer t' onvrede, om dat het Synode en de Polityke vergaderingen ſig met de zaak van den Hartog bemoeyden; en betuygde opentlyk dat hy de protectie, die het ſcheen dat de Kamer Mispartie hem hadde gegeven, zeer qualyk nam, nemende ſijn requeſt aan en ſijn ſaak aanhoudende. Voor de reſt hy bleef onverſettelyk tegens al de aanhondingen die aan hem ſoo van buyten als van binnen het Ryk gedaan wierden.

Maar gelyk deſe ſaak geen beweginge en commotie veroorſaakt heeft, ſo was het ook met de mortificatie en onluſt die de Koning van dit jaar de Stad van La Rochelle aan dede. Een vergaderinge tot Rouaan in forme van Staten, hadde een ſeker regt opgeſtelt, het welke de *Pancarte* genoemt wierd. Dit regt moſt ten eynde van eenige jaren geſupprimeert werden: maar de ſamenhangers ſijnde voortgegaan met de ſelve nog na den verſtreekenen tyd te ligten, ſoo veroorſaakte zulks groote commotie in de Provincien. Veele goede Steden ſtelden ſig met openbare magt tegens deze afvordering en Rochel onder andere oefende eenige violentie, maar ſy wierd genootſaakt ſoo wel als de andere ſig onder des Konings wil te buygen. Sy ontfing ſelfs Roſny binnen hare mueren, ſijnde met twaalf honderd Paarden verſelt; en al het credyt dat zy in de partye hadde, verhinderde niet dat de reſt der Gereformeerde in gehoorſaamheyd bleef: daar waren nogtans onder hen eenige particulieren die ſig vol vermoeden en mistrouwen betoonden; en vreeſden dat de Koning eenige verborgene deſſeyen tegen hen ſou mogen hebben: en andere, die uyt de proeven die men daar van nam, voorſpelden dat de publyke vryheyd gevaar liep van t' onder gedrukt te werden. La Trimouille, vryborſtig en ſtout, ſprak van deze ſaak op een wyze die hem in het Hof voor gantſch ſchuldig dede gaan: de Marſchalk de Bouillon was ontſagchelyk door ſijn intrigues, alhoewel hy buytens lants was; en du Pleſſis ſeer getergt door de verongelykinge, die hy meende van den Koning tot Fonteyne Bleau ontfangen te hebben, was alzoo vermoedelyk als eenig van de andere. Men vreesde hen te meerder om datmen wel wiſt dat hun miſvertrouwen niet ſonder reden genomen wierd. Het bevand ſig aan het Hof, en in den Raad zelve een gantſch Spaans geſinde Cabale en aanhang, dewelke door de intrigues van den Spaanſchen Raad en het Hof van Rome, geanimeert en ingenomen was. Deſe Cabale leyde alle haar werk-middelen aan, om den Koning tot het vernietigen der Gereformeerde te beweegen. En na datſe alle middelen directelyk daar toe te vergeefs hadden aangewend, keerde ſy ſig tot indirecte en ſlinkſche afgeſonderde konſten, om den Koning, ſonder daar agt op te ſlaan, daar toe te brengen. En daarom was het, dat de ſelve ſoo onmatiglyk de herſtelling der Jeſuyten aandrong; datſe nu al projecten en ontwerpen om Vrankryk met Spangie te verbinden, begoſten te maken; ſoo datmen ter ſelver tyd al hoog op gaf datter een Dauphyn in Vrankryk gebooren, in Spangie ook een Infante den Catholyken Koning voortgekomen was; gelyk of deze over-een-komſt een byſonder ſtuk werks van de Goddelyke voorſienigheyd was geweeſt, als roepende deze twee Kroonen, om ſig door Houwelyken van deze Prins en Princeſſe, tot het vernietigen van de Ketterye te ſamen te voegen. Taxis Ambaſſadeur van Spangie drong ſonder ophouden den Koning aan, om de Ketters van ſijn Ryk t' onder te brengen; en daar door een blykbaar teken, van de opregtigheyd van ſijn onderwerping tot de Roomſche Kerk te geven. Men wil ſelfs dat deze Ambaſſadeur, hem op ſekeren dag daar van aanſpreekende, en dat in woorden, die den Koning wat picqueerden, deſelve hem ſou geantwoort hebben, dat hy zeer verwondert was, datmen hem wilde dringen om die luyden die hem ſoo wel gediend hadden, te vernietigen, en die, hoewel ſy in dwalingen, die de Kerk veroordeelde, lagen,

Oproer tot Rochelle.

Spaanſche aanhang in den Raad dringt het vernietigen der Gereformeerde aan.

ten

1602. ten minsten egter Jesus Christus aanbaden en hem geloofden Godes Soon te sijn; terwyl de Catholyke Koning de secte der Mahumetanen in sijn Staaten verdroeg, wiens Religie niet anders was als een te samen-knoopinge van lasteringen tegens het Christendom. De Koning gaf deze antwoort op termen, die een schyn hadden als wilde men hem dringen in Vrankryk te doen het geene de Koning van Spangie tot zynent tegens de Mooren hadde te doen. In voegen dat Taxis deselve nemende in dien sin, alleenig dit bescheyd daar op gaf; dat hy hen bad sijn woort gedagtig te willen sijn. Men heeft gelooft dat dit de eerste beweginge tot het bannen van dese ongelovige heeft gegeven. En dat Taxis berigt van deze onderhandelinge die hy met den Koning over deze saak hadde gehad, gedaan hebbende, de Raad van Spangie daar op ten eersten het desseyn van de ellendige Mooren te vervolgen, beslooten hadde. Maar men sou ook wel konnen geloven, dat dit desseyn al vry ouder zy geweest: en dat Taxis die het wel wiste, de gelegentheyd tot sijn voordeel genomen heeft, en voor een werk van yver van den Koning sijn meester heeft willen laten passeeren, het geen niet anders als een uytwerksel van Staats-kunde was. De voorsigtigheyd ried het Spaansche Hof, sig van dit Volk te ontslaan, van het welke de onstandvastigheyd en ongetrouwigheyd dagelyks veel sware affairen veroorsaakten.

In opsigt om des Koningsmagt, door een BorgerOorlog te verdeelen.

Het is niet dat Spangne inder daat voor hadde de Gereformeerde in Vrankryk te vernietigen; het was nodig voor haar projecten, dat zyder waren, selfs datze daar sterk genoeg waren, om sig te doen vreesen; maar het was ook nodig dat sy daar niet stil en gerust waren, op datze eenige diversie van des Konings magt mogten maken, dewelke hem mogt verhinderen de buytenlandsche Protestanten hulp toe te brengen, om dat het huys van Oostenryk geloofde hen wel ligtelyk te sullen konnen t'onder brengen, indiense hen van de bescherminge van Vrankryk konden versteeken. De Raad van dat huys, dewelke alstoen de diepste en geraffineerste Staats-kunsten van Europa in sig besloot, en de Jesuyten in haar belang hadde, had nu lange na dat oogmerk gewandelt, sonder uyt het oog te verliesen; en hield sig nog omtrent 30. jaren lang, aan het selfde desseyn, in hoope van een gelukkig gevolg. Maar de verdeelinge der Gereformeerde, het geluk van Louis den XIII. de voorspoedigheden van Gustavus, en de intrigues van den Cardinaal de Richelieu wierpen al haar projecten over hoop; en stelden, om soo te zeggen, Vrankryk in haar plaats, om gelyk dat huys gedaan hadde, nu ook eens na de algemeene en universeele Monarchie te staan. Het was dan het eenigste oogwit van den Raad van Spangie den Koning met de Gereformeerden aan den dans te helpen, terwyl men arbeyden soude, om Engeland in handen van een Catholyk Koning te bestellen, de geunieerde Provincien t'onder te brengen, en de Protestanten van Duytsland te ruïneeren. Men geloofde datter soo veel tyds tot het vernietigen der Gereformeerde sou nodig sijn, als Spangie van doen hadde, om al deze groote projecten uyt te voeren; en het sou in geen gebreeke gebleven hebben, haar gelt en intrigues wel aan te leggen, om te maken dat deze partye niet te vroeg t'onder gebragt wierd, gelyk men daar van kan oordeelen, door het geene dat huys onder den Koning Lous den XIII. gedaan heeft. Ten minsten dese Borgerlyken Oorlog, hadde de Koning met de buyten landsche Protestanten over hoop geholpen, het welke een van de oogmerken van Spangien was, om dat sonder hun alliantie sy geloofde dat Vrankryk haar nog schaden, nog de Protestanten haar tegenstaan konden. Daarom was het, dat al de andere projecten, hebbende gemist, en de dood van Biron de alder gevaarlykste t'samen sweering doen verydelen, daar geen ander werk-stuk overig was te doen speelen, om het Ryk in beroerte te stellen, als de Gereformeerden, was het mooglyk, tot het aanvaarden der wapenen te brengen. Om dan daar toe te komen, tragte Taxis hen aan de eene zyde by den Koning in vermoeden te brengen; met die aan hem als nu sijn geslagene vyanden voor te stellen, nu sy hem geloofde ter goeder trouwen een Catholyk te sijn; by het welke hy soo stoutelyk voegde, als of het de zuyvere waarheyd was geweest; dat zy menigmaal hulp by Spangien hadden verzogt, om den Oorlog te beginnen. Aan de andere syde zaeyde hy onder de Gereformeerde duysent gerugten en uytstroysels van Liguen en verbintenissen, die men tegens hen opregte, en dagelyks gaf hy te kennen, dat de Koning al seer diep in deze Comploteryen geraakt was, om alzoo door misvertrouwen, de Gereformeerde van hem te vervreemden.

Hy zeyde te veel om gelooft te werden. De Koning wist wel hoe hy den Raad die hem uyt Spangien te huys quam most opnemen; en de Gereformeerden wisten te

wel,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

wel, dat het ware intereſt en belang des Konings was, hen te conſerveeren en te behouden. Een ieder wiſt genoeg, dat gelyk hy t'eenemaal ſtrydige opſigten met het Huys van Ooſtenryk hadde, het hem ook zo nodig ware, de Proteſtanten ſoo binnen als buyten ſijn Ryk te mainteneeren, als dat huys om deſelve te vernietigen. Evenwel gelyk men onderworpen is, ſig zelven te bedriegen, wanneer men over de belangen der Vorſten ſpreekt; dewelke hebbende hun paſſien of ſwakheden ſoo wel als alle andere menſchen; hun regte nuttigheyd of niet kennen of verwaarloosen, en dat dikmaals voor andere chimeryke en ydelyk verbeelde pretentien; alſoo waren deze die onder de Gereformeerde in agtinge van groote wysheyd waren, van gevoelen, datmen meſures nam en maatramingen maakte, omtrent onſekere toevallen. Sy geboden datmen beter een ſlag kan pareeren en afſchutten, met hoe grooten kragt deſelve ook toegebragt werd, wanneermen op ſijn hoede is, als wanneermen daar niet op verdagt is; en dat het geen goede verſchooning is voor een ſtaats-kundige, nog die een te groote ſorgeloosheyd kan goed maken, te ſeggen; *wie ſou dat oyt gedagt hebben.* En daarom zynder eenige geweeſt, dewelke voorgeſteld hebben, ſig onder de beſcherminge van Jacobus de I. opvolger van Eliſabeth, te begeven: maar de ſwakheyd van dezen Prins, diemen wel haaſt begoſt te bemerken, de liefde der Gereformeerde voor den Koning, en de ſtandvaſtigheyd dewelke hy toonde in het voornemen van hen te behoeden maakte deze ydele voorſlagen te niet.

8. Boek. 1602. 1603.

Hy ſprak vrymoediglyk van de genegentheyt die hy voor de Proteſtantſche partye hadde, en miſſchien ſprak hy al te vry uyt voor een Koning die groote deſſeynen voedde; en die niets behoorde voort te brengen en te ſeggen, het welke deſelve aan die gene, die belang hadden ſig daar tegens te ſtellen, konde ontdekken. Hy noemde die van deze profeſſie ſijn boeſem en beproefde vrienden, en beleed datter geen veyligheyt voor hem ware, indien hy hun alliantie afſneed, dat zulks de partye van zyn vyanden te ſeer ſou verſterken, en de ſijne verſwakken; dat hy en de Proteſtantſche partye malkander van noden hadde. Hy betuygde mede, dat zyn hart niet zou konnen verdragen datter gedagten van de Gereformeerde te vervolgen in quamen: maar hy ſeyde het zelfde of ſomwylen meer, tegens de Catholyken; en eenmaal onder andere, in tegenwoordigheyt van verſcheydene Heeren, onder de welke geen was behalven Roquelaure, die geen Bigot en devotaris was. Hy betuygde dat hy hen altoos ſtandtvaſtig en getrouw bevonden hadde, datze menigmaal hun leven voor het ſijne gewaagt hadden; dat ter oorzaak van dat, hy met hen een egale bedeelinge van ſijn genegentheden en ſijn weldaden wilde maken. Dat La Rochelle Bergerac, en Montauban, altoos als vry-plaatſen voor hem waren geweeſt, alwaar men hen noyt hadde derven aantaſten; dat naar allen ſchyn Godt ſig van hen hadde bedient, ten tyde van de Ligue om ſijn leven te behoeden; dat hy hen om die oorzaak beminde, hoewel zy menigmaal wel een uytſporigheyt hadden begaan, en dat hy hen jaarlyks iets toeleyde voor hun fortificatien en Collegien.

Die de verzekeringe van door den Koning bemint te ſijn in vreede behoud.

Wanneer men deſe woorden die van de Religie toebragt, dedemen hen de tranen inde oogen komen; men gaf een nieuwe kragt aan de tedere liefde, dieze altoos voor hunnen beſcherm-heer hadden gevoedt; en zy verwagteden der nog groote teekenen van, als deſe uytdrukſels verbindende waren. 't Is het grootſte voorregt van een Koning die zyn onderdanen by het herte houd, dat hy ſig van hen verſekert wanneer hy wil, en dat alle ombragie, die ſy van hem konden nemen, te doen verdwynen, hy niet genootzaakt ſy, andere onkoſten aan te leggen, als van eenige vleyende woorden. Noyt miſt hy de vrugt van deze tedere expreſſien, dewelke hy aan hen beſteed, en de harten ingenomen van liefde voor hem, geloven daar van nog meerder alſmer hen van ſegt. Maar gelyk de Koning de La Trimouille vreeſde, die boven het credyt het welke hy in het algemeen in de geheele partye, en 't gedeelte dat hy in de buytenlandſche Intrigues hadde, als ſijnde Schoon-Broeder van den Prins van Orange, en den Marſchalk de Bouillon, ook in Poictou, door de plaatſen welke hy aldaar beſat, alles vermogt, als mede door het groot getal Edelen, die van hem afhingen; ook door de nabuurſchap van du Pleſſis, die ontſagchelyk was geworden, zedert men hem beledigt hadde, om dat hy een kloek hooft hadde, en Gouverneur van een goede Plaats was, en eyndelyk door een groot getal Gereformeerde, die hy in de Provincie hadde; alſoo om deſe magt te tegen-balanceeren, gaf hy het Gouvernement daar van aan Roſny, die, hebbende de beurſe en het geſag, aldaar al de meſures van deze die van het Hof niet zeer voldaan waren, ligtelyk konde verbreeken. Hy dede miſſchien meerder alſmen van hem verhoopte,

Roſny voorſien met het Gouvernement van Poictou.

1603. en de La Trimouille leefde niet lange, zedert dat dezen gunsteling in de Provincie vast gestelt was.

Dood van de Koninginne Elisabeth.

Maar dit gebeurde niet als op het laatste van het jaar, en voor af hadde de Koning sijn goede Suster de Koninginne Elisabeth van Engelandt verlooren, en de Prins die haar opvolgde, werdende daar door de magtigste van al de Protestanten, was het van een groot gevolg hem te erkennen, hem in te nemen, en te weten wat staat men op sijn Alliantie zou konnen maken. Rosny wierdt met dese Commissie belast, en ging naar Engelandt over, om te sien watmen van hem konde verhoopen. Hy vandt dat Hof geheel verandert. Men derfde daar van Elisabeth niet spreeken, van welke het gemeene volk de gedagtenisse aanbadt: maar Jacobus de I. liet niet toe, datmen rouw over deze Princesse droeg. Rosny hadde ordere hem van des Konings desseynen niets te communiceeren, indien hy hem niet gestelt, om daar sijn deel in te nemen, of bequaam tot groote dingen, bevandt te sijn. Hy bragt alleen een Tractaat van Alliantie van daar te rugge, het welke evenwel den Engelsman niet verhindert heeft, een ander korts daar aan met Spangie te maken. Maar hy quam weder te rugge met een zeer slegt gevoelen, van de Engelsche saken; en de tydt heeft doen sien, dat deze nieuwe Koning de andere Vorsten van Europa geen groot onderstandt sou staan toe te brengen. Hy was vreesagtig, ongestadig, geveynst, onagtzaam en scrupuleus. Hy sogt niet veel van Staatsaaken te spreken, en hy liet sig door twee of drie van sijn Raden Gouverneren. Syn Vrouwe was heerschende en stout, en hy hadde nog magt nog moets genoeg om haar tegen te staan.

Caracter van Jacob de I. die haar opvolgde.

Hy vermaakte sig meer inde bespiegeling der dingen als in handelinge daar van, en beminde de Theoligische dispuyten meer als den Oorlog. De jagt was sijn eenigste vermaak; en na dat hy den gantschen voormiddag, met een geweldigheyd, die de gantsche Weereld vermoeyde, hadde door gebragt, bragt hy den geheelen naarmiddig met slapen over. Men beklaagde sig geduerende sijn geheele leven, dat, in plaats van de slaverny, die het huys van Oostenryk geheel Europa dreygde, tegens te gaan, hy sig besig hield met den Theologant te speelen, en qualyk eens dagt dat hy een Koning was. Hy was in staat om de vereenigde Provincien te bederven, door de verwarringen die hy aldaar aanregte: en hoewel hy daar door gelegentheyd hadde gegeven het Synode van Dordregt tegens de Remonstranten te vergaderen, vermengde hy soo veel Polityke intrigues in deze zaak van leeringe, datmen hem niet meer als half wegens de wyse decisie van deze vergadering verschuldigt is. De hevigheyd der dispuyten en animositeyt van partyen deden meerder quaat als het oordeel van het Synode vrugt aanbragt; en de scheuringe is na de voleyndiging gebleven. Deze Vorst schreef een boek over de magt der Koningen, ter oorsaak van een Eed dewelke hy sijn Catholyke Onderdanen afgevordert badde; maar dit werk diende alleenlyk om te doen sien, hoe weynig staats de Catholyken van den Schryver maakte. Men wilde het niet eens in Spangie aansien, men verbrande het tot Florence, de inquisitie tot Rome stelde het onder de verbodene boeken, 't wierd in Vrankryk van de Catholyke slegtelyk aangenomen, en de Koning verbood het te vertalen en te drukken; alleenig tot Venetie was het lezen daar van niet verboden. Deze qualiteyten verwierven hem den tytul van Capiteyn in de konsten, en een Klerk in de wapenen. En de Spaansche om hem tegens Vrankryk op te hitsen, poogden hem wys te maken, dat Hendrik de IV. hem dien schoonen tytel gegeven hadde. Syn Soon Carel had geen neyginge voor Spangie; maar hy was swak en onstandvastig, in de plaats dat de Koninginne in haar herte Spaans gesint was, en zelfs naar de Roomsche Religie neygde, tot de welke het weynig scheelde, of zy sou haar man in Engeland getrokken hebben.

Contraventien van het Edict.

Ondertusschen hadde de executie van het Edict een voortgang in Vrankryk, die niet soo gelijkformig nog opregt was, of men hadde reden om dagelyks daar nieuwe klagten over te doen. Daaromme boden de generale Gedeputeerden een Cahier en Lyst van klagten aan, die al eenige van belang behelsde. Men merkte aldaar aan een onderneminge van de Gouverneurs en Luytenanten des Konings in de Provincien die op een simpel request der Catholyken, de oefeninge van den Gereformeerden Godtsdienst verboden, sonder eens kennisse van saken te nemen. De Grave van St. Paul hadde dat op eenige plaatsen in Picardye gedaan. De Marschalk de Biron, die geen Religie hadde, maar die den devotaris begost te speelen, soo verre dat hy uyt sijn Caros quam of van sijn Paard af steeg, om te knielen, soo menigmaal als hy een Kruys ontmoete, hadde geduerende den loop van sijn conspiratien het zelfde in Borgondie gedaan;

daan;

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

daan; eer dat ſijn ſnode gangen ontdekt wierden; en Matignon hadde hen zoo onlangs in Normandye daar in nagevolgt.

De minder bevelhebberen, gaven op hun voorbeeld ſig zelven, mede deze licentie. Gelyk als onder andere, de Lieutenant Generaal de Mortagne in het Landtſchap van Perche, die tegens vele Arreſten van den Raad, die de twede Plaats van Bailliuage in een Voorſtadt van de Stadt aanſtelden, zonder opſigt op de tegenſtandt der Catholyken te hebben; niet naliet te verhinderen, datmen aldaar in ruſt en ſtilte den Godtsdienſt pleegde. De Biſſchop van Evreux dede by na het zelfde tot Aigle, welke onder zyn Biſdom behoorde. Hy verbandt de Catholyken ſig tegens het opſtellen van een twede Bailliuage in hun Stadt, te opposeeren; en hoewel de Vrouwe van de Plaats betuygt hadde niet ſeer vreemt te ſijn, van daar de handt aan te houden, ſoo trok hy egter van haar een intrekkinge van den toeſtandt, die de Gereformeerde meenden van haar te hebben. Men ſag mede in deze lyſt dat de conteſtatie wegens de voorrang nog niet was geëyndigt, niet tegenſtaande al de Reglementen, die men daar over hadde konnen nemen. De Koning gaf hen op dit en eenige andere Artykelen ſoo gunſtige antwoorden als ſy ſouden hebben konnen begeeren.

Hartog van Rohan.

Het was in dit jaar dat de Hartog van Rohan de grondſlag van ſijn Fortuyne, en het geſag dat hy onder een andere Regeringe by de Gereformeerde partye verkreeg, ſag leggen. De Koning erkende hem voor ſijn bloetverwant van Moeders wegen, en het is ſeker dat, indien hy zonder kinderen geſtorven was, hy geen naarder als hem, voor het Koningryk van Navarre hadde. Selfs daarom maakte de Koning geen ſwarigheyt den Moeder van deſen Heer ſijn Moeye te noemen. Syn verdienſte had albereets een groote luyſter, en de Koning die ſig nauw met de Proteſtanten wilde verbinden, had een voornemen, hem met de Dogter van Carel Hartog van Sudermannia, Vader van den vermaarden Guſtavus te doen trouwen. Deſe Carel was een gedeclareert Proteſtant, en verkreeg de Kroon van Sweden, op den Koning Sigiſmund, van Polen en Sweden ſijn Neve, die een ſeer Catholyk Prins was, en voorhadde de Reformatie, in ſijn Staten van het Noorden te vernietigen. Dit Houwelyk hadde geen voortgang: Maar dewyl deſen Heer een voornemen hadde, om te trouwen, op een wyſe die den Koning niet behaagde, en daar over ſijn gedagten over verſcheydene oorden buytens Lands liet gaan, dede de Koning hem, een jaar daar na met de dogter van ſijn gunſteling trouwen. Deze vrouwe was ſoo ſtout en ſoo yverig voor de Religie, als haar Vader kout laauw en onverſchillende omtrent de ſelve was. Sy maakte ſig al een weynig meeſter omtrent de geeſt van haar Man, en gelyk ſy daar in door haar ſchoon-Moeder, die niet min moedig en yverig was, geholpen wierd, hadden zy niet veel moeytens van noden om den Hartog te leyden waar heene zy wilden, die egter van ſijn ſijde groot van moed, zuyver van verſtand, en tot hooge onderneminge bequaam was. De Koning dan die hem zogt te vorderen, en die hem bequaam agte, om eenige buyten landſche verbintenis uyt te werken, maakte hem nog van dit jaar Hartog en Pair van Vrankryk, waar van hy op den 7. Auguſtus den Eed afleyde.

Herſtelling der Jeſuyten.

Maar het was ook omtrent den zelfden tyd, dat de Jeſuyten eyndelyk hun herſtellinge verkregen in Vrankryk. De Vader Magio hadden den Koning van wegen den Paus tot Lions geſprooken, geduerende den Oorlog van Savoye; alwaar hy niet als algemeene woorden verkregen hadde, neffens verſekeringe van een goede wille. Maar de Koning hebbende nog van dit jaar een reyſe naar Metz ondernomen, alzoo hy ſig van die plaats wilde verſekeren.: quamen de Jeſuyten van Pont a Mouſſon hem tot Verdun vinden, en verkregen poſitive beloften van hun herſtellinge. De Jeſuyten Armand en Cotton; hadden ordere om tot Parys te komen; daarſe niet gebreekig omtrent waren; en deze laatſte door ſijn vleyenden ommegang, door ſijn Prediken naar de mond van het Hof en een ſnoode ſchynheyligheyd, daar hy ſig beter als iemand in de geheele Weereld op verſtond; quam ſoo verre den Koning in te nemen, datmen hem wel haaſt op den hoogſten trap van gunſt ſag, het aanmerkelykſte is, dat deſe Jeſuyt aan den Koning, niet als door recommandatie van Leſdiguieres bekent was, die miſſchien van al ſijn leven ſoo veel dienſt aan eerlyke luyden van ſijn Religie niet gedaan hadde, als hy door deze middel den Jeſuyten dede. Hun voornaamſte ſtut aan het Hof was La Varenne, die ſig zelven door ſijn believentheyd, omtrent des Konings minneryen had geweten te vorderen; en die meer gedeelte aan de ſaken hadde als veel andere eerlyke luyden. Den Spaanſchen aanhang bleef van haar zyde ook niet in gebreeke, maar al de goede Françoyſen hadden zulk een weerwil tegens deze her-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1603. stellinge, dat de Koning daar groote swarigheyd over ontmoette. De zaak bleef nog al sleepende tot aan de Maand van September, wanneer de Jesuyten een Edict verkregen: maar wanneer men tot Parys het selve zou enregistreeren, vernieuwden sig de swarigheden, en het Parlement hadde groote weerwil, om de wederkomst van een Societeyt toe te staan, diese uyt soo veel goede redenen verjaagt hadden. De Koning hadde de gelegentheyd van een reys naar Rouaan genomen, om dit Edict in het Parlement van Normandye te doen passeeren, en hy vand daar weynig tegenstand, maar dat van Parys wilde deze daar in niet navolgen; invoegen de rest van het jaar doorging eer het Edict bevestigt waar. Men wilde selfs doen geloven, dat het gene tot Gap was voorvallen, alwaar de Gereformeerde een Synode hielden, de saak gevordert hadde, dewelke sonder dat nog langen tyd getraineert sou hebben gehad: maar dat de belediging diemen aldaar den Paus aan deede, doende als een geloofs-Artykel passeeren, dat hy den Antichrist was, den Koning tot de nooddwang hadde gebragt, om alle hinderpalen tegens de herstelling van de Societeyt met gewelt te over komen, om daar mede den Paus eenige reparatie van de verkleyninge diemen hem had aangedaan, te doen. Maar siet hoe sig die saak heeft toedragen.

Synode tot Gap.

De Gereformeerde hadden verlof gekreegen, om in Wynmaand een Nationaal Synode tot Gap, een plaats in het Dauphiné, te houden. Dit was een van de beroemste die zy ook gehouden hebben, alwaarze van groote zaken handelden. Maar die van het meeste belang, was het vraag-stuk van den Antichrist, welke aldaar onderzogt wierd. De Gereformeerde leerden in 't gemeen dat den Paus dezen tytel toe behoorde, en alle pastense hem in hun Sermoenen en hun schriften dit Caracter toe; door het welke de heylige schrift, de beschryving maakt, van dieze te dragen heeft. De verongelyking diemen du Plessis hadde aangedaan, en die al de eerlyke luyden nog aan het hert hing, ontstak meer als oyt de Geesten hier omtrent; om datmen tot een voorwendinge nam dat hy den Paus den naam van Antichrist gegeven hadde. Invoegen men meer als oyt van deze stoffe begost te spreeken; en meer als oyt den aanstaanden val van Babylon, en de vernietinge van den mensche der zonden door het ligt van de openbaringe van *Jesus Christus* te voorzeggen. De Predikstoelen klonken niet anders als op dit woord van Antichrist, en daar waren selfs Kerken en Gemeyntens, die de Regters in geschil trokken, om datmen deze Leere aldaar gepredikt hadde. Maar geen zaak maakte meer gerugts als de stoutheyd van Ferrier, Predikant en Professor van de Theologie, in het Koninglyke Collegie tot Nismes. Hy sloeg Theses aan, om opentlyk te defendeeren; en in welke deze propositie *dat de Paus den Antichrist sy*, staande gehouwden wierd. Hy spaarde selfs Clemens de VIII. niet, wiens naam aldaar volkomentlyk uytgedrukt wierd. Het Parlement van Thoulouse berrok hem daar over in Regt, en stelde hem in een Adjournement of citatie in persoon: maar Ferrier, die sig aan het oordeel van dit wreede Hof niet wilde over geven, voorzag sig op de Kamer van Castres.

Theses van Ferrier Professor tot Nismes.

Dit konde de proceduren van het Parlement te rugge houden; maar om nog een sterker pretentie te hebben, Ferrier wilde bewysen, door solemneele getuygenissen, dat sijn Leere die van de geheele partye was, en gelyker weynig Predikanten waren, die niet geloofden, niet Predikten en dezelve zaak niet schreeven, en nog andere Kerken buyten die van Nismes, over deze Leere, moeyten hadden moeten uytstaan, hadde hy niet veel werks van noden om te verkrygen, en dat de zaak op het Synode in deliberatie gelegt, en sijn Theologie aldaar geapprobeert wierd. De aart en nature van deze Ferrier bestond uyt goede en quade eygenschappen; maar de quade behielden zekerlyk de overhand: en daarom was het datze hem in dezen val bragten; want noyt heeft iemand een eynde gehad dat zo verschillende van sijn begintselen is geweest. Hy liet sig door de konsten en begocheling van 't Hof bederven: en de Jesuyten roemden, dat in het jaar 1600. hun Vader Cotton tot Nismes sijnde, alwaar hy een conferentie met Chamier hadde, van de welke zy sig al de voordeelen toeschreven, hy ook eenige gemeenschap met Ferrier maakte, den welken hy zedert dien tyd de dispositie en gesteldheyd, om sijn Broeders te verraden, ingeboesemt hadde. Watter van sy, hy verwarde het alles, in al de Polityke vergaderingen waar in hy sig bevand, het welke het Synode bewoog hem te verbieden, sig daar meer mede te bemoeyen. Hy geraakte ook in groote moeyelijkheyd in sijn eygene gemeynte en Provincie, waar door hy daar uyt gezet wierd; en verdriet krygende in langer Predikant te sijn, maakte hy het Ampt van Raads-heer in het presidiaal van Nismes te verkrygen, hoewel hy

tot

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

tot Parys belooft hadde, in eenige andere plaatſe ſijn Predik-Ampt te vervolgen. Eyndelyk men depoſſideerde hem als een deſerteur: en eyndelijk keerde hy den rok om en ſtierf eenige jaren daar na, zo zeer van het Volk veragt en gehaat, als hy in het eerſte van ſijn leven by het ſelve geagt en bemint was geweeſt. Hy was gierig, bedrieglijk, eerſugtig, onſtandvaſtig, woelagtig en ſonder oordeel, en niet ſeer bequaam tot de intrigues in welke hy ſig ſelven onvoorſigtiglijk bedrayt hadde. Maar hy hadde moets en couragie genoeg, een wakkere levenden geeſt, een driftige inbeeldinge, met een groote gemakkelykheyd van taal, een heerſchende ſtem in het ſpreeken; een kragt in ſijn actien, en in ſijn redenen, die ſijn toehoorders konde trekken, en die hen by na de magt nog vryheyd liet om hem tegen te ſpreeken. En daarom was het dat de menigte die ſig ligtelyk door ſoodanige bequaamheden laat innemen, altoos van ſijn partye was; en hy haalde het doorgaans over, zelfs in de Synoden boven Chauve ſijn concurrent en na-yveraar. Deze Chauve hadde meer opregtigheyd en oordeel, en boven alle en verrukkende deftigheyd, die hem ſeer aanſienlyk en pryſlyk in de vergaderingen maakten. Maar het vier van den eenen overmeeſterde de Phlegme en ſagtheyd van den ander, en de wakkere leventheyd van Ferrier verduyſterde de ſoliditeyt en beſtendigheyd van Chauve.

Syn Caracter.

En dat van Chauve.

In het Synode in het welke Chaumier voorſitter was, hadde Ferrier de tweede plaats, ſijnde Adjunct of moderateur. Invoegen het hem niet onmakkelijk viel te beſorgen dat het geene hy byſonderlijk van ſijn eygene ſaken, aldaar hadde gunſtiglijk voor hem geoordeelt wierd. Het Synode gaf de Generale Gedeputeerde ordere, den Koning te bidden, niet toe te willen laten datmen over deze zaak de Kerken of particulieren eenige moeyten aan dede, of hen de vryheyd van te belyden, of te Predikken, 't gene zy voor een waarheyd hielden te benemen. Hy ſchreef aan de Kamers Miſparties, dat zy die geene, die over die ſaak gemoleſteert en ontruſt wierden, in hun beſcherminge ſouden nemen. Maar hy dede nog meer: en op dat men niet ſou twyfelen dat het de Leere van al de Gereformeerde ware, ordonneerde hy, dat dezelve onder de Artykelen der belydeniſſe ſou ſtellen, en een Artykel daar van maken, het welk aanſtonds agter het XXX. in het welke van de egaliteyt der harders, en van al de Kerken, in magt en geſag geſprooken wierd, geſteld moſte werden. Dit Artykel het welke als het XXXI. in de belydenis des geloofs was behelſtde deze woorden.

Artykel opgeſteld, om in de geloofs belydeniſſe gevoegt te werden, ſeggende dat de Paus den Antichriſt ſy.

En nademaal de Biſſchop van Rome, ſig een Monarchye in de Kriſtenheyd hebbende opgeregt, ſig zelven de overheerſching van alle Kerken en harders toeſchrijft. En ſig ſoo verre verheft, als ſig God te noemen, ſig te laten aanbidden, en alle magt in Hemel en op aarden toe te ſchryven; van alle Kerkelyke ſaken, naar ſijn eygene wille te diſponeeren. Geloofs-Artykelen, te definieeren; de heylige ſchrift na ſijn eygen goed vinden te autoriſeeren, en te interpreteeren handel met de Sielen en der Zelver zaligheyd te dryven; te diſpenſeeren van beloften en Eeden; een nieuwe dienſt van God op te regten; en ten opſigt van de Policye het gezag der Overigheyd met voeten te vertrede, ontnemende, gevende en veranderende de Koningryken; zoo glooven wy en mainteneeren wy dat hy eygentlyk den Antichriſt en de Soone des verderfs zy, gelyk die in Gods woort is voorzegt: en de Heere gekleed in Scharlaken, zittende op de zeven Bergen, in de groote Stad, die zyn heerſchappy over de Koningen der aarde voert, en wy verwagten dat de Heere, gelyk hy belooft en begonnen heeft hem verſlaande door de Geeſt zynes monds, hem eyndelyk door de klaarheyd van zyn toekomſt vernietigen zal.

De Koning die zyn verſpieders in de vergaderinge hadde, wierd al by tyds gewaarſchouwt, datmen dit decreet onderhanden hadde, maar hy hadde het middel niet om het zelve te beletten, en het Artykel wierd met een byna algemeene approbatie aangenomen. De Catholyken toonden ſig daar over ten alderhoogſten misnoegt. De Nuntius dede daar ſwaare klagten over. De Paus was ten uyterſten daar door geraakt, wanneer hy het berigt daar van kreeg. De Koning zelve toonde ſig zeer gevoelyk daar omtrent; en na dat de generale Gedeputeerde, die in het Synode hadden geaſſiſteert, aan het Hof, van 't gene daar om gegaan was, berigt gedaan hadden, kregen ſy ordere aan de Provintien te ſchryven, hoe zeer de Koning door deze beledíginge getergt was. Hy beklaagde ſig, dat de Gereformeerde, die hy in ſtaat van ſig te konnen mainteneeren hadde geſteld, hadden derven beſtaan, onder zyn Regeringe, een ſaak voort te zetten, daar niemand op gedagt hadde, zedert dat de belydenis des geloofs was opgeſteld geweeſt; datmen ſonder dit dicreet te formeeren hadde laten paſſeeren, ten tyde wanneer de Kroon reden hadde misnoegt over de Pauſen te ſijn; maar datmen ondernomen hadde het zelve op te ſtellen, nu wanneer de Koning en de Paus in een nauwe

De Koning daar over verſtoort.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1603. verbintenis waren. Datmen het op den Paus gelaaden hadde, die de moderaatſte omtrent de zaken van de Religie was, die zedert de Predikinge van Lutherus den Stoel

En dreygementen.

bezeten hadde. Hy voegde hier by dreygementen van niet te zullen verdragen, dat dit Artykel zou gedrukt werden, nog het verkopen der Boeken, daarmen het zelve ingevoegd zou hebben, en zelfs die gene te ſtraffen, die ondernamen den ſtaat, door zulke aanſtootelyke, en ontydige propoſitien te ontruſten. De Catholyken hitſten hem nog al meerder op; met hem te vertonen, dat hy het ware, die door deze verongelykingen het meeſte geraakt wierd, en datmen hem op een hatelyke wyze verweet, dat komende tot de Roomſche Kerk, hy een begunſtiger en leerling van den Antichriſt geworden was, waar uyt zy verſchrikkelyke gevolgen trokken, als dat tegens de genegentheyd en trouwe der Onderdaanen aanliep; wanneer die zoodanige gedagten omtrent de Godtsdienſt van hun Souverain opnamen.

Redenen van het Synode.

De opſtelders van dit Artykel verſchoonden ſig, met te ſeggen dat zy genootzaakt waren een zaak, van welke zy ſig in hun gewiſſe verſeekert vonden, openbaarlyk voor te ſtellen. Sy meenden dat dit Artykel niet als nieuw moſt geagt werden, nademaal het ſelfde door hun gantſche leere, rakende de Kerk, vaſtgeſtelt wierd; dat men het nootwendig en gevolgelyk aftrok van het gene zy geloofden van haar verdorventheyt, verſtroyinge en ruine. Dat het de reden was, welke 't alderklaarſte dede blyken, hoe groot de nootwendigheyt van hun ſcheydinge van de Roomſche Kerke was geweeſt: dat alle de andere die toonden datmen ſonder verſchooninge met haar moſt breken; en diemen trok uyt de verbaſteringe van haar leere, van haar dienſt, van hun Gouvernement, van hun ſeden, in den grond niet anders waren als een afleydinge en ontwinding van deſe, die al de andere in ſig begreep: dat met te ſeggen dat de Paus de Antichriſt is, men alles ſeyde; dat nademaal men hen een volle vryheydt van Conſcientie toeſtondt, men hen het regt niet konde benemen van een decreet by de belydenis-Artykelen van hun geloof te voegen, dat van nature daar in begreepen was, en van het welke de ſtoffe ſig inde andere Artykelen bevandt, als ook inde ſchriften van hun Doctoren, in al de Predicatien van hunne dienaren, in alle de klagten diemen tegens de Pauſen hadde ingeſtelt, ſelfs vele eeuwen voor de Reformatie; dat deſelve naam menigmaalen aan den Roomſchen ſtoel was gegeven, door luyden ſelve, diemen noyt hadde vermoedt quade Catholyken te zyn. Dat men ſig dan ſoo zeer niet hadde te verwonderen, deze waarheyt, door de Gereformeerde gelooft en beleeden, die klaarder de zaken doorſagen, en die beter beſtudeert hadden, en deswegen door onoverwinnelyke redenen overtuygt waren, te zyn.

Nieuwe Edicten van de Belydenis des Geloof, daar het Artykel in ſtaat.

Het Artykel dan ging zyn gang in weerwil van alle verhinderingen; en de dreygementen van den Koning verhinderden niet datmen wel haaſt nieuwe Edicten van de Geloofs belydeniſſe hadde, die deſelve inhielden. Het Volk voorſag ſig om ſtryd van deſe nieuwe Edicten, ſeer wel te vreden, haar af keer van de Roomſche Stoel door ſulk een autentyke deciſie en uytſpraak geauthorizeert te ſien; en byna verſekert, dat het genoeg was, dat de Paus openbaarlyk, den Antichriſt genoemd wierd, om plaats van hoope te geven, dat ſijn val voor de deure ſtond. Maar het Hof niet hebbende konnen verhinderen, dat de zaken tot daar-en-toe quamen, wilde de volbrenginge door eenig konſt-ſtuk te loor ſtellen: en om den Paus genoegen te geven, dede men hem geloven, dat dit haar gelukt, en dit quellig decreet onnut gemaakt was.

Konſten van het Hof om dit Decreet te verkieſen.

Het Hof tragte dan om het ſelve door eenige aanmerkelyke Perſoonen van die partye, 't zy binnen 't ſy buyten het Koningryk te doen verwerpen, en af keuren, ten eynde dat deze verwerpinge het zelve voor een particuliere en byzondere Leere mogt doen door gaan. Het viel niet ſeer ſwaar de af keur van Roſny en ſijns gelyken, die albereets den Paus den naam van ſijn Heyligheyd gaven, hier over te verkrygen. Maar men hadde hem nu al zoo menigmaal ſijn koel en laauwheyd voor de Godtsdienſt, en het weynig werk dat hy maakte van het vorderen der zaken van ſijn mede Broederen, op ſijn brood gelegt, dat zyn naam van geen groote agtinge in deſe gelegendheyd bevonden wierd. Men vand een groot getal, van deze, dewelke ſonder die Leere af te keuren, alleenlyk oordeelden, dat de volbrenging een weynig t' onregter tyd gedaan was, en dat in het begin van een Vrede, daar men zoo naar gehaakt hadde, het beter ware geweeſt de belydenis Artykelen ſoodanig te laten gelykze tot daar-en-toe geweeſt waren, als daar een by te voegen, het welke de qualyk gebluſchten haat van de Catholyken weder ſou doen ontvonken. Eenige uyt vreſe, andere uyt believentheyd begunſtigden het deſſeyn van het Hof, hoewel zy geen tegenſtryd, tegens de

vol-

volbragte zaak hadden. Men ſteunde boven allen zeer op de getuygeniſſe van Scaliger, die het Artykel hadde verworpen; maar de Gereformeerde lieten ſig zoo weynig aan hem gelegen ſijn, voor zoo veel de Theologie aanging, als zy eerbiedigheyd hadden voor ſijn kenniſſe in andere ſaken. Ondertuſſchen men ontheyſterde door deze afkeuringen deze die de Leere van de vergaderinge ſtaande zogten te houden.

Maar om datmen Ferrier als de voortſetter van deze ſaak aanſag, om dat hy vol ſpijt was, om datmen hem ter oorzaak van ſijn Theſen in regt betrokken hadde, geloofde men dat alles in ſtilte zou geraaken, zoo men hem maar te vrede konde ſtellen. Men arbeyde daar ſoo gelukkiglyk aan, datmen verkreeg meer alsmen begeerde. Men verbaſterde en ſijn verſtand en ſijn harte. Men verband hem door Penſioenen en hoop, aan de belangen van het Hof. Hy bediende ſig van ſijn driftigheyt en van ſijn vuur, niet als om zyne Mede-Boederen te ontruſten. En eyndelyk hy wierp ſig, gelyk gezegt is, in den afgrond van verlatinge en afval. Men ſtelde de gematigheyt van den Paus Clement de VIII. zeer hoog, om plaats te hebben het Synode uyt te branden, en men liet niet na alstoen te zeggen, dat die Vader geen gerugt over de Edicten diemen den Gereformeerden had toegeſtaan, als om welſtaans wille gemaakt hadde; gelyk hy inderdaad tot dezelve, zulk een formeelen toeſtand hadde gegeven, als men van een Paus zou hebben konnen verwagten. Het is waar dat hy gelyk zyn Voorzaten, geen Raats-man van maſſacren en hals-ſtraffen hadde geweeſt. De ondervindinge hadde hem geleert, dat de Reformatie, in het midden van al de tegenſpooringen en oppoſitien toegenomen hadde, en dat over al, daar men dezelve door Oorlogen had willen vernietigen, dezelve tot nadeel van de Catholyke Religie, meer en meer bekragtigt was geworden. Dat in Duytſland den Oorlog de zake van de Proteſtanten gevordert hadde, dat dezelve woedentheyt die in de vereenigde Provincien hadde vaſtgeſtelt: dat dezelve hen in veel andere Plaatſen niet min gunſtig was geweeſt; en dat in Vrankryk die ook dezelfde uytwerkſels hadde konnen te weege brengen. Aan de andere ſijde vreesde hy dat de Oorlog de Proteſtanten weder vereenigen zou, die wanneer ſy malkander wilden by ſpringen, een ontſaggelyke magt op de been ſouden konnen brengen. Maar voor de reſt hy was Paus, vol van begeerte, om ſyn geſag over al daar 't Volk het jok had afgeworpen, te herſtellen: en het was onder ſijn Pausdom, datmen die eerſte knopen, van die ſchadelyke inſtrigues ten koſten van het leven van Hendrik de IV. en die geſchapen ſtonden geheel Europa het onderſte boven te keeren, gelegt hadde. Hy wilde zeker ſpel ſpelen, en onder al de Princen van ſijn Communie zulk een heymelyk en zulk een ſterk verbond opregten, dat het magtig zou konnen ſijn, ten eerſten de Proteſtanten die dit onweer niet voorſien hadden, over hoop te werpen.

Valſche matiging van Clement de VIII.

Het ſelfde Synode hadde nog eenige andere dingen gedaan, die den Koning moeyelykheyd aan bragten, men hadde daar buyten-landſche Godts-geleerde geadmitteert. Men hadde aldaar Brieven van den Paltz-Grave aangenomen, en die beantwoord. Men ſchreef zelfs aan den Hartog van Savoye, over de Gereformeerde van Saluces, die hy vervolgde. Men ontfing daar Brieven van den Hartog van Bouillon, dewelke men zonder vertoeven beantwoorde, en het Synode zelve, nam tot haar laſt voor hem te ſoliciteeren. Dit behaagde den Koning niet; die daar over eenig misnoegen toonde, maar hy klaagde daar niet over als al vergevende, om dat hy geloofde (zeyde hy) dat zulks meer uyt onverſigtigheyt als uyt quaataardigheyt geſchied ware. Hy voegde daar egter by, dat indien deſe Kerkelyke vergaderingen niet wat meer ingetogendheyt gebruykten, hy hen alle vryheyd zou benemen: het welke niet verhinderde datſe daar in voortgingen als voor heen, ſelfs tot wel diep in de Regeringe van Louis den XIII. Men belaſte de Generale Gedeputeerden, verſcheydene zaken den Koning voor te dragen, daar men hen lyſten van gaf. Het merkelykſte Artykel was dat, by het welke de Gereformeerde verzogten, datmen hen niet wilde verbinden, zig zelven den naam van *gepretendeerde Gereformeerde*, in de publyke Acten of in de Pleydoyen van hunne Advocaten, te geven. En het Synode maande hen aan ſig van die termen te onthouden. Men vand een expedient om hen te vergenoegen; dat de woorden veranderde en de ſaak liet alsze was: en men liet hen toe hun Religie te noemen, *Gereformeerde naar de termen van het Edict.* Maar de Regters, de Advocaten en de Notariſen behielden langen tyd nog de gewoonte van ſig, en van deze nieuwe expreſſien, en van het woord *gepretendeerd*, te onthouden, en ging voort maar ſimpelyk den naam van *Gereformeerde Religie* te gebruyken.

Andere affairen van het Synode.

Ondertuſſchen lieten de Jeſuyten niet na hun zaken te bearbeyden, en by het Par-

Conditien van het

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1603. herstellen der Jesuyten.

lement de bevestinge van het Edict te bevorderen; dat hen herstellen zou. Het was albereets opgemaakt, op conditien die de Koning hadde van over lange voorgestelt; waar van men ook de onderzoek tot Rome hadde gedaan. Daar waren 'er vyf of ses die de Jesuyten al te hard vonden, niet om dat de deselve in sig selven ongeregtig of onhebbelyk waren; maar om dat dezelve te nauwe bepalingen aan de begeertens van deze gierige en staats-sugtige Societeyt stelden. Het eerste dat hen tegenstond was, datmen wilde, datze in hun ordere gene als Fransche gebooren, in Vrankryk zouden aannemen. Dit was zeer strydig met hun staats-kunsten van dien tyd; wiens oogwit alleen strekte, om Vrankryk onder een vreemde magt te doen buygen. Het tweede was datmen hen den Eed van getrouwigheyt opleyde: het welke met de intentie van een natuurlyk trouweloose Societeyt zeer onover-een-komende was. Maar het was niet de agtinge van den Eed die hen tegens hield; het was alleen datmen hen van infamie daar mede noteerde, nemende van hen een Eed tot verzekeringe, diemen andere niet afvorderde. Het darde was, datmen hen verbood, goederen buyten toestand van den Koning aan te vaarden. Sy waren wel bekomen van de dwalingen en misslag in welke hun Generaal Lainez, gedurende het Concilie van Trente gevallen was; wanneer hy de Societeyt verschoont wilde hebben van de toelatinge van goederen te besitten, gelyk het Concilie de Bedel-Monniken hadde toegestaan. En zy hadden sig zoo wel bediend van den raad die de Jacobyn La Torre aan dien Generaal hadde gegeven, om hem van die al te grote zedigheyt te doen afstaan, datse sedert niet konden verdragen, datmen hen de vryheyt benam, van met beyde de handen toe te tasten. Het vierde was, datmen niet wilde toestaan dat deze, die eenmaal het gewaat hadden aangenomen, weder in besittinge van hunne goederen zouden mogen keeren; wanneer het hun Suprioorcn mogt aanstaan hen uyt de ordere te jagen. Het welke zy hadden onderhouden te mogen doen, eermen de vierde belofte hadde gedaan, wanneer zy met den aard van die gene die tot hun tugtinge sig gevoegt hadden; niet wel genoeg gediend waren. Dit Artykel gaf hen groot ongenoegen, om dat sy duyzend nuttigheden uyt deze magt trokken, met wederom na het Wereldlyk leven te zenden, deze dewelke sy eenmaal met de grond-regulen van hun ordere doortrokken hebben. Maar daar waren zulke wigtige redenen, van hen deze middel om de Familien te ontrusten niet te laten, datmen niet heeft konnen voorby gaan hen dezen bril op den neus te zetten. Het vyfde en het zesde onderwierp hen t' eenemaal aan de Jurisdicte en correctie der Bisschoppen, en zelfs van hen verlof, om die van hun ordere te mogen Biegten, te moeten verzoeken. Dit viel zeer hard, dat een Societeyt die maar tragte al de waardigheyt der Bisschoppen, onder de voet te werpen, gedwongen wierd van hun goede wille af te hangen.

Maar de agtinge van den Vader Cotton dede iets van deze Artykelen versagten; en wanneer zy weder in het besit waren, hebben zy sig van de rest wel konnen bevryden. Egter stelde sig het Parlement zoo veel als het konde tegens hunne herstellinge. Het dede remonstrantie op remonstrantie, het wilde het Edict dat zy verkregen hadden modifieeren: maar men most gehoorsamen en het Edict bevestige zoo als het lag. Inderwaarheyt dit gebeurde egter niet zonder dat zy een hagel van schimp-schriften, nevens duysend pasquinaden, en scherpe spotternyen, hadden uyt te staan: ieder een voer tegens hen uyt, en men verkeerde zelfs de onderhandelinge van hun herstellinge in een slag van een Comedie, daarze na de wyze van deze bly of steek-speelen wakker geslingert wierden. Maar zy vertroosten sig daar in, met het vermaak van hun goed succes, en het gene de gehele Wereld verwondert heeft gemaakt, was dat om soo te spreken, den volgenden dag van hun herstellinge, het credyt datze in Vrankryk hadden, sig zoo groot vertoonde dat by niemand zoo veel konde gevonden werden. Hun blydschap wierd evenwel zeer gematigt, door een toeval, het welke scheen alles weder het onderste boven te zullen werpen. De Jesuyt Cotton die den Koning scheen betovert te hebben, en hem handelde soo als hy wilde, was op een avond byna in sijn Carosse omgebragt; maar de wonde, dewelke hy ontfing was niet doodelyk. Men wilde de Gereformeerde dit moord-stuk te last leggen, hoewelder Catholyken genoeg waren, die het credyt van desen Man, die het zelve al te opgeblasentlyk gebruykte, meerder tegens de borst was als hen lieden. Hy was een van dese, dewelke, volgens de voorwaarden van hun herstellinge, aan het Hof, als pants-lieden, tot versekeringe van de trouw der andere mosten blyven. De Koning nam hem tot sijn Biegt-Vader, en zedert heeft men geen andere Biegt-Vaders als Jesuyten by de Koningen van Vrankryk gesien.

Schimp-schriften tegens hen.

Jesuyt Cotton gequest.

Word Biegt-Vader des Konings.

Men

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Tweede Deel Fol. 248.

Jan. Luiken, In. et fec.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

KB Koninklijke Bibliotheek
Nationale bibliotheek van Nederland

Fold Out
BACK PAGE

ProQuest
diadeis

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Koninklijke Bibliotheek
Nationale bibliotheek van Nederland

Fold Out
FRONT PAGE

ProQuest
diadeis

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Character van dezen Jesuyt.

Men zou niet konnen zeggen door en uyt wat reden dezen Man zoo diep in de gunst des Konings is geraakt. Noyt heeft eenig Mensch den Jesuytischen geest zoo wel bezeten. De bedrieglykheyd was hen zoo eygen en gemeen, dat hy altoos den een of den ander in het werk hadde, en wanneer hem die quam te mislukken, hadde hy aanstonds al weer een ander vaardig. Hoewel hy van Rosny begunstigd was, liet hy evenwel niet na hen duysend quade trekken te speelen, en hoewel hy menigmaal slegtelyk met het gene hy tegens hem voortbragt, en met logens, daar af quam, gelyk ook met eenige andere, liet hy egter niet na het hooft stoutelyk op te beuren, om dat hy geen schaamte genoeg hadde, om root daar van te werden. De Koning evenwel of ontsag hem, of beminde hem zoodanig, dat al deze toevallen hem noyt van sijn gunst konden berooven. Het gene hem met een gewaande Bezetene gebeurde, die hem belast was te besweeren, behoorde hem t' eenemaal in het voet-zand geworpen te hebben; maar de Koning zag het door de vingeren, en daar quam geen ander quaad voor dien Jesuyt uyt voort, als daar over wat scherpe raillery te moeten af kaatsen. Hy hadde een-en 't seventig vraag-stukken by een gesteld, op dewelke dese boozen Geest, die, zo men zeyde, deze ellendige bezat, op antwoorden most: daar waren eenige onder die in een goede regeringe hem crimineel van Staat souden gemaakt hebben. Nademaal dezelve des Konings leven en de opvolginge van sijn Kinderen aangingen. En gelyk het ligt valt, met deze gepretendeerde Duyvels te doen wat men wil, en in de Commedie de rolle die men wil hen te doen speelen, had men te vrezen dat al deze vragen niet waren gesteld als om oproerige antwoorden daar op te krygen. Daar waren der 16. of 18. die de Gereformeerde en hun affairen raakten. d' Eene sprak van den Grave de Laval, neve van d' Andelot, die korts daar aan van Religie veranderde, en het jaar daar aan in Hongaryen stierf. Een ander sprak van den Oorlog, en onderzogt of de Koning die of Spangien of de Ketters zou aandoen. Een ander sprak van Chamier en Ferrier, luyden die de Jesuyten in het ooge liepen, ter oorzaak van hun credyt by de Gereformeerde. Een andere raakte den Koning en Rosny, en bestond schynbaar daar in, hoe men den een in de gunst van den ander sou vernietigen. Een die dese volgde vraagde als by toegift wat 'er van de bekeeringe van dezen gunsteling te wagten stond, terstond daar aan vraagde hy wie de Ketters aan het Hof waren die het gemakkelykste tot de Roomsche Religie te brengen zouden zyn. In gevolge wilde hy weten wat het nutste tot de bekeeringe der Ketteren mogt sijn: dat is te zeggen, of het ook dienstig zou sijn met hen tot openbaar gewelt te komen, of dat men sig aan een bedrieglyke verdraagzaamheyt sou houden. Hy wilde nog van den Duyvel eenige lessen uyt de Theology hebben, en hem dwingen te zeggen, wat passagie in de Schriftuur de duydelykste was, om het Vagevier te bewyzen; en om te toonen de gelykmatigheyt van des Pausen magt en die van St. Peeter. Hy vraagde hem ook op wat tyd de Kettery van Calvinus te niet sou gaan. Hy ondervraagde hem, over de verbastering van de passagien der H: Schriftuure door de Ketters, en hy hadde reden om daar over ligt van den Prince der Duysternisse te eyschen; nademaal hy een werk onderhanden hadde, in het welke zy de Geneefsche oversettinge van een groot getal vervalschingen beschuldigde. Van daar ging hy naar de buyten-landers, om te weten hoe men sig hadde te dragen, om den Koning en Koningin van Engeland en het geheele Koningryk te bekeeren; en hoe zulk op het gemakkelijkste zou konnen te wege gebragt werden: hoe men den Turk zou konnen t' onderbrengen, en de ongelovige bekeeren: van waar het quam dat Geneve zoo dikmaals behouden was? daar na komende weder tot de zaken van Vrankryk, vraagde hy iets rakende de plaatsen van versekeringe; aangaande Lesdigueres en sijn bekeeringe, en de hardnekkigheyt der Ketteren.

Vraag-stukken die hy een Bezetene most voor houden.

Het vraag-stuk het welke het behouden van Geneve aanging was zonder twyfel zeer curieus. De Hartog van Savoye had gedueriglyk aanslagen op deze Stad, en omtrent het eynde van het voorledene jaar, hadde het weynig gescheeld, of hy hadder sig Meester van gemaakt, hy hadde onderhandeling met Blondel, een van de Syndeci of Loon-Raden van de Stad; wiens verradery, niet ontdekt of gestraft wierd als eenige jaren daar na. Maar zyn Volk, nu albereets Meester van de Muur sijnde en selfs in de Stad gekomen, en in staat om de Corps de Garde die de Poorten bewaarden te forceeren, wierden evenwel weder daar uyt gedreven. Die gene die niet dood bleven, bleven Gevangen, en wierden als Schelmen en Rovers Geëxecuteerd. De Hartog willende met geweld nu hebben, het gene dat hy zoo na was geweest door verrassinge te bemagtigen, zoo komt de Koning tusschen beyden en verklaarde den Hartog dat hy met hem te doen soude hebben, indien hy het werk verder vervolgde: invoegen

Bewaringe van Geneve tegens de ondernemingen van den Hartog van Savoyen.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1604. dezen Vorst sijn desseyn tot een anderen tyd uyt te stellen; genootzaakt was. Geneve hadde in dese verlegentheyd onderstand van de Kerken van Vrankryk verzogt, en aan haar Generaale Gedeputeerden geschreven, om hen tot het aanstellen van een goede Collecte, tot hun onderstand in dezen Oorlog diese geloofden tegens desen ontzagchelyken na-gebuur te zullen moeten voeren, te versoeken. En St. Germain was in geen gebreeken gebleven; daar over alle de Kerken van Vrankryk aanschryving te doen. Maar des Konings tusschenspraak verloste Geneve van die vreze. En de Gereformeerde van deze onkosten. De Jesuyt Cotton niet konnende begrypen, hoe de Goddelyke voorsienigheyd deze Kettersche Stad zoo opentlyk bewaren wilde, en dat tegens de pretentien van zulk een Catholyk Prins, wilde dat de Duyvel hem het geheym van Gods verborgen Raad zou openbaaren, en hem zeggen, waarom dese Sad niet onder de magt van een magtiger na-gebuur gebragt wierd?

Al dese vraag-stukken of het meeste gedeelte daar van waren met halve woorden geschreven, maar het was niet swaar het verstand van ieder van dezelve te verstaan, indien men maar eenige kennisse van den staat van het Hof en de Religie van dien tyd hadde; en wist hoedanig de speculatien en intrigues van de Jesuyten toen liepen. Deze Jesuyt hadde zoo onvoorsigtig geweest, van met syn eygene hand al deze vraag-stukken, op een los Papier te schryven, en dat in een Boek te leggen; het geen Gillot Raads-Heer aan het Parlement van Parys hem in het jaar van 1603. geleent hadde. En omtrent een jaar daar na hem het Boek weder gevende, hadde hy het blad Papier daar in vergeten; het welke de President de Thou, in het leezen quam te ontmoeten. Deze zaak scheen al te wonderlyk voor dezen wyzen Heer te zyn; om niet te tragten te weten, wie de Auteur van deze nauwkeurige vraag-stukken was. Men zag wel dat de Jesuyt daar deel aan hadde, nademaal het geschrift in een Boek dat uyt zyn Cabinet quam gevonden wierd: maar dit vermoeden quam tot zekerheyd wanneer men dit Papier met sijn Schrift vergeleek, dat men ligt vinden konde. De Koning schepte geen groot genoegen uyt deze nauwkeurigheyd; maar de Jesuyt was Meester; men most nog al de vinger op de mond leggen, en de Koning dede sig het Papier geven, dat hy by zig hield. Men liet niet daar zeer verwondert over te sijn; daar over te murmureeren, en te knorren: vele namen hun vermaak daar mede, en vonden al iets plaisierigs in de klugt, van den Duyvel vraag-stukken voor te stellen, niet alleen wegen de zaken van den staat, maar ook van den Godtsdienst; van de bekeeringe der harten, van het eyschen van leer-stukken, uyt dezen swarten Leer-Meester, tot opening en verstaand van de Schriftuure. Een ander als deze Jesuyt zou niet weynig hier over op den neus geklopt sijn geweest, maar het raakte hem weynig aan de koude klederen, om dat hy wel wist hoe hy ten Hove stond; de argheyd van zyn Geest, zyn believentheyd, zyn vleyende en innemende manieren, hielden hem wel op sijn trap van gunst, van welke zyn guyteryen, en reukeloosheden hem wel hadde mogen afstooten, indien de goedwilligheden der Koningen altoos na verdienste wel besteed wierden.

Verbloeminge van dit voorval in de schriften der Jesuyten.

Voor de rest, deze die het leeven van den Jesuyt Cotten beschreeven hebben, niet wetende hoedanig dit voorval, met al de valsche loogens, diese van dezen schelm tot sijnder eeren beschryven, over een te brengen, hebben dit geschrift met alderhande verblommingen geweeten te bedekken. Voornamentlyk heeft de laatste van deze schryvers de andere nog al verbeetert, en gelijk hy wel geoordeelt heeft dat die gene die de maniere, met de welke hy het geval verhaalt, met die, op welke de President de Thou het selfde beschrijft sal over een brengen, sig over dit onderscheyd sal moeten verwonderen, en geen swarigheyd maken, dezen eerwaarde Raads-heer boven den Jesuyt te stellen, heeft hy getragt dien grooten Schryver in vermoeden te trekken, als hadde hy hier omtrent met passie en weynig trouwe geschreven. Maar de opregtigheyd en nauwkeurigheyd van desen wysen History-schryver is soo wel bekent, dat sijn getuygenisse, van saken die voor sijn oogen, en door sijn handen gegaan sijn, by alle eerlyke luyden het boven de gantsche ordere der Jesuyten over sal halen. Dat deze auteuren dan seggen, dat de Jesuyt niets in geschrift heeft gesteld, als het geene hem door de Canons en Geestelyke wetten geoorloft was den duyvel af te vragen, is een enkele vond, om de waarheyd te verbloemen. Het selfde moetmen seggen van de verscheydentheyd der uytschriften die daar van gemeen gemaakt sijn. Het is waar dat de Jesuyten onder het Volk sulke memorien, alsse uyt hun hooft konnen smeeden, vermoogen te sayen, om die geene, die niet verder als hun neus sien, wys te maken, dat dit een quaden trek sy, diemen de Societeyt heeft willen speelen; en dat een ieder daar onder vermengende het geene hem best in den sin komt, deze menigte van

ver-

verſchillend e uytſchriften voort gekomen is: maar het is onmooglyk dat de Preſident de Thou, de Raads-heer Gillot, Roſny en de Koning ſelve, die alle het origineel hebben geſien eer dat de ſaak openbaar geworden is; ſig door deze konſten ſullen laten doek-huyven. De waarmakinge van het geſchrift, het geene de Jeſuyt door luyden van ſijn devotie, ſonder forme van het geregt, ſonder partye te hebben om daar agt op te ſlaan; en op ſulk geſchrift als het hem beliefde hen voor te ſtellen, nademaal het originaal niet konde gevonden werden, gelyk ſijn Hiſtory-ſchryver ſegt, geen ſtuk is het welke meer kragt kan hebben als de getuygeniſſe van hooge Migiſtraats-Perſoonen, die het originaal in hun handen hebben gehad; en die voor en al eer daar van te ſpreeken, ſig door hun eygene oogen dat het de hand van dien Jeſuyt was, verſekert hebben. Het is aanmerkelyk, dat de laatſte ſchryver van ſijn leven, vergeetende de Apologie die hy wegens de conduïten van dezen Heros, hier over gemaakt hadde, in het vervolg van ſijn Hiſtorie, de antwoord die de beſeetene op eenige van deze vraag-ſtukken, die in deze memorie begreepen waren, gegeven hadde, mede by brengt. Dit voorval behoort tot het jaar 1605. Maar ik hebbe het hier geplaatſt als dienende om het Caracter van den Jeſuyt Cotten op te maken, en te toonen, op welke hoedanigheden ſijn begunſtigingen geſondeert ſijn. Ik kome nu weder tot de ordere daar ik afgeweeken ben. 8.Boek 1604.

De Hartoginne van Bar, quam in het begin van dit jaar te ſterven; en dat van een quaal dat zy voor een beſwangertheyd genomen hadde, en haar genees-meeſters niet kenden. Sy wierd met conferentien en diſpuyten, tot aan haar dood toe geplaagt. Du Perron hadde ſoo veel agtinge by de Catholyken zedert den uytſlag van Fonteyne Bleau gekregen, dat zy geloofden dat hy over al ſoo wel ſlagen ſou, maar hy hadde van ſig zelven zulk een goed gevoelen niet, als de andere hadden; en hy wilde het op de onſekere hoop van een ſoo wel geveſtigde glorie, niet laten aankomen. Wanneer dan nu een conferentie te beleggen en vaardig was, wiſt men die wel ter oorzaak van eenige præliminaire conditien te verbreeken. Men ſteldeſe de Gereformeerde ſoo onbillyk en onmooglyk voor, dat ſy niet anders konden als die verwerpen; en de Biſſchop nam daar uyt de gelegentheyd, over al te verſpreyden, dat de dienaars der Gereformeerde hem ontſagen, en alle gelegentheden vlooden, om met hem tot mond-gemeenſchap te komen. Sy verweerden ſig tegens dit verwyt door nauwkeurige berigten van het geene in deze ontmoetingen voorviel. En de vrugt van deze verantwoordingen was altoos, dat ſig de Catholyken aan den Biſſchop gedroegen; en dat de Gereformeerde geloofden dat hun dienaars gelyk hadden. Maar deze berigten wierden tot Rome niet geleezen, maar wel de brieven van den Biſſchop, die aldaar als getuygeniſſen van een volkomene zegenpraal aangenomen wierden. En daaromme koſte het den Koning geen moeyte, na de dood van den Cardinaal d' Oſſat hem den Cardinaals hoed op het hooft te krygen, en eenigen tyd daar na maakte hy hem nog groot Aelmoeſnier, en Aarts-biſſchop van Sens. Roſny zette met al ſijn magt de fortuyn van dezen Prelaat voort; maar het hart van du Perron was niet gemaakt om door erkenteniſſe en vriendſchap verbonden te werden. Syn geluk was ſijn af-God. Hy kroop als voor Roſny, ſoo lang als hy gezag hadde, maar hy had geen dienſt voor hem, wanneer ſijn ſaken verandert waren.

Dood van Hartoginne van Bar.

Voortgang van het geluk van du Perron.

Den Spaanſche aanhang kreeg van dit jaar een rouwen ſtoot; en Villeroy diemen geloofde daar van te ſijn, hadde moeyte genoeg te blyven ſtaan. De Spaanſche Raad hadde haar vertrouwelingen door al de Provincien, in al de orderen van den Staat, in het Hof, aan des Konings ſijde, en in den Raad van Vrankryk ſelve. De Koninginne die door de Raden van Italie, en door de Italianen die in haren dienſt waren, aangedreven wierd, betragte niet als de alliantie en verbintenis met Spangie, om dat zy zulks tot verſekeringe der ſucceſſie van hare kinderen agte nodig te ſijn. De Agenten van die Kroon wiſten haar wel in te blaſen, wat conteſtatien d' eene of de anderen tyd daar over zouden konnen ontſtaan; en de ondernemingen die Madame de Verneuil bequaam was om tegens haar perſoon te formeeren. Aan de andere ſijde, wiſten de ſelve Agenten de moed van de zelve Marquiſe de Vernueil wel op te wekken, die ook voor comptant geld aannam, al de heymelyke verzekeringen diemen haar dede van haar tegens de pretentien van de Koninginne te zullen beſchermen. Sy liet ſig mede in verſcheydene t' ſamen-ſweeringen in, om ſig op de been te houden, en maakte ſig, door duyzend quade ſtreeken, onverdraaglyk by den Koning, en door duyzend ſchamperheden by de Koninginne; in voegen om haar te mortificeeren en in te toomen, de Koning genootzaakt wierd, haar, haar Vader en den Grave d' Avergne

Intrigues van Spangie aan Franſche Hof.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1604. haar Broeder voor het geregt te ſtellen. Sy hadden zo veele intrigues tegens den Staat gehad, dat het niet ſwaar viel hen te overtuygen, en over-genoeg gevonden wierd om hen te verderven, indien de Koning het herte niet te teeder hadde gehad om een meeſterſche te doen ſterven. Men mag voor een darde partye ſtellen die van den Grave de Soiſons, een geeſt vol onruſt die niet als verandering beminde, hy meende van al de wettige Princen de naaſte aan de Kroon te ſijn. In een tyd van verwarringe ſoude hy miſſchien geweeken hebben, nog voor de Kinderen van de Koninginne, nog voor die van de Marquiſe de Verneuil, nog voor die van den Prince van Condé. Hy hadde Leſdiguieres de plaatſen die hy in het Dauphiné bezat willen doen afnemen, om die zelve te beſitten. Hy vand ſeer onhebbelijk dat dezen Capiteyn, die niet als ſijn ſubalterne en onderſtaande in die Provincie waare, daar meer als hy, die een Prins van den bloede was, en het Gouvernement voerde, te zeggen hadde. Dit voornemen was Leſdiguieres ter ooren gekomen; en dede hem vreeſen, dat een voyagie die de Koning voor hadde naar Provence te doen, mogt toegeſtelt ſijn, om hem den voet te ligten. Maar hoewel men het beſluyt van deze reyſe gebrooken hadde, om hem de ombragie en het vermoeden dat hy opgenomen hadde, te benemen, ſoo wierd egter ſijn geeſt niet ten vollen geruſt geſtelt: en hy voegde ſig, tot ſijn verzekeringe wat naarder aan de overige der Gereformeerde, van welkers zaken hy tot daar-en-toe weynig wezens hadde gehad. Syn vermoedens evenwel waren miſſchien niet ſeer gefondeert, nademaal het niet zeer gelooflyk was dat de Koning het Dauphiné zou hebben willen ruïneeren, om in ſijn plaats een menſch te ſtellen, die, indien hy ſig aldaar magtig hadde konnen maken, nog meerder quaat als hy, zou h-ben konnen uytregten.

De gantſche Raad was onder deze verſcheydene Cabalen verdeelt, en by gevolge het meeſte gedeelte liet ſig in de Spaanſche intrigues in, die in alle deſe aanhangſelen haar invloeyingen hadden. Villeroy hield de ſijde van de Koninginne, en gelyk hy een nauw verſtand met Rome, door de Cardinaal d' Oſſat ſijn ſchepſel hadde, was het onmooglyk, dat hy ook niet een weynig met de Italiaanſche Domeſtyken van deze Princeſſe uytſtaande hadde, en door middel van de zelve ſig met Spangie, dat hen beweging gaf, verſtond. Men twyfelde daar by naar niet aan; na de zaak van eenen L' Hote een van ſijn Commiſen, aan den dag gekomen was. Deze guyt gaf berigt in Spangie van alles datter in den Raad van Vrankryk omging. In voegen dat de Ambaſſadeur, die de Koning aan het Spaanſche Hof hield, altoos de Spaanſche vand geinformeert, van alles dat hy hen uyt name van ſijn meeſter hadde voor te dragen. Een Franſman Raſis genaamt, die het moede in Spangie was, alwaar men hem ſlegtelyk van ſijn dienſt beloonde, om dat het verval van de Ligue hem verhinderde die te continueeren, beloofde den Ambaſſadeur hem de verborgentheyd te ontdekken, indien men hem het voorgaande vergaf, en men hem toeliet ſijn overige jaren geruſt in ſijn Land door te brengen. Syn goed voornemen was by na op een ſtorting uyt gekomen; om dat de depeches diemen hem hadde toegeſtaan, over deze zaak, door de handen van Villeroy en ſijn Commys moſten paſſeeren: en op het advys van deze, Raſis op het poinct ſtond om in Spangie vaſt gehouden te werden. Maar hy ontquam het nog gelukkiglyk, na dat hy den Ambaſſadeur de trouwloosheyd van L' Hote te kennen gegeven hadde, en ſijnde in Vrankryk gekomen, ſig aan Villeroy openbaarde, vindende hem op ſijn Land-huys, en vaardig om ſig in het gevolg van den Koning naar Fonteyne Bleau te begeven. Maar Villeroy, in plaats van ſig van ſijn Commys te verſekeren, ſtelde de zaak uyt om met den Koning daar van te ſpreeken, als hy by hen zou ſijn. Dit gaf tyd aan een Courier, uyt Spangie weynig tyds naar Raſis vertrokken, aan te komen, en l' Hote te waarſchouwen; die het alzoo ontquam. Maar men vand hem verdronken, aan den oever van de Marne, 20. of 30. mylen van Parys; welke ſtroom hy hadde gemeent over te geraken, om naar de Nederlanden te gaan. Syn doot ſcheen niet min vermoedelyk als ſijn ontkomen, en veele geloofden dat Villeroy het eene door de vingeren geſien, en het andere te weege gebragt hadde. Men oordeelde niet zeer waarſchijnelijk, dat een Man die meer als 35. jaren inden dienſt was geweeſt, niet wiſt dat de eerſte ſaak die hy hadde te doen, was zijn Commijs te verzeekeren: en de verzuymenis van zulk een noodwendige voorbeſorginge gaf vermoeden, dat de Meeſter eenige redenen hadde te willen, dat de dienaar weg geraakte. Maar de Koning wilde de quelling en het verdriet dat Villeroy tot een proeve van ſijn onnoſelheyd toonde, voor goed opnemen, ontfangende de verſchooningen van dien Miniſter gelyk de beſte van de geheele weereld. Invoegen hy in ſijn dienſt bleef als voor heen, en indien hy iets miſſchien van ſijn agtinge, en vertrouwentheyd des Konings verloor, ten minſten hy miſte niets van ſijn ſtaat en waardigheyd.

Verradery van een Commys van Villeroy.

HISTO-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

HISTORIE
DER
REFORMATIE
vande KERKE van
VRANKRYK.
NEGENDE BOEK.

Korten Inhoud van het Negende Boek.

DE Gereformeerde vrezen dat ſig de Koning te zeer aan de Jeſuyten hangen zal. Hy beantwoord hun lyſten en klagten gunſtiglyk. Gex. Aart van La Trimouille en zyn dood. Proces van de Weduwe van den Cardinaal de Chaſtillon. Pyramide afgeworpen. Nieuwe Factien. Vergadering tot Chatelleraud. Saken aldaar te verhandelen. Brief van St. Germain aan den Marſchalk de Bouillon. Roſny Commiſſaris van den Koning op de vergaderinge. Syn Inſtructien. Hoe hy ontfangen is. Sijn aanſpraak. Provinciale Raden. Generale Gedeputeerden. Generale vergaderingen. Unië vernieuwt. Leſdiguiere komt daar in. Roſny excuſeert ſig van dezen nieuwen Eed. Brevets tot bewaringe der Pand-Steden. De vergadering laat de Plaatſen van den Marſchalk de Bouillon nemen. Andere voornemen die Roſny van de vergaderinge verkrygt : daar de Paus zeer wel over genoegd is. Gedeputeerde van de vergaderinge aan het Hof gecareſſeert. Vergaderinge der Geeſtelyken. Konſten om de Kerkelyke te verhinderen van Religie te veranderen. Edict tot faveur van de Clerge. Rôni Hartog en Pair van Vrankryk. De Marſchalk de Bouillon maakt zyn Vrede. Tractaat met de Rochelloiſen tot voordeel van de Catholyken. Prieſters die God voor den Koning niet bidden. Poeder-verraad. Edict den Catholyken in Engeland afgevorderd. Oefening tot Charenton, de Gereformeerde van Parys toegeſtaan : waar tegens de Heer van de plaats ſig te vergeefs ſteld. Oproep tot Parys. Lyſten en klagten gunſtelyk beantwoord. Onderneminge van den Jeſuyt Seguiran, om tot Rochelle te Prediken. Spyt den Jeſuyten aangedaan. Verzoekſchrift van Normandye. Synode tot Rochelle. Generale Gedeputeerden. Geſchil wegens den Antichriſt vernieuwt. Gedeputeerde aan het Hof gewonnen. Klaarſiende van de Kerk, en Sotten van het Synode. Het vraag-ſtuk geſchort. En Vignier gelaſt om het wytloopig te verhandelen. Het Synode ſteld alleenig twee generale Gedeputeerde. Zaken in het Synode verhandeld. Vreemde Dienaars. Malwin tot Rochelle beroepen. De Koning weygert de nominatie der Gedeputeerde. Staat een algemene vergadering tot Gergeau toe. Sully, ver-

 moedelyk

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

moedelyk by de Gereformeerden. Verhandeling van de vergaderinge. Plaatzen van de Gereformeerde verlooren. Conferentien en veranderen van Godtsdienst. De vergaadering voegt sig naar des Konings begeerte. Versameling der Geestelyken. Volstandige antwoord des Konings, en loochenen van een belofte in zyn naam door de besorgers gedaan; in de zaak van de Absolutie. De Jesuyt Cotton Leer-Meester van den Dauphijn. Fond voor de Dienaars die van Religie zullen veranderen. Tractaat met de Morisquen in Spangie vervolgt. Word gebrooken door de fijne Catholyken. l' Esdiguieres Marschalk van Vrankryk. Huysselyke moeyelykheden des Konings. Verscheydene sentimenten omtrent de Aliantie van Spangie. Bedriegeryen en Listen om de Borger-Oorlogen weder te vernieuwen. Magt der Jesuyten: in Bearn vast gesteld. Schriften beantwoord. Synode tot St. Maixant. Theater van den Antichrist. Atteinte op de Signeuriale Wetten. Jurisdictie der Rameren. Boek tot La Fleche gevonden. Redenen van Jeannin omtrent de vryheyd van gewisse. Edict tot voordeel der Morisquen. Ontkomen van den Prince van Condé. Oorlog tegens den Aarts-Hartog verklaart. Gedugte magt des Konings. Syn Desseynen. Syn onverwagte Dood.

1604. DE Gereformeerde namen veel deels aan deze byzondere voorvallen; om dat zy als hun gesworene Vyanden aan zagen, al die gene die sig in de intelligentie en het verstand met Spangie begaven, en geloofden dat alle de Projecten van dat Hof hun ruïne tot een grond hadden. Invoegen zy altoos op hun hoede waren, om de Desseynen van dese aanhang te ontdekken, en te verhinderen dat sy te magtig in Vrankryk wierd, alwaar zy om zoo te zeggen, geen vriend als den Koning hadden, en nog waren zy zoo niet van hem verzeekerd, of misvertrouden aan zyn standvastigheyd; en de kleyne volstandigheyt, dieze in hem omtrent het stuk van de Religie aangemerkt hadden, dede hen altoos vrezen datse in sijn erkentenissen en vriendschap niet vaster staan zoude. Sy zagen dat hy sig zeer door de Jesuyten liet innemen. Sy klaagden zomwylen, met allusie, en speelende op den naam van sijn Bigt-Vader, voor soo veel hy zyn oude vrienden geen gehoor meer gaf, datmen hem de ooren met Cotton, dat is met Catoen gestopt hadde. Sy zagen zelfs in het midden van al zyn groote hoedanigheden en gaven, nog groote zwakheden in hem; en dat om vreede van binnen te hebben, hy zyn gedult en beliefvendheyd zoo verre liet gaan, als de minste Borger ter nauwer nood zou konnen doen. Daar was dan reden genoeg te vrezen, dat om de Koninginne te believen, wiens intentien hen niet gunstig waren, hy met hem mogt komen te breeken; en sig na een Alliantie met Spangie laten trekken, van welke zy niet twyfelden, of hun vernietinge sou een seker gevolg sijn. Deze vreesen die niet als al te wel gegrond waren, gelyk onder een andere Regeeringe wel gebleeken is, benootzaakte hen sig alle dagen, met nieuwe voorbesorgingen te wapenen.

De Gereformeerde vreesen, dat sig de Koning te seer aan de Jesuyten hangen sal.

De Koning die vreesde dat deze alarmen tot een dekmantel, aan deze die hy meende sijn staat niet zeer te begunstigen, sou konnen dienen, hadde die gaarne weg genomen door de betuygingen van sijn vast gestelde wille, dewelke hy hadde om de Edicten te mainteneeren, en wat misnoegen hy ook van den een of den ander in het byzonder mogt hebben, soo begunstigde hy evenwel de algemeene zaak soo veel als hy konde. Omtrent dien tyd betoonde hy het zelfde ook door de wyze van beantwoorden der lysten van klagten, die de Generale Gedeputeerden hem aanbooden. Men klaagde daar onder andere over eenige gedenk-teekens van den voorgaanden Oorlog, die de Catholyken nog bewaarden, als om de gedagtenisse van deze beroertens eeuwig te maken. Gelyk men in de Cathedrale Kerke tot Bezas nog een opschrift las, het geene den Gereformeerden den naam van *Ketterſche Hugenoten* gaf; en hen veel ontheyligingen en verwoestingen opleyde. De Koning hadde den Bisschop menigmaal die hatelyke spreekwysen weg te nemen, belast, maar deze hadde hem niet willen ge-

Hy beantwoord hun lysten en klagten gunstiglyk.

9. Boek 1604.

gehoorſamen. Men klaagde mede over de uytſpoorigheden, diemen op ſommige plaatſen tegens de Dienaren en hunne Kinderen gebruykten. Over het uytſtellen van de Gereformeerde Godtsdienſt op verſcheydene plaatſen daar het volgens het Edict van 1577. moſt geſchieden, vaſt te ſtellen, over de moeyte die men ontmoete, zo menigmaal deze plaatſen door de Commiſſariſen gedeſigneert, door erfeniſſe, of anderſints in handen van Catholyken quamen te vallen; van het welke zy een exempel by bragten in Baujolois voorgevallen, alwaar de eygenaar van een kooren-ſchuur, die tot hun vergaderinge aangeweezen was, op het poinct ſtond om die te verkopen. Men klaagde ook over de ſeditieuſe manieren van ſpreeken, van welke ſig eenige Catholyke Predickers, in hun Predicatien bedienden; gelyk zy de geheele vaſten over, tot Blois, Orleans, Angers, tot Chalon op de Saone, tot Mortagne en tot Chartres hadden gedaan, zonder dat de Regters aan welke men hier over ſijn beklag gedaan hadde, eenige devoiren hadden aangewend, om zulks te verhinderen. Men ſprak daar ook van de onderneminge van eenige Regters, die het geſag op ſig namen om de ſommen diemen tot onderhoud van hun Dienaren van noden hadde, gelyk te maken. Des Konings antwoorden hier op waren zeer gunſtig, maar zy verhinderden evenwel niet, datmen al meer als eenmaal moſt komen, om het vernietigen van deze gedenkteekenen die de gedagtenis der Borger-Oorlogen zo wel conſerveerden, te verkrygen. Omtrent ter zelver tyd verzogten de inwoonders van Gex de beveſtiging der Reglementen, dieze over de zaken van de Religie, zedert dat hun Land, onder des Konings magt gekomen was, verkreegen hadden. Ik hebbe nu al aangemerkt datmen aldaar de diſpoſitien van het Edict gevolgt hadde, gelyk in al de reſt van het Koningryk, 't ſy om aldaar oefeninge van den Roomſchen Godtsdienſt te herſtellen, 't zy om die van de Gereformeerde, in de beſittingen daar de Koning die hadden gevonden, te behouden. Maar om een kragtiger tytel als deze reglementen, die over byſondere incidenten gemaakt waren, te hebben, verzogten zy iets dat wat autentyker was; dat dezelve kragtiger maken mogt; gelyk zy het ook in de Maand van Juny by een expreſſe verklaringe verkreegen hebben. Gex.

Ondertuſſchen vervaardigden ſig de Gereformeerde tot het houden van een algemeene by-een-komſt; gelyk ſy ook in het volgende jaar een tot Châtelleraud gehouden hebben. De Koning was ſeer bekommert datmen aldaar zaken zou verhandelen; die tegens ſijn dienſt mogten ſtrekken; om datmen zeyde dat deze vergadering, haar beſcherminge aan den Marſchalk de Bouillon ſou toeſtaan. Deze Marſchalk dede ſijn zaak, door geheel Europa, voor een zaak, het geloove aangaande door gaan; en wanneer hy zedert ſijn diſgratie aan den Koning geſchreven hadde, nam hy veel eerder den toon van een aanklager, met dreygementen, als die van een ſchuldige die ſig vernedert, en het was gevaarlyk, door het voorbeelt, datmen voor een zaak van Religie nam in de vergaderinge der Onderdanen, het welke zou paſſeeren voor een miſdaat van ſtaat in den Raad van den Souverain. Daar-en-boven was ook de plaats van de Vergaderinge vermoedelyk, om dat het Châtelleraud was, van welke La Trimouille en du Pleſſis niet verre waren afgezondert. Gelyk deze Hartog een zeer groote drift voor de vryheyd hadde, en omtrent die zaak ſentimenten, die een held betamen mogen, in dien hy niet onder een Monarchy gebooren was geweeſt, zo vreeſdemen zeer dat hy ſou tragten van de Gereformeerde partye, een ſlag van een republyk te maken; van het welke men den Marſchalk de Bouillon het project gemaakt te hebben, beſchuldigde. Dit zelfs gaf derhalven des te meerder aan des Koning Raad te bedenken; om datmen albereets miſſchien het onderdrukken van de publyke vryheyd, door de abſolute magt als voor oogen geſteld hadde. Het is ten minſten zeker dat de inblaſinge die uyt Italie of Spangien quamen, daar heenen ſtrekten; en datmen onder het Volk kleyne Cartebellen op en neder zag loopen; in welke men toonde, hoemen op den hoogſten trap van deſpotyke magt zou konnen geraken. De Gereformeerden hadden geen ſmaak in deze deſſeynen van een onbepaalde magt; om dat zy wel wiſten, watſe van een Catholyken Raad te verwagten hadde, wanneer de zelve de beloften en wetten eenmaal te boven ſou gekomen ſijn. En daarom was het datmen verſcheydene onder hen vand, die de meſures ſogten te nemen, om de borgerlyke dienſtbaarheyt te ontgaan, om datſe wel ſagen dat het een gemakkelyke ſake zou zyn inde ſlavernye vande conſcientie te vallen, wanneer de eeſte eenmaal vaſtgeſtelt ware. Maar de Dood van den Hartog de La Trimouille verloſte den Koning van alle die bekommerniſſen. En deze viel ſoo wel te pas voor, datmen ſou hebben konnen ſeggen, Aart van La Trimouille. En zyn dood.

datſe

1604. datze besteldt was. Syn siekte begost door convulsien en trekkinge van senuwen, en een flauwigheyt die hem eenige maanden sleepende hield, en toen hy nu al scheen beter te werden; quamen die convulsien hem weder aan en sleepten hem weg. Hy hadde by Rosny gegeten weynig tyds te voren, eer hy door dit quaat aangetast wierd: en ik hebbe van sijn Domestyken gekent, die meenden wel verseekert te sijn, dat sijn doodt niet natuurlyk sy geweest. Dese doodt wierd van den Koning voor een groot geluk genomen; om dat het naturel van dezen Heer, hem veel vreese en dugten veroorsaakte. Het valt seer ongemakkelyk sig van passe by de Koningen te dragen; doetmen sig vrezen, men wordt gehaat; is men goet en vreedsaam, men word veragt; en wanneer men een gedeelte in hun goetwilligheyt verkrygt, soo is het niet aangenaam aan een man van hart en moed meer deswegen aan een blinde wel behagentheyt, of een slaafsche afhangentheyt, als aan sijn verdiensten verbonden te sijn.

Proces van de weduwe van den Cardinaal de Chatillon.

Men hadde dit jaar een zaak van een groot gerugt aan de Kamer van het Edict te verhandelen, de Cardinaal de Chatillon hadde een Vrouw (gelyk hier voor gesegt is) in het jaar 1564. getrouwt; sonder evenwel daar om sijn Cardinaals gewaat of waardigheyt af te leggen. Syn doodt eenige jaren daar na, daar op volgende accommodeerde sig sijn weduwe wegens de erfenisse van den Admiraal, en deze daar na door een persoon ontschaakt of vervoert sijnde, die haar al datze getrokken had, ontnomen hadde, soo wierd sy te rade, dat, wanneer het Edict van Nantes sou sijn gegeven, de revisie van de Contracten dewelke zy gemaakt hadde te versoeken; en met de Erfgenamen van den Admiraal de erfnisse van haar man, te bedisputeeren. Sy fondeerde sig op het Edict het welke door het 39ste. Artykel der particulieren ordonneert de Tolerantie der Houwelyken gelyk het hunne zy geweest. Maar aan de andere syde; de qualiteyt van de persoon was een groote hinderpaal tegens hare pretentien; sy sou beter hebben konnen slagen, indien de zaak van een ander als van een Prelaat was geweest, maar het affront sou al te gevoelyk voor den Paus geweest sijn, indienmen 't Houwelyk van een Cardinaal, Bisschop en Pair van Vrankryk hadde bevestigt, en die na sijn Houwelyk sou gesogt hebben de inkomsten van sijn staat te behouden. Daar en boven, de Cardinaal was de oudste van den Admiraal en d' Andelot, en des scheen het, dat sijn Houwelyk sonder dese twee familien, die uyt dese twee Heeren voortgekomen waren, te ruineeren, niet konde bevestigt werden. Van welke het eene half Catholyk was, namentlyk dat van d' Andelot; wiens Soon de Catholyke Religie en de Ligue aangenomen hadde. Servin, Advocaat Generaal, maakte een lang discours over deze saak. Hy sprak van dit Houwelyk van den Cardinaal als van een ongeoorloofde versamelinge, en wilde noyt presupponeeren, datter oyt een Celebratie van dit Houwelyk was geweest; selfs niet inde gedaante welke by de Gereformeerde gebruykelyk is. Gelyk nu Servin seer na der selve leere helde, kondemen oordeelen, dat sijn gantsche reden uytdrukkelyk aangelegt was, om naar Rome gesonden te werden; alwaar het wel te passe sou komen, te doen sien, dat sulk een Houwelyk niet voor goet was gekeurt; sijn conclusien ontnamen de Vrouwe van den Cardinaal haar qualiteyt van Weduwe van den selven, en ontseyden haar alles dat zy in die hoedanigheyt sou hebben konnen pretendeeren; komende selfs niet so verre als haar kinderen eenige provisie van alimentatie en onderhoudt toe te leggen. Het Hof appoincteerde de partyen aan den Raad, om andere redenen alsser in het Arrest bleken, dat is gesegt, geen uytspraak in een saak van dese nature te doen, en Plaats aan een verdrag te geven. Een seer gepassioneert schryver, die het discours van Servin in sijn werk ingevoegt heeft, segt dat het vonnis volgens de Conclusie sy geweest; maar de Termen van het Arrest verhaalt hy niet, in plaats dat de Advocaat Generaal Talon deselve in een van sijn playdoyen verhandelt, gelyk ik die verhaalt hebbe. Voor de rest deze regtsake, maakte een van de voornaamste redenen, om het 39ste. Artykel van de particulieren, soodanig als het is, te doen opstellen, en de tegengestelde belangen van de weduwe en haar partyen gaven voet tot groote contestatien. Van het jaar 1600. de saak van een Chartreux, die voor het Edict sijn klooster verlaten hadde, en erfdeelinge met sijn Broeders eyschte, en van het jaar 1605. die van een Capucyn, in het selfde geval, wierden naar den inhoud van het Artykel uytgeweezen. Indienmen sig een weynig inde saak van deze weduwe in laat, valt het ligtelyk te sien, datmen in het selfde meerder opsigt op de qualiteyt der geinteresseerde, als de natuere van de saak, gehadt heeft.

De Hartog van Rohan, hadde mede van dit jaar eenige moeyelykheyt aan het Hof. Hy wilde niet onnut inde Weerelt leven; en in het desseyn sig daar in te bevorderen,

maakte

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

maakte eenige uytſporigheden, waar over de Koning kleyn genoegen ſchepte: maar ſulks wierdt door des Hartogen onderwerpinge bevredigt, ſtellende ſig deze ter diſcretie van ſijn Meeſter.

Piramide afgeworpen

Maar het volgende jaar hadden de Gereformeerden en al de goede Françoyſen het ongenoegen de Pyramide, diemen hadde opgeregt, om hen de ſelve op een kooperen plaat het vonnis van Banniſſement der Jeſuyten, na het attentaat van Châtel te ſetten, af te ſien werpen. Deze Moorders, die het credyt hadden gehadt, ſig, in weerwil van dit Arreſt, te doen herſtellen, hadde ook nog, dat om dit gedenkteeken te doen afwerpen, en de gedagtenis van het gene zy konden doen, te vernietigen. En het Parlement die een doodelyken tegenſtryt hadden, dit ſchoon bewys van hun yver voor de welſtandt van Vrankryk te ſien wegnemen, konde zulks nog door oppoſitie nog door vertoogen beletten. Al dat het verkreeg was, datmen hen niet dwong hun eygen werk ter neder te ſmyten, en dat de afwerpinge ſonder formaliteyt van regte geſchiede. Men maakte over deze zaak veel diſcourſſen, ſchriften, veerſen: Maar de Jeſuyten die het gene zy begeerden verkregen hadden, lieten alles hun doove ooren hooren, wel wetende dat het een vryheyt ſonder gevolg is, diemen ſijn vyandt, diemen niet vreeſt, kan toelaten, hem ſijn ſpyt te laten uytſweeten, door paſquillen en andere ſchimpſchriften, zoo veel hy kan. Na dit ſag men geen meerder gunſten aan deze Societeyt ingewilligt; als Beneficien aan hun Collegien gehegt, en huyſen tot beter wooninge van hun geprofeſſeerde nieuwelingen geſtigt.

Nieuwe factien.

Ondertuſſchen was het Ryk vol Alarmen, en de Koning ontfing van alle kanten berigten van groote deſſeynen, die de Spaanſche op verſcheydene plaatſen hadden. Men formeerde verſcheydene partyen van miſnoegde, van welke de eene de gemeene welſtand, en de andere den al te zeer verdrukten Adel weder op te heffen, tot voorwendigen hadden. Andere warender ook, die Roſny zogten t' onder te brengen, van welke men het geluk, by dat van Ælius Seianus, onder Tiberius vergeleek, en van welke men wenſchte dat het eynde, met dat van dezen gelyk mogt ſijn; gelyker al eenige over-een-komſt tuſſchen de handel van den een en den ander, en van het miſbruyk van gunſt, van hun meeſters, van deelen en van geene gevonden wierd. Andere waarender ook die de dood van Biron ſogten te wreeken, van welke zy of bloedverwanten of ſchepſels waren. Het meeſte gedeelte van deſe intrigues quamen van den Marſchalk de Bouillon voort, die maar tragte ſig ontſagchelyk te maken; miſſchien om daar door herſtelt te werden, en die over al ſulke groote intelligentien hadde, dat hy bequaam ſcheen om geheel Europa te beroeren. Hy arbeyde voornamelyk, om de Gereformeerde in eenig verbondt in te drayen; door de vreſe dat de Koning den Legaat hadde belooft, hen te vernietigen; en hy dede hen voorſtellen om vaſte Raden, door de Provincien aan te ſtellen, om de affairen van de gemeene ſaak te verhandelen; en des Konings officieren van alle Polityke deliberatien in hun vergaderinge uyt te ſluyten; reglementen te dreſſeeren, om volk en gelt te ligten, en ſig met buytenlandſche magten, tot hun gemeene beſcherminge te verbinden. Maar ik weet niet hoemen nog vorders hem met nog andere met deze onverdragelyke Projecten belaſt, als van Religie te willen veranderen, te conſpireeren om het Ryk te demembreeren, en het een of het ander daar van af te ſnyden, en het Dauphine voor ſijn gedeelte te willen bedingen; ſig met de Spaanſche te willen verbinden, en tuſſchen hen en de Geünieerde Provincien de vrede te willen bewerken. Men ſou zeer ſwaarlyk deze Deſſeynen met de andere konnen over een brengen: wat hem belangt, hy loochende ſtantvaſtelyk oyt ſoodanige gedagten gehadt te hebben, en het viel hem te gemakkelyker ſig te regtvaardigen, om datter tegens hem het minſte bewys niet konde bygebragt werden, immers by geſchrift. Iemandt depoſeerde datmen door ordere van den Marſchalk aan eenige Particulieren van Quercy, Guyenne en Languedoc, gelt dat uyt Spangie quam, hadde gediſtribueert: en ter ſelver tydt belooft datter nog grooter onderſtant op handen was, maar de ſomme die niet boven de tien of twaalf duyſent Kroonen quam, was ſoo gering, dat het niet te gelooven waar, dat die uyt dat Ryk ſou gekomen ſijn, het welke haar miltdadigheyt met ſulk een kleynigheyt niet bepaalt ſou hebben. Maar men geloofde dat de Marſchalk die uyt ſijn eygene beurſe gehaalt hadde, om ſijn Vrienden met de hoop van groote voordeelen op en gaande te houden.

Vergaderinge tot Chatelleraud.

Niet te min maakte alles naarbedenken in een Ryk, in het welke de overige van ſoo veel oude factien plaats gaven om te vreſen, datter nieuwe opgeregt ſouden werden en de vergaderinge van Chatelleraud, ſijnde in deſen ſtandt van ſaken, voorgevallen,

1605. wierden de vermoedens daar door vermeerdert. Men wist wel aan het Hof, datmen aldaar van groote saken sou handelen, men most aldaar spreeken van middelen, om de Plaatsen van verzeekeringe te bewaren, van de welke men wist dat de Raad hen de twee darden sogt te beneemen, met het onderscheyden van deze, die aan de bysondere Heeren behoorde, en die, dewelke alleenig onder den Koning stonden. De vergaderingen by de Edellieden, van welke men nu albereets vele Exempelen hadde gesien, dede voor de gevolgen vresen: om dat alzoo eenig persoon van aansien, komende van Religie te veranderen, al sijne Plaatsen voor de partye verlooren souden sijn. Vorders de Koning sprak opentlyk, van den Hartog van Bouillon den Oorlog aan te doen, en sig van sijn Plaatsen te verzeekeren, en niets konde hem daar van afwenden, als het respect het welke hy voor sijn eygene brieven hadde, dewelke deze plaatsen aan de Gereformeerde voor een sekeren tyd, dewelke alsnog niet geeyndigt was, lieten. Maar de swarigheyd was nog niet weg genomen, indien de plaatsen der particulieren, onder deze, die men die van versekeringe noemde, niet begrepen waren. En daar uyt volgde, dat wanneer het den Koning behaagde hy de Gereformeerde alle hunne plaatsen den een na den ander zou benemen, na het welke de bresse albereets gemaakt sijnde, het niet swaar sou vallen de Gereformeerde de bewaringe van de andere voornaamste te benemen. Daar-en-boven, de plaatsen van de particulieren, waren eygentlyk deze die den Koning moeyelykheyd gaven, en ter oorzaak van hun menigvuldigheyd, en om datse die gene die daar Heeren van waren, magt gaven om iets somwylen te doen waar door des Konings gezag gequetst wierd. Het viel moeyelyk dat de Koning sijn verhaal op de selve niet konde vinden als door een formeele belegering, en met hen een vollen Oorlog aan te doen, en dat met gevaar van de geheele party op den hals te halen, als die vast stelde dat hun sekerheyd aan de behoudenisse van deze plaatsen vast ware. Invoegen dat wanneer de Koning eenigen spyt toonde als soo veel plaatsen in handen van de Gereformeerden te zien, het eygentlyk de particuliere plaatsen waren die hem in het ooge liepen; en deze waren het gantsche onderwerpsel van de handelinge, met de welke de Koning Rosny, by de vergaderinge van Chatelleraud belaste. Daar waren ook Agenten van den Marschalk de Bouillon die niet in gebreeke bleven, berigten van wegen dese saak te doen, en de verbintenisse te vertonen die sijn bysondere affaire met de algemeene verzekeringe hadde. Aan de andere syde waren de Gereformeerde zo weynig gesint te lyden dat hun plaatsen hen ontnomen souden werden; dat om sig tegens de conspiratien, die dagelyks tegens hen gemaakt wierden te wapenen, sy de verlenging van den tyt, door de welke hen de bewaringe daar van was toegestaan, begeerden. Sy pretendeerden selfs dese te conserveeren, of die de Koning aan de Gereformeerde zedert 't Edict hadde gegeven, of die Persoonen, die de Gereformeerde Godsdienst onlangs hadden aangenomen, toebehoorden, sijnde versekert geweest, datmen hen in de besittinge van hun plaatsen soude mainteneeren. Invoegen dat dese saak met veele swarigheden vermengt was, van welke men de ontlossinge niet wel zag te vinden.

Saken die aldaar verhandeld werden.

Sant Germain, een van de Generale Gedeputeerde was t' eenemaal aan de sijde van den Marschalk, en onderhield een nauwe gemeenschap met hem, en door sijn middel hield de Marschalk gemeenschap met al de Kerken; en daarom hadde hy wel gewenscht, datmen hem in dat Ampt gecontinueert hadde. Dit most mede by de vergaderinge in overleg gebragt werden, maar daarom was het dat de Koning, die in het eerste maar by provisie, om de Gedeputeerde, ter oorsaak van de zaken van het Edict, by sig te houden, deze Commissie ingesteld hadde, dat dezelve ordinaar wierd, op conditie dat de vergaderinge hem ses opstellende, hy daar twee uyt verkiesen zoude, om niet genootzaakt te sijn St. Germain te continueeren, of iemant anders van sijn slag in sijn plaats te krygen. Voor het houden van de Vergadering hadde St. Germain aan den Marschalk geschreven om hem sijn gevoelens, omtrent de tegenwoordige conjuncture bekent te maken. Maar sijn brief wierd onderscheyd, of gecopieert, van iemand van deze, die van alles berigt aan het Hof gaven. Daar waren veele in ieder Provincie die sig met dat Ampt behielpen, de eene om hun onderhoud en pensioen te verdienen, of te verkrygen, de andere uyt een soort van eenvoudigheyd, dewelke hen dede geloven, dat de partye van het Hof altoos de onschuldigste was, ter oorzaak dat des Konings naam altoos aan haar hooft was. Het was dan door hun middel dat het Hof berigt wierd van verscheydene propositien, die in de Provinciale Vergaderingen voorgestelt wierden, en naar de Generale toegebragt mosten werden.

Brief van St. Germain aan den Marschalk de Bouillon.

In dezen brief wekte St. Germain den Marschalk op om Gedeputeerde aan de Verga-

gaderinge te senden. Hy bragt mede verscheydene redenen by, welke hy geloofde datmen hadde om den Koning te misvertrouwen; zyn agtinge voor de berigten die van Rome quamen; het gezag dat hy de Jesuyten toevoegde; de swaare onkosten die hy gemaakt hadde, om een nieuwe Paus naar sijn sin te doen verkiesen, na de dood van Clemens de VIII; het afwerpen van de Pyramide: op het subject van welke men de drift soo verre uytgebreyd hadde, dat iemand hebbende een Pyramyde van planken na de gedaante van de andere, met haar syden en opschriften, om ten minsten de gedagtenis en verbeeldinge van dit gedenk-teeken, welks afwerpinge al de goede Françoysen met verdriet aanzagen, te behouden, gemaakt; men ook dit bord en plankwerk dede opsoeken en vernietigen, om de Jesuyten daar door te behagen. St. Germain berigte mede in sijn boven-gezeyden brief, wat quaat Rôny sou konnen doen: en hy voegde daar redenen by die hem behoorden te bewegen, sig van de Generale deputatie te ontslaan; dewelke op hem niet konde gecontinueert werden, zonder den Koning of de Gereformeerden te offenseeren: om dat van de eene sijde men hem sou beschuldigen te veel, en van de andere sijde te weynig te doen. Hy berigte den Marschalk dat Rôny vreesde in de vergadering geen rang naar sijn waardigheyd te sullen hebben; om dat de Koning hem geen expresse last om aldaar te presideeren wilde geven. Hy zeyde datmen niet sekerlyk konde voorsien, hoedanig de neygingen van de Gedeputeerden, die de vergaderinge souden formeeren, souden sijn; maar dat in allen gevalle, hy wel soude doen, hem te schryven, dat het zelve altoos ergens goet toe sou zyn; hy was in bekommernis wien de Marschalk met sijn deputatie sou konnen belasten, en ried deze commissie, aan de Gedeputeerde van Guyene te geven, die dezelve zouden konnen aannemen als een Dependentie van hun particuliere last, om dat de Gedeputeerde van yeder Provintie, ordinaarlyk de belastingen van de Affairen der particulieren, die daar leden van sijn, op sig nemen.

Dit Expedient konde de Mesures die zy aan het Hof namen verbreeken, om te verhinderen dat Particulieren, uyt hunnen naam, aan de vergaderinge deputeerde. Het hadde daar omtrent voor vele te vrezen, en behalven den Marschalk van Bouillon, hadde het Hof, misvertrouwen van wegen Lesdiguieres, den Hartog van Rohan, de La Force, de Chatillon, Du Plessis en andere meer. Om dan de beste ordere die men konde op al dese verwarringe te stellen, zoo besloot de Koning Rôny naar Chatelleraud, met seer Ample Instructie te senden. Hy hadde die van twee soorten, de eene generale, de andere Secrete en geheyme in gedaante van Additien tot de voorige. De eerste belasten hem, aan de vergaderinge te vertoonen, dat zy niet zeer nodig meer was, dewyl die maar strekte om de rekening en berigt te hebben, en van de Generale Gedeputeerden te verstaan, wat sy geduerende de drie jaren hadde te wege gebragt; het welke wel met minder omslags konde geschieden: dat evenwel de Koning hen gaarne hadde toegestaan, hoopende dat dezelve zou mogen dienen als een mede verheuging over de vrede dewelke het laatste Edict hadde gemaakt: op het welke hy moste zeggen, dat daar van alles volkomentlyk geëxecuteert ware; dat de Koning het zelve welde onderhouden; datmen hadde voorsien om het zelve tot genoegen van den een zoo wel als van den ander naar te komen, gelyk te sien was by de antwoords diemen op de schriften van de Catholyken en Gereformeerde gegeven hadde, door welke men aanstonds ordere tot zaken van belang gegeven hadde. Hy most daar en boven seggen, dat de Koning na dat hy zoo veel teekenen van sijn goedtwilligheyt gegeven hadde, een zeer groot ongenoegen zou ontfangen, te sien, datmen een ander beschermheer als hy nemen zoude, gelyk hy die altoos geweest was, en wenschte die altoos te blyven; dat van zoodanige vergadering voortaan geen affairen van gevolg stonden te komen, om dat de Edicten geen andere toelieten, als deze in welke men alleen handelde van de Kerkelyke tugt, en in welke men alleen handelde van de Kerkelyke tugt, en in welke niemant komt, als perzoonen die dezelve moeten doen naarkomen: dat belangende de zaken van de Policyen, men sig aan de Regters most addresseeren; en wegens de genade-giften, aan den Koning, van welke deselve dependeeren: dat de redenen om Polityke versamelingen te houden, alwaar men maar met de Generale Gedeputeerde te doen hadde, zoo veel omslags en onkosten niet vereyschten. Dat de residentie der Gedeputeerde aan het Hof, nog door het Edict, nog door byzondere Artykelen, nog door Brevets, benootzaakt was, dat sulks by wyze van verdraagzaamheyt toegestaan waar, in verwagtinge der bevestinge van het Edict: dat evenwel de Koning deze residentie toestondt, en consenteerde tot een seekere forme

Rôny Commissaris van den Koning op de vergadering. Syn Instructien.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1605. om Gedeputeerde te verkiesen, te weten ses te momineeren van welke de Koning twee zou verkiesen. Hem was belast te weege te brengen, dat de vergaderinge niet handelde als van deze Nominatie; te verklaren dat deze vergaderinge in de plaats sou verstrekken, van die het Synode van Gap had versogt tot Rochelle te mogen houden: sig nergens toe te verbinden, zonder den Koning daar van berigt te doen, indienmen aanhield een andere te versoeken, voornamentlyk indienmen een begeerde die strydig met de Edicten was. De Koning liet hem toe verseekeringen te geven, van sijn eygene genegentheyt, en laste hem, de veranderingen diemen tot Orange maakte, te verschoonen, van welke plaats men het Gouvernement Blacons, die Philips van Nassou die de plaats toebehoorde niet aangenaam was, most ontnemen; maar ook te beloven, dat de Koning de zaak soo zou bestellen, dat de Plaats in handen van een Gereformeerde gestelt wierd. Het was niet zonder reeden dat de Koning last gaf, deze verandering te verschoonen; om dat de Gereformeerde daar veel gerugts over maakten: en dat de Stadt, bestaande genoegsaam geheel uyt luyden van hun Religie, zy deze saak gelyk van een algemeen gevolg omtrent den Staat van hun verseekeringe aanschouden.

De Additien na een korte voorreden; in welke de Koning betoonde te hoopen, van de genegentheyt en getrouwigheyt der Gereformeerde, datse hun Gedeputeerden met geen andere als toegelatene saken, en die hem niet onsmakelyk stonden te sijn, souden belasten; bevoolen hem agt te slaan, datmen het geschil van den Antichrist niet weder op de baan bragt: datmen geen brieven van den Marschalk de Bouillon of van eenige vreemde Princen ontfing; dat hy eerst sulks onder de hand zou verhinderen; en indien dat niet helpen konde, sig opentlyk daar tegens te stellen, doende sijn gesag als Gouverneur van die Provincie gelden; dat hy daar niemant in qualiteyt als Gedeputeerd van een particulier zou dulden; gelyk van Lesdiguieres by exempel, dewelke alstoen misnoegt van het Hof om sijn bysonder belang, sig by de partye daar van vervoegde. Men ordonneerde hem, bysonderlyk van seekere saken, van welke berigt aan den Koning was gedaan, soodanig te handelen, gelyk of hy daar nu eerst van berigt was geworden; ten eersten hoop te geeven, dat de Koning de bewaaringe der Plaatsen van verseekering sou verlengen, sonder van de andere, die aan particulieren behoorden, te onderscheyden; om dat de Koning hen een volkomene gunst wilde toestaan, behoudens datse sig draagen gelykze behooren: hy was belast met het Brevet van deze Prorogatie, maar hy most het zelve by sig behouden, tot dat hem bevoolen wierd het selve voort te brengen. De Koning wilde ook dat hy de vergaderinge sou afslaan, de wederopregtingen van eenige Fonds, die afgesneden waren, of voor de Plaatsen van den Marschalk de Bouillon, of voor de Generale Staat der andere Steden van versekeringe, of op de agterstallen van eenige byzondere assignatien. De verschooninge van deze affnydinge was, dat de Koning diergelyken, op de Staat der Steden en Garnisoenen, die door de Catholyken gehouden wierden, gedaan hadde; en dat deze redenen zouden hebben van misnoegt te sijn, indien het zelfde stuk van menage aan de Gereformeerde mede niet gedaan en aangewend wierd. Vorders scheen het, dat de Catholyke, sijnde verswakt door de onderwerpinge van hunne Garnisoenen, tot een minder getal van Soldaten; men ook den Gereformeerde geen ongelyk aan dede, ook die van hunne plaatsen te onderwerpen, en verminderen, om dat zy zoo veel Volks tot hun bezettingen niet van noden hadden, als toen de Garnisoenen van die hen vermoedelyk waren ook sterker waren. Maar zy vonden deze redenen niet smaakelyk genoeg, om datze niet geloofden dat hunne Troupen, of hunne Steeden, van een en dezelve qualiteyt met die van de Catholyken waren. De Koning onderhield deze niet als om dat zulks sijn wille was: maar daar was een Tractaat tusschen hem en de Gereformeerden, dat hem verband hen voor zo een tyd zekere plaatsen te laten; van welke hy de Garnisoenen most betalen: in voegen dat die van de Catholyken revocabel waren, wanneer hem sulks believen mogt, in plaatse dat het ware een bresse in een Tractaat te maken, aan die van de Gereformeerde, voor het uytgaan van den tyd voor welke deselve Steden van verseekeringe gegeven waren, te raken. Sy verkregen egter van Rôny wegens deze zaak niets: om dat hy alsoo hard voor hen lieden, in het stuk van de finantie als hy voor al Weereld was. En daarom eyschtense meer als eenmaal de herstelling van deze fonds, en de betalingen der agterstallen, zoo in deze als volgende Regeeringe. De Koning ordonneerde eyndelyk door sijn instructien aan Rôny, het verzoek van voor den Marschalk de Bouillon te interdeceren, af te slaan, met vertoninge

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ninge van het gene hy te vergeefs tot ſijn verſoeninge ondernomen hadde: aan te nemen de preſidentie van de Vergaderinge indien dezelve hem aangeboden wierd; ſig te Gouverneren met du Pleſſis en aan de andere, volgens de tekenen van genegentheyd tot den dienſt van den Koning dewelke hy in hen bevinden ſoude: en van alles datter ommeging berigt aan den Koning te doen. 9. Boek 1605.

Deze inſtructien waren ingeſteld op de kenniſſe diemen te Hove, van alles datter in de vergadering ſou voorgeſtelt werden, hadde, om datter in alle Provincien luyden waren, die als gezegt is, den Raad van al de propoſitien, met welke de byſondere vergaderingen hun memorien hadden belaſt, kennis gaven. Maar een van de voornaamſte ſaken was het behouden van de plaatſen van verſekering, en gelyk de Gereformeerde hun behoudenis, als aan de bewaringe van deze ſterkten hingen, voornamentlyk in een tyd, in welke zy zo openbaarlyk de t' ſamenſweeringen tegens hun ruſte aangelegt zagen, zo hield de vreeze, datmen hen deſelve door den een of den anderen trek zou benemen, hen in een groote ongeruſtheyd laten.

Welke wellekomſt men hem dede.

In deze geſtalteniſſe waren de zaken, wanneer Rôny in de Vergaderinge quam. Men kan geen grooter ſtrydigheyd vinden als de memorien omtrent de wyze van ſijn ontfankenis aldaar hebben voortgebragt. Eenige Schryvers van Hiſtorien en die van een groote nauwkeurigheyd, en een groot gezag, zeggen dat hy aldaar gepreſideert heeft. De Compilateurs van de memorien van Sully ſeggen het tegendeel, en ſy brengen verſcheydene brieven van hun meeſter aan den Koning by, in welke hy ſig verſchoont, van de voorſittingen niet te hebben aangenomen, en dat om redenen, die hy wel wiſt dat den Koning goed vinden ſou, wanneer hy hem reekening van alles zou doen. Sy zeggen alleenlyk dat het aan hem alleenlyk geſchort heeft, aldaar te preſideeren: evenwel heeft hy zelfs aldaar geen ſittinge genomen, op dat aldaar niet preſideerende, hy geen over-een-komende rang, met de waardigheyd van Gouverneur van de Provincie konde houden. Andere eyndelyk verhalen, datmen hem het een en het ander zou geweygert hebben, en dat op een ſlegt verbindende wyze, en ſy verhalen het zelve aldus:

Het Hof (zeggen zy) willende in de Vergadering luyden van hun devotie hebben, ten eynde om de geeſten naar haar intentie te menageeren en te leyden; ſoo hebben Roſny en Parabere ſig tot dat deſſeyn aangeboden; voor af nemende datmen hen niet konde verhinderen aldaar hun ſeſſie te nemen; ter oorzaak van hun qualiteyt: maar de vergadering hadde hen, zonder veel Ceremonyen gebeden, hen in hun vryheyd te willen laten. Parabere was t' eenemaal in de belangen van het Hof, behalven dat hy niet wilde geloven, dat de Marſchalk de Bouillon; ſchuldig zou ſijn aan de miſdaden, dewelke men hem te laſt leyde. Wanneer ſig deze dan zogt te bedienen van het Artykel tot Sante Foy opgeregt, het welke de Gouverneurs van de Provincien toelaat, plaats in de vergaderingen te nemen, hoewel ſy daar toe niet Gedeputeert ſijn; zo warender luyden die hem ſonder doeken daar om te winden antwoorden; dat het om ſijnent wille was, datmen het Artykel verandert hadde. Inder daat om ſig voor valſche broeders te wagten, en kuyperyen, conteſten, &c. die gemeenlyk in het werk geſteld werden om verdeelinge in de Vergaderinge te brengen, te ontgaan, zo verkoos men in deze den Voorſitter, voor het lezen van de brieven van Envoy, tegens het gene in al de andere voorgaande Vergaderingen gebruykt was. Roſny wierd aangeſien als een Envoyé, om ſoetelyk de Vergadering te doen breeken, of om dezelve door ſijn advyſen tot eenige compoſitie te brengen. En tot dien eynde was hy met brevets van den Koning en beloften belaſt, om de harten van deze, die teder genoeg voor die kant waren, te trekken. Maar of ſijn ſtraf humeur, of ſijn begeerte om het Hof, zelfs tot nadeel van ſijn eygene Religie, gelyk ſijn gewoonte was, te dienen, deeden hem een anderen weg in ſlaan. Hy belaſte aan de Vergaderinge, wanneer zy de Generale Gedeputeerden hadde genomineert, ſig den anderen dag 's middags te ſcheyden, en drukte dit bevel in zeer rouwe termen uyt, zonder eens van Brevetten, die hy in ſijn zak hadde, te ſpreeken. Hy hadde gedagt, dat eenige leden vande vergaderinge hem zouden bygeſprongen hebben, en geholpen om al de andere te alarmeeren; maar deze van welke hy deze believentheyt verwagte, hem hebbende verklaart dat zy met de vergaderinge vereenigt wilden blyven, en deſſelfs beſluyt gehoorzaamen, moſt hy op een zagter toon ſingen; en zelfs eenige voldoeninge geven aan die gene die hy in het byzonder hadde geoffenceert. Hy toonde ſijn brevetten, die hy hadde willen te rugge houden, en verdeelde de Penſioenen,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1605. met de welke hy de kragtigste en ontzaghelykste stemmen hadde gedagt te kopen.

Sijn aanspraak. Het schynt dat deze laatste memorien en gedenk-schriften alderbest over een komen met zeekere omstandigheden, diemen uyt de eygene memorien van dien Heer versamelen kan. Men siet aldaar sijn eerste aanspraak, dewelke hy aan de vergaderinge gedaan heeft, die meer dreygende als zedig is geweest, en wiens hooge toon de gantsche Weerelt heeft misnoegt. Hy ging wel verre de instructien diemen hem by geschrift hadde gegeven voorby, en 't zy datmen hem met den mont andere ordres gegeven hadde, of dat hy dienstig hebbe geagt meer te doen als hem bevoolen was, hy nam een zoo rouwe en genoegsaam onverbindende swier, als sijn instructien wys en gematigt waren. Het is waar dat hy veele dingen zeyde die wel nut hadde konnen sijn, maar de waarheyt zelve verloor haar kragt in de mondt van een man die albereets suspect was, als hy. En daaromme besteede hy al sijn kragt onnuttelyk, om de Gereformeerde een afkeer van de bewaringe van hunne Plaatsen te geven. Hy poogde hen vroedt te maken dat een ieder, willende het sijne bewaaren, het groot getal alleen sou dienen, om hun magt van een te scheyden, gelyk die alzoo al te seer verdeelt soude werden. Hy waarschoude hen, sig niet al te zeer op Lesdiguiere te vertrouwen, die van Religie sou veranderen soo haast als hem die pas nodig zou zyn, om sijn gesag en Plaatsen in het Dauphiné te bewaren. Gelyk hy het selfde van du Plessis niet konde seggen, als wiens zeden buyten berispen, en wiens Godtsdienst vry van overkomen waren; zoo tragte hy hem en sijn desseynen die hy hadde om Saumur te versterken, tot een lagchery te keeren; als die daar van den omtrek soo groot wilde maken, datter wel agt duyzent man, tot besettinge binnen van noden souden zyn. Hy vermaande hen, negen delen van hunne Plaatsen den Koning in te ruymen, en maar het tiende voor sig te behouden, het welke zy gemakkelyk souden konnen beschermen: na dat waarschoude hy hen nog in het gemeen, nog in byzonder, nog brieven, nog deputatien van buytenlanders of vermoedelyke Persoonen die hy hen noemde aan te nemen. Om dat zoodanige Persoonen, indiense affairen hadden, dezelve op het schrift en lyste van hun Provincien zouden konnen brengen: en voor het laatsten, indien zy hier omtrent weygerig waren, dreygde hy hen met sijn gesag als Gouverneur.

Dit was waarschynlyk het gene hem de rebuffades en wederwilligheyt, van welke deze laatste memorie gewag maakt, veroorsaakt hebben moet: maar wanneer hy sig wat sagter en gedweër aanstelde, wierden de Gedeputeerden ook wat geseggelyker, en na vele onderhandelingen verkreeg hy by naar alles dat de Koning begeerde, om

Provinciale Rade. dat hy eyndelyk aan de Particulieren, en de vergadering genoegen hadde gegeven. Hy verkreeg dan, datmen desisteerde van de gedagten om over al Provinciale Raden, die in vele dingen van de Provinciale Polityke vergaderingen, maar voornamentlyk daar in datse altoos vast en op de been zouden sijn, in plaats dat deze vergaderingen niet als by gelegentheyt en van tyd tot tyd worden gelegt, souden verschillen, op te regten. Hy hadde evenwel geen expresse ordere, om dit nieuwe Establissement te verhinderen; maar alleen dat voor te komen, indien des mogelyk ware; of andersints te maken dat het selve uyt vreedzame, tot den staat genegene persoonen, en van sulke qualiteyt datmen in tyd van noodwendigheyd sig daar aan sou konnen addresseeren, mogt bestaan. Dat is te zeggen, datmen daar geen consistoriale in wilde hebben, als sijnde een Volk daar het Hof niet gaarne mede te doen had, en het welke het geloofde, minder als luyden van den degen van haar af te hangen. Deze zaak kostе weynig aanhoudens aan Rôny, dewyl om deze nieuwe aanstellinge te wederhouden, hy niets anders van noden hadde, als te betuygen dat de Koning die niet voor goed keurde. Daar waren egter al eenige hier en daar, in eenige Provincien op de been gebragt, volgens de Reglementen tot Sante Foy genomen; maar sy regten by na niets uyt, en boven allen het ontbrak hen aan correspondentie d' eene met den ander. En daarom zeyde men in de volgende Regeeringe, dat de Gereformeerde deze instellinge, seer zediglyk onder deze tegenwoordige hadden gebruykt. De nominatie der Gedeputeerde koste hem

Generaale Gedeputeerden. meerder moeyte. De Marschalk de Bouillon hield sterk aan dat St. Germain mogt gecontinueert werden, Lesdiguieres wilde datmen Bellujon sou nomineeren, als een die geheel tot sijn believen was, en die onder den naam van Generale Gedeputeerde, zijn verspieder en vertrouwde aan het Hof sou konnen sijn. De redenen waarom deze twee Heeren Gedeputeerden van hun vertrouwen wilden hebben, waren de zelfde waarom de Koning nog den eene nog den ander begeerde. Vorders men hadde in eenige Provincie voorgeslagen het getal der Generale Gedeputeerde te vermeerderen, en

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

en by de twee ordinaire, een te voegen; diemen uyt de Leeraren ſou verkieſen. Beraud, een van de dienaars van Montauban, onderſteunde deſen voorſlag, om dat hy gaarne de verkieſing daar van zou gehad hebben, en daar by na openbaarlyk omkuypte. Maar het Hof vand deze verdubbeling van Gedeputeerden niet goed, en wilde ten beſten van een Predikant daar nog te minder toe verſtaan. Rôny dede ſoo veel datmen by het getal van twee bleef, en datmen een nominatie van 6. perſoonen maakte, uyt welk de Koning la Nouë en du Cros verkoos. Het is waar dat de nominatie van ſes niet anders als een Ceremonye was, om datmen wiſt, dat deze twee het goetvinden van den Koning hadden; d'eene ter oorzaak van ſijn gematigtheyd, en d' ander om dat hy Gedeputeerde van de Provincie van het Dauphiné aan de Vergaderinge was, en dat met het verwerpen van Bellujon die de Koning niet begeerde, hy hadde aangeboden een Man toe te ſtaan, die van Leſdiguiere dependeerde, als ſijnde ſijn beleender, en woonende in een Land, daar hy alle magt hadde.

Rôny wilde volgens ſijn inſtructie de Gereformeerden doen toeſtaan, geen algemeene Vergaderingen te houden, om datze dagelyks eenige jalouſye aan het Hof veroorzaakten. Maar deze voorſlag gaf vreeze aan de Gereformeerde, die dezelve aan zagen, als door hun vyanden in gegeven ſijnde, en als een middel om de eendragt, die hen tot hier-en-toe opgehouden hadde, te verbreeken. Het was niet genoeg om hen te vergenoegen, te beloven datmen hen Claſſen, en Synoden zou laten behouden, om in de ſelve de ſaken van hun Kerken-tugt te verhandelen; daar waren andere zaken van een veel grooter gewigt, van welke de Kerkelyken Vergaderingen geen kenniſſe namen; die egter niet verwaarlooſt konnen werden, zonder de Reformatie in een naakend verval te brengen. In voegen het van noden was hen toe te ſtaan, datſe hun Polityke Vergaderingen mogten behouden; op voorwaarde reekeninge aan den Koning te doen, van de reden die de ſelve noodwendig ſtelden, en in zulk een geval, indien de Koning bevand datter gelegentheyd was, beloofde hy tot hun genoegen te voorſien.

Generale Vergaderingen.

Door dit accommodement bleef de Koning meeſter, en toeſtaande ten eerſten het gene plaats tot een Vergaderinge ſou konnen geven, konde hy het project daar van doen verdwynen; en de Gereformeerde aan de andere ſijde, zagen wel datter dagelyks gelegentheden genoeg zouden voorvallen, om verlof daar toe te verſoeken. Inder daat zy vergaderden nog menigmaal onder deze Regeeringe, en onder de volgende, tot dat hun verdeeltheden en ſwakheden occaſie aan het Hof gaf om hen alle vryheyd daar toe te benemen. Maar 't geen Rôny hen over dit ſubject toeſtond, verhinderde de Vergaderinge niet de Unië van Mantes te vernieuwen, en op nieuws te beſweeren. Het Hof hadde veel moeyelykheyd daar over, en men zag dezen Eed aan gelyk als een ontwerp van een Republyke, dewelke men in de ſtaat wilde opregten. De Koning nam ſeer qualyk dat Leſdiguieres de Unië mede onderteykent hadde; daar hy zo onlangs een byſondere gunſt genoten hadde, men hadde aan Crequi ſijn ſchoon-Soon het commandement van de Gardes gegeven, om hem de onderneminge van den Grave van Soiſons en de Reyſe van Provence te doen vergeeten. Maar hoewel hy ſoo hard van Religie niet was, ſoo agte hy egter ſijn veyligheyd voor deze reyſe beter in de Unië van de Kerken, als in de affondering van ſijn belangen te vinden.

Unië vernieuwt.

Leſdiguieres komt daar in.

Rôny die dezen ſlag niet hadde konnen pareeren nam de party van die te verſchoonen, en de gevolgen daar van te verkleynen. Hy ſchreef aan den Koning dat deze Unië niet uyt eenige quade intentie der Gereformeerde voort quam, dat dezelve hen niet was ingeboeſemt, als door de vreeze, datmen niet zogt als hen te vernietigen, indien men hen geſcheyden zag; dat zy niets ſouden vreeſen, indien de Koning onſterflyk waar, maar dat het herdenken van den 24. Auguſtus 1572. hen nog het hert raakte, dat de voorſtellinge des Hartogen van Mayenne, van hen niet als voor een tyd, een Edict van verdraagſaamheyd toe te ſtaan, hen nootſaakte om op het toekomende te denken; en des te meerder, om dat het verſoek van dien Prins genoegſaam de meeninge van by na al de Catholyken, en voornamentlyk van het Roomſche Hof, uytdrukte; dat ſulks het oogwit van hun vereeniging waar, die in de grond niets anders als een denkbeeld was, daar hy eens mede lagte, dat de zelve van ſelfs ſou vervallen, dat hun plaatſen meerder tot een laſt, door hun groot getal, als nut tot hun verſekertheyd waren. Men hadde egter wel gewilt, dat de Gereformeerden geen inſtantie, tot het verſoeken van de continuatie van hun bewaringe, boven de agt jaren, die hen de Koning tot Nantes hadde toegeſtaan, gedaan hadden. Maar eyndelyk

Rôny verſchoont dezen nieuwen Eed.

lyk

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1605. lyk men ſtond toe datſe die nog drie jaren daar boven zouden in houden, en om dat zulks hen nog niet vergenoegde, voegde men daar nog een jaar by, invoegen door een Brevet van den 1. Auguſtus, men hen de bewaringe van hun plaatſen nog voor vier jaren toeſtond; ſy verkregen onder andere Termen nog een jaar, en dat door een Brevet van den zelfden dag, dewelke verklaarde dat de agt jaren, tot Nantes toegeſtaan, hun loop niet moſten beginnen, of aanvang nemen, als van den dag van de beveſtinge in alle de Parlementen.

Brevets voor de bewaring der pand-Steeden.

In deſe Brevetten maakte men geen onderſcheyd tuſſchen de plaatſen der particulieren, en de andere. En inderdaat, het zoude wel zwaar gevallen hebben te verkrygen dat een ieder particulier, tot affnyding van de zyne, om eens anders te behouden zou hebben toegeſtaan. Maar om Rôny te authorizeeren, en te doen geloven dat hy van harten tot behoudenis van ſijn Broeders arbeyde, wilde de Koning doen ſchynen dat de gunſten dewelke hy dede, alleen op zyn aanhouden gegeven en toegeſtaan waren.

De Vergadering laat de Plaatſen van den Marſchalk de Bouillon nemen.

Het was tot die prys, en ten koſten van eenige of beloofde of herſtelde Penſioenen, datmen de toelating verkreeg om ſig van de Plaatſen van den Marſchalk de Bouillon meeſter te maken. De intrigues van Rôny hadden meerder kragt, als al de inſtantien van den Marſchalk met al zyn Vrienden. De Vergaderinge weygerde ſig voor de bewaring der Plaatſen te intereſſeeren. Men nam tot een pretext daar van, dat in eenige vorige Vergaderingen, in welke de intrigues van het Cabinet hen hadden bewogen de particulieren, die hunne zaken aan het generaal wilden recommandeeren, tegens te ſtaan, hy door ſijn voorbeeld de poorte van zoodanige overlegginge geſlooten hadde, en dat hy ſig niet moſt verwonderen, datmen hem tegenwoordig volgens zyn eygene maxime handelde, nademaal men hem ſulks hadde voorzegt ten tyden als hy het zelfde tegens andere in het werk ſtelde. De uytwerkinge van deze handelinge was, dat na de Vergadering de Koning ſig van de Plaatſen van den Marſchalk meeſter maakte, niet tegenſtaande het Plaatſen van verſeekeringe waren, gelyk de andere; en dat niet een Gereformeerde ſig repte of roerde, om die te bevryen. De Marſchalk dede van ſijn kant het werk van een verſtandig Man, gevende laſt aan ſijn Volk deſelve den Koning over te geven, zonder te wagten, dat hy daar toe gedwongen wierd: 't zy dat hy geloofde dat de onnoſelheyd, daar hy op roemde, hem niet toeliet de Wapenen tegens zijn Souverain op te nemen: 't zy dat hy wel ſiende dat hy niet ſterk genoeg was om ſig tegens de Koninglyke magt te ſtellen, hy het plonderen en vernielen van ſijn Plaatſen, die hy wel hoopte door een verdrag eens weder te krygen, wilde voorkomen.

Andere voordeelen, die Rôny van de Vergaderinge verkrijgt.

Behalven al deze voordeelen verkreeg Rôny nog, dat de Vergaderinge geen instantie dede om het Edict tot haar voorige uytbreydinge te brengen: invoegen voor deze reyze de Koning door geen voorſtellinge wierd gemoeyd, daar de Gereformeerde egter niet van afgeſtaan hebben, als na het verval van hunne zaken, onder de Regeringe van ſijn Soon. Men maakte ook de ſtoffe van den Antichriſt niet weder levendig, om dat de Polityke Vergaderinge de Leer-ſtukken aan de Synoden overlieten. Het groote werk-tuyg dat Rôny, om de Geeſten te winnen dede ſpeelen, behalven de begunſtigingen en beloften, was van die groote deſſeynen des Konings, tot het welke de Proteſtantſche Princen mede by quamen, onder zekere voorwaarden, van welke een was de conſervatie van de Proteſtantſche en Gereformeerde Godtsdienſt. Daar was niets meer van noden, om de menſchen te verblinden, die geloofden dat al het gene hen belooft wierd, met zulk een opregtigheyd zou naargekomen werden, als het geen zy uyt een goed harte wenſchten.

De Spaanſche maakte volgens hun gewoonte tot Rome een geweldig gerugt, om dat de Koning de bewaring der Plaatſen van verzeekeringe den Gereformeerden nog voor vier jaren hadde toegeſtaan, en men vand verſcheydene ſpeculative Geeſten in dat Hof, die riepen dat de Koning dezelve met openbaar geweld hadde behooren hen af te nemen, al zou'er weder een Borger-Oorlog uyt ontſtaan hebben. Maar de Paus vreesde dat de Ligue, of het verbond in het welke de Marſchalk van Bouillon al de Gereformeerde van Europa wilde trekken, en dat onder den Koning van Engeland wiens al te Catholykſche neygingen nog niet wel bekend waren. Het ſcheen hem toe dat de Roomſche Religie gevaar liep van onder deze zoo magtige Unië te zullen moeten buygen, indien men aan den Proteſtanten gelegentheyd gaf, ſig, geduerende hun eerſten yver, in de Wapenen te begeven, eer dat de Catholyken onder ſig mede een verbond dat magtig was hen tegens te ſtaan, konden aangaan. Daar-en-boven

konde

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

9. Boek
1605.

konde de Oorlog niet dienen, als om de Gereformeerde van Vrankryk te vaster met de Buyten-Landsche magten, dewelke zy tot hun bewaringe van noden hadden, te verbinden: in plaats dat geduerende de Vrede en metter tyd het niet minder konde sijn, of hun heeten yver zou verkoelen, of hun Hoofden souden of sterven of verdeelt werden, of hun Discipline en Oorlogs-handel sou verslappen, of hy souden hun verbintenisse en intelligentien komen te missen. Invoegen de Paus zeer wel te vreden was, den Koning zoo voorsigtig te sien; en zeer goed vand, dat hy den Gereformeerde, nog deze vier jaren, tot het bewaren van al hun Plaatsen had toegestaan. En alzoo was deze deputatie van Rôny naar Chatelleraud den Koning seer nut en dienstig: maar ook was ter zelver tyd sijn negotiatie zoo aangenaam tot Rome, dat du Perron, die toen aldaar was, hem schreef, om hem over het goed gevolg van deze commissie te feliciteeren, en het goed genoegen dat de Paus daar over nam te betuygen.

Daar de Paus wel over te vrêden is.

De eersugt van Rôny was al byzonder, hoewel hy professie van de Gereformeerde Religie dede, zoo arbeyde hy evenwel zeer om de goede gunst van den Paus te verkrygen. Hy agte het sijn eer, meer vrienden tot Rome te hebben; en aldaar meerder geagt te werden, als onder die van sijn Religie: en hy vand zyn conscientie niet eens beswaart, dat het Hof van Rome meer genoegen van hem hadde als zyn Geloofs-Broeders zelve, over de wyse op welke hy hun vry en veyligheden bevorderde. Ondertusschen begaven sig de Gedeputeerde naar het Hof. Alwaarze met allen wel onthaald wierden; en daarmen niet spaarsaam was, hen schoone woorden en caressen op te dissen. De voorname oorsaak van dit goed onthaal was, de geheyme versekeringe die zy mede bragten, dat de Gereformeerde de wapenen voor den Marschalk de Bouillon niet zoude aantrekken, en niet verhinderen dat sig de Koning van sijn plaatsen verzekerde en daar van disponeerde als van Steden die in een geregtigen Oorlog verovert waren. Daar-en-boven dit goed onthaal strekte al tot voordeel van Rôny, wiens handelingen zo gelukkig waren geweest, en de Koning konde niet beter doen bekennen, als door deze tekenen van goedwilligheyd, hoe aangenaam de beleventheyd, die de Vergaderinge voor dezen gunsteling hadde gehad, hem was.

Gedeputeerde van de Vergaderinge aan het Hof gecaresseert.

De Geestelykheyd vergaderde van dit jaar zo wel als de Gereformeerde, en scheyde niet voor het naaste daar aan. De plaats van hun vergadering was Parys, alwaar Villars Aarts-bisschop van Vienne, die den Koning den aanspraak dede, sijn reden vervulde met allusien op de Gereformeerden. Maar hy beklaagde sig boven allen, seer jammerlyk over de staat, tot de welke de Catholyke Religie was gebragt, en het schorte aan hem niet, de lieden wys te maken, dat de zelve onder een groote verdrukkinge lag te zugten. Maar dit is de ordinare stijl van deze Harangueurs: men spreekt by hen altoos dezelve taal, en men heeft de Geestelykheyd in haar aldergrootste luyster, in welke zy zedert vyf honderd jaren geweest is, hooren jammeren en klagen; als of de Roomsche Kerk in de uyterste troosteloosheyd was. De klagten van den Aarts-bisschop evenwel quamen op het versoek van de publicatie van het Concilie van Trenten, op de herstellingen der verkiesingen, het wegnemen van de pensioenen der Leeken, en confidentien uyt. Hy beschuldigde daar-en-boven de Gereformeerde over verscheydene contraventien tegens het Edict van Nantes, en veele schandalen en ergernissen tegens de Catholyke Religie begaan.

Vergaderinge der Geestelyken.

Onder andere beschuldigde hy hen van eenige Kerken geprofaneert, en ontheyligt te hebben, en datmen tot Milhau het Sacrament dat de Catholyken aanbidden met voeten vertreeden hadde. De Koning antwoorde hem op een maniere die verscheydentlyk genomen wierd, vindende de eene die gunstig, en de anderen ongunstig. Maar op de zaak van de uytspoorigheden, diemen den Gereformeerden te last leyde, sprak hy als een Prins, die zoodanige saken niet geloofde waar te sijn. Hy verzogt daar bewys van, en beloofde alsdan daar Justitie over te doen. De Geestelyke hadde gelegentheyd deze klagten onder de volgende Regeeringe weder te vernieuwen, en wreekte sig op de geheele party over een gepretendeerde verongelykinge; van welke het ressentiment in allen gevallen, niet als op de schuldige behoorde te vallen.

Men zag alstoen ter goeder trouwe dat het Edict de vryheyd van conscientie aan alle 1606.
Françoysen toestond 't zy Kerkelyke of Weereldlyke. En daarom zagmen zelfs menigmaal of een Monnik of een Priester de Gereformeerde Religie omhelsen. Deze bekeeringen waren soo veel dood-steeken voor de Geestelykheyd, die als een verontwaardiging de gewoonte van eenige Kerken, in de noorder Provincien aanzag, dat men aldaar in de Consistorien-Kamers het gewaat van de bekeerde Geestelyke bewaarde,

1606\.

Konst om de Kerkelyke te verhinderen om van Religie te veranderen.

de, gelyk als zegen-tekenen, uyt den plonder-roof van de Roomsche Kerke, ter eeren van de Gereformeerde opgeregt. De Geestelyken niet dervende versoeken datmen deze bekeeringe wilde verhinderen, om dat de Wet, die deselve autoriseerde, nog wat te versch was om soo haast in een zaak van zulk een belang verbrooken te werden, vand een middel uyt het welke dezelve kragt van een formeel verbod konde hebben. Sy stelden in hun Registers een Artykel, alwaar zy stelden dat de Kerkelyke sig aan de partye der Gereformeerde niet konden rangeeren, als om de straffe der Kerkelyke wetten, over hun misdaden en ongeregeltheden te ontgaan, zy verzogten, dat hen mogt toegelaten werden hun proces te maken, eer dat zy professie van de Gereformeerde Religie zouden konnen doen. Dit was een onfeylbaar middel om het veranderen den Geestelyke voor te komen; om dat het hen niet swaar sou vallen een beschuldiging 't zy waar 't zy loogen, tegens een vermoedelyk persoon te smeeden; na het welke men hem of van voornemen konde doen veranderen, door dreygementen, of harden handel, of door lange gevangenissen hem afnemen, of alsmen hen al los liet, door infame verwysinge, al de vrugt die de Gereformeerde, van al diergelyke bekeeringen hadden te wagten, soude doen verdwynen. Dit Artykel wierd den Geestelyken toegestaan; die sig somwylen daar ook wel van bedient hebben, wanneer zy de hand op die geene konden leggen, die zy geloofden niet vast in hun schoenen te staan. Maar egter hebben zy daar al het voordeel niet uyt getrokken, datze sig hadden voorgestelt, om dat die gene die de Roomsche Religie wilde verlaten, by na alle dagen middels genoeg vonden, om de handen van deze ombarhartige Regters te ontvlieden.

Edict tot voordeel der Geestelyken.

De Geestelykheyd verkreeg evenwel veel gunstige Reglementen van welke een Edict wierd gemaakt; het welke al wat lang onder handen was, en nog langer eer het bevestigt wierd. Het geene de Religie aanging was, dat de Gereformeerde hun begraaf-plaatsen niet in de Kerken nog Kloosters, nog Kerk-hoven der Catholyken mogten hebben, zelfs niet onder pretext van fondatie of patronatus. Datmen geen Gereformeerde Kerke zo digt by de Roomsche zou moogen bouwen, dat de Catholyke hun dienst doende daar door gehindert wierden, of ergernisse ontfingen. Dat de Regenten, of Meesters der schoolen, op de Dorpen, door den Priester souden werden geapprobeert, zonder nadeel van het Edict van Nantes.

Rosny Hartog en Pair van Vrankrijk.

Marschalk van Bouillon maakt sijn vreede.

Rosny zag van dit jaar sijn diensten, met de waardigheyd van Hartog en Pair van Vrankryk vergolden; en het was om te verhinderen dat de Paus daar over murmureren zoude, dat hy zoo veel uytsprongen hadde gedaan, om tot Rome te doen gelooven, dat hy zoo overdadig zeer, met de Gereformeerde Religie niet ingenomen was. De Marschalk van Bouillon maakte ook syn vrede, so als de Koning in aantogt was, om de Stad Sedan te Belegeren. Sully, dit was de naam die Rosny na zyn nieuwe waardigheyt hadde aangenomen, had dit beleg hard aangedrongen, en grooten toestel om de Plaats te veroveren gemaakt; maar de onderwerpinge van den Marschalk brak de mesures van dezen afgunstigen. Hy stelde het Casteel van Sedan in handen van den Koning, die hem het zelve ten eynde van vier jaren weder geven zoude; maar de Koning diende zig daar niet van als om de fleur, en gaf het den Marschalk weder byna zoo haast als het hem deze overgegeven hadde. Deze verzoeninge wierd verhandeld, sonder dat de Hartog van Sully daar deel in hadde, die daar ook grooten spyt over hadde: 't zy dat de Koning hadde gewild dit desseyn voor hem te verbergen, uyt vreze dat hy daar tegens arbeyden mogt; 't zy dat Villeroy die het beleyd daar van hadde, hadde gewild dat de Marschalk aan niemand als aan hem, des wegen zou verbonden zyn. Sully ten minsten dede zyn beklag daar over, dat Villeroy door een gemaakte trek des Koning Brief toegezonden hadde, dewelken hem hadde versogt, om dit Tractaat by te woonen, maar zoodanig dat hy het project niet als na het besluyt gewaar wierd. Voor de rest de Marschalk was nodig voor den Koning, ter oorzaak van zyn desseynen, om het credijt het welke hy by de Protestanten buytens Lands hadde, hebbende deze een vast vertrouwen op hem, en van welke de Koning de vriendschap wilde bewaren het koste wat het wilde. En daarom was het datmen den Marschalk des daags na syn versoeninge, soo verre in de vertrouwentheyt en gemeensaamheyt met den Koning als hy oyt geweest was, sag.

Tractaat met de Rochelloysen tot voordeel der Catholyken.

Ondertusschen wierd de executie van het Edict daar het nodig was, voortgezet. De Commissarisen hadden de Misse tot la Rochelle weder ingevoerd; maer het was zo lange voorleden dat die dienst aldaar was afgebrooken geweest, dat het Volk daar ge-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

geheel van afgewend was,en de vernieuwing van de zelve groote tegenſpooringen hadde. De Kerkelyke addreſſeerden ſig aan den Koning om ſig wat meerder vryheyd te doen geven: maar men derfde hun klagten niet beantwoorden; nog gunſtiglyk, uyt vreeze van eenige beroerte tot Rochelle te verwekken; nog hardelyk, uyt vreeze dat de Kerkelyke van de hoop, om daar weder te komen mogten berooft werden. Men leyde dan de zaak in Arbitragie en Sully was 'er ſcheyds-man af. Die van Rochel hadden eenig vertrouwen op hem, miſſchien, om datter veele onder hen waren, die penſioenen van hem trokken. Men hadde ook werkinge van deze vertrouwentheyd in de zaak van La Pancarte geſien. Het verſoek van de Kerkelyke was in zes Artykelen begreepen. Sully dede hen van de eerſte twee afſtaan, dewelke hunne huyſen en inkomſten raakten; hy dede hen op het darde toeſtaan, de vryheyd om de ſieken in de Gaſt-huyſen te gaan beſoeken, en de misdadigers en andere in de gevangeniſſen, hen de Biegt en Communie mede te deelen, op voorwaarden het zelfde heymelyk en ſonder omſlag te doen; maar hy dede hen beſluyten de miſdadigers niet naar de plaats der ſtraffe te verſellen. Op het vierde was hy van meeninge, dat de Kerkelyke de begraafniſſe zouden by woonen; behoudens dat zulks niet geſchiede in wyſe van proceſſie, en met het dragen van het Kruys om hooge: maar men liet hen toe hun Geeſtelyk gewaad te dragen, met ordere het gepeupel te verhinderen, hen verongelykinge aan te doen. Hy ried op het vyfde, dat de Catholyken geen pretentien op de Ampten maken zouden, als wanneer zy door den ordinairen weg, en ſtemmen daar toe geroepen ſouden ſijn: maar ſtelde ook datmen geen ſwarigheyd ſoude maken hen in de Gildens en Ambagten aan te nemen; en datmen de Catholyke knegts uyt de Stad niet jagen ſoude, uyt vreeze dat de Catholyken het zelfde elders daarſe de ſterkſte waren, mogten doen. Op het zeſde, by het welke de Catholyken verſogten een plaats van exercitie en dienſt, pretendeerende dat de Commiſſariſen hen een hadden afgetekent, was hy van advys, datmen hen ſou toelaten, aldaar een Kerk te bouwen, behoudens dat de plaats nog vermoedelyk nog onbequaam was: dat indien gevalle men moſt tragten hen een andere te doen aannemen, en datmen op hun weygeringe, requeſt aan den Koning moſt preſenteeren, om een Reglement te verkrygen, en ſig van Via Facti en dadelyk, onthouden. Deze advyzen, die voor af met den Koning en de Catholyken beraamt waren, en die by na tot een wet, tot aan het vernieuwen van de troublen, verſtrekt hebben, doen ons ſien, dat de groote maxime in de executie van het Edict geobſerveert was, de zaken in den ſtaat te laten, in welke het Edict dezelve hadde gevonden; en voor de Gereformeerde Religie, het voorregt van de heerſchende te ſijn, te conſerveeren, in de plaatſen alwaar de zelve ten tyden van het Edict dat genoten heeft; gelyk de Roomſche Religie daar was gemainteneert geweeſt, in opſigt van de plaatſen in welke zy daar van niet berooft is geworden.

Het ſcheen dat de verſoening van den Koning met den Paus, en alles dat hy daar na gedaan heeft, om te doen geloven, dat hy opregtelyk Catholyk was, al de twyfelinge van de devotariſen, had behooren te hebben weg genomen, en de geeſten tot hun pligt gebragt. Ondertuſſchen waren nog eenige Kerkelyke ſoo qualyk tot hem genegen, datze zelfs in hun openbaaren dienſt; niet voor hem begeerden te bidden. Daar waren zelfs verſcheydene Kerken in het reſſort van het Parlement van Thoulouſe die ſig van Miſſalen of Mis-boeken dienden, daar in dit voor-gebed agter gelaten was, en deze Miſſalen hadden ſulk een aftrek, datter drie drukken, ſtaande den Oorlog van verkogt waren, als de eene van Lions, de andere van Parys, en de darde van Bourdeaux. Het Parlement van Thouloufe wierd genootſaakt het zelve nog van dit jaar te veranderen, en dat door een Arreſt van de Maand Juny. Het verbood deze Miſſalen te gebruyken, en belaſte de Prieſters den Koning in de gebeden van de miſſe te gedenken. *Prieſters die God voor den Koning niet bidden.*

Maar een zaak van veel grooter gerugt gaf ſtof aan alle menſchen om daar van te ſpreeken. De Jeſuyten hadden zedert eenigen tyd, geheel Europa door hun intrigues onruſtig gemaakt, hebbende ſeer bloedige Tragedien in Sueden, in Moſcovien, in Polen, Pruyſſen en Hongaryen doen ſpeelen; maar het geene zy voor Engeland op het Toneel hebben gebragt, was een ſtuk werks dat zulke meeſters wel waardig was, indien anders de uytſlag hun onderneminge beantwoord hadde. Sy hadden voor, den Koning en het Parlement door buskruyt, het welke zy onder de zaale van die vergaderinge hadden geplaatſt, te doen in de lugt vliegen. Dit poeder moſt op een beſtelden *Poeder verraad.*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1606. den tyd, wanneer de Koning daar in was, aangestooken werden. Het complot wierd ontdekt, op het punct wanneer het stuk sou aangaan, en eenige Jesuyten die daar aan vast waren, wierden gestraft, als van hoog verraadovertuygt, het welke egter die van hun ordere niet beletten hen onder de Martelaren te stellen. De believentheyd van dien Koning voor het Hof van Rome verhinderde niet datmen deze verschrikkelyke t' samen-sweeringe tegens hem aanregte, hoewel hy daar eer in stelde tot Rome te doen geloven, dat hy van het Catholyke gevoelen niet zeer vreemt waar; en hy menigmaal in sijn openbare en bysondere discoursen liet blyken, datter een heymelyke onderhandelinge, tusschen den Paus en hem, rakende den Godtsdienst, was, van welke Hendrik de IV. de bemiddelaar was, egter vertrouwde het Pauselyke Hof hem niet: 't zy dat het zelve geen goed gevoelen van sijne standvastigheyd hadde: 't sy dat het geloofde, dat sijn believentheyd een uytwerksel van zyn staats-kunst was, om de Catholyken van sijn Ryk sig stil te doen houden, op hoope van een beter conditie. Hy ruïneerde vorders sijn agtinge, door den Eed die hy den Catholyken van sijn Koningryken afvorderde, in welke hy hen dede erkennen, dat zy van geen buyten-landsche magt afhangende waren, en dat hy de Souverain in sijn Staten was, selfs in Kerkelyke zaken. Dezen Eed was veele jaren agter een, in de mond van gantsch Europa, en diende om tweespalt tusschen de Catholyken in Engeland te voeden, van welke eenige den zelfden wettig en de andere die strydig met hun gewisse agtete zyn. Deze laatste wierden door den Paus gestyft, en het was mede de partye der Jesuyten, maar daar waren Engelsche Priesters, die daar in nog Jesuyten nog den Paus selve te wille waren, en zelfs de Catholyken aanmaanden dien Eed zonder schroomen af te leggen. De Koning selve schreef tot voorstand van dien Eed, en sijn boek hadde het gevolg, daar hier voor van gesprooken is.

Eed de Catholyken in Engeland afgevordert.

Maar in Vrankryk deden de Jesuyten hun dingen, met een wonderlyke faciliteyt: en hoewel verscheydene Steden hun herstellinge seer tegens waren, lieten zy egter niet dagelyks nieuwe genade-giften te erlangen. Sy konden egter niet verhinderen dat de Koning dit jaar een passedroict en over-regt den Gereformeerden toestond. Volgens het Tractaat van de reductie van Parys, konde men hen de oefeninge van hun Godtsdienst, niet als buyten de distantie van vyf mylen toestaan; men hadde die tot Ablon bestelt, een weynig naarder als dit Artykel mede bragt: maar de afgelegentheyd was evenwel soo groot, dat het onmooglyk was, voornamentlyk by den winter op eenen dag daar heen te gaan en te komen. Dit veroorzaakte zeer groot ongemak voor deze die kinderen te doopen hadden, om dat de Gereformeerde alsdoen seer naauw waarnamen, dat de kinderen, niet als in de vergaderinge mogten gedoopt werden. Men zeyde datter veele kinderen onder weegen nu en dan gestorven waren, die gedoopt souden hebben konnen werden, indien de plaats van den Godtsdienst digter by ware geweest: een reden die de Catholyken behoorde te raken, ter oorsaak van hun gevoelen van de noodwendigheyd des doops. Daar-en-boven klaagden de vreemdelingen en Heeren van het Hof, dat het hen onmooglyk was, God en den Koning op een en den zelfden dag hun dienst-pligten te bewysen; ter oorsaak van deze groote afgelegentheyd van de plaats, daar se hun devotien mosten pleegen, het welke alstoen nog ongemakkelyker viel als oyt, ter oorsaak van de dood van de Hartoginne van Bar, die hen de gelegentheyd van den Godtsdienst aan het Hof te hebben, gelyk sy die by haar leven genooten, hadde benomen.

Exercitie van Charenton de Gereformeerde tot Parys toegestaan.

De Gereformeerden dan verzogten een na by gelegener plaats om deze ongelegentheden voor te komen, en om dat de Koning hen wel wilde begunstigen, heeft hy hen van twee plaatsen die zy voorstelden een, namentlyk het Dorp Charenton, digt by de Abdye van St. Maur, twee kleyne mylen van Parys gelegen, toegestaan. Hier van verkreegen zy opene brieven van dato den eersten Augustus, uyt kragt van welke men hen weynige dagen daar na in besittinge daar van stelde. De Koning behield by dezelve brieven, de kennisse van alle oppositien en appellatien, diemen op dat subject sou konnen formeeren, met verbod aan het Parlement en de Regters, sig daar mede te bemoeyen.

Daar de Heer van Charenton tegen opposeert.

Deze saak evenwel ging soo niet zonder swarigheyd door, of daar waren egter gene van wegen deze, die de alder gezaglykste souden hebben konnen maken, namentlyk die van Parys, die hadden konnen pretendeeren, dat deze vergunning het Edict van hun onderwerping violeerde: maar het was de Heer van Charenton die sig daar tegen stelde, sig fondeerende op het Artykel van het Edict, het welke verbood de exercitie

der

der Gereformeerde, in de leen-goederen der Catholyken, tegens de wille van den Heer aan te ſtellen; maar deze tegenſtellinge wierden te loor geſteld, met hen aan den Raad te evoceeren. Evenwel hebben de opvolgers en erven van deſen Heer deſelve van tyd tot tyd weder opgeraapt, gelyk ofze een groot ongelyk leden, dat hun goed des te waardiger was. Het Dorp 't welk van ſig zelve voor heen, het ellendigſte en armſte van het geheele Koningryk was; ſijnde daar door een van de conſiderabelſte en rykſte geworden, door de ongelooflyke neringe van alle dingen, die daar alle Sondagen was. Maar in weer-wil van al deſe tegenſporringen de oefeninge aldaar is gebleven, tot aan het wederroepen van het Edict. Het gemeene Volk tot Parys was vry ſwaarder in te binden, als de aanvangſelen van dien Heer. Dit verwekte weynig tyds na deſe aanſtellingen een geweldige muyterye by de Poort van St. Antony daar men uyt naar Charenton gaat, tegens de Gereformeerde, alsſe van hun Godtsdienſt weder quamen, aan. Het Geregt dat zig derwaarts begaf, hadde geen geſags genoeg om daar in te voorſien; en daar zou meerder ongemak uyt ontſtaan hebben, indien de Koning niet expres van Fontaine Bleau gekomen was om daar ordere in te ſtellen; ſyn tegenwoordigheyd herſtelde de Vrede en eendragt in de Stad, en verſekerde de Gereformeerde de beſittinge van de gunſt die hy hen hadde gedaan.

9. Boek 1606.

Oproer tot Parijs.

Omtrent den zelfden tyd beantwoorde de Koning gunſtiglyk de ſchriften en lyſten der klagten die de generale Gedeputeerden hem hadden overgeleverd, en die zeer ampel en van gewigt waren. De voornaamſte Artykelen verzogten datmen de modificatien van het Edict, die by verſcheydene Geregts-Hoven en Jurisdictien daar op gemaakt waren, wilde weg nemen, datmen die dede regiſtreeren, met de particuliere Artykelen ter plaatſe daarſe zulks nog niet waren geweeſt: datmen de nu bereets aangeſtelde Commiſſariſen ſou verbinden het Edict in Bourgondie, het Dauphiné en in andere Plaatſen, daar ſulks nog niet geſchiet was ter executie te ſtellen. Datmen voorſag op de onkoſten van hun vojagie, om hen alle voorwendinge van vertoeven te benemen: datmen de Kerkelyke heerlijkheden van de eerſte plaatſen der Bailliuagien niet zoude verſchoonen, datmen de reſtrictie van de twede ſoude wegnemen; welke na de eerſte expeditie van het Edict daar aan gevoegd was; en datmen de Landen die tot de ordere der Ridderſchappen behooren, onder den naam van Kerkelyke heerlijkheden niet wilden begrypen: datmen de Armen in de Gaſt-Huyzen wilde aannemen, en tot de publyke aalmoeſſen toelaten, naar proportie van het getaal der Inwoonders, en datmen hen ter oorzaak van hun Religie geen moeyelykheyd zouden aan doen; of dat anderſints de Gereformeerde, Inwoonders van de plaatſen daar men de algemene Collecten dede, niet gehouden zouden zyn daar toe te contribueeren: dat in de Plaatſen daar men de Gereformeerde geen Kerk-Hoven had willen geven, hen mogt toegelaten werden, hunne Dooden op de oude Kerk-Hoven te begraven, en aan de Kerkelyke verboden hen te troubleren, of de Lighamen op te graven, gelyk daar over de Officiaal van Angers, de Biſſchop van Alby en de Cardinaal de Sourdis beſchuldigd wierden, als hebbende zulks over zes of agt jaren laten doen: datmen de muyteryen die op veele plaatſen tegens de Gereformeerden wierden aangeſteld, of wanneerze van hun Godtsdienſt quamen, of wanneerze hun Claſſen of Synoden hielden, wilde verhinderen: datmen de Officiers wilde verbieden, in die qualiteyt ſittinge in hun vergaderinge te nemen, gelykſe in verſcheydene Provincien hadden gepretendeert. Dat den Dienaren geoorloft ſy; de ſieken te beſoeken, en de miſdadigers ter dood te verſellen, en den Prieſteren en andere Catholyken verboden hen van hun geloof te diverteeren: datmen hen wilde verſchoonen van tot de Broederſchappen het gieten van Klokken, reparatien der Kerken en diergelyke dingen te contribueeren, volgens het tweede Artykel der particuliere, het welke de dwang by de Regters aangeſtelt, en de voorbarigheyd der Syndici onnut maakten, dwingende zelfs de Gereformeerde te contribueeren tot zekere collecten, die men voor de Capucynen, voor de Jeſuyten en andere Kerkelyke dede; over het welke men ootmoedig bad, dat wanneer de Koning zoodanige ligtinge van penningen toeſtond; hy in de proviſien een expreſſe clauſe doe ſetten, dewelke de Gereformeerde vry van deze taxen verklaart, en aan de Kamers van Edict de kenniſſe der contraventien attribueert: datmen de Gereformeerde vreedzaamlyk hunne Ampten, waar mede ſy ſijn voorſien, laat genieten; over het welke men verſcheydene exempelen van verhinderinge diemen hen gedaan hadde by bragt: datmen hen ſoude aannemen, zelfs in de ſtaat van ontfangers der tienden: dat de zes Gereformeerde Raads-heeren, of ten minſten drie or-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1606. dinaarlyk tot Parys in de Kamer van het Edict zouden dienen, op datter Volks genoeg mogt sijn, om het nakomen van het Edict te bevlytigen; en dat zelfs in geval van afsijn of weygeringe, daar altoos een mogt blyven woonen, om agt daar op te slaan: dat de Parlementen de zaken der Gereformeerden niet hadden te oordeelen, als wanneer de zelve met hun vrye wille aldaar procedeerden; en dat de Gereformeerde Raadsheeren, dewelke wegens malversatie in hun Ampten souden beschuldigt werden, niet als voor de Kamers van de welke zy leeden waren, souden geconvenieert werden: datmen geen evocatie van de Kamers, ten zy om wettige reden sou toestaan; dat in sulk een gelegentheyd de nabuyrige sou oordeelen na de formaliteyten, gebruyken en gewoonten van de plaatsen alwaar de instantien hangende waren, sonder partyen te verbinden, daar in persoon te komen; ten ware op kosten van hen die hen aldaar hadden versogt: dat de Greffiers van de Parlementen van Bourgondie, Provence en andere souden verbonden sijn te senden aan de Greffien van de Kamers, alwaar de affairen der Gereformeerdens van hun ressort waren gecommitteert, het origineel der informatie van Crimen waar over sy aangetast wierden, om dat in verscheydene gevallen de extracten niet genoegsaam konnen sijn: datmen de Gereformeerde niet sou verbinden in persoon hun renvoy te komen versoeken; nog sig selven gevangen te stellen, ten zy zulks te doen by de Kamers daar het renvoy sal sijn versogt. Daar waren nog veele andere of van de hand gewesen, of niet beantwoord, of van minder belang.

Schriften gunstiglyk beantwoord.

Maar op alle deze, wierd geantwoord soo gunstig en ook soo geregtig alsmen van een regtmatig Prins sou hebben konnen verwagten, volgens sijn liefde tot sijn Onderdanen. De Koning ordonneerde dat al de modificatien van het Edict zouden weggenomen werden. Datmen de inregistreeringe, in de plaatsen daar de selve nog niet was geschied, sou doen. Dat de Bailliuws en Seneschalen of hun Stedehouders het Edict souden executeeren, op het eerste versoek, en een Catholyk of Gereformeert Adjunct, volgens de Religie van de welke sy selve waren, souden nemen: dat de Gereformeerde hun Godtdienst zouden vervolgen, daar sy die by het Edict van 1577. mosten hebben, in de plaatsen de Kerke toebehoorende; maar dat de Landen van de ordere van Maltha de zelve previlegien souden hebben voor de exercitien door dit nieuwe Edict toegestaan, dat de andere Landen der Geestelyken hadden: dat de armen zonder onderscheyd de Gasthuysen en Aelmoessen zouden genieten: datmen de Gereformeerden van begraaf-plaatsen sou voorsien, en men geen ondersoek tegens hen, wegens de tot nog toe gedane begraafnissen op de Kerkhoven der Catholyken sou doen: dat de Officiers van sijn Majesteyt alle bewegingen, en verongelykingen van het gemeene volk in woorden of daden, souden verhinderen: dat hen wierd verboden dezelve op hun Classen of Synoden moeyten aan te doen, of aldaar sittinge te pretendeeren, dat de Gereformeerde aldaar ook niemant als Dienaars en Ouderlingen souden admitteeren; en aldaar niet als van zaken den Kerken-tugt en discipline aangaande, handelen; behoudens te mogen andere vergaderingen houden, met toelatinge van den Koning, om Generale Gedeputeerde te nomineeren, die by hem souden resideeren: dat het vierde der particulieren, rakende de vryheyd om de sieken en verwezene by te staan, werde naargekomen: datmen mede alsoo het tweede, die hen van de contributien tot de broederschappen eximeert, naar kome. Dat de clause van exemptie, tot faveur der Gereformeerde, in de brieven die de Koning sou accordeeren, om de Collecten, tot gebruyk van de Roomsche Kerk te doen, sou werden uytgedrukt; en dat de contraventien niet als by de Kamers van 't Edict of Misparties souden geoordeelt werden. Dat volgende het twintigste Artykel van het Edict, men doe cesseeren alle de verhinderingen aan de Gereformeerden die eenige Ampten bekleeden, gedaan; datmen niets sou veranderen omtrent de ordere voor de Kamer van 't Edict tot Parys vast gesteld; maar dat in geval van siekten, weygeringe of afweezen van die gene die in de Kamer sou moeten dienen, de oudste van de vyf ander in desselfs plaats dienen soude, zou lang deze saken aldaar plaats hebben: dat de Arresten van de Parlementen niet werden geëxecuteert, als tegens die gene, die aldaar vrywilliglyk souden hebben geprocedeert; en dat de Gereformeert-gesinde Officieren, dewelke wegens onregt souden sijn beschuldigt, niet daar over als voor de Kamers van 't Edict souden geconvenieert werden: datmen geen evocatien tot nadeel van het Edict sou toestaan, dat de Griffiers, gesaiseert van informatie tegens de Gereformeerden, de Origineele de Kamers zouden toesenden, ten ware daar Catholyken aan de zelve misdaad schuldig, of aan de dependentie geinteresseert, en voor af door de Catholyke

Regter

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1606.

Regter geprevenieert waren, die souden hebben geordonneert, de remisse der informatien in hunne Griffien, in welke gelegentheyd men alleenlyk aan de Griffien der Kamers de Extracten of de Copyen sou behoeven te senden, dat eyndelyk de Gereformeerde ontfangen souden werden om aan het Parlement te versoeken, hun renvoy door een Procureur, sonder verbonden te sijn daar in persoon te verschynen.

1607.

Onderneminge van de Jesuyt Seguiran om tot Rochelle te Prediken.

Met het begin van het volgende jaar hebben de Jesuyten een saak ondernomen, die in andere als hen lieden een swaare straffe waardig geoordeelt sou werden, en die gelykse toont dat die menschen niets ontsien, alsoo ook duydelyk toont, datse het secreet van sig te doen vreeze gevonden hebben.

Seguiran een van de stoutste van hun geheele ordere gestut door la Varenne hunnen beschermer, verkreeg van twee Secretarisen van Staat, sonder het den Koning te vragen, brieven uyt sijn naam aan die van la Rochelle, met bevel hem in hun Stad te laten Prediken. De Jesuyt vertoonde sig aldaar aan de poort; zeyde stoutelyk sijn naam, sijn professie, sijn voornemen, en de magt die hy meende van den Koning daar toe te hebben. De Rochelloisen weygerden hem den ingang van hunne Stad en gaven hem tot antwoord, dat zy wel witten dat Jesus geen makkers of gesellen, gelyk sy sig toeschryven, hadde, nog hy ook brieven van den Koning. De Jesuyt maakte een groot gerugt op deze weygering, en de Koning uyt een Politykheyd, om deze brieven, door de Secretarisen mede getekent niet te discrediteeren, of om een soo ondernemende Societeyt niet te tergen, toonde sig zeer gemoeyt daar over: maar gaf egter andere brieven aan Seguiran, en benootsaakte de Rochelloysen om welstaans wil hem te ontfangen, na het welke hy ordere kreeg stillekens wederom te komen. Selfs terwyl de Koning veynsde seer vergramt te sijn, seyde hy egter sijn vertroude in het oor, dat die van Rochel niet zeer qualyk hadden gedaan. Maar daar waren ook selfs Catholyke plaatsen die de Jesuyten niet veel gunstiger tracteerden, als die van Rochel hadden gedaan. Poictiers wilde hen niet toelaten een Collegie in haar boesem op te regten, en de Bisschop was selve hun hardste partye. De Jesuyt Cotton wilde hier over sijn beklag tegens den Hartog van Sully doen, en den Koning doen geloven dat hy hadde verhindert datse in die voorname Stad ontfangen wierden, hem beschuldigende, tot hun nadeel aan den Bisschop geschreven te hebben. Deze Prelaat die hun vriend geensints was, gaf getuygenis van het tegendeel, en om den Jesuyt te ligtelyker van lasteringe te overtuygen sand hy den Koning den brief toe, die Sully aangaande deze aanstellinge hem hadde geschreven. Deze die het leven van den Jesuyt Cotton, of eerder de Roman, diese sijn leven noemen, hebben geschreven, maken gewag van de beschuldinge van Sully door dezen Jesuyt: maar zy hebben dienstig geagt de overtuyging van den Bisschop in hem voor by te gaan. Voor de rest niets kan beter getuygen wat gevoelen de Catholyken selve, immers die een Fransch hart in het lyf hadden, van de opregtigheyd van deze secte hadde, als het gene tusschen eenige Jesuyten en een Canonik van Nôtre-dame tot Parys voorviel. De Jesuyten om hun Kerk de la Fleche te vereeren, waren gedueriglyk den Koning aan, om hen sijn hart na sijn dood toe te staan. Het Capittel van Nôtre-dame pretendeerde dat het een oud voorregt voor deze Kerk was de harten der Koningen in hun bewaringe te hebben, invoegen dat de pretentie der Jesuyten by deze Canonikken grooten tegenstand vand, die hen sulk een merkelyk voordeel niet wilden toestaan. Terwyl deze contestatien aldus over en weder duerde, een van de Canonikken niet konnende deze stoutheyd der Jesuyten verdragen, vraagde hen spytiglyk, speelende op den naam van de Stad, voor de welke zy deze eer sogten te bekruypen, wat zy yveriger begeerden, of het hart van den Koning in de la Fleche of la Fleche (dat is de pyl) in het hart van den Koning. Soodanigen spyt mosten zy al nu en dan opsteeken en opkroppen, maar het goed gevolg van al watse ondernamen vertrooste hen in alles, en zy lagten met de geheele weereld; om datze de aldervoornaamsten van den Raad op hun zyde hadden, en de Koning zelve hen vreesde.

Spyt den Jesuyten aangedaan.

Schrift en Lyst van Normandye.

In de Maand van February beantwoorde de Koning het particulier schrift van Normandye. De Gereformeerden klaagden daar over veel dingen, in welke men hen verkortede; zonder agt te slaan op de reglementen die voor heen tot hun voordeel gemaakt waren. Sy vertoonden bysonderlyk, dat by af sijn, weygeringe of siekte van den Gereformeerden Raads-heer, die in de Kamer van het Edict diende, het dikmaals gebeurde in het oordeelen van processen, dat geen Gereformeerde tegenwoordig was, waar over sy versogten, dat een van de andere, de plaats van den affijnde mogt

ver-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1607. vervullen. Sy beklaagden ſig over de evocatien die de Raad toeſtond, aan luyden die hen dwongen, om voor vermoedelyke Parlementen te gaan Regten: dat de Heeren in de leen-goederen van welke de plaatſen van hun Godtsdienſt hen waren toegeſtaan, hen in de beſittinge daar van troubleerden; om ſig te doen geven, door de Gemeenſchap menſch levende, ſtervende en confiſquerende (gelyk de termen luyden;) en ſy verzogten daar van bevryt te ſijn door een afkoopinge met eens voor al te betalen: datmen tot Rouaan, op ſolemneele Feeſten, voor hen niet als het klinket van de poorten opende, het welke hen in de vryheyd van hunnen Godtsdienſt hinderde: datmen hen ſeer ongelegene en onbequame plaatſen tot hun begraaf-plaatſen toeſtond, de Regters die niet willende nemen, als op de gemeene wegen, of in vuyle miſt en drek-plaatſen, of in de gemeene, ver van alle menſchen afgezonden, willende het zelve nog egter niet doen, zonder ſig wel dier voor hun moeytens te doen betalen. De Koning gaf hen op dit alles favorabile antwoord, en beſluyt. Hy ordonneerde dat in het abſijn van den Raads-heer dienende in de Kamer van het Edict, de oudſte van twee andere, ſig aldaar zou laten vinden: dat men geen meer evocatien tegens het Edict ſou geven, en datmen aan den Raad, deze die gelegentheyd tot deze klagten gegeven hadde, zoude brengen, om die te herroepen, indienſe niet conform het reglement waren aangelegt. Dat de Heeren ſig met een indemniteyt, voor eenmaal betaalt, zouden te vreede houden, te ſeggen de ontlaſte of verkooſene by accoort van partyen, of genoemt de officie: datmen de poorten van Rouaan op hooge dagen ſou open houden, tot gemak voor de Gereformeerde, ten minſten de twee, die naar de zyde van hun Predikplaatſen toe ſtonden; en dat de Regters bequame plaatſen tot begravinge zouden beſtellen, en dat in ſulke die den Koning of de gemeenſchappen aangingen, of om datmen anderſints een plaats tot gemeene koſten van de Gereformeerde en Catholyken ſou koopen, het welke de Regters zouden doen zonder onkoſte, en binnen de veertien dagen, volgens het 28 en 29 Artykel van het Edict van Nantes.

Synode tot laRochelle. Daar viel elders niet byſonders voor, als het Nationale Synode dat tot la Rochelle gehouden wierd. De Gereformeerden hadden aangehouden om het ſelfde het jaar te voren te obtineeren; maar de Koning vreeſende den Legaat, die ter oorſaak van het dopen van den Dauphin in Vrankryk gekomen was, ergerniſſe aan te doen, indien hy in zoodanige conjuncture van tyden den Gereformeerden een Synode toeſtond, daarze ſig vervaardigden om nog van den Antichriſt meer op te halen, moſten zy ſig met redenen laten payen, en hun Synode tot dit jaar uytſtellen. Het wierd dan gehouden en verhandelde verſcheydene zaken, daar het Hof niet zeer meede voorſien was, en de Koning vergat niets om te maken dat alles naar ſijn ſin voleydigt wierd. Het Synode na de wyze, zoo haaſt als het was vergadert, deputeerde drie van zyn Leeden aan den Koning. Generale Gedeputeerde. Deſe hadden laſt, voornamentlyk drie dingen van hem te verſoeken; de eene was, datmen voort mogt gaan, tot het nomineeren van twee generale Gedeputeerden, in plaats van die gene die zedert de Vergadering van Chatelleraud hadden gediend. Het andere was, datmen den tyd van hun dienſt tot op een jaar moſt brengen. Het darde was dat de Gereformeerde alleenig gehouden zouden zyn twee Perſoonen voor den Koning te nomineren, die hy de goedheyt zou hebben te agreëren en toe te ſtaan. Maar de Koning wilde formeelyk het ſtrydige hebben; datmen alsdan van die nominatie niet ſpreken zoude om dat het te onlangs verleeden was, dat de twee laatſte aangeſtelde in hun dienſt waren geweeſt: dat de Gedeputeerde drie jaren zoude dienen, op datmen niet ieder jaar een Polityken Vergadering toe te laten van noden mogt hebben, onder voorgeeven van een nieuwe nominatie te maken: dat de Gereformeerde zes Perſoonen ſouden noemen, waar uyt de Koning twee zou verkieſen; op dat hy te beeter gelegentheyt mogt hebben, deſe te verkieſen die hem aangenaam waren. Sully hield de Gedeputeerde zoo lange tot Parys op als het nodig was, om hem met goede intentie weder te rugge te ſenden; na het welke hen hebbende, tot het geene het Hof van hen begeerde gediſponeerd, hy hen naar het Synode vertrekken liet; belaſtende hen, met zyn brieven, dewelke hy gelyk als uyt zyn eygene beweginge ſchreef, hoewel inderdaat, hy het zelve uyt ordere van den Koning dede. In eene van deſe brieven tragte hy de Vergaderinge te beweegen, om niet van de generale Gedeputeerde te ſpreken; ter oorſaak van den korten tyd die ſy ſouden hebben, om daar op te denken, en het kleyn getal van luyden die het Synode uyt maakten, om dat de regnerende ſienktens eenige der Gedepueerdens verhindert hadden te komen. In een anderen brief byzonder, hoewel van den zelfden dato, gaf hy het goedvinden

Geſchil van den Antichriſt weder vernieuwt.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

9. Boek 1607.

vinden omtrent het geſchil van den Antichiſt, het welke op het Synode weder ſtond verhandelt te werden, te kennen. Daar waren Provincien van de welke de Gedeputeerden den Koning hadden laten weten; dat zy memorien die zaak aangaande mede bragten. Sully vermaande hen datze zoo 'tontyden de Vrede, daarze zoo naar verlangt hadden, niet wilden verſtooren; en hy verſekerde hen, dat de Paus die alſtoen den Stoel bekleede, niets wilde als de weg van zagtigheyd, om deconſcientien te winnen; in het welke deze Heer, die ſig niet meer aan de Thologie als aan de Religie band, redeneerde, als decideerende of de Paus de Antichriſt was, het Synode meer opſigt moſt hebben, op de hoedanigheyd van den Regeerenden Paus, als op de Tyrannyke magt die den Roomſchen Stoel ſelve ſig toe-eygent.

Maar de Gereformeerden wiſten wel dat de Catholyke geeſt altoos de ſelve is; dat de Roomſche Kerk altyd gelooft dat het haar pligt is te vervolgen; dat door geheel Europa een algemeene conſpiratie tegens de Proteſtanten is; datmenſe ſelfs niet meer geheym houd; datze in zoo veel plaatſen, door duyzend ongeregtigheden uytbarſt; dat men zelfs in Vrankryk het Volk tegen hen opmaakt; dat Spangie haar Agenten hadde, die de Prieſters tragteden te winnen, om door middel van de zelve, den Catholyken de bitterheyd en haat tegens de Gereformeerdens in te blaſen: het gene de Jeſuyten genoegſaam in het openbaar practiſeerden. Sy konden dan niet verſtaan, dat het den Paus verongelykt was, hoe ook ſijn byſondere Maximen mogten ſijn, hem een naam te geven, die het Caracter van ſijn waardigheyd en ſtaat mede bragt; en die meerder aan den Stoel ſelve vaſt is, als aan de qualiteyt van die gene, dieze bekleet. Daarom was het dat het Synode niet afliet haar voornemen voort te zetten. Het ontfing haar Gedeputeerden wel, wanneerſe van het Hof weder quamen; maar vond ſig niet geraakt, door de redenen, die hen hadden ingenomen; miſſchien om dat inwilligingen, die het voornaamſt argument van Sully waren, het geheele Synode niet raakten. Daar waren aan het Hof perſoonen, die altoos vol van Polityke aanmerkingen waren, waar van zy ſig dienden, om de Gereformeerden te doen vreeſen den Koning te vergrammen, en zy bragten altoos hun voorſienigheden, op inconvenienten die de anderen niet konden ſien: en daarom was het, dat het Synode de ſoodanige den naam van *klaar-ſienders* van de Kerk, uyt raillery en boerterye noemde. Sully was de geautoriſeerſte van allen: maar ſijn brieven nog die van eenige andere deeden meer werkinge als de redenen der Gedeputeerden. Men hadde weder overhands luyden in het Synode, dien het Hof, den naam van *zotten* van het Synode gaf; om datze al te hardkoppig waren, en al te zeer op hun ſekerheyd dagten. Deze gepretendeerde zotten waren de hardhouwenſte. En hoewel Montmartyn groot geweld hadde gedaan om de partye van het Hof in de vergaderinge te doen aangroeyen, was egter ſijn aanhang niet ſterk genoeg om aldaar den meeſter te ſpeelen.

Gedeputeerde door het Hof gewonnen.

Klaar ſiende van de Kerk. En zotten van het Synode.

Hy verkreeg egter voor een gedeelte het gene hy begeerde, rakende het geſchil van den Antichriſt. Hy bragt des Konings ordere ſoo expres en ſterk omtrent de ſaak, en hy gaf ſoo wel te kennen, datmen hem offentie ſou geven, indien men halſterrig voortging het Artykel van Gap, in al de belydeniſſen uytgedrukt, door den druk gemeen te maken, dat het Synode daar in niet voortging; en onder voorwendinge van ſchortinge, de zaak liet varen. Het vergenoegde ſig de beſcherminge van de Kerken te beloven voor al die gene die gemoeyt ſouden werden, om te hebben gepredikt of beleeden, of gezegt, of geſchreven iets dat deze materie mogt raken. Dat is gezegt in een woord dat de leeringe wierd in ſtant gehouden, en het geſchil voor voleyndigt hield: maar dat het belang van ſtaat niet toe liet, datmen het ſelve, als een geloofs-Artykel onder de andere voegde. Dit was het ten naaſten by, het gene het Synode aan den Hartog van Rohan geſchreven heeft; van welke het brieven, over deze ſaak handelende, ontfangen hadde, met aanmaninge om den Koning te vergenoegen, en deze ſtoffe niet te hard voort te ſetten. Vorders gelykmen albereets een Editie van de geloofs belydenis, daar dit Artykel in gevoegt was, hadde verkogt, ſoo verzogt het Synode den Koning, niet toe te laten, datmen iemand daar moeyelykheyd over dede, of om deel aan den druk te hebben gehad, of om exemplaren van deze verhaaſten druk by ſig te hebben. De Koning ſtond hen dit gaarne toe, nademaal ſijn deſſeyn niet was als te maken datmen niet meer daar van ſprak. Ondertuſſchen het Synode, willende nog klaarder toonen, dat het de gedecideerde leere niet afſtond, hoewel het believentheyd genoeg voor den Koning hadde, te maken, datmen daar geen geloof-Artykel van maakte, werkte Vignier op deze ſtoffe wytloopig te verhandelen: in het

Het geſchil opgeſchort.

Vignier gelaſt die ſaak wytloopig te verhandelen.

1607. welke hy ſig queet op een wyze, die in ſijn tydt gerugts genoeg gemaakt heeft.

De ſaak der Gedeputeerde ging op dien ſelfden voet niet: la Noüe en du Cros, die deze qualiteyt op de vergaderinge van Chatelleraud verkregen hadden, bragten een Brevet van den Koning van dato den Maand van December, dat het Synode autoriſeerde ſes perſoonen te nomineeren, uyt welke de Koning twee ſoude verkieſen; maar die behalven deze ſaak, het zelfde verbood andere ſaken als de Kerkelyke diſcipline te verhandelen. De Raad meende iets te winnen, met tot zo verre in te willigen; hoewel met deze toelatinge, dewelke het Synode toeſtond, die ſcheen toe te ſtaan dat de algemeene Gedeputeerden in hun dienſt niet ſouden boven het jaar volharden, nademaal la Noüe en du Cros dat Ampt niet langer hadden bekleed. Maar men hoopte dat met dat overregt toe te ſtaan, dat men ſig voor drie jaren van de vreeze voor de Generale vergaderingen ſoude verloſſen, om dat de Koning zou konnen weygeren een toe te ſtaan, onder voorwendinge, dat het Synode, voor dien tyd in eenige ſake, die deſelve ſou konnen nodig ſtellen, hadde voorſien. Het Synode ſou het regt niet hebben gehad deze nominatie te doen, om dat die de bepalinge van de diſcipline te buyten ging; en daaromme hadde de Koning dit Brevet vervaardigt, om de nominatie te autoriſeeren. Maar na dat het Synode het ſelve geëxamineert hadde, bevand het het ſelve niet volkomen genoeg, om dat het de magt niet gaf, of de Gedeputeerden die buyten bediening, door deze nieuwe nominatie ſouden gaan, te ontſlaan, of inſtructie aan die hun plaats ſtonden te vervullen te geven, ſonder welke de nominatie volkomentlyk onnut was. Men ſchreef dan aan het Hof hier over met ſeer ootmoedige vertoogingen. De Koning ontfing dit wel, en deze die hem die hadden toegebragt quamen weder te rugge, beladen met brieven van zynent wegen, die ſeer verbindende waren, rapporteerende te gelyk een genoegſaam volle vergenoeginge, over het ſtuk van hun laſt; hoewel Sully door ſijn byſondere brieven aanmaande ſig daar van niet te dienen. Waarſchynlyk hadden de Gedeputeerden de geheymen van het Synode ontdekt, het welke niet zeer genegen was het Hof over dit nomineeren van de zes perſoonen te vergenoegen; in voegen het nieuw Brevet vernieuwende dit Artykel, hadmen miſſchien liever gewilt dat het Synode de ſaak van de Gedeputeerden tot een anderen tyd uytſtelde, als die te ſien gedetermineert, op een wyze die niet behaaglyk ſou ſijn, en daarom liet de Koning hen toe daar omtrent te arbeyden, uyt vreeſe van hen door een weygeringe verdrietig te maken; maar ſijn gunſteling ſchreef om haar te beweegen indien hy gekoſt hadde, daar niet van te ſpreeken; maar het Synode geloofde nog hem nog de andere die van ſijn meeninge waren, nog ook de Gedeputeerden, die Sully gewonnen hadde. Het ontſloeg la Noüe en du Cros, met een groote overvloed van dankſeggingen en pryſinge: na het welke het alleenig twee perſoonen nomineerde; hoewel het Brevet hen uytdrukkelyk verband een nominatie van zes perſoonen te maken. De reden of voorwendinge hier van is geweeſt dat de magten die de Gedeputeerde van wegen hunne Provincien hadden by gebragt, hen niet toelieten dat getal te boven te gaan. Maar om te betuygen datmen den Koning niet ſogt te vergrammen, door deſe weygeringe van ſijn intentie te volgen, verſogt men van hem, een Generale vergaderinge te willen toelaten; om aldaar over te leggen, of men voor het toekomende een getal van ſes nomineeren ſoude; gelyk de Koning begeerde: en ondertuſſchen deſe twe Gedeputeerden voor goet te keuren, ſo als die van het Synode genomineert waren. Deſe waren Villarnoul en Mirande, luyden van groote agtinge onder de Gereformeerde, en een grooten yver voor de gemeene welſtandt.

Het Synode nomineert alleen twee Generale Gedeputeerden.

Het verbodt van andere dingen, als van de diſcipline te handelen, verhinderde het Synode evenwel niet verſcheydene zaken die de welſtandt van de Kerk aangingen te examineeren, en die onder den naam, van inſtructien, aan de Gedeputeerde te geven, als mede voor Artykelen met dewelke zy hunne lyſten en regiſters moſten belaſten, doorgingen. De verloſſinge van eenige gevangenen, diemen tot Parys en elders ter oorzaak van de Religie vaſt geſet hadde: het vervolgen van het opſtellen der Kerken, van welke de dienſt tot nog toe was verhindert of bediſputeert: het naturalizeeren der Gereformeerde, die de vervolginge in het Marquiſaat van Saleuce ontvlugt waren: de beſorging om de ongebondentheyt der Monnikken in te toomen, die nu en dan al eenige oproerige parten aanſtelden, gelyk dezelve nog onlangs tot Alençon hadden gedaan, alwaar een Capucyn vuyle en ſchendige paſquillen had aangeſlagen; en tot Rochefoucaud, alwaar de Carmeliten de Gereformeerde ook verſcheydene beledigingen hadde toegebragt: de zaak van een ſeekeren Maſcla, die een ſwaar Proces ter oorſaak

Saken op het Synode verhandelt.

van

van de Begraafnis van ſijn Moeder hadde, dat hem albereets ſeven of agt duyſent guldens hadde gekoſt: de vreemde Leeraars die brieven van Naturalizatie verzogten: de Evocatie welke men tot nadeel der Kameren toeſtondt, in weerwil van de Reglementen die over die zelve ſaak, voor heen toegeſegt waren; deze dingen ſegge ik waaren de voornaamſte ſaken, met welke men de nieuwe Gedeputeerde belaſte, men recommandeerde hen voornamentlyk de Exemptie der Dienaren, van dewelke men albereets opene brieven hadde verkreegen, dewelke het Hof des Aides hadde beveſtigt.

Voor de reſt in de zaken der Gedeputeerden, en hun inſtructien liet het Synode de Gedeputeerde van het lighaam der Stadt Rochelle toe hunne Deliberatien te aſſiſteeren, om dat het een Polityke zaak was, en la Rochelle de rang hield van een Provincie in de vergaderingen, in welke men ſaken van deze natuere verhandelde. Vorders dit Synode genoot de vryheyt die de andere, ten opſigt der Vreemdelingen hadden genoten. Het ontfing brieven van Proteſtantſche Vorſten en Univerſiteyten; en men hadde Dienaars of Aſſiſtenten van het Synode of van de Kerken, daar toe verſogte leden, die egter geen natuurlyke Franſchen waren. Maar Rochel gaf eenig miſnoegen aan het Hof; door het verſoek dat ſy dede om Malwin Schots dienaar. Hy was in Engelandt in de gevangenis, ter oorſaak van eenige redenen en ſchriften, daar hy over beſchuldigt wierdt, en die den Koning Jacob en ſijn Raad een weynig te na ſpraaken. Deze Prins om ſig van hem te ontſlaan, ſtondt hem die van Rochelle toe; met een expreſſe verklaaring dat hy hem ſijn vryheyd niet gaf als op conditie dat hy ſijn landen verlaten zou, en zyn dienſt in Vrankryk vervolgen. Invoegen het een ſlag van een gelukkig banniſſement was daar Malwin niet qualyk by toe gekomen ſou hebben. Primroſe, mede een vreemt Dienaar in de Kerk van Bourdeaux ontdekte dit geheym aan den Koning, om daar door te ligter de gelegentheyt te krygen, om zelve in die voordeelige poſt te geraken. Hy konde met zeekerheyt van die zaak ſpreeken, om dat hy ſelve den brief van Rochel aan den Koning van Engeland gebragt, en de antwoort daar op ontfangen hadde. Alzoo begoſt byſonder belang de partye te verdeelen, en de eerſaamſte lieden lieten ſig tot ſodanige kleyne trouweloosheyt tegens de algemeene ſaak, vervoeren, om te beter hun eygen naad te nayen. De Koning vandt twee ſaken, in het verſoeken van de Rochelloyſen van Malwin: de maniere, om dat zy dit beroep gedaan hadden, ſonder den Koning daar in te kennen: de Perſoon ſelve, om dat een man, die in Engelandt gevangen is, om de Regeeringe te hebben beledigt, niet ſeer dienſtig voor Vrankryk ſcheen te ſijn, alwaar de beſteltheyt der geeſten Perſoonen van ſoodanige natuere, en dat tot Rochel nog minder als elders, konde verdragen, ter oorzaak van de liefde tot de vryheyt, die dezelve Plaats al wat meer toegaf, als de Staatskunde der Monarchen wilde toelaten. Sully ſchreef aan die van Rochel datze zouden komen en ſig verſchoonen, indienze t'onregt beſchuldigt wierden; of om vergiffenis af te bidden, indien zy ſchuldig waren. Maar de zaak bleef daar by, ſonder andere quade gevolgen te hebben.

Vreemde Miniſters.

Malwin tot Rochelle beroepen.

Ondertuſſchen was Chamier aan het Hof en bleef aan het Hof daar het Synode hem hadde geſonden, om de Nominatie van Villarnoul en de Mirande, nevens de Remonſtrantien van de vergaderinge, over de Dependentie van deze zaak, den Koning voor te dragen. Na ſes maanden aldaar gewagt te hebben; hadde hy nog de eer niet konnen verkrygen van den Koning te ſpreeken. Syn Perſoon was aldaar niet zeer aangenaam, om dat hy een van die ſotte van het Synode, of Synodale ſotten was, die de Koning niet zeer beminde; van die harde koppen die niet te verſetten ſijn; en van deze harten die geen toegang voor vreze of hoope, de twee grootſte werk-raderen van het Hof, hebben. Hy was miſſchien alzoo weynig by den Heer Cotton geſien, met den welken hy eertyds tot Nimes een conferentie gehad hadde, van welke een ieder ſig de overwinninge, gelyk gemeenlyk gebeurt, aanmatigde. De waarheyd is dat de Jeſuyt de toehoorders door welſpreekende digreſſien had geweeten te verbyſteren, die ieder oogenblik de ſtoffe van het diſpuyt uyt het geſigt deeden verdwynen, en dat Chamier vaſter en beter onderweſen, den Jeſuyt door ſijn bewys-redenen geparſt hadde om de buyten ſprongen te maken. Deze zelve die het leeven van dezen Jeſuyt geſchreven hebben, zeggen daar genoeg van om te kennen te geven, dat de droogheyd van Chamier dezen hun Helt, op den oven ſou gezet hebben, indien hy de ſlagen door welſpreekende by-praatjes, ſonder te pas te komen, niet had geweeten te pareeren. Maar de affairen die Chamier tot ſijn laſt hadde recommandeerden hem nog vry min-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1607. der als fijn perfoon felve. De Koning wilde de nominatie niet aannemen die het Synode gemaakt hadde, om dat de zelve niet ging na de forme in het Brevet voorgefchreven. Daar waren twee faken die de Raad eenpariglyk mishaagden, van welke evenwel de een of den ander moft toegeftaan werden. Of men moft deze twee Gedeputeerden aannemen, die het Synode aanbood, het welke evenwel niet feer over een komende fcheen, na dat de Koning foo uytdrukkelyk verklaart hadde, dat deze forme van nominatie hem niet aanftond: of men moft een Generale Vergaderinge toeftaan; als de eenigfte middel, om dit quaat te helpen; en de Raad gaf foodanige permiffen noyt van goeder harten. Men fou het miffchien Chamier aldaar wel hebben gezogt met wagten foo moede te maken, dat hy de partye fou laten varen: maar het viel niet gemakkelyk hem foo fonder eenige voldoening heenen te zenden; om dat de Gereformeerde, alftoen niemand hebbende, om op hun faken te agten, dezelve van dag tot dag fouden verargeren. La Noüe en Cros konden daar omtrent niet vaceeren, om dat zy, door het Synode van hun dienft ontflagen waren; Villarnoul en Mirande konden niet, om dat hen de Koning niet hadde willen aannemen; en alzoo bleeven de klagten der Gereformeerde onbeantwoord; en het quaad dat een vaardige hulp-

De Koning weygert de nominatie der Gedeputeerden.

1608. middel vereyfchte, kreeg het niet. Alles dan overgelegt fijnde, hadde men liever hen toe te laten een vergadering te houden; maar men verfelde die met foo veel limitatien, dat fy daar weynig voordeels by zagen. Men fchreef hen voor van wat faken fy fouden handelen: men liet de plaats in hun verkiefinge niet, en gaf hen Sully tot een verfpieder. Gergeau wierdt gekofen, tot gemak van defen Heer, om dat die Plaats hem toebehoorde, en hy het huys, daar hy den naam van voerde daar digt by hadde.

Laat een algemeene Vergaderinge tot Gergeau toe.

Sully fufpect by de Gereformeerde.

Hy wierd aldaar ontfangen gelyk een man die eenig belang aan de Relige nam, maar fulk een egter, die daar quam handelen van wegen den Koning. Men hadde zelfs groot vermoeden dat hy van Religie fou foeken te veranderen, en hadde plaats tot dat geloof door een byzonder beleyd van fijn handel gegeven. De Koning hadde hem een van fijn baftaart dogters voor fijn Soon aangeboden, behoudens dat zy beyde Catholyk fouden werden: en hy had Sully verbonden om t' famenfpraak met Cotton te houden, dewelke zedert hy aan het Hof was geweeft, de qualiteyt van bekeerder met den Cardinaal de Perron gedeelt hadde. Men fag by na niemand van deze conferentien te rugge komen, om datfe gemeenlyk aangenomen wierden, door defe, die niet anders als een dekmantel om te veranderen zogten. Evenwel 't zy dat het een gemaakt werk tuffchen den Koning en Sully, of dat het ernft was, Sully weygerde den rok om te hangen maar liet het fijn Soon doen, indien het hem beliefde. De Koning hem aandringende om fijn Soon daar toe te verbinden, wilde hy hem fulks niet beveelen, maar verklaarde hem dat aan fijn eygene verkiefinge te laten, van het welke de Koning liet blyken ten beften niet voldaan te fijn.

Ik zou u niet konnen verfekeren of al dat werk al iets anders als een Comedie was, diemen Sully dede fpeelen, om fijn agting weer onder de Gereformeerde te herftellen; die hem by na voor geen man van hun partye erkenden. Inderdaat, daar is weynig fchynbaarheyd, dat Sully in ernft fou geweygert hebben naar te komen, het gene hem den Koning voorftelde, om tot een Alliantie te komen daar veel Princen van Europa fig mede verheerlykt fouden hebben geagt. Het was ook niet ongemakkelyker voor hem volgens de accommodementen en toegevingen, die hy den Koning ingeboefemt hadde, voor fig zelven een Religie op zyn eygen handt op te regten; fijnde die tot fekere algemeene Regulen gebragt; als die een ander in te prenten, of te geloven, dat hy fonder fonde te begaan, fijn Soon fou Autorifeeren en toelaten Catholyk te werden. 't Sy hoe 't fy, men duyd hem in fijn memorien defe weygeringe tot groote eer: alwaar men ook verhaalt dat de Koning hem fou hebben verweeten, dat hy de Hugenotten meer beminde als hem; om dat ter felver tydt, als hy fijn Alliantie verwierp, hy handelde om fijn Soon aan de Gravinne de Saux Nigte van de Lesdiguiere te Houwelyken: maar dit verwyt heeft wel de gedaante van een Raillerye. Men wift feer wel aan het Hof, dat nog Lesdiguiere, nog fijn kinderen, niet van de hardfte in het ftuk van de Religie waren, en de Jefuyt Catton hadde daar meer kennis van als yemandt: maar al deze intrigue diende alleenlyk om de menfchen wys te maken dat Sully niet feer Religieux was: en de vergadering van Gergeau tracteerde hem, als of hy Catholyk was geweeft. Du Pleffis hadde al goede berigten en memorien, daar van aldaar gefonden, die ook wel gevolgt wierden.

Maar Sully liet niet den Koning in de vergaderinge dienft te doen; hoewel zy aldaar de

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

de qualiteyt van Envoye, of Commissaris niet wilde aannemen. Daar waren seven of agt Artykelen van belang, die bekommernis maakten en de vergadering lange souden hebben konnen ophouden, daar de Koning weynig mede gedient was. Het voornaamste raakten de Plaatsen van verseekeringe. Daar waren eenige die den een of den anderen Catholyken Heer toebehoorden, of door erfenisse of andersints in hun handen waren gevallen. Deze Heeren stelden daar Catholyke Gouverneurs in. De Gereformeerde hadden albereets Caumont op deze wyze verlooven, en stonden nu op het poinct om insgelyks Montandre en Taitas te verliezen, vreesende alzoo datze metter tyd meer van hun Plaatsen quyt zouden geraken. En dat des te meerder, om dat de bekeeringe nu in de mode begost te veranderen, en veel Heeren maar kleynen yver, in de Religie toonden. Daar waaren zelfs eenige die, hebbende al lange een dekmantel gesogt om te veranderen, eyndelyk die van een onvoorsiene conferentie by het hooft namen, welke de Jesuyt Cotton met Gigord, Prediker van eenige agtinge, belegt hadde. Hy vandt hem aan het Hof, en kreeg hem in tegenwoordigheyt van eenige qualyk bestelde menschen tot een dispuyt, van het welke de Jesuyt en die van sijn aanhang niet nalieten de onderlaag den Dienaar toe te schryven; te meer om datse afgebrooken wierd sonder weder aangevangen te werden; om dat de Dienaar in zulk een tumultueus dispuyt niet weder treden wilde, in het welke die geene die de meeste woorden voerden, en het grootste gerugt maakte, het meeste gelyk gegeven wierdt; en daar de quade Gereformeerde niet nalieten sig van te dienen, om hun verandering een schyn te geven; men beschuldigde hem, dat hy sijn swakheyt erkende, en sig overwonnen beleedt. Dit was genoeg om Castelnau en eenige anderen te bewegen, om het gene zy langen inden sin hadden gehad, sig aan de Roomsche kand te begeven. Maar Gigord bleef egter niet stom op het subject van de Acten van deze conferentie, die de vrienden der Jesuyten niet lieten te verbreyden: maar deze die hun reden hadden te geloven, dat hy sijn saak qualyk hadde voorgestaan, lieten sig aan sijn verantwoording weynig gelegen sijn, sulk spel speeldemen soo dikmaals aan het Hof, dat de Gereformeerde reden hadden, sig van al de Heeren van hun Godtsdienst te wantrouwen, en voornamelyk van deze die eenige Plaatsen hadden; diemen voornamelyk sogt te corrumpeeren. Sully dan siende dat deze affaire en andere die van eenig gevolg waren, plaats aan veel lange Contestatien konden geven, schreef daar over aan den Koning, dat het goedt zou zyn inde plaatsen van dese natuere Gereformeerde Gouverneurs te stellen; die of vrienden of verwanten van den Heer waren. Het welke een bequaam Expedient was om de ombragien en nabedenkens van beyde syden te benemen. Omtrent de andere Artykelen was hy van beraadt, of hem een partye toe te staan of toe te laten, dat zy deselve op het schrift en de lyste met welke sy hun Gedeputeerden stonden te belasten, souden stellen. De Koning hield sig aan het laatste middel, om dat hy met de vergadering niet over nietige saken wilde handelen, en om dat hebbende dezelve niet toegelaten, als om de Nominatie van Generale Gedeputeerdens te maken, hy niet wilde datmen aldaar van andere saken handelen sou. Hy wilde dat na het maken van de Nominatie dezelve aanstondts weder scheyden sou. Ondertusschen de antwoort die hy aan Sully gaf, was seer believende voor de Gereformeerde: hy verseekerde hem van sijn bescherminge, en erkende dat zy het selfde door hun dienst verdient hadden.

Verrigtinge van de Vergaderinge.

Plaatsen voor de Gereformeerde verlooren.

Conferentien en vergaderingen van Religie.

De vergaderinge dan, voegde sig na des Konings wille; sy nomineerde ses Persoonen, van welke Villarnoul en Mirande twee waren, en sandt haar Nominatie den Koning, met seer eerbiedige brieven toe. De Koning liet blyken, dat hy liever gewilt hadde, datmen hem Gedeputeerde gesonden hadde; om hem de Nominatie die de vergadering gemaakt hadde, te brengen, als sulks met een simpel schryven te doen. Maar hy nam deze misslag ten besten; dog dede egter weten, dat hy de twee Persoonen die hy verkiesen sou, niet te kennen sou geven, voor dat de vergaderinge gescheyden sou zyn. Na dat deselve dan gehoorsaamt hadde, verkoos hy Villarnoul en Mirande, welke het Synode van la Rochelle, hem voor heen hadde aangeboden, en dede alsoo sien, dat de weygeringe die hy het voorledene Jaar, van hun Persoonen hadde gedaan, geensints uyt eenige afkeer van hun Persoonen voort quam, maar om dat de Formaliteyten van hun verkiesinge hem niet aangenaam waren geweest.

De vergaderinge voegt sig na des Konings believen.

De Geestelykheyt vergaderde ook van dit jaar tot Parys; en haar Gedeputeerden vernieuwden by den Koning hun gewoone klagten tegens het Concordat en de Pensioenen der Kerken. Het geen men het aanmerkelykst most agten, was, dat Fremiot

Vergadering der Geestelykheyt.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1608. Aarts-bisschop van Bourges het woord voerende, de Kerk vertoonde en voorstelde in een staat die deernis souden hebben konnen verwekken. Evenwel de staat en praal, met welke zy voor den Koning verscheenen, quam gantsch weynig met dese ellendige verbeelding over een. Behalven een lang en talryk gevolg van Bisschoppen, met welke sy verzelt was, en welkers gelaat gantsch niet armelyk was, haddemen daar nog vyf Cardinalen in dit gezelschap; en deze pompeuse deputatie was veel eer het verbeeltsel van een uytstekende weereldsche voorspoet, als die van een neerslagtige Kerk, door groote tegenheden neder geworpen.

Standvastige antwoord van den Koning, en verwerpen van een belofte, door sijn Procureurs in de saak van sijn absolutie gedaan.

De instantien die de Geestelykheyd weder deze maal, tot het publiceeren van het Concilie van Trenten dede, wierden niet zeer wel aangenomen. De Koning antwoorde met meerder standvastigheyd als hy nog oyt gedaan hadde, en om datmen voortbragt de belofte, die sijn besorgers toen ter tyd, in sijnen naam zouden hebben gedaan, om de absolutie van den Paus te verkrygen, maakte hy geen swarigheyd het selfde te loochenen; hy beklaagde sig, dat sy dat hadden belooft, sonder hem daar kennis van te geven, en zeyde dat deze publicatie de weg voor sijn afgunstigers sou openen, om hem by gevolge de inquisitie op te dringen. En gaf vorders te kennen, dat indien François den I. Hendrik de II. en Carel de IX. die sulke solemneele Tractaten als hy met de Gereformeerde niet hadden gehad, en die van de selve soo groote diensten niet ontfangen hadden, dat Concilie niet hadden geapprobeert, hy sulks nog veel minder behoefde te doen, uyt vreeze van de onlusten weder in sijn Ryk wakker te maken. Dit was soo een slag van vertroosting voor de Gereformeerde, voor het ongenoegen, datze van dit jaar hadden gehad, te sien de opvoeding van den Dauphyn in handen van den Vader Cotton gestelt, om datze de verzekeringe van den Koning wegens sijn goede wille hadde konnen stellen, tegens de vreeze van hem t' eeniger tyd een Prins te sien opvolgen, die sijnde soo jong nog in sulke quade handen gevallen, hen inder daat niet zeer gunstig stond te sijn.

De Jesuyt Cotton opvader van den Dauphin.

Maar daar was nog al iets anders te doen, wegens het welke de Koning de keur aan de Geestelykheyd gaf. Dit Ryke lighaam hadde hem aan geweest; om een fond te stellen, uyt de welke men pensioenen sou konnen trekken voor de Gereformeerde dienaars diemen van Religie sou doen veranderen; en om datmen hen alstoen weynig gagie gaf, soo twyfelde de Geestelykheyd, welkers overheerschende passie het interest is, niet; of makende de conditie van die veranderden beter, men daarom meer andere tot afval verlokken sou. Maar de Koning, die met deze belastinge, liever de beurse van de Geestelykheyd sijn spaarkist wilde belast hebben, dede door den Paus een Brevet aan de Geestelyke schryven, door welke sy aangemaand wierden dien Fond op te regten. Dit Brevet wierd, door den Cardinaal de Joyeuse de vergaderinge aangeboden; deze besloot dan een Fond van 30 duysend ponden jaarlyksche Renten op te regten, uyt welke men de pensioenen voor de dienaars alleenig trekken sou, en maakte een Reglement, het welke uyt deze vergeldinge uytsloot alle die gene die geen dienaars des woorts of professooren waren geweest, ook al die geene die zedert den 6. van Augustus de Reformatie hebbende aangenomen, wederom tot het Catholyke geloof souden komen. Men verband meede door het zelsde Reglement, die geene die dit pensioen souden genieten, alle jaren aan de Agenten van de Geestelykheyd, attestatie van hun goed leven te vertoonen, en men bestelde de manier op welke de sommen die hen toegelegt waren, souden betaalt werden. Deze somme was niet zeer groot; egter heeft de Geestelykheyd nog noyt soo veel veroveringe op de Gereformeerde gehad, om die geheel van doen te hebben; en eenige jaren daar na heeft men op deze Fonds, van de welke het meeste gedeelte onnut was, de gagien van sekere missionraisen, Leeken, die de Gereformeerde duysend quellingen en moeyelykheden toebragten; en de vergeldinge van eenige lieden, wiens werk het was, om het slegte Volksken tot het afvallen van de Religie te brengen; gebragt.

Fond voor de Leeraren die van Religie veranderen.

Tractaat met de Morisquen in S, angien vervolgt.

Geduerende dezen tyd vervolgde de Spaanschen Raad de Morisquen; 't sy dat sulks quam uyt de eygene beweginge van den Raad, of 't zy dat zulks het uytwerksel was van het advys dat Taxis had gegeven. Deze arme luyden boden aan, sig onder den Koning van Vrankryk te stellen, indien de Koning hen onder sijn bescherminge wilde nemen.

Word gebrooken door de fijne Catholyken.

Maar desen Prins sig op sulk een ligt en ongeloovig Volk niet willende vertrouwen, hield sig te vreeden, met naar de plaatsen te senden, om te vernemen watmen van soo een voorslag te verwagten hadde. Syn Envoyé daar toe, was Panissaut, Gascons Gereformeert Edelman. Hy quam aldaar in de kleedinge van een Cordelier, met een Obedientie,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

dientie, die een Gardiaan van ſeker huys van deze ordere hem hadde gegeven. Hy handelde ſoo gelukkiglyk, datmen daar eenige merkelyke vrugt ſou hebben konnen uyt verhoopt hebben; indien men hem had laten begaan; maar de fijne Catholyken gaven den Koning te verſtaan, dat hy hen de Gereformeerde leere hadde ingeblaſen, het welke miſſchien wel ſou hebben konnen waar ſijn, en egter niet gelaten, ſijn nuttigheyt toe te brengen; om dat deze leere, de Mahometanen het pretext van de afkeer, die de Roomſche Godts-dienſt den ſelven, tegens het Chriſtendom maakt, wegneemt. Invoegen Paniſſaut hen Chriſtenen en goede François ſou hebben konnen maken: maar deſe yver van de Catholyken vandt geradener datſe Mahumetanen bleven, als datſe Hugenoten wierden. Paniſſaut wierd dan weder te rugge ontbooden; en men ſtelde eenen Claverie, een Catholyks Edelman van het ſelfde landt in ſijn plaats; maar gelyk als hy op heel andere gronden, die de Moriſquen geenſints konden inſchikken, handelde, ſoo hadde ook deze handelinge geen goedt gevolg.

Leſdiguiere verkreeg dit jaar den Marſchalks ſtaf. Hy hadde wel genoeg gedient om ſig die waardig te maken; maar men gaf die minder aan ſijn verdienſte, als tot dien eynde om hem de ongenoegten, die hem het Hof hadde aangedaan, te doen vergeeten.

Leſdiguieres wordt Marſchalk van Vrankryk.

Ondertuſſchen ſliep de Spaanſche factie niet: maar om eenige troublen in Vrankryk te verwekken, ſayde verdeeltheden aan alle kanten. Des Konings huysgeſin was in een groote verwarringe. De Koning en Koninginne leefden ſeer qualyk met malkanderen. Deze Princeſſe quelde hem geduериglyk, en het geen het quaadſte en vreemſte van allen was, zy hield het met de Spaanſche, van welke vyf of ſes Italianen, die zy in haren dienſt hadde, de belangen by haar niet lieten t' onderſteunen. Men hadde haar het Houwelyk van den Dauphin met de Infante van Spangie, en dat van eene der Dogteren van Vrankryk met den Infant, als een middel waar door de opvolginge op haar erven ſou vaſt gemaakt werden; voorgeſlagen om haar te beter in dit project in te drayen, verbitterden ſy haar Geeſt, met geduerige laſteringen, tegens den Koning; en maakten haar wys, dat hy ſig van haar ſogt te ontſlaan; na het welke de verzoekinge van de Marquiſe de Verneuil en de Houwelyks-beloften dieze van den Koning ontfangen hadde, konde doen vrezen, dat zy mogt ſoeken een van haar kinderen op den Throon te doen ſtygen, tot nadeel van die van de Koninginne. Deze verbittertheden gingen ſoo verre, dat Conchini en ſijn Vrouw ſelve in hun kamer, het gene de Koninginne zou eeten, moſten gereet maken; gelyk of zy reden hadde te vrezen, datmen haar ſou tragten te vergeeven. Sulli riedt den Koning menigmaal, om den loop van deze onorders te ſtuyten, deze ſchadelyke Geeſten naar Italie, en de Marquiſe de Verneul met haar Broeder naar Engelandt te ſenden, op dat de Koningin hebbende geen meer naarbedenken, nog quade Raden by ſig, te ligter, om met den Koning in ruſt en vrede te leven, mogt bewoogen werden.

1609. Huyſlyke moeyelykheden des Konings.

Maar deze Prins konnende nog ſijn beminde van hem laten gaan, nog de Koninginne, met haar vertrouwde te verſenden ſpyt aan doen, terwyl ſy dagelyks haar mede-vryerſche voor de oogen hadde, maakte het quaat door ſijn onberadentheyt te erger, en gaf dagelyks nieuw gelegentheyt van geſchil aan de Koninginne. Aan de andere zyde konde hy de voorgeſlagene Houwelyken niet inſchikken, als van het welke het bewerp met zyn deſſeynen niet over een quam. Het was onmooglyk de Alliantie van een Huys te ſoeken, het welke hy voor hadde t' onder te brengen. Aan de andere ſijde ſcheenen de intentie van den Spaanſchen Raad niet opregt in deze voorſlagen te ſijn; om dat een van de Conditie was den Oorlog den Proteſtanten aan te doen; het welke de Koning wel ſag, dat ſig op twee ſaken uytſtrekte, van welke Spangie het gantſche genot ſou hebben gehadt, en hy al de ſchade moeten dragen. d' Eene was met de Proteſtantſche Vorſten buyten Vrankryk te breken; en de andere om de Borgerlyke Oorlogen in ſijn Ryk weder te vernieuwen. De Koning ſogt het eene nog het ander: en om ſijn onderdanen van ſijn goede Intentie te verſeekeren, beloofde hy menigmaal, dat hy ſijne kinderen ſulk een goede onderwyſinge ſou laten, dat zy ſig wel ſouden wagten de voorige verdeeltheeden weder op te halen, en de Gereformeerde te dwingen, om een vreemt beſcherm-heer te ſoeken. Hy wilde hen voor een voorname Maxime en grondtregel in prenten, hun onderdanen noyt in een ſtaat te ſtellen, in welke ſy een middelaar by hun Prins van noden ſouden hebben: een Maxime die in het algemeen nut zou ſijn, om het volk tot den hoogſten trap van hun geluk te brengen, en het Koninglyk geſag vaſt te ſtellen. Het is het bewys van het geluk eens volks, datze niet van noden hebben, tot de agting van een middelaar toevlugt te nemen, op dat

de

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1609. de weldaden van den Koning tot op hen mogen afdaalen, en noyt was een Koning magtiger, als wanneerder niemand is, die de eer van ſijn weldaden, en de erkenteniſſe van het Volk met hem deeld.

Verſcheydene ſentimenten over het Houwelyk met Spangie.

Daar waren veele Catholyken in het Koningryk, die mede een grooten afkeer van deſe Houwelyken hadden; voornamentlyk de Princen, en deze die vreesden, dat een Spaanſche Koninginne een deſpotyke en eygentwilige magt met haar in Vrankryk mogt komen te brengen, uyt welke al de ſtaats-regulen van dat Volk op geformeert ſijn. Sy geloofden dat al de magt der grooten, en de vryheyd van het Volk, beeter ſou bewaart werden geduerende een Buyten-Landſchen Oorlog, als gedurende een ſtille ruſt die aan den Raad een gunſtige gelegentheyd zou verſchaffen, die geene die een weynig te veel aanhangs en credyt hadden, te vernederen, en zy zagen wel dat de Koning met groote ſchreden, naar deſen trap van gezag poogde, dewelke aan de Onderdanen geen deel overlaat, als te gehoorſamen zonder tegen ſpreken. Maar daar waren wel andere, voornamentlyk die nog de Ligue in het hooft hadden, die geloofden dat de grootheyd van het Huys van Ooſtenryk, en de zegenpraal van de Catholyke Religie op een pas gingen: dat eyndelyk Vrankryk deel hebben zou aan het een en het ander. De alliantie met Spangie was haar nodig, en het was haar eygen belang, ſig zelven, door een goede intelligentie met dit magtig Huys, op de been te houden, latende de reſt van Europa tot haar verdoen. Invoegen dat, door yver tot hun Godsdienſt, zy ſig tegens de glorye van hun Vaderland gingen ſtellen, en niets verſuymden om den Koning met ſijn Gereformeerden weder aan malkander te helpen. Men diende ſig hier toe dagelyks van nieuwe liſtigheden. Men zayde langs de Straten tot Rochelle oproerige brieven en ſchriften, die het Volk niet weynig allarmeerden; gelyk of de Koning vaardig ſtond hen den Oorlog te verklaaren, en de werkinge dieſe deden was datmen ſig aldaar ſpoeyde met de fortificatien op te maken en ſig tegens een overval in ſtaat te ſtellen, ter zelver tyd, dede men den Koning valſche brieven in handen vallen, in welke men de onderneminge der Rochelloyſen ſeer wiſtop te pronken, om hem daar door aan deſelve eenig teken van misnoegen te doen tonen.

Liſten om den Borgerlyken Oorlog te vernieuwen.

Magt der Jeſuyten.

Ondertuſſchen de Jeſuyten, gewoon Europa geduerig in beroerte te ſtellen, lieten niets na, om in Vrankryk alles in onordere te brengen. Daar waren in het Hof die des Konings lydſaamheyd, met een ongemeene ſtoutigheyd misbruykten. De Jeſuyt Cotton wierd overtuygt, de geheymen, die hem de Koning in biegt hadde geopenbaart, in het ligt gebragt te hebben; maar men maakte het gelaat, nog dat te weten, nog dat te geloven. De Jeſuyt Goutier was een driftig en hevig man, die niets als troublen en brouilleryen zogt. Ignatius Armand was arg en loos, en des te gevaarlyker, als ſijn intrigues door den dekmantel van zedigheyd en eenvoudigheyd bedekt waren, hun ondernemingen gaven den Koning een groote bitterheyd in ſijn gemoet, die moeyte genoeg hadde die te verbergen. Maar hy hadde ſig voorgeſtelt, hen door weldaden tam te maken, en alzoo ten minſten te verhinderen, datze iets tegens ſijn leven mogten ondernemen; terwyl zy geduериglyk in hoop van nieuwe gunſten waren. Invoegen hy hen by na niets ontzeyde, van het gene zy de ſtoutigheyd hadden hem af te vergen: hy hadde hen in Bearn, in weerwil van de Staaten en Gedeputeerde van de Provincie vaſt geſteld, hoewel dat deze hunne vaſtgeſtellinge ſtrydig met ſijn dienſt ſoude ſijn, doende mede een arreſt van het Parlement van Pau gelden, dat in het jaar 1598. gegeven was, het welke verbood hen aldaar te ontfangen. Het aanhouden van den Biſſchop van Oleron quam al deze vertoogingen te boven, en men zand hem de Jeſuyten met een Edict toe, dat hen alleenlyk ordonneerde, ſig de wetten van het Land te onderwerpen en de Kerkelyke tugt van de andere Geeſtelyken onderdanig te ſijn. Conditien die men ſig wel verſeekeren mogt, dat zy niet ſouden na komen, als tot datſe magtig genoeg waren, om daar van te diſpenſeeren. In dit jaar regteden ſy tot Parys een Novitiaat op, en begoſten hun Collegie tot Clermont te bouwen.

Vaſtgeſtelt in Bearn.

Schriften beantwoord.

Ondertuſſchen examineerde men de ſchriften en lyſten van de laatſte vergaderinge: men ſtond toe het wegnemen van eenige plegtigheden, die de Catholyken hadden aangeſtelt, ter gedagteniſſe van de goede ſucceſſen, dieze tegens de Gereformeerden hadden gehad: gelyk mede het Feeſt het welke men tot Chartres aan onze Vrouwe de la Breche hadde toegewyd; ter oorſaak van een gepretendeerde verſchyninge, van de gelukzalige Maget, dewelke la Breche tegens de Gereformeerde, die in het jaar 1568. die plaats belegert hadden, beſchermt hadde. De proceſſie van Druex, dewelke men aldaar jaarlyks hield, op den dag wanneer de Hartog van Guiſe den ſlag tegens den

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

9. Boek 1609.

Prince van Condé gewonnen hadde; en diemen tot Thoulouſe onderhield, ter oorſaak van eenigen anderen gelukkigen uytſlag van de voorgaande Oorlogen. Men ſtond toe, dat in de geſchillen der Juriſdictien, de Kamers door hun eygene competentie ſouden geoordeelt werden. Men verbood de Koninglyke Regters van Bretagne, van de Gereformeerde, die voor hen betrokken waren, te exigeeren een renunciate van de beneficie van het Edict, het welke hen toeſtond, te appelleeren van de ſententien van deſe Regters, aan de Kamers van het Edict, of aan den grooten Raad. Men beloofde dat het aanſtellen van de Ampten van Aſſeſſor tot de enqueſten, in al de Koninglyke Regt-banken, het welke een vond van Sully was, om gelt te krygen, niet ſou derogeeren aan de privilegie dat het Edict hen toeſtond, namentlyk in zekere voorvallen een Gereformeert Adjunct te nemen. En men beloofde als natuurlyke Françoyſen, al de inwoonders van het Marquiſaat van Saleuces, die ſig in Vrankryk ter woon zouden komen nederſetten, ſoo Gereformeerde als Catholyken, te handelen.

Synode tot S. Maixant.

Men hield een Nationaal Synode digt by Maixant, in het welke by na niets verhandeld wierd, als zaken de diſcipline aangaande. Onder andere zaken ſtondmen aldaar de verminkte Soldaten toe, zeeker onderſtand, dat de Koning tot hun onderhoud hadde gefondeert, te genieten, en om dat deze die daar het genot van hadden, gehouden waren, het teken van een Kruys op hun mantel te dragen, wierd hen verklaart, datze dit teken wel mogten dragen, zonder quetſinge van hun conſcientie. Men merkte ook aan in dit Synode, dat Sully zulke quade aſſignatien, voor de Gereformeerde wegens de betalinge der ſommen, die de Koning hen voor het jaar 1605. en 1606. moſt doen, hadde geaſſigneert, dat alles by na zonder waardye was. Maar de voornaamſte zaak daar aldaar van gehandeld wierd, was de zaak van den Antichriſt. Men ontfing aldaar het Boek dat Vignier volgens de aanmaninge van het voorgaande Synode over deze zaak hadde gemaakt; en men beval de onderſoekinge van het zelve aan de Accademie van Saumur, om het zelve vervolgens onder den naam van den Schryver te laten drukken. Dit Boek quam korts daar aan voor den dag, onder den naam van *Theater van den Antichriſt*. Onder de andere effecten die het voortbragt, was, dat het Gontier den Jeſuyt dede prediken, tegens het 31. Artykel van de Geloofs-belydenis der Gereformeerde; het welke hy voor den Koning deden, en dat op ſulk een inſolente en oproerige wyſe, dat de Koning ſelve hem ſtraffelijk daarom over haalde: maar op dat de Catholyken hem niet ſouden beſchuldigen daarom de Gereformeerden te begunſtigen, en hun ſchriften zonder tegenſpreeken te laten doorgaan, verbood hy het zelve te verkopen.

Theather van den Antichriſt.

Inbreuk op de ſigieuriale regten gedaan.

Men zag van dit jaar de eerſte inbreuk op de eerhaftige regten der Gereformeerde Heeren gedaan, door een arreſt van de Kamer van 't Edict van Parys. Dit arreſt mainteneerde tegens een Weduwe van een Heer de Vieille Vigne, aan welke deze regten behoorden, in een zekere Parochie, van welke zy de Patronagie hadde, een Edelman, die dezelve ſig aanmatigd, alleenlyk op dit voorgeven, dat hy de eenigſte Catholyken Edelman in de Parochie was, en dat deze Mevrouwe van de Gereformeerde Godtsdienſt ſijnde, noyt in de Kerk verſcheen. De Advocaat generaal hield de ſaak van de Catholyken ſtaande, en meende datmen deſe Mevrouwe geen ongelyk aan dede, door de ſententie van dewelke ſy Appellante was; om datmen haar niet berooſde van haar regten, *als voor zoo veel het tegenwoordige belangt*; maar dat dezelve weder voor haar bewaard wierden wanneer zy in ſtaat was die weder te aanvaarden. Het arreſt quam over een met de concluſie van het Volks des Konings; en bragt mede, dat het genot van den Catholyken, de Dame nog haar Erfgenamen geen prejuditie toebragt, wanneer zy in de vereyſchte qualiteyt waren, om deze privilegien te genieten; dat is te zeggen, wanneer zy Roomſch Catholyk ſouden ſijn.

Juriſdictien der Kameren.

De Juriſdictien der Kamers Miſparties kreeg mede van dit jaar een aanſtoot; onder voorwendinge datmen deſelve misbruykte. Bordes een Auguſtiner Monnik, en Guiraud, Raads-Heer tot Thoulouſe, wierden aangeklaagt van een moord, van welke de omſtandigheden ſeer hatelyk waren. De Monnik ſogt een vry-plaats in de voornaamſte Steden der Gereformeerde, tot Thonneins, tot Milhau, tot Nimes, en hebbende de Religie aangenomen, verzogt zyn renvoy aan de Kamer Miſpartie van Languedoc. Hy hield ſtaande datmen hem tot Thoulouſe niet wilde betrekken, als ter oorſaak datmen eenige ſentimenten, die niet zeer Catholijk waren, in hem vermerkt hadden; en bragt mede de ordinare waarheyd van dit Parlement by; het welke uit haar wegens

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1609. zyn bekeeringe, niet anders ſou ſoeken, als hem ſonder genade het leven te benemen. Dezaak ſijnde aan den Raad van Staat gebragt, ſoo renvoyeerde de Koning het proces naar het Parlement van Tholouſe. De Gereformeerde beklaagde ſig over deſe inbreuke aan hunne privilegien gedaan; houdende ſtaande dat dit arreſt hen in alle maniere te kort dede: dat indien de Monnik t' onregt beſchuldigt was, zoo was het een verongelyking de kenniſſe van zyn zaak equitabile en billyke Regters te beneemen, om die onverſoenlyke Vyanden in handen te ſtellen; en indien hy ſchuldig ware, ſo was het een verongelyking, de opregtigheyd der Gereformeerde Regters aangedaan, te gelooven dat zy een vervloekelyke moord ſouden willen begunſtigen, en dat onder voorgeven, dat hy hun Religie hadden aangenomen, om beſcherming by hen te vinden. Maar 't ſy dat de misdaat te zeer bekend, en de ſchijnbaarheyd van den Monnik te openbaar was, 't zy dat de Geeſtelykheyt credyts genoeg hadde om het tegens de Gereformeerde over te haalen; hun klagten verhinderden niet, dat het Parlement meeſter in het proces bleef, en de beſchuldigde ſtraffelyk veroordeelde.

Boek tot la Fleche gevonden.

Maar daar viel dit jaar een ſaak voor, die hen over deſe kleyne ongunſten konde vertrooſten, en eenigen luyſter aan hun getrouwigheyd gaf; door het openbaaren van de neyginge die de Catholyken tot de conſpiratien tegens den Staat hadden. Men vand in het Huys van een Inwoonder van La Fleche, een Plaats in welke de Jeſuyten hun voornaam verblyf hadden, by eenen Medor genoemd, die eenige Kinderen van goeden huyſen onderwees, en wiens wooninge digt by een Herberge gelegen was, daar de vier Winden uyt hingen, in een ſtraat die den zelven naam droeg, een Boek wel gebonden en op de ſnee verguld. Het was tot aan de helft toe beſchreeven; van welk ſchrift een goed gedeelte met bloed geſchreeven was, met een groot getal tekens en trekken, mede van bloed. Dit Boek wierd gevonden van een Vrouwe, die het terſtond aan brogt. Maar men moſt in dien tyd niet alles ſien datmen zag, en hoewel de omſtandigheden groot vermoeden tegens deze, die deel aan dit Boek hadden, behoorden te geven, ſo wierd evenwel het onderſoek daar van, niet ſeer verre voortgeſet.

Reden van Jeannin over de vryheyt der gewiſſe.

Ik kan ook niet voor by gaan, dat Jeannin voor heen een gepaſſioneert Liguiſt, maar een Man van een goeden inborſt, en die groot deel aan de zaken hadde, ſijnde naar Holland gezonden, alwaar de Franſche Ambaſſadeurs voor een geruymen tyd, altoos Gereformeerd waren geweeſt; aan de Staten, van wegen den Koning voorſtelde, wat verdraagzaamheyd voor de Catholyken die in die Provintie in een groot getal waren, te willen hebben. Hy dede een zeer ſchoone aanſpraak om de geregtigheyd van deze verdraagzaamheyd te vertoonen; en het ſcheen dat hy ſprak gelyk hy het meende; dewijl men in ſijn memorien, een diergelyke aanſpraak, tot faveur van de Gereformeerde onder Louis den XIII. gevonden heeft. Hy ſeyde dan dat de Catholyken tot den dienſt van den Staat veel geholpen hadden, en dat zelfs in de tyd, datze van de vryheyt van hun Religie berooft waren, van welke ſy nu de herſtelling verſogten door middel van de Vrede: datter geen zoo onverdraaglyke ſlavernye ware als die van de conſcientie: dat de Provincien ſulks door hun eygen voorbeeld getoond hadden, als hebbende de Wapens aangenomen, om ſig van die ſlaverny te bevryden: dat het zelfde in andere Plaatſen van Europa, zelfs in Vrankryk was geſchied, dat het ſcheen dat God het gelukkig ſucces en gevolg van deze Oorlogen hadde toegelaten, om te toonen dat de Religie moet werden onderwezen en overtuygt door beweegingen dewelke van den Heyligen Geeſt voort komen, maar niet met geweld en dwang iemand opgedrongen: dat de Koning door ondervindinge hebbende geleerd, dat de Raad door zyn voorzaten gevolgd, nergens toe hadde gediend, als om het quaad in den Godtsdienſt en den ſtaat te grooter te maken, nu tot zynent arbeyde, om door den Vrede de verbitteringen die uyt de verſcheydentheyd der Religie voortkomen, uyt te bluſſchen: dat hy goede effecten uyt zyn moderatie, omtrent de Gereformeerde Religie, dewelke hy in ſijne ſtaaten hadde toegelaten, getrokken hadde, als meede uyt het doen nakomen van ſijn Edicten, in plaats dat van te vooren men dezelve niet gaf als om die weder te ſchenden: dat hy zig by dien Raad wel hebbende gevonden, hy dezelve ook gaarne zyne Vrienden mede deelde: dat de geünieerde Provincien de Catholyken in hun ſtaat gevonden hadden, wanneer ſig dezelve eerſt formeerden, waar uyt ook volgde, datze die behoorde te verdragen: dat de Souverainen dewelke de twee Religien in hun Land niet gevonden hebben, wel konnen weygeren, deze die aldaar niet aangenomen is, te ontfangen; maar datze evenwel niet wyſlyk zouden doen, daar hard tegen aan te gaan indienſe daar door den ſtaat in gevaar ſouden ſtellen:

dat

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

9. Boek
1609.

dat de geſtrengheyd der Provincien tegen de Catholyken, die zig aldaar bevinden, een gevaarlyk voorbeeld zou ſijn, en elders daar de Gereformeerde de zwakſte zou ſijn nadeel konnen toebrengen: datter niets te vrezen viel al gaf men hen eenige vryheyd; om dat, indienze tot hier-en-toe getrouw, zelfs gedurende den Oorlog, zonder te genieten waren geweeſt, zy zulks nu des te meerder ſouden zyn na dat zy die wederom verkregen zouden hebben.

Hy antwoorde vervolgens op zekere tegenwerpingen, die by na dezelve waren, diemen in Vrankryk tegens het verdragen der Gereformeerde hadde gebruykt, alleen met verandering der namen. Hy ontkende dat de ſtaat der geünieerde Provincien, op de profeſſie van de Gereformeerde Godtsdienſt geveſtigt was; om dat, zeyde hy, de Catholyken ook tot haar vaſtſtellinge geholpen hadden. Hy ontkende ook dat het een middel was om de Catholyken tot het omhelſen van de Gereformeerde Religie te brengen; om dat, zeyde hy, de dwang nergens anders toe dienen zoude, als om hen te volſtandiger te maken; dat de dood zelve hun gelove niet ſoude konnen uytbluſſchen; datze dat als by erfenis en traditie aan hun Kinderen zouden over laten, of datze eerder tot een on-Religie zouden komen te vervallen; maar dat het egter veel beeter ware de Superſtitie als de on-Godtsdienſtigheyd te verdragen. Hy ſeyde op de permiſſie van te mogen vertrekken, diemen hen zou hebben konnen geven, datmen naar regtmatigheyt, luyden die geen quaad gedaan hadden, geen ſlag van een ballingſchap op konde leggen, dewelke hen van al de vermakelykheden en zoetigheden, die de liefde tot ſijn Vaderland mede brengt, t'effens berooft: datze geholpen hadden om het Land te winnen, uyt het welke men hen nu ſou tragten te verdryven. Datmen een eenſaamheyt van den Staat zou maken, dewelke alsnog door grooter inconvenienten gevolgd zouden werden. Hy eyndigde met te verklaren dat hy voor hen de vryigheyd van openbaren Godtsdienſt niet verzogt, maar alleenlyk datmen geen onderzoek op hen deede, wanneer ſy die binnens Huys deden; en hy bood verſekering aan, van voor te komen het quaad dat daar uyt zou mogen ontſtaan te vrezen. Deze negotiatie hadde het gevolg, waer van wy alsnog heden de continuatie ſien. Men ſtond wel den Catholyken geen Edict van vryheyd toe, maar men verdroegze in eenige Provincien zonder hen eenige moeyten aan te doen. Men heeft zelfs in eenige Plaatſen hen hun voordeelen verder ſien uytbreyden alsmen voor hadde hen toe te ſtaan, egter heeft men geen groot geweld getoond om het zelve te verhinderen: en hoewel der geen publyke Wet zy, die hen mainteneert, zoo genietenze evenwel een ruſt, daarmen elders deze aan welke hun Souverainen die by Edicten ſolemneelyk hadden toegeſtaan, van berooft heeft.

Gedurende dezen tyd, verergden de zaken der Moriſquen in Spangien hand over hand; en hen wierd eyndelyk binnen een korten tyd geordonneerd te vertrekken, en nog onder harde condicien, die egter niet wel na gekomen zyn. De Koning beſloot een vryen doortogt door zyn Landen te geven, aan die deſelve begeerde te nemen; en om een dubbel voordeel uyt hun ongeval te trekken, met zyn Ryk te verſterken, ter zelver tyd als hun uyttogt Spangie verſwakte, nodigde hy hen, door een uytdrukkelyk Edict in Vrankryk te komen woonen. Maar de conditien en voorwaarden waren van zo weynig voordeel, datter weynige waren, die ſig aldaar wilden nederſlaan. Deze verbonden hen ſig aan deze zyde de Dordorgne neder te ſlaan; om hen van de Spaanſche Grenſen te verder af te ſonderen; om het Catholyke geloove aan te nemen; en dat op ſtraffe des doods indien zy by het ſelve niet bleven te volharden. Daar zouden miſſchien al eenige gevonden geweeſt ſijn, die het zoete clymaat van Vrankryk voor het branden van Africa zouden gekooſen hebben, indien men hen de voorwaarden wat verdraaglyker voorgeſchreven hadde; en gelyk zy voor het meeſte gedeelte goede Kooplieden, ervaarne Ambagts-luyden en naarſtige Arbeyders waren, ſouden zy den ſtaat door hun kloekheyd groot voordeel hebben konnen toebrengen; behalven dat zy groote rykdommen met ſig bragten, hoewel men hen wel het grootſte gedeelte daar van in Spangie hadde doen laten. Maar in Vrankryk zelve liet men niet na hem op hun doortrekken duyſend geweldenaryen en verongelijkingen aan te doen. Deze die den laſt hadden van hen te geleyden, en hen te ſcheep te beſtellen, mishandelden en beroofden hen, brengende hen zelfs tot groote extremiteyten. De Gedeputeerden die daar de klagten over deden aan het Hof, quamen weder te rugge met een ſchaduwe van voldoeninge, die in enkele rook verdween: de fijne Catholyken meenden hen alles tegens de ongelovige geoorloft te ſijn, beſchermende hard en ſterk, die geene die de trouwe van Vrankrijk, door hun ongeregtigheden, in zulk een gewigti-

1610.
Edict tot farveur der Moriſquen.

ge

1610. ge zaak, zoo schendig onder de voeten wierpen. En alzoo bragten deze ellendige uyt Europa niet te rugge als hun kloekheyd en het gene zy geleerd hadden; nevens een onverzoenlyken haat tegens de Christenen, dieze zedert altoos als luyden zonder trouw en opregtigheyd hebben aangesien, en de Kinderen van deze wreeken sig nog dagelijks door hun trouloosheden, Zee-roveryen, en andere onmenschelijkheden over de ongeregtigheden die alstoen de Christenen hunne Voor-ouders hebben, met hen te plondederen, aangedaan.

De Koning heeft deze doortogt niet gesien, anderfints soude hy gelyk hy vry-borstig en billijk was, misschien verhinderd hebben, datmen deze ellendige menschen soo zou mishandelen. Maar een onverwagte dood verbrak al de maat-ramingen van sijn desseynen, beroofde het ryk van haar herstelder, de Gereformeerde van hun steunsel, en geheel Europa van haar hoop. De Prins van Condé hadde onlangs de Dogter van den Connestabel getrouwt, voor dit Houwelyk hadde de Koning misschien niet eens gesien, dat zy de schoonste Dame van het Hof waar; maar op een stel en een sprong wierd hy daar op verlieft, zoo verre dat hy zyn lyden niet langer in-toomen konde. De Prins jalours, en seer vol naar-bedenken van zyn mede-vryer en zyn magthebbende, vervoerde zyn Vrouw, dewelke zulks gaarne toestond, om de strikken diemen haar deugt leyde te ontgaan; en quam met haar in de Nederlanden, zelfs zonder gevolg en toestel. De Koning of vervoert door sijn p ssie, daar hy selfs geen meester van was, of willende sig van de gelegentheyd, om het Huys van Oostenryk aan te tasten dienen, gelyk hy het selve al lange hadde voor gehad, verzogt den Aarts-Hartog hem den Prins en Princes weder te laten toekomen, die hen albereets te wel ontfangen hadde, om hen soo weder over te leveren; maar dewyl hem sulks geweygert wierd verklaarde hy hem den Oorlog. Eenige van sijne Raden vonden deze verklaringe al een weynig gepreciipiteert en voorbarig, en geloofden niet dat de Prins, die nog goederen nog plaatsen, nog schepsels hadde, ontsaggelyk genoeg sou geweest sijn, om te verdienen dat de Koning, ter oorsaak van sijn vlugt soo veel spels sou gemaakt hebben: maar zonder dezen dekmantel van den Oorlog aan te doen, daar bood sig wel een andere, op het openen daar van aan, ter oorsaak van de successie van het Hartogdom van Cleve, voor soo veel de Koning in verbintenisse met eenige der pretendanten stond. Daar ontbraken nog eenige saken aan den toestel van den Oorlog, om dat de Geallieerde niet gewaarschouwt, nog in geen staat om te ageeren waren. Maar de Koning hadde sijne insigten; en sijn wille decideerde het geschil.

Vlugt van den Prince van Condé.

Oorlog den Aarts Hartog verklaart.

Het wierd dan nu tyd, dat Spangie op sig selven begost te letten. Noyt heeft men in Vrankryk sulk een schoonen toestel gesien. De Borgerlyke Oorlogen hadden al goede Soldaten van by na al de Franschen gemaakt. Men hadder een ongeloofiyk getal van oude bevelhebberen, die door lange ondervindinge aansienlyk geworden waren. Men hadde geen gebrek van ervarene Generaals, en de Koning was over geheel Europa als de stoutste en grootste Capiteyn van sijn tyd erkent. Het bloed kookte gelyk als in de aderen van de Gereformeerde, die sig nu versekerden hun verschrikkingen met de grootheyd van het Huys van Oostenryk te sien eyndigen, en niet als naar gelegentheyd wenschten, als sig in een wettigen Oorlog over al de massacren, en andere geweldplegingen, dieze geloofden dat den Spaanschen Raad die van Vrankryk, tegen hen ingeblasen hadde, te wreeken. De Catholyken verhoopten bevordering, en sig in den Oorlog te doen gelden. De bestellingen en wakkerheden van Sully hadde sulk een ordere op alle dingen gestelt, dat geen mensch konde gedenken oyt diergelyke gesien te hebben. Noyt haddemen soo veel wapenen in het Arsenaal, en het geen nog buyten ordinairder voor Vrankryk was, noyt soo veel comptant gelt, nog soo veel ressourcen en nieuwe sprink-aderen voor veele jaren, gesien. De allantien waren schoon en magtig: behalven nog die van de geunieerde Provincien, diemen weder hadde vernieuwt. Daar was nog een onlangs tot Hall in Suaben Land, niet tegenstaande al de tegenwerkingen van den Keyser, met wel vyftien Protestantsche Vorsten geslooten. Deze toestel dede Rome voor de Religie, en Spangien voor haar grootheyd schrikken en vreesen: en de belangen van de eene scheenen soodanig vermengelt met die van de andere, dat het scheen datse een en het zelfde gevaar liepen, en het zelfde onderstand van noden hadden.

Ontsaggelyke magt des Konings.

Inder waarheyd men konde de desseynen van den Koning niet begrypen, en om dat hy geen tyd nam, om het project daar van verre uyt te doen sien, vieler niets voor het

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

het welke konde plaats geven om ſijn geheyme intentien wel na te ſpeuren. Men ſtelde ſoo veel byſondere ontwerpen voor, datmen niet konde ramen welk de ſijne was: voor de reſt men weet, dat hoewel de Vorſten hun Oorlogen op een zeker ontwerp aanvangen, ſy dezelve ligtelyk wel haaſt weder veranderen, wanneer de min of meer gunſtige gelegentheden hen weder nieuwe gedagten inblaſen. Maar daar waren twee ſaken diemen voor zeker, immers voor waarſchynlyk, konde houden. d' Eene was, dat Sully ſijnde ſijn boeſem-vriend, het project dat hy in ſijn memorien heeft ingevoegt, en over het welke hy met verſcheydene perſoonen geſprooken hadde, niet t' eenemaal Chimeryk en ydel was; dat volgens het ſelve men hadde te vreeſen, dat de Koning voor hadde de evenmatigheyd van de magten van Europa op het even gewigt der Religien te fondeeren; en dat by gevolge hy noyt ſou tragten de Proteſtantſche te vernietigen. En daarom was het datmen tot Rome, hem een quaat Catholyk agte te ſijn, en men twyfelde daar niet of hy hadde nog van ſijn eerſte Religie het deſſeyn behouden, om dien magtigen en trotſen ſtoel te vernederen, een reſt van Ketterye dat hatelyker in dat Land ware, als de alder verfoeyelykſte dwalingen. Deze vreeze was nog daar-en-boven hier op gefondeert, datmen in ſijn alliantie niet by na als Proteſtanten ſag: waar uyt natuurlyker wyze quam te volgen, dat indien hem ſijn ondernemingen quamen te gelukken, geene als Proteſtanten ſouden gevonden werden, die by ſyn overwinningen geprofiteert ſouden hebben; waar van by gevolge het nadeel op de Catholykſche Religie ſou hebben moeten vallen. Het is waar, datmen den Paus de reünie van het Ryk van Napels, aan den ſtaat van den Roomſchen ſtoel hadde aangeboden; maar daar won de Religie niet by, dewyl dat Ryk t' eenemaal Catholyk is; in plaats dat deſelve al het geene aan de Proteſtantſche magten ſou komen te vervallen, verlieſen ſoude. d' Andere ſaak was, dat de Koning het Huys van Ooſtenryk ſogt kleyn te maken, en dat hy verſcheydene magten niet tot ſijn intereſten trok, als onder beloften van hen te verryken uyt den Roof en buyt van Spangie: het welke aan het Roomſche Hof, voor een nog onvergeeflyker miſdaat, als de Ketterye ſelve paſſeerde.

Syn deſſeynen.

Maar terwyl nu gantſch Europa omtrent de Revolutien en omkeeringen, diemen voor hadde, de oogen geſlagen hadde, en al de geeſten tuſſchen nieusgierigheyd, hoope en ſchrik bleven hangen; ſoo veranderde dit groote ſchouw-toneel van aangeſigt door een treurige ontknoopinge van zaken. De Koning hadde voor de Koninginne de believentheyd gehad van haar, voor ſijn vertrek, den Kroon op het hooft te doen zetten, daar was niets dat hy niet deede, om vreede met haar te hebben: en gelyk de Oorlog die hy ging aanvangen, al de meſures van de Koninginne, wegens 't dubble Houwelyk van den Dauphin met de Infante, en van de oudſte Dogter van Vrankryk met den Infant van Spangie deede om verre vallen: ſoo wilde hy haar het ongenoegen hier over, door een plegtigheyd, die magtig was dit miſvertrouwende gemoet wegens de opvolginge van haare Kinderen tot de Kroon, geruſt te ſtellen, wel wegnemen. Daar waren wyze luyden geweeſt, die den Koning deze pompeusheyd hadden geſogt te ontraden, als de welke hem tot groote onkoſten, die weynig in het aanvangen van een Oorlog te paſſe quamen, dewyl men nog niet wiſt hoe lange die ſtond te dueren, ſouden genootſaken. Roni ſelve hadde het geſag om 't bewerp van deze Ceremonyen te doen verbreeken; het welke hem voorts uyt de gunſt van de Koninginne hielp, die al voor heen om andere redenen tegens hem ingenomen was: maar egter de Koning wilde enkelyk dit genoegen aan ſijn vrouw geven, het koſte wat het wilde. De plegtigheden van de Krooninge wierden tot St. Denys met ſeer groote praal uytgevoert: maar terwyl men de Koninginne een pragtige intrede vervaardigde, na de welke de Koning ſig aan het hooft van ſijn Heyr ſou gaan ſtellen, gelyk deſelve nu albereets de Frontieren naarderde, heeft hem een vervloekt moorder op den tienden van May in ſijn Caroſſe vermoort, ſoo als hy naar het Arſenaal reed, om daar eenige ordere rakende ſijn voornemens, te ſtellen.

Syn onvoorſiene dood.

De Hiſtorien van dien tyd verhaalen wytloopig de omſtandigheden van deſe moort; van de welke men met voordagt verſcheydene verhalen heeft doen ſchryven, om de vermoedens dewelke men door het gantſche Ryk hadde, als datter aan het Hof waren, die het geheym van deze Moort geweeten ſouden hebben, te doen verdwynen. Maar men heeft aan den geeſt van dezen grooten Vorſt, geen ander offer geſlagt, als den ſchelm die het werk gedaan hadde, en deze die 't het meeſt verbonden waren, om de ware vinders van deze daat op te ſoeken en te ſtraffen, hadden geen meer yver

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1610. om hem te wreeken, als hy selve hadde gehad omtrent de Moort van Hendrik de III. sijn voorzaat. Al het geene het honorabelste voor sijn gedagtenis sy geweest, was dat al de goede Onderdanen hem bejammerden als hun Vader en wel voorsagen datter in langen tyd geen Koning op dien Throon sou klimmen, die konde verdienen by hem vergeleeken te werden.

Het is een gants verwonderlyke saak, dat deze die soo om de Gereformeerden te vernietigen hebben gearbeyd, den tyd van dezes grooten Konings dood hebben genomen voor de eerste epoque en tyd-reekeninge van een belagchelyke onderneminge, diese de Stad Rochelle hebben opgelegt, gelyk de tyd niet weet, op de welke men deze lasteringe heeft gesmeet, kan ik de Historie daar van niet bequamer te pas brengen als op de tyd in de welke men segt dat de zaak voorgevallen is. Men beschuldigt dan deze magtige Stad, haar magt door het bemagtigen van de Stad Brouage, nog verder te hebben willen uytstrekken. Het desseyn was (soomen segt) in de Haven met het aanbreeken van den dag twee Scheepen vol Soldaten te leggen, die als kooplieden verkleet waren, die onder schyn van hun koopmanschappen te ontladen, sig van de kleyne poort souden verseekeren. Men was gewoon tot beter gemak van den koophandel, deze vroeger als een van de andere te openen, en dit Volk sou sig van dit voordeel soeken te bedienen, om sonder verhinderinge in de Stad te komen, sy souden ordere hebben gehad, alles dat eenigen tegenstand dede, over de kling te doen springen: en Rochelle hadde hen belooft, soo haast als zy meesters van de plaats souden sijn, een genoegsaam onderstand om sig aldaar te mainteneren, toe te senden. Deze Scheepen (segt men) quamen op de bestemde uure aldaar; maar deze kleyne poort, wierd van dien gantschen morgen niet geopent, om dat de Gouverneur des avonts te vooren, door een expresse Renbode, de dood van den Koning hadde verstaan. Invoegen dit ontydig voorval de Scheepen benootzaakte weder te vertrekken, na datze tot aan agt uuren het openen van de poort verwagt hadden. Noyt heeft een lastering

Lasteringe tegens Rochelle en haar wederlegginge.

slegter vindinge gehad, en ik weet niet waar men sig het meeste over heeft te verwonderen, of over de onbeschaamtheyd van den vinder, of de ligtgeloovigheyd van Deagean die het uytgestroyt heeft. Ik late oordelen aan alle die eenig verstand hebben, wat schynbaarheyd daar kan sijn; dat in de grootste voorspoed, daar sig de Koning oyt in gesien heeft, in de tyd dat hy magtig genoeg was om geheel Europa de wet voor te schryven, een Stad gelyk la Rochelle, sonder inwendige verbintenis, sonder intelligentie van buyten, bequaam sou sijn, om den Oorlog aan hem te verklaren, en conquesten op hem te soeken te maken. Ik segge zonder intelligentie van binnen of van buyten, om dat het onmooglyk is, dat sooder iets diergelyke sou mogen sijn, hy niet ligts genoeg daar van gehad sou hebben, om ten minsten eenig vermoeden daar van te krygen, en datter in eenige memorie niet eenige voetstappen van sulk een handeling sou te vinden sijn. Het is zelfs seker dat de rest der Gereformeerde alstoen in sulk een schandelyke Conspiratie niet sou hebben konnen vallen, en soo sulks al waar was, Rochelle sou ongetwyfelt van de geheele partye versteeken geworden sijn. De Koning ging sig steeken in een Oorlog, die de Gereformeerde ten hoogsten toelagte, en van den uytslag van de welke, zy (om soo te zeggen) de vergoedinge van hun vorige ellenden verwagteden. Sy sagen sig op het poinct om over hunne Vyanden te zegenpralen; sy hadden met al hun magt den Koning tot dese onderneminge aangedreven, de Alliantien van desen Prins waren voor een gedeelte het uytwerksel van hun Intrigues en bewerkingen. Uyt al dit valt ligtelyk te besluyten datse onbequaam waren, om eenig deel te nemen aan eenige desseynen die dat van den Oorlog souden hebben konnen om verre werpen, dat hen soo naar aan het harte ging: en dat indien Rochel het bewerp datmen haar opgelegt hadde, had derven formeeren, al de Gereformeerde haar verlaten en des Konings geregtige gramschap overgegeven souden hebben, ja selfs tot een eer genomen hem te helpen, om sig over haar te wreeken. Dese die dese Stadt regeerden wisten wel genoeg welke het belang in het algemeen der Gereformeerde was, om geen andere saken sig voor te stellen: en het is wel verre van de waarschynelykheyt dat sy in dese kennisse ondernemingen van sulk een gevaarlyken nadruk souden derven ter handt slaan. Ik vinde de vond van die geene die dit belagchelyk desseyn van Rochelle hebben weten te smeeden, niet beter omtrent van het slegt verkiesen van den tyd, als dat sy het souden hebben laten daar by steeken, wanneer de onverwagte dood des Konings, en de verwarring van saken sig over al in een ogenblik in alles verspreyende, souden hebben konnen dienen, niet alleen tot een goeden uytslag,

maar

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

maar ook tot een ſtraffeloosheyt van deſe onderneminge. Men ſoekt een tydt van wan-ordere en verwarringe daar ſig andere in bevinden, wanneer men eenig voordeel tot hun nadeel wil bejagen. 9. Boek 1610.

Ondertuſſchen men doet Rochel hier tot den aanſlag van de uyterſte ſtoutheyt een tydt nemen, op welke de Koning die ſy daar mede voor hadde te verbitteren, het alderbeſt in ſtaat was om hen te konnen ſtraffen, en men doet haar het deſſeyn ſtaaken, wanneer door het ongeval van den Staat, men gedwongen ſou geweeſt hebben hun inſolentie door de vingeren te ſien. Men moet dan bekennen dat deſe laſtering wel qualyk opgemaakt is. Ook vind men hier niet meer als een getuyge, die het geheym daar van ontdekt heeft, en deſe getuyge draagt ſijn reproche voor ſijn voorhooft. Het is een man die gelyk Deagean in ſijn memorie verhaalt, ſijn Religie verlaat en ſijn Vaderland verraad; tot ſoo verre als Raad te geven hoemen Rochelle ſou konnen verraſſen; en dat ſulken ſeekeren Raad, datſe zou gelukt hebben, indien men ſig van de ſelve hadde weeten te bedienen. Deze man, tot navolginge van al die geene, die door een intreſt en belang van Fortuyn de Catholyke Religie aanvaarden, wilde ſig aanſienlyk maken, door ſulk een ontdekkinge van belang, en hy konde niets beter tot ſijn bevorderinge bedenken, als Rochelle ſulke ſnoode en hatelyke aanſlagen te laſten te leggen; om dat ſoodanige beſchuldigingen ſeer wel aan het Hof ontfangen wierden, alwaarmen met ongedult de magt van deſe Stadt moſt verdragen. Laat nu de lezer oordeelen, of het bedenkelyk ſy; dat een deſſeyn, het welke aan ſoo veel menſchen moſt bekent gemaakt werden, van het welke by na een geheele groote Stadt kundig had moeten zijn, van welke men den toeſtel van langer hand hadde moeten toebereyden; evenwel ſoo geheym ſy gebleven, en dat ſoo veele jaren lang, datter niet een eenig menſch gevonde zy; die bequaam was om het ſelfde uyt te brengen. Het Hof hadde hare ſchepſelen in al de Raad Kameren van Rochelle, daar waren eerlyke lieden, die den Koning beminden, en welkers goede intentien menigmaal, ſelfs de deſſeynen die de Stadt tot haar eygene voorſtandt ſoude konnen formeeren, ſouden doen in duygen vallen. Ondertuſſchen het ſijn nog de Creaturen van het Hof, nog wel geintentioneerde luyden, die ſulk een gewigtige ſaak ontdekken. Maar het is een afvallige van ſijn Religie, die daar de eerſte kenniſſe van geeft; en een man die vaardig ſijnde ſijn Vaderlandt, om ſijn fortuyn te maken te verkoopen, het ſelve nog veel ligter een valſch lak konde opleggen. Aan de andere ſijde het is een man van te weynig gewigts om in eenige affaire van belang gelooft te werden. Deagean de welke ſegt dat deſen ſchelm mede deel aan het deſſeyn hadde; en dat hy op een van de twee Scheepen ſy geweeſt; geeft hem de qualiteyt van *Miniſtre Ingenieux des Rochellois*. Ik begrype den ſin van deſe Epithete en eertytel niet. Indien hy by Miniſter of Dienaar aldaar een Predicant verſtaat, ſoo valt die by naam van eer daar ſoo gemaakt als mooglyk is, wanneer men van een man van dat Caracter ſpreekt. Maar dat Deagean elders ſpreekende van ſijn Deſſeyn, van de Stadt Rochelle aan den Koninck over te leveren, hem toeſchryft het Ampt van de opſigt der *Fortificatien* te hebben van de Stad, ſou my wel doen geloven dat men in Plaats van *Ingenieux* men *Ingenieur* zou moeten lezen: en indien ik my niet bedriege, de Grammatiſten ſouden een tydt konnen aanmerken, op welke men het eene met het andere confundeerde. In deſen ſin dan vinde ik dat deſe twee qualiteyten van *Miniſter* en *Ingenieur* wel qualyk over een komen, en ik kan niet begrypen, uyt wat reden die van Rochel aan een Theologant, eerder als aan een man van den degen, een ſoo wigtigen en te gelyk ſoo weynig met ſijn wettige beſigheden over een komenden dienſt, ſouden toevertrouwt hebben. Dit is een aanmerkinge die al de reſt van deſe vertelling, alleen genoegſaam vermoedelyk kan maken. Soo veel ſegge ik mede van de vlugt van deſen verrader, die, gelyk men ſegt, ſig naar Rome begeeven heeft, om dat, na dat ſijn aanſlag ontdekt was, by geen ſekerheyd meer in dit Koningryk konde vinden: gelyk of in Vrankryk op dien ſelfden tydt geen meer andere verraders als hy, ſig onthouden hadden, en dat ſulke, aan welke de Gereformeerde ſelfs geen ſuur geſigt ſouden hebben derven geeven; ik laat ſtaan, ſtraffe bevorderen.

Ik hebbe my opgehouden om deze laſteringe een weynig in het lange te wederleggen; en dat om twee redenen. De eerſte is, dat de Catholyken die hoog geheft hebben, gelyk ofſe in der daat eenig fundament hadde. De tweede is, dat hy het Caracter en merk-teeken van deze beſchuldiginge, men ligtelyk het oordeel ſou konnen vellen van verſcheydene andere, door de welke men arbeyde, om de magten op te maken, of in het byſonder tegens deze Stad, of in het algemeen tegens de gantſche Gereformeerde partye. Men bragtſe dagelyks voort, maar men nam de regulen van welſtand daar in niet beter waar, als in de voorgaande. (Tot dus ver den Autheur.)

,, Dewyl wy dit Eerſte Deel ſullen ſluyten, ſoo ſal den Leezer aan dit volgende ſien, op wat manier
,, Henderik de IV. aan ſijn dood gekomen is.

,, Daags na d'intrede der Koningin, moeſt de Koning het huwelyk maaken van Mejuffer van Vendo-
,, ſme, d'oudſte zyner natuurlyke Dochters, en den volgenden dag het gaſtmaal houden, en dan des
,, anderendaags te paard ſtygen om na zyn Leger te gaan: maar daags voor d'intrede, zynde een vrydag
,, des middags een weinigje voor vier uuren, zoo als hy zonder ſijn Lyfwachters na het Wapenhuys
,, reed, om met den Hertog van Sully te ſpreeken, een belemmering van eenige karren ſijn karos in het
,, midden van de Straat der Yzerwinkels geſtut hebbende, en ſijn Lakeyen onder de beenderhuiſen van De Konink
,, S. Innocents kerkhof doorloopende, ſtapte deſe rampſalige op een der achterwielen, en, dringende vermoort.
,, het lichaam in de Karos, drukte hem met een mes twee ſteeken in de borſt. d'Eerſte ſlipt af tuſſchen
,, de twee eerſte ribben, zonder in 't lyf te gaan; maar de tweede ſneed hem de geeſtader boven het
,, ſlinker hertoor af: invoegen dat'er het bloed met geweld uitbarſtende, hem in een oogenblik verſtik-
,, te, ſonder dat hy eenig woord kon voortbrengen.

,, 't Was hem voorſegt dat hy in een Karos ſou ſterven. Hy ſchreeuwde ook op de minſte ſtoot, als
,, of hy het graf geopend had geſien om hem in te ſlikken: maar hy beeldde ſich in, dat hy d'uitwer-
,, king van deſe voorſegging vermyd had in twee groote gevaaren, die hy daar in had geloopen, 't een
,, zoo als hy de Hertogin van Beaufort ging beſoeken, en 't ander by de ſchouw van Nully.

,, De verbaaſdheyd en d'ontroering hadden de geenen, die ſich by dit droevig toeval tegenwoordig
,, vonden, zodanig bevangen, dat, indien Ravaillac ſijn mes van ſich geworpen had, men hem niet
,, erkend ſou hebben: maar ſijnde aangegreepen terwyl hy het noch in de hand had, beleed hy het feit

,, met

1610.
,, met ſulk een ſtoutheyd, als of hy eenige heldachtige daad had gedaan. Men aanmerkte twee zaa-
,, ken, daar de Leezer zodanig een gevolg uit zal trekken als het hem belieft; d'eene dat, toen men
,, hem gevangen had genomen, men zeven of acht mannen met de degen in de hand zag aan komen loo-
,, pen, welke luydskeels ſchreeuwden, dat men hem doorſteeken moeſt; maar zy verbergden ſich ter-
,, ſtond onder het gedrang; d'andere, dat men hem niet terſtond in de gevangenis zette, maar in de
,, handen van Montigny, en dat men hem twee dagen in het Hof van Rais, met ſoo weinig zorgvul-
,, digheyds bewaarde, dat allerhande lieden hem ſpraken, onder anderen een Monnik, die groote
,, verbinteniſſen aan de Koning had, welke hebbende hem aangeſproken, en noemende hem *myn Vriend*,
,, tot hem zei, dat hy zich wachten zou van d'eerlyke lieden te beſchuldigen.

,, Daar waren in des Konings karos de Hertogen van Eſperon en van Montbazon, de Maarſchal-
,, ken van Lavardin en van Roquelaure, en de Markgraaven van la Force en van Mirebeau. Deze
,, Heeren 'er uit getreden zynde, en zyn aanzicht bedekt, en de gordynen toegeſchooven hebbende,
,, deeden na de Louvre keeren, en bevolen dat, als men daar kwam, men roepen zou, een Wond-
,, heelder en wyn, om te doen gelooven, dat hy niet dood was. Men lei zyn ligchaam, ganſch be-
,, bloed, op een bed, met genoegſaame achteloosheid; en het lei daar ten toon geduurende eenige
,, uuren voor die het zien wilde.

Hendriks vrouwen en kinderen.

,, Hy ſtierf in het midden van het zeven-en-vyftigſte jaar zyn ouderdoms, drie maan-
,, den voor het eind van het twe-en-twintigſte zyner Regeering, laatende drie Zoonen en drie Doch-
,, ters na van Maria de Medicis, zyn twede, of liever zyn eenige Vrouw, dewyl het huwelyk
,, tuſſchen hem en Margareta van Valois van geene waarde verklaard wierd. d'Oudſte, Lodewyk
,, geheeten, heeft geregeerd: de twede had geen doopnaam, en ſtierf in het vierde jaars zyn levens;
,, hy voerde den tytel van Hertog van Orleans: de darde heeft ze ook gevoerd, en den naam van
,, Jan Baptiſta Gaſton. De drie Dochters heetten Elizabeth, Criſtina, en Henriette-Marie. d'Oud-
,, ſte is geweeſt Vrouw van Phillips de IV. Koning van Spanjen; de twede, van Victor Amedeus,
,, Prins van Piedmont, naderhand Hertog van Savoyen na de dood van den Hertog Karel, zyn
,, Vader; de jongſte, van Karel de I. Koning van Groot Bretanje.

Afkomſt van Ravaillac.

,, 't Was al lang geleeden dat dit vervloekelyk gedrocht, 't geen men Francois Ravaillac noem-
,, de, het beſluit genomen had van hem te vermoorden. Hy was geboortig van Angouleſme, oud
,, omtrent twe-en-dartig jaaren, Zoon van een Praktizyn, die toen ter tyd noch leefde. In 't be-
,, gin had hy het ambacht van zyn Vader gevolgd, naderhand zich by de Feuillantynen vervoegd,
,, en 'er Nieuweling geweeſt; maar zy hadden hem om zyn buitenſpoorige mymeringen uit het
,, Klooſter gezet. Eenige tyd daar na was hy in de gevangenis geſmeten over een moord, daar hy echter
,, niet van overtuigd wierd; en derhalven weer in vryheid geraakt zynde, had hy zich weder begee-
,, ven tot het bezorgen der proceſſen, waar van hy 'er een in zyn naam verlooren had wegens een
,, erffenis: invoegen dat hy zich genoodzaakt vand in de Stad Angouleſme by de ſlechte lieden uit lee-
,, ren te gaan om de kleyne kinderen t'onderwyzen. De ſtrengheid des Klooſters, de duiſterheid
,, zyner gevangenis, 't verlies van zyn proces, en d'uitterſte behoeftigheid daar hy toe vervallen
,, was, brachten hem 't verſtand op hol, en verargerden zyn ſwaarmoedige geaartheid hoe langer
,, hoe meer. In zyn eerſte jeugd hadden de verbitterheden van de Ligud, haar blaauwe boekjens;
,, ende ſermoenen haarer Predikers, hem een zeer grooten af keer tegens den Koning in den geeſt
,, gedrukt, met dit geloof dat men de geenen, die de Katholyke Religie in gevaar ſtellen, of den
,, Paus den oorlog aandoen, vryelyk mag dooden. Hy had zich over deze materien zo geweldig
,, verhet, dat hy den naam van Hugenot niet kon hooren noemen, of hy wierd als raaſende.

,, De geenen, die voorgenomen hadden den Koning van kant te maaken, vindende dit werktuig
,, bekwaam om hun aanſlag uit te voeren, wiſten dezen elendige wel in zyn gevoelens te verſterken.
,, Zy vonden lieden, die hem geduurig bezaten, zonder dat hy geloofde bezeten te zyn; die hem
,, deeden onderwyzen door hun Leeraaren, en hem den geeſt door valſche gezichten en andere dier-
,, gelyke liſten betoverden. Daar zyn bewyzen, dat zy hem tot Napels toe brachten, alwaar in een
,, vergadering, ten huize des Onderkonings, verſcheidene anderen waren die zich hier toe verſworen
,, hadden. Zy deeden hem twe of drie maalen van Angoleſme te Parys komen: eindelyk, zy leiden
,, hem zo wel na hun zin, dat zy door zyn heiligſchendinge hant het verdoemelyk beſluit van hun
,, hert uitvoerden,

Straffe van Ravaillac.

,, De gemeente van Paris bewees hare ſmart in de wraak over den moordenaar, bekent hebbende,
,, hoe hy deſen grouwel, ontfonkt uyt wantrouwen aan 's Konings godsdienſtigheyd, drie jaren lang
,, in ſijnen boeſem gevoedt had; ende dat deſelve mits het hevigh opſtoken van 't felle preken in de laat-
,, ſte vaſte, volgroeit, en tot daadlykheyd uytgeborſten was. Weshalven hy, volgens vonnis, den
,, zeven en twintigſten in Bloeymaand, door verſcheide gerechten van lyden ſcherpſinnelyk afgepynigt
,, werd; eyndelyk met vier paarden getogen, ende aan vieren gehouwen. Uyt grooter verbolgent-
,, heyd verboden zy voor ſijn ziele te bidden: en was het'er velen leedt, dat men hem niet over gaf ter
,, eeuwige verdoemenis. Sy ſcheurden den ſcherprechter de ſtukken uyt der hand, en ſleeptenſe alle
,, ſtraten om. Sekere vrouw beſtond'er hare nagelen en tanden in te ſetten, met een verwoede grim-
,, migheyd. Ten laatſten ſmeetmenſe in 't vier op verſcheyde hoeken geſtookt; jongers en kinderen
,, hout en ſtro aandragende. Van ſijn vleeſch werd gebragt tot op de omleggende Dorpen, en aldaar
,, verbrand. Ja, men wil dat ettelyken der Burgerye tot Paris van rouwe, over 's Konings dood ge-
,, ſtorven zyn; ende felfs eenige ſlechte vrouwen daar door ſulken af keer van 't leven genomen hebben,
,, dat ſy 't met vaſten eyndigden.

Rouwe over des Koninks dood.

Eynde van het Eerſte Deel.

VERSA-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

VERSAMELING
VAN
EDICTEN,
CONFERENTIEN,
en andere Stucken,

Dienende tot Bewijſen van het Eerste Deel

VANDE

HISTORIE der REFORMATIE
vande Kercken in Vranckrijck. En het Edict van Nantes.

EDICT *vanden Koninck Carel den IX. over de alderbequaemſte middelen om de Troublen en Beroerten te ſtillen omtrent het ſtuck vande Religie, van den Maand January* 1561. *Gepubliceert in het Hof van het Parlement van Parijs, op den 6. Maert in het ſelfde Iaer.*

Carel by der gratie Gods, Koninck van Vranckrijck, aen alle die geene die deſen tegenwoordigen ſullen ſien, Salut. Men weet genoegſaem hoedanige troublen en ſeditien, zedert eenigen tijd en van dagh tot dagh in dit Koninkrijck verweckt, aengegroeyt en vermeerdert zijn, door de quaeтaerdigheyt der tijden, en de verſcheydentheyt der opinien die inde Religie heerſchen: en dat wat remedie onſe Voorzaten hebben aengewend om daer in te voorſien, ſoo door het rigueur en geſtrengheyt der ſtraffe, als door ſachte middelen, volgens hun gewoone en natuerlijcke goedertierentheyt en ſachtmoedigheyt; de ſaecke echter ſoo verre in het geſeyde ons Koninckrijck, en inde geeſt van een gedeelte van onſe onderdaenen van alle ſexen, ouderdom, qualiteyt en conditie, doorgedrongen is, dat wy ons ſeer belemmert gevonden hebben, op onſe verſche aenkomſt tot deeſe Kroon, om te bedencken en te beſluyten de middelen welcke wy ſouden hebben te volgen, om daer eenige goede en heylſaeme proviſie omtrent toe te brengen. En inder daet, nae dat wy ons lange en rijppelijck over deeſe ſaeck, met de Koninginne onſe ſeer geëerde en beminde Vrouwe en Moeder, en onſen ſeer waerden en ſeer beminden Oom, den Koninck van Navarre, onſen Lieutenant Generael, repreſenteerende onſe Perſoon door al onſe Koninckrijcken en Landen; en andere Princen van den Bloede, en Luyden van onſen geheymen Raed, ons beraeden hadden, hebben wy noch in ons Hof van Parlement tot Parijs doen by een komen geſeyden onſen Oom, de Princen van onſen Bloede, de Pairs van Vranckrijck en andere Princen en Heeren van onſen geheymen Raed.

Dewelcke met de luyden van geſeyde ons Hof, hadden nae verſcheydene conferentien en deliberatien beſlooten, het Edict van de Maand van Julii laetſt verleden, in het welcke wy onder andere dingen, hadden verbooden, op peene van verbeurte van Lichaem en goederen, alle conventiculen en publijcke Vergaderingen met of ſonder wapenen. Gelijck meede de heymelijcke, in welcke men deede eenige Predickinge, bedieninge der Sacramenten, in een andere forme en gedaente, als volgens het gebruyck inde Catholijcke Kercke, zedert het Chriſtelijcke Gelove, door de Koningen van Vranckrijck, onſe Voorzaeten, door de Biſſchoppen en Prelaten, Prieſters en hunne Vicariſen en Gedeputeerde, aengenomen: hebbende alstoen geacht dat het verbieden van ſoodanige vergaderingen het voornaemſte middel waere, in verwachtinge vande determinatie van een Concilie generael, om den loop en voortgangh van die verſcheydentheyt der Opinien te verhinderen, en behoudende alſoo door dat middel onſe Onderdanen in unie en eendracht, alle troublen en ſeditien te doen ceſſeeren. Dewelcke in tegendeel door de ongehoorſaemheyt, hartneckigheyt en quaede intentien der volckeren, en mits het vinden van de executie van het geſeyde Edict ſwaer en gevaerlijck, meer en meer aengegroeyt, en wreedelijck uytgevoert zijn, tot onſe ſeer groote droefheyt en misnoegen, als ſy voorheen hebben gedaen. Om in het welcke te voorſien, en in aenmerckinge dat het geſeyde Edict, niet anders als proviſioneel was: Sijn wy te raede geworden te maecken in die plaets een andere vergaderinge, van geſeyden onſen Oom, Princen van onſen Bloede, en Luyden van onſen geheymen Raed, om met een goedt getal Preſidenten en voornaeme Raedsheeren van onſe Souveraine Hoven, door ons tot dien eynde ontboden, en die ons getrouwe reeckeninge van den ſtaet en nootwendigheden van hun Provincien, in regard vande geſeyde Religie, oproeren en troublen, konnen geven: te advi-

adviseeren en ons te beraeden, over de bequaemste, nutste, en gemackelijckste middelen, om al deese voorseyde seditien, te doen ophouden.

Het welcke gedaen zijnde, en alles wel en rijpelijck gedigereert en in onse tegenwoordigheyt en die van onse geseyde Vrouwe en Moeder, door een soo groot en notabel geselschap gedelibereert zijnde, hebben wy volgens hun advys en rijpe deliberatie, geseght en geordonneert, seggen en ordonneeren 't geene volght.

I. Te weeten: dat alle die vande Nieuwe Religie, of andere die sich van Kercken hebben voorsien, gehouden sullen zijn, nae de publicatie vande tegenwoordige, deselve te ontledigen en af te staen. Gelijck mede de huysen, goederen en inkomsten, de Kerckelijcken en Ecclesiastijcken toebehoorende, in wat plaets deselve oock gesitueert en geleegen zyn: van welcke sy hen sullen overlaeten de volkomene possessie en genot, om daer van te jouisseeren in soodanige vryheyt en seeckerheyt, als sy van te vooren eer sy daer van berooft waeren, gedaen hebben. Dat sy sullen hebben weder te geven en restitueren, alles wat sy van de Reliquarien en verçierselen der geseyde Tempelen en Kercken, genomen hebben; sonder dat deese, van de geseyde nieuwe Religie andere Kercken konnen nemen of bouwen binnen of buyten de Steeden, of toebrengen aen de geseyde Ecclesiastijcken, in het genieten en het ontfangen van hun tiendem en inkomsten, en andere rechten en goederen wie sy moogen zyn, nu of voor het toekomende eenige troublen, afkeeringe of verhinderingen: het welcke wy hen verbooden hebben, verbieden en defendeeren mits deesen tegenwoordigen: alsmede af en ter neder te werpen kruycen, beelden, en andere schandaleuse en seditieuse actien aen te rechten; op verbeurte van het leeven, en dat sonder hoope van eenige genaede of vergiffenisse.

II. En van gelijcken sich niet te vergaderen in de geseyde Steden, om aldaer te doen eenige Predickingen of Predikatien: 't sy in het openbaer, of in het verborgen, noch by den dagh noch by den nacht.

III. En evenwel om onse onderdaenen in vreede en eendracht te houden, verwachtende dat Godt ons de genaede doe, van die weder te konnen vereenigen, en te brengen in een beeter Schaepskoye, het welcke al ons begeeren en voornaemste intentie is: hebben wy by provisie en tot aen de determinatie van het geseyde generaele en algemeene Concilie, of dat door ons, andersints sal weesen geordonneert: gesurcheert, en gesuspendeert, gelijck wy surcheeren, opschorten en suspendeeren mits deesen, de defensien en bygevoegde straffen en peenen, soo in het geseyde Edict van July, als andere voorgaende vermelt, in regard der vergaederinge dewelcke by daege, buyten de geseyde Steden sullen gehouden werden, om hun Predikatien, Gebeden, en andere oeffeningen van hun Religie te doen.

IV. Verbiedende onder geseyde peenen, aen alle Rechters, Magistraten en andere persoonen van welcken staet, qualiteyt of conditie sy oock souden mogen weezen; dat ter tijdt wanneer die van geseyde Religie sullen gaen en komen, en sich by een versamelen, buyten de geseyde Steden, ten eynde van het oeffenen van geseyde Religie, sy hen geensins te verhinderen, ontrusten, quellen, of aen te tasten hebben, in wat soort of manier het oock sou moogen zyn. Maer of iemandt hen wilde offenseeren, ordonneeren wy onse geseyde Magistraten en Officieren, dat om alle troublen en seditien te beletten sy sulcks verhinderen, en kortelijck en strengelijck doen straffen alle seditieusen, van wat Religie sy oock mogen zyn; volgens den inhoudt, en onse voorgaende Edicten en Ordonnantien begreepen, selfs in het geene het welcke, tegens de geseyde seditieusen en het draegen der wapenen gegeven is: het welcke wy willen en verstaen, en alle andere saecken haer volle en gantsche Effect te sullen sorteeren en blijven in haer kracht en deught.

V. Injungeeren van nieuws volgens deselve, aen alle onse onderdaenen, van welcke Religie, staet, qualiteyt en conditie sy zyn, dat sy geene versaemelinge, met draght van wapenen sullen hebben te maecken; sich onderlinge niet te injurieeren, te verwijten of te tergen wegens de saeck vande Religie, noch maecken, emoveren, procureeren of favoriseeren, eenige seditie en beroerte: maer leeren, en draegen sich onderlinge tegens malkander, in alle soetheyt en aenminnelijckheyt, sonder eenige pistolen, pistoletten, haquebuten of ander diergelijcke verbooden geweer te draegen; 't sy dat sy gaen tot die geseyde vergaderinge of elders, behalven de Edellieden voor de dagge en den deegen, welcke de wapenen zyn diese ordinaerlijck draegen.

VI. Verbieden wy daer en boven, aen de Ministers en principaelste van de geseyde nieuwe Religie, datse in geseyde hunne vergaderinge geene Persoonen ontfangen, sonder eerst en voor af wel geinformeert te zyn wegens hun leven, zeden en conditien: op dat indien de selve in Rechte mochten vervolght werden, of gecondemneert by defaut en contumacie, wegens misdaeden der straffe verdienen, sy deselve geven en in handen stellen, aen onse Officieren om de straffe daer over te doen.

¶ En wanneer en soo menighmael als onse Officiers souden willen in deselve vergaderinge gaen, om haer predicken te aenhooren, en te sien wat leere aldaer gepredickt werdt, sullen sy deselve ontfangen, en respecteeren, nae de waerdigheyt van het Ampt het welcke sy bekleeden. En indien het sy om eenigh misdadiger te vangen of aen te tasten, dat sy hen gehoorsaemen en de behulpsaeme handt bieden, met alle bystandt, gunst en assistentie, diese mochten van nooden hebben.

VII. Dat sy geen Synoden noch Consistorien sullen hebben te leggen, ten sy met verlof en toestand, of in tegenwoordigheyt van een van onse geseyde Officieren: noch insgelijcks eenige aenstellinge van Overigheyt onder haer, noch wetten, statuyten, en ordonnantien maecken, als zijnde saecken dewelcke ons alleen competeeren. Maer indien sy nodigh achten eenige Reglementen onder hen tot oeffeninge van hun geseyde Godsdienst te bestellen: dat sy deselve toonen aen onse geseyde Officieren, die deselve sullen authorizeeren, indien sy sien, dat het een saecke zy, diemen met alle redelijckheyt kan en moet doen: soo niet ons daer kennisse sullen van doen hebben, om daer over onse permissie te hebben, of andersins daer omtrent onse wille en intentie verstaen.

VIII. Sy sullen insgelijcks niet mogen aenstellen, eenige lichtinge of enrollementen van Volck maecken, 't sy om sich te verstercken of te helpen den eenen tegens den ander, of om een ander te offenceeren; noch van gelijcken een Impositie op leggen, noch Collecten en lichtinge van penningen onder sich aen stellen. En wat hun Charitaten en Aelmoessen aengaet, die sullen sy niet doen by cottisatie, en Impositie, maer een ieder nae sijn vrye wille.

IX. Die van de geseyde nieuwe Religie sullen gehouden zyn, onse Politijcke Wetten naer te komen, selfs der geene die in onse Catholijcke Kercken ontfangen en aengenomen zyn; aengaende de Feestdagen, dagen van Rust, en Houwelijcken, trappen van

verwandt-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

verwandtschap en bloedt: om daer door alle dispuyten en processen voor te komen, dewelcke veroorsaecken de ruïnen en het verval van het meestendeel der goede huysen van ons Koninckrijck, en de ontbindinge van alle banden van vrientschap, die men verkrijght door houwelijck en alliantie onder onse onderdaenen.

X. De Ministers en Leeraers sullen gehouden zyn, sich by onse Officieren vande plaets te begeven, om te sweeren in hunne handen de naerkominge van deeze tegenwoordige, en belooven geen leere te sullen Predicken, dewelcke tegens het suyvere Woordt Godes strijdigh sou zyn, gelijck het is begreepen in het Symbolum van het Concilie van Nicæa, en de Canonijcke boecken van het Oude en Nieuwe Testament, om onse Onderdaenen niet met nieuwe Ketterye te vervullen. Hen wel expresselijck verbiedende, en op de selve straffe als boven, in hun Predicatien te procedeeren, met verwytingen en bescheldiginge vande Misse, en de Ceremonien die in onse geseyde Catholijcke Kercke aen en waergenomen zyn: en te gaen van d'eene Plaets naer d'ander, en van Dorp tot Dorp, om daer te Predicken met gewelt, tegens de wille en buyten toestant van de Heeren, Priesters, Vicarisen en Kerckmeesters of Kosters van de Parochien.

XI. En van gelijcken dat de Predickers in hun Sermoenen en Predicatien niet sullen gebruycken injurien en invectiven, lasteringen en schelden tegens de geseyde Ministers en Leeraren en hun naervolgers, als sijnde een saeck die tot hierentoe meer heeft gedient om het Volck tot beroerte en seditie op te wecken, als om het selve tot devotie en Godsdienstigheyt te beweegen.

XII. En vorders sullen geen Persoonen van wat staet en qualiteyt zy oock mogen zyn, niet vermogen te verbergen noch in hunne huysen op te houden eenige geaccuseerde, vervolghde of gecondemneerde, over seditie en oproer: op de boete van duysent kroonen voor amende, applicabel voor den armen; en indien hy deswegen insolvent zy onder straffe van geesseling en bannissement.

XIII. Wy willen daer en boven, dat geene Druckers, zayers en verkoopers van Schimpschriften en diffamative Libellen, sullen gestraft werden, voor de eerstemael met een geesselinge, en voor de tweedemael aen het leven.

XIV. En om dat al het effect en d'observatie van deese tegenwoordige Ordonnantie, dewelcke voor de algemeene rust van ons Koninckrijck gemaeckt is; en om alle troublen en seditien voor te komen, afhanght van het devoir, sorge en naerstigheyt van onse Officieren: Hebben wy geordonneert en ordonneeren mits deesen, dat de Edicten door ons gegeven op de Residentie onschendbaer sullen naergekomen werden, en de Officien van die daer omtrent niet sullen voldoen, vacant en impetrabel verklaert werden.

XV. Dat alle Bailliuwen, Seneschalen, Prevoosten en andere onse Magistraten en Officieren, sullen gehouden zyn, sonder gebeden of versoeck te verwachten, sich vaerdighlijck en aenstonts sullen hebben te begeven, ter plaetsen alwaer zy sullen verstaen, eenige maleficien begaen te zyn, om te informeeren of doen informeeren, tegens de delinquanten en quaetdoenders, en sich van hun Persoonen te verseeckeren, en hun Proces te doen maecken en opmaecken: en dat op peene van berovinge van hun staeten, sonder hoope van restitutie, en van alle schade en interest omtrent de Partyen. En soo het saecken van Seditie zyn, de seditieuse straffen, sonder sich te binden aen appel, gelijck (en geappelleert met hen, sulck getal van onse andere Officieren en befaemde Advocaeten) als te sien is in ons geseyde Edict van Julii, en dat soodanigh als was het door een van onse Souveraine Hoven gearresteert.

XVI. Verbiedende vorders aen onse seer lieve en getrouwe Gancelier, en aen onse beminde en getrouwe Meesters der Requesten, ordinaer van ons Hostel houdende de Segels van onse Cancelaryen, eenigh relief van appel te geven; en aen onse Hoven van Parlement die te houden wel gereleveert of andersints te verhinderen de kennisse van onse geseyde onderhavige Officieren, in het geseyde cas van Seditie: aengemerckt het schadelijcke gevolgh, en dat het nodigh zy daer een vaerdige provisie en exemplaire straffe omtrent te plegen.

Alsoo geven wy in Mandement door geseyde dese tegenwoordige, aen onse lieve getrouwe, de Luyden houdende onse Hoven van Parlement, Bailliuwen, Seneschalen, Prevoosten of hun Stedehouderen, en aen alle onse andere Justicieren en Officieren, en aen een ieder in het bysonder, gelijck aen hem behooren sal. Datse deese tegenwoordige onse Ordonnantien, wille en intentie, doen leezen, publiceeren, en inregistreeren, die onderhouden, bewaeren en naerkomen en doen onderhouden, bewaeren en naerkomen, onschenbaer, en sonder eenige infractie. En tot sulcks te doen en te lijden, dwingende, en doende dwingen, alle die geene die het raeckt, en daer door te dwingen zyn: en te procedeeren, by de boven geseyde peenen en straffen. En wy adverteeren de geseyde Bailliuwen, Seneschalen, Prevoosten, en andere Officieren, binnen een maend nae de Publicatie deeser tegenwoordige, wegens hun devoir, datse sullen hebben aen te wenden, omtrent de executie en observatie van deselve. Want sulcks is ons welgevallen. Niet tegenstaende eenige Edicten, Ordonnantien, Mandament of verbiedinge, contrarie deeser; aen dewelcke wy hebben, ten opsicht van den inhoud van deese tegenwoordige, en sonder die te prejudicieren in andere, gederogeert en derogeeren. Ter getuygenisse van het welcke hebben wy ons Zegel doen stellen aen de tegenwoordige.

Gegeven tot St. Germain en Laye, den 17. dagh van Januarii, in het Jaer der genaede duysent vijf hondert en eenen tsestigh, en het tweede van onse regeeringe.

Alsoo geteeckent door den Koninck, zynde in sijnen Raed.

BOURDIN.

En Gezeegelt op een dubble staert in geelen wasch.

Declaratie en interpretatie des Konincks op eenige woorden, en de Artijckels VI. en VI., begreepen in het tegenwoordige Edict van den 17. van Ianuarii, duysent vijf hondert en een en tsestigh.

CAREL door Godts genaede Koninck van Vranckrijck, aen onse geminde en getrouwe de Luyden, houdende onse Hoven van Parlement, Bailliuwen, Seneschalen, Prevoost, of hunne Lieutenanten, en alle andere onse Officieren, en een ieder in het bysonder, soo als aen hen sal toebehooren, Salut en dilectie.

Door onse Ordonnantie van den 17. Januarii laetst voorleden, alhier geattacheert onder het contra zegel van onse Cancelerye, gemaeckt voor de ruste en bevrediginge van onse Onderdaenen, en om te appaiseeren en te doen ophouden de troublen en seditien, dewelke in dit ons Koninkrijck de verschillentheyt der opinien, die in onse Religie regeert, heeft verweckt. Daer is

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

geseght onder andere saecken: [Artijckel VI.] *Dat soo dick en soo meenighmael als onse Officiers souden willen in deselve vergaderinge gaen, om haer Predicken te aenhooren, en te sien wat leeringe aldaer gepredickt werdt; sy sullen deselve ontfangen, en respecteeren, naer de waerdigheyt van het ampt het welcke sy bekleeden: en indien het zy om eenige misdadiger te vangen, of aen te tasten, sullen werden gehoorsaemt en geassisteert.* Gelijck meer en ten vollen begreepen is in de Ordonnantie, die daer gewach van maeckt.

En om dat naer de uytlegginge van dit Woordt van Officiers soo generalijck in dit Artijckel uytgedruckt, men eenige swarigheyt sou konnen moveeren, om te weeten, of al de Officiers vande Judicature, sonder onderscheyd, daer in sijn begreepen en verstaen: Wy om aen onse Ordonnantie het klaerste verstant te geven, dat ons mooghlijck sal zyn, en niets over te laeten, het welck in twijffelinge of tot difficulteyt sou mogen getrocken werden; hebben in verklaringe geseght en gedeclareert, seggen en declareeren, dat onder dit woort van *Officieren*, en de permissie dewelcke wy hen gedaen hebben, om sich te laeten vinden inde geseydene vergaderingen, voor het faict begreepen in onse geseyde Ordonnantie, Wy hebben verstaen, gelijck wy als noch verstaen, te hebben die macht gegeven, niet als aen onse ordinaere Officieren, aen dewelcke behoort de kennisse der saecken van Policie, als Bailliuwen, Seneschalen, Prevoosts, of hunne Stedehouders, en niet aen deese van onse souveraine Hoven, noch aen onse andere Officieren van het gerecht, dewelcke wy verstaen in het gelove van ons en onse voorzaeten te leven. En men moet verstaen, deselve macht alleenigh dan, plaets te hebben, wanneer de gelegentheyt sich sal presenteeren, om te voorsien, en ordere te stellen, op al het geene in geseyde Ordonnantie begreepen is.

¶ En vorders hebben wy geordonneert en Ordonneeren voor soo veel het geene in het (VII. Artijckel) in de selve Ordonnantie begreepen is: *Dat die van de nieuwe Religie niet sullen maecken, eenige Synoden, noch Consistorien, indien sulcks niet geschiede by verlof, of in tegenwoordigheyt van een van onse Officieren.* Dat indien soodanige hunne vergaderinge, diese *Synoden* en *Consistorien* noemen, sijn generael, van het geheele gouvernement en de Provincie, zy deselve niet konnen maecken of leggen, als met verlof, of in tegenwoordigheyt van den Gouverneur, of onse Lieutenant Generael vande Provincie, of andere van hen gecommitteert: En indien deselve vergadering particulier is door toelatinge, of in tegenwoordigheyt van een van onse Officiers Magistraets, die verkoosen en gedeputeert sal zyn door den geseyden Heer Gouverneur of sijn Lieutenant Generael. ¶ Behoudens evenwel, dat geseyde vergaederinge, diese Synode of Consistorie noemen, alleenighlijck geleght werden, voor het reglement van de Religie, en niet voor een andere gelegentheyt. ¶ En alles by maniere van provisie, en in verwachtinge vande determinatie van het Concilie Generael, of dat door ons andersints daer omtrent sal werden geordonneert, en sonder dat by onse geseyde Ordonnantie en de tegenwoordige verklaringe, wy hebben verstaen, ofte noch verstaen, te approbeeren twee Religien in ons Koninckrijck: maer eene alleenigh die is die van onse Heylige Kerck, in de welcke de Koningen onse voorzaeten hebben geleeft.

Wy willen en beveelen, dat voortgaende tot de leesinge, publicatie en enregistreeringe van onse geseyde Ordonnantie, gy doet, door de selve middel leezen, publiceeren en enregistreeren, onse tegenwoordige Declaratie en Interpretatie, en deselve onderhouden, bewaeren en naerkomen, inviolabiliment en sonder verbreeckinge: Want sulcks is ons welbehaegen; niet tegenstaende het geene in onse Ordonnantie begreepen staet en eeuwigh Edict, Mandement, ofte verbodt, hier mede strijdende. Gegeven tot St. Germain en Laye, den veertienden dagh van Februarii, in het Jaer der gratie duysent vijf hondert een en tsestigh, en van onse Regeeringe het tweede.

Aldus geteeckent door den Koninck zynde in sijnen Raad: in de welcke de Koninginne sijn Moeder, Monseigneur de Hartogh van Orleans, de Koninck van Navarre, Messieurs de Cardinael de Bourbon, en Prince de la Rochesuryon, de Cardinalen de Tournon en Chastillon. Gy de Heeren van St. André ende Montmorancy Marschalcken, en de Chastillon Admirael van Vranckrijck, du Mortier en Bisschop van Orleans, d'Avanson en Bisschop van Valence, de Selve, de Gonnor en d'Andelot, en meer andere tegenwoordigh en present waeren.

BOURDIN.

Eerste Brief van Jussion of aenbeveeling van den Koninck gesonden aen het Hof van Parlement van Parijs, om het Edict vande Maand Januaris te doen publiceeren.

CAREL by der gratie Godts Koninck van Vranckrijck aen onse beminde en getrouwen, de luyden houdende ons Hof van Parlement tot Parijs, Salut en Dilectie. Wy hebben gesien de remonstrantien die ons hebt toegesonden door onse lieve getrouwe Meester Christophel de Thou President, en Guillaume Violle, Raedsheer in ons geseyde Hof uwe Medebroederen, over de Ordonnantie die wy hebben gedaen expedieeren op den seventienden van de Maand van Januarii laetst voorleeden; voor de rust en tranquilliteyt van onse Onderdaenen, en om te doen cesseeren de troublen en seditien, dewelcke de diversiteyt van opinien die in de Religie regneert verweckt. En nae dat te hebben doorleezen, Artijckel voor Artijckel, en van woordt tot woordt deselve remonstrantien, in tegenwoordigheydt van ons en de Koninginne onse seer waerde en seer beminde Vrouwe en Moeder, van onsen seer waerde en seer beminde Broeder de Hartogh van Orleans, van onsen seer waerden en beminde Oom de Koninck van Navarre, onsen Lieutenant Generael, representeerende onse Persoon, door alle onse Koninckrijcken en Landen, en van de andere Princen van ons Bloedt en Luyden van onsen geheymen Raed; Wy by haer goedtvinden, en om groote, redelijcke en nootwendige oorsaecken en occasien, die onse motiven omtrent de geseyde Ordonnantie zyn geweest; Beveelen, commandeeren, en expressel ijck belasten u, dat gy lieden voortgaet, tot de leezinge, publicatie en enregistreeringe van deselve Ordonnantie, en van de Declaratie, door ons daer op gedaen, en daer aengehecht; en doet alles onderhouden, bewaeren en naekomen inviolablement, en sonder infractie: alles by maniere van provisie, in verwachtinge van de determinatie van het Concilie Generael, of dat by ons, andersints sal weesen geordonneert: en volgens het meer en ten vollen is bevoolen, door geseyde Ordonnantie en Declaratie, sonder de saeck tot een nieuwe lengte of difficulteyt uyt te strecken, om ons geen gelegentheyt te geven, om u te doen expedieeren, een ander noch expresser Mandement als dit tegenwoordige, en het welcke gy sult nemen

voor

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

voor tweede, darde, en alle andere Jussion en beveelen, die gy van ons soudt konnen vorderen, omtrent deese saeck; want soodanigh is ons welgevallen: niettegenstaende het geen hier boven, en eenigh ander Edicten, Ordonnantien, Mandementen en verbiedingen wiese zyn. Gegeven tot St. Germain en Laye den veertienden dagh van Februarii, in het Jaer van gratie duysent vijf hondert en een en tsestigh, en het tweede van onse Regeeringe alzoo geteeckent, door den Koninck zynde in sijnen Raedt.

BOURDIN.

Tweede Brief van Iussion en Aenbevelinge.

CAREL by de gratie Godts Koninck van Vranckrijck, aen onse wel beminde ende getrouwe de Luyden houdende ons Hof van Parlement tot Parijs, Salut. Gelijck wy hier te vooren hebben gesonden onse Ordonnantie van den seventienden van Januarii laetst verleeden; over welcke veel goede remonstrantien ons zynde gedaen van uwent weegen, dewelcke wy hebben doen sien door de luyden van onsen geheymen Raed, zynde wy aldaer, en zynde zedert en van nieuws gepresenteert, gelijck men als noch presenteert ieder dagh veel groote en dringende gelegentheden, concerneerende de tranquilliteyt vande staet van ons Koninckrijck, dewelcke ons beweegen meer en meer te begeeren de lecture, publicatie en enregistreering van geseyde Ordonnantie: Wy hebben op een nieuw de saeck in deliberatie geleght van het volck van onsen geheymen Raed: in de welcke waeren, onse seer waerde en seer beminde Vrouwe en Moeder de Koninginne, onsen seer waerden en seer beminden Oom de Koninck van Navarre, onsen Lieutenant Generael, representeerende onse Persoon door alle onse Koninckrijcken en Landen; en verscheydene andere Princen van onsen Bloede, en Luyden van onsen geseyden Raed: by het gemeen advijs van de welcke is geadviseert en geresolveert, dat het meer als nodigh zy ten besten van onsen dienst ende rust van onse Onderdaenen, dat de lecture, publicatie, en enregistrement van de geseyde Ordonnantie geschiede, in ons geseyde Hof.

Hier omme is het, dat wy, volgens het geseyde Avijs, en verstaen hebbende de nootwendigheyt van den tijdt, en de importantie van de saeck. U lasten, beveelen, en expresselijck injungeeren, dat alle langwijligheyt en difficulteyt cesseerende, gy hebt te doen leezen, publiceeren, en enregistreeren, geseyde Ordonnantie, en Declaratie gedaen over deselve, van point tot point, volgens haer gedaente, forme en teneur, en deselve te onderhouden, bewaeren en naer te komen. Alles by provisie, tot aen de determinatie van het Generaele Concilie; en dat by ons andersints deswegen sal zyn geordonneert. Niet tegenstaende eenige andere Ordonnantien, Mandementen, of defentien, hier tegens strijdende.

Gegeven tot St. Germain en Laye, op den eersten dagh van Maert, in het Jaer der gratie vijftien hondert een en tsestigh. En van onse Regeeringe het tweede. Alsoo geteeckent, door den Koninck zynde in sijnen Raedt, in dewelcke de Koninginne sijn Moeder, de Koninck van Navarre sijn Lieutenant Generael, representeerende sijn Persoon, door al sijn Koninckrijcken en Landen. Messieurs de Cardinael de Bourbon, Prince van Condé, en Prince de la Roche-sur-Yon, Cardinalen de Tournon, en de Chastillon. Gy de Heer van St. André, Marschalck van Vranckrijck, de Heer du Mortier en de Bisschop van Orleans, de Heer d'Avanson, en de Bisschop van Valence, en de Heeren de Selve, de Gonnor, en de Cypierre, alle Raedsheeren van geseyden Raed, en meer andere tegenwoordigh waeren.

BOURDIN.

Publicatie van het Edict van Januarius, en Declaratien en Interpretatien van het selve.

Lecta, publicata & registrata, audito Procuratore Generali Regis, respectu habito literis patentibus Regis, primæ diei hujus mensis, urgenti necessitati temporis, & obtemperando voluntati dicti Domini Regis, absque tamen approbatione novæ Religionis: & id totum per modum provisionis, & donec aliter per dictum Dominum Regem fuerit ordinatum. Parisiis in Parlamento sexta die Martii anno Domini millesimo quingentesimo sexagesimo primo.

Sic signatum,

DU TILLET.

Edict van den Koninck Carel den IX. van het Iaer duysent vijf hondert en tseventigh, op de Pacificatie der troublen van dit Koninckrijck.

CAREL door Godes genaede Koninck van Vranckrijck, aen alle presenten en toekomende, Salut. Considererende de groote quaden en ellenden, toegekomen by de troublen en oorlogen, door dewelcke ons Koninckrijck lang is geweest, en noch tegenwoordigh is, geaffligeert; en voor siende de desolatie die sou konnen volgen, indien door de genaede en barmhartigheyt van onsen Heer, geseyde troublen niet promptelijck werden bygeleght en bevredight. Wy om daer een eynde van te maecken, te remedieren de affictien die daer uyt voortkomen, te herstellen en te doen leven onse Onderdaenen, in vrede, eenigheyt, rust en eendracht, gelijck altoos onse intentie is geweest. Geven te kennen, dat hier op hebbende genomen goet avijs, en den wijsen Raed van de Koninginne, onse seer waerde en seer geëerde Vrouwe en Moeder, van onse seer waerde en seer beminde de Hartogh van Anjou, onsen Lieutenant Generael, en Hartogh van Alençon, Princen van onsen bloede, en andere groote en notabile Personen van onsen Secreten Raed. Hebbende op der selver avijs en goeden Raed, en om de boven geseyde oorsaecken en redenen, en andere goede en groote consideratien, ons daer toe bewegende, by dit ons perpetueel, onwederroepelijck Edict, geseght, gedeclareert, gestatueert, en ordonneeren, willen en behaeght ons, het geene volght.

I. Eerstelijck, dat de geheugnisse van alles dat van wederzyden gepasseert is, en in en zedert de troublen in ons Koninckrijck, en ter occasie van de selve blijve uytgebluscht en geassopieert, als of zy niet geschiedt waeren; en het sal niet geoorloft, noch toegelaeten zyn, aen onse Procureurs generaels, noch aen eenigh ander publijck of privaet persoon, wie hy zy, in wat tijdt, of by welcke gelegentheyt het sou mogen zyn, daer eenigh gewagh van te maecken, of proces of vervolgh in eenigh Hof of Jurisdictie daer omtrent te vervolgen.

II. Verbiedende aen alle onse Onderdaenen, van wat staet en qualiteyt die oock soude mogen zyn, dat zy daer de geheugenisse van vernieuwen, den een den ander te attacheeren, injurieeren of provoceeren, door eenigh verwijt van het geene gepasseert is. In disputyten, te contesteeren, te querelleeren, mal-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

kander te beledigen of te offenceeren, met daeden of met woorden; maer dat een ieder sich houde en leeve vreedsaemlijcken gelijck broeders, vrienden en mede-burgers: op peene voor de Contravenanten, van als infracteurs van de vreede, en verstoorders van de gemeene rust gestraft te werden.

III. Ordonneeren wy dat de Roomsch Catholijcke Religie sal werden herstelt en gerestabilieert in alle plaetsen en oorden van ons Koninckrijck, en Landen van onse gehoorsaemheyt, daer de oeffeninge der selve geintermitteert is geweest, om daer vryelijck en vreedsaemlijck te werden geexerceert, sonder eenige troubel of verhinderinge, op straffe als boven. En dat al die geene die geduerende den tegenwoordigen oorlogh, aen sich hebben getrocken de huysen, goederen en revenuen, behoorende aen de Kerckelijcke of andere Catholijcken, die deselve detineeren en occupeeren, haer daer van sullen laeten de geheele possessie, en het paisibile genot, in soodanige vryheyt en seeckerheyt, als sy van te vooren, eer zy daer van waeren vervreemt, gehad hebben.

IV. En om geen gelegentheyt van troublen of geschillen onder onse Onderdaenen te laeten, hebben wy hen toegelaeten en laeten hen toe mitsdeesen te leeven en te woonen in al de Steden en Plaetsen van dit ons Koninckrijck, en Landen van onse gehoorsaemheyt, sonder te zyn ondersocht, gequelt of gemolesteert, noch geastringeert om eenige saecke in het stuck van Religie tegens hun Conscientie te doen: noch ter oorsaeck van de selve ondersocht te zyn, in de huysen en plaetsen daer sy sullen woonen, behoudens dat zy sich daer omtrent gedraegen, volgens het geene in dit tegenwoordigh Edict begreepen is.

V. Wy hebben mede toegelaeten aen alle Edellieden en andere Persoonen, zoo Rijckszaeten als andere, hebbende in ons Koninckrijck hooge Justitie, of *plain fief de Haubert*, volle leen van Haubert, gelijck in Normandye, 't zy in eygendom of usufruct, in 't geheel of ten deele, te hebben in soodaenige van hun huysen, van hooge Justitie, of Leenen diese sullen noemen, voor hun voornaeme domicilie, aen onse Bailliuwen, Seneschalen, een ieder in sijn district, *de oeffeninge van de Religie, dewelcke zy de Gereformeerde noemen*, soo lange zy aldaer sullen resideeren, en in hun afzyn hunne Vrouwen, ofte familie; daer van zy sullen respondeeren en gehouden zyn, te noemen, geseyde huysen, aen onse Bailliuwen en Seneschalen, eer als de beneficie daer van te konnen genieten, zy sullen der oock hebben in hun andere huysen van *fief de Haubert*, soo lange als zy selve daer tegenwoordigh zyn, en niet anders, het geheel zoo voor hen, als voor hunne familie, onderdaenen, ende andere die aldaer sullen willen gaen.

VI. Inde huysen van Leengoederen, of daer die van de Religie voorgenoemt, niet hebben de hooge Justitie en Leen de Haubert, sullen sy de geseyde exercitie en dienst niet konnen hebben, als voor hunne familie alleenlijck: niet willende evenwel, dat zoo hen overkomen eenige van hunne vrienden, tot het getal van tien, of eenige gepresseerde Doop, in geselschap, dat het getal van tien niet te boven gaet, deselve deswegen sullen gerechercheert, en ondersocht werden.

VII. En om gunst te bewijzen, aen onse seer waerde en seer beminde Moeye, de Koningin van Navarre, hebben wy haer toegelaeten, buyten het bovenstaende, te zyn geoctroyeert aen de geseyde Heeren Hooge-Justitie of Jurisdictie hebbende, zy daer en boven vermagh, in eenige van haer Hartogdommen van Albret, Graefschappen van Armagnac, Foix en Bigorre, in een huys haer toebehoorende, alwaer zy Hooge-Justitie of Jurisdictie sal hebben, dat by ons sal werden gekoosen en genomineert, deselve exercitie te hebben, voor al die geene die daer sullen willen assisteeren, alschoon sy absent sou mogen zyn.

VIII. Sullen oock die van de geseyde Religie de exercitie doen, in de volgende plaetsen: voor het Gouvernement van het Eyland van Vranckrijck, in de Voorsteden van Clermont en Beauvoisis, en in die van Crespi en Laonnois. Voor het Gouvernement van Champagne en Brie, boven Vezelai, het welcke zy tegenwoordigh besitten, in de Voorsteden van Villenoce. Voor het Gouvernement van Bourgondie, in de Voorsteden van Arnai-le-Duc, en in die van Mailly la Ville. Voor het Gouvernement van Picardye in de Voorsteden van Montdidier, en in die van Riblemont. Voor het Gouvernement van Normandye, in de Voorsteden van Ponteau de Mer, en die van Carentan. Voor het Gouvernement van Lyonnois, in de Voorsteden van Charlieu, en in die van St. Geni de Laval. Voor het Gouvernement van Bretagne, in de Voorsteden van Becherel, en die van Kerhez. Voor het Gouvernement van Dauphiné, in de Voorsteden van Crest en die van Chorges. Voor het Gouvernement van Provence, in de Voorsteden van Merindol, en die van Forcalquier. Voor het Gouvernement van Languedoc boven Aubenas, het welcke zy tegenwoordigh besitten in de Voorsteden van Montagnac. Voor het Gouvernement van Guyenne, tot Bergerac, behalven en boven S. Sever, dat zy tegenwoordigh besitten. En voor dat van Orleans, le Maine en het land Chertrain; boven Sencerre het welcke zy besitten in het Vleck de Maille.

IX. En daer en boven hebben wy haer toegestaen, te doen en te continueeren hunne exercitie van de geseyde Religie, in alle de Steden, daer deselve sal gevonden werden openbaerlijck geschiedt te zyn, op den eersten dagh van den tegenwoordigen Maendt van Augustus.

X. Hen verbiedende wel expresselijck eenige exercitie van Religie te doen, soo ten opsicht van den Dienst, als van het Reglement, en Discipline, of openbaere institutie van kinderen en andere, behalven in de Plaetsen hier boven, toegelaeten en geoctroyeert.

XI. Gelijck mede geen exercitie van de gepretendeerde Gereformeerde Religie sal werden gedaen, in ons Hof, noch op twee mijlen daer omtrent.

XII. Van gelijcken verstaen wy niet dat sal gedaen werden eenige exercitie van de geseyde Religie, in de Stadt, Prevôte en Vicomte van Parijs, noch op tien mijlen in het ronde van deselve Stadt; welcke tien mijlen wy hebben gelimiteert, en limiteeren in de volgende plaetsen: Te weten, Senlis en haer Voorsteden, Meaux en haere Voorsteden, Melun en de Voorsteden, een mijle aen geene zyde Chastres, onder Mont-le-Heri, Dourdan en de Voorsteden, Rembouillet, Houdan, en de Voorsteden, een groote mijl boven Melun, Vigni, Meru, S. Leu de Serens, in welcke bovenstaende plaetsen, wy niet verstaen, dat eenige oeffeninge van de Religie sal werden gedaen, sonder evenwel, dat die van deselve Religie in hunne huysen moogen naergesocht en gerechercheert werden; behoudens dat zy sich draegen, gelijck hier boven is geseght.

XIII. Wy injungeeren aen onse Bailliuwen, Seneschalen of ordinaire Rechters ieder in sijn district, hen te versorgen de plaetsen aen hen toebehoorende, 't zy

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

'tzy van die ſy voorheen hebben verkreegen, of andere dieſe ſullen komen te verkrijgen, om aldaer hunne dooden te begraven; en dat nae hun overlijden aenſtonts een van deſelfde Familie of Huys, het ſelve ſal bootſchappen aen den Ridder van de Wacht, dewelcke de Doodgraver van de Parochie ſal ontbieden, en hem beveelen dat hy, met ſulck getal Sergeanten van de Wacht, als hy goet ſal vinden, hem te geeven om hem te verſellen en te bewaeren, dat hem geen ſchandaelen geſchieden, ſal gaen; en by nacht het lichaem afhaelen, en brengen aen de geſeyde plaets hier toe gedeſtineert, ſonder grooter ſleep als van tien perſoonen; en in de andere Steden, daer geen Ridder van de Wacht is, ſal ſulcks eenigen Dienaer van de Juſtitie, door de Rechters der plaets aenbevolen werden.

XIV. Die van de geſeyde Religie ſullen geen Houwelijcken mogen doen in den graed van maeghſchap en bloed, gelijck die in de Wetten van dit Rijck verbooden zyn.

XV. Daer ſal geen different of onderſcheydt gemaeckt werden van Religie, omtrent het aennemen in de Univerſiteyten, Schoolen, Gaſthuyſen, Sieckenhuyſen, publijcke aelmoeſſen, van Scholieren, Siecken en Armen.

XVI. En op datter van onſe goede intentie geen twijffelinge zy, aengaende onſe geſeyde Moeye de Koninginne van Navarre, onſe ſeer waerde, en ſeer beminde Broeder en Couſijn, Princen van Navarre ende Condé, Vader en Soonen, hebben wy geſeght en verklaert, ſeggen en verklaeren wy, dat wy deſelve houden en achten, onſe goede Bloedvrienden, getrouwe onderdaenen en dienaeren.

XVII. Gelijck mede al de Heeren, Ridders, Edellieden, Officiers, en andere inwoonders der Steeden, Gemeenſchappen, Vlecken, of andere plaetſen, van ons geſeyde Koninckrijck en Landt van onſe gehoorſaemheydt, die deſelve hebben gevolght, en bygeſtaen, in wat gedeelte het zy, voor onſe goede, getrouwe onderdaenen en dienaeren.

XVIII. En van gelijcken den Hartogh van Tzweybruggen en ſijn Kinderen, Prince van Orangie, Grave Lodowijck en ſijn Broeders, de Grave Walraed van Mansfelt, en andere buytenlandtſche Heeren, die hen hebben geholpen en geſecoureert, voor onſe goede naegebueren, verwanten en vrienden.

XIX. En ſullen blijven ſoo onſe Moeye, als onſe geſeyde Broeder en Couſijn, Ridders en Edellieden, Officiers, lichaeme der Steden, en gemeenſchappen, en andere die haer hebben geholpen en by-geſtaen, hun naezaten en erven, ontlaſt en ontſlaegen, gelijck by deeſe tegenwoordigen wy ontlaſten en ontſlaen, van alle penningen, dewelcke ſy, door haer of door haere ordonnantie, hebben ontfangen, gelicht, ſoo van onſe ontfang en financie, tot welck een ſomme zy oock moogen monteeren; en van wat Steden, gemeenſchappen of particuliers, van renten, inkomen, en ſilverwerck, verkooping van meubile goederen, ſoo Kerckelijcke als andere, boſſchen van hooge gewaſſen, 't zy van ons of van andere, boeten, buyten, rançoenen, of andere natuere van penningen door hen genomen, ſoo ter occaſie van de tegenwoordige als van de voorgaende oorlogen, ſonder dat zy, of deeſe dewelcke door hen tot het lichten van geſeyde penningen gedeputeert zyn, of die deſelve hebben gegeven en uytgekeert, desweegen eenigermaeten konnen werden aengeſproocken, voor het tegenwoordige of voor het toekomende, en ſullen blyven quijt en vry ſoo zy als geſeyde Commiſen, van al hun handelinge en adminiſtratie, mits brengende voor alle ontlaſtinge, quitancie van onſe geſeyde Moeye, of onſe geſeyde Broeder en Couſijn, of van deeſe die door hen ſullen zyn gecommitteert ter audientie en beſluyt van dezelve. Sullen alſoo meede ontlaſt zyn van alle acten van hoſtiliteyt, lichtinge en aenleydinge van oorloghs volck, ſlaen van Munte, gieten en nemen van Geſchut en munitie, ſoo in onſe Magazijns, als by particulieren, het maecken van poeder en ſalpeeter, veroveringen, verſterckinge, demanteleeringe, en demolitie van Steden, ondernemingen op deſelve, verbrandinge en afwerpinge der Kercken en Huyſen, opſtelling van Juſtitie, vonnis en executie van deſelve, voyages, intelligentien, tractaeten, negotiatien, en contracten, gemaeckt met alle Princen en gemeenſchappen van buyten, het invoeren van deſelve vreemdelingen in de Steeden en andere oorden van ons Koninckrijck. En in het algemeen, alles dat is gedaen, uytgevoert en genegotieert, geduerende en zedert de tegenwoordige, eerſte en tweede troublen, alſchoon het particulierlijck geexprimeert en geſpecificeert moeſt zyn.

XX. Alſoo ſullen oock die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, afſtaen en deſiſteeren, van alle aſſociatien die ſy hebben, ſoo binnen als buyten het Koninckrijck, en ſullen voortaen oock niet maecken eenige lichtinge van penningen, ſonder onſe toelaetinge, noch wervinge en enrolleeringe van volck, te ſaemenkomſten noch vergaderingen, anders als gelijck hier boven is geſeght en ſonder waepenen, het welcke wy hen ontſeggen en verbieden, op peene van rigoureuſlijck geſtraft te werden, als verachters en verbreeckers van onſe beveelen en ordonnantien.

XXI. Alle Plaetſen, Steden en Provincien ſullen blyven, te genieten deſelve privilegien, immuniteyten, liberteyten, vryheden, juriſdictien, en ſittinge van juſtitie, gelijck ſy voor de troublen gedaen hebben.

XXII. En om alle oorſaeck van klachten wegh te nemen, voor het toekomende hebben wy verklaert, en verklaeren, die van de geſeyde Religie capabel, te houden en te exerceeren, alle ſtaeten, digniteyten en publijcke chargen, ſeigneuriael, en van de Steden van dit Koninckrijck, en te werden ſonder onderſcheydt geadmitteert, en ontfangen in alle Raedtsvergaderingen, deliberatien, vergaderingen, ſtaeten en functien, die vande bovengeſeyde ſaecken dependeeren, ſonder in eeniger maniere te werden gerejecteert, of verhindert, in het genot der ſelver, aenſtonts nae de publicatie van dit tegenwoordige Edict.

XXIII. Oock ſullen de voorſeyde die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie voor het toekomende niet werden geſurchargeert, noch belaſt met eenige belaſtingen ordinair noch extraordinaer, meerder als de Catholijcken, en volgens de proportie van hunne goederen en middelen. En niet te min aen gemerckt de groote charges, die deſelve van die Religie aenvangen te draegen, ſullen ſy ontlaſt werden van alle de anderen, die de Steden ſullen opleggen voor de gepaſſeerde onkoſten; maer ſullen contribueeren, tot alle die geene die wy ſullen opſtellen, gelijck aen die van de Steden, voor het toekomende, gelijck de Catholijcken.

XXIV. Sullen alle gevangens, dewelcke gedetineert zyn, 't zy uyt autoriteyt van Juſtitie of anderſints, ſelfs op de Galeyen, ter oorſaeck van de tegenwoordige troublen, los gelaeten en gevrijt werden van d'een en d'andere zyde, ſonder eenigh rançoen te betaelen, niet verſtaende evenwel dat het rançoen dat albereedts betaelt is, van die geene die het

ſelve

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ſelve ontfangen hebben, ſal mogen wedergeeyſcht werden.

XXV. En wat belanght de geſchillen de welcke ſouden moogen komen te ontſtaen, ter oorſaeck van de geſeyde venditie en verkoopinge der landeryen, of andere onroerende goederen, obligatien of hypotequen, geſchiet ter oorſaeck van geſeyde rançoens, gelijck oock voor andere diſpuyten dependeerende van het faict der waepenen, dewelcken ſouden konnen ontſtaen; ſoo ſullen de partyen daer over ſich hebben te begeven aen onſen geſeyde ſeer waerde en ſeer beminde Broeder den Hartogh van Anjou, voor geappelleerde de Marſchalcken van Vranckrijck, om door de ſelve te werden gedecideert en gedetermineert.

XXVI. Wy ordonneeren, willen en het behaeght ons, dat al die van de geſeyde Religie, ſoo in het algemeen, als in het byſonder, wederkeeren, en ſijn geconſerveert, gemainteneert en bewaert onder onſe protectie en autoriteyt, in alle en een ieder hunne goederen, rechten, actien, eerampten, ſtaten, bedieningen, penſioenen en waerdigheden, van wat qualiteyt deſelve ſouden moogen zyn, behalven de Bailliuwen, en Seneſchalen van den langen tabbaert, en hun Lieutenants Generaels: in plaets van het welcke door ons is voorſien in tijtel van Officie, geduerende den tegenwoordigen oorlogh: aen dewelcke ſal werden gegeven aſſignatie, tot rembourſeringe van de rechte waerdye van haer geſeyde Officien, op de klaerſte penningen van onſe Finantie, indien zy niet liever willen zyn Raedsheeren in onſe Hoven van Parlement, in hun reſſort, of den grooten Raed, naer onſe verkieſinge, in welcke gelegentheyt niet ſal werden gerembourſeert als de meerder valeur van deſelve Officien, indien die bevonden wordt: gelijck zy oock ſullen betaelen het *ſuper plus* indien hun Officien zyn van minder valeur.

XXVII. De meubilen die bevonden ſullen werden in nature, en die niet door weege van hoſtiliteyt gerooft zyn, ſullen werden herſtelt, aen de eygenaeren daer van, weder uytkeerende nochtans aen den kooper de prijs der geener dewelcke ſullen verkocht zyn by autoriteyt van de Juſtitie, of door eenige andere publijcke Commiſſie of Mandement, ſoo van de Catholijcken als van die van de geſeyde Religie. En tot executie, van het boven geſeyde, ſullen de ophouders en beſitters van deſelve goederen, die de reſtitutie ſubject zyn, gedwongen werden aenſtonts en ſonder delay, niet tegenſtaende alle oppoſitien ofte exceptien, deſelve wederom te geven aen den eygenaer, voor de prijs die ſy daer voor betaelt ſullen hebben.

XXVIII. En wat aengaet de vruchten der onroerende goederen, een ieder ſal weder gaen in ſijn huys, en genieten reciprookelijck de vruchten der verſaemelinge van het tegenwoordige Jaer. Niet tegenſtaende alle ſaiſeringe, en verhinderinge gedaen ter contrarie geduerende deeſe troubelen. Gelijck meede een ieder ſal genieten, de achterſtallige renten, die door ons niet aengeſlaegen zyn, of door ons bevel, permiſſie of ordonnantie, van ons of onſe Juſtitie.

XXIX. Alſoo mede de macht en garniſoenen, die zyn of ſullen zyn in de huyſen, plaetſen, Steden en Caſteelen, toebehoorende onſe Onderdaenen, van wat Religie zy moogen zyn, ſullen deſelve aenſtonts hebben te ruymen, nae de publicatie van dit tegenwoordige Edict, om hen daer van te laeten, een vry en volkomen gebruyck, gelijck zy die hadden, eer ſy daer van ontſet waeren geweeſt.

XXX. Willen eensgelijcks dat onſe waerde en welbeminde de Prince van Orangie en Grave Lodowijck, couſijns van Naſſau, ſijn Broeder ſullen zyn actueelijck, herſtelt en gereintegreert, in alle de landen, heerlijckheden en jurisdictien, dewelcke ſy hebben in ons geſeyde Koninckrijck, en landen ſtaende onder onſe gehoorſaemheyt, te ſaemen met het Prinsdom van Orangie, de rechten, tijtelen, papieren en documenten, en dependentien van dien. Genomen door onſe Lieutenants Generaels en andere onſe Miniſters, door ons hier toe gecommitteert of anderſints, dewelcke ſullen zyn, aen geſeyde Prince van Orangie, en Grave ſijn broeder, herſtelt en weder opgerecht, in de ſelfden ſtaet in de welcke ſy waeren, voor den aenvang der troublen, ſullende ſy de ſelve voor het toekomende genieten, en volgens de proviſien, arreſten, en declaratien toegeſtaen, door Wijlen van ſeer loffelijcke memorie, onſen ſeer geëerden Heer en Vader de Koninck Hendrick, die Godt abſolvere, en andere onſe Koningen Voorzaeten, gelijck zy deeden voor de troublen.

XXXI. Gelijck in diergelijcke wy verſtaen dat alle tijtelen, papieren, aenwyſingen en documenten, die genomen zyn, moeten werden wedergegeven, en gereſtitueert van d'eene en d'andere zyde, aen deeſe aen de welcke die behooren.

XXXII. En om uyt te bluſſchen en te aſſopieeren, ſoo veel als mooghlijck zy, de gedachteniſſe van alle voorgaende troublen en verdeeltheden: hebben wy verklaert en verklaeren, alle ſententien, vonniſſen, arreſten, en proceduren, aentaſtingen van goederen, verkoopingen en decreeten, gemaeckt en gegeven, tegens de geſeyde van de gepretendeerde Religie, ſoo levende als dooden, zedert de doodt van onſen hooghgeëerde Heer en Vader de Koninck Hendrick, ter occaſie van de geſeyde Religie, tumulten en troublen, zedert voorgevallen, als mede de executie van deſelve vonniſſen en decreeten, van nu af aen gecaſſeert, gerevoceert en geannulleert: dewelcke te deeſer oorſaecke wy willen te ſijn geroyeert, en wegh genomen uyt de Regiſters van onſe Hoven, ſoo Souveraine als onderhoorige, gelijck oock alle teeckenen, voetſtappen en monumenten van de geſeyde executien, diffamatoire boecken en acten, tegens hun perſoonen, memorie en poſteriteyt, wy ordonneeren, alles te zyn weghgenomen en vernietight. En de plaetſen aen de welcke zyn gemaeckt, by deeſe gelegentheyt, demolitien en razeeringen, te zyn wedergegeven aen de eygenaers daer van, om die te gebruycken en daer van te diſponeeren naer hun welgevallen.

XXXIII. En in opmerckinge van de gedaene proceduren, vonniſſen en arreſten, tegens de geſeyde van de Religie gegeven, in eenige andere materie, als de geſeyde Religie en troublen; te ſaemen van de præſcriptien en feudale aentaſtingen voorgevallen geduerende de tegenwoordige, laetſte en voorgaende troublen, aenvangende met het Jaer duyſent vijf hondert en ſeven en tſeſtigh, die ſullen geacht werden als niet gedaen, gegeven noch voorgevallen, en ſullen ſich de partyen daer mede niet konnen behelpen, maer ſullen herſtelt werden in den ſtaet in de welcke zy voor deeſen zyn geweeſt.

XXXIV. Wy ordonneeren mede dat die van de geſeyde Religie haer ſullen houden aen de Politijcke Wetten van ons Koninckrijck; te weeten dat de Vyerdagen ſullen onderhouden werden, en die vande Religie, niet ſullen mogen beſogneeren, koopen en verkopen, op die daegen met opene winckels. En op de vaſtendaegen, op dewelcke het gebruyck van vleeſch, door de geſeyde Rooms Catholijcke Kercke verboden is, ſullen de vlees-hallen niet geopent worden.

XXXV. En

XXXV. En ten eynde dat de Justitie werde gedaen en geadministreert, aen onse Onderdaenen, sonder vermoeden van eenigen haet of gunst, hebben wy geordonneert en ordonneeren: willen wy en het behaeght ons, dat de processen en geschillen gemoveert en noch te moveeren, tusschen partyen van een strydige Religie, soo in het eyschen als in het verweeren, in eeniger maniere, civiel of crimineel soo het oock zy, sullen werden getracteert, ter eerster instantie, voor de Bailliuwen, Seneschalen, en andere onse ordinaire Rechters, volgens onse Ordonnantie, en alwaer appel komt te vallen, in eenige van onse Hoven van Parlement, ten opsicht van dat van Parijs, het welcke bestaet uyt seven Kaemers, de groote, La Tournelle, en vijf der Enquesten, sullen die van de gepretendeerde Religie konnen, indien het hen geraeden dunckt, in de saecken die zy in ieder van deselve Kaemers hebben, versoecken dat vier, 't zy Presidenten of Raedsheeren, sich onthonden van de saeck van hun proces, dewelcke sonder eenige expressie van oorsaeck, sullen gehouden zyn, sich daer van te onthouden, niet tegenstaende de Ordonnantie, by dewelke de Presidenten en Raedsheeren sich niet konnen houden voor geexcuseert sonder oorsaeck; en daer en boven, tegens alle andere Presidenten en Raedsheeren, sullen hen werden gereserveert, alle recusatien en weygeringen van rechte, volgens de Ordonnantien.

XXXVI. Wat belanght de processen diese sullen mogen hebben in het Parlement van Thoulouse, indien de partyen niet konnen overeen komen wegens een ander Parlement, sullen sy werden gerenvoyeert voor de Meesters der Requesten van ons Hostel, en hun auditorie in het Palays tot Parys: dewelcke hun proces sullen uytwijsen indifferentelijck in de laetste ressort, en Souverainiteyt, gelijck ofze Rechters in ons Parlement waeren geweest.

XXXVII. En in aenmerckinge van die van Rouaen, Dyon, Provence, Bretagne en Grenoble, sullen sy konnen versoeken, dat ses Presidenten of Raedsheeren sich onthouden buyten het oordeelen van hun proces: te reekenen van dry voor ieder Kamer, en in dat van Bourdeus te reekenen vier in ieder Kamer.

XXXVIII. De Catholijcken konnen mede requireren indien het hen goet dunckt, dat alle die geene van die gesëyde Hoven, dewelcke sijn geweest ontslagen van hun ampten, ter oorsaeck van de Religie, by de geseyde Parlementen, sich onthouden van het oordeelen van hun proces, mede sonder eenige uytdruckinge van de oorsaeck van sulcks, en sullen de zodanige gehouden zyn sich te onthouden. Van gelijcken sullen hen werden gereserveert, tegens alle andere Presidenten en Raedsheeren, alle de ordinaire recusatien, en die met recht by de Ordonnantien toegestaen zyn.

XXXIX. En om dat veele particulieren, hebben ontfangen en noch verdragen zo veel verongelijkinge en schade in hun goederen en perzonen, dat swaerlijk, sy de geheugenis daer van zo haest konnen verliesen, gelijck wel sou vereyscht werden tot de executie van onse intentie; wy willen alle inconvenienten voorkomen die middel geven aen de zodanige, die in hunne huysen souden leven, te sijn berooft van rust, verwachtende dat de bitterheden en vyantschappen sullen sijn versacht, hebben gegeven in bewaeringe, aen die van de geseyde Religie, de Steden La Rochelle, Montauban, Cognac en La Charite, in de welcke deese onder hen lieden, die soo haest in hunne eygene wooningen niet willen gaen, sich sullen konnen heen begeeven en aldaer woonen. En tot verseeckeringe van de selve, sullen onse geseyde Broeder en Cousijn de Princen van

Navarre en Condé, en twintigh Edellieden van de geseyde Religie, dewelcke by ons sullen werden genomineert, sweeren en belooven een alleen en voor allen, voor haer en die van hun geseyde Religie, voor ons die geseyde Steeden te bewaeren, en ten eynde van het verloop van twee Jaeren, wederom in handen te stellen van die geene die het ons believen sal te deputeeren, in soodanigen staet alsse zyn, sonder daer omtrent iets te vernieuwen of te veranderen, en sonder eenige uytstel of difficulteyt, uyt wat oorsaeck en by wat gelegentheyt het selfde sou mogen zyn: ten eynde van welcke tijdt, de exercitie van de geseyde Religie, daer sal werden gecontinueert, gelijck als wanneer zy die plaetsen in bezittinge hadden. Evenwel willen wy en het behaeght ons, dat in deselve alle Kerckelijcke vryen toegangh sullen hebben, en aldaer den Goddelijcken dienst doen in alle vryigheyt, en genieten hunne goederen, gelijck mede, al de Catholijcke inwoonders van deselve Steeden, welcke Kerckelijcke en andere inwoonders, onsen Broeder en Cousijn, en andere Heeren sullen nemen in hunne protectie en sauvegarde, voor soo veel sy niet sullen verhindert werden, hun geseyde Goddelijcken dienst te doen, noch werden gemolesteert noch gequelt in hunne persoonen en het genieten van hunne goederen, maer in tegendeel hersteldt en in hun geheel gelaeten, in de volle besittinge van de selve. Willende daer en boven, dat in de geseyde vier Steeden onse Rechters sullen zyn hersteldt, en de oeffeninge der Justitie weder aengerecht, gelijck die plagh te geschieden voor de troublen.

XL. Wy willen van gelijcken dat aenstonts nae de publicatie van dit geseyde Edict, gedaen in beyde de Legers de Waepenen generaelijck sullen werden nedergeleght, dewelcke alleenlijck sullen blyven in onse handen, en die van onsen geseyden seer waerden en seer beminden Broeder den Hertogh van Anjou.

XLI. De vrye Commercie en passagie sal werden herstelt in alle de Steeden, Vlecken en Dorpen, Bruggen en passagien van ons Koninckrijck, en de staet, in de welcke die voor de tegenwoordige en laetste troublen zyn geweest.

XLII. En om voor te komen de violentien en contraventien, die in veele van onse Steeden souden konnen begaen werden, deese die sullen door ons zyn geordonneert, tot de executie van het tegenwoordige Edict, sullen de eene tot bewaeringhe van den anderen stellen, die respective en by publijcke acte belasten te respondeeren civiliter wegens de contraventien, die tegens het selfde Edict sullen zyn begaen in de selve Stadt, door de inwoonders der selve respective, of wel de contraventeurs representeeren en stellen in handen van Justitie.

XLIII. En ten eynde soo onse Justicieren en Officieren, als alle andere onse Onderdaenen klaerlijck en met alle verzeeckertheyt mogen zyn geadverteert van onse wille en intentie, en om alle twijffelingen, dubbelsinnigheden en Cavillatien, die souden konnen gemaeckt werden omtrent de middel van de voorgaende Edicten, wegh te nemen, hebben wy verklaert, en verklaeren, alle andere Edicten, Brieven, Declaratien, Modificatien, Restrictien en Interpretatien, Arresten en Registers, soo geheyme als andere deliberatien hier te vooren gedaen, in onse Hoven van Parlement en andere die hier nae souden moghen werden gemaeckt tot nadeel van ons geseyde tegenwoordigh Edict, concernerende het stuck van de Religie,

en

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

en de troublen in dit ons Koninckrijck voorgevallen, te zyn van nul effect en valeur. Aen dewelcke en de derogatorien daer in begreepen, wy hebben door gesseyde ons Edict, gederogeert, en derogeeren mits deesen, en van nu tegenwoordigh af gelijck voor als toen, cassseeren, revoceeren en annulleeren wy deselve: Verklarende wel expresselijck, dat wy willen, dat het selve ons Edict, sy seecker, vast en inviolabel, naergekomen en geobserveert, soo by onse gesseyde Justicieren en Officieren als andere Onderdaenen, sonder sich te binden, of opsicht te hebben aen en op alles het geene des contrarie of derogeerende sou mogen zyn.

XLIV. En tot meerder verseeckeringh van het onderhouden en observatien dewelcke wy begeeren van deese tegenwoordige, willen wy, ordonneeren wy, en ons behaeght, dat al de Gouverneurs van onse Provincien, onse Lieutenants Generaels, Bailliuwen, Senechalen, en andere ordinaere Rechters der Steeden, van dit ons Koninckrijck, aenstondts nae het ontfangen, van dit ons gesseyde Edict, sullen sweeren het selve te sullen bewaeren, en naerkomen, doen bewaeren, naerkomen, onderhouden, een ieder in sijn district, gelijck oock sullen doen de Schouten, Scheepen, Capitoulen en andere Officiers, Jaerlijcks of Temporeel, soo de tegenwoordige, nae het ontfangen van het gesseyde Edict; als die hun opvolgers, men den eedt dewelcke sy gewoon zyn te doen, op het aenvangen van hun gesseyde Ampten en Officien; van welcken eedt sullen werden geexpedieert publijcke Acten aen alle de geene die sulcks sullen versoecken.

Wy beveelen mede aen onse beminde en getrouwe, de Luyden van onse Hoven van Parlement, dewelcke aenstonts nae het ontfangen van het tegenwoordige Edict zy sullen hebben te doen, met achterlatinge van alle andere saecken, op pœne van nulliteyt van alle actens die sy andersints sullen maecken, een diergelijcken eedt, en ons gesseyde Edict doen publiceeren en enregistreeren, in onse gesseyde Hoven, volgens de forme en teneur, purement en simplement, sonder te gebruycken eenighe modificatien, restrictien, Declaratie, of secreet register, of te verwachten eenige jussie, bevel of mandement van ons; en aen onse Procureurs Generaels, daer van te versoecken, en te vervoegen, aenstonts en sonder uytstel de publicatie: Dewelcke wy willen dat sal gedaen werden, in beyde de Veldt Legers, binnen den tijdt van ses daegen, nae de publicatie, gedaen in onse Hof van Parlement tot Parijs, om alsoo ten eersten en met eenen de vreemdelingen te doen vertrecken. Injungeerende van gelijcken, onse Lieutenants Generaels, en Gouverneurs, het selve ons Edict oock aenstonts te doen publiceeren, soo door hen, als door de Bailliuwen en Seneschaux, Schouten, Scheepenen en Capitouls, en andere ordinaire Rechters der Steden van hun Gouvernement, over al daer het dienstigh sal zyn: Insgelijcks het selve te bewaeren, naer te komen, te onderhouden ieder in sijn district, om alsoo ten eersten alle wegen van hostiliteyt te doen cessceren, en te verhinderen, dat alle Impositien gedaen of noch te doen, ter occasie van de gesseyde troublen, werden gelicht na de publicatie van dit ons tegenwoordigh Edict. Het geene zedert de gesseyde publicatie wy verklaeren straffe en reparatie onderworpen te zyn: Is te weeten, tegens deese, die sullen gebruycken waepens, Oorloghs-maghten, violentien, contraventien en infractien, van dit ons tegenwoordigh Edict, verhinderende het effect, executie of genot van het selve, op straffe des doodts, sonder hoop van genaede of vergiffenisse. En wat aengaet de andere Contraventien, die niet door wegė van Waepenen, krachten en violentien, sullen geschieden, aengaet; die sullen door andere Corporeele, Bannissementen, Amende Honorables en andere geltboeten, gestraft werden, naer de swaerheyt en exigentie van de saeck, naer arbitrage en moderatie der Rechters, aen de welcke wy de kennisse daer van hebben toegestaen, belastende in deese gelegentheyt, hun eeren en conscientien, daer in te procedeeren, met Justitie en egaleteyt die het behoort; sonder aenneminge of onderscheyt van persoonen of religie.

Alsoo lasten en beveelen wy, aen de gesseyde luyden houdende onse gesseyde Hoven van Parlement, Kaemers van onse Reeckeninge, Hoven van onse Aydes, Bailliuwen, Seneschaelen, Prevoosten en andere onse Justicieren en Officieren, die het sal behooren, of aen hunne Lieutenanten, dat sy dit ons tegenwoordig Edict, en Ordonnantie, doen leezen, publiceeren en enregistreeren, in hunne Hoven en Jurisdictien, en het selve doen onderhouden, bewaeren en observeeren van point tot point, en den inhoudt genieten en gebruycken, ten vollen en vreedsamelijck, alle deese, aen dewelcke het behooren sal, cessceerende en doende cessceeren alle troubelen en verhinderinge ter contrarie. Want soodaenigh is ons welgevallen. Ter getuygenisse van het welcke hebben wy deesen tegenwoordigen geteeckent met onse eygene handt, en aen deselve, ten eynde het een vaste altoos bestendige saecke zy, doen hangen en voegen onsen Zegel.

Gegeven tot St. Gormain en Laye, inde Maand van Augustus, in het Jaer der genaede duysent vijfhondert en tseventigh, en het tiende van onse Regeeringe.

Was geteeckent CHARLES.

En laeger, door de Koninck zijnde in sijnen Raed geteeckent

De Neufville.

En in margine, gezien en gezeegels door het groote Zegel in groenen Was, aen Syde banden rood en groen.

Geleesen, gepubliceert en geenregistreert, gehoort daer op, in deese Requirant de Procureur Generael des Konincks tot Parys in het Parlement, den elfden dagh van Augustus, in het Jaer duysent vijf hondert en tseventigh.

Geteeckent,

Du Tillet.

EDICT *van Pacificatie gedaen door den Koninck Hendrick den III. om een eynde te maecken aen de beroerten van sijn Koninckrijck, en alle sijne Onderzaeten voortaen te doen leven in goede vreede, eendracht en Unie, onder sijn gehoorsaemheyt, geleesen en gepubliceert, in het Hof van het Parlement, den 8. dagh van October des Iaers 1577.*

HENDRICK by der gratie Godes Koninck van Vranckrijck en Polen, aen alle tegenwoordige en toekomende, Salut. Godt dewelcke de ondersoecker der harten der menschen is, en siet de grondt van alle hunne gedachten, sal ons altoos een waerachtigh Rechter zyn, dat onse intentie noyt anders zy geweest, als te regeeren, volgens de heylige Geboden, en onse Onderdaenen te Gouverneeren,

in

in alle oprechtigheyt en Justitie: stellende ons als een Vader voor een ieder in het algemeen, die geen ander eynde heeft als hun behoudenisse en rust. Om waer toe te geraecken, hebben wy ons sonder ophouden geforceert te doen, alle het geene wy het bequaemste hebben geacht, volgens de gelegentheden en de tijden; selfs met deese intentie, om een verseeckerde rust, in dit ons Koninckrijck vast te stellen; en te voorsien in alle disorderen en abuysen, die daer in gekomen zyn, door de licentie van sulcke lange troublen, en het selve te herstellen in haer eerste waerdigheyt en glants. Tot dien eynde hebben wy in onse Stadt Blois, onse generale Staeten vergadert, alwaer verscheydene saecken verhandelt zyn, en voornamentlijck over het stuck van de Religie; sijnde door eenige voorgestelt, dat een van de beste remedien waere, te verbieden alle oefeninge van eenige Religie, buyten die van de Catholijcken. Evenwel Godt heeft niet willen toelaeten, dat wy daer van de vruchten hebben gepluckt, dewelcke wy begeeren: Maer gelijck het hem menighmael behaeght de Koninckrijcken en Potentaeten te besoecken, met sijn roede van straffe over de misdaeden en sonden der menschen; de beroertens zyn weder ontsteecken in ons Koninckrijck, meerder als oyt tot ons seer groot leetweezen en misnoegen. En het geene boven al ons swaer viel, was dat de onnosele, dat is ons arme Volck, het meeste quaet van de verdruckinge en verongelijckingen te draegen hadde. Welcke saecken hebbende dagh en nacht overleght, en hebbende ons onse ondervindinge, in onse valjantheyt van vijfentwintigh jaeren doen erkennen, dat uyt de continuatie der Waepenen, en van den Oorlogh niet kan voortkomen, het goede, het welcke wy soo seer hebben begeert, en besorght; en gelovende vastelijck dat het God sal gelieven, door sijn goedertierentheyt, eyndelijck sijn gestrengheyt te veranderen in Barmhartigheyt, en dat sijn besoeckingen sullen zyn, heylsaeme vermaningen, om hem te erkennen en weder te keeren op den rechten wegh van onsen schuldigen plicht: nae te hebben afgebeeden sijn hulp, en hem gebeeden, ons te inspireeren, om bequaemer en over-een-komender remedien, voor het goede van onsen Staet te vinden: en hebbende daer over genomen het advys van de Koninginne onse seer geeerde Vrouwe en Moeder, van onsen seer waerden, en seer beminde Broeder den Hartogh van Anjou, van de Princen van onsen Bloede, en andere van de bediende van onse Kroone, en andere Heeren en notabile Persoonen en Heeren van onsen geheymen Raed: Hebben wy, verwachtende dat het Godt sal believen, ons de genaede te doen door middel van een goedt en wettigh algemeen Concilie, onse Onderdaenen wederom aen onse Catholijcke Kercke te vereenigen, door dit ons tegenwoordigh perpetueel en irrevocabel Edict geseght, gedeclareert, gestatueert en geordonneert, seggen, declareeren, statueeren en ordonneeren, het geene volght.

I. Eerstelijck, dat de geheugenisse, van alle voorgaende dingen, soo van de eene als van de andere zyde, van en zedert de beroerten in dit ons Koninckrijck voorgevallen, en ter occasie der selver, sal blyven uytgebluст en geassopieert, als van saecken die noyt geschiet zyn, en het sal geoorloft noch toegelaten zyn, aen onse Procureurs Generaels, noch eenig ander persoon wie hy zy, publijck of privaet, in wat tijdt, of over welcke gelegentheyt het zy, daer gewagh van te maecken, procès, of vervolgh over te doen, in eenigh Hof van Justitie, wat het oock son mogen zyn.

II. Wy verbieden aen alle onse Onderdaenen, van welcke staet en qualiteyt zy mogen zyn, daer van de gedachtenisse te vernieuwen, d'een den ander aen te tasten, te ressenteeren, injurieeren of provoceeren, wegens het geene is gepasseert, om welcke oorsaeck en protext het zou mogen zyn; deswegen te disputeeren, contesteeren, querelleeren, of sich onderlinge te outrageeren, of te offenseeren, met daeden of met woorden: maer te houden en te leven te zaemen als Broeders, Vrienden en mede-borgeren, op pœne aen de contravenanten te werden gestraft, als verstoorders van de Vreede, ende perturbateurs van de gemeene rust.

III. Ordonneeren wy, dat de Catholijcke, Apostolische en Roomsche Religie, sal werden herstelt en opgerecht, in alle plaetsen en oorden van dit ons Koninckrijck, en Landen van onse gehoorsaemheyt, daer de oeffeninge van deselve is geintermitteert, om aldaer vreedsaemlijck en vryelijck te werden geexerceert, sonder eenige trouble ofte verhinderinge: Verbiedende wel expresselijck, aen alle persoonen, van wat staet, qualiteyt of conditie deselve souden mogen zyn, op straffe als boven, te troubleeren, molesteeren, of inquieteeren de Kerckelijcke in de celebratie van den Goddelijcken dienst, genot en ontfanghst der Tienden, Vruchten en Revenuen van hunne beneficien, en alle andere rechten en verschuldigingen, hen toebehoorende. En dat alle die geene, die geduerende de tegenwoordige, en voorgaende troublen, hebben aengeslaegen, eenighe Kercken, Huysen, Goederen en Inkomsten, behoorende de geseyde Kerckelijcke Persoonen, en deselve behouden en besitten, hen daer van sullen laeten de volkomene possessie en vreedsaem genot, in sulcke rechten, vryheeden en seeckerheeden, als zy hadden, eer zy van deselve berooft zyn geworden.

IV. En om geen gelegentheyt van troublen en geschillen onder onse Onderdaenen te laeten, hebben wy hen toegelaeten, gelijck wy hen toelaeten, mits deesen, te leeven en te woonen, in alle de Steden en Plaetsen van dit ons Koninckrijck, en Landen van onse gehoorsaemheydt, sonder te werden aengetast, gequelt, gemolesteert, noch geconstringeert, iets in het stuck van de Religie, tegens hun conscientie te doen, noch ter oorsaeck van deselve te werden gerechercheert, in de huysen of plaetsen in de welcke zy sullen willen woonen, mits sich dragende voor de rest, volgens het geene in ons tegenwoordigh Edict begreepen.

V. Wy hebben oock toegelaeten aen alle Heeren, Edelluyden en andere persoonen, soo inwoonders van dit Rijck als andere, doende professie van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, hebbende in ons geseyde Koninckrijck, en Landen van onse gehoorsaemheyt, hooge Justitie, of volkomen Fief of Leen de Haubert, gelijck in Normandye, 't zy in eygendom of Usufruct, in 't geheel, of voor de helft of het darde gedeelte, te hebben in soodanige van hun Huysen van de geseyde hooghe Justitie, of boven geseyde Leenen, dewelcke zy sullen gehouden zyn, voor onse Bailliuwen, en Seneschalen, een ieder in zyn district, voor hun principale domicilie, te noemen, te hebben exercitie van de geseyde Religie, soo terwijlen zy aldaer tegenwoordigh zyn: als en in hun afweezen, hun Vrouwen ofte Familien, waer van zy sullen respondeeren.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Wy laeten hen mede toe de ſelve exercitie te hebben, in hunne andere huyſen van Hooge Juſtitie of Leen, boven geſeyt d'Haubert, terwijlen zy aldaer preſent zyn, en niet anders: dat alles ſoo voor hen lieden en hunne familie, en onderzaeten, als andere die daer ſullen willen gaen.

VI. In de Huyſen de Fief of Leen, alwaer die van de geſeyde Religie deſelve hooge Juſtitie of Fief de Haubert, niet hebben, ſullen zy de geſeyde exercitie niet hebben, als voor hunne Familien alleen, niet verſtaende evenwel, dat ſoo hen van hunne vrienden overkomen, tot het getal van tien, of eenigen aengedrongene Doop, in geſelſchap niet te boven gaende het getal van tien, dat ſy daer over ſullen aengeſproocken werden. Mits evenwel, dat geſeyde Huyſen, niet zyn binnen de Steden, Bourgs en Dorpen, behoorende aen de hooge Juſticiers Catholijcken andere als ons, in de welcke geſeyde Heeren Catholijcken hunne Huyſen hebben: in welcken cas die van de geſeyde, niet ſullen vermogen in de ſelve Steden, Bourgs en Dorpen, de geſeyde exercitie te doen, ten zy met permiſſie, en verlof van de geſeyde Heeren hooge Juſticieren, en niet anderſints.

VII. Wy laeten mede toe aen die van de geſeyde Religie, te doen en te continueeren de exercitie van de ſelve, in alle de Steeden en Burgten, alwaer deſelve ſal bevonden zyn, te zyn gedaen, op den zeventienden dagh van den tegenwoordigen Maand van September. Uytgeſondert evenwel, in de Bourgs toebehoorende de Catholijcken, voor tegenwoordigh gehouden door die van de geſeyde Religie, in de welcke de exercitie niet was gedaen, voor het laetſte opnemen der waepenen, ſelfs geduerende de voorgaende vredens.

VIII. Vorders in ieder der oude Bailliuagien, Seneſchaelſchappen, en Gouvernementen, hebbende plaets van Bailliuagien, reſſorteerende aenknoopelijck en onbemiddels, aen de Hoven van Parlement, ordonneeren wy, dat in de Voorſteden van eene Stadt, alwaer meer Steden ſullen zyn, of by gebreck van Steden in een Burg, Vleck of Dorp, de exercitie van de geſeyde Religie ſal konnen werden gedaen, voor al die geene die daer willen gaen.

IX. Verbieden wel uytdruckelijck, aen alle die van de geſeyde Religie te doen eenige exercitie van de ſelve, ſoo voor den dienſt, als Reglement, Diſcipline, of publijcke inſtitutie van kinderen en andere, in dit ons Koninckrijck, en Landen van onſe gehoorſaemheyt, in ſulcks als de Religie concerneert, als in de plaetſen hier onder gepermitteert en geoctroyeert.

X. Gelijck mede te doen eenige exercitie van de geſeyde Religie in ons Hof en gevolgh, noch op twee mijlen in het ronde van het ſelve: noch eensgelijcks in onſe Landen en geweſten, dewelcke zyn aen geene zyde het geberghte: noch oock in onſe Stadt, Prevooſtſchap, en Burgh-graefſchap van Parijs, noch op tien mijlen in het ronde van de geſeyde Stadt: welcke tien mijlen wy hebben gelimiteert, en limiteeren in de plaetſen die volgen: te weeten, Senlis en de Voorſteden, Meaux en de Voorſteden, Meulun en de Voorſteden, een mijle aen geene zyde Chartres, onder Mont-le-hery, Dourdan en de Voorſteden, Ramboüillet, Houdan en de Voorſteden, een groote mijl aen geene zyde Meulan, Vigni, Meru en St. Leu de Serans. In welcke boven gemelde plaetſen wy niet verſtaen, dat eenige exercitie van de geſeyde Religie ſal werden gedaen. Evenwel die van de Religie, woonende in de geſeyde Landen en geweſten, aen geene zyde het geberghte, en in onſe Stadt, Prevooſtſchap en Burgh-graefſchap van Parijs, ſoodanigh uytgebreydt als geſeght is, ſullen in hunne huyſen konnen onderſocht werden, noch gedwongen iets te doen in opſicht van hunne Religie, tegens hunne Conſcientie; voor de reſt ſich dragende, volgens het geene in ons tegenwoordigh Edict begreepen is.

XI. Wy verbieden aen alle Predickers, Leeſers en andere die in het publijck ſpreecken, eenige woorden, diſcourſſen en propooſten te gebruycken, ſtreckende om het volck tot oproer te verwecken; maer wy hebben gelaſt, en belaſten deſelve, ſich zedighlijck te houden en te draegen, noch iets te ſeggen, dat niet dient als tot inſtructie en ſtichtinge der toehoorderen, en om te mainteneeren de ruſt en tranquilliteyt, door ons in ons geſeyde Koninckrijck vaſt geſtelt, op de ſtraffe in onſe voorgaende Edicten vermelt. Belaſtende wel expreſſelijck, aen onſe Procureurs Generaels, en andere Officieren, aldaer de handt aen te houden.

XII. Die van de ſelve Religie ſullen geenſints gedrongen werden, noch verbonden blyven, uyt reden van de afzweeringe, beloften en eeden die zy voor heenen ſouden mogen gedaen hebben; of borge voor de ſelve geſtelt, raeckende het ſtuck van de geſeyde Religie: en ſullen daerom niet konnen werden, gemoleſteert nochte gequelt, in wat ſoorte het ſoude mogen zyn.

XIII. Sy ſullen mede gehouden zyn waer te nemen de Feeſtdaegen in de Catholijcke Apoſtoliſche Romeynſche Kercke ingeſtelt; noch ſullen op de daegen der ſelver konnen beſogneren, verkoopen, noch voordoen, met opene winckelen: en op de daegen op dewelcke het gebruyck van het vleeſch verboden is, ſullen de Vleeſch-hallen niet geopent werden.

XIV. Daer ſullen in ons geſeyde Koninckrijck, Landen, Gronden en Heerlijckheden van onſe gehoorſaemheyt niet verkocht werden, eenige boecken, ſonder eerſt, door onſe Officieren der plaetſen onderſocht te zyn, verkocht werden; of ten opſicht van de boecken, raeckende de geſeyde gepretendeerde Gereformeerde Religie, door de Kameren, hier nae door ons, in ieder Parlement geordonneert, om te oordeelen van de ſaecken en differenten, van die van de geſeyde Religie, verbiedende wel expreſſelijck, het Drucken, uytgeven en verkoopinge van alle diffamatoire boecken, libellen en ſchriften, op peene in onſe Ordonnantie begreepen: belaſtende aen alle onſe Rechteren en Officieren, daer de hand aen te houden.

XV. Wy ordonneeren dat geen onderſcheydt noch diſtinctie ſal werden gemaeckt, ten opſicht van de geſeyde Religie, in het aennemen der Scholieren, om in de Univerſiteyten, als mede in de Collegien en Schoolen te werden geinſtrueert, ontrent de ſieeken en armen in de Gaſthuyſen, Sieckenhuyſen, en in de openbaere aelmoeſſen.

XVI. Die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie ſullen gehouden zyn, de Wetten van de Roomſch Apoſtoliſche Catholijcke Kercke, aengenomen in dit ons Koninckrijck naer te komen, wegens de gecontracteerde, en als noch te contracteeren Houwelijcken, omtrent de trappen en graden van bloedt-verwantſchap en affiniteyt, om de geſchillen en proceſſen, die daer uyt ſouden mogen ontſtaen voor te komen, ſtreckende tot ruïne van het meeſte gedeelte der goede Huyſen van het ſelve, en ontbindinge van de banden van vriendſchap, die men door de houwelijcken en alliantien, onder onſe Onderdaenen maeckt.

XVII. Van

XVII. Van gelijcken die van deſelve geſeyde Religie ſullen betaelen de rechten van inkomſt, gelijck de gewoonte is, wegens de Charges en Officien, met dewelcke zy ſullen zyn voorſien, ſonder te werden gedwongen te aſſiſteeren by eenige Ceremonien, ſtrijdende met hun geſeyde Godsdienſt. En zynde beroepen by eede, ſullen niet anders te doen hebben als hun handt op te heffen, te zweeren en te beloven, voor Godt dat zy de waerheyt ſullen ſpreecken: en ſullen oock niet gehouden zyn, diſpenſatie te nemen van de eeden door hen gepreſteert, in het paſſeeren van acten en obligatien.

XVIII. Wy willen en ordonneeren, dat al deeſe van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, en andere die hun partye gevolght hebben, van wat ſtaet, qualiteyt of conditie ſy mogen zyn, gehouden en verbonden ſullen zyn, door alle verſchuldigde en redelijcke wegen, en onder pœne en ſtraffe begreepen, in onſe voorgaende Edicten over deeſe ſaeck, te betaelen en te acquiſeeren de tienden aen de Paſtooren en andere Kerckelijcke perſoonen, en aen alle anderen, aen wien het behoort, volgens de uſantie en coſtuymen der plaetſen.

XIX. Ten eynde om des te beeter, de genegentheden van onſe Onderdaenen, gelijck onſe intentie is, en voor het toekomende alle klachten wech te nemen, verklaeren wy dat alle die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, en andere Onderdaenen, die hunne partye gevolght hebben, ſijn capabel te houden en te exerceeren alle *ſtaeten, waerdigheden, officien en publijcke ampten*, hoe zy oock mogen zyn. Royaele of Signeuriale, of van de Steden van ons geſeyde Koninckrijck, geweſten, landen en heerlijckheden van onſe gehoorſaemheyt, en te zyn ſonder onderſcheyt, tot deſelve geadmitteert en ontfangen, ſonder te zyn gehouden een anderen eedt te doen, noch verbonden tot eenige andere verbinteniſſen, als om wel en getrouwelijck, hun ſtaeten, waerdigheden, ampten en officien te exerceren, en de ordonnantien te onderhouden. Omtrent welcke ſtaeten, ten aenſien van deeſe die onder onſe diſpoſitie ſullen zyn, ſal by voorval van openſtaen, by ons onverſchillentlijck, en ſonder onderſcheyt voorſien werden, met luyden die daer toe bequaem ſullen werden bevonden, nae dat wy nodigh ſullen achten tot het beſte van onſen dienſt. Wy verſtaen oock dat die van de geſeyde Religie, ſullen moeten werden geadmitteert en ontfangen, in alle Raeden en Functien, die van de geſeyde ſaecken afhangen, ſonder dat, ter oorſaeck van de geſeyde Religie, ſy ſouden konnen verworpen, noch in het genot daer van verhindert werden.

XX. Wy ordonneeren omtrent de begraevinge der dooden, van die van de geſeyde Religie, door alle Steeden en plaetſen van dit Koninckrijck, dat door onſe Officieren en Magiſtraeten in ieder plaets, hen van ſoo bequaeme plaetſen als moogelijck ſal zyn voorſieninge ſal gedaen werden. Het welcke wy onſe geſeyde Officieren belaſten te doen, en de hand daer aen te houden, op dat op geſeyde begraefniſſen geen ſchandaele werde aengerecht.

XXI. En ten eynde dat aen onſe Onderdaenen goede Juſtitie magh werden gedaen en geadminiſtreert, ſonder eenigh vermoeden, haet ofte gunſt, als zynde een van de voornaemſte middelen, om hen in vreede en eendraght te mainteneeren; hebben wy geordonneert dat in ieder van onſe Hoven der Parlementen van Parijs, Rouaen, Dijon en Rennes een Kaemer ſal opgerecht werden, beſtaende ten opſicht van dat van Parijs uyt een Preſident en 16. Raedsheeren. Van dat van Rouaen, uyt een Preſident en 12. Raedsheeren. En ten opſicht van dat van Dijon en Rennes een ieder in een Preſident en 10. Raedsheeren: welcke Preſidenten en Raden, door ons ſullen werden genomen en verkooſen, uyt het getal der geener die in die Hoven ſitten.

XXII. En ten opſicht van onſe Hoven van Parlement, van Bordeaux, Grenoble en Aix, in ieder een van deeſe, ſal meede een Kaemer opgerecht werden, beſtaende uyt twee Preſidenten, de eene Catholijck, en de andere van de geſeyde Religie, en 12. Raeden. Welcke Catholijcke Preſidenten en Raedsheeren, door ons ſullen werden gekooſen en genomineert, uyt het getal der Preſidenten en Raeden van de geſeyde Hoven. En wat die van de geſeyde Religie aengaet, daer ſullen die geene geemployeert werden, die voor het tegenwoordige ſich met die ampten in geſeyde Hoven voorſien, ſullen bevinden. En alwaerſe van geen genoeghſaem getal voorſien zyn, ſal door ons een erectie van andere Officien gedaen werden, ſoo veel als nodigh ſal zyn, om het geſeyde getal volkomen uyt te maecken, tot deſelve gagien, eerſaemheyt, autoriteyt, en prerogative, van die van de andere van onſe geſeyde Hoven, met de welcke de perſonagien van de geſeyde Religie, ſullen weezen voorſien.

XXIII. En wat het reſſort van ons Hof van Parlement tot Thoulouſe aengaet, daer ſal insgelijcks een Kaemer opgerecht werden, beſtaende gelijck de andere, uyt twee Preſidenten, d'eene Catholijck en de andere van de Religie, en 12. Raedsheeren, acht Catholijcken en de vier andere van de geſeyde Religie. Welcke Catholijcken door ons ſullen werden gekooſen, uyt onſe andere Hoven van Parlement, en van den grooten Raed; en ten opſicht van die van de geſeyde Religie, daer ſullen geplaetſt werden, deeſe die ſich voor het tegenwoordige van ampten in het geſeyde Parlement van Thoulouſe voorſien bevinden, maeckende ſchepzelen tot het getal, het welcke nodigh ſal zyn om geſeyde Kaemer te konnen vervullen; gelijck van weegen de andere geſeght is. Welcke Kaemer alſoo gecompoſeert, ſal door ons geſonden werden, in onſe Stadt van . . . ., en ten opſicht van dat van het Dauphiné, daer van ſal de ſittinge ſes maanden, in onſe Stadt van Grenoble, en de andere ſes maanden, in zodaenige andere Stadt, als wy hier nae ordonneeren ſullen.

XXIV. Welcke Kaemers aldus als geſeght is toegericht en door onſe Parlementen vaſtgeſtelt zynde, ſullen kennen en oordeelen in ſouveraine maght, en als in het laetſte reſſort, door arreſt privativelijck, van alle andere afgeſondert over de proceſſen, die bewoogen zyn, en noch ſtaen bewoogen te werden: in welcke proceſſen, die van de geſeyde gepretendeerde Gereformeerde Religie, en andere die hunne partye volgen, ſullen zyn partye principael, of garands, aenleggende of verweerende, en alle materie ſoo Civile als Crimineelen, 't zy ſoodanigen proces by geſchrift, of Verbale Appellatie geſchiede, en dat indien geſeyde Partyen, en een van deſelve ſulcks verſoeckt, met conteſtatie in cauſa, ten aenſien van het Proces dat te bewegen ſtaet.

XXV. Wy willen mede by wijze van proviſie, en totter tijdt toe, door ons anderſints daer omtrent zy geordonneert; dat in alle proceſſen aengevangen of aen te vangen, daer die vande Religie ſullen zyn in qualiteyt van Demandant of van Defendant, principale partyen, of garandeurs in Civile materie, in de welcke onſe Officiers in de Preſidiaele ſtoelen maght hebben, om in ſouveraineteyt en in het uyterſte reſſort te oordeelen, hen zy toegelaeten, te verſoecken, dat twee van de Kaemer, alwaer geſeyde Proceſſen,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

eeflen, moeten werden geoordeelt fich onthouden van daer omtrent te oordeelen: dewelcke oock fonder nytdruckinge van de oorfaeck, fullen gehouden zyn fich des te onthouden: niet tegenftaende de Ordonnantie by dewelcke de Rechters fich niet konnen voor gerecufeert houden fonder oorfaeck; blyvende echter noch boven deefe recufatie, van Recht tegens de andere. En in de Crimineele faecken, in de welcke zy mede als Souverainen fullen oordeelen, konnen de geprevenieerde, zynde van de gefeyde Religie requireren, dat drie van gefeyde Rechters, fich van het oordeelen van hun Proces, fonder uytdruckinge vande oorfaeck, onthouden. En de Prevoofts van de Marichaux van Vranckrijck, en der Bailliuwen, onder Senechalen, Luytenanten van den korten Tabbaert, en andere beampten van diergelijcke qualiteyt, fullen oordeelen, volgens de Ordonnantien en Reglementen hier voor ten opficht van de Vagebonds gegeven. En wat belanght de domicilien, gelaft en gedaeght, wegen prevooftelijcke faecken, indien zy van de gefeyde Religie zyn, konnen meede verfoecken, dat drie van de prefidiaele Rechters, by dewelcke deefe faeck ftaet geoordeelt te werden, fich buyten Proces houden, en zy fullen gehouden zyn, fich te onthouden fonder eenige uytdruckfelen van de oorfaeck daer van, behoudens indien inde Kaemers der gefeyde Prefidiaele Stoelen, alwaer het gefeyde Proces ftaet geoordeelt te werden, fich bevinden ten getaele van twee in Civile faecken, en drie in Crimineele, van die van gefeyde Religie: in welck cas het niet fal geoordeelt zijn te recufeeren, fonder expreffie van de oorfaeck. Wy verftaen echter niet dat de gefeyde Prefidiaele Stoelen, Prevooften der Marfchalcken, onder Bailliuwen en onder Senechalen, uyt kracht van het geene gefeght is, fullen kenniffe nemen de facto wegens de gepaffeerde troublen.

XXVI. Wy ordonneeren, willen en het behaegt ons, dat onfen feer beminden Broeder, de Koninck van Navarre, onfen feer waerden en wel beminde Coufijn, de Prince van Condé, en van gelijcken, alle andere Heeren, Ridders, Edellieden en andere, van wat qualiteyt of conditie zy oock moogen zyn, van de gefeyde Religie, en andere die hun partye hebben gevolght, effectivelijck fullen werden geconferveert, in het genot van hunne Gouvernementen, Chargien, Staten en Konincklijcke Officien, dewelcke zy bezeeten hebben, voor den 24. van Auguftus, duyfent vijf hondert twee en tfeventigh, om defelve te houden en te gebruycken, gantfch alfoo, en in de feltde forme met de andere Gouverneurs en Officieren, van dit ons Koninckrijck, fonder gedwongen te zyn, nieuwe provifien deswegen te nemen, niet tegenftaende alle arreften en oordeelen, tegens hen gegeven, en de provifien die van andere van deefe Staten verkreegen mochten zyn. Van gelijcken dat zy weder keeren in genot, van alle en een ieder van hunne goederen, rechten, naemen, reeckeningen en actien, niet tegenftaende, de oordeelen gevolght ter oorfaecke van gefeyde troublen: welcke arreften, oordeelen, provifien, en alles wat daer opgevolght is. Hebben tot dien eynde gedeclareert en declareeren nul en van geender waerde te zyn.

XXVII. Evenwel verftaen wy niet, dat die van de gefeyde Religie, en andere die haer partye hebben gevolght, dewelcke fes hebben geresigneert hun Staten en Officien, uyt kracht van onfe opene Brieven, of van den voorledenen Koninck, onfen feer geëerde Heer en Broeder, die Godt abfolveere, die wederomme fouden konnen eygenen, en in de poffeffie van defelve treden; hen referveerende evenwel, alle actien tegens de befitters en titulairen van defelve Officien, voor de betaelinge van de prijs onder hen beflooten, in bemiddelinge van de gefeyde refignatien. En in opfien van deefe, die door de particulieren zyn gedwongen geweeft, dadelijck en met gewelt de gefeyde hunne Staeten en Officien te refigneeren; die laeten wy toe en aen hunne erfgenaemen, inftantie daer over te doen, en vervolg van rechten civiliter, foo tegens die geene die de felve force fullen hebben gebruyckt, als tegens hun erven en naerkomelingen.

XXVIII. En wat die van de gefeyde Religie en andere die hun partye hebben gevolght, belanght, dewelcke met de gefeyde Officien zyn voorfien geweeft voor den 24. van Auguftus, des Jaers duyfent vijf hondert en twee en tfeventigh, en noch in de felve niet ontfangen; Wy willen dat zy in de gefeyde Staeten fullen ontfangen werden, en dat alle nodige provifien hen fullen werden geexpedieert.

XXIX. Wy ordonneeren mede, indien eenige Commanderye van de Ordere van St. Jan de Jerufalem, behoorende aen die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, en andere die hun partye hebben gevolght, fich vinden gefaifeert uyt ordere van de Juftitie of anderfints, ter occafie en onder pretext alleenigh van de troublen, in eeniger maten daer van berooft, dat volle en geheele handtlichtinge daer van aen de gefeyde Commandeurs daer van zy gemaeckt, en zy herftelt werden in foodanigen ftaet en befittinge, van de gefeyde Commanderyen, in de welcke zy waeren voor den 24. Auguftus, in het Jaer 1572.

XXX. De uytroepingen, aenplackingen en verkoopingen der erffeniffen, van de welcke men het Decreet vervolght, fullen gedaen werden ter gewooner plaetfe en ure, indien het kan gefchieden, volgens onfe Ordonnantien, of wel op de openbaere marckten; en waer men geene heeft, op de naeft gelegene marckt, zynde onder het reffort van den Stoel, alwaer de adjudicatie moet gedaen werden. En de Placcaten daer van fullen aengeflaegen werden, aen de Poft van gefeyde marckt, en aen den ingang van het Auditorie of Kerck van die Plaets. En door deefe middel fullen goet en vaillabel zyn de gefeyde uytroepen, en verder werden gegaen, tot de interpofitie van Decreet, fonder fich te binden aen de nulliteyt, die in deefen opficht foude konnen werden geallegeert.

XXXI. De acquifitien die die van de gefeyde gepretendeerde Gereformeerde Religie, en andere die hunne partye hebben gevolght, fullen hebben gedaen, door eens anders gefach als het onfe, aengaende de onroerende goederen behoorende tot de Kerck, fullen plaets noch effect hebben: Maer wy ordonneeren, willen en het behaeght ons, dat gefeyde Kerckelijcke wederkeeren aenftonts en fonder uytftel, en fullen werden geconferveert in de poffeffie en het reëele en actueele genot van de felve goederen alfoo veralieneert, fonder gehouden te zyn, de prijs van defelvige verkoopingen wederom te geven: en dat niet tegenftaende de gefeyde contracten van verkoopinge, dewelcke tot dien effect wy hebben gecaffeert en gerevoceert als nul, behoudende voor de koopers recours tegens dewelcke het fal te paffe komen. En om te rembourfeeren aen de koopers van gefeyde Landen, de penningen, door hen waerlijck en fonder bedrogh uytgekeert, fullen onfe opene Brieven geexpedieert werden van permiffie aen die van de gefeyde Religie, te impofeeren en te egaleeren op haer de fommen waer toe deefe verkoopingen koomen, fonder dat die acquireurs, konnen eenige actie pretendeeren voor fchaede en intereft, by gebreck

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

breck van genot, maer sy sullen sich moeten te vreden houden met het remboursement der penningen, door hen uytgegeven, voor de prijs van geseyde acquisitien, voor af reeckenende op geseyde prijs de vruchten door hen genooten, ingevalle de geseyde verkoopinge werde bevonden onder de waerde te zyn geschiedt.

XXXII. De exhereditatien of privatien, 't zy by dispositie *inter vivos*, of Testamentaire, gedaen alleenlijck uyt haet of ter oorsaeck van Religie, sullen geen plaets hebben, soo voor het gepasseerde als voor het toekomende, onder onse Onderdaenen. En evenwel de Militaire Testamenten, dewelcke sijn gemaeckt, geduerende deese tegenwoordige en voorgaende troublen, sullen kracht hebben, soo van de eene als de andere zyde, en houden, volgens de dispositie van Recht.

XXXIII. De disordren en excessen begaen op den 24. Augustus en de daer volgende daegen in consequentie van dien geseyden dagh in onse goede Stadt van Parijs, en andere Steeden en gewesten van ons geseyde Koninckrijck, sijn voorgevallen, tot ons seer groot leetweesen en ongenoegen. En tot een bysondere demonstratie van onse goetheydt en goetwilligheyt jegens onse Onderdaenen, verklaeren wy de Kinderen en Weduwen, der geener, die in die daegen zyn gedoot geweest, in welcke gedeelte van gemeldt ons Koninckrijck het soude mogen zyn, exempt te contribueren, aen de Impositien dewelcke die sullen gedaen werden, ter oorsaeck van den Ban en Arriere Ban, indien hun Vaders of Mannen Edel sijn geweest, en daer hun Mannen of Vaders, sullen hebben geweest van Borgerlijcke en belastelijcken staet: Wy, om deselve consideratie, ontlasten de geseyde Weduwen of Kinderen van alle lasten en Impositien, alles voor en geduerende den tijdt van ses aenstaende Jaeren; verbiedende onse Officieren, ieder in sijn district, deselve daer in te begrijpen, tot naedeel van onse tegenwoordige wille en intentie.

XXXIV. Wy verklaeren mede alle sententien, vonnissen, arresten, procedueren, saisementen, verkoopingen en Decreeten gedaen en gegeven, tegens die vande gepretendeerde Gereformeerde Religie, soo levende als doode, zedert de doodt van wylen Koninck Hendrick onsen seer geëerden Heer en Vader, ter occasie van geseyde Religie, tumulten en troublen daer nae voorgevallen, te gelijck d'executien van deselve oordeelen en Decreeten, van nu af aen gecasseert, gerevoceert en geannulleert, en casseeren, revoceeren, en annulleeren deselve, ordonneerende dat zy sullen werden geroyeert, en wegh genomen uyt de Greffien der soo souveraine als onderhoorige Hoven: gelijck wy oock willen wegh genomen te zyn, en uytgewischt alle merckteeckenen, voetstappen en gedachtenisse van de geseyde executien, diffamatoire Boecken en Acten, tegens hun persoonen, memorien en naekomelingen. En dat de plaetsen op dewelcke by deese gelegentheydt sijn geschiedt demolitien of rasementen, afwerpingen van gebouwen, sullen gebracht werden in den staet alsse zyn, aen de eygenaers der selver, om daer van te genieten en te disponeeren, naer hun believen. En in het algemeen hebben wy gecasseert, gerevoceert en geannulleert, alle proceduren en informatien gedaen voor eenige onderneminge wiese zyn, gepretendeerde misdaet van gequetste Majesteyt, of andere. Niet tegenstaende deselve procedueren, arresten en oordeelen, behelsende reunie, incorporatie en confiscatie, willen wy, dat die van de geseyde Religie, en andere die hun partye hebben gevolght, en hunne erfgenaemen, weder komen in de reëele en actueele besittingen, van alle en een ieder haerer goederen.

XXXV. En van gelijcken dat by middel van onse boven geseyde Declaratie, alle Arresten en Jugementen, gegeven tegens Wylen den Heer de Chatillon, Admirael van Vranckrijck, en d'executien der selver blyven nul en van geen effect, als een ongedaene en ongebeurde saeck. Wy in gevolge van deselve Declaratie, ordonneeren dat al de geseyde Arresten, Jugementen, proceduren en acten, gedaen tegens den geseyden Heer de Chatillon, sijn geroyeert, uytgewist, en buyten de Registers der Greffien gestelt, soo van onse Hoven van Parlement, als uyt alle andere jurisdictien; en dat soo de gedachtenis van den geseyden Admirael, als de kinderen van deselve blyven ongeschonden in hunne eer en goederen, te dien opsichte: Niet tegenstaende, dat deselve arresten medebrengen reunien en incorporatien van deselve goederen, aen de Domainen van onse Kroon, van het welcke wy sullen, aen de geseyde kinderen doen expedieeren, ampelder en speciaelder Declaratie, soo het noodigh zy.

XXXVI. Van gelijcken willen wy te sullen geschieden, ten opsicht van de Heeren: de Montgommery, Montbrun, Briquemant en Cavaignes.

XXXVII. Wy verbieden eenige processie te te doen, soo ter oorsaeck van de doodt van wylen onsen Cousijn, den Prince van Condé; of wegens dat, het welcke op St. Bartholomeus dagh 1572. is voorgevallen, of van wegen eenige andere actien die de gedachtenis der troublen konnen vernieuwen.

XXXVIII. Alle procedueren, factums, vonnissen en arresten, gegeven tegens die geene van de geseyde Religie, of dragende de waepenen, of absent zynde uyt ons geseyde Koninckrijck, of wel vertrocken in Steden en Landen door hen bezeeten, in eenige andere maniere, als ter oorsaeck van de Religie en troublen; te saemen alle peremptien van instantie, prescriptien, soo Legale Conventioneele, als gewoonlijcke, en leenrechtige saisementen, voorgevallen geduerende de tegenwoordige en voorgaende troublen, sullen werden geacht als noyt geschiet, gegeven of voorgevallen, en soodaenige hebben wy deselve verklaert en verklaeren mitsdeesen, en hebben gestelt en stellen deselve tot niets, sonder dat partyen, sich eenighsints daer mede sullen konnen behelpen, maer sullen werden hersteldt in den staet, als sy voorheenen geweest zyn; niet tegenstaende geseyde arresten, ende executie der selver, en hen sal wedergegeven werden, de possessie in dewelcke sy zyn geweest, ten opsicht van de geseyde saecken, op den geseyden 24. Augustus 1572. Het bovenstaende, sal oock plaets hebben, ten opsicht van andere, die de partye van die van de Religie hebben gevolght, zedert de laetste wederopneminge der waepenen of die absent uyt ons Koninckrijck zyn geweest, ter oorsaeck der troublen, en van de onderjaerige kinderen, van die van boven geseyde qualiteyt, dewelcke geduerende de troublen gestorven zyn. Remitteerende de Partyen in den selven staet, als sy waeren, sonder de onkosten te refondeeren, noch gehouden te zyn, de amende te consigneeren.

XXXIX. Alle gevangens dewelcke sijn gedestineert, 't zy by autoriteyt van Justitie of andersints, selt op de Galeyen, ter oorsaeck van de tegenwoordige of voorgaende troublen, sullen werden ontslaegen, en in vryigheyt gestelt van d'eene en d'andere zyde, sonder eenigh losgelt te betaelen. Casseerende en annulleerende wy, alle obligatien in dien regard gepasseert, ontlastende de cautien daer van, inhibe-

rende

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

rende en verbiedende feer expreffelijck aen deefe, in handen van de welcke deefe gevangens zyn, eenigh gewelt of violentie tegens defelve te oeffenen, of defelve qualijck te handelen, of eenighfints in hun perzoone te misdoen, op pœne van rigoureuflijck te zyn geftraft en gekaftijt. Niet verftaende evenwel dat de rançoenen dewelck albereets fullen fijn gefchooten en betaelt, by deefe dewelcke alleenlijck gevangen van Oorlogh waeren, fouden weder konnen werden geeyfcht van deefe, dewelcke die ontfangen hebben. En ten opficht van de gefchillen, concerneerende de rançoenen van deefe dewelcke gevangens zyn geweeft van d' eene en d' andere zyde, geduerende de gefeyde troublen, de kenniffe en het oordeel daer van is gereferveert, gelijck wy die referveeren, aen ons en aen onfe Perzoone. Verbiedende aen de partyen daer van elders, als voor ons vervolgh te doen: en aen alle onfe Officieren en Magiftraten, daer eenige zittinge, Jurisdictie of kenniffe over te nemen.

XL. En belangende het geene dat is gedaen ofte genomen *buyten den wegh van hoftiliteyt*, of by hoftiliteyt, tegens de publijcke of particuliere Reglementen van de Hoofden, de Gemeenfchappen en Provincien die het Commandement hadden, daer over fal vervolgh konnen werden gedaen, by weege der Juftitie.

XLI. Wy ordonneeren dat ftraffe zy gedaen, over de misdaden en delicten, begaen tuffchen perfoonen van een en defelve partye, in tijden van troublen, Treves of fchortinge van Waepenen, indien het niet zy in actien, door de Hoofden van d' eene zyde en d' andere gecommandeert volgens de nootwendigheyt, wet en ordere van Oorlogh; en wat aengaet de lichtinge en exactien van penningen, het dragen van Waepenen en andere exploicten van oorlogh, gedaen uyt private autoriteyt, en fonder toeftant, daer van fal vervolgh werden gemaeckt door weege van Juftitie.

XLII. De meubelen dewelcke in nature en weefen fullen werden bevonden, en die genomen fullen zyn by weege van hoftiliteyt, fullen weder gegeven werden, aen die defelve fullen behooren, indienfe zyn en fich bevinden alsnoch ten tijden van de publicatie van het tegenwoordige Edict, in handen van die geene die defelve hebben genomen, of van hunne erfgenaemen, fonder eenigh gelt voor de reftitutie der felver te geven. En alwaer de gefeyde meubelen fullen bevonden werden te zyn verkocht ofte gealieneert by autoriteyt van Juftitie, of door andere publijcke Commiffie of Mandement, foo van de Catholijcke als die van de gefeyde Religie, konnen die evenwel fijn gevendiceert, mits wedergevende daer van den prijs aen den kooper. Verklarende te fijn geen acte van hoftiliteyt het geene was gedaen tot Parijs en elders, op den 24. van Auguftus duyfent vijf hondert twee en tfeventigh, en de daer aen volgende daegen, in gevolghe daer van.

XLIII. In opficht van de vruchten der *onroerende* goederen, een ieder fal wederkeeren, in huys en goederen, en genieten wederfijdts de vruchten van het tegenwoordige Jaer, die niet fullen gevonden werden verfamelt, op den 17. dagh van deefe tegenwoordige maend van September. Selfs de Kerckelijcke perfoonen: niet tegenftaende alle faifien en verhinderinge ter contrarie gedaen, geduerende de tegenwoordige ende voorgaende troublen; gelijck oock een ieder fal genieten de achterftallen der Renten die niet genomen zyn, door ons, of uyt ons bevel en permiffie, of by Ordonnantie van Juftitie, of uyt bevel van onfen gefeyden Broeder en Coufin den Koninck van Navarre en Prince van Condé of andere commandes onder haer.

XLIV. Alle tijtelen, papieren, bewijfen en documenten die genomen fullen zyn, fullen weder gegeven, en gereftitueert werden, van d'eene en d'andere zyde, aen deefe aen wien zy behooren, fchoon defelve papieren, of de Cafteelen en Huyfen, daer fy wierden bewaert waeren genomen en aengeflagen, 't zy door onfe fpeciale commiffien, of beveelen der Gouverneurs, en Lieutenanten, Generaels van onfe Provintien, of uyt autoriteyt der hoofden van de andere partye, of onder eenige andere pretexten, hoedanige fy mogen zyn.

XLV. Die van de gefeyde Religie konnen hier namaels niet overlaft werden, noch gequelt met eenige laften ordinaire of extraordinaire, meerder als de Catholijcken, en volgens de proportie van hun goederen en faculteyten. Oock fullen de partyen vermogen, dewelcke fullen pretendeeren overlaft te zyn, fich te beforgen voor de Rechters aen dewelcke de kenniffe der faecken behoort. En fullen alle onfe Onderdaenen, van wat Religie en qualiteyt fy zyn, fonder onderfcheydt werden ontlaft, van alle laften die van d'eene en d'andere zyde opgeleght fullen zyn, op deefe die abfent waeren, en geen genot van hunne goederen trocken, ter oorfaeck van de troublen, fonder evenwel te konnen weder eyfchen de vruchten die fullen zyn tot betalinge van die laften geemployeert.

XLVI. Wy verftaen oock niet dat die van de gefeyde Religie, en andere die hunne partye gevolght hebben: noch de Catholijcken dewelcke inwoonders waeren in de Steeden en plaetfen door hen ingenomen en gehouden, en die hen hebben gecontribueert, fullen werden vervolght, wegens de betaelinge der Tailles, Aides, Octroien, Crues, Taillon, Urenfele, reparatien en andere Impofitien, en Subfidien voorgevallen, en opgeftelt zedert den 24. dagh van Auguftus duyfent vijf hondert en twee en tfeventigh, tot den tegenwoordigen tijdt toe, 't zy door onfe beveelen, of by advijs en deliberatie der Gouverneurs en Staten der Provincien, Hoven van Parlementen, en andere, van dewelcke wy hen hebben ontlaft en ontlaften, met verbodt aen de Threforiers van Vranckrijck, Generaelen van onfe Finantie, Ontfangers Generaels en Particuliers, hun Commifen en Extremetteurs en andere Intendanten en Commiffarifen, van onfe gefeyde Finantie, hen daer over aen te fpreecken, te moeyen of te ontruften, directelijck of indirectelijck, in wat maniere het zy.

XLVII. De machten en garnifoenen, die fijn of fullen zyn, in de Huyfen, Plaetfen, Steeden en Cafteelen, toebehoorende onfe Onderdaenen, fullen die aenftonts na de publicatie van dit tegenwoordige Edict hebben te ruymen, om daer van het vrye en volkomen gebruyck, aen den eygenaer te laeten, gelijck zy die hadden aleer zy daer van verfteecken waeren: Niet tegenftaende alle pretenfie van recht, het welcke die geene die defelve inhouden fouden konnen bybrengen, op welcke pretentien, fy fich fullen voorfien, by ordinaere wege van Juftitie, nae dat fy de gefeyde bezettinge fullen hebben verlaeten, het welcke wy byfonderlijck willen hebben geeffecteert, ten opficht van de beneficien, waer van de titulairen fullen fijn gedepoffedeert.

XLVIII. De vrye Commercie en Paffagie fal werden herftelt in alle de Steden, Bourgs en Bourgaden, Bruggen en paffagien van ons Koninckrijck, Landen en Geweften en Heerlijckheden, van onfe gehoorfaemheyt en protectie, foo ter Zee als te Lande,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

de, by Rivieren en zoete Waeteren, gelijck die te vooren is geweest, voor de tegenwoordige en voorgaende troublen, en alle nieuwe peages, tollen en subsidien door andere Autoriteyt, soo wel als door het onse opgeleght geduerende deselve troublen sullen wegh genomen werden.

XLIX. Alle Plaetsen, Steden en Provincien van ons geseyde Koninckrijck, Landtschappen, Landen en Heerlijckheden van onse gehoorsaemheyt, sullen gebruycken en genieten deselve Privilegien, Immuniteyten, Vryheeden, Marckten, Marcktplaetsen, Jurisdictien en Stoelen van Justitie, gelijck sy hebben gedaen voor de tegenwoordige en voorgaende troublen, niet tegenstaende alle brieven hier tegens strijdende, en de translatien van eenige der geseyde Stoelen, mits dat deselve zyn geschiet alleenlijck ter oorsaecke der troublen, welcke Stoelen sullen werden herplaetst en herstelt, in de Steeden en Plaetsen alwaerse voor heenen waeren.

L. In de gedemanteleerde Steden, geduerende de gepasseerde en tegenwoordige troublen, sullen de ruinen en demantelementen met onsen toestant, door de inwoonders weder konnen herbouwt en gerepareert werden, op hunne eygene kosten en despens.

LI. Die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, en andere die hun partye hebben gevolght, dewelcke sullen hebben genomen in pacht voor de tegenwoordige troublen eenige Greffen of andere Domainen of andere Rechten ons toebehoorende, van de welcke zy, geduerende de troublen niet hebben konnen genieten, sullen daer van ontlast blyven, gelijck wy hen ontlasten van dat sy van geseyde pachten niet hebben konnen ontfangen zedert den 24. van Augustus vijftien hondert en twee en tseventigh, of dat sy sonder fraude elders als in de ontfang van onse Finantie sullen hebben betaelt, niet tegenstaende alle verbintenissen hier over by hen lieden gepasseert.

LII. En op dat men niet sonde twijffelen aen de gerechtige intentie van onsen geseyden Broeder den Koninck van Navarre, en onsen geseyden Cousijn den Prince van Condé, hebben wy geseght en verklaert, seggen en verklare wy mits deesen, dat wy deselve houden en achten, voor ons goede bloetverwanten, getrouwe onderdaenen en dienaers.

LIII. Gelijck mede alle de Heeren Ridders, Edellieden, Officiers en andere inwoonders van de Steden, Gemeenschappen, Bourgaden, Vlecken en andere Plaetsen van ons geseyde Koninckrijck en Landen van onse gehoorsaemheyt, die deselve hebben gevolgt, by gestaen en begunstight in wat gedeelte het oock zy, voor onse goede en getrouwe onderdaenen en dienaeren: Wy verklaren alle Arresten, Informatien en Procedueren gedaen en gegeven, tegens de selve, ter occasie van de geseyde troublen, nul en van geender waerden, gelijck als saecken die niet geschiedt en zyn, willende dat deselve werden geroyeert uyt de Registers der Greffien, soo van onse Hoven van Parlement, als andere Jurisdictien, alwaer sy zyn geënregistreert geweest.

LIV. Van gelijcken verklaren wy dat wy houden en achten onsen Cousijn de Hartogh Johan Casimir, voor onsen goeden naegebuer, verwant en vriend.

LV. En sullen blyven zo, onsen geseyden Broeder en Cousijn, de Koninck van Navarre en Prince van Condé, als de Heeren, Ridders en Edellieden, Officieren lichaemen der Steeden en Gemeenschappen, en alle de andere, die hen hebben geholpen en bygestaen, hun erfgenaemen en opvolgers, ontlast en ontslaegen van alle de penningen dewelcke zyn door hen lieden of by hunne Ordonnantie genomen en gelicht, zo van onse Ontfangen en Finantien, tot welck een somme die oock souden konnen monteeren, als van de Steden, Gemeenschappen en Particulieren: Van de Renten, Inkomsten, Silverwercken, verkoopinge van Meubilen soo Kerckelijck als andere; Bosschen van hoog gewas aen ons behoorende of aen andere, boetens, buyterye, rançoenen, of andere natuere van penningen, door hen genomen, ter gelegentheyt van de tegenwoordige of voorgaende troublen, sonder dat zy of deese, dewelcke door hen zyn gecommitteert tot het lichten van de geseyde penningen, of die de selve hebben gegeven of gefourneert by hunne Ordonnantien, deswegen eenigsints konnen werden aengesproocken, voor het tegenwoordige noch het toekomende. En sy sullen blyven ontslaegen, soo sy als hunne Commisen, van alle maniementen, en administratien van geseyde Penningen, by brengende voor alle ontlastinge binnen den tijdt van vier maenden, nae de publicatie van ons tegenwoordigh Edict, gedaen in ons Hof van Parlement van Parys, quitantie betamelijck geexpedieert, door onsen geseyden Broeder en Cousijn den Koninck van Navarre of den Prince van Condé, of van die geene, die door hen sullen zyn gecommitteert, tot de aenhooringe en het sluyten van hunne Reeckeningen, of van de Gemeenschappen der Steden die Commandement en Charge, geduerende deese troublen hebben gehadt. Sullen mede van gelijcken ontlast en ontslaegen blyven, van alle Actien van Hostiliteyt, lichtinge en het geleyden van Volck van Oorlogh, fabricatie en evaluatie van Munte gedaen volgens de Ordonnantie der geseyde Hoofden, gieten en veroveringen van Artillery en Ammunitie, soo in onse Magasijnen als in het particulier; maecken van Buskruyt en Salpeeter, nemen, versterckken, demanteleringe en demolitie van Steden, Casteelen, Bourgaden, Entreprisen op deselve, verbranden en demolieeren van Kercken en Huysen, oprechtingen van Justitien, oordeelen en executien van de selve, 't zy in materie Civiel of Crimineel, Policie en Reglement op deselve onder haer gemaeckt, Voyagien, Intelligentien, Negotiatien, Tractaten en Contracten gemaeckt met alle vreemde Princen en Gemeenschappen, invoeringe van geseyde Vreemdelingen in de Steden en andere oorden van dit ons Koninckrijck, en in het algemeen van alles dat gedaen is, gehandelt of genegotieert, geduerende de tegenwoordige of voorledene troublen, zedert de doodt van Wylen onsen geseyden Heer en Vader, door die van de geseyde gepretendeerde Gereformeerde Religie, en andere die hunne partye hebben gevolght, al was het dat het selfde particulierlijck, behoordt te werden geexprimeert en gespecificeert.

LVI. Mede die van de geseyde Religie, en die geene die hun partye hebben gevolght, sullen sich onthouden en afstaen van nu tegenwoordigh, van alle Handelingen, practijcken, verbonden en intelligentie, dewelcke zy buyten dit ons Koninckrijck hebben gehadt; gelijck mede sullen doen, alle onse andere Onderdaenen die eenige konnen hebben. En sullen alle Liguen of Verbonden, associatien, en confrairyen gemaeckt of noch te maecken, onder wat pretext het oock soude mogen zyn, tot naedeel van ons tegenwoordigh Edict, sijn gecasseert en geannulleert, gelijck wy deselve casseeren en annulleeren, verbiedende wel expresselijck, aen alle onse Onderdaenen, voortaen te maecken, eenige cottisatien, en lichtinge van Penningen, sonder onse permissie, Fortificatien, Inrolleeringe van Mannen, Congregatien en Verzamelingen, andere als soodanige dewelcke hen sijn toegelaeten by ons tegenwoordigh Edict, en sonder Waepenen: Het welcke wy hen

hen verbieden en prohibeeren, op pœne van rigoureuslijck te werden gestraft, als versmaders van onse beveelen en Ordonnantien.

LVII. Alle veroveringe dewelcke sijn gedaen soo ter Zee als te Lande, uyt kracht van verlof en toestant gegeven, ende dewelcke sijn geoordeelt, door de Rechters der Admiraliteyt en andere Commissarisen, daer toe gedeputeert, door die van de geseyde Religie, sullen blyven geassopieert, onder de beneficie van ons tegenwoordigh Edict, sonder dat daer over eenigh vervolgh kan werden gemaeckt; noch de Capiteynen hun cautien, en de geseyde Rechters, Officioren, en andere daer over aengesproocken, noch gemolesteert in hoedaniger voege het zy. Niet tegenstaende alle brieven van marque en aentastinge, hangende en niet geoordeelt; van dewelcke wy hen volle en geheele handtlichtinge willen hebben gedaen.

LVIII. Wy willen dat de Kinderen van deese, die sich uyt ons geseyde Koninckrijcken hebben geretireert, zedert de doodt van Wijlen Koninck Hendrick onsen seer geëerden Heer en Vaeder, ter oorsaeck van de Religie en Troublen, of wel geseyde Kinderen buyten ons geseyde Koninckrijck gebooren zyn, sullen werden gehouden voor waere Françoisen, en inwoonders van het Rijck, en soodanigh hebben wy hen verklaert en verklaren mits deesen, sonder dat hen nodigh zy eenige andere brieven van Naturaliteyt te nemen, of andere provisie van ons, als ons tegenwoordigh Edict; niet tegenstaende onse Ordonnantien hier mede strijdende, aen dewelcke wy hebben gederogeert en derogeeren.

LIX. Wy ordonneeren dat aenstonts nae het publiceeren van dit ons Edict, alle troupen en Armeen, soo te Waeter als te Lande, sich sullen separeeren en vertrecken. En sullen die van de geseyde Religie gehouden zyn, als mede andere die hunne partye hebben gevolght, te ontlasten alle de Garnisoenen der Steden, Plaetsen, Casteelen en Huysen, dewelcke sy in besettinge hebben, behoorende soo aen ons, als aen de Kerckelijcke en particulieren, en die over te geven, en te herstellen in vollen vrydom, soo als de selve sijn geweest, in volle vreede, voor de tegenwoordige en voorgaende troublen, ¶ en evenwel om dat veele particulieren hebben ontfangen en geleden geduerende de troublen, soo veel injurien en schaden in hun goederen en Persoonen, dat zy seer swaerlijck de geheugnisse daer van sullen konnen verliesen; gelijck wel soude vereyscht werden, tot de executie van onse intentie willende eviteeren alle inconvenienten, die daer uyt souden konnen ontstaen, verwachtende dat de bitterheden en vyandtschappen, sullen zyn versoet, hebben wy gegeven in bewaeringe, aen die van de geseyde gepretendeerde Gereformeerde Religie, voor den tijdt en termijn van ses Jaeren de volgende Steeden: te weeten in Languedoc, die van Montpellier en Aiguesmortes: in Dauphiné, Nyons en Serre, Stadt en Casteel: in Provence, Seine, la Grand Tour en den omkring daer van: in Guyenne, Perigueux, la Reolle, en le Mas de Verdun. Welcke Steden onsen geseyden Broeder en Cousijn de Koninck van Navarre en Prince van Condé, en twintigh Edellieden van de geseyde Religie, of andere dewelcke haer partye volgen, die door ons sullen werden genoemt: en daer en boven deese die tot de bewaeringe van de geseyde Steden sullen gelast zyn, sullen sweeren en beloven, ieder voor sich selven en voor allen, voor hen en voor die van de geseyde Religie, en andere van die partye, ons wel en getrouwelijck te bewaeren, en ten eynde van de geseyde ses jaeren, te reeckenen van den dagh en date van het tegenwoordigh Edict af, die weder in handen te stellen, van die geene die daer toe sullen gelieven te deputeeren, in zodanigen staet alsse zyn; sonder daer in iets te vernieuwen of te veranderen, en sonder eenigen uytstel of difficulteyt, om wat en welcke oorsaeck of gelegentheyt het soude mogen zyn. Ten eynde van welcken tijdt de oeffeninge van de geseyde Religie daer sal werden gecontinueert, gelijck als toen sy die plaetsen besaten: echter willen wy en het behaeght ons dat in de selve alle Kerckelijcke Persoonen vryelijck konnen weder komen, de Goddelijcken dienst doen in alle vrydom, en hunne goederen genieten, gelijck oock mede alle de Catholijcke inwoonders van de geseyde Steeden. Welcke Kerckelijcke en andere inwoonders onse geseyde Broeder en Cousijn, en andere Heeren, als mede de Gouverneurs en Capiteynen van de geseyde Steden, en luyden van Oorloge, die aldaer in garnisoen sullen werden geleght, sullen nemen in hun protectie en sauvegarde, ten eynde sy in het doen van den Goddelijcken dienst niet verhindert, gemolesteert, of in hun persoonen en het genot van hun goederen gequelt werden; maer in tegendeel herstelt en in het geheel geplaetst in de besittinge van deselve; willende wy daer en boven, dat in de geseyde Steden, onse Rechters sullen werden herstelt, en de oeffeninge der Justitie weder opgerecht, gelijck die voor de troublen geweest zyn.

LX. Verbiedende wel expresselijck aen alle onse ondersaten, van wat qualiteyt en conditie die oock mogen zyn, eenige entreprise of monopolie te maecken, om deselve Steden gegeven in bewaeringe van die van de geseyde Religie, wegh te nemen, noch oock om te nemen of aen te slaen eenige van de andere Steden, Casteelen en Plaetsen, van ons geseyde Koninckrijck, en Landen van onse gehoorsaemheyt, op pœne van als infracteurs van vreede en perturbateurs van de gemeene rust gestraft te werden.

LXI. Daer sullen door ons geen andere Gouverneurs noch garnisoenen in de Steden, dewelcke tegenwoordigh die van de geseyde Religie besitten, en die van hen sullen verlaten werden, geleght werden, als die daer altoos, selfs van de Regeringe van Wijlen den Koninck Hendrick onsen geseyden Heer en Vader geweest zyn. Van gelijcken soeckende te soulageeren, in alles dat ons mooghlijck is onse Onderdaenen van alle onse Steden, verstaen wy dat de Gouverneurs, Capitainen en luyden van Oorloge, die daer in garnisoen zyn geleght, ter occasie van de troublen, die sullen ontledigen; uitgesondert alleenlijck die Frontierplaetsen zyn van dit ons Koninckrijck, dewelcke het nodigh is te bewaeren voor de bescherminge en seeckerheyt van het selve. Wy willen oock niet, datter in de Steeden, Casteelen, Huysen en goederen, behoorende bysonderlijck onse Onderdaenen, sijn andere bezettingen, als deese dewelcke gewoon zyn ten tijden van de vrede aldaer te zyn.

LXII. En ten eynde dat soo onse Justicieren, Officieren als andere onse Onderdaenen, duydelijck, en met alle seeckerheydt geadverteert zyn van onse wille en intentie, om alle twijffelinge en dubbelsinnigheden wegh te nemen, dewelcke souden konnen ontstaen by middel van de voorgaende Edicten, en de verschillentheyt daer in zynde: Hebben wy verklaert en verklaren, alle andere voorige Edicten, Secreete Artijckelen, Brieven, Declaratien, Modificatien, Requisitien, Restrictien, Interpretatien, Arresten, Registren, soo secreete als andere Deliberatien, hier te vooren door ons gedaen, in onse Hoven van Parlement en elders, concernerende het stuck

van

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

van de Religie en de troublen in dit ons Koninckrijck voorgevallen, te ſijn nul en van geender waerde, de welcke en de derogatoiren daer in begreepen, wy door dit ons tegenwoordigh Edict, hebben gederogeert en derogeeren mits deeſen, en van nu af aen gelijck als doen, caſſeeren, revoceeren en annulleeren; Verklarende wel expreſſelijcken dat wy willen, dat dit ons Edict zy vaſt en onviolabel, gehouden en geobſerveert, ſoo door onſe geſeyde Juſticieren en Officieren, als onder onſe Onderdaenen, ſonder ſich te binden of opſicht te nemen aen iets dat hier mede ſtrydigh, ofte derogeant aen het ſelve ſou mogen zyn.

LXIII. En tot noch grooter verſeeckeringe van het onderhouden en obſerveeren van het ſelve, die wy begeeren, willen, ordonneeren wy, en het behaeght ons, dat alle Gouverneurs en Lieutenanten Generaels, van onſe Provincien, Bailliuwen, Seneſchalen en andere ordinaire Rechters der Steden van dit ons geſeyde Koninckrijck, aenſtonts nae de receptie van het geſeyde Edict, ſullen ſweeren het ſelve te doen bewaeren en naerkomen, ieder in zyn deſtrict: gelijck mede de Schouten, Scheepenen, Capitulairen, Borgemeeſteren, Jurats ofte Geſwoorene der Steden, Jaerlijcks of perpetueel. Wy belaſten mede aen onſe Bailliuwen, Seneſchalen, of hunne Stedehouderen, of andere Rechters te doen ſweeren aen de voornaemſte Inwoonders der ſelver Steeden, ſoo van de eene als van de andere Religie, het onderhouden van het tegenwoordige Edict, aenſtonts nae de publicatie daer van, ſtellende al deeſe van de geſeyde Steeden onder onſe protectie en ſauvegarde, en de eene in de bewaeringe van d'ander: hen belaſtende reſpectivelijck, en door publijcke Acte, te reſpondeeren civiliter, wegens de contraventien, dewelcke ſullen gedaen werden, tegens ons Edict, in de geſeyde Steden, door de Inwoonderen daer van, of wel te repreſenteeren en in handen van de Juſtitie ſoodanige contraventeurs, te ſtellen.

LXIV. Wy beveelen aen onſe beminde en getrouwe, de Luyden houdende onſe Hoven van Parlement, dat zy aenſtonts nae het ontfangen van het tegenwoordige Edict, achterlaetende alle andere ſaecken, en onder pœne van nulliteyt van alle acten die zy anders ſouden doen, een gelijcken eedt, als boven, te doen; en dit ons Edict te doen publiceeren, en te enregiſtreeren, in onſe Hoven, volgens de forme en teneur, puurlijck en ſimpelijck, ſonder andere modificatien, reſtrictien, declaratien, of ſecreete regiſters, noch te wachten op eenige andere Juſſie of Mandement van ons; en aen onſen Procureurs Generaels, daer van te requireren, en aenſtonts en ſonder delay de geſeyde publicatie te vervolgen. Belaſtende eensgelijcks aen de geſeyde Gouverneurs en Lieutenant Generaels van onſe geſeyde Provincien het ſelve aenſtonts te doen publiceeren een ieder in de uytbreydinge van ſijn ampt door al de plaetſen en oorden daer ſulcks gewoon is te geſchieden, te doen bewaeren ende naerkomen, ſonder te wachten naer de publicatie, van onſe geſeyde Hoven van Parlement, ten eynde niemant oorſaecke van Ignorantie pretendeere. En dat aenſtonts alle wegen van hoſtiliteyt, lichtinge van Penningen, betalingen, contributien, vervallen en noch te vervallen, nemen, demolitien, verſterckingh van Steden, Plaetſen en Caſteelen ophouden, van d'eene en d'andere zyde. Verklarende van nu aen af ſoodanige lichtinge van penningen, Verſterckingen, Demolitien, Contributien, Nemen en Rovingen der Meubilen, en andere Actien van Hoſtiliteyt, dewelcke nae de geſeyde Publicatie en Verificatie, dewelcke de geſeyde Gouverneurs en Generale Lieutenanten van onſe geſeyde Provincien daer van ſullen hebben gedaen, ſullen zyn geſchiet ſubject aen reſtitutie, ſtraffe en reparatie. Namentlijck, tegens die geene, die daer waepenen, kracht of violentie, in contraventie van ons geſeyde Edict ſouden hebben gebruyckt, verhinderende het effect en exercitie van het ſelve, de ſtraffe des doodts, ſonder hoope van genaede of vergiffeniſſe. En wat de andere contraventien aengaet, dewelcke door weege van Waepen, kracht en Violentie niet ſullen ſijn geſchiet; die ſullen met andere corporeele ſtraffen geſtraft werden, als Banniſſementen, Amendes Honorables, en andere volgens de ſwaerte en exigentie der ſaecken, nae het goedt vinden, en moderatie der Rechters, aen de welcke wy hebben toegeſtaen, en als noch toeſtaen de kenniſſe daer van; belaſtende in deeſen hun eer en Conſcientie, daer in te procedeeren, met de Juſtitie en rechtmatigheyt die daer toe behooren, ſonder exceptie of onderſcheyt van Perſoonen, of Religie.

Alſoo geven wy in Mandament, aen de geſeyde Luyden, houdende onſe Hoven van Parlement, Kamers van Reeckeninge, Hoven van onſe Aides, Bailliuwen, Senechalen, Prevooſten en andere onſe Juſticieren en Officieren, die ſulcks aengaet, of aen hunne Lieutenanten, dat ſy doen Leezen, Publiceeren en Inregiſtreeren, dit ons tegenwoordigh Edict en Ordonnantie, in hun Hoven van Jurisdictie, en het ſelve te onderhouden, te bewaeren en naer te komen, van point tot point, en van den Inhoudt desſelfs, te doen jouiſſeren en gebruycken volkomentlijck en vreedſaemlijck, alle die het aengaet: Ceſſerende en doende ceſſeeren alle troublen en verhinderinge ter contrarie. Want ſulcks is ons welgevallen. Ter getuygeniſſe van het welcke hebben wy deeſe tegenwoordigen met onſe eygene handt onderteeckent: en aen de ſelve, op dat het een vaſte en beſtelde ſaecke ſy voor altoos doen ſtellen en voegen onſen Zegel.

Gegeven tot Poictiers in de Maend van September, in het Jaer der Gratie 1577.

En van onſe Regeeringe het vierde.

Geteeckent,

HENRY.

En noch laeger: door den Koninck zijnde in ſijnen Raed,

DE NEUFVILLE.

En in Margine,

Viſa.

En was gezegelt op ſtroocken van zyde, Rood en Groen, in Groenen Was, met het groote Zegel.

Gelezen, gepubliceert en geregiſtreert, gehoort des verſoeckende, en conſenteerende, de Procureur Generael des Konincks, tot Parys in 't Parlement, op den achtſten dagh van October in het Jaer duyſent vijf hondert ſeven en t'ſeventigh.

Geteeckent,

DE HIVEZ.

Geleeſen gelijckelijck gepubliceert en geregiſtreert in de Kamer der Reeckeninge, gehoort, des verſoeckende en conſenteerende, de Procureur Generael van den Koninck in de ſelve: den elfden dagh van October, in het Iaer duyſent vijf hondert en ſeven en tſeventigh.

Geteeckent,

DANEZ.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Gelezen en gepubliceert by Trompetten geklanck en openbaere uytroepinge, door al de kruyswegen van Parijs, plaetsen en oorden, alwaer men gewoon is, uytroepingen en publicatie te doen, door my Pasquier Rossignol, uytroeper des Konincks, inde Steede, Prevooſtſchap en Burghgraefſchap van Parys, verſelt, door Michiel Noiret geſwooren Trompetter, vanden geſeyden Heer in de geſeyde plaetſen, en door vier andere Trompetters, op den 8. van October, in het Jaer duyſent vijf hondert ſeven en tſeventigh.

Geteeckent,

ROSSIGNOL.

Secreete Artijckelen van den 17. September, 1577.

EERSTELIJCK.

I. SYn Majeſteyt, om den Koninck van Navarre te gratificeeren ſal hem beloven, behalven het geene by de generale Artijckelen is geaccordeert, aen de Heeren Hooge Juſticieeren van de Religie, te doen doen de dienſt voor alle die geene, die daer ſullen willen gaen, alſchoon hy niet tegenwoordig waere, in huyſen hem toebehoorende, in de plaetſen de welcke volgen, te weeten in het Hartoghdom van Vendoſmois in de Stadt van Montoire.

II. Van gelijcken ſal ſijn geſeyde Majeſteyt beloven, aen mijn Heere den Prince van Condé, te hebben de geſeyde exercitie, in ſijne Huyſen de la Ferte ſur Loire, & Anguien, alſchoon hy niet tegenwoordigh waere.

III. Op het Artijckel maeckende gewagh van de Bailliuagen, is verklaert en geaccordeert het geene volght. Eerſtelijck dat ſijn Majeſteyt verſtaet, onder den naem van oude Bailliuagen, te ſpreecken van deſe, dewelcke waeren ten tijden van Wijlen Koninck Hendrick, gehouden voor Bailliuagen, Seneſchaelſchappen, Gouvernementen, reſſorteerende blootelijck en onbemiddels in de Hoven van Parlement.

Ten tweeden, dat in de Bailliuagen, Seneſchaelſchappen en Gouvernementen, in de welcke die van de geſeyde Religie voor het tegenwoordige hebben, twee Steeden of Bourgs, behoorende aen ſijn geſeyde Majeſteyt, of aen Catholijcke Heeren, Hooge Juſticieren, in dewelcke hen is toegelaeten de exercitie van de geſeyde Religie te continueeren, hen niet ſal werden voorſien van een andere plaets, om aldaer hun exercitie te doen, gelijck in andere Bailliuagien van dit Koninckrijck.

Ten darden dat in het Gouvernement van Picardye hen door ſijn Majeſteyt niet ſal voorſien werden, als van twee Steden, in de Voorſteden van de welcke, die van de geſeyde Religie hun geſeyde exercitie ſullen konnen hebben, voor al de Bailliuagien, Seneſchaelſchappen en Gouvernementen die daer aen dependeeren, en by gebreck van Steden, ſullen hen gegeven werden twee bequaeme Bourgs, Vlecken of Dorpen.

Ten vierden voor de groote uytbreydinge der Seneſchaelſchappen van Provence en Poictou, is geaccordeert aen die van de geſeyde Religie, in ieder van de ſelve eene andere Stadt, in de Voorſteden van de welcke, of by gebreck van Stadt een Vleck of Dorp, daer toe bequaem zynde, in de welcke ſy de exercitie van de geſeyde Religie konnen hebben, behalven deeſe, die hen ſullen werden toegeſtaen, door het geſeyde Artijckel.

IV. Van gelijcken is toegeſtaen, dat uyt kracht van het geſeyde Artijckel, geſtelt op de Landen behoorende in eygendom aen de Koninginne Moeder van ſijn Majeſteyt, geenige plaets voor de oeffeninge van geſeyde hunne Religie: Evenwel de Edellieden, dewelcke Hooge Juſtitie, of Fief de Haubert, in de geſeyde landen hebben, ſullen konnen jouiſſeeren en gebruyck hebben van de permiſſie, die hen by het Edict ſal weeſen toegeſtaen, gelijck elders.

V. Hen ſal alſoo mede niet werden voorſien, van eenige plaets, voor de Bailliuage van Beaujolois, behoorende aen mijn Heer den Hartogh van Montpenſier. Maer de geſeyde Heeren Hooge Juſticieren, ſullen aldaer mede genieten het privilegie van het Edict.

VI. Daer ſal een plaets geordonneert werden voor al de Eylanden van Marennes, en een ander voor het Eylandt van Oleron, in welcke twee plaetſen, aen die van de geſeyde Religie ſal werden toegelaeten, de exercitie daer van te hebben, voor alle die geene van het ſelfde Eylandt, die aldaer ſullen willen gaen.

VII. Eensgelijcks ſal hen werden voorſien, voor het Landt van Meſſin, en andere de welcke ſijn onder de beſcherminge des Konincks, gelijck was gedaen, door de ſecreete Artijckelen, gemaeckt met het Edict van het Jaer 1570.

VIII. Wegens het Houwelijck der Prieſters en Geeſtelijcke perſoonen, dewelcke hier te vooren waeren gecontracteert, ſijn Majeſteyt wil of verſtaet niet, uyt veele goede conſideratien, dat ſy ſullen werden aengeſproocken of gemoleſteert, en ſal tot dien eynde ſilentie werden geimpoſeert, aen de geſeyde Procureur Generael en andere Officieren. Sijn Majeſteyt verklaert evenwel dat hy verſtaet, dat de Kinderen uyt geſeyde Huwelijcken voortgekomen, ſullen konnen ſuccedeeren alleenlijck in de meubele goederen, ende acqueſten en conqueſten immobiel van hunne Vaders en Moeders, niet willende dat de geſeyde Religieux en Religieuſes die geproffeſſijt zyn, konnen komen tot eenigh erf of ſucceſſie, direct of of colaterael. Sijn geſeyde Majeſteyt wil oock niet dat die van de geſeyde Religie, die hier te vooren Houwelijck hebben getracteert in den darden graed, ſullen werden gemoleſteert, of de geſeyde Houwelijcken haer kracht in twijffel getrocken werde, noch oock insgelijcks de erffeniſſe wegh genomen, of aen de Kinderen daer uyt gebooren ſullen werden in geſchil getrocken, deſcendeerende van dat Houwelijck: en om te oordeelen van de validiteyt van geſeyde Huwelijcken, gemaeckt en gedaen, door die van de geſeyde Religie en te decideeren offe geoorloft of ongeoorloft zyn, indien die van de geſeyde Religie verweerder is, ſal in cas de Konincklijcke Rechter kenniſſe van het faict van dat Houwelijck nemen. En wanneer hy eyſcher is en de verweerder een Catholijck, ſal de kenniſſe daer van behooren, aen den Kerckelijcken Officiael en Rechter; van het welcke opene Brieven, door ſijn Majeſteyt ſullen werden geexpedieert, om in het Hof van Parlement te werden geverifieert.

IX. En wat aengaet de Houwelijcken die nu al bereets ſullen ſijn gecontracteert, of van de tweede graed of andere, onder die van de geſeyde Religie ſich keerende naer ſijn geſeyde Majeſteyt, deeſe dewelcke ſullen zyn van die qualiteyt, en houwelijck in ſoodaenigen graed hebben gecontracteert, ſullen hen ſoodaenige proviſien gegeven werden, die hen nodigh ſullen zyn, ten eynde ſy niet werden aengeſproocken, noch gemoleſteert, noch ſy, noch hunne kinderen.

X. Op het geene is geaccordeert door de generaele Artijckelen, dat in ieder der Parlementen van Parijs, Rouaen, Dyon en Rennes, ſal opgerecht werden

den een Kamer van een Preſident, en een ſeecker getal van Raedtsheeren, genoomen en gekooſen in de geſeyde Hoven, is geadviſeert en over een gekomen, ten eynde om alle occaſien van vermoeden van die van de geſeyde Religie wegh te nemen, en in deeſen te voldoen aen het verſoeck en ootmoedige beede, dieſe aen ſijn Majeſteyt hebben gedaen; dat de Preſidenten en Raedsheeren, ſullen ſijn verkooſen, door ſijn Majeſteyt uyt de naem lijſt der Officieren van de ſelve Parlementen, de billickſte, vreedſaemſte en gemoderaetſte, van de welcke de lijſte ſal werden gecommuniceert aen de Gedeputeerden van den geſeyden Heer Koninck van Navarre, en van die van de geſeyde Religie, die ſich by ſijn Majeſteyt ſullen bevinden; voor en aleer tot den dienſt van de geſeyde Kamers te ſijn geordonneert; en indien eenige van de ſelve hen vermoedelijck mocht zyn ſal hen ſulcks geoorloft zyn, ſijn Majeſteyt het ſelve te kennen te geven, die andere in hun plaets verkieſen ſal.

XI. Het ſelfde ſal werden waergenomen in de verkieſinge der Catholijcke Officieren en beampten, dewelcke aen die Kaemers dewelcke in de Landen van Guyenne, Languedoc, Dauphine en Provence ſullen werden opgerecht, ſtaen te dienen.

XII. Wat aengaet de proviſie van die van de Religie en ampten van Preſidenten en Raedsheeren, dewelcke ſullen werden geërigeert uyt kracht van het geſeyde Edict, om in de geſeyde Kaemers te dienen; is geaccordeert, dat de ſelve ſal werden gemaeckt, op de atteſtatie van den geſeyden Heer Koninck van Navarre voor de eerſte mael, en ſonder desweegen eenige Finantie te nemen: en voorvallende vacatie der ſelver, dat die door ſijn geſeyde Majeſteyt met bequaeme perſoonen, zynde van de geſeyde Religie, ſal werden vervult.

XIII. En voor ſoo veel die van de Religie hebben geallegeert verſcheydene oorſaecken van vermoeden tegens die van het Hof van Rouaen, ter oorſaeck van het welcke ſy inſtantie gedaen hebben, om aldaer een Kaemer te doen oprechten, gelijck als voor de Parlementen van Bourdeaux, Thoulouſe en Dauphiné, ten eynde om het ſelfde Parlement niet difform met dat van Parys, Dyon en Rennes te maecken, is geaccordeert dat die van de geſeyde Religie, dewelcke proceſſen aen dat ſelve Parlement ſullen hebben, indienſe die van de Kaemer dewelcke aldaer opgerecht ſal werden, niet voor Rechters willen ontfangen, ſich keerende naer ſijn Majeſteyt, ſal werden door deſelve voorſien van Brieven van evocatie tot de Kamer van het Parlement van Parys, geordonneert tot adminiſtratie van de Juſtitie, aen deeſe van de geſeyde Religie, of aen den Grooten Raed, der proceſſes, alreets aengevangen, of noch aen te vangen, voor conteſtatie in cauſa, mits brengende atteſtatie wel en behoorlijck gemaeckt, als dat ſy zyn van de geſeyde gepretendeerde Gereformeerde Religie.

XIV. Sijn geſeyde Majeſteyt wil en verſtaet, dat de geſeyde Kamers, gecompoſeert en opgerecht in de geſeyde Parlementen, tot diſtributie van de Juſtitie voor die van de geſeyde Religie, ſullen ſijn gereunieert, en geincorporeert in de geſeyde Parlementen, wanneer het nodigh ſal zyn, en de oorſaecken dewelcke ſijn Majeſteyt hebben bewoogen om de eſtabliſſement daer van aldaer te doen ſullen ceſſeeren, en geen meerder plaets onder ſijne Onderdaenen ſullen hebben.

XV. Tot dien eynde de Preſidenten en Raedsheeren dewelcke ſullen zyn voorſien met Officien nieuwlijcks opgerecht in de geſeyde Kamers, ſullen werden genoemt Preſidenten en Raedsheeren van de Hooven van Parlement, een ieder in het ſelve waer in zy ſullen zyn geſtelt, en gehouden van het getal der Preſidenten en Raeden van het ſelve Hof, ſullen oock genieten de ſelfde gagie, autoriteyt en prærogativen, dewelcke de Preſidenten en Raden der andere Hoven genieten.

XVI. Het examen van welcke Preſidenten en Raden nieuwelijcks opgerecht, ſal werden gedaen in den byſonderen Raed van ſijn Majeſteyt, of door de geſeyde Kamers, ieder in ſijn diſtrict, wanneer ſy in genoeghſaemen getaele ſullen zyn, en niettemin den gewoonlijcken eedt, ſal door hen werden gedaen in de Hoven, alwaer de geſeyde Kamers ſullen zyn geſtabilieert; behalven die van de geſeyde Kamer van Languedoc, dewelcke den eedt ſullen doen, in handen van mijn Heer den Cancellier, of in de ſelve Kamer, wanneer zy opgerecht ſal zyn.

XVII. In de geſeyde Kamer van Languedoc ſullen zyn twee ſubſtituten van den Procureur, en Advocaet van ſijn Majeſteyt, van de welcke die van den Procureur Catholijck en de andere van de geſeyde Religie ſal zyn, dewelcke ſullen werden voorſien door ſijn geſeyde Majeſteyt, met competent onderhoudt.

XVIII. Daer ſullen oock zyn twee Commiſen van het Parlement van Thoulouſe; d'eene in het Civiel, d'andere in het Crimineel, voor de welcke de Greffiers ſullen verantwoorden.

XIX. Daer en boven ſullen werden geſtelt Deurwaerders dewelcke ſullen werden genomen, of in het ſelfde Hof of van elders, volgens de goede wil en beliefte des Konincks, ſoo veele als noodigh ſullen bevonden werden, tot den dienſt van geſeyde Kamer.

XX. De ſittinge van de welcke door ſijn Majeſteyt ſal werden geſtabilieert, en overgebraght, naer de Steden en Plaetſen van het geſeyde Landt van Languedoc, nae dat door deſelve goetgevonden ſal zyn, voor de commoditeyt van ſijne Onderdaenen.

XXI. Op het geene vertoont is, door die van de geſeyde Religie, dat zedert de publicatie van het Edict, gemaeckt in het Jaer 1572. tot aen den dagh van de publicatie van deeſe dewelcke tegenwoordigh ſulcks ſal zyn, veel preſcriptien, peremptien, van inſtantien, of vonniſſen tegens die van de geſeyde Religie gedaen en gegeven zyn, omtrent dewelcke ſy niet zyn gehoort noch beweert; of wel des wegen hebbende verſocht renvoy aen de Kamers Mis-parties, ſulcks hen is geweygert, ſoo is hen toegeſtaen, dat gevende daer van behoorlijcken blijck, ſy ſullen in hun eerſten ſtaet ontfangen werden.

XXII. Van gelijcken op het geene vertoont is, van weegen de geſeyde Heeren, Koninck van Navarre en Prince van Condé, dat ſy ſijn vervolght in veel inſtantien, door deeſe dewelcke hebben gekocht, geduerende de troublen eenige goederen van het Temporeele van de Kerck, verſoeckende dat alle actie aen de Acquireurs, tegens hen en andere, die door hun beveelen de Contracten van geſeyde verkoopingen hebben gemaeckt, magh werden ontſeght: is hen toegeſtaen uyt naeme van geſeyde Majeſteyt, dat alle proviſien, dewelcke hen tot hun ontlaſtinge en ſchadelooſheyt ſullen nodigh zyn, hen ſullen werden byſonderlijck geexpedieert; met laſte evenwel van weder opſchietinge der penningen, gelijck inde generaele Artijckelen van het Edict begreepen ſtaet.

XXIII. Sijn Majeſteyt ſal beloven en beſweeren de obſervatie en onderhoudinge van het Edict, het welcke ſal werden gemaeckt op de geſeyde generaele Artijckelen, en die van de geſeyde Religie, en andere

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

die hun partye gevolght zyn, daer het genot van laeten hebben: En van gelijcken sal doen geloven en sweeren aen de Koninginne sijn Moeder en aen Monseigneur den Hartogh van Anjou sijn Broeder, het selve Ediċt te sullen bewaeren en naerkomen.

XXIV. Het selfde sal werden gedaen, van gelijcken, door de geseyde Heeren, den Koninck van Navarre en den Prince van Condé.

XXV. Welckers beloften en Eeden sullen werden gedaen, en acten van hun handt gepasseert, en gezegelt door het Zegel der Waepenen van die deselven sullen hebben gedaen, dewelcke reciproquelijck sullen werden overgelevert in handen van sijn Majesteyt, en van geseyden Heer Koninck van Navarre, of van die geene die door hen lieden, sullen werden gedeputeert om die te ontfangen.

XXVI. Sal toegelaeten werden aen geseyden Heer, den Koninck van Navarre, nae het sluyten van de Vreede, te senden aen de Koninginne van Engelandt en den Hartogh Johan Casimer, om hen daer van te verwittigen, en sal werden gegeven paspoort en vry geleyde van sijn geseyde Majesteyt, aen deese dewelcke de Koninck van Navarre daer heen depecheren sal.

XXVII. Al die van de geseyde Religie dewelcke sullen zyn gebleven Titulaire van geseyde beneficien, sullen gebouden zyn die te resigneeren binnen ses maenden, aen Catholijcke Persoonen, en deese dewelcke sullen hebben beloften van Pensioenen, op de geseyde beneficien, voor den 24. van Augustus 1572. sullen daer van voortaen betaelt werden, en de betalinge van de geseyde Pensioenen gecontinueert; en sullen deese dewelcke deese Pensioenen verschuldight zyn gedwongen zyn hen de achterstallen, indien 'er genige zyn te betaelen, behoudens dat sy actueelijck de vruchten van deselve beneficien hebben genooten, uytgesondert evenwel de achterstallen geduerende de troublen gevallen en gemaeckt.

XXVIII. En ten opsicht van die geene die niet sullen zyn van de geseyde Religie, en evenwel hen hebben gevolght, geduerende de troublen, sy sullen wederkeeren in hun selfde besittinge en genot van hun beneficien die sy voor den 24. Augustus 1572. hebben gehad, en deese die uyt private auctoriteyt, sonder mandament of gaeve van sijn geseyde Majesteyt sullen hebben genooten en ontfangen de vruchten van geseyde beneficien behoorende aen de boven geseyde, sullen gehouden en gedwongen zyn die hen weder te geven, en te herstellen.

XXIX. Op de instantie gedaen, wegens het annulleeren van de Obligatien, Cedulen, en Beloften, door die van de geseyde Religie en andere die hun partye hebben gevolght gemaeckt, als mede de Vonnissen, op deselve, tegens hen gegeven, uyt redenen van Staeten, Ampten en Officien, aen hen lieden voor de troublen of daer nae geresigneert, van dewelcke sy echter, ter oorsaeck van de geseyde troublen de provisien niet hebben konnen verkrygen, en ondertussen de selve staten of goederen, en ampten door andere sullen zyn verkregen, versoeckende eensgelijcks remboursement, van 't geene zy daer voor gegeven hebben, 't zy aen de finantie van sijn Majt., of aen de resignanten; is gedeclareert, dat doende verstaen aen sijn geseyde Majt. de particuliere faicts, over dewelke geschil is, hy daer in sal voorsien en opening van Justitie laten doen.

XXX. Daer sal ook zyn voorsien door de Officiers van de Justitie, op het particulier debat en instantie van partyen, raeckende de Cassatie, door die van de geseyde Religie en andere die hun partye hebben gevolght, versocht vande Pachters van hunne goederen en erffenissen gedaen zedert de geseyde 24. Augustus, om daer weder in te mogen treden, mits weder uytkeerende voor deselve, 't geen zy daer van ontfangen hebben.

XXXI. De Officiers van sijn Majesteyt binnen de Stadt La Rochelle, de Schouts, Scheepenen, Borgemeesters, Pairs en andere Inwoonders van deselve Stadt, sullen blyven geconserveert en gemainteneert, in hunne oude Rechten en Privilegien, en niet aengesproocken noch gemolesteert, nochte ontrust werden. Wegens hun Mandementen, Decreten, lichaemelijcke aentastinge, gedaen soo binnen de Stadt als daer buyten; executien van hun Vonnissen, daer nae gevolght, soo uyt reden van eenige gepretendeerde entreprisen tegens deselve Stadt, in de Maend van December 1573. ondernomen, als wegens een Schip l'Irondelle of Swaluwe genoemt, en executie der Vonnissen gegeven tegens die van dessells equipagie, noch over eenige andere Acten welcke sy mogen zyn, van dewelcke zy t'eenemael sullen werden ontlast. Sy sullen oock geen ander Gouverneur hebben als den Seneschael, noch eenigh garnisoen in die selve Stadt en het Gouvernement geleght werden.

Noch van gelijcken in de Steeden en Plaetsen dewelcke staen onder het Gouvernement van Languedoc, behalven deese in dewelcke ten tijden van Wylen den Koninck Hendrick besettinge gelegen heeft.

XXXII. Door sijn Majesteyt sal werden geconfirmeert de Declaratie geoctroyeert door de laetste Koninck, aen de Inwoonders van Pamiers van de geseyde Religie, voor de Cassatie der Arresten, gegeven over eenige uytspoorigheeden in deselve Stadt, in de Maend van Juny 1566. voorgevallen, en sal deselve Declaratie tot dien eynde aen sijn Majesteyt werden gepresenteert.

XXXIII. Is toegestaen aen den geseyden Koninck van Navarre, en andere van de geseyde Religie het op de been houden van acht hondert Mannen, betaelt door sijn geseyde Majesteyt, om te leggen in de Steeden dewelcke hen gelaeten sullen werden tot hun verseeckeringe, in dewelcke sijn geseyde Majesteyt geen andere Gouverneur kan stellen, noch andere besettinge leggen, en sal die voorsien op soodanigen wyze; Van gelijcken sal doen te kennen geven, aen de Gouverneurs en Lieutenant Generaels van zyn Provincien, dat wanneer sy door deselve souden willen trecken, of die besoecken, sy aen die van de geseyde Religie geenige occasie van onlust en geschil sullen hebben te geven.

XXXIV. De geseyde Heer Koninck van Navarre, sal aen sijn geseyde Majesteyt presenteeren deese dewelcke hy sal voornemen tot bewaeringe van de geseyde Steden te stellen, dewelcke door deselve daer in sullen werden gecommitteert; en alwaer eenige van die gestelde insolentelijck sal komen te Gouverneeren, of malversatie in zyn bedieninge te oeffenen, niet waernemende het geseyde Ediċt van Pacificatie, sal de geseyde Heer Koninck van Navarre gehouden zyn, die af te setten, en een andere aen geseyde sijn Majesteyt te presenteeren, om in sijn plaetse te zyn aengestelt.

XXXV. De Stadt St. Jan d'Angely sal gelaeten werden aen den Heere Prince van Condé, voor sijn verblijf en wooninge, voor de tijdt en termijn van ses Jaeren, in verwachtinge dat hy effectivelijck sijn Gouvernement in Picardye, tot het welcke sijn Majesteyt wil dat hy sal werden geconserveert, sal konnen genieten.

XXXVI. De geseyde Heer Prince sal beloven aen sijn geseyde Majesteyt, de geseyde Stadt St. Jan d'Angely wel en getrouwelijck te sullen bewaeren, en ten eynde van de geseyde ses Jaeren deselve neffens

het

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

het Casteel stellen in handen van die het sijn Majesteyt sal gelieven daer toe te deputeeren, in soodanigen staet als deselve is, sonder daer in iets te veranderen of te vernieuwen, en sonder eenigen uytstel of difficulteyt, om wat oorsaeck of by wat gelegentheyt sulcks oock sou mogen zyn. Willende sijn Majesteyt, dat al de Kerckelijcke persoonen vry in die Stadt sullen mogen komen, aldaer den Goddelijcken dienst in alle vryheyt doen, en hunne goederen genieten, gelijck mede alle de Catholijcke inwoonders; welcke Kerckelijcke persoonen, en andere inwoonders, de gesEyde Prins sal nemen in sijn protectie en sauvegarde, in dat sy niet werden verhindert hun Godtsdienst te doen, noch daer in gemolesteert, noch gequelt in hun persoonen, noch in het genieten van hunne goederen, maer in tegendeel herstelt, en geheellijck geplaetst, in de volle besittinge daer van.

XXXVII. De geseyde Heer Prins van Condé sal aen geseyde sijn Majesteyt presenteeren en nomineeren, die geene dewelcke hy tot bewaeringe van deselve Stadt sal willen stellen, ten eynde hem de provisie daer toe, door sijn geseyde Majesteyt magh werden geexpedieert, gelijck voorheenen is geschiedt.

XXXVIII. Voor de bewaeringe en verseeckeringe van de geseyde Stadt, sal aen den geseyden Heer Prince werden toegestaen vyftigh Man, ten kosten van sijn Majesteyt onderhouden, behalven die geene, die de geseyde Koninck van Navarre hem sal mede deelen, van de acht hondert, die hem sijn gelaeten tot bewaeringe van de andere Steden. Willende sijn geseyde Majesteyt, dat geseyde acht hondert en vijftigh Mannen van waepenen, gelaeten, gelijck geseght is aen de geseyde Heeren den Koninck van Navarre en den Prince van Condé, sullen werden verdeelt en in de geseyde Steden in garnisoen geleght, gelijck gearresteert is, sonder daer uyt te konnen werden getrocken, noch elders geemployeert, als door uytdruckelijck bevel van sijn geseyde Majesteyt, om de overlast omtrent sijn Volck te ontgaen, en alle gelegentheyt van misvertrouwen onder sijn Onderdaenen wegh te nemen; verstaende oock sijn geseyde Majesteyt, dat de acht hondert en vyftigh Mannen van waepenen, sullen werden gelicentieert, nae het uytgaen van het termijn, van de weder inruyminge en restitutie van de geseyde Steden.

XXXIX. By de generaele Artijckelen, is de Stadt van Montpellier gelaeten in bewaeringe van die van de Religie, tot een optreck en verseeckeringe van die geene van het Landt van Languedoc; maer sijn Majesteyt verstaet, dat het zy met dat beding, dat die geseyde Stadt sich noch bevindt onder de handen en in de macht van die van de geseyde Religie, op den dagh wanneer deese tegenwoordige Artijckelen sullen weesen geaccordeert en geteeckent, maer anders niet; in welcken cas, in plaets van de geseyde Stadt hen door sijn Majesteyt een andere sal werden gegeven, van deese dewelcke sy hebben en besitten, voor het tegenwoordige in het geseyde Landt van Languedoc, naer hun eygen keur.

XL. Sijn geseyde Majesteyt sal aen sijn Ambassadeurs schryven, om instantie en vervolgh te doen, voor sijn Onderdaenen van wat Religie zy oock souden mogen zyn, ten eynde zy niet mogen werden ondersocht in hunne Conscientie, noch de Inquisitie onderworpen zyn, gaende, komende, overkomende, handelende, negotieerende en trafijcqueerende, door geheel Spangien, Italien, en alle andere vreemde Landen, geallieerde, en geconfedereerde van deese Kroon, behoudens dat sy aen de Policie, van het Land daer sy zyn, geen nadeel doen.

XLI. Alle Stucken Geschuts behoorende aen geseyde sijn Majesteyt, dewelcke verovert zyn, staende deese tegenwoordige en voorgaende troublen, sullen aenstonts wedergegeven werden, en geleght in de Magasijnen van sijn geseyde Majesteyt; evenwel deese, dewelcke zyn in de Steden, die tot verseeckeringh gegeven zyn, sullen aldaer blyven, maer daer sal een Inventaires van deselve gemaeckt werden; ten eynde deselve nae het verloop van het termijn van ses Jaeren, mogen werden weder gelevert.

XLII. Voor soo veel alles het geene is gedaen tegen de Reglementen van d'eene en d'andere zyde, is indifferentelijck geaccepteert, en gereserveert van de algemeene Abolitie, gelijck het Edict medebrengt, en onderwaerigh naegesocht te werden; waer uyt weder een vernieuwinge van troublen soude konnen ontstaen: te dier oorsaecke is geaccordeert, dat alleenlijck de vervloeckelijcke daeden uyt de geseyde abolitie sullen uytgesondert blyven, gelijck als weghnemen en verkrachten van Vrouwen en Dochters, Brandtstichtingen, Moorderyen en Roveryen by verraed gedaen, en om bysondere wraeck, tegens den plicht van den Oorlogh te oeffenen, infractien van Paspoorten en Sauvegardes, met moordery en plonderinge sonder bevel; ten opsicht van die van de geseyde Religie, en andere die de partye van den Koninck van Navarre of van mijn Heer den Prince van Condé hebben gevolght, gefondeert, op bysondere occasien, die hen hebben bewoogen het selve te commandeeren en te ordonneeren.

XLIII. Sal zyn geordonneert dat al het geene van d'eene en d'andere zyde sal genomen zyn, door wege van hostiliteyt of andersints, om welcke oorsaeck of gelegentheyt het soude mogen zyn, of andersints, voortkomende uyt de tegenwoordige troublen, van en zedert den seventienden van den tegenwoordigen Maend, wanneer de Artijckelen zyn geaccordeert, gearresteert en geteeckent geworden, in deese Stadt van Bergerac, sal wederleveringe en civiele reparatie subject zyn.

XLIV. Ten regard van de Stede Avignon en het Graefschap Venassin, wenschende sijn geseyde Majesteyt, dat de inwoonders van de geseyde Stadt en Graefschap, gevoelen en genot hebben van de vruchten van de Vreede, dewelcke deselve verhoopt, met de hulp van Godt, in sijn Rijck vast te stellen, soo in aenmerckinge van onsen H. Vader de Paus, als om dat deselve Stadt en het Graefschap altoos, onder de bescherminge van de Koningen sijn Voorzaeten is geweest, en het een saeck van groote aengelegentheyt is, tot het vast stellen der geseyde Vreede, in de rontsom naer by gelegene Provintien: Sal sijn geseyde Majesteyt, sijn geseyde Heyligheyt bidden, te willen toestaen, aen de Onderdaenen van dit Koninckrijck, dewelcke goederen in de geseyde Stadt van Avignon, en het Graefschap hebben, en van gelijcken, aen de Onderdaenen van de geseyde Stadt en Graefschap, dewelcke van de geseyde Religie zyn, of die haer partye hebben gevolght, dat zy werden herstelt, en in hun geheel gereintegreert, in de volkomene en vreedsaeme besittinge van hunne goederen, van de welcke zy, ter oorsaeck van de voorledene troublen, en de geseyde Religie, zyn berooft geweest; sonder dat sy konnen hier naer werden verhindert of gemolesteert in het geseyde genot, ter geseyde occasie. En dit gedaen, sullen deese, die voor het tegenwoordige besitten en inhouden in het selve Landt, de Steden en Plaetsen van sijn Heyligheyt, of van sijn Onderdaenen, gehouden zyn deselve weder over te leveren, en dat sonder eenige difficulteyt, uytstel of versoeck, in handen van deese, dewelcke

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

door ſijn geſeyde Heyligheyt daer toe ſullen zyn geordonneert: Ten effect van het welcke, ſullen de Koninck van Navarre en Monſieur de Prince van Condé, ſenden een Edelman expreſſe aen de inhouders van de geſeyde plaetſen, om hen het bovenſtaende aen te ſeggen, en hen te verſoecken en te vermanen gehoorſaem te zyn; en alwaer die niet ſullen willen voldoen, belooven de geſeyde Heeren, Koninck van Navarre en Prince van Condé, ſoo in haeren naem als in die van de geſeyde Religie, en andere die hun partye hebben gevolght, hen geen onderſtandt, hulp noch aſſiſtentie toe te brengen. Gelijck mede ſijn Majeſteyt belooft, dat nae de reſtitutie en herſtellinge van de geſeyde Plaetſen, in handen van deeſe, die daer toe ſullen werden door ſijn Heyligheyt geordonneert, geenige van de Onderdaenen van ſijn geſeyde Majeſteyt, hebbende goederen in deſelve Steden en Graefſchap, of van die van ſijn Heyligheyt, doende profeſſie van de geſeyde Religie, ſullen werden verhindert, in het genot van geſeyde hunne goederen, ter occaſie, voor geſeght van de Religie, hen te voorſien op de goederen, die de andere Onderdaenen van de geſeyde Stadt van Avignon en Graefſchap hebben, in de Landen en geweſten van ſijn gehoorſaemheyt, door brieven van marque en repreſalie, dewelcke ſullen zyn tot dien eynde geaddreſſeert aen de Rechters, aen dewelcke nae Recht de kenniſſe daer van behoort.

XLV. De ſommen penningen dewelcke ſy ſullen genootſaeckt zyn te lichten, tot betaelinge van het geene men aen de Duytſche Ruyters ſchuldigh is, ſoo wegen de tegenwoordige als de voorgaende troublen, ſullen egalijck op al de Onderdaenen van ſijn Majeſteyt werden geleght, en voor ſoo veel die van de geſeyde Religie pretendeeren, dat het meeſte gedeelte der penningen, gedeſtineert tot de betaelinge van de geſeyde Duytſche Ruyters, van de voorgaende troublen waeren gelicht, voor den 24. van Auguſtus des Jaers duyſent vijf hondert twee en tſeventigh, en hen waeren ontnomen, en dat ſijn Majeſteyt ſou konnen, by overval hebben gedaen, een gift van eenigh gedeelte van geſeyde penningen, aen eenige particulieren gedaen hebben, ſoo verſtaet ſijn Majeſteyt, dat deeſe dewelcke de geſeyde penningen hebben gehadt, by wat gelegentheyt het ſelfde oock ſou mogen zyn, en onder wat pretext het zy, ſullen gedwongen zyn, by alle ſchuldige en betaemelijcke wegen, die weder te geven, en de ontfangers en andere die noch penningen van die natuere onder ſich hebben, ſullen gehouden zyn, deſelve ten aldereerſte te ſtellen in handen van de Ontfangers Generaels van ſijn geſeyde Majeſteyt, en dat by vaſtzettinge van hun perſoone des noods zynde: En bemiddels het ſelve, heeft ſijn geſeyde Majeſteyt ontlaſt, en ontlaſt de geſeyde van de Religie van alle obligatien en beloften, die ſy desweegen ſullen hebben gedaen en gepaſſeert, ſoo aen ſijn geſeyde Majeſteyt, als de geſeyde Reitren en alle andere.

XLVI. Op inſtantie van den geſeyden Heer Koninck van Navarre en die van de geſeyde Religie, aen ſijn Majeſteyt gedaen, tot de betaelinge der Duytſche Ruyters aen geſeyde Jan Caſimir ſijn Colonellen en Rentmeeſters verſchuldight: Heeft ſijn Majeſteyt verklaert, dat hy ſal trachten deſelve ten aldereerſten en binnen de kortſte termijnen, die de nootwendigheyt van ſijn affairen hem ſullen toelaeten, te voldoen.

XLVII. En ten opſicht van de ſes honder duyſent livres, die die van de geſeyde Religie, hebben te kennen gegeven hen te zyn belooft by de laetſte Vrede, op hen te leggen en te lichten, tot betaelinge van ſeeckere ſommen door hen verſchuldight: Is hen toegeſtaen, dat vertoonende deſelve beloften, en datter uyt kracht van de ſelve door hen hier voor niets is gelicht, maer dat de ſommen voor dewelcke die hen was geoctroyeert, noch verſchuldight en onbetaelt zyn, deſelve beloften hen ſal werden, door ſijn geſeyde Majeſteyt beveſtight.

XLVIII. Monſieur de Prince van Orangie ſal werden herſtelt en gereintegreert, in alle ſijn Landen, Jurisdictien en Heerlijckheden, dewelcke hy in dit Koninckrijck en Landen, onder de gehoorſaemheyt van ſijn geſeyde Majeſteyt heeft. Eensgelijcks ſullen hem weder werden herſtelt, de Tijtelen, Documenten en Papieren, raeckende ſijn Prinsdom van Oranje, indien eenige daer van zyn weghgenomen en getranſporteert, door de Gouverneurs en Lieutenant Generaels, en andere Officieren van ſijn geſeyde Majeſteyt, indien anders het bovenſtaende niet albereets is geexecuteert.

De tegenwoordige Artijckelen zyn gedaen en geaccordeert, uyt expres bevel van den Koninck, in naeme van ſijn Majeſteyt, onder zyn welbehaegen, door Monſieur den Hartogh van Montpenſier en de Heeren de Biron, Deſcars, S. Sulpice, de la Mothe-Fenelon, uyt kracht van het pouvoir aen hen door ſijn Majeſteyt gegeven, om te concludeeren en te accordeeren tot Pacificatie en bevrediginge der troublen van dit Koninckrijck ter eener zyde, en door den Koninck van Navarre en Prince van Condé, en de Gedeputeerdens van die van de gepretendeerde Religie, maeckende ſich ſterck wegen den geſeyden Heer Koninck van Navarre en Prins van Condé en Gedeputeerdens, voor die van alle de Provincien van dit Koninckrijck, Landen, Landtſchappen en Heerlijckheden, dewelcke ſtaen onder de gehoorſaemheyt van ſijn geſeyde Majeſteyt, dewelcke van de geſeyde Religie profeſſie doen, en andere die deſelve hebben gevolght, aen d'andere zyde. Tot getuygeniſſe van het welcke de geſeyde Artijckelen zyn onderteeckent, door hunne eygene handen, binnen de Stadt van Bergerac, op den 17. dagh van September 1577.

Aldus geteeckent onder het Origineel, Henry de Bourbon, Louis de Bourbon, Biron, Deſcars, S. Sulpice, de la Mothe-Fenelon, la Noüe, L. Defaur Cancelier van den Koninck van Navarre, S. Genis, Chauvin, Dufaur, Clauſonne Gedeputeerde van Languedoc; Morin Gedeputeerde van Guyenne; Scorbion Gedeputeerde van Mont-Auban; Payan Gedeputeerde van Languedoc, en volgens zyn pouvoir Thore voor het Eylandt van Vranckrijck; de Signo Gedeputeerde van Guyenne, Guyet voor la Rochelle, S. Boignon voor la Rochelle; Courtois Gedeputeerde van het Vendomois; Roux Gedeputeerde van Provence, T. Davaux voor la Rovergue.

Alſoo geteeckent, gecollationeert;

De Neufville.

En is geſchreven Extract van de Regiſters van 't Parlement.

Geteeckent,

De Pontac.

Gecollationeert met het Manuſcript, het welcke is in de Bibliotheeck van den Koninck, by my Raed Secretaris van den Koninck, Huys, Kroone van Vranckrijck en ſijn Finantien, van het oude Collegie.

Geteeckent,

Gon.

De

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

De Artijckelen van de Conferentie, gehouden tot Nerac, door de Koninginne, Moeder van den Koninck, met den Koninck van Navarre, en de Gedeputeerden van de gepretendeerde Gereformeerde Religie.

OM te faciliteeren de executie van het laetste Edict van Pacificatie gedaen, in de Maend van September duysent vijf hondert en seven en tseventigh, en te verklaren en op te lossen de difficulteyten, dewelcke daer in sijn bygekomen, en dewelcke noch souden konnen retardeeren, het goede en het effect van het geseyde Edict: Soo is, op het versoeck, Supplicatie en Artijckelen, door die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie gedaen; geresolveert en gearresteert het geene volght, in de Conferentie gehouden tot Nerac, in deese tegenwoordige maend van Februarii duysent vijf hondert negen en tseventigh, tusschen de Koninginne, Moeder des Konincks, geassisteert door eenige Princen en Heeren van den Geheymen Raed des Konincks: en den Koninck van Navarre, mede geassisteert door den Gedeputeerde van den Prins van Condé, Heeren en Edellieden, en Gedeputeerdens van die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie.

I. Dat de Hooge Justiciers of die geene die volle Leen de Haubert hebben, 't zy in eygenschap of Usufruct, in het geheel of ten halven of ten darden gedeelte, sullen konnen doen continueeren de exercitie van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, in de plaetsen door hen genoemt als hun voornaemste Domicilium, alhoewel sy en hunne Vrouwen absent souden mogen zyn. Behoudens dat een gedeelte van hunne familie sich in die plaets onthoudt: en selfs of dat recht van Justitie of Leen de Haubert mocht werden gecontraverseert, sal evenwel de geseyde exercitie daer werdeu gecontinueert, behoudens dat de boven geseyde zyn in actueele possessie van 't geseyde recht; en ten insicht vande openbaere oeffeninge van geseyde gepretendeerde Gereformeerde Religie, inde plaetsen door den Koninck geordonneert, indien eenige van geseyde plaetsen onbequaem werden bevonden, presenteerende requeste aen den Koninck, tot den voleynde om elders overgebragt te werden, sal hen volkomen voorsieninge gedaen werden, tot hun gemack, door sijn Majesteyt.

II. Volgens eenige opene Brieven des Konincks, gegeven tot Parijs den 13. van Nov. 1577. conform het Art. XI. wegens het geene tot Bergerac is gearresteert en geteeckent, op den 16. van September in het selfde Jaer 1577. als dat by advertentie sou zyn in het laetste Edict van Pacificatie, voorby gegaen; soo is aen die van de geseyde gepretendeerde Gereformeerde Religie toegestaen, te mogen kopen, doen stichten en bouwen, plaetsen voor de exercitie vande geseyde Religie, in de Voorsteden der Steden, of de Vlecken en Dorpen dewelcke hen zyn en sullen werden geordonneert, in een ieder Bailliuagie, Senechaelschap of Gouvernement, en aen alle plaetsen daer de exercitie van de geseyde Religie hen by het Edict is toegelaeten. En deese dewelcke aen de geseyde plaetsen sullen bevonden werden te zyn gebouwt, sullen hen wedergegeven werden, in alsulcken staet alsse zyn.

III. Is toegelaeten aen die van de geseyde pretens Gereformeerde Religie, sich te versamelen voor den Koninckliȷcken Rechter, en door sijn autoriteyt te egaleeren en lichten soodanige somme van Penningen, als nodigh sal geoordeelt werden, om te werden geemployeert, tot onderhoudt der geener, die de last hebben van de oeffeninge van hun geseyde Religie, waer van men de staet sal overleveren, aen den geseyden Koninckliȷcken Rechter, om deselfde te bewaeren.

IV. Dat volgens het XX. Artijckel van het geseyde Edict van Pacificatie, ten aldereersten, door de Rechters en Magistraten der Steden sullen werden versorght bequame plaets, om de dooden van die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie te begraeven, en werd aen geseyde Officieren soo als aen andere verbooden, iets voor het geseyde van geseyde doode lichaemen te eysschen, op pœne van concussie.

V. En om voor te komen alle geschillen die souden mogen ontstaen, tusschen de Hoven van Parlement en de Kamers van deselve Hoven, geordonneert door het selfde Edict: Sal de Koninck ten aldereersten, een goed en ampel Reglement, tusschen de geseyde Hoven en de geseyde Kamers doen opstellen, en op dat die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, volkomentlijck het genot van het selfde Edict sullen hebben, sal promptelijck werden voortgegaen, tot opstellinge van de Kaemer van Languedoc volgens het selve Edict. Maer indien men hier nae bevint dat het getal der Rechters niet genoeghsaem zy naer de affluentie van Rechtsaecken; mits presenteerende deselve van de Religie Request aen sijn Majesteyt, sal hen daer van genoeghsaeme voorsieninge gedaen werden. Ten opsicht van de Luyden des Konincks, sullen de secreete Artijckelen van het Jaer 1577. gevolght werden, soo ten aensien van de Kamer van Languedoc als die van Guyenne. Evenwel sullen deselve Luyden des Konincks in deese bedieninge werden gecontinueert, sonder te konnen wederroepen werden, ten waere in cas van de Ordonnantie, hoewel zy tijtels draegen van Substituten, van Advocaten en Procureurs Generaels aen de geseyde Hoven van Parlement. De Commisen vande Greffien Civiel en Crimineel in de geseyde Kamers, sullen hunne Ampten by commissie des Konincks oeffenen: en sullen genoemt werden, Commisen aen de Civiele of Crimineele Greffien. En derhalven konnen niet werden afgestelt, noch gerevoceert, door de geseyde Greffiers der Parlementen, evenwel sullen gehouden zyn te geven het Emolument van de geseyde Greffien, aen de geseyde Greffiers, welcke Commisen sullen werden gesalariseert door de geseyde Greffiers, volgens het geene van de geseyde Kaemers daer omtrent sal werden geadviseert en goedtgevonden. En wat belanght de Deurwaerders, behalven deese dewelcke by de geseyde Parlementen sullen zyn aengenomen, en die Catholijcken sullen zyn, sullen van nieuws twee in een ieder Kamer aengestelt werden, dewelcke sullen zyn van de geseyde Religie. En sullen al de geseyde Deurwaerders werden gereguleert, door de geseyde Kamers, soo in de exercitie en het departement van hunne Ampten, als in de Emolumenten die zy daer uyt hebben te genieten. Daer sullen mede in de Steeden, in de welcke de geseyde Kaemers sullen werden opgerecht, twee Officien van Sargeanten werden aengestelt, om door Persoonen van de geseyde Religie bedient te zyn. En wat de Procureurs aengaet, daer is toegelaeten aen de Procureurs van de geseyde Parlementen by de geseyde Kamers te gaen Postuleeren. En in gevalle het getal niet genoeghsaem zy sal door den Koninck werden aengesteldt, en vrywillighlijck voorsien, ter Nominatie van geseyde Kaemers, sulck een getal als zy goedt sullen vinden, behoudens dat het dat van tien niet te boven gaet; en van de welcke zy de Rolle sullen senden, op de welcke dat de Provisien gemaeckt ende gezeegelt sullen werden.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

De expeditien van de Cancellerye van de geseyde Kamers, sullen geschieden in tegenwoordigheyt van twee Raedsheeren van de geseyde Kamers, van de welcke de eene sal zyn Catholijck, en de andere van de geseyde Religie pretens Gereformeert: By absentie van een der Request-meesters van het Hostel des Konincks, sal een van de Notarisen en Secretarisen van geseyde Hoven van Parlement sijn residentie nemen, in de plaetsen van geseyde Kamers, of wel een van de ordinaire Secretarisen van de Cancellerye, om de expeditien van de geseyde Cancellerye te onderteeckenen. En daer is gearresteert, dat de Kamer van Languedoc sal werden opgerecht in de Stadt van het Eylandt in 't Albigeois.

VI. Wat aengaet de Arresten in de Hoven van Parlement gegeven, zedert het selfde Edict, in de welcke de partyen niet vrywilligh hebben geprocedeert; dat is te seggen *fins declaratoirs* hebben geallegeert, of dewelcke zyn gegeven by defaut soo in Civiele als in Crimineele saken; niet tegenstaende het welcke, die gedwongen geweest zyn voort te gaen, die sullen werden geacht en gereputeert, als deese, dewelcke voor het Edict gegeven en door het selve gerevoceert zyn. Het selfde is geordonneert wegens de presidiale vonnissen gegeven zedert het Edict, en over saecken door het selfde Edict, en de tegenwoordige conferentie geaboleert. En ten opsicht van de Arresten gegeven tegens die van de geseyde pretens Gereformeerde Religie, dewelcke vrywillighlijck hebben geprocedeert en sonder Fins Declaratoirs te hebben geproponeert, deese Arresten sullen in staet blyven: en evenwel sonder prejuditie van de executie daer van, sullen sy sich konnen, indien sulcks hen goedt dunckt voorsien, by Request Civiel voor de geseyde Kamers. En totter tijdt, dat geseyde Kamers en hun Cancelleryen sullen zyn opgerecht, sullen de Appellatien, verbael of by geschrift door die van de geseyde Religie, geinterjecteert, voor de Rechters, Greffiers, of Commis, Executeurs van de Arresten en Vonnissen, het selfde effect hebben, als of deselve door Koninckiijcke Brieven waeren gereleveert. En aengaende de processen alsnoch niet uytgesproocken, hangende voor de Hoven van Parlement, van de boven geseyde qualiteyt, die sullen werden gerenvoyeert, in wat staet die oock mogen zyn, aen de geseyde Kamers van het ressort, indien een van de Partyen het selve begeert, volgens het Edict; binnen den tijdt van vier maenden, in de Provincien alwaer de Kamers zyn opgerecht, nae het Inregistreeren van deese tegenwoordige Artijckelen: En aengaende de andere Provincien, alwaer deselve noch niet zyn opgerecht, vier maenden na het oprechten en vast stellen der selver, aen de Greffiers van de geseyde Hoven van Parlement, en dat ten opsicht der Processen dewelcke zyn geinstrueert en vaerdigh om uytgesproocken te werden. En aengaende deese dewelcke sullen zyn gediscontinueert en in geen staet van uytgesproocken te werden, zoo sullen die van de geseyde Religie gehouden zyn, de geseyde Declaratie te doen, ter eerster Intimatie en Significatie, die hen sal werden gedaen van het vervolgen der saecke, en die tijdt voorby zynde sullen niet meer, om de geseyde renvoita te versoecken, aengenomen werden. En belangende de Processen, geevoceert soo aen de Hoven van Parlement, Grooten Raed als anders, cotteerende bysonderlijck door die van de Religie de geseyde Processen, sal hen werden voorsien.

VII. Is verbooden, in verwachtinge van de aenstellinge van geseyde Kamers en geinhibeert aen alle Souveraine Hoven, en andere van dit Koninckrijck; te kennen en oordeelen de Civiele en Crimineele Processen van die van de geseyde Religie, en andere die haer partye hebben gevolght, van dewelcke door het laetste Edict van Vrede de kennisse aen de geseyde Kameren is toegeschickt. Sal oock zyn gereitereert en vernieuwt het verbodt begreepen in het 26. Artijckel van het geseyde Edict van Pacificatie, ten regarde van de kennisse van het faict des troublen, tot aen den huydigen dagh: en in het algemeen alle Vonnissen en Arresten gegeven tegens en tot prejuditie van het selfde Edict, sullen zyn gecasseert en herroepen, te gelijck met alles dat daer op gevolght zy.

VIII. Sal van nu voortaen in alle instructien, andere als informatien van Crimineele Processen in de Senechaelschappen van Thoulouse, Carcassone, Rovergue, Lauragais, Beziers, Montpellier en Nimes, de Magistraet of Commissaris, gedeputeert tot de geseyde instructie, indien hy Catholijck is, gehouden zyn, een Adjunct die van de pretens Gereformeerde Religie, daer beyde partyen mede te vreden zyn tot sich te nemen, en indiense daer omtrent niet konnen verdragen, sal daer toe werden genomen ex Officio, en van de geseyde Religie door de Magistraet of Commissaires: Gelijck eensgelijcks indien de geseyde Magistraet of Commissaires van de geseyde Religie is, hy sal gehouden zyn in deselve forme als boven geseght, een Catholijck Adjunct te nemen. En wanneer het te passe komt Proces Crimineel te maecken, door den Prevoost van de Marechalen, of hun Lieutenanten, aen iemandt van de geseyde Religie, welcke Adjunct oock sal assisteeren by het Vonnis van de competentie en de uytspraeck definitief van het geseyde Proces. Welcke competentie niet sal konnen geoordeelt werden, als by de naeste presidiale Stoel in vergaederinge van de voornaemste Officiers van den geseyden Stoel, dewelcke ter plaetse sullen gevonden werden, op pœne van nulliteyt.

IX. In het executeeren van het geseyde Edict van Pacificatie sullen werden herstelt de Justitien, tot Montauban, Montpellier, Nimes, en elders overal alwaerse voor de troublen zyn geweest. Alles volgens het selfde Edict.

X. Het Fabriceeren van de Munt sal werden herstelt in de Stadt van Montpelliers, soodanigh als die aldaer voor de troublen is geweest.

XI. De Koninck om geen gelegentheyt van oneenigheyt, dewelcke de ruste onder sijn Onderdaenen sou konnen verstooren nae te laeten, ordonneert, dat alles het geene is gepasseert en voorgevallen, zedert de publicatie van het laetste Edict tot den dagh van heden, tegens en tot naedeel van het selve Edict, soo van d'eene als van d'andere zyde, sal sijn en blyven uytgebluscht en geassopieert als noyt geschiedt. En daer sal geen ondersoeck gedaen werden over het vergaderen van Oorlogs Volck, gedaen in de Steden of ten platten Lande, oprechtingen en onderhoudinge van Garnisoenen, Entreprisen, nemen van Steden of Plaetsen, Casteelen en Huysen, Moorderyen, gevangen leggen, Rançoeneringen noch andere excessen in deesen voorgevallen, noch mede wegen het verwoesten van Kercken, Huysen en Gebouwen der Kerckelijcke Persoonen en andere, van welcke de geseyde Onderdaenen van d'eene en d'andere zyde sullen zyn en blyven ontslaegen en ontlast. En sal niet werden toegelaeten aen de Procureurs Generaels van sijn Majesteyt, noch eenigh persoon wie hy zy, publijck of privaet, in welcke tijdt, of by welcke gelegentheyt het soude mogen zyn, deswegen te maecken eenigh vervolgh, in wat Hof of

Juris-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Jurisdictie het ſou konnen zyn, noch op eenigerhande wyſe hoe 't zy. Alles in de ſelve forme en maniere als het LV. Artijckel van het laetſte Edict van Pacificatie medebrenght: uytgeſondert Vrouwen en Maeghden ſchenniſſe, Brandſtichtingen, Roveryen, Moorderyen door Verraedt en ſnood overlegh, buyten wegen van Hoſtiliteyt, of om eygene en byſondere wraeck te oeffenen, en andere miſdaden en delicten door het laetſte Edict van Pacificatie gereſerveert, welcke ſullen konnen werden vervolght, door wege van Juſtitie, en werden geſtraft naer vereiſch van ſaecken. En ten opſicht van de genomene penningen, ſoo uyt de Financie des Konincks, als die van de Steeden en Gemeenſchappen ende andere Particulieren: en oock deeſe dewelcke ſijn geimpoſeert en ingevordert, van welcke ſoort en natuere van penningen het zy, en op welcke maniere zy oock mogen zyn gelight, door de geſeyde die van de Religie, en andere die hun partye hebben gevolght, zedert het geſeyde Edict van Pacificatie, zyn en ſullen die zyn daer volkomentlijck van ontlaſt, ſonder dat zy, noch deeſe die hen hebben gecommandeert, Corps van Steeden, Gemeenſchappen, noch oock hun Commiſen des weegen eenighſints konnen werden aengeſproocken. Evenwel ſullen die van de Religie gehouden zyn, ſich te verſaemelen met de Gemeenſchappen der Steeden, en te maecken een ſtaet in waerheyt en het gemeen, op den laetſten dagh van April voor allen uytſtel, ſoo wegens ontfangh als uytgave, tot den dagh van heeden toe: welcken ſtaet zy ſullen zyn gehouden te onderteeckenen alle geſamentlijck, en deſelve ter handt te ſtellen, binnen de geſeyde tijdt van twee maenden, van deeſe dewelcke zyn geordonneert, om het geſeyde Edict van Pacificatie te executeeren in Languedoc, ten eynde, dat op deſelve ſtaet, de Kaemers der Reeckeninge paſſeeren in ontfang, en alloüeeren in uytgave, het geene in den gemelden ſtaet ſal zyn begreepen, en niet meer. En ten eynde om de ongebondentheyt van veele te onderhouden, en dit quaet voor het toekomende te weeren, verklaert de Koninck dat hier nae hy geen genaede noch quijtſcheldinge, aen boven geſeyde, en ſoodaenige Contraventien tegens het Edict oyt ſal geven of doen. En doet verbodt aen ſijn Cancellier of Zegel-bewaerder deſelve te Zegelen, en aen alle Rechteren, daer eenige achtinge op te ſlaen, op wat maniere het oock zy. En indien eenige van hen lieden, aen dewelcke deeſe tegenwoordige genaede is gedaen, weder in deſelve misdaet komen te vervallen, ſullen die niet alleenlijck werden geſtraft voor deſelve nieuwe daet, maer oock beroofd werden en vervallen verklaert, van al de vrucht en weldaet, die hen by dit Artijckel is toegeſtaen.

XII. Dat alle Proceſſen en Inſtantien, raeckende het faict van de troublen, dewelcke ſijn gerenvoyeert, door de Commiſſaires Executeurs der voorgaende Edicten van Pacificatie voor de Preſidiaele of andere Rechters, ſullen zyn gerenvoyeert, in ſoodaenigen ſtaet alſſe zyn, aen de geſeyde Kaemers van het Edict, de Koninck niet verſtaende dat ſijne Onderdaenen ſullen werden aengeſproocken wegens het geene zedert de voorige troublen is voorgevallen, volgens het 55. Artijckel van het geſeyde laetſte Edict: En ſoo daer eenigh Proces geoordeelt is, ſal het partyen geoorloft zyn, ſich te voorſien door de weegen van recht aen de geſeyde Kaemers van 't Edict.

XIII. Voor ſoo veel dat met den aenvang van het 42. Artijckel van het geſeyde laetſte Edict van Pacificatie, in veele gemeene drucken die des gemaeckt zyn deeſe woorden werden gevonden, *en dewelcke ſullen genomen zijn by weege van Hoſtiliteyt*, by affirmatie: hoewel het ſelve negative moet verſtaen werden, en dat op deeſe wijſe: *en die niet ſullen genomen zyn by weege van Hoſtiliteyt.* Gelijck in het Originaele geſchrift, het welcke tot Bergerac veraccordeert en geteeckent is op den 17. September 1577. Is geordonneert dat de Correctie daer van ſal gedaen werden volgens het geſeyde Originael, en gelaten aen alle Rechters volgens de eerſte Correctie te oordeelen.

XIV. Dat alle Quotiſatien, Impoſten, Collecten, lichtinge van Penningen en nieuwe Subſidien, door wie en by welcke gelegentheyt het ſoude mogen zyn, anders als by Commiſſie expreſſe van den Koninck gedaen, ſullen ophouden; en men hier nae anderſints geenige ſal mogen doen, op pœne in de Ordonnantie begreepen.

XV. De algemeene vergaederingen der Steeden en Gemeenſchappen ſullen werden gehouden volgens de oude gewoonten; en daer toe ſullen geroepen werden, de Inwoonders der ſelver die gewoon zyn ſich aldaer te laeten vinden, ſonder onderſcheyt van Religie, volgens het geſeyde laetſte Edict van Pacificatie, aen het negende Artijckel.

XVI. Dat het Edict van Pacificatie, en het geene in deeſe Conferentie ſal zyn beſlooten, ſal werden in alle ſijn deelen geexecuteert, en dat volgens ſijn gedaente en inhoudt, en dat de geſeyde executie ſal beginnen men den eerſten dagh van Maert naeſtkomende, ten langhſten, en ſal werden gecontinueert in Guyenne, ſonder interruptie van d'eene en d'andere zyde, en ten opſicht van Languedoc, ſal de geſeyde executie beginnen op den eerſten dagh van April naeſtkomende ten langhſten, maer dat ondertuſſchen alle Oorloghs gevangenen ſullen in vryheyt geſtelt werden, ſonder eenigh Rantçoen te betaelen: en alle Actien van Hoſtiliteyt, en andere Contraventien tegens het Edict in het generael, hoedaenigh, ſullen ceſſeeren, volgens de Commiſſien, die daer toe ſullen werden geexpedieert, en door alle Gouvernementen, van Guyenne, Languedoc, en andere Provincien, daer het nodigh ſal zyn gehouden werden.

XVII. Is geaccordeert eensgelijcks door geſeyde Dame Koninginne, Moeder des Konincks, de geſeyde Heer Koninck van Navarre, en al de boven geſeyde, dat alle de Steeden en Plaetſen door die van de geſeyde Religie bewaert, ſullen werden wedergelevert aen de Gouvernementen van Guyenne en Languedoc, ten tijde by het voorgaende Artijckel gedeclareert, en daer ſal het Edict van Pacificatie volkomentlijck werden geexecuteert, gelijck mede, en door deſelve middel in de andere Steden, alwaer de Catholijcken het meeſte getal uytmaecken, ſonder dat ſal toegelaeten werden aldaer eenigh Garniſoen van d'een of d'andere zyde in te brengen, maer de Inwoonders van deſelve ſullen blyven, ſoo van d'eene als d'andere Religie, onder de byſondere ſauvegarde van den Koninck onſen Souverainen Heer, en ſonder dat het ſal geoorloft zyn op pœne van de doot, hen te misdoen, of eenige ſaecke tegens de vryheyt en verſeeckertheyt van geſeyde Steden te ondernemen. Evenwel tot verſekeringe van het bovenſtaende, en vaſtſtellinge van de executie van het geſeyde Edict, laet en geeft men in bewaeringe aen den geſeyden Heer Koninck van Navarre de volgende Steden: te weeten in het Gouvernement van Guyenne, Bazas, Puymerol en Figeac, tot aen den laetſten dagh van Auguſtus naeſtkomende ende niet langer, ende in het Gouvernement van Languedoc, Ravel, Briateſte, Aleth, Saincte Agréve,

Baiz sur Baiz, Baignols, Alletz, Lunel, Sommieres, Aymargues en Gignac, tot aen den eersten dagh van October, meede naestkomende, en niet langer, onder verbandt en niet andersints, dat zy indien tijdt geen versterckinge maecken, Kercken afbreecken, of andersints, noch iets anders doen tegens het Ediƈt.

XVIII. Dat in de selve Steden al de Kerckelijcke Persoonen en andere Catholijcke Inwoonders, daer weder sullen binnen komen, sonder eenige swarigheyt, en volkomentlijck genieten hunne goederen ende vruchten der selver, in deselve verrichten hunnen Godsdienst volgens de gewoonte der Catholijcke Kercke: De Justitie sal oock aldaer vryelijck werden geadministreert: De penningen des Konincks soo ordinaire als extraordinaire, sullen werden gelicht en versamelt: en aldaer sal aen den inwoonder het Ediƈt volkomentlijck bewaert en naergekomen werden; gelijck eensgelijcks, volgens het selfde Ediƈt sal werden gedaen tegens die van de pretens Gereformeerde Religie, in de andere Steden, in dewelcke de Catholijcken in het grootste getal zyn. En daer is mede geresolveert, dat de Magistraeten en Officieren der Steden daer de handt aen sullen houden onder poene van suspentie van hun Officie voor de eerstemael, en berovinge daer van voor de tweede reyse, als boven.

XIX. Dat deselve Steden geduerende den boven gestelden tijdt sullen werden gecommandeert van Luyden van eere, beminnaers van de vrede en gemeene rust: dewelcke sullen werden genomineert door den Koninck van Navarre, en toegestaen door geseyde Dame de Koninginne, Moeder des Konincks: dewelcke sich sullen verbinden met ses van de voornaemste en vier van de mindere der selver, hen wel te sullen bewaeren, onder de gehoorsaemheyt des Konincks, en het Ediƈt wel te sullen onderhouden, en het geene voor tegenwoordigh is geresolveert, tusschen geseyde Dame Koninginne, Moeder des Konincks, en den geseyden Heer Koninck van Navarre, te mainteneeren al de inwoonderen der selver, in seeckerheyt, volgens het geseyde Ediƈt, en voornamentlijck weder over te geven deselve Steden, te weeten die van het Gouvernement van Guyenne op den eersten dagh van September naestkomende; en die van het Gouvernemeut van Languedoc op den eersten dagh van Oƈtober, mede naestkomende, in handen van die geene, die het den Koninck sal believen te committeeren, om sich nae de geseyde Steden te transporteeren, ten eynde, om deselve aenstonts te sien stellen in de staet gelijck in het selfde Ediƈt van Pacificatie begreepen is; sonder daer eenig Gouverneur of Garnisoen in te leggen, en sonder iets uyt deselve Steden te verplaetsen van munitie van Artillerye, of andere saecken, streckende tot bescherminge van geseyde Steeden, behoorende den Koninck of de Gemeenschap van geseyde Steden.

XX. Daer is mede herstelt door den geseyden Koninck van Navarre *le Mur de Barais* aen de selve Dame Koninginne, dewelcke op sijn Nominatie goedt gevonden heeft dat'er bewaeringe daer van zy aenbevoolen aen den Heer de Arpajon, om den last daer van te hebben tot aen den laetsten dagh van Augustus naestkomende toe. Te welcker tijdt, de geseyde Heer van Arpajon, sal gehouden zyn deselve weder te stellen in handen van den Commissaris, die in de andere Steden sal gaen, om die te laeten in den staet, dewelcke in het Ediƈt werdt uytgedruckt, gelijck de andere veertien Steden hier voor genoemt.

XXI. En om alle overlast en verdruckinge omtrent te inwoonders van geseyde Steeden en Plaetsen daer rontsomme gelegen, te voorkomen, heeft de geseyde Dame belooft en belooft mits deesen aen den geseyden Heer Koninck van Navarre, en de geseyde die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, te doen fourneeren ses en dartigh duysent Ponden of Livres Tournois, dewelcke sullen gestelt werden in handen van die geene, die de geseyde Heer Koninck van Navarre sal nomineeren, in het beginsel van ieder der geseyde maenden, prorata, en by egale portie, volgens het departement dat hy daer van doen sal.

XXII. En by deese middel is expresselijck geresolveert, dat de geseyde van de pretens Gereformeerde Religie, deese dewelcke in deselve Steden sullen commandeeren, noch eensgelijcks deese, dewelcke zyn bestelt tot bewaeringe van de geseyde Steden, konnen logeeren in de huysen der Catholijcken, en soo weynigh als mooghlijck sal zyn, parssen of afdringen de inwoonders of andere, noch oock die van de omleggende Plaetsen, eenige saecken, onder wat pretext of schyn het oock sou mogen wesen, sonder permissie van den Koninck. Maer de Borgemeesters van de geseyde Steden sullen gehouden wesen, geduerende dien tijdt van ses maenden te bestellen aen die bewaerders de kaerssen en het hout van de Corps de Gardes, het welcke niet veel sal konnen bedraegen, geduerende de tijdt van den Somer: behoudens evenwel ten eersten te imponeeren en te lichten, op de Bisdommen en Senechaelschappen, de somme dewelcke de geseyde kaerssen en het hout sullen komen te bedraegen; het welcke hen is toegelaeten te doen, sonder in consequentie te trecken. En ten opsicht van de Garnisoenen, zynde tegenwoordigh in de Steden van het geseyde Landt van Languedoc, gehouden door die van de geseyde gepretendeerde Religie, hen is toegelaeten te lichten, indien 'er albereets niet gelicht is, het geene alleenighlijck nodigh sal zyn, tot hun onderhoudt, tot aen den laetsten dagh van de maend Maert naestkomende en niet meer. En sy sullen geven volgens het selve, aen de Commissarisen, die tegenwoordigh gaen, om de aƈtien van hostiliteyt te doen cesseeren, de staet in waerheyt, hoe hoogh de betaelinge van 'er geseyde Garnisoenen sullen monteeren, en sal deselve staet werden opgestelt sonder fraude op de oude Rollen. Hier onder niet begreepen, ten opsicht van het hooge Landt van Languedoc, de plaetsen van Dornhe, St. Germa, Pechaudie, Pierrefiƈte, Carlus, Frigerolles, Myeules, en Postrims, dewelcke aenstonts sullen werden gedemanteleert en verlaeten. En tot dien effeƈt deese die deselve inhouden, sullen aenstonts die verlaetinge doen, in handen van deese, dewelcke gesonden zyn, om alle hostiliteyten te doen ophouden, voor soo veel zy begeeren de generaele abolitie te genieten; geaccordeert aen deese, die aen het Ediƈt van Pacificatie hebben gecontravenieert, zedert de Publicatie van het selve. En by gebreck van gehoorsaemheydt aen het geene hier boven, sullen werden berooft van de beneficie van de geseyde abolitie, en gestraft als perturbateurs van de gemeene rust, en dat sonder hoope van eenige genaede. En sullen oock werden genomineert, aen de Executeurs van het Ediƈt in Guyenne, soo wel als in neder Languedoc, de Steden, Burchten en Casteelen, dewelcke sullen moeten werden gedemanteleert, volgens het advys van die van het Landt, soo van de eene als van de andere Religie, en het geene daer nae aen den Koninck sal behaegen daer van te ordonneeren op het geseyde advys; sonder daer onder te begrypen de plaetsen der particuliere Heeren. En ten opsicht van

het

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

het hooger Languedoc, ſal gelijck geſeght is, werden geaviſeert, by de geſeyde Executeurs, of 'er eenige plaetſen van de zyde der Catholijcken zyn, die werden vereyſcht en nodigh geacht te demanteleeren, volgens, gelijck geſeght is, het advys van die van dat Landt van d'eene en d'andere Religie, en mede naer het geene de Koninck daer omtrent ordonneeren ſal.

XXIII. En tot goede, vaſte, rechte en ſinceere verſeeckeringe van al het bovenſtaende, de geſeyde Heer Koninck van Navarre, te ſaemen met den Prins van Condé, en twintigh van de voornaemſte Heeren en Edellieden van de geſeyde Religie pretens Gereformeert, ſoodaenige als het de Koninginne Moeder ſal gelieven te ſtellen, te gelijck de Gedeputeerde die alhier zyn, uyt name van de Provincien, die deſelve hebben geſonden: behalven deeſe die de geſeyde Steden ſullen commandeeren, dewelcke hen voor de ſes maenden gelaeten zyn, ſullen beloven en ſweeren op hun trouwe en eer, en verbinteniſſe van alle hunne goederen, te ſullen doen ontledigen alle Garniſoenen, ſoo van de geſeyde veertien Steden en Citadellen van deſelve, te gelijck deſelve Steden en Citadellen te ſullen overgeven, ſonder eenigh delay, excuſe of achterhoudinge, noch eenigerhande pretext binnen de geſeyde eerſten van September en October naeſt volgende, onder de handen van de boven geſeyde Commiſſaris, om die te laeten in den ſtaet, volgens het Edict van Pacificatie, gelijck hier voor geſeght is.

XXIV. Daer is gereſolveert, dat indien het gebeurde, dat indien men van d'eene of d'andere zyde eenigh Attentaet tot naedeel van het laetſte Edict van Pacificatie ondernam, en van al hier boven; de *klachte en het vervolgh* daer van ſal gedaen werden, aen de Gouverneurs en Lieutenanten Generaels van den Koninck, en by weege van Juſtitie aen de Hoven van Parlementen of opgerechte Kaemers, ieder in ſijn regard volgens het Edict, en het geene door hen ſal werden geordonneert ſal ten aldereerſten geexecuteert werden, en ten alderlangſten binnen een maend daer nae, door de naerſtigheyt van de Luyden des Konincks, ten opſicht der oordeelen die Intervenieren ſullen, ſonder eenige ooghluyckinge of diſſimulatie te gebruycken. En is expreſſelijck geordonneert aen de geſeyde Gouverneurs en Generaele Lieutenanten der Provincien, te ſaemen nevens de Bailliuwen en Senechalen, de handt te houden, hulp en byſtant toe te brengen, ende de maghten des Konincks te gebruycken tot de executie, van het geene ſal zyn geadviſeert en geordonneert, tot reparatie van het ſelve Attentaet. En alſoo ſullen de Attentaten, van d'eene en d'andere zyde niet geacht of genomen werden voor infractien van het Edict, ten opſien van den Koninck en den Koninck van Navarre, van den Generael der Catholijcken en die geſeyde van de Religie. Synde de rechte en vaſtgeſtelde intentie van ſijn Majeſteyt, en volgens het ootmoedigh verſoeck van den geſeyden Heer den Koninck van Navarre, dat die aenſtonts werden gerepareert: en de correctie der ſchuldige, geſtrengelijck en exemplaerlijck gedaen.

XXV. En om ſulcks te doen, ſullen gehouden weeſen de Edellieden en Inwoonders der Steden, ſoo van de eene als van de andere Religie, *te verzelſchappen de Gouverneurs en Lieutenanten Generaels van den Koninck, en hen te helpen met hun perſoon en goederen*, des noots zynde, en zy verſocht werdende om aenſtonts geſeyde Attentaten te repareeren, ſullen oock gehouden zyn, geſeyde Gouverneurs en Generaele Lieutenanten, gelijck mede de Bailliuwen en Senechalen, ſich dapperlijck daer omtrent, en ſonder uytſtel, delay of excuſe te quyten, en alle naerſtigheyt en mooghlijcke hulp middelen by te brengen, tot reparatie van de geſeyde Attentaten, en ſtraffe der ſchuldigen door de ſtraffen die in het Edict begrepen zyn. Daer en boven is gereſolveert, dat deeſe die iets op Steden, Plaetſen en Caſteelen ondernemen, of die deſelve hulp, aſſiſtentie en gunſt of raed toebrengen, of die eenigh Attentaet begaen tegen en tot naedeel van het Edict, en al het geene hier boven ſtaet. Van gelijcken deeſe die niet ſullen gehoorſaemen, en door ſich ſelven of andere directelijck of indirectelijck, het effect en exercitie van het geſeyde Edict van Pacificatie, en al het bovenſtaende, wederſtaen; zyn van nu af aen verklaert als ſchuldigh aen gequetſte Majeſteyt, ſoo ſy als haer poſteriteyt infaem en onbequaem voor altoos, tot alle eere, ampten, waerdigheden en ſucceſſien, en vervallen in alle de ſtraffen die de Wetten tegens de ſchuldige aen Crimen læſæ Majeſtatis, in den hooghſten graed mede brengen: Verklarende daer en boven ſijn Majeſteyt, dat hy des geen genaede ſal doen, en verbiedende aen ſijn Secretariſen die te teeckenen, aen de Hoven van Parlementen, voor het toekomende daer acht op te ſlaen, wat uytgedruckt en geitereert bevel hen daer over oock magh werden gedaen.

XXVI. Van gelijcken is beſlooten, dat de Heeren Gedeputeerde tot de executie van het geſeyde Edict van Pacificatie, te ſaemen de ſecreete Artijckelen over het geſeyde laetſte Edict van Pacificatie gemaeckt, vorders alle het bovenſtaende, voortgaende tot de geſeyde executie ſullen herſtellen, de Huyſen en Caſteelen van den geſeyden Heer Koninck van Navarre geleegen zyn, en ſullen die laeten ſonder Garniſoen van d'eene en d'andere zyde, en herſtelt in ſoodanigen ſtaet als het Edict van Pacificatie medebrengt en volgens de oude Privilegien.

XXVII. Dat alle het bovenſtaende, en het geene in het laetſte Edict van Pacificatie begreepen is *ſal onſchendbaer van beyde de zyden bewaert en naer gekomen werden*, op de ſtraffen in het geſeyde Edict begreepen, dat aen de Hoven van Parlementen, en Kamers van Reeckeninge, Hoven des Aides, Bailliuwen, Senechaelen, Prevooſten, en alle andere Officieren die het aengaen ſal, of hun Lieutenanten, ſal bevolen werden te doen inregiſtreeren de opene brieven, die van al het bovenſtaende ſullen gemaeckt werden, en den inhoudt van deſelve naer te komen, te bewaeren en te obſerveeren van poinct tot poinct, volgens hun forme en teneur. En ſal belaſt werden aen de Gouverneurs en Lieutenants Generaels van alle de Provincien van dit Koninckrijck, ondertuſſchen aenſtonts te doen publiceeren, ieder in de uytbreydinge van ſijn Ampt, de geſeyde opene brieven en patenten, ten eynde niemandt daer van oorſaeck van ignorantie hebbe te pretendeeren, en den inhoudt van gelijcken daer van onſchendbaer te bewaeren en naer te komen, op de ſtraffen in het geſeyde Vredens Edict vermelt, en andere hier boven verklaert.

Gedaen tot Nerac den laetſten dagh van Februarii des Iaers duyſent vijfhondert negen en tſeventigh.

Alſoo geteeckent,

CATHARINA, HENRY.

Bouchard Gedeputeerde van mijn Heer den Prince van Condé, Biron, Ioyeuſe, Ianſſac, Pybrac, de la Mothe Fenelon, Clairmont, Duranti, Turenne, Guitry, du Four Cancellier van den Koninck van Navarre, Scorbiac Gedeputeerde van de Generaliteyt van

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Bourdeaux, Yolet, en de Vaux Gedeputeerde voor Rovergue.

Nae dat de Koninck heeft gesien, en rijpelijck geconsidereert van woordt tot woordt, al den inhoudt van deese tengenwoordige Artijckelen, geaccordeert in de Conferentie, die de Koninginne sijn Moeder heeft gehouden tot Nerac, met den Koninck van Navarre en de Gedeputeerde van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, aldaer vergaedert, om te faciliteeren de executie van het laetste Edict van Pacificatie: deselve Artijckelen gearresteert, en geteeckent van beyde partyen in de geseyde plaets Nerac, den laetsten dagh van de maend Februarii laest voorleden: Sijn Majesteyt heeft deselve geapprobeert, geconfirmeert en geratificeert, wil en verstaet dat sy zyn geobserveert, en geexecuteere, volgens hun forme en teneur, ten eynde dat de provisien en depeches vereyscht, deswegen ten aldereersten mogen werden gedaen, en gesonden.

Gedaen tot Parijs op den 14. dagh van Maert, duysent vijfhondert negen en tseventigh.

Geteeckent,

HENRY.

En laeger,

DE NEUFVILLE.

Edict van den Koninck op de bevredIginge der troublen, inhoudende Confirmatie, Ampliatie, en Declaratie, soo van de voorgaende Edicten op het selve faict, selfs in het Iaer 1577. als de Artijckelen gearresteert in de Conferentie van Nerac. Gepubliceert tot Parijs in het Parlement den 26. van Ianuarius 1579.

HENDRICK by Godes genade Koninck van Vranckrijck en Polen, aen alle presente en toekomende, Salut.

Hoewel dat zedert het Accoord en Publicatie van ons Edict van Pacificatie gedaen in het Iaer duysent vijf hondert en seven en tseventigh, wy alles hebben gedaen, het geene ons mooghlijck is geweest te doen, om het selve te doen executeeren, te volgen en te observeeren, door onse Onderdaenen self soo verre als de Koninginne onse seer geëerde Moeder, de moeyte aen te doen, van sich te transporteeren in de voornaemste Provincien van ons Koninckrijck, om te remedieeren en te voorsien, volgens haer gewoone wijsheyt, in de swarigheden en obstaclen, dewelcke onse Onderdaenen beroofden van de beneficie van ons Edict, van het welcke sullen volgen de Artijckelen van de Conferentie, tusschen geseyde Vrouwe, verselt met andere van de voornaemste Princen van onsen Bloede, en Heeren van onsen Geheymen Raed: en onsen seer waerden en seer beminden Broeder den Koninck van Navarre, geassisteert door Gedeputeerde van onse Onderdaenen, doende Professie van de gepretendeerde Gereformeerde Godtsdienst, gehouden: Evenwel niet hebbende vermoogen, tot onse groote droefheyt te verhinderen, dat de troublen weder in ons Koninckrijck vernieuwt zyn, hebben wy gesocht en gebruyckt alle middelen, de bequaemste en convenabelste, die wy hebben konnen bedencken, om deselve te stillen, en onse ondersaeten van het quaet des Oorloghs te verlossen, hebbende tot dien eynde gedecerneert onse Brieven van pouvoir en macht aen onsen seer waerden en beminden eenigen Broeder den Hartogh van Anjou, te doen volkomentlijck executeeren onse Vredens Edicten, ende Artijckelen van de Conferentie tot Nerac, dewelcke sich hebbende daer nae volgens onse intentie getransporteert in ons Landt en Hartoghdom van Guyenne, hadde over die saecke geconfereert met onsen geseyden Broeder den Koninck van Navarre en de Gedeputeerde van onse Onderdaenen die van de geseyde pretens Gereformeerde Religie, aldaer by een geroepen en vergadert: alwaer waeren geproponeert en voorgestelt de Artijckelen aengehecht, en aen deese tegenwoordige, onder het tegenzeegel van onse Cancellerye. Dewelcke ons zynde toegesonden door onsen geseyden Broeder, wy nae deselve te hebben gesien en wel overgeleght, volgens het bysonder begeeren dat wy hebben, uyt ons Rijck te verbannen, de Godloosheden, extorsien en andere toevallen, dewelcke de geseyde troublen veroorsaecken, en weder op te rechten de eer en dienst van Godt, plaets te maecken aen de Justitie, en ons arm volck te vertroosten: hebben uyt onse eygene beweginge, volle macht en Koninklijcke Autoriteyt, geaggreeert, geratificeert en geapprobeert, ratificeeren en approbeeren by deesen, geteeckent door onse eygene handt: willen, verstaen en ordonneeren, dat zy werden gevolgt, bewaert, geexecuteert en geobserveert onschendbaer, volgens hun gedaente en teneur, even gelijck ons geseyde Edict van Pacificatie.

Soo geven wy en beveelen wy, aen onse wel beminde en getrouwe de Luyden houdende onse Hoven van Parlementen, Camers van onse Reeckeninge, Hoven van onse *Aides*, Bailliuwen, Senechalen, Prevoosten, en andere onse Justicieren en Officieren, dien het aen sal gaen, of hunne Lieutenanten, dat sy de geseyde Artijckelen, hier als geseght is aengehecht, doen leezen, publiceeren, enregistreeren, bewaeren, executeeren en observeeren onschendbaer, even gelijck ons geseyde Edict van Pacificatie, en de Artijckelen geaccordeert in de geseyde Conferentie van Nerac, en den inhoud daer van genieten volkomentlijck, en vreedsamelijck, alle die geene die het toebehoort, cesseerende en doende cesseeren, alle troublen en verhinderinge ter contrarie. Want sulcks is ons welbehaegen. En ten eynde dat dit zy een vaste en bestelde saeck voor altoos, hebben wy onsen Zeegel aen deese tegenwoordige doen hangen.

Gegeven tot Blois, in de maend van December, in het Iaer der Genaede duysent vyf hondert tachtentigh, en van onse Regeeringe het sevende,

Geteeckent,

HENRY.

En op de vouwe, Door den Koninck.

PINART.

En Gezegelt in Stroocken van Syde, root en groen, door het groote Zegel in Groenen Wasch, in is alsoo geschreven op de Vouwe van de geseyde Brieven.

VISA.

ARtijckelen voorgestelt en voortgebragt in de vergaderinge en Conferentie gehouden in de plaetse van Flex, by de Stadt van Sainςte Foy, tusschen mijn Heere den Hartogh van Anjou, eenigen Broeder des Konincks, uyt kracht van maght en pouvoir welcke sijn Majesteyt hem heeft gegeven, en den Koninck van Navarre, geassisteert door de Gedeputeerde van de pretens Gereformeerde Religie, sich sterck maeckende voor al de Onderdaenen van den Koninck, doende professie van den geseyden Godtsdienst, om te zyn gepresenteert aen sijne Majesteyt, en door deselve, indien sulcks sijn welgevallen mochte zyn, te werden geaccordeert en toegestaen, en alsoo doende een eynde te

maecken aen de troublen en disordren voorgevallen in dit Koninckrijck, zedert het laetſte Edict van Pacificatie, gedaen in den Maend van September, duyſent vijf hondert en ſeven en tſeventigh: ende Conferentie gehouden tot Nerac op den laetſten dagh van Februarii, duyſent vijf hondert en negen en tſeventigh, weder te brengen de Onderdaenen van ſijn Majeſteyt in goede unie en eendracht, en onder ſijn gehoorſaemheydt en maght, door een goede en vaerdige exercitie, op dat voortaen onder hen niet voorvalle eenige ſaecke, dewelcke de geſeyde Pacificatie ſoude mogen altereeren.

I. Artijckel.

DAt het geſeyde laetſte Edict van Pacificatie en ſecreete Artijckelen, en particuliere met deſelve over een gebraght, gelijck mede de Artijckelen van de boven gemelte conferentie gehouden tot Nerac, ſullen reelement en inderdaet werden geobſerveert en geexecuteert, in al en in ieder hun poinct die plaets ſullen hebben en houden, niet alleenlijck wegens de ſaecken, voorgevallen geduerende de tegenwoordige troublen, maer oock deeſe dewelcke zyn voorgevallen zedert deſelve geſeyde Conferentie, tot den tegenwoordigen tijdt toe, en al de Onderdaenen van den Koninck van d'eene en d'andere Religie genieten de weldaet van de Declaratien, ontlaſtingen en Abolitien, begreepen in de geſeyde Artijckelen, Edict en Conferentie, wegens het geene is gedaen en bedreven, genomen en gelicht van d'eene en d'andere zyde, geduerende de tegenwoordige troublen, uytgeſondert het geene expreſſelijck door de tegenwoordige Artijckelen is gederogeert.

II. De Artijckelen van het Edict, raeckende de herſtellinge van den Catholijcken Apoſtoliſchen Roomſchen Godsdienſt, in de Celebratie van den Goddelijcken dienſt, *ter plaetſen alwaer deſelve is afgebroocken geweeſt.* Te gelijck het genot en ontfang der tienden, vruchten en inkomſten der Kerckelijcke Perſoonen, ſullen volkomentlijck werden geexecuteert, gevolght en geobſerveert, en deeſe die daer tegens contravenieeren ſeer rigoureuſlijck geſtraft.

III. In het executeeren van het eerſte, tweede en het elfde Artijckel van het geſeyde Edict, ſal werden geinjungeert aen de Procureurs Generaels des Konincks en hun Subſtituten in de Bailliuagen, Senechaelſchappen, en andere Konincklijcke Juriſdictien, te informeeren ex Officio, en te doen vervolgh uyt Naeme des Konincks, tegens alle die geene die ſeditie verweckende of anderſints, in het openbaer ſchandaleuſe en ergerlijcke propooſten ſullen voeren, en op eenige maniere het zy tegens de geſeyde Edicten, Artijckelen en Conventien ſullen Contravenieeren, om deſelve te doen ſtraffen volgens de pœnen daer in begreepen; en by gebreck van ſulcks te doen, ſullen de geſeyde Procureurs en Subſtituten reſponſabel zyn wegens de geſeyde contraventien, in hun eygen en byſondere naem, en berooft werden van hun ſtaten en bedieningen, ſonder oyt meer daer in te konnen werden herſtelt en weder gerehabiteert. En ſullen de Biſſchoppen aengemaent werden, als mede andere Kerckelijcke perſoonen, te bewaeren en doen bewaeren aen de Predickers, dewelcke door hen ſullen zyn gecommitteert, den inhoudt van de geſeyde Artijckelen, gelijck in diergelijcke ſijn Majeſteyt het ſelve ſeer expreſſelijck ordonneert aen alle andere die in het openbaer ſpreecken, op de pœnen in het Edict uytgedruckt.

IV. In gevolge van het IV. IX. en XIII. Artijckel van het geſeyde Edict, alle die van de geſeyde Religie, van wat qualiteyt en conditie zy mogen zyn, of konnen zyn, en ſeeckerlijck woonen in alle Steden en plaetſen van dit Koninckrijck, ſonder te konnen werden aengeſproocken of ontrust omtrent de geſeyde Religie, onder wat ſchijn het oock ſou mogen weſen; ſich dragende voor de reſt, volgens het geene is begreepen in de voorſeyde Artijckelen van het geſeyde Edict. En ſullen niet gehouden zyn uyt te hangen voor hunne huyſen op de Feeſtdagen, geordonneert om ſulcks te doen; maer alleenlijck toelaeten datter werde geſpannen en voorgehangen en verciert, uyt autoriteyt van de Officieren der Plaetſen. Sullen oock niet gehouden zyn te contribueeren tot de onkoſten, van de reparatie der Kercken, noch te ontfangen vermaningen, wanneer ſy ſieck of naer by de doot ſullen zyn, 't zy by veroordeelinge van Juſtitie of anderſints, als van die van deſelve Religie.

V. Het eerſte Artijckel van de Conferentie ſal houden en plaets grypen, alſchoon den Procureur Generael van den Koninck zy partye tegens de hooge Juſticieren, die in actueele poſſeſſie van de geſeyde Juſtitie waeren, ten tijden van de publicatie van het geſeyde Edict.

VI. In het executeeren van het VIII. Artijckel van het geſeyde Edict, ſullen die van de geſeyde Religie den Koninck noemen vier of vijf Plaetſen in ieder Bailliuage of Senechaelſchap, van de qualiteyt uytgedruckt in het Edict, ten eynde dat, nae te zyn geinformeert van de bequaemheyt of onbequaemheyt, ſijn Majeſteyt daer uyt kan verkieſen een van deſelve, om aldaer de exercitie van hun geſeyde Religie vaſt te ſtellen, of wel indien daer geen bequaeme gevonden werden zy mogen werden voorſien, van een andere, een maend nae deſelve nominatie, het meeſte naer hun gemack, dat ſal konnen geſchieden, en volgens den inhoudt van het geſeyde Edict.

VII. En ten opſicht van de begraefniſſen van die van de geſeyde Religie, de Officiers der Plaetſen ſullen gehouden zyn, binnen veertien daegen, nae het verſoeck het welcke hen ſal werden gedaen, hen te voorſien van bequaeme plaets voor de begraevinge, ſonder vertreck of uytſtel te gebruycken, op de verbeurte van vijf hondert kroonen, in hun eygen en byſonderen naem.

VIII. Opene Brieven en Patenten ſullen werden geexpedieert, addreſſeerende aen de Hoven van Parlement, om te enregiſtreeren, te doen enregiſtreeren, en obſerveeren de particuliere en ſecreete Artijckelen met het geſeyde Edict gemaeckt. En aengaende de Houwelijcken en geſchillen die deshalven ontſtaen, de Kerckelijcke en Konincklijcke Rechters, als mede de geſeyde Kamers, ſullen daer reſpectivelijck kenniſſe van nemen, volgens de geſeyde Artijckelen.

IX. De Taxen en Impoſitien van penningen, dewelcke ſullen werden gedaen op die van de geſeyde Religie, volgens den inhoudt van het darde Artijckel van geſeyde Conferentie, ſullen executoir zyn, niet tegenſtaende oppoſitien of Appellen wat zy oock mogen zyn.

X. Sal werden toegelaeten aen die van de geſeyde Religie te hebben de exercitie van deſelve in de Steden en Plaetſen, in dewelcke die is geweeſt op den 17. van de maend van September duyſent vijf hondert en ſeven en tſeventigh, volgens het ſevende Artijckel van het Edict.

XI. De Koninck ſal ſenden in de Landen en het Hartoghdom van Guyenne een Kamer van Juſtitie, beſtaende uyt twee Preſidenten veertien Raedsheeren, en Procureur en Advocaet van den Koninck, eerlijcke

Luy-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Luyden, beminnaers van Vrede, van een vereyſchte oprechtigheydt en bequaemheydt, dewelcke ſullen werden verkooſen, door ſijn Majeſteyt, en getrocken uyt de Parlementen van dit Koninckrijck en den grooten Raed, en ſal daer van de lijſte werden medegedeelt aen den Koninck van Navarre, ten eynde, indien iemandt van deſelve ſuſpect mocht zyn, het geoorloft zy ſulcks aen ſijn Majeſteyt te kennen te geven, die andere in hunne plaetſen ſal verkieſen. Welcke Preſidenten en Raden aldus verkooſen ſullen kenniſſe nemen en oordeelen van alle ſaecken, proceſſen, geſchillen en contraventien, tegens het Edict van Pacificatie, van de welcke de kenniſſe en Jurisdictie door het Edict is geattribueert aen de Kaemer die uyt hen beſtaet: ſy ſullen twee geheele Jaeren dienen in dat geſeyde Landtſchap, en ſullen veranderen van plaets en ſittinge, door het Senechaelſchap van het ſelve, van ſes maenden tot ſes maenden, ten eynde de Provincien te ſuyveren, en een ieder op de plaetſen Juſtitie te doen. En evenwel is toegeſtaen, dat door het oprechten van de geſeyde Kamers, die van de pretens Gereformeerde Religie van het geſeyde Landtſchap, niet ſullen werden berooft van de Privilegie en Beneficie, dewelcke hen, door het ſelve Edict is toegeſtaen, met het oprechten van een *Tripartie* of *Mi-partie* Kamer, door het ſelve geordonneert, van dewelcke de Preſidenten, en Raden van de geſeyde Religie ſullen blyven geunieert en geincorporeert in het Hof van Parlement van Bourdeaux, volgens haer inſtellinge, om aldaer te dienen en rang en ſittinge te hebben, van den dagh op dewelcke ſy aldaer zyn ontfangen, en ſullen genieten de Eer, Auctoriteyt, Præeminentien, Rechten, Emolumenten, Prærogativen, hoeſe oock zyn, even gelijck de andere Præſidenten en Raeden van het geſeyde Hof. En aengaende de Provincien van Languedoc en Dauphiné, de Kaemers dewelcke hen door het Edict ſijn geordonneert, ſullen aldaer werden vaſtgeſtelt en gecontinueert, volgens en gelijck in het ſelve, en de Artijckelen van de Conferentie van Nerac, begreepen is. En ſal ſijn de naeſte ſittinge van de ſelve in de Stadt van, ... En aengaende die van het Dauphiné, die ſal aengeſtelt werden volgens het geene hier voor is geordonneert.

XII. Welcke Preſidenten Raden en Officieren van de geſeyde Kaemers ſullen gehouden zyn ſich te begeven ten eerſten naer de plaetſen, voor de geſeyde ſittinge geordonneert, ten eynde om aldaer hun bedieninge te oeffenen, op verbeurte van hunne Officien, en te dienen actueelement, en te Reſideeren in de geſeyde Kameren, ſonder dat zy ſich daer van konnen affonderen of abſenteeren, ten zy voor af ſy verlof daer toe hebben van de geſeyde Kamers, en dat geenregiſtreert, het welcke ſal werden geoordeelt in de Compagnie op de ſaecken van de Ordonnantie. En aldaer ſullen de geſeyde Preſidenten, Raedsheeren en Officieren, Catholijcken werden gecontinueert, ſoo lange ſulcks mogelijck ſal zyn, en nae dat de Koninck nodigh ſal achten, voor ſijn dienſt en het gemeene goedt, en Licentierende de eene, ſullen zy van andere in hun plaets, voor hun vertreck, voorſien werden.

XIII. Inhibitien en verbodt ſullen gedaen werden aen alle Souveraine Hoven, en andere van dit Koninckrijck, ter kenniſſe te nemen en te oordeelen de Civiele en Crimineele Proceſſen van de geſeyde van de Religie, tot aen den dagh dat de geſeyde Kamers hun plaets ſullen hebben genomen, maer niet daer nae, onder ſtraffe van nulliteyt, koſten, ſchaeden en intereſt van partyen; ten waere met hun toeſtandt, zy in de geſeydene Hoven wilden procedeeren. Volgens de Artijckelen XXVI. van het Edict VI. en VII. van de geſeyde Conferentie.

XIV. Door den Koninck ſal voorſieninge gedaen werden, van vallable aſſignatie, om te fourneren de onkoſten van Juſtitie van de geſeyde Kaemers, mits weder te vinden de penningen op de goederen der gecondemneerde.

XV. Daer ſal door den Koninck ſoo haeſt als mooghlijck ſal ſijn werden gemaeckt, een Reglement tuſſchen de geſeyde Hoven van Parlement en de geſeyde Camers, volgens het Edict en het vijfde Artijckel van de Conferentie, zynde daer over gehoort eenige Preſidenten en Raedsheeren van de geſeyde Parlementen en Caemers, welck Reglement ſal werden bewaert en naergekomen, ſonder op de voorige acht te ſlaen.

XVI. De geſeyde Hoven van Parlement, noch andere Souveraine en Subalterne ſullen geen kenniſſe mogen nemen van het geene voor die geſeyde Caemers hangende en tot deſelve ingebraght is; en van het welcke ſy volgens het Edict kenniſſe moeten nemen op pœne van nulliteyt van procedure.

XVII. In de Caemers alwaer Rechters van de eene en d'andere Religie ſullen zyn, ſal de proportie der Rechters en oordeelen, volgens hun inſtalleeringe waergenomen werden, ten waere de Partyen tot het contrarie verſtonden.

XVIII. De Recuſatien dewelcke ſullen werden voorgeſtelt, tegens de Preſidenten en Raedsheeren van de geſeyde Camers van Guyenne, Languedoc en Dauphiné, ſullen konnen werden geoordeelt ten getalle van ſes, op welck getal de partyen ſullen gehouden zyn ſich te houden, anderſints ſal werden voortgegaen, ſonder achtinge op de geſeyde recuſatien te nemen.

XIX. De Preſident en Raedsheeren van de geſeyde Caemers ſullen geen byſondere beradingen buyten hun geſelſchap mogen houden, in dewelcke oock de voorſtellingen, deliberatien en reſolutien, die tot de gemeene ruſt en voordeel van de byſondere Staet en Policye van de geſeyde Steden, alwaer die Camers ſullen zyn, ſtrecken ſullen gedaen werden.

XX. Alle Rechters aen de welcke Addres ſal gedaen zyn wegens exercitien der Arreſten, en andere Commiſſien van de geſeyde Caemers, te gelijck alle Deurwaerders en Sargeanten, ſullen gehouden zyn, die ter executie te ſtellen: En de geſeyde Deurwaerders en Sargeanten, te doen hunne Exploicten, door het gantſche Rijck, ſonder te verſoecken, *Placet*, *Viſa*, *ne Pareatis*, op pœne van ſuſpenſie van hunne Ampten, en de koſten en ſchaden der partyen, van de welcke de kenniſſe van ſaecken aen de geſeyde Camers behooren ſal.

XXI. Daer ſullen geene Evocatien werden toegeſtaen, van de ſaecken, welckers kenniſſe aen de geſeyde Caemers is gebraght, ten waere in cas van de Ordonnantien, van dewelcke het Renvoy ſal werden gedaen aen de naeſtgelegene Caemer, volgens het Edict aengeſtelt: en op de revocatie der evocatien, en caſſatie der proceduren daer op gedaen, ſal door den Koninck voorſien werden, op verſoeck van de particulieren: en de partages der proceſſen der geſeyde Cameren ſullen in de aldernaeſte geoordeelt werden, obſerveerende de proportie en forme, van de geſeyde Caemers, van waer de geſeyde proceſſen ſullen voortkomen.

XXII. De Subalterne Officieren, van de Provincien van Guyenne, Languedoc en Dauphiné, van de welcke de receptie behoort, aen de Hoven van Parlementen, indien ſy zyn van de geſeyde Religie, konnen werden geexamineert, en ontfangen in de Kaemer

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

mer van het Edict, sonder dat andere sich daer tegens konnen stellen, en partyen tegens de receptie maecken, als de Procureurs van den Koninck en die met de geseyde Officien alreets voorsien zyn.

XXIII. Die van de geseyde Religie die hun Staten en Officien hebben geresigneert, uyt vreese vande troublen, zedert den 24. Augusti duysent vijf hondert twee en tseventigh; aen dewelcke uyt reden van het selve eenige beloften sullen zyn gedaen, sullen werden voorsien, door de Justitie, naer vereysch van Reden.

XXIV. Het XLVI. Artijckel van het geseyde Edict sal t'eenemael geexecuteert werden, en plaets hebben, tot ontlastinge der betaelinge van de achterstallen der Contributien, en alle andere geimposeerde penningen, geduerende de troublen.

XXV. Alle deliberatien aen de Hoven der Parlementen gedaen, brieven, remonstrantien en andere saecken, contrarie het Edict van Pacificatie ende Conferentie sullen uyt de Registers uyt geroyeert werden.

XXVI. De Processen van Vagabonden sullen werden geoordeelt, by de Presidiale Rechters, Prevoosten der Marschalcken, en Vicenechalen, volgens het XXV. Artijckel van het selfde Edict, en het VIII. van de geseyde Conferentie. En ten opsicht van de Domicilien in de Provincien van Guyenne, Languedoc en Dauphiné, de Substituten der Procureurs Generaels van den Koninck in geseyde Kamers, sullen op versoek van de geseyde Domicilien doen aenbrengen, de lasten en informatien gedaen tegens de selve, om te kennen en te oordeelen, of de zaken zyn prevocabel of niet, om daer nae volgens de qualiteyt der misdaden, door de geseyde Kamers te werden gerenvoyeert, om te werden geoordeelt nae de ordinaire wyze, of Prevoostelijck, soo als zy sullen sien dat de reden vereyscht; en observeerende den Inhoudt van de geseyde Artijckelen van het geseyde Edict en Conferentie, en sullen gehouden werden geseyde Presidiale Rechters, Prevoosten der Marechalen, en Vicenechalen te respecteeren, gehoorsaemen en voldoeninge te geven aen de beveelen die hen sullen werden gedaen door de geseyde Kamers, even alsoo, als zy gewoon zyn te doen aen de geseyde Parlementen; op pœne van berovinge van hunne Ampten.

XXVII. In alle Steden, geduerende de troublen gedemanteleert, sullen de ruinen en demantelementen der selver, door toelaetinge des Konincks konnen werden herbout, en gerepareert door de Inwoonders op hunne kosten, volgens het L. Artijckel van het geseyde Edict.

XXVIII. Daer sullen toegestaen werden ontlastingen en abolitien, ten opsicht van de dingen gedaen en voorgekomen van de eene en d'andere partye, nae de geseyde Conferentie, tot den tegenwoordigen dagh toe, even als van deese dewelcke in het Edict, Artijckel LV. begreepen zyn, niet tegenstaende alle proceduren, Sententien en Arresten, en alles dat daer op gevolght is; dewelcke sullen werden gedeclareert nul en van geen effect, gelijck als niet voorgevallen zynde, derogeerende indien regard aen den Inhoudt van het XXV. Artijckel van de geseyde Conferentie, dewelcke evenwel, voor het toekomende sal blyven in haer kracht en vigeur. Onder welcke abolitien sullen zyn begreepen, het innemen van Bazas en van Langon; het eerste gedaen geduerende den Oorlogh in het Jaer vijftien hondert ses en tseventigh, en het ander nae de geseyde Conferentie tot Nerac, ende het geene daer op gevolght is; niet tegenstaende alle Arresten, ende Vonnissen, die souden konnen zyn ter contrarie geintervenieert.

XXIX. Na de Publicatie van het geseyde Edict gedaen ter plaetsen alwaer mijn geseyde Heer sal zyn, alle Troupen en Armeen, van d'eene en d'andere partye, sullen sich separeeren en retireeren, en nae dat sy sullen geretireert, te weeten de Fransche gelicentieert en afgedanckt, en de vreemdelingen sullen zyn buyten het Gouvernement van Guyenne, om te gaen uyt het Koninckrijck. Nae dat de Steeden hier nae genoemt, sullen sijn gestelt in handen van mijn Heer, den geseyden Heer Koninck van Navarre en die van de geseyde Religie, en andere die hun partye gevolgt hebben, sullen gehouden zyn te stellen in handen van mijn geseyde Heer, de Steden van Mande, Cahors, Monsegus, S. Milion, en Mont-aigu: de welcke Mont-aigu sal werden gedemanteleert, soo haest als die in handen van mijn geseyde Heer gesteldt sal zyn.

XXX. Aenstonts nae het herstellen van de boven geseyde Steden, sal mijn Heer doen in handen stellen vanden geseyden Heer Koninck van Navarre, de Huysen, Steden en Casteelen die aen hem behooren, dewelcke hy sal laeten in de staet, gelijck door het Edict en de Artijckelen van de geseyde Conferentie is geordonneert.

XXXI. En de Koninck sal ter selver tijdt in handen van mijn geseyde Heer herstellen, dewelcke deswegen oock aen sijn Majesteyt sal respondeeren, de Stadt en het Casteel de la Reolle, welcke mijn geseyde Heer sal geven in bewaeringe van mijn Heer den Viscompte van Turenne, dewelcke soodaenige obligatie en beloften sal passeeren, als mijn geseyde Heer sal behaegen, van de selve te sullen wedergeven en in handen herstellen, om weder aen sijn Majesteyt over te leveren, in gevalle dat binnen twee maenden nae de geseyde Publicatie, de Steden gelaeten by de selve Conferentie, zynde in Guyenne, niet werden geremitteert door die van de geseyde Religie, in de staet in de welcke sy moeten zyn, door de Artijckelen van de Conferentie, ten opsicht van de selve Steden, als noch gehouden door die van de geseyde Religie, en aen hen gelaeten door de geseyde Conferentie, sullen beloven, de geseyde Heer Koninck van Navarre, en die van de geseyde Religie aen mijn geseyde Heer, dewelcke deswegen sijn woort sal geven aen den Koninck, de Garnisoenen te ontledigen, en die te stellen in staet gelijck sy moeten zyn, volgens het Edict en Conferentie, te weeten deese van het landt van Guyenne, binnen de geseyde twee maenden nae de geseyde Publicatie, van de tegenwoordige Artijkelen, gedaen aen de zyde daer geseyde mijn Heer sal zyn. En die van Languedoc binnen drie maenden, nae de geseyde Publicatie, gedaen door den Gouverneur of Lieutenant Generael van de Provincie, sonder te gebruycken eenige verlenginge, uytstel, tergiversatie of difficulteyt, onder wat oorsaeck en pretext het oock sou mogen zyn, en wat aengaet de vryheydt en bewaeringe van de geseyde Steden, sullen sy observeeren het geene hen door de Artijckelen van de geseyde Conferentie is geinjungeert; en sullen van gelijcken doen, voor deese plaetsen die hen in bewaeringe tot hun verseeckertheydt sijn gegeven, door het geseyde Edict, en sullen noemen aen sijn Majesteyt, Personagien van manieren, qualiteyten en conditien, naer vereysch van het geseyde Edict, om aldaer te commandeeren; en sullen zyn gehouden ende verobligeert die hen te laeten, ende remitteeren in den staet in het geseyde Edict vermeldt, terstondt nae dat het termijn, dat veraccordeert is sal verstreecken zyn, achtervolgens de forme, ende onder de pœnen daer onder begreepen.

XXXII. Alle andere Steden, Plaetsen, Casteelen en Huysen, toebehorende den Koninck, de Kerckelijcke, Hee-

Heeren, Edellieden en andere Onderdaenen van ſijn Majeſteyt, van de eene en andere Religie: als mede hun tijtelen, papieren, bewijſen, en andere hoedaenige ſaecken, ſullen werden herſtelt in den ſtaet, dewelcke door het Ediƈt en de Artijckelen van de geſeyde Conferentie geordonneert is; en gereſtitueert aen de Eygenaers, aenſtonts nae de Publicatie der geſeyde Artijckelen, om hen daer van te laeten het vrye gebruyck en poſſeſſie, gelijck ſy van te vooren gehadt hebben, eer ſy daer van verſteecken waeren, op de pœnen in de geſeyde Ediƈten en Artijckelen vermelt, niet tegenſtaende dat het recht van eygendom of poſſeſſie in geſchil mocht ſtaen. En ſullen ontlaſten van Garniſoenen de geſeyde Steden, Plaetſen en Caſteelen, en ſullen tot dien eynde de Artijckelen van het Ediƈt en de Conferentie, raeckende de Gouvernementen en Garniſoenen van de Sterckten en Citadellen, der Provincien, Steden en Caſteelen, volgens hun forme en inhoudt werden geexecuteert.

XXXIII. Tot effeƈt van het welcke mijn geſeyde Heer heeft aengeboden en belooft te blyven, geduerende dien tijdt van twee maenden, in het geſeyde Landt van Guyenne, te executeeren en doen executeeren, het geſeyde Ediƈt en Artijckelen, volgens de maght aen hem, door ſijn geſeyde Majeſteyt gegeven, dewelcke tot deeſen eynde ſal werden gebeeden, by ſijn perſoon aen te ſtellen, een Raed, beſtaende uyt capabele en bequaeme perſoonen.

XXXIV. Het XLVIII. Artijckel van het geſeyde Ediƈt raeckende *de vryheyt van Commercie, en het vernietigen van alle nieuwe laſten en Subſidien*, opgeleght door een ander geſagh als dat van ſijn Majeſteyt, ſal werden gevolght en geeffeƈtueert: en in aenmerckinge van de abuyſen en contraventien gedaen tegens het Ediƈt, zedert de Publicatie daer van, omtrent de ſaeck van het Sout van Pecquaiz ſal inhibitie en verbodt gedaen werden aen alle perſoonen van wat qualiteyt en conditie ſy oock mogen zyn, direƈtelijck te verhinderen het trecken van het Sout van Pecquaiz, op te leggen, te exigeeren of te lichten, eenige ſubſidie, ſoo op de Maraſſen, als op de Riviere de Roſné, of elders, in welck gedeelte en maniere het oock ſou mogen zyn, ſonder uytdruckelijck bevel van ſijn Majeſteyt, op verbeurte van het leven.

XXXV. Alle Stucken d'Artillerye toebehoorende ſijn Majeſteyt, dewelcke verovert zyn geduerende de tegenwoordige en voorgaende troublen, ſullen aenſtonts werden wedergegeven, volgens het XLIII. Artijckel der Secreeten.

XXXVI. Het Artijckel XXX. van het geſeyde Ediƈt, raeckende de Gevangens en de Rançoenen, ſal werden gevolght en geobſerveert, in regard van deeſe, die Gevangens zyn gemaeckt, zedert het vernieuwen van den Oorlogh, ende noch niet verloſt zyn.

XXXVII. De Koninck van Navarre en mijn Heer de Prins van Condé, ſullen genieten effeƈtivement hun Gouvernementen, volgens het geene in het Ediƈt en de Secreete Artijckelen is begreepen.

XXXVIII. Het lichten van ſes hondert duyſent ponden, dewelcke is toegelaeten en geaccordeert, by de geſeyde Artijckelen ſal werden gecontinueert, volgens de Commiſſien die daer omtrent daer nae ſijn geexpedieert, uyt kracht der ſelve, tot het welcke ſijn Majeſteyt ſal werden gebeeden te doen byvoegen de ſomme van vijf en veertigh duyſent ponden, gefourneert en geavanceert door den Heer de la Noüe.

XXXIX. De Artijckelen XXII. XXIII. en XXIV. van de Secreete tot Bergerac geaccordeert, raeckende de Eeden en Beloften, dewelcke de Koninck en de Koninginne ſijn Moeder, Monſeigneur ſijn Broeder, de Koninck van Navarre en Monſeigneur de Prince van Condé, ſullen werden vernieuwt en vervult.

XL. De Princen van den Bloede, Officiers van de Kroon, Gouverneurs en Lieutenant Generaels, Bailliuwen, Senechalen der Provincien, en voornaeme Magiſtraten van dit Koninckrijck, ſullen ſweeren en beloven te doen bewaren en naerkomen, deſelve Ediƈten en tegenwoordige Artijckelen, ſich te ſullen employeeren, en de handt daer aen te houden, elck in ſijn reguard, onder ſtraffe van de contravenienten.

XLI. De Hoven der Parlementen, *en Corps*, ſullen den ſelfden eedt afleggen, dewelcke ſal werden gereitereert, in een ieder nieuwe intree, die men ſal doen alle Jaeren op het Feeſt van St. Martijn, op het welcke ſy het geſeyde Ediƈt ſullen doen leezen en op nieuws publiceeren.

XLIII. De Senechalen en Officiers van de Senechaelſchappen en Preſidiale Stoelen, ſullen mede *en Corps* den ſelfden eedt doen, en die vernieuwen, doende het geſeyde Ediƈt leeſen en weder publiceeren, op ieder eerſten dagh van Rechtſpraecke, nae drie Koningen.

XLIII. De Prevooſten, Schouten, Juraets of Geſworene, Borgemeeſters, Capitulairen en Scheepenen der Steden ſullen van gelijcken den eedt doen, in de gemeene huyſen, daer toe geroepen de voornaemſte inwoonderen van d'eene en d'andere Religie en die vernieuwen op alle nieuwe verkieſingen van de geſeyde Ampten.

XLIV. Al de boven geſeyde en andere Onderdaenen wie ſy mogen zyn, van dit Koninckrijck, van wat qualiteyt ſy mogen zyn, ſullen ſich afſcheyden en renuncieren van alle Liguen en Verbonden, Aſſociatien, Confrairyen en Intelligentien, ſoo binnen als buyten het Koninckrijck. En ſweeren dat ſy noyt hier naer eenige ſullen maecken, noch aenhangen, noch contravenieren, direƈtelijck of indireƈtelijck, tegens het geſeyde Ediƈt, Artijckelen en Conferentien, op de ſtraffe daer in begreepen.

XLV. Alle Koninckliјcke Officiers en andere, Schouten, Geſworene, Capitulairen, Borgemeeſteren en Scheepenen, ſullen verantwoorden in hun eygene en byſondere naemen, wegens de Contraventien, dewelcke tegens het geſeyde Ediƈt ſullen werden begaen, by faute de Contravenienten te ſtraffen en te kaſtyden, ſoo Civiliter als Corporeel, ſoo de ſaeck ſulcks vereyſcht.

XLVI. En tot ſurplus en ophoopinge, van alle het geene is begreepen en geordonneert by de geſeyde Ediƈten, Conferentien en Artijckelen ſal werden geexecuteert en geobſerveert van poinƈt tot poinƈt, volgens haer forme en teneur.

Gedaen tot Flex, by Sainƈte Foy, den 26. dagh van November 1580. Alſoo geteeckent door de eygene handt van Monſeigneur Broeder des Konincks.

FRANÇOIS.

En door de eygen handt van den Koninck van Navarre.

HENRY.

XLVII. Zedert het onderteeckenen van de Artijckelen tot Flex, op den 26. van de voorgaende maend is geaccordeert, tuſſchen Monſeigneur en den Koninck van Navarre, en die van de pretens Gereformeerde Religie, dat in plaets vande Stadt en het Caſteel van Reolle, gementioneert in het XXXI.

der

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

der geseyde Artijckelen, de Steden van *Figeac* in *Quercy* en *Monsegur* in het *Bazadois*, sullen werden gelaeten, aen den Heer Koninck van Navarre en die van de gesEyde Religie, tot verseeckeringe van hunne Persoonen, en sy sullen die bewaeren, geduerende te tijdt die noch overigh is te vervallen, van de ses Jaeren door het Vredens Edict geaccordeert, op de selve lasten en conditien, als de andere Steden hen gelaeten zyn. En tot verseeckeringe van de geseyde Steden, sal de Koninck onderhouden voor den geseyden Heer Koninck van Navarre twee Compagnien te voet elck van vyftigh man, behalven en boven het getal van de andere Garnisoenen, door de secreete Artijckelen geaccordeert. En sal werden gegeven assignatie, goet en vaillabel voor het onderhoud van geseyde Garnisoenen, en de geseyde Stad Reole en het Casteel gestelt in den selfden staet, als de Steeden in geen bewaringe gegeven. Alles onder het goedtvinden van den Koninck.

Gedaen tot Coutras den 16. van December duysent vyf hondert en tachtentigh.

Alsoo geteekent, door de eygene handt van Monseigneur Broeder des Konincks,

FRANÇOIS.

En door eygene handt van den Koninck van Navarre.

HENRY.

Nae dat de Koninck heeft gesien en rijppelijck geconsidereert van woordt tot woordt, al den inhoudt van deese tegenwoordige Artijckelen, voorgestelt in de Conferentie dewelcke Monseigneur de Hertogh van Anjou sijn eenige Broeder heeft gehouden tot Flex en Coutras, met den Koninck van Navarre, en de Gedeputeerde van de pretens Gereformeerde Religie, aldaer vergadert om te faciliteeren de exercitie van het laetste Vredens Edict, de geseyde Artijckelen gearresteert en van weder zyde geteeckent, op geseyde Plaetsen van Flex en Coutras. Heeft sijn Majesteyt die geapprobeert, geconfirmeert, geratificeert, wil en verstaet, dat die sullen werden geobserveert en geexecuteert, volgens hun forme en teneur, en dat de provisien en depeches, daer toe gerequireert, ten eersten sullen werden gedaen en toegesonden.

Gedaen tot Blois op den 26. dagh van December, in het Jaer duysent vyf hondert en tachtentigh.

Alsoo Geteeckent,

HENRY.

En daer onder,

PINARD.

Geleesen, Gepubliceert en Geregistreert, gehoort en dit toestaende de Procureur Generael des Koninks in gevolge van de andere Brieven, raeckende het fait van de Pacificatie en bevrediginge der troublen van dit Koninckrijck, hier te vooren gepubliceert en geregistreert, tot Parijs in het Parlement den twintighsten dagh van January van het Jaer duysent vyf hondert een en tachtentigh.

Alsoo Geteeckent,

DU TILLET.

Edict van den Koninck over de Pacificatie van de Troublen van dit Koninckrijck, gegeven tot Nantes in de Maend van April 1598. en Gepubliceert in het Parlement op den 15. van February 1599. Met de bysondere Artijckelen, over het selve geintervenieert, mede in het Parlement geverifieert.

HENDRICK door Godts genaede Koninck van Vranckrijck en Navarre, aen alle de tegenwoordige en toekomende, Salut.

Onder de oneyndige Genaeden, dewelcke het Godt gelieft heeft ons mede te deelen, is deselve wel vande uytsteeckenste en aenmerckelijckste geweest ons te hebben gegeven, de deught en kracht van niet te beswijcken voor de verschrickelijcke troublen, confusien en disordren, dewelcke waeren, op onse aenkomst tot dit Koninckrijck, het welcke was verdeelt in soo veele partyen en factien, dat het alderwettighste daer van gelijck als het minste was, en ons evenwel soodaenigh tegens dit onweder te hebben gestelt, dat wy het eyndelijck te boven gekomen zyn, en tegenwoordigh de Haven van behoudenisse en rust van deese staet besitten. Van al het welcke hem alleen, de eere en glorie zy, en aen ons de danckbaerheyt en erkentenisse, dat hy sich van onsen arbeydt heeft willen dienen, om dat goede werck te doen, omtrent het welcke sichtbaer is aen alle of wy niet hebben toegebraght, niet alleen het geen onse plicht en macht vereyschte, maer oock noch iets daer en boven, het welcke misschien op andere tijden, onse waerdigheydt die wy bekleeden, niet seer betamelijck sou sijn geweest; dat wy geen vreese hebben gehadt bloot te stellen, naedemael wy soo menighmael en soo vryelijck ons leven hebben gewaeght. En in deese soo groote concurrentie van soo groote en gevaerlijcke Affaires, niet konnende alles, op een tijdt en tseffens te rechte brengen, sijn wy genootsaeckt geweest deese ordere te houden; eerstelijck te onderneemen die, dewelcke niet als met gewelt konden worden gedetermineert, en liever voor een tijdt ter zyden te stellen en op te houden, de andere saecken, die door reden en Justitie moften en konden werden gehandelt; gelijck als de algemeene geschillen, tusschen de goede Onderdaenen, en de bysondere quaden vande aldergesondtste partyen van den Staet, dewelcke wy achteden gemackelijcker te sullen konnen geneesen, nae dat men de voornaeme oorsaeck, dewelcke in het continueeren van den Borgerlijcken Oorlogh bestondt hadde wegh genoomen, het welcke ons (door Godts genaede) wel en geluckighlijck sijnde gesuccedeert, en de Waepenen en Vyandtschappen, gantsch en in het geheel in het Koninckrijck hebbende doen ophouden; verhoopen wy, dat de andere affairen, die noch by te leggen zyn, ons mede soo wel sullen gelucken. En dat wy door dien middel sullen komen, tot het vaststellen van een goede Vrede, en stille rust, het welcke altoos geweest is het ooghwit van alle onse wenschen en begeerten, ende vergeldinge dewelcke wy verwachten van soo veel moeytens en arbeydt, in dewelcke wy de loop van ons leven hebben doorgebracht. Onder de geseyde affairen, waer omtrent men lijdtsaemheydt heeft moeten gebruycken, sijn wel van de voornaemste geweest de klachten, de welcke wy hebben ontfangen van veele van onse Provincien en Catholijcke Steden, over dat de oeffeninge der Catholijcke Religie, niet over al herstelt was; gelijck de Edicten die hier te vooren tot be-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

vrediginge van de troublen, ter oorsaeck van de Religie ontstaen, gemaeckt sijn mede brengen. Gelijck mede de ootmoedige beeden en remonstrantien, die ons door onse Onderdaenen van de pretens Gereformeerde Religie sijn gedaen, soo over de inexecutie, van het geene hen door de geseyde Edicten was toegestaen, als over het geene sy wenschten daer by gevoeght te hebben, aengaende de exercitie van hun geseyde Godtsdienst, de vryheydt van hunne conscientie, en de seeckerheyt van persoon en goederen, oordeelende rechtvaerdige reedenen, daer omtrent van nieuwe en noch grooter bekommernis, te hebben, ter oorsaeck van deese laetste troublen en beweegingen, van de welcke het voornaemste pretext en grondt op hun onderganck gebouwt is geweest. Omtrent het welcke om ons niet teffens met al te veel saecken te overlasten, en mede om dat het woeden vande Waepenen, niet wel met het opstellen van Wetten, hoe goedt en heylsaem sy oock mochten zyn, compatibel was; Wy van tijdt tot tijdt hebben uytgestelt voorsieninge te doen. Maer tegenwoordigh, dewijl het den Heere Godt behaeght, te beginnen ons eenige beetere rust te laeten genieten, hebben wy geacht de selve niet te konnen besteeden, als te wercken tot die dingen de welcke de eere van sijn heyligen naem en dienst aengaen, en te besorgen dat hy magh werden gedient en aengebeeden door alle onse Onderdaenen; en indien het hem niet believt heeft toe te laeten dat sulcks voor alsnoch in een selfde gedaente van Godtsdienst geschiedt, dat het ten minsten zy in een selfde goede intentie, en met soodaenigen regel datmen desweegen geen troublen of beroerten onder hen magh sien, en wy en dit Koninckrijck, altoos verdienen, den tijtel van den Alder-Christelijcksten te draegen, welcke door soo veel verdiensten en van soo lange tijden af by ons verkreegen is: en door de selve middel de gelegentheyt affnijden de oorsaeck van het quaedt en de troublen, welcke de saeck van den Godtsdienst sou konnen overkomen, het welcke altoos het slibberighste en doordringenste van alle anderen is. Te deeser gelegentheydt hebbende dese saeck erkent van een seer groot gewicht; en wel seer goede opmerckinge waerdigh te zyn, nae dat wy de Cahiers en Lijsten vande klaghten der Catholijcken weder in handen genomen hadden; hebbende oock toegelaten, aen onse geseyde Onderdaenen van de geseyde pretens Gereformeerde Religie sich te vergaederen, by Gedeputeerden, om mede de hunne op te maecken, en alle hunne geseyde Remonstrantien te saemen by een te stellen, en omtrent deese saeck met hen tot verscheidene reysen, geconfereert, en de voorgaende Edicten naergesien; hebben wy nodigh geacht tegenwoordigh over alles en aen alle onse Onderdaenen een algemeene, klaere, nette en volstreckte Wet te geven, door dewelcke sy mogen werden gereguleert, omtrent alle geschillen, dewelcke hier te vooren, daerom onder hen ontstaen zyn; en van de welcke soo de eene als de andere reden van genoegen magh hebben; volgens het geene de gelegentheyt des tijdts kan mede brengen. Sijnde niet t'onsen opsien tot dit overlegh gekomen, als door een enckelen yver dewelcke wy hebben om Godt te dienen, en op dat men van nu voortaen onder alle onse Onderdaenen een goede en duersaeme Vrede maecken en oprechten mooge. Over het welcke wy sullen aenroepen en verwachten van sijn Goddelijcke goedertierentheyt deselve beschermin-ge en gunst, dewelcke hy altoos soo sichtbaerlijck dit Koninckrijck heeft medegedeelt, selfs van haer begintzel af, en geduerende den gantschen tijdt, die het selfde heeft konnen haelen; en dat de selve de genaede onse Onderdaenen toevoege, van wel te begrijpen, dat in het naerkomen van dese onse Ordonnantie (nae het geene hun plicht tegens Godt en ons vereyscht) het voornaemste fundament van hun unie, eendracht en stille gerustheyt, en van de herstelling van de gantsche staet in haer eerste glants en kracht bestaet. Gelijck wy van onser zyde beloven, deselve naeuwkeurighlijck te sullen doen naerkomen; sonder toe te laeten, dat eenighsints daer tegens werde gedaen. *Om deese oorsaeck*, hebbende met goedtvinden van de Princen van onsen Bloede, andere Princen en Bevelhebberen van de Kroon en meer andere groote en voortreffelijcke Personagien van onsen Raedt van Staet sijnde by ons, wel en naerstighlijck de gantsche saeck overleght en overwoogen; hebben wy door dit geduerigh en onwederroepelijck Edict, geseght, gedeclareert en geordonneert, seggen, declareeren en ordonneeren.

I. Eerstelijck dat de geheugenisse van al de gepasseerde dingen, van d'eene en andere zyde, zedert het begintsel vande Maend van Maert 1585. tot aen onse toekomst tot de Kroon, en geduerende de andere voorgaende troublen, en ter occasie der selver, sal blijven uytgebluscht en geassopieert, als van saecken die noyt geschiedt zyn. En het sal toegelaeten noch geoorloft sijn aen onse Procureur Generaels, noch andere Persoonen wie sy oock mogen zyn, publijck of privaet, op wat tijdt en by wat gelegentheyt het oock sou mogen zyn, daer eenigh gewagh van te maecken, of proces of vervolgh voor eenige Hoven of Jurisdictie desweegen te vervolgen.

II. Wy verbieden aen alle onse Onderdaenen van wat staet en conditie zy oock mogen zyn, daer de gedachtenisse van te vernieuwen; malkander aen te randen, te beschelden, den een den ander met verwijt te tergen, wegens het geene gepasseert, om wat oorsaeck, en onder wat deckmantel het oock sou mogen zyn; daer over te disputeeren, contesteeren, querelleeren, of sich onderlinge te beleedigen of te offenseeren met woorden of metter daet. Maer sich te houden en te leven, vreedtsaemelijck te saemen, als broeders, vrienden en mede-borgers, op pœne tegens de contraventeurs van gelyck verbreeckers van vreede en verstoorders der gemeene rust gestraft te werden.

III. Wy ordonneeren dat de Catholijcke Apostolisch Roomsche Religie sal werden herstelt en gerestabilieert in alle Plaetsen en Oorden van dit ons Koninckrijck, en Landen van onse gehoorsaemheyt, alwaer de oeffeninge van deselve afgebroocken is geweest, om daer vreedtsamelijck en vryelijck te werden geëxerceert, sonder eenige troubel of verhinderinge: verbiedende wel expresselijck aen alle Persoonen, van welcken staet, qualiteyt of conditie zy mogen zyn; op straffe hier boven geseght, te troubleeren of te molesteeren of te ontrusten de Geestelijcke Persoonen, in het celebreeren van den Goddelijcken dienst, genot en ontfangh van tienden, vruchten en revenuën, van hun Beneficien, en alle andere rechten en plichten die hen behooren. En dat alle die geene, die geduerende de troublen sich meester van de Kercken, huysen, goederen en inkomsten die de Kerckelijcke behooren, hebben gemaeckt, en die deselve inhouden, en besitten, hen daer van de volkomene possessie, en het vreedtsaeme gebruyck en genot daer van laeten; in sulck een recht, verseeckeringh en vryheydt als zy eer zy daer van versteecken zyn geweest, hebben gehadt. Verbiedende wel expresselijck aen die vande pretens Gereformeerde Godtsdienst, te doen Predicken, of

eenige

eenige exercitie vande gefeyde Religie, in de Kercken, huyfen en wooningen, van de gefeyde Geeftelijcke te doen.

IV. Het fal ftaen aen de keure van de gefeyde Kerckelijcke Perfoonen te koopen de huyfen en gebouwen, opgerecht in onheylige plaetfen, op hen geduerende de troublen, geoccupeert, of te dwingen de befitters van de gefeyde gebouwen, de grondt te koopen, alles nae de prijfeeringe die daer expres van fal werden gemaeckt, waer in de partyen fullen over een komen; en by gebreck van overeenkomft fal hen, door de Rechters van de Plaets, daer van voorfieninge werden gedaen, behoudende voor de gefeyde befitters hun recours aen die het fal behooren. En alwaer de gefeyde Kerckelijcke de befitters fullen dwingen de grondt te koopen, fullen de penningen van de prijfeeringe hen niet in handen werden geftelt, maer de gefeyde befitters fullen daer mede belaft blijven, om daer mede voordeel te doen, tegens den Penningh twintigh, totter tijdt alffe tot voordeel van de Kerck fullen aengeleght werden; het welcke binnen den tijdt van een Jaer gefchieden fal; en alwaer die tijdt verftreecken zynde de acquireur de felve rente niet fal willen continueeren, fal hy daer van ontlaft werden, mits configneerende de Penningen in handen van folvable Perfoonen, met autoriteyt van het Gerecht. En aengaende de gewijde plaetfen, daer van fal advijs gegeven werden, door de Commiffarifen, dewelcke fullen werden geordonneert, tot executie van het tegenwoordige Edict, om daer over door ons te werden voorfien.

V. Echter fullen de gronden en plaetfen aengeflaegen, tot reparatie en verfterckinge der Steden en Plaetfen van ons Koninckrijck, en de materiaelen daer toe aengeleght, verkocht noch weder geëyfcht, door de Kerckelijcke konnen werden, noch oock door eenige andere Perfoonen fy fijn publijck of privaet, als dan, wanneer de gefeyde Fortificatien fullen werden, door onfe Ordonnantie gedemolieert.

VI. En om geen gelegentheyt van troublen en gefchillen, nae te laeten onder onfe Onderdaenen, hebben wy toegeftaen, en ftaen toe mits deefen, aen die vande pretens Gereformeerde Religie, te leven en te woonen in alle Steden en Plaetfen van ons Koninckrijck ende Landen van onfe gehoorfaemheyt, fonder te werden aengefproocken, gequelt, gemolefteert nochte geconftringeert, iets te doen, in het ftuck vande Religie, tegens hunne confcientie; noch ter oorfaeck vande felve te zyn aengefproocken, in de huyfen of plaetfen, alwaer fy willen woonen, mits fich draegende voor de reft volgens het geene in ons tegenwoordige Edict is begreepen.

VII. Wy hebben mede toegelaeten aen alle Heeren Edellieden en andere Perfoonen, foo Inwoonders van het Rijck als andere, doende profeffie van de pretens Gereformeerde Religie, hebbende in ons Koninckrijck, ende Plaetfen, van onfe gehoorfaemheyt, Hooge Juftitie of volle Leen de Haubert (gelijck als in Normandie) 't fy in eygendom of ufufruct, in het geheel, of voor de helft, of voor het darde gedeelte, te hebben in foodanige Huyfen van gefeyde Hooge Juftitie of Leen voorfeght, dewelcke fy fullen gehouden zyn, te noemen, aen onfe Baillieuwen, en Senechalen, elck in fijn diftrict, als hun voornaeme domicilie, de exercitie van de gefeyde Religie, foo terwijlen fy aldaer refideerende zyn, als in hun afweefen, hun Vrouwen, of wel hunne Huysgefinnen, of een gedeelte desfelfs; en hoewel het recht van Hoogh Gericht of volle Leen d'Haubert in gefchil mocht ftaen, fal evenwel de oeffeninge van de gefeyde Religie, aldaer mogen zyn gedaen, behoudens dat de voorfchreevene fijn in poffeffie actueel van de gefeyde Hooge Juftitie, fchoon onfe Procureur Generael partye daer in was. Wy ftaen hen mede toe defelve exercitie in hun andere huyfen van Hoogh Gericht, of Leen, als boven te hebben, foo lange als fy tegenwoordigh zyn, en anderfints niet: alles foo voor hen, hun familie, en Onderdaenen, als andere die daer fullen willen gaen.

VII. Inde Huyfen der Leenen, alwaer die van de gefeyde Religie de gefeyde Hooge Juftitie, of Leen d'Haubert niet hebben, konnen fy die gefeyde exercitie niet hebben, als alleen voor hunne huysgefinnen. Verftaen echter niet, dat indien andere Perfoonen hen over quaemen, tot aen het getal van dartigh, boven hunne familie, 't fy ter oorfaeck van Doop, befoeck onder vrienden, of anderfints, dat fy daer over konnen aengefproocken werden. Mits evenwel dat de gefeyde huyfen niet fijn in de Steden, Vlecken of Dorpen, toebehoorende aen Catholijcke Heeren van Hooge Juftitie, anders als ons, in de welcke de gefeyde Catholijcke Heeren hunne huyfinge hebben. In welcke gelegentheyt die van de gefeyde Religie, niet konnen, in gefeyde Steden, Vlecken of Dorpen, hun oeffeninge hebben; ten zy met toeftandt en verlof, van de gefeyde Heeren Hooge Jufticieeren en niet anderfints.

IX. Wy ftaen oock, die van de gefeyde Religie toe, te doen en te continueeren de exercitie van de felve, in alle de Steden en Plaetfen van onfe gehoorfaemheyt, alwaer de felve by hen is geftelt, en meermaels openbaerlijck is geoeffent geweeft, in het Jaer duyfen vyf hondert en feven en tnegentigh, tot aen het eynde van de Maend van Auguftus, niet tegenftaende, alle arreften en oordeelen ter contrarie.

X. Sal oock defelve exercitie werden aengeftelt en herftelt, in alle de Steden en Plaetfen, daerfe opgeftelt is geweeft, of moet zyn, door het Edict van Pacificatie, gedaen in het Jaer 1577. byfondere Artijckelen en de Conferentie van Nerac en Fleix, fonder het gefeyde eftabliffement, kan werden belet in de plaetfen vande Domaine gegeven door het felve Edict, Artijckelen en Conferentien. Voor de plaetfen van Bailliuage, of die hier nae fullen zyn, niet tegenftaende fy daer nae waeren gealieneert, van Catholijcke Perfoonen, of hier nae fouden zyn. Wy verftaen evenwel niet, dat de gefeyde exercitie kan werden herftelt, inde plaetfen van de gefeyde Domaine, dewelcke hier te vooren door die van de pretens Gereformeerde Religie, in de welcke die was geftelt, ten opficht van hun Perfoonen of ter oorfaeck van Privilegie van Leenen, indien de felve Leenen werden bevonden, tegenwoordigh befeeten te fijn door Perfoonen van de Catholijcke, Apoftolifche en Roomfche Religie.

XI. Vorders in een ieder der oude Bailliuagen, Senechaelfchappen en Gouvernementen houdende plaets van Bailliuage, refforteerende blootelijck in en middelijck aen de Hoven van het Parlement, ordonneeren wy, dat in de Voorfteeden van eenige Stadt, behalven deefe, dewelcke hen fijn toegeftaen door het gefeyde Edict, byfondere Artijckelen, en Conferentien, en alwaer geen Steden fullen zyn, in een Vleck of Dorp, exercitie van de gefeyde pretens Gereformeerde Religie, opentlijck fal konnen gedaen werden, voor al die geene, die daer fullen gaen, al fchoon de gefeyde Bailliuagen, Senechaelfchappen en Gouvernementen, verfcheydene plaetfen hebben, alwaer de gefeyde exercitie, voor het tegenwoordige is vaftgeftelt, uytgefondert voor gefeyde plaets van Bailliuage, van nieus toegeftaen, door het tegenwoordige Edict, de Steden in de welcke

een Aertsbisdom en een Bisdom is, ſonder evenwel dat die van de pretens Gereformeerde Religie, daeromme ſullen zyn verſteecken van te verſoecken, en noemen voor de geſeyde plaets van de geſeyde exercitie de Vlecken en Dorpen, nae by de geſeyde Steden gelegen. Uytgeſondert mede de Plaetſen en Heerlijckheden, toebehoorende de Kerckelijcke, in de welcke wy niet verſtaen, dat de geſeyde tweede plaets van Bailliuage kan werden opgerecht, hebbende, die uyt byſondere gunſt geexcepteert en gereſerveert. Wy willen en verſtaen, onder den naem van oude Bailliuagien die geene, die ten tijden van Wijlen Koninck Hendrick, onſen ſeer geëerden Heer en Schoonvader voor Bailliuagen, Senechaelſchappen en Gouvernementen ſijn erkent geweeſt; reſſorteerende onbemiddels onder onſe geſeyde Hoven.

XII. Wy meenen door dit tegenwoordige Ediƈt niet te derogeeren aen de Ediƈten en Accoorden hier te vooren, gemaeckt, in de reduƈtie van eenige Princen, Heeren en Edellieden, en Catholijcke Steden, tot onſe gehoorſaemheyt, in het gene de exercitie van de geſeyde Religie mach raecken: welcke Ediƈten en Accoorden ſullen werden onderhouden en waergenomen in dien Regard, volgens ſal zyn te ſien by de inſtruƈtie der Commiſſariſen, die tot exercitie van het tegenwoordige Ediƈt ſullen geordonneert werden.

XIII. Wy verbieden wel expreſſelijck aen alle die van de geſeyde Religie te doen eenige exercitie van de ſelve, ſoo voor den dienſt, reglement diſcipline of publijcke onderwijſinge der kinderen en andere, in dit ons Koninckrijck en plaetſen van onſe gehoorſaemheyt, in het geene de Religie aengaet, behalven in de plaetſen, door dit Ediƈt geoƈtroyeert.

XIV. Gelyck mede eenige exercitie te doen in ons Hof van de geſeyde Religie, noch mede in onſe Landen de welcke over het geberght gelegen zyn, noch mede in onſe Stadt Parijs, noch op vijf mijlen daer van daen. Evenwel die van de geſeyde Religie, woonende in die Landen en geweſten aen geene zyde het geberghte, en in onſe Stadt, en vyf mijlen in het ronde van deſelve, konnen niet werden deſweegen onderſocht in hunne huyſen, noch gedwongen tot eenige ſaeck in regard van hun Godtsdienſt, tegens hunne conſcientie, dragende ſich voor de reſt, volgens den inhoudt van ons tegenwoordigh Ediƈt.

XV. De publijcke exercitie van de geſeyde Religie ſal oock niet konnen werden gedaen in de Heyrlegers, als alleenlijck in de quartieren van de Hoofden, die daer profeſſie van doen, andere evenwel, als het quartier daer onſe perſoon haer verblijf ſal hebben.

XVI. Volgens het tweede Artijckel van de Conferentie van Nerac, laeten wy toe aen die van de geſeyde Religie, te mogen bouwen plaetſen voor de exercitie van de ſelve, in de Steden en Plaetſen, inde welcke die hen toegeſtaen is: en hen ſullen die géene, dieſe voorheen gebouwt hebben, of de grondt daer van wedergegeven werden, in de ſtaet in de welcke ſy tegenwoordigh zyn. Selfs in de plaets alwaer de ſelve exercitie hen niet is toegeſtaen, ten waere deſelve in andere nature van gebouwen waren verandert; in welcke gelegentheyt hen door de beſitters van geſeyde gebouwen, ſullen gegeven werden, plaetſen van den ſelfden prijs en waerdye, alſſe waeren, eer ſy die gebouwt hadden, of de gerechte taxatie daer van, naer het ſeggen van luyden van kenniſſe. Behoudende echter voor de geſeyde eygenaers en beſitters, hun recours tegens die het ſal aengaen.

XVII. Wy verbieden alle Predickers, Lezers en andere die in het openbaer ſpreecken, eenige woorden te gebruycken, of diſcourſen en propooſten te vooren, de welcke het volck tot beroerten ſou konnen verwecken; maer wy hebben hen belaſt, en belaſten hen, ſich zedighlijck te houden en te draegen, en niets te ſeggen, het welcke niet dient tot leeringe en ſtichtinge der toehoorders, en tot maintenue van de ruſt en ſtilte door ons, in ons Koninckrijck aengerecht, onder ſtraffe naer den inhoudt van de voorgaende Ediƈten. Belaſtende wel expreſſelijck aen onſe Procureur Generaels en hunne ſubſtituten, te informeeren ex officio tegens de contraventeurs, op pœne daer voor te verantwoorden, in hun eygene en byſondere naemen, en verlies van hun Officien.

XVIII. Wy verbieden mede aen alle onſe Onderdaenen, van wat ſtaet en conditie ſy oock mogen zyn, wegh te nemen met kracht of induƈtie, tegens de wille van hunne Ouders, de Kinderen van de geſeyde Religie, om hen te doopen of te confirmeeren in de Catholijcke Apoſtoliſch Roomſche Religie: gelijck van gelijcken dat verbodt ſy gedaen aen die van de pretens Gereformeerde Religie, alles onder pœne van exemplaire ſtraffe.

XIX. Die van de pretens Gereform. Religie ſullen in gener maniere gedwongen zyn, nog verbonden blijven, ter oorſaeck van de afſweeringen, beloften en Eeden die ſy hier te voren hebben gedaen, of Borgen die ſy hebben geſtelt, rakende het ſtuck van de Religie, en ſullen daer over niet konnen werden gemoleſteert nog gequelt, op wat maniere het ook zou mogen zijn.

XX. Sy ſullen oock gehouden zyn te houden en na te komen, de Feeſten inde Catholijcke, Apoſtoliſch Roomſche Kercke ingeſtelt, en ſullen op die dagen niet konnen verkoopen noch voordoen met opene Winckels, noch eensgelijcks de Ambachtslieden wercken buyten hunne winckelen en in kamers en huyſen met geſlootene deuren, op de geſeydene Feeſt, en andere verboodene dagen, nog oock eenig werk binnens huys doen van het welcke het gerucht buyten van de voorbygangers, of van de buyren kan gehoort werden.

XXI. Daer ſullen geen Boecken, rakende de geſeyde pretens Gereform. Religie konnen gedruckt, en openbaerlijck verkocht werden, als in de Steden en Plaetſen in de welcke de openbaere oeffeninge van de geſeyde Religie toegelatenis. En aengaende de andere Boecken, de welcke in de andere Steden ſullen gedrukt worden, die ſullen werden geſien, en geviſiteert, zo door onſe Officiers als Godsgeleerde, gelyck in onſe ordannantien begrepen is. Wy verbieden wel uytdruckelijk het drucken, publiceeren en verkopinge van alle diffamatoire boecken, libellen, ſchriften, op de ſtraffe in onſe ordonnantie begrepen: belaſtende aen al onſe Rechters en Officieren daer de handt aen te houden.

XXII. Wy ordenneeren datter geen verſchil of onderſcheyt ſal werden gemaeckt, in regard van de geſeyde Religie, omtrent het ontfangen van Scholieren, om in de Univerſiteyten, Collegien en Scholen te werden geinſtitueert, noch omtrent de ſiecken en armen in de Gaſthuyſen Sieckenhuyſen en publijcke Aelmoeſſé.

XXIII. Die vande geſeyde pretens Gereformeerde Religie ſullen gehouden ſijn te houden de Wetten van de Catholijcke Apoſtoliſch Roomſche Kercke, in dit ons Koninckrijck aengenoomen, raeckende het ſtuck van de Houwelijcken, gecontraƈteert of te contraƈteeren, inde graden van Bloedt en Maeghſchap.

XXIV. Van gelijken ſullen die van geſeyde Religie, betalen de rechten van intrede, gelijck de gewoonte is vande Ampten en Officien, met welcke ſy ſullen werden voorſien; ſonder gedwongen te ſijn te aſſiſteren in enige ceremonien tegens hunne geſeyde Religie ſtrijdende: en ſijnde geroepen om den eed te doen, ſullen niet gehouden ſijn deſelve anders te doen als de hand op te houden, te ſweren en te beloven aen Godt dat ſy de waerheyt ſullen ſeggen: ſullen oock niet gehouden

ſijn

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ſijn diſpenſatie van den Eedt, door hen gedaen te nemen, in het paſſeeren van Contracten en Obligatien.

XXV. Wy willen en ordonneeren dat al die vande geſeyde Religie en andere die hun partye hebben gevolght, van wat ſtaet, qualiteyt en conditie ſy oock mogen zyn; ſullen ſijn gehouden en verbonden, by alle redelijcke en ſchuldige weegen, onder pœne als in de Edicten, wegens die ſaeck begreepen, te betaelen en te acquiteeren de tienden aen de Prieſters en andere Kerckelijcke Perſoonen, en aen alle andere aen de welcke die behooren, volgens de gewoonte en het gebruyck der plaetſen.

XXVI. De ontervingen of beroovingen 't ſy by diſpotie inter vivos of Teſtamenteel, alleenlijck gedaen uyt haet, of ter oorſaeck van de Religie, ſullen geen plaets hebben, voor het gepaſſeerde noch het toekomende onder onſe Onderdaenen.

XXVII. Ten eynde om de genegentheden te beeter in onſe Onderdaenen te vereenigen, gelyck onſe intentie is, en alle klachten voor het toekomende wegh te nemen, verklaeren wy al die geene die doen, of doen ſullen profeſſie van de geſeyde pretens Gereformeerde Godtsdienſt, capabel te hebben en te exerceeren, alle Staeten, Waerdigheden, Officien en publijcke Ampten, hoedaenige ſy zyn; Koninckliick, Signeuriael, of van de Steeden van ons geſeyde Koninckrijck, en Landen van onſe gehoorſaemheyt, niet tegenſtaende alle Eeden ter contrarie gedaen, en ſonder onderſcheyt tot de ſelve te ſullen geadmitteert en ontfangen werden; en ſullen ſich te vrede houden, onſe Hoven. Van Parlementen en andere Rechters, te informeeren en te onderſoecken, wegens het Leven, Zeden, Religie en eerlijcke converſatie van die geene die ſijn of ſullen ſijn met Officien voorſien; ſoo vande eene als van de andere Religie, ſonder anderen Eedt van hen te vorderen als van wel en getrouwelijck den Koninck te ſullen in de exercitie van hun Ampt dienen, en de ordonnantien waernemen, gelijck van alle tijden is geobſerveert geweeſt. Voorkomende oock Vacatie van de geſeyde Staten, Ampren en Officien ten opſicht van deeſe dewelcke onder onſe diſpoſitie, ſullen zyn, ſal daer omtrent door ons, ſonder onderſcheyt, en verſchil, door capable Perſoonen, werden voorſien, als een ſaeck die de eendracht van onſe Onderdaenen raeckt. Wy verſtaen mede dat die van de geſeyde pretens Gereformeerde Religie, konnen werden geadmitteert, en toegelaeten in alle Raedtſlagen, deliberatien, vergaderingen en functien die aen de bovengeſeyde ſaecken vaſt zyn: ſonder dat ter oorſaeck van de geſeyde Religie ſy ſouden konnen ſijn verworpen, of verhindert het genot daer van te hebben.

XXVIII. Wy ordonneeren omtrent het begraven van de dooden, van die van de geſeyde Religie; voor alle Steden en Plaetſen van dit Koninckrijck, dat ſy ſullen werden voorſien vaerdighlijck in ieder plaets, door onſe Officieren en Magiſtraten en de Commiſſariſen, die wy ſullen deputeeren, tot de exercitie van ons tegenwoordigh Edict, van een ſoo bequaeme plaets als mooghlijck ſal konnen geſchieden. En de Kerckhoven, die ſy van te vooren hebben gehadt, en van de welcke ſy ter oorſaecke van de troublen berooft zyn, ſullen hen weder gegeven werden, ten waere men deſelve tegenwoordigh bevandt, beſet met Huyſingen en Gebouwen, van wat qualiteyt ſy zyn, in welcke gelegentheydt, ſy voor niet, van andere voorſien ſullen werden.

XXIX. Wy belaſten expreſſelijck aen onſe Officieren de handt te houden daer toe, dat op die Begraefniſſen geen ſchandalen worden begaen; en ſullen gehouden zyn, binnen een tijdt van veertien dagen, nae het verſoeck, dat daer van ſal werden gedaen, die van de geſeyde Religie, te voorſien van bequaeme plaets tot hun geſeyde Begraefniſſe, ſonder te gebruycken uytſtel en verlenginge, op de verbeurte van vyf hondert kroonen in hun eygene en byſondere naemen. Sy mede verbooden, ſoo aen de geſeyde Officieren, als aen alle andere, iets af te vorderen, voor het begeleyden en verſellen van de geſeyde doode lichaemen, op pœne van concuſſie.

XXX. Ten eynde dat Juſtitie werde gedaen en gegeven aen onſe Onderdaenen, ſonder eenigh vermoeden, haet ofte gunſt, als ſijnde een van de voornaemſte middelen om hen in vreede en eendracht te houden, hebben wy geordonneert en ordonneeren, dat in ons Hof van Parlement van Parijs, ſal werden opgerecht een Kaemer, beſtaende uyt een Preſident en ſeſtien Raedsheeren, van het geſeyde Parlement, dewelcke Kaemer van het Edict ſal genoemt werden, en kenniſſe ſal nemen niet alleen van de ſaecken, en proceſſen van die pretens Gereformeerde Religie, de welcke ſullen zyn, binnen de uytbreydinge van het geſeyde Hof, maer mede van het reſſort van onſe Parlementen van Normandye en Bretagne, volgens de Jurisdictie de welcke hen daer nae door dit tegenwoordige Edict ſal werden geattribueert, en ſulcks tot daer en toe, dat in een ieder van de geſeyde Parlementen ſal werden een Kaemer opgericht, om Juſtitie op de plaetſen te doen. Wy ordonneeren meede dat met de vier Officien van Raedtsheeren, in ons geſeyde Parlement, noch overigh ſijnde van de laetſte erectie daer van door ons gedaen, tegenwoordigh ſullen werden voorſien, en in het Parlement aengenomen, vier, van die van de pretens Gereformeerde Religie, ſuffiſante, capable luyden, die ſullen werden verdeelt, te weeten, de eerſte aengenomen in de geſeyde Kaemer van 't Edict, en de andere drie nae de ordere dat ſy ſullen ſijn ontfangen, in drie der Kaemeren der Enqueſten. Daer en boven, dat van de twee eerſte Officien van Raedtsheeren, Laiz van het ſelve Hof, dewelcke ſullen komen te vaceeren, door de doodt, mede twee van de geſeyde pretens Gereformeerde Religie ſullen voorſien, ontfangen, en in de twee andere Kaemers van Enqueſte verdeelt werden.

XXXI. Behalven de Kaemer voorheen tot Caſtres opgerecht, voor het reſſort van ons Hof van Parlement tot Thouloufe, het welcke, in de ſtadt in de welcke het is, ſal werden gecontinueert, hebben wy uyt de ſelve conſideratie geordonneert en ordonneeren, dat in ieder van onſe Hoven van Parlement van Grenoble en Bourdeaux van gelijcken ſal werden opgerecht een Kaemer beſtaende uyt twee Preſidenten, d'eene Catholijck en de andere van de pretens Gereformeerde Religie en van twaelf Raedsheeren, van de welcke de ſes Catholijck ſullen moeten ſijn en de andere ſes, van de geſeyde Religie; welcke Preſidenten en Raedtsheeren Catholijcken, door ons ſullen aengenomen en uyt het lichaem van onſe geſeyde Hoven verkooſen werden, En wat die van de geſeyde Religie aengaet, daer ſal een nieuwe aenſtellinge werden gemaeckt van een Preſident en ſes Raedtsheeren, voor het Parlement van Bordeaux, en van een Preſident en drie Raedtsheeren voor dat van Grenoble, de welcke met de drie Raedtsheeren van de geſeyde Religie, dewelcke tegenwoordigh zyn in dat Parlement, ſullen werden geëmployeert in de geſeyde Kaemer van het Dauphiné. En ſullen de geſeyde Officien werden gecreëert en aengeſtelt, door een nieuwe creatie, op de ſelfde gagie, eer, auto-

autoriteyt en præeminentie van de andere geſeyde Hoven. En ſal de ſittinge van de geſeyde Kaemer van Bourdeaux zyn, tot geſeyde Bourdeaux, of tot Nerac, en die van't Dauphiné tot Grenoble.

XXXII. De geſeyde Kaemer van het Dauphiné, ſal kenniſſe nemen van de ſaecken van die van de pretens Gereformeerde Religie uyt het reſſort van ons Parlement van Provence, ſonder dat ſy van noden hebben te nemen Brieven van evocatie, of andere proviſien als in onſe Cançellerye van het Dauphiné: Gelijck mede die van de geſeyde Religie van Normandye en Bretagne, niet gehouden ſullen ſijn Brieven van evocatie te nemen, noch andere proviſie, als in onſe Cancelerye van Parijs.

XXXIII. Onſe Onderdaenen van de Religie, van het Parlement van Bourgondie, ſullen de keure en optie hebben te pleyten voor de Kaemer geordonneert in het Parlement van Parijs, of voor dat van het Dauphiné. En ſullen oock niet gehouden ſijn Brieven van evocatie te nemen noch andere proviſien, als in het geſeyde Parlement van Parijs of het Dauphiné, volgens de keuſe dieſe daer van ſullen hebben gemaeckt.

XXXIV. Alle de geſeyde Kaemeren, gecompoſeert gelijck geſeght is, ſullen kenniſſe nemen en Oordeelen in Souverainiteyt en laetſte reſſort, by arreſt privativelijck van alle andere, van de proceſſen en geſchillen aengevangen of noch aen te vangen, in de welcke die van de geſeyde pretens Gereformeerde Religie ſullen zyn, principalen of garants, verſoeckende of verweerende, in alle materien, ſoo civiele als crimineele, 't zy de ſelve proceſſen ſijn by geſchrift, of verbale appellatien, en dat indien het de partyen goedt vinden, en een van de ſelve ſulcks vereyſcht, met *conteſtatie in cauſa*, in regard van het proces dat te moveren ſtaet. Uytgeſondert evenwel voor alle beneficiale materie, en de poſſeſſorie der tienden niet in leeninge de Kerckelijcke Patronaetſchappen, en de ſaecken, in de welcke men ſal handelen van de rechten of vereyſchen of Domainen van de Kerck; dewelcke alle ſullen werden getracteert en geoordeelt in de Hoven van Parlement, ſonder dat de geſeyde Kaemeren van het Edict daer kenniſſe van konnen nemen. Gelijck wy mede willen, dat om te oordeelen en te decideeren de crimineele proceſſen die tuſſchen de geſeyde Kerckelijcke ſullen voorvallen, en die van de pretens Gereformeerde Religie, indien de Kerckelijcke verweerder is, in dien gevalle ſal de kenniſſe en het oordeel van het crimineele proces behooren tot onſe Souveraine Hoven, privativelijck van de geſeyde Kaemeren; en alwaer de Kerckelijcke eyſcher ſal zyn, en die van de geſeyde Religie verweerder, ſal de kenniſſe en het oordeel van het proces crimineel, by appel en in het laetſte reſſort aen de geſeyde aengeſtelde Kaemeren. De geſeyde Kaemeren ſullen oock kenniſſe nemen in tijdt van vacantie, van de materien, geattribueert door de Edicten en Ordonnantien, aen de aengeſtelde Kaemeren, in tijde van vacatie, een ieder in ſijn reſſort.

XXXV. De geſeyde Kaemer van Grenoble, ſal van deeſen tijdt af ſijn geunieert en geincorporeert, in het lichaem van het geſeyde Hof van Parlement, en de Preſidenten en Raedtsheeren van de geſeyde pretens Gereformeerde Religie, genaemt werden Preſidenten en Raedtsheeren van het ſelve Hof, en gehouden van den rang en ordere der ſelve. En tot dien eynde ſullen eerſtelijck werden verdeelt door de andere Kaemeren, daer nae uytgetrocken en uyt de ſelve genomen, om te werden geemployeert, en te dienen in deeſe die wy van nieus ordonneeren: onder bedingh evenwel, dat ſy ſullen aſſiſteeren en ſtemme hebben, als mede ſittinge in alle deliberatien, die by de vergaderde Kaemers ſullen werden gedaen, en genieten de ſelve gagien, autoriteyt en præeminentien die de andere Preſidenten, en Raedtsheeren, van het ſelve Hof genieten.

XXXVI. Wy willen en verſtaen, dat de geſeyde Kaemers van Caſtres en Bourdeaux ſijn gereunieert en geincorporeert, in de ſelve Parlementen, in de ſelve forme als de andere des noots ſijnde, en dat de ſaecken, die ons bewoogen hebben, daer van het eſtabliſſement te maecken, ſullen komen te ceſſeeren; en ſullen geen meerder plaets hebben, onder onſe Onderdaenen; en ſullen tot dien eynde, de Preſidenten en Raden daer van, van de geſeyde Religie, genoemt en gehouden worden, voor Preſidenten en Raden van de geſeyde Hoven.

XXXVII. Daer ſullen oock van nieus werden gecreëert, en geerigeert, in de Kaemer, geordonneert voor het Parlement van Bourdeaux, twee Subſtituyten van onſe Procureur en Advocaet Generael, van de welcke die van den Procureur ſal zyn Roomſch Catholijck, en de andere van de geſeyde Religie, de welcke ſullen werden voorſien, met de ſelve Officien, op gagie comptant.

XXXVIII. Al de ſelve Subſtituyten ſullen geen andere qualiteyt aennemen, als van Subſtituyten, en wanneer de Kaemers geordonneert voor de Parlementen van Thoulouſe en Bourdeaux ſullen ſijn geunieert en geincorporeert met de geſeyde Parlementen, ſullen de geſeyde Subſtituyten werden voorſien met de Officien van Raden in de ſelve.

XXXIX. De expeditien van de Cancellerye van Bourdeaux ſullen gedaen werden, in preſentie van twee Raden van de geſeyde Kaemer, van de welcke de eene ſal ſijn Catholijck, en de andere van de geſeyde pretens Gereformeerde Religie, in het afweeſen, van een der Requeſtmeeſters van ons Hoſtel. En een van de Notariſen en Secretariſen van het geſeyde Hof van Parlement tot Bourdeaux ſal ſijn reſidentie nemen in de plaets, alwaer de ſelve Kaemer ſal ſijn aengeſtelt, of wel een van de ordinaire Secretariſen, van de Cancellery, om de expeditien van de geſeyde Cancellerye te teeckenen.

XL. Wy willen en ordonneeren, dat in de geſeyde Kaemer van Bourdeaux, ſullen ſijn twee Commiſen van den Greffier van het geſeyde Parlement, d'eene in het civiel en d'andere in het crimineel, de welcke hun Ampt ſullen bedienen door en uyt onſe commiſſie, en genoemt worden Commiſen van de Greffie civiel en crimineel. En evenwel ſullen niet konnen werden afgeſtelt, noch gerevoceert door de geſeyde Greffiers van het Parlement; echter ſullen gehouden ſijn het emolument van de geſeyde Greffien aen de geſeyde Greffiers over te geven; welcke Commiſen ſullen werden geſalarieert, door de geſeyde Greffiers, nae dat ſulcks, by de geſeyde Kamer, ſal ſijn geadviſeert en goedt gevonden. Vorders daer ſullen werden geordonneert Deurwaerders, die Catholijck zyn, die in dat geſeyde Hof of van elders ſullen werden genomen, volgens ons goedtvinden, boven de welcke oock van nieus ſullen werden geërigeert, twee van de geſeyde Religie, en voor niets werden voorſien, en ſullen alle de geſeyde Deurwaerders door de geſeyde Kaemer werden gereguleert, ſoo in de exercitie en verdeelingen van hunne Ampten, als in de emolumenten, die ſy ſullen genieten. Daer ſal mede commiſſie werden geexpedieert van een Betaelder van gagien, ende Ontfanger der Amenden en boeten, van de geſeyde Kaemer, om daer mede te voorſien, ſoo-

daenigh

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

daenigh als ons ſal goet duncken, indien de geſeyde Kamer elders als in de geſeyde Stadt is aengeſtelt; en de Commiſſie hier te vooren geordonneert, aen den betaelder van de Gagien van Caſtres, ſal zyn volle en gantſche effect ſorteeren, en by de geſeyde Charge ſal werden gevoeght, de commiſſie van Ontfanger der Amenden en boeten.

XLI. Sal werden voorſien van goede en ſuffiſante aſſignatien voor de Gagien van de Officieren der Kaemeren, door dit Edict geordonneert.

XLII. De Preſidenten, Raedsheeren, en andere Catholijcke Officieren van de geſeyde Kameren, ſullen continueeren, ſoo lange als mooglijck ſal zyn; en nae dat wy ſullen oordeelen, tot onſen dienſt en het goede voor onſe Onderdaenen te ſtrecken, en afdanckende de eene, ſullen andere voor hun vertreck in hun plaets werden geſtelt, ſonder dat ſy konnen gedeurende den tijdt van hun dienſt ſich afſcheyden of abſenteeren van de geſeyde Kameren, ſonder verlof aan de ſelve, welck ſal werden geoordeelt op de ſaecken van de Ordonnantie.

XLIII. De geſeyde Kamers ſullen binnen den tijd van ſes Maenden aengeſtelt werden, geduerende dewelcke (indien het aenſtellen zo lange te rugge blijft) de Proceſſen albereets begonnen of te beginnen, in de welcke die van de geſeyde Religie partyen ſullen zyn, van het reſſort van onſe Parlementen van Parys, Rouaen, Dijon en Rennes, ſullen werden geevoceert, tot de Kaemer tegenwoordigh vaſtgeſtelt tot Parys, uyt kracht van het Edict van het Jaer 1577. of wel tot den Grooten Raed, ter keure en optie van die van de geſeyde Religie, indien ſy het begeeren: deeſe die ſullen zyn van het Parlement van Bourdeaux, tot de Kamer tot Caſtres opgerecht, of in den geſeyden Grooten Raed, naer hun keur: en die dewelcke van Provence zyn, aen het Parlement van Grenoble. En indien de geſeyde Kamers binnen den tijdr van drie Maenden, nae de preſentatie die daer ſal zyn gedaen, van ons tegenwoordigh Edict, niet zyn aengeſtelt, dat van onſe Parlementen, het welcke weygerigh ſal zyn geweeſt, ſal verboden werden kenniſſe te nemen, en te oordeelen de ſaecken van die van de geſeyde Religie.

XLIV. De Proceſſen als noch niet uytgeſproocken, hangende voor de geſeyde Hoven van Parlement en den Grooten Raed, zynde van boven geſeyde qualiteyt, ſullen werden gerenvoyeert, in welcken ſtaet zy oock mogen zyn, aen de geſeyde Kameren ieder in ſijn reſſort, indien een van de partye van de geſeyde Religie ſulcks verſoeckt, binnen vier maenden nae de aenſtellinge van de ſelve: en aengaende deeſe dewelcke ſullen zyn gediſcontinueert, en in geen ſtaet zyn om uytgeſproocken te konnen werden, ſullen de geſeyde die van de Religie gehouden zyn, verklaringe te doen, op de eerſte Intimatie en ſignificatie die hen van het vervolgh ſal werden gedaen; en de geſeyde tijdt voor by zynde, ſullen niet meer ontfangen werden, om geſeyde renvoyen te verſoecken.

XLV. De geſeyde Kamers van Grenoble en Bourdeaux, gelijck mede die van Caſtres, ſullen houden den ſtijl en forme der Parlementen, in het reſſort van dewelcke zy ſullen zyn aengeſtelt, en ſullen oordeelen in gelijck getal, van d'eene en d'andere Religie, indien de partyen tot het contrarie niet conſenteeren.

XLVI. Al de Rechters aen de welcke de Addreſſen ſal zyn gedaen van de Executien der Arreſten, Commiſſien van de geſeyde Kamers en Brieven verkreegen zynde in de Cancellary van de ſelve, te ſaemen alle Deurwaerders en Sergeanten ſullen gehouden zyn deſelve ter executie te ſtellen, en de geſeyde Deurwaerders en Sergeanten te doen exploiten door ons gantſche Koninckrijck, ſonder te verſoecken, *Placet Viſa ne Pareatis*, op pœne van ſuſpenſie van hun Staten en Ampten, en van de koſten, ſchaeden en intereſten, van dewelcke de kenniſſe ſal ſtaen aen de geſeyde partyen.

XLVII. Daer ſullen geene Evocatien van ſaecken toegeſtaen werden, van dewelcke de kenniſſe is geattribueert aen de geſeyde Kamers, als alleen in geval van Ordonnantie, van dewelcke het renvoy ſal werden gedaen, tot de aldernaeſte Kaemer, volgens ons Edict aengeſtelt; en de partagien van de proceſſen der geſeyde Kaemeren, ſullen werden geoordeelt in de naeſte, obſerveerende de proportie en forme van de geſeyde Kaemers, uyt dewelcke de proceſſen ſullen zyn voortgekomen: uytgeſondert voor de Kaemer van het Edict, aen ons Parlement, alwaer de geparteerde proceſſen ſullen werden gedeparteert in deſelve Kaemer, door de Rechters dewelcke door ons ſullen werden genomineert, door onſe byſondere brieven, tot dien eynde, indien de partyen niet beeter vinden de vernieuwinge van de geſeyde Kamer af te wachten, en of het gebeurde dat een ſelfde proces zy geparteert in alle de Kaemers *Miparties*, de partage ſal werden gerenvoyeert aen de geſeyde Kaemer van Parys.

XLVIII. De Recuſatien die ſullen werden geproponeert tegens de Preſidenten en Raedsheeren der Caemeren Misparties, ſullen konnen werden geoordeelt ten getalle van ſes, aen welck getal de partyen ſullen zyn gehouden ſich te binden, anderſints ſal men voortgaen, ſonder acht op de ſelve recuſatien te ſlaen.

XLIX. Het examen van de Preſidenten en Raeds-Heeren, van nieuws in de geſeyde Caemer Miparties aengeſtelt, ſal werden gedaen in onſen Secreten Raed, of door de geſeyde Camer, ieder in ſijn diſtrict, wanneer zy in een genoeghſaem getal ſullen zyn. En niet te min de gewoonen eedt ſal door hen zyn gedaen, in de Hoven in de welcke de geſeyde Caemers ſullen ſijn aengeſtelt, en op hun weygeringe in onſen Geheymen Raed. Uytgeſondert die van de Caemer van Languedoc, dewelcke den eedt ſullen af-leggen in handen van onſen Cancellier, of in die Caemer.

L. Wy willen en Ordonneeren dat de receptie van onſe Officieren van de geſeyde Religie, zy geoordeelt in de geſeyde Camer Mipartie, by meerderheyt van ſtemmen, gelijck in andere oordeelen de gewoonte is, ſonder dat het nodigh zy, dat de opinien de twee darden overhaelen, volgens de Ordonnantie aen de welcke men in dit regard ſich gedraeght.

LI. In de geſeyde Camers Misparties ſullen de propoſitien, deliberatien en reſolutien, die tot de algemeene ruſt, en ten beſten van den particulieren ſtaet, en van de Stadt in de welcke deeſe Camers ſullen zyn, gedaen werden.

LII. Het Artijckel van de Juriſdictie van de geſeyde Camers, door het tegenwoordige Edict geordonneert, ſal werden gevolgt en naergekomen; volgens de forme en teneur, ſelfs in het geene de executie, en inexecutie, of infractie van onſe Edicten aengaet, wanneer die van de geſeyde Religie partyen zyn.

LIII. De Subalterne Officieren Koninckllijcke of andere, van dewelcke de receptie tot onſe Hoven van Parlement behoort, indienſe zyn van de pretens Gereformeerde Religie, ſullen konnen werden geexamineert en ontfangen in de geſeyde Camers: te weten, die van de reſſorten van de Parlementen van Parys, Normandye en Bretagne, in geſeyde Kamer van Parys;

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

die van het Dauphiné en Provence in de Kaemer van Grenoble; die van Bourgondie, in de geseyde Kaemer van Parys of van het Dauphiné, tot hun keuse: die van het ressort van Thoulouse in de Kaemer van Castres; en die van het Parlement van Bourdeaux in de Kaemer van Guyenne; sonder dat andere sich tegens hun receptie en aenneminge stellen konnen, en partyen maecken, als onse Procureurs Generaels, en hun Substituten, oock die met de geseyde Officien versien zyn. En evenwel sal de gewoonen Eedt door hen werden gedaen, in de Hoven van Parlement, dewelcke geen kennisse konnen nemen van hunne receptie, en op weygeringe van geseyde Parlementen, sullen de geseyde Officiers den Eedt aen de geseyde Kaemers doen, nae het welcke aldus gedaen, sullen sy gehouden zyn, door een Deurwaerder of Notaires, de Acte van hun Receptie te presenteeren aen de Greffiers van de geseyde Hoven van Parlementen, en te laeten Copye gecollationeert aen de geseyde Greffiers: aen den welcken is belast, de geseyde Acten te inregistreeren, op pœne van alle de onkosten, schaeden en interest der partyen, en alwaer de geseyde Greffieren refusant sullen zyn, om het selve te doen, sal het genoegh voor de geseyde Officiers zyn, de Acte van de geseyde sommatie te rapporteeren, zynde geexpedieert door de geseyde Deurwaerders of Notairisen, en deselve te doen inregistreeren in de Greffie van hunne geseyde Jurisdictien, om des noot zynde sijn recours en toevlught daer toe te hebben, op pœne van nulliteyt van hun procedure en oordeelen. En wat de Officieren, van dewelcke de receptie niet gewoon is in onse geseyde Parlementen gedaen te werden, ingevalle deese, aen dewelcke het behoordt refuseerden tot het geseyde Examen, en receptie te procedeeren, sullen sich die Officiers naer de geseyde Kaemers hebben te begeeven, om aldaer voorsien te werden gelijck het behoort.

LIV. De Officieren van de pretens Gereformeerde Religie, die hier nae sullen voorsien werden, om te dienen in de lichaemen van onse Hoven van Parlement, Grooten Raed, Kaemers van Reeckeninge, Hoven van Aides, Comptoiren van Thresauriers Generaels van Vranckrijck, en andere Officieren van de Financie sullen werden geexamineert, en ontfangen in de plaetsen, daer sy gewoon zyn te verblyven: en ingevalle van weygeringe, of onthoudinge van Justitie, sal hen in onsen Geheymen Raed voorsieninge gedaen werden.

L V. De Receptien van onse Officieren, gedaen in de Kaemer hier te vooren tot Castres opgerecht, sullen vaillabel blyven, niet tegenstaende alle Arresten en Ordonnantien daer tegens: sullen oock vaillabel zyn de Receptien der Rechters, Raeden, Verkoorene en andere Officieren van de geseyde Religie, gedaen in onsen Geheymen Raed, of door Commissarisen door ons geordonneert, mits het refus van onse Hoven van Parlementen, des Aides, en Reeckenkaemer, soodaenigh als of deselve in de geseyde Hoven en Kaemers, en de andere Rechters aen de welcke de receptie behoort, was geschiedt, en sullen hunne Gagien werden bestelt door de Kaemers van Reeckeninge, sonder difficulteyt: en indien eenighe zyn gerayeert, die sullen herstelt werden, sonder dat het noodigh zy te hebben eenige andere Jussie of beveelen als het tegenwoordigh Edict, en sonder dat de geseyde Officieren gehouden zyn eenige andere receptie te doen blijcken, niet tegenstaende alle Arresten ter contrarie gegeven, dewelcke sullen blyven nul en van geender waerde.

L VI. In verwachtinge datter middel gevonden werde, om de kosten van de Justitie der geseyde Kaemers, op de penningen van de Amenden te vinden, sal door ons vaillable assignatie besorght werden, om de geseyde kosten goedt te maecken, mits vindende de penningen wederom op de goederen der gecondemneerde.

L VII. De Presidenten en Raedsheeren van de geseyde pretens Gereformeerde Religie, hier te vooren in ons Hof van Parlement van Dauphiné aengenomen, en in de Kaemer van het Edict daer in geincorporeert, sullen continueeren en hunne Sittinge en ordere daer van behouden. Te weeten de Presidenten, gelijck die deselve hebben genooten en noch tegenwoordig genieten, en de Raedsheeren, volgens de Arresten en Provisien, die sy desweegen in onsen Geheymen of bysonderen Raed hebben verkreegen.

LVIII. Wy verklaeren alle Sententien, Oordeelen, Arresten, Proceduren, Aentastingen, Verkoopingen, en Decreeten gemaeckt en gegeven, tegens die van de pretens Gereformeerde Religie, zo levende als doden, zedert den tijdt van Wylen Koninck Hendrick den II. onsen seer geëerden Heer en Schoonvader, ter occasie van de geseyde Religie, tumulten en troublen, zedert voorgevallen, gesamentlijck de executie van de selve Vonnissen en Decreeten, van nu af aen gecasseert, gerevoceert, en geannulleert, en casseeren, revoceeren en annulleeren deselve, mits deesen. Wy ordonneeren datse sullen werden gerayeert en weghgenomen, uyt de Registers van de Greffien der soo Souveraine als onderhoorige Hoven. Gelijck wy oock willen dat weghgenomen en uytgewischt werden alle teeckenen, voetstappen en gedachtenisse van de geseyde executien, diffamatoire Boecken en Actens tegens hunne Persoonen, geheugenisse en naekomelingen; en dat de plaetsen, dewelcke by die gelegentheyt zyn gedemolieert, of gerazeert, sullen werden herstelt aen de eygenaeren daer van, in den staet in dewelcke zy zyn, om die te genieten, en daer van te disponeeren naer hun believen. En in het algemeen hebben wy gecasseert, gerevoceert en geannulleert, alle proceduren en informatien gedaen over eenige entreprise wiese zy, gepretendeerde misdaet van gequetste Majesteyt en andere meer. Niet tegenstaende welcke Proceduren, Arresten ende Vonnissen, behelsende Reunie, Incorporatie en Confiscatie, willen wy dat die van de geseyde Religie, en andere dewelcke hunne partye gevolght hebben, als oock hun Erfgenaemen, wederkeeren in de Reëele en Actueele besittinge, van alle ende een ieder hunne goederen.

L I X. Alle Procedueren gemaeckt, Arresten en Vonnissen gegeven, geduerende de troublen, tegens die van de geseyde Religie, die de Waepenen gedragen, of sich buyten het Rijck begeven hebben, of binnen het selve in de Steeden en Landen, door hen ingehouden, verbleven zyn. In eenige andere materie, als van de Religie en troublen, gezamentlijck alle peremptie van Instantie, Prescriptien soo Legale en Conventioneele, als gewoonlijcke en Feudaele aentastingen en Saisien, voorgevallen geduerende de troublen, of by wettige verhindering van hen voortgekomen, en van welcke de kennisse aen onse Rechteren sal blyven, sullen werden geacht als noyt gedaen, gegeven, of geschiet. En zodaenigh hebben wy die verklaert en verklaren wy mits deesen, en hebben deselve gestelt, en stellen die tot niet, sonder dat de partyen sich eenigsints daer mede konnen behelpen: maer sullen werden gesteldt in den staet in dewelcke zy te vooren zyn geweest, niet tegenstaende de geseyde Arresten, en exercitie daer van, en hen sal weder gegeven werden de Possessie, in dewelcke sy in dien regard zyn geweest.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

weeſt. Het bovenſtaende ſal insgelijcks plaets hebben ten opſicht van andere, die de partye van die van de Religie hebben gevolght, of die uyt ons Koninckrijck abſent zyn geweeſt, ter oorſaeck van de troublen. En aengaende de minderjarige Kinderen, van die van de boven geſeyde qualiteyt, dewelcke ſtaende de troublen geſtorven zyn; ſtellen wy de partyen in den ſelven ſtaet in dewelcke ſy van te vooren waeren, ſonder de koſten weder uyt te keeren, noch gehouden te zyn de Amenden en Boetens te conſigneeren; niet verſtaende evenwel, dat de vonniſſen door de Preſidiale of andere onderhoorige Rechteren, tegens die van de geſeyde Religie, en die hun partye hebben gevolght, gegeven, ſouden nul en van geender waerde blyven, indien ſy zyn gegeven door Rechters ſittende in de Steden, die door hen ingehouden werden, en daer ſy vryen toegangh toe hadden.

LX. De Arreſten gegeven in onſe Hoven van Parlementen, in de materie van dewelcke de kenniſſe aen de Kaemeren, by het Edict van 1577. en de Artijckelen van Nerac en Flex aengeſtelt, behoort; in welcke Hoven partyen niet vrywillighlijck hebben geprocedeert; dat is te ſeggen, hebben geallegeert en geproponeert, *Fins Declinatoir*; of dewelcke zyn gegeven by defaut, of forcluſie of uytſluytinge, ſoo in Civiele als Crimineele materie, niet tegenſtaende welcke *Fins Declinatoires*, partyen gedwongen zyn geweeſt voort te gaen, ſullen van gelijcken nul en van geener waerde zyn. En ten opſicht van de Arreſten gegeven tegens die van de geſeyde Religie, dewelcke vrywillighlijck hebben geprocedeert, en ſonder *Fins Declinatoires* te hebben geproponeert, deeſe Arreſten ſullen in ſtaet blyven, en evenwel ſonder præjuditie van de executie der ſelver, ſullen ſy konnen indien zy willen, ſich voorſien by Requeſt civiel, voor de Kaemers door het tegenwoordige Edict geordonneert, ſonder dat de tijdt door de Ordonnantie vaſtgeſtelt tot hun naedeel geloopen heeft; en totter tijd toe, dat de geſeyde Kaemers en de Cancellaryen van deſelve zyn vaſt geſtelt, de Verbale Appellatie, of by geſchrift, geinterjecteert by die van de geſeyde Religie, voor de Rechters, Greffiers, of Commiſen, Executeur van de Arreſten en Vonniſſen, ſullen gelijcke effect hebben, als of de ſelve door Koninckljjcke Brieven waeren gereleveert.

LXI. In alle enqueſten dewelcke gedaen ſullen werden, voor eenige ſaecke watſe oock zy in Civiele materie, indien de Enqueſteur of Commiſſaires Catholijck zy, ſullen de partyen gehouden zyn, wegens een Adjunct ſich te verdraegen; en indienſe malkander daer omtrent niet verſtaen konnen, ſal ex Officio, ſoodaenigen door den Enqueſteur of Commiſſaris geſtelt werden, die van de pretens Gereformeerde Religie zy, en ſal het ſelve werden gepractiſeert, als de Commiſſaris of Enqueſteur van de geſeyde Religie, voor den Adjunct die Catholijck ſal zyn.

LXII. Wy willen en ordonneeren, dat onſe Rechters konnen kenniſſe nemen van de validiteyt der Teſtamenten, by dewelcke die van de geſeyde Religie belangh hebben, indien zy het ſelve verſoecken; en de Appellatien van de geſeyde Rechters ſullen konnen werden gereleveert, door die van de geſeyde Religie; niet tegenſtaende alle Coſtuymen hier tegens ſtrydende, ſelfs die van Bretagne.

LXIII. Om voor te komen alle geſchillen, dewelcke tuſſchen onſe Hoven van Parlement en de Kamers van deſelve Hoven, door ons tegenwoordigh Edict geordonneert, ſouden konnen ontſtaen; ſal door ons een goedt en ampel Reglement, tuſſchen de geſeyde Hoven en Kaemers gemaeckt werden, en dat ſoodaenigh, dat die van de pretens Gereformeerde Religie t'eenemael het geſeyde Edict mogen genieten: welck Reglement ſal werden geverifieert, in onſe Hoven van Parlement, bewaert en naergekomen, ſonder acht op de voorige te ſlaen.

LXIV. Wy inhibeeren en verbieden, aen alle onſe Souveraine Hoven, en andere van dit Koninckrijck, kenniſſe te nemen en te oordeelen, van de proceſſen Civiel en Crimineel van al die van de geſeyde Religie, van dewelke door ons Edict de kenniſſe aen de geſeyde Kaemers is geattribueert, behoudens dat het Renvoy daer van verſocht ſal werden, gelijck geſeght is in het XL. Artijckel hier boven.

LXV. Wy willen mede by maniere van proviſie, en totter tijdt wy daer omtrent anders ſullen hebben geordonneert, dat in alle proceſſen aengevangen of noch aen te vangen, in dewelcke die van de geſeyde Religie ſullen ageeren in qualiteyt van verſoeckers of verweerders, partyen principalen of garands, in Civiele materie, in de welcke onſe Officiers en Preſidiale Stoelen maght hebben te Vonniſſen, in het laetſte reſſort, hen zy toegelaeten te requireeren, dat twee van de Kaemer, daer de proceſſen moeten werden gedecideert, ſich onthouden van der ſelver oordeel; dewelcke ſonder uytdruckinge van de oorſaeck gehouden ſullen zyn ſich daer van te onthouden, niet tegenſtaende de Ordonnantie, volgens dewelcke de Rechters ſich niet konnen houden voor gerecuſeert ſonder oorſaeck: Blyvende hen daer en boven, de recuſatie uyt recht, tegens de andere. En in Crimineele ſaecken, in de welcke mede de geſeyde Preſidiale en andere Koninckljjcke Rechters Subalterne, oordeelen in het laetſte reſſort, konnen de geprevenieerde, zynde van de geſeyde Religie verſoecken, dat drie van geſeyde Rechters, ſich onthouden van het oordeelen over hun proces, ſonder uytgedruckte oorſaeck. En de Prevooſten der Marſchalen van Vranckrijck, onder Bailliuwen, onder Senechalen, Lieutenanten van den korten Tabbaert, en andere Officieren van gelijcke qualiteyt ſullen oordeelen, volgens de Ordonnantien en Reglementen, hier voor ten regard van de Vagebonden, ongehuyſt en ongehoofde, gegeven. En wat aengaet de gedomicilieerde, belaſt en geprevenieert in Prevooſtaele ſaecken, indienſe van de geſeyde Religie zyn, konnen die verſoecken, dat drie van de geſeyde Rechters, die kenniſſe daer van konnen nemen, ſich onthouden van het oordeelen van hun proces, en die ſullen gehouden zyn, ſich daer van te onthouden, ſonder uytgedruckte oorſaeck; behoudens, indien in het geſelſchap alwaer geſeyde proceſſen ſullen geoordeelt werden, bevonden werden, tot het getal van twee in Civiele, en drie in Crimineele ſaecken, die van de geſeyde Religie zyn; in welcken geval niet ſal geoorloft zyn te recuſeeren, ſonder uytgedruckte oorſaeck, het welcke gemeen en reciproque ſal zyn voor de Catholijcken, in forme als boven; ten regard van recuſatie der Rechters, alwaer die van de geſeyde pretens Gereformeerde Religie het grootſte getal uyt maecken. Wy verſtaen evenwel niet, dat de geſeyde Preſidiale Stoelen, Prevooſten der Marſchalcken, onder Bailliuwen, Viceſenechalen, en andere dewelcke in het laetſte reſſort oordeelen, uyt kracht van het geene geſeght is, kenniſſe van de gepaſſeerde troublen ſullen nemen. En aengaende de misdaeden en exceſſen by andere gelegentheden voorgevallen, als in het ſtuck van de troublen, zedert het beginſel van de maend van Maert des Jaers 1585. tot aen het eynde van het Jaer 1597. ingevalle ſy daer kenniſſe van nemen, willen wy, dat daer Appel van hun Vonnis ſal konnen zyn, voor de Kaemers door het tegenwoordige Edict geordonneert. Gelijck het

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ſelve oock in diergelijcke voor de Catholijcke Complicen, en alwaer die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie partyen ſullen ſijn, gepractiſeert ſal werden.

LXVI. Wy willen en ordonneeren mede, dat van nu voortaen in alle inſtructien, andere als informatie van crimineele proceſſen, in het Senechaelſchap van Thoulouſe, Carcaſſone, Rovergue, Loragais, Beziers, Montpellier en Nimes, de Magiſtraet of Commiſſaris gedeputeert, voor de geſeyde inſtructie, indien hy Catholijck is, gehouden ſal ſijn een Adjunct, die van de pretens Gereformeerde Religie is, te nemen; daer omtrent de partyen ſullen over een komen, en indienſe daer in malkander niet verſtaen konnen, ſal ex officio een van de ſelfde Religie, door de geſeyde Magiſtraet of Commiſſaris genomen werden; gelijck in diergelijcke, indien de geſeyde Magiſtraet of Commiſſaris ſy van de geſeyde Religie, hy gehouden ſal ſijn in de ſelve forme een Catholijck Adjunct te nemen.

LXVII. Wanneer het te paſſe komt proces crimineel aen te vangen door den Prevooſt der Marſchalcken, of Lieutenanten, tegens iemandt van de geſeyde Religie, ſijnde gedomicilieert; de welcke ſy belaſten, beſchuldight van eenige Prevooſtaele misdaet, deſelve Prevooſten of hun Lieutenanten, indien ſy Catholijck zyn, ſullen gehonden zyn, te roepen tot de inſtructie van het geſeyde proces een Adjunct van de geſeyde Religie: welcke Adjunct oock by het oordeel wegens de competencie, en het definitive Vonnis van het geſeyde proces ſal aſſiſteeren: welcke competencie niet ſal konnen werden geoordeelt, als by de naeſte Preſidiaele Stoel, in vergaderinge met de voornaemſte Officieren van de geſeyde Stoel, die ter plaetſen ſullen gevonden werden, op pœne van nulliteyt; ten waere dat de geprevenieerde of gedaeghde verſochten, dat de competencie mocht werden geoordeelt in de geſeyde Kameren door het tegenwoordige Edict geordonneert. In welcke gelegentheyt ten opſicht der gedomicilieerde in de Provincien van Guyenne en Languedoc, Provence en Dauphiné, de Subſtituyten van onſe Procureurs Generaels in de geſeyde Kaemers ſullen doen, ten verſoecke van de gedomicilieerde, bybrengende belaſtingen, en informatien tegens deſelve gedaen, om te weeten en te oordeelen, of de ſaecken ſijn Prevooſtabel of niet; om daer nae volgens de qualiteyt van de misdaeden, te ſijn door de geſeyde Kaemers gerenvoyeert, als ordinaris, of Prevooſtelijck geoordeelt, gelijck ſy ſullen ſien te doen volgens redenen, obſerveerende het inhoudt van ons tegenwoordigh Edict, en ſullen gehouden ſijn de Preſidiale Rechters, Prevooſten der Marſchalcken, Vicebailliuwen, Viceſenechalen en andere de welcke in het laetſte reſſort oordeelen, reſpectivelijck te gehoorſaemen, en te voldoen, aen de beveelen, die hen door de geſeyde Kaemers ſullen werden gedaen; even eens als ſy gewoon ſijn omtrent de geſeyde Parlementen te doen, op pœne van berovinge van hun ampt.

LXVIII. De uytroepinge, het aenſlaen en verkoopen der erffeniſſen van de welcke men het decreet vervolght, ſullen ter gewooner plaets en uure geſchieden, indien het mooghlijck is; volgens onſe Ordonnantie, of wel op de openbaere marckten, indien in de plaetſen daer de geſeyde erffeniſſen leggen anders een marckt is, en alwaer die niet is, ſullen werden gedaen op de aldernaeſte marckt, van het reſſort of Stoel daer de adjudicatie moet geſchieden, en ſullen de Placcaten daer van aen de poſt, van de geſeyde marckt aengeſlaegen werden, als mede aen den ingangh van de gehoorplaets aldaer, en door deſe middel, ſullen de geſeyde uytroepen valabel ſijn; en ſal werden voortgegaen, tot de interpoſitie van het decreet, ſonder ſich te binden aen de nulliteyten, de welcke ſouden konnen werden, in dien regard geallegeert.

LXIX. Alle tijtulen, papieren, bewijſen, en documenten, dewelcke ſijn weghgenomen, ſullen van wederzyde werden gereſtitueert, aen die geene aen de welcke ſy behooren. Alwaer het, dat de geſeyde papieren, of de Caſteelen, en Huyſen, in de welcke ſy bewaert ſijn geweeſt; of ingenomen, of aengeſlaegen waeren geweeſt; 't ſy door ſpeciale commiſſie van wijlen den Koningh jonghſt overleden, onſen ſeer geëerden Heer en Schoonbroeder, of de onſe, of door mandementen der Gouverneurs en Lieutenant Generaels, van onſe Provincien; of uyt auctoriteyt van de Hoofden van de andere partyen, of onder wat pretext het oock ſou mogen zyn.

LXX. De kinderen van deeſe, dewelcke ſich uyt ons Koninckrijck begeeven hebben, zedert de dood van wijlen den Koninck Hendrick den tweeden, onſen ſeer geëerden Heer en Schoonvaeder, ter oorſaeck van de Religie en troublen. Alwaere het, dat deeſe kinderen buyten het Rijck gebooren waeren, ſullen werden gehouden voor waere Françoiſen en Inwoonders des Rijcks, en voor ſoodanige hebben wy hen gedeclareert, en declareeren hen mits deeſen; ſonder dat hen van noden ſal zyn Brieven van naturaliſatie te verkrijgen; of andere proviſien, van ons by het tegenwoordige Edict: Niet tegenſtaende alle ordonnantie hier tegens ſtrijdende, aen de welcke wy hebben gederogeert en derogeeren, mits dat de geſeyde kinderen, in vreemde Landen gebooren, ſullen gehouden zyn, tien Jaeren nae de publicatie van het tegenwoordige Edict, binnen dit Rijck te komen woonen.

LXXI. Die van de geſeyde pretens Gereformeerde Religie en andere dewelcke hun partye gevolght hebben, dewelcke in pacht voor de troublen, eenige Greffien, of andere Domainen, Accijnſen, Gabellen, Foreyne Impoſitien en andere rechten ons behoorende ſullen hebben genomen, van de welcke ſy ter oorſaeck van de geſeyde troublen, geen genot hebben konnen hebben, ſullen blijven ontlaſt, gelijck wy de ſelve ontlaſten, van dat ſy van de geſeyde Financie niet ontfangen hebben, of dat ſy ſonder bedrogh ſullen hebben betaelt, anders als aen den ontfangh van onſe Finantie, niet tegenſtaende alle Obligatien hier op door hen gepaſſeert.

LXXII. Alle Plaetſen, Steden en Provincien van ons Koninckrijck, Landen, Geweſten, Heerlijckheden van onſe onderdaenigheyt, ſullen genieten, de ſelve Privilegien, Immuniteyten, Vryheden, Marckten, Jurisdictien en Stoelen van Juſtitie, gelijck ſy voor de troublen hebben gedaen, aengevangen in de Maend van Maert, duyſent vyf hondert en vyf en tachtigh, en andere voorgaende; niet tegenſtaende alle Brieven, hier tegens ſtrijdende, ende tranſlatie van eenige der geſeyde Stoelen. Niets dat de ſelve ſijn gedaen, alleenlijck ter oorſaeck van de troublen, welcke Stoelen ſullen werden herſtelt, en weder opgerecht, in de Steden en Plaetſen in de welcke ſy voorheen ſijn geweeſt.

LXXIII. Indien 'er eenige gevangens ſijn, die als noch by geſagh van Juſtitie gehouden werden, of anderſints, ſelfs op de Galeyen, ter oorſaeck van de troublen, of van de geſeyde Religie, ſullen werden ontſlaegen, en in volle vryheyt geſtelt.

LXXIV. Die van de geſeyde Religie ſullen hier nae niet konnen overlaſt werden, of geperſt door eeni-

eenige ordinaere of extraordinaire belaſtingen, meerder als de Catholijcken, en volgens de proportie van hunne goederen en middelen, en ſullen de partyen, de welcke ſullen meenen overlaſt te zyn, ſich voorſien, voor de Rechters, aen de welcke de kenniſſe daer van ſal behooren; en ſullen alle onſe Onderdaenen, ſoo van de Catholijcke Religie, als van de pretens Gereformeerde, ſonder onderſcheyt ontlaſt werden van alle belaſtingen, de welcke van d'eene en andere zyde ſijn opgeleght, op deeſe de welcke van contrarie partye waeren, en des niet conſenteerende; te gelijck de ſchulden, gecreeert en niet betaelt, koſten gemaeckt ſonder hun toeſtant, ſonder evenwel te konnen weder eyſchen, de welcke ſullen ſijn geemployeert, tot betaelinge van de geſeydene laſten.

LXXV. Wy verſtaen oock niet dat die vande geſeyde Religie en andere die hun partye gevolght hebben, noch de Catholijcken, dewelcke ſijn gebleven in de Steden en plaetſen door hen geoccupeert en ingehouden, en die aen hen hebben gecontribueert, ſullen werden vervolght wegens de betaelinge van de Tailles, Aides, Octrois, Taillons, Huysſtof, reparatien en andere vervallene Impoſitien en Subſidien, die geduerende de troublen voor en tot onſe aenkomſt tot de Kroon, opgeleght zyn, 't zy by de Edicten, en Mandamenten van Wijlen de Koningen onſe Voorſaeten, of by advijs en deliberatie der Gouverneurs en Staten der Provincien, Hoven van Parlement en andere, van welcke wy hen hebben ontlaſt, en ontlaſten, verbiedende de Theſauriers Generaels van Vranckrijck en van onſe Finantie, Ontfangers Generaels en particuliers, hun Commiſen en Entremetteurs, en andere Intendanten en Commiſſariſen van onſe geſeyde Finantie, deſelve daer over aen te ſpreecken, te moleſteeren, of te inquieteeren, directelijck of indirectelijck, op wat wijſe het ſou mogen zyn.

LXXVI. Sullen blijven, alle Hoofden, Heeren, Ridders, Edellieden, Officieren, Corps van Steden en Gemeenſchappen, en alle andere die hen hebben geholpen en bygeſtaen, hun weduwen, erfgenamen en opvolgers, vry en ontlaſt van alle penningen, die door hen en hun ordonnantie ſijn genomen en gelicht, ſoo van Konincklijcke penningen, hoe groot de ſomme oock magh zyn, als van die van de Steden, en Gemeenſchappen, en particulieren, van renten, inkomſten, ſilverwerck, verkoopinge van goederen, meubelen, ſoo Kerckelijcke als andere, van hooge boſchagien, 't ſy van Domaine of anderſints, amenden of boeten, buyt, rançoenen, of andere ſoorte van penningen, door hen genomen, ter gelegentheyt van de troublen, aengevangen in de Maend van Maert duyſent vyf hondert en vyf en tachentigh, en andere voorgaende, tot den tijdt van onſe aenkomſt tot de Kroone toe; ſonder dat de ſelve, die door hen ſijn gecommitteert tot het lichten van de geſeyde penningen, of die de ſelve hebben uytgereyckt of ter handt geſtelt, door hun Ordonnantie desweegen voor het tegenwoordige noch het toekomende eenighſints konnen werden aengeſproocken; en ſullen alſoo blijven ontlaſt daer van ſoo ſy als hun Commiſen, van alle handelingh en adminiſtratie van de geſeyde penningen. Rapporteerende voor alle ontlaſtinge, binnen den tijdt van vier Maenden, na de publicatie van het tegenwoordige Edict, gedaen in ons Hof van Parlement van Parijs, acquitancie, behoorlijck geexpedieert van de Hoofden van die van de geſeyde Religie; of van die geene, die door hen ſullen ſijn gecommitteert om de reeckeningen te hooren en op te nemen; of van de gemeenſchappen der Steden, die geſagh en bevel geduerende geſeyde troublen hebben gehadt. Sullen van gelijcken ontlaſt, en gevrijdt blijven, van alle actien van hoſtiliteyt, lichtinge en het voeren van Oorloghsvolck, fabricatien en evaluatie van munte gedaen, volgens de ordonnantie van de geſeyde Hoofden, het gieten en veroveren van artillerye, munitie, het maecken van buskruyt en ſalpeter, veroveringh van Fortificatien, demanteleeringen van Steden, Caſteelen, Vlecken en Dorpen, ondernemingen op de ſelve, verbranden en afwerpen van Kercken en Huyſen, opſtellingen van Gerechten, Rechtbancken en exercitien daer van, 't ſy in civiele of crimineele ſaecken, policen en reglementen onder hen gemaeckt, voyagen en intelligentien, negotiatien, tractaten en contracten, gemaeckt met alle vreemde Princen en gemeenſchappen, en het invoeren van de geſeyde vreemdelingen, in de Steden en andere geweſten van ons Koninckrijck, en in het gemeen, van alles dat magh ſijn gedaen, uytgevoert en genegotieert, geduerende de geſeyde troublen, zedert de doodt van Wijlen den Koninck Hendrick den tweeden, onſe ſeer geeerden Heer en Schoonvaeder, door die van de geſeyde Religie en andere die hunne partye hebben gevolght; al waere het dat het particulierder moſt werden uytgedruckt en geſpecificeert.

LXXVII. Sullen oock blijven ontlaſt die van de geſeyde Religie; van alle algemeene provinciale vergaderingen door hen geleght en gehouden, ſoo tot Mante als ergens elders tot nu toe. Te gelijck van de Raedsvergaderingen door hen aengeſtelt en geordonneert door de Provincien, Deliberatien, Ordonnantien en Reglementen in de geſeyde vergaderingen gedaen. Optellingen en vermeerderingen van Garniſoenen, verſaemelingen van Oorloghsvolck, lichtinge en het nemen van onſe penningen, 't zy van onder de handen der Ontfangers Generaels of Particuliers, Collecteurs van Parochien of anderſints, op wat wijſe het oock ſou mogen zyn. Arreſten van ſout, continuatie of erectie van nieuwe treckingen, tollen, en ontfangh daer van, ſelfs tot Royan en op de ſtroom la Charente, Garonne, de Roſne en Dordogne, waepeningen en gevechten ter zee, en alle toevallen en exceſſen voorgevallen, om te doen betaelen de ſelve treckingen, tollen en andere penningen, Fortificatien van Steden, Caſteelen en Plaetſen, impoſitien van penningen, ontfangh van de ſelve penningen, deſtitutie van onſe Ontfangers, Pachters en andere Officieren, eſtabliſſementen, van andere in in hunne plaets, en van alle unie, depechen en negotiatien, gedaen ſoo binnen als buyten het Koninckrijck, en generalijck van alle het geene, dat ſal ſijn gedaen en gedelibereert, geſchreven en geordonneert door de geſeyde Vergaederingen en raedsplegingen, ſonder dat deſe, dewelcke hun advijs gegeven hebben, geteeckent, geexecuteert, doen teeckenen of executeeren, de geſeyde Ordonnantien, Reglementen en deliberatien, deswegen konnen werden aengeſproocken, noch hunne weduwen, erfgenaemen en opvolgers, tegenwoordigh of in het toekomende, alſchoon de particulariteyten, alhier niet ampel genoegh waeren voorgeſtelt, en boven alles ſal een perpetueele ſilentie werden geimponeert aen onſe Procureurs Generaels en hunne Subſtituten, en al die geene die daer eenigh belangh in ſouden konnen pretendeeren, op wat wijſe en maniere het ſelve ſoude konnen zyn, niet tegenſtaende alle Arreſten, Sententien, Oordeelen, Informatien, en proceduren ter Contrarie gedaen.

LXXVIII. Wy approbeeren daer en boven; valideeren en autoriſeeren de reeckeningen de welcke

ſijn gehoort, geſlooten en geexamineert, door de Gedeputeerdens, van de geſeyde Vergaederingen, willen dat de ſelve als mede de acquiten en ſtucken de welcke ſijn overgelevert door de Comptabile, ſullen werden gebraght in onſe Kaemer van Reeckeninge tot Parijs, drie maenden nae de publicatie van het tegenwoordige Ediƈt, en geſtelt in handen, van onſen Procureur Generael, om te werden overgelevert aen de bewaerder van de Boecken en Regiſters van onſe Kaemer, om aldaer te hebben recours ſoo menighmael ſulcks nodigh ſal zyn, ſonder dat de geſeyde reeckeningen konnen werden op een nieu over geſien, noch de Comptabile gehouden tot eenige comparitien of correƈtie, ten zy in cas, van naelatinge omtrent den ontfangh, of valſche Acquiten. Inponeerende ſilentie en ſtilſwijgentheyt, aen onſen geſeyden Procureur Generael, voor het overſchot, het welcke men ſoude willen ſeggen, defeƈtueux te zyn, en de formaliteyten van niet te wel waergenomen te zyn. Verbiedende aen de Luyden van onſe reeckeninge ſoo van Parijs, als van andere Provintien, alwaer die opgerecht zyn, daer eenige kenniſſe van te nemen, in wat manier het oock ſou mogen zyn.

LXXIX. En aengaende de Reeckeningen, die als noch niet ſullen ſijn gedaen; wy willen dat de ſelve ſullen ſijn gehoort, geſlooten en geexamineert door de Commiſſariſen, die tot dien eynde door ons ſullen werden gedeputeert, de welcke ſonder difficulteyt ſullen paſſeeren, en alloüeeren alle de partyen betaelt door de ſelve Comptabile, uyt kracht van de Ordonnantie van de geſeyde vergaderinge, of andere des macht hebbende.

LXXX. Alle Colleƈteurs, Ontfangers, Pachters en alle andere, ſullen blijven wel en behoorlijck ontlaſt van alle de ſommen van penningen, dewelcke ſy hebben betaelt, aen de geſeyde Commiſen van de geſeyde vergaderinge, van wat natuere die oock mogen zyn, tot aen den laetſten dagh van de tegenwoordige maend. Willen dat alles ſy gepaſſeert, en geallоüeert in de reeckeninge die men daer van ſal doen in onſe Kaemer van Reeckeninge, purelijck en enckelijck, uyt kracht der quitancien, die daer van ſullen werden bygebracht, en indien eenige hier nae ſullen ſijn geexpedieert of overgelevert, deeſe ſullen blijven nul, en die geene die deſelve ſullen ontfangen, of overleveren, ſullen werden gecondemneert in de boete van valſch employ. En alwaer eenige reeckeningen ſullen zyn, nu overgelevert, op de welcke ſullen ſijn geintervenieert, eenige radiatien of laſten, te dien opſicht hebben wy de ſelve wegh genomen, en geleveert, gereſtablieert, gelijck wy reſtablieeren, de ſelve partyen gantſch en geheel, uyt kracht van deeſe tegenwoordige, ſonder dat het nodigh ſy, voor alles hier boven byſondere Brieven te hebben, of eenige andere ſaecke als het extraƈt van het tegenwoordigh Artijckel.

LXXXI. De Gouverneurs, Capiteynen, Conſuls en perſoonen, gecommitteert tot het recouvreren der penningen tot betaelinge der Garniſoenen der Plaetſen, gehouden door die van de geſeyde Religie, aen de welcke onſe Ontfangers en Colleƈteurs der Parochien, ſullen hebben geſourneert, by leeninge op hun cedullen en obligatien, 't ſy by bedwangh, of om te gehoorſaemen, aen de beveelen die hen ſullen ſijn gedaen door de Threſoriers Generaels, de penningen nodigh tot het onderhoudt van geſeyde Garniſoenen, tot aen de concurrentie van het geene was begreepen in den ſtaet die wy hebben doen expedieeren, in het begin van het Jaer duyſent vyf hondert ſes en tnegentigh, ende augmentatie zedert by ons geaccordeert, ſullen werden gehouden vry en ontlaſt, van het geene tot dien effeƈt is betaelt; alſchoon dat by deſelve cedullen en obligatien, daer geen expreſſe mentie van werde gemaeckt; dewelcke hen ſullen werden wedergegeven als nulle. En om daer omtrent te voldoen, de Threſoriers Generaels in ieder Generaliteyt, ſullen doen fourneren, door de byſondere Ontfangers van onſe belaſtingen en Tailles, hunne quitancien aen de geſeyde Colleƈteurs, en door de Ontfangers Generaels, hunne quitantien aen de particuliere Ontfangers: tot ontlaſtinge van welcke Ontfangers Generaels, ſullen dienen de ſommen, van de welcke ſy reeckeninge gehouden hebben, ſoodanigh als geſeght is gedoſſeert, op de mandementen gelicht door den Threſorier van de ſpaerkiſt, onder den naeme van de Threſoriers Generaels van het extraordinaire, van onſe Oorlogen, tot betaelinge van onſe geſeyde Garniſoenen. En indien deſelve mandementen niet ſullen komen te monteeren, ſoo veel als onſe ſtaet van het Jaer vyftien hondert en ſes en tnegentigh, ende augmentatie, ordonneeren wy, dat om ſulcks te ſuppleeren, ſullen werden geexpedieert, nieuwe mandementen, tot het geene dat ontbreecken ſal, tot ontlaſtinge van onſe comptabile, en reſtitutie van de geſeyde beloften en obligatien. Invoegen niets werde vereyſcht voor het toekomende, voor deeſe die deſelve ſullen hebben gedaen, en dat alle Brieven van validatie, dewelcke nodigh ſullen zyn, tot ontlaſtinge van de Comptabile ſullen ſijn geexpedieert, uyt kracht van het tegenwoordige Artijckel.

LXXXII. Oock die van de geſeyde Religie ſullen van nu af laeten en deſiſteeren, van alle praƈtijcken, negotiatien, en intelligentien, ſoo binnen als buyten ons Koninckrijck, en de geſeyde Vergaederingen en Raedsplegingen, opgeſtelt in de Provintien; ſullen aenſtonts ſcheyden, en ſullen alle liguen, en aſſociatien gemaeckt of noch te maecken, onder wat pretext het oock ſou mogen zyn, tot prejuditie van ons tegenwoordigh Ediƈt ſijn gecaſſeert en geannulleert, gelijck wy deſelve caſſeeren en annulleeren, verbiedende wel expreſſelijck, aen alle onſe Onderdaenen, van nu af aen te maecken eenige Cottiſatien, en lichtinge van penningen, ſonder onſe toelaetinge, Fortificatien, Inrollementen en Wervingen van Volck, vergaderingen, byeenkomſten, anders als die geene, de welcke hen door dit tegenwoordige Ediƈt ſijn toegelaeten, en ſonder waepenen: het welcke wy hen verbieden, en ontſeggen, op pœne van als verſmaders en infraƈteurs van onſe beveelen en Ordonnantien, ſwaerlijck geſtraft te werden.

LXXXIII. Alle prijſen de welcke op Zee zyn gemaeckt gëduerende de troublen, uyt kracht van gegeven verlof en toeſtemminge, en deeſe de welcke te lande ſijn gemaeckt, op die van de contrarie partye, en de welcke ſijn geoordeelt door de Rechters en Commiſſariſen, van de Admiraliteyt, of door de Hoofden van de Religie of hunnen Raedt, ſullen blijven geaſſopieert, onder de beneficie van ons tegenwoordigh Ediƈt, ſonder dat daer over eenigh vervolgh kan werden gemaeckt, noch de Capiteynen, en andere, die de ſelve prijſen hebben gemaeckt, hunne cautien en geſeyde Rechters, Officiers, hunne Weduwen en Erfgenaemen, aengeſproocken, of gemoleſteert, op eenigerhande maniere, niet tegenſtaende alle Arreſten, van onſen byſonderen en geheymen Raed, de Parlementen, en alle Brieven van marques en ſaiſies, die hangen en noch niet geoordeelt zyn, van de welcke willen, dat hen volkomen en volle main-levée ſal werden gedaen.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

LXXXIV. Van gelijcken sullen niet konnen werden aengesproocken, die van de geseyden Religie, wegens de empechementen en oppositien, de welcke sy hebben, hier vooren gedaen, selfs zedert de troublen, tegens de arresten, en oordeelen, gegeven, voor de herstellinge van de Catholijcke Roomsch Apostolische Religie, in verscheydene plaetsen van dit Koninckrijck.

LXXXV. En belangende het geene is gedaen, of genomen, gedurende de troublen buyten wege van hostiliteyt, of by hostiliteyt, tegens de publijcke of bysondere Reglementen, der Hoofden, of Gemeenschappen, der Provintien, die het Commande hadde, daer van sal vervolgh konnen werden gedaen, door wegen van Justitie.

LXXXVI. Voor soo veel evenwel als sulcks al is gedaen, tegens de Reglementen van d'eene en d'andere partye, indifferentelijck is geexcepteert en gereserveert uyt de generale abolitie, vervat in ons tegenwoordigh Edict, en het ondersoeck onderworpen is, geen Man van oorlogh is die in geen last sou konnen werden gebraght, waer uyt eenige nieuwe troublen, souden konnen komen te ontstaen; te dier oorsaeek, willen en ordonneeren wy, dat alleenlijck de vervloeckelijcke handelingen, sullen uyt de abolitien blijven geexcepteert: als Vrouwen en Maeghden schendinge en verkrachtinge, brandtstichtingen, moorderyen en roveryen gedaen by verradery en met enckel opset; buyten de wegen van hostiliteyt, en om bysondere wraeck te oeffenen, tegens de plichten van oorlogh, Infractien van Passeporten en Sauvegardes, met moordery en plondery sonder bevel, in regard van die van de geseyde Religie, en andere die de partye hebben gevolght, van de Hoofden, die gesagh over hen hebben gehadt, gefondeert op particuliere gelegentheden, die hen hebben bewoogen om sulcks te commandeeren.

LXXXVII. Wy ordonneeren oock, dat straffe sal gedaen werden over de misdaeden en delicten, begaen tusschen de Persoonen van een selfde partye, indien het niet uyt bevel van de Hoofden van d'eene en andere zyde is geschiedt; volgens de nootsaeckelijckheyt, wet en ordere van den oorlogh. En wat het lichten en exactie van penningen, het voeren van waepenen, exploicten van oorlogh uyt bysondere authoriteyt, en sonder toelatinge van hooger handt, aengaet, daer op sal vervolgh by weege van Justitie gedaen werden.

LXXXVIII. In de Steeden, de welcke gedurende de troublen, gedemanteleert zyn, konnen by onse toelaetinge, de demanteleeringen en ruinen weder door de Inwoonders, herstelt en herbout werden, op hunne eygene kosten, en de provisien hier voorheen, te dien opsicht geoctroyeert, sullen plaets grijpen en hebben.

LXXXIX. Wy ordonneeren willen en het behaeght ons, dat al de Heeren, Ridders, Edellieden en andere van hoedaenigen qualiteyt en conditie sy mogen zyn, van de geseyde pretens Gereformeerde Religie, en andere die hunne partye gevolght hebben, weder keeren, en effectivelijck gelijck geconserveert tot en in het genot van alle en een ieder sijn Goederen, Rechten, naemen, redenen en actien, niet tegenstaende de Vonnissen, gevolght gedurende deese geseyde troublen, en ten opsicht van het selve, alle Arresten, aentastingen, Vonnissen, en alles dat daer op is gevolght, hebben wy tot dien eynde verklaert, en verklaeren mits deesen nul en van nul effect en geener waerde.

XC. De acquisitien die deese van de pretens Gereformeerde Religie, en andere de welcke hun partye hebben gevolght sullen hebben gemaeckt, uyt authoriteyt van andere, als van Wijlen de Koningen onse Voorsaeten wegens de onroerende Goederen behoorende tot de Kerck, sullen geen plaets noch effect hebben: maer wy ordonneeren, willen en het behaeght ons, dat Kerckelijcke aenstonts, en sonder uytstel wederkeeren, en sijn geconserveert, tot en in de possessie en reele en actuele genot van de geseyde alsoo veralieneerde Goederen, sonder gehouden te zyn, den prijs van der selver verkoopinge weder te geven; en dat niet tegenstaende geseyde contracten van verkoopinge, de welcke wy, tot dien effect hebben gecasseert, en gerevoceert als nul: sonder evenwel, dat de geseyde koopers eenigh recours of verhael konnen hebben op de Hoofden, door welcker gesagh de selve Goederen sullen sijn verkocht. En evenwel voor het rembourseeren der penningen, door hen waerlijck en sonder bedrogh gedebourseert, sullen onse opene Brieven van permissie, aen die van de geseyde Religie werden geexpedieert, te imponeeren en te egaleeren op hen de sommen tot de welcke geseyde verkoopinge monteeren; sonder dat de geseyde acquireurs konnen pretendeeren, eenige actie wegens hun schade en interest, by gebreck van genot en besit; maer sy sullen sich te vreeden houden met het rembousement, der penningen door hen gesourneert, voor de prijs van geseyde acquisitie, voor af treckende op de selve prijs, de vruchten door hen lieden genooten, in gevalle dese verkoopinge werdt gevonden tot een slechte en ongerechtige prijs geschiedt te zyn.

XCI. En ten eynde dat soo, onse Justiciers, Officiers, als andere onse Onderdaenen, mogen sijn klaerlijck en met alle verseeckeringe, van onse wille en intentie, geadverteert; en om alle twijffelachtigheden, de welcke by middel van de voorgaende Edicten souden konnen door de verscheydenheyt der selver ontstaen, wegh te nemen; hebben wy verklaert en verklaeren, alle andere voorgaende Edicten, secreete Artijckelen, Brieven, Declaratien, Modificatien, Restructien, Interpretatien, Arresten, en Registers, soo secreete als andere Deliberatien, hier te vooren door ons, of de Koningen onse Voorsaeten gemaeckt, in onse Hooven van Parlement, of elders concerneerende het stuck vande geseyde Religie, en de troublen in ons geseyde Koninckrijck voorgevallen nul en van geen effect en waerde te zyn. Aen de welcke en derogatoiren daer in begreepen, wy hebben, by dit ons tegenwoordigh Edict gederogeert, en derogeeren, van nu af aen, als voor als toen, casseeren, revoceeren en annulleeren wy de selve, verklarende wel expresselijck, dat wy willen, dat dit ons Edict, sy vast en onschendbaer bewaert en naergekomen, soo door onse geseyde Justicieren, en Officieren, als andere Onderdaenen, sonder sich op te houden of acht te slaen, op alles dat contrarie daer tegens of derogeerende sou mogen zyn.

XCII. En tot noch grooter verseeckeringe van het onderhouden en naerkomen, dat wy daer van begeeren, willen en ordonneeren wy en het behaeght ons, dat alle Gouverneurs en Lieutenant Gouverneurs van onse Provincien, Bailliuwen, Senechalen en andere ordinaire Rechters der Steden van ons Koninckrijck, nae het ontfangen van het selve Edict, sweeren het selve te sullen doen bewaeren en naerkomen, een ieder in sijn district, gelijck mede de Schouten, Schepenen, Capitulairen, Borgemeeren en geswoorene der Steden, annueel en perpetueel. Wy lasten mede onse geseyde Bailliuwen, Senechalen of hun Stedehouderen, en andere Rechters, te doen besweeren de voornaemste Inwoon-

ders

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ders van de geseyde Steeden, soo van de eene als van d'andere Godtsdienst, het onderhouden van het tegenwoordige Edict, aenstonts nae de Publicatie daer van. Nemende alle die van de geseyde Steden in onse bescherminge en sauvegarde, en de eene in bewaringe stellende van den ander; lasten wy hen, respectivelijck en by publijcke acte, civielijck te respondeeren wegens de contraventien de welcke tegens ons geseyde Edict, in de geseyde Steden sullen werden door de Inwoonderen gedaen; of wel te representeeren en in handen van de Justitie gesey de contraventeurs te stellen.

Wy beveelen, aen onse welbeminde en getrouwe, de Luyden houdende onse Hoven van Parlementen, Kaemeren van Reeckeninge en Hoven van Aides, dat aenstonts nae het ontfangen, van het tegenwoordige Edict, sy hebben, alle andere saecken cesseerende, en dat op pœne van nulliteyt der Acten, diese andersints souden aenvangen, te doen eensgelijcken Eedt als boven te doen, en dit ons Edict te doen publiceeren en registreeren, in onse gesey de Hoven, volgens de forme en inhoudt daer van, suyverlijck en eenvoudighlijck, sonder eenige modificatien, restrictien, declaratien, of secreete Registers te gebruycken, noch eenige andere Jussien, beveelen of mandemententen van ons te verwachten; en aen onse Procureurs Generaels, daer over te requireren en te vervolgen, aenstonts en sonder uytstel de publicatie daer van.

Alsoo geven wy in bevel aen de gesey de Luyden van onse gesey de Hoven van Parlement, Kaemeren van onse Reeckeningen, en Hoven van onse Aides en hulpmiddelen, Bailliuwen, Senechalen, Prevoosten, en andere onse Justicieren, en Officieren, die het raecken sal, en aen hunne Lieutenanten, dat sy doen Leezen, Publiceeren en Inregistreeren dit ons tegenwoordigh Edict en Ordonnantie, in onse Hoven en Jurisdictien, en het selve onderhouden, bewaeren en naerkomen van poinct tot poinct, en den Inhoud daer van genieten en volkomentlijck gebruycken alle die geene die het aengaet, cesseerende en doende cesseeren, alle troublen en verhinderingen ter contrarie. Want sulcks is ons welbehagen. In getuygenisse van het welcke hebben wy de tegenwoordige met onse eygene handt onderteeckent, en aen het selve op dat het altoos vast en bestendigh mach zyn; hebben wy ons Zegel doen adosseeren en hangen. Gegeven tot Nantes in het Jaer van gratie, duysent vyf hondert en acht en tnegentigh; en van onse Regeeringe het negende.

Geteeckent, HENRY.

En daer onder: door den Koninck zynde in sijnen Raed,

FORGET.

En aen de zyde, VISA.

En Gezegelt met het groote Zegel van groen Was, op zyde Linten of stroocken rood en groen.

Geleesen, Gepubliceert en Geinregistreert, gehoort, sulcks toestaende de Procureur Generael des Konincks, tot Parijs in het Parlement, op den vijf en twintighste van February, duysent vyf hondert negen en tnegentigh.

Geteeckent, VOYSIN.

Geleesen, Gepubliceert, en ingeregistreert in de Kaemer van Reeckeninge, gehoort des toestaende de Procureur Generael des Konincks, den laetsten dagh van Maert, duysent vyf hondert en negen en tnegentigh.

Geteeckent,

DE LA FONTAYNE.

Geleesen, Gepubliceert, en Ingeregistreert, gehoort, des toestaende de Procureur Generael des Konincks, tot Parijs in het Hof des Aides, den dartighsten en laetsten dagh van April, duysent vyf hondert negen en tnegentigh.

Geteeckent,

BARNARD.

Bysondere Artijckelen getrocken uyt de Generaele, de welcke de Koninck aen die van de pretens Gereformeerde heeft toegestaen, de welcke sijn Majesteyt in de Generale noch in het Edict, het welcke daer op gemaeckt en gedresseert en tot Nantes in de laetste Maend April gegeven is, niet wil begreepen hebben; en niet te min heeft sijn Majesteyt toegestaen, dat sy volkomentlijck sullen werden naergekomen en vervult; even gelijck het geene in het geseyde Edict begreepen is, en tot dien eynde sullen werden geinregistreert in sijn Hoven van Parlement, en elders daer het nodigh sal zyn; en alle Declaratien, Provisien, en nodige Brieven sullen daer van werden geexpedieert.

EERSTE ARTIJCKEL.

HEt Sesde Artijckel van het geseyde Edict, raeckende de vryheydt van Conscientie, en permissie van sijn Majesteyt aen alle Onderdaenen, te leven en te woonen in dit Koninckrijck en de Landen van sijn Onderdaenigheyt, sal plaets hebben, en waergenoomen werden, volgens des selfs forme en inhoudt; selfs voor de Dienaers des Woordts, Pedagogen en alle andere, die sijn of sullen zyn, van de geseyde Religie, 't sy Inwoonders van dit Koninckrijck of andere, mits sich dragende voor de rest volgens het geene in het Edict begreepen is.

II. Die van de geseyde Religie sullen niet konnen gedwongen werden, te contribueeren tot reparatien en bouwingen van Kercken, Capellen en Priesterwooningen; noch tot het koopen van Priesterlijcke çieradien, Luminairen, het gieten der Klocken, gewijdt Broodt, rechten van Broederschappen, huyringe van Huysen voor de wooninge van Priesters en Religieusen en andere diergelijcke dingen, ten waere sy daer toe sijn verbonden, door fondatien, dotatien, of andere dispositien gemaeckt door hen of hun Auteuren en Voorsaeten.

III. Sy sullen oock niet gedwongen werden uyt te spannen of uyt te hangen, voor hunne huysen, op Feestdaegen, geordonneert om het selve te doen; maer alleenlijck lijden dat daer sy uytgespannen en uytgehangen by gesagh van de Officiers der plaetse, sonder dat die van de geseyde Religie in dien regard iets sullen hebben te contribueeren.

IV. Die van de geseyde Religie sullen oock niet gehouden sijn opweckinge te ontfangen, wanneer sy sieck of in doodts node zyn, 't zy by verwijsinge van Justitie of andersints, van andere als van die van de selfde Religie, en konnen werden gevisenteert en vertroost van hun Dienaeren, sonder daer in getroubleert te zyn: en belangende de veroordeelde door

het

het Gerecht, de geſeyde Dienaeren ſullen hen van gelijcken viſiteeren en vertrooſten, ſonder gebeeden in het openbaer te doen, ten ſy op de plaetſen alwaer de geſeyde exercitie publijckelijck hen is toegelaeten.

V. Het ſal die van de geſeyde Religie geoorloft zyn de openbaere oeffeninge van de ſelve tot Pimpoul, en wegens Diepe, in de Voorſtadt du Paulet te doen, en ſullen de geſeyde Plaetſen van Pimpoul en du Paulet, voor Plaetſen van Bailliuage daer toe ſijn geordonneert. Wat Sancerre belanght, daer ſal de geſeyde oeffeninghe continueeren, gelijck die tegenwoordigh is. Behoudens om die in de Stadt vaſt te ſtellen, doende blijcken voor de Inwoonders van den toeſtandt van den Heere der Plaetſe, tot het welcke hen ſal werden voorſien door de Commiſſariſen die ſijn Majeſteyt ſal deputeeren, tot de exercitie van het Edict. Sal mede de geſeyde exercitie vryelijck en opentlijck werden herſtelt, in de Stadt Montagnac in Languedoc.

VI. Op het Artijckel maeckende gewagh van de Bailliuagien, is verklaert en geaccordeert het geene volght. Eerſtelijck voor de vaſtſtellinge van de exercitie van de geſeyde Religie in de twee Plaetſen, hen in ieder Bailliuage, Senechaelſchap en Gouvernement toegeſtaen, ſullen die van de geſeyde Religie noemen twee Plaetſen, in de Voorſteden van de welcke de geſeyde oeffeninge ſal werden vaſt geſtelt, door de Commiſſariſen die ſijn Majeſteyt tot exercitie van het Edict ſal deputeeren; en daer het ſal werden geoordeelt, voor hen ondienſtigh te zyn, ſullen die van de geſeyde Religie twee of drie Vlecken of Dorpen opſtellen, die dicht by de geſeyde Steden gelegen zyn; en voor een ieder der ſelver, van de welke de geſeyde Commiſſariſen een ſullen verkieſen. En indien door hoſtiliteyt, beſmettinge of andere wettige verhinderinge die exercitie in de geſeyde Plaetſen niet kan werden gecontinueert, ſullen hen andere voor die tijdt, die de verhinderinge duert, gegeven werden.

Ten tweden, dat ſy in het Gouvernement van Picardie niet meer als van de twee Steden, ſullen werden voorſien, in de Voorſteeden van de welcke die van de geſeyde Religie hun oeffeningh van de ſelve konnen hebben, voor alle Bailliuagen, Senechaelſchappen en Gouvernementen, die daer van af hangen: en indien het ſal geoordeelt werden ondienſtigh voor hen te zyn, die in de geſeyde Steden aen te ſtellen, ſullen hen twee Vlecken of bequaeme Dorpen gegeven werden.

Ten darden, wegens groote uytbreydinge van het Senechaelſchap van Provence en Bailliuagie van het Viennois, ſtaet ſijn Majeſteyt toe in ieder van de geſeyde Bailliuage en Senechaelſchappen, een darde plaets, van de welcke de opſtellinge en keuſe als boven ſal gedaen werden, om aldaer de exercitie van de ſeyde Religie aen te ſtellen, boven de plaetſen, alwaer de ſelve albereets is aengeſtelt.

VII. Het welcke is geaccordeert door het ſelve Artijckel, voor de exercitie van de geſeyde Religie in de Bailliuagen, ſal plaets hebben, voor de Landen, die aen Wijlen de Koninginne, Schoonmoeder van ſijn Majeſteyt behoorden, en voor de Bailliuage van Beaujolois.

VIII. Behalven de twee plaetſen voor de oeffeningh van de geſeyde Religie by de byſondere Artijckelen, van het Jaer 1577. toegeſtaen, in de Eylanden van Marennes en Oleron, ſullen hen twee andere, daer toe werden gegeven, tot commoditeyt van de geſeyde Inwoonderen, te weeten een voor al de Eylanden van Marennes en een ander voor het Eyland d'Oleron.

IX. De Proviſien, door ſijn Majeſteyt voor de exercitie van de geſeyde Religie in de Stadt van Metz geoctroyeert, ſullen hun volkomen effect ſorteeren.

X. Sijn Majeſteyt wil en verſtaet dat het XXVII. Artijckel van ſijn Edict, raeckende de Admiſſie van die, van de geſeyde pretens Gereformeerde Religie, tot de Officien en digniteyten ſal werden geobſerveert en onderhouden, volgens ſijn Forme en Teneur, niet tegenſtaende de Edicten en accoorden hier te vooren gemaeckt, tot de reductien van eenighe Princen, Heeren, Edellieden, en Catholijcke Steden, tot ſijn gehoorſaemheyt, de welcke geen plaets ſullen hebben tot prejuditie van die van de geſeyde Religie, als in het geene de exercitie van de ſelve aengaet. En ſal de geſeyde exercitie werden gereguleert, volgens en gelijck als de Artijckelen de welcke daer aen volgen mede brengen, volgens de welcke ſullen werden gedreſſeert de Inſtructien der Commiſſariſen de welcke ſijn Majeſteyt tot de executie van ſijn Edict ſal deputeeren, gelijck by het ſelve blijckt.

XI. Volgens het Edict door ſijn Majeſteyt gemaeckt, omtrent de reductie van den Heer Hertogh van Guiſe, ſal de exercitie van de geſeyde Religie, niet konnen werden gedaen, in de Steden, en Voorſteden van Rheims, Rocroy, Sainct Deſier, Guiſe, Joinville, Fimes en Moncornet es Ardennes.

XII. Sal oock niet konnen werden gedaen in andere plaetſen, verboden, by het Edict van het Jaer 1577.

XIII. En om alle twijffelingen wegh te nemen, de welcke ſouden ontſtaen, op het woordt, daer *rondtsomme*; verklaert ſijn Majeſteyt te hebben willen ſpreecken, van de plaetſen, de welcke ſijn in de Banlieüe of Banne van de geſeyde Steden, in welcke Plaetſen de exercitie van de geſeyde Religie niet ſal konnen aengeſtelt werden, volgens het geene was beloofd by het Edict van het Jaer 1577.

XIV. En voor ſoo veel; by het ſelve de geſeyde exercitie generalijck was toegelaeten, in de Leenen, beſeeten by die van de geſeyde Religie, ſonder dat de geſeyde Banne was uytgeſondert: verklaert ſijn Majeſteyt dat de ſelve beloſte plaets ſal grijpen, ſelfs in de Leenen en Fiefs, die in de ſelve ſullen zyn, door die van de geſeyde Religie gehouden, gelijck uytgedruckt ſtaet in ſijn Edict gegeven tot Nantes.

XV. Volgens mede het Edict gemaeckt, omtrent de reductie van den Heer Marſchalck de la Châtre, in ieder der Bailliuagen van Orleans en Bourges, ſal niet werden geordonneert als een plaets van Bailliuage voor de exercitie van de geſeyde Religie, de welcke evenwel ſal konnen werden gecontinueert, in de plaetſen alwaer hen die is toegelaeten, by het geſeyde Edict van Nantes.

XVI. De toeſtant van te Predicken op de Leengoederen ſal van gelijcken plaets hebben, in de geſeyde Bailliuagen, in de forme gelijck het Edict van Nantes mede brenght.

XVII. Sal van gelijcken werden geobſerveert het Edict gemaeckt tot reductie van den Heer Marſchalck de Bois-Dauphin, en ſal de geſeyde exercitie niet konnen gedaen werden in Plaetſen, Voorſteden, en plaetſen door hem tot dienſt van ſijn Majeſteyt gebracht; en wat het daer rontſomme ende Banne aengaet, daer omtrent ſal het Edict van 77. werden geobſerveert, ſelfs in de huyſen van Leeninge, gelijck het Edict van Nantes mede brenght.

XVIII. Daer ſal oock geen exercitie van de geſeyde Religie ſijn in de Steden, Voorſteeden en het Caſteel van Morlais, volgens het Edict gemaeckt omtrent de reductie van de geſeyde Stadt, en ſal het

Edict van 77. werden geobserveert, in het ressort van de selve, self voor de Leenen, volgens het Edict van Nantes.

XIX. In gevolge van het Edict tot reductie van Quinpercorantijn sal geen exercitie van de geseyde Religie werden gedaen, in het gantsche Bisdom van Cornouaille.

XX. Volgens mede het Edict gemaeckt tot reductie van Beauvais, sal de exercitie van de geseyde Religie niet konnen werden gedaen, in de geseyde Stadt van Beauvais, noch drie mijlen in het ronde, maer sal echter konnen werden gedaen, en aengestelt tot surplus, van de uytbreydinge van de Bailliuage; in de plaetsen, door het Edict van 77. toegestaen, selfs in de huysen der Leenen; gelijck het Edict van Nantes mede brenght.

XXI. En aengaende het Edict gemaeckt tot reductie van Wijlen den Heer Admirael van Villars, dat is niet als provisioneel en streckt tot ter tijdt, dat door den Koninck andersints sal werden geordonneert. Sijn Majesteyt wil en verstaet dat niet tegenstaende sijn Edict van Nantes, het selve sal plaets hebben voor de Steden en ressorten door den geseyden Admirael tot sijn gehoorsaemheyt gebracht; gelijck voor de andere Plaetsen van sijn Koninckrijck.

XXII. In gevolge van het Edict gemaeckt, omtrent de reductie van den Heer Hartogh van Joyeuse, sal de exercitie van de geseyde Religie in de Stadt van Thoulouse, niet konnen werden gedaen, noch in de Voorstadt des selfs, noch vier mijlen in het ronde, noch naeder als de Steden Villemur, Carmain en het Eyland en Jordan, leggen.

XXIII. Sal oock niet konnen herstelt werden in de Steden, van Alet, Fiac, Auriac en Montesquiou, met belastinge evenwel, dat indien in de geseyde Steden eenige van de geseyde Religie instantie doen, een plaets tot de exercitie der selve te hebben, hen, door de Commissarisen, de welcke sijn Majesteyt tot de executie van sijn Edict, sal deputeeren, of door de Officiers der Plaetsen, voor ieder van hen, sal werden geassigneert een plaets bequaem en van een seeckeren toegangh, die niet verder als een mijle van de geseyde Steden af gelegen is.

XXIV. De geseyde exercitie sal konnen werden vastgestelt, volgens en gelijck het Edict van Nantes mede brenght, in het ressort van het Parlement van Thoulouse, uytgesondert, evenwel in de Bailliuagen, Senechaelschappen, en hun ressorten van de welcke de voornaeme Stoel sal sijn gebracht, tot gehoorsaemheyt van den Koninck, door den geseyden Heer Hartogh van Joyeuse, omtrent het welcke het Edict van Nantes plaets grijpen sal. Sijn geseyde Majesteyt verstaet evenwel, dat de geseyde exercitie sal konnen werden gecontinueert, in de begrijpen, van de geseyde Bailliuschappen, en Senechaelschappen, alwaer die, ten tijden van de reductie geweest is, en dat de toestant daer van in de huysen van Leenen, plaets hebbe in de selve Bailliuagen en Senechaelschappen, gelijck het Edict mede brengt.

XXV. Het Edict gemaeckt tot reductie van de Stadt Dijon, sal werden geobserveert, en volgens het selve, sal geen andere exercitie, van Religie, als van de Catholijcke Roomsch Apostolische zyn. In de geseyde Stadt noch Voorstadt des selfs, noch vier mijlen in het ronde mogen zyn.

XXVI. Sal van gelijcken waergenomen werden het Edict gemaeckt omtrent de reductie van den Heer Hartogh van Mayenne, volgens het welcke de exercitie van de pretens Gereformeerde Religie niet geschieden kan, in de Steden van Chalons, en twee mijlen in het ronde van Soissons, geduerende den tijdt van 6. Jaeren, aenvangh nemende in de Maend van February des Jaers 1596. welcke tijdt gepasseert sijnde sal het Edict van Nantes aldaer plaets grijpen; gelijck als in andere Plaetsen van dit Koninckrijck.

XXVII. Aen die van de geseyde Religie sal toegelaeten werden, van wat qualiteyt sy oock mogen zyn, te woonen, en te gaen en te komen, vryelijck in de Stadt Lyons en andere Steden en Plaetsen van het Gouvernement van Lyonnois, niet tegenstaende alle verbodt ter contrarie, door de Syndicus en Scheepenen der selver Stadt gedaen, en bevestight door sijn Majesteyt.

XXVIII. Daer sal niet werden geordonneert als een plaets van Bailliuage voor de exercitie van de geseyde Religie, in het gantsche Senechaelschap van Poictiers, behalven die geene die voor tegenwoordigh aldaer sijn aengestelt, en wat de Landtgoederen aengaet, daer omtrent sal men het Edict van Nantes volgen. De geseyde exercitie sal oock werden gecontinueert in de Stadt van Chavigny: maer de exercitie van de geseyde Religie, sal niet herstelt konnen werden, in de Steden van Agen, en Perigueux, alschoon door het Edict van 77. de selve aldaer sou konnen zyn.

XXIX. Daer sullen niet meer als twee plaetsen van Bailliuage, voor de oeffeningh van geseyde Religie sijn, in het geheele Gouvernement van Picardye, gelijck hier boven geseght is; en konnen de geseyde twee plaetsen niet gegeven werden, in de Ressorten der Bailliuagen en Gouvernementen, gereserveert door de Edicten, gemaeckt omtrent de reductie van Amiens, Peronne en Abbeville; maer konnen evenwel de geseyde exercitien werden gedaen, in de huysen der Leenen, door het gantsche Gouvernement van Picardyen, volgens het geene het Edict van Nantes mede brenght.

XXX. Daer sal geenige exercitie van de geseyde Religie gedaen werden, in de Stadt noch Voorstede van Sens, en sal niet werden geordonneert, als een plaets van Bailliuage, voor de geseyde exercitie in het gantsche ressort van het Bailliuage, sonder prejuditie evenwel van de toelatinge, geaccordeert, voor Huysen van Leenen; welcke plaets sal hebben volgens het Edict van Nantes.

XXXI. Van gelijcken sal de exercitie, van de geseyde Religie niet gedaen werden, inde Stadt en de Voorsteden van Nantes, en sal geen plaets van Bailliuage voor de geseyde exercitie werden gegeven op drie mijlen in het ronde van de geseyde Stadt, maer kan de selve gedaen werden, in de Huysen van Leenen, volgens het Edict van Nantes.

XXXII. Sijn Majesteyt wil en verstaet, dat sijn geseyde Edict van Nantes sy geobserveert, van nu af aen, in het geene de exercitie van de geseyde Religie betreft, in de plaetsen, alwaer door de Edicten en Accoorden, gemaeckt omtrent de reductie van eenige Princen, Heeren, Edellieden en Catholijcke Steden, de selve was verboden, by provisie alleenlijck, en tot daer omtrent anders werde geordonneert; en wat die belanght, alwaer de geseyde prohibitie binnen seeckeren tijdt is gelimiteert, de selve verstreecken zynde, sal de selve geen meer plaets hebben.

XXXIII. Daer sal aen die van de geseyde Religie een plaets voor de Stadt en het Prevoostschap en Burghgraefschap van Parijs gegeven werden, of vyf mijlen van de Stadt, alwaer sy de openbaere oeffeninge van de selve konnen hebben.

XXXIV. In alle de Plaetsen alwaer de exercitie van de geseyde Religie opentlijck sal werden gedaen, sal men het volck mogen versamelen selfs met het luyen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

luyen der Klocken, en alle actien en functien doen, ſoo die tot de oeffeninge van de geſeyde Religie behooren, als tot de diſcipline, als het houden van Conſiſtorien, Colloquien of t'ſamenhandelingen, Synoden Provincionalen en Nationalen, by permiſſie van ſijn Majeſteyt.

XXXV. De Dienaers des Woordts, Ouderlingen, en Diaconen van de geſeyde Religie, ſullen niet moghen gedwongen werden, voor het Gerecht te verantwoorden, in qualiteyt, als getuygen voor de dingen, de welcke in hun Conſiſtorie ſouden mogen ſijn geopenbaert, wanneer cenſure en tuchtinge aldaer mach werden aengeſtelt, ten waere ſulcks was, wegens ſaecken, raeckende des Konincks Perſoon, of de behoudeniſſe van ſijn Staet.

XXXVI. Het ſal geoorloft ſijn aen die van de geſeyde Religie de welcke op het Landt woonen, te gaen tot die exercitie van de ſelve in de Steden, Voorſteeden en andere plaetſen, alwaer de ſelve opentlijck ſijn aengeſtelt.

XXXVII. Die van de geſeyde Religie ſullen geen openbaere Schoole mogen houden, als in de Steden en Plaetſen, alwaer de openbaere exercitie van de ſelve hen is toegelaeten; en de Proviſien, die hier te vooren ſijn toegeſtaen, tot het oprechten en onderhoudt van de Collegien, ſullen werden geverifieert, als het nodigh ſal zyn, en hun volkomene effect ſorteeren.

XXXVIII. Het ſal geoorloft zyn aen de Vaeders, doende profeſſie van de geſeyde Religie, hun Kinderen te voorſien van ſoodaenige educatie, als hen goedt ſal duncken, en een of meer te ſubſtitueeren, by Teſtament, Codicille of andere Declaratie, gepaſſeert voor Notaires, of geſchreeven en onderteeckent door hun eygene handt, behoudens de Wetten in dit Koninckrijck aengenomen, mitsgaders de Ordonnantien en Coſtuymen der Plaetſen, in hun kracht en force, door de datien en proviſien, van Vooghden en Curateuren.

XXXIX. Ten opſicht van de Houwelijcken der Prieſters en Religieuſe Perſoonen; de welcke hier te vooren ſijn gecontracteert: ſijn Majeſteyt wil noch verſtaet niet, uyt goede conſideratien, dat ſy daer over ſullen werden aengeſproocken noch gemoleſteert, ſal dan desweegen ſilentie werden geimponeert, aen ſijn Procureur Generaels en andere Officiers van de ſelve. Evenwel verklaert zyn Majeſteyt, dat hy verſtaet dat de Kinderen uyt ſulcke Houwelijcken voortgekomen, ſullen konnen erven, Meubelen, Acqueſten en Conqueſten, Immobile van hun Vaeders en Moeders, en by gebreck van Kinderen, de naeſte Bloedtvrienden, die bequaem ſijn om te konnen erven, en de Teſtamenten, Donatien, en andere Diſpoſitien, gedaen of noch te doen by Perſoonen van geſeyde qualiteyt, van de geſeyde Meubile Goederen, en Immobile Acqueſten en Conqueſten, ſijn verklaert goedt en Vailabel. Echter wil ſijn Majeſteyt niet, dat de geſeyde Religieux en Religieuſe Geprofeſſeert, konnen komen tot eenige ſucceſſie en erffeniſſe, directelijck noch collaterael, maer ſullen alleenlyck konnen ontfangen de Goederen, de welcke, hen zyn of ſullen zyn, gelaeten by Teſtament, Donatie, of andere Diſpoſitie, evenwel uytgeſondert die van de directe en collaterale ſucceſſie en erffeniſſe. En wat hen aengaet, die profeſſie ſullen hebben gedaen voor den ouderdom geſteldt in de Ordonnantien van Orleans en Blois, ſal gevolght en geobſerveert werden, in het geene de geſeyde ſucceſſie en erffeniſſe aengaet, de Teneur van de geſeyde Ordonnantien, een ieder voor de tijdt, als ſy plaets hebben gehadt.

XL. Sijn geſeyde Majeſteyt wil oock niet, dat die van de ſelve Religie, die hier te vooren hebben gecontracteert, of ſullen contracteeren hier nae, Houwelijcken in den darden en vierden graed, konnen werden gemoleſteert, of de validiteyt van ſoodanige Houwelijcken in twijffel getrocken, of van gelijcke de ſucceſſie en erffenis der Kinderen ontnomen, of bediſputeert, die uyt hen ſijn voortgekomen of voortkomen ſullen: en wat aengaet de Houwelijcken, die nu albereets ſouden mogen zyn gecontracteert in den tweeden graed, of van den tweeden tot den darden graed, tuſſchen die van de geſeyde Religie, ſich begevende naer ſijn Majeſteyt, deeſe de welcke ſijn van de geſeyde qualiteyt, en Houwelijck hebben gecontracteert in ſoodaenigen graed. Hen ſullen gegeven werden ſoodanige proviſien als hen nodigh ſullen zyn, ten eynde ſy niet werden aengeſproocken noch gemoleſteert, of de ſucceſſie en erffeniſſe van hunne Kinderen, in geſchil getrocken of gedebatteert.

XLI. Om te oordeelen van de validiteyt der Houwelijcken, gemaeckt en gecontracteert, by die van de geſeyde Religie, en te dirigeren of ſy wettigh zyn of niet; indien die van de Religie zy verweerder, ſal in die gelegentheyt de Konincklycke Rechter acht nemen op het faict van het geſeyde Houwelyck, en indien hy eyſcher is, en de verweerder Catholijck, ſal de kenniſſe daer van behooren aen den Officiael en Geeſtelycken Rechter: en indien beyde de partyen ſullen ſijn van de Religie, de kenniſſe daer van ſal behooren, aen de Konincklycke Rechters: willende ſijn Majeſteyt, dat ten aenſien van de geſeyde Houwelycken, en de geſchillen die daer uyt ontſtaen, de Kerckelycke en Konincklycke Rechters te ſamen met de Kaemers door ſijn Edict vaſt geſtelt, reſpectivelijck daer kenniſſe van ſullen nemen.

XLII. De Donatien en Legaten gemaeckt en noch te maecken 't zy by diſpoſitie van uytterſte wille ter oorſaeck van de dood, of inter vivos, tot onderhoudt der Dienaeren, Doctoren, Scholieren, en Armen, van de pretens Gereformeerde Religie, en andere Godtvruchtige ſaecken, ſullen vaillabel zyn; en hunne volkomen effect ſorteeren, niet tegenſtaende alle Oordeelen, Arreſten en andere ſaecken ter contrarie, ſonder prejuditie evenwel van de Rechten van ſijn Majeſteyt en d'andere, in gevalle geſeyde Legaten en Donatien, in main morte, doode handt kome te vallen: en ſullen alle actien en vervolgen, nodigh tot het genot van geſeyde Legaten, pieuſe ſaken, en andere Rechten, ſoo in als buyten Jugement, gedaen konnen werden door een Procureur, onder den naem van het Corps en Gemeenſchap van de geſeyde Religie, die daer belangh in heeft; en indien bevonden werdt, datter te vooren is gediſponeert van de geſeyde Donatien en Legaten, anderſints als het ſelfde Artijckel mede brenght, ſal men geene reſtitutie konnen pretendeeren, als dat, het geene in de nature gevonden werdt.

XLIII. Sijn geſeyde Majeſteyt laet die van de geſeyde Religie toe ſich te verſamelen voor den Konincklycken Rechter, en by ſijn geſagh te egaleeren en te lichten op hen, ſoodaenige ſomme van penningen als ſal geoordeelt werden nodigh te zyn; om te werden geemployeert voor de koſten van hun Synoden, en het onderhoudt van die geene, die de laſt dragen tot de exercitie van geſeyde hun Religie, van de welcke men den ſtaet, aen den geſeyden Konincklycken

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ken Rechter ſal overgeven, om de ſelve te bewaeren; de Copye van welcke ſtaet ſal werden geſonden, door den geſeyden Koninckliјcken Rechter, van ſes maenden tot ſes maenden aen ſijn geſeyde Majeſteyt, of aen ſijn Cancellier, en ſullen de taxen en Impoſitien van de geſeyde penningen executoir zyn; niet tegenſtaende eenige Oppoſitien of Appellatien hoedaenigh zy mogen zyn.

XLIV. De Leeraers van de geſeyde Religie ſullen vry van waecken en ronden zyn, als mede van het logeeren van Oorloghs volck, en andere opſetten en verſamelingen van Tailles en Schattingen; als mede van Vooghdyſchappen, Curateelen en Commiſſien; tot bewaeringe der Goederen, uyt authoriteyt der Juſtitie aengetaſt.

XLV. Wegens de Begraevinge van die van de geſeyde Religie, hier te vooren gedaen op de Kerckhoven der geſeyde Catholijcken, in welcke Plaets of Stadt het oock ſou mogen zyn, verſtaet zyn Majeſteyt niet dat eenigh onderſoeck daer omtrent ſal gedaen werden, noch oock eenige vernieuwinge of vervolgh gemaeckt, en ſal ſijn Officieren belaſt werden, de handt daer aen te houden. Ten opſicht van de Stadt van Parijs, behalven de twee Kerckhoven, welcke die van de Religie daer tegenwoordigh hebben, namentlijck dat van la Trinité en dat van Saint Germain, ſal hen een darde plaets gegeven werden, die bequaem voor hunne Begraevingen ſal zyn, in de Voorſtadt St. Honoré of St. Denys.

XLVI. De Catholijcke Preſidenten, die in de Geordonneerde Kaemer in het Parlement van Parijs ſullen dienen, ſullen door ſijn Majeſteyt verkooſen werden, uyt de Lijſte der Officieren van het Parlement.

XLVII. De Raedsheeren van de geſeyde Religie, pretens Gereformeert, die in de geſeyde Kamer ſullen dienen, ſullen aſſiſteeren, indien het hen goedt dunckt by de Proceſſen die voor Commiſſariſen ſullen afgedaen werden, en ſullen aldaer een deliberative ſtemme hebben.

XLVIII. De oudtſte Preſident van de Kaemeren Miſparties ſal preſedeeren in de Audientie, en in ſijn afweeſen de tweede, en de diſtributie der Proceſſen ſal werden gedaen, door de twee Preſidenten geſamentlijck, of alternatief by maenden of by weecken.

XLIX. Voorvallende Vacatie en openſtaen van Officien, met de welcke die van de Religie ſijn of ſullen ſijn voorſien, in geſeyde Kaemers van 't Edict; die ſullen weder werden voorſien, met capable Perſoonen, die atteſtatie ſullen hebben, van het Synode of Colloque onder de welcke ſy zyn, als datſe ſijn van de geſeyde Religie en eerlijcke Luyden.

L. De Abolitie aen die van de pretens Gereformeerde Religie, door het LXXIV. Artijckel toegeſtaen, ſal plaets grijpen voor het weghnemen van alle Koninckliјcke Penningen, 't ſy met het opſlaen der Kofferen of anderſints, ſelfs ten opſicht van deeſe, die op de Rivier de Charente geſchiet is, al of ſy waeren, geweeſt geaffecteert en geaſſigneert op particulieren.

LI. Het Artijckel XLIX. van de ſecreete Artijckelen gemaeckt in het Jaer 1577. raeckende de Stadt en het Aertsbiſdom van Avignon, en het Graefſchap van Veniſe, te ſaemen met het Tractaet tot Nimes gemaeckt, ſullen werden geobſerveert, volgens hun forme en Teneur, en ſullen geen Brieven van Marque, in kracht van de ſelve Artijckelen en Tractaten werden gegeven, als by opene Brieven, van den Koninck, gezegelt met ſijn groote Zegel. Sullen evenwel deeſe, de welcke willen, ſich konnen voorſien, in kracht van het ſelve Artijckel en ſonder eenige Commiſſie, voor de Koninckliјcke Rechters, de welcke ſich ſullen informeeren, van de Contraventien, weygeringh van Juſtitie, en Iniquiteyt der Jugementen, voorgeſtelt door deeſe, die de geſeyde Brieven ſoecken te obtineeren, en ſullen de ſelve met hun Advijs geſlooten en gezeegelt ſijn Majeſteyt toeſenden: om daer omtrent te ordonneeren gelijck de ſelve redelijck achten ſal.

LII. Sijn Majeſteyt accordeert en wil, dat Meeſter Nicolaes Grimoult, ſy herſtelt, en gemaintineert, in de poſſeſſie der Officien, van oudt Lieutenant Generael Civiel, en van Lieutenant Generael Crimineel, in de Bailliuage van Alençon, niet tegenſtaende de Reſignatie door hem gedaen aen Meeſter Jan Marguerіet, receptie daer van, en de proviſie geobtineert, door Meeſter Guilliaume Bernard, van het Officie van Lieutenant Generael, Civiel en Crimineel in de Stoel van Exmes: en de Artijckelen gegeven tegens geſeyde Margeriet, reſignatoires geduerende de troublen in den Geheymen Raed in de Jaeren 1586. 1587. en 1588. by de welcke Meeſter Nicolaes Barbier wordt gemainteneert in de Rechten en Prærogativen van Oudt Lieutenant Generael in de geſeyde Bailliuage, en de geſeyde Bernard in het geſeyde Officie van Lieutenant tot Exmes, de welcke ſijn Majeſteyt heeft gecaſſeert en alle andere hier tegenſtrijdende. Daer en boven heeft ſijn geſeyde Majeſteyt uyt ſeeckere goede redenen geaccordeert en geordonneert, dat geſeyde Grimoult ſal rembourſeeren, binnen drie maenden, aen de geſeyde Barbier, de Financie, dat hy heeft gefourneert aen caſuele partyen, voor het Officie van Lieutenant Generael Civiel en Crimineel in het Burghgraefſchap van Alençon, en vyftigh kroonen voor de onkoſten; Committeerende tot dien den Bailliu van Perche, of ſijn Lieutenant tot Mortaigne. En het rembourſſement gedaen zynde, of wel geſeyde Barbier ſy refuſant, of delayant om het ſelve te ontfangen, heeft ſijn Majeſteyt verbooden, gelijck mede aen geſeyde Barnard, nae de ſignificatie van het tegenwoordige Artijckel, ſich meer te moeyen met het exerceeren, van geſeyde Officien; op pœne van crimen falſi, en geſonden de ſelve Grimoult tot het genot van de geſeyde Officien, en rechten daer toe behoorende; en ſulcks doende de Proceſſen de welcke waeren hangende in den Geheymen Raed van ſijn Majeſteyt tuſſchen geſeyde Grimoult Barbier, en Barnard, ſullen blijven getermineert en geaſſopieert, verbiedende ſijn Majeſteyt aen de Parlementen en alle andere daer kenniſſe van te nemen, en aen de geſeyde partye die te vervolgen. Daer en boven heeft ſijn Majeſteyt ſich belaſt, te rembourſeeren, aen de geſeyde Barnard de duyſent kroonen gefourneert, en tſeſtigh kroonen voor de goude Marck en koſten: hebbende tot dien effect tegenwoordighlijck geordonneert goede en ſuffiſante aſſignatien, de recouvrement van de welcke ten eerſten, met de koſten aen den geſeyden Grimoult ſal werden gedaen.

LIII. Sijn Majeſteyt ſal aen ſijn Ambaſſadeurs ſchrijven, om inſtantie te doen, en vervolginge voor al ſijne Onderdaenen, ſelfs voor die van de geſeyde pretens Gereformeerde Religie, ten eynde ſy niet werden aengeſproocken wegens hunne Conſcientie, noch de Inquiſitie ſubject zyn, gaende, komende, verblijvende, handelende en trafiquerende door alle vreemde, geallieerde en geconfedereerde Landen met deeſe Kroon. Mits dat ſy tegens de Policie van het Landt alwaer ſy zyn, niet misdoen.

LIV. Sijn Majeſteyt wil niet datter eenigh onderſoeck werde gedaen wegens de perceptien van Impoſitie,

ſitie, de welcke ſijn gelicht tot Royan, uyt kracht van het Contract gemaeckt met den Heer Candelay, en andere faicts in continuatie daer van, Valideerende en Approbeerende, het geſeyde Contract, voor de tijdt, dat het plaets heeft gehadt, in al ſijn Inhoud, tot aen den 18. dagh van May naeſtkomende.

LV. De Exceſſen begaen in de perſoon van Armand Courtines, in de Stadt van Millant, in het Jaer 1587. en van Jan Reines en Peter Seigneuret, als mede de proceduren gedaen onder hen lieden, door de Borgemeeſters van het geſeyde Millant, ſullen blijven geaboleert en geaſſopieert, door beneficie van het Edict, ſonder dat het ſal geoorloft zyn, aen hun Weduwen en Erfgenamen, noch aen de Procureurs Generaels van ſijn Majeſteyt, hun Subſiſtuyten of andere Perſoone wie hy zy, daer meer gewagh van te maken, onderſoeck of vervolgh over te doen; niet tegenſtaende en ſonder acht te ſlaen, op het Arreſt gegeeven, in de Kaemer van Caſtres den tienden van Maert laeſtleden, het welcke ſal blijven nul en ſonder effect, als mede alle Informatien, en Proceduren van d'eene en d'andere partye gedaen.

L VI. Alle Vervolgen, Proceduren, Sententien, en Arreſten, gedaen en gegeven, ſoo tegens Wijlen den Heer de la Noüe, als tegens den Heer Odet, de la Noüe ſijn Soon, zedert hun detentie en gevangenis in Nederlandt, voorgevallen in de Maenden van May 1580. en van November 1584. en geduerende hun geduerige occupatie in ſaecken van Oorlogh en dienſt van ſijn Majeſteyt, ſullen blijven gecaſſeert en geannulleert en alles datter op gevolght is in conſequentie daer van: en ſullen geſeyde de la Noüe werden ontfangen in hunne defenſie, en herſtelt in ſoodanigen ſtaet, als ſy waeren, voor geſeyde Oordeelen en Arreſten, ſonder dat ſy ſullen gehouden zyn, de koſten te refundeeren, noch boeten te conſigneeren, indienſe anders eenige hebben geincurreert, of datmen tegens hen ſou konnen Allegeeren, eenige peremptie van inſtantie, of præſcriptie gedurende den geſeyden tijdt.

Gedaen door den Koninck ſijnde in ſijnen Raed, tot Nantes, den tweeden dagh van May duyſent vyf hondert acht en tnegentigh.

Geteeckent,

HENRY.

En laeger FORGET.

En Gezeegelt met het Groote Zegel van geelen waſch.

HENRICK by der gratie Godts Koninck van Vranckrijck en Navarre, aen onſe beminde en getrouwe, de Luyden houdende ons Hof van Parlement tot Parijs, Salut.

Wy hebben in de Maend April laetſt voorleeden, doen expedieeren onſe Brieven van Edict voor en tot het vaſt ſtellen van een goede ordere en ruſt, onder onſe Catholijcke Onderdaenen en die van de geſeyde pretens Gereformeerde Religie: en daer en boven hebben wy geaccordeert en toegeſtaen, aen de geſeyde die van de pretens Gereformeerde Religie, ſeeckere ſecreete en afgeſonderde en particuliere Artijckelen, de welcke wy willen dat gelijcke kracht en vermogen ſullen hebben, en waergenomen, en vervult werden als ons Edict; te dier oorſaecke willen, en beveelen, en commandeeren wy wel expreſſelijck, by deeſe tegenwoordige, dat de geſeyde Artijckelen, onderteeckent met onſe eygene handt, hier aengevoeght, onder het contra Zegel van onſen Cancellier, gy doet regiſtreeren in de Regiſters van ons geſeyde Hof, en den inhoud van dien, bewaeren, onderhouden en naerkomen, van poinct tot poinct, even gelijck die van ons geſeyde Edict: Ceſſeerende en doende ceſſeeren alle troublen en verhinderingen ter contrarie. Want ſulcks is onſe begeerte.

Gegeven tot Nantes den tweeden dagh van May, in het Jaer der genaede duyſent vyf hondert acht en tnegentigh. En van onſe Regeeringe het negende.

Geteeckent, door den Koninck, FORGET.

En Gezeegelt op een enckele Staert van Geel Waſch.

Brevet geaccordeert door Henry de Groote, aen ſijn Onderdaenen van de pretens Gereformeerde Religie op den 30. April 1598.

OP huyden den darden van April 1598. de Koninck ſijnde tot Nantes, willende ſijne Onderdaenen die van de pretens Gereformeerde Religie Gratificeeren, en hen helpen, tot het uytſtaen van veele groote onkoſten, dieſe te draegen hebben, heeft geordonneert en ordonneert, dat voor het toekomende, te beginnen met den eerſten dagh van de tegenwoordige Maend ſal werden geſtelt in handen, van Monſieur de Vierſe, van ſijn Majeſteyt tot dien eynde gecommitteert, door de Threſoriers van de Spaerkiſt, ieder in ſijn Jaer de reſcriptie voor de ſomme van vyf en veertigh duyſent kroonen, om tot eenige geheyme affairen gebruyckt te werden, die hen concerneeren; de welcke zyn Majeſteyt niet wil hebben geſpecificeert noch gedeclareert: welcke ſomme van vyf en veertigh duyſent kroonen ſal werden geaſſigneert op de Generale Comptoiren van ontfangh, gelijck als volght. Te weeten tot Parijs, ſes duyſent kroonen; Rouaen, ſes duyſent kroonen; Caen, drie duyſent kroonen; Orleans, vier duyſent kroonen; Tours, vier duyſent kroonen; Poictiers, acht duyſent kroonen; Limoges, ſes duyſent kroonen; Bourdeaux, acht duyſent kroonen. Alles te ſaemen komende tot de ſomme van 45. duyſent kroonen, payabel volgens de vier quartieren van het geſeyde Jaer, uyt de eerſte en klaerſte penningen van de geſeyde Generaele Comptoiren, ſonder datter iets kan werden afgekort, of uytgeſtelt voor on-valeurs of anderſints. Van welcke ſomme van 45000. kroonen, ſal werden gefourneert, acquit comptant, of quitantie, de welcke ſal werden geſtelt in handen van den Threſorier van de geſeyde Spaerkiſt, om hem te dienen tot ontlaſtinge, gevende de geſeyde reſcriptien in 't geheel, voor de geſeyde ſomme van 45000. kroonen, op de geſeyde Generaliteyten in het begin van ieder Jaer. En indien tot Commoditeyt van de voor geſeyde ſal werden vereyſcht te doen betaelen, aen de particuliere Comptoiren een gedeelte van de geſeyde Aſſignatien, ſal werden belaſt aen de Threſoriers Generaels van Vranckrijck, en Generale Ontfangers van de geſeyde Generaliteyten, ſulcks te doen, in deductie en afkortinge van de geſeyde reſcriptie der geſeyde Threſoriers van de Spaerkiſt: de welcke daer nae ſullen werden overgelevert, door den geſeyde Heer de Vierſe, aen deeſe de welcke hem, door die van de geſeyde Religie, ſullen werden genoemt, in het begin van het Jaer, om de ontfangh en uytgift van de penningen te doen, de welck uyt kracht der ſelve ſullen moeten ontfangen werden, wegen de welcke ſy ſullen gehouden zyn te rapporteeren aen den geſeyden Heer de Vierſe, ten eynde van het Jaer een waere ſtaet, met de quitantien van de ontfangende partyen; en ſijn Majeſteyt

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

te informeeren van het employ van geseyde penningen; sonder dat geseyde Heer de Vierse, noch deese de welcke door die van de geseyde Religie gestelt sijn, sullen gehouden zyn, aen eenigen Kaemer daer reeckeninge van te doen, van het welcke en alle het geene daer aen vast is; sijn geseyde Majesteyt heeft gecommandeert alle nodige Brieven en Depeches, hen te sullen geexpedieert werden, uyt kracht van het tegenwoordigh Brevet, het welcke de selve heeft geteeckent met sijn handt, en contra teeckenen, door ons Raedsheer, in sijn Raed van Staete, en Secretaires van sijn beveelen.

Geteeckent,

HENRY.

En laeger, De Neufville.

OP huyden deesen laetsten van April 1598. de Koninck zynde tot Nantes, willende geven, alle vergenoeginge die hem mooghlyck zy; aen die van de pretens Gereformeerde Religie, op de versoecken en Requesten, die hem, van hunnent wegen gedaen zyn, voor soo veel sy hen nodigh te sijn hebben gacht, soo voor de vryheydt van hun Conscientie, als tot verseeckeringe van hunne Persoonen, Middelen en Goederen; en volgens de verseeckeringe die sijn Majesteyt van hun getrouwigheyt en oprechte genegentheyt tot sijn dienst heeft; met meer andere consideratien van belangh, ten besten en rust van dese Staet: sijn geseyde Majesteyt behalven het geene is begreepen in het Edict het welcke de selve onlanghs heeft geresolveert, en het welcke moet werden gepubliceert tot Reglement der geener die het concerneert; heeft hen geaccordeert en belooft, dat alle de Plaetsen, Steden en Casteelen, de welcke sy in hadden tot aen het eynde van de Maend van Augustus laetst voorleeden, in de welcke Garnisoen sal zyn, door de Staet die desweegen sal werden gedresseert en geteeckent door sijn Majesteyt, sullen blijven in hunne bewaeringe, onder de authoriteyt en gehoorsaemheydt van sijn geseyde Majesteyt, voor den tijdt van acht Jaeren, te reeckenen van den dagh der Publicatie van het geseyde Edict. En wat aengaet de andere die sy noch in hebben, alwaer geen Garnisoen in leght, sal niets verandert noch vernieuwt werden. Verstaet evenwel sijn Majesteyt niet dat de Steeden en Casteelen van Vendôme en Pontorson, onder het getal van de geseyde Plaetsen zyn, de welcke aen die van de geseyde Religie sijn gelaeten, souden begreepen zyn. Verstaet oock niet, onder het selfde getal te begrijpen, de Stadt en het Casteel en Citadelle van Aubenas; van de welcke de selve wil disponeeren nae sijn goedtvinden; sonder dat het sy in de macht van een van de geseyde Religie: soo dat het een gevolgh maeckt dat de selve daer nae weder aen een andere van de geseyde Religie kome, gelyck de andere Steden die hen toegestaen zyn; En wat Chavigny aengaet, dat sal aen den Bisschop van Poictiers Heere van die Plaets wedergegeven, en de nieuwe Fortificatien aldaer gemaeckt, geraseert werden. En wat het onderhoudt van het Guarnisoen belanght, het welcke in de geseyde Steden, Plaetsen en Casteelen moet onderhouden werden, heeft hen sijn Majesteyt toegestaen, tot aen de somme van 180. duysent kroonen, sonder daer onder te begrypen deese van de Provincie van het Dauphiné, de welcke van elders, met de somme van 180. duysent kroonen Jaerlycks sullen voorsien werden, hy belooft en verseeckert daer van te sullen doen geven de Assignatien goedt en vaillabel, op de alderklaerste penningen, alwaer de geseyde Garnisoenen sullen bestelt zyn. En indien de selve niet genoeghsaem, en in de selve geen fonds genoegh waeren, sal het surplus, op de andere ontfangen naeder gelegen geparfourneert werden; sonder dat de penningen konnen werden gediverteert van de geseyde Ontfangen of Comptoiren; soo dat de geseyde somme, niet geheelyck werde gefourneert en geacquiteert. Sijn Majesteyt heeft hen daer en boven belooft en toegestaen, dat wanneer de selve sal maecken en vast stellen de staet van de geseyde Garnisoenen, deselve sal tot sich roepen, eenige van die van de geseyde Religie, om hun advijs daer over te verstaen, om daer nae desweegen te ordonneeren, het welcke sijn Majesteyt sal doen, altoos soo veel tot hun genoegen als mooghlyck weesen sal. En indien geduerende die tijdt van acht Jaeren, eenige gelegentheyt voorvalt van veranderinge op die staet te maecken, 't sy dat sulcks voortkome uyt het oordeel dat sijn Majesteyt daer van nemen sal, of dat sulcks geschiede op hun eygen begeeren, sal de selve, op de selfde wijse handelen als de eerste mael. En wat de Garnisoenen van het Dauphiné aengaet, sijn Majesteyt opmaeckende de staet van de selve, sal daer omtrent hooren het Advijs van Lesdiguieres. En voorvallende Vacatie en het openstaen, van eenige Gouverneurs en Capiteyns Ampten, van geseyde Plaetsen; belooft en accordeert hen sijn Majesteyt mede, dat de selve niemant daer mede sal voorsien, die niet zy van de geseyde pretens Gereformeerde Religie, en die geen Attestatie heeft van de Colloque of Kerckenraedt, van daer hy resideert; dat hy van de Religie en een vroom Man is. Hy sal sich te vreden houden evenwel, dat die geene die daer sal voorsien werden, op het Brevet, het welcke sal werden hem geexpedieert, sy gehouden voor en aleer de beloften daer van gekregen te hebben, de Attestatie van het Colloque van het welcke hy is te rapporteeren, de welcke oock die van het geseyde Colloque of Kerckenregeeringh sullen gehouden zyn, promptelijck en sonder eenigen uytstel te nemen en hem op te houden, te verleenen; of in geval van weygering, sullen sy den oorsaeck daer van aen sijn Majesteyt bekent maecken. En dit termijn van acht Jaeren geexpireert zynde, hoewel sijn Majesteyt sijn beloften, ten aensien van geseyde Steden sal hebben voldaen, en sy verbonden sullen sijn die hem weder te leveren, heeft de selve echter daer en boven belooft en toegestaen, dat indien in de selve Steden, sijn Majesteyt continueert Garnisoen te houden, of een Gouverneur om aldaer te Commandeeren te laeten, dat de selve, hem, die albereets daer mede is voorsien, daer niet uyt setten sal, om een ander in sijn plaets te stellen. Gelijck hy eensgelijcks verklaert sijn intentie te zyn, soo geduerende die geseyde acht Jaeren als nae het verloop der selve, die van de geseyde Religie te sullen gratificeeren, en hen deel geven, van de Charges, Gouvernementen en andere Eerampten die sijn Majesteyt sal hebcen te distribueeren, en die hen mede te deelen, sonder onderscheydt en sonder eenige exceptie, naer de qualiteyt en verdienste van de Persoonen, gelijck als sijn andere Catholijcke Onderdaenen; sonder evenwel, dat de Steden en Plaetsen, die hen daer nae konnen sijn belooft, om aldaer te Commandeeren, anders als die geene die sy voor tegenwoordigh hebben, konnen in consequentie trecken, hier nae particulierlijck aen die van de geseyde Religie gebracht te zyn. Daer en boven, heeft sijn Majesteyt toegestaen, dat deese, de welcke, door die van de geseyde Religie tot bewaeringe der Magesijnen, Munitie,

nitie, Poeder, en Canon ſijn gecommitteert, en deſe die hen in bewaeringe gelaeten zyn, ſullen continueeren in de geſeyde Charges, mits nemende Commiſſie van den Grootmeeſter van de Artillerye en Commiſſaris Generael van de Vivres. Welcke Brieven hen voor niet ſullen werden geexpedieert, ſtellende in hunne handen, de ſtaten van de geſeyde Magaſijns, geteeckent in goede en behoorlijcke forme, van de Munitie, Poeder, en Canon, ſonder dat, ter oorſaeck van die Commiſſien ſy eenige Immuniteyt of Privilegie konnen pretendeeren. Sullen evenwel ſijn geemployeert op de ſtaet de welcke ſal ſijn gemaeckt van de geſeyde Garniſoenen, om betaelt te werden van hunne gagien, de ſommen hier boven geaccordeert door ſijn Majeſteyt, tot onderhoudinge van hun Garniſoenen, ſonder dat de andere Finantien van ſijn Majeſteyt daer eenighſints mede werden belaſt. En voor ſoo veel als deeſe van de geſeyde Religie ſijn Majeſteyt hebben gebeden, hen te willen doen verſtaen, het geene hem ſal hebben belieft te ordonneeren, voor de exercitie der ſelve in de Stadt van Metz, voor ſoo veel het ſelve niet klaer genoegh te kennen is gegeeven, of begreepen in ſijn Edict en ſecreete Artijckelen. Verklaert ſijn Majeſteyt, dat de ſelve heeft opene Brieven doen expedieeren, by de welcke beſtelt is; dat de Tempel of Kerck voorheen in die Stadt, door de Inwoonders gebouwt, hen ſal werden wedergegeven; om de materialen daer van wegh te nemen, of anderſints daer van te diſponeeren, gelijck ſy het beſte ſouden oordeelen te zyn. Sonder evenwel dat het hen geoorloft ſou zyn aldaer te Predicken, of eenige exercitie van de geſeyde Religie te doen; en niet te min ſal hen een plaets beſorght werden, binnen het beſluyt van de Stadt, alwaer ſy, hun exercitie publijck ſullen konnen doen, ſonder dat het nodigh zy, het ſelve door ſijn Edict uyt te drucken. Sijn Majeſteyt accordeert, dat niet tegenſtaende het verbodt gedaen van de exercitie van de geſeyde Religie, aen het Hof, en gevolgh van het ſelve, de Hartogen, Pairs van Vranckrijck, Officiers van de Kroon, Marquiſen, Graven, Gouverneurs en Lieutenant Generaels, Veldt-Marſchalcken, en Capiteynen van de Gardes van ſijn Majeſteyt, die in ſijn gevolgh zyn, ſullen niet konnen onderſocht, of aengeſproocken werden, wegens het geene ſy in hunne huyſen doen, behoudens dat het ſy voor hun byſondere huysgeſinnen alleenlyck, met geſlootene deuren, en ſonder luyde uyt Pſalmen te ſingen, of iets te doen, het welcke kan te kennen geven, dat aldaer publijcke exercitie werdt gedaen; en indien ſijn Majeſteyt langer als drie daegen, in de Steden en Plaetſen, alwaer de exercitie toegelaeten is, verblijft, ſal de geſeyde exercitie, nae die tijdt aldaer werden gecontinueert, gelijck als vooren, voor ſijn aenkomſt.

Verklaert ſijn Majeſteyt dat, aengemerckt den tegenwoordigen ſtaet van ſijn affairen, de ſelve voor het tegenwoordige niet heeft konnen begrijpen, ſijn Landen over het geberghte, Breſſe en Barcellone, in de permiſſie door de ſelve tot exercitie van de geſeyde pretens Gereformeerde Religie, toegeſtaen. Sijn Majeſteyt belooft evenwel dat wanneer de geſeyde Landen ſullen onder ſijn gehoorſaemheyt zyn, ſy ſijn Onderdaenen van de ſelve, ten opſicht van de Religie en andere poincten in ſijn Edict toegeſtaen, ſal handelen, gelijck ſijn andere Onderdaenen, der ſelver, niet tegenſtaende het geene het geſeyde Edict mede brenght; en ondertuſſchen ſullen die werden gemainteneert in de ſtaet, in dewelcke ſy tegenwoordigh zyn. Sijn Majeſteyt accordeert en ſtaet toe, dat die van de pretens Gereformeerde Religie, de welcke moeten ſijn voorſien met Officien, van Preſident en Raedsheeren, gecreëert, om in de Kaemeren, door het nieuwe Edict geordonneert te dienen, ſullen werden voorſien, met de geſeyde Officien, voor niet en ſonder Finantie of koſten, voor de eerſte mael, op de ſtaet de welcke ſal werden gepreſenteert aen ſijn Majeſteyt, door de Gedeputeerden, van de vergaderinge tot Chatelleraud: gelyck mede de Subſtituyt Procureurs Generaels en Advocaten Generaels, aengeſtelt, door het ſelfde Edict, in de Kamers van Bourdeaux, en in gevalle van incorporatie van de geſeyde Kamer van Bourdeaux en die van Thoulouſe in de geſeyde Parlementen, ſullen de geſeyde Subſtituyten werden voorſien, met Raedsheeren Ampten, in de ſelve, mede koſteloos. Sijn Majeſteyt ſal mede doen voorſien, Meſſire François Pitou, met het ampt van Subſtituyt van den Procureur Generael, in het Hof van Parlement tot Parijs, en tot dien eynde ſal erectie werden gedaen van dat Officie op een nieuw. En nae het overlijden van geſeyde Pitou, ſal een ander van de geſeyde pretens Gereformeerde Relige daer mede voorſien werden. En Vacatie voorvallende, door de dood van twee Officieren de Meeſters der Requeſten van des Konincks Hôtel; de eerſte die open vallen, daer mede ſullen werden voorſien Perſoonen van de geſeyde pretens Gereformeerde Religie, de welcke ſijn Majeſteyt ſal bevinden capabel en dienſtigh voor het goede van ſijn dienſt te zyn, en voor de prijs van taxe der Caſueele Partyen. En ondertuſſchen ſal werden geordonneert, datter in een ieder quartier ſijn twee Requeſtmeeſters, de welcke de laſt ſullen hebben, de Requeſten van die van de geſeyde Religie te rapporteeren. Sijn Majeſteyt laet daer en boven toe aen de Gedeputeerde van de geſeyde Religie, vergadert in de geſeyde Stadt van Chatelleraud, te ſamen te blijven ten getalle van tien, in de Stadt van Saumur, tot het vervolgen van de executie van ſijn Edict, totter tijdt toe, dat ſijn Edict ſal zyn geverifieert, in zyn Hof van Parlement tot Parijs. Niet tegenſtaende hen ſy gelaſt by het ſelfde Edict, ſich vaerdighlyck en aenſtonts te ſepareeren: ſonder evenwel dat ſy, eenige nieuwe verſoecken, uyt naeme van de geſeyde Vergaderinge konnen maecken, of aenſtellen, of ſich te bemoeyen, met de ſollicitatien van de geſeyde executien, deputatien en acheminimenten van de Commiſſariſen, de welcke van zyn Majeſteyt daer toe ſullen werden geordonneert.

En aengaende alles hier boven ſtaende, heeft ſijne Majeſteyt hen zyn trou-beloften en woordt gegeven, by dit tegenwoordige Brevet, het welcke deſelve heeft willen onderteeckenen, met ſijn eygene hand, en doen tegenteeckenen, door ons ſijn Secretaris van Staet; willende, dat dit ſelve Brevet, hebbe haer valeur en het ſelfde effect, als of de contenue en den inhoud van het ſelve was begreepen in een Edict, geverifieert in zyne Hoven van Parlement: hebbende die van de geſeyde Religie ſich te vreeden gehouden, om ſich te accommodeeren en te ſchicken, tot het geene tot zynen dienſt ſou mogen ſtrecken, en nae de ſtaet van ſijn affairen, hem niet vorder aen te dringen deſe Ordonnantie te ſtellen in een ander forme, die Autentycker ſou mogen zyn. Stellende dat vertrouwen op het woordt en de goedheyt van ſijn Majeſteyt, dat deſelve hen dat volkomentlijck ſal doen genieten.

Hebbende tot dien eynde Gecommandeert, dat alle de Expeditien en Depechen, de welcke tot de executie van al het bovenſtaende nodigh ſullen zyn, hen desweegen ſijn geexpedieert.

Alſoo Geteeckent, HENRY.

En laeger, FORGET.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

REGISTER

van het

EERSTE DEEL

VANDE

HISTORIE der REFORMATIE

van de

KERKEN

VAN

VRANKRYK,

en het

EDICT van NANTES.

A.

Bſolutie van den Konink begeert 95
Admiraals korte gunſt. 19
Verſoent met Guiſe. 23
Gequeſt. 29
Gedoot. 32
Alarme der Vergaderinge 144
Algemeene klachten over de Franſchen. 132
Alba ſijn Raad. 23
Amboiſe haar onderneminge. 14
Amiens met verraſſing verovert. 120
Beradingen tot reductie 124
d'*Andelots* ſtantvaſtigheyt. 11
Syn ongenade. Ibid
Syn doot. 24
Arbitraire macht haar bewerp. 13
Armen qualyk gehandelt 137
Artykelen geheym. 88.
Van boeten. 97
Sekrete geloof. 97
By Schomberg toegeſtaan, 128
Knibbelaryen daar over. Ibid
Wegens de Kerkhoven. 183
Van den Antichriſt. 245

B.

Bearn, veranderingen aldaar. 21
Beelden ſuperſtitie. 13
Begraafeniſſen hun ſwarigheden. 140
Beroerte tot Parys tegen de Gereformeerden. 18
Tot Rochelle. 239
Beſluyt vryborſtig. 140
Beſtant hinderlijk. 79
Bock tot la Fleche gevonden. 282
De *Bourg* Raadsheer geſtraft. 13
Bouillon (Hartoch) en la Trimouilles bewegingen. 121
Hun daden. 126
Ongenade van den Hartogh. 238
Maakt ſijn vrede. 266
Brief over des Koninks Verandering. 72
Van St. Germain an de Bouillon. 258
Bulle van Gregorius den XIV. 57
Byſondere belangen. 143

REGISTER.

C.

Calvyn begint te leeren. 7
Carel de IX. ſterft. 35
Cardinal de Chatillon trouwt. 20
Gevolgen daar van. 21
Van Perron ſijn geluk. 251
Catharina de Medicis haar Character. 10
Catholijken gewelt. 74
Aanſtookingen 104
Verwyt tegen de Gereformeerden. 188
En antwoort daar op. 189
Chambre Ardente. 13
Clauſule ſchadelyk. 80
Commiſſariſſen. 65
Beloont. 113
Verandert. 126
Hun macht. 187
Naukeurigheyt. 225
Conjuratie van Barriere 72
Clement de VIII. valſche matiginge. 247
Concilie van Trente. 8
Verlengt. Ibid
Geeyndicht. 21
Conferentie ſonder vrucht, tuſſchen du Pleſſis en Villeroy. 62
Hun verſcheyde inſichten omtrent des Koninks onderwyſinge. 62
Van Fontaine Bleau. 212
Concurrance oorſpronk der ſydigheden. 11
Concluſie tot Nantes genomen. 144
Conſcientie dwang 135
Aan *Condé* gedaan. 136
Aan Collegien en Officien. 137
Contraventien tegens het Edict van Nantes. 242
Coutras gevegt 39
Croquanten oproer. 88

D.

Darden Oorlog. 24
Darde Partye en haar voornemens. 59
Dauphin gebooren 231
Dienſt van de Gereformeerden. 196
Deſſeyn van wedervereeniging. 78
Deputatien naar het Hof. 111
I. *Diſſolutie* van des Koninks Huwelyk. 166
Dorps verhinderingen. 136
Driemanſchap haar geboorte. 17
Drie onderhandelingen met den Paus. 165
Duytſche Ruyters geſlagen. 39

E.

Edict tot Chateau Briart. 8
Van January. 18
Van 1577, verbroken. 37
Van vereeniging. 39
Edict van Nantes. 57
Talmery ontrent de Verificatie daar van. 58
Waar over de Gereformeerden klagen. Ibid
Edict van Traverty. 108
Edict tot Voordeel van Maine Ibid
Edict van 1577, voldoet de Gereformeerden niet. 117
Klachte van den Paus daar over. 118
Edict uytgeſtelt. 143
Gewapent gegeven. 144
Gevoelens daar over. Ibid
Concluſie tot Nantes genomen. 144
Swarigheden. 145
Nieuw Edict verſocht. Ibid.
Redenen voor en tegen. Ibid
Concluſie daar ontrent. 160
Swarigheden ontrent hare beveſtiging. 171
Word beveſtigt. 175
Generale aanmerkingen op het Edict. 188
Haar gewigtigheyt. 195
Het onderſcheyt de ſtaat der andere Onderdanen niet. 197
Is des te rechtveerdiger. Ibid
Doet niemant ongelyk. 198
De Catholyken winnen daar by. Ibid
Moeſt onwederroepelyk zyn. Ibid
Aanmerkingen daar op. 199
Haar Executie 224
Contraventien daar tegen. 242
Edict voor het Prinsdom van Bearn. 179
Wort ontfangen. Ibid
Klachten over veranderingen in het Edict gemaakt. Ibid
Edict tot voordeel der Geeſtelyken. 266
Tot faveur der Moriſquen. 283
Eedt van Unie vernieuwt. 72
Van de Kroninge. 80
De Catholyken in Engelandt afgevordert. 268
Eliſabeth Koninginne van Engelandt ſterft. 242
Euchariſtie Boek, beweginge daar over 212
Door veele aangetaſt. Ibid
Evocatie van't Proces van de Princeſſe van Condé. 102
Exercitie gelimiteert. 226
Van Charenton tot Parys toegeſtaan. 268
Oppoſitie daar tegen. Ibid

F.

Factien in Vrankryk. 35
François de I. tot de Reformatie genegen. 6
Word daar van afgewent. Ibid.
Syn doot. 8
De Gereformeerden opgelegt. 26
Fons voor de Leeraaren die van Religie veranderen. 278
Formulier voor den Konink. 69
Forme der betalinge aan de Gereformeerden. 860

Garni-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

R E G I S T E R.

G.

Garnisoenen mishandelt. 114
Gedeputeerden handeling. 103
Door het Hof gewonnen. 273
Geestelijkheyts voorname stellinge. 60
Vergaderinge. 107. 171
Voorstellingen. 172
Hun hoofdigheyt. 174
Geest van matigheyt wint Rechters. 10
Genegentheden der Catholyke Heeren. 45
Gereformeerden haar macht. 19
Soeken een protectie. 47
Des Koninks misnoegen daar over. 49
Brieven daar over. 50
Gereformeerden van Ampten berooft. 64
Strengheden omtrent hun begraefenissen. Ibid.
Ongelijk hun aangedaan 81
Hun vereeninge maakt wonder gevoelen. 90
Selfs by den Koning. Ibid.
Waarom bequaam tot Ampten te verklaaren. 91
Prince van Condé uyt hun handen getrokken
Middelen daar toe. Ibid
Moeyten om hem bequaam te verklaren. Ibid
Oorsaak van nieuw misvertrouwen. 92
Hun klachten. 97
Hun misnoegen. 104
Hun ongenade. 107
Gedult 115
Vervolg van hun instantien. 110
Gereformeerden die in het beleg van Amiens gedient hebben. 123
Hun klachten. 134
Verworpen. 131
Verschoont. Ibid
Haar vertoog aan den Konink. Ibid
Gewelt en snoodheden hen aangedaan. 137
Verongelykinge omtrent de Ampten. Ibib & seq.
Hun versoeken omtrent 't besit der goederen. 150
Van onvermoedelyke Rechters. Ibid.
Van een Kamer mipartie. 151
Van admissie tot alle Ampten. Ibid.
Uytbreydinge daar over en illusien en inbreuken. 152
Hun versoek van verseekeringe. 153
Redenen daar van. Ibid
Versoeck van verkiesinge van Gouverneurs. 154
Hun nuttigheyt voor den Konink. Ibid.
Versoeck van betalinge voor de besettingen. 155
Bysondere giften versocht. Ibid.
Contestatien over de forme der Concessien. 156
Desselfs verscheydentheyt. Ibid.
Hun gevoelen over het Edict. 162
Hun afslag omtrent d'Artykelen. 174
Handelen met den Konink. 202
Waren in staat daar toe. 204
Hun onachtsaamheyt. 224
Haar vernietiginge door de Spaansch gesinde Raden aangedrongen. 239
Opsicht daer omtrent. 240
Die de verseekering van door den Konink bemint te sijn behout. 241
Hun vreese voor den Konink. 254
Geschrift op het aannemen der wapenen. 53
Getal der plaatsen van verseekeringe. 143
Generale Gedeputeerde. 221
Swarigheyt over hun handel. 229
Forme van hun verkiesinge. Ibid
Gevegt by Arques. 46
Godtsdienst haar staat in Duytsland. 6
Geneve bewaart tegens Savoye. 249
Geschil van den Antichrist weder vernieuwt. 272 & seq.
Gouverneurs der Gereformeerden. 223
Gergeausche vergaderingh. 276
Haar handel. 275 & seq.
Guise (Hartog) gedoot. 20
Guisianen Hartog en Cardinaal gedoot. 39

H.

Hantwerken der Gereformeerden verboden. 131
Havre de Grace hernomen. 2
Hartog van Alençon beschermt de Gereformeerden. 35
Hartogin van Bar sterft. 251
Heye verstrooyt. 46
Hendrik de tweede vervolgt de Gereformeerden. 8
Sijn doot. 21
Hendrik de derde vervolgt den Oorlog. 35
Gedwongen. 38
In den Ban. 39
Maakt bestant met de Gereformeerden. 40
Word door een Monnik vermoort. 40
Hendrik de Vierde wat van hem verwacht wierd 42
Sijn moeyelijkheden. Ibid
Vermoeden van sijn Religie. 44
Sijn onsekerheden. Ibid
Sijn bestayten. 45
Sijn beloften. 47
Bescherminge met de Gereformeerden. 48
Sijn krachten. Ibid
Hof sijn listen, en die van de Ligue. 5
Gestelten is der Gereformeerden daar omtrent. 52
Sijn ontveynsingen. 67
Voorbereyding tot sijn veranderinge. Ibid
Ydele Ceremonien omtrent sijn onderwysinge 68
Sijn bekeeringe. 69
Misvertrouwen daar door. 71
En flouheyt der Liguisten. 72
Brief over sijn verandering. 73
Sijn versoening met den Paus wekt vreese.
Werdt gequest door Chastel. 79
Koelheyt. 90
Van waar. 104
Sijn verschillende taal. Ibid
Sijn wenschen. 105
Klachten. 106
Sijn verwarringe. 116
Schryven aan de vergaderinge. 121
Sijn voortgang. 122
Tot de doot van de Princesse. 170
Ibid

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

REGISTER.

Sijn ſtantvaſtigheyt. 173
Weygert de nominatie der Gedeputeerden. 276
Laat een vergadering tot Gergeaute. Ibid
Sijn ſtantvaſtigheyt. 278
Sijn Huyſlijke moeyelijkheden. Ibid
Sijn Houwelijk met ſpangie betwiſt. 280
Sijn ontſagchelijke macht. 284
Desſeynen.
Sijn Doot. 285
Hofs liſten. 25
Derde Houwelijk van Madame. 168
Haar ſtantvaſtigheyt. 169
Hardigheyt des Koninks.
Huguenot haar oorſpronk. 14

I.

Jaar van Placcaten: 7
Jannins Reden. 282
Jan Clerk geſtraft. 5
Iaarlijkſche vernieuwinge der ſtaat der beſettingen. 143
Iacob de I. Konink van Engelandts Character. 242
Ieſuiten tot Parijs vaſt geſtelt. 18
Hun twede herſtellinge. 167
Stoutheyd en Credyt. Ibid
Des Koninks redenen om hen te begunſtigen. 168.
Hun herſtelling. 243
Conditien daar over. 248
Paſquillen daar tegen. 248
Willen tot Rochel prediken. 271
Haar macht. 280
Vaſt geſtelt in Bearn. Ibid.
Jeſuit Cotton gequelt. 248.
Word des Coninks Biegt-vader. Ibid.
Sijn Caracter. 249
Opvoeder van den Dauphin. 278
Intrigues in het Heyr. 42
En in het Hof Ibid
By de beampten. 43
Van den Catholyken Adel aan de Gereformeerden. Ibid
Van Spangie aan het Franſche Hof. 251
Inbreuk op de Signeuriale rechten gedaan. 281
Juriſdictien der Kameren. Ibid

K.

Kamer van Edict tot Rouaan. 175
Mipartie in Guyenne. Ibid.
Kerken tot Parys en elders opgerecht. 9
Hun getal in Vrankrijk. 163
Kerke te formeren wat het ſy. Ibid
Kerken in een geformeert. 164
Klachten van wegen de plaatſen. 134
Tegens den Catholyken Adel, Tractaten met de Ligiſten. 135
Klaarſiende van de Kerk, en Sotten van het Synode. 273
Koninginne van Navarre ſterft. 28
Koning van Navarre ſtaat ſijn geloof af. 34
Koningen konnen met hun onderdanen handelen en bewyſen daar van. 203
Koning is een Scheytsman van ſijne Onderdanen. 206
Is borge van ſijn Edict. 208
En de Succeſſeurs gehouden die naar te komen. 209
Koning wil den Paus te vreden ſtellen en Pleſſis mortificeren. 213
Konſtenaryen op des Konincks conſcientie. 65
Polityke intreſten daar toe. Ibid
Konſt om de Kerkelyke te verhinderen van Religie te veranderen. 266
Kracht der Edicten. 200

L.

Laſtering wegens Rochelle en haar wederlegginge 286
Leſdiguieres ſijn Religie. 164
Word Marſchalk van Vrankryk. 279
Legaet in Vrankrijk vernieuwt vreſe. 114
Ligue. 36
Beledicht den Konink. 38
Haar ſtoutheyt. Ibid
Ligue met de Koninginne van Engelandt. 103
Ligue tegens de Gereformeerden: 232
Liſten om den Burgerlyken Oorlog te vernieuwen. 280
Liſten der Catholyken om den Konink te winnen. 61
Om de Leeraren om te ſetten. 77
Om den Prins van Condé te wreken. 101
Louis Berquin geſtraft. 6
Loudunſche vergaderinge. 110
Haar beſluit geordonneert af te breeken. 112
Uytwerkſels daar van. Ibid
De Ordere herroepen. 113
Lutheranen hun Godsdienſt en ſtraffe. 7
Lijons ontrecht. 137

M.

Malwin Schots Predikant tot Rochelle beroepen. 275
Martha Bruſſiers gemaakt beſeten. 184
Matigheyt in ſchijn. 16
Maine (Hertogh) ontkomen, vernieuwt de Ligue. 39
Sijn Billykheyt. 173
Meaux en anderer Steden onderwerpinge 80

Merk-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

R E G I S T E R.

Merkteyken der voornaamſte Gereformeerden. 82
Merindols ſaeken. 9
Mercœur (Hartoch) ſijn eyſch. 89
Maxime der Geeſtelyken omtrent de Regale. 208
Moort tot Vaſſy. 18
Tot Sens. 20
Van Parys. 26 & ſeq.
Voorteekens daar van. 32
Ordere om de Moort te vervolgen. 33
Blydſchap daar over. 34
Moort tot la Chataigneraye. 100
Monniken paſſie tegens den Konink. 167

N.

Nature van de Gereformeerde Religie. 194
Natuurlijk Tractaat tuſſchen Souvereyns en Onderdanen. 201
Tuſſchen Meeſters en Slaven. Ibid.
Nevers (Hartoch) recht tot Rome niet uyt. 78
Nieuwe factien. 257
Nieuwe vermoedens. 110
Nieuwe beletting verkregen. 127
Nieuwe inſtructien. 128
Nieuwe verlenginge quaataardigh en onnoſel Ibid
Nieuwe verlengingen ontrent het Edict. 142
Nieuwe Edicten. 246
Konſten daar tegen. Ibid
Nominatie der Gouverneurs. 143
Nootſakelijkheyt om den Konink laſtig te vallen. 93
Nuncius ſijn moderatie. 172

O.

Oeffeninge der Religie verhindert. 132, 133, 134 en 135
Onderlinge looſheden der Gereformeerden en Catholyken. 67
Onderhout der Leeraaren. 148.
Door den Konink belooft. 148
Oorlogs voorſlagen in de vergadering. 121
Oorlog tegen Spangien verklaart. 103
In Savoye. 223
Oorlog ondernomen uyt ordere der Koninginne. 19
Oorlogen om de Religie de wreetſte. 194
Opening van verloening met den Paus. 89
Oproerige redenen en Termen. 139
Opmerking op een geſchrift. 141
Orleans belegert. 20
Oorſaken om ſig met het verkregene Edict te vrede te houden. 164
Opſichten van een Tractaat in het Edict. 202
Oproer tot Parys. 169

P.

Parys belegert. 40 en 54
Parlement van Bourdeaux ſijn ſteutheyt.
Parlementen quaatwilligheyt. 139
Tegenſpraak. 173
Vonnis over een Eedt. 186
Parlementen gehouden aan het Edict. 210
Paus ſijn hooge pretentien. 95
Inſtructien daar tegen. 96
Sijn kloeckſinnigheyt. 105
Swarigheden. 169
Klachten. 176
Plaatſen daar de Gereformeerde niet dorſten wonen. 137
Van verſeekeringe. 143
Diſtinctie daar over. 157
Plaatſen van verſeekeringe. 203
Du *Pleſſis* wys voornemen. 203.
Goet gekeurt by den Konink. 113
Paus en Geeſtelijken gehouden aan het Edict. 213
Du *Pleſſis* handelingen. 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219 en 220.
Poeder verraad. 267
Prelaten driftigheyt. 172
Prieſters die voor den Konink niet bidden. 267
Prins van Condé gevangen. 16
Sijn doot. 24
Jonge Prins ſtaat ſijn Geloof af. 34
Sterft. 39
Prins van Conty ſijn belang. 101
Princen vertrekken. 36
Procureurs verſchooninge. 97
Project van Vrede. 54
Goet gekeurt en verworpen. 55
Van het Edict. 76
Proteſtanten tot Rome geſtraft. 98
Propoſitien en Reglement voor den generalen Raad. 86
En provincialen. 87
Pyramide afgeworpen. 257

R.

Raadsheeren in vermoeden. 11
Recht van vergeldinge na dienſten. 169
Rechters en Parlementen paſſien tegens de Gereformeerden. 139
Reformatie haar begin en komſt in Vrankrijk. 5
Tot Meaux en in Bearn. Ibid
Reeden van klachten. 110

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

REGISTER.

Rechten van de Conſcientie. 200
La *Rivieres* vorſeggingen van den Dauphin 232
Rochelle belegert. 35
Roſny ſijn Jalouſye. 114
Gouverneur van Poictou. 241
Commiſſaris van den Konink op de Vergadering. 259
Sijn handel aldaar. 262 & ſeq.
Hartog en Pair van Vrankrijk. 266
Is ſuſpect by de Gereformeerden. 277
Rechters ontſtantvaſtigheyt. 134

S.

Sancerre belegert. 35
Sante Fois vergaderinge. 85
Scheuringe in Engelandt. 6
Schoolen der Gereformeerden. 149
Schrift en Lijſt van Normandye. 271
Schriften der Gereformeerden tergen de Grooten. 13
Slagh van Yvri. 54
Spijt de Jeſuiten aangedaan. 271
Staten verſamelt begunſtigen de Geref: 17
Vergaderen tot Blois. 39
Staat van het Hof. 12
En Intrigues. Ibid:
Van het Rijk. 109
Der Garniſoenen. 143
Van het Rijk na het Edict. 192
Sijnode tot Bourges en Parijs. 7
Tot Montauban. 84
Ordonneert gebeden voor des Koninks welvaren. 84
Vorderen handel. 84
Synode tot Saumur. 115
Haer Beſluyt. Ibid.
Schryven aan den Konink. Ibid:
Haer Commiſſariſſen. 116
Stantvaſtigheyt deſſelfs. 116
Wort naar Vendome verleyt. 117
Haar handel. 117
En weder na Saumur gebracht. 120
Van daar tot Chatelleraye. 123
Beradingen. 124
Synode tot Mompellier. 163
Synode tot Gergeau. 130
Tot Gap. 244
Tot la Rochelle. 272
Tot St. Maixant. 28

T.

Tractaat met de Moriſquen in Spagne. 278
Gebrooken. Ibid:
Tractaten kracht. 202
Tractaten. 126
Van de Euchariſtie. 165
Met de Rochelloiſen. 266
Trappen van vervreemdinge des Koninks. 132
Theſes van Ferrier en ſijn Caracter. 244
Theater van den Antichriſt. 281
La *Trimouille* word gereformeert. 38
Vermoedelijk by den Konink. 102
Wort Pair van Vrankrijk. 186
Waar over de Paus miſnoegt is. Ibid.
Sijn aart. 255
Sijn doodt. Ibid:
Turenne trouwt de erfgename van Sedan. 61
Wordt Marſchalk van Vrankrijk. Ibid:
Tweede plaats van Bailluage is geen nieuwigheyt. 147
Swaricheden daar over. Ibid:
Op de bewyſen. 148

V.

Valentinoys (Hartoginne) wreet tegens de Gereformeerden.
Vaſſij moort aldaar. 18
Verdragh inde Religie voorgeſtelt. 6
Verbont tegens de Gereformeerden. 19
Verſoeck ontrent Capellen. 181
Veltſlagen verloren. 24
Vergadering tot Saumur mishaegt den Konink 93
Vergadering verſoekt de voorſpraak der Koninginne van Engelandt, en vereenigde Provintien 128
Vergadering geſcheyden en tot Saumur verleyt. 221. 228
Vergadering generael tot Sainte Foy. 223
Vergadering tot Gergeau. 276
Der Geeſtelijken 277
Wort van hem bekrachticht. 93
Begeert een nieuw Edict. 94
Verlegt. 110
Verſoening van den Admiraal met Guiſe. 23
Vergolginge in Piemont. 168
En Saleure. Ibid:
Tot Chatelleraud. 257
Der Geeſtelijkheyt. 265
Verwarring van ſaaken. 120
Verradery van een Commijs. 255
Voorbeſorginge omtrent den Eedt van de ordre des H: Geeſts. 76
Voortgang der Kerken. 23
Voorgang der Catholyken gepretendeert. 181
Voorſlagh om het Rijk te ontleden. 109
Voordeelen voor de heerſchende Religie bewaart. 147
Vrede ſonder meenen. 23
Vrede gemaakt en gebrooken. 36
Vraagſtucken omtrent het Edict. 192
Vreemde Wapenen macht. 61
Unie vernieuwt. 17
Vrye oeffening verſocht. 146

Wat

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

W.

Wat verscheydentheyt in een staat niet te lyden. 194
Wat vergeldinge sy. 196
Weduwe van den Cardinael de Chatillon haer proces. 259
Wraak van de moort van Hendrik de darde verwaarloost. 109
Wreetheyt van het Hof. 14
Van Monluc en van de Catholyken in 't gemeen 19

RE-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

REGISTER

VANDE

AUTENTIQUE STUKKEN

dienende tot bewijs van het eerste Deel vande

HISTORIE der REFORMATIE,

van de

KERKEN van VRANKRYK

en het EDICT van NANTES.

E*Dict* van Konink Karel de IX. over de alderbequaamste middelen, om de troubelen omtrent het stuk van Religie te stillen, van de maand January 1561, gepubliceert tot Parys, op den 6 Maart in 't selfde Jaar. fol: 1

Declaratie des Konings op eenige woorden, en artykels begrepen in het tegenwoordig Edict van den 17 January 1561. fol:3

Eerste Brief van aanbeveling van den Koning gesonden aan het Hof van Parlement tot Parys, om het Edict van January te doen publiceren. fol: 4

Tweede Brief van aanbevelinge. fol: 5

Edict van Konink Karel den IX. van het Jaar 1570 op de pacificatie der troubelen van dit Koninkrijk. fol: 5

Edict van Pacificatie gedaan door den Konink Hendrik den III. om een eynde te maken aan de beroerte van zijn Koninkrijk, en zijn ondersaten in goede vrede te doen leven, in het Hof van Parlement den 8 October 1577. fol: 10

Secrete Artykelen van den 17 September 1577. fol: 20

De Artykelen van de conferentie gehouden tot Nerac, door de Koninginne, Moeder van den Konink, met den Konink van Navarre, en de Gedeputeerden van de Gereformeerde Religie. fol: 25

Edict van den Konink op de bevredinge der troubelen, soo van de voorgaande Edicten van het selve feyt selfs in het Jaar 1577 als de Artykelen; gearresteert in de conferentie van Nerac, tot Parijs den 26 January 1579. fol: 30

Artykelen voorgestelt in de Vergaderinge gehouden in de plaatse van Flex, by de Stadt Sainte Foy. fol: 30

Edict van den Konink over de pacificatie van de troubelen van dit Koninkrijk gegeven tot Nantes in April 1598, en gepubliceert in het Parlement den 15 February 1599. fol: 35

Bysondere Artykelen, uyt de Generale getrokken, de welke de Konink aan die van de Gereformeerde Religie heeft toegestaan. fol: 48

Brevet geaccordeert door Hendrik de Groote aan sijn Onderdanen van de pretense gereformeerde Religie op den 30 April 1598. fol: 53

Eynde des Registers van de Autentique stukken van het eerste Deel vande Reformatie van Vrankrijk.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

HISTORIE
DER
REFORMATIE
Van de KERKEN van
VRANKRYK.

VERVATTENDE

D'Aanmerkenswaardigste Zaken die in de REFORMATIE der FRANCE KERKEN, en, by die gelegentheyd, in dat Rijk zijn voorgevallen, zoo voor, als na't verlenen van 't

EDICT van NANTES

En desselfs herroepinge tot nu toe.

Alles op een klare en onzijdige wijze uyt de beroemtste Schrijvers, Memoryen, Autentijke stukken, &c. t' zamen-gesteld, en tot op deze tijden gebragt.

TWEEDE DEEL.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

VOOR-REDEN

Van het

TWEEDE DEEL.

WY hebben op het eyndigen van ons Eerste Deel de Gereformeerden in een verdraagsamen staat en in een rust, die sig meer en meer onder de bescherming van hun Koning vaststelde, gelaten. Na den Oorlog, so veel trouwloosheden en moorderyen smaakten sy de Vrede in veyligheyd, en dat door de liefde van een Prins, die geensints hunne diensten vergeeten hadde; sy stonden verzeekert, door de opregte trouwe, tegens alle listen van hunne Vyanden, en hadden niets voor hun gewisse of leven te dugten. Indien 'er in hun Geest nog eenige twyfelmoedigheyd en vermoeden overig was, dese quamen alleenlyk voort uyt een voorsienigheyd die het toekomende beoogde, en die hen verband, onder een Koning die hen gunstig was, maat-ramingen tegens de ondernemingen van een ander te nemen, die misschien dezelve believentheden voor hen niet hebben sou. Dit was het oogmerk van alle hun algemene en bysondere by-een-komsten van hun Raads-vergaderingen, van hunne Synoden en hun Eeden van vereeniginge, van hun Lysten, Cahieren van versoek en begeertens. Daar was niets in al de dingen dat niet wettelyk waar. Sy hadden meenigmaal seer droevige proeven van de grond-regulen der Roomsche Kerk gehad, wanneer het om die gene die deselve Kettersch hadden verklaart, te doen was, dat ze redens genoeg hadden om zig niet al te veel aan de schijnbaarheyd van Vrede, die dezelve hen hadde toegestaan, te vertrouwen. Zy wisten wel dat de Pausen daar toe niet hadden verstaan, als om dat de Catholyke Godtsdienst veel by den Oorlog te kort schoot, en dat het Roomsche Hof beeter haar rekeninge by Cybinet-handelingen en konsten van bedrieglyke staatslisten, als by Oorlogs-togten, daarze niet te huys was, vand. Invoegen dat de Gereformeerden, die by een ondervindinge van tachtig jaren geleert hadden wys te sijn, niet konden, sonder weder in die oude eenvoudigheyd, die hun Voor-ouderen zoo veel onheyls hadde toegebragt, en die hunne Vyanden zelve hen meenigmaal spijtig op hun brood hadden gelegd, te vallen, nalatig sijn eenige voorbesorgingen te nemen, om sig tegens de heymelyke strikken, die de Roomsche Kerk hen zoo behendiglijk wist te breyen, van so verre te bereyden te verzeekeren. De Koning, hoewel hy hen meenigmaal redenen van misvertrouwen gaf, was evenwel niet tegens hun begeertens ingekomen: en indien hy zoo lange hadde geleeft, als syn gesteltenis van bloed en wakkerheyd wel deden verhoopen, hy hadde hen in een staat konnen stellen die de Catholyken zou hebben gedwongen eendragt met hen te onderhouden, en dieze niet zouden hebben konnen verbreeken; zonder sig in staat te stellen van ten minsten hun goed aandeel van de schaade die'r breuke te dragen. Het is waar, dat hy eenige malen wederhouden is geweest, en dat in een staats-kundige opsigt, wanneer de Jesuyten en de Catholyken van hun partye, hem het hooft vol geblasen hadden, van ik weet niet wat aanhangsels en cabale, vaardig en gereet uyt te barsten; altijds bereyd om de misnoegden te ontfangen, en om hen bystand te doen; altoos meestersche van de Regeringe, ter oorsaak dat door het getal en de hoedanigheyd der plaatsen van pantschap, en door het gesag der Heeren, die sig in de verbintenisse in lieten, dezelve stark genoeg was, wanneer het op aanhangselen in het Koningryk aan quam, om die gene die zy quam by te springen, boven te doen dryven. Aan de andere zyde wist men desen Prins seer hoog op te maken, het verdragen van sulk een verbintenisse,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

van een gedeelte van sijn Onderdanen, onder sig selven, en dat tot hun eygene behoudinge, gelijk of sulks tegen sijn hoog-gesag aanliep, en als of dese aldus een anderen staat in sijn staat aanstelden; die haar byzondere Steden, Wetten, belangen en staats-kunde, die met het gemene wel-wesen van het Rijk strijdig was, hadde. De Koning die levendig van Geest, oploopende en zeer jalours omtrent sijn groot-agtinge was, liet sig ligtelijk in al dezenaar-bedenkens bedremmen, en liet sig alstoen meenigmaal woorden ontschieten, dewelke deden geloven, dat hy van nu af aan de Gereformeerde, al te groot en te ontsagchelijk oordeelde te zyn, om hen niets op nieuws toe te staan. Maar hy quam van dese kleyne verrukkingen wel haast weder tot bedaren, en dat soo gemakkelyk als hy ligtelyk bewoogen was geweest. Syn gemoeytheden en vergrammingen waren maar stralen van weer-ligt van dewelke de stoffe was verteert, zoo haast alsse ontsteeken was, blyvende nog warmte nog rook overig. Al sijn haastigheyd verdween door een scherp en dreygend woord, en daar was het al. Hy agte sig selven genoegsaam gewrooken, wanneer hy betuygd hadde, dat het in sijn magt stond sig te wreeken wanneer hy wilde.

Dese die den aart van desen Prins wel kenden, wisten genoeg, dat sulks sijn eygen natuere was: en sulks moet als geen swakheyd aangesien werden, om dat de grond edel en een waar heldagtig Man waardig was. Hy beminde sijn Onderdaanen, en sijn huysl yke rust. De liefde van de rust stelde hem in een gramschap, so haast alsmen hem in het hooft bragt dat'er iemand was, die dezelve zogt te verstooren; maar de liefde voor sijn Ondersaten, bluschte dit vier weder uyt, zoo haast als hy opsigt nam, op de noodwendigheden, daar de Gereformeerden sig in bevonden, om in hun zekerheyd te voorsien. Het sou niet meer als regt en billyk sijn, dat dese, die al de woorden als opgevat hebben, die de gramschap hem wel in de mond leyde, terwyl hy de Geest door eenig vermoeden ingenomen hadde, ook ter selver tyd hadden waar genomen, dat dese kleyne slagen het uytwerksel van sijn temperament of bloedmatigheyd ware, van het welk de warmte hem meenigmaal woorden in de mond gaf, die hy seer ongaarne tot gevolg getrokken sou hebben gesien. Zyn huysgenooten waren daar niet seer over ontsteld, om dat zy dag voor dag ondervonden, dat na deze overvliegende driftigheden, hy van zelfs gemakkelijk bedaarde, sonder datmen de moeyte behoefde te nemen, van hem daar toe te brengen; en dat hy menigmaal die gene die hem dese stoffe van sig te verstooren beschaft hadden, de eerste weder aansogt; voornamelyk alsser een vriendt, daar hy vertrouwen op stelde in het spel was.

Maar soodanig was het met hem niet tegens de Vyanden van den Staat. Sonder tegens de soodanige in woorden uyt te vaaren, hoewel sulks hem ook wel menigmaal wedervoer, selfs wanneer de voorsigtigheyt wel het tegendeel sou vereyscht hebben, liet hy niet na een wil en besluyt om hen tot reden te brengen, by sig te houden. Hier uyt volgt datter niets in hem was, het welke hem mogte beweegen, om de Gereformeerde de wettige middelen van hun veyligheyt te ontseggen. Daar waren niet als de Pandt-steden, dewelke hij niet kon besluijten gedueriglijk in hun besittinge te laten blyven. Eenige Heeren hadden misschien daar omtrent eenige bijsondere opmerkingen: maar de Gereformeerden in het algemeen, waren niet seer koppig om die te houden, als om dat de Koning, sijnde sterflijk als andere menschen, zou konnen komen te sterven, in een tijdt, inde welke de minderjaarigheyt van sijn Opvolger, hen groote stribbelingen souden konnen veroorsaaken. In voegen dat, indien sy sig in dat besit konden houden, tot dat het gevaar van dessels minderjaarigheyt voor by sou sijn gepasseert, soo veel ligter souden te beweegen sijn geweest, om den Koning dese Plaatsen, die hen alsdan soo nodig niet souden bevonden werden, weder over te leveren. Voor

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Voor de rest het eenige woort van minderjaarigheyt was genoeg om hem een schrik aan te doen; en dese schrik en vrese was te wel gegrondt, om niet geagt te sijn, van luyden die moet en verstandt hadden. De swakheyt van François den tweeden, de minderjaarigheyt van Carel den IX. waren hen soo verderflyk geweest, ter oorsaak van het hooge gesag dat deselve aan Catharina de Medicis gaaven, te usurperen, selfs tot merkelyk nadeel van de Princen van den bloede, en het selve door sulke haatelyke wegen te oefenen, dat sy met alle regt en reden hadden te vresen, weder in deselve ongemakken te mogen vallen; onder het Regentschap van een Princesse van den selfden naam, en dat geduerende, of de swakheyt of de minderjaarigheyt van een Koning wiens driften en neygingen men alsnog niet konde kennen.

Het is dan seeker dat de Gereformeerde, indien men dese vrese wil uytsonderen, sig bevonden in een staat, van rust en voorspoedt; omtrent de welke sy niets te wenschen of te begeeren hadden, als de verseekeringe daar van om ten vollen te vreden te sijn: en indien de Koning nog eene twaalf jaren hadde mogen leven, dese tydt hadde overgenoegsaam geweest om een groot gedeelte van hun bekommernissen weg te nemen.

Sy hadden dan gesien den Dauphin in het twintigste jaar van sijn ouderdom, bequaam om selve te regeeren, opgetrokken in de grondt-regulen en betragtingen van den Koning sijn Vader; gewoon gemaakt twee Religie onder de Franschen te sien; sy souden hebben gesien het Edict vast gestelt, de borgerlyke en inlandsche vrede gevoedt door de gewoonte tusschen beyde de verscheydene Godtsdiensten; de Catholyken bestelt door een lang gebruyk, en gewoon hen sekere hunne vryheden te sien genieten; en in een woordt de vooroordelen en ingenomentheden, die soo veel haats en soo veel oorlogens tegens de Gereformeerde veroorsaakt hadden, verstroyt door de gewoonte en door de rust, die de driften en vinnigheden aan alle kanten, souden ter neder geset hebben.

Maar op een stel en een sprong veranderde alles van gedaante, door de onverwagte doodt des Konings en dese nootschikkelyke omkeeringe, niet vindende het oude misvertrouwen volkomelyk gesmoort, voegde daar nog andere nieuwe by. Invoegen wy nu gaan sien, de Gereformeerde onder dese nieuwe Regeringe sig begeven, inden twyfelagtigen Staat, de welke hen in lange bewegingen en wreede onsekerheden hebbende gehouden, hen nu onverwagt in een bejammerlyk verderf gaat werpen: niet anders als een Schip geslingert door winden en baren, die het selve vast naar de klippen henen dryven, en het welke tegens al dese geweldige aanstoten, niet als door de moed en konst van haar scheepslieden boven gehouden sijnde, ten laatsten alles, door verdubbeling van het onweer, in weerwil van alle tegenstandt en kloekheyt, siet in stukken verbrysélen.

Wy hebben hen dan in dit gedeelte van de Historie, soo wel als in het eerste, in drie bysondere Staten en gelegentheden, aan te merken. De eerste was een voorbereydinge, tot hun aanstaande verderf, van de welke alle de omstandigheden hen niets anders konden dienen, als soo veel voorteekenen van het selve: de Historie verhaalt daar omtrent hun redenen van vrese, de verwarringen van den Staat en het Hof, en de heymelyke listen, met de welke men van langer handt den toestel van hun verdrukkinge voorbereyde.

De tweede was een openbaare verklaringe van het besluyt datmen, om hen te vernietigen genomen hadde, het welke nu al van het bewerp, door de alderkortste wegen en middelen, hoewel de alderhaatelykste, namentlyk bedrog en gewelt, overging. Men siet omtrent dese saak in de Historie hun van-een-scheydinge, hun swakheyt en hun verval. De darde was een Staat van inbindinge en dienst-

 baar-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

baarheyt, in de welke de verdrukte niet soo veel als eens sugten derfden, en sig door hun swakmoedigheyt soo verre gebragt sagen, als selfs de partye dewelke hen vervolgde dank te weeten, om dat in plaats van hen door het vier en het staal te vernietigen, sy niet deden als hen wat te ribbesakken en te beknevelen. Men siet in de Historie dat sedert sy ontwapent en onder de bescheydentheyt van hunne vyanden gebragt waren, niets was dat konde verhinderen, datmen hen t'eenemaal t'onderbragt, als alleen dat de saken nog van buyten nog van binnen toelieten soo veel duysenden van menschen die hun leven konden beschermen tot het uyterste te brengen.

De Gereformeerde namen weder een keer door dese verscheydene trappen, tot den selfden Staat, in de welke hunne Voor-Ouderen sig bevonden hadden. Ten tyden alsse sig voor straffen en beledigingen open gestelt sagen. In het eerste gedeelte van dit werk sietmen hen overgaan van verdrukkinge tot den Oorlog, en weder van den Oorlog tot de rust en voorspoet: in dit twede deel, sietmen hen weder terugge gaan, om soo te seggen, en van voorspoedt weder in de ellenden van den Oorlog; en eyndelyk van den Oorlog in een verdrukkinge vallen, die alleen de Staatskunde verhinderde tot het alderuyterste te brengen.

Hun Vyanden sijn in geen gebreeken gebleven van hen te beschuldigen. Datse desen trap van geluk en van magt, inde welke sy sig op het afsterven des Konings bevonden misbruykt, en hun eygene verderf door hun aanhangselen en hun geduerige ondernemingen, op hunnen eygenen hals gehaalt te hebben. Maar daar kan niets lomper, nog ongeregtiger als dese bedriegerye bedagt werden. Het is waar dat sy sig sogten voor het toekomende te verseekeren, soo haast alsse hunnen goeden Koning in het graf gedaalt sagen. De vermoedens dewelke voor dit doodelyk toeval hunne zielen door-loopen hadden, maar door soo veel teekenen van goedtwilligheyt, als hy menigmaal aan de Gereformeerde gaf, bekampt sijnde, hernamen toen weder alle hunne kragten, wanneer sy door sijn Dood, de wyse om die te wederstaan, verlooren hadden, en sy bevonden sig als toen in dien twyfelagtigen en tobbende staat, van de welke sy de onseekerheden hadden getragt voor te komen, terwyl sy op de gunst van een billyk Prins reekeninge konde maken. De saken scheenen hen gewigtiger en dringender, wanneer sy sig die naarder by sagen: en sy bevonden, datter nog soo veele zyden waren langs de welke men hen konde aantasten, dat sy het een nootwendigheyt agteden vaardige en kragtige hulpmiddelen, daar tegen uyt te vinden. En daarom was het datmen in dit besluyt de wyste, bemagtigste en de vredelievendste mannen, die gewoon waren in al de andere gelegentheden boven alles de vrede en de gehoorsaamheyt aan te beveelen, sag treden. Inderdaad de saak sprak van sig selven, en dat soo luyde, dat het van de alder-hardhoorentste en plompste konde verstaan werden. Een minderjarigschap, een Italiaansche Regente, oude Liguisten of inden Raad magtig sijnde Jesuyten; een wraakgierige Koninginne die sig beledigt agtede, en sig door vreemdelingen, voor de welke de Gereformeerde weynig agtinge hadden, liet bestieren, een groot getal van aanhangsels, of oude van de welke het zaat nog niet wel verstikt was; of nieuwe die dagelyks weder op de baan quamen; een by na onoverwinbaar vermogen, het welke het Spaansche Hof, dat niets anders sogt als den Oorlog in Vrankryk weder te vernieuwen; over dat van Vrankryk genomen hadde, en meer andere redenen verbonden dese partye, die soo menigmaal bedrogen was, op haar hoede te sijn; en haar seekerheyt te nemen, ten minsten in verwagtinge, tot dat de tydt al dese Alarmen hadde overgedreven. Te segge dat het een misdaat sy voor de Gereformeerde, die soo veel verdragen hadden, en sig door duysent wettige verschrikkinge belegert sagen, hun vereeniginge te vernieuwen, vergaderinge te

hou-

houden, verſoek-ſchriften aan te bieden; dat is ſonder twyfel te vallen in een Tyrannige onſchikkelykheyt: gelyk of men een ellendige wilde beſchuldigen, om dat hy ſiende ſig in gevaar van een hoogen val te doen, om hulp hadde geroepen, of het eerſte dat hem op dien weg ontmoete om dien ſoo ſchrikkelyken val te ſtuyten aangegrepen te hebben. En indienmen ſegt, dat ten minſten, na datmen de verſeekeringe van het Hof hadde genomen, ſyn vreſe hadde behooren af te leggen, en ſig nergens mede te bemoeyen, als met Godt, volgens ſijn gewiſſe te dienen, en den Koning volgens ſijn pligt te gehoorſaamen: hier op antwoorde ik, dat ſulks ſeer billyk ſoude ſijn geweeſt, en miſſchien ſeer gemakkelyk, indien het Hof, ter ſelfder tydt, als het deſe ſaak om hunnent wille dede, hen niet meer met den eenen handt ontnomen hadde, als het hen met de andere gaf. Men vertrooſtede hen met woorden, en dat ter ſelver tydt, alsmen hen plaagde door daden. De Geeſtelykheyt gaf den Koning niets voor niet. Het eerſte Artykel van hun verſoek was, altoos het eene of het andere tot gunſt van de Catholyke Godts-dienſt: het welke men altoos tegens de Gereformeerde uytleyde, gelyk of de eene niet anders als op het verval van den anderen ſtaande konde blyven. Deze wyze van handelen van het Hof en de Geeſtelijkheyd was altoos een en het zelfde, tot aan de Borgerlyke Oorlogen toe, en het goed gevolg van de konſten, van de welke men ſig diende om die van de Gereformeerde Godtsdienſt een rad voor de ogen te drayen, hebbende de Vyanden gemoedigt, is men ſoo verre gekomen, datmen opentlyk den ſpot met hen begoſt te ſteeken, en zonder eenige ſchaamte de alderplegtelykſte beloften met den voed te treden, al dit ſiet men lang en breed in de Hiſtorie: de welke verhandeld de ongenaade van den Hartog van Sully, de beſchimpingen de Vergaderingen van Saumur aangedaan, de verdeelinge onder de Gereformeerden verwekt, de beſluyten der Staten, de vervullingen der Houwelyken tuſſchen Vrankrijk en Spangie, en al de andere dingen, die wettig misvertrouwen zouden konnen ſtaande houden. Invoegen het regt der natuere ſelve, het welke den menſch leert ſig agter mueren en wallen te bergen, wanneer der een Vyand is, daar men ſig voor wagten moet, en tegens den welken, men maar verweerens wyze wil gaan, dit regt, zegge ik, zou zonder tegenſpreeken de Gereformeerde reden en billijkheyd geven, aan de welke de trouweloosheyd van hunne Vyanden zoo wel bekend was, ſig met eenige verſekeringe tegens de vermoedelyke gangen van een Hof, dat hun verderf geſwooren hadde, te bedekken. Ik ſpreeke alhier niet van hun vereeniginge met den Prins van Condé; om dat deſen Oorlog van een andere ſlag als de voorige is, als daar de Religie niet als by toeval in te paſſe komt, en de belangen van ſtaat, de ware beweegredenen waren. Men kan dezelve de Gereformeerde niet te laſte leggen, zonder dat de beſchuldiging weder met meerder geweld op de Catholyken komt te vallen. Deze hadden deſelve verwekt; gene dede niets als zig daar in te vermengen; maar een weynig te laat, indien men daar omtrent met de ſtaats-kundige wijsheyd te rade wil gaan; om dat het geen tijd meer was om de Houwelyken te beletten, die het voorwendzel van dezen Oorlog waren. Maar deſe vertraging was alleenlijk bygekomen, om dat het meeſte gedeelte der Provincien en der Kerken niet geloofden dat zy ſig in deſe beweegingen behoorde te ſteeken; invoegen dat zulks eygentlijk geen werk van de gehele partye, maar wel van eenige Heeren was, die van hunne ſchepſelen gevolgt wierden.

Daar is dan niets in deſe eerſten trap van verval der Gereformeerde, het welke plaats zou konnen geven, om hen met regt te beſchuldigen: maar het ſchijnt datmen hen in de tweede minder zou konnen verſchoonen, wanneer men hen ziet met de Wapenen in de hand, en dat tegens hun Prins. Twee geſchillen vallen op

te

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

te lossen om dese stoffe ten vollen te verklaren. Het eerste is algemeen, en ziet op het regt, te weten, of'er gelegentheden sijn by dewelke de Onderdanen wettiglijk de Wapenen tegens hun Souverain, zouden mogen opnemen. Het tweede is byzonder, en siet op de daad zelve; te weten, of deze gelegentheyd sig nu en dan opdoende, de Gereformeerde regt hadden, te zeggen dat zy in de zaak waren, en dat zy goede reden hadden om de Wapenen te aanvaarden. Het algemeene geschil of vraag-stuk is van wat te groot een uytbreydinge en bewerp, om in een Voor-reden ondersogt te werden; in de welke ik voorgenomen hadde niet langwijlig te sijn. Ik zal my te vreden houden met agt of negen waarnemingen, die ligt aan dese stoffe konnen beschaffen, by te brengen. I. Staat my aan te merken dat het geen dit vraag-stuk verward maakt, is, dat het zelve misschien noyt sonder passie of zonder belang heeft konnen verhandelt werden. Deze dewelke een groote uytbreydinge aan het regt der Volkeren geven, worden daar heenen menigmaal door een belang van partyschap gedreven: en dese, dewelke weder als geen maat aan de Koninglyke magt stellen, sijn alle vermoedelijk, of van eenige staatskundige aanmerkingen te hebben, die hen de Princen doen na den mond spreeken, om eenige gunst van hen te verkrygen, of datse daar toe met geld gekogt sijn. Wanneer der verscheydene aanhangselen in een staat zijn geweest, heeft men altoos gesien, dat de zwakste de vleyenste was, en dat om een stut by den Prins te vinden; deselve zoo wijd en breed als moogelyk is, dessels Souveraine magt zoekt uyt te meeten. Dit quaad heeft al van de eerste Eeuwen der Christenheyd af zyn aanvang genomen. De Keysers deden zoo veel quaats aan de Christenen, diemen niet liet als Vyanden van den Staat af te maalen, dat deze arme vervolgde gedrongen wierden alles aan te wenden, om te doen gelooven dat hunne Godtsdienst met de hooge magten niet strydig ware. De passagien van het Euangely, de getuygenissen en voorbeelden van het Oude Testament wierden met alle konst en belang-hebbende welsprekentheyd, in het werk gestelt, het welke sonder naarder opsigt al de Regten der Joodsche Koningen, op al de Princen des Werelts toepaste. Na dat de bekeeringe van Constantinus het Christendom tot de oppermagt hadde opgevoert, zoo behield evenwel de Geestelijkheyd, door een nieuw belang nog de oude grond-regulen, diese tot daar-en-toe uyt noodwendigheyt gehouden hadde, en dewijl dezelve of door staat-zugt of gierigheyt de passagien die de Princen aanbevelen, de Kerken als Vaders en Voedster-Heeren te verstrekken, zeer hoog hadde gewaardeert en ingezet, alzoo was dezelve nu verbonden, om daar in voort te gaan, om zoo te spreken, by wyse van vergeldinge voor soo veel tydelyke voordeelen, als sy deselve wisten af te pollen, hen het hooge gesag, met het welke sy sijn Voorzaten bekleed hadde, mede aan te passen. En alsoo hebben dese oude Prelaten, die daar door soo veel rykdommen de Kerk wisten toe te brengen, gelijk men segt de grondslag van hun staats-listen voor hun opvolgers gelegt. Dewelke om groote vrijigheden, hooge waardigheden, ryke geschenken en sware inkomsten van de Princen te verkrygen, nog noyt in gebreeke sijn gebleven, om als in vergeldinge van hunne weldaden, het regt van de Volkeren te verdrukken, en de aldergeregtigste voor-regten van de vryheyd, met voeten te mogen vertreden, op deselve te bevestigen. Men moet weynig kennisse van de Historien hebben om niet te weten, dat geduerende vele Eeuwen agter een, niet als een believentheyd voor de Prelaten en weldaden aan de Kerken te bewysen, van noden waren, om al de werken en daden der Souveraine, of selfs van luyden van vry minder staat, wanneer zy maar ryk en magtig waren als heylige werken te doen gelden.

II. De staats-listen der Pausen, heeft mede veel tot het verdruken van het ge-

gemeene Volk bygebragt. Sy hebben de Opper-Vorsten geholpen, hun Onderdanen te vernietigen, wanneer dezelve zig hebben onder het gezag van den Roomschen Stoel willen buygen, daar door is het dat dezen Stoel de Vorsten heeft vergoet de onafhangentheyd, dewelke zy hen ontrooft hadde; mits hen het belang des Volks opofferende, heeft ze hen vergeldinge gedaan, van het gene zy, op de gekroonde hoofde geusurpeert, en aangeslagen hadde, van daar komt het, dat dese dewelke de meeste uytbreydinge aan de Opperste magt, ter opsigt van de Onderdanen geven, die geene sijn, die het hartnekkigste staande houden, dat de Pausen alleenig sijn, die de geschillen, die tusschen een Staat en haar Vorst ontstaan, konnen oordeelen, en de eenige die het opnemen der Wapenen konnen wettigen, en de menschen ontslaan van alle verbintenisse van onderdanigheyt. Daaromme hebben de Catholyke Liguisten noyt hun heylige Ligue of verbond willen veroordeelen, nog met den Koning Hendrik den IV. als wederspannige, die genaade verzoeken, willen handelen. De Pausen hadden hun verderfelyke t'zamen-sweeringe tegens hun wettigen Koning kragt en gezag gegeven, dien zy als een Ketter, afgevallen een verbannene verklaarden. Hier uyt komt het gevolg, dat, om van de Regten der Onderdaanen te oordeelen, men geen overleg moet maken, of met de Pausen, of met de Hovelingen, die om te beeter de Koningen tot hun Onderdanen te maaken, de Koningen de hand bieden, om van hun Onderdanen slaven te maken.

III. Indien men de stemmen van alle die geene die op dese wyse gesprooken hebben, wil optellen, wil ik niet twyfelen of het Volk zou by meerderheyd van stemmen de saak verliesen. Maar indien men de redenen in de schaal legt, en men het afslaan van vermoedelyke Regters plaats wil geven, zoo zal zeker het getal der aanhangers van de absolute en volle magt meer als de helft verminderen. Alsmen van de staatzugtige, belang-hebbende en gekogte schryvers; van de vleyers, of by belydenis of uyt staats-list; en van dese die in een staat van noodwendigheyd, om aan de Souverainen alles toe te schryven, zig bevinden, om hun gunst door de opofferinge van de gemeene vryheyd te kopen; en van alle die gene, die geheel andere reden hebben gehad, te seggen het gene sy omtrent dese saak gesegt hebben, als die sy uyt de natuere der saken konnen trekken; de beslegtende en decisive stemminge sal hebben ontnomen: soo sullen der misschien zoo veel voorstanders van de eygenwillige magt niet gevonden werden, alsmen zig gemeenlijk inbeeld. Indien het regt der Volkeren zoo weynig aanhangers heeft, zulks moet ons niet vreemt voor komen: daar valt niets te winnen met dese partye voor te staan, selfs in tegendeel, stelt men veel in de waagschaal. Het is het Volk niet dat omtrent jaarlijks onderhoud en gunst-gaven bestellinge kan doen; en meenimaal heeft men geen anderen vrugt van soodanige diensten die men het bewijst te verwagten, als een ellendig leven, of een schandelyke dood, de vryheyd te beminnen, in een staat in dewelke deselve begint te vervallen, eenige pogingen aan te wenden om die te behouden, wanneer sy ons ontgaat; tot voordeel van deselve redenen te voeren, wanneer de sterkste haar voorregten schenden, dat is een oproerig mensch en verstoorder van de gemeene rust te sijn; en de uytterste straffe verdienen. Om die reden dan moet men sig niet seer verwonderen, dat de vryheyd soo weynig voorstanders vind; nademaal het hen tot een misdaat geduyt werd die haar regten soeken voor te staan.

IV. Hier uyt volgt dan dat dit geschil niet naar de opmerkinge van het getal, en de hoedanigheyt der Leeraars, onder de welke weynige sijn, die op hun voorhooft het merk-teken en oorsaak van een wettige verwerpinge niet dragen, moet beslegt werden. De beste middel om het selve wel te verstaan, is, met de

natu-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

natuere selve te rade te gaan, en de grond zelve der zake op te delven; en alsoo te sien wat het een natuerlyk regt, welkers grond-regulen aan alle de Wereld gemeen sijn, toelaat een ieder partye toe te eygenen. Men sal aanstonds volgens deze methode erkennen moeten, dat de Soçieteyten en Staten in hun oorspronk zeer verschillende sijn; en dat het onmooglyk zy sig een oorspronk van deze Borgerlyke vereeniginge te verbeelden, die met alle de heerschappyen die sig door de gantsche Weereld formeeren over een zal komen. Maar onder de verscheydentheden der beweeg-redenen, die de menschen om dese Soçieteyten, of de gedaanten die zy deselve gegeven hebben, konnen hebben bewogen te formeeren, sal men voornamentlijk drie konnen aanmerken, van welke de waarheyt onwedersprekelijk is. De eerste is dat de onderlinge beschermingе het oogwit van dese vereenigingen is geweest, en datter noyt pogingen sijn geweest, om aan iemand de magt te geven om deselve te vernietigen, of andere uyt grilligheyt en zonder goede grond, qualijk te handelen. Indien men hier van wil uytsonderen de staten dewelke geformeert zyn door het geweld van de sterkste, en het dwingen van de zwakste partye tot gehoorsaamheyd, het is blykelyk dat dese magt van over andere te heerschen, een usurpatie is, die geen regt geeft aan die gene die sig daar van diend, en van dewelke de uytwerkinge zoo haast stil staat als de oorsaak. Dat is gesegt dat soo haast de verdrukker de magt die hy misbruykt, verliest, of soo haast de onder-gedrukte weder kragt aan neemt, de vryheyt weder in haar regten herstelt werd, en de usurpatien sijn veroveringe verliest. Dit regt is soo zeeker dat het de grondslag is van dat, het welke alle gedwongene Societeyten vernietigt; en verschoont die te onderhouden, zo haast alsmen sig buyten dwang, die deselve heeft gedwongen aan te nemen, bevind; hier valt niet tegen te werpen, dat God omtrent de opkomst en bewaringe der Staten de bestieringe heeft, en dat wanneer hy heeft toegelaten, dat deselve door gewelt aangestelt werden, het nodig is, dat dese dewelke sig daar ingewikkelt in bevinden, hun dienstbaarheyt als een Goddelijke beschikkinge, van dewelke sy het jok met gedult moeten dragen, hebben te eerbiedigen. Ik antwoorde hier op dat God waarlyk de vinder en werk-meester van ordere en billijkheyt is; en dat by gevolge de gedaanten van heerschappyen, daar sig ordere en billijkheyt in bevinden, waarlyk het werk van sijn voorsienigheyt sijn: maar dat hy noyt te kennen gegeven heeft dat hy de onordere en ongeregtigheyt voor goed keurt, en dat bygevolge, men niet mag aansien, als Gods ordre en instellinge, een bestieringe dewelke niet als door woeden en geweldenarye is aangestelt. Alsoo moeten de onderlinge bescherminge, de ordere en het wel of qualijk sijn, van de gemeenschappen of Sociteyten doorgaan, als de eerste insigt der menschen, die deselve hebben geformeert, en van God, die dezelve heeft geauthorizeert.

De tweede zaak van dewelke de waarheyt vast en zeeker is, is dat de goede trouwe de ziel van alle Regeeringe moet sijn; en dat gelyker een band van noden is, dewelke de deelen, die een lighaam van wat natuere het sy, te samen brengen en uytmaaken, kan vereenigen, het sy het selve natuerlijk en zeediglijk sy, alsoo niet anders als goede trouwe is, die de band der gemeenschappen kan te zamen verbinden. Zy wordt voor af gesteld van al die geene, die zig in belang tot hun algemeene bescherminge vereenigen, brengende een ieder daar toe het geene in zyn magt is, in opzigt van de meede-stemminge van alle de andere; en in verwagtinge dat ze met hem, tot het beste dat hen allen raakt zullen concurreeren. Invoegen niets soo strydig met de gemeenschappen gevonden kan werden, als de algemeene trouwe te schenden. Dat is de alderheyligste

band

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

band van de Borgerlyke lighamen te verbreken, en om soo te spreeken hem het leven te benemen. Een ieder dan van dese, dewelke in een van dese lighamen begreepen sijn, heeft regt de andere leden, af te vorderen dat sy hun trouwe bewaren, en van hunnent wegen, sonder bedrog en ontrouw, het gene sy aan de algemene conservatie verschuldigt sijn, toebrengen.

De darde saak van de welke de waarheyt niet twyfelagtig is, sy dese, dat in alle betrekkinge de welke men onder de menschen vind noodsaakelyk iets reciprookelyks en overhands gevonden werd. Men kan niet eene vinden, in de welke de betrekkinge en opsigt alleenig van een zyde komt. Daar is dan van de soodanige diemen bevindt, tusschen het hooft ende Ledematen van een Staat; gelyk in alle andere dingen. Het is nodig dat het Hooft iets aan de Leden verschuldigt is, gelyk mede de Leden iets schuldigt sijn aan het Hooft. De pligt van dit laatste word seer verscheydentlyk aangemerkt, na dat de voorbesorgingen de vryheyt meer of minder gunstig sijn, die het volk genomen heeft, met sig onder eenigen magt te stellen. Maar daar zyn twee merkteekenen en Caracters, die seker en onveranderlyk sijn in alle de gedaanten die de Staten konnen aannemen.

d'Eene is, dat selfs in die geene, in de welke de vryheyt het grootste voorregt heeft, de pligt van de ouderdanen van een groote uytbreydinge is, en hun onderwerpinge stelt onder alle saken, die tot het gemeene beste nut konnen sijn, selfs die geene alwaar het nadeel der bysondere met het voordeel van het algemeen werd vergolden: d'andere is, dat in die Staten selve, in de welke de vryheyt het aldermeeste ingetogen is, de onderwerpinge nimmermeer soo verre gaat als sig door pligt en door gewisse te laten vernietigen.

Men moet het verstand wonderlyk verkeert hebben, om te begrypen dat volkeren sig aan een of aan vele onderworpen hebben, op voorwaarde van vernietigt te werden, door die gene die het gesag in handen hebben, en dat sonder reden of voorwendsel, en enkel door regt van de opperhoofdige magt. Dese selfs die sig op bescheydentheyt over geven, doen sulks niet als op hoope, om door de genade van den overwinnaar behouden te blyven, of te betalen ten minsten tot nadeel van eenige ongelukkige voor de behoudenisse van al de rest.

De pligt der Souveraine ontfangt de selve verscheydentheyt als die van hunne onderdanen, na de bepalinge binnen de welke de regten van den een en den anden besloten sijn; van den oorspronk of van den Staat den welken sy te samen uytmaken. Maar daar sijn twee merkteekenen, die aan die van de onderwerpinge des volks respondeeren. d'Een is, dat, hoe enge de bepalinge van de Opperste magt ook mag sijn, deselve egter niet laat van een geweldige uytbreydige te sijn; ja selfs in eeniger maniere, om soo te seggen, oneyndig, ten opsigt van het gemeene best, daar toe die altoos strekken moet: d'ander is, dat in de Staten selve, daar zy op het aldermeeste is uytgebreyd, de selve evenwel den Opper-Heer noyt toelaat anders als te waken tot behoudenisse van sijn onderdanen; of ter goeder trouwe de magt die hem gegeven is, tot dien eynde aan te wenden. Het wederstryd de natuere der zake zelve, dat de vernietiginge zonder oorsaak, en met het gebruyk alleen van een den Souverain aanbevolene Magt, het regt van het hoogste gesag sou sijn. God die sulks soude vermogen indien hy wilde, neemt evenwel dat regt over de menschen niet aan. Hy vernietigt noyt iets sonder regtvaardige redenen; en alleenlyk om een vertooning van sijn hoogste magt te toonen. Men moet dan niet gelooven, dat hy de menschen authoriseert over andere een regt te gebruyken, dat hy zelve niet gebruyken wil.

V. Uyt deze waarheden volgt dan, dat wanneer een Prins arbeyd tot vernietiging, zonder wettige oorzaak van het Volk het welke hy gehouden

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

is te behoeden; wanneer hy oogſchijnlyk de goede trouwe, de welke het zegel van de onderlinge verbintenis van ſijn volk jegens hem, en van hem tegens het volk is, komt te ſchenden; wanneer hy ſig bedient van hun lydſaamheyt en van hun onderdanigheyt ſelve, om hen te beeter op ſijn gemak te niet te maken; wanneer hy het met openbaare magt vervolgt, en ſig ſelven niet verwaardigende de plegtigheden van het geregt waar te nemen, om hem ten minſten met eenigen ſchyn van regt om het leven te brengen, hy het vier en ſtaal vryelyk hun gang laat gaan; en dat ſonder andere inſigt, als om al ſijn onderdaanen, onder de knie te hebben, zo volgt daar uyt, ſegge ik, dat deſe conditien vaſt geſtelt ſijnde, de wederſtand der onderdaanen geenen misdaat is. Sy hebben noyt geen regt van eerſt aan te taſten; maar na alle onderwerpingen en vereyſchte vertoogingen, na al het geene dat de voorſigtigheyt kan raaden, om de groote extremiteyten te ontgaan, te hebben aangewendt; is'er geen Goddelyke wet nog menſchelyke reden, die hen het regt beneemt van ſig ſelven te beſchermen. Dit is een regt dat met de menſchen gebooren is, van het welke niets magtig is hen te beroven.

VI. Het voorbeelt ſijnde van een decideerende en beſlegtende natuer in ſtaatskundige geſchillen; ſoo is het ſeeker datter geen ſaak ſy, wegens de welke men een grooter getal daar van ſou konnen voortbrengen, als deze aangaande de wederſtandt der onderdanen tegens hun opperheer, wanneer hy klaarblykelyk hen tragt te verdrukken. De oude en de nieuwe geſchigten geven ons een oneyndig getal daar van. Het is de oorſpronk van verſcheydene omkeeringen, die van tydt tot tydt de gedaante van de werelt verandert hebben. Selfs in de ſtaten, in de welke de Princen den hoogſten trap van vermogen, ſig toeeygenen, is het menigmaal gebeurt, dat het verdrukte Volk, door dappere tegenſtand den loop van de verdrukkinge, diemen ten uyterſte ſogt voort te ſetten, geſtuyt hebben. En deze grond-regel, dat de algemeene behoudenis een wettige reden tot verweeringe ſy, is ſoo ſeker en ſoo wel bekent, dat in de beroertens ſelve, en in de Borgerlyke Oorlogen, van de welke de aanleggers ſelfs andere oogwitten hebben, ſy egter niet nalaten het algemeene beſt, aan het voorhooft van hun beweegredenen te ſtellen; om door ſulk een welvoegende opſchrift te doen geloven dat hun ondernemingen onnoſel en ſchuldeloos ſijn, en om tot ſig te voegen die geene die door ſchreum en een nauw gezet gewiſſe daar anders verre van daan zouden ſijn.

VII. Indien men ſegt, dat men niet kan oordeelen, aan wien het ſtaat te beſlegten, in welk een trap van verdrukkinge het geoorlooft ſy ſijn geduit te buyten te gaan, en dat welke partye men omtrent die ſaak neme, men ſig zelven, als mede alle aanleggers, die daar mede beſig ſijn geweeſt, in onvermydelyke ſwarigheden werpt. Ik antwoorde, dat die geſtalte, deſe verbyſteringe daar de ſchryvers ſig in bevinden, maakt; is 't dat ſy ſcherpſinnige en naukeurige oploſſingen ſoeken, over en tegen plompe en ongerymde tegenwerpingen, het paſt niemand beter, als die geene die ſijn leven in gevaar ſiet; te oordeelen, of hy gevaar loopt het ſelfde te verliezen of niet, als hy den aantaſter laat begaan. Dit zou een wreede ongerymtheyd ſijn te willen dat een menſch die aangetaſt werd, door gewapende Mannen, en op den Heeren weg, ſijnde door de zelfde, op goet geloof en vertrouwen daar gebragt, de ſelve niet wettiglyk ſou mogen tegenſtaan, voor dat hy al voorens daar over met een verſtandig regtsgeleerde ſou beraden, of daar toe verlof van een Koninglyk Regter ſou verkregen hebben. In diergelyke gelegentheden ſpreekt de natuere van ſelfs, en beſlaat de plaats van een Advocaat of Magiſtraat. Selfs vooronderſtellende het geval van een blykbaare verdrukkinge, daar een ieder ſiet de boeyens diemen voor hem toebereydt, daar het te doen is, niet alleen, omtrent de goederen, en voorregten van eenige byſondere perſoonen, daar het niet op

enkele

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

enkele regten van welvoegentheyt, of gemak aan komt; maar daar een geheele Staat, of ten minste een talryke menigte, en die wel waardig is datmen daar agt op sla, te lyde heeft; daar het te doen is, om het geen de vryheyt het natuurlykste en het dierbaarste heeft; daar men reden heeft te vresen, dat het gedult der verdrukte de verdrukkinge selve sal Autoriseeren om nog verder te gaan: in sulk een geval, segge ik, is'er niemandt die beter van de nootwendigheyt van sig te beschermen mag oordeelen, als dese dewelke den voortgang van de slavernye, diemen hen gaat opleggen, sien en gevoelen.

VIII. Indienmen dese, en de voorgaande grondt-regelen als schadelyk in hun gevolgen, en begunstigende de wederspannigheden, uyt kryt; en als in sig besluytende voorwendingen en verschooningen, met de welke de factieuse verstoorders van de algemeene rust sig altoos, om andere te bedriegen konnen behelpen. Daar op antwoorde ik in de eerste plaats, dat het een ongeluk sy, dat aan veel waarheden vast is, dat de selve groote inconvenienten onderwaarig sijn, maar dat sulks haar van het regt der waarheyt niet berooft, om dat dese inconveniente, niet uyt de natuere der waarheden selve, maar uyt het verderf van's menschen harte voortkomen; het welke vergif uyt de alderheylsaamste dingen weet te trekken. Alsoo maakt sig ook de valsheyt wapenen van de wetten selve, die andersints gegeven sijn, om de selve te bedwingen, het welke evenwel niet verhindert, dat dese wetten dewelke sy misbruykt, regtmatig en nodig sijn. Alsoo vinden de Casuisten dagelyks seer waaragtige saken in de Theorie of grond-lere, die niet nalaten moeyelyke gevolgen in de practyk en oefeninge te hebben: het welke ik versta van de alder-in-gespannenste en gestrengste zo wel, als van dese die men van verslappinge verdagt hout. De aldernodigste devoiren van de Religie en zedematigheyt sijn soo veel wel-bronnen van wanhoop voor swakke zielen; wanneermen hen die met alle hunne uytbreydinge met alle hunne nootwendigheden, met alle hunne omstandigheden en alle hun gevolgen voor oogen stelt. Ondertusschen beroven dese inconvenienten en ongemakken, dese pligten van hun natuurlyke geregtigheden niet, nog ontlasten de menschen van de verbintenis daar in sy sijn, om hen deselve te moeten onderwerpen. De liefde tegens sijn even naasten is een pligt van een volstrekte nootwendigheyt; het bevel van hen te beminnen als sig selven, lydt geen exceptie; het is het kort begryp van de natuurlyke geregtigheyt, en de korten inhout van de helft der Goddelyke Wet. Het is het middelpunt uyt het welke gelyk als soo veele linien, al de Geboden van de Liefde, welke de grootste van alle deugden is, voortkomen. Ondertusschen door den Staat, in de welke de sonde het hart der menschen heeft gestelt, gebeurt het menigmaal, dat die gene die sig aan dese gewigtige pligt vast hegten, sig voor duysent gevaren open stelt. De liefde is geen wet als voor hem, en terwyl hy deselve met een nauw besetheyt naarkomt, soo misbruyken de booswigten deselve, om hem met te minder moeyte te meerder quelling aan te doen. Men vind geen grooter inconvenient als plaats te geven aan het verdrukken der onnoselen: dit vind men in de Fondamentale en grondwetten van de liefde, maar de waarheyt is derhalven, niet min billyk, nog de pligt daar omtrent min nootsaakelyk. Dit betoont dat de inconvenienten van een leere, niet altoos verhinderen datse waaragtig zy.

Ten tweeden soo antwoord ik: dat de tegengestelde grond-regel, die de vryheyt der Onderdanen aan het welgevallen der Opper-regeerders over geeft, en het Volk niet als een onderwerpinge en gedult voor haar aandeel laat; geen minder inconvenienten en ongevallen heeft als de andere. Ik bekenne dat sulks niet sou sijn, indien twee dingen daar by quamen; het eerste is, dat altoos een Prins een vroom Man en een opregt Vader van sijn onderdanen sy; het andere, dat, hoewel hy selfs

 sulks

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

zulks zy, hy altoos niet als vroome luyden omtrent sig heeft; luyden zonder belang, sonder staat-sugt, sonder valsheyt, van dewelke hy wel werde gedient en geraden. Men kan sien en men siet menigmaal het eerste inderdaat; maar het twede is seer seltsaam te vinden, of om beter te seggen, is een onmoglyke saak. Ondertusschen kan men ligt oordeelen wat een Volk moet overkomen, welks geluk, leven en vryheyt moet passeeren door de handen van die gene, die niet groot konnen werden, als met het selve te verdrukken, of met sig selven door den roof van het Volk te verryken.

Ik zegge in de darde plaats dat het inconvenient sig aan beyde sijden bevindende, het zelve blykelijk minder is, in de grond-regel dewelke toelaat, dat een Volk het welke verdrukt werd, zig tegens de verdrukkinge steld; als in die gene, dewelke hen tot een misdaat maakt sig tegens hun eygene verderf te stellen. De reden daar van is, dat de Volkeren gemeenlijk zeer qualyk gedient sijn, ligt sijn te verdeelen, te vermoeyen, te verblinden; in plaats dat de Princen al het voordeel aan hun zyde hebben; dat de Volkeren het quaat niet gevoelen voor dat zy het op den hals hebben, en het te laat is, om hulpmiddelen daar tegens aan te wenden; in plaats dat de Princen van langer hand tot hun eynde komen, en al hunne maat-ramingen voor af genomen hebben, eer de Onderdanen daar gedagten van hebben konnen: dat de Volkeren menigmaal sig selven verkoopen, en offeren het algemeene belang aan de bysondere voordeelen op; in plaats dat de Princen van het Volk selve trekken, en de Soldaten om hen aan te tasten, en het geld om hen om te kopen. Invoegen dat menigmaal de grond-reegel die hen magtig maakt om hun leven en vrydom te beschermen, voor hen een zuyvere waarheyt van speculatie komt te werden. Zeer dikmaals gebeurt het, dat het Volk, vindende den Prins vaardig tot alles te ondernemen, en van langerhand toegerust, voorts het overige van hare vrydom verliest, wanneer het de stoutheyt genomen heeft de Wapens aan te grypen om dat te bewaren. Men doet haar wederstand voor wederspannigheyt door gaan, en men geeft het jok, het welke het gedwongen is te dragen, den naam van een regtvaardige straffe van wederspannigheyt. Behalven dat de wederstand der Onderdanen, noyt soo verre gaan moet, als tot aan het leven van den Opper-heer, daar is geen omstandigheyd nog gesag, al was deselve Pauselijk, die zulk een onderneminge die zoo verre gaat zou konnen wettigen. Dit is een voorregt van de opperste Goddelyke magt, het welke dezelve steld in die geene, in dewelke sig iets heyligs bevind, het welke haar leven tegens alle slag van onderneminge moet bedekken en beschermen. Wat magt het Volk ook voor sig zelven behouden mag, om te verhinderen dat die geene dewelke zy voor hun opper-hooft erkennen, iets tot nadeel van hun voordeeligheydt kome aan te vangen, zoo konnen zy egter geen regt van leven en dood over hem sig aanmatigen. Sy sijn soo veel Tribuyn-Meesters (Tribuni Plebis) des Volks, welkers persoon onschendbaar is, en hunne misslagen selve, wanneer sy eenige begaan, vernietigen selfs dit caracter en merk-teeken van Majesteyt, het welke hen boven alle vergelykinge stelt, en van alle straffe bevrijd en uytsondert, geensins.

De wederstand dan kan van de sijde de Volks niet verder gaan, als om hen te besluyten binnen de bepalinge, in de welke de wetten hun gezag bepalen, of ten uytersten, om hen een magt, dewelke zy van haar wettig gebruyk af wenden, wanneer in plaats van deselve tot beschermingе van hunne Onderdanen te besteeden, zy deselve tot hun verderf en ondergang aanwenden, af te nemen. Eyndelijk dese grond-regel dewelke de wederstand der Onderdanen tegens hun opperhooft bekragtigt, geen plaats konnende grypen, als in dit voorval alleen, zoo

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ſijn de gevolgen geenſints zoo gevaarlijk alſſe wel toeſchijnen: om dat het een ſeldzame zaak is dat de Volkeren eenige deſſeynen tegens het hooge geſag der Princen ondernemen, indien deſe hun mishandelingniet in den hoogſten top halen. Men ſiet gemeenlijk met welke voorbeſorginge een Monarchye en Opper-regeringe ook aangeſtelt ſy, dat die gene die het hooge geſag beſit, geduerig van langer hand, iets op de vryheyt die het Volk voor ſig bewaart uſurpeert en ſig aanmatigt; maar daar ſijn wel weynig voorbeelden, dat een Volk iets uſurpeert op de uytbreydinge van de magt den welken het zelve den opper-hooft heeft toevertrouwt. Het gaat met den Prins en het Volk, gelyk het gaat met den Man en het Paard in de fabel, die men gevonden heeft om deſe ſtoffe het Volk by gelykenis in te prenten. Het Paard kan ſig nu vorders niet ontſlaan van zadel en toom te dragen, na dat het zelve ſig daar eens onder begeven heeft. En alſoo is van gelyken het Volk verbonden om altoos het jok te dragen, het welke het ſelve eenmaal gewilliglijk op ſig genomen heeft. Maar gelijk de Man van langerhand zijn magt de welke hy van het Paard ontfangen heeft, uytſtrekt, ſelfs buyten de palen voor de welke hem deſelve is toegeſtaan, en deſelve aanlegt tot een gebruyk van het welke hy alleen alle de vrugt trekt, het Beeſt niet alleen tot de Jagt en den Oorlog gebruykende, maar ook om ſwaare laſten en pakken te dragen, tot zijn dienſt; om Karren en Wagens te trekken, en verſcheyde Molen-werken te doen om gaan: alſoo doet mede de Prins ongevoelyker wyze, en gelyk als zonder daar op te denken, gaande de bepalinge van ſijn magt te buyten; invoegen, dat van langerhand de beſcherminge de welke hy zyn Onderdanen verſchuldigt, en die de oorſpronk van ſijn magt en vermoogen is, aflaat het voornaamſte oogwit te zijn, en een openinge en begin van dienſtbaarheyt werd. Men onderſoeke alle de Staten van Europa, men zal der geene vinden, daer het geſag minder is in den Souverain, alsze van den aanvang geweeſt zy: en men zal der veele vinden, daar des Volks vryheyt zeer vervallen is. Het is de wet der Monarchyen: te langer ſy dueren te meerder de Prins op zyn Onderdanen wint. En indien hy ſulks niet doet als uyt ſtaats-konſt, de tijd ſelve ſal het voor hem doen; voornamentlijk in Hof-heerſchappyen. Het lange gevolg van opvolginge, doet de heerſchende familie van dag tot dag meerder ontſag hebben, en maakt de Onderdanen gewoon, ſonder tegens-morren deſe kleyne uſurpatien te verdragen. Daar is miſſchien geen ſtaat in de geheele Wereld van de welke de Hiſtorie deſe waarheyt niet beveſtigt. Waar uyt volgt dat de Volkeren, hun regten gaarne in opſchortinge laten blyven; en niet denken om deſelve te verdadigen, als wanneer men deſelve in haar alderweſentlijkſte deelen komt te ſchenden; en alſoo is de grond-regel die hun tegenſtand authorizeert en bekragtigt, geenſints van ſulk een ſchadelijk gevolg als men ſig inbeeld. De Onderdanen dienen ſig zoo zelden daar van, tot nadeel van een wettig gezag, dat het geen vreſe aan iemand kan veroorſaaken: en de Princen hebben ſulk een gemakkelyken middel om te beletten dat zy daar ſchaade door ontfangen, dat zy het niemant als zig zelven te wyten hebben, wanneer ſy een quaade uytwerkinge daar van ervaaren. Sy hebben niets te doen, als ſig ter eeren te nemen, over vrye Volkeren te heerſchen en te gebieden, de welke gehoorſamen by erkenteniſſe en liefde: een pligt te betragten om de wetten naar te komen, en die te bewaren, hun Onderdanen te doen veryken: een nootwendigheyt aan te nemen, om hun ſtaaten met billijkheyt te beheerſchen, eerder als om hunne grens-palen en frontieren uyt, of hun geſag door ongeregtigheden voor te ſetten. Het is niet buyten moogelijkheyt Vorſten van zulk een caracter en merk-teeken te hebben. Vrankrijk heeft Koningen gehad die ſig door deſe ſtaats-kunſt uytſteekende gemaakt hebben. Men vindſe ook elders;

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ders; en indien'er maar een voorbeeld aan ontbreekt, om al de Souverainen te leeren, alſoo te heerſchen, men ſou ligtelijk een konnen bybrengen, dat hen tot een model ſou konnen verſtrekken.

IX. De paſſagien der H. Schriftuere, diemen tegens deſe grond-regel voortbrengt, zyn duydelijk gedwongen, en konnen tot dat gebruyk datmen daar van maakt, niet geëmployeert werden, ſonder buyten hun natuurlijk opſigt getrokken te werden.

Alle de argumenten diemen op deze gronden wil veſtigen ſondigen tegens een van deſe drie dingen: of zy vergelijken de ſaken die niet vergeleken konnen werden, of ſy maken wetten voor de Societeyten van het gene dat niet als morale regulen tuſſchen byzondere lieden behelſt, of zy begrypen leeringen, die voor af ſtellen, dat deze tuſſchen dewelke relatien en opſigten van beveelen en gehoorzamen ſijn, ten minſten wederſijds ten naaſten-by blyven binnen de palen van hun pligt. Men moet ſig niet inbeelden, dat God door zijn woord de regten van de natuurlyke geregtigheyt heeft willen vernietigen, welke regten niet als op hun eygene geregtigheyt gefondeert ſijn, hy kan ſijn wille niet in tegenſpreeken met ſig zelven hebben geſteld. Gelijk'er nu een natuurlijk regt is, dat den menſchen de magt geeft om hun leven, wanneer men dat aantaſt, te beſchermen; ten minſten om de ſlagen, die den aanranſſer hen toebrengt, af te keeren; hem de wapenen dewelke hy gebruykt te ontnemen: alſoo moetmen niet gelooven, dat de leerſtukken van gedult, van reſignatie, van liefde, diemen door de heylige ſchriften hier en daar verſpreyt ſiet, een uytlegginge konnen lyden, die ſulk een billijk, en ſoo in het algemeen erkent regt kan vernietigen. De waarheden wederſpreeken ſig ſelven noyt. Wanneer dan onder de ſelve ſig eenige ſtrydentheyt op doet, moet men de ſelve alſoo verſtaan, datſe over een gebragt konnen werden. Het ſou ſelfs niet ongemakkelyk vallen het midden in het welke ſy over een komen te vinden, indien ter oorſaak van de Staat, in de welke het verſtand en het harte der menſchen ſig bevind, het niet gebeurde dat gelyk ik geſegt hebbe, het geene by ſpeculatie onnoſel en waaragtig is, ſchadelyk of onmooglyk in practijk en werkſtelligheyt wierd. Uyt deſe aanmerkingen, van dewelke de vereyſchte beknoptheyt van een voorreden my niet toelaat breder te handelen, kanmen dit beſluyt trekken; dat, hoewel het altoos te wenſchen ſy, dat het volk noyt ſoo verre quam als de wapenen op te nemen, en dat het menigmaal nut ſy de onderwerpinge en geduldigheyt, ſelfs boven vereyſch uyt te breyden, evenwel ſoodanige gelegentheden konnen voorkomen, in de welke de verdrukkinge ſoo blykelyk is, of het wel-weſen van de Staat, ſoo opentlyk werd aangetaſt, of de alderheyligſte regten, van de geregtigheyt en vryheyt met ſoo weynig ingetogentheyt werden geſchonden, dat de verweeringe van de verdrukte niet anders als wettig kan geagt werden, en datmen billyker wyſe de wapenen, dewelke ſy tot hun verſeekeringe komen aan te vatten, niet kan laſteren. Men kan tegens de waarheyt van deze grond-regel niets anders als kyf-redenen en liſtige bewyſen ſtellen: en het ſtaat by my vaſt dat deſe ſelve, die deſe bekampen, de eerſte ſouden ſijn, om die werkſtellig te maken, indien ſy ſijnde aangeranſt, ſig door tegenſtand ſagen te redderen. Het voordeel, de ſtaatſugt, de hoope konnen de menſchen anders doen ſpreken als de natuere ingeeft, alſſer niets tegenwoordigs of blykbaars ſy, dat hunne woorden kan tegenſpreeken: maar de natuere herneemt hare regten, en doet belang en drift den mont ſluyten, wanneer eenige dringende ſaak den menſche verbindt, aan het eerſte van ſijn voorregten, namentlyk de behoudinge van ſig ſelven, te gedenken. Indienmen heeft konnen ſeggen, dat de ziele *van natuere Chriſtelyk ſy;* om dat, al hoewel de ſelve door de opinie van menigte van Goden, die

haar

haar by opvoedinge ingeboesemt, en haar door voorbeelt en gewoonte gemeensaam gemaakt is, voor af ingenomen is; evenwel soo haast als het gevaar komt te drukken, en den mensch tot sig selven brengt, sy niet anders sig als eenen Godt te binnen voerd; soo magmen mede van gelyken wel seggen, dat deselve van natueren in het regt, van gewelt, en onregt af te weeren onderweesen is; om dat, in weerwil van alle benevelingen, met de welke veele belangen, het ligt het welke sy van de natuere, dese saak aangaande ontfangen heeft, benevelen, maar een dringend gevaar van noden is, om haar al dese vreemde opmerkingen, met dewelke sy voor af ingenomen is, te doen vergeeten, en haar tot het gebruyk van het regt dat sy meende af te staan, weder te roepen.

Daar is dan alleenig overig te sien, of de Gereformeerde in dese bysonderen en seltsamen staat waren, dewelke hen Autoriseert, om de wapenen op te nemen: Maar dit is een saak waar omtrent men sig kan verligten door het enkel leezen van de Historie. Men sal daar sien, een openbaare t' samen-sweeringe tegens henlieden, dewelke na datse, by na veertig jaren lang, van de Regeeringe van François den II. af te reekenen, quaade gevolgen hadde gehad, eerder was opgeschort geweest, door de goedwilligheyt van Hendrik de IV. als uytgebluſt door gesag van sijn Edicten. Men sal aldaar de selve weder sien vernieuwt, soo haast als deze Prins in het graf was gelegt; tien jaren lang vervolgt door duysent geheyme konsten van het Roomsche Hof en de Geestelykheyt; schuylende onder het dekkleet, van een diepe ontveynsinge, die evenwel niet konde verhinderen te sijn, datmen middelen bereyde, om de selve t' eeniger tydt te doen uytbarsten. Men sal den Koning een aanransser sien, terwyl syn onderdanen vast assendingen maaken, om hem genade af te bidden; dreygende, terwylen sy smeeken; sig wapenende, terwyle sy syn goedertierentheyt aanroepen, en dat in het midden van duysent verschrikkingen, door onderwerpingen en versoek-schriften; die executeert, terwyl sy in twyfel staan, en in overlegginge sijn; die plaatsen verovert, van de welke de bewaaringe hen nog voor eenige jaren was toegestaan. Die hun Gouverneurs asset; die sijn eygene Brevetten schend, terwyl om het verwyt van een te haastig opnemen van de wapenen, sy uytstellen sig in een staat van wederstand te vertoonen; die, met een woord, hen half heeft geruïneert, eer hen de Oorlog verklaart is. Indien hier werden bygevoegt, ik weet niet hoe veel trouwelooshedenvan den Raad deses Konings; de geduerige practyke van het Roomsche Hof, omtrent het geene de handelingen met de Ketters aangaat; de verklaringe van Hendrik de III. wiens grond-regel door het Canaal der Jesuyten, die hem hadden opgequeekt, des Konings Geest doorwandelde: dese verwonderlyke verklaringe by de welke Hendrik de III. aan al de weerelt heeft bekent gemaakt, datmen op sijn woort niet heeft te vertrouwen, wanneer hy de vrede met de Gereformeerde sou maken, om dat hy daar toe niet ware gekomen, als om sijn tyd te beter te ramen, en den Oorlog met voordeel te hervatten; indienmen al dat, segge ik, nevens veel andere aanmerkingen, uyt de Historie te nemen, hier by voege, men sal seer klaarlyk bemerken, dat de Gereformeerden meer als overtuygt waren, datmen hen wilde vernietigen: datse niet waren als in een enkele staat van beschermingе; dat sy de wapenen niet als gedwongen, en nog te laat voor hun behoudenisse aannamen; datse soo lange gewagt hebben, tot dat van loosheden, men

tot openbare dreygementen, en van dreygen tot doen quam voor en aleer ſy hun geduld verlooren; datmen hen de vrede niet gaf als om hen te bedriegen; dat zy deſelve nog de eerſte nog de tweede maal, niet verbrooken hebben, hoewel hunne Vyanden hun ſulks nageven: en dat in een woord, ſy niets hebben gedaan, als ſig ſelven ſlappelijk, jaa om ſoo te ſeggen al wykende, tegens een openbaare aantaſtinge, te verweeren. Hun Koning hadde alſtoen klaarblykelyk verſaakt, gelyk als Hendrik de darde voor heen, en verworpen, de qualiteyt van algemeen Vader, en niets anders ſoekende als een talryke en magtige menigte van ſijne onderdanen te vernietigen, hadde hen geſtelt, in het regt van hem tegens te ſtaan. Noyt ſouden de Catholyken hun gedult ſoo verre gebragt hebben, indien zy hadden van ſoo verre voorſien, dat een Prins had gewilt; ik ſegge niet hun Godts-dienſt en aldergewigtigſte Previlegen te vernietigen, maar ſelfs een van hun alder-onnutſte Kerkgebaaren, jaa om ſoo te ſeggen, een van de waſſe kaarſſen van hunnen Altaar uyt te bluſſchen.

Ik ſegge nu niet van het heymelyk voornemen datmen in het Hof van Vrankryk hadde, het volk in het algemeen, en ſonder onderſcheyt van Gods-dienſt al het geene ſy nog van vrydom mogten overig hebben; als mede de magtigſte Steden hun voorregten, hun vryheden en ontlaſtingen; als mede den Adel haar luyſter en agtinge, de Parlementen hunne magt en majeſteyt te benemen. Dit beſluyt wierd met den mantel van de Religie bedekt; terwyl de Gereformeerde nog Steden in hunne handen hadden. Het Hof drukte ſig ſelven egter, omtrent de ſaak van la Rochelle ſoo klaarlyk uyt, datmen niet meer aan de redenen om haar den Oorlog aan te doen, konde twyfelen. Deſe Stadt was onderdaanig ſonder een ſlavinne te ſijn. Sy was in Vrankryk ten naaſten by het geene de Keyſerlyke Ryks-Steden in Duytſlandt ſijn. De Koning hadde aldaar het bevel, maar daar waren wetten die hem bepaalde hoe verre of kort, hy het geſag van ſijn beveelen moſt uytſtrekken of intrekken. Men hadde den Koning doen geloven, dat hy ſig met deſe ſoo nauw bepaalde magt niet behoorde te vergenoegen. Al het geene men van die van Rochel begeerde was, dat ſy ſouden hebben al de voordeelen, verkregen, beveſtigt, geheyligt, om ſoo te ſeggen, door Tractaten, door dienſten, door Edicten, en door alles dat het menſchelyke regt het heyligſte en onſchendbaarſte heeft, herſtelt te maken. Deſe Stad dan wierd niet gedeſtrueert als om datſe geen ſlavinne van haar eygene goede wille wilde ſijn. Invoegen dat den Oorlog, den welken men hen aandeden, hoe wel nut, volgens een ſtaats-regel, dewelke alles dat wel gelukt regtvaardig noemt, nogtans inden grond, de openbaarſte verdrukkinge was, daarmen oyt van hadde hooren ſpreeken; ſoo wel als die dewelke men het Prinsdom van Bearn aandede. Maar ik ſou verbonden ſijn om te breed te gaan, indien ik al het geene wilde by een halen, dat zou konnen bewyſen, dat de wederſtand, die deeſe plaats en de al Gereformeerde hebben getoont niet onwettig waren.

Wegens de darde graad, in de welke de Hiſtorie de Gereformeerde vertoont, hebbe ik geen lange opmerkingen te nemen. Het verval van hun Religie toonde ſig aldaar op duyſend manieren. Men begoſt geſchil met hen, om de alderminſte ſaken aan te vangen. De aanhegtingen, de Synoden, de boeken, de voorſlaagen van vereeniginge, het regt van de Predik-plaats, en veel meer andere Artykelen wierden vrugtbaare ſprinkbronnen van Proceſſen, Gedingen en Chicaneryen. De Ampten en am-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ambagten, de vrydom der Leeraren, de Regten der Godsdienst-oefeninge, de vryheyt om door het geheele Ryk te moogen woonen, wierden het onderwerpsel en stoffe van duysent twisteryen. De agtbaarheyt diemen volgens hun voorgeven, aande Roomsche Religie verschuldigt was, haalde de Gereformeerde duysen moeyelykheden op den hals, en uyt den gantschen loop der ondernemingen van de Geestelykheyt, het gewelt van haar aanspraaken, en versoek-schriften, de voortgang van haar desseynen, tegens de rust der Gereformeerde gesmeedt, was het ligt te oordeelen datmen hun verderf geswooren hadde. De Dood van den Cardinaal, korts na die van de Koning gevolgt, door een minderjaarigheyt, van een swakke en waggelende Regentschap, ter oorsaak van de bedieninge van een uytlander nog qualyk gevestigt, waren de regte reden die hen verligting voor eenige jaren dede toekomen.

NAAM-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

NAAM-REGISTER,

Der Boeken en Autheuren die men gebruykt heeft tot de t' ſamenſtelling van het tweede Stuk van deſe Hiſtorie.

Hiſtorie van Matthieu, Vader en Soon.
van du Pleix.
van Aubigné.
van Grammont.
van Nani.
van de Rebellion.
den Schat der generale Hiſtorie &c.
van Alexand. Roncoveri
van den Dienaar van den Cardinaal Richelieu.
Memorien van du Pleſſis.
van Jeannin.
van Sulli.
korten inhoud van de beſtiering der zaken
van de Geeſtelijkheyd.
van de Cardinaal du Perron.
van Rohan.
van Pontis.
Recondite di vittorio Siri.
van Deagean.
van Marolles.
France Mercurius.
Mercurio di Vittorio Siri.
Algemeene Deciſien van Filleau.
Bernard verklaring van het Edict.
Het leven van den Cardinaal Richelieu.
Memorien dienende tot de Proeve.
Het leven van Rohan.
van Turenne.
van du Pleſſis.
van Gaſſion.
van Leſdiguieres.
van du Moulin
van den Jeſuyt Cotton in 't Frans en Latyn
Acten van de Nationaale Synoden.
van verſcheyde Provincialen.
van verſcheyde Claſſen.
van de Generale Vergaderingen.
van verſcheyde Provincialen.
De werken van Daillé.
Tractaatjes van du Perron.
Brieven van Hugo de Groot.
Verantwoordingen en ondekkingen.
Regiſters van opſchriften van verſcheide Kerken.
Verhaal van verſcheyde Belegeringen.
Dagverhaal van den Cardinaal Rechelieu.
van de Belegering van Montauban.
van de Belegering van la Rochelle.
Daden van verſcheide Generale en particuliere plaatſen.
Verſcheydene hand-ſchriften, bevattende:
Cahiers.
Requeſten.
Voorſtellen
Byzondere ſtukken.
Brieven. &c.

Behalven de Edicten, Declaratien en Arreſten die in het gevolg van dit ſtuk ſijn aangetogen, ſijn 'er nog veel andere die in dit werk geallegeert zyn; niet nodig dat ik dezelve hier noem, om dat de extracten die ik op haar plaats verhaal, genoegſaam ſijn om te doen ſien dat ik deſelve onder my heb gehad, als ik daar van heb geſprooken.

Ik ſeg het ſelve van verſcheyde andere ſtukken, waarom het onnut ſou ſijn hier een Cataloge van te geven, om dat men ſe by na alle in 't werk zelfs vind.

HISTO-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

HISTORIE DER REFORMATIE Van de KERKEN van VRANKRYK.

TWEEDE DEEL.

Eerste Boek.

Korten Inhoud van het Eerste Boek.

VErbaastheyt van het Hof, door de doot van den Koningh veroorsaakt. Voorsorgen om wan-ordren te weeren. De Regeringe word aan de Koninginne gegeven. Staat der Gereformeerden: die gevreest worden en selfs vreesen. Quade handel vanden Hertogh van Sully. Raadt die men hem geeft om op sijn saken te denken. Men toont hem aan't Hof een goet gelaat. Den Marschalk Hertogh van Bouillon dient de Koningin. Declaratie die de Edicten bekrachtigt. Aanmerkelijke uytdrukkingen. d'Oeffening vande Godsdienst word tot Charenton bevestigt. De Gereformeerden door die Konst-streeken bedrogen, worden sorgeloos. Nieuwe Redenen van mistrouwen die deselve weder opwekken. De wraake vanden Koningh werd veronachtsaamt. Onbeschaamtheyt vanden Iesuit Aubigni, en van Cotton. Men vermijdt d'oorsaken van des Konings doot t'ondersoeken. Gevangenen ontslagen. Vermoedens vande alder-versiensten. De dubbelde Alliantie met Spanjen werd besloten. Den Marschalk van Bouillon tracht den Prins van Condê te gewinnen, dogh te vergeefs. Vertoogen beantwoort. Ongunst vanden Hertogh van Sully, die men de Finantie en de Bastille afneemt. Hy schrijft aan de Koninginne. Algemeene vergaderingh tot Chattelleraud toegestaan, door een nieuw Brevet naar Saumur verschoven. De Marschalk van Bouillon werd vande Koninginne gewonnen. Instructien voor de Provinciale Vergaderingen. Verschooningen vande Versoeken die nieuw scheenen. Vervolgh vande instructien. Vergaderingh van Saumur, en de

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

hoedanigheyt van derselver Gedeputeerden. Hoe dat die van Bearn daarin assisteren. Verdraagsaamheyt voor de gebrekkelijke deputatien. Onstantvastigheyt vanden Marschalk van Bouillon, nopende de voorsittinge, waar van men de redenen niet weet. Du Plessis werd tot Voorsitter gekoren, en ontschuldigt sigh daar van te vergeefs. Misnoegen vanden Hertogh Marschalk; die sigh in schijn met den Hertogh van Sully bevredigt; en de belangen van Senevieres aanneemt, so als de Vergaderingh mede doet. Het Hof ontzenuwt die, en den Hertogh verslapt. Eedt van eenigheyt: andere Eed tegen de kuyperyen; alle beyde qualijk onderhouden. Men ondersoekt de saak van den Hertogh van Sully, die een lange reden voert om deselve te verklaren. De Vergaderingh oordeelt dat de Godsdienst aan die saak gelegen leyt. Antwoord sonder naam op de reden vanden Hertogh. Loop van diergelijke geschriften geduyrende de Vergaderingh. Steek-schrift 't welk drie Orderen van Gereformeerden stelt; quaad-aardige, yverige en verstandige. Hoedanigheden vande Koninginne. Waare merkteekenen der Gereformeerden. Waar van daan de geruchten ontstonden, die men deed lopen, dat de Vergaderingh den Oorlogh wilde aanvangen. Konst-greepen vande oude vyanden der Gereformeerden. Verscheyde Catholijke Steeden wapenen sigh. Oproer t'Orleans. Du Plessis versterkt de besetting van Saumur; naar dat hy den Koningh daar toe verlof had gevraagt. Commissarissen des Konings ter Vergaderinge, die 't generaal-vertoog opmaakt. De Commissarissen verklaren dat sy geen macht hebben om te handelen. De Vergaderingh doet een besendingh naar 't Hof, en stelt vijf Vertoogen op. Het Hof wil dat Bearn afsonderlijk sal handelen. Oogschijnlijke eendracht inde Vergaderingh; waarin eyndelijk de tweedracht uytbreekt. De macht vande Gedeputeerden, die over-brengers van het Vertoog zijn, word bepaalt. De Gedeputeerden worden by 't Hof wel ontfangen, dat deselve vleyt; haar in 't vervolg bedriegt, selfs tot dreygementen komt; en haar belast te vertrekken. Men belaad haar met brieven De Vergaderingh wagt de wederkomst van de Commissarissen des Konings, en verschoont sigh in Gedeputeerden te noemen; waar by deselve volhard, naar datse Bullion gehoort heeft. Konst-greepen om de stantvastigheyt vande Vergaderingh te ontzenuwen; waar van eenige Leeden haar laten omsetten. Gevaarlijke Raad-gevingh den Marschalk van Bouillon te last geleyt. Bellujon word van de Vergadering bestraft. Brief van het Hof. Het kleynste getal tegen de meerderheyt van stemmen macht gevende. Bullion schijnt een gematichtheyt aan te nemen; maar hy ontdoet sigh straks daar van weder, door een vreemde Raad van den Hertogh Marschalk. Wijse Raad van du Plessis, die de slagh schut. De Vergaderingh noemt Commissarissen. Moeyelijkheden van den Marschalk wegens het gevolgh van sijn ondernemingen. Benaminge van algemeene Gedeputeerden.

Alle

I. Boek.

1610.

ALle de Orderen van het Koningrijk waren gevoelichlijk getroffen door de doot van den Koningh: ten minſten de ſodanige, die een genegen herte voor 't wel-weſen van Vrankrijk hadden, en 't geen noch onbeſmet was vande grond-regels diemen de Jeſuiten te laſte leyt, waren van deſelve ſlagh, die hem uyt de werelt weg nam, ook geraakt: Die gene ſelfs dewelke die doot gewenſt hadden, en verdacht waren deſelve te hebben bevordert, of daar deelplichtigh aan geweeſt te zijn, waren in 't eerſt ſoo wel als d'anderen daar over ontſtelt, en vonden ſigh beladen met ſaken, of die ſy niet voorſien, of tot welkers ontdoeninge, ſy noch niet ſchikkingen genoegh genomen hadden. En alhoewel het al van over lange was, datmen ſoo een treurigh eynde aan dien Prince toebereyde, ſoo hadmen echter niet voorſien in alle die wederwaardigheden, die op ſoo een ſchielijke doot lichtelijk volgen konden. Men had maar op een goede uytſlagh gedagt, en ſigh wegens de gevolgen weynigh bekommert. De driftigheyt doet gemeenelijk die handelingen maken. Sy houdt d'oogen vande menſch als geveſt op d'uytwerkingen vande voldoeninge, die hy beoogt, terwijlſe denſelven geheelijk aanſet om die te ſoeken. Maar hy heeft deſelve nauwelijks bekomen, of het vermaak van die te genieten is verdorven, door het ſien vande gevolgen, diemen bevorens niet had aangemerkt: en het gemoed verbaaſt zijnde wegens de ſwarigheden, die de drift voor hem verborgen had gehouden, erkent naar die daad, d'onvolmaaktheyt vande voorſorgen die hy gedragen hadde, om deſelve voor-te-komen. Die gene dan die 't meeſte voordeel vande doot des Konings te hopen hadden, vonden haar aanſtonts beladen met bekommering van oproeren, die naar alle ſchijn die doot in het Koningrijk moeſte verwekken. De Partye van den overlede Koningh was daarinne groot en ontſacchelijk: En ſoo deſelve door eenigh aanſienelijk Opperhooft was aangemoedigt geweeſt, het ſoude haar niet ſwaar gevallen hebben, om de vyanden van dien Prince te ſtraffen over de vreugde, die ſijn doot haar hadde toegebragt. Maar daar waren elders noch ſaaden van andere verdeeltheden overigh, en indien de tegenwoordige gelegenheyt deſelve hadt opgewekt, ſo ſoude 't Hof ſigh in verſchrikkelijke belemmeringen gevonden, en miſſchien het ſlachtoffer van die verwarringen geweeſt hebben. Men moeſt derhalven goede minen maken, en trachten door alle ſoorten van liſtigheyt die gene, die eenige handel konden maken, te verplichten, om haar in ruſte te houden. Het Hof vond daar gunſtige geſteltheden toe. Daar was geen eenigheyt onder de Grooten. De jalouſye liet haar niet toe om een Hooft te verkieſen, waar van ſy af-hangen wilden. De Prins van Condé die dat ſoude hebben konnen zijn, bevond ſigh alſdoen te Milaan, en al-eer hy van ſoo verre komen konde, en ſijn party had gekoſen, ſoo moeſten de ſaken al een vaſte en ſekere ſtant genomen hebben. Van d'andere zijde ſoo zijn 'er niet meer als te veel Luyden, die de Perſoon van de Koningh maar aankleven, om dat het van den ſelve is, dat ſy gunſten en vergeldingen te verwachten hebben; en die by gevolge lichtelijk haar genegentheden en gedienſtigheyt naar een andere zijde keeren, wanneer de Goddelijke voorſienigheyt d'uytdeelinge der weldaden in andere handen ſtelt. Men bediende ſigh gelukkighlijk van die geſteltheyt der gemoederen. Men bedroogh d'alder-ontſacchelijkſten met een ſchijn van vertrouwentheyt; en men deed haar ſelfs arbeyden, om de beroerten onder het Volk te verhinderen, die miſſchien al verre ſouden gegaan hebben, by aldien yemandt de algemene beweginge ſoude hebben willen misbruyken. Men verbond door hoop aan de belangen van het Hof de ſodanigen, die noch haar Fortuyn moeſten maken, en niet anders ſochten als ſigh te doen gelden by die genen, die haar gunſtigh konden zijn.

Verbaaſtheyt van 't Hof door de doot van de Koningh veroorſaakt.

Voorſorgen om wan-orderen te weeren.

Naar dat men op 't alder dringenſte ordre had geſtelt, ſoo was de regeeringh d'eerſte ſaak daar ſig het Hoff mede beſig hield, de Koninginne verkreeg deſelve ſoo gemakkelijk, dat men haar de minſte tegenſtant niet en deed; En dat alle de orderen van Staat niet anders ſcheenen te betwiſten, als wie dat aan haar de meeſte onderwerpinge en believentheyt ſoude betuygen. Daar naar moeſt men ſigh vande Gereformeerden verſekeren, die men geloofde dat het 't moeyelijkſt te behandelen ſouden ſijn. Deſelve hadden alles verloren metten Koning te verlieſen; met welke men wel ſeggen kan, dat ſy hadden ſien ſterven twee hoedanicheden, ſonder welke ſy niet konden verwachten, dat men haar wilde ſtaande houden. D'eene was de genegentheyt, die hy ſeekerlijk voor haar hadt, en ter oor-

De Regeering word aan de Koninginne gegeven.

Staat der Gereformeerden.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

oorſake vande Dienſten die hy in de grootſte belemmering ſijner ſaken van haar had ontfangen, en om dat hy haar aanmerkte als Vrienden die ſijn vertrouwen waardig, en hem tot de goede uytſlagh van ſijne ondernemingen nootſakelijk waren. D'andere was de goede trouwe, daar hy ſig meer als eenig ander Vorſt aan gelegen liet ſijn, en die hem tot ſoo een volkomen nakomer van ſijn woordt maakte, dat men gemeenelijk meer gunſt in de daad beſpeurde, dan hy door ſijn beloften had doen verhopen. In plaats van dien ſoo bevonden ſy haar nu onder't goet vinden van een Raadt die haar qualijk geſint was, waar in hare oude vyanden de ſterkſte waren, en in welke de vreemde Cabale regeerde, die alle deſſelfs aanſlagen tot de ondergangh vande proteſtanten deed heen wenden. Aan d'andere zyde ſoo twijfelden ſy niet, of de Italiaanſe Staat-kunde, die van het bedrogh en d'ontrouwe haar voornaamſte Pylaren maakt, moeſt in 't Hoff haaſt d'overhandt bekomen, en dat de goede trouwe maar daar toegebraght wierde, om voor een mom-aangeſicht te verſtrekken, om de licht gelovigheyt van het Volk daar mede te verſtrikken. 't Was daarom dat de Gereformeerden te Hooff aangemerkt wierden, als konnende ſeer veel quaats doen in die plaatſen, daar ſy de ſterkſte waren, ſoo ſy hen van haar voordeelen bedienen wilden. Maar die geene die in plaatſen woonden, waar inne haar kleyn getal hen voor een overval bloot ſtelde, namen andere beſluyten, die aan 't Hoff noch meer belemmeringe gaven, vermits ſy aan de ſulke die in d' afgelegene Provintien woonden konden inboeſemen, dat de Gereformeerden gants geen goet meer vande regeringh te verhopen hadden. 't Gebeurde dan, dat veele vande geenen die haar al te ſwak bevonden, om hen te verweeren, ſig een voor een naar verſcheyde plaatſen begaven, daar ſy geloofden haar veylicheyt te konnen vinden: Gelijk of ſy op d' eerſte beroerte reden hadden, een nieuwe St. Bartholomeus te vreeſen.

Die gevreeſt worden en ſelfs vreeſen.

Quade handel van den Hertog van Sully.

Die ſchrik ontroerde niet alleen het gemoedt van 't Volk: Maar ſy deed ook den Hertogh van Sully ſijn oordeel verlieſen, die een quade pas deed, waar van men ſigh, als van een waarſchijnelijk voorwendſel bediende, om hem te verderven. Hy wilde ſigh naar de Louvre begeven, ſoo ras als hy de doodt vande Koningh verſtaan hadt: Maar onderwegen eenige Heeren aangetroffen hebbende, die hy nodigen wilde om de Jonge Koning en Koninginne getrouwelijk te dienen, en die hem antwoordeden dat ſy het waren, die dat aan andere deden beloven, ſoo keerde hy ſpoedichlijk te rugh, en gingh ſig inde Baſtille beſluyten. Weynig tijdt daar na deed hy al het brood weg nemen dat hy by de Bakkers vondt, en liet het in't Kaſteel brengen, als of hy vreeſde, dat hy daar inne uytgehongert ſoude worden; en of hy voorraadt wilde maken, om aldaar een belegering uyt te ſtaan. Men kan wel ſeggen, dat de droeffeniſſe en de verbaaſtheyt hem de voorſichtigheyt en de moedt deden verlieſen: Maar 't is inderdaad waarachtigh, dat een ander ſig niet minder daar inne verlegen ſoude hebben gevonden, ſoo hy in deſſelfs plaatſe geweeſt was, hy had niet alleen te duchten, dat men hem van alle ſijn ampten ſoude beroven, maar dat men hem ook rekeningh ſoude laten doen vande voordeelen, die hy geduyrende ſijn begunſtigingh had getrokken, en die groot genoegh waren om afgunſt te verwekken; en ſoo veel te meer, om dat hy al ſijn geluk voor ſig had bewaart, en aan niemant deel van ſijn weldaden had gegeven. Van wat zyde hy 't ſelve ook aanmerkte, ſoo ſag hy niet als Vyanden. De Gereformeerden beſchuldigden hem van koelheyt en van onachtſaamheyt. De ſchijnheyligen ſagen ſijn aghtingh met hertſeer aan, om dat hy een Ketter was. Hy had al de Hovelingen met ſijn rouwe en onbeleefde manieren van doen vertoornt. Hy was vande Koninginne gehaat, om dat hy dikmaals de partije vanden overleden Koningh tegen haar had aangenomen; en om dat de Italianen die ſy in haar dienſt hadt, deſelve tegen hem verbittert hadden. Wanneer die aanmerkingen hem inde gedachten quamen, ſoo moet men 't niet vreemt vinden, dat hy ſigh een weynigh verbaaſt bevondt. Voornamentlijk om dat hy geen humeur hadt dat bequaam was, om aanſtonts ſijn raadſlagen en beſluyten te nemen: Hy moeſt wat tijdt en beraad hebben, om daar op te denken; waar naar hy gemeenelijk ook wel een goede keure deed.

Raadt die men hem geeft, om op ſijn ſaken te denken.

Syn vreeſen wierden noch meer verſterkt, door de waarſchouwingen die men hem bedektelijk gaf, van op ſijn ſaken te denken. En alſoo hy middel had om verſpieders te konnen om kopen, terwijle hy de finantien noch hadt, ſoo wierd

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

hy beright, dat ſoo ras als men aan 't Hof de doodt vanden Koning verſtaan hadt, de Koninginne en haar vertrouwelingen eenige woorden ontvielen; die hem perſoonlijk dreygden. Hy hadder ook iemandt die aan hem deed weten, dat men ter ſelver tydt een geheyme raad by de Nuntius had gehouden; dat men daar in van hem had geſproken; en dat hy op ſijn veylicheyt moeſt denken. Een Princeſſe die hy aan ſijn belangen had verknogt, door de gemakkelijkheyt die hy toebragt, om deſelve haar Penſioenen te betalen, liet hem 't ſelve ſeggen. Naar dat alles was een kleyne ſchrik in hem verſchonelijk, en een ander ſoude geen meer ſtantvaſticheyt als hy gehadt hebben. Maar hy hield ſijn voorige handel qualijk ſtaande: En des anderen daags gingh hy op eenige beleefde woorden, die hem van wegen de Koninginne toegebragt wierden, na de Louvre, al waar die Princeſſe hem ſeer wel ontfingh; en de Koningh die heel jong en van een ſeer gemakkelijke geeſt was, om in alles de inblaſingen van ſijn Moeder op te volgen, ſagh hem met een goet oogh aan. Die beleeftheden verblinden hem, en alſoo hy groote onderwerpen van miſnoeginge, die hy aan de Koninginne, en aan die geene die ſy beminde, gegeven had, verbeteren moeſt, ſoo wierp hy ſigh in een andere moejelijkheyt, en boodt haar ſijn dienſt aan, met woorden die vry wat nederigh waren. Hy had weynigh tijdt daar naar oorſake om daar van berouw te hebben, en om t'erkennen, dat men hem dat lieflijk aangeſight niet getoont hadt, als om met hem te ſpotten. Men heeft ſelfs ook gelooft, dat hy dat goet onthaal; 't welk men hem in die beginſels aandeet, verſchuldigt was aan het gereede gelt, dat hy in de Baſtille hadt, en dat men hem ſonder eenigh gerucht uyt de handen wilde wringen: Uyt vreeſe dat ſo men hem t' onvreden gemaakt hadt, hy ſigh daar van niet bedient mogt hebben, om ſijn ſelven ſtaande te houden; en om miſſchien de Gereformeerden in ſijn voordeel mede te wapenen.

Men toont hem aan 't Hof een goet gelaat.

De Marſchalk van Bouillon, die ſigh ter oorſake van ſijn achtingh deed vreſen, was de lichtſte van allen te gewinnen. Hy wachte niet tot dat men hem daar toe verſoght, maar hy quam ſigh ſelfs aanbieden; en maakte by de gunſtelingen vande Koninginne toetreedingen, die veele luyden oordeelden dat voor hem onbetamelijk waren. Maar men moeſt den Generaal vande Gereformeerden ook te vreden ſtellen: en de Koninginne die van noden hadt, om haar ſelven ſtaande te houden, om geen beſit van de regeeringh met verwerringen te nemen, beſteede haar beſte ſorgen aan dat werk, naar dat de regeringe haar verſeekert was. Sy vond daar in geen groote ſwaricheden. De Gereformeerden, die altijt van deſelve aart ſijn, en verſochten niet anders als genoegſaamheyt van hen Predik-dienſten, en om van haar te verkrijgen al 't gene dat men wilde, ſoo had men hen d' onderhoudinge vande Edicten maar te beloven. Men ſtont haar dan toe, op d' eerſte voorſtellinge die haar algemeene Gedeputeerden daar van deeden, een beveſtigingh van het Edict van Nantes in alle deſſelfs puncten en artykelen, als mede van alle d'andere artykelen, reglementen, en arreſten, over de interpretatie of executie van die plechtelijke wet, toegeſtaen en verleent. De declaratie wierd daar van vervaardigt op den twee-en-twintighſte May, en weynigh dagen daar naar bekrachtigt. Men ſoude daar in ſoo haaſtigh niet geweeſt ſijn, Soo men niet gevreeſt hadt, dat men met deſelve uyt te ſtellen, aan die geallarmeerde Volkeren een waarſchijnelijk voorwendſel mogte geven, om te ſamen op middelen verdacht te ſijn, van haar te defenderen. Eyndelijk die Declaratie wierd opgeſtelt in ſodanige termen, die bequaam waren, om aan de aldermiſtrouwenſten, hun bedenkingen weg te nemen, en by al dien de uytdrukkingen geen heel andere ſin in de Edicten van de Koningh, als in de gewoonelijke taal hadden, ſoo ſoudemen de Gereformeerden hebben konnen inboeſemen, dat ſy ten minſten al ſoo veel ruſte onder de regering vande Soon, als onder de beſcherminge vanden Vader ſouden hebben. Maar ſy vernamen in weynigh tijts wel, dat alle die treffelijke beloften, niet anders als vermakelijke bedriegeryen waren.

Den Marſchalk van Bouillon, dient de Koninginne.

Declaratie die de Edicten bekragticht.

Men kan van de ſtijl vande Declaratie oordeelen uyt vier voorname dingen, die men daar in opgepronkt hadt. D'eerſte was, dat alle d'Onderdanen van den Koningh, *ſoo Catholijken, als van de gepretendeerde Gereformeerde Godsdienſt, door een prijſſelijke ijver trachten ſouden, om d' een d' ander in een volvaardigheyt van gehoorſaamheyt, en in daden en gedraagſaamheden, die eenigh getuygeniſſe van haar getrouwheyt konden geven, te boven te gaan.* Dat was miſſchien een gehoorſaamheyt,

Aanmerkelijke uytdrukkingen.

die

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

die noch geen veerthien dagen geduurt hadt, al te veel gepreſen: Maar men bedrieght daar door dikmaal de menigte. Men verpligt deſelve, om dat gene te geven, dat men van haar eyſt, met voor te wenden, dat men het al ontfangen heeft. Men prikkelt de luyden van eere; en men diſponeert haar, om haar die lof waardigh te maken, waar mede men haar vleyt, met haar die te geven, voor dat ſy deſelve verdient hebben. De tweede was, dat d' ervarentheyt aan de Koningen die de voorſaten van Lodewijk de xiij. waren, geleert hadt, dat de woede, en het gewelt vande Wapenen, niet alleen onnut waren geweeſt, om tot de Roomſche Kerk weder te doen keeren, hare onderdanen die ſigh daar van afgeſcheyden hadden, maar dat deſelve veel eer ſchadelijk waren geweeſt: 't Geen haar genootſaakt hadde, om haar toevlugt tot ſachtigheyt te nemen, mette oeffeninge van de gepretendeerde Gereformeerde Gods-dienſt toe te ſtaan. De derde was, dat het Ediƈt van Nantes een verſeekerde ruſte aan d' Onderdanen van d' een en d' andere Gods-dienſt had gegeven, die t'ſedert altijt ſonder eenige inbreuke geduurt hadt. De vierde was, dat het Ediƈt van Nantes *eeuwig duyrende en onwederroepelijk* ſijnde, niet van noden hadt, om door eenige Declaratie bekrachtigt te werden. Men konde uyt die clauſule afnemen, dat dat laatſte Ediƈt niet verleent was, als om de ſin en kracht van die woorden, *eeuwigh duyrende en onwederroepelijk*, te verklaren, en dat die de beteekeniſſe in de alder-natuyrlijkſte en alder een voudigſte ſin, die men deſelve in de gemeene tale toeſchrijft, komt te bepalen.

Men gelooft lichtelijk 't geen men wenſt; en aan d' andere ſyde beeld ſig een yeder natuyrlijker wijſe in, dat andere menſchen de dingen die hem ſeeker en onwederſprekelijk toeſchijnen, voor waarheden aannemen. Gelijk dan de Gereformeerden die vier poinƈten voor baarblykelijke waarheden hielden, en driftelijk wenſten datſe ook voor ſoodanige van al de werelt geoordeelt wierden; en ſy geloofden onbeſwaart, dat het Hof daar van deſelve gedachten hadt. Het meeſte gedeelte liet ſig daar door verblinden, en beeldeden hen in, dat een Koningh, die ſoo klaarlijk verklaarde, dat hem de handen door het Ediƈt gebonden waren, waar van hy de Guarandeur en uytvoerder in de plaats van den Koningh ſijn Vader wierdt, noyt iets tegen die onwederroepelijke en eeuwig durende ſtellingen ſoude komen te doen. Maar om noch meer luyſter aan de goede trouwe, waar mede men pronken wilde, te geven, ſoo vervaardigde men ten ſelve dage een Brevet, het welke bekrachtichde de genade, die d' overleden Koningh vier jaren te voren aan de Gereformeerden had gedaan, met hen te veroorloven, om hare oeffeningen in de Burght van Charenton te mogen plegen. En om nietwes te vergeten, dat d'eenvoudigen ſoude konnen bedriegen, ſoo liet men onder het Volk luyden inſluypen, die niet anders als de vrede tuſſchen de Catholyken en de Gereformeerden predikten; als nootſakelijk ſijnde tot wrake van des Konings doodt, die de gemeene ſtemme volkomentlijk aan de buytenlandſche bedrijven toeſchreef. Daar was'er altijt een van dat merkteken, die ſigh onder de troepen vande nieuwſgierigen of ledigh gangers, die te ſamen quamen, om van de gemeene ſaaken te ſpreeken, vervoegde. En die mangelde noyt, om te ſeggen, dat men liever moeſt omkomen, als die wreede doodt ongeſtraft laten. Die woorden raakten de Gereformeerden aan 't herte; vermits ſy haar verbeeldeden, dat alle die gene die daar toe verpligt waren, met deſelve genegentheyt als ſy tot die wrake aangeſet wierden. Men braght door die liſticheden die gene weder in haar Huyſen, die de eerſte ſchrik daar uyt had gedreven; en men wierp alle d' anderen in een ſorgeloosheyt, die ſy niet gewaar wierden, dan wanneer het geen tijt meer was, om daar inne te konnen voorſien.

D' oeffenin- van de Gods dienſt tot Charenton beveſtigt.

De Gereformeerden door de Konſt ſpreeken bedrogen worden ſorgeloos.

De geeſtelijkheyt deed dit jaar een aanſpraak aan den Koning en Koninginne; maar ſy ſprak niet anders als van haar eygen ſaken. 't Bleek ten minſten niet, datſe yets tegen de Gereformeerden, welkers miſtrouwen men niet weder opwekken wilde, verſogt hadt. Niet te min lieten ſy niet naar, om uyt alle die gemaaktheden te ſien, datter quade voornemens tegens haar lagen, en dat ſy andere veylicheden als de goede trouwe van het Hof, ſoeken moeſten. Sy wiſten wel haaſt datter een geheyme Raadt wierd gehouden, daar geen anderen als Italianen, of Jeſuiten, of oude Liguiſten, of Schijnheyligen, in quamen. Dat men daar in niet anders ſprak, als van het dubbelt houwelijk van de Koningh, en van de Princeſſe ſijn outſte Suſter, met de Infante en Infant van Spanjen, als vande oude

Nieuwe redenen van miſtrouwen, die de ſelve weder op wekken.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

oude Aliantien te verſaken, als om de Gereformeerden buyten 't bewint van ſaken te houden, als om de Edicten te vernietigen: Saken die men voorſtelde als aan malkander geſchakelt ſijnde, en van d'eene van welke men nootſakelijk tot d'andere moeſt overgaan. Men aanmerkte de aanſtootelyke antwoordt van Villeroy aan Sully in een Raads-Vergaderinge, daar de Koninginne tegenwoordigh was, en waar in men handelde over middelen tot veylicheyt van den Staat. Dien Hertogh ſtelde ſigh tegen het leggen van beſettinge in Lions, waarinne die onnut was, om dat naar de veroveringh van la Breſſe, die Stadt geen Frontier meer was; en Villeroy antwoorde, dat men daar Troepen moeſt inhouden, om dat de ſelve nabuyrigh van Leſdiguires en van de *Hugenoten* was, die alſoo veel als de Spanjaarts te vreeſen waren. Men ſagh met droefteniſſe dat al de voornemens van de Koningh met hem verſtorven waren; en dat den Raadt nauwlijks eenigh deel in de ſaken van Cleef en Gulik nam, als om eer en welſtaans wille. Men veranderde het gantſche ontwerp van dien Oorlogh, daar men het derde part vande troepen niet henen ſondt, die de Koningh daar toe geſtemt hadt. Men gaf aan de Marſchalk de la Chatre het bevel van dat Leger, 't welk aan den Marſchalk van Bouillon belooft was: En men maakte die veranderingh op de ſollicitatien vande Nuntius vande Paus, die vreeſde, dat dien Oorlogh aan de Proteſtanten voordeelig ſoude ſijn; en dat onder een Gereformeert opperhooft de Gereformeerden aan de Catholyken te veel quaat mogten toebrengen. Men dankte om deſelve reden de meeſte Troepen af, die Leſdiguires in het Delphinaat verſamelt hadt, om ſig by den Hertogh van Savoyen te voegen: Men ſagh in korten tijt alle de hoopen die men wegens het wreeken vande doot des Koninghs had opgevat, verdwynen; en verre daar van daan, dat men daar toe met die drift diemen ſig beloof hadt, ſoude ſien arbeyden, ſoo beſpeurde men, dat die gene ſelfs, wiens pligt hen nootſaakte om onderſoek daar naar te doen, met moeyte verdoofden alle de verligtingen, die de verborgentheyt van die Moordt ontdekken konden.

De wrake van de Koning wordt veronachtſaamt.

Men vergaderde ſulk een groot getal van bewijſen, van de weynige luſt diemen aan 't Hof hadt, om de doot van dien Vorſt te wreeken, datter bykans een aanwijſing van een tegenſtrijdige begeerte uyt konde gemaakt worden. Men geloofde uyt den rouw te konnen ſien, dat die veel nootdwang en gemaaktheyt behelſde: en alſoo 't Hof het tegendeel van alle de handelingen vanden overleden Koningh aannam, ſoo vermoedemen dat het niet ſeer bedroeft was over den doot van dien Prince, wiens leven de genegentheden van 't ſelve ſoo lange tijdt ingetoomt hadde. Men oordeelde uyt de woorden die alle oogenblikken ſommige perſonen, die dat verlies 't meeſt treffen moeſt, ontvielen, dat ſy dat voorval voor geen groot ongeluk aanſagen: en het gedenken van de Huyſſelijke quellingen, waarmede de Koningh, geduyrende ſijn laatſte jaren, ſoo dikmaals was aangedaan geweeſt, gaven groot vermoeden, dat die gene die deſelve hem veroorſaakt hadden, ſyn doot weynigh beklaagden. De doorſichtigſten voegden daarby, dat naar dat de ſlag gegeven was, men ſoo weynigh ſigh bemoeyde om den miſdadigen te krijgen, dat hy ſigh wel in d'oproer hadde konnen ſalveren, ſoo hy maar alleen bedacht was geweeſt, om het mes te hebben laten vallen: maar men was als genootſaakt om hem by de kop te vatten, om datmen het doodelijk werktuygh van ſijn miſdaadt, in ſijn handen vondt. Eenige Luyden te paard maar alleenlijk verſcheenen zijnde, om te roepen, datmen den Schelm moeſt dootſlaan, lietmen weêr heen rijden, ſonder datmen onderſogt, of werwaarts dat ſy haar begaven, of waar dat ſy van daan gekomen waren; alhoewel het licht om te oordeelen was, dat haar raad maar alleen daar toe ſtrekte, om met den ſchuldigen te gelijk te doen omkomen, alle de middelen, die bequaam waren, om het geheym van het beſtaan uyt te vinden: gelijk als door d'onvoorſichtigheyt van die gene geſchied was, die den Moordenaar van Hendrik de III. op verſcher daat ombragten. Naar dat men den Moordenaar had vaſt-gehouden, wierd hy ſoo ſlegt bewaart, dat het ſcheen of men ſijn ontvliedinge wilde begunſtigen. Alle de gene die hem ſpreeken wilden, hadden daar vryheyt toe; en in die ſchrik die ſijn miſdaat aan al de werelt moeſt geven, wierd hy beſogt van Luyden, die daar over niet veel ontſtelt ſcheenen te zijn. In ſijn gevankeniſſe ſelfs lietmen hem van verdachte Luyden beſoeken, en men bekommerde ſigh niet om een Monnik, die, naar dat hy de tijd gehad hadde van hem naar ſijn welgevallen te ſpreeken, noch de ſtoutheyt hadt van hem in ſijn henen gaan te

vermanen;

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

vermanen, om geen brave Luyden te willen beschuldigen, verklaringe daar van te laten doen. De Jesuit Aubigni, by den Misdadige ge..oemt zijnde als een man aan wien hy sijn Biecht gedaan hadt, geraakte vry met aan den Advocaat Generaal Servin te seggen, dat God hem de genade had gedaan van te vergeten, al 't geen datmen aan hem in de Biecht seyde. Die van sijn Ordre hebben de stoutheyt gehadt van naar de doot van die groote man, te derven seggen, dat Aubigni noyt die antwoord had gegeven, en dat die door Servin, een geslage vyandt van haar Societeyt, uytgevonden was, om haarlieden verdacht te maken, dat sy deel in de doot van de Koning souden gehadt hebben.

Onbeschaamtheyt van de Jesuit Aubigni,

Sy ontgingen echter inder daadt dat rechtvaardigh vermoeden niet, dat al vry verre in 't gemoet van die gene, die een weynigh achterdogt hadden, in-drongh; en men gaf meer geloof aan het getuygenis van een Magistraats-persoon; wiens oprechtigheyt bekent was, als aan de verantwoordinge van die schelmse Cabale; waar van men weet dat het bedrogh een Huys-deught is. Aan d'andere zyde, 't geen dat Servin van Aubigni verhaalde, word door de gemene Leere vande Societeyt wegens de Biegt, en door de gewoonelijke uytvlucht van de Biecht-Vaders die der selver grond-regels volgen, bekrachtigt. De Jesuit Cotton en meer anderen roemden, wegens deselve gave, van te vergeten, 't gene dat haar van hun penitentiarissen gebiecht word: en dien selve Jesuit had de stoutigheyt gehadt, om aan den overleden Koningh over die stoffe seer merkwaardige antwoorden toe te voegen. Men had de Koningh van die schrikkelijke grond-regel van de Jesuiten berigt, dat als 'er van de doot van de Koningh soude gehandelt worden, dat die gene aan wien deselve in de Biecht ontdekt soude zijn, het toe-vertrouwde geheym van dien, ongeschonden moest bewaren. Cotton van de Koning selfs over dese Leere gevraagt zijnde, hieldt tegen hem staande, datse goet en Christelijk was: en naar dat hy met verscheyde bedriechelijke precautien, de tegenwerpingen, diemen hem over de gevolgen van die grondregels maakte, wederleyt hadde, soo ontrok hy sigh d'alder-ysselijkste met een ellendige uytvlught. Den Koningh vroegh hem hoe hy sigh gedragen soude, alsmen hem een t'samen-sweeringe tegen sijn Persoon quam te openbaren, en dat hy den schuldigen door sijne vermaningen noch raadslagen daar van niet konde afwenden? Hy antwoorde, dat hy sijn lichaam tusschen de Koning en de slagh soude komen stellen, om hem tot kosten van sijn eygen leven te behouden. Maar van sodanige slagen, die van sekere oogenblikken af-hangen, en die voor-komen eer dat mense af-wacht, en in welke het gebeuren kan, dat een Biecht-Vader niet en moet, of niet en kan sigh by sijn Prins bevinden, kan men lichtelijk oordeelen, dat die belachelijke goede wille van de Jesuit, het leven van den Koning tegen d'onderneming van den Moordenaar, noyt soude konnen versekeren. Men moest sigh echter met die valsche schijn van getrouwigheyt te vreden houden, om datmen niets bondiger konde verhopen; en om dat de Koning ook die trouwlose Societeyt niet en dorst beledigen, uyt vreese, datse aan hem selfs wel de proeve van haar gevaarlijke grondregels mocht komen te doen, en was mitsdien geprangt om met sijn ydele uytvluchten voldaan te schijnen.

en van Cotton.

Men voegde by alle die aanmerkingen, die ik reets bygebracht hebbe, dat onder het doen van de navorschingh, de Commissarissen de verlichtingen, die dienen konden om de grond van die verborgentheyt der ongerechtigheyt t'ondekken, vande hand wesen. Een seekere Vrouwe die tot de Marquise de Verneuil was geweest, en die vreemde dingen ontdekte, wierd genootsaakt stil te swijgen; alhoewel Koninginne *Margareta*, die geen verstant ontbrak, wel sagh, dat haar verklaringe niet te verachten was. In het vervolg selfs, wanneermen die saak noch eens wilde aanroeren, verwierpmen het getuygenisse van die Vrouw, haar met duysent verwijtingen beladende, en uyt vreese datter een tijdt mocht komen, waarin deselve veel gunstiger soude konnen verhoort worden, soo veroordeelde men haar als een lasteraresse, om haar leven tusschen vier muyren te eyndigen. Alle de sorge van die genen, die den Moordenaar ondersochten, was, om denselve voor een *Hypochondriacus* te doen passeren, en om hem de beweeg-redenen van sijn onderneminge te doen verhalen, dewelke konden doen geloven, dat hy die geformeert hadt, sonder daar aan yemandt deelplichtigh te maken. Sodanigh was de reden die hy hadt opgevat, om dat de Koningh niet had gewilt, de Gereformeerden, gelijk hy wel konde, weder tot de Catholijke Godsdienst brengen. Noch sodanige andere,

Men vermijdt d'oorsaken van des Konings doot te ondersoeken.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

andere, genomen van d'inbeeldinge die hy gehadt had, dat de Gereformeerden het jaar te voren, op den dagh van Kersmis, een algemeene moordt aan al de Catholijken moesten doen. Noch so een derde, genomen van de groote misdaden, daar hy sijn gemoet mede beladen vondt, en wegens welke hy geen vergiffenis verhoopte, als door eenige ruchtbare daadt, die voordeeligh aan de Catholijke Godsdienst soude zijn. Dogh alhoewel hy seyde, dat hy alle die gedachten van sijn selven hadt, soo viel het echter niet swaar om te beseffen, datse naar d'ingevinge van een ander rooken: en de bewijsen selfs van de swakheyt van sijn verstant, sijn gesigten, sijn ongerustheden, scheenen voor veele een krachtige bewijs-reden, dat hy niet anders als de handt maar geleent hadde, aan de voornemens van Luyden, welkers herssenen sterker als de sijne waren. Sulks viel voornamentlijk die genen in de gedachten, die van die ysselijke Camer van overdenkingen hadden hooren spreeken, wegens welke men vreemde saken vertelt, en waarinne men seyt; dat de Jesuiten hare Penitentiarissen op een heele ongemeene wijse onderrechten, maar die heel bequaam is, om groote indrukkingen op swakke gemoederen te maken; waar uyt men besluyt, dat soodanigh een Mensch, als waar voor men dien Schelm achte, een bequaam onderwerp was geweest, om sigh door sodanige konstenaryen te hebben laten bestieren.

Het Vaderlandt van de Misdagiger was noch een andere oorsprongh van gissingen: en alle d'anderen wierden versterkt, door d'aanmerkingen diemen konde maken op d'ontslaginge van veele personen, die ten tijde vande doot vande Koning in gevankenis saten, en diemen daar in geset had op de bewijsen van een samensweering, die 'er gemaakt was, naar datmen tot la Fleche dat Boek had gevonden, waar van ik op een andere plaatse gesproken hebbe. Daar waren niet meer als twee of drie ongelukkige *Poitevins* diemen deed sterven, niet soo seer om dat sy de alderschuldichsten waren, of dat haar onderneminge de aldervoornaamste was, als om dat men aan d'eenvoudigen moest doen geloven, dat men d'andere gestraft soude hebben, indien deselve soo wel als de desen daar van overtuygt waren geweest. Mogelijk, dat om de gedachtenisse van een samensweeringe, waarinne niet als Catholijken begrepen waren, uyt te wisschen, men goet gevonden heeft, om die ellendigen te doen omkomen, om datter een Gereformeerde onder was, ten eynde men het Volk soude wijs maken, dat die gene waar van men 't ondersoek deed ophouden, en waar van de doot vande Koning wel een gevolg konde zijn, geen werk van de Catholijken was. Maar nietwes bekrachtichde sodanigh alle die gedachten, als de geruchten vande doot des Koninghs; die sigh tsedert eenige tijdt door gants Europa verspreydeden. De tijdinge selfs vande Moort, wierd ten selve dage datse begaan wierdt, in plaatsen die wijdt van Parijs afgelegen waren, en met sulke omstandigheden verhaalt, dat het onmogelijk was, datmen die weten konde, sonder een Goddelijke openbaringe, of sonder datmen de oorspronkelijke saak had geweten. Men konde heel natuurlijk daar uyt besluyten, datter plaatsen waren, alwaar men vande doot des Konnings als van een verwachte saak sprak, en datter by gevolge een samensweeringe was, door welke die doot te vooren was toebereydt: maar waar van de deel-plichtigen het geheym wilden verborgen houden, met voor den eenichste auteur van die onderneminge te doen passeren, den gene, die daar van niet anders als den uytvoerder was geweest.

Gevangsnen ontslagen.

Met een woordt geseyt, men geloofde, dat de begeerte van die gene die regeerden, was, om voor het Volk de waarachtige oorsaken van die doot verborgen te houden, en het geheym daar van niet te doen doorgronden, uyt vreese van daar in t'ontdekken personen van sulk een hooge trap, en die de Koning soo na bestonden, dat het seer gevaarlijk soude zijn deselve aan te tasten; boven al in een Staat; waarinne het minste voorwendsel alles met verdeeltheden en verwerringen soude konnen vervullen. Die voorsorgen beletteden echter niet, dat die Personen aan de geheyme oordeelen, van die gene, die een ongelovige geest hadden, niet bloot gestelt waren; en d'ellenden selver van haar laatste jaren, is by sommige opgenomen voor een straffe over hare nalatigheyt, in het uytvorschen van de auteurs van een misdaat, om welke te wreeken, duysent redenen haar verbonden. Hoe dat het ook zy, de Gereformeerden sagen met droefheyt, datmen niet anders als het bloedt van soo een onwaardigh slacht-offer over de asschen van dien Helt, quam uyt te storten. 't Is waar datter dit onderscheyt tusschen de doot van Hendrik de IV. en die van sijn voorsaat was, dat de dese ganschelijk wierd vergeten: in plaatse dat die van Hendrik de IV. een gelegentheyt tot de borgelijke Oorlogen gaf, en dat het aan sijne goede Onderdanen niet haperde,

Vermoedens van de alderversiensten.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

datmen geen nauwer onderſoekingen daar van deed. Dat nu was voornamentlijk de drift vande Gereformeerden, dewelke ſiende hoedanigh men de gedachteniſſe van haar Beſchermer veronachtſaamde, oordeelden, datmen al ſoo weynigh begeerte hadt, om ſtaande te houden 't geen hy had gedaan, als om ſijn Perſoon te wreeken.

De dubbelde Alliantie met Spanjen werdt geſloten.

Al dit ſelve deed haar erkennen, dat ſy meer als oyt reden hadden om d'overrompelingen en geweldenaryen te duchten: en hunne vreeſen wieſſchen aan, wanneer ſy verſtonden, dat die dubbelde Alliantie tuſſchen Vrankrijk en Spanjen, die ſy ſoo geducht hadden, eyndelijk beſloten was. Ondertuſſchen den Marſchalk van Bouillon de gunſte vande Koninginne willende verdienen, en den tijd en de veranderinge die in de ſaken gekomen waren, hem te nutte maken, vernederde ſigh, tot ſelfs haar Vertrouwelingen te behagen; en wilde ſijn ampt van eerſte Edelman vande Kamer des Konings aan Conchini, die naderhandt Marquis en Marſchalk van Ancre was, wel verkopen: Een Man die ſoo een rang onwaardigh was, 't zy datmen daar van na ſijn geboorte oordeelde, 't zy datmen ſijn perſonelijke hoedanigheden, of ſijne dienſten, aanmerkte. De Marſchalk trok daar van wel groote voordeelen voor ſijn belangen; maar ſijn agtingh was daarom niet te grooter; en Conchini was van geen Inborſt om ſigh uyt erkenteniſſe te verbinden. De Koninginne toonde hem een goet gelaat, om ſigh van hem te bedienen, in de Gereformeerden t'onder te brengen; en de believentheden die hy voor haar hadt, bevorderden heel veel het verval van haar ſaken. Maar gelijk dien Heer altijd meer als een oogmerk hadt, ſoo wilde hy ſigh niet volſlage op die oogſchijnlijkheden vertrouwen: Hy wilde ſigh ſelfs, en ſijn partye, met een aanwinninge van belang, verſterken. Den Prins van Condé, die na de doot van de Koning niets meer aan 't Hof te vreeſen hadt, was weder te Hoof ontboden. Als hy daar quam, ſo gingh hy met de voornaamſte Gereformeerden raad plegen: en voor al eer dat hy ſigh daar vertoonde, wilde hy met den Hertogh van Sully een overlegh maken, al of hy een voornemen hadt, om ſigh naar ſijn raad te gedragen. Het bleeck in 't vervolgh, dat hy daar geen ſmaak in moeſt gevonden hebben: En hy had in verſcheyde gelegentheden weynigh achtingh voor hem. Maar den Marſchalk van Bouillon, die meer verſtant en grooter voornemens hadt, als den Hertogh van Sully, geloofde dat hy dien Prins weder tot de Gereformeerde Godſdienſt ſoude konnen brengen; alſoo hy in ſijn jonge jaren onder haar was opgevoedt, en het voorbeeldt van ſijn Vader en Groot-Vader voor oogen hadde, welkers namen de Religions-Oorlogen ſoo vermaart hadden gemaakt, en dat het mitſdien licht ſoude vallen om hem wederom in haar vereeniging te brengen. Hy voerde daar over tegens hem krachtige redenen. Hy vertoonde hem dat deſelve de gevolgen van een minder jarigheyt, die een oorſprongh vande Borgerlijke Oorlogen was, ſouden konnen zijn. Hy beſchreef hem de macht der Gereformeerden, die ſoo ſy een Prins tot haar Hooft hadden, machtigh genoegh waren om de Regeeringe te beſtellen. Hy bragt het voorbeeldt vande twee laatſte overledene Princen van Condé by, en deed ſijn beſt, om hem te doen ſien, dat de Reformatie erffelijk in haar familie moeſt zijn, en dat deſelve als on-afſcheydelijk van haar glorie was. Hy deed hem verſtaan, dat in een geſtalte van ſaken, waarinne de Regeeringe ſoo ſwak, het Hof verwerd, en de reſt van 't Koningrijk in verſcheyde Factien verdeelt was, hy met de Gereformeerden ſterk genoegh ſoude konnen zijn, om aan hem ſelven het eerſte geſagh te doen geven. Hy deed hem ſelfs ſien, dat de tijdt een omkeeringe van ſaken ſoude konnen maken, die hem gelegenheyt ſoude geven, om aan grooter ſaken te denken. Maar het zy, dat den Prins de ſaken tot ſoo een licht gevolg niet geſtelt ſagh; het zy dat ſijn opvoedingh hem een ongereſolveertheyt en vreeſachtigheyt ingeboeſemt hadt, het zy dat die gene, die ſijn jeugt beſtiert hadden, in hem een af-keer van ſoo een Godſdienſt hadden verwekt, die tot ſoo veel roem van ſijn Huys had geſtrekt; het zy eyndelijk, dat hy geloofde meer voordeel in ſijn voornemens te konnen ſien, met Catholijk te blijven, om dat hy 't niet onmogelijk oordeelde, om ſigh vande Gereformeerden te verſekeren, ſonder haar Godſdienſt t'omhelſen, en om haar onder hem met de miſnoegde Catholijken te konnen t'ſamen voegen, hy had geen ſmaak in die voorſtellingen, en hy maakte altijd een andere overſlagh om ſijn ſelven te vorderen.

Den Marſchalk van Bouillon tracht den Prins van Condé te gewinnen,

Dogh te vergeefs.

Vertoogen beantwoort.

d'Algemeene Gedeputeerden verkregen eenige gunſtige antwoorden op de vertogen die ſy overgegeven hadden: Voornamentlijk ter ſake van de belangen van de Kamer van Grenoble; en op eenige knibbelaryen, die de kamer van Reekeninge van Provence aan de Gereformeerden maakte, om te beletten, dat ſy haar ſaken aan

die

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

die kamer van Mipartye niet en beriepen. Sy verkregen ſelfs op dat ſubjeƈt uytſprake en Commiſſie in de Maandt February des volgende jaaars. Den Koning beloofde mede aan den Hertog van Savoyen te ſullen ſchrijven, om hem te verplichten, van aan de Gereformeerden van't Marquiſaat van Saluca, die gedwongen waren geworden, om ter oorſake van de Gods-dienſt te vertrekken, de vryheyt te geven, van te mogen gaan en komen, om aldaar de vruchten van hare goederen, die ſy daar gelaten hadden, te verſamelen, of om daar van naar hun begeren beſtel te doen. En om dat de Gereformeerden klaagden, dat de Staten van het Delphinaat, hen deeden mede deylen in de giften, die ſy aan de Monnikken en geeſtelyke deeden, het ſy by forme van Penſioen, of het ſy om hare Conventen of Kerken op te bouwen of te verhelpen: En dat ſy ſelfs de tegenſtrevingen van de Gereformeerden niet aannemen of regiſtreren wilden: Soo liet de Koning in ſijn geheel 't geen voor henen gepaſſeert was, maar verboodt aan de Staten, om in 't toekomende de Gereformeerden in diergelijke belaſtingen niet te begrijpen; en om haar te trooſten van dat hy de wedergevingen van de ſommen, die men haar tot die tyd toe hadde doen betalen, niet beval, ſoo accoordeerde hy achtien hondert guldens die over de Contribuanten van 't Landt geheven ſouden worden, voor de reys koſten van de Gedeputeerden, die de Gereformeerden van de Provintie naar 't Hoff, tot bevordering van die ſake, afgeſonden hadden.

Maar de ſaak van de meeſte aangelegentheyt van dat jaar, was de ongenade van den Hertogh van Sully, die het opper geſagh van de finantien, en het Gouvernement van de Baſtille quyt geraakte. Noyt heeft men meer geſproken over d'oorſaken van een uytkomſte, als over die van deſe val: En de Gereformeerden ſelfs geloofden, dat dat een proef-ſtuk was van het quaat, dat men voornemens was haar te doen. t' Was al ſoo lange tyd geleden, dat het Hoff van Romen gemort hadt, dat het de finantien in handen van een Gereformeerde ſagh, ſo dat het wel waarſchynelijkheyt hadt, dat de Gods-dienſt de reden was, dat men die hem afnam. Maar aan d'andere zyde was het klaarder als den dagh, dat de oude miſnoegingen van de Koninginne, van Conchini, van ſijn Huyſvrouw, en van eenige anderen, daar van de voornaamſte beweegreden waren. Syn yver tot de vernederinge van 't Huys van Ooſtenrijk, had hem by driftige Catholyken ſeer gehaat gemaakt, of by die gene, die in de belangen van Spanjen waren. Syn humeur had hem vyanden in al de orderen van het Koningrijk verwekt: En ſelfs geduyrende ſijn gunſt, had men hem een Brief ſonder naam geſchreven, maar heel wel op geſtelt, om hem aan te manen, van minder verſtootende en meer mildadigh te weſen. Den Grave van Soiſſons hate hem, om de quade dienſten die hy hem dikmaals gedaan hadt, met de belangen des Konings tegen hem aan te nemen. De Prins van Condé was afkerigh van hem, en hadt des wegen den raadt van den Marſchalk van Bouillon ſijn vyandt gevolgt. Sillery, Villeroy, en Jeannin, die de drie hoofden van den Raadt waren, die al d'anderen regeerden, hadden al van lange tijdt een heerſſuchtige haat tegen hem opgevat; om dat hy meer deel als ſy alle te ſamen in de ſaken, en in de gunſt van den Koning hadt. Aan de andere zyde ſoo benaam hy haar dat vermaak, waar van de Luyden van haar rang t'aldergevoeligſt ſijn, dat hy haar gants geen geſagh in de finantien liet, daar van hy alleen 't beſtel hadt, ſonder daar deel aan iemandt in te geven: Sulks dat ſy noch haar ſelven, noch haar ſchepſels verryken konden. t' Was menſchelijker wyſe onmogelijk, dat een Man die van ſoo veel kanten beſtreden, en die van niemant onderſteunt wierdt, ſig tegen de wrake, de heerſſucht, en de drifticheyt van ſoo veel vyanden ſoude konnen ſtaande houden. Daar was niets dat voor hem aan t' Hoff ſprak, als ſijn getrouwicheyt, ſijn vlyticheden, en ſijn lange dienſten: Maar dat dient nergens toe; wanneer men geen betere aanpryſingen heeft, en dat de vleyerije en de behaachelijkheyt de verdienſten niet onderſteunen.

Ongenade vanden Hertogh van Sully.

Naar dat hy ſigh dan ſes maanden ſtaande had gehouden, ſoo ontſongh hy een bevel van de Koninginne, om aan haar de Finantien, en het Gouvernement van de Baſtille over te geven. Maar t'aanſtootelijkſte voor hem was, dat men hem t'een en t'ander op een ſchimpachtige wyſe afnam; hem te verſtaan gevende dat hy d'ontſlaginge van dien verſocht, en dat hy getracht had daar voor een vergeldinge te krijgen. Het voorwendſel dat men nam, om die ſtreek aan ſijn ongenade te geven, was dat hy in 't aanbieden van ſijne dienſten aan de Koninginne, ſijn Perſoon en Ampten te gelijk aan haar, in ſeer krachtige en hoogh dravende termen aangeboden hadt. Maar

Die men de finantien en de Baſtille af neemt.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

'tgeen dat niet anders als een compliment was, wierd na de letter by de Koninginne opgenomen, die schijn maakte van in ernst verstaan te hebben, 'tgeen Sully niet anders geseyt hadt, alsom sijn bereytwillicheyt tot den dienst van die Princesse, te krachtiger uyt te drukken. Men stelde dan het bevel op om sig selfs van sijne Amptien t'ontdoen, in voegen het scheen, of men hem een genade deedt die hy versogt hadde; men liet hem sijn verdere bedieningen houden, en men willichde hem drie hondert duysent guldens in tot een vergeldinge voor die genen, die hem afgenomen waren. Al 'tselve was vergeselschapt met de betuygingen die de Koningh hem deedt, dat hy van sijne diensten voldaan was. De Koninginne schreef naar alle kanten, om berigt van die veranderingh te geven, en de redenen die haar daar toe verpligt hadden: Invoegen sy de gemoederen voor quam, die soo een stoute daadt, in 't begin van een Regeringe, souden hebben konnen doen wankelen, indien sy Sully eerst gesproken hadden.

Hy schrijft aan de Koninginne.

Dien Hertogh sigh van het hoog gesagh dat hy in't Hof, geduyrende het leven van sijn goede Meester hadt gehadt, uytgestooten siende, en misschien vreesende, dat die eerste slagh een proef was van 'tgeen men voornemens was hem te doen, en wilde niet verschijnen in een plaats, daar hy soo veel vyanden hadt, en alwaar hy voortaan niet anders als een heel droevige figuur konde maken. Hy begaf sigh dan seven of acht dagen daar naar tot Sully, alwaar hy om sigh te wreeken op die genen, die hem onderdrukt hadden, dat luyden waren die weynigh gevoelen van die wraak hadden, of om aan gants Europa te doen weten, het onrecht dat men hem gedaan had, een verantwoording in de forme van een Brief aan de Koninginne schreef Deselve was stout en krachtigh. Hy ontkende daar in de voorwendsels die men gemaakt hadt, om hem van sijn Ampten t'ontdoen; en weygerde stantvastelijk d'aangebodene vergeldingen. Hy betuygde dat hy minder gestoort soude sijn geweest, dat men voor d'oorsaak van sijn ongenade sijn woest en onhandsaam humeur by gebragt hadt, als een voorwendsel te sien nemen, dat hem belachelijk stelde; en onder een schijn van goetkeuringe van sijn diensten, hem van sijn bedienigen beroofde, al of hy deselve onwaardig of daar toe onbequaam was geweest. Hy verhief daar in sijn diensten op sulk een wyse die wat naar verwijt geleek: En begrootte sijn versparing wel op meer als twee hondert millioenen. 't Is ten minsten seeker, dat hy de Koningh tot een effenheyt gebragt, sijn Domeynen ontlast, sijn Inkomsten geeffent, en sijn Finantien op een voet gestelt hadt, waar in men die noyt hadt gesien. Invoegen dat hy daar op veel stouter konde spreeken, om dat hy geen vyanden hadt, die so koen waren, van het selve te konnen loochenen: Maar inder daadt die gene die hem hadden doen vallen, geloofden, dat sy met sijn val vergenoegt moesten sijn, en lieten hem die troost, van met hem over de waarheyt van sijne diensten, niet te twisten.

Algemeene Vergadering tot Chatelleraud toegestaan.

De sako wierd echter in een algemeene vergaderingh, die de Gereformeerden dat jaar tot Saumur hielden, op het Tapijt gebragt. En soo de verdeyltheden niet belet hadden om goede besluyten te nemen, of om die gene diemen genomen hadt uyt te voeren, soo soude het Hof sigh in een groote belemmering gevonden hebben. De algemeene Gedeputeerden hadden den Koningh tot Reims toe gevolgt, daar hy sigh gingh laten inwyen: En hadden van hem een Brevet van den 10 October des voorgaanden jaars verkregen; 't Welk toestont, dat die vergadering den 15 van May daar aanvolgende tot Chatelleraud, mogt gehouden werden. Maar het Brevet ververplichte de Gedeputeerden, om niets anders te verhandelen, als rakende de nominatie van de sodanigen, die sy in de plaatse van Villarnoul en Mirande souden willen stellen, en verbood haar, om hen in eenige andere saak te mengen. Om de waarheyt te seggen, dat verbodt was een suyver bedrogh: Vermits de Nominatie van de algemeene Gedeputeerden van rechts wegen mede bragt, gelijk Hendrik de IV. op het Synode van Rochelle en den Jare 1607 sulks verklaart hadde, de sorge om de rekening, die de sulke, die uyt haar Ampt traden, van haar besendinge geven moesten, op te nemen, als ook om de instructien op te stellen voor die gene die d'andere succederen moesten, en om hen de saken die sy aan 't Hof moesten bevorderen voor te schrijven, en soo was het hen onder dat voorwendsel ook geoorloft, om te spreeken wegens alle die klachten, die in de Vertoogen van de Provintien gebracht souden worden, en van alle de dingen, die men de Gedeputeerden soude mogen op leggen, om voor de gemeene veylicheyt van den Koningh te versoeken.

En

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

En 't was derhalve datter in de vergaderingen van die nature, altijt geſproken was geweeſt over 't gene dat de Gods-dienſt raakte; en men had daarinne altijt de vertoogen opgeſtelt, waar op de Vergaderingh ook antwoordt bequam, voor dat deſelve van een ſcheyde.

Wanneermen het Brevet voor Chatelleraud verleende, was den Hertogh van Sully noch in alle ſijn bedieningen: Maar wanneer de tijdt van de Vergaderingh aannaderde, ſoo begon het Hof te vreeſen, dat dien beledighde Heer, ſigh wel meeſter van de Vergaderingh mocht maken, ſoo men toeliet, dat deſelve in een Stadt van ſijn Gouvernement gehouden wierdt; en men geloofde het raadſaam te zijn, om die naar een andere plaats te verleggen. 't Was daarom dat den Koningh by een nieuw Brevet van den tweeden May, aan de Gedeputeerden beval, om haar naar Saumur te begeven, als naar een plaats die veel gemakkelijker en veel aangenamer was. Die veranderingh ſoo ſchielijk geſchiedt, ſonder dat men ſelfs de Vertooningen van de algemeene Gedeputeerden had willen hooren, ſcheen de Gedeputeerden heel vreemt; en ſoo veel te meer, om dat het ſcheen, dat ſulks een effect van de komſt van den Marſchalk van Bouillon aan 't Hof was. In der daat dit nieuw Bevel wierd weynigh tijdt, na dat hy met de Koninginne geſproken hadt, gegeven. Die Princeſſe die ſigh van hem bedienen wilde, om de Gereformeerden te verwarren, verblinde hem met teekenen van vertrouwingh; en vroegh hem ſijn Raad af in ſaken, die ſy reets geheelijk beſloten hadt; als of ſy de ſijne had willen innemen, om haar daar na te gedragen. 't Viel niet heel ſwaar om hem de verplaatſingh van de Vergadering te doen toeſtaan, om dat hy ſelfs met den Hertogh van Sully t'onvreden zijnde, de ſamenloping vreeſde in een plaats, daar den deſe de ſterkſte ſoude geweeſt zijn. De reſt van ſijn Handelingen in 't vervolgh deed twijfelen, of hy het ſelfs niet geweeſt was, die de gedachten van die veranderingh had in-gegeven.

Door een nieuw Brevet, naar Saumur verſchoven.

Hy had echter in den aanvank heel goede meyningen getoont, en wanneer de Vergaderingh was vaſt-geſtelt, had hy du Pleſſis verplicht om inſtructien t'ontwerpen, die naar de Provintien konden afgeſonden worden, om tot een openinge te dienen, inde vertoogen van de Provintiale Vergaderingen op te ſtellen. Den Marſchalk de Leſdiguires, was van 't oordeel van de Marſchalk van Bouillon; en ſy bedienden hen alle-beyden van Bellujon, om du Pleſſis daar toe te brengen. Hy ſtemde dan daarin toe; en de Memorien die hy ontworpen hadde, mede gedeelt hebbende, vond hy haar van geen verſcheyde oordeel van 't ſijne: in voegen, dat daarna by-kans alle de Provintien daarin toeſtemden.

De Marſchalk van Bouillon, word van de Koning-in gewonnen.

Hy ſprak daar in van de hoedanicheyt van die genen, die van ieder Provintie gedeputeert moeſten worden; en ſtelde voor, dat men derwaarts ſondt Perſonen van Qualiteyt en van bequaamheyt; dat men de Heeren, en de Perſonen van 't grooſte geſagh verſogt, om haar daat te laten vinden; dat men overleyde, of men eenig ding van de laatſte reglementen in d'aanſtaande Vergadering ſoude konnen laten varen, ter oorſake van de tyds gelegenheydt; dat men aan de Gedeputeerden in hare inſtructien over liet, de macht om haar te voegen naar al 't gene, dat ſy voor de Kerk nuttigh en heylſaam ſouden oordeelen te weſen, wanneer het van anderen voorgeſlagen ſoude worden; Dat het aan haar beſcheydentheyt wierd gelaten, om al t'ſamen of voor een gedeelte vergadert te blyven, tot dat de Vergadering voldoening had bekomen; Dat de verſoeken van de Provintien zeedig mochten ſijn, uyt vreeſe dat men haar niet beſchuldigde, dat ſy van 't ongeluk van 't gemeen, voordeel wilden trekken, of twiſt ſoeken: Dat de ſelve, ſo veel als mogelijk was, of uytdrukkelijk, of op goede gevolgen van de Edicten en vergunningen; gegrondveſt mochten ſijn: Dat de ſwakſte Provintien geen na yver mochten opvatten, over de macht van d'anderen, en dat ſy gelooven mogten dat de macht van de deſe, haar borgtochte en veylicheyt was. Dit Artykel was een van de nootſakelijkſte; om datter reets, gelijk ik op een andere plaatſe aangemerkt hebbe, ſaaden van verdeeltheyt en van verſcheydentheyt van Oordeelen waren, daar ſigh de Gereformeerden in bevonden, naar de plaatſen daar ſy in woonden. Die geene die in de Provintien woonden, waar inne ſy de ſwakſten waren, waren bevreeſt om 't Hof te vertoornen; en hadden voort ſelve gemeenelijk behaaglijkheden, die het heel wel wiſt te misbruyken. Sy beelden hen in, dat alſoo ſy niet in ſtaat waren om ſigh te konnen beſchermen, het ſelve op hen ſoude wreeken alle de mishagingen, die het van die Provintien ſoude ontfangen, waarinne de Gereformeerden t'meeſt te vreſen waren. d'Anderen in tegendeel geloofden met reden, gelijk als d'ervarentheyt heeft

Inſtructien voor de Provintiale vergaderingen.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

doen blijken, dat vermits men de Gereformeerden ontſachelijk acht in de plaatſen daar ſy de ſterkſte zijn, ſoo ſoude haar macht tot een Schildt voor de ſwakheyt van d'anderen verſtrekken; en dat terwijlſe goede plaatſen, en goede beſettingen in de Zuyder-Provintien ſouden hebben, ſoo ſoudemen ſigh wel wachten om die gene te beledigen, die op de beſcheydentheyt van 't Hof, in de nabuyrige Provintien van het ſelve woonden. Naar dat ſelve op byſonderlijker voorſtellingen komende, ſoo was hy van advijs, om de herſtellinge van het Edict van Nantes in ſijn geheel te eyſſchen; ſodanigh als het met de Gereformeerden vaſt-geſtelt en in haar handen overgegeven was: Dat het Brevet van de Plaatſen van veyligheyt van gelijke herſtelt wierdt; Dat de verlorene Plaatſen door de veranderinge van Godſdienſt van de Gouverneurs, of anders, weder gegeven wierden: Dat de bewaringe van allen, ten minſten voor tien jaren verlengt wierdt: Dat de beloofde ſomme om daar beſettingen in te houden, en waar van men de helft afgekort hadt, herſtelt wierdt: Dat de betalinge van vierdeel jaars tot vierdeel jaars, ſonder mangel, en in de Plaatſen gedaan wierden: Datmen middelen beraamde om de misſlagen voor te komen dieder begaan konden werden in de voorſieningen vande open-vallende Gouvernementen, in verkortinge vande veyligheyt der Kerken; Datmen toeſtont, om de Plaatſen te verſterken die metter tijdt in verval geraakten. Hy voegde daarby, datmen ſigh moeſt beklagen, dat onder voorwendſel van die Plaatſen daar de Gereformeerden van voorſien waren, men haar uyt alle andere Ampten en Waardigheden uytſloot, als of ſy nietwes door hen dienſten hadden konnen verdienen, boven 't geen dat ſy hadden; Datmen moeſt verſoeken, dat de reſignatien vande Gouvernementen van die Plaatſen niet anders als met het welbehagen vande Kerken ontfangen wierden; Dat het van gelijken mocht zijn met de Ampten van Raads-Heeren en Voorſitters in de Kamers; Datmen volle vryheyt liet voor de opſtelling, 't drukken, de verkopingh, en vertieringh van alle de Boeken die van de Gereformeerde Leere ſouden handelen.

Verſchooningen van de Verſoeken die nieuw ſcheenen.

Hy merkte op het eynde van die Artijkelen aan, dat de Catholijken geen Reden ſouden hebben, om vreemt te vinden, datmen eenige nieuwe eyſſchen deedt, om dat tſedert de doot des Konings al de werelt het gedaan hadt; Dat de Catholijken van Bearn en de Jeſuiten ſulks deeden; dat de Gereformeerden haar voorname veyligheyt verloren hebbende, door de doot van een Koning, die haar beſchermen konde tegen de geweldige Raadſlagen, verſchonelijk waren in nieuwe Voorſorgen te dragen; dat niettemin die geene die ſy begeerden, voor het meeſte gedeelte af-hangende waren van de Vergunningen van dien Prince.

Vervolg van de Inſtructien.

Wijders ſtelde hy voor om te eyſſchen, dat de Oeffeninge vande Godſdienſt diemen voor eenige Steeden vergunt hadt in Plaatſen, die te verre afgelegen waren, wat dichter bygebracht wierdt, ten eynde men meer geveyligt mogt zijn tegen den hoon van het Volk, door de gemakkelijkheyt om ſijn toevlugt tot de Magiſtraten te konnen nemen; Datmen het Artijkel van de Kerkhoven hervormde, 't welk oorſake tot ſoo veel onmenſchelijkheyt gaf; dat is te ſeggen, met de Lichamen ſelfs langen tijdt, naar datſe begraven waren, weder uyt d'aarde te halen; Dat de Predikers en Biecht-Vaders, die leerden, dat die gene die met de Gereformeerden gemeenſchap houden, deſelve dienen en by-ſtaan, verdoemt zijn, als Oproerigen en Verbreekers vande Edicten geſtraft wierden; Dat aan de Gereformeerden twee Ampten van Requeſt-Meeſters gegeven wierden, d'eerſtemaal ſonder belaſtinge; en een van Notaris in yeder Koninklijke Recht-Stoel, of ten minſten in yeder Plaatſe van veyligheyt, mits betalende een matige belaſtinge; dat de Jeſuiten geen Sitplaatſe mochten hebben in de Plaatſen van veyligheyt; Datmen ſigh ſtilletjes van eenige Plaatſen mocht bedienen, in de Provintien daar men 'er geen hadt, en daar veele Gereformeerden waren; Dat men alle twee Jaren een algemeene Vergaderingh mocht hebben; Dat de algemeene Gedeputeerden, twee in getale, by de Vergaderinge genomineert, gewoonelijk aan 't Hof op koſten vanden Koningh mogten zijn; Dat de Provintiale Gedeputeerden, hen aan de algemeene Gedeputeerden mochten aangeven, ſonder gehouden te zijn hun toevlucht aan de Gouverneurs, en algemeene Stedehouders vande Provintien te nemen.

Vergaderinge van Saumur, ende hoedanichheyt van der ſelver Gedeputeerden.

De Provintiale Vergaderingen ten naaſten-by in hare Inſtructien de Memorien van du Pleſſis gevolgt hebbende. Soo begaven haar de Gedeputeerden van alle kanten naar Saumur, alwaar ſigh ſeventigh Perſonen bevonden, onder dewelke 'er dertigh van den Adel waren, daar onder begrepen die gene, diemen verſocht hadde om daar

ſonder

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Hoe dat die van Bearn daarin assisteren.

ſonder uytdrukkelijke deputatie te komen, als de Hertogen van Bouillon, van Sully en meer anderen. De Hertogen van Rohan en van Soubiſe waren daar als Gedeputeerden van de Provintie van Bretagne; Den Grave van Panjas en la Force, voor neder Guyenne: Chatillon, Soons Soon van den Admiraal, voor neder Languedoc: Den Marquis de Servieres voor opper Guyenne. Leſdiguieres had daar Bellujon geſonden, om op ſijn belangen agt te ſlaan; en alſoo hy noch niet wiſt, of hy ſigh op het Hof vertrouwen konde, ſoo was hy niet t'ontvreden van in d'eenigheyt van de reſt der Gereformeerden te verblijven. Rochelle 't welk rang als een Provintie hadt, had aldaar vier Gedeputeerden; en Bearn had'er ook ſoo veel: Maar daar was yets beſonderlijks wegens dat kleyne Prinſdom, 't welk ſig onder voorwendſel van voorrechten afgeſondert hield. Alſoo 'er een byſonder Ediƈt van noden ſoude zijn geweeſt om aldaar de Godſdienſt te reguleren, ſoo beweerde het, dat het Ediƈt van Nantes voor haar Prinſdom niet gemaakt was. 't Was derhalven dat het ſelve ſigh by de andere Provintien voegde, veel eer als een geallieerde Provintie, dan als een Lidt van 't ſelve Lichaam; uyt vreeſe dat ſoo de eenigheyt nauwer wierdt, 't welk aan die geene ſoude gebeuren, die door het Ediƈt van Nantes gereguleert waren, deſelve ſigh niet tot haar mochte uytſtrekken, en geen inbreuke in haar byſondere voorrechten maaken. Het Hof had ſorgvuldichlijk die deure tot verdeeltheyt ten tijde van Hendrik de IV. en tſedert ſijn doot, behandelt, men merkte die aan als een gelegentheyt, om den ondergangh van de Party door te beginnen; om dat men tegen de reſt vande Gereformeerden konde ſeggen, alſmen haar Broeders van Bearn onderdrukte, dat alſo die Provintie van haar Lichaam niet en was, en niet onder deſelve wetten leefde, ſy geen reden hadden, om haar te beklagen over de veranderingen diemen aldaar wilde maken. Men ſal in 't vervolg ſien, hoe dat het Hof ſigh van dat middel bediende, om de Gereformeerden, diemen door bedrogh van een Koninglijke belofte opgehouden hadt, te beladen. Doch tegenwoordigh ſal 't genoegh zijn, te ſeggen, dat het Hof niet wilde toeſtaan, dat de Klachten van die Provintie in 't algemeen Vertoogh gevoegt wierden; en dat deſelve ſigh van een byſonder verſoek-ſchrift moeſt voorſien.

Verdraagſaamheyt voor de gebrekkelijke Deputatien.

Daar waren ook twintigh Gedeputeerde Predikanten, en ſeſtien Ouderlingen op die Vergaderingh: en alſoo dat naar de Algemeene Staten geleek, die het ſcheen dat de Gedeputeerden door die drie Ordren van Gedeputeerden naar volghden, ſoo bediende men ſigh van die aanmerkinge, en van veel meer anderen, die alſoo licht en ydel waren, om de Koninginne wijs te maken, en boven al aan den Koningh, een Prins die van ſijn jeugt af jalours van ſijn geſagh was, alhoewel hy in ſijn rijper ouderdom, noyt de macht heeft gehadt om ſulks te wederhouden, dat dat een ſoort van een gemeene beſt, en een Staat in een Staat was, die de Gerefoormeerden oprechten wilden, om haar ſelven ſtaande te houden. Wijders merktemen in de Vergaderinge aan, datter Provintien waren, welkers Gedeputeerden ſelfs haar Paſpoorten, en alleen hadden geteykent; het zy dat de vreeſe de Hoofden van de Provintiale Vergaderingen weêrhouden hadde, om daar op haar namen te ſtellen; het zy dat de verdeeltheden reets dat effeƈt in de geburige Provintien van 't Hof gedaan hadden; 't zy eyndelijk om datmen niet hadde gekonnen, of niet hadde derven een byſondere Vergaderinge formeren, ſijn toevlucht tot een ongewoone ſaak had moeten nemen, om die deputatie te maken. Ten minſten, de Vergaderinge, haar redenen gehoort hebbende, ſtapte de formaliteyt over, en erkendeſe voor wettige Gedeputeerden van hare Provintien.

Onſtantvaſtigheyt vanden Marſchalk van Bouillon inde Voorſittinge.

Maar naar de openingh van de Vergaderinge gebeurdeder een quaat, 't welk noch de tijdt, noch de nootſakelijkheyt vande ſaken noyt konde verhelpen. Den Marſchalk van Bouillon had veelmalen aan verſcheyde Perſonen betuygt, en aan du Pleſſis door de Hertoginne van la Tremouille ſijn Schoon-Suſter doen ſeggen, dat het nootſakelijk was om tweedracht en jalouſie te vermijden, datmen de voorſittinge niet aan eenigh Heer vande voortreffelijkſte qualiteyt gaf. 't Selve ſcheen uyt een ſeer goede meyninge voor te komen; om dat die eer meer op hem als op yemandt anders ſiende, ter ſake van ſijn ouderdom, van ſijn ervarentheyt, en van ſijn qualiteyt, hy ſcheen een verkregen Recht af te gaan, uyt vreeſe van geen bedenklijkheyt te geven aan die gene, die niet veel beneden ſijn verdienſten en rang waren. Hy ſcheen ook van dat gevoelen niet te veranderen, dan wanneer ſijn eerſte advijs voor goet gekeurt was van alle de geene, die in de Vergaderingh verſcheenen. Du Pleſſis had de tijdt gehadt om 't ſelve aan alle de Gedeputeerden mede te deelen, om dat den Marſchalk ſigh niet eer als een dagh naar d'andere tot Saumur begaf. Men had ſoo veel agtingh voor hem, datmen

liever

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

liever het openen vande Vergaderingh wilde uytstellen, als deselve in sijn afwesentheyt houden. Men deed ongetwijfelt heel wel, datmen die agtingh voor hem hadt, om dat hy in soo veel gelegentheden onder de sittingen betoonde, dat hy sigh stiet aan de Besluyten diemen daar nam, soo datmen heel licht sien konde, dat hy krakkeel sogt; en dat hy niet gemankeert soude hebben, om daar op een voorwendsel te nemen, datmen hem d'eer niet hadde willen doen van een dagh naar hem te wachten. Hy had 'er niets van geseyt, voor dat hy sigh twee a drie mijlen van Saumur bevondt, waar uyt men wel oordeelen konde, dat hy over het subject vande voorsittinge van gedachten was verandert. Maar alsdoen deed hy weten dat hy andere oogmerken hadt; en dat hy alleen niet meer hebben wilde, dat de groote Heeren van die eere uytgesloten waren; maar dat hy verstont, datmen die aan niemant anders als aan hem geven konde, sonder hem ongelijk te doen. Hy verklaarde sulks opentlijk tot Saumur; Hy bragt selfs de saak soo verre, dat hy de voorsittinge eyschte als een saak die hem toequam; en hy betuygde, dat de weygeringe diemen hem daar van doen soude, hem gevoelichlijk soude vertoornen.

Waar van men de redenen niet wist.

Men trachte de redenen van die veranderinge te raden; maar men kon die niet uyt vinden als door onsekere gissingen: Sommige merkten die aan als een effect vande vleyerye van eenige Gedeputeerden, die hem in 't hooft gebragt hadden, dat hy als een gebooren Voorsitter in de algemeene Vergaderingen was; en dat hy sijn selven ongelijk soude doen, in te dulden, datmen in sijn tegenwoordigheyt een ander noemde. Andere achteden, dat sijn eerste gedachte ontstaan was uyt het voornemen dat hy had gehadt, om te beletten, dat de Vergadering tot Chatelleraud gehouden wordende, men die eere aan den Hertogh van Sully, als Gouverneur van die Provintie niet aan deed, van hem tot Voorsitter te verkiesen; maar dat de bevelen wegens de Plaats verandert zijnde, door de verleggingh vande Vergaderingh tot Saumur, alwaar den Hertogh van Sully geen meer gesagh als hy hadt, hy gelooft hadt, dat die voorsorge hem niet meer nodigh was. Sommige andere oordeelden, dat dien nieuwe raadt van 't Hof quam, en dat hy aan de Koninginne eenige diensten belooft hadt, die hy veel machtiger soude wesen haar in qualiteyt als Voorsitter te konnen doen, dan wanneer hy maar een stem als een enkelt lidt vande Vergaderingh kon geven. Du Plessis deed al wat hy konde, om hem genoegen te geven; en men stelde om die reden selfs de verkiesing van een Voorsitter tot den anderen dagh uyt, alhoewel men gewoon was denselven te noemen voor de openings-Predikatie. Maar noch de redenen van du Plessis, en het voorbeeldt van sijn Provintie, noch de dreygementen vanden Marschalk, die protesteerde dat hy vertrekken soude, soo men hem de Voorsittinge weygerde, en konden niet beletten, dat van sestien Provintien tien du Plessis tot Voorsitter verkoren. Daar warender maar ses, die voor den Marschalk spraken. Chamier Predikant van Montelimar wierd tot Adjunct genomineert; en Desbordes Mercier, Soon van die soo vermaarden Mercier, om de kennisse die hy van de Hebreeuwse Taal hadt, wierd tot Secretaris gekosen. Den Marschalk liet sijn misnoegen door soo veel teekenen blijken, dat du Plessis geloofde dat hy verpligt was, te weygeren d'eer diemen hem aandeedt; en uyt de Vergaderingh te gaan, om deselve gelegenheyt te geven, van haar over sijn weygeringe te beraden. Maar hy wierd eenparighlijk versocht, om die Plaats te nemen, die de meerderheyt van stemmen hem opgedragen hadt. Daar speelde ontwijfelijk een weynigh jalousye onder die nominatie: en alsoo 'er Provintien waren welkers Gedeputeerden voor den Marschalk van Bouillon niet souden hebben willen wijken, soo is het wel waarschijnelijk, dat deselve liever d'eerste rangh wilden geven aan een Man, die deselve boven d'andere niet soude konnen vorderen, als om sijn oprechtigheyt en verdienste, als aan den Marschalk, die deselve aanmerkte als of men die aan hem door sijn uytsteekende qualiteyt verschuldigt was. Aan d'andere zyde, den Hertogh van Sully, die hem voor sijn vyandt aan sagh, en die groote saken voor te stellen hadt, sette buyten twijfel sijne vrienden om, van hem die schimp niet te doen, om tot Voorsitter te maken een Man, van wien hy alles duchte.

Du Plessis werdt tot Voorsitter gekooren.

En verschoont sigh te vergeefs.

Misnoegen vande Hertogh Marschalk.

Den Marschalk van Bouillon over die versmading verstoort zijnde, dreygde opentlijk, dat hy daar van gevoeligh soude zijn, en dat hy 's anderen daags van Saumur soude vertrekken. Niettemin de nacht bevreedichde sijn gramschap een weynigh; en men deed hem door eenige aanmerkingen voor goet keuren, sijn vertrek niet te verhaasten. Du Plessis voldeed hem met de beste redenen die hy konde, en betuygde hem, dat hy noch door sigh selfs, noch door een ander, d'eere diemen hem aan deed, had

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

had gesogt; deed ook gevoelige vertooningen aan hem, nopende de vryheyt diemen aan de Kerken in diergelijke handelingen laten moest, en versachte het ongelijk door alle toegevingen die hy hem betoonen konde; en voornamentlijk door de hoogagtingh, die hy hem in de gantsche loop van de Vergaderingh betuygde. Maar schoon dat den Marschalk door alle die beleeftheden, vergenoegt scheen, soo deed hy echter in 't vervolgh sien; dat hy het dreygement om sigh te wreeken niet hadt vergeten. Men versoende hem echter met den Hertogh van Sully; en naar dat sy alle beyde haar waarheden geseyt hadden; soo eyndigdense met wederzydse betuygingen van vriendschap. Daar naar scheen het dat den Marschalk van Bouillon in 't verstant van eendrachtigheyt geraakte; en gelijk de rest vande Vergaderingh naar het gemeene best trachte. Sijn advijsen waren sterk en krachtigh in verscheyde gelegentheden: en voornamentlijk doen 'er verschil was over de saak van den Baron de Senevieres, Gouverneur van Chatillon op d'Indre. Dien Edelman hadt sedert weynigh tijds de Gereformeerde Godsdienst omhelst: en die veranderingh hadt de Catholijken van de Stadt tegen hem opgemaakt, tot de uytterste rasernyen toe. Sy namen de wapenen tegens hem aan, en wilden alle de sterkten van het Kasteel omwerpen: en op dat Senevieres daar niet soude konnen blijven; soo wildense alle de plaatsen verderven, daar hy bequamelijk soude hebben konnen woonen. Den Marschalk van Bouillon gaf over dat subject een bevel, dat eenigh genoegen aan d'Inwoonders gaf. Maar al wat hy ook deed om haar te voldoen, dat strekte maar om haar gaande te maken: in voegen Senevieres tot groote uytterlijkheden gebragt soude zijn geweest, by aldien de Vergaderinge sijn defensie niet hadde opgevat.

Die sigh in schijn met den Hertog van Sully bevredigt, en de belangen van Senevieres aanneemt.

Inder daat, het hadde gants geen schijn, dat deselve een sake van sulk een aangelegentheyt soude versuymen. Het was een nieuwe Plaats die Senevieres aan de Gereformeerden in handen stelde: en daar lagh haar aan gelegen, dat sy die gene die haar Godsdienst omhelsden, staande hielden, ten eynde dat die gene, die hen in 't toekomende daar toe begeven wilden, daar van niet afgeschrikt wierden uyt vreese van hare Ampten te verliesen. Aan d'andere zyde soo was het een van de voorrechten van de meeste aangelegenheyt van 't Edict, 't geen de Gereformeerden bequaam maakte tot alle soorten van bedieningen: en het soude oogh-schijnelijk dat voorrecht vernietigt zijn geweest, te hebben willen toestaan, dat een Man die met een Ampt voorsien was geweest, terwijle hy Catholijk was, daar van berooft soude zijn geworden wanneer hy van Godsdienst was verandert: om dat Catholijk en Gereformeerde gelijkelijk bequaam waren, 't selve te bekleeden. Maar behalven het belangh van Senevieres, en dat van d'algemeene sake, soo wasser noch een ander dat de Vergaderingh verplichte, om sigh in die sake te mengen. Men sprak noch van een ander Gouverneur van een Stadt, die de Gereformeerde Leere wilde omhelsen; en die maar weerhouden wiert, om sig te verklaren uyt vreese dat hy sig des anderen daags mede van sijn Ampt ontbloot soude sien. Al dat selve sette de Vergaderingh aan, om de saak voor Senevieres op te vatten; en door het advijs selfs van den Marschalk van Bouillon, die een van sijn Volk naar de Plaats sondt, om sigh wegens de uytsporigheyt by de Catholijken gepleegt t'informeren, sond deselve den Baron van Senas naar het Hof met krachtige instructien; en besloot van niets met de Koninklijke Commissarissen, diemen tot Saumur verwachte, te verhandelen, voor datmen reparatie van die wan-ordre had bekomen.

Soo als de Vergaderingh mede doet.

Maar die resolutie had weynigh vervolgh. Het Hof verydelde de instantien vande Vergaderingh met een bedriechelijke Commissie, waar mede het den Request-meester Frere belaste, een Man die dikmaals gebruykt was in saken, waarin men d'eenvoudigen moest omleyden. Dese Commissaris maintineerde Senevieres in het Gouvernement en in de Possessie van het Kasteel; maar het was op seer harde conditien, en die hem de naam van Gouverneur latende behouden, aan hem het gesagh daar van benamen. Onder anderen verbondt hy hem de Valbrugge altijdt neder te houden, en om niet meer als vijf van sijn dienaars by hem te hebben: 't geen hem bloot stelde voor d'eerste onderneminge die de Catholijken tegen hem souden willen aanvangen. Den Marschalk van Bouillon, naar dat hy de Commissarissen vanden Koningh gesien hadt, wilde niet meer voor Senevieres spreeken; en liet sigh niet opwekken door de remonstrantien vande Vergaderingh. d'Andere Gouverneur, die genegen scheen te zijn om de Gereformeerde Godsdienst t'omhelsen, deedmen aanmoedigen om sijn Verklaringe ten aldereersten te doen; en de Vergadering beloofde hem, al haar macht in te spannen, om hem staande te houden.

Het Hof verydelt die, en den Marschalk verslapt.

Eedt van eenigheyt.

De ſaake van Senevieres wierd op den eerſte dagh vande Vergadering verhandelt, des ANDEREN DAAGS vernieuwde men den eedt van eenigheyt, die in andere gelijke gelegentheden ook afgeleyt was geweeſt, en men ſtelde daar van een formulier op, 't welk ſigh tot twee ſaken uytſtrekte: d'eene was de gehoorſaamheyt aan den Koningh; en d'andere d'eendrachtigheyt en ontdoeninge van alle belangh van ſaken onder de Gereformeerden, tot derſelver gemeen behoudt, onder de beſcherminge van den Koningh, en onder deſſelfs gehoorſaamheyt. Dien Eedt had ſoo weynigh effekt, dat ſelfs geduyrende den tijdt van de Vergaderinge, de tweedracht en het belangh alles ſchenen te ſullen doen verlieſen. Niettemin alle de Gedeputeerden deeden dien eedt ſonder weygeringh; en den Hertogh van Sully, die ſigh op andere reyſen tegen die vernieuwinge van eenigheyt gekant hadde, en was geen van de traagſte om daarin te treden; om dat hy wel ſagh, dat de gemeene ſaak de veyligheyt van de ſijne ſoude maken. Men liet hen noch een andere Eedt afleggen, die alle Aſſiſtenten verpligte om geen kuyperyen te maken, om op de nominatie van de algemeene Gedeputeerden te geraken, noch om in byſondere deputatien diemen naar het Hof ſoude konnen doen, ge-employeert te worden. Dien Eedt wierd al ſoo qualijk als d'andere nagekomen; en de kuyperyen wierden by naar opentlijk gedaan. Men nomineerde vervolgens de Commiſſariſſen, om de Vertoogen vande klachten en verſoeken diemen te doen hadt, op te ſtellen; en men beval, dat die geene die geheyme ſaken of van aangelegenheyt hadden voor te ſtellen, deſelve aan de Moderateurs ſouden te kennen geven, voor dat men daar van in de Vergaderingh ſoude ſpreken.

Andere Eedt tegen de kuyperyen; allebeyde qualijk onderhouden.

Men onderſoekt de ſaak vanden Hertog van Sully, die een lange reden voert om deſelve te verklaren.

De ſaak van den Hertogh van Sully wierd in 't breede verhandelt; hy deed daar van een lange vertooning aan de Vergadering; hy antwoorde ook op de klachten van die genen, die het qualijk gevonden hadden, dat hy ſijn affcheyd had genomen, ſonder het advijs van de Provintien in te nemen: en hy bragt voor redenen by, datmen hem al te ſterk gedrongen hadt, om hem tijd te laten van met deſelve te rade te gaan; dat aan d'andere zyde, de Koninginne ſelfs daar van kenniſſe had gegeven: met over al de tijdinge VAN DESSELFS AFSETTINGE te doen over ſchrijven. Dat hy ſijn klachten niet had dorven doen, uyt vreeſe van met de waarheyt te ſeggen, het Hof te vertoornen. Dat het niet door keur was, dat hy in ſijn val had toegeſtemt, maar uyt gehoorſaamheyt; en datmen hem daar toe als een ſoort van nootdwang had opgeleyt. Dat echter de ſaken noch in haar geheel waren ten opſigte van de Vergoedinge, die hy konde pretenderen, en waarop hy alſnoch geen beſluyt had genomen; in voegen het noch tijd was om raad daar op in te nemen, en hy verſogt die op vier dingen: Eerſtelijk, of hy de ſaaken moeſt laten in de ſtaat daar ſy in waren; dat is te ſeggen, niet meer te ſpreeken van herſtellinge, noch van vergoedinge: Ten tweeden, dat onderſtelt zijnde dat hy noch ſpreeken moeſt, of hy dan ſuyver en alleenlijk moeſt verſoeken om herſtelt te zijn: Ten derden, indien alle hoope van herſtellinge hem benomen was, of hy dan de vergoedinge die hem aangeboden was, moeſt aannemen. Daar uyt nam hy gelegenheyt om de vierde vrage te doen, te weten, dat ſoo hy vergoedinge nam, of hy die dan moeſt nemen in eere en veyligheyt, of in voordeel en nuttigheyt: dat is te ſeggen, of hy een Marſchalks Staf van Vrankrijk, of eenigh nieuw Gouvernement; 't welk hy *eer en veyligheyt* noemde, moeſt eyſchen; dan of hy de drie-maal hondert duyſent guldens, diemen hem in gelt aanboodt, ſoude nemen; 't welk hy *voordeel en nuttigheyt* noemde. Daar naar verſocht hy de Vergaderingh om voornamentlijk te oordeelen, of ſijn ſaak algemeen was, en op d'onderhoudingh van het Edict ſagh, dan of deſelve hem in 't byſonder raakte. Hy wilde vervolgens de Koninginne verſchoonen, alhoewel ſy de waarachtige oorſaak van ſijn ongenade was. Hy voegde daar nevens het verhaal van de dienſten die hy aan den Staat toegebragt hadt; waar van hy tot bewijſen bybragt, aan d'eene zyde, de voldoeninge die de Koningh hem daar over betuygt hadt; en aan d'andere zyde, de vergelijkinge vanden ſtaat vande ſaaken, wanneer men hem de bedieninge daar van opdroegh, en wanneer men hem die ontnomen hadt. Sijn vertooninge ſoude ſeer gevoelig geweeſt zijn, indien hy by alle die dingen die hy daarin aanmerkte, had konnen voegen eenigen dienſt, die hy aan ſijn Godſdienſt en aan de Kerken van Vrankrijk had toegebragt, terwijle hy daar macht toe hadt.

De Vergadering oordeelt dat de Godſdienſt aan die ſaak gelegen leyt.

De Vergaderingh verklaarde, dat de ſaak vanden Hertogh van Sully, ook die van alle de Kerken was: om dat men naar ſulke groote en bekende dienſten, als de ſijne waren, geen andere reden van ſijn val konde geven als ſijn Godſdienſt. Deſelve

beſloot

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

besloot derhalven, dat hy de Vergoedinge van sijn Ampten niet anders als in eer en veylig-heyt moest aannemen. Sy beloofde de algemeene Gedeputeerden te sullen gelasten, om haar neffens hem in het vervolgen van die saake te voegen. Sy versocht hem en sijn Soon, van hen van de rest van haar Ampten niet t'ontslaan: en in ge-valle men dat door onbetamelijke wegen quam te soeken, soo verbond sy haar, om hem door alle wettige middelen te helpen: waar mede sy de instructien van de algemeene Ge-deputeerden soude beladen. Die beschermінge waren de Kerken aan den Hertog ver-schuldicht, soo het waar is dat hy sijn genegentheyt voor deselve soo verre getoont hadde, dat hy de paden van voorsichtigheyt en eerbiedigheyt in den Raadt had te buy-ten gegaan, wanneer Villeroy tegen sijn advijs voorsloeg, om een guarnisoen van Swit-sers in Lions te leggen, soo als ik hier vooren vermelt hebbe. Die saken gingen soo verre onder die twee Heeren, en Villeroy sprak selfs van Sully en van de Gereformeer-den, op een maniere, die soo vol was van teekenen van een groote verachtinge, en van een beledigende af-keerigheyt, datmen seyt, dat Sully hem antwoorde, dat hy hem wel beletten soude, om haar aan de Spaanse Staatkunde op te offeren; en dat hy hem eyndelijk dreygde te slaan: 't geen een krachtige reden toebragt aan de gene die de Spaanse Cabale reets hadt, om de finantien en het credit dien rouwe Sur inten-dant t'ontnemen. Ondertusschen de Remonstrantie die hy aan de Vergaderingh gedaan had, voor deselve niet meer als voor 't gemeen gedaan zijnde, soo verwekten d'Af-schriften die hy daar van strooyde, hem een antwoordt van een onbekende, onder den tijtel van WAARSCHOUWINGE VAN EEN OPSIENDER VAN CHARENTON AAN DE VERGADERINGH VAN SAUMUR.

'T Was eygentlijk een Heekelschrift tegen den Hertogh, 't welk onder voorwendsel van te vertoonen, wat datmen hem op sijn vier vragen behoorde t'antwoorden, het op een heel verachtelijke wijse met een lacchernye besloot: Den Maaker van dien be-richte in den aanvangh, dat het niet nodigh was den Hertogh te vermanen, om sijne resterende Ampten te blijven bewaren, om dat hy genegentheyt genoegh hadt om deselve te behouden. Datmen hem moest aanprijsen om sigh aan sijn eerste voor-stellingh te houden, namentlijk om de saken in dien Staat te laten daar sy in waren, sonder noch d'herstellinge noch de vergoedinge te vervolgen: en hem selven daar over van edelmoedigheyt te prikkelen. Datmen hem moest vertoonen, dat het onnut soude zijn, van eenige proeve van het tweede te nemen, namentlijk om hem te doen herstellen; om dat sijn Plaats al was ingenomen en vervult, van een Man, die al soo naakbaar en beleeft was, als Sully moeyelijk en stuurs was geweest: Dat was Schom-berg, die sijn handt met al soo goede gratie aan de verquisting leende, als Sully sijn sorgen krachtichlijk tot de Versparinge had besteet. Dat nopende de derde, dewelke de vergoedinge diemen hem aanboodt, was rakende, men hem moest aanmanen, om sigh den Koningh te onderwerpen, die hebben wilde, dat hy deselve aannam. Dat nopende de vierde, dewelke sagh op de natuur vande vergoedinge, dat dat aan hem stont om sigh te verklaren. Dat 't gene dat hem gebeurt was, hy moest opnemen voor een van die verduysteringen van sijn geluk, waar van men soo veel voorbeelden siet; en die op niemant als op hem siende, op het algemeene van de Godsdienst niet in gevolgh konde getrokken worden. Dat de Koningen de gemeene Vaders van hare Onderdanen waren, en deselve egalijk souden handelen. Dat de Vergaderingh on-gelijk hadt; van sterk in dese saak te spreeken, en de selve voor den Hertogh op te nemen. Dat de Catholijken en de Protestanten te samen daar tegen yets te seggen souden hebben; soo wel als tegen den Eedt van eenigheyt, diemen den Adel had laten doen: en men vergeleek in 't voorby gaan die inwikkelinge, met de Ligue, die van al de werelt verfoeyt was geweest. Men gaf daarin een streek aan den Hertogh, die een van d'eerste was geweest om die eenigheyt te teekenen, waar van hy voormaals het voorbeeldt in de Liguisten veroordeelt hadt. Men onderscheyde d'Ampten diemen by tijtel van Officie besat, van de gene, die eygentlijk niet anders als Commissien waren; en men beweerde, dat alsmen Ampten vergaf die vande natuur vande laatste waren, de Koningen noyt haar selven de handen bonden, en altijt de vryheyt behielden, om deselve naar haar believen weder af te nemen: 't geen eygentlijk 't geval was, daar den Hertogh van Sully sigh in bevondt: alsoo de Sur intendance geen Officie maar een Commissie was. Om te wederleggen de ver-waantheyt die hy uyt sijne diensten trok, soo taxeerde men in't voorby gaan de rijk-dommen die hy had verkregen: en om datmen wel wist dat hy voor sijn persoon

Antwoordt sonder naam op de reden van den Hertog.

vreesde, soo versekerde men hem klaarlijk, dat het Hof niets heymelijk tegen hem brouwde: maar men seyde hem indirectelijk, datmen hem ook soodanigh niet en vreesde, om sulks niet opentlijk te konnen ondernemen, alsmen daar lust toe hadt. Alles eyndighde met een scherpe bestraffinge daar over, dat de Vergaderingh haar mengde in saken die van die natuur, en van haar betamelijkheyt waren; en met een vermaninge diemen aan deselve deedt, om hare maten van onderdanigheyt en van gematichtheyt te bewaren, en sigh binnen de Palen van haar pligt te houden.

Loop van diergelijke Geschriften geduyrende de Vergaderingh.

De Boekjens van dat merkteeken hadden geduyrende de Vergaderingh een groote loop. Daar wierden veel steek-schriften tegen de Godsdienst gemeen gemaakt, als ook tegen die gene die de saaken by 't leven vanden Koning behandelt hadden. Het scheen dat de Catholijken sigh wreeken wilden van het *CATHOLICON*, 't welk soo aangenaam had doen blijken de belacchelijkheyt van de voornemens, en vande handelingen vande Ligue. Men sagh niet anders als geschriften die tot navolginge van dien opgestelt waren; als Aanspraken; als Reden-voeringen; als Tafereelen; als Verbeeldingen &c. Men kan in dat getal stellen een Brief die gemeen gemaakt wierdt op den naam van een Gereformeerde, met den naam van den Drukker, die heel qualijk sprak vande Vergaderingh van Saumur. Den maaker stelde daar in drie orderen van Gereformeerden: waar van hy d'eene noemde quaataardige; d'andere yverige; en de derde verstandige. De quaataardige, naar sijn seggen, waren of Heersuchsuchtige of geinteresseerde, en trachteden maar naar Oorlogh, als een middel zijnde om haar selven te bevorderen of te verrijken. Hy schreef hen negen of tien redenen toe, waar van sy hen bedienden, om d'anderen in haar gevoelen te doen vallen. I. De aanmerkinge vande minderjarigheyt, die plaats aan hen Vyanden gaf om alles te ondernemen. II. De Samensweeringe van den Paus, vande Jesuiten, en van de Geestelijkheyt, tegen de Reformatie. III. De haat die veele Leeden vanden Raadt tegen hen hadden. IV. De gemakkelijkheyt van de Koninginne, die heel licht tot hen verderf soude konnen aangeset worden. V. De vreese dat van alle 't selve wel een Party soude konnen geformeert worden, die hen uytroeyen soude, eer dat sy in staat waren om hen te konnen defenderen. VI. De weygeringen die men in veel plaatsen en op veele Pointen deed, om haar recht te verleenen. VII. d'Ampten en Gouvernementen diemen sonder voorwendsel sommige van hen af nam. VIII. De Praktijken en Konsten daar men de raderen door deed omgaan, om haar beste Hoofden te corrumperen. IX. De Pensioenen diemen sommige aanboodt, om van deselve het geheym van hunne Broederen te verstaan. X. Eyndelijk de verdeeltheden en mistrouwingen, diemen onder hen deed oprijsen, om haar te verswakken, en daar men van versekert was, dat de Saaden van uyt het Hof quamen. Het bleek daar door, dat die gene die 't Schrift gemaakt hadt, de saaken heel wel wist, vermits hy de redenen die de Gereformeerden ganschelijk te vreesen hadden, soo duydelijk verklaarde, en dat hy 'er aan haar misschien noch eenige van leerde, die sy niet anders als by gissinge wisten: gelijk als de Praktijken en Pensioenen waren.

Steekschrift, 't welk drie Orderen van Gereformeerden stelt,

Quaat-aardige.

Yverige.

De yverige naar het seggen van dien Auteur, waren van natuuren mistrouwende, en hielden 't voor een set-regel, dat de mistrouwingh de moeder vande veyligheyt is. Den Schryver daarinne boerteryen onder de ernstige aanmerkingen mengende, deed deselve seggen, dat *Hugenot* en mistrouwelingh, op malkanderen toepasselijk waren, en d'een d'ander over en weder uyt duyden; gelijk als *Monnik* en *Geschoorene*. Die gestalte van haar gemoed, vervolgde hy, maakten haar als een speeltuygh vande quaataardigen, dewelke in hen bequame werktuygen vonden, om blindelingh haar Heersucht en gierigheyt te volgen. De verstandige, volgens sijn stellinge, waren alleenlijk die gene, die den borgerlijke Oorlogh de slimste van alle rampen geloofden te zijn, en die om deselve te vermijden hen in gehoorsaamheyt hielden. Hy trachte daar naar te wederleggen de redenen van vreese die hy hadt opgehaalt: Dogh hy antwoorde daar op met heel weynigh kracht om deselve om te stooten: en alsoo hy geen ander behulp-middel tegen de samensweeringe vande Jesuiten en van de Geestelijkheyt, voorstelde, als de goede trouwe van den Raadt, het gesagh vande Parlementen, van de aansienelykste *Corpora*, en de goede wille van de Koninginne, soo kan men wel seggen, dat hy die redenen bekrachtigde, meynende deselve te wederleggen: om dat het bestiptelijk dat gene was 't welk de Gereformeerden allarmeerde, Dat sy weynigh goede trouwe in den Raadt sagen; Dat sy weynig rechtvaardigheyt inde Parlementen vonden; en om nietwes van hen meyningen te seggen, weynig bestendigheyt

Verstandige.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

heyt in 't gemoedt van de regerende Koninginne : deſelve was onruſtigh , wraakſugtigh, Heerſuchtigh, weynig Meeſter van haar eygen ſelfs: en die geene die haar niet beminden, ſeyden, dat ſy de quade hoedanigheden van Catharina de Medicis wel hadt; maar dat ſy die groote en Koninglijke niet en hadt. Sy was deſelve gelijk daar in, dat ſy ſeer in genomen was met de Sterren kunde, maar ſy was daarontrent ſoo ſtijf-hoofdig, dat men nauwlijks van haar geloven kan, 't geen men daar van in de gedenk-ſchriften vindt. Sy richtede alle de ſaken van den Staat naar de voorſeggingen vande Sterren-kijkers; en de raad gevingen vande alderwijſte Politijken en haalden niet over de waarnemingen van Fabroni; als denwelke de gedaanten van den Hemel by haalde op alle ſaken van eenige aangelegenheyt die op deſe Princeſſe ſagen. 'T is ſeeker dat hy by geval of anderſints, wel ſlaagde in verſcheyde voorſeggingen die d'uytkomſte ſoo rechtmatig deed ſien als men het ſoude konnen wenſchen. Die van de ſiekte des Konings, die hem onderwegen op hielt, wanneer hy van Parijs vertrok, om bevel te gaan geven tot de beſcherminge van de kuſten van ſijn Rijk, tegen de landinge daar hy van de Engelſche mede gedreygt wierdt, wierdt ſoo beſtipt gevonden, als dien Sterre-kijker 't ſelve verſeekert hadt: en die van de andere ſiekte die deſelve Vorſt eenige Jaren daar naar tot Lions hadt, wierdt niet minder beſtipt bevonden. In voegen de Koninginne op die voorſeggingen al ſoo veel vertrouwde, als ſy op waarachtige Godſpraaken ſoude hebben konnen doen. Die ligtgelovigheyt bedierf al haar ſaaken: en haar gebeurde beſtiptelijk dat gene, 't welk aan alle die geenen gebeurt, die haar door ſodanige dingen laten regeren, ſoo dat ſy niet en konde bekomen die voordeelen, die haar uyt de Sterren belooft waren, noch vermijden de rampen, waar mede ſy gedreygt wierdt. Men kan ten minſten door de vergelijkingen van die twee Koninginnen merken, dat d'eene veel gelukkiger was als d'andere. Catharina, die ſoo dikmaals den Staat op twee vingers naar aan haar val hadt gebragt, om voor haar ſelven te bewaren het vermaak van te regeren, hield haar ſelven echter ſtaande bykans tot haar laaſte levens-adem toe: Maar Maria verviel wel haaſt van haar geſagh, en droeg op 't eynde van haar dagen een wreede ſtraffe van haar handelingen. Gene vond al haar raads beſluyt, in haar hooft, en had niemant als haar ſelven van doen, om ſig te beſtieren: maar de deſe luyſterde al te veel naar haar paſſien en vertrouwelingen. Niet te min ſoo ſprak den Auteur daar ik van ſpreek, heel breedt van haar lof, en vertoonde haar als een Princeſſe, wiens gelijke 'er noyt geweeſt was. Dat was de ſtijl van die tijdt: en die vuyle vleyeryen quamen ſoo in de mode, dat die geene ſelfs, die haar uyt de regeringh verdreven, haar lof Hemel hoog op heften. In haar ballingſchap ſelfs had ſy noch yets waar in ſy haar trooſten konde, ſoo ſy eenige ſmaak in lof-dichten hadt: t'eenigſte goet waar mede haar vyanden haar wilden laten ſpelen. Dien Auteur eyndichde met verwijtingen, over de grootsheyt die hy in 't beleyt van de Gereformeerden vont. Hy beſchuldigde haar dat ſy de genade verſogten, gelijk de Spanjaarts een aalmoes verſoecken, dat is te ſeggen, met 't ſwaardt in de handt, met een air van fierheyt, gelijk of ſy de betaling van een ſchult gevordert hadden: En hy wildeſe wijs maken, dat ſy geen wettig voorwendſel noch van vreſe, noch van miſtrouwingh hadden.

Hoedanigheden van de Koninginne.

Men ſoude mogelijk een rechtmatiger verdeylingh van de Gereformeerden als ſy gemaakt hebben, ſoo men deſelve in driën had verdeylt; namentlijk in Heeren van uytſteekende qualiteyt, die haar van d'anderen om haar byſondere inſichten bedienden, in Luyden van eere, die wiſten, datter niet goets te hoopen was van een Raadt die van Jeſuiten geregeert wierdt; en die ter dier oorſake alle wettige veylicheden tegens ontrouwe en onverſoenelijke vyanden ſochten: en in vreeſachtigen, die of natuurlijk ſwak en indifferent, of door de konſtgreepen van het Hoff verſacht en vermenſt waren. D'eerſte waren d'oorſake van al het quaat: Gene bedienden haar van den yver van de tweede laaſte om hen aan 't Hof geagt te maken. En de deſe verlieten d'andere, ſoo ras als het Hof hen de ſchijn van eenige ruſte vertoonde.

Ware merkteekenen van de Gereformeerden.

Ik ſal ter deſer platſe, eer dat ik verder gaa, aanmerken, wat dat d'oorſaak van die geſchriften tegen de vergadering was. Men vergat niets om deſelve aan de Catholijken verdacht te maken, ſoo ras als de Gereformeerden verlof gekregen hadden, om deſelve te mogen houden. Men ſtroyde uyt, dat haar voornemen was om daar in overgroote eyſſchen te doen; en de wapenen aan te nemen, om de ſelve te doen verleenen. De Memorien die naar de Provintien geſonden waren, om te dienen tot een ontwerp voor de Inſtructien van de Gedeputeerden, die de byſondere Vergaderingen

Waar van daan de gerugten ontſtonden, die men deed lopen, dat de vergadering den Oorlog wilde aanvangen.

ringen naar de algemeene affonden, en waar van het Hoff door dessels loon-trekkers communicatie had gekregen, en waren van geen kleyn behulp, om de gemeene geruchten te versterken. De versoeken die eenige Provintiale vergaderingen by die vande memorien voegden, dienden heel veel tot deselve saak. De Vergaderingh van Milhau wierd weder aan die geene die deselve gesien hadden, in gedachten gebragt. Men seyde dat van vyf dingen die deselve voorgestelt hadt, ontbraken niet meer als twee daar van, te weten twee plaatsen van veyligheyt in yeder Provintie, daar'er de Gereformeerden geen hadden; en dat de tienden van de Gereformeerden besteed souden mogen worden tot betalinge van haar Predikanten. Men vergrootte de gevolgen van de eenigheyt die de Vergadering sweeren moest, en waar door, seyde men, de Gereformeerden haar verbonden, om malkander in alle de Regeringen en alle de Bedieningen, waar mede den overlede Koning haar had voorsien, staande te houden; selfs ook in alle plaatsen die sy besaten, behalven de geene die in het Brevet vande plaatsen van veyligheyt begrepen waren. Maar alsoo het weynigh schijn hadt, dat het Hoff sig na die haar behaaglijkheden soude schikken, gaan soo besloot men dat de Gereformeerden middelen gingen beramen om den Oorlogh aan te vangen. 't Geen vreemt was, soo warender ook Gereformeerden, die sodanige uytspoorige geruchten voortsetteden. Den Marschalk van Bouillon was selfs een van die gene, en men verweet hem, dat hy op 't eynde vande Vergaderingh, van Saumur vertrekkende, tegen eenige Catholyke Borgers en anderen, geseyt hadt, dat men eyndelijk de vrede soude hebben; maar dat het veel kommer en moeyte hadt in gehadt om deselve te mogen behouden. Echter betuygde de heele rest vande Vergadering, datter noyt een enkelt woordt dat na Oorlogh smaakte, in gesproken was, in al de tijdt dat deselve geduyrt hadt. Sulks wierd aan dien Heer met groote bitterheden door de Hertogen van Rohan en van Sully verweten, die met hem in een openbare rupture geraakten. t'Is wel waarschynelijk dat hy geen andere insicht hadt, met selfs soo een gerucht uyt te stroyen, als om de Koninginne vroed te maken, dat hy haar groote diensten had gedaan; en dat hy voor haar heel nootsakelijk was, om de Gereformeerden in haar pligt te houden. Niet te min sulks maakte een indruk op de gemoederen; en alle de betuygingen van sestig persoonen, die versekerden, datmen noyt aan den Oorlogh gedagt hadt, en beletteden niet, datmen selfs van die tydt af aan, de Gereformeerden dat gemeynt voornemen van een Borgerlijke Oorlog, niet als een misdaat te last leyde, en datmen naderhandt die selfde beschuldiging tegen haar niet vernieuwt heeft, gelijk ofse ten vollen bewaarheyt was geweest.

Konst-greepen vande oude vyanden der Gereformeerden.

D'oude Vyanden vande Gereformeerden, en die van doen af aan de middelen al beraamden om deselve t'onder te brengen, versterkten dat gerucht, soo veel als in hen vermogen was, en sy deeden in veel plaatsen soo veel ongewoone voorsorgen tegen dien gewaanden Oorlogh stellen, dat alle die gene die niet wisten waar dat die dood vreesen van daan quamen, de Gereformeerden ganschelijk mistrouwden. 't Hoff, 't sy dat het selve mede die vreese hadt, of 't sy dat hetselve daar van de schijn moest maken, om daar van te verwyderen sodanige Persoonen, die daar inde wegh waren, nam dat voorwendsel, om den Hertogh van Epernon naar sijn Gouvernementen, en den Prins van Condé naar Guyenne te senden. 't Selve liet ook behendiglijk 't gerucht stroyen, dat den Prins tot St. Jan d'Angeli soude passeren, om aldaar het Lyk vande Prins sijn Vader te doen begraven, waar aan men, om redenen getrokken uyt het Proces, 't welk men sijn Weduwe ter oorsaake van sijn doodt had aangedaan, de laatste plichten noch niet toegebragt hadt. Die Stadt was een van de gewichtighste die by de Gereformeerden beseten wierden. Den Prins was daar geboren; en door de Greformeerden opgevoedt geweest, tot die tyt toe, dat sy hem aan Hendrik de IV. overgaven; invoegen dat sijn naam daar noch geagt was, en datmen alles van sijn credit te duchten hadt, soo hy iets wilde ondernemen. Den Gouverneur dat den Hertogh van Rohan was, en dessels Stede-houder, sijnde *La Roche Beaucour*, waren alle beyde afwesend; Vermits sy te samen op de Vergadering gedeputeert waren; invoegen datter geen Persoon van agtingh in de Stadt was, om sig tegens de voornemens van den Prins te kanten. De Vergadering geloofde dan verpligt te sijn, om *La Roche Beaucour* weder derwaarts te senden, onder voorwendsel van den Prins daar ter plaatse t'ontfangen, en te beletten, dat hy sijn Vader niet met Catholyke Kerk-plichten liet begraven; tot dat hy daarop vande selve nieuwe ordre ontfing; maar 't was inderdaadt om agt te hebben, dat dien Prins in passant niet iets van swaarder

der aangelegentheyt quam te verrichten. Mits dien ſoo ſtrekte het ſelve voorwendſel aan d'een om de ſtrik te ſpannen, en aan d'ander om ſigh daar voor te hoeden. Soo den Prins eenigh voornemen hadt, die vlytigheyt verbrak het ſelve voor die tijdt, en veylichde de Plaats: Maar de ſelve verloor *la Roche Beaucour*, die weynig tijds daar naar de gedachten nam, om de Stadt in de macht van de Koninginne te ſtellen.

Verſcheyde Catholijke ſteeden wapenden ſig

Aan een andere kant toonde men ook groote teekenen van vreeſe. Daar waren Catholyke Steden in Poitou en in Limouſin, die op haar hoede waren, gelijk of deſelve met eenige overrompelingh gedreygt waren geweeſt: op de Rivier de Loire, waren ook andere Steden die 't ſelve deeden; Chartres ſelf, alhoewel verre van de Vergaderingh af, en bykans by de Poorten van Parijs gelegen, nam de wapenen aan, en ſtelde wachthuyſen by deſſelfs Poorten. De ſaaken gingen noch al vry verder tot Orleans. Een onbekent Man, of diemen niet wilde kennen, gaf aldaar ſraadt, die ſtrekte, om de Gereformeerden te doen vermoorden. Hy joegh hen een ſchrik aan over de voornemens van de Vergaderingh; en verhaalde datter een ſamenrottinge van Gereformeerden rondom heen de Stadt in de wapenen was, om deſelve in te nemen. Die Advijſen quaataardighlijk onder het Volk geſtrooyt zijnde, verwekten een geweldige beroerte. Daar waren Borgers die dwaas genoegh waren om te roepen, datmen in de wapenen moeſt komen, men maakte affnijdingen op de aankomſten; en men nam ſoo veel vorſorgen al of Orleans reets door de Vyandt berent was. De Magiſtraat gingh by de Gereformeerden huys-ſoekingen doen, om de wapenen op te ſoeken, diemen ſeyde, dat ſy verſamelt hadden. Het was die volvaardigheyt, die haar vande woede van 't Volk verloſte; vermits men by haar noch wapenen, noch krijgsbehoeſten, noch eenige teekenen van ſoo een beſtaan vondt. Naar dat de beroerte op die wijſe geſtilt was, ſogtmen naar den Auteur van dien, en men ſette een Inwoonder van Orleans gevangen, die gevonden wierd een van de eerſte geweeſt te zijn, die geroepen hadt, dat men in de wapenen moeſt komen Maar men liet hem naar Parijs brengen, alwaar hy eer datmen hem ſijn proces had gemaakt, op een wijſe die heel verdacht was, in de gevankeniſſe ſtierf. 't Gerugt liep dat hy van ſchrik geſtorven was, om dat hy de ſtraffe die hy verdient hadt, onvermijdelijk ſagh. Maar de Gereformeerden die het geheym voornemen van die bewegingen penetreerden, en aan welke niet onbekent was, wat dat de Jeſuiten en haar andere vyanden, niet al machtig waren te doen, vertrouwden datmen hem hadt doen ſterven, om een getuyge, van die haare geheyme handelingen, uyt de werelt te helpen.

Oproer tot Orleans

Den Hertog van, Sully deed in die tijdt van argwaan een reyſe van Saumur naar Chaſtelleraud, waar van de qualijk geſinden haar ook bedienden: En al dat ſelve was voor haar een gelegenheyt om haar ſelven de jaaren van 1562 en 1567 weder in geheugeniſſe te brengen, in welke Jaaren de Gereformeerden veele plaatſen innamen, om te beletten dat het Hof; wiens voornemens haar bekent waren, haar ſelfs buyten ſtaat van beſcherminge niet en verraſte. De Vergadering van die bewegingen geinformeert en voor haar eygen veyligheyt bedugt zijnde, liet door du Pleſſis hondert vijftig Man werven, om de beſetting van Saumur te verſterken: en deſelve had ſoo weynig voornemen om den Koning te vergrammen, dat ſy aan hem ſchreef om hem te verſoeken, van die werving te willen toeſtaan. Alle die omſtandigheden t'ſamen geſtelt ſijnde, konnen doen ſien, dat de Vergadering nergens minder om dagt, als om den Oorlog aan te vangen: Vermits ſoo deſelve daar toe een voornemen had gehadt, ſoo hadſe in die bewegingen van de Catholijken een ſeer goet voorwendſel konnen vinden, omſe te verklaaren. Maar ſoo deſelve dat gedaan hadt, ſoo ſoumen noyt gemankeert hebben, om te ſeggen, dat derſelver ontdekte voornemens aan de Catholijken reden hadden gegeven, om ſodanig op haar hoede te weſen als ſy deeden: in plaatſe dat men met de minſte ſchijn van rechtmatigheyt niet ſoude hebben konnen loochenen, dat de Gereformeerden naar alle die beroertens en aanneming van wapenen, niet gewankelt hebbende, de Catholijke niet d'eerſte Beſpringers waren. Sy wilden aan de Gereformeerden een voorwendſel maken, dat ſy een miſlag begongen, of om deſelve haar te wyten, of om gelegenheyt te nemen, om haar int toekomende veel grooter onrechtvaardigheden aan te doen. Maar alhoewel ſulks haar niet gelukte; ſoo hebbenſe echter niet naargelaten, om die valſche gerughten die het voorwendſel van haar allarmen geweeſt waren, voor vaſte waarheden te doen doorgaan; en om openbaar te maken, dat d'enkele verdeylt-

Du Pleſſis verſterkt, de beſetting van Saumur, naar dat hy de Koning daar toe verlof had gevraagt.

heyt

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

heyt die'er in de Vergadering oprees, belette, dat deselve den Oorlog niet aanving. En saak die behalven het discours van de gene die het Hof wilden behagen, noyt een ander grondslag hadt, als de begeerte die de Jesuiten, of die 't met haar hielden hadden, dat deselve warachtig mogte zijn.

Commissarissen des Konings ter Vergaderinge.

Ondertusschen wierden Boissise en Bullion van het Hof aan de Vergadering gedeputeert. Sy quamen tot Saumur eenige dagen naar dat deselve aangevangen was: aan: En sy wierden aanstonts van ses Leeden van de Vergadering besogt, die deselve afsondt om haar te gaan verwellekomen, soo ras als sy haar aankomst hadden laten bekent maken. Twee dagen daar aan verschenense. En leverden de brieven van den Koning en Koninginne over, die uyt gesondert eenige termen van goetwilligheyt, eygentlijk niet anders als credentialen waren. Sy namen naar dat deselve met de gewoonelijke teekenen van eerbiedigheyt gelesen waren het woordt. Haar gansche reden strekte sig uyt, tot verseekeringen, dat alle 't gene te vooren beloost was, soude naargekomen worden, en om gunstiglijk te verklaaren al 't gene dat twijffelagtig of dubbelsinnig scheen. Waar naar sy een aanmaning deeden, om spoediglijk een nominatie van ses personen te maken, waar uyt de Koning 'er twee soude verkiesen, om by hem haar verblijf te houden, en aldaar de algemeene deputatie waar te nemen. Du Plessis antwoorde haar uyt den naam vande Vergadering, bedankte de Commissarissen, en beloofde een gedurige gehoorsaamheyt. Vervolgens gingmen van de complimenten tot deliberatien over, en men had twaalf of veertien dagen geduyrende, conferentien met de Commissarissen vanden Koning, die somwijlen ook in de Vergadering quamen, en somwylen ontfingense de Gedeputeerden tot haren huyse, om derselver voorstellingen te hooren. Daar warender die van seer groote aangelegenheyt waren, waar van ik het uyttreksel op een ander plaats sal geven. Maar ik moet alhier verhalen, dat de Vergadering in den aanvank verklaart hebbende, datse tot niets treeden soude, voor datse voldoeninge op de saak van Senevieres had verkregen, soo leverden de Commissarissen van den Koning aan hem brieven ter dier sake over, beneffens een afschrift van het arrest vanden Raadt, die Frere den request-meester, committerde, om sig op de plaatsen t'informeren, de schuldigen haar proces te maken, en hen met het naburig Gerecht by gewijsde te veroordeelen.

Die 't algemeen Vertoogh op maakt.

De Vergadering een betere uytslag van die commissie, als 't gene daar van gebeurde, afwachtende, scheen vergenoegt te sijn, en begaf sig aanstonts om het algemeen vertoog op te stellen, om aande Commissarissen mede te deylen. Deselve geloofde dat sy met een genoegsaeme macht om te handelen, en om met haar daar over te sluyten voorsien waren: Maar sy waren daar toe niet gekomen. Haar last was, om op te houden, te verydelen, en t'ontdekken, de meyningen vande Vergadering om te proffiteren vande tijdts gelegentheyt, en voornamentlyk om de Gedeputeerden te nootsaken, soo ras alst mogelijk was, van malkander te scheyden. Sy queten haar seer wel in haar doen; en bedienden sigh als bequame Staat-kundigen vande gelegentheyt. Soo ras als Lusignan, Aubigni, en eenige andere, de voornaamste Versoeken vande Vergaderingh, aan haar gecommuniceert hadden, soo antwoordense, dat de veranderingen in 't Edict gemaakt, van weynigh belangh waren, en dat de voornaamsten vande Gereformeerden, daar in toegestemt hadden; Dat geduyrende een minderjarigheyt, de Koninginne niets soude konnen vernieuwen ontrent de veranderingen, die met soo veel voorsorgen gedaen waren; Dat soo sy daar aanraakte, men noyt de bevestigingh van 't geen sy toegestaan hadt, soude konnen verkrijgen. Haar antwoorden op d'andere artykelen waren vande selve stijl: En quamen eyndelijk daar op uyt, om op de nominatie van de algemeene Gedeputeerden te dringen; als mede tot het opstellen van het Vertoogh, 't welk aan die twee die de Koningh soude verkiesen, opgeleyt soude worden aan den selve te brengen; en de scheydinge vande Vergadering; die om geen andere oorsaake als de verkiesinge van algemeene Gedeputeerden toegestaan zijnde, en alles met argwaan en mistrouwingen vervullende, soo ras weder moest van een scheyden, als sy dat gene, 't welk sy bevoegt was te doen, afgedaen soude hebben.

De Commissarissen verklaaren dat sy geen macht hebben om te handelen.

Sy quamen selfs ter Vergaderingh om aldaer deselve dingen te seggen. Sy betwisteften aldaar veele artykelen. Sy booden selfs aan, om met de Commissarissen vande Vergaderingh alle de artykelen van het Vertoogh, soo men het nodigh oordeelde, te overwegen, gelyk of sy een Autoriteyt gehadt hadden, om in eenigh dingh over een te komen; en in 't algemeen betuyghdense niet of de versoeken vande Verga-

de-

deringh haar onrechtmatigh of overgroot ſchenen. Maar eyndelijk alſoo die betwiſtingen ſtrijdigh waren aan het voornaamſte oogmerk dat ſy hadden, namentlijk om de Vergaderingh te nootſaken ten ſpoedigſten van malkander te ſcheyden, ſoo beſlootenſe om te verklaren, dat ſy geen macht hadden om toe te ſtaan 't geen men verſogt. En des anderendaags wederom in de Vergaderingh gekomen ſijnde, ſoo vernieuwdenſe de verſekeringen die ſy reets vande goede meyningen van den Koningh en vande Koninginne gegeven hadden, en vertoonden, dat het voor 't geſag en de waardigheyt van hare Majeſteyten, en voor de byſondere nuttigheyt van de Gereformeerden voegelijkſt ſoude ſijn, om haar aan den Koningh te vervoegen, om een gunſtig antwoordt te verkrygen; belovende van hare ſyde getuygeniſſe van haar gehoorſaamheyt te ſullen geven, en haar te laten gebruyken, ten eynde ſy voldoeninge ſoude mogen bekomen, vermits ſy de behoudeniſſe der Gereformeerden tot het wel weſen van den Staat nootſakelijk kenden. Die reden eyndigde met het gewoone beſluyt, om ſes Perſoonen te nomineren, en de Vergaderingh af te breeken.

Haar voornemen was om alle de beſluyten vande Vergaderingh onnut te maken, en om deſelve daar toe te brengen, om te ſcheyden ſonder voldoeninge, gelijk als metter daadt gebeurde: En dat ſoude al met een ſprongh geſchiedt ſijn geweeſt, ſoo men ter ſelver tijdt de nominatie van de ſes, en het quohier der verſoeken af geſonden hadt: Maar de Vergaderingh volgde niet dan voor een gedeelte den raadt vande Commiſſariſſen des Konings: Sy wilde deſſelfs Vertoogh wel naar 't Hof ſenden; Maar ſy ſtelde de nominatie van de ſes Gedeputeerden uyt, die ſy eerſt naar d'antwoordt, die op haar klachten en verſoeken ſoude werden gegeven, wilde over ſenden. Het Hoff had een recht tegenſtrydigh voornemen, en wilde deſſelfs antwoort niet geven, dan naar dat de nominatie ſoude gemaakt ſijn, ten eynde het macht ſoude hebben, om met geſagh de Vergaderingh af te breken, indien de ſelve haar niet te vreden ſoude willen houden met d' antwoorden diemen haar hadt gegeven. Men ontwierp dan alleen het Vertoogh, waar van men vyf Hoofd-ſtukken of verſcheyde Vertoogen maakte. Het I. Was het algemeen Vertoogh, 't welk ſeven-en-vyftigh artijkelen behelſde. Het II. Was een verſamelingh van verſoeken en van byſondere klachten. Het III. Behelſde een verhaal vande byſondere artijkelen van verſoeken, die by de Provintien wierden gedaan, waar uyt men de ſtoffe vande algemeene artijkelen hadt getrokken, en byſonderlijk van dat geene, 't welk in 't gros de herſtellinge van het Edict in ſijn eerſte uytgeſtrektheyt behelſde. Het IV. Was een memorie van de Kerken, die klaagden, dat ſy d'oeffeningh van haar Gods-dienſt in een verafgelegene Plaats hadden, en die verlof verſochten om deſelve in een meer na by gelegene en gemakkelyker Plaats te mogen doen. Het V. ſagh niet anders als op Plaatſen van veyligheyt, welkers ſtaat aldaer in 't lange aangetekent was.

De vergadering doet een beſendingh naar 't Hof.

Die 't generaal Vertoogh opmaakt

Men had de ſaaken van 't Prinſdom van Bearn wel niet willen afſcheyden van die van d'andere Provintien. Maar het Hof was dien aangaande onbuygſaam. Het ſelve wilde noyt de Gedeputeerden vande Vergaderingh daar op hooren: Maar die van Bearn moeſten haar ſaaken affonderlijk gaan bevorderen. De Vergaderingh hadt in hen faveur een artijkel in haar algemeen Vertoogh willen ſtellen, waar by ſy den Koningh ootmoedelijk verſocht, om in het Prinſdom van Bearn het Edict van den Jare 1599. te doen onderhouden, en om op haar klachten aan de Gedeputeerden van dat Landt, recht te doen weervaren. Dat verſoek-ſchrift was opgeſtelt in de naam van *de vereenighde Kerken van Vrankrijk en van Bearn*, ten eynde mochte blyken, dat alhoewel het Koningrijk en dat Prinſdom verſcheydene rechten wegens de Polityke Regeringh hadden, ſy echter ten minſten nogh yets gemeens hadden 't welk haar belangen t'ſamen voegde, namentlijk de ſaake van den Gods-dienſt, en de vryheyt van Conſcientie. Men voegde in de jnſtructien, dat de Vergaderingh niet voldaan ſoude ſijn, indien de Gedeputeerden van Bearn geen genoegen ontfongen. 't Geen de Vergaderingh nootſaakte om alſoo te ſpreeken, was, dat de Gedeputeerden van Bearn by goede bewijſen deeden ſien, dat het Edict van den Jare 1599 geduyrigh door de Catholijken geſchonden was, en dat de Geeſtelijkheyt bykans openbaarlijk liet verluyden, het voornemen dat deſelve hadt, om in die Provintie de voortgang en het geſag van dien te doen intoomen. Maar men moeſt het Hof deſwegen behagen; en hoe noode datmen 't ook deedt, de Kerken van Bearn van die van de andere Provintien, in 't vervolgen van haar ſaaken, affonderen.

Het Hof wil dat Bearn affonderlijk ſal handelen.

Terwijle men aan 't Vertoogh arbeyde, ſoo ſcheen'er noch eenigheyt in de Ver- [illegible]

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

lyke een dracht in de Vergaderingh.

gaderingh te sijn. Den Marschalk van Bouillon, die met Lesdiguieres en du Plessis, de Memorien had opgestelt, waar uyt de provintien hare Instructien hadden geformeert, en naar welkers inhout men de artijkelen van het Vertoogh opstelde, ondersteunde en bekrachtigde die alsoo veel als yemandt; en gaf redenen om de rechtvaerdigheyt en de nootsakelijkheyt van die geene, daar 't meest aan gelegen was, te doen sien, en die alle de swarigheden die andere daar in meenden te vinden, deeden verdwijnen. Den Hertogh van Sully liet ook die gelegenheyt niet verlooren gaan, om te toonen, dat hy meer aan de gemene saake, als aan sijn eygene verknogt was. Hy deed een nieuwe aanspraak tot de Vergaderingh, waar in hy betuygde, dat hy niet wenste, datmen de algemeene saake van de Kerken in sijn belangen wikkelde, en hy badt, datmen die daar op sagen, veranderen mogt. Men bedankte hem wegens sijn goede meyningen; en men liet de artijkelen blijven sodanig als die waren. Maar wanneerder gehandelt wierdt om Gedeputeerden te verkiesen, die de Vertoogen en de Brieven vande Vergaderingh aan den Koningh souden overbrengen, soo berste bykans alles haastelijk in kuyperyen en verdeyltheden uyt. In voegen 'er selfs strijdigheden waren over de wijse van de selve te nomineren: een yeder willende, datmen die soude volgen, die hem 't gunstigste tot sijn voorneemens scheen te wesen. Daar warender die voorstelden, datmen die verkiesinge aan 't Lot soude stellen, waar in de kuyperye niets vermogt: maar eyndelijk besloot men, om de nominatie by Provintien te doen, en sigh naar de meerderheyt van stemmen te gedragen. T'was in dier voegen, dat de deputatie viel op de Barons van la Case en van Courtomez, op Ferrier, Predikant van Nismes, en op Mirande en Armet, van den derde Staat. Haare Instructien waren weynigh verschillende vande Vertoogen diemen hen in handen stelde. Men veroorloofde haar alleen om daar toe te voegen, of te bepalen een kleyn getal van Sergeants en Notarissen, die de vergaderingh voor de Gereformeerden in yder Bailluage versoght. De Commissarissen des Koninghs hadden van dat artijkel een groote saak gemaakt; al of de vermeerdering van Ampten en Officien, seer nadeeligh aan den Staat was geweest: Maar haar redenen sijn van geen groot gewigte gevonden geworden, wanneer 't Hof gelt van noden heeft gehadt, en het getal vande Ampten is mogelijk 'tsedert wel meer als de helft aangegroeyt. De swarigheyt quam dan daar niet van daan, datmen vreesde het Volk te belasten; het Hof is weynigh gevoeligh ten dien opsigte: Maar men wilde de Gereformeerden dat vermaak niet geven, en men bragt het gemeene best by, als een bondige reden van weygeringe.

Waar in eyndelijk de tweedracht uytbreekt.

De macht vande Gedeputeerden, die overbrengers van het Vertoogh sijn, wordt bepaalt.

Maar het voornaamste artijkel vande Instructien was dat, 't welk de macht vande Gedeputeerden bepaalde. De Vergaderingh veroorloofde hen alleenelijk om met malkander de artijkelen van het Vertoogh te overwegen, om deselve op te helderen, en de rechtvaardigheyt en nootsakelijkheyt daar van aan te toonen: Maar deselve veroorloofde hen niet, om yets daar over te besluyten; en behield 't aan sigh om daar over 't laatste besluyt te nemen; naar dat sy vande meyningen van het Hoff onderrecht soude sijn. De reden diemen deed blyken, wegens datmen aan de Gedeputeerden so een bepaalde magt gaf, was dat de Commissarissen der Konings geen breeder magt aangebragt hebbende, en door het Hof niet gemagtigt sijnde, om het minste besluyt te maken, soo was het niet redelijk, dat de Vergadering aan dessels Gedeputeerden een meer uytgestrekter macht gaf. Maar de voornamste reden van veele van de Vergadering was, om dat men in die deputatie naar Persoonen sagh, die de selve door de kuyperye van den Marschalk van Bouillon verkregen hadden: Invoegen sy niet twijffelden, of deselve souden hen naar sijn ingevingen gedragen. Want hy had door sijn manieren van verdagtheyt, diemen van t'openen vande Vergadering af opgevat hadt, bekrachtight, dat hy verbintenissen en correspondentien met de Koninginne hadt, en dat mitsdien de macht van te sluyten in handen van Luyden die van hem af hongen, over te geven, eygentlijk soude wesen, sigh aan t' goet vinden van die Princesse en haar Raadt over te geven. Den Marschalk van Bouillon stelde sig soo veel als hy kon tegen die bepalingen: En de saake tegen sijn advijs besloten sijnde, liet hy daar over een ongemeen groot misnoegen blyken. De Gedeputeerden murmureerden ook over het weynigh vertrouwen datmen van haar hadt: En op haar wederkomst soo seydense, dat soo men haar breeder macht had gegeven gehadt, soo soudense aan de Vergaderingh een meerder voldoeninge toegebragt hebben: Gelijk of de hardigheyt van t'Hof geen ander oorsaak had gehadt, als om dat het sigh wegens

dat

dat gebrek vertoornt had. Die aanmerkingen naar het bekomen quaat, ſijn ſeer gemeen in 't beloop vande werelt. Men oordeelt altydt dat andere middelen veel gelukkiger ſouden zijn geweeſt, om dat die geene die men voor die geſtelt heeft, qualijk uytgevallen zijn: En een, *had men die dingen gedaan, of niet gedaan*, is het algemene behulpmiddel, 't welk het gemeene Volk aan de ſaken die onbehagelyk zijn geweeſt, is gevende.

Die Gedeputeerden wierden aan 't Hof wel ontfangen: men gaf haar Commiſſariſſen; men beloofde haar ſpoedighlijk af te vaardigen; en haar hen Vertoogh met gunſtige antwoorden weder te rugh te geven. Sy mankeerden niet om de Vergaderingh met die goede hoopen te vleyen: maar deſelve verdweenen in weynige dagen. Soo ras als het Hof verſekert was datter in de Vergaderingh Zaden van verdeeltheyt waren, daarmen lichtelijk van ſoude konnen proffiteren, ſoo veranderde het ſelve van manieren van doen; en naar verſcheyde conferentien, liet het de Gedeputeerden door den Cancelier aanſeggen, dat het Vertoogh beantwoort was; Datmen aan haar noch voor vijf jaren toeſtont de bewaringe der Plaatſen van veyligheyt: Datſe ſouden bekomen een vermeerderinge van vijftigh duyſent kroonen voor de tractementen van hen Predikanten; en eenige andere Artijkelen meer, die voor yets paſſeren konden. Maar de Cancelier deed haar weten, dat al de reſt gunſtiglijk beantwoordt was; dat men haar echter het Vertoogh niet weder ſoude geven, en dat het haar ſelfs niet gecommuniceert, noch hen de Brevetten in handen geſtelt ſouden worden, voor de nominatie vande algemeene Gedeputeerden. Die antwoordt noch haar, noch de Vergaderingh niet vergenoegt hebbende, ſoo wierdenſe gelaſt ſterke aanhoudingen te doen, om communicatie vande antwoorden te hebben, diemen haar ſoo gunſtiglijk af ſchilderde; en om te beloven, dat de Vergaderingh de algemeene Gedeputeerden ſoude noemen, ſoo ras als ſy die antwoorden geſien ſoude hebben: 't welk men voor gewis mogt houden, ſoo deſelve ſoo voordeeligh waren, alſmen voor gaf. Maar ſy wierden noch minder in die Vertooningen gehoort als in de voorgaande, voornamentlijk wanneerſe betuygden dat de Vergadering niet voldaan was vanden Inhoud van 't Brevet, wegens de behoudeniſſe der Plaatſen, om dat het tot verkortinge was van 't gene ſy in den Jare 1605 verkregen hadde, alſoo dat ſelve haar bekrachtigde de behoudeniſſe van alle de Plaatſen die ſy hadden, in plaatſe dat het nieuw Brevet in ſodanige termen opgeſtelt was, die haar daar van een deel ſoude doen verlieſen. Maar ſy waren wel verwondert, datmen haar een betwiſtingh maakte over het Brevet van den Jare 1605, al ofmen het ſelve niet waarachtigh had belooft: of datmen door eenige nieuwe uytlegginge het geheym had uytgevonden, om de ſin van dien om te ſtooten. Dat affront viel op den Hertogh van Sully, die den Handelsman van die ſaak was geweeſt, en den overbrenger van de Brevetten aan de Vergaderingh van Chatelleraud: ſoo dat van welke zyde men de ſaak ook opvatte, het vaſt moeſt blijven, of dat hy den naam vande Koningh misbruykt hadt, of dat hy ſijne Broederen een trek hadde geſpeelt.

De Gedeputeerden worden aan 't Hof wel ontfangen. dat deſelve vleyt, en haar in 't vervolg bedriegt,

Maar die verwerpingh van een ſaak, die op de naam van den overleden Koningh ſtont, en mankeerde niet ſoo ſtout voor 't licht te komen, datter niet een menſch van verſtant was, die niet oordeelde dat het Hof quade meyningen hadt; en dat het ſelve ſoo wel de ſwakheyt vande Gereformeerden kende, dat het niet vreeſde haar misnoegen te geven. Men voegde by die antwoordt een ſtellig dreygement, van haar een bevel toe te ſenden, om in heel korten tijd te moeten vertrekken, by aldien ſy uyt haar ſelven niet gehoorſaamden. Sy wachteden echter daar op nieuwe bevelen van de Vergaderingh; ſoo wel als op de ſaaken van Bearn, waarin men haar niet toeſtont, dat ſy ſigh ſoude mengen. Maar het was te vergeefs dat ſy nieuwe vervolgen aan den Raadt wilden doen. Men gaf haar brieven aan de Vergaderingh op den laatſten van July, en men beval haar te vetrekken. 't Is waar, dat om dat bevel te verſachten, men tegen hen ſeyde, dat Bullion die met ſijn Collega van Saumur was te rugh gekomen, ontrent de tijdt dat de Gedeputeerden vande Vergaderingh daar van daan vertrokken waren; aldaar met de antwoorden op het Vertoogh ſoude wederkomen. De Gedeputeerden weder-gekeert zijnde, deeden rapport van haar reyſe aan de Vergaderingh, en leverden aan deſelve de Brieven over die ſy bekomen hadden. De ſubſtantie van dien gedroegh ſigh tot de mondelinge antwoordt, die de Gedeputeerden ontfangen hadden. Sy deeden als een groot teeken van goetwilligheyt gelden, dat den Koningh het Vertoogh hadt aangenomen, ongeagt de redenen die hy hadt om het ſelve niet aan

En ſelfs tot dreygementen komt.

te nemen. Die Redenen waren, dat het de gewoonte was, dat hy die uyt de handen vande algemeene Gedeputeerden moest ontfangen, naar het scheyden vande Vergaderingh: in plaatse dat den Koningh dit selve van de bysondere Gedeputeerden had willen aannemen, terwijle dat de Vergaderingh noch duyrde, en selfs voor dat die d'algemeene Gedeputeerden genomineert hadt. Deselve brieven drongen de Vergaderingh, als geen andere saaken meer te verrichten hebbende, om tot de nominatie van ses Personen te treden, en om spoedighlijk te scheyden. Ferrier, aan wien sijn Collegas op leyden het woort te doen, rapport van haar verhandelingh aan de Vergaderingh doende, queet sigh daar in op sodanige wyse, die groote presumtien van verraad gaven; en de selve wierden t'sedert uyt de rest van sijn leven seer versterkt. Echter soo wilde de Vergaderingh de ses Personen niet nomineren, waar uyt het Hof voorsloegh als dan twee te sullen verkiesen, sonder alvoren gehoort te hebben, wat dat Bullion soude hebben te seggen. Sy hoopte haar selven van die nominatie te verschonen, als strydigh sijnde tegen de vorige vryheyt van de algemeene Vergaderingen; alsoo sulks in de Vergaderingh van Chatelleraud ingevoert was, om bysondere redenen, die op den Marschalk van Bouillon sagen, die als doen niet wel te Hoofstont; en om dat de Koningh niet hebben wilde datmen sijn vertrouwelingen of Creaturen assondt, om by hem verblijf te houden; soo als naderhandt tot Gergeau op het believen van de Koningh, die het soo hebben wilde, geschiet was. Maar sy geloofde dat die twee singuliere voorbeelden niet in consequentie moesten getrokken worden: En aan d'andere zyde hadden alle de Provintien instructien, die vorderden, datmen de verkiesinge van algemeene Gedeputeerden weder op den ouden voet soude brengen; en datter de Vergaderingh alleen twee soude nomineren, ook dat den Koning versocht soude werden, 't selve voor goet te keuren.

De Vergaderingh wagt naar de wederkomst van de Commissarissen des Konings.

En verschoont sigh van ses Gedeputeerden te noemen.

Bullion gekomen sijnde, insisteerde op deselve saaken, die in de Brieven van den Koningh begrepen waren, en die de Gedeputeerden vertoont hadden. Hy bediende sigh vande exempelen van Chatelleraud en van Gergeau. Hy voegde'er by, dat hy het Vertoogh met d'antwoorde hadt. Die hy niet soude overleveren als naar de nominatie van sessen; Datmen sigh moest te vreden houden met t'geen men op het Vertoogh soude vinden; en dat het Hoff gedaan hebbende al wat het konde, niets meer soude toestaan. De Vergaderingh oordelende, datmen op die wyse niet handelde over het belang van een simpele formaliteyt, gelijk als Bullion aan deselve wilde wys maken, wilde daar toe niet verstaan, sonder nader overweginge. Maar naar dat men d'advysen by Provintien hadt ingenomen, soo bleef deselve geresolveert, om d' instructien te volgen die de Gedeputeerden toegebragt hadden; van niet meer als twee algemeene Gedeputeerden te nomineren; en om niet te scheyden voor datmen haar genoegen had gegeven; en om wegens alles aande Koninginne ootmoedige vertooningen te doen. Sy liet die Resolutie aan Bullion door expresse Gedeputeerden weten: En weynigh tyt daar naar stelde sy hem der selver vertooningen in handen, en versogt hem, om die aande Koninginne over te senden. Hy beloofde sulks, en deed het ook; maar die schijn van een goede wille, was niet anders als een dek-mantel, om andere voornemens daar mede te bedekken.

Waar by deselve volhart, naar datse Bullion gehoort heeft.

Alsmen hem naar Saumur te rugh sondt, soo hadmen hem belast, om den raadt van den Marschalk van Boullion op alle dingen in te nemen, en sig daar na te gedragen; het sy datmen reets van hem ten vollen versekert was; of het sy datmen wilde voortvaren met hem door die schaduwe van vertrouwentheyt te gewinnen. Bullion leyde voornamentlijk daar op toe, om te doen geloven, dat het vertoog beantwoordt was, op sodanige wijse die d'alder difficilsten moest genoegen: en hy bevestighde dat met eed-sweeringen die voor een Man van sijn Jaren en rang, niet seer bebetamelijk waren. Men hoorde hem selfs eenige malen seggen, dat soo het geene hy seyde niet waar en was, hy *eeuwigh verdoemt wilde sijn*. De reden die hem tot die schrikkelijke vloeken verpligte, was dat het geheym vande antwoorden die op het vertoogh gestelt waren, niet wel bewaart was geworden. Verscheyde particulieren hadden advijsen van goederhandt, dat deselve niet heel veel om 't Lijf hadden. Maar gelijk die ongemeene uytdrukkingen niet genoegsaam waren om al de werelt te verblinden, soo lietmen een ander machine spelen, die een weynigh meer uytwerkinge deedt. La Varenne die sijn fortuyn door sijn bequaamheyt in de streeken van debauche, onder den overleden Koning gemaakt hadt, was naar Saumur gesonden sonder Caracter, maar met een sekrete commissie, om soo veel Luyden als hy konde

Konst grepen om de stantvastigheyt vande Vergadering t'ontzenuwen.

om

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

om te ſetten, en deſelve daar toe te brengen, dat ſy de meyningen van 't Hof quamen
te volgen. Die Man die te beloven en te geven wiſt, en die by de Vrouwelijke Sexe-
geleert hadt; om niet t'aarſelen op d'eerſte weygeringh, en om d'eerſte ſchaamte die
haar verhinderde om hen aan ſijn beloften over te geven, te overwinnen, beſteede
alhier nuttiglijk ſijn tijdt en ſijn moeyten. Hy koſt de ſtemmen by naar opentlijk,
en gingh van deur tot deur ſijn corruptie, die men hem aanbevolen hadt, aan-
bieden.

Waar van eenige Steeden haar laten omſetten.

Hy gewon'er ook eenige, en deed ſommige andere wankelen; en de Eedſweerin-
gen van Bullion, de giften en beloften van la Varenne te hulp komende, ſoo waſſer
een kleyn getal van Gedeputeerden, die ſigh aan 't Hof overgaven. De menſchen
hebben ſomtijts een reden nodigh die ſy by brengen konnen, wanneermen ſigh over
haar gedraagſaamheyt verwondert; alhoewel het die reden niet en is die haar beſtiert.
Sy moeten een krachtiger beweegh-reden hebben, om de waarachtige-beweeg-re-
den, wegens welke hy ſigh ſchamen, mede te bedekken. Men ſoude ſchaamroot
ſijn te belijden, datmen yetwes om gelt doet; maar men agt geen verwijt, wan-
neermen niet als door een al te groot geloof of vertrouwen ſondigt. 'T is een ſchoon
voorwendſel dat men ſigh ſelfs laat bedriegen, om ook vervolgens andere meer te
bedriegen, door de verfoeyelijke Eed ſweeringen van een Man van aanſien. Sommi-
ge ſelfs, die ſchoonſe niet te corrumperen waren, lieten ſigh al mede door kragtige
verſekeringen verſtrikken, en veroordeelden de volſtandigheyt van 't grootſte getal,
datſe de antwoorden ſien wilden, voor datmen tot andere ſaaken overgingh. Echter
al dat ſelve konde ſoo verre niet gaan, om ſulk een ſterke party als het Hof wel wen-
ſte, uyt te maken. Het getal van die volſtandigh bleven overtrof wel de helft
van die geene die complaiſant waren. In voegen dat in een Vergaderingh alwaar
alles na de meerderheyt van ſtemmen afliep, het Hof wel verſeekert was, ſijn ſaak
te ſullen verlieſen.

Gevaarlijke raad geving den Marſchalk van Bouillon te laſte geleyt;

Den Marſchalk van Bouillon vond daar een middel toe: ten minſte men leyt hem
te laſte, dat hy het verſchaft heeft: en de uytwerkingen toonden 't ook klaarlijk ge-
noeg. Dat was, om van 't Hof een ſcherper Brief als de voorgaanden te doen
komen; die de Vergaderingh wel uytdrukkelijk beval, om ſes perſoonen voor
den Koningh te noemen; d'antwoorden op het Vertoogh aan te nemen, en te
ſcheyden; en die voor rebellen te doen paſſeren, die aanſtonts ſonder tegenſpre-
ken daar aan niet ſouden gehoorſamen; voorts het kleynſte getal autoriſerende
tot Saumur te verblijven, om de nominatie te maken, en d'artijkelen aan te
nemen. Den inhout van dien Brief wierd in Logement vanden Marſchalk van
Bouillon opgeſtelt, die eenige dagen te vooren geroemt hadt, datter wel der-
tigh Gedeputeerden ſouden ſijn, die aan de bevelen van 't Hof ſouden gehoor-
ſamen: en dat ſoo d'anderen vertrokken, alſoo ſy geen deel in die complaiſantie wil-
den hebben, gereſolveert waren te blijven, om de Koninginne in alles te ge-
hoorſamen. Dien Brief wierd door Bellujon naar 't Hof geſonden, die eerſt
twee dagen naar den Courier vertrok, aan welke Bullion de vertooningen vande
Vergaderingh had mede gegeven. Men meende het myſterie alſoo te verbergen:
Maar men ontdekte het heel'licht, Bellujon nam een vals voorwendſel van naar Ber-
ri te willen vertrekken, om eenige vrienden van ſijn Vrouw te gaan beſoeken, om
van de Vergadering verlof voor eenige dagen te verkrijgen. Maar een halve dagh reyſe
van Saumur nam hy de Poſt en wegh naar Parijs Op ſijn wederkomſt overtuygde
men hem van dat bedrog: Men vont hem op onwaarheyt in twee redenen, die hy van
ſijn reys wilde geven: En eyndelijk belemmerde men hem met ſoo veel vragen, dat
hy ſigh daar van niet konde ontdoen, als met bekenteniſſe, dat hy die reys had ge-
daan uyt laſt van de Marſchalk van Bouillon. Men konde doen heel light oordee-
len, dat de ſentimenten van Leſdiguieres aan den Marſchalk en aan Bullion bekent
waren, om dat ſy haar ſoo vryelijk van Bellujon, dat ſijn Man was, in ſoodanige
ondernemingen bedienden. Ik ſal alhier tot een vervolgh van dien ſeggen, dat de
Vergaderingh Bellujon over die conduite ſwaarlijk beſtrafte, en daar van een acte
onder haar andere Reſolutien deed ſtellen. Sy verklaarde, dat hy ſigh door ſijn ge-
dragingen onwaardigh had gemaakt, om in 't toekomende ſigh weder in gelijke
Vergaderingen te laten vinden; dat echter om dat hy volmacht van Leſdiguieres
hadt, men aan den ſelve het Oordeel overgaf. Behalven de reys daar ik van kome
te ſpreken ſoo had hy noch andere oorſaken aan de Vergadering gegeven, om hem

Bellujon werd vande Vergadering beſtraft.

met

met die gestrengheyt te handelen. Hy had eenige handelingen met de Kerk van Villemur, een Plaats waar van Lesdiguieres hem de bestiering had gegeven; en die Kerk tegens hem sware en importante klaghten aan de Vergaderingh voorgebragt hebbende, soo had hy vande Vergaderingh gesprooken met een veragtingh die sigh tot baldadigheyt toe uytstrekte. Maar den Marschalk van Bouillon misnoegt sijnde van alle sijn voornemens door de voorsigtigheyt, ofdoor de koenheyt van de Vergadering, een quade uytslagh te sien nemen, maakte sijn saak van die van Bellujon. En naar dat hy twee of driemaal afgeslagen was, bragt door redenen, door beeden, en door dreygementen, van in dien handel te sullen versien, noch soo veel te weegh, dat negen Provintien noch eens over 't selve onderwerp omstemden, en dat de censure, door een overweginge die een weynig tumultueus was, wegh genomen wierdt.

Brief van het Hof het kleynste getal tegen de meerderheyt van stemmen macht gevende.

Ondertusschen den Brief door den Courier, die Bellujon kort volgde, overgebragt sijnde, soo vondmen goet om eens te sien wat voor uytwerkinge dat die op de gemoederen soude doen, en om deselve aan eenige van de voornaamsten eens te communiceren, eer datmen die aan de Vergaderingh overgaf; men Oordeelde wel dat deselve geheel anders sonde konnen uytvallen als het Hof wilde. De Vergaderingen der Gereformeerden hadden tot die tijd toe yets groots behelst, dat haar deed vresen van die gene selfs, die deselve hatende waren. Het was gevaarlijk haar een slagh te geven, die haar alsoo ras soude hebbben konnen vergrammen als verslaan. Wanneermen een sake van geschal komt te doen tegen luyden die rechtvaardige mistrouwingen hebben, soo maakt men deselve dikmaals hopeloos in plaats van hen te verschrikken; en met haar de roede te tonen, om hen een schrik aan te jagen, soo geeftmen haar dikmaal reden om de wapenen tot haar bescherminge op te vatten. Den Marschalk van Bouillon nam dien Brief aan, en liet die aan La force en aan du Plessis sien. Voor datmen deselve begon te lesen, soo wilde hy wel hebben datmen wist wat hy daar van dagt en hy betuygde, dat hy den Brief vol van een goede sin en heel wel ingestelt vond. Maar men stont daar naar vry verstelt, dat men die vervaarlijke clausule, die het kleynste getal tegen het grootste macht gaf, daar in vondt. La force en du Plessis spraken daar over kraghtiglijk tegen den Hertogh, en deden hem sien, dat die Brief een openinge tot verdeyltheyt soude geven, waar van men het quaat niet soude konnen genesen; en daar het verderf vande Kerken uyt soude volgen; die noch de vervolgingh noch d'inlandsche Oorlogen niet hadden konnen verdelgen. Maar sy gewonnen nietwes als de vryheyt om aan alle die gene, die 't haar goet dacht mede te deylen, 't geen sy uyt den inhoudt vanden Brief onthouden hadden. Daar was wel haast een goet geselschap by een dat du Plessis quam vinden, om van hem die vreemde bysonderheden te mogen verstaan, en om schikkingen te maken, op wat wijse men die slagh ontgaan soude.

Bullion schijnt een gematichtheyt aan te nemen.

Bullion, of om de hitte van die eerste bewegingen te laten overgaan; of om te schijnen dat hy verre af was van saken van geschal, die soo veel luyden souden konnen vergrammen; of om tijd te hebben om sijn Konst-werk veel sekerder te doen spelen, getuygde dat hy de swarigheden van dien Brief sagh, en stelde voor om deselve te vermijden, van met du Plessis in gesprek te komen, over de middelen, die hy d'alderbetaamelijkste soude achten. 'T scheen dat die conferentie van eenige vrugt soude moeten sijn, om dat Bullion en du Plessis in yetwes over een quamen; namentlijk, dat de Vergaderingh ses persोnen voor de Koningh soude noemen; dat de algemeene Gedeputeerden die verkooren souden werden, vergenoegingen wegen het Vertoogh souden hebben; dat soo men niet vergenoegt en was met d'antwoorden die'er reets opgegeven waren, soo soude hy voldoeninge aan de Vergaderingh laten geven, voor dat deselve scheyde, op vijf of ses van de voornaamste artijkelen; waar voor hy sigh sterk maakte, alhoewel hy daar toe niet gelast en was; Dat hy de Gedeputeerden niet soude dringen om aanstonts na de nominatie te scheyden, en dat hy alle de protestatien soude aannemen, ten eynde het gene sy voor ditmaal daar ontrent souden komen te doen, voor het toekomende in geen gevolg soude werden getrokken. Maar terwijle dat du Plessis sigh bereyde om van die verhandelingh aan de Vergaderingh rekenschap te geven, soo liet Bullion hem seggen, dat hy sijn woordt herriep; Dat hy sijn plicht wilde doen; In de Vergaderinge komen, en den Brief van de Koninginne wilde doen lesen.

Maar hy ontdoet sigh strak daar

Alsoo hy nu geen andere reden van die verandering van wille by bragt, als een ongegronde kennisse, datmen sigh van sijne woorden wilde bedienen, soo twijffelde men

men niet of den Marſchalk van Boüillon had hem ſulks ingeblaſen; en men was daar van t'eenemaal verſekert, wanneermen verſtaan hadt, dat hy dien ſelven avondt ſijne afhangelingen tot ſijnent had doen Vergaderen, en haar een beſluyt had doen nemen, om al te ſamen op te ſtaan, op d'eerſte openinge welke die vande tegenpartye hen ſoude komen te geven, over de voorſlagh die Bullion doen moſt, en om een ſcheuringh in de Vergaderingh te maken. Die tijdinge bragt een vertwijffelinge en droeffeniſſe in 't gemoet van alle die geene, die d'eenigheyt liefden; en haar eerſte gedachte was van te vertrekken, om geen getuygen van die ergerniſſe te weſen, die haar moedt noch haar voorſightigheyt niet magtigh was te beletten. Maar na dat ſy du Pleſſis gehoort hadden, ſoo wierdenſe van ſijn Advijs, 't welk was om te gehoorſamen aan de bevelen die Bullion hen ſoude doen hooren, wat nadeel dat ſy daar van ook ſouden mogen bekomen; ten eynde alſoo het vuyr van verdeyltheyt datmen in haar boeſem onſteeken hadt, bedekt mocht blijven; en dat die gene die de ſcheuringe bereydt hadden, het vermaak niet mochten hebben van deſelve ergerlijk te ſien op donderen. Die reſolutie wierd geheym gehouden, om datmen aan de party van den Marſchalk van Bouillon de tijdt niet wilde geven, om het Effect daar van te verhinderen. Daar waren vijf en vijftigh perſonen in dat gevoelen; en onder deſelve de Hertogen van Rohan en van Sully, Soubiſe, La force, en veele van den Adel: Maar voornamentlijk alle de Predikanten, uytgeſondert Ferrier, die het mom aanſicht had afgeleyt.

van wedet; door een een vreemde raadt van den Hertog Marſchalk.

Wijſe raadt van du Pleſſis

D'Uytkomſte deed ſien, datmen reden had gehadt om het geheym te recommanderen. Bullion leverde den anderen dagh de Brief van de Koninginne aan de Vergaderingh over: en naar datſe geleſen was, eyſte hy op een ſeer uytdrukkelijke wijſe, dat men daar aan gehoorſaamde. Du Pleſſis die tegen die Voorſtellinge geprepareert was, en nam de ſtemmen niet in, om de ſaak in overlegh te brengen, gelyk de Vrienden vanden Marſchalk van Bouillon waren verwaghtende: Maar hy antwoorde met weynigh woorden; en aan Bullion bekent makende hoe nadelige ſaake het voor den Staat was, een verdeyltheyt onder de Gereformeerden te willen maken, liet echter niet na te verſekeren dat de Vergaderingh gehoorſamen ſoude. Die onverwaghte antwoordt hieldt een yeder in ſijn plicht, en in ſtilſwijgenheyt; Bullion die ſijn oogmerk niet wilde miſſen en die het voor een ſchande rekende, dat die wanordre, die men met ſoo veel liſtigheyt toe bereydt hadt niet uytbarſte, verdubbelde buyten nootſaakelijkheyt ſijn ſeggen, datmen moeſt gehoorſamen. Drie of vier vande ſamen geſworenen, en onder anderen Berticheres en Villemade, wilden ſpreken, en verklaarden, dat ſy van dat kleyn getal waren, waar van den Brief gewagh maakte. Maar du Pleſſis hield haar met ſijn geſagh tegen; en maakte aan haar in weynigh woorden vertooningen, die ſoo kraghtigh en ſoo wel ten propooſte waren, dat vele van de ſelve partye, die geloofden dat al 't gene dat de Koninginne begeerde, was, datmen haar gehoorſaamde, en die ſagen dat alle de Leeden ſig daar toe ſchikten, die heet Hoofden toe riepen, dat ſy ſouden ophouden. Naar dat hy de tumulte alſoo voorgekomen hadt, ſoo wilde du Pleſſis die niet anders als uyt ſijn eygen naam geſproken hadt, en die ſig ſterk maakte dat het voor goet gekeurt ſoude werden, de ſtemmen naar gewone wijſe inſamelen, om de eenparige toeſtemminge van alle de Aſſiſtenten ter Vergaderinge te hebben; maar ten eynde men niet en ſoude geloven, dat hy vreeſde al te verre gegaan te hebben, ſoo verklaarde hy, dat hy de ſtemmen niet als om welſtaans wille inſamelde; als vaſtelijk vertrouwende, dat 't gene hy geſeyt hadde, van niemant wederſproken ſoude werden. Inderdaat de gehoorſaamheyt wierdt ook eenparighlijk beſloten; daar waaren niet meer als drie of vier voorſtanders van 't Hof, die eenige omſtandigheden bedilden. Den Hertogh van Sully die anders ſoo wankelende in ſijn advijſen, als in ſijn fortuyn onſeeker, en die aan d'andere ſijde ook in ſijn eygen ſaken een weynigh ongereſolveert was; en liet evenwel niet na om in de deſe volſtandigh te ſijn, en om met verſcheyde goede redenen het advijs vanden Voorſitter te onderſchragen: 't geen hy des te ligter deedt, om dat hy geloofde den Koningh en de Vergaderingh daar mede dienſt te doen.

Die de ſlagh ſchut

Daar wierd dan beſloten om door Commiſſariſſen te doen arbeyden over 't geene dat Bullion voorgeſtelt hadt. De Vergaderingh nomineerde daar toe acht Perſoonen, waar van d'eerſte was den Marſchalk van Bouillon. Maar die voorſlagh had geen gevolgh, om dat hy die Commiſſie afſloegh onder voorwendſel van ſiekte. Men geloofde

De Vergaderingh noemt Commiſſariſſen.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

loofde dat het een vondt was; om dat terwijle hy door die reden hem verſchoonde om ſigh in de ſaken van de Vergaderingh te mengen, conferentien met Bullion, met La Varenne, en anderen hieldt, die naar datſe een gedeelte vanden dagh geduyrt hadden, ſigh ſomwylen noch tot diep in de nacht uytſtrekten. 't Is ten minſten ſeker, dat hy ſoo moejelijk was over 't gevolgh van die onderneminge, dat hy bitſe woorden aan ſommige van ſijn medeſtanders toebeet, om dat ſy haar de mondt al te licht hadden laten ſtoppen. Hy verweet dat haar als een gebrek van moedt, en als een laſhertigheyt. Echter 't quaat, ſoo'er iets in ſtak, en quam van haar niet. Den Marſchalk moeſt het ſijn ſelven en Bullion wyten. Sy hadden haar ſchikkingen alleen genomen, om een ſcheuringe te maken, ingevalle de Vergaderingh maar voor de veylicheyt vande Kerken bedacht was; of dat deſelve quam te ſcheyden ſonder iets te verrichten: Maar ſy haddender geen genomen, ingevalle deſelve ſigh 't eenemaal tot gehoorſaamheyt gedroegh; om dat ſy ſulks niet verwagt hadden.

Moeyelijkheden vanden Marſchalk wegens 't gevolgh van ſijn onderneminge.

Benaminge van algemeene Gedeputeerden.

Men quam dan op den vyfden September tot de nominatie van ſes Perſoonen, welkers namen aan den Koningh ſouden voorgebragt worden: En t'ſelve geſchiede veel gemakkelyker als men ſoude hebben derven hoopen, ter oorſake vande kuyperyen en andere ſwaricheden die de ſaak omringden. Men hadt voorgeſlagen om vande nominatie uyt te ſluyten alle die geene, die eenige verbinteniſſe aan 't Hof hadden, of door penſioenen die ſy daar van ontfongen, of door de Ampten van Magiſtrature, en van Regeringe, die deſelve nootſaakten om daar aan toe te geven. Men was het eendrachtiglijk eens geworden alle Loontrekkers uyt te ſluyten; maar men hadt het ontrent d'anderen niet eens konnen worden, om dat'er onder die geene die ſodanige bedieningen hadden, veele bequame Perſoonen tot die deputatie waren, en wegens haar kenniſſe van ſaaken, en wegens haar yver voor de gemeene ſaaken. Die ſwarigheyt was dan noch niet weg genomen; en den Marſchalk van Bouillon ſpaarde niets, om de nominatie op iemandt te doen vallen, voor wien hy konde inſtaan. Hy was van advijs, dat men de nominatie niet en ſoude doen op den dagh die men daar toe beſtemt hadt; en hy vervoerde ſig ſeer tegen ſommige vande ſijne, die in dat gevoelen niet met genoegſame volſtandigheyt volhart hadden. Ongeagt al het ſelve, ſoo wierden Mombrun, Rouvrai en Berteville, wegens den Adel: en Maniald, Boiſſeuil en La Millitiere, wegens den derden Staat genomineert. Die nominatie was ſoo weynigh gevallig aan den Marſchalk en aan Bullion, dat ſy alle ſoorten van kracht in ſpanden, om deſelve te doen veranderen. Sy booden aan Maniald en aan Boiſſeuil, twee duyſent Piſtoletten, of een Ampt van Raatſ-heer in een Parlement, mits dat ſy haar ſelven vande nominatie ſouden excuſeren; op dat mitſdien Armet, die tot believen van den Hertogh was, en die naar haar de meeſte ſtemmen hadt, de plaats van de geene van de twee die gequiteert hadden, ſoude moeten bekleeden. Maar men konde deſelve niet omſetten: En de nominatie bleef gemaakt naar t'welbehagen van het talrykſte gedeelte vande Vergaderingh, dat de Gereformeerden ook het geſontſte en het getrouwſte achteden. Uyt die ſes Perſoonen verkoos het Hof Rouvrai en La Millitiere: En de Vergaderingh bequam binnen weynigh dagen daar van tydinge.

Eynde van 't eerſte Boek.

HISTO-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

HISTORIE DER REFORMATIE Van de KERKEN van VRANKRYK.

TWEEDE DEEL.

Tweede Boek.

Korten Inhoud van het Tweede Boek.

D'Antwoorden op de Vertoogen voldoen niemandt. Niettemin soo resolveert men van een te scheyden: Alhoewel men niets gedaan heeft een Vergaderingh waardigh sijnde. Listigheden om Chamier een afkeer te doen hebben. Ferrier vertrekt. Waarom t'Hoff niet wil schijnen d'oorsaak van die verdeyltheden te sijn. Reglementen by de Vergaderingh opgestelt. Provintiale Raads Vergaderingen: D:r selver functien. Reglementen van eenigheyt. Den Marschalk van Bouillon wil niet hebben, dat de Predikanten een ordere apart in die Raads Vergaderingen sullen maken. Inhoudt van t'algemeene Vertoogh, en d'antwoorden daar op gegeven. Artykelen in faveur van Bearn. Wederzijdse verwijtingen vande Leeden der Vergaderingh. Boeken die gerucht maken. Tederheyt vande leere rakende het gesagh der Koningen. Boek van du Plessis. 't Getal van 666. Oproer tot Parijs. Wederkomst vande Gedeputeerden in hare Provintien. Commissarissen in versc heyde Plaatsen, daarse afgewesen worden; Synode tot Blois: Waar over de Commissarissen sigh ontrusten. Sy schrijven daar over aan t'Hof. Vergaderingh tot Casteljaloux, die een soort van een Ligue der Catholyken veroorsaakt Smaatheden de Iesuiten aangedaan. Commissarissen in 't Lant van Gex. De Gereformeerden nemen in een twist-strydt de party van het Huys van Guise aan. Doot van de Heer van Vatan. Men vergunt hem een Predikant, om hem tot de doodt te bereyden: Maar men verhindert Psalmen by hem te singen. Gedeputeerden vande Provintien tot Parijs: Met versmadingh te rugh gesonden. Declaratie van den 24. April. d' Algemeene Gedeputeerden kanten hen tegen de registreringh: Die evenwel geschiedt. Synode nationaal tot Privas. Bestraffinge over de ver-

deyltheyt tot Saumur. Eenigheyt geteykent en beëdigt. Particuliere verdeyltheden. Afſettingh van Ferrier. Sware beſchuldigingen tegen hem op 't Synode. Dat hem ſcherpelyk cenſureert. Nimes ſend een deputatie om hem in ſtand te houden; maar te vergeefs; en het Synode verſwaart hem. Klachten van 't Synode van Blois. Formele verwerpingh van de Declaratie van den 24. April. Sorgen vande Synode tot weder bevrediging vande Grooten. Brevets tot vermeerderingh vande geoctroyeerde gelden. Veranderingen in den Staat der Gereformeerden in 't Landt van Gex gemaakt. Het Synode wil het miſbruyk dat men van die vermeerdering maakte beletten: En vernieuwt de eyſſchen vande Vergaderingh van Saumur. Redenen van de tegenſtrevingh, ſoo dikmaals betuygt, tegen die naam, de gepretendeerde Gereformeerde Gods-dienſt. *Klagten wegens de Commiſſariſſen. Beſluyt van geen byſondere Gedeputeerden meer na t' Hof te ſenden. Sterkheyt vande Gereformeerden in 't Graafſchap van Avignon. Begiftigingen. Nieuwe Declaratie op de voorige, die niet en voldoet. Vertoogen beantwoordt. Ondernemingen vande Parlementen op t' rechts geſagh vande Kamers. Strengheyt vande Kamer van 't Edict. Opgravingh van een gereformeert Edelman, door laſt van een Commiſſaris. Gunſte aan de Gereformeerden van la Tierache toegeſtaan. verdeyltheyt tuſſchen den Hertogh van Rohan, en den Marſchalk van Bouillon; en de gevolgen daar van. Miſbruyk van de plichten die tot de gehoorſaamheyt leyden. Het Hof bedient ſigh van de leere der verdraaghſaamheyt. Loontrekkende Predikanten. Konſtenaryen en Onrechtvaardigheden van 't Hof. Onderneminge op St. Ian d'Angeli. Den Hertogh van Rohan komt die voor. En volhart, ſchoon datter bevel van 't Hof toe was. De Koninginne verſtoort haar; En alles ſchijnt ſigh tot den Oorlogh te bereyden.*

II. Boek.

1611.

d' Antwoorden op de Vertoogen voldoen niemant.

BUllion niet langer konnende ontgaan, om aan de Vergaderingh t'beantwoordt Vertoogh over te leveren, vermits hy 't ſoo dikmaals belooft hadt te ſullen doen, ſoo ras als men de Koninginne wegens de nominatie vande algemeene Gedeputeerden genoegen ſoude hebben gegeven, hield eyndelijk ſijn woort, en veroorloofde de Gedeputeerden noch eenige dagen by een te mogen blyven, om de ſelve te examineren. Maar ſy waren alle ſeer verbaaſt van d' eerſte leſing der Antwoorden af. Deſelve ſchenen weynig gunſtig; en met dubbelſinnige en captieuſe woorden opgeſtelt te ſijn, dewelke aan 't Hof een groote vryheyt lieten omſe door deſſelfs uytleggingen, te niet te maken, 't geen dat het alderwaarſchijnelijkſte van deſſelfs beloften was. Die gene ſelfs die ſoo vuyrigh geweeſt waren, om een ſcheuringe te maken, die de voorſigtigheyt van d'anderen belet had dat niet uyt borſt, ſtonden al ſoo verſtelt als d'anderen; en betuygden een groot miſnoegen te hebben. Sommige ſelfs maakten dat bedrogh rughtbaar, en verweeten aan Bullion met ſeer ſcherpe woorden d'Eedſweeringen die hy gedaan had, om haar te miſleyden. Maar het quaat was ſonder geneſingh; en Bullion hebbende 't geen dat hy wenſte, en kreunde ſigh niet veel aen die verwytingen. Nietwes trooſt lighter een beſchuldigingh van myneedicheyt als het gelukkigh gevolgh van een liſtigheyt die deſelve verdient. Een van de redenen, daar men ſigh van bedient hadt, om meerder voorwendſel aan de ſcheuringh, die men bereyde, te geven, was datter eygent-

lijk

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

lijk maar op een formaliteyt aan quam; en datter weynigh aan gelegen was, of de Vergadering voor of naar de nominatie vande algemeene Gedeputeerden, genoegen bequam, alsmen het deselve metter daat maar quam te geven; Dat het Hof daar een poinct van eer van maakte, om die nominatie te hebben, voor dat het sijne antwoorden overgaf, om dat men sulks van gelijken meer als eenmaal onder de voorige regering had gedaan, en het derhalven ook regtmatig was het selve daar in te behagen; Dat het een eerbiedigheyt was, die d'onderdanen aan haar Opper-heer schuldich sijn, van met hem niet te twisten over een Poinct van welvoechelijkheyt voor sijn gesagh, wanneer sy in de grondt daar by nietwes verloooren. Maar men kende de bedriechelijkhyt van die reden, wanneermen sagh, waar dat alle de gunste, daarmen sich mede gevleyt hadt, op uyt quam. Men sagh dat het Hof, niet willende yets meer doen, als het weynige 't welk het selve toestont, op die pretense formaliteyt niet had blijven staan, als om te vermyden, dat het door de instantien vande Vergaderingh niet daar toegebraght wierdt, om aan deselve formele getuygenissen van desselfs gewilligheyt te geven.

Men had wel eenige vervolgen willen doen, om yets meer te bekomen: maar alsmen op de middelen dagt, soo vond men'er geen, waar van men sich een gelukkige uytslagh dorst beloven. Het Brevet waar op de Vergaderingh by een gekomen was, deselve niet meer toegestaan hebbende als de nominatie van algemeene Gedeputeerden, soo soudmen deselve naar dat die nominatie gedaan was, als onwettigh hebben konnen handelen, soose geweygert hadt van een te scheyden. Veele vande best-gesinden waren de twisten moede daarmen sig had moeten inlaten, om de uytwerkinge vande slinkse handelingen tegen het gemeene best te beletten. Andere vreesden alle de verontwaardiginge van 't Hof op haar te laden, indiense desselfs bevelen met een vigeur, die men rebelligh soude noemen, wederstreefden; Alle mistrouden sy die gene, die soo gereet waren geweest, om haar van de rest vande Vergadering af te scheyden; en wat minen men ook van sommige onder hen sag maken, als osse vande Konst-greepen van Bullion misnoegt waren, soo hadmen echter geen reden om te geloven, dat sy haar weder met de goede partye souden vereenigen, soo men harde besluyten quam te nemen. Sy hadden al soo wel belooft een scheuringe wegens het subjet van d'antwoorden te maken, soo de Vergadering sig daar mede niet genoegde, als wegens de tyd en ordre om daar over te delibereren. In voegen dat sy het al te samen eens waren in het voornemen om van een te scheyden; Om aan de algemeene Gedeputeerden aan te bevelen, de vervolginge van een gunstiger antwoordt; en om te sien of de Koninginne, vergenoegt sijnde van die onderwerpinge aan haar wille, haar niet lighter soude laten overbrengen, om aan de Gereformeerden merkelijker genaden te bewijsen.

Niettemin soo resolveerde men van een te scheyden

Op die wijse quam een Vergaderingh, die van de aansienelijkste Mannen, dieder onder de Gereformeerden van qualiteyt en bequaamheyt waren, gecomposeert was, en die in sulk een tijds gelegenheyt veyligheden voor de Kerken hadden behooren te beramen, die hen vyanden noyt hadden konnen schenden, te scheyden, sonder yets te doen. De nominatie van algemeene Gedeputeerden was al de vrucht vande Sittingen van vier maanden: en de gemeene saaken vonden haar in deselve staat naar soo langwijlige deliberatien, alse voor de Vergaderingh geweest waren. Daar quam selfs meer quaats als goets van, vermits de gemakkelijkheyt om verdeeltheyt onder de Gereformeerden te verwekken, derselver swakheyt deed sien; en aan 't Hof leerde, hoe dat het sigh gedragen moest, om deselve t'onder te brengen. Ondertusschen moet men aanmerken, dat die verdeeltheyt soo veel schande aan de Auteurs van dien toebragt, dat sy al deeden wat haar mogelijk was, om daar van het verwijt niet te dragen. Het Hof selfs wilde niet lijden, datmen deselve haar Konst-grepen soude toeduyden: 't was daarom ook datmen sijn best deedt, om de laster daar van op de bysondere belangen, die de gemoederen verhit hadden, te werpen. Inder daat alsoo'er verscheyde Personen waren, die versoeken te doen hadden of onmiddelijk aan de Vergaderingh, of door de Vergaderingh aan 't Hof, soo kan men licht geloven, dat Bullion, en die gene die hem in dese gelegenheyt ten dienst stonden, die Personele saaken, soo veel als sy konden deeden gelden, om haar voornaamste desseyn wel te doen uytvallen. In voegen dat selve een vande middelen was, dat die gene corrumpeerde, die van 't Hof soo veel te meer gunst waren verwachtende, als sy meer believentheyt voor het selve gehadt hadden. Maar men arbeyde niet minder om te versetten die gene, die

Alhoewel men nietwes gedaan hadt dat een Vergadering waardigh was.

 stijf-

stijf-hoofdigh en onbuyghsaam waren, als om te gewinnen die gene, die door beloften en door hoopen gevoeligh waren te maken. Chamier was een van die stantvastige gemoederen, op welke niets vermogt, om hem te vermurwen. Hy had d'eerste stem in de Vergaderingh, door het Ampt van Adjunct des Voorsitters; en alsoo hy de saken verstont, soo hing de conclusie van dien al vry veel af van den draey die hy in 't uyten van sijn Advijs daar aan gaf. Men beraatslaagde hem een personele handel te maken, om hem van de Vergaderingen een af-keer te doen hebben, als waarinne hy te veel gesagh hadt. De Consistorie van Montelimar, alwaar hy Predikant was, nam de tijdt van sijn afwesentheyt en van sijn deputatie waar, om sijn Plaats aan een ander te vergeven. Sulks geschiede sonder hem eens raad te vragen en sonder hem te hooren; ik weet niet door wat bedrijven, daar naar alle waarschijnelijkheyt Lesdiguieres deel in hadt, vermits dat in sijn Provintie, als onder sijn oogen, en in een Stadt, alwaar hy alles doen konde wat hy wilde, quam te geschieden. Maar om het ongelijk noch soo veel te hatelijker te maken, soo liet de Consistorie t'sijnen Huyse ondersoek doen; en smeed sijn Bibliotheek met gewelt over hoop, onder voorwendsel van eenige papieren, die de Kerk toequamen, weder te nemen. Het gedragh van de Consistorie behelsde yets dat soo aanstootelijk was, en waar in soo veel versmadinge rakende de Persoon van Chamier bleek, dat hy daar over seer gestoort was, en soo veel te meer om dat sijn interest soo wel als sijn eer daar in gequetst was. Hy hadt tot Montelimar sijn huysgesin, sijn goederen, en sijn woonplaatse; en hy konde nergens anders gaan woonen sonder deswegen verlies te lijden. Hy was van 't humeur niet om geduldiglijk te verliesen: maar hy soude ook geen winste in verkortinge van de gemeene saak hebben willen doen; en hy had ook geen interest als 't geen de Godsdienst volgde. Hy vond derhalven het seer onrechtvaardigh, dat sijn eygen Kerk hem sogt te verderven, en dat deselve daar toe gelegenheyt nam, terwijle hy afwesigh was, om het verderf van hen Broederen te beletten. Hy bragt sijn klachten daar over aan de Vergaderingh, als van een verongelijkingh die van hem tot haar over gingh; en scheen geheel gereet te staan om van Saumur te vertrekken, om t'sijnen huyse ordre op sijn saaken te gaan stellen. Dat was bestiptelijk 't geen dat het Hof soude gesogt hebben, om de Party te verswakken van een groot hooft, waar van het de tegenstant duchte. Ferrier had reets een exempel gegeven van sijne bysondere saken voor de algemeene te stellen. Hy was vertrokken onder voorwendsel vande siekte van sijn Soon, en van sijn Schoon-moeder. Soo Chamier van gelijke had gedaan, soo soude een yder redenen gevonden hebben om haar naar te volgen; en de Vergadering soude ongevoeliglijk verstrooit zijn geworden. Maar men hield Chamier op, met hem recht te doen. De Vergaderingh maintineerde hem in sijn Predik-ampt tot Montelimar; en om aan de Consistorie het voorwendsel, dat sy genomen hadt, wegh te nemen, soo ordonneerde deselve, dat twee Predikanten van de nabuyrige plaatsen by beurten voor hem, geduyrende sijn afwesentheyt, souden gaan prediken. De Synoden bekrachtigden in 't vervolgh dat reglement; en Chamier bediende de Kerk van Montelimar, tot dat hy naar Montauban, om aldaar de Kerk en de Academie te bedienen, verplaatst wierdt.

Listigheden om Chamier een af-keer te doen hebben.

Ferrier vertrekt.

Maar die bysondere saaken en waren in de grondt d'oorsaak van het quaat niet; deselve dienden maar alleenelijk tot een gelegentheyt, om eenige vande Gedeputeerden te corrumperen, en om d'anderen moedeloos te maken. By aldien men vreemt vindt, dat het Hof niet wilde schijnen d'oorsaak te wesen van een verdeeltheyt, die het met soo veel moeyte uytgewrogt hadt, en waar van het soo veel nuttigheyt trok, soo kan men daar van twee redenen vinden. d'Eerste, dat het soo veel versekeringen gevende van desselfs goede wille voor de Gereformeerden, deselve niet wilde leugenagtigh maken, met een schijn van tot derselver ontbindinge t'arbeyden; om dat sulks 'tselve al te verdagt soude hebben gemaakt, al of het tot derselver verderf quam toe te leggen. En d'andere, dat alle de Catholijken niet voor goet keurden, datmen de Gereformeerden ruineerde: sommige, vermits sy haar Lichaam met haar heel wel vereenigt aanmerkten, als wesende de aldersterkste beschherminge van den Staat tegen de buytenlandse indrachten: Andere, vermits sy niet twijfelden, of de openbare Vryheyt was aan de behoudenisse der Gereformeerden verknogt, welkers eendrachtigheyt een krachtigh Bolwerk tegen de arbitraire Macht was, waar van men door de Staatkunde der Jesuiten reets de fondamenten sagh leggen. Het waren de twee groote Raderen van het Hof van Spanjen, om Vrankrijk in te wikkelen, of om de Gereformeerden te ruineren,

Waarom dat het Hof niet wil schijnen d'oorsaak van die verdeeltheden te zijn.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ren, of om ſijne Volkeren, die tot noch toe noyt geweten hadden wat dat dienſtbaarheyt te ſeggen was, te onderdrukken. 't Scheen dat het Hof van Vrankrijk ſigh ſaken op den hals ſoude halen, waar van het ſigh noyt weder ſoude konnen ontdoen, ſoo 't ſelve ſigh eenmaal belemmerde, of met de Gereformeerden door Religions-Oorlogen, of met Volkeren die haar Voorrechten liefden; en die gewoon waren hen Koningen als Vaders te eeren, mits dat ſy van deſelve als haar Kinders gehandelt wierden, door d'uſurpatie van een onbepaalde Macht. 't Was daarom datter veel Catholijken waren, die niet gewilt ſouden hebben, datter geen Gereformeerden meer in 't Koningrijk waren. In den Raadt ſelfs, hadden die gene die deel gehadt hadden in de Voornemens vanden overleden Koningh, en die ſijne grond-regels geſmaakt hadden, ook deſelve gedachten; en voorſpelden niets goets vande ontbindinge der Gereformeerden. Men heeft ſelfs in den Raadt vanden tegenwoordigh regeerende Koningh Luyden geſien, die van dat gevoelen ingenomen waren: en dat was voornamentlijk de Grond-regel van die gene, die de loop van ſaken onder de Regeeringe van Lodewijk de XIII. waargenomen hadden. Dieſelve gedachte heeft aan een bitter Catholijk-Schrijver, die de Hiſtorie van die Beroerten met een ſtijl vol van gal en gewelt heeft beſchreven, doen bekennen, dat de val vande Gereformeerden, die van alle de Staten met ſigh ſoude ſlepen; en dat d'ondergank van haar Secte, ſelfs de Catholijken, die deſelve veroorſaakt mogten hebben, met haar ſal doen verloren gaan. Sulks doet erkennen dat de voornemens van 't Hof niet van alle Franſen voor goet gekeurt zijnde, het ſelve gelijk hadt, van ſigh ſelfs d'eere niet toe te ſchrijven, van een verdeeltheyt uytgewerkt te hebben, die ſoo veel Luyden geloofden contrarie het welweſen van 't Koningrijk te zijn. Van daar komt het, dat in eenige verhalen over 't gene datter in de Vergaderingh van Saumur omgingh, al het quade verſtant dat deſelve aan de Gereformeerden onnut maakte, aan de byſondere ſaaken van deſſelfs Leden toegerekent wordt; even of de bedrijven van het Hof daarin geen deel hadden gehadt.

Alle die verwerringen en verhinderden niet, dat de Vergaderingh geen heel ſchone reglementen opſtelde; die bequaam geweeſt ſouden ſijn om de Gereformeerden onverwinnelijk te maken, ſoo het ſoo licht was geweeſt deſelve in goeder trouwe te executeren, als om die vaſt te ſtellen. Sodanige waren die gene, die op de behoudeniſſe vande plaatſen van veyligheyt ſagen. Dogh voornamentlijk die geene, die vaſtgeſtelt wierden tot beveſtigingh van de Raads Vergaderingen in elke provintie. Men had daar van t'ontwerp gemaakt in de Vergaderingh van Ste. Foy: En die van Chatelleraud had eenige Jaaren daar naar vervolgens t'ſelve voornemen weder opgehaalt. Maar de geduyrſaamheyt van den Oorlogh, en de lange handelinge over 't Edict, waar van de Gereformeerden meer veyligheyt als van haar eygen reglementen waren verwachtende, beletteden, datmen het ontwerp van Ste Foy niet vervolgde; en de handelingen van Roni tot Chatelleraud waren oorſake, datmen daar over geen beſluyt nam. Maar de Doot vande Koning de ſaken verandert hebbende, ſoo geloofde de Vergaderingh van Saumur, datſe de oude voorſorgen vernieuwen moeſt, als welke de macht vande Jeſuiten, en de Konſt greepen van de qualijk geſinden, meer nootſakelijk als oyt maakten. ſy ordonneerde dan, datter in yeder Provintie een Raads Vergaderinge ſoude ſijn, beſtaande uyt Edelluyden, Predikanten, en perſonen van den derden Staat, die door de Provinciale Vergaderinge verkoren ſouden worden, en die alle twee jaren in 't geheel of ten deele, naar 't welgevallen vande Vergaderingh, gecontinueert of verandert ſouden werden. Het getal van de perſonen waar uyt deſelve ſoude beſtaan en wierd niet bepaalt. Sy gaf aaan den Raadt de macht om perſonen en plaatſen te noemen, alwaar de berighten die men deſelve voor te brengen hadt, geaddreſſeert ſouden worden. En om de Kerken te waarſchouwen wanneermen een provinciale Vergaderingh moeſt beroepen. By die gelegenheyt reguleerde ſy de forme van Deputatie op die byſondere Vergaderingen; en die, om daar inne de ſtemmen te verſamelen: Sy ſloot daar van uyt die geene, die geen expreſſe deputatie ſouden hebben: Sy veroorloofde aan d'Officiers vanden Koning, en aan de Magiſtraten, om haar daar inne te laten vinden, mits dat ſy volgens de voorgeſchreve wijſe daar toe gedeputeert waren; en op conditie dat ſy geen affonderlijke ordere in de Vergaderingh ſouden maken; en dat ſy haar rangeerden of met den Adel, of met den derden Staat, volgens haar qualiteyt: Sy gaf aan de Edelluyden de Voorſittinge in die Vergaderingen: En eyndelijk ſtelde ſy het getal vande Gedeputeerden, die

Reglementen by de Vergaderingh opgeſtelt.

Provinciale Raads Vergaderingen.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

yeder bysondere Vergaderingh op de algemeene konde senden, ten hooghsten op vijf, en ten minsten op drie.

Der selver functien.

Hervattende vervolgens de functien vande provinciale Raads Vergaderingen, soo belaste sy deselve, om d'advysen die sy bekomen hadden, te senden aan die geene, die het nootsakelijk soude syn deselve mede te deylen, het sy binnen, het sy buyten de Provintie: En om de communicatie te verlichten, soo beval sy een fons voor de kosten te maken; en dat de naastgelegene Provintien te samen schikkingen souden nemen, voor dat sy van een scheyden, om de advysen van d'eene in d'ander Provintie met alle spoedt te doen overgaan. Sy autoriseerde den Raadt die het advys soude ontfangen hebben, soose daar in van haar selfs niet soude konnen voorsien, om haar met sodanige personen te versterken, diese bequaam soude oordelen om haar behulpelijk te sijn, na de natuur vande voorgestelde saken. In sekere gevallen van aangelegenheyt stont sy toe; Dat den Raad ten minsten drie vande naburige Provintien die het deselve goet dagt, soude mogen versoeken, om hen met derselver raadt by te staan; en sy belaste aan de versochte Provintien, om een of meer Gedeputeerden ter bestemder plaatse te senden, om middelen tot voorsieninge in de voorgevallene saken te beramen, van welke sy alle mette geinteresseerde Provintie haar eygen saak souden maken. En ondersteld zijnde, dat sy geen genoegen konde bekomen; soo wierdt het aan haar voorsichtigheyt gelaten, om daar van aan alle de Provintien narichtinge te geven, en om haar te versoeken, van sigh met hen te voegen, om het selve vervolgh nuttiglijker te konnen doen. Sy grondede die ordre op de plicht van de algemeene eenigheyt der Kerken, die deel in elkanders saken moesten nemen; op dat die gene die verongelijkt souden zijn, en die gevolglijk meer gestelt souden zijn om geweldige besluyten te nemen, door de voorsightigheyt van de andere weêrhouden mochten worden, om soo veel te eerder haar nodigh recht te verkrygen.

Sy belaste wyders de Raads Vergaderingen, om agt op de plaatsen van veyligheyt te geven; om bequame personen te deputeren om die plaatsen te besoeken, en de besettingen te monsteren; en om haar vande getrouwheyt der Soldaten te verseekeren; die om dat de Steeden met manschap moesten versterkt worden, noch in de Stad noch in de Voorsteeden van geboorte moesten sijn; soo maande sy de Gouverneurs aan, om sulks goet te vinden. En tot verbetering van de misdrijven die voor henen wegens het getal en betalinge der Soldaten gepleegt waren, hen te gedragen naar de Reglementen, die sy daar by voegde: Namelijk dat den Gouverneur het derde part van de somme voor de besettinge van de plaats, vry van alle lasten, soude trekken; en dat hy de twee andere parten soude laten volgen aan handen van die gene, die by den Raadt van de Provintie genomineert soude worden, die daar van het Krijgsvolk, en alle andere onkosten, de Stadt en besettinge aangaande, en die vervolgens opgestelt wierden, soude betalen; Datmen prijseringe ten naasten by soude doen vande ware prijs, die de extraordinare lasten souden konnen belopen, om daar voor een fons te houden; die het derde of vierdepart, vande twee derde parten die vande geheele somme in gehouden souden werden, niet te boven soude gaan; Dat die gene die daar toe aangestelt soude sijn van sijn administratie rekeninge aan den Raadt soude doen, in de tegenwoordigheyt van den Gouverneur; dat indien de Koning tot verbeteringe en versterkinge der plaatsen eenige sommen soude geven, de Gouverneurs souden ordonneren waar toe deselve aangewent souden werden; maar dat den Raadt de Inspectie daar van soude hebben, en de Bestekken, de afkondigingen, de toewijsingen, de posten van afkortingen, &c. daar van te maken. En soo'er geen fons voor die reparatien gemaakt wierde, soo soude de directie daar van gelaten worden aan die geene, die den Raadt nomineren soude, en die daar van rekeninge soude doen in de tegenwoordigheyt van den Gouverneur; Dat sonder verkortinge vande Officiers by den Koning aan gestelt, de Gouverneurs opsigt over de Proviand-Huysen souden hebben, om het koorn, de wynen, d'Eed-waren, het Kruydt, de Lonten en andere Oorlogs voor-raad, die verdervinge onderworpen sijn, in goede staat te houden.

Reglementen van eenigheyt

Sy gaf de Raads-Vergaderingen macht, om de verschillen, de Processen, en de strydicheden die onder de Gereformeerden souden konnen oprysen, van wat natuur deselve ook sijn mochten, af te doen; Om het reglement dat de Koningh soude toestaan, te doen onderhouden, in gevalle yemandt van de Gouverneurs van deselve plaatsen mochte komen te sterven; Om verstand met de nabuyrige Provintien te houden,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

met Gedeputeerden van de eene naar d'andere Vergaderingh te ſenden; en ten opſigt vande algemeene correſpondentie, wierdenſe gelaſt om deſelve met de algemeene Vergaderingh te houden, wanneer die gehouden wierd, en om haar toevlugt tot d'algemeene Gedeputeerden te nemen, wanneer deſelve geſcheyden ſoude ſijn. Ondertuſſchen om d'eenigheyt onder alle de Kerken te behouden, ſoo wierd'er vaſt geſtelt, dat alle jaren op een ſekere tydt en plaatſe, een Gedeputeerde van yeder Raads Vergaderingh, ſigh ten beſtemden dage ſoude laten vinden, met ſoo weynigh geſchal als mogelijk ſoude ſijn, en in een geſteltheyt van ſaken, die plaats ſoude geven, om daar van de meeſte vrucht te verhopen: en het eynde van die t'ſamen komſte die maar weynigh dagen ſoude moeten duyren, ſoude ſijn, om elkander over en weder onderregting vande geſtalte van hare Provintien te geven; en om het gevoelen vanderſelver gemeene belangen te vernieuwen. En ſoude d'algemeene Vergaderingh voor haar ſcheyden den Raadt noemen, die de tijdt en plaats tot d'eerſte t'ſamen komſte ſoude beteekenen.

Den Marſchalk van Bouillon wil niet hebben, dat de Predikanten een ordere apart in de Raads-Vergaderingen ſullen maken.

Den Marſchalk Hertogh van Bouillon keurde dat reglement voor goet, gelijk d'anderen, en onderteykende het mede: Maar hy was te rade geworden om tegen de Predikanten te proteſteren, die hy niet wilde toeſtaan dat een ordere apart ſouden maken: en hy ſchreef die proteſtatie by ſijn onderteykeninge. La Motte Grimout, Raads-Heer in 't Parlement van Rouaan, was d'eenigſte die hem wilde na volgen. Syn beweeg-reden was een particuliere ſpijt om dat hy van de Vergaderingh beſtraft was; waar ontrent hy niet twijffelde door de Predikanten, als ſijn de Luyden een weynigh tot beſtraffiinge genegen, veel geholpen hadden. Maar de beweeg-reden van den Marſchalk was, het miſnoegen dat hy hadt in ſigh vande Predikanten verlaten te ſien, die gewoon waren geweeſt tot die tijd toe ſijn advijs bykans blindeling te volgen. Sommige hadden ook in hare predikatien yets geſeyt, daar hy van geloofthadt, datſe hem mede hadden gemeynt: en alhoewel du Pleſſis hem vertoonde, ſelfs ook naar het ſcheyden vande Vergaderingh, dat die proteſtatie niet alleen onnut, maar van een gevaarlijk gevolgh was, ſoo liet hy echter niet naar daar by te volharden, en te dreygen, dat de ſaak daar niet by ſoude blyven. 'T is waar, dat hy eenige Predikanten uytſonderde, die ter oorſake van haar handſaam humeur en van haar bequaamheyt, hem toeſcheenen te verdienen, dat ſy rang in de Vergaderingen hielden. 'T ſelve was miſſchien een uytwerkinge van gevoeligheyt, maar die gevoeligheyt quam de grond-regels van 't Hof, dat al van over lange tijdt de Conſiſtorialiſten als ontſachelijk in de Vergaderingen aan merkte, ſoo wel te ſtade, datmen ſoude geſeyt hebben, dat hy ſigh ſelfs expres moeyelijk aanſtelde, om het ſelve te behagen. Niettemin hy hield ſijn woordt; en alſoo hy altijd yverigh in d'andere ſaken van de Gods-dienſt ſcheen te weſen, ſoo verloor hy deſwegen niets van ſijn credit in de Provintien; waar van'er ſommige haar naderhandt ſoo verre vervoerden, van aan de Predikanten te verbieden, om hen in de politijke Vergaderingen te laten vinden, en om tegen het gevoelen van particulieren te prediken.

Inhoudt van 't aigemeen Vertoog en van d'Antwoorden die daar opgegeven ſijn.

Wyders alvoren te eyndigen 't gunt deſe Vergaderinge aanbelangt, is het nodig yets te gewagen van den inhoudt van deſſelfs Vertoogen, en van d'antwoorden die daar op gegeven wierden; vermits het ter oorſaake van deſelve was, datmen die doodelijke verdeyltheden ſagh opryſen. Ik ſal deſelve alhier kortelijk verhalen, om datmen die in haar uytgeſtrektheyt op 't eynde van dit Deel ſal konnen ſien. Van ſeven en vijftigh artykelen die deſelve behelſden, eyſteden de drie eerſte de herſtellinge van het Edict; en van deſſelfs byſondere artijkelen in haar eerſte forme; en de regiſtrering van dien in alle de ſouvereyne Hoven. De Koning weygerde net die drie artykelen, willende, ſeyde hy, ſigh conformeren mette Reſolutien van de Koning ſijn Vader, die hy *goede en heylige* noemde, en die ſigh daar over in den jare 1602 verklaart hadt. Het vierde eyſte Commiſſariſſen, waar van'er een gereformeert was, en genomineert by de Gereformeerden van de Provintie, in welke hy geſonden ſoude worden, en d'ander een Catholijk: Indien de Gereformeerden niet liever de uytvoeringe van het Edict wilden laten aan de Bailluwen en regtbanken van de plaatſen, dewelke gehouden ſouden ſijn om een gereformeert Adjunct te nemen. Den Koningh ſtont dat toe voor die plaatſen daar het Edict nog niet geexecuteert was, ſodanig als de Parlementen dat geregiſtreert hadden. Het vyfde, eyſte voor de gereformeerde gemeenſchappen die eenigh leen beſaten, of eenige rechtplegingh, van die qualiteyt als in het ſevende artykel van het Edict uytgedrukt ſtaat, het recht, om al-

daar

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

daar d'oeffeninge van haar Godsdienst te mogen doen: en de Koning verstont dat het artijkel van 't Edict soude achtervolgt werden sonder yets daarin te veranderen. Het selfde bragt mede, dat d'oeffening inde Jaren 1577 en 1597 beraamt, op hoedanige wijse dat die ook bevestigt was geweest, selfs uyt *kragte van een Leen*, alhoewel het Leen naderhandt van een Catholijk, en selfs van een Geestelijke, was beseten, niettemin aldaar in 't toekomende soude moeten onderhouden werden. Den Koning sonder te decideren of het IX en X Artijkel van het Edict voor of tegen die pretensie waren, verstont, datmen deselve soude achtervolgen en onderhouden. Het sevende vertoonende dat d'oeffening van dien in sekere plaatsen, in gevolge van het X Artijkel van het Edict van Nantes behoorde herstelt te worden, alwaar men deselve ter oorsake vande lange ophoudinge sonder beroerte niet soude konnen herstellen, eyste, dat het recht daar van op andere plaatsen vande Provintie, die het Synode soude beteekenen, overgebragt soude werden. De Koning antwoorde, dat de Commissarissen hen souden informeren, en over 't recht om d'oeffeninge in die Plaatsen te plegen, en over de verschooningen vande ophoudingen; waar naar daarin voorsien soude werden; 't welk aan de Gereformeerden deed weten, dat het soo veel oeffeningen verloren was, van welke het besit afgebroken zijnde geweest om redenen die men by 't Hof wettigh soude vinden, het niet raadsaam soude werden gevonden, om haar die te doen weder verkrijgen.

De vertoogen en antwoorden daar op.

Het agtste, vernieuwde het versoek, om de Gereformeerden niet te nootsaken, om selfs hen Godsdienst in de Actens daar deselve in vermelt wierdt, te qualificeren met den naam van *gepretendeerde gereformeerde*. De Koningh sloegh die af; en versondt het tot d'antwoorde op de Vertoogen van de Gereformeerden inden Jare 1609, door den overleden Koningh gestelt. Het negende, eyste voor de Predikanten een vrydom t'eenemaal gelijk met die van de Geestelijken. De Koning, versondt dat tot de vryheyt by den overleden Koning in den Jare 1604 by opene brieven toegestaan, die haar niet verschoonde van de schattinge, als ten opsigte van derselver meublen en tractementen. Het tiende op het XVI Artijkel van het Edict gefondeert, eyste de wedergevinge vande Plaatsen die aan de Gereformeerden hadden toebehoort, sonder haar te nootsaken om hen besit by tijtels te rechtvaardigen. De Koning stelde die sake aan Commissarissen, die d'afgenomene Plaatsen weder souden geven, mits dat de Gereformeerden bewesen, dat sy de tijtels daar van verloren hadden. In het elfde, eystense exemplare straffe over de Predikers, Biechtvaders en andere Geestelijken, die aan de Catholijken allen handel met de Gereformeerden verboden. Gelijk als hen te dienen, hare kinderen op te voeden, en hare saken te doen: en die leerden, dat alle die gene die met deselve omgingen verdoemt souden zijn. In gevalle men deselve niet soude konnen vast houden, soo eyste het Artijkel, dat hen Oversten daar voor souden moeten verantwoorden, en dat aan de Procureurs generaal en derselver Stedehouders, gelast soude werden, de handt daar aan te leenen. d'Antwoorde, in plaatse van de versochte straffe, verbood alleenelijk, even als het XVII. Artijkel van 't Edict, d'oproerige Predikatien en redeneringen, en deed een heel sachte vermaninge aan de Predikers, om in hare predikatien nergens anders toe te arbeyden, als om de vreede en de openbare ruste te behouden. Het twaalfde, klaagde over de vermeerderingh vande feest-dagen, en versocht dat de Commissarissen een reglement opstelden, 't welk het getal daar van bepaalde, in de plaatsen daar deselve vereyst souden werden; dat het aan de Parochianen niet geoorloft soude zijn om haar selven Partye te stellen in het ondersoeken vande overtredingen van dien, noch aan de Provoosten, Hellebardiers en Officiers vande wacht, om daar van vervolgh te doen; noch aan de Sergeanten selfs, sonder uytgedrukte last van den Rechter vande Plaatsen. d'Antwoord seyde niets, rakende de bepalinge van het getal: en bekrachtigde voorts het XX artijkel van het Edict. Het dertiende, sag eygentlijk op de sake van den Hertogh van Sully, en van de Catholijken die de gereformeerde godsdienst omhelsden, eysschende de onderhoudinge van het XXVII artijkel van 't Edict, rakende d'Ampten; en de herstellinge van die gene, die men eenig ampt hadde afgenomen, sonder daarin de gewoonlijke maniere te hebben onderhouden: dat is te seggen, sonder haar overtuygt te hebben van eenige foute, die haar die straffe waardigh maakte. d'Oude rechtskunde van het Koningrijk en kende geen ander als die reden, om aan yemand die met een Ampt voorsien was, 't selve af te nemen, soo het niet en was, dat hy selfs sijn ontslaginge om eenige bekende reden versogt. d'Antwoordt seyde in een woordt, dat het Artijkel van 't Edict onderhouden soude werden:

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

den: Latende reden om uyt die kortheyt af te nemen, dat den Koningh de herstellinge aan niemandt soude toestaan. De vier volgende sagen op de Kerkhoven en de begraaffenissen; en eysten de bevestigingh van 't besit der Plaatsen, die sy gehadt hadden, tsedert de bekrachtigingh van 't Edict; d'Overleveringe van eenige bequame plaatsen, alwaar sy die niet en hadden; De toestant om hare begraaffenissen by dagh te mogen doen, in de plaatsen selfs daar sy haar by Tractaat verbonden hadden, om deselve op een onbequame uyr te doen; en goede reglementen om oproeren en tumulten te beletten, in de plaatsen alwaar d'Edelluyden en andere Gereformeerden recht van begraaffenisse in de Kapellen van haar Voorsaten hadden. De antwoorden conserveerden aan de Gereformeerden het besit vande Kerkhoven, die haar door de Commissarissen overgelevert waren; en ordonneerden om die aan hen over te leveren, gelijk als haar by d'antwoorde op 't Vertoogh van den Jare 1602 belooft was; en stelden aan Commissarissen om te oordeelen in wat plaatsen men soude konnen beloven, om de begraaffenissen by vollen dagh te doen, sonder oproer te vreesen; en weygerende om toe te staan dat de Gereformeerden in de Kerken souden begraven worden, om dat sulks strijdigh tegens de Canons, de Catholijke Godsdienst nadeeligh, en bequaam was, om ergernisse en misnoegen te geven aan de gene, die daar van belijdenisse deden, soo stont hy alleenelijk toe, dat de Commissarissen *in loco*, middelen souden uytsoeken, om aan de nasaten van de Gereformeerden te bewaren de rechten, die haar in qualiteyt van Patronen toequamen.

Het achtiende, 't welk eyste de vryheyt, om kleyne Schoolen in alle Steden en Burghten van 't Koningrijk te mogen oprechten; wierd by de antwoorde gebraght tot die toestant, om in de Steeden en Voorsteeden, in welke sy het recht van oeffeninge hadden, een enkelt Schoolmeester te mogen hebben; om aldaar alleenlijk te leeren lesen en schrijven; met verbodt van te leeraaren, dat is te seggen, gelijkmen het naderhandt verklaart heeft, van selfs haar Catechismus aan de kinderen niet te laten opseggen; en in yeder Plaats meer als een dozijn van de gebuyrige kinders t'ontfangen. Het negentiende, eyste voor de Academien van Saumur en Montauban deselve voorrechten die d'andere Academien van 't Koninkrijk besaten: en d'antwoordt daarinne verandering makende, veroorloofde om Collegien in de plaatsen al waarse d'oeffening van hen Godsdienst hadden, te mogen oprechten, en gaf aan die Collegien deselve voorrechten van d'andere Collegien, die in het Koningrijk aangenomen en toegestaan waren. Dat wilde niemedal seggen, om dat de Vryheden van simple Collegien, door de wille van particuliere opgeregt, niets zijn. Het xx[ste], strekte om te verkrijgen, dat de Catholijke Raads-Heeren, die in de Kamers van 't Edict sitten moesten, met de Gedeputeerden der Kerken verkoren mochten worden, ten eynde dat daarinne niet anders als rechtmatige en moderate personen mochten komen; en dat deselve ten minsten daarinne drie Jaren sonder verandert te worden, souden mogen blijven: maar by d'antwoord, so sag de Koning die verkiesing aan, als een recht dat aan niemand als aan hem toebehoorde, en dat hy voor sigh wilde behouden. Het xxi[ste], 't welk twee ampten van Raads-Heeren eyste, om de Kamer van Nerac met die van Castres gelijk te stellen, wierd by d'antwoorde afgeslagen; onder voorwendsel datter alreets niet als te veel Ampten in 't Koningrijk waren; en om te antwoorden op de ongelegenheyt van de af-keuringen, die dikmaals het getal van de Rechters bragt onder dat gene, 't welk uyt krachte vande Ordonnantien vereyst wordt, soo veroorloofde de Koning aan yeder Kamer om met het getal van agt recht te spreeken, gelijk als in sommige Parlementen gepractiseert wordt. Het twee en twintigste, klaagde over het groot getal van partyschappen die door de Catholijke Raads-Heeren in de Kamers van Guyenne en Languedoc gemaakt waren; 't geen 't selve aan de passien vande Parlementen toeschreef, die de vryheyt hebbende, om aan den Koning de Raads-Heeren uyt den haren te noemen, die in die Kamers souden gaan dienen, altijd de wreveligsten quamen te noemen; weshalven het versocht; dat het getal van Raads-Heeren ten deele met eenige Raads-Heeren van den grooten Raadt, en ten deele met Raads-Heeren van die Parlementen, die den Koning selfs soude verkiesen, vervult mogte worden. Den Koning weygerde te veranderen de maniere van die Kamers te formeren; en beloofde te sullen voorsien in de verkiesing van die gene, die daarin souden dienen, so dat de Gereformeerden daar mede te vreden souden zijn. De drie volgende versogten de vergevingen van sekere Ampten, boven al in 't Delphinaat: En by d'antwoorden seyde de Koning, dat 'er in eenige voorsien was, en dat hy d'anderen niet konde toestaan; waar van hy een opmerkelijke reden gaf, te weten; dat hy belooft hadt geen nieuwe creatie in die Provintie te sullen doen.

Vertoogen en d'antwoorden daar op.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Vertoogen en d'Antwoorden daar op.

Het ses en twintigste, behelsde klaagten daar over, dat de Parlementen van welke de saken van de Gereformeerden aan de Kamers van 't Edict of *Mipartics* geëvoceert wierden, tegens de Deurwaarders, die in hen ressort de gewijsdens van de Kamers, waar aan dat die saken versonden waren, gingen executeren, decreten verleenden; en versocht tot behulpmiddel voor de weygeringh, welke de Deurwaarders, die door die decreten afgeschrikt waren, quamen te doen, om die gewijsdens uyt te voeren, een aanstellinge van twee Koninglijke Deurwaarders-ampten in yeder Bailluage, die aan Gereformeerden souden gegeven worden; en het volgende eyste 't selve voor twee Notaris ampten. De Koning weygerde die nieuwe creatien, en wilde daarinne genoeg doen met te bevelen aan die gene, die sodanige ampten hadden, om alle actens waar toe sy vande Gereformeerden versocht souden werden, te maken of aan te nemen. Drie andere artijkelen sagen op de bondigheyt van de attestatien die by de Predikanten wierden gegeven; Op de reglementen van de Rechters; en op de tijd vande prescriptien, waar van de Kamer van 't Edict van Nantes niet wilde af-korten een seeker getal van Jaren, daar de Edicten d'af-kortinge van in faveur van de Gereformeerden toestonden: en op die artijkelen stont de Koningh niet nieuws toe, of yets dat van eenigh belang was. Het een en dertighste eyste, de herroepinge van een clausule, die het recht van Evocatie aan de Kamers van 't Edict ontnam aan die gene, die geen belijdenisse van de gereformeerde Godsdienst hadden gedaan, ses maanden te vooren wanneerse de versendinge daar van versochten; en dien eysch sagh voornamentlijk op de Geestelijken, die naar datse van Godsdienst verandert waren aan den haat van de Parlementen, die tegen de Luyden van die Caracter seer aangemoedight waren, bloot gestelt bleven. d'Antwoordt daar op was met listigheyt gemaakt: en weygerende om iets te veranderen in de clausule van ses maanden, soo beloofde de Koningh te sullen voorsien in de Kerkelijke saken, op het versoek-schrift dat sy aan hem voorbrengen souden. De Gereformeerden verstonden wel dat het selve seggen wilde, dat de Geestelijken naar datse van Godsdienst verandert waren, noch slimmer by den Raadt als by de Parlementen gehandelt souden werden. Het twee en dertighste eyste, het recht van evocatie voor de Gereformeerden, die erfgenamen van die gene waren, die reets voor de Parlementen geprocedeert hadden; en voor die gene, die hen recht door af-stant of anders souden hebben. De Koningh weygerde het selve aan die gene die af-stant verkregen hadden, om dat sulks met bedrog soude konnen geschieden: maar hy verleende het aan de Erfgenamen, doende uytdrukkelijk bemerken, dat die vergunninge een genade was. 't Selve was waar: maar 't was soo een kleyne genade, datse niet waardigh was aangemerkt te worden; de gelegenheyt om sigh daar mede te behelpen misschien geen eenmaal in vijftigh jaren voorgekomen zijnde. Het drie en dertighste eyste, voor de vreemde Inwoonders, of Handelaars in het Koninkrijk, deselve voorrechten als voor de andere Gereformeerden, en bysonderlijk dat vande evocatien. By d'antwoorde behield de Koning het aan sig om daarin te voorsien, als ymandt hem deswegen een Versoek-schrift soude voorbrengen. Het vier en dertighste eyste, dat het voorrecht van een gereformeert Adjunct aan te nemen in alle de criminele processen, waarinne die vande Religie beschuldight souden werden, uytgestrekt wierdt tot alle de Provintien; en niet alleen onderhouden soude worden voor sommigen, die in het ses en festigste Artijkel van 't Edict vermelt waren. De Koning stont het selve toe voor d'instruering van 't proces alleenlijk: maar hy wilde niet hebben, dat den Adjunct een delibererende stem in 't uytwijsen van 't proces soude hebben. Het vijf en dertighste eyste, dat het oordeel van de onderhoorigheyt in de saken van de halsgerichten, 't welk by het seven en festigste Artijkel van 't Edict gelaten was aan de naaste rechtbanken onder het gebiedt van eenige Parlementen, aan de kamers van 't Edict souden versonden werden, gelijk als in andere saken. De reden van dat versoek was baarblijkelijk, De rechtspreeking vande Hals-Richters wesende spoedigh en sonder appel, soo liep een Gereformeerde altijt gevaar om by de Sententie van die Rechters te verliesen, wanneer een Rechtsbank waar in de Catholijken de sterkste waren, meester van de onderhoorigheyt was. Niettemin de Koningh wilde daarin nietwes veranderen.

Vertoogen en d'Antwoorden daar op.

Het ses en dertighste sag, op de opvoedinge der kinderen, welkers ouders stervende geen Vooghden of Besorgers over deselve genoemt hadden; en eyste, dat die onder de handen van opvoeders mogten werden gestelt, die hen in de Godsdienst van haar Ouders optrokken. d'Antwoordt stelde dat aan de algemeene wet van 't Koningrijk; dat is te seg-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

te ſeggen, aan de Verkieſinge van Voogden door de bloed-magen, en ſtelde alſoo de kinderen vande Gereformeerden in gevaar van te vervallen in de handen van Catholijke Voogden, ſoo dikmaals als de aldernaaſte of meeſt gegoede bloed-magen, die d'andere gemeenelijk daar toe nomineren, Catholijken ſouden zijn. Het ſeven en dertigſte eyſte, dat de reſignatien van Voorſitters of Raads-heerſchappen, die daar mede op de nominatie van de Kerken voorſien waren geweeſt, niet aangenomen ſouden werden als in faveur van die geene, die de ſelve nominatie ſouden hebben. De Koningh behield aan hem alleen de keur en de nominatie van die perſonen. Het acht en dertigſte, ſtrekkende om voor te komen de onrechtvaardigheden diemen de Gereformeerden aandeed, die Goederen in 't Graafſchap van Avignon hadden, eyſte, datmen aan de Officiers vande Plaatſen veroorloofde, om recht van repreſſaille te verleenen, naar de vereyſte plechtigheden, aan die gene vande Religie, die men recht hadde geweygert: niet tegenſtaande watmen deſwegen by het LI. van de byſondere artijkelen geordonneert hadt. Den Koning wilde hebben datmen ſig aan hem ſoude addreſſeren om brieven van repreſſaille te bekomen; veroorlovende alleenlijk aan de Officiers, om de Proceſſen verbaal vanden ſtaat der ſaaken op te ſtellen. Dat ſelve wierp de arme Gereformeerden in oneyndige koſten en lange treynen. Het negen-en-dertigſte eyſte, de beveſtiging en executie vande Brevetten aan de Kerken in den Jare 1598, en daar naar toegeſtaan: waarop den Koning ordonneerde, dat deſelve ſouden werden voorgeſtelt; al of deſſelfs Raadt den inhoudt van dien niet had geweten. Het veertigſte vernieuwde den eyſch van twee Ampten van Requeſtmeeſters aan de Gereformeerden belooft: en den Koning ſloeg die af met dit gewoone voorwendſel, datmen daarinne ſoude voorſien als 'er van die Ampten door de doot open ſouden vallen. De twee volgende eyſten de vermeerdering vande beloofde ſomme voor de gagien vande Predikanten; en van nieuwe aſſignatien tot de betalinge vande voorledene, die van geender waarde waren geweeſt. Den Koning beloofde raad te plegen over 't gene dat ſoude geſchieden konnen om henlieden te begunſtigen; maar hy weygerde hen nieuwe aſſignatien voor de oude achterſtallen, onder voorwendſel dat het een algemeene quaal was, en dat alle die gene die ter ſelver tijdt geaſſigneert waren geweeſt, 't ſelfde verlies hadden geleden, ſonder daar van vergoedinge te bekomen.

Vertoogen, en antwoorden daar op.

Veertien volgende Artijkelen ſpraken van de Plaatſen van veyligheyt. Het drie en veertigſte eyſte, dat de bewaringe van alle die gene die de Gereformeerden in hadden, hen voor tien geheele Jaren ſoude gelaten werden, te rekenen van den dag af aan dat het laatſte Brevet ſoude eyndigen; en datmen in het nieuwe Brevet die gene ſoude vermelden, die begrepen waren in de ſtaten inden Jare 1598 daar van opgeſtelt; die gene die met d'andere begrepen waren onder den naam van Houwelijk, en die gene die aan particulieren toebehoorden, waarinne beſettingen onderhouden waren geweeſt. d'Antwoordt was hart op dat Artijkel. 't ſelve bragt de Plaatſen van veyligheyt weder tot die gene, die in 't Brevet vande 14 May 1598 begrepen waren: en verklaarde, dat die gene diemen behouwelijkte noemde, onder de plaatſen van veyligheyt niet begrepen waren. Deſelve antwoord verleende alleenlijk by gratie, dat aldaar geene nieuwigheyt ingevoert ſoude worden, maar weygerde haar de bewaringe van alle d'andere plaatſen; en liet haar ſelfs die niet behouden, die waarlijk plaatſen van veyligheyt voor vijf Jaren waren. En alſo ontnam men haar door de ſtreek van een penne, de twee-derde parten van de plaatſen, daar ſy beſetting in hadden. Het 44[ste] eyſte, datter geen nieuwigheden ingevoert ſouden werden in de plaatſen die ſy behielden, en daar geen beſettingh van de Staten ingeleyt was; en dat de nieuwigheden, ſoo 'er eenige mochten zijn, geprepareert ſouden werden. Den Koningh ſtont dat Artijkel toe; en ſtelde het aan Commiſſariſſen om inde nieuwigheden te voorſien, volgens de onderrechtingen diemen haar ter ſelver plaatſen ſoude geven. 't Vijf en veertigſte eyſte, de herſtellinge van verſcheyde plaatſen, waar onder ſy noemden Caumont, Tartas, le Mont de Marſan, en Montandre. De Koning weygerde haar volſlage d'eerſte en de laatſte, en beloofde de Gereformeerden in de twee andere te herſtellen. De ſes, ſeven en agt en veertigſte, eyſten goede aſſignatien op de klaarſte penningen vanden ontfang, voor de geheele ſomme van 540 duyſent guldens, die aan haar belooft waren by 't Brevet vanden laatſten April 1598; Dat de ſomme die daar van afgetrokken was, om den ſtaat van de penſioenen, die men aan particulieren gaf, te formeren, weder in de gehele maſſa ſoude werden gebragt; Dat de agterſtallen van 't voorledene ſouden werden betaalt; en die van geender waarden waren weder op yets anders verplaatſt. Den Koning weygerde haar alles, uytgenomen d'aſſignatie op de alder-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

klaarſte penningen vanden ontfang; 't welk in diergelijke gevallen altijt belooft, en noyt uytgevoert werdt: Maar hy betaalde de Gereformeerden met redenen by gebrek van beter munt; en ſeyde tegens haar, dat d'af-kortinge daar ſy ſig over beklaagden, onder de regeringe van den overlede Koning was geſchiedt, in die tijdt dat hy de beſettinge vande Catholijke Steden beſnoeyende, om welſtaans wille genootſaakt was geweeſt aan die van de Gereformeerden 't ſelve inſgelijks te doen, uyt vreeſe van klachten die de Catholijken anders ſouden hebben konnen maken. Maar om ſigh t'ontdoen van de achterſtallen en die van geen waardye waren te herplaatſen, ſoo voegde hy daar een reden by, die meer na ſpotternye geleek, als na een ernſtige antwoordt. Daar was, ſeyde hy, geen reden om ſulks t'eyſſchen, om dat de plaatſen to bewaringe van welke die ſommen geſchikt waren, daarom niet minder wel bewaart waren geweeſt, invoegen dat deſelve geenigh quaat overgekomen was. In gevolge van dat ſoo ſoude een ſchuldenaar ſigh konnen ontdoen, om d'achterſtallen van ſijne ſchulden te betalen, om dat het uytſtel vande betaling ſijn crediteuren niet daar toe gebragt hadt, om van honger te ſterven.

Vertoogen en d'antwoorden daar op

Het negen en veertigſte eyſte, dat den Koning by den Prince van Orangen wilde bemiddelen, om het Kaſteel van Orangen in handen van een Gereformeerde te ſtellen: gelijk als den overlede Koningh de Vergadering van Chatelleraud daar van verſekeringen had gegeven. De Koning die op het ſelve Prinſdom niet en pretendeerde de rechten, die ſijn navolger daar op geuſurpeert heeft, getuygde, dat hy die plaats aan den Prins van Orangen aan wien deſelve toe behoorde, weder in handen had geſtelt; en dat hy den ſelve verpligt hadde om een Declaratie in faveur vande Gereformeerden van de Stadt te doen, waar mede deſelve te vreden waren geweeſt. Onder dat voorwendſel weygerde hy ſtilſwijgende de bemiddeling by den overleden Koning belooft. Op het vijftighſte 't welk ſprak vande reſignatie der Gouvernementen, die niet anders als met toeſtemminge vande Kerken vande Provintie konde gedaan worden: en van de nominatie van een nieuwe Gouverneur door d'algemeene Gedeputeerden, vande plaatſen daar van het Gouvernement door de doot ſoude komen open te vallen, dat ſtelde de Koning aan 't Brevet vanden jare 1598. en aan de artijkelen vande algemeene en geheyme Edicten, die hy ſeyde, dat altyt onderhouden waren geweeſt. Op het een en vijftighſte, 't welk medebragt, dat de Stede-houders en Capiteyns plaatſen vande beſettingen niet voorſien ſouden worden als met toeſtant vande Gouverneurs: Antwoorde de Koningh, dat hy daar in ſoude doen, ſoo als hy tot ſijn dienſt ſoude oordelen te behooren. Het twee en vijftighſte eyſte de vryheyt van d'oeffeninge vande Gods-dienſt voor alle die plaatſen, ſonder dat yemand aangenomen wierd om het recht daar van te betwiſten. Waar op den Koning in generale woorden, d'onderhoudinge van 't Edict van Nantes ordonneerde. Het drie en vijftigſte, eyſte, dat de Jeſuiten noch Collegie, noch een aanqueking, noch Convent in de Steeden van veyligheyt ſouden mogen hebben; nog ſelfs aldaar mogen prediken, leeren, biechten, of hen ophouden: En dat ſy in de reſt van 't Koningrijk by de bepalingen in het Edict van derſelver herſtellinge begrepen, mogten werden gehouden: De Koning antwoorde op een wijſe, die hem nergens toe verpligte; dat alſoo de Jeſuiten een Collegie ſonder ſijn toeſtaan konden oprechten, ſoo ſoude hy daar inne ſodanigh voorſien, dat de Gereformeerden geen oorſake ſouden hebben om haar daar over te beklagen. De Jeſuiten hadden al te veel vermoogen aan 't Hof, om te lyden, datmen op dat Artijkel een klaarder antwoord ſoude gegeven hebben. Het vier en vijftighſte eyſte, datmen de gevallen mochte voorkomen, die uyt de omgangen die de Catholijken tot de Kerken en Capellen vande Caſteelen, die met een ſwakke beſetting vande Gereformeerden ingehouden wierden, doen wilden, ontſtaan konden; en ſloeg daar toe eenige bequame middelen voor. De Koningh wees die tot 't gene dat door de Commiſſariſſen ſoude werden geordonneert, naar datſe de advijſen van de Provintien of vander ſelver Lieutenants Generaals ſouden ingenomen hebben. Het vijf en vijftigſte ſprak, vande nootſakelijke middelen om de plaatſen te onderhouden of te verbeteren; en in ſtaat van veyligheyt te ſtellen; eyſchende tot dien eynde de uytvoeringe van d'antwoordt gegeven op de vertoogen vande Vergaderingh van Gergeau. De Koning ſtont toe de verbetering der plaatſen op koſten vande Inwoonders; en om in den Raadt de voorſieninge te doen, van aldaar toeſtant te bekomen, om deſelve de noodige ſommen op te leggen: Belovende alleenlijk eenige onderſtant in geval van een dringende nootſakelijkheyt. Het ſes en vijftigſte eyſte, dat de Artillerye, de wape-

nen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

nen en andere krijgs behoeften, die in deselve plaatsen waren, aldaar souden gelaten worden, sonder dat deselve ergens anders wierden vervoert; dat het geenmen haar afgenomen hadt, weder gegeven soude worden; en datmen haar deel gaf in d'uytdeelinge van wapenen en Krijgs-behoeften, die alle jaren in d'andere Steeden van het Koningrijk quam te geschieden. D'antwoordt bragt in tegendeel mede, dat den staat van d'Artillerye en vande Krijgs-behoeften, die in deselve plaatsen waren, opgegeven soude worden, om daar ontrent ordre gestelt te worden; Belovende alleenlijk soo veel daar van aldaar te sullen laten, als tot bescherminge van deselve plaatsen nodigh was. Het seven-en-vijftighste eyste, dat de algemeene Vergaderingen, alle twee jaren gehouden wierden; Dat de algemeene Gedeputeerden niet meer als twee jaren in bedieninge souden sijn; en dat de Vergaderingen niet gehouden souden wesen als twee van deselve te nomineren, die by den Koning aangenomen souden werden. D'antwoordt was, dat hy toestont die Vergaderingen te houden, wanneer hy sulks soude goetvinden; en dat deselve hem ses personen souden noemen.

Artijkelen in faveur van Bearn

Ten eynde van alle die artijkelen warender noch andere, die vande Kerken van Bearn spraken, soo als ik hier vooren geseyt hebbe: Maar de Koning antwoorde daar op, dat den overlede Koning noyt de vereenigingh vande Kerken van dat Prinsdom met die van Vrankrijk toegestaan hebbende, hy deselve ook niet en konde toestaan: Maar hy beloofde de bysondere Versoek-schriften van die Provintie aan te nemen. De Vergadering scheyde dan ten laatsten, seer weynigh voldaan van die antwoorden; en de Gedeputeerden keerden naar huys, met aan malkander het verwyt vande quade uytslagh van hen goede meyningen te geven. De sommige, die d'insichten vanden Marschalk van Bouillon gevolgt hadden, beschuldighden de stijf-hoofdigheyt van de tegenpartye, van alles verloren te hebben; en d'andere verweten aan de desen; dat sy met opset en door een openbaar complot aan de Vyanden van de Religie hadden geleert, hoe datmen de Kerken konde ruineren. By naar alle de Gereformeerden waren weynigh voldaan van d'antwoorden op hare Vertoogen verleent; en siende dat in plaatse men haar eenige nieuwe gunste op hen klachten soude toe staan, in een tijdt datse rechtvaardige redenen van mistrouwen hadden, men hare voorrechten en veyligheden noch meer als oyt besnoeyde, en soo pastense op haar de fabel vande Kameel, dewelke gemurmureert hebbende, dat de natuur haar geen wapenen tot haar bescherminge had mede gedeelt; gelijk als aan de Leeuwen, aan de Oliphanten, en aan de Stieren; tot een vrucht van haar klachten verkreegh, dat haar d'ooren wierden gekort. Van gelijke de Vergaderingh vande goetwilligheyt vande Koning, eenige gunsten verhoopt hebbende die mette tijdt over een quamen, soo had deselve niet anders als bedriechelijke antwoorden verkregen; waar in men de onrechtvaardigheyt by de spotternye voegde.

VVedersydse verwytinge vande Leeden der Vergadering

Boeken die gerugt maken.

Geduyrende de loop van de Vergaderinge quamender verscheyde Boeken te voorschijn die eenigh gerucht maakten. Mayerne gaf 'er een in 't licht, dat niet bequaam was om het herte vande Koninginne te gewinnen. Hy beweerde daarinne, datmen noyt kinderen noch Vrouwen tot de regeeringe moest toelaten. 't Selve was volgens het oude recht van de Monarchie, 't welk de Regeeringe aan de naaste Princen vanden bloede geduyrende de minderjarigheyt toeduyde. Maar een of twee exempelen ter contrarie hadden de Princen van die bedieninge verwijdert: en deselve waren alsdoen al te arm of al te swak, om haar rang weder te nemen. Dat Boek wierdt veroordeelt; en den Maker sogt sijn veyligheyt elders. Gourmandiere had ook een Tractaat van het Recht der Koningen laten drukken; maar dat wierdt mede verboden gelijk het andere, en men versmoorde daar van alle de Exemplaren diemen vinden konde. Het voorwendsel datmen van dat verbodt gaf, was, dat den Maker in 't selve Boek veel grond-regels van sijn Godsdienst hadt gemengt, die het Hof niet voor goet keurde. Maar in 't algemeen soo was de ware reden daar van, dat het gesagh vande Koningen een tedere stoffe is, diemen niet en kan aanraken sonder hen te vertoornen; En waar van de Koningen liever hebben datmen niemedal en seyt, als datmen 'er selfs voordeelig van spreekt. Aan d'ander zyde soo zijn 'er by naar altijt twee partyen in de Leere vande Gereformeerden over dat onderwerp, die twee soorten van Luyden vertoornen. d'Eene stelt de Koningen in een volkomen on-af-hangelijkheyt ten opsichte van den Paus; en schrijft haar over de Geestelijke een gesagh toe, dat gelijk is met dat, 't welk sy over de rest van haar Onderdanen hebben. d'Andere onderwerpt de Koningen aan de rechtmatigheyt en de goede trouwe; aan de Grond-wetten vanden Staat, aan haar Eeden, en aan

Tederheyt vande Leere, rakende het gesagh der Koningen.

haar Edicten, en stelt hen de welstant en behoudenisse van hare Onderdanen tot een algemeene regel van hare Opperhoofdige Macht. In voegen het onmogelijk is, dat haar Leere by Catholijke Vorsten wel kan ontfangen worden. d'Eerste partye animeert de gantsche Roomsche Cabale geduyrigh tegens haar: en de tweede alle de Slaven van het Hof. De Geestelijkheyt maakt gants geen swarigheyt om de gemeene vryheyt aan de belangen van haar eygen grootheyt op te offeren: en de Vorsten bekommeren haar weynigh de ondernemingen vanden Paus, mits dat sy over haare Volkeren een arbitraire Macht mogen oeffenen. Daar was boven dien een bysondere reden tot de veroordeelinge van dat Boek. De Leere van de Jesuiten over die stoffe, was versoeyt in 't Koninkrijk; en men vervolgde dadelijk in het Parlement van Parijs de veroordeelingh van die van Bellarminus. 't Was genoegh, dat die Staat-kundige listen sigh sagen onteeren door de gewijsden vande souveraine Hoven: Sy scheenen niet seer gevoeligh te zijn van die verongelijkingen, om datse deselve t'sedert d'opkomste van haar Societeyt gewoon, en als daar tegen verhart waren. Maar sy souden niet hebben konnen verdragen, dat terwijle men haar als vyanden vande souvereyne Macht handelde, men aan de Gereformeerden toeliet, om daar van de Beschermers te zijn. 't Was daarom, dat sy dat Boek deeden veroordeelen, om het met deselve straffe van die van haarlieder Leeraars, te bekleeden.

Boek van du Plessis.

Maar van alle de Boeken die 't meeste gerucht over die stoffe maakten, was dat, 't welk du Plessis geduyrende de Vergaderingh in welke hy Voorsitter was, liet uytgaan, en 't welk hy tytelde: *De verborgentheyt der ongerechtigheyt.* 't Was soo veel niet de waardigheyt van 't subject, en de agting vanden Maker, die van het Boek deeden spreeken, als een plaat diemen voor dat werk sagh, die du Plessis openbaarlijk wraakte van de verongelijking die hy tot Fontaine-Bleau geleden hadt. Den hoogmoet van Paus Paulus de V. die alsdoen de Stoel van Romen besat, en de vleyeryen van sijn schepsels, gaven hem een schoone gelegenheyt, om denselven als een *Antechrist* te handelen. Men sagh dan op 't eerste bladt van 't Boek het af-beeldsel van een Toorn van Babel, van een wonderlijke bouwkunde, en die aan de Kijkers een voorwerp van verwonderingh scheen te wesen; maar deselve wierd maar van houte stijlen onderstut, daarmen het vuyr in sagh steeken. Twee Latijnse verssen gaven te kennen, datmen sigh niet moest verwonderen over dat groote gebouw, 't welk om verre soude vallen, soo ras als het vuyr dessels swakke steunsels verteert soude hebben. Men sag 'er wijders een prent in, die Paulus de V. verbeelde, en die met sulke trotse en goddelose inschriften vergeselschapt was, dat men het niet beter soude hebben konnen maken, soo men voornemens was geweest, om hem aan de Gereformeerden ten besten te geven. Al 't gene datmen 't vleyenste aan een wereltlijk Vorst soude konnen seggen; al 't gene dat de H: Schrifture van Jesus Christus selfs op 't aldergrootste geseyt heeft, wierdt op dien Paus toegepast: en onder aan d'af-beeldinge was een by-schrift, 't welk hem de tytel van *Stadhouder Gods* gaf. 't Selve was getrokken uyt een Schilderye diemen in Italien had gemaakt, om den Zeege-boogh, diemen ter eere van dese nieuwe Paus opgeregt hadt, daar mede op te tooyen. Maar 't geen dat daarinne 't alder-opmerkelijkste was, was dat de naam van Paulus de V. gevoegt by die van Stadhouder Gods, in 't Latijn, in 't geval datmen aan inschriften verschuldigt is, soo net dat befaamde getal van 666 uytmaakte, 't geen alle de Christenen naar het getuygenisse van den H: Joannes in dessels openbaringe, voor het getal vanden Antechrist aanmerken. Men had maar de tal-letteren van die naam naar het gebruyk van de Latijnen, by een te voegen, om daarin dien verborgen naam te vinden.

't Geral van 666. PAULO V. VICE DEO.

V.	5
L.	50
V.	5
V.	5
I.	1
C.	100
D.	500.
	666.

Du Plessis had de Zegenpraling van die opmerkelijke uytvindinge. Men seyde dat hy gewaarschouwt was datmen hem weder aan 't Hof wilde roepen, en in sijne saaken herstellen, en dat sijn Vrienden hem geraden hadden, om 't uytgeven van sijn Boek op te houden, of geheelijk te smooren, als het welke niet soude nalaten hem nieuwe ongenaden te verwekken. Maar hy wilde liever sijn fortuyn aan 't Hof verliesen, als de vrucht van sijn arbeydt aan de zyde van den Godsdienst. De Gereformeerden van hare zyde altijt gereet zijnde, om sulke waarnemingen op te vatten, en mankeerden niet om daar uyt een sekere voorseggingе van de val vande Roomsche Stoel te maken, 't welk dessels Antechristendom met soo blaarblijkelijke redenen en merkteekenen vertoonde. Om de waarheyt te seggen, dat getal wierdt daarin soo natuurlijker-wijse gevonden, datmen noch letter-kunde noch overgroot verstant van doen hadt, om het selve uyt te vinden. Men behoefde daar toe geen nieuwe spel-kunde, noch bastaart-

Netheyt van 't geval.

namen,

namen noch dubbelſinnige woorden op te ſoeken: En de tijtel van *Stadhouder Gods* die het grootſte deel van dat getal uytmaakte, quam ſoo wel over een met het geſag dat den Antechriſt moet eyſſchen, volgens de voorſeggingen vande ſchrifture, dat het niet ſcheen datmen daar toe meerder verlichtingh van noden hadt. Noyt hadden die gene die daar over geſchreven hadden, yets dat ſoo beſtipt was bedagt: En die gene die naderhant daar van geſproken hebben, hebben niets daar ontrent uytgevonden dat verder gaat. Men moeſt dat wonder getal nog in 't Grieks, nog in 't Hebreeuws ſoeken. Nog ſig ſelven een wijſe ver beelden, om voor 't gemeene volk in een ſpraake waar in men de toepaſſinge maakt, onkennelijk en ongewoonelijk, te rekenen. Al dat ſelve vondmen in de ſprake en in de wijſe van rekenen van de Latijnen, die de Catholijken de ſprake van de Kerk noemen: 't welk voornamentlijk nootſakelijk ſchijnt in dit verſchil, waar inne volgens het ſeggen van de Catholijken ſelfs, gehandelt wordt van een man, die de Stoel van Roomen bekleeden moet. Invoegen men ſigh niet moet verwonderen; dat du Pleſſis daar inne eere ſtelde, van dat hy dat ſoo gelukkichlijk uytgevonden hadt; en dat de Gereformeerden dat voorval voor een waare Zegenpraal van haar leere namen. De Catholijken waren ſeer ontroert over dat Boek; de Paus deed daar groote klachten over; de Sorbonne veroordeelde het ſelve; en eenige particulieren ondernamen ſigh om het te wederleggen. Onder anderen trachte eenen de Brai St. Germain den Paus daar van te verſchonen, en wierp de overmaten van de Lofgevingen, en d'ongoddelijkheyt vande toepaſſingen, op de ſlaaffe vleyeryen vande Hovelingen. Maar het was van hem ſeer belacchelijk, het ſelve getal op du Pleſſis te willen toepaſſen: 't geen hy deed met ſijn naam aan ſoo veel ſyden als hy bedenken konde, te drayen en te keeren. De Catholijken hebben die maniere van doen, t'ſedert de Reformatie, tot aan onſe daagen toe gevolgt, even of dat getal te minder op haar Kerk toepaſſelijk ſoude ſijn, wanneermen door duyſenderley krachtige vervringingen het middel vindt, om het op yet anders toe te paſſen. Den Antechriſt ſelfs ſodanigh als haar Leeraars den ſelven ſigh verbeelden, ſoude ſigh van dat geheym konnen bedienen, om te bewijſen dat het van hem niet en is, dat de Openbaringe ſpreekt; om dat het ſelve getal by voorbeeldt, op Paulus de V. met groot recht toegepaſt was. Die maniere heeft evenwel ſijn nutticheyt. Want door die gedwongene toepaſſingen, de verborgentheyt van dat getal tot lacchernye wendende, ſoo doet dat ons de ernſtige toepaſſingen, die men daar van op den Stoel van Romen maken kan, uyt het geſight verlieſen.

Oproer tot Parijs

Voor dat ik het vervolgh van 't gene dat de wederkeringe van de Gedeputeerden in de Provintien veroorſaakte, weder opvatte, ſoo moet ik een woordt ſeggen, van een oproer die de Catholijken tot Parijs tegen de Gereformeerden verwekten. De deſen hadden een gedeelte van het Kerk-hof, de *drie eenicheyt* genaamt. Een Gereformeerde liet op vollen dagh ſijn kindt daar op begraven. Twee Hellebardiers vergeſelſchapten het ſelve tot des te meerder veylicheyt van 't geleyde. Maar hen tegenwoordigheyt belette een winkel-jongen niet om ſchelt woorden te uyten, en om de Gereformeerden die het Lijk volgden met ſteenen te gooyen: En ſijn Meeſter quam hem daar in na te volgen. De hellebardiers die moetwil willende ſtuyten, verbitterden het quaat in plaats van het te bevredigen. Het gemeene Volk by een gerot ſijnde mishandelde haar ſoo wel als de Gereformeerden, die ſigh daar by bevonden. Daar waren veele onder haar gequetſt; en onder anderen een van de Hellbardiers, en alſoo men aan 't Hof doen noch niet en wiſt, wat uytſlagh dat de ſaaken in de Vergadering van Saumur ſouden nemen, ſoo wierd goet gevonden dien oproer niet ongeſtraft te laten. Die geene die deſelve aangevangen hadden, wierden by de kop gevat. De winkel-jongen wiert gevonniſt om gegeeſſelt te worden, en de Meeſter om het te moeten aanſien. Sy appelleerden van die ſententie aan het Parlement, die deſelve bekrachtighde; en ſy wierd oook uytgevoert.

Wederkomſt van de Gedeputeerden in hare Provintien.

De Gedeputeerden vande Provintien dan weder t'huys gekomen zijnde, ſoo moeſtmen Provintiale Vergaderingen houden om haar rapport te hooren. Dat geruchte van nieuwe Vergaderingen deed het Hof vreeſen, dat het miſnoegen aan die van Saumur gegeven, meer gevolgh mogt hebben als men dagt. Men moeſt derhalven behulpmiddelen gebruyken, en men volgde den raadt van den Marſchalk van Bouillon, die was, dat men de Commiſſariſſen die den Koningh belooft hadt, aanſtonts ſoude doen vertrekken; die onder voorwendſel van de antwoorden op de Vertoogen uyttevoeren, die Vergaderingen ſouden konnen verſtroyen. Uyt vreſe nu dat de

Gere-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Commissarissen in verscheyde plaatsen: alwaar sy afgewesen werden.

Gereformeerde Commissaris dat voornemen niet om en stiet, soo noemde den Marschalk die gene, die in elke Provintie hem ter handt stonden. Sulks geschiede met soo weynig geheym, dat veele Provintien deselve weygerden t'ontfangen. Neder-Guyenne gaf het voorbeeld van die weygeringe; en veele andere volgden het selve; alhoewel dat de wijsten van advijs waren, datmen deselve hen Ampt sonder verhinderinge soude laten doen. Men sal konnen oordeelen van 't gene de Commissarissen in yeder Provintie gingen doen, uyt dat, 'twelk die gene die voor het Berri gedeputeert waren, verrichteden. Sy quamen te Blois bestiptelijk soo als het Synode aldaar vergaderde; en alsoo sy van de natuur van die Vergaderingen niet wel onderrecht waren, soo warense verbaast, dat sy deselve uyt vijftigh Personen sagen bestaan; en ontboden deselve voor haar. Men sondt haar twaalf Gedeputeerden, waar onder den *Moderateur* en *Adjunct* waren. De Commissarissen wilden haar wijs maken, dat haar Vergaderingh naar een t'samen rottingh geleek; en om haar van alle quade gedachten af te wenden, soo dedense aan deselve een lange aanspraak over de goede meyningen vande Koninginne. D'antwoordt van de Gereformeerden was in 't eerst wat droogh. Sy behelsde ten naastenby, datmen haar het selfde tot Saumur ook had geseyt dat de algemeene Gedeputeerden haar deselve sake ook schreven, en datmen wel hadde konnen verby geweest zijn, de gansche Vergaderingh t'ontbieden, om haar niet anders als dat te seggen. Sy wesen dan de Commissarissen beleefdelijk af, bewimpelende de weygeringe van haar niet te erkennen, onder een beede, van geen kennisse van haar saken te hebben, noch van de klachten die haar reets voorgebragt mochten zijn: en om dat de Commissarissen het by die beleeftheyt niet lieten berusten, so deedmen weynig tijd daar naar aan deselve een appel van hare handelingen te betekenen. Sy aan hare zyde berichteden het Hof, over 't gene sy van die Vergadering geloofden. Sy seyden; Dat deselve geweygert hadt haar in qualiteyt van Commissarissen t'erkennen; Datter minder Edelen als ordinaar in waren; Dat desselfs Gedeputeerden gestadigh naar Saumur gingen en keerden; Datmen aldaar kleyne nacht-vergaderingen hield, onder voorwendsel van maaltijden; Dat deselve niet af-liet hare sittingen te continueren, alhoewel sy deselve verboden hadden; Datse haar met versmadinge belette hare commissie te volvoeren; Dat Vignier, den *Moderateur* verklaart had, dat de Gereformeerden d'antwoorden op de Vertoogen van de algemeene Vergadering gegeven, niet souden aannemen; Datmen noch nieuwe eysschen te doen hadt; Datmen in het Synode Nationaal dat 't volgende jaar tot Privas; of tot Rochelle, gehouden moest worden, hervatten soude, 't geen tot Saumur afgebroken was. En dat hy op 't bevel dat de Commissarissen hem hadden gegeven, om de Vergaderingh af te breeken, geseyt hadde, dat hy daar over sijn klachten door 't geheele Koninkrijk soude doen. 't Is waar, dat hy sigh des anderen daags daar op verklaarde en betuygde, dat hy daar door niet anders verstaan hadt, als de gewoonte, om aan de Kerken kennisse te geven, van al 't gene datter omgingh. De Commissarissen stonden echter toe om die Vergaderingh te mogen continueren, mits datmen daarinne niet anders als van de Kerkelijke tucht handelde: Maar sy wilden hebben dat het rapport van 't geen datter tot Saumur verricht was, niet anders als in haar tegenwoordigheyt geschiede. De wijse op welke sy naar het Hof schreven was een weynigh vergiftigt: echter betuygdense, dat de Gedeputeerden veel gereetheyt en oprechtigheyt hadden doen blijken, wanneerder gehandelt wierdt, om getrouwigheyt aan den Koning en Koninginne te sweeren. In dan de Vergadering sijn voortgank te doen nemen, met die inteugeling by my vermelt, so quamense te beletten dat sy geen Provintialen Raadt formeerde, volgens het besluyt vande algemeene Vergaderingh: en sy wierden daarin ondersteunt van de Consistorie van Orleans, welkers Gedeputeerde Memin, en den Genees-Heer Hervet, sigh met groote vervoeringen tegens d'oprechtinge van dien Raadt aanstelden; selfs met te dreygen, van daar van aan de Magistraat kennis te sullen geven. Dien Hervet schreef selfs een Boekje tegen dat voornemen, 't welk aan 't Hof seer onbehaaglijk was. Dat nu was de vrucht van de verdeeltheden van Saumur, dewelke van meer diergelijke verdeeltheden in veele plaatsen van het Koninkrijk gevolgt wierden.

Synode tot Blois waar over de Commissarissen sigh ontrusten.

Sy schrijven daar over na 't Hof.

Vergaderingh tot Castel jaloux die een soort van een Ligue onder de Catholijken veroorsaakt.

Alsoo 'er over-al Vergaderingen van deselve nature waren, waarin men den Eedt van eenigheyt vernieuwde, soo wierd 'er een van gelijke tot Casteljaloux gehouden, die gelegenheyt aan de Catholijken van Guyenne gaf, om insgelijks onder haar een soorte van eenigheyt te maken, die heel wel naar een Ligue geleek. De Commissarissen daar ik van vermelt hebbe, maakten in haar brieven aan de Koninginne gewagh

van

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

van die eenigheyt der Catholijken; en om de bestraffinge die deselve nieuwigheyt verdiende, te verminderen, soo vergelekense d'eenigheyt van de Gereformeerden selfs met de Ligue. Daar was echter dit onderscheydt tusschen d'een en d'ander, datter geen t'samen-sweeringh tegen de Catholijken was die hen nootsaakte, om sigh tot haare bescherminge te vereenigen; in plaatse datter de Gereformeerden een in gants Europa sagen, waar van sy op verscheyden Plaatsen de droevige uytwerkingen gevoelden. Dat was genoegh om haar te waarschouwen van in Vrankrijk op haar hoede te wesen. De Protestanten in Duytslandt wierden by-naar alomme vande Catholijken qualijk gehandelt. Weshalven de Vorsten tot Rotenburg vergadert waren, om tot haar onderlinge behoudenisse te arbeyden. In Vrankrijk selfs sagense, dat men haar de kosten van alles deed betalen. De Jesuiten hadden een groote drift om sigh tot Troyes, een rijke en wel-bevolkte Koop Stadt in Champagne te bevestigen; en gebruykten om sulks te doen gelukken, al 't gene dat de onbeschaamtheyt, de guyterye, en quaataardigheyt, bequaam waren te bedenken. Sy vonden niettemin soo veel tegenstant in haar voornemen, dat sy gedwongen waren 't selve te laten varen: Maar de Gereformeerden droegen daar de straffe van. De Jesuiten veynsden, dat het oogmerk van hen bevestigingh die sy in deselve Stadt wilden maken, was, om te beletten dat de *Ketterye* niet in-kroop, en aldaar niet te machtigh wierdt. De Stadt, om haar dat voorwendsel t'ontnemen, verbondt sigh van nooit te sullen lijden, dat de Gereformeerden hen aldaar souden vestigen: Een resolutie die deselve heel bekommerlijk uytgevoert heeft.

Smaatheden de Jesuiten aangedaan.

Die smaat was d'eenighste niet, die deselve Societeyt ter dier tijdt ontfongh. De Sorbonne verdeylde haare censuren onder de Gereformeerden en de Jesuiten. Want gelijk deselve het Boek van du Plessis veroordeelt hadt, soo censureerde deselve ook eenige opstellingen die de Jesuiten verbreydt hadden, rakende Ignatius haar Fondateur; en verklaarde deselve Goddeloos. Een van hen Tabbart censureerde weder die censure; en wetende niets beter te seggen, soo beweerde hy, dat deselve nergens goet voor was, als om *Charenton* en de *Hugenoten* te verheugen. Sy hadden een groot proces mette Universiteyt, wegens het openen van haar Collegie. Marteliere, een vermaart Advokaat, belade hen met een donderende playdoye: En om dat het Parlement ter dier tijdt door geen hooger gesagh onderdrukt was, soo wees het selve een sententie tot voordeel van de Universiteyt. Maar de Jesuiten hadden de behendigheyt van een brief sonder naam in 't licht te geven, die sy veynsden datmen aan haar geschreven hadt, en die hen wegens haar ongenade vertrooste, hen doende een tijdt verhoopen die haar veel gunstiger soude zijn.

Commissarissen in 't Landt van Gex.

Onder de Commissarissen naar de Provintien afgesonden, trokken Le Masuier en Villarnoul naar Bourgogne, waar van het Landt van Gex af-hangelijk was. Sy vonden deselve tegenstant in dat Landt niet, die men anderwaarts aan die gene die gelijke commissie hadden, gemaakt hadt. Weshalven men verscheyde Ordonnantien van hen van 't eynde van dat jaar, en van het begin van 't andere vindt, rakende de d'oeffeninge vanden Godsdienst in dat kleyne Baillufchap: en de regel van haar Oordeelen was het Edict van Nantes, 't welk sy als een gemeene wet voor alle de Volken die onder de gehoorsaamheyt vanden Koning leefden, aanmerkten. Daar waren selfs sommige van die Ordonnantien verleent op het ver-soek-schrift vanden Bisschop van Geneve, en van de Catholijken van die Canton, dewelke versochten, dat die wet in haar faveur achtervolgt mogt werden. Het was ter dier tijdt veel voor haar, de voorrechten van het Edict te genieten: Maar de tijdt heeft hen meer stoutheyt gegeven; en sy hebben eyndelijk in dat Landt onderdrukt die gene, van welke haar Vaders sigh voormaals gelukkigh geagt hadden, dat sy gedult wierden. Men siet daar in 't volgende jaar een proefstuk van.

De Gereformeerden nemen in een twist-sake de party van Guise aan.

Mogelijk sal den Leser niet moeyelijk zijn van alhier uyt een kleyne sake van 't Hof te vernemen, hoedanigh de Gereformeerden genegen waren, om de gedachtenisse vande voorledene afgunst en geweldenaryen te vergeten, soo men haar door een beter onthaal te hulpe was gekomen geweest, om deselve te vergeten. Den Grave van Soissons, Soon van een Cadet van de Princen van Condé, die de Hoofden van de Protestanten geweest waren, had een twist met den Hertogh van Guise. Het Hof koos party tusschen hen, naar dessels gewoone maniere van doen: dogh men sag den Grave bykans van alle de Gereformeerden verlaten: en de Hertogen van Bouillon, van

Rohan, van Sully, la Nouë, Gouvernet, de Soons Soonen selfs vanden Admiraal de Chatillon, en veele anderen booden den Hertogh van Guise haar diensten aan. Sulks was op een rugtbare wijse getuygenisse gegeven, dat sy van hem geen rekening wilden af-eysschen van het bloedt en de straffen, die sijn Vader en Groot-Vader haar gekost hadden.

1612. Het volgende jaar liep met kleyne stribbelingen door, die sonder tot een openbaren Oorlogh te komen, echter wel deden bemerken, dat de gemoederen een weynigh gaande; en datter aan d'eene zyde voornemens om quaat te doen, en aan d'andere zyde ombragien en mistrouwingen waren. Van het begin af was 'er selfs een sake die sonder geschal voorby ging, alhoewel dat deselve in een andere tijdt moeyte soude hebben konnen maken. Den Heere van Vatan, een kleyne Stadt in Berri, die van eenige defentie was, en daar hy besettingh in hield, wierd beschuldight, dat hy de vertiering van het valsche sout in die Provintie begunstigde, en dat hy selfs daar voordeel van trok. Het Hof beval datmen sig daarop soude informeren: en dien Edelman gelovende dat hy die gene die sulks deden, een schrik soude konnen aanjagen, pleegde eenige geweldadigheden, die het Hof nootsaakten, om de hand aan d'uytvoeringen van dessels bevelen te houden. d'Opstant van dien Heer, door d'eerste aanwendingen diemen deed, om hem weder tot sijn plicht te brengen, niet hebbende konnen ingetoomt worden; soo lietmen eenige troepen tegen hem aantrekken, men belegerde hem in sijn Kasteel; en hy wierd gedwongen, om sig op discretie over te geven; ende in de gevankenis geset zijnde, soo wierd hy by het Parlement van Parijs ter doot veroordeelt. Hy had gelooft, dat de Gereformeerden sig tot de behoudenis van sijn Plaats voor hem geinteressееrt souden hebben; maar daar was niemant die sig beweegde; en de Stadt wierd in 't gesicht vande Gereformeerden ingenomen, sonder dat sy eenige moeyte namen om deselve te defenderen. 't Was daarom niet datter onder hen geen luyden waren, die voor het gevolg vreesden; en die van dat verstant waren, dat men nooit een Plaats moest laten velooren gaan, onder wat voorwendsel dat deselve ook aangetast mogte werden; om dat als 'er maar waarschijnelijke voorwendsels nodig waren, het Hof al te verstandig was om 'er alle dagen geen nieuwe uyt te vinden, en deselve een voor een aan te tasten. Maar de saak van dien Edelman was soo verre van die gene, daar men de Godsdienst in te pas kan brengen, dat men het niet billijk vond om daar van een algemeene saak te maken; noch om reden te geven van aan de Gereformeerden te konnen verwijten, dat sy tot d'onstrafbaarheyt van die gene, die de wetten van den Staat verkrachten, deden dienen de Steden, diemen haar niet anders als voor de gemeene veyligheyt van hen gemoed en leven liet bewaren. De Rechters vergunden aan den Baron van Vatan, naar datmen hem sijn sententie voorgelesen hadt, van een Predikant in de gevangenis te mogen laten komen, om hem te vertroosten. De Gereformeerden of gevangenen, of die gene die sig aldaar bevonden, om hem te vergeselschappen, wilden eenige vaarsen uyt de Psalmen singen. Maar de Catholijke gevangens, en d'andere die aldaar uyt nieuwsgierigheyt gekomen waren, stelden sigh daar grootelijks tegen: en Fuzil, Pastoor vande Parochie van Sint Bartholomeus, die sigh daar onder vermenght hadt, om een gelegenheyt tot eenige daad die sijn yver waardigh was, te verspieden, was een van de aldervuyrigste en van d'alderstoutste. Het voorwendsel was dat het Edict wel toestont, datmen de gevangens mogt vertroosten, maar niet om d'oeffeninge vande Gereformeerde Godsdienst onder dien tijtel in de gevangenissen te plegen: veel minder in een plaats gelijk als die was, daarmen sigh alsdoen in bevondt, 't welk de Kapelle vande Kerker was. De Gereformeerden gehoorsaamden, en de oproer hield op.

Doot van den Heer van Vatan.

Men vergunt hem een Predikant, om sig ter doot te bereyden. Maar men belette het singen der Psalmen.

Maar in 't begin van 't selve Jaar, warender aan 't Hof Gedeputeerden van agt Provintien, die met malkander overkomen waren in 't voornemen van derwaarts een besending te doen, om de saken in de staat daar de algemeene Vergaderingh deselve in gelaten hadt, weder te hervatten; en om den Koning krachtiglijk aan te soeken, van yets gunstelijker en uytdrukkelijker, by de antwoorden die hy op 't Vertoog van de Vergadering gedaan hadt, te voegen. d'Algemeene Gedeputeerden ontfongen deselve, gelijk offe in den naam van alle de Kerken spraken, om datse van wegens so veel Provintien quamen, en dat selfs van die gene, alwaar de Gereformeerden de sterkste waren. Het Hof handelde haar niet op gelijke wijse. Het selve had sig ingelaten, omme de Provintiale Vergaderingen die haar gedeputeert hadden voor onwettigh te

ver-

veroordeelen: en om daarin niet bekaayt te vallen, ſoo was het genootſaakt deſelve wederom te ſenden ſonder hen te ſien of te hooren. Maar uyt vreeſe dat dien hoon de gemoederen in de Provintien mogt verbitteren, alwaar ſoo als de Deputatie deed blijken, ſy reets ſeer ontſtelt waren, ſoo nam het ſelve eyndelijk naar eenige ſwarigheden een beſluyt, om hen te hooren. Men trad ſelfs in eenige onderhandelinge met haar, en de Koninginne door een expreſſen den Raad van du Pleſſis op derſelver verſoeken willende innemen, ſoo ſcheen het dat de ſake een gelukkig eynde ſoude hebben. Den Marſchalk van Bouillon belette ſulks; en nam 't voor een verongelijking op, diemen hem en de ſijnen wilde aandoen, datmen op de aanhoudingen van de Gedeputeerden van die onwettige Vergaderingen, meer toeſtont, als de Vergadering van Saumur bekomen hadt. Het Hof 't welk geen genegentheyt hadt om de Gereformeerden te begunſtigen, was heel ligt naar de behaaghelijkheyt van den Hertogh Marſchalk om te ſetten; en tot een voorwendſel nemende, dat die Gedeputeerden van verſcheyde ongeoorloofde Vergaderingen, niet anders als voor particulieren, die den naam van algemeen aannamen, konden door-gaan, ſond deſelve ſonder antwoordt weder te rugge. Het voegde ſelfs de verſmading by de geſtrengheyt; met hen by geſchrifte in aanſtotelijke woorden, die te gelijk haar commiſſie en hare perſonen beledigden, haar afſcheyt te geven.

Ondertuſſchen ſo wildemen 't quaat voorkomen datmen wel voorſag dat die ſtrengheyt ſoude konnen veroorſaken; maar men behandelde 't ſelve op een meer verongelijkende wijſe als het quaat ſelfs; en met een wonde te geneſen, maakte men een ander die noch veel grooter en ſwaarder was. Onder alle de reſolutien vande Vergaderinge van Saumur, was 'er geen die het Hof meer moeyte gaf als die, om Provintiale Raads-vergaderingen op te rechten. Waarlijk daar wierden in veele plaatſen ſwarigheden tot d'uytvoeringe van dat reglement gevonden, en deſelve tweedracht die d'algemeene Vergaderinge hadt ontruſt, verwerde ook de byſondere: invoegen datſe in ſommige Provintien d'ondernemingen te leur ſtelde. Maar in andere geſchiede de beveſtiging van dien; en nog de kuyperyen noch de konſt-grepen konden ſulks beletten. Het Hof wilde ſigh niet inlaten om op een directe wijſe die Vergaderingen te verbieden, uyt vreeſe van deſſelfs geſagh in gevaar te ſtellen, door het nemen van een reſolutie, die het niet ſoude konnen volvoeren: maar aan d'andere zyde ſoo was die nieuwe forme van Vergaderingen, die door nieuwe banden d'eenigheyt vande Kerken, diemen 't koſte wat het koſte, trachte te verbreken, t'ſamenbondt, ſo veel te hatelijker voor den Raadt, alsſe voordeeliger was aan die party diemen voornemens was te verdelgen. Men bedagt dan een liſt, die ſonder deſelve direct te verbieden, haar indirectelijk voor onwettige deed paſſeren: en men bedekte dat voornemen om tegen het onderſoek van de Juſtitie die gene te bevrijden, die hen in de Vergaderingen hadden laten vinden, waar van het Hof de Gedeputeerden met verſmadinge wederom had geſonden. De Koning liet dan op den vier en twintigſten April een Declaratie uytgaan, dewelke beginnende met het voornemen dat hy had gehadt, om tot behoudeniſſe vanden Staat op te volgen de middelen, waar van den overleden Koning ſigh hadt bedient, om deſelve van een uytterſte verwoeſtinge, tot een volkome luyſter te doen overgaan, quam daarinne voorts allengskens te ſpreken vande antwoorden op de Vertoogen vande Vergadering van Saumur gegeven, en van d'af-ſending der Commiſſariſſen in de Provintien. Die twee ſaken wierden daarin voorgeſtelt als groote bewijſen van de goede meyningen van het Hof, en als bequame behulp-middelen om alle vreeſen wech te nemen, die aan de Gereformeerden tot een voorwendſel verſtrekt hadden, om eenige Vergaderingen ſonder verlof te houden, en die ombragie aan d'anderen hadden gegeven. Het was maar in 't verby gaan datmen daarin van die Vergaderingen ſprak, en men gaf haar maar de naam van *buyten gewoone Vergaderingen*; Men ſchreef die maar aan *eenige* Gereformeerden toe; Men ſeyde datſe maar alleen in eenige Provintien beſchreven waren; De Koning verklaarde van de goede wille, yver en getrouwigheyt, van 't algemeen wel verſekert te zijn; echter ſoo veranderde hy op een ſprongh van toon; en voor een miſdaadt verklarende 't geen hy in ſulke ſachte termen quam uyt te drukken, ſo verleende hy quijtſcheldinge en vergiffenis van de miſdaadt by die gene begaan, die deſelve Vergaderingen hadden doen houden, en die ſigh daarinne bevonden hadden, verbiedende aan deſſelfs Procureurs Generaal en aan haar Stedehouders, om daarop geen onderſoek noch vervolg te doen. Tot daar toe ſag men noch niet anders als een voorſpel, waar van 't myſterie verborgen was: maar eyndelijk ontdekte het laatſte artijkel van de Declaratie het ſelve, met te verbieden van in het toekomende ſodanige Vergaderingen meer te houden, die het aanmerkte als in het

Declaratie vanden vier en twintigſten April.

twee en tagtighste artijkel van 't Edict by de Ordonnantie van den 16 Maart 1606, en by d'antwoorden op de vertoogen in de Maandt van Augusti desselven jaars, verboden sijnde. Ondertusschen liet den Koning aan de Gereformeerden de volkome vryheyt om Consistorien, om t'samenspraken, en om Provintiale en Nationale Synoden te mogen houden, op conditie van daar inne maar Predikanten en Ouderlingen toe te laten, en aldaar niet anders als van de Leere en Kerkelijke tught te hanlen, op pœne van te verliesen het reght om sodanige Vergaderingen te mogen houden. De Moderateurs souden daar voor in haar eygen naam moeten verantwoorden: En de kennisse van de overtredingen wierdt aan d'eerste Requestmeester, die sigh daar ter plaatse soude bevinden, gelaten.

d'Algemeene Gedeputeerden kanten sig tegen de registreringh

d'Algemeene Gedeputeerden kennisse bekomen hebbende, dat die Declaratie in 't Parlement overgebragt was, om aldaar geregistreert te worden, stelden hen met een versoek-schrift daar tegen, het welke een expresse ontkenninge behelsde dat deselve versocht was; protesterende, datse die tot verongelijkinge en verkleyninge van de Gereformeerden aansagen, en dat sy in den naam van t'algemeen renuntieerden, om haar daar van te bedienen. Die tegenstelling, en de vervolgen die deselve Gedeputeerden aan 't Hof deden, om te beletten dat die Declaratie niet uytquam, hielden het Parlement eenige dagen op. Maar alsoo het Hof dat pardon nergens anders om uytgevonden hadt, dan ten eynde gelijk het onderstelde dat die Vergaderingen crimineel waren, het een voorwendsel mochte hebben, om deselve in 't toekomende te verbieden, soo wilde het ook hebben dat men daar mede voort soude gaan: En de Declaratie wierd op den vijf-en-twintigste van May in 't Parlement van Parijs geregistreert, en op d'andere plaatsen, vroeger of later, naar dat den aanhangh sterk was. Het Hof vond self Gereformeerden die de registreringh van dien versochten, onder voorwendsel, dat sy haar onvoorsichtichlijk in die Vergaderingen hebbende laten vinden, sonder te weten of deselve geoorlooft of verboden waren, sy een pardon tot haar veylicheyt van noden hadden. Dat waren Luyden die vanden Marschalk van Bouillon af hongen, en die deselve niet by gewoont hadden, als om de besluyten van d'andere 't over-dwarssen, of om advijs te geven van 't gene aldaar passeerde. Maar de afkeuring en mankeerde niet in 't algemeen voor goet gekeurt te worden, om dat die door d'algemeene Gedeputeerden was gedaan, die alle de Kerken representeerden. In voegen dat de registrering van die Declaratie yets singuliers behelsde. Sy deed genade aan Luyden die deselve niet begeerden; en aan welke men deselve niet doen wilde, dan ten eynde als sy deselve aan namen, men deselve schuldigh soude verklaren. Dat selve was een goetwillicheyt van een heel nieuwe Carakter, dat men luyden tegen haar dank en die geen Pardon wilden hebben, quam te pardonneren; en datmen ongeagt derselver tegenkantinge, een quytscheldinge voor een wet deed passeren, tegen welke de geinteresseerdens protesteerden, voor dat deselve afgekondigt wierdt.

Die evenwel geschiedt

Synode Nationaal tot Privas.

De registrering wierd gedaan den anderen dagh naar het openen van het nationale Synode, dat in 't selve jaar op den vier-en-twintigste sijn aanvangh nam: gelijk of het Hof wel verwachtende dat het Synode een nieuwe protestatie tegen de Declaratie doen soude, gewilt hadt, dat de saken niet meer in haar geheel souden sijn, als het selve daar van vertooningen aan 't Hof soude laten doen. 'T is ten minsten seker, dat het selve Synode daar een groot gerugt van maakte; soo als ik hier naar sal seggen, na dat ik eenige handelingen van meerder aangelegenheyt die voor af gingen, verhaalt sal hebben. Het selve is een van de Synoden die 't alderverste in Politijke saken gegaan hebben. Men ondersogt daar in 't beleyd van die gene, die een scheuringe tot Saumur gemaakt hadden, en die t'samen gerot waren, om de meerderheyt van stemmen voor het kleynste getal te doen wijken, volgens de Brief vande Koninginne. Men verkondigde aldaar een algemeene censure, tegen die gene, die sigh in die samen rottinge vervoegt hadden. Het wierd beleden dat de eendragtigheyt die soo dikmaals besworen was geweest, door die konst-greep geschonden was geworden; en dat de verdeyltheyt vande Vergaderingh aan den Raadt des Konings gelegenheyt hadde gegeven, om haar rechtvaardige versoeken te niet te maken. 'T was daarom datmen d'eenigheyt vernieuwde, die van alle de Gedeputeerden onderteykent en beëdight wierdt; aan welke men deed beloven, dat sy die ook in alle de Kerken van hare Provintien souden doen teykenen en beëdigen. d'Acte die daar van opgestelt wierdt, behelsde de belofte van te sullen leven en sterven in de

Censure over de verdeyltheden van Saumur

d'Eenigheyt geteykent en beëdight

volher-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

volherdinge van de belydenisse des geloofs en der Kerkelijke tught, *onder het gesagh en tot den dienst* des Konings en vande Koninginne Regente, *het Koningrijke Gods in sijn geheel blyvende.* Het was om tot die eendragtigheyt te konnen dienen, datmen een laatste en eyndelijke verdeylinge van het Koningrijk in sestien Provintien maakte, die van Bearn daar onder begrijpende. Tot die tijd toe was het getal niet altijdt 't selve geweest: 't welk somtijts eenige verwerringen in de deputatien op de nationale Synoden en algemeene Vergaderingen had gemaakt.

Bysondere verdeyltheden.

Het Synode nam daar naar kennisse van eenige verdeyltheden, die in verscheyde plaatsen eenig quaat en ergernisse veroorsaakten. Daar waren plaatsen alwaar de Gouverneur en den Predikant t'samen oneenig waren, d'een wesende van het getal van de gevoegelijken, en d'ander van de yveraars. Op een ander plaatse waren de Predikanten tweedrachtigh onder malkanderen; 't welk partyschappen in hen Kerken maakte, waar van het Hof sijn voordeel wist te trekken. Tot Montauban selfs waren Benoit en Beraud onophoudelijk in verschil. Beraud was veel oplopender: Hy had meer sterkte en ongedult; bequaam sijnde om in een nootgeval de penne ter neder te leggen en het rapier te trekken: 't geen hem metter tijdt moeyelijke saken op den hals lade: Benoit had meer swakheyt: Maar sijn saak was in de grondt beter, en het Synode van sijne Provintie had meer als eens tot sijn voordeel uytspraak gedaan. Niettemin het Synode Nationaal nootsaakte hem om voor sijn tegenstrever te wijken: en verplaatste hem om in de gebuyrschap sijn dienst te oeffenen: Maar om hem in die ongenade te troosten soo gafmen hem seer eerlijke getuygenissen. Het Synode oordeelde dat het die daadt van gesag aan de behoudenisse van Montauban verschuldigt was, 't welk niet konde verlooren gaan door de gevolgen van een handel, die reets verscheyde jaren geduyrt hadt.

Affettinge van Ferrier.

Ferrier wierd ook in dat Synode niet vergeten: 't Was sijnent halven datmen een acte opstelde, die de hooge Leraars in de Godgeleertheyt uyt de Politijke Vergaderingen sloot. Maar men bleef niet inde algemeenheden t'sijnen opsigte; en men maakte hem sijn proces in een seer vernederende wijse. Hy hadt t'sedert weynigh tijdts het mom-aansigt afgeligt, met soo weynigh voorsigtigheyt, dat hy scheen sijn verstant verloren te hebben. De party die hy tot Saumur aangenomen hadt, had hem in sijn Provintie en aan een gedeelte van sijn Kerk, hatelijk gemaakt. Hy twijffelde niet of men sou hem op het Nationale Synode eenige handel maken: En die van neder Languedoc waren met een vooroordeel tegen hem ingenomen, op een wijse die hem deed vresen, datmen hem door eenige censure met schande soude beladen. Maar de middelen die hy bedagt om die slagh af te weeren, dienden maar om deselve onvermydelijk te maken. Hy deed heel verdachte reysen naar het Hof, sonder daar van aan sijn Kerk kennisse te geven. De Predikanten van Parijs, die hem voor een Man aansagen die teer gehandelt moest werden, deeden al wat sy konden, om hem weder by te brengen. Sy geloofden dat sy sijn heerssugtigheyt vleyen souden met hem een plaats in haar Kerk aan te bieden, die een Leeraar van noden hadt: En 't was gelooffelijk, dat hy sigh selfs door sijn quade bestieringh in een nootsaake gebragt hebbende om de Kerk van Nimes te laten varen, sijn beroep tot den dienst van de Kerk van Parijs, hem in die ongunste soude troosten, en een schoon voorwendsel soude wesen, om met eer uyt sijn Provintie te vertrekken. Van d'andere sijde soo vreesde men hem minder tot Parijs als tot Nimes. Hy soude daar wakkere en omsightige Collegas gehadt hebben, die op sijne handelingen acht geslagen, en die hem mogelijk belet souden hebben, dat hy sig niet t'eenemaal had verdorven. Hy nam dan aanstonts d'aanbiedingen die hem gedaan wierden aan; en verdroegh selfs de verwytingen die men aan hem van sijn voorledene gebreken deedt, met groote teekenen van leetwesen. Hy beleedt alles; hy veroordeelde sijn selven; hy schreyde; maar naar dat hy beloost hadt dat hy sijn geloofs belijdenis nieten soude verlaten, maar die tot Parijs soude oeffenen, ontdeedt hy sigh daar van op een heel slegte wijse: En het sy dat hy sigh ingelaten hadt om eenige dingen ten dienste van 't Hof te doen, waar van dat nieuwe beroep hem het middel soude benemen, om sig daar in te quyten; het sy dat hy geloofde credit genoeg door sijn vrienden, en door de recommandatien van 't Hof te hebben, om sigh tot Nimes in spijt van de Provintie, te konnen staande houden; of het sy dat hy soo volkomentlijk door de Jesuiten ingenomen was, dat hy niets anders als door haar ingevingen deedt, hy vertrok van Parijs sonder eenig voorwendsel; en sonder afscheydt vande Predikanten

vande

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

vande Stadt die hem heel beleeft en eerlijk onthaalt hadden, te nemen.

Ware beschuldigingen tegen den selve op het Synode.

Al dat selve wierdt tot Privas in overweging genomen; En du Moulin die aldaar voorbragt wat datter tot Parijs gepasseert was, alwaar Ferrier een geest had doen blijken, die te gelijk trots, wilt, en sonder geloof was, deed sijn gedraaghsaamheyt heel ongeregelt vinden. Men voegde daar verscheyde beschuldigingen by die op sijn vorigh leven sagen, datmen striktelijk examineerde. Men beschuldigde hem dat hy sijn oeffening vande Godgeleertheyt veronachtsaamt hadt; Dat hy leeringen gepredikt hadt die niet heel rechtsinnig waren; Dat hy sigh ingedrongen hadt tot de behandeling vande penningen, en dat hy daar van ter quader trouwen een groote somme in gehouden hadt, waar van hy geen rekeninge wilde doen; Dat hy of selfs opgestelt, of d'opstellinge van sekere brieven toegestemt hadt, die hem tot schandelijke saken en oneerlijke ontveynsingen hadden vervoert.

Dat hem scherpelijk censureert

Men censureerde hem scherpelijk wegens alle die artijkelen; maar behalven de mondelijke censure, soo ordonneerde het Synode hem van aan de Kerke van Parijs te schrijven, om deselve voldoeninge te geven; Verboodt hem om sigh binnen de tijdt van ses jaren in de Politijke Vergaderingen te laten vinden; en leyde hem op om sijn Predik-ampt buyten de Provintie van Languedoc te bedienen.

Nimes send een deputatie om hem te behouden.

Ferrier was al te trots om te gehoorsamen; en alhoewel hy sulk een quade behandeling niet verwacht hadt, soo gaf hy nochtans de moedt niet verloren. Hy had sijn medestanders tot Nimes, en sijn factie was vergroot door alle die gene die 't Hof ten dienste waren. Hy verkreeg door dat middel, dat de Kerk en de Stadt van Nimes een deputatie aan 't Synode in sijn faveur affonden. Men koos deselve uyt de Raads-Heeren van 't hooge-gerecht, uyt de Leeden vande Stadt, en uyt de Predikanten. Het Synode hoorde deselve; en sy vergaten niets om het selve te versachten,

Maar te vergeefs

en om de herroepinge van dessels oordeel te verkrijgen: Maar sy verspilden haar tijdt en haar moeyte. Het Synode betuygde selfs aan haar, dat het heel onvernoegt was te sien, datmen soo een merkelijke deputatie had gedaan, om te begunstigen een Man die de gemeene sake verriedt. De Predikanten die deselve toegevoegt waren, wierden bestraft over haar believentheyt; en de memorien die sy op haar genomen hadden om tot sijn rechtvaardigingh over te geven, wierden voor laster-schriften gehouden. Maar om datmen wel sagh dat Ferrier het daar niet by soude laten blyven; en dat hy de Magistraat tot sijn voordeel hebbende, deselve hem in sijn Predik-dienst soude trachten staande te houden, waar van men hem de bedieninge niet hadde

En het Synode verswaart het

verboden, soo verklaarde men tot sijn meerder verswaringe, dat hy van doen af aan daar van gesuspendeert was, soo hy niet gehoorsaamde. Echter om datmen het niet tot het uytterste toe wilde uytvoeren, het Synode goet gevonden hebbende, om Chamier de hooge Schole tot Montauban toe te voegen, die den selven tot hoogh Leeraar in de Godgeleertheyt versocht, soo versondt het Ferrier naar Montelimar in desselfs plaatse. Maar die toegeventheyt van het Synode, en had dat gevolg niet, dat men daar van verhoopt hadt

Klachten van het Synode van Blois

Men ontfing ook in 't selve Synode de klachten van dat van Blois, tegen die gene die door hen tegenstrevingen het selve belet hadden, om een Provintiale Raadt volgens het besluyt tot Saumur genomen, te formeren: En om ordre in een sake van soo een quaat exempel te stellen, soo deputeerdemen drie Predikanten en twee Ouderlingen, aan welke men last gaf om 't selve in de grondt te ondersoeken, en om tot suspensie, en selfs tot affettinge vande schuldige te procederen.

Formele afkeuringe vande Declaratie van 24sten April.

Maar de grootste sake die aldaar verhandelt wierdt, was die vande Declaratie vanden 24ste April, die de Synode plechtelijk verwierp, door een acte die by den Moderateur, by den Adjunct, en de Secretarissen, onderteykent was, aan alle de Kerken afgesonden, en selfs gedrukt wierdt, om daar van de Exemplaren door gants Europa te doen lopen. Het Synode pretendeerde datter bedrogh in het pardon stak, dat door die Declaratie verleent wierdt; om datter geen misdaadt begaan was die 't selve vereyste; Dat de Vergaderingen naar die van Saumur gehouden, wettig waren geweest; Datmen dikmaals sodanige Vergaderingen onder de regeringe van Hendrik de IV. had gehouden, sonder datter over geklaagt was; Dat wanneerder een vergunninge was om een algemeene Vergaderinge te houden, het regtmatig was, datmen daar onder ook een vergunninge verstont, om mede bysondere Vergaderingen te mogen houden; het sy voor de algemeene, om de Gedeputeerden te noemen die daar inne assisteren moesten; het sy daar naar, om van hen het rapport in te nemen

van

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

van 't gene daar inne gepasseert was. Het fondeerde sig voornamentlijk op de eygen woorden van die fatale Brief, die de Koninginne aan de Vergadering van Saumur had geschreven, welke aan de Gedeputeerden bevelende sig van een te scheyden, haar te gelijk belaste, om in hare Provintien te gaan brengen de versekeringen vande goede meyningen van den Koningh: 't geen oorsake aan de algemeene Vergadering had gegeven van bysondere Vergaderingen te ordonneren, om daar inne rekeninge van die goede gesteltheden te geven. Het voegde daar by, dat den Raadt het voornemen had geweten, om die bysondere Vergaderingen te houden; vermits de Commissarissen, die men naar verscheyde plaatsen had afgesonden, last hadden, om hen aldaar soo het haar mogelijk was, voor den aanvangh van dien te laten vinden; Dat den Koning uyt sijn naam daar op in eenige Provintien personen van qualiteyt had gesonden; Dat des Konings Stedehouders, Magistraten, Raadts-Heeren en Presidenten, de Gedeputeerden van die Vergaderingen by hen hadden doen komen om haar te spreken, en om haare meyningen te weten; Dat selfs de Commissarissen door den Koning genomineert, in eenige geassisteert hadden; Datmen haar Vertoogen in den Raadt aangenomen hadt, en over d'antwoorden die daar op gegeven souden werden beraatslaagt: waar uyt het Synode besloot, dat die Vergaderingen noch crimineel noch bedektelijk geweest waaren. Het beklaachde sig, dat men de Gereformeerden door die beschuldiging swart maakte; Datmen de verstorvene afgunsten weder deed herleven, met haar soo binnen als buyten het Koningrijk door die slinkse beschuldigingen hatelijk te maken: 't geen tegen de vrede vanden Staat strydigh was. Waarom het selve sig was houdende aan de instantien, die de algemeene Gedeputeerden gedaan, en aan het versoek-schrift, dat sy aan het Parlement van Parijs overgegeven hadden; en protesteerde, dat de Gereformeerden die de Declaratie noch versocht noch begeert hadden, als die hen nergens aan schuldigh achteden; en bereyt waren om haar voor alle soorten van straffe bloot te stellen, liever als te lyden dat hen getrouwicheyt door die smet soude verslenst worden. Het versekerde, dat sy hen van dat vermeynde Pardon niet bedienen noch behelpen wilden; en verwierpen alle de gevolgen, bewilligingen en toestemmingen, daar men sigh mede soude willen behelpen, als met haar beproefde getrouwicheyt strydigh sijnde; in dewelcke sy beloofden te volherden, en hen goederen, leven en eere, aan te besteeden. Die acte was gedateert den tweeden Juny: en het Synode belaste de Kerken vande plaatsen, alwaar Kamers van 't Edict waren, om aan de Raads-heeren die de registrering van die Declaratie geleden hadden, sonder hen daar krachtiglijk tegen te stellen, Vertooningen daar van te doen: en de Kerke vande Steden alwaar Parlementen waren, hadden last, om aan de selve de protestatie van het Synode voor te brengen.

Sorgen van het Synode tot de versoeninge vande groo-Heeren.

Daar wierd ook aan de Marschalken van Bouillon en van Lesdiguieres geschreven, om haar te versoecken van hen by de algemeene Gedeputeerden te voegen, om de herroepinge van die verongelijkende genade te mogen verkrijgen. Dog wyders alsoo het Synode voor de gevolgen van een verdeyltheyt vreesde, die tot Saumur eenig geroep had gegeven, soo besteede het al sijn sorgen, om de gemoederen weder te bevredigen. Het belaste d'algemeene Gedeputeerden uytdrukkelijk, om daar toe te arbeyden, en gaf aan hen tot adjuncten, du Moulin, Durant en de l'Isle Grolot, een Man van een groote verdienste en van groot credit. Het schreef aan alle die geene die eenigh deel in die tweedrachten hadden, en deed aan hen seer krachtige en dringende vermaningen; en sigh suyverlijk verklarende voor die gene die na de meeste veylicheden getracht hadden; soo versocht het de Marschalk van Bouillon, en van Lesdiguieres, om haar weder by de Hertogen van Rohan en van Sully, la Force, Soubise, du Plessis, en by de verdere personen van yver te voegen, en om al het voorgaande en alle verscheydentheyt van gevoelens en opinien, te vergeten; van de bitterheden die door de algemeene vyanden gevoedt waaren, te renuntieren; en hen weder by de Kerk in hare voorstellingen te vereenigen, om gunstige antwoorden te verkrygen, ten minsten op die haar versoeken, die vande meeste aangelegenheyt waren. Het schreef ter selver tyd ook aan Chatillon, aan den Hertog van Rohan, aan Parabere, en aan anderen, over het selve subject, om deselve tot bevrediging aan te manen, en om een offerhande van haar gevoelicheden tot welstant vande Kerken te doen. De Hertoginne van la Trimouille wierd ook niet vergeten. Sy had begonnen aan dat werk te arbeyden: het Synode schreef aan deselve, om haar te bidden, van daar in voort te gaan; en om haar kinderen in de goede gevoelens vande Godsdienst

op

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

op te trekken. Die Brieven wierden door verscheyde personen, diemen bequaam agte om deselve te konnen ondersteunen, overgebragt: Maar om dat de verdeyltheyt ook vande grooten tot de kleynen was overgegaan, soo deed het Synode ook krachtige vermaningen aan de particulieren, om hen te vereenigen; en beswoer deselve op een seer beweechelijke wijse om dog de gemeene sake niet te verlaten. Het vergat ten dien opsigte niet om de verbreekers daar van met Kerkelijke censuren te dreygen, noch om hen de wrake en de oordeelen Gods te verkondigen: En het belaste al de Predikanten te arbeyden om d'eendracht yeder in sijn Troep te herstellen.

Brevet van de vermeerdering van de toegestaane gelden.

d'Algemeene Gedeputeerden hadden aan 't Synode een Brevet van vyftien duysent kroonen gebracht, die de Koning tot vermeerdering van der Predikanten gagie had toegestaan. Dat selve was gedateert den eersten October laatstleden, en behelsde alleen 't geen de vermeerdering betrof. Men had ook reets een ander verleent, om dat vande vyf-en-veertig duysent kroonen te bekrachtigen, waar van de Koning de betaling beloofde te continueren; verklarende dat hy kennisse had vande consideratien, die den Koning sijn Vader verpligt hadden om die somme aan de Gereformeerden te geven, om deselve in hare geheyme saken te besteden. Waarom de Koning aan de Gereformeerden deselve vryheyt liet, om van die somme die haar by de Brevetten vanden overleden Koning geaccordeert waren, te disponeren. Maar men was voornemens op een andere wyse daar mede ten opsigte van het Brevet van vermeerderinge te handelen, en het Hof ondernam sig, om daar van d' uytdeeling selfs te doen. In voegen dat'et geen 't welk eenige schijn van genade hadt, in der daat een gevaarlijke strik was. Alle die gene die wat geinteresseert waren, leefden in hoope, om haar door 't Hof iets meer van die somme te sullen doen uytreyken, dan sy verwachtede waren van het Synode te sullen trekken, van 't welke de uytdeylingen met meer spaarsaamheyt en billijkheyt quamen te geschieden. In voegen het Hof dat geen lichtelijk konde doen dienen om de Gereformeerden te corrumperen, 't welk 't selve haar scheen te geven om hen vermaak aante doen. In die weynig tyt die'er t'sedert dato van het Brevet verl'reeken was, warender alrede eenige particulieren die haar aan den Koning geaddresseert hadden, om eenige begunstiginge uyt die nieuwe somme te mogen hebben. Gemeynten selfs wierden door dat aanloksel gevangen: En de Stadt van Bergerac had sigh door dat middel vijftien hondert gulden doen toe tellen, onder voorwendsel van een Collegie te sullen oprechten.

Verandering inde staat der Gereformeerden in 't Landt van Gex gemaakt.

Sulks diende ook voor een gelegenheyt tot een groote verandering, diemen in 't selve jaar inde staat van de Godsdienst in Baillusschap van Gex maakte. Ik heb op een ander plaatse vermelt, hoedanigh de gestalte vande Gereformeerden aldaar was, wanneer dat Landt van den Hertogh van Savoyen aan den Koning overgelaten wierdt. 't Is een natuurlijke plicht vande Vorsten, om de saken in sodanige staat te laten, als sy deselve vinden, wanneer die in hen handen geraken; ten minsten wanneer der gehandelt wordt van rechten, die d'onderwerping de menschen niet ontneemt, sodanigh als die gene van 't gemoedt, en vande voorrechten zijn, die door een lange besitting in faveur van derselver vryheyt zijn verkregen. 't Was daarom dat Hendrik de IV. daarin niets hadde verandert; sigh genoegende met aldaar de vrye oeffeninge van de Catholijke Godsdienst te herstellen, verwachtende datmen een middel soude konnen uytvinden, om beyde de partyen wegens het besit van hare goederen en gebouwen te konnen bevredigen. Maar Lodewijk de XIII. sijn Nasaat, wilde deselve mate niet houden. De Commissarissen die hy in Bourgogne had gesonden, waar van dat het selve Baillusschap een dependentie was, ontnamen de Gereformeerden t'effens haar Kerkelijke inkomsten, en de Huysen die voor desen ten dienste van de Roomsche Kerk waren geweest. Om haer vergoedinge van die schade te doen, soo leyde de Koningh hen twaalf hondert kroonen toe, voor de tractementen van haar Predikanten; en nam die somme uyt de vijftien duysent kroonen, die hy aan de Gereformeerden meer gaf, als den overlede Koningh aan haar vergunt hadt, in vergeldinge van hare Tienden. Hy voeghde daar by de vergunninge om Kerken te mogen bouwen: Maar hy gaf haar geen fonds om daar uyt die kosten te dragen. Hy ordonneerde alleenlijk twee dingen die seer bedrieghelijk waren; 't eene, datmen de materialen van de vervallen Conventen soude nemen, om deselve tot die nieuwe gebouwen te gebruyken; 't ander, dat de Catholijken de reparatien en de verbeteringen van hen Kerken souden betalen; en dat de penningen die daar van komen souden tot den opbouw van die Kerken souden werden besteedt. Dat was aan de Gereformeerden twee rijke wellen voor processen verschaft, tot vergoedinge van de schade der goederen diemen haar afnam: en aan d'andere

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

zyde ſoo was dat de tractementen van de Predikanten op heel weynig gebragt, mits men haar in alles maar twaalf-hondert kroonen gaf, en datter alſdoen twaalf Predikanten in dat Bailluſchap waren. In-voegen dat alſmen de vergunning rekende, waarmede men de onvermijdelijke en geprivilegeerde onkoſten, die yeder Kerk alle jaren genootſaakt was te maken, dragen ſoude, ſoo kon er ſoo veel niet over ſchieten, waar uyt men aan elk Predikant een jaarlijks tractement van hondert kroonen geven konde. Maat 't geen noch het opmerkelijkſte was, was dat de Koning de Kerken van Gex van ſchade onthefte op koſten van d'andere Kerken van ſijn Koningrijk, nemende van 't gene hy aan d'eene belooft hadt, om d'andere daar uyt te doen beſtaan.

Het nationale Synode een deel van die dingen voor oogen hebbende, en d'andere voorſiende, wilde de ſelve verhelpen. Weshalven het van d'eene zyde de algemeene Gedeputeerden gelaſte, den Koningh ootmoedelijk te verſoeken, dat hy den ontfang en uytdeylinge van de nieuwe ſomme aan de Gereformeerden wilde laten, gelijk als den Koning ſijn Vader haar de ſorge had bevolen gelaten, om ſpaarſaam te behandelen de ſulke, die hy aan hen vergunt hadt: Aan d'andere zyde gaf het hen bevel om haar te kanten tegen de vervolgen van die gene, die hen aan 't Hof ſouden vervoegen, om van 't ſelve eenig onderhoudt uyt die ſomme te verkrijgen, in verkortinge van het recht der Synoden en van 't gemeene beſt. De Stadt Bergerac wierd ſcherpelijk beſtraft van die wegh ingeſlagen te hebben, om die ſomme te verkrijgen, die aan deſelve toegeleyt was; en het Synode leyde haar op, om ſig t'ontdoen van die pretenſie, en om niemedal van die ſomme te begeeren, als by toeſtant en met de wil vande Vergaderingh. Men had in 't begin een weynig moeyte met de ſelve te doen gehoorſamen; maar eyndelijk het Synode aldaar expreſſe Gedeputeerden geſonden hebbende, die het gevolg vande ſake deeden ſien, ſoo gaf ſy haar aan het welgevallen vande Synode over; en eenige tijd daarnaar vergunde men haar twaalf-hondert guldens voor haar Collegie.

Het Synode wil het miſbruyk datter van die vermeerdering gemaakt wierdt beletten.

Deſelve Synode vernieuwde alle de eyſſchen die de Vergadering van Saumur reets gedaan hadt; en betuygende dat de d'antwoorden op de Vertoogen van die Vergadering gegeven, het ſelve niet voldeeden, ſoo ſtelde het twee andere even gelijke op, waar op het de algemeene Gedeputeerden gelaſte, om gunſtiger antwoorden als de voorgaande te verſoeken. Dog daar was geen Artijkel dat hen meer aanbevolen wierdt, als dat, 't welk eyſchte, dat de Gereformeerden niet genootſaakt mochten zijn, om ſelfs haar Godſdienſt, de *gepretendeerde Gereformeerde Godſdienſt*, te noemen. De Synode belaſte hen, om in den naam van alle Gereformeerden te verklaren, datſe veel liever alle ſoorten van ſtraffen ſouden lijden, als haar Godſdienſt die hatelijke tijtel te geven. En alſooder ongetwijfelt veele perſonen zijn, die hen verwonderen van het ſelve Artijkel op verſcheyde reyſen met ſo veel aanhoudingen aangedrongen te ſien, en die miſſchien de groote aangelegenheyt van die ſake niet ſoo t'effens begrijpen ſullen, ſoo ſal ik alhier met weynigh woorden ſeggen, wat dat de Gereformeerden nootſaakte, om ſoo ſtantvaſtig by die ſaak te blijven. Men moet dan alhier eens voor al aanmerken, dat het woordt *gepretendeerde* dubbelſinnig is. Dikmaals beteekent het een on-afgedane, en twijfelachtige ſtaat van een betwiſte ſaak, waar van noch niemedal afgedaan is; 't welk een wet tuſſchen partyen ſoude maken: De Rechters bedienen hen daar van als van een indifferent woordt, wanneerſe voor de ſententie van een ſake ſpreeken die d'eene partye eyſt, en die d'ander betwiſt: en ſomwijlen bedienen de partyen inde actens die onder hen gemeen zijn, ſpreekende van haar rechten, hen daar van, ſonder te vreeſen van haar ongelijk te doen. Met een woordt geſeyt, *gepretendeerde* is toepaſſelijk op *pretenſie*, en dan beſluyt het in ſig niets verdachts noch aanſtotelijks. Maar 't is vry meer gemeen, datmen het ſelve neemt in een beteekeniſſe bykans over-een komende met de valſche en onwettelijke termen: en in plaatſe dat d'eerſte ſin gelijk als by 't Gerechts-Buffet behouden is, ſoo is de tweede in 't gemeen van een geheel ander gebruyk. In-voegen, datter woorden zijn, by welke men dat woord *gepretendeerde* niet ſoude konnen voegen, ſonder daar aan een verongelijkende ſin te geven. 't Is yemandt verongelijkt, hem een *gepretendeerde* verdienſte, een *gepretendeerde* deugt toe te ſchrijven: en in die ſtyl wil een *gepretendeerde* verſtandige, een waare Botterik uytduyden. Dat gebruyk ſleept noch een ander na ſig, te weten, dat het woord *gepretendeerde* ſpotsgewijſe in verſcheyde gevallen voorkomt, en aan de reden als een aanſtootelijke wijſe van verwijting en uytlacching geeſt. De Gereformeerden dan wetende wat men daar mede ſeggen wilde, wanneer men hen *gepretendeerde Gereformeerden* noemde; merkten het mitſdien voor een belediging aan, datmen haar nootſaken

En vernieuwt de eyſſchen van de Vergadering van Saumur.

Redenen van de wederſtrevingh ſo dikmaals betuygt over die naam van *gepretendeerde Gereformeerde Godſdienſt.*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

wilde om hen selven dien dubbelsinnige naam te geven; gelijk als offe de meyninge die de Catholijken van haar Godsdienst en van haar leere hadden, selfs toestemden.

Klagten wegens de Commissarissen.

Men recommandeerde ook voornamentlijk aan de algemeene Gedeputeerden, om hen over de bedriechelijke reyse vande Commissarissen te beklagen. 't Was licht te merken dat het Hof deselve niet gesonden hadt om de conditie vande Gereformeerden te verbeteren. Haar voornaamste plicht was niet anders geweest als om de bysondere Vergaderingen te breeken, en om de oprechtinge van de Provinciale Vergaderingen te beletten. Dog wijders haddense by-naar geen besluytend bevel gemaakt; en sy hadden alle saken in opschorssing of in verdeeltheden, of in versending naar de Raadsvergaderingen, gelaten. Haar voornaamste afdoeningen waren daar toe gekomen, om eenige Kerkhoven te verleenen; en verre daar van daan, dat sy op de klachten van de Gereformeerden recht hadden gedaan, soo haddense haar conditie in sommige deelen verergert. Men verschafte aan de algemeene Gedeputeerden instructien en memorien, om die Vertooningen te onderschragen. De saken vande Kerken van het Bailluschap van Gex wierden daarin begrepen; en men belaste de algemeene Gedeputeerden, om te versoeken, dat de somme die den Koning haar verleende, om op de vermeerdering vande vijftien duysent kroonen te heffen, haar op een andere fonds gegeven wierdt, en datmen haar ook eenige bystant verleende om hen Kerken te bouwen.

Besluyten om geen bysondere Gedeputeerden meer na 't Hof te senden.

Den uytslag vande vervolgen, die de Gedeputeerden vande bysondere Vergaderingen, aan 't Hof bekomen hadden, was soo ongelukkig geweest, dat de Synode resolveerde om 't Hof niet meer te vergrammen, als 't welk geen vermaak schepte in sig met Gedeputeerden overladen te sien, om sigh in 't toekomende van de algemeene Gedeputeerden te bedienen, ten eynde het gene 't selve voor te dragen hadt, door Persoonen die den Koning aangenaam waren, aangebragt zijnde, men daar door te gunstiger afdoeningen mogt bekomen. 't Was derhalven dat het deselve met een groot Vertoog belade, en met de sollicitatie van 't gene, dat het ten andere tijde, door een bysondere deputatie soude versogt hebben.

Sterkheyt van de Gereformeerden in het Comtat van Avignon.

't Is merkwaardigh, datter ter dier tijdt soo veel Gereformeerden in het Comtat van Avignon waren, datse hen sterk genoegh achteden om een aparte Provintie uyt te maken: Sy versochten drie dingen aan de Synode: I. Om in de gemeynschap vande Kerken van Vrankrijk ontfangen te mogen werden: II. Om een bysonder Provintie uyt te maken, sonder onder de nabuyrige vermengt te werden: III. Om met eenige sommen gelts geholpen te werden, om hen bevestiging te volvoeren. De Synode accordeerde haar het eerste Artijkel; wees haar nopende het tweede tot een Politijke Vergadering: en verschoonde sigh wegens het derde. Dat was niet, om dat het Synode geen inkomende penningen vande voorgaande jaren te goet hadde: maar het wilde deselve tot andere gebruyken bewaren. Het nam daar verscheyde sommen af, om eenige particulieren daar mede te begiftigen. Onder anderen, had eenen Thomson, Predikant van la Chataigneraye, drie hondert gulden tot een belooninge voor sijn Boek 't welk hy tot een tijtel had gegeven. *De verdrijving van het Roomsche Beest*: En Viguier had twee duysent gulden belooninge, voor het *Tonneel vanden Antechrist*, 't welk hy door last van het Nationale Synode van Rochelle had geschreven. Men kan daar uyt wel afnemen, dat het Synode over de materie van den Antechrist van geen gevoelen verandert was.

Nieuwe Declaratie op de voorgaande.

Kort naar dat het Synode gescheyden was, het Hof van verscheyde kanten gedrongen werdende tot de herroepinge van de Declaratie, die soo veel gerucht had gemaakt; en aan d'andere zijde bekommert zijnde over eenige verwerringen, die in Saintonge en tot Rochelle ontstonden, en waar van de gevolgen swaar konden wesen, gaf een nieuwe Declaratie uyt, die onder voorwendsel vande ergernisse wegh te nemen die de voorgaande had veroorsaakt, niet naliet deselve te versterken. Deselve onderstelde dan, dat de voorgaande niet gegeven was, als op d'aanhoudinge van sommige particulieren, die bedugt waren, datmen ondersoek op haar soude doen, om dat sy hen hadden laten vinden in Vergaderingen, die sonder toestant gehouden waren, en om datse vervolgens eenige andere verdachte handelingen begaan hadden, als daar was de anneminge van Krijgs-Volkeren: Dat het selve hen eenige ongerustheyt had gegeven en bekommeringe had gemaakt, om datter selfs al eenige waren, tegen welke men in de Kamers van 't Edict informatien had genomen. Maar om dat sommige die genade op-namen, minder voor een behulp-middel der vreesen van die gene, die *voorsichtighlijk* vreesden dat sy deselve van nooden hadden, als

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

als wel voor een begeerte om het algemeen een vlak aan te vrijven, soo wilde de Koning de qualijk gesinden alle voorwendsel ontnemen, en aan de goede Onderdanen die haar yver tot haar Godsdienst met de gehoorsaamheyt te samen voegden, en die geen ander oogmerk hadden als om in vrede de vryheyt vande Edicten te genieten, vergenoeging geven. Hy seyde dat dat getal verre het grootste was; en hy begreep daar onder die gene, die de meeste macht hadden om de gemeene ruste te helpen staande houden. Weshalven hy by maniere van opheldering vande Declaratie van den vier-en twintigsten April verklaarde, dat hy van de Gereformeerden in 't algemeen seer wel voldaan was, en dat hy ten dien insichte de gebreeken vande particulieren quam te vergeten, niet willende dat hen voor het toekomende laster nog smetten soude over blijven, mits dat sy hen toekomstigh ook in gehoorsaamheyt, en by d'onderhouding van d'Edicten hielden.

Die niet en voldoet. Die nieuwe Declaratie was gedateert den elfden van July. Deselve was in sodanige ter men opgestelt, die in den grondt nietwes behelsden; en die doende blijken dat de voorgaande over sekere informatien die expres ingenomen waren, afgekondigt was, om te dienen tot een voorwendsel voor de quytschelding diemen geven wilde, deselve als een bysondere genade uyt mat: In voegen het scheen, dat het algemeen buyten 't belang was. Maar in de grondt soo noemde den Koning die gene niet, van wien hy voldaan was, noch ook die gene niet, over wien hy sig beklaagde, het bleef onseker en onbeslist aan wien het Pardon behoorde: 't welk selfs vele, en wel het grootste getal van die gene, die hen in de Vergaderingen hadden laten vinden, niet en begeerden: En by gevolge soo haddense al soo veel reden om haar over de tweede Declaratie en als over d'eerste te beklagen. Aan d'andere syde soo bleven de Vergaderingen' altyd als onwettige veroordeelt; en by gevolge voor het toekomende ook verboden. Weshalven de voorsz uytvinding de saken niet eyndichde; en uyt vrese dat het quaat niet verder mocht gaan, soo moest men daar noch al een reys toe komen.

Vertoogen beantwoort Ik heb aangemerkt dat het Synode het reght vande bysondere Vergaderingen had willen fonderen daar op, dat het Hof de Vertoogen die men daar in had opgestelt, aangenomen, en ook gunstighlijk beantwoordt hadt. De waarheyt is echter, gelijk als ik op een ander plaats geseyt hebbe, dat de Gedeputeerden haar afscheyt wierd gegeven op een wyse, die een weynigh aanstotelijk was; en dat sy dat genoegen niet hadden, dat sy de antwoorden mogten te rug brengen. Deselve wierden op de Vertoogen gestelt, als osse door de algemeene Gedeputeerden voorgebragt waren, sonder deselve aan te merken als van bysondere Provintien gekomen sijnde. Daar waren op den 17. April drie Vertoogen beantwoordt. 'T eerste behelsde verscheyde Artykelen uyt het Vertoog van Saumur getrokken. Onder anderen soo was'er een, 'twelk op de kleyne Scholen sag, en 't welk eyste, dat den Koning de bepalinge van 't getal die in de antwoorde op het XVIII Artykel van het Vertoog van Saumur was gestelt, soude weg nemen, en dat het selve Artykel geen nadeel mogt geven aan de vergunninge van 't Edict, 't welk wilde, dat de Gereformeerde Scholieren sonder onderscheyt in de openbare Collegien mede souden ontfangen worden. Daar was noch een ander 't welk eyste, dat de Gereformeerde Adjuncten, die van een aanradende stem door d'antwoorde op het XXXIIII Artykel, ontset waren, deselve in de Sententien souden mogen hebben; gelijk als in die plaatsen daar de Gereformeerde meer als 't grootste getal uyt maakten, sonder tegenspreeken die aan de Catholijke Adjuncten verleenden. Den Koning stont dat laatste toe: En op het voorgaande nam hy de bepalinge weg ten opsigte van die plaatsen, waar inne d'oeffening van de Godsdienst in de voor-stadt vergunt was, mits dat sy geboren kinderen vande Stadt of van de voor-stadt waren; en hy vergunde dat men sels in de Stadt Scholen mogt houden, maar hy versondt naar de voor-steeden die Scholen, waar inne de Kinderen vande omleggende plaatsen ter schole mogten komen: En wyders bevestigde hy het recht, om de Kinderen in de openbare Collegien te mogen senden, gelijk als het Edict mede bragt.

Het tweede 't welk vande bedieninge der Justitie sprak, wierd ten selven dage mede beantwoordt; en onder andere dingen bevestichde den Koning daar inne de voorgaande reglementen, die de Kamers van 't Edict Regters van haar eygen belangen maakte: Maar hy voegde daar een woord by, 't welk oorsaake gaf om de vergunning van dien te niet te maken, het selve tot de gemaakte en *onderhoudene* reglementen betrekkkende. In voegen, dat onder een schijn van dat hy alles toestont, hy in der daadt nietwes toestont, om dat de Gereformeerden geen nieuwe wet van noden hadden voor die plaatsen, alwaar de oude

onderhouden waren: Maar om deselve weder kracht te geven, in die Plaatsen, daarmen deselve niet onderhieldt. De Koning stont ook toe, dat de Gereformeerden niet souden konnen gedwongen worden, om Sequesters van Kerkelijke Goederen te zijn, die voor de Tienden in arrest genomen waren; maar hy wilde dat soo sy het selve gewilliglijk aannamen, sy dan ook het ordinaris Gerecht souden onderworpen wesen, en geen renvoy aan de Kamers konnen pretenderen.

Het derde 't welk vande saken van 't Delphinaat sprak, waar van men gemeenelijk affonderlijk handelde; wierd ook ten selven dage beantwoordt; en onder verscheyde andere Artijkelen stont den Koning bysonderlijk de dese toe: Dat de gronden gegeven om voor begraaf-plaatsen te dienen, vry van de lasten en renten souden zijn; diemen aan den Koning verschuldigt is, of soo deselve van andere Heeren af-hongen, dat sy deselve ontlastinge mogten hebben, mits deselve ten kosten vande Gemeynschappen die de vryheyt souden genieten van schade ontheffende; Dat het getal vande onafgekeurde Rechters om volgens de Ordonnantien recht te spreeken, vereyst wesende, in de Kamer van Grenoble niet gevonden werdende, partyen hen rechtswegen, en sonder haar toevlucht tot den Koning, of grooten Raadt te nemen, aan de naaste Kamer mogten vervoegen; gelijk als sulks reets in saken van deylinge geoorloft was: Dat den Gereformeerde Adjunct die door de Catholijken gekoren soude zijn, omme in de informatien van criminele saken te assisteren, ook voor een Raadsman met een aanradende stem inde sententie mogt genomen werden. Dat het Parlement geen *Pareatis*, noch eenig decreet in de saken die voor de Kamer hangen, tegen Personen die kennelijk belijdenisse van de Gereformeerde Godsdienst doen, soude mogen geven: Dat den Koning een Geformeerde Secretaris en Deurwaarder oude maken, en daarmede die gene soude voorsien, die by de Kerken vande Provintie daar toe genomineert souden werden, op deselve tractementen en voorrechten, als die geene genoten, die reets gelijke Ampten hadden; Dat de Partyen die klagen wilden over de Bevelen by de Commissarissen, die den overlede Koning tot registering vande Dorps-lasten, afgesonden hadt, gegeven, binnen drie maanden van derselver sententien aan de Kamer *Mipartie*, souden mogen appelleren.

Ondernemingen van de Parlementen op het rechtsgesagh van de Kamers.

't Blijkt uyt die vertoogen, dat de Kamers alle dagen nieuwe twisten met de Parlementen hadden, nopende de rechts pleging, en wie deselve toequam: in-voegen dat die Rechters die aan de Gereformeerden verleent waren, om deselve te bevryden van hen saken en levens niet in de handen van andere verdachte en gepassioneerde Rechters te stellen, haar dikmaals nergens anders toe dienden, als om hen in te wikkelen in de strijdigheden over 't regts-gesagh, die hen haar gedult deeden verliesen. De Parlementen konden haar niet gewennen tot die verkorting van haar gesagh, die haar 't meerendeel van hare saken wegnam. Weshalven sy in de minste openinge van saken, de saken van de Gereformeerden aanhielden, en het renvoy van dien weygerden. Tot Parijs seker Man pretenderende recht van uytsight op een sekere Plaats te hebben, so kanteden de besitters hen daar tegen; en naar datter vande Sententie vanden eersten Rechter geappelleert was, soo wilden de Opposanten aan de Kamer van 't Edict de kennisse van die saak ontnemen. Het verschil was soo Borgerlijk, als 'er oyt een kon zijn; vermits 'er maar gehandelt wierdt wegens een kleyne servituyt die op een grondt van een Gemeynschap wierdt gepretendeert: Maar om dat het Monnikken waren, die eygenaars vande voorsz: grondt waren, soo behield het Parlement de saak aan sigh, en deedse voor een Kerkelijke doorgaan. Een ander by een lager Rechter over een gepretendeerde onbeleeftheyt gecondemneert zijnde, om een brandende lampe in een Kerk te onderhouden, wierd ook sijn appel dat hy versogt afgeslagen, onder voorwendsel dat het een uytgesonderde saak was: in-voegen, dat om aan de Gereformeerden het recht van renvoy 't welk Edict hem verleende, te doen verliesen, soo was het genoeg, dat de lage Rechter hem in yetwes condemneerde, daar de Roomsche Kerk interest in konde hebben: Door die listigheyt gaf men aan de Parlementen het voorwendsel om de saken van Appel te wederhouden. En aan d'andere zijde soo nootsaakten de Parlementen de Deurwaarders, die eenig arrest by de Kamer in derselver district opgeregt verleent zijnde, wilden executeren, om brieven van *Pareatis* te lichten, als niet erkennende, dat de Kamers autoriteyt hadden, om hare Sententien on-af-hangelijk van de Parlementen te doen achtervolgen. Dat nu was het, 't welk reden tot het reglement dat de Kamer van Grenoble versocht, was gevende.

Niettemin soo lieten de Kamers van 't Edict niet na, om ongeagt die voorwendsels,

fels eenige faken aan haar te behouden: en dan wefenfe daarin al foo ftrenge Sententien als de Parlementen. Het Parlement van Parijs wees 'er dat jaar in de maandt van April een, over een heel fingulier onderwerp. Een Parochiaan fijn Parochie overdoende, had een jaarlijks tractement uyt deffelfs inkomften behouden; en om de gevolgen van fodanige onderhandelingen niet onderworpen te zijn, wanneermen niet voorforgen genoegh gedragen heeft om defelve te doen autoriferen, foo had hy fijn Contract by 't Hof van Romen doen voor goet keuren. Het felve Penfioen wierd hem regulier betaalt foo lang als hy Catholijk bleef: Maar wanneer hy de Gereformeerde Godfdienft omhelft hadt, foo wilde fijn nafaat het felve niet meer betalen. De Kamer van 't Edict wierdt met die faak beladen, ik weet niet waarom, vermits defelve ten minften al foo Kerkelijk was, als d'andere waren daar ik van gefproken hebbe: Maar defelve verklaarde die gene die het Penfioen trok onbequaam, om die inkomfte meer te konnen genieten, ter oorfake van fijn verandering. Dien nieuwe bekeerde fondighde tegen de kerkelijke tucht van de Gereformeerden, die alle de gene van fijn karacter nootfaakt; wanneer fy de Gereformeerde Godfdienft omhelfen, om alle hare beneficien te laten varen, en om geenige inkomften van dien, direct noch indirect, te behouden. Maar het was niet volgens die tucht dat de Kamer van 't Edict de fake uytwees: Defelve beoogde niet anders als de Godfdienft van de partyen.

Strengheyt vande Kamer van 't Edict.

Alfoo ik hier voor aangemerkt hebbe; dat de Gereformeerden hen beklaagden, dat de Commiffaiffen in de Provintien afgefonden, haar conditie in fommige plaatfen verflimmert hadden, foo fal het niet onnut zijn, dat ik daar van noch een bewijs by brenge. De Commiffariffen die naar Bourgogne waren vertrokken, en die in het Baillufchap van Gex die veranderingen maakten, daar ik op een andere Plaats van gefproken hebbe, deeden een fake in de Parochie van Chalemant, af-hangende van het Bifdom van Nevers, daar de Gereformeerden feer over mifnoegt waren, ter oorfake van het gevolg, en het vooroordeel van dien. Een gereformeert Edelman, welkers huyfgefin pretendeerde recht van begraaffeniffe in de Parochie-Kerk te hebben, was daarin begraven geworden. Den Biffchop klaagde daar over aan de Commiffariffen, als over een groot attentaat; en verfocht dat het lichaam uyt d'aarde mogt werden genomen, op dat hy de Kerk weder mogt bevredigen, die hy door een begraeffenis van een *Ketter* achte ontheyligt te wefen. Genicourt de Requeft-Meefter, Catholijk Commiffaris, liet d'ontgravingh van dat lighaam doen, en deet het brengen in de plaats diemen voor de Gereformeerden beftemt hadt, om haar voortaan tot een begraaf plaats te verftrekken De Gereformeerde Commiffaris was afwefigh. Het fy dat hy de handt aan foo een ongewoone daadt niet had willen leenen. Of het fy dat hy van die believende fijnde, die den Hertog van Bouillon had doen nomineren, fig felfs expres afwefigh had gemaakt, om niet genootfaakt te wefen van een moedige daat te doen, met fig tegen die nieuwicheyt te kanten. Al dat felve gefchiede met feer veel ceremonien en groote gedraachfaamheden: Die nergens anders toe dienden, als om de fake foo veel te ruchtbaarder te maken, en om foo veel te meer luyfter aan de Zegen-pralinge vanden Biffchop te geven. Maar het geen t'aldermoeyelijkfte was, dat was het exempel Men had reets wel meer lijken fien opgraven, of door het gewelt van de Geeftelijkheyt, of door de bevelen van eenig Dorps Richter: Maar in defen wierd de faak door een Man gedaan, die de qualiteyt van Commiffaris tot d'uytvoeringh van het Edict hadt; in voegen fijn exempel de kracht van een wet hadt; en alle andere Rechters konde autoriferen, om van gelijke op andere plaatfen te doen Wyders foo bleek het dat die Commiffariffen heel andere Inftructien hadden, als die gene waren, die Hendrik de IV. aan de Commiffariffen in 't jaar 1600 had gegeven. De defe hadden ordre, om alle de fwaricheden die haar in d'uytvoeringe van het Edict op doen fouden, in faveur vande Gereformeerden te verklaren; Maar die nieuwe Commiffariffen, oordeelden door een tegengeftelde wyfe niet als met ftrafheyt tegen de Gereformeerden; en alle haar gunft bewyfing was alleen voor de Catholijken.

Ontgravinge van een Gereformeert Edelman, door bevel van een Commiffaris.

Men handelde de Gereformeerde Inwoonders van la Tierache in 't Balliufchap van Soiffons een weynigh gunftiger. Sy klaagden datfe genootfaakt waren haar naar verre afgelegene plaatfen te begeven, om d'oeffeningen van haar Gods-dienft te konnen by woonen, op gevaar van in handen der Spaanfe befettingen te vallen, die haar als *Ketters* handelden. Dat felve nootfaakte hen om een verfoek-fchrift aan den Ko-

Gunfte aan de Gereformeerden van la Tierache bewefen.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ning over te geven, om de vryheyt te bekomen, om in een veyliger en nader plaatse te mogen 'tsamen komen. Sy sloegen de plaats van Gerci voor, alwaar het Leen niet toeliet dat sy boven 't getal van dertig haar mogten begeven; Om dat den Heer maar een middelmatige en lage Jurisdictie hadt, de hooge aan den Koning toebehorende. Sy verkregen door een bysondere gunste, sonder dat het in gevolg of tot een exempel mogt getrokken werden, de macht om daar te mogen vergaderen, soo als sy onder een hooge Rechter souden hebben mogen doen: Onder beding dat het huys van Gerci komende in handen van een Catholijk te vallen, d'oeffeninge aldaar soude ophouden; of wanneer een Gereformeerde in de gebuyrschap een Huys vande vereyste hoedanicheyt quam te besitten, dat d'oeffeninge dan aldaar soude werden overgebragt; en dat het Brevet voor Gerci toegestaan alsdan te niet soude wesen. Het was van den 28 April, en wierd in het Gerecht van Laon geregistreert. Het blykt wyders uyt dat Brevet, datmen alsdoen noch niet gedacht hadt aan de stribbelingen, diemen in dese laatste jaren aan de Heeren hooge Rechters maakte; Datmen niet twijffelde, of sy mochten in de oeffeningen die tot harent gehouden wierden, ontfangen alle de gene, die aldaar quamen, Onderdanen, Inwoonders, en anderen; Datmen d'oeffeninge konde oprechten in de Leenen of Gerichts plaatsen, die nieuwelijks verkregen waren, en waar van de Heeren ten tyde van het Edict van Nantes in geen besit waren geweest; en men konde selfs besluyten, dat het niet voor seeker wierd gehouden, dat een Leen alwaar d'oeffening bevestight was, komende te vallen in handen van een Catholijk, d'oeffeninge aldaar van rechts wegen moest ophouden: vermits om te beletten datse in dat geval tot Gerci niet soude blyven geduyren, men stellichlijk hadde moeten uyt drukken, dat mense daar dan niet meer soude konnen doen.

Verdeyltheyt tusschen den Hertogh van Rohan en den Marschalk van Bouillon, en de gevolgen van dien

Maar men moet, na die bysonderheden verhaal doen van een saak, die meer algemeen was, en die tot het volgende jaar toe geduyrt hebbende, sonder datse vast gestelt hadde konnen werden, 't gansche Koningrijk in verwerringe scheen te sullen brengen. De verdeyltheyt die tot Saumur ruchtbaar was geworden, had voornamentlijk de Hertogen van Rohan en van Bouillon verwert; de dese sigh niet hebbende konnen onthouden om eenige na-yver over het aanwassend credit van d'ander te tonen, en den Hertogh van Rohan opentlijk den Hertogh van Bouillon de quade uytslag vande saken der Vergadering geweten hebbende. Den Hertogh van Rohan wierdt van 't grootste gedeelte gevolgt; maar de qualiteyt van die gene die den Marschalk van Bouillon aanhongen, maakte sijn party considerabel, soo veel te meer, om dat hy de gunst van 't Hof had, 't welk sig van hem bediende, om de verdeyltheyt onder de Gereformeerden t'onderhouden. Daar warender veele die deselve party om slegte en geinteresseerde redenen gekoren hadden, en die het besit of de hoope van een pensioen, tot uyttermate believentheden vervoerde. Maar daar warender ook andere welkers eenvoudigheyt en goet geloof, hen onnoselijk die partye hadden doen aannemen, om dat sy oordeelden datse de wettighste en in gemoede de veylichste was. De grootste reden daar d'andere sig van bedienden om deselve te blinthokken, was de schoone naam van vrede, en de pligt om de Oppermachten te gehoorsamen, *niet alleen om deselve niet te vertoornen, maar selfs om der conscientie wille.* Het Hof betaalde expres Luyden, om dat Euangelium te prediken; en ter selver tyd, dat het selve bykans opentlijke ondernemingen deedt, en bedektelijk de werk tuygen die het nodigh hadt, om de Gereformeerden te onderdrukken, toebereyde, soo trachte het hen in te boesemen door die gene die het om gekogt hadt, dat sy verbonden waren om het te laten geworden.

Misverstant vande plichten die tot gehoorsaamheyt leyden.

'T is ongelooffelijk hoe veel luyden dat daar door verstrikt wierden; hen inbeeldende, dat die Apostolische Leere aan oprechte Luyden niet anders als suchtingen en lydsaamheyt toelaat: En dat het deselve geschonden is, alsmen besluyten neemt om de onrechtvaardicheden, de geweldenaryen, en de ontrouwicheden van die gene die 't gesagh hebben, voor te komen. 'T is daar door niettemin, dat de allervryste volkeren, ongevoelichlijk in de dienstbaarheyt komen te vervallen, terwijlse het hun plicht achten, om alles te lyden; en dat de Souvereyns hen van haar goet geloof bedienende, het recht meenen te hebben, van alles te ondernemen. Dat is een bedrogh dat onder de menschen regeert, in alle de bedryven die sy 't samen hebben; schoon dat deselve op sekere wedersydse plichten gesondeert sijn, die malkanderen over en weder vast stellen of om verre stooten, d'eene partye by sig selfs overleggende, dat schoon sy de plichten die haar aangaan komt te schenden, d'andere echter niet

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

niet ſal ophouden verbonden te ſijn, om in een nauw geſette waarneminge te betraghten 't gene haar aangaat of 't geen van deſſelfs plight is. Dat is voornamelijk de gedaghte van die geene, die den rangh van Overheden hebben; die wanneerſe haar 't minſte bemoeyen om aan der ſelver Onderdanen, of beſcherminge, of het reght datmen haar ſchuldig is, te verlenen, echter pretenderen, dat ſy daarom geen minder recht hebben om van haar onderdanigheyt en gehoorſaamheyt te vorderen: En hoe ydel dat die pretenſie ook weſen mag, ſoo ſijn'er niettemin altyd Luyden die haar hooft breken met het uytvinden van waarſchynelijke redenen, om ſulks te beweeren; en ook ſulke teedere gemoederen die deſelve redenen geloof geven: voornamentlijk wanneer die gene, die ſulke ſtel regels miſbruyken willen, by die redenen noch eenige ſchijn van nuttigheyt voegen, en 't is nauwelijks te geloven, wat overhandt deſelve op eenvoudige gemoederen bekomen. Hen dunkt dat de ſaak van haar weldoenders, Gods ſake wordt; Dat alle de middelen diemen aan wendt om ſijn ſelven te behouden, miſdaden worden; Dat onderdrukte Onderdanen geen ander toevlugt hebben, als de hoope van een beter tydt; en dat Godt op haar eenvoudigheyt agt geeſt, wanneer ſy hen laten t'onderbrengen, ſonder een woordt te ſpreken.

Het Hof bemoeyde ſig dan grotelijks om die gene die het daar toegeſtelt vondt, in te boeſemen, dat dat een volkome Euangeliſche leere is, en om door eenige kleyne begunſtigingen, een bewyſſelijke kraght te geven aan de redenen, waar mede het deſelve onderſchraagde. Waar ontrent ik my niet kan onthouden om my te verwonderen over het vertrouwen dat de Polityken ſomwylen in de eenvoudigheyt van andere menſchen hebben, dewelke ſy ſoeken wys te maken, datſe Godsdienſt en gemoetshalven, die gene die haar onderdrukken moeten laten begaan, en ſonder murmureringe de boeyen daar men haar in ſluyten wil, aan nemen, met haar de Lydſaamheyt te verkondigen: By naar even eens als of de Rovers, om de verbygaande te bewegen, van haar ſonder tegenſtant te laten affetten, haar de leſſe van het Euangelium, voorhielden 't welke aan die gene diemen ſijn kleet afneemt, vermaant, om ſijn mantel mede over te geven. Hoe dat het ook ſy, die leere van alle kanten gepredikt wordende; en van ſommige eenvoudiglijk en ſonder liſt, log van andere om voor een dekmantel tot andere voornemens te verſtrekken, aangenomen ſijnde, ſtrekte kragtiglijk om de verdeyltheyt onder de Gereformeerden te voeden; ſommige de omſichtigheyt van d'andere veroordelende; en de deſe hen weder beklagende over d'onkundigheyt en de ſwakheyt van die eenvoudige Zielen, die haar inwikkelden om de gemeene ſake buyten hun weten te verraden. De Predikanten diemen in dat onderwerpelijke en vreedſame gevoelen konde trekken, wierden ſeer wel gehandelt: Maar daar waren'er weynige die hen daar onder begaven; en het Hof vond ſijn rekeninge beter daar by, om met den Adel, met de Gouverneurs vande Steeden, en met de Capiteynen vande Troepen te handelen: Om dat de ſlagen die deſelve ſouden konnen doen, wanneerſe haar partye ontrouw wierden, van veel grooter gevolg ſouden ſijn. Ik ſal echter hier by voegen, dewyle dat ik nu die ſtoffe verhandele, om te ontgaan van noch eens daar toe te moeten komen, dat wanneermen de Gereformeerden haar Steden en Soldaten ontnomen hadt, het Hof niet naarliet om altydt, voornamentlijk in de Zuyder Provintien, eenige Predikanten in deſſelfs beloning te hebben, die in de Conſiſtorien, in de ſamenſpraken, in de Synoden, en ſelfs in de gemeenſame omgangen, d'onderwerpinge en de lydſaamheyt predikten. En die altyd aan de handelingen van 't Hof een ſchone ſchijn gaven. Het gebeurde dikmaals dat die loon trekkende Predikanten guyten waren, die vroeg of laat, daar voor bekent wierden, het ſy door hen afval, of een ergerlijk leven. Maar 't is een wonderlijke ſaak, datter ſomtyts ook ſeer eerlijke Luyden waren, die haar Godsdienſt beminden, en deſelve het ſuyver Euangelie geloofden te weſen, die eghter ſonder ſwarigheyt daar van te maken, penſioenen ontfingen; om dat ſy deſelve eer voor beloningen van haar genegenheyt tot de gemeene ſake, als voor verbinteniſſen om eenig ding tegen het welweſen van hen Kerke te verrighten, aanſagen. Om de waarheyt te ſeggen, in de plaatſen daar het volk driftig en voorbarig was, om ſig lightelijk tot lightvaardige en oproerige ondernemingen te begeven, was het nodigh dat de Herders wys en moderaat waaren; om haar kudde deſelfde gevoelens door haar redenen en voorbeelt in te boeſemen: Maar het ſoude veel eerlijker geweeſt hebben, dat ſy hen daar toe door de reghtvaardigheyt van de ſaak ſelfs hadden begeven ſonder eenige begunſtigingen van 't Hof te genieten, als die verdagte belooningen te nemen, die hen onnoſelheyt en rechtſinnigheyt in twyffel konden trekken. Du Moulin was

veel-

't Hof bedient ſig vande leere der Lydſaamheyt

Loontrekkende Predikanten

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

veelmaals getoetst door Luyden die het Hof hem toesondt, en die hem groote pensioenen beloofden, sonder van hem yets anders te vorderen, als om de gemoederen tot de vreede en gehoorsaamheyt te neygen. Hy betuygde altyt dat het selve een plight was waar in hy sigh al sijn leven soude quyten; Maar dat hy d'eere wilde hebben van dat uyt sigh selfs en gemoedshalven te doen; en niet als gegagieert sijnde om daar toe te arbeyden: In voegen hy noyt yets nam van al 't geen hem aangeboden wierdt. 't Soude destigh geweest sijn, dat alle die gene die deselve versoekinge moesten uytstaan, die ook met deselve dapperheyt afgeweert hadden gehadt.

Konstenaryen en onrechtvaardigheden van 't Hof

't Hof dan liet ter selver tydt wanneer het aan de Gereformeerden de vrede en lydsaamheyt liet prediken, geen gelegenheyt verby gaan, om hen die lessen ook te doen oeffenen. Het verbrak by naar opentlijk de trouwe vande Brevets en van de beloften waar mede het deselve opgehouden hadt. Het ontnam aan sommige de plaatsen waar van sy Gouverneurs waren; het corrumpeerde andere: en het maakte weder met andere koop om deselve haar uyt de handen te krygen. Behalven de Steeden waar van de Vergadering in desselfs Vertoogen de wedergevinge had versoght, had Rambures Aiguemortes laten verloren gaan: Bourg aan de Zee-kant was voor gereet gelt verkoft; en soo ras als het Hof daar van de meester was geworden, haddet het selve laten afbreeken: Het handelde met du Candlai, om van hem het Gouvernement van Rosai te kopen. Men stelde alles in 't werk om verdeyltheyt in Rochel te brengen, en om aldaar een hooft Officier na 't believen van 't Hof te verkiesen. Men deed de Catholijken van Saintes, ik weet niet onder wat voorwendsel, de wapenen aannemen; 't geen groote ontrustingen onder de Gereformeerden baarde. En eyndelijk het gebruyk dat het Hof vande vijf-en-veertigh duysent guldens vermeerdering die het voor de Tractementen vande Predikanten verleent hadt, maakte, deed opentlijk sien, hoe dat het selve besloten hadt, om de Gereformeerden te doen verloren gaan, vermits het aan deselve geen gunsten bewees, als omse te verdeylen, en dat de genaden die alleen tot haar vertroostingen moesten besteedt worden, door de listen van der selver vyanden maar tot een strik verstrekten, om hen daar in te vangen.

Onderneminge op St. Jan d'Angeli

Maar onder d'andere Steeden waar van het sig traghte te versekeren, hadt het 't ooge op St. Jan d'Angeli, en het traghte in 't verborgen de party van den Hertogh van Rohan die daar Stede-voogt van was aldaar 't onder te brengen. La Roche beaucour sijn Stede houder, het sy dat hy hoopte volslage Stadt-voogt van die importante plaats te worden, of het sy, dat hy geloofde sig aldaar sterk genoegh te sullen konnen maaken, om niet meer van de Gouverneur af te hangen, liet sig door de ingevingen van het Hof bestieren. Hy had in 't voorgaande jaar aldaar een Hooft Officier naar sijn believen doen verkiesen; en om voor sigh daar meer en meer gesaghte maken, soo ondernam hy om den selve te doen continueren, alhoewel hy wel wist, dat den Hertogh van Rohan sig daar over verstoren moest. Dien Hertogh was tot Parijs gekomen, alwaar hy vande Koninginne wel ontfangen was; En die Vorstinne de tydt vande verkiesinge van een nieuwe hooft-Officier latende aannaderen, toonde hem al den tydt van veertien dagen die hy aldaar verbleef, het vriendelijkste aangesigt dat sy konde. Maar den Hertogh wierdt van het voornemen datmen hadt om den ouden hooft-Officier te doen continueren, en de groote kuyperyen die La Roche beaucour daarom aanwende, gewaarschouwt. Hy en twyffelde niet of 't was den Marschalk van Bouillon, die die strik gespannen hadt, om hem van een vande beste plaatsen van veyligheyt t'ontsetten. In voegen hy selfs van Parijs vertrok, wanneermen dat 't minst verwachte; en om de beweegreden van soo een spoedig vertrek te verbergen, soo veynsde hy, dat hy brieven had gekregen, die mede braghten, dat sijn Broeder van Soubise op 't uytterste lagh. Hy besogt in der daat sijn Broeder onderwegen: Maar dat was maar om met den selven de middelen te beraemen, om sig tot St. Jan de sterkste te maken, en om aldaar de verkiesing te doen vallen op een hooft-Officier die van hem afhong. Die Stadt nu eene van die gene sijnde, die alsdoen het recht hadden, om haar hooft-Officier te maken, die dan vervolgens des Konings goetkeuring in haalde, soo lag'er die gene die aldaar moest commanderen seer veel aangelegen, dat hy met die Magistraats persoon, wiens gesagh heel groot was, geen handel hadt. Want alsoo hy de Meester vande Politie was, soo hadden al d'inwoonders met hem te doen; en soo wanneer hy van 't volk niet gehaat was, so konde hy op sijn goetvinden het selve de wapenen doen opnemen of ter neder te leggen; 't welk

een

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

een Gouverneur veel ſpels konde maken, als die maar van een kleyne beſetting gehoorſaamt wierdt, dewelke onmachtigh was om d'Inwoonders van een groote Stadt in haar plicht te houden.

Den Hertog van Rohan komt 'tſelve voor,

Den Hertogh dan ſijne ſchikkingen met ſijn Broeder, met den gebuyrige Adel, en met eenige Inwoonders van Sint Jan genomen hebbende, begaf ſigh aldaar voor dat de verkieſing gedaan was. De Koninginne haar onderneming door de tegenwoordigheyt vanden Hertogh gebroken ſiende, wilde ſigh van de gelegenheyt van ſijn reyſe ſelfs bedienen, om het voornemen, dat ſy met la Roche-beaucour beraamt hadt, uyt te voeren. Sy ſchreef dan aan de Be-ampten en ganſche Regeering vande Stadt, dat om de quade uytwerkingen van de verkieſing van een nieuwe Hooft-Officier te vermijden, ſy verſtont, dat den oude gecontinueert ſoude worden. Den Hertogh van Rohan wiens partye dat gemaakt was, en liet ſigh niet veel aan dat bevel gelegen zijn. Hy kante ſig by geſchrifte tegen de continuatie vanden Hooft-Officier, en ſeyde ſtoutelijk dat om den brief op te ſtellen, diemen hadt ontfangen, men het geſagh vande Koninginne misbruykt hadt. De ſaak was wat teer; en ſommige oordeelden, dat den Hertogh ſigh al vry wat ligt daar in had geſteeken, dog andere oordeelden weder dat de Koninginne haar al een weynig te ver begeven hadt, en datſe qualijk beraden was. Sint Jan was een vrye Stadt, een Stadt van veyligheyt, jalours van haar voorrechten, in een Provintie daar de Gereformeerden ſterk waren. De gewoone manier van een verkieſing van een Hooft-Officier aldaar te willen veranderen; Daar met geſag tuſſchen beyden komen, onder voorwendſel van een tweedracht, die noch niet en bleek, dat gaf reden om te duchten, datmen of aan de voorrechten vande Inwoonders wilde, diemen ſonder drukkende nootſakelijkheyt ſoude verkragten; of aan de veylicheyt van de Plaats, die men onder de macht van verdachte Luyden wilde ſtellen; of miſſchien wel 't een en 't ander.

Die daar by volherdt ſchoon datter bevel van 't Hof was.

De Koninginne vergramt, en alles ſchijnt ſigh totten oorlogh te bereyden.

Niet-te-min men nam de ſaak aan 't Hof heel hoog op; en op het berigt datmen daar bequam vande tegenkanting vanden Hertogh van Rohan, ſoo liet de Koninginne, ſijn Moeder, ſijn Vrouw, ſijn Kinderen, en ſijn ganſche Huyſgeſin, in arreſt nemen. Sy liet ook een Edelman in de Baſtille ſetten, die den Hertogh afgeſonden hadt om ſijne handelingen te rechtvaardigen: Sy liet den Hertogh voor een Rebel verklaren, en een beſluyt nemen om hem regelregt met een Leger tegen te trekken. Sy moeſt ſelver die onderneminge met haar tegenwoordigheyt geſag geven: en door dien men ſodanig moeſt handelen, om dat de reſt vande Gereformeerden den Hertog ontbloot, en Sint Jan nemen lieten, ſonder haar daar tegen te ſtellen; ſoo moeſtmen deſelve plegtelijk waarſchouwen, datmen het maar op den Hertog en op ſijne aanhangers gemunt hadt; Dat men de Edicten bekrachtigen en alle die gene met vreden ſoude laten, die haar met deſe verwerringen niet bemoeyen ſouden; Dat men met de Koninginne ſoude doen optrekken, om onder haar in deſe uytvoeringe te gebieden, de Marſchalken van Bouillon en Leſdiguieres: en al of men alſo gereet was om de ſaak uyt te voeren als te bevelen, ſoo ſond men de bevelen af aande Bevel-hebbers, die in het Leger dienen moeſten, dewelke mede-brachten van hen gereet te houden om aanſtonts te marcheren. Elk liet aan ſijn zyde Manifeſten uytgaan. Dat van den Hertogh verweet aan het Hof alle deſſelfs konſtenaryen; en trachte te doen ſien, dat het gevolg van deſe ſake algemeen was. Dat gene datmen op de naam van de Koninginne deed in 't licht komen, trachte de meeningen vanden Hertogh van Rohan verdacht te maken, die van 't Hof te rechtvaardigen, voor te wenden, datmen het maar op dien Rebel gemunt hadt, en datmen voornemens was de Edicten te onderhouden: en eyndelijk het nodichde te gelijk de Catholijken en de Gereformeerden, om den Koning in dit voorval te dienen.

Eynde van 't tweede Boek.

HISTORIE DER REFORMATIE vande KERKEN van VRANKRYK.

TWEEDE DEEL.

Derde Boek.

Korten Inhoudt van het Derde Boek.

Schijn tot een vergelijk : onder 't welke de verwerringen blijven geduyren. Men wil du Plessis daarin vermengen : die in een volkome ruste verblijft. Vergaderinge vande Kreyts van Rochelle. Voorslag van bevredIginge onder de Grooten. Oproer tot Rochelle : desselfs oorsprong, en geweld. Handelinge tot een vergelijk. Groote pretensien vanden Hertogh van Rohan. De Koninginne stemt deselve toe, met eenige schijnbaarheden voor haar te behouden. Den Hertogh door de nieuwe verongelijkingen verstoort, wil sig daar mede niet meer te vreden houden. De Vergaderinge neemt sijn aanvang tot Rochelle : en belaadt de algemeene Gedeputeerden met nieuwe artijkelen. Besluyt by 't Hof genomen : maar qualijk uytgevoert. Nieuwe Declaratie. Aanmerkinge op de gestadige Edicten. De Kreytz vergadert wederom. Rochelle sondert sig af van de rest der Gedeputeerden : 't Welk de beroerten doet ophouden. Mondelinge belofte om de Provintiale Raads-Vergaderingen te dulden. Declaratie van de Huwelijken met Spanjen besloten. Die de goede frans-gesinden vertoornt : Maar voornamentlijk de Gereformeerden. Ferrier laat sijn Predik-ampt varen : wordt tot Raads-Heer te Nimes aangenomen : wordt ge-excommuniceert. Oproer tegens hem. Vlijt vande Borgermeesters om Ferrier te behouden. Geschriften van d'een en d'andere zijde. Verantwoordingen van Ferrier : en sijn eynde. Bevrediginge van den Hertog van Rohan met den Marschalk van Bouillon. Onderneminge van de Schepenen van Saumur. Rechtmatigheyt vande Kamer van 't Edict van Parijs. Rechten vanden Bisschop van Mompellier op de hooge Schoole. Misnoegingen van de Princen. Den Hertogh van Rohan voegt sig daar by. Konstenaryen vanden Marschalk van Bouillon. Vertrek en Manifest van de Princen. Haar verhaasting werdt gelaakt. De Vrede wordt getroffen. Verongelijking den Prince van

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

van Condé tot Poitiers aangedaan. Steden van veyligheyt voor den Koning open gestelt. Synode Nationaal. Brieven van den Koning van Engelandt. Raadt van neder-Guyenne. Onderlinge af-hankelijkheyt van de Vergaderingen. Brevet van toestant van een algemeene Vergaderingh. Brieven vande groote Heeren. Gelt-saaken. Vrydom van schattingen voor de Predikanten. Plaatsen van veyligheyt. Berger, een Gereformeert Raads-Heer in 't Parlement van Parijs, wordt Catholijk. Gereformeerden van Gex. Kerken die noch niet opgeregt waren. Staat vande Gereformeerden in 't Comtat. Miltheden van het Synode. Collegien. Bearn. Metz. Eedt van eendrachtigheyt. Brieven aan den Koning en Koninginne. De Koninginne bereyd sigh om de Staten te doen vergaderen. Declaratie vande meerderjarigheyt des Konings. Begin vande Staats-Vergadering. De Geestelijkheyt en den Adel, vereenigen hen tegen den derden Staat. De Gereformeerden in de Staten. On-afhangelijkheyt der Koningen: welkers sake door de Geestelijkheyt verraden wordt: en door het Hof selfs. Vervoeringe van de Geestelijkheyt. Aanspraak vanden Kardinaal du Perron. Waarom men de Ketters *verdraagt. Onderscheydingen vanden Kardinaal. Sijn besluyt. Aanmerkingen. Den derden Staat persisteert. Hoedanigheyt van Miron, Voorsitter vande Kamer van die Ordre. 't Hof beveelt den derden Staat stil te swijgen. Bedriegelijk besluyt van de Geestelijkheyt, en desselfs schandelijke verraderye. Ongestadigheyt vanden Prince van Condé. Volherdinge van de Geestelijkheyt in die Leere. Oproer tot Milhau. Aanspraak van den Bisschop van Lucon. Oproer tot Belestat. Vertoog vande Geestelijkheyt. Vervolg van 't Vertoog. Artijkelen directelijk tegen de Gereformeerden opgestelt: Vervolg van deselve Artijkelen. Besluyt van 't Vertoog.*

MEn soude geseyt hebben, dat de sake verder soude hebben moeten gaan, naar datse van wegens 't Hof soodanigh voort geset was: Voornamentlijk om dat den Hertogh van Rohan voor dat onweder datmen hem toebereyde, niet scheen vervaart te zijn. De verkiesing van den Hooft-Officier geschiede, soo als hy het hebben wilde; La Roche beaucour was gedwongen het op te geven; en vond sigh bynaar in staat om de kosten te moeten betalen van den dienst, die hy aan de Koninginne had willen doen. Den Hertogh gaf alle de ampten van de Stadt en van de besetting, aan luyden die van hem af-hongen; en voornamentlijk gaf hy het Stedehouderschap van de Plaats aan Haute-fontaine, die tot sijn believen was. Niet-te-min men viel eensklaks weder van die hoogten daarmen van aangevangen hadt: men quam tot Remonstrantien en tot onderhandelingen; en men gaf commissie aan Themines Amptman van Querci, een wijs en gematigt Man, den Hertogh te gaan spreeken, om hem weder tot sijn plicht te brengen. Du Plessis mengde sigh in de saak; en den Hertogh meer na den raadt van dien ouden Man, die een voorsigtigh en te gelijk een eerlijk man was, als naar de begeerten van een deel jongen Adel, die hem in een oorlog wilden wikkelen, luysterende, gaf sig aande vermaningen van Themines over. Daar wierd een Vergelijk getroffen, waar in de Koninginne de schijn van de voldoeninge die sy eyste, en den Hertogh de saak hadt. Den oude Hooft-Officier wierd voor eenige dagen gecontinueert: waar naar 'er een nieuw bevel quam, 't welk toestont datmen met de verkiesing van een ander soude mogen voort

1612. Schijn tot een vergelijk.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

gaan. Dat selve gaf wel weder vryheyt aan die personen, die het Hof wat te licht had laten arresteren: Maar het quaat was door dat behulp middel niet genesen.

Onder 't welke de verwerringen blyven geduyren.

Den Hertogh van Rohan en wilde uyt St. Jan niet vertrekken, om aldaar la Roche-beaucour in zijn afwesen te laten commanderen: En terwyle hy sigh vande yverigste van de Provintie ondersteunt sagh, soo had hy sig van die persoon, die hem verveelde, wel willen ontdoen: in voegen datter alle dagen nieuwe dingen opresen, die de mistrouwingen onderhielden, en die de dreygementen van Oorlogh deden vernieuwen.

Men wilde du Plessis daar in vermengen

't Scheen datmen du Plessis daar in wilde vermengen, aan wien men deed vresen, dat de Koninginne, de Benden naar St. Jan doende optrekken, de gelegenheyt mochte waar nemen om hem onderwegen Saumur af te nemen. 't Advys datmen hem daar van gaf, konde gelijkkelijk komen, of van die gene, die aan den Oorlog wilden, en die alle de provintien daar toe hoopten te brengen, soo sy du Plessis konden verplichten om zyne veylicheden te beramen, als die vol van achterdoght voor sigh selfs was: Of van die gene, die de misnoegtheden van den Marschalk van Bouillon wetende, niet twyffelden of hy soude du Plessis soeken te vernederen, met hem een plaats van die aangelegentheyt af te nemen als Saumur was. Het soude niet swaar hebben gevallen om de Koninginne daar toe te brengen, van hem dat ongelijk te doen; 't sy uyt oorsake om dat hy in de laatste Vergadering de party van de yveraars had gehouden; of 't sy om dat het Boek 't welk hy voor weynigh tydts in 't ligt had gegeven, de Catholijken seer vertoornt hadt. Den Nuntius vanden Paus arbeyde krachtighlijk om hem eenige spijt aan te doen; en den Marschalk van Bouillon ondersteunde den selven, doende du Plessis voor een Man doorgaan, sonder wiens raadt den Hertogh van Rohan niets en deedt. Ondertusschen du Plessis, versekert zijnde dat het Hof niet in staat en was, om met openbare macht de gehele party aan te tasten, en by gevolge dat het selve t' niet soude wagen, om hem door een gedeclareerde Oorlog Saumur af te nemen, wilde noyt den raadt van die gene volgen, die hem voorstelden om zijn Stadt en besetting te versterken: En wanneer hy selfs de Benden van Bois-daufin bykans onder de muyren van Saumur gelogeert sagh, soo volherde hy echter by het voornemen, om sigh niet anders als met sijn onnoselheyt te versterken. Hy bequam daar door ook 't geen hy wenste. Het Hof erkende, dat hy geen gedachten nam, om anderen tot den Oorlog te brengen, vermits hy de gelegenheyt hadde laten verby gaan om sijn selven te verklaren; en verre daar van daan van hem daar van te bedienen, gelijk als een ander soude hebben gedaan, soo hy in dessels plaatse geweest was, soo had hy selfs niet eens betuygt, dat hy de minste argwarn hadt van sigh metter daat aangetast te sien. De Koninginne deed dan Bois-daufin weder aftrekken; en bediende haar selfs vanden raat van du Plessis, om van die verwerringen een eynde te maken.

Die in een volkome ruste verblijft.

Vergaderinge vande Kreyts van Rochelle.

Ondertusschen wierden de verschillen tusschen den Hertogh van Rohan en la Roche beaucour van dagh tot dagh moeyelijker en swaarder. Den Hertogh besloten hebbende om hem, 't koste wat het wilde, van zijn de plaats te setten, en de Koninginne in tegendeel haar werk makende om hem daar in te houden, als een man zijnde die voor haar was, en diemen maar wilde wegh jagen, om dat hy te veel van 't Hof afhongh. In voegen dat deselve van tydt tot tydt weder op dreygementen quam en den Hertogh zijn schikkingen maakte, om d'uytwerkinge daar van te beletten. Sulks viel hem niet heel swaar, vermits de bescherminge die de Koninginne soo openbaarlijk aan la Roche-beaucour gaf, hem verdacht maakte: En om dat het aan al de werelt niet toescheen, dat het gesagh vanden Koningh in desen handel te voorschijn moest komen, soo oordeelde men natuurlijker wyse dat de Koninginne verborgene redenen moest hebben, om een onder bediende tegens zijn Overste soo grotelijks te ondersteunen. In voegen de Provintie van Saintonge sigh heel light liet vroed maken, dat die saak algemeen was, en datmen haar veylighety verkraghte, met de voornaamste Stadt die onder haar gebiedt was aan te tasten. Deselve bediende sigh dan van het artijkel 't welk tot Saumur opgestelt was, en 't welk de Provintie die sig aangetast soude vinden authoriseerde, om de Raads Gedeputeerden vande vyf naburige Provintien te doen Vergaderen, om te raadslagen over de behulp middelen die bequaam souden zijn tot afweeringe van het quaat waar mede deselve gedreygt wierdt. Die soorte van Vergaderingen waren die, welke men in 't gemeen (*le Cercle*) de *Kreyts* noemde; of om dat die naam genomen was vande forme van regeringe

ringe van Duytslandt, 't welk in Provintien verdeylt is, die men *Kreytsen* noemt: Of om dat de aangetaste Provintie, die genen te samen riep waar vanse omringt was. Sy nodighde daar toe Rochelle, 't welk een bysondere Provintie uytmaakte, neder Guyenne, Poitou, Anjou, en Bretagne, om yeder zijn Raads Gedeputeerden op den twintigste September tot Rochelle te laten vinden, om raad te plagen over de saken van Saintonge en van St. Jan d'Angeli. Het Hof en mankeerde niet daar van gewaarschouwt te werden; en om die van Rochelle te beletten, van die Vergaderingh in haar Stadt t'ontfangen, of om te lyden, dat deselve yets quam te doen, dat in gevolg soude konnen getrokken worden, soo droegh het sodanige voorsorgen, die het quaat verslimmerden, en die de saken tot het uytterste schenen te sullen brengen.

Ontwerp van bevrediging tusschen de groote Heeren.

Maar voor het selve te verklaren, soo moet ik alhier gewagen, dat de Commissarissen van het Synode Nationaal van Privas, tot weder bevredigingh van de groote Heeren, die tot Saumur hen verdeylt hadden, in die haare Commissien arbeydeden, soo ras als sy tot Parijs aangekomen waren. Sy vonden aldaar in den beginne swarigheyt genoegh: om dat de Marschalken van Bouillon en Lesdiguieres daar toe niet verstaan wilden, als op conditien die d'andere niet hadden willen aannemen. Maar eyndelijk soo quam men over een wegens den inhout en de forme van een geschrift, 't welk by die twee Heeren en Chatillon geteykent wierdt: Het sy dat den Marschalk van Bouillon andere pogingen met de misnoegingen in 't oogh hadt, en tot uytslag van welke 't nootsakelijk was dat de Gereformeerden vereenigt moesten blyven; het sy dat hy geloofde al genoeg gedaan te hebben, om sigh te wreeken over de weygering die men hem wegens de voorsittinge tot Saumur had gedaan; of het sy eyndelijk dat hy wilde betuygen, dat hy in opmerkinge nam de instantien van een Synode, die alle de Kerken representeerden. Hy quam ten minsten alsoo weder in d'eenigheyt: En alhoewel het scheen dat sulks tot de saken van St. Jan d'Angeli niet en deedt, soo liet het selve echter niet na datter yets in was, 't welk de schikkingen vande Koninginne verbrak. Men moest doen niet meer spreken, om die twee Heeren met haar tegen den Hertogh van Rohan te doen optrekken, om dat sy hen met den selven hereenighden, en dat sy een Tractaat van bevredigingh en van eendraght teekenden. De Commissarissen gelasteden twee uyt den haren, namentlijk Rouvrai een van de algemeene Gedeputeerden, en Durand een van de Predikanten van Parijs, om dat geschrift t'welk die drie Heeren geteykent hadden, over te brengen, om het selve van d'anderen die in de Provintien waren, mede te doen teykenen. Sy hadden niet veel moeyte om het van du Plessis geteykent te krygen: Maar wanneerse den Hertogh van Rohan tot St. Jan d'Angeli waren komen vinden, soo moestense meer kraghten inspannen, om hem te bewegen; en by aldien du Plessis geen expresse reys gemaakt hadt, om hem daar over te spreken, het had niet veel schijn gehadt, dat sy het verkregen souden hebben. De vijf Provintien waren dan versoght; en den bestemde dagh die naderde; en het stont te vresen, dat soo de Vergaderingh gehouden wierdt, datmen in veel moeyelijker verwerringen als de voorgaande soude vervallen. Du Plessis deed deselve uytstellen tot den twintigsten October: En sig van die tydt bedient hebbende om over een vergelijk aan 't Hof te handelen, deed hy deselve noch voor een tweede maandt door bemiddeling vande algemeene Gedeputeerden uytstellen.

Oproer tot Rochelle

Rochelle had sijn deel vande beroertens gehadt; en bykans op deselve tydt, dat den Hertogh van Rohan de vijf Provintien beriep, ontstont aldaar een oproer, waar van men de gevolgen konde duchten. De Koninginne had haar best gedaam om in de verkiesing vanden hooft-Officier van deselve Stadt, tusschen beyden te komen, en om haar daar van meester te maken, soo als sy tot St. Jan d'Angeli had willen doen. De waardigheyt van hooft-Officier van Rochelle was seer groot. Hy was daar van Gouverneur geboren; en hy hadt bykans een opper-gesagh soo in de militie als in de politie. In voegen dat soo het Hof dat eene poinct had konnen gewinnen, van sig meester te hebben konnen maken vande verkiesing van een hooft-Officier, soo soude het daar naar niet nodigh gehadt hebben om de Stadt te belegeren, ten eynde het sigh daar van soude konnen versekeren. Maar de Stadt die de macht hadt om voor haar selven een Hooft te verkiesen, bewaarde ook dat voorrecht sorgvuldichlijk, ende en leed niet, dat de kuyperyen van het Hof een breuke in die groote vryheyt souden maken. Weshalven de Koninginne aldaar ook veel quader

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

uytslag bequam als tot St. Jan: En den laatste hooft-Officier was op de gewoone wyse in weerwil van haar verkoren. Maar alhoewel de Stadt sijn rechten bewaart had, soo liet deselve echter niet na te geheugen, dat de Koninginne daar de handen in had willen slaan; en dat bleek in die saak, daar ik nu van sal spreken. Du Coudrai, Raats-Heer in 't parlement van Parijs, was ook een van de Schepens van Rochelle; maar hy was van ontrouwigheyt verdaght, en dat hy en het Hof malkander verstonden. Sijn gedraachsaamheyt in de verkiesing vanden hooft-Officier, had de mistrouwingen doen aangroeyen: En men geloofde dat hy den brenger vande bevelen vande Koninginne, dewelke strekten om de gewoonelijke maniere te violeren, geweest was. Hy deed alle jaren in de vacantie een reys naar Rochelle, onder voorwendsel van zijne huysselijke saken: Maar men geloofde dat het Hof niet en mankeerde om hem als dan geheyme bevelen mede te geven. Dit jaar vervroegde hy zijn reyse eenige dagen; en in plaatse dat hy ten andere male het eynde van 't Parlement afwachte, soo begaf hy sigh nu al heel tydigh naar Rochelle. Hy had verscheyde commissien mede gebragt de justitie betreffende, selfs in plaatsen die onder het gebiedt van 't Parlement niet en stonden. In voegen dat om hem gesag te geven in de plaatsen daar de Jurisdictie van 't selve Hof sig niet quam uyt te strekken, de Koninginne hem Intendant vande Justitie had gemaakt; en dat was den tytel die zijn Commissie droegh. Om te beletten datmen de Poorten van Rochelle niet voor hem soude sluyten, soo hadmen hem geen naam van Intendant vande Politie gegeven; om dat die van Rochelle, alleen Meesters van die van haar Stadt zijnde, hem niet toegelaten souden hebben den naam daar van te voeren, verre daar van daan, dat sy geleden souden hebben, dat hy 't gesagh daar van oeffende; hy bediende sig dan niet van dat pretense Intendantschap vande Justitie dat hem opgedragen was, en hy seyde selfs, dat hy sig daar mede niet en wilde behelpen; 't geen deed oordelen, dat die Commissie mits dien andere voornemens bedekte; en dat deselve nergens anders toestrekte, als om hem maar t'autoriseren, als overbrenger van een Koninklijke Commissie; en dat het in sijn believen wierd gelaten, om sig daar van te bedienen of niet, naar dat de saken gestelt souden wesen. Hy scheen voor soo veel Rochelle aangong maar beladen te sijn met een credentie Brief, die schone versekeringen heel vande goede meyningen vande Koninginne behelsde. Maar men twijffelde niet of hy was afgesonden, om soo sy konde, Rochelle vande rest van d'andere Kerken los te maken: Een voornemen 't welk twee oogmerken hadt; 't eene om den Hertogh van Rohan t'onder te brengen, als die niet en konde ontgaan 't onderspit te delven, soo Rochelle hem niet onderschraagde: 't Ander, om Rochelle vande vrught van d'algemeene eenigheyt t'ontsetten, als men het in 't bysonder quam aan te tasten. Aan d'andere syde geloofde men mede, dat hy instructien mede bragt, om de Vergadering te niet te maken, diemen te Hoof wel wist, dat den Hertogh van Rohan voor hadt. Men wist dat deselve algemeen konde worden, indien de Gedeputeerden van de kring of Kreyts goet vonden, dat het voor 't gemeene best nodigh was, de Gedeputeerden van d'andere Provintien ook daar toe te versoeken: En men was niet onbewust dat den Hertogh al soude doen dat hem mogelijk was, om daar inne alle de Voorstellingen van die van Saumur weder op het tapyt te brengen. Men beschuldighe ook du Coudrai dat hy aan de Koninginne schreef op sodanige wyse, die deed oordelen, datmen tot Rochelle qualijk gesint was. Men sag hem bykans met niemand anders omgaan, als met Inwoonders, waar van d'andere geen goede opinie hadden: en d'eerste die hem op sijn aankomste quam besoeken, was eene le Vacher, een man die verdaght en by 't volk onaangenaam was; voornamentlijk t'sedert dat in sekere twist die 'er onder de Borgers was geweest, hy de stoutigheyt had gehadt van haar te dreygen, dat hy haar met een touw om den hals noch na Parijs soude slepen: 't welk deed oordelen, dat hy sig versekerde dat hy van het Hof ondersteunt soude worden; vermits dat dreygement andersints dwaas soude geweest zijn in de mondt van een enkel Inwoonder van Rochelle.

Desselfs oorsprong

Die redenen het sy datse waaraghtigh of waarschynelijk waren, om hem te mogen wantrouwen, verwekten tegens hem sulk een ongestuymige oproer, dat de Magistraten hen in 't eerst niet aan het muytinerend volk dorsten vertonen, om de voortgang van desselfs gewelt te stuyten. Het nam het geweer aan; het paalde de toegangen af, en du Coudrai was genootsaakt om sigh verborgen te houden, uyt vrese van eenig ongemak te krygen. Het was op den vyfden van September dat het quaat sijn aanvank nam: Maar d'eerste woede van selfs gestilt zijnde, begon den oproer

En desselfs geweldigheyt

op

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

op den twaalfden weder op nieuw, met sulke eyssselijke dreygementen tegen de verdaghte personen, dat du Coudrai tot dessels veyligheyt uyt de Stadt wilde vertrekken; het sy dat hy inder daat zijn persoon in eenig gevaar oordeelde, of het sy dat hy daar door een gelegenheyt wilde hebben, om *de verbale Processen te vergiftigen* die men hem te laste leyde, dat hy tegens de Stad Rochelle 't Hof oversondt. Om hem naar buyten te brengen, soo vergeselschapte hem den Hooft-Officier, gevolgt zijnde van eenige Soldaten tot aan de Stads poorten: Maar alhoewel den hooft-Officier vande Rochelse Borgers seer geagt was, soo verloor het Volk dat vergramt was, in dese bejegeninge zijn ontsagh; vielen op hem en zijn volk aan, en vervolgden du Coudrai met groot geschreeuw en schelt-woorden. Den hooft-Officier kreeg een kleyne quetsure: Maar du Coudrai salveerde hem sonder ander ongeluk; En wanneer het Volk dat voorwerp van haar argwanen en van haar gramschap niet meer voor oogen hadt, soo viel het niet heel swaar om 't selve weder tot zijn plight te brengen. Men stelde een lang Proces-verbaal van dien oproer op om aan den Raadt te senden, uyt vreese dat du Coudrai daar hatelijker dingen mogt doen invloeyen. Men vertoonde daar in alle de beweeg-redenen van 't Volk en te gelijk ook alle de voortgank van dessels geweldigheyt: Maar men beteekende daar in du Coudrai als d'oorsaak van al het quaat; en alles eyndighde met beloften van getrouwigheyt en van gehoorsaamheyt.

Die sake afgehandelt zijnde, soo keurde Rochelle voor goet de Vergaderinge aan te nemen, waar toe het in den beginne niet wel geresolveert was: Maar deselve nam aldaar geen aanvang als op den twintigsten November, om dat men twee maanden lang kraghtighlijk arbeyde, om middelen tot een vergelijk uyt te vinden. Du Plessis verpligte den Hertogh van Rohan om zijne voorstellingen te doen. Hy deed deselve als een Man die niets vreesde, en die geloofde in staat te zijn om van anderen gevreest te worden: En om de waarheyt te seggen men kan niet ontkennen, dat hy het Hof de wet stelde, wanneer men siet hoe dat die beroertens eyndighden. Hy eyste veel voordeeliger conditien als die gene waren die de Vergadering van Saumur bekomen hadt: En voor zijn particulier soo eyste hy dat hy van la Roche-beaucour en de Focaud, die hem niet gevielen, mogt ontslagen worden; Om de Compagnie van den eersten tot zyn bestellingh te hebben; Om sig selfs een Stedehouder te mogen noemen; Datmen aan hem, aan zijn Broeder, en aan haar vrienden, hen tractementen soude weder geven, alsmede de achterstallen diemen haar onthouden hadt; en datmen die gene buyten bekommering stelde, diemen met recht of andersints, ter oorsake van hem aangetast hadt. Die eysschen waren soo groot, dat het niet en scheen datm n de Koninginne soude konnen doen besluyten om hem te voldoen. Daar deeden hen heele groote swarigheden in op: Weshalven geduyrende de lanksaamheden vanden Raadt, nieuwe saken op quamen. Een Deurwaarder Haute-fontaine voor het Parlement van Bordeaux hebbende komen daghvaarden, wierd tot St. Jan d'Angeli qualijk gehandelt, alwaar de voornemens van 't Hof alsoo weynig door de proceduren vande justitie, als door de dreygementen van Oorlog slaagden. Aan d'andere zijde wierd Sanjon een Edelman uyt Saintonge, die den Hertogh na Languedoc en opper Guyenne had gesonden, om te sien wat voor bystant hy van die Provintien konde verhopen, en om Rambures in het gouvernement van Aiguemortes tegen Bertricheres van wien men niet voldaan was, staande te houden, in Rouergue vast gehouden, en als een gevangen vanden Staat gehandelt. In voegen de gemoederen van d'een en d'andere zijde verbitterden.

Onderhandelingen tot een Vergelijk

Groote eysschen van den Hertogh van Rohan.

Niettemin het Hof sig niet in staat bevindende om met dadelijkheden de grootheyt van dessels eerste dreygementen staande te houden, soo quam men aan den Hertogh van Rohan toe te seggen al 't geen dat hy geeyst hadt. 't Is waar dat de Koninginne heel wel van passe de gelegenheyt vond om la Roche-beaucour buyten schade te houden, om dat alsoo het gouvernement van Chatelleraud was komen open te vallen, sy den selve daar mede versagh. Sy wilde allenelijk, om de schijnbaarheden te behouden, dat den Hertogh van Rohan hem voor agt of tien dagen tot St. Jan soude ontfangen; gelijk of de Koninginne het gesagh gehadt hebbende om hem aldaar staande te houden, daar van niet was afgeweken als om vredenshalve, en uyt haar vryen wille. Maar om ook eenige voldoening aan 't algemeen te geven, 't welk driftig begon te worden, soo moestmen een gedeelte van die saken toestaan, diemen aan de Vergaderingh van Saumur geweygert hadt. Ik heb geseyt dat het Synode Nationaal

De Koninginne staat deselve toe, mits bewarende maar eenige schijnbaarheden voor sigh.

tionaal de versoeken van dien vernieuwt, en dat het de algemeene Gedeputeerden met een Vertoog 't welk deselve behelsde beladen hadt. Men antwoorde gunstiglijk op eenige van die artijkelen. Men vergunde aan de Gereformeerden haar selven niet meer te qualificeren met de benaminge van de *gepretendeerde Gereformeerde* Godsdienst. Men beloofde aan de Predikanten deselve exemtien, als aan de Geestelijken van de Roomsche Kerk. Men gaf aan de Synoden de vryheyt weder die de laatste Declaratien een weynigh ingekort hadden. Men verbond sig om alle de beswaarnissen vande Provintien te verbeteren; en om aan de Gereformeerden wegens de plaatsen van Aiguemortes, van Essone, en van Mas d'Agenois vergenoeging te geven. Men beloofde te herroepen alle de Afdoeningen, Brieven, Actens, en Arresten, diemen t'sedert de Vergadering van Saumur tegen de Gereformeerden hadt uytgegeven. Maar 't geen het opmerkelijkste was, dat was het dulden vande provinciale Raads Vergaderingen. De Koninginne had daar een groote weersin tegen getoont: Maar of uyt vrese datmen deselve tegen haar wil mogt houden, of om dat sy aan de Gereformeerden een gunste wilde bewysen, die haar verblinden mogt, so consenteerde se eyndelijk in derselver oprechtinge, alhoewel met een clausule die reden van eenige knibbeling konde geven; maar men konde in de grondt niet weygeren, namentlijk, datmen daar in soo matighlijk handelde, alsmen ten tyde vanden overleden Koning gedaan hadt.

Den Hertog door nieuwe verongelijkingen verstoort, wil sig daar mede niet vergenoegen

Maar wanneer den Hertog van Rohan berigt van die beloften van de Koninginne bequam, soo was hy in d'eerste beweginge van zijn gramschap, ten opsigt van het gewelt datmen Sanjon had aangedaan. In voegen dat hy selfs niet wilde antwoorden op de redenen diemen hem voorhieldt, om hem te verplighten, van sig met die schoone aanbiedingen te genoegen. Hy dreygde het uytterste te sullen wagen, soo dien Edelman de minste ramp overquam; en hy betuygde dat alvorens hy deswegen voldoeninge hadt, zijn reden niet maghtig was. Mitsdien waren al die beloften die de Koninginne deedt, misschien minder om de selve te houden, als om de Vergadering die tot Rochelle moest gehouden worden, te doen verdwynen, nergens toe nut, en de Gedeputeerde vervoegden hen ten bestemden dage aldaar. Het Hof vond geen ander middel, om te beletten dat aldaar geen aanstotelijke besluyten genomen wierden, als om Rouvrai derwaarts te senden, en om het daar toe te brengen, dat du Plessis sig ook aldaar wilde laten vinden. Deselve konden niet verkrijgen datmen van geen saken soude spreken die weder gelegentheden tot verbittering souden konnen geven: En de Vergadering selfs handelde hen bykans als verdaghte persoonen. De reden van die argwaanen was, datmen de beloften vande Koninginne wantrouwde; en datmen ten naaste by hare meyningen konde afnemen uyt die schoone woorden, waar mede sy de werelt wilde bedriegen. Rouvrai mogt schoon voor de opregtigheyt van die beloften verantwoorden: echter soo wilde de Vergadering noyt scheyden voor datse de effecten daar van sagh: En alle 't gene datmen van deselve verkrygen konde, was, dat sy van een scheyden soude, sonder teekenen van deliberatie over te laten; onder conditie, dat de Gedeputeerden hen op den vijf en twintigste December ter selver plaatse souden laten vinden, om te sien of de beloofde saken ter uytvoeringe waren gebragt; en om daaar over met malkander te spreken, sonder eenige forme van Vergadering te houden. Het moest echter zijn, om hen tot die believentheyt te brengen, dat Rouvrai op sig nam, om eenige nieuwe artijkelen te voegen by die gene, die de Synode opgestelt hadt: En het selve eyste onder anderen, dat wanneer'er een Gouvernement van eenige Stadt van veyligheyt soude openvallen, de Kerken de vryheyt souden hebben om aan den Koning drie persoonen te nomineren, waar van hy'er een soude verkiesen; Datmen weder herstellen soude 't geenmen vande beloofde somme tot betalinge vande besettingen hadt afgekort; Datmen aan de Kamer van 't Edict van Parijs de forme soude geven, diemen by 't Edict van Nantes belooft hadt; Datmen aan de Gereformeerden soude toestaan, om te nomineren den gene, die den ontfangh soude hebben van de sommen, diemen haar tot onderhouding van haar besettingen en Predikanten geven moest: en andere diergelijke meer. Het scheen dat die kleyne Vergadering de palen van zijn maght te buyten ging; en dat volgens de meyninge van het reglement van Saumur, deselve sig moest besluyten in de sake van St. Jan d'Angeli, als die gelegenheyt gegeven hadt dat deselve beroepen was geworden. Maar aan d'eene zijde deede de samen schakelinge van d'eene saak met alle d'anderen, en aan d'andere zijde de opgevatte argwanen wegens kleyne

De Vergadering neemt tot Rochelle sijn aanvang

En belaadt de algemeene Gedeputeerden met nieuwe artykels

saken

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ſaken, waar in men geloofde dat eenige verborgentheyt ſtak, deſelve alle aanmerkingen verby gaan; en Rouvrai konde nietwes als onder die conditien verwerven.

Beſluyt by 't Hof genomen.

Als Rouvrai ſijn rapport aan 't Hof had gedaan, ſo ſag de Koninginne wel, dat men aan ſulke gereſolveerde gemoederen yets meer als woorden moeſt verleenen: Maar ſy vondt haar geſagh in de continuatie van die Vergadering al te veel geintereſſeert te zijn, om yetwes op derſelver verſoek te doen. Daar wierdt dan over dat ſubject een expreſſe Raad gehouden, waar inne beſloten wierdt van niets te doen, 't welk ſoude ſchijnen in faveur van die Vergadering die men voor ongeoorloft aanmerkte, vergunt te zijn, om in 't toekomende de Provintiale Raadſvergaderingen te konnen verbieden; om niettemin op d'andere artijkelen te antwoorden, gelijk als de Koninginne by monde belooft hadt; niet gelijk als voorgeſlagen zijnde by die Vergadering die men voor onwettig hieldt; maar als begrepen in een verſoek-ſchrift, dat de algemeene Gedeputeerden voor d'afreyſe van Rouvrai overgegeven hadden; om een nieuwe Declaratie af te kondigen, die de Edicten beveſtigen, en die een quytſcheldinge van al 't voorledene ſoude behelſen, voor die gene die vreedſaam ſouden verblijven. Dat beſluyt eyndigde met een voorſtel om de Marſchalken van Vrankrijk af te ſenden, om hare Provintien die haar toebedeylt ſouden worden *te gaan beſichtigen*, gelijk als ſy van outs gewoon waren geweeſt, en volgens de plicht van haar ampten, *vergeſelſchapt zijnde met Luyden van Juſtitie en Macht*, om de ſchuldige over te halen en te ſtraffen, en om de goede Luyden onderſtaint en moedt te geven. Die reſolutie was als een dreygement, en eygentlijk ſo veel geſeyt, als dat men gewapenderhandt ſoude heenen gaan, om den Hertog van Rohan te doen gehoorſamen; en denſelve als een Rebel te ſtraffen, ſo men ſijn perſoon konde machtig worden. Die *beſichtigingen* van de oude ſtaat-kunde van 't Koninkrijk weſende, en die ingevoert waren, om de ſwakſten tegen de ſterkſten te beſchermen, en om aan de onderdrukten gelegenheyt te geven van te konnen klagen, wanneerſe ſig van de Juſtitie en vande wapenen des Konings, tegens de magt vande onderdrukkers onderſteunt ſagen, en hadden niet langer als de vryheyt geduyrt. 't Was al lange tijd geleden dat deſelve nagelaten waren: en na men aan de lugt van 't Hof, en aan den voortgank vande arbitraire magt konde ſien, ſo kon men lichtelijk oordelen, datmen deſelve niet weder herſtellen, of dat men ſig om regt te plegen daar van bedienen ſoude. De Marſchalk van Bouillon moeſt ook nog van de partye zijn, op dat het blijken ſoude dat het geen ſake vande Godſdienſt was: De Marſchalk van Briſſac ſoude hem op deſe reyſe vergeſelſchappen: en de Troepen moeſten half en half zijn gelijk als de Hoofden waren. Eyndelijk al ſoud'et een of twee Provintien moeten koſten, ſoo moeſt men, ſeyde men, echter den Hertog van Rohan tot gehoorſaamheyt dwingen: en men gaf de ſachtigheyt van de middelen die men tot nog toe gebruykt hadt om hem weder te regt te brengen, de ſchult, aan de tegenſtant die hy gedaan hadt.

Maar qualijk voltrokken.

Van al dat ſelve wierd niets voltrokken als de Declaratie, die 7 of 8 dagen daar naar afgekondigt wierdt, en die de derde van 't ſelve jaar was. Sy behelſde in den aanvank een verhaal van de voorſorgen die de Koning gedragen hadt, om de vrede onder ſijne Onderdanen te bewaren, naar de grondregels van den overleden Koning, den welken het Edict van Nantes verleent hebbende, met voornemen om aan de Gereformeerden alle middel van vreſe te benemen van de vryheyt van hare perſonen, van hare gemoederen; van haar eere en van hare familien, te verlieſen, ſijn Volk voorſpoediglijk in vreede door d'onderhoudinge van dat Edict: en vande ſekreete artijkelen, Brevetten en Reglementen, die in gevolge van dien gemaakt waren, geregeert hadt. Den Koning voegde daar by, dat die ſorgen ſijne onderdanen in 't algemeen, en ſelfs de Gereformeerden niet weerhouden hadden, om d'een van d'ander jalouſye op te vatten; 't welk deſelve daar toe gebracht hadt om hare wachten te vermeerderen, om wapenen by te halen, om Krijgsvolkeren te werven, en om raadſlagen inde Vergaderingen te houden: 't geen hy veel eer aan een qualijk opgevatte vreſe, als aan een quade wille toeſchreef, alſoo hy altijt 't algemeen vande Gereformeerden ſeer wel tot ſijn dienſt genegen had gevonden. Hy ſeyde dat het beſte middel om dat quaat te verhelpen, en om de gevolgen daar van te vermijden, was, om de Edicten ongeſchonden t'onderhouden: weshalven hy ordonneerde; dat 't Edict van Nantes, dat van den 22en May 1610, de byſondere artijkelen, de Arreſten, Reglementen en andere opgevolgde verleende Brieven, tot verklaringe of uytvoeringe van 't Edict, op nieuw in de Parlementen geleſen en afgekondigt ſouden worden. Daar naar vernietigde hy alle Arreſten, Actens, proceduren, en expeditien, tegen de Gereformeerden gemaakt, onder wat voorwendſel het ook mogt weſen; en leyde, deſſelfs Procureurs-Generaal, hunne Stedehouders en allen anderen, dien aangaande een eeuwigh ſtilſwijgen op; om dat hy oordeelde, dat de overtredingen daar de Gereformeerden in

Nieuwe Declaratie.

vervallen waren, een uytwerkinge van haar licht opgevatte wantrouwingen, en niet van wegens haar quade wille was: en dat hy hoopte dat ſy in 't toekomende hen binnen de bepalingen van 't Edict ſouden houden. Eyndelijk verbood hy alle communicatie van Vergaderingen, oprechtinge en houdinge van Provintiale Raads-Vergaderingen, werving van Soldaten, en alle andere handelingen, directelijk of indirectelijk tegen de Edicten ſtrijdigh zijnde, op pœne van als verſtoorders der gemeene ruſte geſtraft te ſullen worden.

Aanmerkingen op die veelvuldige Edicten.

Het was op den vijftienden van December, dat die Declaratie uytquam. Men ſag daar inne de Geeſt en de ſtyl van d'andere, die alleenelijk daar toe ſtrekten, om de Gereformeerden voor Luyden die altijd gereet ſtonden om de wapenen op te vatten, te doen doorgaan. Daar was niets ſoo nuttigh aan de voornemens van 't Hof, als om haar altijd de ſchuld te geven ſelfs ook van de onrechtvaardigheden diemen hen aandeedt. 't Was op die grondſlag dat men het ontwerp van haar ondergank bouwde; en men had door die Konſtenaryen de gemoederen van het Volk dien aangaande ſoo wel bereydt, dat ſommige van de Gereformeerden ſelfs hen in-lieten, om de ergwaanen en d'inſichten van haar Broederen te laſteren. 't Was daar van daan dat die uyt-ſchreeuwers alle de gemeene redenen van hen ſcheldingen getrokken hebben. Daar is niets waarſchijnelijker, ſoo het ſchijnt, om de Gereformeerden te overtuygen, dat ſy altijd van een geeſt van ongeſtadigheyt en van factie beſeten zijn geweeſt, als te doen ſien, datmen haar quijtſcheldinge op quijtſcheldinge, en amneſtie op amneſtie, quam te geven; en dat men dagelijks tegen haar vernieuwde het verbodt van in hen ondernemingen niet te volharden. Men ſal echter haar beleydt gerechtvaardight ſien, en door de vertooningen van de Parlementen, en door de Manifeſten van de Princen, die aan de Koninginne ſonder bewimpeling, de niet onderhoudinge van de Edicten verweten. Maar al vooren daar toe te komen, ſoo moet men weten, dat de Gereformeerden de liſtigheyt van die Declaratien wel ſagen; en dat ſy een uyttermate groote bekommering hadden in deſelve aan te nemen, om dat ſy wel voelden, dat het was, 't oordeel op ſig te laden, ſijn ſelven die t'onderwerpen. Weshalven de Gedeputeerden van den Kring, hen weder op den 25ſte van de maandt tot Rochelle vervoegt hebbende, gelijk ſy op haar ſcheyden beſloten hadden, groote ſwarigheden maakten over den ſtaat waar in haar de ſaken voor-quamen. Noch de Declaratie konde hen behagen; noch d'antwoorden op de verſoek-ſchriften vande algemeene Gedeputeerden gegeven, konden hen vergenoegen; vermits ſy die antwoorden ſodanig niet in geſchrifte volgens die beloften ſagen opgeſtelt, als Rouvrai deſelve een maandt te voren uyt den naam van de Koninginne hadde overgebragt. Het verbodt van de Provintiale Raads-Vergaderingen gaf haar meer bekommering als al de reſt: en hoe meer dat ſy ſagen dat het Hof tegenſtrijdt maakte om deſelve te dulden, hoe meer dat ſy deſelve tot haar veyligheyt nootſakelijk oordeelden. In voegen dat de algemeene Gedeputeerden ſeer groote inſtantien moeſten doen, om haar te vreeden te ſtellen; waar by du Pleſſis de ſijne voegde; maar alles te vergeefs zijnde, ſoo ſonderde men de Stadt van Rochelle af van de reſt der Gedeputeerden; en men verpligte haar, om te betuygen, dat deſelve geen reden tot de continuatie van de Vergadering was vindende. Maar den Hertogh van Rohan aldaar aangekomen zijnde, om de gemoederen door ſijn tegenwoordigheyt tot andere beſluyten te brengen, ſoo ontbrak 'er weynig aan dat men niet tot de wapenen quam; en dat men het lichaam van de Stadt tot geen herroepinge dwong. Den hooft-Officier weerde de ſlagh af, met ſig van die Cantons, die deſelve veel ſterker ſouden hebben konnen maken, te verſekeren. Mitſdien om den oorlogh met het Hof te vermijden, ſoo ſtonden de Gereformeerden op het Poinct, om die malkander aan te doen, en om aan haar oude Vyanden de moeyte te ſparen van hen te verdelgen. 't Is opmerkelijk dat den hooft-Officier en Voorſitter van Rochelle nieuwelijk aan 't Hof gekomen waren, waar henen ſy een expreſſe reyſe gemaakt hadden, om rekenſchap van de voorgaande oproer te geven: en dat de goede onthalingen die men haar aldaar gedaan hadt, hen daar toe gebragt hadden, om de vreedſame raadgevingen te volgen. Wat du Pleſſis aanging, het Hof gaf hem eenige Jaren daarna een belooninge voor ſijne goede meyningen; met hem ſijn plaats door een onwaardige bedriegerye af te nemen: en het was met hem dat het ſelve een aanvang maakte om hem te onderſcheyden.

De Kreyts vergadert weder.

Rochelle ſondert ſigh af van de reſte.

't Welk de beroertens doet ophouden.

De Vergaderinge dan tot Rochelle niet langer konnende beſtaan, en die Stadt ſo beſtiptelijk verklarende, dat ſy haar met het doen van de Koninginne vergenoegde, en den Hertog van Rohan vreeſende, dat 't ſelve voorbeelt van veele Luyden mogt na gevolgt worden; Dat hy ſig ſoo ras als ſijn Stadt aangetaſt wierdt verlaten mogt ſien;

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Dat men tegen hem de verwijtingen diemen aan hem tot Saumur gedaan hadt niet vernieuwde, als dat hy niet anders als beroerte en wan-ordre was ſoekende, om ſigh tot een hooft vande party te maken, dien Hertogh, ſeg ik, onderwierp ſig dan ook gelijk d'andere, en ſond een Edelman aan de Koninginne, om aan haar te betuygen het leetweſen dat hy hadt van haar vertoornt te hebben. De Koninginne nam die onderwerpinge aan; en 't geen dat ſy belooft hadt, wierdt uytgevoert. La Roche-beaucour quam binnen St. Jan d'Angeli alleen voor de ſtant; en de Koninginne trok hem eenige dagen daar na weder daar uyt, met hem 't Gouvernement van Chatelleraud te geven. Ondertuſſchen ſo bleef de Koninginne vaſt by die reſolutie, om geene Provinciale Raads-Vergaderingen te dulden: maar naar dat ſy door de algemeene Gedeputeerden, en door verſcheyde afgeſondenen van de byſondere Provintien aangeſogt was; en du Pleſſis ter ſelver ſake aan haar krachtige aanhoudingen gedaan en vertoont hebbende, wat voor een ongemak daar uyt ſoude konnen voortkomen, indien de Provintien, aan welke die Raads-Vergaderingen volſlage nootſakelijk ſcheenen te weſen, deſelve niet wilden laten varen, ſoo beloofde de Koninginne mondeling van deſelve te ſullen dulden, mits dat de Kerken die toelatinge zedighlijk ſouden gebruyken: 't geen d'algemeene Gedeputeerden harentwegen aan de Kerken deden weten. Soo was dan een en deſelve ſake door een openbare en geregiſtreerde wet verboden, en door een geheyme belofte weder toegelaten: iu-voegen dat het de Koninginne licht viel om deſwegen als deſelve maar wilde, weder tot de wet te komen, en haar belofte te vergeten.

Mondelinge belofte van de Provinciale Raadſ-Vergaderingen te dulden.

Wijders het eynde van die beroertens en quam niet als in het begin vanden Jare 1613. Maar alvorens hier van te ſcheyden, ſoo moet ik aanmerken, dat ſy de ſaaden van de Borgerlijke Oorlogen al ſagh ſtroyen, die weynigh tijd daarna in 't Koningrijk ontſteken wierden. De Koninginne verklaarde openbaarlijk, dat de Houwelijken van den Koning met d'Infante van Spanjen, en van den Infant van Spanjen mette oudſte ſuſter van den Koning, vaſtgeſtelt waren. Sy verkoos om die verklaringe te doen den vijfen twintighſte van Maart, een dagh beſtemt tot de plechtelijkheyt die de Catholijken *Lieve Vrouwen Bootſchap* noemen. Daar waren drie dagen van vrolijkheyt by die gelegentheyt, waar in men een groote verquiſtinge van de overgebleven verſparingen van Sully deedt. Den Hertogh van Mayenne wierdt naar Spanjen geſonden, om de Artijkelen tuſſchen den Koning en d'Infante te teykenen; en op ſijn wederkomſte ſoo bragt hy den Hertogh van Paſtrana met hem, om die van den Infant en de Princeſſe de Suſter van den Koning te teykenen. Die ſake verſtoorde den Prince van Condé en den Grave van Soiſſoins heel ſeer, die klaagden dat men haar daar van nietwes gecommuniceert hadt. Sy vertrokken uyt het Hof op dat voorwendſel: maar haar gramſchap duyrde niet lang; en men kocht haar toeſtemminge, haar onderteykeninge, en wederkomſte, met eenige begunſtigingen. De verſtandigſte Franſen vonden daar ook vry wat tegen te ſeggen, dat men ſoo ras naar de doot van Hendrik de IV. Houwelijken had geſloten, van welke hy ſoo veel afkeerigheyt had getoont; Dat men in tournoy-ſpeelen en balletten die gelt-ſommen verſpilde, die hy tot grooter voornemens verſpaart hadt; Datmen daar-mede betaalde de ydele pralingen, die uytweſen de vreugde die men hadt in ſig met deſſelfs aldergrootſte Vyanden te alliëren; Dat het gene 't welk hy geſchikt hadt, om haar den Oorlogh aan te doen, en om te verbreeken de boeyen daar ſy Europa mede wilden kluyſteren, nu dienden om opentlijk te betuygen, dat men ſijne heerlijke ontwerpen verſaakte; en dat men op een ſchandelijke wijſe de handt leende aan de voortgangen van een Huys, 't welk openbaarlijk naar de algemeene Monarchie dong.

Declaratie van de Huwelijken met Spanjen beſloten.

't Geen de goede Franſ-geſinden verſtoort.

Maar daar was niemant die de ſake ſoo ter herten nam, als de Gereformeerden; om dat behalven de redenen van die Houwelijken af te keuren, die hen gemeen met andere waren, ſoo warender noch byſondere, die maar op haar konden ſien. Sy ſagen met alle d'anderen dat Spanjen in den Raadt van Vrankrijk d'overhandt hadt; en dat het niet tot ſijn oogmerk hebbende konnen geraken, om Europa t'onderdrukken met het Koninkrijk van een te ſcheuren, het ſijn beſt ſoude doen om daar toe te geraken, met de belangen van dien Staat by de ſijne te voegen, onder den dekmantel van alliantie en van vriendſchap: Sy ſagen dat Spanjen een ſaak verhaaſte die noch niet rijp was, en kinderen ſoude uyttrouwen voor die jaren in welke de natuur haar bequaam maakte om het te mogen zijn: 't welk alleen genoeg was om krachtige ergwaanen van eenig geheym voornemen te geven. Sy konden niet voorſien of Spanjen van deſe natuur van Houwelijken, die maar in beloften beſtonden, waar van men ſig altijt weder ont-

Maar voornamentlijk de Gereformeerden.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

doen konde, niet een soort van een spel soude maaken, als het welke voor desen wel meer diergelijke gespeelt hadt; en dat ontwerp weder breeken, wanneer het een Verbintenisse met een ander Vorst nodigh hadt. De Handelaars, wesende den Paus en den groot Hertogh van Florencen, waren haar verdagt, als t'samen-gesworene tot haar verderf. Den Hertog van Mayenne onder soo veel anderen tot Ambassadeur naar Spanjen verkoosen, hy wiens blote naam de Ligue deed herleven, gaf haar duysent argwaanen. Eyndelijk soo wistense, datmen van d'eerste voorslag, die van die Huwelijken gedaan was, af aan, daarin een artijkel had gestelt, dat op haar sagh: en datmen de verwachting hadt van die alliantie te sullen heyligen met d'uytroeyinge vande *Ketterye*. Die gedachten hadden die geene in 't hooft gespeelt, die den Hertog van Rohan de begeerte tot den oorlog ingeboesemt hadden: maar gelijk als de oorsaak van de mistrouwing naar het vergelijk van dese saak, en de scheydinge van de Vergaderinge van Rochelle noch over bleef, soo waren de gemoederen ook noch gereet om uyt te bersten, ter tijt wanneer de Princen nieuwe misnoegtheden lieten blijken.

1613. Het gerucht datmen tot Rochelle hadt moeten maken, om de continuatie van de Vergadering te beletten, soude haast weder gestilt zijn geweest; maar daar was een sake tot Nimes, die soo sagt niet af en liep. Ferrier, wien het Synode National van sijn oeffeninge in de God-geleertheyt en van sijn Predik ampt, 't welk hy tot Nimes had bekleet, afgeset hadt, en genoegde sigh niet met de Kerk van Montelimar waar heenen hy gesonden was. Maar hy wilde sien of hy van 't Hof eenige hulpe soude konnen verkrijgen, om sig te herstellen, of wel eenige vergoedinge van de schade die hem sijn believentheyt die hy daar voor gehadt had, veroorsaakte. Hy verkreeg een Ampt van Raads-Heer in 't hooge gerecht van Nimes: en naar dat hy sijn Commissien daar van had bekomen, soo wilde hy het selve gaan bekleeden. De Predikanten van Parijs en anderen, hadden met al haar kragt gearbeydt, om hem die fantasye uyt het hooft te krijgen, soo ras als sy sijn gedachten daar van verstonden. Sy hadden hem selfs sijn woordt doen geven, dat hy aan 't Synode soude gehoorsamen; maar hy haalde dat weder te rugh; en om by de verlating van sijn dienst bedrogh te voegen, soo versaakte of verliet hy ook sijn Godsdienst, sonder nochtans naar te laten van deselve uytwendig te belijden. Het scheen selfs dat hy in die schandelijke ontveynsinge al leefde, langen tijd te vooren dat hy den Predikdienst verliet. Sijn Kerk verweet hem dat; en hy bekende daar van een gedeelte, soo als wy straks sien sullen.

Ferrier verlaat sijn Predik-Ampt.

Wanneer hy dan tot Nimes gekomen was, om hem in sijn nieuw Ampt te doen aannemen, soo wilde de Consistorie van sijn voornemen gewaarschouwt zijnde, sigh daar tegen kanten; en van de Borgemeesteren en den Borgemeesterlijken Raadt geassisteert zijnde; soo versocht deselve aan het Hooge Gerecht, dat de aanstellinge van Ferrier noch wat uytgestelt mogt worden, om datter redenen waren om sulks te beletten, waar van men den Koning door ootmoedige vertooningen informeren wilde. Ferrier had die swarigheden al voorsien; niet twijfelende of de Stadt en de Kerke souden zijn onderneminge voor een bravade opnemen. En hy had inder daat die bedieninge ook maar gesogt om sijn vyanden te braveren; en om datmen wist dat hy een wargeest, hovaardig en wraaksuchtig was, soo konmen heel licht afnemen, hoe te onverdraagelijker hy voor die gene soude wesen, die tot sijn ongenade geholpen hadden, wanneer hy een Ampt van Justitie bekleeden soude. Maar gelijk deselve redenen die d'andere voor hem vreesen deden, de gene waren die hem daar na deden trachten, soo had hy voor de tegenkantingen al sorge gedragen eer dat hy van Parijs was vertrokken. Hy had van 't Hof sulke uytdrukkelijke en krachtige brieven mede gebragt, dat het Hooge Gerecht geloofde, of veynsde te geloven, dat het sijn aanneminge niet konde uytstellen. Hy wierdt dan aangenomen ongeagt de tegensprake van de Consistorie: maar om dat hy de vertooningen die deselve Compagnie aan hem wegens sijn bestaan gedaan hadt, hadde verworpen, soo excommuniceerdese hem, ingevolge van verscheyde proceduren, daarinne geassisteert geweest zijnde van sommige Predikanten en Ouderlingen vande naburige Kerken, als Gedeputeerden vande Synode vande Provintie, om deselve te bekrachtigen. d'Excommunicatie wierdt afgekondigt op den veertienden July: Maar Ferrier liet niet na, om de Consistorie te stouter te braveren, in hem des anderen daags door den Provoost met sijn Hellebardiers naar het Palleys te doen geleyden. In sijn te rugh komste wierdt hy aangeranst, eerst

Word tot Nimes voor Raad-Heer aangenomen.

Wordt geexcommuniceert.

door

door kinderen die hem met ſtukken van Pompoenen gooiden, en ſcheltwoorden gaven. Daar hen allengskens van 't geringſte ſoort van Luyden ongewapent by-voegden. Ferrier ſig dan gedrongen ſiende, week tot een vande Magiſtraats-perſonen in huys: Maar een Catholijk Raats-Heer, die by hem was, ging dwars door dat Volkje heen ſonder datmen hem eenigſints noch met de daadt noch met woorden beledighde. Een weynigh tijt daarna yemant uyt het huys daar Ferrier in gevlugt was, geroepen hebbende, datter ſommige gehangen ſouden worden, ſoo bragt dat dreygement in plaatſe van het Volk af te ſchrikken, het ſelve als tot raſernye. Dog het bewaarde echter in hen vervoeringe koel bloedt genoeg, om Ferrier niet met andere te vermengen: en om te toonen, datmen het op niemant als op hem gemunt hadt, ſoo gingen de Muytmakers het huys daar hy in gevlucht was verlatende, het ſijne aantaſten en ſy overweldigden het, naar dat ſijn domeſtiken het langen tijdt met het werpen van ſteenen beſchermt hadden. De Predikanten die op het gerucht toe gelopen waren om de beroerte te ſtillen, kregen eenige ſteen-werpen die uyt het huys quamen, 't welk het gemeene Volk ten uytterſte vervoerde: In-voegen, dat het ſonder voor Borgermeeſteren, of Rechters, of Herders, eenig ontſagh te hebben, de deuren opbrak, den huyſraat plonderde of verbrande, en nietwes vergat, 't geen een vergramt Volk doen kan. Men beſpeurde echter dat een Barvoeter en ſommige Prieſters, midden door dat woedend Volk in het alderhevigſt vande oproer heen gaande, geen verongelijkinge leeden. Eyndelijk ſoo bevreedigde den eerſte Borgermeeſter het Volk, en om aan de gemoederen tijt van bedaring te geven, ſoo deed een vande Predikanten daar ter plaatſe ſelfs een gebedt, om Godt te bidden dat de herten mochten geſtilt worden. Het gebedt wierd ook met ſoo veel ſtilligheyt aangehoort, als of de byſtanders niet anders als vreedſame gedachten gehadt hadden.

Ondertuſſchen ſoo ſtelden de Borgermeeſters wachten aan de poorten op verſcheyde plaatſen vande Stadt, en droegen ſodanige voorſorge, als of 'er voor een overrompeling te vreeſen was. Haar voornemen was om des nachts de Poorten te doen openen, onder voorwendſel van kondſchappen in te nemen, wat datter om-heen al omging, ten eynde ſy Ferrier onder de Soldaten daar uyt ſouden konnen doen vertrekken, ſonder datmen het ſelve gewaar wierdt. Om die veynſerye te begunſtigen, ſoo lietenſe een gerucht als van goeder-handt verſpreyden, datmen eenige aanſlagh op de Stadt brouwde, en datmen de gelegenheyt van die beroerte van 't Volk wilde waarnemen, om deſelve uyt te voeren. Sy dorſten hem evenwel den eerſten dagh niet buyten brengen, uyt vreeſe dat het verbittert Volk ſulks gewaar mogt werden: en des anderen daags kondenſe niet, om dat het woordt dubbelt aan de poort wierd bevonden te zijn, ſonder datmen wiſt waar dat die fout van daan quam. Maar den ſeventiende bragtmen hem buyten, en men vondt eenig gewapent Volk vanden Conſtabel die hem waren wachtende, om hem te geleyden. Men ſtelde een wacht in ſijn Huys tot veyligheyt van ſijn Huyſvrouwe, die alle-dagen in 't Kinder-bedde ſtont te bevallen: maar deſelve vertrok negen of tien dagen daar na, op bevel van haar Man mede uyt de Stadt, als denwelke gelegenheyt wilde hebben, om by ſijn klachten de omſtandigheyt vanden ſtaat daar ſijn Huyſvrouwe in was te voegen, om het gewelt van het Volk ſoo veel te meer te vergrooten. Hy nam ſijn tijt ſoo net daar toe waar, dat ſy tuſſchen Nimes en Beaucaire maar drie mijlen van elkander af-gelegen zijnde; in 't kraam-bedde beviel alſoo haar de barens-noot onderwegen overquam, geduyrende die tijdt had het Volk een Landhuys dat Ferrier toequam, ſoo veel als hen mogelijk was bedorven, men had aldaar de boomen afgehouwen, de wijn-ſtokken uytgetrokken, en meer andere on-ordentelijkheden gepleegt: En de Rechters ſommige vanden oproerigen gevangen hebbende laten ſetten, om d'andere vervaart te maken, ſo wierden deſelve met gewelt daar weder uytgehaalt: Dogh de Muytmakers droegen goede ſorg datter geen andere gevangenen ontquamen.

Vlijticheden vande Borgemeeſters om Ferrier te behouden.

Ferrier in veyligheyt zijnde, ſoo ging den oorlogh van deen en d'andere zyde met geſchriften aan; een yeder ſigh van de ſchult van die onordentlijkheyt willende ſuyveren. De Gereformeerden beſchuldighden Ferrier van een vuyle gierigheyt, die hem aan de werkluyden die voor hem gearbeydt hadden, hen loon had doen onthouden: en ſy beweerden dat d'oproer door de Kinderen van die qualijk betaalde werkluyden ſijn begin hadt genomen. Sy verweten hem dat hy van Hendrik de IV en van Lodewijk XIII. penſioenen had genoten, om ſijn Broederen te verraden, en hare geheymen te openbaren: Dat hy in de Godſdienſt gewankelt hadt; dan eens

Geſchriften van d'een en d'andere zyde.

aan de Catholijken belovende van te sullen veranderen; en dan weder aan de Gereformeerden van te sullen volherden: Dat hy tegen sommige geseyt hadt, dat hy *Jesum Christum* sestien jaren gepredikt hadt sonder hem te geloven: Dat hy vande Menschwerdinge vanden Soone Gods, sulke eyssselijke woorden gesproken hadt, dat het papier deselve niet konde dragen: Dat 't sedert de doot van Hendrik de IV zijn maniere van prediken oproerigh was geweest; Dat de Catholijken en de Gereformeerden te gelijk over hem aan den Hertogh van Ventadour geklaacht hadden, die genootsaakt was geweest hem te bestraffen: Dat hy verscheyde reysen zijn Collegas tot oproer hadde willen verwekken: Dat hy middelen had voorgeslagen, om de Kerken te verderven; Dat hy lasterlijke brieven op een anders naam had geschreven: De saken die men hem aan vertrouwt hadt qualijk behandelt; De gelden van de Academie en vande Kerk gestolen, gelijkmen hem daar van op het Synode van Privas overtuygt hadt; en in 't algemeen, dat hy op sodanige maniere geleeft hadt, die noch na een Catholijk noch na een Gereformeerde geleek.

Verantwoordinge van Ferrier. Hy ontkende een deel van die beschuldigingen: Dogh hy verschoonde de rest, als of hy reden had gehadt om sulks te doen. Hy noemde getrouwigheyt aan den Koning, 't geen de Gereformeerden hem als een verraderye van haar geheymen te laste leyden; beloningen van zijne goede diensten 't geen dat sy een pensioen om haar te verraden noemden; vrye en opreghte Predikatien, in welke hy zijn gevoelen in gemoede over de saken seyde, die gene, die sy oproerige noemden. Hy bekende leeringen gepredikt te hebben; die tegen die van de Gereformeerden strydig waren; maar hy seyde dat deselve nieuwe verlightingen waren die hy had geput uyt de Catholijke Boeken, die hem d'oogen over verscheyde dwalingen van zijn Godsdienst geopent hadden. Dat selve wierd in de verantwoordingen, die hy selfs of de Jesuiten voor hem lieten drukken, gevonden. Eyndelijk die oproer had geen ander gevolg, als de verplaatsinge van het hooge Gerecht van Nimes tot Beaucaire. Die verplaatsing wierd by een arrest van den Raadt bevolen, dat tot reden daar van gaf, dat het tot Nimes sonder gevaar geen reght konde doen; en dat mede bragt dat sulks plaats soude hebben, tot dat het hooge Gerecht in veyligheyt tot Nimes soude konnen wederkeren. Maar de Stad het Hof met een vaardige gehoorsaamheyt voldaan hebbende, en andere Steden van belang, die het gevolg van die sake algemeen achteden, sigh by deselve gevoegt hebbende in de vervolging diese deedt, om de herroepinge van dat arrest te hebben, soo bequamse daar in met weynigh moeyte een goeden uytslagh. Ferrier door het quade gevolgh van zijne poginge strenge straffe geleden hebbende, en by de Gereformeerden die een schrik van hem hadden, onversoenelijk zijnde, trooste sig met de vriendschap vande Catholijken, die hem aansagen als haar noch tot yets nut zijnde. Hy leefde noch langen tydt naar die ellendige slechte

En desselfs eynde. uytkomst; en het Hof waar van hy door de Jesuiten begunstigt wierdt, vereerde hem eyndelijk met een Raas-Heers ampt van Staat. Men siet van hem een geschrift zijnde een verantwoordinge van den Cardinaal van Richelieu, wiens bedieninge het onderwerp van duysent heekel-schriften was. Hy was noyt soo een stantvastigh Catholijk, dat hy de Gereformeerden niet een deedt hopen, dat hy sigh weder by hen soude voegen. Maar alsoo'er in haar dienst geen fortuyn was te maken, voornamentlijk naat het verval van haar saken, soo bleef hy tot zijn eynde toe in de Roomsche Gods-dienst, waar in zijn heerssucht en trotsheyt haar voldoen konden.

Bevrediging van den Hertog van Rohan, met den Marschalk van Bouillon. Den Hertogh van Rohan die sigh niet anders als gedwongen met het Hof had vergeleken, had eenigh gevoelig misnoegen behouden tegen die gene, die hem daar toe genootsaakt hadden: En de Commissarissen van 't Synode hadden hem niet konnen brengen tot de bevredigingh, die d'andere Grooten geteykent hadden. Wanneer het eynde van de verwerringen eenige tydt tot adem-halinge gaf, soo hervatte men de handelingen van die over-een-komste; maar men wist in 't eerste niet hoe dat men deselve aan vatten soude, om dat den Hertogh sigh heel koel gedroegh tegen du Plessis, die seer nootsakelijk in die onderhandeling was, om de gemoederen tot reden te brengen. Die koelheyt quam daar van daan, om dat du Plessis door zijn vermogen en raadgevingen alle de schikkingen van den Hertogh tot Rochelle verbroken hadt. Niettemin alsoo d'een voor d'ander seer veel agting hadt, soo bragt menseheel light weder in een goet verstant. Sy besoghten malkander in een huys vande Moeder vanden Hertogh, en naar eenige reden wisselingen blevense van malkander seer wel voldaan. Den Hertogh beloofde selfs heel beleefdelijk met den

Mar-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Marſchalk van Bouillon te ſullen omgaan wanneer hy naar Parijs ſoude vertrekken. En alſoo de redenen die hem dat beſluyt deden nemen uyt het gemeene beſt en uyt den dienſt vande Kerken getrokken waren, ſoo nam den Marſchalk die ook ſodanig op als hy deedt, en beloofde de eygenſte ſake. Maar in de grondt ſoo liet de jalouſie niet toe, datmen tuſſchen hen goede vriendſchap of vertrouwen ſag maken.

Onderneminge van de Schepens van Saumur

De Schepens van Saumur deeden in 't ſelve jaar een onderneminge die getuygde, dat de gematigtheyt van du Pleſſis ſig verder als een ander tegen de poginge van ongeruſte menſchen quam te wagen. Sy lieten haar geſeggen om een Jeſuit in haar Stadt te roepen geduyrende die d'agt dagen, die de Catholijken de Sacraments dagen noemen, aldaar ſoude prediken. Die ſaak was van groote aangelegenheyt ſooſe had konnen doorgaan: En het voorbeeldt ſoude heel groot zijn geweeſt, ſoo du Pleſſis hen had laten begaan, om de Gouverneurs van d'andere plaatſen van veyligheyt daar toe mede te doen brengen, om 't ſelve van gelijken toe te ſtaan. Weshalven de Jeſuiten van la Fleche geoordeelt hadden, datmen met Saumur beginnen moeſt, en ſy hadden mette bevelhebbers en het Lichaam van de Stadt gehandelt, om haar een Prediker toe te ſenden. De Schepens en d'andere Regenten hadden veel moeyte, om van die pretenſie af te ſtaan, alhoewel du Pleſſis haar deed verſtaan; dat alſoo'er behalven de ordinare Prieſters drie ſoorten van Monnikken in de Stadt waren, ſy derhalven wel een Jeſuit ontbeeren konden; en haar deed ſien, dat de Luyden van dien Tabbart, by de antwoorden op de Vertoogen, uyt de plaatſen van veyligheyt geſloten waren, ſy geloofden dat ſy zijn toeſtemminge door beleeftheden en ſmeekingen verkrygen ſouden: Maar eyndelijk alſoo hy 't ſelve haar niet wilde inwilligen, noch ſy van haar onderneminge af ſtaan, ſoo moeſt'er een bevel van boven komen. De Koninginne verleende 't ſelve na haar beloften en na de begeerte van du Pleſſis; en liet ſelver aan den Jeſuit een tegenbevel geven.

Rechtmatigheyt van de Kamer van 't Edict van Parijs.

De Kamer van 't Edict van Parijs vernietighde dat jaar een Sententie van den Rechter van Orleans, die aan de Hoſpitalen van Orleans en van Remorantin toe geweſen hadt, de ſommen die by een Dame van qualiteyt tot onderhoudt vanden Predikant en de armen van die laatſte Stadt gelegateert waren. Dikmaals gebeurden 'er ſodanige dingen: De lager Rechters lieten gemeenelijk eenige paſſie in de ſaken van 't Edict blijken; en maakten gants geen ſwarigheyt om door hen vonniſſen d'alderklaarſte diſpoſitien van dien te ſchenden. Maar de Kamers waren veel rechtmatiger: en om datmen noch onderhielt om daar in geen andere als ſulke gekoren Reghters te gebruyken, welkers reghtmatigheyt en ſaghtſinnigheyt bekent waren, ſoo hervormden die dikmaals, 't geen de lager Reghters qualijk uytgeweſen hadden. Maar dat ſelve jaar verleende den Koning een Edict aan den Biſſchop van Mompellier, waar over de Gereformeerden vermeynden reden van klagen te hebben. Hy gaf of confirmeerde aan den Biſſchop het reght om reglementen tot de regeringe of hervorminge van de hooge Schoole te maken; om den Eedt by die gene te laten afleggen die denſelve in haar Corpus ſoude goetkeuren, of die met eenige Ampten van dien voorſien waren; en generalijk om alle actens daar van te bekrachtigen. Het was onder voorgeven van reght te plegen, dat de Gereformeerden van die Stadt, die veel ſterker als de Catholijken waren, en die oordeelden dat het ſelve recht wettelijk aan 't lighaam van de Stadt toe behoorde, op welke de Biſſchop het ſelve uſurperen wilde, ſoo ſware ſmak wierd gegeven. Het was ſoo veel te verdrietiger voor haar, hen het geſag vanden Biſſchop t'onderwerpen, om dat hy een van die albeſtaande en quaataardige geeſten was, die haar tyt nergens anders mede door brengen, als om middelen uyt te ſoeken, om tot haar voordeel de ruſte van anderen te beroeren. Syn naam was Fenouillet: En hy was zijn bevordering aan den Hertogh van Sully verſchuldigt. Dien Heer had hem tot het Biſdom van Poitiers door Hendrik de IV. laten nomineren, en dat van Mompellier ter ſelver tydt zijnde komen open te vallen, had hy hem derwaarts doen verplaatſen. Maar alhoewel Fenouillet zijn waardigheyt aan een Gereformeerde verſchuldight was, dat en belette hem niet dat hy d'andere niet duyſent rampen toevoegde; en dat hy ſig wanneer hy daar toe gelegentheyt had, niet voor een van haar bitterſte Vervolgers verklaarde. Hem ontbrak geen welſprekentheyt: En wanneer Lodewijk de XIII. Mompellier in den jare 1622 belegerde, ſoo deed hy aan dien Vorſt ſoo een violente aanſpraak, dat die Stadt ſig tot het alderuyterſte ſoude hebben moeten bereyden, ſoo deſelve de ſterkte niet en had gehadt van haar te defenderen. Dat Edict was ontrent twee jaren ſonder geregiſtreert te worden, om

Rechten van den Biſſchop van Mompellier wegens de hoge Schole

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

dat de tegenstrevingen van de Stadt diesake deden oordelen van gevolg te wesen; en dat aan d'andere zijde den Staat soo verwert was, dat het lichtvaardigheyt soude geweest zijn de Gereformeerden tot het uytterste te dringen. Want sy souden door haar Unie die gene die misnoegt over de Regeringh waren, krachtighlijk hebben konnen versterken.

1614. Misnoegingen vande Princen

De Princen waren alsdoen noch seer t'onvreden; en daar waren selfs goede redenen toe. De extraordinare begunstiging van den Marquis d'Ancre, een Italiaan van weynig verdienste, van slechte geboorte geagt, en die selfs geen frans konde spreken, gingen soo verre, dat al de werelt daar over murmureerde; en dat de Princen selfs geen deel in de saken hebbende, dien vreemdeling deselve alleen naar zijn behagen regeerde. Den Prins van Condé, den Graaf van Soissons, de Hertogen van Longueville en van Vendome, van Mayenne en van Nevers, en eenige anderen, verbonden sigh tegen dien Favorit: Sommige wierden daar toe gebracht door redenen van glorie en van interest, andere door minneryen, of door de opsettingen van 't Juffers Kabinet. Den Marschalk van Bouillon was de driftighste van allen; en hy was de bemiddelaar van die Unie. Hy had gelooft dat hy verder in de saken gevordert, en door zijne believentheden sigh by de Koninginne in achting soude gebragt hebben. Maar naar dat die Vorstinne de dienst die sy hadt gekonnen van zijnen goeden wille getrokken hadt, soo wierd hy gelijk d'andere gelaten: Het sy dat sy gemerkt hadt, dat hy soo veel macht niet op de Gereformeerden hadt als hy sigh had beroemt; of het sy dat het haar speet, dat sy naar dat sy sig op de hoope van zijn credit in gelaten had, om verscheyden saken aan de Vergadering van Saumur te weygeren, eyndelijk genootsaakt was geweest deselve saken op verscheyde tyden, d'een na d'ander toe te staan, 't welk haar de vrucht van die genaden had doen verliesen, om dat sy deselve gelijk als gedwongen en buytens tyds had verleent. In voegen den Marschalk geen ander uytslagh hadt, als een gedeelte vande vertrouwentheyt der Gereformeerden verloren, en sig machtige vyandschappen op den hals gehaalt te hebben. Om die schade te herstellen, soo disponeerde hy de Princen om haar gevoeligheden te doen ruchtbaar worden: En gelijk als hy altyd gewoon was geweest in 't hooft van alle zijne voorslagen de naam vande Gereformeerden te doen blijken, soo en mankeerde hy in desen ook niet om daar toe alle der selver machten aan te bieden. Den Hertogh van Rohan was een groote hinderpaal voor hem. Haar bevrediging had haar onderlinge mistrouwingen niet wegh genomen. Men kon den selve niet verby gaan, om dat hy een groote macht in Saintonge, in neder Guyenne, en in Poitou, 't welk drie voorname Provintien zijn, washebbende. Den Marschalk van Bouillon vreesde dat soo hy in de Unie quam, dat hy dan wel de machtigste mogt worden: Maar de Prins van Condé liet niet na van hem daar toe te versoeken. Hy vond den selve heel genegen om sigh by hem te voegen, ter oorsaake van de laatste misnoegingen die hy vande Koninginne had bekomen: En aan d'andere syde so stelden de Princen onder de redenen van haar affonderinge of vertrek van 't Hof, de niet onderhoudinge vande Edicten, wegens welke sy hen verbonden alle overtredingen te sullen doen herstellen, 't welk een krachtigh beweegh middel was om denselve in haar party te trekken, ter oorsake vande voordeelen die de Kerken daar inne souden konnen vinden.

Den Hertog van Rohan voegt sigh daar by

Hy scheen dan het oor daar naar te leenen; en liet Haute-fontaine zijn vertrouweling op de conferentie, waar inne de Princen van vrede-handelden vinden. Dat selve by de konstenaryen vanden Hertogh van Bouillon gevoegt, maakte hem soo verdacht by de Koninginne, dat deselve besloot hem het Ampt van Colonel van de Switsers af te nemen, 't welk sy aan Bassompierre, die d'alderbraafste man van 't Hof was, en die ter selver tydt noch het beste deel in haar goede genegentheyt besat, vereerde. Den Hertogh wilde liever zijn afscheydt versoeken, en een vergeldinge voor zijn Ampt nemen, als sig te wagen van het selve te verliesen sonder nut daar van te hebben, met te weygeren van het selve goetwillichlijk af te staan: En aan d'andere zyde soo wierd hy ook van zijn tractementen heel slecht betaalt. Den Marschalk van Bouillon had de gauwigheyt gehadt, om selfs voor zijn eygen vertrouwelingen verborgen te houden het deel dat hy in de misnoegingen vande Princen hadt; en om alle de ergwaanen van 't Hof op den Hertogh van Rohan te doen vallen, soo had hy maar tegen zijn vrienden daar van gesproken. In voegen het scheen dat den Marschalk van Bouillon geen deel in die saken hadt, alhoewel hy eygentlijk het hooft daar van was; En hy wist sig so wel daar in te gedragen, dat hy de Middelaar van het vergelijk wierdt.

Konstenaryen vanden Marschalk van Bouillon

De

De Koninginne of door die liſtigheyt bedrogen, of veynſende het te weſen, gebruykte hem als in goeder trouwe, om dat aangroeyent vuyr uyt te doven: en hy wiſt de erkentenis van beyde de partyen te verdienen in een ſake die niet als van hem quam. Den Hertogh van Rohan diende hem maar daar toe, om de Koninginne wegens de Princen grooter vreeſe aan te jagen, op dat ſy aan de ſelve te beter conditien mogt toeſtaan; en om de Princen t'eerder het verdrag te doen aannemen, uyt vreeſe dat ſy aan dien mede-vryer van ſijn glorie niet al te veel verplicht mochten zijn, ſoo het tot een verklaring van Oorlogh toe mochte komen.

Vertrek en Manifeſt vande Princen.

De Princen waren dan na Meſieres geweken, een Plaats die aan den Hertog van Nevers toequam; en die ſeer bequaam was, of om vreemde hulpe t'ontfangen, ſo ſy die konden verkrijgen, of om uyt het Koningrijk te vertrekken, ſo men haar daar toe nootſaakte. Den Hertog van Vendôme had d'andere niet konnen volgen, om dat men hem tot Parijs gearreſteert hadt, wanneer men kenniſſe van haar vertrek hadt gekregen: Maar ſigh ſelfs weynigh tijd daarna geſalveert hebbende, had hy ſig naar Bretagne, waar van hy Gouverneur was, begeven, om aldaar de wapenen te doen aannemen. Sy gaven op den naam van haar allen een ſoort van een manifeſt uyt, in forme van een Brief, die de Prins van Condé aan de Koninginne ſchreef. Hy klaagde daarin over alle de ongeregeltheden die men in alle de deelen van den Staat bemerkte; en hy mengde daar boven alles een expres artijkel in, waar by hy haar de niet onderhoudinge van d'Edicten van vrede aan de Gereformeerden toegeſtaan, die deſwegen rechtvaardige ergwaanen opgevat hadden, verweet. Alles quam daar op uyt, datmen een Vergadering vande algemeene Staten eyſte, als het eenighſte middel zijnde om Vrankrijk in een volkome geruſtheyt te ſtellen. Hy ſchreef aan het Parlement van Parijs Brieven van denſelven inhoudt. Men antwoorde hem in de naam van de Koninginne; en men trachte op de Princen ſelfs de laſter van de ongeregeltheden te leggen, waarmede ſy de Regeeringh beſchuldighden. Men rechtvaardighde de Koninginne voornamentlijk over het ſubject van de Edicten, die men ſeyde dat ſy getracht hadde te doen onderhouden: maar dat wanneer deſelve eenige geſtrengheyt tegen de Gereformeerden had willen plegen, die ſy pretendeerde dat hare voorrechten misbruykten, ſoo deden dan die gene die hen beſt deden om haar tot opſtant te verwekken, hare handelingen by deſelve voor wreetheden en onrechtvaardigheden doorgaan; en wanneer ſy toegeventheden voor derſelver verſoeken gehadt hadde, ſoo hadden deſelve perſonen de Catholijken in 't oor geblaſen, dat ſy derſelver voortgangen begunſtighde, door hen beſtaan ongeſtraft te laten.

Haar groote verhaaſting word gelaakt.

Daar waren heel wijſe Luyden, die oordeelden dat het vertrek van de Princen al te haaſtig was geweeſt; en die voorſeyden, dat ſy in haar eerſte voortgang geſtruykelt hebbende, niet veel vrucht van haar qualijk beraamde Unie hadden te verwachten. Inder daat ſy hadden noch gelt, noch ſoldaten, noch plaatſen; en alle haar hoope niet anders, als op gewaande hulpe, of onſekere uytkomſten gegront zijnde, ſoo kan men wel ſeggen dat ſy ſeer ſlecht onderſteunt waren. 't Was wel ſoo, dat den Hertog van Rohan aan ſijne zyde al deed dat hy konde doen, om te toonen wat macht dat hy hadt, en om ſigh by de vereenigde Princen geagt te maken. Hy verworf van de Provintialen Raad van neder-Guyenne, dat deſelve tot Tonneins een Vergadering van drie Gedeputeerden uyt elk van d'andere Raadſ-Vergaderingen beriep, en de Brieven wierden daar van in 't eynde van Maart afgevaardigt. Sy lieten den dagh die tot de Vergaderingh beſtemt wierd over-een-komen, met de tijd diemen genomen hadt om een nationaal Synode ter ſelver plaatſe te houden; in-voegen dat ſoo die twee Vergaderingen te ſamen in de beſluyten over-een hadden gekomen, ſoo ſoude men hebben konnen ſeggen, dat noyt de Gereformeerden ſulke algemeene beſluyten genomen hadden. Wy ſullen op een ander plaatſe ſien waarom 't ſelve niet en gelukte. Ik ſal hier maar alleen ſeggen, dat de Princen ſigh niet anders van den goeden wille vanden Hertog van Rohan bedienende, als om hen ſelven ſo veel te ontſacchelijker aan de Roninginne te maken, ſloten in't aanſien van Hautefontaine deſſelfs Afgeſant de Vrede, aan wien ſy alle dagen duyſent verſekeringen gaven, dat ſy dat geenſints in haar gedachten hadden. De ſommen-gelt diemen haar aanboodt, deden hen de wapenen uyt de handen vallen. Sy verkregen de gewoone Amneſtie: en 't alderſchoonſte dat haar toegeſtaan wierdt, was de belofte, dat men de Staten ſoude doen vergaderen. De Prins van Condé hadt Amboiſe voor een plaats van veyligheyt. d'Andere profiteerden ook daar van naar de mate van haar qualiteyt. Den Hertog van Rohan alleen betaalde de koſten

De Vrede wordt geſloten.

van de saak, en won niet daar by als de ongunste van de Koninginne. Den Hertog v[illegible] Vendôme liet sigh meer als d'andere bidden; en de Koninginne moest een expre[illegible] reyse naar Bretagne gaan doen, om hem tot reden te brengen.

Verongelijking den Prins van Condé tot Poitiers aangedaan.

Dit Tractaat dan tot Sint Menehould den vijftienden van May gesloten zijnde, wierd aanstonts ook uytgevoert: Maar de vreede die maar even geboren was, scheen weder beroert te sullen worden, door een hoon die men den Prins van Condé tot Poitiers aandeedt. Hy had eenige moeyelijkheyt met den Bisschop, aan wien hy een genoegsame scherpe Brief door een Edelman die van sijn huysgenoten was, toe sondt. Dien Edelman wierd met toestemminge en misschien door een opstookinge vanden Bisschop qualijk gehandelt. Den Prins die tijdinge bekomen hebbende op een reyse, waar van hy het geheym aan niemant openbaarde, nam een weynig 't onvoorsichtig een beraad om naar Poitiers te gaan, om wegens die mishandeling wraak te gaan nemen. En also hy niet anders als met sijn qualiteyt gewapent, en heel slecht vergeselschapt was, soo was hy weynig in staat om gevreest te worden; weshalven de Stadt de Poorten voor hem sloot, en hem het inkomen weygerde. Sulks scheen door het credijt vanden Bisschop geschiedt te zijn: maar men twijfelde niet of de Koninginne hadde hem secrete bevelen gegeven, waar van hy maar den uytvoerder was. Men sette ook buyten de Stadt eenige personen, die in de belangen vanden Prins waren, die al deed wat hy konde om Vrienden te versamelen, en om die stoute Stadt te belegeren. Maar naauwelijks kon hy Volks genoeg byhalen, om de Inwoonders een weynig te hinderen, die hy belette om door eenige wegen die hy besetten liet te gaan en te keeren. Hy had noch het middel noch de tijd om sijne intelligentien die de Vreede afgebroken hadt, te vernieuwen: en de Koninginne met eenige Benden van Parijs vertrokken zijnde, soo nootsaakte hem de vreese, van dat sy wel tegen hem mogt optrekken, om Poitiers te verlaten. Hy moest sigh mitsdien te vreden houden, dat de sake by forme van recht afgehandelt wierdt; Dat men een Commissaris nomineerde om sig daar op t'informeren; en dat den Bisschop te Hoof ontboden wierdt, al of hy daar wat overgehaalt soude worden. Maar het was veel meer om hem in veyligheyt te stellen, als om hem te straffen: En de Koninginne den Koning tot Poitiers begeleydt hebbende, bediende sigh van die gelegenheyt, om in de voornaamste bedieningen sodanige Luyden te stellen die van haar af-hongen, en die de Stadt voor haar konden versekeren.

Plaatsen van veyligheyt voor den Koning open gestelt.

In die reyse prikkelden de Gereformeerden hen, om aan den Koning te doen weten, dat hy also wel de meester van de Steden van veyligheyt, als van alle d'andere van sijn Koningrijk was. Men ontfing hem met sijne Troepen in de geene daar hy aanquam. En men nodigde hem selfs om door die te passeren, wegens welke hy de wegh scheen te willen vermijden, om geen nadenken te geven.

Synode Nationaal.

Weynigh tijd naar het Tractaat van de Princen hielden de Gereformeerden een nationaal-Synode tot Tonneins. Men sprak daarin van veele saken, die noch op de leere noch op de kerkelijke tucht sagen. Men ontsing daar Brieven van den Koning van Engelandt, die al so vierigh alle de gelegentheden om sigh in de saken van den Godsdienst te mengen opnam, als hy quam te veronachtsamen die gene, om deel in de algemeene saken van Europa te nemen. Het onderwerp van sijne Brieven was een twiststrijdt op geresen tusschen Tilenus en du Moulin, die malkander van dwalinge over de personelijke vereeniging beschuldigden. Aan d'andere zyde soo had Tilenus geen heel rechtsinnige gevoelens, over de medewerkinge der genade in de menschelijke wille. Den Marschalk van Bouillon die agtingh voor hem hadt, en die hem tot Sedan had beroepen, om respect aan het Collegie te geven, dat hy aldaar gestigt hadt, verklaarde sig opentlijk voor sijn Beschermer; 't welk geen kleyn ongenoegen aan de Kerken gaf. Die saak maakte veel verhandelingen, waar naar Tilenus eyndelijk verlaten wierd, die voorts de Kerken van Vrankrijk ook in rust liet, tot dat hy de partye aannaam om geduyrende de Borgerlijke oorlogen tegen de Vergadering van Rochelle te schrijven:

Brieven van den Koning van Engelandt.

wanneer het Synode de Brief vanden Koning van Engelandt ontfangen hadt, resolveerde het de selve te openen: maar al voren het die gelesen hadt, soo stelde het vast, uyt vreese van het Hof door die correspondentie met een buytenlandsche magt te vertoornen, om daar van een Copie aan Rouvrai, een van de algemeene Gedeputeerden, die by den Koning gebleven was, terwijl dat la Milletiere te Tonneins was gekomen, over te senden, ten eynde hy die aan de Ministers soude konnen laten sien, so sy daar over eenige argwaan souden mogen opvatten: En het protesteerde te gelijk, dat so de Brief van eenige andere saak als van de leere sprak, het daar over sonder uytdrukkelijk verlof

verlof vanden Koning niet en ſoude handelen. Dat was een middelwegh die de verſcheyde pretenſien van het Hof en van de Synode ſcheen te ſullen bevredigen : Het Hof wilde niet hebben, dat de Gereformeerden eenige communicatie met de Vreemdelingen ſouden onderhouden: en 't Synode meynde dat het ſelve aan haar de vryheyt van correſpondentie moeſt laten in ſaken die op de leere ſagen. Weshalven het geloofde aan 't Hof vergenoeginge te ſullen geven als het ſigh binnen die palen beſloot, en ſijn ſelven de handen in ſaken die van een andere natuur waren, was bindende.

Raadſvergadering van neder-Guyenne.

De Raads-Vergadering van neder-Guyenne was genootſaakt aan 't Synode rekenſchap te geven vande convocatie die deſelve gedaan hadt, en waar van ik hier voren geſproken hebbe. Dat behulp middel wierd in allen deelen niet voor goet gekeurt, om dat het de bepalingen van 't Reglement tot Saumur gemaakt, te buyten gingh; Dat de Provintie geen ſoo grooten beſwaarnis had, om dat behulp-middel by de handt te nemen; en dat het in ſulk geval ſelfs genoeg geweeſt ſoude hebben, de Gedeputeerden vande vijf gebuyrige Provintien te verſoeken; en dat eyndelijk vermits men verwachte datter een algemeene Vergaderingh ſoude gehouden worden, waar van de algemeene Gedeputeerden de vergunninge ſolliciteerden, die convocatie niet voor nootſakelijk kon doorgaan. Sy gaf daar reden van die haar de beſtraffinge deed ontgaan. De Kerk van Pujols in het Claſſis van Agen, die een gedeelte van die Provintie uytmaakte, had geweygert om ſig de beſluyten van dien Raadt t'onderwerpen. Men had daar over aan het Claſſis geklaagt, dat naar dat het partyen gehoort hadt, d'ongehoorſaamheyt van die Kerk had beſtraft; alhoewel deſelve genoegſaam ſigh rechtvaardighde, dat ſy goede meyningen daar in had gehadt. Sy appelleerde daar van aan het Synode, 't welk de Sententie van het Claſſis bekrachtighde. De reden was, dat die reſolutie met meerderheyt van ſtemmen genomen zijnde, het d'Unie verbrooken was, als men ſigh daar aan niet wilde onderwerpen; en een groote deure tot verdeyltheden opende. Voorts kan men uyt die ſaak, gelijk ook uyt veele andere bemerken, dat alhoewel het geſagh vande politijke en kerkelijke Vergaderingen binnen ſekere dingen bepaalt was, waar van de ſommige hen met de ſtaatkunde en de veyligheyt, en d'andere met de kerkelijke tucht en leere, moeſten bemoeyen, ſoo was 'er niet-temin onder deſelve een ſoorte van onderlinge af-hangelijkheyt, in krachte van 't welke het dikmaals gebeurde, dat d'eene de Reglementen van d'andere hervormde, of by Appel van derſelver Sententien kenniſſe nam. Dat ſelve was ſeer eygentlijk om d'eenigheyt onder die twee Rechtbanken t'onderhouden; en ſoude ſeer veel tot de behoudeniſſe van de Kerken toegebragt hebben, ſoo het ſonder heerſſuchtigheyt en jalouſye hadde konnen onderhouden worden.

Onderlinge af-hangelijkheyt vah de Vergaderingen.

Brevet van toeſtant van een algemeene Vergaderingh.

De algemeene Gedeputeerden hadden verlof bekomen, om een algemeene Vergadering te mogen houden: maar 't Brevet verbondt haar om op een tijd en in een Plaats, die haar ongelegen was te vergaderen. De Plaats was Grenoble, heel verre van alle de Provintien afgelegen, die ten anderen in de macht Leſdiguieres en van een Parlement was, 't welk aan de Gedeputeerden de vryheyt van haar ſtemmen niet ſoude laten. De tijd was, den vijftienden van July, een termijn die al te kort was om aan de Provintien tijd te geven van haar Gedeputeerden te nomineren, en derſelver Inſtructien op te ſtellen. Aan d'andere zyde behelſde het Brevet al te naauwe bepalingen, en gaf aan de Vergadering geen ander recht, als om algemeene Gedeputeerden te noemen. Het Synode gelaſte die gene, die alſdoen die bedieninge waarnamen, om een ander Plaats die bequamer en vryer was; een langer tijd in welke men Provintiale Vergaderingen konde houden, om daar in rekenſchap van 't Synode te geven; en een gunſtiger Brevet 't welk aan de Vergadering een breeder toelating verleende; te obtineren. Het Synode verkreeg daar op niet anders, als de verandering van de tijdt. De Vergadering wierd tot den vijf en twingſten Auguſtus verſchoven: Maar de Koninginne verklaarde, dat ſy noch de plaats noch de forme van het Brevet niet konde veranderen. De tijds gelegenheyt, in welke de Koning in ſijn veertiende jaar ſtont te treden, en ſig gevolglijk meerderjarigh te doen verklaren, ſoude groote dingen in de Vergadering hebben konnen doen verhandelen. De beloofde Vergadering van Staten ſtond op 't Poinct om te vergaderen: 't welk ook noch voor de Gereformeerden een reden was, om op haar ſaken te denken. Maar dat waren ook de redenen dat men aan haar Vergadering alle ſoorte van vryheyt niet en gaf. Niettemin de Plaats haar meer als de reſt ter herten gaande, ſo wildenſe liever niet vergaderen, als 't in een Hooft-ſtadt van een Provintie te doen, waarinne 't Parlement en de Gouverneur haar te gelijk in de weeg ſouden konnen zijn. Wy ſullen ſien wat dat in 't volgende jaar daar

ontrent

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ontrent gebeurde, in 't welke de veranderingh van ſaken hen met aandringing deſelve plaats, die ſy ſodanig afgeſlagen hadden, deed verſoeken.

Brieven van de Groote Heeren.

Geltſaken.

Men gaf aan het Synode bericht van de vlijtigheden die tot weder bevrediging van de groote Heeren aangewent waren; en men ontfing daar in Brieven van den Hertog van Rohan, van Sully en van du Pleſſis, die de Leeden van het Synode belaſten om aan henne Provintien haar goede meyningen en yver tot den dienſt vande Kerken, bekent te maken. Bergerac verwierp in dat Synode het brevet van vijftien hondert guldens, 't welk de Koning daar aan uyt de vijftien duyſent kroonen vermeerdering verleent hadt; ende naar dat de Kerk en de Stadt by geſchrifte verklaart hadden, dat ſy om die ſomme te hebben van alle andere middelen, als de goede wille van het Synode alleen, waren renuntierende, ſoo ſtont haar de Vergadering twaalfhondert guldens toe. Het ſcheen dat die ſpaarſaamheyt nootſakelijk was, om dat over-al de fonds tot betalinge van de Predikanten ontbrak: en die gene die met den overlede Koning over dat ſubject gehandelt hadden, hadden haar ſchikkingen ſoo qualijk genomen, dat het meeſte gedeelte geen andere traktementen hebbende, als 't geen ſy van de geoctroyeerde gelden genoten, heel qualijk daar aan waren: 't welk haar in hun Predik-ampt onbequaam, en tot de ingevingen van het Hof, 't welk haar ſogt te corrumperen, bevattelijk, of door de teekenen van haar armoede verachtelijk maakte. De ſomme die Lodewijk de XIII. toegeſtaan hadt, vergrootte ſeer de tractementen van een yeder van haar; en aan d'andere zyde had men die tot ſoo veel ſaken van noden, dat het voordeel van dien niet voor de Predikanten was. Den Koning beſteede ſelfs daar van een gedeelte aan 't geen hy wilde; en hy ſoude moeyte gehadt hebben om die ſomme t'ontlaſten van de ſtuyver op de gulden, die hy daar van voor de tractementen van de algemeene Gedeputeerden afgenomen hadt. De reſte wierd uytgedeelt een gedeelte aan de hooge Schoolen en Collegien, een gedeelte aan begunſtigingen en belooningen, en een gedeelte aan d'onkoſten van de Deputatien en de particuliere ſaken. Neder-Guyenne ſloeg voor om dat quaat te verhelpen, dat men aan de Koning ſoude vragen, waar uyt dat men de Herders geheelijk ſoude betalen. Het Synode luyſterde na die voorſlag: Maar het oordeelde dat die aan een algemeene Vergaderinge moeſt gedaan worden.

Vryheyt van laſten voor de Predikanten.

Onder de beloofde ſaken om de Vergadering van Rochelle af te breeken, had men doen verhopen een vryheyt van laſten voor de Predikanten: en de Declaratie daar van was in der daat ook vervaardigt. Maar de Hoven *des Aides* maakten daar groote ſwarigheden over; en deſelve was niet geregiſtreert geworden; in-voegen dat het tot noch toe niet anders als een bedriegerye was. Het Synode belaſte derhalven aan de algemeene Gedeputeerden om op de regiſtrering van dien aan te dringen: Aan de Gedeputeerden van de Kerken, om het verſoek daar van aan de gemengelde Vergaderingen van hare Provintien over te brengen; en aan de byſondere Vergaderingen, om haar Gedeputeerden op d'algemeene dien-aangaande te gelaſten.

Plaatſen van veyligheyt.

Men ſprak noch van nieuwigheden, die in de nominatien van de Gouverneurs van de Plaatſen van veyligheyt, en in het aannemen van de Gereformeerden tot de Ampten die aan haar toegeſtaan waren, ingevoert wierden. Deſelve moeſten voor datſe aangenomen wierden atteſtatie van het Claſſis, in welkers gebiedt het Gouvernement of het Ampt quam open te vallen, in-nemen: Maar het Hof ſtapte dat over, om alle 't geſagh van de nominatien aan ſigh te trekken. Het Synode ſtelde een heel ſtreng Reglement wegens dat ſubject op, tegens die gene, die door dat middel in de Gouvernementen of in de Ampten ſouden komen te treden, en verſond de klachten over het feyt aan de politijke Vergaderingen. Het beval ook aan de Conſiſtorien te beletten, dat de Gouverneurs van de plaatſen, geen vry geleyde ſouden geven aan Luyden, die van dingen dewelke ſtraffen verdienden beſchuldight wierden: uyt vreeſe dat die Plaatſen, die tot veyligheyt vanden Godſdienſt verleent waren, niet tot een voorwendſel van impuniteyt van miſdaden mogten ſtrekken.

Berger, een gereformeert Raads-heer in 't Parlement van Parijs wordt Catholijk.

Een van de ſes geformeerde Raads-Heeren in 't Parlement van Parijs, Berger genaamt, was ſedert weynigh tijds Catholijk geworden. Sijn omkeeringe maakte een breuke in het getal vande Be-ampten van die qualiteyt by het Edict belooft: en de Gereformeerden pretendeerden, dat Berger niet langer het beſit konde hebben van een Ampt, 't welk voor haar vaſtgeſtelt was, om dat denſelve ſijn Godſdienſt verlaten hadt. Maar Berger had ſigh al verſekert voor dat hy omkeerde, dat hy ſijn Ampt niet ſoude verlieſen; en de Catholijken lag daar aan gelegen, dat ſy die gene die

hen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

hen in der ſelver gemeynſchap begaven, daar van niet quamen te ontblooten, uyt vreſe, dat het duchten van dat verlies, die gene niet en mocht doen verflauwen, die een voornemen hadden om hen daar onder te begeven. Het Synode belaſte de algemeene Gedeputeerden om te arbeyden tot herſtellinge van die breuke. Maar haar vlyt diende nergens toe, en noyt hebben de Gereformeerden deſwegen volkomen genoegen gehadt.

Gereformeerden van Gex

d'Ontheffing die de Koning vande ſtuyver op de gulden van de geoctroyeerde gelden toe geſtaan hadt, autoriſeerde het Synode om van hem ook te verſoeken, dat hy haar wilde ontheffen van de drie duyſent ſes hondert guldens aan de Kerken van 't Landt van Gex toegeweſen. De reden was, dat die ſomme genomen was over een Octroy in 't welke dat Landt niet was geconſidereert geweeſt; vermits het ten tyde van 't Edict aan den Koning niet toebehoorde; en dat het ten tyde vande vergunde vermeerdering, een gereguleerde fonds door de Commiſſariſſen van den overleden Koning tot onderhout van deſſelfs Predikanten bekomen hadt. Aan d'andere zijde ſoo wierd die ſomme door bevel vanden Raadt uyt gedeelt, die niet en verſuymde om het ſodanig te doen, datter verdeyltheden uyt opryſen konden. Het Synode van Bourgogne, waar van dat Bailliuſchap een gedeelte was, had uyt de penningen voor die Canton geſchikt, ſeſtigh gulden toegeweſen aan een Collegie datmen in 't Land van Gex wilde oprechten: En het Claſſis had het ſelve voor goet gekeurt. Maar die vande Stadt haar als verontwaardigt houdende, dat men hen ſoo weynigh had toegeſtaan, vervoegden haar aan den Raadt, aan welke ſy een Arreſt deden overleveren, 't welk aan haar twee hondert vyftigh gulden toewees. Sulks was gevaarlijk, wegens het exempel, 't welk de miſnoegden autoriſeerde om aan den Raadt te brengen de appellen vande Sententien by de Kerkelijke Vergaderingen geweſen: En wegens het gevolgh, 't welk de uytdeelingh die de Synoden vande geoctroyeerde penningen deedt, de reviſie van den Raadt onderwierp: 't gunt direct tegen het Brevet vanden jare 1598, 't welk aan de Gereformeerden vergunde, om daar van te diſponeren ſonder rekenſchap verſchuldicht te zijn, ſtrydigh was. Weshalven het Synode die ſake ſeer ter herten nam; beſtrafte de Gereformeerden vande Stadt ſeer; en dreygde haar ſulks te ſullen verſwaren, ſoo ſy aan het Synode niet gehoorſaamden.

Kerken die noch niet opgeregt waren.

Men kan uyt het Synode afnemen, datter Kerken waren die op de diſpoſitien van het Edict waren geſondeert, waar van echter d'oprechtinge ter oorſake van de tegenſtrevingen vande Catholijken; of door de armoede van die gene die deſelve moeſten uyt maken, of door de nalatigheyt van die gene die daar toe moeſten arbeyden, noch niet geſchiet was. Daar warender van die hoedanigheyt in Auvergne: En die van Iſſoire was van 't ſelve getal. Sy hadden al van voor langen tydt haar ſake met weynigh vrucht by 't Hof vervolgt: Maar het Synode van der ſelver beklaachelijke ſtaat geinformeert zijnde, belaſte de algemeene Gedeputeerden om hare inſtantien te ondersteunen, en om die uyt deſſelfs naam te recommanderen.

Staat vande Gereformeerden van 't Comtat

De Gereformeerden van het Comtat, die twee jaren te voren hen ſterk genoeg gevonden hadden om een Provintie apart uyt te maken, waren t'ſedert die tydt vry van conditie verandert. Men had deſelve ſoo geweldighlijk vervolgt, datmen een erbarming met haar ſtaat hadt: En dat het Synode 't welk daar aan geen ander behulp middel konde toebrengen, daar toe gebragt wierdt, om den Koning te verſoeken van tuſſchen beyden te willen komen, om haar lydſaamheyt te verlenen.

Miltdadigheden van het Synode

Het Synode deed noch groote mildadigheden aan eenige particulieren. Rivet had ſes hondert guldens tot beloning voor eenige werken: En Gigord hoogh leeraar in de Godgeleertheyt tot Mompellier, die eenige jaren te vooren een diſpuyt met den Jeſuit Cotton aan 't Hof had gehadt, had'er agtien hondert vyftigh guldens van.

Collegien.

Het ſelve Synode noemde de plaatſen in yeder Provintie, om aldaar Collegien op te rechten, waar van'er ſommige tot onſe dagen toe noch hebben beſtaan; en alhoewel het oordeelde aangeſien de weynig fonds daar het van konde diſponeren, dat'er al te veel Academien in het Koningrijk waren, om dat deſelve te veel van onderhouden quamen te koſten, ſoo liet het echter niet na deſelve te behouden, om die Steden in welke men deſelve wegh genomen ſoude hebben, geen nadeel toe te brengen.

Bearn.

Het gaf aan de Kerken van Bearn de macht om op haar beurt het Synode nationaal te beroepen, op conditie, dat ſy ſig de deciſien van die gene die in 't Koningrijk gehouden wierden, ſouden onderwerpen, en dat ſy hen appellen daar aan ſouden brengen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

gen. Men heeft reets geſien door 't geen in de Vergaderingh van Saumur gebeurde, dat het Hof de politijke Unie van die Provintie met de reſt van de Kerken van 't Koningrijk niet en wilde dulden. Dogh de provintie was ſelfs beducht datſe ſig te veel met deſelve in de offeninge vande Kerkelijke tugt mogte vereenigen, uyt een vreſe dat het een ſmette ſoude toebrengen aan de voorrechten die de Kerken aldaar t'ſedert het Edict van Nantes, en in kraghte van veel ouder Tytels onafhangelijk genoten hadden, voornamentlijk vreeſde deſelve, dat met de Kerken van hun Landt aan de deciſien van een Synode 't welk ergens anders gehouden was, t'onderwerpen, ſulks tot verkortinge van 't reght dat ſy meynde te hebben mogte ſtrekken, en dat de algemeene en byſondere ſaken van hun Inwoonders niet uyt de handen van hare natuurlijke Reghters, namentlijk haar Raads Vergadering en hare Staten, konden genomen worden; daar was noch een

Mets.

ſake die deſelve gelijk was, rakende de Stadt Mets; welkers Kerke alleenelijk met d'andere een gemeynſchap van leere onderhield: Maar die ſigh ten opſigt van de reſt afgeſondert hieldt, uyt vreſe van hare vryheden die ſy al voor het verleenen van 't Edict, en 't ſedert de tydt dat ſy ſigh onder de beſcherminge van Vrankrijk had begeven, beſeten hadt, te kort te ſullen doen.

Eedt van eenigheyt.

Men vernieuwde in die Vergadering den Eedt van eenigheyt, met de gewoone proteſtatien van gehoorſaamheyt en getrouwigheyt aan den Koning, *het Koningrijke Gods in zijn geheel blyvende*: En yeder Gedeputeerde beloofde deſelve in zijn Provintie te ſullen doen ratificeren. Eyndelijk het Synode ſchreef aan den Koning en aan de Koninginne, wegens de ſaken die het de Gedeputeerden gelaſte te beſolliciteren.

Brieven aan den Koning en aan de Koninginne.

In die Brieven was dat onderſcheydt, dat deſelve ſaken waar van het in den Brief aan den Koning ſprak, in den Brief aan de Koninginne een weynig meer uytgebreydt waren. Onder de klaghten diemen daar in deedt, waſſer een byſondere wegens een uytſporigheyt tot Guiſe tegen een gereformeert perſoon gepleegt; waar van men den Lieutenant Generaal beſchuldighde een mede plichtige te weſen; het ſy dat hy d'andere direktelijk hadt opgemaakt, of het ſy dat hy die door zijn conniventie begunſtigt hadt. Men verſocht daar recht over, op dat de ſtraf van de ſchuldigen, de handen vande geweld-doenders weer-houden mogt, en men deed ſien, dat de Gereformeerden ſo wel als d'anderen deel in de beſcherminge van den Koning hadden. Men gaf in deſelve Brieven reden van de weygering die de Kerken deeden, om Grenoble tot een plaats van haar algemeene Vergadering aan te nemen; en men bediende ſig om een bequamer plaats te verkrijgen, van het voorbeeldt van den overleden Koning, die op de verſoeken van de Gereformeerden wel goede agt had willen nemen, wanneer'er gehandelt wierdt, om een plaats tot ſodanige by een komſten te noemen. Maar die handeling wierd door ſaken van meerder aangelegenheyt afgebroken.

De Koninginne bereyt ſig om d'algemeene Staten te doen vergaderen.

De Koninginne die belooft hadt d'algemeene Staten te ſullen doen vergaderen, was maar op middelen bedagt om de menſchen op te houden, tot dat den Koning zijn meerderjarigheyt ſoude hebben bereykt. Die kleyne ſaken dewelke t'ſedert het Tractaat van Ste Menehould voorgevallen waren, waren voor haar ſoo recht van paſſe gebeurt, datmen ſoude hebben konnen ſeggen, dat ſy die bevordert hadt. Maar ſy had noch een ander voornemen in 't hooft, waar van het gevolg veel grooter was. Sy wiſt wel dat de Princen de Vergadering van de Staten verſocht hadden, om haar door de vernedering van haar Creaturen ſpijt aan te doen: En dat het ganſche Koningrijk in verwachting was, wat dat die Vergadering die voortijds het geneesmiddel vande qualen van 't Volk, en de toevlucht van de vryheyt was geweeſt, ſoude voortbrengen. Maar ſy hadt wel bemerkt door d'uytſlagh vande laatſte Staats Vergaderingen, dat het niet onmogelijk was deſelve te misbruyken; en om door de Staten ſelfs die gene, die daar van beſcherminge en byſtant verwaghtende waren, te doen onderdrukken. Sy deed dan 't geen Pius de IV. met het Concilium, waar voor zijn Voorſaten ſulk een ſchrik hadden gehadt, had gedaan. Hy bediende ſig daar van, om de bepalingen te verbreken, dewelke die Vergaderingen gewoon waren geweeſt aan het geſag van zijn Stoel te maken; en om de Vorſten te hervormen, die een voornemen hadden hem ſelfs te hervormen. Soo ook nam de Koninginne haar ſchikkingen om de Staten te doen dienen om haar macht ſtaande te houden, en om aan d'onderdrukking van het Volk een beter coleur te geven. 'T was daarom dat ſy beſloot om de Declaratie vande meerderjarigheyt van den Koning voor het openen van de Staats-Vergaderingh te doen voortgaan: Niet twijffelende, alhoewel ſy door dat middel de naam van Regente verloor, dat het haar eghter light ſoude vallen om het

geſag

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

gesag van dien te behouden. De Koning was soo licht te geseggen, soo jong, en soo door zijn opvoeding, als door de redenen van zijn Biecht-Vader, en van andere, die de Koninginne hem toegevoegt hadt, geschikt, om van haar af te hangen, dat het niet anders konde schijnen of sy konde niet minder volslage in de naam van haar Soon in 't toekomende regeren, dan sy tot noch toe gedaan hadt. Men moest dan niet anders doen om sig staande te houden, als dien Vorst te doen spreken; wiens begeerten meer gerespecteert souden moeten worden, wanneer hy voor meerderjarigh erkent soude worden, dan wanneer die souden schijnen hem door de bestieringe van zijn Moeder ingegeven te zijn.

Declaratie vande meerderjarigheyt van den Koningh.

De Staats Vergaderinge dan op den vijftienden October tot Parijs zijn aanvang moetende nemen, soo bragt de Koninginne Moeder den Koning op den tweeden derselver maandt in 't Parlement, om aldaar Acte van zijn meerderjarigheyt te nemen; en om de Declaratie van daags te voren te registreren; dewelke naar datse Godt gedankt hadde over de voorspoet die hy aan den Staat had verleent, ook de Koninginne bedankte wegens haar goet beleyt geduyrende haar regeringe, voorts vier of vijf artijkelen behelsde, die buyten tegenspreeken waardigh waren om d'eerste wetten te zijn van een Vorst, die zijn Staten voor 't toekomende selfs moest bestieren, en het op de wakkerheyt van een ander niet meer behoefde te laten aankomen. Het eerste bekragtighde het Edict van Nantes, en alle de artijkelen, reglementen en arresten, die aan de Gereformeerden nopende dessels verklaringe en uytvoeringe, verleent waren. Het tweede veroordeelde alle intelligentien, verbintenissen en associatien, soo binnen als buyten het Rijk; en de deputatien die aan uyt heemsche Vorsten, 't sy Vrienden, 't sy Vyanden, sonder verlof gedaan wierden, onder wat voorwendsel het ook wesen mogte. Het derde van het voorsz tweede afhangende, verboodt aan alle die gene, die eenige gagien, soldyen of pensioenen, vanden Koning ontfingen, om deselve van eenig ander Vorst of Heer te gelijk te nemen, en om gevolgelijk de wapenen by geen ander als den Koning te dragen, op pœne van alle hare Staten, gagien en pensioenen, te verliesen. Het vierde vernieuwde alle de Ordonnantien tegen de Duellen, en benam aan alle de gene die deselve overtreden souden alle hope van genade. Het laatste deed deselve sake tegen de Gods-lasteringen, en bragt mede, dat de oude Ordonnantien van dien weder op nieuw afgekondigt souden worden. Om van de reghtvaardigheyt en de nootsakelijkheyt van het derde artijkel te oordelen, soo behoeft men maar aan te merken, datter veele gegagieerde personen vanden Koning waren, die sigh des niet tegenstaande in den dienst van sommige Heeren verbonden, die sy voor haar Patronen aansagen, en welkers begeerten haar souvereyne wetten waren. In de reyse die het Hof quam te doen, hadmen twee Heeren den Koning sien vergeselschappen, die door de geseyde reden yeder een gevolg van vijf hondert paarden hadden. 't Was heerlijk voor den Koning om sulke machtige Onderdanen te commanderen: Maar hy was niet al te wel verseekert, dat sulke machtige Onderdanen altijt souden willen gehoorsamen: En de Staat kunde konde niet gedogen, dat den Koning Vrienden en medestanders van zijne Onderdanen soude betalen, om hem daar mede te wederstaan.

Openinge vande Staats-Vergadering

Ten dage dan die de Koninginne bestemt hadt, lieten hen de Gedeputeerden van de Provintien tot Parijs vinden, en maakten den aanvang van de Staats-Vergadering. Daar waren groote kuyperyen in de Provintien omgegaan, om te doen verkiesen personen, die na 't gelieven van die gene waren, die van dese Vergadering voordeel wilden trekken. De Koninginne had al haar krachten ingespannen, om deselve naar haar sin te hebben. Den Prins van Condé had ook sig selfs niet gespaart, om hem aldaar de sterkste te maken: En alsoo het scheen dat het gemeene best en zijn belangen een en 't selve waren, soo had hy geen moeyte gehadt, om medestanders te vinden, alhoewel hy niet maghtigh was om soo veel beloningen te geven als de Koninginne. Hy wierd voornamentlijk ondersteunt vanden derden Staat, die by naar altijt d'eenigste is om de goede party vast te houden; om datse d'eerste zijnde waar op de last van de onderdrukking komt te vallen, derhalven ook d'eerste is, die sig tegen de voortgank van de dienstbaarheyt komt te kanten. Den Prins had moeyte gehadt om een besluyt te nemen van aan 't Hof te komen, naar den hoon die hy bekomen hadt Sijn swakheyt had aan de macht vande Koninginne luyster toegebragt; en hy had in vrese gestaan, dat soo hy naar een affront, waar van hy soo slecht voldaan was geworden, aan 't Hof quam, dan aldaar een seer droevige figuur mocht maken. Maar de Ko-

nin-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ninginne wilde hebben dat hy daar quam, om dat anders al 't geen dat ſy ſonder hem ſoude laten bevelen ſonder kraght en gevolgh ſoude zijn; en dat in d'eerſte gelegenheyt die hy ſoude hebben, om beroerte te verwekken, de ſake herdaan ſoude moeten worden. Men moeſt hem door midddel vande Staten tot ter aarde toe vernederen, om voor het toekomende alle zijne meſuren te verbreeken.

De Geeſtelijkheyt en den Adel vereenigen hen tegen den derden Staat.

Sy ſoude in die poginge een quade uytſlagh gehadt hebben, ſoo'er by de Geeſtelijkheyt trouwe en by den Adel moedigheyt geweeſt was. Maar de Geeſtelijkheyt bedorf naar deſſelfs gewoonte alles, en verriedt den Koning en het Koningrijk wegens deſſelfs byſondere belangen. Het Hoff won deſelve door believentheden en weldaden: En ſy won aan hare ſyde weder den Adel; en die twee Lichamen te ſamen onderdrukten den derden Staat. Daar zijn natuurlijke Zaden van tweedraght in die verſcheyde Orderen van 't Koningrijk: de twee eerſte die geen gevoelen hebben van de Ampten van den Staat, bekommeren ſigh weynigh over het nadeel vande derde, die deſelve al te ſamen weg draagt: En de derde heeſt in tegendeel altijt klachten en remonſtrantien tegen de twee andere in te brengen, als die gewonelijk hen bloedt en ſweet niet veel ſparen, en die heel milt op deſſelfs koſten zijn. De Geeſtelijkheyt dan door Miſſen, ommegangen, en de communien waar toe het d'andere Orderen nodigde, een aanvang gemaakt hebbende, wilde ſig van den Adel verſekeren, en deſelve inſchikken, om ſigh by haar te voegen, om tot deſelve oogmerken te handelen. Sy trad daar toe door formele deputatien, en door byſondere handelingen. Het alderkrachtighſte daar ſy ſig, en dat ſelfs opentlijk, van bediende, was het gemeen belang. Sy deed den Adel bemerken, van wat nuttigheyt de Ampten voor de kinderen van de Adelijke familien ſouden zijn. Sy boeſemde deſelve in, dat beyde die twee Orderen eygentlijk niet meer als een Lichaam uytmaakten, om dat de Geeſtelijkheyt voor 't meeſte gedeelte niet anders beſtont, als uyt Edelluyden die de Kerk toegedaan waren, die daar van d'inkomſten beſaten, en dat mitſdien den Adel vereenight moeſt blijven met een Ordere, met welke ſy ſo voordeeligh deel in de rijkdommen en de waardigheyt hadt. En de bedieningen zijn in der daat ook den toevlucht van den Adel, als die ſigh door den dienſt ruinerende, geen beter middel heeft om haar ſelven ſtaande te houden, of ſig te verlichten, als om haar jonger Soons in de Geeſtelijke ſtaat, en haar dochters in de Kloosters te werpen, terwijle dat deſelve den outſten by haar houden, om den naam en de luyſter van het Stamhuys te bewaren.

Gereformeerden in de Staten

Daar waren niettemin Gereformeerden onder de Gedeputeerden vanden Adel: Maar die waren niet ſterk genoegh om de Catholijken over te halen. En aan d'andere ſyde was al dat van deſelve vooortquam, aan den onbedreven Adel verdagt: En t' was eene vande redenen die 't grootſte ongelijk aan de reghten van de Kroon, en aan den Prins van Condé deden, dat die gene die hem t'aldermeeſte onderſteunden *Ketters* waren. De gemoederen in die geſtalte zijnde, ſoo begon den derde Staat te verhandelen de queſtie vande onafhangelijkheyt van de Koningen, en vande veyligheyt van haar perſonen, tegen de ondernemingen en pretenſien van het Hof van Romen. Het en haperde aan deſelve niet datmen het niet voor een grond-wet vanden Staat liet doorgaan, dat ſy noch directelijk noch indirectelijk eenige macht onderworpen waren; en datter geenig geval noch voorwendſel was, die eenige autoriteyt konden geven, om deſelve te verklaren van haar Kroon vervallen te zijn, en om hare onderdanen van den Eedt van getrouwigheyt t'ontſlaan. De moordt vande twee laatſte Koningen ging de goede Franſen ter herten; en den derde Staat wilde door die wet van aangelegenheyt voortvaren, om de reſt vande Ligue uyt te doven, doende haar Staats-regels voor vals paſſeren, en als tegen de beginſels vande Monarchie ſtrydigh zijnde. Men had ook noch voor oogen hoe dat die Staat-regels, het Koningrijk in ſtukken hadden meynen te ſcheuren, en de Kroon van een wettig Erfgenaam onder voorwendſel van deſſelfs Godsdienſt, en den ban die de Pauſen tegen hem gevelt hadden, t'ontbloten.

Onafhangelijkheyt der Koningen

Welkers ſake door de Geeſtelijkheyt; en door het Hof ſelfs verraden wierdt.

Men kan hedendaags naauwelijks bedenken hoe dat ſulk een wel gegronde voorſtellinge in ſig ſelfs, en die ſoo voordelig aan de Koningen was, heeft konnen werden verworpen. Sy wierd evenwel verworpen; en 't geen dat noch het verwonderlijkſte is, dat is, datmen ſig vande autoriteyt vanden Koning ſelfs bediende, om deſelve te verwerpen. 't Is waar dat het ſelve alſdoen niet nieuws was; 't was maar twee jaren geleden, dat het Hof ten naaſten by deſelve handel had gemaakt. De Monnikken hadden voorgenomen om de Koningen tot onder de voeten vande Pauſen

te

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

te vernederen. De Geeſtelijkheyt en de Sorbonne waren 't in die oproerige Godgeleertheyt eens. De Koninglijke autoriteyt was het ſpeeltuyg van haar twiſten; ende bykans alle de gemoederen waren wegens dat ſubject in een jammerlijke ontdoeninge. Ik verwonder my niet datmen aan de Gereformeerden alſdoen de glorie wilde benemen, om hare Souvereynen te defenderen, en dat men de Boeken die ſy over deſe ſtoffe ſchreven liet ophalen: maar 't ſchijnt ten minſten dat men de Catholijken die deſelve party koſen, een weynig meer vieren moeſt. Ondertuſſchen ſo leende 't Hof ſeer gewilliglijk ſijn handen tot ſijn eygen vernedering. Richer, den eenigſte voorſtander van de rechten des Konings, en van de vryheden van de Franſe Kerk, en die de voorſtellingen dewelke de Geeſtelijkheyt tſedert afgedaan heeft, beweerde, wierdt door Duval, een ander Leeraar, den welke door de Monnikken onderſteunt wierdt, onderdrukt: En het Hof in die twiſt tuſſchen beyden komende, ſoo was hy genootſaakt ſigh van het Ampt van Syndicus van de Faculteyt t'ontdoen, ſijn Boeken te laten veroordeelen ſonder een woordt te ſpreken, en te dulden dat ſijn mede-broeders, en den Koning ſelfs, wiens belangen hy beweerde, hem als een *Ketter* handelden. Maar om dat de Gereformeerden veel deel hadden in die betwiſting dewelke in de Vergadering van de Staten vernieuwt wierdt, ſoo dunkt het my nodigh te weſen, dat ik eershalven een weynig verder gā uythalen, hoe dat die ſake ſigh toedroegh.

Gramſchap van de Geeſtelijkheyt.

De Geeſtelijkheyt ſtoof op met een ongelooffelijke drift tegen de Auteurs van die voorſtellingh. Sy maakte ſoo veel gerucht, al of 'er verſchil was geweeſt, om haar van alle haar overgroote inkomſten t'ontbloten, of om de Gereformeerde Godſdienſt op den Troon te ſetten. Sy deed den Adel in haar gevoelen vallen: en den Cardinaal du Perron tot het Hooft van een plechtelijke Deputatie, die ſy aan den derden Staat affondt, gemaakt hebbende, ſoo kante denſelve ſig met al ſijn macht tegen de goede meyningen van dat Lichaam. Dien Cardinaal voerde een ſeer lange en wel beſtudeerde reden over die materie, om die voorſtellingh hatelijk te maken: En hy beweerde daar inne de belangen van het Hof van Romen, met ſoo veel ſtoutigheyt, dat het ſcheen, dat hy ſig van die grootheyt daar de goetheyt van de Koningen hem toe verheven hadt, niet anders bediende, als om haar ſelfs t'onder te brengen, en aan een uytheemſche macht t'onderwerpen. Den draay die hy maakte om een indruk op de Catholijke gemoederen te geven, diende, om die leere als een vrucht van de *Ketterye* te vertoonen, om ſe door dat beginſel verdacht te maken. Hy beweerde met een ſtoutheyt die een veel hatelijker naam verdient, dat voor Calvinus *de ganſche Kerk*, en ſelfs *de Franſche Kerk*, gelooft hadt, dat wanneer een Koning den Eedt ſchond die hy aan God en ſijn Onderdanen gedaan hadt van Catholijk te ſullen leven en ſterven, en niet alleen een Arriaan of Mahometaan wierdt, maar ook ſoo verre ging van JESUS CHRISTUS den oorlog aan te doen, dat is te ſeggen, *ſijn Onderdanen in haar gemoedt te dwingen*, en deſelve te nootſaken om een valſche Godſdienſt te volgen, dat hy dan konde verklaart worden van ſijn rechten vervallen te zijn, en dat ſijn Onderdanen in gemoede, en voor de Goddelijke en Kerkelijke Rechterſtoel, konden ontſlagen worden, van den Eedt van getrouwigheyt, die ſy aan hem gedaan hadden: en dat het aan den Paus of aan het Concilie ſtont, om die verklaringe te doen. Hy hield ſtaande, dat het ſelve gevoelen geen *Anathema* onderworpen was, nochte die gene, die het ſelve beweerden, buyten de gemeynſchap van de *Kerk* ſtelde. Hy ſeyde meer als eenmaal, dat den Eedt, die den Koning van Engelandt van de Catholijken gevordert hadt, het *Patroon* was van de leere van den derden Staat, die in de grondt niet anders als de ſubſtantie van dien Eedt was. Hy allegeerde veele inconvenienten die uyt het beſtaan van die Kamer ſouden konnen ſpruyten; Dat ſulks, by voorbeeld, ſtrikken voor de gemoederen geſpannen ſoude weſen, om als een artijkel van 't geloof, en als uyt Gods woord gehaalt, te doen beſweeren een Leere, waar van het tegendeel altijd by de heele reſt van de Catholijke Kerk was gehouden geweeſt, en noch gehouden wierdt; Dat het gevaarlijk was dat de Leeken hen ondernamen, om de ſaken van 't geloof te decideren, ſonder van een Concilie of van eenig ander Kerkelijk oordeel beſtiert te zijn; Dat 'er gevaar van ſcheuringe in ſoude ſteken, ſo men voor onheylig verklaarde een Leere, die van alle d'andere Catholijken voor goet gekeurt wierd, als waar van men ſig door die verklaringe ſoude affcheyden, Dat men onder voorwendſel van 't leven en de hoogheyt der Vorſten te verſekeren, deſelve meer als oyt ſoude wagen, door de beroertens die de ſcheuringe veroorſaakt. Hy hadt de ſtoutheyt van te ſeggen, dat de moordt van de Koningen niet konde belet worden, als door de vreſe van eeuwige ſtraffen;

Aanſpraak van den Cardinaal du Perron.

en datter niet als de kerkelijke oordelen waren, die een rechte afſchrik van die ſtraffen konden geven. Hy onderſchraagde al 't ſelve met exempelen, en met getuygeniſſen die met groot cieraat opgetoyt waren; na ſijn gewoonte ook alle handelingen en daden die d'alderfabuleuſte en d'aldervalſte waren, by-brengende: en hy trachte door ſubtile en liſtige antwoorden de tegenſtrijdige exempelen en getuygeniſſen los te maken.

Waarom datmen de Ketters verdraagt. Hy wilde ook wederleggen de tegenwerpingen die men ergens anders uyt ſoude konnen trekken; en onder anderen die genomen was van de verdraagſaamheyt aan de *Ketters* toegeſtaan; waar uyt men konde beſluyten, dat ſoo 'er wettelijk wetten gemaakt waren, om hen haar levens, goederen en eeren, te behouden, men derhalven noch veel minder de Koningen van hare Staten onder voorwendſel van *Ketterye* konde beroven. Daar op antwoorde hy op een wijſe die deed bemerken, dat volgens ſijn gevoelen, die wetten onder welke de *Ketters* leefden, niet anders deeden, als om d'executie van die gene die tegens haar gevelt waren, *op te ſchorſſen*: en te verſtaan
1615. gevende, dat ſoo 'er een nieuwe *Ketterye* quam op te rijſen, die men ſonder gevaar ter ſake van deſſelfs ſwakheyt ſoude konnen dempen, men niet mankeren ſoude, om van hare goederen en levens die gene te beroven, die deſelve omhelſt ſouden hebben; hy gaf daar door klaarlijk genoeg te verſtaan, dat het niet anders als de macht van de Gereformeerden, die hy bynaar doorgaans als hy *Ketters* noemde, daar door verſtont, was, die derſelver veyligheyt maakte. Dat alleen nu moeſt genoeg geweeſt zijn, ſo de menſchen rechtmatig waren, om tot een verantwoordinge van haar voorſorgen en miſtrouwingen te ſtrekken: om dat 'er niets ſoo natuurlijk en te gelijk ook ſoo rechtvaardigh is, wanneer men met dootſtraften en moorden gedreygt wordt, als om ſchikkingen te maken om deſelve te vermijden. Hy vergat met eenen ook niet by te brengen het onthaal dat Servetus tot Geneve had gehadt, alſmede dat gene dat men in Engelandt de Arrianen aandeedt.

Onderſcheydingen van den Cardinaal. Het vierde inconvenient dat hy in de leere vanden derden Staat vond, verhandelende, ſoo bragt hy de ſijne opde veyligheyt der Koningen, met onderſcheydinge van een Tyran van uſurpatie, en een Tyran van adminiſtratie, en op eenige andere, die konden doen ſien, hoe bedriechelijk dat ſijn gepretendeerde veyligheden waren. Daar wierd niet gehandelt om het leven van de Koningen te beſchermen, tegen de treeken die in de diſpuyten van 't Collegie geſmeedt worden, waar inne die onderſcheydingen van eenig gebruyk ſouden konnen zijn; maar tegen moordenaars, welkers gewelt door een *diſtinguo* niet ingetoomt ſoude konnen worden. Men moet over dat ſubject, en ik ſegge 't ſelve ook van 't meeſte gedeelte van die gene, die op de practijke in ſaken van aangelegenheyt ſien, beginſels hebben, die van ſodanige ſubtiliteyten on-af-hangelijk zijn; en die eensklaks, in de alder-eenvoudigſte gemoederen, een klaar denkbeeldt vande plichten diemen haar opleyt, komen te geven.

Om deſe lange reden door een beſluyt dat de reſt waardig was, te eyndigen, ſoo trachte hy vroed te maken, dat het een groote gematigheyt in de Pauſen was, dat deſelve in de gemeynſchap van de Catholijke Kerken quamen te dulden die gene, die het met de leere van den derden Staat hielden; waar van hy wilde doen geloven, dat het getal ſeer kleyn was in vergelijkinge van d'andere: en volgens ſijn ſeggen, ſoo warenſe aan 't Hof van Romen grootelijks verpligt, om dat het ſelve haar niet voor ge-excommuniceerden en voor *Ketters* quam te houden. Eyndelijk om ſijn toehoorders te meer geſchikt te laten, om hen van dat artijkel t'ontdoen, ſoo beſchuldigde hy de Gereformeerden, dat ſy daar d'auteurs van waren, met die voorſtellinge die hy den *Appel van tweedracht* noemde, in de Vertoogen van ſommige Provintien, te hebben doen in-vloeyen, om een verdeylinge onder de Catholijken te maken. Hy ſeyde, dat het al van overlange tijdt was, dat men haar met die onderneminge gedreygt hadt; dat het ſelve ontwerp van Saumur quam; en dat echter noch de Synoden, noch de Predikanten, die leere niet en wilden onderteykenen: 't welk hy door de woorden van haar geloofs belijdeniſſe, door de uytſonderingen die ſy by de proteſtatien van haar gehoorſaamheyt en getrouwigheyt voegden; en door d'aanneming van de wapenen die ſy gedaan hadden, ſoo dikmaals alſmen hen de vryheyt van hare conſcientien hadde willen ontnemen, bewees.

Sijn Beſluyt. Waar op men kan aanmerken eerſtelijk, dat hy hare leere ontrent de ſijne heel quaataardiglijk toepaſte; om dat het verre van een verſcheyden is de Koningen niet te gehoorſamen, wanneer ſy de gemoederen dwingen; of haar een af ſetting t'onderwerpen uyt krachte van een kerkelijke centure, en haar aan het mes van Moordenaars, onder

voor-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

voorwendſel van een *anathema*, te wagen. 'tEene was 't gevoelen vande Gereformeerden: 't Ander was de opinie van de medeſtanders van het Hof van Romen, welkers onbeſchaamde pretenſien den derde Staat wilde intoomen. Ten tweeden, dat de Gereformeerden met de wapenen aan te nemen daar door noyt hadden getracht te herroepen den Eedt van getrouwigheyt, die ſy aan hen Koningen ſchuldigh zijn; maar alleenelijk om haar in ſtaat te ſtellen, om gewelt en onderdrukkinge te vermyden, heel gereet zijnde om weder in ruſte te treden, ſoo ras alſmen haar Vervolgers ontwapent ſoude hebben. Eyndelijk, dat den Cardinaal, tegen zijn wil, volgens zijn principien, rechtvaardighde die Oorlogen, die de Catholijken haar ſoo dikmaals verweten hebben: vermits ſy noyt de wapenen aangenomen hebben gehadt, dan wanneer haar Princen dien Eedt die ſy aan Godt en aan haar gedaan hadden, om haar in vrede en vryheyt onder de beſcherminge van hare Edicten te laten leven, quamen te ſchenden. Dat is de gewoonte van de hevighſte medeſtanders van het Hof van Romen, dat ſy deſelve dingen die het ſelve Hof als een pligt van de Catholijken leerd; aan de Gereformerden tot een miſdaat van gequetſte Majeſteyt komen te maken.

Die reden deed gants geen uytwerkinge in de Kamer van den derden Staat, om dat Miron die daar in Voorſitter was, met kraght en bequaamheyt, d'aangelegenheyt en nootſakelijkheyt van dat Artijkel beweerde. Hem mangelde noch verſtant, noch redenen, noch moedt: En alſo hy daar in den Cardinaal wel opmogt, ſo had hy noch op hem 't voordeel van een groote oprechtigheyt. Aan d'andere ſyde ſo wierd hy van de Parlementen by geſtaan, welkers erffelijke leere hy voor een wet wilde doen doorgaan: ſoo veel goede Franſen als 'er waren, het zy Gereformeerden, het zy Catholijken, hadden wel gewenſt, dat ſijn voorſtelling in een wet van Staat was verandert geweeſt. In-voegen dat hy het in ſpijt van de Geeſtelijkheyt ſoude hebben doorgehaalt gehadt, en den Adel tot een inkeer ſoude hebben doen komen, by aldien 't Hof maar voor ſijn eygen belangen ſorge had gedragen. Maar de Koninginne had de Geeſtelijkheyt van doen, het zy om haar in haar geſagh ſtaande te houden, of het zy om de Houwelijken met Spanjen, waar naar ſy met een groote drift was verlangende, te voltrekken. Men moeſt het Hof van Romen en de Spanjaarts behagen, die hen in deſelve twiſt ſeer ver in-lieten: d'een om ſigh van de ſwakheyt van de Regeering te bedienen, en om op de Koningen van Vrankrijk yetwes te gewinnen, als die meer als d'andere haar on-af-hangelijkheyt tegen deſſelfs pretenſien bewaart hadden; en d'ander, om in het Koningrijk ergwaanen en miſtrouwingen te ſayen, waar van denſelve in gunſtige gelegentheden voordeel ſoude konnen trekken. De Jeſuiten die ter dier tijdt goede dienaars van den Paus en in 't Hof ſeer machtig waren, waar inne ſy het gemoedt van den Koning, van de Koninginne, en van de voornaamſte Miniſters beſtierden, en vergaten haar ſelven in dat voorval niet; als geintereſſeert genoegh zijnde in de Moorden, die den derden Staat voorkomen wilde, om nootſakelijk te agten, van te beletten de veroordeelinge van een leere, die haar geſagh geeſt. De Geeſtelijkheyt verkreeg dan, dat den Koningh, onder voorwendſel van wan-ordre en verdeyltheyt te verhoeden, die betwiſtingh aan hem en aan ſijn Raadt beriep. Maar om dat die evocatie het verſchil maar quam op te ſchorſſen, wegens 't welke het ſcheen dat den derden Staat een voornemen hadt den Koningh aan te dringen om ſijn oordeel te geven, ſoo moeſtmen die belaſten om ganſchelijk daar van ſtil te ſwijgen. Men beval deſelve om dat artijkel in haar Vertoog uyt te doen, waar-inne ſy dat aan 't Hooft van alle de gene waar uyt het beſtont, wilde ſtellen. Alſoo offerde de Koninginne de belangen van den Koningh haar Soon aan haar byſondere heerſſugt op; en belette in dier voegen om yets te gewinnen van het grooſte voorbeeld van getrouwigheyt, 't welk Onderdanen aan een Vorſt ſouden konnen geven.

De Geeſtelijkheyt echter om die believentheyt te betalen, en om haar ſelven te bevrijden van het verwijt, dat ſy een Vyandt van de veyligheyt der Koningen was, deedt in plaats van het artijkel van den derden Staat een bedriechelijke voorſtellinge, om over die ſtoffe de leere van het Concilie van Conſtans te doen af-kondigen: een leere die de ſchijn van de belangen van de Souvereyne Hoofden aannemende, deſelve niet-te-min de cenſure van de Pauſen onderwerpt; en die haar van de opſtant en van de wederſtrevingen van haar Onderdanen niet bevrijdt, dan voor ſoo veel als de Pauſen deſelve onderſteunen en begunſtigen. In effecte veroordeelt het Concilie alleenelijk deſe voorſtelling: *yeder Tyran kan en magh wettelijk en verdienende*

Den derden Staat blijft perſiſteren. Hoedanigheyt van Miron, Voorſitter van de Kamer van die Ordere.

Het Hof beveelt den derden Staat ſtil te ſwijgen.

Bedriechelijk Decreet van de Geeſtelijkheyt.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

omgebragt worden, door wien van zijn Vaſſallen of Onderdanen het ook ſoude mogen zijn, ſelfs door geheyme belagingen, en door archliſtigevleyeryen, niet tegenſtaande hoedanigen Eedt, SY AAN HEM GEDAAN, OF HOEDANIGEN TRACTAAT SY MET HEM GEMAAKT SOUDEN MOGEN HEBBEN, *ſonder de Sententie of het bevel van eenig Rechter, wie het ook ſoude mogen weſen, af te wachten.* Sonder van andere dubbelſinnige woorden te ſpreeken waar in dit artijkel opgeſtelt is, 't is ten minſten baarblykelijk, dat in gevolge van die laatſte clauſule, *ſonder de Sententie of 't bevel van eenigh Reghter, wie het ook ſoude mogen weſen, af te wachten*; ſo laat die aan Moorderyen en meyneedigheden bloot geſtelt alle die Vorſten, tegen welke men niet conſpireert, als naar de Sententie of het bevel van ſekere Rechters, dat is te ſeggen naar het bevel van eenigh Concilie of van eenige Paus: Vermits volgens de leere van den Cardinaal du Perron, er geen ander reghts geſagh als dat is, 't welk ſig met recht boven de Koningen magh verheffen. Nu dat was eygentlijk 't gene dat den derden Staat beletten wilde; om de wereltlijke magt niet aan 't welbehagen van een Stoel over te laten, die zijn grootheyt niet anders als op den ondergangh vande Vorſten gefondeert heeft. In voegen dat door dat ſchandelijk en ontrouw bedrog, de Geeſtelijkheyt aan het behulp middel, 't welk den derden Staat en de welmeynende Franſen, in faveur van de Koningen tegen de ondernemingen vande Pauſen wilden ſtellen, hetquaat ſelfs ſubſtitueerde, tegen het welke den derden Staat en de welmeynende Franſen dat behulp middel ſochten.

En haar ſchandelijke verraderye

Maar de Geſtelijkheyt geloofde niet, dat ſy het ſnood bedrogh door die konſtſtreek vergenoeg gebragt hadde. Want naar dat ſy voorgeſtelt hadt, om van den Koning d'afkondiging van dat Decreet te verſoeken, ſo veranderdeſe van oordeel, en om het leven en de oppermacht vande Koningen vanden Paus afhangelijk te maken, genoegde ſy ſig datter vaſt geſtelt wierdt, datmen den Paus ſoude verſoeken, om dat Decreet te bekrachtigen, en om d'afkondiging van dien te bevelen. Die maniere van handelen quam heel wel over een met 't geen den Cardinaal du Perron in andere gelegentheden had gedaan. In ſekere openbare diſpuyten in welke hy geaſſiſteert hadt, had hy beſloten met een trotſe verheffinge van zijn valſche geleertheyt, dat men in die materie, het voor en tegen ſoude konnen beweeren, ſonder zijn gemoedt te quetſen; en dat de ganſche leere vande onafhangelijkheyt en vande veyligheyt vande Souvereynen niet anders als betwiſtelijk was. Ondertuſſchen ſo ſuchteden eerlijke Luyden in te ſien, dat men om het leven en de Kroonen vande Koningen in veyligheyt te ſtellen, ſoo ſy ſeyden, een *pareatis* vanden Paus ſoude moeten verkrygen. Te vergeefs nam de Geeſtelijkheyt het voorwendſel, om de ſake na de Stoel van Romen te verſenden, op dat het ſelve Decreet daar door algemeender en autentyker mogt worden: Want ſo den Koning het ſelve deed afkondigen, ſo ſoude het maar in Vrankrijk dienen; maar ſoo den Paus de ſorge daar van op hem nam, ſoo ſoude de leere van het Decreet die van de ganſche Catholijke Chriſtenheyt worden. Men antwoorde dat het Decreet niet anders als een bedriegerye zijnde, die afkondiging ook nergens anders toe ſoude dienen, als om de bedriegerye meer algemeender te maken: En dat in de grondt ſo het ſelve van eenige kracht was, daar weynig aan gelegen lag, dat de buytenlanders aan de Koningen van Vrankrijk dachten, mits dat alle de Franſen het voor haar een point van eere en van conſcientie maakten, te geloven dat hare Koningen wegens haar Kroonen en daaden aan niemant als aan Godt verſchuldigt waren.

Ongeſtadigheyt van de Prins van Condé

De Geeſtelijkheyt en vergat in die ſake niet om den Prins van Condé te gewinnen, die in den beginne den derden Staat onderſteunde. Men deed by hem, om hem te verblinden, deſelve reden gelden waar van men ſig by d'andere bedient hadt. Men ſeyde tegens hem, dat de Gereformeerden hem gebruykten, om ſonder dat hy'er agt op ſloegh, een leere te doen doorgaan die van haar quam; en die heymelijk daar toe ſtrekte, om de Catholijke Godsdienſt te ruineren. Den Prince handelde op een ongeſtadige wijſe in dien deele, en beantwoorde de hoopen niet diemen wegens hem had opgevat. Men verhaalt ſelfs verſcheydenlijk het advijs dat hy in den Raadt over die materie gaf. 't Is waar dat hy de ſaak naar het ſcheyden van de Staten met een veel hooger toon opvatte: Maar hy ſlaagde daar om in deſelve niet te gelukkiger, alſoo men hem niet meer als woorden gaf. Ondertuſſchen de Geeſtelijkheyt verkregen hebbende al 't gene dat ſy begeert hadde, en de leere van het Concilie van Conſtans voor het gelove van den Staat hebbende doen doorgaan, heeft

in

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

in die opinie bykans ſeventigh jaren volhardt: En eenige jaren te voren dat ſy haar ſelven daar van ontdeed, die gene die haar gedenkſchriften door haar bevel opſtelden, niet voorſiende, dat deſelve vijf of ſes jaren daar naar ſoude veroordeelt worden, lieten in haar verſameling daar van, ſo wel d'aanſpraak van den Cardinaal, als de artijkelen van die Vergadering in vloeyen. Men kan daar uyt dan wel af nemen dat het geloof vande Geeſtelijheyt van Vrankrijk van den ſterkſten afhangt; en dat wanneer de regeringe ſwak is, en de ſaken verwert zijn, ſy ſonder bedenken de belangen van de Kroon aan de Stoel van Romen opoffert; en weder wanneer'er meer profyt ende dienſtbaarheyt, met deſelve aan de wereltlijke machten toe te brengen, te doen is, ſo offert ſy weder aan de hoogheyt van de Koningen de gepretendeerde voorrechten van deſelve Stoel op. Volherdinge vande Geeſtelijkheyt in die leere

Onder het houden vande Vergaderingh ontſtont ontrent de Feeſt dagen van Kerſmis tot Milhau, alwaar de Gereformeerden de ſterkſte waren een oproer: En ſo men de klachten die den Biſſchop kort daar aan voor de Kamer van de Geeſtelijkheyt deedt, gelove magh geven, ſoo wierden de Catholijken en voornamentlijk de Prieſters daar ſeer qualijk gehandelt; de Gereformeerden namen de wapenen aan; dreven de Geeſtelijken op de vlucht, verbraken het Crucifix en de kruyſſen; verſcheurden de Kerkelijke vercierſelen, ſmeeten de Altaars om verre, ontheylighden de Reliquien; namen de Ciborie van het Autaar; ſtroyden de geconſacreerde Hoſtien, en trapten die met voeten. Daar was aldaar noch eens een gelijke Oproer onder de voorgaande regeringe geweeſt, waar over de Geeſtelijkheyt ook geklaagt hadt: Maar of by gebrek van bewijſen, of om andere redenen, het vervolgh daar van was verſloſt. Deſelve wierd in dit nieuw voorval bitterder; waar van men de omſtandigheden verſwaarde, om ſoo veel te meer gelegenheyt te hebben van de voorgaande klachten te vernieuwen. De Geeſtelijkheyt beſloot om den Koning daar over te ſpreken, en verſocht de twee ander Kamers, om derſelver Gedeputeerden by de hare te voegen, wanneerſe gehoor ſoude hebben: 't geen deſelve beloofden. 't Selve wierd volbrogt twee dagen voor het ſcheyden vande Staten, door den aarts-Biſſchop van Lions, die een lange aanſpraak in 't afweſen van den Koning, aan de Koninginne deedt, over de herſtellinge van de Roomſche Godsdienſt tot Bearn; over de hereeniging van het Koningrijk van Navarre aan de Kroon; en over d'Oproer tot Milhau De Koninginne betuygde, door de maniere waar mede ſy deſſelfs aanſpraak aanhoorde, dat ſy haar aan de kenniſſe van die ſake liet gelegen zijn; en ſeyde tegens hem, dat men reets Commiſſariſſen genomineert hadt, om haar daar over te informeren. Oproer tot Milhau

Den drie en twintigſte van February leverde den Biſſchop van Lucon, naderhandt Cardinaal van Richelieu aan den Koning het Vertoogh vande Kamer van de Geeſtelijkheyt over. Sijn aanſpraak was weynigh welſpreekend, alhoewel hy ſig tot zijn doot toe van welſprekentheyt geprikkelt heeft; maar ſy was vol van drift tegen de Gereformeerden, die hy beſchuldighde dat door hare *onheylige* begraaffeniſſen de heylige plaatſen beſmetteden; datſe Kerken weer hielden waar inne ſy beletteden dat den Catholijken dienſt ſoude gedaan worden; en dat ſy de Geeſtelijke goederen waren genietende. Hy klaagde daar in ook over d'uytſporigheyt tot Milhau begaan, en eyſte daar ſtraffe over: Maar uyt vreſe van de Gereformeerden te allarmeren, ſoo verklaarde hy dat hy maar vande ſchuldigen ſprak, en dat ten opſigte vande anderen, de Geeſtelijkheyt niet anders aan haar dagt als om der ſelver *bekeeringe* te wenſchen, en door hare voorbeelden, onderwyſingen en gebeden deſelve daar toe te bevorderen. De reſt van zijn aanſpraak ſagh maar op de grootheyt van de Geeſtelijkheyt, die hy als een ſake van ſulke aangelegenheyt verheſte, als of het ganſche welweſen van den Staat daar van was afhangende. Die groote aandringingen nopende ſake van Milhau, noch d'antwoordt van den Koning diemen voor geeſt dat geſeyt ſoude hebben, dat hy ſig al ſoo veel verpligt vondt om de *Moordt van zijn Godt*, als zijn Vaders moordt te wreeken, deden echter aan de Geeſtelijkheyt niet toeſtaan, de wrake die deſelve deſwegen verſogt. De reden daar van was, om dat de Gereformeerden ook klachten aan 't Hof overbragten van noch een veel grooter gewelt, datmen tegen haar ontrent deſelve quartieren, weynigh tyds naar den oproer van Milhau gepleegt hadt. Sy hadden een Kerk tot Beleſtat gebouwt, alwaar ſy volgens de Edicten recht hadden tot d'oeffeni g van haar Godsdienſt. De Catholijken ſmeten deſelve weder af; en met dat gewelt niet te vreden zijnde, pleegden ſelfs groote wreetheden Aanſpraak van de Biſſchop van Lucon Oproer tot Beleſtat

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

heden aan de Gereformeerden van deſelve plaats, die geplondert, geſlagen, gequetſt, en op een ſeer lelijke wijſe gehandelt wierden. Het ſcheen dat de Catholijken op die wijſe by repreſaillen te werk gingen, en dat de geweldenaryen van Beleſtat tegen die van Milhau vereffent moeſten worden. Alſoo de Koning by naar op gelijke tyt de klachten van wederſyden bequam, ſoo ſcheen het beſwaarlijk te weſen aan d'eene recht te doen, ſonder het ook d'ander te doen. In voegen dat de beſte wegh diemen inſlaan konde, om ſig niet in veel groter ſaken in te wikkelen, was, om beyde de partyen met algemeene beloften te vreden te ſtellen; en om haar tot die Rechters die byſondere kenniſſe wegens haar klachten ſouden konnen innemen, henen te wijſen. Dat ſelve wierdt tot het eynde van 't jaar toe ſlepende gehouden.

Vertoog van de Geeſtelijkheyt,

Ondertuſſchen ſoo had de Geeſtelijkheyt haar Vertoog van meer als drie hondert Artykelen opgeſtelt, onder welke die gene die niet tot deſſelfs byſondere hoogheyt ſtrekten, geen ander oogmerk hadden, als om voor de Koninginne het geſagh van de Regeringe te behouden, waar van deſelve ſeer jalours was. Of om de belangen van den Staat te verraden, en een ſmette aan de Edicten onder welke de Gereformeerden ſtaande gehouden wierden, te geven, ſulke warender meer als vyf-en-ſeſtigh Artykelen, die directelijk of indirectelijk ſtrekten, om hen in het beſit van der ſelver vryheden t'ontruſten. 't Was ter dier oorſake, dat ſy de herſtellinge van den Roomſchen Godsdienſt in alle de plaatſen onder de gehoorſaamheyt van den Koning ſtaande, verſocht; voornamentlijk in Bearn, en in de plaatſen die nieuwelijks aan de Kroon hereenigt waren: De ver-oordelinge vande Boeken en verongelijkende diſcourſen van den Paus, t'ſedert eenigen tijdt ongeſtraft in druk uytgegeven: De herroepinge van de penſioenen uyt de Kerkelijke benefitien aan onbequame perſoonen verleent; Beteekenende onder de redenen van onbequaamheyt, *de gepretendeerde Gereformeerde Godsdienſt*. Een verbod aan de Parlementen om kenniſſe te nemen van de onderhoudinge der feeſt-dagen: De vryheyt van gevankeniſſe voor de Geeſtelijken; en de vergunninge aan de Biſſchoppen, om op de Galeyen te mogen bannen: De macht om hen van de naaſte Koninklijke Rechters te mogen bedienen, tot het executeren van de Kerkelijke Sententien, by aldien den Rechter van de gepretendeerde Gereformeerde Godsdienſt mochte zyn: Een groote uytgeſtrektheyt van de rechten vande Tienden. Daar waren boven dat klachten dat d'Officiers van den Koning, of die *van de gepretendeerde Gereformeerde Godsdienſt* de Biſſchoppen quamen te beletten, om haar Kerken en Conventen weder op te bouwen. Andere Artykelen eyſten dat de Monnikken, diemen buyten haar gewaat of Convent, ſonder Brieven van gehoorſaamheyt quam te vinden, als afvalligen moghten geſtraft worden; 't welk openbaarlijk op die Monnikken ſagh, die ſigh tot de gereformeerde Godsdienſt begaven: Dat de Jeſuiten in de Univerſiteyt van Parys hereenigt ſouden werden; Dat de Koning haar ſaken aan ſigh betrekken, en de ſelve onder ſijn beſcherminge ſoude nemen; Dat de Drukkers tot een ſeeker getal in yder Stad gebragt ſouden werden; en geen Boeken ſouden drukken als by den Dioceſiaan goet gekeurt; Dat de Boeken die van buyten in quamen, verboden ſouden werden, ſoo ſy de geſeyde goetkeuringe niet behelſden; Dat men de Houwelijken met Spanjen ſoude voltrekken; Dat men de plaatſen van onderpant by het Tractaat van St. Menehould verleent, weder ſoude nemen; Dat men het Prinſdom van Bearn, en de reſt van het Koningrijk van Navarre, weder aan de Kroon ſoude hereenigen; Dat men aldaar alle de Geeſtelijke goederen weder over ſoude geven, ſonder te lyden dat die tot het gebruyk van de Gereformeerden ſouden dienen, 't welk *onheylige gebruyken* genoemt wierden; Dat men tot Pau een *Chambre Mipartie* ſoude oprechten: Dat de Gereformeerde Rechters aldaar geen kenniſſe van Geeſtelijke ſaaken ſouden nemen; Dat men aldaar de Militaire en Politijke ampten voor de Catholijken ſoude vaſt maken; Dat men een Edict van regulering tuſſchen de Catholijken en Gereformeerden ſoude maken; Dat men de beſettingen van de Steden dat geen Frontieren waren ſoude wegh nemen. Dat Artykel en ſagh niet op de plaatſen van veyligheyt. Waar van een ander opentlijk ſprak, en den Koning verſogt om de ſelve weder te nemen: Maar dat ſelve heeft niet weynig toegebragt om het Koningrijk in ſlavernye te ſtellen; vermits ſulks tot een begin heeft gedient, om alle de gene die hen vryheyt ſouden konnen beſchermen, te ontwapenen. Het volgende verſogt, de veroordelinge van alle verſtand met Vreemdelingen.

Vervolg van 't Vertoog.

Andere ſtelden voor om binnen drie maanden aan de Geeſtelijken haar Conventen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

en Kasteelen weder te geven: Om die gene die de selve van noden hadden te doen bewysen, dat sy Gereformeerden waren, dat is om het met een woordt te seggen, dat de Catholijken die tot de Gereformeerde Godsdienst bekeert waren, haar verklaringe voor den Koninglijke Rechter ses maanden te voren, eer dat sy haar saken aan de Kamer van 't Edict souden konnen beroepen, souden moeten doen. Die tijd was genoegh, om haar door de Parlementen te doen ruineren. Weder andere versochten, dat alle de saken waar in de Geestelijken belangen hadden, aan de Parlementen, aan de Presidiale Rechtbanken, en aan andere Catholijke Rechters souden versonden worden: En dat men aan de Kamers soude verbieden, om de Appellatien tot verbetering aan te nemen.

Artykelen directelijk tegen de Gereformeerde opgestelt.

Daar op volgden twee-en-dertigh Artykelen achter een, die directelijk tegen de Gereformeerden waren: En het eerste van de selve was, dat haare oeffeningen souden verboden worden; Dat men ondertusschen de selve tot de concessien van den overleden Koning soude betrekken; en dat men al 't gene dat sy 't sedert de minderjarigheyt verkregen hadden, weder soude herroepen. Andere bragten mede, dat sy de Kerken aan de Catholijken souden wedergeven: Dat men haar soude beletten, om haar dooden in de oude Kerkhoven en in de Kerken te begraven, en dat het geoorlost soude zyn die met de sterke handt tegen te gaan: Dat men haar soude doen weder geven de Kerkhoven die sy met de Catholijke gedeylt hadden; Dat men haar soude verbieden, om tegen de Sacramenten van de Roomsche Kerk: en tegen het gesag van den Paus, te schryven op pœne van een sware straffe; Dat men aan de Predikanten niet soude toelaten, om in de Gasthuysen te gaan, selfs niet om hare sieken te vertroosten; Dat men de Meesters soude nootsaken, om te dulden dat hare Catholijke Dienaars haar Godsdienst oeffenden, en dat de Parochianen deselve in hare siektens souden mogen besoeken; Dat men d'oeffeninge vande *gepretendeerde Gereformeerde Gods-dienst* soude verbieden, in de Landen die aan de Kerk behoorden; Dat de Catholijken die Gereformeert waren geworden, niet souden bevrijdt zyn vande Quotisatien tot de opbouwingen van Kerken als anders, als naar een Jaar dat sy haar Professie in de Griffie hadden laten aanteykenen; Dat de Kerken, die aldaar *Predik-plaatsen* genoemt worden, ten minsten duysent schreeden van de Kerken souden moeten afstaan; dat de Patroonschappen van de Gereformeerden, op haar naast bestaande Catholijke bloedmagen overgebragt soude worden; of by gebreeke van dien op den Bisschop; Dat men op pœne van Lijf-straffe soude verbieden, van de Catholijken de gelden op te leggen voor die van de *gepretendeerde Gereformeerde Godsdienst* geheven; Dat de Gereformeerde Heeren, niet anders souden mogen doen prediken, als in haar voornaamste verblijf-plaats, noch hen bedienen van de vergunninge van den Koning voor d'andere; Dat men soude bevelen, dat d'Officiers van den Koning in de Synode toegelaten souden worden: Dat men de Brevetten soude wederroepen, die aan de Gereformeerden benefitien, administratien, of pensioenen uyt de Geestelijke goederen toestonden; Dat de Wereltlijke of reguliere Geestelijken door den Bisschop weder ge-eyst souden konnen worden, naar dat sy de Gereformeerde Godsdienst omhelst souden hebben, schoon dat'er geene informatie voor der selver verandering van Godsdienst tegen haar gedaan was: Dat de wyse waar op men de verkiesinge deedt vande Rechters, die in de Kamers souden dienen aan den staat vande Kerk nadeligh sijnde, den Koning die soude wederroepen, en de selve soude doen verkiesen naar d'ordere van het Tafereel; Dat de Kamers van geene saken van de Geestelijken kennisse souden nemen; en dat in hoedanige staat de saken ook souden mogen zyn, selfs naar het gesloten proces, als'er een Geestelijke voor intervenieerde, alles aan de Parlementen versonden soude worden; Dat men de Gereformeerden van Calis soude beletten om in 't Duyts, of in een andere tale als de Franse te prediken; Dat men de Kerk die dichte by Bourg in Bresse tot gemak van Boesse Pardaillan, die daar van Gouverneur is geweest, getimmert was, soude wegnemen; Dat tot Pont de Vesse de Kerk der Gereformeerden niet als met een muyr van de Kerk der Catholijken afgescheyden sijnde, men de Gereformeerden soude nootsaken, om hen van een ander plaats te voorsien; Dat de Vaders of Voochden die hare Kinderen of Weesen weerhielden om Catholijk te worden, door de Procureurs Generaal haar proces soude gemaakt mogen worden; Dat de Kinderen van een Catholijke Vader, die Catholijk opgevoedt waren, het na sijn doot souden moeten verblyven, schoon dat haar Moeder gereformeert was; Dat de Lieutenants Generaal, en andere Rechters van die

Gods-

Godsdienst in de Bailluwschappen, geen kennisse souden mogen nemen van het besit van benefitien, nogh van eenige andere materien van benefitien; Dat men aan de Gereformeerden soude afnemen de Collegien en plant-hoven, die sy tot Charenton, tot Saumur, tot Clermont in Beauvoisis, en in veele andere plaatsen, gestigt hadden; Datmen haar soude verbieden, om vreemdelingen tot haar Leeraars, Bestierders, en Leermeesters te hebben; en dat het geene Luyden van buyten toe gelaten soude zijn om in het Koningrijk een andere Leere, als die van de Catholijke Kerk te leeren.

Vervolg van de selve artijkelen.

Een artijkel 't welk daarop volgde, bragt mede, dat alle de bysondere Gouverneurs d'instructien voor hare Gedeputeerden met klachten tegen de ondernemingen van de Gereformeerden hadden vervult; en een volgende versocht, datmen hen d'oeffening van haar Godsdienst niet soude laten doen, noch hare Schoolen in de Steden, noch in de Voorsteden van de Bisschoppelijke Steden laten behouden: beschuldigende op dat subject de Commissarissen die in den Jare 1611 in de Provintien waren afgesonden geweest, dat sy de Gereformeerden boven reden begunstigt hadden, onder voorwendsel van het Edict van den Jare 1577 te executeren. Waar-in een openbaar bedrogh van de Geestelijkheyt stak, die daar in van het Edict van Nantes niet en quam te spreeken; gelijk of de Commissarissen van den Jare 1611 daar van d'uytvoerders niet en waren geweest; en of het selve Edict dat van den Jare 1577 niet bekrachtigt hadt, nopende het artijkel van de eerste plaatse van het Baillusschap. Men had nietwes buyten reden gedaan met aan de Gereformeerden de Plaatsen van oeffeninge voor haar Godsdienst over te leveren, die haar by die twee plechtelijke Edicten beloofst waren: en de Geestelijkheyt aan welke Hendrik de IV als een genade had toegestaan, dat de Bisschoppelijke Steden souden bevrijt sijn om voor een tweede plaats vande Baillusschappen verleent te worden, en moest niet ontveynsen, dat de uytsonderinge, in faveur van de tweede plaats gedaan, de algemeene wet voor die eerste plaats bekrachtigde. Het volgende eyste, dat men in 't toekomende geen Kerkelijke Steden of Kasteelen voor Pandt-plaatsen soude geven, en dat men Calonges het Gouvernement van Mas d'Agenois soude af-nemen, alwaar de Geestelijkheyt pretendeerde datter voort jaar 1600, noch Gereformeerden, noch oeffeninge van haar Godsdienst, noch besettinge was geweest. In 't gene 't welk onmiddelijk daar op volgde, schaamde de Geestelijkheyt sigh niet om daar-in tegen alle Christelijke en menschelijke wetten, te versoeken, dat het aan de Rechters van de Kamers *Mipartie* niet geoorloft soude zijn om *in mitiorem*, dat is; na de sagtmoedigste kant over te komen, in cas dat de stemmen in criminele saken waren stakende, onder voorwendsel, dat die sachtmoedigheyt de straffe van de schuldigen wederhielt. Sy wenschte dat in sulk geval de saken aan de andere Kamers *Mipartie*, of aan de Kamers van 't Edict mochten versonden worden. In-voegen dat wanneer de beschuldighden, volgens die rechtmatige gewoonte, haar proces door eenige gematigde straffe hadden behooren te sien eyndigen, so vondt de Geestelijkheyt goet, om haar door alle de jurisdictien van het Koningrijk heen te leyden, en om haar altijd in vreese en in de boeyen te houden, tot datse van deel-genootschap tot deel-genootschap omgeleyt zijnde geweest, noch in de handen van een Kamer souden komen te vallen, waar in niet gunstige Rechters genoeg souden zijn, om haar voor ondergang te verhinderen. Men kan uyt dat voorspel wel afnemen wat mededogentheyt dat de Roomsche Geestelijkheyt besat; vermits deselve niet en wilde hebben, dat het de Rechters van haar Godsdienst geoorloft soude zijn om het menschen-bloedt te sparen; en om sigh selfs in die gelegentheden waar-in de gewoonte haar daar toe autoriseert, t'ontdoen van een veroordeelinge die mede-brenght om het selve uyt te storten. Sy beklaagde sigh wijders, over eenige demolitien van pretense Kerkelijke Seden, door de Gereformeerden, tsedert de vrede by het Edict van Nantes verleent, gedaan: het aldernieuwste voorbeeldt dat sy daar van konden by brengen, was een saak die ontrent vijftien jaren geleden was voorgevallen.

Besluyt van het Vertoog.

Sy besloot al dat selve met het versoek, dat den Koning wilde doen registreren, en ongeschonden bewaren, 't geen hy aan de Geestelijkheyt had toegestaan: in-voegen de Gereformeerden geen middel souden gehadt hebben, om langen tijd te bestaan, indien de Geestelijkheyt al haar versoeken had konnen bekomen. Voorts in een bysonder Vertoog van reglementen 't welk sy *Geestelijke* noemde, en die sy de Koning versogt te willen autoriseren, versogt deselve, dat de begravinge in de

Kerkken

Kerken en op de Kerkhoven, aan de Gereformeerden mogt geweygert worden, als ook aan die gene die in duel op de plaatse van 't gevegt, sonder biechte, gestorven souden zijn, van wat qualiteyt deselve ook souden mogen wesen. Dat artijkel wijst nochmaals uyt, hoedanige merktekenen van mede-dogentheyt sy voor de Gereformeerden heeft, om datse alhier deselve niet alleen gelijk stelt met Luyden, diese sonder eenige barmhertigheyt agt verdoemt te zijn; maar ook met Luyden, die door alle wetten veroordeelt, en welkers rasernye het voorwerp van een algemeene verfoeyinge is. 't Is ook aanmerkelijk, datse in alle die artijkelen, waar in deselve van de Godsdienst van de Gereformeerden sprak, het woordt *gepretendeerde* t'elkens voor aan stelde, om de beteekenis van dien noch veel hatelijker te maken: deselve altijd noemende de *gepretendeerde gereformeerde Godsdienst* of enkelijk de *gepretendeerde Godsdienst.*

Eynde van 't Derde Boek.

HISTORIE
DER
REFORMATIE
vande
KERKEN van VRANKRYK.
TWEEDE DEEL.

Vierde Boek.

Korten Inhoudt van het Vierde Boek.

Verdachte voorstelling van den Adel. Declaratie vanden Koning, die het quaat niet en geneest. Nieuwe handelingen, waarinmen het Volk, de Parlementen, en de Gereformeerden op zijn zyde trekt, die alle versoeken om een ander Plaats als Grenoble te verkrijgen; en bekomen Gergeau; waar mede sy niet te vreden zijn, en Grenoble weder eysschen; en het Hof consenteert daar in. Vergadering vande Geestelijkheyt. Reglement van de Pensioenen van de bekeerde *Predikanten. Gedragh van het Hof, en van den Prins van Condé, die de Vergadering van Grenoble aansoekt, om sigh met hem te voegen. Verscheydentheyt van advijsen. Reyse van den Koning. d'Algemeene Vergaderingh sent een deputatie aan hem. Dessels Gedeputeerden worden naar Poitiers versonden. De Koninginne verydelt de voorstelling van den Prins, en volvoert haar reyse sonder verhindering. Bysonder Vertoog van de Vergadering.*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Algemeen Vertoog. Antwoorden, die niet voldoen. Men houdt de Gedeputeerden op, die haar vreesen aan de Vergadering bekent maken. Lesdiguieres houdt deselve als gevangen. Sy verplaatst haar selven in weerwil van hem naar Nimes; en verschoont sigh daar over aan 't Hof, 'twelk het maar ten halven voor goet keurt. Men mistrout de goote Heeren. Lesdiguieres en Chatillon zijn in de belangen van 't Hof. Den Hertog van Candale wort gereformeert. Sijn ontstantvastigheyt. De Gereformeerden worden van de Favoriten gehaat. Den Hertog van Epernon haat deselve doodelijk. Tractaat van unie van de Vergaderingh met den Prince van Condé, onder verscheyde reservatien: 't welk de party van den Prins op helpt. Nieuwe Declaratie die de Edicten bekrachtigt, naar een heel geraisonneerde voorreden. Effect van de Declaratie. De Gereformeerden worden tot Bordeaux ontwapent. De Consistorie breekt de oeffeningen af. Twee Advokaten maken sulks aan 't Parlement bekent; 't welk belast de gewoone Vergaderingen te continueren. De Predikanten vertrekken uyt de Stadt. De Consistorie laat naar de Vrede de Advokaten citeren, die door 't Parlement daarin voorsien. De Consistorie suspendeert deselve opentlijk van de communie. Streng arrest. Drift van den Advokaat Generaal. Afgekeurde feyten by de Predikanten. Ongerijmtheden en belacchelijke pretensien. Proceduren tegen de Predikanten. Gevolgen van de quade wille van het Parlement. Valsch arrest van registrering van een Declaratie tegen den Prins van Condé. Voorslagen van Vrede. Gedeputeerden en Brieven van de Vergadering van Nimes. Neder-Languedoc blijft vreedsaam. Den Koning van Engelandt wil Middelaar van de Vrede zijn: 't welk den Raadt van Vrankrijk af-slaat. Conferentie en Vrede van Loudun. Verplaatsing van d'algemeene Vergadering naar Rochelle; van waar deselve een Deputatie naar Loudun doet. Quade trouwe van 't Hof. De Vergadering is bykans genootsaakt om de Vrede aan te nemen. Edict van Blois. Bysondere Artijkelen. Vervolg. Registrering, en bematigingen van 't Edict.

1615. Verdagte voorstelling van den Adel.

IK heb over de stoffe van de artijkelen by de Geestelijkheyt voorgebragt een verhaal van genoegsame uytgestrektheyt gedaan, om dat men deselve als een ontwerp van de vervolving, die tsedert de Gereformeerden tot onse dagen toe, aangedaan is, soude konnen aanmerken. Maar soo de Geestelijkheyt door dat middel deed kenbaar worden de weynige genegentheyt die deselve tot de vrede en rechtmatigheyt hadt: Den Adel, die bykans in alles derselver ingevingen en bewegingen volgde, en scheen daar toe niet meer genegen te zijn. Deselve sloeg onder de loop van de Staats-Vergaderinge voor, om den Koning te versoeken, van de Catholijke Godsdienst te maintineren, volgens den Eedt die hy deswegen op sijn inwyinge hadt gedaan. De Gereformeerden die aldaar tegenwoordigh waren, namen die voorslagh op als haar rakende, en geloofden ter goeder trouwe dat het wegens haar Godsdienst was, dat den Adel sulks hebben wilde. En om de waarheyt te seggen, die gene die de termen van dien Eed, daar ik van vermelt hebbe, kennen, konnen geen andere gedagten hebben; als dat, vermits de Koningen haar door deselve verbinden, om alle de Ketters by

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

de Kerk daar voor verklaart, uyt te roeyen, de toepaſſinge natuurlijker wijſe op de Gereformeerden ſiet, als die voor ſodanige in de gemoederen van de Catholijken doorgaan. 't Was daarom datter in de Staats-Vergadering driftige betwiſtingen over dat ſubject, tuſſchen de Gereformeerde Edelluyden die aldaar tegenwoordigh waren, en de Auteurs van die voorſlag ontſtonden: en het ſcheelde weynigh, of men ſoude tot groote uytterlijkheden gekomen hebben. Men moeſt de ſake aan den Koningh voorbrengen, die door ſchoone beloften belette, dat het quaat geen verder voortgangh hadt: en om de gemoederen die door dat diſpuyt ſeer verbittert waren te bevredigen, ſo liet hy den twaalfden Maart een nieuwe Declaratie uytgaan, die de Edicten bekrachtighde.

Declaratie van den Koning.

Deſelve nam haar aanvangh met groote lof-redenen van het beleyt van de Koninginne geduyrende haar regeeringe, en wegens de voorſorge die deſelve had gedragen om de publijke Vrede door de bekrachtigingh van de Edicten, tot navolginge van den overleden Koningh, te behouden, en om de overtredingen die men daar-tegens quam te plegen, te verbeteren, ſoo ras als ſy daar van kenniſſe hadt bekomen: 't welk den Koningh aanmerkte als de ware oorſaak, die naaſt Gods hulpe en byſtant, ſijn Onderdanen in de gehoorſaamheyt tot hem, en in vriendſchap onder malkanderen quam te onderhouden. Daarna betuyghde den Koning, dat dat goet effect van de wijsheyt van de Koninginne hem naar de Declaratie van ſijn meerderjarigheyt, verpligt hadt, om haar te bidden van te willen continueren, om hem in ſijn Raadſlagen by te ſtaan, *met het ſelve geſagh, als of de adminiſtratie van het Koningrijk haar noch aanbevolen was.* Dat hy door haar raadt noch een ander Declaratie had verleent, van den ſelve inhoudt als die gene, die ſy in den aanvangh van haar regeeringh had doen af-kondigen en regiſtreren, om te betuygen dat hy geen andere meeninge hadt, als om ſijn Onderdanen in vrede en vriendſchap te doen leven, en om de Edicten ongeſchonden te onderhouden. Vervolgens betuygde hy een ongenoegen te hebben, over 't geen 'er over het ſubject van de propoſitie van den Adel in de Staats-Vergadering voorgevallen was; en om aan de Gereformeerden te voldoen, ſo had hy deſelve aanſtonts verworpen, als van weynig nootſakelijkheyt, of veel eer gants onnut zijnde, ter ſake van 't beſluyt dat hy genomen hadt, om tot ſijn doot toe belijdenis van de Catholijke Godſdienſt te doen: Maar daarna verſchoonde hy deſelve, als alleenelijk voorgebragt zijnde, om den yver van den Adel tot behoudenis van den Roomſchen Godſdienſt te toonen, ſonder opſet om yemand te beledigen: waar van hy ſeyde, dat de Catholijke Edelluyden aan hem eerſt yeder in 't byſonder, en daar naar alle te gelijk, verklaring hadden gedaan: Dat ſy tegen hem geproteſteert hadden, dat ſy d'onderhoudinge van den Vrede door de Edicten beveſtigt, waren wenſchende: Dat ſy hem verſogt hadden, dat hy de hereeniging van alle ſijne Onderdanen tot de Catholijke Godſdienſt van de Goddelijke goetheyt, door de ordinare en gewoone middelen van de Kerk, geliefde af te wachten; alſoo ſy door de ervarentheyt doch al te wel verſekert waren, dat de geweldige hulp-middelen, nergens anders toe gedient hadden, als om het getal der gener die vande Kerk uytgegaan waren, maar te doen aangroeyen, in plaatſe van haar de wegh te leeren kennen, om daarinne weder te keeren. Weshalven om alle ergwaan aan de Gereformeerden, die hen van alle factien en quade voornemens af-hielden; en alle voorwendſels van verweringe aan die gene die deſelve ſouden willen ſoeken, te benemen, bekrachtigde den Koning op nieuw alle de Edicten, Declaratien, byſondere Artijkelen, Reglementen, en alle ander Brieven en Arreſten, ſoo by hem, als by den overleden Koning in faveur van de Gereformeerden, wegens de verklaringe en uytvoeringe van het Edict van Nantes verleent; en beval dat deſelve ongeſchonden onderhouden ſouden worden.

Die het quaat niet en geneeſt.

Die Declaratie die ontrent de ſeven weeken out was, ſonder in 't Parlement van Parijs geregiſtreert te zijn, en genas het quaat niet, 't welk de voorige twiſt-ſtrijdt verooorſaakt hadt. Sy konde ſelfs ter naauwer noot dienen om het ſelve te verbloemen: en om de waarheyt te ſeggen, ſy konde beſwaarlijk eenigh menſch genoegen geven in die wijſe alſe opgeſtelt was. Het was natuurlijk dat men vermoede, dat op een onwaare voor-reden, geen beſtendige of bondige wet volgen konde. Die navolginge van de voorſichtigheyt van Hendrik de Vierde, die men ſoo ſterk liet verluyden, was noyt in het beleyt van de Koninginne gebleeken. In tegendeel ſy hadt alle d'ontwerpen van den overleden Koning verworpen, verandert, verwert,

en vernietigt al 't gene dat hy voor de vreede en hoogheyt van het Koningrijk gedaan hadt; als ook de verbintenisse met Spanjen gesloten, waar van hy tot sijn doot toe een onverwinnelijke af-keer had gehadt. Die affectatie van altijd te spreeken in navolginge van een Vorst, wiens staat-regels men alle hadde omgekeert, vergramde die gene, die opentlijk sagen hoe veel de Regeeringe het bestier van saken had verandert. 't Is hatelijk, dat men sig beroemt van saken, waar van het tegendeel van alle oogen en herten kan gesien en bespeurt worden: en de bestudeerde betuygingen in een pligt, waar van men sigh door duysent handelingen verwijdert, konnen yemandt beswaarlijk een sake in boesemen, die de effecten van dien tegenspreken. Van d'andere zyde soo had men al te wel ondervonden hoe veele cabalen en factien, dat het Koningrijk geduyrende de minderjarigheyt van den Koningh van een gescheurt hadden, om te merken hoe oprecht dat de loftuytingen waren die men aan de Koninginne gaf, van dat sy het selve in rust en vrede had gehouden. Men sagh ook de verborgentheyt van het Hof in die Declaratie al te naakt ontdekt, als waar-inne de Regeeringe geduyrende de meerderjarigheyt noch wierdt gecontinueert by deselve persoon, die ter sake van de meerderjarigheyt, daar van had moeten renuntieren: en de misnoegden vonden een schoon pretext om te murmureren, vermits een meerderjarigh Koning die gesont van lichaam en verstant was, noch onder de bestiering van een ander verbleef; en dat sijn voorwendsel van meerderjarigheyt niet anders by bragt, als om het gesag van sijn Moeder te versekeren; noch dat hy hem van het voorregt van zijn ouderdom die hy bereykt hadt, niet anders bediende, als om sigh onder het nieuwe jok van een tweede toesigt te begeven. Men sag niemant anders als de Koning, die yets door de verklaring van zijn meerderjarigheyt en door de Staats-Vergadering verloor. De Koninginne verbleef niettemin onder een andere naam Regente. Vreemdelingen sonder verdienste, die sy met uytsluytinge vande naturelle Fransen, en van de Princen selfs bevordert hadt, oeffenden al het gesagh onder de naam van den Koning, door middel van die Princesse, welkers gemoet en herte sy beheersten. De Gereformeerden verstonden de dubbelsinnigheyt wel van die woorden, *door de ordinare en gewoone middelen vande Kerk*; Om dat sy door vele ervarentheden tot haren kosten geleert hadden, dat moorderye en quade trouwe, veel eer d'ordinare middelen vande Roomsche Kerk tot de *bekeringe* vande gepretendeerde *Ketters*, als wel de predikinge en een goet voorbeelt, zijn. In voegen dat de gemoederen die door die aanmerkingen toebereydt waren, niet veel moeyten van noden hadden, om by d'eerste gelegenheyt, die sig opdoen soude, gaande gemaakt te worden.

Nieuwe handelingen

Den Prince van Condé die vertrouwt hadt dat hy zijn gesagh door middel vande Staats-Vergadering vergroot soude hebben, verloor in tegendeel door de snode verraderye vande Geestelijkheyt en van dessels aanhangers, noch het weynige dat hem overgebleven was; En de Koninginne vong hem in deselve strik die hy voor haar had gespannen. Sy bleef in spijt van hem meester van de Regeringh; sy liet de houwelijken die sy gesloten hadt voor goet keuren; Sy nootsaakte den Prince, om de Stadt van Amboise die sy aan hem by het Tractaat van Ste Menehould tot zijn veyligheyt gegeven hadt, aan haar weder over te geven; en om voort te varen met het gedult van de Fransen tot zijn eynde te brengen, soo maaktese Conchini Marschalk van Vrankrijk. Den Marschalk van Bouillon had haar nuttelijk in dese gestalte van saken gedient gehadt, vertrouwende dat sijn agting en bequaamheyt, die in dat voorval gebleken hadden, die Princesse souden verbinden om hem meer deel in haar gunste te verlenen. Maar sy wilde haar in de handen van soo een bequaam Man niet begeven; En Conchini die hem wel voor een Raadsman wilde hebben, wachte sig wel om hem tot geen Meester, of deel genoot te dulden. Weshalven den Marschalk Hertogh wel siende, dat men hem soo veel als men gewoon was niet meer aansogt, wilde haar dat ten minsten doen beklagen, en vernieuwde sodanigen handel die eyndelijk de saken van de Koninginne ruineerden: Maar die te gelijk ook het ongeluk hadden van de gereformeerde Godsdienst in verval, en Vrankrijk in slavernye te brengen. Den Prins van Condé die op de Staten, en noch veel meer op de Koninginne seer t'onvreden was, leende heel light het Oor aan nieuwe voorslagen; En oordeelde dat de saken reght geschikt waren, om nieuwe voornemens te begunstigen.

Waar in men het Volk:

Hy moest drie machinen bewegen, om meer gevolg van zijn tegenwoordige misnoegingen, als vande voorgaande te hebben, als die maar gedient hadden om sijn

swak-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

swakheyt te doen kennen. Hy moeſt het Volk, het Parlement van Parijs, en de Gereformeerden gewinnen. Het Volk was genoegſaam geſchikt om ſigh by de miſnoegden te voegen, wegens haar natuurlijke haat tegens de Vreemdelingen. Men boeſemt het ſelve lichtelijk in, dat Luyden die ergens anders van daan gekomen zijn, het minder ſullen verſchonen als die gene, die met het ſelve van hen geboorte af een en deſelve lucht ingeſogen hebben: En het verſchoont in een Man van haar Vaderlandt veel lighter een uytſporigheyt, die de heerſſught en de gierigheyt hem doet plegen, als de minſte onderneminge van een Vreemdeling. Van d'andere ſijde ſoo hadden de Gedeputeerden vande Provintien, heel weynigh voldoeninge van 't Hof ontfangen. Den Koning had de Vertoogen vande Staten niet willen laten examineren, voor dat deſelve geſcheyden waren: Een Staat-regel die heel bequaam is, om de klagten van het Volk te verydelen, het ſelve niet te willen hooren, dan wanneer 'er niemant meer is die d'antwoorden daar op vervolgen kan. Ook ſoo nam het Hof de Vertoogen naar het vertrek vande Gedeputeerden heel weynigh in conſideratie. Daar was niemant als de Geeſtelijkheyt, die de Koninginne naar haar welbehagen gedient hebbende, en ſig de gemakkelijkheyt van een Vergadering, die deſelve dat jaar houden moeſt daar door toe brengende, haar bykans al het gene dat ſy begeerde deed toeſtaan. Maar de Gedeputeerden vande andere Orderen, en verkregen van deſelve niet anders als ydele en algemeene woorden, waar van de gedaante van 't Hof haar genoeghſaam had doen bemerken, datmen noyt de effecten ſien ſoude; en dat het Volk andere behulpmiddelen voor haare ellenden ſoude moeten ſoeken.

Den Prins had heel goede vrienden in 't Parlement, 't welk ook anderwegen bykans geheel t'onvreden was; en van ſijn pligt en tot zijn eer oordeelde te weſen, om door deſſelfs geſag de ſaken die door de valſche Staat-kunde van het Hof vervallen waren, te herſtellen. Maar dat ſelve ſoude miſchien geen groot effect gedaan hebben, by aldien het Hof ſelfs daar van geen opening had gegeven, door een geſtrengheyt die al vry wat verre aan gedrongen wierdt. Het Parlement ſiende, hoe dat de goede meyningen van eerlijke Luyden, die hen in de Staats-Vergaderingh bevonden hadden, verydelt waren geworden, liet ontrent het eynde van Maart een Arreſt uytgaan, 't welk de Princen, de Pairs en de Officiers van de Kroon, die daar inne ſitplaatſe hebben, verſocht met het ſelve te willen vergaderen, om in de wanordren van den Staat een behulpmiddel toe te brengen. Het Hof was over die ſtoute daat ſeer geallarmeert en vergramt. Het gelaſte het Parlement, om rekenſchap van zijn doen te geven, vernietighde het Arreſt, en verboodt het ſelve dat te executeren. Maar dat heerlijk lichaam en verloor daarom zijn moedt niet; en deedt naar verſcheyde overleggingen aan den Koning heel ſware remonſtrantien, die ſodanig waren alſmen van een Raads-Vergadering, die de glorie en de ruſte van den Staat beminde, verwachten konde. Het ſprak ſeer vrymoedigh van alle de dingen, die in de doemalige tyds gelegenheyt waardigh waren aangemerkt te worden: En gelijk het ſtantvaſtig en moedig was rakende het Artijkel van den derden Staat, die het Hof verworpen hadt, ſoo was het 't ook niet minder nopende dat gene, dat op het welweſen van 't Volk ſagh. Met een woordt geſeyt, deſſelfs ganſche reden ſtrekte allenelijk daar henen, om den Koning de Staat-regels van een regtmatige regering te inſpireren. Ik ſoude my van myn onderwerp verwyderen, ſoo ik alle de Artijkelen die derſelver remonſtrantien behelſden, by bragt. Het ſal genoegh zijn dat ik alleenelijk aanmerke, datter onder negen en twintigh of dertigh Artijkelen een was, 't welk op de Edicten ſagh, en 't welk van den Koning verſogt om de luyſter en de waardigheyt van de Roomſche Godsdienſt te willen bewaren, ſonder de Edicten van pacificatie te vernietigen. In voegen het Parlement 't welk voormaals ſoo veel moeyte hadt gehadt om het Edict te paſſeren, eyndelijk door ervarentheyt de nootſakelijkheyt van deſſelfs onderhoudinge had bemerkt. Den Koning nam die remonſtrantien qualijk op; Het ſy om dat deſelve al te rechtvaardig waren, om aan een Hof, waar in men nergens anders op toeleyde; als om zijn fortuyn, het koſte wat het koſte, te maken, gevallig te weſen; Of het ſy dat deſelve al te vrymoedigh waren, om aan gemoederen, die toeleyden om de vryheyt te onderdrukken, te behagen; Of het ſy eyndelijk, dat ſulks voor d'eer van den Koning nootſakelijk wierdt geoordeelt, als den welke dikmaals verklaart hadt, dat hy niet wilde hebben, datmen deſelve aan hem ſoude doen. De Koninginne nam deſelve op als een indraght tegen haar regeringe; de Marſchalk van Ancre, als een ſmaadt van ſijn benyders; den Preſident

Het Parlement

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Jeannin, als een verwyt van de verquistinge der finantien, die onder zijn handen niets aangewonnen hadden. De Hertogen van Guise en van Epernon, op het Parlement t'onvreden zijnde, booden den Koning haar diensten tegen die eerwaardige Vergadering aan. In voegen dat alles scheen 't samen te spannen om dat heerlijk Lichaam te bedwingen; en datmen des anderen daags in den Raadt op den naam van den Koningh een Arrest liet uytgaan, 't welk beval dat het Arrest van het Parlement, soo wel als derselver remonstrantien gescheurt; ook dat het selve Arrest uyt de Registers geligt, en dat van den Raadt in dessels plaatse gestelt soude worden: Al dat selve wierdt van seer aanstotelijke termen voorgegaan, de welke het beleyt van die Raads-Vergaderinge, als een attentaat handelden, die sodanige onthalingen heel ongewoon was. De Feest dagen van Pinxteren terwijle het Parlement over die saken delibereerde aannaderende, en vervolgens ook de reyse van den Koning naar de Pyreneen, bragten de gemoederen in een opschorssinge, en deeden de saken voor een tydt in 't vergeet-boek stellen: Maar die verongelijkinge het eerwaardigste Lichaam van het Koningrijk aangedaan, versterkte de partye van den Prins met een seer waarschijnelijk voorwendsel van klaghten, en vergrootte deselve met een groot getal van misnoegden.

En de Gereformeerden, op zijn sijde trekt.

Den Marschalk van Bouillon arbeyde van een andere kant, om door verscheyde intriguen de Gereformeerden voor den Prins van Condé te gewinnen. Hy vleyde Rouvrai, die een van de beste Hoofden en alsdoen een vande algemeene Gedeputeerden was, met die hoope, dat hy Ambassadeur naar de vereenighde Nederlanden soude wesen; Des Bordes Mercier, die algemeen Gedeputeerde was geweest, door de belofte van een Raats-heers Ampt in 't Parlement; Berteville, door de versekeringe van algemeen Gedeputeerde, waar naar hy langen tydt getraght hadt. Hy verblinde alle de gene, die hem hoorden, door de verwaghtinge van een groote verandering in de Regering; die de Edicten tegen alle de konstenaryen van Spanjen en Italien soude versekeren; Die des Konings doot doen wreken, d'eere van de Monarchie tegen de snode verraderyen vande Geestelijkheyt herstellen, de besparinge der finantien vernieuwen, en de Vreemdelingen die in 't algemeen gehaat waren van haar misgunt gesagh ontblooten soude. Maar het aldersterkste van zijn Konst-werken om den Generaal vande Gereformeerden te doen wankelen, bestont, in hem te vertonen de gevolgen van de alliantie met Spanjen; en in hem een schrik aan te jagen over de sekrete Artijkelen, wegens welke men het daar inne eens was geworden. Hy schreef selfs aan het Hof, om aan het selve onder anderen te doen weten de redenen diemen hadt, om het effect van die huwelijken te dughten. Jeannin gaf hem over dat Artijkel een antwoordt, die d'alderdifficilsten soude hebben konnen voldoen, soo hy deselve had konnen wijs maken, datter noch eenig overblijfsel van goede trouwe in de woorden van het Hof was. *De wetten*, seyde hy, *die in Vrankrijk opgeregt zijn om in vrede te leven, nu soo langen tydt onderhouden, souden ons een schrik doen hebben van alle de Raadslagen, die strekken souden konnen om de selve te ontrusten. Derhalven soo eenige quaataardige en qualijk beradene Onderdanen geen oorsaak van een rupture sijn soo sal de vrede en ruste, die door de Edicten bevestigt is, sonder eynde gedúyren.* Dat was heel schoon geseyt, indien de Gereformeerden hadden konnen geloven dat het waraghtigh was. Maar haar dagt dat d'ervarentheyt de trouw vande beloften omstiet: En dat terwijle men haar bykans opentlijk door hondert konstenaryen aantaste, het onnosel geweest soude zijn datmen sigh in beelde, datmen geen voornemen hadt, om met haar de spot te dryven, alsmen haar sulke onwaarschijnelijke woorden was gevende. In voegen dat den Marschalk heel lightelijk Luyden vondt die wel geloven konden dat die discoursen geen God-spraken; Of dat de staat regels van Jeannin niet die van 't Hof en waren.

Die sollicitteren om een andere plaats als Grenoble te mogen verkrygen.

Ondertusschen soo continueerden de Gereformeerden haare sollicitatien om een andere plaats als Grenoble te hebben, alwaar men haar in 't voorgaande jaar toegestaan had een algemeene Vergadering te mogen houden. Terwyle dat sy haar defendeerden om die plaats aan te nemen, uyt vrese die sy hadden, dat sy aldaar niet vry souden zijn, soo gaf het gedragh van Lesdiguieres haar een ander voorwerpsel om deselve af te slaan. De Man van Maria Vignon, die hy een langen tydt ergerlijk onderhouden hadt, en die hy Marquise van Treffort had gemaakt, wierd op sodanige wyse omgebragt, dat al de werelt geloofde dat Lesdiguieres den Auteur of een medeplightige van zijn doot was. Die nieuwe ergernis baarde een schrik aan de Gereformeer-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

formeerden, die niet resolveren konden, om onder het gesagh en de handen van een Man die tot sulke dingen bequaam was, een groot getal van d'eerlijkste Luyden van haar Volk te stellen; als dewelke dan genootsaakt souden zijn, om duysenderley eerbiedigheden te bewysen aan een persoon, die sigh met soo een hatelijke misdaat quam te besoedelen. Sy vreesden met reden, datmen daar uyt gelegenheyt soude nemen, om aan haar Godsdienst al te te veel toelatinge en ontbindinge van zedelijkheyt toe te schrijven. Het Hof wilde wel eenige opsigt op haar instantien nemen; En stont eyndelijk ook toe, dat sy haar Vergadering tot Gergeau souden houden, alwaarmen by het leven vanden overleden Koning noch een andere hadt gehouden. Die plaats was haar niet meer gelegen als d'eerste. Het voorwendsel was, dat de voorgaande Vergadering sig aldaar by gebrek van Logementen, qualijk had bevonden: Maar de waarschijnelijkste reden was, datmen die plaats al te dight by Parijs bevond; en datmen wel sagh, dat het Hof die had uytgekosen, om te meer Meester vande Vergadering te konnen wesen.

En bekomen Gergeau

De algemeene Gedeputeerden deeden alsnog groote instantien, om haar een bequamer plaats te doen verlenen: En alsoo het Hof daer in niet consenteren wilde, soo veroorsaakte dat verscheyde bewegingen in de Provintien, waar in men voorstelde om selfs een bequame plaats te nemen, sonder te vergeefs de goetwilligheyt van het Hof daar toe af te wachten. Men sprak aldaar selfs ook van een plaats van by-een komste tot Montauban, om aldaar over een te komen wegens soo een plaats, in welke de Vergaderinge noch vryheyt noch gemak soude ontbreken. Onder des verstontmen, datter saken van aangelegenheyt voorgevallen waren, die Lesdiguieres nootsakelijk souden verplichten, om een reyse naar 't Hof te doen; en gelovende dat men in sijn afwesentheyt diemen oordeelde dat lang genoeg duyren soude, veel vryer soude konnen sijn om aan de Vergadering tydt te geven van hare resolutien te formeren, soo wierd men te rade, om Grenoble weder te eysschen, en om opentlijk te seggen, dat men sig bedienen soude van het Brevet, dat men in 't voorleden jaar verkregen hadt. In den beginne gaf die verandering eenige bedenkinge aan 't Hof, 't welk niet geloven konde, dat sulks geschiede; sonder dat Lesdiguieres aan de Gereformeerden eenige sekrete versekeringen hadt gegeven; dat hy haar niet meer tegen soude wesen. 't Had uyt die wyse waar mede hy den Hertogh van Savoyen by gestaan hadt, aan wien den Koning van Spanjen den Oorlogh aan deedt, gebleken, dat hy sigh somtyts van sijn eer prikkelde. De Koninginne had dien Prins in dien Oorlogh gewikkelt, en had hem door Lesdiguieres haar woordt doen geven, dat sy hem soude byspringen. Maar naar het sluyten vande huwelijken, soo weygerdese dat Tractaat te volvoeren; vermits deselve om den Koning van Spanjen te behagen, den Hertog van Savoyen wilde dwingen om vrede te maken. Lesdiguieres liet echter niet na hem te assisteren, ongeagt de uygedrukte en gereitereerde bevelen om sulks niet te doen; en alsoo hy dat op den naam van den Koning, die 't selve afkeurde, niet en konde doen, soo deed hy het op sijn eygen naam. Het scheen door die ondervindinge, dat schoon hy aan 't Hof toegedaan was, dat hy echter wel ongehoorsaam daar aan soude konnen wesen; als het hem maar behaagde. Maar naar die stoute daat, soo maakte hy sijn vrede soo ras en soo gemakkelijk, dat men geseyt soude hebben, datter een onderling verstant tusschen het Hof en hem over dat subject was. En de argwaan diemen hadt; van dat hy met de rest vande Gereformeerden in een groot verstant was, die deed hy met weynig moeyte verdwynen. Hy versekerde het Hof van zijn diensten en van zijn getrouwicheyt; En hy sond Bellujon expres daar henen, om zijn Instructien derwaarts, en de bevelen daar van daan weder te rug te brengen. Hy had langen tydt de verandering van plaats die de Gereformeerden versochten wederstreeft; sijnde alsoo driftigh om een van haar Vergaderingen in sijn macht te hebben, als sy bevreest waren, om die in sijn handen te stellen. Wanneer hy nu sag dat sy uyt haar selven hen aan zijn believen quamen over te geven, soo was hy d'eerste die haar in haar woord vong: En het Hof van hem voldaan zijnde, verleende een nieuw Brevet, 't welk toestont, dat sy haar Vergadering tot Grenoble souden mogen houden. Maar alsoo de tegenwoordigheyt van Lesdiguieres voor het Hof aldaar veel nootsakelijker als elders was, soo stelde het sijn reys tot op een ander tydt uyt. De Gereformeerden haarvan die kant dan bedrogen siende, hadden niettemin noch een voorwendsel om haar daar van te ontdoen; de Gedeputeerden begaven hen ontrent het midden vande Maandt July naar Grenoble: en ongeagt alle de apparentien soo mankeer-

Waar mede sy niet te vreden zijn.

En Grenoble weder eysschen.

En het Hof consenteert daar in.

keerden de handelingen vanden Prins van Condé niet, om het boven het credit en de gauwigheyt van Lesdiguieres, over te halen.

Vergadering vande Geestelijkheyt.

Maar geduyrende die aanhoudingen vande Gereformeerden, en die uyt-rekkingen van het Hof, was de Geestelijkheyt, gelijk ik reets vermelt hebbe, tot Parijs vergadert, tot de vernieuwingen vande Contracten die deselve gewoonelijk alle tien jaren met den Koningh, komt te maken. Maar gelijk deselve noyt yetwes voor niet geeft, soo mankeerdese ook niet om haar ondernemingen tegen de Gereformeerden voort te setten, en om het ontwerp van derselver verderf, dat sy in de Staats-Vergaderingh geformeert hadt, te vervolgen. 't Was in dat verstant dat den Coadjutor van Roaan op de agtsten van Augustus aan den Koning een aanspraak deedt. Hy vertoonde hem den staat van de Roomsche Godsdienst in 't Prinsdom van Bearn soo droevigh en beschreyelijk, dat by gebrek van Priesters de Catholijken daar niet als op haar twintig jaren gedoopt waren; en hy deed het voor een van dessels grootste rampen passeren, dat de Predikanten aldaar uyt de inkomsten van de Kerk betaalt wierden. Hy seyde wyders, om de Gereformeerden tot een afschrik te stellen, dat de Roomsche Godsdienst meer gunste van den Turk, als vande Gereformeerden van Bearn genoot: En die valscheden, alhoewelse door de replijken vande Gereformeerden, en door de publijke kennisse leugenagtig wierden gemaakt, wierden echter voor onwedersprekelijke waarheden verspreyd en aangenomen; Hy klaachde daar over datmen onlangs d'abdye van St. Antoni van Viennois aan een jong wereltling, by een *Ketter* voorgestelt, hadt gegeven: en om dat attentaat veel bedroefder te maken, soo seyde hy datter mirakelen by 't graft van den laatst overleden Abt gebeurden. Hy bedankte den Koning ook over d'anneminge van het Concilie van Trenten, 't welk hy belooft hadt; Maar hy drong op dat Artijkel een weynig te sterk aan. 't Is waar dat den Koning belooft hadt het selve te sullen doen publiceren; Maar hy wierd daar in belet door de verwerringen die begonden op te rysen: en hy was mogelijk niet t'onvreden dat een Artijkel vande vrede van Loudun hem van zijn] woordt ontsloegh; en verhinderde te doen, 't geen drie Koningen zijne Voorsaten stantvastighlijk geweygert hadden. Voor het eynde van deselve Maandt, begon den Bisschop van Beauvais 't selve deuntje te singen, en deed seer groote instantien wegens de saken van Bearn; klagende dat de geboorte en het sterven vande Catholijken aldaar, van de Sacramenten berooft waren, by gebrek van Priesters om deselve te bedienen; Hy drongh geweldigh aan op de saak van Milhau in de winter te voren voorgevallen: en wegens 't gene de Catholijken van Belestat naderhandt gedaan hadden, versocht hy, datmen geen vergelijkinge van die twee saken wilde maken. Echter soo konden de wedersydse sollicitatien van Catholijken en Gereformeerden, die groote Proceffen niet ernstelijk ten eynde brengen. Haar klachten bragten niet anders te wege, als een delegatie van Rechters, die elkander niet voldeden; en welkers uytsprake sonder uytwerkinge was. De vrede van Loudun vernietighde de geheugenisse van die twee saken; en in weerwil van de Geestelijkheyt soo passeerde d'eene tot een compensatie van d'andere.

Reglement vande pensioenen van de bekeerde Predikanten.

In deselve Vergaderingh, stelde de Geestelijkheyt, die in de saken van de Predikanten, geen goede uytslagh bequam, een wydlopig reglement op, rakende de uytdeylinge vande dertigh duysent gulden, die deselve gedestineert hadt tot pensioenen voor die gene die Catholijk souden worden: en bemerkende dat sy noch niet genoeg hadde konnen aan winnen, om die kleyne somme daar toe te besteeden, soo consenteerde deselve, dat onder verwachtinge dat haar yver meer vrugt soude konnen voortbrengen, men het overschot van dien aan andere personen als Predikanten soude geven, mits dat men het selve aan Luyden van verdienste uytreykte. Het bleek uyt die reglementen, dat de Geestelijkheyt selfs van de gene, diese gecorrumpeert hadt, niet voldaan was, alsoo deselve soo veel voorsorgen droegh om te beletten, dat die penningen niet in quade handen mogten komen. Maar in alle dat selve en mankeerdese niet om met alle hare pretense bekeeringen qualijk te slagen; en selfs naar dat de saken vande Gereformeerden verdorven waren, soo moestse noch haar gelt tot andere gebruyken besteeden.

Ondertusschen soo sprong het Hof in een jammerlijke ongestadigheyt met het Volk om; en veranderde de saken die te vooren toegestaan waren met soo weynig weerhoudinge, gelijk of het selve een voornemen hadt om misnoegden te maken. Het herstelde de *Paulette*, of het jaarlijks recht 't welk het genootsaakt was

geweest

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

geweest te herroepen, om dat men sulks het selve met groote ongestuymigheden afgevordert hadt: en de Koninginne liet selfs agt-hondert duysent Kroonen uyt de Bastille, die aldaar van 14 millioenen gereet gelt overgebleven waren, en die den Hertogh van Sully door sijn goede spaarsaamheyt daar versamelt hadt, lichten. In voegen het scheen of men be-oogde, de voornemens van den Prins van Condé te begunstigen, denwelke toestel maakte, om de voltrekking vande Huwelijken met Spanjen gesloten te beletten. Sijn misnoegingen hadden hem allengskens van 't Hof verwijdert; en in die af-sonderinge soo vleyde hy sig, dat hy van binnen en van buyten krachtiglijk bygestaan soude worden. Hy hoopte dat den Koning van Engelandt en de Vereenigde Nederlanden, aan welke die Huwelijken niet konden behaaghlijk zijn, hem groote bystant souden doen; en hy had waarlijk dien-aangaande ook groote beloften bekomen. Hy verwachte dat die Troepen die door de vreede onlangs met Savoyen gesloten, buyten employ, en op de Frontieren van Duytslandt waren, tot sijn versterkingh souden komen: en misschien soude dat wel geschiedt zijn geweest, so hy gelt had gehadt om deselve over te nemen. Maar alles ontbrak hem; en hy vond sigh in een Oorlogh belemmert waar uyt hy noyt met eere soude hebben konnen geraken, so de Gereformeerden hem op haar kosten geen bystant hadden beschikt. De Koninginne die sekretelijk alle dingen tot de volvoering van haar voornemens toe bereyde, hielt ondertusschen den Prince met onderhandelingen op; en liet Villeroi verscheyde reysen naar Coussi vertrekken, om aldaar over de middelen tot sijn vergelijk te spreken. Maar geduyrende die onderhandelingen so sette sy sijn dienaars om; of met deselve te doen geloven, dat den Prince geen andere gedachten hadt, als om sijn vreede te maken, en dat deselve reets heel verre gevordert was; of met deselve veel gunstiger en grooter voordeelen aan te wijsen, om liever van haar af te hangen, als de fortuyn en de intentien van den Prince te volgen. In-voegen 'er vele waren die eenige giften aannamen, of die hen door beloften lieten verblinden. Sy verbrak over-sulks alle de schikkingen die hy met de uytlanders beraamde, en deed hem alle sijn middelen ontbreeken.

En van de Prins van Condé.

Daar was niemant als de Gereformeerden die noch yets voor hem doen konden: Maar sy waren niet heel haastigh om haar te declareren. Haar Vergaderingh had op den vijftienden July tot Grenoble een aanvang genomen: en Lesdiguieres de voorsitting in deselve, die alle de Gedeputeerden hem aangeboden hadden, afgeslagen hebbende, so had sy de Blet-Gedeputeerde van den Adel vande Provintie van Anjou tot Voorsitter, Durand Predikant van de Kerk van Parijs en Gedeputeerde van l'Isle de France; tot Adjunct, en Bosseuil en Maniald, tot Secretarissen verkoren. Den Prince van Condé sond aldaar van sijnentwegen, om deselve te versoeken van sig met hem te voegen, in 't voornemen dat hy hadt om een goede hervorminge vanden Staat te besorgen; waarinne hy de Gereformeerden alle de veyligheden geloofde die sy redelijkerwijse souden konnen vorderen, te sullen doen vinden. Daar was een groot gedeelte vande Vergadering die naar deselve Unie helde: en de voorwendsels vanden Prince waren so waarschijnelijk en so schoon, dat het al heel beswaarlijk was datse geen indruk op vele Luyden maakte. Om de on-af-hangelijkheyt van de Kroon voor een wet van Staat te doen passeren; Om de persoon vande Koningen voor vermoordingen, voor excommunicatien, en voor affettingen te veyligen; Om de doot van den overleden Koning, die so lang veronagtsaamt was, te wreeken; Om d'af-kondiging van een Concilie, tegen 't welk een groot Koning geprotesteert hadt, en 't welk duysent verkortingen aan Vrankrijk toebragt, te beletten; Om aan de vreemdelingen hun overmatig gesag t'ontnemen, met haar rekenschap te doen geven van de misslagen, die geduyrende hen gunstelingschap ingevoert waren; en om aan de Edicten van pacificatie een magt boven alle bereykingen te verleenen: dat selve waren seer groote voornemens; die ook so rechtvaardig, so wettig, en so nootsakelijk scheenen, dat men niet twijffelde, of de zegeninge van den Hemel soude deselve doen gelukken, en alle goede Fransen souden deselve eendrachtelijk begunstigen. Maar daar warender andere die het daar voor hielden, dat men aan den Prince van Condé moest laten afhaspelen alle het Staat-kundige 't welk inde projecten was leggende; en dat de Vergadering sig nergens anders aan moest binden, als om maar schikkingen tot de veyligheyt van de Gereformeerde Godsdienst te nemen. Sy twijfelden niet of den Prince hadt uyt hoofde van sijn qualiteyt 't recht om te arbeyden, ten eynde hy de regeering mogt suyveren van alle de misslagen die daar in gekropen waren: maar sy waren van advijs, dat de Gereformeerden geen party moesten kiesen; of dat sy haar niet anders als door de gebeden tot God, en door seer ootmoedige remonstrantien aan den Koning moesten in-laten. Daar

Die de Vergaderingh van Grenoble versoekt, om sig met hem te voegen.

waren Gedeputeerden van sommige Provintien, welkers instructien dat advijs behelsden.

Verscheydentheyt van Advijsen.

Die verscheydentheyt van gevoelens, door Lesdiguieres volgens de belangen van 't Hof van den aanvang der Vergadering af aan behandelt wordende, so als quam te blijken, deed aan de Koninginne oordeelen, dat de Gereformeerden so ras niet gereet souden zijn, of sy soude de tijd wel hebben, om haar voornemens uyt te voeren, voor dat den Prince en syl: in staat waren om deselve te beletten. Sy had groote redenen van klachte aan den Hertogh van Rohan gegeven, van wien sy om die reden vreesde overdwerst te sullen worden. Maar om aan hem eenigh teeken van gunst te bewijsen, dat hem het voorledene mogte doen vergeten, soo hadse de gelegentheyt waargenomen van een verschil, datter tusschen de Huysen van Rohan en van la Trimouille was, wegens het subject van de voorsittinge in de Staten van Bretagne, die van allebeyde met sulke egale rechten gepretendeert wierdt, dat men het verschil niet hadde konnen beslissen, als met dat voorrecht aan alle-beyde toe te wijsen, om deselve by beurten te bekleeden. Den Hertog van la Trimouille, denwelke van sijne reysen, die hy om de Landen te besien gedaan hadt, wedergekeert was, wilde in de Staats-Vergadering verschijnen; en den Hertog van Rohan had deselve gedachten. d'Een wilde voor d'ander niet wijken: en die tegenstrevinge konde niet anders als moeyelijke gevolgen hebben. De Koninginne wilde den Hertog van Rohan flatteren door een soort van voor-oordeel in sijn faveur, 't zy om hem op yets anders besig te houden, terwijle sy haar reyse soude doen, of het zy om hem in een sake van voorrang en van eere vermaak aan te doen. Sy liet hem mitsdien een bevel toe-senden, om sig in de Staats-Vergadering te begeven en aldaar de voorsittinge te bekleeden: en sy liet aan den Hertog van la Trimouille een contrarie ordre geven, wien sy niet vreesde te vertoornen, om dat hy nog heel jong en weynig bekent, ook noch heel ver af was, van dien trap van credit en van vermogen, daar men den overleden Hertogh sijn Vader in-gesien hadt. Dogh dat selve quam de Koninginne weynig te baat; om dat de weygeringh die sy aan de Hertogh van Rohan, van het Gouvernement van Poitou, waar van sy hem de survivance had verleent, quam te doen, hem veel gevoeliger maakte, als de gunste die sy aan hem nopende het subject van de voorsittinge, scheen te willen bewijsen. Hy bediende sig selfs niet van de bevelen van 't Hof; en hy presideerde voor die reys met toestemminge van den Hertog van la Tremouille, in krachte van een vergelijk, 't welk haar gesamentlijke vrienden onder hen versorgt hadden, om die twee machtige Huysen, die anders in een goet verstant waren, te beletten, dat sy in geen vyandschap mochten geraken.

Reyse van den Koning.

Niettemin so wilde de Koninginne, die haar partye so wel gestelt vondt, dat sy haar een goede uytslag versekeren konde, sigh van die gelegenheyt bedienen, en hare saken verrichten, voor dat den Prince van Condé de tijdt hadt, om sig daar tegen te stellen. 't Was ter dier oorsake, dat sy aan hem eensklaks, ter tijdt wanneer de onderhandelinge van vreede scheen tot een gewenst besluyt te naderen, van wegens den Koning een bevel toesondt, om sonder eenig tijdt versuym by hem te komen, en hem te vergeselschappen op de reyse, die hy tot voltrekking van sijn Huwelijk stont aan te nemen: en om dat hy deselve niet soude konnen ontkennen, so maakte sy hem den preçijsen dag bekent, die hy tot sijn vertrek bestemt hadt. Den Prince klaagde heel seer over die verhaasting, en nam deswegen gelegenheyt om de wapenen aan te nemen, maar met so weynig macht en uytslag, dat hy daar onder meende te beswijken. Ondertusschen so vertrok den Koning, en continueerde sijn reyse met kleyne dagreysen; alhoewel dat 'er wijse Luyden waren die de saken verstonden, aan welke dat besluyt lichtvaardigh scheen: vermits den Koning uyt het middelpunt van het Koningrijk vertrekkende, aldaar een ontstoken vuur agter liet, 't welk tijd en middel soude hebben, om veel quaat te konnen doen, terwijle dat het Hof op d'uytterste grensen van 't Rijk heel verre van den brandt soude zijn.

d'Algemeene Vergadering send hem een deputatie toe.

De Vergadering van Grenoble, die naar de dralingen, dewelke door de verscheydenheyt van de opinien veroorsaakt waren, eyndelijk besloten hadt om eens te sien wat datse van 't Hof soude konnen verkrijgen, voor datse andere schikkingen quam te nemen, had drie personen naar den Koningh gedeputeert, om aan hem dessels Vertoogen voor te brengen; en had deselve wel uytdrukkelijk belast, om den Koningh seer ootmoedelijk te versoeken, om op de remonstrantien van den Prince van Condé agt te nemen. Die Gedeputeerden waren Champeaux, des Bordes Mercier, en Maillerai. Champeaux had de grootste eer in die Deputatie, om dat hy daar van d'eerste was, en het woordt voerde: Maar Desbordes had de meeste agtingh, om dat hy de bequaamste was; als ook om dat hy de belangen

van

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

van den Prince van Condé voorſtont, waar in hem den Marſchalk van Bouillon, gelijk ik reets vermelt hebbe, onder groote verhoopingen getrokken hadt. De Gedeputeerden vonden den Koning vertrokken; en quamen niet voor dat hy te Amboiſe was by hem; van waar hy, naar dat hy deſelve gehoort hadt, haar naar Poitiers verſondt, om aldaar zijn antwoordt af te wagten. Dat uytſtel namen de Gedeputeerden heel qualijk, alſo ſy dat voor een bewijs van het weynigh werk dat men van haar inſtantien maken ſoude aanſagen. In effecte ſoo behelſde een vande propoſitien van den Prince van Condé, die ſy van wegens de Vergadering moeſten onderſteunen, datmen de huwelijken met Spanjen, of af-breeken, of tot een op een ander tydt uytſtellen ſoude: En in plaatſe van haar op dat ſubject te hooren, ſo verſond men haar om d'antwoord van dien af te wachten, naar een plaats, alwaar den Koning die bereyts ſijn halve reys gedaan hadt, naar alle waarſchynelijkheyt niet ſoude willen wederkeren, voor dat hy deſelve hadt voltrokken.

Deſelfs Gedeputeerden worden naar Poitiers verſonden.

't Is waar dat de Koninginne vrymoedighlijk op dat ſubject ſeyde, dat ſoo men eerder daar van geſproken hadt, ſy die reyſe tot op een ander tyd hadde konnen uytſtellen: Maar dat ter ſelver tyd alſmen daar van ſprak, het te laat was van ſulks in zijn gedachten te nemen; Daar was doen geen middel, om deſelve met eere te konnen uytſteilen; de plaats was genoemt; den dagh was vaſtgeſtelt; de reys was aangevangen; en men konde ſig daar van alſdoen niet ontſlaan. 't Was niet wel geloofſlijk, dat ſy alſoo uyt een goet hert quam te ſpreken; of dat de vreſe van 't onweder 't welk ſy ſag opryſen, haar deed bevroeden, dat ſy wat te haaſtigh daar ontrent was geweeſt; en dat het beter ſoude geweeſt zijn, dat ſy wat genoegen aan die gene had gegeven, die hen tegen haar voornemens waren oppoſerende, om door dat middel haar intelligentien met anderen te verbreken. 't Is buyten alle twijffel: Dat ſy heel wel vande intentien van den Prince geinformeert was, voor dat ſy vertrokken was. Maar in de gront den ſtaat vande ſelve reyſe haar een ſchoon voorwendſel gevende, om dat gene te voltrekken, 't welk ſy aangevangen hadt, ſonder de tegenſtrydige remonſtrantien van dien te hooren, ſoo quam het haar niemedal te koſten, om ten minſten met een waarſchynelijke verſchoninge die gene te betalen, die ſy op geen bondiger wijſe wilde voldoen. Van alle de wijſen daar men een weygering op drayen kan, iſſer geen die minder aanſtotelijk ſchijnt, als die gene die ſig daar op fondeert, dat het verſoek te laat is gedaan; en dat het nu de tydt niet meer en is om te plegen die wille, diemen gehadt ſoude hebben om ſulks te voldoen, by aldien het ſelve verſoek eerder was gedaan geweeſt. Het ſchijnt dan, dat de faute eerder af komt van die gene die 't verſoek doet, en dat die zijn vlydt heeft gemankeert, als wel dat die gene die het ſelve weygert, geen goede intentien ſoude hebben. Hoe dat het ook was, het ſtont aan de Koninginne om te doen ſien, dat ſy magtigh genoeg was om 't geen dat ſy wilde, ſelfs in weerwil van de helfte van het Koningrijk te doen. Sy volvoerde dan hare reyſe ſonder verhindering of eenig toeval, tot Poitiers toe: Maar ſy was daar nauwelijks aangekomen, of ſy dagt geheelijk onthutſt te weſen door een ramp die ſonder behulpmiddel was. *Madame* wierd aldaar aan de Kinder-pokjens ſiek; en het Hof 't welk haar niet konde achterlaten, was derhalven genootſaakt daar ter plaatſe ontrent twee maanden te vertoeven, om derſelver weder geſontwordinge af te wachten.

De Koninginne verydelt de voorſtelling van den Prince

Het ſcheen dat het ſelve vertoef aan den Prince van Condé de tydt moeſt geven, om ſig in ſtaat te ſtellen van den Oorlogh aan te vangen, die de wakkerheyt vande Koninginne hem ontnomen hadt. Maar hy kon echter niet meer als een kleyn Legertje verſamelen, 't welk ſigh gelukkichlijk quam te redden vande vervolving en van den Marſchalk van Boiſdauphin, aan wien de Koninginne laſt had gegeven om hem te obſerveren, en die hem van ſtap tot ſtap na volgde, men beſchuldigde hem dat hy door ſijne ongereſolveertheden, de gelegentheden die haar op deden om de Troepen van den Prince te verſlaan, liet verlooren gaan: Maar andere geloofden, dat hy laſt hadt om geen ſlagh te wagen, en om den Vyandt maar allenelijk op te houden, tot dat de uytwiſſeling vande Princeſſen van Vrankrijk en van Spanjen ſoude geſchiet zijn; om datmen verwachte dat den Prince alſdan lichter te vreden ſoude weſen te ſtellen. Maar alſoo de Vergadering van Grenoble uytſtelde ſigh te verklaren, en eerder een begeerte liet blijken om de wapenen vanden Prince te begunſtigen, dan dat ſy die metter daat begunſtigde, ſoo bequam het Hof in die reyſe ſoo veel verhinderingen niet, als het wel hadt konnen duchten, indien'er by de contrarie party meer wakkerheyt en eenigheyt was geweeſt; of dat de Troepen

En volvoert haar reyſe ſonder verhinderingh

pen van den Prince soo gereedt waren geweest om haar in Campagne te begeven, als zijn manifest wel uytquam. Den Hertogh van Rohan was krachtighlijk aangesogt geworden om de wapenen aan te nemen; en hy nam deselve ook in der daadt aan, uyt spyt dat de Koninginne geen agtingh voor hem hadt: En naar dat de vrede gesloten was, soo had hy de koenheyt om tegens haar te seggen, dat hy veel genegentheyt had gehadt om haar te dienen; maar alsoo hy sig misspresen sagh, soo had hy haar willen doen bespeuren, dat hy noch wel wat vermogt. Sijn Vrienden hadden hem ses duysent Man te voet en vyf hondert paarden belooft; en so men hem woordt had gehouden, so soude hy met soo een merkelijks corps het Hof hebben konnen ophouden, en den Prins van Condé tydt hebben konnen geven, om met hem te conjungeren. Maar al 't gene dat men hem belooft hadt quam op het tiende deel uyt; en met alle zijn voorsorgen kon hy niet meer als twee duysent Man te samen brengen. Van d'andere kant soo verloor hy veel tyds om Montauban sig te doen verklaren, en in vergeefsche vlydt aan te wenden, om hulpe van andere Steden te bekomen, die hem deselve weygerden. In voegen dat de Koninginne soo veel tydt had als haar nodigh was, om haar op de frontieren te begeven, om aldaar de uytwisselinge vande Princessen te doen, en om den Koning en de nieuwe Koninginne weder tot Bordeaux te brengen.

Bysonder Vertoogh vande Vergaderingh

Geduyrende het verblijf dat den Koning tot Poitiers hield, konmen de Gedeputeerden niet weygeren om hare Vertoogen na te sien, en om deselve te beantwoorden, soo alsmen haar tot Amboise belooft hadt; en alhoewel de antwoorden haar niet bestipt genoegh scheenen, soo oordeeldense echter dat de doemalige toestant van saken, haar deselve veel gunstiger deed verkrygen, als deselve wel op een andere tydt souden geweest zijn. Daar waren twee verscheyden Vertoogen; 't een dat algemeen, en 't ander dat bysonder was. Het dese behelsde eenige klachten en versoeken wegens bysondere feyten die al van vry groote aangelegenheyt waren: Te weten dat den Koning eyndelijk wilde doen registreren de opene Brieven, rakende de vryheyt van de Predikanten, waar van de registrature nu al by de drie jaren opgehouden was; en dat hy over dat subject aan het Parlement en aan het Hof des Aides een uytdrukkelijk bevel soude toesenden: Dat den Koning wilde weg nemen het verbodt door den Lieutenant Civil van het Provoostschap van Parijs gedaan, om een Collegie tot Charenton op te rechten, alwaar den Koning 't recht van d'oefeninge van den Godsdienst bekrachtigt hebbende, het van selfs daar uyt quam te volgen, datmen aldaar ook een Collegie voor de Jeugt konde hebben: Dat aan de Kamer van rekeninge van Provence verboden mogt werden, om kennisse vande saken der Gereformeerden te nemen: Dat de Declaratie die sulks aan de Kamer *Mipartie* van Grenoble toe eygende, alwaar deselve ook geregistreert was, door een andere die de Kamer van rekeninge nootsaakte, om deselve mede te registreren, mogt bekrachtigt worden: Dat de arme Edelluyden en verminkte Soldaten, die plaatsen van Religieusen dat Leeken zijn, en gemenelijk *Oblats* genoemt worden, verkregen souden mogen hebben, daar inne gelijk de Catholijken mogten aangenomen worden: Dat deselve voorrechten die den Koning aan 't Collegie en Academie van Montelimar vergunt heeft, insgelijks aan de Accademie en aan het Collegie van Dié vergunt mogten worden.

Algemeen Vertoogh

Maar het algemeen Vertoogh behelsde vijf en twintigh Artijkelen, die in substantie hier op uyt quamen: Dat d'onaf-hangelijkheyt voortaan als een fondamentele wet soude passeren, conform het Artijkel van den derden Staat, en de remonstrantien van het Parlement: Datmen nauwkeurige en vlytige ondersoekingen na de doot van den overleden Koning soude laten doen, om de Auteurs daar van uyt te vinden en te straffen, in gevolge vande Memorien die men daar van soude overleveren: Dat den Koning soude weygeren het Concilie van Trenten te doen publiceren, soo als de Geestelijkheyt en den Adel by henne Vertoogen versocht hadden: Dat op het Artykel van deselve Vertoogen, 't welk van den Koning d'onderhoudinge van den Eedt op zijn inwy-inge gedaan eyste, waar in de Geestelijkheyt noch den Adel, noyt de reservatie vande Edicten hadden willen voegen, wat voor instantien en bevelen den Koning dien aangaande ook hadt gedaan, en wat oppositien de Gereformeerde Edelluyden, die in de Kamer van den Adel gedeputeert waren, ook daar tegens geformeert hadden, den Koning verklaren soude, dat den Eedt van zijn inwy-inge op de Gereformeerden niet en sagh: Dat hy volkomen versekeringe mogte

geven,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

geven, dat als hy op de Artykelen van die twee Kamers antwoorden ſoude, hy de propoſitie van het publiceren van het voorſeyde Concilie ſoude verwerpen, en de vereyſte verklaringe wegens den Eedt van zijn in wy-inge ſoude doen: Dat de Geeſtelijken die van den Raadt des Konings waren, en d'andere die aan de Gereformeerden notoirlijk verdagt waren, hen van de uytſpraak of vande kenniſſe der ſaken vande Gereformeerden, die aldaar verhandelt ſouden worden, onthouden mogten: Dat de Geeſteli[illegible]en van Bearn in den Raadt van 't ſelve Landt niet toegelaten mogten worden, gelijk als de Biſſchoppen van Oleron en van Leſcar, en een ander Canonik van deſelve plaats, onlangs getragt hadden, haar ſelven daar in te ſtellen: Dat de beloften door Rouvrai een vande algemeene Gedeputeerden, van wegen den Koning aan de Vergadering van Rochelle, nopende de woorden vande *gepretendeerde Gereformeerde Godsdienſt* gedaan, en het dulden vande provintiale Raads-Vergaderingen, geexecuteert mogten worden: Dat men in den nieuwen Staat, die vande plaatſen van veyligheyt opgeſtelt ſoude worden, ook mogt begrijpen die gene, die men 't ſedert korten tydt in de Provintien die de Loire ten noorden hebben, gedemanteleert heeft: Dat den Koning het Ampt van Berger die Catholijk was geworden, vacant mogt verklaren; en Berger nootſaaken mogt het ſelve weder in zijn handen te ſtellen, om daar mede een Man vande Gereformeerde Godsdienſt volgens het Edict te voorſien; om dat het ſelve een vande ſes Raads-Heers Ampten was, die by 't Edict in 't Parlement van Parijs toegeſtaen waren, om door Gereformeerden bekleed te worden: Dat de Koninklijke penningen tot de Tractementen vande Predikanten toegeſtaan, vermeerdert en in 't toekomende beter betaalt mochten worden: Dat de Gouverneurs vande Steeden van veyligheyt by den Koning op de nominatie vande Kerken verkoren mogten worden: Dat de nominatie vande algemeene Gedeputeerden op den eerſten voet mogt gebragt worden; in voegen de Vergaderingen niet genootſaakt mogten ſijn om 'er meer als twee te nomineren, die den Koning ſoude aannemen, in plaatſe van ſes, waar uyt hy verkieſing heeft: Datmen noch voor tien jaren aan de Gereformeerden de plaatſen van veyligheyt mogte laten: Dat den Koning mogte continueren de beſcherminge vande ſouvereyniteyt van Sedan, in deſelve forme, en met deſelve tractementen, ſoo als deſſelfs Voorſaten die aangenomen hadden: Datmen den Raadt van den Koning mogt reformeren: Datmen mogt doen ophouden de vervolgingen die in den ſouvereynen Raadt van Bearn gedaan wierden, tegen de Gedeputeerden van dat Landt, die hen op de Vergadering van Grenoble hadden bevonden, alhoewel men daar in noyt vervolgingen had gedaan tegen de Biſſchoppen van dat Landt, om dat ſy haar in de algemeene Vergaderingen vande Geeſtelijkheyt van Vrankrijk hadden laten vinden. Men redeneerde over dat Artykel; en men bragt daar in by het voorbeeldt vande laatſte algemeene Staten, waar in een Gedeputeerde van Bearn in de Kamer vande Vergaderinge van de Geeſtelijkheyt aſſiſteerde: En dat vande Vergadering vande Geeſtelijkheyt die noch tot Parijs gehouden wierdt, waar in den Biſſchop van Oleron gedeputeert was. Men beweerde dat noyt die ſtrengheyt tegen de Gedeputeerden van Bearn die hen op andere Vergaderingen hadden laten vinden gepraktiſeert was; en men bragt daar toe het exempel vanden overleden Koning by, den welke nog niet meer als Koning van Navarre en Souvereyn van Bearn weſende, ſig in perſoon op ſodanige Vergaderingen hadt laten vinden: Dat Bearn op ſijn beurt ook het nationale Synode, gelijk als d'andere Provintien mogt beroepen; en eyndelijk dat den Koning op de verſoeken vanden Prince van Condé agt geliefde te ſlaan.

Het byſonder Vertoog wierd heel gunſtighlijk beantwoordt: En alhoewel'er veele Artykelen in 't algemeen Vertoog waren, daarmen wel van gewenſt hadt, dat de Vergadering ſigh niet mede had bemoeyt, om dat deſelve op de Regeringh ſagen, waar vande Reformatie deſelve niet en raakte, ſo lietmen echter niet na die te beantwoorden; Maar het was met waarſchijnelijke bedriegeryen voor een bondige vergenoeging te doen paſſeren. Soo als men aan de Vergadering van Rochelle ook beloften, om die te doen ſcheyden, hadt gedaan, die men ſoo ras als deſelve geſcheyden was, weder had vergeten, deſgelijks beloofde men ook op die nieuwe Vertoogen veele dingen, die men niet van meyninge was te voldoen. Men nam de goede intentien van de Gereformeerden wegens d'onaf-hangelijkheyt en de veyligheyt vande Koningen aan; dog men teykende daer by echter aan; dat'et deſelve de Vergaderingen niet aan en ging. Men beloofde dat men nauwer onderſoek wegens de doot van den overleden Koning ſoude laten doen. Men verklaarde dat de Gereformeerden die onder benefitie Antwoorden:

vande

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

vande Edicten leefden, onder den Eedt van Inwy inge niet begrepen waren. Men ftont toe dat de Geeftelijken uyt den Raadt fouden vertrekken, wanneer daar inne faken vande Gereformeerden verhandelt fouden worden. Men weygerde aan haar Godsdienft een andere qualiteyt te geven, als die geene, die de Edicten behelfde: Maar men ftelde een formulier van een atteftatie op, waar van de Predikanten hen fouden konnen bedienen, om daar by te verklaren de Godsdienft van die geene, die defelve fouden mogen nodigh hebben. Defelve was opgeftelt in dese termen; *Ik Predikant van de Kerke in fulke plaats volgens 't Edict gest.cht, certificeere dat fodanig een is een Lidmaat van defelve Kerk*, &c. waar onder een Notaris moeft by voegen. *Compareerd.n voor ons &c. Julk een Predikant hier boven vermelt, wonende tot &c, den welke bekende 't gene hier boven ftaat gefchreven en geteykent te hebben, en dat fulks de waarheyt is &c.* Men vergunde aan de Gereformeerde Advokaten, wanneerfe van haar Godsdienft fouden moeten fpreken, om defelve alleenelijk te noemen *na de hoedanigheyt van 't Edict*, in plaatfe van te feggen de *gepretendeerde Gereformeerde*. Men beloofde het vergeven van een nieuw Raats-heers Ampt in plaatfe van dat van Berger. Men continueerde de protectie van Sedan. Men vergunde aan de Gedeputeerden van Bearn de vryheyt, om in de Kerkelijke en politijke Vergaderingen vande Gereformeerden die by den Koning toegeftaan fouden zijn, te mogen affifteren. Maar men beantwoorde niet heel gunftighlijk d'andere Artykelen, die op het felve Prinsdom fagen; noch ook die gene niet, die vande vermeerdering van de geoctroyeerde penningen tot de gagies vande Predikanten; vande nominatie vande Gouverneurs en vande algemeene Gedeputeerden, en vande bewaring der plaatfen, fpraken. In voegen dat in de grondt alle 't gene datter toegeftaan was, meer fchijn als daad hadt; in plaatfe dat men affloeg dat gene, 't welk van de grootfte aangelegenheyt en 't bondighfte was.

Die niet en voldoen.

Die antwoorden wierden op den twaalfden September gegeven: En de Gedeputeerden aan wien men defelve ten deele gecommuniceert hadt, gaven aan de Vergadering te kennen, datmen geen reden hadt om fig daar mede te genoegen. Haar reden was, dat de Jefuiten aan 't Hof predikten en overal verkondighden, dat de Huwelijken diemen ging voltrekken, maar alleenelijk tot uytroeying vande *Ketters* gefloten waren; en wanneermen daar over aan den Cancelier geklaagt hadt, foo had hy fig vernoegt met te feggen, dat men fig aan de praat vande Jefuiten die den Staat niet regeerden, niet ftooren moeft: 't geen Luyden die wel geinformeert zijn, hoedanige macht de Jefuiten op het gemoedt vande Souvereyns en van der felver Minifters hebben, niet konde genoegen. En 't geen noch 't aldermoeyelijkft was, beftont hier in, dat naar dat men op de Vertoogen geantwoordt hadt, men de Gedeputeerden niet weder affondt: En dat men van dagh tot dagh onder verfcheyde voorwendfels uytftelde haar weder af te vaardigen: 't geen deed geloven, dat het Hof de Vergadering wilde ophouden, ten eynde defelve geen befluyten foude konnen nemen, voor dat den Koning van Poitiers vertrok, alwaar de Princeffe fijn Sufter langen tyd en verfcheyde malen fiek was Eyndelijk om figh van hare inftantien t'ontflaan, foo antwoorde men haar, wanneerfe verfochten datmen haar de Vertoogen, waar van men hen verfekerde dat d'afdoeninge favorabel was, ter handen wilde ftellen, dat men defelve aan Frere den Requeft meefter foude geven, die defelve van wegen den Koning aan de Vergadering foude overbrengen. Den gefeyde Frere was naar Grenoble afgefonden, om van dighte by het doen vande Vergadering t'obferveren, en om fig in alle dingen ontrent defelve volgens het advijs van Lefdiguieres te gedragen. Maar wanneer de Gedeputeerden vande Vergadering vertrokken om den Koning te gaan vinden, en hem derfelver Vertoogen voor te brengen, foo vertrok Frere ook met haar, om aan het Hof kenniffe te geven van den ftaat daar by de faken in gelaten hadt. Hy verfekerde, dat het voornemen van fijn reys was, om den Raadt te difponeren, van de Vergadering op haar verfoeken genoegen te geven: Maar de Gedeputeerden bemerkten heel light, dat hy heel tegenftrydige intentien hadt, en dat hy aan 't Hof die langfaamheden en fchoone woorden, waar mede men haar ophieldt, infpireerde. En inder daat Lefdiguieres had hem belaft om by de Koninginne voor hem in te ftaan; en om aan defelve te betuygen, dat fy haar reys konde voltrekken, fonder figh over de befluyten vande Vergadering te bekommeren.

Men houdt de Gedeputeerden op.

Die antwoordt deed dan aan de Gedeputeerden bevroeden, datmen haar, foo als men gewoon was, met bedrogh wilde betalen: En de voorhoede diemen gebruykte

Die haar vrefen aan-

om

de Vergadering communiceren.

om haar de Vertoogen niet weder ter handt te ſtellen, waar van ſy de overbrengers geweeſt waren, perſuadeerde haar, datmen de Gereformeerden te Grenoble ook wilde handelen, ſoo alſmen deſelve tot Saumur had gehandelt. Dat men aan Frere wel mogt gelaſten vande Vertoogen niet over te geven, als naar de nominatie vande algemeene Gedeputeerden; en datmen de Vergadering uytdrukkelijk mogt gelaſten van te ſcheyden, en ſoo deſelve niet gehoorſaam was, het kleynſte getal, tegen de meerderheyt van ſtemmen autoriſeren mogt. En inder waarheyt het Hof liet ſig, naar dat het geinformeert was, wat voor quaat dat die ſtrengheyt ſoude konnen veroorſaken, door de inſtantien vande Gedeputeerden noch geſeggen; en ſtelde haar het Vertoog in handen. Maar dat genas het quaat niet; om dat ſy bevonden, dat men haar nietwes toeſtont, 't welk voor een genade ſoude konnen doorgaan, en datmen aan de Gereformeerden nietwes overliet, als 't geen men haar niet konde ontnemen. Men verlengde haar wel voor ſes jaren de bewaringe van de Pand-Steden: maar het ſcheen, dat het Hof ſulks eer door dwang als uyt een goede wille quam te doen, om dat het niet anders doen konde; en van d'andere kant ſo vondmen niet, dat het te lang was, dat men deſelve voor tien jaren verſocht hadt in een tijdt, waarinne ſoo veel redenen van vreeſe, de vernieuwinge van haar veyligheden ſoo nootſakelijk maakte. De Vergadering door derſelver Gedeputeerden van de maniere van handelen van 't Hof onderregt zijnde, kreeg deſelve vreeſen: en uyt vreeſe dat Leſdiguieres met ſijn geſag de commiſſie van Frere mogt onderſteunen, ſoo wildeſe ſigh onttrekken uyt een plaats, waarinne dien Heer alles vermogt, en haar als in een bedwang hieldt, die naar een ſlavernye geleek. Sy had wel haaſt bemerkt, datſe van hem noch beſcherminge noch gunſte, te verhopen hadt; en dat hy meer aan 't Hof door intereſt van ſijn grootheyt verknogt, als tot het gemeene beſt, of tot dat van de Kerken in gemoede of rechtvaardigheyt, genegen was. Alle ſijn advijſen, alle ſijn voorſichtigheyt, alle ſijne handelingen, hadden nergens anders toe geſtrekt, als om de Leeden van de Vergadering te verdeelen: en alle de betooningen van ſijn goede wille quamen eyndelijk op dat beſluyt uyt, dat men moeſt gehoorſamen, en aan den Raadt des Konings de ſorge van de gemeene ſaken aanbevolen laten zijn. Maar de Gereformeerden die een alliantie ſagen voltrekken, waar van ſy verſekert waren, dat de ſekrete artijkelen het Hof nootſaakten om haar te onderdrukken, geloofden, dat ſodanige advijſen de ſulke gelijk waren, dat men ſig ſelfs de ſtrot moeſt laten af-ſteeken; ſonder daarin te voorſien, en ſonder ſigh daar tegen te verweeren.

Leſdiguieres houd die als gevangen.

Mitſdien ſo beſloot de Vergaderingh, die al ſedert eenige tijdt had toegeleyt om haar gevankeniſſe t'ontwijken, ſulks ten eenemale, wanneerſe verſtaan hadt, dat Frere met derſelver Gedeputeerden van 't Hof ſtont weder te keeren: en naar dat ſy de meyningen van de Stadt Nimes door Sint Privat had laten ſonderen, den welke rapporteerde dat ſy aldaar wel ſoude ontfangen worden, nam ſy de reſolutie van ſigh derwaarts te begeven. Leſdiguieres van dat voornemen gewaarſchouwt zijnde, wilde het ſelve breeken met remonſtrantien, waarinne hy al ſijn bequaamheyt te werk ſtelde: maar hy gwon daar niet anders mede als bedankingen voor ſijn goede wille; en des anderen daags begonnen de Gedeputeerden haar gereet maken om te vertrekken. Hy was uyttermaten verſtoort, om dat men ſoo weynig agt op ſijn redenen had geſlagen: en miſſchien noch veel meer, om dat daar door ſoude blijken, dat hy aan 't Hof al te veel belooft, en dat hy ſoo veel credit by de Gereformeerden niet hadt, als hy het ſelve had willen doen geloven. In-voegen dat hy in d'eerſte bewegingen van ſijn ſpijt een beſluyt nam, om de Gedeputeerden te arreſteren. Geduyrende die eerſte opborreling van ſijn gramſchap, liet hy alle de poorten van de Stadt ſluyten: en Chauffepié een Predikant, die een van de Gedeputeerden van de Provintie van Poitou was, wierd aan eene van de poorten tegen gehouden, wanneer hy daar uyt wilde gaan, met geen ander voornemen, als om wat te gaan wandelen. Maar naar eenige aanmerkingen over het gerugt dat die geweldadigheyt ſoude maken, ſoo vond hy geraadſamer dat gene te laten geſchieden, dat hy niet kon beletten; en om de poorten weder te openen, die hy wat te onbedachtſaam had doen ſluyten. En hy genoegde ſigh met aan de Gedeputeerden van het Delphinaat te verbieden, van d'andere niet te volgen; en met aan 't Hof van het vertrek van de Vergadering kenniſſe te geven.

Deſelve verplaatſt ſigh naar Nimes.

in weerwil van hem.

Van d'andere zyde wanneer de Gedeputeerden tot Nimes aangekomen waren, ſoo wildenſe haar doen rechtvaardigen: en lieten aan 't Hof vertoonen, dat ſy genootſaakt

En verſchoont ſigh aan 't Hof.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ſaakt waren geweeſt van plaats te veranderen, ter oorſake van eenige beſmettelijke ſiektens die tot Grenoble begonden door te breeken; waar van eenige Leeden van de Vergadering geſtorven waren. De Gedeputeerden die deſelve verſchooningen over bragten, wierden heel gunſtiglijk ontfangen en onthaalt, even of 't Hof niet heel miſnoegt was geweeſt, dat ſy het bedwang waarinne ſoo een wachter als Leſdiguieres was, haar in houden konde, ontſprongen waren. Men veynſde de redenen van de Vergaderingh te vatten: en men liet aan Leſdiguieres weten, dat hy wel ſoude doen van de Gedeputeerden van ſijn Provintie derwaarts te laten gaan. Het ſcheen of men ſulks deed om een volkome toeſtemming tot de verplaatſing van de Vergaderingh te betuygen: maar de waarachtige beweeg-reden was, om daar Luyden te hebben, die Leſdiguieres niet dervende deſobligeren, aldaar nootſakelijk ſijn ingevingen en bevelen ſouden moeten volgen; en hem voor Spions ſouden verſtrekken, die hem getrouwelijk ſouden berichten alle 't gene dat 'er paſſeren ſoude. Aan d'andere zyde om de Vergaderingh in een plaats te brengen, alwaar deſelve niet veel vryer als tot Grenoble ſoude zijn, ſoo wilde het Hof hebben, dat ſy van Nimes ſoude vertrekken; en gaf den voornoemde requeſt-meeſter Frere laſt, omſe na Mompellier over te brengen. Sulks geſchiede als voor het belang en d'eere van den Koning, ten eynde de Vergadering, die niet als met ſijn toeſtant wettigh was, ſcheen van hem de betekenis van de plaats t'ontfangen, alwaarſe hare overleggingen ſoude konnen contitnueren. Maar de ſekrete beweeg-reden van den Raadt was, dat Mompellier ter geliefte van een Heer ſtont, van wien het Hof al ſoo veel dienſt als van Leſdiguieres verhoopte. Dat was Chatillon, een Soons ſoon van dien vermaarde Admiraal. Die conſideratie, en ſijn eygen verdienſte hadden hem veel geloof onder de Gereformeerden doen verkrijgen. Hy was ſagt van gemoet, en een vyand van verwerringen: Maar hy had den yver van ſijn Grootvader voor de religie niet, waarin ſijn eenige Soon ſoo qualijk opgevoet was, dat hy ſelfs de doot van ſijn Vader niet afwachte om Catholijk te worden. Aan d'andere kant ſoo had hy een heerſſuchtigheyt; en het Hof wetende hoe ſwak dat hy aan die zyde was, onderhield hem met de beloften van een Marſchalks ſtaf van Vrankrijk, die hem het ſelve ook met 'er daadt eenige jaren daar naar quam te geven, om hem belooninge te doen van dat hy de ſaken van de Kerken ge-abandonneert hadt. Hy was dan den Man die Leſdiguieres in die twee ſaken gelijk was, dat hy een hoogen rang onder de Gereformeerden hadt, en dat hy door verhoopingen en weldaden genaakbaar was. De Gereformeerden hadden noch eenigh vertrouwen op hem, ſoo alſe noch ſelfs eenige jaren daar naar lieten blijken, met hem haare ſaken in neder-Languedoc aan te bevelen. 't Was noch niet lang geleden dat het gebleken was, hoe aangenaam dat hy aan beyde zyden was. Het Gouvernement van Aiguemortes Rambures afgenomen zijnde, ſoo hadden de Gereformeerden daar over grootelijks geklaagt: en het Hof niet gediſponeert zijnde om hem aldaar te herſtellen, wat beloften dat het ook deſwegen gedaan hadt, om dat het Berticheres aldaar wilde ſtaande houden, van wien de Kerken niet al te wel voldaan waren, ſoo moeſt men wegens een derden over-een-komen, die de Plaats ſoude bekleeden, tot dat de ſake afgedaan ſoude zijn. Chatillon wierd dan voorgeſlagen: Het Hof nam hem aan, en de Gereformeerden ſtonden het toe. Maar weynig tijdt daar naar, om de loop van de miſtrouwentheden die de ondernemingen van het Hof op verſcheyde plaatſen van de Gereformeerden in haar verwekken konden, te ſteuyten, ſoo won Rambures ſijn ſaak, en hy wierdt herſtelt.

Men miſtrouwt de groote Heeren.

De Vergadering had noch dat vertrouwen, 't welk de Gereformeerden tot noch toe op Chatillon hadden gehadt, niet verloren: Maar de ſelve had reets een algemeen miſvertrouwen vande oprechtigheyt van die verhevene perſonagien, die maar alleen de Souvereyns weten te gehoorſamen, en die hen by haar mindere niet voegen, als om deſelve te commanderen; die noyt de belangen van de partye die ſy aannemen vermengen met die van haar fortuyn; en die de dienſten van het Volk, en de belooningen van de Koningen, als ſaken die haar gelijkelijk toe-behooren, aanmerken. Men hadt tot Saumur geleert, dat de Gereformeerde groote Heeren bequaam waren, om haar eygen ſaken tot koſten van een ander uyt te voeren: en dat de gemeene ſake het ſpeeltuyg van haar heerſſuchtigheyt en van haar pogingen kan worden. Die miſtrouwingen waren tot Grenoble aangegroeyt, daar de Vergadering heel miſnoegt over de gedraagſaamheden van Leſdiguieres van daan vertrok: derhalven ſo wilde ſy ſig niet weder onder de macht van een ander gaan ſtellen, die haar

deſelve

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

deſelve moeyten ſoude konnen aan-doen. Sy hield ſig dan tot Nimes; en het voorwendſel datſe nam om aldaar te blijven, was de vreeſe van datſe Leſdiguieres ſoude vertoornen, met ſigh in de diſcretie van Chatillon te gaan begeven; als offe wilde getuygen datſe meer vertrouwen in d'een als in d'ander ſtelde. Ondertuſſchen ſoo deeden die twee Heeren al wat ſy konden, om te beletten dat de Vergaderingh ſigh niet by den Prince van Condé quam te voegen: en alſo ſy haar deel genoten in deſelve hadden, ſo lietenſe het ſluyten van het Tractaat langen tijdt ophouden. Den Prince van Condé trachte haar alle-beyde te verplichten, om haar met hem te voegen; en ſond haar Edelluyden toe die met redenen en aanbiedingen beladen waren om haar toe te perſuaderen. Maar al dat ſelve was te vergeefs, om datſe van 't Hof veel grooter en gereeder gunſten waren verhopende, als het voordeel dat ſy ſouden konnen genieten in den Prins te volgen, die ſijn partye heel qualijk had geformeert, en die bykans daar toe ſcheen gebragt te zijn, om ſigh eer lang weder naar het welgevallen van het Hof te ſchikken.

Leſdiguieres en Chatillon zijn in de belangen van 't Hof.

Maar een voorval 't welk men niet en verwachte holp haar van de wijs, en deed haar in de Vergadering de vrucht van haar pogingen en van haar moeyten verlieſen. Den Hertog van Candale, outſte Soon van den Hertog van Epernon, die op ſijn Vader gebelgt was, om dat hy de Stadt en het Kaſteel van Angoulême had willen innemen, begaf ſigh in de party van de Gereformeerden, en omhelſde openbaarlijk haar Religie binnen Rochelle. Sy ontfingen hem met groote teekenen van vreugde, en met veel grooter verhopingen nopende het toekomende. Sy wonnen daar in een van de grootſte Huyſen van Vrankrijk: Het voorbeeldt van hem kon de proef uyt ſtaan, en andere perſonen van qualiteyt aanmoedigen, om 't ſelve te doen: in-voegen men nietwes vergat, om voor hem alle conſideratie en agtinge te betuygen. De Vergadering van Nimes deed hem groote eere aan, maakte hem Generaal van de Cevennes, en deed hem eensklaks ſo grooten autoriteyt verkrijgen, dat hy alle de oppoſitien van Chatillon en van Leſdiguieres verkragte, en dat hy deed beſluyten, dat men de wapenen in faveur van den Prince ſoude aannemen. Maar dat was ook al 't goet en quaat dat hy deedt terwijle hy gereformeert was. Den Hertog ſijn Vader was niet te behandelen in materie van de Religie. Hy had begonnen de Gereformeerden te haten van de tijdt af aan dat hy de gunſte van Hendrik de de III. had verworven. Het ſcheen dat het een van de eygenſchappen van haar Godſdienſt was, dat ſy aan den haat van de gunſtelingen overgegeven waren; om dat ſy miſſchien meer moeyte als andere aan hadden om haar knien te buygen voor die Afgoden, die de grilligheyt van de Vorſten of van de fortuyn boven haar verhefte; en om dat ſy bitterlijk klaagden over de verquiſtingen die den Staat ruineerden, om die werken van een qualijk gereguleerde gewilligheyt rijkelijk op te toyen. Ik ſal alhier nietwes melden van den Cardinaal de Tournon, onder François den eerſten, van den Conneſtabel de Mommorenci onder Hendrik de II. en onder deſſelfs kinderen; van de Hertogen van Guiſe, Vader en Soon, onder deſelve Koningen, en onder Hendrik de III. die haar, ſonder hen eenig quartier te geven, vervolgt hadden: Maar ten minſten ſo hadden de Hertogen van Joyeuſe en van Epernon, de gunſtelingen van deſen laatſten Koning, aan haar altijt een onverwinnelijke afkeer getoont: en onder Lodewijk de XIII. hadden den Mariſchalk d'Ancre, en den Conneſtabel van Luines, d'een na d'ander noch deſelve paſſie om haar te verdelgen. Maar behalven die algemeene reden van de Gereformeerden te haten, ſoo was 'er noch een perſonele, ter oorſake van de ergwanen die ſy van hem hadden wegens de moordt van Hendrik de Vierde. Daar warender die geloofden dat hy een medeplichtige was van de tſamenſweeringe, die ſoo ongelukkiglijk tegen de perſoon van dien Vorſt uytgevoert was: en de gene die daar op het alderzedigſte van ſpraken, en ontſagen haar niet te ſeggen, dat hy alſo hy naaſt den Koningh ſat, de tweede ſteek die hem gebragt wierdt wel ſoude hebben konnen af-weeren, ſoo hy gewilt hadt: In-voegen dat t'elkens als de Gereformeerden ſpraken van de doot van den overleden Koningh te wreeken, en om onderſoek te doen na die gene die deel aan die daadt hadden gehadt, hy met reden de ſaak voor ſigh ſelfs konde opvatten, en geloven dat het ſijn hooft was daar ſy aan wilden. Dien Heer dan verſtoort zijnde, dat hy ſijn Soon in de Godſdienſt en in de party van ſijn dood vyanden quam te ſien, nam ſo veel ſorgen en moeyten, bediende ſigh ſoo wel te paſſe van de teekenen van ſijn ſwakheyt en gramſchap, deed ſo konſtiglijk en ſo krachtiglijk de hoope en vreeſe te ſtade komen, beſteede ſo nuttighlijk de beloften en verleydingen van 't Hof, dat ſijn Soon ſo

Den Hertog van Candale word gereformeert.

Sijn onſtantvaſtigheyt.

De Gereformeerden worden van de Favoriten gehaat.

Den Hertog van Epernon heeft een doodelijke haat tegen haar.

licht weder in de Roomſche gemeynſchap quam als hy deſelve verlaten hadt; en dat hy naar eenige jaren gereyſt te hebben in 't meeſte gedeelte van Europa, waarin hy niet vergat Romen en Italien te beſoeken, weder in de goede gunſten van ſijn Vader quam.

Tractaat van eenigheyt van de Vergaderingh met den Prince van Condé.

Ondertuſſchen wierdt het Tractaat van de Vergadering met den Prince van Condé vaſtgeſtelt en geteekent den tienden van November. Na de gewoone inleyding waarmede ſodanige Actens altijdt beginnen, en die gemeenelijk betuygingen behelſt, dat men de wapenen niet anders als tot den dienſt vanden Koning, tegen die gene die ſijn naam en autoriteyt misbruyken, aanneemt, en dat men gants geen voornemen heeft om ſig deſſelfs gehoorſaamheyt t'onttrekken, ſo behelſde het Tractaat, dat het oogmerk van die Unie was, om tot de behoudeniſſe en de veyligheyt van de perſoon van de Koningen te arbeyden: om een volkome onderſoek na die gene te doen, die deel aan de doot van Hendrik de IV. hadden: om de af-kondiging van het Concilie van Trenten te beletten, als 't welke 't geſag van den Koning, de Rechten van de Kroon, de vryheden van de Franſe Kerke, en de Edicten van bevrediging, benadeelde: om ſigh tegen de quade uytwerkingen die de Huwelijken met Spanjen geſloten ſouden konnen voortbrengen, te ſtellen: om den Raadt te reformeren, met die gene van de Regeeringe te verwijderen, die door de vertooningen van 't Parlement uytgeduydt waren: om te voorſien in de uytvoeringen van de Edicten, Declaratien, Brieven en Brevetten, die van de Gereformeerden verkregen waren; en om het Volk van het Prinſdom van Bearn recht te doen verleenen: Om die gene in haar bedieningen te doen herſtellen, die daar van uyt oorſake van den Godſdienſt ontbloot waren of ſouden worden: Om naar geen Tractaat als met een gemeene toeſtemminge te luyſteren; en om malkander niet te verlaten, ſonder dat men voldoeninge op alles dat men hadt te verſoeken, bekomen hadt. Alle 't ſelve eyndigde met een belofte om onderling verſtandt te onderhouden; en om malkander over en weder alle beſluyten en raadſlagen, die men voor 't gemeene welvaren ſoude komen te nemen, mede te deelen

Onder verſcheyde reſervatien.

De Vergadering mengde daar echter eenige artijkelen onder, die de macht van den Prins een weynig bepaalden. Sy behielt aan ſig de beſtieringe van de Wapenen en van de penningen, die de Gereformeerden onder de goet-vindingen en beſtellingen van den Prins ſouden verſchaffen, en die by niemant als by de handen van de Vergadering ſouden ontfangen worden. Sy behield wijders aan ſigh, om by Commiſſie onder de proviſionele vergevingen van den Prins in blanco verleent, voorſieninge te doen, van de Ampten, Gouvernementen, en bedieninge van Staat en Finantie, die onder den Oorlog ſouden komen open te vallen: en men verbondt malkander, om ſo mogelijk was door de vreede, die commiſſien in tijtel van bedieninge te doen veranderen. Sy verſogt dat men in de veyligheyt van de Provintien, die den ſtoel van den Oorlogh ſouden weſen, ſoude voorſien; het zy met aan deſelve eenige plaatſen die men ſoude komen te winnen, over te geven; of het zy met aan haar voor die gene die ſy mogten komen te verlieſen, andere in de plaats te geven. Sy voegde daar by, dat den Prins nietwes in de Steeden van de Gereformeerden ſoude mogen vernieuwen. Dat de Gereformeerden die genootſaakt ſouden zijn, haar woonplaatſen ter ſake van den Oorlog te verlaten, tot derſelver veyligheyt in de Steeden die den Prins en deſſelfs aanhangers inhielden, ontfangen ſouden werden, en dat ſy aldaar de vrye oeffeninge van haar Godſdienſt ſouden hebben, gelijk mede in de Legers waar inne ſy eenige Troepen hebben ſouden; en dat die vlugtelingen onderhouden ſouden worden uyt de Goederen van die gene, die de Plaatſen door de wapenen van den Prins gewonnen, verlaten ſouden hebben, of die men ſoude verdreven hebben, om dat ſy geweygert hadden deſelve te gehoorſamen.

't Welk de party van den Prince weder ophelpt.

Den Prince beloofde alles, om dat ſijn ſaken qualijk gingen, en by-aldien de Gereformeerden hem ontbroken hadden, ſo ſoude hy daar toe gebragt zijn geweeſt, om of het Koningrijk te verlaten, of om de wet t'ontfangen die 't Hof hem ſoude hebben willen voorſchrijven. De Koninginne ſchoon dat deſelve goede Troepen hadt, en datſe ſeer wel daar van gedient was, en mankeerde niet om aan haar zyde bevreeſt te zijn, wanneer deſelve tot Bordeaux verſtont, dat den Prince ſig gelukkiglijk uyt ſo veel defilez en over ſo veel revieren geredt hadt, welke 't Koninklik Leger door den Marſchalk Boisdauphin gecommandeert wordende, hem niet hadde konnen beletten te paſſeren; en dat hy haar op den weg van haar wederom reyſe quam afwachten. Sy had noch te minder oorſake om 't ſelve gering te ſtellen, wanneerſe de Gereformeerden met hem t'ſamen gevoegt ſag, die ſijn Leger met de Troepen van den Hertog van Soubiſe vermeerderden, en hem aan een andere kant met diverſien verſterkten. Den Hertogh van Sully nam ſelfs ook naar veele

wanke-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

wankelingen die party aan, en vermeerderde de machten van den Prins met alle de ſoldaten, vrienden en plaatſen, die hy in Poitou en anderwaarts hadt; dog die daadt was d'eenighſte waarin hy eenige reſolutie, ſedert ſijn diſgratie tot ſijn doot toe toonde. Den Hertogh van Rohan alhoewel hy qualijk voorſien en gehoorſaamt was, liet echter niet naar om ſigh meeſter van Leitoure en van het Kaſteel te maken, door eenigh verſtant dat hy met Fontrailles hadt: 't welk noch den Hertogh van Guiſe, die het Koninglijke Leger in die quartieren commandeerde, noch de Staats-Vergaderingh van opper-Languedoc, die alſdoen in de gebuyrſchap van dien wierdt gehouden, en die ongeagt de ſollicitatien van de algemeene Vergadering, ſigh in die verwerringen niet wilde mengen, echter niet beletten konden.

Nieuwe Declaratie die de Edicten bekrachtigt.

Het Hof van alle 't gene dat 'er tot Nimes in de Vergaderingh om gingh getrouwelijk onderrecht zijnde, wierd op de beſtemde tijdt ook geinformeert van alles, dat men aldaar in faveur van den Prince van Condé vorderde; in-voegen dat het ſelve de tijdt hadt om een Declaratie over dat ſubject op te ſtellen, die aan de Gereformeerden tot een ſchoon voorwendſel konde verſtrekken, om haar in hare Huyſen geruſt te houden. Sy wierd op den ſelven dagh verleent wanneer het Tractaat van de Vergadering met den Prince geteykent wierdt: gelijk of de advijſen die den Koning van daar bequam, ſo beſtipt waren, dat hy by avance den dagh had geweten op welke het beſluyt moeſt genomen werden; of dat het oogenblik van 't quaat, by geval dat van het behulp-middel bejegent hadt. Deſelve ſtrekte om die gene van de Gereformeerden in gehoorſaamheyt te behouden, die daar noch niet van afgeweken waren; en om die gene wederom daarin te brengen, die haar by de miſnoegden vervoegt hadden; als ook om die gene onverſchonelijk te maken die de wapenen niet wilden ter neder leggen, naar dat ſy daar toe op een krachtige wijſe genodigt waren geweeſt. 't Was daarom dat de Declaratie heel ampel was, en men wederleyde daarin met een wel beſtudeerde draay alle de voorwendſels, die tot verſchoninge van de reſolutien van de Vergadering konden dienen. Men telde daarin voor eerſt op de goetheden van den Koning, en de ſorgen die hy ſo wel als de Koninginne ſijn Moeder gedragen hadt, om de Edicten te doen onderhouden; en om de contraventien die daar aan geſchiedt waren te repareren: Ter oorſake van 't welke men ſeyde, dat de Gereformeerden uyt erkenteniſſe, en nadenkinge van de gunſtige onthalingen, die ſy van den overleden Koning ontfangen hadden, in gehoorſaamheyt hadden behooren te verblijven; voornamentlijk alſdoen, wanneer de minderjarigheyt van den Koning, de deugt, de moedt, en de getrouwigheyt van ſijne goede Onderdanen hadde behoren op te wekken, om het geſagh, 't welk Godt hem verleent hadt, als de grondſlag van de algemeene en byſondere veyligheyt, ſtaande te houden. In 't vervolg beklaagde men ſigh, dat die gedraagſaamheyt van den Koning by alle geen voordeel had gedaan, dat veele hen by den Prince van Condé hadden gevoegt, ſommige uyt heerſſuchtigheyt, en uyt een krachtige begeerte om haar ſelven door de wan orderen en de ruïnen van den Staat te vergrooten: En andere uyt eenvoudigheyt, door de valſche in-drukkingen die de ontruſters aan haar gegeven hadden, bedrogen zijnde; haar doende voor een vervolginge beducht zijn, by aldienſe hen niet in ſtaat ſtelden, om haar te defenderen; en haar vroed-makende, dat 'er ſekrete artijkelen in de Huweliiks contracten met Spanjen waren, die een tſamen-ſweering behelſden om haar uyt het Koningrijk te verdrijven, of om haar uyt te roeyen. Men ſeyde dat die verbaaſtheyt die haar aangejaaght was, haar miſdaadt verſchoonelijk, en haar eer mededogentheyt als ſtrafwaardigh maakte. Daar naar wilde men betoonen dathet ſelve een ydele ſchrik was, om dat die Huwelijken door de wegen van eer onder groote Vorſten gebruykelijk zijnde, geſloten waren; waar uyt dan volghde, dat Spanjen van den Koning geen conditien ge-eyſt hadt, die in het Koningrijk woeſtijnen en onbewoonde plaatſen ſouden hebben komen te maken; die den Koning bekende dat 'er opgevolght ſouden zijn, by aldien men de Edicten van pacificatie verbroken, en ſoo een *rouw en onrechtvaardigh* onthaal de Gereformeerden aangedaan hadt, alſmen ter quader trouwe uytſtrooyde. Men voeghde daar by, dat in het ſoeken van die alliantien nietwes uyt een quade intentie was gedaan; dat alles aan den overleden Hertogh van Soiſſons, aan den Prince van Condé, en aan den Hertogh van Bouillon ſelfs gecommuniceert was geweeſt, die in de Raads-Vergaderingen tegenwoordigh waren geweeſt, in welke men daar over gedelibereert hadt, en die het ſelve niet tegenſproken hadden; Dat d'andere Souvereynen geen ombragie noch argwaan over die Huwelijken

Naar een heel wel geredeneerde voorreden,

hadden opgevat, naar datse van de goede meyningen van den Koningh ge-informeert waren geweest; die men niet na-liet, so weynigh aangemerkt te doen passeren, datmen toestemde dat Vrankrijk tot een Tonneel verstrekte om dat bloedigh Treurspel op te speelen, en om met de wapenen de verschillen van de Godsdienst te beslissen; alhoewel het t'eenemaal vreemt van die gedachten was, en 't daar voor hieldt, dat de beslissing van dat verschil Gode moest overgelaten worden, die weten soude wanneer 't tijdt soude zijn de bequame behulpmiddelen te gebruyken, om alle de Christenen weder in de Catholijke Kerk, die den Koning voor de waare Kerk hieldt, en waarin hy leven en sterven wilde, te hereenigen. Men prees daar naar den yver en de getrouwigheyt van die gene, die de wapenen tegen den Koning niet hadden willen aannemen; maar die in tegendeel aan hem haar diensten hadden aangeboden, en d'aansoekingen en dreygementen van d'andere hadden tegen gestaan. Men vergrootte het getal en de hoedanigheyt van die getrouwe Gereformeerden, waar in grootte Heeren van aansien, Edelluyden, Steden, Gemeynschappen, en selfs plaatsen van veyligheden waren. Men vergrootte van gelijke d'opstant van d'andere, die hen tegen die voorbeelden verhardt hadden; Die de vreedsamen van haar gehoorsaamheyt wilden af-trekken, en die haar best deden om deselve te doen vreesen, dat sy noch selfs gedwongen souden zijn de wapenen aan te nemen, uyt vreese dat sy anders gevaar souden lopen van om te komen, om dat sy die gene lieten vergaan, die deselve reets aangenomen hadden: waar henen den Koning echter hoopte dat die getrouwe Gereformeerden haar niet souden laten overhalen. Men verklaarde daarin eyndelijk voor ongeoorlofde by-een-komsten en Vergaderingen de sulke, die d'aanneminge der wapenen begunstigden, als uyt afvallige menschen bestaande, die sonder last noch macht, en dikmaals tegen hare bevelen en volmachten, de voorstellingen van oproerigen die hen daar van tot nadeel van eerlijke Luyden van haar Godsdienst bedienen wilden, aanhingen. Die lange voorreden wierdt gevolgt van een verklaringe die den Koning deedt, dat hy de fouten van eenige bysondere personen aan allen niet wilde toe duyden; mits welken hy eerstelijk alle Edicten bekrachtigde, die hy seyde, datmen tot die tijdt toe onderhouden hadt; en hy beval dat so 'er eenige contraventien in sommige plaatsen mogten geweest zijn, dat deselve t'eenemaal gerepareert souden worden. Ten tweeden, so pardonneerde hy in aanmerkinge van de getrouwigheyt van *een oneyndig getal* van Gereformeerden, onder welke dat 'er sommige van hooge qualiteyt waren, die wel bysondere betuyginge van sijn genegenheyt verdienden, alle die gene, die de wapenen aangenomen hadden, en wilde dat sy het selve benefitie van de Edicten als d'andere souden genieten, mits dat sy haar binnen een maandt, naar d'afkondiging van de Declaratie in de Baillusschappen, weder onder sijn gehoorsaamheyt quamen te begeven: Dat sy daar van verklaringe ter Griffie van haar ressort souden doen; en dat sy de Plaatsen die sy mochten genomen hebben, in deselve staat souden herstellen, daar sy voor die bewegingen in waren: 't welk gedaan zijnde, ende sy niet in een nieuwe overtredinge vervallende, so nam hy deselve in sijn beschermінge, en verleende haar een volle vergetenheyt van alle het vorledene. Eyndelijk so veroordeelde hy als verstoorders van de gemeene ruste, die gene, die na de tijdt van een maandt in de rebellie souden volherden; Hy beroofde de Steeden en gemeynschappen van alle gratien, vryheden en voorrechten, die haar verleent waren geweest; en verboodt aan alle Gouverneurs en Lieutenant-Generaals, van haar de vryheden henlieden by de Edicten verleent, welke sy haar onwaardig maakten door die volherdinge in hare opstant, te laten genieten.

Uytwerking van de Declaratie.

Die Declaratie had het effect van alle diergelijke Declaratien, dat is te seggen, datse yeder in sijn voor-oordeelen liet. Die gene die de wapenen niet hadden aangenomen, het zy om datse daarin geen veyligheyt sagen, of het zy dat sy meer gunste van 't Hof als voordeel van den Oorlogh waren verwachtende, bleven voor 't meeste gedeelte vreedsaam. Die gene die deselve aangenomen hadden, leydense niet weder ter neêr als by een Tractaat. Veele weygerden haar daarin te vermengen uyt vreese van een veel grooter quaat, of uyt een eenvoudigheyt, die haar deed gelooven, dat alle de woorden van een Plakkaat als so veel warheden zijn. Die gene echter, die aanmerkinge namen op de handelingen by Spanjen so veel jaren voor des Konings doot tegen haar aangevangen; Op de voorstellingen die men aan hem so dikmaals had gedaan om de *Ketters* uyt te roeyen; Op de grondregels die tsedert desselfs doot in den Raadt ingekropen waren; Op de passien van de Luyden, die de behandeling der saken hadden; Op de ont-werpen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

werpen by de Geestelijkheyt in de Staaten en de daarop gevolgde Vergaderingen geformeert; Op de verdeeltheden die 't Hof onder de Gereformeerden had gesaayt; Op de bedriechgelijkheden waar mede 't selve hare versoeken voldaan hadt; en met een woordt geseyt, op alle de bewijsen die sy hadden van de quade wille van den Raadt en van de Catholijken; deselve, seg ik, en lieten haar door de schijn-redenen van die Declaratie niet bewegen: en de geheugenisse van de tsamen-komste tot welke men onder de regeering van Carel de IX. deselve plaats had gekosen, en in welke deselve machten nu wederom op nieuw onder voorwendsel van de uytwisseling der Princessen, te samen gekomen waren, bragt hen groote ombragien in 't hooft. Een Koninginne van deselve naam; Een gelijke gestalte van saken; Een nauwe alliantie met een Kroon die vyandt van haar Godsdienst is, deden haar vreesen, of 'er niet wel yetwes tegen haar mogt besloten zijn, in gevolge van de bloedige grond-regels die den Hertog van Alba ter dier tijdt den Raadt van Vrankrijk ingegeven hadt. Men seyt dat de Predikanten van die argwaanen ingenomen zijnde, op verscheyde plaatsen predikten, dat de vervolging genaakte. De Catholijken van hare zyde lieten haar yver wat te veel blijken, en spraken opentlijk van een Religions-Oorlog, gelijk of deselve reets besloten was geweest. Boven al waren de predikatien van de Jesuiten met deselve geest als hare bysondere conversatien besielt; en daar bleeken op verscheyde plaatsen teekenen, van 't gene dat sy hare Biechtelingen in de Biechten quamen in te boesemen. Daar wierdt echter, om de waarheyt te seggen, van een geheel andere saak gehandelt. Dien Oorlog was een suyvere saake van Staat, waar in de Koninginne niet als door dwang geraakte; en daar was by-naar niemant van de zyde der Gereformeerden, als de groote Heeren, die met weynige van haar Creaturen party kosen; Het Volk, verscheyde geheele Provintien, en by-naar alle de Steeden, in gehoorsaamheyt blijvende. In-voegen dat de Declaratie op dat subject waar seyde, wanneerse het grootste getal voor vreedsaam en getrouw verklaarde.

Maar de wederkomste van den Koning tot Bordeaux naar d'uytwisseling van de Princessen, en de Declaratie van de Vergadering van Nimes in faveur van den Prince van Condé, had seer moeyelijke gevolgen. Want alhoewel de Gereformeerden aldaar in kleynen getale waren, in vergelijkinge van de Catholijken, ende daarenboven noch bykans al te samen Koopluyden, welkers gemoet en beroep tot geen Oorlog is strekkende, so vonden de Geswoorene naar het vertrek van den Koning echter goet, om deselve te ontwapenen. Die voorsichtigheyt was nergens anders toe dienstig, als om haar in bevreestheyt en vertwijfeling te brengen. Sy geloofden dat men sigh van haar door een massacre ontdoen wilde; en dat men haar de middelen om hen te beschermen alleen ontnam, om hen levens daar door te beter koop te hebben. Men had reets de Gereformeerden in verscheyde plaatsen van de Provintie qualijk gehandelt; maar voornamentlijk tot Mas d'Agenois, alwaar men haar beschuldigt hadt, dat sy de voornemens van den Hertog van Rohan begunstigt hadden, en dat sy onderlingh verstant met Calonges, een van sijn Capiteynen hadden gehouden, om hem de Plaats in handen te stellen. Daar uyt besloot men, dat de Gereformeerden over-al verdacht zijnde, van uyt krachte van de resolutie van derselver Vergaderingh met den Prince van Condé in een verstant te zijn, men sigh van dat voorwendsel soude bedienen, om deselve duysent geweldenaryen aan te doen: en dat het voor haar niet veyligh was, sonder wapenen op de genade van een mutineus en oproerigh Volk, gelijk als het Volk van Bordeaux is, te blijven. De Consistorie dan tot Begle de ordinaris oeffen-plaats van haar Godsdienst, ontrent een mijle van de Stadt gelegen, vergadert zijnde, besloot mitsdien de oeffeninge van haar Godsdienst af te breken, uyt vreese van de gansche Kerk voor een massacre bloot te stellen, die heel licht uyt te voeren soude zijn wanneer deselve vergadert was. Die Kerk wierd alsdoen bedient van twee uytlanders, Cameron en Primrose, seer bequame Luyden, die yverig en van veel credit waren, en die 't selve besluyt met de rest van de Consistorie goet keurden. Maar daar waren onder de Ouderlingen twee Advokaten van 't Parlement, Saint Angel en Auvergnat genaamt, die hen tegen dat advijs aanstelden, en sy vergaten niets om te beletten, dat het selve niet achtervolgt soude worden. Echter so haalde 't gesagh van de Predikanten het over. Maar die Advokaten, het zy dat sy voor het verlies van haar praktijk vreesden, indiense deelgenoten scheenen te wesen van een resolutie, die uytwees dat men de oprechtigheyt van 't Hof wantrouwde; of het zy, dat sy eenigh heymelijk verstant met het selve hadden; of eyndelijk het zy, dat sy haar selven

De Gereformeerden werden tot Bordeaux ontwapent.

De Consistorie breekt de oeffeninge van hen Godsdienst af.

Twee Advokaten maken sulks aan 't Parlement bekent,

wilden onderscheyden door een extraordinare procedure, om haar geagt te maken, bragten de Consistorie by het Parlement aan, en vertoonden aan die af-brekinge van d'oeffeninge, het selve als een seer hatelijk bestaan, strekkende om de gemoederen met onsteltenissen en mistrouwingen te vervullen; en dat de Magistraten ten hoogsten verongelijkte, als die de Gereformeerden in haar bescherminge genomen, en om haar wachten tot veyligheyt van haar Vergaderingen te sullen geven, belooft hadden. Om de waarheyt te seggen, die resolutie joegh alles een schrik aan: en het Volk niet twijfelende of de Consistorie had goede redenen, om dat middel uyt te kiesen, nam desselfs gedragh voor een bewijs, dat sy sigh op de bescherminge by de laatste Declaratie belooft, niet en vertrouwde: En dat sy niet achte dat men op die schimme van de publijke trouwe, die soo dikmaals opentlijk geschonden was, eenige staat konde maken.

1616. 't welk belast de gewoone Vergaderingen te continueren.

Het Parlement nam die bekentmaking vande twee Advokaten aan; en liet op den vijfden January des volgende jaars een arrest uytgaan, 't welk aan de Gereformeerden beval haar gewoone oeffeningen op de ordinaris plaats te continueren, op pœne van als schuldigen aan gequetste Majesteyt gestraft te sullen worden. Maar sy geloofden niet dat 't et veyligh was sulks te gehoorsamen; vermits sy geen wapenen hebbende om haar selven te beschermen, sy haar ter discretie van Vrienden en Vyanden, en in haar oeffen-plaats en op de wegen souden gestelt sien. De wachten selfs die men haar beloofde scheenen haar niet genoegsaam te zijn, om hen te bevrijden, of van de Troepen die den Prince dienden, of van die gene die de wapenen voor den Koning droegen, of van de oproeren die den onbesuysde yver van de Catholijken van de Stadt en 't Landt, tegen haar konde verwekken. Maar het stont ook te duchten, dat men door het niet gehoorsamen de Predikanten en de Kerke by 't Parlement in 't quade blaadje soude stellen. Om deselve dan veyligh te stellen, so oordeelde men dat de Predikanten hen van de Stadt moesten verwijderen: en sy retireerden haar in der daadt ook, d'een na Tonneins en d'ander na Roaan: en de Gereformeerden van Bordeaux geen Herders meer hebbende, om hare oeffeningen te doen, hadden door derselver afwesentheyt een wettig voorwendsel van deselve af te breken, en hen in hare Huysen te houden. Maar de Kerk naar de vreede haar Predikanten wederom doen komen, en hare oeffeningen hervat hebbende, soo vergaderde de Consistorie weder op de gewoone wijse; en ondernam voor haar eerste sake, om aan die twee Advokaten rekenschap te doen geven van die wijse van doen, die deselve in die sake gebruykt hadden. Saint Angel was veel koppiger en veel oplopender als d'ander, die sig door de remonstrantie van sijn Vrienden tot reden liet brengen, en eyndelijk hem de censure van de Consistorie onderwierp. In-voegen dat by-naar alle de verontwaardigingh van die Vergaderingh eyndelijk op Saint Angel quam te vallen, die hem noyt wilde laten buygen. Maar voor dat hy van sijn Med-gesel verlaten was, liet de Consistorie haar alle-beyden naar de forme van de kerkelijke discipline citeren. Saint Angel had tot een voorwendsel van sijn tegenstrevinge aan 't advijs van de twee Predikanten ge-allegeert, dat d'af-brekinge van de oeffeningh van den Godsdienst eenige verkortinge soude geven aan het recht by de Edicten verleent, waar van het soude schijnen dat de Kerke gerenuntieert hadt, so men de loop van de Vergaderingen af-brak. Maar wanneer hy sig gedrongen sag door die gene, die hem de citatie van wegens de Consistorie bragten, so twijfelde hy niet, dat men so hy compareerde met sijn voorwendsel soute lagchen, en datmen hem wel een censure die hem on-aangenaam soude wesen, mogt opleggen. Weshalven hy weygerde de citatie te gehoorsamen, en om sigh met sijn Compagnon van de censure te bevrijpen, so voorsagh hy daarin by het Parlement: maar hy deed dat op soo een geweldige en onvoorsichtige wijse, dat hy de uytterste teekenen van verontwaardiginge van 't gemeen op hem quam te laden. Hy beschuldigde aldaar de Predikanten over gequetste Majesteyt: Hy verweet haar hen oorspronkelijke vreemdelingschap: Hy wilde haar doen passeren voor Luyden die met die grond-regels beset waren, die sy in haar Vaderlandt geleert hadden; volgens welke sy geen onderscheyd tusschen een volslage gesagh en tyrannye stelden. Hy beklaaghde sig over de Ouderlingen die hem geciteert hadden, sonder hem noch Copie noch acte van citatie te laten; gelijk of hy niet geweten hadde, hoe verscheyden dat onder de Gereformeerden de Kerkelijke formaliteyten van de borgerlijke proceduren waren. Hy maakte de redenen die hy aan het Parlement by sijn Requeste had voorgebragt publijk; en de Predikanten

De Predikanten vertrekken uyt de Stadt.

De Consistorie laat naar de vrede de Advokaten citeren.

Die door het Parlement daarin voorsien.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

kanten repliceerden daar op by gedrukte verantwoordingen, waar in hy heel ſlegt gehandelt wierdt. Sijn Requeſte wierd geappoſtilleert: en men verbood aan de Conſiſtorie om met ſijne proceduren voort te varen. De Predikanten proteſteerden tegen de inſinuatie van het Appoinctement, en appelleerden daar van aan de *Chambre Mipartie*, die alſdoen tot Nerac was.

De Conſiſtorie ſuſpendeert haar opentlijk vande communie,

Ondertuſſchen alſoo de toevlugt die Saint Angel tot het Parlement had genomen, en het verbod 't welk hy van 't ſelve verkregen hadt, geoordeelt wierden tegen de vryheyt te ſtryden, om de Kerkelijke tucht te mogen oeffenen, die by het Edict van Nantes toegeſtaan waas, ſoo geloofde de Conſiſtorie niet verpligt te weſen om die proceduren op te ſchorten: Sy condemneerde dan de Advokaten in een publijke ſuſpenſie vande communie; en die condemnatie wierd haar des anderen daags naar het inſinueren van het Appoinctement afgekondigt. Sy wierden in de acte van de geſeyde cenſure getracteert als verſmaders van Godt, als rebellen tegen de Conſiſtorie, en als verſtoorders van de gemeene ruſte vande Kerk. Dat affront vervoerde Saint Angel tot uytſporigheden: En alſoo hy doe ter tyd Auvergnat noch aan ſijn ſijde hadt, ſoo appelleerdenſe van die condemnatie als 't onregte geweſen; bragten aan 't Parlement nieuwe klachten voor; tracteerden het doen van de Conſiſtorie als een attentaat; en verſochten dat tegen Cameron mogt gediſponeert worden; Dat het haar toe gelaten mogt weſen om hen tegen de Auteurs van die verongelijkinge t'informeren; Dat den Scriba vande Conſiſtorie genootſaakt mogte worden om de reſolutie Boeken te vertonen, om kenniſſe te konnen verkrijgen van 't geen datter gepaſſeert was. Sy verkregen alles: de Scriba wierd vervolgt om de boeken te vertonen: en naar alle de uytſtellen en uytvluchten die hy had konnen nemen en bedenken, wierd hy eyndelijk genootſaakt om deſelve op de Griffie van 't Parlement te brengen. Cameron wierd gedachvaart, en compareerde om renvoy te verſoeken. Daar wierd ontrent een maandt met die procedure door gebragt: waar naar 'er, ſonder eenige reguard te nemen op het renvoy by de Predikanten verſogt, een ſententie gants conform de concluſie vande Advokaten op volgde: de cenſure wierd vernietigt als t'onrechte gedaan; en aan de Conſiſtorie wierd verboden om in 't toekomende diergelijke proceduren te houden; Cameron wierd in een kleyne amende gecondemneert, om dat hy de verboden gevioleert hadt: En om dat Saint Angel de ombeſchaamtheyt had van te klagen, dat men op ſijn leven gingh, ſoo wierd hy by het Parlement onder deſſelfs ſauveguarde genomen, en wierd hem toegelaten om ſig over de dreygemengen tegen zijn perſoon gedaan, te informeren. Dogh ſchoon die ſententie ſoo voordeligh voor hem was, ſoo wierden hem echter geene koſten toegeweſen.

Streng arreſt.

Paſſie van den Advokaat Generaal.

Du Sault, Advokaat Generaal, ſprak in die ſake op ſodanige wyſe, die wel vereyſt dat ik alhier een uyttrekſel van ſijn diſcours ſtelle, om dat men daar in alſints een onbepaalde en oningetoomde paſſie ſiet uyblinken, met ſelfs voor conſtante feyten te poſeren ſulke, die de Predikanten altyt ontkent hebben: en om als ontwijfelijke grond-regels ſtaande te houden ſodanige ſtellingen, die de gemeene ſin omſtoten. Dat was deſſelfs Caracter in de ſaken van de Godſdienſt: en hy heeft tot ſijn doot toe teekenen van die ongeregelde paſſie gegeven. Den ſelve haalde de ſaak van ſijn begin weder op; en vertoonde datmen naar de gepreſenteerde Requeſte van Saint-Angel, de Predikanten in de Raadkamer had doen komen; Dat ſy aldaar hen onder Eede verbonden hadden van niet uyt de Stadt te ſullen vertrekken; Dat ſy belooft hadden haar predikatien tot Begle te ſullen blyven houden, ſoo ſy 'er ſelfs niet anders als de muyren mochten vinden; Dat het Hof haar alſdoen verboden hadt van uyt Bordeaux te vertrekken; Dat het ſelve hen onder de beſcherminge vanden Koning had geſtelt; Dat het aan de geſwoorene belaſt hadt, hen in veyligheyt uyt en in te laten geleyden; en aan de Predikanten bevolen hadt om getuygen voor te brengen vande dreygementen diemen tegen haar gedaan hadt. De Predikanten beweerden geheel in tegendeel; Dat ſy niets belooft hadden, veel min dat ſy yets beſworen ſouden hebben; Dat ſy ſtil hadden geſwegen, wanneermen haar de wille van het Parlement hadt voorgehouden; Dat die ſtilſwygenheyt in dat geval niet en was waar in men deſelve voor een toeſtant ſoude konnen doen paſſeren, om datſe als gedwongen was, en dat ſy niet hadden konnen ſpreken, ſonder de eerbiedigheyt diemen aan de Commiſſariſſen van het Parlement ſchuldigh is te quetſen, en ſonder gevaar van gearreſteert te ſijn geworden; vermits ſy niet anders te ſeggen hadden, als

Feyten die by de Predikanten ontkent wierden.

dat

dat sy die bevelen niet en konden gehoorsamen. Sy seyden mede dat de veyligheyt die men haar aanboodt, niet genoeghsaam was; Dat haar selven ongewapent in handen vande gesworene die niet anders als van gewapende Catholijken gevolgt wierden, te stellen, was hen selfs aan de geliefte van die gene over gegeven, die d'oorsaak van haar schrik waren; Dat die wachten, soo deselve al niet verdagt mogten zijn, nochtans al te swak waren om haar tegen alle de partyen die haar souden konnen bejegenen te beschermen; Dat Saint Angel selfs veel meer vervaart als d'andere, in een volle Vergadering sijnde, op de voorstelling van dat geleyde, had uyt geroepen, *wie sal de wachten selfs bewaren?* als erkennende dat sy andere niet konden bevryden van eenig gevaar, 't geen sy voor haar selven niet vermyden konden.

Ongerymtheden

Naar verscheyde aanmerkingen over de loop van die proceduren, soo meynde du Sault dat het renvoy by Cameron versocht, geensints verleent konde werden: om dat'er over een feyt van politie verschil was. Hy seyde dat het oogmerk van de afgekondigde suspensie, diemen voorstelde dat de boete van die gene was, diemen daar in gecondemneert hadt, maar een herssen-schilderye was. Dat die condemnatie een attentaat tegen het gesagh van 't Hof was; Datter een openbare misslagh stak in de censuren die tegen de heylige Decreten streden: een aanmerkinge die gants ongerymt voor een Advokaat generaal was die tegen Gereformeerden pleyte, alsoo die hen niet veel bekommeren om in haar Kerkelijke tucht na te volgen dat gene, 't welk hy *heylige Decreten* noemde, dat is te seggen, de Canons vande Roomse Kerk, en de Decreten vande Pausen. Echter soo fondeerde hy sigh op die importante observatie, om te beweren, dat het Parlement in desen een gereserveerde saak hadt, gelijk soo een misslag was, die strekte, om de loop van wettige proceduren te stuyten. Hy voegde tegen de trouwe vande Edicten en tegen de gemeene praktyke daar by, dat het benefitie van renvoy aan de Kamers *Mipartie* niet voor de vreemdelingen was; en hy meynde dat het Parlement sulks dikmaals geoordeelt hadt: 't geen wel waar konde sijn, sonder dat het nochtans recht was; om dat het Parlement, alhoewel het rechtvaardigh was dat het voor die Kamers het recht van jurisdictie, 't welk by de Edicten aan deselve verleent was, conserveerde, noyt de gelegenheyt verloor om het selve te betwisten, noch om het selve door duysent ondernemingen te beteugelen.

En belacchelijke pretensien.

Eyndelijk du Sault tot de grondt van de saak komende, wilde bewijsen, dat noch de Consistorien, noch Cameron, geen recht van excommunicatie hadden; om datse noch jurisdictie noch orderen daar toe hadden, en om die botte pretensie te vergroten, soo voegde hy daar by, dat de vryheyt van conscientie die de Gereformeerden gebruyken, een yeder van haar van alle wetten en censuren dispenseert, so wel vande hare als van die gene van de Roomse Kerk; en dat haar Kerkelijke tucht geen plaats hadt als over die gene, die haar deselve wilden onderwerpen. In het selve verstant deed hy'er noch by, dat sy niemand van eenig Sacrament suspendeerden, om dat haar Avontmaal geen Sacrament was: en vermits Auvergnat sijn schult bekent, en sig aan de Consistorie onderworpen hadt, soo beweerde hy, dat die onderwerpinge geen nadeel aan Saint Angel toebragt, wiens suspensie een ondraachelijke dwaling behelsde, als gepronuntieert sijnde tegen een Man, die geen quaat had gepleegt; die niets gedaan hadt dat niet goet was; die het Hof had moeten berigt geven, soo als hy gedaan hadt, vande resolutien vande Consistorie. Daar naar bragt hy het vyf en dertigste vande bysondere Artykelen van 't Edict by; en gelijk of hy het noyt gelesen hadt, soo versekerde hy dat het selve toeliet, datmen de Predikanten partydelijk handelen en citeren mogt, wanneer het den Koning en den Staat betrof: waar uyt hy besloot dat in desen sulk geval was, vermits een Consistorie tegen een Man procedeerde, en den selven censureren wilde, om dat hy het Hof in den arm had genomen. Hy pleegde daar in ten minsten twee fauten die alsoo bot als quaataardigh waren: d'eene dat hy de sin van het Artykel verdrayde, 't welk van niets minder spreekt, als om de Leeden van een Consistorie partydelijk te handelen, wanneer de sake den Koning en den Staat betreft; maar 't welk deselve uytsondert omme voor getuygen in rechten te konnen geroepen worden, om te verklaren wat by ergerlijke personen diemen voor deselve komt te ontbieden, of by de Ouderlingen en andere Leeden die deselve composeren, in haar Vergaderingen geopenbaart is geworden, by aldien de sake den Koning en den Staat niet en betreft. D'andere, dat hy de toepassinge van dat Artykel op Saint Angel maakte, den welke die cen-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ſure niet op hem gehaalt hadt, als door een quaataardige en laſterlijke beſchuldiging, die hy aan 't Parlement tegen de Predikanten voorgebragt had: Als niet onkundig konnende zijn, dat ſo hy over haar te klagen en genoeghſame redenen had, om by de Kerkelijke Vergaderingen en Synoden daar inne niet te doen voorſien, ſo ſoude hy hen ten minſten voor der ſelver eygen Rechters moeten betrekken, en de *Chambre mipartie* in den arm moeten nemen hebben. Dat ſelve kan tot een voorbeeld dienen om te doen blijken, op hoedanige wyſe de qualijk geſinde Parlementen, de Ediċten quamen te miſ-bruyken: En uyt de weynig rechtmatigheyt, in d'uytleggingen die ſy daar aangaven, als uyt de toepaſſingen die ſy daar van maakten, kan men af nemen, hoe dat ſy der ſelver uytvoeringh behertigden.

Proceduren tegen de Predikanten.

Het was dan op die gronden dat het arreſt verleent wiert, ingevolge van't welke op de geordonneerde Informatien Primroſe en Cameron perſoonelijk gedachvaart wierden; en dat by faute van der ſelver comparitie arreſt op hare perſoonen ſoude werden verleent; en naar de gewoone dilayen, wierdenſe op drie korte dagen geciteert. Sy ſliepen, geduyrende die ſtrenge procuderen ook aan haar ſyde niet: Maar om de loop van dat gewelt, van een Parlement dat aan de Gereformeerden t'aller tijdt verdagt was geweeſt, te ſteuyten, ſo vervoegdenſe hen aan den Koningh, van wien ſy een arreſt verkregen, behelſende een bevel, om Saint Angel binnen ſes weeken dagh voor den Raadt te betekenen, gelaſtende de Predikanten als dan hen daar mede te vervoegen; met opſchorſſinge van alle proceduren middelerwijle. Voor ſo veel Saint-Angel aangingh die gewon nietwes met zijn extraordinaris gedrag: En terwijl hy de Predikanten van Bordeaux door ſodanige ſtribbelingen plaagde, die haar beletteden ſijn ſuſpenſie af te kondigen, ſo deed een ander het in haar plaatſe. Heſperien quam tot Begle prediken, en die verkondigde aldaar opentlijk die cenſure. Ondertuſſchen ſo verkoelden de ſaken by den Raadt; en de tijd de Predikanten uyt die belemmering getrokken hebbende, ſo continueerdenſe hare dienſten in de Kerke van Bordeaux; waar uyt Cameron ontrent twee jaren daar naar getrokken wiert, om tot Saumur het Profeſſerſchap vande Theologie te oeffenen. 't Is waar dat het Parlement t'onvreden zijnde dat het deſelve in de boven gemelte ſake niet totten uyt eynde toe had konnen dringen, gants geene gelegenheden verby liet gaan om deſelve ſpijt aan te doen: Ik ſal daar van maar een exempel ſonder meer verhalen.

Gevolgen vande quade wille van 't Parlement.

Het volgende Jaar eenige perſonen van Zee roverye beſchuldigt, gevangen geſet zijnde, ſo wierd aan deſelve het renvoy dat ſy aan de Kamer *Mipartie* verſochten, afgeſlagen, onder voorwendſel dat het voorrecht van 't Ediċt niet voor Vrybuyters verleent was. Miſſchien ſouden andere Rechters als dit Parlement, 't welk t'aller-tijd in ſijn gewelddigheden tegen de Gereformeerden uytgemunt hadt, en welkers Godſdienſt haar altijdt voor ſchuldig en overtuygt in 't gene datmen haar te laſte leyde, deed paſſeren, deſelve minder ſtreng gehandelt hebben: Maar 't Parlement behield hen ſake aan ſig, en veroordeelde deſelve tot de hoogſte ſtraffe. Sy gingen daar met ſo veel ſtantvaſtigheyt en teekenen van Chriſtelijk vertrouwen na toe, dat Cameron oordeelde haar gedagteniſſe met een kleyn verhaal van 't gene op haar doot voorgevallen was, te moeten vereeren. Dat was als van ter zyden het Parlement getaxeert, een Boek te ſchrijven tot lof van die gene, die 't ſelve tot een ſchandelijke doot had veroordeelt. Daar waren ſelfs ook eenige trekken in, die direċtelijk op 't ſelve ſagen, om dat de Gereformeerden geloofden, dat het hare voorrechten geſchonden was. Weshalven het ſig aan 't werk wraakte, de gelegenheyt afwachtende om ſig ook aan den Auteur te wreeken; en het veroordeelde 't Boek om op een publijke plaats door een Beul verbrandt te worden.

Valſch Arreſt van regiſtreringh van een Declaratie tegen den Prince van Condé.

Naar dat den Prince van Condé de wapenen opgenomen hadt, was 't Hof niet in gebreke gebleven om hem voor een Rebel te verklaren, en om tegen hem en ſijn aanhangers, de ordinare Plakkaten in ſodanige gevallen gebruykelijk zijnde, te doen af-kondigen. Dat Plakkaat ook aan 't Parlement van Parijs geſonden zijnde, konde aldaar niet doorgaan; om dat den Prins al te veel vrienden in dien Raadt hadt, en om dat hy in de grondt tot een voorwendſel van 't aannemen der wapenen, deſelve miſſlagen gebruykte, die aan de remonſtrantien van 't Parlement, die qualijk opgenomen waren, tot een ſtoffe verſtrekt hadden. In-voegen de meerderheyt van ſtemmen naar vele betwiſtingen 't overhaalde, dat die Declaratie niet geregiſtreert ſoude worden, en daar wierd een Arreſt op het ſelve ſubjeċt genomen, 't welk mede bragt, dat het Hof de regiſtrature van dien niet hadde *konnen noch mogen* doen. De partye die de ingevingen van den Raadt en van de favoriten volgde, liet de woorden (*noch mogen*) uyt de extraċten van 't Arreſt die afgekondigt wierden, wegnemen: En weynig tijdt daar naar had deſelve credit genoegh, om een ſuyver en ſimpel Arreſt van regiſtreringh op te ſtellen, 't welk in plaatſe van 't eerſte in 't Regiſter wierd gevonden. Men kan ſigh wel verbeelden, dat die ſtoute valſingh van een ſolemneel arreſt in ſulk een importante ſaak, veel gerugts maakte.

Daar was ſelfs ook over 't ſelve ſubject veel geſchal onder de Leeden van 't Parlement; die van d'een en d'andere ſijde tot ſcheldingen en proteſtatien quamen. Den Prins nam aan zijne ſijde de ſake, ſo als die dat ook verdiende, heel hoog op; en alſoo hy ſigh ter dier tijdt een weynig meer in ſtaat vondt om te konnen ſpreecken, als hy in den beginne wel gedaan hadt, ſoo beklaagde hy ſigh daar over by een Manifeſt, 't welk vol teekenen van ſijn gramſchap was. Hy nam daar uyt ook gelegenheyt om nieuwe verſoecken te doen; waar van'er d'een was, dat men die gene welke deel aan de vervalſſingh van 't arreſt hadden, ſtraffen ſoude.

Voorſtellingen van vrede.

Niettemin wanneer het ſcheen, dat de ſaken in de grootſte verwerringh waren, ſo ontdeden haar deſelve eens klaks daar van weder; en men ſprak ſelfs voor 't eynde van dat Jaar van vreede. De Koninginne naar dat ſy alle 't geene dat ſy wenſte verkregen, en den Koningh uytgetrouwt hadt, vondt de vreede nootſakelijk te weſen, om de vrucht van die alliantie te genieten, met hare vyanden t'ontwapenen en van een te ſcheyden, en om haar geſagh en hare Creaturen ſtaande te houden. Aan d'andere ſyde den Prins ſiende de huwelijken voltrokken, en d'onnutheyt van zijne wapenen aan die kant, en ſigh wijders ontſacchelijk genoegh ſiende, om een voordeelige vreede maken, quam t'effens zijne beloften en Tractaten te vergeten, en dagt nergens anders op als om maar uyt de ſaken te geraken. Den Hertog van Vendome die de wapenen voor hem in Bretagne aannam, en den Hertogh van Nevers, die deſelve mede opvatte ſonder party te kieſen, maakten hem noch ſoo veel te ontſacchelijker: D'een om dat hy hem opentlijk door een importante diverſie byſprongh; en d'ander om dat hy ſulks doen konde als hy wilde, by aldien het Hof zijn Troepen volgens zijn begeerte niet in deſſelfs dienſt wilde koopen. D'alderſtijfhoofdigſte ſagen wel dat het onmogelijk was om die Huwelijken te doen los maken, die in-der-daat wel niet voltrokken waren, ter oorſake vande weynigh Jaren van de partyen, maar die echter in alle de formen waren gecelebreert, en tot welkers voltrekkingen Vrankrijk en Spanien over en weder Gyſelaars hadden gegeven. By aldien d'Infante van Spanien in Vrankrijk qualijk ontfangen was geweeſt, ſoo hadde Spanien ook een Dochter van Vrankrijk in handen, om ſigh daar aan te wreeken. Mits dien neygde alles tot vrede, en 't gemeene beſt noyt, maar wel het voorwendſel vande Vorſten, de ware beweegh reden daar toe zijnde; ſo was dat ook de ſake daar men gedurende de onderhandelingh 't minſt op dagt. De Vergaderingh van Nimes ſelfs ſond een deputatie aan den Koningh, om hem ootmoedelijk te verſoeken om de vrede aan zijn Onderdanen te verlenen: En die Gedeputeerden wierden ſodanigh ontfangen, al of men geen reden had gehadt, om ſig te beklagen over die gene, die deſelve afgeſonden hadden.

Gedeputeerden en brieven vande Vergadering van Nimes.

't Is waar dat men deſelve niet aanmerkte als Gedeputeerden van een algemeene Vergadering; om datſe op een andere plaats gehouden wiert als den Koningh geoorloft hadt, en om datmen niet hebben wilde dat der ſelver reſolutien voor die van alle de Gereformeerden doorgaan ſouden, van welke ſeekerlijk een groot gedeelte die Vergadering af keurde. Die Gedeputeerden leverden aan den Koning de Brieven vande Vergadering over, waar inne deſelve haar gedrag op ſulk een wyſe rechtvaardigde, die wel uytwees dat ſy haar ſelven niet crimineel agte. Die brieven waren kragtig en wel ſprekende. Men fondeerde daar inne de verantwoordinge vande Gereformeerden op de rechtvaardige vreſe die ſy opgevat hadden, wanneer ſy geſien hadden dat de rampen van den Staat aangroeyden, dat de behulp middelen verworpen, en de remonſtrantien van den Prince van Condé en van 't Parlement, weynig geagt wierden. *Wy hebben geſien*, ſeydenſe in die Brieven, *uw ſouvereyniteyt noch in diſpuyt geſtelt en in twijfel getrokken, en d'onafhangelijkheyt van u Kroon ongedecideert gelaten, ſodanig dat wy, die onſe ſubſiſtentie naaſt Godt, niet anders als vande vaſtigheyt van u Scepter hebben, reden hebben gehad om te geloven, dat het tyd was om op ons ſelven te denken, wanneer men de fondamenten daar van wilde doen wankelen.* En een weynigh daar naar voortgaande met de redenen te verklaren, die haar genootſaakt hadden om de Wapenen aan te nemen, *wy hebben geſien*, voegdenſ'er by, *Legers van alle kanten op de been gebragt, en uyt de volheyt van 't herte de monden van veelen hooren gelukken voorſpelden wegens het huwelijk van u Majeſteyt uyt een voornemen tot ons verderf; gelijk of die Alliantie met het bloed van deſſelfs aldergetrowſte Onderdanen moeſt werden vaſt gemetſelt, 't welk wy geoordeelt hebben, dat ſy niet ſouden uyt ſtellen om uyt te ſtorten, dan alleen tot die tijd toe, dat haar praktijke en onſe lijdſaamheyt, haar de wegen daar toe ſouden geopent hebben.* Sy voegden by die klagten die ſy vande ſelve dreygementen deden, die verachtingh die men vande Vergaderingh gemaakt hadt; van de weygering die men gedaan hadt, om te antwoorden op de Vertoogen, die der ſelver

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Gedeputeerden tot Tours hadden voorgebragt; van d'affetting vande voornaamste Gereformeerden, diemen van haar Ampten had ontbloot; van de bevordering van haar aldervердachste Vyanden. Sy versochten aan den Koning, dat hy daar aan betamelijke hulpmiddelen wilde toebrengen, waar van hy selfs de voornaamste voordelen soude konnen insamelen. Sy verschoonden de weygeringe die de Vergadering gedaan hadt om sigh naar Mompellier te verplaatsen, door deselve redenen die sy had gehadt om van Grenoble te vertrekken, en die sijn Majesteyt had voor goet gekeurt, te weten dat sy aldaar geen volkome vryheyt had gehadt. Sy gaven de Vergadering de lof dat sy het aannemen vande wapenen in neder Languedoc had belet; en beriepen hen deswegen op de getuygenissen van de Hertogen van Mommorenci en van Vantadour. Waar naar sy met de gewonelijke protestatien van gehoorsaamheyt, en met de hope datmen haar in 't toekomende meer gunste en rechtvaardigheyt soude bewysen, eyndichden.

't Is seker dat neder Languedoc geen troeblen vernam; het sy dat sulks quam van de sorgen van Lesdiguieres, die sijne schikkingen met d'Alincour, Gouverneur van het Lionnois, en mette Hertogen van Mommorenci en van Vantadour had genomen, om die Provintie en de gebuyrige in rust te houden; of het sy dat de Vergaderinge tot dessels eygen veyligheyt had willen beletten, dat den Oorlogh in haar gebuyrschap niet rugtbaar wierdt; of het sy eyndelijk, dat een wedersydse vrese de Gereformeerden en de Catholijken verpligt hadt om haar gerust te houden. 't En is geen seltsame saak dat twee Vyanden, of die malkander niet genoeg en kennen, om elkanders sterkte of swakte te konnen weten, of die malkander al te wel kennen, om elkander gering te achten, ongeagt de tegenstreving van der selver belangen, in vrede verblyven, om dat sy malkander over en weder vresen. Berteville die een vande Gedeputeerden was, door welke die Brieven overgebragt wierden, deed een Harangue aan den Koning ten naasten by conform den inhoudt van de Brieven. Den Koning antwoorde, dat hy sonder aanradinge van yemandt, de vrede aan sijn Onderdanen wilde geven. De reden van die antwoordt was, dat den Koning van Engelandt sig met het selve Tractaat wilde bemoeyen. Dien Vorst had aan den Prince van Condé voor het begin van den Oorlogh groote hulpe doen verhoopen: Maar alsoo hy geen lust tot de wapenen hadt, en dat hy meer een twist-strydt als een battaille beminde, so quam het op de qualiteyt van Mediateur uyt. Den Prince van Condé versogt, dat den Ambassadeur van Engelandt de onder handelinge mogt bywonen. Den Marschalk van Bouillon wenste 't selve. De Vergadering van Nimes geloofde dat het Tractaat veel plechtelijker en veel vaster soude wesen, soo men een buytenlandsche magt liet tusschen beyden komen, uyt consideratie van wien men de beloofde saken beter soude onderhouden. Maar den Raadt van den Koning wilde geen Mediateur hebben; wel wetende dat die geene die de plaats tusschen een Souvereyn en sijn Onderdanen houd, den selven ordinaris d'erkentenisse en de vrucht ontrooft van dat gene, 't welk hy op 't versoek van een ander komt toe te staan. Aan den Ambassadeur wierd maar alleenelijk toegestaan om sigh in de onderhandeling te laten vinden, in qualiteyt van getuyge: Den Prince van Condé en sijn aanhangers genoegden hen daar mede; maar Koning Jacobus bequam niet veel eere daar van, noch ook niet veel voordeel van de sake die hy beguntigen wilde.

Neder Languedoc blijft vreedsaam.

Men had Loudun gekosen om aldaar die onderhandeling te houden, en den tienden van February om daar van een aanvangh te maken. De Commissarissen vanden Koning lieten hen aldaar vinden; Den Prince van Condé liet die van sijn partye ook weten om haar derwaarts te vervoegen, of om aldaar yemandt te senden: Maar hy bekommerde sig over haar belangen niet meer, als voor soo veel hy die tot veyligheyt van de sijne van noden hadt. Den Marschalk van Bouillon vond daar in sijn reekeningh; om dat men hem veel goets wilde doen, om hem te verplichten, van geen nieuwe verwerringen te maken. De Hertogen van Rohan en van Sully gewonnen daar niets by, den eersten wierd sodanig veronachsaamt, dat men hem niet eens liet weten om op de onderhandeling te komen, en hy bevondt sig aldaar, sonder daar eens genodigt te sijn. Maar hy bleef geen langen tydt sonder aan den Prince van Condé te doen weten, hoe gevoeligh dat hy van die versmading was. Den Hertogh van Sully arbeyde seer veel tot het sluyten vande Vrede; en sonder hem soo souden de Gereformeerden veel moeyte gehadt hebben, om haar daar toe te laten bewegen: echter soo wierdt hy daar om niet te beter gehandelt, in 't gene sijn eygen saken betrof; en men bewees hem geen andere als

Onderhandelingh en vreede van Loudun.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

algemeene gunsten. Men sprak van de Gereformeerden niet dan naar dat alle de particulieren te vreden waren gestelt; en alsdoen deed den Prince van Condé hen yetwes toestaan, om niet te schijnen dat hy haar geheelijk abandonneerde, naar dat hy van haar sulken nootsakelijke bystant en soo recht van passe bekomen hadt. Maar het Hof vergat sijn oude grond-regel niet van haar niet meer te vergunnen, als 't gene sy in desselfs weerwil behouden konden; en om hen wyders soo weynigh gunste te bewysen als mogelijk was.

Verplaatsingh vande algemeene Vergadering tot Rochelle

De onderhandelingen tot Loudun geduyrden ontrent de drie maanden, geduyrende welke tijdt de Vergadering van Nimes van den Koning verlof bequam sig naar Rochelle te mogen begeven, om te minder van de handel-plaats verwijdert te zijn. Mitsdien so wierdt dan deselve van een tsamen-komste, die men voor een bysondere aangesien, en wyders afgekeurt en als onwettig geagt hadt, een algemeene en geautoriseerde Vergadering. Den Prince wierd ondertusschen siek, op een wijse die voor sijn leven deed vreesen. Die siekte gaf een ander wesen aan de saken; en daar wierden reets ontwerpen gemaakt, over 't geen men soude moeten doen, ingevalle denselven mogt komen te sterven. De Koninginne die so 't scheen van dat toeval voordeel moest trekken, om dat den Prince d'eenighste was, die haar gesagh konde disputeren, vreesde niettemin voor de doot van haar Vyandt, om dat sy d'af-breking van het Tractaat van vreede, so hy quam te sterven, te gemoet sagh; 't welk haar en derselver creaturen in nieuwe gevaren, en den Staat in nieuwe verwerringe soude brengen. In-voegen de herstellingh van den Prince van beyde zyden als yets goets wierd aangemerkt; en de vreese die men van sijn doot opgevat hadt disponeerde de gemoederen, om die verdrietige onderhandelingen tot een eynde te brengen. Hy selver wierd ook veel facilder terwijle hy geloofde te sullen sterven, en agte het tot sijn eer en van sijn pligt te zijn, om voor sijn doot een Oorlogh daar hy d'oorsaak van was, te doen eyndigen: en doen hy beter was geworden, wilde hy 't selfde, om sigh selven ruste te geven. d'Alderdifficilste hare conditien gemaakt hebbende, soo was 'er niemandt meer als de Vergaderingh van Rochelle die niet voldaan was. Sully nam op hem om deselve daar toe te brengen van sig te genoegen, met 't geen de Koningh haar toestont; en deed met den Ambassadeur van Engelandt die mede deel in die commissie nam een reyse derwaarts. De Vergadering was aldaar meer eens gesint als sy tot Nimes was geweest: en in plaatse dat de resolutie die sy genomen hadt, om sig by den Prince van Condé te voegen maar met twee stemmen was overgehaalt, soo waren echter de advijsen veel eenpariger, nopende de veyligheden diemen tot de executie van het Tractaat van vreede nemen moest: in-voegen dat de last die Sully op hem had genomen niet sonder moeyelijkheyt was. Hy kreeg echter daar van noch een goede uytslagh, vermits hy sigh met alles bediende dat aanraden kost, met redenen, met gesagh, ja met gelt selfs, 't welk dikmaals 't alderkrachtigste van alle beweeg-redenen is.

Waar van daan sy een deputatie naar Loudun doet.

Hy verkreegh dat de Vergaderingh tien Gedeputeerden naar Loudun soude senden, met macht om die dingen aan te nemen, waar in men met de Commissarissen van den Koning over-een gekomen was. Sy gaf aan deselve echter die macht niet, dan op conditie datmen deselve maar toestont om te mogen geduyren, tot de registrering van 't Edict 't welk verleent soude worden toe; Dat men de Legers metter daadt soude afdanken; Dat men Tartas een plaats die de Gereformeerden pretendeerden dat men haar ontnomen hadt, soude wedergeven; en dat men aanstonts Commissarissen soude assenden, om de Edicten in de Provintien te executeren.

Quade trouwe van 't Hof

Maar Sully op sijn wederkomste, verre daar van daan, dat hy voor sijn moeyte bedankt soude worden, wierd afgekeurt, om dat hy sig so verre op den naam van den Prince ingelaten hadt; en hy moest om te betoonen dat hy niets buyten last had gedaan, sijne instructien voorbrengen. De reden van die af-keuringe was, om dat het Hof niet toestaan wilde, dat de Vergaderingh naar het sluyten van 't Tractaat soude blijven geduyren. Men nam die swarigheyt wegh, met te doen goet-vinden, dat de Vergaderingh noch voor een bepaalde tijdt tot Rochelle soude mogen verblijven; en dat sy dat uytstel daar toe soude gebruyken, om algemeene Gedeputeerden te nomineren. Sully stelde wegens dat subject een geschrift op, 't welk inden aanvank van d'een en d'andere zyde voor goet gekeurt wierdt met daar alleen in eenige woorden te veranderen. Men liet selfs van de Vergaderingh een nieuwe volmacht op derselver Gedeputeerden overkomen, die deselve autoriseerde om het te approberen: waar naar echter de Commissarissen van den Koning weder daar van afweeken, en het ge-

schrift

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ſchrift in veele dingen veranderen wilden. Dat ſpel wierd twee of driemalen geſpeelt: Sully wierd eerſt af, en daar naar weder voor goet gekeurt: en het geſchrift wierd dan eens aangenomen en dan weder verandering daarin gemaakt, ſoo dat die gene die daar-mede gemoeyt waren hen gedult quamen te verlieſen. 't Geen dat de Commiſſariſſen ſoo difficil maakte, was dat de voornaamſte te vreden geſtelt zijnde, men de Vergadering met een hoogh geſagh wilde handelen, en deſelve nootſaaken, om 't geen men daar aan vergunnen wilde ootmoedelijk aan te nemen. Om dat men wel dat de groote Heeren van die voordeelen de ſy verkregen niet renuntieren ſouden, om de conditie van het Volk te beter te maken.

Eyndelijk den Prince van den Hertogh van Sully de ſwarigheden die de concluſie op hielden verſtaan hebbende, hakte de knoop in twee, als een Prins die ſigh over niemant als over ſijn ſelven bekommerde. Hy luyſterde Villeroy yets in 't oor: een weynig tyd daar naar deed hy aan Sully 't ſelfde: Voorts ſeyde hy, dat Villeroy hem had toegeſtaan 't geen men verſocht; en hy onderteykende te gelijk het Tractaat, ſonder aan yemandt tyd te geven van hem eens t'antwoorden. Die rouwe concluſie miſnoegde de Gedeputeerden van de Vergadering heel ſeer; dog ſy kenden geen hulp middel daar voor; en ſy ſagen uyt veele teekenen wel dat het een gedane ſaak was, om de Vergadering te nootſaken van over te komen, vermits het de groote Heeren ſoo goet gevonden hadden; en dat men van haar geen Gedeputeerden als maar voor de forme verſogt hadt. Des dingſdags ſmorgens eer dat ſy geteykent hadden, en ſelfs voor dat ſy 't geen d'andere hadden vaſt geſtelt toegeſtemt hadden, ſoo ſondmen een ordre aan den Predikant die op de Predik-ſtoel was, om aan 't volk af te kondigen dat de vrede geſloten was, en om het ſelve op te wekken om Godt daar voor te danken. Dat deed die gene murmureren die wiſten datter noch ſwarigheden waren wegh te nemen, en deed deſelve oordeelen dat het een gedwonge vrede was, diemen wel moeſt aannemen uyt vreſe van in grooter rampen te ſullen vervallen. En in der daat den Marſchalk van Bouillon ſelfs vergat de belangen van de gemeene ſaak; om dat hy de ſijne ſeeker had geſtelt. Hy ſchreeuwde veel harder als yemand tegen de Vergadering, die echter niet anders gedaan hadt als deſſelfs bewegingen te volgen, Hy verklaarde dat hy voor Vyanden vanden Staat ſoude houden die gene, die weygeren ſouden de vrede te teykenen. Men beſchuldighde hem ſelfs, dat hy aan de Commiſſariſſen vanden Koning ſoude belooft hebben om tegen de Vergadering te marcheren, en deſelve den Oorlogh ſoude aan doen ſoo ſy 't doen van haar Gedeputeerden af-keurde, of ſo deſelve boven den termijn die men haar toegeſtaan hadt by een bleef. Den Hertogh van la Trimouille ſijn Neef, die jong en gemakkelijk was, en die niet heel lang in de voetſtappen van ſijn Vader wandelde, deed van gelijken tot navolging van ſijn Oom. Maar den Marſchalk van Bouillon wilde daar door toonen, dat hy de bewegende geeſt van de party was; Dat hy die maar aan te raden had, omſe tot den Oorlogh te brengen; en dat hy maar te dreygen had, omſe de vrede te doen aannemen. De Vergaderingh gaf hem geen reden om met haar tot uytterlijkheden te komen: ſy onderwierp ſigh aan het Tractaat; ſy nomineerde algemeene Gedeputeerden: Berteville wien den Marſchalk de deputatie had doen verhopen, wierd volgens die beloffte verkoren; en men voegde hem Maniald toe: Waar naar de Vergadering ſcheyde, ſonder het eynde van den termyn die haar verleent was, af te wagten.

Dat Tractaat wierd dan afgekondigt, onder den tytel van 't Edict van Blois van de maandt May, het beſtont in vier en vijftigh Artijkelen, onder welke die gene die op 't gemeene beſt ſagen, heel bedriechelijk wierden, door den loop diemen de ſaken haaſt ſagh nemen. Het meeſte gedeelte van dien en behelſden geen andere ſaken, als die gemenelijk in de Amneſtien geinſereert wierden. Het derde was in faveur vande Roomſe Godſdienſt; die in alle plaatſen alwaar deſelve geduyrende de beroerten afgebroken was, weder herſtelt moeſt worden. Derſelver Prieſters wierden in de vryheyt van hare bedieningen; in het genieten van haar goederen; en in 't beſit van hare huyſen, waar van de wedergevinge bevolen wierdt, gemaintineert. Het vierde belaſte flauwtjes datmen na des overleden Konings doot onderſoek ſoude doen, onder voorwendſel datmen aan den Koning had bekent gemaakt, dat ſommige van ſijn Officiers ſigh daar ontrent met geen genoegſame vlyt hadden gequeten, naar datſe dien aangaande heel expreſſe ordren vande Koninginne, ſoo mondeling als by geſchrifte, bekomen hadden: En den Koning beloofde aan alle de Biſſchoppen

De Vergadering is bykans gedwongen om de vrede aan te nemen.

Edict van Blois.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

van het Koningrijk te schrijven, om in hen Bisdommen het decreet van het Concilie van Constans, 't welk van het leven der Koningen en Souvereyne Vorsten spreekt, te doen af-kondigen. Het vyfde nam een arrest van schorssing van de sulke wegh, die het Parlement van Parijs in faveur van d'onaf-hangelijkheyt van de Koningen had gegeven, mits dat 't geen die arresten mede bragten buyten executie verbleef, wegens 't geen 'er noch geexecuteert moest worden; 't welk op de Vergadering der Princen en van d'Officiers van de Kroon met het Parlement, tot de verbetering van den Staat sagh. Dat is te seggen, dat den Koning die arresten cassëerde met sulke woorden, die de schorssing daar van scheenen wegh te nemen. Het sesde voor-onderstellende datmen reets veel gearbeydt had om de Vertoogen vande algemeene Staten te beantwoorden, beloofde datmen daar aan toekomstigh sonder ophoudinge noch soude blyven arbeyden. Den Koning liet sigh by het sevende in, om hem het Artijkel van den derden Staat te doen voorbrengen: Maar hy verbond sigh niet, om het selve voor een wet van Staat te doen passeren. Het volgende bragt mede, dat den Koning geen Ampten van aangelegenheyt meer aan Vreemdelingen soude geven; maar hy stiet te gelijk die belofte om, door die reservatie van deselve onder voorwendsel van groote verdienste of van groote diensten te konnen geven. Daar warender in 't vervolg noch eenige andere, die aan den Staat nuttigh schenen; maar die in al soo bedriechelijke termen als de voorgaande opgestelt waren. Het veertiende bekrachtichde de Edicten, en alle 't gene dat op deselve sagh. Het volgende maakte een nieuw Ampt van Raats-Heer in 't Parlement van Parijs, om 't selve aan een Gereformeerde in plaats van dat van Berger te geven, die niet van Godsdienst verandert was als onder conditie, dat hy niet afgeset soude worden. Het sestiende herstelde d'oeffening van de Gereformeerde Godsdienst in alle de plaatsen daar deselve ter oorsake vande beroertens afgebroken was. Het seventiende keurde de daden vanden Prince van Condé met alle sijn aanhangers soo Catholijken als Gereformeerden, voor goet: selfs ook van die gene, die de Vergadering van Nimes, dewelke ten tyde van 't selve Edict tot Rochelle wierd gehouden, gecomposeert hadden. Het vier-en-twintigste sprak niet anders als van Rochelle. Het seven-en-veertigste ordonneerde de wedergevinge van de plaatsen, waar van de medestanders van den Prince hen meester hadden gemaakt: En om dat Tartas de Gereformeerden onder de schorssing van wapenen afgenomen was, so wilde den Koning dat het selve aanstonts soude werden wedergegeven, en datmen ook met de wedergeving van d'andere voortgingh. Maar ten eynde het gemeene Volk, als naar ouder gewoonte over de dwaasheyt der Grooten gestraft soude worden, soo herstelde den Koning eenige oude Impostën die hy van noden had, om de vrede te betalen die men hem nootsaakte te kopen.

Bysondere Artijkelen. Daar waren ook bysondere Artijkelen, die van geen minder aangelegenheyt als de generale waren. Onder anderen beloofde het laatste van dien vijftien hondert duysent ponden aan den Prince van Condé, en aan de Heeren die van sijne partye waren. Men wilde niet hebben dat die in 't Parlement gesien souden worden, uyt vrese datse tegen gesproken souden worden. Weshalven deselve hem gesegelt toegesonden wierden, en het drie-en-vijftigste vande algemeene Artijkelen beval heel uytdrukkelijk d'uytvoeringh van deselve. Het eerste mainteneerde de Franse Kerk in hare vryheden. Het twede keurde het vervolg af dat de Geestelijkheyt deedt tot de af-kondigingh van het Concilie van Trenten; en beloofde dat deselve geen effect soude hebben. Het derde maakte een uytsondering van Leitoure in het Artijkel vande wedergeving der plaatsen; om datter een twist-strijd tusschen Fontrailles en d'Angalin nopende het Kapiteynschap van het Kasteel was. Die twist had voor den Oorlogh al begonnen: En dat was de gelegenheyt die Frontrailles verpligte om de verrassing van de plaats door den Hertog van Rohan, die sijn tegenstrever daar van ontsette, te begunstigen. Hy deed so veel dat hy sigh daar in tot in den Jare 1620 toe mainteneerde, en dat hy daar niet anders als op goede conditien uyttrok. Ondertusschen soo bragt dat Artijkel mede, dat hy de decisie van het verschil afwachtende, den Koning deselve in bewaringe onder de handen van een Exempt van zijn Guardes, of van eenigh ander Gereformeerde soude stellen. Het vierde reguleerde een heele bysondere sake. Villemereau, Raads-Heer in 't Parlement van Parijs, en *Le Maitre*, een vande Reekenmeesters van deselve Stadt, hadden de Gereformeerde Godsdienst omhelst. De Collegien waar van zy Leeden waren, hadden deselve 't sedert belet om haar Ampten te bekleden. De Gereformeerden hadden die sake seer ter

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ter herten genomen; en siende dat Berger sijn Ampt niet en verloor om dat hy Catholijk was geworden, so meyndense dat de andere niet slimmer konden gehandelt worden, om dat sy gereformeert waren geworden. De Catholijken pretendeerden dat het getal van Gereformeerde Raads-Heeren tot ses by het Edict bepaalt was; en dat mitsdien het ampt van Villemereau haar moest ontnomen worden; of ten besten genomen, dat het selve haar gelaten moest worden in vergelijkinge van dat van Berger. De Gereformeerden pretendeerden in tegendeel, dat het Edict alleenelijk de ampten die sy nootsakelijk hebben moesten bepaalde: Maar dat het haar een vrye toetredinge tot alle andere, waar toe het haar ook bequaam had verklaart, veroorloofde. Invoegen dat men haar sonder onrechtvaardigheyt noch het Ampt van Berger, die een vande ses was, die by het Edict verleent waren; noch dat van Villemereau, wegens 't welke hy met haar Godsdienst t' omhelsen volgens 't Edict sigh niet onbequaam had gemaakt, niet konde ontnemen. Dat Artijkel decideerde die saak in haar faveur: en het beste datter voor haar in 't Tractaat stak was; dat sy een nieuwe bedieninge in 't Parlement, en een Nieuw-ampt inde Kamer van Reekeninge, 't welk een vande merkelijkste Collegien van den Tabbert is, gewonnen.

Het vysde bekrachtigde de vryheyt van schattingen, die aan de Predikanten door een declaratie van den vyfthienden December 1612 toegestaan was, welke niet hadde konnen geregistreert worden. Het sevende vernietichde de gedachtenisse vanden oproer van Milhau, en tot veyligheyt vande Catholyken soo stelde het haar in de bewaringe vande Gereformeerden. Het achtste deed sulks insgelijks vande sake van Belestat, en stelde aldaar de Gereformeerden in de bewaringe vande Catholijken. Het tiende stelde het Ampt van groot-meester vande Artillerye weder in zijn eerste uytgestrektheyt in faveur van den Hertogh van Sully, waar van men iets af genomen had om hem spijt aan te doen. De andere artykelen behelsden eenige gunsten aan sommige particulieren toegestaan. Verders verkregen de Gereformeerden door die vrede ook een Brevet van dertigh duysent kroonen vermeerderingh tot bewaringe van henne Steden, en voor de gagies van hare Predikanten, behalven het gene dat den Koningh meer als zijn Vader aan haar verleent hadt. Vervolgh.

De registreringh van dat Edict en duyrde niet langh. Het Hoff des aides trad daar toe op den achtiendden van Juny; maar met veele bematigingen: Voornamentlijk nopende het veertiende vande algemeene, en het vysde vande bysondere Artijkelen. Het Parlement begaf sig daar toe niet als op den dertienden, naar-dat het daar over verscheyde herhaalde remonstrantien had gedaan. Het bematigde het veertiende en volgende Artijkel, 't welk het toekomstigh sonder consequentie verklaarde. 't Geen die twee Hoven wegens het veertiende Artijkel ophield, en was niet de bekrachtigingh vande Edicten, die sy soo dikmaals geregistreert hadden: maar de Brevetten waar van daar inne gesproken wierd, dewelke haar onbekent zijnde, hen den waan gaven dat den Koningh daar inne aan de Gereformeerden overgroote sommen beloofde. Sy stelden haar daar soo veel te krachtiger tegen, om dat sy niet onbewust waren, dat de Koningen dikmaals sodanige gratien doen, in hoope dat deselve geen effect sullen hebben. Het kost haar niemedal deselve toe te staan, om dat sy wel voorsien dat deselve by den Hoven niet sullen doorgaan, alwaar de Brieven van dien geregistreert moeten worden. Maar in die gelegenheyt soo wilde de Koninginne hebben dat de sake soude doorgaan, vermits deselve een gunstiger tyd afwachten wilde om haar daar van t' ontdoen. Dit was dan een Edict 't welk die gene gelijk was waar in men niets weygert; om dat men besloten heeft sigh daar aan niet te houden, als voor so veel men deselve niet veyligh wederroepen kan. Ondertusschen so wilde het Parlement noch het Hof des aides die Brevetten niet approberen, sonder dat sy meer kennisse bequamen vande grootte en 't gebruyk vande sommen, waar van daarinne gesproken mogte sijn. Het Parlement maakte ook groote oppositien tegen het artijkel 't welk op Villemereau sag; en de Gereformeerden bequamen noyt volkomen vernoeginge over dat subject: Om dat men haar den oorlog verklaarde voor dat die sake afgedaan was. De Kamer van Rekeninge en registreerde het Edict niet als op den acht en twintigste van deselve maant: En wegens het artijkel van *Le Maitre*, so seydese, dat hy alvoorens hy het effect van dat artijkel soude genieten, sigh suyveren moest van sekere dingen waar mede hy beschuldigt was; gelijk als de Kamer by een arrest van den drie-en-twintigste van Maart geordoneert had. Op die wyse wierd dan den Oorlog geeyndigt. En den Staat sag weder een vreede geboren worden, waar vande soeticheden alsoo kort als vleyende waren. Registrering en bematigingen van 't Edict.

Eynde van 't vierde Boek.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

HISTORIE
DER
REFORMATIE
vande
KERKEN van VRANKRYK.

TWEEDE DEEL.

Vyfde Boek.

Korten Inhoudt van het Vyfde Boek.

Declaratie over den Eedt van in-wyinge. Den Prince maakt geſagh aan't Hof. De Koninginne doet hem arreſteren: 't welk groote bewegingen veroorſaakt. De Gereformeerden verſekeren haar van Sancerre. Declaratie over het Edict van vrede. Den Hertogh van Epernon doet Rochelle den Oorlogh aan. Voor rechten van die Stadt. Voorwendſels van den Hertogh. Rochelle neemt haar toevlught tot den Koningh, en defendeert ſig ſlegt. Den Hertogh vertrekt naar eenige herhaalde bevelen weder af. Importantie van deſſelfs onderneminge. De Kreijts vergadert tot Rochelle. En beroept een algemeene Vergaderingh: Die van elk een niet voor goet gekeurt wordt. De Gedeputeerden van den Kreijtz worden aan't Hof niet wel ontfangen. Redenen om te bewijſen dat de Vergaderingh nootſakelijk is. D'uytterlijkheyt daar de miſnoegden in gebragt zijn. Naturel van den Koningh. Oorſprongh vande fortuyn van Honoré Albert de Luines. Men heeft getwijfelt, of hy wel van adel was. Caracter van zijn vertrouwlingen. Doot van den Marſchalk van Ancre. Veranderingh van ſaken, en bekrachtigingh vande Edicten. Luines allieert ſigh aan't Huys van Rohan. De Vergaderingh van Rochelle ſend een deputatie aan den Koningh, en krijght bevel om te ſcheyden. Sy gehoorſaamt, en neemt een beſluyt om de Kerken van Bearn te beſchermen. Deſſelfs Vertoogen. Synode nationaal van Vitré. Deputatie aan den Koningh. Brieven aan d'algemeene Vergaderingh, en der ſelver antwoort. De Kerken van Bearn en Auvergne ontruſt. Den Grave van Sancerre pleegt vyandelijkheden tegen de Stadt. Kerken van 't Landt van Foix, en die van Provence qualijk gehandelt. Vryheyt aande Predikanten verleent om hen in de politijke Vergaderingen te

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

laten vinden. Voester-plaatsen met weynig vlijt opgeregt. Guyteryen van bekeerde Morisken. Den Bisschop van Lucon retireert sig by de Koninginne. Ongenade van den Iesuit Cotton, van wien Arnoud de plaats bekomt. Predikatie die hy aan't Hof doedt. Andwoordt van de Predikanten van Charenton: waar tegen men sig informeert. Geschriften van d'een en d'andere zijde. Den Bisschop van Lucon schrijft tegen de Predikanten. Vergadering van de Geestelijkheyt. Harangue van den Bisschop van Macon. Iacobinen uyt Mompellier geset. Men weygert aldaar een Iesuits Prediker te dulden. Staat van Bearn qualijk voorgestelt. Uytwerking van die harangue. Arrest 't welk de Iesuiten autoriseert om tot Mompellier te prediken. Arrest van ontslaginge van de geestelijke Goederen in Bearn. Vereeniging van dat Landt aan de Croon: waar tegen de Staten, la Force, en Lescun haar kanten. Bedrogh van 't Hof. Betwisting over die materie: prescriptie tegen de hulde. Inconvenienten van de af-sondering, en voordeelen van de vereeniging. Door wien de vereeniging wierd voortgeset. Beweegh redenen van de Tegenstrevers, en haar antwoordt op het geschrift van redeneringe. 't Edict van vereeniging word afgekondigt. De Geestelijkheyt bekomt een Arrest van ontslaging; 't welk mede-brengt dat de Gedeputeerden gehoort, en de geschriften gesien zijn geweest. List van de Geestelijkheyt. Bittere harangue. Die van Bearn trachten de slagh af te weeren. Remonstrantien van Lescun. Libellen. Staat van de Godsdienst van Bearn. Lescun verkrijgt niet anders als woorden. Het Vertoogh van de Geestelijkheyt word gunstighlijk beantwoordt. Het effect van die voordeelen wordt met drift vervolgt. Ontstantvastigheden van la Force. Bearn volhard in sijn oppositien. Geschriften in der selver faveur. Waarom de Geestelijkheyt de herstelling voor haar niet had willen aannemen. Antwoord op het geschrift van die van Bearn. Vervolg van d'Antwoordt. Onrechtvaardigheden de Gereformeerden door het gansche Konngrijk aangedaan. Ondernemings van de Steden van veyligheyt. d'Oeffeningen van de Godsdienst op verscheyde plaatsen verhindert. Onrechtvaardigheden van de Parlementen. Iesuiten. Begraaffenissen, Antwoorden op de Vertoogen. Bedriechelijke behulpmiddelen.

1618. Declaratie over den Eedt van inwyinge.

TErwijle dat den Prince van Condé noch onseker was of hy naar het Hof soude gaan om de vrugten van de Vrede in te samelen. So deed de Koninginne die hem d'eere niet wilde laten, om eenigh voordeel aan de Gereformeerden van welke hy sulke goede diensten genoten had, te bevorderen, een Declaratie aan deselve verleenen conform dat gene, 't welk de Koning reets op hare Vertoogen, op den Eedt van sijn in-wyinge, had geantwoordt. Deselve bragt mede dat schoon den Koning sijne meeningen, door so veele bekrachtigingen van de Edicten, hadde doen verstaan, echter om datmen hem te verstaan had gegeven, datter noch sommige Gereformeerden vol van ergwaan waren, ter sake van 't gene dat 'er onder de Gedeputeerden van den Adel in de algemeene Staten voorgevallen was, hy derhalven deselve wel wilde verlichten in de goetwilligheyt die hy voor hen hadt; en om haar geen de minste beduchtinge over de propositien die aan de Staten gedaan waren, over te laten, so ver-

verklaarde hy, dat hy niet verstaan hadt dat onder den Eedt op sijn inwyinge gedaan, die van de Religie begrepen waren, die in sijn Koningrijk onder benefitie van de Edicten, van de sekrete Artijkelen, en de Declaratien, die in haar faveur verleent zijn, leefden: en om deselve toekomstigh te beter te doen onderhouden, so bekrachtigde hy deselve op nieuws. Dat nieuwe Edict was den twintigsten July gedateert, en wierd weynig dagen daar naar geregistreert.

Den Prince maakt gesag aan 't Hof.

Maar de gemeene ruste en duurde niet lang sonder getroebleert te worden: en de conditien selfs op welke men die verkregen hadt, gaven gelegenheyt om de verwerringen te vernieuwen. Den Prince van Condé was geduyrende de handeling van de Vrede te rade geworden, om twee nieuwe eysschen te doen, naar dat alle d'andere hem toegestaan waren, en die de Koninginne seer moeyelijk maakten. d'Eeene was, dat de Koninginne den Marschalk d'Ancre, met wien den Hertogh van Longueville Gouverneur van Picardien, het niet konde eens worden, soude ontnemen alle 't gene dat hem in die Provintie noch resteerde. d'Andere was, dat deselve hem soude toestaan om de pen in den Raadt te voeren; 't welk de magt gaf om de arresten van den Raadt te teykenen, alsmede het geen alle weeken in de finantien, en in de reekeningen van de spaarkamer gearresteert wierdt: dat is te seggen, dat hy so veel grooter gesagh in de saken wilde hebben, als de qualiteyt van eersten Prince van den bloede tsamen gevoeght met die van eersten Minister, vereyschten. De Koninginne had haar Spions tot Loudun, die haar van die voorstellingen van den Prince gewaarschouwt hadden, eer dat Villeroy, die op hem genomen had, om deselve by die Vorstinne te doen voor goet keuren, haar daar van raport had gedaan. Sy geloofde dat die nieuwigheden door dien Minister aan den Prince, also hy hem altijd gunstig in 't Tractaat was geweest, ingegeven waren; op dat hy sigh door hem tegen den Marschalk d'Ancre, die gesint was hem te verderven, wilde doen onderstutten. Maar wanneer hy de Koninginne daar van gesproken hadt, so stelde sy het geen oogenblik uyt, om die nieuwe gunsten aan den Prince noch daar en boven te verlenen, alhoewel datse weynigh tijdt te voren aan haar vertrouwlingen had betuygt, dat sy daar een groote strijd over hadt. De reden van die veranderinge was, dat Villeroi haar deedt verstaan, dat so den Prince die macht tegen de meyningen van de Koninginne misbruykte, het dan in haar macht was om hem te doen arresteren wanneerse wilde. Dat middel echter waar van de Koninginne haar so weynigh tijd daar naar bediende, en bevredigde Villeroy met den Marschalk d'Ancre niet, als die hem kort daar aan in disgratie bragt. Hy wierd 't is waar wanneer dien Favorijt doot was, wel weder herstelt, maar hy leefde geen lange tijd naar dat hy weder in geroepen was. Ondertusschen den Prins naar eenige uytstellen aan 't Hof gekomen zijnde, sagh wel haast de menighte der Hovelingen hem ten dienste, en den Marschalk selfs voor hem buygen, om hem tegen de algemeene haat te maintineren. De Koninginne scheen in den beginne sig ter goeder trouwe met hem te bevredigen; en den Prince van Condé die met de trap van autoriteyt daar hy toe gekomen was, vergenoegt was, wilde van sijn zyde oprechtelijk en in een goet verstant met haar leven: in-voegen dat hy op het versoek van de Koninginne den Marschalk d'Ancre in sijn bescherminge nam, en beloofde hem van alle toeleg op sijn persoon te bevryden. Maar dat baarde hem so veel klachten en verwijtingen van die gene, die hem geduyrende den Oorlogh by-gestaan hadden, en die alle vyanden van den Marschalk waren, dat hy liever de bescherminge die hy hem belooft hadt weder wilde af-seggen, als dat hy om een enkel man die van 't heele Koningrijk gehaat was, so veel trouwe en nodige vrienden soude verliesen. Den Marschalk was daar op dan genootsaakt 't Hof te verlaten, en sigh naar Normandien waar van hy Gouverneur was te begeven. Het speet de Koninginne seer dat sy sagh dat haar gesagh so vervallen was, dat sy d'alderliefste van haar creaturen niet hadde konnen maintineren sonder hulpe van den Prins: Maar het speet haar noch soo veel te meer, dat sy haar selven in het welgevallen van een versoent vyandt vondt gestelt, voor wien 't gantsche Hof haar by-naar verlaten hadt. Weshalven sy volgens den raad die Villeroy haar had bekent gemaakt, hem deed arresteren; Die al so stoute als onverwagte daadt, soude noch grooter geweest zijn, en mogelijk het gesagh van die Vorstinne voor langen tijd bevestight hebben, soo deselve drie of vier dagen te vooren had konnen resolveren, om neffens hem drie andere voorname Hoofden van de cabale, die te samen onbedachtelijk haar daar toe schoone kansgaven, te hebben doen by de kop vatten. Maar sy dorst 't selve noyt ondernemen, om dat sy daar toe niet geprepareert was: en sy verloor daar

De Koninginne doet hem arresteren.

door

door de vrucht van de vaſthouding van den Prince; vermits d'andere haar voorgaande onvoorſichtigheyt bemerkt hebbende, haar ſelven ſoo niet meer en waagden, alſe gedaan hadden: Sy ſalveerden op d'eerſte tijding van de gevankenis van den Prince, elk haar aan de zyde daarſe konden; Sy namen de wapenen voor hare gemeene beſcherming weder aan, en leyden deſelve niet weder ter neder, als naar dat de doot van den Marſchalk d'Ancre, en het vertrek van de Koninginne, een andere gedaante aan de ſaken had toegebragt.

't Welk groote bewegingen veroorſaakt

Ondertuſſchen ſoo baarde die gevankenis overal heel groote onſtelteniſſen. Het Volk van Parijs wraakte ſigh aan het Huys en de koſtelijke meublen van den Marſchalk d'Ancre, die de Koninginne drie dagen langh plonderen liet, uyt vreſe datſe de muytemakers, ſooſe deſelve tegen gingh, tot wanhope ſoude vervoeren. De Gereformeerden beweegden haar in verſcheyde plaatſen; en vreſende dat die ſake algemeene gevolgen mogt hebben, met naar alle die gene te doen ſoeken die deel in de laatſte troeblen mogten gehadt hebben, namen by-tijds eenige ſchikkingen om haar niet te laten overrompelen. Die eerſte daat van geſagh op den naam van den Koning tſedert ſijn Huwelijk gedaan, vernieuwde alle hare voorgaande bekommeringen; en leerde haar beſeffen door 't geen men aan den eerſte Prins van den bloede naar ſoo een ſolemneel Tractaat quam te plegen, wat dat men niet wel bequaam ſoude zijn tot verkortinge van de Edicten tegen een gehaat Volk, en welkers ondergang men al voor ſo veel jaren geſworen hadt, te doen. Onder d'andere handelingen die deſelve miſtrouwingen haar deden doen, maaktenſe haar meeſter van Sancerre, een Plaats die door een lange belegeringe en wreede hongers-noot, dieſe onder de regeering van Carel de IX. uytſtont, vermaart was. Sy eſtimeerden deſelve voor een Stadt van veyligheyt, en haddenſe in die qualiteyt onder de naam van 't Huwelijk met 't huys van Thouars ook bewaart. Maar den Grave van Sancerre Heer van de Plaats, door denſelven geeſt gelijk alle andere Catholijke Heeren, die diergelijke ondernemingen in verſcheyden Plaatſen gedaan hadden, geanimeert zijnde, ſijn Plaats in de macht van de Gereformeerden niet willende laten, had het middel uytgevonden om ſigh daarin te herſtellen, en hem aldaar de ſterkſte te maken. Den Grave van Marans ſijn oudſte Soon woonde aldaar, om de ſaken in die ſtaat te onderhouden daar ſijn Vader deſelve in-geſtelt hadt: Maar d'Inwoonders ſetteden hem buyten de Stadt, vermeynende dat alſoo men deſelve haar afgenomen hadt, ſy ook recht hadden om deſelve weder te nemen. En voor de reſt wierd 'er in die ſaak en in alle andere van deſelve nature niet anders gedaan, als 't geen de bewaringh der Plaatſen betrof. Men betwiſte aan de Heeren haar inkomſten, noch haar Leenrechten niet: maar men meynde dat ſy aldaar geen beſettingh moeſten houden die van haar af-hong, en dat ſy de Plaatſen van die hoedanigheyt in de bewaringe van de Inwoonders moeſten laten. De ſaak wierd voor den Raadt gebragt; die op een ander tijd niet gemankeert ſoude hebben om den Heer tegen de Stadt te beguinſtigen, om dat men aldaar voornemens was een aanvangh te maken, om aan de Gereformeerden haar Plaatſen van veyligheyt door die van de Huwelijken, en door die dewelke ſy tegen de wil van de Catholijke Heeren beſaten, te doen verlieſen. Maar het Hof had ter dier tijdt andere inſichten. Het en wilde de miſnoegde party niet grooter maken, met de Gereformeerden ſpijt aan te doen. En 't was daromme dat het de Stadt en het Kaſteel van Sancerre by forme van onderpandt in de bewaringe der Inwoonders liet, tot dat het ſelve anders geordonneert ſoude hebben; waar van het deſwegen hen opene brieven verleende. Met deſelve gedachten liet 't Hof op den dertighſten September ook een Declaratie af-kondigen, die het Edict van Blois en het Tractaat van Loudun bekrachtigde. Men nam daarin tot een voorwendſel, dat alle de groote Heeren die ſigh naar het gevangen nemen van den Prince van Condé van 't Hof geretireert hadden, dat maar uyt vreſe dat men het ſelve herroepen wilde, hadden gedaan: en men ſeyde het daarin ſo, al of het waar was, dat ſy geen andere gedachten hadden, en aan den Koningh verſekeringen van hare goede meyningen gegeven, en hem met eerbiedigheyt betuyght hadden, dat ſy niet anders verſochten als om in ruſte te mogen leven. Al dat ſelve was niet anders als enkele veynſerye, die van haar zyde maar daar toe ſtrekte, om haar tijdt en ſchikkingen waar te nemen; en de Koninginne bediende haar daar bequamelijk van, om d'afgelegene Provintien vroed te maken, dat de ſaken niet heel verre van een gelukkigh vergelijk waren; en om alſoo de intelligentien die men daar tegen haar geſagh ſoude konnen formeren, te verbreken.

De Gereformeerden verſekeren haar van Sancerre.

Declaratie over het Edict van Vrede.

breken.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

breken. Den Hertog van Sully die naar het sluyten van de Vreede aan 't Hof was gekomen, en die men mede over de saken riep, was van 't advys van die Declaratie niet geweest, als die hy niet genoegsaam, om de misnoegden weeder by te brengen, noch tot d'eere des Konings, oordeelde; om dat de Heeren die hen geretireet hadden de tydt souden hebben om te konnen ontkennen 't geen deselve behelsde, voor dat die in de Provintien die indrukkingen had gemaakt, daar de Koninginne voordeel uyt wilde trekken: Maar men hoopte het tegendeel, om dat men ondervindingen van de lichtgelovigheyt des Volks genoegh had, om sigh te versekeren, dat het door die waarschynlijke betuygingen soude konnen verstrikt worden.

Den Hertog van Epernon doedt Rochelle den Oorlogh aan.

Den Hertog van Epernon was van het getal van die gene, die omsichtigheyt aen den Marschalk d'Ancre gaven, voor wien sijn groots gemoedt niet buygen konde. Wanneer den selve dan sijn vyandt met veel groter gesagh als oyt weder te Hoof sagh komen; als mede oude Ministers in ongenade, en de Creaturen van de Koninginne in hare plaatsen; wyders den Bisschop van Lucon Secretaris van Staat, en Mangot Segelbewaarder, sagh, so was hy bedugt, dat den haat van den Favorit hem eenig ongemak mogte toebrengen. Hy wilde sig dan als doen in staat stellen, om sijn selven te beschermen soo men hem eerst aan taste: maar sijn hoogmoedige Geest hem niet konnende toelaten, om sig by de andere misnoegden te voegen, om dat hy by deselve het commando niet soude hebben konnen bekomen, soo moest hy een ander voorwendsel maken om de wapenen op te vatten. Rochelle verschafte hem die. Hy pretendeerde dat die importante Stadt onder de dependentien van sijn Gouvernement was. De Stadt pretendeerde in tegendeel alleen onmiddelijk van den Koningh af te hangen; Dat sy niet verplicht was om ander Kryghsvolk als haar Inwoonders te dulden; en om een ander Stadtvoogt te hebben als haar hooft Officier, die sy alle Jaaren verkoos. Sy fondeerde hare pretensien daar op, dat sy voormaals onder de macht der Engelsen gestaan hebbende, sig op die conditien vry-willichlijk aan Vrankrijk onderworpen hadt.

Voorrechten van de Stadt.

De waarheyt is, dat de oudste geschied Schryvers vermelden, *dat sy haar soo veel voor-rechten en sulke voordelige conditien deed beloven, dat deselve al soo veel strekten om haar in vryheyt te stellen, als om van Meester te veranderen.* Men wierp haar alleenlijk tegen, dat sy 't sedert door de Engelschen genomen, en daar naar door den Koning van Vrankrijk weder hernomen sijnde geweest, sy tegenwoordig niet meer moest aangemerkt worden als in die staat sijnde, daar het eerste Tractaat haar ingestelt hadt, maar als nieuwe conditien bekomen hebbende, wanneer de Koningen van Vrankrijk, haar met gewelt hernomen hadden. Den Hertog van Epernon, bediende hem van dat voorwensel. En het was ook dat van den Raadt, wanneer die verderven wilde de macht van die Stadt, die soo veel voor rechten alle dagen deden aangroeyen. Maar sy repliceerde, dat de Inwoonders haar Tractaat niet geschonden hadden, wanneer de Engelschen de Stadt hadden ingenomen: maar dat sy maar voor een groter macht sonder bedrog of verraderye, en wanneer haar Koning niet in staat was om haar te konnen ontsetten, het op gegeven hebbende, sy mits dien van haar eerste conditien niet vervallen waren; Dat de Engelschen naar d'inneminge deselve haar voorrechten hadden laten behouden; dat de Fransen haar door geen storm, noch tegen wil en dank van d'Inwoonders, hernomen hebbende, haar daar ook niet van ontrooft konnen hebben; dat de Stadt selfs tot haar wederkomst onder de regeringe van Vrankrijk gecontribueert hadt, soo door de genegentheyt die desselfs Inwoonders daar voor behouden hadden, als door de weynig bystant die sy aan de Engelschen hadden gedaan; dat men daar uyt moch vast stellen dat deselve niets verloren hadt met in de macht van haar wettig over-Heer weder te komen; en dat sy daar inne met haar eerste voordeelen ook wedergekeert was. Sy voegde daar by, dat de Koningen van Vrankrijk alle haar voorrechten veel maalen 't sedert haar herneminge bekrachtigt; en selfs met nieuwe vergunningen vermeerdert hadden; waar toe sy krachtelijk deed gelden 't geen onder Lodewijk de XI. een Vorst die in veel dingen de vryheyt van 't Koningrijk onderdrukt hadt, was voorgevallen, als die van dat humeur niet en was om voor een onderhorige Stadt dat gene te doen, 't geen haar door een baarblykelijk en onwedersprekelijk recht niet toegekomen soude hebben. Den selven deed sijn intreede binnen Rochelle op den 24sten van May, des Jaars 1472. Hy leyde 't aller eerst aan handen van Gaubert Cadiot, doe malige Hooft-Officier aldaar, den Eed af, om alle de voorrechten van de Stadt, in de Acte daar van sijnde alle opgetelt, te conserveren. Den Koning lagh geduyrende de Ceremonie voor het Crucifix geknielt, en verbondt sig om in cas van

noot,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

noot, de Stadt selfs in eygener Persoon en totter doot *inclus*, bystant te doen. Men kan wel seggen dat dien Eedt t'aldervolkomenste kort begrip van de fondamentele verbintenisse van een Souvereyn tot de behoudenisse van sijne Onderdanen is. Naar dat dien Eedt afgeleyt was, so deed den Hooft-Officier Cadiot, ook van wegens de Stadt den Eedt van getrouwigheyt aan den Koning.

Voorwendsels van den Hertog.

Dat selve verhinderde echter den Hertogh van Epernon niet, om tot een voorwendsel van 't aanemen der wapenen te nemen, sijn voornemen dat hy had, om die Stadt daar toe te brengen, van hem die plichten toe te brengen, die sy aan hem weygerde; en om voldoeninge te bekomen van eenige verongelijkingen die hy meynde daar van ontfangen te hebben. Hy klaachde nieuwelijk dat die van Rochelle het Kasteel van Rochefort, 't welck hy achte onder sijn Gouvernement te behoren, over rompelt en daar besettinge in geleyt hadden. Hy liet dan een heel scherp manifest, dat vol van scheldingen tegen de Gereformeerden in 't generaal was, uytgaan: en marcheerde ter selver tydt met ses of seven duysent man tegen Rochelle, en maakte eenige verwoestingen daar ontrent. De Stadt was die vyantlijkheden niet verwachtende; het sy dat deselve geloofde, dat den Hertogh tot geen gedeclareerden Oorlogh soude hebben derven komen tegen een Stadt, die van haar selven soo machtigh, en van de heele gereformeerde Partye ondersteunt was; of het sy dat sy hoopte in cas van aanval van de nabuurige Provintien vaardichlijk by gesprongen te sullen worden; 't welk d'oorsaak was dat sy haar gants onvoorsien bevondt, dat sy haar selven slegtelijk defendeerde, en datmen met verbaastheyt bespeurde, dat die ontsacchelijke Stadt, die soo veel Koningen te vergeefs aangetast hadden, daar toe gebragt was, dat sy d'aanloop van een particulier Heer moest dulden; sonder de goederen die haar Inwoonders op 't Landt besaten, tegen sijn Troepen van plonderinge te konnen beschermen;

Rochelle neemt haar toevlucht tot den Koning en defendeert sig slegt.

Sy nam dan haar toevlugt tot den Koning, aan wie sy over den Hertog klaagde: en om datmen als doen andere saken aan 't Hof voorhadt, en datmen daar den Hertogh wel ontwapent wilde sien, soo wierden haar klachten verhoort, en men sond aan den Hertogh een bevel om die van Rochelle met vreden te laten. Hy liet sig dat meer als eens seggen. Boissise die hem 't aldereerst toegesonden wierdt, en konde hem niet weer houden om sijn onderneminge te vervolgen; en hy was selfs genootsaakt om sigh binne Rochelle te begeven, om aldaar van wegens den Koning, de afkeuring van de wapenen van den Hertogh te brengen, en aan de Inwoonders verlof te verlenen 1617.
om tot haar beschermingе de wapenenen mede aan te nemen: 't welk echter niet belette, dat hy niet van eenige collusie verdagt wierdt gehouden. Vignoles die eenige tydt daar naar afgesonden wierdt, om de selve bevelen aan den Hertogh te vernieuwen, vond den selven beter gedisponeert.

Den Hertog trekt naar eenige gereitereerde bevelen weder af.

Den Hertogh om eygentlijk te spreken ontwapende sigh wel niet: maar hy trok sijn Troepen van 't gebiedt van Rochelle terugh; en hy nam tot een verschoning, van die lichtigheyt die hy voor dat maal toebragt, aan 't geen men van hem vergde, dat hy met die verwoestingh die hy gedaan hadt, sijn selven genoeg had gewrooken, hy schreef aan den Koningh in 't verschoonen van sijn bestaan op een seer stoute wyse, voor een man als hy, die te vresen had, en die niet seer bemint en was.

Importantie van sijn onderneminge;

Men heeft in de Historie van sijn leven, de glorie van die uytvoeringh uyttermaten hoogh opgeheft: en men spreekt daar inne van dat exploict, gelijk of hy d'eerste oorsaak van de belegering, die door den Cardinaal de Richelieu voor die Stadt aangevangen wierdt, geweest was; om dat, seyt men, het succes dat hy in die kleynen Oorlogh gehadt had, deed oordelen, dat alsoo sy haar tegen de macht van een Particulier niet had konnen beschermen, het niet onmogelijk soude sijn, als men een gunstige gelegenheyt daar toe waar nam, dat de macht van den Koningh haar tot reden soude brengen. Maar om de waarheyt te seggen, men schrijft hem daar in te veel eere over die daadt toe. Deselve en voldeed niet aan het gerugte dat den Hertogh daar van gemaakt hadt, noch aan de dreygementen van des selfs Manifest, het scheen dat hy de wapenen niet moest nederleggen, voor dat hy die trotse Stadt ontmantelt, en daar van een gedenkteken van sijn wrake en van sijn macht gemaakt hadt. Niet te min alles quam maar op de plonderingh van den Land-man uyt, en met de Hoeven van particulieren te verwoesten: 't welk een bende Rovers al soo licht als een gereguleert Leger hadt konnen doen. Naar dat alles trok hy weder naar Huys, sonder de muyren van de Stadt niet anders als van verre gesien te hebben: heel vernoegt zijnde dat hy sijn aftogt met het gesagh van den Koning die hem de wapenen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

beval neder te leggen, konde bedekken. Weshalven de Gereformeerden eenige reden hadden om die expeditie in een lacchernijtie te keeren, en by forme van een ongewoone tijdinge te verhalen, dat *den Hertogh van Epernon sijn intrede voor Rochelle had gedaan.*

De Kreyts vergadert tot Rochelle.

Maar geduyrende die kleyne troebel, de Stadt van Rochelle de hulpe en den raadt van hare Gebuyren versocht hebbende, vergaderde de Kreyts volgens het reglement tot Saumur gemaakt; dat is te seggen, eenige Gedeputeerden van den Provintialen Raadt van de vijf nabuyrige Provintien, om te beraatslagen over de middelen om den Hertogh van Epernon af te keeren. Die Gedeputeerden groote teekenen van collusie tusschen den Hertogh van Epernon en Vignolles, en weynigh effect van de beloofde saken bespeurende; en van d'andere zyde van de wijsen van doen van 't Hof, 't welk woorden genoeg gaf sonder yets naar te komen, weynig voldaan zijnde; lieten haar door de vrienden van den Marschalk van Bouillon persuaderen, om een sake te doen die wat gerugt maakte, op dat het Hof en den Hertog Epernon te ligter te buygen souden mogen wesen. De Hertoginne van Bouillon die haar man seer behulpsaam was, door de nabuyrige plaatsen trekkende, onder voorgeven van op desselfs bevel haar na Turenne te begeven, solliciteerde die gene die eenige believentheyt voor haar hadden, so wel van passe, dat de Kreyts besloot een algemeene Vergaderingh tegen den vijftienden van April tot Rochelle te beroepen, en datse hare Gedeputeerden naar den Koning sond, om desselfs vergunninge daar toe te versoeken. 't Belang van den Marschalk was groot in die saak. Want also hy van 't getal van de misnoegden was, die sigh op nieuws tegen de Marschalk d'Ancre verbonden hadden, so was hy met deselve voor een Crimineel van Staat verklaart; en volgens de grondregels van 't Hof so was hy geen van de minst-schuldigen, vermits men behalven sijn Godsdienst, en dat hy voor den eersten roervink van die Cabale gehouden wierdt, ook wist, dat hy besigh was om sijn partye buyten 's lands te versterken, alwaar hy gelt en troepen versogt. Soo wilde hy sigh dan ook van binnen doen ondersteunen, op dat als d'andere middelen hem mochten komen te ontbreken, hy ten minsten sijn vrede soude konnen maken, of sijn persoon door het credit van een algemeene Vergadering salveren.

En beroept een algemeene Vergaderingh.

Die van elkeen niet wordt voor goet gekeurt.

Die beroeping van een algemeene Vergadering wierd van yeder-een niet voor goet gekeurt. Veele geloofden dat deselve niet nootsakelijk was, om dat het Hof versekerde; dat het aan Rochelle vergenoeging soude doen geven, en dat den Hertogh van Epernon ook allengskens begon werkstellig te maken 't geen hy belooft en qualijk onderhouden hadt. Sy voegden daar by dat deselve gevaarlijk soude zijn; Datse aan den Koning mishagen soude, die de selve geformeert siende ten tijde als 'er weder beroertens in het Koningrijk begonden te herleven, geloven soude, dat men die tegen sijn dienst wilde houden. Sy seyden dat deselve tegen de reglementen beroepen was, welke aan eene Provintie die geen beswaarnis heeft, niet toe en laten om deselve te versoeken. Sy wilden voornamentlijk doen vresen, dat Rochelle, voor wiens bysondere saken men desen handel aanvingh, sigh wel van de rest der Gereformeerden mogt af-sonderen, so ras als het Hof daar aan een weynigh vernoegen soude hebben gegeven. Dat selve waren de gevoelens van die gene, die de ruste voor alle dingen prefereerden; en boven al de gebuyrige Gereformeerden van Parijs, die gemeenelijk veel meer de vreesachtige en langsame, als wel de stoute en haastige raadslagen toestemden. Maar d'andere antwoordeden haar, dat indien men den Koning quade indrukkingen mogt hebben gegeven, nopende de voornemens van die gene die de Vergaderingh versochten, men hem deselve weder moest ontnemen door de goede resolutien die men daar in nemen soude; Dat een algemeene Vergadering alle de gemoederen tot de begeerte van vrede konnende vereenigen, het beste middel was datmen by der handt konde nemen, om deselve te bevorderen, en boven al, om deselve van de goedertierentheyt des Konings door ootmoedige smeekingen te verkrijgen; Dat men niets tegen de reglementen deedt, aangesien men rechtvaardige oorsaken van klachten hadt; Dat 'er in een tijd van verwerringen en wan-ordren geen sterker wet als de nootsakelijkheyt was; en dat de Stadt van Rochelle om de bysondere aanbiedingen die men deselve deedt, de gemeene sake niet soude varen laten.

De Gedeputeerden van den Kreyts worden aan 't Hof niet wel ontfangen.

Ondertusschen so wierden de Gedeputeerden van de Kreyts aan 't Hof niet al te wel ontfangen; van 't welke sy weder vertrokken sonder de toestant te hebben konnen verkrijgen, die sy hadden komen versoeken. Behalven de ordinare redenen om voor de Vergaderingen vervaart te zijn, so had men 'er noch bysondere voor dese Vergaderingh.

deringh.

deringh. De beroertens waren overal ſo groot, dat men geen algemeene Vergadering
toeſtaan konde ſonder tegen de voorſichtigheyt te ſondigen, om dat aan welke zyde
ſy haar ook keerde, altijt d'overhandt voor alle anderen konde geven aan die partye
die ſy onderſteunen ſoude; en mogelijk ſelfs een partye apart uytmaken, die van de
ſwakheyt der anderen ſoude profiteren. Men hield het voor ſeker dat den Hertogh
van Vendôme ſigh aan 't hooft der Gereformeerden wilde ſtellen; en men ſeyde opent-
lijk, dat hy expres een man tot Rochelle hieldt, om in ſijn naam met de Vergade-
ringh te handelen. Men had de tijd niet om het toeſtaan van die Vergaderingh tot
Romen voor te brengen, welkers Raadt ſo veel heerſchappye over die van Vrankrijk
had genomen, datſe alle deſſelfs handelingen reguleerde. De Koninginne was genoot-
ſaakt geweeſt om den Cardinaal de Jojeuſe met heel ample Inſtructien voor de Ver-
gadering van Saumur te beladen; om op de nootdwang te verſchoonen de genade
die ſy aan de Gereformeerden verleent had; Het zy met haar Ediéten door een ſo-
lemnele Declaratie te bekrachtigen; of het zy van toe te ſtaan dat ſy vergaderden op
een tijdt, in welke ſy ſo veel voordeelen van haar eendrachtigheyt konden trekken.
Maar het ſoude voor tegenwoordig ſeer beſwaarlijk geweeſt zijn om ſigh van redenen
te bedienen, die inde doemalige tijdt voor goet ſouden hebben konnen doorgaan,
vermits men deſelve niet ſoude hebben konnen doen gelden, ſonder de ſwakheyt en
verbaaſtheyt van de Regeering al te veel ondekt te hebben. Het kortſte middel was
dan, om de vergunninge by de Gedeputeerden van de Kreyts verſogt, te weygeren,
in hoope dat die gene die deſe Vergadering niet voor goet keurden, credit genoeg
ſouden hebben om d'andere gedult te doen nemen. Niettemin die weygeringh ver-
bitterde de gemoederen in plaats van deſelve in te toomen; en men liet niet naar,
om de Provintien te verſoeken van hare Gedeputeerden op den beſtemden dagh tot
Rochelle te willen laten vinden. In-voegen men het beſluyt hebbende genomen
om de Vergadering ſonder verlof te gaan houden, ſoo men de vergunninge van dien
van 't Hof niet konde verkrijgen, ſo wierd mitſdien goetgevonden om ook de redenen
die men om ſulks te doen hadt, publijk te maken.

Men ſag dan een Manifeſt uytkomen, waarin aangemerkt wierdt; Dat men overal
de wapenen quam aan te nemen; Dat de twee partyen, die een oogmerk hadden om — Redenen om te bewijſen dat de Vergaderingh nootſakelijk is.
malkander t'onder te brengen, gelijkelijk het voorwendſel namen van den Koning
te dienen; 't welk het verderf van den Staat en van de Kerken konde veroorſaken,
ſo men geen onderſcheyt maakte waar in dat den waarachtige dienſt van den Ko-
ning beſtont, om ſig daar by te konnen voegen; Dat de byſondere Onderdanen in haar te
verdeylen volgens haar belangen en neygingen, niet bequaam waren om van dat ver-
ſchil te oordeelen; Dat een algemeene Vergadering veel bequamer was om daar van
kenniſſe te nemen; Dat men alle dagen de Ediĉten van Nantes en van Loudun, voor
ſo veel de Kerken aangingh, quam te ſchenden; Dat d'algemeene Gedeputeerden
daar over aan den Koningh geklaagt hadden, ſonder verkregen te hebben dat men
daarin eenigh behulpmiddel toebragt, en datter mitſdien geen ander middel als een
algemeene Vergadering was om daarin te voorſien; Dat de Commiſſariſſen op de
Vergadering, die te Rochelle ten tijde van het Tractaat van Loudun gehouden wierdt,
toegeſeyt, niet in de Provintien geweeſt waren, of ten minſten dat al 't geen aan de
Catholijken voordeeligh was al voor langen tijdt ge-executeert zijnde, ment nietwes
gedaan hadt van dat gene 't welk voordeligh aan de Kerken was; Dat men het ma-
ken van twee requeſt-meeſters voor de Gereformeerden, die ſo dikmaals belooft waren,
geweygert hadt; Dat men een Fort in de Voorſtadt van Gergeau gedemolieert hadt,
om die Stadt van veyligheyt, voor de Kerken onnut te maken, en alle de Gerefor-
meerden die 'er tuſſchen de Seine en de Loire waren, van een verſekerde toevlught te
beroven; Dat men geweygert hadt een gereformeert Gouverneur tot Sancerre aan te
ſtellen, gelijk als Hendrik de IV. belooft hadt; Dat Fontrailles belooft hebbende
om in de Miſſe te gaan, mits dat men hem tot Leitoure tegen d'Angalin maintineren
ſoude, 't welk hem onbequaam maakte om aldaar te commanderen, vermits het een
plaatſe van veyligheyt was, waar van de Gouverneur gereformeert moeſt weſen, men
na ſijn voorſtelling geluyſtert hadt; en d'Angalin niet herſtelde, alhoewel de veran-
deringh van Godſdienſt van ſijn tegenpartye alle ſwarigheden der ſake had weghge-
nomen; Dat het Parlement van Parijs 't ampt van du Condrai, dat eene van de ſes was,
die by 't Edict aan de Gereformeerden toegeſtaan waren, had geſupprimeert, onder
voorwendſel van dat van Villemereau die ſy aangewonnen hadden; 't welk bewees dat
men

men haar niet indifferentelijk in de ampten ontfangen wilde; datmen den *Vidame la Ferte* een gereformeert Heer, op de *Vidame* van Chartres overrompelt hadt, op wiens kosten men aldaar besettingh hadt geleydt, alhoewel hy noyt verdacht noch rebelligh was geweest; en datmen geene opsigt op desselfs smeek-schriften had gehadt; datmen aande Gereformeerde Switsers diemen tot Poitiers had geleyt, verboden had om aldaar ter predikatie te gaan: 't Welk men voor een trap aan sag, om van gelijken aan de Schotten en aande Switsers vande Guarde te doen; datmen in plaats van den Hertog van Bouillon tegen den Aarts-Hertog te beschermen, men hem voor een crimineel van Staat had verklaart; 't welk alleen een algemeene Vergadering vereyste om daar over te raadslagen; dat den Raadt de vereeniging van Navarre en van het Prinsdom van Bearn aan de kroon besloten hadt, om een voorwendsel te hebben van aldaar het Edict van Nantes in te voeren, 't welk tegen het Edict van Loudun was, en tegen dat gene, 't welk men in gevolge van dien afgekondigt hadt; Dat die vereeniging verscheyde inconvenienten naar sig soude sleepen: namentlijk dat de Predikanten en de Collegien van haar onderhout versteeken souden blijven; Dat de voorsittinge in de Staten van Bearn aan de Bisschoppen soude gegeven worden; Dat la Force van zijn gouvernement, en sijn Soon vande survivance berooft souden worden; Datmen de besetting van Navarreins een importante Stadt, en die met geschut en ammonitie voorsien was, af danken soude, dewelke mitsdien voor de overrompelingen vande Spaansen bloot gestelt soude worden. Men voegde by dat alles noch eenige consideratien over d'onderneming vanden Hertog van Epernon tegen Rochelle: En uyt alle die onderwerpen van klachten soo besloot men, dat de algemeene Vergaderingh nootsakelijk was, om daarinne te doen voorsien.

d'Uytterlijkheyt daar de misnoegden ingebragt zijn.

Die redenen waren soo veel te sterker, om dat het Hof van die onrechtvaardigheden door de smeek-schriften vande algemeene Gedeputeerden geinformeert was geweest, die nochtans geen antwoord op deselve hadden konnen bekomen; dog een andere aanmerkinge versterkte deselve uyttermaten seer. De party der misnoegden was by naar tot het uytterste gebragt. Men had haar tot de laatste van haar plaatsen gedreven; en den Hertog van Mayenne was binnen Soissons belegert en buyten staat, om sig al daar langen tijd te defenderen, so men hem krachtelijk had willen dringen. Men vreesde dat naar dat alles den Marschalk d'Ancre moedig op haar nederlagen geworden, en aan d'andere sijde een Vyandt van Gereformeerden sijnde, haar mocht willen de straffe vande besluyten tot Nimes genomen, doen dragen, die haar tot op de kant van den afgront gebragt souden hebben. Maar zijn onverwagte val nam d'oorsaak van die vresen weg. Ten tyde wanneer zijn geluk hem scheen boven alle tegenstreving gestelt te hebben, so bereyde men hem een droevig eynde, door sodanige middelen die hy noyt voorsien no h voorkomen konde. Men rekende den Koningh bykans voor niemedal aan 't Hof. Hy was

Naturel van den Koning.

jongh en van een tedere complexie. Hy beminde de Valken jacht en de Musijke, en passeerde zijn tijd met die geringe besicheden, latende aande Koninginne sijn Moeder, al het gesagh vande Regeringh over. Hy was echter van zijn macht ongemeen jaloers, alhoewel hy deselve niet ter degen konde of wist te gebruyken. Hy kon deselve noyt zijn gantsche leven, selfs niet wel gebruyken, nochte in de handen van een ander dulden. Het was hem even onmogelijk zijn favoriten niet tot een ongemeene hoogheyt te verheffen, en dan deselve in die hoogheyt die hy haar selfs verleent hadt te verdragen. Door haar overtolligh te verrijken, soo stelde hy deselve in staat om hem te mis-hagen. De buytensporigheyt van zijn believentheyt tot haar was als d'eerste trap van zijn haat: En ik weet niet of men in zijn Historie een exempel van een favorit soude konnen vinden, wiens doot of val hy beklaaght heeft. Maar zijn gevoelens bleven in zijn herte verborgen: En om dat hy deselve aan weynig persoonen communiceerde, so beschuldighden hem die gene, die willen datter altijdt een verborgentheyt in de gedraachsaamheyt vande Vorsten steekt, van een lelijke en diepe veynserye. Om in de grond de waarheyt te seggen, de reden van zijn stilswygentheyt was, dat hy nogh sig selfs noch niemandt vertroude; en dat hy seer vreesachtigh en swak was. Alle de gene by naar die van hem geschreven hebben, teekenen aan, dat hy couragie hadt; Dat hy in 't gevaar sijn oordeel niet verloor; Dat hy den Oorlog liefde en verstont; Dat hy verscheyde schoone wetenschappen besat: maar dat hy geen magt had om te regeren.

Oorsprongh vande fortuyn van Honore Al-

Hy had ter dier tijdt een man by hem die aan niemandt verdagt was, om datmen in hem al te middelmatige hoedanigheden bespeurde van voor hem bedugt te wesen. Men liet hem die behouden als een man die hem met de vermakelijkheden vande

Vogel-

Vogeljacht onderhield, waarmede die gene die 't gesag hadden wel hebben wilden dat hy besigh was, ten eynde hy haar geworden liet; Men seyt dat dien Man sig in des Konings gunst begon t'insinueren, door een present dat hy aan hem deedt van twee Valkjens, die op kleyne vogeltjens die sigh in de heggen onthouden, afgeregt waren. Dat diertje, 't welk niet veel grooter als een musch is, is uyt de natuur geneygt om d'andere te pikken en van 't nest af te jagen: In-voegen dat die geneygtheyt en drift het selve ligt dien kleynen oorlog konnen verwekken, waar toe 't ge-inclineert is. Dat present betoverde den Koning, die een overgroot vermaak schepte van die kleyne diertjens d'andere vogels te sien vervolgen. Hy vond daar t'allertijd sijn verlustiging in. Als 't regende liet hyse in sijn Kamer of in een Galerye vliegen. Hy ging dikmaals by de Capucynen ter Misse, welkers Convent heel gelegen lagh om hem dat vermaak te geven; om dat hy dan de *Thuileries*, wesende een Koninklijke Lusthof, moest door gaan, waarin hy altijt vogeltjens vondt die hy van sijn Valkjens vangen liet. Hy liet t'eynde de hegge een kleyn net spannen, waarin die vervolgde vogeltjens dan verwerden, en dan had hy daar sijn vermaak in, dat deselve door die kleyne diertjens de veders uytgeplukt wierden, die hy dikmaals selfs op een vinger had sitten, voorsien als de groote Valken met bandjens, met belletjens, en voet-ringetjens. Uyt vrese nu dat dat vermaak hem somwijlen by gebrek van vogeltjens niet ontbreken mogt, so liet hy 'er een groote menigte van opvoeden, die hy dan maar alleen uytvliegen liet, om door sijn Valkjens gevangen te konnen worden. Om dat den Leser misschien nergens anders vinden sal, wat dat de beginsels zijn geweest vande aldergrootste Fortuyn die een Onderdaan oyt gemaakt heeft, so heb ik gelooft, dat ik in faveur van hem dese kleyne digressie wel heb mogen maken.

De Man daar ik van spreek was Luines, die bynaar onbekent was, en geduyrende welkers gunstelingschap men self heeft derven twijfelen, of hy wel een Edelman was. 't Is ten minsten seker dat hy heel arm was: en men seyt dat doen hy met Brantes en Cadenet sijn twee Broeders tot Parijs quam, sy met haar drien maaar een mantel hadden, waar van sy haar by beurten bedienden; twee van haarlieden het huys bewarende, terwijle den ander voor haar gemeene saken in de Stadt of aan 't Hof was. Men geloofde niet dat dien Man bequaam was om den Koningh tot andere saken als tot de verlustigingen in de Valken-jagt te brengen: ondertusschen so bedroogmen sig; en Luines den aanwas die hy in 't gemoedt van den Koning had, bemerkt hebbende, bediende hy sigh daar van tot verderf van den Marschalk d'Ancre. Het zy dat hy daar toe door de misnoegden die hem ingenomen hadden, aangeset wierdt. Het zy dat hy van de Spaansen, die vreesden dat den Marschalk so machtig mogt worden, dat hy haar wel ontberen soude konnen, daartoe ge-animeert wierdt; of het zy dat hy de spaanders van de fortuyn van dien ramspoedigen, oprapen wilde; altijt hy greep den Koning daartoe op sijn swakste, 't welk hy kende; en vervulde hem 't hooft met jalousyen en korselheden, tegen die gene die op sijn naam sijn gesag en finantien misbruykten. Drie personen waren Luines in dat voornemen behulpsaam; Deagean een listig, geweldadig, en heersluchtig man, en die d'eerste Commis van Barbin een Creatuur van de Koninginne was, verried sijn Meester, en quam alle avonden den Koningh rekenschap geven op wat wijse dat men met dessels macht speelde. Marcillac, een man van geringheyt, en die met sijn dienst handel dreef, quam op den dagh met sijn discoursen versterken 't geen den anderen te vooren hadt geseyt. Desplans, een soldaat van de garde, hadt deel in deselve samensweering. Deagean was de eenigste van de drie die verstant hadt: maar te veel voor Luines, die om sig van hem t'ontslaan sijn fortuyn met een Ampt van voorsitter in de Kamer van reekening van Grenoble bepaalde, daar hy hem heen sondt om sijn verblijf te houden, onder voorwendsel van een wakend oogh op het gedragh van Lesdiguieres te hebben. Den Koningh door die Agenten van Luines, die onder andere dingen niet en mankeerden om hem de murmureringen van het Volk tegen de wan-ordren van de regeringe te rapporteren, versekert zijnde, overleyde de maniere hoe dat hy sigh uyt sijn curatele soude redden. Hy stont gereet om sigh naar Meaux te salveren, om aldaar sijne Onderdanen van alle kanten tot sijn bystant te doen roepen. Men droeg hem ook voor dat hy onder eenig voorwendsel in 't Parlement moest gaan; en aldaar den Marschalk in sijn tegenwoordigheyt doen arresteren, met bevel om hem sijn proces te maken. Maar Luines de swakheyt van den Koningh, of het gesagh van de Koninginne vreesende, wilde hem liever in de Louvre doen arresteren. Den Koningh gaf aan Vitri daar last toe, die naar alle schijn sekrete bevelen van Luines tot wien den Koning hem gesonden hadt om sijn wille te verstaan, ontfangen hebbende, de saak vry verder uytvoerde alsmen oordeelde datse had moeten gaan. Hy deed hem dan op den vier-

Men heeft getwijfelt of hy wel van Adel was.

Caracter van sijn Vertrouwelingen.

Door vande Marschalk d'Ancre.

en-twintigste van April ombrengen, onder voorwendsel dat hy verlof hadt om tot die uytterlijkheyt te mogen treden, so dien ramspoedige eenige tegenstant quam te doen. Hy deed echter geen andere tegenstant als eenige woorden van verbaastheyt uyt te spreken, wanneer Vitri tegen hem seyde, dat hy hem gevangen nam. Maar het doen van Vitri wierdt voor goet gekeurt; en die daad maakte hem Marschalk van Vrankrijk.

Verandering van saken.

De saken veranderden volslage door die doot. De Koninginne van droefheyt overstolpt zijnde, wierd van alle gesag ontbloot, en naar Blois gebannen, alwaar men haar selfs als een gevangen hield. Haar Creaturen verloren haar Ampten; die gene die sy van 't Hof afgewesen hadt, wierden daar weder geroepen: de misnoegden submitteerden haar: en den Koning verleende in de maandt van May aan haar een Amnestie, waar in hy bekende dat sy de wapenen niet anders als tot haar veyligheyt tegen de ongebondene, geweldadige, en verderffelijke voornemens van den Marschalk d'Ancre, die sig van de macht van den Koning tegen sijn intentie bediende, om haar t'onderdrukken, aangenomen hadden; Dat sy naar desselfs doot tot een gereede gehoorsaamheyt wedergekeert waren, en op een heel onderdanige wijse sijn genade versogt hadden; Hy herriep de Declaratien die hy tegen haar hadt laten uytgaan, vernietighde de bewijsen van de voorgaande dingen, bekrachtigde het Tractaat van Loudun, en het Edict van Blois, en beval dat alle sijne Onderdanen so Catholijken als Gereformeerden, t'samen in vrede onder benefitie en 't gesagh van sijne Edicten, leven souden. Naar dat alles sagmen de gunst van den nieuwen Favorit sig tegen d'ellendige overblijfsels van de familie van den Marschalk, selfs tot onmenschelijkheyt toe, voortsetten. Men deed de Huysvrouwe van dien ellendigen over eenige pretense misdaden, waar van sy meer door d'algemeene haat, als door bondige bewijsen overtuygt was, insgelijks ter doot brengen. Luines versamelde alle 't gene den overleden afgeleyt had, en sagh sigh selfs eensklaks so groot, dat hy over sijn eygen fortuyn verwondert was. Hy oeffende sijn gesagh noch op een veel hatelijker wijse als den Marschalk d'Ancre hadt gedaan, die hy om de waarheyt te seggen, noch in geboorte, noch in verdienste te boven gingh. Sijn gunste was maar alleen voor hem; hy genoot die selfs in 't midden van d'oproeren en van de borgerlijke oorlogen; en hy liet sigh tot vreemde cabalen, tot groot nadeel van sijn Vaderlandt in.

En bekrachtiging vande Edicten.

Luines allieert sig aan 't Huys van Rohan.

Ik sal hier vervolgens by-voegen, dat hy om sigh selfs te ondersteunen, de Dogter van den Hertogh van Mombason, van den huyse van Rohan trouwde. Dat selve deed aan den Hertog van dien naam geloven, dat hy van dien Favorit aan wien die alliantie tot eere strekte, geconsidereert soude konnen worden. Maar den Hertogh naar het Tractaat van Loudun aan 't Hof gekomen zijnde, had sigh ter goeder trouwe met de Koninginne weder versoent, die de verschooningen die hy aan haar deed, wegens dat hy de wapenen tegen haar aangenomen hadt, heel wel had aangenomen. Al 't gene dat hy door het Tractaat bekomen hadt, was de versekering van 't gouvernement van Poitou, mits dat hy d'afstant van den Hertog van Sully bequam; om dat 'er een artijkel van 't Edict was, 't welk uytdrukkelijk mede bragt, dat den Koningh geen survivances meer verleenen soude. Wanneer hy die afstant bekomen hadt, so moest hy in persoon te Hoof komen, om sijne commissien te verkrijgen. Hy deed dat moedig genoeg, alhoewel dat was, sig aan 't welgevallen van een deel Luyden, waar van een gedeelte hem dodelijk haattede; en 't ander seer ontrouw was, over te geven. Hy bevond 'er sig echter wel, en de Koninginne gaf hem sijne commissien, van welke d'omkeeringe van saken, hem verhinderden sijn genot te trekken. Maar hy liet niet na sig aan den dienst van die Vorstinne met so veel getrouwigheyt te verbinden, dat hy voortvoer sigh selfs aan 't Hof te verderven: en dat verre daar van daan dat hy voordeel van de Alliantie van den nieuwen Favorit soude trekken, hy met denselve bykans in een onversoenelijke vyandschap geraakte. 't Is nootsakelijk de bysonderheden daar van, die de beweeg-redenen of gelegentheden van de volgende oorlogen waren, te weten.

De Vergadering van Rochelle send een deputatie aan den Koning.

Ondertusschen so waren de Gedeputeerden van de Provintien, die versogt waren om haar tot tot Rochelle te vervoegen, aldaar ten deele aangekomen; en die Vergaderingh was van alle-kanten even verdagt, om dat den Staat sig in veele partyen verdeelt vindende, men niet wist by wien van allen sy sig soude komen te voegen. Maar de doot van den Marschalk, en de ballingschap van de Koninginne, de verwerringen bevredigt hebbende, so quamen de waarschijnelijkste redenen van de Vergadering t'ontbreeken. Sy sond aan den Koning wegens die onverwachte saak een deputatie, om hem over de wederbekoming van sijn gesagh, geluk te wenschen. Die Gedeputeerden en sagen den

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Koning niet, als die deselve niet als Gedeputeerden van een geoorloofde Vergaderingh wilde handelen. Maar dien onvermindert so was d'antwoord die hy aan haar liet geven, niet onheus. Men sond deselve terug omse te hooren als de Vergadering gescheyden soude zijn; men belaste haar om die wegen in te slaan die goede Onderdanen behooren te houden, wanneerse van haar Koning ietwes te versoeken hebben; Dat sy haar Vertoogen souden opstellen; Datse ten eersten scheyden ende een ieder naar zijn Provintie vertrekken soude; Dat den Konink haar als dan met alles dat in recht en reden bestondt soude begunstigen. Sy scheyde ook naar de wederkomste van hare Gedeputeerden, volgens den raadt van de verstandigsten, die daar aan met genoegsame kracht vertoonden, datmen door dat teeken van gehoorsaamheyt, tekenen moesten geven, dat deselve niet geformeert was dan terwyle sy regtvaardige klagten hadt; maar datse sig van selfs weder afgebroken hadt, so ras als die vresen hadden komen op te houden. Inde Vertoogen diese op stelde, lietse een artijkel invoegen, 't welk op de Kerken van Bearn sag, en 't welk versogt, dat 'er in dat Prinsdom, noch in het Kerkelijke noch in de Regeringe nietwes vernieuwt mogt worden. Maar sy liet noch blijken, dat sy haar seer verre in de saken van dat Landt interesseerde, by een acte die sy opstelde, die alle de Kerken verbondt, om die van deselve Provintie *in geval van onderdrukkinge en noodsakelijkheyt, wegens eenige veranderinge in den Staat, het sy in het Kerkelyke of in het politijke*, by te staan, indien die Kerken haar toevlugt tot de Kerken van Vrankrijk namen. Sy belaste dat de Provintie van opper-Languedoc en van neder-Guyenne, door hare Gedeputeerden met die van dese Souvereyniteyt so 't nodig was, souden vergaderen, om aan middelen te arbeyden van de onderdrukkinge voor te komen. Sy schreef aan de groote Heeren, om voor de Gereformeerden van Bearn te intercederen, en sy maande alle Provintiale Raads-Vergaderingen aan, om haar aande algemeene Gedeputeerden te recommanderen. Die genegentheyt die sy voor die gedreygde Kerken betuygde, was haar nergens toe nut: En d'antwoord selfs die den Koning op dat artijkel, 't welk voor haar was sprekende, quam te geven, smeet door een woort dat men tot dien eynde expres daarin had geplaatst, al de hoope diemen soude hebben konnen scheppen, dat deselve gunstichlijk gehandelt souden worden om verre. Den Konink belooftde dat hy alle de Onderdanen van 't Land van Bearn, so Catholijken als Gereformeerden, by haar *oude* voorrechten soude behouden; en dat hy aldaar de ruste en eendracht als onder d'andere Onderdanen van sijn Koningrijk, soude staande houden. De dubbelsinnigheyt van 't woort *oude* gaf klaarlijk genoeg te kennen, dat men in den Raadt een voornemen hadt, om den tegenwoordige staat van Bearn voor een nieuwigheyt aan te sien: en om aldaar de Catholijken *te herstellen in alle de voordeelen*, die haar bestaan tegen haar eygen Koninginne, haar hadt doen verliesen.

En krijgt bevel om te scheyden.

Sy gehoorsaamt: en neemt een besluyt om de Kerken van Bearn te beschermen.

De Vergadering belade haar Vertoog ook met eenige andere artijkelen van aangelegenheyt; als van de vryheden van de Predikanten, en van Declaratie op dat subject uytgegeven, die 't Hof des Aides gestadig weygerde te registreren; Van de nootsakelijkheyt van de Gereformeerde Adjuncten, tot instructie van de criminele Processen; van de ontslaginge van sekere bedieningen daar men de Gereformeerden toe riep, schoon dat sy niet geloofden deselve te mogen oeffenen, sonder haar gemoedt te quetsen; Van 't voorrecht van de gereformeerde Magistraats Personen en Officiers, die haar selven in haar Ampten te buyten souden mogen hebben gegaan, om voor geen andere Rechters als voor de Kamers van 't Edict te recht gestelt te konnen worden; en van veel meer anderen, waar op d'antwoorden wel eenige schijn hadden, maar echter sonder effect waren. Behalven alle die Artijkelen was 'er noch een instructie, die de algemeene Gedeputeerden belaste, om den Koning te versoeken van den Prince van Condé uyt sijn gevankenis t'ontslaan. Waar toe de aansoekingen van de Koninginne sijn Moeder, die sig tot Rochelle ophield, en die de Vergaderinge had willen verbinden om niet te scheyden, voor datse die verlossing verkregen hadt, deselve gebragt hadde: Men moest echter het vervolg daar van na-laten; om dat de saken daar toe niet gestelt waren, en om dat den nieuwe gunsteling nergens minder om dagt, als om in vryheyt te stellen een Prince, die wel haast boven hem d'overhandt in de saken soude hebben gekregen.

Dessels Vertoogen.

Terwijle dat de Vergadering nog duyrde, so vergaderde het Synode Nationaal op den 18 van May tot Vitré. Het Prinsdom van Bearn had in het voorgaande Synode verlof gehadt om 't selve te mogen beroepen: maar de saken hadden tsedert die tijdt een andere gedaante gekregen; en 't geen dat alsdoen nuttigh tot behoudt van die Provintie was geweest, scheen weder tegen dessels voorrechten in gevolgh getrokken te worden, so ras alsmen vernam dat den Raadt voorgenomen hadt om deselve weder aan te

Synode National tot Vitré.

Kroon te hegten. 't Scheen dat ſy met ſig in deſelve tucht van d'andere Kerken van het Koningrijk te begeven, haar ſelven een vooroordeel formeerde, tegens 't geen dat ſy voor hadt, als namentlijk dat men haar aan deſelve wetten gelijk de reſt van den Staat niet konde onderwerpen; en met haar tot een en 't ſelde Kerkelijk lichaam met de reſt van de Gereformeerden te maken, ſy oorſake ſoude geven om te ſeggen, dat ſulks met haar voorrechten niet t'ſamen konde gaan, dat ſy met de andere Provintien die van de Kroon af-hongen, als een deel van het ſelve politijke Lichaam vereenigt ſoude worden. Desſelfs redenen vonden ingangh. Het Synode diſpenſeerde het om ſigh de tucht van de andere Kerken en van de Synoden nationaal, geduyrende de doemalige conjuncture van tijt niet t'onderwerpen. Maar het liet aan de Gedeputeerden van dat Landt toe, om hen in de deliberatien van dien te laten vinden, en daar in haar ſtem te geven, indien 'er niemant was die het tegendeel verſocht. In-voegen dat ſy in die Vergaderingh verſcheenen als Gedeputeerden, niet van onderhorige, maar als van Kerken, die door de gemeynſchap van een en deſelve Leere, daar aan geallieert waren.

Deputatie van den Koningh.

Onmiddelijk naar het openen van het Synode, deputeerde het ſelve vier perſonen aan den Koning, om hem desſelfs brieven vol van gewoone onderwerpinge en betuygingen, mitſgaders van gehoorſaamheyt en van getrouwigheyt over te brengen.

Brieven aan d'algemeene Vergadering; en derſelver antwoordt.

Het ſchreef van gelijken ook aan de Vergaderingh van Rochelle om aan het ſelve opening te geven van 't geenſe verrigt hadt; en om daar aan te betuygen het voornemen datſe hadt, om in een volkome eendrachtigheyt met haar te verblijven. d'Antwoord van de Vergadering wierd in deſelve termen opgeſtelt: en behelſde onder anderen een Artijkel, waar by deſelve aan het Synode de contributie van eenige ſommen van penningen voor d'algemeene ſaken verſogt. Die mededeylinge, die uyt de penningen tot de gagies van de Predikanten toegeſtaan, genomen moeſt worden, ſcheen wat gevaarlijk wegens het gevolg: Maar om datter eenige gelden van goede inkomſten by de handt waren, en dat de vergunningen by het Tractaat van Loudun bekomen, de Kerken een weynigje op de been had geholpen, ſo wilde men alles niet weygeren, en men gaf aan de Vergadering op haar verſoek yetwes. Ondertusſchen wierden de Gedeputeerden aan 't Hof wel ontfangen; en ſy bragten ſodanigen rapport te rug, waar mede ſy het Synode ſouden hebben konnen vernoegen, ſo het niet anders als ſchoone woorden hadt nodigh gehadt, om de qualen waar over het klaagde te verbeteren. Den Koning ſchreef met de Gedeputeerden daar aan ſeer verplichtende brieven, waarinne hy de Gereformeerden over haar getrouwigheyt prees, en haar verſekeringen gaf omſe toekomſtig te beſchermen; en haar alles te ſullen houden 't welk hen by de Edicten belooft was, indien ſy in die gedraagſaamheyt bleven volherden.

De Kerken van Bearn en Auvergne, ontruſt.

Het ſelve ſoude t'allerbeſte van de werelt geweeſt zijn, ſo men in haar aan te manen van getrouw te willen blijven, ter ſelver tijd niet opentlijk door duyſent quellingen en onrechtvaardigheden gearbeydt hadt, om haar trouwe en gedult te vermoeyen. Behalven de vreſen die de vervolgen van de Geeſtelijkheyt aan de Kerken van Bearn toebragten, wierden die van Auvergne ſeer getormenteert. Men had aldaar noch nauwelijks het Edict vreedſaam konnen genieten, ter ſake van de tegenſtrevingen van de Catholijken. Daar waren heel machtige familien in die Provintie, die gants en al tot de Ligue geneygt waren, en die het voor een pligt des gemoeds rekenden de Gereformeerden te haten, en ſonder eenige barmhertigheyt te vervolgen. Deſelve handelden haar wreedelijk in alle dingen; en de Gereformeerden waren in geen ſtaat om ſulks te konnen tegenſtaan, vermits ſy aldaar in kleynen getale waren. Het ſoude 't Hof niet ſwaar gevallen hebben om de loop van die geweldadigheden te ſteuyten, by aldien het ſelve goede intentien had gehadt; maar men kan ten dien opſighte van desſelfs geſtalte oordeelen, door de weynigh ſorge die het ſelve droegh om aan de Gereformeerden van die Provintie lijdſaamheyt te doen verleenen. Het Synode belaſte d'algemeene Gedeputeerden uytdrukkelijk, om onophoudelijke vervolgen tot de ruſte van die verdrukte Kerken te doen; en om aan te dringen dat men Commisſarisſen derwaarts ſondt, om aldaar eyndelijk die lange twiſten door eenige besliſſende Ordonnantie te reguleren: 't welk men reets meer als eenmaal verſogt hadt ſonder het te hebben konnen verkrijgen.

Den Grave van Sancerre pleegt vyandlijkheden tegen de Stadt.

Aan d'andere zyde ſo geduyrde den oorlogh noch tusſchen de Stadt van Sancerre en den Grave van Marans; die de Inwoonders alle quellingen die hy konde aandeedt. Hy bragt de ſaken aan ſijn zyde tot overrompelingen, tot mishandelingen, en tot vermoordingen toe: Men beſchuldighde hem dat hy onlangs den Capiteyn Bouchard daar de Stadt heel veel op vertrouwde, had laten ombrengen. In-voegen dat die

Stadt

Stadt twee ſware ſaken op den hals hadt, d'eene om haar ſelven het voorrecht van een Stadt van veyligheyt, dat men haar betwiſte, te bewaren, en d'andere om ſigh tegen de vyandlijkheden van den Graaf te defenderen. Alſo deſelve nu vry grooter als rijk was, ſo ſouſe wel haaſt uytgeput geweeſt zijn, door de koſten die ſy genootſaakt was geweeſt te dragen; en ſy was in ſtaat geweeſt om het op te geven, ſo men haar van een andere kant niet geholpen hadt. 't Was ter dier oorſake dat ſy haar toevlucht tot de mildadigheyt van het Synode nam. De Kerken van het Landt van Foix waren tſedert eenige Jaren tot de ſelve ellende gebragt. Men ſleepte haar van rechtbank tot rechtbank, op een naam of qualiteyt van plaatſen van veyligheyt: die de Steden alwaar ſy d'oeffening van haar Godſdienſt pleegden, tot die tijdt toe hadden gehadt: In-voegen dat ſy over die queſtie voor de Parlementen, voor de Kamers *miparties*, en voor den Raadt van Staten, handel hadden. Dat was een liſtigheyt van den Raadt, of om de Gereformeerden te verſwakken, met hen veele Steden, die ſy onder dien naam beſaten, en waar van men haar de hoedanigheyt onder verſcheyde voorwendſels betwiſte, t'ontnemen; of om haar eenige uytvlucht te doen maken, met hen door die beknibbeling moeyelijk te maken, op datſe een waarſchijnelijke gelegentheyt mocht hebben, om over haar gedraagſaamheyt te klagen. 't Was derhalven dat het Hof ſo dikmaals als het aan haar de vergunninge vernieuwde om deſelve te bewaren, eenige dubbelſinnige woorden in de Brevetten gewoon was te laten vloeyen; ten eynde het onder faveur van die dubbelſinnigheyt altijd ſoude konnen ſeggen, dat die gene die het haar afnemen wilde, daarinne niet begrepen waren.

Kerken van het Landt van Foix,

Provence was mede groote quellingen onderworpen. De Gereformeerden waren daarinne ſeer verdeylt; en de Catholijken namen de gelegenheyt van die tweedrachten die ſy daar ſelfs geſayt hadden waar, om haar ongeſtraft alle ſoorten van ongerechtigheyt aan te doen. Die Provintie overlade d'algemeene Vergaderingen en nationale Synoden, met klachten die de Ledematen van een en deſelve Kerk aldaar tegen malkander voorbragten: en dikmaals ſag men aldaar Gedeputeerden van die verſcheyde partyen die elkander het recht van deputatie bediſputeerden. Ondertuſſchen ſo warender ſo weynigh Kerken in die Provintie, dat ſy het nodigh getal niet konden uytmaken, om deſelve in twee Claſſiſſen te verdeylen; en dat men dikmaals voorgeſlagen hadt omſe by die van het Dauphiné te voegen, om een en 't ſelve Synode uyt te maken. In-voegen dat haar eygen ſwakheyt derſelver eendracht noch ſo veel te nootſakelijker maakte, als ſy haar ſelven door de verdeeltheden verſwakten. Het Synode recommandeerde alle die ſaken aan de algemeene Gedeputeerden: en vergat ook geenſints het Edict van vryheyt, waar mede men tſedert vijf jaren de Predikanten hadt opgehouden, ſonder dat derſelver Gedeputeerden hadden konnen verkrijgen dat men haar 't ſelve in handen ſtelde, om de regiſtrering daar van te vervolgen, waar toe het Hof gants geen vlijdt aanwende.

En die van Provence qualijk gehandelt.

De Synode ſtont aan de Predikanten toe om hen in de politijke Vergaderingen te mogen bevinden, van welke de voorgaande Synoden haar belaſt hadden hen t'onthouden. De reden was, om dat die gene die oorſaak van dat verbodt waren geweeſt, of doot of afgevallen waren; en de miſnoegingen vanden Hertogh van Bouillon verkoelt zijnde, ſo ſcheen het niet rechtvaardig te weſen, dat men de Predikanten van die Vergaderingen, waar in ſy dikmaals door haar yver en voorſichtigheyt heel nut ſouden konnen zijn, langer uyt te ſluyten. Maar het Synode verſocht te gelijk de politijke Vergaderingen, om de Predikanten van de deputatien naar 't Hof vry te laten; 't Zy om dat het geloofde dat derſelver perſonen by die gene die regeerden gehaat waren; Het zy dat het de ſtreeken van 't Hof heel weynigh over-een komende met de profeſſie van de bedieninge des Euangeliums oordeelde; of het zy dat het goet vondt dat ſy-lieden perſonen weſende om de waarheyt te prediken, niet bloot geſtelt mogten worden aan die verſoekingen, die tot die tijdt toe de lucht van 't Hof aan Luyden van haar Caracter ſo dodelijk gemaakt hadden. Het Synode nomineerde ook vier Gedeputeerden, om hen op het algemeene Synode, 't welk de Staten van de Vereenigde Provintien voornemens waren te doen vergaderen te laten vinden, om de verſchillen van de Arminianen, die men *Remonſtranten* noemde, en van die gene, die derſelver Leere nieuw noemden, en die men de naam van *contra Remonſtranten* of *Gomariſten* gaf te beſliſſen. Maar den Raadt van Vrankrijk vond niet goet dat die deputatie ſijn effect ſoude hebben, ſo als ik op een andere plaats ſeggen ſal.

Vryheyt aan de Predikanten verleent om hen in de Politijke Vergaderingen te mogen laten vinden.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Voester-Plaatsen met weynig vlijt opgeregt.

Het blijkt wijders uyt de Actens van het selve Synode, dat men tot d'oprechtinge van de voester plaatsen tot die tijdt toe weynig werk had gemaakt. Men hadse dikmaals in sulke onbequame plaatsen verlogt, dat men daar naar gelaten had Kerken te formeren, en 't is waar dat de Catholijken noch niet te rade waren geworden om te sustineren, dat het recht van die oeffeningen door een prescriptie van weynige Jaaren, verloren quam te worden: woshalven de Gereformeerden het gebruyk van dien hervatteden wanneer sy wilden, naar dat sy dat eenigen tydt gelijk als afgeschaft hadden gelaten: en somtyts bragtense selfs dat voorregt van d'eene plaats naar d'ander, als by een soorte van afstant over, die de Commissarisen of Rechters van de plaatsen niet en weygerden met hare Ordonnantien te autoriseren. In dier voegen Tingri voor een voester plaats in de Provintie van Champagne gegeven sijnde geweest, so verbleef dat recht langen tyt sonder effect. Om dat Lotharingen waar van deselve een naburige plaats is, en waar van daan men gehoopt hadt dat de Gereformeerden ter predikatie souden hebben gekomen, niet Volks genoeg konde uytleveren, om aldaar een Kerk te onderhouden. Het Synode dan niet willende sulk een importanten recht verliesen, beval deselve naar Langres over te brengen, alwaar het meer schyn had, dat men een considerable Kerk soude konnen formeren.

Guyteryen van de bekeerde Morisken.

Uyt deselve actens blijkt mede, dat sommige Morisken, die door het Edict 't welk den overleden Koning in haar faveur had laten uytgaan, wanneer deselve uyt Spanien verdreven waren, genodigt sijnde om in Vrankrijk te komen wonen, hen in de plaatsen die haar aangewesen waren ter neder sloegen. En alhoewel het selve Edict aan die gene die de Catholijke Godsdienst souden omhelsen, maar vergunde om in 't Koningrijk te wonen, soo waren'er echter veele die hen onder de Gereformeerden rangeerden. Maar alsoo de gene die daar woonden, bynaar alle Luyden waren die niets te verliesen hadden, soo en was het de conscientie niet, die haar meer naar d'eene als naar d'andere kant deed hellen: maar 't was alleenlijk om dat sy sagen, dat sy aan d'een of d'ander syde meer middelen om te bestaan souden vinden. En om dat hare bekeringe geinteresseert was, soo verbasterde deselve wel haast in een openbare guyterye. D'armen in de Roomse Kerck niet wel geassisteert sijnde, in plaatse dat de Gereformeerden de roem hadden, van deselve met meer ordre en medogentheyt t'onderhouden, soo wierden alle Bedelaars bekeerde Morisken; en van Kerk tot Kerk lopende, om aalmoessen t'onfangen, soo nootsaaktense de Consistorien en de Synoden om schikkingen te nemen, om hen van die soorte van berovinge te bevryden. De Catholijke yver en murmureerde als doen niet, in de Mahometanen de Gereformeerde Godsdienst voor de Roomse te sien prefereren: en sy misgunde die eere aan de Reformatie niet, om datse kosten souden hebben moeten dragen, in haar die t'ontnemen. Maar dien yver in onse dagen fijnder geworden sijnde, en heeft niet konnen dulden, dat de saken op den selve voet souden blyven; en sy heeft liever de Jooden en Mahometanen in hare dwalingen willen laten, als deselve toe te staan, datse door de Gereformeerde Godsdienst in het Christendom souden komen. Maar wyders die gepretendeerde Morisken de Kerken seer moeyelijk sijnde, soo wilde het Synode daar ik van gemelt hebbe, daar in voorsien, en belaste datmen op het gedragh van die *Bekeerden* agt geven en sommige voorsorgen dragen soude, met haar sodanige getuygenissen te verleenen, die haar het middel benemen souden, om deselve te misbruyken.

Den Bisschop van Lucon begeeft sigh by de Koninginne.

Ongenade van den Jesuit Cotton, van wien Arnoux de plaats bekomt.

Ondertusschen soo liet Luines die door ondervindinge wist, hoe gemakkelijk dat den Koning om te setten was, niemant die groot verstant, of eenige verbintenisse met de Koninginne hadt, by hem komen. Den Bisschop van Lucon, t'sedert onder den naam van den Cardinaal de Richelieu soo bekent, was een van de Creaturen van die Vorstinne, en ook een van die gene, wiens verstant aan een Favorit jalousie konde geven, in voegen dat Luines verre daar van daan, van hem aan 't Hof te laten, hem selfs by de Koninginne niet en wilde dulden. Den Bisschop die wel wist hoe verdacht dat hy was, vertrok uyt het Koningrijk: Maar om sig van de partye niet al te verre te begeven, soo nam hy Avignon voor sijn retraitte, alwaar hy oordeelde onder het gesagh van den Paus in veylicheyt te sullen konnen sijn. Om sig echter te meer tegen de ergwanen te dekken, soo veynsde hy de politijke saken te versaken, en dat hy hem in 't toekomende wilde gaan begeven aan sodanige betrachtingen, die meer met sijn professie over een quamen, hy wierd dan ook een Controversist, en begon tegen de Gereformeerden te schryven; waar toe de sake die ik aanstonts verhalen sal, hem

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

hem gelegentheyt gaf. Luines nam ook den Jesuit Cotton, die altijt aan de belangen vande Koninginne gehegt was geweest, van den Koning wegh, den welke sijn onverwagt vertrek voor een afkeer en walging van de werelt wilde doen doorgaan, daar het in de gront niet anders als een ongenade was, die hem seer te herten ging. Dogh Luines stelde een man van deselve Societeijt in sijn plaats, den welke sijn bevordering aan hem verschuldigt sijnde, voor hem bequaam scheen, om de inclinatien van den Koning in sijn faveur te behandelen. Dogh hy bedroog sig daar in grossélijk, en dien Schelm beloonde hem met sijn goede wille als een rechte Jesuit: in voegen dat hy ten eynde van sommige Jaaren ook voort moest. Mitsdien soo liet den Koning, sijn gemoedt soo wel als sijn Staat, aan 't believen van sijn Favoriten; en naar derselver welgevallen sijn genegentheyt telkens veranderende, soo liet hy haar alles selfs tot het geheym van sijne Biecht-sprekingen en van sijne gedachten toe, regeren. Dien Jesuit was Arnoux, die aan het Hof door sijne conferentien en Predikatien, die hem eenige agting verwekt hadden, bekent was. Onder de Predikatien die t'meest van hem deden spreken, deed hy'er een tot Fontainebleau voor den Koning, waar in hy de geloofs belydenisse van de Gereformeerden overhaalde en beweerde, dat de Kant-teijkeningen van dien, valschelijk bygebraagt wierden. Die beschuldiging en konde niet mankeren van ruchtbaar te worden, in een Hof alwaar een groot getal van Officieren en Heeren waren, die belydenisse van de gereformeerde Godsdienst deden. Invoegen dat den Jesuit den welke die stellinge niet gemaakt hadt, om daar van af te wijken, wegens de disputen die de geseyde Predikatie deed oprijsen, een memorie van de valsheden die hy meende in die citatien te bemerken, aan een gereformeert Edelman, die deselve versogt, overgaf; en dien Edelman stelde die weder aan du Moulin inhanden.

Predikatie die hy aan 't Hof doet;

De Predikanten waren noch soo verre niet gekomen, om alles te moeten lyden sonder haar te defenderen. Sy hadden selfs haar bescheyt noch vast en krachtigh; en voornamentlijk als sy een Jesuit in haar wegh vonden, soo vergaten sy noyt van de verdiensten van sijn Secte te spreken. Du Moulin dan, die gauw van verstant en ryp van gedachten was, en een hert vol van yver hadt, en die volgens de toestemminge van sijn tegenpartyen selfs, met soo veel bevallicheyt, als kracht en gemakkelijkheyt schreef, en bleef niet lang wegh, om den Jesuit een antwoord die met Montigni, Durant en Mestresat, sijn Collegaas in den dienst, oversien en goet gekeurt was, toe te voegen. Sy tytelden deselve, *Verdedingh van de geloofs belydenisse der gereformeerde Kerken van Vrankrijk, tegen de beschuldigingen vanden Jesuit Arnoux &c.* en sy droegen deselve aan den Koning op. Sy spraken in de Dedicatie seer krachtig, van de diensten die de Gereformeerden aan den Staat hadden gedaan; en sy handelden daarinne de Jesuiten sodanig, als alle eerlijke luyden deselve tot die tijt toe gehandelt hadden. Sy vergaten de laatste Staats vergadering van Parijs niet, en de twist diemen daar in wegens d'onafhangelijkheyt van de Koningen gemaakt hadt, van welke sy seyden, dat de factie van de Geestelijkheyt haar hen proçes hadden doen verliesen. Arnoux en de Jesuiten over dien Brief verstoort sijnde, maakten daar een groot gerugt over: invoegen dat bykans alsoo ras als het Boek in 't ligt quam, men informatien tegens t'werk, tegens den Auteur, en tegens den Drukker nam. Den Lieutenant Civil daar van t'eerst kennisse genomen hebbende, so wierd de sake weynigh tijts daar naar aan 't Parlement geroepen, alwaar een stryd van Jurisdictie tusschen de groote Kamer en de Kamer van 't Edict oprees: gene wilde de saak aan sig behouden, als een feyt van politie betreffende; en de dese wilde daar kennisse van nemen, als wesende een sake van de Godsdienst. Die twist wierd beslist by een Arrest van den Raadt van den 26 July, t'welk de saak aan den Koning beriep: en vyftien dagen daar naar wierd'er een tweede Arrest gegeven, waar in den Koning verbood aan hem eenigh Boek sonder uytgedrukt verlof op te dragen; het supprimeerde dat van de Predikanten, verbood op sekere straften het selve te lesen, of het in sijn huys te hebben; en gelaste den Provoost van Parijs om tegen den Drukker te procederen.

Antwoord van de Predikanten van Charenton;

Waar tegens men informatie neemt.

Dat Arrest 't welk door de Jesuiten gedicteert was, strekte maar om het Boek soo veel te curieuser te maken. Daar quamen verscheyde Schriften van d'een en d'andere syde over het selve subject uyt, en onder anderen soo sagmen'er een, t'welk bekennende dat den Jesuit Arnoux den aanvanger was, echter niet na liet om het de Predikanten als een misdaadt toe te rekenen, dat sy haar hadden derven defenderen. In

Geschriften van d'een en d'andere syde.

voe-

voegen dat volgens de grond-regels van dien Schrijver, de veroordeelinge van de Predikanten niet anders als voor een onderdrukkinge van de onnoſelheyt konde paſſeren, ſo veel te onrechtvaardiger, om dat men die gene ſtraffende die aangetaſt waren, men ſelfs de minſte beſtraffinge aan den aantaſter niet gedaan hadt. 't Was tegen dat Boek van de vier Predikanten, dat den Biſſchop van Lucon ſchrijven wilde. Hy bond ſigh voornamentlijk aan haar brief, die hy trachte te bewijſen, dat ſy met leugens opgevult hadden. Hy ſpande ſijn krachten in om de laatſte Staats-Vergadering te rechtvaardigen: maar hy deed het met ſodanige redenen welkers valsheyt hy beter als yemandt kende; en welke bykans alle die gene die in 't gunt aldaar voorgevallen was deel gehadt hadden, ſouden hebben konnen leugenachtigh maken. Die maniere van ſchrijven was een uytwerkinge van ſijn vreeſe. Maar het was de ſtijl die de Jeſuiten behagen konde, die dien Biſſchop alſdoen al ſo vervaart was te beledigen, als hy deſelve wel verachte, wanneer hy ſigh in een gelukkiger fortuyn bevondt.

DenBiſſchop van Lucon ſchrijft tegen de Predikanten.

Vergadering van de Geeſtelijkheyt.

Harangue van den Biſſchop van Macon.

Ontrent ter ſelver tijdt wanneer het Synode tot Vitré wierdt gehouden, was de Geeſtelijkheyt tot Parijs vergadert, en drongh krachtiglijk aan op het ontwerp 't welk deſelve in de laatſte Staats-Vergadering, tot den ondergang van de Gereformeerden hadt gemaakt. Den Biſſchop van Macon deed op den tweeden van Juny aan het hooft van de Gedeputeerden van die Vergaderingh een aanſpraak tot den Koning: en men kan uyt de ſtijl van ſijn harangue lichtelijk afnemen, dat de gemoederen niet meer geſtelt en waren om de Gereformeerden rechtmatig te handelen. Men ſoude onder de voorgaande regeering tegen hen met ſo veel gewelt niet hebben derven ſpreeken. Hy ſchold de Gereformeerden voor *Monſters*, en haar Kerke voor een *Hagar* en een *Concubyne*. Hy bekende ſonder bewimpeling dat de Geeſtelijkheyt met hen geveynſt gingh, en hen niet verdroeg als om vredens wille. Hy beweerde dat de Catholijke Kerken veel gelukkiger onder de Turken waren, alwaar ſy haar oeffeningen vry hadden, als in de plaatſen daar de Gereformeerden meeſter waren. Daar waren voornamentlijk drie dingen die tot een voorwendſel aan die klachten verſtrekten. 't Eerſte was dat den Biſſchop van Mompellier de hervormde Jacobinen in 't Convent hebbende willen brengen, 't welk die ordre van Monnikken in die Stadt hadt, daar toe onderſteunt zijnde, ſo als hy ſeyde, met de toeſtemminge van de oude Monnikken, van den Generaal van d'Ordre, en d'autoriteyt van het Parlement van Toulouſe: de Inwoonders verre daar van daan van die veranderinge te dulden, niet alleen geweygert hadden de nieuwe te ontfangen, maar hadden ook de oude buyten de Stadt geſet. Maar den Biſſchop ſeyde niet, wat dat de Inwoonders aanleyding had gegeven, om dat te doen. 't Was al van lange tijdt dat den Biſſchop van Mompellier daar alles in 't werre ſmeet, en dat hy de Gereformeerden met de ſtoutheyt van ſijn beſtaan aanſtoot had gegeven. 't Zy dan dat ſy vreeſden dat die nieuwe Monnikken, onder voorwendſel van een ſtrenge hervorming, een veel oproeriger geeſt toebrengen, en veel bequamer zijn ſouden, om dien Prelaat in ſijn voornemens by te ſtaan; of het zy dat ſy haar d'opkomſt van die Ordre te binnen brengende, die van deſſelfs eerſte geboorte af in duyſent moorderyen had uytgemunt, en die door ſodanige verdienſten in Spanjen de regeeringe van de Inquiſitie verkregen hadt, vreeſden, dat die nieuwe aankomelingen tot Mompellier, dien geeſt van woede en wreedheyt ook overbrengen, en van haar Generaal wel ſekrete inſtructien die daar toe ſtrekten, hebben mogten; 't zy, ſeg ik, uyt d'een of d'ander van die conſideratien, de Gereformeerden wilden ſodanige Gaſten niet hebben. Sy vermengden mitſdien d'oude met de nieuwe, om dat d'een tot de invoeringe van d'ander geconſenteert hebbende, men derhalven wel verſekert konde zijn, dat ſy van een deſelve geeſt gedreven wierden.

De Jacobynen uyt Mompellier geſet.

Men weygert aldaar een Jeſuits Prediker te dulden,

Het tweede ſubject van klachte was, dat deſelve Inwoonders geweygert hadden in haar Stadt te dulden een Prediker, die den Biſſchop verkoren hadt om aldaar in den Advent en de Vaſten te prediken. Den Gouverneur had op hem genomen om denſelven te ſullen doen voor goet keuren; en hy had naar d'aanradingen ook ſijne bevelen gevoegt. Maar de reden van de Gereformeerden beſtont hier in, dat dien Prediker een Jeſuit was, en dat de Luyden van die ordre, maar arbeydende om in de Steden daar ſy hen voeten in konden ſetten, alles te verwerren, het derhalven recht was dat men deſelve niet in-liet in die Steden, alwaar de Gereformeerden ſo veel intereſt hadden om de beroerten en wan-ordren te beletten. Het was ſo baarblijkelijk dat de Jeſuiten haar in die plaatſen niet anders ſochten in te dringen, als om eenig ding tegen de ruſte van de Gereformeerden te brouwen, dat het ſcheen dat de redenen van deſelve

begre-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

begrepen en voor goet gekeurt moesten worden van alle die gene, welkers sinnen door passie niet bedorven waren. Aan d'andere zyde so was 'er een algemeene regel, die verplıgte om sig tegen alle de Vergaderingen, die men trachte in de plaatsen van veyligheyt te maken, aan te kanten; namentlijk om dat een van de conditien by de bewaringe van de plaatsen toegestaan, mede bragt, dat 'er niets in vernieuwt soude worden. Mitsdien so waren het dan twee onrechtvaardige ondernemingen van den Bisschop van Mompellier; vermits het selve twee importante nieuwigheden waren, namentlijk in die Stadt te willen doen komen een nieuwe hervorming van Monnikken; en aldaar een Prediker van een verdachte Societeyt in te roepen, daar hy in geen possessie was om 'er daar een te senden. Wyders dien Bisschop was Fenouillet, aan wien Sully dat Bisdom had doen verleenen, gelijk ik hier voren aangeroert hebbe.

De derde klachte was 't gebruyk dat men in Bearn van die goederen maakte die te voren aan de Geestelijken hadden toebehoort; Hy sprak daar van in de alderhevigste termen; gelijk of men een grouwelijke Kerkroverye begaan hadt, met tot het gebruyk van de Gereformeerde Kerken aan te wenden die goederen, die op haar oude besitters so rechtvaardiglijk geconfisqueert waren. Om meer mededogen te verwekken, so versocht hy dat de Misse in meer als hondert Parochien van dat Prinsdom mogt herstelt worden, waar ontrent hy so stout al of het waar was geweest, seyde, dat 'er van dertigh personen vijf en twintig Catholijken waren. Dat selve nu was een bekende valscheyt; en ik wil hier ontrent geen ander bewijs bybrengen, als dat in onse dagen, naar de veranderingen in de Godsdienst, in die Provintie door de verdrukkinge geduyrende de borgerlijke Oorlogen veroorsaakt; door de oprechtinge van verscheyde Monnikken-Kloosters, die veele Huysgesinnen verleyt hadden; door alles dat de listigheyt, het gewelt, de beloften, de dreygementen der Catholijken, en d'onstantvastigheyt of swakheyt van 't Volk; daar toe hadden konnen contribueren, aldaar noch meer Gereformeerden gevonden wierden, als den Bisschop in sijne harangue optelde. Van ontrent drie en dertig duysent familien waar van Bearn bewoont wierdt, rekende men noch niet meer als tien jaren geleden, ontrent seven duysent Gereformeerden. Maar de Geestelijkheyt liet desselfs saken noyt onvolmaakt, want naar dat sy de selve van d'een of d'andere zyde in een goede staat heeft gestelt, so ontbreekt haar niet meer als eene bedriegerye omse te voltrekken.

De Staat van Bearn qualijk voorgestelt.

Niettemin en mankeerde die harangue niet om effect te doen; en voornamentlijk so geviel aan 't Hof die draay die hy aan sijne remonstrantien gaf bysonder wel, alwaar men selfs voor dat men hem gehoort hadt, al geresolveert hadt hem voldoeninge te doen hebben. Hy hadt derven seggen dat hy den Koning niet versogt om over Zee te gaan, om den vyandt van den Christelijken naam uyt het Oosten te verdrijven; maar alleen dat hy een volkome vryheyt aan eenige Catholijke Kerken van sijn Koningrijk wilde geven, die hy pretendeerde dat door d'onrechtvaardigheyt van de Gereformeerden onderdrukt waren. Dat selve was het merkteeken van de welsprekentheyt van dien Prelaat, dat hy sijn reden met kleyne allusien vervulde, onder welke dat 'er eenige waren, die al een heel fraye draay hadden. Die gene die hy alhier op de kruysvaarten, die tot conquesteringh van de heylige Plaatsen ondernomen waren, maakte; en boven al op die van een Vorst, waar van den Koningh de naam droegh, en die tot een belooninge dat hy sijn Koningrijk door die oorlogen over Zee bedorven hadt, gecanoniseert was, flatteerde den Koning die de navolging van sijn voorsaat beoogde, heel aangenaam. Aan d'andere zyde de stilswijgende gelijkenis die hy tusschen de Gereformeerden, die in 't Prinsdom van Bearn de geestelijke goederen genoten, en de Mahometanen die 't besit van de heyl: Plaatsen hebben, en daar een dommen yver so veel Pelgroms henen voert, maakte; behaagde aan alle sulke Luyden die met een blinden haat tegen de Gereformeerden ingenomen, en geresolveert waren, om deselve aan de passien van de Geestelijkheyt op te offeren, heel seer. In-voegen dat den Bisschop niet mankeerde een gedeelte van sijn versoeken te verkrijgen.

Uitwerking van die harangue.

Daar wierdt dan een Arrest op tienden November daar aan volgende by den Raadt van Staten uytgegeven, 't welk aan de Catholijken van Mompellier toestont, om Jesuitse Predikers, en sodanige andere te hebben, als den Bisschop aldaar soude willen senden: verklarende dat den Koning door sijn Brevets niet verstaan hadt, aan de Catholijke bewoonders van Steden, die door de Gereformeerden wierden ingehouden, te benemen de vryheyt, om sodanige wereltlijke of geestelijke Predikers te hebben, die den Bisschop goet soude vinden aldaar te doen komen; 't welk geseyt wierdt tot verklaringe van de antwoor-

Arrest het welk de Jesuiten autoriseert om tot Mompellier te prediken.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

antwoorden die den Koning op de Vertoogen van de Gereformeerden in de Jaren 1611 en 1612 gegeven hadt, waar van ſy haar bedienden om de Jeſuiten uyt de Plaatſen van veyligheyt te ſluyten. Inder waarheyt die verklaring was contradictoir aan d'antwoordt: maar men begon die Staatkunde, die met de lichtgelovigheyt van de menſchen is ſpottende, en die de middelen uytvindt, om de alderformeelſte en klaarſte wetten, onder een ſchaduwe van deſelve te verklaren, om te ſtooten, in den Raadt al in te voeren. In dat Arreſt was dit ſingulier, dat den Koning daarinne aan die Predikers niet en beval, om de Edicten te achtervolgen, en hen in hare predikatien van woorden die aanſtont konden geven, t'onthouden. Ook een was dat Arreſt niet genoegh, om de Jeſuiten in de voornaamſte plaatſen te doen ontfangen; maar de Gereformeerden defendeerden hen tegen die nieuwigheyt, ſo lange als ſy nog kragt hadden om het te konnen tegenhouden.

Arreſt van ontſlaginge van de Geeſtelijke goederen in Bearn.

Maar de Harangue van den Biſſchop had een veel vaardiger en grooter uytwerking, in 't geen de ſaken van Bearn betrefte. Sy verkreeg 't Arreſt van ontſlaginge, 't welk het begin tot d'inlandſe Oorlogen gaf, waar van men geen eynde ſag als met het verderf van de Gereformeerden, daar men ſo vyeriglijk om gewenſt hadt. Weshalven ik my op dat ſubject een weynig ſal uytbreyden, alhoewel 'er yets in ſteekt, 't welk buyten de palen van mijn voornaamſte oogmerk ſchijnt te gaan. Ik ſal dan alhier noch eens ſeggen, dat de ſaken van Bearn de Kamer van de Geeſtelijkheyt geduyrende de laatſte Staats-Vergaderingh had beſigh gehouden; en dat deſſelfs Gedeputeerden voornamentlijk twee dingen hadden ge-eyſt, waar van ſig 't eene tot het ander uyt-ſtrekte, en als een trap was om daar toe te geraken. 't Eerſte was de hereeniging van Bearn aan de Kroon: het tweede was de ontſlaginge van het beſlag van de Geeſtelijke goederen, voor ontrent ſeſtig jaren door autoriteyt van Koninginne Johanna gedaan. Den Raadt wilde door de hereeniging beginnen, als die gene van de twee zijnde, die ſcheen de meeſt waarſchijnelijkſte redenen te hebben, en die niemand in 't byſonder intereſſeerde. Niettemin die van Bearn oordeelden 'er anders van; en niet twijfelende of de Geeſtelijkheyt en roerde die ſaak niet aan, of het zy om ſelfs daar van te profiteren, of om het Hof in een ding vermaak aan te doen, ten eynde het wederom andere gunſten daar van tot een beloning ſoude mogen trekken, ſo deeden ſy al watſe konden, om een ſlag af te weeren, die ſy voor de vryheyt van haar Vaderlandt dodelijk achteden.

Hereeniging van dat Landt aan de Kroon: waar tegens de Staten,

La Force,

Sy hadden la Force tot een Gouverneur, een man van moedt en van verſtandt, die ſchoone ampten hadt, en veel dienſten had gedaan; en die het veel heerlijker voor ſig achte een Gouverneur te zijn van een onafhangelijk Prinſdom, en dat niet conſiderabel als door ſijn ſouvereyniteyt was; als van een kleyn Landt, dat van geen belang meer ſoude zijn, ſo ras het met d'andere Provintien die met de Kroon vereenigt zijn, geconfundeert ſoude weſen. Weshalven hy niet mankeerde om aan die van Bearn het gevolg van die ſake te verſtaan te geven, en om derſelver vervolgen met veel moedt en wakkerheyt te onderſteunen. Men beſchuldighde hem echter dat hy wegens die ſtoffe maar beſwaarlijk te contenteren was geweeſt, om dat hy ſigh wilde doen agten; en dat hy alleenelijk in die oppoſitien die hy tegens de voornemens van 't Hof maakte, een oogmerk ſoude gehadt hebben, om ſigh ſchadeloos te doen houden, wegens 't gene dat hy door die veranderingh ſoude komen te verlieſen.

En Leſcun, haar kanten.

Maar daar was noch een ander Man van heel veel geſagh in Bearn, en in wien de Gereformeerden, die aldaar de ſterkſte waren, een heel groot vertrouwen hadden; Dat was Leſcun, Raats Heer in den hoogen Raadt van dat Landſchap; een wakker, beſtendigh, en dapper Man; Die moedt, verſtant en welſprekentheyt hadt: en denwelke die van Bearn agteden, dat vol van die edelmoedige liefde voor ſijn Vaderlandt en 't gemeene beſt was, waar van men in de oude Hiſtorien ſo veel voorbeelden vindt. Het Hof in tegendeel deed hem voor een factieuſe en wargeeſt doorgaan: en nam een voorwendſel, om hem als een verſtoorder van de gemeene ruſte te doen omkomen, uyt oorſake van den onvermoeyden yver die hy voor de belangen van ſijn Godsdienſt en van ſijn Vaderlandt betoomde, 't is door die geſtrengheden dat die gene die naar de deſpotijke macht getragt hebben, in alle gemoederen de ſaden van die deugt verdooft hebben. die eertijts het alderedelſte kenteeken van de Helden was: Sy hebben als miſdadigers van Staat gehandelt die gene, die geloofden dat het d'eerſte pligt van een eerlijk Man is, de voorrechten van ſijn Vaderlandt te bewaren: En ſy hebben wel voorſien gehadt, dat de menſchen van die grootheyt der Ziele, die te voren ſo geagt was, ſouden affien, wanneerſe ſouden komen te ſien, datmen van deſelve niet anders als ſchande en onheylen

konde

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

konde verhopen : en dat men tot de galg of het ſchavot ſoude verſenden alle die gene, voor wien d'outheyt, Zegenboogen en Beeltenissen, ſoude hebben opgeregt gehadt. Dien Leſcun wierdt na den Raadt gedeputeert, naar dat de Geeſtelijkheyt die van Bearn aldaar hadden doen dagvaarden, om de ontſlaginge die ſy pretendeerde te ſien uytwijſen: dogh hy wierd ter ſelver tijdt met het vervolg van twee ſaken beladen; en men hield hem tot Parijs langen tijdt op, ſonder hem te expedieren. Eyndelijk 't zy dat men beſchaamt was om die ſaken in ſijn tegenwoordigheyt af te doen, en dat men met deſſelfs tijtels, met ſijn remonſtrantien en ſijn redenen, verlegen was; of het zy dat men noch niet ter degen vaſt geſtelt hadt, waar henen dat men ſig keren wilde, in een tijdt dat het Koningrijk met duyſent andere verwerringen gedreygt wierdt, men ſond hem weder naar huys; en om hem de ergwaan te benemen, dat men de ſake naar ſijn vertrek af-doen wilde, ſo gaf men hem de ſtukken die hy overgeleyt had weder; en men beloofde hem by monde, dat men dat proces niet af-doen ſoude, ſonder hem alvorens te waarſchouwen en te hooren.

Ondertuſſchen ſo hield men hem geen woordt: en in 't vervolg ſo bediende men ſelfs ſig van de productie die hy gedaan hadt, als van een voorwendſel, in te ſeggen, dat men ſijn redenen gehoort en ſijne papieren geſien hadt. Van 't begin der maandt December des jaars 1616. dan af aan, om de gemoederen tot het Edict 't welk weynigh dagen daar naar afgekondigt wierdt te bereyden, ſo liet men een hele fraye verhandeling, over 't byſonder verſchil wegens de hereeniging van Bearn aan de Kroon uytgaan. De ſelve voor onderſtelde dat de hereeniging reets door Hendrik de IV. gedaan was ten tijde wanneer hy het Koningrijk van Navarre aan de Kroon in de maandt van July des jaars 1607 hereenigt hadt, waar van de generale woorden deſelve hereeniging uytſtrekten, tot alle de goederen die hem hadden toebehoort, voor dat de Kroon op hem vervallen was: in-voegen dat 'er om eygentlijk te ſpreken niet meer gehandelt wierdt om Bearn te hereenigen; maar om die hereeniging die reets gedaan was, werkſtellig te maken Den Auteur daar van pretendeerde dat deſelve in rechten gefondeert, en door verſcheyde exempelen bekrachtigt was; dat de Koningen een ſoort van Huwelijk met het Koningrijk dat haar te beurt viel aangingen; Dat de vereeniging van haar andere goederen met die goederen was als een gifte, die ſy daar aan in faveur van 't ſelve Huwelijk doen moeſten, die aan deſelve Kroon eygen wierdt; Dat veele Koningen voor Hendrik de IV. deſelve ſaak gedaan hadden; en dat Bearn ſig in 't ſelve geval bevondt. En om dat eene van de groote redenen dewelke die van Bearn tegens die exempelen bybragten, daarin beſtont, dat ſulks niet in gevolg konde getrokken worden, als voor ſo veel de bewegende Staten, en die van de Kroon van Vrankrijk in hulde gehouden wierden, aanging, in plaatſe dat Bearn een on af-hangelijk Prinſdom was: ſo wederleyde men die pretenſie met een lange reeks van tegen bewijſen. 't Eerſte was gehaalt uyt de oude verdeeltheyt van Vrankrijk, waar uyt bleek dat Bearn een gedeelte van 't Koningrijk van Aquitanien was geweeſt. Het tweede was genomen uyt de voorrechten welke die van Bearn in Vrankrijk hadden, waarinſe voor uytlanders die haar daarinne met 'er woon hebben ter neder geſet, geagt wierden; en waarin men haar niet nootſaakte om brieven van naturaliſatie te nemen, om mede deel aan de voorrechten van d'andere Franſen te hebben. Het derde was daar op gefondeert, dat de Princen van Bearn altijdt hulde aan de Koningen van Engelandt, als Hertogen van Aquitanien hadden beweſen; Dat deſelve Princen dikwils appel van de ſententien van hare Baronnen, aan 't Parlement van Guyenne en van daar vervolgens aan dat van Parijs, hadden verleent; Dat uyt ſekere paſſagie van het vijftiende regiſter-boek van Innocentius de III. was blijkende, dat den Hertog van Aquitanien proces tegen den Vicomte van Bearn, als een Heer tegen ſijn Onderdaan, geintenteert hadde. Men bragt voor een vierde bewijs by, dat het ſelve Prinſdom ſomwijlen onder het diſtrict van het Parlement van Toulouſe was geweeſt; en men voegde 'er eyndelijk noch by, dat wanneer de Heeren van 't ſelve Landt geweygert hadden om daar van hulde te doen, men haar ſomtijts den oorlog had verklaart, om haar daar toe te dwingen.

Bedrog van 't Hof.

Betwiſting over die materie.

Men was het t'ſamen eens dat 'er een preſcriptie van veele jaren in faveur van Bearn was: maar men ſeyde dat deſelve die van dat Landt niet konde dienen, ter oorſake van die deſpotijke Staat-regel, mede brengende, dat 'er tegen de rechten van de Kroon die heylig en onvervreemdelijk zijn, geen preſcriptie en valt: een Staat-regel die ganſchelijk aanloopt tegen het natuurlijk recht, 't welk altijd in faveur van de vryheyt oordeelt; en 't welk wil dat de dienſtbaarheden niet als door groote tijtels opgeregt worden, dogh door korte preſcriptien weder te niet lopen. Men fondeerde wijders de nulliteyt

Preſcriptie tegen de Hulde.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

van de prescriptie daar op, dat deselve afkomstig was van een opschorssing van de rechten van Vrankrijk in faveur van den Koning van Navarre, denwelke van een gedeelte van sijne Staten berooft, en met sijn gantsche Hof daar toegebragt geweest zijnde, om naar Bearn te wijken, ter oorsake van den drift die hy voor den dienst van Vrankrijk hadt, doen wegens die hulde niet en moest vervolgt worden, uyt vreese dat men den bedroefden noch wijdere droeffenisse toegebragt soude hebben. Men ontkende dat het waarachtig was, dat die Provintie door Carel Martel, gelijk sy haar beroemde, vry gemaakt was. Men bragt het exempel van de hereeniging van Bretagne by, die men gedaan hadt ongeagt te pretensie van het Volk, 't welk geloofde dat haar Landt onafhangelijk van de Kroon was, en die eertijts aan een van haar Hertogen Pieter genaamt, den naam van *Mauclerc* hadden gegeven; om dat hy sonder sijn recht te kennen, sig voor een Vassal van Vrankrijk had erkent; In-voegen dat men sijn recht nam uyt een onrechtvaardigheyt die men die van Bretagne selfs, tegen de Artijkelen van het Tractaat dat met haar opgemaakt was, wanneer Carel de VIII. haar laatste Hertoginne trouwde, had aangedaan, om gelijke onrechtvaardigheyt aan die van Bearn te plegen. Dat selve zijn de Staat-regels van die gene, die de nature der saken door een *Ik wil het so hebben*, pretenderen te veranderen. 't Gene dat de sodanige eenmaal 't zy rechtvaardighlijk 't zy onrechtvaardighlijk gedaan hebben, wordt een exempel voor het toekomende; en om dat sy sulks ongeagt de klachten en murmureringen van de geinteresseerden hebben gedaan, so hebben sy het recht verkregen, om 't selve van gelijken te doen, so dikmaals als haar daar toe nieuwe gelegentheden voorkomen.

Weder-waardicheden van d'Affondering; en de voordelen van de hereeniging.

Vervolgens soo wildemen toonen, dat d'affondering van Bearn van de rest van de Kroon, duysent inconvenienten soude onderworpen sijn; Dat alsmen insagh 't geen dat aan het Koningrijk van Navarre door d'invasie van de Spaanjaards gebeurt was, die het selve van een Vorst die al te swak was, om haar te konnen tegenstaan, geusurpeert hadden, soo moest elk een begeren dat Bearn moest in gelijft sijn aan een Staat, die machtigh genoeg was om het selve te beschermen; Dat desselfs situatie aan de voet van 't gebergte, 't welk tot een balye aan de twee Koninrijken verstrekt, mede vereyst, dat het met die gene, aan wiens syde het geplaatst is vereenigt worde. Datmen voorts de voorrechten van dat Prinsdom niet verderven, noch voor al aan de souvereyniteyt van desselfs Justitie niet raken wilde; Datmen aldaar een Parlement moest oprechten, niet gelijk als in een geconquesteert Landt, om het selve in gehoorsaamheyt te houden; maar om het d'eere aan te doen, als een Landt waar inne Hendrik de Groote geboren is; Datter veele exempelen in de outheyt sijn van d'eere die Steden aangedaan is geworden, die doorde geboorte van groote Vorsten vermaart waren; Datmen aan die van Bearn haar Recht-banken en coustumen moest bewaren; en eenige Landen van 't gebiedt van andere Parlementen afnemen; om een meerder uytgestrektheyt aan de Jurisdictie van die gene te geven, die men in Bearn oprechten wilde. Men vermengde al dat selve met groote lof redenen van Marquemont, Aarts-Bisschop van Lions, die deselve propositie in de laatste Staats vergaderingh ondersteunt hadt. Men stelde die hereeniging voor als een groot goet voor gants Vrankrijk, 't welk daar door als een geslote Poort, aan die syde tegen d'invallen van de uytlanders soude sien; en voor Bearn selfs ook, 't welk een deelgenoot soude worden van de glorie en 't geluk van de rest van 't Koningrijk. Eyndelijk om de Gereformeerden hatelijk te maken, als of de tegenstreving niet als van haar, en van een Geest van verdeijltheyt afkomstig was, soo sprak den Auteur van die hereeniging gelijk of die van Bearn deselve vierichlijk gewenst hadden; en hy versogt die van den Koning in derselver naam met seer aandringende woorden.

Door wie dat de hereenigingh voort geset wierd.

Niet te min soo waren die van Bearn in 't algemeen heel verre van die gedachten; en het meeste gedeelte van de Catholijken spanden met de Gereformeerden t'samen, met een voornemen om die importante nieuwigheyt te weeren. Daar was niemant als de Geestelijkheyt, ondersteunt van het huys van Grammont, 't welk met dat van la Force in geen goet verstant was; en sommige andere, of licht gelovigen, of bygelovige stijf-koppen, of die haar rekening in die veranderingh meenden te vinden, die de geseyde onderneming aandreven. Niemant was onbekent dat de Geestelijkheyt den Auteur van de verhandeling was; en men geloofde niet dat deselve soo voor het gemeene best geporteert was, om in die sake niets anders als het voordeel van een ander in 't oogh te hebben. Aan d'andere syde soo wasser een sake die bysonderlijk was, om dat het voornemen van die hereenigingh, door den Raadt van Spanien was

in

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

in gegeven, 't welk deſelve met alle kracht voort dreef: gelovende miſſchien dat die Luyden, die wat heet en verwaant van geeſt ſijn, niet lyden ſouden, datmen haar verleende wetten ſoude ſchenden, ſonder de wapenen op te vatten omſe ſtaande te houden: of dat de Kerken van Vrankrijk het verderf van die van deſelve Provintie niet ſouden willen ſien aannaderen, ſonder de inlandſe Oorlogen weder t'onſteeken. 't Is ten minſten ſeker, dat geduyrende de langduyricheyt van die ſake, Spanien den Raadt van Vrankrijk krachtichlijk aanporde. Het was dat 't welk de redenen en bewijſen verſchafte, waar van men ſigh tegen de pretenſien van Bearn bediende; en die notoirlijk uyt de Tytels van de Conventen, of uyt de Spaanſe Hiſtorien, uyt de Regiſters van Barçelonne, ende uyt de Archiven van de Aarts-Biſchoppelijke Kerke van Tarraconne, en andere plaatſen gehaalt waren; verſcheyde libellen diemen over die ſtoffe liet uytgaan, en die t'Avignon ſchenen gedrukt te ſijn, waren echter uyt Spanien gekomen. Men merkte ſulks lichtelijk uyt het vaartuygh dat deſelve overbragt: en buyten dien, ſoo merktemen ſtraks uyt het leſen, dat Spanjen daar deel in had. Men beſpeurde daar in de ſtijl van de Ligue, dewelke in deſſelfs ſchriften nietwes als van de Koningh van Spanjen opſtelde. Een van die geſchriften, naar dat het den Koning aangeport hadt van niet te lyden, dat hy te leur geſtelt ſoude worden, voegde daar die woorden by: *wat ſou'er den Prins van de Kerk? wat ſou'er den Catholijken Koningh? wat ſou'er den Keyſer van ſeggen?* 't welk genoegh uytwees dat die uytheemſe Magten deel in de te leurſtellingh van dien ſouden gehadt hebben.

Verlichte verſtanden ſagen wel, dat de beloften van de rechten en privilegien van die kleyne Staat te bewaren, niet anders als een bedriegerye was: om dat de wijſe waar op men de hereeniging deed, het alderweſentlijkſte van die rechten quam te ſchenden; als 't welk daarinne beſtont, dat deſelve geen deel van een ander lichaam apart ſoude uytmaken, alhoewelſe onder de handen en 't geſag van een en deſelve meeſter ſoude weſen. Daar by gevoegt dat het van de conſtitutie van dat Prinſdom was, dat daarinne geen wet konde gemaakt of vernietigt worden, als met het gemeen advijs van den Prins en de Staten: in plaatſe dat den Prins daar van als volſlage meeſter zijnde, de hereeniging tegen de begeerte en ongeagt de tegenſtrevinge van 't Volk, doen wilde: 't welk eygentlijk de wet die ſy fondamenteel en contractueel noemden, met voeten was getreden. Wat de Gereformeerden aanging, die wiſten wel dat het de meyninge van den Raadt niet en was om daar by te blijven; dat die eerſte handeling niet anders als een tentamen was, om in Bearn de Godſdienſt in deſelve ſtaat te ſtellen, waar in deſelve in de reſt van 't Koningrijk was. De Staatkunde heeft in onſe dagen gewilt, dat de Landen die ten tijde van het Edict van Nantes met de Kroon niet vereenight waren, de voorrechten van dat Edict niet genieten konden, om dat men geen oogmerk had gehadt om deſelve daarin te begrijpen: Maar deſelve wilde onder de regeeringe van Lodewijk de XIII. dat in welke tijdt die vereeniging ook gedaan wierdt, deſelve genoegh was om aldaar volgens het Edict de Roomſche Godſdienſt in deſelve luyſter te ſtellen, waarinſe die overal ſtelde. In-voegen dat de Gereformeerden van Bearn, de Godſdienſt en de vryheyt gelijkelijk in die ſaak ge-intereſſeert ſiende, nietwes vergaten, om een ſlagh die den ondergang van d'een en d'ander moeſt veroorſaken, af te weeren. Men leyde haar dien-aangaande als een ſeer ſchandelijke of criminele onſtantvaſtigheyt te laſte, dat ſy voormaals verſocht hadden, dat hare Kerken met die van Vrankrijk vereenigt mogten worden, en een en 't ſelve lichaam in de nationale Synoden en algemeene Vergaderingen uyt-maken mogten; en dat ſy tegenwoordigh ſo veel tegenſtrijdt toonden om Ledematen van een en 't ſelve politijke lichaam met de reſt van het Koningrijk te worden. Maar dat verwijt en raakte haar niet, vermits die verſcheydentheyt van gevoelens, uyt de verſcheydentheyt der conjuncturen van tijdt voortgekomen was. Sy hadden begeert met de Kerken vereenigt te mogen zijn, om haar met deſelve verder in de gemeynſchap van de leere in te wikkelen: en ſy kanteden hen tegens de vereeniging van haar Landt met de Kroon, als tegen een ſake, die de deure tot een algemeene onderdrukkinge van hare gemoederen en van hare perſonen opende.

Beweegredenen van de Opposanten.

Sy antwoordeden dan op het geſchrift van redenering waar van ik hier voren geſproken hebbe; haar veel eer beſigh houdende om de concluſie van dien als wel de argumenten, 't een voor en 't ander na te wederleggen: Dewelke in de grondt van die ſoort van bewijſſelijkheden waren, die tot demonſtratien in de ſaken van die gene

En haar antwoordt op het geſchrift van redenering.

die

die de ſterkſte is komen te worden; maar die niet en beletten, datmen in de Staat-kunde niet gereet is om het tegendeel te beweeren, wanneer eenig belang 't ſelve komt te vereyſſchen. Dat geſchrift dan op den naam van een Edelman van Navarre uytgegeven, beweerde dat de aldergrootſte Vorſten altijt vermaak hadden geſchept, om de tytels van hare oude beſittingen als gedenk-teekenen van hare Voorſaten te behouden; Datmen 'er ſag die noch de tytels van Koningen van Jeruſalem, en van Princen van Antiochien behielden; Dat Hendrik de III. ſelfs naar dat hy de Kroon van Polen had verloren, de tytel daar van behouden hadt; Dat de Republijke van Venetien, alhoewelſe van het Koningrijk van Cyprus berooft was, echter niet wilde dulden datmen de wapenen van die Souvereyniteyt, die op een Pylaar voor de Kerk van St. Marcus gegraveert zijn, ſoude uytwiſſchen; Dat d'aldermiſ-handelſte vande fortuyne ſoo veel heerlijke tytels aannemen, als ſy Kaſtelen beſeten hebben. Dat die gene die de hereenigingh van Navarre en van Bearn aan de Kroon voorſtelden, in tegendeel geen andere gedagten ſchenen te hebben, als om de naam van Koning van Navarre uyt te roeyen, al of men deſelve met die van Koning van Vrankrijk niet ſoude konnen voeren; Dat alhoewel het in de loop vande werelt waar was, dat de grootſte de kleynſte naar ſig trekt, ſoo en volgde daar niet uyt, dat de glorieuſe naam van Vrankrijk die van Navarre moeſt vernietigen, en den Staat daar van in een Provintie veranderen, met deſſelfs rechten en privilegien om te ſtooten; Dat het 't geſagh vande Koningen vermindert was, met hare Koningrijken in Provintien te veranderen; Dat de drie dubbelde Kroon van den Paus, en de Muts vande Koningen van Perſien, genoechſaam uytwijſen, dat het een eere is veel Kroonen te dragen; Dat den Koning van Spanjen zijn Koningrijken niet en confundeerde; Dat den Keyſer hoe verheven dat hy ook boven andere Vorſten is, ſigh wegens de tytels van Koning van Bohemen en van Hongaryen niet en ſchaamde; Dat het waar was dat den Koning van Vrankrijk den naam van die twee Koningrijken dragende, ſig ſelfs het recht van wettigh Souvereyn op alle beyde ſoude bewaren; Maar dat ſoo men alle de wetten van een Koningrijk violeerde, het nergens toe dienſtigh ſoude zijn datmen daar van den tytel behield; Dat Godt de fondamentele wetten van de Monarchien gemaakt hebbende, men deſelve ſonder heyligh-ſchendinge niet weder kan omſtoten; Dat het daar mede als met de vaſte ſterren gelegen is, die niet van plaatſe konnen veranderen of den Hemel moeſt ondrayen.

Het Edict van hereeniging wordt afgekondigt.

Dat waren voor een gedeelte de redenen van die gene, die vreeſden datmen het ſelve onderworpen mogte maken, gelijk als aan die gedeelten van een vrye Staat gebeurt is, alwaar d'onderdrukkinge noch onbekent was, aan de wetten van een Koningrijk, welkers geſagh uyttermate hoogh begon te worden. Maar noch die, noch d'andere verhinderden niet, datmen in deſelve Maandt waar inne die geſchriften uytquamen, het Edict van hereenigingh niet af en kondichde. De Staten van Bearn kanteden haar tegen dat Edict, en nomineerden Gedeputeerden om met de Penſionariſſen van het Landt te arbeyden om hare oppoſitie in forme op te ſtellen. Sy beweerden opentlik dat Bearn een ſouvereyne Heerlijkheyt was, die van alle andere Souvereyniteyten was onderſcheyden; Dat die van Bearn door gerigts-hoven en couſtumen geregeert wordende, haar Souvereynen niet gekoren hadden, als om hen in dat gebruyk te maintineren, ſonder die te konnen veranderen, corrigeren, of hervormen, anders als met de Staten van het Landt, en derſelver toeſtemminge; Dat het ſelve haar contractuele en fondamentele wet was, die de Prins op ſijn aankomſte beſweeren moeſt; Dat volgens dat ſelve den Koning daar tegens niet en konde doen; Dat Hendrik de IV. ſelfs de voorſtellinge daar van had verworpen, als dat ongelijk niet willende doen aan een Landt, waar in hy geboren was. Die aanmerkingen deeden haar verhopen, dat mits dat men haar in den Raadt hoorde, ſy daar ontrent noch yets gunſtigs ſouden konnen verwerven. Maar in plaatſe van haar over dat ſubject vernoegen te geven, ſoo gaf men haar een nieuwe gelegenheyt om te klagen; en de Vergadering van de Geeſtelijkheyt verkreeg 't Arreſt van ontſlaginge, naar dat die daar om ſoo lange tyd geſolliciteert had.

De Geeſteſtelijkheyt verkrijgt het Arreſt van ontſlaginge.

Manial een vande algemeene Gedeputeerden die tot Parijs was gebleven, terwijle dat Berteville ſijn Collega naar Vitré was getrokken, om ſig aldaar op het Synode Nationaal te laten vinden, gewaarſchouwt zijnde, dat den Raadt ſig ſchikte om dat Arreſt te verlenen, vertoonde op den een-en-twintigſte Juny, datmen aan Leſcun aan wien men ſulks belooft had, tydt moeſt geven, om aan het Hof ſijn redenen te komen voorbrengen, en aan de Koning die papieren weder ter handen te ſtellen, diemen hem 't voorgaande

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

gaande jaar had wedergegeven. Maar de Geestelijkheyt overmogt so een rechtvaardige vertooninge. Du Voir, diemen Segelbewaarder gemaakt hadt, en die sijn selven niet onwaardigh kende om Cardinaal te we'en, versaakte in die gelegenheyt, gelijk ook in veele andere, d'agting van oprechtigheyt die hy verkregen hadt, voor dat hy tot die waardigheyt was verheven geweest: en om aan de gansche Geestelijkheyt van 't faveur van een van de Leeden van desselfs lichaam, deel te doen hebben, so drong hy die sake met al sijn vermogen aan. In-voegen dat'er op den drie-en-twintigste van deselve maandt in tegenwoordigheyt van la Force, die al deed wat hy konde om 't selve te beletten, een Arrest van den Raadt uytquam, waar by den Koning ordonneerde, dat het proces aan hem gerapporteert soude worden: en twee dagen daar aan was 'er een definitijf Arrest tot genoegen van Geestelijkheyt.

Dat Arrest bragt uytdrukkelijk mede, dat de Gedeputeerden waren gehoort geweest, en dat den Raadt de geschriften en tegenseggingen gesien hadde; en het selve ordonneerde in den grondt drie dingen: Vooreerst, de wedergevinge van de Geestelijke goederen, en de herstellinge van den Catholijken Godsdienst in het gansche Landt van Bearn: Ten tweeden, de conservatie van de Gereformeerden in alle hare voorrechten; en de herplaatsinge van de sommen, die haar door d'ontslaginge afgenomen waren, op het oude domeyn van Bearn; en so dat niet genoeg was, op de domeynen van gebuyr tot gebuyr; volgens welke het geseyt was, dat die sommen op den staat van onkosten, als ordinare en plaatselijke lasten, gebragt souden worden, die voor alle andere voldaan moesten worden, sonder dat men de assignatien van deselve op yets anders soude konnen wijsen. Men hadt sig op dat bedrog van herstellinge wel bedacht, om de ontslaginge soo veel te verdragelijker te doen vinden by die gene, die van de saken niet anders als van buyten oordelen: en het scheen in der daat, al ofmen daar door de Kerken en particulieren buyten interest stelde. Eyndelijk soo renvoyeerde dat Arrest het versoek dat de Geestelijkheyt deedt, om in gebiedt van dat Landt toegank te mogen hebben, aan de wederkomste van den Commissaris, die den Koning tot de executie van dat Arrest derwaarts soude senden. Wyders soo schreef den Koning ook aan die gene, die het bestier van de Geestelijke goederen in Bearn hadden, om een deputatie naar 't Hof te doen om die herstellinge te sien doen. 't Welk mede brengt dat de Gedeputeerden gehoort en de geschriften gelesen sijn geweest.

't Was een seltsame archlisticheyt van de Geestelijkheyt, van aan die sake de forme van een civil Proces gegeven te hebben, gelijk als of'er verschil over een betwisting tusschen particulieren was geweest: in plaatse datter in de grondt gehandelt wiert, om te herroepen een wet, die door de autoriteyt van den Souvereyn met de toestemminge van de Staten van 't Landt, tot straffe van een wederspanninge Geestelijkheyt, die haare wettige Princen verraden, en haare Onderdanen de wapenen had doen aannemen, om hen van hare erffenisse te beroven, gepasseert was. Maar sy hadt oogmerk genomen op die lichtigheyt die sy haar versekerde, dat sy veel grooter soude vinden, om een proces te doen uytwijsen, als om te doen vernietigen een wet die op sulke goede redenen gefondeert was. Echter alsoo de Arresten in Vrankrijk geen wetten sijn, so moest men in 't vervolg aan dat Arrest de forme van een Edict geven, ten eynde men de registrering van dien met veel meer formaliteyt soude konnen laten doen. Maar ondertusschen soo wilde de Geestelijkheyt niet ondankbaar schijnen, en sy deed op den agtienden van July den Koning door den Bisschop van Arien bedanken, wiens harangue noch veel bitterder als die van den Bisschop van Macon was. Onder de klachten die op sijn bedankingen volgden, wasser een tegen het Boek van de vier Predikanten, en tegen den opdragt die sy aan den Koning geaddresseert hadden. Hy maakte haar voor *Onbeschaamden*, voor Predikanten *sonder Religie, en van leugenen* uyt, en haar Godsdienst noemde hy *de Hoere van de Satan*, hy beroemde sig, datmen haar in de conferentien van Nantes en Fontainebleau het velt had doen quiteren. Hy verhefte de getrouwicheyt van de Geestelijkheyt seer hoogh; en om de Gereformeerden verdagt te maken, so paste hy op haar toe, 't geen den Koning van Engelandt somtijts van de *Independenten* van sijn Koningrijk van Schotlandt geseyt hadt. Naar dat alles so belade de Vergaderinge op haar scheyden haar Agenten met een Vertoog van ses-en-veertig Artijkelen: En deselve queten haar ook soo wel van 't gene dat haar ter dier sake aan bevolen was, dat sy bykans op een Artijkel na alle hare versoeken verkregen, soo als ik hier naar op een andere plaats noch seggen sal. List van de Geestelijkheyt. Bittere Harangue

Ondertusschen de tydinge van dat Arrest in Bearn overgebragt zijnde, so besloo- Die van
ten de

Bearn trachten de slag af te weeren.

ten de Staten van dien die tot Orthez vergadert waren, liever alles te lyden als het selve te executeren; vindende haar gelijkelijk gehoont, so wegens de sake als de maniere van dien. Een Arrest tegen de belofte die men aan Lescun had gedaan, en sonder dat men de geinteresseerde partye eens half gehoort hadt, verleent; en boven al een Arrest dat op een despotijke wijse, de voorgaande wetten met alle de gerequireerde plechtelijkheden vernietichde, scheen haar onrechtvaardigh te sijn, gelijk als aan Luyden die noch niet en wisten, datmen in de hedendaagse Staat-kunde niet anders als de wille van den sterksten, gerechticheyt noemt. Sy deputeerden Lescun om aan den Koning hare ootmoedigste vertooningen te doen, en om hem te bidden van te willen toestaan, dat de Gedeputeerden die sijn Majesteyt begeren soude datmen aan hem soude senden, om de herstellinge te sien doen, in een Vergadering uyt de drie Staten van Bearn gecomposeert, en van de Gedeputeerden van alle de Kerken van Vrankrijk, verkoren mochten worden. Lescun nam in passant brieven van Rochelle mede, van waar de Vergadering reets vertrokken was. Hy hadt tot St. Germain niet eer als op den seventienden September audientie. La force stelde hem voor; en de algemeene Gedeputeerden ondersteunden hem, en sy betuygden aan den Koning, dat alle de Kerken van het Koningrijk gelijk Rochelle aan hem souden geschreven hebben, soo sy sonder hem te vertoornen hadden konnen vergaderen.

Vertooningen van Lescun.

Lescun harangueerde heel krachtigh voor den Koning, en beweerde met sterke redenen het Request 't welk hy van wegens de Staten aan hem presenteerde; allegerende een onderhoudinge van de contractuele wet, geduyrende meer als drie hondert jaren, sonder datter een exempel was, dat die was geschonden geweest; nochte datmen oyt in Bearn de aangenomen gebruyken volgens die wet, anders als met toestemminge van de Staten verandert hadt. Hy versogt antwoordt op een Vertoogh van beswaarnissen, en op verscheyde Requesten die hy gepresenteert hadt; en wyders dat hy geinformeert mogt sijn van den Auteur van een Libel *den Monnik* genaamt, 't welk wegens de saken van Bearn met een stijl vol van venijn en van bitterheyt geschreven was. Men kan daar van oordelen uyt 't geen dat den Auteur daar in seyde, dat het maar aan de Catholijken stont om de Gereformeerden te verdelgen; en dat niets haar wederhielt, als om datse het leven van een eenigh Catholijk meer als de doot van hondert *Hugenoten* estimeerden. In een ander, 't welk twee Boeren van de saken van de tijdt sprekende invoerde, deed men een van deselve seggen, dat de *Hugenoten* onbeschaamde menschen waren, datse haar over St. Bartholomeus dagh beklaagden, en datse de slachtinge van dien dagh een *Moordt* noemden; om dat het selve een daadt van de alderrechtmatigste Justitie was die 'er oyt geschiedt was, of oyt hadt konnen geschieden. Wyders ontkende Lescun al dat gene dat'er door den Bisschop van Macon van den Staat van Bearn geseyt was. Hy beweerde dat verre daar van daan dat 'er van dertigh personen vijf-en-twintigh Catholijken waren, dat 'er in tegendeel tien Gereformeerden tegen een Catholijk, voornamentlijk onder luyden van aansien waren; en dat sy het waren die bykans alle de lasten droegen; Dat verre daar van daan dat de Catholijken in de oeffeningen van haar Godsdienst qualijk gedient waren, sy meer als drie hondert Priesters hadden, sonder de Bisschoppen, de Canonikken, en de Predikers, daar onder te rekenen; in plaatse dat de Gereformeerden niet meer als sestig Predikanten hadden; dat verre daar van daan, dat de Catholijken in haar dienst verhindert wierden, als genootsaakt zijnde om plaatsen verre van haar woonsteden afgelegen te gaan soeken, om deselve te plegen, sy bykans alle te samen Misse tot harent of dichte by hadden; in plaatse dat de Gereformeerden in verscheyde Cantons wel drie mijlen van haar huysen af ter predikatie gingen; Dat de Catholijken drie vierde parten van de Geestelijke goederen besaten; Dat het getal van die gene, die haar Kerken bedienden, dagelijks aan groeyde, in plaatse datmen t'sedert eenigen tydt door d'autoriteyt vanden Koning de Predikants plaatsen die door de doot quamen open te vallen, supprimeerde.

Libellen.

Staat van de Godsdienst in Bearn.

Lescun bekomt niets als woorden.

Die feyten important genoegh zijnde om te verdienen datse breder opgeheldert wierden, voor datmen de sake definitivelijk afdeedt: vermits so Lescun de waarheyt seyde, 'er niet belacchelijker of valscher als de klachten van de Geestelijkheyt, noch ook niets onmenschelijker of onrechtvaardiger, als hare heerssuchtige vervolgen was. Maar het was bereyts al eenige Jaren geleden, dat de rechtmatigheyt van het Hoff gebannen was. De rechtvaardigheyt en de goede trouwe waren met den overleden Koning als begraven geworden; en men bekommerde sigh niet meer om deselve uyt

het

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

het graf op te halen, als om sigh daar aan te wreeken. Voornamentlijk so wierdt in een sake van de Godsdienst, de leugen van een Bisschop, tegen de bekende waarheyt, in verkortinge van de Gereformeerden gelooft, wanneerse selfs geattesteerde waarheden door bewijsen, die boven alle uytvluchten waren, by-bragten. Weshalven Lescun niets obtineerde, als een vergunninge om de saken van de Kerken van Bearn te gelijk met die van d'andere Kerken van 't Rijk, en door de selve Gedeputeerden, te mogen verhandelen. Dat selve wilde seggen, dat deselve in krachte van de hereenigingh aangemerkt wierden, niet meer als een lichaam met d'andere uyt te maken; Dat men hare bysondere klachten bespotte met te willen hebben, datse met de algemeene saken geconfundeert souden worden; En also men niet anders als bedriechelijke woorden aan de reste van de Kerken, op derselver remonstrantien verleende, so moesten die van Bearn gelijke onthaling verwachten.

In der daat, terwijle dat de Staten van Bearn hare instructien vervaardigden, en dat Lescun sigh op wegh begaf om deselve aan 't Hof over te brengen, so antwoorde den Koningh op het Vertoogh, 't welk de Vergaderingh van de Geestelijkheyt aan hare Agenten gelaten hadt; en sonder daar van yets noch aan Lescun, noch aan de algemeene Gedeputeerden te communiceren, soo verleende haar den Koningh op den dertighsten Augustus, behalven de wedergevinge van alle Geestelijke Conventen, en de Kerkhoven, op sekere conditien de voorsittinge in de Staats-Vergaderingen van 't Landt; Den ingank in de ordinaris Raads-Vergaderingh en de souvereyne Hoven; De vryheyt van alle Jurisdictie, uytgesondert die van den Paus; De herstellinge van de Jesuiten in Bearn, sonder restrictie van getal of van functien, en sonder yets af te snijden van de scholastijke voorrechten voor die gene, die in derselver Conventen studeren souden. Daar wierd alleen een Artijkel uytgesondert. De Geestelijkheyt versogt vier Steden van veyligheyt in Bearn. Deselve waren haar weynigh nodigh in een Landt, alwaar na haar seggen de Catholijken ses tegen een waren. Aan d'andere zyde so was die voorstelling seer belacchelijk in de mond van die Luyden selfs, die het voor de Gereformeerden sulk een groote misdaadt hadden gerekent, dat sy met haar Koningen sulke precautien genomen hadden. Maar dat is de loop van de werelt: men vind daarinne altijdt luyden die hen van de gemeene wetten uytsonderen; en die geloven dat voor haar deselve dingen geoorloft zijn, waar van sy in andere menschen een misdaadt maken.

Het Vertoog van de Geestelijkheyt word gunstiglijk beantwoordt.

Naar die groote overwinninge, so gingen de Bisschoppen henen, om tot Bordeaux en tot Thoulouse het Edict, dat wegens d'ontslaging afgekondigt was, te doen registreren; waar naar den Bisschop van Oleron weder te Hoof quam, en die van Lescar begaf sigh na Bearn, om van twee zyden de vervullinge van een saak die nu so verre gebragt was, voort te setten. Hy had de gauwigheyt van aan la Force een Marschalks staf van Vrankrijk, en een goede somme gelts om hem van schade t'ontheffen, te doen verhopen; en door dat middel gaf dien Heer hem sijn woordt, dat hy in Bearn de Edicten van hereenigingh en van herstellingh soude doen voor goet keuren. Maar hy vernam wel haast dat het Hof met hem spotte. Het selve meynde sijn credijt niet van noden te hebben, om dat het een partye binnen Bearn hadt, die het moest te boven halen, hoe swak dat deselve andersints ook mogt wesen, wanneerse met de Koninglijke autoriteyt ondersteunt was. Die partye bestont in d'overgeblevene van de factie van Grammont, die so befaamt was geweest in haar handelingen met die van Beaumont, hare mede-pretendenten, waar van het verlies van opper-Navarre, dat Ferdinand geusurpeert hadt, de laatste vrucht was geweest. Den Grave van Grammont was een geslage vyandt van la Force uyt jalousye van gesagh, en om andere bysondere redenen: In-voegen dat derselver Magen en Vrienden, gevoeght by die gene, die den yver van de Godsdienst, het credijt van de Bisschoppen en Biecht-Vaders, de Pensioenen of verhopingen, de lichtvaardigheyt of onvoorsichtigheyt van het Volk, in deselve belangen souden konnen brengen, een merkelijke hulpe voor het Hof waren bereydende. Aan d'andere zyde so haatte Luines la Force; het zy om dat hy een af-keer hadt van alle die gene, die verdiensten en bequaamheyt hadden; of het zy om dat la Force twee Soonen by den Koningh hadt, die al vry verre in de goede gunste van dien Vorst begonden te geraken, om deel te hebben in die van een Favorit, die vol van heerssucht en jalousye was. Dat waren Aimet en Mompouillan, die van kindsbeen af met den Koning opgetrokken waren, en die ook sodanige waren, datse heel licht de voorrangh van alle d'andere van haar calibre konden hebben. Voornamentlijk so tradt

1618. Het effect van die voordeelen wordt met drift vervolgt.

Mompouillan met groote schreeden tot de grootste gunste; en het scheen dat hy niet als een weynigh meer ouderdom van noden hadt, om so veel deel in de regeeringh te hebben, als hy reets in de vriendschap van sijn Vorst hadt. Luines had sigh van hem bedient, om sijn eygen fortuyn op het verderf van den Marschalk d'Ancre te vestigen. De Geestelijkheyt werkte alsdoen al krachtiglijk om het Arrest van ontslagingh te mogen bekomen; en Luines deed Mompouillan geloven om hem tegen dien hatelijke gunsteling te animeren, dat hy het was die de versoeken van de Prelaten ondersteunde; en dat hy selfs een voornemen hadt om la Force 't Gouvernement van Bearn t'ontnemen, uyt vreese dat hy door sijn credijt de veranderingen die men voornemens was in dat Prinsdom te maken, mogt verhinderen. In-voegen dat Mompouillan die noch een jongelingh sonder ervarentheyt was, gelovende de saken van sijn familie te doen, die van Luines deedt; sprekende onophoudelijk tegen den Koningh van dien Marschalk, als van een usurpateur van sijn gesagh, die het selve tot schade van al de werelt misbruykte. Door dat middel putte hy sijn gunste uyt, om de gronden voor die van een ander te leggen: en wanneer Luines den Marschalk d'Ancre had doen ombrengen, so deed hy aan Mompouillan, die hem so nuttiglijk in die sake gedient hadt, geen andere vergeldinge, als dat hy by desselfs personelijke disgratie, ook die van sijn geheele Huys voegde. Ook so had het weynig schijn, dat Luines de Vader soude staande houden, vermits hy de voortgank van de Kinderen vreesde; nochte dat een man wiens gunste noch wankelbaar stont, de Soonen van een bequaam man by den Koning soude laten blijven; nochte dat de Jesuiten aan dien Vorst souden toelaten, om *Ketters* met sijn vertrouwentheyt en genegentheyt te vereeren.

Ontstantvastigheden van la Force.

La Force sigh selven dan tusschen het Hof en Bearn hebbende willen menageren, gelijk of hy gelooft hadt dat hy sigh daar door so veel te nootsakelijker aan d'een en d'andere zyde soude maken, met swarigheden te maken, al of 'er sijn eere aangelegen was, maakte sigh aan beyde zyden verdagt: En sigh voornamentlijk van 't Hof bespot siende, so was hy genootsaakt om een weynig meer bescherming aan Bearn te verlenen, om voor hem selven eenigh credijt en toeverlaat te behouden. Maar het stont maar aan den Marschalk van Bouillon om in die soorten van intrigues altijdt yets te gewinnen; van sigh met so veel voorsichtigheyt en geluk te bestieren, dat hy sigh te gelijk van beyde de zyden deed aansoeken; Dat hy op een en deselve tijd den Auteur was van de Liguen die door sijn raadt geformeert wierden, en de Mediateur die deselve door sijn bemiddelingh weder verbrak; Dat hy altijd in credijt by de Princen en de groote Heeren was, op welke sijn verstandt veel vermogt; en altijdt van het Hof gestreelt wierd, als het welke sonder hem de intelligentien die hy geformeert hadt, niet konden doen verdwijnen. Echter also la Force door sijn verdienste en door sijne diensten, de belooningen die men hem schuldig was, en die hem by 't leven van Hendrik de IV belooft waren, niet had konnen verwerven, so nam hy eyndelijk als een wijs Hovelingh de tegen-partye aan: en wetende dat dikmaals de alderkortste en gemakkelijkste wegh, om van het Hof dat gene dat men eyst te verkrijgen, die gene is, dat men sigh gevreest maakt, so gaf hy aan sijn vyanden so veel werk, dat sy genootsaakt waren om hem uyt te kopen, dat gene toe te staan, dat sy aan hem niet souden hebben willen geven, om hem te behouden.

Bearn volherdt in sijn oppositien.

Die sake deed dan in Bearn veele Vergaderingen houden, veele oppositien maken, en veel Arresten door den souvereynen Raadt verleenen: so als men aan de syde van 't Hof ook alles in 't werk stelde, om niet te leur gestelt te worden. Men sag wel dat naar de scherpheyt van rechten die onderneminge niet rechtvaardig was; maar de Geestelijkheyt die van de redenen van die nature weynigh gevoeligh is, en die aan de oude staat-regel die toestaat, dat men om te regeeren het recht verkrachten mag, meer is overhellende, geloofde datse het selve wel met voeten mogt treden. Aan d'andere zyde so was het Hof in de sake vermengt; en volgens de nieuwe Staatkunde, so meende men, dat een Koning eenmaal in een saak ingewikkelt zijnde, sig dan daar van niet en konde ontdoen. d'Onrechtvaardigheyt van een desseyn en is geen reden meer om het selve af te breken, wanneer 't selve eens geformeert is: vermits d'onrechtvaardigheyt straks cesseert, wanneer 'er de hoogste macht aan gelegen is. Een Souvereyn maakt en breekt het recht met een woordt. 't Geen dat rechtvaardigh of onrechtvaardig is voor dat hy het heeft uytgesproken, verandert van natuur wanneer hy geseyt heeft, *Ik wil het so hebben.*

Geschriften tot haar voordeel.

Geduyrende de langduyrigheyt van die betwistingen, also men een menigte van libellen tegen de Gereformeerden en tegen die van Bearn liet uyt gaan, so gaven de

dese

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

deſe ook volumens van manifeſten en van Apologien in 't licht. Daar quam een geſchrift van die natuur tot Londen gedrukt te voorſchijn, onder den tijtel van *Diſcours van het Arreſt van de Geeſtelijke goederen in Bearn &c.* Den Auteur verhandelde daar in de ſake in 't lang, en begon met de gelegentheyt van 't ſelve arreſt. Hy verhaalde de ſamenſweeringe van de Catholijken van 't Landt, tegen de Koninginne Johanna en de Princen haar Soonen, waar van ik op een andere plaatſe geſproken hebbe; haar vlugt naar Rochelle geduyrende den opſtant van hare Onderdanen; De wederbrenging van 't Landt tot gehoorſaamheyt door Mongommeri; het beſlagh op de goederen tot ſtraffe van de Geeſtelijken gedaan; de reformatie door autoriteyt van de Koninginne en met de toeſtemming van de Staten gedaan; en de aſſignatie van de Geeſtelijke goederen tot onderhoudt van de Predikanten, van de Armen, van de Scholieren, van de Collegien, en van de Regenten: van het guarniſoen van Navarreins, van den Lieutenant van den Koning; van den Raadt, en van het ſouvereyne Hof; van de Kapiteynen van ſommige Kaſteelen; van de Raads-Heeren en Auditeurs van de Rekenkamer, en van d'andere voornaamſte en nootſakelijkſte Officiers: d'Inſtellingh van een Kerkelijke Raadt, beſtaande uyt twee Raadts-Heeren, twee Auditeurs, twee Edelluyden, twee Predikanten, twee gequalificeerde perſonen van den derden Staat, een Kerkelijk Procureur, en een Treſorier generaal om de behandeling van de penningen te hebben; Den Eedt by den overleden Koningh in den Jare 1581 gedaan, om alle de wetten en couſtumen, en alle de voordeelen en octroyen die ſijne Voorſaten of hy ſelfs geconſenteert hadden, te bewaren; de te nietdoeninge van den geeſtelijken Raadt eenige Jaren te voren door Mioſſans gedaan, die echter nietwes veranderde in de deſtineringe van die revenuen; De proteſtatien van de Staten tegen die onderneminge; derſelver herhaalde oppoſitien; De bekrachtiging van alle de reglementen van Koninginne Johanna, door het Edict van den Jare 1599. 't welk de Roomſe Godſdienſt in Bearn herſtelde; en dat 't welk Lodewijk de XIII. in 't Jaar 1610, 1611, 1614 en 1615, van alle de Edicten van den overleden Koning, en van ſijn eygene hadt gemaakt. Naar dat alles maakte den Auteur aanmerkingen over de wijſe waar op 't Arreſt van ontſlaginge was verleent: en hy merkte heel rechtmatigh over het Edict van herſtellingh aan, dat het ſelve geen meerder verſekering daar van konde geven, als d'andere die herroepen waren, gedaan hadden; Dat den Paus en de Geeſtelijkheyt niet ruſten ſouden, voor datſe die nieuwe reglementen ſo wel als de andere, die noch veel autentijker waren geweeſt, ſouden hebben doen ſchenden; Dat men tot Romen die Vorſten die men aldaar voor begunſtigers en Voedſter-Heeren van de *Ketters* wilde aanſien, voor ſubjecten van verwerpinge deed paſſeren; Dat de domeynen van Bearn onvervreemdelijk waren; en dat den ſucceſſeur verbonden was te ondergaan de verbinteniſſen die ſijn predeceſſeur gemaakt hadt; dat een eeuwigduyrende verbintenis van revenue een effective vervreemdinge van de grondt is: Dat de reſt van de aſſignatien buyten 's Lands, tegen deſſelfs voorrechten, in verdachte plaatſen en aan de vyanden van de gereformeerde Godſdienſt, gegeven waren. Hy voeghde daar aanmerkingen over de nature, d'oorſprongh, en de nootſakelijkheyt van de Tienden by; en hy beſloot dat men de Gereformeerden niet wettelijk konde verbinden om het hare aan de Catholijken te betalen. Eyndelijk ſo ſeyde hy, dat den Koningh de Geeſtelijke goederen van Bearn in de ſtaat latende, daar Koninginne Johanna die in-geſtelt hadt, op de domeynen van dien in faveur van de Geeſtelijkheyt de herſtellingh hadde konnen doen, tot ſulken ſomme als de revenuen in queſtie quamen te bedragen. Dat expedient ſoude ongetwijfelt de apparentien van de goede trouwe beter bewaart hebben: en de Geeſtelijkheyt ſoude ook veel bequamer geweeſt hebben, om die herſtellingh door het credijt dat ſy in den Raadt hadt, als de Gereformeerden die alles tegen liep, te hebben doen gelden.

Waarom de Geeſtelijkheyt de herſtellinge niet voor ſig heeft willen nemen.

Maar de waarheyt is, dat die ontheffinge van ſchade niet anders als een bedrogh was, dat men die van Bearn doen wilde, om haar de reſt van de ſaak te ſachter te doen overſtappen: Weshalven de Geeſtelijkheyt die daarinne ſijn veyligheden niet en vondt, niet heel qualijk beraden was om ſigh daar mede te genoegen. Het Hof 't welk die herſtellingh op de remonſtrant en van du Pleſſis Contrerolleur Generaal van Navarre, en op de inſtantien van den Hertogh van Rohan had toegeſtaan, om de werelt wijs te maken dat het daar-in naar verhoor van partyen, en met kenniſſe van ſaken procedeerde, en ſoude geen voorwendſel gemankeert hebben, wanneer het deſelve te niet had willen maken. Wijders ſoo antwoorden men in de naam

Antwoort op het geschrift van die van Bearn.

van de Catholijken op dat geschrift van die van Bearn: Maar den Auteur van die antwoorde en roerde de samen-sweeringe van de Catholijken van Bearn tegen haar Souvereyns niet eens aan. Onder faveur van dat stilswijgen soo deed hy een Oorlog, die de rebellen door Mongommeri onder het gesagh van de Koninginne en haar kinderen, aangedaan was, voor een samen schakelinge van veele massakren doorgaan: Hy seyde dat het beslagh van de goederen der Geestelijkheyt niet anders als by provisie was gedaan geweest; maar hy seyde niet dat de Koninginne het selve twee jaren daar naar dadelijk als in een uytgewesen saak geconverteert hadt, met perpetuele administrateurs over de beslagen goederen aan te stellen, en met deselve in hare handen en tot andere gebruyken over te geven. Hy pretendeerde dat de Staats Vergaderingen die deselve verandering gedaan hadden, voor geen wettige Vergaderingen passeren konden, vermits men daar de Geestelijken uytgesloten hadt, die daar van een gedeelte uytmaken moesten: al of 'er geen wettige Staats Vergaderingen in de werelt geweest waren, voor dat'er een Geestelijkheyt by was; of dat een geheel Landschap 't welk het met sijn Souvereyn eens was, natuurlijker wijse geen recht hadt om eenige omstandicheyt in de forme van sijn ordinare regeringe te veranderen, ten minsten als 'er een genoegsame reden was om die veranderingh te maken. Hy voegde daar by, dat die nieuwe wetten niet voor fondamentele passeren konden, om dat sodanige wetten met de Staats-Vergaderingen moesten opgerecht worden: Een Staat-regel die de Geestelijkheyt in de laatste algemeene Staats Vergaderingh aangenomen hadt, om haar te kanten tegen het Artijkel, 't welk den derden Staat tot veyligheyt van de Koningen wilde doen passeren: Maar een seer valsche Staats-regel, om dat het van de uytterste baarblijkelijkheyt is, dat geheele Staats-Vergaderingen, uyt der selver hooft en Ledematen bestaande, de kracht van grond wetten aan alle die gene waar over sy het eens zijn, en die nootsakelijk zijn om d'algemeene rust en voorspoet te versekeren, geven konnen: Want anders so sou'er niet ellendiger zijn als de menschelijke societeyt, soo d'eerste wetten waar onder deselve geformeert was, of door listigheyt te niete gemaakt, of met gewelt geschonden waren, alsdan het onmogelijk of onwettig soude zijn, om deselve weder op nieuwe gronden te herstellen. Hy beweerde met deselve stoutheyt, dat de Vorsten noyt op de wetten van haar Voorsaten sweeren; 't welk door alle soorte van getuygenissen, door alle verlichtingen vande reden, door alle 't gene dat recht en gerechtigheyt kan genoemt worden, en door alle 't gene dat de sekerheyt vande menschelijke saken maakt, onwaaragtig kan gemaakt worden. Hy duyde vervolgens aan den overleden Koningh toe, dat hy een voornemen had gehadt, om 't selve te doen dat sijn Soon gedaan hadt; en dat hy daar inne niet gemankeert hadt, als om dat hy sulks niet had dorven doen: een valsheyt die dikmaals door de Geestelijkheyt voorgebragt is geworden, 't sedert dat dien Vorst niet meer in staat is geweest om het te konnen ontkennen; en die door de Missionarissen, en door die gene die de schets vande vervolginge in onse tijd voorgevallen, ontworpen hebben, selfs tot zijn eygen Edicten toe, uytgestrekt is geworden, van welke hy inderdaadt so jaloers was, dat hy daar aan de minste smette niet soude hebben konnen geven. Sijn bekende trouwe, sijn groote voornemens, sijn dik herhaalde protestatien, en sijn geduyrige praktijke geduyrende den tijdt van twaalf Jaren, zijn heel goede getuygen vande gesteltheyt daar hy in was, om sulke nodige wetten religieuselijk te observeren.

Vervolg van d'antwoort.

Om echter te bewijsen dat dien Vorst een voornemen had gehadt, om den Staat van Bearn te veranderen So maakte den Auteur een verhaal van alle 't geen, dat hy aan verscheyde Bisschoppen van die quartieren, aan der selver Capittels, aan de Parochianen, aan de Prioors, en aan alle Geestelijken had toegestaan: Waar uyt de Gereformeerden veel meer reden souden gehad hebben om te besluyten, dat de Geestelijkheyt noyt vergenoegt is; als de Geestelijkheyt hadt om te gissen, dat den overleden Koningh bequaam soude geweest zijn, om in sijn woordt te mankeren. Hy verhaalde de Instantien door de Gestelijkheyt geduyrende de algemeene Staats-Vergadering in den Jare 1615, en in der selver Vergadering in 't Jaar 1617 gedaan: En om dat men een bedriechelijke audientie aan de twee Diserotes, Vader en Soon, Predikanten van Bearn, eer dat men die saak, afdeedt, hadt verleent, so wilde hy dat het selve voor een volkomen defentie diemen haar toegestaan had, soude doorgaan hy spotte met de prescriptie van vyftig Jaren waar mede die van Bearn haar behelpen wilden; en hy stelde daar tegen die vande Geestelijkheyt, die hy dat heel belachelijk was, tot vyftien hondert Jaren toe deed op klimmen: Gelijk of de possessie vande Geestelijkheyt niet alleen de wereltse grootheyt vande Bisschoppen, maar selfs

d'eer-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

d'eerste predikinge van het Euangelium aan de voet van het Pyreneische gebergte, had voorgegaen. De rest van het geschrift was smadelijk. Men deed de herstellinge daar in gelden, gelijk als of het een effect van een suyvere genade was geweest, die de tegenstrevingh vande Gereformeerden heel onrechtvaardigh maakte. Men sprak daar in vande Tienden als van een goet, 't welk aan de Geestelijken voor het beslag toebehoort hebbende, haar door 't Arrest 't welk d'ontslaginge verleende, weder gegeven moest worden; en men seyde daar in dat de goederen vande Kerk onvervreemdelijk waren, gelijk als goederen waar van Godt den eygenaar was: een Monniks grond-regel, die Godt den besitter van Landen, van Renten, en van tytels van ydelheyt makende, op een schandelijke wijse tot een aardsche en wereltlijke natuur vernedert een Rijk, dat gants Geestelijk en Hemels sijnde, de Heere *Jesus Christus* over sijn Kerke oeffent. Men wilde aan den Koning doen vresen, dat de Gereformeerden van den Koning versoekende, om vrij te mogen wesen van Tienden aan de Geestelijken te betalen, voor hare Predikanten souden willen behouden, en de Tienden; en sijne weldaden, die haar in de vergoedinge van de Tienden verleent waren. Men eyndigde het selve met een grond-regel die heel bequaam was om d'alderplechtelijkste Edicten te leur te stellen; als namentlijk dat sy nergens toe dienden, als om aan den Impetrant van dien een out recht te conserveren; maar dat deselve geen nieuw recht quamen te maken, Welken volgende het licht was om al dat gene dat voor een nieuwe vergunninge passeerde, of 't welk het oude recht vernietichde, in de Edicten die de vrede aan 't Koningrijk verleent hadden, te herroepen.

Onrechtvaardicheden de Gereformeerde door het gansche Koningrijk aan gedaan.

Maar de Gereformeerden van Bearn waren d'eenigste niet diemen onrecht deedt. Men was ook niet veel rechtvaardiger aan de andere Provintien. De Commissarissen, wanneerse afgesonden waren geworden om eenige overtredinge te verbeteren, en verleenden anders niet als bedriechelijke Ordonnantien: En in plaatse dat onder de voorgaande regeringe de swarigheden by naar altijd gunstichlijk voor de Gereformeerden afgedaan wierden, soo begon men onder dese niet meer te verleenen, als renvoyen aan den Raadt, om advijs; als verdeylingen, als sententien, waarinne de listigheyt van den Catholijken Commissaris, d'alderklaarste rechten, en welke die van haar Godsdienst selfs niet konden tegenspreken, twijfelagtigh maakte. In voegen dat de Gereformeerden siende dat de plaatsen werwaarts de Commissarissen vertrokken waren geweest, daar van geen voordeel hadden genoten, het Hof niet meer aandrong om 'er anderwaarts meer te senden, uyt vrese dat sy aldaar meer quaat als goet mochten doen. Renard die naar Bearn afgesonden wierdt, was ter selver tijd met Lusignan ook Commissaris in Guyenne: Maar wanneer men hem aandrong om sijn commissie uyt te voeren, ten minsten op die Plaatsen die in sijn passage waren, soo weygerde hy sulks; en hy gaf voor reden van sijn weygering, dat hy eerst sien wilde wat dat het effect van sijn reyse in Bearn soude wesen; gelijk of hy had willen te verstaan geven, dat in dien de Gereformeerden van dat Prinsdom hem geen genoegen gaven, hy aan d'andere dat soude vergelden. Hy had in der daat ook van het Hof last gekregen om soo te handelen, om de Gereformeerden van de nabuyrige Provintien in suspens te houden; ten eynde sy tusschen de hope van door de Commissarissen begunstigt te sullen worden, en de vrese van de vrucht van derselver commissie te sullen verliesen, hen wachten mochten, om niet al te diep in de saken van Bearn te treden, waar mede men niet hebben wilde dat sy haar vermengen souden. Het Parlement van Parijs wilde de twee Ampten van Raats-heeren, waar van so dikmaalks gesproken was, niet aannemen; van welke 't eene dat van een Catholijk was, die de gereformeerde Godsdienst omhelst hadt, en 't ander tot vervulling van dat van Berger, die Catholijk was geworden, dienen soude. Men had over dat subject van den Koning een Edict van geboden en van mondelinge bevelen, die heel uytdrukkelijk schenen, verkregen: echter soo deed het Parlement daar niets in; en het Hof des Aides en was niet sachter nopende het subject van de vryheyt der Predikanten. Maar onder een regeringe die gants absoluyt was, en die van alle Orderen van het Koningrijk heel nedrige onderwerpingen aan de Favoriten afdwongh, soo persuadeerde die ongehoorsaamheyt aan de achterdochtigen, datter een collusie in stak, en dat het Hof wel hebben wilde dat het Parlement daar aan ongehoorsaam was.

Ondernemingen op de Steden van veyligheyt.

Men maakte soo veel ondernemingen op de Steden van veylicheyt, dat het nauwelijks bedenkelijk was, datmen daar toe tradt sonder sekrete bevelen te hebben. Daar was 'er een op Tartas, op Mont de Marsan, en op Mas de Verdun. Fontrailles,

alhoewel hy belooft hadt dat hy Catholijk soude worden alsmen het hebben wilde, en liet niet na om sijn selven tot Leitoure te maintineren, en te veynsen dat hy noch gereformeert was. Men oordeelde uyt de weynig opsigt die hy op de swakke en qualijk onderhoudene bevelen die hem van 't Hof toequamen, nam, dat sijn bedrog aldaar niet onaangenaam was. Desportes hooft-vyandt van de Gereformeerden maintineerde sig in een sterk gemaakt Kasteel, waar van de Gereformeerden de demolitie door een Arrest van den Raadt bevolen hadden: 't is waar datmen uyt vrese dat hy daar aan gehoorsamen mogt, een ander derwaarts had geschikt, die de saken aan Commissarissen renvoyeerde, en ondertusschen Desportes in het besit liet: 't welk de Cevennes en 't Gevaudan geheel in beroerten stelde. Antragues, waar over sy verscheyde klachten deden, behield echter tegen haar dank sijn Gouvernementen.

D'Oeffeningen van den Godsdienst in verscheyde plaatsen verhindert.

Men belette d'oeffening van de gereformeerde Godsdienst in verscheyde plaatsen; als onder anderen tot Ruffec in Saintonge, alwaar deselve volgens alle regelen toegelaten moest worden. De Marquise van Ruffec bragt voor reden by, datmen haar toestemminge niet had versogt: gelijk of die toestemminge nootsakelijk geweest was voor die plaatsen, alwaar men volgens de woorden van de Edicten een baarblijkelijke possessie hadt. Den Hertog van Vendôme besit van het Kasteel der Stadt waar van hy de naam voerde, genomen hebbende, en mankeerde niet, om met den Gouverneur, daar hy sig mede vergeleken hadt, de Kerk die de Gereformeerden aan de voet van de Stadt hadden, af te werpen. Hy liet dat gewelt plegen door Luyden die sijn livrey droegen, sonder eenige pligten van eerbaarheden, of forme van Justitie te onderhouden. De Kerk van de Stadt deed daar over haar klachten aan hem, die so veel te meer gefondeert waren, om dat hy belooft had de saken in die staat te sullen laten daar hy die in gevonden hadt. Hy maakte eenige schijn al of hy dat bestaan wilde doen repareren: Maar hy had 'er in der daadt geen gedachten toe. Hy gaf te kennen, dat hy in een plaats die hy pretendeerde dat een gedeelte van sijn Voor-hof was, d'oeffeninge van een Godsdienst die contrarie de sijne was, niet dulden konde: En aan d'andere syde soo wilde hy sig bedienen vande onachtsaamheyt vande Gereformeerden van Vendôme, dewelke die plaats van de tijdt van Koninginne Johanna af beseten hebbende, niet gelooft hadden, datmen haar oyt een recht dat sy door so een lange prescriptie verkregen hadden, betwist soude hebben: In-voegen dat sy vergeten hadden van den overleden Koning, dien aangaande andere veylicheden als die van het Edict te nemen. Sy waren dan genootsaakt haar aan den Koning te addresseren, om haar hen Kerk weder te doen geven. Daar wierden expres Commissarissen genomineert, om op de plaats kennisse van die sake te gaan nemen: Maar sy deden deselve sonder moeyte niet af. De Catholijken waren meer als eens gereet om tot het uytterste gewelt te treden; en de Gereformeerden waren ook niet veel wijser. Eyndelijk soo bevredichde men haar, met aan de dese een gedeelte van haar recht te doen verliesen, in haar de rest te versekeren; men bragt dan d'oeffeninge van haar Godsdienst by een solemnele Ordonnantie buyten de Stadt, dichte by een vande Poorten; en den Koning droegh de kosten tot het bouwen van de nieuwe Kerk, en de prijs vande grondt daar die op gebouwt wierdt. Niettemin soo deed sulks aan de Gereformeerden sien datmen niet voornemens was haar te begunstigen, vermits alsmen haar recht deed, en dat in de alderklaarste saken selfs, men echter niet naliet om haar altijd yets van haar rechten te besnoeyen.

Onrechtvaardicheden vande Parlementen.

Het Parlement van Bordeaux was weygerig, om de criminele saken waar in de Gereformeerden belang hadden, naar de Kamer van Nerac te versenden: En om een voorwendsel te hebben van deselve te behouden, soo dorstmen aldaar wel seggen, dat alle de misdaden daar de Gereformeerden van beschuldicht wierden, als soo veel misdaden van gequetste Majesteyt waren, om dat sy van een contrarie Godsdienst waren als die van den Staat was. In verscheyde plaatsen maakte men haar processen over misdaden, die door de Edicten en voornamentlijk door dat van Blois vernietigt waren.

Jesuiten.

De Jesuiten vorderden meer en meer; en deselve hadden niet alleen een Arrest van den vijftienden February verworven, 't welk haar vergunde om een openbaar Collegie in alle soorten van wetenschappen tot Parijs te houden, sonder eenig reguard op de tegenstrijdige Arresten van het Parlement, noch op de tegenstrevingen van de Universiteyt te nemen: Maar sy deden selfs een Decreet vande faculteyten vande Theologie en vande vrye konsten vernietigen 't welk behelsde dat deselve noch tot eenige trappen of voorrechten van de Scholen souden toelaten die gene, die ergens anders als in hare Collegien of in

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

de Academien van hare geconfœdereerden gestudeert hadden. Sy trachteden ook in de plaatsen van veylicheyt in te sluypen. Regourd door den Bisschop in qualiteyt van Prediker naar Leitoure gesonden sijnde, soo nam de Koning het qualijk, dat de Borgemeesters de qualiteyt van de plaats by brengende, aan hem een sommatie hadden laten doen om te vertrekken. Hy schreef aan d'Inwoonders dat sy het verblijf en de predikatie van den Jesuit souden hebben te dulden; en dat hy hoopte dat hy hem binnen de termen van de Edicten soude houden. Men deed de Gereformeerden wegens hare begraaffenissen duysent quellingen aan. De Gravinnne van Roussi selfs in het Choor en dichte by den Altaar vande Parochiale Kerk begraven zijnde, soo nam den Procureur Generaal de saak voor den Parochiaan op; en de Kerk door die begraaffenis besmet achtende, verkreeg een Arrest van het Parlement van Parijs; 't welk ordonneerde dat het vande contraventie geinformeert was, en dat de Kerk weder bevredigt soude worden, soo dat reets niet geschiedt en was; 't welk d'ontgravinge van het Lijk, welkers tegenwoordigheyt deselve ontheyligt hadt, was medebrengende.

Begraaffenissen.

Alle die klachten, en een groot getal van meer andere, in een lang Vertoogh by een gestelt zijnde, soo wierd daar op den negenden van July expres een Raads-vergadering ten huyse vanden Cancelier gehouden, waar in men drie-en-dertig van die Artijkelen, die heel wel opgestelt waren, examineerde: Maar in plaatse van eenige effective voldoeninge, soo verkreegh men niet anders als renvoyen aan de Kamers, en eenige Brieven sonder uytwerkinge, aan de Gouverneurs en Rechters van de Plaatsen. Men had van gelijke beantwoordt de Vertoogen die in 't begin van 't jaar gepresenteert waren; en die niet als op den een-en twintigsten van February afgedaan wierden. d'Antwoorden van dien waren onder een gunstige schijn niet anders als dekmantels, om den Raadt vande moeyelijk-vallingen vande algemeene Gedeputeerden t'ontlasten. Men kan daar van oordelen uyt 't gene op de kant van het dertigste Artijkel stont, waar in men klaagde, dat de Geestelijken van Languedoc de Gereformeerden verscheyde processen maakten, wegens de afwerpingen vande Kerken en Conventen, die in de beroerten voorgevallen waren; en dat sy deselve voor het Parlement van Thoulouse deden betrekken, alwaar de saken aangehouden wierden, sonder eenig reguard te nemen op het renvoy dat van de Gereformeerden versogt wierdt. Dat selve was een vande misdaden die de Edicten van vrede altijdt vernietigen; en diemen als onvermydelijke gevolgen van den Oorlogh aanmerkt, welkers nootsakelijkheden noch Palleysen noch Kerken verschonen, wanneer het plaatsen sijn daar de Vyanden eenig voordeel van konnen trekken. d'Antwoord was dat zijne Majesteyt niet verstont, datmen ondersoek noch vervolgh wegens de materialen die van die demolitien gekomen, en die tot andere gebruyken geduyrende de beroerten aangewent waren, doen soude; en vernietichde de Arresten ter contrarie sijnde. Het scheen dat sulks yets seggen wilde: echter soo deed 't selve de vervolgen niet ophouden, en men moest de klachten daar over vernieuwen. 't Is waar dat de forme van d'antwoorden van den overleden Koningh ten naasten by deselve was: Maar daar was dat wesentlijke onderscheydt tusschen de sijne, en die van den Koning sijn Soon, dat die vande Vader, soo te seggen, hem niet anders dienden als voor memorien vande bevelen, die hy in de Provintien aan de Gouverneurs en aan de Officiers van de Justitie moest doen: Invoegen dat d'antwoord de kracht van een wet verkreegh door een uytgedrukt bevel om deselve te executeren, die niet en mankeerden, om op de nodige plaatsen gesonden te worden; maar die vande Soon waren niet anders als woorden, om het Hof van de moeyelijkheyt vande sollicitatien t'ontslaan: En alsoo men soo ras als de Gedeputeerden den rug gekeert hadden, het geen men haar belooft hadt quam te vergeten, so bevonden de Gereformeerden in de Provintien haar ook in geen beter staat, alwaarmen met de beantwoorde Vertoogen eens lachte.

Antwoorden op de Vertoogen.

't Was van gelijken met d'andere middelen, die haar onder de voorgaande regering gedient hadden om hen uyt alle belemmering te redden, gelegen. Een renvoy aan Commissarissen was niet meer als een spotternye: Vermits een Gereformeerde bykans altijt ter geliefte van 't Hof stont; en een Catholijk geen gunstelijke instructie hebbende, quam sig heel ligt naar d'ingevingen van de Geestelijkheyt en de Jesuiten, als die de Luyden van die Caracter altijt tracht te verpligten, te gedragen. Een bekrachtiging van eenig Artijkel van 't Edict, dat de Catholijken geschonden hadden, was niet meer als een deuntje: Vermits d'antwoordt die deselve mede bragt van niets sterker ondersteunt zijnde, sig selve

Bedriechelijke behulp middelen.

geen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

geen meer eerbiedt konde doen toebrengen, als een Edict dat so plechtelijk was als dat van Nantes is, sulks doen konde; noch de reglementen beter konde doen naar komen, als een Edict van die importantie, sig tegen d'onrechtvaardigheyt van een valschen vver niet konde veylig stellen. Een Declaratie van 't gene dat den Koning wilde of niet wilde hebben, verswakt zijnde door de weynig genegentheyt diemen toonde, om deselve werk stelligh te maken, wierd van niemant gehoorsaamt. Ik soude op een ander plaatse noch veel breder van 't selve subject konnen spreken; maar dit selve is alhier genoeg, om te doen weten, wat dat de versoek-schriften en de klachten die de Gereformeerden alle dagen genootsaakt waren voor te brengen, uytwerkten: te weten dat sy bedriechelijke hulp-middelen voor dadelijke qualen bequamen, en dat sy de Geestelijkheyt geautoriseert sagen om haar noch grooter vervolgingen aan te doen, door de weynigh hulpe die sy in 't gesagh van den Koning vonden, om sig tegen d'eerste pogingen te stellen.

Eynde van het vijfde Boek

HISTORIE
DER
REFORMATIE
vande
KERKEN van VRANKRYK.
TWEEDE DEEL.

Sesde Boek.

Korten Inhoudt van het sesde Boek.

Overgroote wanhope van die van Bearn. Vergadering tot Castel jaloux en tot Tonneins geweygert. Sy begeeft haar naar Orthez, en word verbannen. Oproer tot Pau. Quaataardigheyt vanden Commissaris. Voorseggingen en devotien. List van den Raadt. Eerste en eyndelijk bevel aan den souvereynen Raadt van Bearn afgesonden; van eenige Arresten van den selven Raadt gevolgt wordende. Gevoelen van sommige particulieren over die saken. Gesteltheden der groote Heeren. Staat vande buytenlandsche saken. Gevaarlijke gevolgen van sommige gematighde advijsen. Verantwoordinge van de gedraaghsaamheyt van die van Bearn. Konstenarye van de Bisschoppen van 't Landt. Aanmerkingen over de harangue vanden Bisschop van Macon. Difficulteyten tegen de herstelling: tegen de Tienden. Prescriptie. Besluyt. De Koninginne moeder salveert haar uyt Blois. Den Prince van Condé word in vryheyt

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

heyt gestelt. De Vergadering van Orthez tot Rochelle overgebragt zijnde, houdt de partye van den Koningh, en komt te scheyden. Andere Vergadering tot Loudun toegestaan. Desselfs præliminaire versoeken. Waarom dat de Gereformeerden deselve instantien so menighmaal vernieuwt hebben. 't Hof versend de klachten tot het algemeen Vertoogh. Resolutien en Eedsweeringen van de Vergadering. Substantie van't algemeen Vertoog, en andere Artijkelen van klagten. De Vergadering verbiedt geen Iesuiten noch andere Monnikken in de Steden van veyligheyt te laten prediken. Arresten van verscheyde Parlementen ter contrarie. Deputatie, Brieven, en Remonstrantien, aan den Koning. De Gereformeerden hellen naar den dienst vande Koninginne Moeder. Verdrietige antwoord van den Koning, en desselfs effect. Tegenstrevingen van de Catholijken aan de oprechtinge van een Collegie tot Charenton. Vergaderingh van de Geestelijkheyt. Vryheyt aan haar verleent om voor geen Rechtsbanken te pleyten, waarin alle de Rechters Gereformeerden zijn. Herhaalde bevelen aan de Vergadering van Loudun om te scheyden. Middel van een vergelijk. Onverwachte Declaratie tegen de Vergadering. Den Prince van Condé bedriegt de Gereformeerden. Geaffecteerde vlijt van den Procureur generaal. De Vergadering blijft stantvastigh. Men hervat de onderhandelingen. De Vergadering gehoorsaamt op het woordt van den Prince van Condé en van den Favorit. Uytwerkinge van de scheydingh der Vergadering. Nieuwe ondernemingen tegen den Favorit. Den Hertogh van Rohan verbind sigh aan de Koninginne. Vervaarnissen van de Koninginne Moeder. Macht van de partye die sy formeert. Nuttigh advys van den Prince van Condé, en quaden raadt van den Bisschop van Lucon. Redenen van den Bisschop. Nederlage van de Troepen van de Koninginne, daar de vrede op volgt. Onverwachte reyse van den Koning in Bearn. Mislagen van de Gereformeerden, en haar schult. Den Koning laat sig door geen remonstrantien ophouden: Komt tot Pau: Maakt sig meester van Navarreins: leyt den Eedt af: verandert de gansche forme van de Regeering. Asschaffing van de Capiteynen van de Parsans. Onthaal de Gereformeerden aangedaan. Verongelijkingen, dreygementen, gewelddadigheden. Het quaat verslimmert naar het vertrek van den Koningh. Quaataardigheyt van de Bisschoppen. Wreetheden van Vyane. Verscheyde verhalen van die reyse van den Koningh. Synode Nationaal van Alais. Politijk reglement. De Predikanten die op't Synode van Dordrecht gedeputeert waren, geven rekenschap van de beletselen die haar opgehouden hadden. De saken van Bearn door duysent Konstenaryen op het Synode overdwerst. Men resolveert om een deputatie aan den Koning te doen, en men herroept die resolutie weder. Men weygert aan de Gedeputeerden van Bearn alle bystant. Consideratien van groot belangh verydelt. Tijdinge van groot gevolg gesmoort. De Verraderye van eenige Predikanten blijft ongestraft. Saken van Privas, en derselver oorspronghe. 't Vergelijk door den Heer verbroken.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

De Plaats wordt tot een onderpant gestelt. Geweldenaryen van de besetting, en lasteringen tegen de Borgers. Vergadering tot Anduze. Wijse van handelen van Chatillon. Kerken besprongen. Lasteringen tegen het Synode van Alais. Vergadering tot Gergeau. Propositien van belang. 1 Of men by hoofden of by Provintien stemmen moest. 2 Of men sig aan sijn Instructien moest houden. Deliberatien van de Vergaderingh. Andere Vergaderingen in Anjou en in Bourgogne. Verscheyde klachten van de Gereformeerden van die Provintien. Algemeene alarmen van de Kerken naar de veranderingen in Bearn voorgevallen. Vergaderingh tot Milhau, door de Gedeputeerden van Lesdiguieres en van Chatillon overdwerst. Effect van de belosten aan de Vergadering van Loudun gedaan. Raads-Heeren in 't Parlement van Parijs aangenomen. Leitoure Fontrailles afgenomen. Het Brevet tot de bewaringe der plaatsen opgestelt wordt niet verleent. 't Belang van Favas verhaast de wederkomst van de Vergadering tot Rochelle. Declaratie die deselve voor ongeoorloft deed passeren. Den Prince van Condé en den Favorit ontbreeken als guarandeurs aan de Gereformeerden. Verdichte brief op den naam van den Hertogh van Mombazon.

1618. Overgroote wanhope van die van Bearn.

ONdertusschen so waren de gemoederen in Bearn heel gaande geworden, en sy verloren eyndelijk haar gedult, wanneerse verstonden, hoe dat het Hof de Gedeputeerden van 't Landt, en de intercessie van de algemeene Gedeputeerden ontfangen hadt. Den Raadt handelde de deputatie van die van Bearn geveynsdelijk: en alhoewel deselve alle de nodige merktekenen hadt omse gesagh te doen hebben, so verwierp men deselve echter als in de voorstadt van St: Germain by ongequalificeerde personen gedaan zijnde. Nauwelijks wilde men het Vertoog dat die Gedeputeerden voorbragten aansien: en naar dat men het gesien hadt, vergunde men niemedal van 't geen het selve behelsde. Den Koning verbood selfs om een Vergadering over die sake te houden, en weygerde of verantwoordingen of remonstrantien te hooren. Die harde en volslage manieren van doen, bragten een Volk dat een veel sachter onthaal gewoon was, in wanhoope; als 't welke van het toekomstige uyt het tegenwoordige oordeelende, wel voorsagh dat de onderdrukkinge, waar van d'eerste handelingen so koen en so straf waren, niet mankeren souden, om haar metter tijdt tot de alderdroevigste uyteynden van dienstbaarheyt henen te brengen. Weshalven die gene die de directie van die saak hadden, geloofden dat men sig van het gearresteerde van de Vergaderingh van Rochelle moest dienen, en in d'een of d'ander bequame Plaats de Gedeputeerden van de Raads-Vergaderingen van drie nabuyrige Provintien beroepen, om in derselver advijsen en bystandt de middelen te soeken, om sigh te maintineren. Naar dat sy dan in alle de Kerken van Bearn een vastendagh hadden gehouden, om van God een goet gevolgh van die onderneminge af te bidden, so beriep men een Vergaderingh van drie Provintien tot Castel-jaloux: maar de sake bekent zijnde gemaakt geworden door Luyden, die daarinne gants geen finesse vonden, en die geloofden, dat sy niets anders ondernamen als 't gene dat wettigh was, so had de Koning de tijdt, om daar van gewaarschouwt zijnde, zijn bevelen aan de Borgemeesters, van de plaats voor dat de Gedeputeerden daar aangekomen waren, af te senden Hy schreef selfs aan 't Parlement van Bordeaux en aan de Kamer van Nerac, om
Vergadering tot Castel-jaloux geweygert. haar te informeren over die gene, die deel in die Vergaderingh mogten hebben, om deselve als verbrekers van de Edicten, en als verstoorders van de gemeene ruste te handelen; 't welk het Parlement niet na-liet met dessells gewoone passie te doen. Mitsdien den Gouverneur en Borgemeesters van Castel-jaloux, de Gedeputeerden hebbende sien aankomen, en de bevelen van 't Hof niet willende tegen gaan, weygerden deselve
En tot Tonneins. den ingangh in haar Stadt. Tonneins daar de Gedeputeerden van daar vertrekkende

hen

hen naar toe begaven, deed van gelijken. Sulks deed haar vreſen dat geheel Guyenne wel van gelijken mogt doen; en dat geduyrende men een veylige en bequame plaats ſoude ſoeken, het Hof niet door macht dat gene in Bearn mogt laten doen; 't geen de Provintie niet in ſtaat ſoude zijn te konnen beletten. Sy oordeelden datmen haar Vergadering niet moeſt houden in een plaats, die verre afgelegen was van die gene, die byſtant van noden hadt, om dat men daar toe een naarſtigheyt ſoude moeten aanwenden die onmogelijk ſoude zijn, ſo men ſig te verre van de aangetaſte Provintie afſonderde.

Sy begeeſt haar naar Orthez.

Sy namen dan een beſluyt om haar naar Orthez in Bearn ſelfs te begeven, alwaar ſy verſekert waren datſe wel ontfangen ſouden werden. Het Hof konde het effect van die reſolutie niet beletten, om dat men deſelve verborgen hielt, totter tijd toe datſe ge-executeert wierdt. So ras als de Vergadering geformeert was ſo ſchreefſe aan den Koningh, die de Brieven niet ſien wilde, als komende van een onwettige Vergadering; nochte ook de algemeene Gedeputeerden niet hooren wilde. In tegendeel ſo liet hy op den een en twintigſte May, een heel ſtrenge Declaratie tegen de Auteurs en Leden van deſelve Vergadering uytgaan.

En word verbannen.

In-middels ſo verwachtemen aan 't Hof wat dat de reyſe van Renard den Requeſtmeeſter, die by de Geeſtelijkheyt verkoren was, en die men naar Bearn afgeſonden hadt, om de bevelen van den Koning werkſtellig te maken, en om in den ſouvereynen Raadt het Arreſt van ontſlaging, het Edict van herſtelling, de Arreſten van regiſtrering tot Thoulouſe en tot Bourdeaux, en dat van den Raadt, dat in krachte van dien verleent was, en welk aan den Raadt van de Provintie ordonneerde om van gelijken te doen, uytwerken ſoude. Dien Commiſſaris wierd tot Pau heel qualijk ontfangen, alwaar 't geringe Volk met de Scholieren een groote oproer tegens hem veroorſaakten. d'Alderverſtandigſten en hadden niet geſag genoeg omſe te beletten.

Oproer tot Pau.

De Vergadering van Orthez en den Raadt van de Academie, arbeydeden daar toe te vergeefs. Invoegen dat Renard genootſaakt was weder te vertrekken: maar hy deed dat als een man die niet moeyelijk was dat de ſaken verbitterden. Weshalven hy eenige eer-bewijſingen die men hem als Commiſſaris van den Koning aandoen wilde, weygerde: Hy wilde ſijn Commiſſie niet communiceren. Hy genoeghde ſig met eenige brieven af te ſenden aan die gene, van welke 't Hof verſekert was, en die het belaſte hem by te ſtaan: Hy nam de veyligheden die men hem aanbood om tot Pau kenniſſe aan den ſouvereynen Raad te komen geven, van 't gene ſijne inſtructien was behelſende, niet aan. Hy vertrok ſelfs onbeleefdelijk naar dat hy 't Hof een bitter proces-verhaal had toegeſonden; waarin la Force en den ſouvereynen Raadt van alle de wan-ordren beſchuldigt wierden.

Quaataardigheyt van den Commiſſaris.

Hy voegde daar hy het Arreſt 't welk dien Raadt liet uytgaan; en by 't welke op de vervolgen van de Geeſtelijkheyt, en op de tegenſtrevingen van de Staten en van de Kerken, geſeyt wierdt, dat 'er geen regiſtrering en viel; Dat den Koning ootmoedelijk verſogt ſoude werden, om de ſaken in die ſtaat te willen laten daarſe in waren, en dat een yegelijk weder naar huys ſoude gaan en in vrede ſoude leven. De Biſſchoppen hadden Leſcun, die ſy voor haar partye deden doorgaan, willen af-keuren, gelijk of 'er verſchil over een proces tuſſchen particulieren was geweeſt: maar die af-keuringh wierd niet behoorlijk geoordeelt, vermits Leſcun niets uyt ſijn ſelven noch ſonder geautoriſeert te zijn had gedaan. Dat Arreſt wierd ontrent het eynde van Junius gegeven.

Voorſeggingen en devotien.

Geduyrende die handelingen, 't Volk altijt opmerkende wegens eenige voortekenen en wonderwerken zijnde, en mankeerde niet om groote aanmerkingen over ſommige aardbevingen te maken, die men in eenige plaatſen van Bearn den anderen dagh naar het vertrek van den Commiſſaris gevoelde: en alſo die tekenen bykans altijd dubbelſinnig zijn, en aan niemant yets anders betekenen, als 't geen hy begeert of vreeſt, ſo trok een yder daar gevolgen naar ſijn voor-oordeel uyt. Niettemin om dat de meeſte gemoederen een neyging naar vreeſe hebben, wanneerſe haar gedachten laten gaan over toevallen, waar van de oorſaken haar onbekent zijn, ſo nam het meeſte gedeelte ſulks voor een waarſchouwinge van den Hemel op, als dewelke haar aankondighde, dat de ſaken met een groote verandering gedreygt wierden; en de Kerken en het Landt verderffelijke ſchuddingen ſtonden te lijden. 't Welk oorſake was dat men in Bearn de gewoone devotien in dier gelijke gevallen vernieuwde, en dat men in het ſelve op den negentienden July een algemeene vaſtendag vierde.

Liſtigheyt van den Raadt.

't Hof geinformeert zijnde vande kleyne uytſlag die de Commiſſie van Renard had gehad, en liet niet na eenig voordeel van ſijn reys te trekken; en bediende ſig met een Italiaanſe Staatkunde daar van, dat de ſake van die van Bearn heel breed in den Raad van Pau gedefendeert was, als van een reden om aan den Koning te doen weygeren aan de Kerken die

verſog-

ſogten dat deſelve voor den Koning mogt bepleyt worden, gehoor te verlenen. Daar ſoude yets waarſchijnelijks in dat voorwendiel geweeſt zijn, ſo men onderſtelt, 't geen ſelden waar is, dat de Vorſten in 't lange en breede geinformeert zijn van 't geen datter in de ſaken diemen haar rapporteert, omgegaan is: En het ſcheen datmen ſonder die van Bearn onrecht te doen, aan den Koning de moeyte van veele verdrietige audientien ſoude konnen ſparen, vermits deſelve aan hem niet anders ſouden hebben konnen ſeggen, als 't geen datt'er bereyts al, of in de tegenwoordicheyt, of by mede deylinge aan ſijn Commiſſaris, die hem daar van rekenſchap moeſt geven, geſeyt was. Maar de favoriten en de Miniſters en wilden den Koning niet gewennen, om ſo veel kenniſſe van ſaken te nemen. Sy wiſten dat hy gemakkelijk maar ook bequaam was, om reden te verſtaan; en ſy vreeſden dat het verſchil wel voor hem verklaart ſijnde, haar de vrucht van alle haare liſticheden ſoude doen verlieſen. Sy ſtelden hem deſwegen te vreden met aanmerkingen over het ſouvereyn geſagh, 't welk geſchonden ſcheen te ſijn door de vryheyt, die de Onderdanen namen, van ſelfs tot in den Raadt van hen Princen, tegen de wetten die ſy gemaakt hadden, te komen pleyten. Dat ſelve was het merkteeken vande regeringe van Luines, daar toe van Spanjen en van de Geeſtelijkheyt geraden wordende. Hy preekte, noch hy deed door ſijn Creaturen aan den Koning niet anders als ſijn abſolute macht preeken, die hem ook heel licht in 't hooft konde werden geprent, even al of andere die niet in ſijn plaats oeffenden. Dogh de Geeſtelijkheyt heeft niet nagelaten om t'allen tijden deſelve regel te volgen: Als wel verſekert ſijnde, datſe de herten der Koningen veel nuttiger ſouden konnen behandelen, indienſe deſelve konden afwenden, om uyt de mond van het onderdrukte Volk de klachten van haar ondernemingen niet te verſtaan.

Eerſte en eyndelijk bevel aan het Souvereyne Hof van Bearn afgeſonden.

In plaatſe dan vande remonſtrantien van dat ongelukkigh Prinſdom te horen, ſo vervaardigde men op den vijf-en-twintigſten July een bevel, 't welk om meer geſag te tonen, het eerſte en eyndelijke wierd genoemt. 't Selve behelſde tegen de ordinare gewoonte van Actens van die natuur, ſeer veele redenen, als dewelke niet anders als verklaringen van een abſolute wille ſijnde, ongehouden ſcheenen om redenen te geven. Men deed den Koning daar in ſeggen, dat hy genootſaakt was geweeſt, om d'Arreſten en d'Edicten dewelke op die van Bearn ſagen, tot ontlaſtinge van ſijn gemoedt, 't welk d'afflictie van de Catholijke Kerk niet dulden konde, te geven; ſoo om aan de wenſchingen van den overleden Koning ſijn Vader te voldoen, die ſig voor ſijn doot dikmaals beklaagt hadt, dat hy de laatſte handt aan dat werk niet hadt geleyt: Om de ruſte vande Gereformeerden te verſekeren, die de Biſſchoppen altijt t'ſedert dat ſy afgeſet waren geweeſt beſtreden hadden: Dat hy alles wel overwogen en verſtaan had, eer hy ſijn uytſprake had gedaan; Dat hy door de herſtelling had voorſien in het voornaamſte, 't welk een vermindering van agt-en-'tſeventigh duyſent ponden aan in komſte van de Staten was; Dat hy ſigh van alle 't ſijne ontdaan had, om de Gereformeerden buyten ſchade te houden; Dat hy noch aanboodt om na de regiſtreringh van 't Edict, ontrent de belangen van particulieren, die over eenige ſchade klagen ſouden, te voorſien; Dat hy recht over de oogluykinge van den Raadt van Pau in de voorgegane Oproer verſocht; Dat hy hebben wilde datmen die gene ſtraffen ſoude, die de wapenen hadden aangenomen; Hy beklaagde ſig over de Vergadering van Orthez, en in 't generaal over heel Bearn: wytende echter het quaat aan eenige oproerigen, ſonder 't welke hy ſeyde dat hy anders de uytterſte remedien ſoude gebruykt hebben. Hy dreygde de weygering om de regiſtrering te doen, voor een formele ongehoorſaamheyt te ſullen opnemen; en hy belaſte la Force daar de handt aan te houden, en den Raadt in de uytvoeringe van 't Edict ſelfs door middel vande wapenen by te ſtaan.

Van eenige Arreſten van den ſelven Raadt gevolgt wordende.

Terwijle dat het ſelve bevel vervaardigt wierdt, ſoo wierd Viſpalie Advokaat voor den ſouvereynen Raadt van Bearn, die met brieven vande Vergadering van Orthez naar Rochelle, en naar alle de Provintien van het Koningrijk beladen was, tot Bordeaux gearreſteert, en hem ſijn Brieven afgenomen. Men klaagde daar over als over een acte van hoſtiliteyt in volle vrede; en het ſcheelde weynig of men ſou tot repreſaillen getreden hebben. Maar de vertooningen van de verſtandigſten deden de oplopenſte bedaren: En men genoechde ſigh met de Brieven te herſchrijven, en omſe door andere wegen die bedekter en verſekerder waren, te doen overbrengen. Maar wanneer het bevel tot Bearn aangekomen was, baarde het ſelve groote bewegingen. Alle d'orderen van het Land wierden over die nieuwigheyt geallarmeert, men twijfelde

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ſelde niet meer of het Hof wilde deſſelfs vryheyt verkrachten, vermits het in plaatſe dat het door de klachten diemen daar aan deedt, over een Edict dat tegen de rechtſ-gebruyken en couſtumen, en ſonder toeſtemminge van de Staten gegeven was, het ſelve daar toe noch een nieuw verleende, doch noch een veel gevaarlijker ſmeet door de bevels Brieven, dewelke in geen gebruyk ſijn, als in plaatſen alwaar de Princen d'eenigſte Depoſitariſſen vande wet-gevende macht ſijn: En niet in die geene, alwaar d'onbedwonge toeſtemminge vande Staten by de wille vanden Souvereyn nootſakelijk is, om een wet te maken. Over ſulks vond het ganſche Landt ſig geweldigh bewogen. De patronen dat Leeken waren; het Collegie van Orthez, de beſetting vande Navarreins, 't welk uyt de beſlage goederen betaalt wierdt, de Penſionariſſen van 't Landt, en de Gedeputeerden vande Kerken, voegden hen in deſelve oppoſitien. Daar quamen ook ſelfs Gedeputeerden van buyten in. De Synoden van Caſtel-jaloux en van Mazieres, vonden geraden om yemandt van harent wegen derwaarts te ſenden. In 't alderhevigſte van die beweginge nam den Raad van Pau dag om een deciſive ſententie daar in te wijſen; en op den derden vande Maandt October vergadert ſijnde, verklaarde deſelve, dat om de doemalige nature van ſaken, waar inne al de werelt partye was, het geen tijd was voor d'ontſeggingen die de Geeſtelijkheyt voorgeſtelt hadt. Eyndelijk quam 'er op den vijfden van deſelve maandt een Arreſt uyt, behelſende dat eermen verder gingh, den Koning ootmoedelijk gebeden ſoude worden, om te willen voorſieninge doen nopende alle 't gene dat de rechten van ſijne gereformeerde Onderdanen betrof, volgens de Edicten van ſijne Voorſaten en van hem; en dat hy ten dien eynde hare klachten en vertooningen horen wilde: Niettemin om de vervolgen vande Geeſtelijkheyt te doen ophouden, en tot geruſt ſtellinge vande onderdanen van ſijne Majeſteyt, ſoo wierd 'er geordonneert, dat de Kerkelijke perſonen weder ſouden overgeven het beantwoordt Vertoog; waar van in het Edict van ontſlaging geſproken was; en dat den Procureur generaal ook het Arreſt van den vijf-en-twintigſten Juny ſoude overleveren. Dat Vertoog was dat gene, waar op den Koning by deſſelfs antwoorden aan de Geeſtelijkheyt van Bearn alle die voordelen toeſtont, waar van ik hier voren op een andere plaats heb geſproken: Invoegen dat het Arreſt de weg tot een lange opſchorſſing baarde, en gelegenheyt gaf, om nieuwe ſwaricheden over de herſtellinge vande Geeſtelijkheyt in alle deſſelfs oude voorrechten, te maken.

Gevoelens van ſommige particulieren over die ſaken.

Tot noch toe, alhoewel dat Bearn ſig niet als door wegen van rechten, door verſoek-ſchriften en deputatien aan den Koning, door formele oppoſitien, en door Arreſten vanden ſouvereynen Raadt defendeerde, waren 'er verſtandige en wel meynende Luyden, die deſelve tegenſtant niet voor goet keurden. Den Hertogh van Rohan en du Pleſſis Mornai, waren van dat getal. Sy vreeſden datmen alle de Kerken wel lichtvaardichlijk mogt inwikkelen, om de wapenen voor die byſondere ſaak aan te nemen. Sy ſouden wel gewilt hebben, datmen ſig met de herſtelling had te vreden geſtelt, als een nuttig middel om de prejuditie, die door de ontſlagingh veroorſaakt was, te verhelpen: en ſy maakten haar ſterk, dat ſy verkrijgen ſouden, dat den Koning toeſtaan ſoude, datmen de Kerkelijke goederen weder ſoude mogen aanſpreken, ſoo het gebeurde, dat de aſſignatien van de herſtellingh tot andere gebruyken gediverteert wierden. 't Was niet om dat ſy de ſaken van de Kerken niet rechtvaardigh oordeelden te weſen; maar ſy ſagen die rechtvaardicheyt ontwapent, en ſy achteden dat het beter was, het verlies van ſommige voorrechten diemen niet magtig was te beſchermen, te lyden, als alle d'andere door een tegenſtant, die qualijk ſtaande gehouden ſoude konnen worden, te wagen: Dat ſulks het middel ſoude weſen, om te gelijk met die gene die aangetaſt waren, ſelfs ook de ſulke te doen verloren gaan, daarmen noch niet eens aangeroert hadt: Datmen wel moeſt aanmerken dat de Kerken van het Koningrijk, die t'ongelegener tijd, die van Bearn beſchermden, ſelfs dat gene niet en quamen te verlieſen, 't welk ſy d'andere hadden willen doen behouden.

Geſteltheid der groote Heeren.

Den Hertogh van Bouillon de ſaken en verwerringen moede ſijnde, de ſwakheyt en d'ongemakken vanden ouderdom beginnende te gevoelen, door weldaden aan 't Hof verbonden weſende, en op het welweſen van ſijn kinderen denkende, die in ſtaat waren om in de werelt uyt te komen, en miſſchien de loop der ſaken wat verder willende inſien voor dat hy partye koos, en liet in deſe gelegenheyt die viericheyt niet blijken, die hy wel in andere betoont hadt. Den Hertogh van Sully was by naar voor niemedal in de algemeene ſaken gerekent; en had niet gerenuntieert noch

aan de vergeldinge van d'Ampten die hy verloren hadt, noch de hope van eens weder herstelt te sullen worden. Hy sag het Hof aan sulke schielijke omwendingen onderworpen, dat hy geloofde datmen daar in t'eeniger tijdt soo een man als hy was wel van noden soude hebben. In voegen dat alsmen sigh wegens de saken van de Kerken aan hem vervoegde, soo betaalde hy maar met dubbelsinninge raadgevingen en sonder geresolveert te sijn. Lesdiguieres maakte een partye die vande rest afgesondert was; en alhoewel men alle de verdorventheyt van sijn herte niet en kende, soo wistmen echter wel dat sijn interest 't voornaamste artijkel van sijn Godsdienst was. Chatillon had alsoo veel, of meer heerslucht als vroomheyt; en was door 't eerste meer aan 't Hof verknogt als hy door 't tweede aan sijn Godsdienst was. La Trimouille was noch soo jong datmen niet wist wat datmen van hem soude konnen verhopen. De Brieven van de Vergadering van Rochelle aan die Heeren hadden niet veel effect gehadt, noch hadden deselve onder malkander niet konnen vereenigen, noch haar in faveur van de gemeene saken opwekken. Daar was niemant als den Hertogh van Rohan, Soubise zijn Broeder, en la Force, die geresolveert schenen om alles te ondergaan.

Staat vande buytenlandsche saken

Aan d'andere sijde soo liet de staat vande buytenlandsche saken niet toe, om te konnen hopen, dat de Protestanten de Kerken van Vrankrijk souden te hulp komen. Het Huys van Oostenrijk profiterende van de beroerten in het Koningrijk begonnen, om sijn voornemens in Duytslandt uyt te voeren; en doende het voorwendsel van de Godsdienst gelden, ten eynde de Catholijke Vorsten het selve mogte laten begaan, onderdrukte de Protestanten opentlijk. Bohemen was heel en al in beroerte; en de quade uytslag van de wapenen die het Volk tot behoudenisse van hare vryheden had aangenomen, deed haar in korte tijdt, en haar politijke vryheyt, en die van hare conscientien verliesen. De confusien hielden de Vorsten van deselve communie in opschorssinge, die daar van d'uytkomste afwachteden om te sien wat schikkingen dat sy nemen moesten. Prins Maurits had vry wat belemmering in de vereenichde Nederlanden; alwaar de Arminianen hem soo veel te doen gaven, datse hem niet toelieten om deel in de saken van Vrankrijk te nemen. Den Koning van Engelandt speelde voor den Theologant: En terwijle hy aan d'eene kant toeliet, datmen in sijn naam aan den Paus groote hope soude geven, om sijn drie Koningrijken weder tot de Roomsche gemeynschap te brengen, soo beroerde hy aan d'andere sijde 't gansche Noorden, door dispuiten die hem voor een yverigh Protestant deden doorgaan. In-voegen dat om van de saken uyt de doemalige staat van Europa te oordelen, soo konmen geen gelukkige uytslag van de tegenstant van Bearn verhopen. De machten van de Koning nergens anders geoccupeert sijnde, konden alle na die kant komen, en hem 't Landt onderworpen maken, voor dat de rest der Gereformeerden haar eyndelijke besluyten had genomen. Men kan sig niet verbeelden hoe dat die gematigde advijsen de schikkingen verbraken, en de tijdt deeden verliesen. Sy sonderden van de partye van d'anderen af die gene, die een voorwendsel sochten om sig nergens in te vermengen: en de tijd diemen van noden soude hebben gehadt, om sig in staat van defensie te stellen, met onnut heen en weder gaan en komen, door gebragt sijnde, wanneer den Koning gereet stont om naar Bearn te trekken, om hem te doen gehoorsamen, soo vond hy aldaar nietwes vaardigh dat hem tegenstaan konde. Al te veel opmerkinge ruineert by naar altijdt de saken van de Volkeren. Sy houden haar selven beter staande door raadgevingen, die een weynig rouw, als door resolutien, die al te langsaam en te gematigt sijn: Voornamentlijk alsmen met Vyanden te doen heeft, die vermeynen boven de wetten te sijn, en die haar selven vande gemeene grondregelen, goede trouwe, en van de gerechtigheyt ontdoen, om dat sy geen andere regel als haar wille kennen. De voorsichtigheyt die sig met bekommering aan de grond-regelen van d'oprechtigheyt hegt, is bykans altijdt ongelukkig: Den Vyandt bedient sig van de tederheyt der gemoederen van die gene, die hy bespringt; en terwijl datmen op het recht van tegenstant delibereert, so geeftmen hem de tijdt en het middel, om deselve voor te komen.

Gevarelijke gevolgen van sommige gematigde Advijsen,

Verantwoordinge vande gedraagsaamheyt van die van Bearn

Ontrent het eynde van 't jaar lieten die van Bearn een verantwoording uytgaan, die by Lescun met advijs en goetkeuring van de Vergaderingh van Orthez, opgestelt was, aan welke deselve ook opgedragen wierdt. Dat werk wierd met verscheyde hervattingen opgestelt, soo alsmen uyt de constructie van dien kan afnemen. De stijl daar van is afgebroken; De redenen daar inne sijn afgesondert, en weynigh vervolgt:

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

volgt: Het is vol van sin-spelingen op de H: Schrift, en op andere Auteuren. Maar in den grond so is het selve goet en bondigh; en de rechten van Bearn sijn daarinne met kracht genoegh beweert, om oorsake te geven van den Auteur wegens sijn stoutheyt een misdaat van Staat te maken; voornamentlijk, om dat hy met kracht tegen de arbitraire Macht had gesproken, alhoewel d'eerbiedt die men aan den Koning schuldig is, daar in religieuselijk bewaart was. Men siet daarinne by jaar en dagh alle de uytkomsten die van eenige opmerkinge zijn, aangetekent: De vaststellinge van de reformatie in het Prinsdom van Bearn: d'oude rechten van 't selve Landt; d'Exempelen uyt d'oude rechtspleging getrokken, die toonen, dat van't begin van de dertiende eeuwe af aan, de Volkeren geen getrouwigheyt aan haar Souvereyn swoeren, als naar dat den Souvereyn aan de Barons, en aan 't gantsche Hof gesworen hadt, dat hy voor haar een getrouw Heer soude zijn, dat hyse rechtvaardighlijk soude rechten, en dat hy haar geen ongelijk soude doen: Een Eedt die in den Jare 1585 door den overleden Koning, in naarvolginge van sijne Voorsaten vernieuwt was. Den Auteur bewees daarin 't breede, dat de wetten haar kracht niet en bequamen, en dat daarin gants geen verandering konde gemaakt worden, als door de autoriteyt van den Prins, en de toestemminge van de Staten; maar noyt door d'een sonder d'ander: waar van hy veele exempelen bybragt. Hy verhaalde de verandering die 'er in Bearn onder de regeeringh van Koninginne Johanna gebeurde; en de wrake die Mongommery aan die gene oeffende, die door derselver samensweeringen die Princesse genootsaakt hadden, om haar te retireren: Een wrake die Monluc selfs, een van de alderwreetste vervolgers van de Gereformeerden, als een slagh van den Hemel aanmerkte; vermits dien Graaf in drie dagen tijdt dat gantsche Landt tot reden gebragt; en alle de Hoofden van de Opstant gevangen genomen hadt.

Daar naar maakte Lescun een verhaal van alle de gevolgen van die expeditie, en van alle 't gene dat 'er ter sake van het beslaan en ontslaan van de Geestelijke goederen, tot de maandt van October des lopende jaars voorgevallen was. Hy merkte aan de valsheyt van 't gene dat door de Bisschoppen voorgebragt was, dewelke om by 't Hof gehoort te worden, seyden, dat sy van de Catholijken van Bearn last hadden; en om van de Catholijken ondersteunt te worden, so gavense by deselve voor, dat den Koningh d'ontslagingh uyt eygen beweginghe bevolen hadt: waar uyt sy besloten dat men een goet, dat sigh van selfs aanboodt, niet afslaan moest. Die goede Prelaten, waar van 'er een van seer geringe geboorte was, de Soon van een Man, die een Schoelapper, een Beenhakker, en een Herbergier was geweest, die Prelaten, seg ik, die so veel gerugts maakten, so ras als de Gereformeerden de wapenen aannamen, om haar selven te defenderen, maakten echter de minste swarigheyt niet, omse selver aan te nemen, om haar te bespringen. Sy hielden Vergaderingen, versterkten haar Conventen, vergaven Krijgsampten, deeden wagt houden, en rondens doen, als in vollen Oorlogh; en men sag d'Officiers van de Bisschoppelijke aanstellinge, niet anders als met een geleyde van gewapent Volk marcheren. Konstenarye vande Bisschoppen van 't selve Landt.

Hy wederleyde vervolgens de harangue van den Bisschop van Macon, waar van hier voren gesproken is: en hy maakte in dien deele dese bysondere aanmerkinge, dat dien Prelaat sijn voorreden wegens het selve subject had genomen, waar uyt die van een Libel, *den Engelse Catholijk* genaamt, tegen Hendrik de III. geschreven, genomen was: invoegen dat d'een sijn aanvangh maakte, om den Koning tegen sijn Onderdanen te verbitteren, uyt het gene waarmede d'ander aangevangen hadt, om de Onderdanen tegen haar Koning te doen opstaan. Hy approbeerde het Boek dat tot Londen wegens de rechten van Bearn was gedrukt; en hy voeghde daar verscheyde aanmerkingen by, over de geschonde beloften, en over de formaliteyten, die in het Arrest van ontslagingh verby gegaan waren. Dit onder anderen was van groote aangelegenheyt. Du Vair had in de sententie geassisteert, misbruykende daarin sijn qualiteyt van segelbewaarder; alhoewel hy als Bisschop moest uytgaan, wanneer men in den Raadt over de saken van de Gereformeerden sprak; in-gevolge van d'antwoordt op het IV Artijkel van het Vertoog van Loudun gestelt, waarin den Koning uytdrukkelijk verklaarde, dat de Geestelijken souden uytgaan, wanneer men daarin die saken verhandelen soude. Hy haalde d'onrechtveerdige verhaasting van dat Arrest op, 't welk verleent was, naar dat men de papieren en productien aan beyde partyen had wedergegeven, gelijk of menſe van de saak niet meer had willen hooren spreken; die men echter sonder eenige nieuwe dag-beteekenisse vande geinteresseerden uytgewesen hadt: en ten eynde men niet Aanmerkingen over de harangue van den Bisschop van Macon.

seggen

ſeggen ſoude datmen alle de ſtukken al geexamineert hadt, eer datmenſe had wedergegeven, ſoo maakte hy een optellinge van veele andere Actens, die hy van voornemen was geweeſt by d'eerſte productien te voegen.

Difficulteyten tegen de herſtelling

Hy gaf in opmerkinge of de herſtelling door den Koning belooft, door de koppigheyt van een Threſorier verydelt konde werden; waar op hy het voorbeeldt van 't landt van Gex, en van Bearn ſelfs by bragt, waar inne diergelijke beloften verydelt waren geworden: Dat het domeyn van Bearn onvervreemdelijk was; Dat de toeeygening van een eeuwigdurend vrucht-gebruyk een waarachtige vervreemding was; Dat gevolglijk de herſtelling nergens anders toe konde dienen, als om de Gereformeerden te meer gehaat te maken, als dewelke een goet van die hoedanigheyt, onder een tytel die tegen de rechten van 't Landt ſtrydig was, beſaten. Dat ſonder de reglementen die ſoo dikmaals bekrachtigt waren aan te roeren, den Koning de herſtelling aan de Biſſchoppen ſoude hebben konnen verlenen, die deſelve gebruykt ſouden hebben, ſonder te vreſen datmen haar geen woordt ſoude houden; in plaatſe dat de Kerken genootſaakt zijnde deſelve aan te nemen, ſy deſelve ſouden konnen doen herroepen wanneer het haar gelieven ſoude; Dat den Koning t'eeniger tijdt ſijn gemoedt ſoude konnen beladen vinden, van ſijne inkomſten tot onderhouding van de Gereformeerde Kerken beſteedt te ſien, gelijk als denſelve alſdoen niet konde dulden dat de Geeſtelijke goederen daar toe waren dienende; en datmen daar en boven konde vreſen dat het ſelve gemoedt hem verpligten mogt, om de Gereformeerden haar plaatſen van veyligheyt af te nemen.

Tegen de Tienden

Hy trad daar van over tot het diſpuyt van de Tienden; en bewerende dat deſelve verſchuldigt ſijn, niet als een laſt vande grondt, maar als een Godſdienſtige pligt die niet by het Landt, maar by de perſonen moet toegebragt worden, ſo beſloot hy, dat de Gereformeerden deſelve aan de Geeſtelijkheyt niet betalen konden, ſonder haar gemoedt te quetſen. Hy deed vervolgens een preſcriptie van veertig jaren gelden, en antwoorde op de twee exceptien vande Geeſtelijkheyt, namentlijk dat deſelve tuſſchen beyden afgebroken was geweeſt door de betwiſtingen over de ſaak, die de Geeſtelijkheyt van tijd tot tijd vernieuwt hadt; en datmen tegen de Roomſe Kerk geen preſcriptie als van hondert jaren kan in brengen. Op d'eerſte antwoorde hy, dat ſoo dikmaals als de Geeſtelijkheyt de betwiſting vernieuwt had, ſy haar ſaak had verloren: En op de tweede, dat in Bearn dat recht geen plaats tegen het regts geſag heeft, niet meer als het in Vrankrijk tegen de Koninklijke Ordonnantien ſoude hebben. Hy vergat niet dat in de geſchriften diemen tegen Bearn maakte, alles van een abſolute macht weer-galmde; en datmen ſig niet en ſchaamde om openbaarlijk te ſeggen, dat de pretenſien van Bearn goet waren in den ouden tijdt, terwyle dat het een byſonder Heer hadt; maar dat het aan een Koning van Vrankrijk toebehorende, het nu deſelve ſaak niet meer en was. Dat is te ſeggen, dat het recht van den Koning maar in ſijn macht beſtaat, 't welk naar het gevoelen van de rechtſinnigſte Franſen, geen recht *als onder de Barbaren* is: In plaatſe dat de verantwoordinge alleen op de wetten van den Staat ſagh, die daar in van de byſondere wille van den Prins onderſcheyden zijn, dat deſe naar de tijd konnen veranderen, maar dat de andere conſtant en onveranderlijk ſijn.

Preſcriptie.

Beſluyt

Hy en eyndichde niet ſonder aan de Jeſuiten haar Vader-moorden, en haar leere, nopende d'autoriteyt der Koningen te verwijten; noch ſonder aan de Catholijken eenige affchilderingen, die ſy gewoonelijk aan de Gereformeerden toe paſſen, weder om te kaatſen. Hy noemde den Koning, Abraham; de Roomſe Kerk en den Koning van Spanjen, Hagar en Iſmael; en de Gereformeerden en haar Kerk, Iſaak en Sara; ſig beklagende dat Hagar en Iſmael, Iſaak en Sara, en de warachtige kinderen van het Huys des afkomſtes van Abraham, uyt dryven wilden: En eyndelijk ſo proteſteerde hy in de naam van de Gereformeerden, dat ſy geen beſpringers ſijnde, ook niet ſchuldigh ſouden weſen aan de qualen die 'er gebeuren mogten, ſoo men met haar aan te taſten deſelve tot een wettige defenſie nootſaken mogt. Hy verſogt de byſtant van alle de gene die het ſelve gelove hadden, en die de welſtant van den Staat beminden; uyt vreſe dat gene hen niet mogten expoſeren aan dien vloek, door de Iſraeliten over Meros Jud: 5. v. 23. uytgeſproken, om dat ſy tot de hulpe des Heeren niet opgetogen waren, en de deſe, aan het welbehagen van Cyclope. Hy vermeynde dat die toevlugt op 't recht en exempelen geſondeert was. Hy taxeerde in 't verbygaan den Favorit dat hy de bedieningen beſat, die niemant als de Princen

vanden

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

van den bloede toebehoorden: en hy gaf te verſtaan, dat den Koning meer als yemandt by het Tractaat van Loudun, en van de Vergaderingh die ſig ten tijde van den val van den Marſchalk d'Ancre naar Rochelle had begeven, geprofiteert hadt.

Terwijle dat de ſaken van Bearn in die geſtalte waren, begon het de Koninginne Moeder tot Blois, alwaarſe gebannen en als in een eerlijke gevankeniſſe wierd gehouden, te verdrieten. Luines die hare geheymen weten wilde, deed haar duyſent onverdiende ſnootheden aan; en maakte van haar en den Hertogh van Rohan ſijn ſpeeltuyg, door de veynſerye die hy maakte, van met die Princeſſe naar een vergelijk te willen horen, om die gene te mogen ontdekken, die deel in haar vertrouwenheyt hadden. Hy bediende ſigh daarin ſelfs van de verraderye van den Jeſuit Arnoux, die onder de ſchaduwe van een oorbiegte uyt haar trok, alle 't geen dat ſy in haar herte hadt; en gaf daar vervolgens aan den Favorit kenniſſe van, die daar ook heel wel van wiſt te profiteren. Den Jeſuit ſelfs agte naar ſo een vuyle verraderye het niet waardig, om hem daar van te excuſeren, en geloofde de oneere van ſo een ſchandelijke ſaak te konnen bedekken, met alleenelijk te ſeggen, dat hy daar van vergiffeniſſe aan God verſocht hadt. De Koninginne dan gebelgt zijnde over 't onthaal dat ſy genoot, maakte een aanſlag om haar uyt de handen van haar wachters te redden. Sy nam daarop aanſtonts haar toevlucht tot den Marſchalk van Bouillon, wiens bequaamheyt haar bekent was; en die een importante plaats hadt, waarin hy haar een vertrek ſoude konnen geven. Maar hy wilde ſig in ſo een groote onderneminge niet in-laten. Hy ried de Koninginne alleenlijk, om haar aan den Hertog van Epernon te vervoegen, die ſig alſdoen tot Metz heel miſnoegt van 't Hof onthieldt. Dien Hertog de partye ſtraks alſe hem voorgeſtelt wierdt; en de Koninginne op een plaats werwaarts hy ſigh begeven hadt, om haar te gemoet te komen, opgevat hebbende, geleyde deſelve in veyligheyt naar Angoulême. Luines was van die ſlagh die hy niet verwachte ſeer verbaaſt. Hy wiſt wel dat het ganſche Koningrijk miſnoegt van hem was: ſijn wonderlijke fortuyn gaf aan alle de Grooten jalouſye; en het Volk met duyſent quellingen onderdrukt zijnde, beſchuldigde deſwegen naar deſſelfs gewoonte, de gierigheyt en de heerſugt van dien Gunſteling. Hy geloofde dan dat het beter was den loop van 't quaat door onderhandelingen te ſteuyten, als 't ſelve onachtſamelijk te laten aangroeyen. Hy gaf ſelfs gelegenheyt, 't zy goetwilliglijk, of 't zy om dat de ſake ſonder ſijn kenniſſe ſo uytgevonden was, dat hy deſelve goet ſchiks toeſtaan moeſt, tot de wederkomſte van den Biſſchop van Lucon by die Princeſſe, op conditie dat hy deſelve tot vrede ſoude diſponeren; en den Biſſchop het ſtuderen in de Theologie moede zijnde, daar hy heel weynig van verſtont, en geen ander gelegenheyt hebbende, als om weder aan 't Hof te komen alwaar hy ſig hoopte nootſakelijk te maken, en was niet difficil om na die kant weder te keeren. Mitſdien ſo wierd naar eenig gaan en komen de vreede gemaakt. De Koninginne had voor haar veyligheyt het Kaſteel van Angers, en les Ponts de Cé, met vergunninge om weder aan 't Hof te mogen komen.

1619. De Koninginne Moeder ſalveert haar uyt Blois.

Maar den Hertog van Luines die bedugt was dat ſy aldaar veel Luyden mocht vinden, die liever van haar als van hem ſouden willen af-hangen, en dat ſy wel haaſt al 't geſag aldaar tot ſijn nadeel weder mogt komen in te nemen, en haar ſelven alſdan wreken van de bloedige hoon die hy haar hadt aangedaan, vond een middel om haar die vergunninge onnut te maken. De Prins van Condé die ſy in de gevankenis ontrent 3 jaren geleden, had laten ſetten, paſſeerde daarin bedroeft ſijn dagen, alhoewel de Princeſſe ſijn Gemalinne ſig daarinne met hem, om hem geſelſchap te houden, had opgeſloten. Hy hield ſigh om hem te diverteren in de ſtudie van de twiſtſchriften beſigh: dogh hy ſtelde ſigh daar toe niet, als een man die de verſchillen in de grond wilde verſtaan, en partye kieſen, naar dat hy de redenen van d'een en d'andere zyde rijpelijk overwogen hadt. Sodanige manier van ſtuderen is al te lang en verdrietigh voor Princen. Sy moeten verkorte ſtelregels hebben, die haar minder moeyte maken, en die de materien van die dorheyt en difficulteyten die haar omringen, ontvouwen. Een weynig ſuperficiele kenniſſe paſſeert in haar voor een diepe wetenſchap; en van alle d'argumenten en zijn 'er geen, die bequamer voor haar zijn, als hare voor-oordeelen. Hy prente ſigh dan die kleyne redentjens, die de Jeſuiten en de Miſſionariſſen haar aanquekelingen beginnen bruykbaar te maken, in 't hooft: en viel daar door de Gereformeerden die hy met diſpuyten vervolgde, daar hy altijd gelijk in wilde hebben, veel ongemakkelijker, als hy wel voor haar ontſaggelijk was in den Oorlog, die hy deſelve met veel heviglieyt aandeed. Luines verhopende dat de gevoeligheyt dien Prince vervoeren ſoude, om hem tegen de Koninginne te beſchermen, nam met hem ſijn veyligheden, en liet hem uyt de gevankeniſſe ontſlaan: gelijk of hy aan de Koninginne hadde willen doen weten, dat het tegen haar was dat hy dat ſupport had uytgeſogt, en hy liet hy een Declaratie wegens d'ontſlaging van den Prins uytgaan, waarin

Den Prins van Condé word in vryheyt geſtelt.

't gedrag van die Vorſtinne indirectelijk getaxeert wiert. Maar op ſo klaren wijſe, dat alle de gene die maar een gemeen verſtant hadden, het ſelve begrypen konden. Sy ſcheen in der daat daar over ſoo verſtoort te zijn, dat ſy niet naar 't Hof wilde gaan; en ſy liet haar gevoeligheyt ook grootelijks genoeg blijken, om daar uyt te doen oordeelen, dat ſy noyt gelegenheyt ſoude laten verloren gaan, om haar ſelven deſwegen te wreken, als ſy die maar daar toe bequaam vondt. Het ſcheelde weynigh of ſy ſoude het ook uytgevoert hebben, en Luines waar verloren geweeſt, ſo ſy wel had beraden geweeſt.

De Vergadering van Orthez naar Rochelle overgebragt zijnde.

Maar terwijle dat die verwerringen het Hof beſig hielden, ſoo bleven de ſaken van Bearn in een ſoorte van opſchorſſing, om dat men de tijd niet hadt van daar aan te denken. Men vernietichde ſelfs door een expreſſe Declaratie van den vyfden July, de miſdaat vande Vergadering van Caſtel Jaloux en van Orthez, die ontrent het eynde van 't voorgaande jaar, naar datſe in een algemeene convocatie geconverteert was geweeſt, naar Rochelle om 't gemak van d'andere Provintien overgebragt was.

Houdt de partye van den Koning.

't Is waar dat die convocatie opentlijk de party van den Koning tegen de Koninginne aannam; en ſelfs weygerde om Chambret die derwaarts gegaan was, om deſelve vande zyde van die Princeſſe te ſondëren, gehoor te verleenen. Sy verklaarde ſelfs voor Deſerteurs vande eenigheyt van Kerk die gene, die een andere partye als die van den Koningh aannemen ſouden:

En komt te ſcheyden.

waar naar deſelve den twee-en-twintigſten April quam te ſcheyden onder belofte die den Koning deedt, van een ander Vergadering in de Maant van September daar aanvolgende te ſullen toeſtaan.

Andere Vergadering tot Loudun toegeſtaan.

En het Brevet van Vergunninge wiert in effecte ook op den drie-en-twintigſten van May vervaardigt; en de Vergadering begaf ſig naar Loudun, alwaarſe met haar ſittinge op de ſes-en-twintigſte van September een aanvang maakte. Het Hof waagde in de grond vry minder als het ſcheen, met die Vergadering in een tyt van ſo groote confuſien toe te ſtaan. Het was heel wel geinformeert van de verdeyltheden die'er onder de Gereformeerden waren; en het had de middelen gereet om daar van te profiteren; namentlijk konſtenaryen om de eenvoudigen te bedriegen; beloningen om die gene om te kopen die wat geintereſſeert waren; en dreygementen om de ſwakke gemoederen vervaart te maken; en alle die luyden aan de partye onnut gemaakt zijnde, ſo had het meer macht, als het tot onderdrukking vande reſt van noden hadt.

Deſſelfs preliminaire verſoeken.

Veel groote Heeren ſonden deputatien aan deſelve: Maar boven al ſond'er Laforce ook een, en de ſaken van Bearn wierden aldaar ſo ras als deſelve geformeert was op het tapijt gebragt, invoegen datſe wel haaſt ſeven preliminaire artijkelen had opgeſtelt, waar medeſe die gene quam te beladen, die der ſelver onderwerpingen aan den Koning overbragten, verwachtende veel breeder klachten, dieſe opſtellen moeſt, voor die gene die de algemeene deputatien bekleeden ſouden. Het eerſte verſogt de herroepinge van het Arreſt van ontſlaging, of ten minſten een opſchorſſing van deſſelfs effect, tot dat die van Bearn gehoort ſouden zijn. Het tweede verſogt dat de bewaringh der Plaatſen van veyligheyt gecontinueert mogt worden, en boven al dat men een ſtaat van die gene ſoude overleveren, die door Leſdiguieres ingehouden wierden, die den ſelve noyt aan de Kerken van 't Koningrijk had willen communiceren. Het derde ſag op Leitoure, waar van men verſogt, dat Fontrailles het gouvernement aan een ander ſoude overgeven. Het vierde vernieuwde de ſake vande twee Raats-Heers ampten in 't Parlement van Parijs, waar in men deſelve niet aannemen wilde, en wegens welke het niet bleek dat het Hof ſig heel veel bekommerde, om het Parlement te doen gehoorſamen, wat belofte dat het ſelve ook daar van gedaan hadt. Het vijfde ſprak van het aanſtellen van een Subſiſtuit van den Procureur generaal inde Parlementen van Parijs en van Grenoble, om daar mede perſonen vande gereformeerde Godſdienſt te voorſien. Het ſeſde behelſde eenige klachten over de overrompeling van Tartas, daar men de Gereformeerden door liſtigheyt in volle vrede van ontſet had, en verſogt de wedergevinge van deſelve plaats. Het ſevende vertoonde datmen in Breſſe de Kerk van Bourg verbrant hadt, en verſogt reparatie van dat gewelt.

Waarom dat de Gereformeerden deſelve inſtantien ſoo dikmaals vernieuwt hebben.

Ik ſal alhier in 't verby gaan aanmerken, datmen de Gereformeerden voor laſtige en ſtijf-hoofdige menſchen heeft willen houden, die noyt af en lieten, en geduyriglijk deſelve aandringingen quamen te vernieuwen; ſelfs naar dat den Koning door verſcheyde weygeringen verklaart hadt, dat hy haar daar in niet voldoen en wilde. Maar noyt waſſer onrechtvaardiger nog ombeſchaamder beſchuldiging. 't Is waar dat men deſelve niet eerder heeft beginnen te formeren, dan wanneer het verval vande Gereformeerden plaats heeft gegeven, om alles haar als een miſdaat toe te duyden, en om haar ſugtingen en alderootmoedigſte verſoek-ſchriften, ſelfs voor een wettig pretext om haar uyt te roeyen, op te nemen. Ik beken dan dat het haar dikmaals gebeurt is dat ſy deſelve verſoeken quamen te vernieuwen: Maar dat is voornamentlijk gebeurt, wanneer'er gehandelt wierd van

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ſaken of die men haar ſimpelijk belooft hadt, ſonder deſelve te voltrekken, of die men haar niet geweygert hadt, dan naar dat men hen deſelve ſolemnelijk belooft hadt. In-voegen dat het geen criminele moeyelijk-vallinge was, van in alle gelegentheden op het effect van de Koninglijke beloſte aan te dringen. So daar een miſdaat in was, ſo ſtakſe in de quade trouwe van die gene, die den Koning inboeſemden, om ſigh van ſijne beloften t'ontdoen, en om met ſijn gegeven woordt en de lichtgelovigheyt van ſijne Onderdanen te ſpelen. Indien 'er ſaken zijn geweeſt daar de Gereformeerden op ge-inſiſteert hebben; ſchoon datſe van d'eerſte voorſtellinge af aan haar geweygert waren, ſo hebbenſe echter daarinne niet anders gedaan, als 't geen dat alle Gemeynſchappen gewoon waren te doen in die dingen, waar vanſe hoopten t'eeniger tijd noch een goede uytſlagh te ſullen konnen bekomen: namentlijk, om d'inſtantien van dien van tijd tot tijd toe te vernieuwen; uyt vreeſe ſoſe na d'eerſte weygeringe daar van ſtilſwegen, ſy geen reden mochten geven om haar te doen antwoorden; wanneerſe een gunſtige gelegenheyt quamen te vinden, om daar van op nieuw te ſpreken, dat ſy geen macht meer hadden om daar weder toe te komen, naar datſe het vervolg van dien eenmaal hadden laten varen. Onder veele exempelen van die praktijk is die van de Geeſtelijkheyt buyten alle tegenſprake. Dat lichaam 't welk ſo amoureus van ſijn vryheden is, geloofde deſelve door 't Concordat tuſſchen François de I; en Leo de X gemaakt, geſchonden te zijn, en niet wanhopende van t'eeniger tijd noch een gunſtige gelegenheyt te ſullen vinden om deſelve te verbreken, ſo beſloot het ſelve om aan de Koningen, de herſtellinge van de vryheyt der verkieſingen te laten verſoeken, ſo dikmaals als ſy gelegenheyt ſoude hebben, om denſelve door hare Geputeerden te doen aanſpreken. Sy genoegde ſigh ſelfs niet om het deſſeyn daar van te formeren; maar ſy verbonden haar daar toe door den Eedt: en geduyrende meer als hondert Jaren hebben deſſelfs Gedeputeerden noyt gemankeert, om van die vryheyt van verkieſingen een Artijkel van hare haranguen te maken. Men heeft een bevel van een abſolute autoriteyt nodigh gehadt, om haar dat vergeefs vervolg te doen verlaten. So ſy aan de Koningen door die inſtantien ſo dikmaals by haar vernieuwt, en die een van die voorrechten betreften, waar van ſy de grootſte reden hadden om jalours te zijn, niet importuyn waren; ſo is het niet rechtvaardig dat ſy het de Gereformeerden voor een miſdaat toerekenen, dat ſy haar op d'eerſte weygeringh niet altijdt te vreden hebben gehouden in ſaken, die niemant yets quamen te koſten; Die geen breuke in het Koninklijk geſagh quamen te maken, en die ſy voor haar veyligheyt nootſakelijk quamen te achten.

La Mouſſaye, denwelke met vier andere Gedeputeerden vergeſelſchapt zijnde, dat eerſte Vertoogh van de Vergadering van Loudun overbragt, konde het ſelve niet doen aannemen; alhoewel dat veele perſonen haar beſt gedaan hadden, om aan 't Hof te doen begrijpen, dat het met in tijds ſommige van de voornaamſte beſwaarniſſen te herſtellen, een volkome genoegen van de Vergadering ſoude verkrijgen; Leſdiguieres had ſelfs den Preſident du Cros aan den Koningh geſonden, om hem te verſoecken, van de eyſchen die de Vergaderingh aan hem ſoude konnen doen, voor te komen; en om aan de Kerken op eenige poincten van belangh voldoeninge te geven, ſelfs voor dat den tijdt van de convocatie verſchenen was. Maar men had hem als naar ouder gewoonte met goede intentien, mitſgaders breede en algemeene beloften betaalt. Men verſond dan naar de oude ſtijl van het Hof de klachten van de Vergadering tot het algemeen Vertoog, en men mankeerde niet om de Gedeputeerden aan te manen, om haar ſaken ſpoedighlijk af te doen, en om ſes perſonen aan den Koning te nomineren, waar uyt hy 'er twee tot de algemeene deputatie ſoude verkieſen, en om ten eerſten te ſcheyden.

Het Hof renvoyeert de klachten tot het algemeen Vertoogh.

De Vergadering nam in 't begin ſtoute reſolutien genoegh. Sy liet aan de Leden waar uyt deſelve beſtont, verſcheyde Eeden af-leggen; om de Kerken-dienſt te doen, om ſekreet te weſen, om de reſolutien te gehoorſamen, om haar advijſen vrymoedigh te ſeggen, ſonder yets te vreeſen, om d'eendragt te bewaren, om niet te ſcheyden voor dat ſy ſagen, wat voor een antwoor dat het Hof op deſſelfs Vertoogen geven ſoude. Sy wende veel vlijt aan om die op te ſtellen: en haar ontbrak ook geen ſtoffe. Men ſchond het Edict op ſo veel manieren en in ſo veele plaatſen, datter reden genoegh was om te konnen klagen. Behalven de ſaken van Leitoure, van Tartas en van Bourgh in Breſſe, ſo deeden de Catholijken overal belet aan de vryheyt van d'oeffeninge van den gereformeerde Godſdienſt. Men had deſelve tot Clermont de Lodeve, 't welk de Gereformeerden voor een plaats van veyligheyt hielden, doen ophouden; en wanneerſe

Reſolutien en Eedſweeringen van de Vergadering.

Subſtantie van het algemeen Vertoog en andere Artijkelen van klachten.

die

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

die aldaar weder hadden willen herstellen, so had men de wapenen in de handt genomen, om sigh daar tegen te kanten. Men had de Kerken van Moulins, en van le Val, alwaar de Gereformeerden van Guise ter predikatie gingen, gedemolieert. Men had de Gereformeerden gewapender handt uyt Baux in Provence verdreven. Men had tot Baujenci een groote oproer tegen de Gereformeerden verwekt, en de storm-klok op haar getrokken. Men wierp 'er twee van deselve uyt een schuyr-venster, een van welke die naar 't behagen van de muytemakers, door sijn val niet ramp genoegh had bekomen, wierd voorts met rappiers doorsteken. Den Lieutenant generaal van Orleans van 't feyt ge-informeert zijnde, nam de verklaringe aan van die gene selfs, die dat gewelt gepleegt hadden, gelijk of deselve wettige getuygen geweest waren: en de sake voor het Parlement van Parijs gebragt zijnde, so liet den Procureur-generaal, aan wien dat het stont om de Edicten te doen executeren, het vervolg daar van varen. Men had de Predikanten van Bourges en van la Chataigneraye wegh gejaagt; en men had aan alle de Gereformeerden van Chalons op de Saone en in het Barrois, denselven handel gepleegt; alhoewelse volgens het Edict in alle plaatsen daarse woonen wilden, geleden moesten worden. Men belette haar d'oeffening van haar Godsdienst by Lions, by Dyon en Delangres. In negentien of twintig plaatsen van de Provintien van Guyenne, van Languedoc, van Provence, van Vivrais, van Forets, van Poitou, van Saintonge, van Perigord, van Normandie, stelden hen de Koninklijke Beampten, de Borgemeesters, en de Seneschalen tegen de oeffeninge van dien, de sommige door verbiedingen, en d'andere door beslagingen in boetens; alhoewelse 't recht om die te mogen doen, volgens de letter van de Edicten bekomen hadden. De Catholijken namen ongestraft de kinderen van de Gereformeerden wegh. Men had tot Parijs die van le Maitre, die een Ampt van Rekenmeester bekleede, en die weynigh jaren voor sijn doot, de gereformeerde Godsdienst omhelst had, weghgenomen. Men had het selfde tot Royan, tot Ambrun, en tot Milhau gedaan; en noch nieuwelijk had de Jesuit Regourd, voor wiens goede gedraagsaamheyt den Koningh ingestaan hadt, tot Leitoure een jong kindt van tien jaren vervoert. Men had de begraaf-plaatsen geschonden, of de begraaffenissen op de gewoone plaatsen tot Aix, tot Gordes, tot Mirebeau, tot Ongles, tot Saintes, tot St. George d'Oleron, en in veele plaatsen van Guyenne belet. Men had de sieke Gereformeerden uyt de Gasthuysen gejaagt, of so men deselve daarin aangenomen hadt, so had mense in hare conscientien getormenteert, omse van godsdienst te doen veranderen: boven al tot Parijs waren die gene, die men in 't Gasthuys St. Louis geduyrende de pest-tijdt had genomen, van de troost om hun Predikanten te mogen sien berooft geweest, als aan welke men niet had willen toelaten om deselve te besoeken. De Parlementen maakten indrachten op het rechts-gesagh van de Kamers van 't Edict, of *Mipartien*. Een Griffier die men sijn proces tot Thoulouse maakte, wierd aldaar in een honorable amende gecondemneert, alhoewel hy renvoy aan de Kamer van Chastres had versogt: en het Parlement wilde selfs aan de Arresten van den Raadt, die 't renvoy ordonneerden, niet defereren. Tot Bourdeaux, in een proces dat men aan eenige Inwoonders van Mas d'Agenois maakte, die verdagt waren dat sy die plaats aan den Hertogh van Rohan, door intelligentie met Calonges haar Gouverneur, hadden willen overleveren, so als ik op een andere Plaats vermelt heb, de beschuldigden renvoy aan de Kamer van Nerac versocht hebbende, sloegh het Parlement daar geen agt op; invoegen dat door den langen treyn van de twist over de Jurisdicte, 'er veele waren die in de gevankenisse stierven: en op d'informatie nopende d'overrompelingh van Tartas genomen, wierden de Gereformeerden die aldaar qualijk gehandelt waren, noch slimmer naar het Parlement getrokken, het welke die saak aan sigh had behouden, ongeagt de instantien van de Kamer van Nerac. Het Parlement van Aix en defereerde niet aan de generale evocatie, die de Gereformeerden van het Parlement van Grenoble geobtineert hadden. Men had veele importante veranderingen tot Montand, Vareilles, Tarascon en Montgaillard Foix, die voorplaatsen van veyligheyt geagt wierden, of in welke men ten minsten volgens het Brevet van den Jare 1598 niets moest innoveren, gemaakt. De Gereformeerden versogten wijders een nieuw Brevet, tot bewaringe van de pand-plaatsen; voor den staat van die van 't Dauphiné; tot de herroepinge van 't Edict van ontslaging; tot wedergevinge van Privas aan d'Inwoonders; en tot reparatie van de verongelijkingen die sy van den Gemaal der Vrouwe, aan welke de Heerlijkheyt toebehoorde, bekomen hadden.

De Vergadering ver-

Daar zijn eenige exempelen van feyten in die Artijkelen by gebragt, die ik alhier in 't

in 't korte aangetrokken hebbe, die in 't algemeen Vertoogh vande Vergadering van Loudun niet gevonden worden; om dat deselve genomen sijn uyt saken, die naar dat het selve al overgegeven was eerst quamen te gebeuren: Maar ik heb die alle in eene reeks willen stellen, op dat ik geen tweemaal daar toe soude behoeven te komen. Wat de saken van Privas aan belangt, daar salmen op een andere plaats gelegenheyt toe hebben om van te spreken. Maar terwyle het Vertoog opgestelt wierdt, maakte de Vergadering onder anderen een reglement, 't welk aan de Gouverneurs vande plaatsen van veylicheyt verboodt, om de Jesuiten, noch de Monnikken van andere Orderen, onder voorwendsel van daar vande Bisschoppen gesonden te sijn, aldaar niet te laten prediken. Dat reglement maakte al de Catholijken gaande, het Parlement van Parijs liet een contrarie Arrest op het versoek-schrift vanden Procureur generaal uytgaan, conform het gene dat voor Mompellier verleent was. Dat van Bordeaux deed van gelijken in faveur van den Jesuit Tessier, die door den Bisschop van Poitiers naar St. Jan d'Angeli gesonden was geweest: En dat van Thoulouse verboodt van in desselfs geheele gebiedt geen Predikers door den Bisschop gesonden, het sy Jesuiten, het sy andere, te weygeren: doende voornamentlijk dat verbodt aan de Gouverneurs van Figeac en van l'Isle Jourdain, die aan de Catholijken van die twee Steden het reglement vande Vergadering hadden doen intimeren. Den Procureur generaal hield dat reglement voor een attentaat tegen de Koninklijke autoriteyt door monopolie; als willende een voorschrift maken van wat Predikers datmen sig in de Roomse Kerk, die hy de fondamentele Godsdienst van het Koningrijk noemde, bedienen moest; en citeerde daar toe het Arrest ten behoeve van den Bisschop van Mompellier, en de Brief van den Koning aan d'Inwoonders van Leitoure verleent.

Verbied de Jesuiten of andere Monnikken in de steden van veyligheyt te laten Prediken.

Arresten van verscheyde Parlementen ter contrarie.

Het Vertoogh wierd op den twintigsten van December door drie Gedeputeerden, Couvrelles, Bouteroué en Alain, aan den Koning gepresenteert, dewelke aan den Koning verklaarden het besluyt dat de Vergadering genomen hadt, van niet te scheyden, sonder d'antwoorde die hy de goetheyt soude hebben van op haar klachten te verlenen, alvorens te sien. Sy vertoonden aan de Koning hoe veel reden datse hadt om haar veylicheden te soeken, ter oorsake vande onrechtvaardigheden diemen de Gereformeerden door het gansche Koningrijk aan deedt; van de overrompelingen van veele van haar Steden; vande niet uytvoering van verscheyde dingen die verscheyde maal beëdigt waren, en waar van de algemeene Gedeputeerden het effect geduyrende vele jaren te vergeefs gesolliciteert hadden; vande opstanden diemen over al tegen de ordonnantien vande Commissarissen maakte, wanneerse yets rechtmatigs waren behelsende. Die remonstrantien en de Brieven vande Vergadering, waren seer eerbiedichlijk; en sy vergat niet om en by monde van haar Gedeputeerden, en by geschrifte te protesteren, dat het niet tegen den Koning was, dat sy haar veylicheden sogt, maar tegen de Vyanden vande gereformeerde Godsdienst. Maar d'antwoordt van den Koning was bedreygende, vermits Luines den selve tot hardigheyt bragt. Dien Favorit geloofde daar door de slagen af te weeren, die hy vande faciliteyt van sijn meester te vresen hadt. Aan d'andere kant so was hy moeyelijk over de vreuchde die de Gereformeerden, wegens de wederbevrediging met de Koninginne betoont hadden: De Vergadering van Loudun had aan haar een deputatie gesonden soo als de vrede gemaakt was: En die gene die sy met die commissie beladen had, niet aanmerkende dat sy aan die Princesse in de tegenwoordigheyt van Brantes, een vande Broeders van den Hertog van Luines, hen aanspraak deden, seyden seer veel saken tot voordeel van haar regeringh, presen haar datse d'Edicten had doen onderhouden, en betoonden aan haar groote onderwerpingen. Dat waren als soo veel handelingen, die inmiddelijk tegen het doemalige *Ministerium* aanliepen; en die oorsake waren dat die deputatie aan 't Hof seer onaangenaam was. Den Koning beloofde dan in der waarheyt wel de Vergaderingh voldoeninge te sullen geven, mits dat sy ten eersten scheyden soude; en te sullen toestaan, dat deselve twee Gedeputeerden tot de volle uytvoeringe van de beloofde saken toe, by hem liet verblijven: Maar hy verklaarde ook dat soo deselve niet en scheyde, dat hy haar en hare aanhangers voor verstoorders van de gemeene ruste houden soude, en dat hy sonder eenige andere forme van proces, haar personen en goederen soude vry geven aan die gene, die op haar souden willen los gaan. Die antwoordt aan de Vergaderingh door desselfs Gedeputeerden gerapporteert sijnde, deed haar van geen advijs veranderen. Sy wist door ondervindinge dat onder dese regeringe, de beloften van voldoeninge so ras alsmen deselve

Deputatien, Brieven en remonstrantien, aan den Koning.

De Gereformeerden hellen na den dienst van de Koninginne Moeder.

Verdrietige antwoordt vanden Koningh.

En desselfs uytwerkinge.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

gedaan had weder vergeten waren: En de alder verstandigsten oordeelden selfs, dat in haar Vertoogen al te decisive Artijkelen waren, en van welke al te baarblijkelijk de bestendicheyt of den ondergangh vande Kerken afhong, om weder naar huys te keren, sonder te weten wat antwoordt datmen daar op geven wilde. Niettemin soo schreef de Vergaderingh over dat subject tegen het volgende jaar aan de Kerken; en vertoonde aan deselve, om haar rekenschap van hare resolutien te geven, dat het Parlement van Parijs tien beveelen tot de registrering van de Artijkelen, die op de twee Raats-heers ampten sagen, die meer als drie jaren geleden toegestaan waren, verydelt hadt; Datmen over al niet als contraventien tegen het Edict sagh; Dat so veel beloften en Eeden tot noch toe geschonden of onnut gemaakt, haare vresen die sy voor het toekomende hadden verschonen moesten; en veel meer andere dingen van den selve sin. Boven al soo bragtse by het exempel van verscheyde Vergaderingen die gestaan hadden, totter tijd toe datmen aan haar de antwoorden, die op derselver versoek-schriften verleent waren, mede gedeylt hadt.

Tegenstrevingen van de Catholijken aan d'opregting van een Collegie tot Charenton.

Een van de aldergevoeligste vermoeyelijkingen die men in dit jaar aan de Gereformeerden gaf, waren de oppositien die tegen d oprechtinge van een Collegie, 't welk sy tot Charenton fonderen wilden, wierden gemaakt. 't Was al eenige tijd geleden datmen daar van gesproken hadt: en het selve voornemen van de Gereformeerden was van verscheyde kanten overstaagt; voornamentlijk door de tegenstrevingen van de Rechters van de Plaatsen. Maar alsoo deselve dit jaar deeden oordelen, dat sy door die obstakels niet tegen gehouden souden worden, so wierdt de Universiteyt, de welke geloofde dat het selve Collegie aan de hare nadeel soude toebrengen, en dat de Gereformeerden aldaar bequame Regenten plaatsende, de menichte tot haar trekken souden, heel vierigh tegen dat bestaan, soo alsse voormaals ook tegen dat vande Jesuiten had gedaan. De Musen van 't Collegie syn heet van Herssenen en geinteresseert: Weshalven sy hen klgaten ook op een seer driftige wijse aan den Grave van Soissons voorbragten, denwelken den Koning geduyrende de reijse die hy deed, om sig met de Koninginne sijn Moeder weder te bevredigen, tot Parijs had gelaten; allmede aan den eerste president; en aan den Procureur generaal. Het voorwendsel was haar droeffenisse van een *Ketters* Collegie, te sien so digte by het Hof Collegie van het alderchristelijkste Koningrijk datter in werelt is, te sien oprechten, en daar inne *ontwerpen* de maniere op welke men de Catholijke Godsdienst soude konnen aan tasten. Misschien datter ook wel een weynig betamelijkheyt in die oppositie onderliep: En dat de Universiteyt so volstandigh geweest sijnde, om aan de Jesuiten een weynigh deel in haar voorrechten te weygeren, het niet eerlijk soude geweest sijn, dat sy vreedsaam d'oprechtinge van een *Ketters* Collegie, twee kleyne mylen van Parijs soude geleden hebben. Hoe dat het ook was de klachten van deselve verbraken de schikkingen vande Gereformeerden; en naar die tijd heeft men van d'oprechtinge van dat Collegie niet meer gesproken gehadt.

Vergaderingh vande Geestelijkheyt.

De Geestelijkheyt vergaderde dit jaar ook tot Blois, wegens welke den Bisschop van Seez, met eenige andere, aan den Koning gedeputeert wiert, om hem te haranguеren. Sy vonden hem tot Plessis les Tours. De Harangue van den Bisschop strekte sigh over de saken van Bearn vry langh uyt; en hy drongh heel sterk op het Arrest van ontslagingh. Maar hy versogt wyders een saak die heel nieuw was; namentlijk een reparatie van 't geen datmen tegen de voornaamsten van de Geestelijkheyt geschreven hadt: En hy beweerde met veel stoutheyt (al of den Koning selfs en sijn Raadt het tegendeel niet geweten hadden) dat de Geestelijkheyt sig binnen de palen van 't Edict hieldt. 't Is waar dat hy om te beletten datmen hem niet verdagt hield, dat hy eyndelijk een gemoedt van liefde en van verdraachsaamheyt bekomen hadde, daar by voegde, dat het maar was om aan den Koning te gehoorsamen, die het soo hebben wilde. Tot die tijd toe was de Geestelijkheyt noch niet te rade geworden om te klagen over de wijse op welke de Gereformeerden hen in hare schriften handelden; en sy had de voorsichtigheyt gehadt om haar daar in te laten begaan, terwijl sy gelooft hadt het selve niet te konnen beletten. De klachten die sy alsnu daar over op sulk een extraordinare wijse deedt, waren een bewijs, dat de saken verandert waren; en alhoewel'er alsnogh deselve waarheden als te voren tegen haar in te brengen waren, soo hadmen echter deselve veylicheyt niet meer omse te mogen seggen. Sy verkreegh op den vierden van September een Declaratie, die haar vry stelde om op het possessoir vande benefitien en andere annexe goederen, t'ant-

Exemtie aan haar ver-

woor

woorden voor die recht-banken waar in alle de Rechters Gereformeerden waren. Den Koningh renvoyeerde haar tot aan de naaste Catholijke Rechter, het sy Koninklijke of andere: En in geval haar dat renvoy by de gereformeerde Rechters geweygert wierdt, soo vernietigde hy *nu voor alsdan* alle hare Sententien. Die exemtie gaf sulk een groote smette aan de Jurisdictie, die de Gereformeerden by de Edicten verleent was, dat deselve niet anders als voor een breuke in het Edict selfs konde passeren. De reden vande Geestelijkheyt was, dat dewijle men aan de Gereformeerden geen verdachte Rechters had gegeven, soo was het ook rechtvaardig, datmen de Hoofden van de heerschende Godsdienst eximeerde, om niet voor haar Vyanden te recht te staan. Maar de saak en was niet egaal. Noyt hadden de Gereformeerden de Geestelijkheyt te vuyr en te swaart vervolgt, gelijk als de Catholijke Rechters, en door de bewegingen van haar yver, en door de ingevingen van de Geestelijkheyt, de Gereformeerden vervolgt hadden. Aan d'andere sijde soo had het Edict de Gereformeerden en de Geestelijkheyt, nopende die wedersijdse pretensien gereguleert: Daar was niet anders te doen als het selve ter goeder trouwe te observeren, sonder datmen alle dagen door nieuwe onrechtvaardicheden de geheugenisse vande gepasseerde saken vernieuwde. Ieent om voor geen recht-banken waar in alle de Regters Gereformeerden sijn, te pleyten.

Ondertusschen den Koning de Vergadering van Loudun, die na datse het rapport van hare Gedeputeerden gehoort hadt stantvastigh bleef, willende doen gehoorsamen, sond du Maine Raatsheer van Staat, en Marescot een van sijn Secretarissen derwaarts, om aldaar veel bestiptelijker sijn laatste wille te doen verstaan. De dese haar last veel eer als Deurwaarders die een exploict doen, dan als Commissarissen die Koninklijke Instructien mede brengen, uytgevoert hebbende, deden de Vergadering niet buygen, dewelke hare onderwerpingen aan den Koningh door een derde deputatie vernieuwde. Dien Vorst gaf de Gedeputeerden gehoor; maar voor alle antwoordt, soo belade hy deselve om aan de Vergaderingh een bevel van te gehoorsamen te gaan brengen; en hy gelaste haar te vertrekken. La Haye die het woordt voerde, de vryheyt genomen hebbende van te antwoorden, so interrumpeerde hem den Koning, en gaf aan den Deurwaarder een wenk van haar te doen uytgaan. Dat waren de wijsen van doen die Luines den Koning inspireerde. Hy boesemde den selve in, dat een Vorst, naar dat hy een bevel had gegeven, niet moest lijden, dat sijn onderdanen repliquen nog remonstrantien meer behielden. En wat redenen datmen ook in te brengen mogt hebben, soo deed hy echter geloven dat alle de woorden van een Koningh decisijf moesten sijn, en dat de aldergrootste saken sonder hervatting, voor afgedaan passeren moesten, so ras als hy geseyt hadt, *ik wil dat soo hebben*. Dat selve was gemakkelijk voor dien Gunsteling, denwelke niet bequaam genoegh zijnde tot die saken, daar sijn fortuyn hem al te vroegh toe geroepen hadt, de middelen liefde, om deselve te verkorten: Invoegen dat naar dat'er een woordt gesproken was, men sig aan de discretie van dat trotse gemoet, 't welk niemant beminde, om dat hy wel voelde dat hy van al de werelt gehaat was, moest over geven. Wanneer die absolute Arresten hem dan andere belemmeringen op den hals haalden, soo nam hy sijn toevlugt tot guiterye om sig daar uyt te redden: en alsoo hy het voor sig geen eere achte een Koning te regeren, so hield hy'et ook noyt voor sig een eere sijn woordt te houden. 1620 Herhaalde bevelen aan de Vergaderingh van Loudun om te scheyden.

De Gedeputeerden dan den Cancelier, naar dat sy vanden Koning die verdrietige antwoord bekomen hadden, hebbende gaan vinden, geloofden datter noch eenigh middel van accommodement overig was; vermits hy hen deed hopen, dat indien de Vergadering eenige personen, met macht om te konnen handelen, aan 't Hof sondt, men in eenige goede afdoeninge soude konnen over een komen. Die voorslag wierd by de Vergadering aangenomen; en den Marschalk van Lesdiguieres die sig alsdoen tot Parijs bevondt, daar hy gekomen was om den Eedt van Hertogh en Pair af te leggen, nam met Chatillon, die sig aldaar mede bevondt, de qualiteyt van Middelaar aan. Sy begaven haar dan alle beyde om met den Prince van Condé en den Hertogh van Luines te negotieren; met welke sy over een quamen, dat de Vergadering voor het eynde van Februarius scheyden soude; Dat aanstonts naar derselver scheyding den Koning het Vertoogh gunstichlijk soude beantwoorden: dogh dat hy voor alsdoen soude toestaan, om aan Fontrailles het gouvernement van Leitoure t'ontnemen; Dat hy aan de Gereformeerden noch voor vier jaren de bewaring van hare plaatsen soude laten; en dat het Parlement van Parijs de twee Raads-Heeren, daar so dikmaals Middel van accommodement.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

van gemelt was, soude doen aannemen. Dat selve moest binnen ses Maanden uytgevoert worden: En so men daar in mankeerde, soo beloofde den Prins en den Hertog, van den Koningh een nieuw Brevet van vergunninge om weder te mogen vergaderen, te sullen obtineren. Wegens Bearn beloofdense, dat binnen een maandt naar de ses voorgaande maanden, en wanneer de drie artijkelen daar ik van vermelt hebbe, vervult souden zijn, den Koning als dan hooren soude, wat men hem van wegens dat Prinsdom soude hebben te remonstreren, en daar inne tot genoegen vande Staten en vande Kerken, soude doen voorsien. Ondertusschen gaf men hoope, dat so de herstellinge direct of indirect verhindert quam te worden, den Koningh als dan soude toestaan, dat men dan de geestelijke goederen weder mogt aantasten.

Onverwagte Declaratie tegen de Vergaderingh.

De Vergaderingh van alle 't selve geinformeert, ende gepersuadeert zijnde, datse noch iets meer soude konnen bekomen, liet noch een nieuw versoek aan 't Hof doen; en gaf daar toe last aan Beteville, la Haye, la Chappelliere, Predikant van Rochelle, la Milletiere, en Poixferre. Maar terwijle sy op reys waren, liet Luines op den sesen twintigsten February een Declaratie uytgeven, waar in den Koning naar zijn gewoonte, sijne goede intentien tot d'onderhoudinge vande Edicten uytdrukte; Item de vergunninge aan de Gereformeerden verleent, om Gedeputeerden by hem te mogen houden, gelijk alse by den overleden Koning hadden gedaan, om hem vande overtredingen van dien t'informeren. En de vryheyt om Provinciale en algemeene Vergaderingen te mogen houden, om de nominatie van die Gedeputeerden te maken, en om de Vertoogen van klachten op te stellen. Daar na sprak hy vande beweegh redenen die hem bewogen hadden, om de Vergadering van Loudun toe te staan; vande deputatien die hy daar aan had gedaan; van de bevelen die hy haar had gegeven om te scheyden; van de instantien die deselve by hem vordubbelt hadt, om de vergunninge te mogen verkrygen van by een te mogen blyven, tot dat hy haar Vertoogh beantwoort soude hebben. Eyndelijk voor-onderstellende datter inde Vergadering sommige particuliere waren, die totte ruste vande Staat qualijk gesint en arbeydende waren om aan d'andere quade voornemens in te boesemen, so gaf hy nog een nieuw uytstel van drie weeken, te rekenen van den dagh af dat haar de Declaratie bekent gemaakt soude zijn, om op de gewoone wijse hare Gedeputeerden te noemen, en vervolgens van een te scheyden; by mankement van 't welke hy Vergadering van doe af aan, voor onwettig en tegen sijn gesag en dienst strijdig zijnde; ook die gene dewelke tot Loudun verblijven souden, voor criminelen van gequetste Majesteyt; en als vande voorrechten der Edicten en van alle andere gratien die haar verleent waren, dog bysonderlijk van 't renvoy van haar sake aan de kamers van 't Edict, vervallen verklaarde; en hy ordonneerde datmen aan haar hen proces, als aan verstoorders vande gemeene ruste maken soude. En om de verdeyltheyt die bereyts niet meer als al te groot was, te onderhouden, soo bekrachtigde hy niet alleenlijk de Edicten in faveur van die gene, die binnen den tijd die hy haar voorschreef, vertrekken souden, en aan alle die gene die in haar pligt verblijven souden; maar hy beloofde ook aan die gehoorsame, dat soo sy voor het uytgaan van die tijd, hoe sterk van getal dat sy ook souden mogen zijn, Gedeputeerden noemden, om by hem verblijf te bouden, hy der selver nominatie aannemen, en aan die genen die hy daar uyt verkoren soude hebben, om by hem verblijf te houden, toe laten soude, om hare functien waar te nemen.

Den Prince van Condé bedriegt de Gereformeerden.

Die listigheyt en had die reys so absoluyt het selve effect niet, diese agt of negen Jaren te vooren tot Saumur had gehadt; om dat die Declaratie een openbaar bedrog was, en om dat deselve voor den dag quam, wanneer men door de bemiddeling van twee considerabele Heeren, en op het woordt van een Prince van den bloede, en van een Favorit, de saken oordeelde geaccommodeert te wesen. Den Prince van Condé bragt selfs die Declaratie in 't Parlement omse te doen registreren; en doen hy deselve voorbragt, ondersteunde hy die met veele redenen, die de Gereformeerden redelijker wijse voor een Declaratie van Oorlog souden hebben konnen op nemen. De Gedeputeerden tot Parijs komende, stonden heel verbaast dat zy de saken soo verandert vonden; en noch soo veel te meer, om dat zy tot Amiens toe geweest zijnde, om by den Koning audientie te versoeken, deselve niet en konden bekomen, en genootsaakt waren sonder antwoord wederom te komen. Wanneer de Vergadering de tyding van dat bedrog bekomen hadt, so bragt sulks haar mede in deselve verbaastheyt. Het gedrag van Lesdiguieres quam haar heel suspect voor; en men seyde al 't gene niet, datmen van het gedrag van den Prince van Condé wel dagt. Hy was eenige verbintenisse aan de Gereformeerden

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

meerden ſchuldigh, by aldien perſonen van ſijn qualiteyt geloven konnen, dat hare minderen bequaam zijn om deſelve te obligeren. Hy had haar in veele gelegentheden in deſſelfs belangen geſien. Geduyrende ſijn gevangeniſſe haddenſe haar werk tot ſijn verloſſinge gemaakt. Hare laatſte Vergaderingen hadden ſelfs over dat ſubject naar 't begrijp van de verſtandigſten al te veel geſproken. Die gene die men in yeder Provintie gehouden hadt, om hare Gedeputeerden naar Loudun te ſenden, hadden ſijn vryheyt ter herten genomen: en ſo Luines ſig niet gehaalt hadt, om hem deſelve te geven, ſo ſoude de algemeene Vergaderingh noyt konnen omgeſet zijn geworden van die niet te verſoecken. Het was miſſchien een van de redenen die den Favorit aandrongen, om deſelve hem te verleenen, dat ſo hy al te lang gewagt hadt, hy daar van dan al d'eer niet ſoude gehadt hebben. Niettemin ter ſelver tijd dat de Gereformeerden met Luines, gelijk als onder bortoghte van den Prince quamen te handelen, ſo ſagenſe hem naar het Parlement gaan, met een Declaratie tegen haar in de handt, en met een reden in de mondt, die vol van bitterheyt en van dreygementen was. Den Procureur-generaal voer voort de ſake te verderven, met te affecteren om die Declaratie door een expreſſe Courier de Vergadering toe te ſenden: en dat ſelve gevoeght zijnde by 't gene dat du Vair in 't volle Parlement, waarin den Koningh eenige dagen te voren ſijn Rechterſtoel, tot de regiſtrering van eenige gelt-Edicten had gehouden, geſeyt hadt; als dat namentlijk het gelt dat men verſamelen moeſt, voor veele dingen nodigh was, en voornamentlijk om de Gereformeerden t'onder te brengen; ſo deed al dat ſelve ſelfs d'aldergematigſte geloven, dat men haar den Oorlog wilde aandoen, en dat men ten dien opſigte de middelen ſogt, om haar d'eerſte pas daar toe te doen maken.

Geaffecteerde vlijt van den Procureur-Generaal.

Weshalven de Vergaderingh haar meer vereenigt en ook ſtantvaſtiger hieldt, als men gelooft hadt: en den Favorit andere miſnoegden meer te vreeſen hebbende, die hem niet toe en lieten om ſijn quade wille voor datmaal verder uyt te ſtrekken, ſo moeſt men weder tot onderhandelingen komen, op dat men daar ontrent niet te kort mogt ſchieten. Leſdiguieres hervatte deſelve, verſchoonende de verhaaſting van die onverwagte Declaratie, en wilde die voor een effect van ergwaan, die het Hof van ſommige Leeden van de Vergaderingh opgevat hadt, doen doorgaan, die men daar door tot reden had willen brengen, uyt vreeſe dat ſy anders in moeyelijker ſaken vervallen mogten. Om nu ſijn gewankelt credit door dat laatſte geval, waar van veele Luyden oordeelden dat hy een medeplichtige was, weder te herſtellen, ſo liet hy door ſijn Gedeputeerde die hy in de Vergaderingh hadt, de eenigheyt beſweeren en teykenen: en Chatillon deed van gelijken. Men bragt de voorgaande propoſitien weder te berde, en du Pleſſis was van advijs, dat men deſelve moeſt aannemen. De Vergaderingh quam ſonder tegenſtrevingh daar toe niet over: maar het gaan en komen van Bellujon en van Gilliers, door welke Leſdiguieres deſelve aandrongh om over te komen, en die altijd met Brieven van du Pleſſis onderſteunt waren, van wien ſy op alle ſaken raadt innamen, overwon eyndelijk de ſwarigheden. Men deed het woordt van den Koning uyttermaten veel gelden, 't welk door den eerſten Prince van den bloede, en door den Hertogh van Luines overgebraght wierd, en die daar voor als Borgen inſtonden. Den Prince betuygde, dat hy het als voor een injurie ſoude opnemen, dat men ſijn trouwe en ſijne Eeden, voor geen genoeghſame Borgtoghten van het Koninglijke woordt wilde aannemen: En om haar ſo veel te krachtiger in te boeſemen, dat den Koningh als jalours ſoude zijn om 't ſelve naar te komen, ſo deed hy aanmerkinge nemen dat het ſelve 't eerſte was, dat den Koningh aan ſijne Onderſaten had gegeven. Den Hertogh van Luines verſekerde dat het genoegh was, dat hy het ſijne had gegeven, en dat *by het ſelve voor Brevets*, en ſelfs voor meer ſoude doen gelden. Dat ſelve waren de woorden, waar van ſigh den Hertog van Mombazon, ſijn Schoonvader bediende, ſpreekende tot du Pleſſis, die eenige tijdt te voren aan hem een groote Brief had geſchreven, om hem te perſuaderen dat ſijn Schoonſoon, om hem ſelfs te maintineren, en om de vernieuwinge van eenige factie, dewelke die van de Ligue gelijk was, te verhinderen, in een tijdt wanneer de ſaken daar toe genoegſaam geſtelt ſcheenen, alle gelegentheden van Borgerlijke Oorlogen moeſt vermijden, als ſo veel klippen zijnde, waar op hy ſchipbreuk ſoude konnen lijden.

De Vergadering blijft ſtantvaſtig.

Men hervat de onderhandelingen.

De Vergaderingh gehoorſaamde dan, daar toe door Leſdiguieres, door Chatillon, en door du Pleſſis, geperſuadeert zijnde, aan wien de twee anderen deſelve verſekeringen gegeven hadden, dat ſo ras alſe geſcheyden ſoude zijn, men haar over het ſubject

De Vergaderingh gehoorſaamt op het

woordt van den Prince van Condé en van den Favorit.

ject van Leitoure, wegens de bewaringe der plaatsen, en d'aanneminge van de twee Raadsheeren, voldoeninge soude geven; dat den Koningh daar de remonstrantien van die van Bearn soude hooren; en dat so dat alles niet binnen seven maanden afgedaan was, men voor deselve niet alleen een vergunninge soude obtineren om weder te mogen vergaderen, maar dat sy dat selfs sonder een nieuwe vergunninge souden mogen doen. Siet daar de strik daar de vertrouwentheyt haar in deed vervallen, en daar sy sig niet in begeven soude hebben, indien Lesdiguieres en d'andere haar daar toe niet gebragt hadden, om heel t'onpasse af te staan van de instantie die sy maakte, om haar die versekeringe by geschrifte te doen geven, uyt vreese dat men t'eeniger tijdt niet soude konnen seggen, dat men haar nergens geen woord van had gegeven. Eyndelijk noemde sy ses personen voor den Koning, den welke uyt die nominatie Favas en Chalas verkoor, om de plight van algemeene Gedeputeerden te oeffenen: En weynigh dagen naar dat die gene, die de geseyde nominatie aan den Koningh hadden overgebragt, de verkiesing van die twee personen gerapporteert hebbende, so quam de Vergadering te scheyden.

Uytwerking vande scheyding der Vergadering.

Den Koningh scheen over die gehoorsaamheyt seer vergenoegt te zijn, en betuygde sulks ook met seer verplichtende woorden. Hy voegde daar selfs yets by, 't welk men effectijf soude hebben konnen noemen, by aldien men ter selver tijd het ontwerp niet gemaakt hadt, om het selve onnut te maken; namentlijk, om noch een jaar tot het Brevet der bewaringe der plaatsen; die noch voor vijf jaren in deselve staat gelaten waren, te voegen. Maar men had haar sonder yets in de waagschaal te stellen, noch wel een veel langer tijd hebben konnen toestaan, vermits men reets de middelen om deselve weder te nemen al toebereyt hadt. Wijders so was het ook niet buyten reden, dat het scheyden van de Vergadering het Hof blijdschap aanbragt. Aldaar wierden groote handelingen tegen de grootheyt van den Favorit geformeert. De Koninginne had een groote drift om daar aan weder te keeren; en den Bisschop van Lucon, die by haar niet was weder gekomen, om sig in 't Kasteel van Angers te confineren, drong haar sterk aan, om sig derwaarts te begeven. Daar was niet anders te doen, als daar maar sterk genoeg te komen, om den Prince van Condé en den Favorit tot haar geliefste te hebben. Het viel haar niet swaar om een groote partye te formeren, om dat bykans al de groote Heeren op Luines misnoegt waren, en niet anders als een versmadinge voor hem hebbende, so scheen het hen voor haar selven veel waardiger te zijn, om aan de weduwe van Hendrik de Groote, en de Moeder van den Koningh te gehoorsamen, als aan een Man, die de fortuyn in eene nacht had groot gemaakt, en wiens gierigheyt en heerssught geen bepalingen hadden. Den Hertogh van Rohan was eene van die gene, die haar 't verste in de belangen van de Koninginne begaven. Want alhoewel hy met den Favorit geallieert was, so stont hy echter met hem niet als te wel: haare humeuren waren al te verscheyden, om over-een te konnen komen. Luines had den Hertogh van Rohan op een harde wijse gehandelt, terwijle dat de Koninginne tot Blois gereleguëert was. Dien Hertogh had hem voorgeslagen om sig met haar te bevredigen; en hem doende aanmerken, dat hy meer stut van haar als van den Prince van Condé soude konnen hebben, so had hy hem geraden, om den desen gevangen te laten blijven, en de Koninginne weder aan 't Hof te roepen. Luines die aldaar niemant sien en wilde, die meer gesag als hy hadt, en ontsloeg den Prins niet, en maakte de mijnen als of hy na de propositie van den Hertogh luysterde: maar het was om door middel van hem de geheymen van de Koninginne te doorgronden, om te weten wie dat derselver vertrouwelingen en vrienden waren, en om uyt deselve sodanige vorderingen te trekken, die een weynig klaarder souden doen sien de drift die sy hadt, om weder aan 't Hof te komen. Hy bediende sigh daar van om de Creaturen van die Princesse te ruineren, en om den Koningh te doen vreesen, dat so sy weder aan 't Hof geroepen wierdt, aldaar haar eerste gesag haast weder soude bekomen. Dien Vorst, die seer jalours en licht-gelovig was, beelde sig straks in dat sy groote desseynen tegen hem hadt, en dat sy misschien wel trachten mogt, om hem van de regeeringe te beroven. Daar nu was hy 't aldergevoeligste van: alhoewel het hem in de grond indifferent moest geweest zijn, om dat dog een ander op sijn naam moest regeeren, of het sijn Moeder was, of sijn Gunstelingen. Maar den Hertogh van Luines bragt sijn quaataardigheyt vry verder. Hy maakte den Koning vervaart, dat de Koninginne wel op sijn leven mogt toeleggen, om de Kroon in handen van den Hertog van Orleans te doen vallen, so sy haar gesag op geen andere wijse soude konnen versekeren. Ten dien opsigte onderwees hy hem alle de mysterien van de regeringe van Catharina de Medicis; en drukte hem in de herssenen, dat de doot van Carel de IX niet, so als men

Nieuwe ondernemingen tegen den Favorit.

geseyt

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

geſeyt hadt, veroorſaakt was door een overgroote kracht, waar door hy een ader in ſijn Lijf had geborſten; maar om dat hy al te opentlijk verklaart hadt, dat hy door ſijn ſelven regeeren, en het geſagh dat die Vorſtinne langen tijdt gevoert hadt, intoomen wilde. Sommige Heeren van 't Hof den Koning by geval op die materie gebragt hebbende, ſtonden verbaaſt, van hem over de byſonderheden van die Hiſtorie ſo wel onderreght te vinden. 't Was daar uyt lichtelijk af te nemen, dat men hem die geleert hadde, op dat men hem mogt doen vreeſen, wat dat een Princeſſe van 't ſelve huys, van gelijke heerſſuchtigheyt, en van al ſo groote moedt, niet wel machtigh ſoude ſijn t'ondernemen, om te konnen regeeren.

Den Hertog van Rohan verbind ſigh aan de Koninginne.

Den Hertogh van Rohan ſigh dan reets by den Favorit qualijk bevindende, en wijders den Prince van Condé buyten gevangenis ſiende, tegens wien hy ſo een onverplichtende raadt had gegeven, en waar aan hy ſelfs geduyrende ſijn detentie, op een heel beledigende wiſe geſchreven hadt, voeghde ſigh geheelijk onder de partye van de Koninginne; en deed al wat hy konde, om de Vergadering van Loudun in ſijn belangen te brengen. Het ſcheelde weynig of hy ſoude daarin geſlaagt hebben; en ſo men het middel niet uytgevonden hadt, om deſelve door het bedrogh van die ſchoone beloften, waar van ik geſproken hebbe, af te breeken, ſo had het veel ſchijn gehadt, dat hy tot ſijn oogmerk ſoude ſijn gekomen geweeſt. Hy was van die gene die deſelve niet rieden te ſcheyden; en hy beloofde aan de Koninginne dat hy by deſelve credijt genoeg hadt, om ſulks te beletten: maar ſommige andere advijſen ſterker als het ſijne weſende, ſo was hy ten minſten een van die gene, die 't meeſt aandrongen op de veyligheden, die men nemen moeſt, om eenmaal eenige goede uytwerkingh van de beloften van 't Hof te ſien. In-voegen dat hy niet anders overquam, als op de poſitive verſekeringen, die Leſdiguieres en Chatillon, op het woordt van den Prince van Condé, en van den Hertogh van Luines gaven, als dat den Koning aan de Gedeputeerden toeſtont, om weder tot Rochelle te mogen vergaderen, by aldien de beloofde ſaken in de tijd, waar van men t'ſamen over-een gekomen was, niet uytgevoert waren. Hy deed die aanmerkinge by de Koninginne gelden, en trachte haar in te boeſemen, dat alſo het Hof niet meer wiſt ſijn woordt te houden, men ook niet mankeren ſoude om de Vergadering weder tot Rochelle te ſien komen, en dat de Gereformeerden in den tijdt wanneer de voornemens van die Princeſſe in ſtaat ſouden zijn om een uytſlagh te nemen, voort varen ſouden hen met haar te voegen; Dat de nieuwe bedriegerye van den Favorit haar daar toe rechtvaardige redenen ſoude geven; en dat hare jegenwoordige gehoorſaamheyt maar ſtrekken ſoude om te doen ſien, dat ſy niet dan uyt dwangh tot uytterlijkheden quamen. Men was aan 't Hof niet onbewuſt van 't geen hy by de Koninginne verrichte; en alſo men altijdt eenige openbare onderhandelinge met haar hadt, ſo en veynſde men voor haar niet, dat het verblijf van den Hertogh tot Angers ten quaatſten opgenomen wierdt: waar op deſelve antwoorde, dat wanneerſe te vreden ſoude weſen geſtelt, ſy aan hem ſijn afſcheydt wel ſoude weten te geven. Maar ſonder dat, ſo verwachteſe al te veel van hem, om hem tot ſijn vertrek te nootſaken: en ſy was gants niet moeyelijk, dat den Favorit eenige ombragie over ſijn geſtadigh verblijf by haar ſchepte.

Vervaarniſſen van de Koninginne Moeder.

Naar dat de ſaken van de Koninginne geruïneert waren, ſo liet men om de Gereformeerden gehaat te maken, en om te doen geloven dat deſelve geen groote deſſeynen had gehadt, ſig verluyden, dat ſy hen dienſten haar aangeboden hadden, en dat ſy haar aanbiedingen niet had willen aannemen. Maar de Staatkundigen hadden yets grilligs in die godvruchtige rebellie gevonden, die de Koninginne de wapenen tegen de regeeringe hebbende doen aennemen, haar echter niet toe en liet, om ſig door de Alliantie met *de Ketters*, die buyten tegenſpreken de kracht van partye uytgemaakt ſouden hebben, te verſterken. De waarheyt is dat de Koninginne ſo ſcrupuleus niet en was. Sy weygerde noyt om de magt van de Gereformeerden by de hare te voegen. Sy vergat ook niets om naar haar vertrek tot Angoulême, en geduyrende de Vergaderingh van Loudun, deſelve ſulks te doen declareren; en daar waren ook veel Luyden onder deſelve die voor haar waren. En daar was niet meer als eene ſaak waarinne de bedenkelijkheyt haar tegenhieldt. Sy wilde het Tractaat met deſelve niet teykenen, uyt vreeſe, dat haar naam in een Tractaat met *de Ketters* in 't licht ſoude komen; en dat men aan haar de voordeelen die deſelve getrokken ſouden hebben uyt een Ligue, die de weduwe van Hendrik de IV. en de Moeder van haar Koning, tot haar Hooft ſoude geſtelt hebben, verwijten mogt. Anderſints ſo verwierpſe derſelver dienſten niet: en ſy wilde van haar wapenen wel onderſteunt zijn, mits dat ſy haar door geſchrift niet ſouden konnen overtuygen, dat ſy de-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ſelve daar toe geautoriſeert hadt. Die gedachte deed haar ongereſolveert ſchijnen, en haar ongereſolveertheden baarden een miſtrouwen aan 't meeſte gedeelte van de Leden van de Vergaderingh, dewelke ook geen meer haaſt als de Koninginne hadt om haar te declareren. Die kleyne vervaarniſſe ruineerde de groote deſſeynen van die Princeſſe: en men kan wel ſeggen, dat in die geſtalte daar de gemoederen hen alſdoen in bevonden, het ſcheyden van de Vergadering voor den Hertog van Luines, een ſlagh van Staat was.

Macht van de partye die ſy formeert.

In effecte ſo vergrootte de Koninginne ſekretelijk haar partye, door de toeloop van alle de miſnoegden, die hen na haren wille gedroegen, en die niet anders ſochten, als om aan haar 't geſagh dat ſy verloren hadt, weder te brengen. Noyt was de miſnoegtheyt meer algemeen geweeſt. De magt noch de weldaden waren niet meer als voor drie perſonen, dewelke de finantien waren uytputtende, om haar ſelven te verrijken, en die voor hen ſelven alleen alle bedieningen wegh namen, die veele anderen met beter reden ſouden hebben konnen pretenderen. Men wiſt niet waar dat eyndelijk de voortgangh van ſo een ſchielijke fortuyn, die in drie jaren drie Broeders, welkers Adel nauwelijks bekent was, tot de hoogſte waardigheden, waar toe perſonen van de alderoutſte familien, nauwelijks naar dertig of veertig jarige dienſten geraken konden, ſig bepalen ſoude. De verquiſtinge was ſo groot in de finantien, dat om de onverſadelijke greetigheyt van de Favoriten op te hoopen, men by avance al de fonds van drie jaren al doorgebraght hadt, ſonder noch eens in de nootwendigheden van het lopende jaar voorſien te hebben. Alles verſamelde ſig dan by de Koninginne. Den Hertog van Mayenne, of gewaarſchouwt zijnde, of achterdogt hebbende, dat men hem arreſteren wilde, ſalveerde ſig uyt Parijs, ter ſelver tijdt wanneer den Koning de tijdingh van de gehoorſaamheyt der Vergadering ontfongh: en het was dat genoegen dat hy van dat gelukkig voorval hadt, 't welk hem verplichte in de vreeſe dat een ander onthaal ſulks hadde mogen doen weygeren, dat hy aan deſelve ſo ſpoediglijk het Brevet, daar ik van vermelt hebbe, verleende, om dat men noch niet wiſt wat voor gevolg 't vertrek van dien Prins ſoude konnen hebben. Maar wanneer men van hem brieven had bekomen, dewelke verſekerden, dat hy geen ander voornemen had gehadt, als om ſijn perſoon buyten gevaar te ſtellen, en dat hy geen gedachten nam om wapenen aan te nemen, ſo matigde men wel haaſt die drift van de goede wille, en men vergat de reſt van de beloofde ſaken. Echter ſo had de Hertogh van Mayenne die verſekeringen maar gegeven om het Hof op te houden, om dat alle de gene, die haar neffens hem by de Koninginne moeſten voegen, noch niet gereet waren. Hy verſekerde dan Guyenne, waar van hy Gouverneur was, tot den dienſt van die Vorſtinne. Den Hertogh van Epernon deed van gelijken van 't Angoumois, en van alle de Gouvernementen en Plaatſen die hy hadt. Den Hertogh van Rohan deed de Provintie van Poitou ſigh voor haar verklaren. De Gereformeerden ſouden niet als d'eerſte gevolgen afgewagt hebben, om hen by deſelve partye te voegen. Normandien was door den Hertogh van Longueville aan wien men daar van 't Gouvernement had gegeven, in vergeldinge van dat van Picardien, 't welk hy tegen ſijn dank aan den Hertog van Luines gecedeert hadt, ſeer wankelbaar gemaakt. Maar als de ſaken rugtbaar quamen te worden, ſo deed den raadt, die den Prince van Condé aan den Koning, als mede die raadt die den Biſſchop van Lucon aan de Koninginne gaf, alle hare voornemens qualijk uytvallen.

Nuttige raad van den Prince van Condé, en quade raadt van den Biſſchop van Lucon.

Dien Prince was van advijs dat den Koning ſig van Normandien verſekeren moeſt, eer dat de Koninginne de tijdt hadt om ſig aldaar de ſterkſte te maken: en den Biſſchop van Lucon hield de Koninginne tot Angers, alwaar ſy geen macht by haar hadt, om het Koninklijke Leger te konnen tegenſtaan, en 't welk een heel ſlechte plaats was. De voornaamſte van de partye van de Koninginne, en onder anderen de Hertogen van Mayenne en van Rohan, rieden haar, om ſig naar Guyenne te begeven, alwaar ſy een ſchoon Leger onder het commando van den Hertog van Mayenne hadt; en alwaar haar tegenwoordigheyt niet mankeren ſoude, om Bourdeaux en 't Parlement haar ſelven te doen verklaren, als die daar na maar ſcheenen te wachten; en alwaar de Favoriten haar niet ſouden hebben konnen volgen, ſonder op elke pas door eenige Stadt, die voor haar de poorten geſloten ſoude hebben, tegen gehouden te zijn; behalven de vreeſe van eenige bedekte vyanden achter haar te laten, die ſo ras als ſy de Loire overgetrokken ſouden zijn, de noorder Provintien ſouden konnen doen opſtaan. Sy voegden daar by, dat in tegendeel ſo ſy tot Angers verbleef, welkers Inwoonders haar niet genegen waren, ſy alſdan buyten communicatie met haar voornaamſte machten, en naar het minſte verkregen nadeel, buyten herſtellinge ſoude zijn.

Den

Redenen vanden Bisſchop.

Den Biſſchop verydelde al die redenen, met aande Koninginne te vertoonen, dat ſoo ſy haar onder de macht van den Hertog van Mayenne quam te begeven, ſy dan den Hertog van Epernon weſende een man, die trots en ſeer gevoeligh van zijn eer was, en aan wien ſy groote en verſche verplichtingen hadt, vertoornen ſoude; dat ſy haar van Normandien verwyderende, de vrucht vande intelligentien die ſy aldaar met ſeer veele conſiderabele perſonen hadt, ſoude verlieſen; dat haar vertrek voor een weg vlugting ſoude paſſeren, die men aan het miſtrouwen dat ſy van haar eygen machten hadt, toeſchrijven ſoude; dat hare Creaturen de moedt ſouden verlieſen, en genootſaakt ſouden zijn haar te verlaten, om haar ſelven niet te wagen, om voor de reſt van de partye te moeten betalen. Sy gaf haar ſelven aan die conſideratien over, die haar quamen te bederven. Men geloofde dat den Biſſchop door den Hertog van Luines gewonnen was, den welke hem deed verhoopen, dat hy hem deel in de ſaken ſoude verlenen; en dat hy mitſdien door zijn heerſluchtigheyt, en op het geloof van de voorſeggingen, die hem een heerlijk miniſterie beloofden, vervoert zijnde, hy zijn Meeſtreſſe door een raadt waar van hem d'ongelegenheyt wel bekent was, quam te verraden. Den Koningh marcheerde dan volgens den raadt vanden Prince, in alle vlijt met die machten die hy ontrent hem hadt, naar de kant van Normandien; en terwijle dat de reſt van zijne Troepen vergaderde, ſo onderworp hy ſigh ſonder eenige tegenſtant de gehele Provintie. Daar was niemandt als Prudent, Gouverneur van het Kaſteel van Caan, die eenige ſchijn maakte van ſigh te defenderen; maar hy deed het maar om ſigh te doen bidden, en hy ſtelde binnen weynigh dagen de Plaats in handen van den Koningh. Wanneerder aan die kant niet meer te vreſen was, ſoo marcheerden de Troepen naar Angers, waar inne de Koninginne ſig eensklaks beſprongen, onvoorſien en neerſlachtig bevondt, ſonder te weten wat partye dat ſy kieſen ſoude. Men begon dan van vrede te ſpreken; elk door die onderhandelingh de tijd en het middel ſoekende te gewinnen, om d'ander te bedriegen. Maar de Troepen van den Koning bykans ſonder daar toe eens gedachten te hebben, en miſſchien tegen haar dank, die van de Koninginne by Ponts de Cé verſlagen hebbende, ſoo viel'er niet meer te handelen; maar was die Vorſtinne genootſaakt de conditien die men haar aanboodt, aan te nemen: Dat is te ſeggen ſig aande diſcretie van een Vyandt die op verre na niet ſo magtigh als ſy was, over te geven; haar vrienden moeſten haar ontwapenen, en al 't gene dat ſy voor deſelve verkrijgen konde, was een amneſtie van 't gepaſſeerde.

Nederlage vande Troepen vande Koninginne, waar op de vrede volgt.

Onverwagte reyſe van den Koning naar Bearn.

Den Koningh ſig dan gewapent vindende ſonder een Vyandt tegen hem te hebben, en daar en boven in Guyenne de ſtukken en brokken van de Troepen, die de Vrienden vande Koninginne genootſaakt waren geweeſt af te danken, verſamelt hebbende, nam eensklaks het voornemen, om ſigh van die zijne machten te bedienen om Bearn te doen gehoorſamen, 't welk gants geen bereytſels hadt om hem tegen te ſtaan. Hy marcheerde dan met alle vlijt naar Bordeaux, ſonder zijn voornemen bekent te maken. De Gereformeerden of ſonder miſtrouwen zijnde, of gebrek van reden hebbende, om de Wapenen aan te nemen, om dat de ſes maanden binnen welke men haar belooſt hadt voldoeninge te geven, nog niet geeyndigt waren, en deeden niemendal om den loop van dien handel te ſtuyten. La Force over die onverwachte reyſe verbaaſt zijnde, en geen tijd uytgewonnen hebbende, konde ſigh niet in ſtaat ſtellen om hem te defenderen, noch eenige hulpe uyt de nabuyrige Provintien trekken, die de tegenwoordigheyt van een Koninglijk Leger onbeſonnen had gemaakt. Hy quam dan tot Bordeaux den Koningh vinden, om den ſelven door remonſtrantien van zijn beſluyt af te wenden. Hy voegd'er beloften by, dat hy die van Bearn ſoude doen gehoorſamen, mits datmen geen gewelt gebruykte. Maar het zy dat de Geeſtelijkheyt meer vande tegenwoordigheyt des Konings, als van de goede wille van het Volk verwachte, den Koningh liet niet af zijn wegh te vervolgen. La Force quam hem te Grenade weder te gemoet, en bragt hem formele bewyſen vande gehoorſaamheyt der Staten mede, hy vernieuwde zijn remonſtrantien, hy ſtelde den Koningh voor oogen het gevaar daar hy zijn perſoon in ſtelde, in een Landt daar de wegen moyelijk en ongemakkelijk, daar alles heyen en Bergen zijn, daar men over al waterwellen en vloeden vindt, en alwaar de doortochten t'allen tijden moeyelijk zijnde, ter ingank van het quade ſayſoen noch ſoo veel te moeyelijker zijn. Maar al dat ſelve was te vergeefs: men genoegde ſigh niet met de onderwerpingen die hy mede bragt, en zijne redenen hadden geen klem. En mits dien ſo was hy genootſaakt werom te keeren ſonder ietwes geobtineert te hebben.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Misslagen van de Gereformeerden, en haar schult.

De gedenk-schriften beschuldigen haar, dat sy niet hebben weten te gehoorsamen noch haar te defenderen; en 't is waar dat de Gereformeerden in al dien handel niets als ten halven deeden: Sy vreesden het verwijt van dat sy sonder wettige oorsaken de Borger Oorlogen weder vernieuwden, soo seer, dat t'sedert datmen haar begonnen hadt door duysent knibbelaryen te quellen, sy noch niet eene vaste resolutie hadden konnen nemen; altijd gereet zijnde om haar met woorden te laten paayen, wanneer men haar maar goede quam te geven; en om alles te hopen, soo ras als men haar met de waarschijnelijke benaminge van de Koninklijke trouwe vleyde. Daar warender veele onder haar die niet twijfelden, of het Hof had een voornemen geformeert om haar te verdelgen; en die oordeelden, dat het selve haar door duysent kleyne quellingen, die die dikmaals veel moeyelijker als groote onrechtvaardigheden te verdragen waren, niet en ontruste; als om haar tot eenige opstant te verwekken, dewelke geen schijn van reden hebbende, een redelijk voorwendsel soude konnen geven om haar te onderdrukken. Maar sy trokken selfsuyt die consideratie een reden om de wapenen niet aan te nemen, om also de quade voornemens van hare vyanden door hare lijdsaamheyt onnut te maken. Invoegen dat die gesteltheden van eerlijke luyden een groot gemak toebragt en aan die gene, die het Hof door desselfs pensioenen of beloften gecorrumpeert hadt, om haar de hulpmiddelen te doen versuymen en de gelegentheden te verliesen, om haar selven te defenderen. Weshalven haar vyanden aan haar selfs verweten hebben, dat voor luyden, die de agtingh verkregen hadden, datse door de gevolgen van hare saken geduyrende so veel Jaren, groote Staatkundingen waren, ongeagt al de machten die men tegen haar had konnen te werk stellen, sy haar echter so slegt van haar voordeelen hadden weten te bedienen, ende dat zy met al te grooten blindheyt, de toebereytselen van haar verderf, die men haar voor oogen stelde; sonder behulpmiddel daar voor te soeken, quamen te dulden.

Den Koning laat sig door geene remonstrantien op houden.

Den Koningh dan sijn reyse tot Preignac toe gecontinueert hebbende, ontfongh aldaar nochmaals de remonstrantien die Du Faur en de Marca, Raats-heeren tot Pau, aan hem wegens den souvereynen Raadt quamen doen, om te verkrijgen, dat hy aan de Kerken binnen den termijn van tijd, die hy selfs voor geschreven hadt, gehoor verleende. Maar sy gewonnen niets; en hy antwoorde haar, dat also sy hem in Bearn niet hadden konnen doen gehoorsamen, so soude hy derwaarts gaan, om selfs in persoon hem te doen gehoorsamen. Hy begaf sig inderdaat ook derwaarts, en op den 15 van October deed hy zijn intrede tot Pau.

Komt tot Pau.

Twee dagen daar naar quam hy tot Navarreins, een sterke Plaats en die hem moeyte soude hebben konnen verschaffen, indien den Gouverneur eenige tegenstant hadde willen doen. Maar de Salles een Edelman die door ouderdom afgeslooft was, niet als naar gehoorsaamheyt trachtende, deed het Guarnisoen uyt trekken, om den Koningh met te meerder teekenen van eerbiedigheyt t'ontfangen; en de Inwoonders namen op het exempel van hem ook de wapenen niet aan, als om te grooter teeken van Zegenpraling op d'intreede van haar Souvereyn te geven.

Maakt sigh Meester van Navarreins;

De vrucht van die onderwerpinge was, dat de Salles zijn Gouvernement verloor, sonder dat hy daar eenige vergeldinge voor genoot; dat hy de survivance daar van sag ontnemen aan een van sijn Neven, waar aan die verleent was; En dat den Baron van Poyane een Catholijk in zijn plaats wierd gestelt, met een besettingh vande selve Godsdienst. Den Koningh quam daar naar weder tot Pau, alwaar hy de Staten van 't Landt had doen ontbieden: En gelijk of men hem had willen instrueren, om met zijn woordt en trouwe de spot te drijven, so liet sijn Raadt toe, dat hy aande Staten den gewoonen Eedt afleyde, voor dat hy die van zijne Onderdanen afnam: Maar den eygenste dag begon hy die al te violeren.

Leyt den Eedt af.

't Is opmerkelijk, dat'er geduyrende de gansche loop van die handelingh niet meer als drie personen waren, daar den Koning mede te rade ging; namentlijk den Hertogh van Luines, Du Vair Segel bewaarder, en den Jesuit Arnoux zijn Biechtvader. Ten selven dage dan dat hy geswooren hadt, dat hy de wetten van 't Landt soude bewaren, die op de toestemminge van des selfs voorsaten en van de Staten gefondeert waren, so gaf hy de voorsittingh in die Vergaderingh aan de Bisschoppen en aan de Abten, die ook van dat ogenblik af aan daar van besit namen.

Verandert de gansche forme vande Regeringh.

Hy liet ook een Declaratie registreren die haar den ingangh in den grooten Raadt van Lant, met een delibererende stem en sessie naast de Presidenten, verleende. Hy liet ook de antwoorden die hy op het Vertoogh, 't welk de Bisschoppen drie Jaren te voren aan hem voorgebragt hadden, verleent hadt, registeren. Des anderen daags liet hy het Edict van hereenigingh van Navarre en Bearn aan de Kroon

registreren; en onder andere veranderingen die op die hereenigingh volgden, so sag men eenige tijdt daar na de Rechters van Bearn genootsaakt, om haar spraak te vergeten, en om haare sententien niet als in het frans te stellen. Eyndelijk om niemedal in dat Landt in zijn geheel te laten, so liet hy mede registreren het Edict van vernietingh van de Capiteynen der *Parsans*, welkers instellinge alsoo oudt als het Prinsdom was.

Afschaffing van de Capiteynen der Parsans.

Die *Parsans* waren Cantons, welkers gansche jeught onder een Capiteyn ge-enrolleert waren, op wiens bevel deselve verbonden was de wapenen aan te nemen. Invoegen dat in twee of drie dagen ieder Capiteyn de gansche militie van zijn Canton konde versamelen, en in alles te samen een Corps van vijf of ses duysent Man formeren. Daar waren ses Cantons van deselve hoedanigheyt, dewelke door die spoedige samenroepinge heel licht den intocht in haar Landt, selfs aan machtige Legers konden beletten. Men kan daar uyt lichtelijk oordelen, dat so sy haar herte so wel tot een opstant of ongehoorsaamheyt geneygt hadden gehadt, als sy in-der-daat wel drift hadden, om de vryheden van haar Vaderlant en van hare conscientien te conserveren, so souden die gene die den Koningh die reyse hadden doen ondernemen, den selven een onvermijdelijke hoon hebben doen bekomen. Maar sy resisteerden niet als met remonstrantien en met suchtingen: En wierden niet te min als een rebellig Lant dat sig op discretie overgegeven had gehandelt. Sy verloren haare goederen waar van sy haare Herders, haare Collegien, haare queek plaatsen, haare armen, en haare besettingen onderhielden. Men ontnam haar hen Kerken en Kerkhoven; men dwong haar over al om de helft vande Ampten aan de Catholijken te geven. Men vergunde aande Jesuiten om haar over al daar het haar behaagde te vestigen, en om aldaar alle de bedieningen te doen die sy wilden: dat is te seggen, dat men haar dat arme Landt tot een roof overgaf; en bysonderlijk so stichte den Koningh voor haar een Collegie tot Pau, daar hy ook een Convent van Capucijns oprechte. Wanneer hy zijn intreede binnen die Stadt deedt, weygerde hy de *Poile* of het verhemelte dat de Magistraat hem presenteerde; maar naar dat hy de Hooft-Kerk aan de Catholijken had doen overgeven, so liet hy het Sacrament 't welk de Catholijken aan bidden, in processie omdragen. Hy assisteerde daar in selfs met een yver, die de alder-bygelovigsten verwonderde, en groote merk-tekenen vanden haat der Catholijken op de Gereformeerden, quam te laden.

Onthaal de Gereformeerden van 't Landt aangedaan.

Die geheele reys was een webbe van geweldenarijen, die gene gelijk zijnde, die men in onse dagen heeft sien plegen. Men hoorde uyt de mondt van de aldergematigste niet anders komen als dreygementen van een exemplaire straffe, van ophangen, van onthoofden, van in 't gansche Koninkrijk de Gereformeerde Godsdienst, die zy *een vervloekte Godsdienst* noemden, uyt te roeyen; van alle de gene die daar van belijdenis souden doen, wegh te jagen, of deselve eenig teeken van infamie te doen dragen. De Soldaten verbraken de deuren vande Kerken, wierpen de muyren om verre, verscheurden de Boeken en de Tafereelen daar de tien gebooden op geschreven stonden. Sy beroofden en sloegen met stokken en degens de Boeren die tot Pau ter merkt quamen, voor-onderstellende, dat het altemaal *Huguenoten* waren. Het Volk selfs dat de levrey van de segel bewaarders droegen, waren alsoo verwoet als d'anderen. Sy dwongen de Gereformeerden die haar in handen vielen, om een kruys te maken, en om op haar knien te vallen als de processie verby gingh. De Vrouwen dorsten niet op straat verschijnen, uyt vrese datse als Hoeren, met vuyle scheldingen en lelijke beschimpingen vervolgt souden worden. Daar warender selfs sommige die men om datse swangerwaren, deed sweeren, dat sy wanneerse verlost souden zijn, haare kinderen in de Roomse Kerk souden laten dopen. Men vervoerde de kinderen, sonder dat het de Ouders mogelijk was deselve weder te konnen krijgen: En al dat selve geschiede voor de oogen vanden Koningh, sonder datmen selfs konde verkrijgen, dat hy de klachten daar over hoorde. In de rest van 't Landt leefden de Soldaten naar hun geliefte; stroyden uyt, dat den Koningh haar de *Huguenoten* ten plondering had gegeven; joegen de Predikanten weg; mis-handelden haar Vrouwen; dreven Mannen en Vrouwen met stokslagen na de Misse; grepen de Vrouwen oneerlijk aan; en wierden selfs somwijlen met der selver Mans die de moedt hadden van haar te beschermen hand gemeen. Men sag als doen al een proef vande gedwonge *bekeeringen*, waar van wy hedendaags de vorsche exempelen voor oogen hebben. Men kan wel oordeelen dat l'Escun in die verwerringh ook niet vergeten wierdt. Den Koningh beroofde hem van sijn Ampt van

Verongelijkingen, dreygementen, en geweldenaryen.

Raats-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Raadſ-Heer, en by aldien men hem gevonden hadt, men ſoude hem een quade trek geſpeelt hebben. Den Baron van Benac was ook genootſaakt ſigh te retireren, uyt vreeſe dat hy 't anders met ſijn hooft ſoude hebben moeten betalen. La Force en verwijderde ſigh niet; en hy maakte het ſo wel, dat men hem het Gouvernement van 't Landt liet behouden.

Het quaet verſlimmert naar het vertrek van den Koning.

Naar het vertrek van den Koning ſo continueerden de geweldenaryen. De Beſettingen die men tot St. Oleron, tot Sanvaterre, tot Nay, en andere Plaatſen had gelaten, deeden hare Waarden duyſent quellingen aan. Sommige lieten hooy en haver voor haar paarden in voorraat geven: andere dwongen de kinderen om kruyskens te maken; weder andere deeden die gene, die naar d'oeffeningen van haar Godſdienſt wilden gaan, verſcheyde verdrietigheden aan; en andere trachteden haar met ſlagen en dreygementen daar van af te houden. De Biſſchoppen gaven de voorbeelden van die moetwilligheden. Die van Lescar veynſde expreſſelijk dat hy gewaarſchouwt was, dat de Gereformeerden op Kerſnacht op de Catholijken wilden aanvallen, en op de Geeſtelijken los gaan: en om te meer geloof aan dat vals gerucht te geven, ſo liet hy de poorten van de Stadt ſluyten, liet ſigh met gewapent Volk naar de Kerk geleyden; en nam ſelfs in de Miſſe van middernacht piſtolen by hem, al of hy gereſolveert was om hem ſelven wel te defenderen. Ter ſelver tijdt liet den Biſſchop van St. Oleron het guarniſoen in de wapenen komen, en eenigh Krijgſvolk buyten de Stadt trekken, om by de naburige Edelluyden onderſoeking te gaan doen: uytſtroyende dat den Baron van Benac in een na by gelegen Boſſchagie met veel gewapent Volk verborgen lagh. Hy bragt deſelve wapen-kreet tot in neder Navarre toe, alwaar hy de Bruggen liet af breken en 't Volk op de paſſagien leggen, gelijk of hy den Vyandt voor de poorten had gehadt. Maar het oogmerk van al dat ſelve was om oorſaak te hebben van proceſſen verbaal op te ſtellen, die men naar het Hof wilde ſenden, om de geweldenaryen van Poyane te rechtvaardigen.

Vuyligheden van de Biſſchoppen.

Wreetheden van Poyane.

Dien Gouverneur pleegde groote wreetheden tegen de Inwoonders van Navarreins. Sijn voorwendſel was, dat ſy, ſo men voor gaf, eenige intelligentie met ſommige Edelluyden, die bloedmagen van den voorgaande Gouverneur waren, hadden gehadt. De Edelluyden Benſins genaamt, verontwaardigt zijnde over 't onthaal dat men haar na-beſtaande had aangedaan, namen een naburige Toorn van Navarreins in, die ſy verſterkten, en waar uyt ſy meynden die Plaatſe ongelegentheyt aan te doen. Poyane nam ſtraks de wapenen daarop aan, om haar te verdrijven, en had ook niet veel moeyte om haar onderneming te verydelen. 't Is waar dat den Marquis van la Force ſijn Vader deed begrijpen, dat hy niet moeſt dulden, dat Poyane de wapenen ſonder ſijn goetkeuring aannam, en een plaats belegerde, die niet van de dependentie van Navarreins was: maar daar quam een bevel van 't Hof om Poyane te laten begaan, vermits den Koningh ſijn beleyt voor goet keurde. Invoegen men gedult nemen, en dien hoon verdragen moeſt, ſonder de minſte gevoeligheyt daar over te tonen. Naar dat ſelve pleegde Poyane groote wreetheden aan d'Inwoonders van ſijn Stadt; en alhoewel de conſpiratie noch met getuygen beweſen, noch beleden was, als alleen door eenige afgevalle menſchen, en dat alle die gene, die men ter ſtraffe henen voerde, volſtandiglijk ontkenden, dat ſy van eenige onderneminge op de Stadt kenniſſe hadden gehadt, ſo deed men 'er echter ſo veel op den naam van tſamengeſwoornen ſterven, dat het eer voor een maſſakre, als voor een exempel van Juſtitie konde opgenomen werden. Den Koning, by wien men voor waarheden deed paſſeren alle 't gene dat in de proceſſen-verbaal van de Biſſchoppen begrepen was, keurde alles voor goet 't geen Poyane gedaan hadt, en verwierp al de klachten die hem wegens de Gereformeerden voorgebragt wierden. Men benam ſelfs aan de onnoſelen, dewelke die ſlachtbank ontquamen, de oeffening van haar Godſdienſt; en men ſette ook den Predikant de Stadt uyt, met verbodt van daar niet weder in te komen, om ſijne dienſten te doen.

Verſcheyde verhalen van die reyſe van den Koning.

Men ſchreef over dat ſubject Boeken van wederzyden, en men ſchrijft aan den Biechtvader van den Koning toe ſeker Boek getitelt, *den Koning in Bearn*, waarin alle 't gene, dat daarinne voorgevallen is, voor heel rechtvaardigh en wettigh: en boven al, als een waarachtige zegenpraling van de Catholijke godſdienſt, werd aangetoont. De Gereformeerden maakten tegen dat geſchrift *de Tragediſche Hiſtorie van de verwoeſtinge van Bearn:* waarin door het eenvoudigh verhaal van de rampen die de Catholijken aldaar gepleegt hebben, en die met de omſtandigheden van den tijdt, van de perſonen, en van de plaatſen, verhaalt worden, men aan alle rechtmatige perſonen vertoonde, dat 'er geen ſo groote onbeſchaamtheyt is waar toe een Jeſuit niet bequaam kan zijn.

Ter-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Synode nationaal van Aletz.

Terwijle dat den Koning naar Bearn marcheerde, so vergaderden de Gereformeerden een Synode nationaal op den eersten van October binnen de Stadt van Aletz. Men deed daarin veel klachten over de onregtvaardigheden die men de Gereformeerden door het geheele Koningrijk aandeedt. Men sprak daarin van veele Kerken, daar den Godsdienst in belet wierdt. Men verhandelde daarin de saken van Privas, van Leitoure, en van Sancerre. Men klaagde datmen tot Severac, tot Guines, tot Vaux in Provence, tot Serverettes, en tot Langres vehinderingen leedt, die wel na een geweldige vervolging geleken. Puimirol was geduyrende de Troeblen verbrandt, en men had de Kerk van Montignac gedemolicert. Maar een van de grootste saken die men aldaar examineerde, was die van sommige Predikanten, dewelke op de Vergadering van Loudun gedeputeert geweest zijnde, de stoutheyt hadden gehadt, van aldaar haar eygen gevoelens tegen de resolutien van Vergaderingh te prediken. Daar waren veele van die war-geesten in neder Languedoc, wie een kleyn pensioen aan de belangen van 't Hof vast maakte, en die duysent wan-ordren in de politijke Vergaderingen van de Provintie veroorsaakten, om dat de Gedeputeerden die deselve formeerden, by de Kerken genomineert wierden, daar te veel Predikanten in wierden gevonden. Die gene selfs, die geen nominatie van eenige Kerk konden bekomen, lieten haar van eenige groote Heeren deputeren, om sessie daarin te hebben. Het Synode so een quaat, 't welk reets meer als eenmaal moeyelijke gevolgen had gehadt, verhelpen willende, verboodt aan de Predikanten om eenige deputatie aan 't Hof, noch aan de groote Heeren, noch van derselver wegen, aan te nemen: en ordonneerde dat men in 't toekomende liever by Classissen, als by Kerken, in de Vergaderingen soude deputeren. En also dat reglement niet suyver Kerkelijk was, so voeghde het Synode daar by, dat de eerste algemeene Vergaderingh versogt soude worden om 't selve voor goet te keuren, alsmede alle 't gene, dat de Kerken vande politijke saken soude konnen ontlasten.

Politijk reglement.

Du Moulin, Chauvé, Chamier, en Rivet, die het voorgaande Synode genomineert hadt, om haar uyt den naam van de Kerken van Vrankrijk op dat, 't welk de Vereenighde Nederlanden in den Jare 16.8 tot Dordrecht, wegens de saken van de Remonstrantien lieten vergaderen, en op t welke 't gantsche gereformeerde Europa Gedeputeerden sondt, gaven rekenschap van 't gene haar belet hadt om derselver commissie uyt te voeren. Chamier en Chauvé, waren tot dien eynde vertrokken geweest: maar sy hadden tot Geneve van wegen den Koningh verbodt gekregen van niet verder te gaan. Men had dien Vorst vervaart gemaakt, wegens de intelligentien die aldaar onder voorwendsel van die reyse, tusschen de Gereformeerden van Vrankrijk, en de uytheemsche souden konnen geformeert worden. Want gelijk men sijn gemoedt vervulde met alle 't gene, dat haar by hem gehaat konde maken, so deed men hem ook voor Liguen tegen sijn dienst beducht zijn; en van de Republicainse staat-regels, die men in die Landen soude gaan putten, waarinne het Volk seer weynig tot de Monarchie genegen is. Invoegen hy niet mankeerde om een communicatie te beletten, die men hem deed geloven dat so gevaarlijk was. 't Was niet om dat hy daar toe van wegen sijne Geallieerden niet aangesogt was, om op dat Synode eenige Predikanten uyt sijn Koningrijk te willen laten komen: en dat hy van sijne zyde de Staten generaal niet tot eendragticheyt en om aan het Synode een volkome vryheyt te laten, had doen aanmanen. Maar men deed hem alles doen wat men wilde, alsmen sijn autoriteyt maar in 't spel bragt: en van d'andere zyde so beschuldighde men Barnevelt den Pensionaris van Holland, dat hy sekretelijk in Vrankrijk geschreven hadt, om te verhinderen dat men niemand daar soude laten komen. De gedeputeerde Predikanten hadden willen vertrekken sonder verlof te vragen, uyt vreese dat het haar mogt geweygert worden; willende liever een gedane sake verschonen, als met de selve t'onderstaan, sigh aan een verbodt te wagen: maar die precautie was nergens toe nut; en de bevelen des Konings hielden haar onderwegen op. Het Synode van Aletz konnende niets beter doen, noch de teekenen van uniformiteyt van desselfs leere met die van de buytenlandse Kerken, en van 't Synode van Dordrecht, verder uytbreyden, genoegde sig mitsdien met de decisien van 't selve de onderteykenen.

De Predikanten die op 't Synode van Dordrecht gedeputeert waren, geven rekenschap van de beletselen, die haar opgehouden hadden.

De sake van Bearn veroorsaakte groote bewegingen in die Vergadering. Daar waren soveel Luyden in, die door het Hof gecorrumpeert waren, dat sy het vermogen hadden om alle klagten en alle de remonstrantien vande Gedeputeerden van die Provintie, langen tijd te verydelen, als dewelke in drie dagen het viermaal hervatteden, sonder dat sy verkrijgen konden, dat men in derselver faveur een deputatie aan den Koning af sondt. Daar was geen listigheyt die men niet in 't werk stelde, om te versekeren, dat de tijdingen die men

De saken van Bearn in 't Synode door duysent konstenaryen overdwerst.

van des Konings reyse seyde, gesingeert en gesupposeert waren. Men bestelde brieven aan presente personen, aan welke men schreef, dat de saken bygeleyt waren. Men seyde dat het Synode geen recht hadt, om sig met die sake te moeyen, als dewelke niet Kerkelijk was; Dat den Koning, geen Gedeputeerden soude willen horen van een Vergadering die de palen van sijn magt te buyten ging, in een sake die van sulke aangelegenheyt was; Dat het Prinsdom van Bearn d'eenigheyt met de Kerken van Vrankrijk niet en sogt, als om desselfs interest, gereet zijnde om sig daar van wederom af te scheyden, so ras als het desselfs saken op haarlieder kosten uytgevoert soude hebben; Dat in de grondt so den Koning een voornemen had Bearn te doen gehoorsamen, hy dan gants geen werk van de intercessie vande Kerken soude maken, vermits alles voor sijn wapenen en tegenwoordigheyt soude moeten wijken. De Gedeputeerden van Bearn maakten een groot gerugt van die weygering om haar bystant te doen; schreeuwden dat de Kerken van Vrankrijk haar verrieden, vermaledijden den dagh van haar Unie, en deeden groote verwenschingen aan die gene, die haar so schandelijk verlieten. Het volk van Aletz van die handelingen onderregt zijnde, koos de partye van die van Bearn; en murmureerden opentlijk tegen het Synode. En het scheelde selfs weynig of het had tot een oproer gekomen.

Men weygert aan de Gedeputeerden van Bearn alle bystant.

Dat voorval deed de Cabale van 't Hof een weynig toegeven, in weerwil van welke men eyndelijk na tien of twaalf dagen disputerens een besluyt nam, om aan den Koning te schrijven, en een deputatie aan hem te senden; om van hem verlof te versoeken van een algemeene Vergadering tot Rochelle te mogen houden, gelijk hy belooft hadt; om die van Loudun te doen scheyden; en om hem te bidden van de sake van Bearn en van Leitoure te willen afdoen. Men resolveerde ook om aan Lesdiguieres en aan Chatillon, die men als guarandeurs van het Koninglijk woordt dien aangaande aanmerkte, om dat sy dat van den Prince van Condé en van Hertogh van Luines aangenomen, en van derselver wegen aan de Vergadering overgebragt hadden, te schrijven. Maar de Luyden die het Hof gewonnen had, verbaasden de Vergadering met so veel tijdingen die by haar naar hen goetdunken gesmeedt wierden, datse in alle de gemoederen een neerslagtigheyt en vreese bragten; en dat het Synode op den dertienden van deselver maandt het project van de deputatie die het daags te voren geformeert hadt, weder quam te verbreken.

En men herroept dat besluyt weder.

Men resolveert een deputatie aan den Koning te senden:

Die van Bearn wierden door die onstantvastigheyt als mistroostigh: maar dat belette niet, dat men haar noch geen nieuwe redenen van klachten gaf. Men weygerde aan haar, selfs naar dat men gewisse tijdingen had bekomen van 't gene dat 'er in Bearn voorgevallen was, om Gedeputeerden aan den Koning te senden, om in faveur van die ongelukkige Provintie by denselven te intercederen. Men wilde selfs aan alle de Kerken van 't Koningrijk niet bevelen, om God de Heere voor de geruineerde Kerken van Bearn te bidden; 't welk de Catholijken selfs voor een laf-hertigheyt opnamen. Met een woordt geseyt, die gene die aan 't Hof verkogt waren, hadden haar partye so wel gemaakt, dat sy de resolutien deeden nemen en veranderen, sodanig als het haar behaagde: en 't selve bleek bykans in alle de dingen die voorgestelt wierden. Invoegen dat die gene die 't minst ver-siende waren, erkenden en beleden, dat 'er Verraders in de compagnie waren: Maar men had geen licht genoegh om deselve te ontdekken, of geen moeds genoegh omse te straffen.

Consideratien van groot belangh.

La Planche, een Predikant van het Dauphiné, deed een lange reden over de gerugten die 'er liepen, wegens de saken van den Godsdienst die in het Valtelina voorvielen, daar men seyde, dat de Spanjaarts een groote massakre onder de Gereformeerden hadden gedaan; en over de desseynen, die men in Vrankrijk tot 'et verderf der Kerken formeerde. Hy sprak 'er van als een Man die daar van seer wel geinformeert was. Hy versekerde dat Canaples, Soons-soon van Lesdiguieres, die eenigen tijdt daarna een Nichte van den Hertogh van Luines trouwde, van Godsdienst verandert was; dat 'er na de doot van sijn Grootvader, waar van men de engagementen om Catholijk te worden noch niet wist, geen apparentie was om die familie te behouden; Dat men opentlijk seyde, dat den Koningh binnen weynigh tijdt de Gereformeerden haar Pand-Steden soude afnemen; t welk hy doen soude met de betalinge aan derselver besettingen af te snijden; Dat den Gouverneur van Grenoble een Catholijk was; dat die van Montelimar en van Livron, loon-trekkers van het Hof waren, en veel meer andere dingen van die nature: Maar de gewonne personen deeden so veel, dat die importante consideratien niemant quamen te bewegen.

Tijdingen

De tijdingen van de veranderingen die den Koning in Bearn hadt gemaakt, en die

van

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

van een t'samenkomste van den Hertogh van Guise, van Lesdiguieres, en van Chatillon, onder pretext van den Oorlogh in Piemont, maar in der daat om te beletten dat de Gereformeerden van de Provintien van het Dauphiné, van Languedoc, en van Provence, géen diversie mochten maken, van goeder handt aan het Synode, en met sulke omstandigheden die niet toelieten, dat men daaraan twijfelen soude, toegekomen zijnde, so had deselve Cabale het credit, om deselve so langh t'onder te houden, als nootsakelijk was om te beletten, dat men daar voor geen behulp soude toebrengen, of dat men geen schikkingen nam, om de gevolgen daar van te steuyten. Een conferentie die men besloten hadt tot Usez te houden, om bevel tot de saken van dat Landt te geven, wierdt al mede door de konstenaryen van deselve Luyden verbroken. gevolgen gesmoort

La Fare, Predikant van Aubenas, wierd van intelligentie met Ornano, Lieutenant van den Koning in die Provintie, beschuldigt: maar hoe baarblijkelijk dat de bewijsen van sijn verraderye ook waren, so wierd hy echter met de stemmen van sijns gelijken so wel ondersteunt, dat het Synode hem niet handelen kon, als hy wel verdiende. Hy geraakte met een suspensie van twee maanden vry, sonder dat hy uyt sijn Kerk geset wierdt. Codurc selfs, die alles in de Politijke Vergaderingen en in de Synoden verwerde, en die d'alderstrenghste straffen van de Kerkelijke tucht verdiende, meende sigh door deselve protectie te behouden. Hy was Predikant tot Ganges, alwaar hy de heele Kerk in wan-ordre had gestelt. Hy wierd in het Synode van Aletz beschuldigt; maar so krachtighlijk staande gehouden, dat hy geen andere straffe bequam als om buyten de Kerk van Ganges geset te worden. Men soude hem weder een andere gegeven hebben, so hy die hadt willen aannemen: maar hy weygerde deselve aan te nemen. Hy nam voor om sigh naar Mompellier te retireren, om aldaar als buyten alle sorgen en beslommeringen te leven: maar het Synode by desselfs straffe gevoeght hebbende, om sigh met geene politijke saken te bemoeyen, so wierd hy aan de partye van het Hof onnut, in faveur van 't welke sijn gemaskerde yver geen verwerringen meer konde verwekken. Eenige gissingen konden doen ergwaanen dat dien Cordue die gene was, die Deagean gecorrumpeert hadt, en wiens Historie verdient om verhaalt te worden. Men sal deselve op een andere plaats beschreven vinden. De verraderye van eenige Predikanten blijft ongestraft.

Daar wierd in 't selve Synode ook heel veel van Privas gesproken: en om dat de saken van die Stadt langwijlige en doodelijke gevolgen hebben gehadt, so sal het nodigh zijn dat ik een verhaal van derselver beginselen kome te maken. Chambaud een Edelman van 't selve Landt, een yverigh Gereformeerde, had d'Erfgenaam van Privas getrouwt, 't welk een Baronnye is die aan sijn Heer het recht geeft, om op sijn beurt in de Staten van Languedoc te verschijnen. Hy wierd in dienst van den Koning in de Oorlogen van Piemont gedoot; en sijn weduwe vergat hem by-naar, so ras als hy begraven was. De Soon van den Grave de Lestrange jong en welgemaakt, maar een bitter Catholijk, haar versocht hebbende, so trouwde sy met denselven. De tegenstrevingen van d'Inwoonders wegens dat Houwelijk waren so groot, dat den Vicomte genootsaakt was met list in 't huys van de Dame te komen, om 't selve te voltrekken. Chambaud had een van sijn Dochters aan Brison, Gouverneur van Pousin, ten huwelijk gegeven. Denselve mankeerde niet om sig by de tegenstrevers te voegen; als in de saken van de familie geinteresseert zijnde, en als pretenderende dat het gouvernement van het Kasteel van Privas hem toequam. Het voorbeeld van Sancerre, een van de Steden die t'alderlangst by Gereformeerden beseten waren geweest, leerde haar, wat dat sy van haar believentheyt souden te verwachten hebben, so sy een plaats als Privas, 't geen wel kleyn maar sterk genoegh was, om aan een Koninglijk Leger moeyte te maken, in de handen van een Catholijk lieten overgaan. Aan d'andere zyde so was het meer als sestig jaren geleden, dat 'er geen Misse in deselve Stadt gedaan was; en sy sagen wel dat haar nieuwe Heer niet mankeren soude, om deselve daar weder te herstellen. Invoegen dat Brison niet veel moeyte hadt, om aldaar een soort van een Oorlog, tusschen de Vrouwe van de Plaats en d'Inwoonders, te verwekken: maar deselve wierd weynigh tijd daar naar door Commissarissen ge-eyndigt, op sulke conditien die den Vicomte niet aannam, als om se by d'eerste gelegenheyt weder te violeren. Hy nam dan het Kasteel by verrassinge in, en deed den naburige Adel tot sijnent vergaderen, onder vorwendsel van hem met sijn Huwelijk geluk te wenschen; maar in der daat om sig selfs de sterkste te maken. De Stadt nam aanstonts de wapenen op; en den Vicomte met sijn Vrienden vergeselschapt, eenige gewapende Borgers bejegent hebbende, gaf op haar vuur, sonder af te wachten dat sy hem attakkeerden, en also nam den Oorlog een aanvang. Brison die Beroerten van Privas: en derselver oorsprong. 't Vergelijk word door den Heer verbroken.

maar

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

maar hoorde wat 'er omging, wierp ſecours in de plaats, en dwong den Vicomte om deſelve te verlaten. Hy deed ſijn klachten van dat gewelt aan den Hertogh van Mommorenci, den Gouverneur van de Provintie, en aan Faure den Intendant, denwelke Britaud den Requeſtmeeſter met hem genomen hebbende, den Heer en d'Onderdanen weder wilde bevredigen. Maar haar bemiddeling was nergens toe nut; vermits d'Inwoonders naar die onverwachte hoſtiliteyten van den Vicomte, alle vertrouwentheyt verloren hadden, en ſigh met hem niet anders als op groote verſekertheden accommoderen wilden.

De plaatſe word tot een onderpant geſtelt.

De ſake treyneerde tot de wederkomſte vanden Hertogh, die alſdoen verre van de Provintie was. Denſelve nam de belangen vanden Vicomte by der handt, en naderde de Stadt met ſeven of agt duyſent man. Het ſoude heel licht gevallen hebben ſig ſelven daar tegen te ſtellen, in dien Chatillon, aan wien de Gereformeerden het gouvernement vande Kreyts opgedragen hadden, de handt daar aan had willen houden. Maar hy liet den Hertogh ſijn vriendt en mage begaan, op welkers aannaderingen Briſon de Stadt verliet, alhoewel hy om deſelve te defenderen meer als twee duyſent Man buyten d'Inwoonders by hem hadt. Mommorenci wierd in de plaats ontfangen, en liet deſelve aan een van ſijn Volk in bewaringe, met een beſetting van vijftigh Soldaten, die hy op 't Kaſteel logeerde, wachtende tot dat den Koning het anders geordonneert ſoude hebben. Invoegen dat de ſake de forme van een proces tuſſchen particulieren aannam; De Gereformeerden pretenderende, dat die Plaats haar ten tijde van 't Edict in handen ſijnde geſtelt, voor een Plaats van veylicheyt moeſt geagt worden, als in de algemeene woorden van de Brevetten begrepen ſijnde, dewelke aan haar de bewaringe van alle de Plaatſen die ſy alſdoen beſaten, overlieten: Den Vicomte in tegendeel ſuſtineerde, dat die Plaats aan een particulier Gereformeerde hebbende toebehoort, ſijn hoedanigheyt had verloren, ſoo ras alſe aan een Catholijk Heer vervallen was; ondertuſſchen ſoo pleegde het guarniſoen

Geweldenaryen van de beſetting en ſcheldingen tegen de Borgers.

gewelt, en ſelfs geduyrende het Synode van Aletz, ſoo gaven de Soldaten aan een out Man een ſlag met den degen op het Hooft, en dwongen een ander Inwoonder, die ſy vervolgden met een voornemen om hem qualijk te handelen, ſig van een ſteylte af te werpen, om alſoo haar handen t'ontkomen. Neffens dat hadden ſy noch de ſtoutheyt gehadt van te klagen dat d'Inwoonders haar verongelijkten, en om Commiſſariſſen in de plaatſe te doen komen om informatie te nemen. Maar de Commiſſariſſen geen de minſte grondt in die klachten gevonden hebbende, keerden weder te rugh ſonder yets te doen: En gelijk ſy d'Inwoonders geenigh quaat aan deden, en dat ſy deſelve onnoſel vonden, ſoo deden ſy ook gants geen juſtitie over de geweldenaryen daar de Soldaten aan ſchuldigh waren.

Vergaderingh tot Anduſe

Daar wierd ook tot Anduſe een byſondere Vergadering over het ſubject van die verweringen gehouden: Maar deſelve bragt weynigh byſtant aan die bedrukte Stadt toe, om dat Chatillon van wien alles af-hing, geen toettel maakte, om deſelve te defenderen. 't Was in die ſtaat dat de ſake aan 't Synode van Aletz wierdt gebragt, 't welk Privas geen onderſtant deed als op ſommige recommandatien, ende met een ſomme van twee hondert Rijkſdaelders. 't Is waar dat het wyders een collecte in de Provintie ordonneerde, om deſelve te hulpe te komen in de koſten van den Oorlog te konnen dragen. Het ſchreef ook aan Chatillon, om hem te verſoeken van zijn yver tot faveur van die importante plaats weder op te wekken. Die Brieven deeden eenige uytwerking: Chatillon

Maniere van handelen van Chatillon.

ſcheen uyt zijn dood-ſlaap op te rijſen: Privas ſchepte weder moet: Briſon quam het ſelve weder belegeren; en dwong de beſettingh van het Kaſteel om daar op verdragh uyt te trekken. Maar naar een gehouden conferentie van Chatillon met Mommorenci, ſo ſag men den yver van dien Heer ſtraks verflouwen; en ſy werkten niet anders uyt, als op die arme Stadt dat onweder, daar wy op een andere plaats van ſpreeken ſullen, te doen vallen.

Kerken beſprongen.

Het ſelve Synode gaf voor dat het quam te ſcheyden, de beſte beſtellingen die het konde, om de Kerk van Gignac, daar den Biſſchop van Mompellier duyſent quade treeken aan ſpeelde; en alwaar men expres Marion, een Predikant die nieuwelijks Catholijk was geworden, had doen komen, om zijn beſt te doen om nog d'een en d'ander tot deſelve gemeynſchap, door ſijn ſollicitatien en voorbeeldt over te halen. Het nam ook ſchikkingen om den Biſſchop van Uſez te beletten, om tot S^t. Ambrois te komen woonen, alwaar hy aan de Gereformeerden meer quaat als tot Uſez ſelfs konde toebrengen, om dat ſy daar veel machtiger als hy waren, ſo door haar getal, als door de pro-

tectie

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

tectie vanden Heer, dewelke eenige belangen met den Bisschop hebbende te verhandelen, niet t'onvrede was, dat hy sigh met de Gereformeerden tegen hem konde onderstutten. Maar die kleyne behulpmiddelen, op groote qualen geappliceert zijnde, en waren van geen genoegsame kracht, om deselve te genesen. Voorts so kan men sigh niet genoegh verbeelden, hoe dat die geene die het voornemen hadden, om de Gereformeerden uyt te roeyen, tegen de Vergaderingh van Anduse die tot de bescherminge van Privas geordonneert scheen; en tegen het Synode van Aletz, waar inne echter de cabale vanden Koningh altijdt d'overhand hadt, schreeuwden. Daar zijn geen soo bittere Lasteringen, of geen soo lelijke afschilderingen van een schandelijke rebellye, of de afbeeldingen welke men wegens het gedragh van die Vergadering uytstrooyde, gingen deselve verre te boven. Ondertusschen al 't geen datmen daar van in rechtmatigheyt seggen kan, is dat alle de dingen die daarin voorvielen, onvermogende blijken waren, van de droeffenisse van een ongelukkig Volk, 't welk sig van een partye van haar eygen selfs sag verraden, sonder de Verraders te dorven straffen; en 't welk sijn ondergank voelde, sonder daar over te derven klagen, of sigh selfs defenderen, om dat in desselfs schoot Luyden waren, die hare klachten voor moetwillicheyt, en haar bescherminge voor rebellye opnamen.

Lasteringen tegen het Synode van Alets.

De rest van het Koningrijk was niet meer in rutte; en ik sal alhier verhalen 't geen 'er in een Vergaderingh vande Provintien van Orleans en van Berri voorviel, ten eynde men soude konnen sien datter over al saken waren, die aan de Gereformeerden haar naderende val voorseyden. Die Vergadering wierd naar de Maandt van July tot Gergeau gehouden: Deselve bestont uyt Gedeputeerden van agt-en-twintigh Kerken; en van d'andere sijde met Gedeputeerden vande nabuyrige Provintien, van die vanden provintialen Raadt, en van die gene die in de laatste algemeene Vergadering geassisteert hadden, versterkt sijnde. Chatillon en Sully die daar Landen hadden leggen, en mankeerden niet om daar aan te schrijven, om aan deselve versekeringen van haar genegentheyt tot het gemeene best te geven. Het voornaamste oogmerk van die Vergadering was, om de Gedeputeerden die tot Loudun geweest waren, en die rekenschap van 't gene aldaar voorgevallen was, quamen geven, te hooren. Sy bragten aan deselve eenige propositien over, die de algemeene Vergadering aan de provintiale Vergaderingen om deselve te examineren, gerenvoyeert hadt, en om met hare Instructien te beladen de sodanige, die van harent wegen op d'eerste generale Vergadering die gehouden soude worden, souden moeten verschijnen. Daar warender onder anderen twee, die strekten, om de corruptie vande Gedeputeerden te beletten. d'Eerste was, of so wanneer eenige Kerk versocht datmen by Provintien soude stemmen, de tegenstant van een ander Kerk 't selve soude konnen verhinderen. De tweede was, of soo de Gedeputeerden onder voorwendsel van nieuwe gevallen, en diemen niet voorsien hadt, wanneermen de memorien had opgestelt, haar niet aan hare Instructien verbonden souden moeten agten. Die twee propositien waren by die geene opgegeven die verstandt met het Hof hadden. Deselve wierden onnut wanneermen by Provintien omstemde, om dat derselver Collegien niet gelijk sy gecorrumpeert sijnde, de sake by meerderheyt van stemmen konden overhalen. Sy waren ook noch veel meer belemmert wanneer mense op hare Instructien beriep, dewelke in de provintiale Vergaderingen opgestelt sijnde, haar heel selden conform de intentien van gecorrumpeerde personen bevonden. Die twee questien waren hare swaricheden. d'Eerste had dikmaals veel gerucht in de Concilien en in de algemeene Staten gemaakt. De Pausen hadden haar saken meer als een maal verloren, wanneer de Concilien by Provintien om gestemt hadden. Wes-halven sy niet lyden wilden, dat die maniere van stemmen in het Concilie van Trenten plaats hadt, waarinne het getal van de Italiaanse Bisschoppen, 't welk dat van alle de Prelaten van de rest van Europa, die sig daar in bevonden, te boven gingh, tot een enkele stemme soude sijn gebragt geworden, soo men niet by hoofden omgestemt hadt: 't welk een groot voordeel soude hebben gegeven aan alle die gene, die de Stoel van Romen reformeren wilden. In d'algemeene Staats Vergaderingen hadden de kuyperyen en de sollicitatien van het Hof somtijts ook geen effect, wanneermen daar in by Provintien omstemde. Invoegen dat de Vergaderingen der Gereformeerden gelijk als d'andere, kuyperyen en corruptien onderworpen sijnde, deselve questie daar in ook gelijk als in alle andere, plaats konde hebben.

Vergadering tot Gergeau.

Propositien van belang.

I. of men by hoofden of by provintien soude stemmen.

De tweede questie had ook sijn swaricheden. 't Schijnt een regel van rechten te wesen,

II. of men

ſigh aan ſijne Inſtructien moet houden.

weſen, dat die gene die in een ſake maar als Procureurs van een ander ageren, ſig noyt van hare Inſtructien die de bepalingen van haar macht ſtellen, moeten verwijderen Maar in de ſaken waarinne de geſtalte van dagh tot dagh verandert, ſchijnt het ſeer onrechtmatigh te ſijn, datmen de Gedeputeerden ſoo vaſt aan hare Inſtructien ſoude hechten, dat het haar niet geoorloft ſoude ſijn dat geen van haar ſelven te doen, 't gunt waarſchijnelijk is, dat hare principalen haar ordonneren ſouden, ſoo ſy de tijd hadden van deſelve daar op raad te vragen: Voornamentlijk om datmen voor-onderſtelt, dat die geene die yemant met haare volmachten in ſaken die van groot gewichte ſijn beladen, den ſelve voor een eerlijk Man houden, en het mits dien ſchijnt datmen denſelve offenſeert, wanneermeen hem niet vry geeft om in een onverhoopt geval ſig aan ſijne Memorien of niet te houden. Al te veel regulierheyt kan alſdan of de ſaken in een verdrietige lange treyn trekken, of een gelegenheyt doen verlieſen die beſwaarlijk weder te vinden is Dat ſelve was oorſake dat die queſtien niet alſints op deſelve wijſe afgedaan wierden. Voornamentlijk wierden de Provintien waar in het Hof veel loontrekkers hadt, om by hoofden om te ſtemmen, en van geen Inſtructien af te hangen voor het nuttigſte geoordeelt. Maar in de deſe was men van een contrarie advijs: En het Synode van Aletz ſoo als wy geſien hebben, wilde het ſelve gevoelen by de algemeene Vergadering doen toeſtemmen. Het voegde daar ſelfs by datmen by den Preſident, den Adjunct en den Secretaris vande Vergadering, moeſt doen parapheren de Memorien van de Gedeputeerden die aldaar verſchijnen ſouden; en deſelve om alle bedriegeryen te vermijden daar toe houden, om die te vertoonen ſoo dikmaals als ſy eenige propoſitien, die ſy ſouden ſeggen daar in vervat te weſen, voor brengen ſouden.

Overleggingen vande Vergaderingh.

Deſe byſondere Vergadering haar ſelven door het getal en de qualiteyt van deſſelfs Leeden machtigh bevindende, verhandelde veele groote ſaken om het Synode nationaal op te houden; om de Vergadering van Rochelle door de continuatie van die van Loudun te verhaaſten; om den Hertogh van Sully te verplichten van voor de behoudenis van Gergeau, een Plaats die ſlecht van Volk voorſien was, en qualijk betaalt wierdt, te willen maken. Men maakte daar in verſcheyde aanmerkingen over de beloſte, die by de Prince van Condé en den Hertogh van Luines, aan de Vergadering van Loudun gedaan was, waar uyt lichtelijk af te nemen was. datmen daar geen groot vertrouwen op hadt. De communicatie van die byſondere Vergaderingen met derſelver gebuyrige, onderhield in alle de Kerken ſulk een algemeene correſpondentie, dat d'een altijd onderregt was van 't geen 'er in d'andere omgingh; ſoo dat mitſdien deſelve ſaken ten naaſten by aldaar op 'et tapijt quamen. Men kan dan wel oordelen dat ſulks mitſdien niet en quam te mankeren, in die gene die tot Saumur in het eynde vande Maand July, en in die gene van Bourgogne die tot pont de Veſle op den vijfden van de volgende Maandt wierd gehouden. Daar waren Gedeputeerden van die twee Provintien tot Gergeau geweeſt, en de Provintie van Orleans ſond de hare ook weder ſoo op die twee Vergaderingen; Invoegen dat daar inne by naar alles op gelijke wijſe verhandelt wierdt.

Andere Vergaderingen in Anjou en Bourgogne.

Men bragt in die Vergaderingen verſcheyde klachten voor van de onregtvaardicheden die men de Gereformeerden in het gebiedt van yeder derſelver aandeedt. Men belette tot Chartres de beveſtiging van de Godſdienſt. Men had tot Remorantin een Man van 't Schepenſchap berooft alleen om ſijn Godſdienſt wille: En om deſelve oorſaak had men ſig tegen de verkieſing van een ander gekant Den Rechter van Orleans had uytgeweſen om binnen agt dagen weder af te breken een Kerk, die op een grond die tot Chilleurs, by Chemerolles, die daar van de hooge jurisdictie hadt, gegeven was, en die tot de kap toe al was op gebouwt. Men liet de quaatwillicheyt tot Montrichard noch al verder gaan. Men verbood aldaar aan de Catholijken de Gereformeerden hare dooden te helpen ter aarde brengen; ſelfs aan de knechts en meyſjens om die pligt aan haar Meeſters te bewijſen: En men dreygde de overtreders om haar door de Kerkelijke cenſure tot de excommunicatie toe te vervolgen. Het Parlement van Parijs had geweygert reguard te nemen op de exploicten van een Konings Deurwaarder, om dat hy een Gereformeerde was, en om dat hy een Catholijk op het verſoek van een Gereformeerde geexecuteert had. Het ſelve Parlement verleende op een en deſelve tijdt twee aanſtotelijke Arreſten, nopende het ſubject van de begraaffeniſſen; het eene van den tweeden July, 't welk de reconciliatie van de Kerk van Loulai ordonneerde, waar inne de Erfgenamen en de weduwe van Buchon heere van Lallier, beſchuldicht wierden, van hem met gewelt en aſſiſtentie van wapenen te hebben doen begraven: Het tweede wierd op den eerſten

Verſcheyde klachten vande Gereformeerden van die Provintien.

Auguſti

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Augusti by de Kamer van 't Edict op een Sententie van het Richt ampt van Angoumois verleent, die den Baron des Etangs condemneerde, om het lichaam van sijn Moeder, 't welk hy in de Kapelle van Messignac twee jaren geleden, had doen ter aarde bestellen, wederom te doen ontgraven. De Sententie wierd geconfirmeert: Maar d'amende van twee hondert guldens waar inse den Baron condemneerde, wierd gemodereert op agt-en-veertigh gulden aalmoesse, tot broodt voor de gevangenen: En daar wierd bygevoegt, dat voor datmen met d'ontgravinge soude voor't gaan, soo sou men op 't versoek vanden Procureur generaal informatie nemen, of het selve gemakkelijk soude konnen geschieden, om naar dat 'er van de informatie rapport soude sijn gedaan 't ordonneren 't gene dat redelijk soude sijn.

Algemeene allarmen vande Kerken naar de veranderingen in Bearn voorgevallen.

Maar het gerucht vande veranderingen die 'er in Bearn gemaakt waren, verdoofde dat van die geringe klachten: En men sprak in het gansche Koningrijk niet anders als van het woordt, dat van wegens den Koning aan de Vergadering van Loudun was gegeven, 't welk men in alle sijn artijkelen geschonden sagh. Voornamentlijk was alles in de gebuyrige Kerken vande onderdrukte Provintie in allarm. Lescun tot sijnent niet dervende verschijnen quam tot Montauban, alwaar het Classis van Rouergue vergadert was. Hy deed aldaar sijn klachten; en hy wierd daar inne ook verhoort. De Kreyts van opper Languedoc nam desselfs sake ter herten, en dat noch so veel te meer, om datmen reets van een gelijke reyse hoorde spreken, die den Koning in 't volgende jaar in Languedoc moest doen. Dat gerugt konde niet voor vals door gaan, om datmen aan 't Synode van Aletz een Copie van den Brief had gebragt, die den Koningh tot Mompellier met die eygenste woorden had geschreven: En die gene die deselve hadden voorgebragt, versekerden, datmen die na d'originele den negen den October, gedateert had geschreven. Dat selve bewees klaar genoegh datmen reets een besluyt had genomen, om de Gereformeerden te verdelgen; en datmen niet anders en sogt, als haar met beloften op te houden, om haar afgesondert en sonder wapenen te vinden, wanneer men haar soude komen bespringen, op datmen sulks te gemakkelijker soude konnen uytvoeren. Die Kreyts besloot dan de Kerken van Bearn te protegeren, en beriep een provintiale Vergadering tegen den ses-en-twintigste October tot Milhau. Daar inne wierd vast gestelt datmen de Kerken van dat Prinsdom soude assisteren; Datmen deputatien aan de Gereformeerde Heeren soude afsenden, om deselve te nodigen van haar in die sake mette Vergadering te willen voegen; en datmen deselve ten deele tot Montauban soude laten continueren, terwijlmen de algemeene Vergadering die tot Rochelle by een komen moest, was afwachtende. Sy volmatichde den Grave van Orval Soone van den Hertogh van Sully, uyt een tweede Houwelijk geboren, die vry vieriger als den Hertogh sijn Vader, en den Marquis sijn Broeder was, en die van sijn Moeder, een Vrouw die stout en moedigh was, wel ondersteunt wierdt, om in Rouergue de wapenen aan te nemen: Aan den Marquis van Malause, om het selfde in Querci en in 't Albigeois: Aan Ste Rome, om insgelijks in 't Lanragais te doen. Die volmacht was niet anders als provisioneel op autoriteyt van die gebroke Vergaderingh, tot dat d'algemeene soude gehouden worden. Wijders maande sy de Steeden aan, om hare fortificatien te verbeteren: en om eenige nieuwe versterkingen te maken, om haar selven van Krijgs ammonitien te voorsien, en om op haar hoede te sijn. Sy schreef aan Lesdiguieres en aan Chatillon, om haar wegens haar eere aan te prikkelen, vermits men haar geen woordt hieldt. Sy reguleerde de forme en de macht vande stuks-wijse Vergaderingh die tot Montauban verblijven moest; Die sy niet en autoriseerde om een algemeene, anders als met de toestemminge vande Provintien te verkiesen. Sy ordonneerde ook dat de Classissen aanstonts vergaderen souden, om een Gouverneur onder sekere restrictien aan te nemen.

Vergadering tot Milhau.

Door de Gedeputeerden van Lesdiguieres en van Chatillon overdwerst,

Die resolutien wierden ongemeen door twee personen die daar in tegenwoordigh waren overdwerst. d'Een was Bellujon Gouverneur van Villemur, die nietwes als op ordre van Lesdiguieres deedt, en die heel veel vermogen tot Castres hadt: d'ander was des Hyppolites, een Gedeputeerde van Chatillon, die tot Milhau seer geagt was; Die twee Mannen gewonnen de Gedeputeerden van Castres en van Milhau, dewelke tot noch toe, nietwes verhindert hebbende, vermits alle de voorgaande propositien noch niet decisif waren, haar tegen die om den Staat van Oorlogh op te stellen quamen te opposeren; en dreygden dat sy haar ook tegen het effect van de eerste deliberatien opposeren souden, soo men die sake niet aan d'algemeene Vergadering renvoyeerde. Dat was het rechte middel om alle d'andere resolutien te verydelen,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

delen, en om die geene die haar voor de Kerken van Bearn interesseerden, tijd en moedt te doen verliesen. Maar de Vergadering liet niet na verder te gaan; en de Gedeputeerden aangemaant hebbende, om haare oppositien te laten varen, soo ging deselve voort met haar Staat van Oorlogh te formeren, in weerwil van die gene, die haar deselve voorgebragt hadden.

Effect vande beloften aan de Vergaderingh van Loudun gedaan.

Ondertusschen de ellende van Bearn niemandt meer onbekent konnende sijn, soo wasser niet een Provintie, waar in men niet en geloofde, dat de Gereformeerden geen recht hadden om te klagen, datmen haar geen woordt had gehouden; en om weder te mogen vergaderen, volgens de macht die de Vergadering van Loudun dien aangaande pretendeerde verkregen te hebben. 't Is waar, dat om de werelt met bedriegeryen te paayen, het Hof handelingen had gemaakt, die het voor een nauwe naarkominge van dessels beloften wilde doen doorgaan. Het Parlement had eyndelijk de twee Raats-heeren aangenomen, waar van de sake vier jaren lang slepende was gehouden: Maar het had sulks gedaan, en den Koning had het laten doen, op sodanige wijse die genoegsaam getuygde, datmen met geen goede intentien daar toe was gekomen. Den Prince van Condé ging henen om het Edict daar van te doen passeren: Maar hy verkreeg het selve niet als door redenen van de tijds gelegenheyt genomen, en uyt vrese datmen met het selve te weygeren, aan de Gereformeerden gelegenheyt mogt geven, om weder te vergaderen. Men geloofde selfs dat hy haar noch andere redenen in 't oor geluystert hadt, als die hy in 't volle Parlement voorbragt: En dat hy verseekert hadt dat het de laatste gunste soude wesen, diemen aan de Gereformeerden bewijsen soude. En het Parlement voegde van dessels wegen daar noch eenige ongemakkelijke restrictien by.

Raats heeren in 't Parlement van Parijs aangenomen.

Leitoure Fontrailles afgenomen.

De restitutie van Leitoure geschiede niet, en men wilde hebben dat de Gereformeerden deswegen voor een ware voldoeninge, d'aldergrosste bedriegerye vande werelt souden annemen: Den Koning tot Bordeaux sijnde, nam die plaats Fontrailles uyt de handen, die daar voor vijftigh duysent guldens vergoeding hadt. Maar hy gaf deselve aan de Gereformeerden niet weder, noch stelde daar d'Angalin, van wien Fontrailles het Kasteel geusurpeert hadt, voor geen Gouverneur in noch la Chesnaye, noch Clausonne, noch de Soon van Favois, een vande algemeene Gedeputeerden, die men alle met de hoope dat sy daar meede voorsien souden worden, gevleyt hadt. 't Is waar dat hy Bleynville een gereformeert Edelman daar in stelde; maar die noch de toestemming van de Kerken, noch attestatie van 't Classis hadt; die een Officier van 't Huys des Konings, en van 't getal van die Gereformeerden was, dat mits datmen deselve haare Ampten en gagien liet behouden, hen over de veyligheyt van anderen niet veel bekommerden. Aan d'andere sijde uyt vrese dat sijn godsdienst hem niet yetwes voor 't welwesen vande Kerken mogt doen verrichten, soo voegde men hem eenige onder Officiers en een besetting van Catholijken toe: heel qualijk mitsdien om een plaatse te bewaren tot behoudenis van die gene, die sy voor *Ketters* houden.

Het Brevet tot de bewaringe der Steden wort vervaardigt, maar niet uytgegeven.

Het Brevet tot bewaringe van de Pands-plaatsen belooft was vervaardigt geworden; maar men gaf het selve niet uyt: Invoegen dat de betooningen van de goetwillicheyt, die den Koningh naar de gehoorsaamheyt van de Vergaderingh van Loudun laten blijken hadt, in een leelijke bespottinge verandert waren. De sake van Bearn gaf noch de grootste reden van klachten. Men had op ses Maanden surcheantie staat gemaakt, waar naar den Koning belooft hadt de Gedeputeerden van 't Landt te sullen horen, en deselve gunstichlijk in hare remonstrantien te sullen handelen. Ondertusschen soo ging men gewapender handt in die ongelukkige Provintie, voor dat de ses eerste Maanden geeyndigt, of selfs een vande beloften ter goeder trouwe uytgevoert was. Het scheen dat men niet loochenen kon dat de Gereformeerden niet weder wettelijk souden konnen vergaderen: En Favas drong daar met al sijn macht op aan: Hy geloofde dat hy daar door van 't Hof het Gouvernement van Leitoure soude konnen verkrijgen, en wanneer hy gewaar wierdt datmen hem met woorden op hieldt, en datmen voornemens was een ander voor sijn Soon te prefereren, soo dreygde hy een Vergadering tot Rochelle te sullen doen beroepen: En om te toonen dat sijn dreygementen niet ydel waren, soo schreef hy aan alle kanten hoe dat de saken toegingen: En het deed hem misschien veel getrouwer worden als hy andersints soude geweest sijn, soo hy 'er geen personele reden toe had gehadt.

't Interest van favas,

Verhaalt

Sijne brieven over al de gemoederen wegen soo veel bedriegeryen, mitsgaders algemeene

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

gemeene en byſondere onrechtvaardigheden, vol van verontwaardiging vindende, en mankeerden niet, om overal haar uytwerkinge te doen: en Rochelle waar aan de Vergadering van Lou.iun daar toe magt had gegeven, beriep 'er een binnen haar poorten tegens den 26 van October. Luines van al dat ſelve berigt bekomende, maar van het meerendeel der voornaamſte Gereformeerden, die hy met ſekrete handelingen onderhieldt, verſekert zijnde, en liet niet naar ſijn deſſeyn voort te ſetten, en de expeditie van Bearn te voltrekken, ſonder de wanhope, daar dat gebrek van trouwe, alle de Kerken inwerpen konde, te vreeſen. Hy verplichte den Koning om aan den hooft-Officier, en aan de Pairs van Rochelle te ſchrijven, om deſelve te waarſchouwen, dat hy de Vergaderingh niet toegeſtaan hadt, om haar derwaarts te begeven; en om deſelve te verbieden, van die aldaar t'ontfangen. Maar dat ſelve nergens toe nut zijnde geweeſt, ſo liet hy op den twee en twintigſte October tot Grenoble een Declaratie uytgaan, die de geſeyde Vergadering voor onwettigh verklaarde. En om het pretext dat deſelve nam te ruineren, ſo ontkende den Koning, dat hy yets aan de Vergadering van Loudun ten tijde van derſelver ſcheyding, ſoude belooft hebben: en ſeyde aan d'andere zyde, dat alle de Artijkelen, die hy belooft hadt te excuteren, ook metter daat ge-executeert waren: en al of de ellende van Bearn het tegendeel niet betuygt hadt, ſo deed men ſelfs verluyden, dat ſijn reyſe naar Bordeaux maar daar toe geſtrekt hadt, om Leitoure uyt de handen van Fontrailles te trekken.

de wederkomſt van de Vergadering tot Rochelle.

Declaratie die deſelve voor onwettig doet paſſeren.

Het geroep dat de Gereformeerden over dat mankement van woordhouding maakten, was groot en van geen nut. Behalven de hertſeer, dat ſy als kinderen bedrogen waren, ſo hadden ſy noch de ſchande, dat alles gelochent wierdt. Den Prins van Condé en den Hertogh van Luines, Leſdiguieres en Chatillon, bleven haar als Borgen in gebreke. 't Was in der waarheyt wel niet heel light, aan ſo veel Luyden, waar aan het ſelve woordt ſtelliglijk gegeven was geweeſt, te loochenen, dat men haar niets belooſt hadt: maar men begon met vittingen, die voor perſoonen, van ſulk een hoogen rang onbetamelijk waren. Men ſogt kleyne dubbelſinnigheden wegens den tijd vanden aanvang, en 't uyteynde van de ſes maanden. Men ſeyde dat den Prins en den Favorit, niets uyt den naam van den Koning belooft hadden; Dat ſy maar in haar eygen naam hadden geſproken; Dat ſy haar niet anders ingelaten hadden, als om by den Koning te intercederen, die alleen meeſter van de uytſlagh was. Den Hertog van Mombaſon, onder een ander Rijk, waarin men ſig van een goede trouw prikkelde, geboren ſijnde, was nog wel indagtig, dat hy den brenger van dat woordt aan du Pleſſis was geweeſt: en denſelven hem op een krachtige wijſe over dat ſubject geſchreven hebbende, ſo antwoorde den Hertogh hem op den eerſten November; en bekrachtigde daarin uytdrukkelijk, dat hy tegens hem niets had geſeyt, als 't geen den Koningh en den Hertogh van Luines, hem menighmaal gelaſt hadden om hem te ſeggen. Maar alſo een getuyge van die aangelegenheyt ongemakkelijk in die ſaak was, ſo ſchreef den Jeſuit Arnoux op den naam van den Hertogh een anderen brief, gedateert den tienden van December. Deſelve was vol van verſchoningen over het gedragh van 't Hof, conform de Declaratie van Grenade; die mitſdien de klachten van de Gereformeerden in al haar kracht liet. Die geſingeerde antwoordt wierd gedrukt, om den waren brief die 'er geweeſt was om te ſmijten; en den Hertog dorſt die niet opentlijk ontkennen, uyt vreeſe dat hy ſijn Schoon-ſoon verſtooren ſoude: maar hy liet niet na in 't particulier te bekennen, dat hy den Auteur van den eerſten brief was, die du Pleſſis ontfangen hadt, en dat hy den tweede niet had opgeſtelt. Echter alſo alle die bedriegeryen niet genoeghſaam ſchenen, om een gebrek van trouwe te verſchonen, ſo verſchaften de Jeſuiten daar toe een ander voorwendſel; namentlijk, dat de Gereformeerden Rebellen zijnde, van alle gunſte die haar toegeſtaan mochten zijn, vervallen waren. Het gingh ſtraks voor een waar feyt door, dat ſy Rebellen waren: en men veroordeelde haar ſonder navraging of onderſoek, gelijk of het een vaſte waarheyt was geweeſt. Sy pretendeerden echter dat haar gedraaghſaamheyt ſeer onnoſel was geweeſt, om dat ſy tot die tijd toe de wapenen niet anders hadden opgenomen als voor Staats-ſaken, waarin de Godſdienſt geen deel hadt, en die aan de Gereformeerden en Catholijken gemeen waren, en waar van den Koning de bewegingen en 't gedragh, by plechtelijke Tractaten had voor goet gekeurt: dog dat ſy in haar eygen ſaken niet anders aangewendt hadden, als ſodanige middelen, die tſedert het Edict aangenomen waren; namentlijk, Vergaderingen, Deputatien, Verſoek-ſchriften en Remonſtrantien. Niet-te-min het pretext was conform aan de deſſeynen van het Hof, ſo dat het aldaar voor een principium wierd aangenomen, en om dat men de Gereformeerden daar met alle kracht als Rebellen handelde, ſo nootſaakte men deſelve daar toe te komen.

Den Prince van Condé en den Favorit mankeren in haar borgtogte aan de Gereformeerden.

Geſuppoſeerde brief op den naam van den Hertog van Mombaſon.

Men begint de Gereformeerden als Rebellen te handelen.

Eynde van het ſeſde Boek.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

HISTORIE
DER
REFORMATIE
van de
KERKEN van VRANKRYK.
TWEEDE DEEL.

Sevende Boek.

Korten Inhoudt van het ſevende Boek.

De Geeſtelijke worden tot Montauban gearreſteert: 't welk de Borgemeeſters verſchonen, en de Catholijken lelijk uytkrijten. Diergelijke bewegingen geſchieden ook anderwaarts. Merkteeken van Maſuier, die met quaataardigheyt aan 't Hof ſchrijft. Verdeeltheden tot Caſtres over de regiſtreringh van de Declaratien. Beroerte tot Nimes ter oorſake van een Ieſuit. De Kreyts van neder-Languedoc tot Lunel *vergadert. Herneming van het Kaſteel van Privas. Aan de Gereformeerden word alle juſtitie geweygert, die men tot wanhope brengt. Colluſie van Chatillon met Mommorenci. Ordre van 't Hof, welke beveelt de wapenen neder te leggen. Inneming van Walons. Belegeringe en inneminge van Wals. Walons word hernomen, en weder overgegeven. Vergadering van Rochelle. Leſdiguieres brouilleert ſigh met de Vergadering. De weynige genegentheyt die hy voor de Godſdienſt heeſt. Hy trouwt met Maria Vignon, tegen de diſcipline van de Gereformeerden: waar van hy publijke belijdeniſſe doet. Ongemeene liſtigheyt van den Hertogh van Luines om hem te gewinnen. Dubbelde commiſſie om met hem te handelen. Wat vermogen Deagean op Leſdiguieres bekomt. Gefingeerde diſputen over de Godſdienſt. Breſſieux word gelaſt om het werk van Deagean om te ſtoten. Bullion ſlaagt daarin beter als hy. Ongemeene liſt van Deagean. Luines word Conneſtable gemaakt. Leſdiguieres blijft aan 't Hof. Mediatie van de Hertogen van Rohan en van la Tremouille, waar van Favas de vrucht belet. Du Pleſſis en du Moulin verſoeken de Vergadering om te ſcheyden. Du Moulin is in gevaar van gearreſteert te ſullen worden. Koelheyt van Iacobus de I. in de ſaken*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

van de Paltz. Du Moulin schrijft aan hem; en sijn brief valt in de handen van den Raadt van Vrankrijk. Hy salveert sig gelukkig. Uytwerking van sijne brieven in de Vergadering. Swarigheden die de onderhandeling ophouden. Nieuwe conditien tot een vergelijk. Seven Artijkelen waarin het 't Hof toestemt, om de Gereformeerden te misleyden. d'Oude Raads-Heeren van Staat willen niet aan den Oorlogh. Den Hertogh van Luines is daar weynig toe genegen: maar de Koninginne, den Prins van Condé, Puisieux, de Geestelijkheyt, den Paus, en den Spanjaarts, doen den Oorlog besluyten. Sommige willen dat men alles sal uytroeyen: en d'andere dat men de vreedsame sparen sal. Redenen van 't eerste advijs. Redenen van 't tweede: 'twelk gevolgt word en wel uytvalt. Redenen uytgestroyt om de Gereformeerden te verblinden. Nieuwe swarigheden over de tijdt om den Oorlogh aan te vangen. Hoe dat die swarigheden weg-genomen wierden. Den Koningh vertrekt onverwagt van Parijs: en neemt de Comptoiren van Ontfang uyt de Gereformeerde Steden wegh. Staat van Oorlogh in 't midden van de Vredehandelingen opgestelt. Nieuwe beroerten in Bearn. Den Hertog van Epernon wordt derwaarts gesonden. Kleynmoedigheyt van 't Volk van Orthez. La Force vertrekt. Geheel Bearn onderwerpt sigh. Blindheyt van de Gereformeerden. Oproeren tot Tours, en op andere Plaatsen. Het Hof steuyt de gevolgen van dien. Den oproer ontsteekt weder. Straffe van eenige van de schuldigsten, die de Gereformeerden verblint. Nieuwe Declaratie. d'Algemeene Vergadering defendeert haar selven by geschrifte. Verhaal van derselver klaghten. Den Marschalk van Bouillon schrijft aan den Koningh. Antwoordt van de Iesuiten op het geschrift vande Vergadering. Lesdiguieres breekt met deselve. De Vergadering stelt een ontwerp op, om haar te defenderen. Verdeelinge van de Provintien in Kreytsen. Den Marschalk van Bouillon weygert het Ampt van Generaal. Onherdoenelijke misslag van de Vergaderingh. Generaals van de Kreytsen. Segel van de Vergaderingh. Men ontwapent de vreedsame Gereformeerden: 't welk een groote desertie veroorsaakt. Bedrogh aan du Plessis gepleegt, om Saumur uyt sijn handen te trekken. Men misleyd hem met beloften selfs by geschrifte. Verwijtingen die van de Vergaderingh aan hem gedaan worden. Declaratie vanden Koning tegen de Steden van Rochelle en St. Ian d'Angeli, die de Gereformeerden verpligt om by geschrift van de party van de Vergadering te renuntieren. Geïnteresseerde laf-hertigheyt van de Gouverneurs der Steden van veyligheyt. Den Koning doet de Fortificatien van de Steden die aan hem overgegeven worden afwerpen. Verantwoording van de algemeene Vergadering. Doorstrijking van den Iesuit Arnoux. Verhaal van 't gepasseerde tsedert de Vergaderingh van Loudun; en van de konstenaryen van 't Hof. Waarom dat de Vergadering weygerde te scheyden, voor dat men haar Vertoogen beantwoord hadt. Antwoordt op den naam van den Koning, die heel scherp is. Weghvoering van Kinderen. De Gereformeerden worden van de minste

gratien

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

gratien uytgesloten. De Catholijken ontslagen om Kerkhoven op haar kosten te verleenen, als sy d'oude weder naar haar namen. Geschrift van Tilenus tegen de Vergaderingh van Rochelle; Belegeringh en overgave van St. Ian d'Angeli. Declaratie van den Koning, die de voorrechten van die Stadt vernietight.

1620 De Geestelijken worden tot Montauban gearresteert.

TErwijle dat de Kerken van Bearn voor de geweldenaryen, daar ik hier vooren van gemelt hebbe, bloot gestelt waren, soo geloofden de Inwoonders van Montauban, dat het dienst aan haar Broeders soude gedaan wesen, datmen de Catholijken voor represaillen deed vresen. Invoegen dat sy op sekeren dagh naar een lange deliberatie over de tydingen vande wreetheden tot Navarreins gepleegt, alle de Geestelijken deeden arresteren, en deselve meer als vier-en-twintigh in 't Bisdom opgesloten hielden. Terselver tijdt lietense d'Inwoonders die tot Thoulouse, of op het Veldt waren, waarschouwen, om weder in de Stadt te keeren, uyt vrese dat de Catholijken haar van gelijken doen mochten. Des anderen daags wierden de gevangenen weder ontslagen, en men gaf haar de Stadt tot een gevankenis, met vergunninge om daar inne alle d'oeffeningen van haar Godsdienst openbaarlijk in de Kerk van St Louis, waar in sy die gewoon waren te doen, te mogen plegen. Maar wat voor versekertheyt en vryheyt dat men haar gaf, soo weygerdense onder ydele voorwendsels, om haar functien te continueren; ten eynde dat de tydinge vant 't afbreken van den goddelijken dienst tot Montauban aan 't Hof overgebragt sijnde, het selve 't gedrag van d'Inwoonders so veel te meer crimineel mogt vinden. Weynig tijd daar naar wierd haar toegestaan om uyt de Stadt te mogen vertrekken, met afscheydt van de Borgemeesters te nemen: Maar geduyrende dat voorval wierd haar 't minste ongelijk in haare personen niet aangedaan.

'T Welk de Borgemeesters verschonen:

De Borgemeesters schreven aan Masuier, eerste President van 't Parlement van Thoulouse, om hem derselver redenen te kennen te geven. Sy seyden tegens hem, dat de wreede executie tot Navarreins, het Volk grotelijks ontroert hebbende, sy de Geestelijken van haar Stadt gearresteert hadden, allenelijk om haar voor dessels eerste woede te behoeden. Maar de Geestelijken gaven een andere draay aan 't selve werk, en deeden het voor een heel leelijke daad passeren.

En de Catholijken lelijk uyt kryten.

Sy schreven van hare sijde ook aan Masuier, soo ras als sy in vryheyt gestelt waren: en alhoewel hare Brieven niet anders als deselve feyten behelsden, daar het de Borgemeesters met haar eens in waren, soo lieten sy echter niet na, om deselve heel schuldigh te verklaren; 't is waar dat 'er ook yets diergelijks in 't Graafschap van Foix voorviel, alwaar de Gereformeerden van

Diergelijke bewegingen geschieden ook op andere plaatsen.

Saverdun, van Cazeres, en van Pamiers, de Catholijken mede arresteerden, eenige huysen die op de passagien stonden innamen, en eenige passanten die sy vermoededen dat tydingen of bevelen tegen haar veylicheden overbragten, ondersochten of betasteden. Men trachte ook maar sonder effect, een sterk Huys 't welk den Bisschop van Pamiers toebehoorde, te overrompelen. Die bewegingen en behaagden aan al de werelt niet; en de stuks-wijse Vergadering die tot Montauban was, en was van geen ander advijs geweest, als datmen aan de Geestelijken een ander gevankenis als de Stadt soude geven. Maar den Geest van weder vergeldinge heerste in de Volkeren van die Cantons: En tot Castres selfs dreygde men de Raats heeren van Thoulouse, die in de Kamer van *Mipartie* saten, om haar sodanig te handelen, als de Gereformeerden op een ander van de Catholijken gehandelt souden worden.

Merk-teeken van Masuier.

Masuier van dat alles geinformeert sijnde, schreef daar over een heel vinnige Brief aan den Koning. Hy was een vande vierigste Vervolgers waar van men oyt heeft hooren spreken: En volgens de beschrijvinge die een aander President van het selve Parlement van hem gemaakt heeft, de grootste Schelm, diemen oyt aan het hooft van een geautoriseerde Compagnie gesien heeft. Het was een Man sonder eenige politie: en een en deselve barbaarsheyt regeerde in sijn gemoet, in sijn tale, en in sijne zeeden. Hy was soo gierig dat het schande was, en ten uyttersten wreet. Hy kende noch rechtvaardicheyt noch goede trouwe, wanneer 'er van de Godsdienst gehandelt wierdt. Men verhaalt van hem, dat hy met eenige Pachters tot het opstellen van verscheyde nieuwe belastingen, hebbende aangespannen, de stoutheyt hadt, van in 't Parlement te

komen,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

komen, om te prefideren op het Arreft van de regiftrering van dien. Den Procureur generaal wel wetende, dat hy deel in dien handel hadt, keurde hem af: en hy wift fijn faken foo wel aan te leggen, dat de afkeuring voor billijk wierdt geoordeelt. Mafuier wierd in 't volle Parlement over fijn quaat beleyt door gehaalt, en de cenfure wierdt in het Regifter geinfereert. Den Prince van Condé, die alfdoen tot Thouloufe wegens defelve fake was, en die alfoo gierigh was als Mafuier, en verdagt wierd gehouden, dat hy met hem in defelve partye was getreden, quam des anderen daags in het Parlement, en verkreeg met groote moeyte noch, dat de cenfure uyt het Regifter wierd geligt; maar hy had de macht niet om defelve in de geheugeniffe van de menfchen uyt te wiffchen, en een getuyge die buyten reproche is, heeft de Hiftorie daar van bewaart. Dien felve Auteur fprekende van de drift van dien oneerlijken Man tegen de Gereformeerden, feyt dat hy prijfwaardigh foude geweeft fijn, foo hy wat gematigder was geweeft. Hy was by 't Hof aangenaam, om dat hy een Slaaf was van alle de bevelen die 'er van quamen; en om dat hy geen ander regel van juftitie als een befegelde Brief van 't Hof was kennende: Maar hy was van 't Volk feer gehaat. d'Inwoonders van Thouloufe confpireerden felfs tegen fijn leven; en men vond op een tijd meer als vier duyfent billietten tegen hem door de Stadt geftroyt, waar in hy ten uytterfte gedreygt wierdt. Soo men hem wegens eenige mifdaat fijn proces had willen maken, waar toe de bewijfen ontbroken hadden, foo hadmen om de infuffifantheyt van de bewijfen te fuppleren, niet anders als den haat van alle die gene die hem kenden, behoeven te employeren. De Gereformeerden hebben dikmaals de trooft gehadt van te fien, dat haar aldergrootfte Vyanden Luyden van 't felve merk-teeken waren.

Mafuier fchrijft dan aan den Koning, als of men de Geeftelijken tot Montauban nergens anders om had laten arrefteren, als om haar op d'eerfte tijdinge van eenigh quaat onthaal, dat de Gereformeerden op een andere plaats aangedaan foude fijn, te laten ombrengen. Hy verfamelde alle de geruchten die de Catholijken deeden loopen; en bouwde de voornemens van de ganfche partye op het minfte woordt, dat eenigh verbitterd menfch was uyttende. Hy trachte te doen geloven, datter tot Montauban eenige vreedfame Luyden waren, die de gefeyde bewegingen veroordeelden: Maar ten eynde het algemeen in 't ongelijk foude werden geftelt, foo feyde hy, datfe onder de wet vande factieufe ftonden. Hy beweerde, dat de onderneminge op Navarreins geformeert, tot Milhau befloten was; en hy gingh felfs foo verre, dat hy den dagh noemde, op welke de Gereformeerden de wapenen moeften aannemen. Noch 't een noch 't ander had eenigh fondament, als quade achterdogten of geruchten, die daar toe expres uytgeftroyt waren, om de menfchen wijs te maken, dat de Gereformeerden de befpringers fouden fijn. Ondertuffchen den betekenden dagh 't welk den vijf-en-twintigfte van December was, ging voor by, fonder dat de Gereformeerden de minfte hoftiliteyt pleegden: En fy gaven foo veel tijds aan den Koning, om hem te prepareren; dat hy over tijds genoegh hadt, om haar voor te komen. Wijders die gepretendeerden dagh was van d'uytvindinge van de Biffchoppen van Bearn, die felfs op den eygenfte dag de wapenen onder dat voorwendfel op namen, gelijk als ik op fijn plaats verhaalt hebbe.

Die met quaataardicheyt aan den Koning fchrijft.

In den felve Brief vergiftichde Mafuier uyttermate feer het gedragh van de Gereformeerde Raatf-heeren in de Kamer van Caftres, die hy voor een groote mifdaat te laft leyde, dat fy verdeyltheyt gemaakt hadden over het verbodt van de Vergadering van Milhau; en over de regiftreringh van de Declaratie tot Grenade, tegens de Vergadering van Rochelle gegeven. Maar om dat die laatfte verdeyltheyt fijn redenen hadt, foo fal het nodigh fijn dat ik die alhier een weynigh breder ophale. Den Koningh niet vergenoegt fijnde met die Vergaderingh te verbieden, en te ordonneren, datmen deffelfs Leeden en aanhangers haar Proces foude maken, derogeerde noch met een expreffe claufule het privilegie van 't Edict, 't welk aan de Kamers alle de civile of criminele faken van de Gereformeerden toe-eygende; en hy renvoyeerde aan 't Parlement de kenniffe van die byfondere mifdaat. De verdeyltheyt fag niet anders als op dat eene Artijkel. De Catholijken pafleerden het fonder fwarigheyt: Maar de Gereformeerden referveerden voor de Kamers de kenniffe van die foort van faken, met de gewoone conditien van daar van vertoonin-ge aan den Koning te doen. Daar viel in der daat veel over die nieuwe claufule te feggen, die niet eer te voorfchijn was gekomen als in de Declaratie tegen de Vergadering

Verdeeltheden tot Caftres over de regiftrering van de Declaratien.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

dering van Loudun. Het was een breuke in het voornaamste gedeelte van 't Edict gemaakt, waar van men het gevolgh wel sien konde. Sy was groot wegens het exempel: Vermits soo men sulk een inbreuk aan een jurisdictie, die soo wel bevestigt en soo nootsakelijk was, sonder een woordt te spreken liet doorgaan, soo sou men aan die gene, dewelke die eerste onderneminge geinspireert hadden, gelegenheyt geven, om wegens alle d'andere van gelijken te doen, en om allengskens alle de Artijkelen van 't Edict door gelijke exceptien te ruineren. Sy was groot nopende de grondt van de sake selfs, om dat d'algemeene wet verydelt wordt, wanneer men onder voorwendsel van deselve in 't gros te bekrachtigen, gebruyk maakt, om daar van yets in de bysondere feyten te vernietigen. Sy was groot wegens het gevaar datmen alle de Gereformeerden deed lopen, die men dan lichtelijk in alle soorten van misdaden konde betrekken. Voornamentlijk so maakten de Parlementen van Thoulouse en van Bordeaux, daar wonderlijke geheymen van, om alle de saken van de Gereformeerden in misdaden van Staat te converteren. Om een van die gepretendeerde *Ketters* voor die gepassioneerde Rechters te overtuygen, soo was het genoeg datmen haar maar beschuldichde; De bloote naam van Gereformeerde was tot haar overtuyginge genoeg; De bewijsen wierden niet opgesogt als maar voor de forme. Die redenen gevoegt by het bysonder belang van de Kamer, waren oorsake van de verdeyltheyt, om dat deselve daar in al soo veel verlies voor haar selven, aan welke die clausule een gedeelte van haar jurisdictie weg nam deed, als nopende het gemeen der Gereformeerden, van welkers leven en veylicheyt, het Edict deselve een bewaarster had gemaakt.

Beroerte tot Nimes ter oorsake van een Jesuit.

Daar hebt gy dan dat waar van Masuier een groot crimen aan de Gereformeerde Raads-Heeren van Castres maakte: En waar over hy een ordre van 't Hof versogt die haar condemneerde, om de matiging van die clausule uyt het Register te lichten, op pene van suspensie van haare Ampten: gelijk of men naar die selve consideratien die ik verhaalt hebbe, niet klaarlijk sagh, dat het geen groot quaat en was, om op een sake van sulk een aangelegenheyt wat te blijven dralen, en raad te geven, om aan den Koning deswegen ootmoedige vertooningen te doen, eer datmen verder ging. Masuier had by dat alles nogh konnen voegen een weynigh gerugt datter tot Nimes ontstont, ter oorsake van een Jesuit, aan wien de Borgemeesters veroorloft hadden om aldaar te komen prediken. Sy hadden de Catholijken ontwapent; die aldaar, behalven dat men haar het middel had benomen, om quaat te konnen doen, een volkomen vrede en vryheyt genoten, de tydinge van de executie van Navarreins geduyrende den Advent tot Nimes gekomen sijnde, verbitterde het Volk, 't welk in woorden tegen den Jesuit die Jacob Georger genaamt was, uyt voer. Sommige riepen dat men hem den hals moest breken; een ander dat men hem bannen moest; weder een ander dat men hem bewaren moest, om hem in de bres te stellen, by aldien den Hertogh van Mommorenci de Stadt quam te belegeren, gelijk alsmen het gerugt daar van liet lopen. Die woorden dewelke naar de ongebondentheyt van een Soldaat die 'er mede speelt, en een schrik aanjagen wil, gelijken, wierden soo hoog opgenomen, gelijk offe vande alderonmenschelijkste daden gevolgt waren geweest. Ondertusschen den Jesuit geraakte daar mede vry; en het Volk deed hem geen meer gewelt aan.

De Kreyts van neder Languedoc tot Lunel vergadert.

Maar die tydinge van de wreetheden tot Navarreins gepleegt, was oorsake datmen de Kreyts van neder Languedoc tot Lunel vergaderde, om sig defensif te stellen, en tot de veylicheyt van de Kerken te voorsien. De loontrekkers van het Hof was doe de mondt gesloten. Men kon geen reden van onkunde meer voorwenden van 't geen dat 'er in Bearn gepasseert was; en die gene die voor Gereformeerden wilden doorgaan, hadden de koenheyt niet om het selve te verschonen. Chatillon speelde soo voor den yveraar, dat hy voor algemeen hooft van de Kerken van needer Languedoc, vande Cevennes, van Vivarets, en van Givaudan wierd verkoren, en datmen hem volslage macht gaf, om bestel te maken van al 't gene dat den Oorlog en de finantien betrefte. De stuks wijse Vergadering van Montauban bekrachtichde op hem die macht, en weynigh tijdt daar naar deed de Vergadering van Rochelle desgelijks. Dat Ampt stelde hem in staat om sigh van 't Hof te doen kopen, en te beletten, dat die Provintien die d'aldersterkste diversie souden konnen maken, d'andere niet te hulp quamen. Hy deed echter in 't begin yetwes in den Oorlog van Privas, die in 't begin van 't jaar weder vernieuwde, en die vry een ander uytslagh soude gehadt hebben soo Chatillon maar meer stantvastigheyt hadt gehadt. Brison die op sijn bystant staat maakte, maakte sigh nochmaals meester van 't Kasteel naar eenige dagen belegering. Alle de daaden van dapperheyt der Belege-

raars

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

raars sijn door de Catholijken verbeeldt geworden, als uytwerkingen van dolligheyt en van wreetheyt: En in de gehele loop van de Oorlogen die het selve jaar hun begin namen, voerde men deselve taal. Men gaf aan de militaire actien hun gewoone namen niet meer; wanneer de Gereformeerden aangetast wierden, so was haare tegenstant een vuyle rebellye, haare dapperheyt in de bespringingen of in de uytvallen, in de schermutsels, of in het attakeren van Steden, en was niet meer als een rasernye. 't Ombrengen van alle Vyanden in een rechtvaardige Oorlog, was niet anders als een massakre. Al 't geen dat sy ondernamen, so om haar selven te behouden, om hare Steden te versterken, en om haar tegen de overrompelingen van hare Catholijke mede borgers te hoeden, was niet anders als barbaarsheyt, goddeloosheyt, en Heyligh-schenderye. Met een woordt geseyt, sy deeden nietwes, 't welk de Schrijvers en Orateurs, niet met alle treeken van quaataardicheyt leelijk afschilderden, ten eynde sy de Catholijken soo veel te geweldiger tot haar verderf mogten aanporren. Ik sal my genoegen met alhier die generale aanmerkinge gemaakt te hebben: Ik heb sulks nootsakelijk geoordeelt, ten eynde men sigh door de stijle van die tijdt niet mogt bedriegen: En ik sal mijn selven dispenseren, om sulks weder op een ander plaatse op nieuws op te halen.

1621

Herneming van 't Kasteel van Privas

De gelegenheyt van de nieuwe onderneminge van Brison was, dat de Inwoonders van Privas hen met eenige verschantsingen, tegen de besetting van het Kasteel hebbende willen bedekken, wegens de verongelijkingen datmen haar geen recht en deedt, St. Palais die daar in commandeerde, het canon op de Stadt liet spelen, om het werk te doen staken. Hy en luysterde niet naar de vertooningen die de Borgers aan hem over 't selve subject deeden; en den Hertogh van Ventadour, Lieutenant des Konings, aan wien sy haar na die weygering addresseerden, in plaats van hen te hooren, handelde haar als Rebellen, en dreygde haar te sullen doen ophangen. Men handelde de Gereformeerden op gelijke wyse door het gansche Koningrijk: En die ellendige menschen wisten langer niet wat dat het beste voor haar was, of te gehoorsamen, of tegenstant te bieden. Men deed haar duysent verontwaardigheden aan, wanneer sy de partye kosen van gedult te nemen; en men dreygde haar dat mense als criminelen soude doen omkomen, soo ras als sy souden schijnen lust te hebben, om haar te defenderen. Men liet haar geen andere keur overigh, als om haar selven de keel te laten afsnijden, sonder een woordt te spreken, of om tot d'uytterste straffe als Rebellen veroordeelt te worden. Dat magh te regt hieten de menschen tot wanhopige actien te nootsaken. Ik wil alhier dat verschil niet na de regel-mate verhandelen, namentlijk of men in die uytterlijkheden met sigh te defenderen, tegen het Euangelium sondigt: Maar ik derf wel seggen, dat in diergelijk geval, de natuur ons selfs, door de wanhoope, van sig selven op geen andere wijse te konnen behouden, dringt, om ons te defenderen: En daar is niet een regtsinnigh Mensch die ontkennen kan, dat wanhopige actien minder een misdaadt sijn, van die gene die deselve doen, als van die gene die een onvermydelijke gelegenheyt geven, om deselve te plegen.

Aan de Gereformeerden wordt alle justitie geweygert,

Die men tot wanhoope brengt.

Den Hertogh van Mommorenci voor de tweede maal geen belegering van Privas, geduyrende de Vergadering van de Kreyts, met welke Chatillon in een goet verstandt scheen te wesen, dorvende ondernemen, veynsde dat hy op 't versoek van dien Heer, die hem tot Mompellier met de Borgemeesters van Nimes en van Usez, en eenige Gedeputeerden van de Vergadering, was komen besoeken, naar een vergelijk wilde luysteren, en beloofde niet als met een vreede-gesint gemoedt tot Privas te sullen komen. Maar het was maar om sijn selven tijdt te geven van Troepen te vergaderen, en om een middel te soeken, om die van Chatillon te doen afdanken, denwelke niet beter en sogt, als om een voorwendsel daar toe te hebben. Het middel daar toe wierd uytgevonden, in een t'samenkomste van Lesdiguieres, van den Hertogh van Ventadour, en van een Edelman van den Hertog van Mommorenci, die aldaar selfs in persoon niet konde of niet en wilde komen. Men besloot daar in, om van het Hof een bevel aan beyde de Hoofden te doen komen, van haar t'ontwapenen, en middelerwijle de saken in suspens te laten. Dat bevel wierd van Ruaux over gebragt, en Chatillon gehoorsaamde; maar hy hadt de believentheyt gehadt, voor dat die ordre gekomen was, om den Hertogh van Mommorenci, Villeneuve de Berg te laten nemen, sonder sigh daar tegens te stellen; alhoewel dat die Stadt nootsakelijk was, om een Leger 't welk Privas, daar het heel digte by lagh, soude belegert hebben, te incommoderen, en om daar secours dat uyt de Cevennes konde komen, also het op de passagie lagh, in te smijten.

Collusien van Chatillon met Mommorenci

Den

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Den Hertog van Mommorenci liet aldaar ook ſtraks de Miſſe doen, die daar in meer als ſeſtigh jaren tijd niet gedaan was.

Ordre van 't Hof om de wapenen ter neder te leggen.

d'Ordre bragt mede dat men de kenniſſe van de ſaken van Privas, aan den Koning ſoude renvoyeren; en dat de twee Hoofden haar ontwapenen ſouden: Maar Mommorenci leyde de wapenen niet af, onder voorwendſel dat Chatillon, die met hem in een verſtand was, ſig om eygentlijk te ſpreken, niet ontwapent hadt, vermits hy ſijne Troepen maar verſpreyd hadt, ſonder deſelve af te danken. Maar het was maar om de eenvoudige te miſleyden, dat hy deſelve behouden hadt; vermits onder faveur van derſelver aftogt, de Troepen van Mommorenci Walons noch innamen, daar de beſetting die Chatillon daar in geleyt hadt, op ſijn ordre uyt trok: den Hertogh maakte ook een aanſlag op Wals, door een openbaar bedrogh. Die kleyne Stadt die door deſſelfs gelegenheyt ſterk genoeg was, gehoorde aan den Colonel d'Ornano, die daar naar Marſchalk van Vrankrijk is geweeſt. Mont-majour ſijn Broeder, verſocht d'inquartiering tot Wals, onder voorwendſel dat hy meer ſorge ſoude konnen dragen, om de Soldaten met minder ongebondenheyt te doen leven, ter oorſake van ſijn belang dat hy daar in ſoude hebben. Sulks geſchiede tot twee eynden: 't eene was om Chatillon na te volgen, met maar alleen de Troepen te verſpreyden, in plaatſe van deſelve af te danken: Maar in het verſpreyden derſelve gafmen haar logementen, die heel gelegen waren, om in weynig tijdt weder te herſamelen, en om aan de Gereformeerden den weg af te ſnijden, wanneerſe tot het ontſet van Privas weder ſouden willen conjungeren. 't Ander was om een Catholijke beſetting, onder de naam van een Catholijk Heer, te leggen in een plaats, daar 'er volgens de Brevetten een Gereformeerde in moeſt weſen: Dat is te ſeggen, dat om aan de Gereformeerden te doen verſtaan, wat datſe van de reſtitutie van Privas te verhopen hadden, ſo wilde men haar van die van Wals, die in 't ſelve geval tot bewaringe van haar Stadt waren, daar van ontſetten.

Inneming van Walons

Belegering en inneming van Wals.

d'Inwoonders merkten de ſtrik wel, en weygerden de Troepen van den Hertogh in te nemen. Dogh ſy wierden aanſtonts in 't geſigt van Chatillon belegert: En d'eerſte vlugt van de Kanon kogels haar hun moedt hebbende doen verlieſen, ſoo gavenſe haar op ſchandelijke conditien over. De Borgemeeſters verſochten pardon op haar knien, en de Hertog leyde een Catholijke beſetting in het Kaſteel. Men maakte heel groot gerugt van het innemen van dat onſterk Plaatſje, om dat het in 't gemeen *kleyn Geneve* genoemt wierdt, als geen andere Inwoonders dan die gereformeert waren, hebbende: En *de Maagt*, alſoo het noch noyt door de wapenen was genomen geweeſt. Den Catholijke Godſdienſt wierdt aldaar herſtelt; en het voorbeeldt van den Hertogh, en de ſorgen van de Jeſuiten, onderſteunt van den yver van de beſettingh, maakten daar wel haaſt *bekéringen* die de gene gelijk waren, die wy in onſe dagen geſien hebben. Chatillon die noch eenige meſures behield, en dorſt Wals niet laten nemen, ſonder eenige minen te maken, van 't ſelve te willen beletten: Maar het ſy dat hy de nodige vlijdt niet toebragt, of het ſy dat de Borgemeeſters haar al te ras over gegeven hadden, d'Antiege die het ſecours commandeerde, verſtont d'overgaaf van de plaats onderwegen. Om ſijn Troepen dan eenige beſigheyt te geven, ſo hernam hy Walons, en dreef daar een Exemt uyt, die Ruaux aldaar gelaten hadt. Straks ſoo belegerde den Hertog het weder; en gelijk of d'Antiege ſigh niet daar in geworpen hadt, als om een hoon t'ontfangen, ſoo gaf hy ſig ten eynde van drie dagen weder op heel harde conditien over. Hy en ſijn Volk trokken daar uyt, ſonder yets anders mede te nemen als haar wapenen; en hy beloofde dat noch hy, noch ſy, deſelve binnen ſes maanden binnen de Provintie weder dragen ſouden; en hy verkreeg ſelfs geen capitulatie voor d'Inwoonders, die aan de diſcretie van de ſoldaten overgegeven wierden.

Walons word hernomen en weder over gegeven.

Vergadering van Rochelle.

Geduyrende dien gantſchen handel, ſo had de Vergadering die tot Rochelle beroepen was, ſig derwaarts begeven; en al het geen dat het Hof in 't werk geſtelt hadt, om dat te beletten, had deſelve niet konnen veranderen noch vreeſe toebrengen. En alhoewel deſelve van plaats verandert was, ſo behieldſe echter noch eenigen tijdt de naam vande Vergadering van Loudun, om datſe pretendeerde datſe een ſimple continuatie was van de Vergadering, die in de geſeyde Stadt was gehouden, en die maar alleen opgeſchorſt was om den Koning te believen, onder het afwachten van het effect van ſijne beloften; en die weder vergaderen konde, in krachte van de mondelinge beloften, die den Koning haar toegeſtaan hadt, in dien het gebeurde, dat binnen de tijdt waar over men 't eens was geworden, de beloofde ſaken niet uytgewrocht waren. Sy ſchreef aan Leſdiguieres en aan Chatillon, om haaar te raden wat gevoeligheyt dat ſy toonen moeſten, van

dat

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

dat men so opentlijk ontrent het gegeven woordt mankeerde, waar van sy als guarandeurs en bewaarders geweest waren. Chatillon deed schoone beloften, daar hy 'er geen van en hieldt: en wanneer hy van de Kerken een Ampt hadt bekomen, 't welk het Hof voor hem deed vresen, so trok hy daar van al dat hy wilde, en brouilleerde sigh wegens sijn dienst met de Kerken. Maar Lesdiguieres wilde noyt het oor aan de propositien van de Vergadering lenen. Daar was tusschen haar en hem een lange commercie van brieven, waar door de saken haar allengskens verbitterden; en eyndelijk lichte men het mom aansigt af, en men quam van wederzyden tot scheldingen en verwijtingen. Onder de brieven die de Vergadering aan hem geschreven hadt, doen sy noch tot Loudun was, was 'er een, waar by sy hem het ampt van generaal der Gereformeerden aanboodt, om voor hem een Leger van 20000 man t'onderhouden, om hem 100000 rijxdalers ter maandt te betalen, en om hem genoegsame versekeringen van die betalinge in eenige Protestantse Stadt van Europa, die hy selfs uytkiesen soude, te geven. Maar van die tijd af aan was hy niet meer in staat om van die aanbiedingen te profiteren; en 't Hof had hem door veel grooter verhopingen aan sigh verknogt.

Lesdiguieres brouilleert sigh met de Vergadering.

Men kan selfs wel seggen, dat schoon hy alsnoch belijdenisse van de gereformeerde Godsdienst deedt, hy echter in de grondt reets Catholijk was, om dat hy belooft hadt het te sullen worden. Sijn sekrete intelligentien met de Jesuiten; de preferentie van Crequi, een Catholijk Heer, aan de voortreffelijkste alliantien der Gereformeerden; de geneygtheyt om altijd een afgesondeerde partye van de rest te maken; sigh by de Kerken te voegen wanneer hy deselve van doen hadt, en deselve van de hand te wijsen, wanneer sy hem van noden hadden, waren genoegsame redenen om te toonen, dat de Godsdienst sijn heerschende drift niet en was. Hy hadt tsedert weynig tijds daar van ook een seer tastelijk bewijs gegeven. Eene Maria Vignon, waar mede hy vele jaren lang een seer ergerlijk leven had geleyt, en niet getwijfelt wierd, of hy had derselver man doen ombrengen, of om met haar met minder belet te doen te konnen hebben, of om die jalourse en gehoonde Man te beletten, om van sijn Vrouw af te scheyden, regeerde hem volkomentlijk. Naar dat sy weduwe was geworden, so veranderdese haar ontugt in heerssucht, en stelde alles in't werk om de wettige Vrouw van die gene te worden, van wien sy so lange tijd de simpele Matres was geweest. Sy had twee Dogters by hem, wegens welke men haar flatteerde, dat sy die aan souvereyne Heeren soude konnen uyttrouwen, so sy door een huwelijk 't gebrek van derselver geboorte quam te bedekken. Men misleyde Lesdiguieres met deselve redenen: Invoegen dat die Vrouwe niet veel moeyte hadt om dat gemoedt te gewinnen, 't welk met een begeerte was brandende, om dat gene te doen, waar toe sy so veel drift hadt, om het te verkrijgen. Hy trouwdese dan: en niet onkundig zijnde hoe qualijk dat die daadt van alle eerlijke Luyden soude opgenomen worden, so was hy d'eerste die het op een lacchernytje wierp. 't Welk een van de staat-regels van die gene is, die alles ongestraft willen doen: sy ontnemen de werelt het middel om hare handelingen voor schandelijk aan te sien, met deselve te gewennen, om daar van niet als van een ernstige sake te spreken.

De weynigh genegenheyt die hy voor de Godsdienst heeft.

Hy trouwt met Maria Vignon.

Dat huwelijk streed geweldig tegen de discipline van de Gereformeerden, als dewelke by een uytgedrukt artijkel aan een Man verbood, om voor sijn tweede huwelijk een Vrouw te trouwen, waar mede hy staande het eerste huwelijk overspel gepleeght hadt. Maar dat meer is, het wierd *in de Roomsche Kerk gesolemniseert, ter sake van Maria Vignon*, die vermogen genoegh had om Lesdiguieres daarin te doen consenteren. 't Is waar dat hy daar van openbare reparatie deedt: maar dat en belette niet, dat men oordeelde, dat hy so hy gewilt hadt, vermijdt konde hebben die valsche daadt te plegen; en dat Maria Vignon geen swarigheyt soude gemaakt hebben, om Hertoginne en Mareschalle van Lesdiguieres te worden, voor een Predikant te trouwen, als Lesdiguieres het so had willen hebben. Aan d'andere zyde so schikte de Gereformeerde Godsdienst haar niet naar de oogmerken, die dat nieuwe huwelijk hem tot bevestiging van sijn Huys, quam te geven. De Catholijke Godsdienst wierd altijdt aan 't hooft van alle verhogingen daar men sig selfs mede vleyde, gestelt: en alsso de gunste van 't Hof hem tot sijn voornemens nootsakelijk was, so mankeerde het selve niet, om hem te doen weten, dat hy daar van meer te verwachten soude hebben als hy Catholijk wierdt, dan wanneer hy uyt een bekommering van eer, aan de beijdenis van een afgekeurde Godsdienst, en die men voorgenomen hadt uyt de gedeugenisse van de menschen te wisschen, vast bleef.

Tegen de Kerkelijke tugt van de Gereformeerden:

Waar van hy openbare erkentenisse doet.

Van d'andere zijde had Luines voornemens, daar hy hoopte dat Lesdiguieres hem nut in soude konnen zijn; en hy wierd te rade om hem te gewinnen, dat hy hem met de waardigheyt van Connestabel soude vleyen. 't Was wel niet so dat hy voornemens was hem deselve te geven: Maar die voor sig selfs pretenderende, so dorst hy het niet wagen

Ongemeene listigheyt van den Hertog van Luines, om hem te gewinnen.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

van het op ſijn eygen naam te verſoeken, uyt vreeſe dat het hem niet gelukken mogt. Dat groote ampt, 't welk bykans alle het Koninghlijk geſagh in de handen van een Onderdaan ſtelde, en was tſedert de doot van den laatſten Hertog van Mommorenci, aan wien Hendrik de IV. 't ſelve gegeven hadt, niet vervult geweeſt. De voornemens die men hadt om de arbitraire macht in te voeren, en quamen met het groote geſag van een Conneſtabel niet over-een: weshalven men het ſelve ampt trachte te ſupprimeren: en het wierdt in der daadt in de beginſelen van de bedieninge van den Cardinaal van Richelieu ook vernietigt. 't Was dan ſeven Jaren geleden, dat het ſelve vacant was geweeſt, wanneer den Hertogh van Luines de gedachten nam, om het aan hem te doen geven: maar ten eynde hy daarin te minder tegenſtant mogt vinden, ſo wilde hy het ſelve doen herleven onder een naam die veel heerlijker als de ſijne was; ſigh ſelven verſekerende, dat hy daar naar het middel wel ſoude uytvinden, om het in ſijne handen te doen vallen. Het moeſt weſen, dat hy het ſwakke van Leſdiguieres wel kende; dat hy dorſt ondernemen van met hem ſo onwaardighlijk te ſpelen, als hy deedt, en buyten twijfel by aldien hy deſelve ſtreek aan den Hertogh van Epernon had derven ſpelen, hy ſoude noyt Conneſtabel geworden zijn geweeſt.

Dubbele commiſſie om met hem te handelen.

Hy wierdt dan te rade, om twee verſcheyde perſonen met twee verſcheyde inſtructien te beladen. d'Een had laſt om Leſdiguieres daar toe te brengen, dat hy Catholijk wierdt, en om hem daar toe te brengen, hem met de hoop dat hy Conneſtabel ſoude worden, te vleyen. d'Ander had laſt om hem te vertoonen, dat die grootheyt hem veel vyanden ſoude maken, en dat hy veel beter ſoude doen, om door ſijn raadt den Koningh daar toe te brengen, dat hy het ſelve Ampt aan ſijn Favorit gaf; en ſig met ſekere voordeelen, die hem toegeſtaan ſouden worden, om hem nopende die weygering ſchadeloos te houden, te genoegen. De commiſſie van d'eerſte was aan den Koning bekent, die de begeerten van den Hertog van Luines noch niet en wiſt: maar die van den tweede was aan niemant als den Hertogh bekent, die niet hebben wilde, dat den Koning van dien ſekreten handel ge-informeert ſoude zijn: en ſy wierdt ſelfs niet gegeven, als om de loop van d'andere, die beter en eerder ſlaagde als men wel gewenſt hadt, te ſteuyten. d'Eerſte dan die by Leſdiguieres ge-employeert wierdt, was dienſelven Deagean, die den Hertogh van Luines ten dienſt was geweeſt, om den Koningh tegen de Koninginne ſijn Moeder, en tegen den Marſchalk d'Ancre op te maken. Den Koning had ſedert die ſaak op hem vertrouwen geſtelt; en hy gaf hem ſomwijle ſelfs particuliere commiſſien, ſonder dat ſijn Favorit deel daarin hadt: gelijk hy gedaan hadt, naar dat Koninginne Moeder haar uyt Blois had geſalveert. Hy bediende ſig van hem om aan den Biſſchop van Lucon te ſchrijven, om ſigh by die Vorſtinne te vervoegen, en deſelve tot een vergelijk te diſponeren. 't Is Deagean die het ſelfs alſo verhaalt; alhoewel dat 'er d'andere gedenk-ſchriften niet van en ſpreken, als een ſake die verrigt wierdt, ſonder dat 'er den Hertogh kennis van hadt. Maar ſo Deagean de waarheyt ſeyt, dat was dan genoeg om den Favorit van hem te doen walgen. Een Man die verſtant van ſaken hadt, die liſtig, geveynſt, heerſſugtig, en ſtout was, vermogt al te veel op een rekkelijk Vorſt, die hem een deel van ſijn vertrouwen gaf, om by luyden, die geen verſtant en ervarentheyt genoeg hadden, om haar voor hem te hoeden, aangenaam te weſen. Men nam dan het voorwendſel van hem aan Leſdiguieres te ſenden, om hem van 't Hof te verwijderen: en ten eynde hy een reden mogt hebben om tot Grenoble te verblijven, ſo kogtmen het Ampt van eerſte Preſident van de Kamer van rekeningen in die Stadt voor hem, onder voorwendſel dat het ſelve beletten ſoude, dat de waaragtige beweeg-redenen van ſijn verblijf in die Provintie, niet ſouden gepenetreert worden.

Wat vermogen Deagean op Leſdiguieres bekomt.

Deagean niet onkundigh zijnde waarom men hem in het Dauphiné bande, liet echter niet naar de commiſſie, die men hem gaf aan te nemen. Miſſchien meer ſtaat op d'erkentenis van Leſdiguieres makende, als hy wel reden hadt op die van den Hertogh van Luines te maken; en ſijn ſelven vleyende, dat hy ſijn fortuyn veel meer ſoude konnen maken, wanneer hy de protectie van een Conneſtabel, tegen de jalouſyen van een Favorit ſoude konnen ſtellen. Noyt is d'uytſlagh ongelukkig, wanneer men de materien wel geſchikt vindt. Deagean bragt Leſdiguieres heel licht daar toe, om een Godſdienſt te verlaten, die hem niet heel diep in 't herte lagh: maar om aan ſijne ſollicitatien veel meer effect te geven, ſo gebruykte hy ſijne gewoone liſtigheden. Daar was noch by Leſdiguieres een bekommeringh van ſijn eer overigh, die het hem voor een ſchande deed rekenen, in ſijn hoge ouderdom van ſijn Godſdienſt te veranderen. Maar men nam hem deſelve door byſondere conferentien wegh; om dat de openbare conferentien al te veel gerugt gemaakt ſouden hebben, en om dat Deagean dat niet doen wilde. Men liet als by geval eenige Predikanten die Deagean gewonnen hadt, haar in 't

Cabi-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Cabinet van Lesdiguieres vinden, en die hy veynsde niet te kennen, ten eynde het geval te minder op gestemt soude schijnen. Die verraders en mankeerden niet om naar een gefingeerde tegenstreving, haar aan de redenen van Deagean gevangen, en aan hem een schoon pretext te geven, om op Lesdiguieres aan te dringen, van sijn geringe bekommeringen te overwinnen. Visconte, Professor in het Collegie van Die, een Italiaar, en die een Monnik was geweest, was een van deselve. Denselve liet sigh in een conferentie overwinnen, waar naar hy belacchelijk bekende, dat 'er geen antwoordt voor de argumenten van Deagean te vinden was. Die Comedie wierdt so bot uytgespeelt, dat het niet bedenkelijk is dat Lesdiguieres 't niet en merkte. Hy sag daar Deagean, die 't beste van sijn leven in de digniteyt van Commis van de finantien doorgebragt hadt, een disputant in de saken van de Godsdienst worden, en sonder hem van andere argumenten als van eenige gemeene dubbelsinnigheden, die hondert en hondertmaal wederleyt waren, te bedienen, eensklaks Luyden die van eenige agting, en meer als hy, in materien van controversie geoeffent waren, overbrengen om te belijden, dat sijn redenen overwinnende waren. Niettemin die konstenaryen deeden Deagean sulk een groot vermogen op Lesdiguieres verkrijgen, dat hy met hem alles deedt dat hy wilde: en dat wanneer d'algemeene Vergaderingh hem aanboodt, om hem Generaal van de Kerken te maken, om hem een Leger van twintig duysent man t'onderhouden, om hem hondert duysent Rijxdalers ter maandt, en om hem genoegsame versekeringen van de betalinge in eenige protestantse Stadt, die hy verkiesen wilde, te geven; so was 't Deagean die hem van die aanbiedingen deed af-sien, en die hem selfs d'antwoordt dicteerde, die hy op de brieven gaf, dewelke hy dien-aangaande ontfangen hadt. Hy deed ook het selfde in alle de andere brieven die Lesdiguieres aan de Vergaderingh schreef; en hy was 't altijd, die deselve dicteerde, of die de minute daar van corrigeerde.

Gefingeerde disputen over de Godsdienst

Dat groot credit van Deagean scheen de schikkingen van den Hertog van Luines te sullen verbreken, denwelke den Marquis van Bressieux quam te beladen met die tweede commissie, daar ik van gemelt hebbe, dewelke strekte, om de onderhandelingh van Deagean om te stoten, en om Lesdiguieres te persuaderen, om aan den Favorit de waardigheyt van Connestabel te cederen, als wanneer men hem toestaan soude om niet Catholijk te worden. Dien nieuwe Gedeputeerde was by een artijkel van sijne instructien gelast, om van Lesdiguieres voor dat hy hem het geheym van sijne commissie openbaarde, te verwerven, dat hy 'er niets van aan Deagean communiceren moest: Maar hy konde sulks noyt verkrijgen; en uyt vreese dat hy slimmer doen mogt, so moest hy tot de termen van sijn eerste commissie wederkeeren, en sigh genoegen, om Lesdiguieres aan te dringen, dat hy Catholijk wilde worden. Maar den Hertog van Luines aan den Marquis, wiens herte misschien niet gestelt was om sulk een grove guyterye te vervolgen, de quade uytslagh van sijn voornemen wijtende, belade Bullion met deselve saak: en denselve drayde het gemoedt van Lesdiguieres so wel om, dat hy hem persuadeerde sig naar Parijs te begeven, van het swaard van Connestabel te renuntieren; die waardigheyt aan den Hertogh Luines te cederen; en den Koning selfs te raden, also men tegen hem seyde, dat hy denselve daar mede vermaak soude aandoen, om sijn Favorit tot dat hooge Ampt te verheffen; en eyndelijk om tegens de Kerken te dienen, blijvende echter altijdt in de belijdenisse van de Gereformeerde Godsdienst. Lesdiguieres liet hem tot al 't selve een weynig bidden; maar hy was eyndelijk so goet, dat hy in alles consenteerde; en dat hy sig niet schaamde om in qualiteyt van generaal Veltmarschalk onder een Connestabel te dienen, die, om so te spreken, noyt een soldaat was geweest. Den Hertog van Epernon, die veel stantvastiger en moediger was als hy, wilde noch 't een noch 't ander gehoorsamen; en om dat hy het middel hadt om sigh te doen dugten, so moest men, om hem aan 't Hof verknogt te houden, hem een kleyn Leger apart laten commanderen, sonder van yemant anders sijn bevelen t'onfangen.

Bressieux werdt gelast om 't werk van Deagean om te stoten.

Bullion slaagt daarin beter als hy.

Men bediende sigh van so slechte en aanstotelijke listigheden, om die toestemminge van Lesdiguieres te bekomen, dat so sijn verstant en herte door d'ouderdom niet verswakt was geweest, het ongelooflijk is, dat hy tot sodanige voor hem onbetamelijke handelingen soude hebben konnen resolveren. De beste vrienden die hy onder de Gereformeerden hadt, wetende wat 'er omging, vermits den Hertogh van Luines de listigheyt hadt van het rugtbaar te maken, om swarigheden wegens die sake te doen oprijsen, en vergaten niets, om hem de moedt weder op te heffen, en om hem te doen begrijpen, hoe schandelijk 't voor hem was, dat sijn Godsdienst en eere het spelletje van de heerslugt van den Hertog van Luines waren. Maar die gene die meester van sijn reden waren, deden

Lesdiguieres luystert niet na sijn Vrienden.

deselve

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

deselve gaan boven alle 't gene dat men hem konde voor-houden; en hy veynsde dat hy in de gereformeerde Godsdienst volherden wilde, nergens anders om, als om die gene te bedriegen, die noch eenigh vertrouwen op hem hadden. Men sal buyten twijfel den yverige Catholijk van een heel goede gesteltheyt in dese sake vinden: maar men moet ter goeder trouwe ook bekennen, dat het maar aan de Roomsche Kerk staat, om te weten tot wat voor een trap dat men onschuldiglijk de guyterye en de geveynstheyt brengen kan; en binnen wat voor bepalingen dat men deselve houden moet, om daar van selfs mede een gedeelte van den Godsdienst te maken. 't Geen Deagean gedaan hadt om Lesdiguieres de bekommernissen wegens de religie wegh te nemen, is so singulier op dat subject, dat het wel een plaats in dese Historie verdient. Onder de Predikanten die hy gewonnen hadt, was 'er een uyt neder-Languedoc, op welke Lesdiguieres eenig vertrouwen hadt, die hem voor ordinaris Predikant had gedient, en die in 't heymelijk de Gereformeerde Godsdienst had afgesworen. Deagean vernam door hem alle de geheymen van sijn Meester: en hy verstont door hem waar het van daan quam, dat Lesdiguieres ik ik weet niet in wat voor conjuncture, een weynigh meer tegenstreving betuygde om het Hof te believen, dan hy andersints gewoon was. d'Oorsak van die kleyne onsmakelijkheyt was een agterdogt, die men van sekere desseynen die tegen de Luyden van de religie in 't Dauphiné waren geformeert, en daar men hem selfs ook in moest betrekken, had ingeboesemt. Wanneer Deagean dat geheym verstaan hadt, so kon hy heel lichtelijk de achterdogten van Lesdiguieres, wiens gemoedt hy draayde so hy wilde, omstoten. Die Predikant dan sulke goede dienst doende, so sou men hem eer verloren als gewonnen hebben, met hem opentlijk van Godsdienst te doen veranderen, vermits hy daar naar niet meer in 't geheym der saken soude hebben konnen treden, nog hy hem ook niet soude hebben konnen verraden. Maar Deagean voorsag daarin met een overgroote guyterye. Hy verkreeg voor dien Predikant een Brevet van den Paus, denwelke hem toestont om noch drie jaren geduyrende, de diensten van het Predikampt te mogen doen, onder conditie alleen, dat hy niets tegen de leere van de Roomse Kerk prediken, nochte het Nachtmaal naar de wijse der Gereformeerden uyt-deelen moest. Ik weet niet wat daar ontrent aan Luyden van verstant meer singulier moet voorkomen, of de besetheyt des gemoedts van dien Guyt, die geen Hypokrit sonder verlof wilde wesen, of de believentheyt van den Paus, die onder voorwendsel van nutheyt hem toestont, om drie jaren langh met de Godsdienst te speelen, en ongestraft met Godt en de werelt den spot te drijven. Men deed dat selve so veel voor Lesdiguieres niet; maar wel om hem voor een tijd vryheyt te geven, om sijn woord te konnen houden. Hy had in waarheyt by een geschrift met sijn handt onderteykent belooft, dat hy de Roomse Godsdienst omhelsen soude: maar wanneer men besloten hadt om hem niet te gestaan, 't geen men hem in vergeldinge van sijn veranderingh belooft hadt, so had men noch die goede trouwe, van hem niet aan te dringen, om sijn beloften in 't werk te stellen. En wanneer men bevondt, dat hy van selfs wat te veel op de conclusie aandrongh, so moest men hem noch versoeken van daar so ras niet mede te willen voortgaan: om sijn heerssugt tot minder bedieningen over te brengen; en om sijn Godsdienst tot een vergeldinge van die waardigheyt, die men hem persuadeerde aan een ander te cederen, te blijven behouden: gelijk of een man die bereyts gereet was om sijn conscientie aan eenige tijdelijke voordeelen, daar men hem mede gevleyt hadt, op te offeren, de godvruchtigheyt sodanig beminde, van te geloven, dat hy door de weygering van die voordeelen, door de gunste die men hem deed, van hem sijn Godsdienst te laten behouden, buyten schade wierd gehouden.

Ongemeene list van Deagean.

Luines word Connestabel gemaakt.

Daar waren in die onderhandelingh drie heel sonderlinge gevallen. Dat namentlijk den eenigste man, die men tot d'eerste waardigheyt van het Koningrijk bequaam konde achten, toe-liet dat men met hem speelde, met die aan een ander te geven. Dat den Koningh gemakkelijk genoegh was om hem te laten wijs maken, dat een Man, die misschien een regiment soldaten haar exercitie, sonder behulp van een bequamer soldaat, niet soude hebben konnen laten doen, verdiende om Connestabel te worden. Dat het gantsche Hof dit werktuygh van de fortuyn aanbadt; en dat de Princen selfs haar onder een qualijk voegende Autoriteyt quamen te buygen. Men sag ook kort daar aan een van sijn Broeders, die niet meer als hy wist, Marschalk van Vrankrijk worden; en die in de belegeringh van Montauban ten koste van veele dappere Mannen deed sien, dat hy niet verstont wat dat het was een mijne te vullen. 't Is waar dat het niet lange leedt of het berouwde den Koningh, dat hy die believentheyt voor sijn Favorit had gehadt. De menighte van Hovelingen die haar by dien nieuwe Connestabel voegden

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

den, maakte dien Vorst grimmig, denwelke sig bykans geheel verlaten siende, in plaats dat sijn Favorit van 't gansche Hof gevolgt wierdt, den selve dikmaals met een hert vol van spijt, *Koning Luines*, noemde: En sigh eenige teekenen liet ontvallen van de begeerte die hy hadt, om den selven te vernederen. Dat nu was sijn swakheyt. Hy konde die grootheyt die hy selfs gemaakt hadt niet verdragen. En alhoewel hy onmachtig was om sijn wettig gesagh te behouden, so was hy niettemin jalours van de selve te sien in de handen van die gene, aan wien hy de selve gegeven hadt.

Lesdiguieres blijft aan 't Hof.

Maar al 't gene dat Lesdiguieres doen konde en belette niet, dat hy sig aan 't Hof niet in gevaar en vondt van gearresteert te worden. Men had hem daar van op sijn reyse gewaarschouwt, en het scheelde weynigh of hy soude ondervonden hebben gehadt, dat die waarschouwinge niet sonder fondament was. Niettemin men verkreeg soo veel dingen van hem, datmen geloofde van hem versekert te konnen sijn; en alsoo hy altijd by den Koning moest verblijven, soo genoegde men sig met sijn tegenwoordicheyt, als met een genoegsaam onderpandt van sijn getrouwicheyt. Men sonderde door dat middel het Dauphiné, waar in veel Gereformeerde Adel was, van de unie der Kerken af; men versekerde sigh van twaalf of dertien Steden, waar in hy Catholijke Gouverneurs en besettingen beloofde te sullen stellen; en men deed hem tot een voorbeeld verstrekken aan veele Gereformeerden, die men verpligten wilde, om haar met de saken van de Vergadering niet te vermengen, of selfs om de wapenen tegen haar Broederen te voeren. Maar alhoewel hy al de werelt soo by monde als by geschrifte versekerde, dat hy geen voornemen hadt, om van Godsdienst te veranderen, so liet hy echter niet naar, om aan den Cardinaal Ludovisio, die Paus Paulus de V. succedeerde; en die den naam van Gregorius de XV aangenomen hadt naar desselfs verkiesing tot het Pausschap, een Brief te schrijven, om hem met sijn verhoging geluk te wenschen. Hy hadt op een ander tijdt aan dien Cardinaal by forme van een compliment belooft, dat wanneer hy Paus soude sijn, so wilde hy Catholijk worden: En men bediende sigh van die kortswylicheyt, als van een van de redenen, die hem daar toe moesten overbrengen; als of hy sulks eershalven naar so een positive gegeven belofte, verpligt was.

Mediatie van de Hertogen van Rohan en van la Trimouille.

Terwijle dat alle 't selve sig op die wijse toe droeg, soo bleef de Vergadering van Rochelle niettemin stantvastigh; en het Hof was aan zijn sijde niet sonder ongerustheyt, om datmen wel wist, dat'er in 't Koningrijk noch meer andere misnoegden als de Gereformeerden waren: Invoegen men aldaar niet moeyelijk was, dat sommige van de voornaamste Heeren van de religie, haar nochmaals tot het maken van een vergelijk aanboden. Dat selve waren de Hertogen van Rohan en van la Trimouille, dewelke eenige schikkingen met du Plessis genomen hebbende, aan den Koning Brieven over 't selve subject schreven. Maar Favas naar dat hy gesien hadt, datmen aan 't Hof met hem de spot gedreven, en datmen in spijt van hem het Gouvernement van Leitoure aan Blainville gegeven hadt, ruineerde door sijne tegenstrevingen de vrucht van die bemiddelingh. Hy was in Guyenne t'huys gebleven naar dat den Koning van Bordeaux vertrokken was; en het scheen dat hy sig met d'algemeene deputatie niet meer bemoeyen wilde: Maar by ongeluk so nootsaakte men hem, om weder aan 't Hof te komen, om de onderhandelingen van dat vergelijk door sijn handen te doen passeren. Hy bedorf daar in alles door sijn ongestadicheden; en het Hof 't welk hem kende, bediende sig van hem om de Gereformeerden te bedriegen, en om eenige Princen met den Connestabel die op de groote desseynen van de religions Krijgh, die sy lagen aannaderen, staat maakten, weder te bevredigen. Die misnoegden waren den Grave van Soissons, een jong Prins, die bykans van 't selve verstandt als sijn Vader was, en de Hertogen van Nevers en van Mayenne. Villarnoul de Swager van du Plessis, liet sig persuaderen, om aan den Grave te gaan seggen, dat het vergelijk vande Vergadering met den Koning gesloten was: maar Favas selfs hadt de believentheyt van aan de twee Hertogen te schrijven, dat hy met een volkome vergenoegingh voor de Vergaderingh van 't Hof vertrok. Niettemin soo begaf hy sigh naar Rochelle, met veel meer begeerte om de saken te verbitteren, als om deselve te bevredigen.

Waar van Favas de vrucht belet.

De stuyrsheden van dien Man, die Leitoure gestadigh tot sijn oogmerk hadt, verbroken de loop van de mediatie, waar mede die Heeren hen beladen wilden. Invoegen deselve daar toe gebragt wierden, om door haare Brieven en door haare deputatien eenichlijk haar best te doen, om de Vergadering weder tot gehoorsaamheyt te brengen. Du Plessis deedt bysonderlijk soo veel daar ontrent, datmen van hem dagt, dat hy door sijn ouderdom een deel van sijn verstant verloren, of dat hy als Lesdiguieres

Du Plessis en du Moulin sollicite-ren de Vergadering om te scheyden.

gein-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

geïntereſſeerde oogmerken hadt. Du Moulin wierd ook van die partye. Hy had ſig van het Synode van Aletz naar Sedan begeven. Hy was van voornemen geweeſt, om in ſijn wederkeren van dat Synode naar Parijs, door Rochelle te paſſeren: Maar eer dat hy vertrekken konde, waren de ſaken ſoo verwert geworden, dat hy ſijn eerſte gedachte niet dorſt op volgen, uyt vreſe dat hy ſig crimineel mogt maken, van met een verbode Vergadering communicatie te houden. Die voorſichticheyt quam hem niet te ſtade: Men wilde aan 't Hof hebben dat hy ſchuldigh was, wat dat hy ook doen mogt. Hy ontfongh tot Lions door een Brief van ſijn Collega Drelincourt advijs, dat men hem arreſteren wilde, ſo ras als hy tot Parijs ſoude aangekomen ſijn. Die tijdinge deed hem een omwegh kieſen om weder naar Huys te vertrekken, alwaar hy maar eene nacht verbleef, en vertrok alſoo naar Sedan, daar hem den Hertogh van Bouillon tot hoogh Leeraar in de Godheyt, en tot ordinaris Predikant aanſtelde. Tilenus ſijn Vyandt, en mankeerde niet om tegen ſijn vertrek bitter te ſchrijven, en wilde het ſelve voor de vlucht van een huyrling doen paſſeren.

Du Moulin in gevaar van gearreſteert te ſullen worden.

't Pretext dat het Hof hadt om hem te doen arreſteren, was, dat den Ambaſſadeur van Engelandt du Moulin verſogt hadt, om aan den Koning ſijn meeſter te ſchrijven en hem aan te manen, om den Cheurvorſt van de Paltz ſijn Swager, hulp Troepen toe te ſenden. Dien Vorſt een weynig te voorbarig den naam van Koning van Bohemen, die hem door dien Staat aangeboden was, aangenomen hebbende, verloor in een enkele bataille by Praag, ſijn nieuw Koningrijk en ſijn out Vaderlijk goet, daar de Keyſer hem als een Rebel van beroofde. Vrankrijk ſagh 't ſelve aan, ſonder ſig daar in te mengen; om dat de ſtaat-kunde van Spanjen en van Romen in ſijn Raadt d'overhandt hadt, en dien Oorlogh voor een ſake van de Godſdienſt deed paſſeren. Jeannin ſelfs wierd in die gelegenheyt indachtig, dat hy van de Ligue was geweeſt; en ſtelde een geſchrift op om den Koning te weerhouden, van aan de Bohemers geen byſtant te verlenen, waar in hy met vele redenen aantoonde, dat al de vrucht van dien Oorlogh voor de Proteſtanten, en al de ſchade voor de Catholijken ſoude weſen, ſoo datmen die gelegenheyt liet verloren gaan, om het Huys van Ooſtenrijk in Duytſlandt te verderven; en datmen de ruine van een out Geallieerde van Vrankrijk, als een Zegen-praal van de Catholijke Kerk aan ſagh. Den Koning en vermengde ſig in deſen Oorlogh niet als door een plechtelijk Geſantſchap, waar van hy den Grave van Auvergne tot een hooft maakte: En die nergens anders toe diende, als om de Catholijke Ligue te machtiger, en den Keyſer te ontſacchelijker te maken.

Koelheyt van Jacobus den 1. in de ſaken van de Paltz.

Maar de koelheyt van den Koning van Engelandt ergerde ſelfs die gene, die van deſſelfs ſwakheyt voordeel trokken. Hy begreep heel qualijk ſekere Staat-regels van een eerlijk Man, waar mede men hem ſonder ophouden onderhielt: En hy maakte 't voor ſig een ſake van Staat-kunde, om noyt Onderdanen tegen hare Souvereynen, ook ſelfs niet in 't geval van een openbare onderdrukking te aſſiſteren. Hy had die ſchoone Staat-kunde die noyt een ander Vorſt als hy, ſigh in 't hooft had gebragt, op de ſaken van ſijn Swager toegepaſt: En ſijn Ambaſſadeur die niet onbewuſt was, dat die valſche voorſichticheyt hem over al deed verſmaden, wilde hem uyt die dwalingh trekken. Hy vertrouwde dat du Moulin bequaam was, om de moet van dien Vorſt waar van hy ſeer geagt was, weder een weynig op te wekken.

Du Moulin ſchrijft aan hem: en ſijn Brief valt in de handen van den Raadt van Vrankrijk

Du Moulin ſchreef dan, naar dat hy dat eerſt wat van hem afgeweert hadt: En ſijn Brief wierd aan den Courier die den Ambaſſadeur naar Engelandt afſondt, gegeven. Maar kort daar aan wierdt deſelve in handen van de Miniſters van den ſekreten Raadt geſtelt, 't ſy dat den Courier of den Ambaſſadeur, het met opſet hadden gedan; of het ſy dat de ſelve door eenige liſticheyt achterhaalt was; of het ſy eyndelijk dat den Koning Jacobus, die een veel byſonderlijker verbinteniſſe alſmen wel geloofde met den Koning van Vrankrijk hadt, de ſelve aan de Miniſters van dien Vorſt gecommuniceert hadt. Den Brief wierd heel crimineel gevonden, om dat den Staat van de Kerken van Vrankrijk daar in niet vergeten, maar haar nakend verderf daar in vermelt was, als een bequame reden om den Koning van Engelandt op te wekken, van ſijn Swager te aſſiſteren, welkers voorſpoet d'opkomſte van de Godſdienſt ſoude ſijn; gelijk ſijn verderf een voorſpellinge van haar verval was.

Hy ſalveert ſigh gelukkichlijk

De Jeſuiten, daar du Moulin de geeſſel van was, waren gants niet t'onvreden, van de gelegenheyt gevonden te hebben, om hem te verderven; en alſoo ſy hem noch door ſchoone aanbiedingen, die men hem veel malen hadt gedaan, hadden konnen corrumperen, noch door verſcheyde ſamenſweeringen tegen ſijn leven, doen omhals helpen, ſoo geloofdenſe ten minſten, dat hy het dit maal niet ontſnappen ſoude.

Maar

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Maar ſy bedrogen haar ſelven en hy ontquam die ſtrik door ſijn vlytigh vertrek. Het was van Sedan dat hy aan de Vergadering van Rochelle ſchreef. 't Is onſeeker of hy ſulks uyt ſijn eygen beweging deed; dan of hy van de Marſchalk van Bouillon, die van 't ſelve advijs was, als al de groote Heeren van deſelve Godſdienſt waren, daar toe laſt kreeg; dan of ſijn Vyanden hem voor een oprocrigh man, die de gemoederen door ſijne raad-ſlagen tot opſtant verwekte, wilden doen paſſeren, ſijn Vrienden daarom hem rieden, dat hy haar door een Brief van dien inhoudt leugenagtigh ſoude maken. Maar ten minſten ſoo waſſe van een ongemeene kracht; en hy maakte daar inne de Vergadering aan de ruine van de Kerk ſchuldigh, indien haar deſelve, door de weygering van te ſcheyden, over quam. 't Effect van dien Brief was, datſe de verdeyltheden tot op het uytterſte bragt. Eenige Leeden van de Vergaderingh vertrokken naar huys, en wilden daar noyt wederkomen. Andere lieten aan du Moulin weten, dat ſijn Brief geleſen maar niet voor goet gekeurt was; en verſochten hem, dat hy die aan niemant communiceren wilde, uyt vreſe dat deſelve niet tot een voorwendſel mogt dienen aan die gene, die haar van de Unie affonderen wilden.

Effect van deſſelfs Brieven in de Vergaderingh

Het was te wenſchen geweeſt, dat de Vergadering haar naar dien raadt gedragen hadt, allenelijk om te ſien, wat dat het Hof gedaan ſoude hebben, in dien deſelve geſcheyden hadt: En om de oorſaken van de Vergadering veel klaarder te ſtellen, met aan die gene die al te veel lichtgelovicheyt en goet vertrouwen hadden, het voorwendſel te benemen van haar af te ſonderen. d'Uytkomſte deedt ſien dat het gedeelte van de Vergadering, die voor dat ſy quam te ſcheyden verſekeringen wilde hebben, ſo niet het voorſigtigſte, ten minſten 't meeſt gewaarſchouwt was: En die gene die het ſelve verhinderden om die veyligheden te nemen, hadden op haar tijdt daar berouw van, dat ſy al te licht gelovig waren geweeſt. Wyders ſo verhinderden twee dingen d'onderhandeling. 't Eene was dat de Vergaderingh niet konde reſolveren om pardon te verſoeken, dat ſy haar naar Rochelle had begeven, om dat deſelve pretendeerde, dat ſy haar wettelijk naar ſoo een poſitive verſekering, als die gene was, die haar van wegens den Koning tot Loudun was gegeven, derwaarts had konnen begeven. Die belydenis van qualijk gedaan te hebben, gingh vry verder als het in 't eerſte wel ſcheen; vermits deſelve een ſtilſwijgende erkentenis in ſig ſloot, dat de beloofde ſaken voldaan waren: waar uyt volgde, dat men voor het toekomende wegens de ſaken van de twee Raadſ-Heers Ampten, en van Leitoure en Bearn, de mondt toe ſoude moeten houden. Favas verſterkte die aanmerkingen met een groote drift. 't Ander was, dat de ſelve ten minſten eenige afgedane ſake op haar klachten ſien wilde, voor dat ſy quam te ſcheyden, uyt vreeſe van haar naar verloop van eenige tijdt op 't poinct te ſien, van wegens alle ſaken weder een nieuwe aanvangh te moeten maken; gelijk als meer als eenmaal gebeurt was. Van d'andere ſijde het verval van de gereformeerde Godſdienſt in 't Koningrijk van Bohemen, waar van die gene die van advijs waren dat de Vergadering ſcheyden ſoude haar bedienden, om haar de uytkomſten van den Oorlogh te doen dugten, wierd van veele Luyden in een andere ſin opgenomen, aan welke het ſelve een goede reden ſcheen te weſen, om tegen de onderdrukking die de ſaken van Duytſlandt was voorſpellende, voorſorge te dragen.

Swaricheden die d'onderhandeling op houden.

Niettemin de Vergadering die alle de advijſen van de groote Heeren niet weder ſtaan konde, van welke deſelve Brieven op Brieven, en deputatien op deputatien bequam, omſe daar toe te brengen, van ſig t'onderwerpen, verbondt de groote Heeren, die reets meer als een maal haar bemiddeling aangeboden hadden, om d'onderhandeling tot een vergelijk weder te hervatten. De ſake ſcheen dat maal bykans tot een gelukkig beſluyt gebragt te ſijn. Die Heeren vonden een bequaam middel, waar in het ſcheen dat een yeder ſig moeſt vergenoegen. Sy oordeelden dienſtigh te weſen, dat de Vergaderingh voor de forme ſcheyden ſoude, ſonder ſig meer als twee kleyne dagh reyſen van Rochelle te verwijderen; Dat de Gedeputeerden in plaatſen ſouden verblyven daar ſy in veylicheyt waren, onder voorwendſel dat ſy niet naar huys konden vertrekken, ter oorſake van de Declaratie die haar crimineel maakte; Dat ſy aldaar het effect van de beloften van den Koning ſouden afwachten, gereet ſtaande om weder te vergaderen, ſoo men haar geen woordt en hieldt; Dat het ſelve ſoude geſchieden ſonder van het recht dat ſy om weder te vergaderen vermeynden gehadt te hebben, te ſpreken; Dat voor die ſcheyding den Raadt met de algemeene Gedeputeerden over ſeven Artijkelen, die ſy aan den Koning voor gebragt hadden, wel ſoude over een komen: Maar dat ſy d'afdoeningen niet verlenen ſoude, dan naar dat de Vergaderingh

Nieuwe conditien tot een vergelijk.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

gaderingh effectivelijk vertrokken soude sijn: En om haar daar toe vryheyt te geven, dat den Koningh die Declaratie die haar crimineel had gemaakt, herroepen soude.

Seven Artijkelen waar in het Hof toestemt:

Die seven Artijkelen waar over veel malen mette algemeene Gedeputeerden gehandelt wierdt, en wefwegen men eyndelijk met haar onder sekere bematigingen overeen quam, behelsden in substantie, dat de Gereformeerden niet gehouden souden zijn, om haar alsse van haar Godsdienst spraken, van de woorden *gepretendeerde Gereformeerde*, te bedienen: Dat den Koning in de politijke en Kerkelijke saken van de souvereyniteyt van Bearn soude voorsien; Dat la Force en sijn kinderen, in hare Ampten so als by 't leven van den overleden Koningh gemaintineert, als ook van hare achterstallige pensioenen betaalt; en dat Lescun in sijne bedieningen herstelt soude worden; Dat den staat der plaatsen van het Dauphiné sodanig gelevert soude worden, alsmen by het Tractaat van Loudun beloost hadt; Dat de bepalingh van het Artijkel van dit Tractaat, 't welk van de aannemingh van twee Raads-Heeren in 't Parlement van Parijs melde, wegh genomen soude worden; Dat de Vertoogen van de Vergaderingh van Loudun spoedichlijk en gunstichlijk souden beantwoordt worden; Dat men in de betalinge van de Predikanten en van de besettingen voorsien soude; en dat eyndelijk het Krijgs-Volk uyt de Steden waar inne het eenige ombragie gaf, genomen soude worden.

Om de Gereformeerden te misleyden.

Maar in die onderhandelingen, was de meyninge van 't Hof in de grondt, maar om de Gereformeerden naar desselfs gewoonte te misleyden, ten eynde het sijn schikkingen so veel te sekerder soude konnen nemen, en die van de Vergadering verbreecken mogt, en om de Luyden van een goet geloof met apparentien van een aanstaande Vrede te flatteren; alhoewel het besluyt van den Oorlogh in den Raadt van den Koning niet sonder moeyte genomen was. Want alhoewel 'er een machtige party was die tot het verderf van de Gereformeerden aandrong, soo waren echter de voorsichtigste van den Raadt van dat advijs niet: Voornamentlijk de drie outste Ministers, die noch van 't oude Hof overgebleven waren, en die de Staat regels van den overleden Koning niet verlaten konden. Het scheen haar dat het al te veel gewaagt was, een party aan te tasten die twee hondert sterke plaatsen hadt, waar van de minste so lang konde wachten, tot dat 'er een bresse was gemaakt, voor datse capituleerde; en waar van 'er veele lange belegeringen van goede Legers souden konnen uytstaan: dat 'er geen kans was om sig van haar verdeyltheden te bedienen, dewelke so ras souden ophouden als hen den Oorlogh gedeclareert soude sijn; om dat alsdan d'aldereeuvoudigste voor haar selven souden beginnen te vresen; en dat aan d'andere sijde d'eendrachticheyt ook niet grooter aan 't Hof was, ter oorsake van de Jalousien der regeringh: Dat de Gereformeerden d'agting hadden van goede Soldaten en goede Staat-kundigen te sijn: Dat 'er geen reden was sig te verbeelden, dat sy geen uytlandse correspondentien meer souden hebben; Dat de conformiteyt van hare conditie, de Landen die deselve leere volgden inwikkelden, om haar bystant te doen. Dat de Geallieerden van Vrankrijk dien oorlogh met spijt souden aansien, om dat die aan 't Huys van Oostenrijk de tijdt soude geven, om haar t'onderdrukken, terwijle dat den Koning door die binnenlandse beroertens van de buytenlandse saken afgetrokken soude sijn. Dat de vereenighde Provintien voor alle de machten van Spanjen bloot gestelt souden zijn, als dewelke haar van de inlandsche Oorlogen van Vrankrijk bedienen souden, om dien Staat t'onder te brengen, in welkers behoudenis den Koning so veel belang hadt. Dat den Koning geen gelt hadt, vermits de giericheyt van sijne Favoriten alle sijne inkomsten in swolg; Invoegen dat alle 't gelt van veele jaren verspilt was; en dat alles noch stont verspilt te worden.

d'Oude Raads-Heeren van Staat willen niet aan den Oorlogh.

Den Hertog van Luines is daar weynig toe genegen.

Den Hertogh van Luines van sijne sijde had ook geen genegenheyt tot den Oorlogh; want du Plessis had hem over dat subject advijsen gegeven, die hem ter herten gingen; en die hem deden vresen, of dat de misnoegden de partye van de Gereformeerden wel mochten komen te vergroten, of dat de Vrede op sijn kosten mogt gemaakt worden. Maar van d'andere sijde so waren de nieuwe Ministers van advijs, dat men de wapenen soude aannemen. De Koninginne trachte na een soort van regering, terwijle dat den Hertog van Luines den Koning van Provintie tot Provintie deed lopen: En misschien dat deselve noch wel grooter desseynen hadt. Den Bisschop van Luçon een creatuur van die Vorstinne, dagt sig in deselve nootsakelijk te maken. Den Prince van Condé die geloofde het bevel over de Troepen te sullen hebben, en dacht niet eens meer aan de diensten die de Gereformeerden aan hem gedaan hadden. Puisieux

Maar de Koninginne:

Den Prince van Condé:

Puisieux:

Soone

Soone van den Cancelier, die aan Villeroi en in t' Ampt van Secretaris van Staat gesuccedeert was, en een stijf hoofdigheyt voor de Staat regels van Spanjen hadt, was ter geliefte van Spanjen; en presseerde den Hertog met so veele redenen, en vondt so veel middelen uyt om hem van sijn vrese te genesen, dat hy hem eyndelijk ook in deselve gevoelens bragt. De Geestelijkheyt van Vrankrijk die onverstandig en gecorrumpeert was, geloofde dat alle desselfs pligt in d'uytroeying van de *Ketters* bestont: en sy bood selfs groote sommen aan; mits conditie dat men deselve tot dien oorlog besteeden soude. Den Paus, die de Vorsten weet in te boesemen, dat sy verbonden zijn de rutte van hare Staaten aan sijn grootheyt op te offeren, en die sijn saken altijd op kosten van een ander doedt, ondersteunde dat advijs met al sijn autoriteyt. Maar voornamentlijk so vergaten de Ministers van Spanjen, die de voornaamste bewegers van die Cabale waren, nietwes, om Vrankrijk in een oorlog te wikkelen, die volgens alle menschelijke apparentien, de struykelingh aan 't verval van de Monarchie moest geven. De Staatkunde van Spanjen was ter dier tijdt so fijn, datse tot desselfs ontwerpen deed dienstig zijn diegene selfs, die 't meeste belang hadden, om hen daar tegen te stellen; en datse Vrankrijk vrywilliglijk in een oorlog deed treden, waar van het de wreede gevolgen had behoren te vresen, waar van dat 'et reets 35 jaren ondervindinge had gehadt.

De Geestelijkheyt:

Den Paus.

De Spanjaarts doen den Oorlog besluyten.

Maar de saak wierd eyndelijk besloten, wanneer den Hertogh van Luines sigh van de waardigheyt van Connestabel, die hem het bevel over de Legers gaf, had versekert. Hy was daar door verlost van de vreese, om genootsaakt te zijn van den Prince van Condé al te groot te maken, met hem het bestier daar van te geven: maar als die swarigheyt wegh genomen was, so deed 'er sig een ander op, die niet minder was. Daar wierden noch twee raadgevingen gevonden, tot hoedanige trap men het verderf van de Gereformeerden brengen soude. Sommige seyden datmen het niet in twee reysen moest doen; datmen *de Ketterye en de Ketters* te gelijk moest uytroeyen, en daar in ten naasten by Carel de IX. navolgen, denwelke in de Massakren van 't jaar 1572 niet geconsenteert hadt, als onder conditie, datmen het niemandt moest laten ontkomen, die haar deselve verwijten konde. Den Paus was van 't selve advijs, daar in van de Cardinalen, vande Geestelijkheyt van Vrankrijk, en de Jesuiten, ondersteunt zijnde. Den Paus bood op die conditie aan om twee hondert duysent rijksdalers te contribueren; de Cardinalen ook so veel, en de Geestelijkheyt deselve somme. De Jesuiten die maar gewoon zijn te nemen, booden niemedal: so men anders haar bedrijf d'aanbiedinge van 30 millioen die door eenige partisans voor de confiscatie van de goederen der Gereformeerden, die aan dees zyde de Loire woonen, gedaan wierd, niet toe en eygent. Men weet genoegsaam, dat die listige politijken haar meer als eenmaal de saken onttrokken hebben, wanneer men gelt van haar vorderde, met raadgevingen en middelen voor te stellen, om het selve te bekomen op so een wijse, die haar geen schade toebrengen konde. Maar daar was ook een ander advijs dat veel gematigder, of om beter te seggen, dat veel politijker was, het welke hebben wilde, dat men de Godsdienst aan een kant soude setten, en dat men de Gereformeerden den oorlogh niet anders als onder den naam van Rebellen soude aan doen; en dat men de Edicten soude laten bestaan in faveur van die gene, die vreedsamelijk in hen huysen verblijven souden.

Sommige willen datmen alles uytroeyen:

En andere dat men de vreedsame sparen sal.

De redenen van het eerste advijs waren, datmen so men d'een van d'ander onderscheyden wilde, dat dan die gene die men verschonen soude, d'aldergevaarlijkste souden zijn; dat sy mogelijk t'eeniger tijdt de opkomst van haar party souden zijn; dat sy haar in huys souden houden niet uyt getrouwigheyt, maar uyt voorsichtigheyt, om hare oeffeningen, hare familien, en hare goederen te behouden; dat sy onderling verstandt souden houden met die geene, die in de wapenen souden zijn; dat sy haar voor spions souden dienen, om haar te waarschouwen van alle 't gene dat haar betreffen soude; dat sy haar heymelijk bystant van gelt en van andere dingen, die tot den oorlog nodig zijn, geven souden Maar de redenen van 't andere advijs waren, dat het onderscheydt datmen tusschen vreedsame en Rebellen soude maken, een versekert middel soude zijn, om haar partye te verswakken, met haar te verdeelen; Dat een groot getal van Luyden de vryheyt van haar Godsdienst door gehoorsaamheyt hopende te behouden, naar huys souden trekken, en d'andere souden laten verdelgen, sonder haar eens te bewegen: in plaatse dat so men aan de geheele partye den oorlog verklaarde, de vreedsaamsten genootsaakt souden zijn, hen tot haar gemeene veyligheyt by d'andere te voegen; Dat het geen voorsigtigheyt soude zijn, van om die reden ontrent viermaal 100000 menschen te vereenigen, daar men de Gereformeerden op schatte, die magtig waren om de wapenen te dragen; Dat voorts die gene dewelke door die Staat-kunde verschoont souden zijn, noch ter geliefte vanden Overwinnaar souden blijven, wanneer men de rest verslagen hadt; dat die onderscheydinge ook de Protestantsche Geallieerden weerhouden soude, om nadenken over dien Oorlog te nemen; en haar soude persuaderen, dat men de Godsdienst niet, maar een Cabale die altijd gereet was om den Staat t'ontrusten,

Redenen van 't eerste advijs.

Redenen van 't tweede:

en om haarby d'eerſte miſnoegden, die de regeering wilden uytkrijten, te voegen, aantaſten wilde.

't Welk gevolgt wierd, en wel uytvalt.

Dien Raadt had d'overhandt, en d'ondervindinge deed metter daadt ſien, dat de redenen daar men d'eerſte raadgevinge mede onderſteunde, altemaal bedriechelijkheden waren. De Gereformeerden aan welke men d'onderhoudinge van d'Edicten deed hopen, gaven weynig of gants geen byſtant aan d'andere: en geduyrende de ganſche loop van den oorlog, waren de Catholijken, en voornamentlijk de Edelluyden, aan de Gereformeerden die de wapenen aangenomen hadden, veel gunſtiger, als de vreedſame Gereformeerden aan deſelve waren. 't Was van haar dat men d'importanſte en de ſekerſte advijſen bequam; en waar van de Steden die gereſolveert waren een belegering uyt te ſtaan, haar levens middelen en ammonitien inkochten; en daar ſy, om het met een woordt te ſeggen, de meeſte betuygingen van correſpondentie en van goede trouwe van bequamen. De reden was, dat'er veele Catholijken waren, die door de kenniſſe van ſaken meer verlicht, als door een yver van Godſdienſt verblint waren, dewelke wel voorſagen 't geen de uytkomſte daar van maar al te wel beweſen heeft, en waar vande Catholijke Hiſtory-Schrijvers ſelfs geen ſwarigheyt gemaakt hebben om te ſchrijven, dat men onder voorwendſel van de Gereformeerden t'onder te brengen, een deſſeyn verborgen hieldt; om een arbitraire macht in te voeren en, dat de ruine van 't gene 't welk het Hof een Cabale noemde, voor een trap tot de onderdrukkinge van 't ganſche Koningrijk ſoude ſtrekken. De Gereformeerden in tegendeel door de beloften van vryheyt verblint zijnde, ontweken allen handel met die gene die in de wapenen waren, om geen voorwendſel te geven, dat men haar in d'ondergang van d'andere, als haar medeplichtigen, trekken mogt: en daar waren'er ſelfs veele, die in navolginge van Leſdiguieres haar niet ſchaamden, om de wapenen tegen harer Broederen te voeren. De meeſte eerlijke Luyden en deeden haar anders geen byſtant, als door hare gebeden en tranen, die de vreeſe van d'onderdrukking haar ſelfs niet toeliet, als in 't heymelijk uyt te ſtorten.

Redenen die men uytſtroyt om de Gereformeerden te verblinden.

In de ganſche loop van den Oorlog deed men dan niet anders als roepen, dat men de Rebellen maar aantaſten wilde; Dat men de Edicten in faveur van d'andere onderhouden ſoude; dat men nergens minder om dachtals de religie te verdelgen. Dat was 't geen dat men buyten 't Koningrijk deed ſchrijven; 't geen dat men door alle de Loon-trekkers van 't Hof deed ſeggen; en 't geen dat men in alle Declaratien af-kondigde. Om te beletten dat men de ſekrete redenen van die diſcourſen niet penetreren ſoude, ſo ſtroyde men 'er andere uyt, die geen quaat konden doen, en die ſo waarſchijnelijk waren, datſe voor waarachtige konden doorgaan. Men ſeyde op dat deſſeyn, dat men de gemoederen die tot een lange verdraagſaamheyt gewent waren, niet dwingen moeſt; Dat het geene voor 60 jaren was goet geweeſt, om d'invoering vande *Ketterye* te beletten, terwijle dat de vryheyt van conſcientie noch onbekent was, gevaarlijk ſoude zijn, naar dat men die ſo lange tijdt geſmaakt hadt: Dat men aan de nabuyrige Proteſtanten geen jalouſye moeſt geven, uyt vreſe dat ſy de Gereformeerden te hulp mochten komen, in plaatſe datmen 'er geen van de uytlandſche Catholijken te verwachten ſoude hebben, die niet anders ſoeken ſouden, als den Oorlog te doen geduyren, om te beletten dat Vrankrijk haar in hen voornemens niet overdwerſſen mogt; Dat 'er onder de Gereformeerden veele goede Dienaars van den Koning waren, die men met de Rebellen niet gelijk moeſt ſtellen. Sommige voegden'er ſelfs by, om te meer gewigte aan de reſt van hare redenen te geven, dat de Gereformeerden voor Vrankrijk nootſakelijk waren; Datſe geſlage vyanden van de vyanden vanden Staat waren; Dat ſo'er geen meer in't Koningrijk waren, men'er van andere plaatſen ſoude moeten laten komen, verre daar van daan, dat het nut ſoude weſen die geene uyt te roeyen, die de lugt van 't ſelve van derſelver geboorte af aan in geſogen hadden. De Gereformeerden waren d'eenigſte niet die ſulks ſeyden: daar waren ook Catholijken, ſelfs ook in den Raad, die dat ter goeder trouwe geloofden; en in't begin van de tegenwoordige regering, ſo waren 'er ook Miniſters die inde Staatkunde van den Cardinaal Richelieu opgevoet waren, die deſelve ſtaat-regel voor waaragtig hielden, en in deſelve woorden waar van ik my alhier kome te bedienen, uytdrukten.

Nieuwe ſwarigheden over de tijd om den Oorlog aan te vangen.

Die ſwarigheyt weggenomen zijnde, ſo quam 'er noch een derde te voorſchijn. Daar waren 'er die wilden hebben, dat men den Oorlogh ſonder uytſtel ſoude aanvangen, om de Gereformeerden die des nog niet verwachtende, en gants niet op haar hoede waren, te verraſſchen Dat was 't advijs van den Prince van Condé, denwelke geloofde, dat hy een beter figuur in den oorlog als aan 't Hof, alwaar hy ſlechte believentheden voor den Favorit moeſt hebben, en alwaar hy van de Koninginne Moeder met een ſcheel oogh aangeſien wierdt, ſoude konnen maken. Du Vair, Segelbewaarder, en den Jeſuit, die Biechtvader van den Koning was, onderſteunden 't ſelve advijs met al haar vermogen. Jeannin en d'andere oude Miniſters, die wat tegen haar hert in den oorlog traden, waren van een contrarie advijs; en oordeelden dat men onder de dreygementen van oorlog van vrede

moeſt

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

moeſt ſpreken; en ondertuſſchen ſig tot den Oorlog bereyden, wanneer de Gereformeerden de vrede op ſodanige conditien als voor den Koning betamelijk waren, niet ſouden willen aannemen. Den Hertog van Luines was van 't ſelve advijs om andere redenen. Hy ſag voor den Oorlog geen gelt by de handt; Hy wilde liever de finantien ten voordeele van hem en de ſijne beſteeden, als aan een twijfelachtige onderneminge. Hy wiſt niet aan wien dat hy het bevel over de Legers ſoude geven. Hy was van de uytheemſche niet verſekert. Hy had niemant waar aan hy de Provintien die hy achter hem ſoude laten, vertrouwen konde, wanneer hy met den Koning naar de Zuyder-Provintien ſoude marcheren. Eyndelijk het groot getal van de Gereformeerde Heeren deed hem over al waar ſy geſagh hadden, voor diverſien vreſen.

Maar hy was ſo gelukkig dat alle die ſwarigheden verdweenen. Hy gewon bykans al de Grooten. Chatillon wierd gekoft door de beloften van een Marſchalksſtaf van Vrankrijk. Den Marſchalk van Bouillon bleef neutraal. Leſdiguieres ſpeelde met hem ſelven, en het meeſte deel van d'andere deed niet veel beter. De uytheemſche en maakten hem geen moeyte. Den Koning onder voorwendſel van een reyſe naar Picardien te ſullen doen, verſekerde ſig dat men hem van de kant der Nederlanden niet ontruſten ſoude; en Spanjen gaf hem heel light die verſekeringen die hy hebben wilde, als niet van ſins zijnde om eenige beletſelen indien oorlogh te maken, die het ſo vieriglijk verlanghde ontſteeken te mogen ſien. Cadenet, de Broeder van den Favorit, die Hertogh van Chaunes was gemaakt, gewon den Koning van Engelandt heel ligt, die het voor ſigh een groote pligt achte, om alle goede gelegenheden te verlieſen, waar van ſigh een goet Politijk bedient ſoude hebben, om ſig ſelfs de Scheydſman van gants Europa te maken; wanneer hy om daar toe te geraken Onderdanen tegen haar Vorſt te hulp moeſt komen. De Vereenigde Provintien waren niet in ſtaat om met Vrankrijk te breken. 't Is waar dat alſo deſelve Kroon een weynigh deel in de verdeeltheden van dien Staat gehadt hadde; en de party van Barnevelt ſcheen begunſtigt te hebben, ſo hadſe den Prins van Oranjen ook een weynig miſnoegt. Maar die kleyne ſubjecten van klagten moeſten voor machtiger belangen wijken: de ſchroom over de voorſpoeden van het huys van Ooſtenrijk liet aan de Staten niet toe, om haar te brouilleren met een Ge-allieerde, die haar ſo nootſakelijk was, als Louis de XIII. Men bragt dan de verdeeltheyt onder de Gereformeerden door duyſent practijken op 't uytterſte. Men ſtroyde overal beloften, dreygementen, en valſche gerugten. Men trachte de volmachten van die gene, die Gedeputeerden op de Vergadering waren, te doen herroepen. Men wilde Rochelle aan d'andere Steden verdacht maken, of als ſoekende haar ſaken op een anders koſten te verrichten, of als willende haar ſelven tot een middelpunt van hare Unie maken, en alle autoriteyt aan haar trekken. En alhoewel dat alle gemoederen tot die miſtrouwingen niet bevattelijk waren, ſo vonden ſy 'er echter hier en daar een, die haar in de ſtrik van die valſche indrukkingen, vangen lieten.

Hoe dat die ſwarigheden weg genomen wierden.

Om dat 'et Hof alle de propoſitien van de Middelaars met ſo veel vlijt aanhoorde, al of het een oprechte begeerte tot de vrede had gehadt, ſo was men verwondert, dat in het midden van die onderhandelingen, wanneer het ſchikkingen genoeg genomen hadt, om in dat beſtaan niet bekaayt uyt te komen, den Koningh ſigh naar Fontainebleau begaf: van waar hy aan den Hertog van Bouillon, aan du Pleſſis, en aan eenige andere ſchreef, dat de ſtijf-hoofdigheyt van de Vergadering d'oorſaak van ſijn reyſe was; en hem nootſaakte om ſigh naar Tours te begeven, en om ſelfs noch verder te trekken, by aldien het nootſakelijk was, om aldaar van dichte by bevelen te geven. Hy mengde in die bekentmaking verſekeringen van ſijne goede meeningen, in faveur van die gene, die haar in gehoorſaamheyt ſouden houden. Des anderen daags naar ſijn aankomſte aldaar, ſo ontnam hy by een expreſſe Declaratie aan de Steden die de Gereformeerden beſaten, de verkieſingen, en de Comptoiren van ontfang, en bragt deſelve in de Catholijke Steden over, onder voorgeven van te willen beletten, dat de Gereformeerden haar niet van de Koninglijke penningen meeſter ſouden maaken. Maar hy herſtelde door een Brevet dat van Saumur, om du Pleſſis genoegen te geven, voor wien men een veel groter ſmaat was toebereydende. Dat Edict konde redelijker-wijſe voor een Declaratie van Oorlog paſſeren: maar die gene die een gemoet hadden, dat tot de vrede geneygt was, lieten haar door dien handel de oogen niet openen, en continueerden hare bemiddeling, ſommige ter goeder trouwen, en andere om 't Hof te behagen, 't welk de Gereformeerden door die apparentien miſleyden wilde. Invoegen dat 'er nog conferentien gehouden wierden, waarin 't ſcheen dat alles ſig inſchikken moeſt. De Conneſtabel ſelfs ſcheen ſig aan de Gedeputeerden vrypoſtig te uyten; en onder ver-

Den Koning vertrekt onverwagt van Parijs;

en neemt de Comptoiren van Ontfang uyt de gereformeerde Steden weg.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

verdraachelijke conditien tot de vrede toe te ſtemmen. Weshalven de Agenten van de Mediateurs met Favas vertrokken, om haar naar Rochelle te begeven, ten eynde een yeder van ſijn kant d'algemeene Vergadering ſoude diſponeren, om ſig met de conditien die ſy deſelve toebrogten, te vreden houden. Maar ſonder langer tijdt als den anderen dag naar het vertrek van Favas af te wachten, ſo hield men een Raads-Vergadering in de tegenwoordigheyt van den Koning, alwaar men den Staat van Oorlogh van veertigh duyſent Man te voet, en van agt duyſent paarden formeerde, om volgens nootſakelijkheyt in de Provintien verdeylt te worden. In deſelve Raadſ-Vergadering gaf men het gouvernement van Bearn aan Themines; men beroofde la Force van alle ſijne Ampten; men ontnam den Marquis ſijn Soon de ſurvivance; en Monpouillan daar de Favoriten en Jeſuiten, door ſijn fraye qualiteyten, en door het groote deel dat hy in de goetgunſtigheyt van den Koningh hadt, jalours van waren, kreeg ordre om van 't Hof te vertrekken. Dien Vorſt liet aan die gene die hem regeerden toe, om ook van ſijne inclinatien te diſponeren, ſo alſſe van ſijne finantien en van ſijn autoriteyt deeden: en hy nam altijdt voor goet op de redenen die men hem voorbragt, om dat gene niet meer te beminnen, dat hy 't meeſt bemint hadt.

Staat van Oorlogh midden onder de Vredehandelingen opgeſtelt.

Nieuwe Beroerten in Bearn.

Het pretext van die diſgratie was, dat de gemoederen in Bearn gaande wierden; en dat de ſake aldaar op het poinct van een nieuwe opſtant waren. La Force had ſijn hert vol van ſpijt, om dat men in plaats van hem eenige reparatie te doen van den hoon, die hy van Poyane had ontfangen, die de wapenen niet alleen ſonder ſijn toeſtant, maar ſelfs ſonder ſijn kenniſſe hadt opgenomen, het Hof hem door la Saludie noch een ordre had toegeſonden, om ſigh t'ontwapenen, beneffens een goet-keuring van 't gene Poyane gedaan hadt. Den Marquis van la Force drong ſijn Vader aan, om van die verongelijking gevoelig te weſen, en ſagh het voor een bloedige injurie aan, dat men een out Gouverneur van de Provintie, en een out Officier van 't Huys des Konings, nootſaakte, om ſigh t'ontwapenen voor een Gouverneur van een Stadt, die hem ten minſten als een Opperhooft eeren, en aan hem ſijn voornemens communiceren moeſt, wanneer hy ſelfs al gediſpenſeert mogt zijn, om bevelen van hem t'ontfangen. Aan d'andere zyde ſo was het een al te gevoelige verſmading die 't Hof aan la Force deedt, van deſſelfs bevelen een minder Officier toe te ſenden, ſonder hem daar van eenige kenniſſe te geven. Mitſdien die van Bearn reets de veranderingen die men tot harent gemaakt hadt, al ſo ongeduldig verdragende alſe voor haar vryheden doodelijk geweeſt waren, ſo hadden de miſnoegingen en de behandelingen van haar Gouverneur niet veel moeyte, om haar te diſponeren, van haar van die gelegenheyt te bedienen. Het belang 't welk de algemeene Vergadering betuygde in haar ſaken te nemen, deed haar noch eenige moed behouden, en perſuadeerde dat Volk, 't welk van nature uyt ſig ſelfs vol van vertrouwentheyt is, heel ligt, dat ſy haar ſelven haaſt weder al ſo vry als te voren ſouden ſien. La Force ſig ook met die hope vleyende, ſchreef in de Maand van February aan den Koning een krachtige en wel in geſtelde Brief, over de weygeringh die men aan 't Hof gedaan hadt, om de Gedeputeerden van de Vergadering te hooren. Dien Brief was mogelijk niet een van de minſte van ſijne miſdaden. Men liefde reets aan 't Hof ſulke vrymoedige tegen ſpraken niet meer. Hy vertoonde met al te veel vrymoedicheyt, hoedanig dat de geſtrengheyt van 't Hof door alle de vervaarniſſen die men hadt, vermeerderde. Hy klaagde dat de Catholijken van de Provintie opentlijk uyt ſeyden, dat den Koning gereſolveert was den Oorlog aan de Gereformeerden te verklaren, en deſelve uyt te roeyen: En hy beſloot met een dringende aanmaninge, om dat gene 't welk de Gedeputeerden van de Vergaderingh gelaſt was aan hem voor te brengen, te willen aanhooren.

Den Hertog van Epernon wordt derwaarts geſonden.

Dien brief en d'advijſen die men van Bearn bequam, dat de Steden waar uyt men de beſettingen getrokken hadt, gerevolteert waren, deeden vergeten, dat la Force ſonder tegenſprake aan d'ordre die hem door la Saludie toegebragt was, gehoorſaamt hadt: Dat hy de Burgt Mongiſcard, die de Benſins wegens de conſpiratie van Navarreins beſchuldigt zijnde, gefortificeert hadden, om deſelve Stadt te incommoderen, had doen overleveren en raſeren: dat hy om maar alleen eenige betamelijkheyt t'onderhouden, dat Fort niet aan Poyane die het belegerde, maar aan de gedeputeerde Raads-Heeren van den ſouvereynen Raadt van Pau, weder in handen had geſtelt, die het ſelve hadden doen demolieren. Den Koning dan niet vergenoegt zijnde van la Force en ſijn kinderen, van alles t'ontbloten, gaf daarenboven aan den Hertog van Epernon laſt, om hem uyt Bearn te jagen, en het Volk aldaar weder in gehoorſaamheyt te brengen. Men deed die eere den Hertog niet uyt een puur effect van goede genegenheyt; maar uyt vreeſe, dat ſo men hem

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

hem in deſe verwerde tijdt verby ging, hy wel eenige bedenkingen over de Troepen die deſſelfs Gouvernementen naderden mogt opvatten, en ſijn ſelven in ſtaat ſtellen, om den voortgang van een Favorit die hy niet beminde, te verhinderen; alhoewel dat ſijne Staatkunde hem verpligte om ſulks t'ontveynſen, en om aan denſelven een ſchijn van vriendſchap te toonen. Men gaf hem nietwes dat hem behulpelijk ſoude zijn, om die expeditie te doen. Hy hadt ſelfs de tijdt niet om gelt en volk te lichten: en hy marcheerde naar dat Landt met ſo weynig Volk, dat ſo hy geen ſtaat gemaakt hadt op de intelligentien, die het Hof in de Steden hadt, ſo ſoude ſijn onderneminge volſlage lichtvaardig geweeſt hebben. 't Is waar dat la Force noch niet gereet was; en dat hy ſijne preparatien maakte als een Man, die niet wel wiſt wat party dat hy ſoude kieſen. De byſtant van de Provintien die de beſcherminge van Bearn op haar genomen hadden, ontbrak hem; en die van d'algemeene Vergaderingh was noch heel wijd af. Weshalven hy tot onderwerpingen quam, en trachte de marſch van den Hertogh door herhaalde aanbiedingen van gehoorſaamheyt en getrouwigheyt, op te houden. Maar den Hertogh wende des geen minder vlijdt aan; en voor d'eerſte expeditie ſo belegerde hy Orthez. Die Stadt was in ſtaat om een lange tegenſtant te konnen doen, geduyrende dewelke men tijdt ſoude gehadt hebben om Troepen te verſamelen, die heel licht die van den Hertogh verſtroyt ſouden konnen hebben, als dewelke geen retraite, noch levens-middelen, noch krijgſbehoeften hadden. Wijders ſo warender meer Luyden in de Stadt die bequaam waren om de wapenen te konnen dragen, als 'er in 't kleyn Legertje van de Belegeraars waren. Niettemin de kracht van de intelligentien was ſo groot, dat de Stadt haar over gaf ſonder het Kanon eens te ſien; gelijk of deſelve niet anders verwacht hadt, om die laf-hertigheyt te plegen, als den Hertogh maar voor haar poorten te ſien. Dat gevolg gaf aan den Hertog van Epernon al 't geen dat hem ontbrak; vermits die Stadt ſeer wel voorſien was. Maar la Force uyt dat proef-ſtuk wel geoordeelt hebbende, wat dat hy ſig van 't ganſche Landt beloven moeſt, verliet de partye, en ging uyt ſijn gouvernement. Waar naar alle de Steden die ſijn partye hielden, over de capitulatie van Orthez en over het vertrek van haar Generaal verbaaſt zijnde, haar op d'eerſte ſommatie over gaven. 't Is waar dat de executien, die den Hertog liet doen, ſo ras men maar eenige genegenheyt tot tegenſtant toonde, de ſchrik over alles bragten. De Steden die gehoorſaamden hadden ſelfs het hertſeer van hare fortificatien te ſien af-breken; maar alleſins en doorgaans, waren confiſqueren, bannen, en hangen, maar ſpelletjens voor den Hertog, en wat den Auteur van ſijn levens-bedrijf ook daar van ſeggen magh: men kan daar van oordeelen uyt dat licht voorwendſel dat hy tot Oleron nam, om een ellendigh ſoldaat die ſig in die Plaats bevondt, van kant te doen helpen. Den Hertogh oordeelde hem doot-waardig, om dat hy het beſtier van 't opmaken van eenige ſlegte borſtweeringen, waar mede men ſigh bedekte, had gehadt. Dat maakte hem in allen gevalle niet crimineelder als die gene, die de werk-luyden hadden verſchaft, en die hem in haar dienſt hadden genomen. Niettemin hy moeſt van kant: dog hy ſig ſelfs niet konnende te binnen brengen, dat het geen hy gedaan hadt, d'uytterſte ſtraffe verdiende, ſo geloofde hy dat ſijn miſdaat daar in beſtont, dat hy uyt Provence was, en verweet aan den Hertog al ſtervende, dat hy d'offerhande was van den haat die hy tegen Provence hadt.

Kleynmoedigheyt van het Volk van Orthez.

La Force vertrekt.

Maar die ſtrafheden van den Hertog maakten dat ſijn expeditie heel kort en gelukkig was. Naar het verdragh van Orthez, ſo maakte hy ſig heel licht meeſter van Oleron, van Salies, van Nay, van Sauveterre, en eyndelijk van Pau; en alles naar ſijn wille gereguleert hebbende, ſo liet hy het Landt in een volle onderwerping. Die reyſe die niet meer als ontrent twee maanden duyrde, gaf hem de tijdt om den Koning die alſdoen voor St Jan Angeli was, weder te komen vinden. Den Oorlog had in Poitou bykans al ſo ras als in Bearn, ſijn aanvang en het ſelve ſucces genomen. En hoe wel de commiſſie van den Hertog van Epernon aan niemant onbekent, en den Staat van Oorlog die in den Raadt van den Koning opgeſtelt was, openbaar was geworden, ſo wilden de Bemiddelaars, ik weet niet door wat voor betovering in ſlaap gewiegt, haar ſelven echter wijs maken, dat ſulks niemedal was; en dat mits dat de Vergadering gehoorſaamde, den Koning niet verder ſoude gaan: invoegen dat haar brieven en advijſen, geſtadigh de ſaken aan zyde van de Gereformeerden ophielden, en aan 't Hof de tijd gaven, om in tijds alle deſſelfs ſchikkingen te maken. Niettemin Favas door ſijn Collega Chalas, die algemeen Gedeputeerde en aan 't Hof verbleven was, gewaarſchouwt zijnde, van 't geen 'er na ſijn vertrek was voorgevallen, liet het ſelve aan de Vergaderingh weten, en gaf haar berigt van de bedriegeryen, waar mede men haar miſleydt hadt, ter-

Geheel Bearn onderwerpt ſigh.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

wijl men ſig prepareerde, om met haar en hem opentlijk den ſpot te drijven. Alſo dan dien Staat van Oorlogh des anderen daags naar ſijn vertrek opgeſtelt was, ſo quam de tijdinge daar van ook tot Rochelle, des anderen daags naar ſijn aamkomſte aldaar aan hem: invoegen dat hy ter ſelver tijdt de Vergadering ook konde informeren, en van de diſpoſitie tot de vrede, waarin hy op ſijn vertrek den Raadt van den Koningh geloofde gelaten te hebben, en van deſſelfs beſluyt tot den Oorlogh, waar van men hem de tijdingh overbriefde.

Oproer tot Tours,

Men verſtont aldaar ter ſelver tijdt ook 't geen op den agtienden van deſelve maandt tot Tours was voorgevallen. Een ſeker perſoon Martin genaamt, die aldaar herbergh hieldt, had de gereformeerde Godſdienſt omhelſt: en die verandering had reden tot eenige ſchimp-namen en ſchimp-liederen gegeven, die haar dikmaals tot een uytlacching van het gemeene Volk hadden geſtelt. De Magiſtraat die ongebondentheyt niet ingetoomt hebbende, alhoewel het tegen de Edicten en een goede Staatkunde ſtrijdig was, ſo hadden de Catholijke Kinderen die liedjens geleert; en dien Martin zijnde komen te ſterven, ſo ſongenſe deſelve de begraaftenis achter aan volgende, terwijl men hem ter aarde bragt. Sommige die het Lijk volgden, over dat geraas verſtoort wordende, gaf aan een van die kinderen een klap. De bejaarde Catholijken die haar in dat ſpel van die kinderen vermaakten, en die haar dikmaals aanmaanden om dat gene te doen, 't welk ſy ſelver niet doen dorſten, begonden te roepen dat men 't kindt dood geſlagen hadt, om dat het een Catholijk was. Straks raakte het Volk daar over op de been, rotte by een, en viel op de Gereformeerden aan; mishandelde, queſte en verongelijkte alle de gene, die het bejegende. De nacht en ſtilde die woede niet. Des anderen daags gingen d'oproerigen naar het Kerkhof van de Gereformeerden, groeven het Lijk dat men aldaar metter haaſt begraven hadt, weder op, ſcheurden het van een, en deeden het duyſent verontwaardigingen aan. Van daar gingenſe naar de Kerk, en verbranden deſelve: ſy beroofden het huys van de Koſter, en deeden hem groot gewelt aan. Die raſernye duurde drie dagen: dogh eyndelijk raakteſe in ſtilte by gebrek van ſtoffe, om dat de Gereformeerden haar verborgen hielden; en dat de aanſienelijkſte ſelfs naar ſodanige Plaatſen vertrokken, daarſe meer veyligheyt geloofden te ſullen vinden. De Magiſtraat genoegde ſig met ſigh ſlapjes over het feyt t'informeren, en met eenige van de ellendigſte in de gevankenis te doen ſetten: Maar gelijk of de Gereformeerden alſo ſchuldigh als d'andere geweeſt waren, ſo vatte men 'er ook eenige by de kop, om de Catholijken geſelſchap te houden.

en op andere Plaatſen.

Het ſcheen dat die Muyt-makers de reyſe van den Koning naar Fontainebleau hadden aangemerkt als een ſignaal van haar beſtaan: En men oordeelde aan de koelheyt van de Magiſtraat, dat deſelve verſekert was, datſe door die hare gedraachſaamheyt het Hof behagen ſoude. Niettemin men achte de ſaak in die conjuncture van al te groote aangelegenheyt te ſijn, om ontveynſt te konnen worden. Men ſagh wel dat de ongeſtraftheyt van dat gewelt, de oogen aan die gene openen ſoude, aan welke men deſelve door de ſchoone beloften van de onderhoudinge der Edicten, toeſluyten wilde: En dat by aldien de wanhoope de Gereformeerden quam te vereenigen, haar ruine heel beſwaarlijk ſoude vallen. Aan d'andere ſijde ſoo konde dat Exempel meer gevolgen hebben: en inderdaat ſoo raakte het Volk tot Poitiers even als te Tours ook gaande, haalde de muyr, daar de Gereformeerden haar Kerk Hof mede omringt hadden, om verre, verbrak de Tomben, ſchondt de Graffteeden, en ſtelde ſigh in poſtuur om de Kerk ook af te breeken. Die geweldadicheden ſtrekten ſigh niet uyt tot de perſonen, alſo de oeffen plaats verre van de Stadt afgelegen was: En om dat de Magiſtraat die voor repreſaillen vreeſde, den loop van die wanordre ſteuyte. Maar de ſtraffe over de Oproerigen was heel licht: Ende gaf aan het gemeene Volk niet ſchrik genoegh, om het ſelve te weerhouden, dat het in veele andere Plaatſen geen gelijke uytſporicheden quam te plegen, gelijk als te Croiſſic, tot Mauzé, en op andere plaatſen meer.

't Hof ſteuyt de gevolgen van dien.

't Hof dan voor de gevolgen van den oproer tot Tours bedugt zijnde, nam de klachten der Gereformeerden, die daar over een exemplare ſtraffe verſochten, aan: En om haar met een ſchijn-voldoeninge te verblinden, ſo verleende den Koning op den twintigſte van die Maandt een Declaratie, by welke hy de vreedſame Gereformeerden in ſijn beſcherminge nam, en gelaſte de Parlementen en alle d'Officiers, aan welke ſodanige Edicten ordinaris geaddreſſeert worden, om haar een vryheyt conform de Edicten te doen genieten. Wijders ſo ſond hy le Doux Malleville, den Requeſtmeeſter, naar Tours, met commiſſie, om ſonder appel de ſchuldigen haar proces te maken.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ken. Dien Commiſſaris ſonder eenige andere informatien te beleggen, als die by den Rechter van Tours beleyt waren, opende de gevankenis voor de Gereformeerden, en veroordeelde eenige vande Catholijken gevangenen ter doot. Die geſtrengheyt ontſtak den oproer weder; en het Volk verwoeder als oyt ſijnde, liep naar de gevankenis, brak de deuren van dien open, ſtelde de veroordeelden in vryheyt, plunderde de huyſen der Gereformeerden, en onder andere dat van een Notaris, wiens minuten het verſcheurde. Den Commiſſaris voor ſijn ſelven bevreeſt ſijnde, was genootſaakt ſig te verbergen; en de Muyte-makers lieten ſigh niet anders bevredigen, als door de beloften die ſy de Magiſtraat afdwongen, datmen haar een abolitie van haar miſdaat verlenen, de Catholijke gevangenen ontſlaan, en het proces verbranden ſoude. Den Koning, wiens autoriteyt in die tweede oproer gequetſt was, nam ſijn tijd waar, om daar juſtitie over te doen; en van Fontainebleau vertrokken ſijnde om naar Poitou te verreyſen, ſo quam hy tot Tours, alwaar hy in paſſant vier a vijf ongelukkigen, die deel in die tumulte gehadt hadden, deed executeren; maar die 't meeſt ſchuldigh waren, ontquamen het. De ſtraffe van die ellendigen bragt de bedaringe weder in de gemoederen, waar inne die geweldenaryen dewelke in die geduchte tijds gelegenheyt gebeurden, de ſchrik in gebragt hadden. De Gereformeerden bleven dan t'huys, en ſagen ſonder haar te bewegen, den laſt van den Oorlog vallen op het kleyne getal van die gene, die de bevelen van de Vergadering volgden. Sy beſchuldichden die ſelfs voor ſtijf-koppigen, en uyt een voorſieninge die ſy haar van de toekomende rampen verbeelden, dat ſy haar ſelven 't ongeluk op den hals haalden. Met een woordt geſeyt, het effect van die ſchijn-juſtitie, die den Koning in die gelegenheyt aan de Gereformeerden deedt, was ſo groot, dat de Catholijken daar over verbaaſt waren; en datſe over de eenvoudicheyt van die ongelukkige lacchernijtjens maakten. Een ſeker Hiſtori-ſchrijver die als een gepaſſioneert Catholijk van die dingen ſpreekt, en laat niet naar, om wegens dat ſubject te ſeggen; Dat *het hem niet vreemt dunkt, dat het gemeene Volk, 't welk een blinde onbeſuyſtheyt heeft, met dat aas gevangen is geworden: Maar dat hy ſig niet genoeg kan verwonderen, dat het ſelve Lok aas, ook de groote Heeren, den Adel, en de Officiers van deſelve Secte, dewelke tot die tijd toe voor wijſe Staatkundigen gepaſſeert hadden, heeft konnen bedriegen.*

Den Oproer ontſteekt weder

Straffe van eenige van de ſchuldigen.

Die de Gereformeerden verblint

Voor dat den Koning vertrok, liet hy noch een andere Declaratie tot Fontainebleau, naar de ſtijl van alle d'andere, op den vier-en-twintigſten van deſelve Maand uytgaan. Deſelve begon met een proteſtatie, dat hy altijd d'Edicten had willen doen onderhouden, als het alderbequaamſte middel zijnde om zijne Onderdanen in vrede te doen leven: dat hy de contraventien door ſommige Gereformeerden gepleegt, ontveynſt hadt: dat hy getragt hadt deſelve door verſcheyde Edicten, ten dien eynde expres af gekondigt haar plicht te leeren kennen. Van daar ging deſelve over tot de beweechredenen van de Declaratie, in de Mandt van October laatſleden tot Grenade verleent, om de Vergadering tot Rochelle te verbieden; en ſig beklagende, dat de ſelve de Gereformeerde niet verhindert hadt, om in die Stadt en op andere plaatſen te vergaderen; om verſcheyde actens van hoſtiliteyt by forme van repreſaillen te bevelen en te plegen; om Krijgs-hoofden te verkieſen, om haar Steden te verſterken, om manſchap en gelt te lichten, om krijgs-volk te monſteren, geſchut te gieten, en om wapenen en andere ammonitien in te kopen: Sy voegde daar by dat den Koning niet na gelaten hadt, om in veele poincten waar over d'algemeene Gedeputeerden aan hem memorien gepreſenteert hadden, te doen voorſien: Maar dat hy eyndelijk beſloten hadt, om tot in Touraine toe te trekken, en om ſelfs naar Poitou en anderwaarts te marcheren, om van dichte by het behulpmiddel op 't quaat te leggen: gereſolveert ſijnde de gemeene ruſte te maintineren, en de Edicten te doen obſerveren, voor die gene, die in gehoorſaamheyt bleven; maar ook om de Rebellen te doen kaſtijden: waar op hy op nieuws alle de Edicten en Declaratien bekrachtigde, en ordonneerde deſelve te bewaren in faveur van die gene, die in gehoorſaamheyt ſouden ſijn en verblijven; die hy met haar huyſgeſinnen en goederen, in ſijn byſondere beſcherminge en ſauvegarde was nemende; en beval aan ſijne Officieren en aan de Gouverneurs van de Steden, om daar de handt aan te houden. Hy ordonneerde ook deſelve ſake voor de Catholijken, aan de Officiers van de Plaatſen, daar de Gereformeerden de ſterkſte waren. Daar naar quam hy tot Blois, van waar hy naar eenigh vertoef tot Amboiſe quam; voorts tot Tours, tot Thouars, daar de Hertoginne van la Trimouille hem ontfing, en eyndelijk tot Saumur, daar hy du Pleſſis uyt dreef, en dat op een wijſe die niet heel Koninklijk was.

Nieuwe Declaratie.

Ter-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

d'Algemeene Vergaderingh defendeert haar selven by geschrifte.

Terwijle dat het Hof so vlijtigh aan de toebereydselen van den oorlogh arbeyde, so scheelde het heel veel dat de Vergaderingh deselve vlijdt niet aanwende, om haar selven in staat te stellen, van tegenstant te konnen bieden; te gelijk belemmert zijnde door de weynig eendrachtigheyt, die sy in haar boesem bemerkte, door het weynig gesag datse in de Provintien hadt, en door de geduyrige tegenspraken van die gene, die geloofden dat sy wijser waren, en die haar niet als de gehoorsaamheyt aanpreekten. Wanneer nu deselve verstaan hadt, dat de Koning haare Gedeputeerden niet had willen hooren, so bevalse deselve, dat sy de remonstrantien diese anders by monde hadden moeten doen, in geschrifte souden stellen. Sy deeden dat ook; en ten eynde deselve ter kennisse van al de werelt souden geraaken, so lietense die in druk uytgaan. Naar dat sy daar in geseyt hadden, dat de weygering die men deedt, om haar toe te laten, van den Koning te spreken, dat gene was 't welk haar verpligte om deselve in 't licht te geven, so maaktense een verhaal van alle de beloften, die van wegen den Koning, door den Prince van Condé, en den Hertog van Luines, aan de Vergadering van Loudun waren gedaan geweest: en sy brachten de eygene uytdrukkingen, waar van sy haar bedient hadden, daar in by; en onder anderen 't geen den Koning geseyt hadt aan die gene, die de nominatie van d'algemeene Gedeputeerden overgebragt hadden, als dat hy de beloften van den Prince en van den Hertog volbrengen soude. Sy klaachden datmen sulke plechtelijke beloften geschonden hadt; en aangemerkt hebbende in wat tijdt men den Koning de reyse naar Bearn had laten doen, so sagense het voor een grote onrechtvaardicheyt aan, datmen het de Vergadering tot een misdaadt duyde, dat sy op 't woordt van den Prince, van den Favorit, en van den Koning selfs, by een gekomen was.

Verhaal van der selver klachten.

Sy quamen daar naar tot 't verhaal der saken, en alhoewelse pretendeerden, dat men haar geen woordt had gehouden: namentlijk dat men den staat van de Plaatsen van het Dauphiné, alhoewel het maar een sake van een half uyr werks was, niet had overgelevert; Dat men so lange alsmen gekonnen hadt, d'aanneminge van twee Raads-Heeren in 't Parlement van Paris had uyt gestelt; Datmen daar toe niet als na de beroepinge van de Vergadering geresolveert hadt; Dat men 'er eygentlijk niet meer als een in had ontfangen, verydelende d'aanneming van d'ander met de clausule van matiging, die le Cocq verbondt om sijn ampt aan een Catholijk te resigneren; Dat men alle dingen in Bearn verandert, en de Vergaderingh van Rochelle gecriminaliseert hadt, sonder de ge-interesseerden te hooren: Dat men d'oeffening tot Clermont de Lodeve, alhoewel deselve een plaats van veyligheyt was, had weg-genomen; Dat de Catholijken door wege van wapenen d'uytvoeringh van de bevelen van den Koning, en de proceduren van de Commissarissen, die derwaarts gesonden waren om deselve aldaar te herstellen, quamen te beletten; Dat men in den Raadt wel met woorden daar van de sake van den Koningh maakte, maar dat men in effecte het quaat met oogluykinge autoriseerde. Dat men de bewaring van Privas de Gereformeerden ontnomen hadt, alhoewel 't een Plaats was, waarin men volgens d'Edicten en Brevetten, niets vernieuwen moest. Dat men agtien maanden lang de beloofde sommen tot onderhouding van de besettingen, en voor de gagien van Predikanten, te rugh gehouden hadt. Dat men oproerige Predikatien, en libellen, die men tegen de Gereformeerden uyt gaf, dulde; Dat men haare dooden weder op groef; Dat men haar Herders wegh joegh; Dat men d'overlevering der Plaatsen daar sy haar oeffeningen doen moesten, belette, en sy noemden onder andere plaatsen, alwaar men die uytsporigheden pleegde; Moulins, Bourges, Baux in Provence, Lions, en Dyon. Dat men haar Vertoogen niet beantwoorde; en dat so men daar op al eenige Artijkelen beantwoorde, d'antwoorden of niet werkstellig gemaakt, of tegen de meeningen van de Edicten strijdig waren. Dat de Commissarissen die in de Provintien afgesonden wierden, of weygerden haar last te voldoen, of sy voerden deselve by openbare collusie qualijk uyt. Dat al dat selve vande Raadt en quaataardigheyt vande Jesuiten voort quam. Sy besloten met de gunste van den Koningh te imploreren; en versochten instantelijk de herroepinge van de Declaratie, die haar als criminelen handelde, protesterende dat zy de vryheyt en de veylicheyt van haar Godsdienst niet anders versochten, als om onschendelijk in hun gehoorsaamheyt volstandigh te blyven.

Den Marschalk van Bouillon schrijft aan den Koning.

Den Marschalk van Bouillon schreef van Sedan aan den Koningh, ten selven dage als de remonstrantien te voorschijn quamen. Hy vermelde daar in vrymoedelijk de redenen van mistrouwinge die men aande Gereformeerden gaf, door de dreygementen vande Edicten te herroepen, dat is te seggen van haar de vryheyt van conscientie, de

veylig-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

veyligheyt van haar leven, hare goederen en waardigheden, t'ontnemen. Hy seyde dat de saken van Bearn verhaast waren; Dat men in verscheyde plaatsen buyten noot-sakelijkheyt besettingen had geleyt; Dat men de Vergaderingh van Rochelle met al te veel strengheyt handelde. Hy maande den Koningh aan om de remonstrantien van hare Gedeputeerden te hooren, en om den raadt van die gene te verwerpen, die hem op-wekten, om de conscientien van sijne Onderdanen gewelt aan te doen. Maar den Raadt was tegens alle die advijsen die tot de vreede strekten, als verhart; en veynsde maar alleen dat deselve haar smakelijk waren, om hare schikkingen des te beter te konnen nemen.

Antwoordt van de Jesuiten op 't geschrift aan de Vergaderingh.

De Jesuiten antwoordeden by geschrifte, op het verwijt dat men haar deedt, dat sy den oorlogh aan rieden. Sy bedienden haar om dat te wederleggen, van de predikatie van den Biechtvader des Konings, die weynigh tijds geleden aan 't Hof gepredikt hadt, dat den Koningh sijn bescherminge aan alle sijn Onderdanen verschuldight was, selfs aan die gene die van een ander geloof waren, als 't sijne was. Die antwoordt strekte om de menschen wijs te maken, dat hare Societeyt onnosel was van alle 't quaat, waarmede sy beschuldight wierdt: en dat sy maar alleen toeleyde om de *genegene* te *bekeeren*, en om door hare predikatien en geschriften den voortgangh van de *Ketterye* te beletten. Men rekende daar in het de Gereformeerden tot een misdaad, dat sy in haar klagten voorgaven dat den Koning sigh door de Jesuiten liet regeeren. Ja men hield daar in alle de artijkelen van derselver request voor vals: en tot een staaltje van de onnoselheyt van de Societeyt, en van het weynigh deel dat deselve hadt in de geweldige raadslagen, die alle dagen aan den Koningh tegen de Gereformeerden gegeven wierden, so vertoonde men daar in alle derselver handelingen op sodanige wijse, als offe vol van rasernye en vergift waren. Die verantwoordinge konde die gene niet bedriegen, die een weynigh verstant hadden. Men wist wel dat de Godgeleertheyt, en de Zeden-leere van de Jesuiten altijd Slaven van de Staatkunde zijn; en dat men op hare predikatien geen staat moet maken, om haar gevoelens te weten. Men soude tegen de valsche gematigtheyt van den Jesuit Arnoux, d'oproerige predicatien van de Monnikken van andere Orderen konnen stellen, de welke veel ongestuymiger en dommer als de Jesuiten zijnde, sonder eenige aanmerkingen op hen Predikstoelen verkondighden, 't geen die fijne Staatkundigen in een diepe geveynstheyt quamen te bewimpelen. Tot Saumur selfs hadt een Capucijn dorven seggen, met die gene die hebben wilden dat men de Gereformeerden in vrede soude laten, te vergelijken by de soldaten, die JESUM CHRISTUM in 't aansigt spogen, dat voor so veel hem, die niemant niet en ontsag aanging, hy opentlijk seyde, *dat men aan den oorlogh moest*. Men kon daar uyt afnemen, wat ongebondentheyt sijns gelijken dan wel moesten hebben in plaatsen, die van minder belang waren, als Saumur was, waarinne de vreese van de Gereformeerden haar tot geen ingebondentheyt noot-saakte. Aan d'andere zyde so was men niet onkundigh, dat in de besigheyt van de Jesuiten tot *de bekeering* van die gene, die sy *genegene* noemen, alle soorten van middelen haar wettigh schijnen; en dat naar hare grond-regels, den uytslag d'aldergeweldigste en d'alderonrechtvaardigste middelen goet maakt.

Lesdiguieres breekt met deselve.

Lesdiguieres schreef voor en naar dat hy tot Parijs gekomen was, aan de Vergadering al 't geen dat Deagean hem in gaf, en trachte deselve wijs te maken, dat sy ongelijk hadt van te klagen. De Vergaderingh antwoorde hem scherp genoeg, en nam hem selfs wegens de Koninglijke beloften tot getuyge, op welkers geloof sy haar naar Rochelle had begeven. Maar wanneer hy haar van Parijs op een toon van verwijtingen en van dreygementen had geschreven, om haar te verklaren, dat hy de wapenen tegen haar voeren soude, by aldien sy haar aan de wille van den Koning niet en quam t'onderwerpen, so gaf men hem een antwoordt op deselve toon, die al dien handel af-brak. Hy had tot die tijd toe so wel sijn personagie gespeelt, dat hy d'alderversienste bedrogen hadt; en dat het scheen dat hy te gelijk de vrede van den Staat en de behoudenis van de Kerken beminde. De weygeringen om sigh by haar te voegen, waren met so waarschijnelijke redenen en met sulke nadrukkelijke protestatien vermengt, dat de gene selfs die hem niet geloofden, niet wisten wat datse aan hem antwoorden souden. Geduyrende den oorlog van Privas so deputeerde de Provintiale Vergadering van Anduse, den Marquis van la Charse aan hem, die aan hem alle de beswaarnissen die de Gereformeerden suchten deeden, voor stelde. Denselven vergat niets om hem tot eenigh besluyt tot nuttigheyt van de Kerken te brengen. Hy vertoonde in sijn redenen alle de beweeg-redenen van de Godsdienst, van eer, en van belangh; het welwesen van den Staat, en van de gemeene sake, als ook het eygen welwesen van sijn

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

persoon, en van sijn familie; item alle remonstrantien, redeneringen, en samensweeringen. Maar hy konde van dat gemoedt, 't welk Deagean reets ingenomen hadt, niets verwerven. Lesdiguieres verswakte in sijn antwoordt so veel als hy konde, alle de onderwerpen van klachten en mistrouwingen, die door de Marquis by-gebragt waren. Hy wilde alle de handelingen van 't Hof voor rechtvaardigh doen passeren, en gaf gants geen ander raadt, als die om te gehoorsamen, en sigh t'onderwerpen. Edoch hy vergeselschapte sijn advijs met so veel schoone woorden, en met so veel versekeringen van sijn genegentheyt voor de Kerken, dat den Marquis genootsaakt was, over sijn weygering vergenoegt te schijnen; en de minen te maken van te geloven, dat hy uyt de grondt van sijn hert sprak. 't Was alleen te Parijs dat hy het Maskes af-lichte, en dat hy sigh verbond om tegen de Kerken te dienen.

De Vergadering stelt een ontwerp op om haar te defenderen.

Maar gelijk als 'er tot Rochelle Leeden van de Vergadering waren, die aan den Koning berigt gaven van alle 't gene dat 'er omging, so waren 'er ook aan 't Hof Luyden, die de Vergaderingh ook getrouwelijk waarschouwden, van alle de resolutien die men tegen haar nam. Invoegen dat naar datse wist dat den Koningh van Parijs was vertrokken, sy negen Commissarissen nomineerde, om een staat van oorlogh op te stellen: en op den tienden van May naar datse vernomen hadt, dat 'er aan alle kanten oproeren tegen de Gereformeerden ontstonden; Dat den Koning aan sijn zyde een Staat van ontrent vijftigh duysent man opgestelt, en een nieuw Edict, 't welk in de grond niet anders als een declaratie van oorlogh was, uytgegeven hadt; Dat hy van Fontainebleau met een formele resolutie, om met Poitou een aanvangh te maken, vertrokken was, en dat 'er by gevolge geen apparentie meer was, om op onderhandelingen te wachten, so steldese seven en veertigh artijkelen op, die door derselver Commissarissen geprepareert waren; die de verdeelinge der Provintien, de Generaals die daarin commanderen souden, haar macht, haar ampt, 't gesag van de Provintiale Raads-Vergaderingen, en die van de Vergadering; de discipline die men in de Legers moest onderhouden; de wijse op welke men de oorlogs gevangenen handelen, en de krijgs ondernemingen bestieren soude; wat dat van verwoesting bevrijdt, en wat dat men wegen de commercie verschoonen soude, quamen te reguleren. Sy behelsden ook reglementen voor de finantien, en de maniere op welke men de gelden lichten, ontfangen, en uytgeven soude. Het laatste voorsagh in d'onderhouding van de Gereformeerden, die genootsaakt souden zijn haar ordinaris woonplaatsen en goederen geduyrende den oorlog te verlaten. Maar het eerste was het merkwaardighste, vermits het de verdeelinge van alle de Kerken van 't Koninghrijk in Kreytsen, die alle haar bysonder Generaal hebben, en een seker gedeelte van de nodige manschap en gelden tot bescherminge van de gemeene saken, opbrengen moesten, behelsde. Die Kreytsen waren al voor langen tijdt ingestelt: maar sy bestonden in den beginne niet meer als uyt eenige nabuyrige Provintien, die met Gedeputeerden uyt hare bysondere Raads-Vergaderingen, vergaderen moesten, so ras als 'er een van haar aangetast quam te worden; en dewelke genootsaakt waren malkanderen te hulp te komen, so ras als sy daar toe versocht souden worden. Men had op die wijse die gene tsamen gevoegt, die haar correspondentie met de meeste bequaamheyt konden houden, en die eenighsints aan malkander verknoght waren. Daar viel eenige verandering in die instellingh, ter oorsake van den opkomende oorlogh; voornamentlijk daarin, dat men een Heer van qualiteyt tot Generaal van yeder Kreyts aanstelde: Invoegen dat die verdeelingh, naar het model van de Kreytsen van Duytslandt, waar van de naam van Kreyts ontleent was, geformeert scheen.

Verdeelinge van de Provintien in Kreytsen.

Den Marschalk van Bouillon weygert het Ampt van Generaal.

Die Kreytsen waren van ongelijke uytgestrektheyt, naar dat de Provintien waar uyt men deselve deed bestaan, meer of minder Kerken of sterke Steden hadden; en door die ongelijkheyt had men sijn best gedaan, om haar ten naasten by een gelijke macht te geven. d'Eerste bestont uyt l'Ile de France Normandien, Picardien, Champagne, la Beausse, Berri, Anjou, Maine, Perche en Tourraine, uytgenomen l'Ile Bouchard, 't welk men by een ander Kreyts had gevoegt. Men had 't Generaalschap van die groote Kreyts aan den Hertog van Bouillon opgedragen. Het Ampt van Generaal van de heele partye selfs wierd hem aangeboden: maar hy verschoonde sigh op sijn ouderdom, en op sijn Podagra dat hy dikmaals onderworpen was. Hy bleef eygentlijk neutraal voor so veel den handel aanginghy: maar hy gaf dikmaals goede advijsen aan de Vergaderingh, die echter niet gevolgt wierden. Onder andere so gaf hy 'er een, om ses duysent man tot besetting in Saumur te leggen, also het niet veel waarschijnelijkheyt hadt, dat den Koning so een importante Stadt achter hem soude willen laten leggen: en dat so men daar in een goede beset-

besetting leyde, om d'eerste kracht van sijn Leger te konnen uytstaan, men dan hoopen konde, dat den oorlogh niet heel lang duyren soude. Men geloofde hem, en men deed troepen marcheren om sigh van die Plaats te versekeren: maar door eenige quade advijsen so contramandeerde men deselve, naar datse al in de marsch waren. Kort daar aan wanneer men wist, dat den Koning het hooft derwaarts wende, so sagh men de misslagen die men begaan hadt, van die Stadt niet met Volk, met ammonitie, en gelt, voorsien te hebben. Men wilde alsdoen die groote fout met vlijt herstellen; maar den Koning was noch veel vlijtiger als de Vergadering; en voor dat het secours dat sy derwaarts sondt, ter halver wegh was, so had hy du Plessis en sijn besetting al buyten Saumur geset.

Onberdoenelijke misslagh van de Vergaderingh.

De tweede Kreyts uyt Poitou, Bretagne, en de Stadt l'Ile Bouchard bestaande, moest van Soubise, de Broeder van den Hertogh van Rohan, bestiert worden. La Tremouille had het gouvernement van de derde, die uyt het Angoumois, Saintonge, en d'Eylanden moest bestaan. Neder Guyenne maakte de vierde Kreyts uyt, en la Force was daar Gouverneur van. De vijfde die aan den Marquis sijn Soon gegeven was, behelsde Bearn en 't geen daar van dependeerde. Opper-Languedoc, en opper-Guyenne, die de sesde uytmaakten, was het lot van den Hertogh van Rohan. De sevende die neder Languedoc, de Cevennes, 't Givaudan, en 't Vivarets in sigh begreep, moest door Chatillon bestiert worden: en de agtste uyt Bourgogne, Provence, en het Dauphiné bestaande, was aan Lesdiguieres gelaten, aan wien men deselve niet ontnemen konde. Rochelle maakte sijn bysondere Kreyts in die verdeeling uyt: en daar was selfs in de seven en veertigh Artijkelen daar ik van vermelt hebbe, een expresse uytsondering in dessels faveur, 't welk haar voor alsdoen en in het toekomende vry gaf, om geen ander Gouverneur als haar Hooft-Officier te hebben. Van alle die Kreytsen was 'er geene als opper-Guyenne, die in dat jaar tegenstant deedt: invoegen dat den Koning so veel minder moeyte om te overwinnen hadt, vermits hy so te seggen, met het agtste deel van de Gereformeerden van sijn Koningrijk niet te doen hadt: also 'er in die Kreyts die eenige tegenstant deedt, selfs veele van de Steden en van de Hooftmannen waren, die niemedal en deden.

Generaals van de Kreytsen.

De Catholijken maakten een groot geroep over die reglementen; en om dat de Vergadering een bysonder segel had doen snijden, om op derselver ordonnantien en commissien te drukken. Den Connestabel selfs deedt die daad voor een publijke verklaringe passeren, dat sy haar de gehoorsaamheyt van den Koning onttrokken; dat sy een nieuw Hollandt in Vrankrijk oprechten, en aldaar een Republijk fonderen wilden, waar over de Vergadering het oppergesagh soude voeren. Men kon dat den Koning heel licht inboesemen, also denselven in een afkeer van de Gereformeerden opgevoedt, en altijdt bevattelijk was van ergwanen, diemen hem wegens sijn autoriteyt inscherpen wilde. Maar om de waarheyt te seggen, die verwijting was erbarmelijk: en indien den oorlogh aan de zyde der Gereformeerden in de grondt rechtvaardigh was, so konden de reglementen om deselve te voeren, noch het segel dat op den naam van der selver Unie gemaakt was, deselve niet crimineelder maken. Het verschil quam maar daar op aan, namentlijk of de Gereformeerden reden hadden om de wapenen aan te nemen: vermits wanneer dat selve eens onderstelt is, so en kan men 't haar tot geen crimen rekenen, of dat sy wetten gemaakt hebben, om haar tsamen te binden, of dat sy het over een segel, als een algemeen kenteeken onder haar lieden, zijn eens geworden. Dat segel was wijders niet anders als een Sinnebeeldt van de godsdienst, sodanig alsmen het selve noch wel op het eerste bladt van de gereformeerde Boeken die van de godsdienst handelen, vindt staan. Daar op waren alleenelijk eenige woorden rondom gegraveert, dewelke beteekenden, dat de wapenen *voor Christus, en sijn Kudde* waren opgenomen. d'Eerste letter van het laatste woordt op het wasch qualijk uytgedrukt zijnde, so was de sin daar van geheel anders, en de woorden die haar daar op vertoonden, beteekenden alleenelijk *voor Christus, en voor den Koning*. Die verscheydentheyt konde aan sommige doen geloven, dat 'er twee segels waren; en men vindt in der daadt in de schriften van sommige Catholijken, dat 'er eenige aanmerkingen zijn die doen sien, dat sommige het op d'eene, en andere weder het op d'andere wijse gelesen hebben: maar ik vinde niets stellighlijk in de gedenkschriften, die ik daar van gesien hebbe.

Segel van de Vergadering.

Behalven die reglementen, so defendeerde haar de Vergadering wijders door Apologien en Manifesten, terwijle dat den Koningh haar met de wapenen in de handt pranghde. Alle de Heeren op welkers misnoegingen deselve staat gemaakt had, hadden haar vergelijk met den Connestabel gemaakt, en droegen de wapenen tegen haar. Den Hertogh van Mayenne commandeerde een Leger in Guyenne. Den Prince van Condé commandeerde

Men ontwapent de vreedsame Gereformeerden.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

deerde een ander in Berri, alwaar hy de Steden belegerde die voor hem de Poorten niet openden; en de Gereformeerden die haar niet defendeerden, ontwapende. Hy nam met een soort van belegeringh Sulli en Sancerre in; selfs ook waren de Gereformeerden van Blois, van Tours, en van andere Steden, daarse niet heel veel te vresen waren, als d'andere genootsaakt te dulden, dat men hen hare wapenen af nam. Den Grave van S^t^. Paul, van den Marschalk van Vitri geassisteert zijnde, maakte sig meester van Gergeau; en mitsdien so liet men aan de Gereformeerden ontrent de Loire geene retraitte overigh. Den Hertogh van Longueville ontwapende deselve ook in Normandien; en in alle de Provintien die den Koning agter hem liet, deed men haar het selve onthaal aan. Die handeling die so strijdig met de laatste Declaratie was, dewelke so veel dingen beloofde aan die gene, die vreedsamelijk in hare huysen souden verblijven, bragt de schrik en 't berouw in 't herte van alle die ellendigen, die haar al te laat beklaagden, datse so veel vertrouwen hadden gehadt op de beloften van een Hof, dat door den Hertogh van Luines gewoon was deselve te schenden, so ras als het daar toe een schijnelijk voorwendsel vinden konde. De schoone woorden van die gene, die deselve geweltdadigheden pleegden, en konden die verslagene gemoederen niet weder bedaren, als dewelke geloofden, dat men niet anders als de gelukkige uytslagh van eenige bataille, of van eenige belegering, afwagten soude, om haar te massakreren. Invoegen dat vele Luyden, of haar uyt het Koningrijk, of in eenige Plaatsen begaven, alwaarse vrienden of beschermers geloofden te sullen vinden. Sedan wierd met gevlugte personen vervult. Die gene selfs die niet resolveren konden om hare goederen te verlaten, versonden hare kinderen of hare Vrouwen, naar de plaatsen van veyligheyt, en bleven t'huys by naar als versekert, dat sy het slagt-offer van eenigh bloedigh bevel, of van eenige oproer des Volks souden worden.

't Welk een groote desertie veroorsaakt.

Bedrog aan du Plessis gepleeght, om Saumur uyt sijne handen te trekken.

Maar niets maakte grooter gerucht, als het bedrog dat men aan du Plessis, een out dienaar van de Koning, en die den selven altijd getrouw was geweest, quam te plegen. Men deed hem weten dat den Koning tot Saumur wilde komen logeren, en men versekerde Villarnoul sijn Swager, dat hy naar 't Hof gesonden hadt, om de meeningen van den Koning te mogen weten, en dat men dese-maal ook sodanig soude handelen, alsmen in andere gelegentheden hadt gedaan, wanneer den Koning en Koninginne Moeder daar gelogeert hadden; Dat du Plessis alleenelijk voor de forme, de besetting uyt het Kasteel soude laten trekken, en dat den Koning naar het verblijf dat hy goet gevonden soude hebben aldaar te houden, hem het Gouvernement van de Plaats weder soude overlaten, so als hy het selve tot die tijd toe beseten hadt. Lesdiguieres en den Connestabel selfs, gaven hem daar van haar positive woordt. Niettemin so delogeerde men du Plessis van het Kasteel, onder voorwendsel van den Koning aldaar te doen logeren; en men liet hem aldaar selfs geen Kamer behouden, om sijn familie in te doen retireren. Weynigh tijdt daar naar deed men hem weten, dat den Koning Saumur behouden wilde, ten minsten voor den tijdt van drie maanden; en eyndelijk so gaf men hem te verstaan, dat den Koning hem daar voor een vergeldinge wilde geven. Hy wilde noyt daar over in verdragh treden; en scheen heel gevoeligh te zijn, dat men hem naar een twee en dertig jarig bewijs van sijn oprechtigheyt, verdagt hieldt, dat hy deselve getrouwigheyt de rest van sijn leven niet behouden soude. Hy stont daar krachtelijk op, dat 'er noch maar ontrent vier jaren tijds te verlopen waren, voor welke het laatste Brevet noch de bewaringe der Steden van veyligheyt bekragtigt hadt. Hy sloeg middelen voor om hem in de Stad te laten blijven, sonder bedenkelijkheyt aan den Koning te konnen geven; en vertoonde dat die Stadt een plaats van toevlugt voor een groot getal van vreedsame familien was, die sigh van 't Landt en van elders geretireert hadden, om de plonderingen van den Oorlogh te vermijden; Dat de vrese deselve noch eens soude doen verstroyen, so men haar de schijn van veyligheyt wegnam, die sy verhoopt hadden in die Stadt te sullen vinden; en dat de natuurlijke Inwoonders selfs alles souden verlaten, so men haar een handel maakte, waar van sy geloven souden, dat de gevolgen voor haar fataal souden wesen.

Men misleyt hem met beloften selfs in geschrifte.

Al dat selve bragt niet anders te wege, als mondelinge en schriftelijke beloften, die by den Connestabel en den Koning selfs geteekent wierden, dat men hem de Plaats op een sekere tijdt soude wedergeven: en ondertusschen om hem te misleyden, so liet men hem den tytel van Gouverneur behouden, en men stelde tot Saumur den Grave van Saulx, een Soons-soon van Lesdiguieres, die alsdoen noch professie van de Gereformeerde Godsdienst deed, om deselve Stadt so lange te bewaren, als den Koning soude toonen dat hy die behouden wilde; maar op dat du Plessis niet als de schaduwe van het Gouvernement soude hebben, so leyde men daar een besetting in die t'eenemaal Catholijk was.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Verwijtingen die van de Vergadering aan hem gedaan worden.

was. Kort daar aan begaf ſig du Pleſſis op ſijn Huys in 't Boſch op de Saivre, alwaar hy lichtelijk bemerkte datmen met hem de ſpot hieldt. Die diſgratie belade hem met duyſent verwijtingen vande Vergadering. Hy wierdt van deſelve voor een lafhertige, voor een huycchelaar, en voor een deſerteur uytgekreten. Daar was een wijle tijds dat ſy hem mi''rouwde: En het ſcheelde weynig of ſy ſouden Viliarnoul in de laatſte reyſe die hy naar Rochelle met de Inſtructien van ſijn Schoonvader deedt, gearreſteert hebben. Sijn advijſen die altijdt die gene vande Vergaderingh overdwerſten, en die altijdt met Leſdiguieres beſtemt waren, hadden de gemoederen met achterdochten vervult: Invoegen dat het geen 't welk een bedrogh van 't Hof was in de Vergadering voor een verraderye van du Pleſſis paſſeerde, en deſelve wierdt hem met ſeer onheuſche woorden verweten. De tijdt rechtvaardigde hem ſelfs in 't gemoedt van d'alder-ergwaanigſten: en alſmen hem eenige jaren daar naar ſag ſterven, ſonder van het Hof de rechtmatige vergeldinge, noch van deſſelfs Gouvernement, noch van de onkoſten die hy gedaan hadt, noch van ſijne meubelen, en voornamentlijk van ſijne Boeken, die aldaar als tot een plonderinge geweeſt waren, noch van de ammonitien die hy met ſijne eygene penningen betaalt hadt, noch van veele andere dingen, die hem veel ſchade toegebragt hadden, verkregen te hebben, ſo bemerkte men wel, dat het Hof ſijne goede trouwe onwaardichlijk miſbruykt hadt.

Declaratie van den Koning tegen de Steden van Rochelle, en van St. Jan d'Angeli.

Den Koning liet noch een nieuwe Declaratie op den ſeven en twintigſte May tot Niort afkondigen, dewelke alle Steden en perſonen, die het met de Vergadering hielden, voor crimineel verklarende, en voornamentlijk de Steden van Rochelle, en van St. Jan d'Angeli, waar van d'eene retraitte aan de Vergadering gaf, en d'ander ſigh in ſtaat ſtelde om een belegering uyt te ſtaan, aan alle de Gereformeerden verbood, om die partye aan te hangen, ofte de algemeene Vergadering, en alle andere Vergaderingen, Kreytſen, kleyne 't ſamen komſten, Provintiale Raadſ-Vergaderingen, of andere by een komſten, die met de Vergadering van Rochelle correſpondentie hielden, en die ſonder expres verlof van den Koning ſouden gehouden worden, t'erkennen. Alle derſelver aanhangers wierden daar in als criminelen van gequetſte Majeſteyt in 't hoogſte poinct verklaart, en in de ſtraften van de Ordonnantien gecondemneert. De Steden van Rochelle, en van St. Jan d'Angeli, en die geene die haar voorbeeldt naar volgden, wierden van alle hare Octroyen, voorrechten, vrydommen, en andere gratien, die ſy vande Koningen verkregen mogten hebben, berooft. Maar 't geen 't aanmerkelijkſte was, beſtont in het bevel, dat aan alle de gereformeerde Edelluyden, en andere, van welke hoedanigheyt dat deſelve ook mogten weſen, en ſelfs aan de Steden en Gemeynſchappen, gegeven wierdt, om haar ter Griffie van het Baillu, of Rechterſchap van hen gebiedt, te vervoegen, en aldaar te verklaren, dat ſy den Koning tegen die geene, die de Vergadering aanhingen, dienen wilden, alle communicatie met deſelve verſaakten, en al 't gene dat daar in, of in alle d'andere Vergaderingen van deſelve partye, gereſolveert ſoude mogen worden, afkeurden: waar van den Koning ſelfs hebben wilde, dat een yeder een acte in forme tot deſſelfs ontlaſting ſoude verlijden. 't Selve wierd met ſo veel geſtrengheyt uytgevoert, datmen den Hertog van Sully ſelfs, en den Marquis van Roui ſijn Soon, nootſaakte, om d'andere tot een voorbeeldt te verſtrekken, en om hare verklaringe binnen den tijdt van de Ordonnantie te teykenen. Men droeg ook ſorge om het Hof heel omſtandige verhalen over te ſenden van de wijſe, op welke deſelve in de plaatſen daarſe geſonden was geworden, verworpen of aangenomen was: en men konde ook bemerken, dat over al daar men Luyden had gewonnen gehadt, deſelve volkomen gehoorſaamt wierdt.

Die de Geformeerden verbindt om by geſchrifte de partye vande Vergadering te verſaken.

Geintereſſeerde lafherticheyt van alle de Gouverneurs vande Steden van veylicheyt.

Den Koning was tot daar toe gekomen ſonder de minſte tegenſtant te vinden; en alle de Gouverneurs van de Steden van veylicheyt, die in ſijn weg lagen, gaven aan hem alſo ligt als du Pleſſis hare Steden, edog met een meer geintereſſeerde voorſichtigheyt over. Een yeder verſekerde ſig van de vergelding van ſijn lafhertigheyt, en dien handel had ſo veel voortgank geduyrende dien oorlogh, dat 'er mogelijk niet een en was, die ſijn Plaats aan den Koning overgaf, ſonder daar eenig voordeel van te trekken. Sommige ſelfs die noch opregt genoeg waren, om haar ſelven goetwilliglijk, en ſonder te marchanderen, aan den Koning t'onderwerpen, wierden uytſinnig doen ſy ſagen, wat voordeelen dat d'andere van hare gehoorſaamheyt trokken, en deeden ſelfs eenige Steden tegenſtant bieden, om gelegenheyt te hebben van een accoordt te maken, waar by ſy yets ſouden konnen genieten. Parabere gaf Niort met ſnorkerye over. Londrieres die maar Stedehouder in Fontenai le comte was, gaf die plaats over, ſonder daar van

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

kennisse aan den Gouverneur die afwesig was, te geven. Waar naar hy de stoutheyt hadt om sig binnen S^t. Jan d'Angeli te begeven, en aldaar eenige verdeyltheyt te formeren, onder voorwending van daar in geduyrende de belegering, daarse van den Koning mede gedreygt wierdt: dienst te sullen doen; en Souboise was of ligt gelovig of qualijk beraden genoegh, om hem aldaar t'ontfangen. Chateauneuf Gouverneur van Pons, liet sig van Lesdiguieres gewinnen: en 't geen dat aanmerkelijk is, was, dat hy een vande vierichste en vande stijfhoofdigste voor de Vergadering was. 't Is waar datmen om eenige couleur aan dat accoordt te geven, de minen maakte van die Stadt te willen belegeren. Die handelingen hadden selfs plaats in de Provintien daar den Koning niet was: en Mongommeri die Pontorson, een kleyne Zee-Stadt in Normandien, in sijn macht hadt, gaf deselve aan den Koning op sekere conditien over. Argenton d'eenigste Stadt van veyligheyt, die de Gereformeerden in Berri hadden, wierd aan den Prince van Condé in gevolge van diergelijke koophandel overgegeven. So ras als den Koning meester van eenige Plaats was, so liet hy daar van de fortificatien afwerpen. 't Welk heel vreemt soude hebben konnen schijnen, by aldien men tot die tijdt toe geen andere blijkelijke bewijsen, van de quade trouwe der gener die denselve regeerden, gehadt hadde. Die Steden die haar op het eerste bevel over gaven, en konden niet als wederspannigen gehandelt worden: en also deselve noch voor meer als drie jaren aan de Kerken toebehoorden, volgens het laatste Brevet, 't welk noch nader door het geschift, dat du Plessis van den Koning bekomen hadt, bekrachtigt was, so moest het aan den Koning genoeg zijn, dat hy deselve aan hem onderworpen bevondt, sonder de gehoorsame Gereformeerden, die haar so goetwilligh overgaven, van hare Steden van toevlugt t'ontbloten. Maar het oogmerk van desen Oorlogh was de Brevetten te herroepen; en wat voor onderscheyding datmen tusschen vreedsame en oproerige Gereformeerden ook beloofde te sullen maken, men had besloten, om haar alle te gelijk de Steden van veyligheyt af te nemen.

Den Koning laat de fortificatien van de Steden die hem overgegeven worden afwerpen.

De verantwoording vande Vergadering quam uyt ontrent de tijdt van de verhandeling der Steden, onder den tijtel van *Declaratie van de Kerken van Vrankrijk en de Souvereyniteyt van Bearn, in haar Vergadering tot Rochelle; over de onrechtvaardige vervolging, die haar door de Vyanden van den Staat en van haar Godsdienst is aangedaan, en van hare wettige en nootsakelijke defensie.* Daar is eenige verscheydenheyt in de afdruksels van dat Manifest; en sommige exemplaren behelsen eenige Artijkelen diemen in d'andere niet en vindt. Mitsdien so sijn 'er eenige die niet en hebben datmen in d'andere leest, als dat het Edict van Nantes verleent was in een tijdt, wanneer de Gereformeerden het Koningrijk mette Catholijken, so sy gewilt hadden, souden hebben konnen verdeelen; waar van sy gerenuntieert hadden, om dat sy niet anders als de vryheyt van hare conscientien sogten: en dat sy de vrede op die conditie onderteykent hebbende, sy reden hadden om den Oorlog aan te vangen, wanneer die conditie geschonden was geworden, om door de wapenen dat gene te behouden, datse door een *lasbertige vrede* souden verloren hebben. Maar in de grondt so vatte het die Declaratie een toon te hoog op; en misschien sou men dien hoogen ophef wel verschoont hebben, so de Vergadering de macht had gehadt, om sulks uyt te voeren. Naar de gewone protestatien in de Manifesten gebruykelijk sijnde, en het versoek aan Fransen en Uytlanders, om de klachten die men deed, te willen aanhoren, so wederleyde men in 't verbygaan het verwijt van rebellye, en men herhaalde, datmen t'sedert de Staats Vergadering vanden jare 1615 waar in men de propositie had gedaan den Koning te versoeken, om sijn Eedt van inwyinge te willen werk-stelligh maken, een voornemen hadt genomen gehadt, om de Gereformeerde te ruineren. Voor al so had men 't op de Jesuiten, en voornamentlijk op den Biecht vader van den Koning geladen, diemen met een lange reeks van scheldingen aantaste. Men verhaalde sijn gedrag in Bearn; sijne ondernemingen tegen het Parlement van Parijs, welkers Arresten hy had doen casseren; en tegen d'Universiteyt, welkers censure hy had doen vernietigen: sijn veel grooter credit als dat van de Bisschoppen, 't welk hem in drie dagen het Arrest van herstellingh had doen verkrijgen, dat de gansche Geestelijkheyt vijftien jaren te vergeefs gesolliciteert hadt: de wijse op welke hy het tedere gemoedt van den Koning misbruykte, en de autoriteyt die hy sig aanmatigde, om dat hy *van de conscientie-Raadt* was. Men ging van daar over tot de staatregels van de Societeyt, nopende de trouwe diemen aan de Ketters belooft hadt; tot de bewijsen vande passie van de Geestelijkheyt; tot de onrechtvaardicheden van de Parlementen; tot de waar-

Verantwoording vande algemen Vergadering.

Doorstrijking van den Jesuit Arnoux.

schou-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ſchouwingen, diemen de Gereformeerden van 't Hof in 't oor geluyſtert hadt, datſe of den dienſt vanden Koning, of haar Godſdienſt ſouden moeten verlaten. Men vergat de ſaken vande Raatſ-Heeren van 't Parlement niet; de corruptie vande Gouverneurs vande Steden van veyligheyt; d'oproerige predikatien vande Predikers; de plonderinge der Kerken; d'ontgravinge der dooden; 't quade onthaal aan de ſieken en ſtervenden in de Gaſt-Huyſen, waar in men haar nootſakelijk voedſel en genees middelen weygerde; de ontrovinge van kinderen uyt d'armen van haar Moeders. Men beklaagde ſig, dat als de Gereformeerden haar toevlugt tot de Magiſtraten namen, om daar van recht te verſoeken, ſy met ſpotternye ontfangen wierden: En wanneer ſy haar klachten aan den Koning gingen voorbrengen, ſo handelde men haar als Rebellen.

Men quam vervolgens op de ſaken van Loudun; en naar datmen d'oorſprong en de nuttigheyt van die ſoorte van Vergaderingen vertoont hadt, ſo rechtvaardigde men de deſe, wegens de grootheyt der onrechtvaardigheden, waar over ſy reden van klachten hadt gehadt. Men verhaalde al het verhandelde van deſelve metten Koning, tot haar ſcheydinge en tot de beloften van den Prince van Condé, en van den Hertog van Luines toe; en men bewees, hoe dat alle die beloften geſchonden waren. Men maakte een beſchrijvinge vande reys vanden Koning in Bearn, en van alle de geweldadicheden diemen aldaar gepleegt hadt. Men ſtelde daar in in 't lange en breede op, de dubbelſinnigheyt daar den Jeſuit Arnoux ſig van bedient hadt, om het woordt datmen aan de Sales gegeven hadt, doemen hem van Navarreyns ontſette, namentlijk dat aldaar niet nieuws verrigt ſoude worden, te doen verbreken. Die belofte ſeydeſe, was of in gemoede of by regelen van Staat gedaan. Sy was niet in gemoede, ſeydeſe wijders, om datſe tegen het verbodt vande Kerk ſtrijdt: ſoſe dan volgens de Staats-regels is, ſo moet ſe aan de geheymen Raadt gerenvoyeert worden, de welke van advijs is omſe niet te houden. Die dubbelſinnigheyt verhinderde de Koning, die veel eer een goet Vorſt als een goet [illegible] is, om ſijn genegenheyt die daar toe is ſtrekkende, om ſijn woordt te houden, te volgen.

Verhaal van 't gepaſſeerde t'ſedert de Vergadering van Loudun.

Men ſprak daar in vervolgens van de Konſtenaryen, daar men ſig van bedient hadt om Leſdiguieres te corrumperen: Van den Oorlog van Privas, en van de verrichtingen van Mommorenci; van de wijſe waar door men Chatillon gewonnen, en la Force en ſijne kinderen geruineert hadt. Men bragt de gemeene gerugten by, die niet anders behelſden, als datmen de Gereformeerden verdelgen ſoude, en die ſelfs ſo verre gingen, datſe ſeyden, dat het maar alleen voor drie Maanden was. Men voegde daar de nieuwe verrichtingen van den Hertog van Epernon in Bearn, en ſelfs van den Koning tot Saumur by. Men merkte daar in aan de liſt van 't Hof, 't welk den Hertog van Rohan, en Soubiſe ſijn Broeder, genodigt hadt, om den Koning te komen ſien, ten eynde d'Auriac die haar verriedt, in haar afweſenheyt S^t. Jan d'Angeli ſoude konnen overrompelen; 't welk hy te vergeefs ſoude hebben onderſtaan gehadt, om datſe haar niet in den ſtrik ſoude hebben laten vangen. Men voegde daar by het weynigh genoegen, dat het Hof aan de algemeene en byſondere Gedeputeerden gegeven hadt: en men merkte aan, dat wanneer Leſdiguieres aan de Vergadering geſchreven hadt, om haar te verpligten van te ſcheyden, hy aan de ſelve noyt yets van wegens de Koning, maar allenelijk in ſijn eygen naam hadt willen beloven; 't welk genoegſaam uytwees. dat hy de verſchoning had willen blijven behouden, van dat hy den Koning niet had konnen bewegen. Maar om datmen het de algemeene Vergaderingen voor een misdaat rekende, niet te willen ſcheyden, ſonder dat hare Vertoogen beantwoordt waren, als 't welk d'algemeene Staats-Vergaderingen niet geweygert hadde te doen, ſo vertoonde men eens het onderſcheydt dat 'er tuſſchen die twee Vergaderingen is: alſo d'algemeene Staten alleen vergaderen om wetten en reglementen in den Staat te maken, waar van het ganſche geſag van den Koning moet af komen; maar de Vergaderingen der Gereformeerden quamen niet t'ſamen, als om verbetering vande verongelijkingen en onrechtvaardicheden, wegens welke ſy recht om te klagen hadden, te eyſſchen: 't welk haar dan in de ordinare regelen van juſtitie ſtelde, en waar in men de partyen niet en nootſaakt te vertrekken, ſonder datmen haar recht heeft gedaan. Sy eyndichden voorts met die proteſtatie, dat ſy het tegen de Koningen niet hadden. Sy roemden op de dienſten, aan de laatſte twee Hendriks, door de Gereformeerden tegen de Catholijken beweſen; ſy booden ook alle dienſt aan Lodewijk de XIII. te doen, en verſochten de byſtant van den Koning en vande uytheemſche Vorſten, tegen haare verdrukkingen, dogh voornamentlijk de byſtant Gods. Die verant-

En vande Konſtenaryen van 't Hof.

Waarom dat de Vergaderingen weygerden te ſcheyden voor datmen hare Vertoogen beantwoord hadt.

woor-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

woordingh was geteykent vande Moderateurs en vande Secretarissen vande Vergadering.

Antwoordt op den naam van den Koning die heel bitter is

Men antwoorde daar op in den naam van den Koning: Maar d'antwoord bragt het minste teeken niet mede datse voor goet gekeurt soude worden. Men seyde dat den Eedt om de *Ketters* uyt te roeyen, waar over dat de Gereformeerden so veel klachten deeden, niet nieuw, edogh noch noyt uytgevoert was; datmen tegen Hendrik de IV. diese mede had gedaan, niet gemurmureert hadt; en dat Lodewijk de XIII daar in met een expresse Declaratie had voorsien. Men lachte met het verwijt aan de Jesuiten gedaan, dat sy haar al te veel met de regeringh bemoeyden, en men seyde dat de Predikanten mede al vry wat gesagh onder de Gereformeerden hadden; gelijk of 'er eenige gelijkenis tusschen d'een en d'ander te maken was; en men seyde koeltjes dat de Jesuiten eerlijke luyden waren, en datmense niet anders als in die hoedanigheyt ontfangen hadt. Men ontkende dat den Koning eenig woordt had gegeven, alhoewel 'er wel twintigh onwedersprekelijke getuygen ter contrarie waren. Men bewees met scheldingen dat de veroordelinge vande Vergadering van Rochelle niet onrechtvaardigh was: om dat seyde men, de Gereformeerden de Soon hateden, welkers Vader sy geliest hadden; Dat sy den eenen aanstonts naar de doot van den anderen den oorlog hadden willen aan doen; Dat het erffelijk aan die Secte was datse de Koningen vande wieg af verdrukken wilden; 't welk men uyt den haat van Koning Jacobus tegen de Puriteynen van Schotland bewees. Om het voordeel om te stoten dat de Gereformeerden boven de Catholijken, pretendeerden te hebben, van dat sy gehoorsamer aan haar Koningen waren, so bragtmen de Vergaderingen by, die tegen derselver sin waren gehouden geworden, mitsgaders den Eedt, de reglementen, en het Segel van die van Rochelle. Men beweerde dat de hulpe die de Gereformeerden aan de Koningen bewesen hadden, geinteresseert was, om dat sy daar inne haar eygen veyligheyt vonden; en dat sy aan d'andere kant deselve met den Catholijken Adel gehalveert hadden. Men antwoorde op alle de beswaarnissen van Bearn, sonder het verschil eens aan te roeren; het welke eygentlijk hier in bestont; namentlijk, of het geoorloft was, om tegen de wil van de Staten wetten en reglementen te herroepen, dewelke de toestemminge en de autoriteyt tot een grond-slag hebben. Men dorst seggen, dat Leitoure geen Stad van veyligheyt noch van eenig Huwelijk was: dat deselve eerstelijk aan Fontrailles toebehoorde; en men wilde hebben dat de Gereformeerden het voor een bondige vergenoeginge souden aannemen, datmen deselve aan Blainville om te bewaren had overgegeven. Op de weygering diemen gedaan hadt om de twee Raads-Heeren in 't Parlement van Parijs aan te nemen, seyde men, dat de Parlementen veel ouder als de Gereformeerden waren; dat 'er geen wet was die gelaste, datmen daar *Ketters* in soude aannemen, gelijk of het Edict van Nantes en dat van Loudun, geen kragt van een wet hadden gehadt; en eyndelijk dat de Gereformeerden genoeg aan de twee Kamers *Miparties* hadden, sonder datmen haar behoefde toe te staan, om de Parlementen te besoedelen. Men pretendeerde dat de besnoeinge van de sommen, die door den Koning belooft waren, geen reden van klachte was; om dat'er geen wet was die nootsaakte datmen deselve betalen soude; gelijk of so veele Brevetten d'een op d'ander verleent, en boven al dat, 't welk aan de Gereformeerden een sekere somme in vergoedinge van de Tienden, voor de gagien van hare Predikanten toestont, niet so kragtigh als een formele wet was. 't Selve wierdt van bittere verwijtingen gevolgt, die de Gereformeerden verantwoordelijk stelden nopende alle de verwerringen, die 'er t'sedert sestig jaren in 't Koningrijk geweest waren: gelijk of sy de auteurs van de ligue onder de twee laatste Koningen, of van de beroerten waar van de vreemde fortuyn van den Marschalk d'Ancre d'oorsaak was geweest, geweest waren. De geweldenaryen tot Pau geduyrende de Processie in welke d'Eucharistie om gedragen wierdt gepleegt, wierden verschoont met te seggen, datmen alsdan aan een kant moest gaan, of op de knien vallen; men pretendeerde dat sulks onder faveur van een andere meyninge soude hebben konnen geschieden, om den yver van de Catholijken te bedriegen: En datmen het selve somtijts wijsselijk doen konde. Men beschuldichde de Gereformeerden dat sy haar den oproer van Tours op den hals hadden gehaalt, ter oorsake van een Kinnebak-slagh die een onder haar, aan een kindt had gegeven; en men wilde hebben dat sy de straffe van vier of vijf Deugnieten, voor een genoegsame reparatie van dien aannemen souden. Men trachte d'ontvoeringe van de Kinderen, daar de Gereformeerden over klaagden, voor wet-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

wettig te doen doorgaan; om dat, seyde men, die kinderen door verkiesinge op derselver ouderdom van vijftien jaren Catholijken waren geworden, en dat 'er een heel oude wet was, die haar in die ouderdom meester van haar verkiesinge maakte: Invoegen dat de formele dispositien van het Edict van Nantes over 't selve subject, by d'auteurs van die antwoordt voor niemedal geagt wierden.

Twee heel bysondere feyten zijn waardig alhier verhaalt te worden, om te kennen te geven, wat voor goede trouwe dat men alsdoen in de *bekeeringe* der kinderen onderhieldt. Een man die tot Parijs woonde van sijn vrouw, daar hy veele kinderen by hadt, jalours geworden zijnde, wierd door die rasernye so verre vevoert, dat hy die ongelukkige doot sloeg. Hy wierd daar over gestraft so als sijn misdaadt verdiende: maar de vrienden de kinderen ge eyst hebbende, om die in de gereformeerde Godsdienst, waar van haar ellendige vader belijdenis had gedaan, op te brengen, so was 'er een Arrest van 't Parlement, 't welk verklaarde, dat het recht van derselver opvoedingh aan den Koningh uyt kragte van de misdaadt van hen vader vervallen was; invoegen datse in de Catholijke Godsdienst opgebragt wierden. Een ander man geboortig uyt Normandien, had drie kinderen. Hy besteed 'er een van in de kost in 't Collegie van de Jesuiten tot Parijs. Eenige tijd daar naar komt hy met een van d'andere tot Parijs, om 't selve mede aldaar te brengen: maar uyt het geen dat hy aldaar gelaten hadt, verstaan hebbende, dat men 't geen vryheyt van conscientie liet behouden, so nam hyse allebeyde weder met hem, omse in 't Collegie tot Sedan te besteeden. Een Priester die van sijn maagschap was, ontvoerdese hem onder wegen, en besteedese tot Pont Mousson by de Jesuiten in de kost. De vader riep hem over kinderroof voor den Bailliu van Rheims, en deed hem naar lange proceduren by contumacie op de galeyen verwijsen. Den Priester van die sententie geappelleert hebbende, so deed hy de saak voor de groote Kamer brengen; Servin, Advokaat-generaal, deed aldaar een lange playdoye, waarin hy die questie voorstelde, namentlijk of een vader, die van 't recht van het Edict gerenuntieert hadt, betuygende dat hy sijn kinderen onder de bestieringe van Catholijke Regenten, die hy wist sodanige te wesen, wilde bestellen, derselver opvoedinge wanneer hy wilde, wel weder aan sig trekken, en sijne kinderen haar Catholijke leermeesters ontnemen konde. Hy besloot dat het bewijs by de vader gegeven, om het bestier van sijne kinderen aan sodanige Regenten over te geven, een genoeghsame renuntiatie van sijn recht was, en dat hy het selve niet weder konde hervatten. Men liet de kinderen *pro forma* in de tegenwoordigheyt van de vader in d'audientie komen; het eene was elf, en 't outste niet meer als dertien jaar. Sy versochten so als men haar daar toe te voren geprepareert hadt, om in de Catholijke Godsdienst opgevoedt te mogen worden. 't Arrest wierdt conform de conclusie van Servin verleent; den Priester wierd van de condemnatie ontslagen; de kinders wierden in 't Collegie van Navarre onder de directie van den Opperste van 't selve gesonden; de vader wierd gecondemneert om alle vierdeel jaars 't ordinaris kost-gelt, en de rest van derselver onderhoudt te betalen: en aan hem wierd verbodt gedaan om sijne kinderen uyt het selve Collegie te vervoeren, op een pœne van dertig duysent guldens. Noyt wierd 'er een Edict met meer gerucht geschonden, als in dit geval dat van Nantes, nopende die artijkelen, dewelke verboden, de kinderen daar toe te brengen, om van Godsdienst te veranderen; en die aan de vaders toestonden, om deselve in de Catholijke Collegien te mogen senden, met versekeringh dat mense in hare conscientien niet ontrusten soude. Men kan uyt die proef afnemen, of de klachten van de Vergaderingh niet wettig, en of d'antwoorden van haar vyanden wel redelijk waren. Wijders wierd dat Arrest op den twee en twintigste van December verleent.

Wegvoeringen van kinderen.

De groote saken van dat jaar laten my niet toe, dat ik my alhier ophoude met de bysondere onrechtvaardigheden, die men de Gereformeerden op verscheyde plaatsen aandeedt; of wegens de Testamentaire legaten, en de giften aan den Armen gedaan, die men niet mankeerde de Catholijken toe te wijsen, so ras als sy de selve maar versogten; of wegens de Kerkhoven en hare begraafplaatsen, die een bronne van duysent beknibbelingen waren, welke men haar alle dagen aandeedt; of wegens de dingen die voor gratien konden passeren. Maar op dat ik alles niet vergeten mogt, so sal ik noch twee exempelen by-brengen, die sulks wel verdienen. 't Een is, dat het Parlement van Parijs in de maandt van February, by een Arrest een gereformeert soldaat onbequaam verklaarde, om een *Oblat*, of een Kerkelijke Leek, waar van hy de provisien had verkregen, en deselve geduyrende eenigen tijdt genoten hadt, te konnen zijn: en hem selfs ook tot de restitutie van de penningen die hy daar van ontfangen hadt, condemneerde. Die Plaatsen waren heel matige pensioenen, die men sommige Kloosters nootsaakte om aan verminkte soldaten, die niet meer in staat waren om haar kost te konnen winnen, te

De Gereformeerden van de minste gratien uytgesloten.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

betalen. Die *Oblaten* waren gehouden het teeken van een kruys op haar mantels te dragen; en om dat de Monnikken sigh hadden willen ontslaan, om daarinne Gereformeerden aan te nemen, ter oorsake dat deselve swarigheyt maakten om dat teeken te dragen, so hadden de nationale Synoden de ongesonden van die beswaarnis ontheft; met aan deselve toe te staan, dat sy dat Kruys als een teeken van hare bysondere conditie, dragen mogten: invoegen dat tot het selve Arrest toe, de Gereformeerden dat benefitie so wel als andere genoten hadden. Maar also het selve jaar fataal voor haar was, so vond men nieuwe voorwendsels, om haar daar van uyt te sluyten.

De Catholijken ontslagen, om Kerkhoven op haar kosten, wanneerse de oude weder naar haar namen, in plaats te geven.

Het tweede exempel was, dat over een proces dat men voor 't Parlement had gebragt, wegen een Lijk dat by de Gereformeerden in een gedeelte van een Catholijk Kerkhof, waar van sy tsedert langen tijdt in 't besit waren geweest, begraven was, men sigh bediende van een beknibbeling, die de Catholijken ontsloeg, om andere Kerkhoven aan de Gereformeerden te verleenen; en haar toestont, om sonder eenige vergeldingen de gedeelten van de oude, die de Commissarissen aan deselve toegewesen of overgelaten hadden, weder te mogen naar haar nemen. Ik heb op een andere plaats aangemerkt de veranderingen die het Parlement van Parijs en de Geestelijkheyt, in verscheyde generale en bysondere artijkelen van het Edict van Nantes, hadden doen maken: en bysonderlijk in het vijf en veertighste van de bysondere artijkelen, 't welk van het leveren van Kerkhoven was sprekende. Daar was so veel goede trouwe en rechtvaardigheyt in dat artijkel, sodanigh als het tot Nantes vastgestelt was, dat alhoewel men het geheelijk verandert hadt, men het echter ge-executeert soude hebben, al of 'er nietwes in desselfs eerste opstelling verandert was geworden. De Commissarissen waren het over dat subject eens geworden: en het was meer als twintigh jaren geleden, dat de Gereformeerden noch in sekere plaatsen een hoek van 't Catholijke Kerkhof gebruykten, die haar door derselver ordonnantien, selfs met advijs en toestemminge van de Geestelijkheyt der Plaatsen, en van de Catholijke Gemeynschappen, aangewesen waren; om dat deselve aan haar liever een gedeelte van het oude Kerkhof overgeven wilden, als haar een ander te kopen. Men had selfs de goede trouwe so verre op dat subject plaats gegeven, dat het selve artijkel in d'eerste forme, daar het in gestelt was, en 't welk men sodanigh in alle de editien quam te vinden, agtervolgt wierdt. Maar in dat jaar beroofde men de Gereformeerden van dat kleyn voordeel. Jacob Talon d'eerste Advokaat Generaal, pretendeerde dat de editien vervalscht waren, sonder nochtans yemand voor den auteur van die vervalsching te beschuldigen; en hy deed het Edict en de bysondere Artijkelen, sodanigh alse in de Grifhe van het Parlement geregistreert waren, in de audientie brengen. De verandering van dat artijkel en ontheste de Catholijken in der waarheyt wel niet, om aan de Gereformeerden andere Kerkhoven in vergoedinge te geven: Maar Talon, die een heel bequaam man was, vond het middel, om uyt dat artijkel krachtige gevolgen te trekken, die het selve artijkel niet formelijk behelsde; en hy deed een Arrest verleenen, 't welk aan de Gereformeerden verboodt, om hare dooden op de Catholijke Kerkhoven te begraven, en haar belaste, om haar selven op haar kosten van andere plaatsen voor hare begravingen te voorsien. Ontrent een jaar daar naar, deed hy noch een Arrest verleenen, 't welk ordonneerde, dat men een nieuwe editie soude maken, volgens het origineel dat in de registers gevonden wierdt. Daar uyt bleek eene sake, die de Gereformeerden troosten konde over de schade die Talon haar door die beknibbeling veroorsaakte. Die gene dewelke in onse dagen nieuwe drayeryen gesogt hebben, om het Edict en voornamentlijk de bysondere artijkelen te verydelen, hebben de stoutheyt gehadt van te seggen en te schrijven, dat de artijkelen noyt in eenig Parlement waren geregistreert geweest. Men moest deselve dan uyt de registers gescheurt hebben, vermits die in dat register, 't welk den Advokaat generaal dat jaar in d'audientie deed brengen, en waar van hy in 't volgende jaar een nieuwe editie liet uytgaan, immers gevonden wierden. Ik sal 'er byvoegen om te beter de valsheyt van die pretentie te konnen kennen; dat deselve by 't leven van Hendrik de IV. op den seven en twintigsten van deselve maandt in gevolge van de opene brieven van den vijftienden July, ook in 't Parlement van Rohan geregistreert waren.

Geschriften van Tilenus tegen de Vergaderingh van Rochelle.

Ik en ben niet van meeninge om alhier alle de geschriften die voor en tegen de Gereformeerden, wegens het subject van dien oorlog uytquamen, op te halen. Maar ik kan dat selve niet verswijgen, 't welk Tilenus onder den tijtel van *waarschouwinge dan de Vergadering van Rochelle*, liet uytgaan. De Jesuiten selfs souden op geen vergiftiger maniere hebben konnen schrijven. Hy predikte daarinne de lijdsaamheyt, al of deselve nimmermeer te veel konde gevergt worden. Hy beweerde dat de Koningen noyt, noch aan haar eygen ordon-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ordonnantien, noch aan die van hare Voorſaten gebonden waren; 't welk hy met ſwakke redenen onderſteunde, die men alle met de natuur van die wet wel te onderſcheyden, wederleggen kan. Hy wilde hebben dat als de Koningen in haar woordt manqueerden, het Volk dan onderwerpinge genoegh moeſt hebben, om te geloven, dat ſy goede redenen gehad hadden om ſulks te beloven, en dat ſy van gelijke ook goede redenen hebben, om haar ſelven daar van weder t'ontſlaan. Hy ſeyde dat de lange ruſte van de Gereformeerden groote ongetempertheden had gebaart. Hy ſchold tegen de verdraagſaamheyt die men tot Charenton nopende de pragt van de Huwelijken, nopende de wegvlugtingh van Moulin; nopende de Vergadering, welkers proceduyren het meeſte gedeelte der Gereformeerden af keurde; en die door derſelver bewegingen, drie hondert duyſent Gereformeerden aan groote gevaren, in de Provintien aan dees zyde van de Loire bloot ſtelde, was hebbende. Hy verklaarde daar naar een weynigh opentlijker d'oorſaak van ſijn quaad humeur, nemende het Synode van Aletz tot ſijn partye; om dat het ſelve de deciſien van dat van Dordrecht in weerwil van eenige Predikanten, die deſelve niet approbeerden, voor goet gekeurt hadt: en hy beſchuldighde de onthalingen die men de Arminianen in Hollandt aangedaan hadt, van al te groote ſtrengheyt. Niettemin, volgens ſijn ſeggen, wanneer de Gereformeerden aan de woede van hare onverſoenelijke vyanden, door krijtende onrechtvaardigheden, en openbare verbrekingen van haar woordt, overgegeven waren, ſo haddenſe nochtans ongelijk van te klagen. Tot ſo verre gaat dit maals de gematigheyt van die gene, die niet anders als verdraagſaamheyt predikken. Sy wilden deſelve wel t'eenemaal voor haar hebben; en ſy ſouden echter gaarne niet alleen handelingen, die naar eenige ſtrengheyt gelijken, maar ſelfs de klagten en ſuchtingen van andere, voor onverdraachelijk oordeelen.

Ondertuſſchen de Hertogen van Rohan en van Soubiſe, die langen tijd gedraalt hadden, ſonder haar op de verſoeken van de Vergaderingh in te laten, eenigh misnoegen van 't Hof ontfangen hebbende, alwaar den Hertogh van Rohan den Prince van Condé, en den Conneſtabel tot vyanden hadt, begaven haar volſlagen aan de bevelen van de Vergaderingh over; en naar eenige onderwerpingen van harentwegen, en eenige aanbiedingen van de zyde van 't Hof, die nergens toe nut waren, ſo beſlotenſe de belegering van S^t. Jan d'Angeli uyt te ſtaan. Den Hertog van Rohan liet ſijn Broeder in de Stadt blijven, naar dat hy hem van manſchap en ammonitien had voorſien; en hy begaf ſigh naar Guyenne, om aldaar machten te verſamelen. Den Koningh naar dat hy Soubiſe door een Heraut had doen ſommeren, belegerde de Stadt: en Soubiſe door de practijken van Loudrieres, die de ſoldaten en inwoonders door ſijne diſcourſen en raadgevingen, om de Stadt over te geven, haar moedt deed verlieſen, trok 'er vroeger uyt als hy gedaan ſoude hebben, ſo hy niet bevreeſt was geweeſt, dat hy verlaten ſoude zijn geworden. Hy maakte daar maar een wilde en generale capitulatie; waarin den Koning by geſchrifte niet anders aan d'Inwoonders, als haar leven, hare goederen, en de vryheyt van hare conſcientien, en van hare perſonen beloofde; en aan hem reſerveerde, om de reſt te beſchikken ſodanig als hy ſoude goetvinden: verklarende met eenen, dat hy pretendeerde geen verdrag, maar een gratie te verleenen. Men deed ten naaſten by het ſelve met Rochelle, en ten regarde van alle de Steden die een belegeringh bleven afwachten. Echter ſo wierd die capitulatie heel qualijk onderhouden; de ſoldaten plonderden de Stadt; doch ſy lieten haar een Certificatie van den hooft-Officier, van de Schepenen, en van de voornaamſte Inwoonders, en een ander van den Predikant geven, dewelke atteſteerden, dat ſy haar zedighlijk gedragen hadden. Den Koning van ſijn zyde ſigh na Cognac getireert hebbende, liet een Declaratie uyt gaan, die tot Bordeaux geregiſtreert wierdt, waarin hy om te meer luyſter aan ſijn goedertierenheyt te geven, door welke hy de Gereformeerden van St Jan d'Angeli, haar leven, hare goederen, en de vryheyt van haar gemoedt liet behouden, ſo ordonneerde hy dat de Fortificatien en de Veſten van die Stadt omgeworpen, en de graften gevult ſouden worden; hy vernietigde alle hare voorrechten, en hy ſtelde haar voor het toekomende ſchatbaar, hy ſchafte het Hooft-Officierſchap en het Schepenſchap af, hy hereenighde de gemeene en patrimoniale penningen van de Stadt aan het domeyn: en hy liet door een ſoorte van gratie, aldaar maar alleen de verkieſinge en de ordinaris juriſdictie verblijven. Een Hiſtory-Schrijver die de Roomſche Kerk ſeer toegedaan was, merkt over het ſelve Edict aan, dat men het voor een rechtvaardige ſtraffe van de rebellye, waar in die Stadt vervallen was, ſoude genomen hebben gehadt, ſo men daar naar het ſelve onthaal aan veele Steden, die ſeer onnoſel en goet Catholijk waren, niet aangedaan hadde.

Belegering en inneming van St. Jan d'Angeli.

Declaratie van den Koning die de voorrechten van deſelve Stadt vernietigt.

Eynde van het ſevende Boek.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

HISTORIE DER REFORMATIE van de KERKEN van VRANKRYK.

TWEEDE DEEL.

Agtste Boek.

Korten Inhoudt van het agtste Boek.

Brief van den Marschalk van Bouillon. Den Koningh gaat naar Guyenne. Belegering en inneming van Clairac. 't Woordt van den Koningh word qualijk naar-gekomen. Brevet van den Paus aan den Koningh. De Gereformeerden zijn overal ongelukkig. Belegering van Montauban. La Force defendeert de Stadt. Den Koning breekt de belegering op. Doot van Chamier. Doot van den Hertogh van Mayenne. Het verwijt valt op den Connestabel. Disgratie van den Iesuit Arnoux. Doot van den Hertogh van Luines. Vergaderingh van de Geestelijkheyt. Bittere harangue van den Bisschop van Rennes. Historie van Dominicus van Iesus Maria. Oproer tot Parijs. De Kerk van Charenton wordt verbrandt. De Gereformeerden verlaten hare woonplaatsen. Men beschuldigt haar dat sy de bruggen van Parijs: en de Kerker van Lions in brandt hadden gestoken. De Kreyts van neder-Languedoc set Chatillon af. Groote verwerringe in die Kreyts. Staat van het Hof. Wederkomst van den Koning tot Parijs. Aanmerkelijk geschrift van Ieannin, die de vrede aanraadt. 't Advijs van die gene die na den oorlogh trachten, is het sterkste. De Gereformeerden scheppen weder moedt. Den Koningh vertrekt van Parijs. Uytslag in Poitou; en in Guyenne; alwaar hy met la Force handelt. Plonderinge van Negrepelisse en van St. Antonin. Lesdiguieres bemiddelt de vrede. Factien tot Mompellier. Oproer tegen de Catholijken. Bittere harangue van den Bisschop aan den Koningh. Aanmerkingen over de stijl van die harangue. Verwoestingh van de Kerk van Foix. Attestatie aan den Monnik Villate verleent. Den Koning verbied aan de Gereformeerden hare huysen te verlaten. Den Grave van Mansveld handelt met de Gereformeerden. Voorslagen van den Marschalk van Bouillon aan den Hertog van Rohan over het selve subject. Het Hof wint Mansfeld. Den Koning bedient sigh in Vrankrijk van uytheemsche Catholijken. Vernieuwingen van de onder-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

derhandelingen tot vrede. Geschrift over die materie. Belegeringh van Mompellier. De capitulatie van Lunel word qualijk naargekomen. De kleyne Steden worden qualijk gedefendeert. Uytslag van den oorlog in verscheyde plaatsen. Chatillon word Marschalk van Vrankrijk gemaakt. Oproeren tot Orleans; tot Fronsac; en tot Lions. Oorsprong van den naam van PARPAILLOT. Andere Oorsprongen. Van 't woordt HUST. Gewelt van den Oproer. De Gereformeerden worden ontwapent. Oorlogh tegen Rochelle. Soubise versoekt hulpe in Engelandt. Tractaat van vrede voor Mompellier hervat. Besluyt van het Tractaat met een Edict. Gestrengheden van de Parlementen. Voordeelen van de Vrede. Bematigingen van het Edict van vrede. Alle de Steden nemen de vrede aan: die echter van 't Hof qualijk naargekomen wordt. Handelinge tot Mompellier geschiedt. Wederkomste van den Koningh tot Parijs. Gunste van Puisieux. Den Bisschop van Lucon wordt Cardinaal gemaakt. Caracter van dien Prelaat. Op wat wijse hy de tijding van sijn promotie kreegh. Uytsporige pluymstrijkerye. Bedriegeryen aan de Borgers van Rochelle gepleegt. Ondernemingen van Valence tot Mompellier; daar hy den Hertog van Rohan gevangen neemt; en het Borgemeesterschap half en half verdeelt. Algemeene Vertoogen. Wilde beantwoordingen. d'Oeffeningen van den godsdienst verboden. De Gereformeerden worden van de waardigheden in de Universiteyt *van Poitiers uytgesloten. Verbodt om Psalmen op de straten en in de winkels te singen. Een soldaat van de plaats van een* Oblat *berooft. Smetten het vaderlijke recht aangedaan. Declaratie die een Commissaris in de Classissen en in de Synoden aanstelt. Synode nationaal. Galand is d'eerste Commissaris geweest die in een Synode nationaal geassisteert heeft. Hy word uyt gehoorsaamheyt aangenomen. Men send een deputatie na den Koningh; die de Gedeputeerden met sijn bevelen te rug sendt. Neyginge van 't Hof om de Arminianen te begunstigen. Geschrift van la Milletiere. Antwoordt van Tilenus. Autoriteyt aan de Koningen van Vrankrijk toege-eygent. Lastering tegen het Synode van Dordrecht. Gehoorsaamheyt van het Synode van Charenton. Assignatien qualijk betaalt. Propositien by Galand van wegens den Koningh aan het Synode gedaan. Nieuwe deputatie aan den Koningh; en desselfs uytwerkinge. Eedt van eendrachtigheyt. Kasteel tot Mompellier gebouwt. Maniald stelt sigh in den naam van de Gereformeerden der Stadt daar tegen. Voorspellingen van een nieuwen Oorlogh. Doot van du Plessis. Doot van den Marschalk van Bouillon.*

TErwijle dat den Koning in de belegering van die Stadt was, so ontfong hy de onderwerpingen van den Hertogh van Tremouille, denwelke Tailleburg aan hem, had overgegeven, sonder sig lang te hebben laten bidden. Maar hy ontfong aldaar ook een brief van den Marschalk van Bouillon vol van heel dappere vertooningen. Het voornaamste onderwerp daar hy in deselve van sprak, was het vertrek van de Gereformeerden, 't welk hy daar aan toeschreef, dat de Declaratie van den vier en twintigsten April so grootelijks gevioleert was. Hy merkte daarin aan, hoe

1621. Brief van den Marschalk van Bouillon.

dat

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

datmen haar op de Loire vier Steden afgenomen hadt, die geen correspondentie mette Rebellen hadden gehouden; hoe datmen de stoutheyt van de Predikers ongestraft liet, die niet als oproer predikten, en die de doot van die gene, die in den oorlog vande *Ketters* gesneuvelt waren, by het Martelaarschap vergeleken; hoe dat de Rechters de Declaratie van den seven-en-twintigsten May deden executeren, en den Eedt van afkeuring vande Vergadering van Rochelle, aan Mannen, aan Vrouwen, en aan kinderen selfs, die niet meer als vijftien jaren out waren, lieten doen; hoe datmen op de wegen die gene aanhieldt, die vertrekken wilden; 't welk men ook aan die gene selfs gedaan hadt, die sig naar Sedan begaven, alhoewel dat die Stadt onder de bescherminge van den Koning was. Al dat selve, seyde hy, deed aan die bevreesde personen geloven, dat men het selfs op de Godsdienst gemunt hadt, onder voorwendsel dat men de Rebellen dempen wilde. Hy voegde daar klachten by die op hem selfs sagen, ter oorsake van de weynigh sorge die men gedragen hadt, om het Tractaat van bescherminge t'onderhouden, 't welk men met hem wegens sijn Prinsdom van Sedan gemaakt hadt.

Den Koning gaat naar Guyenne.

Ondertusschen den Koning sijne overwinningen vervolgende, trok met sijn Leger naar Guyenne, en vondt aldaar deselve gemakkelijkheyt, om de Steden die de Gereformeerden daar hadden, te bemachtigen, als hy in Poitou en in Saintonge gevonden hadt. De capitulatien die de Gouverneurs met hem maakten, reguleerden de marsch van sijn Leger: en hy ging van Stadt tot Stadt, sig voor de Poorten van die geene vertonen, waar in hy wel wist dat hy ontfangen soude worden. Boesse Pardaillan, la Force voor geen Generaal hebbende willen erkennen, verliet de partye uyt jalousie, en leverde aan den Koning wel twintig Steden over. 't Is waar dat het meeste gedeelte haar selven verraden vindende, de wapenen weder annamen, wanneerse geloofden, dat sy sulks met veylicheyt doen konden. Panissau met deselve jalousie besmet sijnde, nootsaakte la Force om veele plaatsen die niet heel sterk waren, over te geven. Lusignan gaf Puimirol met een ongeintereßeerde vryheyt over: Maar wanneer hy sag dat men met hem spotte, om dat hy den eerlijke Man had willen spelen, in een tijdt en in een sake, waar in niemant sigh selfs prikkelde om het te sijn, so nam hy de wapenen weder aan, om hem een somme van tien duysent Rijksdalers te doen tellen, die hy van noden hadt, om sijne schulden te betalen. De Stadt van Tonneins die haar selven mede over haar getrouwicheyt had willen prikkelen, vondt haar selven van gelijke bespot. Veele Heeren van het Leger des Konings vonden haar genootsaakt, om haar met hare bagage vermits het quade weder aldaar te begeven. Sy wierden daar inne wel ontfangen en onthaalt; en eenige Troepen die van 't gros van 't Leger afgesondert waren, haar in gevaar bevindende om van de Inwoonders so die gewilt hadden, in stukken gehouwen te worden, wierden als in Vriends Landt onthaalt. Maar wanneer deselve klagen wilden over eenige schade, die de Krijgs knechten van den Koning haar aangedaan hadden, en daar toe de bewijsen van hare gehoorsaamheyt, daar ik van gewage, by brengen wilden, so antwoorde men haar op een beschimpelijke wijse, datse voor geen teekenen van getrouwicheyt by brengen moesten, 't geene door gebrek van moedt gedaan hadden. Het was de Luyden gedwongen om Rebellen te worden, dat men haar gehoorsaamheyt selfs voor lafherticheyt quam te houden: en Luyden van moedt moesten naderhandt liever partye kiesen, om met haar selven Edelmoedig te defenderen, eerder om te komen, als een onderwerpinge te doen, die haar tot een spot van hare Vyanden stelde.

Belegering en inneming van Clairac.

Den Hertogh van Mayenne die den oorlogh in die Provintie gevoert hadt, had eenige kleyne exploicten gedaan, en sommige onsterke Stedekens, die haar selven in postuur van defentie gestelt hadden, ingenomen. Maar den Koning vond geen tegenstant als tot Clairac, het welke een belegering dorst uytstaan. Daar waren eenige Luyden in deselve Stadt, die aldaar niet gebleven waren, als om aan d'andere de moedt te doen verliesen: Invoegen dat de Stadt het so langen tijdt niet tegen hieldt, als deselve wel had konnen doen, sose wel gedient was geweest. Sy gaf haar dan op discretie over; waar naar den Koning uyt genade aan d'Inwoonders het leven schonk, en liet haar d'oeffening van haar Godsdienst behouden. Maar hy sonderde ses personen van dat pardon uyt; en liet 'er drie of vier van ophangen, waar onder een Predikant was. Men gewende dien Vorst tot de straffe van de Luyden van die Caracter; en de Jesuiten genoten alsoo op den naam vande Koning d'offerhande van hare Vyanden die men aan haar quaataardigheyt quam te doen. Sy hadden dien Vorst terwijle hy tot Poitiers was in geboe-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

geboesemt, dat hy Clemenceau die aldaar Predikant was, en Mallerai een advokaat, ter doot soude doen veroordelen; en om datse deselve niet en hadden, alſo de Predikant naar Rochelle, en den Advokaat naar Nerac gevlugt was, ſo vermaaktenſe haar met deſelve in henne ſchilderyen te ſien executeren, en haare perſonen met ſchimp-ſchriften te diffameren. Die ſtrengheyt wierdt in alle Plaatſen die eenige tegenſtant deeden geoeffent. De capitulatie wierdt altijdt met het bloedt van een van d'ongelukkigſte verſegelt. Den bloed-raadt van de Geeſtelijkheyt wilde van geen ander advijs weſen; vermits de ſtraffe altijdt een ſchijn van miſdaat, over het gedrag van die gene die deſelve lijden, komende toe te brengen, die geſtrengheden mitſdien in het gemoedt van den Koning, het vooroordeel daar men hem mede gevoedt hadt, dat de Gereformeerden Rebellen waren, onderhouden mogten.

De genade aan Clairac verleent had weynig Effect, om dat de Soldaten in de Stadt trokken, en alles plonderden datſe konden. 't Is niet waar, dat ſy daar inne door Baſſompierre verhindert wierden, ſo als een heel quaataardig en onkundig Schrijver komt te ſeggen, vermits denſelven geduyrende de ganſche belegering van Clairac tot Parijs was, en daar niet weder van daan quam, als om in die van Montauban te dienen. Aan d'andere kant ſo deedmen een deel van de beſetting in d'overtogt van de rivier om komen. Men had aan de ſelve vry geleyde gegeven om te mogen vertrekken, en aan de Soldaten waar uyt de ſelve beſtont, toegeſtaan, om met haar zijd geweer te mogen uyttrekken. Maar onder voorwendſel van haar vande woede der Soldaten van het Koninglijke Leger te bevrijden, ſo wilde men haar over 't water doen trekken. Dat was eygentlijk haar naar de ſlagtbank te leyden: de Soldaten van den Koning vielen op deſelve aan, om haar te beroven. Haar geweldadicheyt bragt de ſchrik in die ellendigen, dewelke in ſulk een groot getal in twee of drie Schepen die aldaar lagen, quamen te lopen, dat ſy te gronde gingen. d'Andere onderſtonden de Rivier over te ſwemmen, en verdronken, om een andere ſoorte van ſterven te vermijden. Daar was een kabel die dwers door de Rivier lagh, en dewelke diende om de veerſchuyt daar by over te halen: de Soldaten vanden Koning ſiende, dat veele van die ellendigen haar aan dat touw vaſt hielden, hadden de booſheyt van het ſelve af te hakken, en dedenſe alſo mede als d'andere omkomen. By aldien 'er geen colluſie was geweeſt, het ſoude heel licht gevallen hebben om die wanordre te beletten, vermits 'er veele Edelluyden van 't Hof, van den Conneſtabel, en ſommige Officiers op de plaats waren, die heel weynigh devoir deden om de ſoldaten in te teugelen. Die belegering had ſo wel als die van S^t. Jan d'Angeli aan veel Edelluyden het leven gekoſt; en men wilde die ongelukkigen aan haar wrake op offeren. Naar dat ſelve ſo weetmen aan de ſimple ſoldaten de faute van die gene, die deſelve hadden laten begaan; en om dat men voor repreſſaillen vreeſde, ſo liet men 'er drie van die gene die het touw afgekapt hadden, ophangen.

Het woordt van den Koning wordt qualijk nagekómen.

Terwijle dat den Koning Clairac benauwde, ſo ontfongh hy een Brevet van den Paus, die hem met ſijne overwinningen geluk wenſte: en hem aanmaande van de wapenen niet neder te leggen, voor dat hy ſig Rochelle onderworpen, en aan de *Ketters* al dat gene ontnomen hadt, 't welk tot haar veylicheyt diende. Hy prees hem grotelijks over ſijne onderneming, en gaf hem groote hoope tot een uyt eynde, 't welk ſulke ſchoone beginſelen beantwoorden ſoude, alſmede krachtige verſekeringen vande byſtant der Heyligen. Onder andere loſgevingen moet men deſe van een heel byſondere draay vinden, dat hy *ſijne Voorouders, die alſo veel eere door d'aanmaningen der Pauſen, als door de geboden Gods behaalt hadden*, quam na te volgen. d'Oprechſte Catholijken hebben dat Brevet voor waarachtigh erkent, alhoewel andere die haar daar over ſchaamden, het ſelve voor verçiert hebben willen doen paſſeren. Het was gedateert den tweeden July.

Brevet van den Paus aan den Koning.

Geduyrende deſelve belegering en de volgende maanden, continueerde den Hertog van Mayenne den oorlogh in ſijn diſtrict; en maakte ſigh voornamentlijk meeſter van Mas de Verdun, van Mauveſin, en van l'Ile Jourdain, met de Gouverneurs te vreden te ſtellen: Maar op dat al de werelt deel in de ellenden van den oorlogh ſoude hebben, ſo liet men de ſommen die men haar belooft hadt, door d'Inwoonders van rond-omme betalen. Den Hertog van Epernon hield ſig beſig met de huyſen en molens rond-om Rochelle te verbranden; en den Hertog van Monmorenci deed eenige kleyne exploicten in Languedoc, dewelke ſtrekten om de Stadt van Nimes te incommoderen. Den Hertog van Rohan, die verwachte dat Montauban naar d'andere Steden aangetaſt ſoude worden, hield ſigh ontrent Caſtres en Albi, om daarinne te voorſien; en maintineerde ſijn ſelven met veel

De Gereformeerden ſijn over al ongelukkig.

meer

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

meer moedt als geluk. De Vergadering van Rochelle ſogt hulpe van alle kanten: maar niets wilde voor deſelve gelukken. Alle uytheemſchen weygerden haar de byſtant dieſe verſogt. De bedrijven van Vatteville Mont-chrétien, dieſe met verſcheyde commiſſien naar Normandien had geſonden, om aldaar eenige Krijgſvolkeren te ligten, verdweenen met ſijn doot. Mombrun die in 't Dauphiné armeren wilde, kon niets merkelijks verrichten, ter oorſake van de wederkeeringh van Leſdiguieres, die hem de loef af-ſneedt: en de Graaf van Suſe, die een aanſlagh op Grenoble hadt, by een Catholijke Boer, die hem voor Gidſe diende, gekent zijnde geworden, wierd met ſijn volk in een ſteylte gebraght, waar uyt hy niemandt ſalveren konde. Hy ſoude daar in gelijk d'andere door de ſtrengheyt van het Parlement omgekomen hebben, indien den Koningh daar aan niet verboden hadt het proces te continueren. Invoegen dat tot die tijd toe den Koningh niets hadt tegen geſtaan, en hy had tſedert de maandt van May ontrent vijftigh Steden bekomen, waar van 'er veele hem alſo veel moeyte als St. Jan d'Angeli hadden konnen geven, maar die haar onderworpen hadden, ſonder het kanon af te wagten: ſonder daar onder te begrijpen die gene, die de belegeringh van ſijn Leger, of van die van ſijne Generaals, uytgeſtaan hadden.

Belegering van Montauban.

Maar alle die voorſpoedt ſteuytte voor Montauban. De Stadt en het Parlement van Thoulouſe wikkelden den Koningh in, om die nieuwe belegeringh te formeren, in een ſayſoen dat alrede verre verlopen was, en met afgematte Troepen, ongeagt het advijs van de verſtandigſten. Montauban was Thoulouſe ſo in de wegh door de geſtadige uytlopen, die deſſelfs Inwoonders tot voor de poorten van die groote Stadt deeden, en door de plonderingen daar rond-om, dat die van Thoulouſe beloofden te furneren alle 't geen dat tot de belegering nodig ſoude zijn, ſoſe den Koning maar ondernemen wilde. Het geluk dat den Koningh tot daar toe by gebleven was, deed lichtelijk geloven, dat het Montauban ſo wel als d'andere opgeven ſoude. Den Hertogh van Mayenne, en den Marſchalk van Themines, hadden laſt om de loopgraven daar voor te maken. Den eerſten maakte ſigh daar toe van veele nabuyrige Steden meeſter; maar hy konde St. Antonin niet verraſſen, waar van hy echter den Gouverneur Penaveire genaamt, gewonnen had. Dien ontrouwe man had hem de Stadt voor twee duyſent rijkſdalers verkoft, waar voor hem den Hertogh ſijn belofte by geſchrifte had gegeven. De Borgemeeſters van hem eenige ordre die haar raakte, zijnde komen af-halen, ſo gaf hy haar uyt onvoorſichtigheyt die belofte over. Wanneerſe nu op het ſien van dat geſchrift haar ſelven ſeer verbaaſt toonden, ſo bemerkte hy ſijn miſſlagh; en redde ſigh met ſeer goet verſtandt uyt de ſaak. Maar hy kon de agterdogt, dewelke dat voorval verwekt had, niet weg-nemen; en hy kon ook de Borgemeeſters de Stadt niet doen verlieſen, om dat hy haar vertrouwentheyt verloren hadt.

La Force defendeert de Stadt.

Ondertuſſchen ſo gelukte de belegeringh van Montauban niet. La Force, en den Grave van Orval, Soon van den Hertogh van Sully, hadden haar binnen de Stadt begeven, en defendeerden deſelve als Luyden die hert hadden. d'Intelligentien die den Koningh binnen de Stadt hadt mankeerden, om dat die gene die de Hoofden daar van waren, gedoodt, en d'andere ontdekt wierden. Den Hertogh van Rohan bragt daar ſecours in, ongeagt alle de voorſorgen die de Generaals van het Leger des Koninghs, en den Hertog van Angoulême, die met een vliegend Leger daar om-heen ſweefde, nemen konden, om het ſelve te beletten. Daar naar deed men verſcheyde voorſlagen van vrede: maar den Koning deſelve niet anders als aan den Hertog van Rohan willende toeſtaan; en den deſen die niet anders als voor 't algemeen willende aannemen, ſo hadden die voorſlagen geen gevolg. Men kon geen oorſaak uyt vinden om het opbreeken van de belegering een glimp te geven; en men moeſt eyndelijk aftrekken, naar dat men meer als drie maanden tijd voor die Stadt verloren hadt. Chamier Predikant en Profeſſor in de God-geleertheyt, die met een Kanon kogel wierdt doot geſchoten, was een vande conſiderabelſten die de belegerden verlooren: Maar den Koning verloor een groot getal brave Luyden; en onder anderen den Hertog van Mayenne, die in de attakke van Ville-Bourbon ſneuvelde. Het was een Prins van een ongemeene dapperheyt; dog die daar al te veel vertooning van maakte; en die vermaak ſchepte om ſijn ſelven en andere bloot voor het vuyr van den Vyandt te wagen, uyt een lichtvaardigheyt die ſo een groote Ziel niet wel paſte. Hy bleef 'er eyndelijk dan mede, ſo als hy 'er vele andere had doen blijven. Die van Montauban wierden van 't opbreken der belegering berigt door een ſoldaat van de Religie, die des avonts te voren het begin van den agt-en-t'ſeſtigſte Pſalm op ſijn fluyt ſpeelde. De belegerde namen het ſelve voor een teeken van haar verloſſing, en waren daar in ook niet bedrogen.

Den Koning breekt de belegeringh op.

Doot van Chamier.

Doot van den Hertog van Mayenne.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Het verwijt valt op den Conneſtabel.

Die gene, die den Koningh die ſpijt hadden doen bekomen, wierpen de blame daar van op de Gereformeerden, die in ſijn Leger dienden. Maar den Conneſtabel die in veele dingen het verval van 't vermogen, dat hy tot noch toe op het gemoedt van den Koning had gehadt, gemerkt hadt, begon aanmerkinge te maken op die advijſen, die men hem veelmalen gegeven hadt, dat hy op d'inlandſche oorlogen ſoude agt ſlaan, waar van de minſte quade uytſlag hem het verwijt en de ſchade ſoude doen dragen. Hy beſpeurde ſulks voornamentlijk tot Thoulouſe, alwaar men hem quade officien deedt. 't Is waar dat hy het credijt noch hadt om den Jeſuit Arnoux, die alhoewel hy ſijn bevordering van hem hadt, echter niet naliet tot ſijn verderf te arbeyden, van 't Hof te doen jagen. Den Koningh nam ook noch een ander Biechtvader van ſijn handt aan; waar uyt men oordelen kan of hy de macht wel hadt, ſo als hy beloofde, om ſijn Favorit te verſtoten; vermits hy die macht niet en had, om tegen de wil van dien heerſſuchtigen Man, een Biechtvader te behouden, aan wien hy ſijn geheym geopenbaart hadt. Niettemin ſo kreeg den Conneſtabel de gedachten om vrede te maken, en ſogt niet anders als middelen, om aan de wapenen van den Koning weder te doen bekomen die agting, die ſy voor Montauban verloren hadden, op datſe den oorlog op een veel eerlijker wijſe ſouden mogen eyndigen. Maar hy ſtierf voor het eynde van 't jaar geduyrende de belegering van Monhurt. Hy had 't ſelve lot gelijk als alle andere Favoriten. Hy wierdt van niemant, noch ook van ſijn meeſter niet beklaagt. Alle ſijn grootheyt ſtierf met hem; en nauwelijks vond men ſo veel by hem, waar mede men de begraaffenis koſten betalen konde.

Disgratie van den Jeſuit Arnoux.

Doot van den Hertog van Luines.

Vergadering van de Geeſtelijkheyt.

Geduyrende de belegeringh van Montauban ontfingh den Koningh de deputatie van de Vergadering der Geeſtelijkheyt, die tot Parijs geopent zijnde, naar Poitiers en eyndelijk tot Bordeaux overgebragt was. Sy bood aan den Koningh een Millioen, mits dat hy ſigh verbondt, omſe tot de belegering van Rochelle aan te wenden. Maar dat verſtandig Corpus en boodt niemedal aan, dat uyt deſſelfs beurs moeſt komen. Het conſenteerde alleen dat den Koning Ampten van Provintiale en Biſſchoppelijke Ontfangers, en Contrerolleurs van de Tienden ſoude maken. Cornulier Biſſchop van Rennes deed een aanſpraak aan den Koning, en ſong de Zegenpraal voor de overwinning. Hy bedankte hem voor 't geen dat hy voor *de Kerk* had gedaan; hopende dat 'er eerlange niet meer als eene Godſdienſt in Vrankrijk ſoude zijn. Hy rekende den Oorlogh, volgens de principien van de Geeſtelijke goedertierenheyt, onder *de ſalutaire en ſachte* middelen, waar van den Koning ſig bediende om de ſaken tot dat gelukkigh eynde te brengen. Hy beſchuldighde de Gereformeerden heſtiglijk van alle de voorledene beroerten; en datſe toegeleyt hadden om het jok af te werpen, en de Kroon te verdeelen. Hy voegde daar verſcheyde klagten by, die hy met ſulke betrekkingen voor droeg, die deſelve vergiftigen konden: dat men de Kerken voor Stallingen in het Biſdom van Rieux had doen verſtrekken; dat men de Ciborie genomen en weghgebraght hadt; Dat men het Crucifix had doorſchoten: En dat men het ſelve aan de ſtaarten vande paarden gebonden naar Tonneins geſleept hadt; Dat men het vleeſch in de doopvonten had geſouten, naar dat men deſelve rond-om de Kerk van een ſekere Plaats in 't Biſdom van Pamiers, in proceſſie had gedragen; Dat men in een naburige Plaats van Mompellier een Parochiaan de neus had afgeſneden, en datſe hem naderhant van den Toorn hadden geworpen. 't Was nu de tijdt niet meer dat men die uytſporigheden, (onderſtelt zijnde, datſe ſodanig waren als hy deſelve verhaalde) als vervoeringen van ongebondene Krijghsknechten moeſt aanſien; noch om maar alleen daar over de ſtraffe van de ſchuldigen te verſoeken, ſo als den Biſſchop van Lucon in den jare 1615 had gedaan, met de Vertoogen van de Kamer der Geeſtelijkheyt op 't eynde van de Staats-Vergadering over te geven. Maar 't waren alſnu de miſdaden van de geheele Godſdienſt, en men onderſcheyde de onſchuldigen van de ſchuldigen niet meer. Hy verſogt daar op d'uytterſte behulpmiddelen, als tegen d'uytterſte qualen: en om den Koning te gevoeliger te maken, ſo voegde hy 'er voorbeelden by van verſcheyde Vorſten, die van God geſtraft waren, om datſe de verbeteringh van ſodanige miſdaden veronachſaamt hadden. Hy prees den Koning dat hy d'yſere roede in de handt genomen hadt, en hy maande hem aan om ſijn oogmerk te vervolgen. Hy handelde de Gereformeerde Godſdienſt doorgaans, als of het geen Godſdienſt was: maar de paſſie die hy liet blijken tegen die gene, die belijdenis van die leere deeden, en belette hem niet, om op de ſaken van de Geeſtelijkheyt te denken; en om een groote ſorge voor de behoudenis van derſelver voorrechten en inkomſten te doen blijken. Hy verſogt dat de Gereformeerden hare oeffeningen in de Geeſtelijke Landen en Heerlijkheden niet mogten plegen, en boven al dat de Contracten die de Geeſtelijkheyt met den Koningh gemaakt hadt, wel onderhouden mogten worden. Hy onderſteunde dat verſoek met een

Bittere harangue van den Biſſchop van Rennes.

ſtelregel die de Gereformeerden ſeer voordeelig ſoude zijn geweeſt, by aldienſe onderhouden was geworden. Het *Woordt Gods*, ſeyde hy, *wordt waarheyt genoemt:* Van gelijken ſo moeten de beloften *der Vorſten ook vaſt en beſtendig; en niet veranderlijk of geveynſt zijn:* 't welk hy wilde dat plaats ſoude hebben, *voornamentlijk in 't gene dat de Kerk aangaat.* Maar alſo hy buyten twijfel daar onder verſtont, dat de vrucht van die beſtendigheyt van het Koninglijke woordt ſigh niet tot *de Ketters* uytſtrekte, ſo verſogt hy ook dat het onweder, 't welk tegen haar verwekt was, door de gewoone middelen niet weder geſtilt wierde; maar dat alle de Plaatſen van veyligheyt ontmantelt ſouden worden. Hy miſprees de geweltdadigheyt in de ſaken van de Godſdienſt, wanneerſe de dwalingen niet en ontwortelde: en bekende dat het gene door gewelt wierd ingevoert, noch van lange geduyrſaamheyt, noch van eenige verdienſte voor 't geloove was, 't welk vry moet weſen. Maar ſulks verhinderde niet dat hy den Koningh niet aan en drong, om Philippus, Auguſtus, en de Vader van St. Louis naar te volgen, die de Albigenſen, hare Ketterye en hare Steden, t'eenemaal uytroeyden. Invoegen dat hy volgens de beginſels van die godvrugtige wreetheyt, de geweldadigheyt prijſſelijk ſoude gevonden hebben, ſo men de Gereformeerden en derſelver leere verdelgt hadt. Hy maande den Koningh byſonderlijk aan om Rochelle tot een Dorp te maken; en om de Gereformeerden in Dorpen te doen woonen, in navolginge van Conſtantius, die de Heydenen daar in confineerde; en die gevolglijk *Payens*, d. i. *Landluyden* genoemt wierden: 't welk het ganſche Keyſerrijk aanſtonts Chriſten maakte. Die harangue, alhoewel vol van fenijn en bitterheyt, ontbrak echter een ſekere glimp die laſteringen van noden hebben, op datſe niet verdrietelijk ſouden zijn.

Hiſtorie van Dominicus van Jeſus Maria.

Maar de doot van den Hertog van Mayenne ſcheen groote wan-ordre in 't Koningrijk te ſullen veroorſaken. De Gereformeerden waren tot Parijs in gevaar van gemaſſakreert te ſullen worden, wanneer die tijdinge daar gebragt wierdt. Dien naam was dierbaar aan het gemeene Volk, 't welk de Ligue noch geheugde. Invoegen 't ſelve een beſluyt nam, om haar over die doot aan de Gereformeerden van die groote Stadt, die de vreedſaamſte van 't Koninkrijk waren, te wreeken. De ganſche week, van den 21^ſte^ December af, tot Sondagh den 26^ſten^, paſſeerde in dreygementen. Daar was eenige dagen te voren een ontſchoeyde Karmelijt aangekomen, die ſigh *Dominicus van Jeſus Maria* liet noemen, en die in Spanjen, in Italien, en in Duytſlandt, een groote agting van heyligheyt had verkregen. 't Selve had hem niet meer als de grimmatſen van een verſchrikkelijke geveynſtheyt, en bloedige raadſlagen tegen de Proteſtanten van Duytſlandt gekoſt. Hy was een Spanjaart van geboorte, van herte, en van opvoedinge. Naar eenige reyſen en verblijf tot Romen en aan 't Hof van den Keyſer, was hy ſo vermaart geworden, dat d'aldergrootſte Vorſten haar prikkelden om eerbiedigheyt voor hem te hebben. Hy was den opſtooker van den Boheemſchen oorlogh, door d'onrechtvaardigheden die hy de Vorſten van 't Huys van Ooſtenrijk inboeſemde hare Proteſtantſe Onderdanen aan te doen, en door d'ingeving van den Barbaarſen yver, waarmede hy de Volkeren gaande maakte. Een van de konſtgrepen van dien Monnik om de gemoederen heet te maken, was, dat hy een Beeldetje by hem droegh, 't welk *hy 't mirakuleuſe beeldt van onſe Lieve Vrouw van de overwinninge noemde.* Het was een Tafereel van anderhalve voet hoogh en van een voet breedt, waar op de geboorte van *Jeſus Chriſtus* geſchildert was. Dat ſtuk wierd by geval in een mijt van een deel gebroken hout gevonden. De beeltenis van de Maagt waren de oogen uytgehaalt, en dien ellendigen Monnik debiteerde, ſonder eenigh ander bewijs als ſijn woordt, dat de *Ketters* de auteurs van die heylig ſchenderye waren. Hy droegh dat Beeldt overal met hem; en noyt vertoonde hy 't ſelve ſonder vervloekingen tegen die gene te doen, die het ſo qualijk gehandelt hadden. Hy bediende ſigh daar van in Bohemen, om de Keyſerſen tot den Oorlog tegen 't opgeſtane Volk van dat Koningrijk aan te moedigen. Hy bediende ſig ook daar van in Vrankrijk, om de Catholijken tot uytroeyinge van de *Hugenoten* aan te moedigen. Eyndelijk bragt hy het na Romen, alwaar de Paus het ſelve op den groote Altaar van de Kerk van St. Paulus conſacreerde; en gaf hem met alle de Cardinalen, de ganſche Geeſtelijkheyt, en al 't Volk, ſulk een groote eere, dat het ſcheen, dat hy de verwijtingen die de Gereformeerden aan de Kerk van Romen, nopende d'afgoderye komen te doen, autoriſeren wilde. Naar de ruine van de reformatie in Bohemen, daar deſelve ſo kraghtig was geweeſt, was dien Monnik in Vrankrijk gekomen, om van de inlandſe Oorlogen te profiteren, en om aldaar de Catholijke Kerk deſelve dienſten te doen, die hy daar aan in Duytſlandt hadt gedaan. Hy wierd tot Parijs ontfangen als een man die vol van den Geeſt Gods was, en wiens daden als ſo veel wonderwerken waren. Hy had den toeloop van 't Volk, en ſelfs van perſonen van qualiteyt: maar om ſijn ſelven eerwaardiger te maken, ſo quam hy

niet

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

niet altijdt te voorschijn, en hy affecteerde om in een Convent van sijn ordre opgesloten te blijven. Niettemin so gehoorsaamde hy aan de Opperften, die het geheym wetende, om door de geveynsde weygeringen, die op de pretense nedrigheyt van dien Hypocrijt gefondeert waren, het Volk gaande te konnen maken, hem eyndelijk voor den dagh lieten komen, wanneerse geloofden dat het de tijdt was, om haar rol te speelen. Alsdoen ontfingh dien gepretendeerden Heylig sodanige eerbewijsingen, die wel naar een aanbidding geleken; men kuste hem de voeten; men geloofde geheyligt te zijn, wanneer men sijne kleederen maar had aangeraakt; men scheurde daar stukken van; die men als reliquien bewaarde; en die men d'oorsaak van duysent wonderwerken, die selfs de minste schijn niet hadden, geloofde te wesen. 't Is licht te begrijpen wat vermogen dat sijne redenen hadden op een Volk, dat so ingenomen was, aan welke dien guyt niet als oproer en gewelt predikte. Den Cancelier, den Hertog van Mombazon, en de Sorbonne, hadden een schrik van die affectatien; en nootsaakten dien Monnik, die seyde, dat hy van den Hertog van Beyeren aan den Koning gesonden was, om ongeagt de drift van 't Volk, van Parijs te vertrekken en hem te gaan vinden. Geduyrende sijn reyse droegh hy sigh geduyrigh al even eens: en daar scheenen duysent ongelukken van te sullen komen inde Steden, alwaar het Volk door die grimmatsen betovert zijnde, als tot een oproer geschikt was. Tot so verre dat tot Saumur selfs, de Catholijken, die so veele goede onthalingen van du Plessis genoten hadden, geduyrende den tijdt van twee en dertig jaren dat hy haar Gouverneur was geweest, resolveerden, om de Gereformeerden hare medeborgers te vermoorden. d'Aiguebonne die aldaar in de afwesentheyt van den Grave van Sault commandeerde, quam de uytwerkinge van dat desseyn met sijn vlijt voor; en versekerde sig so wel van de Poorten der Stadt, en van alle gelegene Plaatsen, dat d'aanstookers van die tsamensweering nietwes dorsten ondernemen. Die quade uytwerkingen van de godtvruchtigheyt van een Monnik, deeden hem by alle eerlijke Luyden in Vrankrijk sijn agting verliesen, als welke in sijn yver yets vonden dat al te sterk Spaans was, dan dat sy haar daar door souden hebben laten innemen: invoegen dat men tsedert die afreyse niets meer van hem hoorde spreken.

Maar tot Parijs waren al de voorhoeden, die men tot veyligheyt van de Gereformeerden nam, te vergeefs. Men oordeelde dat de dreygementen van 't Volk niet beletten moesten, dat sy d'oeffeninge van haar Godsdienst niet continueren souden, om dat sulks 't gesagh van den Koningh soude te kort gedaan geweest zijn, die deselve in sijn bescherminge had genomen, en een mistrouwing van sijn woordt en gerechtigheyt soude uytwijsen. Sy gingen dan op Sondagh den ses en twintigsten na Charenton, en den Hertogh van Mombazon stelde alle ordre die hy konde tot derselver veyligheyt: tot so verre, dat hy sigh selfs in persoon onderwegen ophield, om door sijn tegenwoordigheyt derselver wederkeering te versekeren. Maar 't selve en belette niet dat d'oproermakers, die gene die 't laatste gebleven waren, niet aanvielen. Van scheldingen quamense tot slagen, en sloegen 'er selfs eenige doot. Een Vrouw die voor het beeldt van de H. Maget, op de poort van S^t^. Antoni staande, niet had willen buygen, wierd vermoort: Een Priester die het Volk voor een Predikant aansagh, had veel moeyte om door de bystant van de domestijken van den Hertog, derselver handen t'ontkomen. Eenige huysen waarin men uyt mededogen aan de Gereformeerden schuylplaatsen had verleent, wierden overweldight en geplondert. Al dat selve geschiede in 't gesigt van de Gardes en Hellebardiers, die de Gereformeerden tot een geleyde verstrekt hadden, en die deselve geweldenaryen souden hebben konnen beletten, sose maar eenige schooten onder dat Ruycht gedaan hadden. Maar het Catholijke bloedt en liet niet toe, dat men het selve tot veyligheyt van de *Hugenoten* soude uytstorten. In een oogenblik tijds so was de gantsche Stadt in roeren. Men spande de kettingen; men liet de Borgers in 't geweer komen; men stelde wagten aan de poorten; dog de nagt had meer magt als alle die ordren, die door de Magistraat gestelt wierden; en deselve deed d'oproerigen in hare huysen keeren. Oproer tot Parijs.

Des anderen daags de Muytemakers nietwes in de Stadt dorvende ondernemen, al waarse de sterkste niet geweest waren, so gingense naar Charenton haar geweldadigheden continueren. Sy plonderden eenige huysen in die Burgt: maar boven al so verbrandense de Kerk, en de winkels daar de Boekverkopers hare Boeken van devotie, die sy nergens anders verkopen dorsten, in bewaarden. De Boek-kamer wierd berooft, de muuren van het vertrek omgehaalt; en de woede van dat Volk en hield niet eer op, dan wanneerse geen stoffe meer vonden. Den Hertogh van Mombazon en het Parlement, lieten twee ellendigen by de kop vatten, dewelke gestraft wierden om tot een exempel te verstrekken: maar terwijle hy in 't Parlement was, om de nodige bevelen te helpen beramen, De Kerk tot Charenton wordt verbrandt.

om de

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

om de voortgang van die uytſporigheyt te ſteuyten, ſo begon den oproer weder in de voorſtadt van St. Marceau, waar inne de meeſte gereformeerde ambagtsluyden, die men van 't meeſterſchap binnen Parijs uytſloot, haar ter neder geſtelt hadden, om aldaar haar ambagten ſonder verhindering t'oeffenen. In die nieuwe oproer wierden nog ſommige Gereformeerden omgebragt, en eenige huyſen geplondert. Dog eyndelijk wierd den oploop geſtilt: en het Parlement een Arreſt hebbende laten uytgaan, 't welk de Gereformeerden in de beſcherminge van den Koningh en van de Juſtitie ſtelde, dat ſpoediglijk in alle de Baillusſchappen van deſſelfs gebiedt afgeſonden wierdt, ſo wierd die geeſt van gewelt voor eenige tijdt ingetoomt, tot groot leetweſen van die gene, die reets op verſcheyde plaatſen gelijke bewegingen bereydt hadden.

De Gereformeerden verlaten hare woonplaatſen.

Dat belette echter niet dat het weghvluchten van de Gereformeerden op nieuw niet weder begon, en dat 'er van Parijs en elders niet vele luyden vetrokken, die haar ſelven tot noch toe met de hoope gevleyt hadden, dat ſy in veyligheyt ſouden konnen leven, alsſe haar niet met den oorlogh bemoeyden. Die gene die niet wegh trokken bleven eenige dagen in hare huyſen opgeſloten, en in geduyrige allarmen; of ſy verborgen haar by de Catholijken, met welke of haar bloed-verwandſchap, of hun gebuurſchap, of eenige gemeenſchap van hen belangen haarlieden eenige vriendſchap had doen ſluyten. De Predikanten waren die gene die de partye om te vertrekken koſen; en al hoewelſe tot haar verſchoningh de redenen van den Heyligen Cyprianus by bragten, gevreeſt hebbende ſo als hy deedt, dat hare tegenwoordigheyt d'oproer noch veel gevaarlijker voor hare kudde mogt komen te maken, ſo was derſelver vertrek echter niet buyten laſter van dat ſoort van luyden, die altijt yets in 't gedragh van een ander weten te laken.

Men beſchuldight haar dat ſy de Bruggen van Parijs,

Maar alhoewel d'oproeren ingeteugelt waren, ſo was de geeſt van d'oproer echter niet uytgedooft: en binnen Parijs ſommige huyſen in brandt geraakt zijnde, dewelke de gebuur-huyſen mede aanſtaken, ſo raakte daar door de Koopmans en de wiſſel-bruggen in d'aſſche, waar mede het Volk de Gereformeerden beſchuldigde. Het ſelve wilde doen geloven, dat ſy een opſet hadden om de Stadt af te branden, om daar door het af-branden van haar Kerk te wreeken. Maar naar alle onderſoek dat men konde doen, ſo vond men gants geen reden om die laſter te ſterken; maar men bevondt dat het geval door de onachtſaamheyt van een dienſtmeyt veroorſaakt was. Deſelve ſake gebeurde ook tot Lions ontrent deſelve tijdt. Een Edelman die uyt Duytſlandt weder quam, en de poſt-paarden van deſelve Stadt aannam, kreeg daar over een verſchil met een van deſſelfs Canonikken, die de qualiteyt van Graven van Lions aannemen. Den Canonik daar op den Edelman buyten de Stadt op ſijn wegh zijnde gaan opwachten, mankeerde hem met twee piſtool-ſchoten die hy op hem loſte. Maar den Edelman mankeerde hem niet, en benam hem 't leven op ſodanig een wijſe, die niet anders als voor wettig, volgens alle de regels van de luyden van 't rapier konde doorgaan. Men hield hem echter vaſt, en men ſette hem in de Kerker van Lions gevangen. De Kerker geraakte daar op des anderen daags in brandt, en die brandt deed groote ſchade ſo aan de Kerker als aan 't Palleys. De Catholijken wiſten ſtraks wie dat ſy daar mede ſouden beſchuldigen; en vermits eenige domeſtijken van dien Edelman, en ſommige Gereformeerden geſeyt hadden, dat hy t'onregte gevangen wierd geſtelt, alſo dat ſijn daat behoorlijk, en op het recht van een onwederſprekelijke nootweer gegrondt was, ſo wilde men hebben, dat de Kerker derhalven van d'een of d'ander in brandt geſtoken was. Niettemin ſo ontheften de informatien de beſchuldighden ook van die verdagtheyt: en deeden weten, dat dat ongeluk niet anders als door verſuym van de Cipier en van ſijn Volk gebeurt was. d'Oproerige diſcourſen van de Monnikken en Papen, ſo in 't openbaar als in 't byſonder, hadden dien geeſt aan 't gemeene Catholijke Volkje ingeboeſemt, als 't welke hebben wilde, dat de Gereformeerden overal aan ſchuldigh waren; en 't welk d'aldergematigſte en d'aldervreedſaamſte voor luyden aanſagh, die altijd quade aanſlagen brouwden, en die de gelegenheyt waren verſpiedende, om alles in vlam en bloedt te brengen; invoegen dat ſy haar ſelven in den ſtaat van de eerſte Chriſtenen bevonden, welke den yver der Heydenen van alle rampen beſchuldighde, en haarlieden aan diere tijden, peſtilentien, inbraaken der wateren, en heete verdorringen, ſchuldigh maakte.

Mitgaders de Kerker van Lions in brandt hadden geſtoken.

De Kreyts van neder-Languedoc ſet Chatillon af.

Geduyrende die voorvallen, ſo was de Kreyts van neder Languedoc in een ellendige verwerringe. Chatillon bediende ſig van ſijn geſag niet anders, als om de byſtant te beletten, die de Gereformeerden van dat quartier aan d'andere ſouden konnen verlenen: En men kan heel ligtelijk oordeelen, wat dat ſy ſouden hebben konnen doen,

by al-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

by aldien hy getrouw was geweeſt, uyt 't geen dat ſy ongeagt zijne overdwerſſingen
noch deeden. Montauban wierd in weerwil van hem geſecoureert; en wat onagtſaam-
heyt hy ook pleegde wegens de bewaringe der plaatſen waar van de Vergadering hem
't Gouvernement had opgedragen, ſo deed den Hertog van Mommorenci egter niet veel
progreſſen. Niettemin ſo waren 'er ſo veel Luyden die ondervonden, dat Chatillon
ſijne byſondere dingen tot verkortinge van d'algemeene was doende, dat eyndelijk de
Vergadering van de Kreyts, die alſdoen tot Mompellier gehouden wierdt, hem af-
ſette, en op den een-en-twintigſte van November in een breede acte de redenen van
die geſtrengheyt uyt gaf. Sy beſchuldigde hem; dat hy de Kerken verriedt, en dat
hy ſijn fortuyn op haar koſten maakte: dat hy Troepen geligt hadt, niet om de Ge-
reformeerden daar mede te dienen; maar om te weten wat voor magt dat de Kreyts
was hebbende, en hoe veel Krijghs knegthen, wapenen en ammonitien, dat de-
ſelve furneren konde: dat hy dikmaals de Vyandt had laten ontſnappen die hy had
konnen ſlaan; dat hy Luyden die hy voor de gemeene ſaak genegen vondt hare Amp-
ten ontnomen hadt: dat hy ſaken ſekreet had gehouden, die hy had behoren te com-
municeren: Dat hy de Vyanden gewaarſchouwt hadt, om op haar hoede te weſen:
dat hy aan de Gereformeerden de rampen grooter gemaakt, en de behulpmiddelen
beſwaarlijker alsſe waren, gemaakt hadt; Dat hy Spions had gehouden die hy naar
't Hof ſondt, om de geheymen van de Gereformeerden 't openbaren: dat hy die
gene begunſtigt, en voor ſijn Vrienden gehouden hadt, die hare Steden aan den Ko-
ningh overgegeven hadden: dat hy de Vergadering van Rochelle met verſmading ge-
handelt hadt: dat hy op ſijn autoriteyt had verworpen, 't geen deſelve beſloten hadt:
dat hy aan de vyanden den buyt had wedergegeven, die men deſelve in een rechtvaar-
dige oorlogh ontnomen hadt, ſonder ten minſten by forme van compenſatie weder te
nemen die gene, die men de Gereformeerden ontnomen hadt: dat hy expres had doen
verloren gaan, de wapenen die men met veele koſten verſamelt hadt. Hy had onder
anderen eene ſaak tegen 't belangh van de partye gedaan, die veel ſwaarder was, als
alle de gene die men hem te laſt leyde: Hy had de Provintie van de Cevennes door een
werving van ſes duyſent man uytgeput, die men in dienſt van de Venetianen had ge-
ſonden; en dat was oorſake, dat die Provintie de helft van de ſoldaten niet konde ver-
ſchaffen, dieſe belooft hadt.

Die af ſettingh ſtelde de Kreyts in een overgroote verwerringh. De medeſtanders van
Chatillon waren daar vry ſterk. Die gene die geen Leeden van de Vergaderingh waren, Groote verwerringe in
en die geen deel in 't geſagh hadden, klaaghden dat deſelve die misbruykte. Sommige die Kreyts.
Provintien murmureerden tegen deſelve. Berticheres, die deſelve voor Lieutenant Gene-
raal had verkoren, poogde ſigh ſonder opper-hooft te maintineren; ten eynde hy een
grooter Landt hebbende te verkopen, hy met het Hof ſo veel te voordeeliger ac-
coordt ſoude konnen maken. Het ſcheen dat niets anders de Gereformeerden, 't geen 'er Staat van 't
in die Kreyts overigh bleef; deed behouden, als door dien dat de ſaken op geen beter voet Hof.
aan 't Hof waren, alwaar de doot van den Conneſtabel groote veranderingen gemaakt
hadt. Een yegelijk deed ſijn beſt om het gemoedt van den Koningh te beſitten, ten
eynde hy al 't geſag van de regeering hebben mogt. Maar het zy dat die gene die daar
naar trachteden, malkander hinderlijk waren; het zy dat den Koning, die om ſo te ſpreken,
eerſt uyt de Voogdye quam, noch een heel levendig geheugen hadt van de moeyte, die
de grootheyt van ſijn Favorit hem hadt gegeven; of het ſy dat de miſtrouwing, die men
hem ingeboeſemt hadt, tegen die gene, die toegank tot hem hadden, hem tegen d'over-
rompelingen op ſijn hoede deeden zijn, ſo gaf hy ſig niet eensklaks aan een nieuwe gene-
genheyt over. Maar den Cardinaal de Rets, Schomberg, Groot-meeſter en Surinten-
dent, en de Vic, aan wien men 't ſegel gaf, hadden 't meeſte deel in de ſaken. Den Prince
van Condé die hebben wilde, dat den Koning den oorlog ſoude continueren, voegde ſig
by haar, om dat ſy deſelve ſo wel als hy hebben wilden: en 't is een aanmerkelijke ſake dat de
Marſchalkken van Vrankrijk, en die gene die pretenderen konden om daar toe te geraken,
mede tot de vrede genegen ſcheenen, daar de Luyden van den Tabbart, en van de finan-
tien, het in tegendeel waren. Den Prince dan, en die drie Miniſters die van 't ſelve advijs als
hy waren, weerhielden ſo veel als ſy konden de wederkomſte van den Koning tot Parijs,
alwaar ſy wel verwachteden dat ſy van d'oude Miniſters tegen-geſproken ſouden worden;
en alwaar den Prince vreeſde, dat het geſagh wel weder in de handen van de Koninginne
Moeder mogt geraken. Terwijle ſy dan den Koning naar Bordeaux deeden marcheren,
ſo ſloegen ſy hem voor, om ſigh meeſter van Caſtillon te maken, weſende een Stadt die aan

 den

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

den Marſchalk van Bouillon toebehoorde, op de rivier de Dordogne gelegen: en het middel dat ſy daar toe uytgevonden hadden, was dat men met de beſettingh van die Plaats, die neutraal als haar meeſter was, op deſelve wijſe ſoude handelen, alſmen met du Pleſſis had gedaan. Sy waren van advijs, dat den Koning in het Kaſteel ſoude trekken, onder voorwendſel van daar in te logeren, en dat hy by gevolge die gene die het ſelve voor den Hertogh van Bouillon bewaarden, daar uyt ſoude doen vertrekken. Die Stadt, gelijk alle d'andere die aan dien Heer toebehoorden, waren in het Tractaat begrepen, op welkers geloof hy vreedſaam tot Sedan verbleef, en gants geen deel in den oorlog nam: invoegen de voorſlagh om deſelve te overrompelen, openbaarlijk tegen de goede trouwe ſtrijdigh was. Maar die Staatkunde, waar van de liſt en d'onrechtvaardigheyt de voornaamſte raderen waren, was geduyrende de gunſt van den overleden Conneſtabel, ſeer geautoriſeert geweeſt. Echter alſo 'er een grooter getal van andere eerlijke Luyden, als d'andere die van dat advijs waren, gevonden wierdt, die den Koning de geſeyde onderneming afrieden, ſo wierd deſelve niet uytgevoert.

1622. Wederkomſte van den Koning tot Parijs.

Den Koning dan de beſte ordre die hy konde in de Provintien geſtelt hebbende, om de t'ondergebragte Gereformeerden, in Poitou en in Guyenne, te beletten, dat ſy niet weder opſtaan ſouden, begaf ſigh eyndelijk weder naar Parijs; alwaar de oude Staats-dienaars weder een weynigh geloof by hem verkregen, en hem tot de vrede diſponeerden. Den Chancelier en Jeannin geloofden deſelve noodigh te weſen; en ſy twijfelden ſelfs niet of ſy was meer bequaam als den oorlog het was, om de Gereformeerden t'onder te brengen. Men liet een geſchrift van dien laatſten uytgaan, 't welk miſſchien een van de autentijkſte ſtukken is, die men voor de Gereformeerden ſoude konnen aan den dagh brengen: en 't welk het voorwendſel van derſelver pretenſe rebellye, die men tot derſelver uytroeyinge was voorwendende, t'eenemaal komt om te ſtooten. Hy erkende daarin by naar met duydelijke woorden, dat de Catholijken de beſpringers in dien oorlog waren, en dat de Gereformeerden enkelijk defenſijf gingen: ten minſten men kan het ſelve door baarblijkelijke gevolgen uyt ſijn redenering halen.

Opmerkelijk geſchrift van Jeannin: die de vrede aanraadt.

Hy voor-onderſtelde dat de Gereformeerden haar hadden moeten vereenight hebben, wanneerſe bemerkt hadden, dat men aan haar Godſdienſt ternen wilde; en hy teekende verſcheyde redenen aan die haar ſulks hadden moeten doen begrijpen: Dat terwijle men gelooft hadt, dat den Koningh maar gedachten nam om de wederſpannigen te kaſtijden, ſo waren 'er veele in gehoorſaamheyt verbleven; dog dat deſelve niet beter gehandelt waren geworden als die gene, die de wapenen aangenomen hadden: Dat de voornaamſten van den Raadt opentlijk uyt ſeyden, dat den Koningh geen andere Godſdienſt als die van de Catholijke Kerk in ſijn Koningrijk dulden wilde: Dat de Preek-Heeren hare ſermoenen met ſodanige bedreygingen vervulden, en haar toehoorders trachteden in te boeſemen, dat alle andere raadt onheyligh was, en naar goddeloosheyt ſmaakte. Waar uyt volgen moeſt, dat den oorlog veel harder en algemeender ſoude weſen alsſe oyt geweeſt was, ſo de Gereformeerden tſamen vereenight zijnde, ſo alsſe door haar gemeen belang weſen moeſten, haar in ſtaat van defenſie ſtelden. Hy ſeyde klaar uyt genoeg, dat het oogmerk van die gene die van 't verſtant van den oorlog waren, daar toe ſtrekte, om haar tijdt waar te nemen, vermits de buytenlandſe Proteſtanten t'huys werk genoeg hebbende, die gene die men in Vrankrijk onderdrukte, mitſdien niet te hulp ſouden konnen komen. Hy maakte ſchoone aanmerkingen over den oorlog, die men haar altijdt in het ſelve voornemen om haar te verdelgen, ſomtijds te vuur en te ſwaard, en ſomtijds met liſt en bedriegerye, aangedaan hadt: en dat gene veroordeelende 't welk nootſake had gegeven, om haar ſulk een groot getal Steden van veyligheyt te doen hebben, ſo ſeyde hy dat naar de moordt van S[t].Bartholomeus, en de belegering van Rochelle, men haar noch een grooter getal, en voor langer tijdt Steden hadt moeten toeſtaan, die men haar tot onderpandt hadde moeten laten, *om haar te verſekeren*, ſeyde hy, *tegen onſe ontrouwe en onwettelijkheyt.* Hy merkte aan hoe ſchadelijk dat de vrede die men haar onder de regeringe van Hendrik de III. geduyrende den tijdt van vijf jaren, door de Staatkunde van dien Vorſt, die haar van alle begunſtigingen uytſloot, had laten genieten, aan haar geweeſt was: als zijnde een krachtig middel om die gene te gewinnen, die wat geintereſſeert van herten zijn. Dien Koning was ſelfs den *Bekeerder:* en ſijne redenen, die hy met weldaden of met afwijſinge vergeſelſchapte, naar dat hy oordeelde te paſſe te komen, bragt altijdt tot ſijne Godſdienſt die gene over, die een voornemen hadden om hem behaachelijk te zijn. Verſcheyde ſelfs die tot veyligheyt van haar ſaligheyt gereformeert bleven, lieten hare kinderen in de Roomſche Godſdienſt onderwijſen, om daar door haar fortuyn te maken. Jeannin voeghde daar by, om te toonen hoe nadeeligh dat de vrede voor de Gereformeerden

meerden

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

meerden ſoude zijn, dat wanneer men de wapenen weder ſoude willen aannemen, men al-tijd moeyte ſoude vinden, om die gene uyt haar ruſte te doen treden, die deſelve geimaakt hadden: 't welk maaken ſoude dat men haar altijd beter ſonder vreſe ſoude konnen aantaſten, wanneer menſe door de ſoetigheden van een geruſt leven verſlapt ſoude heb-ben. Hy was van dien raad ſo vol en ſo ingenomen, dat gelijk hy voor de vrede ſchreef, om het daar toe te brengen dat men deſelve maken mogt, hy naar dat deſelve geſloten was, noch een diergelijk geſchrift maakte, op dat men deſelve ſoude mogen onder-houden.

't Advijs van die gene die na den Oorlog trachten, is het ſterkſte.

Dogh den Koningh heel licht in de ſaken die op 't gemoedt ſagen, te bewegen zijnde, ſo waren die gene die hem van die zyde beheerſten, ook de ſterkſte; en uyt vreſe dat die raadſluyden van de vrede door hare redenen, de indrukkingen dewelke dien Vorſt be-komen hadt, niet mogten omſtoten, ſo dedenſe hem als in 't verborgen van Parijs vertrek-ken, hopende datſe dan veel meer vermogen op hem ſouden hebben, wanneerſe hem voor 't hooft van een Leger hielden. De ſaken waren in der waarheyt naar de weder-komſte van den Koningh tot Parijs heel veel verandert; en het ſcheen dat de vrede in de doemalige conjuncture van tijd voor hem niet eerlijk ſoude zijn. De Gereformeerden hadden meeſt overal weder moedt geſchept. Den Hertog van Soubiſe hadt hare ſaken in neder-Poitou en in d'Eylanden herſtelt. La Force hadt ſommige van de Steden die de Gouverneurs verkogt hadden, weder daar toe gebragt, om hare vryheden te beſcher-men. Hy hadt S[t]. Foy door een handel van Vrouwen uyt de handen van Theobon ge-kregen, vermits dien Edelman op eene van ſijn maagſchap verlieft was. Tonneins, Clairac, en veele andere Steden, waren de Gereformeerden weder in handen gevallen. Den Her-togh van Rohan tot Generaal van de Kreyts van neder-Languedoc verkoren zijnde, had door ſijn behendigheyt, oprechtigheyt, en gedult, een weynigh eendracht in die Provintie wedergebragt. Invoegen dat den Koningh by-naar al de vrucht van de voorgaande cam-pagne, die hem ſo veel gelt en volk gekoſt hadt, weder hadt verloren.

De Gereformeerden ſcheppen weder moedt.

Hy vertrok dan op Palm-ſondagh van Parijs, en verſtont onderwegen, dat den Hertog van Epernon ſijn troepen weder wegh getrokken hebbende, alſo hy deſelve tot veylig-heyt van ſijn gouvernementen van noden hadt, mitſdien 'er in neder-Poitou geen meer overig waren, die aan den Hertog van Soubiſe 't hooft konden bieden. Den Koning was der-halven genootſaakt van daar ſijn campagne te beginnen: en dien Hertog, of by gebrek van oordeel, of wegens de weynig getrouwigheyt van die gene, die onder hem dienden, ſag ſijne Troepen ter nederhouwen, en op eenen dagh de vrucht van alle ſijne moeyten verloren gaan. Royan wierd naar eenige dagen belegerings aan den Koningh overgegeven. Die voorſpoedigheden deeden de Tractaten van vrede die tot noch toe geduyrt hadden, ver-geten; en de Gedeputeerden van den Hertogh van Rohan niet als na de nederlaag van ſijn Broeder by den Koning aangekomen zijnde, waren genootſaakt weder te vertrekken ſon-der yets geobtineert te hebben. Den Koning op eenige achterdogt die hy van den Hertog van la Trimouille hadt, die den Prince van Talmont ſijn outſte Soon, daar naar onder de naam van den Prins van Tarante bekent zijnde, en denwelke hy onder het beſtier van de Hertoginne Douariere tot Touars gelaten hadt, na Sedan liet brengen, ſette den gene uyt Taillebourg, waar aan den Hertogh die Stadt in bewaringh had gegeven; en verſekerde ſigh van deſelve Plaats, welkers Kaſteel in die tijdt van eenigh belangh was. Vervol-gens ſo trok den Koningh naar Guyenne, alwaar hy wel haaſt weder had genomen 't geen de Gereformeerden aldaar beſet hadden: dog alwaar hy deſelve boven al geheelijk, door het Tractaat dat hy met la Force ſloot, ruineerde. Hy gaf aan denſelven de ſtaf van Marſchalk van Vrankrijk, die hem voor meer als twaalf jaren belooft was: en hy voeghde daar twee hondert duyſent rijkſdalers by, om hem van ſijne Gouvernementen en Ampten, daar van hy en deſſelfs Soonen haar genootſaakt waren geweeſt t'ontdoen, ſchadeloos te houden. Invoegen dat d'opſtant ſomtijts gelukkiger als de verdienſte is; en wanneer men ſigh gevreeſt maakt, ſo verkrijgt men noch wel de vergeldinge van ſijne verdien-ſten. La Force gaf aan den Koningh de Stadt van S[t]. Foy, alwaar den Koningh dat Feeſt vierde, 't welk de Catholijken *H: Sacraments-dagh* noemen: Zijnde het ſeer veele jaren verlopen geweeſt, dat die Stadt de ceremonien daar van niet geſien hadt. La Force handelde maar voor ſijn ſelven, en verkreeg voor ſijne vrienden niet anders als een amne-ſtie: 't welk hem veele vyanden in 't Landt verwekte, waar van veele van den Adel hem ge-volgt hadden. 't Scheelde wijders heel weynigh of men ſoude hem geen woordt hebben gehouden, wanneer hy ſigh aan de diſcretie van 't Hof had overgegeven, om dat ſijn Soon noch een ſekere Plaats inhieldt, wegens welke hy ſwarigheyt maakte om deſelve over te geven.

Den Koning vertrekt van Parijs.

Uytſlag in Poitou;

En in Guyenne: alwaar hy met la Force handelt.

geven. Men wilde die tegenſtant voor een colluſie tuſſchen Vader en Soon doen doorgaan: Maar dat advijs wierd verworpen, ſo ten opſigte van de gevolgen, als op de redenen van den Prince van Condé, die van een tegenſtrijdig gevoelen was.

Verdelging van Negrepeliſſe en St. Antonin.

Den Koningh ſigh haaſtende, om in Languedoc te trekken, was ſo gelukkigh, dat hy niets op ſijn wegh vondt 't welk hem ophieldt: en dat ſelfs Steden die hy niet van voornemen was aan te taſten, haar ſelven overgaven, uyt enkele vreſe datſe belegert ſouden worden. Negrepeliſſe en S^t^. Antonin, twee kleyne Steedjens niet verre van Montauban gelegen, wierden met verraſſinge ingenomen, en alle wreetheden die men bedenken konde, aldaar gepleegt. De Vrouwen leden aldaar alles, datſe van de onbeſchoftheyt van de Soldaten vreſen konden; en men vermoorde by-na alle de Mans. Het voorwendſel was, dat Negrepeliſſe de beſetting die den Koning 't voorleden jaar aldaar hadt gelaten, omgebraght hadt; en dat S^t^. Antonin te langh gewagt hadt om ſigh over te geven. Die gene ſelfs, die ſigh op het Kaſteel van d'eerſte Plaats geretireert hadden, bequamen naar het innemen van de Stadt mede haar deel in dat wreede onthaal: en wanneerſe haar op diſcretie overgegeven hadden, ſo liet den Raadt niet naar om 'er een doſijn van te doen ophangen. Daar waren Luyden onder 't gevolgh van den Koningh, dewelke die wreetheden niet voor goet keurden; die uyt de handen der Soldaten ſo veel Luyden alsſe konden verloſten; en die met haar eygen gelt eenige Vrouwen en Dogters vry koſten, die men d'uytterſte mishandelingh dreyghde. Maar de Koningh die goet van naturel was, en op wiens naam die wreetheden gepleegt waren, was daar over meer geraakt als yemand. Invoegen dat d'affchrik die hy daar van hadt, aan die gene die tot de vrede genegen waren niet weynigh te ſtade quam, om hem te diſponeren van de onderhandelingen weder te doen hervatten.

Leſdiguieres wordt bemiddelaar vande vrede.

Leſdiguieres, die geen medevryer meer hadt, vernieuwde ſijne pretenſien tot het ſwaardt van Conneſtabel, en beloofde dat hy Catholijk ſoude worden, op conditie dat men hem dat Ampt gaf; dat men hem Ridder van d'Ordre van den Heiligen Geeſt; en dat men Crequi ſijn ſwager Marſchalk van Vrankrijk maakte. Maar om de Gereformeerden over 't verlies van hem te trooſten, ſo wierd hy nochmaals bemiddelaar van de vrede. Hy had reets met den Hertogh van Rohan over dat ſubject een conferentie tot Pont S^t^. Eſprit gehadt: waar inne alle de pretenſien van de Gereformeerden tot vier artijkelen gebraght waren; namentlijk, de wedergevinge van alle de Plaatſen van veyligheyt en van 't Huwelijk: de vryheyt van de politijke Vergaderingen: de betalinge der ſommen voor de gagien der Predikanten, en voor t'onderhouden der beſettingen belooft: en de vergoedinge der Heeren die door den Oorlogh geruineert waren. Die artijkelen door de Gedeputeerden die Bullion begeleyde, aan den Koningh overgebragt zijnde, wierden niet voor goet gekeurt, om dat de Koninghlijke Troepen die van Soubiſe geſlagen hadden, en daar door hoope gegeven was om den oorlogh heel licht uyt te voeren. Maar om dat de vroegh-tijdt aannaderde, en om dat men ſagh dat 'er noch veele ſaken te doen ſtonden, ſo leyde men die propoſitien weder op de tafel; en men deed verſcheyde heen en weder reyſen om de vrede te bekomen. Den Hertogh van Rohan arbeyde daar ſelfs ſo ſterk toe, dat hy tot Mompellier verdagt wierdt gehouden, en dat hy ſijn credijt in gevaar ſagh om ganſchelijk tot niet te worden. Daar waren verſcheyde factien in die Stadt, die wederzijts malkander ſogten uyt te roeyen. Onder anderen ſo was 'er een, die men die van de *Catharinots* noemde; een naam waar van ik d'oorſprong niet en weet. Deſelve was d'oproerigſte van allen, en hield alle de gene die hare bewegingen niet en volgden voor verraders. Leſdiguieres, den Preſident du Cros tot Mompellier geſonden hebbende, om aldaar de gemoederen tot vrede te doen neygen, ſo verwekte die factie een oproer tegens hem, en vermoorde hem ſchandelijk. Den Hertogh van Rohan deed ſommige van d'alderſchuldighſten ſtraffen, en temde die overſtoute Cabale een weynigh. Suffrein een Predikant die men ſeyde deel in de moordt gehadt te hebben, wilde liever daar van verdagt blijven, als ſigh ſelfs aan d'uytſlag van een crimineel proces te wagen; en vertrok uyt de Stadt.

Factien tot Mompellier.

Oproer tegen de Catholijken.

Die ſelve Roervinken verwekten ook een oproer tegen de Catholijken van de Stadt; en bedreven ſulke uytſporigheden, die alsſe door den Biſſchop van Fenouillet aan den Koning vertoont waren, in hem die af-keer, die men hem van kinds-beenen af tegen de Gereformeerden ingeboeſemt hadt, weder opwekten. Dien Prelaat was met verſtandt en welſprekentheyt begaaft, en hy ſtelde 't een en 't ander met al ſijn vermogen te werk, om den Koning tot d'uyterſte verontwaardiging te brengen. Hy noemde 't gedragh van de Gereformeerden tyrannie van Ketterye en van rebellye; en de ſtaat daar ſy de Catho-

Bittere Harangue van

lijken

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

lijken van ſijn Stadt inhielden, een onderdrukkingh die groot in ſigh ſelfs, verſtandigh in
uytvinding, uytgeſogt in wreetheyt, en algemeen in verwoeſtingen was. Hy ſeyde dat de
Ketterye van de rebellye, die deſſelfs ordinare geeſt is, geanimeert zijnde, alle mate van
miſdaaden te boven gingh; en hy ſchreef daar aan toe, al 't geen dat de goddeloosheyt
oyt heeft derven denken, en tegen d'eerbiedt voor de geheylighde dingen, werkſtellig
maken. Hy vertoonde aan d'outſte Soon van de Kerk, de mishandelingen die ſijn Moeder
bekomen hadt, ſo groot in getale, ſo geweldigh in uytſporigheden, ſo plechtelijk in onbe-
ſchaamtheyt, ſo eyſſelijk in Kerkſchendingen, ſo verfoeyelijk voor hemel en aarde, dat *Verwoeſtinge van de Kerke van Foix.*
nauwelijks die vergrootingen verdragelijk ſouden geweeſt zijn, ſo hy de verſchrikkelijkhe-
den van een moordt van S^t. Bartholomeus had moeten beſchrijven. Om de Gereformeer-
den van ſijn tijdt te hatelijker te maken; ſo maakte hy een vergelijkinge tuſſchen de zedig-
heyt van de aangroeyende reformatie, en de beveſtigde reformatie: en alſo hy daar toe die
gemeene paſſagie uyt den brief van dien Charpentier ontleende, die Bellievre overgehaalt
hadt, om de verantwoordinge van de maſſakren, waar van ik op een ander plaats geſpro-
ken hebbe, te beſchrijven: ſo vergiftighde hy inſgelijks gelijk den andere, die vergelij-
kinge met laſteringen en geduyrige toeduydingen van rebellye. Hy laakte indirect de
Edicten van vrede, die Godt, ſo hy ſeyde, niet had gezegent; en die den geeſt van opſtant
niet uytgedooft hadden: invoegen dat ſijn geheele reden een formele aanmaninge was, om
deſelve te herroepen. Hy ſchilderde als leelijke miſdaaden af, al dat gene, dat het recht en de
nootſakelijkheden van den oorlog, de Gereformeerden deeden ter handt nemen, om haar
ſelven te defenderen: en om meer mededogen te verwekken, ſo klaagde hy, dat naar datſe
de Catholijken qualijk gehandelt hadden, men haar noch de vryheyt had benomen om
daar over te klagen. Die eyſſelijke miſdaaden quamen echter hier op uyt, dat men de Ca-
tholijken tot Mompellier gevangen had geſet; dat men deſelve genootſaakt hadt om haar
deel in de laſten van de Stadt te dragen; dat men te landwaart haare huyſen omgeſmeten
of gedemanteleert hadt. En alſo al dat ſelve uyt reden van den oorlog, en uyt nootſakelijk-
heyt, om ſig ſtaat te ſtellen, om een belegeringh te konnen uythouden, waar toe de Stadt
genootſaakt was haar te bereyden, konde verſchoont worden, ſo voegde hy 'er by, dat
men de Catholijken met een algemeene maſſakre gedreygt hadt. Den naam van *Ketterye*
weergalmde in ſijn ganſche reden. Het waren niet anders als beſchrijvingen van de gene-
gentheden die deſelve haar in geeft om te verwoeſten. Hy verweet aan de Gereformeer-
den dat ſy de dooden opgegraven hadden: gelijk of 't ſelve alle dagen niet van de Catho-
lijken was geſchiet geweeſt, die daar van een plight van godſdienſt maakten Die miſdaat
wierd ſo breed voorgeſtelt, al oſſe ordinaar was geweeſt; en gaf reden om de Gereformeer-
den *verdoemde zielen* te noemen, aan welke de helle alle die miſdaden inblaaſt; en in't vervolg
van ſijn reden ſo voegde hy 'er by, datſe de Duyvels in vuyligheyt te boven gingen. Het
lijk van een Religieuſe 't welk noch in 't kleedt van haar Ordre was gevonden, gaf een
nieuw onderwerp, om alle de krachten van een welſprekende woede aan te wenden. Ee-
nige Geeſtelijken die uyt de Stadt geſet waren, om dat men vreeſde dat ſy deſelve verraden
mogten; en eenige Canoniken die als pandſluyden voor de veyligheyt van de Predikanten
wierden gehouden, gaven mede reden van een bittere klachte; eenige executien ten huyſe
van perſonen gedaan, die in de publijke laſten niet hadden willen contribueren, paſſeerden
daarin voor plonderingen: en men ſchilderde de miſdaadt ſo veel te ſwarter af, om dat
men de waardigheyt van de Prieſters boven de voortreffelijkheyt van d'Engelen ſtelde Men
ſagh daar naar een lange en bewegelijke beſchrijvinge van een Kerk ſonder dienſt: een
verwijt, dat men de ſtoffen van de afgebroke Kerken tot de fortificatien had doen dienen;
en dat men duyſenden van Catholijken tot af-ſweeringe van hare leere gedwongen hadt.
Men noemde den oorlogh, die den Koning aangevangen hadt, *geheyligt*; en men wekte
hem op, om geen Tractaat meer met Rebellen te maken.

Men ſoude beſwaarlijk een bitterder reden konnen vinden; en waarin d'onnoſelſte ſaken,
of ten minſten die door de nootſakelijkheyt verſchonelijk waren, op een hatelijkerwijſe ver- *Aanmerkingen over da ſtijl van die harangue.*
draayt wierden. De dootſtraffen van een oneyndig getal van ellendigen, die men in alle de
Plaatſen die haar overgaven, deed omkomen; de verbrandingen van Tonneins, van Mon-
hurt, van Negrepeliſſe, en van andere Plaatſen; de geduyrige oproeren tegen de Gerefor-
meerden, en de gedwongene *bekeringen*, waar van dien oorlog verſcheyde voorbeelden ver-
ſchafte, ſouden alle die gene die daar van de beſchrijvinge leſen ſouden, van ſchrik doen be-
ven, ſo ik deſelve na de ſtijl van die harangue beſchrijven wilde. Maar dat is 't merkteeken
van de catholijke Prelaten. Al 't gene, hoe weynig dat het ook is, dat het reſpect van haar
grootheyt komt te quetſen, is volgens haar ſtellinge, kerkſchenderye, en onverſchonelijk;
en alle 't gene dat ſy doen, om die gene te verdelgen die haar aanſtoot geven; ſchoon het

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

tegen alle de wetten van Godt en van de natuur strijdigh is, is by haar wettig en buyten opspraak. De Stadt van Foix, zijnde de Hooftstadt van het Landt dat dien naam draagt, was van eenige gereformeerde familien bewoont. Den Monnik Villate een Capucijn, van den Bisschop van Pamiers aldaar gesonden, ging aldaar op het eynde van 't voorgaande jaar de verwoestinge maken, onder voorwendsel van den Advent te prediken; en quam 'er weder om 'er in dit jaar de Vasten te prediken. Sijne oproerige predikatien, sijne Monniks controversien, d'aangebode conferentien metten Predikant, het godvrugtig gewelt van den Gouverneur van de Provintie, en van die van de Stadt, en de verraderye van eenige gewonnene personen, bragten alle die familien tot de Roomse Kerk over. Daar ontquam 'et niemant als den Predikant en sijn Huisvrouw, aan welke men toestont datse vertrekken mogten, niet uyt beleeftheyt, of uyt rechtvaardigheyt, maar om d'overwinninge van den Monnik so veel te ruchtbaarder te maken. Men spaarde den Predikant, om als voor een getuyge van de verwoestinge van sijn Kerk te verstrekken; en om de tijdinge daar van in de Steden daar hy na toe vertrok, te gaan over te brengen. Weshalven men hem door een Trompetter liet vergeselschappen, die onder voorwendsel van hem te begeleyden, door het steeken van sijn trompet in de straten van de Stadt, en op het platte Landt verkondigde, dat den Monnik over den Predikant en sijn kuddeken getriumpheert hadt. Wijders so hadden de Gereformeerden tot Foix niet meer als een heel kleyne oeffen-plaats, so als ik hier voren vermelt hebbe.

Attestatie aan den Monnik Villate gegeven.

Ondertusschen so gaven de Geestelijken van Foix een attestatie aan dien Monnik, die hem voor den eenigsten Auteur van die schoone *bekeeringen* deed passeren; en die verseker-de, dat hy daar toe geen andere kracht als het Woord Gods aangewendt hadt. Maar 't is aanmerkelijk dat men niet te rade was, om door die nieuwe *bekeerden* te doen attesteren, dat 'er niets als onbedwongen en vrywilligh in haare omkeeringe was geweest. De konst van te *bekeeren* was doen al bykans geboren, en is metter tijdt volmaakt geworden; en in onse dagen heeft men niet gemankeert, om sodanige attestatien te doen teykenen van die gene, die men het uyterste gewelt had aangedaan. Wijders de vernielinge van de Kerk, die op d'autoriteyt van d'Inwoonders gedaan wierdt, sonder de bevelen van den Koning daar toe af te wachten, volgde aanstonts op d'overwinninge van dien Monnik: en de Catholijke Kerken van de Stadt, verdeylden onder haar den roof van die der Gereformeerden. Men kan eens oordeelen met wat zedigheyt dat het selve, vermits de drift van de Catholijken, heeft toegegaan, als die met haar Souvereyn op twee artijkelen van die grote aangelegenheyt, selfs niet eens te rade gingen. Men soude misschien tot derselver verschoninge konnen seggen, datse niets sonder een sekrete oogluykinge van 't Hof quamen te doen, als 't welke altijt ten goede nam 't geen tot de *bekeeringe* der *Ketters* strekte. Den Aarts-Bisschop van Ambrun, den Koning wanneer hy naar de geslote vrede weder naar Parijs vertrok, harangueerende, maakte deswegen noch geen eynde: Hy maakte van den Koning in de harangue een *Apostel*; en om reden van die nieuwe lof-naam te geven, so voegde hy 'er by, dat den Koning door sijn voorsichtigheyt, en door het opnemen van sijne rechtvaardige wapenen, die *bekeeringen* bewerkte. 't Is licht de sin van die woorden te begrijpen, als de welke uytwijsen dat in de *bekeeringen* van die nature, de schrik ten minsten so veel als d'onderrechting komt uyt te werken.

Den Koning verbied aan de Gereformeerden om haare huysen te verlaten.

Terwijle dat den Koningh tot Beziers was, daar den Bisschop van Mompellier hem geharangueert hadt, gaf hy een Declaratie van dato den 25sten July uyt, die de beloften van de bescherminge des Koninghs aan alle de gene, die onder benefitie van de Edicten, die so qualijk onderhouden waren, sonder hare huysen te verlaten, in de gehoorsaamheyt souden verblijven, vernieuwende aan alle de Gereformeerden op verbod, van haare ordinare woonplaatsen 't zy in de Steden of op het Landt, niet te verlaten, op pœne van te vervallen van alle de genaden die haar verleent waren, en als criminelen van gequetste Majesteyt, deserteurs van den Staat, en perturbateurs van de gemeene ruste, gehandelt te sullen worden. 't Voorwendsel van dat verbodt was, dat die Gereformeerden haar gingen vervoegen by die gene, die in de wapenen waren, of by de Buytenlanders, die de Frontieren naderden, en die het Koningrijk met een overval dreygden. De waarheyt is, dat 't meeste gedeelte van die gene die hare huysen verlieten, dat allenelijk deeden, om hare veyligheyt te soeken. De Passie van het gemeene Catholijke Volk, d'oproerige predikatien van de Monniken, d'ongebondentheyt van de soldaten, die niet bestraft en wierden, de beloften van bescherminge, op duysenderley wijse geschonden, de capitulatien qualijk naargekomen, de gestadige straffen van die gene, die haar op discretie overgaven, d'uytsporigheden die 't gemeene Volk op verscheyde Plaatsen pleegde aan de Lijken van die gene, die ter doot gebragt waren, sonder de gereformeerde Godsdienst afgesworen te hebben, en vele andere omstandigheden van de

doema-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

doemalige conditie van de Gereformeerden in Vrankrijk; stelden haar altijd een alge-
meene moordt voor oogen, en die een yeder geloofde te sullen ontvlieden, met naar
sodanige plaatsen, daar hy geloofde veyliger te sullen zijn, henen te trekken. Maar
in de grondt so was het Hof ook van geen allarmen vry; en by aldien de Gereformeer-
den een weynig gereet gelt hadden gehadt, so soudense 't Hof het hebben konnen doen
berouwen, dat het aan haar den oorlog hadt verklaart.

Den Grave van Mansfelt Duyts Generaal, die sig in de Ligue die tegen het Huys
van Oostenrijk geformeert was, had begeven, en die naar de nederlaag van den Ko-
ning van Bohemen, sig selfs met heel veel agting gemaintineert hadt, hadt Saverne
in de Elsatz met een schoon Leger belegert. Maar eer dat hy de Stadt nemen konde,
was hy genootsaakt te retireren, uyt vrese dat hy sijne Troepen door de Keysersen in
de pan soude hebben sien hakken, als dewelke met drie Legers die veel sterker wa-
ren als 't sijne was, op hem quamen afsakken. Hy was dan genootsaakt sijn passagie
door Lotharingen te nemen, die den Hertog, denwelke geen Troepen by de handt
hadt, hem niet en dorst weygeren. Dien Graaf geen gelt hebbende, en conserveerde
sijne Soldaten niet anders, als door de ongebondentheyt die hy haar liet gebruyken: In-
voegen dat het niet veel schijn hadt, dat hy lange soude hebben konnen bestaan, wan-
neermen maar de tijd had gehadt om so veel Volk by een te krijgen, die sijne partyen had-
den konnen beletten, om haar niet van haar gros te verwijderen. Den Marschalk van Bouil-
lon, die neutraliteyt daar hy van 't begin van den oorlog af aan in geweest was, moede
sijnde; en voor dat hy stierf noch een effort willende doen, om een Godtdienst te main-
tineren, welkers ondergang hy van de Catholijken besworen sag, stelde sig om den Grave
over te halen; en hy had niet heel moeyte om hem te gewinnen. Hy beloofde aan
hem gelt te verschaffen; en aan d'andere syde, dat hy door sodanige Troepen in Vrankrijk
soude ontfangen worden, die sijn Leger merkelijk vergrooten souden. Hy moest den Prince
van Sedan sijn outste Soon, en den Hertog van la Trimouille sijn Swager, aan hem senden,
om hem te geleyden: en inder daat die Heeren van den Grave van la Suze, den Grave van
Roussi, en eenige andere geassisteert zijnde, ontboden haare vrienden en dienaars; die haar
van alle kanten op de bestemde plaatsen vervoeghden. Die bewegingen deeden aan 't
Hof geloven, dat alle de gene die van woonstede veranderden, buyten lands dat Leger
gingen vermeerderen, en op de Frontieren van Champagne een groote diversie souden
maken. Weshalven men aldaar verscheyde personen die men verdagt hieldt, dat d'onder-
nemingen van den Hertogh van Bouillon begunstighden, liet arresteren: en behalven
eenige Officiers van sijn Hof, die op verscheyde plaatsen gevangen wierden geset, so ar-
resteerde men selfs ook tot Parijs de Soon van den Vidame van Normandien; tot Lions
den Grave de la Suze; en tot Moulins den Hertog van Sully, om dat deselve verdagt waren
van mede in die onderhandeling te sullen treden. Ondertusschen den Hertog van Bouillon,
die gelt beloofde sonder dat hy het had, en liet niet na 't selve op te soeken: en hy schreef aan
den Hertog van Rohan, om te sien wat dat hy van die kant soude konnen trekken. Sijne
Brieven behelsden twee dingen, die heel strijdig waren. Eerst so deed hy een vermaning
tot vrede, uyt vrese dat de continuatie van den oorlogh, het verderf van de Gereformeerden
bewerken mogt. Hy merkte aan, dat de quade uytslagen voortquamen van de verstroyinge
van die gene, die de wapenen souden hebben konnen dragen, en die elkander niet te hulp
konden komen. Hy voegde daar by, om hem tot d'anneming van de nieuwe propositie die
hy quam te doen, te konnen dienen, dat die ramp ook quam van 't gebrek van uytlandse Sol-
daten. Om daarinne dan te doen voorsien, so bood hy aan, om den Graaf van Mansfeldt
tot bystant van de Gereformeerden te doen overkomen, wegens 't welke hy drie dingen
eyste; als een formele goetkeuringe van sijn desseyn, op dat hy geen af-keuringh mogt
onderworpen wesen; wijders eenig gelt tot betalinge van die uytheemse Troepen; en de
versekering, dat men hem en de sijne in de vrede, als men die maakte, comprehenderen soude.
Het gelt was veel beswaarlijker te vinden, als de versochte goetkeuring en versekeringen:
invoegen het Hof de tijdt hadt, om den Grave van Mansfeldt te gewinnen, en te beletten
dat hy niet in Vrankrijk quam. Men sloegh hem voor, om sigh in dienst van den Koningh
te begeven; en eenig gereet gelt deed hem daar toe besluyten. Den Bisschop van Halber-
stadt, een Prins van Brunswijk, aan wien een gedeelte van de Troepen toebehoorde, was
genegen de propositien van de Marschak van Bouillon te horen, en om sigh met een kleyne
somme, die hy voor de jegenwoordige nootsakelijkheyt aanboodt, de tijd afwachtende dat
men grooter sommen soude konnen by een halen, te laten genoegen. Die verscheyden ge-
negentheden verwerden die twee Generaals, dewelke daar naar niemedal meer uytvoerden;

Den Graaf van Mansfelt handelt met de Gereformeerden.

Voorstellingen van den Marschalk van Bouillon aan den Hertog van Rohan op dat subject.

't Hof gewindt den Graaf van Mansfelt.

en naar eenige ondernemingen van belegeringen, die niet en gelukten, so vertrok Mansfeldt naar de Nederlanden, alwaar sijne Troepen ganschelijk geruineert wierden.

Den Koning bedient sigh in Vrankrijk van uytlandsche Catholyken.

Vrankrijk soude wel met hem belemmert geweest sijn, so het genootsaakt waar geweest soo een groot Leger in desselfs dienst te nemen. Het hadt geen buytenlandsche oorlog; en de conscientie Raadt en liet den Koningh niet toe, om sig in de saak vanden Koning van Bohemen te steeken. Men vond dan dit middel uyt, om sig daar van t'ontdoen, datmen hem in dienst vande geunieerde Provintien, die Geallieerden vanden Koning waren, versond; liever willende dat hy die partye koos, dan dat men hem in dienst vanden Koning van Spanien, of vande Venetianen, die hem daar toe lieten aansoeken, deed overgaan. Mitsdien so wierden de Kerken van Vrankrijk gevleyt met een hope, die haast weder verdwenen was; en daar toe gebragt, om niet als van haar selven alle hulpe te trekken, die sy van noden hadden. Wyders de Gereformeerden waren d'eerste niet die met Uytlanders handelden. Den Koningh gaf haar daar een voorbeelt van; en hy liet eenige Duytse Troepen, die onder de Hertogh van Mommorenci dienden, in Languedoc komen. Invoegen datmen haar niet wettig kan te laste leggen, dat sy haar Vaderlant aande plonderinge van Uytlanders hadden willen overgeven, alsoo de Catholijken daar toe d'eerste pas hadden gedaan, en Ruyters en Landsknechten in 't Koningrijk hadden geroepen.

Vernieuwinge van deonderhandelingen tot vrede.

Echter de vrese die men voort Leger van Mansfelt had, maakte den Raadt van den Koning veel facilder; en de voorslagen van vrede wierden weder vernieuwt. Maar het sy dat den Hertogh van Rohan sijne pretensien te hoog op hefte, of het sy dat de schrik diemen van d'aannaderingh van dat Leger gekregen hadt, weder wat was overgegaan, door het Tractaat daar men de Hoofden, en den Marschalk van Bouillon selfs, die na sijn ordinaris het grootste voordeel van het bedrijf hadt, in deed treden; de voorslagen verdwenen weder, en Lesdiguires verloor sijn moeijte en tijdt in dese onderhandelingh. Niet te min soo begon het Hof naar vrede te verlangen, welke die gene die haar vordering of in de goede gratien van den Koning, of in andere saken, wilden maken, van noden hadden, op dat sy te gelijk op soo veel verscheyde saken haar gedachten niet souden behoeven te laten gaan. Aan d'andere zyde so souden d'overige Steden, van een geheel ander gevolg sijn, als die kleyne onsterke Stedekens waren geweest, welkers overwinning tot noch toe de vrucht vanden oorlog geweest waren. Men wilde maar alleen hebben, dat den Koningh als Meester de vrede soude geven: en men vermijde een generaal Tractaat daar van te maken, uyt vrese dat d'eendrachtigheyd van de Gereformeerden, door een Tractaat van die nature, niet als geauthoriseert en gewettigt mocht komen te worden. Die gevoelens waren door een Auteur van seker geschrift, 't welk over die materie, naar de samenspraak van Lesdiguires en den Hertog van Rohan, uyt quam, heel wel uytgedrukt. Drie Persoonen van verscheyde gevoelens seyden daar in haar opinie vande vrede. d'Een was een Gereformeerde, die de vier Artijkelen, wegens welke die Heeren over een gekomen waren, obtineren wilde. d'Ander was een yverend Catholijk, die alles wilde uytroeyen. De derde was een redelijk man, die de middel wegh tusschen die twee uyt eynden hieldt; maar die de vier artijkelen verwierp, als tegen t'wel wesen vanden Staat strijdig zijnde. Den Auteur gaf hem den naam van *Francophilus*, vermits hy sijne sentimenten voor die van de goede Fransen, die d'eere en de ruste van 't Koningrijk beminden, wilde doen passeren.

Geschrift over deselve materie.

Hy pretendeerde dan, dat men de Steden van veyligheyt aande Gereformeerden niet langer laten moest, om dat de tijdt van der selver bewaringe om gekomen was; dat de redenen waarom men deselve aan haar toegestaan hadt, weg waren; dat de Ligue de ware beweeg reden van Hendrik de IV. was geweest, wanneer hyse de Gereformeerden aan vertrouwde, dat hy niet t'onvreden was geweest, dat hy de Gereformeerden in de wapenen liet blijven, om sig van haar in geval van noot nootsakelijkheyt te konnen bedienen; dat de bysondere veylicheyt van de Gereformeerden, naar soo veele gevoerde Oorlogen, niet als een tweede beweegreden van minder aangelegenheyt was, en die tot een dekmantel aan d'andere verstrekte; dat den selve Vorst haar indirectelijk al begon in te toomen; en van de Gouveneurs die hy over deselve stelde, schriftelijke beloften naam, dat sy deselve tot sijn dienst bewaren souden; dat de Gereformeerden deselve misbruykt hadden; en dat by gevolge hoedanig dat haar recht ook mogt wesen, sy 't selve verloren hadden; Dat sy een geduyrige gelegentheyt waren om de beroerten te vernieuwen; dat het voor een Souvereyn versmadelijk was, dat men onderstelde, dat 'er sodanige redenen van mistrouwingh tusschen hem en sijne Onderdanen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

nen waren, dat ſijn woord en trouwe, haar voor geen Steden van veyligheyt en verſtrekten. Men beweerde daar inne ook, dat die Steden ter eerſter inſtantie eygentlijk niet aan 't Volk, maar aan de Princen van den bloede die in derſelver partye waren, verleent waren: dat deſelve in de grondt aan de Gereformeerden onnodigh waren, vermits deſelve den Koning niet belet hadden omſe aan te taſten; dat men niet geloven moeſt dat den Koning een voornemen hadt, om de Gereformeerden te ruineren, wanneer hy deſelve haare Steden had afgenomen; en hy bewees dat het ſelve 't oogmerk van den Raadt niet was, door een uyttrekſel van een Boek, getytelt *Victorienſe wapenen van den Koningh*, waar inne bewesen wierd, dat het rechtvaardig was, dat men de conſcientien geen gewelt aandeedt; en dat 'er nietwes in de vedraagſaamheyt van de twee Godsdienſten was, 't welk incompatibel met het wel-weſen van den Staat konde zijn. *Francophilus* agte dat men aan de Gereformeerden konde toeſtaan, om onder ſekere conditien Kerkelijke Vergaderingen te mogen houden; Dat men de Claſſiſſen van vier in een jaar, op een ſoude brengen; Dat men geen Provintiale Synoden als alle drie jaren ſoude houden; Dat men geen correſpondentie van d'eene Provintie tot in d'ander ſoude houden; Dat men geen nationale Synoden, of niet dan alle ſes jaren met toeſtant van den Koningh ſoude hebben; in een Plaats die het hem ſoude gelieven, en in 't by weſen van een Commiſſaris die hy aldaar ſoude ſenden, om van ſijnentwegen daar in te aſſiſteren. En wat de Politijke Vergaderingen aangingh, hy oordeelde dat men die als verderffelijk zijnde, afſchaffen, of deſelve alleenlijk naar het verloop van drie jaren, tſedert de nationale Synoden toelaten moeſt. Hy maakte opmerkinge dat den Adel haar in die Vergaderingen niet liet vinden, dan om Feeſt-dagen te houden, of om aan haar penſioenen tot koſten van de gemeene ſake, het zy in vrede of in oorlogs-tijden, te doen verleenen; dat de Gedeputeerden van den derden Staat deſelve oogmerken hadden; dat het onbetamelijk, onnodig, en gevaarlijk was, dat de Predikanten haare Kerken verlieten, om daarinne te aſſiſteren. Met een woordt geſeyt; hy wilde hebben, dat alle die Vergaderingen in minder getale, en op een andere wijſe, ſouden gehouden worden, alſmen deſelve tot noch toe geleden hadt. En ten opſichte van de gelden, waar van de Gereformeerden reſtitutie verſochten, hy was van geen advijs, dat men haar deſelve ſoude wedergeven: Het waren naar ſijn gevoelen gelden, die qualijk beſteedt wierden, die maar dienden om de Vergaderingen, waar in men van oorlogh handelde, buyten koſten te houden. De ſchadelooshouding van particulieren, wierd ter diſcretie van den Koning gelaten, om te oordeelen aan wien men eenige gratie ſoude doen, en hoe verre dat het ſelve gaan ſoude: mits dat men deſelve gratien niet met de wapenen in de handt, en met betooningen van rebellye, maar met de tranen in de oogen, en betuygingen van berouw, verſoeken ſoude. Het beſluyt was, dat ſo men de vrede voorſloeg, op conditien die niet eerlijk voor den Koningh waren, dat het dan voordeeliger was den oorlogh te voeren.

Men kon uyt den inhoudt van dat geſchrift afnemen, dat het uyt de koker quam van een Man, die van de meyningen van 't Hof wel geinformeert was, vermits men in 't vervolgh bykans al 't gene dat hy voorgeſtelt hadt, ſag practiſeren. Maar men moet weten, dat van alle de artijkelen waar over gediſputeert wierdt, dat van de Steden van veyligheyt van de meeſte aangelegenheyt, en by gevolge het alderſwaarſte was. De Gereformeerden wilden die gene weder hebben, die men haar afgenomen hadt, verre daar van daan dat ſy die gene die ſy noch hadden, wedergeven ſouden: en den Koning verre daar van daan, van die gene weder te geven, die haar aan hem onderworpen hadden, wilde noch hebben, dat men hem die gene ſoude overgeven, die het noch uythielden. Weshalven men ſelfs het gerugt deed lopen, dat mits dat de Gereformeerden de reſte van hare Steden ſouden over geven, men haar tot een æquivalent van veyligheyt, de trooſt ſoude geven, van het Edict door de algemeene Staten te ſien ratificeren, die daar van een fondamentele wet ſouden maken. Dat nu was een ſchoon bedrog, dat ſelfs d'aldergauwſten had konnen bedriegen, ſo men door de ſaken van Bearn niet had geleert gehadt, wat dat het Hof door fondamentele wetten verſtont, en d'eerbiedt die het ſelve hadt voor die wetten, die den Koning en de Staten te ſamen voor goet gekeurt hadden. Aan d'andere ſyde ſo moeſtmen ten minſten, de Staats Vergadering afwachtende, yetwes nopende die Plaatſen reguleren. Den Koning wilde deſelve aan haar niet laten; en de Gereformeerden wilden haar daar van niet ontdoen; wetende dat deſelve d'eenigſte veyligheyt waren, waar op datſe ſtaat konden maken; dat de vergunninge om Vergaderingen te mogen houden; dat de betalinge der geoctroyeerde gelden; en dat alle de andere gratien, niets waren, als uyt conſideratie van die Plaatſen, die het Hof ver-

Belegering van Mompellier.

bonden

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

bonden om eenige meſuren te houden; in plaatſe dat ſo die reden weg genomen ſoude ſijn, men door geduyrige ondervindingen geleert hadt, dat het ſelve ſig daar geſtadig niet veel aangelegen liet leggen, om deſſelfs woordt te houden. Met een woordt geſeyt, de Gereformeerden vreeſden met veel ſchijn, datmen haar bedriegen wilde; en ſy wilden haar ſo het mogelijk was, daar voor wagten. Den oorlogh wierdt dan gecontinueert, en naar dat den Koningh verſcheyde kleyne plaatſjens, die het Leger ſouden hebben konnen incommoderen, ingenomen hadt, ſo belegerde den ſelven Mompellier. Den Prince van Condé, die 't commande van die kleyne ondernemingen hadt, voerde deſelve op een cruelle wijſe uyt. Daar wierden altijt eenige ellendigen in de Steden die haar aan hem over gaven, geexecuteert: en 't is een heel verwonderenswaardige ſaak, dat die geſtrengheden de Gereformeerden niet en nootſaakten, om haar ſelven beter te defenderen. Daar wierd niet eene Stadt overgegeven, die het niet langer ſoude hebben konnen houden, en ten minſten niet een eerlijke capitulatie ſoude hebben konnen maken. Lunel was een van die ongelukkige Steden. De beſetting die het beleg had uyt gehouden, ſtont alle wreetheden uyt, die men van een Vyandt die geen trouwe hield, ſoude hebben konnen vreſen. In plaats dat deſelve in veyligheyt ſoude ſijn geconduiſeert geweeſt, wierdſe door de Soldaten van 's Princen Leger, die ſeer quade bevelen gaf om 't ſelve te beletten, by naar t'eenemaal ter neder gehakt. Alle de bagage die deſelve by haar hadt, wierdt geplondert: en die gene, die die ſchandelijke daadt uytgevoert hadden, quamen met opgeſteekene hoofden weder binnen Lunel, brengende voor gevangenen mede, die haar eenig rantſoen hadden doen verhopen, en die ſy haar buyt deeden dragen, gelijk of deſelve in een rechtvaardigen oorlog was genomen geweeſt. By geluk voor ſommige van die gevangenen, ſo ſtont Baſſompierre by de Poort, ſo als die Soldaten aldaar aan quamen. Hy liet die Guyten ophangen, en aan de gevangenen haar vryheyt en den buyt, die die Schelmen haar afgenomen hadden, weder geven. En dat was alle de juſtitie die 'er over een moordt van een goet gedeelte van de beſetting, die uyt de Stadt getrokken was, gedaan wierdt. Sodanige handeling ſoude een ſchoone ſtoffe aan de welſprekentheyt van Fenouillet verſchaft konnen heben.

Capitulatie van Lunel qualijk onderhouden.

De kleyne Steden worden heel ſlegt gedefendeert.

Wyders ſo lagen vele van die plaatſen ten halven open: En de Gereformeerden een weynig te laat de waarheyt van 't gene Sully veelmaals geſeyt hadt, bemerkt hebbende; dat namentlijk het al te groote getal vande Plaatſen die ſy bewaren wilden, haar verſwakte, en haar machten al te veel verſpreyt hieldt, ſo wildenſe hare Troepen voor de Steden die van aangelegenheyt waren, als Nimes, Uſez, Mompellier, en ſodanige andere, bewaren. Sy deeden in de mindere geen tegenſtant, dan alleen om het Vyandlijk Leger op te houden, en geſtadig haar tijd, oorlogs behoeften, en manſchap, te doen verlieſen. Dat ſelve doet ſien, of de Catholijken wel gelijk hadden, dat ſy klaagden, dat de Gereformeerden haare huyſen omſmeten, en de fortificatien van haare Kaſtelen afwierpen, vermits de Gereformeerden dat ſo wel aan haare eygen huyſen, en ſelfs aan Steden, die ſy niet van meyninge waren te defenderen, quamen te doen.

Gevolgen van den oorlog in verſcheyde plaatſen.

Den Hertog van Mommorenci deed ook eenige kleyne overwinningen, met ſijn Leger van Ruiters en Landsknegten: Maar de overgave van Aiguemortes, welke Stad Chatillon aan den Koning over gaf, was van veel grooter aangelegenheyt. Het was al lang geleden, dat hy die als in pandt beſat; en hy had ſig daar in ſo wel geſet, dat de Vergadering, die hem het gouvernement van die kreyts ontnam, en die hem Mompellier deed verlieſen, niet tegenſtaande het groot getal van gunſtelingen die hy daar in hadt, hem echter daar van niet ontſetten konde. Sy genoegde haar, met deſelve Stadt een medepligtige in de deſertie van Chatillon te noemen, en om haar als een Vyandlijke Stadt aan te merken. Men had het Manifeſt dat de Vergadering tegen dien Heer had laten uytgaan, heel ſlegt beantwoordt. Alles quam bykans uyt op de ontkenningh van de dingen, daar men hem mede beſchuldichde, en die in de grondt niet dan al te waaragtig waren; of met eenige daden vermits ſijne goede intentien te verſchonen: de reſt waren anders niet als laſteringen, en verwijtingen. Maar ſijn laatſte daadt deed ſien, dat de ergwanen niet qualijk gegront waren. Hy kreeg alſdoen het effect van de woorden, waar mede men hem ſo lang opgehouden had gehadt; en den Koning maakte hem Marſchalk van Vrankrijk. Den Hertog van Vendôme had ſo een goede uytſlagh in opper Languedoc niet, alwaar den Koning hem met een kleyn Legertje gelaten hadt. Hy nam in 't begin eenige Steedjens van weynigh defentie: Maar Briteſte belegert

Chatillon word Marſchalk van Vrankrijk gemaakt.

heb-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

hebbende, ſo ſtiet ſy voor dat ellendig plaatsje ſijn hooft: waar van de beſetting ſig
ſo wel defendeerde, dat naar dat hy twee Maanden tijds daar voor had verloren, hy
wel gelukkig was dat hy laſt kreeg, om den Koning voor Mompellier te komen vinden,
op dat hy gelegenheyt hadde, om de belegering met fatſoen op te breken.

Onder verſcheyde perſonen van qualiteyt die in de aproches voor Mompellier ble- *Oproer tot Orleans:*
ven, wierd den Hertog van Fronſac, een jonge Prins van groote hoope, d'eenigſte Soon
van den Grave van S^t. Paul, aldaar ook doot geſchoten; en ſijn doot ſcheen door een
moordt onder de Gereformeerden gewroken te ſullen worden. Het Volk van Orleans quam
den Grave van St. Paul, Gouverneur van de Stadt aanbieden, om de doot van ſijn
Soon op de Gereformeerden haare medeborgers te wreken: en de weygering die hy
van haare onbeſonnene aanbiedinge deedt, konde haar nauwelijks tegen houden. Maar
wanneer het Lijk van dien jongen Prins tot Fronſac wierd gebragt, alwaar hy begraven *Tot Fronſac*
moeſt worden, ſo konden de Catholijken niet verhindert worden, om veele Gereſor-
meerden, niet tegenſtaande de jegenwoordigheyt van den Grave van S^t. Paul, welkers do-
meſtyquen haar ſelfs mede by d'oproerigen vervoegden, aan hem op te offeren. Sy en wier-
den ook niet ingetoomt, dan naar dat haar woede door 't bloedt en de plondering, gedempt
was: en den Grave, om te betuygen dat hy dat gewelt niet voor goet keurde, liet'er
een of twee van ſtraffen. Ik kan echter niet begrijpen, hoe dat men de toegeventheyt
die hy voor ſijne Domeſtijken hadt; welkers ſtraffe veel exemplaarder als die vande andere
geweeſt ſoude hebben, verſchoonen kan. Maar den Oproer tot Lions, alwaar deſel-
ve op den ſeven-en-twintigſte September hevigh ontſtak, kon ſo haaſt niet ingetoomt *En tot Lions.*
worden. Sy begon met eenig ſlecht Volk, daar eenige Lakkeyen onder vermengt wa-
ren, die een Gereformeerde in de plaats vande Cordeliers, alwaar hy woonde, ſiende
gaan, den ſelven begonden te mishandelen. Hy ſalveerde ſig by een Buyrman om de
miſhandelingen t'ontgaan. Sijn huys-raadt wierdt verbrandt en geplondert, en eeni-
ge andere Gereformeerden ter ſelver tijdt die plaats paſſerende, begon dat ſelve ruygt
van Volk haar ſcheldwoorden te geven. Daar was een nieuw woordt 't welk alſdoen
in ſwang ging, en 't welk de Catholijken altijdt in de mondt hadden, wanneerſe een
Gereformeerde vertoornen wilden. Het woordt van *Huguenot* was al ſo out, dat men
dat ſelve al gewent was; en waar van heel wijſe en gematigde Luyden haar bedienden,
als van een woordt, 't welk met dat van *gepretendeerde Gereformeerde* gelijkſinnig was.
Maar men hadt t'ſedert weynig tijds een ander in plaats genomen, 't welk het gemeene
Volk heel gretig aangenomen hadt. Dat was dat van *Parpaillots*, welkers oorſprong
heel onbekent is, Sommige houden het daar voor, dat d'eerſte gelegenheyt van dat men *Oorſprong van den naam van Parpaillots.*
ſig daar van bediende, in de belegering van Clairac voorviel. De beſetting van die Stadt,
ſeggenſe, deed des nachts een uytval, en om haar in de vermengeling van de Soldaten
t'onderſcheyden, ſo trokkenſe een wit hemt over haare kleederen aan. Dat deed haar
den naam van *Parpaillots*, van de Soldaten van 's Konings Leger, die haar tegenſtonden,
verkrijgen: om datſe in dat gewaadt de Kapelletjes die witte vleugeltjens hebben, en
waar van men 'er doen ter tijdt een groote menigte ſag, wel geleken. Het gemeene Volk
in Guyenne en Languedoc, noemt die kleyne diertjens *Parpaillots*, of *Parpaillols*. Dat
woordt by yemandt op het ſien van de Soldaten die een uytval uyt Clairac deden,
genoemt zijnde, wierd by d'andere opgevat, en in een oogenblik liep 't et door 't heele
Leger. Van daar verſpreyde het ſig door 't ganſche Koningrijk, alwaar de Troepen
verſpreydt waren. Daar waren weynig Steden in Vrankrijk, waar inne dat woordt meer
in ſwang ging, als tot Parijs; en het ſcheelde vry veel, dat het ſo gemeen in Guyenne niet
was: 't welk dan met recht konde doen twijffelen, dat dat Landſchap de Plaats van
deſſelfs oorſprong was.

Andere halen het van eenige overrompelingen vande Gereformeerden, die ter goeder
trouwe of uyt onvoorſigtigheyt, in de ſtrikken geraakten die men voor haar geſpannen *Andere oorſprongen.*
hadt; en ſommige ter dier oorſake dien naam bykans ſo out als d'Inlandſche oorlogen
makende, namen het vande faciliteyt vande gereformeerde Hooft Officieren, die on-
der pretext van het huwelijk van den Prins van Navarre, tot Parijs haar aan de diſcre-
tie van hare Vyanden quamen overgeven. De maſſakre die men weynig tijd daar aan on-
der deſelve pleegde, deed die gene die op haar onvoorſichtigheyt toeleyden, deſelve by die
Kapelletjens of Uyltjens die haar ſelven in de kaars branden vergelijken; en om dat 'er miſ-
ſchien d'een of d'ander uyt dat Landt onder was, waar in men die kleyne Diertjens *Par-
paillols* noemt, dewelke die eerſte gelijkeniſſe maakte, ſo wierd die Gaſconſe veel eer als
de Franſe benaming gebruykt. Daar ſijn 'er die deſelve met eenige waarſchijnelijk-
heyt

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

heyt afleyden van de witte Kasakken, die de gereformeerde Ruyterye in d'eerste Inlandsche oorlogen droeg: en boven al in die gene, die den Prins van Condé met den aanslag op Meaux begon. De witte Kasakken queten haar so wel in de Batille van Parijs, naar 't oordeel van een Turkse Afgesant, die men deselve strijdt over de muyren van die Stadt deed aanschouwen, dat hy niet meer als ses duysent Man van dat soort aan sijn Meester toewenste, om de gehele werelt hem onderworpen te maken. Die soort van kleding deed haar Papillons of *Parpaillots* noemen, vermits hare beste Troepen uyt die Provintien quamen, alwaar dat woordt in gebruyk was. Die oorspronkelijkheden souden heel naturel sijn, by aldien het seker was, dat dat woordt langen tijdt voor d'Oorlogen van Lodewijk de XIII bekent was geweest. Sommige doen het afkomen van een oorsprong die so goet niet en is, en seggen dat onder die gene, die men naar 't innemen van eenige Steden ter doot bragt, eenige ellendigen haar des doots getroostende, door de versekering dat haare Zielen, wanneerse uyt 't lichaam quamen te scheyden, ten Hemel souden opvliegen, haar van de gelijkenisse van een Kappelletje bedienden; 't welk in d'omstanders een lacchernye verwekkende, so namense daar uyt gelegenheyt, om alle de Gereformeerden *Parpaillots* te noemen.

Van 't woordt *Hust*.

't Is seker dat de Gereformeerden haar over dien naam seer verstoort hielden; en datse die van *Huguenots* voor so een groote injurie niet opnamen. Het sijn twee dingen waar van men dikmaals even beswaarlijk reden kan geven, namentlijk d'oorsprong van sekere woorden, en die in minder als niet in een algemeen gebruyk geraken, sonder dat men daar van den Auteur noch d'oorsaak kan noemen: en het denkbeelt van de injurie die men daar by gevoegt heeft. Van gelijke was het woordt *Hust* in Normandien een algemeen scheldwoort, 't welk het gemeene Volk aan de Gereformeerden gaf. Het is een woordt 't welk van sijn selven sonder eenige betekenis is, en wegens welkers oorsprong ik noyt anders als belacchelijke vertellingen, en sonder eenige waarschijnelijkheyt heb hooren verhalen. Niettemin dat woordt wierdt voor seer oproerig gehouden: en ik hebbe versoek-schriften aan d'Overheden gepresenteert gesien, in gevolge van welke 'er informatien, Sententien, en selfs Arresten van de Parlementen gevonden wierden, die verboden 't selve woordt, 't welk alleen d'eenigste verhaalde misdaad in de klaag-schriften was, te gebruyken. 't Was so insgelijks met het woordt *Parpaillot* gelegen, waar over de Gereformeerden haar als over een bitter scheldwoort beklaagden, alhoewelse misschien moeyte souden gehadt hebben, om aan te tonen, wat voor aanstootelijkheyt dat sy daar in vonden, so het niet en was, dat die gene die het selve noemden, een voornemen hadden, om haar daar mede te beledigen.

Geweldicheyt van den Oproer.

De Gereformeerden dan tot Lions door dat oproerig canaille beladen sijnde, wierden onder anderen *Parpaillots* genoemt, en met de koorde gedreygt: Het gemeene Volk was ordinaris gewoon dat scheldwoort met dat dreygement t'samen te voegen. Sommige Gereformeerden wat te voorbarig sijnde om haar daar op t'antwoorden, ontsonkten door hare redenen die gemoederen, die reets gaande waren, so veel te meer, en welkers getal tot drie of vier duysent toe, door den toeloop van de Lakkeyen, van kinderen, en van 't gemeene Volk, aangroeyde. Die oproer-makers vielen in de huysen van de Gereformeerden; roofden daar alles wat 'er in was, en verbranden 't geen dat sy niet konden mede nemen, sloegen, quetsten, en doodeden veele van die gene, die haar in de handen vielen. Die woede geduyrde drie dagen, sonder dat de Overheyt, noch den Gouverneur, de loop van die geweldenaryen steuyten konden. Om de waarheyt te seggen, men moest in de staat daar de Stadt doen in was, wel heel slap handelen, dat men so veel moeyte hadt, om dat canaille tot reden te brengen. d'Alincour Gouverneur van de Stadt, had sijn gardens; de Stadt was in quartieren verdeelt, die hare Capiteynen en Vaandels hadden; en die Volks genoeg souden hebben konnen uytleveren, om dat Volkje te verdrijven. De Koninginne Regente en de Koninginne Moeder, waren alle beyde tot Lions, beneffens den Bisschop van Luçon, die weynig tijds daar naar Cardinaal wierd gemaakt, mitsgaders eenige Troepen tot derselver gardens. Men soude van dat alles een kleyn Leger hebben konnen formeren, dat machtig geweest soude sijn, om een grooter effort, als de moetwil van eenige Lakkeyen in te teugelen, te hebben konnen uytstaan. Maar men had tot Lions so wel als tot Parijs voor het Catholijke bloed veel agting. Men wilde d'oproeren niet als door remonstrantien verhinderen: en misschien so soud men sig niet veel bekommert hebben, om deselve te steuyten, so men niet gevreest hadt, dat het gemeene Volk smaak in de plondering gekregen hebbende, niet wel tot de Catholijken mogt overgaan,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

gaan, naar dat sy de Gereformeerden alles af-handigh gemaakt hadden. Al de rigeur van de Magistraat gingh niet verder, als om in sommige plaatsen wachten te stellen, en eenige van de grootste Roervinken te dreygen, dat men haar gevangen soude laten nemen. De Koninginne Moeder liet haar op de plaats brengen daar de wan-ordre op 't aldergrootst was, en dat deed d'oproerigen vertrekken, als die de saak al begonnen moede te worden. Daar wierd niemandt over die moetwil gestraft, als de Gereformeerden. In plaatse dat men haar eenige voldoeninge soude geven, so liet haar d'Alincour ontwapenen. De doot van die gene die vermoort waren wierd' niet gewroken. Men stelde die gene die berooft en verbrandt waren niet buyten schade: en men deed het haar noch voor een groote genade passeren, dat men sorge gedragen en belet hadt, dat sy door het gemeene Volk niet in stukken gehakt waren. Wat de Catholijken aangingh, daar waren 'er eenige die men in de gevangenis sette, daar sy weynig dagen daar naar sonder boete of eenige andere straffe weder uytgeraakten: en 't grootste quaat dat men haar aandeedt, was dat men haar verboodt, het woordt van *Parpaillot* in 't toekomende niet meer te gebruyken. Een weynigh verstoorde welsprekenheyt soude die onrechtvaardigheden geheel hatelijk hebben konnen af-schilderen: en by aldien de Gereformeerden diergelijke saak in 't gesight van haare Koninginnen bedreven hadden gehadt, so soude al haar bloedt niet genoeg geweest zijn, om de misdaadt uyt te wisschen.

De Gereformeerden worden ontwapent.

Terwijle dat den Koning in de belegering van Mompellier was, so benauwde de Grave van Soissons Rochelle te lande, en den Hertogh van Guise te water; en die machtige Stadt wierdt van alle kanten benadeelt. De Grave leyde de fondamenten van 't Fort Louis, waar van die Stadt seer geincommodeert konde worden, en 't welk het Canaal commandeerde: Invoegen dat sy de Zee niet meer vry en hadt; en dat sy van die kant sonder swarigheyt niet meer konde gesecundeert worden. Niettemin so bleef de Vergaderingh aldaar geduyren; en gaf de beste bevelen die sy konde, om de gemeene sake te ondersteunen. Sy had in verscheyde plaatsen intelligentien; en so nu en dan wierp sigh eenigen Adel en Krijgsvolk in de Stadt, om deselve te bescherme... Maar daar waren verscheyde aanslagen die niet gelukten: en hoewel Rochelle groote schaden aan de Koninglijke Legers te water en te landt veroorsaakt hadt, so wasse echter daar toe gebragt, om voor haar eygen muyren te strijden. Den Hertogh van Soubise was na sijn nederlage naar Engelandt vertrokken; en hy vergat nietwes om van den Koningh eenige merkelijke bystant te bekomen. Maar dien Vorst die altijt stantvastigh in sijne maximen was, wilde daar van niet hooren spreecken, en verboodt selfs aan sijne Onderdanen om de Gereformeerden bystant te doen, en maakte geene swarigheyt om haarlieden Rebellen te noemen. Hy bood echter sijn intercessie by den Koning van Vrankrijk aan, om van hem te verkrijgen, dat hy een redelijke vrede aan sijne Onderdanen mogt komen te verlenen. Hy deed inder daat sijne Ambassadeurs daar toe ook arbeyden, so als hy ten tijde van de belegeringh van Montauban had gedaan: waarinne hy sijn Afgesant ook reets eenige openingen had gegeven: en wanneer men geresolveert hadt over de conditien die men in 't Tractaat wilde doen komen, so drong hy sterk by den Hertog van Rohan en Rochelle aan, om haar deselve t'onderwerpen. Ondertusschen so waren d'Engelsen wegens den oorlogh van Vrankrijk van sijn gevoelen niet; en sy gaven so groote bystant aan den Hertog van Soubise, dat hy een Vloot van 10 of 12 Schepen versamelde, die van alles dat nodigh was voorsien waren, om Rochelle te konnen ontsetten. Maar die Vloot verging selfs in de Haven voor dat deselve vertrokken was; en wanneer den Hertogh daar quam, so vond hy niet anders als de stukken van derselver toerusting, en de tekenen van haare Schipbreuke.

Oorlogh tegen Rochelle.

Soubise solliciteert om hulpe in Engelandt.

Van de zyde van Mompellier, en vorderden de saken niet naar 't welbehagen van den Koning; de Stad defendeerde haar wel, 't saysoen verliep; d'uytslag van de belegering van Montauban was nog niet vergeten: en so de Gereformeerden aan d'eene zyde reden om te vresen hadden, dat den Koning eyndelijk de Stadt nog wel krijgen mogt; so hadt den Koning aan d'andere zyde geen minder redenen om te duchten, dat hy deselve niet soude konnen bekomen. Die wederzydse vrese disponeerde de gemoederen om de vrede te maken: maar den Prince van Condé wilde daar van niet horen spreken, en om deselve te sluyten, so moest men het voor hem verborgen houden. Lesdiguieres die voor eenige tijdt Connestabel was geworden, hervatte de onderhandelingen; en naar verscheyde swarigheden die veelmalen alles schenen te sullen verbreken, so wierd deselve eyndelijk vastgestelt, en den Connestabel quam in 't Leger om se te sluyten. Een van de saken die de meeste moeyten maakte, was dat den Koning sijn intrede in de Stadt wilde doen, en om dat die van de Stadt vreesden, dat so sy daar in consenteerden, men haar de kosten van so een langdurige belegering wel mogt doen betalen. Echter den Koningh niet konnende resolveren om aan een van sijne Steden

Tractaat van vrede voor Mompelliet hervat.

by forme van een Tractaat te beloven, van daar geen intrede te ſullen doen, ſo moeſt men ſijn beſt doen om d'Inwoonders daar toe te brengen. Men liet aan den Hertog van Rohan toe om in de Stadt te mogen gaan, om aldaar die voorſlagh te doen. Hy deed s'er ook; maar het zy dat hy de commiſſie had aangenomen, om de ſtaat van de Stadt van van dichter by te beſien, als om de propoſitien waar mede hy beladen was, aldaar ſmakelijk te maken; of het zy dat hy d'Inwoonders de vreſe niet en kon benemen, dat ſy nochmaals een nieuw voorbeeldt van d'ongetrouwigheyt van 't Hof mochten worden, hy trok 'er weder uyt ſonder de Stadt te hebben doen conſenteren, om den Koningh aldaar t'ontfangen. Hy beloofde daar ſecours in te ſullen ſenden, vermits de Stadt Volk gebrek hadt: maar hy vondt ſo veel ſwarigheden, tſedert dat de Troepen van den Hertogh van Vendôme, en die van den Conneſtabel in 't Leger aangekomen waren, dat hy eyndelijk tot de vrede reſolveerde.

'T Sluyten van het Tractaat met een Edict.

Sy wierd dan in weerwil van den Prince van Condé geſloten; denwelke uyt ſpijt dat hy ſagh dat hy ſo weynigh credijt hadt, en dat men ſelfs een ſaak van die aangelegenheyt voor hem had verborgen gehouden, het Hof verliet, en een reyſe naar Italien ging doen. Den Hertogh van Rohan met de Gedeputeerden van de Cevennes, van Nimes en van Uſez, quamen tot Mompellier; en op den negen en twintigſte October wierd het Edict van vrede in 't Leger voor deſelve Stadt afgekondight. Dat Edict was by forme van pardon verleent, waarin den Koningh voor alle dingen ſtelde de rechtvaardigheyt van ſijne wapenen die hy tegen de Gereformeerden aangenomen hadt; welkers rebellyen hy toeſchreef aan de konſtenaryen van die gene, die geloofſt hadden, dat ſy van derſelver eenvoudigheyt, en van van de beroerten van den Staat, voordeel ſouden hebben konnen trekken; en hy nam Godt ſelfs tot getuyge, nopende de goede meyninge die hy altijdt had gehadt, om ſijne Onderdanen in vrede te doen leven. Waar naar hy verklaarde, dat hy op de ſeer onderdanighſte beeden van de Gereformeerden, de vrede die deſelve expres door haare Gedeputeerden met een pardon van haar ſchuldt verſogt hadden, verleende. Door die vrede bekrachtighde hy de Edicten, ſo wel van den overleden Koningh als van hem. Hy bekrachtighde ook de ſekrete artijkelen; maar hy voeghde daar het woordt *geregiſtreerde* by, 't welk een oogmerk hadt dat men alſdoen niet beſefte: en 't welk naderhandt tot een voorwendſel van groote knibbelaryen heeft verſtrekt. Hy herſtelde de Roomſe Godſdienſt in de Plaatſen alwaar deſſelfs dienſt afgebroken was geweeſt; en gaf aan de Geeſtelijken haare tienden, haare inkomſten, en Conventen weder. Hy herſtelde inſgelijks de gereformeerde Godſdienſt, in de Steden alwaar den oorlog deſelve had doen ophouden. Hy beval dat de Steden die aan de Gereformeerden ſouden verblijven, haare oude Fortificatien behoudende, de nieuwe ſouden doen demolieren; waar van ſy hem pands-luyden ſouden geven: en hy verbood eenige Plaatſen te fortificeren, onder wat voorwendſel dat het ook ſoude mogen weſen. Hy ſtrekte 't beneficie van de vrede uyt tot alle de gene, die haar binnen 14 dagen na d'af-kondiging van 't Edict daar aan onderwerpen ſouden. Hy vernietigde alle politijke Vergaderingen, ſo deſelve door ſijne expreſſe vergunninge niet geautoriſeert waren; maar hy conſenteerde dat men d'ordinare Conſiſtorien, Claſſiſſen, en Synoden, voor ſuyvere Kerkelijke ſaken ſoude houden. Hy verleende een amneſtie van alle 't geen dat 'er tſedert den 1ſten Jan: 1621 voorgevallen was, ſo ge-extendeert en met deſelve reſtrictien, als in de lxxvi, lxxvii en lxxxvi artijkelen van het Edict van Nantes, begrepen waren. Hy voeghde daar een byſondere amneſtie by wegens 't gene dat tot Privas voorgevallen was; en begreep daar onder Briſon, die den Auteur van die bewegingen was geweeſt, en die ſigh aldaar tſedert het begin van 't jaar gemaintineert hadt. 't Gunt de rekeningen, en de ſententien of arreſten, tegen de Gereformeerden die de wapenen aangenomen hadden, betrefte, dat wierdt naar de artijkelen van 't Edict van Nantes, die van deſelve ſaken waren ſprekende, gereguleert: en de ſententien tuſſchen perſonen van haare partye, door de Rechters in de Provintien by autoriteyt van de Opperhoofden aangeſtelt zijnde, geweſen, wierden bekrachtigt. De gevangenen van d'eene en d'andere zijde, wierden ſonder rantſoen in vryheyt geſtelt. Alle perſonen van hoedanige qualiteyt dat deſelve waren, wierden in haare goederen, waardigheden, en ampten herſtelt. d'Onderhoudingh van dat Edict wierd aanbevolen in de forme by het lxxxii artijkel van dat van Nantes voorgeſchreven: en den Koningh beloofde Commiſſariſſen in de Provintien te ſullen ſenden, om 't ſelve te doen executeren.

Geſtrengheden van de Parlamenten.

Dat Edict onthefte veele perſonen tegen welke de Parlementen heele ſtrenge Arreſten hadden verleent, en die ſy ſonder barmhertigheyt executeerden, van de pœnen daarinne begrepen. Den ongelukkige Leſcun, den welke van 't begin van de beroerten verbannen was,

niet

niet hebbende konnen vermijden om tot Bordeaux, alwaar hy passeerde, gevat te worden, wierdt ter doot ge executeert door een sententie op den agtienden van de Maandt May tegen hem uytgesproken. Men wilde liever sijne handelingen, als rebellyen tegen sijn Koning, dan als uytwerkingen van een yver voor sijn Godsdienst en voor sijn Vaderlandt aanmerken. Men rekende hem voor een van die gene, die 't meeste deel in de handelingen der Gereformeerden hadt; en men gaf hem tot medgesellen Chamier, die in de belegeringh van Montauban was dootgeschoten, en Hautefontaine, die een creatuur van den Hertogh van Rohan was. Het Parlement van Rennes, dat al so geweldigh als dat van Bordeaux was, had op den tienden van deselve maandt een verschrikkelijke sententie tegen den Marquis van la Muce, en le Noir sijn Predikant, gewesen. Het condemneerde deselve by contumcie in een honorable amende, en om met vier paarden van een gescheurt te worden, haare posteriteyt wierd onedel verklaart, dat de Huysen en het Kasteel van la Muce gedemolieert, en dat de bosschen tot op een mans hoogte afgehakt souden worden. Wijders wierden haare goederen verbeurt verklaart, en sy wierden elk voor 't geheel in tien duysent guldens tot een boete, en in ses duysent gulden aan aalmoessen, aan eenige Kerken en Kloosters uyt te reyken, gecondemneert. La Muce wierd straks geraseert; alhoewel men met sodanige sententien van contumacie niet gewoon was so ras voort te gaan: maar om dat het Parlement de gecondemneerde personen niet machtigh was, so wierdense in derselver effigien ge-executeert. Van gelijke warender verscheyde andere strenge sententien, na de passie van de Parlementen waar onder de beschuldighde personen gehoorden. Den Hertogh van Rohan selfs wierd by een expres Edict een crimineel van Staat verklaart. Men had hem geduyrende het leven van den Connestabel Luines verschoont; dogh so ras als denselve doot was, liet men een Declaratie tegen den Hertog en sijn aanhangers uytgaan: maar alhoewel deselve op den 25ste December van 't voorgaande jaar verleent was, so wierdse echter niet eer als op den vierden July van 't loopende Jaar geregistreert. Invoegen dat den Hertogh langer als een jaar de wapenen tegen den Koningh droegh, verscheyde Steden innam, Montauban ontsette, en allerley soorte van vyandlijkheyt pleegde, sonder als een Rebel gehandelt te worden.

Die vrede was heel glorieus voor den Hertogh van Rohan, die naar dat hy de Gereformeerden meer als tagtigh Steden had sien verliesen, sigh echter noch in staat bevondt, om een algemeene vrede te verkrijgen, die den Koningh in de belegeringh van Montauban geweygert hadt: maar de sekrete artijkelen waren noch veel voordeeliger voor hem, als de generale. Men liet aan de Gereformeerden de rest van haare Steden behouden, niet onder een tijtel van veyligheyt, van Huwelijk, of van onderpandt, gelijk als te voren; maar door een gunstige concessie: 't welk sonder de saak te veranderen, niet anders als den naam veranderde. 't Is waar dat den Koningh sigh ontlatte van de betalingh der guarnisoenen, so wel als van 't gene dat van de sommen by hem, of by den Koningh sijn Vader, voor de tractamenten der Predikanten belooft, noch ten agteren stont. Hy gaf hoope dat men die in 't toekomende betalen soude; maar dat artijkel wierdt also qualijk als veele andere naargekomen. By een bysonder Brevet beloofde den Koningh dat 'er te Mompellier noch besettingh, noch Kasteel soude wesen; dat de Stadt in de bewaringh der Borgermeesters soude blijven; en dat 'er geene nieuwigheyt gemaakt soude worden, uytgesondert dat men de nieuwe Fortificatien soude raseren. Dat Brevet wierd aan den Hertogh van Rohan gegeven, die het aan de Borgemeesters ter handt stelde. By andere Brevetten wierd toegestaan, dat Rochelle en Montauban haare Fortificatien, in de staat daarse in waren, behouden souden; en dat die van Nimes, van Castres, van Usez, en van Milhau, niet meer als ten halve gedemolieert souden worden. Wanneer men tot d'executie van dat artijkel wegens 't demolieren der Fortificatien quam, so gaf men aan het Parlement van Thoulouse te kennen, dat de Gereformeerden haar daar ontrent sodanigh gedroegen, dat sy in 't ontmantelen van haare Steden, deselve beter en sterker als te voren maakten: invoegen dat 'er op den veertienden December een Arrest uyt quam, 't welk die schijn-ontmantelingen verboodt. Dat selve was een reden om dat artijkel van 't Edict op te schorssen, en om de Steden in deselve staat te laten, als sy op 't sluyten van de vrede geweest waren.

Voordeelen van die vrede.

Wijders so registreerden de Parlementen d'Edicten van vrede niet als onder verscheyde bepalingen, die deeden sien, dat de gemoederen noch heel qualijk gestelt waren. Dat van Parijs wilde dat men in plaats van de woorden, *de Steden van de gepretendeerde Gereformeerde Godsdienst*, soude stellen, *de Steden dewelke by die vande gepretendeerde Gereformeerde Godsdienst in gehouden wierden:* ende in plaatse van de woorden,

Bepalingen van 't Edict van vrede.

Kerke-

Kerkelijke saken, deed het stellen, *saken rakende de reglementen van de voorsz. gepretendeerde gereformeerde Godsdienst.* Die kleyne observatien toonden wel geen groote bitterheyt, maar het Parlement van Bordeaux betoonde deselve passie, die het selfs geduyrende de woede van de Ligue, getoont hadt. Het registreerde het Edict, buyten approbatie van eenige andere als de Catholijke Godsdienst; noch van het woordt van *Kerkelijke saken.* Het beval dat d'ontmantelingen der Steden tot de perfectie van dien toe, gecontinueert souden worden; dat de gunstige toewijsingen aan de Catholijken in haar geheel souden blijven; maar dat die gene die voordelig aan de Gereformeerden waren, door een enkele Requeste herroepen souden konnen worden; en dat Uytlanders geen Predikanten in het Koninghrijk konden wesen. Die gestrengheden de registreringh van een Edict van vrede toegevoeght, konden wel voor een voorspelling passeren, dat de ruste die het selve aan den Staat quam te geven, van geen langen duyr soude sijn.

Alle de Steden nemen de vrede aan.

Ondertusschen so namen alle de Steden die haar by de gemeene sake gevoegt hadden gehadt, de vrede aan; alhoewel 'er eenige waren die het gevolgh daar van vreesden. Privas alwaar Brison sig gemaintineert hadt, ongeagt alle de conquesten die Chatillon den Hertog van Mommorenci daar om heen toegelaten had te doen, nam de generale conditien aan, Montauban hoogmoedig sijnde dat het een belegering had uytgestaan, waar in den Koning in persoon tegenwoordig was geweest, en nog als een Zegenpraal van derselver overwinninge hare vestingen quam te behouden, nam deselve insgelijks aan. Rochelle te water en te lande benauwt sijnde, en siende dat alle de machten van het Koningrijk haar op den hals souden komen, so sy haar met de voorgeslage conditien niet vergenoegde, maakte hare onderwerpingen aan den Grave van Soissons, die de Troepen van den Koning tegen haar commandeerde. Den Hertog van Guise wel verwittigt sijnde dat de vrede gesloten was, en liet echter niet naar om tegen de Scheeps vloot van deselve Stadt slagh te leveren: en om dat men geen goede verschoninge voor die daadt, die veel bloedt aan beyde syden quam te kosten, konde uyt vinden, so stroyde men uyt, dat Rochelle het al so wel als hy geweten hadt, en dat sy de vrede niet aan genomen soude hebben, sose het voordeel had behouden gehadt. Haar verlies was inder daat wel so groot niet, of sy verbleef noch wel in staat, om haar selven gevreest te maken; en men kan wel seggen, dat het veel eer daar in bestont, dat 't minste verlies van een Stadt, die geen ander behulp als van haar selven heeft, altijdt considerabel is, als wel, om datse heel veel van de Koninklijke Vloote beschadigt was. Maar naar de tijdinge van de vrede so hielden de vyandlijkheden op; en de Stadt geloofde van alle de oorsaken die sy gehadt hadt om een lange belegering te duchten, verlost te sijn. Usez, Nimes, Milhau, en alle andere Steden gehoorsaamden, en vleyden haar selven dat sy sien souden, dat de Edicten in het toekomende beter onderhouden souden worden, als tot noch toe geschiedt was geweest.

Die echter by het Hof qualijk onderhouden wordt.

Maar den Catholijken yver was echter niet verandert: en sy had den Raadt niet toegelaten om een vrede van die nature te sluyten, als met een besluyt om deselve weder te verbreken. Een van de quade uytwerkingen van de quade trouwe van 't Hof, bestont, in aan het meeste deel vande verlaters van de gemeene sake, te doen verliesen de belooningen, die men aan haar belooft hadt, en waar van sy de uytvoeringe niet aangedrongen hadden. Den Koning geloofde dat de vrede die hy aan alle de Gereformeerden verleende, hem ontsloegh van de toeseggingen, die hy aan particulieren gedaan hadt, om haar in gehoorsaamheyt te houden. Weynig luyden souden over die treek van quade trouwe gemurmureert hebben, so men het daar by maar gelaten had gehadt: en men was het daar in eens, dat die gene, die de Steden, die tot de veylicheyt van haar Godsdienst en van haar conscientie verstrekten, voor gereet gelt verkoft hadden, dat onthaal wel verdienden: Maar de voornemens van 't Hof braken wel haast aan alle kanten door groter bedriegeryen uyt. Men had aan Rochelle belooft, het fort dat den Grave van Soissons om haar te incommoderen, had doen bouwen, te sullen doen demolieren: Maar verre daar van daan, van sijn woordt op dat subject te houden, so wierd dat fort naar het sluyten vande Vrede eerst ten vollen voltoyt; en alle de klachten van die van Rochelle, verkregen niet anders als schijn bevelen, om het selve te raseren, wegens welke die gene aan wien men deselve toesondt, sekrete last hadden om daar geen agt op te geven.

Onthaal de Stadt Mom-

Onder de sekrete conditien die men aan de Stadt van Mompellier toegestaan hadt, had men aan deselve Stadt belooft, dat 'er met den Koning maar vier Vaandels Voet-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

knechten inkomen, en ook met hem weder uyttrekken souden. Om die belofte te verydelen, so deed men daar het heele Regiment gardens onder vier Vaandels intrekken: misbruykende schendichlijk de dubbelsinnicheyt van dat woordt, alhoewel volgens 't gebruyk van die tijdt, het woordt *Vaandel* in 't gemeen sonder gelijkenisse, een Compagnie Soldaten onder een Vaandel gerangeert, als het Vaandel selfs beteekende. Maar men wilde de bedriegerye verder uyt strekken: en om d'Inwoonders te verbinden om een besetting te dulden, so vond men goet haar pands-mannen af te eysschen, tot versekerheyt van de Commissarissen, die den Koning daar laten wilde, onder voorwendsel van de fortificatien te laten raseren. Men versogt die Pands mannen in sulk een groot getal van haar, en men deed 'er so veel Luyden of quaat willigen van 't Hof, of qualijk gesinden van den Godsdienst in komen, datse gelijkelijk en vande keur en van 't getal verschrikt waren. Aan d'andere syde so deed men die propositie aan haar op sodanigen wijse, die haar wel deed bespeuren, dat men die Pands mannen van haar niet eyste, als om haar van 't Brevet 't welk haar van besetting bevrijde, te doen afstaan; en die haar deed vresen, dat sose geen verkiesingh van 't een of 't ander deeden, men haar wel mogt nootsaken, om en Pands-mannen te geven; en besetting in te nemen. Eyndelijk sommige Luyden die de vierigste geduyrende den oorlogh geweest waren, een dienstbare believenheyt voor alle de geliefsten van 't Hof hebbende, op dat sy haar met 't selve weder bevredigen mochten, stelden alle hare naarsticheyt in 't werk, om d'andere de moedt te doen verliesen. Invoegen datse een besetting innamen; en dat alhoewelse daar een dodelijke afkeer van hadden, sy deselve echter moesten aannemen, gelijk of men met haar spottende, haar noch een genade hadt gedaan.

pellier aangedaan.

Maar het Hof liet het daar noch niet by blijven; en in het volgende jaar sag men het Borgermeesterschap half en half, en aldaar een Citadelle gebouwt. Ondertusschen so keerde den Koning weder naar Parijs, en ontnam in 't verby gaan uyt handen der Gereformeerden, alle de Steden daar sy het gouvernement van hadden. Nauwelijks konde den Connestabel alhoewel hy Catholijk was geworden, de sijne in het Dauphiné behouden. Hy sou 'er so wel als d'andere van berooft sijn geworden, by aldien Crequi sijn Swager niet belooft had gehadt, deselve naar sijn doot te sullen overgeven. Den Auteur van die manier van handelen was Puisieux, die in gunst begon te komen. De doot van den Cardinaal de Rets, die een groot gedeelte van 't gesag had gehadt, en d'afwesentheyt van den Prince van Condé, die 't ander gedeelte had gehadt, gaven hem gelegenheyt van het selve geheel te verkrijgen: en gelijk of den Koning het moede was geweest van niemant geregeert te worden, so begaf hy sig bykans sonder eenige reserve in de handen van dien nieuwe gunstelingh. De Spanjaarts hadden reets sijn gemoedt ingenomen, en hadden hem hare Staatkunde geinspireert. Het Hof van Romen 't welk alsdoen niet anders als met overlegh van 't Huys van Oostenrijk werkte; ondersteunde met al sijn macht de buytenlandse Staats-regels. Invoegen dat Puisieux vol van eerbiedt voor die twee Machten, nietwes als met dat oogmerk, om deselve hem toegedaan te maken, en als door haar raadt, quam te verrichten. Daar was tot noch toe als een soorte van fataliteyt geweest, die de Favoriten in die buytenlandse belangen trok, gelijk of haar grootheyt beter gefondeert hadde konnen geweest sijn op de correspondentie van een Vyandlijk Hof, als op de goetwilligheyt van haar Koning, en op de voorspoet van sijne saken.

Wederkering vanden Koning tot Parijs.

Faveur van Puisieux.

Maar die gunste geduyrde niet heel lang, en terwijle dat deselve haar versterkte, so ontstont 'er een verandering, waar op niemant in 't minst verdagt was. De Koninginne Moeder had de lust om te regeren noch niet verloren; en also sy een groot vertrouwen op den Bisschop van Lucon hadt, so deed sy al wat sy konde om hem te avanceren; wel versekert sijnde, dat hy erkentenisse genoeg van hare weldaden soude hebben, om geduyrig van haar af te hangen. Dien Prelaat was in de gunst van den Koning geraakt, vermits hy meer als een maal toeleg had gemaakt, om dien Vorst met de Koninginne sijn Moeder, wiens woelige geest hem ongerustheyt verwekte, te bevredigen. Mitsdien wierd hy van beyde sijden met een goet oogh aangesien; en van d'een en d'ander wierd hy bedankt, wegens 't geen dat hy allenelijk uyt enkel belang van sijn heerssuchtigheyt quam te doen. Invoegen dat hy heel licht van de Koninginne Moeder verkreeg, dat sy den Koningh verplichte, om een Cardinaals hoedt voor hem te versoeken; en dat den Koning geen moeyte hadt om daar in te consenteren. Die onderhandeling duyrde echter meer als twee jaren eer dat deselve gelukte, om datse misschien door die gene tegen gaan wierdt, die aan een Man van sijn verstant

Den Bisschop van Lucon word Cardinaal gemaakt.

geen

geen bequaam middel wilden geven, om hem gesag te doen verkrijgen. Maar de sollicitatie wierd in dit jaar so gelukkiglijk en so wel van passe verdubbelt, dat den Paus aan dien Bisschop in 't begin van September de Cardinaals hoedt verleende. Den Bisschop verwachte d'uytslagh van de nominatie met groote ongeduldigheyt, wanhopende dat sulks gelukken soude, om dat 't hem toe scheen, dat Puisieux machtig was 't selve om te stooten; 't geen hy gemakkelijk door behulp van Silleri die van sijn maagschap en Ambassadeur tot Romen was, doen konde. In voegen dat die tydinge niet konde mankeren hem een groote verbaastheyt toe te brengen.

Merktekenen van dien Prelaat.

Al het verstand van dien Prelaat belette hem niet, dat hy over d'indrukkingen van onverhoopte uytkomsten seer gevoelig was; en hy was grote swakheden onderhevig wanneer hy geen tijd om te bedaren hadt. Noyt is een man minder sijn eerste vervoeringen machtigh geweest: Maar hy was gelukkig dat hy weder heel licht de nootsakelijke tijdt tot sijn bedaring uyt vondt, en ook so behendig, dat hy deselve niet onnuttelijk liet verby gaan. Invoegen het scheen dat hy een gemoedt hadt, 't welk nietwes verbasen konde, en 't welk ook bequaam was, om alle dingen te konnen verdragen. Ik sal alhier verhalen 't geen ik deswegen van een vande considerabelste personen van 't Hof van Vrankrijk verstaan hebbe. Daar was een Frans Edelmaan aan 't Hof van Savoyen, die genootsaakt was geweest 't Hof van Vrankrijk te verlaten, ter oorsake van eenige spijt die hy den Bisschop van Lucon had aangedaan. Dien Edelman die met een overgroote drift na middelen sogt, om sig met den Bisschop weder te versoenen, was by den Hertog van Savoyen tegenwoordigh, wanneer den Courier die de tydinge vande promotie over bragt, aan hem sijne brieven quam aanbieden. Deselve wierden straks geopent, ten opsichte van de nieuwsgiericheyt die men aan alle Hoven heeft, om te mogen weten wie dat den Paus tot die waardicheyt verheven heeft; en dien Vorst las overluyt de namen van vier personen, dewelke deel in die eere hadden gehadt. Dien Edelman de naam van den Bisschop van Lucon hebbende hooren noemen, dagt dat so hy hem daar van d'eerste tyding konde brengen, het genoeg soude sijn om sig weder in sijne goede gunsten te herstellen: En om de tijd te hebben van den Courier te voren te konnen lopen, die naar alle schijn een uyr of twee tot sijn verfrissing soude moeten nemen, eer dat hy sijn reyse weder voort sette, so vertrok hy aanstonts, en spoeyde sig sodanig, dat hy twee uyren voor den Courier tot Lions aanquam.

Op wat voor een wijse hy de tijdinge van sijn promotie ontfong.

Hy vervoegde sigh regel recht naar de woonplaats van den Bisschop, die te gelijk verbaast over sijn aankomst was, en dat hy hem voor sijn voeten sag leggen: Maar wanneer hy van hem de tijding van sijne promotie verstont, en door wat middel hy deselve verstaan hadt, so wierd hy op sulk een ongemeene wijse verblijdt, dat het scheen dat men met aan hem den Cardinaals hoed te geven met een sijn verstand had benomen. Hy verloor al sijn graviteyt, en al de betamelijkheyt van sijn Caracter; en liet sijn genoegen blijken met bewegingen, die aan een Man van sijn jaren en van sijn rang so onbetamelijk waren, dat dien Edelman bevreest was, dat hy van hem meer als oyt gehaat soude worden, om dat hy getuyge was geweest van een swakheyt, waar over den Bisschop sig al sijn leven schaamen moest. Maar wanneer een weynigh tijds tot het uytwasemen van de eerste vreuchde plaats had gegeven, so verloste den Bisschop hem van die vreese, en waarschouwde hem alleen op een heel ernstige wijse, van noyt aan yemandt te doen weten wat dat hy gesien hadt, en van sig niet aan 't Hof te willen vertonen, voor dat den Courier daar aangekomen was. Dien Edelman gehoorsaamde 't laatste Artijkel: Maar nopende 't eerste was hy al so getrouw als den Barbier van den Koning van Lydien was. Ondertusschen so hervatte den Bisschop sijn geesten, en had de tijdt om sigh weder te bedaren: Invoegen dat doen de Koninginne hem ontboodt, om hem die tydinge mede te deylen, so scheen hy deselve met so veel koelheyt t'ontfangen, al of hy in der daadt een Ziele die hooger als die wardigheyt was besat. Men verwonderde sig niet weynigh over die graviteyt, die hy de tijd had gehadt om te bestuderen, en de Hovelingen seyden daar duysent schoone dingen van. So schrijft men dikmaals aan hooge personagien, een uytslag die by geval gebeurt, aan derselver wijsheyt toe; men verwondert sigh over derselver voorspoedt, als over een werk van haar verstant; en men geeft aan apparentien, de lofprijsingen van de deugt.

Uytsporige pluymstrijkeryen.

Den Koning was noch in 't Leger van Mompellier, wanneer hy de bedankingen van dien nieuwen Cardinaal bequam: Invoegen dat hy aan hem het bonnet niet, als naar de vrede, wanneer hy weder naar Parijs keerde, verlenen konde. Ik soude alhier de

buy-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

buytenſporige pluymſtrijkeryen, die hem geduyrende ſijn reyſe, door alle die gene die hem harangueerden, geſeyt wierden, gaan verhalen, in dien ik niet en ſag, dat de Gereformeerden de Catholijken na volgden, en haar ſelven prikkelden, om niet minder hoogdravende en buytenſporig te zijn. Maar ik kan my niet onthouden om yetwes van den Borgemeeſter van Montelimar te ſeggen, die de uytſporigheyt van ſijn ſtyl en van ſijne lofgevingen, verder als yemand anders bragt. Hy ſprak van de tegenwoordigheyt en van het *Goddelijke aangeſigt* van den Koning, hy ſchreef hem deugden toe, die den *Hemel eerde, en d'aarde aanbadt:* En een *leven dat in de Kroonen van ſo een Koninklijke grootheyt, ſo goddelijk was*, dat het ſelve *Altaren en Hoſtien van een dienſt van heylige eerbiedigheyt* verdiende. Die overgroote pluymſtrijkeryen ſijn altijdt de uytwerkingen of de voorſeggingen van dienſtbaarheyt: En de Onderdanen verſaken het recht van te klagen, wanneer haar Souvereyn ſijn macht boven de rechtvaardigheyt verheft, en wanneer ſy hem ſelfs door ſodanige loftuytingen, boven de menſchen verheffen. 't Is daaromme dat wy hedendaags ſien dat de pluymſtrijkerye geene bepalingen heeft, in ſodanige plaatſen alwaar de vryheyt geen werktuygen meer heeft.

Bedriegeryen aan die van Rochelle gepleegt

Terwyle dat den Koning tot Lions was, werwaarts den Hertog van Rohan hem volghde, om de executie van het Tractaat van vrede te ſolliciteren, ſo quamen de Gedeputeerden van Rochelle daar ook aan, om een bevel te mogen hebben, tot het afwerpen van het Fort Louis. Sy kregen een ſchijn van vergenoeginge; om dat men haar een beſegelde brief aan Arnaud, die aldaar commandeerde mede gaf, en die hem beval om het geſeyde Fort af te werpen, acht dagen naar dat die van Rochelle eenige nieuwe fortificatien ſouden hebben doen wegnemen. Maar ter ſelver tijdt ſchreef men noch een andere brief, die door een korter wegh wierdt afgeſonden, en die Arnaud waarſchouwde, om op den eerſten geen agt te geven; Invoegen dat wanneer die van Rochelle hem den brief, die hare Gedeputeerden mede gebragt hadden, overgaven, ſo wierdenſe met beſchimpinge onthaalt; en ſy keerden ſonder eenige hope van voldoening wederom. Sy ſagen ſelfs naderhandt, ongeagt die ſchijn-bevelen van 't Hof, yets, 't welk 'er noch ontbrak, om dat Fort in volkome ſtaat van defenſie te ſtellen, daar aan voltoyen. Aan d'andere zyde ſo deed Valence, die den Koning met een heel merkelijke beſetting in Mompellier had gelaten, ſijn beſte, om hem van eenige Steden in de Cevennes meeſter te maken, onder voorwendſel van daar in ſodanige Troepen te logeren, die daar maar alleenelijk door trokken. De Steden van Sauve en van Gange, het ſy datſe te licht gelovig, of datſe niet tydigh genoeg gewaarſchouwt waren, namen d'inlogéringen aan: Maar den Hertog van Rohan droeg ſorge, dat d'andere tegen die verraſſing op haar hoede waren.

Ondernemingen van Valence tot Mompellier.

1623.

Daaar hy den Hertog van Rohan gevangen neemt.

Weynig tijd daar naar begaf hy ſig naar Mompellier, om verſcheyde ſaken met Valence te reguleren, aan wien hy naar ſijn wederkomſte van Lions, een brief van den Koning had gebragt, die op de executie vande Vrede ſagh. Nauwelijks was hy in de Stadt gekomen, of Valence van ſijn aankomſte door hem ſelfs gewaarſchouwt, en by gevolge tijdt gehadt hebbende, om ſigh tot die daad te prepareren, ſo ſtelde hy hem gevangen. Het voorwendſel was dat hy aldaar gekomen was, om eenige beroerten te verwekken, en dat hy in de executie vande Vrede, de intentien van 't Hof niet en volgde. Hy was in waarheyt van 't geheym van die gene niet, die de Vrede maar alleen gemaakt hadden, om deſelve weder te verbreken; en hy deed deſelve volgens de letter van de Declaratie en van de Brevetten executeren: Maar Valence die de Schoonbroeder van Puiſieux was, wiſt het myſterie van dien beter. Dien Miniſter had aan den Nuntius van den Paus belooft, dat de Vrede maar alleen daar toe ſoude dienen, om de Gereformeerden ſo veel te gemakkelijker te ruineren; en hy bediende ſig van de aldergrootſte bedriegeryen om daar toe te geraken. De tydinge van het gevangen nemen van den Hertogh van Rohan, bragt de verbaaſtheyt en de verontwaardigingh in alle de Gereformeerden die noch niet kleynhertigh waren: En Soubiſe dreygde den oorlog weder te ſullen aanvangen. Maar men was over die tyding aan 't Hof niet minder als in de Provintien verbaaſt: en de ſtoutheyt van die daadt ſcheen ſo groot te ſijn, dat men daar verlegen was, wat partye dat men kieſen ſoude. Daar waren Luyden die ſonder d'eere van den Koning, noch de blame van gants Europa te conſidereren, van advijs waren, dat men den Hertogh van kant moeſt helpen. Maar men nam een veel gematichder advijs: Men gaf hem ſijn vryheyt weder, op conditie, dat hy uyt de Stadt en uyt neder Languedoc ſoude vertrekken; en dat hy ſijn commiſſie in

opper

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

opper Languedoc soude gaan executeren. Men kan dat gedragh van 't Hof aan veele redenen toeschrijven. Men sal seggen dat het selve vande goede trouwe geinspireert was, dewelke niet toe liet, dat men met so veel gerucht een vrede die pas gesloten was, weder soude komen te verbreken: of dat men het niet rechtvaardigh oordeelde, dat men een Man van die aangelegenheyt als den Hertogh was, die t'sedert de genade die den Koningh hem hadt verleent, niets gedaan hadt dat de doot verdiende, soude doen omkomen. Men sal so men de saak aan d'andere kant opvat, seggen, of dat men de tijdt niet hadt, om de gevolgen van sulk een groote daad te examineren, of dat men vreesde, dat men alle de groote Heeren die haar den Koning onderworpen hadden, weder de wapenen in de handen soude doen nemen, so men dien Hertogh op sodanige wijse handelde, die haar de vrese soude doen opvatten, dat men haar by d'eerste gelegenheyt op deselve wijse soude handelen. Echter so waren dat misschien de beweeg redenen niet, die het Hof tot de verlossinge van den Hertogh deeden besluyten: en so deselve in consideratie quamen wanneermen daar over delibereerde, so is het gelijk sommige daar van geschreven hebben, een Ballet geweest, 't welk sulks uyt gewrogt heeft. De Koninginne had 'er een aangestelt, waar op de Hertoginne van Rohan mede moest verschijnen. Alles was daar toe gereet, wanneer de tydingh van de gevankenis van Rohan den Hertog quam. Die tegen tijdt soude de partye verbroken hebben; en de Koninginne soude derhalven een vermaak 't welk sy gereet stont te nemen, hebben sien verdwijnen of verschuyven. Dat ongeluk soude voor een Vorstinne van haar jaren gevoelig geweest zijn: En men moest liever een Vyandt in 't leven laten, als de vermakelijkheden van een jonge Koninginne te troebleren; en mitsdien so was den Hertog zijn verlossinge meer aan een soorte vermakelijkheyt, als aan de publijke trouwe verschuldigt.

En maakt het Borgemeesterschap half en half.

Ondertusschen so had sig Valence van dat geval bedient; en terwijle hy den Hertog gevangen hieldt, liet hy de verkiesing van de Borgemeesters voortgaan, en stelde daar voor de helft Catholijken in. Hy had reets 't selve in den water-raadt gedaan, daar hy de Gereformeerden voor de helft uyt geset hadt, 't een en 't ander was strijdigh tegen d'uytgedrukte woorden van 't Brevet, waar by belooft was, dat 'er niets in 't Borgemeesterschap vernieuwt soude worden: en 't had heel veel schijn, dat den Hertog van Rohan seer groote verhinderingen aan 't bestaan van Valence soude toegebragt hebben, by aldien den selven daar in niet voorsien had gehadt, met hem gevangen te doen nemen. Maar wanneer hy weder in vryheyt wierd gestelt, so vond hy de saak gedaan; en de last die hem verbondt om naar opper Languedoc te vertrekken, benam hem de tijdt en het middel, om daar behulp aan toe te brengen. Men klaagde dat Valence gewelt had gebruykt, om sodanige Borgemeesters als hy wilde te doen verkiesen: En dat hy selfs de afgaande Borgemeesters een gansche nacht 't sijnen huyse als gevangen had gehouden, om haar in de verkiesing der Catholijken te doen toestemmen. Maar het Hof sloeg die klachten in de windt: En al 't geen dat den Hertog daar van verkrijgen konde, was dat Valence alle de Troepen die hy in de Cevennes verspreyt hadt, weder daar uyt soude doen vertrekken. Het credijt van Valence was ter dier tijdt so groot, dat alhoewel hy niet anders als Gouverneur van Mompellier was, men hem over heel Languedoc raat vroegh, om van hem de sekrete meyningen van 't Hof te mogen weten: En het was genoeg dat hy geseyt hadt, dat den Koning so of so een saak begeerde, om te maken dat deselve uytgevoert wierdt. Diergelijke bevelen buyten zijn Gouvernement by hem gegeven, wierden gerespecteert, als offe van den Koning selfs gekomen waren: En actens waar in allenelijk vermelt stont, dat Valence geschreven hadt, dat de wille van den Koning so of so was, hebben in onse dagen in saken van groote aangelegenheyt voor decisif doorgegaan gehadt. 't Was echter tegen alle schijn en gebruyk, dat een Gouverneur van een bysondere Stadt, de scheydsman van een Provintie was; en dat den Raadt die hy buyten de palen van sijn Gouvernement gaf, voor onwederroepelijke wetten door gingen. Maar in de saken van den Godsdienst, so was het genoeg, om selfs het bedrog en d'onrechtvaardigheyt tegen de Gereformeerden te autoriseren, dat 'er maar een Catholijk gevonden wierdt, die so stout was, dat hy seggen dorst, *den Koning wil dat so hebben.* Den Hertog van Rohan dan uyt Mompellier vertrokken zijnde, begaf sig naar Milhau, alwaar hy verstont, dat den Hertog van Epernon, aan wien den Koning onlangs geleden het Gouvernement van Guyenne, in plaats van dat van Saintonge en van Augoumois, had gegeven, aan de Steden die by de Gereformeerden in Rouergue beseten wierden, wilde

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

wilde beletten, haare Borgemeeſters op die wijſe alsſe gewoon waren te verkieſen; en dat hy aan haar geſchreven hadt, datſe geen nieuwe Borgemeeſters ſouden maken, voor dat ſy uyt ſijn mondt de meyningen van den Koningh verſtaan ſouden hebben. Maar den Hertog van Rohan die meyningen door de woorden van 't Edict van vrede verklarende, perſuadeerde deſelve, om haare Borgemeeſters op de gewoone tijd te verkieſen; en om wijders aan den Hertogh een deputatie te doen, om ſijn wille te weten. Sy geloofden hem; en behielden door dat middel het recht, dat ſy geen Catholijken tot Borgemeeſters behoefden te maken.

Algemeen Vertoogh.

Maar terwijle dat het ſelve in Languedoc voor viel, ſo leverden de algemeene Gedeputeerden, Mommartin en Maniald, die in de plaats van Favas en Chalas geſtelt waren, een Vertoog aan den Koningh over, waarinne ſy verſcheyde ſaken, die tot de vrede noodſakelijk waren, verſochten. Het was van twee en twintigh artijkelen, die in ſubſtantie behelſden; dat 'er Commiſſariſſen naar de Provintien tot d'uytvoeringh der Edicten ſouden afgeſonden worden: Dat de beſetting van Mompellier weghgenomen: Dat het Brevet 't welk beloofde dat 'er nietwes vernieuwt ſoude worden, onderhouden; en dat de innovatie in den water-raadt geſchiedt, gerepareert; Dat het Fort Louis gedemolieert: Dat de Gereformeerden die op de Galeyen verweſen waren, in vryheyt herſtelt; Dat de beloofde ſommen tot de gagien der Predikanten, voor de kleyne ſtaat der penſioenen, en tot betalingh der beſettingen, ſo wegens het voorledene als toekomende vereffent; en dat du Candal die deſwegen eenige avancen gedaan hadt, deſelve wederom gegeven ſouden worden: Dat den Koning tot de betaling der Predikanten in 't landt van Gex, aan welke men een ſons op de ge-octroyeerde penningen had geaſſigneert, in vergoedinge van de geeſtelijke inkomſten die men haar afgenomen hadt, voorſien mogt: Dat den Koning ook yetwes contribueren ſoude om de Kerk tot Charenton die onder den oorlog verbrandt was, te herſtellen: dat hy op ſijne koſten die van Tours wederom ſoude opbouwen, op deſelve plaats daarſe voor den oproer had geſtaan, gelijk hy belooft hadt: Dat die van Bourg, waar van men ſelfs de puyn-hopen aan de Gereformeerden betwiſte, ook herſtelt: en dat de vryheyt van d'oeffening van de Godſdienſt aan de Gereformeerden tot Villemur, tot Fontenai, tot Lucon, en tot Talmont, alwaar men tegen die gene die aldaar vergaderen wilden, ſodanig gewelt had gepleegt, dat men het kanon tegen haar had geplant, weder gegeven ſoude worden: dat men die insgelijks tot Surgeres, tot Bagnols, tot S[t] Gilles, tot Puimirol, tot Vic in Armagnac, daar men den Predikant van daan had gejaagt, en eyndelijk tot Quillebœuf in Normandien weder geven ſoude: dat de Gereformeerden van Poitiers van de twaalf hondert guldens, waar op men haar tot de bewaringe der Stadt getaxeert hadt; alhoewel men haar de eere niet en wilde laten, om haar die bewaring als aan d'andere Inwoonders toe te vertrouwen, ontſlagen ſouden worden: dat het Edict van herſtelling in Bearn ge-executeert ſoude worden; dat men d'oeffening van de gereformeerde Godſdienſt in Navarreins ſoude herſtellen; en dat de Kerken, de Klokken, en de Kerkhoven, die de Gereformeerden door d'ordonnantie van Commiſſariſſen aldaar beſaten, haar gelaten ſouden worden, vermits ſy al de reſte aan de Catholijken gecedeert hadden: dat men de Kamers *Mipartie* in de Steden, daar men deſelve ter ſake van den oorlog weggenomen hadt, weder ſoude herſtellen: dat men de Gereformeerden vry keuren ſoude, om niet mede tot den aanbouw van Kerken te contribueren, gelijk als de Catholijken van Arnai en den Hertogh, haar daar toe obligeren wilden; deſelve actuelijk by den Raadt vervolgende, om haar in een lichting van een ſomme van ſes duyſent guldens, tot 't opbouwen van een Kerk voor de Capucijnen gedeſtineert, te doen begrijpen: dat de Kerken van Remorentin, die onder den oorlogh verbrand, en van Gergeau, die tſedert de vrede omgeſmeten was, herſtelt ſouden worden: Dat de Steden van S[te] Foy en van Bergerac, van verſcheyde quellingen ontheft ſouden worden; en dat men eyndelijk om de vertrouwentheyt weder te herſtellen, de Troepen die men in Languedoc, in de Cevennes, en in andere Plaatſen had gelaten, af-danken ſoude.

Wilde antwoorden.

By d'antwoorden die den vierden Maart op d'artijkelen van dat Vertoog gegeven wierden, wierd 'er eygentlijk niemedal toegeſtaan, als de vrylatingh om in de opbouw van de Kerk der Capucijnen niet te contribueren; en de verloſſing van die gene, die op de Galeyen veroordeelt waren, om datſe de wapenen gedragen hadden. De reſt behelſde niet anders als wilde conditionele beloften, of renvoyen aan Commiſſariſſen, die, ſo als in d'antwoordt op 't eerſte artijkel geſeyt wierdt, reets vertrokken waren. Men beloofde op het ſubject van de beſettingh van Mompellier alleenelijk, dat daar in voorſien ſoude worden, wanneer men aldaar het Edict van vrede voldaan ſoude hebben. Men bekrachtigde de verandering in de water-raadt gemaakt, als op een contradictoire ſententie van de Kamer van Caſtres gefondeert zijnde; en dat wegens het Borgermeeſterſchap van de Stadt, verſond men tot

de ordinare formen. De artijkelen die van de geoctroyeerde penningen van de saken van Bearn spraken, wierden tot het Brevet van den vier en twintigste October gewesen, 't welk beloofde dat daarin voorsien soude worden. Men betaalde de Predikanten van Gex met algemeene woorden. Men wees de Geformeerden tot haare eygene voorsorgen en vlijdt, nopende de herstelling vande Kerken van Tours en Charenton. Alle de artijkelen die van de Plaatsen en van 't recht van d'oeffeningh van haar Godsdienst spraken, wierden aan Commissarissen versonden: en men verydelde met diergelijk renvoy het artijkel van 't Fort Louis. Men renvoyeerde dat geen, 't welk van de vorderingen die by du Candal gedaan waren, was sprekende, tot de requeste die hy selfs daar over presenteren soude; dat van de twaalf hondert guldens waar op de Gereformeerden tot Poitiers getaxeert waren, moest aan de Schepenen gecommuniceert worden; en men beloofde aan den Hertogh van Epernon tot ontlastinge van Bergerac en van Ste Foy, te sullen schrijven.

d'Oeffeningen van de Godsdienst verboden.

Het meeste gedeelte van die beloften wierdt so qualijk onderhouden, dat de conditie van de Gereformeerden daarom niet te beter was: in tegendeel wierdt d'oeffening van haar Godsdienst noch in meer andere Plaatsen, als waarinne den oorlogh die had doen ophouden, verboden. Den Hertogh van Guise, die de Dochter van Joyeuse den Capucijn getrouwt hadt, liet deselve tot Poire, een Stadt die van 't Prinsdom van la Roche op d'Yon, dat hem toebehoorde, dependeerde, verbieden. De Kerk fondeerde haar recht op een wel bewesene possessie, volgens de woorden van 't IX artijkel van 't Edict van Nantes: maar men begon daar toe de toestemming van de Heeren der plaatsen, wanneer deselve Catholijk waren, als een nootsakelijk poinct te eysschen. Invoegen dat het Parlement van Parijs door dessels sententie van den XXI Februarii, die Kerk ruineerde; en alleen aan d'Inwoonders een Plaats tot begravinge van haare dooden verleende.

De Gereformeerden worden van alle digniteyten in de in de Universiteyt van Poitiers uytgesloten.

Daar was een Arrest van den Raadt van den sesden July, dat aan de Gereformeerden, die Leeden van de Universiteyt van Poitiers waren, het recht benam, om daar van Regenten of Dekens te mogen worden, om in de Vergaderingen te mogen presideren, en om selfs geen delibererende stem in die gene te hebben, waarinne van saken rakende den Goddelijken dienst en de Kerkelijke ceremonien, gehandelt soude worden. Daar was een quaataardige trouwe in die clausule, dewelke daartoe strekte, om de Gereformeerden uyt alle Vergaderingen te sluyten: vermits de Catholijken van de Universiteyt haar selven verbonden hebbende, om alle maanden een ommegang te laten geschieden, waar van sy in d'openinge van alle haare deliberatien quamen te spreken, sy mitsdien daar uyt besloten, dat de Gereformeerden in geen van die gelegentheden haar stem souden konnen geven, om dat 'er geen gehouden wierdt, waarin die Kerkelijke ceremonien niet verhandelt wierden.

Verbodt om Psalmen op de straten of inde winkels te singen.

Daar quam noch een ander Arrest van den Raadt op den negentienden Augusti uyt, 't welk aan de Gereformeerden verboodt, om haare Psalmen op de straten en inde winkels te singen: een vryheyt die sy tsedert niet dorsten bestaan, sonder haar selven handel te maken; alhoewel dat de Catholijken veelmaals beschaamt waren, dat sy aan haar dingen die van die natuur waren, verbieden lieten.

Een soldaat een Plaats van een *Oblat* afgenomen.

Op den sevenden van December quam 'er noch een Arrest van 't Parlement van Parijs uyt, 'twelk een gereformeert soldaat van een Plaats van *Oblat*, die den Koning hem in d'Abdye van St Julien de Tours verleent hadt, beroofde. Den Abt kante sigh daar tegen; en een Catholijk Soldaat quam tusschen beyden, om die kleyne beneficie met uytsluytinge van den gereformeerde Soldaat te mogen bekomen. De sake wierd tot nadeel van den dese uytgewesen: Maar 't geen daar in opmerkelijk was, was de pleydoye van den Advokaat generaal Talon, die vol van bittere uytdrukkingen tegen de gereformeerde Godsdienst was. Hy noemde diegene, die deselve omhelsden in schoon latijn *Apostaten:* en hy paste selfs op die gene die daar van altijdt belijdenisse hadden gedaan, de woorden van *JESUS CHRISTUS, 't is niet goet dat men 't broodt der kinderen aan de honden geve.* Om het recht 't welk het Edict aan de Gereformeerden in d'aalmoessen verleende, te verydelen, so onderscheyde hy deselve in twee soorten; d'eene soort noemde hy aalmoessen van *barmhertigheyt*, en d'andere *gebodene* aalmoessen. Hy pretendeerde dat de Gereformeerden uyt kragte van 't Edict maar tot d'eerste konden toegelaten worden; en dat die gene die de *d'Oblaten* genoten, van de tweede soorte waren. Dat was in waarheyt deselve onderscheyden, in 't gene waarinse de wet niet en onderscheydt, en een algemeen middel geleert, om d'alderformeelste overgiften van het Edict te verydelen, met een onderscheydinge uyt te vinden, die deselve omstoten konde. Maar alles begon goet te worden tegen een Godsdienst, welkers verderf men gesworen hadt.

Verhinderingen aan 't Vaderlijke recht verleent.

Daar quamen ook in 't selve jaar veele Arresten uyt tegen d'autoriteyt van de Ouders nopende d'opvoedinge van haare Kinderen; en men nam altijdt daar van de reden, om haar het recht daar van t'ontnemen, dat sy door eenige expresse of stilswijgende daadt geconsenteert hebbende, dat haare Kinderen by de Catholijken opgevoedt

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

gevoedt souden worden, sy mitsdien van het voorrecht van 't Edict gerenuntieert hadden. 't Was door die reden dat den Advokaat generaal Talon aan een Moeder de wedergevingh van haar Dochter deed weygeren; om dat, seyde hy, sy deselve voor een tijdt in een Convent van Dochters besteedt hebbende, van de macht van derselver opvoedingh gerenuntieert hadt.

Dat selve waren echter d'aldergrootste onrechtvaardigheden niet die men de Gereformeerden aandeedt: Ik moet 'er noch twee verhalen, die wel een bysondere aanmerkinge verdienen. d'Eerste is de Declaratie, die op den seventienden April tot Fontainebleau verleent wierdt, om aan de Gereformeerden de vryheyt van haare Classissen en Synoden te benemen, die men haar tot noch toe by naar in haar geheel had laten behouden. Deselve ordonneerde, dat 'er in 't toekomende sig in die Vergaderingen een Koninglijk Officier van degepretendeerde gereformeerde Godsdienst, soude bevinden, die by den Koningh selfs, of by de Gouverneurs en Stedehouders van den Koningh in de Provintien, daar toe gecommitteert was, om te sien of 'er in deselve niet anders verhandelt wierdt, als saken die by de Edicten geoorloft waren, en om daar van een getrouw rapport aan den Koningh te doen. Deselve verboodt om die Vergaderingen te beroepen of te houden, voor dat dien Commissaris genomineert was; en wilde dat denselve sonder eenige beswaringe of verhinderinge, daarin ontfangen soude worden. Die nieuwigheyt was op twee voorwendsels gefondeert: d'eene was, dat men saken van Staat in de Synoden verhandelde; en d'andere, dat men daar in toegank aan andere personen, als aan Predikanten en Ouderlingen verleende; en resolutien tegen het advijs en de meyninge van den Generaal, en van de considerabelsten der Gereformeerden, quam te nemen. Daar wierdt van de zyde der Gereformeerden geen oppositie tegen een Declaratie van sulk een aangelegenheyt gemaakt, of ten minsten deselve ging niet heel verre, vermits sy drie maanden daar naar Synoden in alle de Provintien hielden, en tegen den eersten September een nationaal Synode tot Charenton beriepen. Sy geloofden datse door onderwerpingen en door smeek-schriften, haar van dat bedwang souden konnen doen onthessen, dat nog so veel te smadelijker voor haar was, door de beweeg redenen die men had gehadt, om haar het selve t'onderwerpen, als het ongemakkelijk voor haar was, door de noodsakelijkheyt om voor d'oogen van 't Hof het geheym van haare discipline, en 't verhaal van haare politie bloot te leggen. Sulks baarde haar in der daadt in 't begin ook een groote belemmering. Daar waren verscheyde Provintien waarinne de Gouverneurs haar duysent difficulteyten, wegens de nominatie van een Commissaris maakten; en die de gelegenheyt waarnamen om haar te quellen, als seer bequaam zijnde, om tegens haar een quaataardige en domme yver te oeffenen. Invoegen dat by-naar alle de Gedeputeerden die haar naar Charenton begaven, aldaar niet eerder als naar den dagh van de Vergaderingh aanquamen; en dat veele van haar hen vertoef, op de difficulteyten en langhsaamheden, die de Gouverneurs en d'Officieren van den Koningh, tot de beroepingh van de Synoden van haare Provintien toegebragt hadden, verschoonden.

Declaratie die een Commissaris in de Classissen en Synoden aanstelt.

Synode nationaal.

Den Commissaris by den Koning op dat Synode genomineert, was Augustus Galand, een man die sijn Godsdienst beminde, en die descendenten gehadt heeft, die in dese laatste jaaren tekenen van yver en van genegenheyt voor de waarheyt gegeven hebben: Maar hy was een van die Gereformeerden, die den dienst Gods en van den Koningh, bykans gelijkmatigh stellen; en die haar inbeelden, dat de blinde onderwerpinge van de Onderdanen aan haar Vorsten, wesentlijk aan Christendom is. Hy geloofde dat de goede trouwe het Hof t'eenemaal eygen was: en hy had reden om 'et te geloven, om dat sijn Godsdienst hem sijn avancement niet verhinderde, en dat hy Raads-Heer van Staat wierd. Maar hy bemerkte niet dat het selve een effect van Politie was, om het voornemen dat men hadt van alles te ruineren, te bedekken, in sommige met weldaaden te gewinnen, en d'andere in slaap te wiegen, tot dat men in staat soude zijn om alles te onderdrukken. Hy diende dan het Hof met veel genegenheyt en volstandigheyt: en alsso hy van 't selve goede belooningen voor sijne diensten trok, so vond hy sigh ook aan de verwijtingen en verontwaardigingh van sijne Broederen bloot gestelt. De commissie die men aan hem verleende, was in sodanige termen opgestelt, die schenen deselve voor altijdt duyrende te maken; en die deeden oordeelen, dat men in het toekomende niet soude toelaten, dat 'er op andere Plaatsen als tot Charenton nationale Synoden souden gehouden worden, op dat het Hof van dichte by de handelingen van die Vergaderingen soude konnen sien. Echter so liet men deselve in 't vervolg ook op andere Plaatsen toe.

Galand is d'eerste Commissaris geweest; die in een Synode nationaal geassisteert heeft.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Hy wordt uyt gehoorsaamheyt ontfangen.

Dit Synode dan ontfingh Galand, met eerbiedige protestatien dat het sulks uyt gehoorsaamheyt deedt; en voeghde daar klaghten by, dat het sijn vryheyt beteugelt sagh, en dat de Synoden beschuldight wierden, datse haare geoorlofde bepalingen te buyten gingen, in hen met andere saken te bemoeyen als die de discipline raakten: en het besloot, dat men over alles aan den Koningh ootmoedige remonstrantien soude voorbrengen. d'Algemeene Gedeputeerden verklaarden, dat sy al wat datse konden gedaan hadden, om de registreringh van de Declaratie te beletten, die men echter gedaan hadt sonder opsight te hebben, op 't gene dat sy voorgebraght hadden: alhoewel dat haare instantien de registreringh langer als een maandt hadden doen ophouden. Voorts sond men een deputatie aan den Koningh, om hem te bedanken over de vergunninge, die hy hy verleent hadt. De Gedeputeerden wierden wel ontfanger, en belast het Synode van de goede wille van den Koning te versekeren, so het in gehoorsaamheyt volherde. Maar men belaste haar by monde, om aan 't selve twee dingen te rapporteren. 't Eene was, dat den Koningh de uytheemse Predikanten, die reets aangenomen waren, wilde dulden, maar dat hy niet hebben wilde, dat men in het toekomende sodanige meer aannemen soude. 't Ander was, dat hy 't qualijk nam, dat men de leere die in het Synode van Dordrecht vastgestelt was, en die hy een leere noemde, voor welke hy sijne beschuttinge niet verlenen wilde, besloten hadt te beëdigen. De Gedeputeerden vertoonden, dat die leere deselve van haare geloofs-belijdenisse was: en men antwoorde haar, dat den Koningh het oordeel wegens haar leere aan haar liet, daar hy sigh niet mede bemoeyen wilde; maar dat hy niet verstont, dat men yemandt op 't geloof van een ander soude doen sweeren; noch dat men aan yemandt de vryheyt soude benemen, om 't geen hy wilde van sijn geloof aan te nemen. Mitsdien so verleende men alsdoen aan de vryheyt van conscientie een heel groote ruymte.

Men sendt een deputatie aan den Koningh: die de Gedeputeerden met last van sijne bevelen wederom sendt.

Neyginge van 't Hof, om de Arminianen te begunstigen.

Men moet sigh verwonderen waar dat die gunste, die het Hof aan de Arminianen wilde bewijsen, van daan quam. Het schijnt dat het selve geen andere reden hadt, als om verdeyltheyt te maken, met aan die leere, die sulk een groote verdeyltheyt in de vereenighde Provintien had gemaakt, sijn vrye loop te doen behouden. Aan d'andere zyde so vleyden de Arminianen, die haar selven door de censure van haare leere t'ondergebragt sagen, de Machten, om haar door derselver protectie so 't mogelijk was, weder op te helpen. Tilenus vervoerde sig nopende dat subject tot groote uytsporigheden tegen de Gereformeerden van Vrankrijk. Behalven de waarschouwinge aan de Vergadering van Rochelle, die hy in 't jaar 1621 had uytgegeven, so liet hy een jaar daar naar, een antwoordt uytgaan tegen een geschrift, dat men aan Milletiere toe schreef, en dat voor een tijtel hadt. *Verhandelingh van de ware redenen, om welke de Gereformeerden van Vrankrijk in goede gemoede d'openbare vervolginge die men haar aandoedt, door de wapenen konnen en moeten tegenstaan.* Den Auteur van die verhandelingh, naar dat hy de historie van Brochard Baron, waar van ik op een andere plaats gesproken hebbe, bygebraght hadt, vergeleek het Edict van *Cyrus* in faveur van de Joden, by dat van Nantes; en die gene die het eerste uytkreeten, by die gene, die het tweede ruineerden; de lasteringen van die gene die Jerusalem voor Cyrus ergwanigh wilden maken, by die gene, waar van men sigh tegen de Protestantse Steden bediende. Hy onderscheyde de oude en naturelle Onderdanen van die gene, die men onderworpen had gemaakt: en pretendeerde, dat so de rechten van de dese niet anders konnen gefondeert zijn, als op vergunningen en gratien, by gevolge die van d'andere op een verbintenisse die van den Koning op sijne Onderdanen, en van d'Onderdanen op haar Koningh relatijf zijnde, gefondeert was. Hy seyde dat Hendrik de IV. 't Edict van Nantes door een dubbelde verbintenisse had moeten verlenen; d'eene personeel zijnde, die hem verplichte om die gene te behouden, die hem selfs behouden hadden; en d'andere Koninghlijk, die hem verbondt, om de vryheden van die gene staande te houden, die sijn Kroon staande gehouden hadden. Voorts rechtvaardigde hy d'aanneming der wapenen, en beweerde dat 'er somtijds reden was, om sijn selven wettighlijk te defenderen, waar ontrent het voorbeeldt der Macchabeen niet vergat. Hy antwoorde op de tegen-redenen, en toonde dat den oorlogh van den Paus en dessels maximen voortquam. Hy besloot met den Raadt, om de Jesuiten uyt Vrankrijk te doen verdrijven, so als men deselve uyt Venetien verdreven hadt, en beschuldighde haar van de doot der Koningen, en van meer andere personagien die omgebraght waren geworden.

Geschrift van Milletiere.

Antwoordt van Tilenus.

Tilenus antwoorde op dat Vertoog by een geschrift, waar in so men het af-beeldsel van Milletiere, dat heel naturel was, daar van uytsondert, so kan men wel seggen, dat hy noch goede trouwe, noch oordeel hadt. Men kan daar van oordelen uyt de belacche-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

belacchelijke antwoordt die hy op het exempel vande Macchabeen maakte, dat hy meende te verydelen met te ſeggen, dat de beſchrijvinge die het ſelve verhaalt te Geneve voor Apocryph werdt gehouden: gelijk of exempelen noch redenen, in de Staatkunde of in het recht niet en golden, wanneer de Boeken waar uyt men deſelve haalde, niet Canonijk en waren. Hy maakte op een andere plaats een verantwoordinge voor de Jeſuiten, die hy van 't vermoorden der Koningen rechtvaardichde: En met de ſtoutheyt van een Miſſionaris, ſo deed hy herleven het verwijt, datſe Simon le May, die om andere miſdaden tot Parijs gehangen was, omgekogt hadden, om op het leven van Catharina de Medicis toe te leggen. Hy en vergat Poltrot niet, die den Hertogh van Guiſe vermoort hadt: En hy wilde eenen Philippus de Colombault, Heere van Varcieux, die tot Parijs in 't Hof van 't Paleys, ſonder eenigh gerugt, en ſonder datmen d'oorſaak vermelt hadt, geexecuteert was, voor een ander Moordenaar van 't ſelve ſlag doen paſſeren. Het pretenſe ſekreet dat men nopende d'oorſaak van ſijn doot gemaakt hadt, was d'eenigſte grondſlag van zijne giſſinge. Wyders ſo maakte hy een lange uytbreydinge, om te bewijſen, dat de Koningen niet aan de wetten verbonden ſijn; en hem ontbraken deſwegen geen getuygeniſſen noch exempelen. Hy ontdeed ſig van de tegen-bewijſen, met te ſeggen, dat een Vorſt wel gehouden is de wetten t'achtervolgen, maar wanneer hy de ſelve komt te ſchenden, dat het echter niet geoorloft is hem tegen te ſtaan: 't welk met een woordt ſeggen wil, dat nietwes de Souvereynen verbindt, om d'alderheyligſte wetten t'achtervolgen; om dat 'er geen middel is, om deſelve tegen haar ſtaande te houden, wanneerſe die komen te ſchenden. Waar uyt dan volgt, dat yeder menſch die ſig een Koning onderwerpt, ſijn eygen veyligheyt volkomenlijk is verſakende; vermits hy deſelve niet anders als op de rechtmatigheyt en vroomheyt fondeert, wegens welke het dikmaals kan gebeuren, dat de Vorſt en ſijn raadſluyden, haar niet veel aangelegen laten ſijn. Het Volk leyt 'er aangelegen, om te ſien of die Staatkunde haar wel dienſtig is.

Tilenus verhefte boven al het geſag van de Koningen van Vrankrijk tot den hoogſte trap. Die van de Keyſers was naar ſijn gevoelen, vry meer bepaalt. Echter ſo iſt dat ſelve, 't welk d'aldermachtigſte Koningen altijdt gepretendeert hebben, dat ſy *Keyſers in hare Koningrijken* mochten weſen: en de rechts-geleerden die haar de meeſte macht toe eygenen, en komen niet meer te ſeggen. Maar 't geen noch meer als dat alles het Hof diſponeren konde, om de Arminiaanſche leere voor te ſtaan, was de gepleegde laſter tegen het Synode van Dordrecht. Men had in Vrankrijk doen geloven, dat het verborgen deſſein van die Vergadering beſtont, om een Ligue onder de Proteſtanten te formeren, om de Roomſe Kerk te verdelgen. Tilenus ondekte die groote verborgentheyt in ſijn geſchrift, en hy beſloot daar uyt, dat den Koning ſeer wel had gedaan, dat hy de Predikanten van ſijn Koningrijk niet derwaarts had laten vertrekken: gelijk of by gebrek van Franſe Predikanten, ſoo een groote ſaak niet hadde konnen beſloten worden. Men kan uyt die kleyne aanmerkingen wel afnemen, van wat voor een kracht dat d'antwoordt van Tilenus was; en te gelijk ook waarom dat het Hof van Vrankrijk, ſodanig tegen de leere van dat vermaarde Synode gekant was.

't Geſagt aan de Koningen van Vrankrijk toegeeygent.

Laſtering tegen het Synode van Dordreght

Maar ik kome weder tot dat van Charenton. Het ſelve reſolveerde tot de gehoorſaamheyt op de twee Artijkelen, waar van het rapport door deſſelfs Gedeputeerden daar aan gedaan wierden, behoudende aan ſig, om de vergunninge van den Koning te verſoeken, wanneer 'er eenig uyt heems Predikant beroepen moeſt worden. Wat verder de Leere betrefte die tot Dordrecht vaſt geſtelt was, het deed deſelve op den naam van het Synode van Aletz beſweeren, ſonder dat in de woorden van den Eedt eenige toepaſſinge op de Vergaderingh van Dordrecht ſcheen te ſijn; d'Artijkelen van die Leere wierden beneffens die van het Synode gedrukt; en men verkoft die openbaarlijk op de Pont-neuf: Maar die gene waar aan die deciſien niet gevallig waren, trachteden deſelve door duyſent obſervatien uyt te kryten, waar van de laſter de voornaamſte optoying was.

Gehoorſaamheyt van het Synode van Charenton.

De Gedeputeerden waren gelaſt geweeſt, om de verplaatſinge van de aſſignatien die verleent, of die wegens de voorgaande jaren te quade waren, te verſoeken. Die gene die de Kerken voor den jare 1621 verkregen hadden, waren ergens anders betrokken; en voor den jare 1622 waren 'er geen verleent. In 't begin ſo had men 'er voor het lopende jaar ondeugende verleent; maar du Candal die niet hebbende willen aannemen, ſo had men 'er hem betere gegeven. Niettemin om dat deſelve heel lange verſchoven

d'Aſſignatien worden qualijk betaalt.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ven waren, so versocht men 'er andere, waar van het effect korter mocht wesen. De Gedeputeerden verkregen veertig duysent guldens gereet, waar vanse d'afschriften weder gaven. Men gaf haar schone beloften voor het toekomende; maar men ontnam haar alle hope wegens het voorledene.

Propositien by Galand van wegens den Koning aan 't Synode gedaan.

Onder het houden vande Vergadering, so schreef den Koning een Brief aan den Commissaris, op den vijf en-twintigste September gedateert. Sy behelsde drie dingen die hy aan het Synode had voor te stellen. 't Eerste was, dat den Koning niet meer wilde toelaten, dat Primrose noch Camerom, wien de Catholijken de sake van Bordeaux niet hadden konnen vergeven, het Predik ampt noch d'oeffeninge van de Godgeleertheyt, meer in het Koningrijk bedienen souden. Hy seyde, dat die uytsluytinge daar op niet gefondeert was, om datse Uytlanders waren; maar om redenen die tot dessels dienst waren strekkende. Het tweede was, dat den Koning niet meer hebben wilde, dat wanneer hy politijke Vergaderingen toeliet, dat men daar Predikanten op soude senden. Hy seyde datse daar door van haare waare besigheden afgetrokken wierden; en hy voeghde daar by, dat hy wel gewenst hadt, dat sy dessels bevelen voorgekomen hadden: dogh dat so sy daar aan niet gehoorsaamden, hy dan daarinne of by een expresse Declaratie, of by de Brevetten van vergunninge, die hy om die Vergaderingen te mogen houden, soude verlenen, voorsien soude. Hy strekte echter die uytsluytinge niet uyt tot de Herders van die Steden, aan welke hy toestont, om daarinne te mogen assisteren. Het derde was, Dat die verklaringe van sijne meyningen, in de Actens van 't Synode geinsereert soude worden.

Nieuwe deputatie aan den Koning:

Het tweede Artijkel wierd overgestapt, om dat men men wel sag dat het te vergeefs soude sijn, sig daar tegen te willen stellen: en om dat andere Synoden reets een gelijk besluyt genomen hadden, 't welk echter niet onderhouden was geworden. Het derde Artijkel gingh insgelijks door: Maar wegens het eerste sond men opnieuw een deputatie aan den Koningh, om hem te versoeken van yetwes van sijn gestrengheyt in faveur van Primrose en Cameron af te staan. Die saak deed ook op du Moulin denken, wien het Hof niet toestaan wilde om weder in Vrankrijk te mogen komen. Den Koning antwoorde, dat hy niet verwachte dat naar dat hy yets geseyt of geschreven hadt, men daar op replijken soude maken; dat hy daar goede redenen toe hadt, die het Synode als het deselve wist, toestemmen soude: dat hy niettemin aan die drie Predikanten toestont, om in het Koningrijk te mogen blijven, op conditie datse voor alsnog geen functie souden mogen doen: daar by voegende dat de tijdt alle dingen wel soude wegnemen. Cameron wierd in effecte het volgende jaar in de hooge Schole tot Montauban beroepen: dog hy stierf weynigh tijds daar naar voor de tweede aanneming der wapenen. Du Moulin uyt Engelandt overkomende, wierd tot Diepe bekent, alhoewel hy gedeguiseert was, en daar was bevel om hem te arresteren; maar het ondersoek dat men naar hem deedt was niet heel groot. t'Sedert so leefde hy tot Sedan in rust, selfs naar dat den Koning den Hertog van Bouillon daar van gedeposfideert hadt. Wyders had Bergerac sijn deel in de strengheyt van 't Hof, 't welk een uytdrukkelijk verbodt aan 't Synode deedt, om yetwes tot onderhoudt van het Collegie van deselve Stadt te geven. Maar den Commissaris en belette niet, dat het Synode den Eedt van eendrachtigheyt wegens de Kerkelijke saken vernieuwde; en het Hof nam het selve niet qualijk op.

en d'uytwerkinge van dien.

Eedt van eendrachtigheyt.

Citadelle tot Mompellier gebouwt.

De tweede onrechtvaardigheyt die men de Gereformeerden aan deedt, was, dat men een Citadelle tot Mompellier bouwde, directelijk strydigh sijnde tegens het Tractaat van vrede, en het Brevet dat in gevolge van dien opgestelt was. De konstgreep daar men sig tot dien eynde van bediende, gaf weynig eere aan de Auteurs van dien. Valence liet de Soldaten van de besetting veele ongebondentheden plegen, op dat men reden soude hebben om aan hem veele klachten voor te brengen. Nopende de swarigheden die hy aldaar had om deselve in te toomen, so beraamde hy een Vergadering van de Stadt, waar in men wegens de bequame middelen, om deselve in haar plicht te houden over een moest komen. De Catholijke Borgemeesters deeden aldaar verschijnen so veel Luyden van haar Godsdienst als sy immers konden. Veele van de Gereformeerden die gewoon waren haar op d'andere, nopende de regeering van de Stadt te verlaten, en die het mysterie van die deliberatie niet en wisten, bleven in gebreeke, om haar aldaar te laten vinden, en weder andere dorsten daar in niet assisteren. Invoegen dat het getal der Catholijken dat van d'andere verre te boven ging, onder dewelke 'er ook selfs sommige gevonden wierden, die reets gewonnen waren, en dewelke gelegenheyt gaven, dat men seyde, dat

de

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

de Gereformeerden en de Catholijken in een en 't selve versoek over een gekomen waren, met in die Vergadering voor te stellen, wat middel dat men gebruyken soude, om de Borgers van de ongebondentheyt der Soldaten te bevrijden, alle de Catholijken namen de voorslag aan, om een Citadelle te bouwen, waar in den Koning de besetting tot ontlasting van de Stadt logeren soude. De weynige Gereformeerden die 'er in de Vergadering waren, stelden haar daar te vergeefs tegen: de saak bleef door de meerderheyt van stemmen afgedaan, en men sond een deputatie naar 't Hof, om de goetkeuring van den Koning daar op te verkrijgen, die 't selve gants niet af sloeg.

Manial stelt sig uyt den naam van de Gereformeerden der Stadt daar tegen.

Maniald, een van de algemeene Gedeputeerden, van dat bestaan berigt ontfangen hebbende, en met de memorien van de Gereformeerden van Mompellier beladen zijnde, deed op den veertienden September over 't selve subject een aanspraak by den Koning; klaachde over het bedrog; verklaarde dat men de Borgers van Mompellier tot dat versoek forceerde; protesteerde dat men haar naam daar in misbruykte; versogt d'afwerping van het Fort Louis; en produceerrde het proces verbaal vande demolitien, die de Gereformeerden in gevolge van het Tractaat van vrede, gedaan hadden; op dat men geen voorwendsel nemen mogt, dat sy haar plicht niet volbragten. Maar men wilde aan 't Hof niet gedesabuseert sijn: Men wilde Valence en de Catholijken, met verwerpinge van de protestatie der Gereformeerden, geloven; en het Arrest van het Parlement van Thoulouse expresselijk [illegible], om hare gehoorsaamheyt te verydelen, passeerde voor een overtuyginge van hare quade trouwe in de demolitie van hare fortificatien.

Voor beduydsels van een nieuwe oorlog.

't Is onmogelijk dat al 't geen ik alhier verhaalt hebbe, quam te passeren, sonder groote ontsteltenissen in de gemoederen te veroorsaken: Invoegen dat men aan 't Hof verwachte dat de vrede haast weder verbroken soude wesen. Echter so was het selve niet wel tot den oorlog geschikt, om dat de regering noch niet heel wel bevestigt was. d'Oude Cardinalen waren op den Cardinaal Richelieu nydig. De gunste van Puisieux en van den Cancelier sijn Vader, begon te wankelen. Daar moest een wijl tijds vrede sijn voor yeder van die gene, die haar selven trachteden grooter te maken, om hare saken te versekeren. Maar de conscientie-raadt, de Spaanse factie die noch niet gedempt was, en de gansche Geestelijkheyt, wilden aan den oorlog: en den Cardinaal van Richelieu, die so kort naar sijn promotie niet wilde schijnen van weynig yver te sijn, noch de Koninginne Moeder, die in deselve belangen was, vertoornen, neygde daar toe mede als d'andere. Men liet dan als een voorbeduydinge van de beroertens, die haast weder stonden op te rysen, op den tienden November een Declaratie uytgaan, tegen de sodanige, die van Provintie tot Provintie ergwanen van de ongetrouwicheyt van 't Hof, selfs met brieven en Instructien van de Hertogen van Rohan en van Soubise, gingen sayen. Den Koning betuygde dat hy niet konde geloven, noch dat die twee Heeren deel in die bedrijven hadden, noch dat de Gereformeerden in 't generaal de gedachten hadden, om van haare gehoorsaamheyt af te wijken: Maar om te volkomener versekeringen van zijne goede intentien te geven; so bekrachtighde hy de Edicten en de laatste Declaratien; hy ordonneerde dat de Commissarissen tot derselver volle vervullinge in de Provintien souden verblijven; en verboodt aan alle soorten van personen, om yets te seggen, te schrijven, uyt te stroyen, in te boesemen, te hooren, noch te luysteren naar yetwes, dat tegen die zijne goede meyningen, of aan de gemeene ruste strydigh was; om in de Provintien of in de Vergaderingen, die ten selven eynde souden mogen gehouden worden, henen te gaan, of yemandt te senden, of yets te verrichten, dat na den oorlog was strekkende, op pœne van als verstoorders van de gemeene ruste gestraft te sullen worden. Du Plessis lag en Zieltoogde wanneer die Declaratie uytquam: en Godt nam hem voor den tweede oorlogh uyt de werelt weg, om hem de droefheyt te ontnemen, van het verderf der Kerken, die hy so langen tijdt door zijne schriften, door zijne raadgevingen, en door sijn voorbeeldt, dienst hadt gedaan, te sien volvoeren. Hy had weynig tijds te vooren de sake van zijne vergoedinge met 't Hof gesloten, die na dat men so lange met hem de spot had gedreven, voor alles te samen op hondert duysent guldens wierd gevonden. Den Marschalk van Bouillon was eenige maanden voor hem gestorven, op sijn sterf-bedde recommandeerde hy niet anders aan zijne kinderen, als om in de religie te volherden; en om de wapenen tegen den Koning niet te voeren, so lange als hy de Kerken vrede soude laten behouden. Sijne Dochters gehoorsaamden hem beter als zijne Soonen: En den outste van deselve verliet haast de religie en den dienst van den Koning.

Doot van du Plessis.

Doot van den Marschalk van Bouillon.

Eynde van het achste Boek.

HISTO-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

HISTORIE DER REFORMATIE van de KERKEN van VRANKRYK.

TWEEDE DEEL.

Negende Boek.

Korte Inhoudt van het negende Boek.

DE Commiſſariſſen verergeren de ſaken van de Gereformeerden tot Gergeau: tot Remorentin: en tot Tours. Commiſſariſſen in Poitou en in Saintonge. Merkteeken van Amelot: die de Kerken door een ſchijn van vroomheyt ruineert. Vertoog van de Geeſtelijkheyt van Saintonge. Quaataardicheyt van veele Artijkelen. Believentheyt van Chalas. Ondernemingen van de Catholijken tot Rochelle. Veranderingen aan 't Hof. Staat-regels van den Cardinaal Richelieu. Voorſlag van een huwelijk van den Prince van Walles met d' Infante van Spanjen; ſonder effect. Men ſoekt den ſelven voor Henriette van Vrankrijk. Negotiatie van den aartz-Biſſchop van Embrun. Het huwelijk word op voordeelige conditien voor de Catholijken geſloten. Doot van Iacobus de I. Karel voltrekt het huwelijk. Proces van de Stadt van Pamiers met den Biſſchop. Vittingen nopende het recht om de betalinge der legaten en donatien te vervolgen. Ontheffinge van de Predikanten. Vernieuwinge der beroerten. Ondernemingen van de Hertogen van Rohan en van Soubiſe ontdekt. Soubiſe maakt ſig meeſter van des Konings Schepen: en wordt in de Haven van Blavet beſloten. Men gelooft dat hy verloren is; en hy word van al de werelt gelaakt. Declaratie van den Koning over 't ſelve ſubject. Soubiſe ontkomt het: 't welk de ſaken verandert. Politijke Godſdienſticheden van den Hertog van Rohan: door ſijn Vrouwe daarin geholpen. Maniſeſt van den Hertog van Soubiſe. Antwoordt op het ſelve. Twiſt over de voorrechten van Rochelle. Men ſpreekt van Vrede. Wreetheden van 't Koninklijk Leger in Foix. Voorſpoedigheden van Soubiſe. Vertoog van de Gereformeerden aan den Koning voorgebragt. Antwoorden op die Artijkelen: daar de Gereformeerden niet mede te vreden ſijn. Het Hof herſtelt ſijn ſaken. Vergadering van de Geeſtelijkheyt: die met een tegenſin gelt verſchaft. Den Koning ſluyt Rochelle buyten de Vrede: 't welk het ſluyten van dien verachtert.

Byſon-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Byſondere wetten die den Koning die Stadt wil opleggen. Machtige Ligue tegen Spanjen. Deſſein van den Cardinaal: waar van hy d'uytvoering genootſaakt is op te ſchorten. Inſtantien van de Ambaſſadeurs van Engelandt tot de religions-Vrede. Rochelle neemt de conditien aan die een weynig verſacht ſijn. Verſcheyde Actens over het ſubject van de Vrede. Waarom het Hof ſodanige geſchriften vorderde. Acte by de Ambaſſadeurs van Engelandt gepaſſeert. In wat voor een ſin haar Koning guarandeur van de Vrede blijft. Nieuw Edict 't welk alle d'andere bekrachtigt. Bedriegerye die Vrankrijk aan zijne Geallieerden pleegt. Ialouſien tuſſchen den Cardinaal en Bukkingam. Swakheyt van den Cardinaal. Ondernemingen van de Catholijken van 't Huys van de Koninginne van Engelandt. Samenſweering tegen den Cardinaal. Staat van Rochelle. Synode nationaal. Arreſt over het ſubject der Commiſſariſſen. Inſtructien van den Commiſſaris. Antwoordt van de Moderateur Chauve. Overrompeling aan 't Synode van Realmont gepleegt. Quade trouwe van Maſuyer: waar over de Catholijken Zegenpralen. Men wil eenige Predikanten in het Tractaat van den Hertog van Rohan met Spanjen betrekken. Artijkel van 't Synode van Realmont, 't welk ordonneert om onderſoek naar die gene te doen, die deel daar in gehadt hebben: 't welk alle de Kerken vertoornt: en by het Synode Nationaal wordt afgekeurt. Vergunninge om algemeene Gedeputeerden te nomineren: waar van het Synode ſijn ſelven verſchoonen wil: en een deputatie aan den Koning ſendt. Remonſtrantien van de Gedeputeerden. Doot van Maniald in wiens plaatſe den Koning Hardi ſubſtitueert. Wederkomſte van de Gedeputeerden, en antwoorden van den Koning. Het Synode nomineert algemeene Gedeputeerden. Verſcheyde reſolutien van het Synode. De Stadt Caſtres wil de Gedeputeerden van den Hertog van Rohan niet ontfangen. Memorien van klachten. Begraaf-plaatſen van de Heeren fondateurs in de Kerken. De Legaten ten behoeve van den Armen gemaakt aan de Gaſt-huyſen toegeweſen. Het huwelijk van een Ridder van Maltha vernietigt. Moeyelijke Declaratien. Vergadering van de aanſienelijkſten. Gedwonge bekeeringen *in Bearn: tot Aubenas: tot Sint Amand. Ongemeene onrechtvaardigheden. Nieuwigheden tot Mompellier. Fondatie van deſelve Stadt. Declaratie tegen d'uytheemſche Predikanten. Rochelle blijft geblokkeert. d'Engelſen verklaren den oorlogh. De Vereenigde Provintien ſenden hulpe aan Vrankrijk. Landing der Engelſchen in 't Eylandt van Ré. Ongereſolveertheyt van die van Rochelle. Brieven van 't Hof onderſchept. Delikate vrage, of men wel* Hugenoten *in 't Leger van den Koningh moeſt dulden. Rochelle maakt een beſluyt: en laat een Manifeſt uytgaan. Den Hertog van Rohan doet het ſelfde. Bedrijven van Galand tegen den Hertogh. Nederlage der Engelſen. Tweede Vloote van Engelandt aan die van Rochelle onnut. Derde Vloote noch meer onnut. Begin van een Vredens-tractaat met Engelandt; en overgaaf van Rochelle.*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Die Stadt weygert ſigh aan d'Engelſen t'onderwerpen. Vloote van Spanjen tot de belegering van Rochelle. Geſtrengheyt tegen de Mevrouwen van Rohan gepleegt. Kleynmoedigheyt van Guiton, hooft-Officier van Rochelle. Onthaal deſelve Stadt aangedaan.

1623.

DeCommiſſariſſen vergeren den ſtaat der Gereformeerden tot Gergeau:

ONdertuſſchen ſo vertrokken de Commiſſariſſen die men belooft had naar de Provintien te ſenden, in der daat ook derwaarts: maar de maniere van doen die ſy tot d'uytvoeringh van de Edicten namen, diende maar alleen om d'alderongelovigſte onder de Gereformeerden t'overtuygen, dat het Hof met haar de ſpot hieldt. De Kerk die ſy tot Gergeau hadden, dat een van haare Steden van veyligheyt was geweeſt, en alwaar ſy eenige algemeene Vergaderingen hadden gehouden, wierd uyt de Stadt weg-genomen van de plaats daar ſy deſelve altijdt gehadt hadden; en om haar wegens die onrechtvaardigheden te vertrooſten, ſo ſtonden de Commiſſariſſen haar alleenelijk toe, om weder een ander op 't eynde van de Voorſtadt te mogen bouwen. De Catholijke van Remorentin, die de Kerk verbrandt hadden, wilden noyt lijden, dat deſelve weder opgebouwt ſoude worden: en de Commiſſariſſen in plaatſe van deſelve over haar attentaat te ſtraffen, en om over de ſchuldige recht te doen, hadden die believentheyt, van de ſaken in die ſtaat, daar ſy deſelve in gevonden hadden, te laten blijven. d'Onrechtvaardigheyt die ſy de Gereformeerden van Tours aandeeden, was noch veel grooter. Den Koning had naar den oproer, daar ik hier vooren van gemelt hebbe, belooft, dat hy de Kerk van die Stadt in 't recht, om op de plaats daar ſy gewoon was geweeſt Vergaderingh te houden, te ſullen maintineren; en dat hy aan deſelve een ſomme van ſes duyſent gulden furneren ſoude, om de Kerk, die d'oproermakers verbrandt hadden, weder op te bouwen. Maar de Commiſſariſſen deeden geheelijk het tegendeel. Sy vervoegden haar in de maandt van May tot Tours, en wilden de Gereformeerden perſuaderen, om een andere plaats om haare oeffeningen in te plegen, aan te nemen: dogh die voorſlagh door de arme Luyden, die de volbrenginge van het Koninklijk woordt verſochten, verworpen zijnde, ſo vertrokken de Commiſſariſſen ſonder yets vaſt te ſtellen. Sy quamen in 't eynde van de maandt September weder tot Tours; alſdoen beſichtigdenſe verſcheyde plaatſen, van welkers ſituatie ſy een laag proces verhaal opſtelden, en weſen 'er aan de Gereformeerden een aan, om aldaar weder een Kerk te bouwen. De Gereformeerden wilden deſelve niet aannemen: dog ſy gewonnen niets; en de Commiſſariſſen nootſaakten haar by derſelver ordonnantie, om de plaats van haar oude Kerk te verkopen, en om de prijs van dien tot in koop van die gene die haar aangeweſen wierd, te beſteeden.

tot Remorentin:

tot Tours.

Amelot en Chalas hadden de commiſſie om het Edict in de Provintien van Poitou en Saintonge werkſtellig te maken. Chalas by Amelot verkoren zijnde, ſo als de Catholijke Commiſſariſſen bynaar altijdt het voorrecht gehadt hebben, om haare Adjuncten te nomineren, was een van die believende verſtanden, die niet krachts genoegh hebben, om haar tegen het advijs van een ander te konnen, ſtellen: en die om datſe ſelfs goede trouwe hebben, hen ſelven niet inbeelden konnen dat een ander haar bedriegt. Invoegen dat de Gereformeerden ſeer over ſijn ſachtigheyt klaaghden, en ſelfs niet geloofden; aan hem wegens eenigh recht dat men haar op eenige artijkelen deed wedervaren, verpligt te zijn. Amelot in tegendeel was een van die luyden, die niets als met een trotsheyt en met ceremonie komen te doen; en die haar pikkeren om al de werelt te konnen vergenoegen. Hy maakte van kleyne dingen groote verborgentheden, en hy hoopte by het Hof ſijne bevorderingen te maken, door de advijſen die hy wegens beuſelingen derwaarts ſondt. Hy maakte groot gerucht van eenige deſſeynen die hy ontdekt hadt; en die hy aan 't Hof voor importante ſamenſweeringen had willen doen gelden. Hy trachte ſelfs du Pleſſis, die doen niet anders als op ſterven dagt, en om geruſtelijk de ſaken van ſijne familie te reguleren, daar in te betrekken. Men erkende aan 't Hof dat die groote geheymen niet anders als ellendige bedriegeryen waren; en 't ſelve bleek genoegſaam uyt de ruſte daar men de Luyden, die Amelot gedagt hadt daarin te betrekken, inliet blijven. Maar om ſig als een bequaam man uyt die ſake te redden, naar dat het bleek dat ſijne ontdekkingen niet anders als droomen waren, ſo ſtroyde hy uyt, dat die deſſeynen geen merkelijk effect hadden gehadt, om dat hy die door ſijne voorſieninge voorgekomen, en deſelve verbroken hadt, met ſigh intijds daar tegen geſtelt te hebben. Het voorwendſel van die herſſen-ſchimmen die hy ſig in 't hoofd had gebragt, waren beſoe-

Commiſſariſſen in Poitou, en in Saintonge.

kingen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

kingen uyt beleeftheyt, die sommige Edelluyden malkanderen hadden willen aan doen, en die Amelot voor openbare Vergaderingen, op den naam van besoekingen, waarin men saken van Staat verhandelen moest, opgenomen hadt.

Die de Kerken door schijn van vroomheyt ruineert.

Hy trachte op die wijse sigh aan twee zyden nuttig te maken; by 't Hof als een getrouw en doordringend man, aan wien niet wes ontsloop in de Provintien van sijn betrek; en by de Gereformeerden als een eerlijk man, die deselve door sijn moderatie en voorsichtigheyt van groote rampen bevrijde, met haar te beletten groote fauten te plegen. Men kan sigh niet verbeelden hoe veel quaat dat hy de Gereformeerden door die listigheden toebraght: niet alleen om dat hy deselve somtijds nootsaakte, om wel verkregene rechten wederom af te staan, maar om dat hy haar door een soort van hoogh-opgevingh van oprechtigheyt en geneygtheyt, daar toe braght, om sijne onrechtvaardigheden voor weldaaden aan te nemen. 't Was op die wijse dat hy haar 't recht deed verliesen, dat sy hadden, om haare oeffeninge in Stadt Fontenai te mogen plegen, en die naar een van de Voorsteden versondt. Sy waren so eenvoudigh datse op sijn versoek daarin consenteerden, om dat hy hen betuygde, dat hy haar daar voor geobligeert soude zijn. De belooninge die sy daar voor verkregen was, dat Valade den Predikant van de Plaats, die men verboden hadt te prediken, en wiens herstellinge niet belet konde worden, om dat het recht van de publijke oeffeninge aldaar onwedersprekelijk was, door de toestemminge van Amelot in sijne bedieningen herstelt wierdt. Op die wijse so stont men haar, tot vergoedinge van een recht, dat men haar op een wettige wijse niet ontnemen konde, een sake toe, die men haar onmogelijk sonder onrechtvaardigheyt niet weygeren konde. Van gelijke deed Amelot haar tot Bourgueil, alwaarse een wel gefondeert en wel verkregen recht van oeffeninge hadden, toestaan, om dat haar recht in een andere plaats over te brengen, ongeagt den raadt van Chalas, die haar in die plaats daar sy gewoon waren te vergaderen, was maintinerende. 't Geen heel bysonderlijk in die goetkeuringe was, bestont daarin, dat Amelot de Gereformeerden deed seggen, dat sy die verplaatsing toestonden, in aanmerkinge van den Bisschop van Chartres haar tijdelijk Heer, aan wien sy getuygden verbintenissen te hebben. Mitsdien so pleeghde Amelot aan haar so een vreemt bedrogh, dat hy deselve daar toe bragt, van te bekennen, dat sy aan den gene die haar van haare voorrechten beroofde, noch verschuldight waren. Hy betaalde die van Maillezais en van Lucon, ook met diergelijke bedriegeryen.

Vertoog van de Geestelijkheyt van Saintes.

Daar was niets merkwaardiger in die gansche commissie, als het Vertoogh by de Geestelijkheyt van Saintes op den naam van de gansche Provintie gepresenteert, en van den Hooft-Officier en Scheepenen der Stadt bekrachtigt. Men soude als men het selve leest, seggen, dat de Gereformeerde Godsdienst de heerschende was, en dat de Catholijke Godsdienst vervolght wierdt. Niettemin so mengde men onder die klachten versoeken, die genoegsaam deeden sien, dat de Catholijken reets groote oogmerken tot onderdrukking van d'andere hadden. Sulks kan uyt het kort begrijp van die klachten en versoeken blijken. Men beschuldighde daarin de Gereformeerden, dat sy de Priesters injurieerden, wanneer sy deselve sagen verby gaan; dat sy de ommegangen van de Catholijken verhinderden; de bedieninge der Sacramenten aan de sieken; de begravinge der dooden met de gewoonelijke plechtigheden; dat sy niet wilden toelaten, dat de Catholijken de gereformeerde sieken mochten komen besoeken, diese voor onderstelden, dat haar *bekeeren* wilden; noch datse gecommuniceert en naar haare *bekeeringe* begraven souden worden: en de Edelluyden wierden voornamentlijk beschuldight, dat sy de Priesters van haar Landen verdreven. Men klaaghde daarin over d'usurpatie van de Kerken, van de huysen, van de tienden, en van de rechten, de Geestelijken toekomende, van de Kerkhoven, waar op de Gereformeerden haare dooden met gewelt begroeven. Men versoght dat haar verboden mocht worden, haare Lijken in de Catholijke Kappellen te begraven, op een boete van drie duysent guldens. Men vertoonde daar in, dat de Kerkhoven die de Gereformeerden in de gebuurschap van de Catholijken hadden, sonder met muuren gesloten te zijn, oorsaak tot verscheyde oproeren gaven; dat de Gereformeerden haar op sommige plaatsen meesters van de klokken hadden gemaakt, en in andere hen van die van de Catholijken bedienden, om daar mede ter predikatie te luyden; dat sy vermaak schepten om onder den dienst gerucht rondom die Kerken te maken; dat sy de ceremonien van de Roomse Kerk uytlachten; dat sy verhinderden, dat haare huysen behangen souden worden; dat sy de Feestdagen niet onderhielden; dat sy op verbode dagen vleysch te koop uythingen; dat sy tot Saintes in bysondere huysen Vergaderingen hielden, waar in men gebeden deedt, en de psalmen luyd-keels wierden gesongen. Men

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

versogt dat op dat men haare lijkstatien vermijden mogt, de Gereformeerden verbonden mochten worden, om den Hooft-Officier en de Schepens, het uyr van haare begraaffenissen bekent te maken. Men seyde dat sy des nachts gewapende Luyden deeden omgaan, die verscheyde wanordren maakten. Men eyste dat aan de gereformeerde Predikanten verboden soude worden, haar selven *Herders* van de *Kerken* die sy bedienden, te laten noemen; ofte haar Godsdienst de *Gereformeerde*, sonder byvoeginge van 't woordt *gepretendeerde* te noemen. Eyndelijk voor onderstellende, dat de ongebondentheyt der Gereformeerden so groot was, datse door de autoriteyt der Edicten niet konde ingetoomt worden, so versocht men, dat de overtreders in veel grooter boetens mochten veroordeelt worden.

Quaataardicheyt van veele artijkelen.

Den omtrek van dat Vertoog was vol van quaataardicheyt. Men nam daar in bysondere feyten, daar men misschien niet meer als een exempel van in de gansche Provintie onder den oorlog gesien hadt, voor een onderwerp van een algemeene klachte; en men deed die daar van daan tot een sake van alle Plaatsen en van alle dagen overgaan. Andere waren daar inne vergroot, als offe van groote aangelegenheyt, alhoewelse maar van heel weynig belang waren. Maar in 't gros so deed dat de Gereformeerden voor seer schuldig passeren, en men quam een hatelijke gedaante aan alle hare handelingen te geven. Invoegen dat men sig niet genoeg kan verwonderen, dat Chalas met Amelot, wegens alle die Artijkelen over een gekomen was; en dat hy aan de Catholijken alle haare versoeken toegestaan hadt; even eens of hy de Gereformeerden veroordeelde. Voornamentlijk wegens de Artijkelen van het besoeken der sieken door de Magistraat, om te weten in wat voor een religie dat sy sterven wilden; wegens het verbodt om gebeden te doen, en om de Psalmen luyd-keels te singen, op vijf hondert guldens boete; wegens de nootsakelijkheyt om den Hooft-Officier en de Schepenen van 't uyr van derselver Lijk statien te berichten, in plaatse van door een generaal reglement over een te komen, om deselve op verscheyde uyren te doen, om alle tegenstrevingen te vermyden; wegens de boeten die reets uytgewesen waren, onder voorwendsel van de Edicten by de Gereformeerden te doen onderhouden; en wegens de registrering van die Ordonnantien, gelijk of deselve voor wetten en Souvereyne decisien doorgaan moesten: Die Artijkelen seg ik, scheenen datse so haast by een Gereformeerde, die daar van het gevolg kende, niet so lichtelijk hadden behoren overgestapt te worden. Daar was niet meer als een Artijkel dat hy tegenstont; namentlijk wegens de woorden, *Herder van de Kerk*, en *van de Gereformeerde Godsdienst*, sonder daar het woordt van *gepretendeerde*, by te voegen. Amelot wilde een verbodt laten doen, om sig van die termen niet te bedienen, en Chalas was van advijs, dat men den Koning moest versoeken, om de Gereformeerden in haar gebruyk te laten. Daar stak eenige forme van rechtvaardigheyt in d'antwoordt op het Artijkel dat van de begraaf-plaatsen sprak. De Commissarissen ordonneerden, dat binnen veertien dagen aan de Gereformeerden op gemeene kosten sodanige plaatsen souden worden gelevert, die haar daar toe konden dienstigh sijn, of by faute van dien, dat sy alsdan haare dooden op de Kerk-hoven der Catholijken souden mogen begraven. Naar alle schijn stont Amelot dat Artijkel toe, om so veel te gemakkelijker van Chalas de teekenen van believenheyt, nopende alle d'andere te konnen trekken. In die voegen bleven de Gereformeerden te boek gestelt, door de slapheyt van haar Commissaris; en dat was het dat de Catholijken voornamentlijk sochten: de keer die de saken t'sedert eenige jaren genomen hadden, boven al daar toe strekkende, om te doen geloven, dat de Gereformeerden ongelijk hadden. Niettemin so hadden die reglementen so veel kracht niet, dat de Gereformeerden haar best niet gedaan hebben, om haar selven in de vryheden die Amelot haar hadde willen ontnemen, tot den eynde toe te maintineren.

Believentheyt van Chalas.

1624. Op die wijse trokken de Catholijken uyt de vrede al so veel voordeel, als sy van een gelukkige oorlog souden hebben konnen verhopen: en terwijle dat men met duysent konstenaryen. De beloften die voor Mompellier gedaan waren, verydelde, so stelde men over al de Catholijken in 't besit van al 't geen dat sy pretenderen konden. Rochelle 't welk het fort Louis noch in sijn stant sag, ongeagt alle de beloften die men gedaan hadt, om het selve af te breken, en liet niet na toe te staan, dat de Catholijken haare oeffeningen van Godsdienst weder aanvongen. De Misse wierd daar in 't begin van den jare 1624 gedaan; maar de Catholijke haare vryheden veel verder hebbende willen uytstrekken, en in Processien op de straaten verschijnen, so vondense een rye van Soldaten die haar deed wederom keeren. Het voornemen van de goede

Ondernemingen van de Catholijken tot Rochelle.

Borgers

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Borgers was wijsselijk. Sy wilden de wanordren dewelke die nieuwigheyt niet gemankeert soude hebben voort te brengen, voor komen: Maar de Processen verbaal die sy daar van op stelden, om haare goede meyningen te rechtvaardigen, dienden aan 't Hof maar alleen, om de gemoederen tegens haar te verbitteren; en om den Koning te bekrachtigen in dat voornemen, om een Stadt te vernederen, waar van men aan hem alle handelingen voor trots en moetwillig deed passeren.

Veranderingen aan 't Hof.

Ondertusschen so veranderden de saken van gedaante aan 't Hof. La Vieville die sijn bevordering aan Silleri verschuldigt was, ruineerde sijn weldoender, en deed Puisieux in ongenade geraken. Men kan seggen, dat sy haar val wel verdienden. Haare Staatkunde was so op sijn Spaans, datse al de macht van haar Koning, aan de grootheyt van 't Huys van Oostenrijk deeden dienen: En dat het aan haar niet en schorte, dat Europa geen slaaf van dat Huys en wierdt. La Vieville nam heel tegenstrijdige handelingen; en deed Vrankrijk de smaak van dessels oude Alliantien weder krijgen. Maar hy ging niet heel verre, sonder de straffe van sijn ondankbaarheyt te dragen. d'Erkentenisse is selden de deucht van een Hoveling: en een heersluchtige verliest heel selden sijn fortuyn, wanneer hy om sijn bevordering te maken niet meer van noden heeft, als om een van sijn weldoenders te verraden. Hy houd een Man niet meer voor sijn Vriendt, wanneer hy hem voor een mede-vryer aan siet. La Vieville dan den Cardinaal Richelieu in den Raadt hebbende doen aannemen, so beschuldichde men den Cardinaal, dat hy hem van 't Hof hadt doen verbannen, ten eynde hy in de saken niemandt boven hem soude hebben. Maar hy volgde de nieuwe Staats regels die la Vieville ingevoert hadt; en keerde alle sijne desseynen daar henen, om Vrankrijk op de ruinen van het Huys van Oostenrijk te doen groot worden.

Staat-regels van den Cardinaal de Richelieu.

Dat selve was eene van de redenen waarom hy de Gereformeerden, die reets door den uytslag van den voorgaande oorlog seer verswakt, waren ten eynde wilde brengen: en welkers partye, Spanjen heel qualijk voor sig selfs en voor haar beraden was, door desselfs bedrijven weder op te beuren. Dat selve dessein maakte hem de Jesuiten verdacht: Invoegen dat hy deselve geduyrende sijn gansche bedieninge 't onder, en in verachtinge hieldt; en dat sy onder sijn gesag groote mortificatien moesten beproeven, waar van de voornaamste was, dat hy haar weynig deel in de saken gaf: een gevoelige droefheyt voor een Societeyt, die het vermaak had gehadt, van t'sedert so veele jaren in geheel Europa gewelt en ontrouwe te hebben doen regeren; en die door die disgratie de vrucht van alle dessels attentaten en schelmstukken quam te verliesen; en door de nieuwe Staat-kunde van den Cardinaal, de hoop vande algemeene Monarchie, die Sanjen met haar so wel overleyt, en so langen tijdt het ontwerp daar van gevolgt hadt, deed verdwijnen. 't Was met dat selve oogmerk, dat hy d'alliantie van Vrankrijk met de Hollanders, onder sodanige conditien, die doen oordelen, dat hy alsdoen de belegering van Rochelle al in sijn gedachten hadt, vernieuwde. Maar een vande dingen daar hy 't meest van verhoopte te sullen proffiteren, en die door 't gebrek van 't onderwerp hem van geen groote nut was, was het huwelijk van Henriette van Vrankrijk met den Prins van Walles, die na de doot van den Koning Jacobus, onder den naam van Carel de 1. regeerde. Spanjen had dien Prins lang op gehouden met de hoope van d'Infante, die naderhant aan den Keyser uyt getrouwt wierdt, aan hem te sullen geven: En dien Prins so wel als den Koning sijn Vader, begaven haar op sulk een goet vertrouwen in die strik, dat hy selfs deswegen in persoon een reyse naar Spanjen, tot het sluyten van dat pretense huwelijk, quam te doen. Men vleyde hem daar mede so lang als den Raadt van Spanjen nodig vondt, die Comedie te blijven spelen, om den Koning Jacobus te beletten, van hem met de saken van Duytslandt te bemoeyen: Maar wanneer den Raadt een genoechsame lange ondervindinge van de slapheyt van dien Vorst had gekregen, om haar te konnen versekeren, dat hoe dat men hem ook handelde, hy noyt bequaam soude wesen om sig daar over te wreken, so brakse die onder handeling af, en men sond den Prins van Walles weder naar Engelandt.

Voorslag van een huwelijk van den Prince van Walles met d'Infante van Spanjen:

Sonder effect.

Niettemin so had men de saak so vere gebragt, dat men wegens alle de Artijkelen al over een was gekomen; en men had sulke groote voordeelen voor de Roomse Godsdienst bedongen, dat een Vorst die maar een weynig yver voor de zijne had gehadt, de selve noyt soude hebben konnen toestaan. Den Paus maakte geen groote swarigheden over de dispensatie die men van hem versogt: En den Prins van Walles met sulk een oprechtigheyt, die men eenvoudigheyt soude konnen noemen, handelende, so

haperde het maar alleen aan de Spaanse Staatkunde dat het huwelijk niet voltrokken wierdt. Den Cardinaal Richelieu siende het Tractaat van die Alliantie verbroken, en Engelandt misnoegt, wilde sig van die gestalte van saken bedienen; en die Kroon aan de belangen van Vrankrijk door een huwelijk met een Franse Princesse vast maken. Men had de tweede Dochter van Hendrik de IV. aan den Prins van Walles geweygert, die deselve versocht hadt, terwyle dat den Raadt van Lodewijk de XIII in de belangen van 't Huys van Oostenrijk was: en men had den Prins van Piemont boven hem gestelt. Maar den Cardinaal was van Staat-regels verandert doen hy van desseyn veranderde, en hy vond goet, dat men aan dien Prins voor welke men so weynig agting had gehadt, vorderingen soude doen. Hy had niet veel moeyte om zijne openingen te doen aannemen. Willem de Hugues Aarts Bisschop van Embrun had groot deel in die onderhandeling; en so men 't verhaal van 't gene dat hy in Engelandt verricht hadt, 't welk hy op 't bevel van den Cardinaal uyt wrogt, geloven mag, so bragt hy de Godsdienst en het Koningrijk tot op den oever van een generale omkeeringe. Hy verhaalt, dat hy voor dat den Cardinaal in gunst was, naar Engelandt was gesonden, om den Koning te disponeren, om hem weder in de gemeynschap van den Paus te begeven: dat hy sig selfs verkleede om aldaar onbekent te passeren; en dat hy de naam en het habijt van een Raats-heer van 't Parlement van Grenoble aannam: dat hy op sijn aankomsten den Hertog van Bukkingam van sijn verkleeding en commissie geinformeert vondt, waar van den Koning en den Prins van Walles hem kennisse hadden gegeven: dat den Koning hem heel geresolveert toe scheen om de Catholijke Godsdienst t'omhelsen; dat hy het met hem in de meeste controversiele Artijkelen eens wierdt, en bysonderlijk wegens de souvereyniteyt van den Paus over alle de Chhristenen: Dat hy over 't selve onderwerp een groote Brief aan den Paus schreef, die heymelijk door een Engels Edelman, die een goet Catholijk was, over gesonden wierdt: dat hy beloofde sig opentlijk te sullen verklaren, wanneer hy op eenige dingen, daar hy het met hem eens in was geworden, ordre soude hebben gestelt: Dat de voornaamste van zijne uytstellingen die hy nemen wilde, daarin bestont, dat hy sig van den Koning van Denemarken sijn Schoon-broeder wilde verseekeren, op dat hy de Troeblen die deselve omkeeringe in zijne Staten mogt veroorsaken, te beter soude konnen voorkomen: Dat hy hem onder andere voorwendsels versogt hadt om eens in Engelandt te willen komen; dog wanneer hy aldaar wesen soude, so hoopte hy den selven met hem te sullen bekeeren: Dat hy den Paus versocht om de Geestelijke goederen d'Engelse Heeren te willen laten behouden, als welke haar lieder Patrimoniale goederen geworden waren, uyt vrese, dat men sig tegens zijne voornemens aan stellen mogt, so men bestont haar deselve t'ontnemen: Dat hy beloofde geen ondersoek meer te sullen laten doen naar de Priesters, die van wegen den Paus of den Koning van Vrankrijk, in zijne Koningrijken souden gesonden worden: Dat hy de Jesuiten alleen van die genade uyt sloot, om dat hy haar voor de Auteurs hield van die mijne, waar door men voorgenomen hadt, om hem wanneer hy sig in 't Parlement soude bevinden, te doen opspringen: Dat hy groote gratien aan den Aartz-Bisschop bewees terwijle hy in Engelandt was: Dat hy hem toeliet om het Vormsel, in 't Hof van den Gesant van Vrankrijk, aan meer als agtien duysent Catholijken, die men de minste moeyte daar om niet aan deedt, te geven; schoon 'er veele Engelsen waren die de gescyde ceremonie op straat sagen doen. So weynig voorsorge droegh den Aartz Bisschop om te beletten, dat hy niet gesien soude worden: Dat eenige yveraars aan den Koning over dat bestaan geklaagt hebbende, hy haar de mondt had gestopt met te seggen, dat hy daar toe verlof had gegeven: Dat den Hertog van Bukkingam belooft hadt den Koning sijn Meester te sullen na volgen, en dat hy in dien handel opregt ging. En den Aartz-Bisschop had in der daadt Brieven van hem, die al te ver gingen, om te doen geloven: dat die geheele onderhandeling niet anders als een veynserye was.

Men socht hem voor Henriette van Vrankrijk te verkrijgen.

Negotiatie van den Aartz-Bisschop van Embrun

De saak stont in die termen wanneer men van het huwelijk van den Prins van Walles begon te handelen: En men kan uyt de gestalte van het gemoedt des Konings heel licht afnemen, dat men daar geen groote tegenstrevingen in vondt: Invoegen dat den Cardinaal alles verkreeg wat hy wilde, en hy deed de Catholijken noch veel grooter voordeelen verkrijgen, als die geene waren, die den Koning van Spanjen bekomen hadt. Selfs naar dat men alles gesloten hadt so vond men het middel uyt, om daar noch nieuwe clausulen by te doen voegen, die de believentheyt van den Koning over slapte. Berulle, die daar naar Cardinaal wierdt, naar Romen gesonden zijnde, om de

Het huwelijk word op voordelige conditien voor de Catholijken gesloten.

dispen-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

dispensatie te versoeken, liet daar dingen in vloeyen, die veel verder gingen, als waar over men het eens was geworden. Men ontging dat met de schijn te maken, dat men daar moeyelijk over was, en met sulks dien Prelaat te wijten, wiens yver voor sijn Godsdienst, hem de palen van zijn magt had doen te buyten gaan. Maar het Hof van Engelandt gestelt zijnde, om niets te weygeren, liet sig heel licht over halen, en wilde de verschooningen van die veranderingen wel ten goede aannemen.

Doot van Koning Jacobus I. Koning Karel voltrekt sijn huwelijk.

De onverwachte doot van Koning Jacobus steuyte de loop der voorspoet van de Catholijke Godsdienst: En schorste ook voor eenige tijdt het voorgeslage huwelijk op. Maar Karel sijn nasaat wilde die verbintenis daar hy by 't leven van sijn Vader in getreden was niet afstaan; en het huwelijk wierdt tot groot genoegen van 't Hof van Romen voltrokken. Engelandt sag daar door eeniger mate de Roomse Godsdienst in sijn schoot herboren worden. De nieuwe Koninginne had vergunninge om in alle Koninklijke huysen een Kappel te mogen hebben; om een Bisschop en agt-en-twintig Priesters sonder onderscheyt van Ordre, by haar te mogen houden; die de vryheyt souden hebben, om het gewaat van haar Ordre opentlijk te dragen; dat sy geen andere domestijken als die van haar Godsdienst waren, by haar soude hebben; en dat sy hare kinderen tot den ouderdom van dertien jaren daar in soude mogen laten opbrengen. God gaf dat de Jesuiten alles volgens haar gewoon gebruyk, weder door haare werachtige en oproerige Staatkunde verdorven; en datse sulk een groote achterdocht aan 't gansche Koningrijk gaven, dat men schikkingen nam, om deselve in te toomen. Maar het Tractaat van 't selve huwelijk sleurde noch tot de maandt van May des jaars 1625, alhoewel ik om de geheele beschrijvinge daar van achter een te doen, het selve alhier verhaalt hebbe.

Proces van de Stadt van Pamiers tegen haar Bisschop.

Ondertusschen so waren 'er verscheyde bysondere saken van de Gereformeerden, die op een heel verscheydene wijse afgedaan wierden. Eene van de opmerkelijkste was, die van de Stadt van Pamiers tegen haar Bisschop. Dien Prelaat wilde van 't Borgemeesterschap en van den Raadt van de Stadt bestel hebben, en sig selfs Meester van de stant der hooft-gelden over d'Inwoonders maken. Den yver voor sijn Godsdienst diende hem tot een pretext in die onderneminge. Hy wilde hebben dat 'er geen andere als Catholijken in die bedieninge souden komen; en het Parlement van Thoulouse waar aan hy die saak gebragt hadt, en mankeerde niet om dat godvruchtig voornemen te begunstigen. Maar men moest om daar in te slagen, de wetten schenden, en op een heele nieuwe wijse tot de verkiesinge van die Beampten procederen, om dat andersints de Gereformeerden die de rijkste, de considerabelste, en in een veel grooter getal als de Catholijken waren, niet mankeren konden, om de meerderheyt van stemmen voor haar te hebben. d'Eerbiedt voor de wetten is noyt machtig geweest, om de Geesteljkheyt te weer houden, wanner het maar daar aan gestaan heeft, omse voor de welstant van hare saken te verkrachten: En de Bisschop en sogt niet anders als dat hy onder voorwendsel van de *Ketters* buyten de bedieningen te sluyten; sig in 't besit mogt stellen, om daar in geene andere als zijne Vrienden en Creaturen te verheffen. De Catholijken waren wijs genoeg, om de Godsdienst en de Borgerlijke regering niet te confunderen; en sy verstonden haar interest wel voor so veel, dat sy hen tegen haar Bisschop mette Gereformeerden niet voegen moesten: Invoegen dat die sake naar alle vittingen die doenlijk en mogelijk waren geweest, eyndelijk afgedaan wierdt, en alle de bedieningen van de Stadt verbleven half en half.

Uytpluysingen van het recht om de betalinge van Legaten en donatien te vervolgen.

Men begon ook de donatien en de legaten, die de Gereformeerden aan haare Predikanten en Armen maakten, te verydelen, en d'aldergevaarlijkste uytpluysing daar men sig wegens dat subject van bediende, bestont daar in, dat men niet dulden wilde, dat de Consistorien, Pensionarissen of Procureurs, souden noemen, om in derselver naam het effect van derselver Contracten of Testamenten te vervolgen: Invoegen dat men die Actens onnut maakte, met aan die gene recht te weygeren, die met namen by autentijke procuratien gelast waren, om de nodige vlijdt aan te wenden, van deselve te doen betalen. Het voorwendsel was, dat het recht om Procureurs aan te stellen, maar alleen aan geautoriseerde Gemeynschappen, en die een lichaam formeerden, toebehoorde; en dat men de Kerken en derselver Consistorien voor hatelijke Gemeynschappen wilde doen passeren, die het voorrecht van d'andere niet genieten konden. Maar die vitting was so strydig tegen het Edict, 't welk in het twee-en-veertigste van de bysondere Artijkelen in uytgedrukte woorden mede bragt, dat sodanig vervolg door een *Procureur, op den naam van het Lichaam of Gemeynschap* van die van de Gereformeerde

Gods

Godsdienst, *het welke daar interest by soude hebben*, konde gedaan worden, dat het niet mogelijk was dat deselve censklaks tot een wet konde gemaakt worden; en wanneer 'er eenige lage jurisdictien waren, daar die vitting begunstigt wierdt, so versagen de hooge Rechters daarin. In dier voegen den Rechter van Saintes, Gaillon hebbende willen beletten, om in qualiteyt van Procureur van de Consistorie van die Stadt, te vervolgen het effect van de donatien en legaten, die tot onderhout van de Predikanten, de Leermeesters, de Scholieren, en de Armen van de gereformeerde Godsdienst, gemaakt waren, so was 'er een Arrest van den Raadt van den negentienden Maart, dat de Gereformeerden van Saintes by de voorrechten van 't Edict maintineerde. Dogh 't is waar dat 'er het Arrest die conditie byvoegde, dat den Advokaat of Procureur van den Koning in 't doen van de rekeningen assisteren soude.

Exemptie van de Predikanten.

Maar men veranderde in weerwraake tot niet een gratie die de Gereformeerden langen tijdt gesolliciteert hadden; namentlijk de vryheyt van schattingen voor de Predikanten. 't Was twaalf jaren geleden dat men een Declaratie deswegen in haar faveur had laten uytgaan; dogh men had so weynigh genegentheyt aan 't Hof dat deselve werkstelligh soude gemaakt worden, dat men noyt 't minste devoir deedt, dat deselve in de souvereyne Hoven geregistreert soude worden: invoegen dat de algemeene Gedeputeerden, naar datse alle haare sollicitatien en devoiren te vergeefs aangewendt hadden, daar toegebragt waren, om noch een versoek-schrift deswegen te presenteren. Sy verkregen daar op een Arrest van den seventienden July, 't welk de Predikanten alleen uytsonderde, om in haar meublen, pensioenen en gagies, niet belast te worden; maar 't welk haar ten opsigte van haare erffenissen en onroerende goederen, sulks onderworpen maakte: 't gunt de Predikanten eygentlijk aan de discretie van de medestanders in de pachten, en derselver Collecteurs overgaf. Dat Arrest is ook in der daadt de oorsprong van duysenderley processen geweest; vermits de Actens van die natuur geen wet en maken, en dat men deselve voor reglementen van bysondere feyten aansiet. De minste knibbelingh van een Collecteur kon die gene, dewelke dat voorrecht genieten wilden, nootsaken, om een ander Arrest, 't welk personelijk op haar sag, te doen verleenen: en die selve knibbelingen konden alle jaaren vernieuwt worden.

Vernieuwinge der beroersten.

Ondertusschen Spanjen de verandering die 'er in de Staatkunde van Vrankrijk gekomen was, bemerkt hebbende, en wel voorsiende, dat de algemeene saken een andere gedaante souden krijgen, waarin het selve veel verliesen soude, so het aan de Franse geen inlandse besigheden verschafte, so wilde het de gelegenheyt niet versuymen, die het misnoegen van de Gereformeerden het selve aanboodt, om den inlandse oorlogh weder te vernieuwen. Men had de vrede van Mompellier so opentlijk geschonden, dat men niet een artijkel daar van in sijn geheel had gelaten, en dat alle de Kerken reden hadden, om daar over te klagen. Maar Rochelle, 't welk door alle desselfs onderwerpingen de demolitie van het Fort Louis niet had konnen verkrijgen, en dat sigh van verre door de Troepen die in bequame plaatsen om het selve te konnen incommoderen geinquartiert waren, als geblokkeert sagh, verschafte ter selver tijdt een medelijden en een schrik aan alle d'andere gereformeerde Steden. Sy sagen met leetwesen d'aanstaande ondergang van die machtige Stadt; ende en twijfelden niet, of men had een voornemen om haar alle t'onder te brengen, wanneer Rochelle dat van de grootste aangelegenheyt was, geruineert soude zijn. Invoegen dat alle die gene die geloofden, dat den ondergangh van den Godsdienst een nootsakelijk gevolgh van die van de Steden, die deselve staande houden konde, souden wesen, een slagh van den Hemel tot herstellinge van hare saken, waren afwachtende. Maar een yeder had wel gewenst dat hy sigh daar mede niet behoefde te bemoeyen, en dat de voorsienigheyt sonder haar, de voorsorge van haare veyligheyt gedragen hadt. Den Hertog van Rohan, en Soubise sijn Broeder, formeerden alleen eenige desseynen, die groote gevolgen souden gehadt konnen hebben, by aldiense wel bygestaan waren geweest. Men seyt dat de Spanjaarts haar heymelijk quamen op te wekken, en met de hoop van een groote bystant vleyden, by aldiense de gansche partye de wapenen konden doen aannemen: maar den Hertogh had in dat artijkel geen behagen. 't Is waar dat hy sigh bykans van al de werelt verlaten siende, eyndelijk het oor aan eenige voorslagen van een Tractaat, die hem van wegens den Raadt van Spanjen gedaan wierden, quam te leenen: niet met die hoope dat dat Hof hem ter goeder trouwe assisteren soude, maar om sijn partye een weynigh weder op te heffen, en om op voordeeliger conditien een vrede te maken.

Ondernemingen van

De Hertogen van Rohan en van Soubise waren 't dan alleen, die den oorlogh weder begon-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

de Hertogen van Rohan en van Soubise

begonnen; en de reden die sy daar toe hadden, was, om dat het Hof sig by naar opentlijk tot de belegering van Rochelle toeruste. Men bereyde een Vloot tot Blavet, zijnde een kleyn Fort op de kusten van Bretagne gelegen, om die Stadt van de zeekant te besluyten, en om haar alle derselver inkomsten die in vryheyt van de Zee commercie bestonden, te benemen. Die van Rochelle door die toestel, die sy wel wisten dat op haar sagh, geallarmeert zijnde, versochten de bystant van den Hertogh en van sijn Broeder, die te samen haare schikkingen maakten, om so het mogelijk was die slagh af te weeren. Sy quamen over-een, dat Soubise eenige Schepen soude toerusten, onder voorwendsel van een lange aan te vangene reyse; dat hy die gene die men tot Blavet toeruste, soude trachten te overrompelen; dat so het selve gelukte, den Hertog in de Provintien alwaar hy credijt hadt, de wapenen soude doen aannemen; maar dat hy so den aanslagh mislukte, sijn Broeder soude laten varen. Haare eygene goederen, en 't gereet gelt dat sy hadden, waren de grondslagh waarop sy so een groot desseyn quamen te formeren. Als alle de saken vaardigh waren, so wierd Soubise van Nouailles, een van sijn voornaamste Officiers verraden, die dat geheym uytbragt. Maar dat belette echter niet dat de vlijt van Soubise so groot was, dat hy de schikkingen die men soude hebben konnen maken om het effect van sijn onderneminge te beletten, so men daar de tijdt toe had gehadt, voorquam: invoegen dat hy met weynigh Volk sigh meester maakte van alle de Schepen die alsdoen in de Haven waren. Maar hy konde het Fort niet vermeesteren, als waarin men op de kennisse die Nouailles daar van had gegeven, een grooter besetting had geleyt, als het getal van 't volk was dat Soubise volghde. Van d'andere zyde so had den Hertogh van Vendôme den Gouverneur van de Provintie, de tijdt, om een kleyn Legertje te versamelen, en om de Haven met een ysere keten, en een kabel van een ongemeene dikte, te sluyten: 't welk Soubise in die plaats besloot, alwaar noch Volk noch krijgs-behoeften waren, en waarin hy drie weeken langh voor 't kanon van 't Fort en de musket-schooten van het gantsche Leger, bloot gestelt was.

werden ontdekt.

en wordt in de Haven van Blavet besloten.

Daar was niet een mensch in 't Rijk die hem sonder ontkomingh niet verloren schatte: invoegen dat men sigh haaste om hem af te keuren. La Trimouille, la Force, Cathillon, en veele andere personen van de eerste qualiteyt, gaven haare af-keuringh by geschrifte. d'Algemeene Gedeputeerden en die van de Kerke van Parijs, volgden deselve. De Steden van Rochelle, van Nimes, van Usez, van Montauban selfs, en de Gemeynschappen van de Cevennes deeden van gelijken, of by authentijke Acten, of door de mondt van haare Gedeputeerden. Dat selve deed alle de desseynen mankeren die den Hertog van Rohan op verscheyde plaatsen geformeert hadt, om dat 'er niemandt was, die sigh in een oorlogh wilde inwikkelen, welkers eerste aanslagh so qualijk gelukt was. Ondertusschen so liet den Koningh een Declaratie tot Parijs uytgaan, die op den vijf en twintighste January agt dagen naar d'overrompelingh van Blavet, gedateert was. Ik weet niet wat ik van dien datum sal seggen; maar het schijnt dat 'et natuurlijker-wijse onmogelijk was, dat men in so een korte tijdt van so veel mijlen verre, alwaar misschien de tijdingh van de verrassingh van Blavet noch niet gekomen was, al die af-keuringen, waar van in die Declaratie gesproken wierdt, had konnen doen overkomen. Hoe dat 't ook zy, sy had de stijl van alle d'andere; en by aldien de voorredens van de Edicten altijdt waarachtigh waren, so soumen op de trouwe van de dese hebben konnen seggen, dat de Gereformeerden groot ongelijk van te klagen hadden. Men sprak daarin vande vrede van Mompellier als van een genade, waar door de gevoeligheden van een rechtvaardige verontwaardigingh, in een *natuurlijke goedertierenheyt van een Koningh, een Vader van sijn Volk zijnde, jegens onderworpene en berouw hebbende Onderdanen*, verandert waren. Men sprak daarin ook van de executie van dat laatste Tractaat in sulke krachtige termen, dat het scheen, dat men de alderklaarsienste verplichten wilde, om haare oogen te wantrouwen; en om te geloven, dat de Citadelle die tot Mompellier gebouwt was, de groote besetting die men daarin had geleyt, de veranderingh in de verkiesingh der Borgemeesters gedaan; het Fort Louis dat men voortgebouwt hadt, om Rochelle te blokkéren, naar dat men belooft hadt, het selve te sullen afwerpen; de toebereydsels die men meer als een jaar lang gemaakt hadt, om aan die geduchte Stadt haare voorrechten en vryheyt te benemen; en hondert andere onrechtvaardigheden, die men de Gereformeerden op verscheyde plaatsen aangedaan hadt; niet so vele overtredingen van 't Edict van vrede waren. Wijders so bekrachtigde den Koning de Edicten in faveur van de Gereformeerden, die in gehoorsaamheyt souden verblijven; verklaarde Soubise, sijn aanhangers, en alle de gene, die direct of in-

Men gelooft dat hy verloren is: en hy wordt van al de werelt afgekeurt.

Declaratie van den Koningh over het selve subject.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

of indirect met hem correſpondentie ſouden hebben, criminelen aan gequetſte Majeſteyt in den hooghſten graadt: beroofde alle de Steden en Gemeynſchappen die hem begunſtigen ſouden, van haare vrydommen; gaf hem en ſijne aanhangers een maandt tijd, om weder in haar plicht te keeren; verleende haar op die conditie van doen af aan volle Amneſtie van haarlieder opſtant; en by faute van dien ſo wilde hy hebben, datſe naar de ſtrengheyt van de wetten gehandelt ſouden worden.

Soubiſe ontkomt het gevaar:

Maar voor dat die Declaratie geregiſtreert was, Soubiſe een gunſtige wint bekomen hebbende, om hem uyt ſijn belemmeringh te redden, deede de keten en de kabel in ſtukken ſeylen, en ſalveerde ongeagt al het ſchieten met kanon en musketterie, ſijn Volk, en vertrok met ſijne Schepen te gelijk met die gene die hy genomen hadt, waar van'er alleen twee in de mondt van de Haven quamen te ſinken. Wanneer hy nu meeſter van de Zee was geworden, ſo maakte hy ſigh heel licht meeſter van de Eylanden van Ré en Oleron; en hy nootſaakte eyndelijk naar verſcheyde weygeringen de Stadt van Rochelle, om haar voor hem te verklaren. Die onverwachte uytſlagh van een daad die al de werelt als lichtvaardigh veroordeelt hadt, deeden vrienden en vyanden van taal veranderen. By naar alle die gene, die Soubiſe gelaakt hadden, hadden van die haare ſchielijke af-keuring berouw: en ſo men de groote Heeren uytſondert, aan welke haare eygene belangen, of d'afgunſt van ſo een roemruchtige daad, andere gedachten gaven, ſo hadden bykans alle d'andere leetweſen, dat ſy haar daar toe ingelaten hadden, en ſchaamden haar het ſelve te wederroepen. Den Hertogh van Rohan nam weder moedt; en vleyde ſigh, dat hy de wapenen by eenige Provintien in ſijn faveur ſoude konnen doen aannemen. Hy deed daar toe ongelooffelijke pogingen met al ſijn macht en naarſtigheyt; en hy verkreegh eyndelijk een goet gedeelte van 't geen hy wenſte. Het Hof deed al wat het ſelve mogelijk was, om te beletten, dat de Godſdienſt niet mochte ſchijnen het voorwendſel van dien oorlogh te weſen: en trachte daar van het byſonder verſchil van 't huys van Rohan te maken. De vreſe van de partye te vergrooten, en Engelandt en de vereenighde Nederlanden, met dewelke men tſedert weynigh tijds een alliantie gehadt hadt, en waar van den Koningh ſelfs tegen Soubiſe bygeſtaan wierdt, aanſtoot te geven, verbondt het ſelve tot die vieringen. Den Hertogh deed van ſijn zyde al wat hy eenighſints bequaam oordeelde, om te kennen te geven, dat hy de wapenen niet anders als wegens de Godſdienſt opvatte: en om dat hem niet onbekent was, wat dat ſekere ruchtbare betooningen van yver en godvruchtigheyt, op het gemeene Volk vermogen, ſo verrichte hy alles met een overgroote devotie. Hy gaf aan de Predikanten ongemeene eer-bewijſingen. Wanneer hy in eenige Stadt quam, ſo liet hy den Bybel voor hem dragen, gelijk als de Catholijken in de Religions-krijgen het Kruys voor haar laten dragen. Hy ſteeg voor de Kerk deuren in yeder Stadt van ſijn Paard af, en hy ſprak tegen niemandt van eenige ſaaken, voor dat hy aldaar ſijn gebedt op beyde ſijne knien leggende gedaan hadt. Dat ſelve deed hem noch ſo veel te aanmerklijker zijn, om dat de Kerken der Gereformeerden ſonder eenige vercierſelen zijnde, en nietwes hebbende 't welk yemandt door haar pracht of heerlijkheyt kan aanlokken, ſo konde men niet anders geloven, of die actien quamen uyt geen ander beginſel als van een diepe godvruchtigheyt voort. De Hertoginne ſijne Gemalinne ſecondeerde hem ſeer wel in die ſijne ondernemingen. Sy arbeyde krachtighlijk om overal waar ſy doortrok de wapenen te doen aannemen: en alſo ſy meer des nagts als daags reyſde, ſo joeg hy het Landvolk een ſchrik aan, door de toeruſtinge daar ſy in verſcheen. Want alſo deſelve in den rouw was, ſo was haar gevolgh in 't ſwart gekleet; haar Karoſſe van gelijke, wierd van agt ſwarte paarden voortgetrokken; en de flambeauwen die men droegh om haar te lichten, gaven aan dat gevolgh ſo een ongemeene beſchouwingh, dat de Boeren meer als eenmaal daar van vervaart waren geworden. Die voorſorgen hadden eyndelijk eenige goede uytſlagh, en verſcheyde Gemeynſchappen vervoeghden haar d'een voor d'ander naar, by hem.

't welk de ſaken deedt veranderen.

Politijke devotien van den Hertog van Rohan.

die van ſijne Gemalinne geſecondeert wordt.

Manifeſt vanden Hertog van Soubiſe.

Ondertuſſchen ſo liet Soubiſe ſijne beweegredenen in een Manifeſt openbaar uytgaan, waar in hy de ſaaken van verre ophalende, de gedachteniſſe van de dienſten die de Gereformeerden aan den overleden Koningh gedaan hadden, vernieuwde; en klaaghde dat men na ſijn doot d'Edicten opentlijk geſchonden; en de Kerken met beloften, die noyt naargekomen waren geweeſt, gepaayt hadt. Hy verweet daarin d'overrompelingh van Saumur, dat men du Pleſſis onthouden hadt, alhoewel men belooft hadt, dat men hem daarin

daarin weder herstellen soude. Hy vergat niet 't onthaal dat men Mompellier, tegen de trouwe van de Brevetten die men aan den Hertogh van Rohan toegestaan hadt, had aangedaan. Wijders so voegde hy daar by, dat d'oeffening van de gereformeerde Godsdienst op sodanige plaatsen niet herstelt was, daarse het moeste wesen: dat men de Gereformeerden uyt alle soorten van bedieninge sloot, selfs uyt de Ampten van Deurwaarders: dat men de Kerkelijke Vergaderingen haar eerste vryheyt had benomen; dat men de Gereformeerden in haare saaken justitie weygerde; en dat men haar dikmaals henne processen, alleen ter oorsake van haar Godsdienst deed verliesen: Dat tot S. Gilles, du Terond de Predikant met een Lijk dat men ter aarde bragt, te begraaffenis gaande, om hals was gebragt, sonder dat men straffe over de schuldigen had konnen verkrijgen: dat Briet Rechter van 't Eylandt van Ré, een geweldigh en verwoet mensch, een ellendigen had doen verbranden, als overtuygt zijnde van een Crucifix verbrandt te hebben, 't welk echter naar de doot van dien ellendigen, geheel en ongeschonden wierd gevonden: dat men Rochelle 't welk sigh vrywilliglijk aan den Koningh onderworpen hadt, onrechtvaardighlijk verdrukte.

Antwoordt op het selve.

Also de geschriften van die nature selden onbeantwoordt blijven, mankeerde men niet om op het Manifest van Soubise t'antwoorden: maar den Auteur ging alle mate te buyten. Hy had de stoutheyt van te beweeren, dat de Gereformeerden aan Hendrik de IV. weynigh dienst hadden toegebraght, om datse hem noch gelt noch Troepen verschaft hadden. Hy verschoonde op redenen van Staat de veranderingen in de belofte van den Koningh toegebraght; alhoewel hy in de grondt verwierp den staat-regel, die aan de Vorsten toelaat, om in haare trouwe aan derselver Onderdanen, en aan de *Ketters*, gebrekigh te blijven. Hy ontzenuwde de belofte van de restitutie van Saumur, met te seggen, dat deselve niet gedaan was, dan in gevalle dat 'er geen oorlogh soude zijn; gelijk of, wanneer het selve waar was geweest, het niet rechtvaardigh soude geweest zijn, dat men ten minste die Stadt naar de vrede niet had behoeven weder te geven. Hy liet in sijn onderwerp een beschuldigingh tegen Favas vloeyen; die sigh niet bekommerde om sijn partye te ruineren, mits dat hy sijn selven geagt quam te maken. Hy mengde daar onder een verhaal van de jalousien, die de Vergaderingen opgevat hadden, wegens het gesagh dat den Hertogh van Rohan en sijn Broeder usurperen wilden. Hy verydelde insgelijks de andere klachten op verscheyde wijsen; maar met weynigh goede trouwe, so als men uyt die voorbeelden afnemen kan. Nopende het subject van de onherstelde oeffeningen van de Godsdienst, so seyde hy, dat de processen daar over voor den Raadt hingen: maar hy seyde niet, dat de reden van klachte daar in bestont, dat men die saken lange jaren trotteren liet, sonder daar over te sententieren. Hy pretendeerde dat men de Gereformeerden bedieningen gaf; maar hy ontveynsde dat men 't selve maar deed, om haar van 't belangh der Kerken af te scheyden; en dat het om die reden was, dat la Force en Chatillon, Marschalken van Vrankrijk, en Augustus Galand, Raads-Heer van Staat, waren gemaakt. Hy stelde dat Terond aan een longen-siekte gestorven was; in plaatse dat men bewees, dat hy veertien dagen voor sijn doot noch in sijn Kerk gepredikt hadt.

Twist over de voorrechten van Rochelle.

Daar ontstont ter selver tijdt een nieuwe twist over de voorrechten van Rochelle, waar van ik op een andere plaats gesproken hebbe. Ik sal alhier alleen herhalen, dat de pretensien van die Stadt so bondigh en wel gefondeert waren, dat al de list van die gene, die haar van dessels rechten ontsetten wilden, niet meer als twee ydele voorwendsels konde uytvinden: 't Eene was, dat sy deselve verloren hadt, wanneerse door d'Engelsen genomen zijnde geweest, naderhandt van deselve weder hernomen was geworden: 't Ander was, dat sy daar van in den Jare 1541 by François de I. ter oorsake van een opstant, berooft was geworden. Maar men antwoorde op het eerste, dat deselve Stadt sedert behalven de bekrachtigingh van de oude, noch nieuwe concessien had verkregen; dat Lodewijk de XI. gesworen had deselve in haare voorrechten te maintineren; datse die onwedersproken tot in den Jare 1541 had genoten, om dat den Koning haar alsdoen daar van berooft hadt. En men antwoorde op het tweede voorwendsel, dat Hendrik de II. aan deselve had weder gegeven, 't geen haar door sijn Vader was afgenomen geweest; en dat hy haar in haare voorrechten herstelt hadt.

Men spreekt van vrede.

Maar volgens 't gebruyk van de oorlogen, so hadden de beroerten nauwelijks een aanvank genomen, of men begon al weder van vrede te spreken. Het Hof scheen daar toe genegen, om dat dessels onderhandelingen het selve altijdt het middel verschaften om yemandt te corrumperen, of wel de tijdt, om sig selfs in staat te stellen, om de wet

voor

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

voor te schrijven. Soubise en Rochelle sonden Gedeputeerden aan den Koning; en alhoewel den Hertog van Rohan het betamelijker soude gevonden hebben, om ergens anders als aan 't Hof te handelen, so was hy echter genootsaakt, om met d'andere vereenigt te schijnen, om van zijne syde, en van wegens die Gemeynschappen, die hem gevolgt hadden, mede zijne Gedeputeerden derwaarts te senden. Dog alsoo den Raadt niet anders sogt als sijn tijd waar te nemen, en om een gunstige gelegenheyt te bereyden om het verderf van die partye te voltrekken, so wierd het Tractaat op de lange baan geschoven; en de Vyandlijkheden namen in opper-Languedoc een aanvang. Den Marschalk van Themines was gants niet gelukkig in 't Albigeois; en hy deeed eygentlijk niet anders als het platte Landt te verwoesten. Maar wanneer hy in de Provintie

Wreetheden van het Koninklijk Leger in Foix.

van Foix gekomen was, so pleegden sijne Troepen, en d'andere die haar daar by voegden, so veel wreetheden, dat de Catholijken selfs daar over beschaamt waren: En wanneer dat Barbarisch Leger groot verlies voor Mas d'Azil had geleden, waar voor het de belegering schandelijk moest opbreken, so maakten veele geen swarigheyt, om desselfs ne-

Voorspoedigheden van Soubise.

derlage als een Goddelijke straffe over desselfs geweldenaryen aan te merken. Aan d'andere Soubise een landing in 't Landt van Medoc gedaan hebbende, om een diversie te maken, vond aldaar gelegenheyt van een veel considerabelder verrichting. Een Vloot die toegerust was om hem te bestrijden, met eenige Schepen van de vereenigde Nederlanden versterkt zijnde, nootsaakte hem om weder in Zee te steeken, om deselve te keer te gaan. Hy versloeg die geheelijk; en also t'sedert sijn aanslag op Blavet hem tot noch toe alles gelukt was, so bragt dat nieuwe voordeel so veel agting aan sijne saken toe, dat de aldervreesachtigste de stoutheyt hadden om haar selven te verklaren. Het Hof wierd ook handsamer wegens de conditie van de vrede: maar aan d'andere sijde so wierden Rochelle en eenige ander Gemeynschappen, daar toe veel beswaarlijker.

Vertoog van de Gereformeerden aan den Koning gepresenteert.

De Gedeputeerden dan die de Gereformeerden aan den Koningh gesonden, en die van hem de vrede in seer ootmoedige termen versogt hadden, verkregen eyndelijk tot Fontainebleau op de Vertogen die sy gepresenteert hadden, een antwoordt, die niet veel om 't lijf hadt. Deselve behelsde een-en-twintig artijkelen, waar van het eerste drie en veertig plaatsen optelde, waar in men herstelling van de oeffening vande Godsdienst versocht, so alse daar in den jare 1620 geweest was. De Stadt Foix was op die lijste niet vergeten: wegens welke bleek, dat de triumphe van den Monnik Villate of ingebeeldt was; of liever dat het voorwendsel daar van geen lange tijdt geduyrt heeft, vermits 'er noch Gereformeerden waren in een Plaats, alwaar hy sig beroemde alle deselve *bekeert* te hebben. Het tweede eyste de wedergevinge van de Kerk-hoven, die men de Gereformeerdden op veele plaatsen afgenomen hadt, en waar van 'er bysonderlijk agt genoemt wierden. Het derde eyste voor de Predikanten de vryheyt, om te mogen woonen waar sy wilden, volgens de generale en bysondere artijkelen van 't Edict. Het vierde sag op de vrydom, om tot de verbeteringen der Kerken, en tot andere dingen, die eenichsins tot den dienst van de Roomse Kerk gehoorden, niet te contribueren. Het vijfde behelsde een klagte, over dat men dikmaals de Lijken der Gereformeerden opgroef, onder voorwendsel, dat deselve in de Kapellen of op de Catholijke Kerkhoven begraven waren. Daar van was tot Chartres een heel nieuw exempel voorgevallen. Den Bisschop had het Lijk van Teligni een Edelman, wiens Landgoederen in dat Bisdom gelegen waren, uyt het graft doen halen: en het voorwendsel van die onmenschelijkheyt, die aan het doode lijk acht dagen na desselfs begraaffenis gepleegt wierd, was, dat men hem in de Kapelle van sijn familie begraven hadt. Het selve Artijkel behelsde ook klachte over het afwerpen van eenige Kerken, waar van men tot een exempel by bragt, dat van de Kerk, die de Gereformeerden tot Cheilar hadden gehadt. Men klaagde daar inne ook over het uytbannen van veele personen, die men uyt verscheyde Steden sonder andere oorsaak, als die van de Godsdienst weg gejaagt hadt; en onder de Plaatsen daar men die uytsporigheyt gepleegt hadt, noemde men, bysonderlijk Villemur, Leitoure, Puimirol, en Soumieres. Het sesde drong op d'afwerping van 't Fort Louis; en het volgende, op de Citadelle van Mompellier, daar men d'Inwoonders gedwongen hadt om deselve te versoeken. Het agtste drong aan om het Brevet van den jare 1598, rakende de plaatsen van veyligheyt, te doen onderhouden, 't welk mede bragt, dat daar ontrent niets vernieuwt soude worden. Het negende sprak van de geoctroyeerde penningen, die heel qualijk betaalt waren; en het tiende versocht, dat de sommen aan de Gereformeerden van Bearn tot herstellinge van de Kerkelijke goederen belooft, aan haar sonder afkortinge of verminderinge betaalt souden worden. Het volgende sprak van een Arrest

van

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

van 't Parlement van Bretagne, 't welk ſtrijdig was tegen het Artijkel van 't Edict; waar in de Gereformeerden tot alle Ampten bequaam verklaart waren: Men verſogt daar by de vernieting van 't ſelve Arreſt, en de bekrachtiging van het voorſeyde artijkel. Men had het twaalfde in faveur van de Kamers *Miparties*, en van de beampten in deſelve op geſtelt. In d'andere verſogt men, dat de Gereformeerden, die door giften, confiſcatien, of onder voorwending van repreſaillen, van haare goederen berooft waren, daar inne ſouden herſtelt worden; dat de Vyandlijkheden vernietigt ſouden worden; dat de Declaratie die voor Mompellier gepubliceert was, in de Kamer van Rekenige tot Parijs geregiſtreert ſoude worden; dat die gene die in den jare 1621 de wapenen opgevat hadden, van de ſchattingen geduyrende de Troeblen verſcheenen, ontſlagen: En dat de Ontfangers die haar deſelve hadden doen betalen, tot de reſtitutie van 't gene ſy daar van ontfangen hadden, verbonden ſouden worden; dat men in rechten niet ſoude vervolgen 't geen tot verkortinge van de Sauvegardens van den Hertog van Rohan, die hy herroepen hadt, gedaan was; dat de voorrechten van de Gereformeerde Steden en Gemeynſchappen, voornamentlijk ten opſichte van de verkieſing van haare Borgemeeſters en Raads Vergaderingen, aan deſelve geconſerveert ſouden worden: Dat yeder partye over en weder van de betalinge van derſelver ſchulden, die men buyten toeſtant van d'andere partye vaſt geſtelt hadt, ontſlagen ſouden worden: Dat die van de Gereformeerden gelijkelijk uytgedeylt; en eyndelijk dat haar geoorloft ſoude worden, om algemeene Vergaderingen te mogen houden.

d'Antwoorden die op deſelve Artijkelen gegeven wierden waren gunſtig genoegh. Sy renvoyeerden aan Commiſſariſſen de herſtellinge van de plaatſen der oeffeninge van de Godſdienſt, en de wedergevinge van de Kerkhoven: Dogh in genoechſame krachtige termen, en die voldoeninge hadden konnen geven, by aldien men die beloften ter goeder trouwe uytgevoert hadt. Voornamentlijk ſo ſtak 'er een opmerkelijke clauſule voor de Kerk-hoven in, dewelke mede bragt, dat ſo men om importante redenen, aan de Gereformeerden deſelve plaatſen die in den jare 1620 tot derſelver dienſt waren geweeſt, niet konde weder geven, men haar dan andere tot haar commoditeyt ſoude geven; tot koſten van die gene, die deſelve verandering verſoeken ſouden. Dat ſelve ſtelde de ſaken ten naaſten by op den ouden voet van de byſondere Artijkelen, en deed aan den Advokaat Talon verlieſen de vrucht van de liſt, die hy meynde uytgevonden te hebben, en die geduyrende den tijdt van twintig jaren, tot een fondament aan de Ordonnantien van de Commiſſariſſen verſtrekt hadden. De vryheyt voor de Predikanten om te woonen waar het haar geliefde, wierd bekrachtigt, en den Koning reſerveerde aan ſijn Raadt, om met kenniſſe van ſaken in de overtredingen, daar men in het ſelve over klaachde, te doen voorſien. De vrydom om tot de ſaken in het tweede van de byſondere Artijkelen vervat, te contribueren, wierd toegeſtaan met uytſonderinge alleen van de Tractaten, die deſwegen tuſſchen de Gereformeerden en de Catholijken gemaakt waren. Men antwoorde indirectelijk op het Artijkel 't welk op d'ontgravinge der dooden ſag; wegens 't welke men haar tot het agtien en drie-en-twintigſte artijkel van 't Edict, en tot het Arreſt van den Raadt van den vijf-en-twintigſten Auguſti des jaars 1620, renvoyeerde. Maar men beval dat 'er Informatien over 't afbreeken der Kerken ſouden worden genomen; dat de ballingen herſtelt ſouden worden; en dat de ſake van Cheilar, alhoewel die aan den Raadt geprovoceert was, aan de Kamer *Mipartie*, die ter oorſake van de Troeblen tot Beziers overgebragt was, gerenvoyeert ſoude worden. d'Afwerping van 't Fort Louis, en d'onderhouding van 't Brevet van den jare 1598, wierden in generale termen belooft, mits dat de Gereformeerden haar wel ſouden dragen. Maar 't geen op het Brevet ſag, en ſtrekte ſigh niet verder uyt als tot die Steden, die de Gereformeerden als noch beſaten, en ſoude maar voor drie jaren geduyren. Wat de Citadelle van Mompellier aanbelangde, ſo wilde men vaſt ſtellen en doen geloven, dat d'Inwoonders deſelve vrywillig en met een eenparige toeſtemminge verſogt hadden. Den Koning beloofde ook, dat hy de ſommen voor de jaren 1623 en 1624 verſchuldigt zijnde, ſoude doen betalen, en om goede aſſignatien voor het lopende jaar te ſullen geven; en dat hy in Bearn de herſtelling ſoude laten doen. 't Aannemen van de Gereformeerden in alle bedieningen; de conſervatie van 't regts-geſag van de Kamers, en de waardigheyt van derſelver Beampten; de herſtellinge van de Gereformeerden in hare goederen; d'Amneſtie van de gepleegde Vyandlijkheden; de regiſtrering van de Declaratie van Mompellier; waren als

Antwoorden op die artijkelen.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ſo veel toegeſtane artijkelen. d'Ontlaſting van de ſchattingen onder de Troeblen verſchenen, wierd toegeſtaan voor die gene, die in den jare 1621 de wapenen hadden aangenomen, alleenelijk voor 't gene dat ſy deſwegen alſnog verſchuldigt, ſonder reſtitutie van die gene die betaalt waren. De voorrechten van de Steden die de Gereformeerden noch beſaten, wierden bekrachtigt; en ſo'er verſchil over de verkieſing van de Officiers opreez, ſo wierd de kenniſſe der ſake aan de Kamers gerenvoyeert. Het artijkel van de Sauvegardes wierdt toegeſtaan. Dat van de wederſydſe ontſlaging van de gemaakte ſchulden, by d'eene partye ſonder de toeſtemming van d'andere, wierdt geleden voor die gene, die men noch niet betaalt hadt. Den Koning behield aan ſig, om de byſondere ſchulden onder de Gereformeerden te egaleren en uyt te deylen: en hy beloofde een algemeene Vergadering te ſullen toe ſtaan, ſo men die van hem verſogt, wanneer de tijdt om haare algemeene Gedeputeerden te verkieſen, ſoude gekomen ſijn.

Waar mede de Gereformeerden haar niet genoegen.

Die antwoorden in de Provintien afgeſonden zijnde, vonden de gemoederen niet geſchikt, om haar daar mede te genoegen. De groote ſucceſſen hadden bykans al de werelt verblindt; en die gene die haar 't meeſt hadden doen bidden, om hare afkeuring te verſaken, hadden de meeſte moeyte om hare wapenen, die men haar met ſo veel difficulteyt had doen aannemen, weder ter neder te leggen: Invoegen dat by naar alle de Gemeynſchappen weygerig waren, om haar met die artijkelen te vreden te houden. Rochelle wilde boven al en voor alle dingen het Fort Louis afgebroken hebben; en nam de vrede niet anders als op die conditie aan. Maar den Hertog van Rohan die d'omwendinge vreeſde, en die van den tegenwoordigen ſtaat van ſaaken proffiteren wilde, drong met al ſijn macht op een vergelijk aan: en op dat hy in 't gros ſoude konnen verkrijgen, 't geen men hem ſtuksgewyſe weygerde, ſo was hy genootſaakt geweeſt een Vergadering tot Anduſe te beroepen, waar in hy den oorlog hadt doen beſluyten; en nu beriep hy'er een andere tot Milhau, om daarinne de Vrede te doen aannemen. Maar terwijle dat de tijd met gaan en komen doorgebracht wierdt, ſo had het Hof de tijd om ſijn ſaaken te herſtellen. Het ſayde jalouſyen onder de Gereformeerden; en verwekte een goede partye tegen de Hertog van Rohan en ſijn Broeder, om te doen duchten, dat ſy tot koſten vande gemeene ſake haar accommodement wel mochten maaken. Het kocht ſommige vande voornaamſte Officiers van den Hertog van Soubiſe, en onder anderen ſijn Vice-Admiraal om, en met eenige Schepen die daar aan by Engelandt en by de vereenigde Provintien verſchaft wierden, verſterkt zijnde, ſo herſtelde het ſijne verlieſen, en vond middel om Soubiſe vande Eylanden van Ré en Oleron te verdrijven, om zijn Leger te landt in ſtukken te hakken, en zijn Scheepſvloot te verſtrooyen. Den Hooft Officier van Rochelle was verdacht, dat hy de partye verraden hadt, om dat hy ſeven a acht Edelluyden, en andere Soldaten belet hadt, om naar 't Eylandt Ré te gaan, onder voorwendſel dat ſy des anderendaags 's morgens, over Zee derwaarts ſouden konnen gaan, en gaf alſoo aan de Schepen van den Koning de tijdt, om het Canaal, 't welke het geſeyde Eylandt van 't vaſte landt afſcheydt, te beſetten. Invoegen dat Soubiſe van een ſecours 't welk de nederlage van ſijne Troepen ſoude hebben konnen beletten, ontſet wierdt.

Vergadering vande Geeſtelijkheyt.

De Geeſtelijkheyt was alſdoen tot Parijs vergadert: alwaar ieder Biſdom een grooter getal van Gedeputeerden had geſonden, als by de reglementen geoorloft is. De reden van die nieuwigheyt was, dat'er Boeken te examineren waren, welkers veroordelinge men eyſte, om datſe een leere behelſden, die het geſagh vanden Koning verſaakte: Maar om dat men ter ſelver tijdt ook wegens de macht van den Paus handelde, ſo wilde de Geeſtelijkheyt die jalourſer was om deſelve macht ſtaande te houden, als om haar pligt te doen, de ſtemmen vermenichvuldigen, om ſo veel te grooter getal te hebben, dat ſy tegen die gene die een Fransgeſint herte hadden, ſoude konnen ſtellen. Den Biſſchop van Chartres vande Vergadering laſt gekregen hebbende, om de veroordelinge van die Boeken op te ſtellen, wiert van de reſt vande Geeſtelijkheyt afgekeurt, om dat hy de Stoel van Romen daar in niet genoeg geviert hadt. Het Parlement nam de ſaak vanden Biſſchop op; en beval de Vergadering de veroordeling van die quade Boeken te onderteykenen, of te ſcheyden. Maar de Geeſtelijkheyt weygerde dat bevel te gehoorſamen; en om het verſchil by te leggen, ſo beriep den Koning die ſaak aan hem en aan zijn Raadt; ſigh met een generale veroordelinge van die Boeken genoegende, ſonder dat men daar in de verderffelijke ſtellingen die ſy behelſden, quam te verhalen. Den Nuntius ſcheen heel driftigh in die ſaak te weſen. Liet ſig een uyttrekſel vande afkeuring der cenſure

van

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

van den Biſſchop geven, en ſond het ſelve na Romen. Men was daar ſeer wel te vreden over de volherdinge van de Geeſtelijkheyt in haare gewoone argliſtige omſmytingen, en den Paus bedankte haar daar voor op een ſeer verplichtende wijſe. Dog de Geeſtelijkheyt en liet niet na ſchaamte van haar eygen gedragh te hebben; en ordonneerde by een geheyme acte, dat de geheugeniſſe van die twiſt uytgewiſt ſoude worden Echter ſo heeft die voorſorge deſelve niet konnen vernietigen, en het behulpmiddel ſelfs dat men genomen hadt, om deſelve te doen vergeten, heeft maar geſtrekt, om de gedachtenis daar van te bewaren.

Die tegen haar wil; gelt verſchaft.

Den Cardinaal; onder wiens bedieninge de Geeſtelijkheyt ſeer machtigh en geagt was, was aan d'andere ſijde noch niet genoeg in de regering beveſtigt, om te dorven beſtaan het Hof van Romen opentlijk aanſtoot te geven: en wyders ſo wilde hy van de Geeſtelijken een ongemeene ſomme onder voorwending van den oorlogh trekken. Maar met alle die believentheden kon hy niet meer als ſes hondert duyſent rijkſdalers bekomen, die de Geeſtelijkheyt noch niet en gaf, ſonder te betoonen, dat ſy het tot haar leetweſen deedt. Ondertuſſchen den Koning ſchreef naar de nederlage van Soubiſe aan de Vergadering, om aan deſelve kenniſſe van die overwinninge te geven; en ten eynde men niet ſoude konnen onbewuſt ſijn, dat de Godſdienſt het onderwerp van den oorlogh was, wat verſekeringen dat hy in tegendeel aan zijne Proteſtantſe Geallieerden, en aan zijne Gereformeerde Onderdanen, ook wilde geven, ſo ſeyde hy opentlijk in die Brieven, dat door de nederlage van Soubiſe, *de waarheyt over de leugen geſegenpraalt hadt.* Maar men kon ſig alſdoen wel onbekommert verklaren. De Gereformeerden van die omwendinge verbaaſt zijnde, namen geen andere gedachten als om haar ſelven t'onderwerpen: en de Vergadering van Milhau ontwierp op den eerſten November, een acte van d'aanneminge der antwoorden die op de Vertoogen tot Fontainebleau verleent waren. Sy ſond ook Gedeputeerden naar den Koning om haare onderwerpingen aan hem te brengen. Deſelve harangueerden hem op den een-en-twintiſten van deſelve maandt; en ſpraken hem in ſeer ootmoedige termen wegens de Stadt Rochelle. d'Antwoordt van den Koning was, dat hy haar de generale Vrede verleende, voor alle de gene die de wapenen aangenomen hadden: Maar hy voegde daar deſe woorden by, *wat Rochelle aangaat, dat is een andere ſaak.*

Den Koning ſluyt Rochelle buyten de Vrede.

't Welk het ſluyten van deſelve op houdt.

Die uytſondering van Rochelle hield het ſluyten van het Tractaat op, om dat de Gedeputeerden van de Vergadering van Milhau geen macht hadden de Vrede aan te nemen als op conditie; dat de Stadt van Rochelle daar inne begrepen ſoude ſijn. Die eenparicheyt van belangen wierd by het Hof qualijk opgenomen, alwaar men tegen de Gedeputeerden ſeyde, om haar te verbinden van daar af te ſcheyden, dat ſulks naar factie geleek. Haaar ontbraken geen redenen om ſe te rechtvaardigen, by aldien men een voornemen had gehadt om deſelve gunſtichlijk te handelen. Sy ſeyden, dat die eendrachtigheyt niet nieuws behelſde; Dat den Koning tot noch toe niet afgekeurt hadt; dat men haar lieden altijd in de deputatien, in haare onderwerpingen, in haare verſoek-ſchriften, in haare Vertoogen, t'ſamen voorgebragt hadt. Dat by d'antwoordt op het agtſte artijkel van de laatſte Vertoogen, belooft was, dat 'er in de Steden die Gereformeerden alſnog beſaten, niets vernieuwt ſoude worden; 't welk niet anders als een miſleydinge ſoude ſijn, ſo Rochelle daar van uytgeſloten wierdt. Dat de Edicten van vrede tot noch toe algemeen waren geweeſt, en ook in 't gemeen aangenomen waren, ſonder dat die eendrachtigheyt van belangen qualijk genomen was geweeſt. Dat d'aanneminge van de vrede ſonder Rochelle, een formele veroordelinge van die Stadt ſoude zijn; 't welk een wederſprekelijke daadt onder Luyden van een en deſelve Godſdienſt ſoude weſen: En dat ſo veel te meer, om dat Rochelle gereſolveert was haar ſelven te onderwerpen. Dat ſo de reſt van de Gereformeerden Rochelle aan de verontwaardiging van den Koning overgaf, het Volk in de vreſe ſoude vervallen, dat haar algemeen verderf door het byſonder verderf van die Stadt, ſijn aanvang ſoude nemen: om dat de Geeſtelijkheyt, de Parlementen, en de voornaamſte perſonen van Staat, opentlijk van d'uytroeyinge der *Ketterye* ſpraken, en dat men met Rochelle ſoude beginnen: 't welk met gedrukte Libellen, die tot Parijs openbaar verkoft wierden, bekrachtigt wierd.

Byſondere wetten, die den Koning die Stadt op leggen wilde,

Maar deſelve redenen, die de Gereformeerden deeden oordelen, dat haar eendrachtigheyt met Rochelle rechtvaardig en nootſakelijk was, waren die gene, die het Hof verbonden om te arbeyden, deſelve te verbreken. Men had aldaar het verderf van die geduchte Stadt geſworen: En den Cardinaal die ſig ſelfs door groote ſaaken ſigna-

leren

leren wilde, achte die onderneminge voor hem betamelijk te ſijn: Invoegen dat men na
niets 't welk in faveur van die afgekeurde Stadt geleyt wierdt, luyſteren wilde. Sy
bevondt haar echter over de nederlage van Soubiſe al ſo verbaaſt als d'andere: En eenſ-
klaks van een ſtantvaſtigheyt die al een weynig buyten den haak ging, in d'alderdiepſte
onderwerpingen vervallende, ſo hadſe de party aangenomen, om de vrede die ſy met
trotsheyt geweygert hadt, met ootmoedigheyt te verſoeken. Deſſelfs Gedeputeerden
quamen haar aan de voeten van den Koning nederwerpen, en hem in ſeer ootmoedige
termen pardon verſoeken: maar den Koning ſprak tot haar als een Meeſter, die par-
donnerende echter ſtraffe doen, en haar door de vrede in veel erger ſtaat, als waar
inſe door een ongelukkige oorlog konden geraken, ſtellen wilde. Den Cancelier dan
aan wien den Koning haar verſondt, leyde haar van deſſelfs wegen deſe conditien op: dat ſy
den Raad en de regeeringe van haar Stadt in deſelve ſtaat ſouden ſtellen, als die in den jare
1610 geweeſt waren. Datſe een Intendant van de Juſtitie ontfangen ſouden; dat de Fortifi-
catien afgeworpen ſouden worden; dat den Koningh met eerbiedigheyt ſoude ontfangen
werden, als hy ſijn intrede aldaar doen wilde; datſe geen oorlogh ſchepen ſoude mogen
hebben, en dat haare koopvaardy-ſchepen henne paſpoorten van den Admiraal van Vrank-
rijk ſouden nemen; Dat ſy haare goederen aan de Geeſtelijken weder geven ſouden; Dat
eenige karren en koopmanſchappen die aan d'Inwoonders van Orleans toebehoorden, en
dewelke die van Rochelle in beſlagh hadden genomen, weder gegeven ſouden worden.
Op die voorſtellingh beloofde men haar in alle de voorrechten van 't Edict te ſullen be-
grijpen.

Men kon niet reſolveren om ſulke haarde wetten t'ondergaan, noch ook om de-
ſelve te doen matigen. d'Algemeene Gedeputeerden intercedeerden te vergeefs uyt
den naam van alle de Kerken voor Rochelle. Manialdvoerde het woordt, en ſprak tot
den Koning op een ſeer beweechlijke wijſe. Hy maakte ook een beweechlijke afbeel-
dinge van de ellende van die van Rochelle; hy verſchoonde haare anneming van de wa-
penen op de nootſakelijkheyt; deſelve echter veroordelende met woorden van verſoe-
yinge, met wat voorwendſel datſe ook bekleedt mogt ſijn. Hy ſeyde, dat die van Ro-
chelle haar ſelven waren komen beſchuldigen, en barmhertigheyt quamen verſoeken.
Hy verſogt den Koning van haar de vrede te verlenen, niet met de kaſtijding van het ſwaard
gelijk als aan Vyanden; maar met de gematigtheyt van ſijn Scepter, gelijk als aan On-
derdanen. Hy ſeyde datſe ſonder haar vryheyt geen onderdanen maar ſlaven ſou-
den ſijn: En beſloot 't verſoek van 't pardon met een beloſte van onderwerpinge, en
ſelfs van *dienſtbaarheyt*, ſo het welbehagen van den Koning, en de welſtant van ſijn
dienſt daar van afhong: Maar al dat ſelve was nergens toe nut; en den Koning wilde
geſtadig hebben, dat Rochelle buyten de generale vrede geſloten ſoude blijven, en dat ſy
haar aan byſondere wetten onderwerpen ſoude.

Machtige Ligue tegen Spanjen.

Ondertuſſchen ſo was 'er een Ligue tuſſchen den Koning van Engelandt, de ver-
eenichde Provintien, de Republijk van Venetien, en den Hertogh van Savoyen, met
Vrankrijk, tegen Spanjen geformeert, 't welk bykans Italien onder 't jok hieldt; en ſig in
ſtaat ſtelde om de reſt van deſſelfs vryheyt t'onderdrukken. Die geallieerden drongen
den Cardinaal van Richelieu uyttermate ſeer, om de Gereformeerden vrede te verlenen,
op datſe met geſamentlijk overleg tegen den gemeene Vyandt ſouden konnen ageren.
Dien Miniſter nam grotelijks ter herten om Spanjen te vernederen: Maar hy geloofde

Deſſeynen van den Cardinaal:

dat d'eerſte ſchreede die hy daar toe doen moeſt, beſtont in Vrankrijk dienſtbaar te ma-
ken, om daar door aan de Uytheemſen de gelegenheyt te benemen, van aldaar de bor-
gerlijke oorlogen weder te konnen vernieuwen. Hy oordeelde ten dien eynde nootſakelijk
te ſijn, om eerſt de Gereformeerden te ruineren, als die noch ſterk genoeg waren, om een
partye van malcontenten, die ſig met haar eendrachtighlijk ſoude konnen verſterken, te
doen duchten. Hy had beſloten met Rochelle een aanvang te maken; na welkers overwin-
ninge hy niet verwachte in de reſt van het Koningrijk eenige tegenſtant meer te ſullen
vinden. Vrankrijk en ontbrak geen verlichte perſonen, die het deſſeyn van den Car-
dinaal begrepen: Maar haare voorſieninge en belette niet, dat ſy tot haar dienſtbaar-
heyt mede contribueren moeſten. Sy begrepen wel, datſe met de Gereformeerden t'on-
der te brengen, de boeyen voor haar ſelfs quamen te ſmeeden: Maar een yeder hoopte ſig
van de gemeene ellende door ſijn byſondere fortuyne ſchadeloos te ſullen houden: Dat
waſt 't welk den Cardinaal deed hertnekkig blijven, om Rochelle buyten de Vrede te
ſluyten; ten eynde hy deſelve Stadt van de reſt der Gereformeerden ſoude konnen aſſon-
deren, en om die ſo veel te lichter te konnen t'onderbrengen.

Maar

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Maar twee dingen nootſaakten hem dat groote deſſeyn uyt te ſtellen. 't Eene was dat de Spanjaarts den uytſlag van die verwerringen waren afwachtende, om hem tot reden te brengen; Dat ſy met den Hertog van Rohan handelden, om deſelve te onderhouden; Dat den Hertog Campredon naar Spanjen had geſonden, om ſijn ſelven te conſiderabelder door derſelver hulpe te maken: Dat die geſtalte van ſaaken haar ſo veel te trotſer maakte; en haar autoriſeerde om het Tractaat dat men met haar aangevangen hadt, op de lange baan te ſchuyven, wegens die ſaaken die den oorlogh in Italien verwekt hadden. 't Andere was, dat'er machtige Cabalen tegen hem geformeert wierden, om hem uyt ſijn bedieninge te helpen. Hy ſagh daar in bykans alles wat groot aan 't Hof was treden: en hy oordeelde wel dat hy van die factien genoegh werk ſoude krijgen, dat hem beſigh ſoude houden, ſonder ſigh wijders met twee oorlogen, d'eene buyten en d'ander binnen 't Rijk te beladen. Hy beſloot dan deſelve ſo wel binnen als buyten 't Rijk te doen eyndigen; met een voornemen om die binnen 't Rijk weder te beginnen, ſo ras als de ſamenſweeringen die men tegen ſijn geſagh maakte, hem daar weder tijdt toe ſoude verlenen: en om ſigh met die buyten 't Rijk te bemoeyen, ſo wanneer hy de Zaaden waar uyt de domeſtijke beroerten weder ſouden konnen oprijſen, verdooft ſouden hebben. Hy bediende ſigh nopende d'eerſte van de inſtantien die Holland en Carleton, Ambaſſadeurs van Engelandt, geſtadighlijk deeden, om hem daar toe te brengen, om de Gereformeerden met minder geſtrengheyt te handelen; ten eynde hy ſigh ſo veel te vryer met den uytlandſe oorlogh ſoude konnen beſigh houden. Die Ambaſſadeurs drongen aan d'andere zyde de Gereformeerden, om de vrede op de conditien die men haar aanboodt, aan te nemen; en verſekerden haar, dat den Koningh haar meeſter guarandeur ſoude weſen van de ſaaken die haar belooft waren, als haar verpligt hebbende, om hen daar mede te vreden te houden. Sy beloofden ook in 't byſonder aan Rochelle, dat den Koningh van Engelandt krachtige inſtantien ſoude doen, om de afwerpinge van het fort Louis te verkrijgen, en om de harde conditien die men haar opleyde, te doen verſachten, en dat hy ſigh ſterk maakte, dat hy daar toe ſoude geraken. Sy ſeyden ſelfs ook dat men haar t'antwoordt had gegeven, om het fort ter bequamer tijdt te doen raſeren, mits dat Rochelle gehoorſaamde.

waar van ſy genootſaakt is de uytvoeringh op te ſchorten.

Inſtantien van de Ambaſſadeurs van Engelandt tot de Religions-Vrede.

1626.

Die aanſoekingen en beloften bragten eyndelijk Rochelle daar toe, om ſigh te verootmoedigen: en d'andere Steden als Montauban, Caſtres, Nimes, en Uſez; die de vrede alleen om harent wille geweygert hadden, wilden haar mede inſchikken, als Rochelle die quam aan te nemen. Sy wierdt dan op den ſeſden February geſloten. Al 't geen dat men in de voorgeſchrevene wetten aan Rochelle veranderde, was, dat het tweede artijkel, 't welk ſprak van aldaar een Intendant vande Juſtitie aan te ſtellen, in deſe termen uytgedrukt wierdt, dat men aldaar Commiſſariſſen tot uytvoeringe van de vrede ſoude ontfangen, die aldaar ſo lange ſouden mogen verblijven, als'et haar gelieven ſoude. Daar wierd niet geſproken, noch van het vierde artijkel, 't welk mede bragt, dat den Koningh aldaar ſoude ontfangen worden, wanneer hy daar binnen wilde komen; noch van het ſevende, 't welk op het intereſt van eenige Koopluyden van Orleans ſag: maar men ſtelde in deſelver plaatſe, de herſtellinge van den Catholijken Godsdienſt, in de volle vryheyt van derſelver oeffeningen; en de verklaringe dat het fort Louis niet konde geraſeert worden: maar dat men ſodanige ordre voor de beſettingh van het ſelve fort, en van die van d'Eylanden van Ré en Oleron ſoude ſtellen, dat de commercie van deſelve Stadt daar door niet belemmert ſoude worden. In plaatſe van de ſlechtingh der Fortificatien, die in den aanvank in generale termen bevolen was, ſo betrok men ſulks alleen op die van het fort van Tadon: en om het artijkel te verſachten 't welk de koopvaardy-ſchepen onderwierp, om haar paſpoorten van den Admiraal van Vrankrijk te nemen, ſo betrok men 't ſelve met te ordonneren, datſe de wetten van de trafijk behoudens haare voorrechten ſouden onderhouden.

Rochelle neemt de conditien een weynig verſagt zijnde aan.

Men ſtelde een acte van deſelve artijkelen op, waar onder een belofte ſtont; van dat men de Gereformeerden het effect van de antwoorden op haar Vertoog, in de maandt July des voorgaande Jaars tot Fontainebleau verleent, ſoude doen genieten, mits dat ſy de ſaaken in die ſtaat ſouden ſtellen, daarſe ter dier tijt in waren. Maar uyt vreſe dat Rochelle ſigh met die belofte mogt behelpen, ſo was die Stadt daar van formelijk uytgeſloten; en men verklaarde dat den Koningh ſigh tot geen andere genade verbondt, als nopende 't geen in de Acte die voor af ſtont, begrepen was. De Gedeputeerden der Gereformeerden hadden op die plaats haare onderteykeningen geſtelt: maar daar onder ſtont noch een derde Acte, by haarlieden ſo in haar eygen naam, als in de naam van de Gedeputeerden van de Hertogen van Rohan en van Soubiſe, van Languedoc, van

Verſcheyde Actens over het ſubject vande Vrede.

Rochelle, van Montauban, van Castres, van Nimes, van Usez, van Milhau, en van de Cevennes onderteykent; waarin sy protesteerden datse den Koningh met al haar plicht en ootmoedige onderwerpingen, die Onderdanen aan hen Koning doen konnen, versogt hadden, om haar al 't voorgaande te pardonneren, en haar de vrede te verleenen; met belofte van een groote getrouwigheyt voor het toekomende, waar van sy nimmermeer souden afwijken; en aanbiedinge van alle soorten van diensten: 't welk den Koningh goedertierenlijk verhoort, en waarop hy sijn Koninghlijk woordt van de vrede, ende d'onderhoudinge der antwoorden op het Vertoogh tot Fontainebleau verleent, gegeven; dogh waar van hy Rochelle uytgesondert, en wegens welke Stadt hy sijn wille verklaart hadt: die sy seyden, datse als het aldergrootste teeken van goedertierenheyt en van goetwilligheyt 't welk Onderdanen van haar Souvereyn ontfangen konnen, aannamen: en sy beloofden haar ongeschonden daar aan te sullen houden, en de Steden die tsedert de maandt July laatstleden overrompelt waren, te sullen doen weder geven.

Waarom het Hof sodanige schriften vorderde.

Het Hof alhoewel het selve met een overgroote drift de vrede wenste, vorderde echter die onderwerpingen, om de Gereformeerden te doen toestemmen, dat sy ongelijk hadden gehadt van de wapenen aan te nemen, en om uyt haar eygen bekentenis recht te halen, waanneer 'er weder eenige nieuwe verwerringen ontstaan mogten: en de Gereformeerden waar aan de gesteltheden van 't Hof niet onbewust waren, passeerden nochtans die infamerende Actens, of om datse overwonnen waren, of om dat sy haar ter geliefte van 't Hof bevonden, gelijk als het den Hertogh van Rohan wel voorsien hadt; of om dat sy door die extraordinare onderwerpingen verhoopten meer genade te sullen verkrijgen; of eyndelijk om die gene te behagen, die niet goetvinden konden, dat Onderdanen de wapenen tegen haar Koningh souden aannemen, onder wat voor wendsel dat het ook wesen mogt. Echter om haar van de beschermінge van den Koningh van Engelandt, die sy geloofden den guarandeur van de vrede te zijn, te konnen versekeren, so bragtense een Acte voor, by desselfs Ambassadeurs onderteykent, en op den elfden February gedateert, waar by sy verklaarden, dat men de slechtingh van 't fort Louis belooft hadt, mits dat die van Rochelle haar in gehoorsaamheyt souden begeven, en dat sonder die belofte, noch Rochelle de vrede aangenomen, noch de Gereformeerden dat afgestaan souden hebben, 't geen de instantien van den Koningh van Engelandt haar hadden doen af-staan: ter oorsake van 't welke sy een magtige intercessie sijnent wegen deeden verhoopen, om haar genoegen te doen geven. Deselve acte was heel slecht opgestelt, en drukte de guarantie, daar den Koningh van Engelandt sigh van beroemde, niet klaarlijk uyt. Echter so kan men niet ontkennen, dat deselve dien Vorst niet verbondt, of om het doen van sijn Ambassadeurs af te keuren, of te maken dat het gene men aan de Gereformeerden belooft hadt, getrouwelijk uytgevoert wierdt, vermits deselve medebragt, dat de enkele kracht van desselfs sollicitatien haar verpligt hadt, om hen daar mede te vreden te houden. Voor een oprecht man is 'er niet meer van noden, om hem daar toe te brengen, om sijn eygen saake van die van een ander te maken, om dat hy het is, die of door sijn gesag, of door sijne aanradingen hem een quade keer heeft doen nemen. In die sin so kan men niet ontkennen dat den Koning van Engelandt geen guarandeur van de vrede was, vermits het op sijn woordt, en op de verhopingen waar voor men haar instont, was, dat de Gereformeerden die aangenomen hadden. Maar de formaliteyt ontbrak aan die importante guarantie: en den Raadt van Vrankrijk had 'et so wel bestelt, dat 'er niets bleek, waar uyt men klaarblijkelijk besluyten konde, dat den Koningh van Engelandt in dat Tractaat als mediateur, of als guarandeur quam. In der daat de staatkunde laat aan de Vorsten niet toe, om te dulden, dat een ander guarandeur sal zijn van de Tractaten, die tusschen hen en haare Onderderdanen gemaakt worden. Dat soude haar aan een ander Souvereyn verbonden zijn, wanneerse toestonden, dat sy tot haar veyligheyt hen toevlucht tot desselfs guarantie souden mogen nemen, in saaken die op het gelove, en op gesagh van haar wettige Vorst sien. Weshalven het Hof van Vrankrijk, 't welk aan den Koning van Engelandt alle instantien, die het voordeeligh konden zijn, had laten doen, maar 't welk door geen publijke acte verbonden scheen, om 't minste dingh uyt desselfs consideratie te plegen, opentlijk met de pretensien van dien Vorst was spottende, wanneer hy sijne guarantie in 't werk wilde stellen: en het schrift of die Acte van de Ambassadeurs voor nul en sonder kracht verklaarde, als 't welke den Koning van Vrankrijk tot niets verbondt.

Acte by de Ambassadeurs van Engelandt verladen.

In wat voor een sin haar Koning guarandeur van de vrede blijft.

Maar

Maar naar dat de vrede op die conditien die ik vermelt hebbe, geteykent was, so moest men de ratificatien van Rochelle en van Montauban afwachten, waar van d'eene op den tweede, en d'andere op den sesde Maart verleden wierdt. Daar op wierdt in deselve maandt een Edict uytgegeven, 't welk twaalf artijkelen behelsde. De voorreden sprak niet anders als van de barmhertigheyt en 't pardon van den Koning; van de herhaalde onderwerpingen en supplicatien van de Gereformeerden, en bysonderlijk van de gene, die in de gehoorsaamheyt gebleven waren, die den Koningh seyde het beste en grootste gedeelte te wesen, op welkers vertooningen hy selfs opsigt had genomen, in de onderwerpingen van d'andere aan te nemen. Het eerste artijkel bekrachtigde de Edicten, en de *geregistreerde* sekrete artijkelen: en getuygde dat deselve ten tijde van den overleden Koning, en na sijn overlijden, tot 't begin van de laatste bewegingen toe, wel en behoorlijk waargenomen waren. Dat was een arglistigheyt, die de Gereformeerden selfs in de klagten, die sy tot die tijd toe over duysent openbare overtredingen gedaan hadden, deed veroordeelen. Het tweede herstelde d'oeffeninge van den Roomse Godsdienst overal daar de troeblen deselve hadden doen ophouden; en beval breedelijk de wedergevinge van alle de Geestelijke goederen en regten; selfs van de meubilen die noch in wesen souden werden gevonden. Het derde verleende aan de Gereformeerden deselve genade voor d'oeffeningh van haar Godsdienst, en voor de Kerk hoven waar van sy sedert 't jaar 1620 in 't besit waren geweest, en de clausulen van dat artijkel waren genomen uyt d'antwoorde, op de twee eerste van het Vertoogh tot Fontainebleau verleent. Het vierde behelsde een amnestie van alle de gepleegde vyandlijkheden; selfs van die gene, die sedert den dag van de Declaratie van de maandt October des jaars 1622, tot den dag van de af-kondiging van dien in de Parlementen, begaan waren. De dik herdane onderwerpingen en supplicatien van de Gereformeerden waren daarinne niet vergeten. Het vijfde sag op de lichtingh der penningen, en verleende daar van ontslaginge, volgens de woorden der artijkelen van 't Edict van Nantes, die van deselve saake spraken. Het selde herstelde de rechtbanken, de komtoiren van ontfangh, de Officiers van de finantien, in de plaatsen waar van daan deselve ter oorsake van de beroerten verplaatst waren; en het tafereel van de verkiesinge van Rochelle was daar onder begrepen. De voorrechten van de Steden die de Gereformeerden noch besaten, wierden aan deselve bekrachtigt. De gewonelijke forme in de verkiesing der Borgemeesters soude onderhouden; en de appellen van de beswaarde souden by de Kamers van 't Edict uytgewesen worden. Het sevende ontlaste de Gereformeerden van alle de condemnatien tegen haar over d'aanneming der wapenen gepronuntieert: Et dat artijkel was over al, dog bysonderlijk in het gebiedt van het Parlement van Thoulouse, 't welk sijn gewoone yver door een groot getal van bloedige Arresten tegen de Gemeynschappen, en veele particulieren getoont hadt, seer nootsakelijk. Het agtste beval een prompte ontslaginge van de gevangenen en van de Galey-roeyers. Het negende bekrachtigde dat van het Edict van Nantes, 't welk de Gereformeerden tot alle bedieningen bequaam verklaarde; die gene herstelde, die daar van ontset waren; de voorsieningen van hare Ampten aan anderen verleent, herriep, en aan de Gereformeerden alle haare goederen, tijtels, schulden, actien, en gerechtigheden weder gaf, en alle actens ter contrarie vernietigde: uytgesondert de tegenstrijdige Aresten in den Raadt, of de Kamers van de Edicten gewesen. Het tiende wilde, dat die Declaratie soude achtervolgt worden in de termen van het twee-en-tachtigste artijkel van het Edict van Nantes. Het elfde verboodt voor het toekomende alle soorten van politijke Vergaderingen, by aldien men om deselve te mogen houden, geen expresse vergunninge bekomen hadt; mitsgaders alle soorten van Unien en intelligentien. De Kerkelijke Vergaderingen bleven niettemin vergunt nopende saken, die eeniglijk de Kerkelijke tucht raakten, en conform de Declaratie van de maandt April des jaars 1623, die de Synoden opleyde, om een Commissaris van wegens den Koning gedeputeert, t'ontfangen. Alle soorten van fortificatien en van lichtingen van penningen, bleven eyndelijk verboden, so men daar toe geen expresse vergunninge of last hadt. Het laatste beval de executie van de artijkelen die de Stadt Rochelle aan gingen; en de wedergevinge van de Steden en Kasteelen, die by de Gereformeerden geduyrende den oorlog genomen waren. Den hooft-Officier, de Schepens, en eenige Borgers van Orleans: De Catholijken van Mompellier en daar om heen, de Prelaten, Geestelijken, Edelluyden. en andere stelden haar tegen de registrering van het selve Edict in 't Parlement. d'Oppositie van d'eerste wierdt aangenomen, en d'andere wierden naar het Parlement van Thoulouse gerenvoyeert. Derselver oppositie sagh op eenige particuliere belangen.

Nieuw Edict 't welk alle d'andere bekrachtigt.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Bedrog dat Vrankrijk aan sijne Geallieerden pleegt.

Naar dat de vrede gesloten was, so hoopten de Geallieerden dat Vrankrijk sijne wapenen tegen het Huys van Oostenrijk soude wenden. Maar sy waren seer verbaast alsse elf dagen daar naar een Tractaat, 't welk du Fargis Ambassadeur in Spanjen, tusschen beyde de Kroonen gesloten hadt, in 't ligt sagen komen. Om het spel te bedekken, so maakte men de schijn, dat men het doen van den Ambassadeur af-keurde; die men niet als op de dringende sollicitatien van het Hof van Romen pardonneerde. Maar die Comedie bedroogh maar d'eenvoudigen. Men sag het Tractaat naar eenige kleyne veranderingen sijn stant houden: en de Geallieerden quamen haare misnoegingen met ydele verwijtingen en onnutte dreygementen te uytten. Daar was niemant als den Hertogh van Savoyen, denwelke over die ontrouwe misnoeght zijnde, de Abt de la Scaglia sijn Agent naar Engelandt deed vertrekken, om den Koningh die geen minder reden van gevoeligheyt als hy hadt, tot wrake op te wekken. De saken begonden in dat Koninghrijk naar een rupture te neygen.

Jalousye tusschen den Cardinaal en Bukkingam.

Daar was een jalousye van glorie tusschen den Cardinaal en den Hertogh van Bukkingam: maar de partye was niet egaal. Den dese was laatdunkendt, vermetel, trots, en sonder voorsichtigheyt: en gene was arglistigh, geveynst, een huychelaar, en hy waaghde niets, sonder goede versekeringen te hebben, dat het hem wel gelukken soude. Sy hadden dit te samen gemeen, datse van alle die gene gehaat waren, die derselver creaturen niet waren; en datse allebeyde souvereynelijk 't gemoedt van hen meesters beheersteden. Men seyde dat tusschen haar noch een veel sekreter jalousye was. Bukkingam was in qualiteyt van Ambassadeur aan 't Hof van Vrankrijk in een treflijke toerustinge, die al de werelt in 't oogh was, verscheenen geweest. Hy had het behagen van de Dames gehadt; en sijn verwaantheyt had hem de oogen selfs op de Koninginne doen slaan. Den Cardinaal had deselve gedachten, en konde niet verdragen, dat sijn mede vryer eenige teekenen van voorrangh verkreegh.

Swakheyt van den Cardinaal.

Men kan onder de grootste swakheden van dien vermaarde Minister wel rekenen, dat hy sigh over alles tot de minste vodderye toe, pikkeerde. Hy kon niet verdragen dat een ander eenigh voordeel boven hem in de minste dingen hadt. Men kon by hem sijn Hof niet maken met vaarsen te formeren; of in beter als hy te spreken; of wel te doen blijken, dat men beter als hy de menschelijkheden, de Philosophie, de Mathesis, de Theologie, of d'outheyt verstont. Om de agtingh van de bequaamste man van sijn tijdt in alle dingen te verkrijgen, so liet hy sijn swakheyt so verre gaan, dat hy sigh selfs werken die by een ander opgestelt waren, toe-eygende; en om geschriften op sijn naam te doen uytgaan, waar in hy misschien geen ander deel hadt, als dat hy ten rouwsten het eerste denkbeeldt daar van hadt geformeert. Hy had deselve gevoeligheden in de voortreffelijkheyt, mitsgaders in de galanterien; en dat men 't hem in 't een of 't ander te boven wilde halen, was een onfeylbaar middel om hem te mishagen. Hoe dat het ook was, hy handelde de Koninginne gestadigh seer qualijk, tsedert dat hy bespeurt hadt, dat sy weynigh poinct van hem maakte: en so lang als hy leefde was deselve ongelukkigh.

Ondernemingen van de Catholijken van 't Hof van de Koninginne van Engelandt

Daar bereyde sigh noch een andere gelegenheyt van rupture, door de quade gedraagsaamheyt van de Domestijken van de Koninginne van Engelandt. Haar yver voor de Catholijke Godsdienst, deed haar haast de palen, daar sy haar volgens de Tractaten in houden moesten, te buyten gaan. Sy bragten Jesuiten in 't Hof van die Vorstinne: en die ongeruste en heerssuchtige Luyden, maakten hen selven volslage de meester van haar gemoedt, so dat sy haar wel haast met den Koningh brouilleerden. Sy bragten haar de bygelovigheyt so verre in 't hooft, datse haar duysent slechtigheden, die aan deselve niet betaamden, deeden doen. Sy persuadeerden haar om die gene van haarlieder Ordre als Martelaars te doen eeren, die onder de voorgaande regeeringe, als auteurs of medeplichtige van het buspoeder verraadt, ge-executeert waren: en de gelegenheyt van een Jubeljaar voorgekomen zijnde, so verkorense voor eene van de Kerk-besoekingen, alwaar de Koninginne haare gebeden soude gaan doen, de plaats, waar op die Schelmen haare straffe geleden hadden. d'Engelsen aan welke de bloote naam van Jesuiten een schrik aanjoegh, verstoorden haar met reden over die stoutheyt; en den Koningh selfs, schoon dat hy heel sagt was, was daar uyttermatigh gevoeligh over. Datselve gevoegt zijnde by andere misnoegingen, die men van de Domestijken van de Koninginne opgevat hadt, deed hem een besluyt nemen, om haar weder naar Vrankrijk te senden. Den Cardinaal sond Bassompierre aan dien Vorst, om over dat gewelt te klagen, en om sijn best te doen van weder een goet verstant tusschen den Koning en sijne Gemalinne te brengen. Hy slaagde daarin ten naaste-by volgens sijne intentien: maar also de Ministers van beyde de Hoven maar toeleyden, om malkander spijt aan te doen, so liet den Cardinaal het Tractaat van

Bassom

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Bassompierre af-keuren, en Bukkingam verpligte sijn Koning om sijn woordt te herroepen. Eenige saaken wegens de Commercie tusschen beyden opgeresen zijnde, so wilde Bukkingam, die van verlangen brande om weder in Vrankrijk te komen, om aldaar den Cardinaal te trotsen, onder den tijtel van Ambassadeur derwaarts gaan. Maar den Cardinaal vond het middel uyt om hem te doen weten, dat hy aldaar niet welkom soude zijn: en dien Favorit over so een groote hoon verstoort zijnde, verplichte sijn meester om den oorlogh tegen Vrankrijk te verklaren. Het voorwendsel dat hy nam, was de onuytvoeringh van de laatste vrede, die men van de zyde van 't Hof heel qualijk onderhieldt: maar sijne schikkingen waren so slegt, en sijn gedragh so onbesonnen, dat hy de Gereformeerden van Rochelle door sijn bestaan van deselve te willen wreken, begon te ruineren.

Terwijle dat het selve onweder oprees, so arbeyde den Cardinaal om noch een ander, dat hem van dichter-by dreyghde, te doen verdwijnen. Spanjen 't welk wel sag wat voor hinderpalen dat hy tegen desselfs grootheyt soude toebrengen, by aldien hy eenmaal van desselfs domestijke verdeyltheden ontheft soude zijn, deed hem van allekanten handel oprijsen: en 't selve vond alsnoch 't meeste gedeelte van de Princen en groote Heeren genegen, om het by te springen. De Koninginne Regente haatte den Cardinaal. De gemakkelijkheyt van den Dauphin, deed hem in het gevoelen van die gene die hem regeerden, overkomen. Men deed hem van een huwelijk met d'eenighste erfgenaam van Mompensier, waar van het ontwerp ten tijde van den overlede Koningh al gemaakt was, een af-keer hebben; en men bragt hem hondert verdichtsels in 't hooft. Den Koning af te setten, sijn huwelijk t'ontslopen, desselfs Kroon en Koninginne aan sijn Broeder te geven, dat waren de voornaamste visioenen, daar men hem mede paayde. Daar waren Boeken over 't selve subject uytgekomen; waar van 't een 't welk een tijtel hadt, *Waarschouwing voor den Koningh*, 't hem tot een misdaat stelde, sigh tegen de voorspoeden van het Huys van Oostenrijk te kanten, en hem met de Protestanten tegen het selve te allieren; en sloeg voor, om hem een Adjunct in de regering te geven. Dat libel was d'oorsaak van den handel van den Bisschop van Chartres met de Geestelijkheyt geweest. Den Cardinaal wierd door hondert diergelijke schriften swart gemaakt; en misschien heeft men noyt een mensch gesien, die met so een groote menichte van lasteringen en steek-schriften beladen wierdt. Hy redde sigh daar gelukkig uyt. Hy veynsde dat hy van 't Hof wilde vertrekken, ten eynde hy weder aan 't selve soude mogen geroepen worden. De Koninginne Moeder had alsdoen noch geen gedachten om sigh van hem t'ontslaan; en sy deed den Koning so wel begrijpen, dat so hy de verwydering van dien Minister toestont, de samen gesworene haar van sijn gesag, en misschien ook wel van sijn persoon souden meester maken, so dat dien achterdochtige en ongeresolveerde Vorst hem wel haast deed weder komen. Die wederkomste sijn credijt tot een hooger trap hebbende verheven, so begon hy die harde en bloedige staatkunde, die so veel groote Heeren deed omkomen, en die de gevankenis met so veele personen, die van die eenige misdaat, dat sy de vryheyt beminden, verdagt waren, in 't werk te stellen; 't welk hem eyndelijk so volslage en ontsacchelijk maakte; dat den Koning selfs een afkeer van hem kreeg, en van sijn macht jalours wierdt. Den Grave van Chalais was 't eerste slachtoffer van de arbitraire macht. Den Hertog van Vendôme en den groot Prioor sijn Broeder, en veele andere personen, verloren of haar vryheyt, of haare Gouvernementen, of haare Tractementen: en de gansche samen sweeringe wierd gehelijk verstroyt.

Samensweeringen tegen den Cardinaal.

Ondertusschen wierd Rochelle van verscheyde beroerten bewogen, om dat die gene, die interest in de nieuwe forme van regering hadden, niet lyden wilden, dat men de saken op den ouden voet soude herstellen. Het Volk begunstichde die roervinken; en den oproer ging so verre, dat den hooft-Officier, die voor den Auteur van die nieuwe veranderingen verdagt wierd gehouden, ge-enleveert en mishandelt wierdt. Men bevredichde echter die wanordren uyt nootsakelijkheyt van gehoorsaamheyt, en uyt vrese voor een grooter quaat, so men 't Hof verdaght hield, dat het aan Rochelle alleen, en als van de Unie der andere Gereformeerde Steden ontbloot zijnde, den oorlog sogt aan te doen. De Misse wierd daar op Hemelvaarts dag in de Kerk van Ste *Margriet* gedaan. De Stadt ontboodt de Gedeputeerden diese by d'Uytheemsen hadt weder t'huys, en keurde derselver handelingen af. Maar het sy datse de intercessie die den Koning van Engelandt aan haar wegens d'afwerping van het Fort van S^t^. Louis belooft hadt, verwachteden; of het sy dat sy sien wilden, wat dat de ver

Staat van Rochelle.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

werringen van 't Hof, daar men de Gereformeerden trachte in te wikkelen, te wege souden brengen, sy wierpen haare nieuwe versterkingen en voornamentlijk het Fort Tadon, 't welk een van haare beste stukken was, langsaam ter neder. Lesdiguieres op 't Hof misnoecht zijnde, voede de beroertens in 't Dauphiné. Brison maintineerde sig door zijne quade raadslagen in le Poussin, een quade plaats daar men hem niet uyt konde trekken, als met aan hem veertig duysent rijksdaalers tot een belooninge te geven: En Montauban de Soon van den Marquis de Gouvernet, trok 'er ook bykans so veel, om de wapenen ter neder te leggen.

Synode nationaal tot Castres.

Alles sig dan ten naasten by vreedsam bevindende, so stond men aan de Gereformeerden toe, om een Synode nationaal tot Castres te mogen vergaderen, 't welk op den vijftienden van September sijn begin nam. Het Hof sond daar op volgens de Declaratie van den jare 1623, die men niet had konnen doen herroepen, Augustus Galand voor Commissaris. Men had alleen een Arrest verkregen, op de klachten van de langsaamheden en van de difficulteyten, die de Gouverneurs toe brachten, om de Commissarissen te nomineren, of wel van de Commissarissen selver, om haar op de Synoden te laten vinden, 't welk mede bragt, dat de Gouverneurs of andere, daar men sig aan vervoegen soude, van de plaats en van den dag van het Synode, een maandt voor d'openinge van dien geadverteert zijnde, gehouden souden sijn Commissarissen te noemen, en die gene die genoemt souden wesen, haar op de bestemde dag en plaatsen te vervoegen: ofte by foute van dien, dat de Gedeputeerden alsdan souden mogen vergaderen, mits haar wijders gedragende naar de Edicten. Dien selve Galand had reets op het laatste Synode nationaal tot Charenton gehouden, geassisteert gehadt. En de figure die hy aan 't Hof maakte, en liet hem niet toe, om sig van het selve t'ontdoen, of om van dessels bevelen of staat-regels af te wijken.

Arrest op het subject van de Commissarissen.

Instructien van den Commissaris.

Hy was met een Brief van den Koning voor het Synode beladen, alsmede met een Commissie om daar op te assisteren, en met een schriftelijke Instructie om sig daar naar te gedragen. De Brief behelsde een verlof om het Synode te mogen houden, welkers deliberatien de selve tot saken van de Kerkelijke tucht restringeerde. Sy was tegelijk ook een credentiaal voor den Commissaris: En eyndelijk so behelsdese versekeringen van de goetwilligheyt van den Koning, en van de onderhouding der Edicten, indien de Gereformeerden in de gehoorsaamheyt verbleven. De commissie was suyver en eenvoudig: dog deselve bragt een uytgedrukte last mede, om toeversigt te hebben, dat d'Edicten, en voornamentlijk dat van den jare 1623 naar gekomen wierden, en om te beletten, dat men tot Castres sonder sijn bywesen geen Conventiculen quam te houden. Sijne Instructien waren veel breeder, en behelsden ses voorname artijkelen: 't Eerste was een vernieuwinge van de beloften der goetwilligheyt van den Koning, so lang alsmen aan hem een getrouwe gehoorsaamheyt soude bewijsen. Het tweede maande haar aan, om mette Catholijken in eendrachtigheyt te leven, en om geen andere als billijke gevoelens voor deselve te hebben; 't welk den Koning beloofde door de Catholijken van gelijke te sullen doen naar komen. Het derde vermaande haar, om alle Unien en intelligentien so binnen als buyten het Rijk, anders als met den Koning, te versaken: En den Commissaris moest verklaren, dat den Koning noyt de gedachten had gehadt om de Edicten te vernietigen: 't welk hy daar mede bewees, om dat den Koning meerderjarig zijnde, deselve bekrachtigt hadt; dat hy zijne alliantien mette uytheemse Protestanten vernieuwt; Dat hy de gratificatien die den Koning sijn Vader aan de Predikanten hadt gedaan vermeerdert; dat hy sig van de Gereformeerde Heeren in veele groote saken bedient; en dat hy in de opstanden van de Gereformeerden altijdt barmhertigheyt getoont hadt, so ras als sy haar selven aan hem weder onderworpen hadden. Het vierde was van een bysondere draay, om de Predikanten te nootsaken van malkander haar proces te maken, en om haar selven door haar eygen vonnisse te kreuken. Galand moest haar aanmanen, om tegen de Predikanten die met de Spaansen verstandt hadden gehouden, informatien te nemen, sonder dien aangaande van de vernietinge van 't gepasseerde gewag te maken. Hy moest ten dien opsichte een verklaringe van 't Synode conform die gene, die in 't Synode Provintiaal van opper Guyenne, 't welk tot Realmont gehouden was, innemen; en betuygen, dat het oogmerk van dat ondersoek niet en strekte, om de schuldige te straffen, maar om te beletten, dat de gehoorsame niet in de misdaden van d'andere betrokken wierden. Het vijfde waarschoude den Commissaris om het Synode niet toe te staan, sig in eenige andere sake als de Kerkelijke tucht te mengen. En het laatste ontnam aan de Predikanten

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ten de vryheyt, om uyt het Koningrijk te vertrekken, en om ergens anders sonder sijn verlof te gaan woonen; en aan de Synoden, om deselve naar uytheemse Vorsten en Souvereynen, die deselve versoeken souden, het sy voor altoos, of voor een tijdt, te versenden. Den Koningh wilde hebben dat diergelijke versoeken hem toe gesonden souden worden: En men gaf wegens dat nieuwe bedwang die reden, dat men de plichten van gehoorsaamheyt, door de vermenginge der Zeeden en manieren van vreemde Landen, niet veranderen moest.

De commissie van Galand wierd by het Synode niet wel opgenomen; en Chauve die daar van de Moderateur was, betuygde hem op een seer krachtige wijse, dat een Man die voor sijn Godsdienst yverde, sig niet hadde moeten beladen met sodanige Instructien, die nergens anders toe strekten, als om desselfs Broederen te overrompelen en te onteeren. Naar deselve remonstrantie so antwoorde hy op alle de Artijkelen, met al so veel bondigheyt als voorsigtigheyt: Maar om sijne antwoordt te beter te verstaan, so moet ik alhier verklaren, wat dat het Synode van Realmont was; en wat dat het selve nopende de buytenlantse intelligentien, verricht hadt. Den Hertog van Rohan van de Spaanse aangesogt zijnde, was met deselve in een Tractaat getreden, en had Campredon naar Spanjen gesonden, om so veel te stellichlijker versekeringen van de bystant, die men hem aanboodt, in te nemen. 't Was het voornemen van het Spaanse Hof, nochte van den Hertog ook niet, om dat Tractaat te onderhouden: Maar elk dagt sig daar mede te behelpen, om te betere conditien van den Cardinaal te bedingen. Den Hertogh verhoopte dat hy door dat middel een veel voordeliger vrede soude verkrijgen: En Spanjen wilde doen sien, dat so men het selve den oorlogh in Italien aandeedt, het dan een middel hadt om sig te konnen wreken, met den borger-oorlog in Vrankrijk so lange te konnen doen geduyren, als het 't selve gelieven soude. Aan d'andere zijde bedugt zijnde, dat de Gereformeerden hen vergelijk wel mochten maken, so gaf het aan deselve hoope van een groote hulpe, om se so veel te difficilder te stellen, en om deselve daar toe te brengen, van sodanige eysschen te doen, die men haar niet toestaan konde. Het Tractaat wierd door Campredon met seer merkelijke beloften gesloten. Maar terwijle hy met de Artijkelen van dat Tractaat te rugh quam, so wierd de vrede met de Gereformeerden, en met Spanjen gesloten, sonder dat het gemelte Tractaat eenige andere uytwerkinge had gehadt, als dat d'een en d'ander oorlog so veel t'eerder ten eynde wierd gebragt. Campredon wierd op sijn wederkomst vast gehouden, en in de gevankenis van Thoulouse gelegt, alwaar men hem sijn proces maakte. Ondertusschen het Edict van Maart aan den President. Masuyer over gesonden zijnde, om geregistreert te worden, so scheen het dat Campredon het voorrecht van de amnestie moest genieten. Den President wist dat beter als yemandt: Maar hy lachte met gerechtigheyt en goede trouwe, wanneer het de Godsdienst raakte, en so hy in veele dingen een waare guyt was, ten minsten so had hy in materie van de Godsdienst noch oprechtigheyt noch schaamte. Hy had dan de quaataardigheyt van het Edict tot de dood-straffe van Campredon toe, die hy deed executeren, in sijn sak te houden; waar naar hy het selve met verscheyde bematigingen, registreren liet.

Antwoordt van den moderateur Chauve.

Overrompeling van het Synode van Realmont.

Quade trouwe van Masuyer.

Die daad wierd van eerlijke Luyden versoeyt: Maar die gene die van het humeur van Masuyer waren, zegen-praalden daar over; en geloofden dat het voordeel om aan de Gereformeerden, de doot van een Man, die door de justitie veroordeelt was, om dat hy een Ligue in den naam van derselver opper-hooft met Spanjen gesloten hadt, te konnen verwijten, wel een ontrouwe verdiende. Haar dagt dat de Gereformeerden daar naar stil souden moeten swijgen, en dat sy de Catholijken wegens haar oude Ligue met deselve Kroon, niet meer souden konnen beschuldigen. Daar was echter groot onderscheydt tusschen 't een en 't ander. Die nieuwe Ligue was de saak van den Hertog van Rohan, die daar toe van last niemandt hadt, en die deselve uyt sijn eygen hoofde aanging. Aan d'andere sijde so wierd 'er niet gehandelt, noch om den Koning van den Troon te setten; noch om sijn wettige Erfgenaam van sijn successie uyt te sluyten. In plaatse dat de Ligue die so veel gerucht onder Hendrik de III had gemaakt, niet alleen de misdaad van het huys van Guise, maar ook die van het grootste gedeelte der Catholijken, en bykans van alle de Steden van het Koningrijk was: Maar voornamentlijk ook van de gansche Geestelijkheyt, welkers geheele Ordre nauwelijks een dosijn goede Fransen konde uytleveren. Sulke ongelijke saken moesten in geen gelijkheyt gestelt worden, Weshalven men so het mogelijk was, de Predikanten in het selve verwijt wilde betrekken; en men nam daar toe een voorwendsel, 't welk d'eenvoudigen verblinden konde. Men koos daar toe ex-

Waar over de Catholijken Zegenpralen.

Men wil de Predikanten in het Tractaat van den Hertog van Rohan met Spanjen betrekken.

pre-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

pres een Commissaris, die op het Provinciale Synode van opper Languedoc en van opper Guyenne, 't welk tot Realmont gehouden moest worden, assisteren moest, sodanig als hy moest sijn, om tot dat voornemen te konnen dienen: En dien man of gecorrumpeert of onnosel genoeg zijnde, om de strik die voor de Predikanten in dien deele gespannen wierdt, niet te konnen sien, wilde wel op hem nemen, om aan het Synode voor te stellen, dat men daar in ondersoek soude doen na die gene, die eenig deel in het Tractaat van Campredon mochten gehadt hebben. Om de saak te beter te vermommen, so bewimpelde men die met dien generale naam van intelligentien met de Uytlanders. Also nu het Synode gehouden wierdt in die Provintie, daar Campredon gevangen en geexecuteert was geworden, so geloofden de goede Luyden dat de acte die het selve ondersoek bevelen soude, niet anders als een afkeuringe van die onderhandelinge, en een attestatie van de onschuldigheyt van de Predikanten soude wesen: En de medestanders van het Hof, die t'aller tijdt in goeden getale in die Zuyder Provintien waren, stemden deselve toe als een saake, die den Koning aangenaam soude sijn. Men stelde dan nopende de propositie van den Commissaris een artijkel op, 't welk beval om ondersoek te doen na die gene, die deelgenoten in het selve Tractaat geweest waren, en die gene, die de selve kenden versocht, om se bekent te maken. Men vond noch bekent-makers, noch schuldigen; en men stelde de acte met die omstandigheyt op, die tot d'ontlastinge van de Predikanten was. Maar de sake wierd heel anders als tot Realmont opgenomen; men oordeelde dat sodanige actens altijdt een nadeligh oordeel formeren; en dat de rechtvaardiging die daar uyt volgde niet weg en nam de ergwaan, die men daar by quam te geven, als dat de Predikanten, haar in schuldige intelligentien konden inwikkelen. Mitsdien so veroordeelden alle de Kerken de onvoorsigtigheyt en d'onnoselheyt van het selve Synode; en dat van Castres en spaarde derselver bestraffingen en remonstrantien dien aangaande niet. Invoegen dat de Gedeputeerden van de Provintie genootsaakt waren te klagen, dat het Synode door den Commissaris misleyd was.

Artijkel van het Synode van Realmont, 't welk beveelt ondersoek te doen na die gene, die daar in deel gehadt hebben:

't Welk alle de Kerken ergert.

Wanneer dan het Synode nationaal sag, dat Galand haar het exempel van dat van Realmont voorstelde, so geloofde den Moderateur, dat het selve artijkel wel een antwoordt verdiende, 't welk aan de Monnikken en aan de overgelovigen, het voorwendsel van tegen de Predikanten uyt te vaaren, benemen mogt. Op het eerste artijkel van de Instructie van Galand, antwoorde Chauve niet anders als met onderwerpingen en beloften van gehoorsaamheyt. Op het tweede beloofde hy de moderatie en de rechtmatigheyt die den Koning vorderde; en versekerde dat de Consistorien, de Kerken daar toe meer en meer aanmanen souden. Maar hy beklaagde sig, dat de Catholijken selfs die sachtmoedigheyt die sy van d'andere eysten, niet en bewaarden; en dat sy het gedult der Gereformeerden door duysent quade handelingen, quamen te oeffenen. Mits welke hy den Commissaris opleyde, om den Koning te versoeken, van medelyden met de Gereformeerden te willen hebben, die hy voor stelde, dat in hare personen qualijk gehandelt, in d'oeffeningen van haar Godsdienst getroebleert; van hare Kerken berooft, waar van 'er selfs eenige naar de Vrede of afgeworpen, of aan de Geestelijken over gelevert waren; en van haare Kerk-hoven, waar in men selfs veele Lijken weder op gegraven hadt, ontset wierden: En eyndelijk klaagde hy, dat de Predikanten in verscheyde plaatsen geslagen, en met gewelt van hare Kerken wegh gejaagt waren. Hy stelde uyt om deswegen veel breder vertooningen door de algemeene Gedeputeerden aan den Koning te doen voorbrengen. Op het derde protesteerde hy, dat 'et tot niemands kennisse oyt gekomen was, dat men tot verkortinge van het welwesen van den Staat, intelligentien met de Uytheemschen onderhieldt; hy verfoeyde dien handel in seer krachtige termen, en hy liet de gelegenheyt niet verloren gaan, om in sijn reden eenige afbeeldinge tegen de leere en het boos bestaan van de Jesuiten, te doen vloeyen. Op het vierde, 't welke van de Acte van Realmont sprak, klaaghde hy hooglijk, over de misleydinge die den Commissaris aan het Synode had gedaan; met het selve wijs te maken, dat 'er eenige Predikanten over intelligentie met de Spaanse beschuldigt wierden: En hy dankte Godt, dat 'er naar een nauw ondersoek niemand aan schuldigh was bevonden, dat 'er niemand so stout was geweest, om d'een of d'ander daar over te beschuldigen. Op het vijfde, 't welk verboodt dat men sig met Staats saken bemoeyen soude, seyde hy, dat de voorgaande Synodens Nationaal daar in voorsien hadden; en op het sesde, 't welk sag op het versenden van de Predikanten aan Uytheemschen, seyde hy, dat het tegenwoordig Synode daar in soude doen voorsien.

En by het Synode nationaal wordt afgekeurt.

Die

Verlof om algemeene Gedeputeerden te noemen:

Die antwoorden wierden van het geheele Synode voor goet gekeurt, en Chauve wierd bedankt voor dat hy deſelve gedaan hadt. Daar na preſenteerde Galand aan de Vergaderingh een Brevet, welkers datum eenige dagen later als die vanden Brief des Koninghs was, en 't welk verlof aan de Synode gaf, om in de tegenwoordigheyt van den Commiſſaris, een getal van ſes algemeene Gedeputeerden te mogen noemen, waar uyt 'er den Koningh twee ſoude verkieſen. Het voorwendſel was, dat een andere Vergaderingh van groote koſten ſoude weſen, en veele ongelegenheyt ſoude toebrengen: maar hy voegde by die vergunninge het verbodt, om van eenige politijke ſaaken te handelen. Het Synode 't welk wel ſagh dat het geheym van die vergunninge daar toe ſtrekte, om d'overblijſſels van de Unie die de Gereformeerden ſo lange tijdt gemantineert hadt, te verbreken, en het welke naar verloop van ſes jaren, ſonder dat men een nieuwe Vergadering had konnen verkrijgen, oordeelde dat 'er geen ander middel als een vergunde en geautoriſeerde Vergadering was, om de ſaaken te herſtellen, deed al wat het konde, om die nominatie t'ontgaan. Weshalven wanneer den Koningh het welweſen en het gemak van de Gereformeerden bybragt, om 't verſoek van een algemeene Vergadering te verydelen, het Synode weder ſijn pligt, om ſigh in gene andere ſaaken als die van de Kerkelijke tucht te mengen, als een reden voorbragt, om geen algemeene Gedeputeerden te nomineren, vermits dat een gants politijke ſaak was. Aan d'andere zyde ſo vond het ſelve de vergunninge te veel bepaalt, om dat deſelve ook die niet behelſde, om de laatſte Gedeputeerden rekenſchap van haar verrichtingh te doen geven, om deſelve haare ontſlaging te verleenen, en om inſtructien voor de nieuwe Gedeputeerden op te ſtellen. Het reſolveerde dan om aan den Koningh een deputatie te doen; en om te gelijk haare Gedeputeerden met haare onderwerpingen, en haare remonſtrantien, volgens het gebruyk van de nationale Synoden, te beladen. Bonteroue een Predikant, en la Baleine een Ouderlingh, wierden daar op met die reyſe beladen.

waar van 't Synode ſijn ſelven verſchonen wil:

En ſendt een deputatie aan den Koningh.

Den Koningh wilde deſelve wel ſien en hooren. Haare aanſpraak was ootmoedigh en beweeglijk, en haare remonſtrantien behelſden agt artijkelen. Men verſogt by 't eerſte, dat den Koningh alle de bematigingen waar mede het Edict van vrede geregiſtreert was, wegh-nemen wilde. Men klaaghde in het tweede over verſcheyde quellingen, die de Gereformeerden in gevolge van die bematigingen quamen te lijden. Het derde ſprak van de herſtellinge der afgebroke Kerken, en van het af-ſenden van Commiſſariſſen in de Provintien, om daar ordre toe te ſtellen. Het vierde verſocht den Koning, om de wederkomſte van du Moulin tot Parijs te willen vergunnen, gelijk als hy daar van hoope had gegeven. Het vijfde verſocht een algemeene politijke Vergaderingh: Het ſeſde de continuatie van het beloofde onderſtandt aan de Predikanten. De twee laatſte verſochten, dat men aan du Candal, Ontfanger generaal van de ge-octroyeerde penningen, wilde laten valideren ſekere aſſignatien, die op hem verleent waren. Ontrent den aanvangh van het Synode, ſtierf Maniald, een van de algemeene Gedeputeerden: en den Koningh ſonder de nominatie die tot Caſtres volgens ſijn Brevet moeſt gemaakt worden, af te wachten, ſtelde Hardy in ſijn plaats, tot dat men aan hem andere ſoude komen preſenteren. Het voorwendſel van die nieuwigheyt was, dat den Koningh de ſaken der Gereformeerden niet vertragen wilde, als de welke geheelijk verſuymt ſouden worden als 'er niemant aan 't Hof was, die daar voor ſorge droegh. Hy liet die aanſtellinge door Galand aan het Synode bekent maken; denwelke de Vergaderingh verſekerde, dat den Koningh geen voornemen hadt, om daar door aan haar de vryheyt te benemen, van volgens het gebruyk andere te nomineren. Maar het bleek kort daar aan uyt de reden van Galand, dat men in 't doen van die plaats-vullinge heel andere gedachten had gehadt; en dat die daadt ſonder exempel en van weynigh nootſakelijkheyt zijnde, niet uyt een goetwilligheyt voor de Gereformeerden voort quam.

Remonſtrantien van de Gedeputeerden.

Doot van Maniald, in wiens plaats den Koning Hardy aanſtelt.

De Gedeputeerden van 't Synode quamen ontrent een maandt naar haar vertrek weder van 't Hof, en brachten als naar ouder gewoonte heel verplichtende Brieven van den Koning mede: maar de flatterende woorden van die Brieven gingen met weynig uytwerkinge vergeſelſchapt. Daar was niets als het artijkel van de bematigingen 't welk gunſtiglijk beantwoordt wierdt. Den Koning verſekerde, dat deſelve in verſcheyde Parlementen reets weg-genomen waren, en dat menſe ook in d'andere ſoude laten wegh-nemen: en hy gaf de Gedeputeerden een bevel mede voor 't Parlement van Thoulouſe, 't welk gemeenelijk 't alderbeſwaarlijkſte was om ſigh te voegen. Galand liet dat bevel door ſijn Soon preſenteren: maar 't en had niet veel effect; en de troeblen begonden al weder voor dat de Gereformeerden daar van de vrucht genoten. Den Koningh beloofde wijders de aſſignatien

Wederkomſte van de Gedeputeerden, en antwoordt van den Koning.

op du Candal gegeven, te sullen laten valideren; stont tien duysent guldens voor de kosten van 't Synode toe; en 't welk mogelijk 't alderbeweeghlijkste was, twaalf hondert guldens aan de Gedeputeerden voor haare reys-kosten. Maar hy weygerde Commissarissen naar de Provintien te senden; betuygende dat hy alleenelijk noodsakelijk had gevonden, om 'er naar Rochelle, in Saintonge, in 't Landt van Aunix, en in opper en neder-Languedoc te senden. Hy beloofde simpelijk d'evocatien van die gene, die voor de Parlementen souden betrokken worden, in gevolge van de bematigingen van 't Edict, te sullen verlenen. Hy wilde de wederkomste van du Moulin niet toestaan; nochte ook vergunnen, dat 'er een algemeene Vergadering soude gehouden worden, om dat de staat der saaken sulks niet lijden wilde, en deselve voor de Gereformeerden niet nootsakelijk was; vermits de nominatie van de algemeene Gedeputeerden, volgens d'Instructien van Galand, by het Synode soude konnen gedaan worden. Wat de onderstant aan de Predikanten belooft, aanbelanghde, die verydelde den Koningh voor een gedeelte met goede woorden, en met de rest te weygeren, ter oorsake van den staat daar de saken van 't Koningrijk in stonden.

Het Synode nomineert d'algemeene Gedeputeerden.

Hy verleende echter een veel ampelder Brevet als het voorgaande, om de nominatie van de algemeene Gedeputeerden te autoriseren; en in het selve drukte hy wel expresselijk uyt, dat men geen andere op de nominatie soude stellen, dan personen, die on-af-hangelijk van de groote Heeren waren. Het Synode weynigh vernoeght zijnde, dat men daar door aan de Gereformeerden de hoop van een politijke Vergaderingh benam, wilde noch eenige beswaringen over de natuur van de sake selfs maken, voorwendende, dat het tegen de plicht van een Kerkelijke Vergadering was, sig in saken te steeken, die voor de algemeene Vergaderingen gereserveert waren: Maar Galand hakte de knoop door midden, met het geheym van de substitutie van Hardy in plaats van Maniald te openbaren; en verklaarde dat so het Synode geen nominatie maakte, den Koning 'er selfs een soude maken, gelijk als hy die van Hardy gedaan hadt. Het Synode voeghde sigh dan na de de nootsakelijkheyt; en genoegde sig met verscheyde protestatien, die het t'elkens so dikmaals als het selve daar toe gelegenheyt voor quam, herhaalde, dat het daar door d'algemeene Vergaderingen geensints verkorten wilde; dat het sig in de politijke saaken niet gesteeken hadt, als om de wille van den Koning te gehoorsamen; en dat 'et sig van alle saken van die nature onttrekken wilde. Aan d'andere zyde so gelaste het d'algemeene Gedeputeerden om verlof te versoeken, om binnen agtien maanden een algemeene Vergaderingh, en so spoedigh als doenlijk was provinciale Vergaderingen te mogen houden; en om memorien van klachten op te stellen; om dat het Synode 't selve niet doen konde, also de Gedeputeerden van dien deswegen geen last noch instructien van hunne Provintien mede gebragt hadden. Daar naar so maakte het een nominatie van ses personen.

Verscheyde resolutien van het Synode.

Maar voor dat het quam te scheyden, so resolveerde 't Synode om aan de Koning de herstelling van de kerkelijke Vergaderingen in haare oude vryheyt te versoeken: Alsmede een vergunninge om sekere sommen van penningen, tot laste van alle de Kerken van 't Koningrijk te mogen lichten, en dat voor sekere saaken, rakende de Steden van Rochelle, van Montauban, en van Castres: waar van 'er een vierdepart aan Castres toegeleyt, en de rest onder de twee andere verdeylt wierdt. Het gelaste de Borgemeesters van Montauban ook, om tot Thoulouse 't effect van de bevelen tot de registreringh van 't Edict, te solliciteren. Het deed ook Paris den Predikant van Aistres, tot Parijs om verscheyde oorsaken een proces aan: en voornamentlijk om dat hy met de Catholijken tegen de Kerken geconspireert hadt. Daar wierd een heel bitter Boek, getijtelt, *Het bloedig hemt van Hendrik de IV.* by hem gevonden, waarinne d'eer van den Koningh geintereſſeert was: invoegen dat hy by het Synode afgeset en ge-excommuniceert wierdt. Maar Galand was met die Kerkelijke straffe niet vergenoegt: en hy liet het Boek ten vuyre veroordeelen, en by de Kamer *Mipartie*, dewelke alsdoen haar vergader-plaats tot Beziers hieldt, apprehensie op de persoon van Paris verleenen.

De Stadt van Castres wil de Gedeputeerden van den Hertog van Rohan niet aannemen.

Die Kamer was geduyrende de troeblen van Castres daar van daan genomen; en de Stadt een groote begeerte hebbende om deselve weder tot harent te mogen sien, quam in alle de voorslagen van Galand over, wiens getuygenis sy verhoopte, dat haar gunstig aan 't Hof soude wesen. Het was met die gedachte dat sy aan hem, een af-keuring van de onderhandelingen die in Spanjen gedaan waren, by geschrifte gaf; en dat sy haar met hem voeghde, om te beletten, dat de Gedeputeerden van den Hertog van Rohan, so hy 'er eenige op het Synode mogt senden, aldaar niet ontfangen, en om selfs te maken dat

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

dat sijn gedragh aldaar gecensureert soude worden. Men bragt ook met der daat de saake so verre, dat Marmet, den Predikant van den Hertogh, om eenige particuliere saaken tot Castres gekomen zijnde, men hem niet vergunde, om aldaar langer als vier en twintig uyren te verblijven, alhoewel hy protesteerde, dat hy noch Brieven, noch commissie van sijn Meester hadt. Maar den Hertogh wel voorsien hebbende, wat dat hy van Galand te verwachten hadt, had sijne schikkingen aan een andere kant genomen. Hy belade Beaufort, Gedeputeerde van de Cevennes, met sijne Brieven aan het Synode; en een ander Predikant als de sijne, met een soort van Manifest, dat hy tot sijn rechtvaardigingh had opgestelt; invoegen dat die gene die met Galand van een verstant waren, haare desseynen voorgekomen siende, nietwes ondernemen dorsten.

Memorien van klagten.

Ondertusschen so deputeerde men Blondel en Beauterne aan den Koningh, om aan hem de nominatie van de algemeene Gedeputeerden over te brengen; en het Synode, naar dat het seven weeken geduyrt hadt, quam voorts te scheyden. De Gedeputeerden deeden aan den Koningh noch een ootmoedige aanspraak; waar naar den Koningh uyt de ses genomineerde personen, den Marquis van Clermont, Galerande en Bazin verkoos, om by hem te blijven resideren. De nieuwe Gedeputeerden vonden haar met groote memorien van klachten beladen, die men deselve van alle kanten toesondt. Paulet, den Predikant van Vezenobres, was met groot gewelt van sijn Kerk wegh gejaagt. Den Marquis van Varennes, Gouverneur van Aiguemortes, had aan Bacillon, den Predikant van de Stadt, het selve onthaal gedaan. Constans, den Predikant van Pons, was lange tijdt tot Bordeaux gevangen gehouden, alwaar hy noch sat; en Billot, Predikant van la Roche Chalais, was op deselve wijse gehandelt; alhoewel sy volgens het Edict van vrede in vryheyt hadden moeten gestelt zijn geworden. Den Cardinaal de Sourdis, en den Bisschop van Maillezais, vervolghden de Kerk van Monravel, welkers oeffeninge van Godsdienst sy in 't generaal, en van verscheyde Leeden in 't bysonder, door processen en geweldenaryen, quamen aan te tasten. De Kerk van la Motte was ten naasten by in deselve angsten. Die van Servierettes wierd ook ontrust: en verscheyde Kerken van Guyenne en van Languedoc, waren geduyrende den oorlogh so volslage geruineert, dat het Synode selfs genootsaakt was geweest, haar aan de barmhertigheyt van d'andere te recommanderen. Het Parlement van Pau had Arresten laten uytgaan, de welke aan de Consistorien verboden, om sodanige Ouders of Voogden, die haare Kinderen in de Catholijke Schoolen, en selfs in de Collegien van de Jesuiten sonden, te censureren. Het Parlement van Thoulouse had verscheyde Inwoonders van Briteste, onder het Decreet van apprehensie op haare personen gestelt, over een feyt in de generale Amnestie begrepen. Berarde, Advokaat voor het Gerecht van Soumieres, was in de gevankenis geworpen, om geen ander misdaadt, als om dat hy de Catholijke Godsdienst hadt afgesworen. Men voer voort om de Gereformeerden over haare begraaf-plaatsen t'onrusten. Den Advokaat generaal Jacob Talon, deed in een jaar tijds dien-aangaande verscheyde Arresten verleenen, waar van de alder-favorabelste alleenelijk ordonneerden, dat eer dat men haare Lijken quam t'ontgraven, men sig eerst soude informeren, of 't selve bequamelijk geschieden konde. Daar was 'er onder anderen een, 't welk d'ontgravinge van een Edelman die Fondateur was, ordonneerde: en 't geen dat yets bysonders in de redenen van den Advokaat generaal was, bestont hierinne, dat om een Edelman van sijn verkregen recht t'ontsetten, so nam hy sijn toevlucht tot de benadelingh der Catholijken, dewelke in de Kerken sochten begraven te wesen, om deel in de vrucht van de diensten en voorbiddingen te hebben: 't welk also het by de Gereformeerden verworpen wierdt; so besloot hy, datse dat voordeel niet behoorden te genieten, en selfs ook daar aan niet eens denken moesten: gelijk of de twist-strijdt die 'er tusschen de Catholijken en de Gereformeerden over de nuttigheyt van 't bidden voor de dooden was, yets gemeens met het recht van een Heer hadt, welkers voor-ouders 't recht verkregen hadden, om in die Kerk welkers fondatie en inkomsten sy geschonken hadden, begraven te mogen worden. Waar uyt men selfs ook afnemen konde, dat de begraaffenisse der dooden in de Kerken, een vrugt van de bygelovigheyt was, so als den Advokaat generaal sulks formelijk erkende, en heel ampel in de verhandelingh van sijn proces aanteekende. Die eere was, seyde hy, eerst de Martelaars aangedaan, niet daar door, dat men haar in de Kerken begroef, maar om dat men Kerken op haare Grafsteden quam te bouwen; Dat selve was vervolgens aan de Priesters, aan heylige personagien, aan die gene die door haare mildadigheden de Kerken verrijkten, aan Fondateurs, en eyndelijk aan alle die gene die gelt konden geven, overgebragt geworden. Invoegen dat 'er om eygent-

Grafstede van de Heeren Fondateurs in de Kerken.

lijk te ſpreken, niet anders als het recht van den Fondateur was, 't welk een ander fondament als dat van de bygelovigheyt hadt, vermits hy het ſelve als een tijtel en een geduyrigge denkteeken van ſijn mildadigheyt pretenderen konde. Niettemin ſo vond Jacob Talon goet, het recht door de bygelovigheyt van 't Volk, en door de gierigheyt van de Prieſters verkregen, voor dat, 't welk de weldadigheyt van den Fondateur tot ſijn oorſprongh hadt te ſtellen.

Legaten aan d'Armen gemaakt, worden aan de Gaſthuyſen toe geweſen.

Denſelve Jacob Talon deed aan den Adminiſtrateur van 't Armen Gaſthuys der Stadt Caſtres, een Teſtamentair legaat, by een Gereformeert perſoon aan den Armen gemaakt, toewijſen. Het voorwendſel was, dat volgens het Edict, d'Armen van d'een en d'ander Godſdienſt daar in onderhouden moeten worden: 't welk by aldien het goet was geweeſt, genoegh ſoude zijn, om het twee en veertighſte van de byſondere artijkelen om te ſtooten. Dat Arreſt wierd verleent den ſevenden January. Daar was noch een ander van de maandt van Maart, 't welk naar twee audientien in welke de ſaak bepleyt wierdt, het huwelijk van la Ferte Imbault vernietighde, en hem verboodt, om de Vrouwe die hy getrouwt hadt, te frequenteren, of gemeenſchap daar mede te houden. De reden was, dat hy Ridder van Maltha geweeſt, en de beloften van dien gedaan hadt: gelijk of de belijdenis die hy van een contrarie Godſdienſt hadt gedaan, hem van dat by-gelovigh engagement niet had konnen ontbinden. Men kan door die proef-ſtukken van een Parlement, waarin de rechtvaardigheyt niet onbekent was, wel oordeelen, hoe dat de Gereformeerden in d'andere, waarin men het voor een werk van verdienſte achte, om deſelve met quellingen en onrechtvaardigheden te beladen; gehandelt moeſten worden. Den Koningh gaf ſelfs eenige Declaratien uyt, die groote breuken in het Edict quamen te maken. Daar was 'er een van den tweeden January, 't welk de Geeſtelijken vry ſtelde, om over de poſſeſſie van haare beneficien, en de goederen daar toe en aangehoorende, voor de rechtbanken daar niet als Gereformeerden in ſaten, proces te voeren; en 't welk haar aan de naaſte Catholijke Rechter renvoyeerde. Daar was 'er noch een ander van den tienden December, 't welk ordonneerde, dat de proceſſen tot Pau, door alle de Rechters die haar ten Burele ſouden bevinden, ſonder onderſcheyt van Godſdienſt, uytgeweſen ſouden worden; en dat in cas van evocatie, het renvoy niet aan de Kamers *Miparties*, maar aan het naaſte Parlement ſoude geſchieden. Het fondament van die wet, die de Gereformeerden ter geliefte van de Catholijken ſtelde, wanneer deſelve de ſterkſte ten Burele waren, was, dat het Edict van Nantes niet voor die van Bearn en van Navarre verleent was. Mitſdien ſo wilde de Geeſtelijkheyt van dat Landt, die voorhenen ſelfs alleen maar getracht hadt, om de voorrechten van dat Edict te genieten, en die alſdoen deſſelfs uytroeyende yver ſo verre had voortgeſet, ſelfs aan de Gereformeerden het genot van dat voordeel niet meer laten: en dat ongelukkigh Volk het byſonder Edict, 't welk Hendrik de IV. aan haar verleent hadt, in alle deſſelfs poincten hebbende ſien verkrachten, kon ſelfs die trooſt niet hebben, van onder de beſcherminge van deſelve wetten met d'andere Kerken van deſelve gemeynſchap, te mogen leven.

Het Huwelijk van een Ridder van Maltha vernietigt.

Moeyelijke Declaratien.

Vergadering van de notabelſte perſonen.

Ondertuſſchen ſo ſtelde den Cardinaal tot Parijs een Vergaderingh van de notabelſte perſonen aan, waarinne hy een aanſpraak deed. Men deed daarin ſeer ſchoone voorſlagen, en men nam de aldernuttighſte reſolutien van de werelt voor de ruſte van den Staat: maar men nam deſelve niet omſe te executeren. Men wilde het Volk het welk de groote verhopingen ſeer licht verblindt, maar alleen omleyden, en het ſelve aan de bedieninge van den Cardinaal, die daar aan heele groote dingen beloofde, gewennen. Daar was alleen

1627.

eene Declaratie, dewelke ſprak om alle de Onderdanen van den Koningh door middelen van ſachtigheyt, van liefde, van gedult, en door goede voorbeelden, weder tot de Roomſche Kerk te brengen: om de Gereformeerden in haare vryheden, die haar by de Edicten verleent waren, te maintineren: om de goede ordre en de goede zeeden te herſtellen: om den Adel weder op te heffen: om de gerechtigheyt te doen bloeyen: om den koophandel te herſtellen; en om het Volk te verlichten. Maar van alle die artijkelen gehengde men 'er niet meer als 't eerſte; en men bevorderde de hereenigingh van veele particulieren aan de Roomſe Kerk, door redenen van intereſt, of door quellingen en onrechtvaardigheden. Men beroemde ſigh ontrent ter deſer tijdt, dat men in Bearn meer als achtien hondert perſonen *bekeert* hadt: en om dat de ſorge van die aanwinninge eenige yverige Miſſionariſſen aanbevolen was, die door deſſelfs raadſlagen ſijne heerlijke ondernemingen uytvoerde, ſo mankeerde men noyt den uytſlagh daar van, aan zijne leeringe, aan ſijne ommegangh, en aan ſijne godvruchtigheyt, toe te ſchrijven; alhoewel het rechtvaardiger ſoude geweeſt zijn, datmen die aan 't gewelt of aan de onrechtvaardigheyt toegeduydt hadt.

Gedwonge bekeeringe in Bearn.

De-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Deſelfde middelen, dewelke die gene zijn, die de Roomſe Kerk altijdt middelen van ſachtigheyt genoemt heeft, deeden dat Jaar deſelve uytwerkinge tot Aubenas. Den Marquis d'Ornano deed onder voorwendſel van den Oorlogh, waar van ik aanſtonts ſpreken ſal, de Gereformeerden van die Stadt groot gewelt aan. Twee Regenten van die Plaats, in den naam vande Stadt, den ſelven als haren Heer, zijnde weſen begroeten, ſo ontnam hy haar de Kap, 't welk het teeken van die waardigheyt is: en den Raadt hebbende doen Vergaderen, ſo liet hy de Gereformeerden, die tot Raaden verkoren waren, verbieden, om daarinne ſeſſie te nemen; hy ontwapende alle de Gereformeerden; en hy ſtelde de Regeringe in de handen vande Catholijken; hy gaf aan deſelve de bewaringe der Stadt op koſten vande Gereformeerden over; ende genootſaakt geweeſt zijnde om zijn partye met eenige Troepen te verſterken, om dat de Catholijken aldaar in vry minder getal als d'andere waren, ſo logeerde hy de gantſche beſettingh by de Gereformeerden alleen. Hy pleegde aldaar deſelve uytſporicheden die wy in onſe dagen geſien hebben; en waar van die ellendigen niet konden vry geraken, ſonder van Godſdienſt te veranderen. Invoegen dat'er in drie weeken tijds twee hondert en vyftig huysgeſinnen waren, by aldien de verhaalen van die *Bekeerders* het getal niet vergrooten, die Catholijk wierden. Om de ſmaadt by het gewelt te voegen, ſo deed men die ellendigen teykenen, dat ſy de Roomſe Godſdienſt vrywilligh omhelſden. Ja men deed'er ſelfs eenige ſeggen, dat ſy al voor veele Jaren een voornemen hadden gehadt, om haar weder te herreenigen. Die afgedwongene verklaringen perſuadeerden den Koningh, aan wien men deſelve deed ſien, dat'er bykans geen Gereformeerden waren, die deſelve neygingen niet hadden; en dat ſy niet anders als door de cabale vande Predikanten, en door de macht vande partye weerhouden wierden; datmen Rochelle en eenige andere Steden, welke die factie deeden beſtaan, maar nemen moeſt, om aan veele duyſenden van perſoonen de vryheyt te verleenen, om haar ſelven te verklaren. Ondertuſſchen ſo had het voorbeeldt van 't geen'er tot Aubenas voorgevallen was, ook plaats in andere Steden. Den Aarts-Biſſchop van Bourges, en den Gouverneur van S^t^. Amand, een kleyne Stadt in Berri, bedienden haar daar van nuttiglijk, om de Gereformeerden tot den Catholijken Godſdienſt over te brengen: en de vreſe die ſy haar aanjoegen, om in hare huyſen twee hondert man vande beſetting, op deſelve wijſe als tot Aubenas, te doen logeren, deed meer als ſeſtigh huyſgeſinnen de gereformeerde Godſdienſt af-ſweeren. Op andere tijden en in andere Plaatſen handeldemen van gelijken; en 't was in diervoegen dat men het Edict op de remonſtrantien vande Vergaderingh der notabelſte perſonen afgekondigt, werkſtelligh maakte.

Tot Aubenas.

En tot St. Amand.

Maar men gaf noch wel andere teekenenen vande weynige genegentheyt, die men tot de onderhoudingh vande Edicten hadt. Daar waren meer als veertigh Kerken diemen van haar trooſt had berooft, of door d'afbreekingh van hare oeffeningen, of door het gevangen ſetten, of uytbannen van der ſelver Predikanten. Men had de Gereformeerden in verſcheyde plaatſen haare Kerken en Kerkhoven, buyten forme van Juſtitie en ſelfs naar de vrede ontnomen. Den Cardinaal de Sourdis, Aarts-Biſſchop van Bordeaux, van eenige Edelluyden van 't Landt naargevolgt zijnde, pleeghde duyſent onmenſchelijke wreetheden aan de begrave Lijken in ſommige Plaatſen, die eenigh teeken van conſecratie naar het gebruyk vande Catholijken hadden. Men weygerde te dulden, dat le Vilieux voor Predikant by de Gereformeerden tot Roaan beroepen zijnde, in deſſelfs dienſt ſoude treden; en d'eenigſte reden van die weygeringh beſtont daarinne, dat hy een vreemdelingh was. Men verleende Brieven van repreſaille tegen de Gereformeerden, wegens ſaken, waar van de geheugeniſſe door de vrede weg genomen moeſt zijn. Men deed ſelfs verſcheyde perſoonen ter doot brengen over ſaken, die ſy geduyrende den Oorlog met goetkeuringe van haare Generaals gedaan hadden; 't welk uytdrukkelijk in de amneſtie by het laatſte Edict verleent, begrepen was. Men deed meer als tien duyſent apprehenſien op perſonen in Languedoc, onder diergelijke voorwendſels uytgeven. Den Raadt ſelfs verdeylde het Borgemeeſterſchap door der ſelver Arreſten op verſoekſchriften, verleent, in de Plaatſen, daar volgens de Edicten, dewelke beloofden, dat'er niets in de Plaatſen die de Gereformeerden noch beſaten vernieuwt ſoude worden; 't ſelve aan haar in 't geheel moeſt gelaten worden. De byſondere Gedeputeerden die men naar 't Hof ſondt om over die onrechtvaardigheden te gaan klagen, wierden aldaar niet wel ontfangen. Men verſont d'een met beſpottingen, ſonder hem eens te hooren, en aan d'andere gafmen geen antwoord, als die in ſnorkeryen en dreygementen beſtont. Soo eenigh gequalificeert perſoon die deputatie op hem

Ongemeene onregtvaardigheden.

nam,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

nam, en dat men met hem redelijker wilde handelen, ſo deed men zijn beſt, óm hem door beloften, door lof gevingen, en door alle konſt-ſtreeken, die hem vermurwen konden, te miſleyden: en naar dat alles ſo ſond men hem wederom ſonder iets te doen. Men weygerde van de algemeene Gedeputeerden t' ontfangen de Vertoogen, die op den gemeenen naam der Kerken van het Koningrijk opgeſtelt waren, en om alle eendrachtigheyt onder deſelve te verbreeken, ſo wilde men hebben, dat ſy affonderlijk de klagten, die haar door een iegelijk van deſelve toegeſonden waren, voorbrengen ſouden.

Innovatien tot Mompellier.

Den Marquis van Foſſez, den naſaat van Valence, maakte noch een veranderingh tot Mompellier, die nergens anders toe ſtrekte, als om de Gereformeerden ſpijt aan te doen. Die Stadt voerde tot haar wapen een Roode kloot op een ſilver veldt: Maar om datmen een oude klok vondt, waar op men een kloot met de figuure van een Maagt ſag, die door twee Engelen gedragen wiert, ſo pretendeerde dien Marquis, dat die figuur van het weſen der wapenen vande Stadt was; ende een Vergadering vande Borgerye aangeſtelt hebbende, ſo deed hy daar in vaſt ſtellen, datmen die figuure geheel en al op het ordinaris wapen ſoude ſtellen. Waar naar men de Gereformeerden, die naar de veranderingen, die Valence aldaar gemaakt hadt, naauwelijks geen deel meer in de regeringh vande Stadt hadden, deed geloven, dat ſy daar in toegeſtemt hadden. Men wilde die vertooninge doen door gaan, voor een teeken van de oude devotie van de Stad Mompellier aande gebenedyde Maget, die ſy met dat voornemen voor het alderbeſte gedeelte van hare wapenen had genomen: en men wilde te gelijk de Gereformeerden ook gehaat maken, als die dat teeken van eere, de Moeder van *Jeſus Chriſtus*, alſo men haar altijd quaaraardiglijk beſchuldigt hadt datſe geen genoegſame eerbiedicheyt voor deſelve hadden, ontrokken hadden. Echter ſo was het fondament van die giſſinge van den Marquis heel frivool. Men ſoude indienſe waar was geweeſt, dan wel andere bewijs-ſtukken van die ſaak gevonden hebben gehadt. De Segels, de publijke gebouwen, de Regiſters vande Stadt, de Biſſchoppen en Canonikken, de Prieſters en curieuſe Perſonen, ſouden dan wel eenigh ander bewijs van die ſelve ſaak bewaart hebben gehadt. Mogelijk ſo was die figuure niet anders als een gedenkteeken vanden oorſprongh van Mompellier, welkers fondatie men aan twee Dochters toeſchrijft, dewelke Vrouwen van die Stadt zijnde, haar heel en al aande Kerk overgaven, en ongetrouwt quamen te ſterven. 't Was voor die prijs, datmen alſdoen de agting van heyligheyt kocht: en men kan wel ſeggen, dat de Stadt die Maaght en die Engelen geconſacreert hadden, om de gedachteniſſe vande heyligheyt en maagdelijke ſtaat van haare Fondatricen te bewaren.

Fondatie van deſelve Stadt.

Declaratie tegen de uytlandſe Predikanten.

Hoe dat'et ook was, die daadt van den Marquis was gevoelig voor de Gereformeerden, die op den veertiende April noch een Declararie ſagen afkondigen, dewelke haar verbood, om hen van uytlandſe Predikanten te bedienen, om'er in haare Vergaderingen geen andere als naturelle Franſen te admitteren; om geen Predikanten ſonder verlof naar vreemde Landen te verſenden; en om geenige Predikanten in politijke Vergaderingen te laten komen. Die Declaratie fondeerde ſig daar op, dat men in de Synoden nationaal van Charenton en van Caſtres, waarinne Galand geaſſiſteert hadt, deſelve ſaken eenparichlijk hadt beſloten. Dat Edict wierdt ſeer vlijtichlijk uytgevoert; maar 't geen de meeſte moeyte baarde, was, dat het vande Gereformeerden Godſdienſt ſprak als van een Godſdienſt, die de Edicten maar alleen *gedult* hadden, om der ſelver wederbrenginge tot de Catholijken gemeynſchap te verwachten. 't Was het Edict van Nantes geruineert, en de fondamenten van deſſelfs onwederroepelijkheyt ondermijnt, met daar van enkelijk een Edict van verdraagſaamheyt te maken. Dat was het dat de Liguiſten t'allertijdt hadden willen hebben: maar waar tegens de Gereformeerden haar geſtadigh gedefendeert hadden: en ſy pretendeerden, dat het Edict aan haar verleent was, als een fondamentele wet van unie en eendrachtigheyt onder de Franſen, 't welk haar ſonder onderſcheydt van Godſdienſt, in alle de naturelijke en civile rechten, die haar toebehoorden, maintineerde. Dat deſelve formeert een denkbeelt 't welk heel verſcheyden van een enkele verdraachſaamheyt is: en in der waarheyt, het Edict in een andere ſin op te vatten, ſoude niet anders als een bedriegerye geweeſt ſijn.

Rochelle blijft geblokkeert.

Eyndelijk men ſag dat Rochelle langs ſo meer benauwt wierdt, en dat hoe gehoorſaam dat die Stadt haar ook droegh, men haar echter als rebelligh handelde. 't Welk deed erkennen, dat deſelve aan twee miſdaaden ſchuldigh was, die niet anders als met derſelver verderf konden geboet worden: een van die miſdaaden die op de Geeſtelijkheyt ſag, was derſelver Godſdienſt: En d'andere die eygentlijk hooftſakelijk was, be-

ſtont

ſtont in haar by naar onafhangelijke macht. d'Eerſte verbondt de Geeſtelijkheyt om onmatige ſommen te contribueren, op conditie dat men deſelve niet ſoude beſteeden, als om haar t'onder te brengen: d'andere bragt het Hof daar toe, om door d'ondergank van die Stadt de fondamenten van de arbitraire macht te leggen. Men liet onder verſcheyde voorwendſels troepen daar om heen leggen; men liet ook kanon op verſcheyde plaatſen brengen, om het ſelve met weynig koſten te verſamelen als het tijdt ſoude ſijn; men beſloot de Stadt met verſcheyde forten; men liet daar van d'afteykeningh heymelijk maken; en men maakte mette uytterſte vlijt afteykeningen van derſelver fortificatien, van haar Haven, van haar Canaal, en van de plaatſen daar rond-om. Men liet aan de beſettingen van de nabuyrige Eylanden, en van 't Fort Louis toe, om kleyne wanordren te maken, die men niet intoomde; en als de Stadt haar klachten daar over deedt, ſo handelde men haar als rebellig. Men corrumpeerde d'Inwoonders om binnen in haar intelligentien te houden; en den Hooft-Officier ſelfs had men gewonnen. Al dat ſelve was ſo ſekreet niet, of men begon binnen Rochelle groote beduchtingen over de deſſeynen van't Hof te krijgen. Maar die voor-kenniſſe had het gewoone effect van de ergwanen, als die niet dan ongereſolveertheden voortbrengen: En de Stadt niet als ten halven tot 't een en 't ander hebbende konnen beſluyten, en kon haar ſelven noyt onderwerpen, noch defenderen.

Alle die conſideratien bewaarheden de aanmerkingen van ſommige auteurs van die tijdt, dewelke een vergelijkinge van den voorleden oorlog met de doemalige vrede makende, onder welkers naam men aan de Gereformeerden duyſent maal meer quaat deedt, als men haar met de wapenen gedaan hadt, ſeggen; dat den oorlogh vol van verraderyen, van ongetrouwigheden, van bedriegeryen, en van ſchandelijke daaden geweeſt zijnde, de vrede die 'er op volgde niet veel beter was; en t'eenemaal in ſchalkheyt, ontrouwigheyt, en ongeſtadigheyt beſtont. In die conjuncture van tijdt, Engelandt van den Hertogh van Rohan verſekert zijnde, verklaarde den oorlogh aan Vrankrijk. Maar den Cardinaal, die Montaigu naar dat hy een reyſe in Italien had gedaan, om met den Hertogh van Savoyen eenige ſchikkingen te maken, wanneer hy door Vrankrijk terugh quam, alwaar hy met den Hertog van Rohan conferentien had gehouden, had laten arreſteren, nam uyt deſſelfs papieren die hy in beſlagh had genomen, 't geheele ontwerp van dien oorlog af. Den Engelſman gingh mede naar Lotharingen, alwaar hy geloofde dat hy ook yetwes moeſt negotieren; alhoewel hy tot een voorwendſel nam de begeerte die hy hadt, om de Hertoginne van Chevreuſe te beſoeken, die ter oorſake van de jalouſien van den Cardinaal tegen Bukkingam, aldaar gerelegeert was. Dat geval gaf Vrankrijk de tijdt om ſigh te bereyden; en men verſtont aldaar de Declaratie van den oorlogh met ſo veel gereſolveertheyt, als of men van den uytſlag van dien wel verſekert was geweeſt. Men had met de vereenigde Provintien eenige ſchikkingen genomen, van welke Vrankrijk veel byſtant in die gelegenheyt bequam; en die ſelfs heel veel toebrachten om Rochelle t'onderdrukken. De Predikanten van die Provintien lieten niet naar, om met veel kracht en vrymoedigheyt tegen die believentheyt van de Staten voor Vrankrijk, te predikken. Ik heb veele van die predikatien in druk geſien; waar van 'er ſommige ſig heel verre uytſtrekten, om te toonen, dat het deſſeyn van de Franſen maar daar toe ſtrekte, om de Gereformeerde Godſdienſt uyt te roeyen; en andere voegden by wijſe van voorſegginge daar by, dat alſo de Provintien haare Schepen en machten quamen te leenen, om de Gereformeerden van Vrankrijk te onderdrukken, ſo ſoud 't et ook noch t'eeniger tijd gebeuren, dat deſelve Gereformeerden haar aan die Provintien wreeken, en haare wapenen onder haar Koning dragen ſouden, om haar Godſdienſt en vryheyt te verdelgen. Maar de redenen van de Predikanten ſchikken haar bykans noyt met die van de Politijken: En de vereenigde Provintien waren noch niet in ſtaat, om de alliantie van Vrankrijk te laten varen.

d'Engelſen verklaren den oorlog.

De vereenigde Provintien verleenen hulpe aan Vrankrijk.

Bukkingam verſcheen dan ontrent het eynde van July ontrent de kuſten van Rochelle, met een Scheeps-vloot die ſterk genoegh was, om eenige groote uytwerkingh te doen, by aldien het Opper-hooft daar van ſo veel moedt als trotsheyt, of ſo veel dapperheyt als verwaantheyt had gehadt. Hy nam terſtond het Eyland Ré in, maar hy ſtiet ſijn hooft voor het fort S^t^. Martin, waar in Toiras met weynigh Volk, en noch minder voorraadt, meer als twee maanden een belegeringh uytſtont; die een ander als Bukkingam, niet langer als drie dagen ſoude hebben doen duyren. Rochelle draal de langen tijdt voor dat ſy haar verklaarde, het ſy om dat den hooft-Officier met het Hof in een verſtant was, of het ſy dat ſy ontgaan wilde, om nieuwe voorwendſels te

Landing van d'Engelſen op 't Eyland van Ré

geven

geven van haar den oorlog aan te doen. Invoegen dat ſy ſelfs ter eerſter inſtantie naar de voorſtellingen van Bukkingam niet luyſteren, noch eenige afgeſondenen van hem ontfangen wilde. Soubiſe die ſigh t'ſedert ſijn voorgaande nederlaagh in Engeland opgehouden, maar op deſe Vloot hem mede begeven hadt, was genootſaakt om alleen met Bekker, den Afgeſant van den Hertogen, tot aan de Poorten van de Stadt te komen, en te verſoeken van mette Borgers te mogen ſpreken. Maar de Poort wierd voor hem toe gehouden, en by aldien ſijn Moeder ſelfs hem niet by de handt had komen nemen, en alſo in de Stadt had doen treden, hy ſoude genootſaakt geweeſt ſijn weder te keeren, ſonder yets verricht te hebben. d'Eerbiedt van die van Rochelle voor deſelve Dame, deed deſelve haare beſluyten veranderen; ſy lieten dan Soubiſe doorgaan, en Bekker volgde hem. Men verleende hem vervolgens gehoor in den Raadt; en hy verhandelde aldaar in 't lange de redenen, die den Koning van Engelandt verplichteden, om de wapenen aan te nemen. Hy trachte te doen geloven, dat hy maar uyt intereſt van de Godſdienſt daar toe tradt. Hy verſchoonde de weynigh hulpe die hy aan de Gereformeerden tot noch toe verleent hadt; en betuygde dat dien Vorſt ſigh gemoeds en woords halven gedrongen vondt, om haar veel krachtighlijker by te ſtaan: Voornamentlijk om dat het door ſijn interceſſie was, dat ſy een nadelige Vrede aangenomen hadden.

Ongereſolveertheyt van die van Rochelle.

Die Harangue werkte in 't eerſt niemedal uyt. Die van Rochelle preſenteerden ſelfs aan Comminges, om d'Engelſen d'oorlogh aan te doen, mits dat men haar het fort Louis ten onderpandt, in handen van la Force, van Chatillon, of van la Trimouille, wilde ſtellen. Het ſcheen dat die aanbiedinge by 't Hof niet onaangenaam moeſt ſijn, om dat la Force en Chatillon haar van de gemeene ſake afgeſondert hadden, en dat la Trimouille tot ſijn wederkeringh in de Roomſe Kerk in onderhandeling was. Ten minſte hy begaf ſig een jaar daar naar in derſelver gemeynſchap, en deed in de handen van den Cardinaal voor d'innemingh van Rochelle, affweringh van de Gereformeerde Godſdienſt. Hy verkreegh tot een belooninge het bevel over de lichte paarden; en hy diende eenige jaren in dat employ in de oorlogen van Italien, alwaar hy een queſſure in de knie kreegh, die hem deſelve ſtijf maakte. Eenige jaren daar naar kreegh hy een afkeer van 't Hof, retireerde ſigh op ſijn huys van Thouars, wierd een bygelovige en Controverſiſt; en ſtierf eyndelijk in die belijdenis, naar dat hy een hooge ouderdom bereykt, maar d'agting van ſijn Vader qualijk opgehouden hadt. Ondertuſſchen het Hof 't welk andere voornemens hadt, en antwoorde op die voorſlagh niet anders als met ſchoone woorden, waar mede die van Rochelle haar eenigen tijdt ophouden lieten.

Brieven van het Hof onderſchept.

Maar ſy onderſchepten een pakket met Brieven van 't Hof, 't welk aan den Hertogh van Angoulême geaddreſſeert was, die bevel had gekregen om Troepen te verſamelen, om d'Engelſen te keer te gaan, en die metter daat Rochelle ſo na by geblokkeert hadt, als het konde ſijn, in een tijdt dat het deſſeyn om het ſelve te belegeren noch ſekreet was. Een van die Brieven behelſde een formele goetkeuringe van alle 't geen dat hy gedaan hadt, om die van Rochelle te beſluyten: en gaf hem bericht wegens verſcheyde ſaken; en onder anderen wegens de paſpoorten, die hy aan yeder een die uyt Rochelle wilden vertrekken, verleende, om dat het goet was, ſeyde hy, om 'er ſo veel buyten te laten gaan als men konde, en om 'er geen andere als de roervinken in te houden.

Delicate queſtie, of men de *Huguenoten* wel in 't Leger van den Koningh moeſt dulden.

Daar was ook een Brief by voor den Marſchalk van Marillac, die van een heel delikate ſtoffe handelde. De vrage was, of men de *Huguenoten* wel in 't Leger moeſt dulden; en d'antwoordt, dat de ſake heel twijfelachtigh was, vermits ſo 'er eerlijke Luyden en die niet verdagt waren, in weſen mochten, ſo ſouden 'er ook andere onder konnen ſijn, die voor verſpieders verſtrekten. Men voegde daar by, dat de publijke ſaken vereyſten, dat men *metter daat en door betooninge* deed ſien, dat den oorlog een ſake van Staat en niet van de Godſdienſt was; 't welk derhalven haar verplichte, om de *Huguenoten* die dienſt nemen wilden, daar in aan te nemen. Maar men ſeyde, dat men ſonder haar uyt het Leger te ſluyten, deſelve hoeden moeſt; op eerlijke Luyden vertrouwen ſtellen, en d'andere omleyden; mitſgaders de reſolutien ſekreet houden, en boven al de gene die op Rochelle ſagen: of wel ſo het dulden van deſelve gevaarlijk ſcheen, ſo ried men, dat menſe onder eenig eerlijk voorwendſel haar affcheydt ſoude geven.

Rochelle neemt een beſluyt.

Die Brieven dewelke de ſekrete meyningen van 't Hof ontdekten, deeden Rochelle beſluyten, om haar by de Engelſen te voegen. Maar die t'ſamenvoeginge geſchiede ſo qualijk van paſſe, dat om daar van naar d'uytkomſte t'oordelen, men ſoude kon-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

konnen geloven, dat deſelve niet beſloten was, als om 't Hof het voorwendſel en de gemakkelijkheyt te geven, om die ongelukkige Stadt te ruineren. Bukkingam puttelé van granen uyt, die hy naar ſijn vertrek genootſaakt was te verbranden, en war van hy noch een deel aan 't welgevallen van de Franſe-Troepen, die hem van 't Eylandt Ré verdreven, overliet.

Ondertuſſchen ſo liet Rochelle een heel ampel Manifeſt uytgaan, waarin ſy de ſaaken van verre ophaalende, haar gedragh trachte te rechtvaardigen; met de bedriegeryen en liſtigheden van 't Hof klaar voor oogen te ſtellen; en voornamentlijk haare pretenſien en voorrechten wel uytdrukkende. Ik ſal alhier het uyttrekſel daar van niet verhalen, om dat ik ſommige dingen weder ſoude moeten herhalen die ik op een andere plaatſe in 't breede beſchreven hebbe. Den Hertog van Rohan nam van ſijn zyde de wapenen mede aan, en liet inſgelijks een Manifeſt uytgaan, 't welk in de grondt weynigh van dat van Rochelle verſcheelde, ſo het niet en was, dat die Stadt haar meer aan haar eygen ſaken verknocht, en dat den Hertog wat breeder van de algemeene ſaaken was ſprekende. Men beantwoorde die geſchriften op een heel bittere wijſe: Maar voornamentlijk ſo was d'antwoordt op het Manifeſt van den Hertogh van een ſlechte en loſſe ſtijl, die vol gal en venijn en met ſpreek-wijſen die van het gemeene Volkje ontleent waren: doorſaayt was, een waardig ſtuk werks van den Jeſuit Richeome, die men ſeyde den maker daar van te weſen. Noyt heeft een menſch met meer woede en onbeſchaamtheyt geſchreven; of openbaarlijker in ſijn ſchriften het merk-teeken van een eerlijk man verſaakt gehadt. Maar men ſtelde tegen den Hertog al veel ontſacchelijker Vyanden als dien Schrijver. Behalven de Legers die men hem van alle kanten op den hals ſondt, en waar van dat gene, 't welk door den Prince van Condé gecommandeert wierdt, ongehoorde wreetheden bedreef, ſo ſond men Galand in Opper Languedoc, om de Steden te beletten, van de wapenen aan te nemen, gelijk als die van neder Languedoc op den tienden September by een reſolutie van een Vergadering van den Adel, en van de Gedeputeerden van verſcheyde Steden, die tot Uſez was gehouden geworden, gedaan hadden. Over al waar Galand komen konde, kreeg hy beloften van gehoorſaamheyt: En in de tijdt van een maandt, deed hy Montauban, Briteſte, Puilaurens, Soreze, Mas d'Azil, Carlat, Pamiers, Mazeres, Saverdun, la Baſtide, S^t. Amant, Mazamet, la Cabarede, en veele andere, haar verklaren. 't Is waar dat den Hertog 'er ſommige van advijs deed veranderen, dat hy 'er eenige andere overrompelde; en dat 'er andere hem door die gene overgelevert wierden, die haar door de vleyeryen van Galand niet hadden laten gewinnen: Invoegen dat eyndelijk den oorlog aan die kant generaal wierdt. Pamiers was een van die gene die den Hertog verraſte: Maar den Prins van Condé deſelve Stadt hernomen hebbende, onderhield de capitulatie die hy gemaakt had, ſeer ſlecht; en deed veele Luyden, aan welke hy hen leven en vryheyt verſchuldigt was, gevangen ſetten; ter doot brengen, en op de Galeyen verwijſen. Al dat ſelve deed den Hertog ſijn tijd verlieſen, den welke veel grooter uytwerkingen ſoude hebben konnen doen, by aldien dien handel, zijne ſchikkingen niet verbroken had gehadt: en men ſoude noyt de belegering van Rochelle gewaagt hebben, ſo 't Galand niet gelukt hadt, d'andere Steden van de Unie af te ſonderen.

En laat een Manifeſt uyt gaan.

Den Hertog van Rohan doet het ſelſde.

Handelingen van Galand tegen den Hertog

Maar terwijle dat den Hertog van Rohan den oorlog met veel moedt, en genoegſaam ſucces voerde, Bukkingam het Fort S^t. Martin hebbende ſien ſecoureren, brak de belegering daar van op, wierd in ſijn aftogt geſlagen, en keerde weder naar Engelandt; heel verdagt zijnde, dat hy dat gene niet gedaan hadt, 't welk hy voor d'eer van zijn Meeſter had konnen doen. Rochelle wierd daar naar nauwer beſloten, en tot het uytterſte gebragt. Een tweede Engelſe Vloot gecommandeert van den Grave van Danby, quam daar aan alleen vertonen het ontſet dat ſy verwachte; en vertrok noch veel lafhertiger als de voorgaande, ſonder ſelfs de minſte onderneminge te hebben willen tenteren. Terwijle dat men een derde toe ruſte, wierdt Bukkingam van een particulier perſoon die hy beledigt hadt gedoodt. Dat deed de bevelen veranderen, en het beſtier van de Scheeps-Vloot aan den Grave van Landſey geven. Die Vloot deed noch minder als d'andere; en ſcheen ſigh aldaar niet vertoont te hebben, als om getuyge van de overgave van Rochelle te weſen. Men kan ſeggen, dat van drie Vlooten ter hulpe van die ongelukkige Stadt afgeſonden geweeſt, d'eerſte haar uyt hongerde, met deſelve haar koorn t'ontnemen; de tweede, haar op hield, door de vertoningh van een hulpe, die deſelve haar niet verleenen wilde; en de derde verkoſt haar. Men moet den Koning van Engelandt al het verwijt van die quade uytſlagh niet geven; men kan hem maar alleen beſchuldigen dat hy al te veel ſwakheyt had gehadt, en dat hy ſigh al te gemakkelijk van de Koninginne hadt laten regeren. Die Vorſtinne had de behendigheyt van alle de ſchikkin-

1628
Nederlaagh der Engelſen.

Tweede Vloot van Engelandt voor Rochelle onnut.

Derde Vloot die noch meer onnut is.

kingen van den Koningh haar Gemaal te verbreken; en sy deed 't selve dikmaals so openbaarlijk, dat men niet konde nalaten te geloven, dat hy daar over moeyelijk moest wesen. 't Was sy die het effect van de bevelen, die den Koningh aan die gene die sijn scheepsmacht commandeerden, gegeven hadt, belette. Sy was het, die in het herte van Engelandt alle de intelligentien van den Cardinaal Richelieu onderhieldt: en sy werkte so veel uyt, dat sy niet alleen haar selven een onversoenelijke haat van alle haare Onderdanen op den hals haalde; maar selfs ook haar eygen man in saaken wikkelde, die hem eyndelijk op een schavot brachten. Dat is 't gene dat alle Engelsen die de Historie van haar landt weten, noch heden ten dage de geheugenisse van die Koninginne komen te verwijten. Den Cardinaal Richelieu vond nodigh om vrede met Engelandt te maken; en sulks viel hem niet heel swaar met op Bukkingham de voorgaande misverstanden te schuyven, en om so veel te lichter de halsterrigheyt van die van Rochelle te overwinnen, so gaf hy aan beyde zyden d'achterdoght, dat d'eene partye sonder d'ander in onderhandeling was. So dat Rochelle een belegeringh van bykans een jaar langh uytgestaan, en haare stantvastigheyt geduyrende een lange hongersnoot, en dat selfs wel de alderswaarste die men sigh van eenige menschelijke nature soude konnen verbeelden, uytgestrekt hebbende, eyndelijk genootsaakt was sig op den acht en twintigste October op discretie over te geven. Nauwelijx was de Stadt overgegeven of een Tempeest verbrak den Dijk, daar men den ingank van derselver canaal mede toegestopt hadt; en deed sien, dat dat groote werk, daar men den Cardinaal die het selve maken liet, so veel eere van gaf, niet had konnen strekken om de Stadt onderworpen te maken, by aldien deselve door haar vrienden, die deselve haar voorraadt onthaalt hadden, niet meer verswakt, als door de werken van haar vyanden geincommodieert was geweest.

Beginsel van een Tractaat van vrede met Engelandt, en overgave van Rochelle.

Geduyrende die lange belegeringh en harde noot, de Stadt aangesogt zijnde geworden, om haar aan Engelandt t'onderwerpen, wilde echter noyt daar naar luysteren. 't Is derhalven een laster van de Papen en Jesuiten, te seggen, dat sy sulks van sins soude zijn geweest. Die gene dewelke de bysondere Historie van die gedenkwaardige belegeringh beschreven hebben, verhalen, dat den Cardinaal aan de Gedeputeerden van de geseyde Stadt betuygt heeft gehadt, dat hy wel wist, dat die Gedeputeerden die sy naar Engelandt hadt gesonden, verscheyde versoekingen wegens 't selve subject hadden uytgestaan: dat den Koningh 't selve aan haar dank wist; en dat die reden hem versterkte in de gevoeligheden van goedertierenheyt, die hy voor de selve hadt. Voorts so vond de Cardinaal het middel uyt, om Spanjen in te wikkelen, van den Koningh in de belegeringh van die Stadt ten dienst te zijn. Den Raadt van Madrid voorsag het gevolgh van 't innemen derselve Stadt wel, en wilde 't selve ook wel belet hebben; voornamentlijk naar dat den Marquis Spinola, die den staat van de belegering gesien hadt, daar van berigt in Spanjen had gedaan. Men seyt dat d'eerstemaal dat hy sig in den Raadt bevondt, hy als de grootste daadt van staatkunde die men doen konde, het ontset van die Stadt voorstelde. Al de werelt sagh de nootsaakelijkheyt daar van: maar de conscientie-Raadt haalde het boven de reden van Staat over; en het voorwendsel van de Godsdienst, die tsedert de tijdt van Koning Ferdinand altijd aan de Kroon van Spanjen nut was geweest, was datmaal het bederf van desselfs saaken. 't Is waar dat de Vloot die deselve tegen Rochelle sondt, so slecht voor sien aldaar aanquam, en ook so weynigh tijds daar verbleef, datse nergens toe nut was. 't Is ook waar, dat sy trachte de partye van den Hertogh van Rohan weder op te heffen, met wien deselve een Tractaat sloot. Maar geduyrende derselver gewoone langsaamheden raakte Rochelle in 't onderspit, en deed aan al de werelt de moedt ontsakken. De Fransen selfs arbeydeden met een weersin tot 't innemen van die Stadt; en sy voorsagen wel, dat desselfs ondergangh een begin van de slavernye van 't gantsche Koninhgrijk soude wesen: Maar het gebeurt dikmaals dat een vreemde grilligheyt van 't gemoedt der menschen, voor haar selfs een strik komt te spannen, waarin sy gevangen worden, en datse de ketenen die men haar wil doen dragen, voor haar selven smeeden.

Die Stadt weygert sig aan d'Engelsen te onderwerpen.

Vloote van Spanjen tot de Belegering van Rochelle.

De Dames van Rohan, de Moeder en Suster van den Hertogh, betoonden een groote moedt geduyrende de belegeringh; en haar voorbeeldt diende heel veel, om de volstandigheyt van d'andere te ondersteunen. Sy wierden daar voor met een nauwe gevankenis, waarin den Cardinaal haar geduyrende de verdere tijdt van den oorlogh deed bewaren, betaalt. Den hooft-officier Guiton wierd by die gene, die de deugt beminnen in alle die gene, waarin deselve gevonden wordt, als een Heldt aangemerkt: en de Catholijke Auteurs spreeken 'er selfs niet als met lof van. Alle eerlijke Luyden van 's Koninghs Leger waren naar d'overgave van de Stadt begeerigh om hem te sien. Sommige schrijven

dat

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

dat men aan hem belooft hadt dat hy ſijn waardigheyt behouden ſoude; maar wanneer hy den Cardinaal wilde gaan begroeten, ſo liet men hem ſeggen, dat hy geen hooft-officier meer was; dat hy daar van de teekenen, en ſijne guardes quiteren moeſt, en dat den Cardinaal hem niet anders als een particulier wilde ſpreken. Waar van men ſeyt, dat hy gevoeligh geraakt was, ſo dat hy ſigh niet konde onthouden om te ſeggen, dat by aldien hy ſo een onthaal had verwagt gehadt, ſo ſoude hy het middel, om het noch eenige dagen uyt te houden wel gevonden hebben gehadt. By aldien hy ſulks gedaan had gehadt, ſo ſoude den Cardinaal genootſaakt hebben geweeſt, de belegeringh op te breken, ter oorſake van de geſtrengheyt van 't ſaiſoen, om de ſiektens, waar aan veel Volk in 't Leger ſtierf, om het onweder, 't welk den Dijk doorbrak, en om de dringende ſaaken die hem anderwaarts waren roepende. Men moet ſigh niet verwonderen, dat Guiton ſigh beklaaghde dat men hem geen woordt hieldt, noch ſigh inbeelden, dat alſo de voornaamſte artijkelen van de capitulatie van Rochelle by den Koningh opgeſtelt en geteykent waren, 'er noch geen andere waren, wegens welke men mondelingh over-een gekomen was. In d'overgifte van de Steden ſelfs die haar op diſcretie overgaven, waren 'er altijd veele dingen die niet t eenemaal aan de geliefte van den Overwinnaar gelaten wierden, en wegens welke men mondelinge verſekeringen nam. Men geloofde dat het veel voordeeliger aan den Koningh was dat hy alſo handelde, om dat 't gene hy aan de Steden die haar overgaven toeſtont, ſonder dat 'er van eenige belofte by geſchrifte quam te blijken, ſulks meer teeken van genade hadt: en om dat dien Vorſt ſig by actens die de forme van een Tractaat hadden, aan ſijne Onderdanen niet verbinden wilde. Daar konden dan wel eenige Artijkelen geweeſt ſijn, die by monde ſonder eenige andere verſekering toegeſtaan waren: En 't was miſſchien uyt krachte van een van die artijkelen, dat Guiton pretendeerde, dat men hem had doen verhopen, dat hy van zijne waardigheyt niet berooft ſoude worden. Niettemin die byſonderheyt wordt in geene van de nauwkeurigſte gedenk-ſchriften van de belegeringh van die Stadt gevonden: Ik geef het op het geloof van die gene, die deſelve verhaalt hebben. Doch dit is uytdrukkelijk en ſekerder. By d'eerſte opgeſtelde artijkelen beloofde den Koningh aan de Gereformeerden, dat hy haar d'oeffeningh van haar Godſdienſt in de Stadt ſoude laten behouden; 't welk haar deed hoopen, dat men deſelve uyt de ordinaris plaats niet ſoude weghnemen: maar ſy waren daarin ſeer bedrogen, en men verydelde die belofte door een ſchimpelijke dubbelſinnigheyt. Naar dat men de Kerk aan de Catholijken overgegeven hadt, wees men de Gereformeerden een plaats buyten de Stadt aan, om aldaar een andere te bouwen: en den Koning wilde ſelfs kenniſſe van die plaats nemen, die hy een weynig verder van die Plaats die de Commiſſariſſen uytgeteykent hadden, af-ſtelde. De Gereformeerden wilden yets tegen de verbreeking van dat woordt ſeggen: maar om deſelve de mondt te ſtoppen, ſo ſeyde men tegens haar, dat alſo haar Stadt ſigh op diſcretie had overgegeven, ſo wilde den Koningh derſelver muyren en veſten doen afwerpen, welken volgende al 't gene dat tot noch toe buyten de Stadt was geweeſt, wanneer deſelve niet meer bemantelt ſoude zijn, ſulks maar als een en deſelve Stadt met de reſt ſoude blijven. Op die wijſe was de ſaake by haar niet verſtaan geweeſt: maar ſy moeſten als overwonnene d'uytleggingh aannemen, die d'Overwinnaar aan ſijne beloften geliefde te verleenen.

d'Inwoonders wierden gunſtighlijk genoegh gehandelt; maar de Stadt verloor alle haare voorrechten. De Roomſe Godſdienſt wierd daarin herſtelt met die luyſter, die ſy voor alle dingen komt te ſtellen: en den Koningh liet ſelfs weynigh tijd daar naar dat Biſdom derwaarts brengen, waar van de Biſſchops-ſtoel te voren tot Meillezais was geweeſt. Daar quam ook in de maandt van November een Declaratie uyt, dewelke vier en twintig artijkelen behelſde. De ſes eerſte ſpraken alleenelijk van de herſtellinge van de Catholijke Godſdienſt, en 't geen daar van dependeert. Het ſevende ordonneerde d'oprechtingh van een Kruys op de plaats van 't Kaſteel, op welkers voet men de beſchrijvingh van de overgave der Stadt ſoude laten graveren, waar van de gedachteniſſe door een publijke ommegang, die alle dagen op den eerſten November ſoude worden gedaan, bewaart ſoude worden. Het achtſte fondeerde op de punt van Coreille, die een van de uyteynden van 't Kanaal is, een Klooſter van de Ordere der Minimen, 't welk de beſchrijving van den Dijk in twee kopere Tafelen ſoude bewaren, dewelke boven de Kerkdeur geſtelt ſouden worden. De vier volgende behelſden d'amneſtie van 't voorledene, en de bekragtiging van de Edicten voor de vryheyt der oeffeninge van de gereformeerde Godſdienſt: uytgeſondert de Kerk, die den Koningh behieldt, om daar een Hooft-Kerk van te maken.

Onthaal deſelve Stadt aangedaan.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Negen andere dievolgden, benamen de Stadt haare vestingen, vrydommen en voorrechten, en stelden deselve onder een gants nieuwe forme van regeeringe. By het twee en twintigste, wierd aan alle uytheemsche, alhoewelse daar genaturaliseert waren, ontseyt aldaar te blijven wonen, sonder daar toe uytdrukkelijk verlof by brieven onder 't groot Segel, bekomen te hebben. Het drie en twintigste, deed het selve verbodt aan de Gereformeerden, die aldaar voor de landingh der Engelsen geen woonplaats hadden gehadt. Die twee artijkelen zijn de bronne van een oneyndig getal van quellingen in de volgende jaaren geweest. Het laatste verbondt de Stadt om vergunninge te versoeken, om geweer, kruyt en ammoniten, te mogen hebben, en om handel buyten 's lands te drijven. Invoegen dat 'er van die machtige Stadt niet anders als de plaats en de geheugenisse overbleef.

Eynde van het negende Boek.

HISTORIE DER REFORMATIE van de KERKEN van VRANKRYK.

TWEEDE DEEL.

Tiende Boek.

Korte Inhoudt van het tiende Boek.

Vreugde-teekenen van de Catholijken. Den oorlogh blijft duyren in Languedoc. Wreetheden, overvallingen, doot straffen. Personele vyandschap van den Prince van Condé en Hertogh van Rohan. Nieuwe oproer tegen de Gereformeerden tot Lions. Gepretendeerde BEKERINGEN van een sieke die kranksinnigheden hadt. Arresten en Declaratien tegen den Hertogh van Rohan en zijne aanhangers. Reyse van den Koning en van den Cardinaal in Italien. Belegering van Privas, welker Inwoonders verraden worden. Wreetheden aan die Stadt gepleegt. Voorwendsels van de Catholijken. BEKERINGEN van gevange Soldaten. Declaratie wegens 't innemen van Privas. Neerslachtigheyt van de rest der Gereformeerden. Tractaat van den Hertogh van Rohan met Spanjen. Inneming van Alets. Vergadering tot Anduse toegestaan, en tot Nimes overgebragt. Vrede gesloten. Edict van gratie, Inhout van 't Edict. Brief van den Koning aan de Koninginne over 't subject van de Vrede. Vertrek van den Hertogh van Rohan.

Inne-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Inneming van Montauban. Vergadering van de Geestelijkheyt. Bysondere onrechtvaardigheden. Missionarissen. Den Hertog van Rohan word van 't verders der Kerken beschuldight. Beknibbelingen van de rechten van de oeffeninge des Godsdiensts. Den Bisschop van Valence vervolgt d'uytheemse Predikanten. Oorsprongh van de onrechtvaardigheden wegens het subject van de aangehorigheden gepleegt. Nieuwe saaden van inlandsche Oorlogen. Vertrek van de Koninginne Moeder. Alliantie met Gustavus Koning van Sweeden. Voorslagen van hereenigingh, waar inden Cardinaal schijnt te treden. Slinkse handelingen van den Capucijn Ioseph. Schets van de voorslagh. Hoe dat men de Synoden moest doen spreken. Gesteltheden van de Predikanten, en van 't Volk. Swarigheden. Voorslagen van Petit, en van la Milletiere. Verschilligheden van derselver meyningen. Vervolgh van de algemeene voorslag. Waarheyt van die voorslagh; waar van de precise tijdt onseker is. Synode Nationaal. Aanspraak van den Commissaris. Predikanten die aan den Koningh verdagt zijn, door zijne bevelen uyt het Synode gesloten. Antwoordt op de reden van den Commissaris Ydele tegenstrevingen van den Commissaris tegen d'unie der Kerken van Bearn met d'andere. Verscheyde voorstellingen van den Commissaris. Het Synode send een deputatie aan den Koningh. Vertoogen. Gunstigh onthaal de Gedeputeerden aangedaan. Nominatie van algemeene Gedeputeerden. Men vreest de Gereformeerden aan 't Hof. Importante resolutien van het Synode. Aangehorigheden. Oeffeningen verboden. Donatien. Borgemeesterschappen. Captieuse clausule. Onderdrukkinge van de publijke vryheyt. Inlandse oorlog van den Hertogh van Orleans. De Bisschoppen van Languedoc volgen sijn party. De Gereformeerden blijven getrouw. Bisschoppen afgeset. Dootstraffe van een Predikant die onschuldigh is. Den Hertogh van Rohan dient den Koning in Italien. Saake van de aangehorigheden van het Dauphiné, aan vier Commissarissen gerenvoyeert. Borgemeesterschap van Alets. Oeffeningen verboden. Schandelijke knibbelaryen. Roekelose nieuwsgierigheyt van twee Scholieren. Doot van Koningh Gustavus. Groote beroerten in 't Koningrijk. Advijs van de Commissarissen van 't Dauphiné, nopende de aangehorigheden. Herstellinge van Privas. Tractaat getytelt, EUCHARISTIE DER OUDE KERKE. *Oeffeningen verboden Collegien van Mipartien. Vervolgh van de openbare onderdrukkinge. Pretensien van Vrankrijk op geheel Europa. Den Hertogh van Sully word Marschalk van Vrankrijk gemaakt. Arrest over verscheyde onderwerpen. De voorsittinge aan de Catholijke Raads-heeren van de Kamer van Guyenne in sekere gevallen toegewesen. Verbodt aan de Gereformeerde Raatsheeren van de Kamer van Castres, om den roode Tabbart te dragen. Pretense besetenheyt van de Urselinen van Loudun. Belacchelijke effecten van d'uytdrijvingen. Dood-straffe van den Priester die beschuldigt*

wierdt van die Dochters betovert te hebben. Nieuwe quellingen over het subject van de aangehorigheden. Grand jours tot Poitiers. Schrik der Kerken. Important Arrest over verscheyde artijkelen. Ander moeyelijk Arrest, wanneermen het Sacrament quam te ontmoeten. Afwerpinge van de Kerk van St. Maixant. Pleydoy van Omer Talon, Advokaat Generaal. Onderscheydingh van 't recht van oeffeninge, en van 't recht der Kerke. Verscheyde Arresten van de Grand-jours tegen de Gereformeerden. Vervolging by Cacherat aan de Kerken van Normandien verwekt. Voorsittinge aan de Catholijke Raads-heeren van de Kamer van Castres toegewesen. Collegie de Gereformeerden van Loudun ontnomen. Oeffeninge tot Paroi en tot la Chaume verboden. Ordonnantie van den Intendant van Poitou over het subject van de aangehorigheden. Verbodt aan de Gereformeerden van Mets om een Collegie te hebben. Den Hertog van Bouillon verandert van Godsdienst.

1628 Vreughde teekenen van de Catholijken.

MEn maakte groote vreughde teekenen tot Romen over d'overgaave van die Stadt. Den Paus song selfs de Misse, deed expresse gebeden, gaf volle aflaat voor twee dagen aan sommige Kerken; en schreef aan den Koningh Brevetten die vol van lof waren. Alles weergalmde van gelijke in het Koningrijk onder de Catholijken, van juycchingen, van beloften, en van dankseggingen, waar-in men niet anders sprak, als van de sake des Hemels, van de belangen Gods, en van de Zegenpralingen van de Kerk. De vleyerye draayde alle de uytkomsten in mirakelen; en men versierde die van alle soorten.

Den Oorlog blijft in Languedoc duyren.

Ondertusschen so bleefden oorlog in opper en neder Languedoc geduyren, en den Hertogh van Rohan maintineerde sig aldaar 't best dat hy kon tegen drie Legers, die by den Prins van Condé, den Hertogh van Mommorenci, en den Hertogh van Epernon, gecommandeert wierden.

Wreetheden, overvallingen, dood-straffen.

De Catholijken vernieuwden over al de wreetheden van d'eeuwe van Carel de IX. Men sag niet anders als brandstichtingen, als plonderingen, als moorderyen, als doodstraffen; en om de smaatheden by de wreetheyt te voegen, so deed men het gemeene Volk geloven, dat de ellendigen die men ter doot leyde, haar onder de galgh *bekeerden*. Maar om haar de begeerte te benemen van sulks te herroepen, of wel het middel om leugenachtigh te maken 't geen men van haar seyde, so liet men niet naar om haar te doen sterven; en men was genootsaakt hare *bekeering* op het gelove van een Monnik die deselve tot de doot toe gevolgt hadt, aan te nemen. Men siet eenige verhaalen die de onmenschelijkheden van de Catholijken so verre doen gaan, tot het opsnijden der buyken van de swangere Vrouwen, en het uythalen van half geschapene kinderen, somwijlen selfs naar dat sy de Moeders derselver verkracht hadden. Den Hertogh van Mommorenci eenige Gereformeerden geforceert hebbende, die de moedt niet en hadden, noch om te retireren, noch om haar selven te defenderen, namse by verdrag aan: Maar hy beloofde haar het leven niet anders als op conditie, dat sy den Hertog van Rohan verpligten souden, om Aimargnes een seer Importante Stadt, die hy overrompelt hadt, over te geven. Den selven met die conditie gespot hebbende, so liet den Hertogh van Mommorenci hondert en twintigh van zijne gevangenen ophangen. Den Hertogh van Rohan om de Catholijken te noorsaken een betere oorlog te voeren, nam een Plaats in, aan welkers besettingh hy het selve onthaal deedt. Die represaillen steuytten de loop van die Barbarische executien:

Personele haat tusschen den Prince van Condé, en den Hertog van Rohan

Maar deselve deeden de Vyandschap die 'er van over lange tijdt tusschen den Prins van Condé, en den Hertog van Rohan geweest was, ruchtbaar worden. Den Prins schreef aan den Hertog heel bittere en aanstootelijke Brieven: En den Hertogh antwoorde hem met heel veel hoogmoedigheyt. Naar dat selve so vergat den Prins sijn Caracter, en nam wraake van hem op een wijse, die zijne qualiteyt heel weynigh voegde: tot so verre, dat hy op 't eynde van 't jaar in den Raadt een Arrest deed verleenen, 't welk ordonneerde, dat de

Huy-

huysen van den Hertog om verre gehaalt, zijne Bosschagien afgehouwen, en zijne goederen geconfisqueert souden worden; en om te meer meester van de uytvoeringh van dien te wesen, so liet hy hem 't selve aan bevelen; en voerde het ook volkomentlijk uyt. Hy vond selfs voor sig niet te gering, om hem de confiscatie van sijn Vyandt te doen verlenen. 1628

De Gereformeerden wierden niet beter gehandelt in de plaatsen daar geen oorlogh was, als in de Provintien daar sy de wapenen aangenomen hadden. Daar ontstont tegen haar noch een oproer tot Lions, die heel wreet was, onder een voorwendsel 't welk te gelijk vals en belacchelijk was. De besmettelijke siekte, die anderwaarts noch zijne verwoestinge deedt, wierd ook in die Stadt vernomen. Het Volk schreef die ramp toe aan eenige Luyden, die men seyde, dat de deuren van de particulieren met eenig smeer gingen wrijven: Waarom het ook aan die Schelmen den naam van *besmeerders* gaf. Maar om dat men de Gereformeerden alle rampen te laste wilde leggen, so liet men dese gelegenheyt niet verby gaan, om het gemeene Volk tegen haar gaande te maken. De Magistraat deed ondersoek naar die misdaadt, en deed eenige van die pretense vergiftigers gevangen nemen, onder welke, seyde men, sig een Gereformeerde bevondt. De straffe van die ellendigen en voldeed het Volk niet: Men moest om 't selve te bevredigen alle de Gereformeerden ontwapenen; en de geweldenaryen van het grauw, 't welk verscheyde personen omgebragt hadt, ongestraft laten. De Gereformeerden waren genootsaakt, om haar veele dagen achter een verborgen te houden; en sommige selfs die 't meeste gevaar liepen, verlieten de Stadt. Ontrent ter selver tijd een gereformeert jonghman aan een heete koortse zijnde komen te overlijden, so bediende men sig van zijne maalderyen, om te doen geloven, dat hy Catholijk was geworden. In sijn siekte sprak hy niet anders als van sijn Vader. Een Jesuit sigh onder de naam van sijn Vader by hem vervoegt hebbende, vroegh hem of hy in sijn religie niet sterven wilde, doch hy onthielt sigh uyt te drukken, of hy van de Gereformeerde of van de Roomse Godsdienst sprak. De sieke op die vrage geantwoordt hebbende, *ja Vader*, so wilde men de dubbelsinnigheyt van dat woordt *Vader* in 't Frans *Pere*, 't welk de Catholijken aan de Luyden van den Tabbart geven, tot een bewijs opvatten, dat dien arme mensch van Godsdienst wilde veranderen. Maar de waare Vader sig eenige tijdt daar naar aan sijn Soon vertoont, en hem deselve vrage gedaan hebbende, waar op de sieke deselve antwoordt gaf, so vatte men de saak op een heel andere wijse: men seyde dat het een effect van d'onsteltheyt van sijn verstant was; dat hy had gelooft met de Jesuit te spreken; en dat die laatste woorden een bekragtigingh van de voorgaande waren. Invoegen dat ongeagt de klachten van de Vader, en de baarblijkelijke teekenen van de maalderye van de Soon, men de *bekeringh* voor wettigh deed doorgaan; men joeg van hem alle Gereformeerde personen weg; de Catholijken maakten haar meester van sijn Lichaam, en begroeven het naar sijn doot op haare wijse. Het scheelt de Catholijken niet door wat deure dat men in haar gemeynschap komt. 't Bedrogh, 't gewelt, de vrese, 't interest, maalderye, alles dient tot derselver overwinningen, en tot heyl van haare *bekeerden*. Maar wijders heb ik gelooft, dat ik alhier van die bysondere saake spreken moest, om te doen sien, hoe veel reden dat de Gereformeerden in 't vervolg hadden, om so veele pogingen en naarstigheden aan te wenden, als men bemerken sal, om haare sieken van het besoek van sodanige *bekeerders* te bevrijden.

Nieuwe oproer tot Lions tegen de Gereformeerden.

Pretense *bekeringe* van een sieke die maalderyen hadt.

Het Hof en de Parlementen fulmineerden ondertusschen tegen den Hertog van Rohan; en voornamentlijk so verleende dat van Thoulouse tegen hem d'alderbloedighste Arresten, die oyt tegen een Rebel verleent sijn geworden. Maar aan d'andere sijde so nodigde men alle zijne aanhangers om hem te verlaten, door d'alderschoonste beloften die men haar doen konde. Den Koningh liet op den 15den December tot Parijs een Declaratie uyt gaan, waar in hy grotelijks verheffende de genade, die hy aan die van Rochelle had bewesen, en het voordeel dat deselve verkregen hadden in haar te onderwerpen, voorts alle andere die de wapenen aangenomen hadden aanmaande, om van gelijke te doen, en om deswegen haare verklaringe binnen veertien dagen, op de Griffien der jurisdictien daar sy onder gehoorden, te komen doen. Hy beval aan de Steden die het met den Hertogh hielden, om Gedeputeerden aan 't Hof te senden, om aldaar haare onderwerpingen te doen: en op die conditien so beloofde hy haar op de trouwe van een Koning, genade te sullen betonen; en haar deelgenoten van zijne weldaden, gelijk zijne andere Onderdanen te sullen maken: Maar hy veroordeelde tot d'al-

Arresten en Declaratien tegen den Hertog van Rohan en desselfs aanhangers.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1628 d'alderſwaarſte ſtraffen die gene, die in haare rebellye volherden ſouden. Die Decla-
ratie deed heel weynigh uytwerkinge, om dat den Hertogh van Rohan aan die gene
die hem volgden, deed begrijpen, dat men veel meer van een generale Vrede kon
verhopen, als wel een yeder van een byſondere onderwerpinge genieten ſoude. Maar die
redenen ſouden heel ſwak geweeſt ſijn, ſo men den Cardinaal niet in een uytlandſche oor-
log, die hem belette, om in Vrankrijk d'uytterſte krachten tegen de reſte van de Gere-
formeerden in te ſpannen, had belemmert geſien.

Reyſe van den Koning en van den Cardinaal in Italien.

Dien Miniſter wilde in Italien de agtingh van ſijn Meeſter herſtellen, alwaar deſelve
ſeer vervallen was, door de believentheden, dewelke die gene die voor hem in 't Mi-
niſterie geweeſt waren, voor het Hof van Spanjen gehadt hadden. Hy deed derwaarts
een Leger marcheren in een ſayſoen, waar in het de meeſte ſchijn van de werelt hadt,
dat het ſelve vergaan moeſt, veel eer als om daar overwinningen te maken: En om de
waarheyt te ſeggen, ſo den uytſlagh aldaar ongelukkig was geweeſt, ſo had die expe-
1629 ditie niet anders als voor lightvaardigh hebben konnen doorgaan. Maar daar is niets
dat beter gelukt als die dingen, die een Vyandt gelooft, dat men niet ſal dorven be-
ſtaan. Het Leger overwon het nadeel der plaatſen, de geſtrengheden van het winter
ſayſoen, en de Troepen van den Hertog van Savoyen, die haar tegens derſelver doortogt
ſtelden: En naar dat hy aan die kant zijne ſaken op een heerlijke wijſe gereguleert
hadt, ſo quam den Koning weder in de Cevennes, en belegerde de Stadt Privas. Daar
was yets wonderlijks in de vlijt van dien Miniſter. t'Sedert de overgave van Rochel-
le, ſo verliepen 'er niet meer als ontrent ſes maanden, tot de tijdt van d'innemingh van
Privas; en in die weynige tijdt liet den Cardinaal den Koning de reys naar Savoyen
doen, en ſtelde de ſaaken van Italien weder op een goede voet. 't Selve deed hem ſo
veel credijt by den Koning verkrijgen, dat het onmogelijk was, dat het verder gaan
konde: En het bragt aan d'andere ſijde ook de verwonderingh en verbaaſtheyt in gants
Europa: Invoegen dat de Gereformeerden haar in d'uytterſte neerſlagtigheyt vonden,
wanneer ſy de reſt van haare Steden door overwinnende Troepen, die in een moeye-
lijk ſayſoen, alle de hinderpalen van de konſt en van de natuur quamen te verkrachten,
gedreygt ſagen. Den Hertog van Rohan had geen weynigh moeyte, om door de
gewoone redenen, en door de hope van de byſtant die Spanjen aan hem beloofde, de
vrywillige overgave van alle die Steden te beletten

Belegering van Privas welkers Inwoonders verraden worden.

Den Koning dan groote loftuytingen in alle de Plaatſen daar hy door trok, om naar
Italien te gaan, over de goede uytſlag van zijne waapenen voor Rochelle ontfangen heb-
bende, en in ſijn wederkering de wegh met *bekeeringen* beſaayt ſiende, die door een
groot getal van Miſſionariſſen, dewelke met zijne Troepen marcheerden, en die de re-
den van verſchrikking heel wel wiſten te gebruyken, uytgewerkt wierden, ſag ſigh
nergens als voor Privas geſteuyt, 't welk hy in de maandt van Mey belegerde. Cha-
brilles en Mombrun hadden haar in de Stadt begeven, onder voorwendſel van deſelve
te ſullen helpen defenderen. Sy waren alle beyde verdagt: Men had ontdekt dat Cha-
brilles met het Hof handelde, en het Vivarets voor een goede belooninge aan den Car-
dinaal moeſt leveren. Mombrun hield meer mate; en deed ſigh al vry ſterk aanſoeken
voor dat hy ſigh over gaf: dogh d'een ſaayde tegen d'ander miſtrouwingen. Chabril-
les bood aan de Stadt te bewaren, mits dat hy de opperſte daar in was; maar hy deed
vreſen, dat Mombrun hem wel overdwarſſen mogt. Aan d'andere ſijde ſo ſeyde Mom-
brun al 't geen dat hy van de verraderye van Chabrilles wiſt; en deed al wat dat hy
konde, om te beletten, dat de Stadt niet in zijne handen wierd geſtelt. Haar verdeylt-
heyt had die uytſlag, datſe de Soldaten en Inwoonders daar van een affien deed heb-
ben. De hulp-benden die men daar binnen moeſt ſenden, en die haar tot Boutieres ont-
hielden, weygerden op d'aanradinge van Chabrilles daar binnen te komen, den wel-
ke beloofde deſelve daar binnen te ſullen werpen als het tijdt ſoude ſijn. De Soldaten
van de beſetting deſerteerden, en het meeſte gedeelte van de Borgers deed het ſelve.
Als Mombrun de Stadt onvoorſien ſag, ſo begaf hy ſig met eenige Capiteynen naar het
quartier van den Koning; alwaar men hem voor de ſchijn gevangen nam, ten eynde
men gelegenheyt ſoude mogen hebben, om de Stadt op diſcretie te doen overgeven.
Maar in de grondt ſo had hy ſijn Tractaat al gemaakt, en het voorwendſel dat men
nam, dat hy een uytval uyt ſijn Stadt had gedaan, ſonder voorſichtigheyt genoegh ge-
bruykt te hebben, en was niet anders als bedriegerye. De beſettingh van Privas die
ſigh op 't Fort van Thoulon geretireert hadt, over het gevangen worden van Mom-
brun, en van de Capiteynen die hem gevolgt waren, verbaaſt zijnde, en ſigh ſonder op-

per-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

perhooſt ſiende, gaf ſigh op diſcretie over. Maar ſo ras als de Troepen van den Koning daar binnen quamen, ſo raakte het vuur in eenige kruyt-tonnen, of in een mijne, die gereet was gemaakt omſe te laten ſpringen, by aldien de Stadt in de forme aangetaſt was geworden. Dat geval deed eenige ſoldaten van des Konings Leger ſneuvelen, en gaf aan d'andere het voorwendſel, om op de beſettingh aan te vallen. Alle de wreetheden die men aan een Stadt die met ſtorm ingenomen was, ſoude konnen plegen, wierden tot Privas in 't werk geſtelt. De Stadt wierd geplondert en verbrandt: en 't geen de woede der ſoldaten ontquam, wierd maar voor de Galg of voor de Galeyen bewaart. 1629

Wreetheden tegen deſelve Stadt gepleegt.

De Catholijken beſchuldigden de Gereformeerden, dat ſy den brandt in 't kruyt hadden geſteeken: en deſelve beſchuldighden aan d'andere zyde de ſoldaten van den Koningh, dat ſy die boosheyt gepleegt hadden, om 't recht te hebben van de Stadt te mogen plonderen, welkers vrywillige overgave haar de plonderinge niet toe liet. 't Is in der daadt waarſchijnelijk, dat de Gereformeerden haare ſchikkingen beter ſouden genomen hebben gehadt, indien deſelve de Auteurs van dat voorval waren geweeſt. Het gebeurde al te vroegh om een merkelijke ſchade aan de vyanden toe te brengen; en de weynigh uytwerkinge die het deedt, was de moeyte niet waart, om ſodanige aanſlagh te maken: maar men wilde de Soldaten wel geloven, die de beſettingh van die liſtigheyt beſchuldighden. Gehaatte Luyden paſſeren heel licht voor miſdadigen; en den haat die men op deſelve heeft, geeft aan alle de beſchuldigingen daar men haar mede belwaart, een ſchijn van baarblijkelijkheyt en van waarheyt. 't Was om deſelve reden, dat men die ellendigen aanmerkte als ſchuldigh zijnde aan de moordt van een Capuçijn, Hieronymus van Condrieu genaamt, waar van de Monnikken van ſijn Ordere een Martelaar hebben willen maken. Men heeft een verhaal van dien pretenſe Martelaar geſien, ſo volkome omſtandighlijk opgeſtelt, dat om kenniſſe van alle de feyten te hebben, die men daarinne verhaalt, men niet alleenlijk in die handelingh tegenwoordigh, maar ook een vredigh aankijker daar van ſoude hebben moeten geweeſt, zijn. Niettemin die pretenſe miſdaadt ſoude op een plaats moeten geſchiedt geweeſt zijn, daar niemandt anders als de ſchuldige en den Patient tegenwoordigh waren: ende wijders ſo zijn de omſtandigheden daar van ſo ſlecht uytgehaalt, dat men heel licht bemerken kan, dat in plaatſe van een waarachtigh verhaal dat werk wel een Roman gelijkt, ſo als die gene zijn die uyt China of Japan overgebragt worden. Maar de Koning die gemakkelijk, bygelovigh, en met een af-keer tegen de Gereformeerden voor ingenomen is, gelooft ſonder nauw onderſoek al het gene, dat men t'haaren laſte inbrengt, om hem in dat voor-oordeel te onderhouden.

Voorwendſels van de Catholijken.

Men pogt wijders op de *bekeeringen* van de Soldaten, die de Catholijke Godſdienſt voor haar ſterven quamen te omhelſen. Maar behalven dat ik op een andere plaats wegens die pretenſe *bekeeringen* mijne aanmerkingen heb gemaakt, ſo ſal ik alhier eens vooral ſeggen, dat'er veele Catholijken waren, die de wapenen onder de Troepen der Gereformeerden droegen; en dat die Catholijken een gunſtiger onthaal waren verhopende wanneer ſy ſeyden, datſe Gereformeerden waren, dan wanneerſe bekenden, dat ſy Catholijken weſende, onder de Troepen van diegene gedient hadden, die men *vyanden van den Staat en van de Kerk noemde*, om datſe dan te verwachten hadden, dat men tegen haar ſoude verklaren, dat'er voor haar geen hoop van genade meer was; dat ſommige ſelfs haar leven door die liſt behielden, veynſende yverige en godſdienſtige luyden te weſen; tot dat de Miſſionariſſen, hen haar pardon op conditie dat ſy haar rokje omkeeren ſouden, deeden verhopen; dat die Luyden dan heel licht overgebracht wierden tot al 't geen, dat haar de Monnikken inblieſen; en dat mitſdien, wanneer 'er verklaringen van de valſche *bekeerden* tegen de Predikanten, of tegen de reſt van de Gereformeerden wierden gevonden, het noch in recht noch in reden beſtont, dat men aan haar getuygeniſſe geloof quam te geven. Voorts ſo deed men de wreetheden in het veroveren van Privas gepleegt, voor een rechtvaardige geſtrengheyt, en een exemplare ſtraffe doorgaan: en al of men met die erbarmelijke uytvoering noch niet vergenoeght was, ſo liet den Koningh in de maandt van Juny een Declaratie uytgaan, 't welk aan die gene die haar geduyrende de belegering tot Privas hadden onthouden, verbood aldaar weder te komen, en confiſqueerde haare goederen: deſelve benam aan de Gereformeerden de vryheyt, om haar aldaar ſonder expres verlof ter neder te ſlaan; en bragt mede, dat ſelfs de poſſeſſie ſonder de vergunninge, haar geen 't minſte recht ſoude toebrengen. Op ſijn plaats ſal ik de onrechtvaardigheden en wreetheden verhalen, waar van die Declaratie in deſe laatſte jaaren het voorwendſel is geweeſt.

BEKEERINGEN van de gevangen Soldaten.

Declaratie over d'inneming van Privas.

1629. Die innemingh van Privas, en de omstandigheden van desselfs overgave, verwekten aan allekanten neerslachtigheyt en vrese: en aan d'andere zyde so deed de verwoestinge die op verscheyde plaatsen door de kleyne Legers; die den Koningh derwaarts sondt, in't werk gestelt wierdt, aan alle de Gereformeerden, die noch machtigh waren haar selven te defenderen, de moedt ontvallen. Men had de hoop verloren van door de Engelsen geholpen te sullen worden, dewelke tsedert het innemen van Rochelle, den Hertog van Rohan nog met schoone beloften hadden onderhouden: maar den Cardinaal had een Tractaat van vrede met haar aangevangen, voor dat hy den Koning naar Italien geleyde; en d'onderhandelingh wierd geduyrende de reyse voltrokken: Invoegen dat de tijding van die vrede onder de belegeringh van Privas wierd ruchtbaar gemaakt. 't Is waar dat den Afgesant van Engelandt den Hertogh versekerde, dat die vrede van geen lange duur soude zijn. Maar so men op die belofte al had mogen vertrouwen, den Hertog die een gereede hulpe van noden hadt, en konde na die gene niet wachten, die men aan hem ingevolge van een onsekere verbrekinge van een Tractaat, dat noch so nieuw was, quam te beloven. Daar was dan niet overig als de hulpe van Spanjen, alwaar le Clausel op den derden Mey in den naam van den Hertog, een Tractaat had gesloten. Maar men wist wel, dat men op die hulpe geen staat moest maken, welke de ondraaghlijke langsaamheyt van den Raadt van Madrid niet toe liet, spoedigh genoeg te verhopen, om daar eenige dienst van te trekken: behalven dat den Catholijke yver van dat Hof met reden deed twijfelen, of het selve in desselfs Tractaten met de *Ketters* wel ter goeder trouwe handelde. Wijders so was die uytheemse Alliantie aan veele van de Gereformeerden selfs niet aangenaam. Men schreef 'er met seer veel drift voor en tegen; en de Monnikken van die partye geworden zijnde, so sag men heele bittere steek-schriften tegen den Hertog, en tegen alle die gene die van sijn Godsdienst en partye waren, voor den dagh komen. Men beweerde in alle die geschriften tegens hem, dat de uytlandse hulpe daar hy sigh mede vleyde, onmogelijk niet nut en onrechtvaardig was. Men verschoonde daar in door verscheyde redenen, de verbreking der Tractaten, die men seyde dat niet altijt nodig waren onderhouden te worden. In krachte van die staat-regel, wees men daarinne aan, dat alle de redenen van de Gereformeerden ongenoeghsaam waren, om derselver wapenen te rechtvaardigen. Men wilde seggen, dat sy alle de gratien die haar toegestaan waren, en bysonderlijk de Brevetten, 't Hof afgeperst hadden, welkers verbintenisse derhalven nul, en de herroepingh wettig was. Men seyde, dat de Koningen verbonden waren als Vassalen Gods, en beschermers van de Kerk, de *Ketters* selfs met de doot te straffen, om dat de Ketteryen de Staten altijd beroert hebben gehadt. Men beweerde, dat de reden van het gemeene best de Koningen ontsloeg, om de beloften die sy aan haare Onderdanen gedaan hadden, te achtervolgen: dat het nimmermeer geoorloft was haar den oorlogh aan te doen; en dat selfs wanneer sy de bespringers waren, het niet geoorloft was sigh te defenderen. Men breyde sigh heel lang en breed over die tyrannyke opinie uyt. Men disputeerde ampel over de plaats, die de Gereformeerden in den Staat besloegen, waarin men beweerde, dat sy geen apart lichaam uytmaakten; en men condemneerde op dat principium haare Vergaderingen, haare algemeene deputatien, en met een woordt geseyt, alle de dingen die de gevolgen van een wettige Unie waren: een nieuwe staatkunde, waar van men 't voorwendsel uyt een groot getal onrechtvaardigheden getrokken hadt. Eyndelijk so bragt men met een volslage Catholijke reden, de overwinningen die de Roomse Kerk over de *Ketteryen* had bekomen, tot een teeken van derselver waarheyt; en 't verval der Gereformeerden, als een bewijs van derselver *Ketterye* by. Maar het soude haar heel swaarlijk te bewijsen vallen, dat het gewelt, d'overvallinge en d'ontrouwe, die de wapenen van de Roomse Kerk tegen derselver vyanden zijn, wapenen zijn, die de waarheyt betamen: en dat het verderf van derselver tegenpartijders door sodanige middelen, een goede reden is, om haar van Ketterye te overtuygen.

Neerslachtigheyt van de rest der Gereformeerden.

Tractaat vanden Hertog van Rohan met Spanjen.

Overgave van Alets.

Terwijle dat den Hertogh van Rohan tegen alle die swarigheden worstelde, so deed d'overgave van Alets, welke Stadt de poorten voor den Koningh opende, sonder eenige tegenstant te bieden, de moedt aan die gene die noch niet geresolveert hadden, om haar selven te defenderen, noch meer ontsakken: en de voordeelige conditien dewelke die Stadt verkreegh, deed alle d'andere waanen, dat men deselve naarvolgen moest, om so gelukkigh als sy te wesen. De overdenkinge van de wan-ordren tot Privas maakte, dat men de capitulatie van Alets noch so veel te verdraaghlijker oordeelde: ende also die Stadt een van de aanmerkelijkste van de partye was, so was desselfs voorbeeldt van een groot gewichte voor d'andere. Niettemin den Hertogh quam die hinderpalen te boven, en sijn eygen voordeelen die men hem van wegens den Koningh deed hoopen, en die so

veel

veel te grooter ſouden weſen, wanneer hy aſſonderlijk wilde handelen, dan wanneer hy op een algemeene vrede bleef aandringen, verſuymende; ſo verbond hy alle de vrienden en medeſtanders die hy noch overigh hadt, om een eenigh Tractaat voor haar allen te maken. Hy verkreegh om daar toe te geraken, de vergunninge om een algemeene Vergaderingh tot Anduſe te mogen houden; waar van daan deſelve tot Nimes overgebragt wierd, om ſo veel te vryer te weſen. Den Koningh de bekrachtiging der Edicten toeſtaande, ſo was 'er niets meer 't welk twiſt verwekte, als het artijkel van de fortificatien. Den Koning wilde hebben, dat deſelve al tſamen afgeworpen ſouden worden: en 't meeſtendeel van de Steden weygerde 't ſelve toe te ſtaan. Sy oordeelden dat ſulks al 't quaat was dat haar konde overkomen, ſo wanneerſe ſelfs 't uytterſte waren afwachtende. En om de waarheyt te ſeggen; alſo 'er noch wel dertigh Steden waren, waar van 'er veele wel een belegering van drie maanden, voor datſe genootſaakt ſouden ſijn te capituleren, uytſtaan konde, ſo ſoude men ſekerlijk den Cardinaal belemmert hebben gehadt, by aldien men vaſt op dat artijkel had blijven ſtaan. Maar de byſondere belangen, de Intelligentien van den Cardinaal, de vreſe van de verraderyen, het voorbeeldt van Privas, en voornamentlijk dat van de Stadt Anduſe, die ſigh 't aldereerſte over gaf, en in 't verlies van haare veſtingen conſenteerde, deed deſelve toeſtemminge van alle de Gedeputeerden die haar op de Vergadering bevonden, verlenen.

1629.

Algemeene Vergadering tot Anduſe; die tot Nimes word overgebragt

De Vrede wierd dan ontrent het eynde van de maand Juny geſloten, en in 't Leger van den Koning afgekondigt; en vervolgens het Tractaat in een Edict geconverteert zijnde, wierd in 't begin van de volgende maandt ook tot Nimes afgekondigt. Het wierd by forme van genade verleent, en om dat den Koningh die aan overwonne en ootmoedige Onderdanen, uyt ſijn eygen vrye wille verleende, daar toe alleen door deſſelfs goedertierenheyt bewogen zijnde, ſo wierd 'et '*t Edict van gratie* genoemt. Men deed het dien tijtel geven, om de Gereformeerden t'ontheffen van de vreſe die ſy hadden, dat het ſelve Edict niet beter als d'andere onderhouden ſou te worden: en alſo men om de voorgaande te verbreken, tot een voorwendſel had genomen, dat den Koningh die niet als door dwangh had verleent, ſo wilde men hebben, dat dit ſo veel 't ongeſchondener ſoude verblijven, om dat den Koning het ſelve als overwinnaar, uyt een ſuyvere beweginge van de Koninklijke goetwilligheyt verleende. Niettemin ſo ſchreef den Cardinaal des anderen daags naar d'afkondiging van de Vrede, op den negen-en-twintigſte Juny, een Brief over het ſelve ſubject aan de Koninginne Moeder; waar uyt men ſoude hebben konnen beſluyten; dat de beweegreden van die Vrede niet en was, om de Edicten die de *Ketters* verkregen hadden, te onderhouden; maar wel om het Volk van de gevolgen van den oorlogh te ſoulageren; en om de Proteſtantſe Geallieerden niet te verſtooren, aan welke de gantſche verdelginge van de Gereformeerden, alle vertrouwentheyt ſoude hebben doen verlieſen. Dien Brief was eer een beſchimpinge als een onderwerpinge. De Koninginne was reets op den Cardinaal t'onvreden; en daar was niets 't welk haar onaangenamer was, als de goede uytſlag van de ondernemingen die hy geformeert hadt. Sy had al gedaan wat dat ſy gekonnen hadt om te beletten, dat hem de belegeringh van Rochelle niet mogt gelukken: en ter ſelver tijdt datſe Bedevaarden en andere devotien aanwende, om de d'inneming van die Stadt te mogen verkrijgen, ſo deed ſy alle haare werk-tuygen ſpelen, om te maken dat den Cardinaal die ſlagh van aangelegenheyt ontſchieten mogt. Sy beminden wel de Gereformeerden niet, alhoewelſe haar in verſcheyde gelegentheden wel gedient, maar alſoſe haar in andere weder vergramt hadden, ſo lagen de vergrammingen haar meer aan 't herte, als de dienſten die ſy aan haar gedaan hadden. Daar in ſteekt niets ongemeens. Men kan altijdt een gewiſſer ſtaat maken op de gevoeligheden der menſchen; en voornamentlijk op die van de Vorſten, als op haar erkenteniſſe. De tijdt wiſt in hare geheugeniſſe alle aanteekeningen van dienſten uyt: Maar wanneerſe pardonneren, ſo ſchorſtenſe maar alleen voor een tijdt het gevoelen van de verongelijkingh op; en het minſte voorwendſel doed daar van de geheugeniſſe weder oprijſen. 't Geen de Koninginne verplichte om over de voorſpoedigheden van den Cardinaal moeyelijk te weſen; was, om dat ſy het credijt van dien Prelaat door de goede uytſlagh van zijne deſſeynen ſagh verſterken: in plaatſe dat ſy het haare meer en meer quam te verlieſen; en dat hy die haar Creatuur was, haar bykans geen deel meer in de ſaken liet hebben. Sy ſoude miſſchien niet moeyelijk ſijn geweeſt, dat hy minder gelukkigh in 't uytroeyen van de *Ketters* was geweeſt, ten eynde dat 'er in den Staat een party mocht overblijven, die machtig genoeg was, om haar wederom te konnen herſtellen

De Vrede word geſloten.

Edict van gratie

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1629 in dat gesag 't welk sy verloren hadt, wanneer de gelegenheyt sigh daar toe soude op doen. Ondertusschen so was den Cardinaal daar op uyt, om haar groote eerbiedigheden te betoonen, om het verwijt niet op sigh te laden, dat hy een Vorstinne waar aan hy sijn fortuyn verschuldight was, versmadelijk stelde. Maar laat ons tot de Historie weder keeren.

Inhoudt van 't Edict. Het Edict behelsde dan in den aanvangh een lange voorreden, dewelke in een smadelijke stijl uytdrukte, de middelen die men in 't werk had gestelt, om de Gereformeerden weder tot gehoorsaamheyt te brengen. 't Innemen van Rochelle; de plondering van Privas; de vrywillige onderwerpingh van Alets, wierden daar in met so een rhetorijke stijl vertoont, die in d'Edicten niet heel gemeen is. Men sag daar in de namen van vijf-en-twintigh Steden die wel gefortificeert waren, dewelke het kanon van den Koning niet hadden dorven afwachten; en die met den Hertog van Rohan, en den Adel van verscheyde Provintien, door derselver Gedeputeerden zijne goedertierenheyt versocht hadden; aanbiedende derselver vesten af te werpen, om geen meer mistrouwinge van haar gehoorsaamheyt te geven. Waar naar den Koning, uyt een enkel medelijden wegens de ellende van zijne Onderdanen, en om selfs so veel te volkomender het herte te gewinnen van die gene, die schuldigh aan so veele afvallen waren, in twee-en-twintigh artijkelen ordonneerde, wat dat 'er in 't toekomende onderhouden moest worden. Het Edict wierd *eeuwigduyrende en onwederroepelijk* genoemt: en volgens de gewoone stijl, so behelsde het eerste artijkel de herstelling van de Roomse Godsdienst in alle desselfs vryheden, en de Geestelijken van deselve Godsdienst in alle haare goederen. Maar by een bysondere clausule so wilde den Koningh hebben, dat in de Kloosters van de verwonnene Steden, geen andere Monnikken souden werden gebragt, als die in een nauwe onderhoudinge van derselver regel leefden. Het tweede was gants nieuw; en den Koning de Gereformeerden belovende in de vrye oefteninge van haar Godsdienst te maintineren, so betuygde hy te gelijk een groote begeerte te hebben, datse weder in de Roomse Kerk mogten keeren, en maande haar aan alle driften af te leggen, om so veel te bequamer te sijn, om de verligtinge van den Hemel t'ontfangen; en den Koning deed die begeerte tot haare bekeringe voor het grootste getuygenisse van desselfs goede genegenheyt doorgaan. Het derde sag op de hoedanigheyt van de Parochianen, die hy in de geconquesteerde Landen moest aanstellen, en de middelen van derselver subsistentie. Het volgende behelsde de algemeene en bysondere amnestie, wegens alle 't gene dat in den oorlog voorgevallen was. Het vijfde bekrachtigde de Declaratien, d'Edicten, en d'Artijkelen in het Parlement *geregistreert*: En het volgende ordonneerde de wedergevinge van de Kerken en Kerk-hoven, en vergunde d'opbouwinge van de afgeworpe Kerken. Het sevende verleende de tijdt van drie maanden tot d'afwerping der fortificatien, die by d'Inwoonders met vlijdt volgens d'ordre van de Commissarissen des Konings moest gedaan worden: en also den Koning geen besettingen in die Steden liet, so verbond hy haar om aan hem Pandsluyden te geven, die onder sijn macht souden blijven, tot dat de saak gedaan soude sijn: en die voorreden brogt selfs ook mede, dat de Pandsluyden al voor d'afkondiging van 't Edict gelevert waren. Voort so liet dat Artijkel aan de Steden al den omring van hare muyren behouden. Het achtste herstelde de Gereformeerden in alle haare goederen, benamingen, redenen, en handelingen: en vernietigde alle Arresten en ordonnantien ter contrarie. Het negende vergunde haar om weder in haare huysen te mogen keeren, en om haar selven over al in 't Koningrijk alwaar het haar geliefde, ter neder te mogen stellen: Maar het sonderde van het eerste poinct van die gratie uyt, die van Pamiers, die sig in de Stadt hadden bevonden, wanneer den Prince van Condé deselve den Hertogh van Rohan, diese ingenomen hadt, weder afnam: en het sloot van het tweede, de Eylanden van Ré en Oleron, Rochelle en Privas uyt, alwaar hy niet toestont, dat yemand sig op nieuw soude gaan ter neder stellen. De volgende seven behelsden gewonelijke reglementen, tot d'ontlastingen van sodanige personen, die haar met de behandeling der penningen, of in de bedieninge van de justitie geinteresseert vonden. Het seventiende en volgende, bekrachtigden de gewoone gebruyken van alle die Steden, nopende de verkiesing van derselver Borgemeesters, en nopende de Politie; en van die van de Provintie van Foix, nopende de Vergaderingh der Staten. Het negentiende behelsde een ontslaginge in faveur van de Borgemeesters, wegens de behandelingh van de publijke gelden. Het twintigste herstelde de recht-banken, en Comptoiren van ontfangh in die plaatsen, daar men deselve ter oorsake van de beroertens wegh genomen hadt: En het laatste herstelde de Kamer

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Kamer *Mipartie* tot Castres, naar dat dessels vestingen afgeworpen souden sijn; en maintineerde deselve in alle de toe-eygeningen, die door de Edicten daar aan verleent waren. 1629

Den Koning schreef aan de Koninginne Moeder een Brief gedateert den vijftienden July, waar in hy seer vergenoegt scheen over de Vrede die hy gemaakt hadt. Hy betuygde daar in dat hy voldaan was van de tekenen van genegenheyt, die de Gereformeerden hem quamen te geven; Dat hy geloofde dat 'er in haar geen saadt van rebellye meer overigh was; en dat sy met veel meer vlijd gearbeydt hadden om hare Vestingen af te werpen, als sy wel in 't bouwen van deselve betoont hadden. Den Hertogh van Rohan was naar dat hy den Koning gegroet hadt met verlof vertrokken, om sig naar Venetien te mogen begeven. Om het eygentlijk te seggen, het was een ballingschap die met een verwe van verlof beschildert was; om datmen het niet voorsichtigh oordeelde te wesen, dat men den Hertogh in Vrankrijk liet, alwaar sijn credijt en bedrijven beletten konde, dat d'overblijfsels van 't Vuyr niet uyt wierdt gedooft. Maar het was ten minsten voor hem nuttiger, dat hy sigh verre van de plaatsen ophield, welkers halven hy bedenkelijkheyt soude konnen geven, als het voor het Hof was, om hem daar van te verwijderen. De minste achterdogt die men van hem opgevat soude hebben, wanneer hy in Vrankrijk had gebleven, soude hem daar toe gebragt hebben, of om sijn hooft op een schavot te verliesen, of om altijd gevangen te blijven sitten. Sijn Moeder en Suster wierden by de Vrede in vryheyt gestelt; en den Koning verleende aan den Hertog eenige vergoedinge van schade, ten opsichte van de verwoestinge, die den Prince van Condé ontrent zijne goederen gedaan hadt.

Brief van den Koning aan de Koninginne over het subject van de Vrede.

Vertrek van den Hertog van Rohan.

Die Vrede was in de grondt voor de Gereformeerden niet nadelig, so men aan haar met d'ontneming van derselver Steden van veyligheyt, deselve ook soude hebben konnen wegnemen de mistrouwing, die de quade trouwe der Catholijken, diese ontrent de seventig jaren lang beproeft hadden, in haar gebaart hadt. Sy sagen haar door d'afwerping van hare sterktens ter geliefte van haare Vyanden gestelt, en de macht van het eerste Ministerschap dat in de handen van een Cardinaal was, en liet haar niet toe, om op de beloften van dessels goetwilligheyt, haar selven in slaap te laten wiegen. Montauban weygerde uyt die consideratie lange tijdt, om dat gene 't welk de Vergadering van Nimes vast gestelt hadt, te ratificeren. De belegering die sy met so veel glorie uytgestaan had gehadt, persuadeerde haar, dat sy onverwinnelijk was, en haar Inwoonders waren so trots op die uytslagh, dat sy haar selven waren inbeeldende, dat mense niet weder soude derven aantasten. Men deed niettemin eenige Troepen naar die kant marcheren, om haar een schrik aan te jagen: Maar den Cardinaal, die hebben wilde, dat men hem voor de volmaakste van alle de Helden soude aansien, en dat men geloven soude, dat hy machtigh was om door dessels tegenwoordigheyt meerder uyt te werken, als een groot Leger door sijn krachten soude konnen doen, bragt so veel te wege, dat d'eere van d'overgave van Montauban aan hem verbleef. Hy ging derwaarts; hy wierd aldaar ontfangen; hy deed so veel Troepen van den Koning als 't hem beliefde daar binnen trekken; hy liet de vestingen afwerpen: en deed meer in weynig dagen met een veynsing van goedertierenheyt, en van een volkome goede trouwe, als een overwinnend Leger, daar den Koning in persoon by was geweest, door een lange belegeringh soude hebben konnen doen. Wanneer hy sijn intreede binnen Montauban quam te doen, so vervoegden de Predikanten haar by hem, om hem te begroeten: hy ontfing deselve; maar hy deed haar voor af weeten, dat hy haar die eer niet aan deedt, als aan Gedeputeerden van eenigh bysonder Collegie, vermits de Gereformeerden geen Lichaam in den Staat uyt maakten; maar als aan Luyden van letters, waar voor hy agtingh hadt. Het oogmerk van dat compliment was, om aan de Gereformeerden te doen weeten, dat haare Unie uytgedooft was; of dat die nu niet langer als in de belijdenisse van een en deselve Godsdienst bestont. De Ministers van Staat, de Intendanten, de Gouverneurs van de Provintie, de Princen selfs, hadden haar lange tijdt d'eere gedaan, die den Cardinaal aan de Predikanten van Montauban gedaan hadt: Maar de Geestelijkheyt eyndelijk 't moede zijnde geworden, van in alle gelegenheden de complimenten van de Predikanten, aan die van alle de andere Gedeputeerden te hebben sien prefereren, verkreegh een Declaratie, die deselve verboodt, om sodanige deputatien te doen, so als ik gelegenheyt sal hebben, om op een andere plaats te seggen.

Overgave van Montauban.

De Geestelijkheyt dit jaar tot Parijs vergadert zijnde, hield sig voornamentlijk met Vergade-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1629. dering van de Geestelijkheyt.

desselfs saken besig. Sy verkreeg een Arrest van den Raadt, 't welk verboodt onder de Ontfangers van de Geestelijkheyt, op voorwendsel van de schulden der *bekeerde* Predikanten, de pensioenen die aan deselve toegestaan waren; in beslagh te nemen, het selve opende een schoone deure voor de guyterye van die gene, die met deselve schulden beladen waren, en geene goederen besaten. Maar daar waren eenige Artijkelen in de Ordonnantien van Lodewijk de XIII. waar over de Geestelijkheyt goet vondt remonstrantien te doen. 't Een was het Artijkel, 't welk mede bragt, dat men een Inventaris van sijn tijtels moest maken. Sy vertoonde dat sulks haar verongelijken soude; vermits de *Vyanden van de Kerk*, dat is na de stijl van de Catholijken te seggen, de Gereformeerden, daar uyt een voorwendsel souden trekken, om deselve wegens 't besit van haare goederen moeyte te maken. Sy had al so veel reden om voor de quellingen van de Catholijken, als voor die van de Gereformeerden beducht te sijn; vermits men middelen genoegh gevonden soude hebben, om de valsheyt of nulliteyt van derselver tijtels te bewijsen, by aldiense maar eens 't ondersoek van bequame Luyden hadden moeten onderhavigh geweest sijn: Maar men moest maar alleen van de Gereformeerden spreken, welkers benaming veel bequamer was, om haare sekrete meyningen te verbergen. Sy versogt op een ander artijkel, dat men daar uyt de clausule, datse *in de Parlementen geregistreert waren*, die door de Ordonnantie vereyst wierde, weg nemen soude, om de concessien die sy van verscheyde Koningen verkregen hadt, te doen gelden. Sy sag wel, datse daar door het meeste gedeelte van haare voorrechten, aan 't welke die formaliteyt ontbrak, verliesen soude: Het sy om dat de Parlementen die soorten van gratie niet heel licht toestonden; of het sy dat de Geestelijkheyt selfs die uyt vrese van weygering niet voor brengen dorsten. Sy wilde liever hebben, dat die concessien aan haar by forme van een Contract mette Koningh, als by forme van een publijke wet verleent wierden: Vermits d'alderyverigste voorstanders van de arbitraire macht, het by naar daar inne al t'samen eens sijn, dat de Contracten veel onschenbaarder als de wetten sijn. Maar ik maak ter deser plaatse voornamentlijk die aanmerkinge, ten eynde men eens mocht oordelen, of die clausule, waar van de Geestelijkheyt het gevolgh so wel sag, niet in verscheyde Edicten, die tot faveur van de Gereformeerden verleent waren, en voornamentlijk in dat van Nimes geinsereert was geworden, om haar daar door van een groot getal importante concessien die tot derselver ruste nodig waren, te beroven.

Bysondere onrechtvaardigheden.

Indien men weten wil hoedanigh dat de Gereformeerden in de Steden, alwaarse onder de bescherminge van de Edicten leefden, gehandelt wierden, men sal het selve uyt verscheyde voorbeelden afnemen konnen. Op den drie-en-twintigste April, nam een Vergadering van de Stadt van Poitiers een resolutie, om de Gereformeerden niet meer in de gesworen Meesterschappen aan te nemen. Het voorwendsel was maar alleen dit, dat de tegen gewoonte verschillen veroorsaakte; en dat de Catholijke Meesters daar oppositie tegen maakten: gelijk of in een saake die het Edict so klaarlijk gedecideert hadt, de tegenstreving van die Muyt-makers, van eenige consideratie had moeten wesen; Den Koning tot Valence in het Dauphiné zijnde, liet op den Eersten May door den Raadt van Staten een Arrest uyt geven, het welke onder veel rechtmatige artijkelen, wegens de klokken, de Kerk-hoven, de gagien van de Predikanten, van de Schoolmeesters, en van meer andere dingen van deselve nature, als d'eendracht onder d'Inwoonders, en de herbouwinge van de Kerk; noch een ander reglement behelsde; 't welk niet tegenstaande 't gebruyk, en het baarblijkelijk interest, dat 't de Gereformeerden in de saak hadden, aan den Parochiaan, aan den Catholijken Burgemeester, en aan de gedeputeerde Inwoonders van deselve Godsdienst, d'uytdeylinge van d'aalmoessen, en de regeringe van het Gast-huys, toe-eygende. Men kan heel licht oordelen wat voor een deel dat het selve reglement de Gereformeerden in d'aalmoessen, en in de plaatsen van het arm-Gast-huys liet behouden. Het Parlement van Rennes wierd te rade dat jaar rechtmatigh te sijn; en bekrachtigde by een Arrest van den twaalfden Juny, een van de bysondere Artijkelen van 't Edict, 't welk de Gereformeerden vry gaf, om op de dagen van de plechtelijke ommegangen, haare huysen te behangen: en het voorschreve Parlement beval blootelijk, dat sy dulden souden, dat deselve behangen wierden. Het Parlement van Dyon handelde op die wijse niet. Een particulier wierd voor het selve beschuldigt van eenige oneerbiedigheyt onder d'ommegangh, op den dagh die ment H: SACRAMENTS DAGH noemt, gepleegt te hebben. De beschuldigde versocht volgens het Edict, de versending van het selve proces aan de Kamer van Grenoble; maar dat renvoy wierd hem afgeslagen, onder voorwendsel, dat 'er heyligh schen-

derye

derye in ſtak, en dat de Parlementen over het ſententieren van ſodanige ſoorten van misdaaden, competent waren. Nietwes waſſer onrechtvaardiger als die ſuſtenue: Vermits dat voorwendſel van heyligh-ſchenderye een van de gevallen was, wegens welke de Gereformeerden de meeſte reden hadden om te duchten, dat ſy onder de handen van voor ingenomene Rechters ſouden vervallen. Ik moet echter alhier een daad van juſtitie van 't ſelve Parlement verhalen, dewelke het meeſte gedeelte van deſſelfs voorgaande onrechtvaardigheden ſchijnt uyt te wiſſen. De Vader van den voortreffelijke Saumaiſe, met een ampt van Raatſ-heer in 't ſelve Parlement voorſien zijnde, wilde dat op ſijn Soon overdragen. Dien Raadt genoegde haar niet alleen van dat voornemen niet tegen te gaan; maarſe onderſteunde het ſelve ook krachtiglijk, en verſocht door deſſelfs Gedeputeerden aan den Koningh, dat hy aan de Soon commiſſie gelieſde te verlenen, om in het ampt van ſijn Vader te mogen ſuccederen. Marillac was ter dier tijdt Segelbewaarder, en van een humeur dat veel meer gelijk was aan den gene van deſelve naam, die wy in onſe dagen Intendant van Poitou en van Normandien hebben geſien, als aan den genen, die in de beginſelen van de Reformatie Aarts-Biſſchop van Weenen was. Hy had een drift in de ſaken van den Godſdienſt, die voor een raſernye konde paſſeren. Hy deed deſelve in dit geval ook blijken; en verklaarde dat hy liever den Staat aan de grootſte gevaaren ſoude bloot ſtellen, dan dat hy lyden ſoude, dat een *Huguenot* op die wijſe in honorabele bedieningen quam. Sulks gebeurde in 't eynde van de Somer van 't volgende jaar. Het credijt van Marillac beroofde Saumaiſe van een eere, die een ongemeene luyſter aan ſijn verſtant ſoude hebben konnen toebrengen, en het Parlement konde dat vermaak niet hebben, van onder deſſelfs Leeden te mogen ſien een Man, welkers naam genoegh ſoude geweeſt ſijn, om dien Senaat in alle volgende eeuwen vermaart te ſtellen. Dogh Marillac konde ſijn quaataardigheyt niet heel verre brengen. De Staat-kunde wraakte 't geen hy verdient hadt: En die Vyandt van de religie verloor kort daar aan met het Segel ook al ſijn fortuyn. Het Parlement van Parijs reguleerde by een Arreſt op den derden Auguſti verleent, het voorrecht om een gereformeert Adjunct tot inſtruering en afdoeningh van de criminele proceſſen, tegen die van de religie geintenteert, te mogen verkieſen, enkelijk tot de gevallen van hals-gerighten. Het Edict ſtrekte 't ſelve uyt tot de Sententien van 't hoogſte reſſort toe, by wat voor Rechters dat die ook geweſen waren; en de gewoonte had het ſelve uyt geſtrekt tot alle ſoorten van criminele proceſſen, om dat ſulks rechtmatig ſcheen: d'inſtructie van een proces voor den eerſten Reghter nootſakelijk dat gene zijnde, 't welk de afhanginge van de Sententie van den Opperrechter geeſt. Ik heb het dienſtigh geoordeelt om den oorſprongh van die rechtswijſinge alhier te verhalen; om dat die byſondere Arreſten metter tijdt tot generale wetten geworden ſijn. 1629.

Maar niets bragt de Gereformeerden meer quaat toe, als d'aanſtelling van ſendingen, die meeſten tijdt uyt Luyden van een bitter, oproerigh, en Scholaſtijk gemoedt beſtonden; die daar eere voor haar ſelven in ſtelden, dat ſy oproeren konden verwekken, en haar ſelven te doen miſhandelen, om alſo gelegenheyt te mogen hebben, van aan de voornaamſte Ledematen van de Gereformeerde Kerken handel te konnen maken. De aldergevaarlijkſte van die Knibbelaars waren ſekere Leeken, uyt het gemeene ſoort van 't Volk, waar van d'alderverhevenſte, Kramers, Schoenmakers, Meſſemakers, en andere Luyden van dat ſlag waren, die van Stadt tot Stadt, van Conſiſtorie tot Conſiſtorie, en van Synode tot Synode liepen, om aldaar ſtoute uytdagingen aan de Predikanten te doen, verſchils poincten op de publijke plaatſen, op een ſtellagie met eenige ſchragen onderſteunt zijnde, als die van de Quakſalvers, te prediken; het gemeene Volk en de Vrouwtjens met ſotte en belacchelijke knibbelaryen te vermoeyen; en haar beſt te doen, om door de *bekeeringe* van d'een of d'ander eenvoudige Ziel, een ſekere ſomme gelts, die de Geeſtelijkheyt haar daar voor belooſt hadt, te gewinnen. Maar ik ſal op een ander plaats wat breder van dat nieuwe ſlagh van Vyanden ſpreken: en alhier ſeggen, dat den Hertog van Rohan ſig naar de Vrede met verwijtingen beladen vondt; het meeſtendeel van die gene ſelfs, die hem 't meeſt aangedrongen hadden om deſelve te ſluyten, ſchreven aan ſijn heerſſugtigheyt, aan ſijn gierigheyt, en ſijn verhaaſting, het verval van de Kerken toe. Hy was genootſaakt een verantwoording voor die laatſte Vrede te ſchrijven: en de ſaak van de Vergaderingh van Rochelle, die den oorlogh aangevangen hadt, afleydende, ſo deed hy door een verhaal van al 't geen dat 'er voorgevallen was blijken, dat ſijn gedragh onnoſel; de laatſte Vrede

1630 Miſſionariſſen.

Den Hertog van Rohan werd van het verderf der Kerken beſchuldigt.

volſla-

1630 volslage nootsakelijk was, in een tijd wanneer Vrankrijk geen buytenlandse saken meer hebbende, den Hertogh met ses Legers te gelijk op den hals quam vallen. De verwijtingen die men aan hem deed, quamen alleenelijk van die gene, aan welke de Vrede niet so veel voordeel als den oorlogh had toegebragt: Maar in de gront so had den Hertogh het herte van al het Volk gewonnen, en by naar alle de Gereformeerden geloofden, dat hy voor haar veel beter dingen als den Admiraal Chatillon soude gedaan hebben gehadt, by aldien hy so wel als denselve, van de Steden en van den Adel was bygestaan geweest.

Knibbelaryen over het recht van de oeffening van de Godsdienst.

Ondertusschen so begon men de Gereformeerden in verscheyde plaatsen over het recht van de oeffeningen van haar Godsdienst te quellen: en voornamentlijk aan de kant van Rochelle, alwaar la Thuilerie Intendant, en St. Chaumont Gouverneur, verscheyde ondernemingen deeden. Den delen ordonneerde, dat de oeffeninge niet en soude geschieden als in plaatsen, daarse volgens het Edict in moest geschieden; en dat tot opheldering van de rechten, die de Gereformeerden deswegen souden konnen pretenderen, sy binnen veertien dagen haare bewijsen aan den Intendant souden voorbrengen. Hy voegde daar by, dat de Edelluyden die eenige oeffeningen in haare huysen souden willen laten doen, binnen deselve termijn verklaringe souden moeten doen van de plaats, die sy voor haare voornaamste woonstede verkoren hadden; 't welk haar dat recht soude doen genieten, so lange sy, hare Vrouwen, en familien, aldaar woonen souden: en dat de veertien dagen overstreken zijnde, sonder dat sy die verklaringh hadden gedaan, sy verstaan souden worden geen genoeghsame bewijsen te hebben: en dat sy niet souden konnen voortvaren tot harent te laten prediken, ten sy het den Koningh geordonneert hadt. Dat ondersoek deed de Kerken van die quartieren veele beknibbelingen uytstaan: maar 't geen het moeyelijkste was, was, dat de Kerken welkers recht door de Ordonnantien van la Thuilerie bekrachtight wierdt, haar in geen beter staat bevonden; vermits men in 't vervolgh duysent middelen bedagt, om haar de vrugt van die uytspraaken te benemen. In de plaatsen, daar de Heeren Catholijken waren, waren de alderbeste gefondeerste rechten nergens toe dienstigh: en het gewelt van den Heer belette de Onderdanen om dat voordeel te genieten. Men had daar van een voorbeeldt tot la Roche-chouard, alwaar de oeffeninge van de Gereformeerde Godsdienst met den jare 1559 een begin had genomen, en alwaar de Commissarissen executeurs van het Edict van Nantes, deselve in den jare 1610 by een plechtelijke ordonnantie bekrachtighden. Niettemin so joeg den Heer de Gereformeerden met gewelt uyt de plaats daar sy gewoon waren te prediken; en sy waren genootsaakt haar in een ander te versamelen. Maar ongeagt die hare believentheyt, so ontgingen sy echter niet om langduyrige quellingen onderworpen te sijn, die niet als met de verstroyinge van hare Kerken quamen te eyndigen.

Den Bisschop van Valence vervolgt de uytheemse Predikanten.

Den Bisschop van Valence, een bittere quant en stoute vervolger, deed op den vijftienden Juny een Arrest by den sekreten Raadt verlenen, 't welk aan een uytlander, die voor Predikant in dat Bisdom aangenomen was, verbood sijn dienst in het Koningrijk te continueren. Daar waren'er drie die den Bisschop in het verbodt wilde betrekken: Martin, Scarpius, en Allesi. Dien Prelaat als Heer inder tijdt, aan wien de justitie toequam, hadse alle drie doen condemneren. Allesi had sigh tot Livron opgehouden, sonder hem over de Ordonnantie te bekommeren. Scarpius was van Dié vertrokken, sonder een andere bedieninge aan te nemen; en Martin, sonder uyt het Bisdom te vertrekken, was maar alleen van plaats verandert. Die versmading van sijn gesag, bragt den Bisschop: die een hovaardigh en driftigh Man was, in vertwijfeling. Maar hy verworf by den Raadt nietwes als tegens Martin, die de t'meest gehaat was, om dat hy te voren een Capucijn was geweest; en die na dat hy de kap had op den Tuyn gehangen, een Boek onder den tijtel van den *Gereformeerde Capucijn* had geschreven, waar in hy sonder eenige verschooninge, de huycchelarye van die Ordere verhandelde; en naar dat den Bisschop hem selfs gevangen had laten setten, so hadt echter dat quade onthaal hem noch van gedragh doen veranderen, noch sijn moedt doen verliesen.

Oorsprongh van de onrechtvaardigheden over het subject van de aangehorigheden.

Dien selve Bisschop vongh dat jaar een vervolging aan, dewelke sijn oorsprongh in een bysonder Bisdom gehadt hebbende, sigh vervolgens door het gansche Koningrijk uytspreyde; en de Kerken meer als vijf-en-dertig jaren veele quellingen heeft doen uytstaan. Het voorwendsel was, dat een en deselve Predikant by tourbeurten op verscheyde plaatsen predikte: en men deed den Koningh geloven, dat die plaatsen, de

welke

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

welke men *aangehorigheden* of *quartieren* van eenige voorname Kerk-noemde, so vele usurpatien waren, die by het Edict niet waren geautoriseert. Daar was niets valscher. Die aangehorigheden waren plaatsen, waar in 't recht van oeffeninge van den Godsdienst, om eenige redenen in 't Edict vermelt, verkregen waren; maar die de macht niet hebbende om elk-een bysonder Predikant te houden, haar op de autoriteyt van 't Synode te samen voegden, om gesamentlijk de behoorlijke gagien voor een Herder uyt te maken. Dat selve en hinderde geensints de belangen van de Geestelijkheyt; aan welke het even-eens moest zijn, op wat voor een wijse dat de Gereformeerden haare Kerken deeden bedienen. Maar aan d'andere zyde so was 't selve voor de Gereformeerden gemakkelijk; die door dat middel haare Kerken en Predikanten met weynig kosten deeden bestaan: en die reden was kragtig genoeg, om den geest der vervolginge op te wekken, om haar dat voordeel te benemen. Men mag wel geloven, dat die quellinge door Valence sijn begin nam, om dat het selve een Bisdom is 't welk in twee plaatsen bestaat, waar van den Bisschop de naam draagt, namentlijk Valence en Die. Die Prelaat kon misschien niet verdragen, dat de *Kerken* verscheyde swakke Kerken t'samen voegden, om 't tractement van den Predikant so veel grooter te maken: vermits het de Roomse Kerk maar alleen vry staat verscheyde arme Bisdommen t'samen te voegen, om aan een Bisschop so veel te grooter inkomsten te verschaffen. Den selven wierd van den Bisschop van Vaison bygestaan, die sig by desselfs vervolgingen voegde. Sy verkregen twee Arresten van den Raad; 't een van den derden October tegen den Predikant van Dieulefit; en 't ander van den elfden derselver maandt, tegen den Predikant van Nions, dewelke haar verboden, om ergens anders als in de plaats haarer residentie te prediken. Niets was van een moeyelijker gevolg voor die Provintien waarinne veele Kerken waren; voornamentlijk tsedert dat den Koning de penningen die by den Koningh sijn Vader tot vergoedinge van de Tienden, toegestaan waren geweest, weder ingetrokken hadt.

1630.

Vertrek van de Koninginne Moeder.

Het bleek uyt die proef-stukken van de vervolging, dat de Gereformeerden die krachten niet meer hadden, die haar hadden doen ontsien: en dat ongeagt het Edict van genade, men haar gestadig de voorrechten die sy noch besaten, beknibbelen soude. En meer daad men deed haar in de tijdt van minder als twee jaren so veel onrechtvaardigheden aan, dat men het nauwelijk besinnen kan. Maar twee dingen waren de beletsels, dat men geen spoet maakte om haar te verdelgen. 't Eerste was dat het Hof sigh met vervaarlijke verwerringen bekommert vondt. De goddelijke voorsienigheyt liet toe, om de Gereformeerden die men altijd beschuldight hadt, dat sy d'eenighste oorsaken van de beroerten van den Staat waren, te rechtvaardigen, dat naar het verderf van haare saaken, de Catholijken mede haar beurt hadden; dat die Tractaten, tsamensweeringen, en Liguen quamen te maken; d'inlandse oorlogen vernieuwden, en den Staat tot de door van den Cardinaal toe in geduyrige bewegingen hielden. Den oorsprong van die beroerten was het misnoegen van de Koninginne Moeder, die het hooge credijt, daar den Cardinaal door de gelukkige uytslagh van sijne ondernemingen toegeraakt was, niet verdragen konde. Die Vorstinne, dewelke heersuchtigh en jalours van haar gesagh was, nam het voor een verongelijking, dat dien Minister die sy aan 't Hof gebraght hadt, sigh selfs machtigh genoegh vondt, om haar te konnen ontbeeren; en dat sy in tegendeel so veel van haar eerste credijt quijt was, dat sy hem niet langer ontbeeren konde. Sy vond haar selven tsedert d'inneming van Rochelle als versmaadt: en in waarheyt so was den Cardinaal tsedert dien uytslagh ontrent al de werelt van manieren verandert; en hy ontsagh niemand meer, om dat hy niemands beschermінge meer nodigh hadt. Hy boerte somwijlen al op een heel scherpe wijse van de Koninginne, en also de gunst die hy van den Koning genoot, hem veel vyanden verwekte, so was 'er altijd d'een of d'ander die vermaak had, om deselve over te brengen en met eenige treeken van bysondere quaataardigheyt op te tooyen. Invoegen dat de Koninginne haar met groot geruchte tegens hem opsette; en wat voorsorgen dat den Koning selfs, den Cardinaal Bagni, en andere personen van den eersten rang ook namen, om haar t'samen te bevredigen, sy het hem echter noyt vergeven kon. Den Hertog van Orleans begaf sig in de partye van sijn Moeder; en verscheyde considerabele Heeren deeden van gelijken. Den Cardinaal was al te veel belet met alle die onweders te doen bedaren, om de tijd te konnen hebben, van ook op de Gereformeerden sijne gedachten te laten gaan; en sijne vyanden hadden aan haare zyde al te veel werk, om op de ellendige overblijfsels van een partye die geen figuur meer in 't Koningrijk maakte, te denken. Maar den Cardinaal had het geluk of de behendigheyt, om alle die swarigheden te boven te komen; en om de Koninginne sijn Meesterse daar toe te brengen, van haar naar Vlaanderen te begeven, als met geen genoeghsame veyligheyt of eere langer konnende haar verblijf hou-

1631.

Nieuwe saaden van inlandse oorlogen.

1651

houden in een Koningrijk, waarinne ſy ſo langen tijdt al de macht alleen geoeffent hadt. Den Hertog van Orleans vertrok weynig tijdt daar naar insgelijks uyt Vrankrijk, en quam 'er niet weder in, als met de wapenen in de handt.

Alliantie met Gustavus Koning van Sweden.

De tweede ſaak die aan de Gereformeerden wat meer ademhaling quam te geven, beſtont daarinne, dat den Cardinaal d'alliantien van den Koning met de uytlandſche Proteſtanten wilde maintineren; dat hy die met de vereenighde Provintien vernieuwde; en dat hy een nieuwe alliantie maakte met Guſtavus Adolphus, Koningh van Sweden, een dapper en heerſſuchtigh Vorſt, en die by reputatie een Capiteyn was, en tſedert weynigh tijds een inval in Pomeren had gedaan, waarinne hy had doen ſien, dat de macht van den Keyſer wel gefnuykt konde werden. Dien Vorſt trok op de ſollicitatien van den Cardinaal in Duytslandt; en deed aldaar ſodanige progreſſen, dat men de verhaalen daar van nauwelijks geloven konde. Men was bekommert, dat hy al te verre mocht gaan, en naar twee jaren geduyrige overwinningen, ſo wierd hy in de ſlag by Lutzen gedoot, ſonder dat men met waarheyt heeft konnen ontdekken, of de ſlag daar hy van ſneuvelde van vriendt of vyandt quam. In de onderhandeling met hem droeg men groote voorſorgen, om te beletten, dat ſijne overwinningen de Catholijke Godſdienſt geen nadeel mogten toebrengen: en dien Vorſt had groote believentheden dien-aangaande voor den Cardinaal. Invoegen dat, 't zy om een Geallieerde, die de ſchrik en d'overwinninge als op de hielen volgden, niet te vertoornen; of 't zy dat het rechtmatig was, dat men de Proteſtanten in faveur van een Koning, die de Catholijken ſo gunſtigh was, quam te verſchoonen, men vond ten minſten dat de tijd het niet toeliet, dat men de Gereformeerden van Vrankrijk tot het uytterſte ſoude brengen.

Voorſlagh van hereeniging.

Maar het geen dat men niet opentlijk doen wilde, dat ondernam men door veel geheymer en gevaarlijker middelen. 't Was met dat voornemen, dat men de voorſlagen van hereeniging, die altijt voorſeggingen van een onweder 't welk ongevoeliglijk aangroeyt, geweeſt zijn, weder op het Tapijt bragt. Tweederley ſoorten van Luyden wierden in die ſtrik gevangen. Luyden van goede trouwe geloofden uyt eenvoudigheyt, dat men van de Catholijken een verdraaghlijk Verdragh, ten minſten nopende de grofſte dwalingen, ſoude konnen bekomen: en dat naar dat men over de middelen, die de gewetens geruſt ſouden konnen ſtellen, over-een gekomen ſoude zijn, men ſigh dan in een uytterlijke gemeynſchap ſoude konnen hereenigen; dat de ſcheuringe van beyde zyden als een groot quaat aangemerkt wordende, door dat vergelijk ſoude ophouden, item de tweedragt, den haat, en de vervolginge van de ſterkſte partye tegen de ſwakſte, 't welk de onvermijdelijke gevolgen daar van zijn, te gelijk mede; dat ſy wederom in de ſchoot van de Roomſe Kerk getreden zijnde, bequame Luyden ſo veel te beter tot de geneſing van derſelver ſiektens ſouden konnen arbeyden, om dat deſelve alſdan niet meer verdacht ſouden zijn; en met de wapenen der waarheyt aangedaan zijnde, metter tijdt door het licht van dien de duyſterniſſen der vooroordeelen en van de dwalinge, ſouden konnen doen verdwijnen. Daar zijn t'aller tijdt verſtanden geweeſt, die haar met dat aangenaam bedrogh gevleyt hebben; en die noch door reden, noch ſelfs niet door d'ondervindinge, hebben konnen leeren begrijpen, dat de qualen van de Roomſe Kerk ongeneeſlelijk zijn, om dat deſelve daar van niet en wil geneſen weſen. De dwalingen van ſuyvere ſpeculatie, die niet als door valſche denkbeelden waar van 't verſtandt met een vooroordeel ingenomen is, geboren worden, konnen ſomwijlen aan de baarblijkelijkheyt van een wel aangetoonde waarheyt plaats geven: maar dwalingen van intereſt, ſtaan de proeve van de baarblijkelijkſte aantooningen door, om dat deſelve haar oorſprong in de verdorventheyt van 't herte hebben; en dat de ſiektens van die natuur niet altijt door de geneeſ-middelen die de reden overwinnen, verſacht worden. Andere Luyden die van een geheel ander en verſcheyden merkteeken zijn, of door beloften verleyt, of door heerſſuchtigheyt aangeſet, of met een vooroordeel van haare eygene krachten ingenomen zijnde, en naar de glorie trachtende, van datſe die doodelijke verſchillen, die tſedert meer als 100 jaaren door gants Europa ſulke ſterke bewegingen gemaakt hebben, ten eynde gebragt ſouden hebben, gaven haar ſelven aan die voorſlagen van eendracht gevangen; en mits dat ſy daarin maar eenige ſchijnbaarheyt of gemakkelijkheyt vonden, ſo bekommerdenſe haar ſeer weynig, om daar ontrent veyligheden en ſchikkingen in faveur van de waarheyt te maken.

Waar in den Cardinaal ſchijnt te willen treden.

Men ſeyt dat den Cardinaal ſigh van die twee ſoorten van Luyden bedienen wilde, om tot die hereeniging te arbeyden; op dat hy van d'eenvoudigheyt van d'eene partye deſelve dienſten, als van de quade trouwe van d'andere ſoude mogen trekken: en alhoewel den Auteur van ſijn leven niet ſtellighlijk verſekeren dorſt; dat hy dat oogmerk gehadt heeſt, om dat hy 'er niets van in ſijne memorien heeſt gevonden, ſo is 'et echter niet buy-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ten waarſchijnelijkheyt dat hy die gedachten gehadt heeft; het zy dat hy met der daadt die onderneming wilde volvoeren; of het zy dat hy ten minſten om ſekrete redenen van ſijne ſtaatkunde het heeft willen doen geloven. De maniere van doen die op den naam van dien Prelaat uytgekomen is geweeſt, blijft t'eenemaal in de bepalingen van de voorſlagh waar van ik aanſtonts ſpreken ſal. Aan d'andere tijde ſo liefde den Cardinaal alle ſaken die groot ſcheenen; en alſo hy hebben wilde, dat alle zijne daaden ſo veel onderwerpen van loftuytingen ſouden weſen, ſo ſoude ongetwijfelt ſulk een ongemeen beſtaan, als die van de hereeniging der Godſdienſten ſoude ſijn, heel bequaam weſen, om deſſelfs trotheyt te pluymſtrijken. Eyndelijk in d'eerſte jaaren die naar d'inneming van Rochelle verliepen, vielen 'er ſodanige ſaken voor, die ſo natuurlijk van dat voornemen ſchenen af te hangen, dat men daar uyt met veel bewijſſelijkheyt beſluyten konde, dat hy het ſelve geheel en al geformeert hadt. In tegendeel alſo hy ter ſelver tijdt ſijn agting tot Romen verloren hadt, alwaar zijne alliantien met Koningh Guſtavus, en met d'andere Proteſtanten ſeer onaangenaam waren, om dat het ſcheen dat de Roomſe Godſdienſt door derſelver overwinningen al ſo veel als het Huys van Ooſtenrijk moeſt komen te verlieſen; ſo kon men wel ſeggen, dat hy ſijne voorſlagen van de hereeniging van de Godſdienſt, nergens anders toe deed dienen, als tot dat voornemen, om weder in de goede gratien van den Paus te mogen geraken, met denſelve te doen verhopen, dat hy door die liſtigheyt geheel Europa weder onder de gehoorſaamheyt van den Stoel van Romen ſoude bregen. 1630

Slinkſe handelingen van den Capucijn Joſeph.

Hoe dat het ook daar mede gelegen was, men ſagh dienaangaande propoſitien lopen die van den Cardinaal ſchenen te komen; om dat d'eerſte openingen daar van voortgebragt wierden van een Capucijn, die veel deel in ſijn vertrouwentheyt hadt. Dat was dien vermaarde Vader Joſeph, wien de ſtrengheyt van ſijn Ordere niet belette, om den dienaar van de aldergeheymſte ſlinkſe handelingen van dien Prelaat te weſen; en die door zijne onderhandelingen d'alder-importanſte ſlagen deedt, die geen Generaals voor 't hooft van haare Legers ſouden hebben konnen verrichten. Het voornemen was om een conferentie tuſſchen de Predikanten der Gereformeerden, en eenige Catholijke Leeraars te doen houden. Maar om de Roomſe Godſdienſt het voordeel te doen behouden, ſo had men twee dingen beſloten. 't Eerſte was, dat de Roomſe Kerk nietwes van deſſelfs leere of Godſdienſt ſoude afſtappen; ſelfs niet in de dingen van weynig aangelegenheyt, of die reden tot de *ſcheuring* hadden gegeven, als namentlijk de materie van de aflaten. Maar om 't voorwendſel weg te nemen, 't welk de volſtandigheyt van de Roomſe Kerk in derſelver leerſtukken en praktijken, aan de Gereformeerden ſoude konnen geven, om in haare affonderinge te volherden, ſo waren 'er twee middelen te berde gebragt: 't eene was, dat men met haar in uytdrukkingen ſoude over een komen, die de artijkelen, de welke haar de meeſte bekommering gaven, verſachten ſouden; 't ander was, datmen haar wel bewrochte ſchriften ſoude doen ſien, dat de Catholijke leere ſo verſcheyden van de Gereformeerde leere niet was, als men gemeenelijk wel geloofde, en dat die verſcheydentheyt van ſo weynig belang was, dat deſelve geen wettige oorſaak van afgeſondertheyt konde weſen. De tweede ſaak die dienen moeſt om d'eere vande Roomſe Godſdienſt te behouden, beſtont daar in, dat men de Gereformeerden tot aanſoekers vande hereeniging moeſt maken; ten eynde dat ſy in deſelve als boetvaardige kinderen ſouden verſchijnen, die vorderingen op haar Moeder quamen te doen, om weder in haar goede gratien te geraken, en dat de Catholijke Kerk een Moeder geleek, die haare armen voor haare kinderen uytſpreyde, wanneer ſy haar weder in haar pligt quamen te begeven.

Schets van de voorſlag.

Hoedanig dat men de Synoden moeſt doen ſpreken.

Men wilde ſigh ſelfs van de Synoden bedienen, om daar toe te geraken; en men moeſt ſijn betrachtinge maken, om d'openingen daar van in de Synoden nationaal te laten doen, en ten eynde men de deputatie tot het nationale mochte doen vallen op perſonen, die bequaam waren, om dat deſſeyn te beſtieren, en die met een macht voorſien waren, om in de naam van haare Provintien, de voorſlagen van de hereenigingh, wegens welke men het ſoude konnen eens worden, aan te nemen. d'Eerſte pas die men hebben wilde dat ſy doen moeſten, was een deputatie aan den Koningh te ſenden, om hem te vertoonen, dat qualijk ge-intentioneerde menſchen hem wilden doen geloven, dat de gereformeerde Godſdienſt ſtrijdige gevoelens aan 't welweſen van ſijn dienſt inſpireerde; maar dat ſy voornemens waren het tegendeel door een getrouwe ontledinge van derſelver gevoelens te doen ſien; dat ſy tot dien eynde den Koningh verſochten om haar te willen toe laten, van in een vrye conferentie met de Leeraars die hy daar toe ſoude gelieven te nomineren, te mogen treden; en dat ſo men haar konde doen begrijpen, dat het mogelijk was om in de Catholijke Godſdienſt ſaligh te konnen worden, ſy haar de wederbevredigingh niet ſouden ontrekken. Sy ſouden op die voorſtellingh ſtraks moeten gevat worden; en

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1630 om dat men niet anders versocht, als om de conferentie vast te stellen, so moest men haar deselve toestaan so vry en so langduyrigh, als sy die eenighsints souden konnen wenschen.

Gesteltheden van de Predikanten:

Maar om die voorslagh te doen uytvallen, so moest men sigh van een genoegsaam getal van Predikanten verseekeren. Men had die gene die in de gebuyrschap Parijs waren de pols getast; en men had by deselve seer verscheydene gesteltheden gevonden. Daar warender sommige, die of door omkopinge, of uyt eenvoudigheyt, het oor aan die voorstellingen leenden; die selfs al ontwerpen van de hereeniging maakten, die aan den Cardinaal gecommuniceert wierden, op dat hy oordelen soude mogen, of hy sig daar naar soude konnen voegen. Daar sijn gedenk-schriften, die het getal van die gewonnene Predikanten tot tagtigh toe begrooten. Daar warender weder andere, die de geseyde voorslagen niet voor goet keurden; maar die door verscheyde belangen verhindert konden worden, dat sy haar daar niet tegen aan kanten souden; het sy dan, dat sy bereyts eenige saken op den hals hadden, of dat men 'er aan haar eenige verwekken konde; of het sy, dat deselve voor de bedriegeryen van goede verhopingen niet ongevoeligh waren. Maar daar warender ook stijve en onversettelijke, die nopende die materie recht door gingen, en die betuyghden, dat de natuur van de verschillen van de Godsdienst geen vergelijk en konde lyden. Die gesteltheden van de Predikanten, die rondom het Hof haar beroep hadden, deeden insigt nemen, om ook die van de afgelegene Provintien te polssen, om te sien tot welke van die drie gesteltheden des gemoeds, sy haar souden konnen voegen. Wat de gemeene Gereformeerden aan belangde, men vondt deselve by naar al t'samen in 't gevoelen van de *stiif-hoofdige* Predikanten; en het meeste gedeelte selfs niet te vreden zijnde, met de voorslagh als onmogelijk zijnde, te verwerpen, sagen deselve daar en boven voor captieus aan, en als tot een dekmantel voor eenige quade desseynen verstrekkende. En in der daadt men wilde daar gewelt toe gebruyken; en naar d'uytslagh van de conferentie, daar den Koning sig in persoon by soude laten vinden, om de saken so veel te lichter werwaarts hy het wenste te konnen draayen, so moest men de gansche rest van 't Koningrijk nootsaken, om in het Tractaat te komen, 't welk de gedeputeerde Predikanten gesloten souden hebben. d'Edicten, d'uytbanning van de halsterrigen, en de militaire executien, souden de besluyten die in de conferentie genomen souden worden, moeten ondersteunen: Maar men moest aan die gene die de hereeniging niet aannemen souden, toelaten, om van haare goederen te disponeren, en binnen een sekere tijdt te vertrekken.

En van 't gemeene Volk.

Swarigheden.

Om die voorslagh werk-stelligh te maken, so vond men goet de beroeping van het Synode nationaal te verhaasten, om dat men geloofde dat de saken in de Provintien wel in geschikt zijnde, die Vergadering daar toe dienen soude, om deselve voort te setten. Maar daar rees een moeyelijke tegen tijdt op die de saken verachterde. De Pest verwoeste verscheyde Provintien van het Koningrijk: 't was onmogelijk om in die tijds gelegenheyt Provintiale Synoden te doen vergaderen: alle communicatien van d'eene plaats met d'ander was bykans verboden: En selfs in het Synode, 't welk dat jaar tot Charenton wierd gehouden, waren groote klachten over de beletsels, die de geseyde siekte aan de deputatie van die gene, die haar op deselve Vergadering moesten laten vinden, toegebragt hadt. Echter so wierden 'er twee menschen van die twee verscheydene merk-teekenen, waar van ik gesproken hebbe, gevonden, die in de voorslagen van den Cardinaal scheenen te treden. d'Een was Petit, Predikant en hoog Leeraar in de Godgeleertheyt tot Nimes, die een kleyn bericht over die materie schreef: En d'ander was la Milletiere, die so veel over de saken van Rochelle geschreven hadt, en die sijn selven door een groot Boek over het subject van de hereeniging signaleren wilde. Petit had de agting van een eerlijk man; maar hy was van die gene, die haar met de schoonen naam van eendracht lieten betoveren; en die om dat sy ter goeder trouwe gaan, geloven dat al de werelt ook so doet. Aan d'andere sijde so be-oogde hy veel meer de hereenigingh van de Protestanten onder malkander, en voornamentlijk van die gene die de Leere van Arminius, dewelke in het Synode van Dordrecht veroordeelt was, volgden, als wel die van de Gereformeerden met de Catholijken. Maar also hy maar algemeene middelen voorstelde, so kon mense heel licht aan de desseynen van den Cardinaal toe-eygenen, met wien eerlijke Luyden bevreest waren over die materie in handel te treden: Om dat het gevaarlijk was sig met een doorslepen en machtig Minister, die heel licht de minste openingen die aan hem gedaan souden worden, qualijk uyt-

Voorslagen van Petit;

duyden

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

duyden konde, in te laten. Sulks deed d'alderverstandigste Gereformeerden duchten voor al 't geen, dat de naam van hereeniging droegh; en voornamentlijk so verwierpen de Synoden met verontwaardigingh alle de voorslagen daar van. Weshalven de voorslagh van Petit niet smakelijk wetende bevonden, hy deselve ook niet uytgaf; maar hy ontdeed sig van die fantasien, en volherde in de Gereformeerde Godsdienst. La Milletiere was een waan wijse, vol van laatdunkentheyt, die sigh inbeelde dat niemandt so veel verdiensten of bequaamheyt als hy hadt. Aan d'andere sijde of de vrese, dat het Hof, als het op het gepasseerde quam te denken, hem wel eenige handel mocht maken, of de hope om heel veel glorie te verkrijgen, en dat hy door een goede uytslagh van dat sijn bestaan, groote fortuyn soude konnen maken, of de lof die de Jesuiten hem gaven, om hem in haar partye te trekken, bedorven sijn verstant: Invoegen dat hy ganschelijk de voorslag van den Cardinaal aannam, en dat hy een schets van een Vergelijk op stelde, suyver in sodanige termen als den Prelaat het wenste te hebben. Hy gaf de Roomse Kerk bykans in alle dingen gelijk; en in de sulke daar hy deselve niet in regtvaardigde, bediende hy sig onder voorwending van deselve uyt te leggen, van heel sagte uytdrukkingen, en hy deed die voor verschillen passeren, die de Gereformeerden niet beletten moesten, om haar te hereenigen. 1630 En van la Milletiere.

De verscheyde voorslagen van die twee Mannen, drukten klaar genoeg de verscheydentheyt van derselver meyningen uyt. d'Een stelde principien daar de Roomse Kerk heel verre af was, om daar in over een te komen; maar wegens welke sy haar niet soude hebben konnen defenderen, indien sy eenige goede trouwe had gehadt, om tot een vergelijk te handelen. En in dier voegen wierd de sake bykans by alle die gene opgevat, welkers eenvoudigheyt haar in die desseynen deed overkomen; d'ander stelde voor een stilswijgend principium, dat de Roomse Kerk gelijk hadt; en dat aan de sijde van de Gereformeerden de saak qualijk verstaan wierdt: En dat was de gewoone draay van die gene, die in haare oogmerken van d'eendraght meer wereltse believentheyt, als goede trouwe en yver voor de waarheyt hadden. Die proeve van hereeniging hadden geen groot vervolg, vermits Petit zijne opingen niet heel ver voort sette: en la Milletiere al te baarblijkelijk partiaal bleek te wesen. Hy had het ongeluk dat hy selfs by de Catholijken niet voor goet gekeurt wierdt; en wanneer hy in den Jaare 1637 naar het Synode nationaal van Alencon desselfs *Middel van de Christelijke Vrede, in de hereeniging van de Catholijken met de Evangelischen over de verschillen vanden Godsd. nst* liet uyt gaan, so had hy de spijt van te sien, dat de Sorbonne het selve al so qualijk op nam, en so krachtighlijk censureerde, als of het met de Predikanten van Charenton van een verstand was geweest. Dat selve belette niet, dat hy de Kerken niet langen tijdt tot een last was, in welkers gemeynschap hy toonde te willen verblijven, om so veel te meer credijt aan sijn oogmerken te geven. Johan Daillé die sig alsdoen door zijne schriften begon te doen kennen, wederleyde hem so krachtighlijk t'sedert het begin van die voorslagen, dat dien ellendige d'afschrik van de Gereformeerden; en de versmading van alle eerlijke Luyden wierdt. Naar verscheyde waarschouwingen die op hem geen voordeel deeden, so verklaarden de Synoden, dat hy geen Lidmaat van de Gereformeerde Kerken meer was; en daar was 'er niet een die hem in derselver gemeynschap aannemen wilde. Hy wierd dan Catholijk uyt nootsakelijkheyt, om noch eenige Godsdienst te hebben; en naar dat selve en hield hy niet op om voor Missionaris te spelen, en om conferentien te soeken, waar inne hy altijd so gehavent wierdt, dat hy sijn moedt moest verloren gehadt hebben, so hy niet van een onversettelijke halsterrigheyt was geweest, Carel Drelincourt, een van de Collegas van Johan Daillé, en de waare gessel van de Luyden, die so als la Milletiere gestelt waren, voltrok in een conferentie, waar van de Actens gemeen gemaakt wierden, hem gehelijk te verslaan. Maar dat selve gebeurde eerst veele jaaren naar den tijdt daar ik van spreke. Vescheydentheden van derselintentien.

Om dan weder tot mijn onderwerp te komen, so seg ik, dat de geseyde voorslagh van hereeniging langen tijdt treyneerde, en meer als door eene handt passeerde: Vermits men daar van ontrent de doot van den Cardinaal noch memorien vindt. Den Jesuit d'Andebert nam de plaats van den Capucijn in, denwelke in 't jaar 1638 storf, en denselve beroemde sigh dat hy veele Predikanten gewonnen hadt. Maar een saak van die natuur blijft heel twijffelagtigh, wanneer deselve niet anders als van Luyden van dien Tabbert geattesteert is: En het geen dat men wegens het selve subject verhaalt, soude wel een vertellinkje voor vermaak konnen geweest sijn. Den Cardinaal hadt so veel Vervolg van de generale voorslagh.

 saken

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1631 ſaken op ſijn hals, ter ſake van de ſamenſweering van S[t]. Mars, en hy wierd met ſo veele lichamelijke ſwakheden beladen, ſo dat het weynig ſchijn heeft, dat hem alſdoen noch deſſeynen van ſo een groot gevolgh in ſijn hooft lagen. Men ſtelt voornamentlijk vaſt, dat hy van de Vrede met Spanjen verſekert was; en om meer kracht aan de andere middelen toe te brengen, ſo wilde hy de Troepen die in de belegering van Perpignan gedient hadden, op de been houden, om deſelve in de Provintien te verdeylen, en om door de ſchrik voor deſelve, die gene over te halen, die goet ſchiks niet gehoorſamen wilden. Daar was ongetwijffelt yets in dat deſſein dat al te hart was voor een Man, die gevoelde dat hy ſterven ſoude; en die ſigh niet beloven konde, dat hy de vrucht van ſo een hart beſtaan genieten ſoude. d'Alderverſtandigſte auteurs bekennen; dat ſy 'er niets van weten als van hooren ſeggen; en men kan wel geloven, dat ſo hy ſig alſdoen aan yemand dien aangaande openbaarde, hy ſulks met een politijke liſt deedt, om te doen geloven, dat hy in hem noch krachten genoegh voelde, om noch langen tijdt te leven, vermits hy noch ſulke groote deſſeynen konde uytvoeren. In ſulker voegen verborg Tiberius zijne dodelijke ſwakheden onder de wreetheyt van de bevelen, die hy naar alle kanten liet afgaan; en hy deed de ruchtbare onrechtvaardigheden, die hy zijne Onderdanen aan deed, voor getuygeniſſen van ſijn ſterkte doorgaan.

De waarhey. van deſelve voorſlagh.

Maar voor dat den Cardinaal ſo naar aan ſijn eynde was gekomen, ſo had hy daar inne betragtingen gedaan, waar van de wijſheyt en volſtandigheyt van verſcheyde Predikanten, en mogelijk ook de verwerringen van den Staat, de ſlagh verbraken. Ik ſal niettemin ſeggen, dat die voorſlagh in alle deſſelfs uytgeſtrektheyt, en met d'uytterſte omſtandigheden, die ſommige geſchicht-ſchrijvers daar by voegen, geheel en al geen verdigtſel is; by aldien het dat van den Cardinaal niet en was, ſo kon het dat van de Jeſuiten wel geweeſt ſijn; dat men in onſe tijdt het ſelve als een voorſlagh, die het Hof van Vrankrijk voor goet keurde, ſijn loop deed hebben; en die de ſelve by naar in alle ſijn deelen werkſtelligh heeft gemaakt. Wijders ſo heb ik alhier als in een vervolgh verhaalt, 't geen niet als in verſcheyde gelegenheden voorviel, om dat het beſwaarelijk ſoude geweeſt ſijn, 't ſelve op eenige ordre te verhalen, by aldien ik daar van in elk jaar maar alleen geſeyt hadt, 't geen dat daar toe gehoort. Aan d'andere zijde alhoewel de voorſlagen haar ganſche volkomenheyt in den jare 1631 noch niet en hadden, ſo heb ik echter gelooft, dat ik niet langer wachten moeſt om daar van te ſpreken, het ſy om dat ik beginſelen van dat deſſeyn heb gevonden, die ſekerlijk in dat jaar moeſten verhaalt worden; of het ſy dat 'er verſcheyde dingen in de gevolgen ſteeken, waar van de gedenk-ſchriften mijn den oprechten dagh en datum niet leeren: Invoegen dat ik moeyte ſoude gehadt hebben, om deſelve op haar juyſte tijdt te plaatſen, by aldien ik deſelve alhier niet geſtelt hadt als van andere uytkomſten af hangende, gelijk als ik aldaar verhale. Ik ſal 'er by voegen, dat den voortreffelijke Hugo, de Groot een van die gene was, die 't verſte in die voorſlagen van hereenigingh traden. Hy was 'er al ſijn leven heel ſtijf-hoofdig in geweeſt. 't Blijkt uyt de Brieven, die du Vair groot Segelbewaarder in den jaare 1621 van voor S[t]. Jan d'Angeli aan hem ſchreef, dat hy al voor lange tijd van dat verſtant tot een vergelijk was geweeſt; en dat hy daar toe arbeyde, in aan de Roomſe Kerk ontrent veele dingen de ſaak gewonnen te geven, en op al de reſt hem ſelfs verſchoonende. Hy keurde d'ondernemingen van la Milletiere voor goet, en betoonde een grote agtinge voor hem te hebben. Eenige jaaren voor ſijn doot, arbeyde hy veel meer als oyt tot die Chriſtelijke eendraght; en liet *raadgevingen*, *aanmerkingen*, *wenſchingen*, en *onderſoekingen* drukken, die met de Vrede voor te ſtellen niet anders als twiſten deeden oprijſen. Maar ik moet den draad van deſe beſchrijvinge weder aan vatten.

Synode nationaal.

De beſmettelijke ſiektens ten deele ophoudende, ſo hielden de Gereformeerden met vergunninge van den Koning een Synode nationaal tot Charenton: En alhoewel het Brevet van dien op den ſeventienden January gedateert was, ſo vergaderde het Synode echter niet eer als op den eerſten September. Galand, die reets Commiſſaris in de twee laatſte was geweeſt, was het ook in dit: En hy deed daar in verſcheyde dingen, die aan d'eenvoudigen reden gaven, om te bemerken, dat het ſelve Synode niet vry was.

Aanſpraak van den Commiſſaris.

Sijn aanſpraak was ſeer goet. Hy gaf van wegen den Koning verſekeringen, dat hy het voorledene vergeten, en voor het toekomende de vryheyt van de oeffeninge des Godſdienſts, en het houden van Synoden toeſtaan ſoude, mits dat de Gereformeerden in haar plicht verbleven; aan den dienſt van den Koningh alleen verknoght blijvende, ſonder tegen de gemeene ruſte te ſpreken, en ſonder met binnen of buytenlanders intelli-

telli-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

telligentien te houden. Hy gaf die versekeringen als van wegen *een goede Vader en een goet Koning*. Maar aanstonts onder voorwendsel dat de voorgaande Synoden reglementen hadden gemaakt, die den Koning geapprobreert hadt, en die seyde hy, in termen dewelke heel verscheyde uytleggingen waren onderworpen, opgestelt waren, so stelde hy voor, dat men deselve vernieuwen soude, niet naltaende van daar dingen onder te vermengen, die voor desen noyt aangeroert waren geweest. Hy verklaarde voor eerst, dat den Koning niet meer hebben wilde, dat men tegen d'aanstelling van de Commissarissen die in de Synoden assisteren souden, protestatien of remonstrantien soude doen; en hy seyde, dat sulks conform de primitive Kerk, en volgens de Staat-kunde van de best geregelde Staten was. Ten tweeden so vorderde hy, dat geen Uytlanders tot het predikampt in het Koningrijk souden beroepen worden; om dat den Koning hebben wilde, dat die bedieningen voor naturelle Fransen gereserveert souden worden. Hy gaf hoope, dat als men sijn toevlugt tot de goetheyt van den Koning nam, men gratie soude verkrijgen voor die gene, die t'sedert het jaar 1623 aangenomen waren, maar hy strekte het verbodt toekomstig uyt tot die gene, die in de geallieerde Prinsdommen, Gemeynschappen, of Republijken, of onder de bescherminge van Vrankrijk staande, geboren waren: met een woordt geseyt tot alle die gene, die niet in eenige plaats onder het gebiedt van den Koning waren geboren. Ten derden; dat die gene die eens voor Predikanten aangenomen waren geweest, sonder verlof van den Koning niet uyt het Koningrijk souden mogen vertrekken: En om dat Salbert Predikant van Rochelle, onder de Troeblen van daar vertrokken was, om vryheyt tot schrijven te hebben, so verklaarde den Commissaris hem van sijne bedieningen versteeken te zijn; verbood hem om uyt de plaats te vertrekken, die den Koningh hem tot een ballingschap of een gevangenis gegeven hadt: en belette het Synode, om hem in de plaatsvulling der Kerken nominatie te geven. Ten vierden, so vernieuwde hy het reglement 't welk aan de Predikanten verbood, om haar met politijke saken te bemoeyen. 1631

Dat artijkel sagh op Beraud Predikant van Montauban, een Man van verstandt, dog een weynigh driftigh; en die 'er straks mede voortgingh. Onder de laatste beroerten so had den selve een Boek geschreven, waar inne hy niet vergenoegt zijnde, d'aanneming der wapenen te rechtvaardigen, daar nevens te rade was geworden te beweren, dat de Predikanten selfs een beroep hebben, om die te mogen voeren en bloed te storten. Den Commissaris vergrootte d'aangelegenheyt van die opinie, die gevarelijk was in so een Man als Beraud was, die boven sijn qualiteyt als Predikant, noch hoogh Leeraar in de Godheyt was: Hy pronuntieerde 't aldereerst de sententie van dien schuldigen, en belaste aan het Synode om hem te censureren. Daar waren noch twee andere Mannen, die den Koning hebben wilde dat buyten het Synode souden gehouden worden, alhoewel dat sy Gedeputeerden van haare Provintien waren. d'Een was Bouteroüe, Predikant van Grenoble, die een Boek had geschreven, 't welk by het Parlement van het Dauphiné waardigh geoordeelt was om verbrandt te worden; om dat hy daar in een weynigh te vrymoedigh van de saken dier tijdt, en van de rechtvaardigheyt der wapenen, die de Gereformeerden aangenomen hadden, was sprekende. d'Ander was Basnage, Predikant van Carentan, die heel veel deel in de laatste Vergaderingh van Rochelle had gehadt; en die in Synoden seer yverig en driftig scheen te zijn. Den Commissaris voleyndigt hebbende 't geen hy had willen seggen, so antwoorde men hem op al 't geen dat hy voor gestelt hadt. d'Antwoordt was in 't generaal heel onderdanig. Men reserveerde daar in alleen den Koning te bidden, om toekomstigh die gene uyt sijn gratien niet te willen sluyten; die van deselve geboorte souden zijn, als die gene waren, die hy wegens 't voorledene wel wilde dulden; en om Salbert te willen begrijpen in de genade, die hy verleent hadt aan alle die gene, die in de ramp van de voorgaande bewegingen ingewikkelt waren geweest, verder antwoordende op de conditien die Galand in sijn aanspraak gemelt hadt, en die tot een grondslagh voor de versekeringen van de goede wille van den Koningh dienen moesten, so defendeerde men sig krachtiglijk, dat men noyt woorden ge-uyt hadt, waar over men sig verstooren moest, en die tegen de gemeene ruste waren strijdende: Maar men klaaghde in tegendeel dat de Catholijken op verscheyde plaatsen, d'alderonnoselste woorden van de Predikanten haar tot een misdaadt hadden gemaakt. Wat Beraud aanbelangde, die moest men alvorens hooren, eer dat men yets van zijne saken seggen konde. Hy bekende het Boek gemaakt te hebben, dog pretendeerde dat hy in 't selve de leere die men hem te laste leyde, niet geleert hadt; en verschoonde op de quaataardigheyt van de tijdt, 't geen

Verdaghte Predikanten by de Koning, worden door deselfs bevelen uyt het Synode gesloten.

Antwoordt op de aanspraak van den Commissaris.

daar

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1631 daar in verdagt gevonden mogt worden. Hy seyde dat 'er woorden van een tweevoudigen sin in waren, en dat hy het gevolg 't welk men daar uytgetrokken hadt, was versoeyende. Den Commissaris wilde die soorte van verschooninge niet laten doorgaan; en hy overtuygde Beraud dat hy in de voorreden van sijn Boek, de saken daar men hem mede beschuldigde, formelijk geschreven hadt. Invoegen dat hy seer krachtigh van 't Synode bestraft wierdt, 't welk d'uytdrukkingen van sijn Boek voor *schandaleuse termen*, die hy heel *qualijk ten propooste* gebruykt hadt, behandelde. Die leere wierd mitsdien veroordeelt en aan de Predikanten wierd verbodt gedaan om deselve te leeren. Ondertusschen so bleef Beraud uyt het Synode gesloten; en eer hy daar in weder herstelt wierd, so stont hy noch een nieuwe censure van den Commissaris by monde uyt.

Ydele oppositie van den Commissaris tegen d'eenigheyt van de Kerken van Bearn met d'andere.

Dat was 't noch niet al 't geen Galand op het Synode quam te doen. Hy wilde ook d'eenigheyt van Bearn met d'andere Provintien beletten. Het voorwendsel was, dat deselve tot die tijdt toe aan 't Hof onaangenaam was geweest; datse maar voor so veel de leere aanging, en niet nopende de discipline toegelaten was; dat de clausule van de reglementen, die deselve allenelijk scheenen te beletten, *tot dat Bearn wederom met de Kroon hereenigt soude sijn*, niet mede bragt, dat mense selfs ook naar de hereeniging soude toelaten sonder deswegens vergunninge van den Koningh te versoeken. Hy deed de wetten van Koninginne Johanna daar toe gelden, dewelke niet toestonden, dat de saken van d'Inwoonders buyten slands souden betrokken worden; en hy bragt de voorbeelden van Sedan en van Mets by, in welke de Kerkelijke saken in 't Landt selfs afgedaan waren. De Gedeputeerden van Bearn mankeerden geen antwoorden, om die redenen te wederleggen; en de hereeniging van haar Landt aan de Kroon, verstrekte haar tot een krachtigh argument, om te toonen, dat sy voor Ledematen vande Natie geagt zijnde, sy ook recht hadden om te eysschen, dat haare saaken in 't Synode van de Natie afgedaan souden werden: Dat sy in deselve staat als Mets en Sedan niet en waren, die alsdoen alleenelijk onder de bescherminge van de Kroon stonden; verre daar van daan dat sy daar mede vereenight waren. Sy seyden selfs, dat de wetten van haar Landt haar het tegendeel niet ontnamen; vermits sy haare Consistorien en Synoden in haare plaatsen hebbende, mitsdien 'er maar alleen eenige bysondere saaken vande Leeraars waren, die tot de nationale Synoden konden overgebragt worden. Die redenen en eenige andere die de neygingen van het Synode toegevoegt wierden, maakten, dat die van Bearn haar sake tegen den Commissaris quamen te winnen; en dat d'eenigheyt onder sekere conditien vast gestelt wierdt. Het Synode om te minder aan het verwijt geexposeert te sijn, van te verre gegaan te hebben in die sake af te doen, merkte deselve aan, als met de ordinare assistentie van de Gedeputeerden van Bearn, in andere Vergaderingen afgedaan sijnde, en selfs t'sedert dat den Koningh aldaar Commissarissen had gesonden gehadt; en boven al daar in, dat den Koning derselver klachten in een en 't selve Vertoogh met die van d'andere Kerken, door de selve algemeene Gedeputeerden voorgebragt zijnde, aangenomen hadt. Invoegen dat het geseyde Synode eygentlijk d'eenigheyt van die Provintie mette andere niet en quam te maken; maar het oordeelde dat deselve reets gemaakt was; en dat men onderstelt hadt, dat de redenen om sulks te beletten gecesseert zijnde, den Koning sulks niet meer onaangenaam soude konnen sijn.

Verscheyde voorstellingen van den Commissaris,

Maar Galand deed noch instantien dat men verscheyde artijkelen van de Kerkelijke tucht of van derselver praktijke hervormen mogt. Daar warender die op de proclamatie van die gene die van Godsdienst verandert waren sagen, die men gewoon was publijkelijk te doen: Andere sagen op de doop en trouw-Registers; verscheyde op het bysonder subject van de Huwelijken; op het ondersoek der Boeken; op de censure van de ongeregelde Boeken, van welke den Koning hem 'er verscheyde had doen overleveren, om deselve te doen veroordelen: op de bestedinge van de Koninklijke penningen; op de voorsittingen die men in de Kerken toestont, en de gebeden die men in 't bysonder voor de Heeren onder welkers gebiedt de Kerken stonden was doende. Hy wilde hebben, dat men Godt in 't generaal soude bidden voor de Heeren die van de religie waren, sonder eenigh bysonder gewagh van de Heeren van de Plaats te maken. Hy proponeerde wijders, dat men in 't toekomende geen andere nationale Synoden als tot Charenton houden soude: En dat selve was maar een beuseling die de Catholijken echter so seer ter herten ging, dat alhoewel het voorgaande Synode aan de Provintie van Normandien de macht had verleent, om dit selve te beroepen, het Hof echter het selve niet anders als tot Charenton had willen toestaan. Hy eyste verder, dat la Basti de Predikant van St.

Afrique

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Afrique uyt die Kerk en de Provintie van opper-Languedoc soude weghgenomen worden, om eenige handelingen waar over men hem een crimineel proces had gemaakt, en waar op desselfs gevankenisse volghde. Maar voornamentlijk so stelde hy voor, dat men geen andere persónen als Ouderlingen roepen soude, om haare advijsen in de Consistorien te geven; om dat de Vergaderingen van de Hoofden der familien, de heele sterke Consistorien, en andere diergelijke Raads-Vergaderingen, bedenkelijkheyt gaven. Men gaf hem op verscheyde dingen genoegen, om dat men niet meer in staat was yets te weygeren: maar men hield sigh by de gewoonte om Godt voor de Heeren der plaatsen, alwaar de Kerken waren, te bidden: en men verplichte Galand met krachtige vertooningen aan den Koningh te schrijven, om vergunninge te verkrijgen, van de Consistorien met drie Predikanten en drie Ouderlingen uyt de nabuurschap, wanneer 't nootsaakelijk soude zijn, te mogen versterken. 165

Het Synode send een deputatie aan den Koning. Vertoogen

Ondertusschen so sond het Synode Gedeputeerden aan den Koningh, om aan denselven haare onderwerpingen en een Vertoog van vijftien Artijkelen over te brengen, 't welk deed sien, dat sedert dat de Gereformeerden geen Hoofden noch Steden meer hadden, d'onrechtvaardigheden en d'onderdrukkingh gestadigh aanwiessen. Naar seer ootmoedige dankseggingen aan den Koningh over de teekenen van sijn goetwilligheyt, en een beede om de Edicten te willen doen onderhouden, welke hy in den rangh van de grond wetten van den Staat geliefde te stellen; so versogt men de herstellinge van de Kerken, waarinne d'oeffeningen afgebroken waren. 't Blijkt uyt het artijkel dat 'er drie soorten van ophouding waren, die de Gereformeerden van haare Kerken beroofden. d'Eene quam van verre, en had tot een oorsaak de vyandelijkheden, die sekere plaatsen onder den oorlog hadden doen verlaten, en alwaar de drift der Catholijken niet toegelaten hadt, dat men na de vrede weder vergaderen konde. d'Andere quam van de verwoestinge der plaatsen, die de Catholijke Legers geruineert hadden: en de derde was veroorsaakt door d'Arresten, die den Bisschop van Valence wegens het subject van de aangehoorigheden had doen verleenen. Behalven die gene die hy in 't voorgaande jaar bekomen hadt, so deed hy 'er dit jaar op den tweeden Mey noch een ander verleenen, waarin hy om de reden tegen te gaan, waarom de Gereformeerden pretendeerden haar selven in 't besit van hare aangehoorigheden te maintineren, seggende dat het gepermitteerde plaatsen zijn, en waar van het recht op d'artijkelen van het Edict gefondeert is, hy selfs aan de *geoorlofde* plaatsen, het verbodt van een en deselve Predikant op verscheyde plaatsen te laten prediken, had doen uytstrekken. Door die verscheyde redenen, sonder eens de plaatsen te noemen op welke d'oeffeninge van de Godsdienst in d'andere Provintien belet wierd, so telde men 'er twee en t'negentigh in de Cevennes, Vivarets, Opper- en Neder-Languedoc, en d'Eylanden van Ré en Oleron. Het vijfde Artijkel versocht de herroepinge van de Arresten aan den Bisschop van Valence verleent. Het sesde klaaghde over vervolgingen tegen eenige Predikanten, die beschuldigt wierden, dat sy eenige woorden tegen d'eerbiedigheyt en haar plicht souden gesproken hebben; alhoewelse niet anders als haar eygen leere met moderatie gepredikt hadden. Het volgende vertoonde de langhwijligheden die de Gouverneurs toebrachten om Commissarissen te nomineren, die haar op de Synoden souden laten vinden; 't welk eenige Provintien daar toe gebragt hadt, om drie of vier jaaren sonder Vergaderingen van die natuur te wesen. Het achtste en negende sagh op d'uytheemse Predikanten. Het tiende versogt, dat het verbod aan Beraud, Basnage en Bouteroue gedaan, om in 't Synode te assisteren, mocht weghgenomen worden. Het elfde betrefte het groote Artijkel van 't Edict, 't welk de Gereformeerden tot alle soorten van bedieningen bequaam verklaart; en men klaagde dat het selve so qualijk onderhouden was; dat de Gereformeerden selfs in de minste Ampten, als van Procureurs voor 't Parlement, en van Deurwaarders voor de lage Rechtbanken, niet aangenomen waren: dat men haar de trap van Doctoren in de faculteyt van de Medicijne; en de qualiteyt van Ontfangers in de plaatsen daar eenige ontfang was, weygerde; en dat men haar selfs van het Meesterschap in de geringste Ambachten uytsloot. Het twaalfde versocht, dat volgens het Edict van vrede, men die gene soude vrystellen, die op de Galeyen gebannen waren, waar van 'er noch wel meer als twee hondert waren. Het dertiende versocht de restitutie van de geoctroyeerde gelden, die in den jaare 1628, en by 't Vertoog dat in 't volgende jaar tot Montauban beantwoordt was, belooft was; 't welk echter niet belet hadt, dat men de assignatien voor den jaare 1627 verleent, weder had ingetrokken, en dat men niet gemankeert hadt, om 'er weder andere voor de drie volgende jaaren te verleenen: invoegen dat men deswegen voor 't voorledene meer als 600000 guldens verschuldight was. De herstellinge

1631. aan die van Bearn op ſo een plechtelijke wijſe belooft, was alſo getrouwelijk als de reſt van de Edicten naargekomen. Men had 'er t'eſtens meer als de helft van afgeſnoeyt: invoegen dat het veertiende artijkel verſocht, dat men daar in voorſien mogt. By het ſelve artijkel had men konnen voegen 't onthaal de Predikanten van 't Baillufchap van Gex aangedaan: die men tſedert langen tijdt van de onderſtant-penningen des Koninghs, die haar tot vergoedinge van de Geeſtelijke goederen toegeſtaan waren, berooft hadt. 't Was daarniet om dat Bearn, of het Landt van Gex deel in de laatſte inlandſe Oorlogen genomen hadden: maar om een volkomender goetwilligheyt aan de Gereformeerden te betuygen, ſo handelde men de vreedſame, en die gene die men Rebellen genoemt hadt egalijk. Eyndelijk het vijftiende artijkel behelſde een verſoek, om den Procureur generaal van Bordeaux een ſtilſwijgen op te leggen, als denwelke een Predikant en ſijn Soon vervolghde, ſchoon derſelver ſake voor de Kamer van Guyenne, die alſdoen tot Agen was, al waarſe overgebragt was geworden, was hangende.

Gunſtig onthaal de Gedeputeerden aangedaan.

De Gedeputeerden die dat Vertoogh, en de Brieven van 't Synode aan den Koning en aan den Cardinaal overbragten, waren Amiraut en Villars. Den Koning vergunde haar dat ſy hem tot Monceaux harangueren mochten, en betuygde by deſſelfs antwoordt, dat hy van haar en van 't Synode voldaan was. Sy wierden by den Cardinaal mede heel wel ontfangen, die haar verſekerde, dat den Koningh haarlieden volgens de Edicten maintineren wilde; dat hy aan Beraud en aan Baſnage toeſtont, om in het Synode te mogen aſſiſteren; maar dat den Koningh om deſelve genade aan Bouterouë te doen, breeder van de miſdaadt daar men hem mede beſchuldigde, ge-informeert moeſt weſen: dat den Koning het Vertoog naar het ſcheyden van 't Synode, en eerder of anders niet, gunſtiglijk ſoude beantwoorden: *om met ſijne Onderdanen*, ſeyde hy, *meer volgens ſijne ſouvereyne waardigheyt, en ſo als met de geheylighde autoriteyt van ſijn woordt is over-een komende, te handelen.* Maar het alderbondigſte gedeelte van ſijn antwoordt was een gifte van ſeſtien duyſent guldens contant, om het Synode buyten koſten te houden. Den Commiſſaris communiceerde al het ſelve voor de wederkomſte van de Gedeputeerden aan 't Synode. Beraud nam weder ſit-plaats in de Vergadering: en kort daar aan quam 'er Baſnage ook weder in; en eyndelijk bequam Bonterouë ook verlof, om ſigh als d'andere mede daarin te mogen laten vinden.

Het was vijf jaaren geleden, dat men de algemeene Gedeputeerden niet verandert hadt; en in die tijd was la Bazin, die een van deſelve was, komen te ſterven. Het Synode had ordre om daar in te voorſien: maar men liet het ſelve geen vryheyt tot het doen van de nominatie behouden. Den Koning had tot die tijd toe willen hebben, dat men hem ſes perſonen ſoude nomineren, ten eynde hy 'er twee uyt ſoude verkieſen: maar voor deſe reys ſo bragt hy de nominatie op twee; en de omſtandigheden van die vergunninge om deſelve te nomineren aan 't Synode verleent, wees ſo beſtiptelijk aan, op wien dat de nominatie vallen moeſt, dat 'er geen kans was om andere te kieſen. 't Synode merkte die nieuwigheyt wel; maar om dat den Koning het ſo hebben wilde, ſo gehoorſaamde men. Den Marquis van Clermont wierd gecontinueert; en men ſtelde de Soon van den Commiſſaris in de plaats van la Bazin. Men belade haar om aan den Koning haar eygen nominatie beneffens heele reſpectueuſe Brieven over te brengen. Den Koning liet ook door den Commiſſaris ſijn antwoord aan 't Synode weten. Deſelve beſtont in een betuygenis, dat hy meer en meer van de handelingen van 't Synode, en van de Gedeputeerden die het genomineert hadt, voldaan was; dat hy deſelve ontfangen ſoude naar dat het Synode geſcheyden ſoude zijn; dat hy alſdan het Vertoog ook gunſtiglijk ſoude beantwoorden, en dat hy noch drie dagen aan 't Synode verleende.

Nominatie van algemeene Gedeputeerden.

Men was aan 't Hof ſo gewoon de Gereformeerden te vreſen, dat men aldaar niet geruſtelijk ſliep ſo lange alſe vergadert waren; en haare Synoden ſelfs verwekten allarmen. Het deſe 't welk niet als uyt gemoederen beſtont, die wegens het nemen van Rochelle, en d'overgave van alle d'andere Steden noch neerſlachtigh waren, en liet echter niet naar, om ongeruſtheyt te geven: en de Catholijken verſchrikt zijnde over de progreſſen die Koningh Guſtavus in Duytſlandt deed, verbeeldeden haar reets in Vrankrijk, dat hy de Gereformeerden aldaar gewapender-handt in haar eerſte luyſter herſtelde. Weshalven den Koning ſo ſterk op het ſcheyden van 't geſeyde Synode aandrongh, als of 'er verſchil over de politijke Vergadering van Loudun of van Rochelle was geweeſt. Niettemin voor dat het Synode ſcheyde, ſo ordonneerde het ſelve drie dingen, die een ſchoon voorwendſel aan 't geſchreeuw van de Miſſionariſſen en van de Politijken gaven. 't Eerſte was een reglement tegens het vergelijk van de Godſdienſt, 't welk het ſelve renvoyeerde tot een gelijke Acte in den jaare 1598 op het Synode nationaal van Mompellier verleden, waarinne alle de

voor-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

voorslagen van die natuur met een groote gestrengheyt veroordeelt waren. Het tweede was een uytschrijvingh van een solemneele Vastendagh door het gansche Koninghrijk, die de Catholijken opnamen voor een bewijs van de hoope die Gereformeerden schepten, dat sy door de wapenen van Koningh Gustavus herstelt souden worden: ter oorsaake van welke, seyde men, sy den hemel door extraordinare devotien in haare belangen wilden tragten te betrekken. Het derde was de Declaratie die het Synode maakte, dat de Lutherianen, die sulks versochten, tot de communie souden toegelaten worden; dat de Gereformeerden met deselve souden mogen trouwen, en hen tot Peeters aannemen, onder conditie dat sy de kinderen in geene andere dingen souden onderwijsen, als waarinne de Gereformeerden en Lutherianen over-een komen. De Missionarissen geloofden dat alle de hinderpalen van de hereeniging met de Roomsche Kerk door die Declaratie weggenomen waren; om dat deselve niet konden besessen, dat de Gereformeerden meer tegenstreving wegens de transubstantiatie van de Catholijken, als wegens de consubstantiatie en ubiquiteyt van de Lutherianen behoorden te maken: voornamentlijk om dat het Synode erkende, dat in de leere van de dese, alhoewel dat 'er dwalinge in was, echter geen *vergift* in stak; en dat derselver Godsdienst geen afgoderye behelsde. De Staatkundigen geloofden, dat het selve een verstandige treek van 't Synode was, 't welke sigh in de goede gratien van Koning Gustavus, door die believentheyt voor de leere van sijn Predikers insinueren wilde. 1631.

Dat selve verhinderde echter niet, dat men de Gereformeerden by-naar in alle de Provintien, geen groote onrechtvaardigheden aandeede. Behalven de gewoone knibbelaryen wegens het recht van d'oeffeningen en van de Kerkhoven, so verwoesteden de verkregene Arresten van den Bisschop van Valence by naar geheele Provintien. Men sagh niet anders als onvoorsiene Kerken, en gevangene Predikanten, om datse het verbodt niet gehoorsaamt hadden van meer als op eene plaats te prediken. Den Predikant van de kleyne plaats van Chatillon in het Dauphiné, bediende alleen negen of tien andere Kerken, behalven de sijne, so men de verklaring van het laatste Arrest by dien Prelaat verkregen, geloven magh: en 't selve was niet onmogelijk, om dat het meestendeel van die aangehoorigheden huysen van particulieren waren, waarin den Adel liet prediken; en waarinne buyten het Volk vande familie van den Edelman, weynig Luyden gevonden wierden. Dikwils so was selfs die oeffening niet ordinaris, en geschiede niet dan alle maanden, of wel alle drie maanden, in gevolge van sekere gifte die aan de hooft-Kerke op so of so een conditie gedaan was. Ondertusschen so wilden d'andere Bisschoppen also yverig als die van Valence schijnen; en een yder van haar was bedacht om de Kerken van sijn Bisdom te ruineren. Daar was een diergelijk Arrest van den Raadt op den sesden Juny tegen Rivet en andere Predikanten van Saintonge, op 't versoek van den Bisschop van Saintes verleent. Men vong een nieuwe beknibbelingh over de Plaats van de oeffeningen aan: en so men sig niet en konde ontslaan om deselve te herstellen in die plaatsen, waar van de bewijsen al te klaar waren, om tegengesproken te worden, so gaf men deselve echter niet over, sonder ten minsten yets van derselver recht afgesnoeyt te hebben; met deselve, by voorbeeldt uyt de Stadt, waarin deselve altijd gedaan was geweest, op 't uytterste eynde van d'een of d'ander Voorstadt te verplaatsen. *Aangehoorigheden.*

d'Oeffeninge wierd ook tot Rioux in Saintonge, by een sententie van den sesden Maart verboden. De Geestelijkheyt van die Provintie was partye in 't proces; en deselve voegde daar een questie by, rakende de possessie van 't Kerk-hof, 't welk deselve pretendeerde dat men aan de Catholijken laten moest, also 'er wel acht hondert van haar in de Parochie waren, daar 'er geen twintigh Gereformeerden in woonden. Maar sy seyden niet dat deselve Kerk in de grondt al so talrijk was, om datse vergroot was door de Gereformeerden die in de nabuyrige Parochien woonden. De Kerk had van deselve possessie heel krachtige en klaare bewijsen van meer als acht jaren voor het Edict: maar dat belette echter niet, dat men daar aan en d'oeffening met het Kerkhof niet en ontnam, ordonnerende alleenelijk, dat men aan deselve een andere plaats tot de begraaffenissen, op kosten van de gemeynschap soude geven. d'Armheyt van de Kerken verplichte yverige personen daar aan geschenken te doen, om het verlies van het recht van dien voor te komen: maar de Catholijken greetig op die voordeelen zijnde, en aan d'andere zyde niet anders denkende, als om de uytroeyinge van de Kerken te verhaasten, maakten over die donatien langwijlige processen, en sochten in de woorden en omstandigheden van dien, duysent voorwendsels, om deselve tot haar voordeel te doen bekeeren. Dikmaals kanteden sigh d'erfgenamen van die Donateurs ook wel tegen 't effect van derselver uytterste willen, en gaven de Catholijken het middel aan de handt, om de benefitien aan haar te trekken. Elias Alardin deed het selve Jaar een *Oeffeninge verboden.*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1631 donatie van twee hondert guldens rente aan de Kerk van Montignac, tot onderhoudt van den Predikant, en van drie hondert guldens hooft-soms voor den Armen. Die donatie was d'oorsprong van een proces, 't welk meer als vijftigh jaaren geduyrt heeft: en dat tot voordeel van de Kerk drie jaaren voor de herroepinge van 't Edict uytgewesen wierdt, om door die eene daadt van rechtvaardigheyt, duysent krijtende onrechtvaardigheden, die men in de rest van het Koningrijk pleegde, te bedekken.

Borgemeesterschappen.

De beloften om het Vertoogh gunstighlijk te beantwoorden, naar het scheyden van de Vergaderingh, waren heel ras vergeten, so dat den Koning op den negentienden October een Declaratie liet afkondigen, dewelke mede bragt, dat in alle plaatsen daar niet meer als vier Borgemeesters waren, d'eerste en de derde, ten minsten Catholijken souden moeten sijn, by aldien 'er geen Verdragh ter contrarie was. Het desseyn van die Declaratie was, om de Gereformeerden den ingank ter Vergadering van de Staten van Languedoc te belotten; waar op de Steden alleen haar eerste Borgemeester sonden. Mitsdien wierden de Gereformeerden daar toe gebragt, om haar maar alleen met de regering van haar Stadt te bemoeyen; en wierden also van alle eeren die aan 't eerste Borgemeesterschap vast gehegt waren ontset: Maar also het dikmaals gebeurde, dat den eerste Borgemeester die bedieninge weygerde, of daar toe onbequaam was, so mankeerde men niet om, alsdan de tweede met de aldereerlijkste bedieningen beladen te sien worden, vermits den selven altijt d'een of d'ander Man van studie was, en die in de saken was opgevoedt.

Captieuse clausule.

De clausule die van contrarie over-eenkomingen sprak, was captieus. Men verstont daar door niet anders, dat so 'er eenige was, die het eerste Borgemeesterschap aan de Gereformeerden cedeerde, men sigh dan daar aan moest houden; maar by aldien 'er eenige was, die de Gereformeerden het gansche Borgemeesterschap benam, so moest men deselve vast stellen. Men verstont selfs dien term ook naar d'uytgedrukte of stilswijgende bevelen: 't was genoegh dat een Stadt sigh op discretie had overgegeven, dat 'er een ordre van den Hertogh van Mommorenci, of van eenigh ander Opperhooft van de Koninklijke Legers was, of dat selfs eenige Stadt in d'Artijkelen van de Capitulatie niet formelijk gereserveert hadt, dat 'er niet wes in 't Borgemeesterschap verandert soude worden, om te seggen, dat 'er een contrarie capitulatie was. Lunel en Bedarieux verloren om die redenen haar deel in 't Borgemeesterschap, 't welk geheel en al aan de Catholijken verbleef.

Verdrukkinge van de publijke vryheyt.

Maar de Gereformeerden waren 't alleen niet die over de verdrukkinge klaagden. Den Cardinaal bragt het gesagh van de regeringh so hoogh, dat het gansche Koningrijk onder dat nieuwe Jok suchte. De Catholijken konden niet nalaten te mompelen, datse de vryheyt van den Staat met den hoogmoet van Rochelle hadden sien sterven: En die gene die door een valschen yver van Godsdienst niet verblindt waren, sagen wel dat de macht van de Gereformeerden alleen, voor een hinderpaal aan de publijke dienstbaarheyt verstrekt hadt. De souvereyne Hoven wierden met een ongehoorde grootsheyt gehandelt. Het Hof van de Aides sekere Edicten, die den Staat met nieuwe schattingen quamen te beladen, niet willende registreren, en gewaarschouwt zijnde dat men het, terwijle het vergadert was wel daar toe brengen soude, vertrok sonder deselve af te wachten. Tot straffe van die stoutigheyt so wierd het selve verboden; en daar wierden andere Rechters in de plaats gestelt, om de saken die van derselver onderhorigheyt waren af te doen. Het verbleef dan eenige Maanden in die staat, en het wierd ook sonder dat het gedienstige onderwerpingen quam te doen, niet weder opgeregt. Het Parlement wierd noch slimmer gehandelt. Naar het vertrek van de Koninginne Moeder, en van den Hertogh van Orleans, so sond den Koningh een Declaratie tegen dien Prins en zijne aanhangers aan 't Parlement. Dien Senaat in plaatse van de Declaratie te registreren was verdeylt, en ordonneerde remonstrantien te doen. Den Koning om se over die stoutigheyt te straffen, sond deselve een bevel toe, om te voet, niet door Gedeputeerden, maar *en corps*, op de Louvre te komen: En liet 'et derselver registers mede brengen. Die heele Vergaderingh was genootsaakt, om op haar knien een lange en verdemoedigende bestraffinge aan te hooren, dewelke alle dessels macht daar henen leyde, om de Declaratien die men deselve om te registreren toesondt, af te kondigen en te executeren, sonder daar over te delibereren. Den Segel bewaarder scheurde in derselver tegenwoordigheyt het Arrest van verdeyltheyt; en het Parlement had noch het hertseer van te hooren pronuntieren een Arrest, 't welk sommige van haar considerabelste Leeden bande, of van haare Ampten suspendeerde.

Inlandsche

Men moet sig niet verwonderen dat die ongehoorde proceduren, het Volk disponeer-

de

1631

de om de wapenen aan te nemen. Den Hertogh van Orleans weder in Vrankrijk gekomen zijnde, kreegh wel haast een groot getal van misnoeghden by hem; en sag in korte tijdt heel Languedoc tot sijn devotie. Die gene welke de aldervierighste vervolgers van de Gereformeerden geweest waren, begaven haar in die nieuwe partye. Lestranges Heere van Privas, voegde sig daar by; en sneuvelde in deselve. De Bisschoppen van Albi, van Usez, van Nimes, van Alets, van St Pons, en van Ledeve, begaven haar by den Hertog van Mommorenci. Den Bisschop van Leon wierd beschuldigt van deel in dien oorlogh gehadt te hebben, en kon sijn genade niet eer als naar de doot van den Koning verwerven. De Gereformeerden in tegendeel dienden den Koning met heel veel moedt. De tweede Borgemeester van Nimes, die gereformeert was, bewaarde de Stadt voor den Koning, en sette den Bisschop en den eerste Borgemeester, die den Hertogh van Orleans toegedaan waren, daar buyten. Montauban sond zijne Gedeputeerden tot Monceaux toe, om den Koning van de getrouwigheyt van desselfs Inwoonders te versekeren, dewelke aanboden de Troepen van den Hertogh een uyr verre tegen te trekken, en tegen deselve slagh te leveren, by aldiense haare quartieren naderden. Den Hertog van Epernon selfs had so veel vertrouwen op haar, dat hy geen swarigheyt maakte daar binnen te trekken, schoon dat hy de swakste was; en om sijn selven aan de discretie van dat Volk, tegen 't welk hy een strengen oorlogh had gevoert, over te geven. Marion Adjutant generaal van den Koning, maakte sig meester van Privas, 't welk t'sedert desselfs inneming verlaten was, en liet de Inwoonders daar weder in roepen, die hem met succes dienden, en de Stadt voor den Koning tegen haar eygen Heer beschermden. 't Scheen dat die daadt de geheugenisse van 't voorledene moest vernietigen: en men dulde ook in der daadt sonder yets daar tegen te seggen, dat die ongelukkigen haar aldaar weder ter neer stelden. Maar dertigh jaren daar naar so deed men haar door wreede vervolgingen bespeuren, dat men de voorgaande fauten door laatere diensten niet uytwisschen kan: En dat de Vorsten door een staat regel, die heel strijdigh tegen die van Godt is, de geheugenissen der misdaaden langer als van gedane diensten, komen te bewaren.

oorlogh van den Hertog van Orleans.

De Bisschoppen van Languedoc volgen sijn partye.

De Gereformeerden blijven getrouw.

De Bisschoppen van Albi en van Nimes wierden afgeset, ter oorsake van derselver rebellye: en die van Usez hangende het proces gestorven zijnde, ontging alsο deselve straffe. d'Andere waren niet minder schuldigh, maar deselve hadden misschien betere recommandatien; en die geraakten met de vrese die sy hadden, daar vry van. Dat proces de Bisschoppen over misdaadt van gequetste Majesteyt aangedaan, maakte so veel gerucht, dat de Gereformeerden haar niet konden onthouden daar over te triumpheren, en aan de Geestelijkheyt te verwijten, dat haare voornaamste Leeden metter daat in de rebellye waren vervallen, die sy tot die tijd toe voor het lot van de *Ketterye* hadden willen doen passeren. De Predikanten sagen het als voor een Goddelijke wraake aan, dat Bisschoppen die haar so dikmaals valschelijk beschuldigt hadden, dat sy niet als naar rebellye waren trachtende, so openbaarlijk in deselve misdaadt waren vervallen, en dat selfs d'eerbiedigheyt voor haar Caracter, deselve niet had konnen verschoonen, om daar over gestraft te worden. Maar om haar mede verdriet aan te doen, so vond men goet, om des Marets, Predikant van Alets, ook te doen omkomen, gelijk of hy deel aan die opstant had gehadt. Sijn gansche misdaad bestont echter alleen daar in, dat het Volk van de Stadt of haar Heer, of den Bisschop gevolgt hebbende, hy niet gelukkigh genoegh geweest was, om de Stadt te weerhouden, dat sy haar by de misnoegden niet en quam te voegen: alhoewel hy vreedsaam was verbleven, sonder sig onder die bewegingen te vermengen. In dier voegen maakte men een ver-evening in de dood-straffe van een onschuldig Predikant, met de misdaadt van verscheyde Prelaten, en den Predikant van Alets betaalde voor den Bisschop. Men genoegde sigh met Couran, d'ander Predikant van deselve Kerk, uyt te bannen. De Stadt van Lunel, waar van den Gouverneur de Broeder van den Bisschop van Nimes was, wierd ook in de partye van den Hertogh van Orleans getrokken. Scoffier, den Predikant van die Stadt, wierd ook op de lyste van die gene gestelt, die sterven moesten. Maar naar de nederlage en het gevangen nemen van den Hertog van Mommorenci, so waarschouwde hy den Gouverneur van Aiguemortes, van de vlucht van den Bisschop en sijn Broeder, 't welk ten goede opgenomen wierdt: en dat teeken van sijn genegenheyt tot den dienst van den Koning, behield hem sijn leven.

Bisschoppen afgeset.

Dood-straffe van een onschuldigh Predikant.

Den Hertog van Rohan wierd ter oorsake van die beroertens weder aan 't Hof geroepen, en men vereerde hem met verscheyde bedieningen. Het sy om hem besigheden te

Den Hertog van Rohan dient den Koningh in Italien.

1632 schaffen, die hem weerhouden souden om deselve in die verwerringen te soeken; of het sy om hem te prikkelen van eere, en door dat teeken van vertrouwentheyt in den dienst van den Koning in te wik kelen. Maar dien oorlogh door de gevankenis en door van den Hertog van Montmorenci haast weder geeyndight zijnde, verstrekte maar alleen om den Cardinaal op te setten, om den Hertogh van Orleans verder te degouteren, die nochmaals weder uyt Vrankrijk vertrok; en om noch een nieuwe voet tot verswaringe der dienstbaarheyt van het Volk te geven. De Gereformeerden verkregender dit kleyne voordeel uyt, dat men haar dat selve jaar geen groote quellingen aan deedt. Men voer maar alleenelijk voort met derselver Predikanten in het Dauphiné moeyelijkheden aan te doen, om datse meer als op eene plaats predikten: Maar op het smeek-schrift dat sy daar over aan den Koning presenteerden, so verkregense een Arrest, 't welk haar aan vier Commissarissen van het Parlement van Grenoble renvoyeerde, om haar over 't feyt t'informeren, en vervolgens den Koning van haar advijs te bedienen. Die Commissarissen ontsloegen sommige Predikanten, en renvoyeerden deselve aan den Koning nopende d'interpretatie van de Arresten van sijn Raadt: Invoegen dat de decisie noch eenige jaaren te rug bleef. De Borgemeesterschappen gaven mede eenige oorsaak tot nieuwigheden: Machaut den Intendant ordonneerde, dat dat van Alets naar het welbehagen van den Koningh alternatijf soude zijn, totter tijdt toe dat den Koning daar in anders geordonneert soude hebben. De Gereformeerden dewelke die uytsprake heel strijdigh aan haar gewoon gebruyk vonden, appelleerden daar van aan den Raadt, alwaar het verschil twintig jaaren onafgedaan bleef: Maar om dat d'ordonnantie provisioneel was so moest men deselve werkstelligh maken, ter tijdt toe dat 'er andere reglementen gemaakt souden worden. Over een proces de Gereformeerden van Montaigu aangedaan, nopende het recht van oeffeninge en d'opbouw van een Kerk, deed Bignon den Advocaat generaal een Arrest verlenen, 't welk de Gereformeerden van 't een en 't ander beroofde. Hy stelde tot een fondament van zijne conclusien, dingen, dewelke so hy die had konnen doen doorgaan, de Gereformeerden drie vierde parten van haare Kerken souden hebben doen verliesen. Eerstelijk so pretendeerde hy, dat de Gereformeerden geen recht van Kerken hadden, als in de queekplaatsen die door de Commissarissen opgeregt waren: en hy versterkte die pretentie met de Arresten in de jaaren 1562 en 1577 verleent. Die gevolglijk by het Edict van Nantes gerevoceert waren. Aan d'andere zijde so wilde hy hebben, dat de vergunninge van den Heer, die by d'Inwoonders geproduceert wierdt, als hem afgeperst zijnde moest aangemerkt worden; om dat het niet te presumeren was, dat een Catholijk Heer uyt een goet hert, de bevestigingh van een Godsdienst, die tegen de zijne strijdigh is, soude toelaten. Dat selve was heel net uytgevonden, om alle de Kerken, waar inne de Gereformeerden haare oeffeningen in de Landen der Catholijken pleegden, uyt te roeyen. Wanneer een Kerk de beste bewijsen vande werelt van haare possessie produceerde, so en haar de vergunninge vanden Heer ontbrak, so seyde men, dat het gebrek van dien alle 't andere vernietigde: en alse die vergunninge produceerde, so moest men oordelen, seyde men, dat deselve afgedwongen was. Eyndelijk so pretendeerde hy dat die plaats aan een geestelijk Heer toebehoorde, en dat mitsdien de Gereformeerden, die bewijsen van haare possessie t'sedert den jaare 1558 voor brachten, haar met die possessie van ontrent de tagtigh jaaren niet behelpen konden. Dat nu was klaar genoeg geseyt, dat wat voor een tijtel dat de Gereformeerden ook produceren konden, het nochtans onmogelijk was, dat sy gelijk hadden.

De saken der aangehorigheden van het Dauphiné worden aan vier Commissarissen gerenvoyeert.

Borgemeesterschap van Alets.

d'Oeffeninge van de Godsdienst verboden.

Schandelijke vittingen.

Daar gebeurde in 't begin van dat jaar een saake die heel singulier was, en waar van de omstandigheden opmerkelijk genoegh sijn, datse verdienen alhier verhaalt te worden. Twee Scholieren van de Academie van Saumur kregen in haar sin, om in de Misse te gaan die de Catholijken die van *middernacht* noemen, om datse op Kersdagh gecelebreert wordt, so als de klok twaalf uyren in de nacht geslagen heeft. Een dwase nieuwsgierigheyt vervoerde dikmaals de jonge Luyden om sodanige dingen te bestaan; om dat die plechtigheyt met een overgroote toevloet van alle soorten van menschen gecelebreert wordt, en om dat men vermeynt aldaar yets ongemeens te sullen sien. De dese booden haar aan, om selfs ook de communie t'ontfangen, en die jonge Losbollen gewoon zijnde de geloofs-teekenen met weynig ceremonie in de handt t'ontfangen, wierden door die maniere van weynigh eerbiedigheyt waar mede sy tot den Autaar naderden bekent. Men sette deselve vast; men maakte aan haar hen process; en men condemneerdense, uyt vrese van de Stadt de voordelen diese van d'Accademie

Ligtvaardige nieuwsgierigheyt van twee Scholieren.

trok,

1632

trok, te ſullen doen verlieſen, in een heel verdraachelijke boete. Daar wierd van deſelve ſententie geappelleert; en de Kamer van 't Edict van Parijs de condemnatie verſwarende, ordonneerde by deſſelfs ſententie van den ſeventienden February, dat die Scholieren in de ordinaris geſpanne Vierſchare van 't Schependom van Saumur, op haar knien leggende, met bloote hoofden ſouden verklaren, dat ſy op Kersnaght *lightvaardiglijk* in de Kerk van onſe L Vrouw des Ardilliers, in de miſſe van middernaght waren gegaan, en dat ſy aldaar *oneerbiedighlijk het H: Sacrament des Autaars* ontfangen hadden: dat ſy derhalven Godt, den Koning, en de Juſtitie, om vergiffeniſſe baden: dat ſy voor den tijdt van drie jaaren uyt de Stadt en 't Provooſtſchap van Parijs, en uyt het Schependom van Saumur voor eeuwigh ſouden gebannen weſen: datſe elk voor 't geheel in twaalf hondert guldens van wegens den Koningh gecondemneert wierden; waar van twee hondert guldens aan 't broodt der gevangenen in de Kerker van 't Paleys verſtrekt ſouden worden, twee hondert guldens ſouden beſteedt worden tot het koopen van een Silvere Lampe, dewelke gehangen ſoude worden voor de plaatſe alwaar het *H: Sacrament* in die Kerk beruſte; en de reſt ſoude aangewent worden om een koper bord dichte by deſelve plaats te doen ſtellen, waar in de ſententie gegraveert ſoude worden, als mede tot een rente voor in koop van Olie ten behoeve van deſelve lampe voor altoos. Die ſententie leyde de Scholieren op, om haar banniſſement t'achtervolgen, en verbood haar op doodſtraffe, om oyt daar weder in te komen; renvoyeerde deſelve aan de Rechters van Saumur om deſelve te executeren; en bragt mede dat ſy tot de volle betalinge van de ſomme daarſe in gecondemneert waren gevangen ſouden blijven. Die laatſte clauſule was 'er ongetwijffelt bygevoegt, om die gene aan welke die jonge knaapen toebehoorden, te nootſaken, die ſomme als een rantſoen voor hare verloſſinge te betalen. Dogh wijders had men ſig in die Sententie onthouden van de woorden van *amende*, en van *honorable amende*: Invoegen dat voor ſo veel 't gelt aanging men geſeyt ſoude hebben, dat 'et een Conſiſtorie was geweeſt, die de geſeyde jonge Sotten gecondemneert hadt in een publijke reparatie van een faute, die deſelve volgens de Kerkelijke tught van de Gereformeerden verdient hadden. Dog men had ter dier tijt de rechten van de Roomſe Kerk noch niet wel beſtudeert, want in de laaſtledene jaaren ſoude men geoordeelt hebben, dat die jonge Scholieren door deſelve daadt, de Catholijke Godſdienſt omhelſt hadden; en de Kerk en d'Accademie ſoude haar onſeyt zijn geworden. En daar is ſelfs een tijdt geweeſt, in welke die ſchuldigen gevaar van haar leven ſouden hebben gelopen gehadt.

De Doot van Koning Guſtavus verloſte dat jaar de Stoel van Romen van de vreſe die ſy wegens deſſelfs wapenen had opgevat: Maar alſo de Generaals die hem ſucceedeerden, de voordelen die hy behaalt hadt quamen te bewaren, ſo genaſſe het Huys van Ooſtenrijk niet van de wonde die het gekregen hadt: En Vrankrijk dat ſigh by d'Alliantie met Sweeden wel bevondt, maakte een nieuw Tractaat met Koninginne Chriſtina, die d'Erfgenaam van dien Vorſt was. Aan d'andere zyde ſo had den Cardinaal ſo buyten als binnen het Rijk ſo veel op dingen ſijn hals, en ſo veel moeyte, om ſijn ſelven tegen de ſamenſweeringen die op ſijn leven gemaakt wierden, te bewaren, dat hy geen tijd hadt, om aan de Gereformeerden te denken. Noyt heeft men in een jaar tijds ſo veel veranderingen onder de Beampten van 't Hof, onder de Officiers van 't Leger, en in de Gouvernementen van de Steden en Provintien geſien, dan men in dat jaar ſagh. De Gereformeerden maakten geen party meer; maar ſulks belette niet, dat het gansche Koningrijk niet vol van factien en cabalen was: invoegen dat die bewegingen, die men aande *Ketterye* niet meer wyten konde, de religie waar aan men de voorgaande oorlogen had willen wyten genoegſaam rechtvaardigde; en de beſchuldigingh opentlijk op de quade trouwe van de Regeringe deed vallen. Het ſcheen dat het redelijk was, dat men de Gereformeerden excuſeerde, dat ſy de wapenen voor de vryheydt van hare conſcientien aangenomen hadden; vermits de Princen, de Heeren, en het Catholijke Volk, haar toevlucht tot deſelve hadden, om haare voorrechten en rangh te behouden.

Doot van Koningh Guſtavus.

1633

Groote beroerten in het Koningrijk.

Ondertuſſchen de Preſidenten Frere en Periſſol, en de Raats-Heeren Baſlet en Calignon, by den Koningh als Commiſſariſſen tot het Parlement in het Dauphiné genomineert zijnde, om de ſaken van de aangehooricheden te examineren, waren in deſelve haare commiſſie arbeydende; en ſtelden haar advys op, dat ſy op den ſevende Mey den Koning toeſonden. Het ſelve bragt mede, dat'er verſcheyde Plaatſen in de Provintie waren, alwaar d'oeffeninge vergunt was, die van een en deſelve Predikant bedient wierden.

Herſtellinge van Privas. Advijs van de Commiſſariſſen van 't Dauphiné we-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1633

gens de aangehorigheden.

den. Sy achteden dat 'et ſelve niet behoorde belet te worden; om dat d'Artijkelen van 't Edict waar op het recht van oeffeninge gefondeerd was, de Predikanten niet aande plaatſen harer reſidentie verbonden; al ſo weynigh als de memorien die by den Koningh aan de Commiſſariſſen Executeurs van 't Edict toegeſonden waren, het quamen te doen. Maar ſy voor-onderſtelden, dat de Predikanten onder voorwendſel van trouwen, van doopen, of van eenigh ander voorval, ſomtijts de vryheyt namen van op plaatſen te prediken, alwaarſe geen recht daar toe hadden: en ſulks konde ſomwylen wel gebeuren, door de believentheyt die de Predikanten voor de Edelluyden hadden, welkers huyſen niet beſtiptelijk van die vereyſte hoedanigheyt waren, om daar in een recht van oeffeninge op te rechten. De Commiſſariſſen pretendeerden, dat ſy in dat abuys voorſien hadden; en ſy rieden datmen ſulks aan de Predikanten, en aan alle d'andere Gereformeerden verbieden ſoude, op de pœnen die in de Edicten begrepen waren. Dat advys wierd vanden Raad gevolgt, die een Arreſt van den ſes-en-twintigſten September deed verlenen, 't welk het ſelve bykans van woordt tot woordt behelſde. Sulks nu gaf voor een weynigh tijds eenige ontheffinge van de vervolgingen, die by den Biſſchop van Valence aangevangen waren.

Herſtellinge van Privas.

Daar gebeurde noch een ſaak in begin van 't jaar, die aande Gereformeerden een groote vertrooſtinge gaf. Den Ontfanger vande ſchattingen van Vivarets preſenteerde een verſoek-ſchrift aan den Raadt, om zijn ontſlagingh te mogen bekomen, alſo hy geen ſtaet op den ontfangſt vande depenningen van dat Quartier konde maken. De ruine van Privas, welkers Inwoonders als noch niet dorſten beſtaan haare huyſen weder op te bouwen, ter oorſake ſy haar niet genoegſaam geautoriſeert vonden, om haar ſelven tegen de rigoreuſe termen van 't Edict van den Jare 1629 aldaar weder ter neer te ſtellen, was de voornaamſte grondſlagh van ſijn verſoek-ſchrift. Den Raadt renvoyeerde het ſelve by een Arreſt van den vyftienden February aan Miron, Intendant van Languedoc, om ſijn advijs daar op te hebben. Miron was van advijs dat men het geſeyde ſtrenge Edict vernietigen, en dat men d'Inwoonders van Privas, die de vryheyt om aldaar weder te komen benomen was, vergunnen moeſt, om haar aldaar weder ter neer te mogen ſtellen; en dat men de Ampten vande Stadt, ſonder onderſcheyt van Godſdienſt, behoorde vry te laten. Hy gaf heel goede redenen van ſijn gevoelen; en de voornaamſte waren deſe: dat alle de Rebellen doot waren, of haare faute verbetert hadden; dat het meeſte gedeelte op het innemen vande Stadt geſneuvelt, en dat'er een groot gedeelte geduyrende de drie laatſte jaaren van de peſt geſtorven waren; dat het weynig getal dat'er van overgebleven was, den Koningh kloekmoediglijk gedient, en haar leven in deſſelfs dienſt tegen den Heer vande plaats gewaagt hadt; dat de Vrouwen en Kinderen van d'een en d'ander party genoeg geleden hadden, om de miſdaadt van haare Mans en Vaders uyt te wiſſchen; dat den Heer vande plaats alleen die arme Luyden belet hadt, om haar aldaar weder ter neer te ſtellen; en dat het buyten apparentie was, datmen anderwaarts Catholijken genoeg ſoude vinden, om die Stadt weder te bevolken. Den Raadt wiert door die redenen bewogen; en het advijs van Miron wiert gevolgt en werkſtelligh gemaakt. Maar alſo men ter dier tijdt nietwes ſo krachtigh verkondigde als de ſtantvaſtigheyt van het Koninglijke woordt, welk men wilde hebben dat d'eenigſte verſekertheyt van zijne Onderdanen ſoude weſen, ſo veronachtſaamde men alle de formen, die tot de herroeping van 't eerſte Edict vereyſt wierden: en de Kinders zijn in onſe dagen over de goede vertrouwentheyt van haare Vaders geſtraft geworden. Men ſoude beter gedaan hebben gehadt, dat men de Staatkundige maxime van den Cardinaal ſelfs gevolgt hadt; den welke om den Hertogh van Lotharingen te nootſaken, om hem eenigh verſekert onderpant van zijn woordt te geven, ſeyde, dat men al andere verſekertheden moeſt nemen als het woordt van een Vorſt, die veranderlijk van gedachten is, en die reets in zijn trouwe gemankeert heeft. Den Koningh wierd tegen Gereformeerden door ſo veel ſoorten van Luyden opgeſet, en daar was ſo weynigh beſtendigheyt in de beloften, die men tot noch toe in zijn naam gedaan hadt, dat het gevoeglijk ſoude geweeſt zijn, dat men van hem ten minſten opene geregiſtreerde Brieven tot veyligheyt van die herſtellinge gevordert hadt.

Een Tractaat getytelt, d'Euchariſtie van d'oude Kerk.

De Predikanten van Parijs wierden ſo gunſtiglijk niet gehandelt, ter oorſaak van een Boek, 't wel in 't licht quam met deſen tytel, *d'Euchariſtie vande oude Kerk.* Dat Boek was het werk van Aubertin, en hy had daar van de goetkeuringh van zijn drie Collegas, Meſtrezat, Drelincourt en Daillé. Sy ſchreven haar ſelven de qualiteyt toe van *Herders van de Gereformeerde Kerk*, en van *Bedienaars des Euangeliums.* Auber-

tin

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

tin die het ſelve Boek aan ſijn Gemeente opdroegh, noemde deſelve, *de gelovigen van de gereformeerde Kerke van Parijs.* Bellarmin en Baronius wierden in den tijtel en op andere plaatſen genoemt, *de Tegenpartyders van de Kerk* te zijn. d'Agenten van de Geeſtelijkheyt wierden te rade een kort Tractaat op te ſtellen, om dat Boek, 't welk eenigh gerucht maakte, te wederleggen. In plaats van op het werk te antwoorden, ſo maaktenſe den Autheur en deſſelfs Approbateurs een proces: en de feyten en redenen van dien ongemoeyt latende, ſo taſtenſe den tijtel van 't Boek, de Voor-reden, en de woorden van de approbatie aan. Tegens Aubertin ſijn perſoon wierd een decreet van apprehenſie op by een Arreſt van den geheymen Raad van den veertienden July verleent, 't welk medebragt, dat ſo men hem niet konde arreſteren, hy dan op drie korte dagen ſoude worden gedachvaart; en de Approbateurs om in perſoon te compareren. Die ſaak dewelke groot gerugt maakte en weynigh effect hadt, wierd bykans ſo ras weder afgedaan alſe geboren was, en braght voor datmaal niet anders te wege als een mondelingh verbodt. Het Boek wierdt des te meer geſogt: en dien uytſlagh moedighde den Auteur aan, om het te overſien, om het te vermeerderen, en om die materie uyt de grondt in een groot latijns Boek te verhandelen, 't welk niet als na ſijn doot in 't licht is gekomen; en de Catholijke Leeraars die niet verdacht waren, hebben het ſelve noyt van point tot point dorven wederleggen. 1633

Maar de Gereformeerden en mankeerden niet de rechten van derſelver oeffeningen in dat jaar op meer als een plaats, aangetaſt te ſien. Den Raadt nam haar die van Sauyon by een Arreſt van den achtienden November wegh, om dat den Heer van de plaats een Catholijk was. Citois Rechter van Richelieu, dat den Koning in faveur van den Cardinaal tot een pair-Hertoghdom verheven hadt, belette om deſelve reden, dat 'er tot S[t] Gelin dat een landt is, 't welk van dat Hertoghdom af-hanght, geen oeffeninge ſoude gedaan worden. Den Cardinaal die in de grondt wegens die materie niet difficijl was, en mankeerde niet het gedrag van ſijn Officier voor goet te keuren. De Collegien dewelke die van de religie in de plaatſen, daar ſy ſo lange tijdt de meeſter waren geweeſt, beſaten; wierden in dat jaar by een Arreſt van den Raadt van den drie en twintighſten July half en half gemaakt. De gelegentheyt van dat Arreſt was de verdeyltheyt die tot Caſtres op het verſoek-ſchrift van de Catholijken van verſcheyde Steden ontſtont, dewelke het Edict van den jaare 1631, 't welk de Borgemeeſterſchappen half en half ſtelde, in gevolgh wilden getrokken hebben. Het Arreſt van den Raadt beſliſte de verdeyltheyt in haar faveur, en autoriſeerde derſelver redeneringh.

Oeffeningen verboden.

De Collegien half en half gemaakt.

Maar het volgende jaar en was ſo geruſt voor de Gereformeerden niet: en alhoewel den Cardinaal in een ſeer vleyende aanſpraak, die hy voor den Koningh deedt, wanneer hy op den agtſten January ſijn Rechterſtoel hieldt, bekent hadt, dat de *Ketterye* alleen niet rebelligh in 't Koninghrijk was, ſo was 'er bykans het geheele jaar door echter niemandt anders als de Gereformeerden, die te lijden hadden. 't Is waar dat den Koningh puur op ſijn autoriteyt, de tijtels, de voorrechten, en vrydommen van verſcheyde Steden, die de quellingen der ſchattingen niet onderworpen waren, ſonder deſelve eens te examineren, caſſeerde. Het voorwendſel van dien was waarſchijnelijk; en het ſcheen dat den Koningh haar ſo niet en handelde, als om deſelve een gedeelte van de laſt, waarmede d'andere beladen waren, op te leggen. Maar alſo men metter tijd ſag, dat die Steden de ſchattingen onderworpen waren, ſonder dat d'andere daar van waren verlicht, ſo erkendemen, dat die veranderingh nergens anders om geſchiede, als met dat voornemen, om den ganſchen Staat in een gelijkformigheyt te ſtellen, en om deſelve geheel en al in dienſtbaarheyt te brengen. Voor ſo veel de Gereformeerden aangingh, die wierden op een andere wijſe gedrukt. Daar liep miſſchien een weynigh Staatkunde onder de quellingen die haar aangedaan wierden; maar deſelve waren daarom niet te minder ſaakelijk en ongemakkelijk. Een Doctor van de Sorbonne, Theologaal van Lions, deed tot Parijs by Guillaum Loiſon een Boek drukken, waarin hy beweerde, dat den Koning van Vrankrijk ſijne rechten op heel Europa hadt; en dat hy wel deedt dat hy ſigh met de Proteſtanten allieerde, om ſijne goederen die by het huys van Ooſtenrijk geuſurpeert waren, weder te verkrijgen. Dat was al te opentlijk de deſſeynen van den Cardinaal verklaart. De Spanjaarts wilden haar daar van bedienen, om in haar faveur de neergeſlage moedt van de yverige Catholijken weder op te heffen. Een Auteur die den latijnſen naam van *Alexander Patricius Armacanus* aannam, ſchreef voor haar tegen dien Leeraar van de Sorbonne. Hy toonde daarin in 't lange en breede, dat de Alliantie van den Koning van Vrankrijk met de Proteſtanten, tegen de belangen van de Catholijke Godſdienſt ſtrijdigh was; om

1634.

Vervolgh van de publijke onderdrukkinge.

Pretenſie van Vrankrijk op heel Europa.

1634 dat den oorlogh van de vereenighde Nederlanden, en die van Duytſlandt Religions-oorlogen waren. Hy wierp den Koningh tegen al 't geen dat men tot rechtvaardigingh van ſijne wapenen geſeyt hadt, terwijle dat hy ſijne Onderdanen den oorlogh aandeedt; en deed ſien, dat het huys van Ooſtenrijk in deſelve omſtandigheden was, ten opſighte van de gereformeerde Provintien in de Nederlanden, en van de Proteſtanten in Duytslandt. Hy hefte ſeer hoog op, dat den Koning ſig voornamentlijk tot het beſtier van ſijne Legers, van gereformeerde Generaals bediende; om dat hy alſdoen het bevel daar over aan de Marſchalken la Force en Chatillon, had gegeven. Ik weet niet waarom dat hy vergat, dat men noch een ſtaf van Marſchalk van Vrankrijk aan een Gereformeerde had gegeven. Maar mogelijk dat het ſelve niet gebeurde dan wanneer den Auteur geen meeſter meer van ſijn werk was. Ten minſten ſo verkreegh den Hertogh van Sully dat jaar in de maandt van September die eere. Dat was d'ontheffinge van de ſchade die men hem gaf voor de Ampten, die de Koninginne Moeder hem afgenomen hadt: en waar van men hem de vergoedinge meer als twintigh jaaren had doen afwachten. Hy leefde noch ſeven jaaren daar naar: en in ſijn laatſte jaaren liet hy wat meer teekenen van godſaligheyt blijken, als hy in al de reſt van ſijn leven gedaan hadt. Men had hem by-naar altijdt in de predikatie die t'ſijnen huyſe gedaan wierdt op een heel onbetamelijke maniere ſien aſſiſteren. Naar dat hy ſigh langen tijt had doen inwachten, ſo quam hy dan de plaats van eere beſlaan. Hy bleef daar dan ſitten met gedekten hoofde, en dat ſelfs onder de gebeden: en meeſten tijdt ſo ſpeelde hy met een kleyn hondje dat hy op ſijn knien hadt. Een jong Predikant beriſpte hem allenskens over die quade gewoontens; gewende hem tot die beſtraffingen; richte een Conſiſtorie op in die Kerk die t'ſijnen huyſe vergaderde, en deed hem ſelfs 't Ouderlings ampt aannemen, 't welk hy tot ſijn doot toe bekleede. Maar ik kome weder tot het Boek van Alexander Patricius, het ſcheen dat 'er niets bequamer was om de ſlagen van deſſelfs ſterke tegenwerpingen af te weeren, als met de reſt van de Gereformeerden eenige onrechtvaardigheden aan te doen. Maar dat was inder waarheyt van heel weynig voordeel, en men mankeerde niet om den Cardinaal te verwijten, dat hy de Catholijken van buyten meer ſchade als de Gereformeerden van binnen aandeedt; en dat terwijle hy aan de deſe eenig Kerkhof of Kerk ontnam, hy aan d'andere geheele Steden en Provintien deed verlieſen.

Den Hertog van Sully wordt Marſchalk van Vrankrijk.

Arreſt over verſcheyde ſubjecten.

Ik en rekene niet onder de groote ſaaken die men de Gereformeerden aandeed, het Arreſt 't welk den ſeſden Maart, in 't Parlement van Parijs tegen de uytheemſe Predikanten verleent wierdt; 't welk onder voorwendſel dat ſy correſpondentien met de vyanden van den Staat konden onderhouden, of leeringen die tegen de wetten van 't Koningrijk ſtrijdig waren prediken, haar verbood, om in 't toekomende de Predik-dienſt in Vrankrijk t'oeffenen, en aan die gene die aangenomen waren, om haare bedieningen te verlaten; en de Gereformeerden van Vrankrijk op groote ſtraffen dreygde, deſelve te gaan hooren. Ik merke ook als van weynig belang aan een ander Arreſt van den Raadt, van den twintigſten Juny, 't welk het ſelve reglement in 't byſonder voor Poitou maakte; en aan alle Predikanten verboodt, om in de Dorpen buyten de plaatſen van haarlieder oeffening te gaan prediken. Ik ſtel in deſelve rangh het Arreſt van 't Parlement van Dyon, 't welk de Gereformeerden condemneerde, om op de dagen van de ſolemnele ommegangen haare huyſen te behangen, of te dulden dat deſelve op haare koſten behangen wierden; uytgeſondert die gene, die al te arm waren, om die koſten te konnen dragen. Dat ſelve waren maar ſaaken van weynigh gerugt, en die niet heel veel gevolgh konden hebben.

De Voorſittinge aan de Catholijke Raadſ-Heeren in de Kamer van Guyenne in ſekere gevallen toegeweſen.

Maar daar ſtak noch yets van meer belang in 't Arreſt, dat de Catholijke Beampten van de Kamer van Guyenne, op den vijf en twintigſte February van den Raadt verkregen, 't welk aan den Deeken van de Catholijke Raadsheeren, alhoewel hy de jongſte was, toe wees, om in d'afweſentheyt van de Preſidenten, het recht van voorſittinge boven de Gereformeerde Raadſ-Heeren op de Rolle, in den Raadt, en op het Stadhuys te hebben. 't Is waar dat het ſelve Arreſt aan een yeder in alle andere gevallen, als in alle publijke of byſondere ſeſſien, in 't beſoeken der gevangenen, op de verhooringen, recollementen, en confrontatien van de getuygen, en in de torture der miſdadigers, den rang behield, die deſelve wegens de outheyt in 't bekleeden henner Ampten toequam. Maar dat ſelve belette niet, dat het ſelve Arreſt niet een groote breuke in de voorrechten van de Beampten van die Kamer quam te maken. Daar quam echter een Declaratie van den negen en twintigſten Octo-ber, wegens de rokken van de Raadſ-Heeren van de Kamer van Caſtres uyt, waar van het gevolgh noch veel grooter was. De Gereformeerden waren aldaar gewoon roode rokken

en kap-

1633

en kappen met hermijnen gevoedert, in de publijke en bysondere Vergaderingen van haare Kamer te dragen. Het Parlement van Thoulouse, 't welk dat teeken van gelijkheyt niet verdragen konde, had veel Arresten tegen dat gebruyk laten uytgaan; waar over de Gereformeerden haar niet veel bekommerden, om dat sy geloofden, dat haare autoriteyt on-af-hangelijk van die van het Parlement was. Den Koningh menghde sigh onder het dispuyt, en termineerde het selve door dat Edict; waarin naar dat hy gestelt hadt, dat het gefeyde gebruyk op geenigh Edict gefondeert was, en dat sulks tegens sijne meyninge geschiede, 't welk hy aan de beampten door verscheyde beslotene Brieven had doen weten, so verbood hy haar volgens de Arresten van 't selve Parlement, om haar dat voorrecht toe te eygenen, tot dat de Kamer het selve ingelijft soude zijn. Mitsdien so waren de Gereformeerden van 't voornaamste eer-teeken 't welk aan haare ampten gehoorde, berooft, alhoewel de Edicten van haarlieder aanstellinge, aan haar deselve voorrechten als aan de Catholijken gegeven hadden.

Verbodt aan de Gereformeerde Raads-Heeren van de Kamer van Castres om roode rokken te dragen.

Daar waren veel luyden die de Comedie die eenige jaaren achter-een aan de Urselinen van Loudun wierd gespeelt, voor een saake van de Godsdienst opnamen; waar van eenige handelingen hier op uyt quamen. Die Religieusen wierden somtijts van een Priester van de Stadt, Urbain Grandier genaamt, besogt. Denselve was verstandig, een goet Prediker, en van een aangename ommegang. Hy had een Boek tegen den ongehuwden staat van de Priesters geschreven, en somwijlen al vry wat vrymoedigh van eenige andere praktijken van de Roomse Kerk gesproken. Men wierd te rade om hem van toverye en boosdadigheden te beschuldigen: en voornamentlijk van dat hy eenige van de Religieusen van dat Convent aan een boose Geest had overgegeven. Het bygelovig Volk en mankeerde niet om die fabel aan te nemen; en dat des te lichter, om dat het al lange geleden was, dat men van geen besetenheden noch van besweeringen had gesproken. Maar de Auteuren van die Comedie speelden haar rolle so qualijk, en Grandier defendeerde hemselven so wel, dat 'er een lange tijd verliep, eer dat men Rechters konde vinden, die de believentheyt hadden, om die saake naar 't behagen van de bygelovigen af te doen. Het Parlement van Parijs, 't welk sigh krachtiglijk op het Capittel van de toverye pikkeert, en 't welk over die misdaadt alleen niemandt ter doodt veroordeelt, en scheen niet bequaam te zijn, om kennisse van die saak te nemen, waar in men niet nootsakelijk vond, personen die heel omsigtig of al te ver-siende waren te employeren. Maar men wist niet hoe men sigh gedragen moest om Commissarissen te nomineren, die daar van kennisse souden nemen: om dat 'er Geestelijken nodig waren om Grandier te oordeelen, en dat men aan dien ongelukkigen Rechters moest geven, die ter geliefste van d'andere waren. Die swarigheden deeden de duyvelbanners selfs veelmaals veranderen, als die gene dewelke de geseyde saak bestierden, met geen genoeghsaame vrucht konden gedient zijn. Daar is niets kortswijliger als in de verbale processen van die duyvel-banningen te lesen de misslagen, die de qualijk onderrechte Religieusen t'elkens begingen; het zy met d'eene vraagh voor d'ander te nemen, en mitsdien heel ongerijmde antwoorden daar op gevende; het zy met de latijnse woorden die men haar van buyten had doen leeren, op sodanigh een wijse uyt te spreeken, die deselve belagchelijk rabraakte; of het zy met eenigh woordt te veranderen, die haar groote bottigheden tegen de regulen van de Grammatica deeden begaan. Die vermaakelijkheden welke de aanschouwers lagchen deeden, ontstelden de duyvel-banners ten alderhoogsten, die dan de bystanders nog een geneugte gaven, door de verschooningen, die sy in faveur van die qualijk geprepareerden duyvel voor bragten. Maar eyndelijk so vond men sodanige luyden als 'er van noden waren, om die klucht uyt te speelen. Grandier wierd ter doot veroordeelt, als volgens sijn eygen bekentenisse overtuyght zijnde, dat hy van de Catholijke Godsdienst nadeelig geschreven en gesproken hadt: maar ook als volgens de verklaringen van de pretense besetenen, van toverye overtuygt zijnde. Men nam ook tot een bewijs van sijne toverkunde, de stantvastigheyt die hy in sijne pijningen en sijn doot betoonde: en de teekenen van af-keerigheyt die hy selfs op de ladder staande gaf, tegen de dwase bygelovigheden die de Roomse Kerk in sodanige gelegentheden oeffent. Maar ernstige Luyden, die hem niet anders sagen doen, als 't geen dat de Gereformeerden deeden, wanneer sy ter dood veroordeelt waren, geloofden dat al sijne toverye daarinne bestont, om dat hy een halve *Ketter* was: en dat hy aan de Religieusen geen ander quaat had toegebragt, als dat hy deselve een leere had geleert; die nopende die Klooster-beloften en den ongehuwden staat, weynigh met die van de Roomse Kerk over-een quam. Mitsdien waren er veele eerlijke Luyden die deernis met hem hadden, en die murmureerden, dat men het leven van een Man aan de geveynstheyt van eenige Guyten, die haar voordeel uyt de bedriegeryen

Pretense besetenheyt van de Urselinen.

Belagchelijke effecten van de Duyvelbanningen.

Doodstraffe van een Priester die beschuldigt wierdt van die Dochters betovert te hebben.

geryen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1634. geryen van die nature trekken, quam op te offeren. Maar men vond goet om de over blijfsels vande besetenheyt noch eenige tijdt naar de doot van Grandier te doen geduyren, op dat het Volk niet sien soude dat al het oogmerk van dat Kerkrovig spel maar daar toe gestrekt hadt, om hem te doen sterven. Echter so verminderde het quaad allengskens; de Religieusen verschenen niet meer op het Theater; en de Missionarissen maakten selfs weynig gerucht van dat geval: om dat'er saken onder het spelen van die Comedie voorgevallen waren, wegens welke sy niet stoutheyt genoegh hadden om de verwytingen van tegen te spreken.

Nieuwe quellingen wegens het onderwerp vande aangehoorigheden.

Aan d'andere zyde so nam de vervolginge onder voorwendsel van de aangehoorichеden weder een aanvangh: en den Bisschop van Valence in zijn onderneming niet willende te leur gestelt zijn, vernieuwde zijn geweldadigheden weder in zijn Bisdom. Den Prioor van Aureil, had tot naarvolgingh van hem de stoutheyt, van op zijn eygen autoriteyt Apaix, den Predikant van dat Quartier, die in andere plaatsen als die van zijn residentie was komen prediken, te doen vast houden. Hy liet hem eerst in de Priorye setten, van waar den aalmoessenier hem naar de gevankenis van Valence liet brengen. Den selve kon zijn vryheyt niet anders als onder borgtochte van weder te sullen compareren verkrijgen; maar eyndelijk wierd hy ontslagen, en zijne borgtocht by een Arrest van den geheymen Raadt van den vier-en-twintigsten November vry gegeven. Men soude dat Arrest voor een daad van rechtvaardigheyt hebben konnen doen doorgaan, by al dien 'er acht dagen daar aan geen gestrenger Declaratie, als alle de Arresten die over het selve subject verleent waren, opgevolgt was geweest. Deselve wiert op den tweeden December tot St. Germain verleent: Sy verbood aande Predikanten van Languedoc, en aan alle andere, om predikatien of eenige andere oeffeningen van de gereformeerde Godsdienst in eenige andere plaatsen, als in die van haare residentie te doen, mits dat het een plaats was, daar het was toegelaten. De pœne was, dat sy als verbreekers vande Edicten, en in vyf hondert guldens boete souden gestraft worden, die sy souden genootsaakt zijn by gevankenisse van haare personen, en by een arbitraire amende te betalen. Het voorwendsel van die gestrengheyt was, dat het tiende artijkel van het Edict van den jaare 1561 aan de Predikanten verboodt, om van Dorp tot Dorp te gaan prediken; 't welk men pretendeerde ook door verscheyde Arresten bekrachtigt te zijn. Men voor-onderstelde, dat die plaatsen het recht van oeffeninge niet en hadden, en dat de Predikanten van Languedoc dat reglement hadden overtreden. Die Declaratie wierd naar Castres gesonden, alwaarse op den vyfden January des volgende Jaars geregistreert wiert. Daar stak echter een schoone gelegenheyt tot verdeyltheyt in. Deselve deed een Edict herleven, 't welk door dat van Nantes vernietigt was: En 't geen van een verderffelijk vervolg was; vermits men alle de concessien van dat Edict konde verydelen, met het selve naar de termen van d'andere Edicten die het selve vernieticht had, te verklaaren: en men heeft inder daadt die methode so nuttigh gevonden, om het Edict van Nantes te ruineren, dat men die totten eynde toe gevolgt heeft gehadt. Aan d'andere zyde so onderstelde de Declaratie, dat d'aangehoorigheden, plaatsen sonder regt van oeffeninge waren: Maar de Gereformeerden stemden het selve niet toe: niettemin de saake in een wet verandert zijnde, so vonden haar de Predikanten in een groot bedwangh gebragt, waar uyt sy niet als naar veele jaaren, onder een andere Regeringe geraakten.

Grand-jours tot Poitiers.

Maar de grootste vervolging die men de Gereformeerden dat jaar aan deed, was die van de Grand-jours, die tegens haar in Poitou vergaderden; en welkers rechts-gesagh sig tot in Angoumois, Aunix, Anjou, le Maine, la Touraine, het Limousin, en 't Perigord, uytstrekte. Die Grand-jours was een Vergadering van Commissarissen, uyt een of meer Parlementen verkoren, die men in de Provintien af sondt, alwaar men voorwende dat publijke wanorderen waren, welk men door de proceduren vande ordinaris Justitie niet intoomen konde. Invoegen dat sy die wandelende Parlementen gelijk waren, die voormaals Justitie van plaats tot plaats gingen doen, alwaar deselve nootsakelijk gepleegt moest worden. Die Grand-jours waren gemeenelijk de schrik van vermogende personen, die de volkeren ongestraft verdrukt hadden: en wanneer die extraordinare Justitie eenige Provintien naderde, so verwachteden alle criminelen tegen welke niemant sig partye had dorven verklaren, de straffe die sy verdient hadden. Maar in dit Jaar brachten die Grand-jours bykans aan niemandt als aan de Gereformeerden, noch quaat noch vrese aan: en de wijse op welke sy haare uytspraken deeden, konde die on gelukkigen doen vresen, dat sy sonder uytkomste verloren waren. Maar also der selver Arresten in de grondt meer gerucht

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1634

als quaat bybrachten; en dat d'andere Provintien ſelfs van dat onweder verſchoont bleven, ſo kon men wel geloven, dat den Cardinaal daar in meer geſchal als uytwerkinge ſogt, om aan die gene die hem beſchuldigden, dat hy de *Ketters* begunſtigde, de mondt te ſtoppen.

Schrik van de Kerken.

d'Openinge van die Vergadering geſchiede tot Poitiers op den vierden September, en die van de verhooringen op den elfden van deſelve maandt: en onder voorwendſel van de miſdaaden te ſtraffen, waar voor by de Edicten geen pardon verleent was, en waar over ter oorſake van de troeblen geen onderſoek was gedaan, ſo deed men alle de Kerken van die Provintien voor 't verlies van haare oeffeningen beducht zijn. Naar dat dan aan de laage Rechters gelaſt was geweeſt, om wegens alle geweldaadigheden, rebellyen, uſurpatien in de Parochien en Prioorſchappen, informatien te nemen; om te decreteren, te arreſteren, en alle vervolgh en vereyſte vlijtigheden, ſelfs tot de diffinitive ſententien toe, aan te wenden, ſo begonden de Grand-jours deciſiver Arreſten te verleenen. Daar was 'er een van den ſeſtienden September, 't welk negen voorname artijkelen behelſde. 't Eene verbood, om in het toekomende de Gereformeerden op de Catholijke Kerkhoven te begraven, op een boete van duyſent guldens, en dat het Lijk weder opgegraven ſoude worden. Het tweede ordonneerde, dat de Catholijke Godſdienſt in de Kerken die de Gereformeerden beſlagen hadden, weder herſtelt ſoude worden. Het derde verboodt de Klokken van de Catholijken te gebruyken, om ter predikatie te luyden. Het vierde nam het recht wegh om Schoolen te hebben in de plaatſen, alwaar men het recht tot oprechtinge derſelve, by opene geregiſtreerde Brieven niet verkregen hadt. Het vijfde verbondt de Gereformeerde Heeren, om te verkieſen in wat plaatſe haarer Leengoederen ſy haare woonplaatſen, en by gevolge haar recht van oeffeninge plaatſen wilden: dewelke in haare afweſenheyt aldaar weder moeſt komen op te houden. Het ſeſde ordonneerde, dat men ſoude ophouden d'oeffeninge te doen in die plaatſen, alwaar de Heeren Catholijk ſouden zijn geworden: en dat men deſelve in de Leenen van de Catholijken niet anders als met derſelver toeſtemminge doen ſoude. Door het ſevende moeſt men alle de Tempels afwerpen, die op de Kerkhoven of ſo dichte by de Kerken gebouwt waren, dat de Catholijke dienſt daar door gehindert konde worden; en ſelfs ook alle die gene, die t'ſedert het Edict, ſonder geregiſtreert verlof opgebouwt waren. Het achtſte verbood, in de huyſen of wooningen van de kerkelijke perſonen te prediken; op 't eynde van welk Arreſt, dat verbodt ook tot de Hallen en publijke plaatſen uytgeſtrekt wierdt. En het negende condemneerde de Gereformeerden, om haar van 't woordt *Kerken* t'onthouden, wanneerſe van haar ſelven ſpreeken ſouden; en om haare leere met den naam van *de gepretendeerde gereformeerde Godſdienſt*, te qualificeeren, op een boete van vijf-hondert guldens.

Important Arreſt over verſcheyde Arreſten.

Dat Artijkel ſagh voornamentlijk op de Huwelijks contracten, waarin de Contrahenten haar ſelven Ledematen van de *Kerk* der plaatſe haarer reſidentie noemden. Dat nu was de vieſigheyt heel verre uytgeſtrekt: Maar ik heb ſelfs Catholijke Notariſſen gekent, welkers yver ſo bekommerlijk was, dat wanneer men aan haar minuten van Contracten ter handt ſtelde, dewelke met deſe woorden begonnen, het *Contract van Huwelijk 't welk onder Gods goetheyt gecelebreert ſal worden*; &c. ſy alſdan die woorden *onder Gods goetheyt* uytſchrabben wilden, om datſe aan de *Ketterye* (ſo ſy waanden) al te veel eere toeſchreven.

Ander moeyelijk Arreſt, nopende d'ontmoeting van het Sacrement.

Dat Arreſt was eygentlijk de ſtoffe van alle d'andere die by de Grand-jours verleent wierden. Men ſag niet anders als Kerkhoven ontnemen, als Kerken afwerpen, en als moeyelijke en ongemakkelijke reglementen. Sy verleenden een Arreſt op den twintigſten van September, 't welk de Gereformeerden, Mannen en Vrouwen verbondt, om op het klinken van de belle aan een kant te gaan, wanneerſe op de ſtraaten het Sacrement, 't welk de Catholijken aanbidden, ontmoeten ſouden; of ſo ſy dat niet ſouden konnen doen, dat ſy dan daar aan eerbiedigheyt ſouden bewijſen, 't welk voor ſoo veel de Mannen aangingh, in 't afnemen van haar hoeden wierd gereguleert. Maar alſo daar by nietwes ten opſigte van de Vrouwen geſtelt wierdt, dewelke geen hoedt om af te nemen hebben, ſo wilde men haar nootſaken, om op haare knien te vallen, gelijk als de Catholijken doen: en de Mannen ſelfs, alhoewel het ſelve reglement by naar alle jaaren vernieuwt wierd, hebben noyt konnen vry weſen, noch met aan een kant te gaan, noch met haar ſelven t'ontdekken, wanneerſe in de handen van 't gemeene Volk quamen te vervallen. Het ſelve reglement wierd in een ander Arreſt van den negen en twintigſten November begrepen.

Op den ſeſden October quam 'er een Arreſt uyt, 't welk d'afwerpingh van de Kerk van St Mauxant ordonneerde. Den Aarts-Biſſchop van Tours, die ook Abt van die plaats was, deed aan de Grand-jours een harangue in 't latijn, die heel ſterk naar het Collegie rook: Maar de ſaak van een Aarts-Biſſchop tegen de Gereformeerden was al te ſpecieus, datſe van

 noden

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Pleydoye van Omer Talon Advokaat Generaal.

noden had om wel bepleyt te worden. Echter so pleyte Omer Talon, de Soon van Jaques Talon, Advokaat Generaal van het Parlement van Parijs, die dat selve Ampt voor de Grand-jours bekleede, heel sterk voor den Aarts-Bisschop. Hy seyde opentlijk dat de Gereformeerden niet anders als by verdraachsaamheyt en oogluykinge geleden wierden, so als men een dingh duldt, 't welk men wel wilde dat'er niet en was. Uyt dat gevaarlijk principium trok hy een gevolgh dat noch slimmer was; namentlijk dat het geen 't welk op de gereformeerde Godsdienst sagh, onder de *begunstigde* dingen wegens welke men de woorden van de wet gewoon is gratieuselijk te verklaren, niet en moest gerekent worden: en dat men in tegendeel sigh aande strengheyt van d'uytdrukkingen moest houden. Men konde niets strijdiger tegen de meeninge van 't Edict en tegen de herhaalde beloften van Lodewijk de XIII. en voornamentlijk van Hendrik de IV. seggen, den welke meer als eenmaal verklaart hadt, dat de dubbelsinnige uytdrukkingen *gunstichlijk* moesten uytgeleyt worden; en die daar van meer als eenmaal een exempel gegeven hadt. Aan d'andere zyde so sogt Talon d'uytlegginge van 't Edict in de voorgaande Edicten: 't welk heel vreemt was in een Man als hy, die professie van oprechtigheyt maakte; en die niettemin al te veel verstandt hadt, om niet te weten, dat'er niets min rechtvaardigh, noch minder verstandigh is, als in de herroepene wetten het verstandt van een nieuwe wet die deselve herroept, ten opsichte vande dingen waarinne d'eerste wetten niet conform deselve zijn, te soeken. Het was of een onrechtvaardigheyt, of een openbare ongerijmtheyt, de sin van het nieuwe Edict in die gene die het selve voorgegaan waren, te soeken; vermits indiense noch eenige kracht souden mogen hebben, met selve gelijkmatigh het souden moeten gevonden worden; en by gevolge so soudense noyt konnen dienen om de concessien vande nieuwe wet in te sluyten of te betrekken, wanneer deselve smalder en minder gunstige uytdrukkingen behelsden.

Onderscheydingh tusschen het recht van oeffeninge, en 't recht der Kerke.

't Was echter op dat principium dat Talon steunde, om het onderscheyt van 't recht van oeffeninge en van 't recht der Kerke te stellen. Hy beweerde dat'er niets als de Queek-plaatsen, en die gene waren, waar van de possessie op het Edict van den jaare 1577 gefondeert was, daar men Kerken bouwen konde; om dat het sestiende Artijkel van 't Edict van Nantes de vergunninge verleende, om deselve *volgens het tweede artijkel vande conferentie van Nerac*, te mogen hebben. waar uyt hy besloot, dat die gratie in geen uytdrukkelijke termen aan de nieuwe possessien, die uyt krachte van het Edict van Nantes opgerecht waren, verleent zijnde, men geen gebouwde plaatsen om daar inne te prediken hebben konde; en dat men sulks niet anders als in 't huys van den Predikant, of in een huyrhuys doen konde. Om de waarheyt te seggen, daar stak selfs in 't Artijkel van dat Edict iets, waar mede men die vitting konde wederleggen: en dat artijkel achter alle de gene die de fondamenten van het recht van oeffeninge verklaarden, volgende, so was het natuurlijk, dat men die vergunninge uytstrekte om Kerken in alle plaatsen alwaar het haar toekomstigh geoorloft souden wesen te prediken, te mogen bouwen. En het artijkel van Nerac en was niet geciteert, van de vryheyt om de Kerken te mogen hebben tot de plaatsen alwaar het recht van oeffeninge van de tijd van die conferentie af aan verkregen was, te betrekken: maar om te bewijsen, dat gelijk als dat Tractaat van Nerac veroorloofde Kerken te mogen bouwen, over al daar de oeffeninge vande Godsdienst ter dier tijdt door d'Edicten toegestaan was; het van gelijke ook door het Edict van Nantes geoorloft was, om deselve in alle Steden en Plaatsen, alwaar dat nieuwe Edict de geseyde oeffeninge vast stelde, te mogen hebben. Maar so dat al so niet mogt geweest zijn, so kan men ten minste wel seggen, dat die pretensie een heel nieuwe knibbelarye was, waar vande Catholijken noch eere noch voordeel toekomen konde; en dewelke maar alleen strekte, om de Gereformeerden sonder nootsakelijkheyt te incommoderen: om dat vermits de oeffeninge in de grondt toegestaan zijnde, en op of in eenige plaats moetende geschieden, het aande Catholijken mitsdien indifferent moest zijn, of sy die in een expres daar toe gebouwde plaats, of in een daer toe geleent huys sagen geschieden. 't Is waar dat het meestedeel vande Kerken t'sedert het jaar 1600 gebouwt waren, maar dat moest deselve voor geen usurpatien doen passeren: om dat 't gene belet hadt deselve eerder te bouwen, was, om dat de Gereformeerde plaatsen hadden, waar inse haare oeffeninge pleegden, die sy door het Edict weder genootsaakt waren te geven; of om dat het geestelijke huysen; of wel gebouwen waren, die aan eenige gemeynschappen toebehoorden, als Hallen, Raadhuysen, en andere diergelijke. Het verlies van die gebouwen

deed

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

deedom andere denken; en middelerwijle dat men bequame gelt middelen uytgevonden hadt om deſelve daar toe beſteeden, ſo was men genootſaakt om huyſen te huyren, waar in men dan dikmaals ook den Predikant woonen liet. 1634

Verſcheyde Arreſten van de Grand-jours tegen de Gereformeerden.

Niet te min het was op dat fondament dat de Grand-jours ſoo veel Kerken af-keurden; en het is nootſakelijk dat men 't ſelve eens opmerke, om te doen begrijpen waar het van daan komt, dat men in een het ſelve Arreſt d'afwerpinge vande Kerk, en ter ſelver tijdt ook de productie vande tytels, uyt krachte van 't welke men het recht van oeffeninge pretendeerde, ſag bevelen. De reden van die dubbelde ordonnantie was, dat men geloofde, dat het recht van oeffeninge geen gevolgh tot het recht vande Kerk quam te geven, en dat men 't een ſonder 't ander hebben konde. Maar op dat men meer Kerken in deſelve inconvenientien ſoude konnen betrekken, ſo voegdemen by deſelve conſideratien, die vande na by gelegenheyt, of d'incommoditeyt vande Catholijke Kerken; en onder die voorwendſels ſo ſag men behalven de Kerk van S^t^. Maixant, ook die van Cherveux, van Chefboutonne, van Mougon, van Genouillé, van Luſignan, van la Motte S^t^. Heraye, van Ruffec, van Vigean, van Gouhé, van Briſey, van Vilaines, van Marconnay, van Montoire, van S^t^. Chriſtophle, van Vivonne, van la Planche de Vivonne, en ik weet niet hoe veel andere meer af-keuren. Daar waren verſcheyde Arreſten dewelke de wedergevinge van de Kerkhoven aande Catholijken bevolen, dewelke de kleyne Schoolen verboden; dewelke de Gereformeerden eenige Kappellen ontnamen; die laſt gaven om de Predikanten en Conſiſtorien van ſekere plaatſen dagh te beteekenen, om haare tytels te produceren; dewelke verboden om op de Feeſt dagen met opene winkels te werken; en om onder den dienſt in de herbergen te gaan. Aan de herbergiers wierd mede verboden, om geduyrende die tijt Volk te ſetten, om op de verbodene dagen vleyſch op te diſſen; en het ſelve te koop hangen. Daar warender andere die verboden, om tegen de Myſterien van den Roomſe Godsdienſt te blaſphemeren, en om te beletten, dat de Officiers vande plaatſen op de dagen van de plechtelijke ommegangen de Huyſen deeden behangen. 1635

Vervolging die by Cacherat aande Kerken van Normandien verwekt wiert.

Die proceduren geduyrden noch eenige tijdt naar het uyteynde van 't ſelve jaar, maar men liet niet naar, om op andere plaatſen noch grooter onrechtvaardigheden te plegen. 't Sedert den ſeſtienden January liet den geheyme Raadt een Arreſt uytgaan 't welk groote gevolgen ſoude hebben gehadt, by al dien het werkſtelligh was gemaakt, geweeſt. Cacherat, Predikant van Quilleboeuf in Normandien, was een oproerigh menſch, een werpaal, ſtout en oplopende, die ſigh altijd tegen zijn Kerk en de beſluyten van het Synode van zijn Provintie aankante. Hy had handels gemaakt die ten minſten tien jaaren geduyrt hadden, en die aan het Synode nationaal overgebragt waren. Dat van den jaare 1631 had hem ſeer eerlijk gehandelt; 't welk hem noch veel ſtouter en ondernemender maakte. Het Synode van S^t^. Lo ſuſpendeerde hem wegens ſijne rebellyen van zijn predik-dienſt; en alſo hy geweygert hadt daar voor te verſchijnen, ſo citeerde men hem op het volgende. Die proceduyren vervoerden hem tot raſernye. Hy liet al de Predikanten van Normandien voor den Raadt roepen; en preſenteerde Requeſt tegen haar, waar in hy voorbragt, dat ſy uyt haar ſelven in den Predik-dienſt getreden waren, ſonder eenige ſending daar toe hebben; dat ſy haar ampt misbruykt hadden; haar predik-ſtoelen hadden verlaten, om Vergaderingen te maken; dat zy geene ſending hadden die met de Statuten van haare Kerkelijke tucht over een quamen; dat ſy onwettelijk van haare Kerken waren aangenomen, waarinſe noch by Synoden noch by Claſſiſſen geſonden waren. Hy verſocht dat men haar als deſerteurs handelende, hen verboden mocht worden den Predik-dienſt t'oeffenen, en dat al 't geen zy tot noch toe gedaan hadden, voor nul mocht verklaart worden. Hy klaaghde dat ſy hem met haare laſteringen beladen, en dat ſy hem zijne gagien onthouden hadden, waar van hy eyſte dat zy hem twee jaaren betalen ſouden. Eyndelijk beſloot hy, dat men toekomſtig geen Predikanten meer ſoude aannemen, voor datſe aan de Procureurs generaal, of aan der ſelver Stedehouders, de autentyke actens van haar beroep ſouden vertoont hebben; en dat men die in dienſt waren verbinden ſoude, om binnen een maant haare tytels en bequaamheden voor de Rechters vande plaatſen te vertonen. Die ſotte pretenſien deeden de Gereformeerden op een tijt, waar inne haat verderf geſworen ſcheen te zijn, alles duchten; en men twyfelde niet of de overgelovigen ſouden ſo een ſchoone gelegenheyt voor haar waar nemen, om de verwerringe in alle de Kerken te brengen: en dat ſo veel te meer, om dat het een Man was, die noch in haare gemeynſchap leefde, en die daar toe het voorwendſel verſchafte. Niet te min al dat geſchreeuw

en

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1635. en had geen andere grondt als eenige leening van Predikanten, van d'eene Kerk aan d'ander, die aan Cacherat niet behaachelijk was geweest; of eenige last die tegen zijn sin in zijn Kerk uytgevoert was. Naar een langwylige sollicitatie, so gaf het Hof zijn sententie, die de partyen van het selve af wees: maar het ordonneerde, dat men in 't toekomende geen Predikant meer soude aannemen, sonder dat den selve den Eedt van getrouwigheyt deedt, dat die gene die buytenslands gedient hadden, hare bedieningen in Vrankrijk sonder verlof van den Koningh, en sonder een nieuwen Eedt te doen, niet weder souden konnen aannemen; en dat geen vreemdeling den Predik-dienst of eenige bedieninge van den Godsdienst, sonder expresse vergunninge soude mogen oeffenen. De nieuwigheyt van dien Eedt baarde de Gereformeerden veel moeyte. Sy achteden het voor haare Predikanten eerlijk te wesen, dat men sig van haare getrouwigheyt versekert hieldt, sonder haar deswegen een plechtelijke belofte af te vorderen: in plaatse dat de Bisschoppen selfs genootsaakt waren een Eedt te doen, eer datse konden aangenomen worden. Aan d'andere zyde so hieldense dien Eedt voor een voorsegginge van veel grooter rampen: als vande eeuwe van Carel de IX ontleent zijnde; en eyndelijk so vreesdense, dat het wel een oorsprongh van duysent quellingen mogt wesen, om haar te nootsaken dingen te sweeren, die of tegen haar gemoet, of tot verkortinge van haare vryheden souden konnen strekken. Maar tot aller geluk so had die sententie weynigh gevolgh; noch zy is noyt geexecuteert geworden. Cacherat swoer zijn Godsdienst af; en van de Geestelijkheyt een pensioen verkregen hebbende, dat hem sonder t'arbeyden de kost verschafte, so liet hy de Kerken met ruste. Eenige gedenk-schriften spreken van een Edict, dat van deselve substantie als dat gewijsde was. Ik heb het selve noyt gesien; en ik geloof dat het een mislagh is van die gene, die deselve geschreven heeft: al so wel als dat hy seyt, dat het selve Edict seven en dertig Predikanten te gelijk uyt Normandien verdreef; dat het de alderbequaamste van het Koningrijk daar in betrok; dat de Gereformeerden daar over grootelijks geallarmeert waren; en dat verscheyde Predikanten vande Provintie van Foix weg gejaaght wierden, als verdagt zijnde, dat zy verstant met Spanien hadden gehouden. 't Is derselver gewoonte wel, de saken vande religie qualijk uyt te duyden, en die niet op haar regte tijt te verhalen.

De voorsittinge aande Catholijke Raads-heeren van de Kamer van Castres toegewesen.

Maar den Koning liet op den achtienden van deselve maandt een Declaratie af-kondigen, die aan de Raads-Heeren van 't Parlement van Thoulouse, die in de Kamer van Castres dienden, de voorsittinge boven de Gereformeerde Raads-Heeren, die ouder in rang waren, en daarinne tegenwoordig souden zijn, wanneer de Presidenten afwesig of afgekeurt souden zijn, verleende: invoegen dat die Kamer op deselve voet als die van Guyenne gebragt wierdt. Ontrent het eynde van deselve maandt so wilde men de Gereformeerden van Loudun de kosten van de besetenheyt der Urselinen, waar van de klucht noch niet uytgespeelt was, doen betalen.

De Gereformeerden van Loudun word hun Collegie ontnomen.

De Gereformeerden hadden een Collegie in die Stadt, waarinse een groot getal uytmaakten opgeregt, de Catholijken om het selve haar weder af te nemen, wierden te rade daar over een versoek-schrift aan Laubardemont, gedeputeerde Commissaris om informatie van die besetenheyt te nemen, en die ter geliefte van de Geestelijken was, te presenteren. Sy gaven voor dat het huys van Urselinen al te kleyn was, om deselve te behouden, en om daarinne de nootsakelijke uytbanningen gemakkelijk te konnen doen; dat alle de Kerken van de Stadt beslagen waren, uytgesondert eene Kapelle, die de Gardiaan van de Barvoeters te leen aanboodt; dat het Collegie de Gereformeerden moest ontnomen worden, als sonder vergunninge van den Koning opgerecht zijnde: en op dat fondament so versochtense, dat het Collegie aan de Catholijken gegeven mocht worden, om daarinne d'Urselinen, of een deel derselver over te brengen, en om deselve aldaar t'onttoveren. Den Commissaris verleende haar 't selve by provisie, tot dat den Koning weder anders bevolen soude hebben. Dat selve was haar de kosten van een Comedie, waarinse geen ander deel gehadt hadden, als hen een weynig mede te vermaken, en in 't stille daar lagchernytjens over te maken, te doen betalen.

Oeffeninge tot Paroi verboden:

Op den negende Maart liet den geheyme Raadt een Arrest uytgaan, 't welk de openbare oeffeninge van de Gereformeerde Godsdienst tot Paroi in Charolois, een kleyne Stadt, waar van den Abt en de Monnikken van Clugni Heeren waren, verboodt. De Cardinaal van Richelieu had sig daar van Abt doen verkiesen; en by gevolge so had hy daar in belang wegens die kleyne Stadt; en het Arresten konde derhalven niet mankeeren solemneel te zijn. Behalven het verbodt van d'oeffeninge, so behelsde het noch dese andere; om aldaar geen Schoolen te houden; om geen vleesch op de verbodene dagen te koop te hangen; om op de feestdagen en onder de publijke ommegangen, met geen open winkels te

werken

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1635

werken. Om in geen huysen te vergaderen tot het houden van Catechisatien, oeffeningen, ofte gebeden; om de Geestelijken wanneerse geroepen souden zijn om de siecken te besoeken en te vertroosten, niet te beletten; om geen psalmen op de straaten of in de huysen so luyd op te singen, dat men het hooren konde; om op het Kerkhof van 't Gasthuys, en op geen andere uyren als die by het Edict voorgeschreven waren, eenige begravingen te doen. Het gelaste de Gereformeerden ook om haare huysen op de dagen wanneer het Sacrement, 't welk by de Catholijken word aangebeden, in processie omgedragen soude worden, schoon te maken en te behangen. Het vergunde deselve om haare kinderen in het Collegie dat by den Cardinaal gesticht was, te mogen senden, sonder dat men deselve soude mogen aansetten om van Godsdienst te veranderen: en dat sy Schepenen van de plaats souden mogen wesen, wanneerse daar toe verkoren souden worden, sonder dat men nochtans verpligt soude zijn om haar deel in 't selve Ampt te geven. De Gereformeerden van la Chaume, een Burght die van het Gerecht van Olonne, 't welk aan den Marquis van Royan toebehoorde, af-hangd, verloren ook haar oeffening door een Arrest van de Kamer van 't Edict van Parijs, van den seven en twintigste Maart. Men nam geen opsight op haare wel-bewesene possessie; noch dat sy niet alleen de vergunninge van den Heer hadden, maar ook een verdragh in den jaare 1600 met den Parochiaan van de plaats, en de Catholijke Inwoonders aangegaan; waarin den Heer een formele af-stant deed van de tegenstrevingen die hy aldaar veelmaals geformeert hadt. Alle de genade die men haar deed, bestont daarinne, dat men haar toeliet sigh aan den Koningh te addresseren, om haar een andere plaats buyten 't gerecht van Olonne te doen verleenen.

en tot la Chaume.

Also de Declaratie van 't voorgaande jaar wegens de aangehoorigheden, de wet generaal had gemaakt, alhoewel deselve niet anders als voor de Provintie van Languedoc was gegeven, so maakte men by die gelegenheyt aan de Predikanten van Saintonge en andere plaatmede handel. Rivet van Champvernon wierd van het Synode dat tot Mauzé vergadert was, aan 't Hof gedeputeert, om eenige hulpe tegen die quellingen te versoecken. Hy bragt deswegen een renvoy van den sesden April aan Villemontée, Intendant van de Justitie in die Provintien by. Maar men deed aan dien nieuwen Rechter weten, dat d'algemeenheyt van het verbodt in de Declaratie en in de Arresten vervat, aan de Gereformeerden al het gebruyk van haare kerkelijke tucht weg nam; en het selve maakte de Predikanten, die ergens anders als in de plaats van haar beroep, of uyt last, of by beurten, die door het Synode, of van de Classissen geautoriseert waren; so als dikmaals door af-sterven, door siekte, door afwesenheyt, door suspensie, of af-setting van de ordinare Predikanten; of door eenige andere dringende nootsakelijkheyt, die vereyste dat het Synode derwaarts Commissarissen deputeerde, souden gaan prediken, duysenderley processen onderworpen. Men deed hem ook verstaan, dat 'er Predikanten waren, die by de Synodens aangestelt wierden, om by tour-beurten op verscheyde plaatsen die daar toe recht hadden, te prediken; dewelke by gevolgen niet konden beschuldigt worden, dat sy buyten de plaats van haar beroep predikten. Den Commissaris begreep dan die saaken, en hy stont derhalven by deselfs ordonnantie van den 22sten Juny toe, om buyten de plaats haarer residentie niet te mogen prediken, wanneerse om eenige van die aan gelegentheden derwaarts souden mogen gesonden worden.

Ordonnantie van een Intendant van Poitou nopende d'aangehoorigheden.

De Gereformeerden van Metz wierden by den Raadt so gunstiglijk niet gehandelt. De selve hadden een Collegie in haar Stadt willen oprechten; maar den Bisschop van Madaure, Suffragaan van Metz, stelde hem daar tegen: en de drie Catholijke Collegien van de Stadt voegden haar by hem. De saak wierd in den Raadt gebragt, alwaar d'Opposanten op den 25sten July een Arrest in haar faveur verkregen. Het selve verbood aan de Gereformeerden, om Leermeesters, Regenten, Classen, Schoolen, of Collegien te hebben. Het vergunde alleenlijk om Schoolmeesters in de Stadt te mogen hebben, om de kinderen Frans te leeren lesen en schrijven: maar het verbood aan die School-meesters, om kostgangers te houden. Het verbood selfs ook om van die kleyne Schoolen buyten de Stadt te hebben, haar voorbehoudende alleen de vryheyt, om haare kinderen in de Catholijke Schoolen te mogen senden. Also het nu in 't selve jaar voorviel dat den oorlogh tusschen Vrankrijk en Spanjen begon, so gaven de saaken van Staat een weynigh opschorting aan die van de Religie: en ik heb daaromme niets merkwaardigs meer te verhalen, als 't geen aan den Hertog van Bouillon den Soon van den Marschalk gebeurde. Denselve wierd verlieft op de Dochter van den Marquis van Bergen, dewelke heel schoon was. Hy versaakte om haar te trouwen de grootste Alliantien die hy soude hebben konnen pretenderen. En hy gaf sigh aan die Vrouw, die so goet Spaans van inclinatie, als een yverigh Catholijk was, so volkomentlijk over, dat hy op haare aanradingen sijn Godsdienst

Den Hertog van Bouillon verandert van Godsdienst.

1635. verliet, en sigh van de belangen van Vrankrijk ontdeedt, en sijn eygen huys in een nakend verval stelde. Om op die saak niet weder te komen: so sal ik alhier vervolgens seggen, dat hy deel in alle de verwerringe van Vrankrijk nam: dat hy den Grave van Soissons, die naderhant voor die Stadt in een gevegt doet bleef, daar binnen nam; dat ter selver tijd wanneer men hem sijn pardon van die rebellye gaf, hy sig in de samensweeringe van Cinqmars tegen den Cardinaal begaf: Dat de saak ontdekt zijnde men hem in Italien arresteerde, alwaar men hem het commande over een Leger had gegeven, om hem van sijn Stadt te verwijderen, en om alsmen wilde, meester van hem te konnen zijn: dat hy wetende dat den Cardinaal geen tweemaal vergaf, sijn Stadt den Koning aanbood, om sijn leven te behouden; dat men hem by sijn woordt vatte; en dat Sedan de prijs van sijn vryheyt was. Den Cardinaal had voor dat hy stierf noch het vermaak van dat conquest te doen, waar naar hy niet lang meer leefde. Mitsdien de Vader van den Hertogh sijn Prinsdom als een vrucht, van dat hy tot de gereformeerde Godsdienst overgekomen was, bekomen hebbende gehadt; so verloor den Hertogh het selve weder tot een belooninge dat hy Catholijk was geworden: en om dat sijn Vrouw niemedal mede ten huwelijk had gehadt, so seyde men van hem, dat die Huwelijks-gaaf die sy had toegebraght, het verlies van Sedan was. Het was in den jaare 1642 dat hem dat ongeluk over quam.

Eynde van het tiende Boek.

HISTORIE DER REFORMATIE van de KERKEN van VRANKRYK.

TWEEDE DEEL.

Elfde Boek.

Korte Inhoudt van het elfde Boek.

Vergadering van de Geestelijkheyt. Woedende harangue van den Bisschop van Orleans. Hatelijke beschuldigingen. Eerste beschuldiging; datse de Edicten opentlijk *schonden. Boeken van Daillé door den Bisschop bestreden. Tweede beschuldiging; datse uyt den xx Psalm een gebedt voor den Koningh weghgenomen hadden. Vergiftige vergrootingh. Derde beschuldigingh; datse de geheylighde dingen lasterden. Captieuse vrage van de Missionarissen. Besluyt van den Bisschop. Twiststrijdt over de tweede beschuldiging tusschen Daillé en van Muis. Edict tegen de blasphemeerders. Uytwerkingen van die Declaratie. Vernieuwing van d'eerste beschuldigingh. Vertoogen van de Geestelijkheyt. Antwoordt op het 16 Artijkel: op het 32, 33, en op het 26. Verbodt van de bysondere Oeffeninge tot Corbigni: tot Sint Sylvin; tot Vitré; en tot Claye verboden.*

Andere

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Andere reglementen. Arrest tot verkortinge van het Vaderlijk gesagh. Baillufschap van Gex, Schoolen verboden. Moeyelijk Arrest van den sekreten Raadt nopende verscheyde Artijkelen. Een ander nopende de voorsieninge der Ampten. d'Oeffeningh tot Claye op nieuws verboden Huys van barmhertigheyt tot Parijs verboden. 't Huys van de voortplantinge des geloofs, *en merkelijke onrechtvaardigheyt. Bekeeringe van François Cupif. Reglementen tegen de Gereformeerden van Pons. Synode Nationaal tot Alençon. Aanspraak van den Commissaris; en dessels instructien. Artijkel wegens den Doop. Antwoordt van den Moderateur. Artykel van de aangeboorigheden; van de betalinge der Predikanten; en van den Doop. Deputatie aan den Koningh. Vertoogen van't Synode. Onthaal de Gedeputeerden by't Hof aangedaan, en derselver aanspraaken. Nominatie van de algemeene Gedeputeerden. Bysondere Gedeputeerden. Veroordeelingen van de voorslagen van la Milletiere. Den Koningh stelt Vrankrijk onder de beschermiinge van de H. Maget. Doot van den Hertogh van Rohan. Merkwaardige ordonnantie van de Intendanten van Languedoc. Rechtbank tot Nerac opgerecht. Sieken die door de Monnikken gequelt worden. Edict van den Hertog van Bouillon in faveur van de Gereformeerden van Sedan. Geboorte van den jegenwoordigh regeerende Koningh. Nieuwe reglementen voor Villiers le Bel; en voor het Dauphiné. Statuten van de Universiteyt van Poitiers. Ordonnantie van den Rechter Mage tot Montauban. Bysondere onrechtvaardigheden tot la Rochechouard, tot Vitré, en tot Dyon gepleegt. Officien. Oeffeningen tot Taulignan verboden. Kerkhof tot Blois, 't welk men verbied te sluyten.* Croquans *Arrest van het Parlement van Pau, verbiedende d'oeffeningen alwaar geen tien huysgesinnen zijn. Oeffeninge tot Puigeniet; en tot Beaulieu verboden. Schoolen. Bysondere listigheyt om de Gereformeerden te nootsaken om haar selven* gepretendeerde Gereformeerden *te noemen. Pretense blasphemien; en pretense heyligh-schenderye. Verdeyltheyt tot Castres, en dessels gevolgen. Verbodt van d'oeffeningen buyten de ordinare plaatsen. Huwelijk van de bekeerde Priesters. Pleydoy van den Advokaat generaal. De voorsittingen aan de Catholijken van de Kamer van rekeninge van Mompellier toegewesen. Nieuw Arrest op de ontmoeting van het Sacrement. Quellinge sommige Officiers van Castres aangedaan. Arrest 't welk verbied dat men over d'instructie geen verdeyltheyt maken sal. Quellinge de Consistorie van Castres aangedaan. Verbodt van d'oeffeningen, en van de Schoolen. Begraaffenissen. Blasphemien en profanatien. Officien. Priesters en Monnikken van Godsdienst veranderende. d'Oude Kerk van Vitré word afgebroken. Oeffeninge tot Gex; tot Sancerre; en tot Chauvigni verboden. Nieuwe vittinge over het Leenrecht. Oeffeninge tot St. Ceré verboden. Vittingh over een Kerkhof. Oeffeninge tot St. Savin en Antibe verboden. Vereyste afstandt der Kerkhoven van de Gereformeerden, en die van de Catholijken. Graf-*

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1636 *steede gevioleert. Pretens Mirakel. Herstellingh van de Misse tot Tonnaiboutonne. Officien. Schoolen. Blasphemien en Profanatien. Andere Voorbeelden. Universiteyten. Boeken. Onrechtvaardigheden Sancerre aangedaan. Doot van den Cardinaal. Oeffeningen en oneerbiedigheden. Kinderen van een bekeert Priester. Besoeking der sieken; en rechtsplegingen. Doot van den Koningh.*

1636 Vergadering van de Geestelijkheyt.

MAar in het volgende jaar rees 'er een groot onweder tegen de Gereformeerden op. De Vergadering van de Geestelijkheyt had sijn aanvangh voor het eynde van 't jaar 1635 tot Parijs genomen; en derselver eerste Gedeputeerden genoeghden haar van met den Koningh over het subject van de regale te spreecken, die het Parlement van Parijs over alle de Bisdommen van het Koninghrijk wilde uytstrekken. Dog de Nets Bisschop van Orleans, besloot sig niet binnen die paalen, wanneer hy den Koning op den seventienden February harangueerde. Hy voerde d'alderbitterste taal die men tot die tijdt toe tegen de Gereformeerden niet gevoert hadt, het sy dat men op zijne uytdrukkingen let, of het sy dat men van de saken selfs oordeelt. Hy sprak niet als van uytsporigheden, van rasernyen en van blasphemien: en hy gaf aan de Gereformeerden geene andere qualiteyt als van ongebondene, van losgebrokene, en van dolle mensehen. 't Is waar dat hy in den aanvangh bekende, dat alle de Orderen van den Staat, het voornemen der Koningen hadden goet gekeurt, namentlijk om de genesinge der Gereformeerden, die hy *sieken* noemde, door sachte genees-middelen te onderstaan; dat is te seggen door Edicten van Vrede: en om de Geestelijkheyt met een valsche moderatie eere toe te brengen, so voegde hy 'er by, dat het Geestelijke Lichaam selfs niet moeylijk was geweest, om so veel ontsteekene vuyren tot straffe derselver, te sien uytdoven en vernietigen, en in derselver plaatse suyverder en opregter lichten tot derselver verlichtingen, te sien stellen en ontsteeken. Maar dat schoone begin en belette niet, dat hy de Gereformeerden wegens drie dingen beschuldighde, die boven gemeen hatelijk waren. Het eerste was, dat sy de Edicten opentlijk schonden; het tweede, dat sy God voor den Koningh in haare Psalmen niet meer en baden; en het derde, dat sy de geheyligde dingen profaneerden en lasterden.

Woedende harangue van den Bisschop van Orleans.

Bocken van Daillé.

Het grootste bewijs van de eerste beschuldiging was getrokken uyt d'Acte van het Synode nationaal van den jaare 1631, waar by men verklaarde, dat de Luyterten tot de communie konden toegelaten worden, met de Gereformeerden huwelijken konden aangaan, en de kinderen ten doop presenteren. Hy pretendeerde dat 't selve strijdig tegen de Edicten was, om dat sulks een nieuwe Godsdienst in Vrankrijk was gebragt: gelijk of men door die daad van broederlijke gemeynschap, de Lutherianen tot deselve vryheyt van leeren, en om haar Godsdienst openbaarlijk te oeffenen, so alse de Gereformeerden door de Edicten verkregen hadden, aangenomen hadt. 't Welk echter so verre van de meyninge van het Synode was, dat in de Acte van vereeniging selfs uytdrukkelijk vereyst wierdt, dat de Lutherianen die men versoeken soude om de kinderen ten doop te presenteren, souden beloven, dat sy deselve geen andere leeringen souden inscherpen, als wegens welke geen dispuyt tusschen haar lieden was. Den Bisschop had 'et aan d'andere zyde op de verantwoording van die vereeniging geladen, dewelke Daillé ontrent twee jaaren naar het Synode had laten uytgaan. Dien Predikant had daar in voor een grondslagh van zijne justificatien genomen, het onderscheyd der dwalingen, die alle niet een en deselve trap van verbitteringh hebben: en onder dewelke also 'er onverdraachlijke zijn, die alle gemeynschap tusschen de rechtsinnige en de dwalende verbreken, so sijn 'er ook verdraacchelijke, die ons tot deselve verbrekinge niet verplichten. Hy allegeerde tot een voorbeeldt van die laatste, de opinie der Grieken wegens het uytgaan des H: Geestes, die hy geloofde van dat gevolg niet te sijn om een scheuring vast te stellen. Hy trachte ook algemeene regulen te bevestigen, om te oordeelen, welke dat de dwalingen van verbitteringe sijn, waar door de gemeynschap verbroken is geworden. Die verantwoordinge was heel wisselijk op gestelt, en de principien van desselfs Auteur waren met so veel bescheydentheyt behandelt, dat het niet mogelijk was dat men sig daar over verstoren konde, so men ten minste door passie of door onwetenheyt niet verblindt en was.

Dien

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Dien selve Daillé had in 't volgende jaar een kleyn Tractaat laten uyt gaan, 't welk hy getijtelt hadt, *het gelove op de schrifstuyre gefondeert*; 't welk d'autoriteyt van de Traditien omstotende, wanneer 'er van artijkelen des geloofs gehandelt wordt, de leere der Gereformeerden volkomentlijk bewees, en de regulen die hy tot onderscheydinge der dwalingen voorgestelt hadt verlichte. 1636

Den Bisschop bestreed die twee Boeken met heel veel bitterheyt. Hy kon niet verdragen, dat men het *Anathema* tegen de Grieken uytgesprooken ter oorsake vande kleyne verwydering, waar in zy haar vande leere der Latynse Kerken, nopende den uytgangh van den H: Geest bevonden, al te straf vondt: en sigh op die toegevenheyt, ende op d'andere principien die Daillé beweerde, fonderende; so beschuldigde hy hem, dat hy of met formele woorden, of door gevolgen, die nootsakelijk uyt zijn leere konden getrokken worden, leerde, dat alle de *Ketteryen*, uytgesondert agt vande importantste, disputabel zijn. Ik weet niet hoe dat de Bisschoppelijke liefde van dien Prelaat sig met de ordinare maximen van die d'eenigheyt predikken, en de scheuringe met sulke krachtige woorden versoeyen, met die klachte over het bestaan van een Predikant, die onder de Christenen niet meer als acht goede redenen van verdeyltheyt over liet, inschikken konde; gelijk of men voor het groot belang van de publijke stichtinge, en de algemeene vrede met alle eerlijke Luyden niet moest wenschen, dat 'er noch minder als acht wettige redenen van af-scheydinge mochten zijn, by aldien men deselve tot een minder getal als acht soude konnen brengen, sonder de waarheyt te verkorten. Maar ten minsten pretendeerde den Bisschop dat sulks een indifferentie vande Godsdienst tegen de Edicten geleert was: en dat volgens de principien van Daillé niemandt verpligt was sijn secte te verlaten, om sig onder een beter te begeven.

Door den Bisschop bestreden.

De tweede beschuldigingh was noch veel quaataardiger. Het voorwendsel dat den Bisschop daar toe genomen hadt, was de verandering gemaakt in het laatste vers van den twintigsten Psalm, die de negentiende volgens de Latijnen is; en die met dese woorden begint, *Domine salvum fac Regem*: en in de Franse vertaling der Gereformeerden met dese woorden. *De Heere hoort uw gebedt*. Dat laatste vers was te voren met dese woorden vertaalt geweest: *wilt doch beschermen Heer; van nu voort den Koning en bystaan. Laat doch ons gebedt wesen verhoort, als wy u roepen aan.* Maar de Gereformeerden verscheyde veranderingen in d'oversetting van Clement Marot hebbende gemaakt, wanneerse deselve tot het publijk gebruyk van haare devotien toe pasteden, om dat daar inne al te harde, al te weynig naauwkeurige, en niet hoogdravende woorden genoeg waren; en die veranderingen op verscheyde tyden gedaan, en verscheyde malen hervat hebbende, so was het gebeurt, dat het selve sang-veers van dien Psalm onder anderen gecorrigeert was, als door dien Poeet op een wyse, die meer met de gemeene oversettinge, als met den originele Hebreeusche Text over een quam, gedaan zijnde. Men had dan dese oversetting in plaats vande voorige gestelt. *Wilt ons beschermen Heer; en maken dat den Koningh onse smeek-schriften magh verhoren, buyten alle verschrikkinge.* Ik twijfele niet, of de Gereformeerden hebben met die verbetering te maken een voornemen gehadt, om daar van een formeel gebedt te maken, 't welk uyt de eygen woorden van den H: Geest was getrokken, om Godt die de herten der Koningen in sijne handt heeft te versoeken, dat hy deselve haar gunstigh wilde maken. Sy vonden haar rekeninge in die nieuwe oversettinge, die sy pretendeerden, dat meer als de voorgaande met het Hebreeuws over een quam. Maar men moest ongetwijfelt d'oogen van een ongeregelde passie leenen, om in die veranderinge iets te konnen vinden, waar over een Souvereyn sig redelijker wyse soude konnen vertoornen.

II. Beschuldiging, datse uyt den twintigste Psalm, een gebedt voor den Koning weg genomen hadden.

Echter den Bisschop vondt twee misdaden in die verbetering, d'eene was, dat men den sin daar van verdorven hadt; en d'andere was, dat de Gereformeerden haar selven in de plaats van den Koningh gestelt hadden; en dat sy voor haar een gebedt hadden gekoren, 't welk den H: Geest voor hem ingegeven hadt. Dat selve nu was een stoutheyt en een boos bestaan gepleegt; dat men in een gebedt dat tot heyl van den Koning voorgebragt moeste worden, hem so veel als men immers konde, van sijn eere, vrese en schuldigheyt, quam te beroven. Invoegen dat den Bisschop daar door wilde bewijsen, dat als 'et so licht voor de Gereformeerden viel, om aan den Koning alle de rechten van zijn Kroon te benemen, als de woorden van een sang-veers in een Psalm te veranderen, sy luyden waren, die sonder schroom daar toe treden souden. De beschuldiging was vergroot met alle de draayingen van een gemoedt, die d'alderslimste quaataardigheyt iemandt in geven konde. Daar konde echter een aanmerkinge over die vervoering gemaakt

Vergiftige vergrootinge.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1636 maakt worden, die al d'onrechtvaardicheyt daar van ontdekken konde. Men had meer als 't feventigh jaaren t'federt die veranderingh laten verlopen, fonder daar over te murmureren. Men fiet heden ten dage noch Pfalmen die in de jaaren 1560 en 1561 gedrukt fijn, waar in die correctie gevonden wort. Het was te verwonderen, indien het felve een mifdaadt was, waarom dat dan den yver van de Geeftelijkheyt over foo een hooft faake fo lange in flaap was gebleven: en waarom men te rade wiert in den jaare 1631 daar van een mifdaadt te maken, fo die nieuwe overfetting in den jaare 1561 onnofel was geweeft. Maar de tyden waren verandert; en het was als doen geoorloft, om alles tegen een ongelukkige partye, die geen befchermingh meer hadt, in te brengen.

III. Befchuldiging, datfe de geheyligde dingen lafterden.

De derde befchuldigingh was gefondeert op de woorden waar van de Predikanten haar bedienden, wanneerfe vande myfterien vande Roomfe Kerk fpraken. Den Biffchop noemde Drelincourt een goddelofe en een Blafphemeerder, ter oorfake van fijne weynigh eerbiedige uytdrukkingen, die in zijne fchriften gevonden wierden. Dien Predikant, de waare geeffel vande Controverfiften en Miffionariffen; en die van du Moulin de konft geleert hadt, om de belaghinge vande bygelovigheden uyt te vinden, noemde de dingen met een groote vrymoedigheyt by haar naam. Hy noemde de Roomfe Kerk de *infame Hoere*, en het *Afgodifche Babel*. Hy noemde het Sacrament dat de Catholijken aanbidden, den Brood-Godt, een grouwel, een ouwel, waar van den Priefter wil doen geloven dat hy een Godt gemaakt heeft, wanneer hy daar over vier of vijf woorden heeft *uytgefproken*. Hy handelde de Miffe als een klught en poetfemakerye. Den Biffchop befchuldigde hem, dat hy feyde, dat de H: Maagt een Afgodt, en haar dienft een grouwel was; dat de feeftdagen der Heyligen een bygelovigheyt waren; en dat haare legenden, dewelke dien Prelaat een *befchrijvinge van haare deugden* noemde, niet anders als een webbe van uytfporigheden en van dromeryen waren. Hy klaagde dat hy den Paus had genoemt *den Antechrift, en den Capiteyn van de Beurfe fnijders*, waar door hy de Biffchoppen en Monnikken verftont; en dat hy in twijffel had geftelt, of hy den navolger van Simon Petrus, of van Simon den Tovenaar was. Hy leyde hem boven al als een fwaare faak te lafte, dat hy ter neder geftelt hadt, dat S^t. Louis op fijn doot een afkeer van de Miffe had gehadt. Wefwegen men moet aanmerken, dat eene van de flimfte vragen die de nieuwe Miffionariffen aan d'eenvoudigen deeden, om defelve te belemmeren, defe was, of fy wel geloofden, dat Charlemagne, of den H: Louis, of den regerende Koning, verdoemt waren. 't Was een mifdaadt van gequetfte Majefteyt ja t'antwoorden: en aan d'andere fijde was het gevaarlijk neen te feggen; om dat dan aanftonts den Miffionaris daar uyt befloot, dat men dan in de Roomfe Kerk konde falig worden. Maar men redde fig ordinaris uyt die bevattelijke vrage, met 't antwoorden, dat men aan de falighey t van die Vorften niet twijfelde, om dat men geloofde, dat Godt haar op haar dood-bedde verlight, en een afkeer van de Roomfe bygelovigheden geinfpireert hadt. 't Was die antwoordt van 't gemeene Volk die den Biffchop aan Drelincourt tot een mifdaadt ftelde; om dat hy yets dat daar niet heel verre van daan was, in een van zijne werken gefeyt hadt. Wijders fo en had hy die uytdrukkingen niet alleen: Maar het meefte gedeelte van de Predikanten had ook de gewoonte, om van de Leydfluyden, en van de praktijke van de Roomfe Kerk, te fpreken op een wijfe, die de Catholijken heel oneerbiedighlijk oordeelden te wefen. Maar men hield figh aan Drelincourt, om dat hy het Volk met fijn familiare fchriften onderrechte, en defelve met heele lichte en korte antwoorden, op de dubbelfinnige vragen van de Miffionariffen wapende. Invoegen dat hy by die nieuwe Ordere van vervolgers feer gehaat was, als dewelke dertigh jaaren lang alle bedenkelijke pogingen aangewent hebben, om hem in eenige moeyelijke faake te betrekken.

Befluyt van den Biffchop.

Den Biffchop beroemde hem naar die groote befchuldigingen, met een heel byfondere figure, dat hy genootfaakt was, een *Chriftlievende en voorfichtige ftilfwijgentheyt*. wegens alle de woorden van de Predikanten te bewaren: Maar fo hy van haar mifdaadt quam te fwijgen, fo fweeg hy nochtans van derfelver ftraffe niet, die hy verfogt dat men aan defelve ftrengelijk oeffenen foude: dat men verbieden foude, geen fulke bittere verongelijkingen, en fodanige Blafphemien, tegen de Kerk, tegen de Sacramenten, tegen de Heyligen, tegen den Paus, en tegen de Prelaten te doen. Dat men uyt de publijke gebeden van de Gereformeerden de woorden waar door den Paus en den *Antechrift* wordt genaamt, royeren foude; dat het gebedt voor den Koning herftelt foude worden; dat de innovatien tegen de Edicten ftrijdigh zijnde, ftrengelijk geftraft en gekaftijdt fouden worden; dat de indifferentie van de Godfdienft, by Daillé opgeftelt in fijn gebo rte

1636.

boorte gesmoort; dat zijne Boeken door Beuls handen verbrandt; en dat hy selfs als een nieuwe Ketter, en alle die geene die deselve vry-geesterye souden begunstigen, strengelijk gestraft souden worden. Die clausule sagh op Aubertin, Mestrezat en Drelincourt, zijne Collegas, dewelke by het Synode van de Provintie tot examinateurs van zijne Boeken genomineert zijnde, haare goetkeuringe op zijne schriften gegeven hadden. Den Bisschop versekerde eyndelijk, dat hy al dat selve deed, sonder de personen te haten, om dat de liefde sulks verboodt; maar om de dwalingen te steuyten, en om te beletten, dat de dwaal-geesten *by Godt niet gehaat, voor den Koningh weynigh genegen, haar selven schadelijk, en aan 't gemeene best niet onnut mochten worden.* 't Is om de bewegingen van sodanige mededogentheyt op te volgen, dat de Inquisitie de *Ketters* doet sterven, en dat selfs naar haare bekeeringe; uyt vrese dat so sy deselve liet leven, sy aan 't gevaar van een tweede afval bloot gestelt souden mogen zijn.

Twist strijde over de tweede beschuldiging; tusschen Daillé en de Muis.

Het tweede artijkel van die klachte, wegens d'oversettinge van den twintighsten Psalm, wierd van een saake van Staat, een saake van uytpluysinge. De Muis Koninglijk hoogh-Leeraar in de Oostersche taalen tot Parijs, beweerde de saak van den Bisschop: en dat selfs in een nieuwe oversettinge van de Psalmen, waar in hy nauwkeuriglijk het Hebreeuws volgde, en in een letterlijke uytbreyding, die hy 'er by gevoegt hadt, so had hy vertrouwt tot d'oversetting van dat veers, de gemeene oversetting te hebben moeten volgen. Hy schreef ook tegen Daillé, die hem tegen d'aanvallen van den Bisschop, met so veel kragt als zeedigheyt gedefendeert hadt: en die aan de Muis ook op sodanige wijse antwoorde, die bequaam was om alle rechtmatige Luyden op sijn zyde te krygen, of ten minsten om haar te doen oordeelen, dat 'er niet crimineels in de verandering van dat laatste veers stak, als het welke niet belette, dat den geheele Psalm geen gebedt voor den Koning was. Maar de derde beschuldiging bragt een slagh toe, die in 't begin eenige gevolgen hadt. Den Koning liet een Edict uyt gaan, 't welk op den negende Maart in 't Parlement van Parijs geregistreert wierdt, en 't welk de lasteraars van Godt, van de Maget, en van de Heyligen, tot viermaal toe in verdubbeling van boeten condemneerde, voor de vijfde maal om in de pillory geset; voor de sesde, om de bovenste lip afgesneden, voor de sevende d'onderste lip daar toe; en voor d'achtste maal, om de tonge uyt gesneden te worden.

Edict tegen de Blasphemeerders.

Uytwerkingen van die Declaratie;

Men kon heel licht bevroeden dat de strengheyt van die Declaratie op de Gereformeerden sagh, dewelke so ras als sy quamen te seggen, dat de verdiensten der Heyligen de menschen niet te nutte konden komen, of dat Godt de H: Moeder *Jesu Christi* niet tot een voorsprake van de Sondaars, en tot Koninginne des Hemels en der aarden heeft gestelt, als Lasteraars gehandelt wierden. Weshalven op het gerucht van die Declaratie Johan de Gap, een Capucijn, den Predikant van Loriol, la Faye genaamt, hebbende wesen hooren prediken, den selve op den vier en twintigste Maart beklaagde, en tegen hem informatie deed nemen, wegens de blasphemien, die hy seyde, dat dien Predikant in sijn tegenwoordigheyt geuijt hadt. De saak treyneerde meer als twee jaaren eer datse vervolgt wierdt! Maar eyndelijk so wasser een Decreet van arrest op den Predikant, en ondersoek na sijn persoon: 't gunt hem nootsaakte sigh te verbergen, om 't onweder te laten overgaan. Chartier de Soon van een Koopman tot Parijs, sou 'er so gemakkelijk niet afgeraakt hebben, by aldien men hem had konnen arresteren. Daar was een aanklaging en informatie van den twee-en-twintigsten May tegen hem, over een pretense blasphemie die hy tegen het Sacrement geuijt hadt, op den dag dat de Roomse Kerk het selve met pracht in processie omdraagt, 't welk in dat jaar op den vorigen dagh moest geweest zijn. Also hy niet goetwilligh compareerde, en op sijn hoede was van niet gevangen te worden, so condemneerde men hem op den eersten October by contumacie, om honorabele amende voor de voornaamste Kerk van Blois te doen, om de tonge doorsteeken, en de twee lippen afgesneden te worden; in drie hondert guldens boete voor den Armen, tot betalinge van welke hy by lijf-straffe gedwongen soude worden, en in een eeuwige ballingschap uyt het Baillu en Graafschap van Blois. Dat waren de vruchten en straffen van die Declaratie. Maar dat gewelt en duyrde niet heel langh; en alhoewel men van tijdt tot tijdt eenige quellinge uyt die Bronne sagh voort komen, so en quam 'er evenwel so veel quaat niet uyt voort, als die gene die het selve Edict hadden doen verleenen, wel doen verhopen hadden.

Vernietiwinge van d'eerste beschuldiging.

Voor so veel d'eerste beschuldigingh aangingh, die bragt niet anders als kinderlijke beuselingen voort, waar mede de Missionarissen de geringe Luyden verbaasden. 't Was

niet

1636 niet om dat de Geestelijkheyt daar van geen saak van importantie wilde maken. Den Bisschop van S^t. Flour, die in den naam van de Vergadering op den twintigste April sijn afscheyd nam, en kon sig niet onthouden, om alsnoch van d'eendragtigheyt met de Luytersen, op een heele vergiftige wijse te spreken. Hy voerde een reden die vol van sin speelingen op de saaken der Gereformeerden was, en boven al op d'inneming van Rochelle, die hy *de deel hebbende rots-steen van alle de bewegingen van den Staat*, noemde en de grondslagh van een Godsdienst, die strydigh was aan die gene, *die* Jesus Christus *op den steen gebouwt heeft*. Onder andere dingen so feliciteerde hy den Koningh, om dat de macht die onder andere regeringen bepalingen had gehadt, tegenwoordig 'er geen meer hadt. Dat is een compliment, 't welk men beswaarlijk geloven kan, dat Onderdanen die by goet verstant sijn, uyt een goet herte aan haare Souvereyns konnen maken. De rest van sijn reden en sprak niet anders, als van de vryheden van de Geestelijkheyt, welke hy klaagde, dat men in verscheyde dingen verbroken hadt.

Vertoog van de Geestelijkheyt. Hy presenteerde aan den Koning een Vertoog van de Vergadering, waar van veele Artijkelen op de Gereformeerden sagen. Het meeste gedeelte wierd by den Koningh verleent, met sulke uytbreydingen selfs, die de vergunninge verder brachten als het versoek was. In sulker voegen versogt het sestiende Artijkel, dat de Gereformeerden niet

Antwoordt op het XVI Artijkel. meer prediken souden op de Landen, die de Geestelijken toebehoorden; noch op vijf mijlen naar van de plaatsen, alwaar Parlementen waren; nochte in de Bisschoppelijke Steden; nochte ook niet in plaatsen die so dighte by de Kerken waren, dat den Goddelijken dienst daar door konde ontrust worden; dat de predik-plaatsen dewelke op die plaatsen gebouwt waren, binnen drie maanden souden afgebroken; en dat d'oude Kerkhoven aan de Catholijken souden weder gegeven worden. Den Koningh stont alles toe; en voegde daar by d'afwerpinge van alle de Kerken, die t'sedert het Edict sonder expresse geregistreerde Brieven gebouwt waren: en in geval van verschil over het selve Artijkel, so beriep hy de saaken aan sigh, om dat 'er alsdoen geen Commissarissen en waren. Invoegen dat op het twee-en-dertigste Artijkel, waar in de Geestelijk-

Op het XXXII: heyt versogt, dat aan de Predikanten verboden mocht worden, om in de aangehoorigheden te prediken, den Koningh het verbodt in veel krachtiger woorden als die van het versoek uyt drukte, en wilde niet hebben dat de Predikanten buyten de plaats daar sy woonden, prediken souden.

Op het XXXIII. Van gelijke het drie en dertigste artijkel, 't welk de executien van de Arresten der Parlementen en van de Grand-jours, tot d'afwerpinge van de Kerken versocht, stont den Koningh toe, en voegde daar by die gene, die voor de herstellinge van de geestelijke goederen en rechten vergeven, en op de pretense overtredingen der Gereformeerden van de Edicten, gebouwt waren. d'Andere versochten dat de Kamers van d'Edicten of Mipartien, over geen appellen van abusif gewesene sententien souden sitten; dat de Gereformeerden van de eerwaardige rechten, die haar in de Kerken toebehoorden, souden berooft worden; en dat den Bisschop de benefitien in plaats van die gene die 't recht van het patroonschap hadden, vergeven mogte; dat de gereformeerde Rechters geen kennisse wegens de overtredingen van de Feest-dagen, wegens het possessoir van de benefitien, noch wegens de betwistingen nopende de goederen van de Kerk, souden nemen; dat de Rechters van de Rechtbanken die met den Koning in gemeenschap wierden beseten, by aldiense Gereformeerden waren, weder vergoedinge soude worden gedaan, om daar Catholijken in te stellen; dat de commissie tot d'executie van 't Edict in het Dauphiné, wederroepen soude worden; dat de materialen van de fortificatien der Gereformeerde Steden, die men afgeworpen hadt, aan de Geestelijkheyt souden gegeven worden, om de Kerken te herbouwen; Dat de Pensionarissen en Geestelijke Rechters van de Bisdommen, in de Processen der contraventien, tot partyen souden aangenomen worden; Dat de tweede plaats in de algemeene Vergaderingen op de Stadhuysen, aan den Vicaris Generaal van den Bisschop, of van den Aarts Bisschop gegeven soude worden; dat het geoorloft mogte sijn om schattingen op alle d'Inwoonders van de Parochien te stellen, tot opbouwing van de Huysen der Parochianen, de reparatien der gebouwen, d'inkoop van ornamenten, en andere dingen van deselve nature; Dat de Tienden by de Gereformeerden die daar van, seyde men, in eenige plaatsen t'sedert den tijdt van sestigh jaaren, door de ramp van d'Oorlogen vry waren geweest, weder betaalt souden worden; en dat deselve niet tegenstaande alle accoorden, over eenkomsten, en d'Arresten die in gevolge van dien verleent waren, daar toe gecondemneert souden worden. Den Koning stont op weynigh na al dat selve aan de

Gee-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Geeſtelijkheyt toe; en ik vinde niet meer als een artijkel waar uyt blijkt, dat hy noch eenige mate van rechtmatigheyt voor de Gereformeerden bewaarde. Dat was nopende het ſes en twintigſte artijkel, waarinne de Geeſtelijkheyt verſogt, dat de School meeſters Catholijken ſouden moeten zijn: Den Koningh ſtont het ſelve toe; doch ſonder verkortinge van de Schoolen, die aan de Gereformeerden by geregiſtreerde Brieven verleent waren. 1637

en op het ſes en twintigſte.

Ingevolge van die moeyelijke geſteltenisſen daar den Raadt alſdoen in was, ſo ſagh men verſcheyde Arreſten uytkomen, die aan de Gereformeerden moeyten veroorſaakten. De Inwoonders van Villiers le Bel en daar om heen, waren gewoon des Sondaags of op andere Feeſtdagen, wanneer het ſaysoen van 't jaar haar niet toeliet om naar Charenton, 't welk haar aldernaaſte plaats was alwaar oeffeningh gedaan wierdt, in die Burght te ſamen te komen. De plaats van haar verſameling was eenigh byſonder huys, waarin ſy op het luyden van de klok, die de Catholijken tot het doen van de Miſſe trokken, te ſamen quamen; en alſo ſy geen Predikant hadden, ſo quamenſe maar by malkander, om een predikatie of eenigh Capittel uyt de Schriftuur te leſen, om een Pſalm te ſingen, en een gebedt te doen. Die byſondere oeffeningen deeden aan niemand hinder; en de Catholijken ſelfs en konden daar door niet ge-incommodeert worden, vermits deſelve veel later uyt haar Kerk quamen, als de Gereformeerden haare devotien eyndighden. Nietteminſo maakte men haar die Vergaderingen tot een miſdaadt; en om de vervolgingen die men haar ter dier oorſake quam te maken een coleur te geven, ſo voeghde men daar by, dat ſy op een onbetamelijke wijſe van de Predikers van de Roomſe Kerk ſpraaken; en dat ſy de kinderen der Catholijken, die men by haar ter Schoole liet gaan, in de gereformeerde Boeken onderweſen. Daar quam op den ſeſtienden Mey een Arreſt van den ſekreten Raadt uyt, waar by haarlieden dat alles ſtrengelijk verboden wierdt.

Verbodt van de byſondere oeffeningen tot Villiers le Bel.

Corbigni was een kleyne Stadt, waar in de Gereformeerden een oeffen-plaats hadden, die op een heel klare poſſeſſie gefondeert was: invoegen dat de Commiſſariſſen haar aldaar in den Jaare 1600 by een ſolemnele ordonnatie gemaintineert hadden. Deſelve verſondt haar by proviſie aan het uyt-eynde van een van de Voorſteden, buyten het rechtsgebiedt van Corbigni, de tijdt afwachtende, dat de tegenſtrevinge van den Abt, nopende de beveſtiging van d'oeffeningh in de Stadt ſelfs ſoude afgedaan zijn. Die ſaak treyneerde ontrent de ſeven Jaaren, waar naar 'er een Arreſt, op den dertienden Maart van den Jaare 1607 uytquam, 't welk d'oeffening niet binnen de Stadt, maar in een van de Voorſteden, en onder het rechts-gebiedt van Corbigni toeſtont; en verleende die plaats tot een eerſte Voeſter-plaats. Maar alſo die rechtſgeleertheyt tſedert was verandert, en dat die Stadt van den Abt van St Leonard af hong, ſo verkreeg die geen die Abt daar van was, dat jaar op ſijn verſoek-ſchrift een Arreſt, 't welk verboodt d'oeffening ter dier plaatſe, noch in de landen en 't rechts-gebiedt van de Abdye te continueren. Men wees ſelfs de Gereformeerden doen men haar die plaats ontnam, geen andere aan: en men nootſaakte haar om haare erffeniſſen die ſy in die Voorſtadt verkregen hadden, te verkoopen, voor dat men haar van een andere plaats voorſagh. Daarin wierd alleenelijk geſeyt, dat de Officiers van den Koningh adviſeren ſouden, of 'er aan haar voorhenen een Voeſter-Plaats volgens 't Edict verleent was geweeſt, en om 'er aan haar een te geven, ſo 'er geen en was. Het blijkt daar uyt dat het Arreſt ſonder kenniſſe van ſaaken verleent was, vermits die plaats haar by een Arreſt, naar voorgaande betwiſtingh, tot een Voeſter-plaats verleent was. Die miſſlagh en belette niet dat het geſeyde Arreſt, ongeagt de tegenſtrevingen van de Gereformeerden, niet werkſtelligh wierd gemaakt. Men nam ſelfs de tijd waar om dat Arreſt bekent te maken, dat Monſanglard den Predikant van de plaats op ſtoel was, op dat de ſaak meer geruchts en ergerniſſe geven moght. Dien Monſanglard was voor de juſtitie beſchuldight, dat hy geſeyt ſoude hebben, dat men tot Romen de vergevinge der ſonden verkoft, en den Rechter van de Plaats condemneerde hem over die miſdaat, om honorabele amende te doen, en in alle de gevolgen van die boete. Maar den Predikant by appel in de Kerker tot Parijs overgebraght zijnde, en om ſigh te rechtvaardigen aantoonende, dat hy 't geen hy geſeyt had, uyt een boek van de taxen van de Apoſtoliſche Cancellerye, te Romen ſelfs gedrukt, had gehaalt, ſo ſchaamde men ſigh die ſententie te bekrachtigen, en men ontſloegh hem van 't Hof en van 't proces. Ik breng alhier die ſaak by, ſchoon dat mijn het jaar getal van dien niet bekent is. Selfs ſo vind ik ook den datum van 't Arreſt waar van ik alhier melde, in de gedenk-ſchriften die ik geleſen hebbe twijffelachtigh, ſommige deſelve op den elfden, en andere weder op den aghtienden van Maart ſtellende.

Oeffeningh tot Corbigni.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1636.
Tot St. Sylvin:

Men vind inſgelijks een Arreſt van een onſekere datum by de Kamer van 't Edict van Roaan verleent, 't welk aan de Gereformeerden verboodt, om haare oeffeningen in de Burgt van St. Sylvin te plegen, om dat deſelve van d'Abdye van Almeneche afhangt. Een ander Arreſt van den Raadt ordonneerde, dat de Kerk van Vitré, als al te digt by

Tot Vitré:

die van de Catholijken ſtaande, afgeworpen ſoude worden; naar dat men een ander ſoude gebouwt hebben, die noch in 't rechts gebiedt, noch op het grond-recht, noch in de dependentien van de Geeſtelijken ſoude weſen. Op den twintigſten Juny quam 'er noch een Arreſt van den ſekreten Raadt tegen den Heere van Claye en van Biche

En tot Claye verboden.

uyt, 't welk verboodt d'oeffeningh in de Heerlijkheden alwaar den Heer geen dadelijke reſidentie hieldt te plegen, zijnde de tegenwoordigheyt van zijne Domeſtijken niet genoechſaam om deſelve te autoriſeren. Het ſelve Arreſt behelſde mede een verbodt aan de Predikanten, om buyten de plaats harer reſidentie te prediken, op pœne

Andere reglementen.

van gevankenis en lijf-ſtraffe. Ik vinde noch twee Arreſten by die gene by gebragt, die ſodanige ſoorten van Actens tegen de Gereformeerden verſamelt hebben, om haar daar van te bedienen, waar van 't eene is van den vijftienden July, en 't ander van den twaalfden December. Deſelve brachten onder anderen mede, dat d'oeffeninge niet ten huyſe van den Heer ſoude mogen geſchieden, wanneer den Predikant afweſigh of ſiek was. Of de eygenſte, of andere van deſelve inhoud, worden noch eens by gebragt onder den datum van den twintigſten April, of van den dertienden Juny des volgende jaars.

Arreſt tot verkortinge van de Vaderlijke autoriteyt.

Het Parlement van Bordeaux ſignaleerde ſigh ook by een Arreſt, 't welk het op den vierden July tegen d'autoriteyt van de Vaders uyt gaf. Eenen la Valée, die op de Burgt van Caſtres woonde, had een Catholijke Vrouw getrouwt, waar by hy ſes of ſeven kinderen hadt. Die Vrouw had haar Mans believentheyt miſbruykt, en haare kinderen in de Roomſe Godſdienſt opgetrokken: deſelve komt te ſterven voor dat de kinderen haare jaaren van diſcretie bereykt hadden; en de Vader wierd daar op aanſtonts beſchuldigt, dat hy zijne kinderen dwongh, om met hem ter predikatie te gaan. Het Parlement ſtak ſigh in deſelve ſaake, en permitteerde den Procureur generaal om ſigh daar over t'informeren: En liet onder des aan alle Vaders in 't generaal verbieden, haare kinderen te dwingen, met haar in de predikatien van de Predikanten te gaan.

Baillufchap van Gex.

Het Bailluſchap van Gex wierd als de reſt van het Koningrijk gehandelt. Den Prins van Condé deed aldaar als Gouverneur van Borgogne, waar van het geſeyde Bailluſchap dependeert, het verbodt om geen uytheemſe Predikanten aan te nemen, executeren; en begreep onder dien naam d'Inwoonders van Geneve. Hy verdeelde het gebruyk van de gemeene dingen van dat Landt, onder de Gereformeerden en de Catholijken half en half, alhoewel dat d'eerſte wel tien tegen een waren.

1637
Schoolen verboden.

't Meeſtendeel van de Arreſten die ik by gebragt hebbe, wierden in 't volgende jaar vernieuwt; maar daar waren 'er verſcheyden, waar by men heel moeyelijke en ongemakkelijke artijkelen voegde. Het Parlement van Roaan verbood by een Arreſt van den achtienden Maart, dat men tot St. Lo geen publijke Schoolen ſoude hebben. De Conſiſtorie had 'er aldaar, volgens d'aanmaningh van het Synode Nationaal, eenige opgerecht; en daar inne Regenten geſtelt die met derſelver goetkeuringen voorſien waren. Den algemeene opſiender Coutances vatte de ſaak aan, en deed op het appel van de Sententie van den ordinaris Rechter, dat Arreſt verleenen, het welke de autoriſatie van de Conſiſtorie vernietigde, en haar verboodt, om toekomſtig ſodanige approbatien meer te verleenen; en ſtont aan de Meeſters maar alleen toe, om in particuliere huyſen te leeren leſen en ſchrijven, ſonder te leeraaren, te catechiſeren, of publijke gebeden of leſingen, tegen de leere van de Roomſe Kerk ſtrijdigh zijnde, te mogen doen.

Moeyelijk Arreſt van den ſekreten Raadt nopende verſcheyde Artijkelen.

Daar was ook een Arreſt van den een-en-twintighſte April van den ſekreten Raadt, 't welk verboodt om in d'afweſentheyt van de Predikanten, nochte ook op andere plaatſen, als die gene alwaar 'er volgens de Edicten een reſideren konde, oeffeninge te doen. Het ſelve Arreſt verboodt de Vaders, Moeders, Voogden, Bloedmagen, en Meeſters, niet te beletten, dat ſy haare kinderen, pupillen bloed-magen, Vrienden en Dienaars, by de geapprobeerde Catholijke School-meeſters ter Schoole ſonden: Invoegen dat men aan d'eene zyde de Gereformeerden de vryheyt benemende, om Collegien te hebben, en aan d'andere zijde de Conſiſtorien verbindende om te dulden, dat men de kinderen by verdachte Meeſters ter Schoole liet gaan, dat Arreſt die gene welke kinders op te voeden hadden, daar toe braght, om van twee ſaaken

die

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1637.

die geen middel weg hadden, te verkiesen, of om deselve in een onkundigheyt te laten blyven, of deselve voor destrikken van verleydinge, die de Catholijke Meesters niet mankeren konden voor deselve te spannen, bloot te stellen. By het selve Arrest wierd de Gereformeerden ook opgeleyt, om op de dagen der plechtelijke ommegangen haare huysen te behangen, of by gebreke van dien, dat deselve naar d'eerste waarschouwinge tot haren kosten souden behangen worden: en so sy 't selve quamen te beletten, datse gecondemneert souden worden gevangen te sitten. 't Selve was uytdrukkelijk strydende tegens het derde van de bysondere artijkelen van het Edict van Nantes.

Een ander nopende de voorsieninge der Ampten.

Op den agt-en-twintigste van deselve maandt quam'er een ander Arrest van den sekreten Raadt uyt, waar van het gevolg noch veel moeyelijker was. Het selve verboodt aan de Bailluwen en Seneschaals, om eenige postulanten van Procureurs of Notarissen, sonder Brieven van creatie van den Koning aan te stellen. Men was in den Raadt te rade geworden, om in de Brieven van die nature de clausule van *de Catholijke Godsdienst* te laten vloeyen, om door dat middel alle de Gereformeerden van die Ampten uyt te sluyten: Maar de gewoonte had een behulp middel tegen die list verschaft. By naar in alle de jurisdictien van het Koningrijk namen de Rechters tot het bekleeden van die kleyne Ampten die gene aan, die een simple afstandt hadden van die gene, die deselve bekleedt hadden: Invoegen dat deselve van handt tot handt over gingen, sonder datmen dien aangaande sijn toevlucht tot den Koning nam; 't welk aan de Gereformeerden de smaadt van een afwijsingh, en aan de Catholijken selfs de moeyte van langwyligheden, en van aan te wendene onkosten benam. Daar waren niet als Ampten die wat van meerder aansien waren, wegens welke men de commissien van den Koning ging in halen. Men liet aan den Koning schrijven, dat het tegen sijn gesagh strijdigh was, dat 'er Ampten in het Koningrijk waren, die niet van hem afhingen, en die by personen die hy daar mede niet voorsien hadt, bekleedt wierden. Het eerste voornemen was, om aan de Gereformeerden t'ontnemen dat gemakkelijk middel, om haar selven in die kleyne bedieningen, die deselve in de plaatsen harer residentie geagt maakten, en van duysent kleyne quellingen quamen te bevrijden, te maintineren. Maar 't gebeurde dat het selve reglement al soveel nadeel aan de Catholijken als aan d'andere toebragt, en dat de naam van de Gereformeerden in die saak, so wel als in veele andere van meerder aangelegenheyt, alleenelijk diende, om alle de Fransen in een gelijk bedwang in te wikkelen. Dat selve was het spel van de Geestelijkheyt, die haar selven van de dienstbaarheyt vry stellende, de vryheyt van het gansche Koningrijk aan haare passie tegen de Gereformeerden opofferde.

Oeffening tot Claye op nieuws verboden.

Op den drie en twintigsten Juny quam 'er noch een ander Arrest van den selven Raadt tegen den Heere van Claye uyt. Dat was het vijfde 't welk tegen d'oeffening die in sijn huys gedaan wierdt, uyt quam, onder voorwending, dat hy aldaar geen residentie hieldt. Om die vitting t'ontgaan, so had hy aan 't Chatelet van Parijs volgens 't Edict verklaart, dat hy verkiesing van zijne voornaamste woonplaats in sijn huys tot Claye deedt, en dat hy aldaar in 't toekomende vermeende sijn residentie te houden. Dat selve had hem in het regt om aldaar te doen prediken, behooren te maintineren; by aldien den Staat-regel van 't Hof niet daar toegestrekt hadt, om sig in der waarheyt wel van een voorwendsel te bedienen, als men 'er maar een vinden kon, om een oeffening te verbieden; maar om echter het verbodt staande te houden, wanneer het voorwendsel al mocht komen wegh genomen te worden. Het selve Arrest verboodt mede om tot Romme geen Schoolen te mogen houden.

Huys van barmhertigheyt tot Parijs verboden.

De Gereformeerden tot Parijs hadden in de Voorstadt St Marceau een huys gestigt, waar in sy haare siecken brengen lieten. Sy hadden daar in reets veertien of vijftien bedden, en sy waren voornemens daar in noch een veel grooter getal te doen stellen. 't Gebeurde dat een Kuypers knecht, die Catholijk was geboren, werkende tot Marais du Temple, by een gereformeert meester, siek wierdt, en met sijn vrye wil in dat nieuwe Gasthuys wierd gebragt; 't zy dat hy ten huyse van sijn meester reets eenige indruk van sijn Godsdienst had bekomen; of het zy dat de schrik die d'alderellendighste toonen voor het Gods-Gasthuys tot Parijs te hebben, waar in d'infectie by naar aan alle die gene die men daar inbrengt, doodelijk is, hem een huys dat veel bequamer en gesonder was, voor die on-aangename plaats, deed verkiesen. Dat overbrengen van een sieke van 't eene eyndt van Parijs tot het ander, en kon niet geschieden sonder geweten te worden. Een Commissaris begaf sigh dan op die tijdingh den negentiende Mey naar dat nieuwe huys van barmhertigheyt, om aldaar een proces-verbaal op te stellen van den staat daar het in was,

 en

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1636 en tot wat voor een gebruyk dat het selve gedestineert was. Op dat proces-verbaal liet den sekreten Raadt op den dertigsten Juny een Arrest uytgaan, waarinne sonder van de Godsdienst te spreken, en onderstellende alleenelijk dat het tegen de autoriteyt van den Koning was strijdende, dat men sonder sijn vergunninge Gasthuysen stichte, als of het nootsakelijk was, dat men om werken van mededogentheyt en van barmhertigheyt t'oeffenen, die so uytdrukkelijk van God geboden zijn, ook de toestant van de menschen moest hebben; en ten tweeden ook voorwendende, dat de sieken in dat nieuwe Gesticht sodanigh niet bygestaan wierden, als de Christelijke liefde was vereysschende, so beval het selve, dat de sieken die daarin waren naar het Gods-gasthuys, of dat van de barmhertigheyt souden gebraght worden, waar in men deselve op het eerste bevel soude gehouden zijn t'ontfangen; dat de Bedden in bewaring souden werden genomen, om deselve te verleenen aan wien het den Koningh goet vinden soude; en dat den Kasteleyn met sijn gansche familie uyt het selve huys soude hebben te vertrekken, op pœne van gevangen geset, en aan den lijve gestraft te sullen worden. Dat Arrest wierd op den vierden July door een Deurwaarder van den Raadt ter executie geleyt, denwelke daarin niet meer als vijf sieken vondt; waar van d'eene sigh sterk genoegh vindende om sonder yemands hulpe te konnen uytgaan, de vryheyt hadt om te konnen gaan daar hy wilde: maar de vier andere geweygert hebbende om in het Gods-Gasthuys gebraght te zijn, en de plaats aangewesen hebbende daar sy wensten gebraght te werden, wierden door de voorsorge van den Deurwaarder, die de geleyde executie veel eerlijker uytvoerde als het gemeene Volk wel wilde, sonder tegenstrevinge ook derwaarts gebragt.

'*t Huys van de voortplantinge des geloofs: en merkelijke onrechtvaardigheyt.*

Daar was in de voorstadt St Germain door de Bullen van den Paus, en opene Brieven van den Koning, op den naam van de *voortplantinge des geloofs*, een nieuw huys gebouwt. Het voornemen was om daar in jonge Luyden, diemen daar toe mogte brengen, dat sy den Catholijken Godsdienst quamen t'omhelsen, te huysvesten. Eenen la Framerie genaamt, komende te sterven, liet twee Dochters onder d'opsigt van sijn Vrouw na. Eene van deselve den ouderdom van elf, en d'andere van dertien jaaren bereykt hebbende, begaven haar alle beyde, of liever sy wierden alle beyde, in dat huys getrokken. Haar Moeder presenteerde een versoek-schrift aan den Baillu van d'Abdye, die ter dier tijdt Rechter van de Voorstadt was; en eyste haar Dochters te rugh. Dien Rechter kennisse van de saak genomen, en bemerkt hebbende, dat 'er openbare inductie was, geloofde dat 'et hem geoorloft was daar over recht te doen, en stelde die Dochters de Moeder weder in handen. Het voorwendsel dat men genomen hadt, bestont daar in, dat de Moeder hertrouwt was; en haar somtijds qualijk handelde. De bestierders van 't selve huys, presenteerden een bitter klaagh-schrift, so tegens de Stief-vader, als tegen den Baillu: beschuldigende den eenen, dat hy verscheyde geweldenaryen in 't huys had gepleegt; en den anderen, dat hy die kinderen met den sterken arm, en door veele Luyden met bloote degens gewapent zijnde, en die veel gerugts en ergernis voor de poort van 't selve huys maakten, daar uyt had komen halen. Sy versekerden stelliglijk, dat die twee Dochters veelmalen, aan haar stiefvader herhaalt hadden, dat sy in de Catholijke Godsdienst opgevoedt wilden worden. Den sekrete Raadt verleende een Arrest over het selve subject, medebrengende dat men daarin van de waarheyt van 't voorstel niet genoegh gepersuadeert was; en ordonneerde alleenlijk, dat den Baillu in handen van Thiersant den Requestmeester, het proces-verbaal van de weghvoeringh dier Dochters soude hebben over te leveren, om naar dat het selve gesien soude zijn, verder geordonneert te worden, so als bevonden soude worden te behooren. Maar den Koning beriep aan hem en aan sijn Raadt alle de saaken van het selve huys, en van de nieuwe bekeerden; en verbood aan den Bailliu om in toekomende daar van kennisse te nemen. Dat selve wilde seggen, dat men het niet rechtvaardigh vondt, dat men een Rechter condemneren soude, die niet anders als sijn plicht had gedaan: maar dat men ook aan de Gereformeerden de bescherminge van sodanige Luyden, die het haar selven tot een eere rekende dat sy recht deeden, niet overlaten wilde.

Bekeeringe van François Cupif.

De Sorbonne wilde sigh in 't selve jaar ook inlaten, om teekenen van haar drift tegen de Gereformeerden te geven. François Cupif, Leeraar van die faculteyt, en Parochiaan van Contigni in 't Bisdom van Angiers, omhelsde de gereformeerde Godsdienst, en liet een verklaringe van de beweeghredenen die hem daar toe verplicht hadden, in druk uytgaan. Hy addresseerde die verklaringh aan den Bisschop van het selve Bisdom, om dat hy hem rekenschap van sijn gedragh soude geven. Den Bisschop, of een Parochiaan van een Dorp voor hem al te gering oordeelende, of gelijk als de Prelaten dikmaals gebeurt, geen verstandt genoegh hebbende om hem te beantwoorden, liet de sorge van sijn wraake

aan

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

aan de Sorbonne bevolen. Dat huys ſtelde op den veertienden July een heel bitter en geweldadigh Decreet op, waar by het den geſeyde Cupif van alle ſijne waardigheyt beroofde, en hem duyſent vermaledijdingen gaf. Hy vermijde de verdere moeyelijker onthalingen door ſijn vertrek naar Hollandt, alwaar hy de bedieningen van Predikant bekleede; en waarin hy ſigh op een veel ſtichtelijker wijſe was quijtende, als het meeſte gedeelte van de Luyden die uyt de Roomſe Kerk overkomen, gewoon zijn te doen. 1636.

Daar waren heel veel Gereformeerden tot Pons in Saintonge. Men vond geen ander middel om deſelve quellinge aan te doen, als met op den vijfden December tot Bordeaux op het verſoekſchrift van den Procureur generaal een reglement te verleenen, 't welk haar verboodt op de Feeſtdagen met opene winkels te arbeyden, of in 't veldt te werken; om vleeſch op die dagen dat het ſelve by de Roomſe Kerk verboden is te nuttigen, te verkopen, of te koop te hangen, om haare vuyligheden te werpen rondom een Kruys dat de Recolletten hadden doen planten, noch te op de hoeken van de ſtraaten die op derſelver Kerk uytquamen, voornamentlijk op die dagen, wanneer daarinne extraordinare dienſt gedaan wierdt. 't Is aanmerkelijk, dat die Monnikken het ſelve kruys expres op die plaats hadden doen ſtellen, dewelke van onheughelijke tijden afgeſchikt was, om de onreynigheden van de buyrte t'ontfangen. Maar alſo 't Convent ſig daar door ge-incommodeert vond, bedagt dat het ſelve middel, om daar van bevrijdt te weſen; en om ſo veel te lichter dat gene 't welk het wenſte te verkrijgen, ſo verſocht het dien-aan gaande maar een verbodt tegen de Gereformeerden, om op derſelver naam alſo de gantſche Stadt van dat gemak te beroven. Daar wierd vijftigh guldens boete op de overtreders geſtelt.

Reglementen tegen de Gereformeerden van Pons.

In 't midden van die quellingen die men de Gereformeerden in alle de Provintien aandeedt, vergaderde een Synode Nationaal tot Alençon. Die Vergaderingen dienden haar nergens anders toe, als om haar geſamentlijk te konnen beklagen over de quade ſtaat van haare ſaaken, en om eenig middel uyt te ſoeken van daar aan behulp toe te brengen. Sy waren daar ontrent ſeer gepranght door de tegenwoordigheyt van den Commiſſaris; en wanneerſe een Vertoogh van klachten opgeſtelt hadden, ſo geloofde men genoegh gedaan te hebben met het ſelve uyt de handt van haare Gedeputeerden t'ontfangen, en men deed haar ſelfs de genade niet van daar op te antwoorden. Nietteмin ſo gaven die Vergaderingen noch eenige bedenkelijkheyt aan 't Hof; en men was aldaar ſo gewoon de Gereformeerden alſe eendrachtigh waren, te duchten, dat men aan het ſelve geallarmeert was over 't geen dat niet meer als voor een ſchaduwe van haar eendrachtigheyt verſtrekte; en in der waarheyt de Gereformeerden waren door haar groot getal noch conſiderabel. Haare Kerken van 't Landt waren bykans niet als van Adel gecompoſeert. Daar waren d'er verſcheyde, waarin men tagtig of hondert familien van Edelluyden telde; en het ſtrekte haar godſdienſt noch tot een eere, datmen dikmaals ſeſtigh of tachtigh Karoſſen voor de deur van haare oeffening-plaatſen ſagh ſtaan. Sy waren dan noch in ſtaat van te konnen hinderlijk zijn, by aldienſe quade meyningen mochten gehadt hebben: en het Hof 't welk wel wiſt wat datſe doen konden, vreeſde dat 'er beſluyten in de Synoden ſouden konnen genomen worden, waar van de Edelluyden wel uytvoerders ſouden willen zijn. Weshalven het ſelve hebben wilde, dat 'er in 't toekomende geene Synoden als tot Charenton ſouden gehouden worden, om die geduchte Vergaderingen alſo van dichte by te konnen beſchouwen. Daar was echter van die zyde nietwes te vreeſen. De Gereformeerden wiſten wel, dat ſy ter geliefte van haare vyanden ſtonden; en dat 'er niet anders was 't welk haar ſtaande hieldt, als de wille van den Koningh. Die kenniſſe verbondt haar, om de gehoorſaamheyt ſo verre te brengen als ſy konden, uyt vreeſe dat men haar op het minſte voorwendſel als Rebellen mogt komen uyt te roeyen: en de Synoden arbeydeden maar alleen, om door een goede tucht de qualen te verhelpen, die de vervolgingen ſouden konnen uytwerken.

Synode Nationaal.

Het Hof ſtont toe dat dit Synode tot Alençon, een kleyne Stadt, waarinne het weynig ſchijn hadt, dat de Gereformeerden haar tot groote ondernemingen ſouden konnen begeven; en die ſo verre niet van Paris leyt, of de Koningh ſoude in cas van noot binnen vier-en-twintigh uyren aldaar zijne bevelen konnen ſenden, gehouden ſoude worden. Echter ſo deed men die genade als een heele groote ſaak paſſeren. Het Brevet van vergunninge, en dat van de laſt, waren in de gewoone termen opgeſtelt, en behelſden niet anders als welmeenentheyt. Den Commiſſaris was S^t^. Marac, Raatſ Heer van Staat, een Man die alſo veel ter devotie van 't Hof was, als Galand het was geweeſt. d'Opening van het Synode wierd op den ſeven-en-twintigſten Mey gedaan, en naar de gewoone preliminarien, S^t^. Marac ſijn commiſſie vertoont hebbende, ſo deed hy een heel bondige

tot Alençon.

1637

Aanspraak van den Commissaris.

bondige aanspraak, eer dat hy zijne Artijkelen waar mede hy in zijne Instructien beladen was, voorstelde. Hy vertoonde voor eerst, dat het meeste gedeelte van haar de leere der gehoorsaamheyt predicte, en om haar daar inne te versterken, so voegde hy 'er by, dat den Koningh beloofde de Edicten volstandiglijk te sullen onderhouden, terwijle dat de Gereformeerden haar plicht van gehoorsame Onderdanen souden betragten. Hy vergrootte op een pluymstrijkende wijse de macht van den Koning, die de handt Gods die met hem was, so binnen als buyten het Rijk ontsacchelijk maakte. Hy sprak van de rampen die de Gereformeerden geleden hadden, terwijle dat sy fortressen hadden gehadt, en van de ruste daar sy in leefden, t'sedert datse van de enkelde genade van de Koningen afhingen. Hy vergeleek haar subsistentie, die op het woordt van den Koning tegen de passien van het Volk, 't welk verscheyde beroeringen was ondorwerpen, gefondeert was, by d'aarde die op het woordt Gods in de lucht sweefde. Hy verhefte de vertrouwentheyt die den Koning op haar had, van haar in een tijdt van oorlogh te willen toelaten, dat sy mochten vergaderen: en uyt alle die aanmerkingen so besloot hy, dat sy alle haare genegentheden, woorden en daaden, door gehoorsaamheyt reguleren moesten.

En desselfs Instructien.

Daar naar quam hy op zijne instructien, en seyde voor eerst, dat den Koningh alle binnen en buytenlandse intelligentie verboodt. Het voorwendsel was, dat den Koning bericht was geworden, dat het Classis van Nimes, en den Predikant Rousselet, Brieven van het Canton van Bearn hadden ontfangen, waar mede schoon dat het aan de Kroon geallieert, en van deselve Godsdienst der Gereformeerden was, het echter niet geoorloft was verstandt te houden, selfs niet wegens Kerkeljke saaken, om dat sulks achterdocht van intelligentie aan den Staat gaf: om welkers wille d'Onderdanen van den Koning, selfs d'uytheemse Ambassadeurs niet mochten gaan besoeken. Waar uyt dan volgde, dat men die Brieven niet en moest ontfangen, sonder deselve aan den Gouverneur of aan den Commissaris te communiceren. II. Dat den Koning niet en verstont, dat d'eene Provintie met d'ander communicatie soude hebben, gelijk als 'er in de Synoden van neder Languedoc en van het Dauphiné, ter gelegenheyt van de Predikanten Cregut en Arnaud voorgevallen was. De reden van dat verbodt was, dat de Gereformeerden geen politijk Lichaam uyt makende, ook geen politijke Vergaderingen konden hebben; Dat den Koning niet en wilde hebben, dat men een Predikant soude deputeren, om op het Synode van d'eene Provintie in den naam van d'andere te assisteren; noch dat de Provinciale Synoden vasten-dagen souden bevelen. III. Dat den Koning hebben wilde dat de Predikanten de gehoorsaamheyt souden prediken; en dat wanneer 'er selfs al yet geordonneert mocht sijn, 't welk scheen tegen de vryheyt van conscientie aan te lopen, om dat men de beweeg-redenen daar van niet en weet, so verbood hy, dat men aan sijn bestier eenig desseyn tegen de Religie, welkers vryheyt hy maintineren wilde, soude toeschrijven: en dat hy by gevolge ordonneerde sigh t'onthouden van de woorden van *geessels Gods*, Martelaars, vervolvingen, en andere diergelijke. IV. Dat hy verboodt sig van de woorden van *Antechrist* of van *Afgoden dienaars*, of van diergelijke, sprekende van den Paus en de Catholijken, te bedienen, als mede van alle bittere schelt woorden, tegen de Predikanten die van Godsdienst waren verandert, op pœne van affettinge, of van een veel grooter straffe, als het so gebeurde. V. Dat hy verboodt Boeken van de religie te verkopen, binnen of buyten het Rijk gedrukt zijnde, sose te voren niet by twee Predikanten die by het Synode daar toe waren aangestelt, geexamineert en geapprobeert waren, op pœne van verbeurt makingh. IV. Het Synode tot Anduse geweygert hebbende de segeninge van een tweede Huwelijk van een man, wiens eerste Huwelijk by Sententie van de Magistraat vernietigt was, so wilde den Koning hebben, dat het Synode nationaal de Rechters in gelijk geval soude hebben te gehoorsamen, en dat 't geen ter contrarie soude mogen wesen gedaan, gerepareert soude worden VII. Dat de Predikanten de Declaratien souden gehoorsamen die op de aangehoorigheden sagen, op pœne van te sullen vervallen van de genaden by de Edicten verleent VIII. Dat men sigh van de penningen uyt de kasse van den Armen geligt niet en soude bedienen, om daar mede te betalen de Predikanten, die wegens de betalinge van hare gagien tot het XLIX van de bysondere artijkelen gerenvoyeert waren. IX. Dat men onder voorwending van eenige nootsakelijke kosten niet by de huysen soude omgaan; also den Koning toestont dat de voornaamste Leeden van yeder Kerk, by forme van een Consistorie souden mogen vergaderen, om de contributien die tot de gagien van de Herders, tot de reys kosten van Classissen en Synoden, tot betalingen van de Accademien, en tot

repa-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

reparatien van de Kerken souden dienen te reguleren: waar van men een rolle, opstelde die by de Magistraat bekrachtigt, ende op deselve conditien executabel verklaart soude worden, dan of 't over Koninklijke penningen was. X. Dat men een Sententie van het Synode provinciaal van Nimes reformeren soude, als 't welke een sekère somme aan Petit, hoogh leeraar in de Godheyt, op de gelden van de Accademie, die in de drie Classissen, heel anders als de reglementen mede brachten, gelight waren, had toegewesen. XI. Dat men dat gene 't welk by 't selve Synode nopende de nietigheyt van den Doop, bedient by luyden sonder beroep zijnde, uytgesproken was, repareren soude. 1639

Artijkel wegens den Doop

Den Commissaris van wegen sigh selfs niemedal op dat laatste artijkel, waar van de stoffe important en delikaat is, en die hem seer hoogh gerecommandeert was, seggen willende, las dienaangaande de eygene woorden van sijn Instructie, die buyten twijfel by een Theologant die niet veel ervarentheyt hadt, opgestelt was. Deselve behelsde, dat 'er uyt dat gewijsde van het Synode een leerstuk van de Herdopers ontstont die den doop herdeeden, seyde het selve, om dat sy wegens de roepinge van die gene die deselve gedaan heeft, komen te twijffelen: een nieuwe reden waar van die Secte haar niet gewoon is te bedienen. Dat 'er in dat gewijsde een dubbelsinnigheyt stak, die scheen mede te brengen, dat de Roomse Kerk, den doop der herdopers voor goet keurt, alhoewel dat deselve haare roepinge nul verklaart. Dat den Doop *ex opere operato*, so als de Scholastijken spreken, kragt had, om de kragt van een Sacrement uyt te drukken, waar door deselve dadelijk de genade aan die gene overbrengt, die dat geloofs teeken uytwendig ontfangen, sonder een inwendige dispositie te hebben, om daar aan deelachtig te zijn, mits dat sy deselve met eenige dood-sonde niet en komen te verhinderen. En also de Roomse Kerk volgens de bekentenisse van de Gereformeerden selfs, geen gebrek van roeping heeft, so stont het aan haar niet, om den doop die deselve voor goet keurt, te niete te maken, om dat bewijsselijk geoordeelt wierdt, dat alle personen in geval van nootsakelijkheyt recht hebben, om deselve te bedienen.

Antwoordt van den Moderateur.

Daar waren heel schone aanmerkingen over die qualijk verstane Theologie te maken, by aldien deselve niet al te veel van mijn onderwerp verwijdert waren, om my daar mede op te houden. Ik sal alleenelijk seggen, dat alle de schoone woorden van den Commissaris, sulke nieuwe en moeyelijke artijkelen, dewelke niet onderhouden konden worden, sonder de Gereformeerden in een hard bewangh te brengen; niet versachten konden. Het derde was voornamentlijk in heel ongewoone woorden opgestelt: En het was een hooge trap van verblintheyt gevordert, te willen hebben, dat de Gereformeerden gepersuadeert souden blijven, dat men niet anders als goede meeningen voor haar soude hebben, wanneerse selfs souden sien, dat men seer gevoelige verongelijkingen aan de vryheyt van haare conscientien quam te plegen. Dat was het ten minsten 't geen die omkeering van tale seggen wilde: wanneer by gebrek van de beweeg redenen daar van te weten, het haar soude *toe schijnen*, dat die handelingen van 't Hof, verongelijkinge aan die dierbare vryheyt souden komen te doen. Het Synode antwoorde op de reden van den Commissaris, so als men antwoordt, wanneer men een onsteltenisse heeft. Het verschoonde een deel van de dingen, die aan de Instructien tot een voorwendsel hadden verstrekt; en het deed by naar op al de rest groote beloften van gehoorsaamheyt. Den Moderateur maakte een aanvangh met Godt te danken, dat hy den Koningh neygde om de Gereformeerden door sijn goede genegenheyt te maintineren: en voegde daar pluymstrijkende beleeftheden voor den Commissaris by. Hy verschoonde de Brieven uyt Switserlandt bekomen, die niet anders behelden als een beroep van Rousselet, tot het oeffenen van de God geleertheyt tot Neufchatel, alwaar hy geboortigh was: En die op het Synode in de tegenwoordigheyt van den Commissaris die daar in assisteerde, voor gebragt waren. Hy beloofde dat men in het toekomende sodanige Brieven niet meer soude openen, sonder dat men die aan die gene, die van wegens den Koningh tegenwoordigh soude sijn, in handen soude gestelt hebben. Hy verschoonde de communicatie die 'er tusschen de Synoden van neder Languedoc en van het Dauphiné geweest was, als nootsakelijk zijnde tot d'ondersoeking, die d'eene provintie van de Herders van d'andere, wegens de Kerkelijke tucht vermogt te doen. Hy versekerde, dat de bysondere Synoden geene regle- menten meer op stelden; en geen Vasten dagen voor het Koningrijk meer ordonneer- den; Dat men aan de regering onderworpen soude wesen; Dat men sig aan de style van de geloofs belydenisse, en van het woordt Gods soude houden, Dat men sigh van

bittere

1637 bittere woorden soude onthouden, tegen wie dat het ook was; en hy voegde daar by dat men den Koningh ook soude bidden, om van zijnent wegen de verongelijkingen der Catholijken mede in te toomen. Hy beloofde dat men niet meer sonder goetkeuringe schrijven; en dat men sig naar de ordonnantie van de Magistraat nopende d'ontslaginge van de huwelijken, dragen soude: wegens welke de Provintie van de Cevennes, die by den Commissaris beschuldigt was, protesteerde noyt gedachten gehadt te hebben om daar van af te wijken

Artijkel van de aangehoorigheden:

Hy stont een weynigh langer en vaster op het artijkel van de aangehoorigheden; en seyde dat men met geen gewelt op eenige plaats predikte; dat het Edict van den jaare 1561 't welk men by bragt; om die nieuwe verbiedingen kragt te geven, niet meer de kragt van een wet konde hebben, om dat het selve door de volgende herroepen was; en wel voornamentlijk door het Edict van Nantes: dat de Predikanten in geen andere plaatsen predicten, dan alwaar de oeffeninge geoorloft was; dat verscheyde van die plaatsen selfs by de Commissarissen daar inne gemaintineert waren geworden, die deselve als verscheyde Leeden van een Lichaam hadden aangemerkt; Dat de Predikanten niet buyten die quartieren in de Kerk van een ander predikten, dan in een geval van afwesentheyt of van siekte, of om andere wettige oorsake; dat het haar volgens het Edict geoorloft was om over al te mogen woonen waar het haar geliefde, en by gevolge ook buyten de plaats van haare oeffeninge, als sy daaar by haar gemak vonden. Op die fondamenten so bad hy den Koning om die verbiedingen die de Edicten vernietigden, te herroepen.

Van de betalinge der Predikanten:

Hy versogt ook dat men beletten mogt, dat de Officiers van de justitie haar niet inlieten, om de Contracten die tusschen de Kerken en derselver Predikanten gemaakt waren, te vernietigen; Dat deselve de bekomene ordre om de gagien van de Prekanten te ligten, en om de Accademien te betalen, mochten laten blijven bestaan; en om goet te keuren 't geen in faveur van den hoogh-leeraar Petit, als conform het gebruyk zijnde, gedaan was.

En van den Doop.

Eyndelijk so approbeerde hy de uytsprake van het Synode van Nimes wegens den Doop, als wesende selfs de leere van alle de Gereformeerde Kerken; hy verwierp het *opus operatum* van de Roomse Kerk; en bad den Koningh, dat also hy de belydenisse van de Gereformeerde Godsdienst toeliet, hy ook mocht toelaten, dat het geseyde artijkel van het Synode mede plaats hadt.

Deputatie aan den Koningh.

Wijders so deputeerde men aan den Koningh twee Predikanten en een Edelman: Maar wanneer men d'Instructien van de Provintien wilde oplesen, om de Vertoogen waar mede men de Gedeputeerden beladen soude, daar uyt op te stellen, so wilde den Commissaris 't selve beletten, als of dat eenige politijke saak was, waar in sigh het Synode niet steeken mogt. Echter so liet hy sigh met reden payen, wanneer men hem had doen begrijpen, dat men niet en handelde om te delibereren, maar om allenelijk in een en 't selve Vertoog klachten, en remonstrantien t'samen te voegen, die de Gedeputeerden van de Provintien ten vollen geschaaft zijnde, overbrachten. Hy wilde haar wijders verplichten om in 't hooft van het Vertoogh de qualiteyt van *gepretendeerde Gereformeerde Godsdienst* te stellen: Maar men sloeg dat af, met hem t'antwoorden, dat den Koning noyt van zijne Onderdanen gevordert hadt, dat sy haar selven also qualificeren souden in saken, waar in men volgens sijn gemoedt komt te spreken. Daar naar belade men de Gedeputeerden met Brieven, met Instructien, en met klachten. d'Instructien recommandeerden haar bysonderlijk drie artijkelen: die van de aangehoorigheden; Die van den Doop, weswegen men duchte dat den Raadt wel yets moeyelijks ordonneren mogt; en die van de uytsonderingh om haare huysen te behangen, 't welk een subject van quellinge door het gansche Koningrijk was geworden. Het Vertoogh van klachten behelsde negentien artijkelen, en alhoewel den Koningh in consideratie van 't voorgaande Synode niets gedaan hadt, so liet men echter niet naar 't selve hem weder voor te brengen, veel eer om haar selven te maintineren in de vryheyt om te mogen klagen, als uyt hoope van verhoort te sullen worden.

Vertoogen van het Synode.

't Eerste klaagde, wat voor beloften den Koning deswegen ook gedaan hadt, selfs by het Edict van den jaare 1629, dat'er echter acht-en-dertig plaatsen waaren, waar in men de herstellinge van d'oeffening des Godsdiensts niet en hadt konnen verkrijgen, alhoewel 'et in den jaare 1620 gedaan was geweest. Die plaatsen wierden alle in het artijkel genoemt. Daar waren 'er seven-en-veertigh andere in Saintonge en Aunix, in d'Eylanden van Ré en van Oleron, en elders, in het tweede artijkel vermelt, waar in men d'oeffeninge met gewelt of door de ramp spoed van de tijdt had doen ophouden.

Het

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Het derde versocht de vryheyt om in de aangehoorigheden te mogen prediken. Het vierde behelsde drie klachten; dat men aan de Gereformeerden de Kerkhoven die haar voor den Jaare 1625 afgenomen waren, niet en hadt wedergegeven, alhoewel men haar 't selve by d'antwoorden op haare Vertoogen gedaan, belooft hadt; dat men haar op andere plaatsen op nieuw van haare Kerkhoven en Kerken berooft hadt; ook dat men haar selfs belet hadt Kerken op sommige plaatsen te bouwen: en sy telden 'er verscheyde op daar men haar die onrechtvaardigheden aandeedt. Daar was onder anderen een Burgt, alwaar men haar noodsaakte haare dooden op haare eygene landen te begraven, en men verboodt haar, om in een meerder getal als met haar dryen mede te begraaffenis te gaan. Het vijfde sprak van Alençon, alwaar 't Synode vergadert was, twelk een proces voor den Raadt had gehadt wegens het recht van d'oeffeningh, die men aldaar in de Stadt deedt, en om in een van de Voorsteden, St Blaise genaamt, alwaar een Kerkhof was, begraaffenissen te mogen doen. Daar was een Arrest op den dertienden Mey verleent, 't welk de beknibbelingen der Catholijken steuytte: niettemin so had men in den Raadt in verkortinge van het selve Arrest, en selfs onder de sittingen van het Synode, een nieuwe dagvaarding wegens deselve saak tegen de Gereformeerden verleent. Het volgende sagh op de saaken van het landt van Gex, alwaar Machaut door sijne ordonnantien, al d'oude gebruyken van 't landt hadt omgesmeten, en selfs ook de reglementen die in den jaare 1612 door de Commissarissen met de toestemminge van den Bisschop, en van de Catholijke Inwoonders, gemaakt waren. Die reglementen waren in den Raadt by een Arrest van den dertienden December desselven Jaars bekraghtight: maar 't selve belette niet, dat Machaut die niet vernietighde, sonder de partyen eens daar by te roepen. Men noemde den Prins van Condé in die klachte niet eens, alhoewel hy ten minsten in die onrechtvaardigheden so veel deel als den Intendant hadt: maar men geloofde dat men dat teeken van eerbiedigheyt voor sijn waardigheyt hebben moest. Het sevende en aghtste, klaaghden over eenige Arresten van de Parlementen van Rennes, van Rouaan, van Bordeaux, en van den Raadt selfs, die de Gereformeerden condemneerden, om haare huysen op de dagen der ommegangen, waar op die ceremonie gepraktiseert wordt, te behangen, of om te contribueren tot die dingen waar van sy by het tweede van de bysondere Artijkelen formelijk ontslagen waren: als tot de Confrerien, tot de verbeteringen of opbouwing van de Parochie huysen, en tot de huyren der huysen, daar men de Missen in celebreerde. De plaatsen waarinne die sententien verleent waren geweest, waren Vitré in Bretagne, Claise, een nabuyrigh dorp van Parijs, Harfleur in Normandien, en Bordeaux, alwaar het Parlement het Arrest verleent hadt, alhoewel de Kamer *Mipartie*, die alsdoen tot Agen was, kennisse van saaken had genomen, en een contrarie Arrest had verleent. d'Andere plaatsen waren St Ambrois, in het Bisdom van Usez; Sauve en Peyroles, in neder-Languedoc; en Segues in Provence; alwaar de sententien by de laage Rechters verleent waren; in het negende klaaghde men, over d'ontvoeringh van kinderen, waar van men tot een exempel de Dochter van Ridou, een Apotheker tot Mameros, een kleyn gebuyrigh Stedeken van Alençon bybraght: en dat van Gilles Counan, maar alleen twee en een half jaar out zijnde, die de Religieusen van Treguier, een Bisschoppelijke Stadt van neder-Bretagne, na de doot van haar Vader weggevoert hadden. Het tiende en volgende, spraken van de Collegien, wegens welke 6.
men de Gereformeerden over al daar sy deselve hadden willen oprechten processen maakte: en boven al om dat de Commissarissen, die genomineert waren om de verdeelinge van de Collegien der Koninghlijke fondatie, tusschen de Catholijken en de Gereformeerden, in neder-Languedoc te maken, verdeylt waren; om dat het Catholijk Collegie verboden hadt de Theologie der Gereformeerden, in het gedeelte van 't Collegie 't welk aan haar verblijven moest, te leeren; Den Raadt de verdeyltheyt beslissende, had het gewijsde van dien Commissaris bekrachtigt: alhoewelse in gelijk geval een voordeeligh Arrest aan d'Academie van Montauban had verleent. Het voorwendsel was dat d'Academie van Nimes, voor desen tusschen die Stadt en Mompellier verdeylt was geweest, in eene van welke men de Zeeden en History-kennisse, met de Philosophie, en in d'andere de Theologie leerde. Maar de Synoden het gevolgh en d'ongemakkelijkheyt van die verdeylinge bermerkt hebbende, hadden tot Nimes alle de deelen van dat Collegie weder vereenigt. Men had doen niet meer van noden om den Raadt aan te setten, van den eenen sijn nieuw voorrecht t'ontnemen, sonder het aan den anderen weder te geven. Het twaalfde en veertiende spraken van de Predikanten, aan welke men op vele plaatsen de vryheyt benam, om aldaar te mogen woonen, en dat men haar bykans overal van de vrydom-

1637.

Vertoogen van het Synode.

1637

men die haar by de Ediĉten toegeſtaan waren, quam te beroven. Men leyde haar ſchattingen op, ſelfs wegens die goederen, die ſy in pacht uytgaven; en daar warend'er ſommige, die men voor 't geheel wegens de ganſche Parochie nootſaakte. Het dertiende teekende veele plaatſen aan, alwaar men door dreygementen, of door wegen van feyten, veele gereformeerde Inwoonders genootſaakt hadt om te vertrekken. Het vijftiende vernieuwde de inſtantien, die men ſo veele malen onnuttelijk tot de verloſſinge van die gene, die onder de oorlogen op de Galeyen verweſen waren, had aangewent. Het ſeſtiende deed remonſtrantien wegens de ondernemingen die de Parlementen, en 't welk het verwonderlijkſte en 't nieuwſte was, de Intendanten ſelfs, op het rechts-geſagh van de Kamers *Mipartien* quamen te plegen. Men noemde tot exempelen van die ondernemingen, de Parlementen van Aix en van Rennes; en den Intendant die la Breſſe onder ſijn gebiedt hadt, en die met het rechts-gebiedt van de Burght, een gewijſde ſtrijdigh zijnde tegen het Arreſt van de Kamer *Mipartie* van Grenoble, uytgeſproken hadt. In het ſeventiende klaaghde men, dat de Gereformeerden uyt alle ſoorten van waardigheyt en bedieningen geſloten waren; van de Doctoraatſchappen, van d'aannemingen in de faculteyten van de medicijne, ſelfs van de Meeſterſchappen, die van 't minſte gevolgh waren: en dat men ſelfs die gene van haare ampten beroofde, die met deſelve voorſien waren, ſo als aan de Notariſſen en de Procureurs van de Bailluwſchappen gebeurt was, ingevolge van het Arreſt van den acht en twintighſten April, waar van ik op een andere plaats geſproken hebbe, 't welk verboodt die ampten ſonder daar toe commiſſien van den Koningh bekomen te hebben, te bedienen. Het achtiende klaagde over het Parlement van Pau, 't welk de Gereformeerden van Bearn deed bevroeden, dat ſy geen vrye luyden meer waren. Het verbood haar om op ſekere dagen de klokken te luyden, om de tijdt van haare Vergaderingen bekent te maken; om van de gewijſdens van het Synode Provintiaal, anders als aan het Parlement te appelleren; en om Vaſtendagen over de Kerken van de Provintie uyt te ſchrijven, ſonder daar toe verlof bekomen te hebben. Eyndelijk men verſocht aan den Koningh de continuatie van de gelden van ſijn mildaadigheyt; en men klaaghde dat de aſſignatien die men te vooren verleent hadt, weder herroepen waren.

Onthaal de Gedeputeerden aan het Hof aangedaan, en derſelver aanſpraken.

Men kan uyt de klaghten die het ſelve Vertoogh vernieuwde, wel afnemen, dat men weynigh reguard op de voorgaande had genomen: maar ſulks belette de Gedeputeerden niet, om haar naar 't Hof te begeven, en aldaar audientie te verſoeken. Ferrand, een Predikant, die het hooft van de deputatie was, harangueerde den Koningh op een heel vleyende wijſe. Hy verhefte d'on-af-hangelijkheyt van de Koningen ſo hoogh als hy konde; Hy noemde den Koningh *d'eerſte van Godt, en de tweede naaſt hem*, en verſekerde dat alle 't gene hy van de Koninghlijke macht ſeyde, de leere van alle de Gereformeerden was: 't welk hy in ſodanige termen uytdrukte, die een ſtilſwijgende tegenſtellinge aan 't gevoelen van de Catholijken over 't ſelve ſubjeĉt quam te maken. In dier voegen ſo vielen de Gereformeerden in de gemeene ſwakheyt van alle die gene, die bevreeſt zijn: ſy verheften door een pluymſtrijkende vergrootinge de macht, die ſy begonnen te gevoelen dat men tot haar nadeel misbruykte; en ſy bemerkten niet, dat als ſy aan de macht van die gene die haar onderdrukten, geen bepalingen lieten, dat ſy dan, om ſo te ſpreeken, het gedragh van haar onderdrukkers rechtvaardigden, en haar ſelven van 't recht om te klagen beroofden. Maar dat ſelve diende haar nergens toe; en den Koningh wilde liever de cenſuren van den Paus onderworpen blijven, als de vryheyt daar van aan de leere van de *Ketters* verſchuldight te zijn. Den ſelve Ferrand harangueerde ook den Cardinaal in d'alder-onderworpenſte termen: en hy employeerde in ſijne redenen aan den Koningh, en aan dien Prelaat, een wenſch, die men niet gewoon is uyt de mondt der Gereformeerden te hooren, maar die heel ſeer in 't gebruyk is, wanneer de Catholijken aan den Paus ſpreeken of ſchrijven: waar by ſy wenſchen dat God yetwes van haar jaaren mogt gelieven af te ſnijden, om ſe aan het leven van haar Paus toe te voegen. Sy verkregen ſchoone woorden tot vergeldinge van haare onderwerpingen: en den Koning ſchreef aan het Synode en aan den Commiſſaris Brieven, die deſelve ſaak behelſden, die aan de Gedeputeerden by monde was bekent gemaakt. Het beſte was een ſomme gelt om het Synode ſchadeloos te houden: maar d'antwoordt op het Vertoogh wierd tot na het ſcheyden van de Vergaderingh uytgeſtelt.

Nominatie van d'algemeene Gedeputeerden.

Den Commiſſaris drongh uyttermaten ſterk aan om het Synode tot ſcheyden over te brengen: en uyt die wijſe waar mede hy tot die ſcheyding aanhieldt, bleek baarblijkelijk, ſo als ik reets geſeyt hebbe, dat wanneer het Hof de Gereformeerden vergadert ſagh, het

ſelve

1637

ſelve alſdan weder die oude vreeſe gevoelde, die derſelver eendraght daar aan ſomwijlen verwekt hadde. Daar waren weynigh redenen die het Synode konden verplichten, om langer vergadert te blijven. De voornaamſte ſaaken waren afgedaan, en men had ſelfs al algemeene Gedeputeerden genomineert. Die nominatie was met weynigh ceremonie gemaakt. Den Marquis van Clermont wierd gecontinueert; en men had hem Marbaud als een Adjunct toegevoegt. Men ſchreef ook aan den Koningh over het ſelve ſubject; en hy beloofde als naar gewoonte, dat hy de nominatie voor goet keuren ſoude, naar dat het Synode geſcheyden ſoude zijn. Niettemin ſo verbleef den Marquis van Clermont alleen in het waarnemen van die bedieningh; en noch Galand, die by het voorgaande Synode, noch Marbaud, die by dit laatſte genomineert waren, hadden met hem daar geen deel in. Maar het Synode weynigh vernoeght zijnde, dat men deſſelfs Vertoogh niet had willen beantwoorden, en wel-voorſiende, dat men ſo ras als het ſelve geſcheyden ſoude zijn, deſſelfs klachten vergeten ſoude, wilde noch eenige ſchikkingen maken, om de vrucht van ſijne ſorgen niet te verlieſen. Het wilde byſondere Gedeputeerden by de algemeene voegen, om de beloofde antwoordt op deſſelfs Vertoogen te ſolliciteren; en deſelve voornamentlijk met drie artijkelen, die het important oordeelde te zijn, te beladen. Den Commiſſaris wilde dat beſluyt omſtooten; en beweerde, dat een deputatie van die nature, een politijke ſaak was, waar in ſigh een kerkelijke Vergadering niet ſteeken konde, ſonder daar toe expres verlof bekomen te hebben. Maar het Synode bleef ſtantvaſtigh; en hem hebbende doen verſtaan, dat 'er geen overleg te maken was, maar dat 'er alleen gehandelt ſoude worden om een deputatie tot de bevorderingh van een onnoſele ſaak te doen, waar van de wetten aan niemant de vryheyt benemen, en dat ſulks den Koningh niet mishaachelijk konde zijn, als die deſelve ſaak ſo dikmaals gedult hadt; ſo liet het ſelve niet na haar voornemen te volgen, ende om l'Angle en Gigord, twee Predikanten die in haare Provintien ſeer geagt waren, te deputeren.

Byſondere Gedeputeerden.

La Milletiere, die ſigh reets met ſijn voorſlagen van hereeniging importuyn had gemaakt, addreſſeerde deſſelfs geſchriften aan dit Synode, waarin deſelve veroordeelt wierden. Het gedragh, en de geſchriften van Daillé, den welke dien Viſionaris wederleyt hadt, wierden voor goet gekeurt; en men ſchreef aan dien Bevrediger, dat ſo hy binnen ſes maanden geen autentijke verklaringe van ſijn leetweſen aan de Conſiſtorie van Parijs gaf, men hem voor geen lidt van de gereformeerde Kerken meer ſoude houden. Maar het grootſte goet 't welk dat Synode aan de Gereformeerden deedt, was, dat het de twiſt die tſedert eenige jaaren veel gerugts over het ſubject van *d'algemeene genade* hadt gemaakt, quam by te leggen. Men heeft noyt yets driftiger geſien, als de gemoederen over die nieuwe twiſt ſtrijdt ſcheenen te weſen: en ſy ſouden de Kerken geruineert hebben gehadt, indien het Synode het middel niet had uytgevonden, om dat onweder te ſtillen, met de ſtrijdige partyen tot een onderlinge verdraaghſaamheyt te verbinden.

Veroordeelinge van de Voorſlagen van la Milletiere.

Het volgende jaar was in groote uytkomſten voor ſo veel de Godſdienſt aangingh, niet merkwaardigh. Maar de Gereformeerden hadden de droefheyt van op den tienden February een Declaratie van den Koningh te ſien uytkomen, waar by hy ſijn perſoon en ſijn Koninghrijk, onder de beſcherminge van de H: gebenedyde Maget ſtelde: waar van de geheugeniſſe op een Tafereel wierd bewaart, 't welk expres in de Cathedrale Kerk van Parijs, die in 't gemeen *Nôtre Dame* genoemt wordt, geſtelt wierdt. Die Declaratie behelſde ſodanige termen, die de Gereformeerden in die gevoelens, daar ſy nopende dien religieuſen dienſt in zijn, verblijvende, niet anders als voor ongodvruchtigheden konden opnemen: en dat alleen konde haar doen voorſien, dat ſy niets gunſtigs te verwachten hadden van een Vorſt, wiens yver voor ſijn Godſdienſt hem tot die uytſporigheden van die nieuwe devotie vervoerde. Den Staat onder de beſcherminge van een ſchepſel, hoe geprivilegieert het ſelve ook was, te ſtellen, dat was opentlijk genoegh geſworen, dat hy die gene uytroeyen ſoude, die volgens haare principien geloven moeſten, dat den Koningh met het ſoeken van die beſcherminge, die van God quam te verſaaken.

1638

Den Koning ſtelt Vrankrijk onder de beſcherminge van de Heylige Maget.

Den Hertogh van Rohan ſtierf in 't ſelve jaar van ſijne quetſuren, die hy in de ſlag van Rijnfelt bekomen hadt. Sy ſcheenen in 't eerſt van geen groot gevaar te weſen; en men hadſe in 't begin niet minder als doodelijk geoordeelt. Dat ſelve deed ergwaanen dat menſe vergiftigt hadt; en dat de miſtrouwingen die men in 't Hof van hem hadt, daar toe hadden geſtrekt, dat men ſigh van die gelegenheyt bediende, om hem ſonder veel gerucht uyt de werelt te helpen. De heel-meeſters die men hem gevonden hadt, onder voorwendingh van hem behulpelijk te zijn, wierden voor de werktuygen van die leelijke ſtaat-kunde gehouden. Men ſeyt dat de reys die den Hertog

Doot van den Hertog van Rohan.

1638. in Duytslandt gedaan hadt, om aldaar den Koningh in 't Leger van den Hertog van Weymeren te dienen, werwaarts hy in weerwil van 't Hof vertrok, en alwaar hy geen commande wilde aannemen, sekrete oogmerken hadt, waar van men het gevolg vreesde. Men gelooft dat hy nauwe intelligentien met wijlen den Koning Gustavus had gehouden: dat sy te samen een overlegh hadden gemaakt, om de Lutherianen en Gereformeerden weder te vereenigen; Dat hare handelingen over het selve subject, d'acte van het Synode van Charenton daar ik op sijn plaats van vermelt hebbe, hadden uytgewerkt; Dat in gevolge van die Acte, de Gereformeerden van het Leger van Koningh Gustavus, met de Luytersen communie hadden gehouden; en de Duytse Lutherianen die onder den Hertogh van Rohan in het Landt van de Grisons dienden, met de Gereformeerden ter communie hadden gegaan; Dat die twee groote gemoederen, groote desseynen wegens die hereenigingh bouwden; Dat de doot van Koning Gustavus, door die gene veroorsaakt, dewelke de loop van zijne ondernemingen wilden steuyten, alle de schikkingen van den Hertogh verbroken hadt; Dat hy deselve intelligentien met den Hertogh van Weymeren, een Vorst van een groote moedt en ervarentheyt, en die voor een van de grootste Generaals van sijn tijdt passeerde, had willen vernieuwen. Den Hertog van Rohan had maar eene Dochter, die van een sterke party was: en men twijffelde niet, dat op dat hy sig so veel te bysonderlijker met den Hertogh van Weymeren soude mogen vereenigen, hy een voornemen hadt, om deselve aan hem uyt te trouwen. Men beminde dien Vorst in Vrankrijk niet, om dat in hem niet gerings was, en dat hy sigh gevreest wist te maken. Hy vestigde sijn selven in Duytslandt door zijne overwinningen, en hy nam in dat jaar Brisak, meer voor sijn selven als voor den Koning. Een Man van die aangelegenheyt, die so machtigh op de frontieren was, by de Protestanten geagt, en over al geconsidereert, soude al te onsacchelijk geweest sijn, by aldien hy so een nauwe alliantie met den Hertogh van Rohan had gehadt. Men versmade de Gereformeerden in Vrankrijk noch niet; en men wilde haar so een geagt Opper-hooft niet geven. Die van Hongaryen hadden haar selven so sterk gemaakt, dat men aldaar genootsaakt was geweest deselve dat voor recht te verlenen, om een vierde Staat in dat Koningrijk uyt te maken. Men vreesde dat den Hertogh van Rohan, die maar toe leyde om haare partye in Vrankrijk weder op te helpen, ook wel een voornemen mogt hebben, om haar ten minsten het selve voordeel te doen bekomen; en dat hy onder voorwendsel van het huwelijk van sijn Dochter, den Hertog van Weymeren en meer andere Duytse Vorsten, in die poginge soude willen inwikkelen. Die consideratien deeden ergwaanen dat den Cardinaal, die 'er wel andere wist te maken, die slagh had willen afweeren, met den Hertogh te doen omkomen, die hy wist bequaam te sijn, om al 't geen dat hy ondernemen wilde uyt te voeren. Men gelooft bykans altijdt, dat de doot van groote Mannen niet natuurlijk is; en het is wat seltsaams dat men 'er een siet sterven, sonder daar van d'oorsaak in de staatkunde van een Vyandt te soeken. Hoe dat het ook was, den Hertogh van Rohan stierf in sijn ouderdom van agt en seventigh jaaren; en die doot was een droefheyt voor alle de Gereformeerden, die heel veel betrouwen op hem stelden, alhoewel sommige personen onder haar, die men over gehaalt hadt, wilden doen geloven, dat hy het gemeene best van de Kerken aan zijne eygen belangen op geoffert hadt. Meer als twintigh jaaren naar sijn doot, so spraken die gene die de Oorlogen dewelke hy gevoert hadt, gesien hadden, niet van hem sonder dat sy de tranen in haar oogen hadden.

Merkwaardige Ordonnantie van de Intendanten van Languedoc.

Op den agt en twintigste van deselve maandt April, so verleenden Miron en Dupré, die Intendanten in Languedoc waren, tot Mompellier een ordonnantie, die den oorspongh en model van alle die gene waren, die men tsedert tegen die gene, die men goetgevonden heeft gehadt, *weder afvalligen* te noemen, verleent zijn geworden. Sy namen tot een voorwendsel, 't welk in der waarheyt niet meer als al te veel gebeurde, dat Mannen of Vrouwen, die haar rekeninge daar by vonden, om Catholijken te trouwen, belijdenisse van de Roomse Godsdienst deeden, wanneer de Catholijken niet anders als op die conditie tot het huwelijk verstaan wilden: maar dat de Gereformeerden by naar aanstonts naar de voltrekkingh van het huwelijk weder tot haar eerste Godsdienst keerden, en sig onderwierpen, om door een openbare belijdenisse te verbeteren de faute die sy begaan hadden met deselve af te sweeren. Men deed haar selfs die straffe ondergaan, wanneerse haar believentheyt maar alleen voor de Catholijken so verre hadden laten gaan, van met deselve door de bedieninge van een Priester, sonder af-sweeringe van de gereformeerde Leere, ge-

trouw

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1638

trouwt te ſijn. De Geeſtelijkheyt verkreeg daar door een dubbelde hoon: d'eene was, dat ſy de myſterien van haar Godſdienſt, door die ontſtantvaſtigheyt ontheylight ſagh; en d'andere, dat ſy daar door d'onſekerheyt en d'ydelheyt van haare aannemingen beſpeurde. Sy deed dan daar over haare klaghten aan die Intendanten, vergrootende op een heele bittere wijſe die ontheyliginge van de Catholijke myſterien. Die bitterheyt bleek voornamentlijk ſo wel als derſelver onkunde in de kerkelijke outheyt, in de gelijkeniſſe die deſelve van die Gereformeerden met de Jooden maakte, als dewelke, ſo ſy ſeyde, gewoon waren haar in d'eerſte Kerken te veynſen dat ſy Catholijken waren, en gingen onder die ſchijn *in de communien, om daar naar de ſpecien te verſcheuren, en de H: Hoſtie t'ontheyligen.* Hy pretendeerde dat die ontheyligingh tegen de Edicten was ſtrijdende, dewelke ſodanige miſdaaden niet en pardonneerden. Op dat voorbrengen ſo ordonneerden de Intendanten, dat 'er informatien tegen de ſchuldigen ſouden beleyt worden. Maar de gewoonte was al te wel beveſtight, en het quaat was al te gemeen, om door dat middel geneſen te konnen worden: en ik en vinde niet dat die ordonnantie eenige uyt werkingh heeft gedaan gehadt.

Rechtbank tot Nerac opgeregt.

Den Koning had tſedert het jaar 1629 een rechtbank tot Nerac, een Stadt van 't Landt van Albret, alwaar de Gereformeerden de ſterkſte waren, opgeregt. Het oogmerk van die aanſtellingh was, om aldaar de Catholijken te verſterken, met aan haar het meeſtendeel van de ampten van die nieuwe recht-bank te geven. Maar daar wierden noch in de Stadt noch in de Provintie geen Catholijken gevonden, die bequaam waren die ampten te bekleeden. Men moeſt deſelve by proviſie door gepromoveerde perſonen laten bedienen, tot dat 'er eenige andere actuelijk mede ſouden voorſien ſijn. 't Was ſelf niet heel ligt om een genoegſaam getal gepromoveerde Catholijken te vinden: Maar het ontwerp wierdt eyndelijk dat jaar uytgevoert, met van andere plaatſen bequame Luyden te doen komen, en met eenige Gereformeerden de verdere ampten, die d'andere niet vervullen konden, te doen bekleeden.

Sieken die door de Monnikken getormenteert worden.

De ſieken wierden noch al door de Monnikken getormenteert, dewelke derſelver ſwakheyt miſbruykten, om haar eenige verklaringe te laten doen, die voor een belijdenis van de Catholijke Godſdienſt ſoude konnen doorgaan. Ik vinde daar van een merkwaardig voorbeeldt in de ſiekte van Anna Violette, een Dochter die drie of vier-en-twintig jaaren out was en die tot Poitiers woonde. Die arme Dochter ſiek geworden zijnde, verloor aanſtonts door de kracht van de ſiekte haar verſtant. 't Selve hebben de Monnikken ſelfs die daar van het verhaal met een fraye ſtijl van een legende beſchreven hebben, bekent. Een Auguſtijner Monnik gingh deſelve uyt ſijn eygen bewegingh beſoeken; en deed haar eenige woorden ſeggen, waar uyt hy beſloot dat ſy Catholijk ſterven wilde. Cottiby den Predikant van de plaats, vervoegde hem daar by; en de bejegening van den Monnik en van hem, eenigh diſpuyt tuſſchen haar, en een grooten toeloop van Volk, dat altijdt curieus ontrent ſulke nieuwigheden is, hebbende verwekt, ſo quam den hooft-Officier aldaar, als of hy de wanordre had willen beletten: Maar in plaats van eenige inſigt wegens de ſtaat van de ſieke te hebben, ſo deed hy al het Volk vertrekken; en hy de Meeſter in de Kamer blijvende, deed een proces verbaal, ſodanigh als hy ſelfs wilde, van de verklaringen van die arme krankſinnige opſtellen. De raaſkallingen van die ongelukkige en hielden niet op. Sy had ſelfs ook vervaarlijke viſioenen, en ſy riep ſonder ophouden datſe verdoemt was. 't Was daar op dat men de gedachten gefondeert hadt, dat ſy haar Godſdienſt wilde verlaten, om haar ſelven van die ſchrikken te verloſſen. Maar naar dat men alles naar 't behagen van den Monnik geverbaliſeert hadt, ſo continueerden de viſioenen en het geroep; en de ſchrik van de verdoemenis was geſtadigh deſelſde. Echter ſo wilden de Catholijken die ſchoone gelegenheyt niet verlieſen, om har yver te betoonen; en ſy deeden de dwaling van 't verſtant van die arme ſieke, voor een mirakeleuſe *bekeeringe* door gaan. 't ſelve gebeurde ontrent het eynde van de maandt July.

Edict van den Hertog van Bouillon in faveur van de Gereformeerden van Sedan.

Den Hertogh liet op het eynde van de volgende maandt een Edict in faveur van de Gereformeerden van ſijn Prinſdom van Sedan uytgaan: en alhoewel het ſelve niet meer als agtien artijkels behelſde, ſo was 't echter ſo voordelig als men het ſoude hebben konnen wenſchen. De drie eerſte artijkelen behelſden verſekeringen van deſelve te ſullen maintineren in de volle vryheyt der oeffeninge van haar Godſdienſt, en van haare Kerkelijke tucht, in alle d'oeffeningen van haare Accademie, van haare Collegie, en van haare Schoolen; in 't beſit van haare Kerken, Kerk-hoven, huyſen, goederen, renten, inkomſten, fondatien, donatien, en teſtamentaire legaten, die reets aan de Kerk of

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1638. aan de armen gehoorden, of t'eeniger tijdt souden konnen gehooren; in de administratie van deselve goederen, en in het genot van de sommen, die den Prins tot alle de ordinare en extraordinare onkosten, die tot de oeffeninge van den Godsdienst mogten worden aangewent, ofte op het bestaan van de Accademien en van de Armen sagen, gewoon was te furneren: de directie van die contributien wierd selfs ook aan den Raadt, die altijt uyt gereformeerde personen soude bestaan, over gelaten. Het vierde beloofde aan dien Raadt alle de macht en gesagh, die aan deselve by haar aanstelling bedeelt was, te sullen conserveren. De twee volgende, ontsloegen de personen en de goederen van de Gereformeerden, van al 't geen dat haar gemoet kon quetsen; tot so verre, dat sy haare huysen van alle de diensten en onderwerpingen, die tegen haar Godsdienst streden, quamen te bevrijden. Het sevende ontsloeg haar van de wetten, die de Roomse Kerk wegens de graden van bloed-verwantschap, voor so veel de huwelijken aangaat; is onderhoudende. Het achtste vergunde aan alle de gene die de gereformeerde Godsdienst souden willen omhelsen; om sulks vryelijk te mogen doen, en stelde haar selfs onder de bescherminge van den Prins, op conditie, datse hem den Eedt van getrouwigheyt als d'andere Borgers souden doen. Het negende wettigde alle de huwelijken die by geestelijke personen, die de Roomse Godsdienst verlaten hadden, reets gedaan waren, of noch gedaan souden mogen worden, sonder dat sy eenige andere Declaratie als dat Edict van noden hadden. Het tiende behield aan de Vaders al 't gesagh, dat de natuur haar over haare kinderen gaf, en ordonneerde, dat de pupillen 't sy Catholijken, 't sy Gereformeerden, Voogden en versorgers van haar Godsdienst souden hebben. d'Ontervingen of berovingen van goederen ter oorsake van de Godsdienst, in wat voor forme dat die ook gemaakt mochten sijn, wierden verboden, en by het elfde artijkel voor nul verklaart. Het twaalfde veroorloofde het drukken en verkopen van de Boeken wegens de Godsdienst, mits datse in de Vergadering der Moderateurs oversien en geexamineert waren. Het dertiende maintineerde de Gereformeerden in het recht om een Drukker te mogen hebben. Het veertiende en vijftiende verleende aan de Gereformeerden een vryen toegank tot alle ampten, selfs in die van de politie en van het Schepenschap; en beloofde, dat men in de vervullinge van die gene die open waren, op het getal, de genegenheyt, de hoedanigheyt, en de verdienste van de Gereformeerden, goede opsigt soude nemen: 't welk haar eygentlijk een versekeringe van het besit van alle officien was gegeven. De drie laatste sagen op de uytvoeringe en geduyrsaamheyt van het Edict: wegens welker onderhouding den Prins sijn woordt en trouwe gaf; willende dat sijn nasaten op derselver aankomste, deselve belofte souden doen; en dat so sy minderjarigen mochten wesen, haare Moeders, Voogden, of Voogdessen, in haar naam, naar dat sy d'Onderdanen den Eedt van getrouwigheyt hadden afgenomen, 't selve beloven; en dat de Princen die verbintenisse vernieuwen souden, wanneerse haar meerderjarigheyt souden verkregen hebben; dat alle de Beampten sweeren souden 't selve te doen onderhouden, en dat alle die gene die in 't toekomende met eenigh ampt voorsien souden worden, deselve belofte souden doen, wanneerse den Eedt souden komen af te leggen; en dat het Edict over al daar het nodigh soude sijn, gelesen en afgekondigt soude worden. d'Afkondigingh wierd ook op den tienden September in een algemeene Vergaderingh van Officiers, van Borgers, en van alle d'Inwoonders, selfs in de tegenwoordigheyt van den Hertogh; in den souvereynen Raadt, op den agtienden, en in de ordinaris audientie, op den negen-en-twintigsten van deselve maandt gedaan. Dat Edict wierd in de voorreden *eenwigduyrende en onwederroepelijk* genoemt: en de Godsdienst der Gereformeerden wierd daar inne niet *gepretendeerde Gereformeerde*; maar enkelijk de tegenstrijdige van de Catholijke genoemt. Dat Edict hoe formeel dat het ook was, en selfs voor dat Sedan aan de Kroon van Vrankrijk quam, verleent zijnde, is niet minder ongeschonden als dat van Nantes gebleven.

Geboorte van den jegenwoordige regerende Koning.

't Was op den vijfden van deselve maandt September, dat Vrankrijk den tegenwoordig regerende Koning, en die al die Edicten vernietigt heeft, sagh ter werelt komen. Den Koningh en Koninginne hadden groote beloften aan de H: Maget gedaan, om door derselver voorsprake kinderen te mogen verkrijgen: weshalven sy de hulp die deselve haar in die gelegenheyt had toegebragt, met treffelijke giften aan onse *L: Vrouw van Lorette* ook erkenden. Onder andere dingen so sond men een gout Beelt van dien nieuw geboren Vorst derwaarts, denwelke van een silvere Engel wierd gedragen: alles was gants massijf en van een seer merkelijke prijs. Die by gelovig-

heyt

heyt kon met reden de Gereformeerden doen duchten, dat een Vorſt wiens geboorte; 1638.
ſo als geſeyt is, men aan de voorſprake der Heyligen verſchuldigt was, in een grooter ver-
keer tegens die gene, die de leere van die voorſpraake voor een gevaarlijke dwaalinge
aanmerken, ſoude opgevoedt worden. Dus gaf die geboorte gelegenheyt om
veele Meeſterſchappen te maken; en ſelfs om Brieven van adel te verlenen, waar in
men ſtelde (ten eynde de vreugt algemeen ſoude zijn) geen clauſule, die de Gerefor-
meerden belette, om daar geen deel in te hebben: Invoegen dat alſo ſy duyſent swa-
righeden in de ordinare middelen om haar ſelven te avanceren, waren vindende, ſo
waren 'er veele die van deſelve Brieven namen, of om de vryheyt te hebben van hare
ambachten te oeffenen, of om haar edel te maken. Maar de genaden die men haar deed
en ſtrekten haar niet heel verre uyt; en het jaaar 1639 en was voor haar niet beter als 1639
d'andere jaaren. Den Cardinaal was met het Hof van Romen gebrouïlleert; en hy
wilde ſig daar in mede ſo gevreeſt maken, als men hem in de reſt van Europa was vreſen-
de. Men ſprak niet anders als om een Patriarch in Vrankrijk te maken, en om daar
door alle handel met dien Stoel af te breken. Men ſogt uyt laſt van den Cardinaal,
alle de verſchillen van de Pauſen met de Koningen van Vrankrijk op; en men ontworp
daar van memorien. Men moeſt derhalven ook, om te beletten dat die handelingen de
Catholijken niet en ergerden, deſelve doen ſien, dat men geen goede intentien voor
de Gereformeerden hadt.

Nieuwe reglementen voor Villiers le Bel. En voor het Dauphiné.

In dier voegen vernieuwde den ſekreten Raadt by een Arreſt van den achtienden Ja-
nuary, het verbodt aan d'Inwoonders van Villiers le Bel reets gedaan, om tot het ſingen
van Pſalmen, en 't doen van gebeden, te ſamen te komen; om niet te beletten dat haare
huyſen ſouden behangen worden; om op de H: dagen niet te werken, en niet als op de ge-
ſette uyren te begraven. Maar het Parlement van Grenoble ging veel verder; en verſamelde
in een groot Arreſt van den een-en-twintigſte Maart, al 't gene 't welk verſcheyde andere
byſondere reglementen 't aldermoeyelijkſt behelſt hadden. Het verbood om in de huiſen der
Leen-Heeren in haar afweſentheyt, of in die van hare Vrouwen, of van haar familie, en ſelfs in
't afweſen van den ordinaris Predikant te prediken. Het verbood ook aan de Predikanten om
buyten de plaatſen van haar beroep te prediken, en aan alle anderen ſo wel als aan de Predi-
kanten, om te beletten, dat men de kinderen, de weeſen, en de dienſtboden, niet by de Ca-
tholijke leer-meeſters en Regenten die by de Biſſchoppen aangeſtelt ſijn, ſoude mogen ſen-
den. De boete was twee duyſent guldens, de verbeurte van de Leenen of de Rechtbanken;
en van gevankenis of andere lichamelijke ſtraffe, voor de Predikanten. Het verbood ook
om Notariſſen of Procureurs ſonder Brieven van voorſchrijvens aan te ſtellen, en ſonder
met een nauw onderſoek beweſen te hebben, dat ſy de vereyſte hoedanigheyt in de
Brieven vermelt, waren hebbende: en die gene welke ſodanig bewijs niet hadden, wier-
den verboden. Het condemneerde de Gereformeerden, om op de ſolemnele omme-
gangen haare huyſen te behangen; en het teekende uytdrukkelijk den dagh, *H: Sa-
craments dagh* genaamt, en Vrouwen Hemelvaart dagh aan, welke laatſte dag den Ko-
ningh gekoſen hadt, om de gehcugenis te houden van de belofte, waar by hy ſigh on-
der de beſcherminge van die heylige perſonagie had geſtelt; en waar van het gemeene
Volk geloofde, dat d'uytwerkinge de geboorte van den Dauphijn had doen verkrijgen. By
manquement van 't ſelve op het eerſte bevel door d'Officiers te doen, ſo wierden de
Catholijken gemagtigt, om deſelve tot koſten van de Gereformeerden te behangen, die
hooft voor hooft tot de betalinge konden gedwongen worden. Daar by wierd ook geor-
donneert, om ſigh wegens de Gaſt-huyſen, die ſonder verlof van den Koning of van 't
Parlement gebouwt waren, t'informeren; en verboden om nieuwe of eenige andere
huyſen van logeringe, ſonder daar toe verlof bekomen te hebben, op te rechten. 't
Arreſt bragt ook mede, dat de Kamers daar over gehoort waren: Maar de ſtemmen
van de Gereformeerde Raadſ-Heeren die in de Kamer Mipartie ſaten, waren niet ſterk
genoeg, om het tegen die van de Catholijken over te halen

Statuten van d'Univerſiteyt van Poitiers.

d'Univerſiteyt van Poitiers had oude Statuten, die deſſelfs Leeden tot ſekere devo-
tien verbonden. Die Statuten waren veronachtſaamt geworden, terwijle men de Edic-
ten met eenige goede trouwe onderhouden hadt, om dat men de Gereformeerden aan
deſelve niet onderwerpen konde. Maar wanneer men opentlijk tot derſelver ruine be-
gon te arbeyden, ſo wierd men ook te rade die Statuten weder te vernieuwen, om
alſo gelegenheyt te hebben, van de Gereformeerden, die haare avancementen daar in
verſochten, daar door te konnen afwijſen. Het voorwendſel was, dat die waardighe-
den in de Cathedrale Kerk gegeven waren, waar in men onderſtelde, dat 'er de Ge-
refor-

1639 reformeerden geen hebben konden; en dat sy aan d'andere zyde ook niet assisteren konden in de Processien, die d'Universiteyt volgens derselver Statuten, alle maanden doen moest, met het *H: Sacrament*, dat by de Catholijken also genaamt wordt, in pompe tot de Kerk van de Jacobinen toe om te dragen. Die vernieuwinge was in de jaaren 1619 en 1620 gemaakt geweest, maar om so veel te schijnelijker voorwendsel te mogen hebben, in aan de Gereformeerden die waardigheden te weygeren, so liet den Bisschop in dat jaar op den agt-en-twintigsten April een capitulaire ordonnantie uytgaan, waar in hy verklaarde, dat hy niet meer lyden soude, dat men de waardigheden in sijn Kerk aan Gereformeerden soude geven; en mitsdien so quam een ordonnantie van een Bisschop, 't Edict van een groot Koning onnut te maken.

Ordonnantie van den Rechter Mage tot Montauban.

Op den eersten van deselve maandt so verleende den Raadt een Arrest, 't welk den Raatsś-heer Constans voor d'hooge recht-bank van Montauban, en Riupeiroux Advokaat van den Koningh, dagh beteekende, om over een saak die groot gerucht had gemaakt gehoort te worden: en middelerwijle voor dat sy verhoort waren, wierd haar de bedieninge van haar ampten verboden. De saake was, dat de rechter Mage, en den criminele rechter van Montauban, op den ses-en-twintigsten January een Ordonnantie hadden laten uytgaan, de welke alle d'Inwoonders binnen en buyten haar gebiedt, Catholijken en Gereformeerden, gelaste, om de Feest-dagen te houden, en haar verboot om vleysch, gevogelte, of wiltbraadt, op de dagen in welke het gebruyk daar van door de Roomse Kerk verboden is, voort te hangen, te veylen, of te verkopen. Sy citeerden in deselve ordonnantie omse t'autoriseren een Arrest van de Kamer van Castres, van de maandt Maart 1634, en een ordonnantie van den Intendant van Guyenne, van den sestienden derselver maandt des jaars 1638. Wanneer die Rechters, de welke pretendeerden, dat de kennisse van de Politie haar maar alleen toebehoorde, die Ordonnantie op de rolle deeden afkondigen, so stelde sig Riupeiroux daar tegen; en versocht den criminele Rechter, en vier Gereformeerde Raadt heeren die daar tegenwoordigh waren, om hem op sijn oppositie recht te doen. Den rechter Mage daar by echter persisterende, en de registreringh van dien bevelende, so verleende Constans een out Raads-heer een contrarie appoinctement, en verboodt den Griffier die ordonnantie te registreren. Het gerucht van die twist brak de audientie af, en den Rechter in den Raadt sijn baan klaar gemaakt hebbende, en mankeerde niet, volgens de gewoonte die men daar inne houdt, om de Gereformeerden altijdt in 't ongelijk te stellen, de bekrachtigingh van sijn ordonnantie, en de dagvaardigingh van Constans en van Riupeiroux in persoon te verkrijgen. 't Is opmerkelijk, dat het selve een verschil van vermogen of competentie was, waar in gehandelt wierdt, of een eerste Rechter alleen politijke ordonnantien, sonder 't advijs van de Raads-heeren daar op in te nemen, en sonder participatie van de beampten des Konings, soude konnen maken: Maar om dat daar yets in quam, 't welk de vryheden van een gereformeerde Stadt raakte, so bekrachtigde men de ordonnantie van den Rechter, voor dat men kennisse van de redenen van oppositie van Riupeiroux ingenomen hadt.

Bysondere onregtvaardigheden tot la Roche-chouard:

De Kerk van la Roche-chouard was by de tien jaaren lang van den Heer van de plaats gequelt geweest, den welke nietwes vergat om deselve te ruineren. Sy had altijt haare Vergaderingen in 't gemeene huys van die kleyne Stadt gehouden: Maar den Heer in den jaare 1630 door den Bisschop van Limoges opgeset zijnde, ontnam deselve het geseyde huys op sijn eygen autoriteyt, sonder eenige formaliteyt van justitie. De Kerk verdroegh dat bestaan sonder eenige tegenstant, en voorsagh haar van een andere plaats om haare oeffeningen te continueren. Vier jaaren daar naar wilde den Heer hem van de gelegenheyt bedienen, om die Kerk door middel van de Grand-jours te verdelgen: 't welk hem niet gelukt zijnde, so was de saak voor de Kamer van 't Edict van Parijs gebragt, alwaar hy dat genoegen niet verkreegh, 't welk hy wenste. 't Selve nootsaakte hem, om niet in 't ongelijk te werden gestelt, het proces aan den Raadt te evoceren; alwaar al het quaat dat hy doen konde daar in bestont, dat hy het selve jaar op den tienden Mey een Arrest bequam, 't welk aan de Gereformeerden ordonneerde, om de originele bewijsen van haare tijtels waar van sy maar Copien autentijk ten processe overgelegt hadden, te produceren. Dat Arrest behelsde ook een verbodt aan partyen, om nietwes van d'een noch van d'andere zijde te innoveren. De Kerk daar ontrent voldaan hebbende, so liet den Heer de saak veele jaaren treyneren, wel siende dat hy een recht, 't welk met onwedersprekelijke bewijsen ondersteunt wierdt, niet soude konnen doen verbieden. Eyndelijk so liet hy de saak varen; en de Gereformeer-

den

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

den die haar vryheyt genoten, vresende dat sy aan haar rechten een smette souden geven met deswegen een uytspraake te versoeken, versuymden mitsdien een Arrest in haar faveur te doen verlenen. De saak bleef dan naar de gewoonte van den Raadt, die niets meer tot voordeel vande Gereformeerden deedt, dan wanneerse daar toe so krachtiglijk aangedrongen wierdt so dat sy het niet ontgaan konde, alsoo ongedecideert hangen: maar 't selve quam die Kerk heel duyr te staan, so als ik op een andere plaats hier naar verhaalen sal. 1639

Tot Vitré;

Het Parlement van Rennes condemneerde op den sesden Juny de Gereformeerden van Vitré, om op den dag van den ommegang haare huysen te behangen. 't Was tien jaren geleden dat het een heel contrarie oordeel had gevelt. Dat van Dyon verleende op den veertienden December een heel vreemt Arrest. Twee Gereformeerden hadden een proces voor 't selve: een van haar versocht renvoy volgens 't Edict; en d'ander versocht dat de saak daar voor mogt verblijven. Het Parlement wees het ook so uyt; en het voorwendsel was, dat het een geval was, waar in de saak van den Opposant begunstigt moest worden. Men soude met veel meer reden hebben konnen seggen, dat also het over een voorrecht was, dat die gene die daar van renuntieren wilde, sulks niet en konde doen tot verkorting van een ander, die sigh daar van wilde bedienen.

En tot Dyon gepleegt.

Ampten.

Op den settienden December condemneerde den geheyme Raadt de Gereformeerden, die het ampt van Procureur in eenige jurisdictie van Poitou bekleeden, om haare Commissien te vertonen, en om te justificeeren, dat sy van de vereyste qualiteyt, dat is te seggen, van de Catholijke Godsdienst waren: Ondertusschen so wierd haar verboden de bedieninge van haar ampt te continueren. Dat was de stijl van alle de Hoven van 't Koningrijk, als dewelke wisten, dat den Koning door dat middel de Gereformeerden uyt alle die kleyne bedieningen wilde sluyten. Ten selven dage quam 'er noch een ander Arrest uyt, 't welk d'oeffening van den Godsdienst tot Taulignan in de Provintie van het Dauphiné verboodt: en 't welk niet toeliet om aldaar begravingen als in den avont, gelijk tot Parijs, en in andere groote Steden te doen. De boete van d Overtreders was van drie duysent guldens. Ik vind noch een ander Arrest van den selven dag, 't welk aan de Gereformeerden van Blois verbood haar Kerk-hof te sluyten. Den Aartz Diaken, die d'eerste persoon van de Geestelijkheyt van die Stadt is, had een Request over het selve subject gepresenteert, waar in hy stelde, dat die sluyting jalousie aan de Catholijken soude geven; en dat het geseyde Kerk-hof op een voordelige stant leggende, die de Stadt, dewelke op het hangen van een heuvel gebouwt was, commandeerde, men aldaar soude konnen vergaderen, en in tijdt van oorlog sig daar van bedienen. Die voorhoede was heel weynigh nootsakelijk in een tijdt, waar inne Vrankrijk reets getemt was, en sijn jok met gedult was dragende, Daar waren 'er geen andere als de *Croquans*, die noch eenigh gerugt in sommige Provintien maakten. Men noemde also de Boeren, die de schattingen dewelke men haar op leyde, noch de quellingen van de Edelluyden niet konnende verdragen, de wapenen hadden aangenomen, om haar daar tegen te defenderen. Niettemin so stont den Raadt het verbodt aan den Aartz-Diaken toe, niet om dat de saak 't selve verdiende, maar om dat men de Gereformeerden ongelegentheyt wilde maken, die alse haare begraaffenissen in een ongeslote plaats quamen te doen, voor de moetwil van het gemeene Volk bloot gestelt souden sijn.

d'Oeffening van den Godsdienst tot Taulignan verboden.

Een Kerkhof tot Blois, dat men verbiet te sluyten.

Croquans

1640

Arrest van het Parlement van Pau, verbiedende d'oeffening van de Godsdienst daar niet meer als tien familien waren.

Men voer in 't volgende jaar voort de Gereformeerden met duysent knibbelaryen t'onrusten Den Bisschop van Oleron in Bearn, en den Cordelier Placede, sijn gevolmachtigde so wel als van sijn Geestelijkheyt, ondernamen om d'oeffening van de Godsdienst tot Oleron, tot Ste Maria, tot Luc, en tot Sancede te doen ophouden. Het Parlement van Pau daar de sake voor gebragt wierdt, behieldse aan sig en verboodt ondertusschen, om met prediken te continueren in die plaatsen, alwaar geen tien Gereformeerde huysgesinnen woonachtig waren Het fondeerde sigh op d'antwoordt in den jaare 1617 op 't Vertoogh van de Geestelijkheyt gegeven, 't Arrest was van den drie-en-twintigsten January. Het Parlement van Parijs verboodt aan la Gateliniere by een Arrest van den sevenden September, om in sijn huys van Puigeniet; noch in geenige plaats van het Baillluschap van Tours te laten prediken. Ten selven dage liet het Parlement van Bordeaux het selve verbodt aan die van Beaulieu in 't Limousin doen; daar by voegende, geen Synode in de Stadt te houden, of sigh van de gemeene Klok te bedienen, om ter predikatie te luyden, op een boete van tien duysent guldens. 't Is waar dat het selve maar by provisie verboden was, en tot dat 'er anders geordonneert soude worden.

d'Oeffeningen tot Puigeniet en tot Beaulieu verboden.

Schoolen.

De Schoolen waren alſo wel als de oeffeningen een ſubject van beknibbeling. Den Syndicus van de Geeſtelijkheyt van Rouaan nam ſijn tijdt waar, dat den Raadt tot Rouaan was, vermits den Cancelier laſt hadt om in Normandien de Troepen, die men aldaar tegen de *naakte-voeters* ſondt, te gaan commanderen. Men noemde aldaar ſo die gene, die men op een ander *Croquans* noemde. Dien Syndicus verklaarde in ſijn requeſt, dat de Catholijken ſelfs geen vryheyt hadden, om Schoolen ſonder verlof van den Cancelier van de Aarts-Biſſchoplijke Kerk te houden: waar uyt dan volghde, dat de Gereformeerden die ook niet ſonder verlof mochten houden. Om die reden verleende den Raadt op den ſeſden February een Arreſt van verbodt, om geen Schoolen tot Rouaan, noch in de andere Steden, die geen recht van oeffeninge hadden, te houden. Op den tienden December ſo verboodt het Parlement van Bordeaux, du Sault een vyerig Vervolger het woordt voor den Procureur generaal voerende, by een Arreſt aan Ordi en Grenier, Regenten van de gereformeerde Schoolen tot Ste Foy, deſelve niet openbaar te houden, om dat ſy die uyt haar ſelven ſonder verlof van 't Hof ingevoert hadden. Op den vijftienden van deſelve maandt liet den Koningh by een expreſſe brief aan den Biſſchop van Poitiers weten, dat hy om gevoecheheyts wille hebben wilde, dat de Schoolen der knechjens en meysjens onderſcheyden ſouden zijn. Twee maanden daar aan volghde op het verſoekſchrift van den Procureur des Konings, een ſententie van den Rechter, die alle de Schoolmeeſters, Catholijken en andere, opleyde, om vergunninge van den Biſſchop te verſoeken: en gevolglijk ook om het ſelve onderſcheyt tuſſchen de Schoolen van beyde de Sexen t'onderhouden. Tſedert deſelve tijd is men ſeer van gedagten verandert geworden, want met aan de Gereformeerden te verbieden, om meer als eens School in yeder plaats te hebben, ſo heeft men haar het middel ontnomen, om dat onderſcheyt meer te houden; gelijk of de belijdenis van de *Ketterye* de *Ketters* ſelfs het recht benemen moeſt, om de betamelijkheden van het morele 't onderhouden.

Byſondere liſt om de Gereformeerden te nootſaken, haar ſelven *gepretendeerde Gereformeerden* te noemen.

Den Procureur generaal van 't Parlement van Pau bediende ſigh van een ſeltſame liſt, om de Gereformeerden van derſelver gebiedt te nootſaken, om aan haar Godſdienſt den naam van *gepretendeerde gereformeerde* te geven. Sy waren gewoon haar ſelven te qualificeren die *van de Godſdienſt van 't Edict*; of ſimpelijk die *van de Religie*: en ſy onderhielden het ſelve in alle publijke actens; ſelfs ook in de pleydoyen van de Advokaten. Den Procureur generaal ondernam om haar ſulks te doen verbieden, en om die geſtrengheyt te meer verdraachelijker te maken, ſo wilde hy een daadt van Juſtitie voor af doen gaan. Hy remonſtreerde, dat de Catholijken deſelve gemeenelijk *Hugenoten* en *Ketters* noemden; 't welk wan-ordre ſoude konnen veroorſaken: maar ook, dat men die wijſe, op welke de Gereformeerden van haar ſelven ſpraken, niet dulden moeſt. Het Parlement verleende daar op een Arreſt conform 't ſelve verſoek; 't verboodt aan de Catholijken, om de Gereformeerden geen *Ketters* nog *Hugenoten* te noemen: en aan de Gereformeerden, om haar godſdienſt geen ander naam als *gepretendeerde gereformeerde* te geven. Maar de Catholijken hebben noyt dat verbodt noch in Bearn, noch anderwaarts gehoorſaamt: en de Gereformeerden hebben ſo veel als ſy gekonnen hebben, vermijdt een qualiteyt aan te nemen, die ſy haar ſelven niet toe ſchrijven konden, ſonder haar gemoedt te quetſen.

Pretenſe laſteringen.

Vanier en Mangets, Inwoonders van Nanterre, yetwes rakende de perſoon van de H. Maget, en d'eere die haar toekomt, dat heel verre van het gevoelen van de Roomſe Kerk af was, als welkers leerlingen van dat gebenedyde ſchepſel met ſo een eerbiedigheyt ſpreeken, die heel weynigh verſchilt van die gene, die ſy God ſelfs bewijſen, in een geſelſchap geſproken hebbende, ſo wierden de redenen van die twee mannen voor laſteringen opgenomen, en den Rechter van de plaats maakte aan haar een proces als aan blaſphemateurs. Men voegde daar een ander crimen by, dat al ſo qualijk als het vorige wierd opgevat; en men beſchuldighde haar, dat ſy eenige jonge luyden van die plaats hadden willen verleyden, om haar de Catholijke Godſdienſt te doen verlaten. Men bediende ſigh van dien term van *jonge luyden*, om ſigh met het artijkel van 't Edict van Nantes te konnen behelpen, 't welk te gelijk aan Catholijken en Gereformeerden ſodanige aanſoekingen is verbiedende. Maar in de grondt ſo waren *jonge Luyden* volkome volwaſſene perſonen; en die ſodanige jaaren niet meer hadden, waar in het artijkel van 't Edict deſelve konde aanſien; Die miſdaadt van aanſoekinge was die twee beſchuldigden gemeen; maar de laſteringe was eygentlijk de ſaak van Vanier. Weshalven den deſen in een honorable Amende, en voor vijf jaaren op de Galeyen wierdt veroordeelt: en d'ander wierd alleenelijk gecondemneert om reparatie in een volle vierſchaar te doen; en voorts uyt de Burgt en Parochie gebannen. Dogh de ſaake voor de Kamer van 't Edict van Parijs gebragt zijnde, ſo wierd aldaar

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

daar de ſtraffe gematigt: Vamier wierd alleen gecondemneert om in de vierſchaar van Nanterre, blootshoofts, en op ſijn knien leggende, te belijden, dat hy *lichtvaardighlijk en quaataardighlijk* de blaſphemien die men hem te laſte leyde, dogh die hy in ſijne Interrogatorien ontkende, had uytgeſproken: Hy wierd wijders voor den tijdt van vijf jaaren uyt het Provooſtſchap van Parijs gebannen, en in agt guldens boete verweſen. Mangets raakte vry met in de Vierſchaar van deſelve plaats doorgehaalt te worden, en met deſelve boete van agt guldens. Daar zijn twee dingen in die ſaak, die doen ſien, dat die pretenſe laſteringen, nergens anders in beſtonden, als in de vryheyt die Vanier genomen hadt, om in qualijk opgevatte termen, de leere van de Gereformeerden, nopende de religieuſe aanbiddinge, uyt te drukken. 't Eene is, dat hy vrymoediglijk voor den Rechter beleedt wat dat hy geſeyt hadt, 't welk een man die van formele blaſphemien beſchuldigt was, buyten twijfel met ſo veel ſtoutheyt niet ſoude gedaan hebben. 't Ander is, dat de ſtraffe by den Rechter van Nanterre uytgeweſen, door de Kamer van 't Edict gematight wierdt; 't welk niet geſchiet ſoude zijn geweeſt, by aldien 'er yets bondighs in de beſchuldiging van laſtering had geſteeken. Men heeft voor en na exempelen geſien gehadt, dat den Procureur generaal ſigh appellant als van al te ligte ſtraffe heeft geſtelt, wanneer 'er maar een kleyn voorwendſel aan de beſchuldiging van blaſphemie was, en om dat den eerſten Rechter de ſchuldigen niet ter doot veroordeelt hadt. Dat Arreſt wierd op den ſeſden September uytgeſproken. 164[illegible]

Deſelve ſaak gebeurden 'er tot Poitiers by gelegenheyt van een heyligh-ſchenderye. Een kruys dat op de breede wegh dichte by die Stadt ſtont, wierd op den dagh van St Michiel omgeſmeten gevonden. Daar volgde onderſoek en informatie voor den Rechter van Poitiers op; en de getuygen beſchuldighden een man van de Religie met die miſdaadt. So hy van dat feyt wel overtuyght was geweeſt, ſo ſou hy niet minder als het rat verdient hebben gehadt. Men heeft exempelen geſien van luyden die levendig verbrandt zijn geworden, om datſe eenige moetwilligheyt aan een kruys ſouden gepleeght hebben gehadt, 't welk naar haar doot glad en gaaf als te voren op ſijn plaats is gevonden geweeſt. Maar den beſchuldighde raakte voor ditmaal heel goet koop daar van, ſulks dat 'et voor een groote preſumtie van ſijn onnoſelheyt moeſt verſtrekken. Hy wierd ſimpel in de koſten, in een geringe boete, en in de herſtellingh van het kruys gecondemneert. Hy vreeſde dat ſo hy daar van appelleerde, de beſchuldiging verſwaart mogt worden, en hy wilde liever de ſententie ter executie geleyt hebben, als de vernietigingh van dien te verſoeken. *En pretenſe Heyligh-ſchenderye.*

Daar wierd op den twaalfden September een Arreſt tot Caſtres verleent, waar van de gevolgen langh en moeyelijk waren. Den Procureur generaal vertoonde daarin vier dingen. I. Dat de Gereformeerden het *Sacrament* niet en groeteden wanneerſe het ſelve op de ſtraten bejegenden, nochte op haar knien vielen. II. Dat ſy haare Catholijke domeſtijken beletteden om in de Miſſe te gaan. III. Dat ſy niet wilden toelaten datſe in haare ſiekten vertrooſt ſouden worden. IV. Dat ſy deſelve nootſaakten om op de heylige dagen te arbeyden: en nopende alle die dingen verſocht hy een reglement. De drie laatſte artijkelen wierden hem by eenparigheyt van ſtemmen toegeſtaan; en aan de Gereformeerden wierd verbodt gedaan, om haare domeſtijken deſwegen eenige moeyte te maken: maar wegens het eerſte was men verdeylt. De Catholijken, als yverige ledematen van het Parlement van Thoulouſe, waren van advijs, dat men de Gereformeerden opleggen ſoude, om ſo wanneerſe de tijdt niet en hadden van te konnen aan een kant gaan, op haar knien te vallen. De Gereformeerden in tegendeel oordeelden, dat die van haar Godſdienſt niet gehouden waren op haar knien te vallen; dat het genoegh was dat men haar beval, dat ſy op het gehoor van de ſchelle in haare huyſen of anderwaarts ſouden hebben heenen te gaan; dat de Gereformeerden in 't generaal noyt de Edicten overtreden hadden; en dat de particulieren ſo wanneerſe eenige faute hadden gepleeght, altijd by de Kamer ſonder oogluykinge of verdraaghſaamheyt geſtraft waren geworden. Die verdeyltheyt aan den geheyme Raadt overgebragt zijnde geworden, ſo quam 'er op den drie en twintigſten October een Arreſt uyt, 't welk deſelve beſliſſende, het advijs van de Catholijken bekrachtigde, en aan de Gereformeerden die niet aan een kant ſouden konnen gaan, opleyde, om haar *als d'andere in een ſtaat van eerbiedigheyt te ſtellen:* en haar by faute van ſulks te doen, voor d'eerſtemaal in vijf-hondert guldens boete; voor de tweede in vijftien-hondert guldens; en voor de derde in twee-duyſent guldens, en in een banniſſement uyt de Provintie condemneerde. Men konde niets formeelder tegen d'artijkelen van 't Edict, 't welk de Gereformeerden van alle 't gene dat tegen haare conſcientie ſtrijdigh was vry ſtelde, komen te ordonneren. *Verdeyltheyt tot Caſtres en deſſelfs gevolgen.*

1640

Verbodt van d'oeffeningen buyten de gewoone plaatsen.

Daar waren dat jaar in Vrankrijk besmettelijke siektens geweest, die voornamentlijk in de zuyder Provintien eenige verwoestingen hadden gemaakt. Dat quaat sig in veele plaatsen alwaar de Gereformeerden 't recht om te mogen vergaderen, tot het plegen van d'oeffeningen van haar Godsdienst hadden, voornamentlijk tot Nimes en daar om heen, uytgebreydt hebbende, so namense de vryheyt om op de straaten, op publijke plaatsen, en op de velden te vergaderen, het sy om van de troost der oeffeningen van Godvruchtigheyt niet te beroven sodanige personen, die geen vrye ommegangh met d'andere hadden, en die men om die reden onder de windt plaatste; of het sy om te beletten, dat de gesonde niet geinfecteert wierden, so men met haar de verdachte personen in geslotene plaatsen liet te samen komen. Men leyde daar door niet toe, om nieuwe rechten te verkrijgen; en het scheen dat men in een tijdt, wanneer die vervaarlijke geessel de verdubbeling van gebeden en devotien vereyste, het Volk van de langsaamheden van een reguliere toegank, om daar toe vergunninge van den Vorst te versoeken, wel behoorde te ontslaan. Niettemin die onderneminge wierd voor crimineel opgevat; alhoewelse by een Arrest van de Kamer Mipartie geautoriseert was. Daar quam een Arrest van den sekreten Raadt uyt, 't welk die soort van oeffeninge verboodt; 't welk aan den Koningh reserveerde, om de Gereformeerden d'een of d'ander plaatse aan te wijsen, waar in sy in besmettelijke tijden souden konnen vergaderen; en 't welk aan Machaut den Intendant van de Provintie belaste, om du Cros en d'andere beschuldigden die dat nieuwe crimen begaan hadden, haar proces te maken. Den Intendant wierd ook geautoriseert om haar ten uytterste en sonder appel te oordelen. Die gene die de langsaamheden van den Raadt, en die van de Commissarissen, aan welke sodanige saaken toegesonden worden, kennen, en konnen niet twijfelen, of haar voornemen was om de Gereformeerden daar toe te brengen, of om haare oeffeningen geduyrende de besmettelijke siektens te doen ophouden, of om d'een d'ander te doen infecteren, by aldien sy de weder gesond wordende en andere verdagte personen, van de troost van haar lieder publijke devotien, die deselve alsdan 't meest van noden hadden, niet en wilden beroven. Dat Arrest was van den dertigsten October, en had geen autoriteyt genoeg om voor een reglement te konnen verstrekken.

Huwelijk van bekeerde Priesters.

Daar wier op den twee-en-twintigsten Augusti in d'audientie van het Parlement van Parijs, een heel singuliere saake en die een groot gerugt maakte uytgesproken. In het Bisdom van Nevers was een Priester, Sebastiaan Tridon genaamt, die sig in de Roomse Godsdienst niet wel konnende schikken, en de strikheyt van den ongehuwden Staat wetende, de gereformeerde Godsdienst omhelsde, en vervolgens een Vrouw wilde trouwen. Den Bisschop van Nevers om het gerucht van die omkeeringe te beletten, en dien Priester met infamie te beladen, maakte tegen hem een beschuldiging van een quaat leven, en vergat selfs geen valscheden of voor-dateringen, om een schijn aan de laster te geven. Weshalven den Priester van een Decreet van dien Prelaat, als qualijk en 't onrecht gegeven appelleerde, en hy beweerde dat het Decreet, als mede het proces verbaal van de pretense verlossinge van een Dochter, die hy beschuldigt wierdt, beswangert te hebben, vals was. Aan d'andere zijde so kanteden sigh drie Broeders die hy hadt ook tegen sijn huwelijk, dewelke van den Rechter van S^t^. Pierre le Moutier, een verbodt aan Monsanglard den Predikant, en aan alle andere tegen het solemniseren van het huwelijk, en aan Tridon selfs en Maria Bruaudet sijn beminde, verkregen, om het selve niet te doen voortgaan. 't Interest van de Broeders was groot, so om dat het selve huwelijk haar van de successie van haar Broeder beroofde, als om dat Bridon met de Roomse Godsdienst te verlaten, ook heel rijke benefitien verliet. 't Blijkt uyt het proces, dat hy met een Abdye, met een Canoninkschap, en met een considerabele Parochie voorsien was. Daar wierdt van die sententie so wel als van de proceduyren van den Officiaal geappelleert: en de saak op de rolle wesende gebragt, so insisteerde den Advokaat van Tridon op de vryheyt van de Edicten, en op de lange verdraagsaamheyt van verscheyde huwelijken in 't selve geval. Die van den Bisschop en van de andere partyen van Tridon, stont voornamentlijk op de belofte van het Priesterschap, die hy pretendeerde dat niet verbroken konde worden: en 't geen dient aangemerkt te worden, was, dat hy niet als ter loops van sijn geseyde betichtingh van valscheyt quam te spreken; hy genoegde sigh met te seggen, dat dien aangaande de middelen *impertinent en onwaaragtigh* waren. Hy eyndigde sijn reden met de Gereformeerden in haar eer te prikkelen, dat so sy de suyverheyt van haar Godsdienst liefhadden, tot de belydenisse van dien geen andere moesten aannemen, als

die

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

die gene, die haar door grond-regelen van de deught daar toe vervoegden, en geensints die gene, die niet anders als uyt vry geesterye, en met openbaarlijk d'onthoudinge te versaken, daar in traden: gelijk of, om tegenwoordigh niets van d'eerbaarheyt des huwelijks te seggen, men soude konnen ontkennen, dat een Man die om geen andere reden sogt te trouwen, als uyt een enkele beweging om in den huwelijken staat een behulpmiddel tegen hoererye te vinden, daar toe sichtbaarlijk niet door de grondregels van de deucht aangeset wierdt. Den Advokaat generaal Talon, alhoewel hy groote aanmerkingen over het gevoelen van de Roomse Kerk had gemaakt, dewelke gelooft dat het Priesterlijk merk-teeken, gelijk is dat merk teeken, 't welk sy oordeelt dat den mensch door den doop op gedrukt wordt, noyt weder kan verloren, noch herdaan worden, en mankeerde niet, om de gedachten van dien Advokaat weder te herhalen: den selven nu gepretendeert hebbende, dat den ongehuwden staat een Apostolische overleveringe was, en de Historie van Paphnutius, die in een vol Concilie den huwelijken staat kuysheyt had genoemt, so als Socrates sulks verhaalt, voor een fabel hebbende gehouden; so bekende Talon in tegendeel, dat het huwelijk en de Priesterlijke Orderen, door derselver instellinge niet incompatibel waren, en dat den ongehuwden staat niet anders als tot een grooter suyverheyt ingevoert was: Maar in de grondt so beweerde hy, dat de bysondere Artijkelen niet geregistreert waren, alhoewel dat Jacob Talon sijn Vader, achtien jaaren te voren het tegendeel had beweert, en het register daar van op de Rolle had doen vertoonen: dat deselve *uytspoorige* voorrechten, en die 't gemeene recht te buyten gingen behelsden, dewelke in haar extensie niet bevattelijk waren, en na de letter moesten uytgeleyt worden: dat het met de vryheyt der gevoelens die by het Edict toegestaan waren, als met d'uytwendige daaden, die tot wetten van het Koningrijk sijn geworden, gelegen was: dat de Priesters de gereformeerde Godsdienst wel konden omhelsen, maar geensints de algemeene wetten van den ongehuwden staat, die de wetten van den Staat sijn, schenden, dat 'er duysent onbetamelijkheden te duchten souden sijn, so men deselve toe liet om te mogen trouwen, voornamentlijk in dien het gebeurde dat een Priester, naar dat hy getrouwt was, weder tot de Roomse Kerk keerde. Hy bragt daar toe de Arresten by, die ter gelegenheyt van het huwelijk van den Cardinaal van Chatillon, en van den Ridder de la Ferté Imbaut waren verleent: En om de kracht van de lange verdraagsaamheyt van sodanige huwelijken te verydelen, so wilde hy doen geloven, dat sulks van twee oorsaken voortquam; d'eene was, dat de Vrienden van die getrouwde Priesters ter eere van de familie, de geheugenisse van die misdaden daar door quamen uyt te dooven, als geen belang hebbende 't welk haar verbondt, om sulks ruchtbaar te maken: d'andere was, dat de Geestelijken sodanige Luyden niet en vervolgden, 't welk de oorsaak van haar ongestraftheyt was. Daar soude niet gemakkelijker geweest sijn, als de redenen van den Advokaat generaal te wederleggen, by aldien het geoorloft was geweest hem daar op te mogen antwoorden. De twee oorsaken waar van hy de verdraachsaamheyt van sodanige huwelijken als dat van Tridon, deed afkomen, waren notoirlijk vals; vermits de Vrienden altijdt krachtige belangen hadden om deselve te beletten; en de Geestelijken noyt de gelegenheyt hadden verloren, om de Priesters die de Roomse Godsdienst quamen te verlaten, te vervolgen. Aan d'andere zyde verre daar van daan, dat de gevoelens of uytwendige daaden bepalingen aan de wetten des Koningrijks door de Edicten geworden waren, dat in tegendeel die Edicten niet anders verleent waren, als om de Gereformeerden niet alleen ten opsigte van de gevoelens, maar selfs ten opsigte van de uytwendige daaden, van de strengheyt der gemeene wetten, wegens 't gene dat op het gemoedt siette dispenseren. Niettemin alsode tijdt om niets in faveur van de Gereformeerden uyt te leggen, gekomen was, so volgde men ten deele de conclusien van Parquet, en de sententie van den Rechter wierdt geconfirmeert, maar men gaf geen generaal reglement over die materie. 't Is waar dat het exempel van uytgewesen saaken noyt mankeert de kracht van een reglement te hebben; voornamentlijk wanneer de partyen tegen welke dat men die uyt gewesen heeft, 't ongeluk hebben datse gehaat sijn. 1640

Pleydoye van den Advokaat generaal.

De voorsittinge wierd by een Arrest van den dertigsten November aan de Catholijke beampten in de Kamers van rekeningen, des Aides, en finantien van Mompellier, boven de Gereformeerden toegewesen, in deselve gevallen en met deselve woorden, alse aan de Raadsheeren van de Kamers van Guyenne en van Languedoc, by de Arresten daar ik hier vooren van gemelt hebbe, toegewesen was. Invoegen dat de Gereformeerden in alle souvereyne jurisdictien van alle de voorrechten die sy volgens 't Edict,

De voorsittinge aan de Catholijken van de Kamer van rekeninge tot Mompellier toegewesen.

met

1641

Nieuw arrest wegens d'ontmoeting van het Sacrement.

met de Catholijken gelijk genieten moesten, ontbloot waren. Maar het volgende jaar bragt haar slangen toe, waar van het gevolg niet minder was. De Kamer van Castres was 't voornaamste voorwerp van beknibbeling. 't Arrest van den drie-en-twintigsten October, nopende de eerbiedt die by de Gereformeerden aan het Sacrement moest bewesen worden, en 't welk haar verbondt om op de knien te vallen, wanneerse 't selve op de straaten tegen quamen, aan de Kamer voorgebragt zijnde geweest, om geregistreert te worden, so weygerde Yzarn den Griffier, van de gereformeerde Raadsheeren onderstut zijnde, daar van de registreringh, en Boyer en Baulés, Borgemeesters van deselve Godsdienst, weygerden daar van d'afkondigingh te doen. De reden van de weygeringh was klaar genoegh; vermits dat uytwendigh teeken van eerbiedt by de Gereformeerden aan het Sacrement, 't welk sy niet aanbiddelijk geloven te wesen, niet en konde gegeven worden, sonder dat haar conscientie daar door gequetst soude worden. Weshalven de tijding van die weygeringh aan 't Hof overgebragt zijnde, men aldaar goet vondt, om op den tweeden January een nieuw Arrest, tot verklaringe van het voorige te verlenen. Men bekende daar in, dat de dubbelsinnigheyt van sommige woorden plaats gegeven hadt, om van de Gereformeerden te vorderen, dat sy op de knien souden vallen; en om haar van die vergaande believentheyt t'ontslaan, so wierd 'er geordonneert, dat Mannen en Vrouwen op 't geluydt van de schelle souden wegh gaan, en dat so se niet en konden, haar selven in staat van eerbiedigheyt souden stellen, en dat de Mannen haar hoedt alleenelijk souden afnemen. Maar op dat die verklaringe geen suyvere genade soude sijn, so quam 'er ten selven dage een tweede Arrest uyt, 't welk ordonneerde dat den Griffier, en de twee Borgemeesters, die het vorige Arrest geweygert hadden te registreren en te laten afkondigen, haar proces soude werden gemaakt: en het gelaste de Kamer om aan haar Commissarissen te geven.

Quellinge sommige Beampten van Castres aangedaan.

In gevolge van dat Arrest wierd 'er informatie tegen de Beschuldigden genomen; en wanneer de Kamer vergadert was, om daar over te delibereren, so presenteerden die drie Mannen twee Requesten, d'eene die op het feyt van Ysarn sagh, en d'ander die dat van de Burgemeesters betrefte. Sy versochten dat deselve gelesen mochten worden voor dat men aan 't adviseren gingh. De Catholijken waren van advijs dat men deselve verwerpen soude, sonder die te lesen; en voorts op de saak omstemmende, oordeelden se dat de aangeklaagden behoorden gevangen gestelt te worden; datse in de Kamer verschijnen, en op het schabelletje sittende, als criminelen verhoort souden worden; Dat sy elk een boeye souden hebben, die haar by forme van gratie eerst voor de deur van de Kamer aangedaan aldaar haar deselve in haar weg gaan en dat ook weder afgedaan soude worden; en dat die gestrengheyt haar voor een straf soude verstrekken. De Gereformeerden waren in tegendeel van advijs, dat men haare Requesten lesen soude, dewelke volgens het ordinaris gebruyk niet aan den Rappporteur gecommuniceert hadden konnen worden; vermits deselve van d'afkeuringh van de Commissarissen en van het vernietigen der informatien spraken; also het rechtvaardigh was dat men overwoeg of de Commissarissen wel behoorden Rechters te blijven; dat diegene die *contumax* bleven, alleen van 't recht om afkeuringh te doen versteken waren, en de mondt als toegehouden wierdt, tot dat sy haar selven de justitie onderworpen hadden; dat dese saak in recht en bestont; Dat sy deselve niet voorstonden uyt een gemoedt van verdeyltheyt, maar door 't geen dat van Commissarissen selfs daar in al geoordeelt was, die niet begeert hadden, dat de beschuldigden gevangen souden worden gestelt; 't gunt ook het Arrest van den Raadt niet mede bragt, als 't welk in de sachste termen die men in sulk geval eenichsints konde gebruyken, opgestelt was. De Catholijken daar toe niet hebbende willen verstaan, so bleef het verschil onafgedaan, en wierd als naar gewoonte aan den Raadt gesonden, om beslist te worden. De Gereformeerden sonden den President de Vignoles derwaarts: Maar den selven wierd niet wel ontfangen; en den Koning schreef aan de gereformeerde Raads-heeren, om haar te betuygen, dat die deputatie hem niet aangenaam was geweest; en om haar te vermanen van in het toekomende wat gematigder te wesen, als 'er over de executie van d'Arresten van sijn Raadt, en van zijne bevelen gehandelt soude worden.

Arrest 't welk verbiedt verdeyltheyt over d'Instructie te maken.

Maar uyt vrese dat d'overwinninge van de Catholijken niet compleet genoegh was, so quam 'er op den vijftienden April een Arrest uyt, 't welk de verdeyltheyt beslissende, ordonneerde, dat men sonder sigh met het advijs van de Gereformeerden op te houden, tot de veroordelinge der schuldigen soude voort procederen: En verbood om

ver-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

verdeyltheyt in d'Instructie van 't Proces te maken, op pœne van voor begunstigers 1641
en aanhangers van d'ongehoorsaamheyt gehouden te sullen worden. Daar was niets onrechtvaardiger als dat verbodt, noch waar van het gevolg gevaarlijker was. Men weet genoechsaam dat in de criminele saken, die gene die meester van d'Instruering is, ook meester van de sententie is die uyt d'Instructie volgt. Invoegen dat de Gereformeerden geen tegenspreken op d'Instructie konnende maken, de Catholijken mitsdien de vryheyt hadden, om deselve te konnen draayen so alse wilden: en haare Collegaas maar als toekijkers in de proceduren zijnde, hadden eygentlijk daar inne geen stem te geven, dan wanneer 'er een diffinitive sententie moest gegeven worden. Het mankeerde niet dat sulks metter tijdt eenige gevolgen naar sigh sleepte: en dat dat bysonder feyt een groot onderwerp van triumphe aan het Parlement van Thoulouse gaf, als 't welk daar door al de macht van de Gereformeerden in de Kamer Mipartie sagh vernietigen. De Borgemeesters moesten mitsdien voor het gesag van Caminade, den Catholijker President, die haar gelast hadt het Arrest af te kondigen, buygen; en dat van den President Vignons die haar sulks verboden hadt, en konde haar voor geen verschooning verstrekken. Sy wierden gevangen geset en in hondert vijftigh guldens boete gecondemneert, om pardon te versoeken dat sy Caminade niet gehoorsaamt hadden; al so sy het selve lichtvaardighlijk en buyten reden gedaan hadden; om de kosten aan die gene die 't behoorde onder taxatie te betalen, en om haare verklaringe by geschrifte in de Griffie over te leveren; en boven al so wierdense voor ses maanden tijdt van de bedieningen van 't Borgemeesterschap gesuspendeert, en haar verboden om geduyrende die tijdt hen niet op het Stad-huys te laten vinden, of in de publijke Vergaderingh te assisteren.

Die saak dewelke op de Kamer sagh, wierd noch van een ander gevolgt, dewelke de Consistorie aangedaan wierdt. Deselve was gewoon Wijk-meesters aan te stellen, dewelke last hadden om de rollen van alle d'Inwoonders van de Stadt te maken. Die rollen dienden tot veelerley eynden; het sy om te weten, of het getal van de Gereformeerden of van de Catholijken aangroeyde of verminderde; het sy om op die rollen te sien, welke personen dat bequaam waren, om Ouderlingen en Diakonen van te maken, als die men dikmaals in die Provintien veranderde. Het sy om te oordelen, op wien men de taxen soude stellen, die ter dier tijdt uy last van de Borgemeesters geheven wierden, gelijk ook de Koninklijke penningen, tot de betalinge der Predikanten, en andere onkosten van de Kerken. Maar de Catholijken geloofden, of veynsden te geloven, dat 'er veel grooter mysterien onder die praktijke verborgen lagen. Also nu de Consistorie in dat jaar sekere bevelen aan die wijk-meesters had gegeven, so steldense drie rollen op, waar van 'er twee de naamen van de Gereformeerden en Catholijken begrepen, en de derde niet meer als de naamen van de Gereformeerden alleen behelsde. Daar wierd eenig gerucht gemaakt door de Catholijken die weygerigh waren haare naamen aan die Wijk-meesters op te geven; en die over eenig quaat onthaal, klaagden 't welk die weygeringh haar veroorsaakte. Die geringe saak reden tot klachte hebbende gegeven, maakte in 't vervolg een groot geschreeuw. Men deed groote ondersoekingen, waar inne verscheyde personen gehoort wierden, de Wijk-meesters, den Waarschouwer, de Predikanten, en de Ouderlingen, ook wierdender selfs waarschouwingen in de Cathedrale Kerk afgelesen. Alle 't geen dat men van die exacte informatie op samelde, was, dat men aan de Wijk-meesters door den Waarschouwer last had gegeven, om een rolle in haare Wijken van die gene op te stellen, die bequaam waren om het Ampt van Ouderlingh te vervullen, om dat men op het poinct stont om nieuwe te verkiesen; Dat het niet ordinaar was dat men sodanige commissien aan de Wijk-meesters gaf; Dat men se ook belast hadt om aan die gene die haar ter communie moesten begeven; gestempelde Briefjens uyt te deylen; het sy nu dat sy haar last qualijk begrepen hadden, of dat sy andere last als die quam te blijken, gehadt hadden, sy hadden haar altijdt van den naam der Borgemeesters bedient, om de weygerende te nootsaaken haare naamen te seggen; Dat een van deselve door yemandt in haar wijk gevraagt zijnde, of die opteekeninge geschiede voor eenige wacht die men wilde aanstellen, den selve daar op geantwoordt hadt, *dat sulks wel konde zijn*; Dat Sillas een Gascons Edelman, die tot Castres gekomen was, alwaar hy onder voorwendsel van eenige last van den Koningh en van den Prins van Condé te hebben, vijf of ses dagen vertoeft hadt, tot den Waarschouwer had gelogeert; en dat hy geduyrende dat sijn verblijf Arrest had bekomen, tot het gevangen nemen van sijn knecht, denwelke hy aanklaagde, dat hem by sijn Hospes bestolen hadt. Daar door kon blijken dat die en-

Quellinge de Consistorie van Castres aangedaan.

rolle-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1614 rolleringen geen gevaarlijk mysterie behelsden, om dat alle de confessien gelijkformigh en seer openhertig waren. Echter so quam 'er een Arrest van den laatsten Augusti uyt, dat den Waarschouwer en de Wijk-meesters in verscheyde boetens condemneerde; Dat de Consistorie verboodt, om haar mette nominatie van die Wijk-meesters te bemoeyen; om die gene die genoemt waren niet te continueren, en aan die gene die het worden souden konnen, het selve niet aan te nemen; aan de Consistorie om haar tot d'executie van haare discipline van Wijk-meesters te bedienen, mits dat sy daar toe sodanige andere personen soude mogen employeren, als sy soude goetvinden, en om sigh met geene politijke saken te bemoeyen. De nominatie van Wijk-meesters wierd aan de Borgemeesters verleent, aan welke belast wierdt, deselve half en half aan te stellen. Daar waren 'er ten tijde van die saake onder haar personen, die dat ampt al achtien jaaren bekleet hadden: 't welk toont dat de Consistorie al van langen tijt in 't besit was geweest om deselve aan te stellen: Maar men behoefde maar 't minste voorwendsel te maken, om de Gereformeerden de best bevestigtste voorrechten t'ontnemen.

Verbodt van d'oeffeninge des Godsdiensts, en vande Schoolen.

De Gereformeerden hadden eenige Schoolen tot Couhé, dewelke door twee Regenten geregeert wierden, Guillaumet, anders Torsat genoemt, ende Champeraut. Daar was een Arrest van den Raadt van Staten van den agt-en-twintigsten February, 't welk verboodt Schoolen in die plaats te houden, en dat die twee Regenten dag beteekende om te compareren, gelijk of men aan haar hen professie tot een crimen had willen maken. Daar waren ook noch veele andere Steden, alwaar d'oeffeningh van den Godsdienst verboden wierdt. Een Arrest van den vijftienden Maart verboodt deselve tot Bassai te continueren, om dat het selve een Catholijke Heerlijkheyt was: en wegens die gene die tot Mareuil wierd gehouden, wierdt gelast, dat den Intendant Villemontée uyt haar tijtels en door getuygen sigh soude informeren, van wat tijdt deselve begonnen hadt. Een ander van den drie-en-twintigsten April verbood aan de Gereformeerden om tot Mombrison te vergaderen, werwaarts sy haare oeffeningen naar d'interdictie tot Taulignan overgebragt hadden: en het selve Arrest verboodt aan Vulson de la Colombiere om op meer als eene plaats te prediken. 't Is opmerkelijk dat den Bisschop van Valence en van Die; die den gestadige Vyandt van de Gereformeerden van sijn Bisdom was, in het request waar op hy naar eenige proceduyren dat Arrest van den Raadt verkreegh, te kennen gaf, dat in drie mijlen in 't ronde van Taulignan vier-en-dertigh plaatsen waren geweest, waar inne de Gereformeerde Godsdienst geoeffent was geworden. 't Was een groote glorie voor een Bisschop, dat hy daar van het grootste gedeelte had doen verbieden. Daar was noch een Arrest van de Kamer van 't Edict tot Parijs, 't welke naar dat het de saak negen jaaren had laten treyneren, het prediken tot Bournaizeau verboodt. Het voorwendsel daar van was mede, dat den Heer Catholijk, en partye in 't proces was. 't Is waar dat 't selve Arrest aan de Gereformeerden reserveerde, om haar van een andere plaats buyten de Baronnye te voorsien. Dat selve was een bedriechelijke clausule, die men in d'Arresten voegde; om te doen geloven, dat men egale justitie deedt: aan den Heer, met zijne Heerlijkheyt t'ontheffen van d'oeffeninge eenes Godsdiensts, die contrarie de zijne was: en aan de Gereformeerden, met haar hun recht op een andere plaats te doen behouden. Maar die verbooden en lieten niet naar een volslage interdictie gelijk te sijn; om dat als de Gereformeerden een andere plaats versochten, men of die onmogelijk niet konde toestaan, of men vitte dan op de grondt van haar lieder recht; en so deselve een nieuwe plaats sonder die te versoeken innamen, so verbood men haar daar haare Vergaderingen te continueren, alsο sy sulks sonder vergunninge niet konden doen. Deselve Kamer verbood wijders naar langhwylige vittingen en verscheyde Arresten, om tot Montaigu in d'afwesentheyt van den Heer te prediken. Dat Arrest was van den sevenden September.

Begraeffenissen.

De begraaffenissen verstrekten ook voor en stoffe van quellingen. De Gereformeerden waren gewoon haare dooden op een sekere plaats in het Bisdom van Noyon, digte by Varennes te begraven. Den Bisschop pretendeerde dat eertijds aldaar een Kapelle had gestaan, en om de Gereformeerden te beletten van daar op haare dooden te brengen, so had hy daar een Kruys doen planten. Dog dat selve aan de Gereformeerden geen vrese hebbende toegebragt, so liet den Bisschop op zijn eygen autoriteyt een Lijk dat sy aldaar 't sedert het planten van het kruys begraven hadden, weder opgraven. Waar naar hy te rade wierdt op zijn te kennen geven van den geheymen Raadt een Arrest te verkrijgen, 't welk verbieden soude begraaffenissen in die plaats te doen. Om het voor-

wendsel

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

wendſel van het verbodt te waarſchijnelijker te maken, ſo liet den Biſſchop ter dier plaats op den dagh die de Catholijken *H: Sacraments dagh* noemen, een ommegang doen, en aldaar een ruſt plaats voor het Sacrement ſtellen. Sulks was in den jare 1640 gebeurt, maar de Gereformeerden haare poſſeſſie willende maintineren, lieten aldaar noch een Vrouw begraven. Den Rechter van Noyon deed deſelve weder opgraven, en op het Kerk-hof van een andere plaats brengen: 't welk een gelegenheyt tot verſcheyde proceduren gegeven hebbende, ſo quam 'er noch een nieuw Arreſt van den ſekreten Raadt op den negen-en-twintighſten November uyt, 't welk het verbodt vernieuwde, en de Gereformeerden nootſaakte om haare pretenſien te laten varen. 1641

Blaſphemien en profanatien. De Blaſphemien en profanatien waren mede een voorwendſel van eenige quellingen. En Inwoonder van Nanterre, Mangets genaamt, een ander als die gene was, waar van ik hier vooren geſproken hebbe, wierd mede beſchuldigt, dat hy eenige laſteringen ſoude uytgeſproken hebben. Den Rechter die door een ſententie van de Kamer van 't Edict, ſijn pligt geleert hadt, als welke in 't voorgaande jaar zijne ſententie hadt vernietigt, velde in deſen een veel gematigder ſententie; en condemneerde den beſchuldigde alleenelijk om bloots hoofs en op ſijn knien, in de Vierſchaar van Nanterre reparatie te doen, en in drie jaaren banniſſement buyten de juriſdictie. De ſaake by den gecondemneerde in appel naar Parijs betrokken zijnde, ſo was den Procureur dat maal in een quaat humeur, en verſogt voor appellant wegens een al te lichte ſtrafte aangenomen te worden. Waar op de Kamer van 't Edict by een Arreſt van den elfden Mey, de ſtraffe in de ſententie van den Rechter van Nanterre verſwarende, Mangets in negen jaaren banniſſement uyt het Provooſtſchap van Parijs condemneerde. Een particulier van Couhé wierd by een ſententie van den tienden April van den Rechter der plaatſe, in een boete gecondemneert, en de ſelve boete wierdt beſteedt tot onderhoudt van een Lampe in de Parochie-Kerk. Het voorwendſel was de ontheyligingh van het Kerk-hof, waar op dien Man beſchuldigt wierdt eenige miſt gebragt, en ſtaaken geplant te hebben, om Sergies daar aan te drogen. Al het crimen dat hy daar in begaan hadt was buyten twijfel dat hy een Gereformeerde zijnde, geen vergunninge daar toe door eenig preſent of beleeftheyt, van den Parochiaan had verkregen: alſo 'er hedendaags noch geen Kerk-hof is, waar op men voor die prijs de vryheyt niet bekomt, om 't ſelfde te mogen doen.

Ampten. Men vervolghde alſnoch de Procureurs onder voorwendſel dat ſy geene Commiſſien hadden, of van die Godſdienſt niet en waren, die daar in uyt gedrukt ſtont. Daar was tot S^t. Maixant een Gereformeerde, le Gaſcon genaamt, die ſo een ampt oeffende. De Catholijken met gelijke ampten voorſien zijnde, waren hem nydigh: en dat ſelve was gemeen genoegh in alle de Steden, daar Gereformeerde beampten waren, om dat deſelve bykans altijdt meer ſaken als d'andere hadden; het ſy, dat d'oude opinie die men van derſelver oprechtigheyt opgevat hadt, haar meer vertrouwentheyt toe bragt; of het ſy, dat deſelve om haar geagt te maken, haar ſelven, van meerder ſpoet als d'andere prikkelden, of het ſy eyndelijk, om dat de Gereformeerden van de beſte familien, die kleyne ampten voor haare kinderen niet te geringh quamen te oordelen, en haar beſte deeden, om deſelve daar toe te brengen; dat de oorſaak was, dat bykans alle de Gereformeerden meer uyt haar ſelven als wegens haare ampten recommandabel waren. Gaſcon nu had den ontfang van de penningen van de Gemeynſchap; 't welk aan d'andere ſpijt toebraght, die ſigh waren inbeeldende, dat 'er in dat employ eenigh voordeel te doen was: Invoegen dat ſy toeleyden om hem van ſijn ampt t'ontſetten, om geen gelegenheyt meer te hebben, van hem met jalouſie aan te ſien. Hardy, een Catholijk Procureur voor deſelve rechtſ-bank, wierp hem op ſekeren dagh in een proces daar hy ſijn partye Procureur in was tegen, dat hy geen recht om te poſtuleren hadt, alſo hy niet van de vereyſte qualiteyt was. Naar dat dien aanval een weynigh uytwerkinge gehadt hadde, ſo raadſlaagden de Catholijken tegen de Gereformeerden; en reſolveerden om haar buyten alle die kleyne ampten te ſluyten. Weſhalven ſy te rade wierden om over deſelve aan den Gouverneur te klagen, en om alle Notariſſen, Deurwaarders, en Procureurs van de Religie, van maliverſatien te beſchuldigen. Door een opſtel van deſelve Vergaderingh waar in die reſolutie wierd genomen, deedenſe aan den voornoemden Gaſcon verbieden, dat hy ſigh met den ontfang van haare gemeene gelden niet ſoude hebben te bemoeyen. De ſaake naar verſcheyde proceduren, aan den geheymen Raadt zijnde gebragt, ſo quam 'er op den dertienden December een Arreſt uyt, 't welk aan de beſchuldigden beval haare Commiſſien te ver-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1641 tonen, en te justificeeren datse van de vereyste hoedanigheyt waren; en by gebreke van dien dat sy afgewesen souden blijven. Dat selve was de kortste wegh om haar van haare ampten te berooven. Een proces van maliversatie was een langwylige saak, en waar in den beschuldiger op 't minste so veel als den beschuldigde te vresen hadt: Maar also alle de Commissien uytdrukkelijk de belydenis van de Catholijke Godsdienst mede brachten, so was 't seeker werk de Gereformeerden die Commissien hadden, op te leggen, om deselve te produceren. Dien selven Raadt had op den tienden November een gelijk Arrest tegen Gardemau, die Procureur voor de Vierschaar van Poitiers was, verleent gehadt.

Priesters en Monnikken die van Godsdienst veranderen.

Het Parlement van Rennes toonde sijn yver by een Arrest, 't welk het selve op den dertienden van deselve maandt verleende, tegen de Priesters en Monnikken die van Godsdienst veranderden. Het noemde deselve *Apostaten*, gelijk of se het Christendom versaakten; en datse in de macht van haare Bisschoppen, of van haare Oversten souden werden gestelt, om volgens de Decreten gestraft te worden: En ondertusschen verbood het aan de Predikanten om deselve te trouwen. Het Arrest van 't Parlement van Parijs wegens het huwelijk van Tridon, wierd in het selve geciteert: 't geen kon doen sien, dat in sodanige Arresten de passie 't dikmaals boven het oordeel overhaalde. In een Arrest 't welk aan de Priesters en Monnikken de verandering van Godsdienst tot een strafbaare misdaadt maakte, citeerde het Parlement een ander Arrest, waar in den Advokaat generaal beweert hadt, dat het haar geoorloft was van Godsdienst te veranderen.

1642 d'Oude Kerk van Vitré afgeworpen.

De beroerten van den Staat geduyrende het jaar 1642, de samensweeringe van St. Mars, en de siekte waar van den Cardinaal op den vierden December stierf, naar dat hy langen tijdt bedlegerigh was geweest, en belette niet, dat het selve seer verdrietigh voor de Gereformeerden was. Men deed haar groote onrechtvaardigheden nopende het recht en de plaatsen van haare oeffeningen aan. Sy hadden een Kerk tot Vitré, gebouwt op een grondt die sy bekomen hadden, en waar van het besit haar by een betwist Arrest, in 't leven van Hendrik de IV. bekrachtigt was, den welke aan de Inwoonders geschreven hadt, in haar te vermanen, dat se met malkander in vrede leven souden. 't Selve belette niet, naar dat den Hertogh van la Trimouille van Godsdienst verandert was, dat de Catholijken haar oude verschillen niet vernieuwden, en geen nieuwe pogingen deeden, om die Kerk te ruineren, onder voorwendsel, dat se te digt by haar Kerk stont. Den Hertogh die al het gesagh van dessels huys aan de Hertoginne sijn Gemalinne over liet, de welke seer yverig in de Godsdienst was, en die de koenheyt had gehadt, om haar outste Soon in deselve gevoelens op te voeden, en moeyde sigh met dat proces niet, om dat de Hertoginne de Gereformeerden opentlijk beschermde. De Catholijken voegden by de saak van den Godsdienst, om te beter uytslagh daar van te hebben, ook de klachten van eenige uytsporigheden, die sy pretendeerden dat de Gereformeerden op Kersnacht gepleegt hadden. Die misdaadt bestont daar in, dat de Gereformeerden eenige stukken van de brooden die de Catholijken *gewijde brooden* noemen, genomen, en deselve de honden t'eeten gegeven hadden. Sy voegden daar noch andere versoeken nopende verscheyde Artijkelen by: Invoegen dat 'er naar lange en verdrietige betwistingen, eyndelijk op den vieren-twintigsten January een Arrest van den geheymen Raadt uyt quam, 't welk alle soorte van vernoeginge aan de Catholijken gaf. Het beval haar, datse aan de Gereformeerden een andere plaats in de Vorstadt, die geen Kerkelijk leen was souden geven, ten minsten drie hondert voeten van alle Kerken of Kapellen afgelegen zijnde; Dat de Catholijken de plaats souden uyt kiesen; Dat de Gereformeerden aldaar een Kerk gelijk d'andere geweest was, souden doen bouwen, naar welkers voltoyinge, en eerder niet, sy de haare aan de Catholijken souden over laten, om tot een Stad-huys of tot eenigh ander bequaam gebruyk gemaakt te worden; Dat de Catholijken haare avancen uyt de gemeene penningen weder gegeven souden worden; dat den Parochiaan of perpetuele Vicaris, d'eerste stem in de Vergaderinge van de gemeynschap, voor alle Leeken en alleen naar den Seneschal, dessels Stedehouder, en den Procureur Fiscaal soude hebben. De klachten over de uytsporigheden wierden aan 't Parlement van Rennes gerenvoyeert; ende het appel van een Sententie van den Stedehouder, die geordonneert hadt om een Tombe wegh te nemen, die op het Graft waar in Mommart in was begraven, gestelt was aan de Kamer van 't Edict gerenvoyeert.

Den

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Den twaalfden February quam 'er een Arrest van den selven Raadt uyt, 't welk verboodt om in de Stadt van Gex te prediken. Een ander van den twintigsten Juny verboodt in de Stadt of in de Voorsteden van Sancerre, predikatien of eenige andere openbare of bysondere oeffeningen te doen. Die Stadt had deselve oeffeningh van de regeringe van Karel de IX af gehadt, en sy was t'sedert aldaar noyt afgebroken geweest. Sy was vermaart door de lange belegeringh en eyssselijke hongers-noot, die men deselve had doen lyden: en noyt was 'er een recht so notoir als het haare geweest. Niettemin den Prins van Condé, die de Heerlijkheyt verkregen hadt, deed desselfs weygeringh die hy quam te doen om sijn toestemminge tot de continuatie van die gewoone oeffeningen te geven; gelden, en dat was genoechsaam, om een voorrecht van so een bevestigde possessie te doen schenden. Alard, den Predikant van de plaats, die men in persoon gedaghvaart hadt, wierd met dat verbodt naar dat hy gecompareert was geweest, afgewesen. Maar niets is te vergelijken by het geen in den selven Raadt op den een-en-twintigsten November wegens de Stadt Chauvigni uyt gewesen wierdt. d'Oeffeningh was aldaar in gevolge van het negende Artijkel van het Edict van Nantes bevestigt; en daar ontbrak niets aan de baarblijkelijkheyt van de bewijsen Maar dat meer was, so was die plaats in het Edict selfs genoemt; en het agt-en-twintigste van de bysondere Artijkelen behelsde dese woorden: *De geseyde oeffeningh sal mede in de voorseyde Stadt van Chauvigni gecontinueert worden.* Niettemin den Raadt verboodt, om deselve voor het toekomende aldaar meer te plegen. Het voorwendsel was, dat Chauvigni d'eerste Baronnye was aan den Bisschop van Poitiers toebehorende; en dat men die qualiteyt van de plaats verswegen hadt, wanneer men het Artijkel daar ik van spreek, had verkregen; en daar was niet valscher. Daar was selfs een langen handel over dat subject geduyrende het Tractaat van 't Edict geweest; en het verschil over de bysondere plaatsen, alwaar de Gereformeerde het recht van oeffeninge wilden behouden, had gelegenheyt gegeven, om alle de hoedanigheden van die Plaatsen veel breder te verklaren.

1642.

d'Oeffeningen tot Gex: Tot Sancerre

Tot Chauvigni verboden.

De Kamer van 't Edict van Parijs liet mede een heel singulier Arrest, over het subject van 't recht van oeffeninge op den dertigsten July uytgaan. Baudouin Advokaat van 't Parlement van Parijs, was Heer van Champrose, een kleyn adelijk Landt in Brie. Hy begaf sigh des Sondaags derwaarts, om sigh van de saaken van 't Hof te verfrisschen, en liet dan aldaar in sijn tegenwoordigheyt prediken. Men wilde hem die vryheyt niet laten behouden, alhoewel hy verklaarde dat hy aldaar geen vaste oeffeningen pretendeerde te bevestigen. Maar om dat het Edict formelijk mede bragt, dat een Heer op een plaats woonende alwaar hy deed prediken, sulks ook in een ander van desselfs huysen konde doen, terwijle hy aldaar tegenwoordig was; maar den Advokaat generaal Talon vond echter een beknibbeling uyt, om die consideratie aan Baudouin onnut te maken. Hy beweerde dat die vergunninge niet sagh op die gene, die haare huyshoudinge in een Stadt hadden, wegens welke men een plaats van oeffeninge verleent hadt: Maar alleen voor die gene, die op het Landt woonden, alwaar sy oeffeninge in eene van haare huysen hadden, voor eenigen tijdt in een ander haar verblijf gingen houden. Also nu alles goet tegen de Gereformeerden was, so passeerde die observatie ook voor sodanigh: en om dat Baudouin tot Parijs woonde, so verbood men hem dat hy tot Champrose soude doen prediken, selfs wanneer hy sigh aldaar op houden soude. Daar was niemant als den Parochiaan hem partye in die saake.

Nieuwe Vittinge over het leen recht.

Het Parlement van Thoulouse verbood door verscheyde Arresten, waar van het eene van den twaalfden September was, om tot St. Ceré in Querci te prediken, om dat het een Landt van den Hertogh van Bouillon was, die Catholijk was geworden. Waar op men moet aanmerken, dat d'oeffeningen dikmaals in de Landen van de Heeren, onafhangelijk van de Heeren gepleegt wierden; om dat het recht uyt krachte van eenigh artijkel van 't Edict aldaar verkregen was: Maar men confundeerde alles, om maar gelegenheyt te hebben van de Gereformeerden te hinderen, so als wy reets in de saaken van Sancerre en van Chauvigni gesien hebben. Het selve Parlement gingh in 't begin van 't volgende jaar noch veel verder; en niet te vreden zijnde met d'oeffeninge te doen ophouden, so ontsette het de Gereformeerden van een Kerk-hof, 't welk aan haar by een Ordonnantie van de Commissarissen executeurs van 't Edict verleent was. Het voorwendsel van die onrechtvaardigheyt was, dat sy geen meer recht van begraaffenisse als van oeffeninge hadden: gelijk of 't een altijdt van 't ander afgehangen hadt. Daar waaren verscheyde Plaatsen alwaar de Gereformeerden noyt het

Oeffeninge tot St. Ceré verboden.

Vittinge over het Kerk-hof.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1642 recht om te prediken gepretendeert hadden, daar men haar niettemin Kerk-hoven had verleent. De reden daar van was, dat de Kerk-hoven haar toegestaan waren, niet voor plaatsen van oeffeninge uyt krachte van eenige possessie, of van eenige andere tijtel, maar uyt enkele reden van gemak of van nootsakelijkheyt, wanneerse al te verre van de plaatsen alwaar d'oeffening bevestigt was, af woonden, om haare dooden gemakkelijk derwaarts te konnen vooren.

Oeffeninge tot St. Savin, en tot Antibé verboden.

Men verbood mede om tot S[t]. Savin en tot Antibé te prediken, om dat het Leenen van de Kerk waren. S[t]. Savin was in het Arrest van Chauvigni begrepen; en Antibé was het subject van een ander, dat op den sestienden December op het versoek-schrift van Godeau, den Bisschop van Grasse en Vence verleent was. Het selve Arrest behelsde ook, dat het Kerk-hof van de Gereformeerden een sekere distantie van dat van de Catholijken af soude moeten leggen, vermits den Bisschop in sijn versoek-schrift als een groot inconvenient van de gebuurschap van die plaatsen voor gebragt hadt, dat de beenders van de *gelovige Christenen* onder die van de *Ketters* souden konnen vermengt worden. Dat was al van verre voorsorgen tegen den jongsten dagh gedragen, waar inne de Goddelijke almacht het onderscheydt wel sal komen te maken. Daar inne was insgelijks verboden de Lijken openbaar ten toon te leggen, en om deselve by dagh met statie te begraven.

Vereyste afstant tusschen de Kerk hoven van de Gereformeerden en de Catholijken.

Grafstede gevioleert.

Anna Trouvé had het meeste gedeelte van haar leven in de Catholijke Godsdienst door gebragt, alhoewel sy haar Dochter aan een gereformeert persoon, daar sy by inwoonde, uyt getrouwt hadt. Eenigen tijdt naar dat sy de communie in de Roomse Kerk ontfangen hadt, quam sy in 't huys van haar Schoonsoon siek te worden, en stierf sonder datse den Parochiaan noch eenige andere Geestelijke, om haar te assisteren, had doen roepen. Men begroef haar op het Kerk-hof van de Gereformeerden tot Chaumai; Maar de Catholijken wilden geloven, dat sy in haar Godsdienst tot haar doot toe volherdt hadt, en dat het door bedrogh van haar Schoonsoon, en zijne andere gereformeerde Maagen was, dat sy van de assistentien en de begraaffenisse der Catholijken berooft was geworden. Daar was geen ander bewijs van als de gissinge, die men daar uyt opvatte, om dat sy voor haar siekte de communie in haar Parochie noch had ontfangen. Niettemin so condemneerde men haar Schoonsoon om haar weder te doen opgraven, en op zijne kosten op 't Kerk-hof van de Catholijken te doen brengen: Maar also het lichaam niet verdorven scheen te wesen, naar dat het ontrent twee maanden in d'aarde had gelegen, so wilde men daar een mirakel van maken, en om te beletten dat het selve niet tegengesproken soude worden, so liet men eenige Gereformeerde Vrienden van de overledene verhooren; die voor den Rechter bekenden, dat sy niet bespeurt hadden, dat het geseyde Lijk eenige quade reuk van hem gaf. Dat selve was voor de lichtgelovigheyt van de Catholijken genoegh, en uyt vrese dat de geheugenisse van dat wonder verloren mocht gaan, so besteede men de boetens waar in die gene gecondemneert waren, die de geseyde Vrouwe op het Kerk hof van de Gereformeerden hadden doen begraven, om een Kruys te maken, dat op haar graft wierdt gestelt, met een geschrift daar op, 't welk het verhaal van die Historie behelsde. 't Is waar dat men niet te rade wierd sigh op dat mirakel t'informeren als in de maandt van Mey, heel langen tijdt naar dat de saak gebeurt was: Maar 't geen opmerkelijk was, is dat men in het verhaal van dat geval, als tot een overtuygend bewijs van het mirakel by gebragt heeft, dat de twee maanden in welke het Lijk begraven was geweest, de twee rouwste winter-maanden waren: gelijk of het heel mirakuleus was, dat de koude en de vorst de verdervinge beletteden: om alhier niet te seggen, dat 'er over al koude landen sijn, waar inne de Lijken niet als naar twintigh jaren tijds komen te verrotten.

Pretens mirakel,

Herstellinge van de Misse tot Tonnaiboutonne.

Tonnaiboutonne is een plaats in het Classis van S[t]. Jan d'Angeli, alwaar men seyt, dat de Misse in tachtigh jaaren tijds niet gesongen was geweest. Het Parlement van Bordeaux herstelde deselve in dat jaar aldaar by een Arrest van den laatsten Maart. De Heeren van de plaats hadden voor haare familie een Kapelle gebouwt, of gelijk als het Parlement in desselfs Arrest spreekt, een *Graf-stede*, op de plaats selfs alwaar den voornaamste Altaar van de Catholijke Kerk had gestaan. Dat Arrest ordonneerde d'afwerpinge daar van, en ontnam aan de Heeren alle 't gene dat aan de Geestelijken had toebehoort. Het vergat ook niet om deselve te condemneren, de Lijken die in het geseyde *graft* by geset waren, weder op te graven; tot de restitutie van 't Kerk-hof, van de Klokken, van 't huys van den Parochiaan, en van dat van 't Aalmoessenierschap; en

om

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

en om de Kerk te herſtellen; verbindende d'Inwoonders om twee derde parten van de kosten te betalen, en die geene die deel in de tienden hadden, het ander derdepart. Dat ſelve was de Gereformeerden wel in de condemnatie betrokken, alſo bykans alle d'Inwoonders van dat getal waren. Aan d'andere zijde ſo hadden d'Edicten verboden, om de geheugeniſſe van de feyten van die nature weder te vernieuwen, en de Gereformeerden van alle d'afwerpingen der Kerken, die voor het Edict van Nantes geschiedt waren, ontſlagen. Maar de Parlementen geen agt meer op dat Edict, als op een wet haarer uytſpraken nemende, maakten daar openbaarlijk een ſpel haarer paſſien en knibbelingen van. 1642

De Gereformeerden die met kleyne ampten voorſien waren, wierden dat jaar gelijk als in de voorgaande vervolgt; en den geheyme Raadt liet op den negen-en-twintigſten April een gelijk Arreſt als d'andere tegen de Deurwaarders, Notariſſen, en Procureurs, en de Commiſen van de Griffie van Melle uytgaan. In den ſelven Raadt wierdt ook een Arreſt van den elfden Maart verleent, 't welk al dat geen bekrachtigde dat by den Biſſchop van Poitiers, tot onderſcheydt van de Schoolen van de knechjens en meyſjens geordonneert was; als mede de byſondere ordonnantie van den Rechter van de plaats, die de Gereformeerden ſelfs onderwierp, om vergunninge van den Biſſchop te verſoeken, en om deſelve aan den Procureur van den Koningh te communiceren, voor dat ſy haare leſſen quamen te continueren. Ampten. Schoolen.

De Blaſphemien en oneerbiedigheden deeden veele onrechtvaardigheden plegen. Vier jongelingen wierden beſchuldigt, dat ſy de Ciborie op nieuw jaars nacht berooft: en de geconſacreerde hoſtien op het Kerk-hof geſtrooyt hadden. Sy wierden in handen van den Provooſt geſtelt, wiens juriſdictie ſy afſlaan wilden, en renvoy van haar proces aan eenige Kamer van 't Edict verſoeken. De plaats van Couhé alwaar de ſaak gebeurt was, onder het gebiedt van het Parlement van Dyon weſende, ſo moeſt men de ſaak wegens de competentie aldaar laten uytwijſen; en het Parlement renvoyeerde deſelve aan den Provooſt, die deſelve alle vier ter doot veroordeelde. Maar alſo ſy maar gecondemneert waren om gehangen te worden, ſo kon men twijfelen, of 'er wel goede bewijſen van haar crimen waren. Men ſoude haar op een radt of om verbrandt te worden gecondemneert hebben, by aldien dat effectivelijk van Catholijken ſelfs gepleegt was geweeſt. Daar is in der daat een verhaal van de doot van die ellendigen, dat reden ſoude konnen geven om te geloven, dat haare ſtraffe verſacht wierdt, om datſe van Godſdienſt veranderden. Maar de ſtijl van dat verhaal is van ſo een Monniks trant, en het geweeſſel van dien heeft ſo veel merk-teekenen van valſheyt, dat het genoegh is dat men het ſelve leeſt, om geperſuadeert te ſijn, dat de ſaak ſigh heel anders toegedragen heeft. Den Monnik die het ſelve opgeſtelt heeft, vertoont die ellendigen als offe de H: Maget aan riepen, ſelfs al eer ſy de Roomſe Godſdienſt omhelſt hadden: en verhaalt een mirakel dat in faveur van een van haar, die geduyrende een ſeer pijnelijke torture ongevoeligh ſcheen te weſen: gebeurt ſoude ſijn, 't welk hy aan de beweginge van de devotie, die hy voor dat H: Schepſel hadt, is toeſchrijvende. Maar daar is een tegen verhaal, 't welk getuygt, dat die ellendigen onſchuldigh waren; dat den Parochiaan haar van dat crimen uyt een vuyle booſaardigheyt verdagt had gemaakt; dat men pretendeerde datſe door een gat in de Kerk waren gekomen, daar onmogelijk geen menſchen Lichaam door konde komen; Dat den Parochiaan dat gat ſelfs had doen maken, om een voorwendſel van de beſchuldiging te hebben; en dat hy ſijn eygen Ciborie genomen, en ſelfs de hoſtie geconſacreert of ongeconſacreert op het Kerk-hof geſtroyt hadt; waar van men wel bewijſen ſoude hebben konnen bekomen, by aldien den Provooſt deſelve had willen beleggen; Dat de beſchuldigden of nietwes beleden, of het niet anders als onder het gewelt van de pyningen deeden; Dat men geen bewijs van haar lieder verandering van Godſdienſt, als het getuygenis van de Monnikken heeft; die haar totter doot toe omringden; en dat ſo yemandt van haar de ſwakheyt had gehadt van ſulks te beloven, dat maar geweeſt was op hoope, dat men hem het leven ſoude ſparen; Dat men haar al ſtervende geen daad van Catholijken ſagh plegen; noch vermaak in 't Kruys en de Paternoſters, die men haar geduyrigh voor het geſigt hieldt, nemen. Maar de Monnikken ſijn tot ſodanige laſteringen gemaakt, en het is haar gewoonte om op de Gereformeerden d'argwaan van die *Heylighſchenderye* te werpen, om haar by 't Volk gehaat te maken; ſo als men in 't vervolg door meer als een exempel ſien ſal. Blaſphemien en Profanatien.

Den Heere van Chaurai en ſijn Vrouw wierden beſchuldigt, dat ſy haar Karos dwars Andere Exempelen.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

1642. in de straat daar den ommegangh op *H: Sacraments dagh*, door moest gaan, hadden laten setten. Den Bisschop van Poitiers liet daar over informatie nemen; en die misdaadt, die men door lange proceduyren en gestrenge informatien getracht hadt te beswaren, deed echter niet anders dan een Arrest op den tienden Mey van de Kamer van 't Edict uyt komen, 't welk de beschuldigden in de kosten van den Bisschop condemneerde, en haar voor de Kamer citeerde, om haar op te leggen van hen zeedighlijk volgens de Edicten te gedragen. De dienst maagt van een Procureur van Poitiers wierd beschuldigt, van veele lasteringen tegen de Beelden van de H: Maget en de Heyligen, op sekeren dag, dat sy in de Abdye van Montierneuf was, uytgesproken te hebben: dat is te seggen, dat d'arme Dochter onbedachtelijk geseyt hadt, dat het *Afgoden* waren. Men maakte deselve haar proces by contumacie, om dat sy niet gevangen kon gekregen worden: En sy wierdt veroordeelt om honorable amende te doen, om de tonge doorsteeken, en voor eeuwigh uyt de Provintie van Poitou gebannen te worden; 't welk in haar effigie geexecuteert soude worden.

Universiteyten[illegible]. De Bisschoppen van Mompellier en van Valence waren bewaarders, van de voorrechten der Universiteyten van die twee Steden. Die van Valence passeerde naar verscheyde Arresten en een lang proces tusschen hem en d'andere Leeden van de Universiteyt, een transactie met haar, en stelde vervolgens reglementen op, waar van het voornaamste oogmerk was, om de Gereformeerden buyten alle waardigheden te sluyten. De Statuten brachten mede, dat 'er alle Sondagen een hooft-misse tot kosten van de Universiteyt soude werden gedaan, waar inne den Rector, de Leeraars, de Regenten, de Scholieren, de Suppoosten, en de Keurlingen, op sekere poene assisteren souden; dat den Bisschop die ook Cancelier van de Universiteyt is, in alle handelingen soude presideren; dat den Vice Cancelier en den Rector, Priesters of ten minsten Clerken souden moeten sijn; en dat sy aan hem den Eedt bloots hoofts en op haar knien souden moeten afleggen.

Boeken. De Boeken hadden ook deel in de strengheyt der Catholijken. Du Moulin had een kleyn boek laten uytgaan, den *Capucijn* genaamt. Hy belachte daar in die institutie, waar van het uytwendige de Catholijken verblindt. Sy vervolgden met groote drift de veroordeelinge van dat Boek: En de Kamer van Castres over dat subject verdeylt zijnde, so wierd die verdeyltheyt op den derden April in den Raadt afgedaan; en het Boek ten vuyre gedoemt. Het Parlement van Bordeaux ordonneerde op den agt-entwintigsten Mey deselve saak. Het geseyde Boek wierdt tot Poitiers door een ordonnantie van den Seneschaal, op den twaalfden December met noch een ander, getijtelt *Het dag register van den Capucijn*; by François Clouet denwelke het habijt van die Ordere gedragen en het selve opgestelt hadt, verbrandt.

Onrechtvaardigheden tot Sancerre gepleegt. Ik heb reets geseyt dat den Prins van Condé Sancerre had bekomen, en dat hy aldaar d'oeffeninge had doen verbieden: Maar sijn yver en bleef by so weynigh niet. Hy liet noch een Arrest van den sekreten Raadt op den vierden November verlenen, 't welk verbood om begraaffenissen op vollen dagh met eenige de minste pompe te doen; om de Lijken by de deuren van de huysen ten toon te leggen; om de Catholijken noch de nieuwe bekeerden, of die gene die een voornemen hadden om haar te *bekeeren*, niet te misdoen noch te misseggen, op pœne van Lijfs-straffe. Wijders wierdt geordonneert, dat men geen Krijgs-Volk by de Catholijken soude logeren, dan naar dat die van de religie haar deel souden hebben; en dat de kosten van de logementen en andere Stads-lasten, alleen by de Gereformeerden gedragen souden worden; Dat de schattingen by drie Catholijken en een Gereformeerde verdeylt; maar datse by drie Gereformeerden en een Catholijk geheven souden worden; Dat den Bysitter en gereformeerde Collecteurs, by de Gereformeerden en de Catholijken verkoren souden worden. Mitsdien so was alles sodanigh gedraayt, dat de Catholijken, die het tiende deel van de Inwoonders niet uyt maakten, de Meester van de rest waren, en met de goederen en vryheden der andere na haar geliefte leven konden. Sommige personele misnoegingen vervoerden den Prins tot die onrechtvaardige wraaken.

1643 Doot van den Cardinaal. De doot van den Cardinaal, en de weynigh versekerde gesontheyt van den Koningh, gaven als een soorte van opschorssinge van saken: vermits het gansche Hof op de verandering dagt, die 'er eer langh in den Staat voorvallen moest. Weshalven de Gereformeerden een weynigh uytstel hadden. Ik vinde niet anders als een betwist Arrest van den sekreten Raadt van den derden Maart, 't welk een ander bekrachtighde dat

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

dat by den Bisschop van Lucon op desselfs versoek den twintigsten Mey te vooren geobtineert was, wegens het verbodt van d'oeffeninge tot Marcuil. Den tweeden Maart wierd 'er een sententie tot Poitiers uytgewesen, die Gagemont volgens zijne vrywillige aanbiedingen condemneerde, om aan den Vicaris van S^t. Hilarius de Melle, sijn verschooninge te doen, om vijftigh guldens in de handen van den Bisschop te consigneren, en om hem de kosten van 't proces dat hy hem aandeedt te betalen, om dat hy op d'aankomste van 't Sacrement dat men naar een sieke droeg, niet van 't Paart had willen klimmen, noch sijn hoedt afnemen. 1643 Oeffeningen en oneerbiedigheden.

Fusil, Parochiaan van S^t. Bartholomeus tot Parijs sigh in den jaare 1614 naar Geneve geretireert hebbende, was aldaar getrouwt. Sijn kinderen quamen naar sijn doot in *Vrankrijk* de betalinge vorderen, van een somme die men aan denselve wegens Contract van koop van erffenisse, ses jaaren voor sijn vertrek verleden, schuldig was. Haar Vaderlijke Vrienden deselve niet willende voor wettige erfgenamen kennen, alhoewel sie staande houwelijk in een Landt geboren waren, waar in men 't in geen twijffel trok dat een Priester niet soude mogen trouwen, so nam den Advokaat generaal de saak voor de Vrienden op, en deed op den vijf-en-twintigsten February by de Kamer van 't Edict sententieren, dat die Kinderen als Bastaarden in *Vrankrijk* geagt wordende, aldaar geen succesie konden hebben. Kinderen van een bekeert Priester.

Op den vijfden Maart quam 'er tot Bordeaux een Arrest tegen de voorrechten van de Kamer Mipartie uyt. Een Recollet van de Ordere of sendinge der Stadt Bergerac, ging tot Sigoules eene Joffrouw de Moulard besoeken, voorwendende dat hy aldaar uyt last van de geseyde joffrouw die siek lag, geroepen was geworden. Belloin de Predikant van de plaats komt er op in, en stelde sig tegen 't voornemen van den Monnik. Den desen ging daar op sijn klachten doen, dat men hem gewelt had gedaan; en deed een apprehensie op de persoon van den Predikant verleenen: denwelke daar in by de Kamer Mipartie deed voorsien. Dat was een saak die suyver van de competentie van die Kamer was. Maar den Procureur generaal quam tusschen beyden; en deed de sake voor het Parlement roepen, 't welk hem toestont, om d'executie van het Decreet te mogen achtervolgen. Besoek der sieken en jurisdicten.

De doot van den Koning, die in de maandt Mey voorviel, belette dat hy sijn yver niet verder tegen de Gereformeerden uytvoerde. Maar om deselve ten eynde toe te doen blijken, so wilde hy niet sterven, sonder met sijn eygen mondt de Marschalken la Force en Chatillon, aangemaant te hebben, om Catholijk te willen worden. Hy had het vermaak niet, om de partye die hy onderdrukt hadt uytgeroeyt te sien: en de Goddelijke voorsienigheyt heeft daar van het genoegen voor Lodewijk de XIV, die hem succedeerde, gespaart gehadt. Doot van den Koningh.

Eynde van het tweede Deel.

VERSAME-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

VERSAMELING VAN EDICTEN, CONFERENTIEN, En andere Stucken,

Dienende tot Bewijsen van het TWEEDE DEEL *VAN DE* HISTORIE der REFORMATIE Van de Kercken in Vranckrijck. En het Edict van NANTES.

Verklaringe des Konincks op het Vredens-Edict, gegeven tot Parijs den 22. May 1610. en geverifieert in het selfde Jaer op den 3. Juny.

LOUIS door de gratie Godts, Koninck van Vranckrijck en Navarre, allen die dese tegenwoordige Schriften sullen sien Salut.

Sedert de ongeluckige en vervloeckelijcke Moort van onsen seer geëerden Heer en Vader, den Koninck laatst overleden (die Godt Absolveere) heeft de Koninginne Regente, onse seer geëerde Vrouwe en Moeder, hebbende altoos de tranen in de oogen, en de droefheyt in het harte, niet evenwel nagelaten te arbeyden, sonder ophouden, en met een seer groote grootmoedigheyt en voorsichtigheyt, om te verhinderen dat dit jammerlijck toeval, van geen nadeel aan onse persoon en waardigheyt, noch aan dit Koninckrijck en desselfs onderdanen mach sijn; sich vindende tot dien plicht verbonden, niet alleen door de natuurlijcke genegentheyt, dewelcke deselve ons toedraeght, maer oock om datse als Regente verklaart is, en in die qualiteyt belast is met de besorginge en bestieringen der Affairen van het Rijck, door de verkiesinge en toestemminge van de Princen van onsen Bloede, andere Princen, Prelaten, Pairs, voorname beampten van de Kroone, en luyden van ons Parlement, alle aldaar vergadert (wy aldaar bekledende ons bedde van Justitie) in het welcke haar arbeydt soo geluckigh is geweest, en de genegentheyt van alle onse Onderdanen, die alstoen by ons waren, selfs de Inwoonders van onse goede Stadt van Parijs, soo groot en oprecht jegens ons, dat wy niets meerder wegens hun gehoorsaamheyt en trouwe, niets meer als wegens de goede en wijse Conduiten van de Koninginne Regente, onse geseyde seer geëerde Vrouwe en Moeder, soude konnen begeeren. Hebbende mede verstaan, uyt de berichten, dewelcke ons dagelijcks toekomen, dat in alle andere plaatsen en gewesten, van ons geseyde Koninckrijck, alle onse Onderdanen, soo Catholijcken, als van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, van alle qualiteyten, trachten uyt een prijsllijcken nayver, d'eene den anderen te overtreffen, in volvaardigheyt van te gehoorsamen, in actien en deportementen, die eenige getuygenisse van hun trouwe en plicht konnen geven, wegens het welcke wy groote gelegentheyt hebben, om Godt te dancken, en te verhoopen, gelijck het hem gelieft heeft, voor heenen, dit Rijck tegens seer groote perijckelen te beschermen, om het selve soo veel eeuwen aan een te doen bloeyen, dat hy noch sal willen, volgens sijn goetheyt, onse jonge jaren in sijn bescherminge aannemen, en ons tijt geven te groeyen, in Godtsaligheyt en deught, om t'eeniger tijdt, tot sijn eer en glorie, de grootheyt, tot de welcke hy ons heeft verheven, aan te wenden. Het welcke wy hem van goeder harten bidden te willen doen, en ons altoos in te blasen de beradingen, dewelcke vereyscht en nodigh sijn, om onse Onderdanen in sijne vreese wel te regeeren, en hen te doen leven in vrede, eendracht en vriendschap, de eene met den andere, als sijnde het ware fondament, van het welcke (naast Godt) de veyligheyt en het behoud van het Koninckrijck moet afhangen. De ondervindinge hebbende aan de Koningen onse voorsaten geleert, dat het woeden en het gewelt der wapenen, niet allen onnut om haar ondersaten, die sich daar van hadden afgesondert, weder tot de Catholijcke Apostolische Roomsche Kerck te brengen, maar eerder schadelijck sy geweest: Het welcke de oorsaack is geweest, dat sy door een geluckiger beradinge hun toevlucht tot sachtigheyt hebben genomen; hen toestaande de oefeninge van de Pretens Gereformeerde Religie, van de welke sy belijdenisse doen. In navolginge van het welke de Overledene Koninck, onsen geseyden seer geëerden Heer en Vader, hadde gemaakt het Edict van Nantes, om alle sijne Onderdanen weder te samen te verbinden. De Observatie van welck

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Edict, met de Regiementen, in gevolge van het ſelve gemaackt, een verſeeckerde ruſt onder hen beſtelt heeft, dewelcke zedert heeft geduurt ſonder interruptie. In middel van het welcke, niet tegenſtaande dat het ſelfde Edict perpetueel en onwederroepelijck ſy, en derhalven niet van noden heeft door een nieuwe Declaratie beveſtigt te werden, evenwel, op dat onſe geſeyde Onderdanen verſeeckert mogen ſijn van onſe goedwilligheyt, en dat onſe Intentie en wille ſy, het ſelfde Edict onſchendbaar te willen doen naarkomen, als ſijnde gemaackt tot het goede en de ruſt van alle onſe Onderdanen, ſoo Catholijcken, als van de gepretendeerde Gereformeerde Religie.

Wy doen te weten, dat ſijnde deſelve ſaacke in deliberatie gebracht, in onſe tegenwoordigheyt, door de Koninginne Regente, onſe ſeer geëerde Vrouwe en Moeder, wy volgens advijs van deſelve, van de Princen van onſen bloede, van de andere Princen, Hartogen, Pairs, Beampten van onſe Kroon, en veel andere notabile Perſoonen van onſen Raed, hebben geſegt en geordonneert, ſeggen en ordonneeren willen, en dat het ons believen ſy, dat het ſelve Edict van Nantes, in alle haar Poincten en Artijckelen, geſamentlijk mede de andere Artijckelen hen toegeſtaan, en de Reglementen, Faicts en Arreſten, gegeven tot de uytlegginge en Executie van het Edict, en ingevolge van het ſelve ſijn onderhouden, en onſchendbaar naargekomen, en de Contraventeurs geſtraft met alle Rigueur, gelijck als Perturbateurs van de gemeene ruſt. Wy belaſten tot dien eynde aan alle Officieren, daar ſorghvuldighlijck de handt aan te houden, op pœne daar voor te verantwoorden, en hun onachtſaamheyt te doen ſtraffen met de ſelfde geſtrengheyt, als de ongehoorſaamheyt der geener die daar tegens ſullen gedaan hebben.

Wy geven alſoo in beveelen, aan onſe wel beminde en getrouwe, de Luyden, houdende ons Hof van Parlement tot Parijs, dat ſy deſe tegenwoordige ſullen hebben, te doen lezen, te publiceeren en te Regiſtreeren, en den Inhoud daar van te doen naarkomen, te onderhouden en te obſerveeren, van poinct tot poinct, volgens hun forme en Teneur, ſonder toe te laten of te permitteeren, dat in eeniger maniere, hoe het ook ſou mogen ſijn, daar iets tegen werde gedaan; Want ſulcks is ons welbehagen.

In betuyginge van het welcke wy onſen Zegel aan deſe tegenwoordigen hebben doen hangen. Gegeven tot Parijs, den twee en twintigſten dagh van May, in het Jaar van gratie, duyſent ſes hondert en tien.

Geteeckent LOUIS

En op de vouwe in geſchreven

By den Koninck, de Koninginne Regente ſijn Moeder tegenwoordigh ſijnde.

DE LOMENIE.

En gezeegelt met het groote Zeegel van den geſeyden Heer, van geelen waſſe, op een dubble ſtaarte.

En als noch is op deſelve vouw ter ſijden geſchreven, gelezen, gepubliceert, geregiſtreert, gehoort, ſulcks toeſtaande, de Procureur Generaal des Konincks. En geordonneert, dat gecollationeerde Copyen ſullen werden geſonden aan de geſeyde Bailliuagen, en Senechaalſchappen, om aldaar van gelijcken te werden gelezen, gepubliceert en geregiſtreert, in alle neerſtigheyt van de ſubſtituyt van den Procureur Generaal des Konincks, ſijnde den ſelven belaſt, het Hof te certificeeren het ſelve te hebben gedaan, ter Maand, tot Parijs in het Parlement, den darden van Juny, duyſent ſes hondert en tien.

Geteeckent DU TILLET.

Generaal Reglement gemaackt in de Algemeene vergaderinge der Gereformeerde Kercke van Vranckrijck, gehouden tot Saumur, in het Jaar duyſent ſes hondert en elve, by toelatinge des Konincks.

In ieder Provintie ſal een Raad beſtelt werden, om over de ſaacke der Kercke van de Provintie te delibereren.

Welcke Raad ſal werden aangeſtelt, gecontinueert en verandert van twee Jaren tot twee Jaren, of in het geheel of voor een gedeelte, ter diſcretie van de Provinciale vergaderinge: Welcke vergaderinge uyt de Edellieden, Herders en darden Staat ſal verkieſen, perſoonen welker Godtvruchtigheyt, vroomheyt, bequaamheyt en ondervindinge in de Provintie bekent ſy, blijvende het getal van deſe dewelcke ſullen moeten ſijn geëmploieert, van ieder van die ſelve qualiteyten ter diſcretie der Provintien.

De Raad ſal de plaats en de perſoonen nomineren, aan de welcke ſich de advijſen ſullen addreſſeeren, 't ſy van de Gedeputeerde Generaals, 't ſy van de Provintie.

Wanneer het van nooden ſal ſijn de Provinciale vergaderinge by een te roepen, ſal de Raad alle de Kercken adverteeren; 't Sy een voor een, of by maniere van Colloquen of Claſſen, volgens de ordere, in ieder Provintie geobſerveert, om ſig op ſeeckeren dagh en plaats te vergaderen, en aldaar hunne Gedeputeerden te ſenden. Of by Kercken, of by Colloquen.

Tot welcken einde ſullen de Ouderlingen van een ieder Conſiſtorie bedacht ſijn, de voornaamſte Leden te veradverteeren, om ſich op ſeeckeren beſtelden Sondagh in de Predicatie te laten vinden, op het uytgaan van de welcke de Paſtoor de hoofden der Huysgeſinnen ſal aanſeggen te blijven, om te adviſeeren omtrent de Affairen van de Kercke, daar hen aan gelegen is.

By het advijs van welcke hoofden der Huysgeſinnen ſullen werden gedeputeert, uyt ieder Kerke, om ſich te laten vinden in de vergaderinge van het Colloque of Claſſis, of in die van de Provintie, volgens de ordere geobſerveert als boven geſeght is, perſoonen in ſulck een getal als ſal werden goet gevonden, by meerderheyt van ſtemme, behoudens dat ſy genomen werden uyt de Edellieden, Paſtooren en darden Staat, ſoo veel als mogelijck is.

In de geſeyde Provinciale vergaderinge ſal men hooft voor hooft opineeren, ten ware eenige Kerke verſocht datmen by Kercken ſoude opineeren, of in de plaatſen, alwaar de vergaderinge geſchiedt, door de deputatie van Colloquen, eenige Colloque of Claſſis verſoght, dat by Colloquen geopineert wierdt.

Niemant ſal tot de geſeyde Provinciale vergaderinge geadmitteert werden, als die daar beroepinge heeft, en by brieven van Envoye geëmploieert ſy.

De Officiers van den Koninck en andere Magiſtraten konnen ſigh in de geſeyde Provinciale vergaderinge laten vinden; wanneer ſy door boven voorſchrevene ordere daar toe geroepen ſijn; en ſullen ſich rangeeren met den Adel, of met den darden Staat, ieder naar ſijn qualiteyt, ſonder dat ſy ſullen ontfangen werden, om een ordere op hen ſelven te maken.

De Preſidenten, om in de geſeyde Provinciale vergaderingen te preſideeren, ſullen uyt den Adel verkooſen werden, by pluraliteyt van ſtemme.

Daer

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Daar ſullen uyt de Provinciale vergadringe tot de Generale niet geſonden werden, als vijf Gedeputeerde ten hooghſten, en dry ten alderminſten, dewelcke ſullen verkooſen werden, uyt de bequaamſte mannen, dewelcke in de geſeyde vergaderinge ſullen gevonden werden, onder de Edellieden, Paſtooren en den darden Staat, ſoo veel als mogelijck ſal ſijn.

De Raden in ieder Provincie aangeſtelt, gelijck als boven, ſullen de Functien en Inſpectien hebben als volght.

Te weten, de Advijſen dewelcke ſy ſullen ontfangen hebben, te diſtribueeren, 't ſy ſy die hebben van de Generale Gedeputeerdens aan het Hof, 't ſy uyt de nabuyrige Provincien, of van elders, naar de Exigentie daar van aan alle de Kercken en plaatſen van de Provincie, of aan ſoodanigen Gouverneur, Capiteyn of andere, dien het noodigh ſal ſijn.

Oock indien het ontfangene Advijs verder uytſicht als de Provincie heeft, 't ſy op het Generaal van alles, 't ſy op het byſondere van eenige nabuirige, deſelve te adverteeren by expreſſe en ſonder uytſtel.

En ten eynde deeſe Communicatie van Advijſen, by gebreck van naarſtigheyt niet koome haar vrucht te verlieſen, ſullen de aangrenſende Provincien reſpectivelijck ordere ſtellen, tot de diſtributie der ſelve van den eenen tot den anderen; aan de welcke ſy ſijn geadreſſeert, van welcke gedeelte ſy oock mogen komen door den kortſten wegh, en ſullen paſſeeren van handt tot handt, ſonder eenigh verblijf, tot welcken eynde een fonds ſal werden gemaackt, in handen van een van den Raad van ieder Provintie, van een ſeeckere ſomme gelts, als van hondert en vijftig ponden of Livres, om de onkoſten van ieder van deſe Depeches te dragen, en deſe die het verſchot daar van ſullen gedaan hebben, te rembourſeeren, en ſullen de Gedeputeerde van geſeyde aangrenſende Provintien onderlinge Communiceeren; om te ſamen deſe ordere te beramen, al vooren te ſcheyden.

Indien het Advijs ontfangen by den Raad der Provintie ſoodanigh ſy, dat die alleen daar in kan voorſien, ſal deſelve ſulcks ten eerſten en ſonder uytſtel doen; maar ſoo niet, ſal het aan ſijn voorſienigheyt en oordeel ſtaan, daar toe te roepen, om tot ſijn verſterckinge hem te dienen van Advijs, ſoodanige perſoonen, die hy volgens het geval dat in queſtie is, ſal oordeelen dienſtig te ſijn.

In geval namentlijck van eenige notabile infractie van het Edict, ſeditie, tumulte, toelage op de plaats, of iets anders van importantie, van het welke de reparatie of ſal ſijn verſuymt, of verſocht met meerder yver te werden aangeſet; ſal die, naar eygene verkieſinge, uyt de nabuirige Provintien verſoecken, die ſy dienſtigh ſal oordeelen, om van ſijn Raad te dienen, tot drie toe ten minſten, de welcke op het eerſte verſoek ſullen gehouden ſijn te laten vinden, op ſoodanigen plaats, als de beledigde Provintie ſal aſſigneeren, een of meer van hunnen Raad om te ſamen te delibereeren, over alle goede en wettige middelen, om de geſeyde infractien, die in die Provintie geſchiet ſijn, te doen repareeren, en daar hun eygen werck en ſaack van te maacken, gelijck als de geoffenſeerde Provintie, in het welcke niet voldaan ſijnde, ſal het ſijn van de voorſienigheyt der ſelver Provintie, geſamentlijck door de Gedeputeerden van hun Raden, daar van te adverteeren, indien het noodigh ſal ſijn, alle de andere Provintien, en hen een plaats aan te wijſen, om aldaar hun Gedeputeerden te laten vinden, ten eynde om eenparighlijck dit vervolgh voort te ſetten.

Het bovenſtaande volgens de Generale Unie der Kercken van dit Koninckrijck, dewelke hen verbindt tot een onderling gevoelen van hunne wonden, ten goede van den dienſt van Hare Majeſteyten, en ruſte van dit Koninckrijck, op dat een Provintie ſwaarlijck beledight ſijnde, niet hebbe uyt ſich ſelven te komen tot violente remedien, als repreſailles of eenige andere ſlagh van wraake, daar door ſe ſich ſelven, en by gevolg andere Kercken ſou konnen tot het uyterſte brengen, Maar dat deſelve ſy wederhouden, ten deelen, door haar eygene voorſichtigheyt, binnen de wettige middelen, en ten deelen geſterckt door hun onderſteuninge, om Juſtitie en reparatie van het voorgevallen feyt te verkrijgen.

De ſelfde ordere ſal oock werden geobſerveert, in gevalle dat iemandt doende Profeſſie van de Religie, onderneme roeckelooſlijk eenige ſaacke, en ſonder Vocatie, tot nadeel van de gemeene ruſt.

De geſeyde Raden der Provintien ſullen acht ſlaan, tot dienſt van den Koninck en behoudeniſſe der Kercken, dat de plaatſen, dewelke die van de Religie in bewaringe gegeven ſijn, wel werden onderhouden, en de Gouverneurs en Capiteyns, dewelcke die ſijn aanbevoolen, daar omtrent hun plicht te betrachten.

En tot dien einde werden geſeide Gouverneurs en Capiteins vermaandt, goedt te willen vinden, dat van tijdt tot tijdt geſeide Raden deputeeren eenige Capabile perſoonen van onder hen lieden, of ſelfs uit de Provintie, die de geſeide plaatſen en Garniſoenen viſiteeren, om daar van aan de Provintie reeckenſchap te geven. In welcke Viſite ſy ſullen acht ſlaan, dat al de Soldaten, volgens hun trouwe, die aldaar voornamentlijk werd vereiſcht, wel in het ſtuck van de Religie erkent ſijn; En datſe niet ſijn genomen uit de Originaire inwoonders van de Steden of Voorſteden der ſelver, in gevalle het noodigh ſy die met Volck te verſtercken; het welcke mede de Gouverneurs en Capiteins werden verſoght te obſerveeren.

En om dat men voor heenen groote abuiſen begaan heeft, omtrent het getal der Soldaten, de welcke konden of moſten werden in de geſeide plaatſen onderhouden, dewelcke in de onſeeckerheit van deeſe tijden, indienſe alſoo continueerden, ons in onherſtelbare ongelegentheden ſouden konnen werpen, ſoo werden geſeide Gouverneurs en Capiteinen verſocht, ten beſten van des Konincks dienſt, en tot maintenue van ſijne Onderdanen van de Religie, hun plicht en Conſcientie, en tot ontlaſtinge van de blame, die anderſins ſy op ſich ſouden konnen halen, ſich te willen voegen naar het geene dat volght.

Te weten, dat van de ſomme, ſoo die op de publijcke Staat geordonneert is, als dewelcke Comptant betaalbaar is, ſy het darde gedeelte nettelijck, en van alle laſten vry ſijnde, nemen, en wegens de twee andere gedeelten, conſenteeren te geven hunne quitantien, in handen van deſe, dewelcke ſal ſijn genomineert door den Raad van de Provintie, dewelcke de ſelve in handen ontfangen ſal, en daar van de betalinge doen aan het Volck van Oorlogh in Bancke, en voldoeninge geven aan de andere Ampten, ſoo van het Garniſoen als van de plaats.

Verſtaande dat uit de twee darden hy hebbe te betalen den Lieutenant van het Gouvernement, indien 'er een is, de Capiteins en Luiden van Oorloge, volgens de Appointementen, aan hem geordonneert, door de Gouverneurs en Capitainen, den Sergeant Major, den Tambour, de Canoniers en andere noodige Officieren; Oock te beſtellen hout en kaarſſen voor de Corps de Garde, ter plaatſen alwaar de Inwoonders de Steden die

 din-

dingen niet fourneeren, Matelassen, Bedden, Laackens, Wasschen en andere noodwendigheden Soldaten, vernieuwinge van Wapenen, reparatien van Oorlogs gereetschap, Bruggen, Stocken, Banieren, Palissaden, selfs het remonteeren van de Artillerye, wanneer de Raad van de Provintie sal oordeelen dat het selve moet en kan geschieden, sonder te grooten nadeel van het ordinaire Garnisoen.

En derhalven sal met de besorginge van den geseiden Raad, of van dese, die deselve daar toe verordonneeren sal, sijn, een staat by Estimatie, en niet te min [illegible], na de waarheit, te maken, hoe hooge jaarlijcks die geseide lasten sullen komen te beloopen, om de Fonds daar van te reserveeren, en de Gouverneurs en Capiteinen met geen meer manschap te belasten, als sy konnen dragen. En van al de boven geseide administratie sal rekeninge doen, dese dewelcke met de geseide twee darden sal belast sijn, in presentie van den Gouverneur aan den geseiden Raad, en altoo sullen de Extraordinaire lasten, hier boven gementioneert, niet mogen excedeeren, het darde of het vierde van de geseide twee darde ieder Jaar.

Indien door hunne Majesteit enige fond tot reparatie en Fortificatie van de geseide plaatsen sy toegestaan, sullen de geseide Gouverneurs de noodwendigheden ordonneeren, waar toe deselve sal moeten werden geemployeert, als dese dewelcke het meeste daar aan gelegen is, dat alles tot oorbaar werde aangeleght, en tot sulcks als sy erkennen sulcks het noodsakelijckste te sijn. En evenwel sullen die voorsetters van den Raad de Inspectie daar over hebben; ten einde dat de bestellingen, Proclamatien, Adjudicatien, bepalinge der verminderingen betamelijck, en sonder Monopole en na hun begeeren de vereischten werden gedaan. Gelijck mede indien van elders, een fond tot geseide reparatie gemaackt sijnde, die sal gemanieert werden door handen van die gene, die den Raad ordonneeren sal, dewelcke in tegenwoordigheyt van den Gouverneur aan den geseyden Raad, daar rekeningh van doen sal.

Alwaar publijcke Magasijns sullen sijn, sullen sy toesien dat het koorn, de wijn, en andere Vivres, sonder nadeel van de Officieren des Konincks, daar toe bestelt: In tijde en saisoen werden vernieuwt, op datse niet verlooren gaan, gelijck mede het Buskruyt, Loot en andere verderflijcke waren werden gedrooght, uytgeklopt en ververscht, op de beste menage die mooghlijck sal sijn. En kortelijck de Gouverneurs werden aangemaant, de sorge, die die van den Raad sullen aanwenden, omtrent het gene de bewaringe van die plaatsen sal raken, ten besten aan te nemen, en al die gene die van harent wegen sullen gevonden werden, hulp en bystant toe te brengen.

Die van den geseyden Raad sullen bearbeyden, de nauwe vereeniginge, dewelcke tusschen alle die van de Religie behoort te sijn, te vernietigen door alle Amiable wegen, soo veel als mooghlijk sal sijn, 't sy door hun selven, 't sy door bemiddelinge van bequame persoonen, de Processen, Querellen, Animeusiteyten en Tumulten, die souden konnen ontstaan en voortkomen; onder dese, van alle qualiteyten.

In gevalle nu, dat iemant van de Gouverneurs en Capiteynen der plaatsen van beswaringe in de Provintie kome te sterven, sullen sy besorgen, dat de Reglementen, die het haar Majesteyten heeft gelieft aan hunne Onderdanen van de Religie te accordeeren, exactelijck werden naargekomen, in alle hun omstandigheden.

De Provintien en hunne Raden sullen een nauwe Correspondentie houden met de nagebuyren, en om deselve te beter te onderhouden, sullen sy besorgen respectivelijck, dat hunne Gedeputeerde sich in de Provinciale vergaderinge de eene van den anderen laten vinden.

En tot de algemeene Correspondentie sullen sy die nemen en ontfangen van de generale vergaderinge, soo lange deselve door des Konincks permissie sal duuren, en die cesserende, sullen hun recours nemen tot de Generale Gedeputeerden, residerende by hare Majesteyten, wegens de Affaires der Kercken.

En om de noodige Unie tusschen alle de Kercken te onderhouden, sullen sy malkander alle Jaren op sekeren tijdt en plaats ontmoeten, doende aldaar op den bemelden stondt mede verschijnen, een uyt den Raad van een ieder Provintie. En tot dien eynde sal de vergaderinge op haar scheyden ordonneeren, den Raad dewelcke den dagh en plaats voor het eerste Jaar sal moeten bestellen; dewelcke acht sal nemen de plaats te verkiesen, alwaar dese ontmoetinge op het alderbequaamste en met het minste gewagh en geruchte sal konnen geschieden, volgens de Conjuncture der saken, die deselve te nutter maken sal. Dese weynige dagen, dewelcke hun onderhandelinge duuren sal, sal hun Unie onderhouden, het gemene ressentiment van hun belangen vernieuwen, en hen onderlinge van den Staat des eenen en des anderen onderrichtinge geven.

Gedaan en gearresteert in de algemeene vergaderinge der Gereformeerde Kercken van Vranckrijck, gehouden tot Saumur by toelatinge des Konincks den 29 van Augustus 1611.

Antwoort op het Cahier van de vergaderinge van Saumur op het 1. 2. en 3. Artijckel.

Wijlen de Koninck Hendrick de Groote van seer glorieuse gedachtenisse, hebbende hier voor sijn wille op diergelijcke versoeck verklaart, gedaan op het Cahier, beantwoort op den 23. Maart 1602. Te weten, dat het gene in het selve Edict, en secrete Artijckelen is gereformeert, het welcke van weynig belang was, geschiet ware voor het gemeene best, en de te lichter Executie van het selve; en selfs met goedt vinden van de voornaemste van de geseyde Pretens Gereformeerde Religie, die tot de Reformatie daar over gehouden waren, geroepen. Het welcke daar na was aangenomen, en op hun Instantie en vervolgh geëxecuteert. 1. De Ko-

Cahier of lijste van de vergaderinge van Saumur in het Jaar 1611.

De Gedeputeerde der Gereformeerde Kercken, door des Konincks permissie tot Saumur vergadert, vervolgende de seer onderdanige Remonstrantien, Requesten en Supplicatien, van tijdt tot tijdt, by verscheydene en op diversche malen door de geseyde Kercken gedaan, zedert het Jaar 98. Bidden sijn Majesteyt seer onderdaniglijck, hen volkomentlijck het genot te vergunnen, van alle het gene in het Edict begrepen is, het welke den Overledenen Koninck Hendrick de groote van seer geluckiger Memorie gelieft heeft, hen toe te staan, na een lange en Solemneele onderhandelinge, op goedt vinden van mijne Heeren, de Princen van den bloede, andere Princen en Officieren van de Kroone, en andere groote en notabile Personagien in sijn Raad van State, en dat in deselve forme, als dat tot Nantes is geëxpedieert en ontfan-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ninck tegenwoordigh regeerende, willende sich naar de goede en heylige resolutien, van wijlen den Koninck sijn Vader Confirmeeren, wil en verstaat, dat sy sich met het geseyde Edict vergenoegen, in de forme gelijck het is, in sijne souveraine Hoven geverifieert, en daar na geëxecuteert.

fangen by hunne Gedeputeerden in het geseyde Jaar 98. en gepresenteert aan het Hof van Parlement van Parijs, en niet in de forme als het is geverifieert by dat selve Hof, als sijnde verandert, besnoeyt in vele Artijckelen van groot belang, sonder toestant van de geseyde Kercken, dewelcke daar na menigmaal, en voornamentlijck door hunne Gedeputeerden aan sijn Majesteyt in sijn Stadt Blois gesonden in het Jaar 99. door de Cahiers gemaakt in de vergaderinge tot Sainte Foy, in het Jaar 1601. en beantwoort in de Maand van Maart 1602. hebben betuyght, dat sy sich niet konden vergenoegen met het selve Edict geverifieert, en baden sijne Majesteyt, hen het gene hen is toegestaan, weder te geven, en te herstellen.

II.

Sy bidden oock sijn Majesteyt hen volkomentlijck te vergunnen het genot van alle het gene in de bysondere Artijckelen begrepen is, sijnde hen by het Edict van Nantes toegestaan, gelijck die sijn opgestelt en geexpedieert, in het selfde Jaar 98. behoudende de besnoeyinge, dewelcke op de Verificatie is geschiet.

III.

En te willen doen Verifieeren en Registreren, het geseyde Edict en Artijckelen particulier, in de geseyde forme als boven geseght is, in al de Parlementen, Hoven des Aydes, Reken-kameren en andere souveraine Hoven van dit Koninckrijck, om daar na te werden gesonden, om geregistreert te werden in al de Baillinagen en Senechaalschappen.

IV.

Dat wegens de onexecutie daar van, alwaar het nodig, en door die van de geseyde Religie versocht sal sijn, door sijn Majesteyt mogen werden gedeputeert, twee Commissarissen uyt ieder Provincie, de eene Catholijck, en de andere die door die van de Provincie sal werden genomineert; indien die van de geseyde Religie niet liever willen, daar van de Executie aan de Bailliuen en Senechalen of hun Lieutenanten laten; dewelcke volgens de antwoort, gedaan op het 2de Artijckel van het Cahier, beantwoort in Augustus 1602. sijn gehouden by hen te nemen, een Adjunct van de geseyde Religie, uyt de geseyde Baillinagen en Senechaalschappen.

Voor sulcks als sal bevonden werden niet geëxecuteert te zijn, van het Edict van Nantes, sullen door sijn Majesteyt genomineert werden Commissarisen, d'eene Catholyck, en d'andere van de geseyde Religie, en in gevalle de selve Executie sy gelaten aan de Bailliuen en Senechalen, of hun Lieutenanten, sullen sy een adjunct van de geseyde Religie tot sich nemen, volgens de antwoort, gedaan op het tweede Artijckel. Beantwoort in de Maand van Augustus 1602.

V.

Dat volgens het sevende Artijckel van het Edict, het welcke toelaat aan alle Heeren van hooge Jurisdictie aan te stellen de Exercitie van de geseyde Religie, in de uytbreydinge van hunne hooge Justitie, het sy toegelaten aan de gemeenschappen van de geseyde Kercken, de geseyde Exercitie aan te stellen in de Leenen en hooge Jurisdictien die hen toebehooren, en sy daar na souden verkrijgen.

Kan niet werden verandert in het VII. Artijckel van het Edict van Nantes, het welcke sijn Majesteyt wil en verstaat, dat gevolght sal werden.

VI.

Dat de geseyde Exercitie sy gecontinueert, volgens het IX. en X. Artijckel van het Edict, in alle de plaatsen, in dewelcke die geweest is in de Jaren 77. en 79. op wat wijse die oock aangestelt mach sijn, selfs uyt kracht van Leeninge, niet tegenstaande de Leenheer daar na van Religie verandert moght sijn, of dat het Leen in handen van Catholijcken, selfs in een Kerckelijcke mocht vervallen sijn, en dat, daar deselve om geseyde oorsaken mocht weggenomen sijn, die wederom mag herstelt werden.

Sullen de IX. en X. Artijckelen van het Edict naargekomen en onderhouden werden.

VII.

En voor soo veel uyt kracht van het X. Artijckel van het Edict, de geseyde Exercitie most werden herstelt, in de plaatsen La Reole, Port Saincte Marie Lauserre, Saincte Baville, en andere van gelijke qualiteyt, alwaarse was geweest in de Maand van September 1577. en dat ter oorsaak van de lange discontinuatie, en andere inconvenienten, het seer swaar sou vallen, sonder gevaar van beroerte die aldaar te herstellen, behaaght het sijn Majesteyt, in plaats van deselve Steden andere toe te staan, dewelcke by de Synoden en Classen of Colloquen van de Provincie sullen werden gedesigneert, om daar henen de geseyde Exercitie over te brengen.

De Commissarisen, die in de Provincee sullen werden gesonden, sullen gelast werden te Informeeren, of de Exercitie van de geseyde Religie in de geseyde plaatsen, geduurende de selve Jaren, is aangestelt geweest, in de oorsaak om de welcke deselve aldaar niet weder aangestelt is geweest, om daar na daar in te werden voorsien, als naar Reden.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

VIII.

Dat die van deselve Religie niet gedwongen mogen werden tot eenige Actien, soo publijck als particulier, by geschrift of by woorden sich te qualificeren van de gepretendeerde Gereformeerde Religie.

De Koninck kan de Suppliantenniet toestaan een andere qualiteyt aan te nemen, als dese die hen by het Edict gegeven is; Ordonneert sijn Majesteyt dat in alle publijke Acten, sy gebruyken de termen, volgens het Edict van Nantes, gelijck den Inhoudt van de antwoort, gegeven op het 2de Artijckel van het Cahier, beantwoort den 8. April 1609.

IX.

Dat de Ministers of Predicanten van de geseyde Religie mogen genieten, omtrent de Impositien van Tailles, Leeningen, Heyl-middelen, Impotten van het Sout en andere, soo ordinaire als Extraordinaire Subsidien, deselve Vrydommen, als die, dewelcke de Kerckelijcke persoonen van het Koninckrijck genieten.

De Overledene Koninck, hebbende verklaart door sijne opene Brieven, van den 5. July 1604. dat de geseyde Dienaren niet konden werden begrepen in de Tailles en andere Impositien op hun goederen, Meubelen, Pensioenen en Gagien, maar alleenlijck voor hun eygene; Sijn Majesteyt wil, dat sy het Effect en Inhoudt van geseyde Brieven genieten, en word verbooden aan alle ondersoeckers der Parochien, hen daar omtrent te quatiseeren, maar opsicht te hebben omtrent die goederen, sonder die te belasten, op pœne in hun eygene en bysondere naam daar voor te respondeeren, tot het welcke de verkoosene oock de handt sullen leenen, op gelijcke pœne.

X.

Dat volgens het XV. Artijckel van het Edict al de plaatsen, behoorende aan de gemeenschappen van die van de Religie, en tot het begraven van hunne dooden, hen mogen werden wedergegeven en gerestitueert, en waar se niet konnen toonen de tijtulen en bewijsen Justificatief van hun eygendom daar van, dat het eenige bewijs van het genot, dat sy eertijdts daar van hebben gehadt, genoeghsaam sy om hen in de Possessie daar van te herstellen, aangemerckt, dat deselve tijtelen en bewijsen, geduurende en ter oorsaak van de Troublen, sijn verlooren.

Het XVI. Artyckel sal gevolght werden, en de Commissarisen, die Gedeputeert sullen werden, die van de Religie het selve te laten genieten, mits verifieerende het verlies van de tijtelen, bewijsen en possessien, dewelcke sy van die plaatsen hebben gehadt.

XI.

Dat het sijn Majesteyt mag gelieven volgens het XVII. Artijckel van het Edict Exemplare straffe te doen gaan, over de Predickers, Biechtvaders en andere Kerckelijcke persoonen, dewelcke het Volck tot beroerte opwecken, bescheldende en verbiedende alle Societeyt, kennisse en gemeenschap met die van de geseyde Religie, verbiedende die te gebruycken, te assisteeren, te dienen, hun kleyne kinderen te voeden, met te leeren, dat dese die met hen omgaan, vervloeckt sullen sijn. En alwaar de geseyde Predickers en Biechtvaders sich te soeken sullen hebben gemaakt, eer sy voor het Gerecht sijn gestelt; dat de Bisschoppen, Pastooren en andere, hun Overheden, die hen sullen hebben ingevoert, daar voor responsabel sullen sijn. Belastende de Procureurs Generaals, en andere hunne Substituyten daar de handt aan te houden, op pœne daar voor in hun eygene en Privaten naam met beroovinge van hun Officie te respondeeren.

Sy het XVII. Artijckel van het geseyde Edict exactelijck geobserveert, en volgens het selve alle Predickers, Voor-lezers en andere, die in het openbaar sprake voeren, verboden, eenige woorden, discoursen en propoosten te voeren, streckende om het Volck tot Seditie en Animeusiteyten, den een tegens den anderen te verwecken: maer sich in te binden, en sedigliјck te dragen, en niets voor te brengen, het gene niet tot Instructie en stichtinge van hunne Toehoorders streckt, en de publijcke rust en stilheyt te maintineren, en dat op pœne in het Edict begrepen.

XII.

En voor soo veel de veelheyt der Feestdagen, en de Observatie der nieuwe veel onordere veroorsaken, dat in de plaatsen, daar die van de geseyde Religie sulcks versoecken sullen, door de Commissarisen, Executeurs van het geseyde Edict, een Reglement mach werden gemaakt, wegens het getal van de geseyde Feest- en Vierdagen, en dat omtrent het Observeeren van de selve het de Curez of Pastooren niet geoorloft sy sich als partyen te stellen, noch de Prevoosten der Marschalken, hun Lieutenanten, Archers of Dienaars, of andere Officieren van de Wacht daar over eenig ondersoeck te doen, noch oock de Sergeanten, sonder uytgedruckte last en Commissie van de Rechters der plaatsen.

Het XX. Artijckel van het Edict sal werden naargekomen, en sal geen ondersoek mogen werden gedaan tegens de geseyde Contravenanten, als alleen door de Officieren van het Gerecht, sonder dat de Pastooren sich als partye konnen stellen.

XIII.

Dat volgens het XVII. van het Edict geen van die van de Religie kan werden berooft van de Ampten en waardigheden, met de welcke hy is voorsien; 't sy dat hy voorheenen, of na het bekleeden van dat Ampt Professie daar van heeft gedaan, en daar iemant van deselve sou mogen, sonder de Observatie van de ordinaire forme, daar van sijn gepriveert, dat deselve weder werde herstelt, namentlijck dese die met Gouvernementen en Capiteyneryen voorsien waren.

Sal het XVII. van het Edict werden geobserveert.

Dat

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

De Kerckhoven, geordonneert door de Commissarisen, die voor henen het Edict hebben geëxecuteert, sullen by de Supplianten verblyven. En indien die om eenige gelegentheyt hen die afgenomen mogen sijn, sullen sy door de Commissarisen, die sijn geseyde Majesteyt sal ordonneeren, met andere voorsien werden.

De antwoort op het 22. Artyckel van het Cahier, op den laatsten van Augustus 1602. gedaan, sal gevolght werden. En sulcks doende ordonneert sijn Majesteyt, dat door de Commissarisen en Officiers der plaatsen, aan de geseyde van de Religie sullen werden gelevert bequame plaatsen, tot het begraven van hunne dooden in publycke plaatsen, behoorende aan sijn Majesteyt, of aan het lichaam der Steden, Vlecken of Dorpen, of der selver gemeenschappen, en by gebreck daar van sullen die werden gekocht ten kosten van de geseyde lichamen en gemeenschappen, tot het welcke die van de geseyde Religie hun gedeelte sullen contribueeren, gelyck de andere.

De begravingen sijn by naast geordonneert te geschieden, om Commotien en Tumulten te schouwen, en om die van de geseyde Religie in beter versekeringe te stellen, als de bygaen Assisteeren. Maar indien 'er eenige plaatsen sijn, daar sulcks by den dagh kan geschieden, sonder de gemeene rust der Inwoonderen te stooren, sulks sal door de Commissarisen, aan dewelcke sijn Majesteyt het selve belasten sal, besorght worden.

De Koninck kan niet voor goedt keuren, dat de Edellieden, en andere die het Recht van begravinge in de Kerck hebben, aldaar souden begraven werden, om dat de Canonycke Constitutien sulcks verbieden, en sulcks met de Catholycke Apostolycke Roomsche Religie strydig wezen soude, van dewelcke sijn Majesteyt Professie doet, daar by komende, dat sulcks niet kan geschieden sonder groote gelegentheyt van argernisse en misnoegen aan de Catholycken te geven. Wel staat deselve toe, dat de Commissarisen, sijnde daar ter plaatsen, met hen een overlegh maken omtrent de middelen, die men sal vinden, om dat Temporeele recht en gesagh te beswaren; het welcke sy hebben als Heeren en Patroonen in de geseyde Kercken, invoegen dat hen geen Prejuditie, noch hun nakomelingen werde toegebracht.

De Koninck staat hen dese kleyne Schoolen in de Steden, in welckers Voorsteden de oefeninge van hun Religie hen is toegelaten; en dat voor een Meester in een ieder der selve, en om te leeren lezen en schryven: Alleenlyck onder verbodt aan deselve Schoolmeesters, te onderwysen of aan te nemen, in een ieder plaats, meer als tien of twaalf Schoolieren van de nabuyren, en geen vreemden.

Het Edict staat hen toe Collegien aan te stellen in de Steden en plaatsen, daar se de Exercitie van hun Religie hebben; Aan dewelke sijn Majesteyt deselve Privilegien toestaat, dewelcke de andere aangenomene en geapprobeerde Collegien in dit Koninckryck genieten.

De verkiesinge van de geseyde President en Raadsheeren staat aan den Koninck alleen, en is gebruykt, en sal voor het toekomende gebruykt werden, met soodanigen ordere en discretie, dat die van de geseyde Religie reden van genoegen sullen hebben.

XIV.

Dat alle de Kerckhoven, dewelcke die van deselve Religie genoten hebben, zedert het verifieeren van het laatste Edict en de Executie daar van, by hen sullen blijven, sonder dat om wat sake het sy, die hen hier na sullen konnen werden ontvreemt of benomen.

XV.

Dat volgens de Reglementen hier voor gegeven, en voornamentlijck door de antwoort op het 22. Artijckel van het Cahier, beantwoort in de Maand van Augustus 1602. alle Koninckl ijcke Rechters en Subalteranen sy belast een bequame plaats te bestellen, tot het begraven der dooden, van die van de geseyde Religie, in een publijcke plaats des Konincks, of de gemeenschap van geseyde Steden, Vlecken of Dorpen toebehoorende, en daar geene souden sijn, die te doen koopen op gemeene kosten van al de inwoonders van de Parochie, tot het welke die van de geseyde Religie, van hunnent wegen, gelijck de andere sullen contribueeren.

XVI.

Dat in de plaatsen, alwaar sy by het particulier Reglement, sy gedwongen sijn hunne dooden op een onbequame ure te begraven, hen sy toegelaten, sulcks by den dagh te doen, indien hen sulcks goedt dunckt.

XVII.

En voor soo veel op verscheydene plaatsen de geseyde begraafnissen, sonder gevaar van beroerte en Schande, en andere Inconvenienten niet konnen geschieden: Voornamentlijck op soodanige plaatsen, alwaar de Heeren, Edellieden en andere van de geseyde Religie het recht van begravinge hebben, in de Kercken en Capellen van hunne Voorsaten. Dat 'er mach werden geordonneert aan de Commissarisen, voortgaande ter Executie van het Edict, sulck een goedt Reglement tot de begravinge te geven, dat 'er geen inconvenient kan uytontstaan, en sulks doende regard te nemen, op het genoegen van de geseyde Heeren Edellieden en andere, dewelcke sijn gefondeert op het recht van geseyde Graven.

XVIII.

Dat volgens het ootmoedigh versoeck aan sijn Majesteyt gedaan, door het Cahier beantwoort in de Maand van Augustus 1602. en de hoope gegeven by de antwoort, op het selve Artijckel van het geseyde Cahier, het hem believe, leggende het 38. van de particuliere Artijckelen uyt, hen toe te staan kleyne Schoolen in alle de Steden en Vlecken van dit Koninckrijck te hebben, om daar hun kinderen te doen leeren lezen, schrijven, en de eerste gronden van de Grammatica.

XIX.

Dat volgens de antwoort, gedaan aan het Cahier, beantwoort in Maart 1602. het hem believe toe te staan aan de Academien van Saumur en Montauban, deselve Inmuniteyten, Privilegien en Prærogativen, dewelcke de andere Academien van dit Koninckrijck genieten.

XX.

Dat de Presidenten, en tien Catholijke Raadsheeren, dewelcke in de Kamer van het Edict van het Parlement van Parijs hebben te dienen, met de tien Raadsheeren van de geseyde Religie mogen werden genomen, uyt de billijckste, vreedsaamste en gemodereerdste, volgens het 47. der particuliere Artijckelen, en tot dien eynde, dat men met de Gedeputeerde van de geseyde Kercken mach over een komen, dat hun Commissie mach sijn voor drie ge-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

geheele Jarén, ſelfs verſtaande, dat het 47. Artijckel van het Ediċt mede brengt, dat de geſeyde Preſidenten en Raadsheeren ſullen werden gecontinueert, ſoo lange als mooghlijck ſal ſijn.

XXI.

Dat gelijck de Kamer tot Caſtres, dewelcke beſtaat uyt een Preſident en acht Raadsheeren, Catholijken en ſoo veele van de geſeyde Religie, het ſijn Majeſteit gelieve, van nieuws twee Officien van Raadsheeren te Creëeren, om in de Kamer van Nerac te dienen, alwaar niet meer als ſes, van Raadsheeren van de geſeyde Religie ſijn, het welcke veroorſaakt, dat by preſente Recuſatie geen genoeghſaam getal van Rechters in de geſeyde Kamer verblijft; en met die twee geſeyde Officieren te willen gratuitement voorſien, twee perſonagien van de geſeyde Religie, ter nominatie van de Kercken.

Het getal van de geſeyde Officiers is albereets ſoo groot door het geheele Koninckrijck, dat het niet dienſtigh ſy het ſelve te vermeerderen, maar ten eynde geen gebreck van Rechters in de geſeyde Kamer, ter oorſaak van geſeyde Recuſatien ſou mogen ſijn, is toegeſtaan, dat ſy mogen werdelen ten getale van acht, gelijck als in de andere Parlementen, in plaats dat ſy hier te vooren ten getale van tienen moſten commiſſen. En tot dien eynde ſullen de noodige Brieven geexpedieert werden.

XXII.

En aangemerckt de groote Animeuſiteyten van het Parlement van Tholouſe en Bourdeaux, dewelcke ſich voornamentlijck geopenbaart heeft, zedert het jammerlijck toeval van de doodt des Overledene Heer Koninks, door het groot getal der Partagien, in de Kamers van Caſtres en Nerac bygekomen, ontſtaande daar uyt, dat de geſeyde Hoven gewoon ſijn aan ſijn Majeſteyt te ſenden, de nominatie der Catholijke Raadsheeren, dewelke in de geſeyde Kamers hebben te dienen, en daar toe employeeren de aldergepaſſioneerſte van de geſeyde Hoven. Dat een ieder van de geſeyde Kamers mogen uytleveren het getal der Raadsheeren van den grooten Raad, en het Surplus van de geſeyde Hoven van Parlement van Tholouſe en Bourdeaux, dewelcke moogen ſijn verkooſen door ſijn Majeſteyt, uyt de Regiſter-tafels van de geſeyde Hoven, gelijck gepraċtiſeert wiert ter eerſter aanſtellinge van de Kamer van Juſtitie van Languedoc in het Jaar 1579. en niet op de nominatie, die door de geſeyde Parlementen gemaakt wert.

Het 31. Artijckel van het Ediċt ſal gevolght werden, en men kan niet veranderen omtrent de laaſte aanſtellinge der geſeyde Kameren, en wat de verkieſinge en nominatie aangaat, van die gene die aldaar hebben te dienen, ſijn Majeſteyt ſal daar in voorſien, met ſoodanige Conſideratie, dat ſy reden van vergenoeginge ſullen hebben.

XXIII.

Dat in conformiteyt van het gene is toegeſtaan, voor de Kamers van het Ediċt van het Parlement van Parijs, Tholouſe en Bourdeaux, gelieve het ſijn Majeſteyt te Creëeren van nieuws een Officie van Subſtituyt van Mijn Heer den Procureur Generaal in het Parlement van Grenoble, om te dienen in de Kamer, te dier plaatſe opgerecht, en ſijn Concluſien, ſoo in de Audientie, als in het Proces by geſchrift te nemen; en daar mede gratuitement, een van de geſeyde Religie mede te voorſien, ter nominatie der Kercken onder het Reſſort van de geſeyde Kamer.

Daar is voldoeningh gegevon aan den Inhoudt van dit Artijckel, door de antwoort op het vierde der Artijckelen, gepreſenteert door die van de geſeyde Religie in het Landt van Dauphin, in de Maand van Auguſtus laatſt verleden, en om dat het Parlement van Grenoble, gerefuſeert heeft dat te gehoorſamen, ſullen haar Brieven van Juſſie werden geadreſſeert, om de verificatie daar van te doen.

XXIV.

En om al de Officiers van de geſeyde Kamer Mis-partie te ſtellen, volgens de Intentie van het Ediċt, en de praċtijcke van de andere Kamers, believe het hem van nieuws te maken twee Officien van Secretariſen, en een Deurwaarder aan het geſeyde Parlement van Grenoble, om te dienen in de geſeyde Kamer, en daar mede oock een perſoon van de geſeyde Religie te voorſien, voor niets ter nominatie van de geſeyde Kercken.

De Overleden Koninck ſich hebbende by beloften verbonden, geen nieuwe Civatie te doen, ſelfs niet in geſeyde Provintie, ſoo is 'er geen plaats om het tegenwoordige Artijckel toe te ſtaan.

XXV.

Om deſelve reden, voor ſoo veel als de twee Commiſſen ter Greffie van de Kamer van Caſtres ſijn Catholijcken, dat gevallende door de doodt van eene der ſelve, Vacatie van het ſelfde ampt, of dat een van deſelve wilde Reſigneeren, dat een van de geſeyde Religie in ſijn plaats magh werden geſtelt.

Daar omtrent is ſoodanigh voorſien, dat ſy reden hebben daar omtrent vergenoeght te ſijn.

XXVI.

En voor ſoo veel tot nadeel van het 67. Artijckel der Particulieren, en de geordonneerde Proviſien, in gevolge daar van by de antwoorden op verſcheydene Cahieren; de Hoven van Parlement van Provence, Bourgondie en Bretagne dagelijcks tegens de Deurwaarders decreteren, die in hun Reſſort de Arreſt der Kameren van het Ediċt van Parijs en Grenoble, dat te deſer occaſie de Koninckliјcke Sergeanten in die Provincien Retuſeeren deſelve Arreſten ter Executie te ſtellen, daar mogen werden gecreeert, twee nieuwe Officien van Koninckliјcke Sergeanten

Het 46. Artijckel van het Ediċt ſal werden naargekomen, en een ieder Deurwaarder en Sergeant belaſt werden, alle Arreſten, Commiſſien en Ordonnantien uyt de geſeyde Kamers van 't Ediċt, en van Grenoble geëmaneert, in alle plaatſen daar het vereyſcht wert, ter Executie te ſtellen, op pœne van ſuſpenſie van hun Staat en ampt, en de onkoſten, ſchade en Intereſt der partyen.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

anten in ieder Bailliuage en Senechaalschap, van het Ressort van een ieder der selver Parlementen, om daar mede persoonen van de geseyde Religie te voorsien.

De Catholijke en die van de Religie sullen sonder onderscheydt tot de geseyde Officien aangenomen werden, en aangaande de plaatsen, daar men tegenwoordigh gene bevindt, die daar mede voorsien sijn, sal werden gelast aan die gene die het Exerceeren, op te nemen alle Contracten, Testamenten en andere Acten, waar toe sy sullen versocht, door die van de geseyde Religie, op pœne van berovinge van hunne Ampten.

Het Reglement tot Blois, in het Jaar 1599. gemaakt, sal gevolght werden.

XXVII.

En om voor te komen de Incommodireyt, welcke die van de geseyde Religie dagelijcks hebben te lijden, soo tot Parijs, als in andere plaatsen, daar geen Koninckklijke Notarisen van de geseyde Religie sijn, om op te nemen alle Contracten, Testamenten en andere vrywillige Acten, gelieve het sijn Majesteyt te Creeeren van nieuws twee Officien in ieder Stadt, van Koninckklijcke Notarisen, en daar mede die van de geseyde Religie te voorsien.

XXVIII.

Dat de Attestatien, gegeven door de Pastoren en twee Ouderlingen, om in de Kamers van het Edict gevordert te werden, niet konnen tegen geseght noch afgewesen werden, ten sy by Inscriptie van valsche tegens de Signaturen, sonder dat het van noden sy, deselve Attestatien voor Koninckklijke Notarisen en Rechters te doen passeeren.

Het staat aan den Konink en sijn Raad Rechters te stellen; echter staat sijn Majesteyt toe, dat in geval van Partage of sijdigheyt, de Kamer alwaar het Proces sal sijn geparteert, ordonneere aan de partyen, sich te voorsien in de aldernaast gelegene Kamer, sonder genootsaakt te sijn sich daar over aan sijn geseyde Majesteyt te adresseeren; maar hy wil, dat in alle andere gevallen de ordonnantien sullen gevolght werden.

XXIX.

En om alle lange en moeyelijcke Processen voor te komen, die de partyen sijn gedwongen uyt te staan, in de Reglementen van Rechters, in den Raad van sijn Majesteyt, in gevalle van Parentage, Recusatie of andere diergelijcke; dat de Kamers van het Edict tot de naaste souden konnen renvoyeeren, of andere, over de welke sich de partyen verdragen, de Processen, in de welke de Presidenten of Raadsheeren der selve, of hun verwanten in graden en geral van de Ordonnantie voorname partyen of Garandeurs sijn, als mede de Partagen en sijdigheyt, voortgekomen in de geseyde Kamers, van de welcke het Renvoy in de aldernaaste Kamer moet gemaakt werden, volgens het 47. der particuliere Artijckelen.

Geaccordeert voor het toekomende; En sullen daar over noodige Brieven van Declaratie geexpedieert werden.

XXX.

Dat by uytlegginge van het 59. Artijkel van het Edict sy gelast aan de Kamer van het Edict van Normandye, af te trecken van de lange Prescripten, de tijdt dewelcke verloopen is, zedert het Edict van July 1585. tot aan de Maand van February 1599. Gelijck in de andere Kamers van dit Koninckrijck wort gepractiseert.

Het Reglement van ses Maanden kan niet verandert werden: En evenwel de Kerckelijke, die van Religie verandert sijn, presenteerende Request aan sijn Majesteyt, sal daar in naar behooren voorsien werden.

XXXI.

En om dat in plaats van een nieuw Reglement te maken tusschen de Hoven van Parlement en Kamer, volgens het 63. Artijckel van het Edict; men in het meeste gedeelte van de geseyde Kamers vele Reglementen in de Jaren 78. en 82. gemaakt, gevolght heeft, die de Privilegie van Evocatie tot de Kameren niet geven, als aan die gene, die ses Maanden te vooren Professie van de Religie hebben gedaan; dat de geseyde Limitatie sy weg genomen in de geseyde Kameren, daar deselve geobserveert wert; doende alle de recht-saken van die van de Religie sonder onderscheyt verhandelen, in de geseyde Kameren, wanneer sy het sullen versoeken, voornamentlijck der Kerckelijcke, die onlanghs sich onder die Professie en belijdenis gerangeert hebben.

't Is een gunst, dit toe te staan aan de erfgenamen, na dat de regtsake sal sijn geconteesteert, met den Overledene, wien sy opgevolght sijn. Maar sijn Majesteyt wil en ordonneert het, voor soo veel soodanige veranderinge van Rechters niet kan werden gedaan in Fraude: En ten opsten van de Cessionairen, die niet als een particulier recht hebben, hun Cedanten hebbende vrywilliglijck elders geconteesteert, sullen sy niet meer ontfangen werden, om abuysen en Frauden, die dese souden konnen begaan, die voor hebben hun partyen met voordacht te quellen, te ontgaan.

XXXII.

Eensgelijcks, dat die van de geseyde Religie, die erfgenamen sijn, of recht hebben van andere, die vrywillighlijck voor het Parlement sullen hebben geconteesteert, konnen, indien het hen goedt dunckt, hun Instantien en Differenten doen Renvoyeeren aan de geseyde Kameren van het Edict, niet tegenstaande geseyde Contestatie, gedaan door hun Auteurs, gelijck in verscheydene particuliere voorvallen, door Arrest van den Raad van sijn Majesteyt geoordeelt is geweest.

De vreemdelingen, die sullen pretenderen dese Privilegien te genieten, sullen gehouden sijn sich aan den Koninck te adresseeren, die daar wel in sal voorsien, soo voor het belang van sijn Onderdanen, als om de vreemdelingen te wille te sijn.

XXXIII.

Dat de vreemdelingen, wonende, handelende en trafijcquerende in het Koninckrijk, en Professie van de geseyde Religie doende, deselve Privilegien mogen genieten, en hun geschillen aan de geseyde Kamers mogen senden, een ieder in sijn eygen Ressort.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

XXXIV.

Dat in alle Informatien en Instructien van Crimineele Processen, tegens die van de geseyde Religie geintenteert, de soo Koninckljjcke als Subalterne Rechter, indien hy Catholijck is, sal gehouden sijn een Adjunct van de geseyde Religie te nemen, die gegradueert, ten minsten een Practisijn is, dewelcke alle de Procedüuren sal bywoonen, en een deliberative stemme in het oordeelen het Proces hebben sal, op peene van Nulliteyt, en dat in alle Bailliuagen en Senechaalschappen van dit Koninckrijck, en niet particulierlijck voor deese, die in het 66. Artijckel van 't Edict gespecificeert sijn.

Dit Artijckel toegestaan, voor soo veel als de Instructie aangaat; maar niet om een deliberative stemme aan de Adjunten te geven, wanneer men het vonnis vellen sal.

XXXV.

Dat het gene toegestaan is door het 67. Artijckel van het Edict, aan de Provintien van Guyenne, Languedoc, Provence en het Dauphine, aangaande het oordeel der Competentien, in de Kamers van het Edict, sy in deselve aanmerkinge verstaan, voor al de andere Provintien van dit Koninckrijck.

Daar kan niets verandert werden, belangende de ordere die by het Edict van Nantes is vast gestelt; om te schouwen al de groote lanckwijligheden, moeyten en kosten, die de partyen souden genootsaakt wezen uyt te staan, indien men tot de Kamers sich begeven most, die menigmaal al te verre afgelegen sijn, behalven dat de Catholijcken en die van de Religie in dese gelegentheyt eenparighlijck moeten gehandelt werden, ten ware in reguard van de Provincien, daar het contrarie door een bysondere Privilegie is toegestaan.

XXXVI.

Dat de kinderen, welckers Vaders en Moeders sijn Overleden, doende Professie van de Religie, sonder Voogden en Curatoren gestelt te hebben, volgens het 58. Artijckel der particulieren, sullen werden gestelt in handen van Opvoeders, die hen opvoeden en onderwijsen in de selfde Godsdienst.

Wanneer de Vaders en Moeders daar omtrent sullen hebben voorsien, hun wil en oordeel sal in desen gevolght werden: En by gebreke van het selve, de Wet en algemeene Costuyme van het Koninckrijck, sonder evenwel iets te doen, het welcke hinderlijck en strijdigh met het Edict sy, dat ter gunste van die van de geseyde Religie gemaakt is.

XXXVII.

Dat het sijn Majesteyt behage, niet te admitteeren de Resignatien der Presidenten en Raadsheeren, die sonder kosten ter Nominatie van de Kercken sijn beampt, om in de geseyde Kamers te dienen; ten sy in faveur van die gene, die hen door de geseyde Kercken sullen werden genomineert.

Sijn Majesteyt wil dese gunst aan die van de geseyde Religie, die met ampten voorsien sijn, niet weygeren, in dien gevalle, in dewelcke deselve de Catholijcken sulcks toelaat, behoudende evenwel aan sich de keur en Nominatie der persoonen.

XXXVIII.

Dat de Concordaten of het Verdragh, tot Nismes in het Jaar 1577. gemaakt, tusschen de Catholijcken en die van de geseyde Religie, wegens het Graafschap van Venisse, mogen werden geëxecuteert volgens hun forme en inhoudt, en na het selve, dat na de vereyschte Solemniteyten, het den Officiers der plaatsen toegelaten sy het recht van Represaille, aan die van de Religie, aan dewelcke het recht sal sijn geweygert, te geven, en voornamentlijk aan de Mevrouwe van Drelandie, niet tegenstaande de Derogatoin in het 51. Artijckel van de particuliere geapposeert; dewelcke sy sijn Majesteyt ootmoedigh bidden, te willen lichten en wegh nemen.

Het staat alleen aan den Koninck, Brieven van Represalie te verleenen, en is aan geen van sijne Officieren geoorloft die te geven. Wel konnen de Rechters en Officieren Processen Verbaals toestellen, om te doen verstaan, wat van de Justitie sy, om daar na door sijn Majesteyt des te werden voorsien, na dat de reden sulcks vereyschen sal.

XXXIX.

En voor soo veel verscheydene Brevets aan de geseyde Kercken verleent sijn, soo in het geseyde Jaar van 98. als daar na, welcke sijn Majesteyt, komende tot de Kroon, geconfirmeert heeft, soo bidden sy deselve ootmoedighlijck, hen Actueelijck te laten al den inhoud van deselve Brevets genieten, doende ter Executie stellen, aan een ieder selver, het geene tot noch toe niet is geëxecureert geweest; en doende repareeren, en in sijn geheel stellen, het gene tot nadeel van de geseyde Brevetten gedaan sou mogen sijn.

De Brevetten, van dewelcke de Confirmatie wert vereyscht, sullen werden gerepresenteert, en deselve gesien sijnde, sal sijn Majesteyt daar omtrent voorsien, gelijk de reden vereyschen sal.

XL.

Tot dien eynde behage het hem, volgens het Brevet van den laatsten van April des Jaars 1598. te doen voorsien twee Personagien van de geseyde Religie, met twee ampten van Request-meesterschap van sijn Huyshoudinge sonder onkosten, ter Nominatie van de geseyde Kerken; en tot dien eynde te Erigeeren twee Officien van een nieuwe Creatie, ten laste van Suppressie van twee voorgaande open-gevallen, door afsterven.

Vacatie door sterven voorgevallen sijnde, sal daar in weder voorsien werden, volgens het Brevet.

XLI.

Voor soo veel als de somme van hondert en vijf en dartigh ponden, door wijlen den Koninck toegestaan, door sijn

Sijn Majesteyt is niet gebouden de geseyde somme te vergrooten, evenwel sal hy sich beraden,

om hen te gratificeeren, soo veel als de gelegentheyt van sijn saken sullen toelaten.

Maar wat aangaat de achterstal, ter oorsaak van de Non valeurs, daar is geen schynbaarheyt om deselve te versoeken, aangemerckt, dat al de geassigneerde in deselve Jaren, van wat qualiteyt, en om welke sake het ook sou mogen sijn, deselfde incommoditeyt hebben geleden; sonder zedert eenige verplaatsinge te dier oorsaak te hebben ontfangen.

De plaatsen, die hen in bewaringe en tot versekeringe sijn gegeven, sijn genoemt en begrepen in eenen staat van den 14. van Mey 1598. geteeckent door den Koninck, en gecontrasigneert Neufville, met het welcke sich sijn Majesteyt vergenoeght. En om hen sijn goede genegentheyt te betuygen, staat hen de bewaringe daar van noch toe voor 5. Jaren, te rekenen van den dag en date van het Brevet, het welke hen sal werden geëxpedieert, en aangaande het selve, het welcke sy begrijpen onder den naam van Houwelijck. Wylen de Koninck heeft hen deselve noyt toegelaten om die te besitten, in tytelen en qualiteyt van plaatsen van versekeringe. Sijn Majesteyt wil noch verstaat, datse onder de geseyde Steden van versekeringe sullen begrepen sijn; maar staat toe, in navolginge van wijlen sijn Majesteyt, te gebruycken tegens deselve, deselve gunsten en gratien, die hier te vooren sijn gedaan geweest, sonder daar iets in te vernieuwen, en aangaande alle de andere plaatsen, die se versoecken daar by gevoeght te werden, kan de Koninck niets toestaan.

Het gene door den voorledene Koninck is toegestaan, sal ter goeder trouwe naargekomen werden, en daar in niets vernieuwt of verandert werden, en indien sulcks is geschiedt, sal daar in door de Commissarisen in de plaatsen voorsien werden, volgens de Instructien, die hen tot dien eynde sullen gegeven werden.

De Koninck heeft verscheydene malen aan die van de geseyde Religie verklaart, ten opsicht van Caumont en Montandre, van dewelke sijn Majesteyt sich niet kan ontslaan; en wat Tartas en de Monts de Marsan belangt, daar sal in voorsien werden, door persoonen van de geseyde Religie, volgens het Brevet van wijlen den Konink.

De somme, begrepen in de Staten van wijlen den Koninck, tot onderhoud van de geseyde Garnisoenen, met de welcke die van de geseyde Religie sich te vreden hebben gehouden, tot nu toe, sal voor het toekomende gegeven werden, en geassigneert, op de klaarste penningen der Ontfangers of Comptoiren, ten eynde sy die mogen ontfangen sonder eenige Non valeurs of afwijsingen. Maar sijn Majesteyt kan deselve niet vergrooten, sijnde de somme van 540000. duysent ponden, in de geseyde Brevetten begrepen geweest, gediminneert zedert der selfder tydt, dat de Overledene Koninck de Garnisoenen, dewelcke in de plaatsen, door de Catholijcken beseten, lagen, vermindert heeft; hebbende het sijn Majesteyt alstoen noodigh geacht sulcks te doen, om

sijn Brevet van den darden van April 1598. tot onderhout der Leeraren, in verre na niet genoeghsaam is, tot onderhout van alle die gene, die in de Kerken van dit Rijk sijn aangestelt, believe het sijn Majesteyt te voorsien, tot Soulagement van de geseyde Kercken, hen bestellende een genoeghsame Fond, tot onderhoudinge van de geseyde Ministers.

XLII.

En voor soo veel de geseyde hondert en vijf en dartigh ponden sijn belooft, sonder eenige Non valeurs of afwijsingen, het welke soo qualijck is naargekomen, dat men verscheyde groote *Non valeurs*, wegens de Assignatien, die hen voor ieder Jaar gegeven sijn, ontmoet heeft, moge het sijn Majesteyt behagen, te ordonneeren, dat de geseyde Kercken mogen werden gereassigneert, wegens de somme, tot de welcke de geseyde *Non valeurs* komen te monteeren, volgens de weder-opneminge der reeckeningen, ontfangen door de Ontfangers, en dat voor Commissarisen, door sijn Majesteyt daar toe gedeputeert.

XLIII.

Sy versoecken en bidden ootmoedighlijck sijn geseyde Majesteyt, te laten, ter bewaringe van die van de geseyde Religie, alle de plaatsen, die se voor tegenwoordigh besitten, en dat voor den tijdt van tien gehele Jaren, te rekenen van den dagh af aan, dat de 5. Jaren, hier vooren toegestaan, sullen sijn geëxpireert, en hen een nieuw Brevet te Expireeren, inhoudende, dat alle de geseyde plaatsen in hunne bewaringe blijven, soo die geene, dewelcke sijn gespecificeert in de Staten, opgemaakt in het Jaar 98. en dese, dewelcke waren begrepen onder de andere, by forme van *Mariage* of Houwelijck, als ook dese, dewelcke aan particulieren behooren, in dewelcke Garnisoenen wierden gehouden, by de particuliere Staten, ingestelt door sijn Majesteyt.

XLIV.

Dat het geseyde Brevet oock soude mede brengen, dat in alle de andere plaatsen, diese besitten, en in dewelke geen Garnisoen, door de geseyde Staten bestelt is geweest, niet sal werden vernieuwt of verandert, tot nadeel van die van de geseyde Religie, en alwaar eenige vernieuwinge of veranderinge zedert het Jaar 1568. sal sijn gemaakt, dat sulcks in sijn geheel mach werden gerepareert.

XLV.

Dat de plaatsen van Caumont, Tartas, Mont de Marsan, Montandre en andere die hen ontnomen sijn zedert het Jaar 98. en diese bysonderlijcker souden konnen specificeren, hen weder gegeven mogen werden.

XLVI.

Datse van nu voortaan mogen werden geassigneert voor ieder Jaar, op de eerste en klaarste penningen der ontfangen van een ieder Provintie, alwaar de geseyde Garnisoenen sijn aangestelt, of van naarder en naarder, volgens het Brevet van den laatsten van April 98. wegens de geheele somme van vijfhondert en veertig duysent ponden, die hen door het geseyde Brevet belooft is, en tot dien eynde de penningen afgetrocken, om te emplojeeren in de kleyne Staat van de Pensioenen, tot de geheele Masse gebracht werden, en van deselve verdelinge over de Staten werden gemaakt, dewelcke door sijn Majesteyt sullen werden vast gestelt, gelijck die hem van wegen de geseyde Kercken sullen werden gepresenteert, en dat sonder eenige diversie en Non valeurs.

XLVII.

En voor soo veel sy niet voor het geheel, van de gesey-

de geregtige klagten, diese souden hebben konnen doen, te doen cesseeren, indien nemende men by na al de Garnisoenen, die in de geseyde Catholyke Steden lagen, ter oorsaak van de Vrede, dewelke het Koninkrijk gelucktiglijk genoot, weg, men deselve in de Steden, gehouden by die van de geseyde Religie, sou gelaten hebben, soo groot en swaar alsse waren, wanneer men eerst uyt den Oorlogh quam, en de Ondersaten noch in misvertrouwen de eene van den ander waren, sijnde daar en boven als toen geen de minste apparentie van achterstallen te eyschen van het voorgaande; nademaal de Steden en plaatsen, tot bewaringe van dewelcke dit gelt most werden aangeleght, soo wel bewaart waren, dat hen geen onheyl bevallen is; behalven dat de Overledene Koninck om die selve redenen, altoos het versoeck daar van verworpen heeft. En ten opsicht van de kleyne Staat sal sijn Majesteyt daar omtrent ordonneeren, gelijck voorheenen is geschiedt, om die van de geseyde Religie te wille te sijn, die sulcks door hun dienst en getrouwigheyt sullen verdient hebben; hebbende selfs de Intentie, het selfde te vermeerderen, om hen sijn genegentheyt en goetwilligheyt te betoonen, gelijck hy hen sal doen verstaan.

De antwoort op de twee opgaande Artijckelen, moet oock voor dese genoegh sijn.

De Stadt en het Casteel van Orangie sijn den Prins van Orangie, aan wien deselve behoorden, weder in handen gestelt, uyt krachte van het Vredens-Trattaat van Vervins: Het is waar dat sijn Majesteyt hem verbonden heeft, een verklaringe in faveur van die van de geseyde Religie te doen, gelijck hy gedaan heeft, met dewelcke die van de geseyde Stadt, die daar Professie van maken, seer wel te vreden sijn geweest.

Daar is in voorsien, by het Brevet van den Maand van April 1598. en het gene het Edict en de secrete Artijckelen behelsen, is altoos wel naargekomen, gelijk ook hier na sal geschieden.

De Koninck sal daar omtrent voorsieninge doen, soo als hy sal sien, een goeden van sijn dienst te behooren.

De Koninck wil, dat het Edict van Nantes, en het gene in gevolge van het selve sy gedaan of geordonneert, sy gevolght en geexecuteert door sijn gantsche Rijck, en indien daar omtrent eenige Contraventie geschiede, in sulcks sal door de Commissarisen voorsien werden.

Daar kan geen Collegie van de Jesuiten, in eenigh gedeelte van dit Koninckrijck, ten sy by toestandt van sijn Majesteyt, opgerecht werden, die daar wel sal in voorsien, invoegen sy geen redenen van klachten sullen hebben.

Daar omtrent sal een Reglement door de Com-

de somme van vijf hondert en veertigh duysent ponden's Jaars sijn geassigneert, en dat in het selve, voor soo veel sy sijn geassigneert, men groote Non valeurs, tot nadeel van het geseyde Brevet heeft ontmoet; believe het sijn Majesteyt, hen te doen assigneeren voor de geheele somme, tot dewelcke de geseyde affnijdingen sullen bevonden werden te monteeren, en geen Non valeurs, zedert het Jaar 98. tot den tegenwoordigen dagh toe.

XLVIII.

Van gelijcken te doen assigneeren de Garnisoenen van het Dauphine, wegens de geheele somme, die men hen hadde geassigneert, by de Staat, in dat selfde Jaar 98. gemaakt, in gevolge van het geseyde Brevet, en die te doen reassigneeren, wegens de somme, tot dewelcke de besnoeijingen, dewelcke zedert het geseyde Jaar 1598. sullen bevonden werden te monteeren;

XLIX.

Dat volgens de verseekeringen, die van wegen sijn Majesteyt, in de Algemeene vergaderinge van Chatelleraud, in het Jaar 1605. sijn gedaan, als dat het Casteel van Orangie sou blijven in handen van een Gouverneur van de geseyde Religie, het sijn Majesteyt gelieve, sijn gesagh omtrent den Prince van Orangie te interponeeren; om te wege te brengen, dat soodanigen Gouverneur van de geseyde Religie daar binnen werde geleght.

L.

Dat het sijn Majesteyt gelieve, hen toe te staan, dat de Gouverneurs van de geseyde plaatsen, die in hun bewaringe gelaten sijn, deselve niet konnen resigneeren, ten sy met toestandt der Kercken van die Provincie, en daar deselve door affsterven mogen open vallen, dat daar in door sijn Majesteyt sal werden geprovideert, volgens Nominatie der Generale Gedeputeerden, by sijn persoon resideerende.

LI.

Dat het hem oock gelieve, in de ampten van Lieutenanten voor de Gouverneurs niet te voorsien, noch die van de Capitainen der Compagnien, in die plaatsen onderhouden, sonder toestandt van den Gouverneur van de plaats.

LII.

Dat in alle de geseyde plaatsen de oefeninge van de geseyde Religie sy toegelaten, met alle vryheyt, sonder dat daar in eenige verminderinge kan werden gedaan, en alwaar door eenige gelegentheyt die sou mogen verhindert sijn, dat sy wederom werde herstelt.

LIII.

Dat het den Jesuiten niet toegelaten werde Collegien, Seminarien of woonhuysen op te stellen, noch te predicken, te leeren, te biechten, noch selfs residentie te houden in eenige van de geseyde plaatsen, door die van de geseyde Religie, beleten, en dat het sijn Majesteyt gelieve, de geseyde Jesuiten door sijn geheele Rijck, in de plaatsen alwaar sy ingeslooten sijn geweest, by hunne herstellinge, gedaan in het Jaar 1603. vorder in te sluyten.

LIV.

Dat voorsieninge moge werden gedaan tegens de Inconve-

missivisen gemaakt werden; na 't te voren het Adveys der Gouverneurs en Lieutenanten Generaals der Provincien genomen te hebben.

De Poorten en Muuren der Steden en plaatsen, die hen in bewaringe, tot hun versekeringe sijn gegeven, sullen werden gerepareert, op kosten van de Inwoonders daar van, gelijk de gewoonte is in alle andere van het Rijck te geschieden; en om lichtinge van penningen en Impositie, hier toe noodwendigh, hen op te leggen, sal men bestellingen in den Raad doen, om deswegen Brieven van Octroy te doen hebben, en alwaar sich eenige dringende nootwendigheyt voor eenige van dese plaatsen mocht opdoen, mits biedende daar over Requeste aan sijn Majesteyt aan, sal daar in werden voorsien naar behooren.

De staat der Stucken, Artillerye en Munitien, dewelcke in de geseyde plaatsen, in het Jaar 1598. waren, die noch daar tegenwoordigh sijn, sal gerapporteert en naargesien werden; op dat daar omtrent geordonneert werde, sijnde evenwel de Intentie van sijn Majesteyt, hen soo veel daar van te laten als hen sal noodig sijn, tot beschermingе en bewaringe van geseyde plaatsen.

Sijn Majesteyt sal die van de geseyde Religie toelaten, de geseyde vergaderingen te leggen, wanneer hy sal oordeelen het selve ten besten van sijn dienst te strecken, en sy het selve van noden sullen hebben; en sy sullen gehouden sijn, een Nominatie van ses Gedeputeerde te maken, gelijck door wijlen den voorgaanden Konink is geordonneert geweest.

Op het LVIII. en de volgende, rakende de saak van de Kercken van Bearn.

De Koninck hebbende noyt toegelaten noch geapprobeert, de Unie der Pretens Gereformeerde Kercken van Bearn, met die van Vranckrijck, soo kan de Koninck hen het selfde voor als noch niet toelaten, maar bysonderlijk hun Requesten, door de Gedeputeerde van Bearn aanbiedende, sal daar in naar vereysch van reden voorsien werden.

venienten, dewelcke souden mogen uyt de Processien voortkomen, dewelcke wandelen in groot getal van persoonen, na de Kercken en Capellen, ingeslooten in de Casteelen, gelaten ter bewaringe van de geseyde Kercken, en door seer kleyne Garnisoenen bewaart, en dat de Gouverneurs van geseyde Casteelen niet mogen genootsaakt sijn, de geseyde Processien in hun plaatsen te laten intreden, indien sy niet liever willen hen verminderen tot een soodanigen getal, al de versekeringe der geseyde Casteelen niet kan Prejudicieeren, of dat de Exercitie van de Roomsch Catholijcke Religie, welke in eenige van geseyde Casteelen geschiet, in de Steden selve werden overgebracht.

L V.

Dat het ook sijn Majesteyt magh gelieven, volgens het XLIX. Artijckel van het Cahier, of lyste van Gergeau, de noodige middelen te bestellen, tot het onderhouden, repareeren en seker maken der Poorten, Muuren, Wellingen en andere werken, van de geseyde plaatsen in hun bewaringe gelaten, dewelcke by verloop van tijden, of andere Inconvenienten sijn vervallen.

L V I.

Dat het Geschut, Wapenen en andere Munitien van Oorlogh, die in die geseyde plaatsen, door die van de geseyde Religie ingehouden, soo by Garnisoen als andersints, daar niet mogen uyt weggenomen, en naar elders vervoert werden; en dat die hen ontnomen sijn, hen weder gegeven mogen werden, en dat, makende de verdeeling van de geseyde Wapenen en Munitie van Oorlogh, gelijck men die alle Jaren maakt, voor deselve, sonder onderscheyt, die soo wel als voor andere plaatsen, van dit Koninckrijck magh geschieden.

L V I I.

En voor soo veel de nootwendigheyt vae Generale Gedeputeerden, wegens de geseyde Kercken by sijn Majesteyt te hebben, klaarlijck bekent staat, soo om aan de geseyde Kercken de beveelen van sijn Majesteyt bekent te maken, als om aan den selven hunne Requesten over te leveren, en de noodige Provisien te bearbeyden, en dat de geseyde Generale Gedeputeerde niet konnen, als door een Generale vergaderinge genomineert werden: Believe het sijne Majesteyt, hen toe te laten, de geseyde Algemeene vergaderingen, van twee tot twee Jaren te houden, in soodanige der Steden, die door hen beseten werden, als hen sal goedt dunken, en hen de bequaamste sullen sijn, ten eynde dat soodanige vergaderingen, sijnde alsoo ordinaar geworden, minder Ombragie en Jalousye mogen geven, en dat de last en Commissie van de geseyde Generale Gedeputeerden voor twee Jaren mach duuren, en niet langer, en dat de twee, dewelcke genomineert als Generale Commissarisen in geseyde vergaderinge sullen werden, door sijn Majesteyt mogen werden geaccepteert en ontfangen, om by sijn persoon te resideeren, gelijck hier te vooren is gepractiseert geweest, op de eerste instellinge daar van, in de vergaderinge van Saincte Foy, en daar na in het Synode van Gap; sonder dat sy geastringeert werden, ses daar van te nomineeren, gelijck daar na is geschiedt.

Gedaan en gearresteert door den Koninck, sijnde in sijnen Raad, de Koninginne sijn Moeder tegenwoordigh sijnde; geassisteert door de Princen van den Bloede, andere Princen, Hartogen, Pairs en Officieren van de Kroone, en voornaamste van sijnen geseyden Raad. Tot Parijs den 23. dagh van July 1611.

Ondergeteeckent

PHELIPEAUX.

Declaratie des Konincks, over de vergaderinge van eenige sijne Onderdanen, van de gepretendeerde Gereformeerde Godsdienst, Confirmatie van het Edict van Nantes, en bysondere Artijckelen, gegeven tot Parijs op den 24. dagh van April 1612. geregistreert in het Parlement, op den 25. Mey in het selfde Jaar.

LOUIS door Godes genade, Koninck van Vranckrijck en Navarre, aan onse wel beminde en getrouwe Raadsheeren, de Luyden houdende ons Hof van Parlement tot Parijs, Salut.

Na dat het God belieft heeft, ons tot dese Kroone te beroepen, hebben wy een besluyt genomen, te volgen de ordere en forme van Regeeringe, die wy door den Overleden Koninck, onsen seer geëerden Heer en Vader (die Godt Absolveere) aldaar ingestelt gevonden hebben; Wel oordeelende, dat wy de Staat niet sekerder konden conserveeren, die hy ons nagelaten heeft, als met het nayveren van het Exempel van hem, die deselve tot het hooghste van haren glants verheven heeft. Het welcke ons soo geluckiglijck gesucccedeert is, dat sich gene gelegentheyt van klachten oyt opgedaan heeft, in dewelcke wy niet hebben voorsien, soo tot genoegen van alle onse Onderdanen, soo veel als mogelijck sy geweest, als bysonderlijk die van de gepretendeerde Gereformeerde Relige; soo door de beantwoordinge, die wy hebben geordonneert op hunne Cahieren en Lijsten van Remonstrantien, dewelcke ons van hunnent wegen aangeboden sijn geweest, als met de besendingen, die wy hebben gedaan van eenige Personagien van qualiteyt, in alle de Provincien van dit Koninckrijck, met Commissie en macht, om het Edict van Nantes tot de particuliere Artijckelen, Reglementen, en andere Concessien, geduurende de Regeeringe van wijlen onsen Heer en Vader toegestaan, te doen Executeeren, voor soo veel deselve als noch geëxecuteert mosten werden, en door die middel wegh te nemen alle vreese, onder Pretext van dewelke eenige van onse Onderdanen van de geseyde gepretendeerde Gereformeerde Religie, de vryjigheyt hadden genomen, Extraordinaire vergaderingen sonder onse Permissie te leggen, die de andere Ombragie en naarbedenken souden konnen verwecken: Waar in willende voorsien, de Vrede, eendracht, goede Intelligentie, onder hen lieden geluckiglijk opgerecht, en door het Edict geconserveert, en de Exacte Observatie daar van onderhouden; volgens het Advijs; en in tegenwoordigheyt van de Koninginne Regente, onse seer geëerde Vrouwe en Moeder; van de Princen van den Bloede, andere Princen en beampten van de Kroon, sijnde volkomentlijck geinformeert en versekert van de goede wille in het algemeen, van onse geseyde Ondersaten, van hun yver en getrouwigheyt t' onser gehoorsaamheyt, begeerende hen gunstiglijk te handelen, hebben wy uyt onse bysondere gunst en genade, volle macht en Koninckliijcke Autoriteyt, geremitteert en geaboleert, Remitteeren en Aboleeren, de faute welcke begaan is, door dese, dewelcke hebben de vergaderingen beleght, en sich in deselve hebben laten vinden, dewelke sonder onsen toestant, in eenige Provincien van dit ons Koninckrijck gehouden sijn; gelijck mede het gene aldaar voor, en ingevolge van deselve verhandelt is. Wy willen, dat sy daar van sijn en blijven gants t' eenemaal ontlast; verbiedende wel expresselijk onsen Procureur Generaal en sijn Substituyten, daar omtrent eenig ondersoeck of vervolgh te doen. En evenwel om te besorgen, dat men hier namaals soo Licentieuselijck, soodanige vergaderingen, die expresselijck door onse Edicten ende Reglementen, door den Overleden Koninck, onsen seer geëerden Heer en Vader gemaakt, verboden sijn, aan dewelcke wy willen, dat onse geseyde Onderdanen sich sullen houden, ingevolge van het 82ste Artijckel van het geseyde Edict van Nantes, en van het ordinaire van den 16. van Maart 1606. gesamentlijk met de beantwoordinge, gedaan den 19. van Augustus daar aan volgende, op de Cahier gepresenteert, door de Generale Gedeputeerde van die van de geseyde Religie, van dewelke de Extracten alhier sijn aangeleght, onder het Contra-segel van onse Cancelerye, hebben wy gedaan, en doen Inhibitie en verbodt aan alle onse Onderdanen van de geseyde Religie, voor het toekomende te maken eenige by-een-komsten of vergaderingen, om op deselve wegens eenige Politijcke saken te delibereeren of te handelen, sonder daar toe expresse last van ons te hebben, op pœne van, als Perturbateurs van de gemeene rust gestraft te werden: Blijvende hen evenwel de macht in het geheel te beroepen, en te houden hunne Consistorien, Colloquen of Classen en Synoden, soo Provinciaal als Nationaal, gelijck hen hier te vooren is toegestaan: sonder evenwel, darse in deselve eenige andere als Leeraren en Ouderlingen sullen konnen admitteeren; om aldaar alleenigh van hunne leeringe en Kerkelijcke Discipline te handelen, op pœne van verlies van dese Privilegie van vergaderinge te mogen houden, en te verantwoorden door de Moderateur, in hun eygene en bysonderen naam. Soo beveelen wy u, dat gy dese tegenwoordige doet lezen en registreeren, en onse Onderdanen den Inhoudt daar van laat genieten; en daar en boven Exactelijck te doen naarkomen en observeeren dese tegenwoordige letteren, in de uytbreydinge van uw Ressort; sonder te lijden of toe te laten, dat daar eenighsints tegens werde gecontravenieert. Wy belasten en beveelen daar en boven, aan de Gouverneurs en onse Lieutenants Generaals, Gouverneurs, particuliers en Lieutenanten in de Gouvernementen der Provincien en Steden, onder de uytbreydinge van uw Ressort, Schouten, Gesworenen, Schepenen en Borgemeesters daar van; daar nauwkeurige acht op te slaan, en aan de eerste van onse welbeminde en getrouwe Raadsheeren, ordinaire Request-meesters van onse Huyshoudinge, Raadsheeren van onse Hoven van Parlement, aldaar ter plaatse bevonden, en andere onse Justicieren en Officieren, sich over soodanige Contraventien te Informeeren, en ons ten aldereersten daar van te adverteeren: En ondertusschen tegens de Delinquanten, door de gewoonlijcke middelen, en gelijk deselve Edicten en Ordonnantien mede brengen, te doen Procedeeren, want sulcks is ons welbehagen. Gegeven tot Parijs den 24. April in het Jaar der genade 1612. En van onse Regeeringe het tweede.

Getekent LOUIS

En Lager DE LOMENIE.

En gezegelt op een enkele staart, in geelen wasch, met het groot Zegel.

Geregistreert, gehoort, en Requerant de Procureur Generaal des Konincks, sonder approbatie van de kennisse, geattribueert aan de Request-meesters van de Huyshoudinge, buyten de Termen van de Ordonnantien. Tot Parijs in het Parlement den 25. dagh van May 1612.

Ondergetekent VOISIN.

Declaratie van den Koninck, in faveur van die van de Pretens Gereformeerde Religie, Confirmatief van de voorgaande Declaratie van den 24. April laatstleden, gegeven tot Parijs den elfden van July 1612. *en geverifieert den achtsten van Augustus in het selfde Jaar.*

LOUIS door Godes genade, Koninck van Vranckrijck en van Navarre, aan onse lieve en getrouwe, de Luyden houdende ons Hof van Parlement tot Parijs, Saluyt.

Alhoewel wy genoeghsaam hebben te kennen gegeven, door onse opene Brieven, van den 13. dagh van April laatstleden, hoedanig onse Intentie was, jegens het Generaal en algemeen van onse Onderdanen, van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, wegens hun affectie en getrouwigheyt, van dewelcke wy altoos een volle versekeringe hebben gehadt, en hoewel de quijtscheldinge en Abolitie, begrepen in onse geseyde opene Brieven, niet is geoctroyeert, als ter Instantie en ootmoedige gebeden, van eenige particulieren van de geseyde Religie, dewelcke vreesden te werden naargesoght, over dat, tegens onse Edicten en Ordonnantien sy sich hadden bevonden, in vergaderinge buyten onse Permissie gelegt, en vervolgens andere Actien aangevangen, gelijck als onder anderen het Enrolleren en Werven van Oorlogs-volck, op hun bysondere Autoriteyt; ten eynde om hen te verlossen van vermoeden, en van de ongerustheyt, in de welcke sy te dier oorsaak waren, sijnde ook eenige, tegens de welcke men albereets, in eenige Kamers van het Edict informatie genomen hadde: Echter sijn wy geadverteert, dat dese genade door eenige van de geseyde Religie genomen is, voor een begeerte, om een smette en Lack op het algemeen van deselve te werpen, en niet voor een gunstige remedie aan Particulieren geoctroyeert, die wijslijck oordeelen het selve van noden te hebben.

Om dese oorsaak, op Advijs van de Koninginne Regente, onse seer geëerde Vrouwe en Moeder, van de Princen van den bloede, en andere Princen, Officiers van de Kroon, en voornaamste van onsen Raad, willende wegh nemen alle Pretexten, aan alle die een quade intentie soude mogen hebben, en om onse Onderdanen van de geseyde Religie te vergenoegen, die voegende de yver van hunnen Godtsdienst by de gehoorsaamheyt die se ons schuldigh sijn, geen ander oogwit en desseyn hebben, als in vrede en rust, de Beneficien van het Edict in hun faveur gemaakt, te genieten, onder welck getal, het welck ver het grootste is, begrepen sijn, dese, dewelke de meeste macht en Autoriteyt hebben, om de algemeene gerustheyt te helpen onderhouden.

Wy hebben gesegt en verklaart, seggen en verklaren wederom door dese tegenwoordige, verlichtende soo veel als noodigh sal sijn, den inhout van onse geseyde opene Brieven, van de Maand April laatstleden, dat wy seer voldaan en te vreden sijn, wegens onse Onderdanen, die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, in het algemeen, en te dien opsicht hebben wy t' eenemaal in het vergeten gestelt de fauten, die de geseyde Particulieren souden mogen hebben begaan, tegens en tot nadeel van onse Edicten: En willen niet dat hen iets daar van werde geimputeert, of dat te dier oorsaak eenige blame of smette, voor het toekomende op hen blijve, behoudens dat hier na sy sich by hun devoir, gehoorsaamheyt en getrouwigheyt jegens ons houden, en sy sich dragen als waarnemers van de Wetten, Edicten en Ordonnantien, dewelke gemaakt sijn om alle onse Onderdanen in vrede, rust en vriendtschap, den eenen jegens den ander te doen leven. Soo willen wy, en bevelen u, dat gy dese tegenwoordige doet lezen, Publiceeren en Registreren in uw Registers, deselve doet naarkomen, en den inhoudt daar van doet genieten aan onse Onderdanen van de geseyde Religie, volkomentlijck en vreedsamelijck, sonder eenige trouble of verhinderinge. Want sulcks is ons welgevallen.

Gegeven tot Parijs den 11. van July, het Jaar der genade 1616. en van onse Regeeringe het darde.

Getekent LOUIS.

Door de Konink, de Koninginne Regente sijn Moeder tegenwoordig sijnde.

DE LOMENIE.

En gezegelt op een enckele staart in geelen wasch. Geregistreert, gehoort en sulcks versoekende den Procureur Generaal des Koninks: Tot Parijs in het Parlement den 8. van Augustus 1612.

Declaratie van den Koninck, en Confirmatie van het Edict van Nantes, gegeven tot Parijs, den 15. *December* 1612 *en geverifieert den* 2. *January* 1613.

LOUIS door Godts genade, Koninck van Vranckrijck en Navarre, aan alle die gene &c.

De aldergrootste begeerte, dewelke wy gehadt hebben zedert onse komst tot de Kroon, voor dewelcke wy altoos de Goddelijcke genade aanroepen, en waar omtrent de Koninginne Regente, onse seer geëerde Vrouwe en Moeder altoos seer sorgvuldichlijck gearbeyt heeft; is geweest te konnen mainteneren, en conserveren, alle onse Onderdanen in vrede, rust en stilligheyt, en in goede vriendtschap, Unie en eendracht, de eene met den andere, als sijnde sulcks het voornaamste fondament van het ophouden en maintenue van desen Staat. Tot dien eynde, zedert het Godt belieft heeft ons te besoeken met het rampsaligh voorval van de doodt van Wijlen den Koninck, onsen seer geëerden Heer en Vader, van glorieuser gedachtenisse, hebben wy besloten, naar te yveren en te volgen deselve wegen, dewelke hy gehouden heeft, om tot dit selfde eynde te geraken. En hebbende erkent, dat naar te hebben door sijn dapperheyt, desen Staat in haar oude glants herstelt, hy met groote sorgvuldigheyt, arbeyt en voorsichtigheyt, en tot fondament van een verseekerde rust, en volkomene reconciliatie tusschen alle sijne Onderdanen: En selfs om wegh te nemen van dese, dewelcke Professie doen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, alle gelegentheyt en reden van vreese en misvertrouwen, diese souden hebben mogen opnemen, omtrent de vrydom van hunne Persoonen, Conscientien, Eer en Familien heeft gemaakt en geordonneert, het gene in sijn Edict, gegeven tot Nantes, in de Maand van April duysent, vijf hondert en acht en tnegentigh, begrepen is; by Observatie van het welke, en de secrete Artijkelen, Brevetten en Reglementen, gemaakt in gevolge van het

het selve, hy geluckiglijck sijn Volck heeft geregeert en gegouverneert in vrede, tot sijn eynde toe. En alsoo is het een van de eerste actien geweest, dewelcke wy in onse regeeringe hebben willen aanvangen, te doen Expediëren onse Brieven van Declaratie van den twee en twintigsten van Mey, duysent ses hondert en tien; behelsende een Confirmatie van het geseyde, de secrete Artijkelen, Reglementen en Arresten, gegeven tot Interpretatie en Executie van het selve, dewelcke wy ter selver tijdt gesonden hebben aan alle onse Parlementen, om aldaar geverifieert te werden. En eenigen tijdt daar na hebben wy geresolveert te senden door al de Provincien van ons Koninckrijk van de voornaamste uyt onsen Raad, en andere gequalificeerde Persoonen, door ons daar toe verkoosen, soo Catholijcken, als van de Pretens Gereformeerde Religie, om te cimenteeren en vast te leggen een volkomene opstellinge en Executie van het geseyde Edict, en de genade-gunsten, in gevolge van het selve toegestaan: Hebbende zedert altoos gecontinueert, al het gene van onse sorgvuldigheyt en Autoriteyt sou mogen afhangen, tot dien eynde toe te brengen. Maar het is gebeurt, dat onse goede Intentien het selfde gevolgh niet hebben gehadt, tot dien eynde, onder alle onse Onderdanen, dat wy hadden konnen verwachten: Van dewelcke eenige, en selfs uyt die van de Pretens Gereformeerde Religie, door de Ombragie en het naarbedencken, die sy te lichtelijck genomen hebben wegens eenige voorvallen, sijn gevallen in Jalousyen en misvertrouwens, de eene van den ander, waar op gevolght is, datse soo verre gekomen sijn, als hun ordinaire Wachters te hebben vermeerdert, Macht en Provisie van Wapenen bygebracht, Krijgsvolk versamelt, vergaderingen en Raadslagen gehouden en aangestelt, en andere Actien, t' eenemaal strijdigh met den Inhoudt en Observatie van het geseyde Edict aangevangen. Waar toe evenwel wy willen geloven dat sy gebracht sijn, eerder door een Apprehensie en vrese, diese selve op hebben genomen, en onder valsch naarbedencken en Pretexten, als uyt eenige quade wille of Intentie. Hebbende altoos het algemeen, van die van de geseyde Godsdienst erkent als seer genegen tot het beste van onsen dienst, en vast en versekert tot eerbiedigheyt, getrouwigheyt en gehoorsaamheyt, dewelcke sy ons schuldigh sijn: Maar gelijck dit quaat seer gevaarlijke gevölgen na sich sou konnen slepen, hebben wy noodigh geacht daar in te voorsien, en te remediëren, te herstellen de goede vriendtschap, Intelligentie en Societeyt, dewelke sonder onderscheyt onder alle onse Onderdanen moet sijn, tot maintenue van hunne gemeene rust, het gene schijnt niet sekerder te konnen geschieden, als door het Exact naarkomen van het geseyde Edict, de secrete Artijkelen, Brevetten en andere Acten, in gevolge van het selve gemaakt, en gevende als noch een nieuwe versekering aan onse Onderdanen van de geseyde Pretens Gereformeerde Religie, van onse goede Inclinatie, in hun belang, en van de Intentie, dewelcke wy hebben om hen te behoeden, te mainteneren, te beschermen, en om hen onschendbaar te laten genieten al de genade-giften, Concessien en gunsten, die hen sijn toegestaan, soo door het geseyde Edict, als na het selve, gelijck sy geduurende het leven van Wijlen den Koninck, tot aan sijn doodt toe genoten hebben, gelijck mede het gene dat hen noch daar na door ons is toegestaan.

Om dese oorsaken en andere, ons daar toe moverende, hebbende alvoorens dese saak in onsen Raad, in dewelcke waren de Koninginne Regente, onse seer geëerde Vrouwe en Moeder, de Princen van den Bloede, en andere Princen, verscheydene der Officieren van onse Kroon, en voorname Raadsheeren van onsen Raad, in deliberatie gelegt; hebben wy volgens het Advijs van deselve geseght en verklaart, seggen en verklaren wy, willen en het belieft ons, dat het bovengenoemde Edict van Nantes, als mede onse Declaratie van den 22. May 1610. met haer bysondere Artijkelen, Reglementen, Arresten en andere Brieven, geëxpedieert in gevolge en tot verklaringe, of Executie der selve, van nieus sullen werden gelezen, gepubliceert in alle onse Hoven van Parlement, en Rechtbanken daar onder behoorende, hebbende dit tot dien eynde, en soo veel als noodigh sal sijn geconfirmeert, gelijck wy die confirmeeren door dese tegenwoordige, ondertekent door onse eygene handt. Wy willen en ordonneeren dat alles werde onderhouden, en onschendbaar naargekomen; sonder dat daar tegens in eeniger maniere, hoe het sy, werde gecontravenieert. En voor soo veel de Contraventien, die daar omtrent sijn gedaan door eenige van onse geseyde Onderdanen, sijn voortgekomen, eerder uyt vermoedens en misvertrouwen, tot dewelke sy sich te lichtelijk hebben laten vervoeren, als uyt gebrek van genegentheyt, trouwe en gehoorsaamheyt, dewelke sy ons altoos in alle voorvallende occasien hebben betuyght, verhoopende ook dat sy sich voortaan binnen hunne plicht sullen houden, onder de Observatie van onse Edicten en Ordonnantien: Willen, en veritaan wy, en het belieft ons, dat alle Arresten, Proceduren, Acten en andere Expeditien, dewelcke gegeven sullen sijn geweest, en gemaakt tegens deselve, soo in het algemeen, als in het bysonder, om welcke oorsaak of gelegentheyt het oock sy geweest, sullen blijven nul en als noyt geschiet, sonder dat ter occasie en in gevolge van het selve, sy in het algemeen of in het bysonder eenige blame, gevaar of schade konnen incurreren, of daar over konnen werden ontrust of aangesocht. En hier over imposeeren wy Silentie aan alle onse Procureurs Generaals, hun Substituyten en alle andere, gelijk wy mede verbieden wel expresselijck, aan alle onse geseyde Onderdanen, volgens de Artijckelen 77. en 82. van het geseyde Edict, in het toekomende eenige Communicatie van vergaderingen, aanstellingen en houden van Provinciale Raads-vergaderinge, of andere lichtingen of versamelingen van Wapenen, Oorlogsvolck of eenige andere Actien, strijdende directelijck of indirectelijck tegens onse geseyde Edicten en Declaratien, op straffe van ongehoorsaamheyt; en pœne van als Perturbateurs van de gemeene rust gestraft te werden.

Soo geven wy dan alle beveelen aan onse lieve en getrouwe Raadsheeren, de Luyden houdende ons Hof van Parlement en Kamers van het Edict, in dit Koninckrijck aangestelt, dat sy het geseyde Edict, het Edict van Pacificatie, secrete en afgesonderde Artijckelen, Brevetten, Declaratien en andere opene Brieven, hen in gevolge van het selve toegesonden, en gesamentlijk dese tegenwoordige aanstonts doen lezen en publiceren, aan alle Oorden daar men gewoon is het selve te doen, in diergelijcke gevallen; En den Inhoudt daar van doen naarkomen en observeeren, en onschendbaar onderhouden. Cesserende en doende Cesseeren alle troublen en verhinderingen ter contrarie.

Wy injurgeeren daar en boven aan onse geseyde Procureurs Generaals, sorgvuldiglijk daar de handt aan te houden, en indien hier namaals eenige Contravenanten bevonden werden, tegens deselve gestrengelijck te Procedeeren, soodanigh dat het Exempel van straffe mach dienen, om alle de andere in toom te houden. Want sulks is ons welgevallen.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

vallen. In betuyginge van het welcke wy onsen Zegel aan de tegenwoordige hebben doen steken.

Gegeven tot Parijs, den 15. van December, in het Jaar der genade duysent ses hondert en twaalf, en van onse Regeeringe het darde.

Getekent LOUIS.

En op de vouwe: By den Koninck, sijnde in sijnen Raad, de Koninginne Regente sijn Moeder daar tegenwoordigh sijnde.

DE LOMENIE.

Extract uyt de Registers van het Parlement.

Desen dagh het Hof, de groote Kamers, Tournelle en van 't Edict versamelt sijnde, na dat men hadde gesien de opene Brieven, in forme van Charters van den vijftienden dag van December laatstleden, aangaande de Observatie van het Edict van Nantes, en andere Brieven en Artijckelen in gevolge, Conclusien van den Procureur Generaal des Konincks; de sake in Deliberatie genomen sijnde, heeft gearresteert, dat de geseyde Brieven sullen werden geregistreert, gelezen, gepubliceert, geboort, en sulcks versoekende de Procureur Generaal des Konincks, en Copyen gesonden aan de Baillyuagen en Senechaalschappen, om aldaar gelezen en gepubliceert te werden. Gedaan in het Parlement den 2. January 1613.

Getekent GUYET.

Declaratie van de vol-jarigheyt des Konincks, behelsende bevestiginge van het Edict van Nantes, en verbodt van Duellen. Gegeven tot Parijs den 1. October 1614. Geverifieert in het Parlement den 2. van deselfde Maand en Jaar.

LOUIS door Godes genade, Koninck van Vranckrijck en Navarre, alle den genen, die dese tegenwoordige sullen sien. Saluyt.

Hebbende het Godt belieft door sijn voorsienigheyt en goedtheyt, ons Rijck met soo veel genade-giften en voorspoedigheden te zegenen, en den loop van onse Jaren tot den ouderdom van rijpheyt te brengen, gelijk wy deselve tegenwoordig bereykt hebben: Gelijk wy hier over alle redenen en gelegentheyt hebben, om hem te danken en te loven, wegens de geluckige Administratie van ons Koninckrijck, geduurende onse minderjarigheyt, onder de Regentie en wijse Conduite van de Koninginne, onse seer geëerde Vrouwe en Moeder; alsoo willen wy ook naarsoeken alle mooghlijcke en betamelijcke middelen, voor de plicht van een Alder-Christelijckst Prins, yverig omtrent de glorie van Godt, diens begeerte is, de vrede, nevens de publijke gerustheyt staande te houden tot het goede, de rust en vertroostinge van sijne Onderdanen, 't sy met nauwkeuriger de goede en heylige Wetten, door de Koningen onse voorsaten, van seer loffelijcker Memorie, gemaakt, te doen naarkomen. 't Sy door nieuwe Ordonnantien, die wy sullen oordeelen naar de gelegentheden te sullen moeten maken, ja selfs op de Advijsen, die ons sullen konnen gegeven werden in de naast-aanstaande vergaderinge, der Generale Staten van ons Koninckrijk, die wyh ebben doen beroepen. Om waar toe te komen, ten eynde alle onse Onderdanen in goede vrede, eendracht en Intelligentie, in de vreese des Heeren, gehoorsaamheyt van sijn geboden, en het waarnemen van onse Ordonnantien mogen leven; sonder dat door eenige Actien de publijke rust en tranquilliteyt, die wy tusschen hen soeken te conserveeren, werden geinterrampeert en geschonden.

Hebben wy, by Advijs en Raad van onse seer geëerde Vrouwe en Moeder, van de Princen van den Bloede, andere Princen, voorname beampten van onse Kroone, en de notabelste Personagien van onsen Raad gesoght, gedeclareert en geordonneert, seggen, declareren en ordonneeren, willen en ons belieft, volgens het gene wy albereets hier voor hebben geordonneert, dat het Edict, dat Wijlen de Konink, onsen seer geëerden Heer en Vader tot Nantes in de Maand van April, des Jaars vijftien hondert en acht en tnegentig, tot voordeel van die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie heeft gegeven, in alle haar poincten, gesamentlijk met de andere Artijkelen aan hen toegestaan, en de gemaakte Reglementen, Arresten, op de Interpretatie of Executie van het selve geseyde Edict gegeven, en in gevolge van het selve sullen werden onderhouden, en onschendbaar bewaart en naargekomen, soo als geordonneert is geweest, en geëxecuteert door Wijlen onsen Heer en Vader, en de Contraventeurs met alle strengheyt gestraft, als Perturbateurs van de gemeene Rust.

En om de publijke Vrede en Tranquilliteyt des te meerder te versekeren, onder ons gesagh en Macht, verbieden wy alle onse geseyde Onderdanen, alle particuliere Intelligentie, Liguen en Associatien, soo binnen als buyten ons Koninckrijck; oock buyten onse toelatinge te senden aan eenige vreemde Vorsten, 't sy vrienden of vyanden, by wat gelegentheyt het ook sou mogen sijn. Injungeerende aan alle onse Officieren, daar sorgvuldighlijk omtrent te waken, en de handt aan te houden, op pœne daar responsabel voor te sijn, met straffe van hunne onachtsaamheyt, met deselfde gestrengheyt, als de ongehoorsaamheyt der Contraventeurs.

Wy verbieden daar en boven alle onse geseyde Onderdanen, van wat Staat, qualiteyt en Conditie sy ook souden mogen sijn, die Ampten, Soldye en Pensioenen van ons trecken, te nemen, te ontfangen of te genieten eenige Staten, Gagien, Soldye of Pensioenen, van eenigh Prins of Heer, wie hy ook sy, en te volgen, te assisteren of te accompagneren eenige andere als ons, op verbeurte van de geseyde Gagien, Ampten of Pensioenen.

En voor soo veel als de Non Executie van het Edict, gemaakt door Wijlen den Koninck, onsen Heer en Vader, tegens de Duellen, gevechten en ontmoetingen, en daar na mede door ons; en de ongehoorsaamheyt, die vele van onse Onderdanen daar omtrent getoont hebben, tot verachtinge van onse Autoriteyt, de oorsaak van vele onordren en verwarringen is geweest, dewelcke Godt ten alderhooghsten vertoornen, en hem souden konnen verwecken, om de roeden van sijn gramschap op ons en onsen Staat te laten komen, indien door ons daar in niet werde voorsien. Willen en ordonneeren wy, dat alle deselve Edicten en Ordonnantien en Declaratien, gedaan door Wijlen den Koninck,

ninck, en door ons, aangaande de gefeyde Duellen, gevechten en ontmoetingen, voor het toekomende onschendbaar werden naargekomen, bewaart en geobserveert, volgens hunne Forme en Teneur: Sonder dat de Contraventeurs hier na eenige genade, op welke verschoninge, Pretext, gelegentheyt of consideratie het sou mogen sijn, sullen konnen vinden of verhoopen. Wy belasten alle onse Officieren, tegens de Contraventeurs te Procederen, volgens de rigueur der selve, sonder eenige Exceptie van persoonen: En onse Procureurs Generaals, en hunne Substituyten, daar omtrent alle vereyschte en noodige vervolgingen te doen.

Oock aanmerkende, dat sijn Goddelijke Majesteyt ten hoogsten wort vergramt door de vloekeryen, en verdoemelijcke Godts-lasteringen, die dagelijcks door vele werden gepleeght, tegens de Edicten en Ordonnantien, door de Koningen onse voorsaten gemaakt; Hebben wy geordonneert, en ordonneeren mits desen, dat de gesey de Edicten en Ordonnantien van nieuws sullen werden gepubliceert, op dat niemant eenige oorsaak van Ignorantie hebbe te pretendeeren. En wy belasten alle onse Rechters en Officieren, een ieder in sijn Ressort, op verbeurte van hunne Officien, tegens de Contraventeurs met alle Rigueur, in deselve begrepen, te Procederen sonder Dispensatie, om welke oorsaak het oock sou mogen sijn, op pœne van sulcks op hen te verhalen, in hunne eygene en bysondere naam.

Wy bevelen daar en boven onse geseyde Procureurs Generaals, en hun ieder Substituyten, aan te wenden alle naarstigheyt, dewelke sal vereyscht werden, tot Executie der tegenwoordige, so geven wy &c.

Gegeven tot Parijs den 1. dagh van October in het Jaar 1614. En van onse regeeringe het vijfde.

Getekent LOUIS.

Door den Koninck en sijn Raad.

DE LOMENIE.

Arrest van Verificatie der Brieven van Declaratie van de vol-jarigheyt des Konincks.

De Koninck met sijn gantsche Hof sijnde opgekomen in het Palays, sittende op sijn bedde van Justitie, het geheele Hof van Parlement vergadert in roode Rocken, de Harangues gedaan sijnde, heeft de Heer Cancelier geprounancieert het Arrest van Verificatie, het welcke daar na is overgeschreven, op de vorme of rant van de Brieven, in dese woorden:

Gelezen, gepubliceert en geregistreert, geboort, en des versoeckende de Procureur Generael des Konincks. Tot Parijs in het Parlement, de Koninck daar in sittende, den 2. October 1614.

Getekent DU TILLET.

Declaratie des Konincks, behelsende vernieuwinge van alle de Edicten van Pacificatie, geaccordeerde Artijckelen, Reglementen en Arresten, geintervenicert ingevolg. Gepubliceert in het Parlement den laatsten van April 1615.

LOUIS door Godts genade, Koninck van Vranckrijck en Navarre, allen die dese tegenwoordige sullen sien. Saluyt.

Aanstonts na onse aankomst tot de Kroone, de Koninginne onse seer geëerde Vrouwe en Moeder, alstoen Regente van het Koninkrijk, geduurende onse minderjarigheyt, oordeelde wijslijck, dat voor haar niets waarder en liever behoorde te sijn, als de publijke Vrede te conserveeren, en om dat geluk te genieten, en onse Onderdanen in vriendschap, den eenen met den anderen te doen leven, was het voor al noodig, te vernieuwen de Edicten, Declaratien en alle andere Expedienten, door Wijlen den Koninck, onse seer geëerde Heer en Vader (die Godt Absolveere) aan onse Onderdanen van de Pretens Gereformeerde Godtsdienst, toegestaan, ten eynde om hen te doen erkennen, dat sy volkomentlijck wilde volgen het voorbeelt en Conduite van een Prins, die soo geluckighlijck sijn Rijck hadde geregeert en gegouverneert, en de grootheyt en achtinge daar van soo hoogh verheven, door sijn wijsheyt en onvergelijckelijcke dapperheyt, dat sy wel wist geen beter of heylsamer besluyt te konnen nemen, als dit, van het welcke sy sich gedient heeft. Het welcke sy hadde gedaan door een Declaratie in alle de Parlementen gepubliceert, en elders daar het van nooden waar. En dan, wanneer eenige klachten tot haar quamen, wegens eenige Contraventien, die men meende tot nadeel van deselve te sijn gedaan, heeft toegebracht alles dat van haar Autoriteyt en Macht was, om sulks te repareren. Dese Conduite, met de wijsheyt dewelcke sy gebruyckt heeft in alle haar andere Actien en deportementen, omtrent het maniëren van den Staat, hebbende de ware oorsaak na de Goddelijcke Assistentie geweest, van onse Onderdanen, in genegentheyt, getrouwigheyt en gehoorsaamheyt jegens ons, en vriendtschap onder malkanderen te onderhouden. Het welke ons mede soude bewogen hebben, na de Declaratie van onse vol jarigheyt, haar te bidden, te willen continueeren met deselfde genegentheyt en wackerheyt, ons by te staan met hare goede beradingen, gants soodanig, en met het selfde gesagh, als of de Administratie van het Koninckrijck haar als noch aanbevoolen ware. In gevolge van het welke, souden wy volgens haar Advijs, ons op het ingaan van onse voljarigheyt gegeven, gemaakt hebben een andere Declaratie, in Faveur van onse Onderdanen van de Religie, van deselfde substantie als de eerste, om hen altoos te betuygen, dat onse intentie en begeerte was, onse Onderdanen in vrientschap te doen leven, en onse Edicten onschendbaar naarkomen.

Hebbende een overgroot misnoegen gehadt, over de Contentien en Dispuyten, voorgevallen tusschen de Catholijcke Gedeputeerden, uyt de Kamer van den Adel, en eenige andere van de geseyde Religie, vergadert in de Staten Generaal, in onse goede Stadt van Parijs, om dat de geseyde Catholijcke Gedeputeerden in Deliberatie hadden geleght, en doen resolveeren, dat wy souden ootmoedighlijck gebeden werden, de Catholijcke Apostolisch Roomsche Religie te willen conserveeren, volgens den eedt, op onse Krooninge gedaan. Een voorstellinge die niet seer noodig, of eerder t' eenemaal onnut was, aangemerckt, dat

wy

wy albereets daar Professie van doen, met een vastgestelde wille, door bemiddelinge van Godts genade, daar in te leven en te sterven. Maar ook hebben wy wel konnen vermerken, dat sulks door hen niet gedaan is, als om hun yver en genegentheyt voor de Catholijcke Religie te betuygen, en niet om iemant te beledigen; gelijck sy ons afsonderlijck, en daar na alle gesamentlijck verklaart hebben, Protesteerende, dat sy niet meerder als het bewaren van de Vrede, die door de Edicten vastgestelt was, begeerden, en dat het ons mocht believen, van de Goddelijcke goedtheyt, de weder-vereeniginge van alle onse Onderdanen, met de Catholijcke, Apostolisch Roomsche Kercke, door de ordinare, en in de Kerk gewoone middelen, te verwachten: Sijnde maar al te wel door de ondervindinge van het voorgaande versekert, dat de Remedien, die hun strafheyt mede brengen, nergens toe gedient hebben, als om het getal van die gene, die uyt de Kerck uytgegaan sijn, te vergrooten, in plaats van hen den wegh, om daar weder na toe te keeren, te leeren. Om dan alle quade Impressie, de Geesten van onse Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, die daar Professie van doen, met een suyvere, onnoosele en van alle factien, en quade desseynen vervreemden yver, als mede alle Pretext, aan een ieder die het selfde mocht soeken, om de rust van het Koninckrijck te verstooren, te ontnemen: Hebben wy geacht daar omtrent te moeten verklaren, wat onse goede wille en intentie sy. Te dier oorsaak dan laten wy weten, dat hebbende dese saak in deliberatie geleght van onsen Raad, in dewelcke tegenwoordig waren de Koninginne, onse seer geëerde Vrouwe en Moeder, de Princen van onsen Bloede, de andere Princen, Hartogen, Pairs, Officiers van onse Kroone, en meer andere notabile Persoonen van onsen Raad, wy op hun Advijs hebben geseght, gedeclareert en geordonneert, seggen, declareren en ordonneeren, willen en ons behaaght by dese tegenwoordige, dat alle de Edicten, Declaratien en particuliere Artijckelen, geoctroyeert in faveur van die van de geseyde Religie, gepretendeert, geformeert soo door Wijlen onsen Heer en Vader, als door ons, gelijck mede de Reglementen en andere geëxpedieerde Brieven of Arresten, gegeven in hun faveur, op de Interpretatie en Executie van het Edict van Nantes, en in gevolge van het selve sullen werden onderhouden en onschendbaar bewaart; en de Contraventeurs gestraft, volgens de Rigueur van onse Ordonnantie, als Perturbateurs van de gemeene rust. Wy belasten tot dien eynde aan alle onse Officieren, daar sorghvuldighlijck de handt aan te houden, op pœne daar voor te verantwoorden, en hun onachtsaamheyt of toelatinge te doen straffen met deselfde gestrengheyt, als de ongehoorsaamheyt der Contraventeurs. Alsoo geven wy in bevel aan onse lieve en getrouwe Raadsheeren, de Luyden houdende onse Hoven van Parlement, Bailliuagen, Senechalen of hunne Stedehouders, en aan alle andere onse Justicieren en Officieren, die het aan sal gaan, dat sy dese tegenwoordige doen lezen, Publiceren en Registreren, en den inhoudt daar van doen Executeeren, bewaren en onschendbaar naarkomen, want soodanig is ons welbehagen. Ter getuygenisse van het welcke wy daar aan onsen Zegel hebben doen steken. Gegeven tot Parijs den 12. dagh van Maart, in het Jaar der genade duysent ses hondert en vijftien, en van onse Regeeringe het vijfde.

Getekent LOUIS.

En op de vouwe door den Koninck.

LOMENIE.

En gesegelt met het groote Zegel op een dubbele Staart in gelen Watch.

Gelezen, gepubliceert en geregistreert, gehoort de Procureur Generaal des Koninks, en geordonneert, dat Copyen hier van sullen werden gesonden aan de Bailliuagen en Senechalschappen, om aldaar te werden gelezen, gepubliceert, geregistreert en geobserveert, met alle naarstigheyt van de Substituyten des Procureurs Generaals des Konincks, dewelcke het Hof versekeringe en kennisse sullen doen, wegens hunne naarstigheyt in de Maand, op pœne daar voor in hun eygene naam te verantwoorden. Tot Parijs in het Parlement den laatsten April duysent ses hondert en vijftien.

Getekent VOISIN.

Declaratie des Konincks, omtrent het aannemen der Wapenen, door eenige van sijne Onderdanen van de Pretens Gereformeerde Religie. Behelsende een nieuwe Confirmatie der Edicten en Declaratien voor heen, tot Faveur van die van de geseyde Religie gemaakt. Gegeven tot Bourdeaux op den 10. *van November* 1615. *en gepubliceert tot Parijs in het Parlement, den sevenden December in het selfde Jaar.*

LOUIS door Godes genade, Koninck van Vranckrijck en Navarre, aan alle die dese tegenwoordige sullen sien. Saluyt.

De Declaratien gemaakt en geitereert door ons, zedert onse aankomst tot de Kroon, tot Confirmatie der Edicten, Declaratien, Brevetten, Arresten en Reglementen, gemaakt tot faveur en gunst van onse Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, geduurende de regeeringe van Wijlen den Konink Hendrik de Groote, onsen seer geëerden Heer en Vader, (die God Absolveere) hebben genoegsaam te kennen ge geven, dat onse Intentie en wille altoos geweest is, deselve onschendbaar te doen bewaren, gelijk als Wetten, dewelke noodig sijn om alle onse Onder danen in vrede en vriendschap, den eenen met den anderen, en in gehoorsaamheyt en plicht jegens ons te doen leven, het welcke wel en wijslijk aangemerkt sijnde door de Koninginne, onse seer geëerde Vrouwe en Moeder, hadde sy, geduurende haar Regentschap een groote sorgvuldigheyt aangewent, om die te doen naarkomen, en te voorsien, dat de Contraventien mochten werden gerepareert, ter selver tijdt als sy de klachten daar over quam te ontfangen. Wy hebben mede zedert onse voljarigheyt den selfden Raad gevolgt; en by haar Exempel nieuwe gratificatien en weldaden gevoegt, ook menigmaal Excessen en geweld-plegingen door de vingeren gesien, die eenige van de hunne begaan hadden, hoewel die wel sware straffen verdient hadden; met intentie, om hen altoos te versekeren wegens onse volhardinge in onse goedwilligheyt en gunst, en om door die middelen te meer geneygt, en vaardig tot het betrachten van hun plicht te maken. By het welcke, indien sy hadden willen voegen de gedachtenisse van de goede en gunstige handelingen, dewelcke sy van Wijlen den Konink, onsen seer geëerden Heer en Vader hebben ontfangen, aan wiens gedachtenis sy de bevestiging van hun vrydom, en de Exercitie van hun Religie verschuldigt sijn, dewelcke sy als noch in alle sekerheyt genieten, sy souden met

een prijſlijke dankbaerheyt, en de plicht van een volkomene gehoorſaamheyt en trouwe jegens ons, alle deſe verbinteniſſen hebben erkent, aldermeeſt toen, wanneer de onnooſelheyt en ſwackheyt van onſe jonge Jaren de deught hadde behooren te verwecken, nevens de moet en getrouwigheyt van al onſe goede Onderdanen, om de Autoriteyt die Godt ons heeft gegeven, en van dewelcke alleen de publijcke ſekerheyt, en byſondere behoudeniſſe van een ieder afhangt, te beſchermen en te Conſerveeren. Deſe Conduite evenwel, hoewel vol van goedertierentheyt en ſachtigheyt, heeft op alle geen voordeel konnen behalen; ſijnde vele tot de Wapenen tegens ons gekomen, om de bewegingen van onſen Couſijn, den Prins van Condé te begunſtigen; onder dewelcke de eene ſich van de Religie, als van een ſchoonen deckmantel bediende, om daar mede hun Staat-ſucht, en dolle begeerte, om ſich door de onorder en verval van de Staat te ſien verheffen, te bedecken: De andere ſich bedroogen bevonden, en verleyt door valſche Impreſſien, en ydele vreſe, die hen deſe eerſte hadden ingeprent, als datſe in gevaar van vervolginge te lijden ſtonden, indienſe niet ten aldereerſten de Wapenen, nevens hen, om ſich ſelven te verſekeren, in handen namen; doende hen gelooven, om te beter hun eenvoudigheyt in te nemen, dat met het Houwelijck van Spangie eenige geheyme Artijckelen waren geaccordeert, en een t'ſamen-ſweeringe gemaakt, om hen uyt het Rijk te verdrijven, of t' eenemaal uyt te roeyen. Het welcke al te lichtelijck van hen lieden gelooft ſijnde, hebben ſy ſich in die onderneminge geworpen, achtende door hun gerechtige en nootwendige beſcherminge daar toe genootſaakt te ſijn, het welcke echter hun misbedrijf verſchoonbaar, en eerder ontfarmen, als ſtraffe waardig maakt. Maar ſy ſouden in die Inconvenienten niet gevallen ſijn, indienſe beter hadden aangemerckt, dat deſe onbeſchaamde en malitieuſe logen ſonder eenigen ſchijn van waarheyt was, ſijnde niemant ſodanig van ſinnen en oordeel berooft, die ſou konnen geloven, dat ſijnde de Alliantien by eerſame wegen, van d'eene en d'andere ſijde, gelijk onder groote Vorſten gebruyckelijk is, men van ons Conditien ſou hebben gevordert, dewelke niet ſouden konnen naargekomen werden, ſonder het gantſche Rijck in vier en bloet te ſetten, en daar een wilderniſſe van te maken; gelijck het ſonder twijffel ſou geſchiet ſijn, wanneer men het Edict van Pacificatie verbroken hadde, en ſulck een rouwe en ongerechtige handel aan onſe Onderdanen van de Religie gepleeght, gelijck die gene hebben uytgeſtroyt, met logenen ſoo konſtigh op getoyt, en van ſulk een quaad deſſeyn. Want daar is niets in het verborgen gehandelt, ſoo veel het vervolgh en beſluyt van deſe Alliantien aangaat, alles is in het openbaar verricht, geſien, gecommuniceert, geconcludeert en gearreſteert, met Wijlen onſen Couſijn den Grave van Soiſons, een Prins van wijsheyt, rijpe Jaren en groote ondervindinge, met onſen Couſijn den Prins van Condé, en de andere Princen en Heeren, Officiers van de Kroone, en aanſienlijckſte perſoonen van onſen Raad, die alſtoen by ons waren. Onder dewelke mede onſen Couſijn, de Hartog van Boüillon ſich altoos bevonden heeft: Hebbende alle te ſamen met gemeene toeſtemminge deſe Alliantie toege ſtaan en geapprobeert, ſonder dat iemant van hen lieden daar iets tegens gehadt heeft; hoewel ieder vry ſtont (ſijnde de ſaak in ſijn geheel, en in den aanvang van de Deliberatie) te gevoelen en te ſeggen, het gene een ieder van hen lieden mocht achten volgens ſijn Conſcientie, het nutſte voor de welſtant van het Koninckrijck te ſijn, 't ſy in aan te raden of af te raden, ſonder vreſe te hebben van ons te offenſeeren, of ons mi noegen op ſich te halen; voor ſoo veel daar geen vooroordeel in den Geeſt van de Koninginne, toen Regente, noch in d' onſe bevonden wierd, maar alleenlijck een begeerte om verlicht te werden, omtrent het gene ons het alderdienſtichſte ſou ſijn, in een Deliberatie van ſulck een groot gewicht te doen.

Alle de Souverainen, dewelke oordeelen belang in het conſerveeren van dit Rijck, in haar oude Reputatie, grootheyt en waardigheyt te hebben, hebbende mede erkent, dat deſe Alliantie tot geen quaad Deſſeyn was aangevangen, hebben daar over geen het minſte vermoeden of misvertrouwen getoont, ſijnde voor heen wel geinformeert, dat onſe Intentie was, deſelve te laten dienen, ſoo veel als ons mooglijk was, om de Vrede in Chriſtenrijk ſtaande te houden. En niet om eenig Prins of Souverain, ſijn Landt of Staten te invadeeren, en noch minder te interrumperen en te troubleren de vrede en ruſt, dewelcke alle onſe Onderdanen ſoo geluckighlijck genoten, eer deſe bewegingen haar aanvangh nam. En evenwel die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, die de Wapenen hadden aangenomen, lieten niet na te ſeggen, en over al te verſpreyen, dat 'er heymelijck verſtandt tuſſchen Vranckrijck en Spangie was, om hun onderganck uyt te wercken, willende alle onſe Onderdanen doen geloven, dat wy van ſoo weynig conſideratie ſijn, als te willen toeſtaan en voor goet keuren, dat Vranckrijk voor een Schouwtoneel diene, om daar ſulck een bloedigh Treurſpel op te doen vertoonen, het welk door de Wapenen ſou ſtaan de geſchillen in de Religie te beſlechten, hoewel wy t' eenemaal vreemt van ſulk een Raad en beſluyt ſijn; en ter contrarie achten, dat het oordeel omtrent dit geſchil alleenlijck aan Godt gelaten moet werden, dewelcke, wanneer het ſijn tijdt ſal ſijn, wel ſal weten tot ſijn eere en glorie te gebruycken, ſoodanige Remedien, als eygen en betamelijck ſijn, om hem van alle Chriſtenen te doen dienen en aanbidden; volgens de ſuyverheyt van ſijn Leere, en in de ware Kerke, dewelcke wy gelooven de Catholijcke Apoſtoliſch Roomſche Kercke te ſijn, van dewelcke wy Profeſſie doen, en in dewelke (bemiddels ſijn genade) wy willen leven en ſterven. Maar deſe konſtenaryen, gevonden om hun wederſpannigheden te verbloemen en te bedecken, hebben evenwel de wijſte lieden niet konnen bedriegen, of verleyden, noch oock die eerlijcke luyden, die geen Profeſſie van de geſeyde Religie doen, als wegens hun Conſcientie, en als denckende aldaar hun Saligheyt by te vinden, en niet by wijſe van Factie, dewelcke in een groot getal, ſoo Heeren, Edellieden, Steden, Gemeenſchappen als andere particulieren van alderhande qualiteyten, mispriſen en verfoeyen, de quaataardigheyt en reuckeloosheyt van hun onderneminge en opentlijk verklaart hebben, ſoo met den mont, als by geſchrifte, dat ſulcks voor een ſuyvere en ware rebellye, en niet voor een geſchil van Godtsdienſt moet gehouden werden. Hebbende ons by die gelegentheyt, als ware en getrouwe Onderſaten, aangeboden alle dienſt van hun goederen en levens, tegens die gene, indien ſy niet afſtaan en tot leetweſen keren: Tot het welcke ſy hen dagelijcks niet laten aan te manen, niet ſonder byvoeginge van dreygementen, de Wapenen met ons te ſullen opnemen, om tot hun verderf te helpen werken, mits dat het ons gelieve hen de weldaad der Edicten te laten genieten, en alleen van deſe genade te verſteken, deſe die ſich deſelve onwaardig hebben gemaakt. Maar deſe vertooningen en dreygementen hebben nergens toe gedient, omtrent deſelve niet meer als die van de Inwoon-

Inwoonders der meeste Steden en plaatsen, die hen in bewaringe gelaten sijn, die het selfde gedaan, en opentlijck geprotesteert hebben, met hun wederspannigheden sich niet te willen vermengen; want in plaats van afstant van hun quaat desseyn te doen, hebben sy wel trotselijk derven seggen, dat dese van de Religie, die hen tot noch toe niet hebben willen volgen, ten laatsten wel sullen gedwongen werden om sulcks te doen, uyt vreese dat latende hen verlooren gaan, en hun ruyne verdragende, sy sich selven daar door verswacken en in gevaar stellen. Een conditie en dienstbaarheyt, die al te jammerlijck en gevaarlijck voor de eerlijcke luyden sou sijn, indien sy gedwongen souden werden, quaat tegens hun wille, Conscientie en plicht te moeten doen. Om dese te behagen, die anders geen ooghwit, als hun Staatsucht en bysondere belangen hebben. Wy verhoopen evenwel een beter van hun deught en getrouwigheyt, als dat sy sullen vast en stantvastigh blijven by de genegentheyt, diese tot onsen dienst verschuldigt sijn. Dat hun wederstandt en de volhardinge in hunne getrouwigheyt kracht genoegh sullen hebben, om de andere te dwingen, van hun ondernemingen af te staan, hoewel om deselve te rechtvaardigen en te verstercken, sy de Resolutien en Decreten van de algemeene vergaderingen voorwenden, die noyt geweest sijn; maar wel eenige Conventiculen en ongeoorloofde t'samen-rottingen van eenige Particulieren, door hen selven verkoosen en opgemaakt, dewelcke sonder last en macht, en wel menigmaal tegens de wille en verklaringe, uytdruckelijck begrepen in de Procuratien en Mandamenten van die gene, die hen hebben gedeputeert de Propositien van dese scheurmakers aanhangen, dewelke sich daar van soeken te dienen, tot groote Prejuditie van veel eerlijcke luyden, van hun Religie.

Sijnde dan onse Intentie niet, aan alle de fauten van eenige bysondere te Imputeeren, wy, volgens het Advijs van de Koninginne, onse seer geëerde Vrouwe en Moeder, van de Princen van den Bloede, de Princen, Heeren, Officiers van de Kroone, en andere notabile Persoonen van onsen Raad tegenwoordigh sijnde, uyt onse volle macht en Koninklijke Autoriteyt hebben gesegt, verklaart en geordonneert, seggen, verklaren en ordonneeren, willen en ons behaaght, conform het gene wy hier voor, en meermaals hebben geordonneert, dat het Edict van Nantes, geverifieert in alle onse Parlementen, gemaakt in faveur van onse Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, door Wijlen den Konink, onsen seer geëerden Heer en Vader, als mede gesamentlijk de andere Artijkelen, Declaratien en Reglementen gemaakt, en Arresten gegeven op de Interpretatie ofte Executie, en in gevolge van het selfde Edict, door hem en geduurende sijn regeeringe, of door ons na sijn overlijden, sullen sijn onderhouden, en onschendbaar naargekomen en bewaart, soodanig als het is gemaakt en geordonneert tot den tegenwoordigen tijdt toe, en indien in eenigh gedeelte van het Koninkrijk eenige Contraventien daar tegens gedaan werden, dat deselve t'eenemaal werden gerepareert, invoegen van onser sijde daar omtrent niet meer te begeeren sy. Wy willen daar en boven, in aanmerkinge van de getrouwigheyt die ons betoont is, door een oneyndigh getal van onse goede Onderdanen van de geseyde Religie, onder dewelcke men vint voorname, en van de gequalificeerste Mannen, die wel een bysondere betuyginge van onse goedtwilligheyt verdienen, die in weerwil van de beledigingen, die ons door die van deselfde Religie sijn gedaan, de Wapenen tegens ons opgenomen, of deselve geassisteert, en in eeniger maniere begunstigt hebben, dat die sullen genieten eensgelijks de Beneficie van onse Edicten, en deelachtig aan dese genade sijn, even als of deselve by hunne plichten waren gebleven, behoudens dat binnen den tijdt van een Maant, na de Publicatie van dese tegenwoordige, in ieder van onse Parlementen sal werden gedaan, sy verklaren in de Greffie van de Bailliuage of Senechalschap, onder het Ressort van de welcke sy hebben gewoont, dat sy afstaan en afscheyden van alle de geseyde ondernemingen, om ons getrouwelijck den dienst, welke sy ons schuldig sijn, te bewijsen, sonder meer aan te hangen, te assisteeren of te favoriseeren, in wat maniere het soude mogen sijn, dese dewelcke in hunne wederspannigheyt soeken te volharden, en te gelijk weder geven, de plaatsen, welke by hen bemachtigt sijn, in den selfden Staat, als sy voor dese bewegingen geweest sijn. Het welcke gedaan sijnde, en voor het toekomende niet weder contravenierende, hebben wy deselve genomen en gestelt, nemen en stellen deselve in en onder onse Protectie, en doen Inhibitie en verbodt aan alle onse Onderdanen, van wat qualiteyt sy mogen sijn, hen te misseggen of te misdoen met woorden of met werken, ter occasie van de voorgaande saken, en aan onse Procureurs Generaals, deswegen eenigh vervolgh tegens hen te doen: Willende dat al het gepasseerde sy vergeten en geaboleert, gelijck wy abolisteeren door dese tegenwoordige. Maar indien na de tijdt van een Maand geëxpireert, sy als noch in hunne voorige wederspannigheyt voortgaan, 't sy met het dragen van Wapenen, of met het assisteeren en favoriseeren, in eeniger maniere, soo het magh sijn, van dese, dewelcke deselve hebben aangenomen, willen wy, datse sullen vervolght werden en gestraft, als schuldig aan gequetste Majesteyt, en Perturbateurs van de gemeene rust; en dat de Steden en gemeenschappen, die deselve aanhangen, sullen sijn vervallen van alle genaden-gunsten, Immuniteyten en Privilegien, dewelcke sy hebben genoten, uyt kracht van de Concessien aan hen, door de Koningen onse voorsaten, of door ons gedaan, als hebbende sich deselve onwaardigh gemaakt. Waar over wy injungeeren aan onse Procureurs Generaals, en hunne Substituyten, met alle naarstigheyt te doen, en aan onse Parlementen te procedeeren tegens deselve, met deselve sorgvuldigheyt en affectie, gelijk mede aan onse Gouverneurs en Luytenant Generaals, de sterke hant tot de Executie der Arresten en Vonnissen, tegens hen gegeven, te leenen, sonder toe te laten, dat sy eenighsints de gratie en vryheden, dewelcke hen door de Edicten, die in faveur van onse geseyde Onderdanen van de geseyde Religie sijn toegestaan, dewelcke sy sich selven onwaardigh gemaakt hebben, door dese malitieuse volhardinge in hunne wederspannigheyt, genieten.

Soo geven wy in beveelen aan onse lieve en getrouwe, de Luyden houdende onse Hoven van Parlement, Kamers van 't Edict, Baillhuwen, Senechalen of hunne Stedehouders, en alle andere onse Justicieren, wien het behooren sal, ieder voor sich selven, dat dese tegenwoordige, onse Brieven van Declaratie, sy doen Publiceeren en Registreeren, en den Inhoudt der selve bewaren, onderhouden en Executeeren, van poinct tot poinct, volgens hun Forme en Teneur, sonder te lijden of toe te laten, dat eenighsints daar tegens werde gecontravenieert. Beveelen daar en boven aan onse geseyde Procureurs Generaals, en hunne Substituyten, de handt van hunnent wegen daar aan te houden, en te voldoen het gene van hun ampten sal dependeeren, tot het Effect van onse

wille en Intentie, hier boven gementioneert: want soodanigh is ons welbehagen. In getuygenisse van het welcke hebben wy onsen Zegel aan dese tegenwoordige doen hangen.

Gegeven tot Bourdeaux, den tienden dagh van November, in het Jaar der genade, duysent ses hondert en vijftien. En van onse Regeeringe het sesde.

Alsoo geteekent LOUIS.

En Lager door den Koninck.

DE LOMENIE.

En gesegelt op een dubble Staart, met het groote Zegel van geelen wasch.

Gelezen, gepubliceert en geregistreert, gehoort en des versoekende de Procureur Generaal des Konincks, geordonneert dat des Copyen sullen werden gesonden aan de Bailliuagen en Senechalschappen, om daar te werden gelezen, gepubliceert, in alle naarstigheyt van de Substituyten van den Procureur Generaal des Konincks, den welken sy bevoolen het Hof kennisse van hunne Diligentie te geven in de Maand, op pœne daar voor in hunne eygene naam te verantwoorden.

Tot Parijs in het Parlement, den sevenden van December, duysent ses hondert en vijftien.

Geteekent DU TILLET.

Extract van het Edict des Konincks, tot Pacificatie der Troublen van sijn Koninckrijck, gegeven tot Blois in de Maand van Mey 1616. *En geverifieert in het Parlement den* 13. *Juny des selfden Jaars.*

Artijckel XIV.

Wy willen en verstaan, dat de Edicten van Pacificatien, Declaratien en secrete Artijkelen, geverifieert in onse Hoven van Parlement, gelijk mede de Brevetten en beantwoordingen des Cahiers, gedaan door Wijlen den Koninck, onsen seer geëerden Heer en Vader, en ons in faveur van onse Onderdanen, die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, sullen werden naargekomen en geëxecuteert, en dat sy die genieten volgens hun forme en inhoudt.

XV.

En voor soo veel als Meester Pieter Berger, Raadsheer van ons Hof van Parlement van Parijs, dewelcke met een van dese ses Ampten voorsien was, dewelcke volgens het XXX. Artijckel van het geseyde Edict, aan die van de Pretens Gereformeerde Religie waren geaffecteert, Professie van de Catholijcke Religie gedaan heeft, hebben wy gecreëert en geërigeert, Creëeren en Erigeeren van nieuws een Officie van Raadsheer, in ons geseyde Hof van Parlement van Parijs, op deselve Gagie, Rechten, Privilegien, Autoriteyt en Functie, als de andere, en welck Officie (gelijck geseght is) door ons tegenwoordighlijk gecreëert, wy affecteeren aan die van de geseyde Religie, Pretens Gereformeert, in plaats van het welcke Berger voornoemt heeft, en met het welcke wy sullen voorsien, een Personagie van de geseyde Pretens Gereformeerde Religie, Sufficient en capabel sijnde, volgens de Forme, begrepen in het L. der particuliere Artijckelen, tot Nantes, aan die van de geseyde Religie toegestaan.

XVI.

Wy willen en verstaan, dat de Exercitie van de geseyde gepretendeerde Gereformeerde Religie sal werden weder gebracht en herstelt in de plaatsen, alwaar deselve sal sijn gediscontinueert of afgebroken, zedert den eersten dagh van July, ter occasie van de tegenwoordige bewegingen, soodanigh en in deselve forme, als voor heen.

XVII.

En op dat men niet twijfele over de goede Intentie van onsen seer lieven Cousijn, den Prince van Condé, en dese, dewelke met hem vervoegt sijn; verklaren wy, dat wy reputeeren en houden onsen geseyden Cousijn, den Prince van Condé, voor onse goede Bloedt-vriendt, en getrouwen Onderdaan en Dienaar, gelijk mede de andere Princen, Hartogen, Pairs, Officiers van onse Kroone, Heeren en Edellieden, Steden, gemeenschappen en andere, soo Catholijken, als van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, van wat qualiteyt en conditie deselve sullen mogen wesen, die hem hebben geassisteert, en sich bygevoeght, en met hem vereenight hebben, soo voor, als geduurende de Suspensie van Wapenen, sijnde daar mede onder begrepen, selfs de Gedeputeerde van de geseyde gepretendeerde Gereformeerde Religie, noch onlangs tot Nismes vergadert, en tegenwoordigh in onse Stadt de La Rochelle, voor onse goede en getrouwe Onderdanen en Dienaars. En na te hebben verstaan de Declaratie aan ons gedaan, door onsen geseyden Cousijn, den Prince van Condé, geloven en achten wy, dat het gene door hem, en door de boven genoemde is gedaan, tot een goed eynde en Intentie, en tot onsen dienst is geschiet.

LIII.

De secrete Artijckelen, die door ons sullen sijn geaccordeert, en in dit Edict niet geinsereert sijn, sullen van poinct tot poinct onschendbaar naargekomen werden, en op het Extract van deselve, of van een der selver Artijckelen, door een van onse Secretarisen van Staat onderteykent, sullen alle noodige Brieven geëxpedieert werden.

Particuliere Artijckelen, geaccordeert uyt name des Konincks door sijn Gedeputeerde, ter vergaderinge van Loudan, aan mijn Heer den Prins van Condé, en andere: Met hem gevoeght, om te komen tot bevrediginge van de Troublen; zedert gesien, geapprobeert en geratificeert, door sijn Majesteyt.

I.

De Koninck wil en verstaat, naar het Exempel van de Koningen sijn Voorsaten, dat de Gallicaansche Kerke sy geconserveert in hare Rechten, Vryheden, Liberteyten en Prerogativen.

II.

Het gene is gedaan door de Geestelijkheyt, omtrent de Publicatie van het Concilie van Trenten, is door sijn Majesteyt niet geapprobeert, alsoo heeft het ook geen gevolgh gehadt, en hy sal niet

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

toelaten, dat 'er als noch iets hier na ſal werden gedaan, ſonder of tegens ſijn Autoriteyt.

III.

Hoewel het Ediƈt mede brengt, dat alle de plaatſen, dewelcke van de eene en de andere ſijde, geduurende deſe bewegingen, genomen en verovert ſijn, weder in handen en in den Staat van wie, en ſoodanigh ſy van te vooren ſijn geweeſt, herſtelt ſullen werden; ſoo is evenwel over een gekomen, dat het Caſteel van Leytoure ſal werden geſtelt in handen van een Exempt van de Garde du Corps des Konincks, of een ander van de Pretens Gereformeerde Religie, die door ſijn Majeſteyt daar toe ſal verkooſen werden; om het ſelve te bewaren totter tijdt het geſchil, het welcke ſtaat tuſſchen Heer de Fontrailles en d' Angalin, ter oorſaak van den de Capitanerye van het ſelfde Caſteel, door ſijn Majeſteyt ſal ſijn afgedaan.

IV.

Het XXVII. Artijckel van het Ediƈt van Nantes, gemaakt tot bevrediging der Troublen, rakende de Admiſſie ſonder onderſcheyt van die, dewelcke Profeſſie van de gepretendeerde Gereformeerde Religie doen, tot alle Staten, Digniteyten, Officien en publijcke Ampten, hoedanig ſy mogen ſijn, van heerſchappyen of Steden, ſal werden naargekomen, en met ſulcks te doen, ſullen de Heeren Villemereau, Raadsheer in het Hof van Parlement, en de Maître, Meeſter in de Reken-kamer, werden geadmitteert tot de bedieninge van hunne Ampten, gelijck ſy waren, alvoorens ſy Profeſſie van de geſeyde Pretens Gereformeerde Religie hadden gedaan.

V.

De Leeraren van de Pretens Gereformeerde Religie ſullen de gratien en Exemptien, hen door de opene Brieven des Koninks, van den 15. December 1612. toegeſtaan, genieten.

VI.

De Heeren Durant Louis, en Gauſin ſullen werden herſtelt in de Stadt van Metz, gelijck ſy van te vooren waren geweeſt.

VII.

De Inwoonderen van de Stadt Millau, en de Steden Bourgs, en gemeenſchappen van het Graafſchap van Foix, dewelke ſich by het veroveren van het Caſteel van Camerade hebben laten vinden, gelijck mede eenige particulieren van de Stadt Nimes, ſullen genieten het Effeƈt der Abolitien, die hen hier te vooren ſijn geoƈtroyeert, wegens eenige misdaden en Exceſſen, hier gementioneert, ſonder dat 'er eenige andere Verificatie toe van noden ſy, als het Inregiſtrement, het welke van de tegenwoordige Artijckelen ſal werden gedaan, en ſonder dat het geſeyde Inregiſtrement ſal konnen Præjudicieren aan de civile Intereſten der partyen, voor dewelcke ſy ſich ſullen voorſien, gelijk reden is. En ten opſicht van de Stadt van Millau, de Catholijcken, ſoo Kerckelijcke Perſoonen als andere, konnen aldaar hun woninge en verblijf nemen, en den Godtsdienſt plegen, in alle veyligheyt, ſtellende de Koninck hen onder bewaringe van die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, die daar voor reſponſabel ſullen ſijn.

VIII.

De Vrouwe Daudoux, en de Heer de Sainƈte Foy, als mede die gene die hen hebben geaſſiſteert, ſullen t' eenemaal ontlaſt blijven van alle het gene hen ſou konnen werden geimputeert, ter oorſaak van het gene in Beleſtadt in het Jaar 1615. voorgevallen is, het welcke ſal blijven uytgewiſcht, vernietigt en geſupprimeert, en ſonder dat ſy voor het Interinement van de genade of ontlaſtinge, dewelcke ſy geweeſt, of ſal werden geëxpedieert, ſy gehouden ſullen ſijn ſich in ſtaat te ſtellen van het welcke ſy gediſpenſeert en ontlaſt ſullen ſijn, op voorwaarde evenwel van het Intereſt civiel, indien ſulcks komt te gevallen; en dat de Inwoonderen, dewelcke van de Pretens Gereformeerde Religie belijdeniſſe doen, aldaar hun wooninge, in alle vryheyt en verſekertheyt ſullen mogen nemen, en aldaar de Exercitie van hunne Religie doen, volgens het gene hen door de Ediƈten is toegeſtaan; dewelcke in de bewaringe der Catholijcken ſullen blijven.

IX.

De Heer d' Aradon ſal in ſijn Gouvernement van de Stadt Vannes herſtelt werden, welcke herſtelling ſal werden gedaan door den Gouverneur en Lieutenant Generaal van de Provincie.

X.

De Declaratie, dewelcke is geëxpedieert in faveur van den Heer de Borne, tot nadeel van het Ampt van groot-Meeſter der Artillerye, ſal wederroepen werden, en geſeyde Ampt herſtelt in deſelfde Autoriteyt en Funetie, die de Groot-Meeſters, die het ſelve hier te vooren hebben bekleet, genoten hebben.

XI.

De Heeren Marquis de Bonnivet en de Friaire ſullen verloſt, en in hun vryheyt herſtelt werden; en alle Informatien en Proceduren, tegens henlieden aangevangen, ter oorſaak en in gevolge der tegenwoordige Troublen, ſullen ſijn nul en van geender waarde.

XII.

Meeſter Nicolaas Cugnois, Ontfanger Provinciaal van de tienden van Bourgondie in Bourgondie, ſal blijven ontlaſt, gelijck mede ſijne Borgen en Certificateurs, voor de ſomme van 21. duyſent Ponden, dewelcke hy gedwongen was aan mijn Heere den Hartogh van Mayenne te betalen, ſoo de penningen van den Ontfang van geſeyde tiende, als van de Conſignatie, die hy vervolgt was te doen in het Chatelet van Parijs, van de ſomme van ſes duyſent en vier hondert Ponden, voor de prijs van het verkoopen van het ſelve Officie, of der Jaren reſteerende, om te werden van den ſelven geëxerceert, ſonder dat geſeyde Cugnois ſal gehouden ſijn te rapporteeren eenigh Proces Verbaal van deſelve dwang, van het welcke hy is gediſpenſeert, aangemerckt de verklaringe, dewelcke de geſeyde Heer Hartogh van Mayenne gedaan heeft, van de geſeyde ſomme van 21. duyſent Ponden van geſeyde Cugnois te hebben ontfangen, en deſelve tot de vereyſchen van den Oorlogh te hebben aangewent; van dewelcke de geſeyde Cugnois blijft Valablement ontlaſt, jegens den Ontfanger Generaal van de Geeſtelijckheyt van Vranckrijck, die van de Conſignatie van het geſeyde Chatelet, en alle andere, uyt kracht van de quitancie van den geſeyden Heer Hartogh van Mayenne, wegens de geſeyde ſomme van 21. duyſent Ponden, dewelke mede dienen ſal tot ontlaſtinge van de geſeyde Ontfangers.

XIII.

De Commiſſie, dewelcke is geëxpedieert geweeſt tot het Raſeeren van het Caſteel van Tigny, in Anjou, ſal werden weder ingetrocken, indien ſulcks niet albereets geſchiet is.

XIV.

Mijn Heer de Hartogh van Vendoſme, gelijck mede ſijne Domeſtijcken, die van ſijn Compagnie van Mannen van Wapenen, en die van de Compagnie van lichte Paarden, dewelcke is geweeſt onder den tijtel van mijn Heer den Hartogh van Mercure ſijn Soon, en die gecommandeert is geweeſt door den Heer de La Varre Chivray, als mede de Heeren Marquis Doiſſan, d' Aradon, Baron de Guervenau, Baron van Vieux Chaſteau.

ea

en de Weduwen en kinderen van den Heer d' Oervaux, en den Heer de Camores, ſullen Evocatie hebben van alle de Proceſſen en geſchillen, ſoo Civiel als Crimineel, dewelke ſy hebben, of ſullen konnen hebben, als verweerders in het Hof van Parlement van Rennes, en deſelve Proceſſen ſullen werden gerenvoyeert aan den grooten Raad, en dat voor een Jaar, van het welcke ſullen werden geëxpedieert Brieven van Evocatie, die daar toe noodigh ſijn; onder het Contra-ſegel van dewelcke ſal werden geattacheert de Staat, ſoo van de geſeyde Domeſtijken, als van de geſeyde Compagnien.

XV.

De Koninck ſtaat toe aan mijn Heer den Prins van Condé, ſoo voor hem, als voor de andere Princen en Heeren, ſoo Catholijcken, als van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, dewelke ſich met hem hebben vervoeght en verſamelt, de ſomme van vijftien duyſent Ponden, ſoo voor de betalinge van de Wervinge, het onderhoudt, als het afdancken van het Volck van Oorlogh, en andere onkoſten en laſten van den Oorlogh.

Gedaan en gearreſteert door den Koninck, ſijnde in ſijnen Raad, de Koninginne ſijn Moeder tegenwoordig ſijnde, op den ſesden van May, duyſent ſes hondert en ſeſtien.

Getekent LOUIS.

En Lager Pothier, onder het Contra-ſegel van het Edict.

Declaratie des Konincks op het Vredens-Edict, gegeven tot Parijs den 20. van July 1616. En geverificeert in het Parlement den 4. Auguſtus van het ſelfde Jaar.

LOUIS door Godes genade, Koninck van Vranckrijck en Navarre, aan alle die deſe tegenwoordige ſullen ſien. Saluyt.

Hoewel zedert onſe aankomſt tot deſe Kroon, wy klaarlijck genoegh hebben doen erkennen, de ſorgvuldigheyt, die wy altoos gehadt hebben om onſe Onderdanen in vriendtſchap, Unie en eendracht onder malkanderen te mainteneren, ſelfs oock die gene, die belijdeniſſe doen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, in de ſekerheyt en vryheyt, dewelcke ſy ſouden konnen begeeren, ſo wegens hunne Conſcientien, als wegens hunne perſoonen, goederen, ampten en waardigheden, onder de Obſervatie van de Edicten van Pacificatie, ſecrete Artijckelen, Declaratien, Brevetten, en andere gratien en Conceſſien, dewelke hen ſijn geoctroyeert door Wijlen den Koninck, onſe ſeer geëerde Heer en Vader, (die Godt Abſolveere) en daar na door ons geconfirmeert. Uyt reden van het welke wy hebben doen Expedieeren, ter gunſte van hen lieden, vele Declaratien ſeer Expreſſelijck, ſoo zedert onſe aankomſt tot de Kroon, en het ingaan van onſe vol-jarigheyt, als in verſcheydene andere voorvallen, op dewelcke wy hebben geacht, dat ſy ſouden wenſchen verklaringe van onſe oprechte Intentie in hun belangh te hebben. Evenwel omtrent het gene ons is gerepreſenteert, dat eenige onder hen lieden als noch blijven in een ſlag van Jalouſye en naarbedencken, daar over, dat ſijnde de Staten Generaal van ons Koninckrijk onlanghs beroepen, en in onſe goede Stadt van Parijs by een vergadert, aldaar in Deliberatie wierd geleght, en beſlooten in eenige Kamer van deſelve, dat wy ſouden gebeden werden, de Catholijke Apoſtoliſch Roomſche Religie te willen conſerveeren, volgens den eedt door ons, op onſe Krooninge gedaan, hoewel deſe, die gedeputeert waren, ons daar na genoegh hebben te kennen gegeven, dat ſulcks als ſy hadden gedaan, eerder was geſchiet uyt een overvloet van genegentheyt, dieſe voor de geſeyde Catholijcke Religie hadden, als uyt eenige quade wille, dewelcke ſy tegens die van de geſeyde gepretendeerde Gereformeerde Religie ſouden mogen dragen. Erkennende by ſich ſelven, hoe noodigh de Obſervatie van het Edict van Pacificatie, het welcke ter gunſte van hen lieden, tot de welſtandt, ruſt en tranquilliteyt van dit Koninckrijck ſy. Verſoeckende van nieuws verklaringe, onſe Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, van en van wegen onſe goedtwilligheyt jegens hen lieden; en ten eynde om hen geen ſcripuleusheyt te laten wegens geſeyde Propoſitien, in de geſeyde vergaderinge der Staten gedan. Om deſe oorſake dan, en andere goede conſideratien, ons daar toe moverende, volgens het Advijs van de Koninginne, onſe ſeer geëerde Vrouwe en Moeder, de Princen, Officiers van de Kroon, en voorname van onſen Raad, ſijnde by ons, hebben wy geſeght en verklaart, ſeggen en verklaren: Dat wy niet hebben verſtaan in den eedt, dewelke wy op onſe Inwijinge gedaan hebben, te begrijpen, onſe Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, levende en woonende in ons Koninckrijck, onder de Beneficie van de geſeyde Edicten, ſecrete Artijckelen en Declaratien, in hun faveur gemaakt, dewelke wy begeeren, dat altoos gevolgt en onſchendbaar naargekomen ſullen werden, ſonder dat daar tegens gecontravenieert werde, en voor ſoo veel als noodigh ſou mogen ſijn, wy van nieuws beveſtight hebben, en beveſtigen mits deſen. Belaſtende aan alle onſe Officieren, te vervolgen en te doen ſtraffen alle die daar tegens ſullen contravenieren, als wederſpannige en Perturbateurs van de gemeene ruſt.

Soo geven wy in beveelen aan onſe lieve en getrouwe, de Raadsheeren en Luyden, houdende onſe Hoven van Parlement, Bailliuwen, Senechalen, Rechters of hunne Stedehouders, en alle andere onſe Juſticieren en Officieren, aan wie het behooren ſal; datſe deſe onſe tegenwoordige letteren doen lezen, Publiceeren en inregiſtreeren, en den inhoudt daar van te doen Executeeren, en onſchendbaar te doen bewaren en Obſerveeren. Want ſulcks is ons welbehagen. Ter getuygeniſſe van het welcke hebben wy hier ons Zegel aangehecht.

Gegeven tot Parijs den twintigſten dagh van July, in het Jaar der genade, duyſent ſes hondert en ſeſtien.

Getekent LOUIS.

En op de vouwe door den Konink, ſijnde in ſijnen Raad.

Getekent DE LOMENIE.

En geſegelt op een dubble Staart in geelen Waſch.

Gelezen, gepubliceert en geregiſtreert, gehoort, en ſulcks verſoekende de Procureur Generaal des Konincks, geordonneert Copyen, gecollationeert te ſijn, geſonden aan de Bailliuwen en Senechalen, om daar te werden gelezen, gepubliceert en geregiſtreert, ter naarſtigheyt der Subſtituyten, van den Procureur Generaal des Konincks, dewelcke het Hof ſullen berichten dit te hebben gedaan in de Maand.

Tot Parijs in het Parlement den vierden van Auguſtus, in het Jaar duyſent ſes hondert en ſeſtien.

Getekent VOISIN.

Decla-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Declaratie des Konincks, bevestigende het Edict van Loudun, en de particuliere Artyckelen van het selve. Gegeven tot Parijs den laatsten September des Jaars 1616. En geverifieert in het Parlement den 25. October in het selfde Jaar.

LOUIS door Godes genade, Koninck van Vranckrijck en Navarre, aan alle die dese tegenwoordige sullen sien. Saluyt.

Gelijck wy door een uyterste smarte sijn aangeraakt geweest, wanneer wy sijn gedwongen geweest uyt een gerechtige oorsaak en opmerckinge, rakende onse veyligheyt, en die van onsen Staat, te doen vast houden onsen Cousijn, den Prins van Condé; soo hebben wy in tegendeel gesmaakt een uyterste vermaak en genoegen, wanneer wy hadden verstaan, dat de Princen, Hartogen, Pairs, Officiers van de Kroone en andere, die sich van ons Hof hadden afgesondert, ter oorsaak van dese Occurrentien, alle begeerden de rust en tranquilliteyt van ons Koninckrijck, en ons genoegen wegens hun handelingen te geven. Van het welcke ons naar behooren hebbende geinformeert, te gelijck omtrent de oorsaak van hun Absentie, en doen verlichten wegens de gelegentheden, dewelcke het vertrouwen, dat wy op hen konnen hebben, souden konnen verminderen, sijn wy soodanigh vergenoeght gebleven, dat in onse Geest geen quaad gevoelen van hun Deportement is overgebleven; en evenwel voor soo veel als door onse opene Brieven van Declaratie, op het Arrest en detentie van onsen geseyden Cousijn, ter oorsaak van de Generale en Particuliere Termen en omstandigheden, aldaar gementioneert, men anderlints van hunne Intentien sou konnen oordelen, selfs dat hunne Absentie en affonderinge van onse Persoon hen soude in vermoeden konnen trecken, van saken, dewelcke verre sijn van hun devoir, en qualiteyt van de trouwe, dewelcke sy ons schuldigh sijn. Om die oorsake begeerende hun eer en Reputatie in hun geheel te bewaren, geven wy te kennen, dat uyt onse eygene beweginge, volle macht en Koninckl‍ijcke Autoriteyt, en volgens het Advijs van de Koninginne, onse seer geëerde Vrouwe en Moeder, Princen van onsen Bloede, andere Princen, Hartogen, Pairs, Officieren van onse Kroone, en andere voorname Heeren van onsen Raad. Wy hebben verklaart, en verklaren, dat by onse geseyde Declaratie, noch by eenige Termen of woorden, Generaal of speciaal in deselve begrepen, wy niet hebben verstaan, noch verstaan, te begrijpen de geseyde Princen, Hartogen, Pairs, Officieren van de Kroone, Heeren, Officieren van onse Souveraine Hoven, of andere vermoedelijcke, van wat qualiteyt of conditie deselve souden mogen sijn, uyt Parijs vertrocken op den dagh van het Arresteeren en detineeren van geseyde onsen Cousijn, en daar na ter occasie van het selve, dewelcke ons hebben doen verstaan de oprechtigheyt van hunne Intentie en Resolutie, diese altoos hebben gehadt, om by onse gehoorsaamheyt te blijven; dewelcke wy houden en erkennen voor onse goede, getrouwe en geaffectioneerde Onderdanen en Dienaren, niet toelatende noch deel hebbende aan de feyten, in de geseyde Declaratie begrepen. Wy willen dat sy sullen genieten onse gratien, gunsten, weldaden, eer-ampten en Gouvernementen, en Exerceeren hunne Ampten en Officien, gelijk sy voor heenen hebben gedaan, en gelijck aan hun boven-geseyde bedieningen behoort; niet tegenstaande alle de Interdictien en Brieven, die ter contrarie souden konnen sijn geëxpedieert. Wy willen daar en boven, dat ons Edict, onlanghs geleden, tot Loudun gemaakt, sy onderhouden, en de Generale, speciale en secrete Artyckelen, geaccordeert in gevolge van het selve Edict; en dat onse Onderdanen deselve genieten. Soo geven wy in beveelen aan onse lieve, getrouwe, de Luyden houdende onse Hoven van Parlementen, Bailliuwen, Senechalen of hun Stedehouders, en aan alle andere Justicieren en Officieren, aan wie het behooren sal, een ieder voor sich selven, dat sy dese tegenwoordige Verificeeren en doen Inregistreeren, bewaren en Observeeren. Want sulks is ons welbehagen.

Gegeven tot Parijs, den laatsten dagh van September in het Jaar der genade 1616. En van onse Regeeringe het sevenste.

Getekent LOUIS.

En op de vouwe door den Koninck.

MANGOT.

En gesegelt door het groote Zegel op een dubble Staart, in geelen wasch.

Gelezen, gepubliceert en geregistreert, gehoort en sulcks versoeckende den Procureur Generaal des Konincks, geordonneert Copyen gecollationeert te werden, gesonden aan de Bailliuwen en Senechalen, om te werden gelezen, gepubliceert en geregistreert, ter diligentie van de Substituyten van den Procureur Generaal, die het Hof sullen berichten, van sulks te hebben gedaan in de Maand. Tot Parijs in het Parlement den 25. October duysent ses hondert en sestien.

Getekent DE TILLET.

Declaratie des Konincks, tegens de ongeoorloofde by-een-komsten van eenige van de Pretens Gereformeerde Religie, tot Chastel Jaloux en in Bearn. Gegeven tot Parijs den 21. May 1618. En geverifieert in het Parlement den 25. van de geseyde Maand in het selfde Jaar.

LOUIS door Godes genade, Koninck van Vrankrijck en Navarre, aan alle dese, dewelcke dese tegenwoordige sullen sien. Saluyt.

Op het bericht, het welcke ons is gegeven, in de Maand van April laatst voorleden, dat eenige van onse Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie hebben derven bestaan, tegens en in nadeel van onse Edicten van Pacificatie, en verscheyde Declaratien door ons gedaan, ongeoorloofde, en door ons verboodene vergaderingen te beroepen en te houden, en dat selfs sy zen uyt verscheydene Provincien hebben geassigneert, tot Catel-Jaloux, in ons Landt van Guyenne, hebben wy gelegentheyt genomen, te Expedieeren onse opene Brieven, van den twintighsten der Maand van April, by dewelcke wy hebben verklaart, alle vergaderingen, dewelcke door geseyde onse Onderdanen van de Pretens Gereformeerde Religie sullen aangestelt werden, andere als dese, dewelcke hen door ons Edict sijn toegestaan, en wegens dewelcke sy van ons Expresse Permissie hebben, ongeoorlooft, en tegens onse Autoriteyt en dienst te sijn, en als de soodanige,

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

nige, die verbooden op pœne van ongehoorſaamheyt, willende dat tegens de Auteuren daar van, als mede tegens die gene, die daar toe gaan, en aldaar aſſiſteeren, als tegens Infracteurs van onſe Edicten, en Perturbateurs van de gemeene ruſt: Welcke onſe Brieven ſijnde geregiſtreert en gepubliceert in ons Hof van Parlement van Bourdeaux, en Kamer van het Edict van Nerac, hadden onſe Officieren van de geſeyde Compagnien ſoodanigen ſorghvuldigheyt omtrent de Obſervatie daar van aangewent, dat de Gouverneur en de Borgemeeſters van de geſeyde Stadt van Chatel-Jaloux, en deſe, die de laſt van opſicht van verſcheydene andere Steden, van de geſeyde Provincie beſeten, door die van de Pretens Gereformeerde Religie hadden verhindert, en verboden het houden van de geſeyde vergaderinge, en alſoo die gene, die daar toe gedeputeert waren, gedwongen om weder te vertrecken. Maar wy ſijn weder zedert eenige dagen bericht, dat de alderfactieuſte onder hen lieden, erkennende, dat ter oorſaak van onſe geſeyde Declaratie, ſy noch de vryheyt, noch de verſekering niet konden hebben, om de geſeyde vergaderinge te houden, die ſe hadden geprojecteert, ſoodanigh als ſy begeerden, hebben beſloten deſelve te beleggen buyten het Reſſort van het Parlement, in ons Landt van Bearn, of eenig ander Geweſt, alwaar ſy beſchreven hebben verſcheyde van onſe Onderdanen, uyt verſcheydene Provincien, om ſich aldaar te laten vinden. Het welcke ſijnde directelijck Preindiciabel aan onſe Autoriteyt, en het goede van onſen dienſt, ruſt en tranquilliteyt van onſe Onderdanen, en ſtrijdig met onſe Edicten van bevredinge, en verſcheyde Declaratien, over dat Subject gemaakt: Wy, ſoekende by deſe gelegentheyt daar in te voorſien, en te doen ſtraffen die gene, die ſich tot deſe ongehoorſaamheyt en ongetoomde Licentie overgeven: Hebben geſeght en gedeclareert, ſeggen en declareren, dat onſe wille en Intentie ſy, dat op vervolgh en Soliciatie van onſe Procureurs Generaals, en hunne Subſtituyten, ſy geprocedeert door onſe Rechters en Officieren, die ſich ter plaatſe ſullen bevinden, tegens alle die gene, die Auteuren van die vergaderinge ſijn geweeſt, of ſich op deſelve hebben laten vinden, ſoo als die nieuwelijck in onſe geſeyde Provincie van Bearn beroepen is, en alſoo met alle andere ongeoorlofde, en door onſe Edicten en Declaratien verbodene by-een-komſten, als tegens Infracteurs van ons Edict, en verſtoorders van de gemeene ruſt.

En tot dien eynde willen wy, dat ſy ſullen werden aangetaſt en geapprehendeert, op welke plaats ſy hier na gevonden werden, op dat hun Proces gemaakt en opgemaakt werde. En daarſe niet konnen gevat werden, dat tegens hen by Contumatie werde geprocedeert, met aanſlaan en opſchrijvinge van hunne goederen, volgens de gewoone forme in ſoodanige voorvallen, naar onſe Ordonnantien. Alſoo bevelen wy onſe lieve en getrouwe Raadsheeren, de luyden, houdende ons Hof van Parlement tot Parijs, dat ſy deſe tegenwoordige doen Inregiſtreeren, lezen en Publiceeren, over al daar het van nooden ſal ſijn; en den Inhout daar van Executeeren, naarkomen en Executeeren, onſchendbaar, volgens haar Forme en Inhoudt, en aan onſen Procureur Generaal in onſe geſeyde Hof daar over te doen alle diligentie en vervolg. Want ſulcks is ons welbehagen. In betuyginge van het welcke hebben wy daar aan onſen Zegel doen hangen.

Gegeven tot Parijs, den 21. dagh van May, in het Jaar der genade 1618. En van onſe Regeeringe het negende.

Alſoo getekent LOUIS.

En op de vouwe door den Koninck.

DE LOMENIE.

En geſegelt op een dubble Staart in geelen waſch met het groote Zegel.

Gelezen en geregiſtreert, gehoort, den Procureur Generaal des verſoekende, geordonneert dat Copyen ſullen werden geſonden aan de Bailliuagen, Senechalſchappen, om aldaar te werden gelezen, geregiſtreert en geëxecuteert, ter naarſtigheyt der Subſtituyten van den Procureur Generaal des Konincks, die het Hof bericht ſullen doen, ſulcks te hebben gedaan in de Maand, op pœne deswegen te verantwoorden in hun naam. Tot Parijs in het Parlement den 25. van May, duyſent ſes hondert en achtien.

Getekent DU TILLET.

Declaratie des Konincks, Confirmatief wegens de Edicten van Pacificatie, en de vergaderinge tot Catel-Jaloux en Orthes geapprobeert. Gegeven tot Amboiſe den 24. May 1619. *En geverifieert tot Parys in het Parlement den vijfden July in het ſelfde Jaar.*

LOUIS door Godes genade, Koninck van Vranckrijck en Navarre, aan alle die deſe tegenwoordige Brieven ſullen ſien. Saluyt.

Onſe Intentie is altoos geweeſt, te doen onderhouden en ſorghvuldiglijk Obſerveeren voor onſe Onderdanen, doende Profeſſie van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, de gratien, Conceſſien en voordeelen, die Wijlen de Koninck, onſen ſeer geëerden Heer en Vader, hen door het Edict van Nantes heeft geoctroyeert, als mede door de Brevetten en Declaratien, die daar op ſijn gevolght, en die daar na door ons ſijn geconfirmeert: Alſoo ook hebben wy gewenſcht, dat ſy van hunner ſijde ſich ſouden houden aan de Obſervatien van het ſelve Edict, en de Wetten en Ordonnantien van dit Koninckrijck, om te leven in deſelve, met deſelve getrouwigheyt en gehoorſaamheyt, als onſe andere Onderdanen doen. En wanneer ſy ſich hebben geëmancipeert en uytgelaten tot iets te doen, contrarie hun devoir, ſijn wy verbonden geweeſt, hen te doen erkennen het gevoelen dat wy daar over hebben gehadt, en daar over Declaratien te maken, en andere opene Brieven, ſoodanige als wy noodig hebben geoordeelt, naar de Occurrentien, die ſich hebben opgedaan; gelijck wy hebben gedaan in de Maand van April van het laatſte Jaar, ſijnde bericht dat eenige onder hen lieden ſich hadden aangedrongen, tegens en in Præjudicie van onſe geſeyde Edicten en Declaratien, aan te ſtellen en te houden ongeoorloofde, en door ons verboodene vergaderingen; en ſy ſelfs die hadden geaſſigneert, uyt verſcheydene Provincien, in de Stadt Catel-Jaloux in Guyenne. Wy deden onſe opene Brieven van den 20. van die Maand Expedieeren, door dewelcke wy deſelve vergaderinge, en alle de ſoodanige, die door hen gehouden wierden, andere als deſe die hen toegelaten ſijn: Onwettigh, en tegens onſe Autoriteyt en dienſt te ſtrijden, verklaren, en als de ſoodanige verbieden, op pœne van ongehoorſaamheyt.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Zedert hebbende weder bericht, dat dese selfde, die hadden geprojecteert de geseyde vergaderinge tot Castel-Jaloux te houden, sich vindende verhindert, ter occasie van onse geseyde Declaratie, hadden besloten die te beroepen buyten het Ressort van ons Parlement van Bourdeaux, en geassigneert tot Orthes in Bearn, om die aldaar met meerder vryjigheyt te houden. Wy hadden een Declaratie doen Expedieeren van den 21. van de Maand van Mey, daar aan volgende, by den welcken wy hebben verklaart onse wille te sijn, dat op vervolg en Sollicitatie van onse Procureurs Generaals, en hunne Substituyten soude werden geprocedeert: Extraordinaarlijck door onse Rechters en andere Officieren, die sich ter plaatse souden bevinden, tegens die gene, die Auteurs waren geweest van het leggen, en die sich hadden bevonden op de vergaderinge, in Bearn aangestelt, en alle andere, die door onse Edicten verboden sijn, als tegens verbrekers van onse Edicten, en Perturbateurs van de gemeene rust. Het welke evenwel niet hadde verhindert, dat de geseyde vergaderinge gehouden wiert, en datse selve die daar na tot onse Stadt de La Rody hebben overgebracht: Wegens het welke wy tegenwoordigh gerechtige redenen van ons te misnoegen hebben, ten ware dat geduurende dese laatste bewegingen, dese dewelcke sich by de geseyde vergaderinge hadden laten vinden, erkennende, dat eenige van onse Onderdanen sich willende bedienen van den naam der Koninginne, onse seer geëerde Vrouwe en Moeder, om de rust van ons Koninckrijck te verstooren, en hun voordeel tot nadeel van onse Autoriteyt, en het goede van onsen dienst te soecken, en dat selfs sy waren opgemaakt en versocht, om sich by die gene, die dese quade Intentien hadden, te vervoegen; sy in die gelegentheyt hadden getoont, wat getrouwigheyt en genegentheyt sy tot onsen dienst hadden; en dat, indiense gedwaalt hadden, met sich tot naneel van ons verbodt te vergaderen, sy evenwel geen Intentie hadden, om ons ondienst te doen; ons hebbende in dat voorval hunne Gedeputeerden toegesonden, om ons te versekeren en te Protesteeren wegens hunne getrouwigheyt, gehoorsaamheyt en devoir tot onsen dienst; en ons te bidden, hen met onse beveelen te gehoorsamen. Het welcke wel gekent en overgeleght hebbende, namen wy toen een besluyt, deselve Gedeputeerden goedertierentlijk aan te hooren, en vervolgens te vergeten de foute, dewelcke sy door de geseyde vergaderinge hadden begaan. Het welcke willende Effectueeren, te dier oorsaak, na dat wy dese saak in Deliberatie hadden geleght in onsen Raad, alwaar assisteerden verscheydene Princen, Hartogen, Pairs en Officiers van onse Kroone, volgens het Advijs van dewelke, en onse sekere kennisse, volle Macht en Koninckljjke Autoriteyt, wy seggen en verklaren, willen en het behaagt ons, dat onse geseyde Onderdanen, dewelcke sich hebben bevonden op de vergaderinge, gehouden in de geseyde Stede d'Orthes en La Rody, gesamentlijck mede hunne Gedeputeerde aldaar niet konnen werden ontrust, gemolesteert of naargesoght te dier oorsake, maar dat sy deswegen t'eenemaal blijven ontlast, en dat een ieder van hen lieden sich in alle sekerheyt en vryheyt naar sijn huys, en plaatsen van hunne Residentie magh begeven; niet tegenstaande de geseyde Declaratien, hier boven gementioneert, en alle Arresten en Jugementen, die in gevolge van deselve souden konnen sijn gegeven. Wy willen, dat soo iemant van hen lieden mogen sijn gevangen en gearresteert, of hunne goederen aangeslagen, om de geseyde oorsaak, dat hen volle en geheele hand-lichtinge sal sijn gedaan. Hebbende, ter oorsaak als boven geseght is, geassopteert en geaboleert, de faute die in het selfde sou mogen sijn begaan, en van dewelcke Silentie imponeeren voor altoos, aan onse Procureurs Generaals, hunne Substituyten en alle andere, aan dewelcke evenwel wy bevelen en belasten, de handt te houden aan de Executie en Observatie van onse Edicten en Declaratien. Soo geven wy in bevelen aan onse lieve en getrouwe Raadsheeren, de luyden houdende ons Hof van Parlement tot Parijs, dat sy dese tegenwoordige doen lezen, Publiceeren en Inregistreeren, naarkomen en Exactelijck Observeeren, en den Inhoudt van den selven doen genieten, onse geseyde Onderdanen van de Pretens Gereformeerde Religie, volkomentlijck en vreedsamelijck, sonder te lijden of toe te laten, dat hen eenige verongelijkinge, of eenige trouble of verhinderinge in tegendeel werde toegebracht. Want soodanigh is ons welbehagen. In betuyginge van het welcke wy onsen Zegel aan dese tegenwoordige hebben gehangen.

Gegeven tot Amboise, op den 24. dagh van Mey, in het Jaar der genade 1619. En van onse Regeeringe het tiende.

Getekent LOUIS.

En op de vouwe door den Koninck.

DE LOMENIE.

En gesegelt op een dubble Staart in geelen wasch, met het groote Zegel.

Geregistreert, gehoort de Procureur Generaal van den Koninck. Tot Parijs in het Parlement den 15. dagh van July 1619.

Getekent GALLART.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Declaratie des Konincks, tegens die van de vergaderinge van Loudun, te samen de Confirmatie van de voorgaande Edicten van Pacificatie. Gegeven tot Parijs den 26. February 1620. En gepubliceert in het Parlement den 27. February in het selfde Jaar.

LOUIS door Godes genade, Koninck van Vranckrijck en Navarre, aan alle die dese tegenwoordige sullen sien. Saluyt.

Gelijk wy altoos voor een versekert fondament van de publijcke rust van dese Staat gehouden hebben, te mainteneren en te conserveren onse Onderdanen, soo Catholijcken, als die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, in goede vrede, Unie en eendracht onder malkanderen, onder Beneficien van Edicten en Declaratien, hier over gemaakt door Wijlen den Koninck, onsen seer geëerden Heer en Vader, (die Godt Absolveere) alsoo hebben wy ock in het bysonder sorge gedragen, om deselve Exactelijck te doen observeeren en naarkomen; en die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie te doen genieten de gratien en Concessien, die hen by deselve sijn toegestaan en geaccordeert geweest, in dewelcke wy hen niet alleen hebben gemainteneert en geconserveert, maar hebben die oock uyt een bysondere genade veel uytgebreyt en vermeerdert. En om bysonderlijk verlicht te sijn, omtrent de Manquementen, of in Observatien, dewelke omtrent de Observatien van de geseyde Edicten en Declaratien souden konnen geschieden, en aan onse Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie middel te geven, om ons het selve te laten weten, hebben wy, in na-yveringe van Wijlen den Konink, onsen seer geëerden Heer en Vader, toegestaan, dat sy by ons Gedeputeerden souden onderhouden, die ons van alles souden konnen informeeren, en ons deswegen Remonstrantie doen; gelijk mede aan onsen Raad, van het gene sy noodigh souden achten, ten eynde om daar inne op hun Instantie en vervolgh te konnen voorsien: En op dat dese Gedeputeerden door hen lieden souden konnen werden verkoosen en genomineert, wanneer het dienstig sou bevonden werden die te veranderen, hebben wy hen oock toegelaten, tot dien eynde Provinciale en Generale vergaderingen te houden, wanneer sy ons de noortsakelijkheyt daar van te kennen hebben gegeven. En hoewel de voornaamste reden, om dewelcke wy hen het houden van deselve hebben toegestaan, is geweest om de verkiesinge en Nominatie van geseyde Gedeputeerden te doen: Hebben wy evenwel goet gevonden, dat sy aldaar de klachten hebben ontfangen, dewelke onse Onderdanen van de geseyde Religie uyt ieder Provincie, wegens de geseyde On-Executie souden konnen doen, om die ons te doen, door de geseyde Gedeputeerden van de Cahiers en Remonstrantien, aanbieden. Het is dan tot dien eynde, en in die eenige opsichte, dat wy aan onse geseyde Onderdanen, die van de geseyde Pretens Gereformeerde Religie, door ons Brevet van den 23. van Mey laatst-verleden, hebben toegestaan een algemeene vergaderinge te houden, op den ses en twintighsten September naastvolgende, in onse Stadt van Loudun, op dewelke wy verhoopten, dat volgens den Inhoudt van het Brevet, sy souden hebben gekomen tot de verkiesinge en Nominatie der Gedeputeerden, dewelke sy souden doen opvolgen in de plaats van dese, dewelcke in ons gevolgh resideerden, in handen van dewelcke sy de Cahieren en Lysten van klachten en Remonstrantien, dewelcke sy aan ons voor te dragen hadden, souden stellen; om onse beantwoordinge daar op te besolliciteeren, en sorge voor de Executie te dragen, van het gene door ons sou werden geordonneert. Maar in plaats van sulcks te doen, hadden sy ons eenige uyt hen lieden, met een eerste Cahier toegesonden, behelsende eenige voorname Artijckelen, op dewelcke sy ons versochten antwoort te geven: En te doen Executeeren het gene van onse Intentie sou sijn, verwachtende tot dat sy noch andere Cahiers gecomputeert, en by een gehaalt souden hebben; dewelcke sy seyden ons noch te hebben aan te bieben. Op het welke wy hen te kennen gaven, dat wanneer alle hun versoecken en begeertens in een selfde Cahier en Lyste by malkander souden sijn gebracht, en sy ons deselve op eene reys souden hebben aangeboden, en volgens de ordere en ordinare forme, wy deselve souden aannemen, en onse gunstige beantwoordinge daar op doen; in sulker voegen, dat sy by Effect onse goede wille jegens hen lieden souden erkennen, en dat selfs, hoewel sy verbonden waren het selfde Cahier ons ter hant te stellen, door dese, dewelcke door hen souden sijn genomineert, om by ons te resideren, en vervolgens van een scheyden, gelijk by het leven van Wijlen den Koninck altoos was gepractiseert, in de vergaderingen van Chatelleraud, en Gergeau, en die men als noch in alle vergaderingen, van wat qualiteyt die oock mogen sijn, die in dit Rijk geleght werden, onderhoudt, wy evenwel hen dese gunst souden bewijsen voor dese reyse, en sonder sulk in Consequentie te trecken, deselve Cahieren te ontfangen uyt handen van die gene, die ons deselve van hunnent wegen souden aanbieden. Het welcke sijnde aan de geseyde vergaderinge gerapporteert, hebben sy, na vele Contestatien en Dilayen, die aldaar passeerden, eyndelijck andere Gedeputeerden met het Generale Cahier van hun klachten en Remonstrantien toegesonden, dewelke wy gunstigelijck hebben ontfangen, gevende hen alle versekeringe, dat wy aan de antwoort van deselve, sonder Discontinuatie souden laten arbeyden, en by dewelcke sy niet alleenlijk de Justitie, dewelcke sy versochten, maar ook alles dat sy van onse gratie en gunst konden verwachten, souden ontfangen het gene wy hen hadden belast, de geseyde vergaderinge te boodschappen, met bevel mede, van onsent wegen in deselve te [illegible], dat nademaal sy alle hunne Cahieren hadden aangeboden, dat hun langh by een blijven voortaan onnut sou sijn, en onse Autoriteyt nadeel, en onse goede Onderdanen argernisse toebrengen soude, dat derhalven onse wille was, dat sy ten aldereersten souden tot de Nominatie der Gedeputeerden, die by ons souden Resideeren, hadden te treden, en vervolgens hunne vergaderinge te doen scheyden. Het welcke doende, beloosden wy hen lieden, in handen van de geseyde Gedeputeerde de beantwoordinge, die wy op de geseyde Cahiers souden doen, ter handt te stellen; en een Maand daar na ter goeder trouwe tot de Executie der saken, die hen toegestaan souden sijn, te Procedeeren. Maar in plaats van het welcke, met het verschuldighde respect en eerbiedigheyt te ontfangen, hebben sy ons gerepliceert, dat de gemelde vergaderinge besloten hadde te samen te blijven, en sich niet te scheyden, voor datse de antwoort, dewelcke op hunne Cahieren most volgen, souden ontfangen hebben, en de Executie daar van gesien. Waar over, alhoewel wy gerechtige occasie hadden van

geoffen-

geoffenseert te sijn, als sijnde dese antwoort verre van de plicht, die de Onderdanen aan hun Konink verschuldight sijn, wy evenwel ons te vreden hielden met hen de faute, die sy begingen, te vooren te leggen, en hen te vermanen, sich te dragen in de gehoorsaamheyt, dewelcke sy schuldig waren. En evenwel, op dat de gemelde vergaderinge uytdruckelijck van onsent wegen, omtrent onse Intentie mocht sijn geinformeert: Hebben wy besloten naar deselve, de Heeren de Maine, Raadsheer in onsen Raad van Staat, en Edelman van onse Kamer, en Marescot, een van onse Secretarisen te senden, om, hen bevestigende de versekeringe van onse goede wille jegens hen, deselve bevelen, die wy hun afgesondenen hadden gelast hen toe te brengen, van onsent wegen hen te doen, welcke waren aanstonts tot de Nominatie der Gedeputeerden, die by ons hadden te resideeren, te Procedeeren, en in gevolge sich binnen den tijdt van veertien dagen te scheyden, en sich een ieder naar sijn Provincie te begeven: Het welcke aldaar alsoo wierd gepronuncieert op den tienden dagh van January laatst-leden. Op het welcke sy geen andere antwoort gegeven hadden, als dat sy aanstonts aan ons souden deputeeren, om ons hun seer ootmoedige Supplicatie te doen, gelijckse gedaan hebben, hebbende zedert eenige andere uyt hen lieden aan ons gesonden, die by ons deselfde Instantie, met de voorgaande hebben vernieuwt: Te weten, dat het ons mocht believen, hen de Subsistentie en volhardinge van hunne vergaderinge toe te staan, totter tijdt hunne Cahieren beantwoort waren, en sy de Executie van de saken, die hen souden sijn toegestaan, hadden gesien. Op het welcke hebbende niets, als het gene wy hen hadden doen weten, en erkennende hoe veel aangelegen waren, datse sich te vreden hielden met de versekeringe, dewelke wy hen hadden doen geven van onse goede Intentie, belangende hun vergenoeginge, en op dat de gewoonlijcke formen in dien gevalle wierden gevolgt en geobserveert; ook considereerende, dat 'er by na vijf Maanden voorleden waren, datse sich hadden versamelt, waar over onse andere Onderdanen reden hadden, Ombragie en Jalousye te scheppen, hebben wy hen wederomme geordonneert, het gene wy hen hadden doen weten, onse wille te sijn, te gehoorsamen. Tot het welcke wy hen daar na bysonderlijk hebben doen vermanen, en dat door verscheydene wel gequalificeerde Personagien, en wel geinformeerde van onse sentimenten omtrent die Affairen, die hen hebben van onse goede Intentie, hun vergenoeginge aangaande, versekert. Hebbende hen ook van onsent wegen doen seggen, dat hoewel sy meer als een Maand, den tijdt die wy hen hadden gegeven om te scheyden, te buyten gegaan waren, wy hen noch acht dagen, voor hun wederkomst tot Loudun, en noch acht andere, om hun gemelde Gedeputeerden te nomineeren, en alsoo te scheyden, toestonden: En dat by gebreck daar inne voldoeninge te geven, wy deswegen souden voorsien, naar wy souden oordeelen, het goede van onsen dienst te betreffen.

Maar siende, dat in plaats van te gehoorsamen, het gene hen van onsent wegen was bevoolen, sy noch echter voort gingen by een te blijven, deckende hunne ongehoorsaamheyt met de Pretexten van nieuwe Geenvoyeerden, diese pretendeerden aan ons te sullen senden, om hun Instantien en Supplicatien te retireeren. Sijnde oock ondertusschen wel geinformeert, dat 'er verscheydene Particulieren, die tot het goede van onsen dienst qualijck geaffectioneert waren, en de rust van desen Staat niet sochten, en de andere tot hun quade desseynen trachteden te trecken, in die vergaderinge sich bevonden. En wy alsoo niet langer konnende dit verachten van onse Autoriteyt verdragen, sonder aan hen, die daar aan schuldig waren, het gevoelen dat wy daar over hadden te toonen; en een ieder te doen weten, wat daar omtrent onse wille en Intentie waar. Wy doen dan te weten, dat wy, hebbende dese saak in overlegginge gebracht in onsen Raad, in dewelcke waren eenige Princen van onsen Bloede, andere Princen, Heeren, Officieren van onse Kroon, en andere notabile en voorname Persoonen van onsen geseyden Raad, volgens Advijs van deselve, volgens onse sekere wetenschap, volle Macht en Koninckiijcke Autoriteyt, hebben gesegt, verklaart en geordonneert, seggen, verklaren en ordonneeren als volght. Namentlijck, dat om te betuygen aan onse Onderdanen van de geseyde gepretendeerde Gereformeerde Religie, onse goede Inclinatie t'haar waarts, wy van nieuws hebben geoctroyeert aan de geseyde Gedeputeerde, tot Laudun vergadert, uytstel van dry weken, na de bekent-makinge, die hen van den tegenwoordigen sal sijn gedaan. Om hunne vergaderinge te scheyden, en sich een ieder weder naar sijn huys te begeven: Geduurende welken tijdt sy oock de Nominatie van hun Gedeputeerde konnen maken, in gewoone getal en forme, om door ons twee daar uyt verkoosen te werden, om by onse persoon te resideeren: En by gebreke van in die geseyde tijdt, en na het Expireeren der selve te sijn gesepareert en gescheyden, hebben wy van nu af aan, gelijk als toen geseclareert, de geseyde vergaderinge onwettigh en strijdigh met ons gesag en dienst te sijn; en dese, dewelke in de geseyde Stadt van Loudun sullen verblijven, of in eenige andere plaats, om aldaar te continueeren, schuldigh aan gequetste Majesteyt, en in die qualiteyt vervallen van de Beneficie van onse Edicten, en andere gunsten, door ons aan die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie toegestaan, en selfs van het Renvoy, het gene sy souden konnen pretendeeren tot onse Kamer van het Edict. Wy willen dan, en het behaagt ons, dat 'er tegens hen werde geprocedeert, volgens de Rigueur van onse Wetten en Ordonnantien, soo door onse ordinare Rechters, als Parlementen, gelijck als tegens ongehoorsame en rebellige Onderdanen, en verstoorders van de gemeene rust, gesamentlijck tegens die gene, die met hen gemeenschap, onderhandelinge en verstandt onderhouden. En ten opsicht van dese onder hen lieden, die dese tegenwoordige beveelen sullen gehoorsamen, en sich binnen den gestelden tijdt van die vergaderinge sullen afscheyden, gelijk mede aan alle de andere van de geseyde gepretendeerde Gereformeerde Religie, dewelcke binnen hunne plicht sullen blijven, en in onse gehoorsaamheyt volharden: Wy willen en verstaan, datse in alle versekertheyt onder onse beschermingе sijn, en genieten de Beneficien van onse Edicten, Declaratien en andere gunsten, hen door ons toegestaan. En indien dese van die vergaderinge, die onse tegenwoordige beveelen gehoorsamen, in wat getal het sal mogen sijn, voor en al eer sy scheyden, Nominatie van de geseyde Gedeputeerden, die ons gevolgh sullen hebben te resideeren, sullen hebben gemaakt. Soo verstaan wy de geseyde Nominatie aan te nemen, en toe te laten aan dese, dewelke wy uyt deselve sullen verkoosen hebben, de Functie van hun Ampten by ons, gelijck de gewoonte is, te volbrengen. Soo bevelen wy aan onse lieve en getrouwe, de luyden houdende onse Hoven van Parlement, en Kamer van Edict, Baillюwen, Senechalen of hun Stedehouderen, en alle onse andere Officieren en Onderdanen, aan wien het sal behooren, een ieder voor sich selven, dat sy dese tegenwoordige onse

Brieven van Declaratie doen lezen, Publiceeren en Inregistreeren, en den Inhoudt daar van Exactelijck Executeeren en Observeeren, van poinct tot poinct, volgens de Forme en Inhoudt, sonder toe te laten, dat iets daar tegens gedaan werde. Wy belasten onse Procureurs Generaals en hunne Substituyten, van hunnent wegen daar sorgvuldiglijck de handt aan te houden, en te voldoen aan het gene de plicht van hun ampten mede brengt, ten Effecte van onse wille, en ten eynde dese van de geseyde vergaderinge ten overvloet mogen werden, van ons tegenwoordig bevel, geadverteert; en geen oorsaak van Ignorantie konnen pretendeeren, willen wy, dat ter Diligentie van onsen Procureur Generaal, of hun Substituyten, hen deselve in de Stadt van Loudun, of in andere plaatsen, daar sy vergadert mogen sijn, door de eerste van onse Deurwaarders en Sargeanten, daar toe versocht, werde te kennen gegeven. Wy bevelen aan onse Gouverneurs, en Lieutenant Generaals in onse Provincien, de sterke handt tot te Executie der Arresten en vonnissen, die tegens de Contraventeurs van dese tegenwoordige sullen gegeven werden, te leenen. Want soodanig is ons welbehagen. Ter getuygenisse van het welcke hebben wy onsen Zegel hier aan gehangen.

Gegeven tot Parijs, den 26. dag van February 1620. En van onse Regeeringe het tiende.

Getekent LOUIS.

En Lager door den Koninck.

PHILIPEAUX.

En gesegelt op een dubble Staart in geelen wasch.

Gelezen, gepubliceert en geregistreert, gehoort den Procureur Generaal des Konincks, en geordonneert, dat Copyen sullen werden gesonden aan de Bailliuagen en Senechalschappen, om aldaar te werden gelezen, geregistreert en geobserveert, volgens hun Forme en Inhoudt: En dat het uytstel van dry weken sal aanvang nemen van den dag der Publicatie, in het Gerecht van Loudun, die aldaar en in andere Gerechten sal werden gedaan, ter Diligentie der Substituyten van den Procureur Generaal: Aan den welcken, op pœne van in hun naam daar voor te verantwoorden, geinjungeert wort sulcks te doen bekent maken aan het Hof, binnen den tijdt van acht dagen. Tot Parijs in het Parlement, den 27. February 1620.

Getekent DU TILLET.

Declaratie des Konincks, in faveur van sijne Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, die sijn en sullen blijven in hun plicht van gehoorsaamheyt. Gegeven tot Fontaine Bleau, den 24 dagh van April 1621. En gepubliceert in het Parlement den 27. van deselve Maand, en het selfde Jaar.

LOUIS door Godes genade, Koninck van Vranckrijck en Navarre, aan alle die dese tegenwoordige sullen sien. Saluyt.

Zedert dat wy de bestieringe der saken van ons Rijck in handen genomen hebben, hebben wy altoos erkent, dat het een van de alder noodigste saken, om onse Onderdanen in rust en tranquilliteyt te onderhouden, ware, sorgvuldigheyt der Edicten van Pacificatie en Declaratien, ter gunste van onse Ondersaten, die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie gemaakt en gedaan, te doen onderhouden. En daarom is het, dat wy altoos daar omtrent, soo veel als ons mooglijck is geweest, hebben gearbeyt; en selfs om hen des te meerder reden te geven, om sich binnen hunne plicht te houden, en onse goedtheyt jegens hen te prijsen; hebben wy menighmaal gedissimuleert en geassopieert, de ongehoorsaamheden en Contraventien, dewelcke vele onder hen hebben begaan; of wel hebben wy getracht, hen af te leyden van hunne misbedrijven, tot dewelcke sy sich lieten vervoeren, door vermaningen en verklaringen, dewelcke wy hebben gedaan, en gesonden daar het noodigh is geweest, om hen kennisse van hun devoiren te doen hebben. Het gene wy oock in de voorledene Maand van October hebben willen practizeren, op berigt dat ons gegeven wierd, dat onse Onderdanen sich disponeerden, om een vergaderinge sonder onse toelatinge in onse Stadt de La Rochelle te beroepen en houden; op het welke wy een verklaringe hebben gedaan, om geseyde vergaderinge te interdiceeren, en alle de gene, die tot deselve souden sijn gedeputeert, te verbieden sich derwaarts te begeven, en aan die van de geseyde Stadt van La Rochelle deselve te ontfangen, op pœne daar in begrepen, verhoopende door dese middel hen van dat besluyt en desseyn af te trecken; het welcke oock eenige gehoorsaamt hebben. Maar gelijck het menighmaal gebeurt, dat dese, die de beste Intentie hebben, altoos het beste geloof niet onder hen lieden hebben, soo is het soo verre daar van af geweest, dat dese Declaratie alle de vrucht, die wy daar van hadden verwacht, sou hebben voortgebracht, dat selfs tot verachtinge van deselve, vele onder hen lieden niet hebben nagelaten de geseyde vergaderinge te houden, en by gevolge andere te beroepen in verscheydene Oorden van geseyde ons Koninckrijck, onder verscheydene tijtelen en Pretexten, in dewelcke sy hebben gemaakt Decreten en Arresten, gelijck als uyt een Souverain Autoriteyt, Ordonnantien gepubliceert, om het Landt in de Wapenen te houden, te overvallen, en gelijck als by Represaille te vangen onse Onderdanen, selfs tegens de Arresten van het Parlement; hoofden te verkiesen en te Nomineeren, soo voor de Legertochten, als voor de Steden, gelijck vorders tot hun Conduiten, andere sulcke schadelijke Resolutien te nemen, dat 'er Licentien, Excessen en sulke onordren op sijn gevolgt, in verscheydene plaatsen, diese in besettinge houden: Hebbende in deselve Extraordinaire Fortificatien opgerecht, penningen en Oorloghs-volck gelicht, Geschut doen gieten, Wapenen gekocht, ongeoorlofde vergaderingen gehouden, en andere Actien, strijdigh en schadelijck tegen onse Autoriteyt en de gehoorsaamheyt, dewelke men ons verschuldigt is, aangerecht: Wegens het welcke, alhoewel wy alle redenen hebben, om ons ten hooghsten te vertoornen, wy noch eenige Maanden deselve geduldighlijk hebben verdragen, considereerende, of sy van sich selven tot kennisse van hun misbedrijven mochten komen, en van ons de genade, die hen nodig is, te verkrijgen. En ondertusschen hebben wy niet willen naarlaten, te voorsien op verscheydene poincten en Artijkelen, tot het welke wy ootmoedelijck, door de Gedeputeerden, die by ons resideerden, wegens de geseyde onse Onderdanen van de geseyde Pretens Gereformeerde Religie, gebeden wierden. Maar tegenwoordigh aanmerkende, dat hoe verder de saken gaan, de Licentie, stoutheyt en ongehoorsaamheyt oock onder het meeste gedeelte van deselve te meerder aangroeyt, en dat deselve noch te meer door ons af sijn konnen aan-

wassen;

wassen; hebben wy het besluyt genomen, onsen aantocht te nemen naar de kant van Turenne en Poictou, en noch verder te gaan, om de andere Provincien van ons Koninckrijck te visiteeren, op dat, sijnde te naarder aan het quaat, wy te beter middel mogen hebben, om daar in te voorsien, met Intentie, dewelcke wy altoos conserveeren, de gemeene rust te mainteneeren, en sorghvuldiglijck, van wegen die van de geseyde Religie, die sich in gehoorsaamheyt sullen houden, te doen naarkomen de Edicten en Declaratien, die in hun faveur sijn gemaakt, en hen te doen de gratien en Concessien, die aan hen sijn geoctroyeert: Gelijk mede dese, dewelcke sich dragen en blijven in ongehoorsaamheyt, te doen straffen. En ten eynde dese onse Intentie van een ieder sy erkent, en dat onse geseyde Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, die sullen blijven by de Observatie van onse Edicten, alle vertrouwen daar op mogen stellen: Hebben wy met Advijs van eenige Princen van onsen Bloede, andere Princen, Hartogen, Pairs, Officieren van onse Kroon, en voornaamste van onsen Raad, gesegt en verklaart, seggen en verklaren by dese tegenwoordige, willen en verstaan, en het belieft ons alsoo; dat de Edicten en Declaratien, gemaakt door Wijlen den Konink, onsen seer geëerden Heer en Vader (die Godt Absolveere) en door ons, soo tot versekeringe, vrydom van Conscientie, en Exercitie van die van de geseyde Religie, Pretens Gereformeert, als tot genot van de gratien en Concessien, die hen door deselve sijn toegestaan, mogen sijn geobserveert en Exactelijck naargekomen, van poinct tot poinct, volgens hunne Forme en Inhoudt, voor die van de Pretens Gereformeerde Religie, dewelke sijn, en sullen blijven in hun plicht en gehoorsaamheyt: Dewelcke te samen met hunne Familie en goederen wy hebben genomen en gestelt, nemen en stellen in onse speciale Protectie en Sauvegarde. Wy dan bevelen aan onse Gouverneurs en Luytenant Generaals, en commandeeren Expresselijck aan alle Gouverneurs en Capiteynen van onse Steden en plaatsen, Bailliuwen en Senechalen, Provoosten, Rechters of hun Stedehouderen, Schouten, Borgemeesters, Schepenen, Inwoonders der selve, en alle onse andere Justicieren, Officieren en Onderdanen, aan dewelke het behooren sal, onse geseyde Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie te doen genieten het Effect van onse Edicten, en van de tegenwoordige Declaratie, en sorge voor hunne sekerheyt en behoudenisse te dragen. Gelijk wy mede diergelijck bevel geven aan dese, dewelcke in de Steden Commandeeren, dewelcke in bewaringe van die van de geseyde Religie staan, deselve sorge te dragen voor onse Catholijcken, die daar inne woonachtig sijn, onder pœne van den eenen en van de andere, daar voor in hunne eygene naam te verantwoorden: Willende dat tegens deselve sal werden geprocedeert, als tegens de Contraventeurs selve, en datse sullen gestraft en gecastijt werden als verstoorders van de gemeene rust, volgens de Rigueur van onse Ordonnantien. En belastende aan onse Procureurs Generaals en hunne Substituyten, deswegen alle noodigh vervolgh en Requisitie te doen. Soo belasten en bevelen wy onse lieve en getrouwe Raadsheeren, de luyden houdende onse Hoven van Parlement en Kameren van 't Edict, dat sy dese tegenwoordige onse Declaratie doen lezen, Publiceeren en Registreeren, en den Inhoudt in deselve begrepen, onse geseyde Onderdanen volkomentlijck en vreedsamentlijck, volgens de Forme en Teneur daar van doen genieten, in alle Steden en plaatsen van hun Ressort, sonder daar tegens te Contravenieeren of toe te laten, dat 'er tegens gecontravenieert werde, in wat soort, of op wat maniere het selve soude mogen sijn: Want soodanigh is ons welbehagen. In getuygenisse van het welcke hebben wy onsen Zegel aan den tegenwoordigen doen hangen.

Gegeven tot Fontaine Bleau, den 24. dagh van April in het Jaar der genade 1621. En het elfde van onse Regeeringe.

Getekent LOUIS.

En op de vouwe door den Koninck.

DE LOMENIE.

En gesegelt met het groote Zegel van geelen wasch, op een dubble Staart, en op de vouwe is noch geschreven:

Gelezen, gepubliceert en geregistreert, gehoort den Procureur Generaal van den Koninck, en geordonneert, dat Copyen daar van sullen gesonden werden aan de Bailliuagen en Senechalschappen, om aldaar te werden van gelijken gelezen, gepubliceert en geregistreert, ter Diligentie der Substituyten van den Procureur Generaal des Konincks, aan dewelcke op pœne van deswegen te verantwoorden in hunnen naam, gelast die te Certifieeren, te hebben gedaan in de Maand. Tot Parijs in het Parlement den 27. dagh van April 1621.

Getekent DU TILLET.

Declaratie des Konincks, by het welcke alle de Inwoonders en andere persoonen, die tegenwoordigh in de Steden de La Rochelle en St. Jan d' Angely, en al dese, dewelcke hen begunstigen, worden verklaart Crimen van gequetste Majesteyt begaan te hebben: Met Injunctie aan alle sijne Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, te doen Protesteeren van in geenderley maniere aan te hangen de vergaderinge van de geseyde Stadt de La Rochelle, noch alle andere, die gehouden sijn en gehouden werden, sonder Expresse Permissie van sijn Majesteyt. Gepubliceert in het Parlement den 7. van Juny 1621.

LOUIS door Godes genade, Koninck van Vranckrijck en Navarre, allen die dese tegenwoordige Brieven sullen sien. Saluyt.

De begeerte die wy altoos hebben gehadt de publijcke rust en tranquilliteyt onder onse Onderdanen te conserveeren, en de quaden en verwoestingen, die het opnemen der Wapenen ordinaarlijck mede brengt; en de verdruckingen en jammeren, die de volckeren daar door ontfangen, voor te komen, hebben ons met veel gedults zedert eenige Maanden herwaarts doen verdragen; de Excessen, ongehoorsaamheden en wederspannigheden, dewelcke sijn begaan in vele Steden van ons Koninckrijck, door eenige van onse Onderdanen, doende Professie van de gepretendeerde Gereformeerde Religie; selfs in die van La Rochelle, Montauban en andere, alwaar men heeft gehouden, en als noch hout vergaderingen die ongeoorloft, en die geformeert sijn, eerder om populaire Staten en Republijken op te rechten, als om

sich

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ſich in gehoorſaamheyt, tot dewelcke ſy van natuure verbonden ſijn, te houden; hebbende ſelfs een Zegel doen ſnijden, onder het welcke, en de Signature der voornaamſte van de geſeyde vergaderinge, ſy verſcheydene Ordonnantien, Decreten, Mandamenten en Commiſſien hebben laten afgaan, mede brengende Macht aan eenige Particulieren, te Commandeeren in de Provincien en Steden, penningen van onſe Finantie, en ontfangen of Comptoren te doen lichten, Volck, Wapenen en Penningen te werven, Canon te doen gieten, naar vreemde Provincien en Koninckrijcken te ſenden, en andere diergelijcke handelingen aan te ſlaan, dewelcke een openbare wederſpannigheyt en opſtant tegens onſe Autoriteyt doen blijcken: Van het welcke wy hebbende een volkomene kenniſſe, ſedert de laatſte Maand van April, en wetende dat ſy het Pretext namen, om ſich tot deſe onordren in te laten, uyt de kleyne ſekerheyt, die ſy hadden wegens hun Perſonen en vryheyt van hunne Conſcientie, hebben wy door en by onſe Declaratie van den 24. van de geſeyde Maand van April, hen alle verſekeringe van onſe goede neygingen jegens hen lieden, die in hun plicht bleven, willen geven, en hen nemende in onſe Protectie en Sauvegarde, byſonderlijck hen doen erkennen, dat de reyſe, waar toe wy ons vervaardigden naar de gene quartieren, meerder geſchiede om de plaatſen daar deſe Inſolentien geſchieden, en aldaar onſe Autoriteyt vaſt te ſtellen. En te doen blijcken, tot Confuſie van die gene, die ſich ſchuldigh bevonden, als om eenigh groot Rigueur te gebruycken, of ons van de macht, die Godt ons in handen geſtelt heeft, tot ſtraffe van ſoodanige Inſolentien te bedienen. Maar ſoo verre was het van daar, dat ſulcks hen de oogen geopent heeft, om hen weder tot hun plicht te brengen, dat het meeſte gedeelte van hen lieden, voortgaande in hun quade wille, ſich opentlijck in een wederſpannigheyt heeft geworpen, en ſelfs alle ſoorten van vyantſchap begaan, en dat tegens die gene, die met hen niet wilden aanſpannen: Opentlijck verklarende, datſe geen ander Hooft erkenden, als de vergaderinge, die binnen Rochelle gehouden wierd, dewelke voor tegenwoordigh veel Volcks van Oorlogh tot St. Jan d' Angely geleght heeft, dewelcke onder hun geſeyde Commiſſien op de been gebracht ſijn, dewelke het gelaat maken, om onſe reyſe naar de geſeyde Stadt te willen tegenſtaan, en ſelfs met gewelt van Wapenen den ingang daar van verhinderen. Het welke ons verbint, ſiende ſelfs, dat deſe Disordere in verſcheydene andere Steden van ons Koninckrijck naargevolgt word, om ons in ſtaat te ſtellen, om de Auteurs daar van naar verdienſte te doen ſtraffen, en tot dien eynde te emplojeeren, met de ordinare wegen van Juſtitie, de middelen dewelcke ons Godt, tot maintenue van onſe Autoriteyt, in handen heeft geſtelt. En op dat alle onſe Onderdanen, voornamentlijck deſe, die belijdeniſſe van de geſeyde gepretendeerde Gereformeerde Religie doen, niet mogen werden, door de valſche voorwendingen, van dewelcke ſich de geſeyde vergaderinge bedient, om hen van hun plicht af te trecken, geabuſeert, en de eene en d'andere van onſe Intentie en wille, omtrent dat Subject mogen werden geinformeert. Wy, volgens het Advijs der Princen, Hartogen, Pairs, Officiers van onſe Kroon, en voornaamſte van onſen Raad, hebben geſeght en gedeclareert, ſeggen en Declareeren by deſe tegenwoordige, dat beveſtigende onſe geſeyde opene Brieven, van den 24. van April laatſt voorleden, wy hebben genomen en geſtelt, nemen en ſtellen in onſe byſondere Protectie en Sauvegarde, alle onſe Onderdanen van de geſeyde Pretens Gereformeerde Religie, van wat qualiteyt ofte Conditie deſelve mogen ſijn, dewelcke ſullen blijven, en ſich houden in gehoorſaamheyt jegens ons, en de Obſervatie van onſe Edicten, dewelke wy ook ſorgvuldiglijk in hun faveur willen naargekomen hebben. Maar ſiende de openbare wederſpannigheyt, dewelcke in onſe geſeyde Stadt de La Rochelle, ſoo door de vergaderinge aldaar noch, tegens ons Expreſſe verbodt, in wezen ſijnde, als door het lichaam, Borgers en Inwoonders der Stadt ſelve; gelijck mede het gene tot St. Jan d' Angely gedaan werd, en de Acten van Hoſtiliteyt, die ſy dagelijks, ſelfs tegens onſe eygene perſoon, begaan, hebben wy verklaart en verklaren alle de Inwoonders en andere perſoonen, van wat qualiteyt ſy ook mogen ſijn, dewelke tegenwoordigh tot La Rochelle, en St. Jan d' Angely woonachtig, gerefugieert of ontweken ſijn, en alle andere, die hen directelijck of indirectelijck begunſtigen, en die toegang, verſtant, Aſſociatie of Correſpondentie met hen hebben, of die ſullen erkennen, in welke maniere het ſy, de geſeyde vergaderinge tot La Rochelle, of de andere vergaderingen, byeenkomſten, bekortingen, Raden van de Provincien, of andere vergaderingen, dewelcke Correſpondentie met die van Rochelle onderhouden, en die ſonder onſe uytgedruckte Commiſſie gehouden werden, voor afvallige, wederſpannige, ongehoorſame en Criminele van gequetſte Majeſteyt in den hooghſten graet, en gelijck de ſoodanige, hunne goederen voor ons verkregen en verbeurt gemaakt: Willende dat tegens hen, volgens de Rigueur der Wetten en Ordonnantien, werde geprocedeert, door het aantaſten van hunne perſoonen, het opſchrijven van hunne goederen, en andere ordinare, en in ſulck een geval gewoonlijcke wegen: Verklarende mede onſe geſeyde Steden van St. Jan d' Angely, La Rochelle en alle andere, die hen ſullen aanhangen, en ſich met deſelve in deſelfde misdaden en ongehoorſaamheden inlaten, vervallen van alle Octroyen, Privilegien, vryheden en andere genade-gunſten, die hen door de Koningen onſe Voorſaten, of door ons mogen ſijn toegeſtaan. En op dat wy ſouden mogen de goede van de quade onderſcheyden, willen wy, dat alle onſe gemelde Onderdanen, doende belijdeniſſe van de geſeyde gepretendeerde Gereformeerde Religie, ſoo Edellieden als andere, van wat qualiteyt ſy ook mogen ſijn. Selfs mede de Steden en Gemeenſchappen, van deſelfde qualiteyt, hun verklaringe doen voor de Preſidiale Gerechten, Bailliuagen en Senechalſchappen van hun Reſſort, wegens de goede Intentie, dewelcke ſy tot onſen dienſt ſullen hebben, en dat ſy voor deſelve Renunciatie en afſtant doen, en Proteſteeren niet aan te hangen in eeniger maniere de gemelde vergaderinge van La Rochelle, of alle andere vergaderingen, Raden van de Provincien, bekortingen, byeenkomſten en andere, dewelcke (gelijck geſegt is) ſonder onſe Expreſſe Permiſſie ſijn gehouden, en ſich noch houden, en datſe ſich nevens ons willen oppoſeeren tegens alle hun Reſolutien, die ſy ſouden mogen hebben genomen; wegens het welke ſy de Acten, die hen mogen noodigh ſijn, tot hunne ontlaſtinge ſullen trecken en lichten. Gelijck wy mede wel expreſſelijck verbieden aan alle Edellieden en andere, toe te laten, dat hunne kinderen, Domeſtijcken of andere, aan hen dependeerende, gaan in deſelve Steden, of deſelve eenige verſterkinge of byſtandt toebrengen, of verblijf en logeeringe in hunne huyſinge geven, aan deſe, dewelcke aldaar gaan ofte verkeeren, in wat maniere het oock ſoude mogen ſijn, op pœne van mede aan de ſelfde misdaad ſchuldigh geacht te werden. Be-

velen-

velende ende belastende Expresselijck alle Bailliuwen, Senechalen, Provoosten, Rechters of hunne Stedehouders, onder-Senechalen, Provoosten van onse Cousijns, de Connestabels en Marschalcken van Vranckrijck, en aan alle andere onse Officieren, aan wien het sal behooren, te Procedeeren, Exactelijck en sorghvuldighlijck tegens de persoonen en goederen van dese, dewelcke dese misdaat geincurreert sullen hebben, en aan onse Procureurs Generaals, en hunne Substituyten, daar omtrent hunne vervolginge, Requisitie en Diligentie aan te wenden, dewelcke aan hunne Ampten vast sijn, sonder acht te slaan op eenige Sauvegarde of andere versekeringen, diese van ons souden mogen verkregen hebben, onder valsch aangeven of andersints, indien het niet sy, dat de geseyde Sauvegardes bestaan in opene Brieven, gesegelt door ons groote Zegel, en in deselve Expressselijck uytgedruckt staat de permissie, dewelke wy hen sullen hebben gegeven, om in de geseyde rebellige Steden te gaan, of te frequenteeren.

Soo geven wy in bevelen aan onse lieve en getrouwe, de luyden houdende onse Hoven van Parlement en Kamer van 't Edict, dat sy dese tegenwoordige onse Brieven van verklaringe doen lezen, Publiceeren en registreeren, een ieder in sijn belang, en den Inhout der selver doen naarkomen en Observeeren, Exactelijk volgens hun forme en Inhoudt: Belastende aan onse Procureurs Generaals en hunne Substituyten, daar sorghvuldiglijck de handt aan te houden, en alle vervolgh en naarstigheyt, hier toe vereyscht en nodig, aanwenden. Want sulks is ons welbehagen. In getuygenisse van het welcke wy onsen Zegel aan dese tegenwoordige hebben gehangen.

Gegeven tot Nyort den 27. dagh van May, in het Jaar der genade 1621. En van onse Regeeringe het twaalfde.

Getekent LOUIS.

En op de vouwe door den Koninck.

DE LOMENIE.

En gesegelt met het groote Zegel van geelen wasch, op een dubble Staart, en op de vouwe is noch geschreven:

Gelezen, gepubliceert en geregistreert, gehoort en sulks versoeckende de Procureur Generaal des Konincks, geordonneert Copyen, gecollationeert te sullen gesonden werden aan de Bailliuagen en Seneschalschappen van dat Ressort, om aldaar eensgelijks te werden gelezen, gepubliceert, geregistreert en geëxecuteert, gelast aan de Substituyten van den gemelden Procureur Generaal, de handt aan de Executie daar van te houden, en het Hof in de Maand daar kennisse van te geven, op pœne deswegen te verantwoorden in hun eygene naam. Tot Parijs den 7. van Juny 1621.

Getekent DU TILLET.

Declaratie des Konincks, behelsende verbodt aan alle sijne Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, dewelcke sich in hun plicht hebben gehouden, onder sijn gehoorsaamheyt: noch hunne huysen verlaten, 't sy in de Steden of ten platten Lande, op de pœnen daar in vermelt. Gegeven tot Beziers, den 25. van July 1622.

LOUIS door Godes genade, Koninck van Vranckrijk en Navarre: Aan onse lieve en getrouwe Raadsheeren, de luyden houdende ons Hof van Parlement tot Parijs. Saluyt.

Op de berichten, dewelcke ons gegeven werden, dat dese van onse Onderdanen, die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, dewelke volharden in hunne wederspannigheyt tegens de bevelen van Godt, en hun natuurlijcke plicht jegens ons, sich selven soo verre vergeten hebben, als te versoecken en te practiseeren vreemde in ons Koninckrijck te trecken, by dewelcke sy niet alleenlijck sich souden vervoegen, maar oock door dreygementen, onse andere goede Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, die sich altoos noch binnen hun devoir hebben gehouden, onder onse gehoorsaamheyt, en de Beneficie van onse Edicten en Declaratien, dwingen en forceeren, sich te wapenen, en met hen, en geseyde buyten-landers te retireeren en af te wijcken, om sich daar door te meerder te versterken, en in hun desseynen en ondernemingen, van te supprimeeren en van onsen staat te disponeeren, te bevestigen, in gevolge van hun Resolutien, genomen in hunne vergaderinge tot La Rochelle: Hebben wy geoordeelt seer noodigh te sijn daar in te voorsien, en alle de middelen, dewelke Godt gelieft heeft ons in handen te geven, te employeeren. Om dese oorsaken dan, volgens het Advijs van onsen Raad, en uyt onse volle macht en Koninckljcke Autoriteyt, hebben wy geinhibeert en verboden, Inhibeeren en verbieden wel Expresselijck by dese tegenwoordige, getekent door onse eygene handt, alle onse Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, van hoedanige qualiteyt en Conditie sy oock souden mogen sijn, die sich binnen hunnen plicht onder onse gehoorsaamheyt, en de Beneficie van onse Edicten en Declaratien gehouden hebben; sich af te scheyden, te verlaten of te abandonneeren hunne Huysingen, 't sy in onse Steden, of ten platten Lande, waar sy hun wooninge en verblijf houden, om sich by dese, dewelke in de Wapenen sijn, of by de vreemdelingen te vervoegen, of hen eenige optreck, faveur, secours of onderstant, hoese sy te bewijsen, op pœne van vervallen te sijn uyt onse gratien, en schuldig aan gequetste Majesteyt, verlaters van den Staat, en verstoorders van de gemeene rust verklaart te werden, en gelijck de soodaanige tegens hen te werden geprocedeert, Extraordinaarlijk naar de Rigueur van onse Wetten, en de Ordonnantien van ons Koninckrijck: Hen belovende mede, dat volhardende in hun schuldige plicht, en blijvende onder onse gehoorsaamheyt en Beneficie van onse Edicten en Declaratien, wy deselve daar inne sullen mainteneeren en conserveeren, gelijk onse goede en getrouwe Onderdanen, en hen van alle geweld en verdruckinge bevrijden. Soo bevelen en ordonneeren wy u lieden, dat gy dese tegenwoordige doet lezen, Publiceeren, Registreeren en Executeeren, naarkomen en onschendbaar Observeeren, volgens haar Forme en Inhoudt, sonder toe te laten, dat daar iets tegens werde gecontraverieert, in wat soort en maniere het oock sou mogen sijn. Want sulcks is ons welbehagen.

Gegeven tot Beziers, den 25. dagh van July in het Jaar der genade 1622. En van onse Regeeringe het dartiende.

Alsoo getekent LOUIS.

En Lager door den Koninck.

DE LOMENIE.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

En gesegelt met het groote Zegel in geelen wasch.

Gelezen, gepubliceert en geregistreert, gehoort sulcks begeerende de Procureur Generaal des Konincks, om te werden geëxecuteert volgens haar gedaante en Teneur, alsoo gelijck den Inhoudt is van het Arrest van den 5. van de Maand: En geordonneert, dat gecollationeerde Copyen sullen werden gesonden aan de Bailliuagen en Senechalschappen, om aldaar eensgelijcks te werden gelezen, gepubliceert en geregistreert, ter Diligentie van de Substituyten van den Procureur Generaal des Konincks, aan de welke, op pœne van sulcks in hun eygen naam te verantwoorden, is geinjungeert, het selve hebben gedaan, te doen certifieeren in de Maand. Tot Parijs in het Parlement den 5. dagh van Augustus 1622.

Getekent DU TILLET.

Declaratie van den Koninck, wegens de vrede die hy heeft gegeven aan sijn Onderdanen, van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, bevestigende de voorgaande Edicten van Pacificatie. Gegeven in het Leger van Montpellier, den 19. van October 1622. En gepubliceert in het Parlement den 21. van November in het selfde Jaar.

LOUIS door Godes genade, Koninck van Vranckrijck en Navarre, aan alle die dese tegenwoordige sullen sien. Saluyt.

Gelijck ieder Christen Prins, die Godt vreest, van het verstorten van menschen bloedt een schrick (sijnde die naar Godts evenbeelt geschapen) betaamt te hebben, alsoo is hy oock verbonden, niet alleen alle occasien van Borgerlijke en Domestijcke Oorlogen te schouwen, in tegendeel te soecken en te omhelsen alle eersame en wettige middelen, om sijne Onderdanen onder de Wetten van den Staat te vereenigen, en in goede overeenkomst en gehoorsaamheyt te doen leven. Deselve Goddelijcke goedtheyt, die onse harten heeft gekent, zedert dat hem hem geliest heeft tot de bestieringe en Gouvernement van dese Fransche Monarchye te roepen, is een Rechter van ons binnenste. En een ieder is oock bekent, dat onse Wapenen soo gerechtig sijn geweest, als gedwongen en nootsakelijk, tot het staande houden en de voorstant van onse Autoriteyt; 't sy tegens die gene die van den aanvangh, onder verscheydene geleende voorwendingen, geduurende onse onderjarigheyt, Troublen hebben verweckt, of zedert tegens onse Onderdanen, doende belijdenisse van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, geabuseert en overvallen door de konsten van eenige der selve, die hebben gedacht hun voordeel soo wel met hun eenvoudigheyt te doen, als met de publijcke verdeeltheyt van ons Koninckrijk, selfs toen, wanneer onse Intentie noyt anders is geweest, naar het prijslijck voorbeelt der Koningen onse Voorsaten, van geluckiger gedachtenisse, als om hen in goede vrede en eendracht te doen leven, in de plichten en gehoorsaamheyt, die men ons verschuldight is, onder de Beneficien van ons Edicten, en hen te handelen als onse goede en getrouwe Onderdanen; soo lange sy sich souden houden binnen de Termen van eerbiedigheyt en Submissie, die men de Souverainen schuldig is. Wy hebben niet gespaart eenige plichten van vertooningen en naarstigheyt, om het quaat, dat lichtelijck te voorsien was, voor te komen, voor en al eer als tot den wegh van gewelt te treden, welke wy tot ons groot leetwesen hebben moeten gebruyken, om onse Konincklijcke waardigheyt, en de macht die ons Godt in handen gestelt heeft, te conserveeren; om wegh te nemen alle naarbedenken en misvertrouwen, die hen op verscheydene wijsen sijn gegeven, met konst en opset wegens onse oprechte trouwe, die noyt omtrent eenigh persoon in gebreke gebleven is; om te verhinderen de jammeren en ongevallen, die daar op gevolgt sijn; en hen te doen erkennen, neffens de insichten van de voornaamste Auteuren, en begunstigers van dese publijcke Disordren, de ware grond van onse rechte en sincere Intentien, om hen te onderhouden en te conserveeren alle in een goede rust, vry en vreedsaam genot van het gene hen is toegestaan, en door onse Edicten geoctroyeert. En 't sy alsoo, dat onse Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, hebbende zedert beter invloeijinge ontfangen, en erkennende hunne misslagen en dese waarheyt, hebbende toevlugt genomen tot onse barmhartigheyt en goedtheyt, door seer ootmoedige Supplicatien, die sy ons door Expresse Gedeputeerden hebben laten doen, om hun vergiffenisse te verleenen, en te vernietigen de gedachtenisse der gepasseerde dingen, hen te ontfangen en hier na te houden, als onse andere getrouwe Onderdanen in onse goetwilligheyt: Wy neygende altoos eerder tot sachtigheyt en barmhartigheyt, als de gestrengheyt van onse Wapenen voort te setten, hoewel deselve ons treffelijcke voordeelen hebben te wege gebracht, die ons lichtelijck een diergelijcken voortgang kondoen doen verhoopen; en willende opsicht nemen op hunne onderwerpingen en devoiren, de vrede geven aan ons Koninckrijck, en weder vereenigen onse Onderdanen in vriendtschap en onderlinge eendracht, en tot een algemeene en eensgesinde gehoorsaamheyt jegens ons, en om andere Importante redenen en consideratien, ons daar toe bewegende. Op Advijs der Princen, Hartogen, Pairs, Beampten van onse Kroone, en voornaamste van onsen Raad, hebben geseght, geordonneert en gedeclareert, seggen, ordonneeren en declareeren by dese tegenwoordige, getekent door ons handt, willen en het behaaght ons, dat het Edict van Nantes, Declaratien en secrete Artijkelen, Ingeregistreert in onse Hoven van Parlement, sullen werden ter goeder trouwe onderhouden, voor onse Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, in alle hare deelen, en gelijck sy deselve wel en betamelijck hebben genoten, ten tijden van Wijlen den Konink, onsen seer geëerden Heer en Vader (die Godt Absolveere) en zedert onse aankomst tot de Kroon, voor dese laatste bewegingen. Dat de oefeninge der Catholijcke Apostolisch Roomsche Religie sal werden herstelt en herplaatst, in alle plaatsen en Gewesten van ons Koninckrijck, en Landen van onse gehoorsaamheyt; daar deselve afgebroken is geweest, om aldaar vryelijck en vreedsamentlijck, sonder eenige Troublen te werden gecontinueert. Verbiedende wel expresselijck alle persoonen, van wat Staat, qualiteyt en Conditie sy mogen sijn, op pœne van als verbrekers van de vrede, en verstoorders van de gemeene rust gestraft te werden; de Kerkelijke te Troubleren, te molesteeren of te ontrusten, in het Celebreeren van den Godtsdienst, genot en het ontfangen der tienden, vruchten en revenuen van hunne Beneficien, en alle andere rechten en plichten, die hen toekomen; gelijck mede de

Exer-

Exercitie van de gepretendeerde Gereformeerde Godtsdienst sal werden herstelt in de plaatsen, alwaar sy was geweest, volgens ons geseyde Edict, Declaratien en Concessien; en de stoelen van Justitie, Comptoiren van ontfang, Officiers van de Finantie sullen herstelt werden in den selfden Staat en Steden, in dewelcke sy voor dese laatste beweginge geweest sijn, uytgesondert de Kamer van Nerac, dewelcke sal aangestelt werden in soodanigen plaats, als wy sullen verstaan bequaam te sijn, na te hebben alvoorens verstaan, de Remonstrantie der Gedeputeerden van onse Provincie van Guyenne. Wy willen mede, dat alle de nieuwe Fortificatien der Steden, Plaatsen, Casteelen, Forten en Fortressen, ingehouden door onse Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, en voornamentlijck dese, dewelcke op de Eylanden van Ré en Oleron sijn gemaakt, t'eenemaal sullen werden gedemolieert en geraseert, blijvende de oude Muuren, Toorens, Portalen, Grachten en Contrescharpen in hun Staat, onder verbodt van aan alle de geseyde Steden weder nieuwe versterckinge te maken; en dat tot Effect van geseyde Demolitien, Pantslieden van de voornaamste Inwoonderen deser geseyde Steden, sullen gestelt werden in handen van die gene, die het ons sal gelieven, tot Executie van die Razeeringe te ordonneeren. Ten eynde de Beampten van onse Kroone, of andere Gedeputeerde Commissarisen, het bovenstaande volgens de Instructien, die hen sullen gegeven werden, mogen doen Executeren. Wy verstaan, dat alle de Steden van de geseyde gepretendeerde Gereformeerde Religie, dewelcke veertien dagen na de Publicatie van dese tegenwoordige, sich onse gehoorsaamheyt sullen onderwerpen, en ons vrywilliglijk hunne Poorten open stellen, den Inhoudt van dese Declaratie sullen genieten. Wy verbieden wel expresselijck onse geseyde Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, alle soorten van vergaderingen, Generale, Particuliere byeenkomsten, Raadshoudingen, bekortinge van Synoden, en alle andere, van wat natuure die oock souden mogen sijn, op pœne van misdaat van gequetste Majesteyt te begaan, indiense daar toe geen uytgedrukte Permissie van ons hebben: Maar alleenlijck sijn hen toegelaten de vergaderingen, van Consistorien, Colloques of Classen, Synoden handelende alleen en suyverlijck van Kerckelijcke saken, met Expresse Inhibitie aldaar van Politijcke saken te handelen, op pœne als boven. Sullen oock die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie ontlast werden van alle Actien van Hostiliteyt, wegens alle Generale en Provinciale vergaderingen, kring-vergaderingen, bekortingen en andere, en van alle saken in het gemeen, wie sy sijn, begrepen in het 76. en 77. Artijckel van ons Edict van Nantes, begaan zedert den eersten January 1621. tot tegenwoordigh, sijnde onder dien naam mede begrepen de vervloeckelijcke Actien, soodanige als sijn gespecificeert en gedeclareert by het 86. Artijkel van het geseyde Edict, wegens dewelcke voor de Rechters, tot dewelcke de kennisse daar van behoort, ondersoeck sou mogen werden gedaan. En aangaande het gene tot Privas is begaan, wy willen dat daar van een Abolitie, particulier voor de Inwoonders van de geseyde plaats, als mede den Heer de Brisson sal werden geëxpedieert. En aangaande de Comptable en andere Officieren, voor soo veel hun ampt van handelinge van penningen belangt, sullen de Artijckelen 78. en 79. van het geseyde Edict van Nantes volkomentlijck onderhouden en geobserveert werden. Gelijk mede wegens de oordeelen, Sententien, Arresten, gegeven tegens die van de geseyde Pretens Gereformeerde Religie, die de Wapenen hebben gedragen, wy willen dat sy daar van sullen ontlast blijven, volgens de Artijckelen 58. en 59. van het geseyde Edict, gelijck wy ook hebben gevalideert en geconfirmeert, Valideeren en Confirmeeren, de vonnissen, gegeven door de Raden en Rechteren, aangestelt door de Commandanten in de Provincien, 't sy in civiele of Crimineele materie, en de gevolgde Executien, tusschen die van hun partye en de geseyde Raden en Rechteren, verklaren vry van alle gevolg dies aangaande, imponeerende deswegen Silentie, perpetueel aan onse Procureurs Generaals, hun Substituyten, en alle andere, die daar belang en Interest by souden konnen pretendeeren. Wy willen eensgelijcks, dat alle gevangens van wedersijde, die geen rantçoen sullen hebben betaalt, sullen verlost en in vryheyt gestelt werden, sonder iets te betalen, en alle belotten, gedaan en gecauseert voor Rantçoenen, die niet sullen sijn geacquiteert ten dage, en datse tegenwoordigh sullen werden verklaart nul en van geender waarde, en als soodanigh wedergegeven werden. Gelijck mede alle persoonen, van wat qualiteyt en Conditie sy mogen sijn, sullen werden herstelt in hunne goederen, schulden, namen, rekeningen, Actien, Ampten, eer en waardigheden, die daar van berooft sijn geweest, ter oorsaak van de tegenwoordige Troublen, niet tegenstaande alle giften en Confiscatien, die daar over souden konnen sijn geëxpedieert; uytgesondert de Militaire Charges, voor dese, die vrywilliglijck wedersijds daar over hebben gehandelt, of aan dewelcke wy Recompense sullen willen geven: Wy ordonneeren, dat het waarnemen van de tegenwoordige Declaratie sy onderhouden en naargekomen van alle onse Onderdanen, volgens en in de Forme, voorgeschreven by het twee en tachtigste Artijckel van ons Edict van Nantes, en dat de Catholijcke Commissarisen, en die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie door ons sullen werden gesonden door de Provincien, om den Inhoudt van deselve te doen ter Executie stellen, volgens ons geseyde Edict.

Soo geven wy in bevel aan onse lieve ende getrouwe, de luyden houdende onse Hoven van Parlement en Kamer van Edict, Senechalen of hunne Stedehouders, en aan alle andere onse Justicieren en Officieren, dewelcke het sal aangaan, dat sy dese tegenwoordige doen lezen, Publiceeren en Inregistreeren, ieder in sijn District, en den Inhout daar van naarkomen en onschendbaar Observeeren, volgens de Forme en den Inhoudt, sonder daar tegens te Contravenieeren, of toe te laten, dat daar tegens werde gecontravenieert in eeniger maniere. Wy belasten aan onse Procureurs Generaals, of hunne Substituyten, daar de hant aan te houden, en tot dien Effecte alle Instantie, vervolg en nodige Requisitie te doen. Want sulks is ons welbehagen. Ter getuygenisse van het welcke hebben wy ons Zegel aan dese tegenwoordige gehangen.

Gegeven in het Leger voor Montpelliers, op den 19. van October des Jaars der genade 1622. En van onse Regeeringe het dartiende.

Getekent LOUIS.

En Lager door den Koninck.

DE LOMENIE.

En gesegelt met het groote Zegel in geelen wasch, op een dubble Staart.

Gelezen, gepubliceert en geregistreert, gehoort en sulks toestaande de Procureur Generaal des Konincks, om te werden geëxecuteert volgens haar Forme en Inhoudt: Mits dat in plaats van dese woorden (Steden van de geseyde Religie) sal werden gestelt: Steden gehouden van die van de gepreten-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

pretendeerde Gereformeerde Religie; en oock in plaats van dese woorden (Kerckelijcke Affairen of saken) werde gestelt: Affaires rakende het Reglement van de Discipline van de geseyde gepretendeerde Gereformeerde Religie; en dat gecollationeerde Copyen van deselve Brieven sullen werden gesonden aan de Bailliuagen en Senechalschappen van dit Ressort, om aldaar eensgelijcks te werden gelezen, gepubliceert, geregistreert, geexecuteert, naargekomen en geobserveert, ter Diligentie van de Substituyten des Procureurs Generaals, aan den welcken gelast werd daar de handt aan te houden, en het geseyde Hof te Certifieren, sulks te hebben gedaan in de Maand. Tot Parijs in het Parlement den 21. dagh van November 1622.

Getekent DU TILLET.

Extracten der Registers van't Parlement.

Op desen dagh het Hof, alle de Kamers vergadert sijnde, na te hebben gesien de opene Brieven des Konincks, gegeven in het Leger van Montpelliers, den 19. October voorleden, getekent Louis, en Lager door den Koninck, de Lomenie, en gesegelt met het groote Zegel in geelen wasch. By dewelke de geseyde Heer segt, verklaart, wil, ordonneert en hem behaaght, dat het Edict van Nantes, Declaratien en secrete Artijckelen, geregistreert in de Hoven der Parlementen, sullen sijn ter goeder trouwe onderhouden voor sijne Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, in alle hare deelen, en gelijck sy deselve wel en bequamelijck hebben genooten, ten tijden van Wijlen den Konink, en daar na: Dat de oefeninge van de Catholijke Apostolisch Roomsche Religie sy herstelt, en weder ingevoert in de plaatsen en Gewesten van dit Koninckrijck, en Landen van sijn gehoorsaamheyt, daar deselve afgebroken is geweest, om aldaar vryelijck en vreedsamelijck, sonder eenige Trouble te werden geëxerceert: Verbiedende aan alle persoonen, van wat Staat en Conditie die oock mogen sijn, de Kerckelijcken te troubleeren, molesteeren of ontrusten, in het Celebreeren van den Godtsdienst, genot en Perceptie van hunne tienden, vruchten, inkomsten der Beneficien, en andere rechten, die aan hen behooren. Gelijck mede de Exercitie van de gepretendeerde Gereformeerde Godsdienst sy herstelt, en de stoelen van Justitie, en Comptoiren van Ontfangen van gelijcken herstelt; in deselve plaatsen, alwaar deselve voor dese laatste bewegingen sijn geweest, uytgesondert de Kamer van Nerac: Wil oock deselfde Heer, dat alle de nieuwe Fortificatien der Steden en Casteelen, beset en gehouden door die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, en voornamentlijck dese, dewelke gemaakt sijn op de Eylanden Ré en Oleron, t'eenemaal sullen werden gedemolieert en gerazeert; met seer Expres verbodt, eenige Generale of Speciale vergaderingen, kring-byeenkomsten, Raads-versamelingen, bekortingen van Synoden, en alle andere, noch te handelen van eenige Politijcke Affaires en saken, sonder toelatinge van geseyden Heer, en dat op pœne van misdaad van gequetste Majesteyt: Blijvende evenwel sijne Onderdanen, van de geseyde gepretendeerde Gereformeerde Religie ontlast van alle Actien van Hostiliteyt, en andere saken, begrepen in de Artijckelen 76. en 77. van het geseyde Edict van Nantes, zedert den eersten dagh van January 1621. tot den tegenwoordigen tijdt toe, volgens en gelijck de geseyde Brieven breder behelsen. Conclusien van den Procureur Generaal des Konincks, en de stoffe in Deliberatie gebracht sijnde: Het geseyde Hof heeft gearresteert en geordonneert, dat de geseyde Brieven sullen werden gelezen, gepubliceert en geregistreert in de Registers van deselve, gehoort en sulks toestaande de Procureur Generaal des Konincks, om te werden geëxecuteert volgens haar Forme en Inhoudt. Met beding, dat in plaats van dese woorden (Steden van de geseyde Religie) dewelcke staan aan de eerste Pagina van het tweede Bladt, sal werden gestelt: Steden gehouden, door die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie. En op de tweede Pagina van het selfde Bladt Verso, in plaats van dese woorden (Kerckelijke Affaires) sal geset werden: Affaires en saken, rakende de Reglementen van de Discipline van de geseyde gepretendeerde Gereformeerde Religie. En verders geordonneert, dat gecollationeerde Copyen van deselve Brieven sullen werden gesonden aan de Bailliuagen en Senechalschappen van dat Ressort, om aldaar eensgelijcks gelezen, gepubliceert, geregistreert, geëxecuteert, naargekomen en geobserveert te werden, ter Diligentie van de Substituyten van den geseyden Procureur Generaal, aan dewelcke gelast, de hand daar aan te houden, en het geseyde Hof te Certifieeren, dat te hebben gedaan in de Maand. Gedaan in het Parlement, den 19. dagh van November des Jaars 1622.

Getekent GALLARD.

Cahier, gepresenteert aan den Koninck, door de Generale Gedeputeerdens, met de beantwoordingen.

Aan den Koninck.

SIRE, uwe seer ootmoedige en seer gehoorsame Dienaren en Onderdanen van de Religie, t'eenemaal geinformeert van de Koninckljcke neygingen, dewelcke uwe Majesteyt hebben bewogen, tot herstellinge der vervallen van sijn arm Volck, hebben belast, en met toewenschingen en toejuychingen sonder eynde de Gedeputeerde, die het uw Majesteyt heeft geliest hen te Committeeren, om te wezen overgegeven tot versekeringe, en de heylige

heylige zegeningen van dese soo gewenschte vrede, ten eynde, dat voor soo veel sy sich bevinden doordrongen door dese Hemelsche weldaat, sy daar van de geduursaamheyt mogen soeken, door de stantvastigheyt van hun onderwerpingen. En gevende dese notabile getuygenisse, door de eenigste toevlucht, dewelke sy tot u goedertierentheyt en gerechtigheyt hebben, datse niet trachten na krachtiger en sterker toevlucht, tegens de geweldenaryen van dese, dewelcke hen Troubleeren, en de macht van uwe Wetten bekampen, als te Reclameeren door seer onderdanige Requesten en smeeckschriften, de vastigheyt van uw onschendbaar woort, en de waarneminge van uw soo Autentijcke Brevetten. Want nademaal de verongelijckingen, dewelcke hen sijn aangedaan, directelijck de eerbiedigheyt van uw Protectien om verre stoten, en verdelen het gene de vrede en hun gehoorsaamheyt, onder het geluck van uwe bevelen, moeten vereenigen. So versoecken sy seer ootmoedighlijck uwe Majesteyt hun seer ootmoedige Remonstantie in dese schale van billijckheyt, dewelcke uw Scepter gerechtig en ontsaechelijck maakt, te willen wegen, en dat het hem mag behagen, door het swaart, het welcke hem Godt in handen stelt, te willen afsnijden de geweldige Infractien van sijn gunstige Concessien, ten eynde in waar vertrouwen en sekere Conservatie, sich rustende op de wijsheyt en goedtheyt van uwe heylige bestieringe, sy altoos mogen gehouden werden in de getrouwigheyt en ware verbintenissen van uw suyvere en volkomene dienst.

I.

Het is daaromme, om een volkomen Effect van uwe gerechtigheyt te genieten, sy uwe Majesteyt seer ootmoedighlijck bidden, te willen ten aldereersten in uwe Provincien senden persoonen van de eene en d'andere Religie, begaaft met een behoorlijcke genegentheyt tot de Vrede, ten eynde sy met te meerder nuttigheyt uwe Edicten, Brevetten en Declaratien ter Executie stellen, en over al, omtrent de versoeck-schriften, verwachtingen en nootwendigheden van uw Volck van de Religie te mogen voorsien.

Antwoort op het eerste Artijckel van het ***Cahier.***

De Koninck heeft de Commissarisen, soo Catholijcken, als van de gepretendeerde Gereformeerde Religie gedeputeert en doen vertrecken, om sich naar de Provincien te transporteeren, daar sy het noodigste, tot de Executie van de Declaratie van sijn Majesteyt van den 20. October laatstleden, werden geoordeelt te sijn.

II.

En mede delende uw medelijden en sachtmoedigheyt op dese van uwe Steden, die u sulk een gehoorsaamheyt heeft getoont, dat door deselve het u hadde gelieft ons de Vrede te geven; soo wort uwe Majesteyt seer ootmoediglijck gebeden, te willen ordonneeren, dat de besettinge, dewelcke nu soo veel Maanden met soo veel geweldenaryen tot Montpelliers gelegen heeft, mach vertrecken, volgens uw Koninckliјcke beloften, aangemerckt de ellende en sterfte die in de Stadt is.

Na dat hy sal sijn voldaan in dat, het welke is geordonneert door de Declaratie van den 20. October laatstleden, sal door sijn Majesteyt op den Inhoudt van het tegenwoordige Artijkel werden voldaan.

III.

En dat Conform het particulier Brevet, het welke sijn Majesteyt heeft belieft hen toe te staan, in de geseyde uwe Stadt van Montpelliers, niet mach werden vernieuwt, en Expresselijck in het gene de Consulschappen aangaat: En dat alsoo de vernieuwinge, gemaakt in het Consulschap, genoemt van de Zee, sal werden gerepareert, aangemerkt de gehoorsaamheyt, die u aldaar is getoont in het Demolieeren van de Fortificatien, in welken arbeyt de Inwoonders met groote kosten, sorghvuldigheyt en naarstigheyt noch continueeren.

De verkiesinge der Consuls van de Zee van de geseyde Stadt van Montpelliers, sijnde gedaan volgens een Arrest, Contradictoir gegeven in de Kamer van het Edict van Castres, kan daar in niet verwisselt of verandert werden. Wat de verkiesinge der andere Consuls, of Borgemeesters van de geseyde Stadt aangaat: Sijn Majesteyt verstaat, dat deselve na de ordinare forme, en volgens de vryheden en Privilegien der selver Stadt sy geschiedt.

IV.

Gelijck mede Sire, om alle redenen van misvertrouwen en vreese wegh te nemen, hebbende uwe Onderdanen van de Religie voldaan aan het gene van uwe wille was, rakende het afwerpen van de Sterckten der Eylanden d'Oleron en Ré, het uwe Majesteyt magh gelieven, van gelijcken te ordonneeren, dat de sterckte, gemaakt voor uwe Stadt van Rochel, mede magh werden gedemolieert, gelijck het sijn Majesteyt gelieft heeft te beloven.

De Commissarisen, dewelcke sijn Majesteyt in de geseyde Stadt van Rochelle gesonden heeft, gehoort sijnde, sal hen sijn Majesteyt op het tegenwoordige Artijckel voorsieninge doen.

V.

En gelijck de barmhartigheyt geheel van Godt is, van dewelcke, Sire, gy het beelt sijt, moge het uwe Majesteyt behagen, deselve in dese hoedanigheyt te Octroyeeren, aan een groot getal persoonen, van alderhande ouderdommen, vast geset ter oorsaak van dese laatste Wapenen, of van de Religie op uwe Galeyen. Met raaktheyt, Rigueur en onverdraaghlijcke handelinge: Ordonneerende tot dien eynde hen genade en vryheyt, als mede aan de andere Gevangens, ter oorsaak van beschuldigingen, afhangende van de tijdt en Affairen van de geseyde bewegingen,

De Koninck sal de Oorloghs-gevangens, tegenwoordigh op de Galeyen gehouden, verlossen doen, en wat dese aangaat, die van bysondere misdaden beschuldight sijn, die sullen sich door de wegen van Justitie voorsien konnen.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

gen, 't ſy dat ſy ſich bevinden geoordeelt of niet: Welke gunſt, genade en vryheyt hen door de Artijckelen ..... en 73. van het Ediƈt, dat het u gelieft heeft ons te beveſtigen, is toegeſtaan.

VI.

Uwe Majeſteyt heeft het belieft, door ſijne Brieven van Declaratie van den 24. April 1621. dat ſijne Onderdanen, dewelcke in gehoorſaamheyt ſouden blijven, genieten de genade-giften en Conceſſien, hen toegeſtaan ſoo door uwe Majeſteyt, als door die van Wijlen den Koninck Hendrik de Groote, van glorieuſer gedachteniſſe; evenwel ſijn ſy het naaſte Jaar van 1622. t'eenemaal berooft geworden van de Penningen, dewelke deſelve gewoon was Jaarlijks onder hen te diſtribueeren, door den Heer du Candal, daar toe gecommitteert; waar door byſonderlijck hun arme Gemeyntens ſoodanigh geincommodeert werden, dat ſy gedwongen ſijn hun toevlucht tot uw Majeſteyt te nemen, en deſelve te bidden, gelijck ſy op een ootmoedige wijſe doen, aan den geſeyden du Candal, een Fonds te ordonneeren voor dat ſelve Jaar: Ten minſten tot onderhoud der Paſtooren van de Provincien, dewelcke by hun gehoorſaamheyt gebleven ſijn; en dewelcke hebben moeten leenen, tot hun levens-middelen en nootwendigheden.

Op de VI. en VII. De Affairen van den Koninck laten niet toe aan de Supplianten, wegens het gepaſſeerde te voorſien. Sijn Majeſteyt ſal in het toekomende aan den geſeyden Du Dandal goede en Valabile Aſſignatien laten behandigen, tot behulp en onderhoudt van de geſeyde Leeraren. Gelijk mede voor de betalinge der Penſioenen, begrepen in de kleyne Stadt, die hy ſal laten opmaken. Wat het Garniſoen belanght, het Brevet van den 24. Oƈtober dat ſal naargekomen werden.

VII.

Van gelijcken bidden ſy ſeer ootmoedighlijck uwe Majeſteyt, volgens het gene hem belieft heeft, onlangs aan alle ſijne geſeyde Onderdanen te accordeeren, het hem gelieve te ordonneeren, dat aan den geſeyden du Candal goede en Valable aſſignatien werden gefourneert, tot onderhout en Subventie van hun Predicanten, geduurende het tegenwoordige Jaar, te gelijck voor de partyen van den kleynen Staat, dewelcke het hem gelieve te laten opmaken; en voor het onderhoudt der plaatſen, dewelcke het hem gelieft heeft tot hun bewaringe te laten, dat deſelve Aſſignatien mogen werden betaalt ſonder *Non valeurs*, ſoodanig als het ſijn Majeſteyt, en Wijlen den Koninck gelieft heeft hen toe te ſtaan, by de Brevetten, dewelcke deſelve hier te vooren heeft doen Expedieeren.

VIII.

En voor ſoo veel de Aſſignatien, die aan den geſeyden du Candal, in de Jaren 1620. en 1621. ſijn gefourneert, aangaat, daar reſteeren aan hem noch groote en notabile ſommen te betalen, dewelke de Ontfangers en Pachters, op dewelcke de geſeyde Aſſignatien ſijn gelicht, in hunne handen houden. Uwe Majeſteyt wert ſeer ootmoedighlijck gebeden, te willen ordonneeren, dat alle nootſakelijckheden, dwang hem werde geëxpedieert; ten eynde hy wegens de geſeyde Reſtanten mach betaalt werden.

De geſeyde du Candal, preſenteerende ſijn Requeſt aan den Raad, ſal daar in voorſien werden.

IX.

Hebbende de Kercken van de Bailliuage van Gex genoten het onderhoud van hun Paſtooren, op de Kerkelijcke inkomſten van de geſeyde Bailliuage, als op penningen der Princen, die deſelve tot aan het Jaar 1601. beſeten hebben, en zedert verſcheydene Jaren, onder Wijlen den Koninck Hendrick de Groote: En ſoo lange het uwe Majeſteyt heeft belieſt, door Arreſt van uwen Raad van den 5. van December 1612. hen berovende van de geſeyde Kerkelijke Fonds, hen te ordonneeren de ſomme van dry duyſent ſes hondert, tot Remplacement van de geſeyde Kerkelijke revenuen, de geſeyde ſomme van dry duyſent ſes hondert Ponden, te nemen op de vier en veertig duyſent Ponden van vermeerderinge, aan die van de Religie geaccordeert: *Welcke penningen hen ſijn betaalt door den* geſeyden du Candal, tot aan den Maand van Oƈtober 1621. het gelieve ſijn Majeſteyt, hen het genot te laten, van het Effeƈt van het ſelve Oƈtroy en Remplacement, en tot dien eynde te doen geven de Aſſignatien die nodig ſijn aan den geſeyden Candal, ſoo tot de betalinge van de achterſtallen, als voor het toekomende.

De Koninck ſal voor het toekomende tot den Inhoudt van het tegenwoordige Artijkel voorſien.

X.

Het behage oock deſelve, ſijn miltdadigheyt te gebruyken, en te voorſien van een genoeghſame Fonds voor ſijne Onderdanen, doende Profeſſie van de Religie, in ſijn Stadt, tot het repareeren en herſtellen van hunne Kerck, en andere gebouwen van de plaats van hun Exercitie, die ver-

Sijn Majeſteyt laat over aan de beſorghtheyt en naarſtigheyt van de Supplianten, het herſtellen van hunne Kerck.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

verbrant, gedemolieert, en de materialen daar van voor het meeſte gedeelte wegh genomen ſijn; en dat door oproer van het gemeene Volck, in het Jaar 1621. voorgevallen, niet tegenſtaande dat geſeyde uwe Onderdanen ſich hadden gehouden binnen de palen van gehoorſaamheyt, en voor ſoo veel, onder de beſcherminge en Sauvegarde van uwe Majeſteyt.

XI.

Sijnde van gelijcken uwe Onderdanen van deſelfde Profeſſie in uwe Stadt Tours gehandelt, believe het u, Sire, deſelve te voorſien met de ſommen, dewelcke het uwe Majeſteyt op ſijn genade heeft toegeſtaan, en dat om deſelve oorſaak, en het herbouwen van hunne Kercke, de plaats van dewelke het ſijn Majeſteyt mach believen, hen te continueeren, als ſijnde hen deſelve door de Heeren Commiſſariſen geadjugeert, ſijnde daar over het lichaam van de Geeſtelijckheyt der Stadt gehoort. Gelijck mede ſijnde deſelve plaats en gront gekocht, bebouwt en vreedſamelijck door die van de Religie genoten, tot aan de beroerte van het Jaar 1621. toe, gemainteneert in de beſittinge voornoemt, niet alleen door het Edict van 98. maar oock door die van de Jaren 1610. en 1612. aldermeeſt voornamentlijck by uwe laatſte Declaratie, boven welck recht de naby-gelegentheyt van uw Caſteel du Pleſſis, gewoon voor het Volck van Tours, hen een verſekering ſou konnen ſijn.

De Commiſſariſen, gedeputeert in de Provincie van Touraine, ſullen voor de Supplianten een plaats van bequaamheyt beſtellen, tot de Exercitie van de gepretendeerde Gereformeerde Religie. Wat de herſtelling en herbouwing van hun Kerck aangaat, daar van laat ſijn Majeſteyt de beſorginge en betrachtinge aan de Supplianten.

XII.

Diergelijck ootmoedigh verſoek werd aan ſijn Majeſteyt gedaan, omtrent het herſtellen van de Kerck van Bourg, op het verval en de plaats, daar die van de Religie deſelve hebben beſeten gehadt, volgens het oordeel en de Ordonnantie van de Heeren Commiſſariſen, in welcks genot ſy tegenwoordigh verhindert ſijn.

De Commiſſariſen, dewelcke naar Breſſe ſullen geſonden werden, ſullen op den Inhoudt van dit tegenwoordige Artykel voorſien, volgens het gene in reden ſal beſtaan.

XIII.

U wort vertoont Sire, dat de Inwoonders, die Profeſſie van de Religie doen, in uwe Stadt van Villemur werden in de vryheyt van hunne Conſcientie gemoleſteert; beroofst ſijnde van alle oefeninge van Godtſaligheyt, geworpen uyt alle publijcke bedieningen, en grootelijks belaſt door het Garniſoen. Die van Fontenai le Comté uytgedreven, het predicken en bidden verboden, ſonder dat hun Predicant wert toegelaten, daar weder in te komen; of hen hun Kerk by na geruineert, weder te krijgen, ſelfs hunne dooden te begraven, verdragende anderſints noch alle overdaad van belaſtingen en Logementen, op hun klachten, die aan uwen Raad gerenvoyeert; wegens welke het u mach believen, hen van hunne verdruckinge te verloſſen, hen doende genieten de vruchten van de Vrede, te ordonneeren de herſtelling van hun Religie, hun Kercken en Harders, de ſekerheyt van hun begravinge, en al het gene van uwe gerechtigheyt is, in hun andere Grieven.

Op de Artyckelen XIII. XIV. en XV. ſijn de Commiſſariſen byſonderlijck gelaſt, voor de Supplianten, op ſoodanige verſoeken, volgens den Inhoudt der Edicten. en van de geſeyde Declaratie voorſieninge te doen.

XIV.

Te willen van gelijken ordonneeren, de herſtellinge van de Exercitie tot Luſſon, daar deſelve die van de Religie geweygert werd, tegens de Publicatie van uwe Declaratie, niet tegenſtaande ſy ſich in alle gehoorſaamheyt hebben gedragen, en de geſeyde Exercitie aldaar zedert 55. Jaren, ſelfs geduurende den gantſchen tijdt van de laatſte Oorlogen, en het Gouvernement van den Heer de Roches Barilault, is gecontinueert geweeſt.

XV.

Alſoo ſijn mede die van de Religie verhindert in de geſeyde Exercitie tot Talmont, ſijnde het Canon tegens hen geſtelt, ſoo als ſe ſich vergaderden tot de Predicatie; gelijk mede tot Surgeres, hebbende de Vrouwe van de plaats het predicken aldaar verboden, hoewel hen ſulks, geduurende deſe laatſte Troublen is toegelaten geweeſt; gelijck mede tot Baignols, tot St. Gillis in Languedocq, tot Figeac in Quercy, Puymirols, en tot Vic in Armaignac, van waar de Dienaar, de Heer Teſtas vluchtigh is, ſonder dat hy ſich daar weder derft naar toe begeven, of aldaar in ſekerheyt verblijven mach. In het welke uwe verklaringe ſijnde geſchonden, mag het uwe Majeſteyt gelieven, te commandeeren, dat geſeyde Kerken mogen herſtel-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ſtelt werden, gelijck mede de geſeyde Teſtas, gelijk mede voor de Kerck van Quillebœuf en de Paſtoor daar van, zedert langen tijdt hun herſtellinge verſocht is geweeſt.

XVI.

En voor ſoo veel de Catholijcken van uw Stadt van Poiċtiers, op die van de Religie, de ſomme van twaalf hondert Ponden hebben geſet, voor de bewaringe, die in deſe beroerten is gedaan; in dewelke ſy die van de geſeyde Religie niet hebben willen aannemen, believe het ſijn Majeſteyt, hen daar van te ontlaſten; als van een Impoſitie, die in geen reden beſtaat.

Het XVI. Artyckel ſal werden, aan de Amptman en Schepenen van Poictiers gecommuniceert.

XVII.

Bidden ootmoedig ſijne Majeſteyt, te willen ordonneeren, dat het Ediċt van Remplacement, rakende de Kercken van uwe Souverainiteyt van Bearn, magh werden in alle haar poinċten geeffectueert, gelijk het u geliefc heeft, door het Brevet tot Montpelliers gegeven, te accordeeren en toe te ſtaan. En dat de Exercitie van de Religie, en den dienſt mogen werden herſtelt in uwe Stadt van Navarreins, dat ten opſicht van de overgave der andere Kercken, die van de Religie tegenwoordig in de beſittinge der Kercken, Klocken en Kerckhoven mogen ſijn, gelijk hen die door de Commiſſariſen ſijn geoċtroyeert, of door het Parlement op hun rapport. Dat de Collegien en Academien aldaar mogen werden herſtelt, met betalinge van de Gagien, die hen waren aangerechtigt.

De Koninck ſal ſorgvuldighlijck doen naarkomen en Obſerveeren, het gene aan die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie van Bearn, door het geſeyde Brevet van den 24. van Ooctober laatſt is toegeſtaan.

XVIII.

En gelijck het de Juſtitie is, dewelcke het meeſte aan u geſagh, en de Conſervatie van de Vrede toebrenght; gelieve het uwe Majeſteyt de vaardige herſtellinge van de Kamer Misparties, in de plaatſen daar deſelve plegen te ſijn, te ordonneeren, en dat in verwachtinge van deſelve herſtellinge de Hoven van Parlement mogen blijven geinterdiceert, om de Recht-ſaken van die van de Religie te kennen en te oordeelen, en dat de Verbale Appellatien, of die by geſchrift door hen lieden geinterdiceert ſijn, voor de Rechters, Griffiers of Commiſen, Executeurs van de Arreſten en oordeelen, mogen hebben deſelve Effecten, als offe door Koninklijke Brieven waren gereleveert, volgens de Artijckelen 43. van het Ediċt, en het ſesde van de Conferentie van Nerac.

Sijn Majeſteyt heeft voor, dat de Kamer van 't Ediċt van Languedocq, het welke noch maar alleen ſtaat te herſtellen, in de Stadt van Caſtres, ten eerſten ſy herſtelt volgens geſeyde Declaratie.

XIX.

Toegeſtaan by het VI. Artijckel van het Ediċt, en het 2. van de particulieren, en andere beantwoordingen op de Cahieren gedaan, die van de Religie ſich bevindende gerechtighlijck ontlaſt, van te contribueeren tot het bouwen en repareeren der Kerken, en Dependentien van deſelve, als ſaken dewelke met hun Conſcientie ſtrijden; des echter niet tegenſtaande de Catholijcke Inwoonders van Arnai le Duc, vervolgen in uwen Raad Permiſſie, om in het algemeen op de gemeenſchap te impoſeeren, ſoo op hen, als op die van de geſeyde Religie, de ſomme van ſes duyſent Ponden, om een Kerk voor de Capucijnen te bouwen; het welcke noch redelijck, noch volgens het Ediċt ſou ſijn. Sal derhalven uwe Majeſteyt gelieven, al uwe Onderdanen van de geſeyde Religie, vry en Exempt van betalingen en Contributien, van ſoodanige nature te verklaren, en dat het boven gemelde 2. Artijckel der particulieren mach werden ter Executie geſtelt.

XX.

Het is blijckelijck, dat die van de Religie, geduurende deſe laatſte bewegingen, veel geweldenaryen hebben uytgeſtaan, door de geweld-peginge van hun tegenſtanders, gelijk in de Stadt van Remorantijn, alwaar men tot twee malen toe de plaats, alwaar ſy hun Exercitie in de Voorſtadt hielden, is verbrandt. Maar het geen noch vreemder is, is dat na de Vrede, dewelcke het uwe Majeſteyt heeft geliefc aan ſijn geſeyde Onderdanen te geven, de Kerck, die van over lange in uw Stadt van Gergeau t'eenemaal om verre geworpen is, en de Demolien naar elders vervoert ſijn, ſijnde daar door die van de Religie berooft van hunnen Godtsdienſt. En daarom is het, dat ſy ſijn Majeſteyt ſeer ootmoedelijck bidden, deſe inbreucke van uwe Ediċten en Declaratien te willen doen repareeren, en te ordonneeren, dat de geſeyde Kerck weder werde opgebouwt,

De geſeyde Commiſſariſen, Gedeputeerden naar de geſeyde plaatſen, hebben laſt om op den Inhoudt van het tegenwoordige Artykel te voorſien.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

bouwt, en de Exercitie tot Gergeau herstelt, gelijk mede insgelijcks tot Remorantijn.

XXI.

Uwe Steden van Saincte Foy en Bergerac bidden u seer ootmoedighlijck, Sire, hem te willen volgens uw bysondere goedtheyt, ontlasten van de overlasten, die sy soo langen tijdt, met sulck een uytsporigheyt hebben geleden, doende volkomentlijek de geseyde Stadt van Bergerac uwe onschendbare beloften genieten, verhinderende soo vele nieuwigheden, en de Citadelle, dewelke men aldaar wil oprechten, niet tegenstaande dat uwe Onderdanen van de Religie sich hebben gemainteneert, in de volstandigheden van een seer ootmoedige onderdanigheyt jegens uwe Majesteyt, om te trachten in eeniger manieren het Effect van de geseyde Koninckliјcke beloften, hun vryheyt en vreedsame oefeninge van hunne Godtsdienst te verleenen.

Syn Majesteyt sal schrijven aan mijn Heer de Hartogh van Espernon, Gouverneur en Stadthouder Generaal in Guyenne, de hand aan te houden, dat de Inwoonders van de gemelde Steden Bergerac en Saincte Foy mogen werden gesoulageert en gunstiglijk gehandelt, in alles dat sich sal voordoen: En het Oorloghs-volck in de geseyde plaatsen met alle tucht van soodanigh leven, dat deselve Borgers geen overlast mogen lijden.

XXII.

En om volgens uwe goedertierentheyt die van de Religie te soulageeren, hen tot vertrouwentheyt te brengen, en des te meerder de Vrede, dewelcke gy hen geeft, te bevestigen: Gelieve het uwe Majesteyt, uyt te wisschen alle mercktekenen, die daar mede strijdigh sijn; en tot dien eynde soo veel Oorloghs-volk, als noch tegenwoordigh in lager Languedocq, Cevennes en andere Provincien legt, te Licentieeren, sijnde deselve daar door in vrese en duchten van uwe gramschap; en sy bidden uwe Majesteyt ootmoedighlijck, hen dese Licentieeringe te willen Octroyeeren, om niet de Effecten van gehoorsaamheyt, die sy hem willen en moeten betoonen, soo in de Demolitien door hem geordonneert, als in alle het gene hem sal gelieven hen te ordonneeren, te retardeeren.

De Koninck sal daar in voorsien, soo als hy sal oordeelen tot het goede van sijnen dienst te strecken.

Gedaan en beantwoort door den Konink, sijnde in sijnen Raad. Tot Parijs den 4. dag van Maart 1623.

Getekent LOUIS.

En Lager

PHILIPEAUX.

Gecollationeert naar het Originaal, by my Raadsheer, Notaris en Secretaris des Koninks.

DU CANDAL.

Getekent MONTMARTIN Gedeputeerde Generaal.
MANJALD Gedeputeerde Generaal.

Circulaire Brief van de Gedeputeerde Generaal, aan de Gereformeerde Kercken en Gemeyntens.

Mijn Heeren.

Wy twijfelen niet dat gy in geen ongedult in verwachtinge van onse Brieven sijt geweest, en dat gy selfs qualijck hebt opgenomen, dat wy u niet hebben laten weten, wat'er omtrent den Hartogh van Rohan is voorgevallen. Maar gy moet geloven, dat ons niets in het selve soo veel verhindert heeft, als de vreese van u, t'ontijde of hoope of onsekere vreese te geven. Maar tegenwoordig, nu het schijnt dat wy een weynig meerder klaarheyt hebben, na de verlossinge van gemelden Heer Hartogh, sullen wy u seggen, dat hoewel het gerucht van den Oorlogh, en bysonderlijck het belegh van La Rochelle, menigvuldig in dese Gewesten zy, het welke sich ook door de geheele rest van Vranckrijck verspreyt heeft, wy evenwel genen toestel van een openbaren en aanstaanden Oorlogh vernemen. In tegendeel hooren wy niets uyt des Konincks monde, en die van de Heeren sijn voornaamste bedienaars van sijn Staat, als woorden van Vrede en beloften, van te Executeeren het gene ons is toegestaan. Belangende de Affairen, die wy tot hier en toe hebben verhandelt, sult gy weten, dat hebbende den Koninck een Cahier van de voornaamste klachten van onse Kercken, en andere saken, van dewelcke wy kennisse, en de Memorien in handen hadden, aangeboden; wy deswegen soodanige beantwoordinge gekregen hebben, als gy by het gedruckte, het welke wy alhier ingesloten, u toesenden, sult konnen sien. En hoewel deselve sijn gedateert den 4. van dese Maand, soo sijn echter deselve ons niet voor den 22. overgelevert. Voor tegenwoordigh vervolgen wy de Executie van dese beantwoordingen, dewelcke gunstigh sijn, voortgaande in herstellinge te versoecken van dese, dewelcke anders sijn. En wy sullen in geen gebreken blijven, u wegens de gevolgen bericht te laten toekomen, gelijk mede in het algemeen, van alles dat wy sullen oordeelen, dat tot uwe kennisse behoort te komen. Wat vorders de berichten van bysondere saken van Provincien en Kercken, van dewelke wy alhier een getal van Gedeputeerden hebben, aangaat, wy sullen by alle voorvallen door bysondere Brieven daar omtrent voldoeninge geven. Is nu overig, Mijn Heeren, dat gy met uw gebeden tot Godt onsen arbeyt te hulpe komt, gelijck wy u instantelijck bidden, ter oorsaak dat wy deselve in sulcke sware tijden soo wel van nooden hebben. En van onsent wegen sullen wy hem oock bidden, Mijne Heeren, dat hy u met sijn heylige zegeningen wil vervullen. Wy sijn

Ulieder Onderdanige, seer genegene Dienaren, de Generale Gedeputeerdens van de Gereformeerde Kercken van Vranckrijck, by sijn Majesteyt.

Uyt Parijs desen 30. van Maart 1623.

MONTMARTIN.
MANJALD.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Declaratie van den Koninck, by dewelcke voorſieninge werd gedaan, van het gene de vergaderingen betreft, dewelcke ſullen gehouden werden door ſijn Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, rakende de Reglementen der Diſcipline van hun geſeyde Religie, en aldaar geen andere ſaken te verhandelen en voor te ſtellen, als deſe, dewelcke hen by het Edict toegelaten waren. Gegeven tot Fonteynebleau, den 17. April 1623. En geverifieert in het Parlement den 22. May in het ſelfde Jaar.

LOUIS door Godes genade, Koninck van Vranckrijk en Navarre, aan alle deſe, dewelcke deſe tegenwoordige ſullen ſien. Saluyt.

Alhoewel by onſe Edicten van bevredidinge, en de ſecrete Artijkelen aan onſe Onderdanen, die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, in het Jaar 1598. is toegeſtaan, vergaderingen te houden, rakende de Reglementen der Diſcipline van de geſeyde gepretendeerde Gereformeerde Religie, en de plaatſen, daar de Exercitie daar van is vaſtgeſtelt, nemende deswegen altoos onſe Permiſſie, en dat door verſcheydene beantwoordingen op de Cahieren, dewelcke ons zedert door hen ſijn aangeboden, hen altoos verboden is geweeſt tot die vergaderingen, andere als Dienaars en Ouderlingen te admitteeren, en van andere ſaken, als die de reguleeringe van hun geſeyde Religie aangaan, op pœne van verval van die genade. Soo hebben wy evenwel ondervonden zedert eenigen tijdt, en voornamentlijck in deſe laatſte Jaren, dat onder de Tolerantie van de geſeyde vergaderingen, onſe geſeyde Onderdanen de vryjigheyt hebben genomen in deſelve Perſoonen, van alle Conditien in te voeren, en ſelfs aldaar van Politijke ſaken te handelen, waar uyt verſcheydene Reſolutien gevolgt ſijn, dewelcke met de Sentimenten en Intentien van het Generale, en de alderconſiderabelſte van onſe Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, en de publijke Tranquilliteyt ſtrijdig waren: In het welke nodig ſijnde te voorſien, en voor het toekomende de gevolgen van ſoodanige abuyſen te verhinderen, dewelke ſoo nadeelig voor onſe Autoriteyt, en de ruſte van onſe Onderdanen ſijn, doen wy weten, dat wy om die oorſake, en andere grote conſideratien, ons daar toe bewegende, op Advijs van de Princen van onſen Bloede en andere Princen, Hartogen, Pairs, Beampten van onſe Kroon, en voornaamſte van onſen Raad, ſijnde by ons, hebben geſegt en verklaart, ſeggen en verklaren by deſe tegenwoordige, ſeggen en ordonneeren en ons behaagt, dat in alle vergaderingen, die door onſe Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Godsdienſt ſullen gehouden werden, rakende het Reglement van de Diſcipline van de geſeyde Religie, ſy door ons, of door de Gouverneurs en onſe Stedehouders Generaals, in onſe Provincie gecommitteert en geordonneert, een van onſe Officieren van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, om te Aſſiſteeren in deſelve, ten eynde om te ſien en te Conſidereeren, of aldaar oock eenige ſaken werden verhandelt en voorgeſtelt als deſe, dewelke hen door onſe Edicten ſijn toegelaten, en ons daar van getrouw rapport te doen. En op dat onſe Intentie in deſen Exactelijck werde naargekomen, ordonneeren wy, dat'er voortaan geen vergaderinge ſal beroepen of gehouden werden, ſonder dat voor af ſodanigen Officier ſy genomineert, dewelke in deſelve ſal aangenomen werden, ſonder eenige ſwarigheyt of verhinderinge. Soo geven wy dan bevel aan onſe lieve en getrouwe, de luyden houdende onſe Hoven van Parlement, en Kamers van het Edict, dat ſy deſe tegenwoordige doen lezen, Publiceeren en Inregiſtreren, en den Inhoudt daar van naarkomen en Obſerveeren, Exactelijck volgens de Forme en Inhoudt der ſelver, ſonder daar tegens te Contravenieeren, of te lijden dat daar tegens gecontravenieert werde, in eeniger maniere. Bevelen ook aan de Gouverneurs en Stedehouders Generaals van onſe Provincien, van hunnent wegen aan de Executie van deſe tegenwoordige de handt te houden. Want ſoodanigh is ons welbehagen. Ter getuygeniſſe van het welcke hebben wy aan deſelve onſe tegenwoordige onſen Zegel doen hangen.

Gegeven tot Fontainebleau, den 17. dagh van April, in het Jaar der genade 1623. En van onſe Regeeringe het dartiende.

Getekent LOUIS.

En op de vouwe door den Koninck.

DE LOMENIE.

En geſegelt op een dubble Staart, met het groote Zegel in geelen waſch, en aan de ſijde van de vouwe is noch geſchreven:

Gelezen, gepubliceert en geregiſtreert in de Regiſters der ſelve, gehoort des verſocht hebbende de Procureur Generaal des Konincks, om te werden geëxecuteert, naargekomen en geobſerveert, volgens haar Forme en Teneur, en gecollationeerde Copyen geſonden te werden aan onſe Bailliuagen en Senechalſchappen van dit Reſſort, om aldaar van gelijken te werden gelezen, gepubliceert, geregiſtreert en geëxecuteert, ter Diligentie der Subſtituyten van den Procureur Generaal des Konincks, die het Hof van hunne Diligentie kenniſſe ſullen geven in de Maand, op pœne deswegen te verantwoorden in hunnen naam. Tot Parijs in het Parlement, den twee en twintigſten dagh van Mey, in het Jaar duyſent ſes honders en dry en twintigh.

Getekent DU TILLET.

Declaratie wegens des Konincks wille, jegens ſijn Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie. Geverifieert in het Parlement den ſeven en twintigſten van November 1623.

LOUIS door Godes genade, Koninck van Vranckrijk en Navarre, aan alle deſe, dewelcke deſe tegenwoordige ſullen ſien. Saluyt.

Niet tegenſtaande onſe Intentie altoos ſy geweeſt, gelijck die noch tegenwoordigh is, om onſe Edicten van bevrediginge en Declaratien, laatſt ter gunſte van onſe Onderdanen, die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie gegeven, Exactelijck te doen naarkomen, en wy tot dien Effect hebben Commiſen en Gedeputeerde van de Commiſſariſen in de Provincien van ons Koninck-

rijck

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

rijck geſonden, om aldaar te repareeren en te herſtellen de Contraventien en Diſordren, die de Oorlog en laatſte bewegingen hebben veroorſaakt, hebbende geen ſorgvuldigheyt of bekommerniſſe naargelaten, om alle onſe Onderdanen in een goede Vrede, Unie en eendracht te doen leven. Soo ſijn wy echter bericht, dat eenige van die van de Pretens Gereformeerde Religie, vyanden van de gemeene ruſt, en die hun voordeel uyt de Troublen ſoeken, ſich dienende van onſe Couſijnen, de Hartogen van Rohan en Soubize (het welke wy niet konnen geloven, ter oorſaak van de verſekeringen, die onſe gemelde Couſijns ons van hunne getrouwigheyt en genegentheyt tot onſen dienſt, en het naarkomen van de Vrede, hebben gegeven) zedert eenigen tijdt verſcheydene Voyagien hebben gedaan, en in verſcheydene van onſe Provincien, ſelfs in eenige vergaderingen, gehouden volgens onſe Edicten, door onſe Onderdanen van de Religie ſich hebben laten vinden, met Brieven en woorden van geloof; om ſoo onder valſche Pretexten onſe geſeyde Onderdanen te bewegen, hen vreſe in te boeſemen, Ombragien en verſierde misvertrouwens te maken en verwecken, en op te maken tot het lichten van penningen, het verſterken van de Plaatſen, dewelke ſy in hunne handen hebben, Wapenen te kopen, en andere toebereytſelen te maken, ſtrijdende met de algemeene Tranquilliteyt. En hoewel wy niet willen geloven, dat geſeyde onſe Onderdanen van de geſeyde Pretens Gereformeerde Religie, erkennende de byſondere genade giften, die ſy noch onlanghs van onſe barmhartigheyt ontfangen hebben, ſouden werden gedreven en gediſponeert, om naar ſodanige ſchadelijcke voorſtellingen te hooren, en noch minder ſich van hun getrouwigheyt en gehoorſaamheyt, tot dewelke ſy verbonden ſijn, laten afleyden; evenwel om den voortgangh van ſoodanige Menees en handelingen, en de gevaarlijcke gevolgen, die daar uyt ſouden konnen voortkomen, te ſtuyten en te verhinderen, dat onſe geſeyde Onderdanen door ſoodanige practijcken ſouden werden geabuſeert, en hen in geenige twijfelinge en onſekerheyt, omtrent onſe goede en oprechte Intentie jegens hen te laten: Volgens het Advijs van onſen Raad, alwaar tegenwoordig waren de Koninginne, onſe ſeer geëerde Vrouwe en Moeder, de Princen, Hartogen, Pairs, Officieren van onſe Kroon, en voornaamſte van onſen Raad, hebben wy geſegt en verklaart, ſeggen en verklaren by deſe tegenwoordige, onſe Intentie te ſijn de Vrede, de publijke ruſt en Tranquilliteyt te Conſerveeren, en onſe Autoriteyt, ſorge en gewoone naarſtigheyt aan te wenden, om onſe Onderdanen, ſoo Catholijken, als van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, in goede Unie en eendracht onder onſe gehoorſaamheyt te doen leven. En tot dien eynde willen en ordonneeren wy, dat onſe Edicten van bevrediging, en Declaratien, laatſt ter gunſt van onſe Onderdanen, van die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie gemaakt, ſullen onſchendbaar werden naargekomen, geobſerveert en onderhouden, en dat de Commiſſariſen, door ons gedeputeert in onſe Provincien, aldaar ſullen blijven en Reſideeren, tot de volkomene en gantſche Executie toe. Gelijk wy mede Expres verbodt en Inhibitie doen aan alle Perſoonen, van wat ſtaat of Conditie ſy ook mogen ſijn, te ſeggen, ſchrijven, inblaſen of Perſuadeeren, aan te hooren of te verſtaan eenige ſaken, dewelcke met deſe onſe goede en rechte Intentie, en de Tranquilliteyt van onſe Onderdanen ſtrijdig ſijn; te gaan of te ſenden door onſe Provincien, Steden en vergaderingen, dewelke door die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie ſullen gehouden werden, tot het ſelfde Effect, of te doen eenige lichtinge van Penningen, Wapenen te koopen en te dragen, wapeningen, vergaderingen of toeſtel van Oorloge te maken, onder ſtraffe van ongehoorſaamheyt, en als verbrekers van Vrede, en Perturbateurs van de gemeene ruſt geſtraft te werden. Wy willen, dat Exactelijck ſal werden geinformeert en geprocedeert tegens de Contraventeurs, volgens de Rigueur van onſe Ordonnantien. So geven wy in bevel aan onſe lieve en getrouwe, de Raadsheeren en luyden, houdende onſe Hoven van Parlement en Kamers van 't Edict, dat ſy deſe tegenwoordige doen lezen, Publiceeren en Inregiſtreeren, en den Inhout daar van doen naarkomen, van poinct tot poinct, volgens hun Forme en Teneur: En aan onſe Procureurs Generaals, of hunne Subſtituyten, daar de hand aan te houden, en alle vervolg, Inſtantie en Requiſitie, hier toe noodigh, aan te wenden. Wy bevelen daar en boven aan alle Gouverneurs, en onſe Lieutenants Generaals van onſe Provincien en Steden, Bailliuwen, Senechalen, Provooſten van onſe Couſijns, de Conneſtabels en Marſchalken van Vrankrijk, of hun Stedehouders, en andere onſe Juſticieren en Officieren, die het ſal mogen raken, de hand aan de Executie van deſe tegenwoordige te houden. Want ſoodanig is ons welgevallen. In betuygenis van het welke hebben wy onſen Zegel aan deſe tegenwoordige gehangen.

Gegeven tot Parijs den 10. van November, in het Jaar der genade 1623.

Getekent LOUIS.

En op de vouwe door den Koninck.

DE LOMENIE.

En geſegelt met het grote Zegel in gelen waſch, op een dubble Staart, en aan de ſijde daar van geſchreven: Gelezen, gepubliceert en geregiſtreert, gehoort des verſoeckende de Procureur des Koninks: Geordonneert dat gecollationeerde Copyen ſullen werden geſonden aan de Bailliuagen en Seneſchalſchappen van dit Reſſort, om aldaar insgelijks te werden gelezen, gepubliceert, geregiſtreert en geëxecuteert. Gelaſt aan de Subſtituyten van den geſeyden Procureur Generaal, de hand aan de Executie daar van te houden, en te berichten het Hof in de Maand, op pœne daar voor te verantwoorden in hun eygene en byſondere naam. Tot Parijs in het Parlement, den 7. van November 1623.

Getekent DU TILLET.

Declaratie van den Koninck, tegens den Heer de Soubize, en ſijn aanhangers. Inhoudende nieuwe beveſtiginge der Edicten en Declaratien, hier te vooren gedaan in faveur van ſijn Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, dewelke ſijn en blijven in hun devoir en gehoorſaamheyt. Gegeven tot Parijs, den 25. van January 1626. En geverifieert den 18. February in het ſelfde Jaar.

LOUIS door Godes genade, Koninck van Vranckrijck en Navarre, aan allen die deſen tegenwoordigen ſullen ſien. Saluyt.

Een ieder weet de genade en de ſachtmoedigheyt, dewelke wy hebben gebruykt jegens onſe Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, dewelcke hier te vooren tegens onſe Autoriteyt waren opgeſtaan; en hoedanig, als voor ſoo veel onſe Wapenen alle voordeelen hadden op deſelve, wy de armen hebben

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

geopent aan deſe, die in het gemeen, en voor hun byſonder waren gekomen, om onſe barmhartigheyt te Imploreren, en onſe gerechtige Sentimenten van gramſchap, in de natuurlijke goedertierentheyt van een Koninck, een Vader van ſijn Volck, jegens onderdanige en leetdragende Onderdanen, verkeert. Hebbende gewilt door onſe Brieven van Declaratie van den 20. van October van het Jaar 1622. hunne voorige fauten vergeten en vergeven, en hen geven de Vrede, met de Continuatie van de Beneficie van het Edict van Nantes, en andere Declaratien. In gevolge hadden wy Commiſſariſen, in verſcheyde Provincien van ons Koninckrijck geſonden, om aldaar de genegentheden van onſe Onderdanen, ſoo Catholijken, als van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, weder te vereenigen. Sijnde ter occaſie van de voorige Troublen gealtereert, en aldaar te herſtellen, het gene het woeden der Wapenen ſoude mogen hebben geinterrampeert, nevens de Obſervatie en het naarkomen van onſe Edicten en Wetten: In het welcke, door Gods genade, onſe ſorgvuldigheyt ſoo geluckig is geweeſt, dat ons Koninckrijck deſe twee laatſte Jaren, en veel dieper ruſt heeft genoten, als het lange te voren genoten hadde, prijſende onſe Onderdanen in het gemeen ſijn Goddelijcke goetheyt daar over, dat de voorige tempeeſten en jammeren over gegaan ſijnde, ſy nu leefden in ſulck een ſoete Tranquilliteyt, verſekert onder onſe Autoriteyt, en onder onſe gehoorſaamheyt. Maar ſoo als wy geloofden de Vrede alderbeſt verſekert te ſijn, en dat de goede ordere, in onſen Staat herſtelt, ons hadde gegeven de tijdt om alle onſe gedachten, tot onderſtant van onſe oude Geallieerdens te keeren, en de oude achtbaarheyt van den Franſchen naam in de vreemde Landen weder op te rechten: En dat wy waren in ſtaat, om daar de vruchten van te genieten, en notabile voordeelen, voor de glorie van deſe Kroon, de verquickinge van onſe Geallieerden, en de publijcke Beneficie, hebben wy verſcheydene berichten ontfangen, wegens de practijcken en handelingen; die in vele van onſe Provincien wierden aangeſtelt, om onſe geſeyde Onderdanen, van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, van de gehoorſaamheyt en getrouwigheyt, dewelke ſy ons verſchuldigt ſijn, af te trecken, en hen te bewegen, wegens de Conjuncture der ſaken, die wy hadden ondernomen, tot de beſcherminge van onſe Geallieerden buyten ons Koninckrijk, om tegens onſe Autoriteyt op te ſtaan, en de ruſt van deſe Staat te Troubleeren. Gelijck wy mede hebben verſtaan, de deſſeynen en ondernemingen, dewelke ſy op onſe Steden en plaatſen hebben geſmeedt, de toeruſtingen, die ſy aan veel Geweſten van Oorlogs-volk ſonder onſe Commiſſie maakten, de toeſtel van Schepen, ſoo in de Havens van ons Koninckrijk als elders, mede ſonder onſen toeſtandt; of van die van onſen Admiraal, alles tot nadeel van onſe Ordonnantien, en de practijcken en Intelligentien, die ſy in het heymelijk met vreemde en en buyten landtſche Machten hielden. Het welcke wy ſwaarlijk hebben konnen geloven, aanmerckende het goedt en gunſtigh onthaal en tractement, het welcke onſe geſeyde Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie van ons hebben genoten. Gelijck wy ook hebben verſtaan, dat de Heer van Soubize een Auteur van deſe Factie was, hy die geproeft en ondervonden hadde de kracht van onſe Autoriteyt, en de ſachtheyt van onſe goedertierentheyt in verſcheydene gelegentheden, die ſich hebben opgedaan, het welcke oorſaak ſou hebben konnen geweeſt ſijn, dat wy de oogen ſouden hebben op deſe eerſte practijcken en handel geloken, hoopende door onſe lijdtſaamheyt hem te brengen ſoo verre, als ſich in ſijn plicht en devoir te herſtellen. Maar onſe goedt en verdraagſaamheyt, hebbende de ſtoutheyt van geſeyde Soubize doen aangroeyen en vermeerderen, hebben wy vernomen en verſtaan, dat zedert weynige dagen hy ſich ter Zee heeft begeven met eenige Schepen, beladen en voorſien met Oorloghs-volck, dat hy Koopvaardye Schepen heeft berooft, aanſlagen op eenige van onſe Eylanden, voorname plaatſen en Schepen, leggende in de Havens en op de Reede der ſelve, hadde gemaakt, en daar inne veel Exceſſen, Violentien en Actien van vyantſchap tegens onſe Onderdanen gepleeght. Terwijl nu alle de ondernemingen en Attentaten van gemelde Soubize (tot ons groot ongenoegen) een blijckelijcke en openbare wederſpannigheyt tegens onſe Autoriteyt, en een geformeert deſſeyn tuſſchen hem en eenige particuliere Adhærenten, om de Vrede en algemeene Tranquilliteyt van ons Koninckrijck, ſonder eenige wettige oorſaak of reden te kennen geven, hebben wy van de andere ſijde veel genoegen ontfangen, te verſtaan, door onſe ſeer waarde en wel beminde Neven, den Hartogh de la Trimouille, en de Heeren de la Force, en de Chatillon, Marſchalken van Vranckrijck, en andere gequaliceerde Edellieden, als mede van de Generale Gedeputeerden, wegens onſe Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, by ons Reſideerende, te ſamen met de Gedeputeerde van de gepretendeerde Gereformeerde Religie van Charenton, by onſe Stadt van Parijs, en die van onſe Stadt de La Rochelle, Nimes en Uſez, en de gemeenſchap van Cevennes, en mede te ſien by de Acten in geſchrift, die de gemelde Generale Gedeputeerden ons hebben ter handt geſtelt, met Expreſſe laſt van onſe waarde en welbeminde, de Inwoonders van onſe Stadt van Montauban, de afkeer die ſy van ſijn handel toonen, als onwaardig de trouwe en Affectie van oprechte Francoiſen jegens hun Koninck verſchuldight; erkennende dat deſelve niet konnen ſtrecken, als tot omkeeringe van deſen Staat, en hun eygene verderf. Waar over wy willende aan alle onſe Onderdanen te kennen geven, wat dat onſe oprechte en goede Intentie ſy, de Protectie, dewelke wy de getrouwe en gehoorſame mede willen deelen, en de geſtrengheyt, dewelcke willen gebruycken tegens de wederſpannige, indienſe in hunne factien voortgaan. Doen wy te weten, dat wy om die oorſake, en andere groote Conſideratien, ons daar toe moverende, volgens het Advijs van de Koninginne, onſe ſeer geeerde Vrouwe en Moeder, van eenige Princen van onſen Bloede, andere Princen en Officiers van onſe Kroon, en voorname Heeren en Perſonagien van onſen Raad, en uyt onſe ſekere kenniſſe, volle macht en Koninckliijcke Autoriteyt, hebben geſeght en verklaart, ſeggen en verklaren by deſe tegenwoordige, getekent met onſe eygene handt, willen en het behaagt ons, dat alle onſe Onderdanen van de Pretens Gereformeerde Religie, dewelke ſullen blijven en ſich houden in de trouwe en gehoorſaamheyt, dewelcke ſy ons ſchuldigh ſijn, ſonder ſich aan eenige Factien of handelingen tegens ons Koninckrijck te hangen, ſullen genieten volkomentlijck en vreedſamelijck de vryheyt en verſekertheyt van de Exercitie van hun geſeyde Religie; als mede de gunſten, hen by onſe Edicten en Declaratien, tot hun voordeel gedaan en gemaakt, ſoo door Wijlen den Konink, onſen ſeer geëerden Heer en Vader (die Godt Abſolveere) als door ons, dewelcke wy voor hebben onſchendbaar te doen bewaren, Obſerveeren en onderhouden, volgens hunne Forme en Teneur, nemende alle onſe geſeyde Onderdanen, te ſamen

met

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

met hunne Familien en goederen, in onſe beſcherminge en byſondere Sauvegarde. En aangaande de geſeyde Soubize en andere, dewelcke in openbare wederſpannigheyt, tegens onſe Autoriteyt ſijn getreden, hebbende ondernomen de geruſtheyt van ons Koninckrijck te Troubleeren, wy hebben deſelve verklaart, en verklaren geſamentlijck al die gene, die hen ſullen volgen en begunſtigen, directelijck of indirectelijk, van wat qualiteyt of Conditie ſy oock mogen ſijn, en dewelcke toegangh, Intelligentie, Aſſociatie of Correſpondentie met hen hebben, ongehoorſaam Crimineel wegens gequetſte Majeſteyt in den eerſten graad: En gelijck de ſoodanige hunne goederen voor ons geconfiſqueert. Gelijck wy mede verklaren de Inwoonders van onſe Steden, die de wederſpannigheyt ſullen aanhangen, en de ongehoorſaamheyt van de boven-gemelde begonſtigen, of die hen toegang, toevlucht, inwijck en verblijf in deſelve toeſtaan, verdragen of behulpſaam ſijn, in wat ſoort of maniere het oock ſoude mogen ſijn, ſchuldig aan deſelfde misdaat, en vervallen van alle Rechten, Privilegien, Vryheden en Immuniteyten, dewelke hen mogen ſijn toegeſtaan door de Koningen onſe Voorſaten, en door ons: En voor ſoo veel onſe Intentie is, altoos jegens onſe Onderdanen, de ſachtmoedigheyt boven de geſtrengheyt van de Juſtitie te ſtellen, en hen middel te geven, om hun misdaden te erkennen, voor en aleer ſy ſich t'eenemaal in de Factie en Revolte hebben geworpen, ſoo ſeggen en verklaren wy, dat indien ſy binnen den tijdt van een Maand, van de tijdt der Publicatie van deſe tegenwoordige af, in onſe Hoven van Parlement, de geſeyde Soubize, en andere onſe Onderdanen, die hem hebben geaſſiſteert, en dewelke de boven uytgedruckte Actien hebben bygewoont, ſich tot hun ſchuldige devoiren weder begeven, de Wapenen nederleggen, het Oorlogsvolck, dat ſy mogen verſamelt hebben, afdancken, als mede de Schepen, dewelke ſy mogen toegeruſt hebben, en ſich vorders t'eenemaal tot de gehoorſaamheyt, die ſy ons ſchuldigh ſijn, vervoegen; doende de vereyſchte verklaringe, 't ſy aan ons, 't ſy aan onſe Gerechts-hoven, tot verſekeringe van hunne trouwe voor het toekomende, hebben wy van nu af aan, gelijck als dan, vergeven en gepardonneert, vergeven, Pardonneeren en vernietigen by deſe tegenwoordige alle Actien en ondernemingen, die ſy ſouden mogen hebben gedaan en geprojecteert in deſe laatſte opſtant, en opnemen der Wapenen, tegens onſe Autoriteyt en dienſt, ſonder dat ſy daar over ſullen werden vervolgt of aangeſocht, noch nu, noch voor het toekomende, in wat maniere het ook ſou mogen ſijn. Hebbende de ſoodanige herſtelt en geremitteert in hun eerſten ſtaat, en het genot van hunne Eerampten, Privilegien en Immuniteyten, dewelke hen ſijn toegeſtaan door ons, of door de Koningen onſe Voorſaten, onder de Exacte Obſervatie van onſe geſeyde Edicten. Maar in gevalle dat deſe tijt verſtreken ſijnde, ſy noch blijven te Perſiſteeren en te volharden in hunne wederſpannigheyt en ongehoorſaamheyt, ſoo willen wy dat tegens hen ſal werden geprocedeert, volgens de Rigueur van onſe Ordonnantien, door het gevangen ſtellen van hunne Perſoonen, het aanſlaan en opſchrijven van hun geſeyde goederen, het Raſeeren en Demoliceren van hunne Huyſen, en andere ordinare wegen omtrent ſoodanige voorvallen; en dat ſy ſullen ſijn vervallen van alle Beneficien van onſe Edicten, ſelfs van het Renvoy, in onſe Kameren door hen opgerecht. Soo geven wy in bevel aan onſe lieve en getrouwe, de luyden houdende onſe Hoven van Parlement en Kamer van 't Edict, dat deſe tegenwoordige onſe Brieven van Declaratie ſy doen lezen, Publiceeren en Inregiſtreeren, en den Inhoudt daar van doen naarkomen, Obſerveeren en Exactelijck Executeeren, volgens hunne Forme en Inhoudt, belaſtende aan onſe Procureurs Generaals, en hunne Subſtituyten, alle vervolgh en naarſtigheyt aan te wenden, die hier toe vereyſcht en noodig mogen bevonden werden. Bevelen mede de Gouverneurs en Generale Stedehouders van onſe Provincien, Bailliuwen, Senechalen, onder-Senechalen, Provooſten van onſe ſeer waarde Couſijns, de Conneſtabels en Marſchalcken van Vranckrijck, of hunne Stedehouders, en alle andere onſe Juſticieren, Officieren en Onderdanen, tot wien het behooren ſal, de handt aan de Executie van deſe tegenwoordige te houden, doende aantaſten, Arreſteeren, aanvallen en belaſten in gedeelten alle deſe van onſe Onderdanen, die ſullen doen lichtinge en wapeningen van Oorloghsvolk, of ſich ſouden willen te Velde begeven ſonder onſe Commiſſie, geſegelt met het groote Zegel. Want ſoodanigh is ons welbehagen. In getuygeniſſe van het welcke hebben wy aan deſe tegenwoordige onſen Zegel doen hangen.

Gegeven tot Parijs, op den 25. dag van January, in het Jaar der genade 1625. En van onſe Regeeringe het vijftiende.

Getekent LOUIS.

En Lager door den Koninck.

DE LOMENIE.

En geſegelt op een dubble Staart, met het groote Zegel, in geelen waſch.

Gelezen, gepubliceert en geregiſtreert, gehoort en ſulcks verſoekende de Procureur Generaal des Konincks, om te werden geëxecuteert, volgens hun Forme en Inhoudt: Geordonneert, dat gecollationeerde Copyen daar van ſullen werden geſonden aan de Bailliuagen en Senechalſchappen, om aldaar van gelijken te werden gelezen, gepubliceert en geregiſtreert, ter Diligentie van de Subſtituyten van den Procureur Generaal des Koninks, aan dewelcke, op pœne van daar voor in hun naam te verantwoorden, wort gelaſt bericht hier van te geven, als te hebben gedaan in de Maand. Tot Parijs in het Parlement, den 18. van February 1625.

Getekent DU TILLET.

Geſchrift, gegeven door de Ambaſſadeurs van Engelandt, aan de Gedeputeerde der Kercken, om den Koninck van Groot-Britannie Garandeur van de Vrede te maken, in het Jaar 1626.

WY Hendrick Rich, Baron van Kingbrigton, Grave van Holland, Capitain van des Koninks van Groot-Britannies Lijfwacht, Ridder van de ordere van de Kouſſeband, Raadsheer in den Raad van State, en geheymen Raad van ſijn Majeſteyt, en Dudley Carleton, Ridder Raadsheer van ſijn geſeyde Majeſteyt, in ſijn Raad van State, en geheymen Raad, en Vice-Kamerling van ſijn Huys, Extraordinaire Ambaſſadeurs van ſijn gemelde Majeſteyt, aan den Alder-Chriſtelijckſten Koninck, aan alle tegenwoordige en toekomende. Saluyt.

Dewijl het ſoodanig is, dat de Heeren de Montmartin en van Maniald, Generale Gedeputeerden der Gereformeerde Kercken van Vranckrijck, en andere particuliere Gedeputeerdens van de Heeren

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ren Hartogen van Rohan en de Soubize, en deſe van verſcheydene Steden en Provincien, die ſich by de Wapenen van de gemelde Heeren gevoeght hebben, hunne Vrede met den Alder-Chriſtelijkſten Koninck, op ons Advijs, en by onſe bemiddelinge gemaakt, hebben toegeſtaan en geaggreëert, van den gemelden Koninck hun Souverain, en dat de gemelde Gedeputeerdens hebben gerelacheert en ingewilligt vele ſaken, die men ſeer Important tot hun veyligheyt achte te ſijn, en alles Conform met hun Edicten en Brevetten, dewelke hen Expreſſelijck belaſt waren, om in het Vredens Tractaat te obtineeren, en om dewelcke ſy Conſtantelijck Inſtantie ſouden hebben geperſiſteert, ten ware de gehoorſaamheyt, dewelcke ſy moeten en willen betoonen, aan hunnen Koninck en Souverain, op de vertooningen, en ſoo Expreſſe Requiſitien van den Sereniſſime, Koninck van Groot-Britannie, onſen Meeſter, uyt name van dewelcke wy hen hebben aangemaant en geraden, te Condeſcendeeren tot de aangebodene en gegevene Conditien, door en by de geſeyde Vrede, tot faveur en welſtandt van dit Koninckrijck, en genoegen en onderſtant van de Chriſtenheyt in het algemeen. Om dier oorſake verklaren en Certificeeren wy, dat in de woorden, omtrent dewelke men voor henen was over een gekomen, met ons tot het voltrecken van het geſeyde Tractaat, en dewelcke waren voortgebracht in tegenwoordigheyt, en uyt bevel van ſijn Alder-Chriſtelijckſte Majeſteyt, door den Heer Cancelier, ter aanneminge van de Vrede, inhoudende, dat door lange dienſten, gecontinueerde gehoorſaamheyt ſy van des Konincks goedtheyt konden verwachten, het gene ſy noyt door eenigh ander Tractaat ſouden konnen verkrijgen in de ſaken ſelve, die ſy het alderpreſſantſte ſouden achten, wegens dewelcke men ter bequamer tijdt hunne Supplicatien, met reſpect en onderdanigheyt gemaakt, ſou konnen aanhooren, daar was by geweeſt een klaarder uytlegginge van de ſijde van ſijne Majeſteyt, en de Heeren ſijne Miniſters, van dewelcke de ſin was: Dat ſy hoorende ſpreken van de ſterkte Louis voor Rochelle gelegen, en daar omtrent verſekeringe gegeven van deſſelfs Demolitie ter gelegener tijt, en ondertuſſchen een Soulagement van de andere ſaken, dewelcke in ſtandt bleven door het geſeyde Tractaat, tot Prejuditie der vryheyt van de Stadt La Rochelle: Sonder welcke verſekering van Demolitie, en Soulagement van Garniſoenen, de geſeyde Gedeputeerden ons hadden verſekert en geproteſteert, dat ſy noyt ſouden hebben geconſenteert tot de Subſiſtentie van het geſeyde Fort; ſijnde gelaſt en gereſolveert, het recht van deſſelfs Demolitie te Conſerveeren, gelijck ſy by deſe verklaringe doen; met verſekeringe, dat de Koninck van Groot-Britannie ſal arbeyden door ſijn Interceſſie, gevoegt by hun ootmoedige Supplicatie, tot verkortinge der tijdt van de geſeyde Demolitie: Van en wegens het welcke wy hen alle toeſegginge en Koninckliјcke beloften, die ſy deswegen ſouden hebben konnen vereyſchen, hebben gegeven, na hen te hebben vertoont, dat ſy daar mede moſten en konden te vreden ſijn. Ter geloove en trouwe van het welcke, en het bovenſtaande wy de tegenwoordige hebben ondertekent en geſegelt met onſen naam en Wapen, en het ſelfde doen Contra-tekenen door een van onſe Secretariſſen. Gedaan tot Parijs, den 11. van de Maand February 1626.

Ondertekent

Holland, D: CARLETON.

Met de Zegelen daar onder, van ieder hun Wapen en Merck.

En Lager door bevel van Mijne Heeren.

AUGIER.

Edict des Konincks, wegens de Vrede, dewelcke het ſijn Majeſteyt gelieſt heeft te geven aan ſijne Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie. Gegeven tot Parijs in Maart, des Jaars 1626. En gepubliceert in het Parlement den 6. van April in het ſelfde Jaar.

LOUIS door Godes genade, Koninck van Vranckrijck en Navarre, aan alle tegenwoordige en toekomende. Saluyt.

Gelijck de Souveraine Autoriteyt geen minder glants heeft in de Actien van genade en ſachtmoedigheyt, als in die van de Wapenen en gerechtigheyt, en dat te konnen overwinnen en vergeven, de aldergrootſte merckteekenen van eer en glorie ſijn: Alſoo moet men oock dien Prince alle eer en glorie waardigh achten, dewelke den vryen loop aan ſijne Wapenen gegeven hebbende, tegens die gene, die deſelve gerechtelijck op ſich gehaalt hebben, en na deſelve tot hun onderdanigheyt en plicht gebracht te hebben, ſich te vreden hout jegens hen barmhartigheyt te oefenen, en de vrucht daar van, door het herſtellen van de Vrede voor het publijk te verſamelen, het welke veroorſaakt, dat Godt in alle plaatſen werd gedient en aangebeden, dat de Koninckliјcke Autoriteyt van allen werd geëert en erkent; dat de wetten Religieuſlijck werden naargekomen, het het Volck geſoulageert, en dat het lichaam van den Staat, verſamelende ſijne krachten by een, te ſterker ſy tot bewaringe van ſich ſelven, en om onderſtandt en beſcherminge ſijn Verwanten en Geallieerden toe te voegen. Deſe aanmerkingen, dewelcke wy altoos voor oogen hebben gehadt, hebben ons veroorſaakt ſoo veel Moderatie toe te brengen, om te Aſſopieeren en uyt te bluſſchen alle de bewegingen, die ſoo menigmaal dit Koninkrijck hebben gaande gemaakt, gebruyken de genade jegens die gene, die ſich onbedachtelijck daar in geworpen hadden, gelijck wy vigueur, ſtantvaſtigheyt en naarſtigheyt getoont hadden, om hen te kaſtijden en t' onder te brengen, wanneer wy daar toe genootſaakt waren. Wat de tegenwoordige ſaken aangaat, onſe Conduiten ſijn ſoodanigh geweeſt, hebbende dreygementen en kaſtijdingen aangewent omtrent de plaatſen, die ſich opentlijck in de ongehoorſaamheyt hadden verklaart, en ſachtigheyt, gedult en vertooningen aan die gene, die ſich in hun plicht gehouden hebben, dat wy den uytſlagh der Trouble, door dewelcke deſe Staat met een Borger-Oorlogh wiert gedreygt, hebben geſtuyt, en het beſte gedeelte van onſe Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie in de trouwe en gehoorſaamheyt, dieſe ons ſchuldig waren, hebben geconſerveert. Dewelcke alſoo klaarlijck genoeg hebben konnen ſien en erkennen, dat onſe Intentie altoos is geweeſt, gelijck deſelve als noch is, hen te mainteneeren in Vrede, eendracht en geruſtheyt, en hen onſchendbaar de genade-giften, hen toegeſtaan door onſe Edicten en Declaratien, te doen genieten. Het welcke deſe, die de Wapenen hebben opgenomen, en de Steden, dewelcke

hen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

hen gevolgt ſijn, zedert wel aangemerckt, en de hoedanigheyt van hun misdaat, als mede het algemeene misnoegen, de ondergang en rechtvaardide kaſtijdingen, die ſy op ſich haalden, vervolgende de ruſt van de Staat te Troubleeren, erkent hebbende, namen ſy hun toevlucht tot onſe goedertierentheyt, gelijck tot den eenigen toevlucht van hun behoudeniſſe, en hadden door hun Gedeputeerden menigmaal met alle ootmoedigheyt, die de Onderdanen hunnen Koninck konnen bewijſen, doen bidden, hen vergiffeniſſe te willen vergunnen, de voorgaande ſaken in vergetinge te willen ſtellen, en hen de Vrede te ſchenken. Waar op wy, neygende eerder naar genade en ſachtmoedigheyt, als naar het verderf en verſtrojinge van onſe eygene Onderdanen: Slaande oock acht op de ootmoedige beden, dewelke ons waren uyt name van die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, die in hun devoir gebleven waren, gedaan, op dat het ons mocht gelieven, de onderwerpinge van de andere te ontfangen, hen vergiffeniſſe te doen om hunnent wille, en hen alle in Vrede weder te vereenigen, onder de gehoorſaamheyt, dewelke ſy ons ſchuldig ſijn, ons Proteſteerende en verſekerende, dat ſy noyt weder afvallen ſouden, om wat oorſaak, onder wat Pretext, of by wat gelegentheyt het oock ſoude mogen ſijn. Doen te weten, dat wy om die oorſaken, en andere groote en Importante Conſideratien, ons daar toe bewegende, volgens Advijs van de Koninginne, onſe ſeer geëerde Vrouwe en Moeder, van de Princen van onſen Bloede, andere Princen, Hartogen, Pairs en Officieren van onſe Kroone, voorname Heeren en notabile Perſonagien uyt onſen Raad, ſijnde by ons, hebben geſegt en verklaart, ſeggen en verklaren by deſe tegenwoordige, ondertekent met onſe hand, willen en het ons behaagt:

I.

Dat het Edict van Nantes, Declaratien en ſecrete Artijckelen, gepubliceert en geregiſtreert in onſe Hoven van Parlement, ſullen onſchendbaar werden naargekomen en geobſerveert, op dat onſe Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie daar van genieten, gelijck ſy wel en behoorlijck ten tijden van Wijlen den Konink, onſen ſeer geëerden Heer en Vader (die Godt Abſolveere) en zedert onſe aankomſt tot de Kroone, voor deſe laatſte bewegingen hebben gedaan.

II.

Dat de Catholijcke Apoſtoliſch Roomſche Religie ſal werden herplaatſt en herſtelt, in alle de plaatſen en Geweſten van ons Koninkrijk, en Landen van onſe gehoorſaamheyt, alwaar deſelve, geduurende deſe bewegingen, is geintermitteert geweeſt, om aldaar volkomentlijck, vreedſamelijk en vryelijck te werden geëxerceert. Verbieden ſeer Expreſſelijk aan alle Perſoonen, van wat qualiteyt en Conditie ſy oock mogen ſijn, onder pœne te werden geſtraft, als Infracteurs van de Vrede, en verſtoorders van de gemeene ruſt, te troubleeren, te moleſteeren of te ontruſten, de Kerkelijcke in het Celebreeren van den Goddelijcken dienſt, en andere Functien van de Catholijke Religie, genietende het ontfangen van hunne tienden, vruchten en inkomſten van hunne Beneficien, en alle andere rechten en plichten, dewelcke hen toebehooren; en dat alle die gene, dewelcke geduurende deſe laatſte Movementen de goederen der Kercken, de Kerckelijcke toebehoorende, hebben aangeſlagen, hen daar van laten de gehele beſittinge, en vry en vreedſaam genot, volgens het 3. Artijckel van het Edict van Nantes, hen reſtitueerende de goederen die genomen ſijn, dewelke ſich in de natuure bevinden.

III.

Dat de Exercitie van de gepretendeerde Gereformeerde Religie ſy herſtelt in de plaatſen, alwaar deſelve was aangeſteit, volgens onſe geſeyde Edicten en Declaratien, in het Jaar 1620. en ſullen onſe Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie werden herplaatſt in de geſeyde plaatſen, gelijck mede in hunne Kerckhoven, in de Geweſten alwaar hen deſelve ſijn toegeſtaan, of andere ſoodanige, als hen ſijn toegeſtaan, of als de Commiſſariſen, die door ons ſullen ſijn gedeputeert, de alderbequaamſte ſullen oordeelen. En waar het ſou mogen gebeuren om gewichtige oorſaken, dat de Kerkhoven niet ſouden konnen werden herſtelt in de plaatſen, die ſy in het Jaar 1620. beſaten, hen andere bequame, ten koſten van die gene, die deſe verandering verſoeken, ſullen gegeven werden.

IV.

En om getuygeniſſe aan het publijk te geven van de achtinge, dewelcke wy voor die van onſe Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, die in de getrouwigheyt en gehoorſaamheyt, dieſe ons ſchuldig waren, gebleven ſijn, en de proeven van waarde, die eenige van hen lieden ons daar van getoont hebben, in de Employen, de welcke wy hen in onſe Heyrlegers, ſoo buyten als binnen 't Rijck gegeven hadden, houden, hebben wy t' hunnen opſicht, op hun ootmoedige gebeden, die ons voor de andere, die niet in hun plicht gebleven ſijn, ſijn gedaan; en uyt onſe byſondere genade, volle macht en Koninckklijke Autoriteyt, hen quijt geſcholden, vergeven en gepardonneert, ſchelden quijt, vergeven en pardonneeren mits deſe tegenwoordige, alle lichtinge van Wapenen, ondernemingen, Hoſtiliteyten, door onſe boven gemelde Onderdanen, van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, van wat ſtaat, qualiteyt en Conditie die ook ſou mogen ſijn, als mede de Steden die hen gevolgt hebben, en derſelver Inwoonders, ſoo te Water als te Lande, begaan zedert den 1. van January laatſt-voorleden 1625. En de voorgaande bewegingen, tot aan den dagh van de Publicatie der tegenwoordige, hier mede ſijnde in begrepen, het gene ſou konnen voorgevallen ſijn, geduurende de Intervalle van het ondertekenen van de Declaratie, van den 20. October 1622. en de Publicatie van deſelve in onſe Hoven van Parlement, van alle het welcke ſy ſullen blijven volkomentlijck en voor altoos ontlaſt; geſamentlijck mede van alle Generale en Provinciale vergaderingen, kringen, bekortingen, opſtanden en Commotien van het Volk, Exceſſen, Violentien, Infractien van Sauvegarden, en alle andere ſaken in het algemeen, wieſe ſijn; begrepen in het 76. en 77. Artijckel van het geſeyde Edict van Nantes, al ſchoon deſelve alhier niet particulierlijk ſijn gedeclareert en uytgedrukt, ſonder dat ſy nu, of in het toekomende deswegen konnen aangeſproken, vervolght of ontruſt werden, behalven en uytgeſondert de gereſerveerde voorvallen, gelijck die ſijn geſpecificeert en verklaart by de Artijckelen 86. en 87. van het gemelde Edict van Nantes, wegens dewelke naſoeck, door en voor de Rechters, aan dewelcke de kenniſſe daar van behoort, kan gedaan werden.

V.

En wat aangaat de Gelden, dewelcke geimpoſeert, gelicht en op onſe Comptoiren en Ontfangen genomen, gemanieert en geadminiſtreert ſijn, als mede de ontlaſtinge der Comptablen, met ſulks als aangaat de ſchulden, gemaakt door de Gemeenſchappen van d' eene en d' andere ſijde, en niet betaalt, ſullen de Artijckelen 74. 75. 78. en 79. van het gemelde Edict werden naargekomen en geobſerveert.

VI.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

VI.

Dit doende sullen alle de stoelen van Justitie, Comptoiren van ontfang, en Officiers van de Finantie, dewelcke souden elders verleght mogen sijn, ter oorsaak van de tegenwoordige bewegingen, zedert de Maand van January van het voorgaande Jaar, en voornamelijck het Tabulier van de verkiesing van La Rochelle werden herstelt in de staat, in dewelcke sy geweest sijn: De Steden, dewelcke in gehouden werden door onse Onderdanen van de geseyde gepretendeerde Gereformeerde Religie, sullen deselve Privilegien, Immuniteyten, Vryheden, Marckten genieten, als voor heen sy gedaan hebben. De verkiesinge der Borgemeesters sal daar, volgens de gewoone wijse gedaan werden, en in Cas van Appel sal die in onse Kamers van 't Edict gereleveert werden.

VII.

Wy willen van gelijcken, dat onse Onderdanen van de geseyde gepretendeerde Gereformeerde Religie, t'eenemaal sullen blijven ontlast van de Vonnissen, Sententien en Arresten, gegeven tegens deselve, ter occasie van de tegenwoordige bewegingen, volgens de Artijckelen 58. 59. en 60. van het geseyde Edict, Imposeerende wegens alles Silentie, perpetueel aan onse Generale Procureurs, hun Substituyten en alle andere, die aldaar belang aan souden konnen pretendeeren.

VIII.

Wy ordonneeren, dat onse Gevangens van Oorlogh, die van wedersijden gehouden werden, die geen rantçoen betaalt hebben, sullen werden los gelaten, en in volkomene vryheyt gestelt, sonder eenige te betalen, verklarende alle beloften gedaan en veroorsaakt wegens rantçoen, die ten dage en date tegenwoordigh niet sijn geacquiteert, nul en van geender waarde, sonder evenwel, dat men sou konnen pretendeeren, dat de albereets betaalde rantçoenen souden konnen werden weder geëyscht, gelijck mede die van onse Onderdanen van de geseyde gepretendeerde Gereformeerde Religie, aangetast uyt kracht en gesagh van Justitie, gehouden in onse gevangenissen, of op onse Galeyen, ter oorsaak van de laatste bewegingen, selfs dese, dewelcke in de onderneminge van Fort Louis gevangen sijn, sullen verlost en in vryheyt herstelt werden, aanstonts na de Publicatie van dese tegenwoordige, sonder eenigen uytstel, Delay of vertraginge.

IX.

Wy verstaan eensgelijcks, dat het 27. Artijckel van het Edict van Nantes, rakende de Admissie en ontfanginge van onse geseyde Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, tot Ampten en bedieningen, sal werden naargekomen, en dat al die van de geseyde Religie, van wat qualiteyt en Conditie sy oock mogen sijn, die souden mogen sijn gepriveert of gedestitueert, ter occasie van de tegenwoordige bewegingen, van hunne Ampten, Officien, waardigheden, Huysen en woningen, zedert den 1. van January 1625. daar in sullen werden herstelt, gelijck mede in alle hunne goederen, namen, schylden, rekeningen en Actien, aangeslagen soo geduurende de tegenwoordige, als voorgaande bewegingen, niet tegenstaande alle Provisien van Officien, Gaven, Confiscatien, Represalien, Payementen en Quitancien, latende toe aan alle Crediteuren, hun Contracten en Obligatien voor de principale hooftsomme te doen Executeeren, niet tegenstaande alle Jugementen en Arresten, ten ware was geintervenieert Arrest definitief Contradictoir, in dien opsicht in onsen Raad, of onse Kamers van Edict, of dat de Particulieren van elders voldaan sijn geworden.

X.

Wy willen dat onse tegenwoordige Brieven van Declaratie sullen werden waargenomen en geobserveert, door alle onse Onderdanen, volgens en in de Forme, in het 82. Artijckel van het gemelde Edict van Nantes voorgeschreven, en sullen Commissarisen werden door ons gedeputeert, alwaar het, om den Inhoudt daar van te doen Executeeren, van noden sal sijn.

XI.

Met beding, dat onse geseyde Onderdanen, doende belijdenisse van de geseyde gepretendeerde Gereformeerde Religie, voor het toekomende geen algemeene of bysondere vergaderingen, kring-spraken, beradingen, bekortingen en alle andere, van wat natuure en Conditie sy mogen sijn, sonder onse Expresse Permissie, door Brieven of Brevetten, getekent door ons, en gecontra-tekent van een van onse Secretarisen van Staat, sullen houden. Dat sy sich sullen ontslaan van alle practijcken, Intelligentien, Unien en verwantschappen; hen sijn nochtans toegelaten de vergaderingen van Consistorien, Colloquen of Classen en Synoden, ter oorsaak van suyvere saken, de Reglementen van de Discipline der geseyde gepretendeerde Gereformeerde Religie rakende, volgens onse Brieven van Declaratie van den 17. dag van April 1623. geëxpedieert over het houden van Colloquen en Synoden, met Inhibitie en seer Expres verbodt, van daar inne eenige Politijcke saken te verhandelen. Dat sy van nu voortaan geen sterckte mogen bouwen, van hoedanige qualiteyt sy oock mogen sijn, in en aan onse Steden, sonder ons uytgedruckt bevel, behelst in onse opene Brieven. Dat sy geen lichtinge van Penningen op onse Onderdanen sullen mogen maken, om welcke oorsaak, of by wat gelegentheyt het selfde oock sou mogen sijn, sonder Commissie onder ons groote Zegel uytgegaan; alles onder pœne van misdaat van gequetste Majesteyt te begaan, en verstesten van onse tegenwoordige gratie en gunst te sijn.

XII.

Wy verstaan mede dat de Artijckelen, door ons gearresteert, voor het gene de Stadt La Rochelle, als mede de Eylanden en Landen van Aulaux aangaat, sullen werden naargekomen, geobserveert en geëxecuteert, aanstonts en sonder Delay; en dat de Steden en Casteelen, dewelke sullen bevonden werden door die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, zedert de tegenwoordige bewegingen ingenomen te sijn, binnen den tijdt van 14. dagen na de Publicatie van dese tegenwoordige, weder in onse gehoorsaamheyt sullen werden herstelt. Verklarende dese van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, die swarigheyt sullen maken, sich dese onse bevelen te onderwerpen, vervallen en berooft van dese onse tegenwoordige genade.

Soo geven wy in bevelen aan onse lieve en getrouwe, de luyden houdende onse Hoven van Parlement, en Kameren van Edict, Kameren van onse Rekeninge, Hoven van onse Aides of hulpmiddelen, Bailliuwen, Senechalen of hunne Stedehouders, en alle andere onse Justicieren en Officieren, dien het raken sal, dat sy dese tegenwoordige doen lezen, Publiceeren en Inregistreeren, ieder in sijn plaats, en den Inhoudt daar van doen naarkomen en onschendbaar bewaren, volgens haar Forme en Inhoudt, sonder daar tegens te Contravenieeren, of te lijden dat daar tegens gecontravenieert werde in eeniger maniere. Belastende aan onse Procureurs Generaals, of hunne Substituyten, tot desen Effect alle Instantie en nodige vervolgingen en Requisitien aan te wenden, niet tegenstaande alle Arresten, Brieven en ande-

re

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

re saken, hier tegens strijdende, aan dewelke, en aan de Derogatoiren der Derogatoiren daar in begrepen, wy hebben gederogeert, en derogeeren by dese tegenwoordige. Want soodanigh is ons welbehagen. En ten eynde dese voor altoos vast en bestendig magh blijven, hebben wy ons Zegel aan het selfde doen hangen. Gegeven tot Parijs, in de Maand van Maart, in het Jaar der genade 1626. En van onse Regeeringe het sestiende.

Ondertekent LOUIS.

En Lager door den Koninck.

DE LOMENIE.

En ter sijden VISA: En gesegelt met het groote Zegel van groenen wassche, op groene en roode sijde stroócken.

Extract uyt de Registers van het Parlement.

Gesien door het Hof, alle de Kamers versamelt sijnde, de opene Brieven in forme van Edict, gegeven tot Parijs, in de Maand van Maart 1626. Ondertekent Louis, en Lager door den Koninck, de Lomenie. En gesegelt op stroocken van sijde, door het groote Zegel van groenen wassche; by dewelcke, en om de oorsaak daar in begrepen, de geseyde Heer wil en ordonneert, dat het Edict van Nantes, de Declaratien en secrete Artijckelen, gepubliceert en geregistreert in sijn Hoven van Parlement, sullen werden naargekomen en geobserveert: Dat de Catholycke Apostolisch Roomsche Religie sy herstelt en gerestabilieert, in alle de plaatsen en Gewesten van sijn Koninckrijk, alwaar deselve is geintermitteert geweest, geduurende de laatste bewegingen, om aldaar vryelijck te werden geëxerceert, met verbodt van te Troubleeren of te ontrusten de Kerckelijcke persoonen, in de Celebratie van den Goddelijcken dienst, en andere functien van de Catholijcke Religie: Dat de gepretendeerde Gereformeerde Religie van gelijcken sy gerestabilieert, volgens de Edicten en Declaratien van 1620. Ontslaande, Remitteerende en Pardonneerende aan dese, dewelcke Professie daar van doen, al het gene gepasseert is, geduurende de geseyde Movementen, gelijk breder in de geseyde Brieven is uytgedruckt: Requesten van de Schout en Schepenen van de Stadt van Orleans, van Francois Gabriël, Gabriël Hurault en sijn Consorten. Koopluyden van de geseyde Stadt; en de Catholijke Inwoonderen van de Stadt van Montpellier, en nabuyrige plaatsen, Prelaten, Kerckelijke persoonen, Edellieden en andere, en Johan Casseirol, hun Syndicus; ten eynde om te werden aangenomen als Opposanten, tegens de Verificatie van het geseyde Edict. Conclusien van den Procureur Generaal des Konincks, en alles geconsideteert: Het geseyde Hof heeft geordonneert en ordonneert, dat geseyde Brieven in forme van Edict sullen werden gelezen, gepubliceert en geregistreert, in de Greffie van het selve, om te werden geëxecuteert, naargekomen en geobserveert, volgens haar Forme en Tenear: Met belastinge nochtans, dat in de Executie van het IX. Artijckel, de sommen betaalt in krachte van Giften, Confiscatien, Represalien of andersints, niet konnen werden gerepeteert of weder geëyscht, maar sullen blijven by die gene, die deselve ontfangen hebben, behoudens aan de geseyde Inwoonderen van het geseyde Landt hen te voorsien op hunne Oppositie, in het Parlement van Thoulouse, en aan de geseyde Inwoonderen van Orleans te doen Executeeren, het Arrest, by hen in den geheymen Raad des Konincks den 22. van November 1625. verkregen. Geordonneert dat gecollationeerde Copyen van de geseyde Brieven sullen werden gesonden aan de Baillinagen en Seneschaussehappen, om aldaar te werden gelezen, gepubliceert en geregistreert, ter Diligentie van de Substituyten van den Procureur Generaal des Konincks, die het Hof sullen berscht doen van hun naarstigheit, in deselve Maand.

Gedaan in het Parlement, den darden dagh van April 1626.

Ondertekent DU TILLET.

Declaratie des Konincks, tegens den Heer de Soubize, en andere Adhærenten van de Engelsche partye, Confirmeerende de Edicten van Pacificatie, in faveur van die, dewelcke in hun devoir van gehoorsaamheyt sullen blijven. Gegeven tot Villeroy den 5. van Augustus 1627. En gepubliceert in het Parlement den 12. Augustus in het selfde Jaar.

LOUIS door Godes genade, Koninck van Vranckrijck en Navarre, aan alle die dese tegenwoordige sullen sien. Saluyt.

Zedert het Godt belieft heeft, ons te roepen tot de Regeeringe van desen Staat, heeft onse Conditie wel te kennen gegeven, met hoe veel sorgvuldigheyt wy gearbeyt hebben, om de Vrede en publijcke gerustheyt, 't sy met het naarkomen en Observeeren tusschen dese Kroon, en de buyten-lantsche Vorsten, alle goede vrientschap, verstant en Correspondentie, 't sy met het Emplojeeren, gelijck wy verscheydene malen aan vele Gewesten, en groote gelegentheden hebben gedaan, onse Konincklijcke tusschen-spraak omtrent het Assopieeren en byleggen, de Alteratien en geschillen, dewelcke tusschen de geseyde Princen waren geresen, gelijk mede met het bewijsen van hulp, bystant en Protectie aan onse oude Geallieerden, wanneer wy het selfde achteden noodig te sijn, om hen te mainteneeren of te herstellen in de saken die hen behoorden, om door desen middel den voortgang der Troublen, die de nieuwigheden in hun Staten voorgevallen, hadden konnen toebrengen, te stuyten. In het welke, indien onse Intentien goedt en oprecht erkent en bevonden sijn, achten wy mede, dat deselve, dewelcke wy gehadt hebben, sijnde gefondeert op deselfde Considerarien van de algemeene Tranquilliteyt, en de bevestiginge der ruste van ons Koninckrijck, met het Contracteeren van verscheydene groote Alliantien, door het Houwelijcken van onse seer waarde Susters, noch grooter prijs en achtinge waardig sijn. Maar wy konnen niet sien, sonder een seer groot misnoegen, dat de laatste, dewelcke wy in Engelandt hebben gemaakt, tot hier en toe haar gewenschte gevolgh niet gehadt heeft. En dat in plaats van den knoop van oude vriendtschap, gelijk wy ons belooft hadden, die tusschen dese twee Kroonen was gelegt, vaster en vaster te maken, het in tegendeel voorgevallen is, dat na blijckelijcke en notoire Infractien van wegen Engelandt, omtrent de Artijckelen van het Houwelijck van onse seer waarde Suster, met den Koninck van Groot-Brittannie, de Engelsche noch sijn gekomen, en een Landinge hebben gedaan in het Eylandt Ré, met een getal Schepen en Volck van Oorlogh, sonder eenigen oorsaak, fondament, Declaratie of Pretext. Gelijck wy sien, dat om een voortgang aan hun ongerechtinge Desseynen te geven, sy albereets eenige

ge

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

ge van onse Onderdanen hebben opgemaakt; den Heer de Soubize hebben in onse Stadt van Rochelle gesonden, om de Inwoonders van dese plaats te bewegen, om sich by hun partye te vervoegen; en datse deselve practijcken omtrent onse andere Onderdanen van de Pretens Gereformeerde Religie noch voortgaan te gebruycken, om hen te Engagieren, en tot hunne Unie te trecken, onder verscheydene Pretexten en ydele hoopen; hoewel wy wel willen geloven, dat onse geseyde Onderdanen stantvastigheyt en oordeels genoeg sullen hebben, om sich niet te laten bedriegen, en door dese konsten verstricken; en dat aanmerkende, dat wy hen doen genieten in Vrede een volkomene vryheyt omtrent de Exercitie van hun Religie, van de weldaadt van onse Edicten, en de saken die hen door ons sijn belooft, sy wel sullen erkennen, dat dese ondernemingе, door de Engelsche aangevangen, in der daadt geen voorwerpsel of fondament kan hebben, het welcke ten goede van hun Religie strecken kan, maar dat het een vrywillige aantastinge tegens ons, tegens dese Kroone, en tegens de eer van de Natie is. Tot beschermingе van dewelke alle goede Francoisen, soo Catholijken, als van de gepretendeerde Gereformeerde Religie eenpariglijck verbonden sijn, hun bloet en leven tegen allen te wagen en te Exposeeren. Evenwel ten eynde onse geseyde Onderdanen van onse Intentien, omtrent de tegenwoordige Occurrentien mogen sijn geinformeert, en sy niet door de vonden, dewelke werden aangestelt, om hen van hun natuurlijcke plichten af te trecken, verstrikt mogen werden. Doen wy weten, dat wy om die oorsaak volgens 't Advijs van de Koninginne, onse seer geëerde Vrouwe en Moeder, van onsen seer waarden en seer beminden eenigen Broeder, den **Hartog van Orleans**, der Princen, Officiers van onse Kroone, voorname Heeren en notabile Personagien van onsen Raad van State, en van onse volkomene kennisse, volle macht en Koninckljke Autoriteyt, hebben gesegt en verklaart, seggen en verklaren by dese tegenwoordige, ondertekent met ons eygen hand, den Heer van Soubize, en die van onse Onderdanen, van wat qualiteyt en Conditie sy mogen sijn, dewelcke sullen hebben aangehangen, of sich gevoegt by de partye der Engelsche, die hen sullen hebben begunstigt, en directelijck of indirectelijck bygestaan, gehouden Acces, Intelligentie, Associatie en Correspondentie met deselve, in wat soort en maniere het selfde sou mogen sijn, of die andersints sich de gehoorsaamheyt, dewelcke sy ons schuldig sijn, sullen onttrecken, voor wederspannigen, verraders en trouwloosen aan hunnen Konink, verlaters van hun Vaderland, schuldig aan misdaat van gequetste Majesteyt, in den hoogsten graadt, en gelijck soodanige hunne goederen, roerende en onroerende, Ampten en Officien voor ons verbeurt en geconfisqueert, en alle de Inwoonders van onse Steden, dewelcke sullen aanhangen de Entreprisen, wederspannigheden en ongehoorsaamheden der boven genoemde, of die hen sullen geven toegang, Passagie, toevlucht, opgangh en verblijf in deselve, en die hen aldaar sullen verdragen en Assisteeren, op hoedanige maniere het oock sy, hen helpen met Wapenen, Vivres, Ammunitie en andere saken, watse oock souden mogen sijn, schuldig aan deselfde misdaat, vervallen van alle Octroyen, Eeren, Privilegien, Vryheden, Immuniteyten en Rechten, die hen souden sijn vergunt door de Koningen onse Voorsaten, of door ons, sonder hope van eenige herstellinge; willende dat werde geprocedeert tegens deselve, volgens alle Rigueur van onse Ordonnantien, door gevangenis van hun Persoonen, aantasten van hunne goederen, het Razeeren en Demolieeren van hunne Huysingen, sonder eenige uytsonderinge, afkappinge der Bosschen, en andere saken daar aan vast sijnde, en dat sy sullen sijn vervallen van de voordelen van onse Edicten, selfs van het Renvoy van onse Kameren, door deselve gecreeert: Ten sy sy binnen den tijdt van acht dagen na de Publicatie, gedaan van dese tegenwoordige Declaratie, aan de Oorden van Poictou, Saintogne en Aulais, sy sich van de geseyde wederspannige afsonderen, en sich vertoonen voor onse Officieren der Steden van Sainctes, Nyort, Fontenay, Brouage en andere meer afgesonderde, met de ordinaire Submissie, en de Steden hunne verklaringe, die in dien gevalle vereyscht werden, binnen dien selfden tijdt doen. En voor soo veel wy hebben erkent, geduurende de laatste bewegingen, dat eenige van onse Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, aanhangende de partye der wederspannige, de gewoonte hebben gehadt hunne kinderen te senden, of toe te laten, dat sy de Wapenen met hen dragen, blijvende selve van hunnent wegen in hunne Huysen, om deselve tegens de Rigueur van dese Ordonnantie te bevrijden, willen wy, om sodanige Abuysen voor te komen, dat de Vaders, of de Hoofden der Huysen en Familien, sullen gehouden en gereputeert werden, als Adhærerende de partye der vyanden; en dat sy sullen gestraft werden in hun Persoonen, Goederen en Huysen, met de straffen in dese tegenwoordige gementioneert, indien hun kinderen of andere personen, wonende ordinaarlijck, of den meesten tijdt in hunne Huysen, en geen andere Huysinge van hun Hooft hebben, als dese van hun Vaders en Ouders, aldaar de Wapenen sijn dragende; indien het niet sy, dat geseyde Vaders of Hoofden der Familien en Huysen ons actueelijk dienen in onse Armeën of elders, en soodanigen naarstigheyt aanwenden, om hunne kinderen en Magen weder van daar te trecken, dat wy alle redenen hebben te geloven, dat sy daar geen deel aan hebben. En ten opsicht van alle andere onse Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, dewelcke in de gehoorsaamheyt en getrouwigheyt, die sy ons verschuldigt sijn, sullen volharden, sonder de desseynen der vyanden en andere practijcken, factien en handelingen, tegens onse Autoriteyt, dienst en rust van onse Staat te hebben aangehangen. Wy willen dat sy ten vollen en vreedsaamlijck het genot sullen hebben van de vryjigheyt van de Exercitie van hun Religie, en van alle de genade-giften en Concessien, aan hen gedaan en toegestaan door Wijlen den Konink, onsen seer geëerden Heer en Vader, en ons, dewelcke wy verstaan te sullen werden naargekomen en onschendbaar onderhouden, stellende geseyde onse Onderdanen, van de geseyde gepretendeerde Gereformeerde Religie, hunne Familien en goederen, blijvende in hun devoir, in onse bysondere Protectie en Sauvegarde. Soo geven wy in onse bevelen aan onse lieve en getrouwe, de luyden houdende onse Hoven van Parlement en Kamers van 't Edict, dat dese tegenwoordige onse Brieven van Declaratie sy doen lezen, Publiceeren en Inregistreeren, en den Inhoudt daar van bewaren, Observeeren en Executeeren, Exactelijk volgens hun Teneur en Forme, selfs aan onse Hoven van Parlement, ten opsicht van de Executie en Inflictie der pœnen, in dese tegenwoordige begrepen: In reden van dewelcke wy hen attribueeren alle Jurisdictien en kennisse van saken, Privatelijck aan de geseyde Kameren, voor het Cas voorschreven, wegens welck de schuldige sijn onwaardig en vervallen van alle Privilegien; sonder Præjudicie nochtans van die gene, die sullen gevangen werden

den

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

den door de Generalen en Hoofden van onse Armeën, Rechters van onse Steden, Jurisdictien, de Vice-Bailliuws, Vice-Senechalen, en Provoosten van onse waarde en welbeminde Cousijns, de Marschalken van Vranckrijck, van dewelcke wy willen dat Justitie sy gedaan, vaardiglijck en sonder uytstel, soo op de Persoonen, als op de Huysen en goederen, door dese die hen sullen hebben gevangen en gearresteert, in wat plaats het oock soude mogen sijn, en dat sy sullen werden gestraft volgens den Inhoudt van dese tegenwoordige, en de Rigueur van de gemelde Edicten en Ordonnantien, gemaakt door de Koningen onse Voorsaten, en ons; en tot dien eynde, dat hun Processen werden gemaakt en volmaakt volgens de Jurisdictie, hen toegestaan. Belastende aan onse Procureurs Generaals, en hunne Substituyten, alle vervolg en naarstigheyt, hier toe vereyscht en noodigh, aan te wenden. Bevelen mede aan de Gouverneurs en Lieutenants Generaals van onse Provincien, Bailliuwen, Senechals en Vice-Senechals, Provoosten van onse Cousijns, de Marschalken van Vrankrijck, of hun Lieutenanten, en alle andere onse Justicieren, Officieren en Subjecten, wien het aangaan mach, de hand te houden aan de Executie van dese tegenwoordige, doende Saiseeren en Arresteeren, op het lijf vallen en in stucken houwen alle dese van onse Onderdanen, die lichtinge en toerustinge van Oorlogh, 't sy te Water of te Lande, sonder onse Commissie, gesegelt met onsen grooten Zegel, sullen hebben gedaan. Want soodanig is ons welgevallen. In getuygenisse van het welke hebben wy aan de tegenwoordige onsen Zegel doen hangen.

Gegeven tot Villeroy den 5. van Augustus, in het Jaar der genade 1627. En van onse Regeeringe het achtiende.

Ondertekent LOUIS.

En op de vouwe door den Koninck.

DE LOMENIE.

En gesegelt met het groote Zegel van geelen wasch, en noch geschreven op de vouwe:

Gelezen, gepubliceert en geregistreert, gehoort en sulcks versoekende de Procureur Generaal des Konincks: Geordonneert, dat gecollationeerde Copyen sullen werden gesonden aan de Bailliuagen en Senechalschappen van dat Ressort, om aldaar eensgelijcks te werden gelezen, gepubliceert, geregistreert en geëxecuteert, gelast aan de gemelde Substituyten van den geseyden Procureur Generaal, de hand te houden aan de Executie der selver, en het Hof daar van te Certificeeren in de Maand, op pœne deswegen te verantwoorden in hun bysondere en eygene naam. Tot Parijs in het Parlement den 12. van Augustus 1627.

Ondertekent DU TILLET.

Declaratie des Konincks, in gevolge van het veroveren van La Rochelle, tegens sijne Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie. Gegeven tot Parys, den 15. December des Jaars 1628. En geverifieert in het Parlement, den 15. January 1629.

LOUIS door Godes genade, Koninck van Vrankrijck en Navarre, aan alle die gene, die dese tegenwoordige sullen sien. Saluyt. Wy hebben by verscheydene verklaringen, voorgaande onse Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, geëxhorteert, om sich te ontslaan van de factien en wederspannigheden, in dewelcke sy sich tegens onsen dienst ingelaten hadden, hen belovende al het gene sy van onse goetheyt souden konnen verwachten, in gevalle sy binnen den tijdt aan hen voorgeschreven, sig weder tot hunnen plicht begaven, en de noodige verklaringe voor onse Rechters deden. Aan het welke eenige genoeg hebbende gedaan, hebben die oock onse goedtwilligheyt geproeft, geleeft in Vrede en in vryheyt, in het genot van hunne goederen, en de oefeninge van de gepretendeerde Gereformeerde Religie. Verscheydene Steden, bysondere Persoonen, mede sijnde door de oproerige en factieuse Geesten ingenomen, sijn noch in deselve wederspannigheyt gebleven, in dewelcke de inwickelinge, dewelcke sy met de Inwoonders van Rochelle hadden, hen hadde geworpen. Daarom is het, dat voor tegenwoordig, dewijl het Godt gelieft heeft de geseyde Stadt onder onse gehoorsaamheyt te brengen, en hen die voorwendinge te benemen; wy willen verhopen, dat sy te lichtelijker tot hun devoir sullen komen, mits hen van nieuws daar toe aanmanende, en hen bevrijdende van de vrese der straffe, in onse voorige Declaratien vervat, als sijnde binnen den tijt aldaar bepaalt niet weder ter gehoorsaamheyt gekomen. En niets willende nalaten, om hen onse Vaderlijcke liefde te doen kennen, hen weder tot ons te roepen, en de Vrede en gerustheyt besorgen, dewelcke wy alle onse Onderdanen wenschen te genieten. Hebben hen de middel, om sich selven te bedenken, wel willen geven, en daar toe opwecken, door de aanmerckinge van hun eygen welstandt en behoudenisse, grooter of kleynder in yeder der selver, naar dat sy meer of minder sich tot onse gehoorsaamheyt voegen. Het welke wy des te meer willen verhoopen, voor soo veel wy tegenwoordig onse Stadt La Rochelle tot onse gehoorsaamheyt hebbende gebracht, sy hebben konnen erkennen de bysondere goetheyt, dewelke wy jegens de Inwoonders van deselve hebben gebruyckt, dewelke wy hebben ontfangen, om sich aan ons over te geven, met versekeringe dewelke wy hen gedaan hebben van hun levens, goederen, en de oefeninge van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, en van dewelcke sy sulk een Religieuse Executie ontfangen, dat alle hunne vrees in vertroostinge verkeert is, en sy beproeft hebben, dat de bekommernis, dewelcke hen de Factionisten en opstoockers van de wederspannigheyt hadden ingeboesemt, alleenig konsten waren sonder gront, om hen te verhinderen in onse gehoorsaamheyt, de ware rust en vryheyt, diese tegenwoordig genieten, te soecken. Om die oorsaak dan doen wy weten, dat hebbende dese saak in Deliberatie genomen in onsen Raad, naar het Advijs van dewelcke, en onse sekere kennisse, en volle macht, bysondere genade en Koninckklijke Autoriteyt wy hebben gelast door dese tegenwoordige, met onse eygene handt ondertekent, en injungeeren en lasten aan alle onse Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, van wat qualiteyt en Conditie sy oock mogen sijn, dewelke sich voor tegenwoordig in de Rebellye geëngageert bevinden, en de Wapenen dragen, of onse Steden en plaatsen, tegens onsen dienst en gehoorsaamheyt, dewelcke sy ons schuldig sijn, in houden; en die gene, die deselve in houden en Occupeeren, aanhangen, en die in eeniger maniere, hoe het sy, sich in deselve bevinden; dat sy hebben

ben de Wapenen af te leggen, ſich tot hun devoir te voegen, en daar van verklaringe in goede forme te doen paſſeeren, voor onſe Hoven van Parlement, of Preſidiale Rechtbanken, onder onſe gehoorſaamheyt, die aldernaaſt hunne woonplaatſen ſijn; en dat binnen den tijdt van 14. dagen na de Publicatie van deſe tegenwoordige. En aangaande de Steden, dat ſy hebben te deputeren aan ons, om onſe genade en wille, in gevolge van hun onderwerpingen, te verſtaan. Het welcke doende, ſullen wy hen ontfangen in onſe genade, en hen mainteneeren in het genot van alle en yeder van hunne goederen, en vryheyt van hun gepretendeerde Gereformeerde Religie, en hen houden als onſe goede Onderdanen, om deelachtig te ſijn aan onſe weldaden, ſoo wel als de andere, dewelcke in de gehoorſaamheyt, die ſy ons ſchuldig ſijn, hebben volhardt. Het welke wy beloven op ons Konincklijke woort en trouwe, te ſullen naarkomen, Obſerveeren en onſchendbaar onderhouden. En in gevalle ſy voortgaande in hun hardneckigheyt wegens hunne Rebellye, de genade, dewelcke wy hen aanbieden verwerpen, en aan den Inhoudt van deſen tegenwoordigen niet voldoen, en dat binnen den geſeyden tijdt, hebben wy hen voor tegenwoordig verklaart, en verklaren hen by deſen, te hebben geincurreert de ſtraffe, dewelke de voorige Declaratien mede brengen, en te hebben begaan misdaat van gequetſte Majeſteyt in den hoogſten graat, en onſe genade en barmhartigheyt onwaardig te ſijn. Wy willen in dien gevalle, en de geſeyde tijdt voor by ſijnde, dat 'er ſal werden geprocedeert tegens hunne Perſoonen, goederen, Huyſen, Erfteniſſen en andere ſaken, hen toebehoorende, volgens de geſtrengheyt van onſe Ordonnantien. Soo bevelen wy onſe lieve en getrouwe Raadsheeren, de luyden houdende onſe Hoven van Parlement en Kameren van Edict, datſe deſen tegenwoordigen doen lezen, Publiceeren en Regiſtreeren, en den Inhoudt daar van naarkomen en Obſerveeren, van poinct tot poinct, volgens hun Forme en Teneur. Want ſulks is ons welbehagen. In getuygeniſſe van het welcke hebben wy aan deſe tegenwoordige onſen Zegel doen hangen.

Gegeven tot Parijs den 15. dag van December, in het Jaar der genade 1628. En van onſe Regeeringe het negentiende.

Ondertekent LOUIS.

En op de vouwe door den Koninck.

DE LOMENIE.

En geſegelt met het groote Zegel van geelen waſſche, op een dubble Staart. En ter ſijden is geſchreven:

Gelezen, gepubliceert en geregiſtreert in desſelfs Regiſters, gehoort en ſulcks verſoekende de Procureur Generaal des Konincks, om te werden geëxecuteert, naargekomen en geobſerveert, volgens haar Forme en Teneur; en gecollationeerde Copyen van deſelve te werden geſonden aan de Bailliuagen en Senechalſchappen van dit Reſſort, om aldaar van gelijcken te werden gelezen, gepubliceert, geregiſtreert en geëxecuteert, ter Diligentie der Subſtituyten van den Procureur Generaal des Konincks, dewelcke het Hof ſullen verſekeringe doen wegens hun naarſtigheyt in de Maand, op pœne daar voor te verantwoorden in hunne eyge naam. Tot Parijs in het Parlement, den Koninck aldaar ſittende, op den 15. dagh van January 1629.

Ondertekent DU TILLET.

Edict van den Koninck, wegens de genade en het Pardon, het welcke ſijn Majeſteyt geliefſt heeft te geven, ſoo aan den Hartogh van Rohan, en den Heer de Soubize, als aan alle ſijne andere Onderdanen en wederſpannige der Steden, platte Landen, Caſteelen en plaatſen der Provincien van hoog en laag Languedocq, Cevennes, Gevaudan, Guyenne, Foix en andere. Met de Artijckelen, gegeven tot Nimes in de Maand van July 1629. En geverifieert in het Parlement van Thoulouſe, den 27. Auguſtus 1629.

LOUIS door Godes genade, Koninck van Vranckrijck en Navarre, aan alle tegenwoordige en toekomende. Saluyt.

De liefde, dewelcke wy dragen tot onſe Onderdanen, en het medelijden dat wy hebben over de ellenden, die hen de Oorlogen en verdelingen, door dewelcke deſe Staat ſoo lange is gequelt geweeſt, hebben veroorſaakt, hebben ons ſoodanig geraakt, dat ter ſijden ſtellende alle Conſideratie, onſe geſontheyt aangaande, en alle Incommoditeyten van het Jaar-getijde, wy hebben geëmplojeert alle middelen, om tot onſe gehoorſaamheyt weder te brengen die gene, dewelke ſich daar van af gewent hebbende, de oorſaak van alle deſe Afflictien ſijn geweeſt. Wy hadden verhoopt, dat het voorbeeld der Steden, die tot onſe gehoorſaamheyt ſijn gebracht in de Jaren 1620. 1621. en 1622. hen ſoude geraakt hebben, om deſelve erkenteniſſe te gebruycken; maar ſiende dat hun verhardinge hen des verhinderde, of dat het gewelt en de konſtenaryen der aanhangſelen hen wederhield, hebben wy hen door onſe Declaratien genoodight, om weder tot hun gehoorſaamheyt te komen; door alle gunſtige Perſuaſien, die het Subject konde ontfangen. Wy hebben mede groote en machtige Heyrlegers toegeruſt, om daar toe met geweldt te brengen, die de hartneckigheyt en wederſpannigheyt verdooft, en verblint voor alle redenen en occaſien, van hun devoir gemaakt hadden. Van dewelcke het Godt belieft heeft, ſulcke vruchten te laten voortkomen, dat de Stadt de La Rochelle daar de eerſte ondervindinge van gemaakt heeft, gelijk als blijkt by het Edict, het welcke wy op de Reductie van deſelve hebben gedaan, Expedieeren de Stadt van Privas, in de Vivarets, dewelcke vertrouwende op haar gelegentheyt, ſijnde rouw en ontoegankelijck op haar ſterckte, en overvloet van Lijftocht en Ammunitie, met dewelcke ſy vervult was, trots geworden door een lange voorſpoedt, heeft derven tegenſtandt doen, en de Batterye van ons Geſchut, nevens de kracht van onſe Wapenen verwachten; en verachtende de ſoete vermaningen van onſe goedtheyt, is de haat van hare Inwoonderen ſoodanig geweeſt, dat verlieſende de hoop van ſich te ſullen konnen verdedigen, en in hun Rebellye ſtaande houden, ſy liever hebben gewilt hun Huyſen en goederen verlaten, als de behoudinge van het een en het ander, in onſe barmhartigheyt, die voor hen verſekert was, te vinden, benemende alſoo ſich ſelven de hoope van die te ontfangen, en niet konnende de verwoeſtinge van vier en ſwaart voorkomen, dewelcke de Goddelijcke wraak voor hen vervaardigt hadde: Om re-

denen

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

denen van het ſelve, hebben wy by onſe Brieven van Declaratie byſonderlijk verklaart, ſonder dat die in deſe tegenwoordige begrepen ſijn. Maar deſe kaſtijdinge de andere wijſer makende, heeft te wege gebracht, dat niet alleen de hooger en lager Vivarets, maar oock noch verſcheydene andere Steden en Sterkten ſich tot hun plicht hebben gevoegt, en den eedt van getrouwigheyt aan ons gedaan, gelijck wy hen mede hunne wederſpannigheden vergeven, en Brieven van Abolitie verleent hebben, doende hun Sterckten en Muyren Razeeren; dewelcke andere hebbende tot verſekeringe gedient, ſijn die de oorſaak van al de jammeren, die hen overgekomen ſijn, geweeſt. Vele Edellieden oock bewogen door het geluck, het welke ſy by onſe genade gevonden hadden, hebben de ſelve geſocht en gevonden, en hebben ſich alſoo van deſe Rebellye ontſlagen. De Stadt d' Alets ten uyterſten ſterck van gelegentheyt, Veſtingen en alles dat de menſchelijcke vonden in Aardwerk oyt hebben voortgebracht, ſcheen mede tegenſtandt te willen bieden, en den voortgang van onſe overwinningen te ſtuyten; maar bevindende ſich door onſe Heyrlegers omcingelt, en het Geſchut op onſe Batteryen gereet om Breſſen te maken, heeft ſelfs de eerſte ſchoot niet willen verwachten, om ſich de Wetten, die den Oorlog in diergelijke ſaken mede brenght en practiſeert, niet te onderwerpen, maar de Inwoonders hebben ſich voor onſe voeten geworpen, en alſoo onſe genade begeert en verkregen. En gelijck wy nu vaardig waren om onſe overwinninge noch verder voort te ſetten, ſoo hebben de Hartogh van Rohan, de Inwoonders van de Stadt d' Anduſe, die van Sauve, Gange, Le Vigan, Florac, Mervez, en alle de andere plaatſen van de Cevennes, Nimes, Aymargues, Uſez, Milhau, Cornus, Sainčte Frique, S. Felix, S. Rome de Taon, Le Pont de Camaréz, Viane, Caſtres, Rogue Courbe, Revel, Montauban, Cauſade, Mazeres, Saverdun, Carlat, Le Mas d' Azil, en in het gemeen alle de plaatſen en Steden van het hooge en lage Languedocq, Cevennes, Gevaudan, Guyenne en Foix, Edellieden en andere, die als noch tegens onſen dienſt in de Wapenen waren, hunne Gedeputeerden aan ons geſonden, om ons te betuygen het leetweſen dat ſy hadden, van dat ſy in deſe wederſpannigheyt vervallen waren. Belovende voor het toekomende alle onderdanige gehoorſaamheyt aan ons te ſullen bewijſen, die getrouwe Onderdanen hun Koninck ſchuldig ſijn; ons biddende hen te Pardonneeren, en hen Abolitie en quijtſcheldinge wegens de geſeyde wederſpannigheyt, en van alles dat daar omtrent voorgevallen was, te vergunnen; en te gelijck aanbiedende alle de Sterckten van de gemelde Steden af te werpen, op dat deſelve geen misvertrouwen wegens hun getrouwigheyt ſouden konnen verwecken, noch voor iemant dienen tot een occaſie om ſich daar weder van af te ſonderen; en ons tot verſekeringe daar van te geven ſoodanige Pantſlieden, uyt de geſeyde Steden, en die in ſulck een getal, als wy hen ſouden bevelen en opleggen. Tot het welcke wy ons des te lichter bewogen bevonden hebben, om dat wy wilden door een ſeltſaam voorbeelt van goedertierentheyt, na ſoo veel vallens en hervallens, de harten van onſe Onderdanen, met te meerder voordeel winnen, hun bloedt ſparen, de verwoeſtinge en alle de Disordren en jammeren van den Oorlogh in de Provincie voorkomen; ſijnde daar toe alleenlijck door medelijden wegens hun elfende, en liefde tot hun welſtant bewogen. Het welke ons doet verhopen, dat die klare en Manifeſte kenniſſe, dewelke onſe gemelde Onderdanen ſullen hebben van de enkele goetheyt, die onſen boeſem voor hen opent, hun wederkeeren te ſekerder ſal maken, en dienen tot een eeuwig Ciment, om hen onſcheydbaar voor altoos in onſe gehoorſaamheyt te houden, verwachtende dat de genade en barmhartigheyt van Godt hunne harten eenmaal rakende, en hunnen Geeſt verlichtende, hen alle weder tot den ſchoot van de Kerke vereenige; en alſoo de bronne van deſe verdertelijcke verdeelingen kome te verdroogen. Om deſe oorſaak dan, hebbende de pantſchap van de geſeyde Steden ontfangen, en hen doen ſtellen in plaatſen, dewelke wy tot dien eynde beſtelt hadden, om aldaar een yeder van hen reſpectivelijck te blijven, tot dat de volkomentheyt van de geſeyde Razeeringe en Demolitie aldaar ſou ſijn; willende in de voorgaande Disordren voorſien, en die gene, die hier na weder ſouden mogen komen te ontſtaan, voorkomen. Wy doen dan te weten, dat na deſe ſake in overlegginge in onſen Raad gebracht, volgens Advijs van dewelke, en onſe ſekere kenniſſe, volle macht en Koninckliijcke Autoriteyt, by dit tegenwoordig Perpetueel en onwederroepelijck Edict, getekent met onſe eygene hant, wy hebben geſegt, geſtatueert en geordonneert; ſeggen, ſtatueeren en ordonneeren, willen en ons behaagt:

I.

Dat de Catholijcke Apoſtoliſch Roomſche Religie ſy herſtelt en geremitteert in alle de Steden en Plaatſen van de geſeyde Landen, uyt dewelke deſelve is weg genomen en gedivertcert geweeſt, en alle de Kercken, goederen en Kerkelijke Huyſen, in de geſeyde Plaatſen en Provincien werden herſtelt aan deſe, aan dewelke die behoren, ſonder eenig onderſoeck van vruchten, genomen of toegevallen. In welcke Kerken, en in alle geſeyde plaatſen ſal de Exercitie van de geſeyde Religie vryelijck en vreedſamentlijck gedaan werden, ſonder eenige Troublen of verhinderingen. Wy ordonneeren evenwel dat in alle de Kloosters, ſijnde die geſeyde Steden tot onſe gehoorſaamheyt gebracht, geen andere Religieuſen ſullen werden ingeſtelt en geëſtableert, als de ſodanige, dewelke leven naar de Exacte Obſervatie van hun Regulen, volgens de Brieven dewelke ſy des van ons ſullen verkrijgen.

II.

En begeerende boven alle dingen, voor het toekomende te ſien een geduurige eendracht tuſſchen onſe Onderdanen: Gelijck wy willen en trachten die gene, die Profeſſie van de gepretendeerde Gereformeerde Religie doen, te mainteneeren in de vrye en geruſte Exercitie, en ſonder Troubel van deſelve konnen wy niet anders als hunne bekeeringe wenſchen, voor dewelcke wy geduurighlijck Godt onſe gebeden opofferen. En daarom is het, dat wy alle onſe geſeyde Onderdanen van de gepretendeerde Gereformeerde Religie aanmanen, alle Paſſien af te leggen; om te bequamer te ſijn, het ingeſtorte licht van Godt uyt den Hemel te ontfangen, om weder te keeren tot den ſchoot van de Kercke, in dewelcke zedert meer dan twaalf hondert aan een volgende Jaren, de Koningen onſe Voorſaten hebben geleeft, ſonder eenige Interruptie of veranderinge, niet konnende hen beter in eenige ſaak onſe Vaderlijcke genegentheyt betoonen, als hen te wenſchen, op den ſelfden weg der Zaligheyt, die wy betreden, te wandelen, en ons te volgen.

III.

Wy ordonneeren, dat in alle Parochien van het geſeyde Landt goede Prieſters, die Sufficient en Capabel ſijn, mogen aangeſtelt werden, door deſe, dewelcke ſulcks met recht toekomt, en alles ſoodanig beſtelt, dat ſy alle genoeghſaam onderhoudt, om ſich te onderhouden, en in hunnen

 dienſt

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

dienſt te quijten, gelijck onſe Ordonnantien van den voorgaanden Maand van January mede brengen, of op andere bequamer en gemackelijcker wegen, gelijck op Rapport der Commiſſariſen, die wy tot dien eynde ſullen Deputeeren, beſtelt ſal werden, mogen hebben.

IV.

Wy hebben quijt gescholden, gepardonneert en geaboleert, ſchelden quijt, Pardonneeren en Aboleeren, voor den gemelden Hartog de Rohan, en den Heer van Soubize, en alle Inwoonderen van de geſeyde Steden en Plaatſen, en die van het platte Landt, die hen hebben aangehangen, al de gepaſſeerde ſaken, zedert den 21. van July 1627. tot aan den dagh van de Publicatie, gedaan in ieder Senechalſchap, van de Artijckelen der genade-giften, die wy hen op den 27. dagh van July voorgaande hebben toegeſtaan. Wy hebben hen ontlaſt, en ontlaſten hen van alle Actien van Hoſtiliteyt, lichtinge van Wapenen en Oorlogs-volk, ondernemingen te Water of te Lande, ſoo Generale als Particuliere vergaderingen, ſelfs van de vergaderinge van Nimes, vangen van de laatſte Eccleſiaſtijcken, ſoo Koninklijcke als Particulieren, het ſlaan van gelt, onder wat tijtel of munt het ſoude mogen ſijn, Evaluatie van het ſelve, het drucken van Libellen, opſtandt en bewegingen van het Volck, Exceſſen, Violentien, Interpriſen op de twee Steden, St. Amand en Chateau du Seigneur, het veroveren van de Caſteelen St. Eſtienne, Val Franceſque en Florac, ook het Razeeren van het ſelve, gelijck mede de Moordery en andere ſaken, voorgevallen op de Entrepriſe van St. Germier en Caſtres, in de Maand van January laatſt voorleden, ſelfs de Inwoonders van Uſez, van de Moort van den Heer du Flos, en de Borgemeeſters van de geſeyde plaats, van de Arreſten, geintervenieert tegens het Parlement van Thoulouſe, en Kamers van Edict tot Beziers, en de Heeren Daubais, Jacob Gemer, Paul Saucier en Andries Peliſſier; van de Nominatie en Deſignatien, gedaan in hun Perſoon, om te weſen Borgemeeſters van Nimes in het Jaar 1627. Exercitie door deſelve van de geſeyde Ampten, geduurende het geſeyde Jaar; geſamentlijck al de Borgemeeſters en Greffiers van het Borgemeeſterlijke Huys, en al de Denominatien en Arreſten, gegeven in de Kamer van het Edict tot Beziers, op de Proceduren van de Heeren de Suc en Mauſſac, Raadsheeren in deſelve, van de vervolgingen tegens hen gedaan, ter oorſaak van het Borgemeeſterſchap van Nimes, en de Arreſten daar omtrent geintervenieert, ſoo in onſen Raad, als in het Hof van Parlement, Kamer van Edict, en Hof des Aides van Montpellier: En de Inwoonders van Anduze, wegens de Moort van den Heer de Mantaille, en de geintervenieerde Condemnatien, tegens de Borgemeeſteren en byſondere Inwoonders van de geſeyde Stadt, geduurende deſe beroerten. De Inwoonders van Millaud, rakende het gene is gedaan tegens den Heer de La Roquefavas, en de Reſtitutie van de 4000. Ponden, rakende de Jacobijner Religieuſen. Den Heer de Gaſque wegens de daat van het vangen van eenige Inwoonders van Aſets, Infractien van Sauvegarden, Impoſitien en het lichten van Penningen, opſtellingen van Rechtbanken, Officieren en Raadsheeren door de Provincien, en Executien der vonniſſen, in Civiele of Crimineele materie, Politie en Reglementen onder hen gemaakt, en van de Exercitie, dieſe hebben gemaakt van hun Ampten in de geſeyde Steden, terwijlen ſy in de Rebellye ſtonden; en de Procureurs Poſtulanten, die hunne ampten hebben geëxerceert voor de geſeyde Rechters, Officieren en Raadsheeren in de geſeyde Steden aangeſtelt, ſelf deſe die Proviſie van ons hadden; wegens het verblijf en de Exercitie, die ſe hebben gemaakt in de geſeyde Steden, geduurende de geſeyde tijt, Voyagien, Intelligentien, Negotiantien, Tractaten en Contracten, gemaakt en gehouden met de Engelſchen, door de geſeyde Steden en Inwoonders daar van, en door de geſeyde Hartogh van Rohan en Heer van Soubize, ſoo met de Engelſche, als met den Koninck van Spangie, en Hartog van Savoye; wegens de Brieven, geſchreven aan de Proteſtantſche Cantons van Switſerlandt: En de Heeren Chauſel en du Cros, die daar omtrent geëmploieert ſijn. Verkoopinge van goederen, Meublen, ſoo Kerkelijke als andere, het afkappen van Boſſchen van hoog gewas, van heerſchappyen en anderſints. Het veroveren van buyt, Rantzoenen of andere ſlag van Penningen, door hen genomen ter gelegentheyt van de geſeyde Movementen; het gieten en veroveren van Canon, Ammunitie, het maken van Poeder en Salpeter, veroveringen, verſterkingen, Demanteleeringen en Demolitien van Steden, Caſteelen, Vlecken en Bourgaden: Self wegens het veroveren van Mervez, Aymargues en andere, verbrandinge van Kercken en Huyſen, ſoo Eccleſiaſtijcke als andere, door ordere en Autoriteyt van den geſeyden Heer de Rohan; en wegens alle Crimineele vervolgingen, ter oorſaak van deſelve, ſonder Præjuditie van het Civiele Intereſt van de geſeyde Kerckelijke Religieuſen, ter oorſaak van het welcke ſy ſich ſullen voorſien, by de Kamer van het Edict. Wy ontlaſten hen oock van het aanſlaan der Pachten, van de Beneficien en Kerckelijcke goederen, van dewelke ſy ſijn berooft, door de Hoofden die algemeene geſag over hen hadden. Wy willen eensgelijcks, dat ſy ſullen genieten al den Inhoudt van de voorgaande Abolitien, en van alles dat is gedaan en genegotieert zedert den geſeyden tijdt, niet tegenſtaande alle Proceduren gemaakt, Arreſten en Condemnatien tegens hen geintervenieert: Selfs de Arreſten van de Parlementen van Thoulouſe en Bourdeaux, Kamer van Beziers en andere, tegens den Hartogh van Rohan, aan den welken wy verſtaan, dat ſullen geconſerveert werden alle eeren en waardigheden, dewelcke hy van te vooren genoten heeft, ſonder dat wegens de bovengemelde voorvallen eenigh onderſoeck tegens hem kan werden gedaan, omtrent het welke wy imponeeren Silentie, Perpetueel aan alle onſe Procureurs Generaals, en hunne Subſtituyten, uytgeſondert evenwel de Execrable voorvallen, in het Edict van Nantes gereſerveert, en andere Subſequenten van Civiele Intereſt, ter oorſaak van de daat, tot Vezenobre en Tournac voorgevallen, en de Meubelen, dewelcke in natuure ſullen werden bevonden, deſelve die onder des Konincks gehoorſaamheyt ſtonden, ontnomen.

V.

En volgens de Intentie, dewelcke wy hebben om alle onſe Onderdanen, doende belijdeniſſe van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, te mainteneeren, als mede in het genot der Edicten, hen toegeſtaan. Willen wy, dat alle de ſoodanigen volkomentlijck het Edict van Nantes, en alle andere Edicten, Artijckelen en Declaratien, geregiſtreert in onſe Parlementen, en dat ſy hebben volgens deſe de vrye oefeninge van de geſeyde Religie, in alle de plaatſen, daar deſelve hen is toegeſtaan geweeſt.

VI.

Dat alle de Kerken en Kerkhoven, die hen ſijn ontnomen of gedemolieert, hen ſullen werden wedergeven, met macht om deſelve weder op te maken, indien ſulks nodig, en hun welgevallen ſy.

VII. Wy

VII.

Wy ordonneeren, dat alle Fortificatien van de geseyde Steden en Plaatsen t' eenemaal sullen werden gerazeert en gedemolieert, behalven den omvang der Muuren, en dat binnen den tijdt van drie Maanden, door naarstigheyt van de geseyde Inwoonders, aan dewelcke wy het selve toevertrouwen, en wy leggen tot dien eynde geen Garnisoen noch Citadelle in de geseyde Steden. De geseyde Demolitien sullen werden gedaan, volgens de bestellingen en Ordonnantien van de Commissarisen, dewelke wy sullen Deputeeren, en volgens de ordere en Instructie, die wy aan hen sullen gêven, en ondertusschen tot grooter versekering sullen Ostagiers door de geseyde Steden werden gegeven, om in plaatsen daar toe van ons geordonneert, gehouden te werden, tot het volkomen volbrengen van de geseyde Demolitie toe.

VIII.

Wy willen, dat al de boven gemelde sullen werden herstelt en gemitteert in alle hunne goederen, roerende en onroerende, Rechten, namen, rekeningen en Actien, niet tegenstaande alle Condemnatien, Giften, Confiscatien en Represalien, die deswegen souden mogen sijn gemaakt en geoctrojeert, behalven en uytgesondert de vruchten en Revenuen van hunne goederen; de Meubilen die in de natuure niet bevonden werden, de afgekapte Bosschen, en de schulden, dewelcke tot tegenwoordigh actueelijck en sonder bedrogh ontfangen sijn, na Judiciare vervolgen, en dwang van Rechten.

Wy willen evenwel, dat de voor heen gegevene Declaratien, op het Factum van de geseyde Represalien, tot aan de tegenwoordige bewegingen toe, Arresten Contradictoirlijck gegeven, en Transactien daar over gemaakt, plaats sullen grijpen, en geëxecuteert werden, niet tegenstaande alle contrarie Arresten. Wy willen mede, dat de Erfgenamen van Wijlen den Heer van Marmoirac sullen in hunne goederen herstelt werden.

IX.

Wy laten toe aan de boven gemelde, weder in hunne Huysen te keeren, en soo het noodigh sy, deselve weder op te bouwen, selfs gelijck als aan onse goede Onderdanen, laten wy hen toe, te woonen in sulcke Steden en Plaatsen van ons Koninckrijck, als hen goedt duncken sal, behalven in de Eylanden van Ré en Oleron, als mede tot Rochel en Privas. Wy laten mede toe, de Inwoonders van Pamiers, die ten tijden van het veroveren van die plaats in geseyde Stadt niet sijn geweest, daar weder binnen te komen, en sich in het genot van hunne goederen te herstellen, mits doende de onderwerpinge en den eedt van getrouwigheyt, in handen van dese, dewelcke wy daar toe sullen Committeeren.

X.

Onse Beampten, woonende in de geseyde Steden, die het Jaarlijksch recht niet hebben betaalt, sullen ontfangen werden, om te betalen binnen den tijdt van twee Maanden, soo voor het voorledene, als voor het tegenwoordige Jaar. En ten opsicht van dese, die gestorven sijn, hebbende het geseyde Jaarlijcks recht betaalt, sullen de Ampten, met dewelcke sy waren voorsien, voor hunne Weduwen en Erfgenamen bewaart en geconserveert werden. En wat dese aangaat, met Officien van dewelcke wy, ter oorsaak van de tegenwoordige beroerte andere hebben voorsien, die sullen werden geconserveert in hun geseyde Officien, niet tegenstaande de Provisien, die daar van op andere souden mogen sijn geëxpedieert, Receptie en Installatie in deselve. Wy willen mede, dat de Officiers der Particuliere Heeren, onder Onereuse en belaste tijtelen voorsien, dewelke mede ter oorsaak van de geseyde Movementen gedestitueert sullen sijn, in hunne Ampten sullen werden herstelt.

XI.

Al de boven geseyde sullen blijven ontlast, en wy ontlasten hen van alle Contributien en inlegeringe van Oorloghs-volk, soo in de tegenwoordige als voorige beroerten: Gelijck mede de geseyde Gemeenschappen en Particulieren van deselve, wegens de Indemniteyten en Dedomagementen, dewelcke tegens hen gepretendeert souden konnen werden; ter oorsaak van de Vangenissen, Executien of Expulsien der Steden, gedaan door ordere van den geseyden Hartogh van Rohan, of van den Raad der Steden, of andere door hen aangestelt, soo geduurende de tegenwoordige, als de voorgaande bewegingen. En belangende de Tailles en schattingen, en andere penningen, de Landen opgeleght, in gevalle onder deselve eenige *Non Valeurs* bevonden werden, by gebreck van betalinge door de voorgemelde, van de hen opgeseyde penningen, van wat natuure die sijn. De Ontfangers van de geseyde Provincien sullen tegens de boven gemelde geen vervolg konnen doen, ten ware te vervolgen, ter oorsaak van het selve den Syndicus van het Land, om deswegen te werden gerejecteert op het algemeen van het Landt.

XII.

Wy ontlasten van gelijcken de Borgemeesters en Particulieren, die sich hebben verbonden, geduurende de bewegingen van de Jaren 1621. 1622. en 1626. en de tegenwoordige, wegens de Affairen van de Steden, rakende de betalinge van de geseyde Obligatien, niet tegenstaande de Clausulen in het Contract geinsereert, ten ware aan de Creanciers, te vervolgen de Borgemeesters van de gepretendeerde Gereformeerde Religie, die sich in dienst sullen bevinden, om alsoo die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie te doen Condemneeren, en die op hen te verdeelen.

XIII.

Sullen mede ontlast blijven van vervolg en Exactie, gemaakt tegens de Catholijcke Inwoonders en andere, wegens het Restant by hen verschuldigt, wegens de quotisatien van de voorgaande Jaren, niet tegenstaande de ontlastingen diese deswegen hadden verkregen, soo door onse opene Brieven, als by de Arresten van het Hof des Aydes van Montpellier, te samen van alles wat resteert, te betalen wegens de Impositien en Contributien, op eenige van deselve gelegt, met Exemptie der Catholijcken, door Ordonnantie der Gouverneurs van de Provincien, en andere Hoofden van den Oorlogh voor ons, geduurende de tegenwoordige en voorgaande beroerten.

XIV.

Sullen mede de Inwoonders van Castres van alle Restitutie blijven ontlast, wegens het opnemen der Wapenen tegens onsen dienst.

XV.

De lasten, dewelke de geseyde Steden sullen sijn opgeleght, sullen Egalijck door al de Inwoonders gedragen werden, in wijse van gewoonte van alle tijden; behalven dat de schulden, by de Catholijcke Inwoonders gemaakt, door hen alleen sullen gedragen werden; en die door die van de gepretendeerde Gereformeerde Religie gemaakt, mede door deselve alleen sullen gedragen werden.

XVI.

De Vonnissen, gegeven door dese die gecommitteert sijn geweest, tot Executie der Justitie in de geseyde Steden, soo in Civiele als Crimineele saken, sullen houden en plaats grijpen, behoudens 't Appel aan de geseyde Kamers, in geval deselve

niet

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

niet Prevoostabel of in den Krijghsraat sijn geoordeelt.

XVII.

De ordere van outs onderhouden in de geseyde Steden, soo omtrent het Borgemeesterschap, als omtrent de Policie, en de vergadering van de geseyde Borgemeesters en Raden van de Steden, sal werden behouden en naargekomen, gelijck die voor de bewegingen geweest sijn.

XVIII.

De vergaderingen van Staat in het Landt van Foix, sullen naar de gewone maniere geschieden, en daar toe sullen alle de Steden, die daar gewoon geweest sijn te Assisteeren, geroepen werden.

XIX.

De Borgemeesters, Ontfangers, Collecteurs en Commisen, die de publijke Penningen hebben gehandelt, geduurende de tegenwoordige en voorledene bewegingen, sullen blijven ontlast en ontslagen, mits brengende aan de Kamer de Rekeninge, die sy deswegens hebben gedaan, sonder dat de geseyde Kamers daar eenige nasicht van kan pretendeeren. En voor soo veel als de Inwoonders van de Stadt van Nimes hebben gepretendeert, niet verbonden te sijn hun Rekeninge in de geseyde Kamer te brengen; soo willen wy, dat gedaan sal werden, gelijck daar omtrent het gebruyck is.

XX.

De Banken van Justitie, Comptoiren van Ontfang en andere, verplaatst sijnde ter oorsaak van de tegenwoordige bewegingen, sullen werden herstelt in de plaatsen, daar sy te vooren geweest waren, selfs de verkiesinge, van nieuws gemaakt, om tot Montauban gelegt te werden, en gebracht tot Moissac, ter oorsaak van de geseyde bewegingen, sal in de geseyde Stadt van Montauban gelegt werden, na dat de Demolitie der Fortificatien van de geseyde plaatsen sal sijn geschiedt.

XXI.

Wy willen mede dat de Kamer van het Edict, sittende tegenwoordig tot Beziers, weder naar de Stadt van Castres sal overgebracht werden, na dat de Fortificatien daar van volkomentlijk sullen sijn gedemolieert en gerazeert; en dat deselve sal blijven in de Stadt van Castres, volgens het Edict van Nantes; niet tegenstaande het gene in de Ordonnantie, door ons in de Maand van January gemaakt, en het Arrest, in het Parlement van Thoulouse op het CII. Artijckel van het selve gegeven, begrepen is. Welke Kamer sijn Majesteyt wil hebben gemainteneert, in alle haar eygenschappen, haar door de Edicten en Reglementen toegevoeght.

XXII.

Alle welcke genade-giften en Concessien wy alle de boven gemelde willen doen genieten, die als noch den 27. dagh van Juny in de Wapenen waren, en ten opsicht van de Steden en Personen, die voor dien dagh tot onse gehoorsaamheyt waren gekomen, die sullen het genot hebben van de saken, dewelcke particulierlijck in de Brieven, die wy hen daar van hebben geoctrojeert, begrepen sijn.

Soo belasten wy dan aan onse lieve en getrouwe, de luyden houdende onsen Hove van Parlement tot Thoulouse, datse desen tegenwoordigen aldaar doen lezen, Publiceeren en Inregistreeren, en den Inhoudt daar van doen naarkomen, Observeeren en onderhouden, volgens haar Forme en Inhoudt, sonder daar tegens te Contravenieeren, of toe te laten, dat'er tegens gecontravenieert werde. Want soodanig is ons welbehagen. En op dat dit een vaste en bestendige saak voor altoos sy, hebben wy onsen Zegel aan dese tegenwoordige doen hangen.

Gegeven tot Nimes in de Maand van July, in het Jaar der genade 1629. En van onse Regeeringe het twintigste.

Ondertekent LOUIS.

En Lager door den Koninck.

PHILIPEAUX.

En gesegelt op sijde banden, met het groote Zegel van groenen wassche, en ter sijden VISA. En noch geschreven: Gelezen, gepubliceert, geregistreert, gehoort en sulcks versoekende de Procureur Generaal des Konincks. Tot Thoulouse in het Parlement, den 27. Augusty 1629.

Ondertekent DE MALENFANT.

RE-

REGISTER

van het tweede Deel

VANDE

HISTORIE der REFORMATIE

van de

KERKEN van VRANKRYK.

A.

MArschalk van *Ancre* word op 't bevel van Luines in de Louvre omgebragt. 137
Bisschops van *Arien* bittere harangue. 151
Arnoux een Jesuit word Biechtvader van den Koning in plaats van Cotton. 142
Word in een verantwoording van de Vergaderingh de Gereformeerden, wakker gehekelt en doorgestreken. 222
Des selfs disgratie. 223
Aubigni een Jesuit sijn onbeschaamtheyt 8

B.

Bearn; een apart Prinsdom word aan de Kroon gehegt. 146
Des Konings onverwachte reyse derwaarts, die aldaar de gansche forme van regering verandert. 182
Verongelijkingen, dreygementen, en geweldenaryen de Gereformeerden daar in aangedaan. 183
Vuyligheden van de Bisschoppen, en wreetheden van den Gouverneur van Navarreins. 184
Nieuwe beroerten in Bearn, werwaarts den Hertog van Epernon werd gesonden. 212
Kleynmoedigheyt van het Volk van Orthez, waar op sig geheel Bearn weder onderwerpt. 213
Bellujon, word vande Vergaderingh tot Saumur bestraft. 29
Berger, een gereformeert Raadsheer in 't Parlement van Parys word Catholijk 84
Den Marschalk van *Bouillon* dient de Koninginne. 5
Tracht den Prins van Condé te gewinnen, doch te vergeefs. 10
Word van den Koning ingewonnen 13
Sijn ontstantvastigheyt in de voorsittingen van de Kerkelijke Vergaderingen 15
Waar van men de redenen niet wist. 16
Sijn misnoegen over de voorsittinge van du Plessis in de Vergaderring van Saumur, bevredigt sig met den selven in schijn, en neemt de belangen van Senevieres aan, so als de Vergadering mede doet, doch den Hertogh verslapt daar naar. 17
Vervaarlijke raadgeving den selve te laste geleyt. 29
Desselfs gemelijkheden wegens 't gevolg van sijn onderneminge. 32
Wil niet hebben dat de Predikanten een ordere apart in de Raads vergaderingen sullen uitmaken. 39
Sijn bevrediging met den Hertogh van Rohan. 78
Schrijft over de verongelijkingh der Gereformeerden aan den Koning. 216
Weygert het ampt van Generaal der Gereformeerden 218
Sijn doot. 236
De Jongen Hertogh van Bouillon verandert van Godsdienst. 337
Verleent een Edict in faveur van de Gereformeerden van Sedan. 357
Bullion, schijnt een gematigheyt in de Vergadering van Saumur aan te nemen, maar ontdoet sig straks daar van weder. 30

C.

Cacherat, Predikant in Normandien, doet de selve Kerken groote vervolgingen aan. 335
Cameron, Predikant tot Bordeaux, werd nevens sijn Collega in persoon voor 't Parlement gedachvaart. 121
Den Hertog van *Candale* word gereformeert, dog is ontstantvastig en valt haast weder af. 113
Catholijke Steden wapenen sig tegen de Gereformeerden. 23
Chamier adjunct vande vergadering van Saumur, listiglijk gehandelt. 36
Word in de Belegering van Montauban dootgeschoten. 232
Chatillon, Generael van de Kreyts van neder Langedoc, word afgeset. 236
Groote verwerring die deswegen in de selve Kreyts onstaat. 237
Word Marschalk van Vrankrijk. 246
Clairac, een Stadt, in Guyenne word van de Koning belegert en ingenomen. 230
Welkers Capitulatie en 't woordt van den Koning qualijk nagekomen wort. 231
Prins van *Condé* en eenige andere groote Heeren haar misnoechtheden. 80
Der selver vertrek en Manifest. 81
Haar groote verhaastingh gelaakt, en de Vrede gesloten. Ibid.
Verongelijking dien Prins tot Poitiers aangedaan. 82
Desselfs ongestadigheyt. 92
Nieuwe handelingen waar in hy het Volk, het Parlement, en de Gereformeerden op sijn zyde trekt. 100
Versoekt de Vergadering van Grenoble om sig met hem te voegen. 105
Is over het Huwelijk van den Koning met d'Infante van Spanjen t'onvreden. 106
Sijn voorstel word van de Koninginne verydelt, en sy volvoert haar reyse. 107
Sluyt met de Vergadering der Gereformeerden onder verscheyde reservatien een Tractaat van eenigheyt, 't welk sijn Partye weder ophelpt. 114
Word voor een rebel verklaart. 121
Komt tot Loudun in onderhandeling van Vrede. 123
Maakt naar 't sluyten van de selve gesag aan 't Hof, dog word op ordre van de Koninginne in arrest geset, 't welk grote bewegingen veroorsaakt. 130

R E G I S T E R.

Wordt door den Hertogh van Luines weder in vryheyt gestelt. 169
Bedrieg de Gereformeerden. 176
Desselfs nuttige raadt aan de Koninginne. 180
Syn personele haat tegen den Hertogh van Rohan. 302
Cornulier Bisschop van Rennes, doet een bittere Harangue tegen de Gereformeerden aan den Koningh. 233
Jesuit *Cottons* groote onbeschaamtheyt en verkeerde Leere. 8
Desselfs ongenade. 124
Cupif (Franchois) Dr. van de Sorbonne, en Parochiaan van Contigni in 't Bisdom van Angiers omhelst de Gereformeerde Godsdienst. 348

D.

Deagean, een listigh, geweltdadig en heersuchtig man, maakt sijn fortuyn. 137
Dominicus van Jesus Maria, also genaamt, wesende een Monnik, bedriegt het Volk met schijn van heyligheyt en mirakelen. 234
Du Sault, Advocaet Generael, is tegen de Predikanten van Bordeaux seer gepassioneert. 119

E.

Den Hertog van *Epernon*, is met een dodelijke haat tegen de Gereformeetden in genomen. 113
Doet Rochelle den Oorlog aan, en sijn voorwendsel over 't aannemen der wapenen, dog trekt naar eenige gereitereerde bevelen weder daer van af. 133
L'Escun Raatsheer in Bearn, kant sig tegen de hereeniging van dat Landt aan de Kroon. 146
Desselfs krachtige harangue aan den Koning, dog verkrijgt niet anders als woorden 152
Stelt een verantwoording voor die van Bearn op 166
Den Marschalk van *L'Esdiguieres* brouilleert sigh met de Vergadering van Rochelle. 200
Syn weynigh yver tot den Godsdienst. 201
Trouwt tegen de Kerkelyke tucht vande Gereformeerden. ibid.
Ongemeene listicheyt van Luines om hem te gewinnen. ibid.
Dubbelde commissie om met hem te handelen, dog laat sig van Deagean innemen. 202
Luystert niet na sijn Vrienden. 204
En breekt met de Gereformeerden. 217
Den Graaf van *l'Estrange* een bitter Catholyk trouwt met de Weduwe Baronnesse van Privas, 't welk veele beroerten in die Stadt causeert. 187
Geweldenaryen vande besetting aande Inwoonders van die Stadt gepleegt. 188

F.

La Fare Predikant van Aubenas, wort van quade Intelligentie beschuldigt. 18
Ferier, Predikant tot Nimes vertrekt uyt de Vergadering. 36
Word in het Synode tot Privas afgeset. 53
Sware beschuldinge tegen hem in 't selve, 't welk hem scherpelijk censureert. 54
De Stad Nimes send een deputatie om hem te behouden, dog te vergeefs. Ibid
Verlaat sijn predikampt, en word tot Nimes voor Raatsheer aangenomen, en om sijne stoute bravaden geexcommuniceert 76
Vlytigheden vande Borgemeesters der Stad om den selven te behouden, en geschriften van d'een en d'andere zyde. 77
Sijn verantwoordingh en eynde. 78
La Force kant sig tegen de hereeniging van 't Lant van Bearn aan de Kroon. 146
Desselfs onstantvastigheden. 154

G.

Galand is de eerste Commissaris geweest die in een Synode geassisteert heeft. 259
Desselfs propositien van wegen den Koning aan 't Synode gedaan 262
Gereformeerden hun staat na de doot van Konink Henderik de IV. 3
Die gevreest worden en selfs vresen. 4
Declaratie die de Edicten bekrachtigt. 5
Opmerkelijke uytdrukkingen daar in. Ibid.
D'oeffening van de Godsdienst tot Charenton bevestigt. 6
Worden bedrogen en sorgeloos. Ibid
Nieuwe redenen van mistrouwen die deselve weder opwekken. Ibid.
Dubbelde Alliantie met Spanjen gesloten. 10
Vertogen beantwoord 11
Algemene Vergaderingh tot Chatelleraud toegestaan 12
Door een nieuw Brevet naar Saumur verschoven, en Instructien voor de Provintiale vergaderingen. 13
Vervolgh vande Instructien. 14
Vergadering van Saumur, en hoedanigheyt van der selver Gedeputeerden. Ibid
Hoe dat die van Bearn daar in assisteren. 15
Eedt van eendrachtigheyt, en nog een andere tegen de kuypereyen, alle beyde qualijk onderhouden. Item de saak van den Hertog van Sully ondersocht daar men oordeelde de Godsdienst aangelegen te sijn. 18
Ware merkteekenen van de Gereformeerden, en d'oorsaak van de geruchten tot haar nadeel uytgestroyt. 21
Konstgrepen van der selver oude Vyanden. 22
Commissarissen vanden Koning komen in de vergadering, maer verklaren geen macht te hebben om te handelen. 24
De Vergadering doet een besending naar 't Hof 't welk wil dat Bearn afsonderlijk sal handelen. 25
Oogschynelijke eendracht in de Vergadering, dog waar in eyndelyk de tweedracht uytbreekt 26
Gedeputeerden naar 't Hof worden by 't selve wel ontfangen en gevleyt, 't welk haar in 't vervolg bedriegt, en selfs tot dreygementen komt 27
De Vergadering verschoont sig om ses Gedeputeerden te noemen, en volhart daar by ook; dog werden konst-grepen aangewent, om haar t'ont-zenuwen, waar van eenige leden haar laten omsetten. 28
Gevaarlijke raadgeving den Marschalk van Bouillon te laste geleyt, en Bellujon vande Vergadering bestraft. 29
Brief van het Hof, het kleynste getal tegen de meerderheyt van stemmen macht gevende 30
Commissarissen genomineert. 31
Moeyelijkheden van de Marschalk van Bouillon wegens 't gevolg van sijn onderneminge. 32
d'Antwoort van 't Hof op de vertoogen vande Vergadering voldoen niemant. 34
Deselve resolveert echter te scheyden, alhoewel se nietwes gedaan had dat een Vergadering waardig was. 35

Listig

REGISTER.

Listigheden om Chamier een afkeer te doen hebben, en waarom het Hof niet wil schynen d'oorsaak van de verdeyltheden te zyn. 36

Reglementen by de Vergadering opgestelt, en Provinciale Raads-vergaderingen. 37

Den Marschalk van Bouillon wil niet hebben dat de Predikanten een order apart in de Raads-vergaderingen sullen maken. 39

Inhout van 't algemeen Vertoog, en d'antwoort daar op gegeven. Ibid

Artykelen in faveur van Bearn, en boeken die gerugt maken. 45

Wederkomst van de Gedeputeerden in hare Provintien. 47

Commissarissen des Koninks in verscheyde plaatsen afgewesen, ontrusten haar over het Synode dat tot Blois werd gehouden, waer over sy na 't Hof schryven. 48

Vergadering tot Castel-jaloux die een soort van een Ligue onder de Catholijken maakt. Ibid.

Smaatheden de Jesuiten aangedaan. 49

Commissarissen in 't Land van Gex. Ibid

De Gereformeerden nemen in een twistsake de partye van Guise aan. Ibid

Doot van den Heere van Vatan. 50

Declaratie van den 20 April 1612. 51

Tegen welkers registreering d'algemeene Gedeputeerden hen kanten, dog die evenwel geschiedt. 52

Synode nationaal tot Privas, dat de verdeyltheden tot Saumur censureert, en d'eenigheyt teykent en beëdicht. Ibid

Afsettinge van Ferrier. 53

Klachten van 't Synode van Blois, en formele afkeuringe van de Declaratie van den 24 April. 54

Sorgen van het Synode tot versoeninge vande Heeren. 55

Brevet vande vermeerdering der toegestane grootegelden. 56

Verandering in de staat der Gereformeerden in 't Land van Gex gemaakt. Ibid.

Het Synode wil het misbruyk dat'er van die vermeerdering gemaakt wierd beletten, en vernieuwt de eyschen van de vergadering van Saumur. 57

Redenen vande wederstreving so dikmaals betuygt tegen de naam van, *gepretendeerde gereformeerde* Godsdienst. Ibid.

Klachten over de Commissarissen. 58

Besluyten om geen bysondere Gedeputeerden meer na 't Hof te senden. Ibid.

Sterkheyt vande Gereformeerden in 't Comtât van Avignon. Ibid.

Nieuwe Declaratie op de voorgaande. Ibid.

Die niet en voldoet. 59

Vertoogen beantwoort. Ibid

Onderneminge vande Parlementen op het rechts gesagh vande Kamers. 60

Strengheyt vande Kamer van 't Edict. 61

Ontgravinge van een gereformeert Edelman. Ibi

Gunste aande Gereformeerden van la Tirache bewesen. Ibid.

Verdeyltheden tusschen de Hertogen van Rohan en van Bouillon, en de gevolgen van dien. 62

Misverstandt vande Plichten die tot de gehoorsaamheyt leyden. Ibid.

't Hof bedient sigh vande leere der lydsaamheyt. 63

Loontrekkende Predikanten. Ibid.

Konstenaryen en onrechtvaardigheden van 't Hof, en onderneminge op St. Jan d'Angeli. 64

Dat by den Hertogh van Rohan word voorgekomen, waar over de Koninginne Regente haar vergramt, en alles tot den Oorlogh toebereyt. 65

Schijn tot een vergelijk. 67

Vergadering vande Kreyts van Rochelle, alwaar een oproer ontstaat. 68

Onderhandelingen tot een vergelijk. 71

Groote eyschen vanden Hertogh van Rohan, die de Koninginne toestaat, mits bewarende eenige schynbaarheden. Ibid.

De Vergadering tot Rochelle neemt haar aanvang, die d'algemeene Gedeputeerden met nieuwe Artykelen belaad. 72

Nieuwe Declaratie van 't Hof. 73

De Kreyts-vergadert, en Rochelle sondert sigh vande rest af, 't welk de beroertens stilt. 74

Mondelinge beloften vande Provintiale Raads Vergaderingen te dulden. 75

Rechtmaticheyt vande Kamer van 't Edict tot Parijs. 79

Synode nationaal tot Tonneins. 82

Raads-vergadering van neder Guyenne 83

Brevet van toestant van een algemeene Vergadering. Ibid.

Gereformeerden van Gex, en staat vande selve in het Comtât. 85

Brieven vande Vergadering aan de Koninginne 86

Gereformeerden in de Staats-vergadering 88

Artykelen vande Geestelykheyt direct tegen de Gereformeerden opgestelt. 95

Verdachte voorstelling vanden Adel. 98

Declaratie vande Koning die het quaat niet en geneest. 99

De Gereformeerden bekomen Grenoble om hare Vergadering te mogen houden 103

Reglement vande pensioenen vande bekeerde Predikanten. 104

Verscheydentheyt van Advysen, item de reyse van den Koning om sijn huwelijk te voltrekken aan wien d'algemeene Vergadering een deputatie sendt. 106

Welkers Gedeputeerden naar Poitiers werden versonden. 107

Bysonder en algemeen Vertoogh vande Vergadering 108

Antwoorden op deselve 109

Die niet en voldoen, en werden de Gedeputeerden, op en als gevangen gehouden. 110

De Vergadering verplaatst haar naar Nimes, en verschoont sig daar over aan 't Hof. 111

't Welk de groote Heeren mistrouwt. 112

Tractaat van eenigheyt vande Vergaderingh met den Prins Condé, onder verscheyde reservatien. 114

Nieuwe Declaratie die de Edicten bekrachtight. 115

Uytwerking van deselve. 116

De gereformeerden worden tot Bordeaux ontwapent, alwaar de Consistorie d'oeffening vande Godsdienst afbreekt, 't welk twee Advokaten aan 't Parlement bekent maken 117

't Parlement belast de gewoone Vergaderingen te continueeren, dogh de Predikanten trekken uyt de Stadt. 118

De Consistorie laat naar de Vrede de Advokaten voor haar citeren, die haar aan het Parlement addresseren. Ibi.

Dogh worden vande communie gesuspendeert. 119

Passie van den Advokaat generaal, ongerymtheden, en belacchelyke pretensien 120

Proceduren tegen de Predikanten, en gevolgen vande quade wille van 't Parlement. 121

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

REGISTER.

Vaľs Arreſt van regiſtrering van een Declaratie tegen den Prins van Condé. Ibid.

Voorſtellingen van Vrede. 122

De Vergadering van Nimes ſend Gedeputeerden aan den Koning. Ibid.

Onderhandeling van Vrede tot Loudun. 123

Verplaatſing van d'algemene Vergadering van Nimes naar Rochelle, waar van daan ſy een deputatie naar Loudun op de Vredehandel doet. 124

Is bykans gedwongen de Vrede aan te nemen. 125

Ediċt van Blois en byſondere artykelen van dien. Ibid.

Regiſtrering en bematigingen van 't Ediċt. 127

Declaratie over den Eedt van inwyinge 129

De Gereformeerden verſekeren haar van Sancerre. 131

Declaratie over het Ediċt van Vrede. Ibid.

Rochelle word van den Hertogh van Epernon beoorlogt 132

De Kreytz vergadert tot Rochelle en beroept een algemene Vergadering, die van elk een niet word voor goet gekeurt; en worden de Gedeputeerden van de Kreyts aan 't Hof ſlecht ontfangen. 134

Redenen en bewyſen dat de Vergadering nootſakelijk was. 135

De Vergadering van Rochelle ſend een deputatie aan den Koning. 138

Sy krijgt bevel om te ſcheyden, 't welk ſy gehoorſaamt, doch neemt een beſluyt om de Kerken van Bearn te beſchermen. 139

Synode Nationaal tot Vitré. Ibid.

Deſſelfs deputatie aan den Koning, en brieven aan de algemene Vergadering. 140

De Kerken van Bearn en Auvergne worden ontruſt. Ibid.

Item die van 't Landt van Foix en Provence qualijk gehandelt. 141

Voeſter plaatſen met weynig vlydt opgerecht, en guytereyen van de bekeerde Morisken. 142

Antwoord van de Predikanten van Charenton op de Predikatie van den Jeſuit Arnoux, waar tegen men informatien neemt. 143

De Jacobynen worden uyt Mompellier geſet, en een Jeſuits Prediker aldaar geweygert, 144

Arreſt 't welk de Jeſuiten autoriſeert om tot Mompellier te prediken. 145

Arreſt van ontſlaginge van de Geeſtelijke goederen in Bearn. 146

Vereeniging van dat Landt aan de Kroon. Ibid

Bedrog van 't Hof en betwiſting over die materie. 147

Wederwaardicheden van de affondering, en voordelen vande vereeniging. 148

Door wie dat de vereeniging voortgeſet wiert. Ibid.

Beweegredenen van de Oppoſanten, en haar antwoord op 't geſchrift van redenering. 149

Het Ediċt van vereeniging word afgekondigt. 150

Liſt van de Geeſtelijkheyt, en bittere Harangue van den Biſſchop van Arien. 151

Bearn tracht de ſlach af te weeren. 152

Volherdt in deſſelfs oppoſitien. 154

Waarom de Geeſtelijkheyt de herſtelling niet voor ſig heeft willen nemen. 155

Onrechtvaardigheden de Gereformeerden door het ganſche Koningrijk aangedaan, en ondernemingen op de Steden van veyligheyt. 157

d'Oeffeningen van den Godsdienſt in verſcheyde plaatſen verhindert. 158

Overgroote wanhope van die van Bearn. 162

Vergadering tot Caſteljaloux en tot Tonneins geweygert. Ibid

Die haar naar Orthes begeeft en verboden wordt. 163

Quaataardigheyt van den Raadt; en liſtigheyt van den Commiſſaris. Ibid.

Eerſte- en- eyndelijk bevel aan 't Prinsdom van Bearn, van eenige Arreſten gevolgt. 164

Gevoelens van ſommige particulieren, en geſteltheden van de groote Heeren over die ſaaken. 165

Staat van de buytenlandſe ſaken, en verantwoordinge van de gedraagſaamheyt van die van Bearn. 166

Konſtenaryen van de Biſſchoppen van 't ſelve Landt. 167

Vergadering tot Loudun toegeſtaan, en deſſelfs preliminaire verſoeken. 170

Reſolutien en Eedſweeringen van de ſelve. 171

Verbiedt de Jeſuiten of Monnikken in de Steden van veyligheyt te laten prediken. 172

Deputatien, brieven, en remonſtrantien aan den Koning. 173

De Gereformeerden hellen na den dienſt van de Koninginne. Ibid

Verdrietige antwoordt van den Koning op haar vertoog, en deſſelfs uytwerkingen. Ibid

Tegenſtreving der Catholijken aan d'oprechting van een Collegie tot Charenton. 174

Vergadering van de Geeſtelijkheyt, en exemtie aan haar verleent, om voor geen Rechtbanken waar in niet als gereformeerde Rechters ſijn, te pleyten. 174

Herhaalde bevêlen aan de vergadering van Loudun om te ſcheyden. 175

Onverwagte Declaratie tegen de ſelve. 176

De Vergadering blyft ſtantvaſtig, doch gehoorſaamt eyndelijk op de verſekeringen van den Prins van Conde en Hertog van Luines, aan haar gedaan. 177

Uytwerking van haar ſcheyding. 178

Onverwagte Reyſe van den Konning naar Bearn. 181

Synode Nationaal van Aletz, waar in de ſaken van Bearn door duyſent konſtenaryen overdwarſt worden. 185

Het weygert aan de Gedeputeerden van Bearn alle byſtant; maar het reſolveert een deputatie aan den Koning te ſenden. 186

Vergadering tot Anduſe. 188

Laſteringen tegen het Synode van Aletz, en vergadering tot Gergeau. 189

Propoſitien van belang daar in voor geſtelt. Ibid.

Andere vergaderingen in Anjou en Bourgogne. 190

Verſcheyde klachten van de Gereformeerden dier Provintien. Ibid.

Algemene allarmen van de Kerken naar de veranderingen in Bearn voorgevallen. 191

Vergadering tot Milhau. Ibid

Wederkomſt van de vergadering tot Rochelle, die voor onwettigh wordt verklaart. 193

Eenige Geeſtelijken worden tot Montauban gearreſteert. 196

Verdeyltheyt tot Caſtres over de regiſtrering van de Declaratien. 197

De Kreyts van neder Languedoc vergadert tot Lunel. 198

Aan de Gereformeerden word alle juſtitie geweygert, die daar door wanhopigh worden. 199

Vergadering van Rochelle. 200

Seven artykelen daar het Hof tot een vergelijk in toeſtemt, om de Gereformeerden te miſleyden. 208

Redenen die men uytſtroyt om de Gereformeerden te verblinden. 210

Den Koning vertrekt onverwagt uyt Parys, en neemt de Comptoiren van ontfang uyt de Gereformeerde Steden weg, 211

Nieuwe Declaratie. 215

d'Algemeene Vergadering defendeert haar ſelven by geſchrifte, waar in ſy haare klachten opſtelt. 216

Antwoordt van de Jeſuiten op 't ſelve geſchrift. 217

De Vergadering ſtelt een ontwerp op om haar te defenderen. 218

Deſſelfs onherdoenelyke miſſlag. 219

Men ontwapent de vreedſame Gereformeerden. Ibid

't Welk groote deſertie veroorſaakt. 220

Bedrog aan du Pleſſis gepleegt om Saumur uyt ſijn handen te trekken. Ibid.

Declaratie van den Koning tegen de Steden van Rochelle en St. Jan d'Angeli. 221

Geintereſſeerde lafhertigheyt van alle de Gouverneurs van de Steden van veyligheyt. Ibid.

Verhaal van 't gepaſſeerde 't ſedert de vergadering van Loudun, en van de konſtenaryen van 't Hof. 223

Ant-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

REGISTER.

Antwoord op den naam van den Koning die heel bitter is. 224

De Gereformeerden van de minste gratien uytgesloten. 225

Geschriften van Tilenus tegen de Vergadering van Rochelle. Ibid

De Gereformeerden sijn over al even ongelukkig. 231

Vergadering van de Geestelijkheyt en bittere harangue van den Bisschop van Rennes. 233

De Kerk van Charenton word in een oproer verbrandt. 235

De Gereformeerden verlaten haare woonplaatsen, en worden onrechtvaardichlijk beschuldigt. 236

Bittere harangue van den Bisschop van Mompellier tegen de Gereformeerden. 240

Aanmerkingen over de styl van die harangue. 241

Den Koning verbied aan de Gereformeerden haare huysen te verlaten. 242

Vernieuwinge van onderhandelinge van Vrede. 244

Tractaat van Vrede wordt voor Mompellier hervat. 249

Wordt te gelijk met een Edict gesloten. 250

Voordelen van die Vrede, en bepalinge van 't selve Edict. 251

Word van van alle Steden aengenomen, doch by het Hof qualijk onderhouden. 252

De Gereformeerden worden van alle digniteyten in de Universiteyt van Poitiers uytgesloten. 258

Verbodt van Psalmen op de Straten te singen. Ibid.

Declaratie die een Commissaris in de Classissen en Synoden aanstelt. 259

Synode Nationaal. Ibid.

Neyginge van 't Hof om d'Arminianen te begunstigen. 260

Lasteringen tegen het Synode van Dordrecht. 261

Vertoog van de Geestelijkheyt van Saintes. 267

Ondernemingen van de Catholyken tot Rochelle. 268

Vertoog van de Gereformeerden aan den Koning. 276

Antwoorden op d'artykelen van dien, waar mede de Gereformeerden haar niet genoegen. 277

Vergadering van de Geestelijkheyt. 278

Nieuw Edict 't welk alle d'andere bekrachtigt. 283

Synode Nationaal tot Castres. 286

Arrest op het subject van de Commissarissen. Ibid.

Overrompeling van het Synode van Realmont. 287

Quade trouwe van den President Masuyer, waar over de Catholyken zegenpralen. Ibid.

Artykelen van het selve Synode. 288

't Welk een deputatie aan den Koning sendt. 289

Wederkomst van de Gedeputeerden en antwoordt van den Koning. Ibid.

Verscheyde Resolutien van 't Synode. 290

Memorien van klachten. 291

Vergadering van de notabelste personen. 292

Gedwonge bekeeringen in Bearn, en op andere plaatsen meer. Ibid

Ongemeene onrechtvaardicheden. 293

Declaratie tegen d'uytlandse Predikanten. 294

Wreetheden, overvallingen, en dootstraffen. 302

Arresten en Declaratien, tegen den Hertog van Rohan en desselfs aanhangers. 303

Declaratie over d'inneming van Privas. 305

Neerslachtigheyt van de Gereformeerden. 306

Algemeene Vergadering tot Anduse; die tot Nimes word overgebragt. 307

Edict van gratie. Ibid

Vergadering van de Geestelijkheyt. 309

Bysondere onrechtvaardigheden. 310

Knibbelaryen over 't regt van d'oeffening van de Godsdienst. 312

Alliantie met Gustavus Koning van Sweden. 314

Voorslag van vereeniging, waar in den Cardinaal Richelieu schijnt te willen consenteren. Ibid.

Synode Nationaal tot Charenton. 318

Verdachte Predikanten worden by den Koning uyt het Synode gesloten. 319

Deputatie van 't selve aan den Koning. 321

Gunstig onthaal de selve aan gedaan. 322

Oeffeningen verboden. 323

Verdrukkinge van de publyke vryheyt. 324

Lichtvaardige nieuwsgierigheyt van twee Scholieren. 326

Vervolg van de publyke onderdrukkinge. 329

Arrest over verscheyde subjecten. 330

Pretense besetenheyt van de Urselinen, en belagchelyke effecten van de Duyvel-banningen. 331

Dootstraffe van een Priester, die beschuldigt wierdt die Dochters betovert te hebben. Ibid

Nieuwe quellingen wegens het onderwerp van de aangehoorigheden. 332

Important Arrest over verscheyde Arresten. 333

Ander moeyelijk Arrest nopende d'ontmoeting van het Sacrament. Ibid.

Onderscheydingh tusschen 't recht van Oeffening en 't recht der Kerke. 334

Verscheyde Arresten vande Grand-jours tegen de Gereformeerden. 335

De Gereformeerden van Loudun word haar Collegie ontnomen. 336

Ordonnantie van den Intendant van Poitou nopende d'aangehoorigheden. 337

Boeken van Daillé door den Bisschop van Orleans bestreden. 340

sijne hatelyke beschuldigingen tegen de Gereformeerden. 341

Verbodt van de bysondere Oeffeningen tot Villiers le Bel, en meer andere Steden. 345

Arrest tot verkortinge van 't vaderlijk gesag. 346

Moeyelijk Arrest van den sekreten Raadt nopende verscheyde Artykelen. Ibid.

Een ander nopende de versieninge der Ampten. 347

Synode Nationaal tot Alencon. 349

Vertoogen van 't selve aan den Koning. 352

Onthaal desselfs Gedeputeerden by 't Hof aangedaan, en haare aanspraken. 354

Merkwaardige Ordonnantie van de Intendanten van Languedoc. 356

Sieken worden door de Monnikken getormenteert. 357

Nieuwe Reglementen voor Villiers le Bel, en voor het Dauphiné. 359

Statuten van de Universiteyt van Poitiers. Ibid

Ordonnantie van den Rechter Mage tot Montauban. 360

Bysondere onrechtvaardigheden tot la Rochechouard, en andere plaatsen. Ibid

Arrest van het Parlement van Pau, verbiedende d'oeffening van den Godsdienst daar niet meer als tien familien sijn. 361

Verdeyltheyt tot Castres, en desselfs gevolgen. 363

Verbodt van d'oeffening buyten de gewoone plaatsen. 364

Nieuw Arrest wegens d'ontmoeting van het Sacrament. 366

Quellinge sommige Beampten, en de Consistorie tot Castres aangedaan. 367

d'Oude Kerk van Vitré wert afgeworpen. 370

Herstellinge van de Misse tot Tonnai Boutonne. 372

Onrechtvaardigheden tot Sancerre gepleegt. 374

Grandier, een Priester die beschuldigt wiert de Urselinen tot Loudun betovert te hebben, word ter doot veroordeelt. 331

H.

Heekelschriften tegen de Vergadering der Gereformeerden. 20

Hendrik de IV sijn doot verbaast 't Hof van Vrankrijk. 3

Voorsorgen gedragen om wanorderen te weeren. Ibid.

De Regeringe word aan de Koninginne gegeven. Ibid.

De wraake van sijn doot word veronachtsaamt. 7

Men vermijt d'oorsaken daar van t'ondersoecken. 8

Gevangenen ontslagen. 9

Vermoedens van d'alderversiensten. Ibid.

Hust, een bynaam die aan de Gereformeerden wierdt gegeven, en desselfs oorsprong. 248

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

REGISTER.

I.

St. Jan d'Angeli, in gevaar om overrompelt te worden. 64
Declaratie van den Koning tegen deselve Stadt en die van Rochelle. 221
Word belegert en ingenomen. 227
Declaratie van den Koning, die de voorrechten van de selve Stadt vernietigt. Ibid,
Jeannin, Cancelier van Vrankrijk, raadt den Koning de Vrede aan, en stelt sijne redenen by geschrifte, die hy in druk laat uytgaan. 238
Jesuiten antwoorden op het klaagschrift van de Gereformeerden. 217
Worden in de verantwoording van de Gereformeerden, braaf gehekelt en doorgestreken. 222
Des Capucyn *Josephs* slinkse handelingen. 315

K.

Koninginne Moeder haare hoedanigheden. 21
Bereyt sigh om d'algemeene Staten te doen vergaderen. 86
Opening van de selve Staats-vergadering. 87
Verydelt de voorstelling van den Prins van Condé, die sigh tegen de Huwelyken met Spanien kant. 107
Sy word naar de doot van den Marschalk d'Ancre van alle gesag ontbloot, en naar Blois gebannen. 138
Salveert haar selven weder uyt Blois, 169
Der selver vervaarnissen. 179
Macht van de partye die sy formeert. 180
Haar vertrek. 313
Koning Lodewijk de XIII, word meerderjarig verklaart 87
Desselfs Declaratie tot bekrachtiging van de Edicten. 99
Reyse van den Konink om sijn Huwelijk met d'Infante van Spanien te voltrekken. 106
Naturel van den Koning. 136
Desselfs onverwagte reyse na Bearn. 181
Laat sigh door geene remonstrantien ophouden, en maakt sig Meester van Navarreins. 182
Leyt den Eedt af, en verandert de gansche forme van regering. Ibid.
Desselfs subyt vertrek uyt Parijs, en neemt de Comptoiren van ontfang uyt de gereformeerde Steden wegh 212
Laet de Fortificatien van alle de gereformeerde Steden die hy machtig word, afwerpen. 222
Trekt met een Leger in Guyenne. 230
Reyse van den Koning, en van den Kardinaal in Italien. 305
Den Koning stelt Vrankrijk onder de bescherminge van de H. Maget. 355
Geboorte van den jegenwoordigh regerende Koningh. 358
Doot van den oude Koning. 375

L.

Des Bisschop van *Lucons*, naderhant Kardinaal van Richelieu, aanspraak tot den Koning. 93
Begeest sig by de Koninginne in haar ballingschap. 142
Schrijft tegen de Predikanten van Charenton. 144
Desselfs quade raadt aan de Koninginne. 180
wordt Kardinaal gemaakt. 253
Hertogh van *Luines*, sijn oorsprong en fortuyn. 136
Men heeft getwyfelt of hy wel van adel was. 137
Caracter van sijn vertrouwlingen. Ibid
Trouwt met de Dochter van Mombason uyt den huyse van Rohan, 138
Nieuw complot tegen den selven. 178
Word groot Connestabel van Vrankrijk. 204
Desselfs sterven en doot. 233

M.

Den Bisschop van *Macon* doet een bittere harangue tegen de Gereformeerden. 144
Den Hertog van *Mayenne* word binnen Soissons belegert. 136
Sneuvelt voor Ville Bourbon in Guyenne. 232
Den Graaf van *Mansfeld* handelt met de Gereformeerden, om haar met sijne troupen te dienen, dog word van 't Hof gewonnen. 243
Des Marets, Predikant van Alets wordt onschuldigh ter doodt gebracht.
Masuier eerste President van 't parlement van Thoulouse, is een van de bitterste vervolgers der Gereformeerden, die 'er wesen konden. 196
Die met veel quaataardigheyt aan den Koning schrijft. 197
Miron, Voorsitter in den derden Staat, wederleyt de harangue van den Cardinaal Perron. 91
Mompellier set de Jacobynen uyt haar stadt, en weygert een Jesuits Prediker. 144
Factien die daar inne waren. 240
Wordt belegert. 245
Slegt onthaal de selve Stadt aangedaan. 253
Bekomt een Citadelle om haar in dwang te houden. 262
Fondatie van de selve Stadt. 294
Montauban word belegert, en door de goede defensie van den Hertogh de la Force weder verlaten. 232
Desselfs overgave. 309
Du Moulin, Predikant van Charenton loopt gevaar om gearresteert te worden, welkers brief aan den Koning van Engelandt geschreven, in handen van den Raadt van Vrankrijk was gevallen. 206
Effect van desselfs Brieven in de Vergaderingh 207

N.

Negrepelisse, een Steedje in Guyenne, word by verrassinge ingenomen en jammerlijk verdelgt. 240

O.

Oproer,
- tot Orleans 23
- tot Parys. 47
- tot Rochelle, en desselfs oorsprong. 69
- tot Milhau. 93
- tot Belestat. Ibid
- tot Pau. 163
- tot Tours, en op andere Plaatsen 214
- tot Parys andermaal. 235
- tot Mompellier. 240
- tot Orleans, tot Fronsak, en tot Lions 247

Nieuwe oproer tegen de Gereformeerden tot Lions, 303
Den Hertog van *Orleans*, verwekt een inlandse Oorlogh. 325
Des Bisschop van *Orleans*, bittere harangue tegen de Gereformeerden, 340

P.

De Stadt *Pamiers* voert proces tegen haar Bisschop. 271
Parpaillots, een bynaam die aan de Gereformeerden wiert gegeven, en desselfs oorsprong. 247
De *Parlementen* ondernemen op 't rechs-gesagh van de Kamers der Gereformeerden. 60
Den Cardinaal *Perron* doet een aansprake in de Staats Vergadering tegen de Gereformeerde Kerk 89
Die van Miron, Voorsitter in de kamer van den derden Staat, deftig wedeleyt wordt. 91
La Planche, Predikant in het Dauphiné, waarschout het Synode tegen veel groote gevaren. 186
Du Plessis, word tot voorsitter in de Kerkvergadering tot Saumur verkoren. 16
Verschoont sich daar van te vergeefs. ibid.
Versterkt de Besettingh van Saumur naar dat hy den Koningh daar toe verlof had gevraagt. 23

Des-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

R E G I S T E R.

Desselfs wijse raadt aan de Vergadering van Saumur. 31
Schrijft een Boek tegen Paus Paulus de V. 46
Sijn doodt. 263
Poyane Gouverneur van Navarreins pleegt groote wreetheden aan de Gereformeerden. 185
Primrose Predikant tot Bourdeaux, wordt nessens sijn Collega in Persoon voor 't Parlement gedagvaart. 121
De Stadt *Privas* wordt belegert, welkers Inwoonders verraden worden. 304
Wreetheden tegen deselve Stadt gepleegt. 305
Desselfs herstellinge. 328

R.

Rochelle sondert haar selven van de rest der gereformeerden af.
Neemt haar toevlucht tot den Koning doen sy van den Hertogh van Epernon wierd beoorlogt, en defendeert haar slecht. 133
Doet de Kreits vergaderen, en beroept een algemeene Vergadering, die van veele niet word voor goet gekeurt. 134
Wordt belegert. 249
Bedriegeryen aan deselve gepleegt. 255
Wordt van den Koning buyten de Vrede gesloten, 'twelk het sluyten van deselve ophoudt. 279
Bysondere wetten die den Koningh deselve opleggen wil. ibid.
Verscheide Actens over 't selve subject van Vrede. ibid.
Staat van Rochelle. 285
d'Engelsen verklaren den Oorlogh, en landen op het Eyland van Ré.
Ongeresolveertheid van Rochelle, dogh neemt een besluit en laat een Manifest uytgaan. 296
Nederlaagh der Engelsen, welkers tweede en derde Vloot aan de Stadt onnut is. 297
Desselfs overgave. 298
Onthaal deselve Stadt aangedaan. 299
Vreugde-tekenen van de Catholijken over desselfs inneminge. 302
Den Hertogh van *Rohan* redt Sint Jan d'Angeli van overrompelingh. 65
Doet groote eisschen tot een vergelijk, die by de Koninginne regente mits bewarende eenige schijnbaarheden toegestaan worden. 71
Den Hertogh door nieuwe verongelijkingen verstoort wil sigh daar mede niet vergenoegen. 72
Sijn bevrediging met den Hertog van Bouillon. 78
Word op de Vredehandelingh tot Loudun gants veronachtsaamt. 124
Verbindt sigh aan Koninginne. 179
Wordt tot Mompellier van Valence gevangen genomen. 255
Desselfs politijke devotien. 274
Maakt een Tractaat met Spanjen. 306
Sijn vertrek. 309
Wordt van 't verderf der Kerken beschuldigt. 311
Dient den Koningh in Italien. 325
Sijn doodt. 355
Gravinne van *Roussi* op het Choor vande Parochiale Kerk tot Leitoure begraven zijnde, word weder opgegraven en uyt haar Graf gehaalt. 159
Marquise van *Rufec* belet d'oeffeningh van de Godtdienst in haar Stadt. 158
Cardinaal *Richelieu* sijne Staat regels. 269
Desseinen van den Cardinaal waar van hy genootsaakt is d'uytvoeringh op te schorten. 280
Jalousye tusschen den Cardinaal en den Hertogh van Bukkingam. 284
Swakheid van den Cardinaal. ibid.
Samensweeringh tegen denselven. 285
Sijn doodt. 374

S.

Den Graaf van *Sancerre* pleegt vyandlijkheden tegen de Stadt. 140
Schepens van Saumur laten een Jesuit in haar Stadt komen prediken. 79
Den Hertog van *Soubise* sollicitert in Engelant om hulpe voor de Stadt Rochelle. 249
d'Ondernemingen van hem en sijn broeder worden ontdekt, en hy met sijn scheepsvloot in de haven van Blavet besloten. 273
Ontkomt het gevaar 't welk de saken doet veranderen. 274
Desselfs manifest, 't welk hy uytgeeft. Ibid.
Antwoordt op het selve. 275
Voorspoedigheden van den Hertog. 276
Hertogh van *Sullys* quaden handel. 4
Raadt die men hem geeft om op sijn saken te denken. Ibid.
Men toont hem aan 't Hof een goet gelaat. 5
Ongenade van den selven. 11
Hy schrijft aan de Koninginne. 12
Desselfs saak ondersocht, en sijn lange redenvoering om de selve te verklaren. 18
Antwoordt sonder naam op desselfs reden. 19
Quade trouwe van 't Hof op de vredehandeling tot Loudun tegen hem. 124
Wordt Marschalk van Vrankrijk. 328

T.

Tilenus een Jesuit, schrijft tegen de vergadering van Rochelle. 226
Heeft ook tegen la Millitiere geschreven. 260
Tridon (Sebastiaan) een Priester in 't Bisdom van Nevers, wordt gereformeert. 364

V.

Valence, Gouverneur van Mompellier, neemt den Hertog van Rohan aldaar gevangen. 255
d'Heer van *Vatan* ter doot verwesen. 50
Den Hertog van *Vendome*, verhindert d'oeffening van den Godsdienst in sijn Stadt. 158
Vispalie Advokaat voor den Souvereynen raadt van Bearn wordt tot Bordeaux gearresteert. 164
Vitri brengt den Marschalk d'Ancre in de Louvre ter doot. 138

R E-

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

REGISTER
VANDE
AUTENTIQUE STUKKEN
van het tweede Deel van de
HISTORIE der REFORMATIE
Van de KERKEN van VRANKRYK.

VErklaring des Koninks op het vredens Edict gegeven tot Parijs, den 22 May 1610. 1

Generaal Reglement gemaakt in de Algemeene Vergadering der gereformeerde Kerken van Vrankrijk, gehouden tot Saumur, in 't Jaar 1611. 2

Cahier of Vertoog van de Vergadering van Saumur, in 't Jaar 1611, met de Antwoorden. 3

Declaratie des Koninks, over de Vergaderingen van eenige sijner onderdanen van de gepretendeerde gereforde Godsdienst, gegeven tot Parijs, den 24 April, des jaars 1612. 14

Declaratie van den Konink, in faveur van die van de gepretendeerde gereformeerde, Religie confirmatif met de voorgaande, gegeven tot Parijs, den 11 July 1612. 15

Declaratie van de Konink, en confirmatie van het Edict van Nantes, gegeven tot Parijs den 15 December. 15

Declaratie van de voljarigheyt des Koninks, behelsende de bevestiginge van het Edict van Nantes, en verbot van duëllen, gegeven tot Parijs den 1 October 1614. 17

Declaratie des Koninks, behelsende een vernieuwing van alle vredens Edicten, &c. gepubliceert in 't Parlement, den laatsten April 1615. 18

Declaratie des Koninks, ontrent het aannemen der wapenen, door eenige van sijn onderdanen van de gepretendeerde gereformeerde Religie, gegeven tot Bordeaux, den 10 November, 1615. 19

Extract van het Edict des Koninks tot pacificatie der troubelen van sijn Koninkrijk, gegeven tot Blois, in de maand Mey; 1616. 22

Particuliere Artykelen, geaccordeert uyt den naam des Koninks door sijn Gedeputeerden ter Vergadering van Loudun, aan den Heere Prince van Condé. 22

Declaratie des Koninks op het vredens Edict, gegeven tot Parijs den 20 July 1616. 24

Declaratie des Koninks, bevestigende het Edict van Loudun, en de particuliere Articulen van het selve, gegeven tot Parijs den laasten September 1616. 25

Declaratie des Koninks tegens de ongeoorloofde byeenkomsten van eenige van de gepretendeerde gereformeerde Religie tot Chatel-Jaloux en in Bearn, gegeven tot Parijs den 21 May 1618. Ibid.

Declaratie des Koninks, confirmatif met de Edicten van pacificatie, en de Vergaderinge tot Chatel-Jaloux en Orthez geapprobeert, gegeven tot Amboise den 24 May 1619. 26

Declaratie van den Konink tegen die van de Vergadering van Loudun, &c. gegeven tot Parijs den 26 February 1620. 28

Declaratie des Koninks, in faveur van sijn Onderdanen van de gepretendeerde gereformeerde Religie, &c. gegeven tot Fontainebleau, den 4 April 1621. 30

Declaratie des Koninks, by welke alle de Inwoonders en andere Personen, die in de Steden van Rochelle en St. Jean de Angeli tegenwoordig sijn, en al de gene dewelke hen begunstigen, worden verklaart Crimen van gequetste Majesteyt begaan te hebben, &c. den 7 Juny 1621. 31

Declaratie des Koninks, behelsende 't verbot aan alle sijn Onderdanen van de gepretendeerde gereformeerde Religie dewelke sig in hun pligten onder sijn gehoorsaamheyt hebben gehouden &c. gegeven tot Besiers, den 25 July 1622. 33

Declaratie des Koninks, wegens de Vrede die hy heeft gegeven aan sijn Onderdanen van de gepretendeerde gereformeerde Religie, &c. gegeven tot Montpellier, den 16 October 1622. 34

Cahier, gepresenteert aan den Konink, door de Generale Gedeputeerden, met de beantwoordinge. 36

Circulaire Brief van den gedeputeerde Generaal, aan de gereformeerde Kerken. 41

Declaratie des Koninks, by welke voorsieninge werd gedaan van het gene de vergaderingen betreft, dewelke sullen gehouden worden door sijn Onderdanen van de gepretendeerde gereformeerde Religie, rakende de Reglementen der discipline van hun geseyde Religie, om aldaar geen andere saken te verhandelen, als die gene; dewelke haar by het Edict waren toegelaten, gegeven tot Fontainebleau, den 17 April 1623. 42

Declaratie wegens des Koninks wille, Jegens sijne Onderdanen van de gepretendeerde gereformeerde Religie, bevestigt in 't Parlement, den 27 November 1623. 42

Declaratie van den Konink, tegens den Heer de Soubise en sijn aenhangers, &c. gegeven tot Parijs, den 25 January 1626. 43

Geschrift, gegeven door de Ambassadeurs van Engelandt aan de Gedeputeerden der Kerken, om den Konink van groot Brittanien Garandeur van Vrede te maken, in het jaer 1626 45

Edict des Koninks, wegens de Vrede, welke sijn Majesteyt gelieft heeft te geven aan sijne Onderdanen van de gepretendeerde gereformeerde Religie, gegeven tot Parijs in Maart 1626. 46

Declaratie des Koninks tegens den Heer van Soubise en andere Adherenten van de Engelse Party. &c. gegeven tot Villeroy, den 5 Augusti 1627. 49

Declaratie des Koninks, ingevolge van het veroveren van la Rochelle, tegens sijne Onderdanden van de gepretendeerde gereformeerde Religie, gegeven tot Parijs, den 15 December 1628. 51

Edict van den Konink, wegens sijne genade en het pardon, het welke sijn Majesteyt gelieft heeft te geven, so aan den Hertog van Rohan en den Heer van Soubise, als aan alle sijn andere Onderdanen en wederspannigen vande Steden, &c. gegeven tot Nimes in de maand van July 1629. 52

Eynde van het tweede Deel.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12

5-10-2001
7 ill.

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
36 D 12